

श्रीसूर्यदेवताय नमः ।

सूर्यदेवताय नमः ।

पुनरावधारणम् ॥

॥ ॥ ॥ ॥

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાઝિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૬૭૯ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ સત્સંગી જીવન

વિષય ૫૨૨૬૪:૨૨

ॐ

श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम् ।

सत्यदिजीवनम् ।

शतानन्दमुनिविरचितम् ।

प्रथमप्रकरणम् ।

हरिजीवनदामकृत-गुर्जरभाषामहितम् ।

सनातनधर्मधुरन्धराचार्यश्री-

श्रीपतिप्रसादमहाराजश्रीनी आज्ञार्थी

सुरतमन्दिरतरफार्थी छपावी प्रसिद्धकर्ता-

महर्षि स्वामी भक्तिप्रियदासजी ।

सं० १९८७. निर्णयसंग्रहप्रस मुंबई. सन १९३०.

1931 किंमत रु. ३

२२९७८

**Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the 'Nirnaya Sagar' Press,
26-28, Kolbhat Lane, Bombay.**

**Published by Shri Shripati Prasadacharya Maharaj,
Swami Narayan Temple, Vadatal.**

શ્રીનારાયણ નિર્જયતિ ।

નિવેદનમ્ ।

યોઽકારયચ્છતાનન્દનિના જન્મ કય ।

સત્સક્તિજીવનગ્રન્થં તં હરિં નૌમિ ધર્મજમ્ ॥ ૧ ॥

આ શ્રીમાન્ ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં સર્વ સત્સંગિજનોને સુવિદિત છે કે-
સત્સંગિઓના સર્વોત્તમ સંજ્ઞવનરૂપ હોવાથી 'સત્સંગિજીવન' એવી સાર્થક
સંજ્ઞાથી સુપ્રસિદ્ધિ પામેલું આ શાસ્ત્ર છે. આ શુભ શાસ્ત્ર સત્સંગિઓના
પરમ જીવનરૂપ પ્રકટ પુરૂષોત્તમ સહજાનંદ સ્વામિનારાયણ ભગવાનનું પ્રા-
દુર્ભાવને પ્રારંભીને અંતર્ધાનલીલાપર્યંત દ્વિત્ય સમસ્ત લીલામૃતનો સવિ-
સ્તર અવબોધ આપનારૂં અને તેની સાથે સર્વ શાસ્ત્રાર્થના સત્ય સારરૂપ પર-
મમોક્ષોપયોગી ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને લક્ષિતા સ્વરૂપને તથા તેમાં અંગ-
ભૂત બીજા અનેક અર્થોના સ્પષ્ટ સ્વરૂપને વિશેષપણે પ્રતિપાદન કરનારૂં
છે. માટે આ શાસ્ત્ર ધર્માદિકનો અવબોધ આપનારાં અને મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ
પરમાદરથી પરિસેવન કરવા યોગ્ય એવાં સમ્બંધોમાં પ્રધાનપણે પરિગણના
પદને યોગ્ય છે. જેનો મહામહિમા માહાત્મ્યગ્રંથમાં તથા સંપ્રદાયના
બીજા સદ્ગ્રંથોમાં તેમજ સત્સંગસમાજમાં સુપ્રસિદ્ધ છે; જેથી તેના વિ-
શેષ વિવેચનની અત્ર જરૂર નથી. આવા સર્વોત્તમ શાસ્ત્રનું અભ્યુદય કે
નિત્રેયસની સ્પૃહાવાળા સત્સંગિઓએ પ્રતિદિન અથવા પ્રતિમાસ અથવા
પ્રતિવર્ષ શ્રવણ-પ્રવચન-પારાયણ-પુરશ્ચર્યા-પ્રદાન આદિક પ્રકારનિયમોથી
પરમાદરપૂર્વક પરિસેવન કરવા યોગ્ય છે. આ સર્વોપરી શાસ્ત્ર મહાસિદ્ધ-
યોગીન્દ્ર ત્રિકાળજ્ઞ શતાનંદ મહર્ષિ પાસે સ્વયં શ્રીહરિ ભગવાને પોતાના

સન્નિધાનથી પરિપૂર્ણ પ્રોત્સાહન સાથેના પ્રેક્ષણપૂર્વક ભાવિ મનુષ્યોના કલ્યાણમાટે મહાગ્રંથ કરાવાના કરેલા રહસ્ય સંકલ્પને અનુસારે રચાવ્યું છે. આ પ્રબન્ધનાં પાંચ પ્રકરણ છે. તેના ૩૧૯ અધ્યાયો છે. અનુષ્ટુપ સંખ્યાથી ૧૭૬૨૭ શ્લોકો છે. આ સમગ્ર ગ્રંથની હરિવાક્યમુધાસિંધુમાં સ્વયં શ્રીહરિએ જેમની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી છે એવા શુકાવતાર શુકાનંદમુનિએ હેતુનામની સરસ સરલ સર્વોત્તમ વિસ્તૃત ટીકા કરી છે. બીજી ભાવપ્રબોધિની નામની ટીકા સ. ધ. ધુ. આચાર્યશ્રી વિહારિલાલજી મહારાજશ્રીએ યોગ્ય સંક્ષેપમાં રચેલી છે. આવા મહાગ્રંથનું અદ્ભૂત માહાત્મ્ય મુક્તાનંદ મહામુનિએ રચેલું છે, જેના નવ અધ્યાયો છે. તેની અત્યારમુધી કોઈ ટીકા નહિ હોવાથી વર્તમાન આચાર્યશ્રીની આજ્ઞાથી પંડિતપ્રવરશ્રી કૃષ્ણમાચાર્યજીએ ભાવપ્રદીપિકા નામની ટીકા કરેલી છે. આવા અનેક અલંકારોથી અલંકૃત આ ગ્રંથરત્ન ગાદી-સ્થાન વૃત્તાલયમાં શ્રીમદ્ આચાર્યપદને અલંકાર કરી રહેલા, શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના પાદપદ્મની પરિચર્યાપરાયણ, સનાતન ધર્મધુરંધર, શ્રીમાન પૂર્વપૂર્વ આચાર્યવર્ગોએ અતિ દૃઢતર કાગળો ઉપર સારા લેખકો પાસે સ્પષ્ટાક્ષરથી લખાવીને સારી રીતે સુરક્ષિત સ્થળમાં સંરક્ષણ કરી રાખ્યું હતું. આવા સર્વોત્તમ સર્વોપયોગી સચ્છાત્મની ફક્ત ત્રણ ચાર કોપીઓનો પ્રચાર થવા પામ્યો હતો. હાલમાં આ પ્રબન્ધપ્રવરના પ્રવચન-પારાયણ-પુરસ્ચર્યાદિકમાં દેશદેશમાં નગરનગરમાં ગામગામમાં હરિભક્તોને મહાશ્રદ્ધા પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી જાય છે. આવી શ્રદ્ધાની અભિવૃદ્ધિની આલોચના કરી, સર્વને આ પુસ્તકની દુર્લભતાને લીધે યથામનો-રથ પ્રવચન પારાયણાદિકમાં અગવડતાનો વિચાર કરી, ‘આવા સર્વોપયોગી પ્રબન્ધનો પ્રકાશ કરવો એજ આચાર્યપદનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે’ એમ પણ વિમર્શ કરી અને સમયને પણ સન્માન આપવામાં સમુચિતતા સમજીને, હાલમાં શ્રીલક્ષ્મીનારાયણચરણકમળની પરિચર્યાપરાયણ આચાર્યપદને અલંકાર કરી રહેલા ધર્મધુરંધરાચાર્યશ્રી શ્રીપતિપ્રસાદજી મહારાજશ્રીએ સદ્ગુરૂ વિગેરે અગ્રેસર અનુયાયીઓની અનુમતિથી

આ શાસ્ત્રશિરોમણી સત્સંગિજીવનને છપાવી પ્રકાશ કરવાનો શુભ સંકલ્પ કર્યો. આવો સંકલ્પ આચાર્યપદને અનુરૂપ હોઈને શોભેજ છે.

ઉપરપ્રમાણે શ્રીમાન્ આચાર્યશ્રીએ આ પ્રબન્ધના પ્રકાશનનો શુભ સંકલ્પ કરી, તેના સંશોધન-સુસંસ્કરણ કાર્યમાં વડતાલપાઠશાળાના પ્રધાન પંડિત એમ્બાર્ કૃષ્ણમાચાર્યશ્રીની પ્રોત્સાહનપૂર્વક પ્રયોજના કરી. અને આવા વિશાળ વિશોધન કાર્યમાં તેમની સહાયમાં પુરાણી વાસુદેવચરણદાસજી અને શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસજીનો નિયોગ કર્યો. આ પ્રમાણે સુવ્યવસ્થા થતાં આ પુસ્તક સર્વોત્તમ સ્વરૂપમાં છપાવાના સદ્વિચારથી સુપ્રસિદ્ધ સર્વોત્તમ નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં અનુત્તમ કાગળો ઉપર નવીન ટાઇપોથી છપાવાનો પ્રારંભ કર્યો. આચાર્યશ્રીની અનુજ્ઞાને અનુસારે પંડિતવર્ય કૃષ્ણમાચાર્યજીએ પોતાના પૂર્વસંસ્કારમહિમાથી પ્રાપ્ત થએલી બુદ્ધિપ્રતિભાનો અહર્નિશ આખો ઉપયોગ કરી શ્રદ્ધાપૂર્વકના અભિનિવેશથી સાવધાન મન રાખી એ ટીકા સાથેના આ શાસ્ત્રનું સંશોધન કરી છપાવાનું કાર્ય પરિપૂર્ણ થતાં સત્સંગિજીવનના હૃદયને અત્યંત આહ્લાદ આપનારું થયું. આ ગ્રંથરત્નનું સટીક માહાત્મ્ય, તેના શ્રવણની આવશ્યકતા સત્સંગિજીવનના શ્રવણથી પહેલાં પ્રદર્શવેલી હોવાથી પ્રબન્ધના પ્રારંભમાં તેની સંયોજના કરી છે. વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમાંણિકા, સટીક ગ્રંથના કર્તાઓનાં જીવનચરિત્રો અને ભૂમિકાભાગ વિગેરે અપેક્ષિત અપૂર્વ અલંકારો શાસ્ત્રીશ્રી કૃષ્ણમાચાર્યજીએ કરેલા છે. આ સંશોધન સત્કર્મમાં તેમની સહાયમાં આચાર્યશ્રીએ અનુજ્ઞા આપેલા પુરાણીશ્રી વાસુદેવચરણદાસે અંશથી સાડ સાહાય્ય કર્યું છે. શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસે તો આમૂલાય અક્ષરશઃ સાહાય્ય સંપાદન કર્યું છે તે સર્વ સત્સંગિજીવન સાક્ષિક છે. પ્રકટ ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રવિશેષોને જણાવનારાં ચિત્રો ચિત્રકર્મમાં હુશળ સૂર્યપુરવાસી હરિભક્તશિરોમણી રંગીલદાસ ભગવાનદાસે પરમાદરૂપે ચિતરેલાં આ પ્રબન્ધમાં તે તે ઉચિત સ્થળમાં યોજેલાં છે જેથી ગ્રંથની ગૌરવતામાં ઘણો વિશેષ થયો છે. અને તેથી આ ચિત્રકાર્યમાં તે ચિત્રકારનું કળાકૌશલ્યપણ સાર્થક થયું છે. આ કરેલી સમયાનુસારી

અનન્યસાધ્ય નિષ્કામ સેવાથી શ્રીહરિ તથા તેમના સમસ્ત ભક્તો મુપસન્ન થશે. એ રીતે આ સમગ્ર ગ્રંથ મંગળમૂર્તિ મહાપ્રભુ શ્રીહરિની પરમ કૃપાથી નિર્વિઘ્નપણે છપાઈ તૈયાર થવા પામ્યો છે. આ પુસ્તક પત્રાત્મક છે.

આ સર્વોત્તમ સદ્ગ્રંથ સર્વ સત્સંગીઓના સંજીવનરૂપ હોવાથી સર્વોપ-યોગી છે પરંતુ ગીર્વાણવાણીમાં ગુંથાએલો હોવાથી તેના જાણનારા જનોજ તેનો પ્રથમ લાભ લઈ શકે, બીજાને લેશ લાભ મળે નહિ. જેમ પેટીમાં મિષ્ટમિષ્ટ ફળો ભરીને પછી તેને તાળું વાસીને આગળ મુકે પણ બે કુંચી-દાર ન હોય તો કોઈને ફળ મળી શકે નહિ. કોઈ ગીર્વાણવાણી લાણેલા હોય તે વાંચીને તેનો અર્થ કહે તોજ બીજાને લાભ મળે. બે ગુજરાતી ભાષામાં હોય તો સર્વેને પરમ લાભ થાય. ગીર્વાણવાણી મૂળને ઠેકાણે છે અને દેશવાણી ડાળીઓને ઠેકાણે છે. વૃક્ષનાં મૂળ ધૂળમાં હોયછે અને મિષ્ટ ફળ કુલતો ડાળીઓમાં હોયછે, એવો દેશી ભાષામાં વિશેષ પણ છે. માટે બે તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર થાય તોજ સર્વના ઉપયોગમાં આવે. ભાષાંતર કરી છપાવામાં કેટલાકનો એવો અભિપ્રાય જણાયો કે—ગ્રંથનું ગૌરવ ઘણું ગૌણ થઈ જાય. પરંતુ આ વાત એક હસ્તગત નહિ રહેલી હોવાથી બીજા કોઈ અદ્યપ્રજ્ઞ યદ્વાતદ્વા વિભક્તિના આડા અવળા અર્થ ગોઠવી અન-ન્વિત અસંબદ્ધ અનુવાદ કરી અનર્થ કરી વાળે જેથી સંપ્રદાયને પાછળથી પુષ્કળ પસ્તાવાનું પદ થાય અને તેથી ગ્રંથરત્નનું ગૌરવ તદન ગૌણ થઈ જાય. આવો સમયાનુસારી યોગ્ય વિચાર કરી સંપ્રદાયતરફથી સંસ્કૃત ભાગ તૈયાર થયા પછી સંપ્રદાયના કોઈ વિદ્વાનપાસે સારા સ્વરૂપમાં ગુર્જરાનુવાદ કરી છપાવાનો પણ નિશ્ચય કરેલો, જેથી તેનીપણ જાહેરખબર પ્રથમથી આપી હતી. સંસ્કૃતભાગ તૈયાર થવા આવતાં કરેલા નિશ્ચયને અનુસારે તેનું ભાષાંતર કરવાની આજ્ઞા આચાર્યશ્રીએ શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસને (પરમ સદ્ગુરુશ્રી અદ્વૈતાનંદસ્વામિના શિષ્ય સદ્ગુરુ પુરાણીશ્રી ઘનશ્યામચરણ-દાસજીના શિષ્ય) કરેલી. તેમણે અર્થગંભીર બે ટીકાઓને આધારે પંડિત-પ્રવરશ્રી કૃષ્ણભાગ્યાર્યજીની સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ લાધને વિશેષ વિવેચન સાથે સરસ બહુ ઉપયોગી અર્થ વર્ણવવાની સાથે પદસ્વારસ્ય પદપ્રયોજન પદ-

લાલિત્ય પદતાત્પર્ય વિગેરે અપેક્ષિત અલંકારોથી અલંકૃત ભાષાંતર કરવાનું આરંભ્યું જેથી બુદ્ધિનો સમયાનુસારી સારો સદ્વ્યય થતાં તેની સારી સફળતા થશે, આ સર્વ અર્થતો વાંચવા વિચારવાથી વિદિત થશે જેથી જણાવાની જરૂર નથી.

એ રીતે આ આખા ગ્રંથરત્નનું ભાષાંતર આરંભતાં પ્રથમપ્રકરણ તૈયાર થતાં તેની સત્સંગસમાજને અત્યંત ઉપયોગિતા બાજી તેને છપાવાનો વિચાર નીકળતાં સુરત મંદિરના મહાંત સદ્ગુરુસ્વામી ભક્તિપ્રિયદાસજીએ વડતાલના મુખ્ય કોઠારીશ્રી ચતુરભક્તદ્વારા સનાતન ધર્મધુરંધર આચાર્યશ્રી શ્રીપતિપ્રસાદજીમહારાજશ્રીની આજ્ઞા મેળવી છપાવાનો ઉપક્રમ કર્યો. આ પુસ્તક સર્વોપરી શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સંપ્રદાયના ભૂષણભૂત થાય એવા સદ્વિચારથી નિર્ણયસાગર જેવા સારી સગવડતાવાળા સર્વોત્તમ પ્રેસમાં નવાજ ટાઇપોથી સારા કાગળો ઉપર ચારેબાજુ બારે નાંખી છપાવાનું કાર્ય બહુ કાળજીથી આરંભાયું. માહાત્મ્યગ્રંથના ભાષાંતરની પણ આ પ્રસંગમાં જરૂર જણાયાથી તેનું પણ ભાષાંતર શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસે કરીને ગ્રંથશ્રવણ પહેલાં તેના શ્રવણની આજ્ઞા હોવાથી તેનો પ્રથમજ નિવેશ કર્યો છે. તથા વિષયાનુક્રમણિકા ભૂમિકા વિગેરે લઘ્ય ભૂષણોથી આ ગ્રંથ ભૂષિત કર્યો છે. આ અનુવાદસહિત સત્સંગિજીવનને છપાવામાં શોધવાનું કાર્યપણ શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસે કર્યું છે. પ્રકટ પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિનાં દિવ્યચરિત્રવિશેષોને જણાવનારાં ચિત્રો તેતે સમુચિત સ્થળમાં સન્નિવેશ કર્યા છે. આ ચિત્રો સુરતના હરિભક્તશિરોમણી પેન્ટર રંગીલદાસ ભગવાનદાસે કર્યા છે. આ કાર્યમાં તેમની પોતાને પરમેશ્વરકૃપાથી પ્રાપ્ત થએલી ચિત્રકર્મમાં કુશળતાનો અપૂર્વ અનન્યસાધ્ય નિષ્કામ અલભ્ય લાલ લીધો છે, જેથી તેમની ઉપર શ્રીજીમહારાજ તથા તેમના તમામ અનુયાયીઓ અત્યંત પ્રસન્ન થશે. કેટલાકની એવી સૂચના થઈ કે ભાષાંતર સાથે મૂળશ્લોકો હોયતો બહુ સાફ થાય, કેમકે મૂળ વિનાની બધી બાબત બાદલી કહેવાય. આ સૂચના યોગ્ય જણાયાથી મૂળનો પણ સમાવેશ રાખ્યો છે. મૂળમાં જેજે પાઠાન્તરો હતા તેપણ નીચે તેતે સ્થળે પ્રદર્શવ્યા છે. મૂળમાત્ર વાંચનારાને મૂળજ સરલ પડે અને અનુવાદમાત્રને વાંચનારાને તેજ સરલ

પડે એવા વિચારથી પૃષ્ઠમાં ઉપરના ભાગમાં એકસાથે મૂળ શ્લોકો રાખ્યા છે અને નીચે એક સાથે ભાષાંતર રાખ્યું છે. કેટલાકની પત્રાત્મક કરવાની સૂચના હતી પણ તેમાં અનેક અગવડો હતી જેથી તેમ થયું નથી. આ પુસ્તક છપાઈ તૈયાર થતાં તેનું ઑયડીંગ કામપણુ રમણીય આકર્ષક કરાવ્યું છે. એરીતે આ પુસ્તક અનેક અપૂર્વ અલંકારોથી અલંકૃત કર્યું છે. તેતો બેવા ઉપરથી જણાશે એટલે વિવેચનની અપેક્ષા નથી. આ પુસ્તકના બીજા ભાગો યથાસમય ઉત્તરોત્તર છપાઈને બહાર પડશે. પાંચ પ્રકરણના પાંચ ભાગ જુદા જુદા થશે. ગુર્જરાનુવાદસહિત આ સત્સંગિજીવન પ્રબન્ધના પ્રકાશનમાં કોઈ પ્રામાદિક દોષ થયો હોય તો ‘ચાલનારાને ઠેસ વાગે કે પડી જાય તે દોષને માટે ગણાય નહિ’ આ ન્યાયથી ગુણગ્રાહી સુરા જનો સહન કરશે. આ પુસ્તક વડતાલ સુરત મુંબઈ વિગેરે સ્થળેથી મળશે.

આ પ્રબન્ધના મુદ્રાપણપ્રસંગમાં કહેવાની વાત કહેવાઈ ગઈ છે, પરંતુ પ્રસંગથી આ પ્રબન્ધના સંબન્ધમાં એક અનિવાર્ય અક્ષમ્ય અનર્થ થએલો જણાયાથી સત્સંગસમાજને કિચિત્ જણાવાની જરૂર પડી છે. બે ટીકાઓ સાથેનું મૂળ પુસ્તક છપાઈ તૈયાર થયા બાદ તેને આધારે વિશેષ વિવેચન સાથે ભાષાંતર સંપ્રદાય તરફથી થવાની સમયાનુગુણ જરૂર જણાયાથી તેવું ભાષાંતર થશે અને છપાશે એવી જાહેર ખબર પ્રથમથી આપી હતી અને આ વાતને ઘણા અનુયાયીઓ પ્રથમથી જાણતા હતા, તથાપિ કોઈ અમદાવાદના માધવલાલ દલસુખરામ નામના માસીકકાર ભાવસારે કેવળ પૈસા પેદા કરી લેવાની ખાસ સ્વાર્થી ઉમેદથી, સટીક મૂળ પુસ્તકને બહાર પડતા પહેલાં ઉતાવળ કરી, પ્રથમ દ્વિતીય તૃતીય પ્રકરણ પડતાં મુકી, ચતુર્થ પ્રકરણથી ગુર્જરાનુવાદ માસીકના થોડા છેલા પેજમાં છાપવાનો આરંભ કરી વાળ્યો. બે આ ભાષાંતર સારા અર્થ સ્વરૂપમાં સમન્વિત કર્યું હોત તો દોષને અદ્યપ સ્થાન ન હતું પરંતુ તેમાં અનેક અક્ષમ્ય દોષો થયા છે. આ કાંઈ માસીક હતું નહિ કે જેમ તેમ યદ્રાતદ્રા કરી પુરૂ કરી નંખાય. પોતે તેવી શક્તિવાળા વિદ્વાન નથી એતો ભાષાંતરના ડોળ દેખાવ ઉપરથી અદ્યપને પણ સ્પષ્ટ જણાય છે.

કોઈ વિદ્વાનની સહાનુભૂતિ પણ લીધી જણાતી નથી. જો લીધી હોય તો સ્પષ્ટ અર્થનો પણ અનર્થ થાય નહિ. પુસ્તક પણ સંપ્રદાય તરફથી મેળવ્યું જણાતું નથી, કોઈ વિમુખ થએલા પાસેથી વિત્ત આપીને મેળવેલું જણાય છે. સંપ્રદાયના બંધારણ મુજબ આચાર્યશ્રીની આજ્ઞાથી કર્યું હોય કે છાત્ર્યું હોય એમ પણ જણાતું નથી, કેમકે આચાર્યશબ્દ જ જણાતો નથી, તે તો ટાઈટલ પેજ વિગેરે જોવાથી જણાઈ આવે છે. ભાષાંતરમાં કશો ભાવ કે સાર જણાતો નથી. મહાવિદ્વાનોએ રચેલી અર્થગંભીર ટીકાઓને આધારે કશો અર્થ લખ્યો નથી. પદનું જરૂરી વિવેચન નથી. જોઈએ તેવો અન્વય નથી. આંખ્યનું કાજળ કપાળે ઘસ્યા જેવું કેટલેક સ્થળે છે. અર્થનો અનર્થપણ પુષ્કળ કર્યો છે. ગ્રંથનો કોઈ ભાગ પડતો પણ રહ્યો છે. પદસ્વારસ્ય પદ-લાક્ષિત્ય પદપ્રયોજન પદતાત્પર્ય વિગેરે વિશેષ અપેક્ષિત અર્થની તો વાતજ શી? ફક્ત વ્યાકરણના કિંચિત્ અવલંબનથી વિભક્તિના આડા અવળા અનન્વિત અસંબદ્ધ અસંભવિત મનસ્વી અર્થો ગોઠવી યદ્વાતક્રા કરી વાળ્યું છે. ભૂમિકા કે વિષયાનુક્રમણિકા કે કર્તાઓના ચરિત્રો વિગેરે કશો અલંકાર નથી. કાગળ ટૅપ છાપ ઑયડીંગ વિગેરેમાં પણ કશો ભાવ કે સાર નથી. કોઈ સ્થળે કોઈ ચિત્ર ગોઠવણની આતુરી વાપરવા ગયા છે પણ પ્રસંગ કે સંબન્ધ જોવા તરફ લેશ લક્ષ અપાયો નથી. એ રીતે ‘ત્રિમેત્યલ્પશ્રુતાદ્વેદો મામયં પ્રતરિષ્યતિ’ અદપશ્રુત થકી વેદાદિક શાસ્ત્ર એવો ભય રાખે છે કે ‘આ અદપજ્ઞાની મને અર્થનો અનર્થ કરી છેતરશે.’ આમાં કહ્યા પ્રમાણેની આ બધી હુસંગિજીવન સ્થિતિ થઈ છે. કેટલાક ભોળા કે આગ્રહીઓને એમ મનાય કે આ વાત તો સ્પર્ધાથી કે છાત્ર્યાથી કરાય છે જેથી સાચી મનાય નહિ. માટે તેણે બહાર પાડેલાં સત્સંગિજીવનઅનુવાદ શિક્ષાપત્રીઅનુવાદ વિગેરેમાં કરેલી અનેક અનહદ પ્રથમ ગ્રાસે મક્ષિકાપાત જેવી પ્રત્યક્ષ અનર્થપરંપરાનું દિગ્દર્શન સ્થાલી-પુલાકન્યાયથી જાહેરખબરદારા પ્રથમ કરાવ્યું છે એટલે હવે તેણે કરેલા અગણિત અનર્થોને વારે વારે કહેવાની જરૂર જણાતી નથી, જાહેર-ખબર વાંચી લેવી. એ રીતે સમ્પ્રદાયમાં આવા સર્વોપયોગી સર્વમાન્ય

પરમ પ્રામાણિક મુખ્ય અંથરત સત્સંગિજીવનનું કુસંગિજીવન ભાષાંતર કેવળ આગળથી પૈસા પેદા કરી લેવાની ક્ષુદ્ર દાનતથી કરી વાળ્યું છે. (અર્થી દોષાન્ન પશ્યતિ) માટે આવા અંથનું ગૌરવ ગૌણ કરી દેનારા ભુખ ભાષાંતરને ભાળીને ભરમાશો નહિ અને ગોળ ખોળ એક કરશો નહિ. આ સર્વ અર્થ સંપ્રદાય તરફથી બહાર પડેલા પ્રથમપ્રકરણના પ્રથમ ભાગના પુસ્તકના પ્રેક્ષણથી પ્રત્યક્ષ થશે એટલે હવે તેને વિવેચવાની જરૂર રહેતી નથી. માટે તેના તરફથી બહાર પડેલાં સત્સંગિજીવન વિગેરે પુસ્તકોના ગ્રાહક થતાં પરિપૂર્ણ વિચાર કરવાની જરૂર છે તે મુશ્કેલી જનો કરશે. એજ વિનંતિ.

પુરાણી નિરન્નમુક્તદાસ,

સ. સ્વામી ભક્તિપ્રિયદાસજીના શિષ્ય,-સુરત.

ॐ

सत्सङ्गिजीवनमाहात्म्यश्लोकाः—

श्रीमदौद्धवसिद्धान्तश्रद्धाशुद्धाशयैर्बुधैः । सत्सङ्गिजीवनमिदं
सेव्यताममृतप्रदम् ॥१॥ धर्माभासान्निरस्य प्रख्याते परं सङ्गि-
रेकान्तसेव्यं सद्धर्मं यद्धि, तत्त्वं गमयति विशदं वेदमौलिप्रगू-
ढम् । कर्मज्ञानाहपायान् विशदयति तथा साङ्ख्ययोगैकसारान्
संसेव्यं मुक्तिकामैर्भुवि जयति सतां जीवनं शास्त्रमतम् ॥२॥
सत्सङ्गिजीवनेऽस्मिन् येषां चित्तं सदा रमते । कालव्यालभयाच्चे
मुक्ता अमृता हि मोदन्ते ॥३॥ सत्सङ्गिजीवनमिदं मातृश-
तानन्दमुनिरचितम् । अनुदिनमनुचिन्तयताममृतरसः स्वरसमा-
पतति ॥४॥ भगवत्सहजानन्दचरितामृतसम्प्लुतम् । सत्सङ्गि-
जीवनं शास्त्रं को न सेवेत पण्डितः ॥५॥ सहजानन्दचरितसुधा-
रसतरङ्गिणी । शतानन्दमुनेर्वाणी तापत्रयनिवारिणी ॥६॥ न
कामवादकालुष्यं नार्थवादमहाभ्रमिः । सत्सङ्गिजीवननदी मुसे-
व्या सेव्यतामियः ॥७॥ निःश्रेयसैकमूलेऽस्मिन् भगवच्चरि-
तामृते । सत्सङ्गिजीवने नैव ह्यर्थवादादिसम्भवः ॥८॥ यत्रान-
वधिकानन्दसहजानन्दसत्कथाः । तापत्रयापहृताय तत्र सजेत
सज्जनः ॥९॥ कलौ कश्चिमलस्य हरेः प्रियदेष्टव्या । सत्सङ्गि-
जीवनाख्येयं क्षितौ वहति निर्मला ॥१०॥ आविर्भूय क्षितौ
यः कलिमपि कृतयन्त्रसत्त्वस्वस्वरूपं सर्वाविर्भावमूलं सकलजन-
दृशामग्रतः सम्प्रदास्य । भूयो धर्मप्रतिष्ठं व्यतनुत भुवने

सोऽयमेवाशृणोत्स्वं प्रादुर्भावादिलीलाचरितमथ शतानन्दनाम्ना
 निबद्धम् ॥११॥ यत्तत्त्वं श्रुतिमौलिषु प्रणिहितं यो धर्ममार्गः
 स्मृतौ ख्यातः सृष्टिलयक्रमोऽस्य जगतः ख्यातः पुराणेषु यः ।
 कामक्रोधःखादिदोषचरितं यच्चेतिहासादिषु ख्यातं तत्सकलं
 सुखेन गमयत्येष प्रबन्धो महान् ॥१२॥ यस्मिन् श्रुते नाश्रुतं
 स्यात् विदितेऽविदितं न च । सत्सङ्गिजीवनमिदं तादृक्चरित-
 संश्रयम् ॥१३॥ सत्सङ्गिजीवनस्यास्य महिमाऽनुपमः खलु ।
 निःसमाभ्यधिको यस्मिन् वर्ण्यते रूपोत्तमः ॥१४॥ सत्सङ्गिजी-
 वनमिदं श्रुतिसम्पुटाभ्यामापीय यः स्पृहयते न रसान्तराय ।
 तस्मै सतु स्पृहयति श्रुतिमौलिगम्य आनन्दमूर्तिरमितः परमो
 रसो यः ॥१५॥ अनवधिकानन्दमयः सहजानन्दो निरूप्यते
 यत्र । सत्सङ्गिजीवनं तद्येऽनुध्यायन्ति तैर्जितः सर्गः ॥१६॥
 सत्सङ्गिजीवनमिदं जननजरारोगसंहरणम् । सेवत सुधियो यूयं
 परमानन्दश्च भविता वः ॥१७॥ इदं विमलसम्पदामुपनिधान-
 मत्युत्तमं सुसाधनमनुत्तमं निजहिताहितप्रेक्षणे । भवाब्धितरणे
 पुनर्निरूपमा दृढा नौरियं सतां किमपि जीवनं पठत शास्त्रमे-
 तन्महत् ॥१८॥ सत्सङ्गिजीवनास्वादित्यसन्तुष्टमानसाः ।
 जयन्तु भुवने नित्यं कल्याणाय भवाध्वनि ॥१९॥ जयतु स
 तावद्भगवान् सहजानन्दः समस्तसुरसेव्यः । तच्चरितामृतगर्भं
 जयतु च सत्सङ्गिजीवनं शास्त्रम् ॥२०॥

૧૫૬૭૮

શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ ।

ભૂમિકા ।

જયતુ સ તાવદ્ભગવાન્ સહજાનન્દઃ સમસ્તસુરસેવ્યઃ ।
તચ્ચરિતામૃતગર્ભં જયતુ ચ સત્સન્નિજીવનં શાસ્ત્રમ્ ॥ ૧ ॥

ભૂમિકાનાં પ્રસ્તાવના પીઠિકા ઉપોદ્ધાત એ નામાંતરો છે. ભૂમિકાનું પ્રયોજન એજ હોવું જોઈએ કે—જે પ્રબન્ધની ભૂમિકા લખાય તેમાં પ્રધાન પ્રતિપાદ્ય સ્વેષ્ટદેવનાં આર્ચનાં આરંભીને અંતર્ધર્માન્ત અસાધારણ અલૌકિક અદ્ભુત ઐશ્વર્ય ભરેલાં અપ્રાકૃત ગુણચરિત્રો પરમશક્તોના સમાસમાટે સંક્ષેપમાં વર્ણવવાં અને પ્રબન્ધપ્રોક્ત વિષયોનો સારાંશ પ્રેક્ષાવતોની પ્રવૃત્તિમાટે સંચલમાં વિવેચન કરવો અને ગ્રંથનો મહિમા પ્રયોજન ઉત્પત્તિ પ્રામાણ્ય વર્ણવવું અને ગ્રંથકર્તાઓનાં ચરિત્રો જણાવવાં વિગેરે. તેમાં ગ્રંથનું માહાત્મ્ય પ્રયોજન ઉત્પત્તિ આદિક પ્રથમ જણાવાની જરૂર છે. આ સત્સંગિજીવન સચ્છાસ્ત્ર સત્સંગિઓના સંજીવનરૂપ હોવાથી સાર્થક સંજ્ઞાથી સુપ્રસિદ્ધ છે. આ સંજ્ઞાની નિરૂક્તિ ગ્રંથમાંજ કરી છે કે—
“સન્તં તમીશં ભુવિ સંશ્રિતા યે સત્સન્નિનસ્તે કથિતા હિ તેષામ્ । ભવત્યદો જીવનમેવ યસ્માત્તત્સર્વથા સેવ્યમિદં સદા તૈઃ ॥”. આ શુભ શાસ્ત્રનો મહિમા સ્વયં ગ્રંથકારે ગ્રંથમાંજ ‘શ્રીમદ્ધત્તાનન્દકૃતેઽન્ન રમ્યે’ ઇત્યાદિ ૭ શ્લોકથી સહેતુક કહ્યો છે (પ્ર. ૧ અ. ૧ શ્લો. ૧૭ થી) તથા પંચમપ્રકરણમાં ‘વેદજ્ઞાસ્ત્રપુરાણાનાં સારરૂપમિદં પરમ્’ આ શ્લોકને આરંભીને ‘દ્વૈતજ્ઞાનવતાં’ આ શ્લોક પર્યંતના નવ શ્લોકથી કહ્યો છે. આ ગ્રંથના માહાત્મ્ય માટે મુક્તાનંદ મહામુનિએ માહાત્મ્યગ્રંથ નવ અધ્યાયનો રચ્યો છે તેમાં

શતાનંદમુનિનું વચન છે કે-‘પત્તન્મત્તો હરિઃ શ્રુત્વા શ્રીમુત્તેનેત્થમબ્રવીત્ । રમણીયમિદં શાસ્ત્રં સર્વશાસ્ત્રશિરોમણિઃ ॥ बहुविधद्रविणेष्विव शेषभिः क्षितिरुहेष्विव कल्पतरुर्वरः । सकलगोष्विव कामदुघा वरा श्रुतगणेषु वरिष्ठ-मिदं स्मृतम्’ ઈત્યાદિ. એ રીતે ગ્રંથનું માહાત્મ્ય ગ્રંથમાં અને માહાત્મ્યમાં પરિપૂર્ણ છે જેથી તેને વિશેષ વર્ણવવાની જરૂર નથી. આ ગ્રંથનું પ્રયોજન તેના પ્રવર્તક પોતે શ્રીહરિએજ કહ્યું છે કે-‘कलौ जनिष्यमाणानां शतान-न्देन देहिनाम् । उद्धृत्यै कारितो ग्रन्थः समाप्तप्राय एव सः ॥’ તથા ‘निस्त-रणाय लघु संसृतिसागरस्य नौकेदमेव भुवि मानवदेहभाजाम्’ તથા માહા-ત્મ્યગ્રંથમાં ‘श्रीमद्भक्तिरोधानानन्तरं त्वयमेव हि । वर्तते नौर्भवाम्भोधे-स्तरणाय शरीरिणाम्’ ‘सत्संज्ञिजीवग्रन्थो मोक्षहेतुस्त्वया कृतः’ ઈત્યાદિ. એરીતે ગ્રંથનું પ્રયોજન સ્પષ્ટપણે કહ્યું છે.

આ ગ્રંથરત્નની ઉત્પત્તિ સત્સંગિઓના પરમજીવનરૂપ પરમકાશિક પરંબ્રહ્મ પરમાત્મા સ્વયં શ્રીહરિએજ કરેલી આ ગ્રંથમાંજ કહી છે. પોતાના પ્રાદુર્ભાવનું પ્રયોજન વિચારતા પરંબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિએ પોતાના અવતરણનું કાર્ય પરિપૂર્ણ થતાં ભાવિ મનુષ્યોના આત્યંતિક હિતનો એકાંતમાં સુવિચાર કરતાં ત્રણ પ્રકારે વિચાર કર્યો. તેમાં એક મહા-ગ્રંથ રચાવાનો શુભ સંકલ્પ કર્યો કે-‘धर्मज्ञानविरक्तीनां भक्तेश्चावगमाय तु । ग्रन्थकर्ता शतानन्दो मच्चरित्रोपबृंहितम् । सिद्धान्तं सर्वशास्त्राणां तेन ज्ञास्यन्ति मच्छ्रिताः’ આવા સંકલ્પ સમ સમયમાં પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વ-રનાં દર્શનની લાલસાવાળા શતાનંદમુનિએ બદરીકાશ્રમમાં જઈ બદરી-નાથ શ્રીનારાયણનું સમારાધન કર્યું. સમારાધાનથી સુપ્રસન્ન થએલા નારાયણે પોતાના દિવ્ય અદ્ભૂત સ્વરૂપનું દર્શન આપ્યું અને વર માગ-વાનું કહ્યું ત્યારે મુનિએ વર માગ્યો કે હે ભગવન્ ! જે તમો મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો અને મને વર આપવો હોય તો મને નિરંતર આપની પાસે રાખો અને આપની અખંડ સેવા આપો. હું આ લોકમાં આપની પાસે રહીનેજ તમારા ગુણોનું ગાન કરવા ઇચ્છું, જે ગુણગાનથી મારી વાગિન્દ્રિયની સફળતા થાય અને અંતઃકરણની નિર્મળતા થાય. હું સિદ્ધિ

ઐશ્વર્યાદિ કાંઈપણ ઇચ્છિતો નથી કેમકે માયામય સાંસારિક મુખમાં હું મહા વિરક્ત છું. આ પ્રકારે મુનિએ પ્રાર્થના કરેલા લગવાનું નારાયણે વરદાન આપ્યું કે-‘મુમુક્ષુ તમોએ આ સારો નિશ્ચય કરેલો છે પરંતુ હાલમાં હું ભૂમિમાં ઉત્તર કોસલ દેશમાં ધર્મદેવથકી તેમની લક્ષ્મિદેવી ભાર્યામાં આવિર્ભાવ થઈ હુરિ નામથી વિખ્યાત થઈ હમણું પશ્ચિમ પંચાળ દેશમાં આવેલા દુર્ગપુરમાં રહ્યો છું. તે હું તમોને મારીપાસે રાખીશ અને તમારા મનમાં મારા ગુણગાનની ઇચ્છા છે તો મારા ચરિત્રોનો ગ્રંથ કરનારા થશો. એરીતે તમારો મનોરથ પરિપૂર્ણ થશે તો તમો મને ગોતીને ત્યાં મળશો’ એમ કહીને નારાયણ અંતર્ધાન થઈ ગયા. તે કહ્યું છે કે- ‘મદીયગુણગાનેચ્છા વર્તેતે તવ હૃદયતઃ । તસ્ય મે ત્વં ચરિત્રાણાં ગ્રન્થકર્તા ભવિષ્યસિ’ ઇત્યાદિ. વરદાન પામ્યા પછી મનમાં પરમ પ્રસન્ન થએલા શતાનંદમુનિ વિચરતા વિચરતા એ માસે અમદાવાદ પુરમાં આવ્યા. ત્યાંથી યજ્ઞમહોત્સવ ઉપર જતા આદ્યજ્ઞોની સાથે ડભાણમાં આવીને શ્રીહરિને મળ્યા જેથી શ્રીહરિએ તેમને ભાગવતી મહાદીક્ષા આપી પોતાની સેવામાં રાખ્યા અને થોડા કાળમાં સાધન વિનાજ સમાધિસિદ્ધિ તથા ત્રિકાળજ્ઞ જ્ઞાન આપી સ્વસ્વરૂપનું તથા ગુણકર્માદિકનું યથાર્થ વિજ્ઞાન આપ્યું. ત્યારપછી પ્રસન્ન થએલા મુનિએ લગવાનના ગુણવર્ણનથી સ્વજ્ઞાન અને વિદ્યાની સફળતા કરવા પ્રાર્થના કરી કે-‘ત્વચ્છો-ગુન્ધનેનૈવ પ્રબન્ધૈર્વિવિધૈઃ પ્રમો ! । સ્વજ્ઞાનં સફલીકર્તુઃ ત્વાયાજ્ઞાં તુ દેહિ મે ॥’ એ રીતે નિષ્કપટપણે પ્રાર્થના કરેલા શ્રીહરિએ કહ્યું કે-‘તમારો આ મનોરથ સફળ થશે. મારી સાથે તમો ઉત્તમ દુર્ગપુરમાં આવો. ત્યાં હું રાધાકૃષ્ણનું મંદિર કરાવું છું. તે અતિપવિત્ર ક્ષેત્રમાં સ્થિર મનથી રહીને તમારા અનુભવને અનુસારે માફ શાસ્ત્ર રચશો. આ પ્રકારે પ્રભુએ કહ્યું એટલે પ્રહર્ષ પામેલા શતાનંદમુનિ લગવાન સાથે દુર્ગપુરમાં આવીને રહ્યા. કોઈ સમયે યોગોપદેશ સાંભળવા ઇચ્છતા મુનિના પ્રત્યે શ્રીહરિએ સાંગ યોગોપદેશ કર્યો. તેને સાંભળીને સંતુષ્ટ થએલા શતાનંદે શ્રીહરિની સ્તુતિ કરી. સ્તુતિથી અતિશય પ્રસન્ન થએલા શ્રીહરિએ કહ્યું કે-‘મહર્ષે ! યન્મ-

નોમીષ્ટં ભવેત્તવ મદદ્ય તત્ । વૃણુ પ્રીતોઽસ્મ્યહં તુમ્યં તદ્વાસ્યામિ ન સંશયઃ’
 ઇત્યાદિ. તે પછી શ્રીહરિના વચનશ્રવણથી મનમાં મુદિત થએલા મુનિએ
 પ્રાર્થના કરી કે-‘હે સ્વામિન! જો તમો મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો
 મારો પુરાતન મનોરથ કૃપા કરી પરિપૂર્ણ કરો. હું આપના ચરિત્રનો
 ગ્રંથ કરવા ઇચ્છું છું તો તેની મને આજ્ઞા આપો, કેમકે આપે પ્રથમ
 પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તમારા દિવ્ય ચરિત્રનો ગ્રંથ ગુંથવાથી મારો વિદ્યાભ્યા-
 સનો શ્રમ સફળ થશે. આ માફ અભીષ્ટ આપો, કારણ કે તમો લક્ષ્મીને
 અભીષ્ટ અર્થ આપનારા છો.’ આ પ્રકારે પ્રેમીલક્ષ્મી મુનિએ પ્રાર્થના કરેલા
 લગવાને પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે ‘હે યોગિરાજ! તમારી ઇચ્છાને અનુસારે
 મારા ચરિત્રનો ગ્રંથ કરો તેમાં યથાશ્રુત યથાદૃષ્ટ મારાં ચરિત્રો વર્ણન
 કરો. તમારી મતિમાં ત્રૈકાલિક જ્ઞાન વર્તે છે. અને સર્વ જનોના મનના
 પણ અભિપ્રાયો તમો જાણો છો. તમારે અવિદિતતો કાંઈપણ રહેશે નહિ,
 કેમકે તમો મને પરમ પ્રિય છો. હું પૃથ્વી ઉપરથી અંતર્ધાન થઈ જઈશ
 ત્યારપછી તમોએ રચેલો મારા ચરિત્રનો ગ્રંથજ આ લોકમાં મારા આશ્રિત
 મનુષ્યોને મહાજીવનાધારરૂપ થશે. માટે તેનું સત્સંગિજીવન સાર્થક નામ
 થશે. તમો પ્રથમ મેં લખેલી શિક્ષાપત્રીને અનુષ્ટુપ્ છંદથી ગુંથો પછીથી
 સત્સંગિજીવન નામનો મહાનિબન્ધ કરો. એકાંત સ્થળમાં શુદ્ધિ સ્થિર
 રહેછે માટે તમો શ્રીગોપીનાથમંદિરમાં વિજનપણે વાસને સમુચિત એક
 શાળા (ઓરડી) છે તેમાં નિવાસ કરો.’ શિક્ષાપત્રી રચ્યા પછી વળી
 શ્રીહરિએ કહ્યું કે ‘હે મહાશુદ્ધે! તમો સ્વાભીષ્ટ સર્વોત્તમ મહાગ્રંથ કરો.
 તેવો ગ્રંથ કરવામાં તમો સમર્થ છો. તમોને શુદ્ધિ શ્રીકૃષ્ણપ્રસાદથી પ્રાપ્ત
 થઈ છે એમ અમોને જણાય છે. જો એમ ન હોય તો મારો આવો અભિ-
 પ્રાય જાણીને કોણ કહી શકે?’ આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહ્યું એટલે દેવદુર્લભ
 તદનુગ્રહને પામેલા શતાનંદ મહર્ષિ શ્રીહરિને પ્રણામ કરી પોતાના નિવાસ
 સ્થાનમાં ગયા. તે પછી શ્રીહરિના પ્રસાદથી જેમને સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત થયું
 છે એવા સિદ્ધયોગિરાજે સંવત્ ૧૮૮૫ ની ચંપાવષ્ટી (માગશર શુકલ
 પક્ષી) તિથિએ સત્સંગિજીવન રચવાનો સમારંભ કર્યો. એક એક પ્રકરણ

સંપૂર્ણ કરીને પોતાના નિવાસસ્થાનમાં સુખેથી રહેલા ભગવાન શ્રીહરિને સમગ્ર ગ્રંથ વાંચી સંભળાવ્યો. શ્રીહરિએ નિરંતર પોતાની પાસે રહેલા શુકાનંદાદિ મુનિઓની સાથે સમાદરથી સાંભળ્યો અને તેથી અત્યંત પ્રસન્ન થયા. એરીતે પ્રબન્ધને પરિપૂર્ણ કરી તેને બરોબર શોધીને સુમત-મુનિ વિગેરે કેટલાક તેમના શિષ્ય ભક્તોને લાવથી લાણાવ્યો. એરીતે આ પરમપાવન સત્સંગિજીવન મહાનિબન્ધ પોતાના પરમ પ્રસાદના પાત્રભૂત ત્રિકાળજ મહાયોગિરાજ શતાનંદ મહર્ષિ પાસે સ્વયં શ્રીહરિએ પોતાની આજ્ઞાથી પોતાનીજ સન્નિધિથી અને પોતાનાજ પ્રોત્સાહન સાથેના પ્રેક્ષણથી પરિપૂર્ણ કરાવ્યો છે. તે માહાત્મ્યમાં સ્વયં મુનિએ કહ્યું છે કે- 'અનુમહાદ્ધરેઃ શાસ્ત્રં શુભમેતત્તદાજ્ઞયા । તત્સમીપનિવાસેન કૃતં ક્ષોણિપતે ! મયા ॥' એ રીતે લાવિ મનુષ્યોના પરમ મોક્ષમાટે સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિ સ્વયં ભગવાને ત્રિકાળજ યોગિરાજ શતાનંદ મહામુનિ પાસે દુર્ગપુરમાં રહીને આ ગ્રંથરત્નની ઉત્પત્તિ કરી છે અને પ્રવૃત્તિ કરી છે. આ ઉપરનો સર્વ અર્થ ગ્રંથમાંજ ગ્રંથકારે નિવેશ કરેલો છે. તેનો શ્રવણાદિ મહિમા ગ્રંથમાં તેમજ માહાત્મ્યગ્રંથમાં સ્પષ્ટ છે. એ રીતે આ મહાગ્રંથની ઉત્પત્તિ પ્રયોજન અને માહાત્મ્ય છે.

આ પ્રબન્ધ સ્વતઃપ્રમાણ છે. પ્રબન્ધની પ્રામાણ્યતા તો ઉપદેશ પ્રવર્તક પુરૂષની પ્રામાણ્યતાને આધીન છે. જે ઉપદેશક સ્વરૂપજ કરુણાહીન અનામ પ્રમાદી અને અશક્ત હોય તો તેના ઉપદેશમાં ભ્રમ વંચના વિગેરે અનેક દોષની સંભાવના આવે જેથી તેના વચનની પ્રમાણતા થાય નહિ. જેમ પરંબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણભગવાને સ્વયં સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિ હોઈને સ્વાર્થનિરપેક્ષ કેવળ કરુણાથીજ લોકોના કલ્યાણમાટે પ્રકાશ કરેલા વેદની તેમાં પુરૂષપ્રયુક્ત ભ્રમાદિ દોષની અસંભાવનાને લીધે સ્વતઃપ્રમાણતા છે તથા ગીતાની સ્વતઃપ્રમાણતા છે, તેમ 'યઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વવિત્' 'સ્વામાલિની જ્ઞાનબલક્રિયા ચ' 'યો વેતિ યુગપત્સર્વં પ્રલક્ષ્ણેન સદા સ્વતઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિવચનોમાં વર્ણવેલી સર્વજ્ઞ શક્તિએ સંપન્ન અને 'અદા અદા હિ ધર્મસ્ય +++ પરિત્રાણાય સાધૂનાં' ઇત્યાદિકમાં કલા મુજબ કેવળ કૃપાથીજ

કળિજનોના આત્યંતિક કલ્યાણ માટેજ પ્રવર્તેલા, સર્વના સાચા મુહૂત શરણ્ય આત્મતમ પુરૂષોત્તમ લગવાનુ શ્રીહરિના ઉપદેશવચનોમાં ભ્રમ વંચના વિગેરે દોષપણ દોષની લેશપણ સંભાવના હોઈ શકે નહિ જેથી તેમના ઉપદેશરૂપ આ પ્રબન્ધની વેદવત્ સર્વોંશે સ્વતઃપ્રમાણતા છે. આ પ્રબન્ધમાં પોતાની સર્વજ્ઞતા સર્વશક્તિતા સ્વાર્થનિરપેક્ષ કૃપાળુતા વાત્સલ્યતા નિઃપ્રમાદતા આત્મતમતા વિગેરે સુગુણો વર્ણવવા પૂર્વક પોતાની લગવત્તા સ્પષ્ટપણે અસંકોચથી વર્ણવીછે. ગ્રંથ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો ત્યાં ‘દયાવાત્સલ્યવારિધિઃ’ એનું આ લગવાનને વિશેષણ આપ્યું છે, આવા પુરૂષોત્ત લગવાનના વચનમાં ભ્રમાદિ દોષની સંભાવના હોયજ નહિ જેથી તેમનાં વચનો પરમ પ્રમાણ છે તેમાં બીજા પ્રમાણની અપેક્ષા નથી. વળી ગ્રંથ ગુંથનારની પ્રમાણતા ઉપર પણ પ્રબન્ધની પ્રામાણ્યતા છે. જો ગુંથનાર અલ્પજ્ઞ અનાત નિષ્કરૂણ પ્રમાદી હોય તો તેની કૃતિમાં ભ્રમ કળાઈ આદિક દોષની સંભાવના આવેજ જેથી પ્રબન્ધની પ્રમાણતામાં વિગુણતા આવેજ. આ મહાગ્રંથને લગવાનના અક્ષરશઃ અભિપ્રાયને અનુસારે ગુંથનારા શતાનંદ મહર્ષિ હતા. આ મુનિના મહાગુણો મહાગ્રંથમાંજ કહ્યા છે-વેદ શાસ્ત્ર પુરાણ અને પંચરાત્રાર્થને જાણનારા, વિષયોમાં વિરક્ત, સ્વધર્મમાં અચળ સ્થિતિવાળા, સત્ અસતની વ્યક્તિ જાણનારા, દૈવ માનુષ્ય લક્ષણને જાણનારા, શાંત, ઉદાર, મૃદુલાષણ, અહિંસવૃત્તિ, કરૂણાવાન, કુશાચ્ર બુદ્ધિવાળા, પરમાત્મસ્વરૂપના સાક્ષાત્કારવાળા, સાધન વિનાજ લગવાનની પ્રસન્નતાથી સમાધિસિદ્ધિને પામેલા, વ્યાસસુતાકૃતિ, ભૂત લવિષ્ય અને વર્તમાનને જાણનારા, લગવાન થકીજ ગ્રંથ કરવાનું વરદાન પામેલા, ધત્યાદિ. આવા સદ્ગુણશીલ સર્વજ્ઞ મહર્ષિની કૃતિમાં ભ્રમ વંચના વિગેરે દોષની સંભાવના લેશપણ હોઈ શકે નહિ. ગ્રંથના આરંભમાંજ ગ્રંથની પ્રામાણ્યતા માટે કર્તા શતાનંદમુનિની સંશુદ્ધિ કહી છે જેથી હવે આ પ્રબન્ધની પ્રામાણ્યતા વિશે સંશય લેશ નથી. વળી પ્રબન્ધની પ્રમાણતા વિષયો ઉપર પણ આધાર રાખે છે. જો વેદાદિ સમ્પ્રદાયવિરૂદ્ધ કલ્પિત વિષયો વર્ણવ્યા હોય તો તેવા પ્રબન્ધની પ્રમાણતા પોષાયજ

નહિ. આ ગ્રંથમાં તો જે વિષયો વર્ણવ્યા છે તે અક્ષરશઃ શાસ્ત્રમૂળક છે. વેદ વેદાંત સાંખ્ય યોગ પાંચરાત્ર ભાગવત આદિકમાં જે દિવ્ય ભગવદ્ગુણ ચરિત્ર, આત્મપરમાત્મવિજ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, ધર્મ વિગેરે વર્ણવ્યા છે તેને અનુસારેજ તેમાં વિરોધ ન આવે એ રીતે વિશેષ વિવેચન સાથે અત્ર અર્થો વર્ણવ્યા છે, તેમાં વેદાદિ આઠ સચ્છાસ્ત્રની સ્વાલ્મિમતતા પણ જણાવી છે. વિશેષમાં ‘સર્વતઃ સારમાદદ્યાત્ પુષ્પેભ્ય દ્વષ્ટ પદ્મપદઃ’ ‘યાવાનર્થ ઉદપાને’ એમાં કહ્યા પ્રમાણે જેનો ખાસ મહામોક્ષમાંજ સાક્ષાત્ ઉપયોગ થાય એવા ભક્તિ આદિક ઉપાયોજ દત્તાત્રેયની પેઠે ગુણગ્રાહી બુદ્ધિથી વર્ણવ્યા છે. આ ગ્રંથને વિશેષણો પણ એવાજ અર્થને અવબોધ આપનારાં અનુરૂપ આપ્યાં છે-‘વેદશાસ્ત્રપુરાણાનાં સારરૂપમિદં પરં’ ‘અખિલવેદસારઃ સુસ્પષ્ટમેકાન્તિકધર્મ ઉક્તઃ’ ‘સદ્ધર્મશાસ્ત્રં પરં ધર્મજ્ઞાનવિરાગમક્તિનિમૃતં’ ‘સકલધર્મવિનિર્ણયમજ્ઞસા સકલશાસ્ત્રમત્તમમવારણમ્’ ‘વિવિધસંશયશલ્યસમુદ્ધરમ્’ ‘દ્વિતિહાસપુરાણાનાં વેદાનાં સામ્યયોગયોઃ । સ્મૃતીનામપિ સર્વાસાં વેદાન્તસ્ય ચ ભૂપતે ! । અસ્તિ રામાયણાદીનાં સચ્છાસ્ત્રાણામિદં શ્રુતમ્’ ‘સારરૂપમતિશ્રેષ્ઠં ભવમીતિનિવર્તનમ્’ ‘યન્નાત્યન્તિકનિઃશ્રેયોહેતુરેકાન્તિકાભિધઃ । અતિસ્પષ્ટતયા ધર્મો વર્ણિતઃ પાપનાશનઃ । રૂંશશ્વહ્રપરશ્વહ્રમાયાજીવાત્મનામિદમ્ । અસ્યેવાજ્ઞાનતિમિરધ્વંસમાસ્કરસન્નિભમ્’ ‘શ્રવણેનાસ્ય શાસ્ત્રસ્ય બુદ્ધ્યતે શ્રોતૃભિર્જનૈઃ । રહસ્યં સર્વશાસ્ત્રાણાં યાથાર્થ્યેનાતિદુર્ગમમ્’ ‘નિગમસમ્મિતમ્’ ઇત્યાદિ. એ રીતે સ્વોપદેશમય સર્વ ગ્રંથમાં વેદાદિ સચ્છાસ્ત્રોનું અનુસરણ પ્રદર્શાવ્યું છે અને ઘણે સ્થળે તેતે શ્રુત્યાદિકપણુ એજ સ્વરૂપમાં મુક્યાં છે તો કોઈ સ્થળમાં તે તે વચનોનો અનુવાદજ કર્યો છે. એ રીતે આ નિબંધમાં વેદાદિ શાસ્ત્રાનુસારી ઉત્તમ ઉપયોગી વિષયો વર્ણવ્યા છે જેથી તેની પરમ પ્રામાણ્યતા સુદૃઢ છે. એ રીતે ગ્રંથકર્તા શતાનંદ મહામુનિ અને કરાવનારા પરશ્વહ્ર પુરૂષોત્તમ ભગવાન્ શ્રીહરિ અને વેદાદિ સચ્છાસ્ત્રાનુસારી વિષયોની પ્રામાણ્યતાથી આ પ્રબંધની પરમ પ્રામાણ્યતા ન ચલાયમાન થાય એવી છે. ગ્રંથકર્તાઓનાં ચરિત્રાદિ અવસર આવતાં આગળ ઉપર આવશે.

આ પ્રબંધમાં પ્રધાન પ્રતિપાદ્ય પરશ્વહ્ર પરમાત્મા ભગવાન્ શ્રીસહજ-

નંદસ્વામી છે તો તેમના અવતારનું પ્રયોજન તથા તેમણે પ્રદર્શવિદ્યા કાઢ-
 ેણ વાત્સલ્ય સૌશીલ્ય ઔદાર્ય આદિક દિવ્ય ગુણો અને તેમનાં અપ્રાકૃત
 ઐશ્વર્ય ભરેલાં દિવ્ય ચરિત્રો વર્ણવવાં એ આ ભૂમિકાનો મુખ્ય વિષય છે,
 ‘કલૌ સક્ષીત્યં કેશવ’ ‘કીર્તનાદેવ કૃષ્ણસ્ય મુક્તબન્ધઃ પરં વ્રજેત્’ ‘પ્રતાવ-
 તાલમઘનિર્હરણાય પુંસં સક્ષીર્તનં ભગવતો ગુણકર્મેનાન્નામ્’ ‘અવિચ્યુતોઽર્થઃ
 કવિભિર્નિરૂપિતો યદુત્તમશ્લોકગુણાનુવર્ણનમ્’ લીલાકથારસનિવેવળમન્તરા
 ...નાન્યઃ ક્લ્વો ભગવતઃ પુરુષોત્તમસ્ય’ ઇત્યાદિ સચ્છાસ્ત્ર કલિયુગમાં ભગ-
 વાનના ગુણ કર્મ નામના કીર્તનનેજ મોક્ષમાં મુખ્ય હેતુપણે કહેછે.
 માટેજ ભગવાન્ શ્રીહરિ શતાનંદમુનિ સાથેના ગ્રંથકરણ પ્રકરણમાં ‘મન્ન-
 રિત્રોપદ્વંહિતમ્’ એમ પોતાના ચરિત્રામૃતનોજ ગ્રંથ પ્રધાનપણે ગુંથવાનો
 વારે વારે કહેછે. અને શતાનંદસ્વામીપણ વરદાનમાં ચરિત્રામૃતનો ગ્રંથ
 કરવાનીજ માગણી કરેછે. સ્વસંપ્રદાયની પરિપુષ્ટિનો પરમ હેતુ વિચારતાં
 મધ્યના ૫૮ વચનામૃતમાં શ્રીમુખે એમજ કહ્યું છે કે-‘જે સંપ્રદાયના
 ઇષ્ટદેવ હોય તેનો જે હેતુમાટે પૃથ્વીવિષે જન્મ થયો હોય અને જન્મ
 ધરીને તેણે જે જે ચરિત્ર કર્યાં હોય અને જે જે આચરણ કર્યાં હોય
 તે આચરણનેવિષે ધર્મપણ સહજે આવી જાય અને તે ઇષ્ટદેવનો મહિમા
 પણ આવી જાય, માટે પોતાના ઇષ્ટદેવનાં જે જન્મથી કરીને દેહ મુકવા
 પર્યંત ચરિત્ર તેનું જે શાસ્ત્ર તેણે કરીને સંપ્રદાયની પુષ્ટિ થાય છે.’
 એમ કહીને તેવા પ્રબન્ધો રચવાની આજ્ઞા મુક્તાનંદ મહામુનિને કરીછે.
 સ્વરૂપાનંદસ્વામીને પણ આત્યંતિક શાંતિનો પરમ હેતુ શ્રીજીએ એજ
 જણાવ્યો છે. આવા હેતુથીજ આ મહા ગ્રંથના પ્રત્યેક અધ્યાયની
 ઇતિમાં ‘નારાયણચરિત્રે’ એવું ગ્રંથને વિશેષણ આપેલું છે. આ પ્રમાણે
 સુસ્થિતિ છે તો આ ભૂમિકામાં પ્રધાન પ્રતિપાદ્ય સ્વેષ્ટદેવનાં દિવ્ય ગુણ-
 ચરિત્રો વર્ણવવાં એજ વિષય પ્રધાન હોવો જોઈએ. માટેજ વચનામૃતનો
 પરચારો (ભૂમિકા) તેવાજ રૂપનો સંગ્રહકર્તા મુનિઓએ રચેલો છે. ગુણ-
 ચરિત્રના અવખોધદ્વારાજ નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય માહા-
 ત્મ્યજ્ઞાન અને ભક્તિ આદિકનું સંગ્રહથી નિરૂપણ કરવું એપણ ભૂમિકાનો
 પરમ વિષય છે. માટેજ ગ્રંથને એવાંજ વિશેષણો આપેછે કે-‘ધર્મજ્ઞાન-

‘વિરાગમક્તિનિમૃત’ ‘ધર્મજ્ઞાનચિરક્ષીનો મક્તેશ્વાવગમાય તુ । ગ્રન્થં કર્તાં શતાનન્દો મચ્છરિત્રોપહૃતમ્ । સિદ્ધાન્તં રસજ્ઞાણાં તેન જ્ઞાસ્યન્તિ મ-
ચ્છિન્તાઃ’ ‘ધર્મ જ્ઞાનં ચ વૈરાગ્યં મક્તિં વા યે લુપ્તસ્રવઃ । નરાઃ સ્યુસ્તૈરયં
ગ્રન્થઃ સેવનીયઃ પ્રયત્નતઃ ।’ ઇત્યાદિ. આ પ્રમાણે સ્થિતિ છે તો તેનોપણ
સારાંશ વર્ણવવાની જરૂર જાણીને આગળ ઉપર વર્ણવાશે. ધર્માદિ વિષય-
સાર પ્રદર્શન પહેલાં પ્રધાન પ્રતિપાદ્ય લગવાનું શ્રીહરિનાં અમાનુષ અતિ-
પાવન ગુણચરિત્રો વર્ણવવાં સમુચિત છે જેથી આ અપ્રકૃત અનુપયોગી
આરંભ મનાશે નહિ. યદ્યપિ આ સમગ્ર ગ્રંથજ દષ્ટિદેવના ગુણચરિત્રના
વિસ્તૃત અનુવર્ણનરૂપ છે એટલે ભૂમિકામાં તેને વર્ણવવાની જરૂર
રહેતી નથી, તથાપિ જેમ સમુદ્રમાં રત્ન રહ્યાં છે પણ તેને શોધી કાઢવાનો
મહાકલેશ છે તેમ આ આખો ગ્રંથ વાંચે ત્યારેજ પરિપૂર્ણ ગુણચરિત્રો
જાણવામાં આવે. જો સંક્ષેપમાં સારસંગ્રહ હોય તો એકાંતિક લક્ષ્મીને બહુ
ઉપયોગી આહ્વાદદાયક થાય એમ જાણીને આ આરંભ કર્યો છે.

પૂર્વે દ્વાપરયુગને અંતે પરંબ્રહ્મ લગવાનું વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ ભારતયુક્તના
મિષથી ભુભાર ઉતારી ભૂમિઉપર અતિદૃઢ ધર્મમાર્ગ સ્થાપીને, અર્જુનના
મિષથી સુજનોને ગીતામૃતનું પાન કરાવીને, અવતરણકાર્ય પરિપૂર્ણ થતાં
જેમ પધાર્યા હતા તેમ સ્વયં સ્વધામમાં પધાર્યા. તત્કાળ કળિનું બળ
પ્રવૃદ્ધિ પામતાં કાળાતિક્રમથી અનેક વર્ષ સહસ્ર વીતિ જતાં જ્યારે સદુ-
પદેશરૂપ પ્રકાશનો પ્રલોપ થતાં અવિદ્યારૂપ અંધકારનો યોગરદમ પ્રસાર
થયો અને અસદુપદેશરૂપ વંટોળીયાનો વેગ ચારે બાજુ પ્રસાર પામતાં
રજ તમથી સમગ્ર પ્રાણિઓની દૃષ્ટિઓ પરિપૂર્ણ ભરાઈ ગઈઓ અને માર્ગ
અમાર્ગના વિવેચનનાં ઉપકરણોનો પ્રણાશ થયો અને કલિયુગના ગુરૂઓરૂપ
દુર્દિનની સર્વત્ર પ્રવૃદ્ધિ થઈ અને તેના ઉન્નમર્યાદિત વિલાસથી સન્માર્ગનો
સમુચ્છેદ થઈ ગયો અને કલ્યાણનો માર્ગ કુમતિઓના કુતર્કરૂપ કાંટાઓથી
વ્યાપ્ત થઈ ગયો અને જેમ તેમ જ્યાંથી ત્યાંથી ભેગા થઈ અંતે વિષમ વિ-
ષયરૂપ મહાઅંધકૂપમાં ભવમાર્ગમાં રહેલા બહુ પુરૂષો કલેશ પામવા મંડ્યા
અને પશુમાનુષની વિલક્ષણતાપણુ વિનિવૃત્ત થઈ ગઈ અને ધર્માભાસો
કેવળ મઘમાંસના લક્ષણમાંજ પર્યવસાન પામ્યા, ત્યારે મનમાં અનવધિ

દયા જેમને આવી છે એવા સ્વયં અક્ષરાધિપતિ પરંબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ સત્યસંકલ્પ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આ સર્વ અધર્માભિવર્ધક ધર્મજ્ઞાનિકર અતિપ્રબળ આસુરપ્રચારને નહિ સહન કરીને, પોતાના અવતરણથી તેને શમાવીને ધર્મસર્ગની અભિવૃદ્ધિ કરવા પોતાના અવતારભૂત બદરીનાથ શ્રીનારાયણઋષિની સેવાના આનંદમાં નિમગ્ન થએલા ધર્મપ્રમુખ અનેક મહર્ષિમંડળને પ્રાપ્ત થએલા દુર્વાસા ઋષિના શાપને પોતાના અવતરણમાં નિમિત્તપણે સ્વેચ્છાથી સંકલ્પીને, સંકલ્પને અનુસારે ભૂદેવ-૩૫થી પ્રથમ પ્રકટેલા સુકૃતશાળી ધર્મદેવના ગૃહમાં પોતાના પ્રાદુર્ભાવનો શુભ સંકલ્પ કર્યો. ધર્મના સ્થાપનમાટે અને વૃદ્ધિ પામેલા અધર્મના વિનાશમાટે બીજો કોણ સમર્થ થાય ? આ ભગવાનનોજ સંકલ્પ છે કે- ‘યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ! । અમ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૃજામ્યહમ્ ॥ પરિત્રાણાય સાધૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્કૃતામ્ । ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સમ્ભવામિ યુગે યુગે ॥’. જે ધર્મદેવના ઘરમાં જન્મ ધરવાનો સંકલ્પ કર્યો તે આ ધર્મદેવ કોસલ દેશમાં સરયુ સરિતાના ઉત્તર તીરમાં આવેલા ઇટ્ટારપુરના નિવાસી, સાવણિગોત્રના, સામવેદી, સરવરીયા વિપ્ર જ્ઞાતિના, સુપવિત્ર, બાળશર્મા થકી તેમની ભાગ્યવતી નામની ધર્મપત્નીમાં દુર્વાસાના શાપને અનુસારે ભગવાનના સંકલ્પથી સંવત્ ૧૭૯૬ ના કાર્તિક શુદ્ધ એકાદશીએ મધ્યાહ્ન પછી પ્રકટ થયા. પિતાએ પ્રકટેલા પુત્રના ભતકર્માદિ સંસ્કારો કરી દેવશર્મા એવું નામ પાડ્યું. આજ કોસલ દેશમાં આવેલા છપૈયા પુરના નિવાસી કૃષ્ણશર્મા વિપ્રથકી તેમની ભવાની નામની ભાર્યામાં મૂર્તિદેવીનો સંવત્ ૧૭૯૮ ના કાર્તિક શુદ્ધ પૂર્ણિમા તિથિએ સાયંસમયે પ્રાદુર્ભાવ થયો. બાળભાવને આરંભીને ભગવદ્ભક્તિપરાયણ થવાથી મૂર્તિની ભક્તિ નામથી વિખ્યાતિ થઈ. વિવાહને યોગ્ય વય થતાં તેમનું પિતાએ દેવશર્મા સાથે વિવાહમંગળ કરાવ્યું અને તેમને ઘરજમાઈ કરીને રાખ્યા. દેવશર્મા ધર્મૈકનિષ્ઠ હોવાથી ધર્મદેવ નામથી પ્રખ્યાતિ પામ્યા. અને ભક્તિદેવી પતિમાં પરમ પ્રેમવાળાં હોવાથી પ્રેમવતી નામથી પ્રખ્યાતિ પામ્યાં. બન્ને દંપતી ગૃહસ્થાશ્રમનો આશ્રય કરી શ્રીકૃષ્ણની પરા ભક્તિ કરવા લાગ્યાં. કેટલોક વખત વીતતાં ગુણનિધિ રામપ્રતાપ નામના

પુત્રનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. આ સભાર્ય ધર્મદેવ નિરંતર પરમાત્મસ્વરૂપના અનુસ્મરણપરાયણ, પ્રતિદિન વર્ણાશ્રમાનુગુણ સદાચરણને અનુષ્ઠાન કરનારા, ધર્મમાર્ગ થકી નહિ પ્રસ્ખલન પામનારા, સર્વભૂતોના અદ્વેષા, પરદોષોના અદૃષ્ટા અને શત્રુઓના પણ હિતતત્પર હતા, તથાપિ જે કોઈ ગુણી સાધુ ઉપર સ્વભાવથી વૈરાગ્યનિવંધવાળા, માનુષ્યોની પામેલા, આચરવૃત્તિવાળા કેટલાક પાપિઓ હતા તેમણે વારંવાર મહાપીડા પમાડ્યા થકા શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનમાં આવી પડેલા અંતરાયને નહિ સહન કરીને, તત્કાળ પોતાના છપૈયા પુરનો પરિત્યાગ કરીને ભાર્યાસાથે કાશી પ્રયાગ થઈ વૃંદાવનમાં આવી, ત્યાં આવી રહેલા મિત્ર મરીચ્યાદિ મહર્ષિઓની સાથે સ્વધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવાપૂર્વક સદાય હૃદયારવિંદમાં વિરાજમાન શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનપરાયણ થતાં સ્વલ્પ સમયમાં અનન્યમનથી તેમને સાક્ષાત્ જોતા થકા પરમાનંદ સાગરમાં સંમગ્ન થઈ ગયા. આવા અવસરમાં અક્ષરધામાધિપતિ સ્વયં ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ કરેલા સંકલ્પને અનુસારે અવતાર ધરવાનો વિનિશ્ચય કરી ધર્મદેવની આગળ દિવ્ય અદ્ભુત રૂપથી પ્રકટ થયા અને હૃદય-થકી તિરોધાન થઈ ગયા. હૃદયકમળમાં ભગવાનને નહિ ભાળતાં નેત્ર ઉઘાડતાં તુરત પરમાશ્ચર્ય દિવ્ય પરમપુરૂષ જોવામાં આવ્યા. તે પ્રત્યક્ષ થએલા ભગવાને ધર્મદેવને કહ્યું કે-‘શત્રુઓએ તમોને તથા સાધુઓને કરેલો મહા ઉપદ્રવ અને વિશ્વમાં વિશેષપણે ઉપસ્થિત કરેલી ધર્મચ્યુતિ તથા અધર્મની અભિવૃદ્ધિ હું જાણું છું. હું થોડા દિવસમાંજ તમારા પુત્રપણે પ્રકટીને તે અચુરસમાજનો સંહાર કરીશ અને પારમૈકાંતિક ધર્મ પ્રવર્તાવીશ’ એમ કહીને ભગવાન્ તુરત તિરોધાન થઈ ધર્મના હૃદયારવિંદમાં વિરાજમાન થયા. ધર્મ ભક્તિ ત્યાંથી ફરતાં ફરતાં ઘેર આવ્યાં. એ રીતે ભગવાન્ શ્રીહરિનો પરમ પ્રસાદ પામતાં ધર્મદેવ હરિપ્રસાદ નામથી પ્રખ્યાતિ પામ્યા. કેટલાક માસો વ્યતીત થતાં સંવત્ ૧૮૩૭ ના પોતાની વિભૂતિભૂત સર્વઋતુઓમાં પ્રધાન વસંતઋતુમાં, પરમ શોભન ચૈત્ર માસમાં, ચંદ્રમાના અમૃતમય કિરણોથી પરિપૂર્ણ શુકલપક્ષમાં, પરમ-પાવન રામનવમી તિથિએ, સોમવારે, રાત્રિ દશ ઘડી વ્યતીત થતાં, ઉત્તર-કોસલ દેશમાં આવેલા પવિત્ર છપૈયા પુરમાં, પરમધાર્મિક હરિપ્રસાદ વિપ્ર

થકી તેમની ધર્મદારા ભક્તિદેવીમાં, અખિલ લોકના નાયક અક્ષરાધિપતિ પરાત્પર પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન યથાસંકલ્પ પોતાના પરમાદ્ભુત દિવ્ય રૂપથી પ્રકટ થયા. તે સમયે ત્રિલોકીમાં આનંદ આનંદ પ્રવર્ત્યો હતો. પ્રભુનું પ્રાકટ્ય જાણીને બ્રહ્માદિક દેવોએ આવીને સ્તુતિ કરી. તથા પુત્રપ્રાકટ્યથી પ્રહર્ષ પામેલા સભાર્ય ધર્મદેવે સ્તુતિ કરી. ભગવાને પૂર્વભવનું વિજ્ઞાન આપી ધર્મ ભક્તિની સાંત્વના કરી. તે સમયમાં નિર્મળ ગગનતળમાં અમૃતમય કિરણોવાળો ચંદ્રમા તારાઓની સાથે વિશેષપણે શોભતો હતો. તેનાથી પણ અધિકપણે સર્વાતિશાયી રૂપસંપદાએ સંપન્ન, આળભાવને અલંકાર કરતા, પોતાના પુત્રનાં દર્શનથી ઉત્પન્ન થએલા હર્ષપ્રકર્ષથી પ્રકુલિત લોચનવાળાં પ્રેમવતી માતાનો મુખચંદ્રમા પૃથ્વીઉપર શોભતો હતો. દશેય દિશાઓ પ્રસન્ન થઈ હતી. તેતે દિશામાં વર્તતા, પોતાના નિવાસથી પૃથ્વીને પવિત્ર કરનારા સત્પુરૂષોનાં ચિત્ત નિર્મળ થયાં હતાં અને પવન પ્રશાંત અનુકૂળ વાવા લાગ્યો. એરીતે તે સમયે સમસ્ત અપૂર્વ શોભા થઈ હતી.

હરિપ્રસાદ વિપ્ર અન્ય જનને સુદુર્લભ એવો પોતાનો અભ્યુદય જાણીને, તેમજ ભગવાનનો જગતના અભ્યુદયના મૂળભૂત આવિર્ભાવ પોતાને ઘેર પુત્રરૂપે થએલો જાણીને, નિરવધિક આનંદનિધિમાં નિમગ્ન થઈ ગયા. ધર્મદેવ એરીતે યથાર્થ જાણેછે તથાપિ ભગવાનની દૈવી માયાથી ભગવદ્ભાવ ભુલી જઈને ભગવાનવિષે 'આ મારા પુત્ર છે' એવો ભાવ વિશેષ વધવા લાગ્યો. માતાનેપણ એજ રીતે થયું. એમાં આશ્ચર્ય નથી, કેમકે ભગવાન પોતાનું દિવ્ય રૂપ દર્શાવીને પણ પછીથી માયાથી મોહ પમાડે છે. ભવ બ્રહ્માદિ દેવોપણ ક્યારેક ભગવાનના સ્વરૂપને તત્ત્વથી જાણેછે અને ક્યારેક માયાથી મોહ પામી જાયછે. તે પછી પુત્રપ્રાપ્તિથી પ્રહર્ષ પામેલા ધર્મદેવે આળકૃષ્ણનો યથાવિધિ જાતકર્મ સંસ્કાર કર્યો. જન્મથી છઠે દિવસે મહા માયાવી કાલીદત્ત અસુરરાજે આળ હરિને મારવામાટે મોકલેલા પ્રતિકુલ આચરણવાળા કેટલાક કોટરાદિ આળચહે આળ વયમાં વર્તતા એવાપણ શ્રીહરિકૃષ્ણના અસાધારણ, અપ્રાકૃત, સમસ્ત તેજને પરાભવ કરનારા, દિવ્ય તેજમાં જેમ પ્રદીપ્ત દીપજ્યોતિમાં તીડીયાં પડીને પ્રણાશ પામી જાય તેમ પ્રણાશ પામી ગયા અને કેટલાક દૂર પલાયન કરી ગયા.

આ આળકૃષ્ણના નામકરણ સંસ્કાર સમયે પિતાએ પોતાને ઘેર આવેલા ત્રિકાળજી માર્કુંડેય મહામુનિ મારફત કોઈપણ અપ્રાકૃત રૂપલાવણ્યસંપત્તિથી સર્વ કોઈના મન તથા નેત્રને આહરણ કરેછે અને પ્રેમથી જોનારા જનોનાં સમગ્ર પાપ તથા દુઃખને હરેછે માટે હરિ એવું નામ અને શરીરનો કિંચિત્ કૃષ્ણ વર્ણ છે તથા સર્વના મનને પોતાવિષે આકર્ષણ કરેછે માટે કૃષ્ણ એવું નામ અને જે નામને એક કરીને ગુણુનિમિત્તના યોગપૂર્વક હરિકૃષ્ણ એવું નામ પાડ્યું. તે પછી આળલીલાને અનુકરણ કરતા પુત્રના તે તે સમયે આવતા ભૂમિઉપવેશન અન્નપ્રાશન, કર્ણવેધ અને ચૌલકર્મ આદિક સંસ્કારો કર્યા. પ્રતિદિન આળચંદ્રની પેઠે પ્રવૃદ્ધિ પામતા, સમસ્ત મનુષ્યોના મન નેત્રને હરનારા એવા અમૃતમય અવયવોએ કરીને કોઈ અતિમાનુષી કલેવરકાંતિને પ્રકાશ કરતા, માનુષલાવમાં પણ અતિમાનુષ ચરિત્ર આચરતા, લોકોના કલ્યાણમાટે અવતરેલા, દિવ્ય આળલીલાના લલિત વિલાસોવડે માતાપિતાને અનવધિ આનંદ આપતા એવા શ્રીહરિકૃષ્ણને ઘણા દિવસો વીતી ગયા. મધ્યે મધ્યે અચાનક આવી પડતા અતિ ભયાનક અસુરોપદ્રવોને જેમ સૂર્ય ઉદય પામી હિમસમૂહને વિનાશ કરે તેમ પોતાની દૃષ્ટિમાત્રથી ટાલી નાંખીને માતાપિતાને પોતાવિષે થતી અનિષ્ટની શંકાને લીધે થતા ભયને તુરત ટાલી નાંખતા હતા.

આળલીલાનું અનુકરણ કરતા ભગવાન્ શ્રીહરિકૃષ્ણ ચૌલસંસ્કારને દિવસે સખા આળકોની સાથે સાયંસમયે ગામથી બહાર વિવિધ વૃક્ષવૃંદથી વ્યાપ્ત કોઈ અળીયામાં વિહાર કરવા જતાં તેમને મારવાનો અવકાશ જાણી મારવા માટે ત્યાં એકદમ આવેલા, ભયંકર આકારવાળા, વાયુ વૃષ્ટિ વિજળી વિગેરે વિવિધ માયાબળને વિસ્તારતા, આળકોને બહુ ખિન્નરાવતા, મહામાયાવી કાલીદત્ત અસુરરાજનો સમર્થ આળહરિએ પોતાની દૃષ્ટિમાત્રથી જ મોહિત કરી વૃક્ષવૃંદમાં અથડાવી અથડાવીને મારી નાંખ્યો. આ રીતે વારંવાર અણુધાર્યા અકારણ આવી પડતા અસુરોપદ્રવથી અત્યંત પીડા પામેલા મહાપ્રતાપી ધર્મદેવને પોતાના નિવાસ શ્રામનો ત્યાગ કરી ખીન્ન ગામમાં જવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ, જેથી સત્ત્વગુણી પોતાને સમુચિત, અસુરોત્પાતે રહિત, સાત્ત્વિકોએ સેવવા યોગ્ય, આત્મદર્શિઓના

આવાસભૂત, પરમ ભાગવતોનો જેમાં નિવાસ છે એવા કોઈપણ પવિત્ર ઉત્તમ નિવાસ સ્થાનનો વિચાર કરવા લાગ્યા. વિચાર કરતાં એવું નગર તો અતિદૂર નહિ રહેલું, પોતેજ જેમાં પ્રથમ રહેતા હતા, રામકથાના અનુ-રાગી કુળદેવ પવનપુત્ર હનુમાનજી જેમાં નિરંતર અદૃશ્ય રૂપથી રહેછે, સરયૂ મહાનદીથી સમલંકૃત, રામચંદ્રના ચરણરજથી પવિત્ર એવું અયો-ધ્યાનગર છે; એમ નિશ્ચય કરીને પત્ની પુત્રો સાથે સંવત્ ૧૮૩૯ ના આસો શુદિ નવમીએ ત્યાં આવીને પોતાના પ્રાચીન ગૃહમાં સુખેથી રહ્યા.

આ સમયે આ બાળ હરિકૃષ્ણ બહુ નાની વયમાં વર્તે છે તથાપિ પ્રતિ-દિન પ્રાતઃકાળમાં શીત સમયમાંપણ સરયૂમાં સ્નાન કરવા જતા માતા-પિતાની પાછળ જઈને, કોઈ કર્મઠ વિપ્રની પેઠે નિદ્રા આલસ્યનો ત્યાગ કરીને સ્નાન કરી માતાપિતાની પાછળ ઘેર આવીને પૂજેપકરણથી શ્રી-કૃષ્ણની પૂજામાં તથા ધ્યાનમાં તત્પર થતાં ભોજનાદિ આપારનેપણ ભુલી જતા હતા. કોઈ માતાપિતાદિ ભોજનાદિ માટે બોલાવે તોપણ તેમાં રૂચિલેશ રાખતા નહિ. સખા બાળકો બોલાવે તોપણ બાળકીડાની ઉપેક્ષા કરતા હતા. દરેક મંદિરોમાં દેવદર્શન તથા સત્સમાગમ કરવા જતા હતા. એરીતે મુનિચર્યાપરાયણ થઈ માતાપિતાને અધિક આનંદ આપતા થકા અયોધ્યાનગરમાં રહ્યા. આ વર્ષમાં પિતાએ હરિકૃષ્ણને બાળાક્ષર શિખ-વવાનો સમારંભ કરાવ્યો. કુશાચ્ચ બુદ્ધિવાળા કૃષ્ણ સ્વલ્પ સમયમાં સમસ્ત વર્ણ તથા અંકો શીખીને ગ્રંથમાત્રને વાંચવા લાગ્યા. પુત્રની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ જાણીને પિતાએ વેદનાં છ અંગો ભણાવા માંડ્યાં, તેપણ યજ્ઞોપવીત પહેલાં અનાયાસથી ભણી ગયા. એ રીતે પાંચ વર્ષસુધીની હુમાર વયની દિવ્ય લીલાઓથી માતા પિતાને પ્રસન્ન કરતા બાળકૃષ્ણને પૌગંડ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ. છઠા વર્ષમાં ધર્મદેવને ઈચ્છારામ નામનો ગુણી પુત્ર પ્રકટ થયો. આઠમા વર્ષમાં ધર્મદેવે અતિઉત્સાહથી દેશદેશમાંથી બહુ સામગ્રી ભેગી કરી વિદ્વાન વિપ્રોદ્વારા પુત્રનો યથાવિધિ ઉપવીત સંસ્કાર કર્યો. તેપછી પોતે કહેલા અક્ષયર્યાદિ ધર્મમાં દૃઢપણે વર્તતા બાળવર્ણિને નિયમથી વેદાભ્યાસ કરાવ્યો તથા કાવ્ય શાસ્ત્ર પુરાણ આદિકનો અભ્યાસ કરાવ્યો. તથા ગુરૂત્ક્રમી પ્રાપ્ત થએલી અક્ષવિદ્યાનોપણ પ્રશાંત ચિત્તવાળા પુત્ર વર્ણિને ઉપદેશ

કર્યો અને પ્રસંગ આવતાં 'મારા ગુરુ શ્રીરામાનંદસ્વામી સૌરાષ્ટ્રદેશમાં રહેછે' એમ પણ નિવેદન કર્યું અને સ્વસંપ્રદાયની સમસ્ત શુદ્ધ રીતિનો પણ પ્રબોધ કર્યો. પિતાથકી સમસ્ત વિદ્યાને પામેલા સર્વગુણસંપન્ન શ્રીહરિકૃષ્ણ વર્ણી અદ્ય કાળમાં સર્વમાનનીય મનુષ્યોને પણ માનનીય તથા પૂજનીય થયા. આ હરિકૃષ્ણ વર્ણી વિદ્યાનિધિ પિતાથકી સાંગ વેદો લાણીને તથા આત્મ-વિદ્યાનો ઉપદેશ પામીને બ્રહ્મચર્ય વ્રતને અપ્રસ્ખલિતપણે પાલન કરવાથી પ્રવૃદ્ધિ પામેલા બ્રહ્મતેજથી અને મૃગચર્મ, દંડ, કટિમેખલા આદિક બ્રહ્મચર્યનાં ચિહ્નોથી વિરાજમાન હતા. આ વર્ણી ભગવાન આબાહ્યાત વિષયમાં વિતૃષ્ણ વર્તે છે અને પોતાના અવતારનું પ્રયોજન વિચારતાં ગૃહાવાસ તુરત ત્યાગ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છાવાળા છે તથાપિ પોતેજ એક પરમ જીવન જેમને છે એવાં માતાપિતાની સેવા કરવી એજ પરમ ધર્મ છે એમ માનીને, તેમના સેવારસને લીધે ઘરજ તપ કરવાના વિજન સ્થાનરૂપ છે એમ માનવા લાગ્યા. શ્રીહરિકૃષ્ણે એકાગ્ર મનથી શ્રીમદ્ભાગવત, મહાભારત, સ્કંદ પુરાણ અને સર્વ ધર્મશાસ્ત્રો સાંભળ્યાં, તેમાં શ્રીમદ્ભાગવતથકી દશમ પંચમ સ્કંધ, સ્કંદ પુરાણથકી વાસુદેવમાહાત્મ્ય, મહાભારતથકી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા વિદૂરનીતિ અને વિષ્ણુસહસ્રનામ આ ત્રણ અને સર્વ ધર્મશાસ્ત્રોથકી યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ, આ ચાર સાર જુદા જુદા લખી પિતાને પ્રદર્શાવ્યા. પ્રદર્શનથી પ્રસન્ન થએલા પિતાએ તેનો પાઠ તથા કથા કરવાની કહી. તેપછી ચાર સારનો સારા અક્ષરથી નાનો ગૂટકો લખીને પોતાની પાસે રાખ્યો. શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સચ્છાસ્ત્ર સાંભળતાં વર્ણી ભગવાનને શ્રીકૃષ્ણવિષેજ ઉપાસ્યજીવિ સુદૃઢ થઈ. તેપછી પિતાએ વિનયશાલી સુતને પોતાના ઉદ્ધવસંપ્રદાયને અનુસારે સામાન્ય કૃષ્ણદીક્ષા આપી અષ્ટાક્ષર-મંત્રનો ઉપદેશ આપી સર્વ સદ્કર્મોનો ઉપદેશ કર્યો. એરીતે નિત્ય શ્રીકૃષ્ણને ભજતા અને સચ્છાસ્ત્રોનો અભ્યાસ આચરતા શ્રીહરિકૃષ્ણને જન્મથી અગીયારમું વર્ષ બેઠું. આવા અવસરમાં દંભથી વૈષ્ણવનાં ચિહ્નો ધારી રહેલા, પોતાના પ્રહાર અર્થે જ્યાં ત્યાંથી ભેગા થઈ આવેલા શસ્ત્રધારી અસુરોનો સત્યસંકલ્પ શ્રીહરિએ સંકલ્પમાત્રથી પરસ્પર સંહાર કરાવ્યો.

તેપછી કેટલાક દિવસો પુત્રોત્સવથી વ્યતીત થતાં પ્રેમવતી માતાને દુર્વા-

સાના શાપથી પ્રાપ્ત થએલા માનુષભાવનો અને તેમાં અંધાએલી વાસનાના વિનાશથી કલ્યાણસંપત્તિનો સમુચિત સમય સમીપમાં સંપ્રાપ્ત થયો. આ સમયમાં એકદમ મધ્ય રાત્રિએ ચઢી આવેલા જ્વરવેગથી જનની અપાર પીડા પામ્યાં છે તથાપિ કિંચિત્ પણ નહિ ગ્લાનિ પામેલા, લગવદ્ભક્તિરસામૃતપરિપૂર્ણ એવા અંતઃકરણથી અંતઃસંતાપે રહિત થઈ પરમાત્મસ્વરૂપનું અનુસ્મરણ કરતાંથકાં શિથિલ અવયવોથી શય્યાતળમાં બેઠાં. સર્વજ્ઞ લગવાને જનનીનો અવસાનસમય સમીપમાં સમજીને આત્મજ્યોતિને પ્રકાશ કરનાર, સમય કર્મચંચિને વિભેદ કરનાર, ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત સ્વભક્તિનું સોપાય યથાર્થ વિસ્તૃત વિજ્ઞાન ઉપદેશ કર્યું. તે ઉપદેશથી આત્મપ્રભા જેમાં ઉદ્દીપન પામી છે એવી હૃદયગુહામાં પુત્રરૂપ પ્રભુએ પ્રદર્શવેલા સર્વના સાક્ષી પરાત્પર દિવ્ય પરમાત્મસ્વરૂપનો યથાર્થ સાક્ષાત્કાર કરીને, તેના પ્રત્યક્ષ અનુભવથી ઉત્પન્ન થએલા પરમાનંદથી સંવત્ ૧૮૪૮ ના કાર્તિક માસના શુકલપક્ષની દશમીએ શનિવારે માનુષ-શરીરનો પરિત્યાગ કરી અમૃતમય અપુનરાવૃત્તિ પરમ અક્ષર ધામને પામી ગયાં. તેપછી કેટલાક માસે માનુષભાવનું પ્રારબ્ધ પ્રક્ષીણ થતાં દેહપાત-દશા જેમને સમીપમાં આવી છે, માટેજ જ્વરથી પીડા પામેલા પિતા ધર્મદેવને બાણીને, તેમની ઉપર અનુપમ અનુગ્રહ કરવા પોતાના અસાધારણ પરાત્પર દિવ્ય સ્વરૂપનું સાક્ષાત્ સંદર્શન આપ્યું. પ્રત્યક્ષ દર્શનથી પ્રહર્ષ પામેલા ધર્મદેવ સંવત્ ૧૮૪૮ ના જ્યેષ્ઠ માસના કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્થી તિથિએ શુક્રવારે ભૂતસંઘાતરૂપ વપુનો ત્યાગ કરી તેજ પદને પામી ગયા જે તમથી પર અમૃતમય અપુનરાવૃત્તિ છે. તેપછી પિતાની પિતૃમેધ-વિધાનથી દાહાદિ ઉત્તરક્રિયા યથાવિધિ કરી.

એ રીતે પ્રિયતમ પૂજ્યતમ માતાપિતાની ઉત્તરક્રિયા પર્વતની પરિચર્યા પરિપૂર્ણ થતાં, પોતાના પ્રાદુર્ભાવનું પ્રયોજન અનુસ્મરણ કરતા, તપ કરવાનો જેમણે નિશ્ચય કર્યો છે, હાથમાં પાલાશનો દંડ કટિમાં મુંજની મેખળા મૃગચર્મ આદિક બ્રહ્મચર્યાશ્રમનાં ચિહ્નોને ધારી રહેલા, ખલા ઉપર અદ્વિતીય શ્વેત ઉપવીત ધારી રહેલા, આચ્છાદનવસ્ત્રે સહિત કૌપીન પહેરી રહેલા, કંઠમાં બેવડી સૂક્ષ્મ મણિકાની તુલસી કંઠીને ધારી રહેલા,

લલાટમાં કુંકુમચંદ્રકે સહિત ગોપીચંદનથી કરેલા ઊર્ધ્વપુંડને ધારી રહેલા, મસ્તકે નાની જટાથી અલંકૃત, કરકમળમાં તુળસીની જપમાળા લિક્ષા-પાત્ર કમંડળુ અને જળ ગાળવાનો વસ્ત્રખંડ (ગરણું) ધારી રહેલા, પ્રતિ-દિન પૂજ્ય શાળાચામ તથા બાળમુકુંદને નાના કંડીયામાં પધરાવી રૂમાલથી બાંધીને ગળામાં ધારી રહેલા, ચાર સારના સ્વયં લખેલા ગૂટકાને વસ્ત્રથી બાંધીને ખલા ઉપર ધારી રહેલા, આવા દિવ્ય રમણીય વર્ણિવેષથી વિરાજ-માન શ્રીનીલકંઠ વર્ણી ભગવાન પોતાના વિચરણથી તપોવનને પાવન કરવા પ્રિય બ્રાતાઓનેપણ પુછ્યા વિના, અન્ધુજનોને નહિ જણાવીને, તેમજ મિત્રમંડળને નહિ નિવેદન કરીને, સંવત્ ૧૮૪૯ ના આષાઢ માસના શુકલપક્ષની દશમી તિથિએ શુક્રવારે પ્રાતઃકાળમાં નિત્ય સ્નાનના મિષથી એકાકી નગરાજ હિમાલયથી સમલંકૃત ઉત્તર દિશાભિમુખે તીવ્ર વૈરાગ્યથી સમૃદ્ધિસંપન્ન ગૃહનો પરિત્યાગ કરી ચાલી નીકળ્યા. આ સમયે નીલકંઠ-વર્ણિની અગીયાર વર્ષ ત્રણ માસ અને એક દિવસની કિશોર વય વર્તતી હતી. સરયૂતીરે આવતાં ભગવાનને એકાકી જાણી હણવાની વાટ જોઈ રહેલા કોઈ અસુરાધમે ઉપાડીને નદીમાં બહુ દૂર વેગથી ફેંકી દેતાં બાહુથી સૂર્યોદયને સમારંભીને સાડા ત્રણ પ્રહરપર્યંત કલેશલેશ વિનાજ યોગૈશ્વર્યથી તરતા થકા બાર ગઉ ઉપર વર્તતા સામા તટને પામીને ત્યાંથી ઉત્તર દિ-શામાં શ્યામવર્ણના હિમાલયને અભિમુખ આદ્યા. બહુ વિકટ વનોને વ્યતિક્રમ કરતા કરતા એક માસે તે કાળા હિમગિરિને પામ્યા. તેમાં તેતે પ્રદેશમાં યથાકાળ યથાવિધિ વર્ણાશ્રમધર્મોને આચરતા, ક્યારેક યદૃચ્છાથી પ્રાપ્ત થતા કંદ મૂળ ફળ દળમાંથી જે કોઈ મળી આવે તેનાથી તો ક્યારેક જળમાત્રથી દેહચાત્રાને કરતા, કાંટા કાંકરા કાદવ વિગેરે જેમાં વિશેષ છે એવા વિષમ પ્રદેશમાં પાદુકા પહેર્યા વિનાજ કોમળ લીલાતૃણના પ્રદેશ-માંજ જેમ એમ નિષ્કંપપણે પગને મુકતા વર્ણિરાજ વેગથી ચાલતાં કેટલેક દિવસે શ્યામ હિમાદ્રિની તલેટીને પામ્યા. એરીતે મહામાર્ગનો વ્યતિક્રમ કયો તથાપિ જેમને લેશપણ માર્ગપરિશ્રમ થયો નહિ, ઉટલો સ્વભાવથીજ પાવન, અતિશય ગહન, અનેક તીર્થો જેમાં છે અને બહુવિધ મુનિજનોએ સદા સેવેલા એવા તે સમગ્ર વનને પોતાના ચરણકમળતળના વિન્યાસથી

વિશેષપણે પવિત્ર કરવા ઉત્સાહ વૃદ્ધિ પામતો ગયો. તે તલેટીમાં વિચરતાં કેટલેક દિવસે વિવિધ વૃક્ષવૃંદથી વ્યાપ્ત, સિંહ વ્યાધ વરાહ વિગેરે ભયાનક અનેક મૃગગણોથી વ્યાપ્ત, સોએ સો નદ નદી સરોવરોએ સહિત એવા ગહન મહાવનમાં મહાધૈર્યધારી આત્મદર્શી દીર્ઘદર્શી ભગવાને મહાવિરક્ત હોવાથી દુઃખરૂપ વનવાસને પણ ગૃહસુખથી અધિકપણે જાણીને નિર્ભયપણે અસ્પષ્ટમાર્ગથી પ્રવેશ કર્યો. એક દિવસે માર્ગ વિસ્મૃત થતાં પુલહાશ્રમની દિશા બાંધીને ચાલતાં ત્રણ દિવસમુધી ફળ જળ નહિ મળતાં યોથે દિવસે ચાલતાં નિરન્ન હોવાથી શિથિલ થએલું શરીર પૃથ્વી ઉપર પડી ગયું. મુદ્દર્તપર્યંત પડી રહીને, ધીમેથી ઉઠીને નેત્ર ઉઘાડી જોતાં દૂર દેશમાં હિમાલયમાંથી નીકળતી એક નદી દેખી, તેને પામીને આપદ્ધર્માનુસારે નિત્યવિધિ કરી જળપાન કરી લગાર શાંતિ પામ્યા પછી તે નદીના તટ ઉપર રહેલા વટવૃક્ષતળે નિવાસ કર્યો. તે સમયે પોતાને પ્રિય પ્રભુના વનવાસ કષ્ટના અસહનથીજ શું ? એમ સૂર્યનારાયણ અસ્તાચળને પામ્યા, એટલે સંધ્યાદિ કર્મ સમાપ્ત કરી ફરીથી સૂર્યોદયની વાટ જોતા થકા તે સમયમાં સમુચિત યોગનિદ્રાને સ્વીકાર કરતાં બાહ્ય લોચનને મીંચી દબને અંદરનાં લોચન ઉઘાડીને, સ્વાત્મારામ થઈ બાહ્યવૃત્તિનો વિરામ કરી દીધો. તે સમયે મહાનિશા નિશાનાથ ચંદ્રમાએ રહિત હોવાથી શોકથી મોહ પામી ગઈ હોય એમ ગાઢાંધકારથી પરિપૂર્ણ અને લોચનનો પ્રસાર ન થાય એવી શૂન્ય જેવી મહાધીરોનેપણ લય કરનારી થઈ ગઈ. તે વખતે મધ્યરાત્રિએ જોનો પ્રસાર છે એવો ભૂત પિશાચ પ્રેતાદિકથી વિંટાએલો ભયંકર ત્રિશૂળધારી ભૈરવ પૂર્વે કોઈ દિવસ નહિ દેખેલા કુમાર શરીરવાળા વર્ણિરાજને દૂરથી દેખીને એકદમ દોડી આવ્યો. શ્રીહરિને હણવામાટે વેગથી આવેલો તે ભૈરવ ભગવાનના અલૌકિક દિવ્ય પ્રભાવથી પાછો વાળી દીધો હોય એમ એકદમ ગતિ રોકાઈ જતાં, ભગવાન અયોધ્યાપુરથી નીકળ્યા તેને આરંભીને સદાય અદૃશ્ય રૂપથી સાથે રહીને ભગવાનનું રક્ષણ કરતા પવનપુત્ર હનુમાનજીના પરાક્રમથી હતપ્રાય થતાં દૂર પલાયન કરી ગયો. પ્રભાત થતાં સમાધિમાંથી ઉઠેલા ભગવાન ઉત્તરાભિમુખે ચાલતાં જ્યાં રાત્રિ પડે ત્યાં રહેતા રહેતા યથાલબ્ધ ફળ અન્નાદિ જમતાથકા તો

આરેક ઉપવાસ કરતા થકા કેટલેક દિવસે કાળા હિમગિરિને ઉલ્લંઘન કરીને, ગગનતળમાં ગાજી રહેલા શ્વેત હિમગિરિને દેખીને તેની તલેટીમાં વિચરતાં આરેક જવાનો માર્ગ ભુલી જતાં તેના પ્રત્યંત પર્વતમાંથી નીકળતી કોઈ નદીને પામીને તેને સામે પુરે તરી ઉતરીને આગળ ચાલતાં એ પર્વતો પેખવામાં આવ્યા. તેના મધ્યમાં નદીના મૂળકારણભૂત મહાગુહા જોવામાં આવી. પછીથી આગળ જવાનો માર્ગ જોવામાં નહિ આવતાં ત્યાં રોકાઈ રહેતાં આદિત્ય અસ્તાચળને પામતાં તે ગિરિશિખરમાં રહેતા અમરોપમ મૂર્તિમાન્ હિમગિરિએ ‘આ કોઈ સિદ્ધયોગી દૈવાત્ માર્ગ ભુલી ગયા છે’ એમ જાણીને માર્ગ બતાવતાં તે ગાઢાંધકારવ્યાપ્ત તે માર્ગ ચાલતાં રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરને અંતે મહાગુહાથી બહાર જવાના માર્ગને પામ્યા, ત્યાં એક અગાધ જળનો ધરો જોવામાં આવતાં તેના તટમાં ભુખ્યાજ તે રાત્રિ રહી ત્યાંથી આગળ ચાલતાં ત્રિજે દિવસે પ્રસિદ્ધ મહામાર્ગને પામ્યા. એ રીતે અનેક દુર્ગમ સ્થાનોને અતિક્રમ કરતા કરતા અને નગરાજ હિમાચલની વિચિત્ર શોભાને જોતા જોતા કેટલેક દિવસે મનોહર પવિત્ર પુલહાશ્રમમાં આવ્યા.

તે પુલહમુનિના આશ્રમમાં જન્મથીજ પાવન પાણીથી પરિપૂર્ણ ગંડકી મહાનદી અને તેના તટમાં મુક્તનાથ ભગવાનનું દિવ્ય સ્થાન અને ઋષભદેવ ભગવાનના પ્રથમ પુત્ર, તીવ્ર તપમાં પ્રવર્તેલા ભરતજીનું સ્થાન નિહાળીને, તે સ્થાન તપ કરવામાં સમુચિત સમઝીને વર્ણિરાજે ત્યાંજ નિવાસ કર્યો. ચમત્કારી ભરતાખ્યાનથી સ્નેહમાં રહેલા દુરંત દોષોનું અને વૈરાગ્યમાં રહેલા ઉત્તમ ગુણોનું વારંવાર અનુસ્મરણ કરતાં શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં આરામ કરીને કેટલાક દિવસ ત્યાં રહીને પછી તીવ્ર તપમાં પ્રવર્તતાં, ત્રણ વખત ગંડકી નદીમાં સ્નાન કરી નિત્યવિધિ કરી મુક્તનાથ ભગવાનનાં દર્શન પૂજન કરવાપૂર્વકે પરિમિત કંદ મૂળ ક્ષણ દળને જમતા થકા એક પગે ઊભા રહી, બે બાહુ ઉંચા રાખી, બાહ્ય ધન્દ્રિયોનો વિષયોથકી પ્રત્યાહાર કરી, સૂર્યમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન હિરણ્મય દિવ્ય પરમપુરૂષમાં મનને એકાગ્રપણે જોડી દધને, અન્ય ભાવમાત્રનો અનાદર કરી, ગાયત્રીમંત્રનો જપ કરવાપૂર્વક, તપસ્વિ મુનિઓ પરમ વિસ્મય પામે એવું

ભારે તપ કરવા લાગ્યા. એરીતે દુષ્કર તપશ્ચર્યા આચરતાં ચાર માસ વીતી જતાં પ્રસન્ન થએલા હિરણ્મય દિવ્યવિગ્રહ દ્વિભુજ સૂર્યનારાયણે પ્રબોધની એકાદશી દિવસે વર્ણિને દિવ્ય દર્શન આપ્યું અને વર માગવાનું કહ્યું. નિઃસ્પૃહ વિરક્ત વર્ણિરાજે બીજે ક્ષુદ્ર વર નહિ માગતાં કામક્રોધાદિ આભ્યંતર અરિઓથકી સર્વદા રક્ષા કરવાનો અને સ્મરણ કરતાં દર્શન દેવાનો વર માગ્યો. માગ્યા મુજબ વરદાન આપી સૂર્યદેવ અંતર્ધાન થઈ ગયા પછી વર્ણિવરે તપની સમાપ્તિ કરી દ્વાદશીએ મુક્તનાથ અને ત્યાંના તપસ્વી મુનિઓને નમસ્કાર કરી પ્રભાતમાં દક્ષિણાભિમુખે પ્રયાણ કર્યું.

આગળ ચાલતાં અનેક ગહન વન પર્વત નદ નદીયો સરોવરોને ઉદ્ધવન કરી હિમાદ્રિની તલેટીમાં વિચરતાં મનુષ્યોએ ન પ્રવેશ કરી શકાય એવા મહા ઘોર વનમાં વિચરતાં વિચરતાં જ્યાં રાત્રિ પડે ત્યાં રહેતા રહેતા બુદ્ધોલપત્તનને પામ્યા, તે પત્તનના પરમધાર્મિક મહાદત્ત નામના રાજા અને તેની મૈયા નામની ભગિનીએ પરમ પ્રેમથી પોતાના ભવનમાં રાખીને પરિચર્યા કરેલા વર્ણિવર્ય પ્રસન્ન થઈ તેમને સ્વસ્વરૂપનું તત્ત્વથી વિજ્ઞાન આપી પોતે તપઃપ્રિય હોવાથી ત્યાં નહિ રહેતાં ગહન વનમાંજ વિચર્યા. પુલહાશ્રમથી નીકળી બુદ્ધોલપત્તનથી નીકળ્યા પછી આવેલા વનને પામતાં વર્ણિન્દ્રને એક વર્ષ સમય વીતી ગયો. તે મહાભયંકર વનમાં આગળ વિચરતાં ભગવાન્ વર્ણિરાજે પૂર્વ ભાગમાં મહાસરોવર અને ઉત્તર ભાગમાં મહાનદીથી શોભાયમાન એક દર્શનીય વટવૃક્ષતળે મૃગચર્મ ઉપર બેસીને એકાકી તપશ્ચર્યા કરતા, જેમની સમસ્ત બાહ્ય વૃત્તિઓ વિલીન થઈ ગઈ છે, સર્વાંતર્યામી આનંદમય પરમાત્મામાં નિમગ્ન મન જેમનું છે, એવા કોઈ મહાસમર્થ ગોપાળ નામના યોગિરાજને જોઈને વિનયની નમસ્કાર કર્યો. પછી પાસે પરવરીને તેમની સમાધિમાંથી ઉઠવાની વાટ જોઈ રહેતા થકા ક્ષણમાત્ર ઉભા રહ્યા. સમાધિમાંથી નિવૃત્ત થએલા ગોપાળયોગીએ આગળ મસ્તક નમાવીને ઉભા રહેલા કુમારાકાર વર્ણિન્દ્રને નિરખીને, મૂર્તિ-માન્ પોતાના આત્માના લાભથીજ જેમ એમ પ્રહર્ષ પામીને, પૂર્વના ક્રોધ ગાઢ મિત્ર હોય એમ માનીને તેમની સન્મુખ ઉઠી આલિંગન કરી પ્રેમથી કુશલ પ્રશ્ન અભિજ્ઞાદિ પુછીને, વર્ણિવરનો તીવ્ર વૈરાગ્ય અને યોગ-

માર્ગમાં ગાઢ અનુરાગ જાણીને કેટલોક કાળ પોતાની પાસે રહેવાની આજ્ઞા કરી. આ વર્ણિરાજપણુ યોગિરાજના અલબ્ધપૂર્વ સમાગમસુખને અનુભવ કરતા થકા યોગાભ્યાસના મિષથી તેમની સમીપે ઉત્સાહથી નિવાસ કરી રહ્યા. આ ગોપાળ યોગિરાજે શ્રીહરિકૃષ્ણશર્માને યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધ્યાન-ધારણા-સમાધિરૂપ સમગ્ર યોગમાર્ગનો અવસરને અનુસારે ઉપદેશ કર્યો. વર્ણીન્દ્રતો યોગીન્દ્રને ગુરૂપણે માનીને સ્મૃતિમાત્રથીજ સંપન્ન એવા તે ઉપદેશ કરેલા અર્થો ગુરૂનેપણુ વિસ્મય પમાડતા થકા સ્વદેપ સમયમાં સ્વીકારી લઈ સિદ્ધસમાધિ થઈ ગયા. વર્ણીને થોડા દિવસમાં સાંગ યોગની સંસિદ્ધિ થએલી જોઈને ‘આ કોઈ પૂર્વયોગના સંસ્કારમાંથી નહિ પ્રચ્યુતિ પામેલા નિષ્પન્નયોગી પુરૂષવિશેષ છે’ એમ ગોપાળયોગિએ જાણ્યું. ઉત્તરોત્તર અલૌકિક ઐશ્વર્ય લાળતાં ‘આ જગતના યોગક્ષેમ માટે અવતરેલા પરબ્રહ્મ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ છે’ એમ જાણ્યું. તેપછી વર્ણીને ગુરૂપણે માન્યા. એમ પરસ્પર ગુરૂબુદ્ધિથી પરસ્પર પરિચર્યા આચરતા, કંદ મૂળ ફળનો યુક્ત આહાર કરતા, પ્રતિદિન હિમ વાયુ વૃષ્ટિ તાપને સહન કરતા, ત્રણ વખત સ્નાન કરતા થકા તીવ્ર તપશ્ચર્યાને કરતા તે બન્ને મિત્રો તે આશ્રમમાં એક વર્ષ પર્યંત રહ્યા. એક સમયે તે નિર્ભય આશ્રમમાં આવી વસેલા ગોપાળોને વ્યાઘ્રાદિકનો ગાયોની હત્યારૂપ લય ઉપસ્થિત થતાં ગોપાળોએ પ્રાર્થના કરેલા ગોપાળયોગિ પશુરક્ષણમાં અસમર્થ થતાં વર્ણિરાજે પશુરક્ષણમાટે વ્યાઘ્રાદિકનો લય નિવૃત્ત કરી ગોપાળોને પરમાનંદ આપ્યો. ગોપાળયોગી વર્ણિરાજને સર્વેશ્વર ભગવાન જાણી તેમનું એકાંતમાં ધ્યાન ધરતાં તેમની પૂર્ણ કૃપાથી તેમના દિવ્ય સ્વરૂપનું સંદર્શન પામી કૃતાર્થ થઈ સ્થૂળ કલેવરનો પરિત્યાગ કરી સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિએ પરિત્યાગ કરતાં બ્રહ્મભાવને પામીને, અપુનરાવૃત્તિ અર્થિમાર્ગથી આનંદમય અક્ષર ધામને પામી ગયા.

તે પછી ભગવાન મિત્ર ગુરૂ ગોપાળયોગિની ઉત્તરક્રિયા કરીને, ત્યાંથી જનોનું હિત કરવાના અને આસુર વૃત્તિવાળાઓએ કરેલો સાત્ત્વિકોનો પરાલવ શમાવાના સંકટપથી વનવિચરણથી વિનિવૃત્ત થઈ તીર્થયાત્રાના મિષથી પૂર્વાભિમુખે પ્રયાણ કરતાં અખંડ બ્રહ્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ રાખી,

નાસિકાએ સ્થિર દૃષ્ટિ રાખી, દેહના અનુસંધાને રહિત થઈ શ્રીકૃષ્ણનું અખંડ સ્મરણ કરતાથકા ધનુષમાંથી નીકળતા આણુની પેઠે વેગથી એકાકી આગળ ચાલતાં આદિવરાહ તીર્થને પામી ત્યાં ત્રણ દિવસ રહીને, ત્યાંથી બંગાળ દેશમાં પ્રસિદ્ધ સીરપુર નામના એક નગરને પામ્યા, જે નગરમાં પરમધાર્મિક, પ્રકૃતિથીજ મહાત્માઓવિષે અત્યંત અનુરાગી, સાધુઓની પરિચર્યાપરાયણ એવો સિદ્ધવલ્લભ નામનો રાજા રહેછે. આ રાજાએ ભગવાનનો પોતાના પુરમાં પ્રવેશ સાંભળીને પરિમિત પાર્ષદો સાથે લઈને પાસે આવીને પોતાના પુરમાં આતુર્માંસ્ય રહેવાની પ્રાર્થના કરી, તેની પ્રાર્થના સ્વીકારી તેના ક્રોધ ઉચિત નિરાવરણ વિજયન સ્થાનમાં સુખેથી ભગવાને નિવાસ કર્યો. તેમની સેવામાં ગોપાળદાસ સાધુનો રાજાએ નિયોગ કર્યો. તે સ્થળમાં રાજાએ સિદ્ધપણના ભ્રમથી પૂજેલા બીજા અનેક સિદ્ધાભિમાનિઓપણ રાખ્યા હતા. જેઓ વિવિધ દેવદેવીઓના ઉપાસકો, ત્યાગીઓનાં ચિહ્નો ધારણ કરી રહેલા, યંત્ર મંત્ર તંત્ર-માત્રમાં નિષ્ઠાવાળા, વૈરાગ્યનું પ્રખ્યાપન કરનારા, પરમહંસપણાને દંભથી જણાવનારા, જપમાળા ફેરવવામાં બ્યથા આંગળીયોવાળા અનેક સિદ્ધો હતા. વૃષ્ટિનો સમય આવતાં પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતા વાયુ વૃષ્ટિના વેગને ક્રોધપણ પ્રકારે નહિ સહન કરી શકવાથી કેટલાક વીતરાગાભાસો પુરજનો તથા સિદ્ધવલ્લભ રાજા આગળ પ્રખ્યાપન કરેલો ‘અમો શીતોષ્ણાદિ દ્વન્દ્વથી અતીત સ્વભાવવાળા છીએ’ એવા દંભનો અસ્તસમય સમીપમાં આવેલો આશંકા કરી, રાજાના લયથી ક્રોધ ન જાણે એમ સર્વ ક્રોધ સિદ્ધાભિમાનીઓ પ્રત્યેક રાત્રિએ અનુક્રમે પલાયનપરાયણ થઈ ગયા. દ્વન્દ્વાતીત વર્ણી ભગવાન એકલાજ શીતોષ્ણાદિકને સહન કરતા થકા પરમ શાંતિથી પરમાત્માના ધ્યાનપરાયણ થઈને સુખેથી બેસી રહ્યા. આવું આશ્ચર્ય દૂતદ્વારથી સાંભળીને રાજા શ્રીહરિકૃષ્ણવિષે પરા ભક્તિને પામી પ્રતિદિન વિશેષ પૂજા કરતાં ભગવાનના અનુગ્રહના પરમ પાત્રરૂપ થયો. વર્ણિરાજનો આવો સમુત્કર્ષ મત્સરતાથી નહિ સહન કરનારા કેટલાક શાક્તાદિ સિદ્ધાભિમાનીઓએ નરાકાર સર્વેશ્વર શ્રીહરિને હણવાના અનેક અયોગ્ય અભિચારાદિ ઉપાયો કર્યા પણ નિરંશ આકાશમાં કરેલા

શસ્ત્રપ્રહારોની પેઠે સર્વ પ્રયાસો નિષ્ફળ નીવડ્યા. છેવટે તેમના સેવક નિરપરાધી ગોપાળદાસ સાધુ ઉપર અભિચારપ્રયોગ કર્યો. આ અભિચારયોગથી તે સાધુ તત્કાળ મરણોન્મુખી દુરવસ્થાને પામી ગયો. આવી દુઃસહ દુર્દશા દેખીને રાજાએ વૈદ્યરાજાને તથા મંત્રાદિકને જાણનારા સિદ્ધરાજાને બોલાવીને અનેક યાવદ્બુદ્ધિબળોદય ઉપાયો કરાવ્યા. તથાપિ કશું પણ ફળ નહિ થતાં છેવટે ભગવાનની સમીપે લાવીને એની દુરવસ્થા નિવેદન કરતાં ભગવાને તે પોતાની પરિચર્યાપરાયણ સાધુની દુર્દશા દેખીને ‘આ અસુરકૃત અભિચાર છે’ એમ જાણીને તત્કાળ તેના જમણા કર્ણમાં ભગવન્નામોચ્ચારણમાત્રથી પ્રજ્ઞાને પમાડીને સમસ્ત વ્યથાએ રહિત કરી દીધો. નિરપરાધી સાધુ ઉપર અભિચાર કરનારો માંત્રિક સિદ્ધપણુ એજ અભિચારથી પરાલભ પામતાં તેના સંબન્ધિ જનોની પ્રાર્થનાથી પરમકૃપાળુ ભગવાને તેનીપણુ તે કષ્ટથડી રક્ષા કરી. રાજાએ તથા પુરજનોએ ભગવાનનાં આવાં અનેક અસાધારણ અલૌકિક ઐશ્વર્યો સાક્ષાત્ દેખીને સપરિવાર પોતે તેમના ચરણકમળનો સમાશ્રય કરી પરમ ભક્તિ-સંપન્ન થઈ તેમના ચરણારવિંદની અમૂલ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણ વિત્ત વગેરેથી પૂજા કરી. આત્મારામ પૂર્ણકામ પ્રભુએ પૂજાપદાર્થોમાંથી પ્રણામ શીવાય કશુંપણુ નહિ સ્વીકાર કરતાં તે સર્વસ્વ તે સમયે સમીપે રહેલા બ્રાહ્મણો નિર્ધનોને આપી દીધું. આવા અવસરમાં ત્યાં આવી ચઢેલો કોઈ નિર્ધન કુટુંબી વેદ વેદાંગને જાણનારો તૈલંગી વિપ્ર દારિદ્ર્યદોષથી કુટુંબભરણનો કલેશ નહિ સહન થતાં દુષ્પ્રતિયહથી પણ પરિવારના પોષણમાં પ્રવર્તતાં, તે વખતે રાજાએ આપેલાં હાથી કાળપુરૂષ લવણાદિ મહાદાનોનો પ્રતિયહ કરતાં, તેનાથી તત્કાળ મૂર્તિમાન થઈ શરીરમાં પ્રવેશ કરી ગએલા પાપથી તત્ક્ષણ સર્વ શરીરમાં શ્યામવર્ણનો થઈ જતાં, પોતાના શરીરની એકદમ થએલી વિરૂપતાથી મનમાં બહુ વ્યાકુળ થઈ પોતાના પાપના પ્રશમનની સ્પૃહાથી ભગવાનનો મહામહિમા સાંભળીને તેમના ચરણના શરણને પામ્યો. આવા વ્યાકુળિત હૃદયના ખેદ પામતા વિપ્રની દુર્દશા દેખીને દયાનિધિ ભગવાને અનુગ્રહ કર્યો. અનુગ્રહથી તુરત યથાપૂર્વ રાહથી મુક્ત થએલા

સૂર્યનીપેઠે પોતાનું પૂર્વનું બ્રહ્મતેજ પામીને તેમનુંજ એક શરણુ સ્વીકારીને મનમાં બહુ રાજ થઈને હરિગુણગાન કરતો થકો પોતાને ઘેર ગયો.

આતુર્ભાસ્ય અતીત થતાં તીર્થયાત્રામાં પ્રવર્તેલા લગવાનું સિદ્ધસંઘોની સાથે સીરપુરથકી નીકળી, માર્ગમાં કોઈ કામાક્ષી દેવીના સ્થાનની સમીપમાં આવેલા ગામમાં આવતાં તેનો નિવાસી, મહાકાલીનો ઉપાસક, મહાસિદ્ધાભિમાની, પિંચેક નામનો વિપ્ર અજીત મહાપ્રભુને જીતવા પાસે આવ્યો. આ વિપ્ર પ્રથમ ધર્મનિષ્ઠ હોવા છતાં કોઈ શાક્તના સમાગમ દોષથી તેના દુર્મતમાં પ્રવિષ્ટ થઈ મઘમાંસાદિ ઉપહારથી અત્યંત તૃપ્ત કરેલી મહાકાલીના પ્રસાદના પ્રથમ પાત્ર થઈ, ભૈરવાદિ ક્ષુદ્ર દેવોને વશ કરી, મંત્ર યંત્ર તંત્રમાં નિષ્ણાત થઈ અનેક અભિચાર પ્રયોગથી ત્યાં થઈને જતા જે કોઈ યાત્રાળુ જનોને પોતાના શિષ્યો કરતો હતો. સિદ્ધસંઘોને શિષ્યો કરવામાં વાંચીને વિદ્યરૂપ માનીને તેમને મારવાના અનેક લયાનક યંત્ર મંત્ર તંત્રાદિ અભિચારો કર્યાં તથાપિ કશું ફળ નહિ થતાં અંતે કાળભૈરવ મોકલ્યો. લગવાનના નેત્રાગ્રિથી બહુ બળતાં અને તેમની આગળ પોતાનું લેશપણુ સામર્થ્ય નહિ આલતાં પોતાને પ્રેરનારા પિંચેકનેજ હણવામાટે ઉઘમી થયેલા તે કાળભૈરવ થકી દયાથી લગવાને રક્ષા કરી. એરીતે સર્વશક્તિ લગવાને તેના તમામ અભિચારો પોતાના દિવ્ય તેજ પ્રતાપથી ક્ષણમાં નિષ્ફળ કરીને, અંતે ગર્વવિહીન કરી શાક્ત મતનો પરિત્યાગ કરાવી, કૃપાથી પોતાને શરણે સ્વીકારી યથાપૂર્વ સાધુમાર્ગનો ઉપદેશ આપી સન્માર્ગમાં સમારોપીને, સર્વ સિદ્ધોને યથારૂચિ દેશાંતરમાં વિચરવાની આજ્ઞા આપી, પોતે એકાકી ત્યાંથી નીકળી નવલખા નામના અદ્ભુત પર્વતને પામી તેની ઉપર ચઢીને, તેમાં અદૃશ્ય રૂપથી રહેલા, તીવ્ર તપમાં પ્રવર્તેલા, નવ લાખ મહાસિદ્ધયોગિઓને લાળીને, તેમણે વિનયથી લાવપૂર્વક નમસ્કાર કર્યાં થકા તેમને ઉચ્ચ તપનું ઉત્તમ ફળ આપવાની ઈચ્છા કરતાં પોતાના ક્ષરાક્ષરાતીત પરાત્પર દિવ્ય રૂપનો પોતેજ આપેલી દિવ્ય દૃષ્ટિથી સાક્ષાત્કાર કરાવી પરમાનંદ પમાડીને, ત્યાં કાષ્ઠ વિનાની અગ્નિજ્વાળા અને શીત જળના તથા ઉષ્ણજળના ઢુંડને જોતા થકા ત્રણ દિવસ રહીને, ત્યાંથી નીચે ઉતરી વડવાડુંડ તીર્થને પામી ત્યાં પૃથ્વીમાંથી વિના કારણે નિકળતો જળ

અગ્નિ અને વાયુનો સંઘ આશ્ચર્યથી જોતા થકા ત્રણ દિવસ રહ્યા. ત્યાંથી અગ્નિકોણને અભિમુખ હિંડતાં આગળ આવેલા ગંગાસાગરસંગમમાં સ્નાન કરી ત્યાંપણ ત્રણ દિવસ રહી, નાવથી સમુદ્રની ખાડી ઉતરી ચારે બાજુ સમુદ્રથી વિંટાએલા કપિલાશ્રમને પામ્યા. જેમાં સાંખ્યોના મુખ્ય આચાર્ય ભગવાન કપિલ મહર્ષિ લોકોના કબ્યાણમાટે તપ કરતા થકા રહેછે. ધર્માદિ અંગે સહિત ભક્તિયોગનું નિરૂપણ કરનારા તે કપિલમુનિને તે આશ્રમમાં જોઇને વર્ણાન્દ્ર મહાહર્ષને પામ્યા. પોતાને પરમેશ્વરની પેઠે પ્રેમથી પરિચર્યા આચરતા વર્ણિરાજને અશ્વર્યો ઢાંકી રાખ્યાં છે તથાપિ ધ્યાનયોગથી ‘આ સાક્ષાત્ નરાકાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે’ અને જાણીને કપિલમહર્ષિએ તેમનું યથોચિત્ પ્રતિદિન આતિથ્ય કરવારૂપ સેવા કરી હતી.

વર્ણિરાજ તે તપસ્વિઓને પ્રિયતમ આશ્રમમાં એકમાસ રહીને આગળ ચાલતાં જેમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું નિત્ય સાન્નિધ્ય છે એવી જગન્નાથપુરીમાં પધાર્યા. ત્યાં પ્રતિદિન પ્રભાતમાં સમુદ્રમાં અને ઇન્દ્રદુમ્ન સરોવરમાં સ્નાન કરી, આશ્રિતોના ઉજ્જવન અર્થે અર્યાવતારથી વિરાજમાન પતિતપાવન પુરૂષોત્તમની દર્શન પૂજનાદિ પરિચર્યા આચરતા થકા બહુધાપણે ઇન્દ્રદુમ્ન સરોવરની સમીપેજ નિવાસ કરીને રહ્યા. કળિરાજ બહુધાપણે પુણ્ય તીર્થક્ષેત્રોને મલિન કરવા પુરૂષોમાં પ્રવેશ કરી આસુરભાવ સંપાદન કરી પોતાનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તાવે છે. આ કળિના સામ્રાજ્યને અનુસરનારા બહુ પુરૂષો આ પુરીમાં નિવાસ કરી રહ્યા હતા. તેમાં કેટલાક વિપ્રેન્દ્રના પડદાથી તો કેટલાક આચાર્યના વેષથી તો કેટલાક મંત્ર તંત્ર યંત્રના પારંગતના વેષથી તો કેટલાક તપસ્વિદંભથી તો કેટલાક બ્રહ્મવેત્તાની ભાવનાથી આજગતને ઠગતા થકા પરધન પરવનિતાના આહરણપરાયણ હતા. દૈવી સંપત્તિએ સંપન્ન નરતો કોઈ વિરલોજ હતો. એ રીતે આસુરસમાજે પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પમાડેલો પુણ્ય તીર્થક્ષેત્રનો પરાભવ નિરીક્ષણ કરીને તેના પ્રશમન માટેજ પોતે પાંચ દિવસ રહીને ક્ષેત્રાંતરમાં જવાની ઇચ્છાવાળા હતા તથાપિ બીજાપણ બહુ દિવસો રહ્યા. આ વર્ણિ-વર્યનું દુષ્કર તીવ્ર તપ, વિષયવિરક્તિ અને આત્મારામતા આદિક ગુણો જોઇને નગરના જનો તેમને વિષે ભક્તિવાળા થઈ તેમના ચરણની પરિચર્યા-

પરાયણ થયા. આવો સમુત્કર્ષ નહિ સહન થતાં કેટલાક અસુરો ભગવાન સાથે વૈરાનુબંધ બાંધીને મારવા માટે વિવિધ ઉચ્ચ અભિદ્રોહોમાં પ્રવર્તતાં નિષ્ફળ મનોરથવાળા થઈ ગયા. માટેજ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતા અંતઃસંતાપથી હૃદયમાં બહુ દાઝતાં ક્રોધના ઉચ્ચ વેગને નહિ સહન કરી શકવાથી ફરીથી ભગવાનના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તતાં, તેમના તેજથી રોકાય ગયા હોય એમ થઈ સ્વપર વિજ્ઞાનનો વિલોપ થતાં બહુ બ્રાંતિ પામી પરસ્પર વૈર બાંધીને પરસ્પર વિવિધ આયુધોથી પ્રહાર કરતાં ગ્રાણે રહિત થઈ સર્વ ક્રોધ અસુરો ક્રમશઃ ભગવત્સંકલ્પબળથી મરણ પામી ગયા. તેપછી દૈવી સંપત્તિના જનોનો સમાજ ભગવાન સમીપે પ્રતિદિન વધવા લાગ્યો. સદુપદેશથી અલ્પ કાળમાં તેમનું અંતઃકરણ નિર્મળ કરતા ભગવાન તે પુરીમાં જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિની સમૃદ્ધિ વધારીને ધર્મપ્રતિષ્ઠાપન કરતા થકા દશ માસ નિર્ગમન કરી ત્યાંથી દક્ષિણ દિશાભિમુખે ચાલ્યા. ત્યાંથી નીકળેલા વર્ણિરાજ સેતુબંધ સીધાવતાં પ્રથમ આદિકૂર્મ તીર્થને પામીને, ત્યાંથી આગળ ચાલતાં કોઈ આવેલા ગહન વનમાં વિચરતાં માર્ગવશાત્ આવેલા માનસપત્તનમાં પ્રવેશ કરી ત્યાંના દૈવી સંપત્તિના સત્રધર્મા રાજાએ ‘આ કોઈ મહાપુરૂષ છે’ એમ જાણી આગ્રહથી રાખતાં એકાંત સ્થળમાં કોઈ નિરાવરણ વેદિકા ઉપર નિવાસ કરી રહ્યા. ત્યાંના દૈત્યોએ ભગવાનને સ્વજનના સંહારમાં હેતુ જાણીને હણવાનો ઉદ્ધમ કરતાં આખી રાત્રિ પાષાણની પુષ્કળ વૃષ્ટિ કરી. તેનો મોટો ઠગલો વેદીની ચારે બાજુ થયો. તેમાંથી એકપણ પથ્થરનો મહાપ્રભુને સ્પર્શમાત્રપણ થયો નહિ. આવું અહંભુત ઐશ્વર્ય દેખ્યું તથાપિ ભગવાનવિષે દ્રોહબુદ્ધિનો નહિ ત્યાગ કરીને શસ્ત્રોથી હણવાની તૈયારી કરી ભેગા થઈ આવ્યા. આવું આશ્ચર્ય સાંભળીને રાજા ભગવાન પાસે આવ્યો. ભગવાને મુમુક્ષુ રાજાને શ્રીકૃષ્ણનો સમાશ્રય કરાવ્યો. ભગવદ્દ્રોહી અસુરોને મહાપાપી જાણીને ભક્ત રાજાએ પોતાના દાણુ સૈન્ય પાસે મારી નંખાવ્યા. ભગવાન ‘પોતાના પાપથી પાપીઓનો પ્રણાશ થયો’ એમ જાણી રાજાએ પૂજા કર્યાથકા ત્યાંથી વેંકટાદ્રિ પધાર્યા. ત્યાં શ્રીનિવાસ ભગવાનની સેવા કરી, શિવકાંચી વિષ્ણુકાંચીમાં જઈ શિવ વિષ્ણુનાં દર્શન કરી, ત્યાંથી કાવેરી નદીથી સમલંકૃત દિવ્ય શ્રીરંગ ક્ષેત્રમાં

આવ્યા. જે ક્ષેત્રમાં સ્વયં ભગવાન્ વાસુદેવ અર્યાવતારથી સર્વદા સાક્ષાત્ વિરાજે છે, જેમાં વિશિષ્ટાદ્વૈત સિદ્ધાંતના પ્રવર્તક નાથમુનિ યામુનમુનિ વિગેરે સર્વે પૂર્વાચાર્યો પરમપુરૂષની પરિચર્યાપરાયણ થયા હતા, તે ક્ષેત્રમાં નદીના તટમાં પૂર્વ દિશામાં કોઈ ઉપવનમાં નિવાસ કરી પ્રતિદિન કાવેરીમાં સ્નાન કરી શ્રીરંગનાથ ભગવાનનાં દર્શન પૂજન કરતા થકા, શરણે આવેલા મુમુક્ષુઓને સદ્બોધ આપી, ત્યાંના કેટલાક વૈષ્ણુવાલાસોમાં ગુપ્તપણે રહેલા દુરાચારને શાસ્ત્રવાદથી ત્યાગ કરાવતા થકા એ માસ રહ્યા. ત્યાંથી ચાલતાં સેતુબંધને પામીને ત્યાં સમુદ્રસ્નાન કરી રામેશ્વરનાં દર્શન કરતા થકા એ માસ રહ્યા. ત્યાંથી સુંદરરાજ વિષ્ણુક્ષેત્રને પામ્યા. ત્યાંથી ભૂતપુરી પ્રત્યે પ્રયાણ કરતાં માર્ગવશાત્ આવેલા કોઈ મહાધોર વનમાં વિચરતાં પાંચ દિવસ મુઠ્ઠી અન્ન જળને પણ પામ્યા નહિ. પાંચમે દિવસે સાયંસમયે એક સરોવર ભેવામાં આવતાં તેમાં સ્નાન કરી શાલગ્રામની પૂજા કરી જ્યાં ત્યાંથી ચાર આણુવાફળી લાવી તેને અગ્નિમાં શેકીને વિષ્ણુનૈવેદ્ય કરીને પછી પ્રસાદિ જમ્યા. તે તલાવને તીરે રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરપર્યંત રહીને ત્યાંથી આગળ હિંડતાં છઠે દિવસે મધ્યાહ્ને વનમધ્યે એક કુવો આવ્યો તેમાંથી કમંડળાવડે જળ કાઢી સ્નાનાદિ કર્મ કરી, કોઈ વડવૃક્ષ નીચે છાયાથી શીતળ, નવાં તૃણ જેમાં ઉગેલાં છે, માટે જાણે પાથરાણું પાથર્યું હોય એવા પૃથ્વી પ્રદેશમાં એસીને વિષ્ણુના પૂજનનો પ્રારંભ કર્યો. આવા અવસરમાં આકાશમાર્ગમાં ભવાની સાથે વિચરતા ભગવાન્ ભવ, પોતાના દેહની દિવ્ય કાંતિથી સમગ્ર વનને પ્રકાશ પ્રકાશ કરી દેતા, તપથી કૃશ-શરીર, મનુષ્યના અનુકરણથી ગૂઢૈશ્વર્ય એવા કુમારાકાર પરમપુરુષને પેખીને મનમાં વિસ્મય પામી આકાશમાંથી ઉતરી કોઈ ન જાણે એમ વર્ણિરાજની ભગવત્પૂજનો પ્રકાર જોતા થકા ત્યાં રહ્યા. વર્ણિરાજ વિષ્ણુની અધ્યાદિકથી પૂજા કરી સ્નાનપાત્રમાં પધરાવી કમંડળાથી કાઢેલા નિર્મળ જળથી પુરૂષસૂક્ત પઠવાપૂર્વક સ્નાન કરાવા લાગ્યા. સ્નાન કરાવેલા જળની ધારા બહાર નહિ પ્રસરતાં ક્યાંક પ્રલીન થએલી જોઇને ‘આ શું આશ્ચર્ય છે?’ એમ વિચાર કરી ‘તૃપાર્ત આ વિષ્ણુએજ જળધારાનું પાન કર્યું છે’ એમ નિશ્ચય કરીને તેમની તૃપ્તા શમાવા ફરીથી કમંડળાવડે કુવા-

માંથી પાણી કાઢીને શાલગ્રામ ઉપર અભિષેક કરવા લાગ્યા. જેમ જેમ અભિષેક કરે તેમ તેમ સમગ્ર જળ વિષ્ણુ ભગવાન પાન કરી જાય. ફરીથી પણ પાણી કાઢીને અભિષેક કર્યો તેપણુ પાન કરી ગયા. પોતાના પરિશ્રમનો તો નહિ વિચાર કરતાં વિષ્ણુના પરિતોષણુ માટે પ્રવર્તતાં આ ભગવાન વારે-વારે જળ કાઢી લાવી અભિષેક કરવામાંજ તત્પર થયા. તેપછી સેવક વર્ણિના કોમળ અંગમાં પરશેવાના બહુ બિંદુઓ જોઈને વિષ્ણુને મનમાં દયા આવતાં જાણે તૃષાએ રહિત થઈ ગયા હોય એમ અંતે અર્પણ કરેલી જળધારાને પોતાના અંગસંગથી પવિત્ર કરી જળચૂષણુ થકી વિરામ પામ્યા. તેપછી વર્ણી વિષ્ણુને તૃષાએ રહિત થઈ ગએલા જાણીને, હવે એમને શું નૈવેદ્ય નિવેદન કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. આ સમયે વર્ણિનો વિચાર જાણીને ભવે ભવાનીને કહ્યું કે—‘આ વર્ણિને જે કાંઈ અન્નાદિ હોય તે વિષ્ણુનૈવેદ્ય માટે આપો.’ ભવાનીએ પણ વૃદ્ધ તપસ્વિની-વેષથી પાસે જઈ સાથવો આપ્યો. તેને લઈ જળમાં મિશ્રિત કરી વિષ્ણુને નૈવેદ્ય ધરી પછી મનમાં પ્રસન્ન થઈ પ્રસાદી સાથવો જમ્યા. તે વખતે પોતાની પાસે આવેલાં, વૃદ્ધ તપસ્વિના જેવા વેષવાળાં, કોઈ અપૂર્વ દેહકાંતિથી સમગ્ર વનને પ્રકાશ કરતાં દંપતીને દેખીને વર્ણિએ વિનયપૂર્વક પુછ્યું કે—તમો કોણ છો? તમો આકૃતિથી તો કોઈ તપસ્વી જેવાં જણાઓ છો પણ અનુભાવથી તો અમાનુષ જેવાં જણાઓ છો. પછી ભગવાન ભવ પ્રસન્નગંભીર વાણીથી બોલ્યા કે—અમો ઉમામહેશ્વર આકાશમાં વિચરતાં હતાં. આ ગહન વનમાં નિર્ભયપણે એકાકી વિચરતા, પરિગ્રહને યોગ્ય એવી પણ વયમાં સર્વ પરિગ્રહે પરિવર્જિત, કોઈપણ અપ્રાકૃત શ્રદ્ધાસંબંધી પ્રતાપથી અમો આદિકને આશ્ચર્ય પમાડતા, આયુષના પ્રથમ ભાગમાંજ આયુષના અંત-માંજ જેમ એમ સાવધાનપણે વનવિચરણમાં ઉત્સાહવાળા, જગતના ઉપકાર માટે અવતરેલા, પરમપુરૂષ આપને અવલોકીને આશ્ચર્યકાંતુ-કથી મનમાં બહુ ઉત્સાહ આવતાં આકાશમાંથી ઉતરીને આજ વૃક્ષાં-તરમાં અલક્ષ્ય આકારથી વર્તતાં થકાં તમોને મળવાની વાટ જોતાં હતાં. આ અવસર આવતાં આપની સમીપે આવ્યાં છીએ. જુવો અમારૂં અપ્રા-

કૃત સુંદર સ્વભાવસિદ્ધિ સ્વરૂપ. એમ કહીને તુરતજ અયોગિઓને દુર્દશ્ય, સમસ્ત મુરામુરોએ વંદનીય, પોતાના દિવ્ય રૂપથી ભવાનીસાથે પ્રા-
દુર્ભાવ પામ્યા. આ વર્ણી ભગવાને પોતાની આગળ પ્રકાશ કરેલું, અત્યા-
શ્ચર્ય સેદાશિવ સ્વરૂપ દેખીને તુરત પ્રણામ કરી સમુચિત સ્તુતિથી સ્તુતિ
કરી. પ્રસન્ન થએલા મહાદેવે વર વરવાનું કહેતાં દૃઢ વૈરાગ્ય માગ્યો.
પછી શિવ શિવાએ અભિનંદન કરેલા વર્ણી તેઓ અંતર્ધાન થયા પછી તર-
તજ તે મહાવનને ઉલ્લંઘન કરવાનો સંકલ્પ કરી ત્યાંથી ચાલતાં ભૂતપુરીને
પામ્યા. ત્યાં શ્રીરામાનુચાર્યનાં દર્શન પૂજન કરી, ત્યાંથી કન્યાકુમારી ક્ષેત્રને
પામી ત્યાં ગૌરીનાં દર્શન કરી, ડેરલ દેશમાં પદ્મનાભ ક્ષેત્રને પામી ત્યાં
અનંતશયનમાં પદ્મનાભને પ્રણામ કરી, ત્યાંથી જનાર્દન ક્ષેત્રને પામી ત્યાં
જનાર્દનને પ્રણામ કરી, ત્યાંથી આદિકેશવ ક્ષેત્રમાં આવ્યા, ત્યાં આદિકેશ-
વને પ્રણામ કરી, ત્યાં શસ્ત્રધારી એ હઠ્ઠર અમુરોનો ત્યાંના શ્રીહરિભક્ત
રાજદ્વારા સંહાર કરાવી, ત્યાંથી વિવિધ વૃક્ષવૃંદથી વ્યાપ્ત મળયાચળમાં
આવીને ત્યાં સાક્ષીગોપાળનાં દર્શન કરતા થકા સર્પથી વિંટાએલા ચંદન વૃક્ષના
વનમાં પાંચ દિવસ નિવાસ કરી રહ્યા. ત્યાંથી ઉત્તરાભિમુખે ચાલતાં ચંદ્ર-
ભાગા નદીને તીરે વિરાજમાન, અનેક ભક્તગણોએ સેવેલા પંઢરપુરને
પામીને શ્રીવિકૃલ ભગવાનનાં દર્શન પૂજન કરતા થકા એ માસ રહીને, દૈવી
જીવોને પોતાના આશ્રિત કરી શ્રીવિકૃલજીને ભેટીને, ત્યાંથી દંડકારણ્યમાં
આવી તેની પ્રદક્ષિણા કરી, ગોદાવરી પાસે પંચવટીને પામી ગોદાવરીમાં
સ્નાન કરી, નાસિકપુરને પામી ત્યાંથી ત્ર્યંબક ક્ષેત્રને પામી ત્યાં ત્ર્યંબકના-
થનાં દર્શન કરી, ત્યાંથી તેજ ઉત્તરદિશાએ ચાલતાં તાપી નદીને પામી
તેમાં સ્નાન કરી, ત્યાંથી આગળ ચાલતાં મહાનદી નર્મદાને પામી તેમાં
સ્નાન કરી તેના પાવન તીરમાં વિચરી તેને ઉતરીને, ત્યાંથી સાબ્રમતી
નદીને ઉલ્લંઘન કરીને ભાલદેશમાં પ્રસિદ્ધ ભીમનાથ મહાદેવને નમસ્કાર
કરી, ગોપનાથ મહાદેવને પામીને પંચતીર્થીને સ્નાનાદિકથી તીર્થરૂપ
કરતા કરતા માંગરોળ પત્તનને પામ્યા.

એ રીતે તે તે તીર્થક્ષેત્રોમાં વિચરતાં તેમાં રહેલા અધર્મસર્ગનો સમુ-
ચ્છેદ કરતા, પાખંડી ગુરૂઓને સચ્છાત્મસંમત સંવાદથી જીતીને તેનાથકી

મુમુક્ષુઓની રક્ષા કરતા, તપ બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોને સ્વયં પાળીને ત્યાગીઓ તથા યાત્રાળુઓને વર્તવાની રીતિ બતાવતા, તે તે તીર્થક્ષેત્રોમાં રહેલા મુમુક્ષુઓને તત્વબોધ અને સદાચરણથી સમુજ્જવન કરતા, વિવિધ નદ નદી તીર્થોને તીર્થરૂપ કરતા, મનુષ્યોથી ન બની શકે એવાં તપો કરવાપૂર્વક ગહન વનમાં વિચરતા એવા શ્રીનીલકંઠવર્ણીને ઘરથકી નીકળી માંગરોળ બંદરને પામતાં સાત વર્ષ એક માસ વીતિગયો. તે સમયમાં વર્ણિવરનું શરીર અતિશય કૃશ છે તથાપિ કોઈથી પણ ન પરાભવ થાય એવા અને સર્વના તેજનો પરાભવ કરનારા કોઈપણ દિવ્ય તેજથી ભૂર્તિમાન તપથીજ જેમ એમ અતિશય શોભતું હતું. તીર્થોની તીર્થતાને ફરીથી ઉજ્જવન કરતા આ નીલકંઠ ભગવાન તે માંગરોલ પત્તનથી નીકળી સંવત્ ૧૮૫૬ ના શ્રાવણમાસના કૃષ્ણપક્ષની પછી તિથિએ સંગવસમયે લોજપુરમાં પધાર્યા. તે પુરથી બહાર વર્તતી કોઈ વાવ્યની પાસે સમસ્ત ઇન્દ્રિયોનો પ્રત્યાહાર કરી હૃદયતળમાં વિરાજમાન પરમપુરૂષ ઇષ્ટદેવ શ્રીરાધિકાકૃષ્ણનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરતા થકા ત્યાં મુહૂર્તપર્યંત બેઠા. આવા અવસરમાં માધ્યાહ્નિક સ્નાનમાટે સુખાનંદ નામના સાધુવર્ય ત્યાં આવ્યા. તેમણે વાવ્યમાં સ્નાન કરી તેની પાસે ધ્યાનનિષ્ઠ થઈ બેઠેલા, અદૃષ્ટપૂર્વ દિવ્ય તેજે સંપન્ન, ઓગણીશ વર્ષની યુવા વયે સંપન્ન એવા નૈષ્ઠિક વર્ણિવરને નિરખીને મનમાં અહુ વિસ્મય પામી, ક્ષણમાત્ર વાટ બેઠી રહેતાં સમાધિમાંથી ઉઠેલા ભગવાનની સમીપે જઈ પ્રણામ કરીને પુછ્યું કે-આ પ્રથમજ વયમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય, અસાધારણ ઉચ્ચ તપ અને સિદ્ધ થયેલા અષ્ટાંગ યોગથી સમસ્ત મુનિજનોને આશ્ચર્યસાગરમાં ડુબાડી દેતા થકા આ જગતમાં ભૂર્તિમાન જ્ઞાન-વૈરાગ્યનો રાશિ હોય ને શું ? એવા વિચરતા તમો કોણ છો ? તે પછી વર્ણિરાજ પ્રશાંત ગંભીર વાણીથી બોલ્યા કે-કોઈ પૂર્વ યોગને લીધે કોસલ દેશમાં કોઈ વિપ્રવરના ઘરમાં જન્મ પામી, ભગવદ્ભક્તજનોના સમાગમની સ્પૃહાથી સ્વભાવથી અનુવર્તતા તીવ્ર વૈરાગ્યથી તપમાટે વિકટ વનમાં પ્રવેશ કરી, તેતે તીર્થ ક્ષેત્રાદિકમાં ફરતો ફરતો માર્ગપ્રસંગથી આ પ્રદેશમાં આવ્યો છું. તમને બોધને માફ ચિત્ત અહું સ્નેહ પામેછે, માટે હું માનું છું કે-સત્વગુણની સમૃદ્ધિ પામેલા, સત્પુરૂષના કૃપાપાત્ર,

સાધુ સમાજમાં રહેલા, મુમુક્ષુ તમો છો. કયા ગુરૂના કૃપાપાત્ર છો તે હું જાણવા ઈચ્છું. આ પ્રકારે વર્ણીએ પુછ્યું એટલે મુખાનંદ બોલ્યા કે—અમારા ગુરૂ સૌરાષ્ટ્ર દેશને પવિત્ર ચરિત્રોથી પવિત્ર કરનારા, કૃષ્ણ-લક્ષ્મિના પ્રવર્તક, પારમૈકાંતિક ધર્મપરાયણ, રામાનંદ નામથી પ્રખ્યાત છે. જેમની બાહ્ય વિષયસંગે રહિત શુદ્ધ લક્ષ્મિનિષ્ઠા તથા તીવ્ર વૈરાગ્ય-નિષ્ઠાને જાણીને ‘આ સાક્ષાત્ ઉદ્ધવજી અવતર્યા છે’ એમ ઘણા મહા-પુરૂષો જાણે છે. આ અમારા ગુરૂ અયોધ્યામાં કોઈ કાશ્યપ ગોત્રના વિપ્ર-વરના વંશમાં અવતરીને, આબાલ્યથી વર્તતા તીવ્ર વૈરાગ્યના વેગથી ઘરનો ત્યાગ કરી, તેતે પ્રદેશમાં તપસ્વિઓના મંડળમાં વિચરતાં કોઈ આત્માનંદ-નામના યોગિરાજને પામીને તેમના થકી જન્મસિદ્ધ યોગમાર્ગનું અનુ-સ્મરણ કરી લઈ, શ્રીકૃષ્ણનાં સાક્ષાત્ સંદર્શન ઈચ્છતાં તે યોગિની કેવળ નિરાકાર આત્મજ્યોતિપરાયણતા જાણી, સાકાર શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર કરાવે એવા પરમ ગુરૂનો લાલ ન થતાં અંતરમાં અત્યંત ઉદ્વેગ પામી તે ગુરૂનો ત્યાગ કરી, શ્રીરંગ ક્ષેત્રમાં જઈ અર્યારૂપથી સદાય વિરાજમાન, લક્ષ્મિમાર્ગના પ્રતિષ્ઠાપક, વિશિષ્ટાદ્વૈતસિદ્ધાંતના પ્રવર્તક, ‘નિર્ગુણ નિરા-કાર કોઈ કેવળ તેજમાં લય પામવો એજ પરમ પુરૂષાર્થ છે’ એમ માન-નારાઓના અસદુપદેશોને સચ્છાત્મસંમત સંવાદથી ખંડન કરીને, લવ-દાવાનળથી દાઝતા પોતાના આશ્રિતોને પરમાનંદમય પરમપુરૂષના ચરણ-રવિંદના મુધારસનો આસ્વાદ આપતા એવા લગવાન શ્રીરામાનુજ-આર્યને પ્રણામ કરી, તેમના ચરિત્રમય પ્રપન્નામૃત પ્રગન્ધને સાંભળીને તે ગુરૂરાજનેજ સાક્ષાત્ કરવાની કામનાથી કાવેરીમાં પ્રતિદિન સ્નાન અને શ્રીરંગનાથનાં દર્શન પૂજન કરતા થકા શ્રીભાષ્યકાર ગુરૂવરનીજ વારંવાર એકાગ્ર ચિત્તથી ભાવના કરતાં અદ્ય કાળમાં સમાધિમાં તેમનો સાક્ષાત્કાર પામી તેમના થકી અષ્ટાક્ષર મંત્રરાજને પામીને, તેમણે સર્વત્ર સ્વસિદ્ધાંત સ્થાપવાની અને શિષ્યજનોના સમુજ્જવનની આજ્ઞા આપતાં પ્રહર્ષ પામી, ગુરૂપદિષ્ઠ અર્થોનેજ તેતે મુમુક્ષુઓને ઉપદેશ કરતાં પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી શ્રીવૈષ્ણવ શિષ્યમંડળીથી વિંટાતાં, કેટલાક અસૂયાળુઓએ પ્રતિ-દિન પીડા પમાડતાં ચિત્તમાં વિક્ષોભ કરનારા તે પ્રદેશનો પરિત્યાગ કરી,

વૃંદાવનમાં આવી પરા પ્રીતિથી પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણનું નિરંતર નિધ્યાન કરતાં યોગથી ઉઘડી ગએલી દૃષ્ટિથી વારેવારે શ્રીકૃષ્ણને ભાળતાં મન વાણીને અગોચર કોઈ આનંદનો અનુભવ કરતાં અદ્ય કાળમાં શ્રીકૃષ્ણનું સાક્ષાત્ સંદર્શન પામી બહુ કાળનો મનોરથ પરિપૂર્ણ થતાં પોતાને કૃતાર્થ માનીને, સર્વદા શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદની પરિચર્યાપરાયણુ પરમભાગવતોનાં સંદર્શન-સમાગમ સુખની સ્પૃહાથી તેતે પુણ્ય તીર્થ ક્ષેત્રોમાં વિચરતા થકા અનેક મુમુક્ષુ આશ્રિતોને તત્વોપદેશથી સમુજ્જવન કરતા થકા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે સદા સાક્ષાત્ નિવાસ કરેલી દ્વારકાપુરી પ્રત્યે આવીને, શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરતાથકા કેટલોક કાળ રહીને, સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં વિચરી, તેતે દેશમાં મુમુક્ષુઓને અમૃતમય સદુપદેશથી પરમાનંદ પમાડતા થકા, અનન્ય શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિથી પોતે નિત્ય તૃપ્ત હોઈ અમો સર્વે ચરણસેવકોને સમુજ્જવન કરીને હમણાં ભુજનગરમાં વિરાજે છે. તે રામાનંદ સદ્ગુરૂના ચરણકમળના આશ્રયવાળા, સર્વ ઈષણાએ રહિત એવા અમો સાધુઓ તે ગુરૂની આજ્ઞાથી અત્ર રહ્યા છીએ, શ્રીસ્વામિના અમો સર્વ સેવકોમાં મુક્તાનંદ મહામુનિ મુખ્ય છે. આ મુનિ અષ્ટાંગ યોગમાં પાર પામેલા, વિજ્ઞાન વૈરાગ્યના નિધિરૂપ, તમારા જેવાઓના સમાગમની સ્પૃહાવાળા આ પુરમાં વર્તે છે. જે આપને એમના આશ્રમમાં આવવામાં કશો અટકાવ ન હોયતો હમણાં મારી સાથે આવો અને જે કાંઈ અટકાવ હોય તો તે મહામુનિ આપની પાસે આવશે. આવું સુખાનંદ સાધુનું સત્ય વિનયમધુર વચન સાંભળીને વર્ણિરાજે બહુ ઉત્સાહથી કહ્યું કે-અમો કદાપિ ગ્રામ નગરમાં પ્રવેશ કરતા નથી. વનવાસમાંપણુ નિત્ય નવાનવા વૃક્ષતળે વાસ કરતા આવ્યા છીએ. તથાપિ મારે સત્સમાગમની મોટી સમુત્કંઠા વર્તે છે તો તમારા વચનથી ‘સાધુમંડળના આભૂષણભૂત ભક્ત યોગિરાજનો સમાગમ એજ નિઃશ્રેયસનું મુખ્ય સ્થાન અને તપનું પરમ રૂપ છે’ એમ માનીને નગરગ્રામમાં નહિ પ્રવેશ કરવાના નિયમનો આજ ત્યાગ કરી ગામમાંપણુ તમારી સાથે પ્રવેશ કરવા ઇચ્છું છું. એમ કહીને તુરતજ ઉઠીને સુખાનંદ સાધુ સાથેજ તેમના નિવાસાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો. મુક્તાનંદ મહામુનિ પોતાના આશ્રમમાં પ્રવેશ કરતા, મૂર્તિમાન્ તપનો સંચય હોય ને શું? મૂર્તિમાન્ તેજનો રાશિ હોય ને શું?

મૂર્તિમાન આનંદનો પુજ હોય ને શું ? મૂર્તિમાન પરમ ધર્મ હોય ને શું ? એમ શોભતા, તપ તીર્થાટનથી કુશ શરીરવાળા, અતિમાનુષ પ્રતાપથી તમામ તેજસ્વિઓને તિરસ્કાર કરતા એવા વાર્ણિવરને બેઠને તત્ક્ષણ ચિત્તમાં બહુ વિસ્મય પામી સ્વયં સન્મુખ જઈ યોગ્ય અભિનંદન કરી અંદર આદરથી લઈ જઈ કુશળ પુછીને સમુચિત સત્કાર કરી, અતિથિસત્કાર સ્વીકાર્યા પછી તેમના વિશેષ વૃત્તાંતની જાણાસાથી એકાંત પ્રદેશમાં તેમની સાથે બેઠા. અવસર આવતાં લગવાને મુક્તાનંદ મુનિને તત્ત્વજ્ઞાન પુછતાં તેમણે આત્મા, પરમાત્મા, પ્રકૃતિ, ઈશ્વર, અને બ્રહ્મનું સ્વરૂપ યથાર્થપણે સ્પષ્ટતાથી સંગ્રહમાં કહ્યું. એ રીતે મુનીન્દ્ર વર્ણુન્દ્ર બન્ને પરસ્પર પ્રશ્ન અને વ્યાખ્યાનથી પરમાનંદને પામ્યા. મુક્તાનંદ મુનીન્દ્રે વર્ણુન્દ્રનો શ્રીકૃષ્ણવિષે પરમ પ્રેમાનુબંધ જાણીને અત્યંત હર્ષ પામી, શ્રીરામાનંદસ્વામિની શ્રીકૃષ્ણવિષે પરાભક્તિ, સમાધિમાં થતો શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર અને સ્વામિની પ્રસન્નતા થાય તો શ્રીકૃષ્ણસાક્ષાત્કાર અતિસુગમ થાય એ સર્વે નિવેદન કર્યું. તે પછી વર્ણુ લગવાનું ‘આ સ્વામીશ્રી શ્રીકૃષ્ણકુશરણ, તેમના સાક્ષાત્કારવાળા, સંસારલય શમાવામાં સમર્થ ગુરૂવર છે’ એમ નિશ્ચય કરીને, પિતા ધર્મદેવનું વચન સ્મરણમાં લાવી ‘એજ આ રામાનંદ સદ્ગુરૂ છે’ એવો વિનિશ્ચય કરી, ભુજનગરથી તેમની આવવાની વાટ બેતા થકા મુક્તાનંદજીના વચનથી નિર્માનપણે સાધુસેવા કરતા થકા બે માસ ત્યાંજ નિવાસ કરી રહ્યા. બે માસ વીતી જતાંપણ શ્રીસ્વામી નહિ આવવાથી અંતરમાં અત્યંત ઉદ્વેગ પામતાં તેમના ચરણની સેવામાં તીવ્ર ત્વરા થતાં તેજ ક્ષણમાં શ્રીસ્વામી પાસે જવાની વાંછાથી મુક્તાનંદમુનિને પુછ્યું કે—બે માસતો વીતી ગયા પણ શ્રીસ્વામી તો અદ્યાપિ આવ્યા નહિ. તેમના ચરણની સેવા વિના હવે હું ક્ષણમાત્રપણ અત્ર રહેવા સમર્થ નથી તો મને ત્યાં જવાની આજ્ઞા આપો. ‘આ વાર્ણુનો અભિનિવેશ અનિવાર્ય છે’ એમ જાણીને તેમજ શરીરની અતિશય કુશતાપણ લક્ષમાં લઈને અને જવાના માર્ગની દુર્ગમતાનો પણ વિચાર કરી, તેમના મનનો ખેદ શમાવા વાસ્તે ધીમેથી મૃદુ મધુર વાણીથી મુનિએ કહ્યું કે—‘હે તાત ! માર્ગ દુર્ગમ છે. તમારી તનુ તપથી

કૃષ્ણ છે, શ્રીસ્વામી પખવાડીયાની અંદર આવશે. હું હમણાંજ તમારા વૃત્તાંતનો લેખ લખીને મોકલું છું. તમોપણ તમારી સમુત્કંઠા સૂચવનારો લેખ લખીને આપો તેપણ હું સ્વામીપ્રત્યે મોકલીશ. આ પ્રકારે આશ્વાસનાં આપતાં જવાના અભિનિવેશ થકી નિવૃત્તિ પામીને તેમની આવવાની વાટ જોઈ રહ્યા. શ્રીસ્વામીતો મુક્તાનંદમુનિએ મોકલેલા લેખથી વૃત્તાંત જાણીને ભગવાનના લેખથી તેમની પોતાના દર્શનની તીવ્ર ત્વરા નિશ્ચય કરી તુરત ત્યાંથી નીકળવાના અભિનિવેશવાળા હતા પરંતુ ભુજનગરના હરિજનોના મનોરથને અનુસરવાથી ત્વરાને રોકીને ‘અમો અદ્ય દિવસોમાંજ આવીશું’ એમ સંદેશો લાવનાર મયારામ વિપ્રમુખથી મુક્તાનંદ મુનિને જણાવીને, કેટલાક દિવસો વીતતાં ત્યાંથી નીકળીને શિષ્યમંડળથી વિટાઈને ફરતા ફરતા પિપળાણા ગામમાં આવીને, પોતાના અનન્ય ચરણસેવક નૃસિંહ નામના વિપ્રવર્યના ઘરને પાવન કરતા થકા પોતાના આવવાના સમાચાર લઈ જનારો કોઈ દૂત મુક્તાનંદસ્વામીની સમીપે મોકલાવ્યો. દૂતના મુખથી ‘શ્રીસ્વામી આવ્યાછે’ એવું વચન સાંભળીને તત્ક્ષણ પ્રહર્ષ પામેલા મુક્તાનંદજીએ ભગવાનને કહ્યું કે-જેમના ચરણારવિંદના સેવારસ થકી બીજું કાંઈપણ આપણને મુખમાટે નથી, જેમનાં દર્શનની આકાંક્ષા વાળા તમો તેમના સમાગમ વિના ક્ષણ કાળને પણ સહસ્ર દિવસ વીતિ ગયા એમ માનોછો, તે આ આપણા સ્વામી અહીંથી બહુ દૂર નહિ એવા પિપળાણા પુરમાં આપણા અનુગ્રહ અર્થે પધાર્યા છે તો અહીંથી હમણાંજ આપણે ત્યાં જવા નીકળીએ. તેપછી ભગવાન કર્ણુમાર્ગને મુખ કરનારા શુભ સમાચાર સાંભળીને મુક્તાનંદમુનિસાથે લોજપુર થકી નીકળ્યા. તેમની પાછળ બીજાપણ સાધુઓ નીકળ્યા. વેગથી માર્ગને ઉલ્લંઘન કરી નદીને ઉતરીને પિપળાણા પુરમાં પ્રવેશ કર્યો. સંવત્ ૧૮૫૬ ના જ્યેષ્ઠ માસના કૃષ્ણપક્ષની દ્વાદશી તિથિએ પૂર્વાહ્નમાંજ નરાસિંહ વિપ્રના ઘરમાં સભામાં રહેલા દિવ્ય સિંહાસનમાં વિરાજમાન, અનન્ય મનના નિજચરણસેવકો-એ પૂજા કરેલા, આજ્ઞાની વાટ જોઈ રહેલા ખાનગી સેવકો જેમના વદનાર-વિંદ સામું નિર્નિમિષપણે નિહાળી રહ્યા છે, સદુપદેશરૂપ સુધારસના આસ્વાદલોભને લીધે ‘હું પહેલો પહેલો’ એવા વેગથી આવતા જ્ઞાસુ જનના

સમાજની જેમના સમીપમાં અત્યંત લીધ્ય વર્તે છે, અમૃતમય મધુર વાણીથી ભવદાવાનળથી દુરંત દાઝતા જનોને પ્રશાંતિ પમાડતા, લોચનગોચર થતી પ્રશાંત ગંભીર આકૃતિથીજ જોનારા જનોને તુરતજ સત્ત્વગુણની સમૃદ્ધિ સંપાદન કરી આપતા, અનેક શિષ્ય પ્રશિષ્ય મંડળથી વિંટાએલા એવા પ્રૌઢાકૃતિ ગુરૂવરને નિરીક્ષણ કરીને મુક્તાનંદાદિ સર્વકોઈએ તત્ક્ષણ ઉત્પન્ન થએલા ભક્તિભારથી મસ્તક નમાવીને નમસ્કાર કર્યો. માનવભાવનું અનુકરણ કરતા ભગવાનપણુ પ્રેમરસપરિપૂર્ણ અંતઃકરણ, નિશ્ચળ નેત્ર અને ભક્તિભારથી નમાવેલા મસ્તકે યુક્ત થઈ ગુરૂચરણક્રમણમાં પોતાના કરકમળ જોડીને પૃથ્વીઉપર દંડની પેઠે દેહને પાડીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા. રામાનંદમુનિ પ્રણામ કરતા શ્રીહરિકૃષ્ણને એકદમ સામા ઉઠીને પ્રણામના પરિશ્રમથી વારેવારે વિનિવારણ કરી, આદરથી આલિંગન કરી, પોતે આસનમાં બેસીને પોતાના આસન પાસેજ વાણિને બેસવાનું કહી, બીજા મુક્તાનંદાદિ મુનિ વિગેરેને યથાયોગ્ય બેસવાનું કહી તે સર્વે યથોચિત બેસી જઈ સભામાં આશ્ચર્યદર્શન બાળયોગીન્દ્ર સામી એકાગ્ર દૃષ્ટિવાળા થતાં શ્રીસ્વામી બાળયોગીન્દ્ર પ્રત્યે બોલ્યા કે—તમોએ જન્મથી અલંકાર કરેલો વંશ તથા દેશ પવિત્રજ હશે એમ માનીને તેને જાણવા ઇચ્છું. તમારી તપમાંજ દૃઢ નિષ્ઠા છે એતો આકૃતિથીજ જણાય છે, પરંતુ તે કેટલા કાળે સિદ્ધ થઈ છે તે જાણવા ઇચ્છું. તમો આત્મારામ અને પૂર્ણકામ છો એટલે અમારા સમાગમની સ્પૃહાથી બહુ દિવસ અત્ર નિવાસ કરી રહેવાની જરૂર નથી. એ રીતે ગુરૂવરે કહ્યું એટલે ભગવાન બોલ્યા કે—કોસલ દેશમાં છપૈયા પુરમાં સામવેદી હરિપ્રસાદ વિપ્રથકી જન્મ પામીને કોઈ સારા સહભાગ્યવશાત્ બાલ્ય વયમાંજ તીવ્ર વૈરાગ્યવેગથી વનમાં પ્રવેશ કરી તપ કરતાં થકાં મહાત્માઓના સમાગમપ્રભાવથી યોગૈશ્વર્યને પામીને, હિમાદ્રિને આરંભીને ભૂમિમાં અનુક્રમથી ફરતો ફરતો આ દેશમાં આવ્યો છું. યદ્યપિ મને તેતે સમયે આશ્ચર્યરૂપ અખંડ નિર્ગુણ દેહવિલક્ષણ વિજ્ઞાનમય જન્મમરણે રહિત અષ્ટગુણે સંપન્ન એવા આત્મજ્યોતિનો સાક્ષાત્કાર વર્તે છે, પરંતુ જેમાં માફ ચિત્ત અત્યંત અનુરક્ત વર્તે છે, જે ત્રિલોકીમાં અંતર્યામિપણે અનુપ્રવેશ કરી સર્વને ધારણ કરનારા અવ્યય ઈશ્વર છે,

જે ઉત્તમ પુરૂષને પરમાત્મા કહેછે, જે ક્ષરાક્ષર થકી ઉત્તમ છે, જેને લોક વેદમાં પુરૂષોત્તમ કહેછે, જે પરાવરનાં દર્શન થતાં હૃદયચંચિ ભેદાઈ જાય છે. સર્વ સંશયો છેદાઈ જાયછે અને સર્વ કર્મોનો સંક્ષય થાયછે, પરમાનંદમય, જેની સમસ્ત જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ પ્રલયરૂપ લીલા છે, એવા શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર થતો નથી. તેમના સાક્ષાત્ દર્શનની સ્પૃહાથી હું આપની પાસે આવ્યો છું, આવું વાર્ણિવર્યનું વચન સાંભળીને સ્વામી બોલ્યા કે—બહુ યોગિજનો પોતાના આત્માથકી બીજને બહુધાપણે જોતાજ નથી, કેમકે તેઓ વિજ્ઞાનઘન, આશ્ચર્યરૂપ, દુઃખરહિત આત્મામાંજ આસક્ત યોગદૃષ્ટિવાળા હોઈને સર્વના સાચા સખા, સદાય સમીપેજ રહેલા, સર્વભૂતોના સત્ય સુહૃત્, સર્વકર્મસમારાધ્ય, અપરિમિત આનંદમય, પરમાત્મા પરમપુરૂષ શ્રીકૃષ્ણનેતો ભુલીજ જાય છે. દુર્લભ દૈવી સંપત્તિને પામેલા આપની આ અભિરૂચિ સમસ્ત જગતના ઉજ્જવન અર્થે અલં છે. તમારા જેવા પુછનારા અને શ્રોતાઓ જગતમાં સુદુર્લભ છે. તમારા જેવાની અમો બહુ દિવસથી સ્પૃહા કરતા હતા, તે પરંબ્રહ્મ પરમાત્મા કેવળ યોગ-માર્ગથી ગમ્ય નથી પરંતુ હે તાત ! અનન્ય ભક્તિથીજ તત્ત્વતઃ જાણી, જોઈ, પ્રવેશ કરી શકાય છે. તે પરમાત્મા જેવા સ્વરૂપ સ્વભાવવાળા છે તેવાતો ભક્તિથીજ તમો યથાર્થપણે જાણો. માટે તમો અમારી પાસે કેટલોક સમય સ્થિતિ કરી રહો. કોઈ અવસરે મનોરથની સિદ્ધિ પામશો. આ પ્રકારે કહ્યું તેપછી વાર્ણિરાજ સ્વામીની પરિચર્યાતત્પર થઈ તેમના પ્રસાદની વાટ જોતા થકા મુક્તાનંદાદિકે આગળ કર્યા થકા કેટલોક સમય ગુરૂની આજ્ઞાના અનુપાલનથી, કેટલોક સમય આત્મધ્યાનથી, કેટલોક સમય પોતાને અનુસરનારાઓને તત્ત્વબોધ આપવાથી, કેટલોક સમય યોગાભ્યાસ કરવા ઇચ્છતા મુનિઓને યમ-નિયમ-આસનાદિ યોગનાં અંગોના ઉપદેશથી તો કેટલોક સમય શ્રીકૃષ્ણના અનુસ્મરણથી નિર્ગમન કરતા થકા સ્વામી પાસે સ્થિર ચિત્તથી રહ્યા. તેપછી રામાનંદસ્વામી કોઈ વખતે વાર્ણિનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા પ્રતિદિન શ્રીકૃષ્ણના સમારાધન સમયે પુષ્પાદિ પૂજપદાર્થો તૈયાર કરી રાખવાના કામમાં તેમની યોજના કરી. વર્ણીપણ આજ્ઞાને અનુસારે પૂજના અવસરમાં આદરથી ધૂપ દીપાદિ

તેતે ઉપચારનાં પદાર્થો તૈયાર કરવામાં તત્પર થઈ તેમની અનુવૃત્તિને અનુકૂળ પરિચર્યા આચરતાં ગુરૂના પ્રસાદના પ્રથમ પાત્ર થયા. તેપછી ગુરૂવરે પોતે અર્પણ કરેલા તેતે પુષ્પાદિ ઉપચારોને પોતાના લોચનગોચર થઈ સાક્ષાત્ સ્વીકારતા પરમપુરૂષ શ્રીકૃષ્ણનો પોતાની પાસે વર્તતા, પૂજા-પદાર્થો લાવી આપવામાં વ્યગ્ર હાથવાળા, પોતાની પરિચર્યાપરાયણ અને શ્રીકૃષ્ણમાંજ એક નિમગ્ન મનવાળા આળયોગીન્દ્રને સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો. વર્ણી ભગવાન સર્વના મનોનયનને હરનારા દિવ્ય રૂપવાળા, દિવ્ય પીતાંબર પહેરી રહેલા, બહુ દિવ્ય આભૂષણો ધારી રહેલા, આનંદમય, અક્ષરાતીત, મુનિજનોના મનના નિવાસસ્થાનભૂત એવા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણને સાક્ષાત્ નિરીક્ષણ કરીને તત્કાળ કોઈ સ્વભાવસિદ્ધ પરમાનંદમાં નિમગ્ન થઈ ગયા. તેપછી વર્ણિની કૃષ્ણદીક્ષામાં અભિરૂચિ થતાં ઉત્તમ અધિકારી થએલા જાણી સ્વામીએ અવસર આવતાં સંવત્ ૧૮૫૭ ના કાર્તિક શુકલ એકાદશીએ મહોત્સવસાથે યથાવિધિ મહાદીક્ષા આપી મંત્રોપદેશ કરી દીક્ષાના અંગભૂત ધર્મોનો ઉપદેશ કરી દીક્ષાના અંગભૂત સહજાનંદ નારાયણ-મુનિ એવાં સાર્થક નામો આપ્યાં. આ સમયે નારાયણમુનિ વર્ણિનાં ચિહ્નોથી જોમ શોભતા હતા તેમ મહાદીક્ષાનાં ચિહ્નોથી વિશેષપણે શોભવા લાગ્યા. રામાનંદસ્વામીએ તે સમયને સમારંભીને પોતાના સંપ્રદાયની સંપ્રતિષ્ઠા આ વર્ણિવર્યદ્વારા સંપાદન કરવા પોતાના સમસ્ત શિષ્યોની અપેક્ષાએ વર્ણિમાં વિશેષપણે ભાવબંધ બાંધ્યો. તેપછી સ્વામીશ્રીરૈવતાચળની તલેટીમાં રહેલાં તેતે ગામોમાં રહેલા નિન્નશ્રિત જનોના કલ્યાણમાટે નારાયણમુનિની સાથેજ વિચરતા થકા તેમને આગળ રાખી ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને લક્ષ્મિનો ઉપદેશ શિષ્યોને બે વર્ષ આપતા આપતા જેતપુરમાં આવ્યા. ત્યાં સ્વામિના મનમાં એવો દૃઢ નિશ્ચય થયો કે—આ સહજાનંદસ્વામી મારા સર્વ શિષ્યોને ગુણથી તથા વિનય સંપદાથી ઉલ્લંઘન કરીને શોભેછે. એમના જ્ઞાન વૈરાગ્યની પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ થતી જાયછે. ક્યારેયપણુ સત્યથી ચલાયમાન થતા નથી. અપકારિઓનાપણુ દુઃખને સહન કરી શકતા નથી. પરનેમાટે આવી પડેલા કલેશને સહન કરેછે. બીજાએ કરેલા અસહ્ય અપરાધોનેપણુ સહન કરેછે. યાચકોને યાચનાથકીપણુ અધિક આપેછે. અપકારિઓનોપણુ ઉપ-

કારણ ચિતવે છે. એમનું મન વાણી અને કાયનું સરલપણું એકરૂપ જ વર્તે છે. વિષયોની સન્નિધિમાં પણ ક્ષોભ પામતા નથી. શમ દમોદિકપણુ સ્વાભાવિક વર્તે છે. સર્વ સદ્ગુણના દૂષણરૂપ માનકલંકથી કલંકિત થતા નથી, ધર્માનુષ્ઠાનમાં અભિનિવેશ ન ચલાયમાન થાય એવો છે. ભક્તિરસાસ્વાદતો અસાધારણ છે. સમાધિ સુધીની યોગસિદ્ધિ સહજ છે. માટે આજ આ-આર્યપદને લાયક છે. આવો નિશ્ચય કરી, સભામાં પોતાના અનન્ય શિષ્ય મુક્તાનંદાદિ સમસ્ત ત્યાગીઓ અને ગૃહસ્થોને સાંભળતાં જ ભગવાનને કહ્યું કે—અમારું વચન ઉલ્લંઘન કરવા યોગ્ય નથી. અમારા સમસ્ત શિષ્યોમાં આપ અગ્રણી છો. તમારા કરતાં જ્ઞાનાદિગુણથી કોઈ પણ અધિક નથી. આ સંસારસાગરમાં ડુબેલા જનોનો ઉદ્ધાર કરવામાં તમોજ સમર્થ છો. આટલો કાળ યથાકથંચિત્ ધારણ કરી રાખેલો આ મુમુક્ષુ મનુષ્યોના ઉપયોગનો પારમૈકાંતિક ધર્મપ્રવર્તનો ભાર હવે આપને વિષે આરોપણ કરવા ઈચ્છું છું. આવું ગુરુવરનું વચન સાંભળીને ભગવાન બોલ્યા કે—હે સ્વામિન! આપનું આજ્ઞાવચન ન ઉલ્લંઘન થાય એ વાત ખરી છે પણ તેને જે લાયક ન હોય એવાને કરેલો તેનો નિયોગ અર્થને માટે કેમ થાય? હું બાળક આ ભારમાટે સમર્થ નથી. મનેતો આપના ચરણની સેવાજ સદાય રૂચે છે. તમારા જેવા જે ગુરુ મળે તો જીવિતપર્યંત તેમના શિષ્યભાવમાં જ પરમ શ્રેય માનું છું, કેમકે તેમની આજ્ઞામાં વર્તતાં ક્યારેય પણ ધર્માદિક થકી પ્રસ્ખલનો પ્રસંગ આવેજ નહિ. આજ્ઞાપણુ તત્ત્વદર્શી હિતતત્ત્વર ગુરુવરની છે. સ્વયં ગુરુ આત્મજ્ઞાનરૂપ દીપથી અજ્ઞાન અંધકારને દૂર કરીને શિષ્યની દૃષ્ટિનો તત્ત્વાર્થમાં તેતે સમયે પ્રવેશ કરાવે છે અને પોતે ધર્માચરણ કરી શિષ્યોને કલેશ વિના ધર્મોનું શિક્ષણ આપે છે. તો એવી રીતે આચાર્ય દુષ્ટ પાના પ્રવાહરૂપ આજ્ઞાને વશ વર્તવું એજ યાવજજીવં શ્રેયમાટે છે. જે મહાભાગ્ય હોય તોજ તે મળે. વળી આ આચાર્યપદ ઉપર બેસવું તે અત્યંત કઠિન છે. કોઈ તત્ત્વદર્શી ગુરુ જનવર્જીત વનમાં એકાંતમાં રહીને, સંસારદાવાનળથી લયલીત થઈ ગૃહનો ત્યાગ કરી, સંસારતાપને શમાવનારા ગુરુને ગોતીને શરણે આવી ઉપદેશની વાટ જોઈ રહેલા શિષ્યને તત્ત્વનો બોધ આપી પરમાત્માના મનનાદિ માટે સ્વયં એકાંતમાં જ રહે-

વાની રૂચિવાળા હોવાથી તેનેપણ એકાંતવાસની અનુસા કરે, આ એક પ્રકારના ગુરૂ છે. આવા ગુરૂને કશા બાહ્ય સંગનો પ્રસંગ નથી. તેમ તેમણે કરેલી પ્રવૃત્તિની અધિકતા નથી કે જેથી પ્રામાદિક વિક્ષોભનો ક્યારેક પ્રસંગ આવે. બ્રહ્મવિદોમાં અગ્રેસર રૈકવ નામના મુનિએ જનશ્રુતિ રાજની મુમુક્ષા પરીક્ષા કરવા પ્રવૃત્તિ જેમાં અધિક છે એવા ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો હતો, પરંતુ આતો પરબ્રહ્મમાં પ્રવેશ કરી સર્વ જગતને તદાત્મક બેતા થકા જળમાં કમળની પેઠે બાહ્ય ગુણોથી નહિ લેપલેશ પામીને વર્ત્યા હતા. આવા બ્રહ્મવેત્તાને આ ઘટતું આવે. જે અનિષ્પન્નને આવો પ્રસંગ આવે તો તેની કશી સ્થિતિજ રહે નહિ. ગુરૂપદનો બીજો પ્રકાર એવો છે કે— પોતે બ્રહ્મનો યથાર્થ સાક્ષાત્કારવાળા હોઈ પ્રશાંતતાપત્રય હોઈને સંસાર દાવાનળથી અતિશય દાઝતા જનોને જેવામાત્રક્ષી મનમાં અત્યંત દયા લાવીને પોતાને અપ્રિય એવી પણ બાહ્ય પ્રવૃત્તિની અધિકતાને અંગીકાર કરીને, સમય આવતાં તેતે જનોને તત્ત્વહિતનો બોધ આપીને તેમના ઉદ્ધાર માટે પ્રયત્ન કરે. પુષ્કળ પ્રવૃત્તિમાંપણ નિર્લેપપણે રહી પરાર્થે પ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તે. આવા હોય તે તો સમસ્ત જગતના હિતમાટે અવતરેલા પરમપુરૂષજ હોવા બેઠએ. આવા ગુરૂને તો વિવિધ જનસમાજના સમાગમનો બહુ પ્રસંગ આવ્યાજ કરે. ભરતજ નિષ્પન્ન યોગી હતા તથાપિ મૃગલાના બાળકના દયાવશાત્ થએલા પ્રસંગમાત્રથી બીજા જન્મને પામ્યા હતા તો બીજાઓની તો વાતજ શી? માટે આવા સ્ત્રીધનાદિકના પ્રસંગમય આચાર્યપદમાં હું શી રીતે યોગ્ય થઈ, માટે મને તો આપના ચરણની પરિચર્યાજ સર્વદા રૂચે છે. આ વચન આપની આજ્ઞાને ઉલ્લંઘન કરનાર છે તથાપિ મારા અધિકારને અનુરૂપ છે તો તમો ક્ષમા કરો. આવું વિરક્ત વાણિરાજનું યુક્તિયુક્ત વિનયમધુર વચન સાંભળીને સ્વામીએ કહ્યું કે—‘એવા તો લોકહિત માટે અવતરેલા પરમપુરૂષજ હોવા બેઠએ’ એમ જે તમો કહો છો તે સત્યજ કહો છો. તમોજ પરમપુરૂષ છો, માટે આ મહા ત્યાગિસમાજમાં સર્વને સમુલ્લંઘન કરીને તમોને ધચ્છું છું. આમાંથી તમારા જેવી કોઈની પણ પરહિતપ્રવૃત્તિતત્પરતા નથી. સાગરના જેવી કામોથી અક્ષોભ્યતા એક આપનીજ બેઠી છું. આ સમય

અને દેશ હમણાં ધર્મરક્ષણમાટે તમારા જ્ઞેવાનીજ જરૂરીયાત રાખેછે. કેમકે હમણાં પારલૌકિક શ્રેયોમાર્ગના રક્ષણમિષથી પ્રવર્તેલા અનેક દુરાચારી ગુરૂઓ વિગેરે અજ્ઞાનિ જનોને કોઈ પ્રકારે પોતાને વશ કરી પોતાના દુરાચાર માર્ગમાં પ્રવર્તાવી તેના ધર્મો તથા ધનને હરી લઇને કોઈ ખાડામાં પાડી નાંખેછે. તો ‘લોકો ઉપર અનુગ્રહ કરવો એજ પરમપુરૂષાર્થ છે’ એમ જ્ઞેતા અને ‘ગુરૂનું વચન ઉલ્લંઘનીય નથી’ એમ માનતા તમારે આ માફ વચન અંગીકાર કરવું. સ્વામિશ્રીનું આવું સત્યાગ્રહ ભરેલું વચન સાંભળીને ‘લોકનું હિત કરવું એજ પરમ ધર્મ છે’ એમ નિશ્ચય કરીને, તેમજ પોતાના સર્વ જીવોનું હિત કરવાના કરેલા સંકલ્પને પણ અનુસ્મરણ કરીને ગુરૂશ્રીનું વચન અંગીકાર કર્યું. તે પછી શ્રીરામાનંદસ્વામી બહુ પ્રસન્ન થઈ સહજનંદસ્વામીને સંવત્ ૧૮૫૮ ના કાર્તિક માસના શુકલપક્ષની એકાદશીએ આચાર્યાસન (ગાદી)માં મહોત્સવ સાથે યથાવિધિ બેસારીને, તેમની પુષ્પાદિવડે પૂજા કરીને સર્વ સમાશ્રિતોને એમ કહ્યું કે— આ ભગવાન્ સહજનંદસ્વામી આ દિવસને આરંભીને મારા આચાર્યપદમાં વિરાજીને તમો તમામના આત્યંતિક કલ્યાણના ઉત્તમ ઉપાયોનો ઉપદેશ આપતા થકા, કુટિલ કળિકાલમાં સર્વત્ર અભિવૃદ્ધિ પામેલા અજ્ઞાન અંધકારને પોતાના પ્રતાપથી ટાળીને વિજ્ઞાનપ્રકાશ ચોતરફ પ્રચારતા થકા, વિષયરૂપ વિષમવિષના આસ્વાદથી મૂર્છા પામેલા માનવોને પોતાના વચનરૂપ અમૃતથી સમુજ્જીવન કરતા થકા, સમસ્ત આશ્રિતોને પરમાનંદમય પરમાત્માના કોઈ આનંદરસને પાન કરાવતા થકા, આપણા ઉદ્ધવ સંપ્રદાયને સર્વત્ર વૃદ્ધિ પમાડશે, માટે તમારે સર્વેએ આ નારાયણ સ્વામિની આજ્ઞામાં રહેવું. તે પછી શ્રીસ્વામીના ચરણારવિંદમાં રસિક એવા સમસ્ત આશ્રિતોએ બહુ દિવસથી આકાંક્ષા કરેલું આવું આજ્ઞાવચન આદરથી સાંભળીને પ્રહર્ષ પામી તે વચનને અભિનંદન કરીને વિનયનત્ર મસ્તકે થ્રહ્ણ કર્યું. અનુજ્ઞા અંગીકાર કરવાથી અત્યંત પ્રસન્ન થએલા સ્વામીએ વર વરવાનું કહેતાં સર્વજીવદયાનિધિ ભગવાને માગેલા લોકહિતોપયોગી અભીષ્ટ ફેટલાક વરો આપ્યા. પ્રસન્ન થએલા ભગવાને પણ પોતાને પરમપ્રિય ઉદ્ધવાવતારભૂત શ્રીરામાનંદ સદ્ગુરૂને નિશ્ચિત

કરવા પોતાના અક્ષરાતીત સ્વરૂપનો યથાર્થ અવબોધ આપ્યો. સ્વામી-
પણ સહજનંદસ્વામીને સ્વેષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જાણીને આનંદના
સાગરમાં સંમગ્ન થઈ ગયા. એ રીતે સમર્થ સહજનંદ ભગવાનને આચાર્ય-
પદમાં અભિષેક કરી નિશ્ચિત થઈ પોતાને કૃતકૃત્ય માનીને, જેતપુરથી
નારાયણમુનિ મુક્તાનંદમુનિ પ્રમુખ શિષ્યસમાજને સાથે લઈને ફણેણી
ગામમાં આવ્યા. ત્યાં આયુષનો અંત્ય અવસર આવતાં સ્થૂળ ભૂતસંઘા-
તને ત્યાગ કરી, સહજવિશુદ્ધ સ્વાત્મસ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરી, એકાંતમાં
પદ્માસને બેસી સર્વ દ્વારોનો સંયમ કરી, મનને કોઈ આનંદમય પરમા-
ત્મસ્વરૂપમાં નિમગ્ન કરી, યોગધારણાનો આશ્રય કરી, અદ્ય કાળમાં
શ્વાસ વિરામ પામતાં કલેવરનો ત્યાગ કરી દીધો. સંવત ૧૮૫૮ ના
માગશરમાસના શુકલપક્ષની ત્રયોદશીતિથિએ સહસ્રકિરણોવાળો સૂર્ય
અસ્ત પામે એમ પ્રેમાસ્પદ સ્વામીશ્રી અસ્તંગત થતાં તેમના ચરણના
અવલંબનવાળા સમસ્ત સમાશ્રિતો પોતાને વિનષ્ટદૃષ્ટિ માનીને અનુશોક
કરતાં, ભગવાન સહજનંદસ્વામીએ વિપત્તિરૂપ વૃષ્ટિ વાયુ વિગેરેથી ન
કંપાયમાન થાય એવા અલૌહિક વિજ્ઞાનરૂપ દીપથી સત્ય સદ્બોધ આ-
પતાં દૃષ્ટિનો પ્રસાર પામતાં, વર્ણીન્દ્ર ભગવાનને આગળ કરી ગુરૂનું
ઔર્ધ્વદૈહિક સમગ્ર કર્મ યથાવિધિ પરિપૂર્ણ કરીને, ‘ભગવાનને કીડાના ઉ-
પકરણભૂત કાળની વિચિત્ર ગતિ કોઈનાથી પણ ઉલ્લંઘન થાય એવી નથી’
એમ માનીને, તેમજ શ્રીસ્વામીજ સહજનંદસ્વામીરૂપથી રહ્યાજ છે
એમ માનીને, સુખેથી તરી શકાય એવા સેતુથીજ જેમ એમ જગતના
સેતુરૂપ ભગવાન નારાયણમુનિને લઈને ભવસંતરણ સુગમ થયું એમ
પ્રહર્ષ પામીને, જન્મ જરા મરણ શોક ભયે રહિત થઈ સુખેથી શ્રીસહ-
જનંદસ્વામીના ચરણની છાયામાં નિવાસ કરી રહ્યા.

નારાયણમુનિએ ગુરૂની ઉત્તરક્રિયા યથાવિધિ પરિપૂર્ણ થતાં આચાર્ય-
પદને સફલ કરવા ગુરૂના ઔદમાને દિવસે સમસ્ત ગુરૂલાઘ્નિઓનું મંડળ
સલામાં બોલાવી, તેમને સ્વસ્વધર્મની દૃઢતા કરાવા ધર્મની પ્રશંસા કરવા-
પૂર્વક, ધર્મસિદ્ધિમાં શ્રદ્ધા, નિયમ, શુભ દેશાદિક અને વિશેષપણે સ-
ત્સંગ તથા સચ્ચાત્માભ્યાસની ઉપાયતા નિરૂપણ કરવાપૂર્વક, ધર્મભેદના

વર્ણનપૂર્વક યથાધિકાર ધર્મોપદેશ આપ્યો. તે પછી ભગવાન ગુરૂની આજ્ઞા અને પોતાના સંકલ્પને સ્મરણ કરીને, ધર્મના છળથી તેને સ્થળમાં પ્રવૃત્તિ પામેલી અધર્મપ્રવૃત્તિને શમાવા અને સાધુજનોનું સમુજ્જવન કરવા પરમહંસવૃત્તિવાળા અનુયાયિઓને સાથે લઈને ફણેણીથી નીકળી ધોરાજી ભાડેર માંણાવદર પિપળાણા અગત્રાઈ અને કાળવાણીમાં અનુક્રમે પધારી ત્યાં ભક્તોના મનોરથોને અનુસારે રહીને નિજજનોને પોતાના ચરણરજથી પવિત્ર કરી અમૃતમય ઉપદેશથી ઉજ્જવન કરી, ત્યાંથી માંગરોળ નગર પધાર્યા. આ નગરથી બહારજ કોઈ વડ વિગેરે વિવિધ વૃક્ષની ઘાટી છાયાવાળા સ્થાનમાં ઉતરેલા, અનેક પરમહંસ મંડળથી વિંટાએલા ભગવાનને આવેલા સાંભળીને, તેમના ચરણ કમળનો આશ્રય કરવા આવેલા ગોવર્ધન આદિક નગરજનોને અપૂર્વ રસમય વચનોથી અભિનંદન કરી, અમૃતમય ઉપદેશોવડે તેમના ત્રણ તાપને શમાવતા થકા, તેમની પ્રાર્થનાથી કેટલાક દિવસો રહેતાં, તીર્થવાસી જનોની તૃષાપીડા શમાવા નગરથી બહાર બધાને ઉપયોગ આવે એવા સ્થાનમાં નિર્મેળ મિષ્ટ શીતળ જળવાળી મોટી વાચ્ય ખોદાવી, તેનો યથાવિધિ પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ કરતાં તેના અંગપણે મોટો બ્રહ્મભોજ કરી ઇન્દ્રાદિ દેવોનેપણ તૃપ્ત કરી, પોતે વિષ્ણુની પૂજામાં પ્રવર્ત્યા તે સમયે પૂજા કરાવનારા મયારામ વિપ્ર વિગેરે એકાંતિક જનોને પોતાનું પારમૈશ્વર્ય પ્રદર્શાવવા દિવ્ય પિતાંબર પહેરી રહેલા, શંખ ચક્ર ગદા અને પદ્મથી અલંકૃત જનુપર્યંત લાંબા ચાર લુજથી શોભાયમાન, શ્રીવત્સ અને વનમાળાથી શોભાયમાન વક્ષસ્થળથી વિરાજમાન, દિવ્ય મુકુટ મસ્તકે ધારી રહેલા, બન્ને પડખામાં પૂજના ઉપકરણો જેમના હાથમાં છે એવાં મૂર્તિમાન ધર્મ ભક્તિએ સેવા કરેલા, સમસ્ત જગતના સંરક્ષણમાં તત્પર એવા વિષ્ણુરૂપથી દર્શન આપ્યાં. ભગવાનનું અત્યાશ્ચર્ય, સર્વનું સર્વ મંગળ કરનારૂં, સર્વાવતારિપણાને સૂચવનારૂં દિવ્ય રૂપ સાક્ષાત્કાર કરી સાશ્વર્ય આનંદ પામેલા તે જનો હસ્તતળમાં આવી ગયા બેવાજ નિઃશ્રેયસફળને પામીને, વિજ્ઞાનનું ફળ (ભગવત્સાક્ષાત્કારરૂપ) પામીને પોતાના બધા બાહ્ય વ્યવહારોને વિસરી ગયા. આ નગરમાં મેઘજીત નામનો ‘ભારે સદૃશ કોઈ સિદ્ધયોગી નથી’

એવી યોગકળાકુશળતાના મદથી અંધ અનેલો, સાધુજનોના અપમાનમાંજ એક તત્પર એવો એક વણિક હતો. આ મેઘજીત્ રામાનંદસ્વામીના પ્રસાદથી યોગસિદ્ધિને પામેલો તેમનો શિષ્ય હતો. તથાપિ ગુરુભાઈ એવાપણુ શ્રીસહજનંદસ્વામીનું શ્રીસ્વામીએપણુ વારેવારે વખાણેલું અદ્ભુત ઐશ્વર્ય અને આચાર્યપદસંબન્ધી સમૃદ્ધિ અસૂચાવશાત્ નહિ સહન થવાથી સ્વામીના સમાશ્રિત સર્વ સાધુઓનું અપમાન કરતો થકો પોતાને સર્વથી શ્રેષ્ઠ પ્રાચીન માનીને વિવાદ કરવા વળગ્યો. સ્વામીના સમાશ્રિત સમર્થ સાધુ વાણિઓનું આ અપમાન નહિ સહન કરતા ગર્વગંજન ભગવાન્ તેનું પણ શ્રેય કરવાના શુભ સંકલ્પથી સભામાં આવી સાધુસાથે સાપમાન વિવાદ કરતા તેને સદુપદેશથી અવબોધ આપવા પ્રવર્તતાં તેણે કશુંપણુ નહિ માનતાં નિષ્કળ પ્રવૃત્તિવાળા થઈ, ‘આ દુરભિમાની નિઝહ વિના નહિ પ્રશાંત થાય’ એવો નિશ્ચય કરી, અતિવિવાદ કરતા, યોગૈશ્વર્ય પ્રદર્શાવા પ્રવર્તેલા તેને એકાચદૃષ્ટિથી નિર્નિમિષપણે ક્ષણમાત્ર જોતા થકા તેનું સમગ્ર યોગસામર્થ્ય ખેંચી લીધું. પૂર્વે રામચંદ્રજીએ જેનું ઐશ્વર્ય આકર્ષણ કરી લીધું હતું એવા પરશુરામની પેઠે જેનું ઐશ્વર્ય ક્ષણમાં ખેંચાઈ ગયું છે એવો તે વણિક ત્રિશંકુના જેવી દુઃસ્થિતિ પામતાં પ્રાણસંશયને પામી નિશ્વેષ થઈ પૃથ્વીઉપર પડી ગયો. દુર્દેશને દેખનારા જનોએ પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને મનમાં દયા લાવી તેને જીવિતદાન દીધું. સિદ્ધપણુના ગર્વે રહિત થઈ હાથ જોડી સવિનય ઉભા રહેલા તેને હસતા થકા ભગવાને કહ્યું કે-હવે પાછી ગર્વનો ત્યાગ કરી સાધુઓ સમક્ષ વિનયથી વર્તજે. એમ આજ્ઞા કરતાં તેજ સમયમાં કરેલા મહાપરાધની ક્ષમા માગી પોતાના સાચા શિષ્યભાવને સ્વીકારતા તેને તેના હિતને કરનારા અર્થોનો ઉપદેશ કર્યો. ભગવાનનું આવું અલૌકિક આશ્ચર્યકારી દિવ્ય ચરિત્ર દેખી સાંભળીને અત્યંત વિસ્મય પામેલા બીજા કેટલાક જૈન ગાણપત્ય સૌર શાક્ત શૈવ વૈષ્ણવ વિગેરે વિવિધ મતમાં પ્રવેશ કરી રહેલા જનો પોતપોતાના મનોરથની સિદ્ધિની આકાંક્ષાથી ભગવાનના ચરણની પરિચર્યામાં તત્પર થયા. ભગવાનેપણુ તેમનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા તેમને અભિમત એવા તે તે તીર્થ-કર ગણપતિ સૂર્ય શક્તિ શિવ વિષ્ણુ વિગેરે ઇષ્ટદેવના દિવ્ય રૂપથી પોતેજ

કૃપાથી કરાવેલી સમાધિમાં સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યાં. અદ્ભુત દર્શનથી આશ્ચર્ય પામેલા તે તે મતવાદી જનોએ સહનનંદસ્વામીને સર્વ રૂપના ધરનારા અવતારી સર્વેશ્વર પરંબ્રહ્મ નારાયણપણે નિશ્ચય કરી પોતપોતાના વિમતનો ત્યાગ કરી ભગવાનનો સુદૃઢ સમાશ્રય કર્યો. ભગવાનનાં આવાં અનેક અમાનુષ આશ્ચર્યરૂપ ઐશ્વર્ય સાંભળીને તે નગરનો વજ્રદીન નામનો યવન રાજા વિશેષ વિસ્મય પામી પોતાના કાજ નામના શાળાને તથા બીજા બહુ યવનોને સાથે લઈ ભગવાનપાસે આવીને પ્રાર્થના કરતાં, તેમને કૃપાથી કરાવેલી સમાધિમાં સ્વેષ્ટદેવ પૂર્વશ્રુત પિંગાંબરો પ્રદર્શાવ્યા, ઇષ્ટદેવના દર્શનથી સાશ્ચર્ય પરમાનંદ પામેલા તેઓએ નારાયણસ્વામીને પરમેશ્વર જાણી તેમનો સમાશ્રય કરી તેમની ભક્તિપરાયણ થયા. એરીતે પોતાનો અપાર પ્રતાપ પ્રદર્શાવી, એક સ્થળમાં બહુ દિવસ થએલા નિવાસને ત્યાગ કરી ગ્રામાંતર પ્રતિ પ્રયાણની ઇચ્છા કરતાં પુરજનોએ પુરપતિ સાથે ભેગા થઈ ભગવાન પાસે આવી સવિનય સપ્રણામ પોતાનો મનોરથ નિવેદન કર્યો કે—આતુર્માંસમાં અમોએ ધારેલો જે નિયમ છે તેને આપના ચરણારવિંદની સેવાથી અને શ્રીમાન્ મુખ્યંદ્રમાના સુધાધારારસના આસ્વાદથી સુસંસ્કૃત કરો. એવી અમારી સર્વેની આકાંક્ષા આપ સફળ કરો. ભગવાને તેમના પ્રેમરસને પરવશ થઈ પ્રાર્થના અંગીકાર કરી. તે પુરમાં આતુર્માંસ રહેતાં તે તે સમયે આવતા, ભક્તિરસામૃતના પ્રવાહરૂપ જન્માષ્ટમી આદિક મહોત્સવોથી સર્વ સેવકોને સમધિક સંતોષ આપતા થકા જન્માષ્ટમી ઉત્સવમાં રાત્રિએ શ્રીકૃષ્ણપૂજા પરિપૂર્ણ થતાં થએલી મહાસભામાં સ્વયં પાટઉપર વિરાજીને સર્વ ત્યાગી ગૃહી ભક્તોને સ્વસ્વરૂપનું વિજ્ઞાન આપવા, નિત્યમુક્તોએ સદા સેવેલા, ક્ષરાક્ષરાતીત, અસાધારણ દિવ્ય શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપથી દર્શન આપ્યું. દિવ્ય સ્વરૂપના દર્શનથી વિસ્મય પામી તેમનો પરમેશ્વરપણાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી બહુ જનોએ સમાશ્રય કર્યો. ફરીથી સભા ભરી વિશુદ્ધ ધર્મતત્ત્વને સાંભળવા ઇચ્છતા સર્વ સમાશ્રિતોને વેદાદિ સર્વ સચ્છાત્માર્થના સારરૂપ, સનાતન, સર્વસાધારણ એકાંતિક સદ્ધર્મોથી ભરપુર નારાયણગીતાનો ઉપદેશ કર્યો.

એરીતે ભગવાને માંગરોળમાં અનેક ઐશ્વર્ય દર્શાવી અનેક નિભશ્રિતો

કરી, ત્યાંથી નીકળતાં ઉત્સવ ઉપર આવેલા ગૃહીલક્ષ્મીને સ્વસ્વદેશ સીધાવાની આજ્ઞા આપી, અનેક સાધુવાર્ણી ત્યાગીઓને મંડળ બાંધી અજ્ઞાની તથા શિષ્ય-જનોને બોધ આપવા દેશાંતરમાં વિચરવાની આજ્ઞા આપી, મુક્તાનંદ મુકુંદાનંદ આદિક પરિમિત ત્યાગિવર્યથી વિટાઇને, વળાવા આવેલા પુરજનોને ધર્મમાર્ગમાં રહેવાની આજ્ઞા કરવાપૂર્વક પાછું વળવાની આજ્ઞા કરી ફરીથી કાળવાણી પ્રયાણ કર્યું. તે ગામના સામૈયા સાથે સામા આવેલા લક્ષ્મી સાથે તે ગામમાં પ્રવેશ કરી જીવશર્મા વિપ્રના ઘરમાં નિવાસ કર્યો. ત્યાંના અનન્યલક્ષ્મિરસપૂર્ણ લક્ષ્મીએ સાદર સેવ્યા થકા તેમને પોતાનો અમાનુષ અત્યાશ્ચર્ય પ્રભાવ પ્રદર્શાવવાપૂર્વક ધર્મનું તત્ત્વ ઉપદેશ કરતા થકા બે માસ રહ્યા. આ ગામમાં બીજું આશ્ચર્ય થયું હતું કે-જે કોઈ બાળકો કે વૃદ્ધો પામરો કે પંડિતો કે સ્ત્રીયો સર્વ કોઈ ભગવાનના ચરણાશ્રિતો તેમના અનુચ્છાના એકાંત પાત્ર થઈ, તેમના પરમ અનુચ્છાજળથી સમસ્ત બાહ્ય ધન્દ્રિયોના વ્યાપારોએ રહિત થતાં સમસ્ત ચિત્ત વૃત્તિઓના વિરામવાળા થઈ પ્રદીપ્ત પ્રદીપથી જ જેમ એમ સ્વયંપ્રકાશમાન આત્મતેજથી ચોમેર અનવધિક આનંદઘનને દેખનારા થઈ, યમ-નિયમ-આસનાદિકના અનુક્રમથી અનંત કાળસુધી જેમણે યોગસાધનોનો અભ્યાસ કર્યો છે એવાઓને પણ અતિ દુર્લભ એવું સઘસમાધિરૂપ નિરંકુશ યોગૈશ્વર્યરૂપ રૂળ પામીને, તે સમાધિમાં માસોના માસો વીતી ગયા તે જાણ્યા જ નહિ. તે સમાધિમાં ભગવાને પોતાનું સર્વકારણ અત્યાશ્ચર્ય દિવ્ય રૂપનો અહીં જ રહ્યા હોય એમ સાક્ષાત્ અનુભવ કરાવ્યો અને સમાધિમાંથી બહાર આવતાં અનુભવેલા તે તે પ્રાકૃત અપ્રાકૃત ભગવાનના લોકોની વિચિત્ર વિસ્મયકારી વિવિધ વાર્તાઓ સલામાં કરાવી સર્વને વિસ્મિત કરવાપૂર્વક સમાધિની અપૂર્ણ દશાને પૂર્ણતા કરી. એરીતે આ ગામમાં પોતાનું નિરંકુશ યોગૈશ્વર્ય દર્શાવી સર્વને આનંદ આપ્યો. તે પછી આવેલી પ્રબોધની એકાદશીનો મહોત્સવ કરી ત્યાંથી ઓઝત નદીના તટ ઉપર રહેલા આખા ગામને પામીને, ત્યાંના પ્રેમરસાર્દ્ર હૃદયવાળા લક્ષ્મીએ યથોચિત સેવા કર્યાથકા તે જ દિવસે તેમણે વળાવ્યાથકા સન્મુખ આવેલા પિપળાણના નરસિંહાદિ પ્રેમીલક્ષ્મીની સાથે તે ગામમાં પધાર્યા. પાસે પાસે રહેલા તે બન્ને ગામમાં

ત્યાંના લક્ષ્મીના પ્રેમને પરવશ થઈ છ માસસુધી રહ્યા. તે ગામો પાસે પાસે રહેલાં હોવાથી ‘પ્રતિદિન અતિ આદરથી પૂજા સ્વીકારી અમારી ઉપરજ આજ અનુગ્રહ કરો, અમારી ઉપરજ આજ અનુગ્રહ કરો’ એમ એક બીજાને અટકાવાપૂર્વક પ્રાર્થના કરતા તે બંને ગામોના સમસ્ત એકાંતિક લક્ષ્મીને સંપૂર્ણ મનોરથવાળા કરવા સત્યસંકલ્પ સર્વશક્તિ યોગેશ્વર ભગવાને તે બંને ગામોમાં એક સાથેજ પોતાના યોગેશ્વર્યથી શ્રીકૃષ્ણે બ્રહ્માને મોહ પમાડવા ગોગોપાદિ સર્વરૂપ સાથે ધારેલા દિવ્ય રૂપની પેઠે મુનિવર્ણિમંડળ વિગેરે સમસ્ત વિભૂતિ સાથે પોતાનું અસાધારણ દિવ્ય રૂપ ધારણ કરીને તે બંને ગામોના લક્ષ્મીએ ભાવથી કરેલી પૂજા સ્વીકાર કરી. આવું ભગવાનનું અદ્ભુત યોગેશ્વર્ય બાળકપર્યંત સર્વ કોઈ સાક્ષાત્ અનુભવીને ‘આ સાક્ષાત્ પરમાત્માજ પૃથ્વીઉપર પ્રકટ થયા છે’ એમ જાણીને તેમનાજ એક ચરણના ધ્યાનપરાયણ થઈ બીજા બધા બાહ્ય વ્યાપારો વિસરી ગયા. એજ પિપળાણા ગામમાં કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ કરેલા લક્ષ્મીદેવીના પ્રાદુર્ભાવનિમિત્તના મહોત્સવમાં સિંહાસનમાં વિરાજેલા ભગવાનની પૂજામાં ‘હું પહેલો હું પહેલો’ એમ પ્રવર્તેલા પ્રેમીલક્ષ્મીએ પુષ્પ ચંદન વિત્ત વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે ઉપચારો હસ્તમાં લઈ અનુક્રમે પરમપ્રીતિથી ભગવાનના પાદપીઠની પાસે જઈને પરમાનંદથી પૂજા કરી. તેપછી ભગવાને પૂજાસમયે તે લક્ષ્મીએ મહાપ્રીતિથી સમર્પેલા ધનને અને મહોદાર નરસિંહશર્માએ સ્વશક્તિનું ઉલ્લંઘન કરીને અર્પેલો મોટો ધનનો ઠગલો જોઈને, તુરત તેનો સદુપયોગ કરવાનો ઇચ્છતાં તેનાથી તેજ ગામમાં નદીતટે મહારંભથી વિષ્ણુયાગ કર્યો. તે યજ્ઞમાં દેશદેશમાંથી આવેલા વૈદિક વિદ્વાન્ વિપ્રોને તે તમામ ધન માગ્યાથકી અધિક આપવાના સ્વભાવવાળા બ્રહ્મણ્યદેવ ભગવાને આપી દીધું. અને ત્યાં જ્યાંસુધી રહ્યા ત્યાંસુધી પ્રતિદિન આવતા હજારો-હજાર વિપ્રો વિગેરેને છ રસ અને આદરથી સ્વાદુતમ ભોજન અને અમૃતમય ઉપદેશ આપ્યો. એરીતે આ ગામમાં આવાં અનેક અતિમાનુષ ચરિત્રો કરી, ત્યાંથી નીકળી મેઘપુરમાં પધારીને ત્યાંના લક્ષ્મીએ ભાવથી સેવ્યા થકા તેમને યોગમાર્ગનું નિરંકુશ ઐશ્વર્ય આપ્યું. તે ગામમાં મહાઋણથી મહાદુઃખી રવજી નામનો એક દ્વિજ હતો. તેનું દુઃખ દેખીને દયા-

વશાત્ નહિ સહન થતાં ભગવાને તેને અહુ દ્રવ્ય આપી તે દુઃખમાંથી મુક્ત કર્યો. એરીતે ત્યાં પોતાનો અલૌકિક પ્રતાપ પ્રખ્યાપન કરતા થકા અને ભક્તોને મહાસુખ આપતા થકા એ માસ રહ્યા. ત્યાંથી માણાવદર પધારી મયારામ વિપ્રના ઘરમાં ઉતર્યા. ત્યાં રહીને ભગવાને કરેલા જન્માશ્રમી મહોત્સવ ઉપર અહુ ભક્તો સેવામાટે ભેગા થયા હતા. તે સમયે તે સર્વેનો ભગવાન વિષે ભક્તિરસ અપૂર્વ પ્રવર્ત્યો હતો. ભગવાનના મુખારવિંદની મધુધારાના સ્વાદલોભથી જ્ઞાસુજનો સભામાં બેસી ગયા પછી, મયારામ વિપ્રે આત્યંતિક કલ્યાણને કરનારી ભક્તિની પરિપુષ્ટિના ઉપાયો પ્રત્યે પુ-છેલા ભગવાને સર્વદોષમૂળ અધર્મસર્ગ અને સર્વગુણમૂળ ધર્મસર્ગનું સવિ-સ્તર સ્વરૂપ નિરૂપણપૂર્વક, ધર્મસર્ગના સમાશ્રયથી કરેલા અધર્મસર્ગના વિ-જયથી ભક્તિની પરિપુષ્ટિ થવાની કહીને, અધર્મસર્ગમાંપણ અંતઃશત્રુ લોભ કામ રસાસ્વાદ સ્નેહ અને માન આ પાંચ દોષોની પ્રબળતા બતાવા, લોભ-દોષથી પરાભવ પામેલા વસિષ્ઠઋષિ તથા સહસ્રાર્જુન રાજાની કથા, કામ-દોષથી અભિભૂત થએલા બ્રહ્મા સૌભરી ઇન્દ્ર અને નહુષની કથા, રસા-સ્વાદથી અભિભૂતિ પામેલા ઋષ્યશૃંગ ઋષિની કથા, સ્નેહદોષથી પરાભૂતિ પામેલા ભરતજીની કથા અને માનદોષથી મહાપરાભવ પામેલા દક્ષ તથા દુર્વાસાઋષિની કથા કહેવાપૂર્વક તે પાંચ દોષોના વિજયથી ભક્તિની પરિ-પુષ્ટિ થવાની કહી. એરીતે ભક્તોને સદ્બોધ આપી તેમનો વિષયસ્નેહાનુ-બન્ધ ત્યાગ કરાવતાથકા ત્યાં કેટલાક દિવસો રહ્યા.

ત્યાંથી ભાડેરપુરમાં પધારી ત્યાંના ભાવિક ભક્તોએ સેવા પૂજા કર્યા થકા એક દિવસે થએલી મહાસભામાં ભગવાને અહિંસાપ્રધાન પારમૈકાંતિક ધર્મની પ્રવૃત્તિમાટે ધર્માભાસભૂત હિંસાગર્ભિત દેવદેવીના વ્રત પૂજન મંત્રજપ વિગેરેનો પરિત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો. નવરાત્રના ઉત્સવમાં પરતંત્રપણાથી કે કુળાચારથી તેવા દેવદેવીના પૂજનાદિકનો પ્રસંગ આવે તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું કહીને, આપત્તિ અવસરમાં બીજા ક્ષુદ્ર દેવદેવીના મંત્રોનો જપ નહિ કરવાનું કહેવા પૂર્વક નારાયણકવચ કે હનુમન્મંત્રનો જપ કરવાનો કહ્યો. એ રીતે મધુર ઉપદેશથી ત્યાંના વાસીઓને આનંદ આપતાથકા અન્નકૂટોત્સવસુધી ત્યાં રહીને, ત્યાંથી મોડા અલૈયા થઈ, શેખ-

પાટમાં પધારી ત્યાં લાલજી સુતાર પ્રમુખ ભક્તોએ લાવથી સેવ્યા થકા ત્યાં કેટલાક દિવસો રહીને, ત્યાંથી ભાદરા પધારી ત્યાં કરેલા વસંતોત્સવને દિવસે દેશદેશમાંથી આવી ભેગા થએલા ભક્તોથી ભરપુર સભામાં વિરાજીને ભગવાને હિતોપદેશ આપતાં, કૃષ્ણભક્તિનો ઉદય સત્સંગથી થવાનો કહી, તેમાં મહાવિરોધી અસુરસંગની ત્યાજ્યતા કહેવા અસુરોનાં લક્ષણો કહ્યાં. એરીતે શિક્ષાવચનોવડે મૂળશર્માદિ ભક્તોને અવબોધ આપતા થકા ત્યાં છ દિવસ રહીને, ત્યાંથી સમુદ્રની ખાડી ઉતરી અંબરપુરમાં પધારી ત્યાંના ભક્તોની પ્રાર્થનાથી કેટલાક દિવસો રહી ભુજનગર પધાર્યાં.

તે નગરમાં ભગવાન એકાંતિક સેવક સુંદરજી સુતારના મંદિરને પોતાના ચરણારવિંદના રજથી સુગન્ધિમાન કરતાથકા, ત્યાં કરેલા રામનવમીમહોત્સવ દિવસે પ્રયાગજીત્ સુંદરજી આદિક ભક્તોએ લાવથી દર્શન પૂજન કર્યાથકા, એજ અવસરમાં અનન્ય અનેક ભક્તોને કૃપાથી કરાવેલી સમાધિમાં પોતાના વૈકુંઠ ગોલોકાદિ ધામમાં રહેલા અસાધારણ આશ્ચર્યમય દિવ્ય સર્વેશ્વર સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવતાં, તે ભક્તોએ સર્વેશ્વર લાવથી સ્તુતિ કર્યાથકા તેમને સમાધિસુધીની યોગસિદ્ધિ સુખેથી આપીને, અપરિમિત આનંદ આપતા થકા કેટલાક દિવસો રહ્યા. તે નગરમાં કુબેર જગજીવન અને રામચંદ્ર નામના ત્રણ સહોદર દ્વિજે હતા. તેઓ ત્યાંના રાજના મંત્રિઓ હતા. તેમણે જ્યાં ત્યાંથી અનવધિ ધન સંપાદન કર્યું હતું. શાક્ત-માર્ગમાં નિષ્ઠાવાળા હતા. તેઓ વેદના પરમ તાત્પર્યને નહિ જાણનારા, વેદવાદમાત્રમાં રૂચિવાળા, પંડિતમાની, શ્રોત્રિયાલાસ બ્રાહ્મણોએ પગલે પગલે પ્રોત્સાહન આપતાં દંભ માન મદે યુક્ત થઈ, અસત્ય અભિનિવેશથી કેવળ જગતમાં પ્રખ્યાતિ પામવા માટેજ કેવળ હિંસાપર્યવસાયી યજ્ઞમાં પ્રવર્તતાં, દેશાત્તરમાંથી વિદ્વાન્ વિપ્રોને જોલાવીને તે સર્વેની સંમતિથી મોટી યજ્ઞશાળા તૈયાર કરાવી, નૃપતિદુર્લભ સમસ્ત ઉપયોગી સામગ્રી ભેગી કરી યજ્ઞનો આરંભ કરતાં, ભગવાનને વેદશાસ્ત્રના પારંગત પ્રતાપી મહાપુરૂષ જાણીને, તેમની સમીપે આવી ‘આપ યાગશાળામાં પધારી અમારી ઉપર અનુગ્રહ કરો’ એમ બે હાથ જોડી વિનયથી પ્રાર્થના કરતાં તેને બહુ માનીને, ભગવાન સમય મળતાં તેમનું હિતોપદેશથી શ્રેય કરવાની કામ-

નાથી યજ્ઞમંડપને પામી, તેમાં પ્રવેશ કરતાંજ હિંસાસ્થાનમાં નિયોજેલા-
નેજ જેમ એમ ત્યાં આંધેલાં બહુ બકરાં વિગેરે પશુઓને અતિલયથી બહુ
ખુબો પાડતાં અધિક કંપતા હૃદયવાળાં બેઠને, સર્વના હૃદયસાક્ષી ભગ-
વાન્ યજ્ઞમાનની ચિત્તવૃત્તિ રાગમળના લેપથી ક્ષિપાએલી બાણી, તેમજ
ઋત્વિજે ‘ધનલોભરૂપ પિશાચોએ પ્રવિષ્ટ છે’ એમ બાણીને, ‘આ સર્વથા
તમામ તામસી પ્રવૃત્તિ છે’ એમ નિશ્ચય કરીને, યજ્ઞમાનને થતા અત્યંત
અનર્થથી બચાવામાટે, આરંભેલી હિંસાપ્રધાન પ્રવૃત્તિને અધિક અનર્થ-
કારી નિરૂપણ કરવાપૂર્વક વિગ્રાહિ સાત્ત્વિકોને સમુચિત, સર્વપ્રકારે શ્રેયને
કરનારો, ઉપરિચરવસુ વિગેરેએ આદર કરેલો, હિંસાગંધવર્જિત એવો યાગ
કરવાનો સપ્રમાણ સોદાહરણ ઉપદેશ કર્યો. આ પ્રકારે સત્ય હિતનો ઉત્તમ ઉ-
પદેશ આપતાં સંશયિત થએલા તે યજ્ઞમાનને બીજા આસુરવૃત્તિવાળા વિ-
ગ્રોએ વારંવાર વિપરીત બોધ આપવાથી તેણે ભગવાનનું વચન માન્યું નહિ.
ભગવાનતો તુરતજ ત્યાંથી ચાલી નીકળીને, ‘કૂર કર્મના સ્થાનભૂત આ
પ્રદેશમાં હવે નજ રહેવું’ એમ સંકલ્પ કરી તે ભુજના ભક્તજનોને સ્વધ-
ર્મમાં વર્તવાની આજ્ઞા કરી તેમણે વળાવ્યા થકા ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.
ભગવાન નીકળ્યા પછી તુરતજ તેમના અંપરાધથી તેમજ વેદને હિંસાપર
કહેવાથી, પરિણામ પામેલા પ્રબળતર પાપેજ શું? એમ ઉત્પન્ન થએલા
અજ્ઞાત નિમિત્તના કોઈપણ રાજકોપે મહાદેવના કોપે દક્ષના યજ્ઞનોજ જેમ
એમ તત્ક્ષણ નિરવશેષ સમસ્ત યજ્ઞનો વિનાશ કરી નાંખ્યો અને યજ્ઞમાનો
પણ રાજના ભટ્ટોએ નાનાવિધ શસ્ત્રોવડે હણ્યાથકા નામમાત્ર બાકી રહ્યા.
અને સર્વે ઋત્વિજે લયભીત થઈ જેમ તેમ પલાયન કરી ગયા. એરીતે
તે પુરમાં ભગવાન્ ધર્મના મિષથી પ્રસરતી, કેવળ દંભજ જેમાં મૂળ છે,
હિંસામાત્રમાંજ પર્યવસાનવાળી પ્રવૃત્તિને ‘શ્રુતિનું તાત્પર્ય હિંસાગભિત યા-
ગમાં નથી’ એમ ખંડન કરવાપૂર્વક ‘શ્રુતિનું પરમ તાત્પર્ય આહિંસાપ્રધાન
સદ્ધર્મમાંજ છે’ એમ સમર્થન કરનારાં સપ્રમાણ સોદાહરણ સચુક્તિ ઉપ-
દેશ વચનોથી શમાવીને, ઉપદેશને તિરસ્કાર કરનારાઓની ઉન્મયાર્હિત
પ્રવૃત્તિને પોતાના પારમૈશ્વર્ય પ્રતાપથી પરાલભ કરીને, પોતાનું અનવધિ
અહ્ભૂત ઐશ્વર્ય ત્યાં પ્રખ્યાપન કર્યું હતું. ત્યાંથી નીકળીને માર્ગમાં અનેક

આશ્રિતોને દર્શન પૂજન ઉપદેશાદિકનો અલભ્ય લાભ આપી અનવધિ આનંદ આપતા થકા કેટલોક દિવસે ધમડકાપુર પધાર્યા. ત્યાંના હરિજનોએ પ્રીતિથી સેવ્યા થકા ત્યાંથી ભૂચાય કંથકોટ થઈ સમુદ્રની ખાડી ઉતરી આભીર દેશમાં આવતાં પિંપળીયામાં પધારી ત્યાંના ભક્તોને દર્શનાદિકથી આનંદ આપી તેમણે સેવ્યા થકા ત્યાંથી નીકળી રાજકોટ પુરમાં પધાર્યા. તે મહાપુરમાં રૂપથીજ જેમ એમ ગુણશીલાદિકથી સમુત્કર્ષને પામેલી કોઈ લક્ષ્મીનામની રાજકન્યા ભગવાનનો મહિમા સાંભળીને તેમના ચરણમાં પરમપ્રીતિવાળી થતાં, તેમનાજ એક ધ્યાનથી સમસ્ત મનના મળ ધોવાઈ જતાં તેમના ચરણની પરિચર્યાપરાયણ થઈ. તેમના પરમ પ્રસાદથી યોગસિદ્ધિ પામીને, તેમનેજ એક અખંડ અંતર બહાર અલૌકિક દૃષ્ટિથી સાક્ષાત્કાર કરતીથકી પરમાનંદને પામી હતી. તે નગરમાં બીજાપણ બહુ જનો ભગવાનનું અમાનુષ અહભુત ઐશ્વર્ય સાંભળી તેમના ચરણની સેવાપરાયણ થયા. એરીતે દિવ્ય ઐશ્વર્ય આવિષ્કાર કરી, પોતાના ચરણરસિક ભક્તોને સદુપદેશામૃતથી અતિતૃપ્ત કરતાથકા ત્યાં કેટલાક દિવસ રહી ત્યાંથી નીકળી શરધાર પુરમાં પધાર્યા. તે પુરમાં તુંગજીત્ અને વૈરિજીત્ નામના બે ક્ષત્રિયકુમારો અકૂર વિદુર જેવા હતા. બીજાપણ બહુ ભક્તો હતા. આ સર્વે ભગવાનની પ્રતિદિન સમયોચિત સમસ્ત સેવામાં તત્પર થઈ રહેતાં, ત્યાં કરેલા જન્માષ્ટમીમહોત્સવને બીજે દિવસે થએલી મહાસભામાં ભગવાન વિરાજમાન થતાં અને શ્રોતા જનસમાજ ભગવાનના ઉપદેશ સુધારસના આસ્વાદમાંજ એક અત્યાદરવાળો થતાં, તેમની સંમતિથી કામ ક્રોધ અને લોભ આ ત્રણ અંતરના અરિઓમાં ન્યૂનાધિકભાવ જાણવાની ઇચ્છાવાળા તુંગજીત્ રાજાએ પુછેલા ભગવાને કહ્યું કે-કામ ક્રોધ તથા લોભ આ ત્રણ નરકનું દ્વાર છે તે આત્માને નાશ કરે છે, માટે તે ત્રણનો ત્યાગ કરવો. આ રજેગુણથી સમુદ્ભવેલો કામ મહાશન (મહા ભોગ્ય જેને છે) એટલે વિષયોમાં આકર્ષણ કરી જાય છે. એજ કામ તેની ગતિ અટકતાં અટકાવનાર જનો પ્રત્યે ક્રોધરૂપે પરિણામ પામતાં મહાપાપમા એટલે પરહિંસામાં પ્રવર્તાવે છે. આ કામને સહજ જ્ઞાનવિરોધી વૈરી જાણો. કામ ક્રોધની અપેક્ષાએ લોભતો મોટો ચારે બાજુ મુખવાળો છે. દેહ ઇન્દ્રિયોની શક્તિ પ્ર-

ક્ષીણ થતાં કામ ક્રોધ ક્યારેક પ્રક્ષીણ બળ થઈને કશું કાર્ય કરી શકે એવા રહેતા નથી. આ લોભતો મરણપર્યંત અનુવર્તીને સર્વ પાપનું મૂળ થાય છે. આ લોભને વિષય ન થાય એવો એકપણ અર્થ અવશેષ રહેતો નથી, સર્વ કોઈ અર્થ વિષય થાય છે. જ્યારે લોભ વૃદ્ધિ પામે ત્યારે પુરૂષ કયા અર્થની આકાંક્ષા ન કરે? સર્વની કરેજ. અને જો કામ હણાય તો કયા હણનાર ઉપર ક્રોધ ન કરે? સર્વની ઉપર કરેજ. માટે આ લોભતો આ રીતે કામ-ક્રોધનું પણ મૂળ થઈને પુરૂષને મહા અનર્થરૂપ ખાડામાં પાડે છે એ પ્રસિદ્ધ છે. શું બહુ કહેવું? લોકમાં અનર્થોની ગણના કરતાં કામનેજ વિશેષપણે ગણે છે પણ આ જગતમાં ક્રોધથી પરાભવ પામેલા જેટલાં પાપને કરતા દેખાય છે તેટલા કામથી પરાભવ પામેલા નથી અને તેટલાં પાપોને કરતા દેખાતા નથી, કેમકે બહુ લોકો સુલભ ક્રોધવાળા છે, એટલે ક્ષણમાં ક્રોધ કરે છે. એવીજ રીતે ક્રોધનેપણ પરમ પાપસ્થાનમાં ગણે છે પરંતુ તેમાં વિચાર ચલાવીએ તો લોભથી અભિભૂત થએલા જેટલાં પાપને આચરતા દેખાય છે તેટલા ક્રોધથી અભિભૂત થએલા નથી તેમજ તેટલાં પાપોને કરતા દેખાતા નથી. માટેજ ‘લોભમૂલ્લાનિ પાપાનિ’ ‘અર્થમનર્થ ભાવય નિત્યં’ એમ કહેવાય છે તે સત્ય છે. માટે પાપરૂપ લોભનો પ્રસંગ સર્વ પ્રકારે પરિત્યાગ કરી તેનાથી દૂરજ રહેવું. આવો ભગવાનનો હિતતમ ઉપદેશ સાંભળીને સર્વે ભક્તો રાગાદિદોષે રહિત થઈ નિર્મળ મનવાળા થઈ ગયા. આવા અવસરમાં કારીયાણી ગામથી ઉત્સવઉપર આવેલા ખટ્વાંગ રાજર્ષિ પોતાના ગામમાં ભગવાનને પધારવાની પ્રાર્થના કરવા ઉઠ્યા. આ રાજર્ષિ માંગરોળ તથા માણાવદરમાં ઉત્સવઉપર આવ્યા હતા. ત્યાં ભગવાનનું અમાનુષ આશ્ચર્યમય ઐશ્વર્ય પ્રત્યક્ષ પેખીને તેમના ચરણનો સમાશ્રય સ્વીકારી પારમૈકાંતિક ધર્મમાં દૃઢ આદરવાળા થયા હતા. નૈષ્ઠિક વ્રતમાં નિષ્ઠાવાળા આ રાજર્ષિ ભગવાનના ચરણારવિંદ સેવારસથકી બીજું કશું ઈચ્છતાજ ન હતા. આ ભક્તરાજ રાજર્ષિએ હાથ જોડીને સવિનય પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને તેમનો બહુ દિવસનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા પ્રબોધની ઉત્સવ પછી તેમના ગામમાં પધારવાનું વચન આપ્યું. મનોરથ પરિપૂર્ણ થતાં રાજર્ષિ શરધારથી નીકળી પોતાને ગામે જતાં માર્ગમાં આવતા દુર્ગ-

પુરમાં આવ્યા. જે પુરમાં ક્ષાત્રધર્મથી નહિ ચલાયમાન થએલા, રાજની-
તિને અનુસરેલા, પ્રભને રંજન કરનારા, પોતાના પરમ મિત્ર અભયરાજ
રહેછે. આ રાજ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી કૃષ્ણભક્તિના અતિશયથી એજ
શ્રીકૃષ્ણને સાક્ષાત્ કરવાની લાલસા થતાં, શ્રીકૃષ્ણના વ્યતીત થએલા
અવતરણ સમયમાં અને પોતાના આ સમયમાં અત્યંત અંતર છે એમ
વારેવારે સંભારીને મનમાં અત્યંત અનુતાપ કરતા થકા, ‘યદા યદા હિ
ધર્મસ્ય’ આ શ્રીકૃષ્ણવાક્યથી અવતાર ધારણનો સમય વિચારતાં ‘અત્યારે
અત્યંત અધર્મની અભિવૃદ્ધિ થઈ છે તો ફરીથી શ્રીકૃષ્ણનો અવતાર થાયતો
આપણે તેમના સાક્ષાત્કાર સુખાનુભવના પાત્ર થઈએ’ એમ પરિવાર સાથે
વારંવાર વિચારતા હતા. એટલાકમાં વૃદ્ધ મિત્ર રાજર્ષિ ત્યાં આવ્યા. તેમનું
યથોચિત આતિથ્ય કર્યા પછી સુખેથી આસનમાં બેસતાં અભયરાજએ
પોતાનો પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણદર્શનનો મનોરથ નિવેદન કર્યો. આ અવસર મળતાં
પોતાના ગુરૂશ્રી સહજનંદસ્વામીનું આવિર્ભાવને આરંભીને સમસ્ત અમાનુષ
અત્યાશ્ચર્ય ચરિત્ર ઉત્સાહથી કહી સંભળાવ્યું. વૃદ્ધ મિત્રના વચન વિશ્વા-
સથી અભયરાજએ ‘સહજનંદસ્વામીજી ધર્મરક્ષણમાટે ધરણીઉપર ફરીથી
અવતેરવા સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે’ એમ દૃઢ નિશ્ચય કરી, તે દિવ-
સથી હુકુંબ સાથે તેમનોજ સમાશ્રય કરી તેમના સાક્ષાત્કારને ઇચ્છતા
થકા રહ્યા. સાક્ષાત્કારના સાધનભૂત ધ્યાનનો પ્રકાર પુછતાં રાજર્ષિએ શ્રી-
હરિ ભગવાનના દિવ્ય સ્વરૂપના ધ્યાનનો પ્રકાર સવિસ્તર ઉપદેશ કર્યો તથા
ધ્યાનમાં વિરોધી ચોમેર વૃદ્ધિ પામેલા આસુરભયની નિવૃત્તિનો ઉપાય
પુછતાં સર્વ અવતારોના મૂળભૂત ભગવાનનું દશાવતાર સંકષ્ટહર સ્તોત્રનો
ઉપદેશ કર્યો. તેપછી પ્રસન્ન થએલા અભય રાજએ આજ્ઞા આપેલા
ખટ્વાંગ રાજ કારીયાણી ગામે આવ્યા. ભગવાન તો શરધારમાં પ્રબો-
ધનીનો ઉત્સવ પરિપૂર્ણ થતાં રાજર્ષિની પ્રાર્થનાને સંભારીને તેમના ગામે
પધાર્યા. ભગવાન પધાર્યાની વાર્તા સાંભળતાંજ હર્ષવિહ્વળ થઈ પુરજનો
પરિજનો પુત્ર મિત્રને સાથે લઈ સન્મુખ જઈ, ભગવાનને સાષ્ટાંગ પ્રણામ
કરી તેમને વાજતે ગાજતે ધામધુમીથી પોતાના લવનમાં પધરાવી ઉતારો
આદિક સત્કારમાં વળગ્યા. તે તે સમયે પરાભક્તિથી સમુચિત સેવા સજ-

વાથી ભગવાનના વિશેષપણે પ્રસાદપાત્ર થયા. સહજાનંદસ્વામીએ રાજર્ષિ આદિક એકાંતિક ભક્તોને પોતાના પરમાદ્ભુત દિવ્ય રૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો, તેપછી ખટ્વાંગ રાજ ભગવાનનું અદૃષ્ટપૂર્વ, અત્યાશ્ચર્ય, સમસ્ત ઇન્દ્રિયોને આહ્વાદ આપનાર, અતિ સુંદર, માયાલીલ, અક્ષરપર દિવ્ય રૂપને નિહાળીને ભક્તિપૂરથી ઉન્મયીકૃત અંતઃકરણવાળા થઈ હર્ષથી ગદ્-ગદ ગળાવાળા થઈ ઉત્કૃષ્ટ ઐશ્વર્યોને જણાવનારાં મધુર વચનોવડે દિવ્ય સ્તુતિ કરીને ‘હે ભગવન્ ! આ મારા પુરમાંજ તમારા આ મંગળકારી રૂપનો અમોને પ્રતિદિન સાક્ષાત્કાર કરાવતાથકા બહુ દિવસો રહો’ એમ પ્રાર્થના કરતાં ભગવાને તેમની નિરતિશય ભક્તિથી વશ થઈને વસંતોત્સવ સુધી ત્યાં રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. તેપછી રાજર્ષિએ દૂતદ્વારા ભગવાન પધાર્યાના સમાચાર જણાવતાં અલયરાજ સહુડુંબ તરતજ તૈયાર થઈ તેજ દિવસે ઉત્સાહથી કારીયાણી આવતાં, તેમને ભગવાન પાસે લઈ જતાં, પ્રથમ રાજર્ષિએ પોતાપાસે ભગવાનનું જે દિવ્ય રૂપ વર્ણવ્યું હતું અને પોતાને પ્રતિદિન ધ્યાનના અવલંબનરૂપ હતું તેજ મંગળકારી વર્ણિવેષરમણીય દિવ્ય ભગવદ્રૂપને સાક્ષાત્ કરીને અનવધિ આનંદનિધિમાં નિમગ્ન થઈ, ભક્તિભારથી નમી ગએલા મસ્તકથી ભગવાનને પ્રણામ કરી, અનન્ય મનથી તેમનુંજ ચિંતન કરતાથકા ત્યાં દાસની પેઠે પાસે ઉભા રહી હર્ષ-પ્રકર્ષથી પૂજા સ્તુતિ કરી પ્રાર્થના કરી કે—આ જનની ઉપર અનુગ્રહ કરો. માંડે નગર આપના ચરણારવિંદના સ્પર્શ સુખની સ્પૃહા કરેછે. માંડે મંદિર આપના ચરણકમળના રજના સમાગમને યોગ્ય છે. આ જન પુરજનોએ સહિત પુત્ર મિત્ર કળત્રે સહિત આપના ચરણની દાસ્યલક્ષ્મીની લાલસા રાખેછે. એ રીતે પ્રાર્થના કરતા અલયરાજનો ભક્તિપ્રકર્ષ ભાળીને તેમની ઉપર પ્રસન્ન થઈ ભગવાને કહ્યું કે—અમો તમારા ભક્તિરસ ભરપુર મધુર વચનથી બહુ પ્રસન્ન થયા છીએ. અમો હમણાં તમારા પુરપ્રત્યે પધારી શકીએ એવી સ્થિતિમાં નથી, કારણ કે ખટ્વાંગ રાજનો મનો-રથ પરિપૂરણ કરવા અમારે અહીંજ કેટલોક કાળ રહેવાનું છે. તે પછી તમારો મનોરથ સંપૂર્ણ કરીશું. આવું ભગવાનનું વચન મસ્તકે ચઢાવી તેમને પોતાના પુરપ્રત્યે લઈ જવાના ઉત્સાહથી પોતે સહુડુંબ તેમની પરિ-

અર્ચાપરાયણ થઈ ત્યાંજ રહ્યા. ભગવાને રાજર્ષિના દરબારમાં સુખેથી રહીને નિર્મળ જળવાળું સર્વ લોકોપયોગી મોટું તલાવ ખોદાવ્યું. રાજર્ષિએ પોતાનું બધું ધન ભગવાનને સ્વાધીન કરી દીધું. તેનો સહવ્યય કરવા ત્યાં મહા વિષ્ણુયાગ તથા અતિરૂદ્રયાગ કર્યો. એ રીતે ત્યાં રહેતાં એક દિવસે થએલી સભામાં 'પરોપકારને સદૃશ કોઈ સુકૃત નથી' એમ તેની પ્રશંસા કરવા તેવા દયાળુ રંતિદેવ રાજનું ચરિત્ર કહી સંભળાવ્યું. એ રીતે રાજર્ષિનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરી સપરિપાર અભયરાજની પ્રાર્થના સ્મૃતિમાં લાવી સંવત્ ૧૮૬૧ માઘ શુકલ એકાદશીએ દુર્ગપુર પધાર્યા. ત્યાં તે સમયે પુર-જનોનો સમુદ્રના તરંગો જેવો ઉન્મયાદિત હર્ષપૂરનો કોઈ અભૂતપૂર્વ સંભ્રમ દેખાયો હતો. માર્ગમાં ભગવાનનાં દર્શન કરવા 'હું પહેલો હું પહેલો' એવા વેગથી ભેગા થએલા જનોની ભારે ભીડ થઈ હતી. પતાકા તોરણ આદિકવડે અલંકૃત કરેલો રાજમાર્ગ અતિ શોભતો હતો. આવા રાજ-માર્ગને અલંકાર કરતા, પરમહંસોથી વિંટાએલા, પરિચર્યાનાં છત્ર ચામરો વિગેરે ઉપકરણો ધારી રહેલા પ્રેમપરવશ પરિજનોએ સેવા કરેલા, આનંદમય પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપના પ્રદર્શનથી પ્રેમરસપરિપૂર્ણ હૃદયવાળા પ્રેક્ષક પુરુષોને પરમાનંદ પમાડતા, જેમનાં દિવ્ય ચરિત્રો ભક્તોએ સ્તુતિ કર્યા છે, આગળ રહેલા અભય રાજના નિવેદનથી અનેક રાજાઓ જેમને હાથ જોડી પ્રણામ કરેછે એવા ભગવાન્ દિવ્ય અલંકારોથી શોભાડેલા અભયરાજના ભવ્ય ભવનમાં તેમની પ્રાર્થના સફળ કરવા પધાર્યા. ભગવાન્ દિવ્ય સિંહાસનમાં વિરાજમાન થતાં બધા જનો યથાયોગ્ય સભામાં બેસી ગયા એટલે ભગવત્કૃપાથી નિર્ભય થએલા અભયરાજ હાથ જોડીને બોલ્યા કે હે-ભગવાન્! આપ પ્રથમ મારા મહાભલિન મનમાં પ્રવેશ કરી, લાંબા કાળથી ચાલ્યા આવતા, દુવાર્ય, દુઃખમૂળ, હૃદયમાં રહેલા એવા વાસનારૂપ કાદવના લેપને કેટલેક કાળે ધોઈ નાંખીને, પોતાના ચરણારવિંદમાં પ્રેમામૃતના પૂરને પોષણ કરી મારાં નેત્રને દર્શનદાનથી સાફદય કરવા પૂર્વક મારા ગૃહને પાવન કરી રહ્યા છો તો હું બહુ ધન્યભાગી થયો. જે આ ક્ષેત્ર ગૃહ આરામ છે, જે આ હાથી ઘોડા પશુ આદિક છે, જે આ ધન ધાન્યાદિકનો રાશિ છે, જે આ રથાદિ વાહનો છે, એ સીવાયનું

જે કાંઈ છે તે અને જે હું આત્મા છું તેપણુ સમસ્ત આપના દાસપણાનું વિજ્ઞાન થતાં આપના ચરણમાં સમર્પણુ કરીને, સમસ્ત કલેશને નાશ કરનાર આપનું દાસપણું મને આપો એવી યાચના કરું છું. આત્મ લક્ષિતરસના પ્રવાહમય વચન સાંભળીને લગવાને કહ્યું કે-પ્રથમતો તમો પરમ પ્રેમગર્ભિત અમૃતમય મધુર વિનય વચનથી અમોને અતિ તૃપ્ત કરો છો. અમો આત્મકામ હોવાથી કેવળ લક્ષિતીજ રાજ થઈએ છીએ. તમારે વિષે તેવી લક્ષિત અદૃષ્ટપૂર્વ અમો દેખીએ છીએ. બહુ પુરૂષો પોતાના આત્માને સ્વતંત્ર સમજીને પરમાત્માની દાસ્યલક્ષિતી પતિત થાય છે, તમારા જેવો શ્રીમાન્ દાસ્યલક્ષિતી ઇચ્છાવાળો કોઈ વિરલોજ હોય, કેમકે ધનમદ પુરૂષને ઉન્મત્ત કરેછે અને સંતોના સમાગમમાં વિદ્રેષ કરાવે છે. તમારો જે આ અમારે વિષે લાવવિશેષ છે તે સત્વગુણી મુમુક્ષુ તમારે વિષે બહુ શોભે છે. અમો તમારું સર્વાધિક શ્રેય ઇચ્છીએ છીએ. આવા લગવાનના પ્રસન્ન વચનથી પુત્ર કળત્ર બન્ધુવર્ગે સહિત અલયરાજ પરમાનંદ પામી, તેમના પાદપદ્મની પરિચર્યાપરાપણુ થઈ, પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતા પરમ પ્રેમથી સમયસમુચિત સમસ્ત સેવાપ્રકારોવડે લગવાનનું આરાધન કરતાથકા પોતાને પૂર્ણકામ માનવા લાગ્યા. લગવાનપણુ સપરિવાર અલય રાજની સર્વોત્તમ સેવાને સ્વીકારતાથકા મુનિમંડળ સાથે કેટલોક સમય ત્યાં રહ્યા. અલયરાજને સુરપ્રભા અને સોમાદેવી નામની બે પતિવ્રતા પત્નીઓ હતી. તેપણુ સ્વધર્મમાં દૃઢ નિષ્ઠા રાખવાપૂર્વક શ્રીહરિવિષે પરમ લક્ષિતનિષ્ઠાવાળી હતી. તે રાજને જ્યાં લલિતા પાંચાળી અને નાની એવા નામની ચાર પુત્રીઓ હતી. તેમાં જ્યાં લલિતા વિધિવશાત્ આલ્યવયમાંજ વિધવાપણાને પામતાં વિષયવાસનાએ વિરહિત થઈ, દેહાત્માભિમાને વિહીન થઈ, નિરંતર ઈશ્વરારાધનમાંજ પરમ પ્રીતિવાળાં થયાં. પ્રથમથી આરંભીને બહુ દિવસથી અનુવર્તતો પ્રેમાનુબંધ પરોક્ષ લગવાનમાં જેમ હતો તેમ પ્રત્યક્ષપણાને પામેલા શ્રીહરિવિષે આંધીને તેમની શુદ્ધ આશયથી પોતાને સમુચિત સમસ્ત સેવા કરતાં સમસ્ત આજ્ઞ ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારની વિનિવૃત્તિ થતાં અનવધિ અનિર્વચનીય પરમાત્માનંદને પામ્યાં. તે રાજને તનય હતો તે ગુણુશીલથી ઉત્તમ અને નામથીપણુ ઉત્તમ

હતો. આ પણ પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પરા ભક્તિથી સમયોચિત સમસ્ત સેવા દાસવત્ કરતાં તેમના પરમ પ્રસાદના પાત્ર થયા. એ રીતે આપુ કુટુંબ સ્વધર્મપરાયણ હોઈ શ્રીહરિની અનન્યભક્તિપરાયણ હતું. તેમજ તે પુરના તમામ જનો શ્રીહરિની સધર્મ ભક્તિમાં તત્પર હતા. દુર્ગપુરમાં રહીને ભગવાને કરેલા પુષ્પહોલોત્સવને દિવસે થએલી સભામાં સંતોનાં સમ્પ્રદાય-સંમત લક્ષણો કહેવા પૂર્વક તેમના સમાગમની અત્યાવશ્યકતા કહેવાપૂર્વક સત્સંગની સહેતુક પ્રશંસા કરી. અલય રાજની પ્રાર્થનાથી ભગવાને મુનિ-મંડળ સાથે દુર્ગપુરમાં રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરતાં સપરિવાર રાજની ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિનિષ્ઠાની બહુ પ્રશંસા કરી. સપરિવાર રાજએ રામનવમીએ ભગવાન શ્રીહરિની જન્મતિથિ જાણીને મહોપચારથી મહાપૂજા કર્યા પછી તેઓને બ્રહ્મતેજમાં પોતાના અસાધારણ દિવ્ય શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપનાં દર્શન આપતાં પ્રહર્ષ પામેલા સપરિવાર રાજએ પોતાને કૃતાર્થ માનીને શ્રીહરિની સ્તુતિ કરી. ત્યાં કરેલા રાસોત્સવ પછીના પહોરમાં એકલા પાસે બેસી રહેલા મુનિઓને કૃપાથી તેમના મરીચ્યાદિ પૂર્વજન્મનું યથાર્થ વિજ્ઞાન આપી તેમજ પોતાનું પણ નારાયણબ્રહ્મવિદ્ય પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન આપી પરમાનંદ આપ્યો. પ્રબોધનીના ઉત્સવ પછી લોકોના અનુગ્રહ અર્થે નાના નગર ગ્રામ નિવાસી અનેક ભક્તોની પ્રાર્થનાથી ગ્રામાંતરમાં જવાની ઇચ્છા કરતાં, તેમનો ક્ષણપણુ વિયોગ નહિ સહન કરી શકતા સપરિવાર અલયરાજએ પ્રાર્થના કરતાં, તેમનો શુદ્ધ આશય અને પરાભક્તિને જોઈને તેમનો મનોરથ પુરો કરવા ગ્રામાંતરમાં જઈ આવીને દુર્ગપુરમાં અગ્રંથ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. તેપછી ભગવાને ત્યાં રહીને રાધાસહિત શ્રીવાસુદેવની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી. તેપછી ભગવાને મુમુક્ષુઓને પોતાનું વિજ્ઞાન આપવા મુનિજનોને નાના દેશોમાં મોકલતાં ઉપયોગી બોધ આપ્યો કે-સાવધાન મનથી અમારૂં વચન સાંભળો. ધર્મથકી ક્યારેયપણુ પ્રમાદ પામવો નહિ, કેમકે પ્રમાદ એજ મૃત્યુ છે. પ્રમાદનું પદ પ્રમદા (ત્રી) અને રસાસ્વાદ છે; માટે સામા ધો-ડ્યા આવતા સર્પ થકીજ જેમ એમ તે બેનાથી દૂર ખસી જવું. ધર્મથકી ભ્રષ્ટ થએલાનો ઉદ્ધાર કરવા કોઈપણ સમર્થ થતો નથી. ધર્મભ્રષ્ટ થયા પછી વિજ્ઞાનપણુ વિનાશ પામી જાય છે. બીજાએ કરેલો પીડારૂપ અત્યા-

આર સહનજ કરવો, એટલુંજ નહિ પણ તેના શ્રેયમાટે પ્રયત્ન કરવો. ક્ષમાએ કરીને પોતાના આત્માની રક્ષા કરવી. જો રક્ષા ન કરે તો પ્રસરતો ક્રોધાગ્નિ અંતે ક્રોધના આશ્રયભૂત આત્માનેજ ખાળી દે છે. આ ક્રોધનો પ્રસંગ મોટાઓનેપણ પગલે પગલે સન્નિધિમાંજ રહેલો છે, કેમકે આ સમયમાં રજતમથી કલુષિત દૃષ્ટિવાળા કેવળ આસુરવૃત્તિવાળા પુરૂષો પદેપદે સંતોનુંજ એક અપમાન કરવાની પ્રવૃત્તિવાળા બહુ છે. માટે ‘બાલ્યેન તિષ્ઠાસેત્’ આ શ્રુતિનું વિશેષપણે અનુસ્મરણ કરવું. માનરૂપ મળનો લેપ અમૃતમય એવાપણુ આત્માને નિશ્ચે કલંકિત કરી દેછે. માનનો પ્રસંગ જે ક્રોધપણુ અતિશયને પામેલાઓનેપણુ વિશેષપણે છે, ક્રોધનો વિજ્ઞાન વૈરાગ્યથી અતિશય વર્તતો હોય તેપણુ માનથી કલંકિત થાય છે. આ સર્વ અમારૂં વચન હૃદયમાં ધારીને દેશાંતરમાં ભેદદૃષ્ટિ વિના જીવહિતમાટે પ્રયત્ન કરવો. કારણ કે હમણાં કલિના મહિમાને લીધે ધર્મના ખાનાથી સર્વત્ર અધર્મની પ્રવૃત્તિ પ્રવૃદ્ધિ પામતી જાય છે, એમ બોધ આપ્યો. તેપછી ભગવાનની આજ્ઞાને સર્વ કોઈ પરમહંસો મસ્તકે ચઢાવીને આજ્ઞામુજળ જગતના હિતનો બોધ આપવા દેશાંતરમાં ગયા. ભગવાનતો પરિમિત મુનિજનોથી વિંટાળને ચારે બાજુનાં સમીપવર્તિ ગામોના હરિજનોને દર્શન પૂજન વાર્તાલાપ ઉપદેશાદિકવડે તેતે સમયે અનુગ્રહ કરતા થકા અનન્યલક્ષ અભયાદિકને આનંદ આપતા થકા દુર્ગપુરમાંજ નિવાસ કરી રહ્યા. આવા અવસરમાં દશેય દિશામાં ભગવાનનું મહાયશ વ્યાપી ગયું. ભગવાનની આજ્ઞાથી દેશાંતરમાં ધર્મરક્ષણમાં જે પરમહંસો પ્રવર્ત્યા હતા તેઓનાં અસાધારણ અનુપમ તપ શીલ વૃત્ત વિગેરેને જોઈ વિચારીને, દૈવીસંપત્તિના બહુજનો તેમના ચરણકમળનો આશ્રય કરી, ધર્મમાં અભિરૂચિ અભિવૃદ્ધિ પામતાં જ્ઞાનવિજ્ઞાને સંપન્ન થઈ સર્વભૂતઉપર સુહૃદ્પણું રાખવારૂપ ગુણથી સમલંકૃત થઈ ગયા. બીજા જેઓ આસુરીસંપદાએ સંપન્ન ધર્મદ્વેષી હતા તેતો આ પરમહંસોને અપમાન બીલત્સ ભાષણુ અત્યાચરણુ તાડન તિરસ્કાર આદિક અનેક પ્રકારોથી દ્રોહ કરવા મંડ્યા. તે પરમહંસો ઊર્ધ્વરેતા મહાતેજસ્વી હોવાથી તે અસુરોને ભસ્મીભૂત કરવા સમર્થ હતા પરંતુ ભગવાનની આજ્ઞા સ્મરણુ કરતાં પરમહંસવૃત્તિવાળા હોઈને સમગ્ર કલેશને

સહન કરતા થકા તે દ્રોહિઓનું પણ હિતચિંતન પરાયણ થયા. મુનિઓએ સર્વભૂતસૌહાર્દ વ્રતતત્પર થઈ જેમ જેમ ક્ષમાનેજ તેમના પ્રતીકાર (બદલા) પણે માની તેમ તેમ તે આસુર પ્રકૃતિવાળાઓ એમની દુર્બળતા સમજીને એમનો અધિક અધિક અભિદ્રોહ કરવા મંડ્યા. તે આ દુઃસહ દુરંત કલેશ નહિ સહન થતાં કેટલાક મુનિઓ ભગવાન પાસે આવ્યા. ભગવાને તેમના મુખથી આસુરોનો અત્યાચાર અને પોતાના પરમહંસોની ક્ષમા સાંભળીને હાસ કરીને એમ કહ્યું કે-તમોને અપાર પીડા પમાડી તથાપિ ક્ષમાનો ત્યાગ કર્યો નહિ એજ અમને પ્રિય છે, કેમકે ક્ષમા એજ પરમ તપ છે અને શત્રુના સમૂળ વિનાશમાં પરમ શસ્ત્રરૂપ છે, સર્વ કોઈ પોતાના પરિપક્વ થએલા પ્રબળ પાપથી પ્રણાશ પામેછે, તેમાં કોઈ પુરૂષતો નિમિત્તમાત્ર છે. તો આ અસુરોએ પોતેજ પોતાના પ્રણાશનાં સાધનો સંપૂર્ણ પણે સંપાદન કર્યાં છે. કોઈ કાળ કે પુરૂષ અદ્ય કાળમાં તેમના વિનાશ માટે નિમિત્તમાત્ર સમીપમાંજ તૈયાર છે. હવે આપણે એમાં યત્ન કરવાનો નથી. પરંતુ તમારેતો તે જીવોના પરલોકમાં કલ્યાણમાટેજ ધ્વંષ કરવી. ભગવાનનું આવું પ્રશાંત પવિત્ર વચન સાંભળીને સર્વે પરમહંસો શાંત ચિત્તવાળા અને સત્વગુણની સમૃદ્ધિએ સંપન્ન થયા. તેપછી પરમહંસો અસુર ગુરૂ રાજાઓના ઉપદ્રવને લીધે થોડા દિવસો અહંમમતાએ રહિત થઈ આશ્રમનાં પ્રસિદ્ધ ચિહ્નો ત્યાગ કરી રંક જનોની પેઠે અલક્ષ્યપણે વિચર્યા.

આવા અવસરમાં યુરોપદેશથકી આવેલા નીતિમાન સમર્થ રાજાના ભગવત્સંકલ્પમૂળક બળથી અસુર ગુરૂ રાજાઓ ક્ષીણ બળ થતાં, ધર્મરક્ષણ માટે અવતરેલા ભગવાનના ધર્મરક્ષણ સંકલ્પના સમુન્મેષનો સમુચિત સમય સમીપમાં આવેલો માનીને, રાજથકી રક્ષણ મળતાં સર્વત્ર સંચરણ સુગમ માનવા લાગ્યા. આ અવસરમાં ભગવત્સંકલ્પબળથી સર્વ રાજાઓને જીતી વશ કરી દિગ્વિજય કરતાં કરતાં રાજકોટ નગરમાં આવેલા રાજ (ગવર્નર) એ પોતાના ઉત્કર્ષમાં ભગવદ્ભક્તોની રક્ષાને હેતુપણે સમજીને ભગવાનનાં દર્શનની ઉત્કંઠાથી દુર્ગપુર દૂત મોકલ્યો. આવેલા દૂતે પ્રણામ કરી પ્રાર્થના કરી કે- હે સ્વામિન્ ! મારા પ્રભુ આપનાં દર્શનની ઉત્કંઠ ધ્વંષા રાખે છે. જો આપને કોઈ કાર્યગૌરવથી અંતરાય ન હોય તો આપ

ત્યાં પધારો અથવા આપની આશા હોય તો તે રાજ અત્ર આવે, એમાં આપ સ્વતંત્ર છો. આવું દૂતનું વચન સાંભળી પ્રસન્ન થએલા ભગવાને કહ્યું કે- રાજનું સ્વસ્તિ થાઓ. અમોજ પ્રભુની પાસે આવીશું, કારણ કે જેમણે અમારા સાધુની ધર્મરક્ષણ માટેની પ્રવૃત્તિ દુર્જનરૂપ કાંટા કાઢી નાંખીને સુગમ કરી આપી છે તેમનું શ્રેય અમારે તેમની પ્રાર્થના વિનાપણ કરવું જ જોઈએ તો કેવળ દર્શનનીજ આકાંક્ષાવાળાનું શ્રેય કરીએ એમાં નવાઈ શી છે ? તો તેવા પ્રભુના નિવાસસ્થાનમાં અમારે આવવું ઉચિતજ છે. આવો સંદેશો લઈ હર્ષથી ગએલા દૂતે પોતાના રાજને ભગવાનનું કૃપાવચન નિવેદન કરતાં પરમ પ્રસન્ન થઈ સત્કારોપયોગી સમસ્ત સામગ્રી તૈયાર કરાવી વાટ જોઈ રહ્યા. ભગવાન રાજનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા ખીજેજ દિવસે પરિમિત મુનિ વિગેરે પરિજનોને સાથે લઈ મેનામાં એસી રાજકોટપુર પધાર્યા. અનુચરના મુખથી ભગવાન આવ્યાની વાર્તા સાંભળતાં રાજ તત્કાળ તંબૂમાંથી બહાર નીકળી રાજમંડળથી વિંટાળને પ્રહર્ષથી આલીને સન્મુખ આવી ભેટ સામગ્રી સમર્પણ કરી, પ્રણામ કરી ભગવાનના કરકમળને પોતાના કરથી પકડીને પોતાના તંબૂમાં લઈ જઈ ઉત્તમ અમૂલ્ય આસનમાં એસારી પરસ્પર સુખપ્રશ્ન કરી ઉચિત વાર્તાલાપ કરી રહ્યા પછી, દર્શન તથા આલાપથી બહુ પ્રસન્ન થઈ નિઃશ્રેયસનો સર્વોત્તમ ઉપાય પુછતાં ભગવાને સલક્ષણ સાંગ ભક્તિના સારાંશનો બોધ આપ્યો. તેપછી રાજ થએલા રાજએ ભગવાનનો દૃઢપણે સમાશ્રય સ્વીકારી બહુ ઉત્સાહથી સપરિપાર તેમનો સર્વોત્તમ આતિથ્ય પૂજનાદિ સત્કાર કર્યો. સત્કાર સ્વીકારવાથી પ્રસન્ન થએલા રાજએ યથાપૂર્વ વળાવ્યા થકા ભગવાન પાછા દુર્ગપુરમાં પધાર્યા. સભામાં રાજકોટપુરનું વૃત્તાંત કહેતાં પરમહંસો બહુ પ્રસન્ન થયા અને નિર્ભય થઈ યથાપૂર્વ સંપ્રદાયને અનુસારે વેષ ધારણ કરી જગતમાં સુખેથી સંચરવા લાગ્યા.

એરીતે હરિજનહિતેચ્છુ શ્રીહરિ દુર્ગપુરમાં રહી ધર્મપ્રતિપક્ષની પ્રશાંતિ કરી અભયાદિ ભક્તજનોને અહર્નિશ અનવધિ આનંદ આપતાથકા સુખેથી રહેતાં એક દિવસ થએલી સંત હરિજનોની મહાસભામાં સ્વયં વિરાજતાં, સૌવીરદેશના સુરસિંહ રાજએ દુર્જનોની નિંદાથી સંશયિત થતાં, શ્રીહરિના

જન્મ કુળ વૃત્ત સંપ્રદાયાદિકની યથાર્થતા જાણવાની ઇચ્છાથી મોકલેલા શીયાણી ગામના નિબંધિત શિવરામ વિપ્ર સભામાં આવી પ્રણામ કરી બેસતાં, શ્રીહરિએ આવવાનું પ્રયોજન પુછતાં પોતાની જ્ઞાસા જણાવતાં તેમની જ્ઞાસાને વિશુદ્ધ જાણીને, પ્રાદુર્ભાવને પ્રારંભીને રામાનંદસ્વામિના સમાગમ સુધીનું પોતાનું સમસ્ત શુદ્ધ ચમત્કારી ચરિત્ર તથા ગુરૂ રામાનંદસ્વામિનું ચરિત્ર તથા ઉદ્ધવસંપ્રદાયને લગતો સમસ્ત સારાંશ સ્પષ્ટપણે કહી સંભળાવ્યો. તેપછી શિવરામવિપ્રે શ્રીહરિએ કહેલો સત્ય સારાંશ યજમાન રાજને કહી સાંભળાવતાં તે રાજ નિઃસંશયિત થઈ પ્રહર્ષ પામી શ્રીહરિનો સમાશ્રય સ્વીકારી પરમાનંદને પામ્યો. આ સુગુણ-સાગર મુરસિંહ રાજની પ્રાર્થનાથી ભગવાન મુનિવાણિપાર્ષદમંડળે સહિત અનુપમ અશ્વઉપર બેસીને તેના મત્સ્યાવ પુરમાં પધાર્યા. તે રાજએ પોતાના સુંદર મંદિરમાંજ નિવાસ કરાવીને સમયોચિત સમસ્ત સેવાપ્રકારથી સેવ્યાથકા ત્યાં વૈદિક ધર્મમર્યાદાનું સ્થાપન તથા જનોમાં પોતાના પ્રતાપનું પ્રખ્યાપન અને ગુપ્તપણે રહેલા અધર્મનો નાશ કરતાથકા એક માસ રહ્યા. તેમાં આવેલો પુષ્પદોલનો ઉત્સવ દેશદેશમાંથી ભકતોને બોલાવીને કર્યો. તથા રાજના ભવનમાં દામોદર ભગવાનની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી. એક દિવસે થએલી સભામાં બ્રહ્મણ્યદેવ ભગવાને બ્રાહ્મણોનું બહુ માહાત્મ્ય કહેવાપૂર્વક તેમની સેવા પૂજ કરવાનું કહીને, રાજને તેની વિશેષપણે આવશ્યકતા કહેતાં રાજના પુછવાથી બ્રાહ્મણોના આરાધનપરાયણ મરૂત્ત આદિક બહુ રાજઓનું ચરિત્ર વર્ણન કર્યું. એરીતે એ ગામમાં ભકતોને દર્શન પૂજન આલાપ ઉપદેશાદિકવડે આનંદ આપીને ત્યાંથી તીર્થયાત્રાની ઇચ્છાથી સિદ્ધપુર પધાર્યા. જેમાં માતાને સાંખ્યનો ઉપદેશ આપનારા ભગવાન કપિલ મહર્ષિનો આશ્રમ છે, જેમાં દેવર્ષિ મહર્ષિએ સદા સેવેલી સરસ્વતી નદી છે, જેમાં પવિત્ર બિંદુસરોવર છે, તેમાં ભગવાને યથાવિધિ સ્નાન કરી વિપ્રોને વિત્ત વસ્ત્રાદિ વિવિધ દાન આપી વિવિધ રસથી જમાડીને, બીજાઓનેપણ દક્ષિણા આપી જમાડીને તૃપ્ત કર્યાં. ચૈત્રી પૂર્ણિમાની રાત્રિએ નદીના તટમાં સુખેથી વિરાજેલા ભગવાનની સમીપે તે ઉત્સવઉપર આવેલા ભક્ત અભક્ત સમસ્ત નરનારીઓ આવીને જ્ઞાસાથી બેસતાં, ભગવાને

તીર્થમાં ગુપ્તપણે રહેલા અધર્મના વિનાશ માટે તીર્થનું માહાત્મ્ય કહેવા પૂર્વક તીર્થમાં વિશેષપણે પાળવાના નિયમોનો ઉપદેશ કર્યો. એરીતે સિદ્ધપુરમાં તીર્થવિધિ પરિપૂર્ણ થતાં ત્યાંથી નીકળી માર્ગમાં મનુષ્યોને આનંદ આપતા થકા વડનગર વિશનગર પધાર્યા. ત્યાં ભાવિક ભકતોએ સેવા પૂજા કર્યા થકા તેમને દર્શન ઉપદેશાદિકથી આનંદ આપવાપૂર્વક ત્યાં રહીને, અઢી માસસુધી હજારો હજાર બ્રાહ્મણોને ચાર પ્રકારનાં અતિસ્વાદુ અન્ન જમાવ્યાં. આપાઢ શુકલદશમીએ થએલી સભામાં વિરાજીને સ્વયં ભગવાને ભકતોને ચાતુર્માસ્યવ્રતની અવશ્ય કર્તવ્યતા કહેવાપૂર્વક તેમાં કરવાનાં વ્રતોના પ્રકારનો સામાન્યપણે ઉપદેશ આપ્યો. તથા ઉદ્ધવસંપ્રદાયનિષ્ઠોને પ્રધાનપણે અધિકારિવિશેષને અનુસારે કરવા યોગ્ય ચાતુર્માસ્યવ્રતના પ્રકારવિશેષોનો ઉપદેશ આપ્યો. તથા ચાતુર્માસ્યવ્રત કરવા અશક્તને માટે કાર્તિક માસમાં ચાંદ્રાયણાદિકમાંથી હરકોઈ વ્રતની અવશ્ય કર્તવ્યતા કહેવા પૂર્વક તે ચાંદ્રાયણાદિ વ્રતોનું સ્વરૂપ, વ્રતના અંગભૂત બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમવિશેષો અને કાર્તિક માસમાં સ્નાનવિધિ વિગેરેનો ઉપદેશ કર્યો. એરીતે બન્ને ગામોમાં ભકતોને દર્શનાદિકથી અલૌકિક સુખ આપીને, ત્યાંથી નીકળીને માર્ગમાં ભકતોના ગામોમાં થોડું થોડું રહીને તેમને પોતાનું અંશ્વર્ય બતાવીને તે અંશ્વર્યના દર્શનથી થએલી ભક્તિના ભારથી ભરપુર ભકતોએ સેવા પૂજા કર્યા થકા અનુક્રમે શ્રીનગર (અમદાવાદ) પધાર્યા.

ભગવાન પધાર્યાની વાર્તા સાંભળતાં પ્રહર્ષ પામેલા શ્રીનગરના સમસ્ત ભાવિક ભકતો તત્કાળ ભેગા થઈ ભેટ સામગ્રીઓ લઈ નગરથી બહાર અર્ધ કોશ દૂર પ્રદેશ સન્મુખ જઈ ભગવાનને પરમ પ્રેમથી પ્રણામ કરી વાજતે ગાજતે ધામધુમીથી પુરમાં પધરાવી નવાવાસમાં ઉતારો કરાવ્યો. દર્શનાદિકથી અત્યાનંદને પામેલા ભકતોએ સપરિપાર શ્રીહરિનું પ્રતિદિન આતિથ્ય કરતાથકા પોતપોતાને ઘેર પધરાવી મહોપચારથી મહાપૂજા કરી. ત્યાં રહીને ભગવાને ભક્તિમાર્ગની પુષ્ટિમાટે સં. ૧૮૬૬ માં જન્માષ્ટમીનો મહોત્સવ કર્યો. એકાદશી દિવસે થએલી મહાસભામાં ભગવાને કૃપાદૃષ્ટિથી કેટલાક ભક્ત અભક્ત સ્ત્રીપુરૂષોને એકદમ કરાવેલી મહાસમાધિ જોઈને કેટલાક લોકોએ વિસ્મય પામી સમાધિને સાચી માની શ્રીહરિનો પ્રતાપ

જાણ્યો. જે કેટલાક વિદ્વાન્ વિપ્રો હતા તેતો ‘આ સ્વામિનારાયણનું ઐન્દ્ર-
જાલિક તુત છે’ એમ માનીને તેની પ્રથમ નિંદા કરતાં પાછળથી સમાધિની
પૂર્ણ પરીક્ષા કરતાં તેને સાચી માની, સમાધિમાંથી બહાર આવેલાને સમા-
ધિમાં તેઓએ જોએલું ઐશ્વર્ય પુછતાં તેમની આશ્ચર્યકારી યથાર્થ વાણી
સાંભળતાં સમાધિની સત્યતાનો નિશ્ચય કરી ‘આ પરાત્પર સર્વેશ્વરજ છે’
એવો શ્રીહરિનો દૃઢ નિશ્ચય કરી તેમનેવિષે તુરત ભક્તિનો ઉદય થતાં
પ્રણામ કરી સમાશ્રય કરી, પ્રથમ અજ્ઞાતથી થએલા સર્વ મહાપ-
રાધીને સંભારીને પશ્ચાતાપ કરી ભગવાનની ક્ષમા માગતાં તેમણે અનુગ્રહ
કરતાં, પ્રત્યક્ષ પ્રભુની પ્રાપ્તિથી પોતાને ભવદાવાનળથી મુક્ત થયા માની
કૃતકૃત્ય થઈ શ્રીહરિની પરમેશ્વરપણે સ્તુતિ પ્રાર્થના કરી પરમ સંતોષે
સંપન્ન થઈ ગયા. પ્રત્યક્ષ ભગવાનના દૃઢાશ્રયથી કૃતાર્થ માની વૈદિક
કર્મકલેશનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છતા તે વિપ્રોને શ્રીહરિએ જ્યાંસુધી
શરીરનું ભાન હોય ત્યાંસુધી જ્ઞાનિઓનેપણ વર્ણાશ્રમધર્મનો નહિ ત્યાગ
કરવાનો સહેતુક ઉપદેશ કર્યો. શ્રીનગરમાં આવો ભગવાનનો પ્રતાપ
પ્રત્યક્ષ પેખીને ઘણા લોકોએ સમાશ્રય કર્યો. એરીતે ત્યાં દર્શન ઉપદેશ-
દિક્થી અનવધિ આનંદ આપતા થકા પ્રબોધની ઉત્સવસુધી રહીને ત્યાંના
ભકતોએ યથાપૂર્વ વળાવ્યા થકા ત્યાંથી નીકળી ભગવાને વિનિધ વૃક્ષવૃંદ
અને સરોવર વિગેરેથી મનોહર એવા જેતલપુરમાં પધારી વડવૃક્ષોથી
વિરાજમાન સરોવરને કાંઠે ઉતારો કર્યો. ત્યાંના ભકતોએ યથોચિત સેવા
કર્યાથકા ત્યાં રહીને બહુ સામગ્રી ભેગી કરાવી પૂર્ણ દક્ષિણાવાળો વિધણ્યાગ
તથા રૂદ્રયાગ કરાવ્યો. એક દિવસે પુષ્પમય વાટિકામાં વડવૃક્ષમાં બાંધેલા
હિંદોળામાં ભગવાનને વિરાજમાન કરી પૂજા કરી ચારે આળુ સર્વ ભકતો
વિદ્રાધને બેઠા. આવા અવસરમાં ત્યાં શક્તિના ઉપાસક દુરાચારી વામ-
માર્ગીઓ આવીને પોતે માનેલા કૌલમતનો અનુવાદ કરતાં ભગવાને તેનું
સચ્છાત્મોનાં પ્રમાણોનો ઉપન્યાસપૂર્વક બહુધા ખંડન કર્યું. તેને નહિ સહન
કરીને તે સર્વેનો અગ્રેસર પાપમૂર્તિ કીચક નામના વિપ્રે ‘વેદનું તાત્પર્ય
હિંસાગર્ભિત યાગમાં છે’ એમ બહુ વિવાદ કરતાં ભગવાને ‘વેદનું તાત્પર્ય
હિંસાગર્ભિત યાગમાં નથી’ એમ સપ્રમાણ સચુક્તિ નિરૂપણ કરવાપૂર્વક

હિંસામાં મહાદોષો દર્શાવ્યા અને હિંસાગર્ભિત યાગની પાપી પ્રવૃત્તિનું મૂળ નિરૂપણ કરતાં વિશ્વજીત નામના ઇન્દ્રનું આખ્યાન કહી સંભળાવ્યું. એરીતે સચ્ચાસ્ત્રનિષિદ્ધ એવાપણ મદિરા માંસાદિ સેવનને ધર્મકોટીમાં માનીને અજ્ઞાની લોકોને નરકયોનિમાં નાંખતા, સર્વત્ર ભમતા, ધર્મનોજ ધ્વંસ કરનારા જે વામીઓ હતા તેમની પાપી પ્રવૃત્તિને વંટોળીયો જેમ આકડાના તુળને અનાયાસથી ઉરાડી મુકે એમ પોતાના ઉપદેશ પ્રતાપથી તત્કાળ ટાળી નાંખીને વૈદિક ધર્મની પ્રતિષ્ઠા કરી.

એ રીતે ત્યાંના ભકતોને અનેક રીતે આનંદ આપી ત્યાં આવેલા ડલાણના ભકતોની પ્રાર્થનાથી ત્યાં પધાર્યા. ત્યાં રહીને ભગવાને ત્યાંના લાવિક ભકતો અને બીજા બહુ દેશદેશમાંથી આવેલા ભકતોને દર્શન પૂજન ઉપદેશાદિકવડે પ્રતિદિન આનંદ આપતાથકા, બહુ ઉપયોગી સામગ્રી તૈયાર કરાવી એક મોટો વિષ્ણુયાગ આરંભ્યો. આ યાગમાં બહુવિધ ભક્ષ્ય ભોજ્યાદિ ઉત્તમ ભોજનોવડે તૃપ્ત કરેલા અને ઇચ્છાચક્રીપણ અધિક આપેલી દક્ષિણાથી સંતોષ પામેલા અસંખ્યાત બ્રાહ્મણોનો જયઘોષધ્વનિ સર્વ દિશામાં પ્રસર્યો હતો. કોઈપણ યાચક નિરાશ થઈને પાછો ગયો ન હતો. એ રીતે મહાયજ્ઞ સંપૂર્ણ નિર્વિઘ્ન પ્રવર્તતાં ડેટલાક આસુરીવૃત્તિવાળા વિત્રો ભગવાનનું ઐશ્વર્ય નહિ જાણતા હોવાથી તેમાં વિઘ્ન કરવાનો વિનિશ્ચય કરી યાગોપયોગી ઘૃતાદિ સામગ્રીને અસ્થાનમાં વિનિયોગ કરી વ્યય કરતાં અલ્પ વારમાં ધાન્યશાળા, ઘૃતાદિરસશાળા અને પાકશાળા ખાલીખટ કરી દીધી. આ વાત સાંભળતાં ભગવાને તે બ્રાહ્મણોનું હૃદયકૌટિલ્ય જાણ્યું છે તથાપિ તેમના નિઘ્રહમાં નહિ પ્રવર્તતાં, તેમના અજ્ઞાનને હરીનેજ તેમની ઉપર અનુગ્રહ કરવા સંકલ્પ કર્યો કે તત્કાળજ જે જે શાળાઓ ખાલી હતી તે સંપૂર્ણ ભરાઈ ગઈ અને ઘૃતાદિ સામગ્રીથી ભરેલાં ઘણાં ગાડાં પણ દેખાયાં. તે પછી તે બધા બ્રાહ્મણો ભગવાનનું અદ્ભુત ઐશ્વર્ય દેખીને અત્યંત ત્રાસ પામી ભગવાનને શરણે જતાં વિજ્ઞાનને પામ્યા. એ રીતે અભૂતપૂર્વ, રાજાદિ સમસ્ત જનોને મહાવિસ્મય કરનારો મહાયજ્ઞ સંવત્ ૧૮૬૬ ના પોષ શુકલ પૂર્ણિમાએ પરિપૂર્ણ કર્યો. એક દિવસે થયેલી સભામાં સર્વ કોઈ યથોચિત બેસી ગયા પછી નાગડકાના મુરાલજી રાજાઓનું શ્રેષ્ઠ

કર્તવ્ય પુછતાં ભગવાને બ્રાહ્મણોનું બહુ માહાત્મ્ય કહેવાપૂર્વક તેમની સેવા પૂજા માનના કરવાની કહી. એ રીતે ત્યાંના તથા ગુજરાતપ્રાંતના ભકતોને આનંદ આપતા થકા તેમણે પૂજ્યા થકા ત્યાં એક માસ રહીને ત્યાંથી ચરોત્તર કાનમ દેશનાં ગામોમાં રહેતા રહેતા ત્યાંના ભકતોને દર્શન સેવા સમાગમાદિક આપતા આપતા ત્યાં ત્યાં ઉપદેશ તથા વિધ્યુચાગ ભાગવતપુરશ્ચર્યાદિકના આચરણથી સદ્ધર્મની પ્રતિષ્ઠા કરતાથકા મહી નર્મદા નદી ઉતરી સંવત્ ૧૮૬૬ ના વૈશાખ શુકલ દ્વિતીયાએ ભકતોની બહુ દિવસની પ્રાર્થનાથી સુરત પધાર્યા. ભગવાનને પુરમાં પધારતા સાંભળી અરદેસર લાલચંદ્ર આદિક ભકતો હર્ષપ્રકર્ષથી ભેગા થઈ વિવિધ વિચિત્ર વાહનો લઈ ગીત વાણંત્રો સાથે સન્મુખ જઈ, શ્રીહરિને દર્શન પ્રણામ કરી તેમણે સત્કાર કર્યા થકા વાજતે ગાજતે ધામધુમીથી પુરમાં પધરાવી લાલકૃષ્ણની વિશાળ વાડીમાં રમણીય વિશાળ હવેલીમાં ઉતારો કરાવી સપરિવાર શ્રીહરિનું આદરથી આતિથ્ય કરી, પોતપોતાને ઘેર ઉત્સાહથી પધરાવી મહોપચારોથી મહાપૂજા કરી પરમાનંદ પામ્યા. એક દિવસે થએલી સભામાં પોતાના અનન્ય ભકતોને ભક્તિના ભેદો વર્ણવવાપૂર્વક ભક્તભક્તિનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં સકામ ભક્તિની અપેક્ષાએ નિષ્કામ ભક્તિની અત્યુત્તમતા વર્ણવવાપૂર્વક નિષ્કામભક્તિ અને તેવા ભકતોનો વિસ્તારથી અદ્ભુત મહિમા વર્ણવીને પોતાવિષે ભક્તિનિષ્ઠાની દૃઢતા કરાવી. એ રીતે એકાંતિક ધર્મમય પ્રશ્નોત્તરથી ભાવિક ભકતોને આત્યંતિક આનંદ આપતા થકા તે નગરમાં સાત દિવસ રહ્યા.

આવા અવસરમાં સુરતથી બહુ દૂર નહિ વર્તતા એવા ધર્મપુરમાં સર્વ પ્રજાને પુત્રનીપેઠે પાલન કરતી, રાજનીતિથી રાજ્યભારને ચલાવતી, ગુણેકરીને દેવહૂતિને સમાન, સાધુથકી શ્રીહરિના દિવ્ય ગુણચરિત્ર સાંભળીને તેમને વિષે પરમ ભક્તિને પામેલી, રાજ્ય કરતાં થકાં પણ સર્વમાંથી મન ઉખાડીને ભગવદ્ધ્યાનપરાયણ એવી કુશળા નામની કોઈ વિધવા રાણી હતી. આ રાણી ભગવાનના ચરણકમળનાં દર્શન તથા સેવામાં સમુત્કંઠાથી પ્રાર્થનાનો સંદેશો લઈ જનાર કોઈ યુદ્ધિમાન્ અંતરંગ દૂત ભગવાનસમીપે સુરત મોકલતાં, દૂતમુખથી રાણીની

પોતાવિષે પરા ભક્તિ અને મહામુમુક્ષા જાણીને તેનો મનોરથ પૂરવા આદરથી સપરિવાર ધર્મપુર પ્રત્યે પધાર્યા. ભગવાન પધારશે એવા સમાચાર સાંભળી, રાણી બહુ હર્ષ પામી પુરને વાળી ચંદનજળ છાંટી તોરણાદિકથી સમલંકૃત કરી, ભૂત્યવર્ગને ભગવાન સન્મુખ જવાના મંગળ માટે તેને છત્ર ચામરાદિ સેવામાં સમુચિત વેષ ધારી તુરત તૈયાર થવાની આજ્ઞા આપી. અમાત્યાદિ પ્રધાનપુરૂષો તથા પુરપુરૂષોને સાથે લઈ પુત્રને પણ આગળ કરી વિવિધ વિચિત્ર વાહનો તથા ગીતવાજા સાથે લઈ, પોતે મેનામાં એસી નગરની સમીપે જઈ મુનિમંડળ સાથે પધારેલા ઇષ્ટદેવ ભગવાનને દૂરથી દેખીને, મેનામાંથી એકદમ ઉતરી હર્ષવેગથી પગે કરી કેટલાંક પગલાં સન્મુખ ચાલીને ભગવાનના ચરણારવિંદમાં પ્રણામ કરી, ભક્તિરસથી ભીની ચિત્તવૃત્તિ, વિનયમધુર મૃદુળ વાણી અને ઉચિત તપને લીધે પ્રશાંત એવી આકૃતિથી અનન્યદુર્લભ ભગવાનની પરમ પ્રસાદપાત્રતા પામીને, પ્રથમથીજ અંબાડી આદિકથી અલંકૃત કરેલા ગજેન્દ્રઉપર ભગવાનને વિરાજમાન કરી, પોતે પાછળ રહીને માંગલિક ગીત ગવરાવાની સાથે વિવિધ વાજાંત્ર બજાવરાવતાં થકાં મહા રાજમાર્ગથી રાજમહેલને પામી તેમાં ભગવાનનો ઉતારો કરાવી, ભગવાન દિવ્યસિંહાસનમાં વિરાજમાન થતાં અને મુનિમંડળ આદિક એસી જતાં પરિજનોને રોકી રાખીને, મંત્રિમંડળની સાથે શ્રીહરિના ચરણકમળ સમીપે જઈને વિવિધ રાજ્યપચારથી મહાપૂજા કરી, સપરિવાર તેમનું યથોચિત ઉત્તમ આતિથ્ય કરી પોતાનું રાજ્યાદિ સર્વસ્વ સમર્પણ કરી પોતાના આત્માને પૂર્ણમનોરથ માનીને, તે દિવસને સમારંભીને શ્રીહરિના ચરણસરોજના સેવારસને મુક્તિરસથી નહિ ન્યૂન માનીને પરમાનંદ પામ્યાં. ભગવાને તે ભક્તરાજ રાણીની જાણાસા થતાં યથાસમય સામાન્ય વિશેષ ધર્મોનો ઉપદેશ આપ્યો. એ રીતે ધર્મમય પ્રશ્નોત્તરથી તથા દર્શન સંલાપાદિકથી સર્વને સમધિક આનંદ આપતા થકા સુખેથી રહ્યા. પોતાને પાંચ દિવસ રહીને જવાની ઇચ્છા હતી પરંતુ રાણીની અતિ પ્રાર્થનાથી એક માસ રહ્યા. એ રીતે ભક્તવશ્ય ભગવાન કુશળા રાણીને પૂર્ણ સંતોષ પમાડી, અભયરાજને આપેલું વરદાન સ્મરણમાં લાવી મુનિઓને ઓધ આપવા

દેશદેશમાં મોકલી, પોતે રાણીએ યથાપૂર્વ ધામધુમીથી વળાવ્યા થકા
લાંથી નીકળીને તાપી રેવા સાબ્રમતી નદી ઉતરી લાલદેશને વટીને દુર્ગ-
પુરને પામ્યા. અલયાદિક અનન્યલકતો સામા આવેલા પ્રાણનેજ જેમ
એમ પધારેલા ભગવાનને પ્રહર્ષથી પામીને અપાર આનંદપૂરમાં નિમગ્ન
થઈ તેમના ચરણકમળને પ્રણામ કરી બહુ દિવસના વિયોગતાપે રહિત
થઈ ગયા. ભગવાન પણ પોતાના એકાંતિક આત્યંતિક લકતોના સંસ્લેષથી
પૂર્ણકામ થયા. ભગવાન સ્ત્રી પુત્ર પુત્રી વિગેરે પરિવારે સહિત અલય
રાજા વિગેરે લકતોત્તમોએ સમયોચિત યથોચિત સેવા કર્યા થકા પરમહંસ
મંડળથી વિંટાઈને મુમુક્ષુ મનુષ્યોને પોતાના વચનામૃતથી સમુજ્જવન
કરતા થકા તે પુરમાં પોતાના દિવ્ય અક્ષર લવનમાં સુખેથી રહ્યા.

એ રીતે દુર્ગપુરના અને દેશાંતરના પોતાના ભક્ત નરનારીઓને આનંદ
આપતાં શ્રીહરિને આઠ વર્ષ વીતિ ગયા પછી, જેના સમસ્ત મનોરથો
સંપૂર્ણ થયા છે એવા અલયરાજા વૃદ્ધ થતાં ભગવાનના પ્રસાદથી લયારૂપદ
પ્રાકૃત પદને ઉલ્લંઘીને અપ્રાકૃત અલય પરમ અક્ષરપદને પામ્યા. તેમના
ગુણથી ઉત્તમ ઉત્તમ નામના પુત્ર પિતાની આજ્ઞાને અનુવર્તીને પરમપ્રેમથી
સમસ્ત રાજ્યભાર ભગવાનને આધીન કરીને દાસનીપેઠે પરિચર્યા આચરતાં
ભગવાનના વિશેષપણે પ્રસાદપાત્ર થયા. તેમની જયા લલિતા ભગિનીઓ
બ્રાતાનો ભગવત્સેવામાં પિતા થકી પણ અધિક આદરલાવ લાળીને બમણા
આનંદપૂરમાં આવી જઈ પોતે તેતે સમયમાં સમુચિત એવી જળ ભરી
લાવવું મંદિરમાં વાળવું લીંપવું આદિક પરિચર્યાથી આત્માને કૃતાર્થ કરવા
લાગી. સકુટુંબ ઉત્તમ રાજાની ઉત્તમ શ્રદ્ધા ભક્તિ અને ધર્મનિષ્ઠા જોઈને
બહુ પ્રસન્ન થઈ ભગવાને તેમને પ્રતિદિન પૂજવા વાસ્તે કૃષ્ણની મૂર્તિ અને
પોતાની વાણિવેષની મૂર્તિ આપી. તેમાં સર્વની અપેક્ષાએ લલિતાના દંભ-
વર્ણત ભક્તિપ્રકર્ષથી પ્રસન્ન થઈ તેમની પ્રાર્થનાને અનુસારે મૂર્તિમાં
પ્રત્યક્ષ પ્રાદુર્ભાવ પામી તેણીએ કરેલી પૂજા સાક્ષાત્ સ્વીકારવાનો અનુચ્છ
કર્યો. બીજાઓ પણ થોડા દિવસમાં નિર્વાસનિક થતાં લલિતાના જેવોજ
અનુચ્છ પામ્યા. તેમની ભક્તિને વશ થઈ તેમના ઘરને પોતાનુંજ માનીને
રહેતાં, એક દિવસે ઉત્તમ રાજા પ્રથમ પિતાએ ભગવાનની પ્રસન્નતા માટે

જે જે શ્રીકૃષ્ણોત્સવો કરાવ્યા હતા તે સર્વને નહિ ન્યૂનપણે કરવા પ્રવર્તતાં, ભક્તરાજ જ્યાં લલિતા બેનો પાસે જઈ તેમને ઉત્સવોમાં પાકાદિ કાર્યનો સમસ્ત ભાર સ્વીકારવાનું કહેતાં તેમણે ઉત્સાહથી અનુમોદન આપતાં, ભગવાન પાસે ઉત્સવો કરવાની આજ્ઞા લેવા આવતાં ભગવાને શુકલ પક્ષમાં આવતા ઉત્સવોમાં જયાનું અને કૃષ્ણપક્ષના ઉત્સવોમાં લલિતાનું મુખ્યપાત્રું વિભાગ કરી વ્યવસ્થા કરી આપતાં, જયાના ભાગમાં આવેલો વિજયાદશમીનો મહોત્સવ કર્યો. તે પછી એક દિવસે ઉત્તમ રાજ અન્નકૂટોત્સવની અનુજ્ઞા લેવા ભગવાન પાસે જઈ પ્રણામ કરી પુછવાની વાટ બેઈ રહેતાં ભગવાને પુછ્યું એટલે બોલ્યા કે-હે ભગવન! અમોએ આત્મા આત્મીય સર્વસ્વ આપના ચરણકમળમાં અર્પણ કર્યું છે એટલે હવે અમારે બીજું શું ઇચ્છવાનું હોય? નજ હોય. તથાપિ આપના ચરણારવિંદની સેવાલક્ષ્મીજ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામે એમ ઇચ્છીએ છીએ. જેમ તે તે મહોત્સવોમાં તાતપાદના સમયમાં સેવારસનો અવસર આપી અનુચ્છ કરતા હતા તેમ હમણાં પણ દાસજનની ઉપર પરમ પ્રીતિથી તે સેવારસનો અવસર આપો. અન્નકૂટોત્સવનો સમય હવે નજીકમાંજ આવેછે તો એ સમય વૈભવને અનુસારે મહોત્સવ કરીને સર્વ જનોને આનંદદાયક કરવાનો છે, તે ઉત્સવપ્રસંગથી અમો આપના ચરણની સમુચિત સેવાના અવસરને પામીને કૃતાર્થ થઈ જઈએ. આ લવન ખજાના ક્ષેત્રાદિક જે કાંઈ છે તે સર્વસ્વ આપનું જ છે, તેનો ઉચિત ઉપભોગ કરવામાં કે વ્યય કરવામાં અમો આપનેજ આધીન છીએ, તો આ અન્નકૂટોત્સવ વિસ્તારથી કરવા આપની આજ્ઞા પામવા અમો અત્યંત તરપા છીએ. એ રીતે પ્રાર્થના કરતા ઉત્તમ રાજનો અસાધારણ પ્રેમરસ લક્ષમાં લઈ તેમની ઉપર અતિ પ્રસન્ન થઈ ‘તથાસ્તુ’ એમ ભગવાને કહ્યું. ઉત્તમ રાજએ પરિપૂર્ણ મનોરથ થતાં તત્કાળ જ્યાં લલિતા બેનો પાસે જઈ વાત નિવેદન કરી. ભગવાનની સેવા એજ એક જીવિત જેમને છે એવાં તે બન્ને બેનો મનમાં હર્ષથી પ્રકુલિત થઈ બોલ્યાં કે-તમોએ સંકલ્પ કર્યો તે અત્યંત યુક્ત છે, કેમકે અત્યારે પિતાજી વર્તમાન નથી તથાપિ તમારા આ ઉત્તમોત્તમ વૃત્તથી વર્તમાનજ છે એમ ભગવાન તથા બીજા

અધા લોકો માને છે. અમો ભગવત્સેવામાં સમુત્કંઠાવાળાં હતાં તે આ સેવાના અવસર લાભથી અધિક આનંદ પામ્યાં છીએ. તો હવે ઉપયોગી સમય સામગ્રી મંગાવી લેગી કરો. અમારે ઉચિત સેવાપ્રસંગમાં અમો વિશેષપણે પ્રેમથી પ્રયત્ન કરીશું. આ પ્રકારે પ્રોત્સાહન આપવાથી ઉત્તમ રાત્ર અત્યંત રાજ થયા. ભગવાનેતો ઉત્તમ રાત્રના આદરને માન આપતા થકા અન્નકૂટમહોત્સવની સેવામાટે નાના દિગંતમાં રહેલા પોતાના સમસ્ત સમાશ્રિતોને મંગળપત્રિકાઓ લખીને બોલાવ્યા. દેશદેશમાં ઉપદેશકર્મમાં વળગેલા સાધુ બ્રહ્મચારીઓને પણ પાછું આવવાની આજ્ઞા આપતાં આજ્ઞાને અનુસારે સદુપદેશથી જગન્મંડળને સમુજ્જવન કરનારું સર્વ મુનિમંડળ સમયઉપર આવી પહોંચ્યું. જેમના યોગરદમ ઉન્મર્યાદિત ઉભરાઈ જતા પ્રેમરસથી પરિપૂર્ણ આશયમાં ભગવાનના પ્રકુક્ષિત ચરણ કમળનો નિરંતર લક્ષ થાય છે એવા સ્ત્રી પુરૂષ સમસ્ત હરિભક્તો દેશદેશમાંથી આવ્યા. દુર્ગનગરમાં દેશદેશમાંથી આવતા જનોનો સમાજ જેમ જેમ ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક સાગરના ઉન્મર્યાદિત ઉભરાએલા તરંગની પેઠે અભિવૃદ્ધિ પામતો જાય તેમ તેમ ઉત્તમ રાત્રના ચિત્તમાં આનંદલહરીનો તરંગ અભિવૃદ્ધિ પામતો જાય, કેમકે પોતે ‘ભક્તજનોનું જે સમારાધન છે એજ ભગવાનનું વિશેષપણે પરિતોષણ છે’ એમ જાણે છે. આ રાત્રએ આવતા ભક્તો માટે યથાવિભાગ અનુકૂળ ઉતારા આસ્તરણ આદિક પ્રથમથી તૈયાર કરી રાખ્યું હતું. આશ્વિન કૃષ્ણપક્ષની ત્રયોદશીને આરંભીને કાર્તિક શુકલ પડવાપર્યંત પ્રવર્તનારા ઉત્સવોમાં જે જે સમયે જે જે ભગવત્પૂજેપયોગી ઉપકરણો જોઈએ તે સર્વ પણ સંભારતાં તરતજ પાસેજ હોય એમ તૈયાર કરી રાખ્યું હતું. તથા ભગવત્સેવા માટે આવેલાઓના સંતર્પણમાં અપેક્ષિત અન્ન રસ વિગેરે જોઈએ તે તમામ અવધિ વિનાનું તૈયાર રાખ્યું હતું. ભગવાનેતો ઉત્તમ રાત્રનું પોતાની પરિચર્યાનું પ્રોત્સાહપૂર અધિક અધિક ઉભરાતું જોઈને ‘આતો ગુણોએ કરીને પિતા થકી પણ અતિ અધિક છે’ એમ વારે વારે પ્રેમપરિપૂર્ણ હૃદયથી તેમનાજ શ્રેયનું ચિંતવન કરતા થકા, પોતાના ચરણારવિંદની સેવામાટે નાના દેશોમાંથી આવેલા ધર્મકનિષ્ઠ ભક્તોના મન નયનને આનંદ આપત,

થકા, પોતાના પાદપદ્મમાં લમરની પેઠે આસક્ત મનવાળા મુનિમંડળના હૃદયકમળને પ્રકુલિત કરતા થકા, મહોત્સવવિધિનો સમારંભ કરાવે લાગ્યા. આ અવસરમાં લગવાન લકતોને અનન્ય મનથી ધ્યાન ધરતાં પ્રત્યક્ષ લાવને પામેલા પરાત્પર પરમાનંદમય પરમાશ્ચર્યમય કોઈ પણ દિવ્ય પારમેશ્વર રૂપથી દેખાયા હતા. સર્વ કોઈ લકતો લગવાનનું પરમાનંદમય દિવ્ય રૂપને સાક્ષાત્ કરીને પ્રકૃતિથી પરપણે વર્તતા હોય એમ સર્વોત્કૃષ્ટ મુખસાગરમાં સંમગ્ન થઈ ગયા. દીપોત્સવ દિવસે લગવાન મંગળસ્નાન કરી દિવ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણ ધારણ કરી, સભામાં ભેગા થએલા લક્તસમાજને આનંદ આપવા સિંહાસનમાં વિરાજમાન થયા પછી સર્વે લકતો અનુક્રમે પરમ પ્રેમથી લગવાનના ચરણકમળની પૂજા કરવા તેમની પાસે જઈ દેશ દેશમાંથી આણેલી અપૂર્વ ભારે ભેટો તથા અમૂલ્ય વિવિધ વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે અર્પણ કરી, સમગ્ર કલિમળને પ્રક્ષાલન કરનારા ચરણકમળને નમ્ર મસ્તકે સ્પર્શ કરી, કૃતાર્થ થઈ, યથાવિભાગ પોતા પોતાના સ્થાનમાં પાછા બેસી ગયા. લગવાન પણ લકતોએ અર્પેલી ભેટ સામગ્રીમાંથી તેમનો અસાધારણ અમૂલ્ય એક અમૂર્ત લાવજ પરમ પ્રીતિથી અંગીકાર કરી, બીજું જે પુંજરૂપ મુવર્ણ રત્ન વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે મૂર્ત પોતા પાસે અનવધિ પડયું હતું તે સમસ્ત તરતજ બ્રાહ્મણો ભિક્ષુકોને આપી દઈને, પોતે તો યથાપૂર્વ આત્મારામ આત્મકામ હોઈને પરમ મુખને પામ્યા. પરમહંસોએ પણ અતિશય સ્નેહથી પૂજા સ્તુતિ કરતાં તેમની ઉપર અત્યંત પ્રસન્ન થયા. લગવાનનો આવો સ્વભાવ લક્ષમાં લઈ સર્વે લકતો ‘લગવાનને લક્તિજ એક સહજ પ્રિય છે’ એમ નિશ્ચય કરી ‘લક્તિથી લગવાનને પ્રસન્ન કરવા’ એમ માનવા લાગ્યા. તેપછી લગવાન મધ્યાહ્ને મુનિમંડળાદિ સમસ્ત લકતો સાથે ઉન્મત્તગંગામાં સ્નાન જળક્રીડા કરી આવ્યા. સાંજે સર્વ દિશાઓના અંધકારને હરનારા આરે બાળુ પ્રસરેલા અગણિત દીપોના પ્રકાશથી તે સમય કોઈએ પૂર્વે નહિ અનુભવેલો અધિક આનંદ આપનારો થયો હતો. પડવાને દિવસે બહુ ઉત્સાહથી અન્નકૂટોત્સવ પ્રવર્તતાં લલિતાએ પ્રથમથી પાકકુશળ રસોયાપાસે પોતાની દેખરેખીથી બનાવી રાખેલી, તે ઉત્સવમાં ઉચિત, અમૃતરસનેપણુ તિરસ્કાર કરનારી,

છ રસથી પરિપૂર્ણ વિવિધ વિચિત્ર લક્ષ્ય ભોજ્યાદિ સમય સામગ્રી તૈયાર કરાવી હતી. જે પાકનો રસ જે રસને પામીને આત્મજ્ઞ તત્ત્વદર્શી બીજા કશાને ઇચ્છેજ નહિ; જે રસને પામીને કોઈ અનવધિ આનંદને પામેછે એવા રસમૂર્તિ ભગવાનને પણ રસમાટે થયો હતો. સમય થતાં ગોવર્ધનની યથાવિધિ પૂજા કરાવી સર્વાન્તર્યામી સર્વકર્મસમારાધ્ય શ્રીવાસુદેવનારાયણની સમીપે વર્ણિકારા રમણીય રચનાપૂર્વક સમય પટ્ટરસપરિપૂર્ણ પાકવર્ગ નિવેદન કરાવી આરતી સુધીના અધા મહોપચારથી તે મહોત્સવ પ્રવર્તતાં, ભગવાનની આજ્ઞાથી લલિતાએ પોતાને પ્રતિદિન પૂજ્ય પ્રતિમાની આગળ અન્નકૂટની રચના કરી ભગવાનને પ્રત્યક્ષ જમવાની પ્રાર્થના કરતાં, તેમની ભક્તિપરવશ થઈ પ્રતિમામર્યાદા મુકી દઈ પ્રતિમામાંજ પોતાના દિવ્ય અદ્ભુત રૂપથી પ્રત્યક્ષ થઈ ભોજનાદિ ઉપચારો અંગીકાર કરી લલિતા વિગેરે વનિતાવર્ગને પરમાનંદ પમાડ્યો. યથાવિધિ અન્નકૂટોત્સવ પરિપૂર્ણ થતાં પ્રસાદભૂત વિવિધ મધુર ભોજ્ય પદાર્થોથી સર્વ પરમહંસોને પોતેજ પિરસવાની લીલા કરવા પૂર્વક પુષ્કળ જમાડીને, પછી ઉત્તમાદિ નૃપતિમંડળને પણ સ્વયં પિરસવાપૂર્વક સહાસ સાનંદ બહુ જમાડીને, લલિતા વિગેરે ભક્ત સ્ત્રીવર્ગને પ્રસાદી જમવાની તથા બીજા અધા બાહ્ય સમાજનેપણ જમાડવાની આજ્ઞા આપી, પોતે સ્વસ્થાનમાં આવી સ્વયં પાક કરી જમ્યા.

એ રીતે અભૂતપૂર્વ આનંદદાયક અન્નકૂટ મહોત્સવથી અનન્ય ભક્તોને અપરિમિત આનંદ આપ્યા પછી, રાત્રિએ થયેલી મહાસભામાં વિરાજીને સ્વયં ભગવાને સત્સંગીઓ ઉપર સ્વયં કૃપા કરી, સત્સંગ મોક્ષમાં ગુપ્ત હેતુ હોવાથી અને આશ્રિતોની સત્સંગિસંજ્ઞાથી પ્રસિદ્ધિ હોવાથી સત્સંગપદની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત કહેતાં સત્સંગદર્શ અને સંગશબ્દાર્થ કહીને, તેનો જેને સંબંધ હોય તેને સત્સંગી કહીને સત્સંગદીપનો પ્રકાશ કર્યો. વળી ઉત્તમ રાજા પ્રબોધનીનો ઉત્સવ કરાવા ઉત્સાહવાળા થઈ ભગવાનની પ્રાર્થના કરતાં તેમણે તેમનો મનોરથ પૂર્ણ કરવા મુનિમંડળ અને દેશાંતરના હરિજનમંડળને પ્રબોધની સુધી દુર્ગપુરમાંજ રહેવાની આજ્ઞા કરી. સ્વયં ભગવાન ભક્તોની ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિની દૃઢતા થવા માટે પ્રતિદિન ભક્તસભામાં વિરાજીને બહુ ઉપયોગી બાબતોનો ઉપદેશ કરતાં, કોઈ દિ-

વસે ધર્મરક્ષાના ઉપાયો, તો કોઈ દિવસે સ્પર્શસ્પર્શવિવેક, તો કોઈ દિવસે ધર્મસિદ્ધિના ઉપાયો, તો કોઈ દિવસે ત્યાગીઓમાટે નિષ્કામશુદ્ધિનો વિધિ, તો કોઈ દિવસે ત્યાગીઓનો આહ્નિકવિધિ, તો કોઈ દિવસે શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપાદ્વૈતજ્ઞાન, તો કોઈ દિવસે મંત્રજપવિધિનો સવિસ્તર સચુક્તિ ઉપદેશ આપતા થકા, પ્રબોધની એકાદશીના ઉત્સવમાં એકાદશીનું માહાત્મ્ય સવિસ્તર વર્ણવતાં પ્રબોધનીનું શ્રેષ્ઠપાત્રું કહીને, તે વ્રતની અવશ્ય કર્તવ્યતા કહેતાં તેનો નિર્ણયવિધિ વ્રતવિધિ પૂજવિધિ જાગરણવિધિ ઉદ્યાપનવિધિ પારણાવિધિ દાનવિધિ વિગેરે ઉપયોગી અર્થો વર્ણવીને, પોતેપણુ યથાવિધિ વ્રત કરીને જ્યાં પાસે તેનો સમય વિધિ કરાવીને, દ્વાદશીએ ત્યાગી ગૃહી સર્વ ભક્તોને અન્નકૂટની પેઠેજ સ્વયં વિવિધ પકવાન પિરસીને પારણાવિધિ પરિપૂર્ણ કરી જ્યાંને મહા આનંદ આપ્યો. એજ દિવસે સાંજે સભામાં રાત્રીઓને નીતિજ્ઞાનમાટે વિદુરનીતિનું વિશેષપણુ ગ્રહણ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો. ત્રયોદશીથી પૂર્ણિમાપર્યંત ત્રણ દિવસ પ્રયાગજીત પુરાણી પાસે પંચમસ્કંધની કથા કરાવી. એ રીતે અઢાર દિવસ પોતાના અનન્ય ભક્તોને દર્શન પૂજન આલાપ ઉપદેશ દિવ્ય ઐશ્વર્યપ્રદર્શન વિગેરેથી પરમાનંદ પમાડી, પૂર્ણિમાએ મહોત્સવ કરી મુનિવિગેરે ભક્તોને સ્વસ્વદેશમાં જવાની આજ્ઞા આપતાં તે ભક્તોના પુછવાથી બ્રહ્મધામનું સ્વરૂપ વર્ણન કરી, પ્રયાણ સમયે ભગવાનની સ્તુતિ પ્રાર્થના કરી દેશદેશમાં ગયા પછી સ્વસ્થચિત્તે થઈ, જ્યાં લલિતા આદિક ભક્તોની નિરવધિ નિરૂપાધિ શ્રદ્ધા ભક્તિની સભામાં પ્રશંસા કરી. આજ અવસરમાં જ્યાં લલિતા રમા અમરી અમુલા આદિક હરિભક્ત સ્ત્રીઓ ઉત્સવની સાંગોપાંગ સમાપ્તિ થતાં સ્વસ્થચિત્ત થઈ, પૂજા સામગ્રીનાં પાત્ર હાથમાં લઈ ભગવાન પાસે આવી વિવિધ મહોપચારથી પરમ પ્રેમપૂર્વક યથાવિધિ પૂજા કરી, પોતપોતાનો લાવ પ્રકટ કરવાપૂર્વક ભગવાનની સ્તુતિ પ્રાર્થના કરતાં તેમની ઉપર પ્રસન્ન થઈ ભગવાને અભયદાન દીધું. તેપછી વળી તે ભક્તસ્ત્રિઓએ ‘આપ ભગવાનની પ્રસન્નતાના કારણભૂત તપ યોગાદિક ગુણોમાં કયો ગુણ મુખ્ય છે’ એમ પુછતાં ભગવાને પોતાના પ્રાદુર્ભાવના યથાર્થ વિજ્ઞાનપૂર્વક દિવ્ય ઐશ્વર્ય દિવ્ય ભૂતિ આદિકના માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક કરેલી નિષ્કામ ભક્તિરૂપ ગુણની મુખ્યતા

કહેતાં, પરમ પ્રસન્ન થઈ પ્રણામ કરી સ્વસ્થાને ગઈ. તેપછી તે સમસ્ત લક્ષ્મીઓ લલિતાના વિશાળ લવનમાં ભેગી થઈ પવિત્ર થઈ નામ-મંત્ર જપતાં ભગવાનની અમૃતમૂર્તિમાં સંલગ્ન મન થતાં, ભગવાનના પરમ પ્રસાદથી દેખાએલા તેજઃપુંજમાં સાક્ષાત્ દિવ્યરૂપ ભક્તિદેવીનાં દર્શન થતાં, વિસ્મય પામી તેમને પ્રેમથી પુછતાં ભક્તિદેવી પોતાનું સ્વરૂપ જણાવા પૂર્વક વરદાન આપી અંતર્ધાન થઈ જતાં, સમગ્ર પ્રતાપ ભગવાન શ્રીહરિનો જાણી સાશ્વર્ય અત્યાનંદને પામી.

કેટલોક વખત વીતતાં વૃત્તાલયના ભક્તજનો ભેગા થઈ વડતાલમાં પુષ્પહોલનો ઉત્સવ કરવાનું નક્કી કરી દુર્ગપુરમાં જઈ ‘અમારા પુરને પધારી પાવન કરો’ એમ પ્રેમપૂર્વક પ્રાર્થના કરતાં ભક્તપ્રિય ભગવાને તેમનો બહુ દિવસનો મનોરથ પૂર્ણ કરવા પ્રાર્થના સ્વીકારી. દેશદેશમાંથી ત્યાગી ગૃહી ભક્તોને વડતાલ ઓલાવામાટે મંગળપત્રિકાઓ લખતાં તે સર્વે આવી પહોંચ્યા. ભગવાનતો સં. ૧૮૭૫ ના ફાલ્ગુન શુકલ પક્ષીએ દુર્ગપુરથી માણુકી ઘોડી ઉપર બેસી હજરોહજર ત્યાગી ગૃહી ભક્તો તથા અશ્વારો સાથે નીકળી માર્ગમાં ભકતોને ભારે આનંદ આપતા થકા દશમીએ વડતાલ પધારતાં, પધારવાનું વૃત્તાંત વિદિત થતાં પુરજનો વિગેરે સમગ્ર ભકતો ભેટ સામગ્રી લઈ વાજતેગાજતે ધામધુમીથી સન્મુખ જઈ પધારેલા ભગવાનને મળીને દર્શન પ્રણામ કરી, ભગવાને અભિનંદન કર્યા થકા પરમાનંદ પામ્યા. ભગવાનતો પોતાની પધારવાની વાર્તા સાંભળીને દેશદેશમાંથી આવેલા અસંખ્યાત ભકતોનો સંઘ ચારે બાજુ દેખીને ‘હું પહેલો હું પહેલો’ એવા ઉત્સાહથી આવતા પ્રેમી ભકતોનો મહાસંમર્દ (ભીડ) બેઠને, પોતાના વાહનને સમગ્ર પ્રેક્ષક જનોના મહોત્સાહને નહિ રોકીને ધીરેધીરે ચલાવતા થકા, પગલે પગલે ભકતોએ હાથ જોડવાપૂર્વક અર્પણ કરેલા અગણિત પુષ્પહારોને સ્વીકારતા થકા, પુરથકી ઉત્તર ભાગમાં વર્તતા, આંખા આદિક વિવિધ કૃણવૃક્ષોવડે શોભાયમાન, સર્વ ઇન્દ્રિયોને આહ્વાદ આપનારા કોઈ ઉપવનમાં સુખેથી ઉતર્યા. બીજા અનુયાયીઓને યથાયોગ્ય કલ્પેલા ઉતારામાં ઉતાર્યા. તેપછી ભગવાને પોતાના મુખારવિંદમાંથી નીકળતા વાણીરૂપ મકરંદના રસાસ્વાદમાં લુપ્થ એવા હજરોહજર ભકતોના સમાજથી ભરાઈ

ગએલી સલામાં વિરાજીને અમૃતમય જ્ઞાન વૈરાગ્યાદિકના ઔધગર્ભિત વચનોવડે સર્વ શ્રોતાઓને બહુ સંતોષ પમાડયો. આવા અવસરમાં ભગવાનના બ્રાતાઓ તીર્થયાત્રામાં ગએલા સાધુના મુખથી બ્રાતાનું વૃત્તાંત જાણીને લાઈના સમાગમમુખની સમાકાંક્ષાથી પરિવારને સાથે લઈને ઉત્તર કોસલ દેશમાંથી આવ્યા. તેઓ મહાપ્રતાપી ભગવાનને લાળીને કોઈ અપૂર્વ અનિર્વચનીય આનંદના નિધિમાં ડુબી ગયા. તેમને યથાયોગ્ય સન્માન કરી યોગ્ય ઉતારામાં ઉતાર્યા. દશમીએ પુરજનોએ તૈયાર કરી રાખેલી રસોઈની વાર્તા સાંભળી ભગવાને આજ્ઞા આપેલા ત્યાગી ભકતો જમવા પ્રવર્તતાં પોતાના કરકમળની પ્રસાદી ઈચ્છતાં તેઓને સ્વયં પિરસીને પરમાનંદ આપ્યો. પોતેપણ ભકતોએ ભાવથી તૈયાર કરી રાખેલો ફળાહાર જમ્યા. સાંજે ભકતોના પ્રત્યેક ઉતારામાં સ્વયં પધારી તેમનું સ્વાસ્થ્ય પુછી અપેક્ષિત અપાવી સંતોષ પમાડી આવ્યા. એકાદશીએ થએલી મહાસલામાં દેશ-દેશના ભકતોએ ભાવપૂર્વક અનેક ઉપચારોથી પૂજા કરી. પૂજામાં અર્પેલાં વસ્ત્ર વિભૂષણ વિત્ત વિગેરે સર્વસ્વ બ્રાહ્મણાદિકને તુરત આપી દીધું. મુનિઓએપણ યથોચિત પૂજા કરી. દ્વાદશીએ પ્રાતઃ બહુ બ્રાહ્મણોને જમાડી પોતે રામપ્રતાપને ઘેર જમ્યા. તેપછી સલામાં પધારી પુષ્પદોલોત્સવનો નિર્ણય કહ્યો. પૂર્ણિમાએ શુદ્ધ આશયવાળી ભક્તસ્ત્રીઓએ કરેલી પૂજા સ્વીકારી તેમને પરમાનંદ આપ્યો. પડવાને દિવસે નરનારાયણનો પુષ્પદોલોત્સવ કરી ભકતો સાથે બહુવાર રંગક્રીડા કરી સર્વને રાજી કર્યા. તેપછી તમામને બહુ જમાવ્યા. તે દિવસે સાયંકાળે થએલી સલામાં સ્વયં વિરાજીને કૃપાથી જનશિક્ષા કહેતાં સત્ અસતનાં લક્ષણોનું વિવેચન કરવાપૂર્વક મુકતોનેપણ યથેષ્ટાચરણનો નિષેધ કર્યો. મુકતોનેપણ સ્ત્રીપ્રસંગ અત્યનર્થકર છે એમ બતાવામાટે દૃષ્ટાંતપણે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ, નારદપર્વતને સ્ત્રીપ્રસંગથી પ્રાપ્ત થએલી દુરવસ્થા નિરૂપણ કરી. બ્રહ્મનિષ્ઠ સ્ત્રીઓનેપણ પુરૂષનો પ્રસંગ પ્રતિષેધ કરતાં તેમાં ઉદાહરણપણે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ દેવયાનીની પુરૂષપ્રસંગથી થએલી દુર્દશા વર્ણન કરી. તે પ્રસંગથી સ્ત્રીઓને હરિકથાશ્રવણ સત્સંગિ-બ્રાતાદિક અન્ધુજનથકી કરવાનું કહી, ગૃહસ્થ સ્ત્રીપુરૂષોના ઉપયોગી ધર્મો કહ્યા તથા ધર્મભંગમાં પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ કહ્યો. એ રીતે જનશિક્ષાનો ઉપદેશ

આપ્યો. મુક્તાનંદાદિ મુનિજનો વીણા વિગેરે વાણંત્રોવડે ભગવાનનું ગુણ-
ગાન કરતાં તે સમયે પ્રસન્ન થએલા ભગવાને સર્વજનોને તુરત કૃપાદૃષ્ટિથી
કરાવેલી સમાધિમાં પોતાના અસાધારણ પરમાશ્ચર્યમય દિવ્ય સ્વરૂપનો
સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો. એરીતે કુલદોલના અભૂતપૂર્વ ઉત્સવમાં પ્રતિદિન દર્શન
પૂજન ઉપદેશ આદિકથી આનંદ આપતા ભગવાન વડતાલથી જવાનો વિ-
ચાર કરતાં ત્યાંના ભકતોની પ્રાર્થનાથી ત્યાં ચૈત્ર શુક્લ એકાદશીસુધી
રહેવાનું વરદાન આપી સુખેથી રહ્યા. નવમીની રાત્રિએ પોતાનો પ્રાદુર્ભાવ
બાણનારા ભકતોએ કરેલી પૂજા સ્વીકારી, એકાદશીએ મહોત્સવ કરી, દ્વાદ-
શીએ પારાણું કરી, સર્વ ભકતોને સ્વસ્વદેશમાં જવાની આજ્ઞા આપી, પોતે
ત્યાંથી નીકળીને ભાલદેશમાં ભકતોનાં ગામોમાં તેમનો મનોરથ પૂર્ણ કરવા
રહેતા રહેતા જતાં ઉત્તમ રાજાનો વિરહવ્યથાનો પત્ર આવતાં એકદમ
દુર્ગપુર પધાર્યા. ત્યાં સકુટુંબ ઉત્તમ રાજાએ સેવ્યાથકા પોતે પ્રથમની પેઢેજ
દેશદેશમાંથી હરિભકતોને બોલાવી અન્નકૂટ પ્રબોધનીનો મહોત્સવ કરાવ્યો.
તેપછી પુરાણશ્રવણના મિષથી લોકોને પુરાણનો સારાર્થ શ્રદ્ધા કરાવા
પુરાણશ્રવણોત્સવ આરંભતાં, પુરાણશ્રવણનો મહિમા કહેવાપૂર્વક તેનો
સામાન્યવિધિ કહીને, સર્વની અપેક્ષાએ પ્રતિપાદ્ય સારાર્થના નિરૂપણ પૂર્વક
ભાગવતનો સહેતુક વિશેષ મહિમા કહીને, શ્રોતા વક્તાનાં લક્ષણ કહેવાપૂ-
ર્વક તેનો શ્રવણવિધિ પૂજાવિધિ દાનવિધિ પુરસ્કાર્યાવિધિ કહીને, પોતે એક-
માસે ભાગવતપુરાણનો શ્રવણોત્સવ પરિપૂર્ણ કર્યો. તેપછી બીજાંપણ ઘણાં
શાસ્ત્રો સાંભળ્યાં.

તે પછી લોકોના અનુગ્રહ અર્થેજ પ્રવૃત્તિ જેમની છે એવા ભગવાન
ભકતોની પ્રાર્થનાને નિમિત્ત કરી તે તે ભકતોને પોતાના દર્શનદાનથી
કૃતાર્થ કરવા જીવવર્મા વિગેરેની પ્રાર્થનાને પ્રથમ સ્વીકારી, દુર્ગપુરથકી
સારંગપુર પધારતાં ત્યાંના ભાવભરપુર ભકતોએ ભારે ઉત્સાહથી પુરમાં
પધારાવી સન્માન કર્યું. એક દિવસ સભામાં વિરાજમાન થઈ જન્મા-
ષ્ટમીત્રતનો મહોત્સવ હોવાથી તેનો નિર્ણય કહેવાપૂર્વક તેનો વ્રતવિધિ
પૂજાવિધિ ઉદ્યાપનવિધિ કહીને, સં. ૧૮૭૭ માં તે મહોત્સવ પરિપૂર્ણ
થતાં સર્વ ભકતોએ રાજેપચારથી પૂજા કરી. તે વખતે ત્યાં આવેલા

કારીયાણીના વસ્તોખાચર વિગેરે ભકતોની પ્રાર્થનાથી ત્યાં પધારી ત્યાંના ભાગવતોત્તમોએ ભાવથી સેવ્યાથકા પ્રતિદિન ધર્મજ્ઞાનાદિકની વાર્તાઓ કરતા થકા એક દિવસે સભામાં ગ્રાહ્ય અગ્રાહ્યના જ્ઞાનમાટે સ્વર્ગને પમાડનારા પુણ્યભેદો અને નરકને પમાડનારા પાપભેદોનું નિરૂપણ કર્યું. એજ પુરમાં પ્રવર્તેલા પ્રબોધની મહોત્સવ ઉપર તે ઉત્સવની સેવામાટે આવેલા બીજા બધા ભકતો ભગવાનની આજ્ઞાથી પોતપોતાને ગામે ગયા પછી, જુનાગઢના નિવાસી હેમંતસિંહ (જીજીભાઈ) રાજા અને નાગડકાના નિવાસી સુરાભક્ત, આ બંને એક સાથે શ્રીહરિપાસે આવી પોતપોતાના પુરમાં મહાપ્રભુને પધરાવાની વાંછાથી પ્રાર્થના કરતાં, કેના પુરમાં પ્રથમ જવું તેનો બ્રહ્માનંદ નિત્યાનંદમુનિ સાથે વિચાર કરતાં, તેમની સુરાભક્તને માર્ગમાં રાજા કરી જુનાગઢ જવાની વિજ્ઞપ્તિ થતાં, આ વાતની સપરિવાર ઉત્તમ રાજાને જાણ થતાં, જુનાગઢ લઈ જવાની ઈચ્છાવાળા હેમંતસિંહ અને નિષેધ કરનારા ઉત્તમરાજાને પરસ્પર ઉક્તિ પ્રત્યુક્તિપૂર્વક સંવાદ થતાં, છેવટે ભગવાને જવાનો નિશ્ચય કરતાં ત્યાંથી નીકળી નાગડકા જતાં માર્ગમાં આવેલા, સુરાભક્તનાજ લોયા ગામમાં પધાર્યા. ત્યાંના ભકતોને ભારે આનંદ આપતા થકા, કોમળ વૃંતાકનું અમૃતમધુર શાક પોતેજ કરી પોતેજ પંક્તિમાં પિરસીને મુનિ વિગેરે ભકતોને પરમાનંદ પમાડી ત્યાંથી નાગડકા પધાર્યા. ત્યાંના સુરાદિ ભકતોત્તમોની પ્રાર્થનાથી પાંચ દિવસ રહેતાં તેમની પૂજા આતિથ્ય અંગીકાર કર્યું. એક દિવસે થએલી સભામાં જીજ્ઞાસુ જનોના મનને નિર્મળ કરવા શુકાનંદમુનિના પુછવાથી માઘસ્નાનવિધિ તથા આંદ્રાયણવ્રતવિધિ કહી સંભળાવ્યો.

ત્યાંથી નીકળી જુનાગઢ જતાં માર્ગમાં બહુ દૂર નહિ એવા અને હેમંતસિંહ રાજાનાજ પંચાળા ગામને 'નગરનિવાસથી આ ઉત્તમ છે અને મુનિજનોના નિવાસને લાયક છે' એમ વખાણી રાજાસાથે ત્યાં રહેવાનો નિશ્ચય કરી, મુનિમંડળથી ચારે બાજુ વિંટાળેને, ઉત્તમાદિ એકાંતિક ભકતોએ પાછળ ગતિ કર્યા થકા અને તે ગામના ભકતોએ સન્મુખ ગતિ કર્યા થકા ધામધુમીથી પંચાળા ગામમાં પધાર્યા. હેમંતસિંહે ભગવાનની એવી સર્વોત્તમ સેવા પૂજા કરી કે જેનાથી પ્રસન્ન થએલા ભગવાને તેમના મનોરથ પૂરણથકી બીજું કશું

અધિક માન્યું નહિ. દુર્ગનગરમાંજ જેમ એમ આ નગરમાં ઉત્તમ રાત્રનેજ જેમ એમ હેમંતાસિંહ રાત્રની ભક્તિરૂપી દૃઢ દોરીથી બંધાધને ત્યાં પ્રતિદિન અમૃતમય ઉપદેશો અને શિવરાત્રી પુષ્પદોળાદિક મહોત્સવોવડે નિભશ્રિત જનોને આહ્વાદ આપતા થકા, એકાંતિક ભક્તોને પરમાત્માનંદના અનુભવપ્રદાનથી આનંદ આપતા થકા, સત્ત્વગુણના પ્રકાશની પ્રવૃદ્ધિ પમાડવાવડે આસુરી પ્રવૃત્તિને પ્રશમાવી દેતા થકા, અખંડાનંદાદિ જ્ઞાસુઓને દ્વેતાદ્વેત શ્રુતિઓના પરમ તાત્પર્યનો પ્રબોધ આપતા થકા નિવૃત્તિપર તે ગામમાં દોઢ માસ રહ્યા. તેમાં પાપમોચની એકાદશીએ પુરથકી પશ્ચિમ દિશામાં રાત્રએ રચાવેલી પર્ણશાલાઓમાં રહેલા પ્રિય પરમહંસોને દર્શન દેવા રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં પરિમિત પરિજનો સાથે અનન્યભક્ત ઉત્તમ અને હેમંતાસિંહને સાથે લઈને ત્યાં પધાર્યા. ત્યાં પોતાના અનન્યભક્ત મુનિઓને વ્રતનું જાગરણ કરતાં અનન્યભક્તિથી પોતાવિષેજ સમગ્ર બાહ્ય વૃત્તિઓને વિલીન કરીને ગોળાકાર ફરવાપૂર્વક તાલીદાન સાથે ભગવદ્ગુણગાન (રાસ) કરતા જોઈને, તેમનો તેવો ભક્તિરસનો અતિશય જોઈને મનમાં મહા હર્ષ પામી તેમની સમીપે પધાર્યા. મુનિઓ ભગવાનને આવતા સાક્ષાત્ જોઈને સંભ્રમથી સમીપે આવી ચરણમાં પ્રણામ કરી તેમની કાંઈ આજ્ઞાની વાટ જોઈ રહ્યા. પછી સ્વયં ભગવાને મુનિઓએ આપેલા આસનમાં વિરાજીને તેમના ભક્તિરસનો પ્રવાહ પોતે અનુભવ કરવાની કામનાથીજ શું ? એમ તેમને પ્રથમની પેઠે ગરબો ગાવાની આજ્ઞા કરતાં, સિંહાસનની ચારે બાજુ ગોળાકાર ફરવાની સાથે ગુણગાન કરતાં તેમના મુખકમળ સન્મુખ દૃષ્ટિ રાખી સમગ્ર બાહ્ય વૃત્તિઓને પાછી વાળતાં દૃષ્ટિ આગળજ જેમ એમ હૃદયમાંપણ ભગવાનનીજ ભાવના કરતા થકા, ગાનરસથી ઉછળતા ભક્તિ રસ તરંગથી મન હરાઈ જતાં પોતાના આત્માનું પણ લાન લુલી જતાં, ભગવાન સન્મુખ જોતા થકા પાસે બેઠા. તેપછી ભગવાને તેમના પ્રેમાતિશયથી પ્રસન્ન થઈ તેજઃપુંજમાં અદ્ભુત આનંદમય અક્ષરાતીત, મુક્તોએજ એક અનુભવ કરવાયોગ્ય દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો. તેપછી પરમહંસો પ્રકાશકપણે પ્રસિદ્ધ સૂર્યાદિકનેપણ પ્રકાશ કરનારા દિવ્ય રૂપના પ્રભામંડળથી પ્રકાશમાન, બે પડખામાં રાધા રમાએ સમલંકૃત, શ્રીદામાદિ

પાર્ષદવર્ગે પરિચર્યા કરેલા, ધર્મમૂર્તિએ સેવેલા એવા પુરૂષોત્તમને પ્રત્યક્ષ દેખીને અમૃતસાગરમાં નિમગ્ન થઈ કોઈ અનિર્વચનીય સુખને અનુભવવા લાગ્યા. હેમંતસિંહ ઉત્તમ રાજાદિકપણુ તે તેજમાં ભગવાનને સાક્ષાત્ જોઈને પરમાનંદને પામ્યા. તેપછી ભગવાને અભિનંદન કરેલા મુનિઓએ તેમના સાક્ષાત્ અનુભવથી ઉત્તરંગિત થએલા ભક્તિપૂરથી હૃદયતળથકી ઉભરાઈને બહાર વહેતાં સ્તુતિવચનોવડે પૂજન કરેલા ભગવાન તેમની ઉપર અનુચ્છ કરીને પોતાના ઉત્તરામાં પાછા આવ્યા. દ્વાદશીએ સર્વને જમાડી પોતે પારણ્યાં કરી સકુટુંબ ઉત્તમરાજની પ્રાર્થનાથી દુર્ગપુર જવાની ઈચ્છા કરતાં હેમંતસિંહરાજની પ્રાર્થનાથી એની એજ ભક્તમંડળીસાથે જુનાગઢ પધાર્યા. ત્યાંના હરિજનોને આનંદ આપતા થકા દ્વારકાનિવાસી ભગવાન વાસુદેવના વિહરણુ સ્થાનભૂત, અનેક તીર્થોથી શોભાયમાન એવા રૈવતગિરિ ઉપર ચઢીને દામોદરકુંડ આદિક પુણ્ય સ્થાનોની યાત્રા કરી હજારો બ્રાહ્મણોને ભોજનદક્ષિણાદિવડે તૃપ્ત કરી, ત્યાંના નાગરવિપ્રોની પ્રાર્થનાથી ચૈત્રીપૂર્ણિમા સુધી રહેતાં એક દિવસે સભામાં દ્વારકાનું માહાત્મ્ય કહેતાં જવાની ઈચ્છાવાળા ભાઈઓને દ્વારકાં મોકલીને, સ્વયં ઉત્તમ રાજાસાથે દુર્ગપુર પધાર્યા.

એક દિવસે એકાંતમાં બેસીને દયાવાત્સલ્યનિધિ ભગવાને પોતાના અવતારનું પ્રયોજન પર્યાજોચન કરતાં કોઈ શુભ સંકલ્પ કયોં કે- આટલા સમયથી મેં તે તે પ્રદેશમાં વિચરીને જનોના નિઃશ્રેયસનું મૂળ બહુધાપણુ પ્રવર્તાવ્યું છે. વિજ્ઞાનપ્રકાશના પ્રસારથી તમની પ્રવૃત્તિ પ્રશમાવી દીધી છે. દૃષ્ટિની કલુષતા કરનારો રજનો જે ઉન્મેષ હતો તેપણુ ઉપદેશામૃતના ઝરણથી પ્રશમાવી દીધો છે. પરંતુ આશંકાનું આ સ્થાન છે કે ગુણમયી વિષમ પ્રકૃતિ ક્ષણમાં અસાવધ પુરૂષને રજોવિલાસથી મોહ પમાડી પોતાને વશ કરી અંતે ગાઢ તમમાં ફેંકી પાડી દે છે, માટે જ્યાંસુધી જ્ઞાનનિષ્ઠાની સિદ્ધિ ન થઈ હોય ત્યાંસુધી સદાચાર્યનો સમાગમ અને સાધુજનનો સદા સહવાસ જરૂર જોઈએ. મેં સર્વદા જ્યાં ત્યાં સન્નિધિ કરી પગલે પગલે થતા ભયને શમાવાનો સંકલ્પ કયોં નથી. તેમ અમને મનુષ્ય સમાજમાં સ્થિતિ રૂચતી નથી. કોઈનાથી ન પ્રશમન થાય એવા અધર્માભિજનની પ્રશાંતિતો અમે કરી છે તો હવે ભાવિ પ્રમાદચક્રી ભાવિ મનુ-

બ્યોના પરિરક્ષણુમાટે સદાચાર્યની સંપત્તિ અને સાધુજનસહવાસ જે રીતે નિરંતર રહે એમ મારે એક કરવું. બીજું-જે આ યોગમાર્ગ છે તે અતિગહન છે, તે શ્રુતિએ કહ્યું છે કે-‘પરાશ્ચિ જ્ઞાનિ વ્યતૃણસ્વયમ્ભૂક્તસ્યાત્પરાઙ્ પश्यति नान्तरात्मन् । कश्चिद्धीरः प्रत्यगात्मानमैक्षदावृत्तचक्षुरमृतत्वमिच्छन् ॥’ આ યોગમાર્ગમાં પોતાના આત્મકૈવલ્યના આવિર્ભાવમાત્રથી પરમાત્માનુભવાનંદરસના વિસ્મરણનો પ્રસંગ છે. અત્યંત સ્વાદુ જે ભક્તિમાર્ગ છે તેતો સુખેથી થાય એવો છે અને સર્વ જીવોના હિતને કરનારો છે. સર્વ ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓનો નિરોધ કરવાના પક્ષની અપેક્ષાએ સર્વ ઇન્દ્રિયોની ભગવત્પરાયણતા કરવાનો જે પક્ષ છે તે ભગવાનરૂપ સારા વિષયના અલંબનને લીધે સુકર પરમ નિઃશ્રેયસનો માર્ગ છે, તે ગીતામાં ભગવાને કહ્યું કે-‘રાજવિદ્યા રાજગુહ્યં પવિત્રમિદમુત્તમમ્ । પ્રત્યક્ષાવગમં ધર્મ્યં સુસુખં કર્તુમવ્યયમ્ ॥’ યદ્યપિ પ્રાકૃત ઇન્દ્રિયોની ગતિ પરાત્પર ભગવત્સ્વરૂપમાં નથી તથાપિ સમસ્ત લોકોના કલ્યાણઅર્થે ભગવાને આવિષ્કાર કરેલા અર્ચાસ્વરૂપ-માંતો ઇન્દ્રિયોની ગતિ છે, તો સર્વ ઇન્દ્રિયોની ભગવત્પરાયણતા ઘટતી આવેછે. તેને માટે જ્યાં ત્યાં પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠાપનમાટે ભગવન્મંદિરો કરાવવાં. ત્રીજું-શાસ્ત્રોની ગતિ ઘણી ગહન છે, કેમકે વેદનામનું આદંતે રહિત જે પ્રથમ પ્રમાણ છે તેપણ હસ્તામલકવત્ નિશ્ચય કરેલું એક હિત સ્પષ્ટપણે જણાવતું નથી, બહુ પ્રકારના પ્રિય અર્થોને જણાવેછે, વેદો ત્રિગુણાત્મ પુરૂષ વિષયવાળા છે. તે વેદના અર્થનો અવબોધ આપવા પ્રવર્તેલા બહુ વિદ્વાનો એક હૃદયના નહિ હોઇને પોતપોતાની રૂચિને અનુસારે જુદી જુદી અર્થગતિને સિદ્ધ કરતા થકા જ્ઞાસુ જનોને તો વ્યાકુળ હૃદયવાળા કરેછે. સ્મૃતિકારો વેદની અનંત શાખાઓના અદૃષ્ટ અર્થોને અનુસ્મરણ કરીને ગર્ભ જન્મ જરા મરણરૂપ આ સંસારચક્રમાં વિવિધ સંસ્કારોને પ્રખ્યાપન કરતા થકા કેવળ રમણીય વાણીનેજ વિશેષપણે વદે છે. ઘણા ઉપદેશઓતો હમણાં તે શાસ્ત્રોનું રહસ્ય નહિ જાણીને યથેચ્છ ઉપદેશ કરતા થકા જનોને સંસ્મૃતિચક્રમાંજ લમાવે છે. આવી દુઃસ્થિતિ છે તો મારે સમગ્ર વેદ સ્મૃત્યાદિકના પરમ તાત્પર્યને પ્રકાશ કરનારું સદુપદેશગર્ભિત એક સર્વોત્તમ શાસ્ત્ર કરાવવું, જેથી લાભ ઉપ-

દેશાઓ શાસ્ત્રોના સારાંશનો સર્વને ઉપદેશ આપી શકે. અમે પ્રતિદિન કરાતો આ સમય ઉપદેશ પ્રચન્ધરૂપે ઉદ્ધાર કર્યો હોય તો ભાવિ જનોને વિજ્ઞાનોપદેશના મહાનિધિરૂપ થઈને શ્રેયને માટે થાય. એ રીતે ભાવિ જનોના કલ્યાણમાટે ભગવાને ગૂઢ સંકલ્પ કર્યો.

એજ ક્ષણમાં શ્રીનગરના સેવાસમુત્સુક સત્સંગિઓને મંદિર કરાવાનો સંકલ્પ થતાં, ભગવાન પાસે આવી પ્રાર્થના કરતાં, તેમણે મંદિર નિર્માણ માટે આજ્ઞા આપી આનંદાનંદમુનિને તેમની સાથે મોકલ્યા. મંદિર મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાને યોગ્ય તૈયાર થતાં આમંત્રણથી ત્યાં અનુયાયીઓ સાથે પધારી નરનારાયણદેવની યથાવિધિ મહોત્સવસાથે સંવત્ ૧૮૭૮ ફાલ્ગુન શુકલ તૃતીયાએ પ્રતિષ્ઠા કરી. તે પ્રસંગે તે નગરના તેમજ બીજા અભ્યાગત બ્રાહ્મણોને એકજ દિવસે પુરજનોને વિસ્મય પમાડતા થકા જમાડ્યા. એ રીતે ત્યાં મુક્તિમહેલની નિસરણી સુખેથી ચઢી શકાય એવી કરી આપી ત્યાંથી દુર્ગપુર આવ્યા. તેપછી કોઈ સમયે ઉત્તમાદિ અંતરંગ ભક્તોએ સેવેલા, મુમુક્ષુ માનવોએ સમાગમ કરાતા, બે બાજુએ મુનિજનોથી વિંટાએલા, તાપત્રયાતુરોને વચનામૃતનું પાન કરાવતા એવા ભગવાનની સમીપે ભુજનગરના ગંગારામમલ આદિક ભક્તોએ પોતાના પુરમાં શ્રીપુરની પેઠે નરનારાયણની નિત્ય સેવાની સ્પૃહાથી પ્રાર્થના કરતાં ભગવાને તેમની પ્રાર્થના અંગીકાર કરી મંદિર કરાવા વૈષ્ણવાનંદમુનિને તેમની સાથે મોકલ્યા. મંદિર તૈયાર થતાં ત્યાં સ્વયં પધારી નરનારાયણની યથાવિધિ સંવત્ ૧૮૭૯ ના વૈશાખ શુકલ પંચમીએ પ્રતિષ્ઠા કરી ત્યાંના ભક્તોનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરી પાછા દુર્ગપુર પધાર્યા. તેપછી વળી એક દિવસે પોતાના ચરણારવિંદના સેવારસનાજ એક આસ્વાદની લાલસાવાળા વૃત્તાલયના કુબેરાદિ ભક્તો દુર્ગપુરમાં આવી પ્રાર્થના કરતાં, ત્યાં મોટું અતિરમણીય રચનાવાળું પોતાને નિયત નિવાસને સમુચિત મંદિર કરાવા તેમની સાથે અક્ષરાનંદમુનિને મોકલ્યા. મંદિર તૈયાર થતાં સ્વયં મુનિમંડળ હરિજનમંડળ સાથે વૃત્તાલય પધારી દેશદેશનો સત્સંગસમાજ બોલાવી, સંવત્ ૧૮૮૧ કાર્તિક શુકલ દ્વાદશીએ મધ્ય મંદિરમાં લક્ષ્મીનારાયણદેવપ્રતિમા, દક્ષિણ મંદિરમાં રાધાકૃષ્ણ તથા પોતાના

અનન્ય આશ્રિતોના ધ્યાનાવલંબનભૂત હરિકૃષ્ણ નામની પોતાની પ્રતિમા અને ઉત્તરમંદિરમાં પોતાની તથા ભક્તિદેવીએ સહિત ધર્મદેવની પ્રતિમાની યથાવિધિ મહોત્સવ સાથે પ્રતિષ્ઠા કરી. આ અવસરમાં ત્યાં આવેલા વટપત્તનના નાથજીત વિગેરે ભકતોની પ્રાર્થનાથી વાદિઓના વાદના વિરામ માટે મુક્તાનંદ મહામુનિને તેમની સાથે મોકલી પોતે દુર્ગપુર પધાર્યા.

ત્યાં રહીને કૃષ્ણસેવાની સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ કરવા ઈચ્છતાં નારાયણજી નામના શિલ્પિપાસે છાપો કરાવી ચિત્ર પ્રતિમાની પ્રવૃત્તિ કરાવી. એક દિવસે થએલી સભામાં તીર્થયાત્રાના માહાત્મ્યકથનના પ્રસંગથી મુક્તિપુરી દ્વારકાનો વિશેષ કહેતાં તેની યાત્રા કરવા ઉત્સાહિત થએલા બ્રાતૃપુત્ર નંદરામાદિકને મોકલતાં તેમની સાથે સહાય માટે મહામુનિ સચ્ચિદાનંદજીને મોકલ્યા. આ મુનિ અયોધ્યાવાસી સાથે નીકળી કેટલેક દિવસે દ્વારકાં પહોંચ્યા. ત્યાં ‘હું પેહેલો પહેલો’ એવી ઉતાવળથી ભગવાનના મંદિરમાં પ્રવેશ કરતા, ઉન્મયાંદિત ઉછળતા ભક્તિ શ્રદ્ધાના તરંગોથી વ્યાપ્ત હૃદયવાળા, મંદિરના દ્વારપાળોએ ધકાવી કાઢતાં મહાસમુદ્રના પાછા વળતા તરંગોની પેઠે પાછા વળી જતા એવા જનોની પંક્તિ મુનિના જોવામાં આવી. આવી ઠેલાઠેલ ધક્કાધક્કી સાથે કેમ થાય છે એમ મનમાં વિચારતાં, એજ યાત્રાળુ લોકોનો દુઃખી ઉદ્ઘોષ કાનમાં પડ્યો કે-‘અરે! ધન લોભને લીધે વિવેકે વિરહિત થએલા આ પાપી બ્રાહ્મણાભાસો કોણ છે? કે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં દર્શનનીજ એક લાલસાવાળા નિર્લિચ્ચન એવાપણ આપણને રોકીને, માર્ગમાં ધર્મના મિષથી પોતાની હુંટારા વૃત્તિને પ્રખ્યાપન કરતાથકા, નાવિકો જેમ શુલ્ક (દાંણ કે જકાત) ચઢણ કરે એમ ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શનનું દાંણ બળાત્કારથી આહરણ કરતા થકા તીર્થયાત્રાપરાયણોને બહુ ઉદ્વેગ કરેછે, આ અત્યંત ખેદની વાત છે કે તીર્થયાત્રા પણ શુલ્કને આધીન અત્ર વર્તે છે, આપણા હાથમાં કોડીમાત્ર પણ ધન નથી. શું કરીએ? અને આ પાપ વૃત્તાંત કેને કહીએ?’ આવો યાત્રાળુ લોકોનો કડ્ડણ ઉદ્ઘોષ સાંભળતાં અત્યંત ખેદ કરતા મુનિના મનમાં એવો વિચાર થયો કે-‘આ શો કળિનો વિલાસ પ્રવર્ત્યો છે કે-સર્વના અનુચ્છ અર્થે અવતરેલા અર્ચારૂપ ભગવા-

નની સેવાપણુ એક ધનને આધીનજ વર્તે છે. જળ અને માર્ગતો યાત્રાળુ જનને મુલલ છે પણ આતો ધનનેજ એક આધીન વર્તે છે. જે વિપ્રોને યાજન અધ્યાપનાદિ જીવિકાવૃત્તિ કહી છે તેમને પરને પીડા પમાડવી એજ એક વૃત્તિ થઈ પડી છે. જેમને સંતોષ એજ પરમ ધર્મ કહ્યો છે તેમને પ્રતિક્ષણ પ્રવૃત્તિ પામતો લોભજ સ્વાભાવિક ધર્મ થઈ પડ્યો છે' ઇત્યાદિ બહુ વિચાર કરતા કરતા મનમાં શ્રીકૃષ્ણદર્શનના ઉત્કટ ઉત્સાહથી મંદિરના દ્વાર પાસે જઈ 'હું નિષ્પરિગ્રહ ધર્મવાળો સાધુ છું' એમ સત્ય વાત જણાવી. તથાપિ તીવ્ર ક્રોધવાળા તે ગુગળી બ્રહ્મબન્ધુઓએ અતિ તિરસ્કાર કરવાપૂર્વક દ્વારમાં રોકતાં તુરત પાછા વળી મંદિરની અતિસમીપે નહિ એવા કોઈ સ્થાનમાં બેસીને જાણે સર્વસ્વ નષ્ટ થઈ ગયું હોય અને સમગ્ર મનોરથો લંગ થયા હોય એમ અંતરમાં અત્યંત ખેદ કરીને 'અહીં આવીને પણ શ્રીકૃષ્ણના દર્શન વિના મારાથી પાછું કેમ જવાય. લગવાનતો સર્વ ભૂતોના સુહૃદ છે અને અનન્યલક્ષિથી લગવાનનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરી શકાય છે. તેમને કોઈ દ્રેવ્ય કે પ્રિય નથી. તો જ્યાંસુધી લગવાન શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્ દર્શન ન આપે ત્યાંસુધી અહીંથી એક પગલું પણ પ્રયત્નાયમાન થવું નહિ' એવો દૃઢ સંકલ્પ કરી, પરા લક્ષિથી દ્વારકાધીશ લગવાનનું રૂપ મનમાં ધારણુ કરી, સમગ્ર બાહ્ય ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારનો પ્રત્યાહર કરી, ચાર દિવસસુધી સ્તંભની પેઠે અચળ થઈ ધ્યાનપરાયણુ થયા. તે પછી પાંચમે દિવસે લગવાન પ્રસન્ન થઈ પોતાનું દિવ્ય રૂપ દૃષ્ટિગોચર કરાવતા થકા મુનિપાસે આવિર્ભાવ થયા. મુનિ પણ તે પરમાદ્ભુત લગવદ્રૂપને નિહાળતાં મનમાં અત્યંત હર્ષ પામી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. લગવાને પણ પ્રસન્ન થઈને 'હે મુને! તમારી નિરૂપાધિ નિરવધિ લક્ષિથી તમને વશ હું થયો છું, વૃત્તાલયમાં શ્રીનારાયણની અર્યામાં હું સદા વિરાજમાન રહીશ, તો તમારા જેવા ત્યાગી લકતોને મારા દર્શનનો આવો કલેશ ક્યારેય પણ નહિ રહે' એમ વરદાન આપી અંતર્ધાન થઈ ગયા. આ મુનિ દ્વારકાનાથ શ્રીકૃષ્ણના આવા દિવ્ય વચનથી અત્યંત આનંદ પામી, તે યાત્રાળુ અયોધ્યાવાસીઓની સાથે ત્યાંથી નીકળી દુર્ગપુરને પામીને શ્રીહરિને યાત્રાનું વૃત્તાંત નિવેદન કરતાં તેને સાંભળીને સમસ્ત મુનિઓ બહુ પ્રસન્ન થયા.

તે પછી ભગવાને દ્વારકાધીશનો દોલોત્સવ વૃત્તાલયમાં કરવાની ઇચ્છાથી મુનિ હરિજન મંડળ સાથે લઈ વડતાલ પધારી યથાવિધિ મહોત્સવથી ભગવાન્ લક્ષ્મીનારાયણનો પુખ્તદોલોત્સવ કરાવ્યો. તે સમયે દ્વારકાધીશ ભગવાને વરદાનને અનુસારે શ્રીનારાયણની અર્ચામાં સાન્નિધ્ય કરી સર્વ કોઈને પોતાનું પરમ રૂપ નયનગોચર કરાવ્યું, તે પછી ભગવાને ત્યાં ગોમતી-સ્નાન તથા તમ્ભુદ્રાની પ્રવૃત્તિ કરાવી. આજ અવસરમાં મુક્તાનંદ નામના મુનિમંડળમાં મુખ્ય મુનિ ભગવાનની સેવા માટે વટપત્તન થકી ત્યાંના કેટલાક ભાવિક ભક્તોને સાથે લઈ ત્યાં આવ્યા. જે મહામુનિ ભગવાનેજ ધર્મમાર્ગના રક્ષણમાટે મોકલવાથી વડોદરા જઈને પોતાના અસાધારણ વિજ્ઞાન વૈરાગ્ય તપ આદિકના અતિશયથી વિમુખોને પણ સન્મુખ કરતા થકા, પ્રતિદિન ભગવાનનો મહિમા પ્રખ્યાપન કરતા થકા, કુમતિકલ્પનાથી કલુષિત ચિત્તવાળા વાદ્વિઓનો વિમત વિક્ષોભને રજતમના સમુન્મેષને શમાવનારાં, સત્ત્વનાજ એક સમાશ્રયવાળાં, પ્રમાણપદથી નહિ પતિત (પ્રામાણિક) એવાં પ્રવચનોવડે પ્રશમાવતા થકા, બહુ જનોને ભગવાનના ચરણકમળમાં પરમ રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવનારા હતા. અમૃતમય કિરણોના ઉદ્ધાસથીજ જેમ એમ જેમના ઉપદેશ ઉદ્ધાસથી સમગ્ર ઇન્દ્રિયોને આહ્વાદ આપનારા કોઈ અપૂર્વ પ્રકાશને પામીને રાજના કેટલાક પ્રધાન અમાત્યો અને સ્વયં રાજ કુમતિરૂપ તમના નિરોધે રહિત થઈ સહજનંદ સ્વામીના દિવ્ય પ્રતાપને અનુભવ કરનારા, ક્ષુધા તૃષાએ રહિત ચકોર હોય એવા થઈ ગયા હતા. આ મહાસમર્થ મુનિના મુખથી વડોદરાનિવાસી નરોની દૃઢ ધર્મનિષ્ઠા તથા ભક્તિનિષ્ઠાને સાંભળીને તેમની ઉપર ભગવાને પરમ પ્રીતિ કરી. તે ઉત્સવ પૂર્ણ થતાં આવેલા ભક્તો સ્વસ્વગામે ગયા પછી સ્વયં ભગવાન્ ત્યાંથી નીકળી ભક્તોના ગામોમાં રહેતા રહેતા દુર્ગપુર પધાર્યા. ત્યાં કેટલાક દિવસો રહી ફરીથી ધર્મદેવનો જન્મોત્સવ કરવા સર્વ ત્યાગી ગૃહી ધર્મકુળ વિગેરે મંડળને સાથે લઈ વડતાલ પધાર્યા. તે ઉત્સવ યથાવિધિ પરિપૂર્ણ થતાં, બીજે જે સંકલ્પ સદાચાર્યસ્થાપનનો હતો તેને સફળ કરવા મહાસભા ભરી પોતાના ભાઈઓના પુત્ર અયોધ્યાપ્રસાદજી અને રઘુવીરજીને યથાવિધિ દત્તપુત્ર કરી આચાર્યપદમાં સંવત્ ૧૮૮૨

કાર્તિક શુકલ એકાદશીએ અભિષેક કરી દેશવિભાગ કરી આપી, આચાર્યોને દેશવિભાગને અનુસારે સ્વસ્વદેશમાં ધર્મપ્રવર્તનરૂપ પરમ કર્તવ્યનો ઉપદેશ કરી ભકતોને પણ ઉપયોગી ઉપદેશ આપ્યો.

આવા અવસરમાં બહુ દિવસથી શ્રીહરિનાં દર્શન કરવાની ઉત્કૃષ્ટ ઉત્કંઠાવાળા વરોદરાના અધીશ સયાજીરાવ મહારાજને મોકલેલા નાણંપંત નામના પ્રધાન પુરૂષે ભગવાનની સમીપે વડતાલ આવી પ્રણામ કરી મહારાજને મોકલેલી મહાવશ્વાદિ ભેટ સામગ્રી સમર્પણ કરી સવિનય વિજ્ઞાપિત કરી કે-હે ભગવન! અમારા મહારાજ સદાય આપના ચરણારવિંદની સેવાના અવસરની વાટ જોતા થકા મારાદ્વારા આપની પ્રાર્થના કરે છે. બહુ દિવસથી આપના ચરણકમળમાં રૂઢ લાવવાળા તે મહારાજને આપના દર્શનદાનથી કૃતાર્થ કરો. તેપછી ભગવાને પ્રધાનની પ્રાર્થના સ્વીકારીને કહ્યું કે-તમારા વિનયથી અને મહારાજના પ્રેમથી અમો પરમ પ્રસન્ન થયા છીએ. થોડા દિવસમાં અમો વટપત્તન આવીશું. આ સમાચાર મહારાજને જાહેર નિવેદન કરો. ભગવાનની આવી આજ્ઞા માથે ચઢાવી નાણંપંતે વટપત્તન જઈ મહારાજને શુભ સમાચાર કહ્યા. ભગવાનતો મુનિવર્ણિપદાતિમંડળને સાથે લઈ વડતાલથી નીકળી વટપત્તનની સમીપે પહોંચ્યા. મહારાજને ભગવાન પધારવાની મંગળવાર્તા સાંભળતાં જ નાણંપંતને આજ્ઞા કરી કે-પધારતા ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણને સન્મુખ ઉત્તમ ભેટ સામગ્રી હાથમાં લઈતમો મારાજ પ્રતિનિધિ તરીકે જલદી જાઓ અને આ ચતુરંગિણી સેના સાથે લઈ જાઓ અને સર્વ પ્રકારે સમલંકૃત કરેલા મહા રાજમાર્ગે રાજ્યપચારથી પુરમાં લઈ આવો. તે પછી નાણંપંત પ્રધાન મહારાજની આજ્ઞામુજબ નીકળીને ભગવાન સન્મુખ જઈ વાહનમાંથી ઉતરી ભગવાનના પાદપદ્મમાં પ્રણામ કરી ચરણસમીપે મહારાજને મોકલેલી ભેટો અર્પણ કરી ભગવાને અભિનંદન કર્યા થકા તેમણે પ્રાર્થના કરી કે-આ મુનિમંડળ સાથેજ આપ રાજલવનમાં પ્રવેશ કરી તેને અનેક રાજહંસોએ સદા સેવાતા આપના ચરણસરોજના રજથી પવિત્ર કરવાને યોગ્ય છો, જે આ ચતુરંગ સૈન્ય, જે આ રાજપુરૂષો અને જે આ જન હું છું, આ સર્વે આપની સેવામાટેજ કલ્પેલા

છે. આપ આ ગજેન્દ્ર ઉપર વિરાજમાન થાઓ. અમાલ્યની આવી પ્રાર્થનાને માન આપી સ્વયં ભગવાન નાગેન્દ્ર ઉપર વિરાજમાન થયા. મુનિઓને ખીજા ગજ રથાદિ વાહનોમાં યથાયોગ્ય બેસાર્યા. રાજમાર્ગમાં ભગવાન પધારવાના મહોત્સવના દર્શનાતુર જનોના સંઘોની જખરી ભીડ થઈ ગઈ. મહારાજ પોતાના રાજલવનના દ્વાર સમીપે રહીને ભગવાનને પધારવાની વાટ જોતા થકા પધારતાં તુરત સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી ભગવાને અભિનંદન કર્યા થકા ભગવાનની પાછળ ચાલીને રાજલવનમાં ગયા. પોતાના ભવ્ય રાજલવનમાં સુવર્ણમય સિંહાસનમાં ભગવાનને બેસારીને પોતે વિનયથી મસ્તક નમાવીને વિજ્ઞાપના કરવા લાગ્યા કે-હે ભગવન! આપનાં જે ચરણારવિંદ આત્માની આકાંક્ષાવાળાઓને શુભ આલંબનભૂત છે તે મારા લોચનગોચર થયાં તે માફ કોઈ સુકૃત હશે કે આપની કૃપાજ હશે. આ રાજ્ય સુખને માટે નથી, કેમકે પગલે પગલે અનર્થનું સ્થાન છે. પ્રભુતા રૂપ મદિરાના મદથી જે અંધતા આવે છે તે રાજાઓને જરૂર રાજ્યમાંથી પાડી નાંખે છે. સમગ્ર હૃદયગ્રંથિને ભેદનાઈ આપનું દર્શનજ એક મનુષ્યોના મંગળ માટે છે એમ હું માનું છું. માફ જે કાંઈ સર્વસ્વ છે અને આ હું આ સર્વ આપને વિનયનત્ર મસ્તકે નમસ્કાર કરી પ્રેમપૂર્વક નિવેદન કરું છું. ભગવાન આવું રાજનું વિનયમધુર વચન સાંભળીને આશિષ આપતા થકા બોલ્યા કે-હે રાજન! આપની વાણી વિનય મધુર છે. આ વાણીમાં પ્રેમરસની અભિવ્યક્તિ અપૂર્વજ છે. આ ભૂમિ આપના જેવા ગુણી ભર્તાના લાભથી અત્યંત આનંદ પામે છે. આપ રાજપદમાં વિષ્ણુની વિભૂતિનું સ્મરણ કરાવો છે. (રાજ વિષ્ણુની વિભૂતિ છે) અમારા અંતરમાં આશ્ચર્ય થાય છે કે-રાજકુળ સદાય પ્રભુતા મદથી અંધ હોય છે એમાં વિજ્ઞાનલેશના પ્રચારનો કે પરમહંસોના પ્રચારનો અવસર લાગ્યેજ હોય. એમ છે તથાપિ તમારામાં તો બંનેના પ્રસારનો અવસર જણાય છે. અમો આસકામ છીએ તથાપિ ધર્મસેતુને નહિ લાગનારા, વિજ્ઞાનામૃત રસમાં લોહુપતાવાળા તમારા જેવાને ગોતતા થકા પૃથ્વી ઉપર વિચરીએ છીએ. જેમ અમારા સમાગમથી આપને અત્યંત આનંદ અનુવર્તે છે તેમ અમોને પણ છે, કારણ કે આ કલિદૂષિત ભૂમંડળમાં જ્ઞાસુ જનો

સુદુર્લભ છે. ભગવાનના આવા શ્રવણમધુર વચનામૃતને પાન કરીને હર્ષ રસથી પરિપૂર્ણ આશયવાળા મહારાજએ ભગવાનના ચરણારવિંદમાં અમૂલ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણો વિગેરે અર્પણ કરી યથાવિધિ પૂજા કરી ભગવાનને પ્રથમથી તૈયાર કરી રાખેલા ઉચિત ઉત્તમ સ્થાનમાં યથાપૂર્વ શોભાસાથે પહોંચાડ્યા. રાજાએ ત્રણ દિવસ અસાધારણ ઉત્તમ આતિથ્ય કર્યું. અવસરની વાટ જોતા તે રાજાને તે અવસરમાં ભગવાને હિતતમ અર્થોનો ઉપદેશ કર્યો. ત્યાંના લકતોને પણ ભગવાને દર્શન પૂજન ઉપદેશાદિકથી આનંદિત કર્યા. ચોથે દિવસે પરિવાર સાથે ત્યાંથી નીકળતા ભગવાનને મહારાજએ યથાપૂર્વ શોભા સાથે સીમાડા મુધી વળાવ્યા થકા રાજા અને બીજા પ્રધાનજનોને પાછા વાળી પોતે વૃત્તાલયમાં પધાર્યા.

તેપછી દેશદેશમાંથી આવેલા લકતોને સ્વસ્વદેશમાં મોકલીને પોતે એકાંતતાથી દશમ પંચમ સ્કંધનું શ્રવણ કર્યું. એક દિવસે એકાંતમાં બેસી દૂર દેશ કાળમાંપણ પોતાના સમસ્ત સમાશ્રિતોને ધર્માદિ તત્ત્વનો બોધ આપવામાટે સર્વ સચ્ચાઓમાંથી સમુદ્ધાર કરેલો, શિક્ષાપત્રી નામથી પ્રસિદ્ધ ઉપદેશસારનો સર્વત્ર પ્રકાશ કર્યો. તે પછી ત્યાંથી શ્રીનગર અતર્કિત પધારતાં ત્યાંના લકતોએ સેવ્યાથકા ત્યાં રહી શ્રીવાસુદેવમાહાત્મનું શ્રવણ કરી પુષ્પદોલોત્સવ કરી, ત્યાંથી ભાલ દેશમાં લકતોની પ્રાર્થનાથી વિચરતાં ધોલેરા પધારી ત્યાંના લકતોની પ્રાર્થનાથી અદ્ભુતાનંદમુનિને મોકલીને કરાવેલા મંદિરમાં મદનમોહન ભગવાનની યથાવિધિ સંવત ૧૮૮૨ ના વૈશાખ શુક્લ ત્રયોદશીએ પ્રતિષ્ઠા કરી ત્યાંથી દુર્ગપુર પધાર્યા.

તે પછી કોઈ અવસરમાં પોતે આચાર્યપદમાં પ્રતિષ્ઠાપન કરેલા જ્ઞાસુ દત્તપુત્રોને ઉદ્દેશીને ત્યાગી ગૃહીનો સામાન્ય વિશેષ દીક્ષાવિધિ સવિસ્તર કહ્યો તથા વાર્ષિક વ્રતોત્સવોનો વિધિ કહ્યો. કોઈ દિવસે ગોપાળાનંદ મુનિના પુછવાથી ત્યાગીઓને અત્યંત અપેક્ષિત ધર્મામૃતનો સવિસ્તર ઉપદેશ કર્યો. એક દિવસે નિત્યાનંદમુનિના પુછવાથી સવિસ્તર જ્ઞાનોપદેશ કહ્યો. એક સમયમાં સનાતન સદ્ધર્મનું સવિસ્તર સ્વરૂપ જાણવાની ઇચ્છાવાળા શિવરામ વિપ્રને ઉદ્દેશીને ચાર વર્ષ તથા ચાર આશ્રમના સામાન્ય વિશેષ સદ્ધર્મો કહી સંભળાવ્યા. તેપછી સૌરાષ્ટ્ર-

દેશના ભક્તોની પ્રાર્થનાથી ભગવાન વાસુદેવ દ્વારકાનાથના વિહરણુ સ્થાન-
ભૂત રૈવતાચળની તલેટીમાં આવેલા જુનાગઢમાં બ્રહ્માનંદમુનિને મોકલી
કરાવેલું મંદિર તૈયાર થતાં સ્વયં ત્યાં પધારી તે મંદિરમાં સં. ૧૮૮૪ ના
વૈશાખ કૃષ્ણ દ્વિતીયાએ શ્રીરાધારમણાદિ મૂર્તિઓની યથાવિધિ પ્રતિષ્ઠા કરી
ભક્તિમાર્ગ સર્વસુગમ કરી દુર્ગપુર પધાર્યા. એક દિવસે જ્ઞાસુ વર્ણિરાજ
મુકુંદાનંદજીને ઉદ્દેશીને શ્રીહરિએ બ્રહ્મચારિઓના બૃહદ્ધર્મો સવિસ્તર કહ્યા.
એક દિવસે જ્ઞાસુ શતાનંદમુનિને ઉદ્દેશીને સાંગ યોગનો સવિસ્તર ઉપ-
દેશ કર્યો. એ રીતે પરંબ્રહ્મ ભગવાન શ્રીસહજાનંદસ્વામી તે તે ગામ નગ-
રમાં ધર્મમાર્ગની પ્રતિષ્ઠા કરવાપૂર્વક ભક્તિપૂરને પ્રવર્તાવતા થકા, અનેક
પ્રાણિવર્ગને સમુજ્જવન કરતા થકા, પાપાચારના પ્રચારને પ્રશમન કરતા
થકા, કલ્પિયુગનેપણુ સત્યયુગ કરતા થકા, પોતાના ચરણારવિંદના મુકવાથી
પૃથ્વીને કૃતાર્થ કરતાથકા, વિશેષપણે ભક્તોની ઉપર અનુકંપાથી દુર્ગપુરમાં
રહ્યા. પોતાના પરમૈકાંતિક સપરિવાર ઉત્તમરાજની પ્રાર્થનાથી વિરક્તાનંદ
મુનિદ્વારા મહા રમણીય મંદિર કરાવીને સંવત્ ૧૮૮૫ ના આશ્વિન
શુક્લ દ્વાદશીએ શ્રીગોપીનાથ પ્રતિમારૂપથી વિરાજમાન, સર્વ અવ-
તારોનું કારણ, પર અક્ષરથકી પર એવા પોતાના દિવ્ય રૂપની યથાવિધિ પ્ર-
તિષ્ઠા કરી. તેપછી ત્રીજા સંકલ્પનું અનુસ્મરણ કરી સત્સંગિજનોના જીવ-
નરૂપ, વર્ણાશ્રમધર્મના વિવેચનગર્ભિત પારમૈકાંતિક ધર્મને પ્રકાશ કર-
નાર, પોતાના ચરિત્રામૃતરસથી પરિપૂર્ણ, પાંચ પ્રકરણોથી વિભાગ કરેલું,
વિરતૃત એવું સચ્છાસ્ત્ર પોતાના પરમ એકાંતિક સેવક ત્રિકાળજ્ઞ સમાધિ-
નિષ્ઠ શ્રીમાન શતાનંદ મહર્ષિપાસે કરાવી ધર્માદિકનું રહસ્ય સર્વ જનને
બોધ થાય એવું સુગમ કરી આપ્યું.

એ રીતે પરંબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાન પોતાનું અખિલ
મંગળકારી અમાનુષ આશ્ચર્યકારી દિવ્ય ચરિત્ર માનુષ ભાવમાં પ્રખ્યાપન
કરતા, ભૂતજમાં વિજ્ઞાનપ્રકાશને પ્રસારતા, ભગવદ્ભક્તિરૂપ અમૃત પ્ર-
વાહને ઉત્તરંગિત કરતા, આશ્રિત જનોના મનને વાત્સલ્યામૃતની વૃદ્ધિથી
સંપ્રદર્શિત કરતા, અપરાધિઓને પણ અનુકંપાથી ભક્તોની પેઠેજ પ્રદ-
ર્શિત કરતા, તેના તેના અર્થી જનોને તે તે અભિલષિત અર્થ આપીને

આહ્વાદિત કરતા, દીન જનની ઉપર અતિશય દયા રાખનારા, પરનાં દુઃખો દેખીને દીલમાં દુરંત દુઃખીયા થતા, પામરોનેપણ સન્મુખ થતાં પ્રેમાર્દ્રદૃષ્ટિથી દેખતા, માર્ગે માર્ગે જ્યાં ત્યાં સંસારરૂપમાં પડેલા શરણુમાટે આકંઠન કરતા જનોને વિદ્યા વૃત્ત વિગેરે સાધનો શોધવાના વિલંબ વિનાજ તત્કાળ પોતાનો હસ્તાવલંબ આપીને ઉદ્ધાર કરતા થકા, પોતાનો પ્રાદુર્ભાવ પૃથ્વીઉપર કેટલોક સમય સર્વના યોગક્ષેમમાટે પ્રકાશ કરીને, પ્રાદુર્ભાવનું નિમિત્ત પરિપૂર્ણ થતાં પોતાના પરાત્પર ધામ પ્રત્યે પધારતાં પોતાના અનન્ય ભકતોત્તમ ત્યાગી ગૃહીઓને પાસે બોલાવી ધર્માનુબન્ધી અનેક ઉપયોગી અર્થોનો ઉપદેશ કરી, તેમની આત્યંતિક શાંતિ કરી, પોતે સ્વાત્મસ્વરૂપ સમાધિમાં વિલીન થઈ સંવત્ ૧૮૮૬ ના જ્યેષ્ઠ શુકલ દશમીએ નરલોકના અનુકરણુમાટે સ્વેચ્છાથી સ્વીકારેલા માનુષ સન્નતીય શરીરને ત્યાગ કરી પોતાના તેજોવિશેષે યુક્ત થઈ સર્વને જોતાંજ અંતર્ધાન થઈ ગયા.

એ રીતે સાંપ્રદાયિક પ્રામાણિક પ્રબન્ધને અનુસારે ભગવાન સહજનંદ-સ્વામીનું દિવ્ય પવિત્ર ચિત્ર ચરિત્ર સંગ્રહ કર્યું, હવે ગુણાનુવર્ણન બાકી રહે છે. આ ભગવાન જ્ઞાન આનંદાદિ અનંત કલ્યાણુ ગુણુગણના નિધિ છે. પરંતુ જે ગુણોના પ્રેરાયા થકા આ પ્રાકૃત લોકમાં અવતાર ધરે છે, જે ગુણો લોકોને ભગવદાશ્રય કરવામાં ઉપયોગી છે, જે ગુણો કેવળ પરપ્રયોજન અર્થેજ છે, જે ગુણોવડે સજ્જનો અંતરમાં અત્યંત આહ્વાદ પામે છે, જે ગુણોના દર્શનથી અસૂયાળુઓ પણ ગુણુ ગ્રહણુ કરી આત્મશુદ્ધિમાં સમર્થ થઈ આગળ ઉપર મોક્ષના અધિકારી હોઈ શકે છે એવા ગુણુવિશેષો વિશેષપણે વર્ણવવાની જરૂર છે. એવા ગુણો કારણુ સૌશીલ્ય-સારલ્ય વાત્સલ્ય ઔદાર્ય ક્ષમા આદિક છે. આ ગુણો ગ્રંથોમાં ચરિત્ર વર્ણન પ્રસંગે અર્થાત્ વર્ણવ્યા છે અને પ્રામાણિક પુરૂષના મુખથકી શ્રવણુ થાય છે અને કોઈ કોઈ સ્થળે અદ્વાપિ પ્રત્યક્ષથી અનુભવાય છે માટે તેને વિશેષપણે વર્ણવવાનો અવસર નથી તથાપિ આ ચરિત્રપ્રસંગથી સંગ્રહમાં વર્ણવ્યા હોય તો જ્ઞાસુ જનોને બહુ ઉપયોગના થાય એમ જાણીને આ અલ્પ આરંભ કર્યો છે.

લગવાનું સહનનંદ સ્વામીનું આ એક અસાધારણ મહાવ્રત હતું કે- કોઈનાપણુ ક્યારેયપણુ દ્રોહનું ચિંતન પણુ દરવું નહિ. તેમાં પોતાનુંજ વચનામૃત છે કે-‘અમારા આશ્રિત જનોએ લગવાન, લગવહલક્ષ, આદ્ય અને રાંક જન તેમનો ક્યારેય પણુ દ્રોહ કરવો નહિ, કેમકે અમારોતો એવો સ્વભાવ છે જે એક તો લગવાન ને બીજા લગવાનના લક્ષ ને ત્રીજા આદ્ય અને ચોથો કોઈ ગરીબ મનુષ્ય આ ચારથી અમે અતિશય બીએ છીએ કે ‘રખે એમનો દ્રોહ થઈ જાય નહિ અને એવા તો બીજા કોઈથી અમે બીતા નથી’ ઇત્યાદિ. તે તે સમયે સહનનંદ સ્વામીની ગુણી પ્રખ્યાતિ નહિ સહન થતાં બહુ વેરાગીઓ તથા બીજા કેટલાકો ધૂળ નાંખવી પથરા મારવા બીલત્સ બોલવું માર મારવો ઇત્યાદિ અનેક અત્યાચારોથી તેમના અને તેમના લકતોના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્ત્યા હતા. પોતે તે દુર્જનોનો નિગ્રહ કરવામાં સામર્થ્યવાળા હતા તથાપિ તેમનો સામો બદલો વાળવાના ઉપાયમાં એક ક્ષમાવ્રતનુંજ આલંબન કરી રહ્યા હતા. એમાં એક ઉદાહરણ છે કે-કોઈ સમયે લગવાન કોઈ ગામ થકી કોઈ ગામ પ્રત્યે જતાં માર્ગમાં ‘આ ગામમાં આપણો વિદ્વેષિવર્ગ વિશેષ છે’ એમ બાણતાં છતાં પણુ નિજજનોને ક્ષમાવ્રત ગ્રહણ કરાવા આજ્ઞા કરી કે- ‘આ સમીપમાં આવતા ગામમાં અસૂયાવિષ્ટ હૃદયવાળા બહુ લોકો છે, તેઓ આપણને ગામમધ્યે પ્રવેશ કરતાં કદાચિત્ પીડાપણુ પમાડે, ગામથી બહારજ માર્ગાન્તરથી ખસી નીકળીએ તો પીડાનો પ્રસંગતો ન આવે પરંતુ આપણા ક્ષમાગુણના પ્રસારનો અવકાશ ફરીથી આવો ન આવે, તમારું ક્ષમાવ્રત કેટલું છે તેનો પણુ નિશ્ચય થવો જરૂરનો છે, માટે આપણે આજ ગામના મધ્ય માર્ગથીજ જઈએ.’ આ પ્રકારે આજ્ઞા કરી પોતે મુનિ-મંડળથી વિંટાઈને, વીર ક્ષત્રિયકુમાર અશ્વારોએ પાછળ ગતિ કર્યા થકા અને બીજા કેટલાક પરિજનોએ પરિચર્યા કર્યા થકા એજ ગામમધ્યે પ્રવેશ કર્યો. પ્રવેશમાત્રમાંજ તેમની ઉપર ઇર્ષ્યાતિશયથી ઉત્પન્ન થએલા કોપવેગથી વિનષ્ટ વિજ્ઞાનવાળા કેટલાક પામરો ધુળ નાંખવી પથરા ફેંકવા બીલત્સ બોલવું ઇત્યાદિ અસહ્ય અનેક અત્યાચારો કરવા પ્રવર્ત્યા. તે સમયે આયુધધારી શૂરવીર ક્ષત્રિયકુમારો લગવાનના આજ્ઞામંત્રથી બંધાઈ ગ-

એલા હોવાથી પોતપોતાના ક્ષાત્ર સ્વભાવને બુલીજ ગયા. નહિ તો સમસ્ત વિદ્વેષિવર્ગ એમની એકજ તરવારધારાને પર્યાપ્ત થાત-એકથીજ મરણ પામી જત. તે ક્ષત્રિયકુમારો નીચી દૃષ્ટિ રાખી સ્વામીની આજ્ઞાને સંભારતા સંભારતા તેમની સાથેજ તેજ માર્ગથી તે ગામની બહાર ચાલી નીકળ્યા. તે વિદ્વેષિઓ ‘ક્ષમાસ્વજ્ઞં કરે यस્ય દુર્જનઃ કિં કરિષ્યતિ । અનૃણે પતિતો વહ્નિઃ સ્વયમેવોપશામ્યતિ’ આ ન્યાયથી પાપવ્યાપારમાંથી વિરામ પામી ગયા. ભગવાન તે સર્વેની સાથે જવા ધારેલા સ્થાનકે જઈ પોતાની પેઠે પોતાના મહાશૂરવીર જનોએ પાળેલું ક્ષમાવ્રત બેઠને તેમની ઉપર અપાર પ્રસન્ન થઈ ગયા. આવા સર્વાતિશાયી ક્ષમાવ્રતના બેવાથી ‘આજ પુરુષોત્તમ ભગવાન્ છે’ એવો નિશ્ચય કરી કેટલેક કાળે પ્રેમાતિશય પ્રકટ થતાં તે અપમાન કરનારાઓએ પણ ભગવાન્ સહજનંદસ્વામીનો સમાશ્રય કર્યો. આવું વ્રત ભગવાને તે તે સમયે બહુ સ્થળમાં પ્રકટ કર્યું હતું. મુનિઓને અજ્ઞાનિ જનોને ઉપદેશ આપવા દેશદેશમાં મોકલતાં આવાજ ક્ષમાવ્રતનો ઉપદેશ આપ્યો છે. આ પ્રબન્ધમાં તેવાં પોતાનાં વચનો છે કે-‘ગાલિદાનં તાઢનં ચ કૃતં કુમતિભિર્જનૈઃ । ક્ષન્તવ્યમેવ સર્વેષાં ચિન્તનીયં હિતં ચ તૈઃ ॥’ ‘કૌર્યં કાર્યં ન કસ્મિંશ્ચિત્’ ‘કસ્યાપિ પ્રાણિનો હિંસા નૈવ કાર્યાઽન્ન મામકૈઃ’ ‘ક્ષમૈવૈકાસ્તિ ભૂષણમ્’ ‘પ્રજ્ઞંસન્તિ ક્ષમાં નિત્યં જગતામીશ્વરા અપિ...મમાપિ સર્વદા પ્રેષ્ટા ક્ષમૈવ મુનયઃ! કિલ । તસ્માન્મદીયૈર્યુષ્માભિઃ ક્ષમા ધાર્યા સદા મુચિ ॥’ ઇત્યાદિ.

ભગવાન સહજનંદસ્વામિમાં બીજો આ સ્વાભાવિક ગુણવિશેષ હતો, શો? તો પરનું દુઃખ ન સહન થતાં સ્વાર્થની અપેક્ષા વિના તેનું દુઃખ ટાળવા પ્રવર્તવું તેરૂપ દયા છે. આ દયાગુણથીજ જ્ઞાન શક્તિ આદિક ગુણોની ગુણુતા છે, જો દયાગુણ ન હોય તો જ્ઞાનાદિગુણો કશા અર્થના નથી, નિરર્થક જેવા છે. આ ભગવાન્ જ્યારે જ્યારે અતિદીન, કરમાઈ ગએલા મુખવાળા, અશ્રુપૂર્ણ નેત્રવાળા, દુઃખી જનને દેખે ત્યારે તત્ક્ષણ દયાથી ભીના હૃદયવાળા થઈ સ્વયં સહજનંદ (સ્વાભાવિક આનંદમય) છે તથાપિ દુઃખવ્યાકુળ થઈને તેનું દુઃખ ટાળવા સાક્ષાત્ પોતેજ પ્રયત્ન કરતાં તેમાં પોતાની જગન્નિયંતૃત્વાદિ અક્ષરપરતરત્વાદિ મોટપનેપણ બુલી જતા હતા.

અને તે સમયે તેમને આ આપવા યોગ્ય છે આ આપવા યોગ્ય નથી એવો વિભાગ પણ રાખતા નહિ. પોતાપાસે જે વસ્ત્ર કે રૂપીયા કે સોનામહોર કે બીજું જે કોઈ તેના દુઃખને દૂર કરનાર હોય તે તેને તરત આપીને પરનું દુઃખ શમાવતા હતા. આજ સ્વાભાવિક ગુણાતિશયથી પોતાના ગુરૂ રામાનંદસ્વામીએ સુપ્રસન્ન થઈ વર વરવાનું કહેતાં બીજા વરો નહિ માગતાં લોકહિતોપયોગી આવોજ વર માગ્યો છે કે-‘આ સત્સંગમાં કોઈને પ્રારબ્ધ-કર્મ પરિપાકને લીધે અન્નવસ્ત્રાદિક નહિ મળવાના કલેશ કારણથી દુઃખનો પ્રસંગ આવવાનો હોય તથા મરણસમયમાં મહા દુઃખનો પ્રસંગ આવવાનો હોય તો તે બધો દુઃખપ્રસંગ મનેજ લલે પ્રાપ્ત થાય પણ તેઓને તે થાય નહિ, તેતો દુઃખરહિતજ રહે.’ આ દયાની આબતમાં પોતાનું વચનામૃત છે કે- પૂર્વ દેશમાં એક સમયે નાગડા વેરાગીની જમાત ભેળો હું હતો તે મને સર્વે વેરાગીએ કહ્યું જે ‘તાંદળજની લીલી લાલ તોડો’ ત્યારે મેં કહ્યું જે ‘એમાંતો જીવ છે તે અમે નહિ તોડીએ’ પછી એકજણે તરવાર ઉઘાડી કરીને ડારો કર્યો તોપણ અમે લીલી લાલ ન તોડી, એવો અમારો દયાવાળો સ્વભાવ છે’ ‘હું તો દત્તાત્રેય જડભરત નારદ અને શુકજી તે સરખો દયાવાળો છું’ ‘અને અમારાથી તો એક ગરીબ પણ દુઃખાયો હોય તો અમારા અંતરમાં એવો વિચાર આવે છે જે-લગવાનું સર્વાન્તર્યામી છે તે એક ઠેકાણે રહીને સર્વેના અંતરને જાણે છે માટે જેને અમે દુઃખવ્યો તેનાજ અંતરમાં વિરાજમાન હશે ત્યારે અમે લગવાનનો અપરાધ કર્યો એમ જાણીને તેને પગે લાગીને તેને જે કાંઈક જોઈતું હોય તે આપીએ પણ જે પ્રકારે તે રાજ થાય તેમ કરીએ છીએ’ ‘અને રઘુનાથજીને વિષે શરણાગતવત્સળપણું તો ખરૂં પણ તે શરણાગત જે જરાય વાંકમાં આવ્યો હોય તો તેનો તત્કાળ ત્યાગ કરી દે...એવી તો રામાનંદસ્વામિની પ્રકૃતિ હતી...અમારી પ્રકૃતિતો એવી નથી, અમારેતો પરમેશ્વરના ભક્ત ઉપર અતિશય દયા વર્તે છે’ ઇત્યાદિ. કોઈ સમયે લગવાન દુર્ગપુરમાં રહ્યા હતા ત્યારે દુર્ગતિને પામેલો, દુષ્કાળને લીધે ખાવાનું નહિ પામેલો, ભૂખવેગથી શિથિલ કરણ કલેવરવાળો, કોઈ અન્નાર્થીનો દીનધ્વનિ મધ્ય રાત્રિએ સાંભળ્યો. સાંભળતાં તરતજ હૃદયમાં દયા આવતાં મુઠ્ઠાગએલા સેવકોને જલદી જ-

ગાડીને પોતેજ અન્ન સંપાદન કરી તેને જમાડયું. વળી વડતાલની સમીપે કોઈ એક ગામ હતું, તેમાં કોઈ કોળી કુળમાં જન્મેલી, જેને કોઈ શરણુ ન હતું, જેને પુત્રાદિ પોષ્યવર્ગ વિશેષ હતો, અનાવૃદ્ધિને લીધે ક્ષેત્રમાં અન્નપાક વિનાશ પામતાં કોઈ કોઈ પ્રકારે જીવવાનો પ્રયત્ન કરતાંથકાં પણ જીવનનો ઉપાય નહિ જડતાં બહુ દુઃખી થએલી કોઈ સ્ત્રી હતી. કોઈ સમયે દૈવવશાત્ ત્યાં પધારેલા ભગવાનના ચરણમાં પોતાના જીવન ધારણુનો અસહ્ય કલેશ તેણીએ નિવેદન કરતાં, તેનું તે દુઃખ નહિ સહન કરી શકતા કૃપાળુ ભગવાને તેનું દુઃખ શમાવા વાસ્તે તેને કહ્યું કે-‘તું કશો ભય રાખીશ નહિ, તારા ઘરમાં જે કોઠી છે તેજ તને અનવધિ ધાન્ય આપશે, તુરત તેના મુખભાગને દૃઢપણે શીડી લે, એનું મુખ ક્યારેય પણ ઉઘાડવું નહિ, દરરોજ નીચેના નાના દ્વારથી જેટલું જરૂર હોય તેટલું અન્ન ગ્રહણ કરવું’ એમ કહીને તરતજ તે કોઠીને નિર્દેશ કરી બતાવતા હોય એમ પોતાના કરકમળમાં ધારેલી સોટીનો સ્પર્શ કરાવતાં તે કોઠી તત્ક્ષણ ધાન્યથી ભરપુર થઈગઈ અને અપેક્ષિત સમયે અનાજ આપતી થઈ. આ પ્રસાદીની કોઠી અઘાપિ તેના વંશજેના ઘરમાં રહેલી દર્શન આપેછે. કોઈ રવજી નામના ઋણુદુઃખી દ્વિજનું મહાદુઃખ દેખીને તેને ઘણું ધન અપાવી તે દુઃખમાંથી ભગવાને મુકાવ્યો. આ પ્રમાણે એવાં અનેક ઉદાહરણો છે. એ રીતે તેતે સ્થળમાં ત્યારે ત્યારે જે પરદુઃખ લૌકિક ઉપાયથી ટાળી શકાય એવું હોય તેને તેવાજ ઉપાયથી અને જે અલૌકિક ઉપાયથી ટાળી શકાય એવું હોય તેને તેવાજ ઉપાયથી ટાળી નાંખતા થકા પોતાની નિરૂપાધિ નિરવધિ કૃપા પ્રકાશ કરી છે. શિક્ષાપત્રીમાં તેવી દયાને ઉદ્દેશીને પોતાનું વચન છે કે-‘सर्वैरपि यथाशक्ति भाव्यं कीनेषु वत्सलैः.’

આ ભગવાનનું સૌશીલ્ય (સારલ્ય-પોતે મોટા હોવા છતાં પણ મંદનીસાથે પણ અણુમાત્રપણુ કપટ રાખ્યા વિના તેની સાથે સંશ્લેષ કરવો તે) અનવધિ અનુપમ હતું. એમને એવો વિભાગ ન હતો કે-આ ભતિથી ઉચ્ચ છે અને આ નીચ છે, આ વિદ્યાથી શ્રેષ્ઠ છે અને આ કનિષ્ઠ છે, આ બાળ છે અને આ વૃદ્ધ છે, આ આપણા સમાગમ મુખને યોગ્ય છે અને આ યોગ્ય નથી. જેઓ પોતાવિષે પ્રેમાનુબન્ધ બાંધે અથવા સદુપ-

દેશશ્રવણમાં સન્મુખ થાય તે લલે સ્ત્રિયો હોય કે વૈશ્યો હોય કે શૂદ્રો હોય કે તેથી પણ નીચી પાપયોનિના હોય પણ તે સર્વે આ સુશીલ ભગવાનને પરમ પ્રિય થતા હતા. અને તે સર્વને પ્રસન્ન કરવા એજ પરમ પ્રયોજન માનતા હતા. પોતાને કશું પ્રયોજન ન હતું. માટેજ હિત તમનો ઉપદેશ કરતાં શિક્ષાપત્રીમાં સર્વને અધિકાર કરીને સંસ્કૃતિસાગર તરવાનો સરલ ઉપાય અને તદનુરૂપ ધર્મ કહ્યો. આ સરલતાના સંબન્ધમાં પોતાનુંજ વચનામૃત છે કે—‘અને અમે પોતાને સ્વાર્થે કરીને લાખો માણસમાં નથી રહેતા. અમે તો ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તને અર્થે માણસના ભીડામાં રહીએ છીએ. અને ભગવાનના ભક્તને અર્થે ગમે તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી પડે તેપણુ અમે નિવૃત્તિ જાણીએ છીએ. એવા જે દૃઢ સત્સંગી વૈષ્ણવ છે તેજ અમારે તો સગાવહાલા છે અને તેજ અમારી નાત છે’ ‘અને અમેતો જે મન કર્મ વચને પરમેશ્વરના ભક્ત છે તેને અર્થે અમારો દેહપણુ શ્રીકૃષ્ણાર્પણુ કરી રાખ્યો છે’ ‘મહારાજતો આકાશ સરખા નિર્લેપ છે અને એમને કોઈ પોતાનું પણ નથી અને પારકું પણ નથી’ ‘(સમોઽહં સર્વભૂતેષુ ન મે દ્વેષ્યોઽસ્તિ ન પ્રિયઃ) એની પેઠે જાણવું’ ‘અને આ દેહ રાખીએ છીએ તેપણુ સત્સંગિને અર્થે રાખીએ છીએ પણ બીજે કોઈ દેહ રાખ્યાનો અર્થ નથી’ ‘અમે સ્વામિનાં દર્શન થયા મોર નવ મહિના સુધી મુક્તાનંદસ્વામીની આજ્ઞામાં રહ્યા હતા’ ‘જે ભગવાનનો ખરેખરો ભક્ત હોય તો હું તો તે ભગવાનના ભક્તનો પણ ભક્ત છું અને હું ભગવાનના ભક્તની ભક્તિ કરું છું એજ મારે વિષે મોટો ગુણ છે’ ઇત્યાદિ. આ સૌશીલ્ય-સાગર ભગવાન શ્રીહરિ વડતાલ દુર્ગપુર વિગેરે ગામોમાં થએલા મહોત્સવો ઉપર દેશદેશમાંથી આવેલા અસંખ્યાત ભક્તોની ભીડને લીધે કોઈ બાળ વૃદ્ધદિકને પોતાનાં દર્શનાદિ ન થયાં હોય તો પોતે તે ભક્તનો પ્રેમાનુબન્ધ જાણીને રાત્રિએ પરિમિત પાર્ષદો સાથે લઈ તેઓ જ્યાં જ્યાં ઉતર્યા હોય ત્યાં જઈ તેમને દર્શનાદિ આપી સ્વાસ્થ્ય પુછીને અપેક્ષિત પરિપૂર્ણ કરીને પરમાનંદ પામતા હતા. વળી કોઈ સમયે દર્શનની ઇચ્છાવાળા જુનાગઢના રાજના બહુ માનપૂર્વકના આમંત્રણથી પોતે મેનામાં બેસી મુનિમંડળ અને રાજપુરૂષો સાથે રાજેપચારથી રાજભવન પ્રત્યે જવા

નિકળ્યા. તે સમયમાં કોઈ બાળક પ્રેમાતિશયથી એક કોમળ કાકડી ફળ લઈ મેના પાછળ દોડ્યો આવતાં બીજા ઘણા પરિજનોએ બહુ વારવા છતાં પણ ચપળ બાળસ્વભાવથી રોકનારને નહિ ગણીને જેમ તેમ કરી મેના પાસે આવી પ્રહર્ષવેગથી પ્રણામ કરી તે કાકડી ભગવાનને અર્પણ કરી. ભગવાન તો 'આ બાળક મારે વિષે અતિશય આદરવાળો છે, એનું વય કાપલ્ય પ્રવેશરૂપ દૂષણનું સ્થાન નથી (નિષ્કપટ છે) અને એનો બાળ-ભાવ વિવિધ દુરાશાના પ્રવેશે શૂન્ય છે (નિષ્કામ છે) એમ વિચારીને તેણે આપેલી કાકડી તેના પ્રેમરસને જ શું? એમ સ્વાદ લેતા લેતા સર્વ સમા-જને જોતાં જ અસંકોચથી જમ્યા. એ બાળકપણ જાણે સર્વે કામો પરિ-પૂર્ણ થયા એમ પ્રહર્ષ પામી ભગવાનને પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરી ચાલ્યો ગયો. સારદ્યનું સ્વરૂપ નહિ સમજનારા જનોતો બહુ વિસ્મય પામ્યા. રાજા તો આવા સારદ્ય સ્વભાવને જોઈને બહુ હર્ષ પામ્યા. આ સરલતા પરના શ્રેય માટે જ પ્રવર્તતો ગુણાતિશય છે એમ આસુરપ્રકૃતિ વિનાનો કોણ ન માને? માનેજ. વળી આ ભગવાનને પૂજાસ્વીકારવામાં બીજા પ્રાકૃત પુરૂષોની પેઠે 'આ રાજા છે આ રંક છે' એવો વિભાગ ન હતો, પ્રાકૃત તો 'આ ધનાઢ્ય છે' એવા નામ શ્રવણમાત્રથી પ્રહર્ષ પામી તે ધનાઢ્યના પ્રેમને જ પરમ પ્રયોજન માની કોઈ દરિદ્રે પ્રાર્થના કરવા છતાં પણ તેને પડતો મુકી ધનાઢ્યની સન્મુખ દોડ્યો જાય. આ અપ્રાકૃત ભગવાન તો પત્ર પુષ્પ ફળ કે જળવડે પ્રેમપૂર્વક કરાતી રાંકની પૂજાને સ્વીકારવા રાજાને પણ પડતો મુકી પોતે તેના ઘરપ્રત્યે પધારી તે રંકે કરેલી પૂજામાં પ્રેમાર્દ્ર હૃદયવાળા તેને સમયે થતા હતા. એવી જ રીતે જાતિથી મોટા હોય તેના કરતાં પણ નીચોએ પ્રાર્થના કરતાં તેમાં અધિક પ્રેમાનુબન્ધ બાંધ્યો હતો. કોઈ સમયે સુરતમાં અરદેસર નામના પારસીએ પરમાદરથી પ્રાર્થના કરતાં પરમહંસોની સાથે તેને ઘેર જઈ તેણે કરેલી પૂજા સ્વીકારી, પ્રેમાતિશયને સૂચવનારા અંગમેળાપ (લેધ્ય) થી અભિનંદન કરી, પોતાનો પ્રસાદ તેના વંશમાં પણ પાછળ પ્રસિદ્ધિ પાળે ચાલુ રાખવા પોતાની પાઘ તેને આપી. તે પારસી પણ જીવિતપર્યંત તે પાઘની સાક્ષાત્ ભગવાનના જેવી જ ભાવથી પૂજા કરતો હતો. અઘાપિ તેના વંશજો આદરથી તે પાઘની પૂજા કરતા દેખા-

યછે. વળી કોઈ કોઈ સમયે પોતાને અનેક રાજાઓ સેવા કરનારા છે અને પરિચર્યા આચરનારા અનેક અનુચરો છે તથાપિ પોતાના ચરણાશ્રિત સાધુ બ્રહ્મચારી પાર્ષદાદિકોને પ્રેમપૂરથી ઉત્તરંગિત થયેલા સૌશીલ્યને લીધે પોતાનું અક્ષરપરતરત્વાદિ ગૌરવ હુલ્લી જઈને પોતાને હાથેજ વિવિધ રસમય પાકો કરીને પોતેજ પિરસીને પુષ્કળ જમાડતા હતા. કોઈ સમયે મુનિઓને દેશાંતરમાંથી આવતા સાંભળીને સન્મુખ જઈ પ્રણામાદિ કરતા હતા. અને હરિજનોની પ્રિય આત્માની પેઠે પોતાનું ગૌરવ કે વિચરણાદિ કલેશ નહિ ગણીને વિના શંકા તેમની મનોવૃત્તિને અનુસારે સંભાવના કરતા હતા. આ સર્વે સરલતાનોજ અતિશય છે. એ રીતે લોકહિતોપયોગી સરલતાનાં અનેક ઉદાહરણો છે.

આ ભગવાનની ઉદારતા અનુત્તમ અને અનુપમ અસાધારણ હતી. પોતે અપેક્ષિત થકી અધિક આપીનેપણ ‘મેં આને આટલું આપ્યું’ એમ ક્યારેય-પણ માનતા નહિ. કિંતુ સત્પાત્ર પ્રતિગ્રહ કરનારા મળે તો અમારો જે નહિ પરિગ્રહ કરવાનો સ્વાભાવિક સંસ્કર્મ છે તેનું સંરક્ષણ થાય છે, કેમકે અમારા ચરણુતળમાં અર્પણ કરેલા ધનના સ્પર્શનેપણ અમારા હસ્તતળ સહન કરી શકતા નથી એટલે અમો હાથથી કશો પરિગ્રહ કરતા નથી તો આ અમારો જે સહજ ધર્મ છે તેને તે પ્રતિગ્રહ કરનારા સત્પાત્રો સંરક્ષણ કરેછે એમ માનતા હતા. કોઈ સમયે મહોત્સવમાં સભામાંજ કોઈ રાજ-કુમારો અને ધનાઢ્યોએ આ ભગવાનની પૂજા કરતાં અર્પણ કરેલાં ભારે ભારે રાજલાયક વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે અને ધન પોતાપાસે ભાગવત વાંચતા કોઈ દુર્ગતિને પામેલા (પ્રયાગજીત વિગેરે) વિપ્રને તરતજ તે સર્વને જોતાંજ આપી દઈને પોતે મનમાં બહુ પ્રહર્ષ પામ્યા હતા. આવી વાત અનેક સમયે સભામાંજ અતિવ્યક્તપણે પોતેજ કહેતા હતા કે—(વચનામૃતમાં પ્ર૦ ૧૮) અમો સર્વથા નિષ્પરિગ્રહ અને પૂર્ણકામ છીએ તથાપિ બીજાઓના હિતમાટેજ તેમણે અર્પણ કરેલું અંગીકાર કરીએ છીએ પણ સ્વાર્થમાટે સ્વીકારતા નથી. તેવા અંગીકારથી આપનારાઓ પરલોકમાં પરમ શ્રેય પામશે અને લેનારા યાચકો આ લોકમાં સુખીયા થશે. એમ તે બંને જણ અમારા પ્રસાદના પાત્ર થશે. કોઈ સમયે મહાસભામાં સિંહાસનમાં વિરા-

જેલા ભગવાનની પૂજા કરવા કોઈ (દિવ્યંદરના) પ્રેમી ભક્તો મહા અમૂલ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે લઈને સલામાં આવ્યા. ભગવાનતો તેમને પોતાની પાસે આવતા દૂરથી દેખીને તેમજ તેમનો નિરતિશય ભક્તિભાવ દિવ્યદૃષ્ટિથી જોઈને પોતેજ તત્ક્ષણ સિંહાસન ઉપરથી ઉતરી તેમને સન્મુખ જઈ તેમણે કરેલી પૂજા પ્રેમથી સ્વીકારી પાછા સિંહાસનમાં વિરાજમાન થયા. આવા અવસરમાં દીનાનાથ ભટ્ટ ભગવાનને પ્રણામ કરી આજ્ઞા થતાં પાસે બેઠા. એટલે ભગવાને તરતજ તે પ્રેમી ભક્તોએ અર્પણ કરેલાં ભારેભારે વસ્ત્રાદિક હતાં તેને પાત્ર વિપ્રને આપીને પછી એમ બોલ્યા કે-આટલાં આટલાં વર્ષ થયાં તેમાં અમારે અર્થે કેટલાક હરિભક્ત વસ્ત્ર તથા હજારો રૂપિયાના અલંકારો લાવે છે પણ અમે આવી રીતે કોઈ સામા જઈને લેતા નથી અને આવી રીતે કોઈનાં વસ્ત્ર ઘરેણાં પહેરીને રાજ થયા નથી. આજતો અમારે એ હરિભક્ત ઉપર અતિશય રાજપો થયો. આ સર્વોત્તમ પાત્રપણ તત્કાળ મળી આવ્યું, જે આ દીનાનાથ વિપ્ર વિદ્વાન અને અમારા ભક્ત છે. ભક્ત જનની પરીક્ષાનો સમય આજ છે કે-આવા પ્રસંગમાં અમારા આશ્રિત-વર્ગમાં કોઈનુંપણ મન માત્સર્યાદિ દોષથી દૂષિત થયું નહિ. ‘આ ભગવાન નિઃસ્પૃહ કહેવાય છે તો આની પૂજા સિંહાસન ઉપરથી ઉતરી પોતે સામા જઈ અમો સર્વેને પડતા મુકીને કેમ સ્વીકાર કરે?’ એમ જો કોઈ માને તો તે ચિત્તનું મોટું કલંક કહેવાય. જો દાતા ‘હમણાંજ આપણે અર્પણ કરેલું અનાદરથી બીજને કેમ તત્કાળ આપી દીધું’ એમ માને તો આ મનની મહામલિનતા છે. જો કોઈ બીજે ‘શું દાનનો સત્પાત્ર આજ છે બીજે કોઈ નથી? અને દાન આપવાનો સમય આજ છે બીજે નથી?’ એમ માનેતો તેપણ આશયનું એક દૂષણ છે. આ સર્વે માત્સર્યની શાખાઓનો વિસ્તાર છે. તેનાથી તમો લેશ પરાલવ પામ્યા નથી માટે તમારી ઉપર અમે વિશેષપણે આજ પ્રસન્ન થયા છીએ. (આ વાત કારીયાણીના છદ્મ વચનામૃતમાં છે) આ વૃત્તાંતથી ભગવાનની સર્વાધિક નિઃસ્પૃહતા અને પ્રીતિમાત્રપરતા સુવ્યક્ત થાય છે. કોઈ સમયે કોઈ રાજકુમારે (અઢૈયા ખાચરે) રાજકુળમાં દુર્લભ સર્વોત્તમ એક અશ્વ (રોઝો) ‘આતો ભગવાનનેજ યોગ્ય છે’ એમ નિશ્ચય કરી ઉત્સવપ્રસંગપર પલાંણ આદિકથી

અલંકૃત કરી મુખેથી બેસી શકાય એવો કરી લાવીને આ લગવાનને અર્પણ કર્યો, લગવાનતો તે રાજકુમારના ઉપર અનુગ્રહ કરવાની ઈચ્છાથી તે અશ્વની ઉપર બેસીને જવાના સ્થાનમાં જઈને પાછા વળતાં તરતજ કોઈ આદ્ય (પ્રયાગજીવ) ને આપી દઈને પોતે પગપાળા પાછા આવ્યા. રાજકુમારના પુછવાથી લગવાને કહ્યું કે-તમો જેને આ ઉત્તમ છે એમ માનો છે તે વસ્તુ અમોને રૂચતું નથી. પરંતુ તમારી જે સ્વાભાવિક પ્રીતિ છે એજ એક રૂચે છે. ‘આ ઉત્તમ છે આ નથી’ આવો જે વિભાગ તમારી દૃષ્ટિમાં રહ્યો છે તેતો એક ધનના સંબન્ધ નિમિત્તનો અને રૂપ જાતિ આદિકની ઉપાધીવાળો જણાય છે એટલે રૂપ જાતિ ધનાદિકથી ‘આ ઉત્તમ છે આ નથી’ એવો વિભાગ છે. તેતે રૂપાદિ અર્થમાં જેઓ લોભી હોઈને મૂઢ થઈ ગયા હોય તેઓને તે અર્થ ગ્રાહ થાય છે. અમો તો એવા નથી કે જેથી અન્ય લોકોની પેઠે લેશ વિભ્રમ થાય. એ રીતે જ્યાં જ્યાં ભક્તજનો લગવાનની પૂજા કરતા ત્યાં ત્યાં આવેલા આદ્યો નિર્ધનો અને ગરીબોને તે સર્વસ્વ અર્પણ કરી દેતા તો ક્યારેક તેનાથી લોકોપયોગી ઇષ્ટાપૂર્ત સત્કર્મ કરતા હતા.

આ લગવાનનો આ બીજો એક પરમોદાર સ્વભાવ હતો કે-જાતિ વિદ્યા કે શમાદિ વૃત્ત આદિક સાધનોની અપેક્ષા નહિ રાખીને સર્વને નિઃશ્રેયસ સિદ્ધ કરી આપવાનો સમુદ્યોગ હતો. આ સહજનંદસ્વામી પ્રાણિવર્ગને સંસાર દાવાનળથી બળતા દેખીને દીલમાં દયા લાવીને પોતે ત્રણ તાપથી પીડા પામેલા હોય ને શું ? એમ ગામોગામ ઘેરોઘેર જઈજઈને તેતે જનોને સદ્બોધ આપી પરદાર પરધનના પરિગ્રહ આદિક દુરાચારોને શમાવીને મોક્ષમાર્ગપરાયણ લક્ષ્યાધિક કર્યા હતા. લગવાન સહજનંદસ્વામીના સમાશ્રય મહિમાથી કાઠી કોળી ભીલ વાઘરી આહીર ખોલ યવન ચાંડાળ આદિક નીચ જાતિના બહુ જનો માંસ મદિરાનો ત્યાગ કરી પ્રાણિમાત્ર ઉપર દયાર્દ્ર હૃદયવાળા થઈ મોક્ષની સ્પૃહાવાળા અઘાપિ જ્યાં ત્યાં દેખાય છે. આવો પરમોદાર સ્વભાવ મનુષ્યમાં તો સુદુર્લભ છે, કેમકે બહુ બ્રહ્મદર્શિ એવા પણ મહર્ષિઓ ઉચિત ભેટ હાથમાં લઈ તરવને જાણવાની ઈચ્છાથી પાસે આવેલા શિષ્યોને વર્ષથી કે વર્ષોથી તેની શુશ્રૂષાની પરીક્ષા કરી ઉપનિ-

પદર્થનો ઉપદેશ કરેછે. આ ભગવાનતો લોકમાન્ય બીજી ભેટની અપેક્ષા નહિ રાખીને કેવળ અંજળીમાત્ર (હાથ જોડવા) કે અપ્રાતિકૂલ્ય (પ્રતિકૂલ ન કરવું)ની અપેક્ષા રાખે છે. પરીક્ષાપણ બીજી નહિ કિંતુ અજ્ઞાન અને અશક્તિમાત્રમાં કરેછે. જે અજ્ઞાની કે અશક્ત હોય તેજ દયાના પ્રસારનું નિમિત્ત છે. જે સમર્થ હોય કે જ્ઞાનદૃષ્ટિએ સંપન્ન હોય તે દયાનો પાત્ર નથી, કેમકે દયાતો વિદ્યા વૃત્ત અભિજન આદિકના મદથી જે ઉન્મત્ત હોય એમાં નહિ પ્રસરીને નીચે નીચે વહેતી નદીઓની પેઠે તેથી આગળ આગળ વહેતાં વિદ્યાવૃત્ત અને અભિજનાદિકની સંપત્તિએ રહિત, નિષ્કપટ, ઉચ્ચપણુના અભિમાને રહિત એવા સરલ ગતિવાળાઓમાંજ શોભેછે અર્થાત્ ઉંચા વર્ગમાં નહિ શોભતાં નીચા વર્ગમાંજ શોભેછે. આવી ઉત્તમ ઉદારતા ઉદાહરણીય હતી.

વળી આ સહજનંદસ્વામીની બાળભાવને આરંભીનેજ અનુવર્તતી બાહ્ય આરંભમાત્રમાં અરૂચિ હતી. તે રામાનંદસ્વામીની આજ્ઞાથી આચાર્યપદને અલંકાર કરતાં લોકનાજ એક ઉપયોગના ઇષ્ટાપૂર્તાદિ આરંભોએ કરીને અપ્રકટતાને પામ્યા જેવી થઈ હતી પરંતુ તેતે સમયમાં તે અરૂચિ અભિવૃદ્ધિ પામતી સર્વજનોને પ્રત્યક્ષ દેખાઈ હતી. જ્યારે ભગવાન અનન્યશરણુ ભક્તરાજ કુશલા રાણીની પ્રાર્થનાથી ધર્મપુર પધાર્યા ત્યારે તેણીએ પોતાનું રાજ્ય ફળપુષ્પાદિકની સાથે ઉપચારસ્થાને સંકલ્પીને ભગવાનના ચરણારવિંદમાં અર્પણ કર્યું. ભગવાનતો નરક પ્રાપ્તિમાંજ જેમ એમ રાજ્યપ્રવૃત્તિમાં ઉદ્વેગ પામી તેમાંથી કેવળ ફળ પુષ્પાદિ અંગીકાર કરી તેની ઉપર વિશેષ પ્રસન્ન થઈ રાજ્ય અંગીકાર કર્યું નહિ. વળી કોઈ સમયે ભક્તલોકોની પ્રાર્થનાથી તેમનું ઐહિક પારલૌકિક શ્રેય કરવાની ઇચ્છાથી અમદાવાદમાં શ્રીનરનારાયણની પ્રતિષ્ઠા કરાવી અંતે મોટી બ્રાહ્મણોની ચોરાશી કરી જમાવ્યા. ત્યારે થએલી બાહ્ય પ્રવૃત્તિની અધિકતા યદ્યપિ પરાયે હતી તથાપિ પ્રવૃત્તિનો સ્વભાવ બાહ્યવાસના વધારવાનો હોવાથી અંતરારામતામાં વિક્ષોભ કરનારી થશે કે શું? એમ આશંકીને, ત્યાંથી બહુ ઉદ્વેગ પામી તે સમયે બાહ્ય પ્રવૃત્તિ વિસારી મુકવા કોઈ ગામની બહાર કોઈ નિર્જન પ્રદેશમાં રહી એક રાત્રિ અંતર્દૃષ્ટિ રાખી, પ્રવૃત્તિમાં

જે વાસનાનો અંકુર ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ હતી તેનો વિચારથી વિનાશ કરી નાંખ્યો. આ વાત પોતાના વચનામૃતથીજ સલામાં પ્રકાશ કરી છે. (મધ્ય-૨૨) એ રીતે આબાધ્યાત્ બાહ્ય આરંભોમાં અરૂચિ સહજ હતી, જેથી તેવી અનેક યુક્તિયુક્ત વાર્તાઓ વચનામૃતમાં છે.

એરીતે ઉચ્ચ નીચ વિભાગનો અનાદર કરી કાળમેધની માફક સર્વત્ર તમામ તાપને શમાવનાઈ વિજ્ઞાનરૂપ જીવનને વર્ષાવતા, જેમનો સમસ્ત ઉદ્ધમ વ્યાપાર કેવળ પરહિત માટેજ હતો, રજતમનો ઉન્મેષ જે સર્વને જન્મ સાથેજ જડાએલો છે તેનેપણુ સાત્ત્વિક પ્રશાંત મધુર વચનોવડે શમાવતા, દુઃસહ દુરંત દંડથીપણુ ન નિયમમાં આવે એવી ચોમેર પ્રવૃત્તિ લુંટારા આદિકની પ્રવૃત્તિને ધર્મોપદેશથીજ શમાવી દેતા, ક્રોધનો દ્રેષ ન કરવારૂપ સૌહાર્દ વ્રતની આંડાળપર્યંત પ્રતિષ્ઠા કરતા, જગતમાં યોગરદમ સદુપદેશની પ્રવૃત્તિમાટે પોતાની આજ્ઞા પાળવામાં દૃઢ તત્પર, જેમણે ગૃહારંભનો પરિત્યાગ કર્યો છે, વિત્તાદિ ધિણા તરંગોના વેગથી જેમના મનને લેશપણુ આઘાત થતો નથી, બ્રહ્મચર્ય વ્રતને અપ્રસ્ખલિતપણે પાળનારા, આત્મામાંજ એક નિષ્ઠાવાળા, અભિમાનગંધે રહિત એવા સાધુવાર્ણિનો સમાજ જે પોતાના પ્રાણુથકીપણુ વિશેષ પ્રિય છે તેને વિસ્તારતા, પોતાના અસાધારણ કારુણ્ય સૌશીલ્ય ઔદાર્ય આદિક ગણોના આવિષ્કારથી અનેક લોકોનાં અકારણ કલ્યાણ કરતા એવા પરંબ્રહ્મ ભગવાન્ શ્રીસહજનંદસ્વામી આ ભારત ભૂવિભાગના કોઈકલ્પવૃક્ષ હોય એમ સર્વ પુરૂષાર્થને આપનારા થયા હતા. એ રીતે ક્રોધનોપણુ દ્રોહ ન કરવારૂપ ઉત્તમ અહિંસાવ્રત, દીનજન ઉપર અનુપમ દયા, સુખેથી સેવા સજવામાં સમુચિત સર્વ પ્રકારની સરલતા, જગત્પ્રસિદ્ધ ઉદારતા, સર્વનાં સંસાર દુઃખો ટાળવાનું વિસ્તૃત મહોદાર વ્રત, પ્રવૃત્તિમાંપણુ નિર્લેપતા, પરને માટે બધો પરિશ્રદ્ધ, એક આત્મસુખથીજ સંતૃપ્તિ, ઇત્યાદિ સજ્જનોના હૃદયને આહ્વાદ આપનારા ગુણો સર્વગુણપરિપૂર્ણ ભગવાન શ્રીસહજનંદસ્વામી વિષે પ્રત્યક્ષ અનુભવાતા હતા. આ ગુણો ગ્રંથોમાં પ્રસંગે પ્રસંગે વર્ણવ્યા છે. વાર્તા ગ્રંથોમાં તેનો વિશેષ છે. એરીતે આ ભગવાનના આશ્રયણોપયોગી ગુણો વર્ણવ્યા. તેમની મૂર્તિના અવયવોનું વર્ણન તથા બીજી સ્વાભાવિક ચેષ્ટાનું વર્ણન વચનામૃતના પરચારામાં છે.

વિષયવિવેચન—

હવે નિઃશ્રેયસના ઉપાયભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય લક્ષિત આદિક બુધ્ધન-
પ્રિય વિષયોથી ભરપુર એવા આ સમ્પ્રદાયના વિષયોનો સારાંશ સંગ્રહમાં
બતાવાનો આકાંક્ષી રહ્યો છે તે બતાવું છું, જે સારાંશદર્શનથી આમાં પ્રેક્ષા-
વતોને રૂચિ ઉત્પન્ન થાય. આ ગ્રન્થનું પરમ તાત્પર્ય ભગવાન પુરુષો-
ત્તમ શ્રીસહજનંદસ્વામિના દિવ્ય ચિત્ર ચરિત્રોનો ઓધ આપવામાં અને
તેના દ્વારા નિઃશ્રેયસનાં સાધનભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને લક્ષિતના નિરૂપ-
ણમાં છે. આ અર્થ સ્વયં ભગવાનેજ લાવિ મનુષ્યોના શ્રેયમાટે કરેલા સંકલ્પ
સમયે વિચાર્યો છે—‘ધર્મજ્ઞાનવિરક્તીનાં મક્તેશ્ચાવગમાય તુ । ગ્રન્થં કર્તા
શતાનન્દો મચ્ચરિત્રોપબૃંહિતમ્ ॥’ શતાનંદમુનિએ વરદાનમાં ‘ગુણગાનં તવૈવેહ
કર્તુમિચ્છામિ પાર્શ્વગઃ । ત્વચ્છોગુમ્ફનેનૈવ પ્રબન્ધૈર્વિવિધૈઃ પ્રમો ! । સ્વજ્ઞાનં
સફલીકર્તુમુત્કાચાજ્ઞાં તુ દેહિ મે ॥’ એવો વર માગ્યો છે. તેમને ભગવાને
‘મદીયગુણગાનેચ્છા વર્તેતે તવ હૃદયતઃ । તસ્ય મે ત્વં ચરિત્રાણાં ગ્રન્થકર્તા મ-
વિચ્ચસિ ॥’ એવોજ વર આપ્યો છે. સંપ્રદાયની પરિપુષ્ટિનો હેતુ બતાવતાં
પણ ભગવાને એજ વાત બતાવી છે. ગ્રંથનું ગૌરવ વર્ણવતાં ‘અમૃતમૂર્તિ
શ્રીહરિનો લીલામૃતરસ જે સત્સંગિઓના પરમ જીવનરૂપ છે તે આ શા-
સ્ત્રમાં વર્ણવ્યો છે માટે તેનું સદા પાન કરો’ એમ કહ્યું છે. ‘મલિહલ્લેદ-
સારઃસુસ્પષ્ટમેકાન્તિકધર્મ ઇક્તઃ’ ‘ધર્મસ્તત્તત્તત્તમક્તિનિમૃતં’ એમપણ કહ્યું
છે. આપણ એજ અર્થને સુદૃઢ કરેછે. કળિયુગમાં કલ્યાણમાટે ભગવા-
નના ગુણચરિત્રના વર્ણનને પ્રધાનપદ આપ્યું છે એ નિર્વિવાદ છે. ગ્રંથની
ધર્મિમાં ‘નારાયણચરિત્રે ધર્મજ્ઞાને’ એમ કહેછે એપણ એજ અર્થ પરિ-
પૂર્ણ કરેછે. માહાત્મ્યગ્રંથમાં આ ગ્રંથનું લક્ષણ કયું છે તેમાંપણ આ એ
બાબતોજ પ્રધાન વિષયપણે પ્રતિપાદન કરી છે. તો હવે આ ગ્રંથનું પરમ
હાર્દ ભગવાનના દિવ્ય ગુણચરિત્રના વર્ણનમાં અને તે દ્વારા ધર્માદિકને
જણાવામાં છે, એ અર્થ નિર્વિવાદ નિઃસંશય સિદ્ધ થયો. કોઈ એવી આશંકા
કરે કે—ભગવાનના લીલાચરિત્રનું શ્રવણ મોક્ષમાટે થાય છે એટલે તેથી જુદા
ધર્માદિ ઉપાયના નિરૂપણની જરૂર નથી ? તો આ શંકા અયોગ્ય છે, કારણ
કે એકલું ચરિત્રશ્રવણમાત્રજ સાક્ષાત્ મોક્ષમાટે સમર્થ થતું નથી. એમ

જે માનીએ તો પછી કર્મ જ્ઞાન ધ્યાનાદિકના જે વિધિઓ છે તે નિર્રથક થઈ જાય. ભગવાનમાં જે પરા ભક્તિ છે એજ નિઃશ્રેયસ માટે છે, 'તસ્યૈવ સર્વથા ભક્તિઃ કર્તવ્યા મનુજૈર્ભુવિ । નિઃશ્રેયસકરં કિંચિત્તતોઽન્ય-
ન્નેતિ દૃશ્યતામ્ ॥ ગુણિનાં ગુણવત્તાયા જ્ઞેયં હોતત્પરં ફલમ્ । કૃષ્ણે ભક્તિશ્ચ' એમ શ્રીમુખે કહ્યું છે. આવી ભક્તિ સિદ્ધ કરવામાં કર્માદિક ઉપાય-સામગ્રી બહુ છે, તેમાં ભગવચ્ચરિત્ર શ્રવણનું પ્રધાનપાણું છે એટલે પ્રબળ સાધન છે, એમ કહેવાથી ભગવાનના ગુણમહિમામાં કાંઈપણ ન્યૂનતા આવતી નથી, એટલે ભક્તિ સામગ્રી કોટીમાં કર્મ જ્ઞાનાદિક કરતાં ઉચ્ચ સ્થિતિમાં ભગવચ્ચરિત્રશ્રવણને મુકવાથી અનાદર થવાનો પ્રસંગ નથી. ભગવાનનો જે સાક્ષાત્ અનુભવ છે એજ મોક્ષમાં મુખ્ય સાધન છે એમ 'ક્ષીયન્તે चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे' આ શ્રુતિ કહેછે. તેવું દર્શન તો ભક્તિપરિપાકના અતિશયથીજ થાય. તે ગીતામાં કહ્યું છે 'भक्त्या त्वनन्यया शक्य ब्रह्मेवंविधोऽर्जुन ! । ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परन्तप ! ॥' પરા ભક્તિમાં કર્મ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનું અનુક્રમે ઉપકાર કરવાપણું તો છેજ. ભગવત્કથાશ્રવણનોતો કર્મયોગમાં સમા-વેશ થવો સમુચિત છે. અથવા ભગવાનના મહિમાને જાણવાનાર હોવાથી ભક્તિના અંગપણે પણ ઉપયોગ થવો ઉચિત છે. અતિશય પ્રીતિ ગર્ભિત એવું પણ હરિલીલાશ્રવણ નવ પ્રકારની ભક્તિનો એક પ્રકારવિશેષ હોવાથી તેને ખીજા કીર્તનાદિ ભક્તિની અપેક્ષાજ નથી એમ નથી, એમાં ખીજા અંગોની અપેક્ષા છે. ખીજા અંગોની અપેક્ષા સીવાય કથાશ્રવણમાત્ર મોક્ષનું સાક્ષાત્ સાધન થઈ શકે નહિ. ભક્તિનું સ્વરૂપ અને તેનાં સાધનોને નહિ જાણનારા કેટલાક આજસુઓ કર્મ જ્ઞાનાદિકનો પરિત્યાગ કરી ભગવ-ત્કથાશ્રવણમાત્રથી પરમ શ્રેય હસ્તતળમાં આવી ગયું એમ અભિ-માની બેસે છે પણ તેઓ કૃણ નહિ પામતાં ઉલટા જ્ઞાન વૈરાગ્ય વિના નીચે પડી જાય છે. આવા ભક્તાલાસોના મહાસમાજે પ્રલુપ્ત કરેલા મોક્ષમાર્ગના સમુદ્ધાર માટેજ ભગવાનનો આ કલિયુગમાં પ્રાદુર્ભાવ છે તે આ ભગવાનને 'પ્રતિદિન શ્રવણ કરેલું કેવળ ચરિત્રજ્ઞ જ્ઞાન વૈરાગ્ય વિના નિઃશ્રેયસમાટે સમર્થ છે' એમ કેમ અભિમત હોય ? નજ હોય. કિંતુ

દિવ્ય ચરિતનું પ્રેમપૂર્વક કરેલું શ્રવણ જ્ઞાન વૈરાગ્યને ઉત્પન્ન કરી લક્ષ્મીની અભિવૃદ્ધિ કરનારૂં થાય; એમ તો ભગવાનને અભિમત હોય. આ અર્થ ‘મક્ત્યા સજ્જાતયા મક્ત્યા’ ‘इत्यच्युताङ्गिं भजतोऽनुवृत्त्या भक्तिर्विरक्तिर्भगवत्प्रबोधः । भवन्ति वै ‘भागवतस्य राजन् ततः परां शान्तिमुपैति साक्षात्’ ધ્યાદિ ભાગવત વચ્ચનો સ્પષ્ટ કહેછે. ભગવાનનું દિવ્ય ચરિત્રજ ભગવાનના વનવિચરણાદિ તપશ્ચરણાદિ આચરણનો અને ગામો ગામ કરેલી ઉપદેશ પ્રવૃત્તિનો વિચાર કરતાં ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યના સંબન્ધવાળું છે એટલેજ ચરિત્રમાં ધર્માદિકપણ આવી જાય છે. તો ભગવાનના દિવ્ય લીલાચરિત્રનો પ્રધાનપણે પ્રબોધ આપનારા આ પ્રબન્ધમાં પ્રધાનપણે તેમના ઉપદેશરૂપ કર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યના વાદોપણ બહુ છેજ, માટે તે કર્મ જ્ઞાનાદિકનો પ્રધાનપ્રતિપાદ્ય ભગવચ્ચરિત્રમાં અંતર્ભાવ કહેવો યુક્તજ છે. તો હવે સિદ્ધ થયું કે-પરમપ્રાપ્ય પરમાન્દમય શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનનું પ્રાદુર્ભાવાદિ દિવ્ય લીલાચરિત્ર તથા તેમની પ્રાપ્તિના ઉપાયભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને લક્ષ્મીનું સ્વરૂપ આ બે પ્રધાન પ્રતિપાદ્ય વિષયો છે. તેમાં ભગવતપ્રાદુર્ભાવાદિ દિવ્ય લીલાચરિત્રનો સાર સંગ્રહથી પ્રથમ કહ્યો. હવે ઉપાયપણે પ્રધાનપ્રતિપાદ્ય બે ધર્માદિક છે તેનો સાર નિરૂપણ કરવામાં આવશે.

તેમાં જે વેદવિધિબોધિત અને જે અર્થ (અનર્થકર નહિ) હોય તે ધર્મ જાણવો, ‘चोदनालक्षणोऽर्थो धर्मः’ એમ પૂર્વમીમાસામાં લક્ષણ કુર્યું છે. આ ધર્મ કામદોષથી નહિ લેપાએલોજ (નિષ્કામ) મુમુક્ષુઓએ સેવવા યોગ્ય છે. સર્વ કોઇ ધર્મ સ્વરૂપથીજ પરદેવતાની પ્રસન્નતા સ્વભાવવાળો છે(સર્વ ધર્મોથી એક પરમાત્માજ પ્રસન્ન કરાય છે) ‘स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः’ ‘स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે. આજ ધર્મ કર્તાપણાનું અભિમાન, ફળકામના અને મમત્વ આદિક દોષના ઉપલેપને લીધે તો વિકાર પામતાં જન્મ મરણાદિ દુઃખને માટે થાય છે. માટે શ્રુતિસ્મૃતિમાં કહેલા ધર્મો ફળસંગ-કર્તૃત્વસંગ-મમત્વસંગનો ત્યાગ કરવાપૂર્વક યથાધિકાર પાળે તો અંતઃકરણની નિર્મળતા કરવાદ્વારા જ્ઞાનોદય માટે થાય છે. વર્ણભેદથી આશ્રમભેદથી અને દેવતાભેદથી કર્મોમાં

ભેદ પડેછે અથાપિ જુદા જુદા તેતે શ્રદ્ધાદિ શરીરદ્વારા જુદા જુદા પ્રકારથી એક પરદેવતા પરમાત્માના આરાધનપણેજ (સર્વ કર્મો ભગવત્પ્રસન્નતા માટે) માનવામાં આવે તો એજ બધાં કર્મો એક રૂપજ થતાં તુલ્યપણે તેની જ્ઞાનકંકણતા ઘટે છે, કંજભેદને લીધે બહુ શાખાવાળી અવ્યવસાય-ત્મિકા બુદ્ધિએ કરીને સકામ ધર્મોની અનેક શાખાઓ થાય છે, વ્યવ-સાયત્મિકા બુદ્ધિની સાથે યોગ થતાં તો સર્વ કર્મોની એક રૂપતાજ રહેછે. સર્વ કર્મોમાં મુમુક્ષુની બુદ્ધિ મોક્ષરૂપ એકજ કંજ માનેલું હોવાથી એક રૂપજ છે, એટલે મુમુક્ષુએ કંજસંગ કર્તૃત્વસંગાદિકનો પરિત્યાગ કરી એક મોક્ષરૂપ કંજના અનુસંધાનથી કર્મ કરવું. આ સર્વ અર્થ ‘વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિઃ’ ઇત્યાદિ વચનથી ગીતામાં સ્પષ્ટપણે વર્ણવ્યો છે. આવા નિષ્કામ ધર્મના અનુષ્ઠાન વિના જ્ઞાન વૈરાગ્યનો ઉદય કોઈ પણ પ્રકારે નજ થાય. તે એના ઉદય વિના ભક્તિનો ઉદય ન થાય. ભક્તિયોગ વિના કલ્યાણનો લાભ ન થાય. માટેજ ભક્તિપ્રધાન એવા પણ આ શાસ્ત્રમાં વિશેષપણે તે તે સ્થળે વર્ણુધર્મો આશ્રમધર્મો અને વ્રતવિશેષોનું નિરૂપણ કરેલું છે. ‘કર્મમાર્ગમાં બહુ પ્રવૃત્તિ છે અને વિવિધ સમારંભોની અપેક્ષા છે’ એમ આશંકા કરી કોઈ પુરૂષો પોતાનો જ્ઞાન ભક્તિમાં અધિકાર મેળવ્યા વિના ભક્તિકથાના શ્રવણમાત્રથી તેના આસ્વાદમાં રૂચિવાળા થતાં તે ઉભ-યથા ભ્રષ્ટ થઇ જાય માટે તેમાંથી તેની નિવૃત્તિમાટે નાના ધર્મોનું નિરૂપણ આ પ્રબન્ધમાં પ્રસંગે પ્રસંગે કર્યું છે. માટેજ આ ગ્રન્થની ધર્મશાસ્ત્રપણે પણ પ્રસિદ્ધિ છે. અધ્યાયની ઇતિમાં ‘ધર્મશાસ્ત્રે’ એવું ગ્રંથને વિશેષણ આપ્યું છે. ‘સકલધર્મવિનિર્ણયમજ્ઞસા’ ‘સદ્ધર્મશાસ્ત્રં પરં’ એવાં પણ અનુ-ગુણ વિશેષણો આપ્યાં છે. માટે જન્મ મરણાદિ દુઃખના એક સ્થાનભૂત એવા સંસારરૂપ મહાવનમાં પરિભ્રમણનાજ એક મૂળ કારણભૂત એવા પુણ્ય-પુંજ સંપાદન કરવાનું જણાવામાટે આ શાસ્ત્રમાં વિવિધ ધર્મોનો ઉપદેશ કર્યો છે એમ માનવું નહિ. તેમાં વચનો છે-‘ધર્માદીનાં લક્ષણાનિ મત્વજ્ઞા-નામથામ્બ ! તે । કથયામિ વિવિચ્ચૈવ ત્રયાણામપિ તત્ત્વતઃ...સ જ્ઞાપિ વર્તેતે નૃણાં વર્ણાશ્રમવિભાગતઃ । શ્રુતિસ્મૃતિસદાચારૈઃ પ્રમિતો હિ પૃથક્ પૃથક્’ (પ્ર૦ ૧ અ૦ ૩૩) ‘તસ્માન્નવદ્ધિઃ સતતં સ્વધર્મનિયતશ્ચિત્તૈઃ ।

उत्साहेनैव कर्तव्या तद्वक्तिः श्रद्धयान्वितैः ।...यावद्देहस्मृतिर्वः स्या-
स्वस्वधर्मा मयोदिताः । तावन्नैते क्वचित्स्याज्या इत्याज्ञा मेऽस्ति सत्तमाः’
(प्र० २ अ० ७) ‘यावद्देहस्मृतिर्नृणां भवेत्तावदतन्द्रितैः । स्वस्वधर्मः
पालनीयः सर्वैर्बर्णाश्रमोचितः । मच्छिन्नो नैव कर्माणि बुद्धिपूर्वं त्यजे-
त्सुधीः । तान्येवैनं प्रहास्यन्ति समाधिविवशं यतः । मुक्तैरपि न हेयानि
धर्मकार्याणि सर्वथा । कुतो मुमुक्षुभिस्तर्हि तानि हेयानि मूढवत्’
(प्र० २ अ० ४४) આમાં ‘તસ્માદ્દવજ્ઞિઃ’ આ વચનથી ‘ત્રિચાં ચાવિદ્યાં
ચ યસ્તદ્વેદોભયં સહ’ આ ઉપનિષદનો અર્થ અનુસ્મરણ કરાવ્યો છે.
‘યાવદ્દેહસ્મૃતિર્વઃ સ્યાત્’ ઇત્યાદિ વચનોથી ‘કુર્વન્નેવેહ કર્માણિ જિજી-
વિષેચ્છતં સમાઃ’ આ ઉપનિષદ વચનનો અર્થ અનુસ્મરણ કરાવ્યો
છે. વચનાંતર છે, ‘વેદપ્રણિહિતો ધર્મો હ્યધર્મસ્તદ્વિપર્યયઃ ।...શ્રુતિ
સ્મૃત્યુદિતં ધર્મમનુતિષ્ઠન્ હિ માનવઃ । इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं
सुखम्’ (પ્ર૦ ૫ અ૦ ૧) આ વચનોમાં ‘વેદપ્રણિહિતો ધર્મઃ’ આ વચ-
નથી જે વેદવિધિઓદિત છે તે ધર્મ અને ‘પ્રેત્ય ચાનુત્તમં સુખં’ આ વચનથી
ધર્મ નિઃશ્રેયસનું સાધન છે એમ જણાય છે. (ધર્મની જે નિઃશ્રેયસસાધ-
નતા છે તે જ્ઞાનદ્વારા છે એ અર્થ પ્રસિદ્ધ છે) તથા પ્રથમ દ્વિતીય
પ્રકરણમાં ‘સતાં સજ્ઞેન બુદ્ધ્વાઽઽદૌ તન્માહાત્મ્યં તદાસ્યા । સ્વધર્મજ્ઞાન-
વૈરાગ્યયુજા ભક્ત્યા સ સેવ્યતામ્ ॥ યુક્તઙ્ગૈસ્તુ સ્વધર્માદ્યૈશ્ચિમિર્ભક્તિર્ન-
હાવતે ! । કાપિ કેનાપિ વિદ્ધેન નૈવેહ પ્રતિહન્યતે । પુતેષ્યેકતમેનાપિ
સા હીનાજ્ઞેન ચેત્ ભવેત્ । દેશકાલાદિવૈષમ્યે તસ્યાં વિદ્ધો ભવેદધુધ્વમ્’ ‘ધર્મો
જ્ઞાનં ચ વૈરાગ્યં ભક્ત્યેવાનિ તત્ત્વતઃ । અજ્ઞાનિ ત્રીણ્યુત્તમાઙ્ગહૃત્પાદાભ્યાન્ય-
નુક્રમાત્’ ઇત્યાદિકથી ધર્માદિક ભક્તિનાં અંગ છે એમ સ્પષ્ટપણે કહ્યું છે.
તથા શિક્ષાપત્રીમાં ‘ધર્મેણ સહિતા કૃષ્ણભક્તિઃ કાર્યંતિ તદ્વહઃ ।...ધર્મેણ
રહિતા કૃષ્ણભક્તિઃ કાર્યા ન સર્વથા’ આ વચનથી ધર્મ ભક્તિનું અંગ છે એમ
સ્પષ્ટ કહ્યું છે. જેને કર્મયોગ કહે છે એવા ધર્માનુષ્ઠાનથી ‘કષાયે કર્મભિઃ
પકે તતો જ્ઞાનં પ્રજાયતે’ એમાં કહ્યા પ્રમાણે મનના રાગાદિ મળો વિનાશ
પામતાં મનમાં થતું આત્મસ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન જે ભ્રમ સંશય વિપર્યાસ-

રૂપ કલ્પે રહિત, નિરંતર ભાવનાપ્રકર્ષથી થતું, પ્રકૃતિવિલક્ષણુ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના સાક્ષાત્કારરૂપ છે. આવા આત્મસ્વરૂપના વિજ્ઞાને રહિત જે કેટલાક જનો છે તે દેહનેજ આત્માપણે માને છે. કેટલાક દેહથી આત્માને જુદો માનીને પણ આગંતુક જ્ઞાનસુખાદિ ગુણવાળો અને વસ્તુ-તાએતો જ્ઞાનસુખાદિગુણે રહિત (જડ જેવો) માને છે, બીજા વળી સ્વતઃજ્ઞાનમય સ્વતઃકર્તા ભોક્તા માને છે. (પરમાત્માને પરતંત્ર નહિ) આત્માના સ્વરૂપને તત્ત્વથી જાણનારાઓતો વિજ્ઞાનઘન અને નિત્ય અવિ-ભૂત જ્ઞાન સ્વભાવવાળો (જ્ઞાતા) બ્રહ્માત્મક (પરમાત્મપરતંત્ર) માને છે. એજ આ જ્ઞાન આત્મા અનાત્મા અને પરમાત્માના સ્વરૂપ સ્વભાવ વિવે-ચનપૂર્વક આ ગ્રંથમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે. તેમાં વચનો—‘યદ્વસ્તુ યાદશં તસ્ય તાદૃક્ત્વેન પ્રમાણતઃ । વેદનં યત્તદુદિતં માતર્જ્ઞાનસ્ય લક્ષણમ્ ॥ તદ્વ જ્ઞાનં દ્વિધા પ્રોક્તં તત્રૈકં જ્ઞાનમાત્મનઃ । પરમાત્મસ્યરૂપસ્ય જ્ઞાનં ચેત્યપરં મતમ્ ॥ આત્મા જીવ હૃદ્ય પ્રોક્તો વ્યાપ્ય સર્વં વપુઃ સ્થિતઃ । બાહ્યાન્તઃકરણાનાં તદે-વાનાં ચ પ્રકાશકઃ ॥...નવૈ વિકુરતે દેહે વિકારાન્પ્રામુવત્યપિ । તથા નશ્યતિ દેહેઽપિ નાસૌ નશ્યતિ કર્હિંચિત્ ॥ સચ્ચિદ્રૂપોઽક્ષરઃ સૂક્ષ્મો દુર્જેયશ્ચ સ વર્તતે ॥...શ્રીકૃષ્ણો યઃ પરં બ્રહ્મ પરમાત્મા સ કીર્તિતઃ । અપ્રાકૃતગુણો વિષ્ણુર્નિર્ગુણશ્ચેશ્વરેશ્વરઃ ॥ નારાયણશ્ચ ભગવાન્ વાસુદેવો ય ઉચ્યતે ।...સ્વતન્ત્રઃ સ્વપ્રકાશશ્ચ સર્વકારણકારણમ્ । બ્રહ્મભૂતૈરણ્યુપાસ્યઃ કોટિસૂર્યાદિભાસ્વરઃ । ...દિવ્યરૂપોઽક્ષરાત્મા ચ શ્રુતો યશ્ચાક્ષરાત્પરઃ । અન્તર્યામી ચ સર્વેપામા-ત્મનાં યોઽચ્યુતો હરિઃ ।...શ્રેયસે ભુવિ લોકાનાં યોઽવતારાન્ વિભર્તિ ચ । અનેકકલ્યાણગુણઃ સ જ્ઞેયઃ પુરુષોત્તમઃ ॥’ આ પ્રકારે (પ્ર૦ ૧ અ૦ ૩૪) તથા ‘સ્થૂલાદિદેહત્રિતયમાનસાદાશિશ્વં ચ યઃ । વ્યાપ્યેન્દ્રિયાન્તઃકરણેઃ કરોતિ વિવિધાઃ ક્રિયાઃ । અજો નિત્યઃ શાશ્વતશ્ચ નિરંશશ્ચ પ્રકાશકઃ । સોઽ-ક્ષેપાદિગુણો જ્ઞેયો જીવાત્મા વર્ણિસત્તમ ! ।...તમોમયી હરેઃ શક્તિઃ કાર્ય-કારણરૂપિણી । ગુણત્રયાત્મિકા યાજા યા ચોક્તાઽજ્ઞાનસંજ્ઞિકા । સા માયેતિ ત્વયા જ્ઞેયા...નારાયણો વાસુદેવઃ સ્વતન્ત્રઃ સ્વપ્રકાશકઃ । આનન્દદિવ્ય-મૂર્તિશ્ચ વિષ્ણુઃ કૃષ્ણોઽચ્યુતોઽવ્યયઃ । સર્વજ્ઞઃ સત્યસંકલ્પઃ સર્વકર્મફલપ્રદઃ ।

અન્તર્યામી સર્વશક્તિસેવિતઃ પરમેશ્વરઃ । સર્વત્રૈવાન્વિતઃ શક્ત્યા વ્યતિરિક્તઃ
સ્વતઃસ્થિતઃ । નિયન્તા કાલમાયાદેઃ સર્વકારણકારણમ્ । પરમાત્મેતિ યત્પ્રા-
દુક્તસ્પરં બ્રહ્મ કથ્યતે' આપ્રમાણે (પ્ર૦ ૧ અ૦ ૫૧) તથા 'શ્રીકૃષ્ણો યઃ પરંબ્રહ્મ
સ્વયંજ્યોતિઃ પરાત્પરઃ । જ્ઞેયો નારાયણો વિષ્ણુર્ભગવાન્ પુરુષોત્તમઃ । મહેશ્વરો
વાસુદેવો ભૂમા ચ પરમેશ્વરઃ । આત્માઽઽત્મનાં ચેતનાનાં ચેતનશ્ચ શ્રુતી-
રિતઃ । કાલસ્ય પ્રકૃતેશ્ચાપિ નિયન્તા પુરુષસ્ય ચ । પ્રકાશકશ્ચ સર્વેષાં સ્વતઃ્ત્રો
દિવ્યવિગ્રહઃ ॥' આ પ્રકારે (પ્ર૦ ૩ અ૦ ૨૧) કહ્યું છે. આ વચ્ચેનોથી
આત્મા પ્રકૃતિયટ્ટી વિલક્ષણુ, સર્વાન્તર્યામી પરમાત્માએ વ્યાપ્ય હોવાથી
પરમાત્માત્મક, જ્ઞાનમય અને સ્વતઃ શુદ્ધ છે એમ કહ્યું. આવા આત્માની
અખંડ ભાવના કરનારાને એવા બ્રહ્માત્મક સ્વાત્મસ્વરૂપનો પ્રકાશ થાય
છે એમ જણાવ્યું છે.

ધર્મમાં નિષ્ઠા હોય અને આત્મા અનાત્માનો વિવેક હોય પરંતુ જે વૈ-
રાગ્ય ન હોય તો આત્મામાં નિષ્ઠા અને પરમાત્મામાં ભક્તિ ઉદય પામતી
નથી, માટે આત્મનિષ્ઠા અને ભગવદ્ભક્તિનિષ્ઠામાં વૈરાગ્ય મુખ્ય અંગ છે.
આત્મા પરમાત્માથી વ્યતિરિક્ત એવા શબ્દાદિ બાહ્ય વિષયોમાં તેમાં
રહેલા દુરંત દોષોના દર્શનથી જે અત્યંત અચ્ચિ ઉત્પન્ન થાયછે તે વૈરાગ્યનું
સ્વરૂપ છે. જેમ વિપાદિકમાં 'આતો અત્યંત પ્રતિઘ્ન છે' એવો નિશ્ચય
થવાથી તેમાં વિદ્વેષ વર્તે છે તેમ વિષયોમાં વિદ્વેષ એજ વૈરાગ્ય છે. આ
અર્થમાં આ ગ્રંથનાં વચ્ચનો છે- 'વૈરાગ્યસ્ય સ્વરૂપં ચ કથયામ્યઘ માનવે ! ।
ભગવન્તં વિનાઽન્યત્ર રાગાભાવસ્તદુચ્યતે । દેહે ચ દૈહિકેષ્વગ્વ ! સ્ત્રીપુત્રધ-
નવેશ્મસુ । પશુયાનોપકરણક્ષેત્રાદિપ્વરુચિસ્તથા । શબ્દાદિપદ્ધવિષયભો-
ગેષુ વિવિધેષુ ચ । અનર્ધવસ્ત્રભૂષાદૌ રાજ્યભોગેષુ ચારુચિઃ । સ્વર્ગાદૌ પુ-
ણ્યલોકે ચ સન્નોગેષ્વલિલેષ્વપિ । અનાસક્તિઃ સર્વથેતિ વૈરાગ્યં સ્પષ્ટમી-
રિતમ્ ।...તત્ર પ્રકૃતિકાર્યસ્ય બ્રહ્માણ્ડસ્યાલિલસ્ય ચ । બ્રહ્માદેઃ સ્થાવરા-
ન્તસ્ય ભોગાનાં ચાપિ સર્વશઃ । વિનાશો જાયતે નૂનં કાલેનૈવ બલી-
યસા । एवं ક્ષયં લોક્યતાં વૈરાગ્યં તેષુ સમ્ભવેત્ । તથૈવ દુઃસ્વદૃષ્ટ્યાપિ
દેહિનાં તત્સમુદ્ભવઃ ।...દેહેઽહંતા ચ તેનૈવ મમતા દૈહિકેષુ ચ । વિવર્ધતે

તતસ્તેપુ હ્યાસક્તિર્જાયતે મૃશમ્ । દેહસ્ત્રીપુત્રવિત્તાદૌ તેઽહન્તામમતાવશાત્ ।
 આસક્તાસ્તઃકૃતે નાનાપાપકર્માણિ કુર્વન્તે ।... એવંવિધાસ્તે બહુશો યાતનાઃ
 પ્રામુવન્ત્યથ । ગર્ભવાસમહાદુઃખં જન્મદુઃખં તતો મહત્ । વ્યાધિદુઃખં જરા-
 દુઃખં મૃત્યુદુઃખં પુનઃ પુનઃ । આધ્યાત્મિકાદિત્રિવિધં દુઃખં માતશ્ચ તે જનાઃ ।
 યથાકર્મ લબન્તે વૈ રુદન્તો ભુજ્જતે ચ તત્ ।... એવં સંસૃતિદુઃખં યે
 પશ્યન્ત્યત્ર મુહુર્નૃણામ્ । તેષામુદેતિ વૈરાગ્યં સત્સજ્ઞાત્તચ વર્ધતે । તતો વિ-
 રક્તાઃ કુર્વન્તિ દુઃસ્વલ્પભયોઽજ્ઞિતમ્ । કૃષ્ણાશ્રયં સદાનન્દં ભીતા દુઃસજ્જતઃ
 સતિ ! । વૈરાગ્યહીનસ્ય દુઃસ્વં નાસ્તિ દુઃસ્વવિવર્જિતમ્ । ભક્તિર્ન વર્ધતે પુંસાં
 વૈરાગ્યેણ વિના દ્રુપમ્ । માયિકેષુ વિરક્તાનાં પદાર્થેષુ વિવર્ધતે । કૃષ્ણેઽનુ-
 રાગો જનનિ ! તેન યાન્તિ પરાં ગતિમ્' । આ પ્રકારે કહ્યું છે (પ્ર૦ ૧ અ૦
 ૩૫) તથા વચનાંતર છે કે-‘બહુજનો...વિપયતો ચિરતિશ્ચ હરૌ રતિઃ’
 (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૫૧) આ વચનથી વિષયથડી વિરતિ અને શ્રીહરિમાં રતિને
 પરસ્પર હેતુહેતુમહાભાવ બાણાય છે એટલે વિષયથડી જે વૈરાગ્ય પામે તો
 ભગવાનમાં પ્રીતિ થાય, ન થાય તો નહિ. ‘પરમાત્મનિ ચો રક્તો વિરક્તો-
 ઽપરમાત્મનિ’ એવી સ્મૃતિ છે.

પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા ધર્મ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યના અતિશયથી સંપાદન
 કરવા યોગ્ય જે લક્ષિ છે તે પરમેશ્વરમાં પરાનુરાગરૂપ કહે છે, ‘સા પરા-
 નુરક્તિરીશ્વરે’ એવું સૂત્ર છે. ‘નિદિધ્યાસિતવ્યઃ’ ‘ઉપાસીત’ ઇત્યાદિ જે વેદ-
 વિધિવિહિત ધ્યાન ઉપાસન છે તેપણુ પરાનુરાગગર્ભિત છે, માટે વેદાંતમાં
 પણ નિઃશ્રેયસના સાધનપણે લક્ષિમાંજ વિધિ છે. આના વિચારનો અત્ર
 અવસર નથી માટે પ્રકૃત જે વિષયવિમર્શ છે એમાંજ દૃષ્ટ દીધી છે. આ
 લક્ષિ સકામ નિષ્કામ એવા ભેદથી બે પ્રકારની છે. તેમાં પુત્ર પશુ અન્ન
 સ્વર્ગ આદિક ક્ષુદ્ર સ્વાર્થની સ્પૃહાથી જે કરાય તે સકામ કહેવાય તથા
 કેવલ્યની કામનાથી કરાય તેપણુ સકામ કહેવાય અને પરમાત્માના ચરણ-
 કમળની સેવારૂપ જે પરમ નિઃશ્રેયસ તેની કામનાથી જે કરાય તે નિષ્કામ
 કહેવાય. સ્વામિના ચરણારવિંદના સેવારસથડી અને તેમાં પરમ પ્રેમરસ-
 થડી બીજામાં કામના નથી, માટે નિષ્કામજ કહેવાય. આ અર્થમાં ગ્રંથનાં

વચનો-‘મજધાતોસ્તુ સેવાર્થઃ । પ્રેમ કિન્ પ્રત્યયસ્ય ચ । સ્નેહેન મગવત્સેવા મક્તિરિત્યુચ્યતે કુષ્ઠૈઃ । પતિવ્રતા યથા નારી સેવેત સ્વપતિં તથા । અનન્યમા-
વેન હરિં મુમુક્ષુઃ સર્વદા મજેત્ ।... એવં મજન્તિ યે કૃષ્ણં શ્રુત્યાદિનવ-
લક્ષમયા । મક્ત્યા તે કથિતા મક્તા દ્વિવિધાસ્તેઽપિ કીર્તિતાઃ । તપ્રાચાસ્તુ
સકામાસ્તે ધર્મમર્થં ચ વિસ્તૃતમ્ । કામં ચ સ્વેપ્સિતં મોક્ષં કૃષ્ણાદેવામુવન્તિ
હિ । દેહાન્તે તે ચ કૃષ્ણસ્ય ગોલોકાદિષુ ધામસુ । લભન્તે સ્વેષ્ટસૌખ્યાનિ
તસ્માદેવાક્ષયાણિ હિ । નિષ્કામા ઇતરે તે તુ કૃષ્ણસેવનમન્તરા । મુક્તીશ્ચતુ-
ર્વિધાઃ સિદ્ધીશ્ચાષ્ટૈ નેચ્છન્તિ કર્હિચિત્ । દીયમાનં મગવતાઽપ્યૈશ્વર્યમિદમૂજિ-
તમ્ । તસ્ય સેવાન્તરાયત્વાત્ ન ગૃહ્ણન્તિ હૃદાપિ તે । નિષ્કામભાવેનેત્થં યો
માતઃ ! કૃષ્ણં મજેન્નરઃ । મક્તોત્તમઃ સ વિજ્ઞેયઃ પૂર્ણો હૃદયમસ્ય હિ ।’ ઇ-
ત્યાદિ. (પ્ર૦ ૧ અ૦ ૩૬) ‘બ્રહ્મભૂતૈરપિ પ્રાજ્ઞૈઃ કૃષ્ણસ્ય શ્રવણાદિકા । મ-
ક્તિરેવ વિધાતવ્યા નિત્યદાઽન્ન શુકાદિવત્ ।’ (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૭) આ વચનથી
આત્મકૈવલ્ય ક્ષણ જોનું છે એવી જ્ઞાનનિધાની અપેક્ષાએ પરમાનંદમય
પરમાત્માના ચરણની સેવારૂપ, પરમ નિઃશ્રેયસ જોનું ક્ષણ છે એવી પરમ
પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનું શ્રેષ્ઠપણું જણાય છે. તેમાં બીજાં પણ વચનો છે-‘તદ્દી-
યમાહાત્મ્યવિયોધપૂર્વં સ્વભાવતો વૃત્તિરવિચ્છુતા યા । સપ્રેમ તસ્મિન્ સકલે-
ન્દ્રિયાણાં સા મક્તિરુક્તા નવધાસ્તિ સાપિ ।... નરાઃ સકામા નિજવાચ્છિ-
તાર્થાસ્તેનામુવન્તિ હૃપરે ચ મુક્તિમ્ । નિષ્કામમક્તિસ્તુ હરૌ પ્રવૃદ્ધા દિને
દિને સિદ્ધિગણાદ્વરેષ્ટા । જીવસ્ય કોશં જરયત્યવશ્યં વૈશ્વાનરો મુક્તમિવોદ-
રેઽન્નમ્ । અનન્યમક્તાસ્તુ રમાપતેત્થં નેચ્છન્તિ કૈવલ્યમપીહ તે તુ । સેવારતા-
સ્ય તદર્થચંપ્રાપ્તૈર્નૈવ પૂર્ણાઃ સતતં પ્રસન્નાઃ ।’ (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૫૧) ઇત્યાદિક છે.

ભક્તિમાં વૈરાગ્ય જેમ અંતરંગ ઉપાય છે તેમ ભગવાનનું માહાત્મ્ય-
જ્ઞાનપણું છે. વિષયોમાં રહેલા દોષોના વિચારથી જેમ વિષયોથથી વૈરાગ્ય
થાયછે તેમ ભગવાનના ગુણ વિભૂતિ વિગેરેનો મહિમા વિચારવાથી ભગ-
વાનમાં ભક્તિ ઉત્પન્ન થાયછે. આ અર્થ ‘ઘૃતાં વિભૂતિં યોગં ચ મમ યો વેત્તિ
તત્ત્વતઃ । સોઽવિકમ્પ્યેન યોગેન યુજ્યતે નાત્ર સંશયઃ ।’ આ ગીતાવચ-
નમાં સ્પષ્ટ છે. આ ગ્રંથમાં-‘શ્રીકૃષ્ણો મગવાન્ સાક્ષાત્ યો વિષ્ણુઃ પુરુ-

પોત્તમઃ । સ એવ સર્વભાવેન સેવનીયો મુમુક્ષુભિઃ ।... સતાં સક્તેન બુ-
દ્ધાદૌ તન્માહાત્મ્યં તદાસયા । સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યયુજા ભવત્યા સ સેવ્ય-
તામ્ ।’ (પ્ર૦ ૧ અ૦ ૩૨) એમ કહ્યું છે. તથા ‘માહાત્મ્યજ્ઞાનયુગ્મભૂરિસ્નેહો
મક્તિશ્ચ માધવે ।’ એમ શિક્ષાપત્રીમાં કહ્યું છે. ભગવાનનું માહાત્મ્ય જ્ઞાનતો
સંતોષકી થાય. તેપણ કહ્યું છે કે ‘દયાલુઃ ક્ષમાશીલાઃ સર્વજીવ-
હિતેષ્ઠાઃ’ ઇત્યાદિકથી સંતોનાં લક્ષણ કહીને ‘એતેષામેવ સક્તેન સાક્ષા ભ-
ક્તિર્મુમુક્ષુભિઃ । કૃષ્ણસ્ય પ્રાપ્યતે નૂનં માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વિકા । ઇમ્યઃ કૃષ્ણા-
વતારાણાં ચરિત્રશ્રવણં ભવેત્ । અદ્ભુતાનાં ચરિત્રાણાં કૃષ્ણસ્ય ચ ભવેચ્છુતિઃ ।
ગોલોકાક્ષરવૈકુણ્ઠાદિપુ ધામસુ યત્પ્રભોઃ । અનન્તમસ્તિ ચૈશ્વર્યં તદપ્યેભ્યો-
ઽવગમ્યતે ।...સત્ત્વ એતચ્છુતેઃ કૃષ્ણમાહાત્મ્યં સમ્યગીયતે । તેનૈવ કૃષ્ણે
મક્તિઃ સ્યાત્ સ્વધર્માદિભિરન્વિતા । (પ્ર૦ ૧ અ૦ ૩૨) તથા ‘ગોલોકે
ચાથ વૈકુણ્ઠે શ્વેતદ્વીપે મનોહરે । યચ્ચૈશ્વર્યં બ્રહ્મપુરે શ્રવ્યં શ્રાવ્યં ચ તદ્-
શમ્ । સપાર્પદા ઈશ્વરા ચે તત્તદ્ધામસુ સંસ્થિતાઃ । રાધિકાઘ્નાઃ શક્ત્યશ્ચ
તેપુ મુક્તાશ્ચ યે સ્થિતાઃ । એતંસર્વં સ્વહૃદયે ચિન્તનીયં નિરન્તરમ્ । યેના-
ન્તકાલેઽપિ ભવેત્તસ્મૃતિર્મુક્તિદાયિની’ (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૭) ઇત્યાદિ. આ
સર્વ ભગવન્માહાત્મ્યજ્ઞાનનું ફળ છે.

એવી રીતે આ પ્રબન્ધમાં પ્રતિપાદન કરવા ઇચ્છેલા, પરમ મોક્ષના ઉપા-
યભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિરૂપ ચાર વિષયો છે. તેના અંગપણેજ
બીજો બીજો અર્થવિસ્તાર શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનના મુખારવિંદમાંથી
નીકળેલા સદુપદેશરૂપ મકરંદરસરૂપ આ ગ્રંથમાં વહે છે. પંચમપ્રકરણમાં
સાધારણ ધર્મો, ગ્રાહ્યણાદિ ચાર વર્ણના ધર્મો, બ્રહ્મચર્યાદિ ચાર આશ્રમોના
ધર્મો, આશાંત્રનો ભેદ, રાજધર્મ, ઋણાદાનાદિ વ્યવહારપદ (દાવા)
ના નિર્ણયભેદો, પ્રાયશ્ચિત્તના ભેદો, આ સર્વનો અડતાળીશ અધ્યાયથી
જે સવિસ્તર ઉપદેશ કર્યો છે તે સર્વેપણ નિઃક્રયસના સાધનભૂત ધર્મ-
નિરૂપણમાંજ એક શેષભૂત છે એટલે ઉપયોગના છે. પ્રથમ પ્રકરણાદિકમાં
પણ સામાન્યપણે કે વિશેષપણે જે વિધિનિષેધરૂપ સદુપદેશ છે તે તમામ
ધર્મનિરૂપણમાંજ ઉપયોગી છે. દુશ્ચરિતથી નિવૃત્તિ પામેલા અને સુચ-

રિતને આચરનારાને જ્ઞાનસિદ્ધિ થાય છે એમ ‘નાવિરતો હુશ્ચરિતાજ્ઞાશાન્તો નાસમાહિતઃ । નાશાન્તમાનસો વાપિ પ્રજ્ઞાનેનૈનમામુયાત્’ આ શ્રુતિમાં કહ્યું છે. માટે તે તે પ્રકરણમાં જે વ્રતવિશેષનું નિરૂપણ છે તેપણ કલ્યાણના જ એક ઉપાયભૂત ધર્મનિરૂપણના અંગપણે જ અન્વય પામે છે. મુમુક્ષુઓના પ્રત્યે અંતઃકરણની નિર્મળતા સંપાદન કરાવાદ્વારા જ્ઞાનસિદ્ધિ માટે જ વ્રતવિશેષનો આ પ્રઅન્ધમાં ઉપદેશ આપ્યો છે.

પ્રથમ પ્રકરણના ચોત્રીશમા અધ્યાયમાં જે બ્રહ્માંડનું સ્વરૂપ અને તેની ઉત્પત્તિના પ્રકારનું નિરૂપણ છે તથા એકાવનમા અધ્યાયમાં જે જીવેશ્વરાદિકના સ્વરૂપનું વિવેચન છે તથા ત્રીજા પ્રકરણના એકતાળીશમા અધ્યાયમાં જે બ્રહ્મધામનું વર્ણન છે તથા ઓગણત્રીશમા અધ્યાયમાં જે પરંબ્રહ્મનું સાકારત્વનિરાકારત્વ-સગુણત્વનિર્ગુણત્વ-કર્તૃત્વઅકર્તૃત્વ-દત્તાદિ વિરૂદ્ધ ધર્મોને પ્રતિપાદન કરતી શ્રુતિસ્મૃતિઓનો વિરોધ ન આવે એરીતે સમર્થન કર્યું છે તથા ચોથા પ્રકરણના એકવીશમા અધ્યાયમાં દ્વૈતાદ્વૈત શ્રુતિઓનું જે તાત્પર્ય નિરૂપણ કર્યું છે તથા અડતાળીશમા અધ્યાયમાં દીક્ષાપ્રકરણમાં જે આત્મપરમાત્મસ્વરૂપનું વિવેચન છે, આ સર્વ બાબતો મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ ગ્રહણ કરવા લાયક જે જ્ઞાન છે તેના શેષપણે સંબન્ધ ધરાવે છે એટલે જ્ઞાનસિદ્ધિમાં ઉપયોગની હોવાથી તેમાં જ સમાવેશ થાય છે.

બીજા પ્રકરણના દશમા અધ્યાયમાં જે સર્વદોષમાં મૂળભૂત અધર્મસર્ગ અને સર્વગુણમાં મૂળભૂત ધર્મસર્ગનું વિસ્તૃત વર્ણન કર્યું છે તથા અગીયારથી પંચમ અધ્યાયમુધીમાં લોભ કામ રસાસ્વાદ શ્લેષ અને માન આ પાંચ મહાદોષોથી પરાલભ પામેલા વસિષ્ઠ સૌભરી વિગેરેનાં ચરિત્રો વર્ણવ્યાં છે, આ સર્વે હેયોપાદેયના વિવેક સંપાદન કરાવાદ્વારા જ્ઞાનનિરૂપણના શેષપણે જ અન્વય પામે છે એટલે જ્ઞાનસિદ્ધિમાં આનો ઉપયોગ છે. કેમકે જે હેય ઉપાદેયને જાણતો ન હોય તેને વિજ્ઞાનની સિદ્ધિ થતી નથી. જ્ઞાતા એવાપણ મહર્ષિઓને કામલોભાદિક અધર્મસર્ગથી પરાલભ થયો તો અજ્ઞાતાઓનો થાય એમાં કહેવું જ શું ? માટે મુમુક્ષુઓએ જ્ઞાનસિ-

દ્વિમાટે અવશ્યપણે અધર્મસર્ગનો ત્યાગ અને ધર્મસર્ગનો સંગ્રહ કરવો જ બેઠાએ. તો આ સર્વ નિરૂપણ જ્ઞાનનિરૂપણમાં પ્રધાનપણે સંબન્ધ પામે છે.

પ્રથમ પ્રકરણના પાંત્રીશમાં અધ્યાયમાં વિસ્તારથી જે નરકયાતનાનું નિરૂપણ છે, દ્વિતીયપ્રકરણના એકવીશમાં અધ્યાયમાં કામાદિ દોષોની અપેક્ષાએ દોષાધિક્યને લીધે લોભનું પ્રાબલ્ય નિરૂપણ છે, ચતુર્થપ્રકરણના ચૌદમાં અધ્યાયમાં જે પાપપુણ્યના ભેદોનું નિરૂપણ છે, તૃતીયપ્રકરણના સાઠમાં એકસઠમાં અધ્યાયમાં જે નારદપર્વતનું આખ્યાન નિરૂપણપૂર્વક મુમુક્ષુને સ્ત્રીપ્રસંગના પરિત્યાગનું નિરૂપણ છે, તે આ સર્વ મોક્ષના સાધન-ભૂત વૈરાગ્યના નિરૂપણના શેષપણે સંબન્ધ પામે છે એટલે આ સર્વ વૈરાગ્યમાં ઉપયોગી છે.

ચતુર્થપ્રકરણના બીજા અધ્યાયને આરંભીને આઠમાં અધ્યાયપર્યંત જે શ્રીમદ્ભાગવતનો પ્રાદુર્ભાવ અને તેના મહિમા આદિકનું અનુવાર્ણન છે તેપણ શ્રીમદ્ભાગવતના પદન શ્રવણાદિકમાં પ્રવર્તાવીને મુમુક્ષુને ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ માટે છે. કેમકે શ્રીમદ્ભાગવત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિ-રસની અભિવૃદ્ધિ કરનાર છે. આ અર્થ આ વચનોથી સ્પષ્ટ જણાય છે- 'તસ્ય હેતુશ્ચ સદ્ગમો જ્ઞાનં વૈરાગ્યમેવ ચ । માહાત્મ્યજ્ઞાનયુગ્મક્તિર્મૂઢશ્ચેતિ ચતુષ્ઠ-યમ્ । સ તુ તેનારૂપકો હ્યેવ વર્ણિતોઽપ્યતિવિસ્તૃતઃ । મિશ્રત્વાદ્ધર્મકામાર્થે-બોદ્ધું શક્યો ન તત્ત્વતઃ । સ્વર્ગાદિફલદેષ્યેવ તતઃ કર્મસુ માનવાઃ । સક્તા આસન્ વહુવિધેર્વાક્યસ્તત્પ્રતિપાદકઃ । તદા તુ તસ્ય શ્રેયોર્થા પુરાણાદિકૃતિ-ર્મુનેઃ । આસીદેવાકૃતપ્રાયા તત્ફલાનુદયાત્કિલ ।... શોચન્તં તમુપેયાય નારદઃ સર્વદુઃસ્વહા ।...સંપૃષ્ઠઃ સ મુનિઃ પ્રોચે સર્વંજ્ઞો ભગવદ્પ્રિયઃ ।... આત્યન્તિકશ્રંયસે સ્વં જનાનાં રચયાનઘ ! ।...યશઃ શ્રીવાસુદેવસ્ય તદ્ભ-ક્તાનાં ચ તત્ત્વતઃ । તત્ર વર્ણયતઃ શાન્તિર્ભવિષ્યતિ તવાન્તરે । શ્રી-મદ્ભાગવતં નામ પુરાણં રચયાધુના ।... સોઽથ તદ્વ્યધિત્સરસમાધિના... સારેઽસ્મિન્ સર્વશાસ્ત્રાણાં શ્રીમદ્ભાગવતાભિધે ।... વિસ્તરાદ્વર્ણિતોઽસ્યેવ ભગવદ્ભક્તિવૃદ્ધયે ।... તસ્ય સ્વરૂપવિજ્ઞાનં તસ્મિન્ ભક્તિશ્ચ નૈષ્ટિકી । નૈષ્કર્મ્યં કર્મ તત્પ્રીત્યૈ વૈરાગ્યમિતરત્ર ચ । તથા તસ્યાવતારાણાં જન્મ-

કર્માણિ યાનિ ચ । તેષાં દિવ્યતયા જ્ઞાનં તદ્વક્તેષ્વેવ સૌહૃદમ્ । તથા-
ઽઽત્તરૂપવિજ્ઞાનં સમ્યક્નૃણાં ભવેદિતિ । एतान्येवात्र विस्तार्य बहुधाऽवर्ण-
यन्मुनिः ॥' ઇત્યાદિ. (પ્ર૦ ૪ અ૦ ૨-૩)

મોક્ષના આ ચાર ધર્માદિ ઉપાયોની સિદ્ધિમાં શ્રદ્ધા, નિયમ અને પ્રધાનપણે સત્સંગનું હેતુપણું તે તે સ્થળમાં પ્રપંચ કર્યું છે એટલે શ્રદ્ધા નિયમ અને મુખ્યપણે સત્સંગથી ધર્માદિ ચાર ઉપાયની સિદ્ધિ થાય છે. તેમાં આ વચનો-‘કાયક્રેશૈર્નં बहुभिर्न चैवाथेस्य राशिभिः । धर्मः सम्प्राप्यते ह्येष श्रद्धाहीनैः सुरैरपि । सर्वस्वं जीवितं वापि दद्यादश्रद्धया यदि । नामुयात् स फलं किञ्चित् श्रद्धाधानस्ततो भवेत् ।... श्रद्धा मातेव सर्वेषां ज्ञानवरागययोः प्रसूः । श्रद्धया साध्यते धर्मो नान्योपायेन केन-चित् । अपि निष्किञ्चना विप्राः श्रद्धावन्तो दिवं गताः । धर्माथेकाममोक्षाणां श्रद्धा परमसाधनम् । ...श्रद्धयाचर्यमाणोऽपि धर्मः शिथिलचेनसाम् । यथावत्फलदो न स्यात् कर्तव्यो नियमस्ततः । असिधाराव्रतं ह्येतत्पुंसां नियमशीलनम् । दुष्करो नियमः पुंभी रागलोभाकुलात्मभिः । देवत्वं देवताः प्राप्ताः प्रकाशन्ते च तारकाः । नियमाचरणादेव वेलां नाक्रमतेऽर्णवः ।... श्रद्धाहीनस्ततः पुंभिर्धर्मो नियमपूर्वकम् । वर्धनीयः प्रतिदिनं परलोकसहायकत् ।...पुंसां गुणाश्च दोषाश्च सदस्तसङ्गतोऽपि हि । स्युस्तत्सङ्गः सतां कार्या नासतां तु मुमुक्षुभिः । दोषजालस्य वै योनिरसतां तु समागमः । अहन्यहनि धर्मादेयोनिः साधुसमागमः । येषાં ત્રીણ્યવદાતાનિ વિદ્યા યોનિશ્ચ કર્મ ચ । સતસ્તાનેવ સેવેત પરીક્ષ્ય મતિમાન્ નરઃ ।... યૂયં સર્વે તતો ભક્તાઃ સતામેવ સમાગમમ્ । કુર્વન્તે વચાચરત સ્વસ્વધર્મં યથોચિ-તમ્ । (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૨) તથા ‘સર્વેષાં દેહિનાં ભક્તાઃ કૃણ્ણમક્તિર્વિમુ-ક્તિદા । ઉદેતિ સા તુ સત્સજ્ઞાન્ નશ્યત્યસુરસજ્જતઃ ।’ (પ્ર૦ ૩ અ૦ ૧૭) ‘પુંભિઃ સ્ત્રીભિસ્ત્યાગિભિશ્ચ સર્વેરેવ મદાશ્રિતઃ । સ્વસ્વધર્મસ્થિતૈર્નિત્યં સજ્ઞઃ કાર્યઃ સતાં સતામ્ । ધોરે કલૌ યુગે હ્યત્ર જીવાન્ સંસૃતિબન્ધનાત્ । સઘો મોચયિતું શક્તાઃ સન્તે વામલાન્તરાઃ । (પ્ર૦ ૩ અ૦ ૫૯) આ પ્રકારે કહ્યું છે. સમાગમ કરવા યોગ્ય સંતો અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય અસંતોનાં

લક્ષણો તૃતીયપ્રકરણના ઓગણસાઠમા અધ્યાયમાં તથા દ્વિતીય પ્રકરણના સત્તરમામાં વિસ્તારથી નિરૂપણ કર્યા છે. તથા તૃતીય પ્રકરણના છવીશમા અધ્યાયમાં—‘દેશઃ કાલઃ ક્રિયા ધ્યાનં શાસ્ત્રં દીક્ષા તથા મનુઃ । સજ્જ-શ્રેત્યષ્ટ ધર્મેભ્ય હેતવો હીતરસ્ય ચ । લક્ષણાનિ સતાં તેષાં દેશાદીનાં તથા સતામ્ । કથયામિ સમાસેન હિતાયૈવ નૃણામહમ્’ ઇત્યાદિ બ્રંથથી કરાતા સત્ દેશ સત્ કાળ આદિકના લક્ષણનિરૂપણના પ્રસંગમાં ‘અષ્ટાઙ્ગં બ્રહ્મચર્યં યે પાલયેયુર્દૃઢવ્રતાઃ । ધનમાત્રત્યાગિનશ્ચ નિઃસ્વાદાઃ સ્નેહવર્જિતાઃ । નિર્માના નિઃસ્પૃહાઃ શુદ્ધાઃ ક્રોધેર્વ્યાદૃષવર્જિતાઃ । નિર્મત્સરાશ્ચ નિર્લોભા આત્મ-નિષ્ઠા જિતેન્દ્રિયાઃ । ભક્તિં હર્યંવતારેષુ માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વિકામ્ । કુર્યુરેકા-ન્તિકા ભક્તાસ્તેષાં સજ્જો હિ સન્મતઃ ।’ ઇત્યાદિ વચનોવડે સંતોનું લક્ષણ નિરૂપણ કર્યું છે. તે આ સર્વ કલ્યાણના સાધનભૂત બે ધર્માદિ ચાર છે તેના શેષપણે તેનું નિરૂપણ થતાં એક વાક્યતાને પામે છે. એટલે શ્રદ્ધા નિયમ અને સત્સંગાદિકનો ધર્માદિ ચારમાં ઉપયોગ થાય છે.

સત્સંગની પેઠે સચ્ચાત્મની પણ પ્રધાનપણે મોક્ષના સાધનભૂત ધર્મા-દિકના જાણવામાં હેતુ હોવાથી આદરણીયતા અને સચ્ચાત્મનું લક્ષણ દ્વિતીય પ્રકરણના પ્રથમ અધ્યાયમાં ‘અવશ્યમેવ કર્તવ્યઃ સચ્ચાત્માભ્યાસ આદરાત્ ।...નૈર્ગુણ્યસ્થિતિમાપ્યાપિ ન સચ્ચાત્માણિ સંત્યજેત્ ।...સ્થાપિતે યેષુ કૃષ્ણસ્ય સાકારત્વવિશુદ્ધતે । સચ્ચાત્માણિ તુ તાન્યેવ વેદાર્થાનુસૂતાનિ હિ’ ઇત્યાદિકથી નિરૂપણ કર્યું છે. આપણ નિઃશ્રેયસના સાધનોના ઉપક-રણ નિરૂપણમાં અંતર્ગત થાય છે. પંચમ પ્રકરણના છપ્પન અધ્યાયને આરંભીને દશ અધ્યાયોવડે સાંગ યોગનું નિરૂપણ કર્યું છે. યોગની આત્મા પરમાત્માના ધ્યાનમાં અત્યંત અપેક્ષા હોવાથી મોક્ષોપાયના ઉપકરણના નિરૂપણરૂપ હોવાથી આનું નિરૂપણ નિઃશ્રેયસના ઉપકરણ નિરૂપણની સાથે એક વાક્યતાને પામે છે. એવી રીતે આ સત્સંગીજીવન નામનું સચ્ચાત્મ ભગવાનના પ્રધાનપ્રતિપાદ્ય ભગવદિવ્ય ચરિત્રામૃતથી અને નિઃશ્રેયસના ઉપાયભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિરૂપ ચાર પ્રધાન વિષયોથી ભરેલું હોવાથી આત્યંતિક કલ્યાણની ઇચ્છાવાળાઓએ અત્યંત આદરણીય છે.

શરણાગતિરૂપ સારતમ વિષય—

હવે આ સત્સંગિજીવનનો કોઈ સારતમ વિષય જે અતિ ગૂઢ હોવાથી શુદ્ધ સંપ્રદાયથીજ સમગ્રી શકાય એવો છે તેનું નિરૂપણ હવે કરું છું—આ સમ્પ્રદાયમાં પરંબ્રહ્મ ભગવાન પુરૂષોત્તમ શ્રીસ્વામીનારાયણે કલિયુગમાં અભિવૃદ્ધિ પામેલા અધર્મનો સંહાર કરવા અને લીન થએલા ધર્મનો ઉદ્ધાર કરવા પૃથ્વીઉપર પ્રકટ થઈને શ્રીમાન્ ઉદ્ધવાવતારભૂત રામાનંદસ્વામીએ સંરક્ષણ કરેલા પરમ એકાંતિક ધર્મની સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ કરીને અધર્મનો વિનાશ કર્યો. એટલુંજ સારથી ભગવાનનું ચરિત્ર જણાય છે. તો ભગવાનનું પરમ હાર્દ સારતમ (જેની અપેક્ષાએ બીજું કોઈ શ્રેષ્ઠ ન હોય તે) ધર્મનો બોધ આપવામાં છે એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે. સારતમ ધર્મતો ઉદ્ધવસંપ્રદાયસિદ્ધ છે (જેને એકાંતિક ધર્મ કહે છે) એમ કેમ? તો હવે તેનું ઉપપાદન થાય છે—વેદાદિ વિધિએ બોધ કરેલા ધર્મો હલ્લોહલ્લર છે, તેમાં અસાર, સાર, સારતર અને સારતમ એવો વિવેકતો કોઈ વિમર્શક શુદ્ધિશાળી તત્ત્વજ્ઞાનીનેજ થાય. પુત્ર પશુ અન્ન સ્વર્ગ આદિકની પ્રાપ્તિમાટે જે ધર્મો કહ્યા છે તે સર્વે અસારભૂત છે, કારણ કે દુઃખના સંબન્ધવાળા અને અનિત્ય ફળવાળા છે. બ્રહ્માના ભુવનને આર્ંભીને સર્વ લોકો પુનરાવૃત્તિવાળા છે અને ગુણમય હોવાથી દુઃખનાજ સંબન્ધવાળા છે. તો પરિણામે જે દુઃખકર હોય તેની અસારતા સુસ્પષ્ટજ છે. દુઃખની આત્યંતિક નિવૃત્તિ જેણે કરીને થાય એજ વેદવિધિઓમાં સારભૂત છે. એજ ધર્મ મુમુક્ષુએ સેવવા યોગ્ય છે. તેમાં જન્મ જરા મરણ થઈ મોક્ષને કરનારો, પ્રકૃતિ વિલક્ષણ જ્ઞાનમય આત્મસ્વરૂપનો આવિર્ભાવ થવો જેનું ફળ છે, પોતાના આત્માની ઉપાસનારૂપ જે જ્ઞાનયોગ છે તે સારભૂત છે. જરામરણના ભય થઈ મુક્ત થએલાને (કૈવલ્યાર્થી) દુઃખ સંબન્ધનો પ્રસંગતો નથી તથાપિ તેમાં પરમાનંદમય પરંબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ નહિ હોવાથી કૈવલ્યમુક્તિ સિદ્ધ કરનારા જ્ઞાનયોગની સારતરતા નથી. તેની અપેક્ષાએ ભક્તિયોગતો સારતર છે. જેમાં કર્મયોગ જ્ઞાનયોગ અંગ છે, પરમાનંદમય પરમાત્માનું પરમ પ્રેમગર્ભિત ધ્યાન કરવું તે જેનું લક્ષણ છે,

યોગાભ્યાસની જેમાં અપેક્ષા છે, પરંબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ જેનું ફળ છે એવો તે ભક્તિયોગ સારતર છે. તથાપિ તે સારતમ નથી, કેમકે તેનું સામર્થ્ય પ્રારબ્ધથકી બીજાં કર્મોનેજ નાશ કરવામાં છે પરંતુ પ્રારબ્ધના પણ પ્રણાશમાં નથી. પ્રારબ્ધનો પ્રણાશતો ભોગવીનેજ કરી શકાય છે એમ શ્રુતિમાં કહ્યું છે. તે પ્રારબ્ધના પ્રક્ષયમાટે તો ફરીથી જન્મમરણનો કલેશ બ્રહ્મદર્શિઓને પણ ભરતજની પેઠે સહન કરવો પડે છે. વળી મોક્ષની ઇચ્છા હોય અને તેનું સામર્થ્ય હોય તથાપિ ત્રણ વર્ણ થકી બહારનાને (શૂદ્રાદિકને) ફક્ત યોનિદોષને લીધે તે ભક્તિયોગ માર્ગ થકી દૂરજ રહેવાનું છે, (એમાં એનો અધિકાર નથી) માટે આ ભક્તિયોગ સર્વાધિકારી પણ નથી. સારતમ ધર્મતો શરણાગતિ નામનો છે. આ શરણાગતિ ‘યો ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै । तं ह देवमात्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये ॥’ ‘ન્યાસમેષાં તપસામતિરિક્તમાહુઃ’ ઇત્યાદિ શ્રુતિવાક્યમાં શ્રવણ થતી ‘દૈવી હોષા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા । મામેવ યે પ્રપદ્યન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે ॥ સર્વધમાન્પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ । અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિष्यामि मा शुचः ॥’ ઇત્યાદિ સ્મૃતિવાક્યથી સ્મરણ થતી, આજ વચનોના પ્રમાણથી આ ગ્રંથમાં નિરૂપણ કરેલી, ‘અહમસ્મ્યપરાધાનામાલયોઽકિચ્છનોઽગતિઃ । ત્વમેવોપાય-ભૂતો મે ભવેતિ પ્રાર્થનામતિઃ । શરણાગતિરિત્યુક્તા સા દેવેઽસ્મિન્ પ્રયુજ્ય-તામ્ ।’ ‘અનન્યસાધ્યે સ્વામીષ્ટે મહાવિશ્વાસપૂર્વકમ્ । તદેકોપાયતાયાઽજ્ઞા પ્રપન્તિઃ શરણાગતિઃ ।’ ‘આનુકૂલ્યસ્ય સઙ્કલ્પઃ પ્રાતિકૂલ્યસ્ય વર્જનમ્ । રક્ષિ-વ્યતીતિ વિશ્વાસો ગોસ્તૃત્વવરણં તથા । આત્મનિક્ષેપકાર્પણ્યં પદ્ધિધા શરણા-ગતિઃ ।’ ઇત્યાદિવડે જેનું નિરૂપણ કર્યું છે તે સારતમભૂત છે. આ શરણાગ-તિથીતો પ્રારબ્ધનો પણ પ્રણાશ યાય છે. તેમાં ‘સાધ્યમક્તિસ્તુ સા હઙ્ગી પ્રાર-વ્યસ્યાપિ ભૂયસી’ આ વચન છે. આમાં સર્વ કોઈને અધિકાર ‘પ્રાપ્તુમિચ્છન્ પરાં સિદ્ધિં જનઃ સર્વોઽપ્યકિચ્છનઃ । શ્રદ્ધયા પરયા યુક્તો હરિં શરણમા-શ્રયેત્ । બ્રહ્મક્ષત્રવિશઃ શૂદ્રાઃ સ્ત્રિયશ્ચાન્તરજાસ્તથા’ ‘માં હિ પાર્થ વ્યપાશ્રિત્ય યેઽપિ સ્યુઃ પાપયોનયઃ । સ્ત્રિયો વૈશ્યાસ્તથા શૂદ્રાસ્તેઽપિ યાન્તિ પરાં ગતિમ્’

ધ્યાદિ સ્મૃતિએ આપ્યો છે. આ શરણાગતિને સાધનાંતરની અપેક્ષા નથી, ઉપાયાંતરે જે રહિત હોય તેનેતો આમાં અધિકાર છે. આવી સારતમભૂત શરણાગતિ પારમૈકાંતિક ધર્મપ્રવૃત્તિ માટે પ્રવર્તેલા ભગવાને પારમૈકાંતિક દીક્ષાનું નિરૂપણ કરવાપૂર્વક ઉપદેશ આપવાયોગ્ય મંત્રાદિકનું નિરૂપણ કરતાં ઉદ્ભવસંપ્રદાયથી પ્રાપ્ત થએલી હોવાથી સારતમ ધર્મપણે સુમુક્ષુઓએ ગ્રહણ કરવી એમ જણાવ્યું છે. તેવા દીક્ષાપ્રકરણમાં ‘આચાર્યૈરૌદ્ધવાધ્વસ્યૈર્દીક્ષા ભાગવતી યથા । સામાન્યા સવિશેષા ચ પુમ્ભ્યો દેયોચ્યતે તથા । દીપ્ત જ્ઞાનં પ્રદદ્યાન્ન ક્ષયં કુર્યાન્નથેનસામ્ । તસ્માદ્દીક્ષેતિ સમ્પ્રોક્તા દેશિકૈસ્તન્નવેદિભિઃ । શ્રીકૃણો વાસુદેવો વૈ ગોલોકાધિપતિઃ સ્વયમ્ । ઉપાસ્યા દેવતા હ્યસ્યાં દીક્ષાયાં ભવતિ પ્રભુઃ ।... સામાન્યાયાં હિ દીક્ષાયાં ન જાતિનિયમોઽપિ ચ । ન તિથિર્ન વ્રતં નાર્ચા નોપવાસાદિકા ક્રિયા ।... આસ્તિકો ધર્મેનિષ્ઠશ્ચ યસ્યાઙ્ગીતશ્ચ સંસ્તુતેઃ ।... કાલમાયાપાપકર્મયમદૂતભયાદહમ્ । શ્રીકૃણ્ણદેવં શરણં પ્રપન્નોઽસ્મિ સ પાતુ મામ્’ (પ્ર૦ ૪ અ૦ ૪૬) ઇત્યાદિ વચનો છે. આમાં સ્મૃતિ થકી જે ભય પામે તે સર્વ કોઈ અધિકારી થાય અને ભગવાનની શરણાગતિજ નિઃશ્રયસનું સાધન છે એમ જણાવ્યું છે. ‘કાલમાયાપાપકર્મ’ આ શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં ભાવપ્રબોધિની ટીકામાં આ વચનની શરણાગતિપરતા અને તેનું સ્વરૂપ સારી રીતે ઉપપાદન કર્યું છે. તથા દીક્ષામાં ઉપદેશ કરવાના અષ્ટાક્ષરમંત્રની પણ શરણાગતિપરતા સંપ્રદાયથી સુખેથી જાણી શકાય છે. શરણાગતિનું સ્વરૂપ, તેના અંગભૂત આનુકૂલ્યાદિક પંચકનું સ્વરૂપ અને સાધનાંતરની અપેક્ષાએ આનો વિશેષ, આ સર્વ અર્થ શિક્ષાપત્રીભાષ્યાદિકમાં સ્પષ્ટ છે. વચનામૃતમાંતો આ અર્થની ‘ભગવાનનો દૃઢ આશરો એજ એક સર્વ સાધનમાં મોટું સાધન છે’ ‘કલ્યાણતો એક ભગવાનના આશ્રયે કરીનેજ છે’ ‘અતિદૃઢ ભગવાનનો આશરો કરવો એજ મત અતિસારમાં સાર છે’ ઇત્યાદિકથી વિશેષ સ્પષ્ટતા કરી છે. આ ભૂમિકામાં શાસ્ત્રનો આશય નિરૂપણ કરવાનો પ્રસંગ હોવાથી વિષય-માત્રની સૂચના કરવી સમુચિત છે પણ તેનું સ્વરૂપ, તેનાં અંગ આદિકનું

નિરૂપણ સમુચિત નથી, માટે તેના નિરૂપણથી નિવૃત્તિ પામીએ છીએ. યદ્યપિ આ શરણાગતિ બીજા સાધનોની અપેક્ષાએ રહિત છે અને બીજા સાધનના સાહચર્યને સહન કરતી નથી. અથાપિ ‘શરણાગતે કર્મ જ્ઞાન ભક્તિએ રહિત થવું’ એમ આશંકા કરવી નહિ. શરણાગતિને કર્મ જ્ઞાન-દ્વિત્વ સાથે કશો વિરોધ નથી પરંતુ તેમનો તેમાં સાધનભાવજ છે. માટેજ તે કર્માદિકનો પ્રકારાંતરથી શરણાગતિનિષ્ઠામાં પરિવ્રજનિયમપણુ યોગ્ય છે. આનુકૂલ્ય સંકલ્પ અને પ્રાતિદૂલ્ય વિવર્જન શરણાગતિમાં અંગ હોવાથી ભગવાનની આજ્ઞાને અનુવર્તવાના સ્વભાવવાળા શરણાગતિનિષ્ઠ જને અધર્મ-થટ્ટી નિવૃત્તિ પામવું જોઈએ અને ધર્મમાં પ્રવર્તવું જોઈએ. એ રીતે શરણાગતમાં ધર્મ અનુવર્તે છે. પોતાના સ્વામી પરમાત્માનું વિભૂતિસાથે યથાર્થ સ્વરૂપ શરણાગતિનિષ્ઠે જાણવુંજ જોઈએ તો જ્ઞાનપણુ પ્રપત્તિનિષ્ઠને અપેક્ષિતજ છે. વૈરાગ્યતો અપેક્ષિત છેજ. આ શરણાગતને પોતાના નાથ પરમાત્મામાં તેમના માહાત્મ્યજ્ઞાનથી પરમ અનુરાગ થાયજ તો તેને ભક્તિ સર્વથી શ્રેષ્ઠ, સ્વતઃ અતિસ્વાદુ, ફળની અપેક્ષાએ રહિત, સ્વયંપ્રયોજનરૂપ (ભક્તિ એજ ફળ) થાયજ. તો ધર્માદિક આરનો શરણાગતિમાં સમાવેશ અવશ્યપણુ વર્તેજ છે. આમ કહેવાથી ‘આ બ્રંથનુ શરણાગતિમાંજ પરમ તાત્પર્ય છે એમ નિરૂપણ કરશો તો પ્રથમ ધર્માદિક આરનુંજ પરમ તાત્પર્ય વિષયત્વ વર્ણન કર્યું છે તે વિરૂદ્ધ થશે?’ એવી શંકા આવતી હતી તે ટળી ગઈ. કેમકે પૂર્વોક્ત પ્રકારે ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિ અને પ્રપત્તિનો એક શરણાગતમાં અમન્વય થાયજે. જેમ કર્મ ફળકામનાવડે દૂષિત થતાં જ્ઞાનવિરોધિ થાયજે તથાપિ તેજ કર્મ જો તેવા દોષેરહિત હોય તો જ્ઞાનની સાથે અનુદૂળતાને પામેજે. જેમ જ્ઞાન જરામરણુ મોક્ષમાત્રની કામનાવડે કલંકિત થતાં ભક્તિમાં વિરોધિ થાય છે તથાપિ તેવા કલંકે રહિત હોયતો ભક્તિયોગમાં અનુદૂળજ છે. તેમજ કર્માદિ સર્વ ઉપાયતાલુદ્ધિથી કલંકિત હોય (મોક્ષમાં કર્માદિક સ્વતઃ ઉપાયો છે એમ માનેતો) શરણાગતિમાં વિરોધી થાય પરંતુ તેવા કલંકે રહિત જો હોયતો શરણાગતિમાં અનુદૂળ થાયજ. માટે શરણાગતોને જે ભક્તિ વર્તે છે તે ફળભક્તિ કે સાધ્યભક્તિ કે નિષ્કામભક્તિ એવા નામથી

વ્યવહાર થાયછે. તે આ નિષ્કામભક્તિ દ્વિતીય પ્રકરણમાં સારીરીતે વર્ણન કરી છે-‘નિષ્કામભક્તિસ્તુ હરૌ પ્રવૃદ્ધા દિને દિને સિદ્ધિગણાદ્વરિષ્ઠા । જીવસ્ય કોશં જરયત્યવશ્યં વૈશ્વાનરો ભુક્તમિવોદરેઽન્નમ્ । અનન્યભક્તાસ્તુ રમાપતેયેં નેચ્છન્તિ કૈવલ્યમપીહ તે તુ । સેવારતાસ્તસ્ય તદર્થચેષ્ટાસ્તેનૈવ પૂર્ણાઃ સતતં પ્રસન્નાઃ ।... કિમિહ બહુ વદામિ પારમેષ્ઠ્યં પદમણિમાદિક- સિદ્ધિજાતમાસમ્ । પ્રસન્નમપિ ચ તેન દીયમાનાઃ સ્પૃહયતિ ભક્તવરઃ ક્વચિન્ન મુક્તીઃ ।... પ્રિયસુતસહદિષ્ટદૈવમાત્મા સકલમપીહ હરિર્હિં યસ્ય પુંસઃ । ક્વચિદપિ નહિ તસ્ય કાલમાયાભયમભવાય યતો નૃણાં વપુસ્ત્ ।... હૃદિ વિદ્યતતદીયપાદશાંખાનલવિધુમળકાન્તિશૈલ્યભાજિ । તદિતરસુલ્લસર્ગધનો- ત્થતાપો ન ભવતિ તસ્ય યથાગ્નિજોઽમ્બુપુરે । વિધિમુલસુરચિન્તિનીયપાદઃ સ્થિરચરદેહિનિયામકોઽપિ કૃષ્ણઃ । દૃઢરતિરશનાનિબદ્ધપાદો હૃદયમહો ! ન વિહાતુમસ્ય શક્તઃ । પ્રિયતમા ન રમા ન ચ રાધિકા પ્રિયતમો ન વિધિર્ન ચ ભોગિરાટ્ । ભગવતો ન નિજાઽપિ તનુસ્તથા ભુવિ યથા દૃઢભક્તિપરો નરઃ । સાહ્યેન યોગેન મલ્લૈસ્તપોભિઃ સન્યાસવેદવ્રતભૂરિદાનૈઃ । પ્રીત્યૈ હરેઃ પ્રાગ્વિહિતૈર્લભન્તે ભક્તિઃ તદીયાં નવધા પ્રસિદ્ધામ્ ।... જાતે તદ્વિરહે વિચિત્તવદસૌ ભક્તસ્તદાકારકં વિશ્વં પश्यति भापते च तरुणा स्तम्भेन कुड्येन वा । देहं क्वापि तदाकृतिं दृशि दधत्तच्चेष्टितं चेष्टते रैति क्वापि हसत्यथोन्मद इवानन्देन संनृत्यति । हृदि तं त्ववलोक्य कर्हिचिच्च प्रसर- त्प्रेमभराश्रुरुद्धकण्ठः । अननुस्मृतदेह एव तस्मिन् स विलीनो बहिरेत्यथे- च्છયાઽસ્ય । ન હિ કેવલમીદૃશાઃ પુમાંસો ભુવિ ભક્તાઃ શ્રુતવેદિનો ભવેચુઃ । અવલા અપિ ચાત્મધર્મસંસ્થા ભગવત્સેહમરેણ દેવવન્ધ્યાઃ । અવિદઃ સુવિદો- ઽપિ વિપ્રરાજોરુજશુદ્ધા અપિ નીચજાતયોઽપિ । સકલાઃ કમલાધવસ્ય તુલ્યા ઇહ સપ્રેમ ભજન્તિ યે જનાઃ સ્વમ્ । (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૫૧) ઈત્યાદિ વચનો શરણાગત જનની જે નિષ્ઠા છે તે સાધ્યભક્તિનેજ પ્રતિપાદન કરેછે. આ ભક્તિ ભક્તિયોગમાં નિષ્ઠાવાળાઓને નથી, તેમાંતો ત્રણ વર્ણુનાનેજ અધિકાર છે. અહીં તો વૈશ્ય શૂદ્ર નીચ જાતિનાનેપણ અધિકાર આપ્યો છે. આવી આ સાધ્યભક્તિ સ્વયં અમૃતવત્ આસ્વાદ લેવાલાયક, આ સાધન છે

એવા નિશ્ચયરૂપ કલંકે રહિત, (શરણાગતિમાં પણ ઉપાયબુદ્ધિ ન બોધએ ભગવાનજ એક મુખ્ય ઉપાય છે) ભગવાનને અત્યંત પ્રિયતમા આ શાસ્ત્રમાં તેને સ્થળમાં પ્રતિપાદન કરી છે. આ રીતે બધી આબતો નિર્દોષ છે.

એજ રીતે કર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિ અને પ્રપત્તિને પ્રતિપાદન કરનાર આ શાસ્ત્ર સર્વ કોઈના ઉપજીવનરૂપ પણ છે, જેમ વિવિધ ધર્મોને બોધ આપનારા, તત્ત્વ હિત પુરૂષાર્થપર એવા વેદમાં વેદનું તાત્પર્ય નહિ બાળુનારા કેટલાક સ્વર્ગાદિ ફળવાદમાં પ્રીતિવાળા થઈ યથેષ્ઠ યથાધિકાર કોઈ કોઈપણ ધર્મને પોતાને હિતકર સમજીને તેમાં પ્રવર્તે છે, તેમ કર્મ જ્ઞાનાદિકને બોધ કરનારા, તત્ત્વ હિત પુરૂષાર્થને બોધ આપનારા આ શાસ્ત્રમાં પણ પરમ-તાત્પર્યને નહિ બાળુનારાઓ સુકૃતના તારતમ્યને અનુસારે થતા રૂચિભેદોને પામીને ત્રતોપવાસાદિરૂપ કેવલ કર્મ કે કેવળ જ્ઞાનને કામનાથી કે વિના કામનાથી સમાશ્રય કરી શકે છે અને સાધનને અનુસારે ફળનેપણ પામે છે માટે આ શાસ્ત્ર સર્વોપજીવ્ય પણ છે—સર્વના ઉપયોગનું છે, માટે મુમુક્ષુ કે બુબુક્ષુ પુરૂષે ધર્મમાર્ગમાં રહીને આ મુખેથી સેવન થાય એવું આ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્રનું સારીરીતે સેવન કરો. આ શાસ્ત્ર અવાંતર અનેક ધર્માદિ વિષયોથી ભરપુર છે તથાપિ આરંભથી અંતસુધી ભગવચ્ચરિતામૃત રસમય છે તો ફળ કામનાથી કે કામના વિના ઉપસેવન કરતાં ઈચ્છેલું ફલપણ સંપાદન કરી ત્રણ તાપને ટાળનાર પરામૃત પરમ નિઃશ્રેયસને પમાડેજ. આ ગંભીર સત્સંગિજીવનરૂપ અમૃતસમુદ્રમાંથી અવધાન આપી વિશુદ્ધ દૃષ્ટિથી પ્રવેશ કરી એનો આ સાર સંગ્રહથી સમુદ્ધાર કર્યો છે તેને ગુણુપક્ષપાતી પાન કરશે એવી આશા છે.

એરીતે આ ભૂમિકામાં ભગવાન શ્રીહરિનું પ્રધાનપ્રતિપાદન દિવ્ય ગુણુચરિતામૃત અને વિષયસારાંશ સંગ્રહમાં પ્રદર્શાવ્યો. આ ભૂમિકામાં આ ગ્રંથને રચનારા તેમજ તેને ટીકા આદિકવડે અલંકૃત કરનારાઓને આ સમયે સંભારવા સમુચિત છે. ગ્રંથની ગૌરવના જણાવનારાં તેમનાં જીવનચરિત્રા ગ્રંથમાં તેમજ વૃદ્ધ પુરૂષોની પરંપરાથી શ્રવણ થાય છે તેમાંથી સંક્ષેપમાં સારસાર આપવો જરૂર બાણી આ સ્થળે આપ્યો છે.

શતાનન્દ મહાનુભવેનું જીવનચરિત્ર ।

યસ્યાર્ષં ચક્ષુરાસીદપિ ગતિરમિતઃ સિદ્ધદેહસ્ય યોગાત્

યેન પ્રાપ્તા સમાધિસ્થિતિરપિ સહજાનન્દદિવ્યપ્રસાદાત્ ।

શિક્ષાપટ્યાઃ સુટીકાં ભગવદભિમતાં તચ્ચરિત્રામૃતૈક-

વ્યાસં પ્રન્યં ચ ચક્રે સ જયતિ હિ શતાનન્દનામા મુનીન્દ્રઃ ॥ ૧ ॥

આ સર્વાર્થપરિપૂર્ણ સર્વોત્તમ સદ્ગ્રંથ ત્રિકાળજ્ઞ શતાનન્દ મહામુનિએ રચ્યો છે. તેમનું ચરિત્ર આ ગ્રંથમાંજ આદિ અંત ભાગમાં છે, તેમાંથી આ સંક્ષિપ્ત સારાંશ સમુદ્ધાર કર્યો છે—ભુતળમાં બ્રહ્મવિદોમાં અગ્રગણ્ય જનક રાજર્ષિએ પૂર્વે નિવાસ કરેલી મિથિલા નામની એક પવિત્ર પુરી છે. તેમાં ભૂદેવકુળના ભૂપણભૂત, વેદ વેદાંગ વેદાંતના વેત્તા, ધાર્મિક, વિજ્ઞાનુદત્ત નામના એક પવિત્ર વિપ્ર હતા. તેમના પુત્ર શતાનન્દ નામના, આદ્યથીજ સમરત સચ્છાશ્ત્રોનો અભ્યાસ કરેલા, સત્ અસતના વિવેકવાળા, આત્મા-દ્યથીજ વિષય થકી વિમુખ, આત્મસ્વરૂપના ચિંતનમાં સંમુખ, વિમળ વિજ્ઞાન વિલોચનવાળા, નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યવ્રતધારી, સત્ય અહિંસાદિ પરમ ધર્મતત્ત્વ, અને સત્સમાગમમાંજ એક સંતુષ્ટ હતા. આ શતાનન્દ પ્રતિદિન સર્વ કર્મોવડે પરમાત્માનું આરાધન કરતાથકા તેમના સ્વરૂપ ગુણના શ્રવણ મનનાદિકમાં પ્રવર્તતાં, ‘કેવળ શ્રવણમનનાદિવડે મોક્ષપ્રાપ્તિ ન થાય, તેમના પ્રત્યક્ષ અનુભવથીજ મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય’ એવો નિશ્ચય કરી, તેમની પ્રત્યક્ષપ્રાપ્તિની આકાંક્ષાથી તેના ઉપાયોની શોધપરાયણ થયા. પ્રતિદિન શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધનો પાઠ અને તેના અર્થનું અનુચિંતન કરવાથી પરમાત્મામાં તેમને પરમ અનુરાગ ઉત્પન્ન થયો. તે પછી કોઈ દિવસે શ્રીમદ્ભાગવતના પંચમસ્કંધના અધ્યયનમાં પ્રવર્તતાં એમને ‘સર્વ કારણના કારણ પરંબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ ભગવાન સર્વ જનોના હિતમાટે પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપને સર્વજનોના લોચનગોચર કરીને ભારતદેશમાં બદરિકાશ્રમમાં નિરંતર વિરાજે છે, તેમના ચરણની પરિચર્યામાં પ્રવર્તેલાઓને તેમનો સાક્ષાત્ અનુ-

ભવ અતિસુગમ છે' એવી અનુસ્મૃતિ થઈ આવી. આવો શુભ નિશ્ચય થતાં તીર્થયાત્રાળુ જનો સાથે બદરિકાશ્રમ જવા આલી નીકળ્યા. મિથિલાથી નીકળેલા આ મુનિ અક્ષય તૃતીયાને દિવસે નારદકુંડાદિ અનેક તીર્થોથી વિંટાએલા, વિષ્ણુના ચરણમાંથી નીકળેલી, ત્રિલોકીને પવિત્ર કરતી ગંગાથી સમલંકૃત એવા બદરિકાશ્રમને પામ્યા. સમસ્ત મુરસમૂહોએ સેવેલા તે દિવ્ય દેશને પામીને ત્યાં પ્રતિભારૂપે વિરાજમાન નારાયણને પ્રણામ કરી પરમાનંદ પરિપૂર્ણ થઈ ગયા. પછી તીર્થયાત્રાળુ જનો સાથે યથાવિધિ તીર્થ-કર્તવ્ય વિધિ કરીને પોતે ત્યાંજ કેટલાક માસ રહેવાનો સંકલ્પ કર્યો. યાત્રાળુ લોકો ગયાપછી પોતે એકાકી મનને સાવધાન કરી બદરીપતિ નારાયણની પ્રસન્નતા મેળવવાનો પ્રારંભ કર્યો. પ્રતિદિન ગંગામાં સ્નાન કરી નિત્યકર્મ પરિપૂર્ણ કરી ભગવાનની આગળ શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધનો અર્થાનુ-સંધાન સાથે પાઠ કરતાથકા કેવળ કંદ મૂળાદિવડે દેહયાત્રા કરતાથકા તે અર્ચારૂપ બદરીપતિના ચરણની પરિચર્યાપરાયણ થયા. એવી રીતે તેમની આરાધના આચરતાં છ માસ વીતી ગયા. તેપછી પ્રબોધની એકાદશીએ યથાપૂર્વ પ્રાતઃસ્નાન સંધ્યાદિ કર્મ કરી પાઠ પૂજનાદિ કરી, તેમના આરાધ-નપરતાથી દિવસ નિર્ગમન કરી, રાત્રિએ જાગરણત્રત તેમના ચરણારવિંદમાં મનને જોડી દબને કર્યું. તે સમયે દયાનિધિ ભગવાન નારાયણ ત્રીવ તપ-શ્ચર્યાથી પ્રસન્ન થઈ સર્વયોગિજનોએ ધ્યાન કરેલું, પોતામાં અનન્યમનવાળા સનકાદિકોએ સદા સેવેલું, દિવ્ય અદ્ભુત પોતાનું સ્વરૂપ મુનિના નયન-ગોચર કરાવતાથકા પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. આ મુનિએ પોતાપાસે પ્રત્યક્ષ પ્રકટ થએલા, શ્યામસુંદર શરીર, પોતાની દિવ્ય કાંતિથી સર્વને પ્રકાશ કરતા તે શ્રીનારાયણને સાક્ષાત્કાર કરતાં પરમાનંદ પામી, પ્રેમાશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ, રોમાંચિત ગાત્ર થઈ પ્રણામ કરી એ હાથ જોડી સ્તુતિ કરી. તેમના સ્તુતિ વચનથી પરમ પ્રસન્ન થએલા ભગવાન નારાયણે તે-મનો આશય જાણીને 'હું તપશ્ચર્યાથી તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું તો યથેષ્ટ વર માગો' એમ કહેતાં તે મુનિએ એમ કહ્યું કે- 'હે ભગવન! મારે જગ-તમાં કોઈપણ બીજો વરણીય વર નથી. મારોતો આજ મનોરથ છે કે-ત-

મારા આ દિવ્ય અદ્ભુત પરમાનંદમય રૂપને સદાય આ લોચનવડે સાક્ષાત્ કરતોથકો તમારા ચરણની પરિચર્યાથી થએલા મહા આનંદના અનુભવથી સર્વ કાળને કાઢતો થકો જીવિતપર્યંત આ ઇન્દ્રિયસમૂહને સફળ કરનારો થકો' એમ કહ્યું. આવું મુનિનું વચન સાંભળીને ભગવાન નારાયણે એમ કહ્યું કે-‘હે મુને ! ‘તમારો આ નિશ્ચય બહુ સારો છે, મુમુક્ષુને આથી બીજું અપેક્ષિત નજ હોય, તમારા જેવા મુમુક્ષુજનોના મનોરથો પૂરવા કોસલ દેશમાં ધર્મના નંદનપણે મારા પોતાનાજ દિવ્ય પરરૂપથી પ્રકટ થઈ હમણાં પાંચાળ દેશમાં દુર્ગપુરમાં કલિબળે ગ્લાનિ પમાડેલા ધર્મની સંવૃદ્ધિ કરવા આબાળગોપાળ સર્વના નયનગોચર થઈ અનન્ય મનવાળા પરમ ભક્તોને અસાધારણ ઐશ્વર્યો પ્રકાશ કરતો થકો વર્તુલું, તો તમો તે મારા ચરણની પરિચર્યાપરાયણ થાવ. તેજ રૂપથી તમારો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરીશ અને તે મારા દિવ્ય લીલાચરિતામૃતગર્ભિત મહાચંથના કર્તા થશો’ એમ કહીને ભગવાન તત્ક્ષણ અંતર્ધાન થઈ ગયા.

તે પછી મુનિ મનમાં પ્રહર્ષ પામી દ્વાદશીએ પારણાં કરી પંચાળ દેશના અભિમુખ ચાલ્યા. ત્યાંથી ચાલી નીકળેલા મુનિ બે માસે અમદાવાદ આવ્યા. ત્યાં ભોજન દક્ષિણાપ્રિય વિપ્રોનું એવું વચન સાંભળ્યું કે-‘જે ભગવાન નારાયણાવતાર હરિનામથી વિખ્યાત સહજાનંદ સ્વામી છે તે હમણાં દુર્ગપુર થકી દર્ભાવતી નગરમાં આવી સર્વ સમાશ્રિતોને સદુપ-દેશાદિકથી સમુજ્જવન કરતા થકા વર્તે છે, પોતે ધર્માચરણથી ધર્મની ભૂમિ ઉપર રક્ષા કરવા કોઈ મોટો યાગ કરશે. માટે ત્યાં હમણાં જઈએ. આપણે ત્યાં પદ્મસ પરિપૂર્ણ ઉત્તમ ભોજન પામીશું તથા પૂર્ણ દક્ષિણા પામીશું અને તેમનાં દર્શન થશે’ આવું વિપ્રોનું વચન સાંભળતાં મુનિ અત્યંત સંતુષ્ટ થઈ તે વિપ્રોની સાથે ડભાણમાં આવ્યા. તેને પામીને કોઈ રમણીય પ્રદેશમાં કરેલા અતિવિશાળ યજ્ઞમંડપની સમીપે સિંહાસનમાં વિરાજેલા, ચારે બાજુ પરમહંસોથી વીંટાએલા, ચામર વીંઝણો જેમના હાથમાં છે એવા પરિજનોએ પરિચર્યા કરાતા, જેમના હાથમાં ભેટ સામગ્રી છે એવા દેશદેશમાંથી આવેલા અનેક ભક્તજનોએ સેવેલા, સુરભિ સુમ-

નોહર ચંદન પુષ્પાદિકવડે ભકતોએ પૂજ કરાતા, સર્વ જનોના મન નેત્રને હરનારા દિવ્ય પરમ અદ્ભુત રૂપવાળા, મંદહાસથી સુંદર મુખારવિંદ જેમનું છે એવા તે દિવ્ય આનંદમયમૂર્તિ શ્રીસ્વામિનારાયણને પ્રત્યક્ષ જોયા. દર્શન કરી તત્ક્ષણ પરમાનંદ પામી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી ‘હે હરે ભગવન્! જય’ એમ ભક્તિપૂર્વક ગદ્ગદ સ્વરથી બોલ્યા. તેપછી ભગવાને શરણને પામેલા મુનિને પ્રેમપૂર્વક બહુ માનથી જોઈને મંદહાસ અને મધુર ભાષણપૂર્વક સ્વાગત વચનથી તેમનું અભિનંદન કરી, પૂર્વના તેમના મનોરથને અનુસારે પોતાની પાસે રાખીને વૈષ્ણવી ઉદ્ધવસંપ્રદાયની દીક્ષા આપીને પોતાના ચરણની સેવા રસના એક પરમ પાત્રભૂત કરી દીધા. તેપછી સ્વરૂપ સમયમાંજ અષ્ટાંગ યોગના અભ્યાસ વિનાજ ભગવાનની કૃપાથી એમને સમાધિની સિદ્ધિ થઈ. કોઈ સમયમાં આ મુનિએ સમગ્ર ઇન્દ્રિયોનો વિષયોથકી પ્રત્યાહાર કરી એજ ભગવાનનું ધ્યાન ધરતાં એમનાજ પ્રસાદથી એમનેજ અદરીપતિ શ્રીનારાયણ ઋષિરૂપે જોયા. વળી ક્ષણાંતરમાં તેજેમય અક્ષરધામમાં રહેલા દિવ્ય અદ્ભુત રૂપથી જોયા. વળી ક્ષણાંતરમાં વૈદ્યક વિગેરે તે તે વિષયલોકમાં રહેલા દિવ્ય અદ્ભુત તે તે પરમેશ્વર રૂપથી જોયા અને સમાધિમાં થઈ ગયેલું અને થવાનું સર્વપણ જોયું. ભગવાનના આવિર્ભાવનો સમગ્ર પ્રકાર તેમજ બીજે બધો પરમેશ્વરનો સ્વભાવપણ જોયો. એરીતે ભગવાનના પ્રસાદથી પરમેશ્વર સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર પામેલા, ત્રિકાળનું જ્ઞાન પામેલા શતાનંદ-મુનિએ પોતાને પ્રાપ્ત થએલા વિજ્ઞાનને સફળ કરવા કોઈ સમયે ભગવાનને પ્રણામ કરી વિજ્ઞાપિ કરી કે-‘હે ભગવન્! આપનું પ્રાદુર્ભાવાદિ દિવ્ય ચરિત્ર જે શ્રવણમાત્રથી મંગળ કરનારૂં, સમગ્ર જનોના કલ્યાણને કરનારૂં, ભવમાર્ગમાં જવા આવવાના શ્રમને હરનારૂં છે; તેને ભાવિજનોના નિઃશ્રેય-સમાટે ગ્રંથરૂપે ગુંથવાનો મારો મોટો મનોરથ છે, જેથી મારી વાણી અને વિજ્ઞાનની સફળતા થાય, તો આમાં મને આજ્ઞા આપવાને આપ યોગ્ય છો. આ પ્રકારે નિષ્કપટપણે મુનિએ ભક્તિથી પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને કહ્યું કે-‘તમારો મનોરથ સફળ થશે. તમો મારી સાથે ઉત્તમ દુર્ગપુરમાં

આવો. ત્યાં હું શ્રીગોપીનાથજીનું મંદિર કરાવીશ. તે અતિ પવિત્ર ક્ષેત્રમાં સ્થિર મનથી રહીને થએલા અનુભવને અનુસારે મારા સંબંધ શાસ્ત્ર રચશો' આ પ્રકારે ભગવાને આજ્ઞા કરતાં મનમાં પ્રહર્ષ પામેલા મુનિ ત્યાં ભગવાનની પાસે રહીને તેમની સાથેજ દુર્ગપુર આવ્યા.

તેપછી દુર્ગપુરમાં ભગવાનની પરિચર્યાપરાયણ થઈ રહેતાં, ભગવાનના અનુગ્રહથી સમાધિસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે તથાપિ કોઈ સમયે અષ્ટાંગ યોગનું સ્વરૂપ યથાશાસ્ત્ર જાણવા ઇચ્છતા મુનિએ પ્રણામ કરી ભગવાનને વિજ્ઞાપના કરી કે-‘યથાશાસ્ત્ર અષ્ટાંગ યોગનું સ્વરૂપ જાણવા ઇચ્છતા મને કહેવાને યોગ્ય છો’ તેપછી ભગવાને યથાશાસ્ત્ર અષ્ટાંગ યોગનું સર્વાંશે નિરૂપણ કર્યું. તેપછી યોગનું સ્વરૂપ સાંભળી પ્રહર્ષ પામેલા મુનિએ પરા ભક્તિથી સ્તુતિ કરી. તેમના સ્તુતિ વચનથી પ્રસન્ન થએલા ભગવાને કહ્યું કે-‘હે મહર્ષે! તમારા મનને જે અભીષ્ટ હોય તે આજ મારા થકી માગો. હું તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું તો માગેલું આપીશ એમાં સંશય નથી.’ આ પ્રકારે ભગવાને કહ્યું એટલે મુનિ બોલ્યા કે ‘હે સ્વામિન તમો જે મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો કૃપા કરી મારો બહુ દિવસનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરો. તમારા ચરિત્રનો ગ્રંથ કરવા હું ઇચ્છું છું. તેની આજ્ઞા મને આપો. આપે પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે. ગ્રંથ કરવાથી મારો વિદ્યાભ્યાસનો પરિશ્રમ સફળ થશે. આ મારે અભીષ્ટ છે તે આપો’ આ પ્રકારે મુનિએ પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને કહ્યું કે-હે મુને! ‘મારાં ચરિત્ર જેવાં સાંભળ્યાં છે અને દેખ્યાં છે તેરીતે વર્ણન કરો. તમારી બુદ્ધિમાં ત્રણ કાળનું વિજ્ઞાન વર્તે છે. સર્વના મનના અભિપ્રાયોને પણ જાણો છો. તમારે અવિદિત કાંઈપણ નથી, કેમકે તમો મને અત્યંત પ્રિય છો. હું પૃથ્વી ઉપરથી અંતર્ધાન થઈ જઈશ ત્યારે મારા આશ્રિત મનુષ્યોને તમોએ કરેલો ગ્રંથજ મહા આશ્રયરૂપ થશે. એકાંત સ્થળમાં બુદ્ધિ સ્થિર રહે છે માટે આ શ્રીગોપીનાથજીના મંદિરમાં એક તમારે રહેવાલાયક ઓરડી છે તેમાં નિવાસ કરો’ એ રીતે ભગવાન થકી વરદાન પામેલા શતાનંદ મહામુનિએ ભગવાનના દિવ્ય ચરિત્રામૃતગર્ભિત, ધર્મજ્ઞાનાદિ ઉપદેશથી પરિપૂર્ણ, સર્વ સજ્જનોએ

સેવવા યોગ્ય, ભવરોગને શમાવનારૂં, સર્વાર્થની સિદ્ધિ આપનારૂં, સત્સંગિજીવન નામનું સચ્છાત્મ રચ્યું. એક એક પ્રકરણ સંપૂર્ણ કરી પોતાના નિવાસસ્થાનમાં રહેલા શ્રીહરિને વાંચી સંભળાવ્યું, શ્રીહરિએ પોતાની પાસે નિરંતર રહેનારા શુકાનંદાદિ મુનિઓ સાથે આદરથી સાંભળ્યું અને તેથી બહુ પ્રસન્ન થયા. તેપછી મુનિએ મુમ્મતમુનિ વિગેરે કેટલાક શિષ્યોને ભણાવ્યું. તેપછી ભગવાન ધર્મપ્રવૃત્તિરૂપ પોતાના અવતારનું પ્રયોજન પરિસમાપ્ત કરી સર્વત્ર ઉદ્ધવસંપ્રદાયની પ્રવૃત્તિ કરી સ્વસ્વરૂપમાં જ પોતાના પ્રાદુર્ભાવવિશેષને ઉપસંહાર કરી સ્વેચ્છાથી અંતર્ધાન થઇ જતાં તેમના વિરહને નહિ સહન કરી શકતા શતાનંદમુનિ કોઈ પ્રકારે ધૈર્યનું અવલંબન કરી, સત્સંગિઓના અત્યંત ઉપયોગના બીજા પણ બહુ પ્રબન્ધો કરીને કૃતકૃત્ય થઈ શ્રીહરિનું સ્મરણ કરતાં સિદ્ધ દેહ થઈ મુમુક્ષુઓને ધર્મનો અવબોધ આપતા થકા લોકોના અનુગ્રહ અર્થે તે તે સ્થળમાં વિચર્યા હતા. તેમણે રચેલા ગ્રંથો—શિક્ષાપત્રીની અર્થદીપિકા નામની મોટી ટીકા. (૧) બીજી સરલ અન્વયદીપિકા નામની ટીકા (૨) આ સત્સંગિજીવનનામનું મહાશાસ્ત્ર (૩) સર્વમંગળ નામનું શ્રીહરિનામ સહસ્રસ્તોત્ર (૪) જનમંગળ નામનું અષોત્તરશતનામસ્તોત્ર (૫) હરિવાક્યસુધાસિંધુ વચનામૃત (૬) ઉદ્ધવસિદ્ધાંત (૭) ધર્મદેવસ્તોત્ર અષોત્તરશતનામાત્મક (૮) ભક્તિદેવીસ્તોત્ર અષોત્તરશતનામાત્મક (૯) શ્રીહરિજયંતીવ્રતવિધિ (૧૦) વામુદેવનામમાળા અષોત્તરશતનામાવલિરૂપા (૧૧) ઇત્યાદિ. ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં નિબન્ધકારોમાં આ મુનિજ પ્રથમ થયા છે. ભગવાન શ્રીહરિની કૃપાથી ત્રૈકાલિક જ્ઞાન અને સમાધિ સિદ્ધિને પામેલા, સમસ્ત વિજ્ઞાનના નિધિરૂપ શ્રીશતાનંદ મહામુનિનું આ ચરિત્ર સંગ્રહમાં કહ્યું. જેના વચનામૃતનો પ્રવાહ સત્સંગિજીવન નામથી પ્રખ્યાત થયો છે તેમનું આ ચરિતામૃત કયા સત્સંગિજનને ન રૂચે? રૂચેજ.

वि. मा. प्रेस-मुंबई.]

[पेंटर-स्वीलदास.]

शुकानन्दमुनि.

ध. धु. आचार्य श्रीविहारिलालमहाराज.

શુકાનન્દમુનિનું જીવનચાત્ર ।

કાર્યે લેલાદિકે ચો ભવતિ ભગવતો હસ્તુલ્લયઃ સદા યઃ

હાયેવાહર્નિશં ચ શ્રયતિ ભગવતઃ પાર્શ્વમેવ પ્રણમ્નઃ ।

યં ભૂયશ્ચાવતીર્ણં શુકમિહ જગંદુર્યો ગુણેભ્યો વ્યતીતો

યેન પ્રન્થાઃ પ્રણીતા બુધજનમહિતાસ્તં શુકાનન્દમીદે ॥ ૧ ॥

(આ મહાગ્રંથની અર્થગંભીર હેતુનામની ટીકા આ મુનિએ કરી છે)
પવિત્ર વૃત્તાલયપુરની પાસેજ દર્ભાવતી (ડભાણ) નામનું એક ગામ છે. જે ગામમાં પૂર્વે ભગવાન સ્વામિનારાયણે સર્વાશ્ચર્યકારી મહાવિષ્ણુ-યાગ કર્યો હતો. તે ગામમાં ઔદીચ્ય વિપ્રકુળમાં જન્મેલા કોઈ જગન્નાથ ભટ્ટ નામે હતા. આ બ્રાહ્મણ એજ ગામમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતાં સંસ્કૃત-ભાષામાં તથા પ્રાકૃતભાષામાં પણ પૂર્ણ પાંડિત્ય પામીને, બાહ્યથકીજ વિષયથી વિમુખ થઈ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યમાં પ્રીતિવાળા થઈ, પ્રાચીન પુણ્યપરવશાત્ સાધુઓનો સમાગમ થતાં તેમના ઉપદેશથી વૈરાગ્યાતિશય વૃદ્ધિ પામતાં થએલી ભગવાનના ચરણકમળના સમાશ્રયની ત્વરાને લીધે તે મુનિજનો સાથે દુર્ગપુર પ્રત્યે ગયા. આ જગન્નાથ વિપ્રનું પોતાના ચરણારવિંદના સમાશ્રયની ત્વરાથી આવવું સાંભળીને ભગવાન વિષયવિમુખ અને આત્માભિમુખ જનો ઉપર પોતાનું સહજ અભિમુખપણું બાળે જણાવતા હોય ને શું ? એમ મુનિમંડળને સાથે લઈ પોતાના નિવાસસ્થાનથકી તેમના આવવાના માર્ગમાં સન્મુખ ગયા. તે પછી ભગવાને કૃપાકટાક્ષવડે જોએલા આ વિપ્ર તેમના ચરણારવિંદની સમીપે પરા ભક્તિથી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી ભગવાને અભિનંદન કર્યા થકા મુનિમંડળથી વિંટાએલા ભગવાનની પાછળ પાછળ ચાલતાં દુર્ગપુરની અંદર ગયા. ત્યાં ભગવદ્દર્શન અને સત્સમાગમ કરતાં કોઈ દિવસે ભગવાને તેમની પ્રાર્થનાને અનુસારે શ્રીમાન્ ઉદ્ધવ સંપ્રદાયથી પ્રાપ્ત થતી પરમહંસદીક્ષા મુક્તાનંદ મહામુનિને આગળ રાખી આપીને મુક્તાનંદમુનિએ જેમનું ‘શુકાનંદ’ એવું નામ પાડ્યું છે એવા તે મુનિને પોતાની પાસેજ સદાય રાખ્યા. તે સમયે મુક્તાનંદમુનિને મહાપ્રભુએ કહ્યું કે ‘હે મુને ! તમોએ આમનું ‘શુકાનંદ’ એવું નામ પાડ્યું તે ઉપરથી તમો એમનું પૂર્વજન્મ જરૂર બાણુતાજ હશે. ‘આતો શુક-

દેવજીવ ફરી અવતર્યા છે' આ પ્રકારે તેમના વૈરાગ્ય આદિક ગુણો સર્વને જણાવતા થકા પોતાના આજ્ઞાપત્રાદિ લખવામાં પોતાના અંતરંગ (ખાનગી) પણે તેમની નિયોજના કરી. ફરીથી કોઈ સમયે લગવાને આ મુનિના જ્ઞાનવૈરાગ્યના પ્રકર્ષથી પરમ પ્રસન્ન થઈને સભામાં પ્રશંસા કરી કે—‘આ શુકમુનિ બહુ મોટા સાધુ છે, અને જે દિવસથી અમારી પાસે રહ્યા છે તે દિવસથી એમનો ચઢતો ને ચઢતો રંગ છે પણ મંદતો પડતો નથી, માટે એતો મુક્તાનંદસ્વામી જેવા છે’ (આ વાત કારીયાણીના ત્રીજા વચનામૃતમાં છે) આ મુનિનો જેમ પ્રતિદિન પોતાના ઉપદેશના આજ્ઞાપત્રો લખવામાં નિયોગ કર્યો હતો તેમ સાંપ્રદાયિક ગ્રંથો લખવામાંપણુ પ્રધાનપણે નિયોગ કર્યો હતો. જેથી તેમણે સંસ્કૃત પ્રાકૃત સાંપ્રદાયિક અનેક ગ્રંથો પોતાના હાથથીજ લખ્યા છે. તેથી આ મુનિની ‘લગવાનનો જન્મજી હાથ છે’ એવી પ્રખ્યાતિ થઈ હતી. તથા અનેક ગ્રંથોના સંશોધનમાં લગવાને નિયોગ કરતાં સદા લેખનમાં અને સંશોધનમાં તત્પર વર્ત્યા હતા.

કોઈ સમયે લગવાને આ મુનિની સભામાં એવી પ્રશંસા કરી કે—
 ડભાણનાં અમોને પરમ પ્રિય ત્રણ વસ્તુઓ છે, તેમાં આ પ્રધાનતમ છે. કયાં તે ત્રણ તો—એક આંખાનો વૃક્ષ જે હમણાં લક્ષ્મીખાગમાં વર્તે છે. બીજું વસ્તુ બળદીયો છે અને ત્રીજું વસ્તુ આ મુનિ છે. આ પ્રશંસા-વચનનો ગૂઢ આશય અહીં પ્રકાશ કરવો ઉચિત છે—ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષ યોનિથી સ્પષ્ટ છે એટલે સ્થાવરયોનિથી પશુયોનિ શ્રેષ્ઠ છે અને તેથી મનુષ્યયોનિ શ્રેષ્ઠ છે. આ સ્થળે મુનિને સ્થાવર પશુસાથે મુકવાથી અવગુણ ગ્રહણ ન કરવો. પરંતુ ગુણવિશેષજ ગ્રહણ કરવો. જડની પેઠે ચૈતન્ય માત્ર પરમાત્માની આગળ પરતંત્ર છે. તો આ બાબતમાં લગવાનનો એવો આશય જણાય છે કે—‘અમારી આગળ સ્થાવરયોનિની પેઠે તેમજ પશુયોનિની પેઠે આ મનુષ્યયોનિ પણ પરતંત્ર છે પણ ચૈતન્યવિશેષને લીધે લેશપણુ તેનું સ્વાતંત્ર્ય નથી.’ તેમાં પણ આંખાના દૃષ્ટાંતથી ભોગ્યતા અને પશુના દૃષ્ટાંતથી ઉપકરણતા જણાય છે. તેમાં આંખાની રસાતિશયતાને લીધે ભોગ્યતા છે. પશુની ભાર ઉપાડવો આદિક ઉપકરણલાવના પ્રકર્ષથી પ્રિયતા છે. આ મુનિનો તો તેમનાથીપણુ અતિશય છે. આંખો તો કેવળ

રસનાએ આસ્વાદ લેવા યોગ્ય મધુર રસથી ભોગ્ય છે. આ મુનિ તો જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિરૂપ રસવિશેષથી ભોગ્ય છે. તે રસતો રસનાનેજ પ્રિય હોઇને પ્રાકૃત છે. આ જ્ઞાનવૈરાગ્યાદિકતો આત્માને પ્રિય છે. બળદીયો તો અજ્ઞાનિજન સાધારણુ ભારવાહી છે, આતો જ્ઞાનિજનોએજ એક ભોગ્ય એવા ભગવદાદેશ તથા સાંપ્રદાયિક ગ્રંથાદિ લખવાના ભારને વહન કરનારા છે, માટે તે બંનેનાથી આ અતિશ્રેષ્ઠ છે. એવો આશય સમજાય છે.

વળી કોઈ સમયે દુર્ગપુરમાં રાત્રિએ ભગવાને કહેલા ઉપદેશગર્ભિત આજ્ઞાપત્રો લખતાં દીવામાં તૈલ ખુટી જતાં દીવો નિસ્તેજ થઈ ગયો. પછી સ્વયંપ્રકાશ દિવ્ય તેજઃસ્વરૂપ ભગવાને વારે વારે આજ્ઞા કરતાંપણ અંધ-કારથી જેની દૃષ્ટિ રોકાઈ ગઈ છે એવા આ મુનિ લખવામાટે નહિ સમર્થ થઈને ભગવાનને વિજ્ઞાપિ કરી કે-પ્રદીપ પ્રશાંત થઈ ગયો છે. અંધકાર સર્વત્ર વ્યાપી ગયો છે. માટે હું શી રીતે લખી શકું ?' એમ કહ્યું. તે પછી તેમની ઉપર પ્રસન્ન થયેલા ભગવાને 'આ મિષથી આ મુનિને માંડે પારમેશ્વર રૂપ પ્રદર્શાવું' એમ નિશ્ચય કરી પોતાના ચરણતળના અંગુઠાથડી દિવ્ય તેજ પ્રકટ કર્યું. સૂર્યાદિકના સમસ્ત તેજનેપણુ તિરસ્કાર કરનારા અતિ પ્રકાશ-માન સર્વત્ર પ્રસરેલા તે તેજથી નેત્રની ગતિ રોકાઈ જતાં વિસ્મય પામેલા આ મુનિએ ભગવાનને પ્રણામ કરી 'હે ભગવન્ ! અતિ ઉચ્ચ અતિ અદ્ભુત તેજનો ઉપસંહાર કરો, મારા જેવા જનના નેત્રની ગતિ આ તેજથી રોકાય છે. તો તમારું કલ્યાણતમ રૂપ જે પ્રકારે જોઈ શકું તેવું સૌમ્ય તેજ પ્રકટ કરો' એમ પ્રાર્થના કરી. પ્રાર્થનાને અનુસારેજ ભગવાને ચરણના અંગુઠા-માંથી સૌમ્ય તેજ પ્રકટ કરતાં ભગવાનને પ્રણામ કરી પછી તેજ તેજના સહાયથી ભગવાને કહેલા આજ્ઞાપત્રો બાકીની રાત્રિમાં મુનિએ લખ્યા.

વળી કોઈ સમયે ભગવાને કાંઈક લખવામાટે આ મુનિને બોલાવતાં તેમને જ્વર આવેલો હોવાથી પગલુંપણુ ચાલવા અસમર્થ થતાં પોતાનું ચાલવામાં અસામર્થ્ય ભગવાનને જણાવ્યું. ભગવાને પોતાનો પારમેશ્વર પ્રતાપ પ્રકટ કરવા કોઈ પાસે બે હાથ ઝાલીને પોતાની પાસે લવરાવીને 'હે શુકાન્દમુને ! મેં નિવેદન કરેલો આ અંશ હમણાંજ કોઈપણ પ્રકારે લખી આપો' એમ આજ્ઞા કરી. 'જ્વરથી પીડા પામેલા અને સર્વ અવયવો જેમના શિથિલ થઈ ગયા છે એવા મને તમો કેમ આવી આજ્ઞા કરો છો ?

એમ કહેતા અને પોતાના દિવ્ય રૂપ સન્મુખ દૃષ્ટિ જેમની છે એવા એ મુનિને ભગવાને પ્રેમામૃતગર્ભિત નેત્રથી નિશ્ચળપણે ક્ષણમાત્ર જોયા. તે પછી ભગવાનની દિવ્ય અમૃતદૃષ્ટિથી જ્વરવેગે રહિત થઈ જતાં તેમને પ્રણામ કરી આશામુજબ લખવાની આજ્ઞાત લખી. તે દિવસને આરંભીને જ્વરાદિ વ્યાધિપીડા ક્યારેયપણુ આ મુનિને આવતી નહિ. તે પછી ભગવાન અંતર્ધાન થતાં તેમનો વિરહ નહિ સહન થવાથી શરીરમાં પ્રતિદિન અનાસ્થા પ્રવૃદ્ધિ પામતી ગઈ. પૂર્વોક્ત ભગવદનુગ્રહથી જે નિરોગિપણું પ્રાપ્ત થયું હતું તેતો એમને ખેદને માટે જ થયું. તે પછી આ મુનિ મનમાં ખેદ કરી સાવધ મનથી ‘હે ભગવન્! આપના અનુગ્રહથી થએલું નિરોગિપણુંપણુ હવે તમારા વિરહને લીધે રોગ જેવું જ થાયછે માટે મને થોડી થોડી પ્રતિદિન જ્વર પીડાજ આપો’ એવી પ્રાર્થના કરી. પછી યથાપ્રાર્થના જ્વર પામી આર વર્ષપર્યંત પ્રતિદિન જ્વરથી પીડા પામતા થકાપણુ ઉદ્વેગને નજ પામ્યા. આ મુનિએ ઉમરેઠ આદિક ઘણા ગામોમાં સત્સંગની સમભિવૃદ્ધિ કરી હતી. વચનામૃતના સંચહકર્મમાં આ મુનિનુંજ પ્રાધાન્ય હતું.

આ મુનિએ રચેલા નિબન્ધો—આ સત્સંગિજીવન મહાગ્રંથની હેતુ નામની ટીકા (૧) જ્ઞાનદીપ ઓગણચાળીસ શ્લોકપરિમિત (૨) વિશ્વ-મંગલસ્તોત્ર (૩) ભાગવત દશમસ્કંધનો ગુર્જરાનુવાદ (૪) સત્સંગિ-જીવનમાં રહેલી હરિગીતાનો ગુર્જરાનુવાદ (૫) સત્સંગિજીવનના દ્વિતીય પ્રકરણમાં રહેલા ભક્તિના અધ્યાયનો ગુર્જરાનુવાદ (૬) ધર્મામૃતનો ગુર્જરાનુવાદ (૭) બુદ્ધિપ્રદીપ ગુર્જરાનુવાદ સહિત (૮) પ્રાર્થના-માલા ગુર્જરાનુવાદ સહિત (૯) ઇત્યાદિ.

એવી રીતે શ્રીમાન્ ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં ‘શુકદેવજ ફરીથી અવતર્યા છે’ એવી પ્રખ્યાતિને પામેલા, ભગવાનના જમણા હાથરૂપ, ભગવાનના દિવ્ય-નામસહસ્રમાં ‘શુકરક્ષિતપુલ્લકઃ’ એરીતે ભગવાનને અભિમત પુસ્તકોના સંરક્ષકપણે પ્રખ્યાતિને પામેલા આ શુકાનંદમુનિ નાનાવિધ પ્રબન્ધો રચીને સત્સંગની સંવૃદ્ધિ કરી, સ્વયં ૧૯૨૫ ના માર્ગશીર્ષ માસની અમાવાસ્યાએ વૃત્તાલયમાં દિવ્ય અદ્ભુત સ્વરૂપવાળા સપાર્ષદ ભગવાનનું પ્રત્યક્ષ દર્શન પામી પરમાનંદથી પરિપૂર્ણ થઈ ભૌતિક દેહનો ત્યાગ કરી ભગવાનના દિવ્ય અક્ષર ધામને પામી ગયા.

ધ. ધુ. આ. શ્રીવિહારિલાલમ નરાજનું ચરિત્ર.

ચેનાચાર્યપદં નિજં પ્રથયતા જ્ઞાનાદિભિઃ સ્વૈર્ગુણે-
ભૂયાનુદ્ભવસમ્પ્રદાયમહિમા પ્રત્યાપિતો ભૂતલે ।

વિદ્યાધર્મપથપ્રવર્તનરતં ચેતો યદીયં સદા

જીયાદેષ વિહારિલાલગુરુરાઢાચાર્ય ડામાંણઃ ॥ ૧ ॥

(આ ગ્રંથની લાવપ્રબોધિની ટીકા આ આચાર્યશ્રીએ રચેલી છે)

શ્રીમત્ વૃત્તાલયપુરમાં શ્રીમાન્ સ્વામિનારાયણ ભગવાને પ્રતિષ્ઠા કરેલું, શ્રીમાન્ ઉદ્ધવસંપ્રદાયની રક્ષા કરનાર શ્રીમત્ આચાર્યપદ સુપ્રસિદ્ધ છે. જે પદને ભગવાનને આરંભીને ‘આ પછી આ આ પછી આ’ એમ પ્રવર્તતી આચાર્યપરંપરાએ અઘાપિ અલંકાર કરાય છે. આ શ્રીમાન્ ઉદ્ધવસંપ્રદાયના પ્રવર્તક શ્રીમાન્ આચાર્યપરંપરારૂપ મણિહાર જે મુમુક્ષુજનોએ હૃદયમાં સદા ધારવા યોગ્ય છે, તે નાયકહીરામણિરૂપ જેમનાવડેજ અતિશય શોભેછે. સમસ્ત તમને ટાળનારા સહસ્રકિરણોવાળા સૂર્યને લીધે કમલિની જેમ પ્રકુક્ષિત થાય તેમ જે આચાર્યવર્યને લીધે સત્સંગ-કમલિની પ્રકુક્ષિતપણાને પામી છે. તેમજ પરમહંસમંડળી જે આચાર્ય ચરણકમળના સમાશ્રયથી મનમાં અનવધિ આહ્વાદ પામીને અતિશય શોભેછે. આચાર્યપદની શ્રીપણુ જેમણેજ ધર્મપ્રવર્તનનાજ એક ઉપયોગમાં લેવાવડે સત્તા મળતાં સદાય ન કરમાતાં સંવૃદ્ધિ પામતી જાય છે. જેમણે પાંડિત્ય અને અમાનિત્વને પોતામાં પ્રવેશ અવકાશ આપી ‘તસ્માત્પાણ્ડિત્યં નિર્વિદ્યં બાહ્યેન તિદ્ધાસેત્’ આ શ્રુતિની પોતામાં સંગતિ કરી આપી. (પંડિત હોવા છતાં નિર્માની) જેમને બુદ્ધજનોના સમાગમમાંજ સમધિક આદર હતો. જેમની ધર્મકાર્યમાંજ ઉપયોગ થાય એવા અર્થમાં પ્રવૃત્તિ હતી. જેમની તાજ મહાપરાધોમાંપણુ ક્ષમા હતી. જેમની દુર્જન વચ્ચનોના પ્રહારમાંપણુ ઉપશાંતિ હતી. જેમની ભોગમાં અનાસક્તિ, રજતમથી નહિ પરાલવ પામતી પ્રવૃત્તિ, વિજ્ઞાન વૈરાગ્યમય ધર્મ પ્રવર્તનમાં આસક્તિ હતી અને જેમનો સદ્વિદ્યામાં અભ્યાસ હતો.

આ શ્રીવિહારિલાલજીમહારાજ સંવત ૧૯૩૫ થી ૧૯૫૫ મા વર્ષ પર્થેત વીશ વર્ષસુધી આચાર્યપદને અલંકાર કરતાથકા વિરાજ્યા હતા. આ આચાર્યવર્યનો જન્મ સરવાર દેશમાં આવેલા દુબોલી નામના ગામમાં મામાને ઘેર સંવત ૧૯૦૮ ના ચૈત્ર અમાવાસ્યાએ થયો હતો. એમના પિતા ધર્મવંશના કૃષ્ણપ્રસાદ નામે હતા. માતા ચતુરાશી નામની હતી. તે સમયે ભૂત લવિષ્યને જાણનારા શ્રીરઘુવીરાચાર્ય અને ગોપાલાનંદ-મુનિ આ આચાર્યનો જન્મ થયો સાંભળી શ્રીમાન્ ઉદ્ધવસંપ્રદાયની સંવૃદ્ધિમાં સમુચિત આચાર્યપદને આ લાયક લાગ્યશાલી થશે, એમ મનમાં માનીને બહુ પ્રસન્ન થયા હતા. પિતાએ જાતકમાંદિ સંસ્કારોવડે સંસ્કાર કરેલા આ વિહારીલાલજી બાલ્ય વયમાંજ વૃત્તાલય આવી શ્રીરઘુવીરજી મહારાજના શુભ દર્શન પદને પામી અને સદ્ગુરુ જનોના પ્રસાદ-પાત્રતાને પામી, ઉપવીત સંસ્કાર પ્રાપ્ત થતાં વેદ વેદાંગ ભણી સચ્છાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી, સૌજન્ય સૌશીલ્ય વિજ્ઞાન વિનય વિગેરે સદ્ગુણોએ કરીને શ્રીરઘુવીરાચાર્યવર્ય, સર્વ સદ્ગુરુવર્યો અને સર્વ હરિજનવર્યોના મનને આકર્ષણ કરવામાં સમર્થ થયા.

વિવાહમંગળ થયાપછી શ્રીભગવત્પ્રસાદાચાર્યના ચરણ સમીપેજ રહીને પોતાના આશ્રમોચિત સત્કર્મને અનુષ્ઠાન કરવા લાગ્યા. કેટલોક સમયપછી તેમની આચાર્યપદને સમુચિત સમસ્ત સદ્ગુણસમૃદ્ધિને વિચારીને શ્રીભગવત્પ્રસાદજી મહારાજે પોતાના દત્તપુત્રપણે સ્વીકાર કરી મહોત્સવપૂર્વક પોતાના આચાર્યપદમાં તે આ શ્રીવિહારિલાલજીનો અભિષેક કરી પોતે દિવ્ય અક્ષર તેજમાં રહેલા પરમપુરૂષ શ્રીહરિને પામીને નિરવધિક મુક્તા-નુલાબ્ય બ્રહ્માનંદમાં વિલીન થઈ ગયા. તેપછી આ સનાતનધર્મધુરંધરા-ચાર્યશ્રી વિહારિલાલમહારાજ ‘સંસ્થાપ્ય વિપ્રં વિદ્વાંસં પાઠશાલાં વિદ્યાપ્ય ચ । પ્રવર્તનીયા સદ્વિદ્યા મુખિ યત્ સુકૃતં મહત્’ આ શિક્ષાપત્રીના વચનને સ્મરણ કરી પૂર્વાચાર્યોએ ચલાવેલી પાઠશાલાની વેદવેદાંગ વેદાંત વિદ્યાના પ્રવચનમાં અનુકૂળ એવા પંડિતજનો રાખીને સારી વૃદ્ધિ કરી. સાધુ બ્રહ્મચારીઓને પોતે સદુપદેશાદિવડે ધર્મમાર્ગ પ્રદર્શાવતાથકા તેને સુપ્રસિદ્ધ

બુધજનો પાસે તેઓને ન્યાય વ્યાકરણ વેદાંતમાં પાંડિત્ય સંપાદન કરાવતા થકા પોતાના અસાધારણ આચાર્યપદને ભૂતળઉપર વિશેષપણે શોભાડતા હતા. તેમણે આ પ્રબન્ધો રચેલા છે—સંપ્રદાયશુદ્ધિ (૧) દીક્ષાપદ્ધતિ (૨) ઉન્મત્તગજ્ઞામાહાત્મ્ય (૩) શ્રીભગવત્પ્રસાદાચાર્યવિરચિત હરિલીલાપ્રદીપની ટીકા (૪) અને આ સત્સંગિજીવનની ભાવપ્રબોધિની ટીકા (૫) આટલા પ્રબન્ધો સંસ્કૃતભાષામાં છે. શ્રીભગવદ્ગીતા ગુજરાતી ટીકા (૧) કીર્તન-કૌસ્તુભમાળા (૨) આચાર્યોદય (૩) શ્રીહરિલીલામૃત (૪) આટલા ગ્રંથો ગુર્જરભાષામાં છે. પોતાના સંપ્રદાયના પ્રચારતત્પર આ આચાર્યશ્રીએ સંપ્રદાયના ગ્રંથોને છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાનો પણ પ્રયત્ન કર્યો છે. શ્રીભગવતની શ્રીભગવત્પ્રસાદાચાર્યવિરચિત ભક્તરક્ષની ટીકા આ આચાર્યશ્રીએજ છપાવી પ્રકાશ કરી છે.

તેપછી કોઈ સમયે આ આચાર્યશ્રીએ દુર્ગપુરમાં શ્રીસ્વામિનારાયણના ઔર્ધ્વદૈહિક સંસ્કારના સ્થાનભૂત પવિત્ર લક્ષ્મીબાગમાં ભગવાનનો અંતર્ધાન મહોત્સવ જણાવામાટે રમણીય મંદિર કરાવી તેમાં શ્રીસ્વામિનારાયણ તથા ઈચ્છારામ રઘુવીરજીની મૂર્તિઓ પ્રતિષ્ઠાપન કરી, દેવપ્રતિષ્ઠોત્સવ ક્યારેયપણ કોઈએપણ પૂર્વે નહિ દેખેલો, અસંખ્યાત બ્રાહ્મણોને મળતા ભોજનદક્ષિણા વાળો, અતિવિસ્તૃત, સર્વજનોના મનને અત્યંત આહ્લાદ કરનારો કર્યો હતો. તથા વૃત્તાલયમાં શ્રીરઘુવીરાચાર્ય—શ્રીભગવત્પ્રસાદાચાર્યના ઔર્ધ્વદૈહિક સંસ્કારસ્થાનમાં તેમના અંતર્ધાનને જણાવામાટે સુશોભિત મહામંદિર કરાવ્યું તથા વૃત્તાલયમાં પ્રથમ ભગવાનેજ પોતાને હાથે એકવાર ખોદાવેલું, તેમના ચરણક્રમણના સ્નાનથી અને મુનિજનોના સ્નાનથી સર્વને પાવન કરનાર પાનીય જેમાં છે, એવા ગોમતી નામના વિશાળ સરોવરને ચોમેર મુખેથી ઉતરી શકાય એવાં વિશાળ, સુંદર, સુદૃઢ સુંવાળી શામ શિલાઓથી કરેલાં પગથીયોની પરંપરાવાળું લક્ષ્યાધિક રૂપીયાનો વ્યય કરી કરાવી તીર્થની સારી પ્રતિષ્ઠા કરી.

આ આચાર્યવર્યનું બીજું એક આ મોટામાં મોટું પ્રશંસનીય કાર્ય છે કે-જે પૂર્વે ભગવાને પોતાના અંગસંગથી દિવ્ય પણાને પમાડેલું (પ્રસાદી)

વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે હતું તે સર્વ ત્યાં ત્યાં હરિભક્તો પાસે કે બીજાઓ પાસે હતું તેને સામાદિક ઉપાયથી લાવીને ભેગુ કરીને વૃત્તાલયમાં એક દિવ્ય સ્થાનમાં પધરાવી સર્વ ક્રોધ પશ્ચાત્તનોને ભગવાનનું બીજું રૂપ જ પધરાવ્યું હોય એમ સર્વને દૃષ્ટિગોચર કરવાનો તીવ્ર પ્રયત્ન કર્યો હતો. જે પ્રયત્નનું મૂર્તિમાન રૂપ હાલમાં અક્ષરભુવનમાં સર્વની દૃષ્ટિગોચર થઇને ભગવાનની પ્રસાદીનો મહિમા જાણનારા ભક્તજનોને અધિક આહ્વાદ આપેછે.

આ આચાર્યશ્રીએ સદુપદેશ અને સદાચરણથી નાના દેશવાસી પોતાના આશ્રિતજનોને સારા શુભ અર્થની શિક્ષા આપી પોતાના આચાર્યપદને સફળ કરવા પંડિતજનો મુનિમંડળ વર્ણિમંડળથી વિંટાઇને પાર્ષદગણે પરિચર્યા કર્યા થકા ગ્રામ નગરાદિકમાં ગુજરાત ભાલ સૌવીર સૌરાષ્ટ્ર આદિક તે તે દેશોમાં વિચરીને ત્યાં ત્યાં રહેલા હરિભક્તોને સદુપદેશાદિવડે રંજન રંજન કરતા થકા, અનેક વૈષ્ણવ યાગાદિકના આચરણવડે તે તે ગામોમાં તે તે ભક્તોને સન્માર્ગમાં સ્થાપતા થકા અને મંદિરો કરાવી દેવપ્રતિમા પ્રતિષ્ઠા કરાવવી વિગેરેવડે સંપ્રદાય ઉપર જનોની શ્રદ્ધાને અત્યંત દૃઢ કરતા થકા શ્રીમાન્ ઉદ્ધવસંપ્રદાયની સર્વત્ર પ્રસિદ્ધિ કરાવી હતી. એરીતે સદુપદેશામૃતવડે ભવદાવાનળથી તપેલા સર્વ જીવોને સમુજ્જવન આપી, સદ્વિદ્યાની પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગી પાઠશાળા કરાવી, પોતે અનેક નિબન્ધો કરી બીજાદ્વારાપણ સંપ્રદાયમાં ઉપયોગી અનેક સંસ્કૃત પ્રાકૃત નિબન્ધો કરાવી, બહુ ભગવન્મંદિરો કરાવી તેમાં મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા કરી, સત્સંગમાં ઉપયોગી અનેક ઇષ્ટાપૂર્ત (તલાવ કુવા યજ્ઞ આદિક) કર્મ કરાવી, પોતાના આચાર્યપદને સ્વાભાવિક આવા ગુણચરિત્રથી સમલંકૃત કરી, સંવત ૧૯૫૫ માં દુષ્કાળથી પીડા પામેલા જનોને અન્નદાનથી તે કલેશમાંથી મુક્ત કરી, એજ વર્ષમાં દેવે પ્રેરેલા રોગથી પીડા પામતાં, રોગનિવૃત્તિનો ઉત્તમ ઉપાય શ્રીનારાયણનું સ્મરણ છે એમ માની, દેહ દેહાનુબન્ધમાંથી સ્નેહનો ત્યાગ કરી, ભગવાનમાં પ્રેમ રસની પ્રવૃદ્ધિ પામી સત્સંગિઓ અને સહગુરુઓને યથાયોગ્ય ઉપયોગી ઉપદેશ આપી, ભાદ્રપદ માસની શુકલ અષ્ટમીએ ભૌતિક દેહનો ત્યાગ કરી ભાગવતી તનુ પામી અક્ષરધામને પારખ્યા.

અઘાપિ આ આચાર્યવર્યનું શ્રવણમંગળ નામ સંભારતાં સર્વના હૃદયને આહ્વાદ આપેછે. આ આચાર્યશ્રી ઉદાર ચરિતવાળા, સર્વ ભૂત ઉપર સૌહાર્દ રાખનારા, આચાર્યપદને સર્વોત્તમપણે શોભાવનારા, વિદ્યા ધર્મને પ્રવર્તાવનારા થયા હતા. એમનું આ સન્નનપ્રિય ચરિત્ર સંપ્રદાયનિષ્ઠ-જનો થકી સાંભળ્યા મુજબ પ્રકાશ કર્યું છે.

એરીતે આ ભૂમિકામાં ભગવાનનાં દિવ્ય ગુણચરિત્રનો સંક્ષેપ તથા વિષયસારાંશ તથા કર્તા વિગેરેનાં ચરિત્રો વિગેરે ગ્રંથગૌરવોપયોગી અર્થો વર્ણવ્યા. આ શુભ સત્સંગિજીવન ગ્રંથરૂપ શોભાયમાન વૈજયંતી માળા પાંચ વર્ણનાં રત્નોવડે રચેલી છે, રત્નોના પાંચ વર્ણો તો પાંચ પ્રકરણો બન્યાં, આ રત્નો ભગવાન શ્રીહરિરૂપ ખાણુમાંથી ઉત્પન્ન થયાં છે, આ રત્નો આ ગ્રંથરૂપ વૈજયંતીમાળામાં શતાનંદ મહર્ષિએ ગુથેલાં છે, એજ રત્નોને સુત્રનમુનિએ ઉત્તેજિત કર્યાં છે, આ ગ્રંથના ત્રણસો ઓગણીશ જે અધ્યાયો છે તે ગુણરૂપ (દોરરૂપ) છે, તેમાં તે પાંચ વર્ણનાં રત્નો પરોવેલાં છે, આ ગ્રંથના જે વૃત્તમાં જેમ ગુંથ્યા છે તેને અનુસારે સોળ હજાર પાંચસો બેતાળીશ અને અનુષ્ટુપવૃત્ત સંખ્યાથી સત્તર હજાર છસો સત્તાવીશ શ્લોકો છે, તેઓ તે માળાના શુભ મણિકા છે. આવી આ માળાની શ્રીહરિના રૂપ ગુણ ચરિત્રરૂપ અલૌકિક પરમ કાંતિ છે તે સર્વના કલ્યાણને કરનારી છે, આવી આ ગ્રંથરૂપ વૈજયંતીમાળા રચીને શતાનંદ મહા-મુનિએ શ્રીહરિ ભગવાનના કંઠમાં પ્રેમથી પહેરાવી હતી, તેથી શ્રીહરિ અતિ પ્રહર્ષિત થયા હતા, તેપછી આ પ્રસાદિની મનોહર માળા સુત્રતાદિક મુનિઓએ ધારી હતી. આ માળા અત્યારે સર્વને દૃષ્ટિગોચર વર્તે છે, તે સર્વ કોઈ સત્સંગિઓએ સદા ધારણ કરવા યોગ્ય છે.

સત્સક્તિજીવનગ્રન્થઃ સર્વગ્રન્થશિરોમણિઃ ।

ભૂતલે જયતાદેષ યાવન્નન્દ્રદિવાકરૌ ॥૧૧॥

લિ૦ હરિજીવનદાસ શાસ્ત્રી-વડતાલ.

મુક્તાનન્દસ્વામિનું જીવનચરિત્ર ।

વ્યાચક્ષ્યૌ વ્યાસસૂત્રં વ્યતનુત ભગવત્સ્વામિનારાયણસ્ય

સ્રોત્રં છન્દોમયં યો હ્યકુરુત ભગવદ્વાક્સુધાસજ્જ્ઞહં ચ ।

આત્મજ્ઞાનાદિપૂર્ણ ગુરુરિતિ ભગવાન્ મન્યતે યં મુનીન્દ્રં

તં મુક્તાનન્દમીડે શમદમનિલયં સાધુગોષ્ઠીગરિષ્ઠમ્ ॥ ૧ ॥

આ સત્સંગિજીવન મહાનિબન્ધનો મહાત્મ્યગ્રંથ મહામુક્ત મુક્તાનન્દ મહા-
મુનિએ રચેલો છે. આ મુક્તાનન્દ મહામુનિનું પૂર્વાશ્રમમાં મુકુંદદાસ એવું નામ
હતું. એમના પિતાનું આનંદરામ નામ હતું અને માતાનું રાધા નામ હતું.
એમનો જન્મ અમરેલી ગામમાં થયો હતો. જન્મ સમય સંવત્ ૧૮૧૪ હતો. આ
મુકુંદદાસ સર્વજનોના મનનેત્રને આકર્ષણ કરનારી રૂપસંપત્તિ અને સર્વને આકર્ષણ
કરનારી બાળઅવસ્થાથી માતાપિતાને પરમાનંદ આપનારા થયા હતા. એમણે
કુમાર અવસ્થામાં જ સમસ્ત વિદ્યાનો અભ્યાસ કરી સદ્વિદ્યા મેળવી હતી. એમનું
ગાયનકળામાં અપૂર્વ અતિપાંડિત્ય હતું અને ગુજરાતીભાષા વ્રજભાષા આદિકમાં
કવિતા કરવાની શક્તિ વિશેષપણે હતી. આ મુકુંદદાસની નિઃશ્રેયસમાં મૂળભૂત
વિષયવિમુખતા કુમારવયમાંથી જ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી હતી, પરંતુ માતા-
પિતાને પુત્રમાં એવો આરૂઢ સ્રોહાબન્ધ હતો કે જેથી તેમને પુત્રના વિવાહમંગળનો
મહોત્સવ જોવામાં મહાઉત્સાહ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતો ગયો. એજ ઉત્સાહાતિ-
શયના તીવ્ર પરિપાકને દીધે આ મુકુંદદાસની નહિ ઈચ્છા છતાં પાશુ તેમનો ગૃહ-
સ્થાશ્રમમાં અંતઃપાત થયો. તે પછી માતાપિતાને સંકલ્પને અનુસારે વિવાહમહો-
ત્સવ સંપન્ન થવાથી અધિક આનંદ અભિવૃદ્ધિ પામતો ગયો અને આ મુકુંદદાસને
તો અંતરમાં શોકવેગ અભિવૃદ્ધિ પામતો ગયો.

તે પછી ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી નીકળવાની પ્રવૃત્તિ કરતાં માતાપિતાના અત્યાગ્રહથી
રોકાઈ જતાં, કોઈપણ ઉચિત ઉપાય નહિ મળતાં પિતા આદિક સર્વ બંધુજનો
પોતાની મેળેજ પરિત્યાગ કરે એવા ઉપાયનો વિચાર કરી પોતાની ઉન્મત્તદશા
અસંબદ્ધ બોલતું અસંબદ્ધ આચરણ કરતું ઇત્યાદિકવડે જગતમાં પ્રસિદ્ધ કરી. તે
પછી પિતા આદિકે મુકુંદદાસની ઉન્મત્તતા કોઈપણ પ્રકારે ન નિવૃત્ત થાય એવી છે
એમ નિશ્ચય કરી એમનો વાસનાસહિત ત્યાગ કરી દીધો. મુકુંદદાસપણ અવસર
મળતાં તત્કાળ ગૃહથકી નીકળી, નૈષ્ઠિક નિષ્કામવ્રત દઢ કરવાની ઈચ્છાથી તેવા
વ્રતની સિદ્ધિ કરી આપે એવા ગુરૂની ગોત કરવા પ્રવર્તતાં ધાંગધ્રા નગરમાં વર્તતા
કોઈ દ્વારકાદાસ નામના વેરાગી સાધુની પાસે જઈ તેમના શિષ્ય થઈ, તેની સેવા
કરતા થકા પોતાનો નિષ્કામવ્રત સુદઢ કરવાનો સંકલ્પ તેને નિવેદન કર્યો. તેણે

પોતાપાસે નિષ્કામવ્રતની દુષ્કરતા વિચારી પોતાથી અધિક ગુણવાળા કલ્યાણુદાસ નામના મોટા વેરાગી સાધુના અનુગ્રહથી નૈષ્ઠિકવ્રત સિદ્ધ થવાનું કહેતાં તેની આજ્ઞા લઈ વાંકાનેરનિવાસી તે કલ્યાણુદાસની પાસે ગયા. ત્યાં રહી તેની સારી સેવા કરી તેને રાજી કરી પોતાનો મનોરથ નિવેદન કરતાં તેણેપણુ પોતાનું અસા-મર્થ્ય નક્કી કરી પોતાયકી અધિક જ્ઞાનવૈરાગ્યે સંપન્ન તુલસીદાસ સાધુની સમીપે જવાથી નૈષ્ઠિકવ્રતની સિદ્ધિ થવાનો યોગ આપતાં ત્યાંથી નીકળી શરદાર ગામમાં રહેતા તે તુલસીદાસની સમીપે જઈ તેની સેવાપરાયણુ થયા. તુલસીદાસને પોતાની પરિચર્યામાં તત્પર મુકુંદદાસ ઉપર રૂપસંપત્તિ અને ગુણસંપત્તિને લીધે પરા પ્રીતિ પ્રકટ થઈ. મુકુંદદાસનેપણુ તુલસીદાસવિષે તેમના પવિત્ર આચરણુથી ભક્તિભાવ થયો. કેટલાક દિવસો વ્યતીત થતાં તુલસીદાસે મુકુંદદાસની પોતાના શિષ્યોમાં પ્રમુખપદે સ્થાપના કરી (મોટેરા કર્યા) આવા અવસરમાં શ્રીરામાનંદસ્વામી શિષ્યજનો ઉપર અનુગ્રહ કરવા એજ શરદારપુરમાં આવીને સદુપદેશાદિકથી સુજનોના મનને અધિક આહુલાદ આપતા થકા રહ્યા હતા. આ મુકુંદદાસ કોઈ કોઈ સમયે તેમની સમીપે જઈ તેમના ઉપદેશામૃતનું પાન કરતાં તે શ્રીસ્વામીવિષે ભક્તિભાવ થતાં તેમના તેજથી તેમનું ચિત્ત આકર્ષિત થઈ ગયું. તુલસીદાસ આ મુકુંદદાસનો રામાનંદસ્વામીવિષે બંધાઈ ગયેલો પ્રેમ જાણીને દ્વેષદુષિત ચિત્તવાળો થઈ આ મુકુંદદાસને અટકાવ અધિકપણે કરવા લાગ્યો તથાપિ આતો કોઈ કોઈ પણુ પ્રકારે અવસર મેળવીને શ્રીસ્વામિની પાસે આવી તેમની સમક્ષ તેમની સેવામાં રહેવાનો અત્યાદર નિવેદન કર્યો પારકા શિષ્યને પડાવી લેછે એવા અપ-વાદથી ભય પામીને શ્રીસ્વામિએ પોતાપાસે રહેવાનો નિષેધ કરતાં પાછા જઈ અંતરમાં અતિ ખેદ પામી, શ્રીસ્વામિના ચરણની સેવાની સમુત્કંઠા પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી હતી પરંતુ તેનો અવસર નજ પામ્યા. તે પછી શ્રીસ્વામી તો બીજે ગામે ગયા. તે પછી આ મુકુંદદાસ રામાનંદસ્વામિના સમાશ્રયની તીવ્ર ત્વરા વૃદ્ધિ પામતાં તુલસીદાસથકી છુટા થવાનો કોઈ ઉપાય વિચારતાં, પ્રતિદિન યાત્રાણુ સાધુ વિગેરેને અપાતા સદાવ્રતમાં પોતાની ઉદારતા વધારવા લાગ્યા. તે પછી લોભિષ્ટ તુલસીદાસ એમની ઉદારતા રોકવા માટે નહિ સમર્થ થવાથી પોતાને ‘ધન-ધાન્યાદિક ખુટી જશે તો સાથી નિર્વાહ કરીશું’ એવી તીવ્ર ચિંતા થતાં મુકુંદદાસને પોતાના શિષ્યપદમાંથી દૂર કર્યા.

આ પ્રકારે થવાથી મનમાં મહા આનંદ પામેલા મુકુંદદાસે અવસર મળતાં ત્યાંથી નીકળી શ્રીરામાનંદસ્વામી સમીપે જઈ તેમના ચરણકમળની સેવાપરાયણુ થઈ તેમના શિષ્ય થવાની પ્રાર્થના કરી. શ્રીસ્વામીએ તો ‘પરીક્ષા કર્યા વિના શિષ્ય

ન કરવો' એવો નિયમ સંભારીને તેમની સાધુતાની પરીક્ષા કરવા કોઈ સાધારણ ભક્તના હળ જોડવાના (ખેતીના) કામમાં તેમને નિયોગ કર્યો. સ્વામીએ નિયોગ કરેલા મુકુંદદાસે તો શ્રીસ્વામિની સેવામાંજ જેમ એમ અંતરમાં અત્યંત આનંદ પામી તેમણે આજ્ઞા કરેલું કર્મ કરવા લાગ્યા. તે પછી શ્રીસ્વામીએ આ મુકુંદદાસના અનુપમ સાધુભાવથી પ્રસન્ન થઈ પોતાના ચરણની સેવામાં તેમને સ્વીકારી બંધીયા ગામે તેમને પારમૈકાંતિક પરમહંસ દીક્ષા આપી અને દીક્ષાના અંગભૂત 'મુક્તાનંદ' એવું સાર્થક નામ પાડ્યું. એવી રીતે ગુરૂપાથી દીક્ષા પામેલા મુક્તાનંદ મુનિ અલ્પકાળમાં નિષ્કામવ્રતની દૃઢ નિષ્ઠા પામી મહાસાધુગુણે સંપન્ન થઈ શ્રીસ્વામિના સમાશ્રિત સાધુઓમાં પ્રમુખ પદવીનેપણ પામ્યા.

આ મુક્તાનંદ મહામુનિ નિષ્કામ વ્રતમાં પરા કાષ્ટાને પામી, જ્ઞાનિઓના અગ્રેસર થઈ, ભગવાનમાં અનવધિ ભક્તિનિષ્ઠાવાળા થઈ, ક્ષમા દયા સરલતા ઉદારતા મુજનતા આદિક સમસ્ત શુભ ગુણના એક નિધિરૂપ થઈ, શ્રીરામાનંદસ્વામિના ચરણનીજ એક સેવાપરાયણ થઈ, તેમના પ્રસાદના પ્રથમ પાત્ર થઈ પરમહંસોમાં પરમ પ્રખ્યાતિ પામ્યા. સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં આવેલા લોજ ગામમાં જે મહામુનિનાજ પ્રાથમિક સમાગમમાત્રથી તીર્થયાત્રાના ક્રમથી ત્યાં આવેલા ધર્મેનંદન ભગવાન શ્રીનીલકંઠવર્ણીને શ્રીરામાનંદસ્વામિનાં દર્શનની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ હતી. ભગવાને પ્રથમ તત્ત્વજ્ઞાન પુછતાં શુદ્ધ સંપ્રદાયથી પ્રાપ્ત થએલા વિજ્ઞાનવાળા જે મુનિરાજેજ જીવાત્મા પરમાત્માદિકનું સ્વરૂપ સંગ્રહમાં સ્પષ્ટ ઉપપાદન કર્યું હતું. જે મહામુક્ત મુનિનાજ નિષ્કામ વ્રતના અતિશયથી અને શાંતિ શમ દમાદિ સાધુગુણના અતિ-શયથી વિરક્ત વર્ણિતરાજ ધર્મેનંદન શ્રીહરિ ભગવાનને શ્રીરામાનંદસ્વામીના સમાશ્રિત પરમહંસમંડળમાં રહેવાની રૂચિ ઉત્પન્ન થઈ હતી. જે નિર્માની મુનિરાજેજ ગુરૂ શ્રીરામાનંદસ્વામી સ્વધામ પધાર્યા પછી અભિમાને રહિત થઈ શ્રીસ્વામિના ચરણમાંજ જેમ એમ ભગવાનના અદ્ભુત ઐશ્વર્યના વિજ્ઞાનપૂર્વક શ્રીસ્વામિનારાયણના ચરણારવિંદની અપૂર્વ અસાધારણ દાસવત્ સેવા કરી હતી. જે વિદ્વદ્વર્થ મુક્તાનંદ મહામુનિએ વટપત્તનમાં 'કલિયુગમાં પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પ્રાપ્તિ એ શ્રેયનું સાધન નથી એમ નિષેધ કરી નામસ્મરણમાત્રજ શ્રેયનું સાધન છે' એમ વિવાદ કરતા વાદિઓના નામસ્મરણમાત્રનુંજ શ્રેયમાં સાધનપણું ખંડન કરવાપૂર્વક પ્રત્યક્ષ ભગવદુપાસનનુંજ મોક્ષમાં મુખ્ય સાધનપણું સન્નિજ્ઞવાક્યથી સમર્થન કરવાવડે વાદિઓને વિજીતીને, કલિયુગમાંપણ ભગવાનના અવતારનું સોએ સો સ્મૃતિ-ન્યાયથી સમર્થન કર્યું હતું તથા વાદિઓના પક્ષનું ખંડન કરી ત્રિયુગરાખંદના અર્થનું નિરૂપણ કર્યું હતું તથા સભામાંજ ભગવાનના અવતારનું અસંખ્યાતપણું સમર્થન

કર્તુ હવું તથા સભામાં શ્રીસ્વામિનારાયણવિષે ભગવાનપણાનાં અસાધારણ અદ્ભુત ઐશ્વર્યો નિરૂપણ કર્યા હતાં. તે પછી પરાજય પામેલા વાદિઓએ જે મુનીન્દ્રનાજ ચરણનો સમાશ્રય નિઃશ્રેયસ માટે કર્યો હતો. જે મુનિનોજ મહામહિમા સાંભળી તેમની સમીપે આવતાં તીવ્ર શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થતાં વટપત્તનના અધીશ્વર સયાજીરાવ મહારાજને શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનના ચરણારવિંદની સેવામાં પરમ આદર તેમને પોતાના પુરમાં પધરાવી પ્રકટ કર્યો હતો. જે મુનિમૂળથીજ વટપત્તનમાં સત્સંગવૃક્ષની વૃદ્ધિ થઈ હતી. આ બધી બાબતો સત્સંગિજીવનના ચતુર્થપ્રકરણમાં સ્પષ્ટ છે. આ મુનિવર્યનું બીજું શું ઐશ્વર્ય બહુ નિરૂપણ કરવું? કેમકે ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણેજ આ મુનિવરની વારંવાર મુક્તકંઠે શ્લોકો સભામાંજ કરી છે. તેનો પ્રકાર વચનામૃતમાંજ છે—‘જેમ મુક્તાનંદસ્વામીને અમે પ્રથમ લોજપુરમાં દીકા હતા અને જેવી શ્રદ્ધા ને ભગવાનનું માહાત્મ્ય હવું તેવું ને તેવુંજ આજદિવસ સુધી નવું ને નવુંજ છે પણ ગૌણ પડ્યું નથી’ ‘અમે સ્વામીનાં દર્શન થયા મોર નવ મહિનાસુધી મુક્તાનંદસ્વામિની આજ્ઞામાં રહ્યા હતા’ ‘તથા ભગવાનના સંત જે મુક્તાનંદસ્વામી જેવા મોટા હોય તેમનાં નામ લઇને પ્રાર્થના કરવી તો ધાર સર્વે ટળી જાય...મુક્તાનંદસ્વામી જેવા હોય તે સર્વેથી સરસ વર્તમાન પાળતા હોય’ ‘મુક્તાનંદસ્વામી જેવા વાર્તા કરતા હોય તથા કથા વાંચતા હોય’ ‘અને હમણાં આ મુક્તાનંદસ્વામી જેવા સંતને વિષે એ નારાયણને લઇએ તો એમનેપણ ભગવાન કહેવાય’ ‘એવું તમારે વિચારવું બળ રહેછે તે શાને યોગે રહેછે...કામ-ક્રોધાદિકના જોરને હડાવે એવો જે વિચાર તેતો ગુણુથકી પર છે તે તમારા જીવમાં રહ્યો છે’ ‘એવા દાસત્વભક્તિવાળાંતો આજ મુક્તાનંદસ્વામી છે’ ‘અને મુક્તાનંદસ્વામીકેપર અમને ધણું હેત છે’ ‘એવાંતો આ મુક્તાનંદસ્વામી...છે તે એમને કોઈ બીજે ગમે તેવો અમત્કાર દેખાડે તોપણ તેનો કોઈ રીતે ભાર આવેજ નહિ’ ઇત્યાદિ. દિ બહુના ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ ગુરુભાઈ એવાપણ આ મુનિવરમાં ગુરુભાવ રાખતા હતા.

ભગવાને સંપ્રદાયની પરિપુષ્ટિને હેતુ કહેતાં મુક્તાનંદસ્વામિને એવી આજ્ઞા કરેલી કે—‘તમે પણ પોતાના સંપ્રદાયસંબન્ધી ને ઈષ્ટદેવસંબન્ધી જે વાણી તથા શાસ્ત્ર તેજ દેહપર્યંત કર્યા કરજો. તે તમારો દેહ રહે ત્યાંસુધી તમને એજ આજ્ઞા છે’ આવી ભગવાનની આજ્ઞાને અનુસરીને આ સ્વામિએ બહુ નિબન્ધો રચ્યા છે. તેમાં સંસ્કૃત ભાષામય-બ્રહ્મસૂત્રમાળ્ય. (૧) આ સત્સક્તિજીવનમાહાત્મ્ય. (૨) નિર્ણયપંચક. (જેમાં જીવેશ્વરાદિ તથા ધર્માદિકનું નિરૂપણ) છે (૩) શ્રીહનુમત્કવચ-મન્ન-પુરશ્ચરણવિધિ-સ્તોત્ર. (૪) હનુમદષ્ટોત્તરશતનામાવલિ. (૫)

આટલા છે. પ્રાકૃતભાષા પદ્યમય પ્રબન્ધો—કૃષ્ણપ્રસાદ (જેમાં શ્રીદ્વારકાધીશ વૃતાલયમાં આવ્યાની કથા છે) (૧) સતીગીતા (પતિવ્રતાના ધર્મને નિરૂપણ કરનારી) (૨) શ્રીનારાયણ જન્માદિચરિત્ર (૩) મુકુંદબાવની (બ્રહ્મ-વિદ્યાનિરૂપણરૂપ) (૪) ગુણવિભાગ (ભાગવતના એકાદશસ્કંધમાં રહેલા ગુણ-વિભાગ અધ્યાયના અનુવાદરૂપ) (૫) પંચરત્ન (વિવેક-જ્ઞાન-વૈરાગ્ય-ધ્યાન-વિજ્ઞાનને પ્રતિપાદક) (૬) ધામવર્ણનચાતુરી (૭) શ્રીભાગવતના દશમ-સ્કંધનો અનુવાદ (૮) ભગવદ્ગીતા અનુવાદ (૯) શિક્ષાપત્રી (૧૦) વાસુદેવાવતારચરિત્ર (૧૧) કપિલગીતા (ભાગવતના તૃતીયસ્કંધમાં રહેલા કપિલોપદેશના અનુવાદરૂપ) (૧૨) અવધૂતગીતા (ભાગવતના એકાદશસ્કંધમાં રહેલા અવધૂતોપદેશના અનુવાદરૂપ) (૧૩) ઉદ્ધવગીતા (ભાગવતના દશમસ્કંધમાં રહેલા ઉદ્ધવગોપિકાસંવાદરૂપ) (૧૪) વિવેકચિંતામણી (બ્રહ્મવિદ્યાનિરૂપણરૂપ) (૧૫) નારાયણકવચ (ભાગવતના પદ્મસ્કંધમાં રહેલા તેના અનુવાદરૂપ) (૧૬) ધર્માખ્યાન (શ્રીનારાયણના મહિમા પ્રકાશનરૂપ) (૧૭) સત્સંગશિરોમણિ (૧૮) વૈકુંઠધામદર્શન (૧૯) ઇત્યાદિ. આ ઉપરાંત બીજાં ગુજરાતી તથા વ્રજભાષામાં ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિઆદિક વિષયોના અવલંબનવાળાં હજારથી અધિક રસિક શ્રવણીય કીર્તનીય સ્મરણીય કીર્તનો કરેલાં છે.

એ રીતે અનુપમ અત્યાદરણીય જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિના નિધિરૂપ, સર્વાધિક સાધુતા લક્ષણે સંપન્ન, શ્રીરામાનંદસ્વામિના પરમ કૃપાપાત્રભૂત અને શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનની કૃપા તથા પ્રેમના ઉદ્દગારભૂત શ્લાઘા વચ્ચેના પાત્રભૂત, ક્ષમા શાંતિ દયા દાક્ષિણ્ય આદિક દિવ્ય ગુણમયમૂર્તિ. જ્ઞાનવિજ્ઞાને સંપન્ન, વીણાવાદન કળામાં નારદજીને સમાન, સમગ્ર મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ સમાદરણીય એવા મહા-મહિમાએ સંપન્ન, વિવિધ કવિતામાં પરમ પ્રવીણ એવા મુનિવર મુક્તાનંદસ્વામી એ રીતે શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનનું સર્વ પ્રકારે સમારાધન કરતાં તેમના અંતર્ધાન પછી તેમનો વિયોગશોક નહિ સહન થતાં એકજ માસે સંવત્ ૧૮૮૬ ના આષાઠ કૃષ્ણ એકાદશીએ શ્રીસ્વામિનારાયણના ચરણારવિદમાં મન જોડી દઇને તેમના પરમ ધામને પાગ્યા. એ રીતે આ સ્વામિના જીવનચરિત્રનો સંક્ષેપમાં સાર છે.

१५३३ वर्ष ११११.

શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ ।

સત્સદ્ગિજીવનમા ગાત્મ્યમ્ ।

ગુર્જરાનુવાદસહિતમ્ ।

તુષ્ટો મુક્તગણૈર્નિજાક્ષરપદે દિવ્યાકૃતિઃ સાદરં યો મક્તૌ પ્રકટીવમૂવ દય-
યા ધર્માજનશ્રેયસે । અત્રોન્મૂલંચિતું ત્વધર્મમવિતું સાધૂંશ્ચ ધર્મં શુભં ધ્યાયે
તં હરિમીશ્વરેશ્વરમહં સહુદ્ધિદં સર્વદા ॥૧॥ યોઽકારચ્છતાનન્દર્ નિના
જનમુક્તયે । સત્સદ્ગિજીવનગ્રન્થં તં હરિં નૌમિ ધર્મજમ્ ॥૨॥ સત્સદ્ગિજીવ-
નગ્રન્થમાહાત્મ્યં તસ્ય તુષ્ટયે । કુર્વે ચૈકાન્તમક્તાનાં રૂક્તાનન્દાઽહમાદરાત્

જે સર્વ ઈશ્વરોના ઈશ્વર પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ પોતાના અ-
ક્ષર નામના ધામમાં અપ્રાકૃત આનંદમય આકારથી મુક્તોનાં મંડળોએ સર્વદા સા-
દર સેવ્યાયકા અખંડ વિરાજેછે, એજ અક્ષરાધિપતિ પુરૂષોત્તમ ભગવાન દયાએ
કરીને આ પૃથ્વી ઉપર વિશેષ વૃદ્ધિ પામેલા અધર્મોના નિર્મૂળ નાશ કરવા અને
સાધુ તથા શુભ ધર્મોનું સંરક્ષણ કરવા અને જનોનું કલ્યાણ કરવા ધર્મદેવયત્રી તે-
મની ભાર્યા ભક્તિદેવીમાં પ્રકટ થયા છે (પ્રકટ થવામાં પ્રધાન કારણુ તેા કૃપાજ
છે અને પરમ પ્રયોજન તેા સાધુજનોનું સંરક્ષણુ છે. અધર્મનાશ ધર્મસ્થાપનતેા
અવાંતર છે. જો એમ ન હોય તેા જે અક્ષરપદમાં નિત્ય રહેલા છે તે આ માનુષ
લોકમાં શા માટે અવતરે ? અને મુક્તસેવ્ય છે તેા શા પ્રયોજન માટે અવતરે ?
નજ અવતરે) ઈશ્વરના ઈશ્વર અને સન્નિધિમાત્રથી સદ્બુદ્ધિને આપનારા એવા
શ્રીહરિનું હું (મુક્તાનંદમુનિ) સદાય ધ્યાન ધરુંછું ॥૧॥ જેમણે ભાવિ જનોના
મોક્ષ માટે સત્સંગિજીવન નામનો પોતાના પરમાદ્ભુત ચરિત્રામૃતથી પરિપૂર્ણ
એવો ગ્રંથ શતાનંદમુનિપાસે કરાવ્યો છે, તે ધર્મનંદન શ્રીહરિને હું નમસ્કાર
કરુંછું ॥૨॥ તે આ સત્સંગિજીવન નામના નિબન્ધનું માહાત્મ્ય (માહાત્મ્યનો
બોધ દેનારો ગ્રંથ) તે ભગવાન શ્રીહરિ તથા તેમના એકાંતિક ભક્તોની પ્રસન્નતા

॥૩॥ શ્રીમદુર્ગપુરે દુર્ગે ભૂપતેરુત્તમસ્ય ચ । રમણીયેઽતિવિસ્તીર્ણે શ્રીગોપીના-
થમન્દિરે ॥૪॥ શ્રીમદ્ધરિતિરોધાનલીલાનન્તરમેકદા । આસીત્કતિષુચિન્મા-
સ્મુ યાતેષુ મહતી સભા ॥૫॥ તત્રાયોધ્યાપ્રસાદાલ્યો રઘુવીરાભિધઃ સુખીઃ ।
આચાર્યઃ સાધવસ્તસ્થુર્મન્મુખાઃ સર્વશશ્વ યે ॥૬॥ મુકુન્દાનન્દમુખ્યા યે
નૈષ્ઠિકા બ્રહ્મચારિણઃ । મયારામાદયશ્ચાન્યે ગૃહિણો હરિસંશ્રિતાઃ ॥૭॥ इति
स्थितां सभां श्रुत्वा शतानन्दो महामुनिः । हरिध्यानकृतैकाग्रमनास्तत्रागम-
न्मुदा ॥८॥ तं दृष्ट्वा तथा सभ्यास्ते त्वायान्तं रुचिरासने । मुदोपवेशयामा-
सुर्वेदशास्त्रविशारदम् ॥९॥ ततः प्रोचतुराचार्यौ तं हरेराज्ञया मुने ! । सत्स-
ंज्ञिजीवनग्रन्थो मोक्षहेतुस्त्वया कृतः ॥१०॥ तं वयं श्रोतुमिच्छामो भवतः

માટે મુક્તાનંદ નામે હું આદરથી-ભગવન્ચરિત્રરૂપ સત્સંગિજીવનમાં પરમા-
દરથી કહેછું ॥૩॥ શ્રીમત્-ભગવાનના નિયત નિવાસને લીધેજ થએલી અપૂર્વ
શોભાએ સંપન્ન એવા દુર્ગપુરમાં ઉત્તમ ભૂપતિના દરબારમાં અતિશય વિશાળ ર-
મણીય શ્રીગોપીનાથજીના દિવ્ય મંદિરમાં ભગવાન્ શ્રીહરિની અંતર્ધાનલીલા પ્રવ-
ર્ત્યા પછી કેટલાક માસ વ્યતીત થતાં એક સમયે કોઈ મોટી સભા થઈ હતી ॥૪-
૫॥ તે સભામાં આચાર્યપદ (ગાદી)ને શોભાડે એવી શોભન ભુદ્ધિએ સંપન્ન
એવા શ્રીઅયોધ્યાપ્રસાદજી અને શ્રીરઘુવીરજી નામના આચાર્યો, હું પ્રમુખ જેમાં
છું એવા સર્વે સાધુઓ, મુકુન્દાનંદ મુખ્ય જેમાં છે એવા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓ અને
ખીજ મયારામ આદિક ગૃહસ્થ હરિજનો આવીને યથાયોગ્ય ખેડા ॥૬-૭॥ શ્રી
હરિના ધ્યાનમાં એકાગ્ર (તે થકી ખીજ વિષયની વ્યાસક્તિએ રહિત) મન જે-
મણે કર્યું છે. એવા મહામુનિ શતાનંદસ્વામી આવી સર્વોત્તમ મહાસભા થએલી
સાંભળીને પ્રહર્ષ પામીને ત્યાં આવ્યા. ભગવાનના ચરણારવિંદના ધ્યાનથીજ તૃપ્ત
અંતઃકરણવાળાએને તેમના એકાંતિક ભક્તજનોની સભામાં આવવામાં મહા
હર્ષ થાયજ ॥૮॥ વેદો અને તેના અર્થોનો અવખોધ આપનારાં શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ
એવા તે શતાનંદમુનિને આવતા જોઈને સભામાં ખેડેલા તે સર્વે જનોએ સન્મુખ
હડીને રમણીય આસનમાં તેમના આવવાથી હર્ષાતિશય પામીને ખેસાર્યા ॥૯॥ તે
પછી સભામાં સુખેથી ખેડેલા શતાનંદમુનિ પ્રતિ આચાર્યો એમ ખોલ્યા કે—હું
મુને ! તમેએ શ્રીહરિની આજ્ઞાથી સત્સંગિજીવન નામનો નિષ્પન્ન શ્રોતાઓના શ્રે-
યના કારણભૂત (સંસારભયને શમાવનારો) ક્યાં છે ॥૧૦॥ તે ગ્રંથ મહામતિ-
માત્ તમારા મુખપથકી અમેા સાંભળવા ઈચ્છીએ છીએ (કેમકે અમેા ભગવાનનાં

પુરુમેધસઃ । યદત્ર જન્મસાફલ્યં કથાનાં શ્રવણાદ્ધરેઃ ॥૧૧॥ इत्थं तद्वचनं
શ્રુત્વા શતાનન્દઃ પ્રહર્ષિતઃ । શ્રાવયામાસ તં પ્રીત્યા સ તાનેકાગ્રચેતસઃ ॥૧૨॥
નૃપતેરુત્તમસ્યૈવ દુર્ગે સંશોભિતે વરે । મળ્ડપે શુશ્રુવુઃ પુણ્યાં તત્કથાં તે તદા-
નનાત્ ॥૧૩॥ तत्समाप्तौ च जातायामेकदा सदसि स्थितम् । हेमन्तसिंहस्तं
રાજા પમ્રચ્છૈકાન્તિકો હરેઃ ॥૧૪॥ सत्सङ्गिजीवनाख्यस्य त्वत्कृतस्य महामुने !
। ग्रन्थवर्यस्य माहात्म्यं महां शुश्रूषवे वद ॥१५॥ अधिकारः श्रुतौ तस्य कस्य
વા તત્ર કિં ફલમ્ । દેશે ચ કીદશે કાલે કાર્યં તચ્છ્રવણં મુને ! ॥૧૬॥
कीदृशोऽस्य भवेद्वक्ता श्रोतारः स्युश्च कीदृशाः । तं श्रुत्वा तत्समाप्तौ च किं
દેયં વદ તન્મુને ! ॥૧૭॥ इत्थं जिज्ञासुना राज्ञा पृष्टस्तेन महादरात् । प्रस-

દિવ્ય ચરિત્રો સાંભળવાનાંજ અતિશય પ્રીતિવાળા છીએ અને તમે તો તેના પ્ર-
વક્તા મહામતિમાન છો. તો આપનો સમાગમ અમે શ્રોતા જનોના પરમ લાભ
મટે છે) આ-જન્મ જરા મરણાદિ અનેક ભયના સ્થાનભૂત આધ્યાત્મિકાદિ ત્રિ-
વિધ તાપાતિશય જેમાં છે એવા માનુષ લોકમાં શ્રીહરિની જે દિવ્ય કથા સાંભ-
ળવી એજ એક જન્મનું સાફલ્ય છે, ખીલું નથી ॥૧૧॥ આનું આચાર્યોનું વચન
સાંભળીને શતાનંદસ્વામીએ તેમની અતિશય શુશ્રૂષાથી પ્રદર્પ પામીને, શ્રવણાપ-
યોગી મનની એકાગ્રતાવાળા સર્વ ભક્તોને પ્રીતિથી સત્સંગિજીવન નામનો દિવ્ય
ગ્રંથ વાંચી સંભળાવ્યો ॥૧૨॥ ઉત્તમ (દાદોખાચર) નૃપતિના દરબારમાંજ ક-
રેલા સુશોભિત શ્રેષ્ઠ મંડપનાં પુણ્ય-શ્રોતા જનોનું પરમ શ્રેય કરનારી, શ્રવણ-
માયથી મંગળ કરનારી, સનસ્ત ષાપને હરનારી સત્સંગિજીવનની કથા જે સ્વયં
ગ્રંથકર્તા મુનિવર શતાનંદસ્વામી છે એમનાજ મુખ થકી સર્વેએ સાંભળી ॥૧૩॥
તે પછી સત્સંગિજીવનની કથાસમાપ્તિ થયા બાદ એક અવસરમાં સભામાં મુખે
થી બેઠેલા શતાનંદમુનિ પ્રતિ ભગવાન શ્રીહરિના એકાંતિક ભક્ત હેમંતસિંહ (જ-
ણાભાઈ) રાજાએ વિનયથી પુછ્યું ॥૧૪॥ હે મહામુને ! આપે ભગવાનની આ-
જ્ઞાથી રચેલા સર્વોત્તમ સત્સંગિજીવન નામના નિબંધનું માહાત્મ્ય સાંભળવા ઇચ્છું
તો શુશ્રુષુ મને તમે કહેવાને યોગ્ય છો ॥૧૫॥ હે મુને ! આ ગ્રંથના શ્રવણમાં
કેનો અધિકાર છે ? અને કળ શું છે ? (સર્વને એકજ સરખું કળ છે કે અધિકાર
ભેદથી કળમાં ભેદ છે ?) અને આનું શ્રવણ ક્યા કાળમાં અને ક્યા દેશમાં કરતાં
તે શ્રેષ્ઠ ધાય ? ॥૧૬॥ હે મુને ! આનો વક્તા કેવા લક્ષણવાળો જોઈએ ? અને આના
શ્રોતાએ કેવા લક્ષણવાળા હોવા જોઈએ ? આ ગ્રંથ સાંભળીને તેની સમાપ્તિમાં વાં-

જ્ઞસ્તુવાચેદં શતાનન્દો મહામુનિઃ ॥૧૮॥ શતાનન્દમુનિરુવાચ—સાધુ પૃષ્ઠં
સ્વયા રાજન્ ! સર્વપ્રાણિહંતાવહનં । તદુત્તરમહં કુર્વે ભવત્પ્રશ્નानુસારતઃ ॥૧૯॥
ઈતિહાસપુરાણાનાં વેદાનાં સાક્ષ્યયોગયોઃ । સ્મૃતીનામપિ સર્વાસાં વેદાન્તસ્ય
ચ ભૂપતે ! ॥૨૦॥ અસ્તિ રામાયણાદીનાં સચ્છાસ્ત્રાણામિદં શ્રુતમ્ । સારરૂ-
પમતિશ્રેષ્ઠં ભવમીતિનિવર્તનમ્ ॥૨૧॥ યત્રાત્યન્તિકનિઃશ્રેયોહેતુરેકાન્તિકા-
ભિઃ । અતિસ્પષ્ટતયા ધર્મો વર્ણિતઃ પાપનાશનઃ ॥૨૨॥ શ્રીમદ્ધરિતિરોધા-

અનારા પૌરાણિકને શું આપવું પડે ? તે સર્વ મને યથાર્થપણે કહો ? ॥૧૭॥ આ
પ્રકારે જ્ઞાસુ હેમંતસિંહ રાજાએ મહા આદરપૂર્વક પુછેલા શતાનંદ મહામુનિ તે-
મની ઉપર પ્રસન્ન થઇને બોલ્યા (પુછનારા પરમ ભક્ત જ્ઞાસુ છે અને પ્રવક્તા
પોતે ભગવત્કથાશ્રવણપરાયણમાં પરમ પ્રીતિમાન છે માટે આ બંનેનો આદર
અને પ્રસાદ અનુરૂપ (યોગ્ય) છે ॥૧૮॥

શતાનંદઋષિ કહે છે—હે રાજા ! તમોએ બહુ સાદુ પુછ્યું, કારણ કે આતો
સર્વ કોઈ પ્રાણીઓનું હિત કરનાર છે. માટે (આ પ્રશ્ન બહુ સાધુ છે) તમારા
પ્રશ્નને અનુસારે તેનો ઉત્તર (સર્વ પ્રાણીઓનું હિત કરનારો) આપું છું ॥૧૯॥ હે
ભૂપતે ! આ સત્સંગિજીવન નામનું શાસ્ત્ર વિવિધ ધર્મોનો બોધ કરનારા વેદો, તેના
ઉપબૃંહણભૂત (તેનો અર્થ બોધ કરનારા) ઇતિહાસ પુરાણાદિક, વેદમૂળક સ-
મસ્ત સ્મૃતિઓ, આત્મા અને તેની પ્રાપ્તિના ઉપાયોને ઉપપાદન કરનારા સાંખ્ય
તથા યોગ અને પરમાત્મતત્ત્વનો અવબોધ આપનારા વેદાંતના સર્વોત્તમ સાર-
રૂપ છે તથા સચ્છાસ્ત્રો-વેદવિરૂદ્ધ અસચ્છાસ્ત્રોથકી ધર્મકાંત ભગવચ્ચરિત્રનો બોધ
આપનારા હોવાથી વિલક્ષણ જે રામાયણાદિક, તેના સાર રૂપ છે, સારતમ ધર્મનો
અવબોધ આપનાર હોવાથી સારરૂપ છે, માટેજ અતિશય શ્રેષ્ઠ છે, કેવળ ત્રૈવ-
ર્ગિક (ધર્મ અર્થ કામ) રૂળનું સાધન નહિ કિંતુ ભવભીતિને પણ ભાગનાર છે.
આનો આટલો બધો અતિશય શાથી ? તો જે આ ગ્રંથમાં **આત્યંતિક નિઃશ્રે-
યસ**—દેશથી કાળથી અને વસ્તુથી જે પરમાનંદનો પરિચ્છેદ (માપ) નથી,
માટેજ જેની અપેક્ષાએ અન્ય અધિક શ્રેય નથી, એવા આત્યંતિક નિઃશ્રેયસરૂપ
પરબ્રહ્માનુભવાનંદના હેતુભૂત એવો ‘એકાંતિક’ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ ધર્મ અ-
તિસ્પષ્ટપણે વર્ણન કર્યો છે, જે ધર્મ શ્રવણમાત્રમાંજ સમસ્ત પાપપુંજને પ્રલય
કરનાર છે ॥૨૦-૨૨॥ પૃથ્વી ઉપર ધર્મનંદનરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામી દિવ્ય સ્વરૂપ
જેમણે પ્રકટ કર્યું છે એવા શ્રીહરિકૃષ્ણની અંતર્ધાનલીલા થયા પછી તો સમસ્ત
શરીરિઓને સંસારસાગરના સંતરણના સાધનભૂત આજ તેમના ચરિત્રામૃત-

નાનન્તરં ત્વિયમેવ હિ । વર્તેતે નૌર્મવામ્ભોધેસ્તરણાય શરીરિણામ્ ॥૨૩॥
 ईशब्रह्मपरब्रह्ममायाजीवात्मनामिदम् । अस्त्येवाज्ञानतिमिरध्वंसभास्करस-
 ज्जिभम् ॥૨૪॥ શ્રવણેનાસ્ય શાસ્ત્રસ્ય બુદ્ધ્યતે શ્રોતૃમિર્જનૈઃ । રહસ્યં સર્વશા-
 સ્ત્રાણાં યાથાર્થ્યેનાતિદુર્ગમમ્ ॥૨૫॥ અનુગ્રહાદ્ધરેઃ શાસ્ત્રં શુભમેતત્તદાજ્ઞયા ।
 તત્સમીપનિવાસેન કૃતં ક્ષોણિપતે ! મયા ॥૨૬॥ એતન્મત્તો હરિઃ શ્રુત્વા
 શ્રીમુલ્હેનેત્યમબ્રવીત્ । રમણીયમિદં શાસ્ત્રં સર્વશાસ્ત્રશિરોમણિઃ ॥૨૭॥ તસ્મા-
 દેતસ્ય માહાત્મ્યં શ્રુતજાતવરીયસઃ । સર્વોત્તમં જનૈર્જેયં ભવરોગવિનાશિનઃ
 ॥૨૮॥ એતપુણ્યમલં પવિત્રમમલં શાસ્ત્રમિદં પરં ધમ્ પદ્મપિતાગમક્તિનિમૃતં

ગભિત પારમૈકાંતિક ધર્મપ્રધાનભૂત સત્સંગિજીવનજ મહા નૌકા વર્તે છે ॥૨૩॥
 ઈશ-સૃષ્ટ્યાદિકને નિર્વાહ કરનારી બ્રહ્માદિ ત્રણ મૂર્તિઓ તથા પ્રધાનપતિ પ્રમુખ,
 અક્ષર-અક્ષરબ્રહ્મ, પરંબ્રહ્મ પરમાત્મા, ત્રિગુણાત્મક માયા અને માયાનિમમ્
 બદ્ધ જીવો, આ સર્વ વિષયનું જે અજ્ઞાન-તેના સ્વરૂપનો અવિવેક તેરૂપી જે અં-
 ધકાર (અપ્રકાશક હોવાથી) તેના નાશ કરવામાં સૂર્યસમાન જેવું છે, તેવું સમ-
 સ્ત તત્ત્વને બોધ કરનાર આ સત્સંગિજીવનજ શાસ્ત્ર છે ॥૨૪॥ આ શુભ શાસ્ત્રના
 શ્રવણથી સર્વ શાસ્ત્રોનું રહસ્ય (તાત્પર્યવિષયીભૂત) યથાર્થપણે શ્રોતા જનો નાણી
 શકે છે, જે રહસ્ય અતિદુર્ગમ-બીજભાંથી નાણી શકાય નહિ તે આમાંથી સ્પષ્ટ
 નાણી શકાય છે ॥૨૫॥ હે પૃથ્વીપતે ! મેં શ્રીહરિના પરમ પ્રસાદથી આ શુભ
 શાસ્ત્ર રચેલું છે, મારા કેવળ બુદ્ધિબળના ઉદ્ઘાસવાળું આ નથી, કિંતુ પરમાત્માના
 પરમ પ્રસાદના પરિપાકરૂપ છે. તેમજ આ શાસ્ત્ર ભગવાનના પરોક્ષપણામાં રચ્યું
 નથી પરંતુ મેં પૂર્વે તેમના ચરણસમીપે રહીનેજ રચ્યું છે. તેમજ સ્વેચ્છાથી રચ્યું
 નથી, કિંતુ તેમની આજ્ઞાથી રચ્યું છે. એ રીતે ભગવાનનો અનુગ્રહ, ભગવાનની
 આજ્ઞા અને ભગવાનનું સાન્નિધ્ય છે તો આ ગ્રંથના કારણની બહુ વિલક્ષણતા લ-
 ક્ષમાં લેવી ॥૨૬॥ આવા સર્વાર્થથી સંપૂર્ણ આ શાસ્ત્ર મારાથકી શ્રીહરિ સાંભળીને
 સ્વયં શ્રીમુખે એમ બોલ્યા કે-આ રમણીય શાસ્ત્ર સર્વ શાસ્ત્રોના શિરોમણિભૂત
 છે. ભગવાને સાક્ષાત્ સાંભળ્યું અને પ્રસંસા કરી આ બીજે એનો અતિશય બ-
 લાવે ॥૨૭॥ આવો એનો અતિશય છે તો સ્વભાવસિદ્ધ જનનમરણાદિ ભવ-
 રોગનો વિનાશ કરનાર અને શાસ્ત્ર સમૂહમાં શ્રેષ્ઠ એવા આ શાસ્ત્રનું માહાત્મ્ય સ-
 વોત્તમ છે, તો આતું આ શાસ્ત્રનું સર્વાતિશાથી માહાત્મ્ય સર્વ કોઈએ સમજવું
 ॥૨૮॥ આ શાસ્ત્ર અહં પુણ્ય-ઉત્તમ પુણ્ય છે, કારણ કે આના શ્રવણથી મહા
 સુકૃત ઉત્પન્ન થાય છે, જેના કળની અપેક્ષાએ સ્વર્ગાદિ પદ પણ અતિ અલ્પ છે.

સેઘ્યં સતાં તિલકા । પાપૌઘપ્રશમં નૃણાં કલિમલપ્રક્ષાલનં સર્વથા જાઙ્ઘ્ય-
ધ્વાન્તનિવારણં સુકૃતિભિઃ સમ્પ્રાપ્યતે નેતરૈઃ ॥૨૯॥ સકલધર્મેવિનિર્ણયમ-
જ્ઞસા સકલશાસ્ત્રમતત્રમવારણમ્ । સકલવાઙ્મિતપૂરણમુત્તમં સકલલોકમનઃ-
શ્રુતિરજ્ઞનમ્ ॥૩૦॥ વિવિધસંશયશલ્યસમુદ્ધરં શ્રવણમાત્રત એવ કુબુદ્ધિહત્ ।
મદનકોપમુસ્વારિભયાપહં જયતિ શાસ્ત્રમિદં કવિભૂષણમ્ ॥૩૧॥ बहुविधद्वि-

અહં પવિત્ર—હત્તમ પવિત્ર છે, કેમકે સમસ્ત પાપનો પ્રણાશ આનાથી થાય છે.
અમલ—આ પ્રબન્ધમાં પ્રતિપાદ્ય શ્રીહરિ સમસ્ત હેયના વિરોધી (નિર્દોષ)
હોવાથી પોતે પણ નિર્મળ છે. **પરં સદ્ધર્મશાસ્ત્ર**—સદ્ધર્મ-ભગવદેકાંતી ધર્મનું
સારપણે આમાં શાસન કરેલું છે, માટે પરં સદ્ધર્મશાસ્ત્ર છે. મોક્ષના આશિષોને
અત્યંત અપેક્ષિત એવા ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિથી (પ્રતિપાદન કરવા યોગ્ય)
ભરપુર છે (ધર્મો વર્ણાશ્રમ સંબન્ધી જાણવા, જ્ઞાન આત્મા પરમાત્માનું જાણવું,
વૈરાગ્ય આત્મચત્તિક સર્વ પ્રાકૃત પદાર્થમાં અપ્રીતિ જાણવો, ભક્તિ પરમા-
ત્મામાં પરાનુરાગમૂળ શ્રવણ કીર્તનાદિ જાણવી) માટેજ સંતોએ સદા સેવવા
યોગ્ય છે. અનાદિ કાળસંચિત પાપસંચયનો પ્રતિપાદ્ય ભગવાનના ચરિત શ્રવ-
ણથી પ્રણાશ કરનાર છે અને કળિમળને પ્રક્ષાલન કરનાર છે, સર્વ પ્રકારે (દ-
રીથી અંદર હૃદય ન થાય એ રીતે) અજ્ઞાન અંધકારને વિનાશ કરનાર છે. આતું
સર્વોત્તમ શાસ્ત્ર સુકૃત વિશેષ શાક્ષીઓનેજ પ્રાપ્ત થાય છે ખીજાઓને તો મળતુંજ
નથી ॥૨૯॥ આ શાસ્ત્ર ત્રિવર્ગપરાયણ કે મોક્ષપરાયણ સર્વ કોઈને અપેક્ષિત
એવા ધર્મો જે વર્ણભેદથી કે આશ્રમભેદથી પ્રવર્તેલા છે તે સર્વેનો તત્ત્વથી
વિનિર્ણય કરી આપનાર, સમસ્ત શાસ્ત્રોનો જે મત તેમાં જે ભ્રમ થાય તેને
વિનિવારણ કરનાર, (કારણ કે સમય શાસ્ત્રોના સારાર્થને યોદ્ય કરનાર છે)
સર્વનું સર્વ પ્રકારનું વાંછિત પૂરણ કરનાર, શ્રોતા સમસ્ત લોકોના શ્રવણ
અને મનને સર્વ પ્રકારે સમ્યક્ રંજન કરનાર (પ્રતિપાદ્ય ભગવદ્ગુણો-
ત્કર્ષવરે) એવું ઉત્તમ છે ॥૩૦॥ આ શાસ્ત્ર અનેક અર્થોનો અવબોધ આપ-
નાર હોવાથી વિવિધ સંશયરૂપ શલ્યનો સમુદ્ધાર કરનાર, શ્રવણમાત્રથીજ
કુબુદ્ધિ-દેહાદિકમાં આત્માપણાના ભ્રમને લીધે થતી વિષયોપભોગશુદ્ધિને હ-
રનાર, કામ ક્રોધાદિ આભ્યંતર અરિઓના ભયને નાશ કરનાર, આતું આ શાસ્ત્ર
કવિભૂષણ-કવિ-કાન્તદર્શી (ભવિષ્યદર્શી) આએ સદા હૃદયમાં ધારણ કરવા
યોગ્ય કોઈ પણ અપૂર્વ ભૂષણ છે. ભૂમિમાં તે આ શાસ્ત્ર **જયતિ**—સર્વોત્કર્ષપણે
વર્તે છે ॥૩૧॥ જેમ મહાવજ્ર સુવર્ણ રત્ન આદિક અહુવિધ દ્રવ્યમાં નિધિ ઉત્તમ

ળેષ્વિવ શેવધિઃ ક્ષિતિરુહેષ્વિવ કલ્પતર્ણ્વરઃ । સકલગોષ્વિવ કામદુઘા વરા
શ્રુતગણેષુ વરિષ્ઠમિદં મતમ્ ॥૩૨॥ શ્રવણવર્ણનતાપનિવારણં હરિચરિત્રસુધા-
રસસમ્મૃતમ્ । હરિપદામ્બુજમક્તિરતિપ્રદં ત્વિદમિદ્દાક્ષિત્તિ હિ ભાગવતપ્રિયમ્
॥૩૩॥ વિધિભવાદિસુરેશ્વરવાન્ઞિતં શ્રુતમિદં કલિદૂષણમેદનમ્ । અસુમૃતા-
મિદ્દા પુણ્યવિવર્ધનં ભવતિ સંસ્મૃતિરોગરસાયનમ્ ॥૩૪॥ અતિકરાલકૃતાન્તમ-
હોરગપ્રચુરદટ્ટજનામૃતસન્નિભમ્ । સ્મરદવાનલશાન્તિઘનોપમં હરિપદોપગતા-
વધિરોહણી ॥૩૫॥ પ્રન્યસ્યાથ બ્રુવે તુભ્યં શ્રવણેઽસ્યાધિકારિણમ્ । શુશ્રૂષવેઽ-
નુરક્તાય શૃણુષ્વૈકામ્રચેતસા ॥૩૬॥ પુંસાં લઘ્વનૃદેહાનાં યોષિતાં ચ મહી-

છે, જેમ વૃક્ષવૃંદમાં કલ્પતરુ ઉત્તમ છે, જેમ સમગ્ર ગાયોમાં કામધેનુ ઉત્તમ છે,
તેમ સર્વ શાસ્ત્રોમાં આ શાસ્ત્ર ઉત્તમ માનેલું છે ॥૩૨॥ આ શાસ્ત્ર શ્રીહરિચરિત્ર-
રૂપ સુધારસથી ભરપુર છે, માટેજ શ્રવણ તથા વર્ણનથી ત્રિવિધ તાપને ટાળનારું
છે (સાંભળનારા અને કીર્તન કરનારા જનોના તાપત્રયને નિવારણ કરે છે) અને
શ્રીહરિના ચરણારવિંદમાં ભોક્ષ જેનું લક્ષણ છે એવા નિઃશ્રેયસથકી પણ આયુષ્ય
એવી પરમા ભક્તિને આપનારું છે, માટેજ ભાગવતોને આ લોકમાં અતિશય પ્રિય
આ છે ॥૩૩॥ આ શાસ્ત્ર ભવ બ્રહ્માદિ સુરેશ્વરોએ પણ વાંછેલું છે (જે પરમાત્મા
વિધિ શિવાદિકોને પણ વંદનીય ચરણારવિંદ છે તેમનું ચરિત્ર પ્રતિપાદન કરેલું
હોવાથી તેમણેપણ આ પ્રાર્થના કરેલું છે) તથા કલિકાળકૃત દુરંત દોષને નિવારણ
કરનારું, સર્વ પ્રાણીઓને આ લોક પરલોકમાં પુણ્યપ્રકર્યને પમાડનારું (આ લોક
પરલોકમાં સુકૃત કૃણને આપનારું) અને સંસારરૂપ જે મહારોગ તેના (નિવારણમાં)
પરમ રસાયનરૂપ આ છે ॥૩૪॥ સ્મરણમાત્રમાં પણ મહાભય કરનારા મૃત્યુરૂપ
મહાસર્પે અત્યંત ડરેલા જનોને આ શાસ્ત્ર અમૃતરૂપ છે. મહાસર્પે ડરેલાને
મરણ અવર્જનીય છે (થાયજ) તેમાં સંકળવતો અમૃતજ છે એથી અન્ય નથી
(જે જન્મધારી છે તેઓને મૃત્યુરૂપ મહા સર્પનો દંશ અવર્જનીય છે, કેમકે જે
જન્મ્યો છે તેનો મૃત્યુ નિશ્ચે છેજ. અને મરેલાનો જન્મ પણ નિત્ય છેજ. તે આ
ચક્રની માફક અનુવર્તતો મરણભય આ શાસ્ત્રના સેવનથી ટળી જાય છે) તથા
દાવાનળની પેઠે અસહ્ય વેગ જેનો છે અને ક્ષણેક્ષણે વિઘ્નિ પામતા સ્મર (કા-
મ) ને વર્ષતા મેઘની માફક સમાવનારું છે તથા સાક્ષાત્ ભગવાન્ નારાયણનું જે
૫૬-મુક્તપ્રાપ્ત્ય સ્થાન છે તેની ઉપર પહોંચી જવામાં ઉત્તમ કોઈ પણ દૃઢ નિસ-
રાગીરૂપ છે ॥૩૫॥

હૈ રાજન્ ! હવે તમે શુદ્ધિ છો તો સાંભળવા ઈચ્છતા અનુરાગી તમેને આ

તલે । અધિકારઃ શ્રુતાવસ્ય ગ્રન્થસ્યાસ્તિ ક્ષમાપતે ! ॥૩૭॥ આશ્રમાણાં ચ
વર્ણાનાં ચતુર્ણામધિકારિતા । શ્રવણેઽસ્યાસ્તિ તત્કાર્યં સર્વેસૈરાદરેણ તત્ ॥૩૮॥
શાસ્ત્રસ્યાથ બ્રુવે તુભ્યં શ્રવણેનાસ્તિ ચત્ફલમ્ । સાદરં શ્રવણીયસ્ય પાવનસ્યાસ્ય
ભૂપતે ! ॥૩૯॥ યજ્ઞાનાં સર્વદાનાનાં સર્વતીર્થાપ્ત્રવસ્ય ચત્ । ફલમસ્તિ ચ
તત્સર્વમેતદ્જુલ્યાઽઽપ્યતે જનૈઃ ॥૪૦॥ અસ્ય શ્રવણમાત્રેણ પ્રસન્નઃ શ્રીહરિર્મૃ-
શમ્ । શ્રોતૃણાં પૂરયત્યેવ સર્વાનાશુ મનોરથાન્ ॥૪૧॥ જનઃ કર્તું તપોઽદ્યમ્

અંથના શ્રવણમાં અધિકારી કહુંછું, તેને એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળો ॥૩૭॥ હે ભૂપતે !
જેને નરદેહનો યોગમાત્ર છે તે સર્વેને શ્રવણમાં અધિકાર છે, પછી તે ભલે સ્ત્રી
હોય કે પુરૂષ હોય; ગૃહસ્થ હોય કે બ્રહ્મચરિતા હોય; બ્રાહ્મણ હોય કે શૂદ્ર હોય;
સર્વ કોઈ આશ્રમા અને વર્ણને આના શ્રવણમાં અધિકાર છે, કારણ કે-અધિકાર
માં પ્રયોગક્રો અર્થિત્વ અને સામર્થ્યમાત્ર છે (જે અર્થી હોય અને સમર્થ હોય
એ અધિકારી હોઈ શકે, એમાં બીજા કશાની અપેક્ષા નથી) તેતો નરદેહના યો-
ગવાળા સર્વને સમાનજ છે. તાપત્રયથી પરાભવ પામેલા કયા જનને તેની નિ-
વૃત્તિ કરવાની ઈચ્છા ન થાય ? થાયજ. (સર્વ કોઈ અર્થી છેજ) પશુ પક્ષ્યાદિ
અને સ્થાવર થકી બીજા (તે વિનાના) કયા જનને આના અર્થના શ્રવણ મનના-
દિકમાં સામર્થ્ય નથી ? છેજ. જેમ વેદોમાં ત્રણ વર્ણનેજ અધિકાર છે તેમ આમાં
નથી. આના શ્રવણમાં બીજા કશા અંગની અપેક્ષા પણ નથી, ફક્ત આદર શ્રદ્ધા
જેમજ. માટે જેને નરદેહનો યોગ હોય તેમણે સર્વેએ આ શાસ્ત્રનું શ્રવણ આદ-
રથી કરવું ॥૩૭-૩૮॥ હે ભૂપતે ! હવે આદરપૂર્વક શ્રવણ કરવા યોગ્ય અને શ્ર-
વણમાત્રથી સર્વ પાપને હરનારા આ શાસ્ત્રના શ્રવણથી જે ફળ થાય છે તે હું
તમોને કહું છું ॥૩૯॥ સર્વ યજ્ઞો, સર્વ પ્રકારનાં દાનો અને સર્વ ગંગાદિ તીર્થો ક-
રવાથી જે નાનાવિધ ફળ થાય તે સર્વ ફળ આ શાસ્ત્રના કેવળ શ્રવણથીજ જ-
નોને પ્રાપ્ત થાય છે ॥૪૦॥ આ શાસ્ત્રની આટલી બધી શક્તિ શાથી ? તો આ
પ્રબન્ધમાં પ્રતિપાદ્ય, સર્વકર્મસમારોધ્ય, સર્વફળપ્રદાતા, ભગવાન શ્રીહરિ આના
શ્રવણમાત્રથી બહુ પ્રસન્ન થઈને શ્રોતાઓના સમગ્ર મનોરથો જલદી પરિપૂરણ
કરેજ છે, માટે સમસ્ત ફળને આપવાપણું સુધટિતજ છે ॥૪૧॥ વળી આ ક-
ળિકાળમાં તપ કરવા માટે કોઈ પણ સમર્થ નથી, કેમકે તેતો અદૃશ્ય-અનલ્પ
એટલે અલ્પ દિવસોએ સાધ્ય નથી પરંતુ અનેક વર્ષસાધ્ય અને દુરંત દુઃસહ કા-
યકલેશસાધ્ય છે, તો અત્યલ્પ આયુષવાળો, અલ્પ બળવાળો અને અનેક વ્યા-
ધિથી ખીડા પામેલો જન તપ કરવા ક્યાંથી શક્તિમાન થાય ? નજ થાય. તથા એક

ન શક્નોતિ કલૌ યુગે । ક્વચિદ્દજ્ઞાંશ્ચ દાનાનિ હરિતોષણહેતવે ॥૪૨॥ તસ્મા-
 દેતજ્ઞનૈઃ શ્રદ્ધ્યં શ્રદ્ધયૈવ વિચક્ષણૈઃ । શ્રીહરિઃ શ્રવણેનાસ્ય પ્રીયતેઽતિતરાં નૃપ !
 ॥૪૩॥ અત્યાદરેણ ચૈઃ પીતં સત્સક્તિજીવનામૃતમ્ । કાલઘ્યાલમહાત્રાસમુ-
 ક્તાસ્તે યાન્તિ તત્પદમ્ ॥૪૪॥ દેવૈરપિ સુધાપાનૈર્યુગાનાં હિ સહસ્રતઃ ।
 પશ્ચાદિદં કાલમીત્યા ભક્તેભ્યઃ પ્રાપ્તુમિષ્યતે ॥૪૫॥ દેવદુર્લભમપિ ક્ષિતૌ નૃપાં
 શ્રીહરેઃ કરુણયૈવ ભૂપતે ! । एतदस्ति सुलभं ततो नृभिः पीयतां च तदिदं
 यथेप्सितम् ॥૪૬॥ શ્રવ્યમાદરયુતૈકચેતસા માનવૈરિદમતોઽસ્તિ કિશ્ચન ।
 નૈવ દુર્લભતરં ચ ચદ્વશાત્પ્રજ્યતે ત્વિદમશેષસિદ્ધિદમ્ ॥૪૭॥ વિવિધપાતક-
 જાલવિનાશને જગતિ યસ્ય ભવેદિહ વાચ્છિતમ્ । સપદિ તેન મુનિવ્રજશીલિતં

ભગવાનનીજ પ્રસન્નતા પ્રયોજનવાળાં દાનો કે ચક્ષો કરવા ક્યારેય પણ સમર્થ થ-
 વાણું નથી, કારણ કે તેમાં ઉચિત ધનાદિ સંપત્તિ હોતી નથી. માટે હે નૃપ ! સર્વમાં
 સુકર ઉપાય તો આ શાસ્ત્રનું શ્રવણુજ છે. તો કરવા યોગ્ય ઉપાયમાં વિચક્ષણુ
 એવા પુરૂષોએ આ શાસ્ત્રનું શ્રદ્ધાથી શ્રવણુ કરવું. આના શ્રવણુથી શ્રીહરિ અતિ-
 શય પ્રસન્ન થાય છે ॥૪૨-૪૩॥ આ સત્સંગિજીવન નામનું અમૃત જે જનોએ
 અતિ આદરથી પાન કર્યું છે તેઓ કાળરૂપ કૃષ્ણસપ્તે કરેલા મહાત્રાસ (જન્મ
 જરામરણાદિ વિવિધ વિષમ પરિણામરૂપ)માંથી મુક્ત થઈને શ્રીહરિના પરમ પ-
 દને પામે છે ॥૪૪॥ આ અમૃત ક્ષીરસાગરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા અમૃતથકી અત્યંત
 વિલક્ષણુ અત્યુત્તમ છે, કેમકે દેવતાઓ પણ તે સુધાનું પાન કરીને પણ તેનાથી
 યુગસહસ્ર પરિમિતજ આયુષ પામીને, તે પછી તો લાવિ જનનમરણના ચિત્રા-
 સનો વિચાર કરીને વિકરાળ કાળભયથી કાળભયને ટાળનારૂં આ અમૃત ભગવ-
 દ્ભક્તોથકી પામવાને ઈચ્છે છે ॥૪૫॥ હે ભૂપતે ! એ રીતે દેવદુર્લભ એવું પણ આ
 અમૃત પૃથ્વી ઉપર શ્રીહરિકૃષ્ણની કેવળ કૃપાથીજ પ્રવર્તતાં નરેને સુલભ થઈને
 સર્વથી શ્રેષ્ઠપણે ચિરાંજ છે, માટે જેને માનવ દેહ મળ્યો છે એવાએ આ અમૃતનું
 યથેષ્ટ પાન કરવું ॥૪૬॥ આ સત્સંગિજીવનના સેવનથી ન મળે એવું દુર્લભતર
 કાંઈ પણ નથી કે જેના લાભ માટે આનો ત્યાગ કરી દે. કારણ કે આતો સમગ્ર
 કૃષ્ણની સિદ્ધિ આપનારૂં છે, માટે આ શાસ્ત્ર સર્વ મનુષ્યોએ આદરયુક્ત મન રાખીને
 સદા સાંભળવું ॥૪૭॥ આ જગતમાં જે જનને અનાદિ સંસાર પ્રવાહથી વહેતાં
 આવતાં વિવિધ પાપ જળોના વિનિવારણની વાંછા હોય તેણે તુરંત સમસ્ત મહામુ-
 નિજનોએ સદા સેવેલું, સમગ્ર પાપને પ્રણાશ કરનારૂં, આ શાસ્ત્ર શ્રદ્ધાથી સાંભ-

શ્રુતમિદં શ્રવણીયમઘાપહમ્ ॥૪૮॥ સકૃદપિ શ્રુતમત્ર ન વૈરિદં નરવપુર્વર-
ત્તસમં ચ તૈઃ । અસુલભં કિલ કૃપ ઉપોજ્ઞિતં સુરવૈરરપિ યન્મનસેપ્સિતમ્
॥૪૯॥ શિવકરશ્રુતસુશ્રવણાદતે પશુસમઃ કથિતો મનુજો બુધૈઃ । નિજહિતા-
ર્થિભિરત્ર તતો જનૈઃ શ્રવણમસ્ય વિધેયમનાકુલમ્ ॥૫૦॥ નહિ ગૃહાસ્તનુજાશ્ચ
પરિચ્છદા જનમવન્તિ વપુર્મરણક્ષણે । પ્રચુરરાજ્યમિહાશ્વિલસમ્પદો ભવતિ
રક્ષકમેતદ્ભીષ્ટદમ્ ॥૫૧॥ ગ્રન્થસ્યાથ મહાબુદ્ધે ! શ્રવણસ્ય યથોદિતમ્ ।
તુભ્યં શ્રદ્ધાવતે સ્થાનં વદામ્યવહિતઃ શૃણુ ॥૫૨॥ સરિત્તટે શ્રીમતિ કૃષ્ણમ-

ળતું ॥૪૮॥ જે જનોએ આ શાસ્ત્રનું શ્રવણ એક વાર પણ નથી કર્યું તેઓએ પો-
તાનું નરવપુ વરરતનુલ્લેખ હોવાથી અત્યંત આદરણીય છે પણ રતનું ગૌરવ નહિ
જાણનારા જનો જેમ તે દુર્લભ રતને કુવામાં નાખી દે, તેમ કોઈ અંધ દૂપમાં નિશ્ચ
નાંખી દીધું છે એમ જાણવું, કેમકે આ નરવપુ તો સુરવરોએ પણ ભાવપૂર્વક
મનથી પ્રાર્થના કરેલું છે ॥૪૯॥ આ શાસ્ત્ર સમગ્ર મંગળને કરનાર છે, આનું જે
શ્રવણ છે એજ સુશ્રવણ છે, કારણ કે-અશિવની નિવૃત્તિ થાય અને શિવનો ઉદય
થાય. તે આ શાસ્ત્રના સુશ્રવણ વિના તો પુરૂષ બુદ્ધજનોએ પશુજ માન્યા છે.
એને ચાર પાદ નથી તો ‘પશુજ છે’ એમ કેમ કહી શકાય? પશુને તો ચાર પાદ
હોય છે? એમ કહેતા હોતો ‘પશુને ચાર અને પુરૂષને જે પાદ’ એમ પાદની ન્યૂ-
નાધિકતામાત્રથી આ પશુચક્રી વિલક્ષણ નથી કિંતુ પશુસમ-પશુ તતીયજ છે.
અથવા પાદની ન્યૂનતાથી લગાર વિકાર પામેલો પશુ પશુસમશબ્દથી કહેવાય,
માટે આ લોકમાં પોતાનું હિત ઈચ્છતા જનોએ આ શુભશાસ્ત્રનું શ્રવણ સાવધાન
મનથી કરવું ॥૫૦॥ બહુધાપણે બધાય લોકો સદાય ગૃહો પુત્રો અને પરિચ્છદો
(ખીન્ન ઉપકરણો)ના પરિરક્ષણમાં પ્રયત્ન કર્યા કરે છે તથા અધિક રાગ્ય લક્ષ્મી
માટે કે વિવિધ અનેક સંપદાઓ માટે પ્રયત્ન કર્યા કરે છે પરંતુ તે ગૃહાદિકો શરી-
રના મરણ ક્ષણમાં આ જનને રક્ષણ કરી શકતાં નથી અને તેઓ પોતાપોતાના
સ્થાનમાંજ નિવાસ કરી રહે છે. શરીર જ્યારે પડે છે ત્યારે તેને માંસલક્ષક ગીધ
પક્ષી વિગેરે ખેંચાતાણુ કરે છે અને આ જીવ તેના તેના અભિમાનથી વ્યાકુળ થઈ
કર્મને લીધે કોઈ ગહન માર્ગમાં આકર્ષાય છે. માટે આજ શાસ્ત્ર તેવા સમયમાં
તેવા બચથી રક્ષણ કરે છે અને ઇપ્સિત સુખ આપે છે ॥૫૧॥ હે મહાબુદ્ધે ! હવે
આ ગ્રંથના શ્રવણને લાયક એવું ઉત્તમ સ્થાન શ્રદ્ધાવાળા તમોને હું કહું છું તેને
સાવધ મનથી સાંભળો ॥૫૨॥ ગંગાદિ નદીઓના તટમાં, શ્રીમત-શોભાયમાન
શ્રીકૃષ્ણમંદિરમાં, (સર્વની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ હોવાથી કૃષ્ણમંદિરનું શ્રીમત્વ અસા-

ન્દિરે નિજાલયે માર્જિતલિસ ઉત્તમે । શુચૌ વિતાનાદિવિરાજિતેઽપિ વા
વિધેયમસ્ય શ્રવણં મહાદરાત્ ॥૫૩॥ તુભ્યમેતદ્ચ્યુતેઃ કાલં યથાશાસ્ત્રં વદા-
મ્યહમ્ । હરિભક્તવરિષ્ઠાય ચિન્નિધાયાતિબુભુક્સવે ॥૫૪॥ શાસ્ત્રમેતત્સદા શ્રવ્યં
જનૈરત્યાદરાદિહ । તન્નાપ્યનનુકૂલત્વે ચાતુર્માસ્યે રવવશ્યતઃ ॥૫૫॥ ભવેદન-
નુકૂલત્વં ચાતુર્માસ્યે શ્રુતૌ યદા । તદાવશ્યં નભોમાસે શ્રવ્યમેતજનૈર્નૃપ !
॥૫૬॥ તન્નાપ્યનનુકૂલત્વે મધૌ માસે તુ સર્વથા । માર્ગશીર્ષેઽથવા માસે
કાર્યં તદ્દ્વવળં શુભમ્ ॥૫૭॥ મલમાસે તથાઽવશ્યં કાર્યં તન્મનુજૈરિહ ।
યતોઽસ્ત્યસ્થિલમાસાનાં વરોઽયં હરિદૈવતઃ ॥૫૮॥ એતદ્વક્તુર્બુવે તુભ્યં લક્ષમાણ્ય-
થ મહીપતે ! । યસ્યાનનોદ્રતા વાણી શ્રોતૃસંસૃતિમોચની ॥૫૯॥ સરસં સુસ્થરં
ધીરં તત્તદ્ભાવસમન્વિતમ્ । સ્પષ્ટાક્ષરવિમેદં ચ સોત્સાહં નાતિવિસ્તૃતઃ ॥૬૦॥

ધારણ છે) અથવા પોતાનાજ ગૃહમાં વાણીને લીપેલા, ઉદ્ધોય આદિકથી અલં-
કાર કરેલા શુદ્ધ શ્રેષ્ઠ સ્થળમાં પણ આ ગ્રંથનું શ્રવણ મહાદર પૂર્વક કરવું ॥૫૩॥
હવે આના શ્રવણનો સમય તમોને યથાશાસ્ત્ર કહું છું. તમે મહા જ્ઞાસુ અને
હરિભક્તોમાં અગ્રગણ્ય છો. વાણી લગવાનના ચરિત્રનો મહિમા સાંભળવામાં
સેદી છો માટે કહું છું ॥૫૪॥ આ લોકમાં આ શાસ્ત્ર સદાકાળ અત્યાદરથી જ-
નોએ સાંભળવું. કાળવિશેષના નિયમની એમાં અપેક્ષા નથી. જેને પ્રતિદિન શ્ર-
વણની અનુકૂળતા ન હોય તેણે આપાઠ આદિક ચાતુર્માસ્યમાં તો અવશ્યપણે
સાંભળવું ॥૫૫॥ હે નૃપ ! જ્યારે ચાતુર્માસ્યમાં શ્રવણની સાનુકૂળતા ન હોય
ત્યારે તો શ્રાવણ માસમાં જનોએ અવશ્ય સાંભળવું ॥૫૬॥ જ્યારે શ્રાવણ મા-
સમાં પણ સાનુકૂળતા ન હોય ત્યારે તો ચૈત્ર માસમાં અથવા માગશર માસમાં
સર્વથા શ્રવણ કરવું તે શુભ છે ॥૫૭॥ તથા મગમાસ (અધિક માસ)માં તો
મનુષ્યોએ અવશ્યપણે આ શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરવું, કારણ કે આ માસના દેવતા પુર-
ષોત્તમ સ્વયં શ્રીહરિ હોવાથી સમસ્ત માસોને મધ્યે આ માસ ઉત્તમ છે ॥૫૮॥

હે મહીપતે ! હવે જે વક્તાના વદનથી નીકળેલી વાણી (આ શાસ્ત્રના
અર્થનો બોધ આપનારી) શ્રોતાઓને સંસૃતિમાંથી મુકાવનારી છે તે વક્તાનાં લ-
ક્ષણ તમોને હું કહું છું ॥૫૯॥ સરસ-શ્રવણમાત્રથીજ શ્રોતા જનોને રસ (આ-
નંદ) ઉપજવનારું, સુસ્વર-મધુર સ્વરપૂર્વક, ધીર-ગંભીર, તે તે સ્થળમાં પ્રતિ-
પાદ્ય અર્થોની સાથે બંધાએલા ભક્તિ આદિક ભાવથી યુક્ત, સ્પષ્ટ અક્ષર વિભાગ-
વાળું, ઉત્સાહે યુક્ત, રાગાદિ આલાપને લીધે થતા અતિ વિસ્તારે વિરહિત, શાંત-

શાન્તં ચ વાચયેદ્યસ્તુ શ્રદ્ધાલુર્દદનિશ્ચયઃ । સમ્પ્રદાયાધ્યયનંવાન્ ગ્રન્થાર્થં
 કૃત્તશો વિદન્ ॥૬૧॥ જિતેન્દ્રિયઃ સુશીલશ્ચ દુરાગ્રહવિવર્જિતઃ । યથાર્થવાદી
 વાગ્મી ચ શ્રોતૃબોધનનૈપુણઃ ॥૬૨॥ યદચ્છાલાભસન્તુષ્ટઃ કરુણો નિરહંકૃતિઃ ।
 મૃદુસ્વભાવઃ શાન્તશ્ચ ભગવન્નકિસંયુતઃ ॥૬૩॥ લોકાપવાદરહિતઃ પ્રતિગ્રહ-
 પરાશ્ચુલ્લઃ । જિતકામો જિતક્રોધો જિતલોભશ્ચ નિઃસ્પૃહઃ ॥૬૪॥ મૈત્રો ધીરઃ
 સાધુવૃત્તિર્નિર્દમ્ભોઽકિચ્છનસ્તથા । જાત્યા વિપ્રશ્રોપકારી વાચકોઽસ્ય પ્રકી-
 ર્તિતઃ ॥૬૫॥ દ્વિજાતિરન્યો યઃ પ્રાપ્તો દીક્ષાં ભાગવતીં સ તુ । અષ્ટાઙ્ગમદ્ધર્મ-
 યાંઘ્યો નિર્લાંભશ્ચેદ્વદેત્કથામ્ ॥૬૬॥ અથાસ્ય શાસ્ત્રવર્યસ્ય શ્રોતૃણાં લક્ષણા-
 ન્યહમ્ । કથયામિ મહીપાલ ! તુમ્યં તાનિ બુભુક્સવે ॥૬૭॥ શ્રદ્ધાભક્તિસ-

સાંભળવામાં કર્ણકંઠોર લાગે એવો ઉચ્ચ ધ્વનિ કર્યા વિના મધુર અને ક્રોધવેગ
 ત્વરાદિકે રહિત, આ રીતે જે વાંચે તે આ વાંચવામાં ઉપયોગી ગુણુએ સંપન્ન
 વક્તા અધિકારી થાય છે. (આ તો વાચનના ગુણો કહ્યા હવે વક્તાને અવશ્ય
 અપેક્ષિત આત્મગુણો કહે છે-) શાસ્ત્રાર્થમાં શ્રદ્ધાવાળો, પ્રતિપાદ્ય પરદેવતામાં
 દૃઢ નિશ્ચયવાળો, વિશુદ્ધ ગુરુપરંપરાપ્રાપ્ત વિદ્યાચારે સંપન્ન, ગ્રંથમાં પ્રતિપાદ્ય
 અર્થને સર્વાંશે જાણનારો, નિષિદ્ધ વિષયોથકી ઇન્દ્રિયો જેણે પાછાં વાળ્યાં છે,
 સુશીલ, દુરાગ્રહે વર્જીત, (અસ્થાનમાં અને અનુચિત વિષયમાં કરેલો જે આગ્રહ
 તે દુરાગ્રહ કહેવાય તેણે રહિત) સત્યવાદી, સારી પ્રગટલવાણીવાળો, શ્રોતાઓને
 ગ્રંથના અર્થનો અવખોધ આપવામાં સમર્થ, દૈવેચ્છાથી જે મળી આવે તેમાં સં-
 તોષે સંપન્ન, સર્વ ભૂતની ઉપર કરુણાવાળો, અહંકારે રહિત, મૃદુ સ્વભાવ (ક્રોધ
 નહિ કરવાના સ્વભાવવાળો) શાન્ત-ખીજનો અપમાન આદિક કરે તથાપિ તેની
 ઉપર સ્વયં ચિત્તમાં વિકાર નહિ થવા દેનારો, ભગવદ્ભક્તિથી પરિપૂર્ણ, લોકાપ-
 વાદે રહિત, પ્રતિગ્રહથી વિમુખ (કેવળ પ્રતિગ્રહ કરીનેજ જીવન નહિ કરનારો)
 કામ ક્રોધ લોભે રહિત, નિઃસ્પૃહ, સર્વ ભૂતોની ઉપર મૈત્રી રાખનારો, આપત્તિમાં
 પણ ધૈર્યને ધારી રહેનારો, સાધુવૃત્તિ (ખીજનો દ્રોહ નહિ કરવાનીજ એક વૃ-
 ત્તિવાળો) દંભે રહિત, અક્રિયન-ધનમદે રહિત, આઘાતુ જાતિનો, પરોપકાર પ-
 રાચાણુ, આવા ગુણુવાળો જે હોય તે આ ગ્રંથનો વક્તા થાય ॥૬૦-૬૫॥ આઘાતુ-
 થકી ખીજે જે દ્વિજાતિ (ક્ષત્રિય વૈશ્ય) ભાગવતી દીક્ષાને પામ્યો હોય અને અ-
 ષ્ટાંગ શ્રદ્ધાચર્ય સંપન્ન તથા નિર્લાંભી હોય તેપણુ આ પ્રગળ્ધના પ્રવચનમાં અધિ-
 કારી થાય ॥૬૬॥ હે મહીપાળ ! હવે આ શાસ્ત્રવર્યના શ્રોતાઓનાં લક્ષણો તેને જા-

માયુક્તા નાન્યકાર્યેષુ લાલસાઃ । વાગ્યતાઃ શુચયોઽવ્યગ્રાઃ શ્રોતારઃ પુણ્ય-
માગિનઃ ॥૬૮॥ ચિ-દેવતા-દેવતા દાન્તા મત્સરેણ વિવર્જિતાઃ । સ્વધર્મસ્થા
ભગવતિ પ્રેમવૃદ્ધીપ્સવો નૃપ ! ॥૬૯॥ સમાસાવસ્ય શાસ્ત્રસ્ય ચત્કર્ત્ત્વ્યં મહી-
પતે ! । વક્ત્રે ચ દેયં યત્તત્તે કથયામ્યથ તદ્વૃણુ ॥૭૦॥ સમાસાવસ્ય શાસ્ત્રસ્ય
કર્ત્ત્વ્યં પૂજનં મહત્ । રમ્યં વેદનવક્ત્રં ચ દેયં સ્વર્ણાદિ શક્તિતઃ ॥૭૧॥ વક્ત્રે
દેયાનિ વાસાંસિ નૂત્તાનિ વિવિધાનિ ચ । ભૂષણાનિ સ્વશક્ત્યા ચ તતઃ સ્વર્ણા-
દિદક્ષિણા ॥૭૨॥ વક્ત્રં પાત્રં ધનં યાનં ભૂષણં ચ પદાનિ વા । નિજશક્ત્ય-
સારેણ દદ્યુઃ શ્રોતૃજનાઃ પૃથક્ ॥૭૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવનમાહાત્મ્યે શતાન-
ન્દહેમન્તસિંહસંવાદે તન્માહાત્મ્યાદિપ્રશ્નોત્તરનિરૂપણનામા પ્રથમોઽધ્યાયઃ ॥૧॥

શ્રુત્વેત્થં તદ્વચશ્ચિત્રં નાતિતૃપ્તમના નૃપઃ । સુધાયમાનં જિજ્ઞાસુસ્તં પપ્રચ્છ

ભુવા ઈન્દ્રિયતા તમેને હું કહું છું તેને સાવધ મનથી સાંભળો ॥૬૭॥ શાસ્ત્રપ્રતિ-
પાદ્ય અર્થમાં શ્રદ્ધાએ યુક્ત, શાસ્ત્રપ્રતિપાદ્ય પરદેવતામાં પ્રસન્નિતિએ સંપન્ન, કથા
શ્રવણુથી અન્ય કાર્યમાં લોહુપતાએ રહિત, વાગિન્દ્રિયને નિયમમાં રાખનારા,
અંતર બહાર શુદ્ધિવાળા, વ્યગ્રતાએ રહિત, (સાવધાન) પુણ્યશીલ, વિનયે સં-
પન્ન, દાંત-મનઆદિ ઈન્દ્રિયોને નિગ્રહ કરનારા, માત્સર્યાદિ દોષે રહિત, સ્વધ-
ર્મમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા, પરમાત્મામાં પ્રેમરસની અભિવૃદ્ધિ કરવામાં એક તત્પર,
આવા લક્ષણોવાળા હોય તે આ શાસ્ત્રના શ્રવણમાં અધિકારી થાય ॥૬૮-૬૯॥
હે મહીપતે ! હવે આ શાસ્ત્રના શ્રવણની સમાપ્તિમાં જે કરવા યોગ્ય છે અને કથા-
વક્તાને જે આપવા યોગ્ય છે તે તમેને કહું છું તેને સાંભળો ॥૭૦॥ આ ગ્રંથના
શ્રવણની સમાપ્તિમાં મહાપૂજન કરવી. રમણીય વેદન વસ્ત્ર (ખાંધણું) અને સુવ-
ર્ણાદિ યથાશક્તિ આપવું ॥૭૧॥ વક્તાને નવીન નાનાવિધ વસ્ત્રો વિભૂષણો યથા-
શક્તિ આપવાં અને અંતે સુવર્ણાદિ દક્ષિણા આપવી ॥૭૨॥ ખીન્ન જે શ્રોતાજને
હોય તેમણે પૃથક્ પૃથક્ પોતપોતાની ધનાદિ શક્તિને અનુસારે ધન વસ્ત્ર વાહન
વિભૂષણ પાત્ર અને પદો (તેર પદો કહે છે તે) વિગેરે આપવું ॥૭૩॥ ઇતિ
શ્રીસત્સન્નિજીવનમાહાત્મ્યે શતાનન્દહેમન્તસિંહસંવાદે તન્માહા-
ત્મ્યાદિપ્રશ્નોત્તરનિરૂપણનામા પ્રથમોઽધ્યાયઃ ॥૧॥

અધ્યાય ૨ જો.

હેમન્તસિંહ રાજા શતાનન્દમુનિનું આવું આશ્ચર્યકારી સુધાસમાન વચન સાં-
ભળીને સાંભળવાનું બહુ ખાકી રહેલું હોવાથી મનમાં અત્યંત તૃપ્ત નહિ થઈને (સાં-

પુનર્મુદા ॥૧॥ રાજોવાચ—બુભુક્ષામ્યસ્ય શાસ્ત્રસ્ય ત્વત્તઃ શ્રુતિવિધિં મુને ! ।
 વિધિજ્ઞ ! ત્વં મહાબુદ્ધે ! વક્તુમર્હસિ મેઽબ્જસા ॥૨॥ દૃષ્ટં પૃષ્ઠઃ સ મુનિરાદ
 તેન રાજા બુભુક્ષતા । અબ્રવીત્સુપ્રસન્નસ્તં પ્રશ્ન્યપ્રણયાન્વિતમ્ ॥૩॥ શતાનન્દ-
 મુનિરુવાચ—ચતુર્ણામપિ વર્ણાનાં તથૈવાશ્રમિણામપિ । કથિતોઽસ્યધિકારોઽસ્ય
 શ્રવણે નૃપસત્તમ ! ॥૪॥ એવ સાધારણઃ પન્થાઃ સાક્ષાત્સર્વાર્થસિદ્ધિદઃ ।
 મહામુનિજનૈઃ પ્રોક્તો દેવૈરપિ સુપૂજિતઃ ॥૫॥ સ્વરૂપબોધો ન હરેઃ કથાયાઃ

ભગવાનો જે અર્થ છે તે સુધારૂપ હોવાથી ભોગ્યાતિશયને કીધે ફરીથી સુધા-
 પાનમાં રચિનેા સંભવ છે માટેજ અત્યંત તૃપ્ત ન થઇને) ફરીથી અર્થવિશેષની
 જાણાસાથી તેમના પ્રતિ આનંદથી પુછવા લાગ્યા ॥૧॥ રાજા પુછેછે—હે મુને !
 આ શાસ્ત્રના શ્રવણમાં વિધિ-અંગ (જે પ્રકારથી શ્રવણ કરવું જોઇએ તેવો પ્રકાર)
 તમારાયકી જાણવા ઈચ્છું છું. તમે વિધિજ્ઞ અને સમસ્ત શાસ્ત્રના સારજ્ઞ હોવાથી
 મહાબુદ્ધિમાન હો, માટે સાંભળવા ઈચ્છતા મને તત્ત્વથી કહેવાને યોગ્ય છો ॥૨॥
 આ પ્રકારે શુશ્રૂષાતિશયે સંપન્ન એવા નૃપતિએ પુછેલા મુનિરાદ અતિશય પ્રસન્ન
 થઇને વિનય અને સાંભળવાના અર્થમાં પ્રેમે યુક્ત એવા હેમંતસિદ્ધ રાજા પ્રત્યે
 બોલ્યા ॥૩॥ શતાનંદમુનિ કહેછે—હે નૃપોત્તમ ! આ ગ્રંથના શ્રવણમાં ચાર
 વર્ણુ તથા ચાર આશ્રમેને અધિકાર છે, આ વાત તમાને પ્રથમ કહી છે. જેમ આ
 પંથા ચાર વર્ણુ આશ્રમેને સાધારણ છે તેમ ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષની આકાંક્ષા
 વાળા સર્વને સાધારણ છે. એટલે પ્રાપ્ત્યમાં ભેદ છે (જુદું જુદું છે) તથાપિ પ્રાપ્ત
 પંથાતો એકજ છે. આ માર્ગ સાક્ષાત્ સર્વ અર્થની સિદ્ધિ આપનારો છે—આ
 શાસ્ત્રમાં ચાર પ્રકારનો પુરૂષાર્થ અને તેને સિદ્ધ કરનારા ઉપાયો સર્વે નિરૂપણ
 કર્યા છે તથા સમગ્ર પુરૂષાર્થનું મુખ્ય સાધન ભગવન્ચરિત્ર પ્રતિપાદન કરેલું છે
 માટે અન્ય શાસ્ત્રાર્થના શ્રવણની અપેક્ષા વિના સમસ્ત પુરૂષાર્થનું પ્રયોજક આ
 શાસ્ત્ર છે, તો આ માર્ગ આ રીતે સાક્ષાત્ સર્વાર્થની સિદ્ધિ આપનારો થયો. આ
 શાસ્ત્રનો આવો અદ્ભુત મહિમા મહામુનિજનાએ વર્ણવ્યો છે અને આ માર્ગ
 દેવોએપણુ સારી રીતે સત્કાર કરેલો છે ॥૪-૫॥ મોક્ષને માટે તો આ મુખ્ય
 માર્ગ છે. શ્રીહરિસ્વરૂપનો યથાર્થ બોધ વિના મોક્ષની સિદ્ધિ થતી નથી. તેને
 બોધતો પૃથ્વીઉપર પ્રકટપણુને પામેલા પરમાત્માની દિવ્યકથાના શ્રવણ વિના
 નજ સિદ્ધ થાય, પોતાનું દિવ્યસ્વરૂપ અને દિવ્યગુણો પ્રકટપણુમાંજ પરમાત્મા
 પોતે પ્રકાશ કરેછે. પ્રકાશ કરેલા સ્વરૂપ તથા ગુણોને તેમના એકાંતિક ભક્તો
 અનુભવીને તેમના કથાપ્રબન્ધો જગતના ઉપકાર અર્થે રચેછે, તેના શ્રવણથી

શ્રવણં વિના । ભવેન્નૃણાં વિના તં ચ કથં સ્યાત્સંસ્મૃતિક્ષયઃ ॥૬॥ અજ્ઞાનતિ-
મિરાન્ધાનાં દીપોડયં જ્ઞાનસિદ્ધિઃ । હરેઃ કથાયાઃ શ્રવણમૌષણં ભવરોગિ-
ણામ્ ॥૭॥ સર્વથૈવાત્મનઃ શ્રેયો યેઽભિવાન્છન્તિ દેહિનઃ । તે શૃણ્વન્તુ સદા
ભક્ત્યા કથામેતસ્ય શોભનામ્ ॥૮॥ અશક્તો યઃ સદા શ્રોતું કથાં ભગવતઃ
સ તુ । મુહૂર્તં વાપિ શૃણુયાન્નિયતાત્મા દિને દિને ॥૯॥ યસ્તુ પ્રતિદિનં શ્રોતુ-
મશક્તઃ સોઽપિ માનવઃ । પુણ્યમાસેષુ શૃણુયાત્પુણ્યાસુ ચ તિથિષ્વપિ ॥૧૦॥
મુહૂર્તં વા તદર્ધં વા ક્ષણં વાઽસ્ય શુભાં કથામ્ । યે શૃણ્વન્તિ નરા ભક્ત્યા
ન તેપામસ્તિ દુર્ગતિઃ ॥૧૧॥ યત્ફલં સર્વયજ્ઞેષુ સર્વદાનેષુ યત્ફલમ્ । ભક્ત્યા-
સ્ય શ્રવણેનૈવ તત્ફલં વિન્દતે નરઃ ॥૧૨॥ વિનાસ્ય શ્રવણં રાજન્નરઃ પશુસમો

તેમના સ્વરૂપ ગુણનો બોધ તેમને વિષે પરાભક્તિને ઉપબવનારો ઉત્પન્ન થાય છે.
તેમના સ્વરૂપનો બોધતો આજ છે જે પરાભક્તિરૂપે પરિણામ પામે. માટે ભગ-
વાનની દિવ્યકથાના શ્રવણુ વિના મનુષ્યને સંસ્મૃતિનો સંક્ષય શી રીતે થાય ॥૬॥
આ શ્રીહરિની કથાનું શ્રવણુ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી અંધ થએલાઓને જ્ઞાન-
સિદ્ધિ આપનારો વિલક્ષણ દીપ છે અને સંસારરૂપ રોગથી અસ્ત થએલાઓને
તેને ટાળનારું મહાઔષધ છે ॥૭॥ જે પુરૂષો સર્વ પ્રકારે પોતાનું શ્રેયજ ઈચ્છતા
હોય તેઓ શોભન-સમગ્ર મંગળ કરનારી આ ગ્રંથની કથા ભક્તિથી સદાકાળ
શ્રવણુ કરે ॥૮॥ જે કોઈ વ્યવહારિક અનેક કાર્યના વ્યાસંગને લીધે અનન્ય-
મનથી સદાય ભગવત્કથા શ્રવણુમાટે અશક્ત હોય તેતો સાવધાન મનવાળો થઈ
પ્રતિદિન મુહૂર્તપર્યંતપણુ ભક્તિથી કથા સાંભળે ॥૯॥ જે કોઈ મનુષ્ય પ્રતિદિન
કથા સુંલુવા અસમર્થ હોય તેપણુ પુણ્ય માસો (આવણાદિ) અને પુણ્ય તીથિ
(એકાદશ્યાદિ) આમાંપણુ શ્રવણુ કરે ॥૧૦॥ કિંબહુના-મુહૂર્તપર્યંત કે તેનો અર્ધ
કે ક્ષણપર્યંત આ શાસ્ત્રની શુભ-સર્વને મંગળ કરનારી કથા જે નરો ભક્તિથી
સાંભળે તેમને દુર્ગતિ છેજ નહિ, કારણ કે સમસ્ત મંગળમયમૂર્તિ આનંદમય
પુરૂષોત્તમ ભગવાન્ શ્રવણુકર્તાઓની ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈને તેનું નિઃશ્રેયસ ક-
રેછે ॥૧૧॥ યજ્ઞ દાન તપ હોમ આદિક નાનાવિધ સાધનો સાધવાથી જે ક્ષણ
મળેછે તે સમસ્ત ક્ષણ આ ગ્રંથની કથાના પ્રીતિપૂર્વક શ્રવણુથીજ નરોને સિદ્ધ
થાયછે. યજ્ઞદાનાદિકથી જે સમારાધ્ય છે તે આ પરમાત્માનાજ અસાધારણ
સ્વરૂપ સ્વભાવ વિગેરેનું નિરૂપણુ આ નિબંધમાં તત્ત્વથી કરેલું છે, માટે આના
શ્રવણુથી કેને કયું ક્ષણ ન થાય? થાયજ ॥૧૨॥ હે રાજન્! આ શાસ્ત્રના શ્રવણુ-

મતઃ । તસ્માદવશ્યં તત્કાર્યં વિધિના સ્વહિતાર્થિભિઃ ॥૧૩॥ આનુકૂલ્યં ન
 વેક્ષિત્યં તદાવશ્યં પુમાન્નૃપ ! । एतस्य श्रवणं कुर्याच्चतुर्मास्ये च पर्वसु ॥१४॥
 કૃતાદ્વિકઃ સમાહૂય વત્કારં શાસ્ત્રકોવિદમ્ । સમ્ભાવ્યાસનદાનેન નમસ્કુર્યા-
 ત્તમાદરાત્ ॥૧૫॥ उच्चासने पुस्तकं च संस्थाप्यैव ततोऽवरे । व्यासासनेऽ-
 तिसृदुले वत्कारपवेशयत् ॥१६॥ सम्पूज्य पुस्तकं त्वादौ ततो वत्कारमर्च-
 येत् । चन्दनेनाक्षतैः पौष्पैर्हारार्घैर्धूपदीपकैः ॥१७॥ नैवेद्यफलताम्बूलदक्षि-
 णाभिश्च भक्तितः । सम्पूज्यारार्तिकं कृत्वा नमस्कूर्वात् सादरम् ॥१८॥ नमः
 सुव्रतरूपाय वेदशास्त्रार्थकोविद ! । ह्येकान्तिकभक्ताय तुभ्यं तज्ज्ञानदायिने

વિનાતો નર-નતિથી મનુષ્ય છે તથાપિ તે પશુસમ-પશુધર્મીજ માન્યો છે, કેમકે
 પુરુષોત્તમના સ્વરૂપ સ્વભાવ અને વિભૂતિ વિગેરેનું વિજ્ઞાન તરવથી તેને નથી.
 માટે (કથા શ્રવણ કરે તો અખિલ ક્ષણની સિદ્ધિ થાય અને ન કરે તો પશુધર્મી
 ગણાય) અવશ્યપણે આ શાસ્ત્રનું શ્રવણ યથાવિધિ પોતાનું હિત ઈચ્છનારાઓએ
 કરવું ॥૧૩॥ ‘પ્રતિદિન શ્રવણ કરવાનો અવકાશ ન મળે તો પુણ્યમાસમાં પુણ્ય-
 તીર્થમાં શ્રવણ કરે’ એમ જે પ્રથમ કહ્યું તેને હાલ સ્પષ્ટપણે કહે છે—હે નૃપ !
 પ્રતિદિન શ્રવણની સાનુકૂળતા ન હોય ત્યારેતો આપાઠાદિ ચાર માસમાં અને
 પૂર્ણિમાદિ પર્વમાં અવશ્ય આનું શ્રવણ કરે ॥૧૪॥

હવે શ્રવણનો પ્રકાર નિરૂપણ કરે છે—પ્રભાતમાં ઉઠીને નિત્યકર્મ કરી પરવારીને,
 સચ્છાસ્ત્રાર્થમાં નિપુણ અને પ્રવચનમાં પ્રવીણ એવા વક્તાને બોલાવીને, તેને
 સન્મુખ ઉઠવું આદિકથી અને આસન આપવાથી સંભાવના કરીને, તેને આદરપૂર્વક
 નમસ્કાર કરે ॥૧૫॥ પછી પુસ્તકને ઉંચા આસનમાં (બાજુ) પધરાવીને, તેનાથી
 કિંચિત્ નીચા, અતિકોમળ, માટેજ સુખેથી બેસી શકાય એવા વ્યાસાસનમાં
 વક્તાને બેસાડે ॥૧૬॥ પ્રવચનના પ્રારંભ પહેલાં પ્રથમ પુસ્તકની પુષ્પાદિવડે
 પૂજા કરીને, પછી પ્રવક્તાની પૂજા કરે. (તેમાં પૂજના પદાર્થો કહે છે) ચંદન,
 અક્ષત, પુષ્પહારાદિક, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, તાંબૂલ, દક્ષિણા આદિકવડે ભક્તિથી
 પૂજા કરી ચારતી ઉતારી આદરપૂર્વક નમસ્કાર કરે ॥૧૭-૧૮॥ ‘નમઃ સુવ્રતરૂ-
 પાય’ આ મંત્રથી કથા કરનારને નમસ્કાર કરે, મંત્રનો અર્થ આ છે—હે વેદશાસ્ત્રાર્થ-
 કોવિદ-વેદ અને તેના અંગભૂત શાસ્ત્રોનો જે અર્થ તેમાં કોવિદ-ચતુર ! (વેદરૂપી
 શાસ્ત્ર તેમાં ચતુર એવોપણ અર્થ થાય) જે સુવ્રતમુનિ પ્રથમ પ્રવક્તા છે તેરૂપ
 તમને નમસ્કાર છે (સુવ્રતઋષિરૂપથી તમારી અમો ભાવના કરીએ છીએ)
 તથા શ્રીહરિના પરમ એકાંતિક ભક્ત એવા તમને નમસ્કાર છે (કલ્પિબળના

॥૧૯॥ મન્ત્રેણાનેન વક્તારં નમસ્કૃત્ય તતો નૃપ ! । શ્રોતૃન્વિગ્રાન્સતશ્ચાચેન્નૃપ્યઃ
શ્રોતા યથોચિતમ્ ॥૨૦॥ આસનાદવરે વક્તુરુપવિદ્યાસને તતઃ । પૃતસ્તંશ્રુણુયુઃ
સર્વે નત્વા તં સ્વસ્થમાનસાઃ ॥૨૧॥ ઉપવેદ્યં બ્રાહ્મણાનાં પૃષ્ઠતસ્તત્ર બાહુજૈઃ ।
તેષાં ચ પૃષ્ઠતો વૈદ્યૈસ્તેષાં શૂદૈશ્ચ સંસદિ ॥૨૨॥ યે ચ સક્કરજાતીયાઃ શૂદ્રા-
ણાં પૃષ્ઠતસ્તુ તૈઃ । મર્યાદયૈવોપવિદ્ય શ્રોતૃમ્યા ભગવત્કથાઃ ॥૨૩॥ જ્ઞાનવૃ-
દ્ધાસ્તપોવૃદ્ધા બ્રહ્મનિષ્ઠાશ્ચ યે દ્વિજાઃ । ઉપવેદ્યાઃ શ્રોતૃભિસ્તે સર્વેષામગ્રતો
નરૈઃ ॥૨૪॥ ધનુર્માત્રાન્તરે પુમ્મ્યઃ સ્ત્રીભિશ્ચાપિ મહીપતે ! । મર્યાદયૈવોપવે-
દ્યં તત્ર શ્રોતું હરેઃ કથાઃ ॥૨૫॥ પત્રં પુષ્પં ફલં વાપિ રૌપ્યકં તામ્રદમ્બુકમ્ ।
નિવેષ્ય વા ધાન્યમુદ્ધિં વક્ત્રે તુ શ્રણુયાત્કથામ્ ॥૨૬॥ બાલો યુવાથવા વૃદ્ધો

વિનાશમાટે અવતાર ધારણ કરનારા સાક્ષાત્ નારાયણ શ્રીહરિકૃષ્ણ વિષે તમે
એકાંતિક ભક્તિ નિષ્ઠાવાળા છો) તથા તેમના સ્વરૂપનું વિજ્ઞાન આપનારા છો
(તમે પ્રવક્તાયકીજ અમેને તે શ્રીહરિના સ્વરૂપ સ્વભાવ વિગેરેનું યથાર્થ વિજ્ઞાન
થાય) તેવા તમોને મારા નમસ્કાર છે ॥૧૯॥ હે નૃપ ! આ મંત્રથી વક્તાને
પ્રણામ કરીને મુખ્ય શ્રોતા તેપછી શ્રોતા વિપ્રો તથા સાધુઓની યથાયોગ્ય પૂજા
કરે ॥૨૦॥ તેપછી પ્રવક્તા પૌરાણિકના આસનયકી નીચા આસનમાં બેસીને
મુખ્ય શ્રોતા સાવધાન ચિત્તથી કથા સાંભળે. ખીજા સર્વે શ્રોતાઓપણ પ્રવક્તાને
પ્રણામ કરીને સ્વસ્થ મનવાળા થઈ આ સત્સંગિજીવન નામનું શુભ શાસ્ત્ર સાંભળે
॥૨૧॥ તે સભામાં વિપ્રોએ પ્રથમ પંક્તિમાં બેસવું, તેમની પાછળ ક્ષત્રિઓએ
બેસવું, તેમની પાછળ વૈશ્યોએ બેસવું, તેમની પછવાડે શૂદ્રોએ બેસવું,
તેમની પછવાડે વર્ણસંકર જાતિનાઓએ બેસવું. એ રીતે પોતપોતાની મર્યાદાને
અનુસારે સભામાં બેસીને આદરભાવથી ભગવત્કથા સાંભળવી ॥૨૨-૨૩॥ જ્ઞાનવૃદ્ધ
કે તપોવૃદ્ધ કે બ્રહ્મનિષ્ઠ જે દ્વિજે ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ હોય તેમને તો પૂર્વોક્ત સર્વની
આગળ શ્રોતા નરોએ બેસારવા ॥૨૪॥ હે મહીપતે ! પુરૂષયકી ધનુષમાત્ર વ્યવ-
ધાનથી દૂર દેશમાં (ચાર હાથ છેટે) સ્ત્રીઓએપણ પોતપોતાની મર્યાદાને અનુ-
સારેજ સભામાં ભગવત્કથા સાંભળવા બેસવું. ભગવત્કથા શ્રવણમાટે પણ
પુરૂષોની પાસે સ્ત્રીઓએ બેસવું નહિ કિંતુ દૂરજ બેસવું ॥૨૫॥ સમસ્ત શ્રોતાઓએ
યથાશક્તિ પ્રવચન કરતાં પૌરાણિકને પ્રીતિથી ચત્કિચિત્ અર્પણ કરીનેજ કૃષ્ણકથા
સાંભળવી. તેમાં જે ધનસંપત્તિ હોય તો રૂપ્યમુદ્રા (રૂપીયો) અર્પણ કરી કથા
સાંભળે. તેમાં અશક્ત હોય તો તામ્રદમ્બુ (પૈસો) આપીને કથા સાંભળે. તેમાં
પણ અસમર્થ હોય તે પત્ર પુષ્પ ફળાદિ કે મુદ્ધિ ધાન્ય આપીનેજ કથા શ્રવણ કરે

દરિદ્રો દુર્બલોઽપિ વા । અસ્ય વક્તા સદા વન્ધઃ પૂજ્યશ્ચ સુકૃતાર્થિભિઃ ॥૨૭॥
 ન પ્રાકૃતમતિઃ કાર્યા વક્તૃયેતસ્ય કર્હિચિત્ । યસ્ય વક્ત્રોદ્રતા વાણી કામધેનુઃ
 શરીરિણામ્ ॥૨૮॥ ગુરવઃ સન્તિ લોકસ્ય જન્મતો ગુણતશ્ચ યે । તેષામપિ ચ
 સર્વેષાં વક્તૃતસ્ય પરો ગુરુઃ ॥૨૯॥ ભવકોટિસહસ્રે ભૂત્વા ભૂત્વાવસીદતે ।
 યો દદાતિ હરેજ્ઞાનં કોઽન્યસ્તસ્માત્પરો ગુરુઃ ॥૩૦॥ યે ધૂર્તા યે ચ દુર્વૃત્તા
 યે ચાન્યવિજિગીષવઃ । તેષાં કુટિલવૃત્તીનામગ્રે નૈવ વદેત્કથામ્ ॥૩૧॥ ન
 દુર્જનસમાકીર્ણે ન શૂદ્રશ્ચાપદાકુલે । દેશે ન દ્યૂતસદને વદેત્પુણ્યકથાં સુધીઃ

॥૨૬॥ આ પ્રબન્ધનો પ્રવક્તા પુણ્યાર્થિ પુરુષોએ સદા વંદનીય અને પૂજનીય છે.
 ‘આ તો બાળ છે આ તો યુવા છે આતો વૃદ્ધ છે આતો દરિદ્ર છે આતો દુર્બળ
 છે’ એવી એમાં તારતમ્યબુદ્ધિ કરવી નહિ. સર્વ પ્રકારે તે પૂજ્ય છે. પૂજનમાં પ્રયો-
 જક વૃદ્ધવાદિક નથી પરંતુ પુરાણ પ્રવચનનું કર્તાપણું છે, માટે આ વક્તા
 સુમતસુનિની માફક પૂજનીય છે ॥૨૭॥ આ સંસંગિજીવનના પ્રવક્તાવિષે પ્રાકૃત
 પુરુષબુદ્ધિ ક્યારેયપણુ કરવી નહિ. જેના મુખમાંથી નીકળતી ભગવત્કથા-
 મૃતરસપરિપૂર્ણ વાણી શરીરિઓને કામધેનુની પેઠે અભિલષિત અખિલ અર્થને
 આપનારી થાય છે ॥૨૮॥ આ લોકમાં જે કેટલાક જન્મથી ગુરૂઓ છે (જેમ
 ક્ષત્રિયાદિકને બ્રાહ્મણો ગુરુ છે. કનિષ્ઠોને જ્યેષ્ઠ હોય તે ગુરૂઓ છે) તથા જે કોઈ
 ગુણથી ગુરૂઓ છે (જેમ સદાચારરહિત બ્રાહ્મણોયકા સદાચારાદિસંપન્ન હોય તે
 ગુરૂઓ છે અથવા સત્ય આર્જવ વિગેરે ગુણથી ગુરૂઓ છે) તે સર્વેનોપણુ આ પ્રબ-
 ન્ધનો પ્રવક્તાજ મુખ્ય શ્રેષ્ઠ ગુરુ છે, કારણ કે-ભગવાનના દિવ્યકથામૃતના પાનથી
 સમુજ્જીવનમાં પરમ હેતુ છે ॥૨૯॥ સંસારચક્રમાં દેવ મનુષ્ય પશુ પક્ષી આદિક
 અનેક કોટિ યોનિઓમાં જન્મીજન્મીને, ગર્ભ જન્મ જરા મરણાદિ દુરવસ્થાએ
 કરીને દુરંત દુઃસહ દુઃખને પામતા જનને તે દુઃખના નિવારણમાં અતિસમર્થ
 એવું શ્રીહરિના સ્વરૂપ, સ્વભાવ, પ્રાદુર્ભાવનું યથાર્થપણું ધ્યાનદિક તત્ત્વથી
 વિજ્ઞાન આપે છે, તેનાયકી બીજો ગુરુ કોણુ પર (શ્રેષ્ઠ) છે? કોઈપણુ નથી. એજ
 એક સર્વાત્તમ સદ્ગુરુ છે ॥૩૦॥ જે કોઈ કથાશ્રવણમાં અધિકારી ન હોય તેની
 આગળ કથા નજ કરવી. તે અનધિકારી કહુંધું-જે ધૂર્ત હોય, દુર્વૃત્ત-દુરાચારી
 હોય અને જે બીજનઓને કથા સાંભળી જીતવાનીજ એક રચિવાળા હોય, આવને
 કુટિલ વૃત્તિવાળા જાણુવા, તેમની આગળ ભગવત્કથા નજ કહેવી ॥૩૧॥ હવે
 ભગવત્કથા વાચનમાં વર્જ્ય દેશ કહુંધું-જે દેશ દુર્જનો-પરાનર્થપરાયણોએ વ્યાપ્ત
 હોય તથા જે તમોગુણપ્રધાન અસચ્છદ્રો અને વ્યાધ્રાદિ દ્વિસક મૃગોએ વ્યાકુળ

॥૩૨॥ સદ્ગમે સક્ષિરાકીર્ણે સુક્ષેત્રે દેવતાલયે । નદીતટે શુષ્કૌ ગેહે કથા
વાચ્યાશનાલયે ॥૩૩॥ યે ત્વત્રૈતદસમ્પૂજ્ય ગન્ધાદ્યૈર્નૃનેન વા । શૃણ્વન્ત્ય-
નાદરેણૈતદરિદ્રાઃ સ્યુર્નરાસ્તુ તે ॥૩૪॥ સોળ્ળીપૈર્ન કથા શ્રવ્યા પૂગતામ્બૂલ-
મક્ષણમ્ । શ્રોતૃભિર્નૈવ કર્તવ્યં ન તમાલાદિસેવનમ્ ॥૩૫॥ તુક્લાસને નોપ-
વેશ્યં નચ વત્કૃસમાસને । પ્રૌઢપાદૈર્નોપવેશ્યં નૈવ વીરાસનેન ચ ॥૩૬॥ વસ્ત્ર-
વેષ્ટિતપાદૈશ્ચ નોપવેશ્યં તથા ક્વચિત્ । ન શયાનૈઃ કથા શ્રવ્યા દૈહિકાપદમ-
ન્તરા ॥૩૭॥ સ્ત્રીણાં મુખાનિ પદ્યન્તો યે શૃણ્વન્તિ કથાં હરેઃ । કામિનસ્તે
તુ પુરુષા ભવન્તિ ગ્રામશૂકરાઃ ॥૩૮॥ કથાયાં વર્તમાનાયામન્યા વાચો

હોય તેવા દેશમાં પવિત્ર ભગવત્કથા કહેવી નહિ. તથા ધૃતસદન-બુઝદુ આદિક
પરદ્રવ્યના આહરણના ઉપાયો આચરવાના સ્થાનભૂત એવા ગૃહમાં બુદ્ધિશાળી
પૌરાણિક પુણ્ય કથા કહે નહિ. પ્રવક્તાએ પ્રવચનને યોગ્ય એવા દેશનો અવશ્ય
વિચાર કરવો ॥૩૨॥ પ્રવચનમાં પ્રકૃષ્ટ પ્રદેશ કહેછે-જેમાં સત્પુરૂષો રહેતા હોય,
જળ તરૂં ધાન્ય આદિકની સમૃદ્ધિ હોય એવા સારા ગામમાં, પુણ્યતીર્થ ભગવન્મં-
દિરાદિકથી સમલંકૃત એવા સારા ક્ષેત્રમાં, વિષ્ણુ વિગેરે દેવોના મંદિરોમાં, નદીના
તટમાં, સત્પુરૂષોએ સમધિષ્ઠિત, વાળનું લીપનું વિગેરેથી સુસંકૃત એવા ઘરમાં અને
ધર્મથી ન્યાં બ્રાહ્મણોને ભોજન અપાય એવી પાકશાળામાં પવિત્ર કથા વાંચવી
॥૩૩॥ જે જનો તેો આ સત્સંગિજીવનને ચંદનાદિ પૂનપદાર્થોવડે પૂન કર્યા વિના
અને પ્રણામપણુ કર્યા વિના અનાદરથી શ્રવણુ કરે તેઓ આજ જન્મમાં દરિદ્ર
ધાય છે ॥૩૪॥ ભગવત્કથા શ્રવણુ સમયમાં શ્રોતાઓએ ઉષ્ણીપ (પાઘડી) મસ્તકે
રાખવી નહિ, સોપારી તાંબૂળ આદિક ચાવનું નહિ, તમાકું આદિકનું સેવનતો
નજ કરવું ॥૩૫॥ શ્રોતાઓએ વક્તાના આસન કરતાં ઉંચા આસનમાં અથવા
વક્તાના આસનને સમાન આસનમાં બેસવું નહિ. તથા પ્રૌઢપાદ (પગ ઉપર
પગ ચઢાવીને) આસને બેસવું નહિ તથા વીરાસન વાળીને બેસવું નહિ તથા
વસ્ત્રથી ઢીંચણુ બાંધીને ક્યારેયપણુ બેસવું નહિ, દૈહિક વિપત્તિ વિના સુતાં
સુતાં કૃપ્ણુકથા સાંભળવી નહિ ॥૩૬-૩૭॥ જે પુરૂષો કામકલુષિત અંતઃકરણવાળા
હોઇને ભગવત્કથા શ્રવણુમાટે સમીપે રહેલી સ્ત્રીઓનાં મુખો જોતા જોતા શ્રીહરિની
કથા સાંભળે છે (ભગવત્કથા શ્રવણુને નિમિત્તભૂત કરીને સ્ત્રીઓના મુખદર્શનમાટે
પ્રવર્તે છે) તે કામી પુરૂષોત્તમ ગ્રામશૂકર (ભુંડ)ની યોગિને પામે છે ॥૩૮॥ જે જનો
કથા ચાલતી હોય તેમાં બીજી વાર્તાઓ (ગ્રામ્યવાર્તા) કરે છે અને જે કોઇ
કથામાં મધ્યે મધ્યે આક્ષેપ કરવારૂપ વાદમાં દુરાગ્રહથી પ્રવર્તે છે તેઓ મરીને

વદન્તિ ચે । તે ગર્દભાઃ પ્રજાયન્તે તથા વાદદુરાગ્રહાઃ ॥૩૯॥ કથાયાં શ્રૂય-
માણાયાં વિદ્મં કુર્વન્તિ ચે શઠાઃ । પિશાચત્વં પ્રપદ્યન્તે તે નૂનં નૃપસત્તમ !
॥૪૦॥ નિન્દન્તિ ચેઽસ્ય વક્તારં કથાં વા પાપનાશિનીમ્ । તે તુ જન્મશતં
મર્ત્યાઃ શુનકાઃ સમ્ભવન્તિ હિ ॥૪૧॥ તસ્માત્સવિનયં રાજન્સાદરં ચ હરેઃ
કથા । શ્રોતવ્યા નિયમેનૈવ યથા વક્તુઃ સુખં તથા ॥૪૨॥ તૈલેન ગાત્રં
સમ્મર્શં સ્નાપનીયોઽસ્ય વાચકઃ । અન્નૈઃ સુમૃદ્ધૈઃ સરસૈર્ભોજનીયસ્થાન્વહમ્
॥૪૩॥ દેયં તસ્મૈ ચ પૂર્વાહ્ને પ્રત્યહં સ્વરશુદ્ધયે । સશર્કરં તુ ગોક્ષીરં ગાલિતં
કથિતં તથા ॥૪૪॥ પૂર્ણં પૂર્ણં પ્રકરણે વ્રતાદેષુ ચ પર્વસુ । વિશિષ્ટપૂજા કર્તવ્યા
દેયા શક્તયા ચ દક્ષિણા ॥૪૫॥ એતત્કથાસમાપ્તૌ તુ કર્તવ્યં પૂજનં મહત્ ।
યથાશક્ત્યસ્થિલૈર્દેયા શ્રોતૃભિર્હેમદક્ષિણા ॥૪૬॥ રૌપ્યં વા તામ્રમુદ્રાં વા વસ્ત્રં
વાસ્રં ચ વાહનમ્ । કાષ્ઠં દરિદ્રોઽપિ મૃદં તસ્મૈ દદ્યાત્સ્વશક્તિતઃ ॥૪૭॥ આરો-

ખર યોનિને પામેછે ॥૩૯॥ હે નૃપસત્તમ ! કથા ચાલતી હોય તેમાં જેઓ વિદ્મં કરેછે,
તે શઠો મરીને નિશ્ચે પિશાચયોનિને પામેછે ॥૪૦॥ જે મનુષ્યો સમસ્ત પાપને
પ્રણાશ કરનારી આ કથા અને એવી કથાના પ્રવક્તા પૌરાણિકની નિદા કરેછે
તેઓતો સો જન્મસુધી નિશ્ચે શ્વાનયોનિને પામેછે ॥૪૧॥ હે રાજન્ ! માટે કથા
કરનારા પુરાણીને જેરીતે સુખ થાય એરીતે (તેની અનુકૂળતા સાચવીને) બ્રહ્મ-
ચર્યાદિ નિયમો પાળવાપૂર્વકજ સાદર સવિનય ભગવાનની કથા સાંભળવી ॥૪૨॥

હવે આ સત્સંગિજીવનના પ્રવક્તા પૌરાણિકની શ્રોતાઓએ સેવા કરવાની કહે
છે-આ પ્રબન્ધના પ્રવક્તાને તૈલથી શરીરને યોળીને સ્નાન કરાવવું તથા અત્યંત મિષ્ટ
સરસ અન્નવડે પ્રતિદિન તૃપ્ત કરવો ॥૪૩॥ કથા કરનાર પૌરાણિકને પ્રતિદિન
પૂર્વાહ્નમાં કંઠસ્વરની વિશુદ્ધિ વાસ્તે વસ્ત્રથી ગાળીને ઉકાળેલું સાકરે સહિત ગાયનું
શુદ્ધ દુધ આપવું ॥૪૪॥ સત્સંગિજીવનનું એકએક પ્રકરણ પરિપૂર્ણ થાય તે દિવસે
વિશિષ્ટ (પ્રતિદિન કરાતી પૂજાથી અધિક) પૂજા પ્રવક્તાની કરવી અને યથાશક્તિ
દક્ષિણા દેવી તથા એકાદશ્યાદિ વ્રતદિવસે અને પૂર્ણિમાદિ પર્વદિવસે અધિક
પૂજા કરવી અને યથાશક્તિ દક્ષિણા દેવી ॥૪૫॥ આ પ્રબન્ધની પરિસમાપ્તિમાંતો
પ્રવચન કરનારા પૌરાણિકની મોટી પૂજા કરવી અને સુવર્ણદક્ષિણા આપવી તથા
સર્વકોઈ શ્રોતાઓએ પુરાણીની પૂજા કરવી અને શક્તિને અનુસારે દક્ષિણા આપવી
॥૪૬॥ રત્નમુદ્રા (રૂપીયો) કે તામ્રમુદ્રા (ઢબ્બુ) વસ્ત્ર કે વાહન કે અન્ન યથાસા-
મર્થ આપે. દરિદ્ર હોય તેપણુ કાષ્ઠ અથવા મૃત્તિકા વક્તાને પ્રીતિથી આપે ॥૪૭॥

પ્ય વાહનં રમ્યં વચ્ચાલકારપૂજિતમ્ । ગીતવાર્ધૈર્નયેયુક્તં શ્રોતારસ્તદ્ધૃતં તતઃ ॥૪૮॥
 હિતિ સામાન્યતઃ પ્રોક્તઃ શ્રવણસ્ય વિધિર્મયા । સત્સંગિજીવનાલ્પસ્ય
 શાસ્ત્રસ્યૈતસ્ય ભૂપતે ! ॥૪૯॥ વિધિનાનેન શૃણુયુર્યે તુ શાસ્ત્રમિદં જનાઃ ।
 સમ્પૂર્ણં સ્વાત્ફલં તેષાં મયા પ્રોક્તં ન સંશયઃ ॥૫૦॥ આદૌ વિધિમિમં શ્રુત્વા
 ત્વેતસ્ય શ્રવણં તતઃ । કર્તવ્યં વિધિનાનેન તતઃ સિદ્ધ્યતિ વાન્ઞિતમ્ ॥૫૧॥
 હિતિ શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યે...શ્રવણવિધિનિરૂપણે દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ॥૨॥

શતાનન્દમુનિરુવાચ—અથ શાસ્ત્રસ્ય ચૈતસ્ય શ્રવણસ્ય વિધિં બ્રુવે । વિશે-
 ષતો ભવાન્ રાજન્ ! શ્રોતુમર્હતિ સાદરમ્ ॥૧॥ રુદન્તિ સર્વપાપાનિ ત્વેતસ્ય
 શ્રવણક્ષણે । અસ્માકં પ્રલયં સઘઃ કથેયં હા ! કરિષ્યતિ ॥૨॥ આર્દ્રં શુષ્કં
 લઘુ સ્થૂલં વાચ્ચાનઃકાયસમ્ભવમ્ । શ્રવણં પ્રદહેત્પાપં પાવકઃ સમિધો યથા
 ॥૩॥ અક્ષિન્વૈ મારતે વર્ષે સૂરિમિર્દેવસંસદિ । અકથાશ્રાવિણાં પુંસાં નિષ્ફલં

તેપછી વચ્ચ અલંકારથી પૂજા કરેલા તે પૌરાણિકને રમણીય વાહનમાં બેસારીને
 ગીત ગવરાવાપૂર્વક વાજતે ગાજતે શ્રોતાઓએ તેને ઘેર પહોચાડવા ॥૪૮॥ હે
 ભૂપતે ! સત્સંગિજીવન નામના આ શાસ્ત્રના શ્રવણને વિધિ મેં યથાવિધિ સામા-
 ન્યપણે કહ્યો ॥૪૯॥ આ કહેલા વિધિને અનુસારે જે જનો આ સત્સંગિજીવન
 શાસ્ત્રને સાંભળે તેમને મેં કહેલું આ ક્ષણ પરિપૂર્ણ થાય એમાં લેશ સંશય નથી
 ॥૫૦॥ માટે પ્રથમ આ શ્રવણવિધિ સુંળીને પછીથી આ સત્સંગિજીવનનું શ્રવણ
 કરવું. યથાવિધિ શ્રવણ કરવાથી સમસ્ત વાંછિત જલદી સિદ્ધ થાયજ ॥૫૧॥
 ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યે...શ્રવણવિધિનિરૂપણે દ્વિતીયોઽ-
 ધ્યાયઃ ॥૨॥

અધ્યાય ૩ જો.

શતાનન્દમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! તમે પરમ ભક્ત પાત્ર છો, માટે આ
 સત્સંગિજીવનના શ્રવણમાં જે વિશેષ વિધિ છે તે કહું છું તેને તમે આદરપૂર્વક
 સાંભળવાને યોગ્ય છો ॥૧॥ બહુ કાળથી આશ્રય જેને મળ્યોછે, માટેજ પ્રવૃદ્ધિ
 પામેલાં એવાં સમસ્ત પાપો આ ગ્રંથના શ્રવણસમયમાં ‘હાય હાય !!’ આ કથા આ-
 પણા તત્કાળ પ્રલય કરી નાંખશે’ એવો યોતાનો ભવિષ્યમાં થનારો વિનાશ વિચારીને
 બહુ રૂદન કરેછે ॥૨॥ જેમ દેદીપ્યમાન અગ્નિ કાષ્ઠ લીલું હોય કે મુકું હોય મોટું હોય કે
 નાનું હોય પણ તે સમસ્તને બાળી દેછે, તેમ આ સત્સંગિજીવનનું શ્રવણ આર્દ્ર શુષ્ક
 નવીન હોય કે પ્રાચીન હોય નાનું હોય કે મોટું હોય પણ કાય વાણી મનથી યએલું

જન્મ કીર્તિતમ્ ॥૪॥ કિં મોહતો રક્ષિતેન સુપુષ્ટેન બલીયસા । અધ્રુવેળ
શરીરેણ ત્વેતચ્છાન્નકથાં વિના ॥૫॥ અસ્થિસ્તમ્ભં સ્નાયુબદ્ધં માંસશોણિતલે-
પિતમ્ । ચર્માવનદ્ધં દુર્ગન્ધં પાત્રં મૂત્રપુરીષયોઃ ॥૬॥ જરાશોકવિપાકાર્તં

સમસ્ત પાપ બાળીજ દેહે ॥૩॥ આ ગ્રંથની કથાના શ્રવણે રહિત (નહિ કરનારા)
જનોનું આ ભરતખંડમાં જે જન્મ છે તે નિષ્કળ છે એમ દેવસભામાં જાહેરપતિઆ-
દિક સૂરિ-જ્ઞાનિઓએ કહ્યું છે. અથવા આ ભરતખંડમાં વર્તતા સૂરિ-બુદ્ધિશાળી
પુરૂષોએ અને દેવસભામાં દેવોએ આ ગ્રંથની કથા નહિ સાંભળનારાઓનું જન્મ
વ્યર્થ છે એવો અર્થ કરવો, અથવા આ ભરતખંડમાં અને દેવસભા-દેવલોકમાં આ
ગ્રંથની કથા શ્રવણે રહિત નરોનું જન્મ વ્યર્થ છે એમ સૂરિ-બુદ્ધિશાળીઓએ કહ્યું છે
॥૪॥ આ સચ્ચાંસની કથા સાંભળ્યા વિના દેહમાં આત્માપણાના મોહને લીધે
અન્નપાનાદિકવડે સારીરીતે સંરક્ષણ કરેલા, મહિષશરીરની માફક પરિપુષ્ટ કરેલા,
બહુ બળવાળા, અંતેતો અવશ્ય વિનાશ પામનારા એવા આ શરીરથી પુરૂષને શો
અર્થ છે? કશું પણ પ્રયોજન નથી ॥૫॥ જેને વિષે 'આ હુંજ છું' એવો પ્રાણિમાત્રને
મોહ થાય છે એવા દેહનું સ્વરૂપ જે કોઈ નિરૂપક પુરૂષ વિમર્શ કરે તો તેજ ક્ષણમાં
તેમાં તેને જીવુપ્તિ (નિદા કે ધિક્કાર) થાય. તેનું હવે હપપાદન કરે છે—અનેક વસ્તુ-
ઓના સમૂહરૂપ આ શરીર તેમાં રહેલાં તેને વસ્તુઓને જે નિરૂપણ કરીએ તો
પ્રત્યેક સર્વપ્રકારે અશુચિ અને હેય—ત્યાજ્ય છે. આ શરીર અસ્થિસ્તંભ—જે શરીરમાં
અતિશય પ્રધાન ગણાતાં અસ્થિ દૃઢતાને લીધે શરીરનાં ધારક હોવાથી સ્તંભને
ઠેકાણે છે તે અત્યંત અપવિત્ર વસ્તુ છે, કારણકે રસ્તામાં પડેલાં અસ્થિને કોઈપણ
પાદથીપણ સ્પર્શ પણ કરે નહિ. સ્નાયુબદ્ધ—જેમ સ્તંભ રજ્જુ (દોર) થી વીંટલો
હોય તેમ અસ્થિ સ્નાયુઓથી વિટાયેલાં છે, સ્તંભને વીંટલી રજ્જુને ઠેકાણે રહેલા
સ્નાયુઓતો અસ્થિની અપેક્ષાએપણ અત્યંત અપવિત્ર છે. માંસશોણિતલેપિત—જેમ
રજ્જુથી વિટાયેલો સ્તંભ મૃત્તિકાથી લીંપેલો હોય તેમ સ્નાયુઓથી વીંટાયેલાં
અસ્થિ માંસ અને રૂધિરથી લીંપેલાં છે, માટે લેપને ઠેકાણે રહેલું માંસ અને રૂધિર
સ્નાયુ કરતાંપણ અત્યંત નિન્દિત અશુચિ છે. ચર્માવનદ્ધ—અત્યંત ચિક્કણા વસ્ત્રથી
ચારે બાજુ ઢાંકેલો મૃદાદિકથી લેપ કરેલો સ્તંભ જેમ હોય તેમ માંસ રૂધિરના
લેપે યુક્ત આ અસ્થિસ્તંભ ચર્મથી ચારે બાજુ ઢાંકેલો છે—આચ્છાદન કરેલો છે.
દુર્ગન્ધ—પ્રત્યેક દુર્ગન્ધી દ્રવ્ય અધિક છે માટે સ્વતઃ દુર્ગન્ધજ છે. એરીતે અશુચિ
અસ્થિ આદિકના સંઘાતરૂપ આ શરીર કેવળ મૂત્ર વિષાના પાત્રરૂપ છે. આવીરીતે
કેવળ મળમય આ શરીરમાં મોહ—'હું ઈશ્વર છું હું ભોગી છું હું સિદ્ધ છું હું બળવાન છું'

રોગાણાં મન્દિરં પરમ્ । દુષ્પૂરં ચ કૃત્વં ચ સદોષં ક્ષણમકુરમ્ ॥૭॥ કૃમિ-
વિદ્મસ્યસંજ્ઞાન્તં શરીરમિતિ વર્ણિતમ્ । તેન સંસાધયેદ્દીમાન્સ્વકાર્યં યઃ સ
પણ્ઠિતઃ ॥૮॥ યત્પ્રાતઃ સંસ્કૃતં ચાન્નં સાયં તન્તુ વિનિશ્ચયિતિ । તદીયરસસમ્પુષ્ટે

ધત્યાદિ થાયછે. આ દેહનો જેમ જેમ પરિપાક થતો જાય તેમ તેમ જરા શોકજ થાયછે માટે આ દેહ જરા શોકના પરિણામથી દુઃખી છે. જન્મને આરંભીને મરણ-
પર્યંત રોગમાત્રનું મુખ્ય મંદિર છે. આ શરીર કદાપિ ન પુરાય એવા પેટરૂપી ખાડાએ
યુક્ત હોવાથી અનુદિન અન્નથી પુષ્કળ પુર્યા કરે તથાપિ પુરાતુંજ નથી માટે
દુષ્પૂર છે તથા ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો કે જે ક્ષણક્ષણે રૂપાદિ વિવિધ વિષયો ન્યાં લ્યાંથી
લાવીલાવીને આપે તથાપિ જેની નૃપ્ણા લેશપણ પ્રશાંત થતી નથી અને વારે વારે
વિશેષ વ્યાકુળ કરનારાં અને રૂપાદિ વિષયોમાંજ જેનો વ્યાસંગ છે એવાં ઇન્દ્રિયોથી
જે વ્યાપૃત છે એવું આ શરીર આ રીતે પણ દુષ્પૂર છે. પ્રતિદિન અન્ન આદિક ભોજ્ય
પદાર્થો આપ્યા કરે તથાપિ જે એક મુદ્દર્ત એકજ દિવસ અન્નાદિ ભોજ્ય પદાર્થ
લાવવામાં વિલંબ થાય તો જીવને પીડવા તૈયાર થાયછે માટે આ શરીર આ રીતે
કૃતઘ્ની છે અને જન્મ જરા મરણાદિ બહુ દોષોથી દૂષિત છે. અને જેમ જેમ
અન્નથી ઉપચય-વૃદ્ધિ પમાડાય તેમ તેમ ક્ષણે ક્ષણે સ્વભાવથીજ અપચય-હાસ
પામેછે માટે ક્ષણભંગુર છે. અંતે પ્રાણવિયોગ થતાં વિશીર્ણુ થયેલું આ શરીર
એવીજ રીતે પડી રહેતાં કૃમિરૂપે પરિણામ પામતાં કૃમિસંજ્ઞાને પામેછે અને
જે નહાર વાઘ વિગેરે ભક્ષણ કરી જાય તો વિટ્ (વિષ્ટા) સંજ્ઞાને પામેછે અને જે
અગ્નિમાં નાંખ્યું હોય તો ભસ્મસંજ્ઞાને પામેછે, માટે આ શરીર આદિભાગમાં તથા
અંતભાગમાં અન્ય નામ રૂપવાળું છે અને મધ્ય ભાગમાં પ્રત્યેક વસ્તુનો વિચાર
કરતાં અસ્થિ આદિક નિર્દિત નામરૂપવાળું થાયછે. અસ્થિ અદિક અનેક અપચિત્ર
પદાર્થોનો સંઘ ભેગો થવાથી શરીર સંજ્ઞાને પામેછે. એરીતે બહુ દોષ દૂષિત કેવળ
મળમય એવા પણ આ શરીરનો એક મોઠામાં મોટો ગુણ છે કે વિવેકથી પ્રવર્તાવ-
નારાને કલ્યાણમાંજ એક ઉપયોગનું જ્ઞાન તથા ભક્તિનું સંપાદન કરવામાં મુખ્ય
ઉપકાર કરનારૂંપણ થાયછે. સંસારસમુદ્રમાં યાત્રા કરનારાને આ શરીર નૌકાતુલ્ય
છે. તેમાં આરોપણ (ખેસારેલા) કરેલા પુત્ર પૌત્ર દારા આદિક વિવિધ દુર્વહ
(ન ઉપડી શકે એવા) બહુ ભારથી અભિભૂત થએલી નૌકા ભવસાગરમાં ફુળી
જાય છે અને જે વિવેક કરીને પુત્ર પૌત્ર દારાદિકને ભાર અંદરથી કાઢી નાંખીને
પ્રજ્ઞાપૂર્વક ચલાવે તો ભવસાગરની પાર પ્રાપ્તિ માટેપણ થાયછે (વિવેકથી ચલા-
વનારાને અર્થ અને અવિવેકથી ચલાવનારાને અનર્થમાટે થાય) માટે જે મતિ-
માન મનુષ્ય આ ક્ષણભંગુર શરીરથી પોતાનું કાર્ય જે કલ્યાણનો ઉપાય તે સિદ્ધ

કાથે કા નામ નિત્યતા ॥૧૧॥ હુદુદા હવ તોયેષુ મશકા હવ જન્તુષુ ।
જાયન્તે મરણાયૈવ કથાશ્રવણવર્જિતાઃ ॥૧૦॥ માસેષૂકેષુ યન્ન સ્યાસ્વસ્થતા
સ્વસ્ય ચેતસઃ । તસ્મિન્ અવ્યમિદં શાસ્ત્રં પાપસંહનિવારકઃ ॥૧૧॥ સપ્તાહે-
નાસ્ય શ્રવણે પ્રારભેદ્વિતીયાતિથેઃ । નવાહેનાપિ શ્રવણેડપ્યેવમેવ સમાચરેત્
॥૧૨॥ પક્ષેણ શ્રવણેડપ્યેવં માસેનાપ્યેવમેવ હિ । ઋતુના શ્રવણે ત્વસ્ય તૃતી-
યાતઃ સમારમેત્ ॥૧૩॥ આઘ્યા ચતુર્થ્યષ્ટમી ચ તથા વર્જ્યા ચતુર્દશી ।
અસ્યારમ્મે શુભાઃ પ્રોક્તાસ્તિથયોડપ્યસ્તિલા નૃપ ! ॥૧૪॥ અશ્વિની રેવતી
હસ્તાઃ પુષ્યો મૃગશુનર્વસૂ । અનુરાધાભિજિત્સ્ફી રોહિણી શ્રવણત્રયમ્ ॥૧૫॥

કરી લે એજ પંડિત કહ્યો છે ॥૬-૮॥ એવીરીતે શરીર નિઃશ્રેયસનાં સાધનો સંપાદન
કરવામાં ઉપાય હોવાથી તેટલામાત્રમાંજ તેનો ઉપયોગ કરવો પણ તેમાં ભોક્તૃતા
બુદ્ધિ કે ભોગોપકરણતા બુદ્ધિ નજ કરવી કિંતુ 'દોષાસ્પદ છે અસ્થિર છે'
ઈત્યાદિ બુદ્ધિજ કરવી. યદ્યપિ જે જનો અભિજ્ઞ નહિ હોવાથી શ્રાંત છે તેમને
શરીરમાં અવિકૃતપણાનો કે રમણીયપણાનો કે સ્થિરપણાનો ભ્રમ થાય પણ
વિચાર કરનારાને તો નજ થાય. જેનાથી આ દેહ વૃદ્ધિ પામે છે તેના સ્વરૂપનો
વિચાર કરી જીવો. શરીરની વૃદ્ધિ કરનારે જે અન્ન પ્રાતઃકાળે રાંધ્યું હોય તે સાચું
સમય સુધી રાખી મુકે તો દુર્ગન્ધ અને વિકાર પામી નય છે. એવી સ્થિતિ છે
તો તેના રસથી સંપુષ્ટ થએલા શરીરમાં અવિકૃતતા શી છે? કાંઈપણ નથી
અનિત્યજ છે ॥૬॥ માટે મનુષ્યનો મોંઘો દેહ મળ્યો છે પણ હરિકથાના
શ્રવણે વર્ણત એવા પુરૂષો જળમાં થતા પરપોટાની પેઠે અને જંતુઓમાં
મત્સરીયાની માફક કેવળ વિનાશ માટેજ નિશ્ચે જન્મ્યા છે. ('જાયસ્વ
ત્રિયસ્વ' 'જન્મે અને મરે' એવા ઈશ્વર સંકલ્પના વિષયભૂત સૃષ્ટિને ગોચર
થાય છે) ॥૧૦॥ માટે કહેલા અષાઠ આદિક માસમાં જ્યારે પોતાના ચિત્તની આ
ગ્રંથના શ્રવણમાં સ્વસ્થતા વર્તે ત્યારે સમરત પાપપુંજને પ્રણાશ કરનારે આ
શાસ્ત્ર શ્રદ્ધાથી સાંભળવું ॥૧૧॥ સપ્તાહથી અથવા નવાહથી અથવા પક્ષથી અથવા
માસથી આ સત્સંગિજીવનનું શ્રવણ કરવું હોય તો શુકલપક્ષની દ્વિતીયા તિથિએ
પ્રારંભ કરવો અને એક ઋતુ (જે માસ)થી આનું શ્રવણ કરવું હોય તો તૃતીયા
તિથિએ સમારંભ કરવો ॥૧૨-૧૩॥ હે નૃપ ! આનો આરંભ કરવામાં પડવો, ચોથ
આઠમ અને ચૌદશ આઠલી તિથિઓ વર્જ્ય છે. બીજી બધી તિથિઓ આરંભમાં
શુભ કહેલી છે. અશ્વિની રેવતી હસ્ત પુષ્ય મૃગશીર્ષ પુનર્વસુ અનુરાધા અભિજિત
સ્વાતી રોહિણી શ્રવણ ધનિષ્ઠા શક્રભીષા આઠલાં નક્ષત્રો શુભ હોવાથી આના

ઋક્ષાણ્યેતાનિ પુણ્યાનિ ગ્રાહ્યાણ્યત્રોદિતાનિ વૈ । તસ્માદસ્ય સમારમ્ભઃ કર્ત-
 વ્યસ્તેષુ ભૂપતે ! ॥૧૬॥ દેશાન્તરાજિજાન્ જ્ઞાતીનાહ્વયેષ્ઠ સુહૃજ્ઞાનાન્ ।
 યેષાં તદ્દ્વવળે શ્રદ્ધા તાંશ્ચારમ્ભદિનાત્પુરા ॥૧૭॥ દેશે દેશે વિરક્તા યે
 વૈષ્ણવા દમ્ભવર્જિતાઃ । પત્રં તેભ્યોઽપિ સંલેખ્યમાગતાંસ્તાંશ્ચ માનયેત્ ॥૧૮॥
 અર્વાક્ પદ્માહતો યત્તાદાસનાદીનિ મેલયેત્ । વિશાલા વસુધા યત્ર કુર્યા-
 ત્તત્ર કથાસ્થલમ્ ॥૧૯॥ કુર્વીત મળ્ડપં તત્ર શુચૌ સ્થાને મનઃપ્રિયમ્ ।
 રમ્ભાસ્તમ્ભૈશ્ચ સદ્ગૃહૈઃ ફલૈઃ પુષ્પૈશ્ચ શોભનમ્ ॥૨૦॥ તત્રોપવેશસ્થાનાનિ
 સ્ત્રીણાં પુંસાં યથોચિતમ્ । વ્યાસાસનં ચ રુચિરં રચયેદ્ધતુરો નરઃ ॥૨૧॥
 શ્રોતૃણામાસનાદુષ્ઠં મૃદુલાસ્તરણાન્વિતમ્ । પાર્શ્વિકાદિસમારક્તં રમણીયં
 વિશેષતઃ ॥૨૨॥ તદાસનાત્પૃથાવુષ્ઠે મૃદુલે ચાસનોત્તમે । સુબન્ધનં સત્ફલકં
 પુસ્તકં સન્નિધારયેત્ ॥૨૩॥ પૂર્વોક્તલક્ષણૈર્યુક્તો ગ્રન્થસ્યાસ્ય તુ વાચકઃ ।

આરંભમાં ગ્રહણ કરવાનાં કહ્યાં છે. માટે હે ભૂપતે ! કહેલી તિથિઓમાંથી હરકોઈ
 તિથિમાં અને નક્ષત્રોમાંથી હરકોઈ નક્ષત્રમાં આને આરંભ કરવો ॥૧૪-૧૬॥
 દેશાંતરમાં જે બન્ધુજનો જ્ઞાતિજનો અને સુહૃદ્જનો હોય તેમને અને આ
 કથાના શ્રવણમાં જેને શ્રદ્ધા હોય તે સર્વને સમારંભ દિવસથી પ્રથમજ (જે
 રીતે આવવાની સુગમતા થાય એરીતે) બોલાવવા ॥૧૭॥ અને દેશદેશમાં જે
 વિરક્ત-ત્યાગિઓ દંભવર્જિત વૈષ્ણવો હોય તેમની ઉપરપણ બોલાવવાના પત્રો
 લખવા અને તેઓ આવે ત્યારે યથાયોગ્ય સન્માન કરવું ॥૧૮॥ કથારંભથી પાંચ
 દિવસ પહેલાંજ આસનાદિ ઉપકરણો પ્રયત્નથી ભેગાં કરી રાખે અને જેમાં બહુ
 જનસમાજ સુખેથી બેસી શકે એવો સમુચિત વિશાળ પૃથ્વી પ્રવેશ હોય તેમાં
 ભગવત્કથા શ્રવણનું સ્થળ તૈયાર કરી રાખે ॥૧૯॥ તેવા વિશુદ્ધ વિશાળ સ્થળમાં
 સર્વના મનને પ્રિય લાગે એવો કેળના થાંભલા પુષ્પો ફળો અને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રોવડે
 અલંકાર કરેલો મંડપ કરે ॥૨૦॥ તે રમણીય મંડપમાં નરનારીઓને બેસવાનાં
 સ્થાનો યથાવિભાગ (પૃથક્ પૃથક્) યથાયોગ્ય ચતુર નર કરે અને વ્યાસાસન
 સુંદર રચે ॥૨૧॥ તે વ્યાસાસન શ્રોતાઓના આસન થકી ઉચું, કોમળ આસ્તરણ
 (ગાદલું ઓછાડ) આદિકે યુક્ત અને પાર્શ્વિકા (પડખે મુકેલાં એડીંજણ વિગેરે)
 એ યુક્ત વિશેષ રમણીય કરે ॥૨૨॥ વ્યાસાસનથી ઉંચા કોમળ ઉત્તમ આસ-
 નમાં (બાજુ આદિક) સારા પાટીયાવાળું રેશમી વસ્ત્રથી સારીરીતે બાંધેલું
 કથાપુસ્તક સ્થાપન કરે ॥૨૩॥ હે ભૂપતે ! પૂર્વોક્ત શુભ લક્ષણોએ યુક્ત પ્રવક્તા

પ્રત્યહં સ્વાહ્નિકં કુર્યાદુપસ્યુત્થાય ભૂપતે ! ॥૨૪॥ તતઃ શ્રોતૃભિરાહૂતઃ સ
 કથામણ્ડપં વ્રજેત્ । પ્રક્ષાલ્ય પાણિપાદાસ્યં કુર્યાદાચમનત્રયમ્ ॥૨૫॥
 ધૌતશ્વેતામ્બરધરઃ સદ્ગુરું હૃદયે સ્મરન્ । વિપ્રાન્સાધૂષ્મસકૃત્ય સત્સાક્ષિજીવનં
 નમેત્ ॥૨૬॥ તતઃ સ્વપૂજ્યગુર્વાદેરાજ્યા વિનયાન્વિતઃ । ઉદચ્છુલ્લઃ પ્રાચ્છુલ્લો
 વા વ્યાસાસનમુપાવિશેત્ ॥૨૭॥ તત્ પૃતસ્યાધિદેવમેતચ્છાસ્ત્રાકૃતિં હરિમ્ ।
 મત્રૈઃ સમર્ચયેદેતૈર્મુલ્યઃ શ્રોતા કૃતાહ્નિકઃ ॥૨૮॥ પ્રથમાદિપદ્ધમાન્તપદ્ધપ્ર-
 કરણાનિ તુ । અત્સદ્ગુરુન્દુષ્ટાન્દુષ્ટરૂપાણ્યજ્ઞાનિ યસ્ય વૈ ॥૨૯॥ પ્રોક્તાનિ
 સન્તિ દિવ્યાનિ શ્રીહરિં કરુણામ્બુધિમ્ । તં ભક્તિધર્મેતનયં હૃદયે ચિન્તયા-
 મ્યહમ્ ॥૩૦॥ નિજાશ્રિતજનાનન્દં મુનિવર્ણિનિષેવિતમ્ । અતિરમ્યનરાકારં
 તારુણ્યે વયસિ સ્થિતમ્ ॥૩૧॥ રૂપાનુરૂપાવયવં નવપદ્મદલેક્ષણમ્ । અર્તાવ
 પૌરાણિક પ્રતિદિન પ્રભાતમાં ઉઠીને સ્નાન સંધ્યાદિ નિત્ય આહ્નિક સમાપ્ત કરી
 શ્રોતાઓના આમંત્રણથી કથામંડપમાં પ્રવેશ કરે. તેપછી હસ્ત પાદ મુખને પ્રક્ષા-
 લન કરી ત્રણ આચમન કરે ॥૨૪-૨૫॥ આ પૌરાણિક ધૌત્યેલાં શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ
 કરીને સદ્ગુરુઓનું હૃદયમાં સ્મરણ કરતો થકો સાધુ તથા વિપ્રોને નમસ્કાર કરી
 સત્સંગિજીવન પ્રબન્ધને પ્રથમ પ્રણામ કરે ॥૨૬॥ તેપછી સભામાં ખેડેલા
 પોતાના પૂજ્ય ગુરુઓની આજ્ઞા ગ્રહણ કરીને વિનયયુક્ત થઈ ઉત્તરાશિમુખે અ-
 થવા પૂર્વાશિમુખે વ્યાસાસનમાં ખેડે ॥૨૭॥ તેપછી મુખ્ય શ્રોતા આહ્નિક કર્મ
 કરીને આ સત્સંગિજીવનના અધિદેવ, સર્વેશ્વરેશ્વર, અક્ષરાધિપતિ, આ શાસ્ત્ર
 આકૃતિ જેમની છે એવા શ્રીહરિનું ધ્યાન ધરીને તેની આ (આગળ કહીશ એવા)
 મંત્રોવડે પૂજા કરે ॥૨૮॥ જે આ શાસ્ત્રરૂપધારી ભગવાનનાં, આ પ્રબન્ધના
 પ્રથમ આદિ જેમાં છે અને પંચમ અંતે જેમાં છે એવાં પાંચ પ્રકરણો અનુક્રમે
 દિવ્ય મુખ હૃદય ઉદર જનુ અને ચરણ આ અંગો છે, એટલે પ્રથમપ્રકરણ શાસ્ત્ર-
 રૂપધારી શ્રીહરિનું મુખ છે, દ્વિતીયપ્રકરણ હૃદય છે, તૃતીયપ્રકરણ ઉદર છે,
 ચતુર્થપ્રકરણ જનુ છે, પંચમપ્રકરણ ચરણ છે. તે આ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્રાકૃતિ
 ક્ષણાનિધિ ભક્તિધર્મેતનય શ્રીહરિનું હું હૃદયમાં ધ્યાન ધરું ॥૨૯-૩૦॥ હવે
 ધર્મેના પુત્રપણે પૃથ્વીઉપર જનસમાજના લોચનગોચર થઈને વિરાજતા દિવ્ય-
 રૂપથી ધ્યાનક્રમ કહે છે-પોતાના ચરણારવિંદના સમાશ્રિતોને અનવધિક આનંદ
 આપનારા દિવ્યરૂપથી વિરાજમાન, ભક્તિધર્મેના તનયપણે અવતરેલા, નિજચર-
 ãણાના સમાશ્રિત સમગ્ર જનોના મનોનેત્રને આનંદ દેનારા, પોતાના ચરણાશ્રિત
 મુનિ-પદમહરો તથા વર્ણિઓએ સદા સમ્યક્ સેવેલા, દિવ્ય સુંદર નરાકાર જેમણે

દર્શનીયં ચ શાન્તં કોમલભાષણમ્ ॥૩૨॥ નૂત્તરક્તારવિન્દામહસ્તાલ્લિતલશો-
ભિતમ્ । ચન્નતુક્તારુણનલચન્દ્રાવલિવિરાજિતમ્ ॥૩૩॥ મિતસ્મિતસ્ફુરતુલ્ય-
દન્તમુક્તાવલિપ્રભમ્ । પ્રલમ્બપીવરભુજં વિશાલહૃદયસ્થલમ્ ॥૩૪॥ પૃથુતુ-
ક્તલલાટં ચ સુકપોલારુણાધરમ્ । દધતં કૈસરે પુષ્પે ભાલે કુક્કુમચન્દ્રકમ્
॥૩૫॥ ઘનદયામં ચ તુલસીમાલિકાં દક્ષિણે કરે । દધતં ચ દ્વિતીયેન દદતં
પાણિનાઽભયમ્ ॥૩૬॥ વિભ્રતં તુલસીકાષ્ઠસૂક્ષ્મમાલાદ્રયં ગલે । શુભ્રં યજ્ઞો-
પવીતં ચ વામસ્કન્ધે સુશોભનમ્ ॥૩૭॥ વાસઃ શુભ્રં મૃદુ પરિદધતં દઢક-
ચ્છકમ્ । વસાનમુત્તરપટં હંસપક્ષસિતં તથા ॥૩૮॥ સૂક્ષ્મં સિતં ચ પટકં
બદ્ધન્તં શીર્ષિણ મધુલમ્ । ઉત્સવે ભક્તસમ્પ્રીત્યૈ દધાનં ભૂરિભૂષણમ્ ॥૩૯॥
નાનાવિધૈઃ પુષ્પહારૈશ્ચન્દનેનાર્ચિતં નિજૈઃ । લમ્બદ્ગ્નિઃ શેખરૈ રમ્યં મન્દસ્મિ-

સ્વીકાર્યો છે, નિરંતર યુવા વયમાં વર્તતા, (સદા સોળ વર્ષની વયે સંપન્ન) રૂપને
અનુરૂપ દિવ્ય અવયવો જેમના છે, તત્કાળ પ્રકુક્ષિત થએલા કમળદળને સદૃશ
દષ્ટિ જેમની છે, દર્શનીય શાંત દિવ્ય આકૃતિ જેમની છે, મંદહાસપૂર્વક મધુર
મૃદુલ ભાષણ જેમનું છે, નવીન રક્ત કમળને તુલ્ય હસ્તતળ અને ચરણતળથી
શોભાયમાન, કાંતિથી ચળકતા કિચિત્ ઉન્નત રક્ત એવા નખરૂપી ચંદ્રની પંક્તિથી
વિરાજમાન, મંદહાસથી સ્ફુરણાયમાન (ચળકતા) સરખી બંધાએલી દંતમુક્તા-
વળીની પ્રભાએ યુક્ત, (મંદહાસને લીધે દંતપક્તિની પ્રભા પ્રસરે છે) જનુપર્યંત
લાંબા નડા ભુજયુગલ જેમના છે, વિશાળ વક્ત્રસ્થળ જેમનું છે, ઉન્નત વિશાળ લલિત
લલાટ જેમનું છે, શ્રેષ્ઠ કપોળ અને રક્ત અધરોષ્ટ જેમના છે, ભાલમાં કેસરથી
ફરેલા બદ્ધવંદુના મધ્યમાં કુંકુમચંદ્રકને ધારી રહેલા, નવીન નીલ મેઘને સમાન
સ્થામ શરીરવર્ણવાળા, જમણા કરમાં તુલસીમાળાને ધારી રહેલા અને ડાબા
કરથી અભયદાન આપતા, તુલસીકાષ્ઠની સૂક્ષ્મ ખેવડી માળા (કંઠી) ને ગળામાં
ધારી રહેલા, ડાબા ખભાઉપર શ્વેત મુરોભિત યજ્ઞોપવીતને ધારી રહેલા, શ્વેત
સૂક્ષ્મ મૃદુળ વસ્ત્રને દઢ કચ્છથી પહેરી રહેલા, હંસની પાંખો જેવું ધોળું મૃદુળ
ઉત્તરીય (ઓઢવાનું) વસ્ત્રને ધારી રહેલા, અતિમૃદુળ અતિસુંદર શ્વેત પટકો મ-
સ્તકે ધારી રહેલા, ભક્તોની પ્રાર્થનાથી તેમના મનની પ્રસન્નતા માટે ઉત્સવાદિ
દિવસોમાં દિવ્ય વિવિધ વિભૂષણ ધારણ કરનારા, નિજજનોએ નાનાવિધ પુષ્પ-
હારો અને ચંદનથી પૂલ કરેલા, લાંબા લટકતા તોરાઓથી સમલંકૃત, મંદહાસે સહિત
મનોહર મુખારવિંદ જેમનું છે, તારામંડળના મધ્યમાં રહેલા ચંદ્રમાની પેઠે ભક્ત-

તમનોહરમ્ ॥૪૦॥ તારામણ્ડલમધ્યસ્થં પૂર્ણચન્દ્રમિવોદિતમ્ । ભક્તમણ્ડલ-
મધ્યસ્થં સર્વલોકનમસ્કૃતમ્ ॥૪૧॥ હૃદયાને હરન્તં ચ નિજાનાં કરચેષ્ટયા ।
કરુણામૃતયા દૃષ્ટ્યા વીક્ષમાણં ચ ચિન્તયે ॥૪૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवना-
कृतये श्रीहरिकृष्णपरमात्मने नमो ध्यायामि । आवाहनम्—कलिकल्मष-
नाशाय प्रादुर्भूतं कृपाभरात् । सत्सङ्गिजीवनाकारं हरिमावाहयाम्यहम्
॥४३॥ आसनम्—हरे ! सिंहासनमिदं स्वर्णरत्नविनिर्मितम् । तव प्रीतिकरं
दत्तं गृहाण कृपया प्रभो ! ॥४४॥ पाद्यम्—अनन्यभावाश्रयिणां संसारार्ण-
वतारक ! । पाद्यं गृहाण देवेश ! श्रीहरे ! कृपया मयि ॥४५॥ अर्घ्यम्—नानाव-
तारचरितैः साधुसङ्कष्टनाशन ! । श्रीहरे ! त्वं गृहाणाध्वं गन्धाद्यष्टाङ्गसंयुतम्
॥४६॥ आचमनीयम्—भीदुर्गपूजनानन्द ! नृपासुरमदापह ! । स्वभक्तकुसु-

જનોના મંડળમધ્યમાં વિરાજમાન, સર્વ લોકોએ નમસ્કાર કરેલા, દિવ્ય હસ્તચેષ્ટા (હટકાં) વડે નિજજનોના મનને પોતાવિષે આકર્ષણ કરનારા, કરુણામૃતપરિપૂર્ણ દૃષ્ટિથી નિજજનોને જોયા કરતા, એવા ભગવાન શ્રીહરિનું હું ચિંતન કરું છું. ‘ચિન્તયેત્’ એવો પાઠ હોય તો ચિંતનપ્રકારના અનુવાદમાં જ વિધિનું પર્યવસાન સમગ્રનું ॥૩૧-૪૨॥ પૂર્વોક્ત પ્રકારે ઉચ્ચારણ કરીને ‘ધ્યાયામિ’ આ પદપર્યંત ઉચ્ચારણ કરે. અથવા હૃતિ—આ પ્રકારે ધ્યાયામિ—ધ્યાન કરું છું એમ આગળ પરમાત્માની સાથે સંબંધ લેવો. એટલે હું પરમાત્માનું ધ્યાન કરું છું. ‘શ્રીસત્સંગિજીવનાકૃતયે શ્રીહરિકૃષ્ણપરમાત્મને નમઃ’ આ પ્રકારનો સંક્ષિપ્ત પ્રધાન ધ્યાનમંત્ર જાણવો. આવાહન—આ પૃથ્વીમાં અપાર કૃપાથી કળિકલ્મષના વિનાશમાટે પ્રકટ થયેલા એવા સત્સંગિજીવનાકાર શ્રીહરિને હું આવાહન કરું છું. આ મંત્રથી આવાહન કરે ॥૪૩॥ આસન—હે હરે ! સુવર્ણનિર્મિત, રત્નજીવિત, આપને પ્રીતિ કરનાર આ સિંહાસન મેં અર્પણ કરેલું હે પ્રભો ! કૃપા કરી સ્વીકાર કરો. આ મંત્રથી આસન અર્પણ કરે ॥૪૪॥ પાદ્ય—હે દેવેશ હરે ! અનન્યભાવથી આપને ભજતા જનોને સંસારસાગરના પાર ઉતારનારા આપજ છો. આવા આપ આ પાદ્યને મારી ઉપર કૃપા કરી અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી પાદ્ય અર્પણ કરે ॥૪૫॥ અર્ઘ્ય—ન્યારે ન્યારે ધર્મની આતિથાયછે ત્યારે ત્યારે તેના રક્ષણ માટે પૃથ્વીઉપર પ્રકટ થઈને કરેલાં દિવ્ય અવતારચરિત્રોના પઠન સ્મરણથી સર્વ સાધુઓના સર્વ સંકટને નાશ કરો છો એવા હે શ્રીહરે ! તમે આજ મેં અર્પેલું ચંદનાદિ અષ્ટઅંગ દ્રવ્યે યુક્ત આ

દેન્દો ! ત્વં ગૃહાણાચમનીયકમ્ ॥૪૭॥ જ્ઞાનમ્—અચ્છોદોન્મત્તગજ્ઞાવાર્જલ-
ક્રીઢારતે ! હરે ! । તપ્પાનીયપ્રશંસાકૃત્સ્નાનીયં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥૪૮॥ વસ્ત્રમ્—
પીતામ્બરમિદં કૃષ્ણ ! નવીનં સ્વર્ણવર્ણકમ્ । તવૈવ પરિધાનાહં ગૃહ્યતાં
પ્રતિગૃહ્યતામ્ ! ॥૪૯॥ યજ્ઞોપવીતમ્—સાવિત્રીગ્રન્થિસંયુક્તં સ્વર્ણતન્તુવિનિમિ-
તમ્ । ગૃહ્યતાં દેવદેવેશ ! બ્રહ્મસૂત્રમિદં શુભમ્ ॥૫૦॥ આભૂષણાનિ—આભૂ-
ષણાનિ દિવ્યાનિ કુણ્ડલાદીનિ સપ્તતે ! । ગૃહાણ કૃપયા કૃષ્ણ ! દત્તાનીમાનિ
મક્ષિતઃ ॥૫૧॥ ચન્દનમ્—ઘનસારરસોપેતં કુઙ્કુમેન સુશોભિતમ્ । ગૃહાણ
ચન્દનં દિવ્યં મક્ષિધર્માત્મજ ! પ્રભો ! ॥૫૨॥ પુષ્પાણિ—નાનાસુગન્ધિપુષ્પાણાં
હારાપીઢૌ તથૈવ ચ । તુલસીવનમાલાં ચ શ્રીકૃષ્ણ ! સ્ત્રીકુરુ પ્રભો ! ॥૫૩॥
સુગન્ધતૈલમ્—સુગન્ધિદ્રવ્યવાસાઘ્યં વિષ્ણુતૈલં મનોહરમ્ । વાન્ઞિતં સર્વ-

અર્ધ્ય અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી અર્ધ્ય અર્પણ કરે ॥૪૬॥ આચમનીય-
શ્રીમદ્દુર્ગપૂરમાં વર્તતા જનોને આનંદ આપનારા, અસુર રાજાઓના મદને
હરનારા અને નિજલક્ષ્મીને પોયણને ચંદ્રમાજ જેમ એમ સન્નિધિમાત્રથી
આહ્વાદ આપનારા હો, એવા હે હરે ! મેં અર્પેલા આ આચમનીયને અંગીકાર
કરો. આ મંત્રથી આચમન અર્પણ કરે ॥૪૭॥ જ્ઞાન—અતિસ્વચ્છ જળ જેમાં છે
એવી ઉન્મત્તગંગામાં પોતાના ચરણાશ્રિત પદમહુસોની સાથે જળક્રીડા કરવામાં
તમે અતિશય ઉત્સાહવાળા હો અને તેના પાનીયની પ્રશંસાપણુ આપ કરોહો
એવા આપને શુદ્ધ બુદ્ધિથી સમર્પણ કરેલું આ જ્ઞાનીય ગ્રહણ કરો. આ મંત્રથી
જ્ઞાનીય (જ્ઞાનજળ) સમર્પણ કરે ॥૪૮॥ વસ્ત્ર—હે ધર્મનંદન હરિકૃષ્ણ ! આપનેજ
પહેરવા લાયક, નવીન, સુવર્ણના વર્ણુ જેવું (પીળું) આ પીતામ્બર મેં અર્પણ કરેલું
અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી વસ્ત્ર અર્પણ કરે ॥૪૯॥ યજ્ઞોપવીત—હે દેવદેવ !
બ્રહ્માદિદેવાના પણુ ઈશ તમે દેવ હો એવા તમે સાવિત્રીએ અધિષ્ઠિત એવી
ગ્રન્થિએ યુક્ત, સુવર્ણના તંતુથી નિર્માણ કરેલું આ શુભ બ્રહ્મસૂત્ર મેં અર્પણ કરેલું
ગ્રહણ કરો. આ મંત્રથી ઉપવીત અર્પણ કરે ॥૫૦॥ આભૂષણો—હે સપ્તતે
શ્રીકૃષ્ણ ! કટક મુકુટ દુંડળ આદિક આભૂષણો મેં લક્ષ્મીથી અર્પણ કરેલાં કૃપા કરી
અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી આભૂષણ અર્પણ કરે ॥૫૧॥ ચન્દન—હે લક્ષ્મીધર્મા-
ત્મજ—લક્ષ્મીધર્મના પુત્રપણે પ્રકટેલા પુરુષોત્તમ પ્રભો ! કર્પુરરસથી સંમિશ્રિત, કુંકુમથી
સુશોભિત આ અર્પણ કરેલું દિવ્ય ચંદન પ્રતિગ્રહ કરો. આ મંત્રથી ચંદન અર્પણ
કરે ॥૫૨॥ પુષ્પો—હે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભો ! નાનાપ્રકારનાં સુગન્ધિમાન પુષ્પોના હાર
તોરા અને તુલસીમય વનમાળા અર્પણ કરેલી અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી પુષ્પો

લોકાનાં ભગવન્પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥૫૪॥ ધૂપઃ—બાલક્રીડાવિનોદેન કાલિદ-
ત્તાસુરાન્તકૃત્ । દૃષ્ટ્યા કૃત્યાગણદ્રાવ ! ધૂપઃ સ્વીક્રિયતાં ત્વયા ॥૫૫॥
દીપઃ—સ્વયંપ્રકાશમાનેશ ! નૈકભાસ્કરભાસ્વર ! । ગૃહાણ કૃપયા દીપમ-
ન્ધકારનિવારકમ્ ॥૫૬॥ નૈવેદ્યમ્—નાનાપકાન્નનૈવેદ્યં રસૈઃ ષડ્ભિર્મનોહરમ્ ।
વિશ્વંભર ! ગૃહાણેદં પ્રીત્યા મે વરદો ભવ ॥૫૭॥ મધ્યેપાનીયમ્—પવિત્રં નિર્મલં
તોયમુશીરૈલાદિવાસિતમ્ । જીવનં સર્વજીવાનાં પાનાર્થં ગૃહ્યતાં હરે !
॥૫૮॥ પુનરાચમનીયમ્—નિર્મલં ગાઙ્ગમુદકં સુપવિત્રં સુવાસિતમ્ । પુનરા-

અર્પણ કરે ॥૫૩॥ સુગન્ધિતૈલ—હે ભગવન્ ! સુગન્ધિ નાનાવિધ પદાર્થોના વાસ
(ગંધ)થી અધિવાસિત મનોહર આ વિષ્ણુતૈલ જે સર્વ લોકોએ અતિશય સ્પૃહા
કરેલું છે તે મેં પ્રીતિથી અર્પણ કરેલું પ્રતિગ્રહ કરો. આ મંત્રથી તૈલ અર્પણ કરે ॥૫૪॥
ધૂપ—જનસમાજને ભારે ભય કરનારો જે કાલીદત્ત નામનો અસુરરાજ હતો, તેનો
બાળલીલાતત્પર તમોએ વિનોદવ્યાપારમાત્રથીજ વિનાશ કરી નાંખ્યો. અને બાળ
વયમાંજ કૃત્યાગણ દૃષ્ટિમાત્રથી દૂર કરી દીધો. આવા આપ આ ધૂપ ગ્રહણ કરો.
આ મંત્રથી ધૂપ અર્પણ કરે ॥૫૫॥ દીપ—હે સ્વયંપ્રકાશ ! (અન્યને આધીન
પ્રકાશ નહિ) હે માનેશ ! (ચકુરાદિ માન-પ્રમાણના ઈશ) ચકુરાદિકનું
જે પ્રમિતિ (જ્ઞાન)માં કરણપણું છે તે તમારે આધીન છે, તેમાં શ્રુતિ છે
'યચ્છ્રુપા ન પश्यति येन चक्षूषि पश्यति, यच्छ्रोत्रेण न शृणोति येन श्रोत्र-
मिदं श्रुतम्' ઇત્યાદિ. યદ્વા—હે સ્વયંપ્રકાશમાન ! હે ઈશ ! એવો પદવિભાગ
કરવો. બીજા સર્વે પરાધીન પ્રકાશવાળા છે. તમો તો સ્વાયત્ત પ્રકાશવાળા સર્વેશ્વર
છો. હે નૈકભાસ્કરભાસ્વર !—તમારી દિવ્ય તનુની પ્રભાનો અનેક ભાસ્કર (સૂર્ય)ને
સમાન ભાસ્વર-પ્રકાશમાન છે, આવા આપ આ અન્ધકારને નિવારણ કરનારા
દીપને દયા કરી ગ્રહણ કરો. આ મંત્રથી દીપ અર્પણ કરે ॥૫૬॥ નૈવેદ્ય—હે વિશ્વ-
ભર !—તમો વિશ્વના ભર્તા છો અથાપિ પ્રીતિથી પદ્મરસે સંહિત મનોહર વિવિધ
પકવાન્નમય નૈવેદ્ય નિવેદન કરું છું તેને પ્રીતિથી સ્વીકાર કરી મને વરદાન આપનારા
યાવ. આ મંત્રથી નૈવેદ્ય અર્પણ કરે ॥૫૭॥ મધ્યેપાનીય—હે હરે ! એલચી
વીરાણુના વાળા વિગેરે સુગન્ધિ શીતળ પદાર્થોથી અધિવાસિત, સર્વ જીવોના જીવ-
નભૂત પાનન, નિર્ભજ એવું પાનીય પાનમાટે પ્રતિગ્રહ કરો. આ મંત્રથી પાનીય
અર્પણ કરે ॥૫૮॥ પુનરાચમનીય—હે ભક્તિનંદન ! અત્યંત પવિત્ર, અતિનિર્ભજ,
સુવાસિત, આ ગંગાજળ પુનરાચમનીય માટે પ્રતિગ્રહ કરો. આ મંત્રથી પુનરાચ-

ચમનીયં ચ ગૃહ્યતાં ભક્તિનન્દન ! ॥૫૯॥ તામ્બૂલમ્—તામ્બૂલં પૂગસંયુક્તં
લવઙ્ગૈલાલિમિશ્રિતમ્ । જાતીફલાદિસંયુક્તં શ્રીકૃષ્ણ ! પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥૬૦॥
ફલમ્—દિવ્યં ફલાનાં સર્વેષાં સર્વદેવપ્રિયક્રૂરમ્ । નાલિકેરીફલમિદં ગૃહ્યતાં
ધર્મધૂર્ધર ! ॥૬૧॥ દક્ષિણા—યથાશક્તિ મયા દત્તાઃ સ્વર્ણરૂપ્યાદિમુ-
દ્રિકાઃ । વૃત્તાલયપુરાવાસ ! દક્ષિણા ગૃહ્યતાં ત્વયા ॥૬૨॥ નીરાજનમ્—
નીરાજયામિ દેવેશ ! નમસ્તે ! જ્યોતિષાં પતે ! । આરાત્રિકં મયા દત્તં ગૃહાણ
મુનિવલ્લભ ! ॥૬૩॥ પ્રદક્ષિણાં—નમસ્તે દેવદેવેશ ! વરાભયકર ! પ્રભો ! ।
ત્વપ્રદક્ષિણયા કૃષ્ણ ! સર્વદેવપ્રદક્ષિણા ॥૬૪॥ નમસ્કારઃ—ઉદ્ધારણાય
સર્વેષાં પ્રાદુર્ભૂતં ધરાતલે । સત્સંજ્ઞિજીવનાકારં ત્વાં હરિં પ્રણમામ્યહમ્
॥૬૫॥ પ્રાર્થના—નિજકર્મવિપાકેન ભવાબ્ધૌ પતિતોઽસ્મ્યહમ્ । તં મામુદ્ધર

મનીય સમર્પણ કરે ॥૫૯॥ તાંબૂળ—હે શ્રીકૃષ્ણ ! લવીંગ એલચી નયકૃષ્ણ આદિ-
કથી મિશ્રિત, સોપારીએ સહિત એવું આ તાંબૂળ અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી
તાંબૂળ અર્પણ કરે ॥૬૦॥ ફળ—હે ધર્મધૂર્ધર ! સફલ ફળોમાં શ્રેષ્ઠ, સર્વ દેવોને
પ્રિય એવું આ નાલીકેર ફળ મેં અર્પણ કરેલું અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી ફળ અર્-
પણ કરે ॥૬૧॥ દક્ષિણા—વૃન્નાલયમાં નિરંતર નિવાસ જેનો છે એવા હે ભગવન !
મેં યથાશક્તિ દક્ષિણાપણે સમર્પણ કરેલી આ રૂપ્યમુદ્રાઓ તથા સુવર્ણમુદ્રાઓ
સ્વીકાર કરો. આ મંત્રથી દક્ષિણા અર્પણ કરે ॥૬૨॥ નીરાજન—હે જ્યોતિષાં
પતે ! તમે જ્યોતિષના જ્યોતિષ છો, 'તમેવ ભાન્તમનુભાતિ સર્વં તસ્ય
ભાસા સર્વમિદં વિભાતિ' એવી શ્રુતિ છે. જગતના ઉપકાર અર્થે મનુષ્યાકાર
અંગીકાર કરનારા, મુનિજનોના મનને નિરતિશય પ્રિય એવા આપની આરતી
ઉતાડ્યું. તમેને નમસ્કાર છે. આ મેં અર્પણ કરેલી આરતી અંગીકાર કરો.
આ મંત્રથી નીરાજન અર્પણ કરે ॥૬૩॥ પ્રદક્ષિણા—હે વરાભયકર ! પ્રભો !
—એક કરથી વરદાનમુદ્રા અને બીજા કરથી અલયમુદ્રાને ધારણ કરીને સમસ્ત
આશ્રિતોને રંજન કરનારા અને આશ્રિતોને અખિલ અર્થો આપવામાં સમર્થ
છો. એવા આપને નમસ્કાર છે. સર્વ ઈશ્વરોના ઈશ્વર, સર્વ દેવોના દેવ, સર્વાત્મા
એવા આપની પ્રદક્ષિણા કરવાથી સર્વ દેવોની પ્રદક્ષિણા કરી થાય છે. આ મંત્રથી
પ્રદક્ષિણા અર્પણ કરે ॥૬૪॥ નમસ્કાર—સંસારસાગરમાં સંમગ્ન થએલા સમસ્ત
ચેતનોના સમુદ્ધાર માટે પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુર્ભાવ પામેલા, સત્સંજ્ઞિજીવનાકાર તમે
શ્રીહરિને હું પ્રણામ કર્યું. આ મંત્રથી નમસ્કાર કરે ॥૬૫॥ પ્રાર્થના—પોતાના

દેવેશ ! કૃપયા ! કરુણાનિધે ! ॥૬૬॥ સત્સંજ્ઞિજીવનાત્મ્યસ્ત્વં પ્રત્યક્ષઃ પુરુષો-
ત્તમઃ । મયિ ત્વચ્છરણાયાતે કૃપાં કુરુ જગત્પતે ! ॥૬૭॥ સમ્પૂજ્ય શ્રીહરિં
ત્વિત્થં સત્સંજ્ઞિજીવનાત્મકમ્ । વક્તારં પૂજયેન્નત્તયા ગન્ધપુષ્પસ્ત્રગાદિભિઃ
॥૬૮॥ નવીનવસ્ત્રાભરણૈર્દત્ત્વા સમ્પૂજ્ય દક્ષિણામ્ । તતઃ પૂર્વોક્તમન્ત્રેણ નત્વા
તં પ્રાર્થયેત્પુમાન્ ॥૬૯॥ સુવ્રતાકાર ! બોધજ્ઞ ! સર્વેશાસ્ત્રવિશારદ ! । एत-
ત્કથાપ્રકાશેન મદજ્ઞાનં વિનાશય ॥૭૦॥ સમ્પ્રાર્થ્ય તદ્વાચકમિત્થમન્યાન્
શ્રોતંશ્ચ વિપ્રાન્સ યથાર્હમર્ચેન્ । શ્રોતા સ્વકીયૈર્નિયમૈરુપેતઃ શૃણોતુ ભૂપાલક !
શાસ્ત્રમેતન્ ॥૭૧॥ इति श्रीसत्संज्ञिजीवनमाहात्म्ये शतानन्दहेमन्तसिंहसंवादे
तच्छ्रवणविशेषविध्युक्तौ तत्पूजाविधिनिरूपणनामा तृतीयोऽध्यायः ॥૩॥

શતાનન્દમુનિસ્વાચ—શ્રોત્રાથ પૂજિતો વક્તા કુર્યાન્મક્કલમાદિતઃ । મુદા

અનાદિ કાળસંચિત કર્મસંચયને લીધે ભવસાગરમાં પડેલા એવા મને કૃપા કરી
તેમાંથી ઉદ્ધાર કરો. તમે કશ્ણાવિધિ દેવદેવ છો. પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ આપજ
સત્સંગિજીવન નામના શાસ્ત્રપત્રી પણ સદાય પ્રત્યક્ષગોચર છો. હે જગત્પતે !
આપના શરણને પામેલા મારી ઉપર કૃપા કરો. આ મંત્રથી પ્રાર્થના કરે ॥૬૬-૬૭॥
આ પ્રકારે સત્સંગિજીવનરૂપે રહેલા ભગવાન્ શ્રીહરિની પ્રથમ પૂજા કરીને, પછી
પ્રવક્તા પૌરાણિકની ચંદન પુષ્પહારાદિવડે પ્રીતિથી પૂજા કરે ॥૬૮॥ તેપછી
નવીન વસ્ત્ર વિભૂષણથી પૂજા કરી દક્ષિણા આપી, પૂર્વોક્ત મંત્રથી તેમને પ્રણામ
કરી પ્રાર્થના કરે ॥૬૯॥ પ્રાર્થનાનો પ્રકાર કહે છે—હે સુવ્રતાકાર ! જે પ્રથમ પ્રવક્તા,
સાક્ષાત્ શતાનન્દમુનિના હાર્દને જાણનારા સુવ્રતઋષિ છે એજ તમે છો. હે
બોધજ્ઞ !—જે જાણવા જેવા અર્થો છે તે સર્વને જાણનારા છો અને સર્વ શાસ્ત્રનો
સાર જાણનારા છો. આ સત્સંગિજીવન કથાના પ્રકાશથી મારા અજ્ઞાન અંધકારને
વિનાશ કરો ॥૭૦॥ હે ભૂપાળક ! આ પ્રકારે તે પૌરાણિક પ્રવક્તાની પૂજા કરી
પ્રાર્થના કરી, બીજા શ્રોતા વિપ્રોની યથાયોગ્ય પૂજા કરે. તેપછી શ્રોતા પુરૂષ
શ્રવણના અંગભૂત જે બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમો કલા છે તેણે યુક્ત થઈને આ સમ્પ્રદાયનું
શ્રદ્ધાથી શ્રવણ કરે ॥૭૧॥ इति श्रीसत्संज्ञिजीवनमाहात्म्ये...तच्छ्रव-
णविशेषविध्युक्तौ तत्पूजाविधिनिर्ूपणनामा तृतीयोऽध्यायः ॥૩॥
અધ્યાય ૪ થો.

શતાનન્દઋષિ કહે છે—હે નૃપ ! તે પછી શ્રોતાએ પૂજા કરેલો પ્રવક્તા
પૌરાણિક પ્રથમ મંગલાચરણ કરતાં ‘સદાનન્દામ્બોધિઃ’ ઇત્યાદિ ત્રણ શ્લોકો

વદે'સ્સદાનન્દે'ત્યાદિશ્લોકત્રયં નૃપ ! ॥૧॥ સ્વામિનારાયણો નીલકण્ઠો નારા-
યણો હરિઃ । હરિકૃષ્ણશ્ચ સહજાનન્દઃ કૃષ્ણોઽસ્તુ મે હૃદિ ॥૨॥ તતો 'વૈરા-
ગ્યવેગે'તિ શ્લોકદ્વયમુદીરયેત્ । સ વક્તા પુસ્તકં નત્વા તતઃ પથે ત્વિમે
પઠેત્ ॥૩॥ શ્રૂયતાં દેવદેવેશ ! સ્વામિનારાયણ ! પ્રભો ! । ત્વદીયેનાવધાનેન
કથયિષ્યે શુભાઃ કથાઃ ॥૪॥ નત્વા શ્રીસહજાનન્દસ્વામિનં મક્ષિધર્મજમ્ ।
તદ્વાર્ણીં ચ શતાનન્દં તતો જયમુદીરયેત્ ॥૫॥ હૃતિ પથે પઠિત્વૈવ વાચયેત્સ

(પ્રથમ પ્રકરણના પ્રથમ અધ્યાયમાં રહેલા) ભગવાનના દિવ્ય ગુણોના સ્મરણથી
થએલા પ્રહર્ષપૂર્વક ખોલે ॥૧॥ તેપછી દિવ્ય અનંત કલ્યાણ ગુણભૂષક એવા સ્વા-
મિનારાયણ નીલકંઠ નારાયણ હરિ હરિકૃષ્ણ સહજાનન્દ અને કૃષ્ણ ઇત્યાદિ નામ-
ભેદોવડે તે ભગવાનનું અનુસ્મરણ કરીને તેમના હૃદયતળમાં સાન્નિધ્યની પ્રાર્થના
'સ્વામિનારાયણો નીલકણ્ઠો નારાયણો હરિઃ । હરિકૃષ્ણશ્ચ સહજાનન્દઃ કૃષ્ણો-
ઽસ્તુ મે હૃદિ' આ પ્રકારે કરે ॥૨॥ તેપછી વક્તા 'વૈરાગ્યવેગ' ઇત્યાદિ બે શ્લોકો
(પ્રથમ પ્રકરણના દ્વિતીય અધ્યાયમાં રહેલા) ખોલીને, પુસ્તકને પ્રણામ કરીને
તેપછી આગળ કહીશ એવા બે પથ (શ્લોક) નો પાઠ કરે ॥૩॥ હે દેવદેવેશ ! દેવ-
ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોના દેવ-ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયભૂત ! એટલે ભગવાનજ ચક્ષુના ચક્ષુ
શ્રોત્રના શ્રોત્ર મનના મન વાકના વાક છે, કેમકે જ્યોતિના જ્યોતિ એવા આ-
પના બળથીજ ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો રૂપાદિ વિષયોને ઘોતેછે-પ્રકાશ કરેછે, તે ઇન્દ્રિ-
યોના તમે ઈશ છો. ચક્ષુમાં અંતરાત્માપણે રહીને ચક્ષુને નિયમમાં કરોછો, 'શ્રોત્રસ્ય
શ્રોત્રં મનસો મનો યદ્વાચો હ વાચં સઠ પ્રાણસ્ય પ્રાણશ્ચક્ષુઃ ચક્ષુઃ' 'યશ્ચક્ષુષિ
તિષ્ઠન્...ચક્ષુષોઽન્તરો યમયતિ' ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ છે. આવા આપે આપેલા
ઇન્દ્રિયોના અવધાનથી કથા કહીશ. અસાવધાન ઇન્દ્રિયથી કથાપ્રવચન કરી શકાય
નહિ તો સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં પ્રકાશશક્તિનો પ્રવેશ કરાવનારા, તેના નિયામક એવા
આપનાજ પ્રસાદથી મારી ઇન્દ્રિયોનું અવધાન થાય. કહીશ એવી કથાપણ શુભ-
મંગળકારી છે, કેમકે આ કથા ત્વદીય-આપનીજ છે ('ત્વદીયાઃ' એવો લિંગવિલ-
ક્તિના વિપરિણામથી અન્વય કરી અર્થ કરવો) આપ સર્વના સ્વામી નારાયણ પ્રમુ-
સર્વત્ર સમર્થ થાઓછો, માટે સત્યસંકલ્પ છો. એવા આપની શુભકથા દેવદેવ એવા
આપેજ આપેલા અવધાનથી કહીશ તેને તમે સાંભળો ॥૪॥ 'શ્રીસહજાનન્દસ્વામી'
એવી અનન્યસાધારણ યોગરૂઢ (સાર્થક) સંજ્ઞાથી સુપ્રસિદ્ધ, ભક્તિધર્મેના નંદનપણે
પ્રકટ થએલા ભગવાન શ્રીહરિને પ્રણામ કરી તથા તેમની દિવ્ય ઉપદેશરૂપ વાણીને
પ્રણામ કરી તથા તેમના દિવ્ય ચરિત્રોના પ્રવક્તા શતાનન્દમુનિને પ્રણામ કરીને
(અથવા શતાનન્દમુનિ અને તેમની સત્સંગિજીવનરૂપ વાણીને પ્રણામ કરીને) પછી

કથાં બુધઃ । સાધૂન્વિપ્રાન્વિલોક્યૈવ કુર્યાદર્થ ન યોષિતઃ ॥૬॥ સમાસિર્યસ્ય
 યસ્યાન્તે નાધ્યાયસ્યાથ સમ્મતાઃ । ન તત્ર તત્ર વિરમેદધ્યાયાંસ્તાન્વદામ્ય-
 હમ્ ॥૭॥ તત્ર પ્રકરણે ત્વાચ્ચે દ્વિતીયઃ પ્રથમસ્તથા । તૃતીયોઽષ્ટાદશઃ પઠ્ઠો
 નિષિદ્ધા વિરતાવિમે ॥૮॥ એકત્રિંશસ્ત્રયત્રિંશઃ પચ્ચત્રિંશત્તમસ્તથા । અષ્ટત્રિંશો
 મતાશ્ચૈતે નિષિદ્ધા વિરતાવિહ ॥૯॥ એકોનચત્વારિંશશ્ચ ચત્વારિંશત્તમસ્તથા ।
 દ્વિચત્વારિંશાંશ્ચૈતે નિષિદ્ધા વિરતાૌ મતાઃ ॥૧૦॥ અધ્યાયઃ સસપચ્ચાશશ્ચિ-
 પચ્ચાશત્તમસ્તથા । અધ્યાયૌ વિરતાવેતાૌ દ્વાવપ્યત્ર નિષેધિતાૌ ॥૧૧॥ દ્વિતીયે
 ચ પ્રકરણે પ્રથમો નવમસ્તથા । પઠ્ઠો નિષેધિતાશ્ચૈતે વિરતાૌ સમ્મતા નૃપ !
 ॥૧૨॥ એકાદશસ્તથાધ્યાયઃ ષોડશશ્ચ ત્રયોદશઃ । ત્રયોવિંશશ્ચતુર્વિંશો ન
 મતા વિરતાવિમે ॥૧૩॥ અષ્ટત્રિંશત્તમઃ પચ્ચચત્વારિંશત્તમસ્તથા । ત્રિંશત્તમ-
 સ્તથાધ્યાયો નિષિદ્ધા વિરતાવિમે ॥૧૪॥ તૃતીયે ચ પ્રકરણે નવમો દશમ-
 સ્તથા । વિરતાૌ ષોડશઃ સસદશશ્ચૈતે ન સમ્મતાઃ ॥૧૫॥ એકોનવિંશતિત્તમ-
 સ્ત્રયોર્વિંશો ન સમ્મતઃ । એકત્રિંશત્તમોઽધ્યાયો દ્વાત્રિંશો વિરતાવિમે ॥૧૬॥
 ચત્વારિંશસ્ત્રયત્રિંશો દ્વિચત્વારિંશાંશ્ચૈરિતાઃ । ત્રિચત્વારિંશાંશ્ચૈતે નિષિદ્ધા
 વિરતાવિહ ॥૧૭॥ પદચત્વારિંશકઃ સસચત્વારિંશત્તમસ્તથા । દ્વિપચ્ચાશત્તમ-
 શ્ચૈતે વિરતાૌ નહિ સમ્મતાઃ ॥૧૮॥ અધ્યાયશ્ચાષ્ટપચ્ચાશો દ્વિષષ્ટિત્તમશ્ચૈરિતાઃ ।

વક્તાનાં તથા શ્રોતાનાં જય ઉચ્ચારણ કરે ॥૫॥ આ બે શ્લોકોનાં ઉચ્ચાર કરીને જ
 પછી બુધ વક્તા કથા વાંચે. તેના અર્થનું વિવેચન સભામાં બેઠેલા સાધુ તથા વિપ્રોને
 બોધને કરે પણ સ્ત્રીઓને બોધને ન કરે એટલે સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને અર્થ ન કરે ॥૬॥

હવે જે જે અધ્યાયને અંતે કથાવિરામ ન કરે તે બોધ્યે તે તે અધ્યાયો હું
 કહું છું ॥૭॥ પ્રતિદિન પ્રકાંત કથાની સમાપ્તિ જે અધ્યાયને અંતે પ્રતિષેધ
 કરેલી છે તેને કહે છે—તેમાં **પ્રથમ પ્રકરણમાં**—પહેલો, બીજો, ત્રીજો, છઠ્ઠો,
 અઠારમો એકત્રિંશમો, તેત્રિંશમો, પાંત્રિંશમો, આરત્રિંશમો, આગણ્યાણી-
 શમો, આણીશમો, બંતાણીશમો, ત્રેપનમો, સત્તાવનમો, હે નૃપ ! આટલા
 અધ્યાયો કથાવિરામમાં વર્ત્ય છે ॥૮-૧૧॥ **દ્વિતીય પ્રકરણમાં**—
 પહેલો, છઠ્ઠો, નવમો, અગ્રીયારમો, તેરમો, સોળમો, ત્રેવિંશમો, ચાવિશમો,
 ત્રિંશમો, આરત્રિંશમો, પીસ્તાણીશમો, હે નૃપ ! આટલા અધ્યાયો કથાવિર-
 તિમાં નિષેધ કહેલા છે ॥૧૨-૧૪॥ **તૃતીય પ્રકરણમાં**—નવમો, દશમો,
 સોળમો, સત્તરમો, આગણીશમો, ત્રેવિંશમો, એકત્રિંશમો, બત્રિંશમો, તેત્રિંશમો,
 આણીશમો, બંતાણીશમો, ત્રેતાણીશમો, હેતાણીશમો, સુરતાણીશમો, બાવનમો,

ત્રિષષ્ટિતમ હત્યેતે નિષિદ્ધા વિરતૌ નૃપ ! ॥૧૯॥ આઘઃ પ્રકરણે તુર્યે પચ્ચમો નવમોઽષ્ટમઃ । દ્વાવિંશો દશમો વિંશો નિષિદ્ધા વિરતાવિમે ॥૨૦॥ ચતુચ્ચિંશ- ત્તમચ્ચિંશઃ षડ્ત્રિંશો વિ તાવિમે । ત્રિચ્ચત્વારિંશકચ્ચત્વારિંશો ન સમ્મતાઃ ॥૨૧॥ ષડ્ચત્વારિંશકચતુશ્ચત્વારિંશત્તમૌ તથા । ચતુઃપચ્ચાશ હત્યેતે નિષિદ્ધા વિરતૌ મતાઃ ॥૨૨॥ ષડ્પચ્ચાશત્તમોઽધ્યાયઃ સસપચ્ચાશ હત્યમી । અધ્યાય- શ્ચાષ્ટપચ્ચાશો વિરતૌ નહિ સમ્મતાઃ ॥૨૩॥ ઇકોનષ્ટિતમકો દ્વિષ્ટિતમ હત્યમી । ષષ્ટિતમશ્ચ વિરતાવધ્યાયઃ પ્રતિષેધિતાઃ ॥૨૪॥ ચતુઃષષ્ટિતમશ્ચાથ ત્રિષષ્ટિતમકો નૃપ ! । નિષિદ્ધૌ વિરતાવેતાવધ્યાયૌ સમ્મતાવિહ ॥૨૫॥ પચ્ચ- ષષ્ટિતમોઽધ્યાયો વિરતાવિહ ભૂપતે ! । ષડ્ષષ્ટિતમ હત્યેતૌ પ્રતિષિદ્ધૌ મતા- વુભૌ ॥૨૬॥ અષ્ટષષ્ટિતમોઽધ્યાયો નૃપતે ! વિરતાવિહ । અધ્યાયઃ સસતિતમ હત્યુભૌ સન્નિષેધિતૌ ॥૨૭॥ દ્વિતીયઃ પચ્ચમેઽધ્યાયઃ ષષ્ટઃ પ્રકરણે તથા । તૃતીયઃ સસમશ્ચૈતે વિરતૌ પ્રતિષેધિતાઃ ॥૨૮॥ ત્રયોદશસ્તથા વિંશો વિરતૌ ચૈકવિંશકઃ । પ્રતિષિદ્ધાસ્તથા ત્રિંશો દ્વાત્રિંશ ઉદિતા ઇમે ॥૨૯॥ અષ્ટત્રિંશ- સ્તથાધ્યાયઃ પચ્ચત્રિંશત્તમો મતાઃ । નિષિદ્ધા વિરતાવેવ દ્વિચ્ચત્વારિંશ હત્યમી ॥૩૦॥ ત્રિચ્ચત્વારિંશ ઇકોનષ્ટિતમ ઉદીરિતાઃ । નિષિદ્ધા સસપચ્ચાશો વિર- તાવિત્યમી નૃપ ! ॥૩૧॥ ષષ્ટિતમસ્તથાધ્યાયશ્ચતુઃષષ્ટિતમો મતાઃ । ષડ્ષષ્ટિ- તમ હત્યેતે વિરતૌ પ્રતિષેધિતાઃ ॥૩૨॥ ઇષામન્તે ન વિરતિઃ કાર્યૈતદ્વાચકૈઃ ક્વચિત્ । નિત્યૈકાધ્યાયપાઠાનામપ્યેષ દિગેરિચ્યતે ॥૩૩॥ મુદ્ધૃતં ઘટિકાં

અઠાવનમે, ખાસડમે, ત્રેસડમે, હે રાજન્ ! આટલા અધ્યાયો કથાસમાપ્તિમાં પ્રતિષિદ્ધ છે ॥૧૫-૧૯॥ અતુર્ય પ્રકરણમાં—પહેલો, પાંચમે, આઠમે, નવમે, દશમે, વીશમે, બાવીશમે, ત્રિશમે, ચોત્રિશમે, છત્રિશમે, એકતાળી- શમે, તેતાળીશમે, ચુંવાળીશમે, છતાળીશમે, ચોપનમે, છપ્પનમે, સત્તાવ- નમે, અઠાવનમે, આગણસાઠમે, સાઠમે, ખાસડમે, ત્રેસડમે, ચોસડમે, પાંસ- ડમે, છાસડમે, અડસડમે, સીતેરમે, હે નૃપ ! આટલા અધ્યાયો કથાવિરતિમાં વળ્ય નાલુવા ॥૨૦-૨૭॥ પંચમ પ્રકરણમાં—ખીન્ને, ત્રીન્ને, છઠ્ઠો, સાતમે, તેરમે, વિશમે, એકવિશમે, ત્રિશમે, બત્રિશમે, પોત્રિશમે, આડત્રિશમે, બેતાળી- શમે, ત્રેતાળીશમે, સત્તાવનમે, આગણસાઠમે, સાઠમે, ચોસડમે, છાસડમે, હે રાજન્ ! આટલા અધ્યાયો કથાસમાપ્તિમાં પ્રતિષેધ કરેલા નાલુવા ॥૨૮-૩૨॥ આ અધ્યાયોને અંતે આના વક્તાઓએ કયારેપણુ કથાવિરામ કરવો નહિ. પ્રતિ દિન એક એક અધ્યાયના પાઠનિયમમાંપણુ આજ વિધિ નાલુવો ॥૩૩॥ પ્રતિદિન

વાપિ કથાન્તે નામકીર્તનમ્ । કુર્યાત્પ્રતિદિનં વિષ્ણોરુત્તરેદાસનાત્તતઃ ॥૩૪॥
 પુનર્નત્વા સ્વગુર્વાદીન્ ગચ્છેદ્વિદ્વાન્નિજં ગૃહમ્ । કથાસમાપ્તિપર્યન્તં નિત્યમેવં
 સમાચરેત્ ॥૩૫॥ કથારમ્ભદિનાદ્યાવત્સમાપ્ત્યન્યસ્ય નાહરેત્ । અન્નં પ્રતિ-
 ગૃહં વાપિ પાપભીરુઃ સ પણિદતઃ ॥૩૬॥ ન દદ્યુઃ સ્વસ્ય પર્યાસં શ્રોતારઃ
 પ્રત્યહં યદિ । અન્નં તદા ત્વન્યદત્તં ગૃહ્ણીયાન્નાત્ર પાતકમ્ ॥૩૭॥ સપ્તાહે વા
 નવાહે વા પક્ષપારાયણે તથા । પારાયણે ચ માસત્વોસ્તસ્યૈષ વિધિરીરિતઃ
 ॥૩૮॥ વાતુલં નૈવ ભુજ્ઞીત ન કુર્યાન્નાતિભીજનમ્ । ન રોગકૃચ્છ શાકાદિ
 તૈલં કટુ ચ વર્જયેત્ ॥૩૯॥ બ્રહ્મચર્યમર્હિસાં ચ સત્યાસ્તેયે ચ પાલયેત્ ।
 કથાવિગ્નકરં યત્તકર્મ કુર્યાન્ન કર્હિચિન્ ॥૪૦॥ પૂર્વોક્તલક્ષણૈર્યુક્તઃ શ્રોતા
 પુસ્તકવાચકૌ । પૂર્વોક્તેન વિધાનેન સમ્પૂજ્ય શૃણુયાત્કથામ્ ॥૪૧॥ અનુણી-

કથા વાચનને અંતે વિષ્ણુનામકીર્તન ભક્તિથી મુહૂર્તપર્યંત કે ધટિકાપર્યંતપણુ કરે.
 તે પછી વ્યાસાસન થકી ઉતરે ॥૩૪॥ તે પછી વિદ્વાન્ વક્તા પોતાના પૂજ્ય ગુરુ
 આદિકને પ્રણામ કરીને પોતાને ઘેર જાય. કથાની પરિસમાપ્તિપર્યંત પ્રતિદિન આ
 પ્રકારેજ પૌરાણિકે કરવું ॥૩૫॥ પૌરાણિકે કથારંભ દિવસને આરંભીને તેની
 સમાપ્તિપર્યંત બીજાનું અન્ન કે બીજા પ્રતિગ્રહ કરવો નહિ-ભિક્ષાવૃત્તિથીપણુ આહરણુ
 કરવું નહિ શ્રોતાનુંજ અન્ન એણે જમવું પણ લોભને લીધે બીજા થકી બીજું અ-
 ન્નાદિ ગ્રહણુ કરવું નહિ, કારણ કે પ્રત્યવાયની પ્રાપ્તિ થાય. માટે પાપભીરુ પેટિતે
 એમજ કરવું ॥૩૬॥ જે શ્રોતાઓ પ્રતિદિન પર્યાપ્ત અન્ન આપવામાં અસમર્થ
 હોય તે પોતાના કુટુંબના પોષણમાં અપેક્ષિત અન્ન અન્યથકીપણુ ગ્રહણુ કરવું
 તેમાં પ્રત્યવાયનો પ્રસંગ નથી ॥૩૭॥ આ પૂર્વોક્ત નિયમ સપ્તાહથી અથવા નવા-
 હથી અથવા પક્ષથી અથવા માસથી અથવા ઋતુ (ખેમાસ)થી જ્યારે પારા-
 યણુ પરિપૂર્ણ કરવું હોય ત્યારે કહ્યો છે (પ્રતિદિન એક એક અધ્યાયના પારાય-
 ણમાં તે આ નિયમ નથી) ॥૩૮॥ વક્તાએ જે વિશેષ વાતુળ વસ્તુ હોય અને
 રોગ કરનાર હોય તે નજ લક્ષણુ કરવું. રોગને કરનાર શાકાદિ તથા અતિભોજન
 ન કરવું. રોગને કરનાર શાકાદિ તેલ તથા કટુ પદાર્થને પરિત્યાગ કરવો ॥૩૯॥
 બ્રહ્મચર્ય આદિસા સત્ય અસ્તેય આ પ્રતો નિયમથી પ્રતિપાલન કરવાં અને કથા
 વાચનમાં વિગ્ન કરનાર જે કર્મ હોય તે ક્યારેયપણુ કરવું નહિ ॥૪૦॥

હવે શ્રોતાના નિયમો કહેછે-પૂર્વોક્તલક્ષણે યુક્ત એવો શ્રોતા પુસ્તક અને તેના
 પ્રવક્તાની પૂર્વોક્ત વિધિથી પ્રતિદિન પૂજા કરીને કથા સાંભળે ॥૪૧॥ માથે પા-
 ધડી મુકીને કે પગ હપર પગ ચઢાવીને કથા સાંભળે નહિ. મધ્યે મધ્યે બીજા
 સ્થળ પ્રત્યે જતાં જતાં કથા સાંભળે નહિ. સોપારી આદિકને આવતો થકો કથા

ષોડશૈભ્યાં ન ગચ્છંશ્ચ સ્થલાન્તરમ્ । પૂગાદ્યનમ્નશ્ચ શુચિર્વાગ્યતઃ શૃણુયા-
ત્કથામ્ ॥૪૨॥ વીરાસનેનોપવિશેષ ચ પश्यેદિતસ્તતઃ । વાર્તાં કુર્યાન્ન
નાન્યોન્યં તદેકાગ્રમના ભવેત્ ॥૪૩॥ સંશયે સતિ વક્તારં પૃચ્છેન્ન શનકે-
ર્નમન્ । કરપાદાદિચાપલ્યં શ્રોતા કુર્યાન્ન સંસદિ ॥૪૪॥ પાલયેદ્ભક્ષ્યચર્યાદી-
ન્નિયમાન્સ્સવાહિકે । તથા પ્રકરણસ્થાન્તે શક્તયા દદ્યાન્ન દક્ષિણામ્ ॥૪૫॥
एकैकस्मिन्प्रकरणे समाप्ते भोजयेद्विजान् । शक्तः श्रोता तु पञ्चाशदवरान्
श्रद्धया नृप ! ॥૪૬॥ અશક્તોઽસ્ય સમાપ્તૌ તુ ભોજયેત શતાવરાન્ । તદિષ્ટ-
ભોજનૈર્વિપ્રાન્ દક્ષિણાભિશ્ચ તોષયેત્ ॥૪૭॥ કથાપ્રારમ્ભદિવસે સમ્પૂજ્યાદૌ
ગણાધિપમ્ । બ્રાહ્મણાન્વરયેન્મુલ્યઃ શ્રોતા વ્રીન્ જપહેતવે ॥૪૮॥ સહસ્રપ-
ચ્ચકં નિરયં સમાપ્ત્યવધિ તૈર્નૃપ ! । અષ્ટાક્ષરો મનુર્જપ્યો હરિપ્રીત્યૈ દદ્ધવ્રતેઃ
॥૪૯॥ અન્નવસ્ત્રાણિ તેभ्योऽपि दद्यादन्ते च दक्षिणाम् । श्रोतृभ्यश्चापि
विप्रेभ्यः शक्तया दद्याच्च दक्षिणाम् ॥૫૦॥ મલમૂત્રજયાર્થં ચ સ્વલ્પાહારઃ

ન સાંભળે. ઉક્ત દુષ્ટ લક્ષણ અને દુષ્ટ ક્રિયાએ વર્ણવેલ યદિ વાણીને નિયમમાં રા-
ખીને કથા સાંભળે ॥૪૨॥ શ્રોતાએ સભામાં વીરાસન વાળીને બેસવું નહિ તથા
ચારે બાજુ જોયા કરવું નહિ. કથા શ્રવણ સમયે પરસ્પર વાર્તા કરવી નહિ કિંતુ
એકાગ્ર મન કરી કથા સાંભળવી ॥૪૩॥ શ્રોતાએ સભામાં હસ્ત પાદાદિકની ચપ-
ળતા-વૃથા બેટા કરવી નહિ. સંભળાતી કથાના કોઈ અંશમાં સંશય થાય તો વિન-
યથી બે હાથ જોડીને વક્તાને પુછવું ॥૪૪॥ શ્રોતાએ બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમો પાળવા.
કથા પ્રસંગમાં જે દિવસે જન્માષ્ટમી આદિક ઉત્સવો આવે તે દિવસે તથા એક
એક પ્રકરણની કથાના અંતમાં વક્તાને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપવી ॥૪૫॥ હે
નૃપ ! તથા એક એક પ્રકરણની કથાસમાપ્તિમાં સમર્થ શ્રોતાએ પચાસથી
આજી નહિ એટલા બ્રાહ્મણો શ્રદ્ધાથી જમાડવા. અશક્ત શ્રોતાએતો આ સત્સંગિ-
જીવનની સમગ્ર કથાના શ્રવણને અંતે સોમાં એટલા નહિ એટલા બ્રાહ્મણો તેમને ઈષ્ટ
એવા મિષ્ટ ભોજનોવડે તૃપ્ત કરવા અને યથાશક્તિ દક્ષિણાદાનથી પ્રસન્ન કરવા
॥૪૬-૪૭॥ કથાના પ્રારંભદિવસે પ્રધાન શ્રોતા પ્રથમ ગણપતિની પૂજા કરી જપ
કરવા ત્રણ વિપ્રોને વરે ॥૪૮॥ હે નૃપ ! વરેલા વિપ્રોએ દઢ વ્રતનિષ્ઠ થઈને પ્રતિદિન
અષ્ટાક્ષરમંત્રનો જપ પાંચ હજારવાર શ્રીહરિની પ્રસન્નતા માટે કરવો ॥૪૯॥
કથાસમાપ્તિમાં જપ કરનારા તે વિપ્રોનેપણ યથાશક્તિ અન્ન વસ્ત્ર અને દક્ષિણા
આપવી. ખીજા શ્રોતા વિપ્રોનેપણ યથાશક્તિ દક્ષિણા દેવી ॥૫૦॥ હે નૃપ ! મળ-
મૂત્રના જયમાટે સ્વલ્પ આહાર કરવો, એજ સુખને કરનારો થાય. એમ ન

સુખાવહઃ । હવિષ્યાન્નેનૈકમક્તં શ્રોતા કુર્યાત્તતો નૃપ ! ॥૫૧॥ ઉપવાસાઃ પ્રકર્તવ્યાઃ સસાહે સસવાસરાન્ । ફલાહારમશક્તસ્તુ કુર્યાદ્વાપિ પયઃ પિબેત્ ॥૫૨॥ અઘાન્નિર્લવણં વાન્નમેકમક્તં ચ વા ચરેત્ । સુખસાધ્યં ભવેદ્યત્તત્કર્તવ્યં શ્રવણાર્થિના ॥૫૩॥ ભોજનં તુ વરં મન્યે કથાશ્રવણકારકમ્ । નોપવાસો મતઃ શ્રેષ્ઠઃ કથાવિગ્નકરો યદિ ॥૫૪॥ સમાસિદિવસે કાર્યા મહાપૂજા યથાધનમ્ । સર્વેઽપિ શ્રાવકાઃ કુર્યુર્વક્તુઃ પૂજાં યથોચિતમ્ ॥૫૫॥ નૂલકૌશે-યવસ્નાણિ કુણ્ડલે કટકાદિ ચ । દદ્યાચ્છ્રોતાગ્નિમો વક્ત્રે સ્વર્ણમુદ્રાઃ સ્વશક્તિઃ ॥૫૬॥ સત્યાં તુ ધનસમ્પત્તૌ વિત્તશાઢ્યં ન કર્હિચિત્ । સ કુર્વિત યથાપ્રોક્તફલાવાસીચ્છુરસ્ય હિ ॥૫૭॥ અન્યેઽપિ શક્તિતો દદ્યુર્વસ્નાલક્ષ્મર-દક્ષિણાઃ । ગૃહસ્થધર્મોપયિકં દેયં યત્ કિન્ચિદેવ વા ॥૫૮॥ સ્વર્ણમાપો રૌપ્યકો વા દક્ષિણોક્તા સ્વશક્તિઃ । શ્રોતૃણામલ્પવિત્તાનાં વક્ત્રે દેયા પૃથક્

કરે તો મળાદિકની પીડાથી શ્રવણમાં વિગ્ન આવે, માટે શ્રોતાએ હવિષ્યાન્નથી એકવાર ભોજન કરવું ॥૫૧॥ સમાહમાંતો શ્રોતાએ સાત દિવસ સુધી ઉપવાસ કરવા. આટલા ઉપવાસ કરવામાં અશક્ત હોય તો તે કૃણાહાર કરવો અથવા પયપાન કરવું અથવા લવણ વિનાનું એક અન્ન ખાવું અથવા એકવાર ભોજન કરવું. એમાંથી જે સુખેથી થાય એવું હોય તે શ્રવણાભ્યે કરવું. એટલે શક્તિના તારતમ્યથી વ્યવસ્થા યથાનુકૂળ કરવી ॥૫૨-૫૩॥ વસ્તુતાએતો ઉપવાસ વિગેરે વિકલ્પોમાં લવણ વિનાનું એક અન્ન ખાવું અથવા એકવાર ભોજન કરવાનું જે કહ્યું તેનેજ હું શ્રેષ્ઠ માનું છું. હું ઉપવાસને અધિક માનતો નથી, કેમકે ઉપવાસતો ઇન્દ્રિયોની દુર્બળતા કરીને કથાશ્રવણમાં આચાર કરાવે છે માટે વિગ્ન થાય. ઉક્ત ભોજનપક્ષતો કથા શ્રવણમાં ઉપકારક થાય છે માટે તેને હું શ્રેષ્ઠ માનું છું ॥૫૪॥ કથાસમાપ્તિ દિવસે તો વક્તાની યથાધન પૂજા કરવી. બીજા બધા શ્રોતાઓએ પણ પ્રવક્તાની પૂજા યથોચિત કરવી ॥૫૫॥ તેમાં પ્રધાન શ્રોતાએ વક્તાને નવીન રેશમી વસ્ત્રો, દંડળ કરાં આદિક આભૂષણો અને સુવર્ણમુદ્રા યથારક્તિ આપવી. યથોક્ત કૃણ પ્રાપ્તિની ઈચ્છાવાળાએ ધનસંપત્તિ હોય તો વિત્તલોભ કારણે પણ ન કરવો. દ્રવ્યલોભ કરે તો કથાશ્રવણનું સંપૂર્ણ કૃણ સિદ્ધ થાય નહિ ॥૫૬-૫૭॥ બીજા શ્રોતાઓએ શક્તિ હોય તો વસ્ત્ર વિભૂષણ અને દક્ષિણા આપવી અને ગૃહસ્થધર્મમાં ઉપયોગી જે કોઈ પદાર્થ હોય તેપણુ આપવું ॥૫૮॥ તેમાં માપપરિમિત સુવર્ણ અથવા રૂપું સ્વરૂપ શક્તિવાળા શ્રોતાઓને યોગ્ય દક્ષિણા છે. તે યજ્ઞપાણુ સ્વરૂપ શક્તિવાળા બીજા શ્રોતાઓએ પૃથક્ પૃથક્ પોતાની

પૃથક્ ॥૫૯॥ ધેનું પ્રયત્નતો દયાત્તતો વક્ત્રે પયસ્વિનીમ્ । દશાંશેનોક્તમઘ્રસ્ય
હોમં કુર્યાત્તતઃ પરમ્ ॥૬૦॥ દ્રવ્યેણ પાયસાઙ્ગેન તતો વ્યાહતિભિર્નરઃ ।
તિલત્રીહિદ્રવ્યહોમં કુર્વીત ચ યથાવિધિ ॥૬૧॥ હોમાનુકૂલ્યં ન સ્યાદ્દેવ-
સિષ્કયધનં પુમાન્ । દદ્યાત્તેનાપિ સમ્પૂર્ણ ફલં સ્યાન્નાત્ર સંશયઃ ॥૬૨॥
વિશેષ इति તે પ્રોક્તઃ સત્સંગિજીવનશ્રુતૌ । પ્રાગુક્તોઽન્યોઽપિ ચ વિધિજ્ઞાત-
વ્યોઽન્ન ત્વયા નૃપ ! ॥૬૩॥ इत्थं વિધાનેન ચ શાસ્ત્રમેતચ્છૃણ્વન્તિ ये भूमि-
पते ! नरास्ते । फलं पुरोक्तं सकलं लभन्ते स्वामीष्टमन्त्रापि परत्र नूनम्
॥६४॥ इति श्रीसत्संगिजीवनमाहात्म्ये शतानन्दहेमन्तसिंहसंवादे तच्छृण्वणवि-
शेषविध्युक्तौ विरतिनिषेधाध्यायसङ्ख्यानिरूपणनामा चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

રાજોવાચ—સત્તાહે ચ નવાહે ચ પક્ષપારાયણે તથા । માસપારાયણે
ચાપિ ઋતુપારાયણે મુને ! ॥૧॥ ये त्वयाभिहिताः पूर्वमध्याया विरतौ
मुने ! । निषेधस्य विहायैतान्कार्यं पारायणं कथम् ॥२॥ वाच्याः कियन्तः

શક્તિને અનુસારે વજ્રાને દક્ષિણા દેવી ॥૫૯॥ મુખ્ય શ્રોતાએ વજ્રાને પ્રય-
ત્નથી દુધવાળી ગાય દક્ષિણામાં દેવી. તેપછી જપેલા હક્તમંત્રના દશાંશથી હોમ
કરવો ॥૬૦॥ તેપછી શ્રોતા પુરૂષે પાયસ (દુધપાક) ધૃત દ્રવ્યવડે વ્યાહતિ
મંત્રથી હોમ કરવો. તેપછી યથાવિધિ તલ ત્રીહી દ્રવ્યથી હોમ કરવો ॥૬૧॥ જે
હોમ કરવામાં જોઈતી ઋત્વિગ્ આચાર્ય આદિકની સંપત્તિ ન હોય તો તેના મૂલ્ય
જેટલું ધન આપે, તેનાથી પણ હોમદળની સિદ્ધિ થાય એમાં સંશય નથી ॥૬૨॥
હે નૃપ ! સત્સંગિજીવનના શ્રવણમાં આ વિશેષવિધિ મેં આ પ્રકારે કહ્યો. પ્રથમ
ખીનને જે વિધિ કહ્યો છે તેપણ આ કથાશ્રવણમાં તમારે જાણી લેવો ॥૬૩॥ હે
ભૂમિપતે ! જે નરો આ વિધિથી ભક્તિપૂર્વક આ સત્સંગિજીવનને સાંભળે તેઓ
આ લોક પરલોકમાં પૂર્વાંકત સકળ સ્વાર્થીષ્ટ ધર્મને પામે એમાં સંશય નથી ॥૬૪॥
इति श्रीसत्संगिजीवनमाहात्म्ये...तच्छृण्वणविशेषविध्युक्तौ वि-
रतिनिषेधाध्यायसंख्यानिर्पणनामा चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

અધ્યાય ૫ મો.

હેમંતસિંહરાજ કહેછે—હે મુને ! સત્તાહ, નવાહ, પક્ષ, માસ અને જે મા-
સના પારાયણમાં પ્રતિદિન કથાવિરામમાં જે અધ્યાયો પ્રથમ વર્જ્ય કહેલાછે તેના
ત્યાગ કરીને પારાયણ કેવી રીતે કરવું ? ॥૧-૨॥ હે મહામુને ! સત્તાહ પારાયણમાં
પ્રતિદિન કેટલા અધ્યાયો વાંચવા તથા નવાહ પારાયણમાં કેટલા, પક્ષપારાયણમાં
કેટલા, માસ પારાયણમાં કેટલા અને ઋતુ (જેમાસ) પારાયણમાં કેટલા અધ્યાયો

સસાહે ત્વધ્યાયાઃ પ્રત્યહં મુને ! પારાયણે નવાહે ચ પક્ષપારાયણે તથા ॥૩॥ માસપારાયણે ચાપિ ક્રતુપારાયણે તથા । વાચનીયાઃ કિયન્તશ્ચ કિયન્તશ્ચ મહામુને ! ॥૪॥ એતદ્વેદિતુમિચ્છામિ ત્વક્તઃ સર્વં યથાર્થતઃ । યતસ્ત્વદન્યો નો વેત્તિ તતસ્ત્વં બ્રૂહિ મે મુને ! ॥૫॥ શતાનન્દમુનિસ્વાચ—સસાહેન યદા કુર્યાદેતત્પારાયણં તદા । નરેન્દ્ર ! તુમ્યમધ્યાયનિયમં કથયામ્યહમ્ ॥૬॥ પ્રથમે દિવસેઽધ્યાયાઃ પદચત્વારિંશદીરિતાઃ । વાચનીયા દિને પચ્ચત્વારિંશદ્વિતીયકે ॥૭॥ તૃતીયેઽહ્નિ ચ તે વાચ્યાઃ ષડ્ચત્વારિંશદીરિતાઃ । અધ્યાયાશ્ચ દિને પચ્ચત્વારિંશત્તુરિયકે ॥૮॥ પચ્ચમે ચ દિને પચ્ચત્વારિંશદુદીરિતાઃ । વાચ્યાઃ ષષ્ઠેઽહ્નિ તાવન્તઃ પારાયણવિધાયિભિઃ ॥૯॥ સપ્તચત્વારિંશદુક્તા દિને વાચ્યાશ્ચ સપ્તમે । પ્રોક્તો મયેતિ સસાહેઽધ્યાયાનાં વાચનક્રમઃ ॥૧૦॥ કુર્વાતાસ્ય નવાહેન યદા પારાયણં તદા । અધ્યાયનિયમં રાજન્સ્તુમ્યં શુશ્રૂષવે બ્રુવે ॥૧૧॥ ષડ્ત્રિંશત્પ્રથમેઽધ્યાયા દિને વાચ્યાઃ સમીરિતાઃ । દ્વિતીયેઽહ્નિ ચ તાવન્તઃ પચ્ચત્રિંશત્તૃતીયકે ॥૧૨॥ પચ્ચત્રિંશદિને તુર્યે ચતુર્થિશ્ચ પચ્ચમે । પચ્ચત્રિંશ્ચ પદત્રિંશદ્વાચ્યાઃ ષષ્ઠે ચ સપ્તમે ॥૧૩॥ વાચનીયતયાઽધ્યાયાઃ પચ્ચત્રિંશદિનેઽષ્ટમે । નવમે દિવસે સપ્તત્રિંશદેવ સમીરિતાઃ ॥૧૪॥ પક્ષેણ વિદધીતાસ્ય યદા પારાયણં તદા । નિયમં વાચનીયાનામધ્યા-

પ્રતિદિન વાંચવા તેને હું તમારા થકી જાણુવા ઈચ્છું. આનું તમામ તત્ત્વ તમારા થકી ખીજે કોઈ જાણુનો નથી તો હે મુને ! તમોજ યથાર્થપણે કહેવાને યોગ્ય છે ॥૩-૫॥ આ પ્રકારે ભૂપતિએ પુછવા શતાનન્દમુનિ હવે કહેછે— હે નરેન્દ્ર ! જ્યારે સપ્તાહથી આ પ્રબન્ધનું પારાયણ કરવું હોય ત્યારે પ્રતિદિવસ વાંચવાના અધ્યાયોનો નિયમ હું તમોને પ્રથમ કહું ॥૬॥ પ્રથમ દિવસે છંતાણીશ, ખીજે દિવસે પીસ્તાણીશ, ત્રીજે દિવસે છંતાણીશ, ચોથે દિવસે પીસ્તાણીશ, પાંચમે દિવસે પીસ્તાણીશ, છઠ્ઠે દિવસે પાણ પીસ્તાણીશ, સાતમે દિવસે સુડાણીશ અધ્યાયો પારાયણ કરનારો વાંચવા. આઠમે સપ્તાહપારાયણમાં અધ્યાયવાચનનો અનુક્રમ છે ॥૭-૧૦॥ હે રાજન્ ! જ્યારે નવાહ પારાયણ કરવું હોય ત્યારે વાંચવાના અધ્યાયોનો નિયમ સાંભળવા ઈચ્છતા તમોને હું કહું—પહેલે દિને છત્રીશ, ખીજે દિને છત્રીશ, ત્રીજે દિને પાંત્રીશ, ચોથે દિને પાણ પાંત્રીશ, પાંચમે દિને ચાત્રીશ, છઠ્ઠે દિને પાંત્રીશ, સાતમે દિને છત્રીશ, આઠમે દિને પાંત્રીશ, નવમે દિને સાત્રીશ અધ્યાયો પારાયણ કરનારા પૌરાણિકોએ વાંચવા ॥૧૧-૧૪॥ હે ભૂપ ! હવે આ પ્રબન્ધનું પારાયણ

यानामहं ब्रुवे ॥१५॥ एकविंशतिरध्याया वाच्याः प्रथमवासरे । द्वाविंशति-
द्वितीयेऽह्नि तृतीये चैकविंशतिः ॥१६॥ तुर्ये द्वाविंशतिः प्रोक्ताः पञ्चमे चैकविं-
शतिः । षष्ठेऽह्नि विंशतिर्वाच्याः सप्तमे द्वौ च विंशतिः ॥१७॥ अष्टमे दिवसे-
ऽध्याया द्वाविंशतिरुदीरिताः । नवमे वासरेऽध्याया वाचनीयाश्च विंशतिः
॥१८॥ दशमे विंशतिः प्रोक्ता वाच्यास्त्वेकादशे दिने । अध्याया विंशतिर्भूष !
पारायणविधानकैः ॥१९॥ द्वाविंशतिर्द्वादशेऽह्नि संप्रोक्ताश्च त्रयोदशे । एक-
विंशतिरध्याया वाचनीयास्तु वासरे ॥२०॥ चतुर्दशे दिनेऽध्याया द्वाविंश-
तिरुदीरिताः । त्रयोविंशतिरेवोक्ता वाच्याः पञ्चदशे दिने ॥२१॥ विदधीतास्य
मासेन पारायणमनुत्तमम् । यदा तदा ब्रुवेऽध्यायनियमं च यथाक्रमम्
॥२२॥ आद्येऽह्नयेकादश प्रोक्तास्तावन्तश्च द्वितीयके । तृतीये च दिनेऽध्याया
वाचनीयास्तथा दश ॥२३॥ तुर्येऽह्नयेकादश प्रोक्ता वाचनीयाश्च पञ्चमे ।
तावन्तश्च तथा षष्ठे वाच्यास्तावन्त एव हि ॥२४॥ सप्तमे द्वादश प्रोक्ता दश
चाष्टमवासरे । द्वादशैव दिने वाच्या नवमे दशमे दश ॥२५॥ एकादशे
दिनेऽध्याया वाच्याश्चैकादश स्मृताः । द्वादश द्वादशे प्रोक्ता दश चाह्नि
त्रयोदशे ॥२६॥ एकादश दिनेऽध्याया वाचनीयाश्चतुर्दशे । दश पञ्चदशे
वाच्यास्तावन्तः षोडशे दिने ॥२७॥ दश सप्तदशे प्रोक्ता वाच्याश्चाष्टादशे
दिने । एकादशैव तावन्तो दिने चैकोनविंशके ॥२८॥ दश विंशे दिने चैक-

पक्षस्थी न्यारे करतुं होय त्यारे वांयवाना अध्यायोना नियम तमेने कुं कुं कुं-प-
क्षपारायणमांता-पड्डेये दिवसे अक्वीश, जीने दिवसे आवीश, त्रीने दिवसे
अक्वीश, याथे दिवसे आवीश, पांयमे दिवसे अक्वीश, छठे दिवसे वीश, सातमे
दिवसे आवीश, आठमे दिवसे आवीश, नवमे दिवसे वीश, दशमे दिवसे वीश,
अगीथारमे दिवसे वीश, आरमे दिवसे आवीश, तेरमे दिवसे अक्वीश, चौदमे
दिवसे आवीश, पनरमे दिवसे तेवीश अध्यायो पारायण करनाराओअे वांयवा
॥१५-२९॥ हे राजन् ! आ प्रबन्धनुं परमात्तम पारायण न्यारे अेक भासतुं
करतुं होय त्यारे प्रतिदिन वांयवाना अध्यायोना नियम अनुक्रमे तमेने कुं कुं कुं-
पड्डेये दिने अगीथार, जीने दिने अगीथार, त्रीने दिने दश, याथे दिने अगी-
थार, पांयमे दिने अगीथार, छठे दिने अगीथार, सातमे दिने आर, आठमे दिने
दश, नवमे दिने आर, दशमे दिने दश, अगीथारमे दिने अगीथार, आरमे दिने
आर, तेरमे दिने दश, चौदमे दिने अगीथार, पनरमे दिने दश, सोणमे दिने दश,
सत्तरमे दिने दश, अठारमे दिने अगीथार, ओगणीशमे दिने अगीथार, वीशमे

विंशके दश कीर्तिताः । द्वाविंशे च त्रयोविंशे द्वादश द्वादश स्मृताः ॥२९॥
 चतुर्विंशे दश प्रोक्ताः पञ्चविंशे दिने नव । अध्याया वाचनीयास्तु पाराय-
 णविधायिभिः ॥३०॥ षड्विंशके दश प्रोक्ताः सप्तविंशे च वासरे । एकादश
 ततो वाच्या दशाष्टाविंशके दिने ॥३१॥ एकोनत्रिंशकेऽध्याया वाच्यास्त्वे-
 कादशोदिताः । नवैव दिवसे त्रिंशे पारायणपरायणैः ॥३२॥ ऋतुना विद-
 धीतास्य यदा पारायणं तदा । नियमं वाचनीयानामध्यायानामहं ब्रुवे
 ॥३३॥ आद्यद्वितीययोः पञ्च तृतीये पञ्च तुर्यके । पञ्चमे च षडध्याया
 वाच्याः षष्ठे च षट् दिने ॥३४॥ सप्तमे दिवसे पञ्च षडेवोक्ता दिनेऽष्टमे ।
 दिवसे नवमेऽध्यायाः पञ्चैव दशमे च षट् ॥३५॥ एकादशेऽह्नि पञ्चोक्ता
 वाच्याश्च द्वादशे तथा । त्रयोदशे षडध्याया दिने पञ्च चतुर्दश ॥३६॥ पञ्च
 पञ्चदशेऽध्याया वाच्याः षट् चाह्नि षोडशे । पञ्च सप्तदशे प्रोक्तास्तावन्तोऽ-
 ष्टादशे दिने ॥३७॥ एकोनविंशके विंशे दिवसे च षडीरिताः । एकविंशे दिने
 पञ्च प्रोक्ता द्वाविंशके च षट् ॥३८॥ त्रयोविंशे षडेवोक्ताश्चतुर्विंशे च वासरे ।
 पञ्च वाच्यतयाऽध्याया अह्नि षट् पञ्चविंशके ॥३९॥ पञ्च षड्विंशके प्रोक्ता-
 स्तावन्तः सप्तविंशके । अष्टाविंशे दिनेऽध्याया वाच्यास्तावन्त ईरिताः ॥४०॥
 एकोनत्रिंशकेऽध्याया वाचनीयाः षडीरिताः । त्रिंशे च दिवसे पञ्च प्रोक्ताः

दिने दश, ऐकवीशमे दिने दश, आवीशमे तथा तैवीशमे दिने आरआर, आवीशमे
 दिने दश, पत्नीशमे दिने नव, छवीशमे दिने दश, सत्तावीशमे दिने अगीयार,
 अङ्कावीशमे दिने दश, आगलुत्रीशमे दिने अगीयार, त्रीशमे दिने नव अध्यायो
 पारायणपरायणौ च पांचवा ॥२२-३२॥ ये मासथी आ ग्रंथनुं पारायण न्यारे
 करवुं होय त्यारे प्रतिदिन पांचवाना अध्यायोने नियम हुं कलुं-पडेले पीने
 त्रीने आथे दिवसे पांच पांच, पांचमे छठे दिवसे छ छ, सातमे पांच, आठमे छ,
 नवमे पांच, दशमे छ, अगीयारमे आरमे पांच पांच, तेरमे छ, चौदमे पांच,
 पंनरमे पांच, सोणमे छ, सत्तरमे तथा अठारमे पांच पांच, आगलुशमे तथा
 पिशमे छ छ, ऐकवीशमे पांच, आवीशमे तथा तैवीशमे छ छ, आवीशमे पांच,
 पत्नीशमे छ, छवीशमे सत्तावीशमे अङ्कावीशमे पांच पांच, आगलुत्रीशमे छ,
 त्रीशमे ऐकत्रीशमे अत्रीशमे पांच पांच, तैत्रीशमे छ, आत्रीशमे पात्रीशमे छत्रीशमे
 पांच पांच, साटत्रीशमे छ, आटत्रीशमे आगलुयाणीशमे याणीशमे पांच पांच,
 ऐकताणीशमे आर, अताणीशमे छ, तंताणीशमे पांच, सुंवाणीशमे आठ, पीस्ता-
 णीशमे छ, छंताणीशमे सुरताणीशमे अरताणीशमे आगलुपयाशमे पयाशमे

पारायणे नृप ! ॥४१॥ एकत्रिंशोऽह्नि पञ्चोक्ताः पञ्च द्वात्रिंशके तथा । त्रय-
स्त्रिंशे षडध्यायाश्चतुस्त्रिंशे च पञ्च वै ॥४२॥ पञ्चत्रिंशे च पञ्चोक्ताः पञ्च षड-
त्रिंशके तथा । सप्तत्रिंशे च षड्वाच्याः पञ्चाष्टत्रिंशके दिने ॥४३॥ अध्यायाः
पञ्च चैकोनचत्वारिंशत्तमे दिने । चत्वारिंशत्तमे वाच्यास्तथा पञ्च प्रकी-
र्तिताः ॥४४॥ चत्वारो दिवसे चैकचत्वारिंशत्तमे मताः । द्विचत्वारिंशके
वाच्याः षडध्यायाः समीरिताः ॥४५॥ त्रिचत्वारिंशकेऽध्यायाः पञ्च एव
हि वासरे । चतुश्चत्वारिंशकेऽष्टौ वाचनीयाः प्रकीर्तिताः ॥४६॥ षडेव
दिवसे पञ्चचत्वारिंशत्तमे मताः । षट्चत्वारिंशकेऽध्याया वाच्याः पञ्च
समीरिताः ॥४७॥ पञ्चाध्याया दिने सप्तचत्वारिंशत्तमे मताः । वाच्याः पञ्च
तथा चाष्टचत्वारिंशत्तमे दिने ॥४८॥ वाच्यास्त्वैकोनपञ्चाशे पञ्चाध्याया
दिने तथा । पञ्चाशे च तथा चैकपञ्चाशे पञ्च पञ्च च ॥४९॥ वाचनीया
द्विपञ्चाशे त्रिपञ्चाशत्तमे तथा । चतुःपञ्चाशकेऽध्यायाः पञ्च पञ्च च पञ्च च
॥५०॥ पञ्चपञ्चाशकेऽध्याया वाच्याः पञ्च समीरिताः । षट्पञ्चाशत्तमे पञ्च
सप्तपञ्चाशके च षट् ॥५१॥ वाचनीया दिने चाष्टपञ्चाशत्तमे ईरिताः ।
षडध्याया महीपाल ! पारायणपरैर्द्विजैः ॥५२॥ दिने चत्वार एकोनषष्टितम
उदीरिताः । वाचनीयाः किलाध्यायाः पञ्च षष्टितमे दिने ॥५३॥ पारायणेषु
सप्ताहप्रमुखेष्विद्वत्प्रमादितः । वाचनीयाध्यायसङ्ख्या कथिता ते नृपोत्तम !
॥५४॥ अध्याया विरतौ ये तु निषिद्धा अवसानकम् । तेषां विहाय सङ्ख्येया
ज्ञेया राजंस्त्वया स्फुटम् ॥५५॥ पक्षपारायणे पक्षो ज्ञेयः पञ्चदशाहिकः ।

अष्टावनमे आवनमे तेषनमे आवनमे पंचावनमे छप्पनमे पांच पांच, सत्तावनमे
अष्टावनमे छ छ, आगलुसाडमे आर, साडमे दिवसे पांच अध्यायो पारायण
करनारा द्विजेभ्ये पांचया ॥३३-५३॥ हे नृपोत्तम ! आ प्रकारे सप्ताह आदिक
पारायणेषु पांचवाना अध्यायोनी संख्याने नियम प्रथम तमेने निष्पण् करी
अताव्ये ॥५४॥ हे राजन् ! जे अध्यायो कथाविशामभां निषेध करेलाछे तेमनुं
अवसान-ते अध्याये विरति विना आ संख्या तमारि स्पष्टपण् नलुवी ॥५५॥
पक्षपारायणेषु पण् पनरदिवसेभ्ये करीने पक्ष नलुवे पण् तिथिलोपथी के तिथि-
वृद्धिथी पक्षप्रति नलुवी नहि (पनर दिवस पुरा गलुवा) तथा भासपारायणेषु
त्रिंश दिवसने समुदायात्मक भास नलुवे पण् तिथिलोपथी के तिथिवृद्धिथी

માસપારાયણે માસશ્લેષતા દિવસૈસ્તથા ॥૫૬॥ इति श्रीसत्संजीवनमा-
हात्म्ये शतानन्दहेमन्तसिंहसंवादे पारायणविधिनिरूपणे पञ्चमोऽध्यायः ॥૫॥

શતાનન્દ ઉવાચ—સત્સંજીવનસ્યાત્ર પુરશ્ચર્યા તુ યે નરાઃ । કુર્વન્તિ તે
લભન્તે વૈ ચતુર્વર્ગફલં નૃપ ! ॥૧॥ રાજોવાચ—પુરશ્ચર્યાવિધિં ત્વસ્ય શ્રોતુ-
મિચ્છામ્યહં મુને ! । ત્વત્તસ્તં કૃપયા બ્રૂહિ મહાં શુશ્રૂષવેઽનघ ! ॥૨॥ શતા-
નન્દ ઉવાચ—પૂર્વં તુભ્યં મયોક્તા યે કાલાઃ શુભફલપ્રદાઃ । પુરશ્ચર્યાસમા-
રમ્ભઃ કર્તવ્યસ્તેષુ ભૂપતે ! ॥૩॥ શુભે મુહૂર્તે વરયેત્પૂર્વોક્તૈર્વકૃલક્ષણેઃ ।
સમ્પન્નાન્બ્રાહ્મણાન્ રાજન્ ! ષદ નવ દ્વાદશાપિ વા ॥૪॥ શ્વેતાનિ નિત્ય-
ધાર્યાણિ તેભ્યો વસ્ત્રાણિ ચોર્મિકાઃ । હૈમીર્દશાઘ્રાસનાનિ જલપાત્રાણિ કમ્બ-
લાન્ ॥૫॥ શુશ્રૂષાયાં નિયુક્તીત તેષામન્યાન્નિદ્વજાંસ્તતઃ । ઉષ્ણોદકં ચ
પાકાદિ કુર્યુસ્તે ચાન્નમર્દનમ્ ॥૬॥ દેવાલયે પ્રસિદ્ધે વા પુણ્યક્ષેત્રે પુરાતને ।
પુરશ્ચરણસ્યારમ્ભઃ કર્તવ્યો હરિમન્દિરે ॥૭॥ સ્થાપયિત્વા વાથ હૈર્મીં શ્રીકૃ-
માસપૂતિ જાણુવી નદિ (પુરેપુરા ત્રીશ દિવસો ગણુવા) ॥૫૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સં-
જિવનમાહાત્મ્યે...પારાયણવિધિનિરૂપણે પંચમોઽધ્યાયઃ ॥૫॥

અધ્યાય ૬ ઠા.

શતાનંદમુનિ કહેછે—હે નૃપ ! આ ધરાતળમાં જે નરો આ શુભ સત્સંજિ-
વન ગ્રંથની પુરશ્ચર્યાને કરેછે તેઓ ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ નામના ચાર
પુરુષાર્થોને નિશ્ચે પામેછે (જેને જેની ઇચ્છા હોય તે તેને પ્રાપ્ત થાય છે) ॥૧॥
આ પ્રકારે શતાનંદમુનિએ કહેલા રાજા હવે કહેછે—હે નિર્દોષ મુને ! આ ગ્રંથનો તે
પુરશ્ચર્યાવિધિ તમારા થકી સાંભળવા ઇચ્છું છું, તો સાંભળવા વાંછતા મને અવશ્ય-
પણે તેનો પ્રકાર કૃપા કરીને કહેો ॥૨॥ આ પ્રકારે પુછેલા શતાનંદમુનિ હવે
કહેછે—હે ભૂપતે ! શુભ ફળને આપનારા જે કાળો મેં પ્રથમ તમોને કહ્યા તેમાંથી
હરકોઈ કાળમાં પુરશ્ચર્યાના પ્રારંભ કરવો ॥૩॥ હે રાજન્ ! તેમાં પ્રથમતો શુભ
મુહૂર્તમાં વક્તાનાં પૂર્વોક્ત લક્ષણોએ સંપન્ન એવા બ્રાહ્મણો બાર અથવા નવ
અથવા છ વરે ॥૪॥ વરેલા વિપ્રોને નિત્ય ધારણમાં ઉપયોગી એવાં શ્રેત વસ્ત્રો
મુવર્ણની વીંટીઓ, આસનો, જળપાત્રો અને ફળળાઓ આપે ॥૫॥ તે વરેલા
વિપ્રોની પરિચર્યામાં બીજા દિવસની યોજના કરે, યોજેલા તે દિવસે ઉપજુ જળ,
રસોઈ આદિક તેતે કાળમાં તૈયાર કરવું અને તૈલાદિકવડે અંગમર્દન (શરીર
ચોળવું) આદિક પરિચર્યા આચરવી ॥૬॥ પુણ્ય ક્ષેત્રમાં અથવા પ્રસિદ્ધ દેવાલ-
યમાં અથવા પુરાતન મંદિરમાં પુરશ્ચરણનો પ્રારંભ કરવો ॥૭॥ અથવા યજમા-

ણપ્રતિમાં ગૃહે । કુર્યુઃ પારાયણં વિપ્રા યથાનિયતમન્વહઃ ॥૮॥ અષ્ટાધિ-
કક્ષતેનૈવ પુરશ્ચરણમીરિતમ્ । પારાયણાનાં નૃપતે ! સત્સંક્રિજીવનસ્ય હિ ॥૯॥
સસાહેનાત્ર કર્તવ્યં નૃપ ! પારાયણં વૃત્તૈઃ । દ્વિજૈરેકૈકમેવં હિ કુર્યુઃ સર્વા-
ણ્યનુક્રમાત્ ॥૧૦॥ પૂર્વોક્તાધ્યાયપૂર્તૌ ચ કાર્યૈવ વિરતિશ્ચ તૈઃ । સ્પષ્ટાક્ષરં
વાચનીયં ભાષણીયં ન કેનચિત્ ॥૧૧॥ ન વૃતૈર્બ્રાહ્મણૈર્ગ્રાહ્યા દક્ષિણા યસ્ય
કસ્યચિત્ । ન ચાન્યવસ્ત્રાણપિ વા ગ્રહીતવ્યં કદાચન ॥૧૨॥ એકૈકસિંશ્ચ
સસાહે સમાપ્તે સતિ દક્ષિણામ્ । સ્વર્ણમુદ્રાત્રયં દદ્યાદેકેકસ્મૈ પૃથક્ પૃથક્
॥૧૩॥ નિયતાનાં સંહિતાનાં પાઠાન્તે વાઽસ્તિલા અપિ । પૃક્તીકૃત્યૈવ દદ્યાત્તા
દક્ષિણાસ્તુ પૃથક્ પૃથક્ ॥૧૪॥ સ્વર્ણમુદ્રાત્રયં દાતુમસમર્થસ્તુ પૂરુષઃ । દદ્યા-
ત્તદર્ધં વિપ્રેભ્યસ્તદર્ધં વાલ્પવિત્તવાન્ ॥૧૫॥ કનિષ્ઠાં દક્ષિણાં દાતુમપિ શક્તો
ન ચો ભવેત્ । સ વિપ્રાન્ શ્રમયેન્નૈવ કુર્યાદન્યત્સ્વશક્તિઃ ॥૧૬॥ પુરશ્ચ-
રણકર્તાથ દિને યસ્મિન્ દ્વિજોત્તમાન્ । વૃણુયાત્તદિને ચાસાવષ્ટાક્ષરજપાય
ચ ॥૧૭॥ પૂર્વવદ્વૃણુયાદ્વિપ્રાન્ જપસ્ય ચ દશાંશતઃ । હોમં કુર્યાદ્બ્રાહ્મણાંશ્ચ

નના ધરમાંજ સુવર્ણમયી શ્રીકૃષ્ણપ્રતિમા યથાવિધિ સ્થાપન કરી તેની સમીપે
પ્રતિદિન પૂર્વોક્ત નિયમાનુસારે વિપ્રોએ પારાયણ કરવું ॥૮॥ હે નૃપ ! આ સત્સં-
ક્રિજીવનનાં એકરો આઠ પારાયણ કરવાથી એક પુરશ્ચર્યાની પરિપૂર્તિ થાય છે
॥૯॥ હે નૃપ ! વરેલા વિપ્રોએ એક સમાહથી એક એક પારાયણ કરવું (સાત
દિવસે એક પારાયણ પૂર્ણ કરવું) એ રીતના અનુક્રમથી કરવાનાં સમસ્ત પારા-
યણો કરવાં ॥૧૦॥ તે પારાયણપરાયણ વિપ્રોએ અધ્યાયવિરતિ વિગેરે પૂર્વોક્ત
પ્રકરેજ કરવું. સ્પષ્ટ અક્ષરથી વાંચવું. કોઈની સાથે બોલવું નહિ ॥૧૧॥ વરેલા
દ્વિજોએ બીજા જેની તેની દક્ષિણા ગ્રહણ કરવી નહિ તથા અન્ન વસ્ત્રાદિપણ ક્યારેક
પણ ગ્રહણ કરવું નહિ (બીજા થકી પ્રતિગ્રહ ન કરવો) ॥૧૨॥ એક એક સમાહ
સમાપ્ત થાય તે દિવસે પ્રત્યેક પારાયણકર્તા વિપ્રને પૃથક્ પૃથક્ ત્રણ સુવર્ણમુદ્રા
દક્ષિણા દેવી અથવા અષોત્તર શતપારાયણમાં જેટલા સંહિતાપાઠોની અપેક્ષા
હોય તેટલા પાઠોને અંતે તે સમગ્ર દક્ષિણાપણ ભેગી (એક સાથે) પૃથક્ પૃથક્
આપવી ॥૧૩-૧૪॥ વિપ્રોને ત્રણ સુવર્ણમુદ્રા આપવા માટે અસમર્થ પુરૂષો તેનો
અર્ધ (દોઢ) દક્ષિણા આપવી. તેમાંપણ અલ્પ વિત્તવાળા (અસમર્થ) પુરૂષે તેનો
અર્ધ (પાંચો) દક્ષિણા આપવી ॥૧૫॥ જે કોઈતો કનિષ્ઠ એવીપણ દક્ષિણા દેવા
અશક્ત હોય તેણે વિપ્રોને વૃથા શ્રમ નજ કરાવવો કિંતુ આના પુરશ્ચરણ થકી
બીજું કોઈ ધાર્મિક કાર્ય યથારાજી કરવું ॥૧૬॥ પુરશ્ચરણ કર્તા યજમાન જે દિવસે
પારાયણાર્થે વિપ્રોને વરે તેજ દિવસે અષ્ટાક્ષરમંત્રના જપાર્થે પ્રથમની પેઠે બાર

મોજયેત્તદ્દશાંશતઃ ॥૧૮॥ શક્તો પ્રન્થસ્ય ચૈતસ્ય પુરશ્ચરણકારકઃ । પ્રન્થે-
 નાનેન હુદ્યાપ્પાયસાન્નઘૃતાદિભિઃ ॥૧૯॥ પ્રતિશ્લોકં પ્રત્યુવાચં પ્રતીતિશ્ચિ
 તદા નૃપ ! । મૃગ્યાઽસૌ મુદયા હોમં કારયેત્ક્રમતઃ સુધીઃ ॥૨૦॥ અશક્તો
 નામભિઃ સર્વમન્ગલસ્તોત્રકીર્તિતૈઃ । શ્રીહરેઃ કારયેન્મઘૈર્હોમદ્રવ્યૈઃ પુરોદિતૈઃ
 ॥૨૧॥ હોમં કર્તુમશક્તસ્તુ દ્વાદશૈવ વિધાપયેત્ । પારાયણાનિ હોમાર્થં
 તૈરેવ બ્રાહ્મણૈર્વૃતઃ ॥૨૨॥ પુરશ્ચર્યાંરમ્ભદિનાત્સમાસિદિવસાવધિ । પાલનીયં
 બ્રહ્મચર્યં વિપ્રૈઃ સયજમાનકૈઃ ॥૨૩॥ યથોક્તં તુ ફલં ન સ્યાદન્યથેત્યસ્તિ
 નિશ્ચયઃ । તસ્મિન્સ્તુ પાલિતે સર્વે સિધ્ધ્યન્યેવ મનોરથાઃ ॥૨૪॥ અસ્ય
 પ્રસન્નતઃ શિક્ષાપત્ર્યા અષ્ટાક્ષરસ્ય ચ । સર્વમન્ગલસ્તોત્રજનમન્ગલયોરપિ
 ॥૨૫॥ વિષ્ણોર્નામસહસ્રસ્ય શ્રીનારાયણવર્મેણઃ । ષોડશાક્ષરમન્ત્રસ્ય હરિ-
 પ્રિયહનુમતઃ ॥૨૬॥ તથા સ્કન્દપુરાણસ્ય શ્રીવિષ્ણુઃખંડગામિનઃ । પ્રન્થસ્ય
 શ્રીવાસુદેવમાહાત્માત્મ્યસ્ય ભૂપતે ! ॥૨૭॥ પુરશ્ચર્યાવિધિં તુભ્યં સમાસેન

અથવા નવ અથવા છ વિપ્રોને વરે અને જપના દશાંશથી હોમ કરે અને તે
 હોમના દશાંશથી બ્રાહ્મણોને જમાડે ॥૧૭-૧૮॥ તેમાં આ પ્રબન્ધનું પુરશ્ચરણ
 કરનારો યજમાન શક્ત સુધી પુરૂષે તો આ સત્સંગિજીવન ગ્રંથે કરીને પાય-
 સાત્ર ધૃતાદિ દ્રવ્યથી હોમ કરે. હે નૃપ ! તેમાં ગ્રંથમાં પ્રતિશ્લોક હોમ કરે એટલે
 એક એક શ્લોકે કરીને એક એક હોમ કરે. તથા ‘શતાનન્દ ઉવાચ’ આદિ
 જેમાં છે અને ‘પ્રત્યુવાચ’ અંતે જેમાં છે એવા વાક્યે કરીને હોમ કરે તથા
 અધ્યાયને અંતે જે ‘હૃત્તિશ્રી’ ઇત્યાદિ વાક્ય આવે છે તેણે કરીને પણ હોમ કરે.
 આ હોમ મૃગીમુદ્રાથી શ્રદ્ધા કરેલા અત્રાદિકથી અનુક્રમે કરે ॥૧૯-૨૦॥ ઉપર
 પ્રમાણે કરવામાં અશક્ત યજમાનતો સર્વમંગલસ્તોત્રમાં કહેલા, શ્રીહરિના
 નામાત્મક મંત્રોવટે પૂર્વાંક્ત હોમદ્રવ્યથી હોમ કરે ॥૨૧॥ જે કોઈ હોમ કરવાને
 અશક્ત હોય તેણેતો હોમાર્થ-હોમ કળની સિદ્ધિમાટે બાર પારાયણ અધિક એજ
 વરેલા વિપ્રોપાસે કરાવે ॥૨૨॥ પુરશ્ચર્યાના પ્રારંભ દિવસને પ્રારંભીને સમાપ્તિપર્યંત
 યજમાન અને વરેલા વિપ્રોએ બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવું ॥૨૩॥ આ વ્રતના વિભંગ થાય
 તો કહેલું કળ સિદ્ધ થાય નહિ એવો નિશ્ચયજ છે. બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમો યથાર્થ
 પાળે તો સર્વ મનોરથો સિદ્ધ થાયજ ॥૨૪॥ હે ભૂપતે ! સત્સંગિજીવન પુરશ્ચરણના
 વિધિનિરૂપણપ્રસંગથી અષ્ટાક્ષરમંત્ર, શિક્ષાપત્રી, સર્વમંગલસ્તોત્ર, જનમંગલ-
 સ્તોત્ર, વિષ્ણુનામસહસ્ર, શ્રીનારાયણકવચ, શ્રીહરિપ્રિય હનુમાનજનો ષોડશા-
 ક્ષરમંત્ર અને સ્કન્દપુરાણના વિષ્ણુખંડમાં અંતર્ગત શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યનો પુરશ્ચ-

શ્રુવે નૃપ ! । ચતુર્વર્ગસ્ય સિદ્ધ્યર્થે હરિમક્તનૃણાં દ્રુતમ્ ॥૨૮॥ તત્ર પાઠસ-
 હક્ષેણ શિક્ષાપત્ર્યા ડદીરિતા । પુરશ્ચર્યા મહીપાલ ! સર્વેષ્ઠફલદાયિકા ॥૨૯॥
 તદ્દશાંશેન જુહુયાત્પ્રતિશ્લોકં યથાવિધિ । આદુતીનાં શતે દ્વે ચ સહસ્રા-
 પ્યેકવિંશતિમ્ ॥૩૦॥ હોમાનુકૂલ્યાભાવે તુ પાઠા જ્ઞેયા દશાંશતઃ । સર્વ-
 ંષ વિધિર્જ્ઞેયઃ પુરશ્ચરણકર્મણિ ॥૩૧॥ શ્રીકૃષ્ણાષ્ટાક્ષરમનોઃ પુરશ્ચરણમીરિ-
 તમ્ । અષ્ટલક્ષજપેનૈવ હોમસ્તુ તદ્દશાંશતઃ ॥૩૨॥ પુરશ્ચર્યા ભવે-
 ત્સર્વમફલસ્તોત્રકસ્ય તુ । સાશીત્યેકસહક્ષેણ પાઠાનામિષ્ટદાયિની ॥૩૩॥
 એકલક્ષાધિકેનાષ્ટસહક્ષેણ દશાંશતઃ । હરેર્નામ્નાં તદુક્તાનાં હોમો જ્ઞેયો
 યથાવિધિ ॥૩૪॥ જનમફલકસ્ય સ્વાત્પાઠાનામયુતેન તુ । પુરશ્ચરણ-
 મિષ્ટાર્થદાયકં નૃપસત્તમ ! ॥૩૫॥ તદુક્તાનાં હરેર્નામ્નામેકલક્ષેણ ભૂપતે ! ।
 હોમસ્ત્વષ્ટસહક્ષેણ વિજ્ઞેયસ્તદ્દશાંશતઃ ॥૩૬॥ વિષ્ણોર્નામસહસ્રસ્ય પુરશ્ચરણ-
 શત્પ્રકારઃ જે ચાર પુરુષાર્થની સિદ્ધિ જલદી આપનારો છે તે સંક્ષેપમાં સાંભ-
 જવા વાંછતા તમારે માટે તથા હરિભક્ત નરોમાટે હવે કહું છું ॥૨૪-૨૮॥ તેમાં
 શિક્ષાપત્રીના પુરશ્ચરણમાં આ વિધિ છે—હે મહીપાળ ! શિક્ષાપત્રીના સહસ્ર
 પાઠ કરવા. આ સહસ્ર પાઠ પરિમિત પુરશ્ચર્યા સર્વ વાંછિત ફળને આપનારી
 છે ॥૨૯॥ તેના દશાંશથી પ્રતિશ્લોક યથાવિધિ હોમ કરવો. પ્રતિશ્લોક હોમ કરતાં
 બસોએ અધિક એકવીસ હજાર આહુતિઓ થાય ॥૩૦॥ હોમની અનુકૂળતા ન હો-
 થતો પુરશ્ચર્યામાં જેટલા પાઠો કરવાના કહા છે તેના દશાંશથી પાઠો હોમને સ્થાને
 કરવા. આજ વિધિ બીજા બધા પુરશ્ચરણકર્મમાં જાણવો ॥૩૧॥ શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષર
 મંત્રના પુરશ્ચરણમાં આઠ લાખ મંત્રજપ કહો છે, તેના દશાંશથી હોમ કરવો ॥૩૨॥
 સર્વમંગળસ્તોત્રની પુરશ્ચર્યામાં અંશીએ અધિક એક સહસ્ર પાઠથી પરિપૂર્ણ
 થાય, આ પુરશ્ચર્યા ઈષ્ટ ફળને આપનારી છે ॥૩૩॥ આમાં હોમ દશાંશથી કરતાં
 સર્વમંગળમાં કહેલાં એક લાખ આઠ હજાર નામોથી પરિપૂર્ણ સિદ્ધ થાય (સર્વ
 મંગળસ્તોત્રમાં ભગવાનનાં એક હજાર નામો છે તેનો અંશીએ અધિક એક સહસ્ર
 વાર પાઠ કરતાં તેટલાં (દશ લાખ અંશી હજાર) નામની આવૃત્તિ થાય. તેનો
 દશમો અંશ એક લાખ આઠ હજાર થાય, આટલાં નામોથી યથાવિધિ હોમ કરવો)
 ॥૩૪॥ હે નૃપસત્તમ ! જનમંગળસ્તોત્રની પુરશ્ચર્યા તેના દશ હજાર પાઠ કરવાથી
 પરિપૂર્ણ થતાં અલીષ્ટ અર્થ આપનારી થાય. હે ભૂપતે ! તેના દશાંશથીજ એટલે
 તેમાં કહેલાં હરિનાં એક લાખ આઠ હજાર નામથી હોમ કરવાનો જાણવો, આ સ્થ-
 ળેપણ આવૃત્તિને અનુસારે સિદ્ધ થતાં નામોનો દશાંશ આ અનુક્રમ જાણવો, અ-

મીરિતમ્ । સર્વમજ્જલરીત્યૈવ હોમં તન્નામભિશ્ચરેત્ ॥૩૭॥ શ્રીમદ્દા-
ગવતોક્તસ્ય શ્રીનારાયણવર્મણઃ । સહસ્રેણ તુ પાઠાનાં પુરશ્ચરણમીરિતમ્
॥૩૮॥ હરિર્વિદધ્યાદિત્યાદ્યા વિદિક્ષવન્તાસ્તુ તસ્ય યે । શ્લોકા વિંશતિસ-
હ્ર્યાકાઃ સમ્યગ્રક્ષાવિધાયકાઃ ॥૩૯॥ તૈરેવૈકૈકયાદુત્યા પ્રતિશ્લોકં દશાં-
શતઃ । હોમં કુર્યાદ્ધિધાનેન સહસ્રદ્વયસહ્રુથયા ॥૪૦॥ સત્સંગિજીવનપ્રોક્ત-
સ્તોત્રાદુદ્ધારિતસ્ય તુ । પોઢશાક્ષરમન્ત્રસ્ય ભયમંજનમારુતેઃ ॥૪૧॥ ચતુ-
લંક્ષજપેનૈવ પુરશ્ચરણમીરિતમ્ । મન્ત્રેણાનેન રાજેન્દ્ર ! હોમં કુર્યાદ્દશાંશતઃ
॥૪૨॥ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યપુરશ્ચર્યા શતેન તુ । સાર્ધેનોક્તા ચ પાઠાનાં
હોમોઽપિ તદ્દશાંશતઃ ॥૪૩॥ इति सङ्क्षेपतः प्रोक्तः पुरश्चर्याविधिर्मया ।
सत्सङ्गिजीवनादेस्तु भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥४४॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवनमाहात्म्ये
शतानन्दहेमन्तसिंहसंवादे पुरश्चर्याविधिनिरूपणनामा षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

થાન્ આ સ્તોત્રમાં એકસો આઠ હરિનામો છે તેની દશ હજાર આરુતિ (ગુણતાં)
કરતાં દશ લાખ એંશી હજાર નામો થાય, તેનો દશાંશ ગણતાં એક લાખ આઠ
હજાર થાય, એટલાં નામોના પાઠથી હોમ કરવો ॥૩૭-૩૯॥ વિષ્ણુસહસ્રનામનો
પુરશ્ચરણપ્રકાર અને તેમાં કરવાનો હોમ સર્વમંજનસ્તોત્રના પુરશ્ચરણવિધિપ્રકાર
જેવો જાણવો, કારણ કે તેમાં પાંચ હજાર નામો છે ॥૩૭॥ શ્રીમદ્ભાગવતમાં અંતર્ગત
શ્રીનારાયણકવચની પુરશ્ચર્યા તેના હજાર પાઠથી પરિપૂર્ણ થાય. તેમાં 'હરિર્વિદ-
ધ્યાન્' આ શ્લોક આદિ જેમાં છે અને 'વિદિક્ષુ' આ શ્લોક અંતે જેમાં છે એવા
વીશ શ્લોકો રક્ષા કરનારા જાણવા. તેજ શ્લોકોવડે એક એક શ્લોકપ્રત્યે એક એક
આહુતિના અનુક્રમથી બે હજાર સંખ્યાથી યથાવિધિ હોમ કરવો. આ રીતેપણ
વીશ શ્લોકોનો એક હજાર વાર પાઠ કરતાં વીશ હજાર થાય, તેનો દશાંશ બે હજાર
થાય એટલા પાઠથી હોમ કરવો ॥૩૮-૪૦॥ હે રાજેન્દ્ર ! સત્સંગિજીવનમાં (પ્રથમ
પ્રકરણના સત્તરમા અધ્યાયમાં) કહેલા સ્તોત્રમાંથી સમુદ્ધાર કરેલા પોઢશાક્ષર
ભયમંજન માત્રતિમંત્રના ચાર લાખ જપથી તેનું પુરશ્ચરણ જાણવું, તેમાં તેના દશાં-
શથી આ મંત્રવડે હોમ કરવો ॥૪૧-૪૨॥ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યની પુરશ્ચર્યા તેના દો-
ઠસો પાઠથી પરિપૂર્ણ થાય. તેમાં તેના દશાંશથી હોમપણ જાણવો ॥૪૩॥ હે રાજન !
આ પ્રકારે સત્સંગિજીવન વિગેરેની પુરશ્ચર્યાનો પ્રકાર જે ભુક્તિ મુક્તિને આપનારો
છે તે મેં સાંભળવા વાંછતા તમોને સંક્ષેપથી યથાર્થ કહ્યો ॥૪૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સં-
ગિજીવનમાહાત્મ્યે...પુરશ્ચર્યાવિધિનિરૂપણનામા ષષ્ઠોઽધ્યાયઃ ॥૬॥

શતાનન્દ ઉવાચ—સત્સંગિજીવનગ્રન્થદાનં કુર્વન્તિ ये जनाः । लभन्ते ते सुखं राजसिंहामुत्र च वाञ्छितम् ॥१॥ राजोवाच—ग्रन्थस्यास्य मुने ! स्वतः श्रोतुं दानविधिं त्वहम् । इच्छामि ब्रूहि मद्यं तं सर्वज्ञस्त्वं यतोऽस्यतः ॥२॥ शतानन्दमुनिरुवाच—सत्सङ्गिजीवनस्यास्य विधिं दानस्य वच्मि ते । सम्पूर्णं स्यात्फलं येन भुवि तद्भवति ॥३॥ मधोस्तु शुक्लनवमी शुक्लैकादशिका तथा । पूर्णिमा कार्तिकी मुख्यः कालो दानस्य कीर्तितः ॥४॥ पूर्णिमास्योऽथवा सर्वा एकादशयोऽत्रिला अपि । कालाः सङ्कीर्तितास्त्वस्य व्रतोत्सवदिनान्यपि ॥५॥ पुस्तकं लेखयेदादौ सत्सङ्गि-जीवनस्य तु । दृढपत्रं स्पष्टवर्णमसम्मिश्रितपङ्क्ति च ॥६॥ नवीनं शोधयित्वा तद्गुह्यैः फलकवेष्टनैः । निबध्य स्थापनीयं च लक्षणं तस्य ते ब्रूवे ॥७॥ पञ्च प्रकरणान्येव सन्ति यस्य शतत्रयम् । एकोनविंशत्यधिकमध्यायाः सन्ति यस्य च ॥८॥ सहस्राणि सप्तदश श्लोकास्तु पदशतानि च । अनुष्टुप्सङ्ख्यया

અધ્યાય ૭ મો.

શુશ્રુષુ રાજના આદરાતિશયથી સંતુષ્ટ થએલા શતાનંદમુનિ ફરીથી પણ કહે છે-હે રાજન! જે જનો આ સત્સંગિજીવન નિબંધનું દાન કરે છે તેઓ આ લોક પરલોકમાં ઇચ્છિત સુખને પામે છે ॥૧॥ આવું વચન સાંભળીને રાજ કહે છે-હે મુને ! જે આ ગ્રંથનું દાન ચાલીષ અર્થને આપનાર છે તે એનો દાનવિધિ તમારાયથી હું સાંભળવા ઇચ્છું છું. તમે સર્વજ્ઞ છે તો સાંભળવાની વાંછાવાળા મને તેના વિધિ કહો ॥૨॥ શતાનંદમુનિ કહે છે-હે રાજન! જે વિધિથી કરેલા સત્સંગિજીવનના દાનથી દાતાઓને આ લોકમાં સંપૂર્ણ ફળ સિદ્ધ થાય તે વિધિ તમોને હું કહું છું ॥૩॥ ચૈત્ર શુક્લ નવમી, ચૈત્ર શુક્લ એકાદશી અને કાર્તિકી પૂર્ણિમા આ તિથિઓ સત્સંગિજીવન ગ્રંથના દાનમાં મુખ્ય શ્રેષ્ઠ કાળ કહ્યો છે ॥૪॥ અથવા સર્વ પૂર્ણિમા-સીઓ, સર્વ એકાદશીઓ અને વ્રતોત્સવ દિવસો શ્રેષ્ઠ કાળ કહેલો છે, આમાં શ્રેષ્ઠ તથા અતિશ્રેષ્ઠ એવો ભેદ જાણવો ॥૫॥ તેમાં દાનમાં પ્રવર્તેલો પુરૂષ પ્રથમ સ્પષ્ટ વર્ણવિન્યાસ જેમાં છે, જુદી જુદી પંક્તિઓ જેમાં છે, દૃઢ પત્ર-કાગળો જેના છે એવું સત્સંગિજીવનનું પુસ્તક લખાવે ॥૬॥ તે નવીન પુસ્તકને અર્થને જાણનારાઓ પાસે શોધાવીને એટલે લેખકપ્રમાદદોષે રહિત કરાવીને નવીન પાઠીયાંથી તથા વીંટવાના વસ્ત્રથી (બાંધણાથી) બાંધીને સ્થાપન કરવું. આ સત્સંગિજીવનનું લક્ષણ (અધ્યાયસંખ્યાદિ) તમોને કહું છું ॥૭॥ જે સત્સંગિજીવનનાં પાંચ પ્રકરણો છે, ત્રણ-સો આઝગીશ અધ્યાયો છે. અનુષ્ટુપ્ સંખ્યાથી ગણતાં જેના સત્તર હજાર કરો

સસંવિંશતિર્યસ્ય સન્તિ હિ ॥૧॥ આદિમધ્યાવસાનેષુ ધર્મવૈરાગ્યયોક્તયા ।
જ્ઞાનભક્ત્યત્પરઃ સમ્ભૂતં યદ્વ સર્વથા ॥૧૦॥ હરિલીલાકથાત્રાતા-
મૃતાનન્દિતસત્સુરમ્ । હરિકૃષ્ણપરં યદ્વૈ સત્સંજ્ઞિજીવનં હિ તત્ ॥૧૧॥
ચતુરજ્ઞે મહાવચ્ચે સૌવર્ણાદ્દલામ્બુજે । સ્થાપયેદ્દાનદિવસે સત્સંજ્ઞિજીવનં
નૃપ ! ॥૧૨॥ પલત્રયોન્મિતં કુર્યાત્સૌવર્ણાદ્દલામ્બુજમ્ । પુમાનત્વલ્પવિ-
ત્તસ્તુ પલાર્ધપ્રમિતં તુ તત્ ॥૧૩॥ તતઃ પૂર્વોદિતૈર્મઘ્નૈર્ગીતવાદ્યપુરઃસરમ્ ।
ઉપચારૈર્યથાલભ્યૈઃ પૂજયેત્તદુદારધીઃ ॥૧૪॥ તતઃ પ્રતિગ્રહીતારં પૂજયેદ્દાક્ષણં
નરઃ । સત્સંજ્ઞિજીવનચ્છિન્નં હરેર્ભક્તં જિતેન્દ્રિયમ્ ॥૧૫॥ વચ્ચૈર્નવીનૈઃ
કૌશેયૈઃ સ્વર્ણમુક્તાદિભૂષણૈઃ । ગન્ધપુષ્પોપહારૈસ્તં સમ્પૂજ્ય પ્રણમેત્પુમાન્
॥૧૬॥ નિષીદેત્પ્રાચ્ચુલ્લો દાતા ગ્રહીતોદચ્ચુલ્લસ્તથા । સઙ્કલ્પ્ય દદ્યાત્તદયો
મચ્છાનેતાનુદીરયન્ ॥૧૭॥ અનેકકોટિજન્મોત્થં કૃષ્ણભક્ત્યન્તરાયકૃત્ ।
દુરિતં નાશમાયાતુ દાનેનાનેન મેઽલિલમ્ ॥૧૮॥ સત્સંજ્ઞિજીવનં દિવ્યં

સત્તાવીશ શ્લોકો થાયછે ॥૮-૯॥ વળી જે આદિ મધ્ય અને અંતમાં (સર્વત્ર) ધર્મ
વૈરાગ્ય જ્ઞાન અને ભક્તિ પ્રધાન જેમાં છે એવાં અનેક સરસ ઉપાખ્યાનોથી સર્વ
પ્રકારે ભરપુર છે, જે શ્રીસહજનંદ ભગવાન્ પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિની દિવ્ય લીલાકથા
સુધાથી સત્પુરૂષપુરૂષ સુરોને આનંદ આપેછે અને જે હરિકૃષ્ણ ભગવત્પર છે તે આ
સત્સંજ્ઞિજીવન જાણુ ॥૧૦-૧૧॥ હે નૃપ ! તે પુસ્તક ચતુરંગ-ચાર પાયાવાળા
આસન (બાજી આદિક) માં મહાવચ્ચની ઉપર રચેલા આઠ દળ કમળના ચિત્રવાળા
સુવર્ણપત્ર (સોનાના પતરા) ની ઉપર દાન દેવાને દિવસે સ્થાપન કરે ॥૧૨॥ ત્રણ
પળ પરિમિત સુવર્ણનું આઠ દળનું કમળ કરે, અત્યલ્પ વિત્તવાળોતો અર્ધાં પળપ-
રિમિત સુવર્ણથી કમળ કરે ॥૧૩॥ તે પછી ઉદારબુદ્ધિવાળો દાતા પુસ્તકની પૂર્વોક્ત
મંત્રોથી ગીત ગવરાવા અને વાહન વળગાવવા પૂર્વક જેવા મળી આવે એવા વિવિધ
ચંદનાદિ ઉપચારોવડે પૂજ કરે ॥૧૪॥ તે પછી દાતા નર જિતેન્દ્રિય, સત્સં-
જ્ઞિજીવનરૂપ ભગવદ્દિવ્યચરિતમાં અતિશય સ્નેહવાળા, ભગવાનના અનન્યભક્ત
એવા પ્રતિશૃદ્ધિતા બ્રાહ્મણની નવીન રેશમી વસ્ત્રો, સુવર્ણ મણિ મુક્તા આદિ-
કનાં આભૂષણો અને ચંદન પુષ્પાદિ ઉપચારોએ કરીને પૂજ કરીને પ્રણામ કરે
॥૧૫-૧૬॥ ત્યારપછી પ્રદાતા પુરૂષ પૂર્વાભિમુખે બેસે અને પ્રતિશૃદ્ધિતા ઉત્તરા-
ભિમુખે બેસે. પછીથી સંકલ્પ કરવા પૂર્વક આગળ કહીશ એવા ‘અનેકકોટિ’
દલાદિ ‘મદીપ્તિતમ્’ ઈત્યંત ત્રણ મંત્રોને હૃદયારણ કરતો દાતા દાન આપે ॥૧૭॥
સત્સંજ્ઞિજીવનના આ દાનથી મારાં અનેક કોટિ જન્મપરંપરાથી ચાલી આવેલાં,
કૃષ્ણભક્તિની ઉત્પત્તિમાં વિરોધિ, સમસ્ત પાપો પ્રણાશ પામે ॥૧૮॥ અપૌરુષેય,

શાસ્ત્રં નિગમસમ્મિતમ્ । દદામિ વિપ્રવર્યાય શ્રીહરિસ્તેન તુલ્યતુ ॥૧૯॥
માસ્તુ કૃષ્ણવિયોગો મે મા વિયોગોઽસ્તુ તત્સતામ્ । દાનેનાનેન સુપ્રીતો
હરિર્દત્તાં મદીપ્સિતમ્ ॥૨૦॥ હત્યુચ્ચાર્ય સ તદ્વા તતો દદાશ્ચ દક્ષિ-
ણામ્ । શક્તસ્તુ શ્રદ્ધયા યુક્તો રૌપ્યમુદ્રાઃ શતાવરાઃ ॥૨૧॥ અશક્તસ્તુ
યથાશક્તિ દદાશ્ચાઘ્યવિવાર્જિતઃ । દક્ષિણાયાશ્ચાનુરૂપં ભોજયેદ્બ્રહ્મણાંસ્તતઃ
॥૨૨॥ યો દદાદ્વિધિનૈતેન સત્સન્નિજીવનં પુમાન્ । સ ભાસ્વતા વિમાનેન
ગોલોકં પ્રતિપદ્યતે ॥૨૩॥ મનોભિવાચ્છિતાંસ્ત્ર મોગાન્ પ્રાપ્નોતિ સર્વશઃ ।
નાપ્રાપ્યં વિદ્યતે કિન્નિત્તસ્ય કૃષ્ણપ્રસાદતઃ ॥૨૪॥ અપુત્રઃ પ્રામુયાત્પુત્રં નિર્ધનો
ધનમાપ્નયાત્ । શાસ્ત્રસૈતસ્ય દાનેન વિદ્યાં વિદ્યાર્થ્યવામુયાત્ ॥૨૫॥ ઇતિ
દાનવિધિર્મયોદિતોઽસ્ય નૃપતે ! શાસ્ત્રવરસ્ય શાસ્ત્રદટ્ટઃ । યમિહાચરતાં ન કાપિ
વાચ્છા ભુવિ ચામુત્ર ચ શિષ્યતે દુરાપા ॥૨૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવનમાહાત્મ્યે
શતાનન્દહેમન્તસિંહસંવાદે તદ્દાનવિધિનિરૂપણનામા સપ્તમોઽધ્યાયઃ ॥૭॥

(જેને કોઈ પુરૂષ પ્રેરૂતા નથી) નિત્યનિર્દોષ એવા વેદને સમાન એવું આ
સત્સંગિજીવન નામનું દિવ્ય શાસ્ત્ર વિપ્રવર્યને દાનતરીકે હું આપું છું, તેનાથી શ્રીહરિ
ભગવાન્ મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ ॥૧૯॥ મારે આ જન્મમાં તથા જન્માંતરમાં
કૃષ્ણને વિયોગ તથા તેમના ચરણાશ્રિત સંતોને વિયોગ કદાપિ ન થાઓ. આ
મેં કરેલા દાનથી સુપ્રસન્ન થએલા ભગવાન્ શ્રીહરિ મને અભીષ્ટ અપિલ અર્થ
આપનારા થાઓ ॥૨૦॥ આ પ્રકારના મંત્રોને ઉચ્ચારીને તે પુસ્તકનું દાન
આપીને પછીથી દક્ષિણા આપે. દાતા શક્ત હોય તો શ્રદ્ધાએ સંપન્ન થઈ સો
રૂપ્યમુદ્રા (રૂપિયા) થી ઓછી નહિ એવી દક્ષિણા આપે. અશક્તો વિત્તશાક્યે
વર્ણત થઈ યથાશક્તિ દક્ષિણા આપે. તેપછી દક્ષિણાને અનુમારે બ્રાહ્મણભોજન
કરાવે ॥૨૧-૨૨॥ જે પુરૂષ આ વિધિથી સત્સંગિજીવન પુસ્તકનું દાન આપે તે
પ્રકાશમાન વિમાનમાં બેસીને ગોલોકને પામે છે. ત્યાં પરમાત્માનો અનુભવ તથા
તેમના પરિચર્યાદિશ્વ મનોવાંછિત ભોગોને પામે છે. તેને આ લોક પરલોકમાં
કૃષ્ણપ્રસાદબળથી કાંઈપણ અપ્રાપ્ય બાકી રહેતું નથી, સમસ્ત મળે છે ॥૨૩-૨૪॥
આ શુભ શાસ્ત્રના દાનથી આ લોકમાં અપુત્ર હોય તે પુત્રને પામે, નિર્ધન હોય તે
ધનને પામે, વિદ્યાર્થી વિદ્યાને પામે ॥૨૫॥ હે નૃપતે ! જે દાનવિધિનું આચરણ
કર્તાઓને આ લોકમાં કે પરલોકમાં ન મળે એવી વાંછા કોઈપણ બાકી રહેતી
નથી, બધી વાંછા પૂર્ણ થાય છે. એવો આ સર્વોન્નમ શાસ્ત્રનો દાનવિધિ યથાશાસ્ત્ર
મેં તમારી સમક્ષ નિરૂપણ કર્યો ॥૨૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યે...
તદ્દાનવિધિનિરૂપણનામા સપ્તમોઽધ્યાયઃ ॥૭॥

શતાનન્દમુનેરર્થ્યં વચઃ પીયૂષસન્નિભમ્ । इति श्रुत्वा महानन्दो विनी-
 तस्तं जगाद सः ॥१॥ राजोवाच—मुने ! मयि त्वयोदारो दययाऽनुग्रहः
 कृतः । एतद्ग्रन्थस्य माहात्म्यं ज्ञातं मेऽक्षस्त्वदुक्तिभिः ॥२॥ प्रतिभातीति
 मच्चित्ते श्रवणादस्य निश्चितम् । धर्मार्थकाममोक्षाणां प्राप्तिः स्यान्मुनिसत्तम !
 ॥३॥ श्रुत्वा नं योऽभवत्सिद्धिं पुरुषार्थस्य सर्वशः । आपन्नोऽद्य तु तद्वातां
 श्रोतुमिच्छाम्यहं मुने ! ॥४॥ स तस्यैत्थं मनोहारि प्राणिश्रेयस्करं वचः ।
 श्रुत्वा तदुत्तरं प्रीतः प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥५॥ तस्मिन् क्षणे महाश्रयमित्यासी-
 त्सदसि ध्रुवम् । यदालोकयाखिलाः सभ्या लेभिरे परमां मुदम् ॥६॥ आसी-
 देशान्तरायातस्तत्र कश्चन वाडवः । सभायामास्थितः शान्तो विनीतोऽबिदि-
 ताभिधः ॥७॥ स प्रणम्य शतानन्दं प्राप्तानन्दभरान्तरः । पुलकाञ्चितदेहस्तं
 ग्राह गद्गदया गिरा ॥८॥ कृतार्थोऽहं कृतो नूनं त्वया कथयामासुमुने ! । काल-
 व्यालमहाप्रासत्राससंसारमोचितः ॥९॥ दुश्चरैर्मत्कृतैः पूर्वं ध्वस्तं यज्ञैव

અધ્યાય ૮ મો.

શતાનન્દમુનિનું આતું અર્થ્ય-પુરુષાર્થ પમાડવામાં સમર્થ, અમૃતવત્ આસ્વાદ
 લેવા લાયક વચન સાંભળીને હેમંતસિંહરાજા પરમાનંદથી પરિપૂર્ણ થઈ વિનયથી
 એમ કહેવા લાગ્યા ॥૧॥ રાજા કહેછે—હે મુને ! મારી ઉપર આપે મહા અનુ-
 ગ્રહ કૃપાથી કર્યો. તમારાં વચનોથી આ સત્સંજીવનનું માહાત્મ્ય મેં તત્ત્વથી
 જાણ્યું ॥૨॥ હે મુનિસત્તમ ! આ શાસ્ત્રના શ્રવણથી ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષની
 પ્રાપ્તિ થાયજ; એમ મારા મનમાં નિશ્ચિત જણાય છે, એમાં મને લેશ સંશય નથી
 ॥૩॥ હે મુને ! આ સદ્ગ્રંથને સાંભળીને જે કોઈ સર્વ પુરુષાર્થની સિદ્ધિને
 પામ્યો હોય એવા મહાપ્રતાપી કોઈની વાર્તા (ચરિત્ર) હવે સાંભળવા ઇચ્છું-
 છું ॥૪॥ રાજાનું આ પ્રકારનું સર્વ પ્રાણીઓનું પરમ શ્રેય કરનારું મનોહારિ વચન
 સાંભળીને શતાનન્દમુનિએ પ્રસન્ન થઈ તેને પ્રત્યુત્તર આપવાનો પ્રારંભ કર્યો ॥૫॥
 એટલાકમાં એજ ક્ષણમાં મહાસલાવિષે એક અપૂર્વ આશ્ચર્ય થયું, જેને જોઈને
 સર્વ સભ્ય જનો પરમ પ્રહર્ષને પામી ગયા ॥૬॥ તે સમયમાં કોઈ બ્રાહ્મણ દેશાં-
 તરમાંથી આવીને તે સભામાં બેઠો. સભામાં બેઠેલા જનો જેનું નામ કામ જાણતા
 નથી એવો એ શાંત વિનીત વિપ્ર તુરત હીને શતાનન્દમુનિને પ્રણામ કરી આનંદથી
 પરિપૂર્ણ મનવાળો થઈ રોમાંચિતગત થઈ ને ગદ્ગદવાણીથી એમ કહેવા લાગ્યો
 કે—॥૭-૮॥ હે ભગવન્મુને ! આપે કહણા કરીને મને આજ નિશ્ચે કૃતાર્થ કર્યો, કારણ
 કે જે કાળવ્યાળ (કૃપણસર્પ) છે તે પહેાળું મુખ ફાડીને મને ગળી જવા તૈયાર હતો

સાધનૈઃ । તન્મે દુઃસ્વં ત્વયા પ્રપ્ત્યં સંશ્રાવ્યૈવ ક્ષતં મુને ! ॥૧૦॥ એતદ્વૃત્ત્વા
મુને ! મક્તૌ જાતં ધર્માશ્વિજેષ્ઠયા । પશ્યામિ ઋહરિં સાક્ષાત્પ્રાકૃતૈર્વર્જિતં
ગુણૈઃ ॥૧૧॥ ઉદારૌદાર્યઃસૌમ્યઃસૌમ્યઃપ્રમહોદધિમ્ । મન્દહાસવિકાસાસ્વં
રમણીયગુણાર્ણવમ્ ॥૧૨॥ સત્સક્તિમિશ્ર મુનિમિઃ પૂજિતં પૂર્ણમાવતઃ । સદ્ગ-
ન્ધપુષ્પમાલાચૈરુપહારૈર્મનોહરૈઃ ॥૧૩॥ પ્રફુલ્લેન્દીવરશ્રેણિશ્યામકોમલવિગ્ર-
હમ્ । મનોહરં શરસારાચેતસારતરામ્બરઃ ॥૧૪॥ રમ્યહાસ્યાત્તત્ત્વાવિહાર-
વેન્નુવરાનનમ્ । પ્રફુલ્લનવપાથોજચ્છદશાલિબિલોચનમ્ ॥૧૫॥ કરુણામૃતસ-
મ્પૂર્ણપારિપ્લવનિરીક્ષણમ્ । ભાજાનુલમ્બિસદ્ધાહું સમવિલોર્ણવક્ષસઃ ॥૧૬॥
ચન્દ્રચક્ષુમણિશ્રેણેન્દુરુદ્ધાહુલિમણિહતમ્ । ચિતાર્જિતસ્થલામ્ભાજઃ તિહસતલ-

તેનો આસત્રાસ જેમાં છે એવા સંસારથડી મને મુકાવ્યો ॥૬॥ હે મુને ! તે તે શા-
સ્ત્રોમાં કહેલાં દુઃખર સાધનો મેં અનેક અનુષ્ઠાન કર્યાં અથાપિ પૂર્વે મેં કરેલાં તે સાધ-
નોએ કરીને જે દુઃખનો નાશ થયો નહિ હતો તે અનાદિ કર્મે આરંભેલું તમામ દુઃખ
આ શુભ શાસ્ત્ર મને સંભળાવીને વિનાશ કર્યું ॥૧૦॥ અને આ ગ્રંથના શ્રવણપ્રતાપથી
સ્વેચ્છાથી ધર્મથડી ભક્તિમાં પ્રાદુર્ભાવ પામેલા, પ્રાકૃત ગુણોએ વર્ણત, અનંત કલ્યા-
ણગુણના નિધિરૂપ, પુરુષોત્તમ શ્રીહરિના મને સાક્ષાત્કાર થયો. જે પરાવર પરમા-
ત્માનો સાક્ષાત્કાર થતાં હૃદયગ્રંથિઓ ભેદાઈ ગઈ અને સર્વ સંશયો હેદાઈ ગયા
॥૧૧॥ સાક્ષાત્ કરેલા તેમના દિવ્ય સ્વરૂપનું અનુસ્મરણ કરીને હવે તેનો અનુવાદ
'ઉદાર' ઈત્યાદિ શ્લોકથી કરેછે-ઉદાર-મહાન (અસંકુચિત) ઔદાર્ય સૌન્દર્ય
સૌકુમાર્યના મહાસમુદ્રરૂપ (એવા શ્રીહરિને હું સાક્ષાત્ જોઉં છું, એમ પૂર્વે સંબન્ધ
લેવો) એવા તે શ્રીહરિ મંદહાસના વિકાસે કરીને મનોહર એવી મુખશોભાથી
જેનારા જનસમાજના મનને આનંદ કરેછે અને સમસ્ત સંતાપને સંહરનારા
અતિરમણીય ગુણના સમુદ્ર છે. પરિપૂર્ણ ભક્તિભાવથી મુનિઓ તથા સત્સંગિઓએ
શ્રેષ્ઠ ગંધ પુષ્પમાળા આદિક મનોહર ઉપચારોવડે નિરંતર પૂજેલા છે આવા તે
શ્રીહરિને હું સાક્ષાત્ જોઉં છું. પ્રકૃષ્ટિત શ્યામ કમળના જેવું શ્યામ સુંદર સુકુમાર
શરીર જેમનું છે, માટેજ મનોહર દિવ્યાકૃતિવાળા, શરદ્ઋતુના નિર્મળ તારા જેવું
સ્વચ્છ ચેત દિવ્ય વસ્ત્રને ધારી રહેલા, જેમના રમણીય મુખચન્દ્ર થકી સુંદર મંદ-
હાસામૃત સ્રવે છે આવા અમૃતસ્રવનારા મુખચંદ્રથી સર્વ સંતાપને શમાવે છે એવા
તે શ્રીહરિને હું પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરેછું, નવીન પ્રકૃષ્ટિત કમળદળ જેવાં દિવ્ય વિલો-
ચન જેમનાં છે, કટલામૃતથી પરિપૂર્ણ કટાક્ષ જેમના છે, (કૃપાદષ્ટિથી સર્વને જોતા)
જનુપર્યંત લાંબા દિવ્ય ભુજયુગળ જેમનું છે, વિશાળ સમ વક્ષસ્થળ જેમનું છે,
કાંતિથી ચળકતા નખરૂપી મણિઓની પંક્તિઓ જેમાં છે એવી કોમળ આંગળીઓએ

દ્વયમ્ ॥૧૭॥ ચિત્રવર્ણમણિસ્વર્ણકાઙ્ગીભૂષણસત્કટિમ્ । ચદ્વદધ્વાનસંરાજ-
 દ્રપ્યપાદુકપત્કજમ્ ॥૧૮॥ કર્ણમણિભિરભરણકુન્ડલમ્ । સુવર્ણ-
 રત્નકેયૂરં વિરજ્યોદ્ધિમ્ ॥૧૯॥ તાપનીયસુમત્તીરસજિતાશ્વિસરો-
 હમ્ । કમ્બુકણ્ઠલસન્મુક્તાસારહારવિરાજિતમ્ ॥૨૦॥ ચામ્પેયકુન્દમન્દારસ્થ-
 લપન્નાદિહારિણમ્ । સુમનઃશેષરં માલ્યકર્ણપૂરમનોહરમ્ ॥૨૧॥ ઉદારામોદ-
 લોલાલિપ્રગીતલલિતત્ત્વજમ્ । દધાનં રુચિરે પાળૌ સ્વર્ણયદ્ધિં મનોહરામ્ ॥૨૨॥
 વિચલ્લકુન્ડલોહાસિકપોલ્ ગલશ્રિયમ્ । વક્ત્રબ્રુવં સુચિમ્બોદ્ધં તિલપ્રસવના-
 સિકમ્ ॥૨૩॥ દૈદશશ્રીહરિપ્રેક્ષાપુરુનિર્વૃત્તમાનસઃ । અઘાપં જન્મસાફલ્યં
 કૃતાર્યોઽસ્મિ ધ્રુવં મુને ! ॥૨૪॥ કૃત્વા તસ્યાચલાં ભર્ત્કિં દેહાન્તે ધામ ચાક્ષ-

વડે શોભાયમાન, જેમના હસ્તતળયુગળ સ્થળકમળ (ગુલાબ) ની કાંતિને તિરસ્કાર કરેછે એવા દિવ્ય હસ્તતળયુગળ જેમના છે એવા શ્રીહરિને હું સાક્ષાત્કાર કરું છું ॥૧૨-૧૭॥ એ રીતે દિવ્ય અવયવ શોભાનું અનુવર્ણન કર્યું, હવે દિવ્ય આભરણ આદિકની શોભાનું અનુવર્ણન કરેછે-જડેલા વિવિધ વર્ણના માણિક્ય મરકત મૌજિક હીરાદિ મણિઓએ કરીને શોભાયમાન એવી સુવર્ણમય દિવ્ય કટિમેખળાથી શોભાયમાન કટિતટ જેમના છે, આશ્રિત જનોના મનને હરનારા અને ભક્તજનોના સંગમનમાં વરાતિશયને સૂચવનારા એવા ચટ્ચટ્વનિથી વિરાજમાન એવી જે રૂપામય પાદુકા તેનાથી સમલંકૃત પાદકમળ જેના છે, જેમના કર્ણમંડ-
 લમાં પ્રકાશમાન મસ્તકાર દિવ્ય કુંડળ છે, રત્નજડિત સુવર્ણમય બાજુબંધને ધારી રહેલા, દિવ્ય વલય (કડાં) અને વેદથી સમલંકૃત, કાંચનમય સુંદર નૃપુરના શ-
 પ્દથી સમલંકૃત છે ચરણકમળનું યુગળ જેમનું, શંખસદૃશ દિવ્ય કંઠમાં લાંબા ઉત્તમ મુક્તાહારોથી વિરાજમાન, ચંપા મોગરા ગુલાબ આદિકનાં સુગન્ધિ સુક-
 માર પુષ્પોના હારોથી સમલંકૃત, સુગન્ધિ સુંદર પુષ્પોના તોરાથી અલંકૃત, માળામય કર્ણપૂર (કાંનમાં ધાલવાના ગુચ્છો)થી વિરાજીત, મહા સુગન્ધમાં હ્રુપ્ધ એવા બ્રમરાઓના મધુર ગીત (ગુંજરવ)થી સુશોભમાન દિવ્ય પુષ્પમાળા-
 ઓને ધારી રહેલા, સમન્ના મનને હરનારી સોનાની સોટી સુંદર કરતળમાં ધારી રહેલા, ચળકતાં કુંડળોએ કરીને પ્રકાશમાન કપોળયુગળની શોભાએ સંપન્ન, વક્ર બ્રુકટિયુગળ જેમનું છે, શોભમાન બિંબ (પાકુ ધીલોહ) સમાન રક્ત ઓષ્ઠ જેમના છે, તલના પુષ્પને સમાન દિવ્ય નાસિકા જેમની છે, એવા શ્રીહરિને પ્રત્યક્ષ દેખું છું ॥૧૮-૨૩॥ હે મુને ! આવા દિવ્યાકાર શ્રીહરિના સાક્ષાત્કારથી મનમાં અત્યંત આનંદ પામ્યો છું અને આજ મનુષ્યજન્મનું સાફલ્ય પામ્યો અને હે મુને !

રમ્ । તત્સાનન્દમયં દિવ્યં લપ્સ્યે મેઽસીતિ નિશ્ચયઃ ॥૨૫॥ હત્યમુક્ત્વા શતા-
નન્દં પૂજયામાસ સાદરમ્ । સ ગન્ધાક્ષતપુષ્પાચંદ્રિતં તત્પદ્મજો વધૌ ॥૨૬॥
આચાર્યૌ સ તતઃ પ્રીત્યા વવન્દે વિનિવૃત્તિતઃ । મુનીંસ્તપ્તાદિભક્તાન્
પ્રત્યેકં ચ સદઃસ્થિતાન્ ॥૨૭॥ સ પ્રાપ્તાનન્દસન્દોહપ્રવિલીનમનાસ્તતઃ । અનુ-
જ્ઞાપ્ય શતાનન્દં પ્રયયૌ સ્વલિકેતનઃ ॥૨૮॥ અથાલોક્યૈતદાશ્ચર્યં તં પપ્રચ્છેતિ
ભૂપતિઃ । કસ્મિન્ દેશે વસત્યેષ વાહવો મુનિસત્તમ ! ॥૨૯॥ કિં તસ્યાસી-
ન્મહદુલ્લં તન્નાશાય મહામુને ! । કિં કિં ચ સાધનં તેન વિહિતં દીર્ઘદર્શિના
॥૩૦॥ એતદ્ધુભૂષણે મહ્યં વક્તુમર્હસિ સત્તમ ! । યઃ વાહશશિષ્યાર્ણા જ્ઞાતવ્યં
નાવશિષ્યતે ॥૩૧॥ હત્યાકર્ણ્યે વચસ્તસ્ય જ્ઞાનં ત્રૈકાલિકં ગતઃ । શ્રીહરેઃ
કૃપયા ભૂપં સ પ્રાદેક્ષિતવિન્મુનિઃ ॥૩૨॥

કૃતાર્થ થઈ ગયો. એજ પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિવિષે નિશ્ચય ભક્તિ કરીને પ્રારબ્ધને
અંતે તેમના આનંદમય દિવ્ય અક્ષર ધામને નિશ્ચે પામીશ, એમાં મને હવે લેશ
સંશય રહ્યો નથી ॥૨૪-૨૫॥ આ પ્રકારે કહીને તે વિષે શતાનંદમુનિની ગંધ
અક્ષત પુષ્પાદિવડે આદરપૂર્વક પૂજા કરીને તે મુનિનું ચરણરજ મસ્તકે ધારણ
કર્યું ॥૨૬॥ તેપછી તે સભામાં વિરાજેલા અયોધ્યાપ્રસાદ તથા રઘુવીર નામના
આચાર્યોની પ્રીતિથી વિનપૂર્વક વંદના કરી. તે પછી સભામાં બેઠેલા સમગ્ર મુનિઓ
અને હરિજનો પ્રત્યેકની વિનયથી વંદના કરી ॥૨૭॥ તેપછી તે વિષે શ્રીહરિના તથા
તેમના એકાંતિક ભક્તોના દર્શનથી પ્રાપ્ત થએલા મહાઆનંદમાં નિમગ્ન મનવાળો
થઈ શતાનંદમુનિની અનુજ્ઞા મહણ કરીને પોતાને ઘેર ગયો ॥૨૮॥ ત્યારપછી
હેમંતસિંહરાજ આણું આશ્ચર્ય જોઈને એમ પુછવા લાગ્યા કે-હે મુનિસત્તમ ! આ
વિષે કયા દેશમાં વસેછે ? એને મહાદુઃખ શું હતું ? દુઃખ વિનાશમાટે દીર્ઘદર્શી
એણે શું શું સાધન કર્યું હતું ? આ સર્વ સાંભળવા ઈચ્છતા મને તમે કહેવાને
ચાગ્ય છો, જેના કહેવાથી તમારા જેવાઓના શિષ્ય થએલાઓને જાણવાનું કશું
બાકી રહે નહિ ॥૨૯-૩૧॥ આણું રાજનું વચન સુંભળીને શ્રીહરિની કૃપાથી
ત્રૈકાલિક વિજ્ઞાને સંપન્ન એવા શતાનંદમુનિ રાજનો હૃદયગત અભિપ્રાય જાણીને
તેને કહેવા લાગ્યા ॥૩૨॥ ઇતિ શ્રીસત્સંનિષ્ઠવનમાહાત્મ્યે...તદિતિહા-
સકથને દ્વિજદૃષ્ટશ્રીહરિસ્વરૂપનિરૂપણનામાષ્ટમોઽધ્યાયઃ ॥૮॥

સતાનન્દમુનિસ્વાચ—તસ્ય પુણ્યમતેઃ પુણ્યં વૃત્તાન્તં કથયામિ તે । અત્ય-
 દ્વતં મહાબુદ્ધે ! શૃણુ ત્વં સ્વસ્થચેતસા ॥૧॥ અન્તર્વેદામિધો દેશો વૈભવ-
 તિપાવનઃ । ભવત્યતિવરો દેવૈઃ સેવનીયો મહર્ષિભિઃ ॥૨॥ પુરુષા યત્ર વર્તન્તે
 સ્વસ્ત્વર્માનુસારતઃ । શૂરાઃ સત્યપરા ધીરા યોષાઃ સન્તિ પતિવ્રતાઃ ॥૩॥
 ત્રિદશન્દ્રારસ્પર્ધિ વિષયતે તત્ર ભૂપતે ! । કાઠ્ઠસંજ્ઞં પુરં ગુહં વિભવૈરમરપ્રિયૈઃ
 ॥૪॥ દેવેન્દ્રાલયસઙ્કાશૌર્હેમશૃંગવિરાજિતૈઃ । સ્વર્ણજાલૈર્મણિસામ્મૈર્ભવનૈરતિમ-

અધ્યાય ૯ મો.

સતાનન્દમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! તમે સાચા શુશ્રૂષુ છો માટે પાત્રભૂત
 તમેને તે વૃત્તાંત કહું છું—તે વિષ્ણુનું ચરિત્ર સર્વ કોઈએ સાંભળવા લાયક છે, કેમકે
 તે પુણ્ય છે એટલે શ્રવણમાત્રથી પાપપુંજને હરેછે અને નિઃશ્રેયસને આપેછે, તે
 વિષ્ણુ પુણ્યમતિ છે એટલે સર્વને પાવન કરનારા સર્વભંગળમય આનંદમય પરમા-
 ત્મામાંજ તેની મતિ છે. અથવા પુણ્યજ મતિ જેની છે એવા છે, અર્થાત્ સત્ય
 અસ્તેય અનભિદ્રોહ આદિક પુણ્યવિષયવાળીજ તેની મતિ છે, માટે પુણ્યમતિનું
 ચરિત્ર પુણ્યજ હોય. વળી તે ચરિત્ર અદ્ભુત છે—આતું શ્રેય કોઈને પાળુ પૂર્વે મળ્યું
 નથી, કેમકે દુરંત દુઃસહ દુઃખ દરીયાયટ્ટી તે તત્કાળ સમુત્તીર્ણ થઈ ગયો. તમે
 મહાબુદ્ધિશાળી છો—યોગિઓનીપેટે તમારી બુદ્ધિ કામ કોઠાદિ આંતર અન્તેય
 અરિઓના સંધનો વિજય કરેલો હોવાથી મોટી છે અથવા સર્વ થકી મોટા પરમા-
 ત્મામાંજ આસક્ત હોવાથી મોટી છે. આવા તમે સ્વરથ ચિન્તથી તેનું વૃત્તાંત
 સાંભળો ॥૧॥ સર્વ દેશોને મધ્યે અત્યંત પવિત્ર અંતર્વેદ નામથી વિખ્યાત (ગંગા-
 મુનાને મધ્યસ્થ દેશ) એક દેશ છે. આ દેશ મહર્ષિઓએ તથા દેવોએ સેવનીય
 હોવાથી અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે ॥૨॥ જે દેશમાં પુરૂષો પોતપોતાના વર્ણાશ્રમધર્મ-
 રાચણુ વર્તેછે અને સર્વે સત્યપર છે અને સર્વ કોઈ ધીર છે એટલે ધર્મના વિરો-
 ધિઓ ચલાયમાન કરવા બંધ પાળુ પોતાના કર્તવ્યથકી ચલાયમાન થાય
 એવા નથી અથવા આપત્કાળમાંપણુ ધીર રહેનારા છે. વળી શૂર છે એટલે
 ધર્મને બંધાત કરનારાઓનો પરાભવ કરીને સદ્ધર્મનું સંરક્ષણ કરવામાં સમર્થ
 છે. જે દેશમાં સમસ્ત સ્ત્રિયો પતિવ્રતા—મનથીપણુ પરપુરૂષ સાથે વ્યભિચાર
 કરનારી એકપણુ નથી ॥૩॥ હે ભૂપતે ! આવા પવિત્ર દેશમાં અમરોને પ્રિય
 એવા વૈભવોએ યુક્ત કાઠ્ઠ નામનું એક પુર વર્તેછે. જે પુર સુરેન્દ્રપુરની-
 અમરાવતીની સમૃદ્ધિ સાથે સ્પર્ધા કરનાર છે ॥૪॥ જે નગર મણિમય સોએ સો
 સ્તંભોથી ભરપુર, સુવર્ણમય બળીયાંથી શોભાયમાન, કનકમય કળશોથી વિરાજ-
 માન, દેવેન્દ્રભવનને સદશ એવાં ભવ્ય ભવનોથી સમલંકૃત છે ॥૫॥ જે નગર

ગિહતમ્ ॥૫॥ વિરાજમાનમારામૈ રુચિરાદ્દાલગોપુરૈઃ । સમાદૃપક્ષિભિઃ કોઠૈ-
 ર્લસન્નિર્દેવમન્દિરૈઃ ॥૬॥ કમનીયસમાસ્થાનૈઃ પ્રાકારેણ સમન્તતઃ । બિલસ-
 દુસ્મકક્ષાભિસ્તોરણૈઃ સમલકૃતમ્ ॥૭॥ ચાતુર્વર્ણ્યજનૈર્દૃષ્ટં સ્વસ્થધર્માનુવ-
 ત્તિભિઃ । વેદવિન્નિઃ કૃતૈર્વિપ્રૈર્વેદનાદૈર્વિરાજિતમ્ ॥૮॥ સરોભિર્મેળિતં રમ્ય-
 દ્વિજાલિકુલસન્કુલૈઃ । કુમુદોત્પલકહ્વારશતપત્રાિરાજિતૈઃ ॥૯॥ ઉપશલ્યે વરે
 યસ્ય સ્વર્ગજ્ઞા પાવિની નદી । વહત્યેવ જના યસ્યાં જ્ઞાન્તો ભાન્તિ યથામાતાઃ
 ॥૧૦॥ કાન્યકુબ્જાભિધજ્ઞાતૈર્વિપ્રસ્ય તત્ર તસ્થુષઃ । આસીન્માધવરામસ્ય પુત્રઃ
 કસ્યાણજિષ્ઠપ ! ॥૧૧॥ ગર્ગગોત્રી યજુર્વેદી વેદવેદાન્કપારગઃ । પારોક્યેણાકરો-
 જ્ઞત્તિં શ્રીકૃષ્ણસ્ય સ નિત્યદા ॥૧૨॥ તસ્ય પ્રાક્તનસંસ્કારાદ્વિવિધાનાં સ્વજન્મ-
 નામ્ । ભૂતાનાં ચ ભવિષ્યાણાં જ્ઞાનં સાક્ષાદજાયત ॥૧૩॥ યચત્કલ્પમત્તીવ્રં
 સ્વેદજાદિષુ જાતિષુ । ભવિષ્યજ્ઞ તથા સર્વં દૃશ્યં તસ્યાભવન્નૃપ ! ॥૧૪॥ અસ-

સુરસમૂહોએ સેવનીય એવા આરામો, (બગીચાઓ) અતિસુંદર અદ્દાલ, (અટારી
 જરખાઓ) ગોપુર, (દરવાજા) સમ-આગળપાછળ નહિ એક લાઈનમાં કરેલા
 અટ્ટ, (મહેલ હવેલીઓ) ની પંક્તિઓ, કોણ (ધરનો અંદરનો ભાગ) અને
 રમણીય દેવમંદિરોથી સમલંકૃત છે. તથા જે પુર શોભાયમાન સભાસ્થાનો, ચાર-
 બાજુ કીકાથી શોભાયમાન ગુસ્મ, (સેનાસંનિવેશસ્થાન) કક્ષા, (રાજનું અં-
 તઃપુર જનનખાનું) અને તોરણોથી સમલંકૃત છે ॥૬-૭॥ વળી જે પુર પોતપોતાના
 ધર્મપરાયણ વિપ્ર ક્ષત્રિયાદિ ચાર વર્ણના જનોએ વ્યાપ્ત અને વેદવેદી વિપ્રવૃંદોએ
 પ્રતિદિન કરેલા વેદધોષથી વિરાજીત છે ॥૮॥ વળી જે નગર કુમુદ (પોયણું)
 ઉત્પન્ન કલ્હાર કમળ (કમળ ભતિના ભેદો) આદિથી વિરાજીત માટેજ ભ્રમરકુળ
 અને હંસાદિ પક્ષીકુળથી વ્યાપ્ત અતિરમણીય એવાં સરોવરોથી સમલંકૃત છે
 ॥૯॥ વળી જે પુરના રમ્ય પ્રાંત ભાગમાં પાવિની સ્વર્ગ જંગા નદી વહેછે. જે દિવ્ય
 નદીમાં જ્ઞાન કર્તા જનો અમરો જેવા જણાય છે ॥૧૦॥ હે નૃપ ! આવા ભવ્ય
 નગરમાં ગર્ગગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલો, યજુર્વેદાધ્યાયી, વેદવેદાંગનો પારંગત અને
 કાન્યકુબ્જ નામના બ્રાહ્મણ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા એજ નગરમાં કુળપરંપરાથી
 નિવાસ કરી રહેલા કોઈ માધવરામનો પુત્ર, કલ્યાણજીત નામનો કોઈ વિપ્ર
 હતો. આ વિપ્ર શ્રીકૃષ્ણની નિત્ય પરોક્ષપણે ભક્તિ કરતો હતો ॥૧૧-૧૨॥ તે આ
 વિપ્રને પ્રાક્તન સંસ્કારના પરિપાકબળથી ભૂત અને ભવિષ્ય વિવિધ જન્મોનું
 સાક્ષાત્ જ્ઞાન થયું ॥૧૩॥ હે નૃપ ! સ્વેદજ અંડજ આદિક અનંત અતીત
 યોનિવિશેષોમાં પોતે જે જે તીવ્ર દુઃખ અનુભવ્યું હતું તથા ભાવિ યોનિ-
 ઓમાં જે જે અનુભવ કરવાનું છે તે સર્વ દુઃખ સાક્ષાત્કાર જેવુંજ તેને થયું

હાપીઠં ચત્કટં ગર્ભવાસસત્ત્વમ્ । નામાવિધં સ્વયં શુકં તપ્સ્યક્ષમવૈક્ષત
 ॥૧૫॥ પ્રવિષ્ટો યત્ર નિર્મુક્તે વિષ્ણુઃપ્રાદિમલાસ્પદે । મપૃષ્ઠાધરાઃ કટં તીવ્રં
 જન્તુરવાશ્ચુક્તઃ ॥૧૬॥ સૌકુમાર્યાઠ્ઠમિત્રાતૈઃ ક્ષતસર્વતનુઃ સદા । શ્વાસાઘ-
 કાશમપ્રાસઃ ક્લેશાન્મૂર્ચ્છામુપૈતિ સઃ ॥૧૭॥ અશક્તઃ સ્વાક્ષ્ણચેષ્ટાર્યા રુદ્ધઃ પક્ષીવ
 પક્ષરે । જાઠરીયાનલજ્વાલાપરિદગ્ધાસિલાકૃતિઃ ॥૧૮॥ ક્ષત્યાયં સ્વેન ચત્પૂર્વ
 શુકં કટં સુદુઃસહમ્ । ગર્ભવાસમયં સર્વં તપ્સ્યક્ષતયાવિદત્ ॥૧૯॥ સ
 તામિત્થાન્ધતામિત્થરૌરવાઘાઃ સહસ્રશઃ । નિરયા સન્તિ ચે ધોરાસ્ત્કટં ચાપ્ય-
 વ્યુધત્ ॥૨૦॥ ક્રોશન્તો યત્ર તાઘ્યન્તે લોહદળ્પદૈર્યમાનુગૈઃ । કશાભિર્મુદ્ગરૈઃ
 શ્વૈર્નિર્જિજ્ઞાશાયૈશ્ચ પાપિનઃ ॥૨૧॥ ઉત્પાટયન્તિ નેત્રાણિ તેષાં યજ્ઞેષુ તે સુદુઃ ।
 નિષ્પેષયન્તિ રુન્ધન્તિ ક્ષારપક્કે જલે ચ તાન્ ॥૨૨॥ પાતયન્તિ નગાસુક્ષ્મા-

હવું ॥૧૪॥ વળી જે જે ગર્ભવાસાદિકનું અનંત અસહ્ય વેદનાવાળું દુઃખ પોતે
 ભોગવ્યું હવું તે તમામ તેને પ્રત્યક્ષ જેવુંજ જણાયું હવું ॥૧૫॥ તેમાં ગર્ભવાસ
 દુઃખની દુઃસહતા દેખાડવામાટે કહેછે-વિષ્ણુ મૂત્ર આદિક મળથી વીંટાએલા
 જે ગર્ભાશયમાં પ્રવિષ્ટ થએલા જંતુનાં વાંસો મસ્તક વિગેરે અવયવો વાંકા વળી
 ગએલા હોય છે તથા મુખ નિરંતર નીચું નમાવેલું હોય છે, તેના સર્વ અવય-
 વોને કૃમિઓના સમૂહો તીવ્ર ક્ષત-પ્રહાર કરેછે, અત્યંત કુમારતાને લીધે તેવી
 તીવ્ર વ્યથાને લેશ સહન કરી શકતો નથી, શ્વાસનો લવ અવકાશ નહિ પામીને
 મહાકલેશથી મૂર્છાને પામી જાયછે, પાંજરામાં પુરેલા પક્ષીની પેઠે પોતાના
 અંગની ચેષ્ટા કરવાપણ ખીલકુલ સમર્થ થતો નથી અને જઠરાગ્નિની જ્વાળાના
 જ્વરથી સમગ્ર આકાર અત્યંત તપાયમાન થતાં તીવ્રવેદનાને અનુભવેછે ॥૧૬-૧૮॥
 ઇત્યાદિ ગર્ભવાસાદિકનું જે દુઃસહ દુઃખ પોતે પૂર્વે ભોગવ્યું હવું તે સર્વ પ્રત્યક્ષની
 પેઠેજ તેના જણવામાં સાક્ષાત્ આવ્યું ॥૧૯॥ વળી જે તામિત્થ અંધતામિત્થ
 રૌરવ વિગેરે ઘોર નરકો હજારો હજાર છે, તેમાં પાપીઓને પમાડતી પીડાપણ
 પ્રત્યક્ષ જેવી તેના જણવામાં આવી, જે નરકોમાં ચમકિકરો ખડુ છુમે પાડતા
 એવાપણ પ્રાણીઓને નિર્દયપણે લોહદંડો, ચાળકો મુદ્ગરો તથા તલવાર વિગેરે
 શસ્ત્રોથી માર મારેછે, જે નરકોમાં ક્યારેક તે પાપીઓનાં નેત્રોને મૂળમાંથી
 ઉખાડી નાંખેછે, ક્યારેક ચંત્રોમાં વારેવારે ધાલીને પીશી ચૂર્ણ કરી નાંખેછે, ક્યારેક
 તેમને ખારા કાંદવમય જળમાં રોષ્ટ્રી રાખેછે, ક્યારેક ઉત્તર પર્વત થકી નીચે
 પાડી નાંખેછે, ક્યારેક તીવ્ર તપાવેલા તેલમાં તેમને ફેંકી દે છે, ક્યારેકતો જીવતાને
 જીવતાજ તેમનાં આંતરડાં-અંગમાંથી કાઢી નાંખેછે, ક્યારેક પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં બાળી
 દેછે, ક્યારેક વિપવહ્નિના અતિદુઃસહ ધૂમમંડળમાં રોષ્ટ્રી રાખેછે, ક્યારેક લોહાથી

સસતૈલે ક્ષિપન્તિ ચ । નિઃસારયન્તિ ચાન્નાપિ તેષાં તે જીવતામપિ ॥૨૩॥
 વાહયન્તિ જ્વલદ્વદ્ધૌ તાન્ ચ્ચન્ત્યાતદુઃસદે । ત્વેવાનલત્વે તે ધૂમે છિત્વા
 સીબ્યન્તિ તત્ત્વચઃ ॥૨૪॥ આશ્લેષયન્તિ તાંસક્ષાઃ પ્રતિમાશ્ચાયસીર્મુદુઃ । તીવ્રાઃ
 સોઽપશ્યદિત્યાદ્યા દ્યનન્તા યમયાતનાઃ ॥૨૫॥ તેન તસ્યામવશ્ચિત્તે પરિતાપો
 મહાનૃપ ! । નિશાસુ નામવશ્ચિદ્રા ત્રાસઘ્યાકુલચેતસઃ ॥૨૬॥ નાસીત્પુત્રકલ-
 ત્રાદૌ મોજનાદૌ ચ કર્હિચિત્ । વ્યથાર્તસ્ય સુખં તસ્ય વિભવેષ્વપિ સર્વશઃ
 ॥૨૭॥ તતસ્તજ્ઞાશનોપાયાન્ સોઽપૃચ્છત્સર્વપણ્ડિતાન્ । તત્પ્રાપ્ત્વાપિ તાન્
 કૃત્વા તત્પ્રચાન્તિ નામ્યપદ્યત ॥૨૮॥ કુટુમ્બં સ તતઃ સ્વીયં ભવનં તપાસ-
 દમ્ । હિત્વા જગામ નિર્વિણ્ણસ્તીર્થયાત્રાવિધિત્સયા ॥૨૯॥ પ્રયાગં સ દ્વિજઃ
 કાર્શીં જગન્નાથારીં શુભામ્ । અયોધ્યાં ચિત્રકૂટં ચ પુણ્યં વૃન્દાવનં યયૌ
 ॥૩૦॥ રામનાથં હરિદ્વારં કુલ્લેષ્ટ્રં ચ પાવનમ્ । સ પ્રાયાત્પુષ્કરં તીર્થં પુણ્યં
 ચ પુલહાશ્રમમ્ ॥૩૧॥ અગાત્સિદ્ધપુરં તીર્થં પ્રભાસં દ્વારિકાં તથા । હત્યાદી-

ખનાવેલી તપાવેલી સ્ત્રીપુરુષરૂપ પ્રતિમાને વારેવારે આલિંગન કરાવે છે, એરીતે તે તે
 નરકસ્થાનોમાં યમદૂતોએ અપાતી ઈત્યાદિ અનંત તીવ્ર યાતનાઓ તેના જોવામાં
 પ્રત્યક્ષવત્ આવી ॥૨૦-૨૫॥ હે નૃપ ! ભૂતભાવિ દુરંત દુઃસહ દુઃખદર્શનથી તથા
 નાનાવિધ નરકોનાં દાણુ દુઃખદર્શનથી તે વિપ્રના મનમાં મહાન્ પરિતાપ થયો.
 ભાવિદુઃખત્રાસથી વ્યાકુળ હૃદયવાળા તેને રાત્રિએ લેશપણુ નિદ્રા નજ આવી ॥૨૬॥
 જન્મમરણ અને ગર્ભવાસના તીવ્ર ત્રાસથી થયેલી વ્યથાથી પીડા પામેલા તે વિપ્રને
 પુત્ર કળત્ર મિત્રાદિકમાં તથા પશુ અન્ન વાહન ધનાદિ સમૃદ્ધિમાં સર્વત્ર ક્યારેયપણુ
 સુખસંપત્તિ નજ રહી, કિંતુ ચોગરદમ સપોંથી વિદ્યાએલાની પેઠે મહાદુઃખજ થયું
 ॥૨૭॥ તે પછી તે વિપ્ર ભાવિભયના ભંગના ઉપાયો તે તે પ્રસિદ્ધ પંડિતમંડળોને
 પુછવા લાગ્યો. પુછેલા પંડિતોએ કહેલા તેતે ઉપાયો તેણે કર્યા, પણ તેનાથી તેને તેની
 શાંતિ થઈ નહિ. વાતપિત્તની વિકૃતિથી ઉત્પન્ન થતો આ કોઈ વ્યાધિવિશેષ ન હતો.
 કે જે તેતે પંડિત પુરુષોએ પ્રદર્શાવેલા ઉપાયોના અનુષ્ઠાનથી પ્રશાંત થઈ નય.
 પરંતુ રજતમની વિકૃતિથી થએલો આતો આધિવિશેષ (માનસી પીડા) હતો.
 ॥૨૮॥ ત્યારપછી ‘નાસ્ત્યકૃતઃ કૃતેન’ એરીતે વૈરાગ્યવેગને પામેલો તે વિપ્ર પુત્ર
 કલત્રાદિ કુટુંબનો અને ઉપકરણોએ સહિત ભવનનો પરિત્યાગ કરી, તીર્થયાત્રાની
 ઈચ્છાથી (તીર્થયાત્રાના મિષથી સત્પુરુષના સમાગમની સમાકાંક્ષાથી) ચાલી
 નીકળ્યો ॥૨૯॥ આ વિપ્ર પ્રયાગ કારી જગન્નાથપુરી અયોધ્યા ચિત્રકૂટ પુણ્ય
 વૃન્દાવન રામનાથ હરિદ્વાર પવિત્ર કુલ્લેષ્ટ્ર પુષ્કર પુણ્ય પુલહાશ્રમ સિદ્ધપુર પ્રભાસ

ન્યર્તિનાશાર્થં बहुक्षेत्राण्यगादि सः ॥३२॥ गङ्गां च यमुनां रेवां सरयू तपतीं
नदीम् । जगद्वन्तीप्रमुख्याणि प्रागास्तीर्थानि स द्विजः ॥३३॥ जगत्प्रसिद्धतां
प्राप्तास्तीर्थक्षेत्रेषु पण्डिताः । गुरवो ये तथाचार्योक्तेषां सङ्गं चकार सः ॥३४॥
स्वक्षेत्रशोपायांस्तान्विनीतः सोऽन्वपृच्छत । विदधे च तदुक्तांस्तान्नाप
शान्तिं तथापि सः ॥३५॥ निराशः स ततो गङ्गादिरेवामिन्द्रादितः ।
देशान् पश्चिमपातालानाजगाम यदृच्छया ॥३६॥ जनेभ्यश्चाद्गुणोत्स्वामि-
नारायणविधापितम् । सोऽत्र दुर्गपुरे रम्यं श्रीगोपीनाथमन्दिरम् ॥३७॥
श्रुत्वात्रत्यान्महासाधूंस्तेभ्यो हर्षपरिभुतः । सोऽत्रागादभवच्छान्तिस्तस्यैव गम-
नक्षणे ॥३८॥ अत्र कश्चिन्महान् साधुर्भवतीत्यवबुध्य सः । संज्ञायोन्मत्त-
गङ्गायां श्रीगोपीनाथमैक्षत ॥३९॥ श्रीगोपीनाथं वीक्षाप्राप्तशान्तिर्मुदा-
न्वितः । अत्रास्तीति महान् साधुर्भक्तं कश्चित्पप्रच्छ सः ॥४०॥ अत्रवीरस

દ્વારિકા અને બીજાં પણ બહુ ક્ષેત્રોમાં પીઠાપ્રદ પાપના પ્રક્ષય માટે ક્યોં તથા
ગંગા યમુના રેવા સરયૂ તાપી ગોદાવરી પ્રમુખ તીર્થોમાં ક્યોં ॥૩૦-૩૩॥ જગ-
તમાં તે તે તીર્થક્ષેત્રોમાં પ્રસિદ્ધિને પામેલા જે પંડિતો હતા (પણ તત્ત્વદર્શી નહિ)
તથા જે બહુજનોને બ્રહ્મવિધાનો અભ્યાસ કરાવનારા ગુરુઓ હતા તથા અનેક
શિષ્યમંડળો જેના ચરણની પરિચર્યા કરે છે, આચાર્યપદ ઉપર ચઢી બેઠેલા જેઓ
હતા તેમનો તમામનો તેણે સમાગમ કર્યો. તેમને પામીને તેણે પોતાના કલેશના-
શના ઉપાયો વિનયથી પુછ્યા. તેમણે બતાવેલા બધા ઉપાયોપણ તેણે કર્યા તથાપિ
તેનાથી તેને લેશ કલેશશાંતિ થઈ નહિ ॥૩૪-૩૫॥ તેપછી તે વિપ્ર નિરાશ થઈ
અતિચિંતાથી અંતરમાં અત્યંત આકુળ થઈ દૈવેચ્છાથી દૂરતો દૂરતો પવિત્ર પશ્ચિમ
પંચાળદેશમાં આવ્યો ॥૩૬॥ તે દેશમાં ભગવાન સ્વામિનારાયણે દુર્ગપુરમાં કરાવેલું
રમણીય શ્રીગોપીનાથમંદિર અને તેમાં રહેતા, સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્કારને
પામેલા મહાસાધુએને કોઈ જનના મુખથી સાંભળીને પ્રહર્ષપરિપૂર્ણ થઈ
ત્વરાથી ત્યાં ગયો. તે પવિત્ર પુરને પામ્યો એજ ક્ષણમાં તેના મનમાં કોઈ-
પણ અપૂર્વ શાંતિ થઈ ગઈ ॥૩૭-૩૮॥ એજ મનઃપ્રસાદથી ‘અહીં કોઈ મોટા
સાધુ હોવાજ નેહએ’ એમ નિશ્ચય કરીને તે પુરની પાસે વહેતી પ્રસન્ન પાવન
પાનીય જેમાં છે એવી ઉન્મત્તગંગા નદીમાં સ્નાન કરી શ્રીગોપીનાથજીના ચરણ-
રવિદનાં દર્શન કર્યા ॥૩૯॥ તેમના ચરણકમળના સમ્યક્ દર્શનથીજ તત્કાલ
પ્રશાંતિને પામીને પરમાનંદે યુક્ત થઈ પોતાની સન્મુખ આવતા કોઈપણ ભક્તને
‘અહીં કોઈ મોટા સાધુ છે?’ એમ પુછવા લાગ્યો ॥૪૦॥ એરીતે કહ્યાણુજીત
વિપ્રે પુછેલા તે ભક્તે તેની પ્રેમપ્રસન્ન વચનશેલીથી ‘કોઈપણ આ મહાજી-

મુદા પૃષ્ઠો ભક્તસ્ત્રેનેતિ તં દ્વિજમ્ । સત્કથાવાચનારમ્ભો જાતોઽસ્મિન્ દિવસે
દ્વિજ ! ॥૪૧॥ શ્રોતું સન્તઃ કથાં પુણ્યાં સત્સક્તિજીવનસ્ય ચ । સભાયામા-
સ્થિતાઃ સન્તિ સર્વે સત્સક્તિનસ્તથા ॥૪૨॥ શ્રુત્વેત્યત્રાગતઃ પ્રીત્યા સભામનૂ-
પવિશ્ય સઃ । સત્સક્તિજીવનગ્રન્થકથાં શુભાવ ગચ્છતામ્ ॥૪૩॥ અશૃણોઽ-
ભવત્પૃષ્ઠં શ્રદ્ધયા સ દ્વિજોત્તમઃ । સત્સક્તિજીવનગ્રન્થમાહાત્મ્યં પરમાદ્ભુતમ્
॥૪૪॥ પૃત્યેતિશ્રુતેરાસીન્મહાકષ્ટાપુરોદિતાત્ । સ નિર્મુક્તઃ કૃતાર્થશ્ચ પ્રત્યક્ષ-
શ્રીહરીક્ષણાત્ ॥૪૫॥ હત્યેતાન્નેશમનઃ સર્વસિદ્ધેર્વૃત્તાન્તં ગદિતમિદં મયા
દ્વિજસ્ય । પ્રીત્યા તે શ્રવણરતાય શુદ્ધબુદ્ધે ! ત્વપ્રશ્નોચ્છરમપિ જાતમેતદુક્તયા
॥૪૬॥ સત્સક્તિજીવનશુભશ્રવણેન તૂળં મોક્ષાર્થમેતિ પરશર્મકરં મનુષ્યઃ ।
યત્પ્રાપ્તયે ક્ષિતિભુજોઽપ્યગમશ્ચરણં ગચ્છેન્નિર્ગમ્યન્નન્દશ ! કિમત્ર ચિત્રમ્
॥૪૭॥ યો યશ્ચેચ્છેત્તતો યં યં પુરુષાર્થચતુષ્ટયે । તત્તત્સિદ્ધિમિયાત્ શ્રુત્વા

જ્ઞાસુ છે' એમ જાણીને મહોત્સાહથી કહ્યું કે-હે દ્વિજ ! આજ દિવસે સત્સંગિ-
જીવન નામની શુભ કથાના પ્રવચનને પ્રારંભ થયો છે. આ પ્રબન્ધના પ્રવક્તા
મોટા સાધુ છે. આ સત્સંગિજીવનની પુણ્યકથા સાંભળવા સાર ખડું સનેો તથા
સત્સંગિઓ સભામાં બેઠેલા છે એમ કહ્યું ॥૪૧-૪૨॥ આતું પરમ પ્રિય વચન
સાંભળીને ત્યાં આવીને સભામાં બેસી મેં (રાતાનંદમુનિ) કહેલી સત્સંગિજીવ-
નની કથા પરમ પ્રીતિથી તેણે સમગ્રપણે સાંભળી ॥૪૩॥ હે રાજન્ ! તમેએ
પુછેલું આ પરમ અદ્ભુત સત્સંગિજીવનગ્રંથનું માહાત્મ્યપણુ તે દ્વિજોત્તમે શ્રદ્ધાથી
સાંભળ્યું ॥૪૪॥ આના શ્રદ્ધાથી અને પરા પ્રીતિથી કરેલા શ્રવણથી પ્રત્યક્ષગોચર
થએલા શ્રીહરિકૃષ્ણના સાક્ષાત્ સંદર્શનથી તે કલ્યાણત્ દ્વિજ સંસારના બીજ-
ભૂત પૂર્વોક્ત સર્વ કર્મોથકા નિર્મુક્ત થઈ કૃતાર્થ અને શોકરહિત થઈ ગયો ॥૪૫॥
હે હેમંતસિહરાજન્ ! આ પ્રકારે આ માહાત્મ્યે સહિત સત્સંગિજીવનના શ્રવણથી
સમગ્ર સિદ્ધિને પામેલા આ વિપ્રનું સમસ્ત વૃત્તાંત સાંભળવા ઇચ્છતા શુદ્ધ બુદ્ધિ-
વાળા તમાને મેં પ્રીતિથી કહ્યું. તમેએ સત્સંગિજીવનકથાશ્રવણમાં નિષ્ઠાવાળા
સિદ્ધિ પામેલા કેઈ પરમ આગવતનું ચરિત્ર શ્રવણને જે પ્રત્ન પુછ્યો હતો તેનો
પણુ પ્રત્યુત્તર આનાથીજ થઈ ગએલો જાણુરો ॥૪૬॥ આ સર્વશુભ સત્સંગિ-
જીવન શાસ્ત્રના શ્રવણથી સર્વોત્તમ શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ સુખ સંપાદન કરનારો મોક્ષ
નામનો જે પરમપુરુષાર્થ છે તેને પુરૂષ તત્કાળ પામે છે, જેને પામવામાટે મોટા
મોટા રાજાઓપણુ રાજ્યલક્ષ્મીનો ત્યાગ કરી ગહન વનમાં તપ કરવા જાય છે.
તે આ ગ્રંથના શ્રવણથી ત્રિવર્ગ ફળસિદ્ધિ થાય એમાં કહેવુંજ શું ? થાયજ ॥૪૭॥
માટે હે રાજન્ ! ધર્માદિ ચાર પુરુષાર્થમાંથી જેજે જન જેજે પુરુષાર્થને પામવા

સત્સંગિજીવનં સ સઃ ॥૪૮॥ સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યભગવદ્ભક્તિસંયુજા । યશ્ચૈકા-
ન્તિકધર્મેણ પ્રસાદ્ય પુરુષોત્તમમ્ ॥૪૯॥ હૃદ્ધેત્તદીયસેવાયાં સ્થાતું તત્સિદ્ધિ-
મામુયાત્ । સત્સંગિજીવનગ્રન્થશ્રુતેરેવ સ ભૂપતે ! ॥૫૦॥ હૃથં હેમન્તસિંહ-
સ્તદ્વાચં શ્રુત્વા સુધોપમામ્ । પ્રમોદં પ્રાપ સમ્યાશ્ચ પ્રાપુરેષ પરાં મુદમ્ ॥૫૧॥
ધર્માર્થકામમોક્ષાણામિચ્છન્તિ સ્મ શરીરિણઃ । ચે ચે યં યમિહ પ્રાપ્તું પુરુષાર્થં
સ્વચેતસિ ॥૫૨॥ સત્સંગિજીવનગ્રન્થં તસ્ય તસ્યાસ્યે શુભમ્ । તે તેઽશૃણ્વ-
ન્મુદા યુક્તાઃ સ્વાવકાશાનુસારતઃ ॥૫૩॥ તત્ર ધર્મસ્ય સંસિદ્ધિં ધર્માર્થી પ્રાપ
નિશ્ચિતમ્ । યોઽર્થાર્થી તસ્ય સંસિદ્ધિં સ પ્રપેદેઽજ્ઞસા ક્રુતમ્ ॥૫૪॥ કામસિદ્ધિં
ચ કામાર્થી મોક્ષાર્થી યશ્ચ માનવઃ । મોક્ષસ્ય પુરુષાર્થસ્ય પ્રાપ સિદ્ધિં સ સત્ત્વ-
રમ્ ॥૫૫॥ હૃદ્ધેદેકાન્તધર્મેણ પ્રસાદ્ય શ્રીહરિં ચ યઃ । સ્થાતું તદીયસેવાયાં
પ્રાપ તત્સિદ્ધમેવ સઃ ॥૫૬॥ હેમન્તસિંહો મોક્ષાર્થમિમમિચ્છન્ પરં નૃપઃ ।
યથાવિધિ સ્વકે ગેહે વાચયિત્વૈનમાશૃણોત્ ॥૫૭॥ મોક્ષાર્થસ્ય સ સંસિદ્ધિં

હૃદ્ધે તે તે જન તે તે પુરુષાર્થની સિદ્ધિને આ સત્સંગિજીવનના શ્રવણથી પામે એમાં
સંશય નથી ॥૪૮॥ હે ભૂપતે ! જે જન સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભગવદ્ભક્તિએ
યુક્ત એવા એકાંતિક ધર્મથી પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમને પ્રસન્ન કરી તેમના ચરણની પ-
રિચર્યામાં નિરંતર નિવાસને વાંછતો હોય તેવી તેની સિદ્ધિ આ શાસ્ત્રના શ્રવણ-
થી જ થાય ॥૪૯-૫૦॥ હેમંતસિંહ રાજા શતાનંદસ્વામીનું આવું સત્સંગિજીવનમા-
હાત્મ્યનો ખોધ આપનારે અમૃતતુલ્ય વચન સાંભળીને પરમ પ્રમોદને પામ્યા અને
સભામાં બેઠેલા બીજા બધા જનોપણ પરમ પ્રહર્ષને પામ્યા ॥૫૧॥ આ જગતમાં
જાતિથી ઉચ્ચ કે નીચ જેને જોઈ ધર્માદિ પુરુષાર્થમાંથી જેને પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિની
મનમાં વાંછા કરતા હતા તે તે તમામ જોઈ તેની તેની પ્રાપ્તિમાટે આ સત્સંગિજી-
વન શુભ શાસ્ત્રને યથાવકાશ ઉત્સાહાતિશયથી સાંભળવા લાગ્યા. ધર્માર્થી ધર્મની
સિદ્ધિને નિશ્ચે પામ્યો. અર્થાર્થી અર્થસિદ્ધિને અનાયાસથી જલદી પામ્યો. કામાર્થી
કામસિદ્ધિને પામ્યો. મોક્ષાર્થી માનવ મોક્ષ પરમપુરુષાર્થને સત્ત્વર પામ્યો. જરામ-
રણ મોક્ષ જેનું લક્ષણ છે એવા અક્ષરસાક્ષ્યની પ્રાપ્તિ કે જેમાં આત્માને અનુ-
ભવ કરવો એજ એક રૂઢ છે અને જેની કૈવલ્ય સંજ્ઞા છે તેનાથીપણ અત્યંત અધિક
એવો શ્રીકૃષ્ણસેવામાં નિરંતર નિવાસ કે જે શ્રીહરિના પ્રસાદથીજ એક પ્રાપ્ય છે
તેને પારમૈકાંતિક ધર્માચરણથી પરમાત્માને પ્રસન્ન કરી જેઓ પામવા વાંછતા
હતા તેઓપણ આ સત્સંગિજીવનના શ્રવણમાત્રથી તેની સિદ્ધિને જલદી પામ્યા
છે ॥૫૨-૫૬॥ શતાનંદમુનિના મુખરૂપી ચંદ્રમાયકી નીકળેલા કથારૂપ અમૃતના
શ્રવણરૂપ પાનથી અત્યંત આનંદને પામેલા હેમંતસિંહરાજાએ એક શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ

પ્રાપ સ્વસ્ય મહીપતિઃ । શતાનન્દાસ્યચન્દ્રચ્યુત્કથામૃતસુનિર્વૃતઃ ॥૫૮॥ સત્સ-
ક્ષિજીવનગ્રન્થમાત્મ્યં સદસિ શ્રુતમ્ । શતાનન્દમુનેર્વક્રાધયૈવેદં મયા
સ્ફુટમ્ ॥૫૯॥ સત્સક્ષિજીવનમાત્મ્યાલ્યો ગ્રન્થસ્તથા મયા । અયં વિરચિતઃ
સમ્યગાત્મબુદ્ધિનુસારતઃ ॥૬૦॥ આદૌ ગ્રન્થમિમં શ્રુત્વા પશ્ચાત્સત્સક્ષિજીવ-
નમ્ । શ્રોતવ્યમિતિ મામાહ શતાનન્દમુનિર્વચઃ ॥૬૧॥ હમં બ્રોવ્યન્તિ યે
મક્તયા પઠિષ્યન્ત્યત્ર માનવાઃ । લપ્સ્યન્તિ તે તુ સત્સક્ષિજીવનશ્રુતિજં ફલમ્
॥૬૨॥ શ્રીહરેશ્ચ પ્રસાદાત્તે પ્રાપ્સ્યન્તિ સ્વેપ્સિતં સુખમ્ । હતિ સત્યં પુનઃ સત્યં
મુક્તાનન્દો બ્રવીમ્યહમ્ ॥૬૩॥ યો દિવ્યાકૃતિરક્ષરે વરતરે માયાપરે રાજતે
દિવ્યાનન્તમહાગુણૈકનિલયઃ સર્વાતિરિક્તશ્રવાઃ । પ્રાદુર્ભૂય સધર્મમક્તિમત-
નોદ્દમૌ દયાવારિધિર્વન્દે ધર્મેજનિં સદૈવ સહજાનન્દં હરિં તં મુદા ॥૬૪॥

મુક્તિમાટે આવા ઐકાંતિક ધર્મની સિદ્ધિની સ્પૃહાથી પોતાને ઘેર યથાવિધિ યોગ્ય
પૌરાણિક પાસે સત્સંગિજીવન વંચાવીને શ્રદ્ધાથી શ્રવણ કર્યું. તે શ્રવણથી શ્રીકૃષ્ણસે-
વારૂપ મોક્ષના સાધનભૂત આ પારમૈકાંતિક ધર્મની સિદ્ધિને પામ્યા ॥૫૭-૫૮॥
આ સત્સંગિજીવન માહાત્મ્ય સભામાં શતાનંદ મહામુનિના મુખપટ્ટા જે રીતે સ્પષ્ટ-
પણે સાંભળ્યું છે તેજ રીતે મેં (મુક્તાનંદે) સત્સંગિજીવનમાહાત્મ્ય નામને
આ ગ્રંથ મારી મતિને અનુસારે સારી રીતે રચ્યો છે ॥૫૯-૬૦॥ તે ભગવાન
શતાનંદમુનિએ 'પ્રથમ સત્સંગિજીવનમાહાત્મ્ય સાંભળીને પછીથી સત્સંગિજીવ-
નનું શ્રવણ કરવું' એમ મને વચન કહ્યું હતું ॥૬૧॥ આ જગતમાં જે જને આ
સત્સંગિજીવનમાહાત્મ્ય ગ્રંથને પ્રીતિથી પાઠ કરશે કે શ્રવણ કરશે તેઓપણ સત્સ-
ંગિજીવનગ્રંથના શ્રવણપકનનું ફળ પામશે અને શ્રીહરિના પ્રસાદથી ઇપ્સિત સુખને
પામશે એમાં સંશય નથી. ભગવાન શ્રીહરિના પ્રથમ પ્રસાદના પાત્રભૂત હું મુક્તાનંદ-
મુનિ આ અર્થ સત્યજ કહું છું સત્યજ કહું છું (દૃઢતામાટે બે વાર કહું છે) ॥૬૨-૬૩॥

પોતાના પ્રબન્ધની શિષ્યપ્રશિષ્ય પરંપરાએ સર્વત્ર સંપ્રચ્છિત કરવાની કામનાથી
અને પોતે કરેલા ગ્રંથની ભગવત્સમરણથી સાર્યકતાને સંપાદન કરવાની વાંછાથી
મુક્તાનંદમુનિ ગ્રંથને અંતે સ્વેષ્ટદેવરૂપ શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનના વંદનઆના-
ત્મક મંગળને 'યો દિવ્યાકૃતિ' ઈત્યાદિ શ્લોકથી કરે છે-માયાપરે-પ્રકૃતિમંડળપટ્ટા
પર વર્તતા, માટેજ વરતરે-અત્યંત શ્રેષ્ઠ, અક્ષર-અક્ષરનામ જેનું છે, એવા ધામમાં
જે દિવ્યાકૃતિ-મુક્તજનોએ સેવનીય આનંદમય આકૃતિવાળા અને દિવ્ય અનવ-
ધિકાતિશય કલ્યાણ ગુણગુણોના નિધિ ભગવાન વિરાજે છે, એજ પોતે પરમ દ-
યાનિધિ ભગવાન ધર્મનંદનરૂપે પૃથ્વીકપર પ્રાદુર્ભાવ પામીને અસાધારણ એશ્વર્યથી
સર્વાધિક કીર્તિ પ્રખ્યાપન કરી ધર્મભક્તિનો માર્ગ નિષ્કંટક સર્વત્ર અતિ વિસ્તાર
વાળો જેમણે કર્યો તે આ ધર્મનંદન શ્રીસહજાનંદ શ્રીહરિને હું આનંદપૂર્વક અનન્ય-
ભાવથી નિરંતર વંદન કરું છું ॥૬૪॥ જેની દિવ્યભૂતિ સ્વતઃ હૃયવિરોધિ (નિર્દોષ)

શ્રીમન્મજ્જલમૂર્તિમાર્તિશમનં માલાં કરે તૌલસીં દક્ષે સૂક્ષ્મવલક્ષસાન્દ્રવસ-
નાન્યાવિભ્રતં સર્વદા । ચારુચ્છેરમુલ્લામ્બુજં લસદુરઃશ્રીવત્સલક્ષ્માક્ષિતં ધ્યાયે
ભૂપણભૂષણાન્નમનિશં શ્રીસ્વામિનારાયણમ્ ॥૬૫॥ યોઽક્ષરે પરતરેઽક્ષરમુક્તેઃ
સેવ્યમાનચરણો રમણીયઃ । સ પ્રભુર્વિભિમુલ્લેશનિયન્તા માનસે વસતુ મે
હરિકૃષ્ણઃ ॥૬૬॥ યોઽન્ન પૂર્ણદયયાઽઽકૃતિધારી ચિન્ત્યચારુતરચિત્રચરિત્રઃ ।
સ્વાશ્રિતાશ્ચિલભયક્ષયકારી ધાર્મિરેતુ સ હરિર્મેયિ તોષમ્ ॥૬૭॥ તત્પદાઙ્ગ-
રતચિત્તમિલિન્દા નિર્જિતેન્દ્રિયહયાશ્ચિલભેગાઃ । સાધવઃ પરહિતાનુરક્તા યે
સન્તુ તે હિ સતતં મયિ તુષ્ટાઃ ॥૬૮॥ इति श्रीहरिपदारविन्दपरमानुग्रहभाजन-
मुक्तानन्दमुनिविरचिते श्रीसत्सङ्गिजीवनमाहात्म्ये शतानन्दहेमन्तसिंहसंवादे
तदितिहासकथने द्विजवृत्तान्तनिरूपणनामा नवमोऽध्यायः ॥९॥

અને કલ્યાણુગુણાકર હોવાથી સ્વયં ભંગળસ્વરૂપા છે, માટેજ તે મૂર્તિ શ્રીમતી છે, આવા શ્રીમન્ભંગળમૂર્તિમાન, માટેજ સર્વેની આતિ-પીડાને શમાવનારા, એકાંતિક ધર્મેપ્રવૃત્તિમાટે અવતરેલા, સ્વયં એકાંતિકધર્મના આચરણથી તેને પૃથ્વીઉપર પ્રતાવવા જપપરાયણ થઈ જમણા કરકમળતળમાં સતત તુલસીમાલાને ધારણ કરતા, સૂક્ષ્મ શ્વેત દિવ્ય વસ્ત્રોને ધારણ કરતા, આશ્રિતાની સમગ્ર પીડાને હરનારા સુંદર મેંદલાસથી મનોહર મુખારવિંદ જેમનું છે, વક્ષસ્થળમાં વિરાજમાન શ્રીવત્સચિહ્નથી ચિહ્નિત, કટક કેયૂર દુંડળ હાર આદિક આભૂષણોના પણ આભૂષણ ભૂત (આભૂષણોનેપણ શોભાડનારે) દિવ્ય ઝાંગ જેમનું છે, આવા શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનનું હું અહર્નિશ ધ્યાન ધરું ॥૬૫॥ જે પરંબ્રહ્મ ભગવાન પ્રકૃતિથી પરતર એવા અક્ષરધામમાં નિરંતર અક્ષર-નિત્ય મુક્તોએ સેવ્યમાન ચરણકમળ અને મનોહર દિવ્યાકૃતિ વિરાજે છે, તે આ બ્રહ્માદિ સમસ્ત દેવવર્ગના નિયંતા પ્રભુ શ્રીહરિકૃષ્ણ મારા મનમાં નિરંતર નિવાસ કરી રહો ॥૬૬॥ જે ભગવાન પૃથ્વીઉપર અપાર કૃપાથી એજ દિવ્યાકૃતિને ધારીને અવતર્યા છે તે આ દિવ્યાકૃતિધારી, કલ્યાણની કામનાવાળા સર્વ કોઈએ જેમનું દિવ્ય રમણીય ચિત્ર ચરિત્ર ચિંતન કરવા યોગ્ય છે, પોતાના આશ્રિતાના સમગ્ર ભયનો ક્ષય કરનારા એવા ધર્મનંદન શ્રીહરિ મારીઉપર પ્રસન્ન થાઓ ॥૬૭॥ ધર્મનંદન તે શ્રીહરિના ચરણારવિંદમાં જેમના ચિત્તરૂપ ભ્રમરાઓ અતિશય આસક્ત પર્વે છે, ઇન્દ્રિયરૂપ દુષ્ટ અશ્વોનો તીવ્રવેગ જેમણે રોકી રાખ્યા છે, અને પરહિતાનાજ એક આચરણપરાયણ એવા જે સાધુઓ છે તેઓ મારી ઉપર આ યથામતિ રચેલા શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યગ્રંથથી સંતુષ્ટ થાઓ ॥૬૮॥ ઇતિ શ્રીહરિપદારવિંદપરમાનુગ્રહભાજનમુક્તાનંદ-
મુનિવિરચિતે શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યે શતાનંદહેમન્તસિંહસંવાદે
તદિતિહાસકથને દ્વિજવૃત્તાંતનિરૂપણનામા નવમોઽધ્યાયઃ ॥૬૯॥

॥ શ્રીસત્સન્નિજીવનમાહાત્મ્યં સમ્પૂર્ણમ્ ॥

શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ ।

વિષયાન્ક્રમાણિક ।

પ્રથમપ્રકરણઃ ।

અ. ૧ ત્રણ અધ્યાયથી સત્સંગિજીવન સમ્પ્રદાયનું અવતરણ (મંગળ, અંથગૌરવ, વક્તા શ્રોતા કર્તાની સંશુદ્ધિ, તેમનો સમાગમ સંવાદાદિ ઉપોદ્ધાત) કહેતાં આ અધ્યાયમાં-પ્રથમ અંથકર્તા શતાનંદમુનિએ કરેલું દષ્ટદેવનમસ્કારાત્મક તેમના સ્વરૂપ રૂપ ગુણ ચરિત્ર વિભૂતિ વિગેરેના વર્ણનપૂર્વક સવિસ્તર મંગળ, પોતે કરેલા અંથનું ગૌરવવર્ણન, વક્તા (સુવ્રતઋષિ) અને શ્રોતા (પ્રતાપસિંહ રાજર્ષિ)ની સંશુદ્ધિ અને તેમનો સમાગમ-સંવાદાદિ આખ્યાયિકા કહેતાં-પ્રથમ જેમણે પ્રકટ પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિના દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે, ત્રૈકલિક વિજ્ઞાને સંપન્ન, વક્તા ઋષિ સુવ્રતમુનિનું શ્રીહરિના અંતર્ધાન થયા પછી ગુરૂ શતાનંદમુનિની આજ્ઞાથી વિવિધ તીર્થયાત્રાના મિષથી શ્રીહરિકૃષ્ણની ભક્તિનો પ્રચાર પૃથ્વી ઉપર કરાવતા કરાવતા જગન્નાથપુરીમાં જઈને, ત્યાં જ્ઞાનભક્તિ વૈરાગ્યનો પ્રચાર કરાવતાં તેમના કદયાણુકારી ઉચ્ચ ગુણો સાંભળીને, ત્યાં પ્રથમથી આવેલા મહામુમુક્ષુ પ્રત્યક્ષ પ્રભુના દર્શનાતુર શ્રોતા પ્રતાપસિંહ રાજર્ષિએ અહેલું શરણુ, પ્રકટ પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિનાં સમગ્ર દિવ્ય ચરિત્રો સાંભળવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી રાજાએ કરેલી મુનિની પ્રાર્થના વિગેરે ॥૨॥

૨ અંથકર્તા શતાનંદમુનિની સંશુદ્ધિ સવિસ્તર કહેવામાટે તેમનું આશ્ચર્યકારી ચરિત્ર વર્ણન કરતાં પ્રથમ તેમના શિષ્ય સુવ્રતમુનિએ કરેલું દષ્ટદેવનમસ્કારાત્મક મંગળ, પોતાના ગુરૂને પ્રેમથી પ્રણામ તથા તેમની પ્રસન્નતાની પ્રાર્થના, રાજર્ષિના પ્રશ્નનું તેમણે કરેલું અભિનંદન, રાજાની પ્રાર્થનાને અનુસારે પોતાના ગુરૂ શતાનંદમુનિએ ગુંથેલું શ્રીહરિનું સમગ્ર ચરિત્ર કહેવાની કામનાવાળા સુવ્રતમુનિએ પ્રથમ કરવા ધારેલા ગુરૂ શતાનંદમુનિના ચરિત્રના વર્ણનમાં-પ્રથમ પુણ્યપુરી મથુરાના નિવાસી વિષ્ણુદત્ત નામના વિપ્રના પુત્રપણે પ્રકટેલા મહાવિરજ્ઞ મુમુક્ષુ પ્રત્યક્ષ

કૃષ્ણ દર્શનાતુર શતાનંદ ઋષિએ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્કારની કામનાથી ગૃહનો ત્યાગ કરી બદરીકાશ્રમમાં આવીને કરેલું શ્રીબદરીનાથનું સમારાધન, સમારાધનથી સંતુષ્ટ થયેલા શ્રીબદરીનારાયણે તેમને આપેલું સાક્ષાત્ પોતાના દિવ્યસ્વરૂપનું સંદર્શન વિગેરે ॥૨॥

૩ બદરીપતિ નારાયણના દિવ્ય સ્વરૂપના સાક્ષાત્કારથી અતિશય સંતુષ્ટ થએલા શતાનંદમહર્ષિએ કરેલી તેમની સ્તુતિ, સ્તુતિથી નિરતિશય પ્રસન્ન થએલા તે નારાયણે મુનિને કરેલું વરવરણનું અભિનંદન, શતાનંદમુનિએ નારાયણપાસે નિરંતર નિવાસ અને ગુણગાનની કરેલી પ્રાર્થના, વરદાન દેતાં ભગવાને બદરીવનમાં નારાયણરૂપે પ્રકટ થએલા સ્વયં શ્રીકૃષ્ણનું પોતાનાજ રૂપથી માનુષ્યનાશ્ચનું અવલંબન કરીને કરેલી ગુર્જરદેશમાં (ડભાણ) સ્થિતિ, 'તેમની સમીપે જવાથી તમારા મનોરથની સિદ્ધિ થશે' એમ કહેલા શતાનંદમુનિનું નારાયણની આજ્ઞાને અનુસારે તેમની સમીપે જઇને પરાલક્ષિથી કરેલું તેમનું સંસેવન, સેવનથી સુપ્રસન્ન થએલા પ્રકટ પુરૂષોત્તમ સાક્ષાત્ શ્રીહરિકૃષ્ણે વરદાનને અનુસારે ભાગવતી દીક્ષા આપી આપેલું સમાધિસિદ્ધિ, ત્રૈકાલિક જ્ઞાન, પોતાનું મૈત્રેય ઋષિસ્વરૂપનું પૂર્વ વિજ્ઞાન, શ્રીહરિના સ્વરૂપ ગુણચરિત્રનું યથાર્થ વિજ્ઞાન વિગેરે પામીને, તેને તેમના યશોવર્ણનથી સફળ કરવા ભગવાનના આદેશને અનુસારે શતાનંદમુનિએ દુર્ગપુરમાં શ્રીગોપીનાથજીના મંદિરમાં રહીને કરેલું તેમના દિવ્યચરિત્રામૃતગાલિત સત્સંગિજીવન નામના દિવ્ય નિબંધનું નિર્માણ અને તેની સુવ્રતાદિ શિષ્યોમાં કરેલી પ્રવૃત્તિ વિગેરે. (એ રીતે ત્રણ અધ્યાયથી વક્તા શ્રોતા કર્તાની સવિસ્તર સંશુદ્ધિ અને તેમનો સમાગમ સંવાદાદિરૂપ ઉપોદ્ઘાત કહ્યો છે) ॥૩॥

૪ ત્રણ અધ્યાયથી અંથનો ઉપોદ્ઘાત કહીને, ઓગણીશ અધ્યાયથી સપ્રસંગ શ્રીહરિનો સર્વજનસુખાકારી પ્રાદુર્ભાવ નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ આ અધ્યાયમાં શતાનંદમુનિએ શ્રીહરિનાં કેટલાંક દિવ્ય અદ્ભુત અસાધારણ ગુણચરિત્રોનો સંચલ કરવાપૂર્વક કરેલા સવિસ્તર ત્રિવિધ મંગળનો અઢાર શ્લોકથી સુવ્રતમુનિએ કરેલો અનુવાદ તથા શ્રીહરિના પ્રાદુ-

ભાવનું નિમિત્ત કહેવાનો ઉપક્રમ કરતાં અગીયાર શ્લોકથી કરેલું નગરાજ હિમાલયનું અદ્ભુત વર્ણન તથા તેમાં રહેલા દિવ્ય બદરીથી ઉપલક્ષિત થતા આશ્રમ (બદરિકાશ્રમ)નું વિસ્તૃત મહિમાનુવર્ણન વિગેરે ॥૪॥

૫ કોઈ સમયે તે આશ્રમમાં નરનારાયણનાં દર્શનથીજ તીર્થયાત્રાનું પરિપૂર્ણ ફળ પામવાની ઇચ્છાથી સશિષ્ય મરીચ્યાદિ બહુ મુનિઓનું આવવું, તે આશ્રમની સમીપે વહેતી દિવ્ય ગંગાનું સાત શ્લોકથી મહિમાનુવર્ણન, તેમાં યથાવિધિ જ્ઞાન કરી નારાયણાશ્રમમાં આવતા મુનિઓને બદરી-તળે વિરાજમાન મુનિવેષધારી ભગવદંશભૂત નર ભગવાનના દર્શનની પ્રાપ્તિ, નરમુનિનું વર્ણન, નર ભગવાને સત્સમાગમની સુદુર્લભતા કહેવાપૂર્વક અગીયાર શ્લોકથી કરેલી સંતોની અનુપમ પ્રશંસા, પ્રેમમધુર વચનથી અભિનંદન કરેલા, તેમના પ્રભાવને જાણનારા મરીચ્યાદિ મુનિઓએ કરેલી નરમુનિની સ્તુતિ, નારાયણનાં દર્શનસમયની વાટ જોતાથકા તેમની ત્યાં સ્થિતિ વિગેરે ॥૫॥

૬ નારાયણનું મુનિઓને દર્શન દેવા પોતાની પર્યુશાળામાંથી બહાર નર મુનિ સમીપે આવવું, સાત શ્લોકથી તેમના દિવ્ય શરીરના સૌન્દર્યાદિકનું વર્ણન, તેમના દિવ્ય ચરણારવિંદના પ્રદર્શનથી હૃદયમાં પ્રહર્ષ પામેલા મહર્ષિઓએ તેમની યથાવિધિ કરેલી પૂજા તથા નમસ્કારાદિમહોત્સવ વિગેરે ॥૬॥

૭ તેમના સાક્ષાત્ અનુભવવિશેષથી પ્રકટેલા હર્ષપ્રકર્ષથી મહર્ષિઓએ કરેલી નારાયણની દિવ્યગુણૈશ્વર્ય વિગેરેના વર્ણન કરવાપૂર્વક દિવ્ય સ્તુતિ ॥૭॥

૮ સ્તુતિથી સંતુષ્ટ થએલા પ્રભુ શ્રીનારાયણે કરેલું મહર્ષિમંડળનું અભિનંદન, મહર્ષિઓએ ભગવાન નારાયણની સમીપે તેમના પુછવા ઉપરથી કરેલું અધર્માન્વય અને અસુરાંશભૂત નૃપતિઓ તથા ગુરૂઓના સંઘથકી પૃથ્વીને થએલા અસહ્ય ભારનું નિવેદન તથા તેના ઉપશમનની કરેલી તેમણે પ્રાર્થના, આવા અવસરમાં ભગવાને અવતાર ધારણ કરી ભારતપ્રજાની અધર્મસર્ગથકી રક્ષા કરવાના કરેલા શુભ સંકલ્પબળથી માતાપિતા મૂર્તિ ધર્મનું ત્યાં આવવું, તેમની સાથે નારાયણનો સમાગમ વિગેરે ॥૮॥

૬ ભૂભાર ઉતારવાનો શુભ સંકલ્પ જેમણે કર્યો છે, સર્વની હૃદય ગુ-
હામાં ગૂઢપણે સદા રહેલા, અંતર્યામી ભગવાન નારાયણની પ્રેરણાથી ત્યાં
કોપમૂર્તિ દુર્વાસાનું અતર્કિત આવવું, ભગવાનના વચનામૃતશ્રવણમાં એ-
કાગ્ર ચિત્તવાળા હોવાથી મુનિ ધર્માદિકે જેમનું આવવું નહિ જાણતાં નહિ
સત્કાર કરેલા તે દુર્વાસાએ મુનિધર્માદિક પ્રત્યે આપેલો ભગવત્સંકલ્પમૂ-
લક, લોકદષ્ટિથી ભગવદવતારમાં નિમિત્તભૂત શાપ, ધર્મે વિનયમધુર વ-
ચનોથી કરેલી દુર્વાસાની સત્વર સાંત્વના, પ્રાર્થનાથી પ્રસન્ન થએલા દુર્વા-
સાએ કરેલો ધર્માદિક ઉપર અનુગ્રહ, ‘આ શાપ ભૂભારહરણ માટે પ્રકટ
થઈશ એવો હું તે મારા સંકલ્પમૂલક છે’ એમ નિવેદન કરવાથી ભગવાન
નારાયણે કરેલું ધર્માદિ સમસ્ત મહર્ષિમંડળનું સાંત્વન, શાપાનુસારે ધર્મ
ઉદ્ધવ મુનિઓએ દ્વિજાતિમાં જન્મ ધરવાની કરેલી ઇચ્છા ઇત્યાદિ ॥૮॥

૧૦ આવા અવસરમાં-પૂર્વે યદુકુલતિલક શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જે અ-
સુરો હણ્યા હતા અથવા હણતાં બાકી રહ્યા તેમાં જેમનો આસુરભાવ
નિવૃત્ત નહિ થતાં ભગવાન સાથે તીવ્ર વૈરભાવવાળા હતા એવા હજારો-
હજાર અસુરોનું ધર્મની પ્રાદુર્ભાવપ્રવૃત્તિ જાણી જતાં ફરીથી તેમને પીડા
પમાડવા નૃપ ગુર્વાદિ૩પે પૃથ્વી ઉપર ઉત્પન્ન થવું અને તેમણે કરેલી
પૃથ્વી ઉપર અધર્મની અભિવૃદ્ધિ વિગેરે ॥૧૦॥

૧૧ ઉત્તર કોસલદેશમાં સરયૂ સરિતાના ઉત્તર તીરમાં ઇંદાર નામના
પવિત્ર પુરમાં નિવાસ કરી રહેલા, સાવર્ણિગોત્રના, સામશાખાધ્યાયી,
ધર્મૈક૩ચિ, સત્યનિષ્ઠ એવા બાળશર્મા નામના વિપ્રથક્રી તેમની ભાગ્ય-
વતી નામની ભાર્યામાં ધર્મનો પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવ, પ્રાદુર્ભાવ પામેલા ધ-
ર્મદેવના તેમના પિતાએ કરેલા જાતકર્માદિ સમાવર્તન સુધીના સંસ્કારો,
એજ કોસલદેશમાં છપૈયા નામના ગ્રામમાં નિવાસ કરી રહેલા કૃષ્ણ-
શર્મા વિપ્રથક્રી તેમની ભવાની નામની ભાર્યામાં મૂર્તિદેવીના પ્રાદુ-
ર્ભાવમહોત્સવ વિગેરે ॥૧૧॥

૧૨ બાળભાવથીજ ભગવદ્ભક્તિપરાયણ હોવાથી મૂર્તિદેવી લોકમાં
ભક્તિનામથી પ્રખ્યાતિ પામીને વિવાહલાયક વય પ્રાપ્ત થતાં તે દેવશર્મા

(ધર્મદેવ) વિપ્રકુમાર વરને આપીને પિતા કૃષ્ણશર્માએ કરાવેલું લક્ષ્મિ-
દેવીનું વિવાહમંગળ, શ્વસુર કૃષ્ણશર્માની પ્રાર્થનાથી વિવાહમંગળ થઈ
રહ્યા પછી એજ કૃષ્ણશર્મા શ્વસુરના ઘરમાં ભાર્યાસહિત તે દેવશર્માની
પિતાની સાથેજ કેટલોક કાળ સ્થિતિ, તે પછી બાળશર્માએ પોતાને ઘેર
જવાની ઈચ્છા કરતાં પુત્રવધુને આપેલો પાતિવ્રત્ય વિગેરે સદ્ધર્મોપદેશ
તથા પુત્રને આપેલો ગૃહસ્થધર્મોપદેશ, તે પછી પોતાને ઘેર ગએલા તે
બાળશર્માનો કાળે કરીને થએલો ભૌતિક દેહનો ત્યાગ ઇત્યાદિ ॥૧૨॥

૧૩ સાસુ સાસરાની પ્રસન્નતા માટે તેમનીજ પ્રાર્થનાથી તે છપૈયા પુ-
રમાં ઘરજમાઈ થઇને રહેલા, સદા સદ્ધર્મપરાયણ હોવાથી ધર્મદેવ ના-
મથી પ્રખ્યાતિ પામેલા તે દેવશર્માને પતિપરિચર્યાપરાપણુ, કૃષ્ણલક્ષ્મિ-
માંજ એક નિષ્ઠાવાળાં લક્ષ્મિદેવી ભાર્યામાં રામપ્રતાપ નામના પુત્રની
પ્રાપ્તિ, ધર્મદેવનું સદ્વર્તન, અસુરાંશબૂત અનેક દુર્જનોએ દીધેલા દુરંત
દુઃસહ દુઃખને લીધે છપૈયા પુરનો પરિત્યાગ કરી પત્ની પુત્ર સાથે ધર્મદેવનું
કાશીપુરી પ્રતિ પ્રયાણુ, તેમાં પણ તે આસુરોએ પીડા પમાડતાં ત્યાંથી
ધર્મદેવનું પ્રયાગક્ષેત્રમાં પ્રયાણુ, ત્યાં આવી રહેલા રામાનંદમુનિ નામના
ઉદ્ધવાવતાર વૈષ્ણવાચાર્યનો તેમને થએલો સમાગમ વિગેરે ॥૧૩॥

૧૪ રાજના પુછવાથી રામાનંદમુનિના જન્મમાદિ ચરિત્રના વર્ણનમાં-
પ્રથમ પવિત્ર અયોધ્યાપુરમાં અજય નામના વિપ્રવર્યથકી તેમની સુમતિ
નામની પત્નીમાં ઉદ્ધવજીનો પ્રાદુર્ભાવ, પિતાએ રામ એવું અન્વર્થ નામ
જેનું પાડ્યું છે એવા તેમને ઉપવીત સંસ્કાર થયા પછી, તીવ્ર વૈરાગ્યને
પામીને શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્કારમાં સમુત્કંઠાથી સમૃદ્ધિસંપન્ન ઘરથકી ની-
કળીને, વિવિધ તીર્થયાત્રાના પ્રસંગથી ભૂમંડળમાં ભ્રમતાં ભ્રમતાં, તે રામ-
શર્માને રૈવતાચળની તલેટીમાં ગોપનાથમંદિરમાં રહેલા, સમય યોગ-
કલાના નિધિરૂપ ગોપાળાનંદ નામના યોગિના શિષ્ય આત્માનંદમુનિનો
થએલો સમાગમ, પછી આત્માનંદમુનિએ દીક્ષા આપી રામાનંદ જેમનું
નામ પાડ્યું છે એવા આ રામશર્માને ગુરૂએ બતાવેલા માર્ગને અનુસારે
યોગાભ્યાસ કરતાં સમાધિમાં દિવ્ય સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર નહિ

થતાં અંતે નિર્વેદ પામીને શ્રીકૃષ્ણનું સાકારત્વ ખંડન કરનારા ગુરૂનો પરિ-
ત્યાગ કરી, ત્યાંથી નીકળી દિવ્યાકાર ભગવત્સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવાની
કામનાથી શ્રીરામાનુજ્યાર્યનો પ્રસાદ પામવા દિવ્ય શ્રીરંગ ક્ષેત્રમાં જઈને
ત્યાં દેવમંદિર પાસે કરેલી સ્થિતિ, ત્યાં રહીને કરેલા શ્રીરામાનુજ્યાર્યની
સ્તુતિ પાઠ પૂજનાદિકથી પ્રસન્ન થએલા શ્રીરામાનુજ્યાર્યે સમાધિમાં સ્વ-
દિવ્ય સ્વરૂપથી શ્રીરામાનંદસ્વામીને કરેલો પ્રત્યક્ષ દર્શનરૂપ પ્રસાદ અને
તે પ્રસાદથી શ્રીલક્ષ્મીનારાયણનો થએલો સાક્ષાત્કાર વિગેરે ॥૧૪॥

૧૫ તે શ્રીરંગક્ષેત્રમાં તે સમયે રામાનંદસ્વામીને થએલો આસુરાં-
શભૂત વૈષ્ણવાભાસ જનોથકી અતિશય ઉપદ્રવ, તેમનો ઉપદ્રવ નહિ
સહન થતાં તેમનો ત્યાગ કરી વૃંદાવનમાં તેમનું આવવું, ત્યાં સમાધિમાં
થએલો દિવ્ય શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર, તે પછી રામાનંદસ્વામીનું
શ્રીકૃષ્ણના ભક્તિમાર્ગ (ઉદ્ધવસંપ્રદાય)ની પ્રતિષ્ઠા માટે તેતે દેશમાં
વિચરતાં પ્રયાગક્ષેત્રમાં આવવું, ત્યાં આવી રહેલા ધર્મદેવને રામાનંદ
સ્વામીનો સમાગમ વિગેરે ॥૧૫॥

૧૬ ઉદ્ધવાવતારભૂત શ્રીરામાનંદમુનિથકી ધર્મદેવને એ મંત્રાર્થના
વિવેચન સાથે આપેલી કૃષ્ણદીક્ષાની પ્રાપ્તિ, દીક્ષા પામેલા ધર્મદેવને
રામાનંદમુનિએ આપેલો કૃષ્ણદીક્ષાને પામેલા પુરૂષોએ અવશ્ય અનુષ્ઠાન
કરવા યોગ્ય સદ્ગુણોનો ઉપદેશ, ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં સર્વ શિષ્યોમાં ધર્મ-
દેવની પ્રમુખપણે કરેલી પ્રતિષ્ઠા, રામાનંદમુનિથકી દીક્ષા પામેલા ધર્મદેવે
સર્વત્ર કરેલી ઉદ્ધવસંપ્રદાયની પ્રવૃત્તિ, તેમનું છપ્પયામાં પાછું આવવું
અને રામાનંદમુનિનું દ્વારકાપ્રત્યે આવવું વિગેરે ॥૧૬॥

૧૭ ધર્મદેવની સાત્ત્વિક સંપત્તિને નહિ સહન કરી શકતા અસુરોએ
કરેલું તેમના ધનધાન્યનું હરણ અને અવિકાવૃત્તિનો કરેલો ઉચ્છેદ તે
રૂપ અનેક ઉપદ્રવો, સ્ત્રીસ્વભાવને લીધે શત્રુકૃત અસહ્ય ક્લેશને નહિ
સહન કરી શકતાં ભક્તિ ભાર્યાએ એકાંત સ્થળમાં સવિનય કરેલી દુઃખ
નિવારણના ઉપાયની પ્રાર્થના, ધર્મદેવે લોકગતિના દૃષ્ટાંતોથી તથા દુઃ-
ખાંતના ઉપાયના અનુષ્ઠાનની પ્રતિજ્ઞાથી કરેલી પત્નીની સાંત્વના, પુણ્ય

અયોધ્યાપુરીમાં આવીને શત્રુસંકટના લંઘનમાટે ધર્મદેવે કરેલું કુળ-
દેવ હનુમાનજીનું ઘોડશાક્ષર મંત્રજપ અને માતૃતિસ્તોત્રના પાઠ આદિકથી
કરેલું ઉપાસન, વ્રતોપાસનથી પ્રસન્ન થએલા માતૃતિએ ધર્મદેવને સ્વપ્નામાં
આવીને આપેલું અભયદાન તથા વૃંદાવનમાં જવાની આપેલી આજ્ઞા, મા-
તૃતિની આજ્ઞાને અનુસારે ધર્મલક્ષ્મિનું વૃંદાવનમાં આવવું વિગેરે ॥૧૭॥

૧૮ દુર્વાસાના શાપથી ફરી પૃથ્વીઉપર માનવયોનિમાં ઉત્પન્ન થએલા,
તેતે સ્થળમાં અસુરોએ કરેલા અસહ્ય ઉપદ્રવથી લયલીત થતાં
ફરતા ફરતા વૃંદાવનમાં આવેલા મરીચ્યાદિ મહર્ષિઓને ધર્મદેવનો ત્યાં
થએલો સમાગમ, ભગવાનના સંકલ્પથી એક બીજાના પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ
પામેલા તેઓનો થએલો પરસ્પર સંવાપ, મુનિઓ સાથે મળીને અસુરો-
પદ્રવની શાંતિ માટે ધર્મદેવે કરેલું શ્રીકૃષ્ણનું મંત્રાદિજપાત્મક ઉપાસન,
ઉપાસનથી પ્રસન્ન થએલા શ્રીકૃષ્ણે કૃપા કરી તે ધર્મ મરીચ્યાદિકને સા-
ક્ષાત્ આપેલું પોતાના દિવ્ય અદ્ભુત સ્વરૂપનું દર્શન વિગેરે ॥૧૮॥

૧૯ ઋષિઓ સાથે ધર્મલક્ષ્મિએ અતિ હર્ષથી શ્રીકૃષ્ણની કરેલી ગુણુચ-
રિત્રના વર્ણનપૂર્વક પૃથક્ પૃથક્ સ્તુતિ પ્રાર્થના, પ્રસન્ન થએલા શ્રીકૃષ્ણે
'તમારા પુત્રપણે પ્રકટીને હુંજ અસુરોનો લય હરીશ' એમ પોતાના પ્રાદુ-
ર્ભાવનો સંકલ્પ નિવેદન કરવાપૂર્વક કરેલો મુનિસાથે તેમની ઉપર મ-
હાન્ અનુગ્રહ, શ્રીકૃષ્ણનું અંતર્ધાન અને ધર્મદેવે કરેલી વ્રતવિધિની
સમાપ્તિ વિગેરે ॥૧૯॥

૨૦ આ વૃત્તાંત ક્રોધને નહિ વિદિત કરવાનો સંકેત કરી ધર્મમુનિઓનું
સ્વસ્વસ્થાનમાં જવું, પોતાને ગામે જતાં વૃંદાવનમાંથી નીકળી નૈમિષા-
રાણ્યમાં આવેલા સભાર્ય ધર્મદેવને મહામાર્ગથી સ્મૃતિ ભ્રષ્ટ થતાં મહા-
વન મધ્યમાં મળેલા પૂર્વવૈરી અશ્વત્થામાનો મેળાપ, શ્રીકૃષ્ણે પોતાને
પ્રસન્ન થઈ આપેલા વરદાનના વિનિવેદનથી ક્રોધ પામેલા અશ્વત્થામાએ
પોતાનું ઓળખાણ આપવાપૂર્વક પ્રકટ થશે એવા શ્રીહરિકૃષ્ણને આપેલો
શાપ, શાપના લયથી દુઃખી થએલા ધર્મદેવના સ્મરણમાત્રથી દિવ્ય-
રૂપથી સમીપે આવેલા કુળદેવ હનુમાનજીએ શાપલય નિવારણપૂર્વક

કરેલું તેમનું અરણ્યમાં સંરક્ષણ, તે પ્રસંગથી ભક્તિદેવીએ હનુમાનજીના ચિરંજીવિત્વ પ્રાપ્તિના પ્રકાર પ્રત્યે પુછેલા પતિ ધર્મદેવે તેમના પ્રત્યે તેમનું કરેલું વિસ્તૃત વિચિત્ર નિરૂપણ, ધર્મદેવનું છપૈયા પુરમાં પાછું પરવરવું, ઉક્ત રીતે શ્રીહરિનો પ્રસાદ પામતાં ધર્મની હરિપ્રસાદ નામથી સાર્થક પ્રસિદ્ધિ, ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે અવતાર ધરવાનો કરેલો સંકલ્પ વિગેરે ॥૨૦॥

૨૧ આવા અવસરમાં મુરમાંસાદિકથી પોતાના અનભિમત આરાધનમાં પ્રવર્તેલા, કેવળ દુરાચારી, કાળીદત્તપ્રમુખ અસુરોના પ્રત્યે વિંધ્યવાસિની સાત્વિક દેવીએ આસુરકુળના સમૂહના સમુચ્છેદ માટે ધર્મદેવથી ભક્તિદેવીમાં પ્રકટ થશે એવા શ્રીહરિના પ્રાદુર્ભાવનું નિવેદનપૂર્વક આપેલો ઉચ્ચ શાપ અને તે શાપથી અત્યંત ભયભીત થએલા તેઓએ કરેલો શાપનિવારણના ઉપાયનો વિચાર વિગેરે ॥૨૧॥

૨૨ સાક્ષાત્ અક્ષરધામાધિપતિ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનો ધર્મદેવથી ભક્તિદેવીમાં પોતાના દિવ્ય રૂપથી શુભ સમયમાં થએલો પ્રાદુર્ભાવ, ધ્યાનબળથી પ્રભુનું પ્રાકટ્ય જાણીને ત્યાં દર્શન માટે આવેલા સપત્નીક ભવબ્રહ્માદિ દેવોએ તેવા અપ્રાકૃત અતિ મનોહર દિવ્ય ભગવાનને જાણીને કરેલી સ્તુતિ પ્રાર્થના, સભાર્ય ધર્મદેવે કરેલી ભગવત્સ્તુતિ, સ્તુતિ કરતા ધર્મદેવને તેમના પૂર્વભવ વિગેરેનું વૃત્તાંત કહેવાપૂર્વક પોતાના પુત્રભાવથી પ્રાદુર્ભાવમાં કારણનિરૂપણ કરવાપૂર્વક પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનો કરેલો ઉપસંહાર, જેમણે સમગ્રના મન નયનને હરનારી અતિ મુંદર દિવ્ય બાળાકૃતિ સ્વીકારી છે એવા ભગવાનને પ્રણામ કરીને ભવબ્રહ્માદિ દેવોનું સ્વસ્વધામ પ્રત્યે પ્રયાણ, ભગવાનના શુભ જન્મકાળનું કથન, ધર્મદેવે કરેલો પુત્રપણે પ્રકટેલા ભગવાનનો જાતકર્મસંસ્કાર, ભગવન્માયાથી ધર્મભક્તિને તેમને વિષે સર્વેશ્વરપણાનું થએલું વિસ્મરણ અને પુત્રભાવથી થએલું સ્નેહાનુબંધન, એ રીતે ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવ વર્ણવ્યો છે ॥૨૨॥

૨૩ ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવ દિવસથી છઠ્ઠું દિવસે મધ્યરાત્રિએ કાલીદત્ત મહાસુરે શ્રીહરિના મારણમાટે મોકલેલી સગણ ભયંકર કોટરા કૃત્યાએ સૂતિકાશૃહમાં પ્રવેશ કરીને તુરત કરેલું બાળકૃષ્ણનું હરણ, બાળા-

કૃતિ શ્રીહરિના કોપપ્રજ્વલિત નેત્રતેજથી અતિશય બળતી કોટરાએ માર્ગમાં કરી દીધેલો બાળકૃષ્ણનો પરિત્યાગ, આવા વિષમ અવસરમાં એકદમ હનુમાનજીએ આવીને કરાવેલું કૃત્યાગણનું પલાયન અને બાળકૃષ્ણનું સૂતિકાગૃહ પ્રતિ પાછું લાવીને માતાને આપવું વિગેરે ॥૨૩॥

૨૪ ધર્મપિતાએ કરેલો પુત્રનો નિષ્ક્રમણસંસ્કાર, યદુચ્છાથી આવી ચઢેલા વિદ્યાનિધિ માર્કંડેય મહર્ષિએ ધર્મદેવને ઘેર એકાંતસ્થળમાં આવીને બાળલીલાનું નાટક કરતા શ્રીહરિનું ગુણાનુગુણ કરેલું હરિ-કૃષ્ણ-હરિકૃષ્ણ આદિક નામકરણ અને ત્રિકાલજ્ઞ મહામુનિએ ધર્મદેવ સમક્ષ પુત્રનું લવિષ્યત્ દિવ્ય ગુણચરિત્રોનું અનુવર્ણન, અન્વય નામ તથા ગુણના શ્રવણથી થએલો ધર્મલક્ષિને મહા આનંદ વિગેરે ॥૨૪॥

૨૫ ધર્મદેવે બાળલીલાનું અનુકરણ કરતા શ્રીહરિના યથાવિધિ કરેલા ભૂમિઉપવેશન કર્ણવેદાદિ ચૌણપર્યંતના સંસ્કારો, બાળકૃષ્ણવિષે માતા-પિતા તથા બીજા બધા સ્ત્રીપુરુષોને સર્વસાધારણપણે થએલા પ્રેમાતિશયનું વર્ણન, જ્યેષ્ઠપુત્ર રામપ્રતાપનું બળદેવની પુત્રી સુવાસિની સાથે કરાવેલું વિવાહમંગળ, ક્રીડા કરવા બાળરૂપ શ્રીહરિને તેડીને સખા બાળકોનું છપ્પૈયાથક્રી પૂર્વદિશામાં વર્તતી વાટિકામાં જવું વિગેરે ॥૨૫॥

૨૬ ત્યાં મહામાયાવી અસુરરાજ કાલીદત્તનું શ્રીહરિના હનનમાટે અકસ્માત્ આવવું, તે અસુરે વિસ્તારેલી વાયુ વૃષ્ટિ વિગેરે મહામાયા, માયાથી લયલીત થએલા બધા બાળકોની દુઃખદ સ્થિતિ તથા અનુશોક, બાળ શ્રીહરિએ અસુરકૃત માયા જાણીને તેનો ઉપસંહાર કરી કાળીદત્તનો કરેલો સંહાર, પોતપોતાના પુત્રના અદર્શનથી ધર્મ લક્ષિ આદિક સંબંધી વિગેરેએ કરેલી શોધ, તે સર્વેનું વાટિકામાં સત્વર આવવું, ત્યાં પોતપોતાના પુત્રની પ્રાપ્તિ, બાળકોએ નિવેદન કરેલું અસુરવિનાશાદિ વૃત્તાંત જાણીને થએલું મહાશ્ચર્ય, સર્વેનું ગામમાં પાછું આવવું વિગેરે ॥૨૬॥

૨૭ અસુરોના અનેક અસહ્ય ઉપદ્રવથી લયલીત થએલા સભાર્ય સસુત ધર્મદેવનું સરયૂસરિતાથી સમલંકૃત રમણીય પવિત્ર અયોધ્યાપુરમાં આવવું, ત્યાં પિતાની સાથે વર્તતા બાળકૃષ્ણની પાંચમાજ વર્ષમાં ઉત્પન્ન

થએલી આળભાવને સમુચિત એવાં કીડોપકરણમાં તથા સમૃદ્ધિમાન ગૃહમાં તથા સ્વજન વિગેરેમાં અત્યંત અરૂચિ, શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રકટેલી પરમ-લક્ષિ અને અયોધ્યાનાથ શ્રીરામની પરિચર્યાપરાયણ પ્રવૃત્તિ વિગેરે ॥૨૭॥

૨૮ અયોધ્યામાં રહેલા કુશાચ્ચ શુદ્ધિવાળા આળકૃષ્ણને પિતાએ કરાવેલું સાંગ વેદાદિ વિદ્યાનું અધ્યાપન, ધર્મદેવને ઇચ્છારામ નામના ગુણી ત્રીજા પુત્રની પ્રાપ્તિ, શ્રીહરિનો પ્રતિદિન સરયૂસાનાદિવિધિ, રામાયણના શ્રવણથી શ્રીરામનો મહિમા જાણીને તેમનાં પ્રતિદિન દર્શનની પરાયણતા, પરમપાવન, સર્વજીવહિતાવહ, પરમકૃપાળુ, નિષ્કારણ ઉપકાર કરનારા, શ્રીરામચંદ્રની શ્રીહરિએ સૌશીલ્ય સારલ્ય વાત્સલ્ય ઔદાર્યાદિ ગુણોના પ્રકાશપૂર્વક કરેલી ભાવભરપૂર સ્તુતિ, માર્કંડેયમુનિએ કહેલા યોગિસ્પૃહણીય દિવ્ય ગુણોનો ધર્મદેવને થએલો અનુભવ અને તેથી સર્વ લોકમાં ધર્મથક્રીપણુ શ્રીહરિની વિશેષપણે થએલી પ્રસિદ્ધિ, આળ પ્રહ્લાદની પેઠે શ્રીહરિએ આપેલા સદુપદેશવેગથી આળકોની સનકાદિકના જેવી થએલી ઉચ્ચ સ્થિતિ, ગૃહમાં જળ કમળવત્ શ્રીહરિની નિર્લેપ સ્થિતિ વિગેરે ॥૨૮॥

૨૯ અયોધ્યાનગરમાં નિવાસ કરી રહેલા, સર્વસદ્ગુણસંપન્ન શ્રી-ધર્મદેવના સમાશ્રયથી તે નગરના નિવાસી જનોની ધર્મેકનિષ્ઠતા, ઉદ્ભવ-સંપ્રદાયની પ્રવૃત્તિ કરતાં તેમાં પ્રવેશ કરવા ઇચ્છતી મુમુક્ષુ સ્ત્રીઓને ધર્મદેવે દીર્ઘદૃષ્ટિથી સુવિચાર કરી પોતાની પત્ની પ્રેમવતીદ્વારા કરાવેલા સદર્શોપદેશ દીક્ષા પ્રદાનાદિ પ્રકારથી કરેલી સ્ત્રીપુરૂષ ગુરૂચર્યાદાનું દૃઢ નિરૂપણ, લક્ષ્મિના સમાશ્રયથી સ્ત્રીઓની ધર્મપરાયણતા, ધર્મદેવની લક્ષ્મિ-પરાયણતા વિગેરે ॥૨૯॥

૩૦ ધર્મદેવે અત્યંત ઉત્સાહથી બહુ સામગ્રી સંપાદન કરી, મંગળપત્રિકાઓ લખી પોતાના સંબન્ધી મિત્રાદિ જનોને બોલાવી, વિધિજન વિગ્રે મારફત વાર્ણિકધર્મના ઉપદેશપૂર્વક કરેલો શ્રીહરિકૃષ્ણ વાર્ણિકો યથાવિધિ ઉપનયનસંસ્કારમહોત્સવ ॥૩૦॥

૩૧ ઉપવીત પામેલા શ્રીહરિકૃષ્ણે કરેલો તીવ્ર વૈરાગ્યથી ગૃહ ત્યાગનો

સંકલ્પ તથા અવતારપ્રયોજનનો વિચાર, વિદ્યાનિધિ પિતાથકીજ શ્રીહરિએ કરેલું વેદ વેદાંગ સમગ્ર શાસ્ત્રનું અધ્યયન, શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સમ્પ્રદાયોમાંથી દશમ-પંચમ સ્કંધાદિ ચાર સારનો સમુદ્ધાર કરી તેનું અહર્નિશ શ્રીહરિએ કરેલું પઠન તથા તેના અર્થનું મનનાદિ, ચાર સારનો ગુટકો લખી પોતાની પાસે રાખવો, પિતાથકી સામાન્ય શ્રીકૃષ્ણદીક્ષાની શ્રીહરિને પ્રાપ્તિ, એ રીતે સમ્પ્રદાયનો અભ્યાસ અને શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરતાં શ્રીહરિને અગીયારમા વર્ષની પ્રાપ્તિ, દંભથી વૈષ્ણવનાં ચિહ્ન ધારી રહેલા, કપટથી પોતાના પ્રહાર માટે ભેગા થએલા, હાથમાં શસ્ત્ર ધારી રહેલા અનેક અસુરોનો સંકલ્પમાત્રથી શ્રીહરિએ પરસ્પર ક્રાવેલો વિનાશ, જ્વરાતુર, સમીપમાં જેમનો દેહપાત આવ્યો છે એવાં ભક્તિમાતાને, પાસે બેસીને શ્રીહરિએ આપેલો સાંગ સર્વશાસ્ત્રસંમત ભક્તિરસાયનના સેવનની કર્તવ્યતાનો સમુપદેશ, માતાએ પુત્ર પ્રત્યે પુછેલું આત્યંતિક શ્રેયનું સુકર સાધન વિગેરે ॥૩૨॥

૩૨ આ બ્રહ્મીશમા અધ્યાયને આરંભીને છત્રીશપર્યંત પંચાધ્યાયી શ્રીહરિગીતા છે. મહાસુસુષુ પ્રેમવતી માતાએ પુત્ર શ્રીહરિનું પ્રત્યક્ષ પુરૂષોત્તમપાતું જાણીને પુછેલો મોક્ષોપાયનો પ્રશ્ન, માતાએ પુછેલા શ્રીહરિએ સત્સમાગમથી પ્રાપ્ત થતા એવા ભગવન્માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યથી પ્રાપ્ત થતા ભક્તિપ્રકર્ષનું નિઃશ્રેયસમાં મુખ્ય હેતુત્વ કથન, માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક સાંગ ભક્તિની પ્રાપ્તિ જેનાથી થાય છે એવા સત્પુરૂષોનાં લક્ષણ જાણવાની ઇચ્છાવાળાં માતાને સર્વજ્ઞ શ્રીહરિએ કરેલો સત્પુરૂષના લક્ષણનો ઉપદેશ તથા સંતોનો કહેલો સર્વાતિશાયી મહિમા ॥૩૨॥

૩૩ મોક્ષના મુખ્ય ઉપાયભૂત ભક્તિમાં ઉપાય થાય એવા નિષ્કામ ધર્મનું સ્વરૂપ, તેનો મહિમા, તેના અધિકારીઓ અને વર્ણાશ્રમવિભેદથી ભિન્ન ભિન્ન સામાન્ય વિશેષ ધર્મો તથા ત્યાગીઓના સંક્ષેપમાં ધર્મો વિગેરે ॥૩૩॥

૩૪ આત્મા પરમાત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ સ્વભાવાદિકનું નિરૂપણ, તેના પ્રસંગથી બ્રહ્માંડનું સ્વરૂપ અને તેની ઉત્પત્તિ આદિક પ્રકારનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૩૪॥

૩૫ વૈરાગ્યનું વિસ્પષ્ટ સ્વરૂપ, તેના ઉદયમાટે પુણ્યપાપ ગતિલક્ષણ લોગમાં દુરંત દોષ દેખાડતા શ્રીહરિએ કરેલું ભોગોનું અદ્યત્વ-અસ્થિ-રત્વ આદિક ફળત્વનિરૂપણ અને પાપના ફળભૂત નાનાવિધ નરકનાં દુઃસહ દુઃખોના ભેદનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૩૫॥

૩૬ સ્વધર્માદિ ત્રણ અંગથી સાધ્ય એવી ભક્તિનું સ્વરૂપ, ભક્તિના શ્રવણાદિ નવ ભેદોનું વિસ્તૃત વિવેચન, ભક્તિરસનો આસ્વાદ બાણનારા નિષ્કામ ભક્તોની આર પ્રકારના મોક્ષમાં પણ અનાસ્થા રૂપ ઉચ્ચ સ્થિતિ, તેવા અનન્ય ભક્તોના સર્વોત્કૃષ્ટ ગુણવિશેષોનું વર્ણન તથા તેમનો મહા મહિમા વિગેરે ॥૩૬॥

૩૭ પુત્રરૂપ ભગવાનથી સદુપદેશને પામેલાં, આત્મસ્વરૂપ તથા પરમાત્મસ્વરૂપના યથાર્થ વિજ્ઞાનને પામેલાં, શ્રીહરિના ધ્યાનમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળાં ભક્તિદેવીને સાક્ષાત્ થએલું દિવ્ય રમણીય અક્ષરધામસ્થ રૂપથી ભગવાનનું દર્શન, તેમના સાક્ષાત્કારથી અનવધિ આહ્વાદ પામેલાં ભક્તિદેવીએ કરેલી તેમની દિવ્ય સ્તુતિ, ભૌતિક તનુનો ત્યાગ કરી તેમને થએલી દિવ્યદેહની પ્રાપ્તિ, ભક્તિના તનુત્યાગથી શોકાતુર થએલા બાન્ધવોની ધર્મદેવે લોંબીકી ગતિ બતાવાપૂર્વક કરેલી આશ્વાસના, જ્યેષ્ઠપુત્ર પાસે ધર્મદેવે કરાવેલું ભક્તિ ભાર્યાનું ઔર્ધ્વદૈહિક કર્મ વિગેરે ॥૩૭॥

૩૮ તે પછી કેટલાક માસ વીતતાં વિષયોમાં વિરક્ત થએલા જ્વરાર્ત પિતાની દેહપાતની દશા પાસે આવેલી બાણીને, તેમની ઉપર અનુગ્રહ કરવાની ઇચ્છાથી તેમને ભગવાને આપેલું પોતાના અસાધારણ દિવ્ય સ્વરૂપનું દર્શન, ભગવાનના પ્રત્યક્ષ પ્રદર્શનથી પ્રદર્ભ પામેલા ધર્મદેવે કરેલી તેમની સ્તુતિ, સ્તુતિથી પરમ પ્રસન્ન થએલા ભગવાને ધર્મદેવને આપેલું વરદાન, સ્વધામ સીધાવશે એવા ધર્મદેવે શ્રીહરિસ્વરૂપના વિજ્ઞાનરૂપ ચિંતામણિ આપવા પુત્રોને પોતાની પાસે બોલાવવું વિગેરે ॥૩૮॥

૩૯ રામપ્રતાપ તથા ઇચ્છારામ પુત્રો પ્રત્યે પિતા ધર્મદેવે કરેલો પુત્રપણે પ્રકટેલા શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનના સ્વરૂપનો યથાર્થ અવબોધ, શ્રીહરિએ ભક્તિતત્પર પિતાને શ્રાદ્ધાણુપાસે કરાવેલું શ્રીમદ્ભાગવત સમાહ-પારાયણનું શ્રવણ ઇલાદિ ॥૩૯॥

૪૦ ધર્મદેવનો દુર્વાસાના શાપમાંથી મુક્તિરૂપ થએલો દેહપાત અને યથાપૂર્વ દિવ્યદેહની પ્રાપ્તિ, રામપ્રતાપાદિ પુત્રોએ યથાવિધિ કરેલો પ્રેત-દેહનો સંસ્કાર વિગેરે ॥૪૦॥

૪૧ પુત્રોએ કરેલું પિતાનું આકી રહેલું ઔર્ધ્વદૈહિક કર્મ-અસ્થિસંચયને આરંભીને દશાહપર્યંતનું તથા પિંડદાન, એકોદ્દિષ્ટશ્રાદ્ધ, સર્પિડીકરણ-શ્રાદ્ધ અને તેરમાને દિવસે ગણેશપૂજાદિ માંગલિક કર્મ વિગેરે ॥૪૧॥

૪૨ પિતાની ઉત્તરક્રિયા કર્યા પછી ધર્મરક્ષણ માટે અવતરેલા ભગવાન નીલકંઠવર્ણિએ પોતાના અવતરણ કર્તવ્યનો સમય અનુસ્મરણ કરીને, કરેલા ગૃહત્યાગના સંકલ્પમાં પોતાવિષે સ્વજનના સ્નેહરૂપ અંતરાયને શમાવામાટે સિદ્ધિવિનાયક ગણપતિના સ્તવનપૂર્વક પ્રાતઃકાળમાં ગુપ્ત-પણે ગૃહથકી બન્ધુઓને પુછ્યા વિના કરેલું એકાકી નિર્ગમન, સરયૂતીરે આવતાં તે સમયમાં પોતાને હણવાના સમયની વાટ જોઈ રહેલા કોઈ વિકૃત વેષધારી અસુરે સરયૂમાં બહુ દૂર ઉપાડીને ફેંકી દીધેલા વર્ણિવેષ-ધારી ભગવાને અકલેશથી નદી તરીને કરેલું હિમાલયને અભિમુખ પ્રયાણ, એટલાકમાં અયોધ્યાનગરનિવાસી શ્રીહરિના દર્શનના નિયમવાળા હનુમાનજીએ ત્યાં સર્વત્ર શોધાશોધ કરતાં ભગવાનનું દર્શન નહિ પામીને, ધ્યાનદૃષ્ટિથી હિમાલય તરફ ગએલા ભગવાનને જાણીને, ત્યાં તેમની સમીપે બાળરૂપથી આવીને કરેલી સદા શ્રીહરિની સેવામાં રહેવાની પ્રાર્થના, 'હું જે સમયે તમારું સ્મરણ કરું તે સમયે મારી સમીપે આવવું' એમ આજ્ઞા આપતા ભગવાનની આજ્ઞાને અનુસારે હનુમાનજીનું ત્યાંથી પાછું ચાલી નીકળવું, હિમાલયની દુર્ગમ અરણ્યોથી વ્યાપ્ત એવી તલેટીમાં પુલહાશ્રમપ્રત્યે જવાની ઇચ્છાથી વનવન પ્રત્યે વિચરતાં મહા માર્ગની વિસ્મૃતિ થતાં ત્રણ દિવસ અવિચ્છિન્ન ચાલતાં પણ ભગવાનને સમુચિત આશ્રમનો નહિ લાભ થતાં ચોથે દિવસે રાત્રિએ કોઈ મહા અરણ્યના મધ્યમાં વૃક્ષમૂળમાં નિર્ભય થઈને કરેલી સમાધિમાં સ્થિતિ, તે સ્થાન અતિભયાનક જાણીને હનુમાનજીએ ભગવાનના સંરક્ષણમાટે સૂક્ષ્મ રૂપથી કરેલી સમીપે સ્થિતિ વિગેરે ॥૪૨॥

૪૩ તે મહાવનમાં મહાનિશામાં રખડતા કોઈ સગણુ ભયંકર ભૂતરાદ લૈરવનું ભગવાનના દ્રોહમાં પ્રવર્તતાં ત્યાં તત્કાળ બાળરૂપથી આવેલા મા-રૂતિએ પુષ્કળ માર મારવાથી તેનું ત્યાંથી ભયને લીધે કરેલું દૂર પલાયન, પ્રભાત થતાં સમાધિમાંથી ઉઠીને નિત્યકર્મ કરી પરવારી ત્યાંથી આગળ ચાલતાં ફરીથી જવાનો માર્ગ ભુલી જતાં અવળે માર્ગે ચઢી જતાં રોકાઈ રહેલા ભગવાનને પુરૂષના રૂપથી પ્રાદુર્ભાવ પામેલા હિમાચળે જવાના માર્ગનો ઓધ આપતાં તેમનું મહાવનમાં દુર્ગમ સ્થાનોમાં ચાલતાં ચાલતાં હિમાલયની શોભા જોતા જોતા ત્રીજે દિવસે પુલહાશ્રમમાં પધારવું ॥૪૩॥

૪૪ ગંડકી નદીથી સમલંકૃત પવિત્ર પુલહાશ્રમમાં તપ કરતાં, ભરત-જીને થએલા વિદ્વનો વિચાર કરી નિલેંપપણે રહેલા નીલકંઠ ભગવાને ક-રેલી જનવિસ્મયનીય ભારે આતુર્ભાસ્યમાં તીવ્ર તપશ્ચર્યા, તપથી પ્રસન્ન થએલા સૂર્યનારાયણે આપેલાં પોતાના દિવ્ય મનુષ્યાકર રૂપનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન, વાણિએ કરેલી તેમની પરમેશ્વરપણે સ્તુતિ-પ્રાર્થના, પ્રસન્ન થએલા સૂર્યદેવે શ્રીહરિને આપેલું અભીષ્ટ વરદાન વિગેરે ॥૪૪॥

૪૫ અયોધ્યામાં ભગવાનના રામપ્રતાપાદિ સ્નેહાતુર બન્ધુજનોએ, ભગવાન ઘરથકી પુછ્યા વિના એકાકી ચાલી નીકળ્યા પછી તેમની સર્વત્ર શોધ કરતાં પણ તે નહિ મળતાં તેમના વિયોગદુઃખથી દુરંત વ્યાકુળ થઈને, તેમના દિવ્ય ગુણચરિત્રના અનુસ્મરણપૂર્વક મહાકષ્ટથી કરેલું કાળનિર્ગમન, હિમાલયના મહાવનમાં વિચરતા તપશ્ચર્યાતત્પર ભગવાનને, મુક્તસ્થાનથકી નીકળી માર્ગમાં બુટોલપત્તનને પામીને, તેના અધિ-પતિ પર્વતીય મહાદત્ત નામના રાજા તથા તેની માયા નામની ભગિનીએ પ્રેમપૂર્વક પરિચર્યા કર્યાથકા તેમની પરિચર્યાથી પ્રસન્ન થઈ તેમને સ્વ-સ્વરૂપનું દિવ્ય યથાર્થ વિજ્ઞાન આપીને, ત્યાંથી આગળ ચાલતાં કોઈ મ-હાવનમાં વટવૃક્ષતળે રહેલા કોઈ ગોપાળયોગિનો થએલો સમાગમ, તે-મનાથકી વર્ણાન્દ્રે કરેલો સાંગ યોગનો અનુક્રમે અભ્યાસ, કોઈ સમયે કો-ઈનાથી પણ ન નિવૃત્ત થાય એવો ગોપાળોને આવી પડેલો વ્યાઘ્રાદિકનો ભય સ્વયં શમાવીને પોતાનું પ્રસિદ્ધ કરેલું પારમૈશ્વર્ય, કેટલાક કાળે જે-

મનું પારમૈશ્વર્ય યથાર્થ જાણ્યું છે એવા ગોપાળયોગિને ભગવાનના દિવ્ય સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરતાં તેમને ભગવાને આપેલો ગોલોકપ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષ, ગુરૂ ગોપાળયોગિની ઉત્તરક્રિયા કરી નીલકંઠ વર્ણિનું પૂર્વાભિમુખે આગળ ચાલતાં આદિવારાહ તીર્થમાં આવવું વિગેરે ॥૪૫॥

૪૬ ત્યાંથી વંગદેશમાં પ્રસિદ્ધ સીરપુરમાં ધર્મિષ્ઠ સિદ્ધવલ્લભ રાજની પ્રાર્થનાથી ત્યાં ચાતુર્માસિય રહેલા વર્ણીન્દ્ર ભગવાને, રાજાએ સાચા સિદ્ધપણાના ભ્રમથી પૂજા સત્કાર કરેલા, ગુપ્તપણે દુરાચાર માર્ગમાં પ્રવર્તતા, સિદ્ધાભિમાની, મંત્રવિદ્યામાં કુશળ, પોતાના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તેલા, પાપાચારી ગુરૂઓનું કરેલું ગર્વહરણ, તે સિદ્ધોએ સ્વસેવક ગોપાળદાસ સાધુ ઉપર કરેલા અભિચારનું શ્રીહરિએ કરેલું તત્ક્ષણ નિવારણ, આવું અદ્ભુત ભગવાનનું ઐશ્વર્ય જાણીને સપરિવાર રાજાએ કરેલો શ્રીહરિના ચરણારવિન્દનો સમાશ્રય, કોઈ દુઃખી શરણાગત તૈલંગી વિપ્રની દુઃપ્રતિયહપ્રકર્યે કરેલા પાપપરિપાકરૂપ કુરૂપથી ભગવાને કૃપા કરી કરેલી મુક્તિ ॥૪૬॥

૪૭ ચાતુર્માસિય વ્યતીત થતાં તીર્થયાત્રામાં પ્રવર્તેલા નીલકંઠવર્ણિનું સિદ્ધો સાથે કામાક્ષી દેવીના સમીપમાં કોઈ ગામમાં આવવું, તે ગામના કોઈ દુઃસંગદોષથી શાક્તસમયમાં સંપ્રવિષ્ટ થએલા, સિદ્ધાગ્રેસરપણાના અભિમાનચસ્ત, અભિચારિક તંત્ર મંત્ર યંત્રાદિકમાં નિપુણ, ગવવિશથી ભગવાનના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તેલા, બહુવિધ ઉપાયોના આચરણથી પણ પોતાના મનોરથની સિદ્ધિને નહિ પામેલા, દુરાચારમૂર્તિ, પિર્ઝક નામના વિપ્રે અંતે ભગવાનના પ્રતિ મારવા માટે કરેલું કાળભૈરવનું પ્રેરણ, ભગવાનના નેત્રાગ્નિથી અત્યંત બળતા, ભગવાનમાં પોતાનું લેશપણ સામર્થ્ય નહિ ચાલવાથી પોતાને પ્રેરનારા પિર્ઝકનેજ મારવામાટે ઉદ્ધમી થએલા તે કાળભૈરવચક્રી કૃપાળુ ભગવાને કરેલું કૃતદ્વી પિર્ઝકનું પરિરક્ષણ, તે પછી દુરાચારમાત્રનો જોણે પરિત્યાગ કર્યો છે એવા ગર્વવિહીન તે વિપ્રે નિવેદ પામવાપૂર્વક કરેલો ભગવાનના ચરણારવિન્દનો સમાશ્રય, ત્યાંથી એકાકી શ્રીહરિનું દિવ્ય નવલખા પર્વતમાં પધારવું ॥૪૭॥

૪૮ અદ્ભુત નવલખા નગમાં અદૃશ્ય રૂપથી વર્તતા બહુ સિદ્ધયોગિ-

લક્ષ્મીને પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનાં દર્શન આપીને યોગિરાજ ભગવાને કરાવેલો મહાન્ આનંદ, ત્યાંથી નીચે ઉતરી વડવાકુંડ થઈ ગંગાસાગરસંગમમાં સ્નાન કરી, સમુદ્રની ખાડી ઉતરી કપિલાશ્રમમાં આવેલા નીલકંઠવર્ણીને કપિલમહર્ષિનો સમાગમ, તેમણે નીલકંઠને દિવ્ય નરાકાર પુરૂષોત્તમ શ્રી-કૃષ્ણ જાણવાપૂર્વક કરેલું અતિશય સન્માન, ત્યાંથી વર્ણીનું જગન્નાથ પુરીમાં પધારવું, તે પુરીમાં ભગવાને ત્યાં વર્તતા અસુરસંઘના સંહાર અર્થે પોતાનો પ્રભાવ નહિ પ્રકટ કરીનેજ કરેલો ઈન્દ્રદ્યુમ્ન સરોવરને તીરે નિવાસ, અનુક્રમે ભગવાનનો તીવ્ર વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનાતિશય લાળીને અને તેમનો સદુપદેશ સાંભળીને દૈવી પ્રકૃતિને પામેલા પુરૂષોએ કરેલો સમાશ્રય, તે પછી શસ્ત્રધારણે રહિત એવા પણ ભગવાનના સંકલ્પથીજ ત્યાં રહેલા, દંભમૂર્તિ, તપસ્વી સિદ્ધ લક્ષ્મી શૈવ શાક્ત વિગેરે વિવિધ વિચિત્ર વેષમાં રહેલા અસુરસંઘનો પરસ્પર ક્રોધાગ્નિ પ્રદીપ્ત કરી પરસ્પર પ્રહારથી થએલો અતિશય વિનાશ વિગેરે ॥૪૮॥

૪૮ જગન્નાથપુરીથી નીકળીને દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલતાં સેતુબંધ જતાં આદિકૂર્મને પામીને, ત્યાંથી મહાવનમાં વિચરતા ભગવાને માર્ગમાં સત્રધર્મા નામના ધાર્મિક રાજાની પ્રાર્થનાથી તેના માનસપત્તનમાં કરેલો ડેટલાક દિવસ નિવાસ, ત્યાંપણ પોતાનું પારમૈશ્વર્ય પ્રદર્શાવ્યું તથાપિ પોતાના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તેલા અસુરસમાજનો રાજાદ્વારા ભગવાને કરાવેલો પરાભવપ્રકાર, રાજાએ પૂર્ણલક્ષ્મીથી શ્રીહરિનો કરેલો સમાશ્રય, તે પછી વેંકટાદ્રિ શિવવિષ્ણુકાંચી શ્રીરંગ વિગેરે પુણ્ય ક્ષેત્રોમાં પધારવાપૂર્વક ભગવાનનું સેતુબંધ રામેશ્વર પ્રત્યે પધારવું, ત્યાંથી પાછા વળતાં સુંદરાજ ક્ષેત્ર થઈ ભૂતપુરી જતાં કોઈ ગહન વનમાં વિચરતાં નિર્જળ પ્રદેશમાં પાંચ દિવસના ઉપવાસી પોતાને નિત્યપૂજ્ય શાળગ્રામ શિલાની સવિધિ પૂજામાં પ્રવર્તતાં, વિલક્ષણ શ્રદ્ધાતિશય અને અલૌકિક ઐશ્વર્ય અવલોકીને અન્યંત આશ્ચર્ય પામેલાં, નૃનાથનું અનુકરણ કરતાં એવાં ઉમામહેશ્વરે સાક્ષાત્ કાપડીના વેષમાં આવીને, નરનાથનું અનુકરણ કરતા ભગવાન શ્રીનીલકંઠ ઉપર કરેલો સાથવો આપવો, બહુ સન્માન કરવું, દિવ્ય સ્વરૂપનું

દર્શન આપવું વિગેરેવડે પરમ પ્રસાદ, ભગવાને કરેલી ભવભવાનીની સ્તુતિ, સ્તુતિથી પ્રસન્ન થએલાં તેમણે આપેલું વાંછિત વરદાન વિગેરે ॥૪૮॥

૫૦ પાર્વતીપરમેશ્વર અંતર્ધાન થયા પછી નીલકંઠવાર્ણિનું ભૂતપુરીમાં શ્રીરામાનુભચાર્યનાં દર્શન પૂજન કરી, કન્યાકુમારી થઈ પદ્મનાભ જનાર્દનનાં દર્શન કરી આદિકેશવમાં આવવું, ત્યાં મદ્દોદ્ધત, પોતાના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તેલા એ હજાર અસુરોનો સંકલ્પમાત્રથી ત્યાંના રાજાદ્વારા વિનાશ કરાવી, ત્યાંથી મલયાચળમાં સાક્ષીગોપાળનાં દર્શન કરી, ત્યાંથી પંદર-પુરમાં શ્રીવિકૃલ્લ ભગવાનનાં દર્શન નમસ્કાર કરી, ત્યાંથી દંડકારણ્યની પ્રદક્ષિણા કરી, નાસિક ત્ર્યંબક થઈ, તાપીનર્મદા મહી સાબ્રમતી નદી ઉતરી, લાલભૂમિમાં ભીમનાથ મહાદેવનાં દર્શન કરી, ગોપનાથ થઈ પંચતીર્થા કરતાં માંગરોળપત્તનમાં ભગવાનનું પધારવું. એ રીતે ત્રીજા વિરક્ત વાર્ણિવે-પધારી શ્રીહરિ ભગવાન ગહન વનમાં તીર્થયાત્રાના મિષથી સાત વર્ષ એક માસ વિચરીને તેતે તીર્થોમાં વૃદ્ધિ પામેલા અધર્મનો નાશ કરી સર્જર્મની અભિવૃદ્ધિ કરી તેતે તીર્થ ક્ષેત્રમાં પર્યટનક્રમથી ભગવાનનું સંવત ૧૮૫૬ ના શ્રાવણ માસના શુકલપક્ષની પછી તિથિએ સંગવસમયે (સૂર્યોદયથકી છ ઘટિકાત્મક પ્રાતઃકાળ પછી) માંગરોળથકી લોજપુરમાં પધારવું ॥૫૦॥

૫૧ તે પુરથકી બહાર વાવ્યપાસે બેઠેલા નીલકંઠવાર્ણિને સુખાનંદમુનિનો સમાગમ, તેમનો સમુચિત સ્નેહાળ સંવાદ, સુખાનંદમુનિનું વિનય-મધુર વચન સાંભળીને મુક્તાનંદ મહામુનિનાં દર્શનની ઇચ્છાથી તેમની સમીપે તેમના મઠમાં વાર્ણિનું પધારવું, ત્યાં વર્ણીન્દ્ર મુનીન્દ્રનો સમાગમ, વર્ણીન્દ્ર ભગવાને કરેલી જીવેશ્વરાદિ તત્વજ્ઞાસા, જ્ઞાસાનો પ્રત્યુત્તર આપતા મુક્તાનંદમુનિએ કરેલું જીવેશ્વરાદિકના સ્વરૂપનું સ્પષ્ટ વિવેચન, તે પછી શાંતમૂર્તિ નિષ્કપટ મુક્તાનંદમુનિના પ્રણયમધુર પ્રતિવચનથી પ્રહર્ષ પામેલા અને ત્યાં અહર્નિશ થતી શ્રીકૃષ્ણકથાના શ્રવણમાં સમુત્સુક થએલા નીલકંઠ ભગવાને ત્યાંજ મુનિમંડળમાં કરેલી સ્થિતિ વિગેરે ॥૫૧॥

૫૨ નીલકંઠ ભગવાનની શ્રીકૃષ્ણધ્યાનૈકરસિકતા જાણીને મુક્તાનંદ મુનિએ કરેલું પોતાના ગુરૂ શ્રીરામાનંદસ્વામિના મહિમાનું અનુવર્ણન,

તેમના માહાત્મ્યશ્રવણથી ઉત્પન્ન થએલી તેમના સમાશ્રયની અભિરૂચિ અને દર્શનની આકાંક્ષાથી ભગવાને મુક્તાનંદમુનિના વચનને અનુસારે ત્યાં યોગતપશ્ચર્યાદિ કરવાપૂર્વક કરેલી સ્થિતિ અને સાધુઓને મધ્યે મધ્યે પ્રદર્શવિહુ પોતાનું પારમૈશ્વર્ય વિગેરે ॥૫૨॥

૫૩ મુનિમંડળમાં સ્થિર મનથી રહેલા, આવવાનો કહેલો વખત વીતિ જતાં પણ સ્વામીશ્રી નહિ આવવાથી અંતરમાં અત્યંત ખેદ કરતા, શ્રીસ્વામિસમધિષ્ઠિત ભુજનગર પ્રત્યે જવાની તીવ્ર ત્વરા કરતા નીલકંઠ ભગવાનના મનની પ્રશાંતિ માટે મુક્તાનંદમુનિએ સ્વામી પ્રત્યે વર્ણિ ભગવાનના દિવ્ય ગુણચરિત્રાદિ વૃત્તાંતના અનુવર્ણનપૂર્વક લખેલી વિસ્તૃત પત્રિકા ॥ ૫૩ ॥

૫૪ નીલકંઠભગવાને શ્રીરામાનંદસ્વામી પ્રત્યે તેમના ગુણવર્ણનપૂર્વક તેમના ચરણચરિત્રના સેવનની ભેધ રહેલી વાટને જણાવતાં એકાંતિક ભક્તોએ જે કર્તવ્ય અને જ્ઞાતવ્ય છે તેને પોતાના આચરણથી જણાવામાટે તપશ્ચર્યાદિ પોતાના ભાવગર્ભિત સાક્ષાત્ લખેલી પત્રિકાનો પ્રકાર, તે પછી તે બંને પત્રિકાઓનું મયારામ વિપ્રદ્વારા ભુજનગર મોકલવું વિગેરે ॥૫૪॥

૫૫ બંને પત્રો પામીને રામાનંદસ્વામીએ વર્ણીન્દ્રને આવેલા જાણી તેમનો પોતાવિષે ભક્તિભાવ અને દુષ્કર તપશ્ચર્યા જાણીને મનમાં બહુ પ્રસન્ન થઈ પત્રનું તમામ વૃત્તાંત સલામાં ભક્તસમાજને કહીને વર્ણીની બહુ પ્રશંસા કરી, તેમની આશ્વાસના માટે બંને પત્રનો ભેગોજ લખેલો આશીષ આપવાપૂર્વક કર્તવ્યપ્રકારને જણાવનારો મુક્તાનંદમુનિપ્રત્યે પ્રત્યુત્તરનો લેખપ્રકાર, પ્રત્યુત્તર પત્ર લઈને મયારામ વિપ્રનું લોજ-પુરમાં પાહું આવવું, સ્વામિના આજ્ઞાવચનને માન આપી વર્ણીવરનું ત્યાંજ રહેવું વિગેરે ॥૫૫॥

૫૬ રામાનંદસ્વામીનું વર્ણીન્દ્રના દર્શનની આતુરતાથી ભુજગરથકી નિકળી પિપળાણા પુરમાં પધારવું, સ્વામિએ મોકલેલા દૂતમુખથી સ્વામીના આવવાના સમાચાર સાંભળીને મનમાં પ્રહર્ષ પામેલા મુનિમંડળનું અને શ્રીસ્વામીના સમાગમની ત્વરાએ યુક્ત મનબાળા વર્ણીન્દ્રનું

સત્વર પિપળાણુ ગામ પ્રત્યે આવવું, તે ગામમાં થએલો વણિરાજ અને મુનિરાજનો જનદર્શનીય સમાગમ વિગેરે ॥૫૬॥

૫૭ શ્રીસ્વામીએ જન્મ કુળ વૃત્તાદિક પ્રત્યે પ્રેમથી પુછેલા ભગવાને કરેલું પોતાનું કુળ અને તપશ્ચર્યા તીર્થયાત્રાદિકનું નિવેદન, વણિના વચન-શ્રવણથી પ્રહર્ષ પામેલા શ્રીસ્વામીએ વણિના પિતા ધર્મદેવને પોતે પ્રયાગમાં આપેલી કૃષ્ણદીક્ષા આદિક પૂર્વ વૃત્તાંતનું નિવેદન, તેના શ્રવણથી સંતુષ્ટ થએલા ભગવાને કૃષ્ણતુલ્ય શ્રીસ્વામીવિષે કરેલી ગુરૂપ્રતિપત્તિ, તે પછી ભગવાને કરેલી સ્વામીની પરિચર્યા, પરિચર્યાથી પ્રસન્ન થઈ વશ થઈ ગએલા શ્રીસ્વામીની કૃપાથી ભગવાનને થએલો પૂજાસમયમાં શ્રીસ્વામીએ અર્પણ કરેલા તેતે પુષ્પાદિ પૂજાપદાર્થોને સાક્ષાત્ સ્વીકારતા શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર, તે પછી ભગવાનની પ્રાર્થનાથી સ્વામીએ તેમને પ્રત્યક્ષ દર્શનમાં સાધનભૂત શ્રીકૃષ્ણદીક્ષા આપવાનો કરેલો સંકલ્પ વિગેરે ॥૫૭॥

૫૮ શ્રીસ્વામીએ સંવત્ ૧૮૫૭ માં પ્રબોધની એકાદશીએ વણિવરને યથાવિધિ આપેલી કૃષ્ણદીક્ષાનો પ્રકાર તથા કરેલો મંત્રાર્થનો ઉપદેશ તથા તેના અંગભૂત સદર્થનો ઉપદેશ તથા અન્વર્થ સહજાનંદ નારાયણમુનિ નામનું કરણ વિગેરે, તે પછી વણિની પ્રાર્થનાથી સ્વામીએ આપેલું તેમને અભીષ્ટ (પ્રત્યક્ષ કૃષ્ણદર્શનાદિ) વરદાન વિગેરે ॥૫૮॥

૫૯ રૈવતાચળની તલેટીમાં કૃષ્ણભક્તિ પ્રવર્તાવવા ફરતાં ફરતાં રામાનંદસ્વામીનું જોતપરમાં પધારવું, ભગવાન નારાયણમુનિના ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિ આદિક ગુણગણની અનુપમ પરિપૂર્તિ પ્રત્યક્ષ પેખીને, 'મારા ગુરૂપદના સમુચિત સત્પાત્રભૂત આ વણિરાજજી છે' એમ દીર્ઘ વિચાર કરી તેમને પોતે આપવા નિર્ધાર કરી રાખેલા ગુરૂપદની યુક્તિયુક્ત વચનથી અવશ્ય સ્વીકાર્યતાની જાપના, ભગવાને ગુરૂપદ ભારવહનમાં અનર્થકર સ્ત્રીધનાદિકના પ્રસંગની પ્રાપ્તિના પ્રદર્શનપૂર્વક યુક્તિયુક્ત શાસ્ત્રવચનથી કરેલો પ્રતિષેધ, સ્વામીએ વણિરાજનું ગુરૂપદવહનમાં અપૂર્વ સામર્થ્ય સૂચવવા પૂર્વક પોતાના આદેશરૂપ ગુરૂપદના સ્વીકારની અવશ્ય કર્તવ્યતાજાપના, તે પછી પોતાની અંતરથી ધૃષ્ટા નહિ હોવા છતાં પણ ગુરૂશ્રીના સત્યાચ-

હથી ભગવાને કરેલું તેમના વચનનું અંગીકરણ, તે પછી અંતિશય પ્રસન્ન થએલા રામાનંદસ્વામીએ યથાવિધિ કરેલો નારાયણમુનિ ભગવાનનો ગુરુ-પદાભિષેકમહોત્સવ, તે પછી સ્વામીશ્રીની પ્રેરણાથી સર્વજીવદયાનિધિ ભગવાને ગુરુસન્નિધિમાં કરેલી (સર્વ ક્રોધનું સર્જ દુઃખ મને આવે અને તેઓ સદા સુખી રહે ધ્યાદિ) વરપ્રાર્થના ઉપરથી ગુરુએ આપેલું તે વર-દાન, વર્ણિએ સ્વામીને આપેલું સ્વસ્વરૂપનું યથાર્થ વિજ્ઞાન, તેથી સ્વામીને થએલી નિશ્ચિતતા અને પૂર્ણકામતા વિગેરે ॥૫૯॥

૬૦ નારાયણમુનિ વિગેરે શિષ્યો સાથે સ્વામીનું ત્યાંથી ફેણેણી ગામમાં આવવું, કૃતકૃત્ય થએલા શ્રીરામાનંદસ્વામીનું અંતર્ધાન, ગુરુનું અંતર્ધાન સાંભળીને દેશદેશમાંથી સર્વ શિષ્યોનું ફેણેણીમાં આવવું, ભગવાને કરેલું ગુરુશ્રીનું યથાવિધિ ઔર્ધ્વદૈહિક સમય કર્મ, ચૌદમાને દિવસે સમય ગુરુભાઈઓનું વિશાળ સભામાં બોલાવવું વિગેરે ॥૬૦॥

વિષયા-ક્રમાણેકા સમાપ્તા ।

શ્રીદ્વાર શતાનન્દમુનિને સન્મહિજીવન રત્નવાતી આજા આપેલે અને મુનિ ગ્રંથ રત્ની અર્પણ કરેલે.

શ્રીકૃષ્ણાઃ નારાયણો વિજયતેતરાઃ ।

સત્સાદ્ગીર્જીવજમ્ ।

ગુર્જરા-વાદસાહિતમ્ ।

પ્રથમપ્રકરણમ્ ।

શ્રીકૃષ્ણાય નમસ્તસૈ યઃ સાધુર્ધર્મનન્દનઃ ।

ભુવિ ભૂત્વા હરત્યન્તસ્તમસ્તમ ઇવાંર માન ॥૧॥

આ ગ્રંથના આરંભમાં શાસ્ત્રકર્તા શતાનંદમુનિ કરવા ધારેલા ગ્રંથની વિના વિદ્ને સમાપ્તિ અને સર્વત્ર પ્રચાર થવાની ઇચ્છાથી શિષ્ટાચારથી કર્તવ્યપણે પ્રાપ્ત થતું અને સ્વેષ્ટદેવને નમસ્કાર કરવારૂપ જેનું લક્ષણ છે એવું મંગળ કરવાપૂર્વક, આ શાસ્ત્રમાં જેનાં દિવ્ય ચરિત્રો વર્ણન કરવા ધાર્યાં છે એજ પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થએલા પરમાત્મા શ્રીહરિને નમસ્કાર કરેછે—

જે સર્વ અવતારના કારણ અક્ષરધામના અધિપતિ પરંબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ છે એજ સાક્ષાત્ પૃથ્વી ઉપર ઉત્તર કોસલ દેશમાં ધર્મદેવના પુત્રરૂપે પ્રકટ થઇને, જેમ સૂર્ય ઉદય પામીને સર્વની નેત્રવૃત્તિને આવરણ કરનારા અંધકારને નાશ કરે છે, તેમ સર્વ જનોના અંતરના અનાદિ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને સમગ્રપણે નાશ કરેછે, તે શ્રીકૃષ્ણ (નિરતિશય આનંદમય દિવ્ય-મૂર્તિ) શ્રીહરિને હું (શતાનંદમુનિ) નમસ્કાર કરુંછું. ‘સાક્ષાત્’ પદથી બીજા આવેશાદિ અવતારોની અપેક્ષાએ આ અવતારની વિલક્ષણતા સૂચવી છે. સૂર્યદૃષ્ટાંતથી જેમ સૂર્ય પોતાનાજ રૂપથી તેતે પ્રદેશમાં સન્નિધિ પામે છે,

નરાકૃતિ પરંબ્રહ્મ સ્થિતો યોઽક્ષરધામનિ । નિર્ગુણો નિર્વિકારઃ

તેમ ભગવાન્ પણ તેતે દેશ વિશેષમાં પોતાનાજ રૂપથી સન્નિધિ પામે છે, એવુંજ પરમેશ્વરનું પૃથ્વીઉપર પ્રકટ થવાપણું છે પણ પ્રાકૃત પ્રાણીઓની પેઠે અપૂર્વ દેહનો સંબન્ધ નથી, એવો તાત્પર્યાર્થ સૂચવ્યો છે. વળી જેમ સૂર્ય પોતાના સન્નિધિમાં આવતા પશુ પક્ષી કે મનુષ્ય સર્વ કોઇના દષ્ટિમાં આવરણ કરનારા અંધકારને પક્ષપાત વિના વિનાશ કરેછે, તેમ ભગવાન્ પણ આળ ગોપાળ પશુ કે પક્ષી જે કોઈ પોતાના સન્નિધિ શરણને પામે તે સર્વના અંતરના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને ભેદદષ્ટિ વિના વિનાશ કરેછે, આ તાત્પર્યાર્થ પણ સૂર્યદષ્ટાંતથી સૂચવ્યોછે. તમને ‘જંતઃ’ એવું વિશેષણ આપવાથી જે તમને સૂર્ય ટાળેછે તેથી જે તમને ભગવાન્ ટાળેછે તેની વિલક્ષણતા સૂચવી છે. અર્થાત્ સૂર્ય તો બહારના તમને ટાળેછે અને ભગવાનતો અંતરના તમને ટાળેછે, સામાન્યપણે તમપણું કહેવાની ઇચ્છાથી લૌકિક દષ્ટાંત આપ્યું છે પણ તમમાં અત્યંત ભેદ છે. ॥૧॥ જે શ્રીકૃષ્ણ ‘અસ્તિ જાયતે વર્ધતે વિપરિણમતે અપક્ષીયતે નશ્યતિ’ આ છો ભાવ વિકારોએ રહિત હોવાથી નિર્વિકાર કહ્યાછે. અને સત્વાદિ ત્રણ ગુણોથી થતા રાગ દ્વેષાદિકરૂપ જે હેય ગુણો તેણે રહિત હોવાથી નિર્ગુણ કહ્યા છે. જે શ્રીકૃષ્ણનું લક્ષણ એટલે સ્વરૂપ, સત્ ચિત્ અને આનંદ છે. સત્ એટલે સદા અસ્તિ-શબ્દથી વાચ્ય પણ ક્યારેય નાસ્તિશબ્દથી વાચ્ય નહિ, અર્થાત્ ત્રણેય કાળમાં સર્વથા એકરૂપે વર્તનારૂં, ચિત્ એટલે જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી સ્વયંપ્રકાશ, આનંદ એટલે દુઃખવિરોધિ અને સુખ આપનારૂં હોવાથી આનંદરૂપ છે. અથવા—લક્ષણશબ્દથી સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારો ધર્મ જાણવો. સત્પણું ચિત્પણું અને આનંદપણું જેનું લક્ષણ એટલે સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારા ધર્મો (ગુણો) છે. કેટલાએક ધર્મો સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારા છે એટલે જેનાથી સ્વરૂપનું નિરૂપણ થઈ શકેછે. કેટલાએક ધર્મો મુખ્ય ધર્મોથી નિરૂપણ કરેલા સ્વરૂપને પછીથી નિરૂપણ કરનારા છે. જેમ ગંધ ગુણ પૃથ્વીનો અસાધારણ હોઈને તેના સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારો છે અને બીજા સ્પર્શાદિ ગુણો નિરૂપિત પૃથ્વી સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારા થાય છે, તેમ પરમાત્માના

સચ્ચિદાનન્દલક્ષણઃ ॥૨॥ અનેકકોટિબ્રહ્માણ્ડાધારોઽનન્તોઽપિ યઃ
સ્વયમ્ । નૃણાં નિઃશ્રેયસાયૈવ દિવ્યદાહુલિષ્ટાહઃ ॥૩॥ જગત્સર્ગ-

સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારા અસાધારણ ધર્મો (ગુણો) સત્ ચિત્ અને આ-
નંદ છે. ‘સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ’ ‘આનન્દં બ્રહ્મણો વિદ્વાન્’ ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ
છે. આવા હોધને જે અક્ષરધામ નામના સ્થાન વિશેષમાં સદા વિરાજે છે.
‘યતો વા ઇમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે’ ઇત્યાદિ શ્રુતિઓએ જગતની ઉત્પત્ત્યા-
દિકના કારણપણે જેનું લક્ષણ કર્યું છે એવું ‘પરંબ્રહ્મ’ પણ તે શ્રીકૃષ્ણજ
છે. પરં એટલે અક્ષરાદિકની અપેક્ષાએ સ્વરૂપ સ્વભાવ ગુણ વિભૂતિ વિ-
ગેરેથી અતિ ઉત્કૃષ્ટ. પરંબ્રહ્મ કહ્યું એટલા માત્રથી તે નિરાકાર છે એમ
ભરમાવું નહિ, તે તો સદા સાકારજ છે. આકારપણ સ્વાભાવિક દિવ્ય
નરના જેવો દ્વિભુજત્વાદિરૂપ છે. સર્વ શ્લોકોમાં રહેલા ચત્ શબ્દનો આ-
રમા શ્લોકમાં રહેલા તત્ શબ્દની સાથે સંબન્ધ છે ॥૨॥ જે શ્રીકૃષ્ણ અનેક
કોટિ બ્રહ્માંડોના આધાર અને જેના સ્વરૂપ સ્વભાવ ગુણ વિભૂતિ વિગેરેનો
અંત-માપ નથી એવા છે. તથાપિ મનુષ્યોના આત્યંતિક કલ્યાણ કરવા
માટેજ પોતેજ દિવ્ય મનુષ્યરૂપે થઈને સ્વામિનારાયણ નામથી પૃથ્વી ઉપર
પ્રકટ થયા છે. ‘સ્વયં દિવ્યમાનુષવિગ્રહઃ’ આ પદથી પોતાનો અસાધારણ
દિવ્ય આકાર કે જે મનુષ્યને સબ્જાતીય અવયવ રચના માત્રથી સમાનપણું
જણાવનારો છે; તેનાથી અવતરેલા હોવાથી એન્દ્રજલિકાની પેઠે માયિક
રૂપ નથી, એવો તાત્પર્યાર્થ સિદ્ધ થાય છે. ‘નૃણાં નિઃશ્રેયસાયૈવ’ આ પદથી
અવતાર ધારણનું પ્રયોજન કહ્યું છે. જેનો નિશ્ચયરૂપ અર્થ છે એવા એવ-
કારથી બીજાઓની પેઠે કર્મનિમિત્તકૃત અવતરણ નથી એમ જણાવ્યું
છે. આ સર્વ અર્થ ગીતામાં ‘અજોઽપિ સન્નવ્યયાત્મા’ આ શ્લોકને આરં-
ભીને ‘જન્મ કર્મ ચ મે દિવ્યં’ આ ચાર શ્લોકથી વર્ણવ્યો છે. ॥૩॥ પ્રથમ
‘પરંબ્રહ્મ’ ‘અક્ષરધામનિ સ્થિતઃ’ આ પદથી અક્ષરની અપેક્ષાએ પરંબ્રહ્મનું
વિલક્ષણ (જુદા) પાણું કહ્યું. હવે ઈશ્વર કોટિથકી વિલક્ષણપાણું કહે છે-
જે પ્રશાસિતા પરમાત્માની પ્રેરણાને અનુસારેજ પ્રત્યેક બ્રહ્માંડના અધિ-
પતિ પ્રત્યેક બ્રહ્માઓ, વિષ્ણુઓ અને શંકરો તેનો તેનો સમય આવતાં

સ્થિતિહતીર્યસ્યૈવ હિ નિદેશતઃ । કાલે કાલે વિદધતે વિધાતૃહ-
રિશમ્ભવઃ ॥૪॥ વાઽદેવાદયા યસ્માદ્દેવાઃ પ્રાદુર્ભવન્તિ ચ । ચ-
ત્વારઃ કેશવાદ્યાશ્ચ ચતુર્વિંશતિરીતિઃ ॥૫॥ યઃ ક્રોડ ઘવતા-
રાણાં ધર્તા વૈરાજપૂરુષઃ । સહસ્રશીર્ષા ચ યતો હ્યસ્તિ નારાયણા-
હ્વયઃ ॥૬॥ નિત્યાસન્નૈયકલ્યાણાદેવ્યસન્નમગ્નિઙિતઃ । સેવિતશ્ચ ભગૈઃ

જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયરૂપ વ્યવસ્થાઓ કરેછે. સમગ્રકાર્યના કર્તા તો પરમાત્મા છે. બ્રહ્મા મુધીની સૃષ્ટિને સમગ્રિ કહેછે. ॥૪॥ સર્વના પ્રશાસિતા, પરાતપર, અક્ષરાધિપતિ, જે શ્રીકૃષ્ણ થકી વાસુદેવાદિક આર અને કેશવાદિક ચોવીશ વ્યૂહ મૂર્તિયો પ્રકટ થાય છે. ॥૫॥ જે પરમાત્મા યુગોયુગમાં સ્વેચ્છાથી સદ્કર્મ સંરક્ષણ માટે થતા વરાહાદિક અવતારોના ધારણ કરનારા (મૂળભૂત) છે. જેના થકી ‘સહસ્રશીર્ષા પુરુષઃ’ આ પુરૂષ-સૂક્તમાં વર્ણવેલા, જેનું નારાયણ નામ છે એવા વૈરાજપુરૂષ પ્રકટ થાય છે. ‘પ્રાદુર્ભવન્તિ’ આ પદથી વ્યૂહ અને અવતારોનો જે જન્મ છે તે જીવોની પેઠે કર્મભૂળક નથી પરંતુ આવિર્ભાવમાત્ર છે, એમ સૂચવ્યું છે. આ ૫-૬ શ્લોકથી વ્યૂહ વિભવાદિકના કારણપણારૂપ સર્વોપરીપણું કહ્યું ॥૬॥ જે શ્રીકૃષ્ણ, નિત્ય અસંખ્યાત કલ્યાણ દિવ્ય અને સત્-શ્રેષ્ઠ ગુણો વડે મંડિત-શોભાયમાન છે. ભગવાન્ મંડનથી મંડિત નહિ પણ ગુણોશ્રીજ મંડિત છે. ગુણો પણ પ્રાકૃત હેય નહિ પણ દિવ્ય એટલે હેયવિરોધિ સ્વભાવવાળા, એટલુંજ નહિ પણ કલ્યાણ એટલે પોતે મંગળરૂપ હોધને આશ્રિતોને મંગળ (આનંદ) કરનારા, માટેજ સત્-શ્રેષ્ઠ છે. આ ગુણો પરિમિત નહિ પણ અપરિમિત છે. તેમજ બીજાઓની માફક આગંતુક નહિ પરંતુ નિત્ય-સ્વતઃ-સિદ્ધ અર્થાત્ સ્વાભાવિક છે. ‘સ્વાભાવિકી જ્ઞાનબલક્રિયા ચ’ ‘સમસ્તકલ્યાણગુણાત્મકોઽસૌ’. આ ગુણો અપહતપાપમત્વાદિક તથા સત્યશૌચાદિક જાણવા. જે છ ભગોએ સેવેલા છે. (જ્ઞાન-શક્તિ-બલ-ઐશ્વર્ય-વીર્ય અને તેજ. અથવા-ઐશ્વર્ય-વીર્ય-યશ-શ્રી-જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય આ છ ભગો કહ્યા છે.) તથા જે આઠ અણિમા આદિક સિદ્ધિઓએ (તેના તેના અભિમાની દિવ્યાકાર નિત્ય મુક્તોએ) સેવેલા છે. અણિમા મહિમા પ્રાપ્તિ પ્રાકાશ્ય વ-

વદ્મિઃ સિદ્ધિમિશ્વાણેમામિઃ ॥૭॥ યદાક્ષયા તપસ્યર્કો વિચ-
રત્યનિલોઽપિ ચ । ન નિમજ્જતિ ભૂશ્વાપ્સુ મીતશ્વરતિ ચાન્તકઃ
॥૮॥ દેવાનામપિ યો દેવ ईश्वराणां तथेश्वरः । कालस्यापि हि यः
कालः कारणानां च कारणम् ॥९॥ चतुर्विंशतितत्त्वैश्च शक्तिभिश्च

શિતા ઇશિતા લધિમા અને કામપૂર્તિ આ આઠ સિદ્ધિઓ બાણુવી. 'સેવિતઃ' આ નિર્દેશથી ભગો અને સિદ્ધિઓનું ઉપજીવન પરમાત્માના પરતંત્રપણે છે એમ સૂચવ્યું છે. પ્રાકૃત પુરૂષો તો સિદ્ધિઓના યોગથી ઉત્કર્ષને પામે છે, પરમાત્મા તો પોતાના સંબન્ધથી સિદ્ધિઓની સત્તાને પોષણ કરે છે, માટેજ 'સેવિતઃ' એમ કહ્યું છે ॥૭॥ જે અંતર્યામી શ્રીકૃષ્ણની આરાધી (ઉગામેલા ભયંકર વજ્રની પેઠે) ભય પામીને સૂર્ય તપે છે-બ્રહ્માંડને પ્રકાશે છે, વાયુ સર્વના અંદર બહાર વાય છે અને અંતક-મૃત્યુ પ્રાણીઓની આયુષ મર્યાદાને નહિ ઉલ્લંઘન કરીનેજ તેને તેને નાશ કરે છે. તે શ્રુતિએ કહ્યું છે કે- 'મીષાઽસ્માદ્વાતઃ પવતે મીષોદેતિ સૂર્યઃ । મીષાઽસ્માદમિશ્વેન્દ્રશ્ચ મૃત્યુર્ધાવતિ પશ્ચમઃ ॥' જેના ભયથી પૃથ્વી જળમાં ડુબી જતી નથી. આ ઉપરથી 'સર્વ લોકો પણ જેના ભયથી સ્થિર રહ્યા છે' એવો અર્થ બાણી લેવો. ॥૮॥ જે શ્રીકૃષ્ણ, બ્રહ્મા રૂદ્ર ઈન્દ્રાદિ દેવોના પણ દેવ-ઉપાસ્ય છે. તથા બ્રહ્માદિ ઇશ્વરોના પણ ઇશ્વર-નિયંતા છે. તે શ્રુતિએ કહ્યું છે- 'તમીશ્વરાણાં પરમં મહેશ્વરં તં દૈવતાનાં પરમં ચ દૈવતમ્ ॥' તથા કાળના (મૃત્યુના) પણ કાળ છે, અર્થાત્ વ્યથિકાર્યના સંહારમાં દ્વારભૂત જે મૃત્યુ છે તેના પણ સંહાર છે. તે શ્રુતિએ કહ્યું છે- 'જઃ કાલકાલઃ' 'મૃત્યુર્યસ્યોપલેચનમ્'. અથવા-ચાર પ્રકારના પ્રલયને કરનારા કાળના પણ કાળ એટલે વશ કર્તા છે. તથા કારણોના કારણ છે, અર્થાત્ વ્યથિ સૃષ્ટિમાં દ્વારભૂત બ્રહ્માદિકના પણ સૃષ્ટા છે. તે શ્રુતિએ કહ્યું છે- 'નારાયણાદ્બ્રહ્મા જાયતે નારાયણાદ્બુદ્ધો જાયતે ।' આ શ્લોકથી ભગવાનનું સર્વોપાસ્યપણું સર્વેશ્વરપણું સર્વસંહારતાપણું અને સર્વ કારણપણું કહ્યું છે. ॥૯॥ બ્રહ્માંડના કારણભૂત પ્રકૃતિ આદિક ચોવીશ તત્ત્વો (આ તત્ત્વો જડ હોવાથી સ્તુતિ કરી શકે નહિ માટે તેના અભિમાની દેવતાઓ બાણુવા) તથા અનંત બ્રહ્માંડના

સહસ્રશઃ । અનન્તબ્રહ્મરુદ્રાદૈરર્ચ્યમાનપદામ્બુજઃ ॥૧૦॥ સંસ્તૂયતે યો
નિગમૈઃ સદ્ગુણભિરેતિ । વાઙ્મનોઽગોચરો યશ્ચ પરમાત્મા પરા-
ત્પરઃ ॥૧૧॥ સ એવ સાક્ષાદ્ભગવાન્ સ્વામિનારાયણાખ્યયા । પ્રસિ-
દ્ધોઽસ્તિ સ માં ગણાત્કરેઃ સર્વાન્તરાયતઃ ॥૧૨॥ સદાનન્દામ્બોધિઃ
સ્મિતરુચિરપૂર્ણેન્દુવદનઃ પ્રહ્લામ્બોજન્મચ્છદસ શ્વાશોભાશ્રિયુ-

કના અનંત બ્રહ્મા રૂદ્ર ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓ તથા તેમની અસંખ્યાત સા-
વિત્રી સતી શયી વિગેરે શક્તિઓ, જેના ચરણ કમળને મહોપચારવડે
પૂજે છે. આ શ્લોકથી લીલાવિભૂતિનું અર્થ કહ્યું ॥૧૦॥ જેના સ્વરૂપ
સ્વભાવનો માપ નહિ હોવાથી જે મન વાણીને અગોચર છે. તેમાં શ્રુતિ છે-
'યતો વાચો નિવર્તન્તે અપ્રાપ્ય મનસા સહ' અથવા-અભક્તોના મન વા-
ણીને અગોચર છે. જેની મૂર્તિમાન ચાર વેદો અને સહસ્રવદન (શેષજી)
વિગેરે સમગ્રપણે સ્તુતિ કરવાને અશક્ત હોવાથી યથાશક્તિ કરે છે. જે
પરમાત્મા (આત્માના આત્મા) અને પરાત્પર છે. 'અક્ષરાત્પરતઃ પરઃ' એમ
શ્રુતિ કહે છે. આ શ્લોકથી ભગવાનનો મન વાણીથી અમાપરૂપ મહિમા
કહ્યો છે. ॥૧૧॥ જે પૂર્વ શ્લોકોમાં વર્ણવેલા પરાત્પર પરમાત્મા છે એજ
દેવળ કૃપા કરીને સાક્ષાત્-પોતાનાજ રૂપથી પ્રસિદ્ધ-સમગ્ર મનુષ્યોના
નયનગોચર થઈને સાર્થક સ્વામિનારાયણ નામથી આ કળિયુગમાં પણ
પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થયા છે. તે શ્રીહરિ ભગવાન્ મારી આ લોકમાં સત્સંગ
કરવામાં અને પરલોકમાં કલ્યાણ પ્રાપ્તિમાં વિરોધ કરનારા સર્વ અંતરાયો
થકી રક્ષા કરો. અથવા-આ ગ્રંથ રચવામાં અંદર જે કોઈ વિદ્વો આવે તે
સર્વને દૂર કરો ॥૧૨॥ એ રીતે અગ્યાર શ્લોકથી આ ગ્રંથમાં વર્ણનીય ભગ-
વાન્ શ્રીહરિનો દિવ્યભાવ વર્ણન કરીને, હવે 'અધિક મંગળ કરે તો અધિક
ફળ થાય' એવા ન્યાયને અનુસરીને અધિક ફળની ઇચ્છાથી અધિક મંગળ
માટે ફરીથી પણ વર્ણનીય ભગવાનને ત્રણ શ્લોકથી વર્ણન કરે છે—'આન-
ન્દમયોઽમ્યાસાત્' એ સૂત્રમાં 'તે વૈ શતં માનુષા આનન્દાઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિને
અનુસારે ઉત્તરોત્તર સો સો અધિકપણે ગણેલો જે નિરવધિકાતિશય આનંદઃ
તેના નિરંતર નિધિરૂપ. અથવા-સાધુઓને આનંદનો નિધિ જેનાથકી મળે

ગલઃ । કૃપાપારાવારઃ શ્રિતસકલજીવાતિઃ । હૃદો મહાશ્રેયોમૂર્તિર્જ-

છે. ‘एष ह्येव आनन्दयाति ।’ આનંદના નિધિ હોવાથીજ જેનું મુખ સ્મિત (મંદહાસ) વડે સુંદર અને પૂર્ણચંદ્રની પેઠે આહ્વાદ કરનારું છે. અને જેનાં નેત્રયુગ્મ પ્રકુક્ષિત કમળના પત્રને સદૃશ શોભાવાળાં (સૌમ્ય નિર્મળ વિશાળ) છે. સ્મિત અને નેત્રવિકાસ આ બે આનંદનાજ પ્રવાહરૂપ છે. એટલે આનંદનો પ્રવાહ સ્મિત અને વિકસિત નેત્રદ્વારા બહાર પ્રસરે છે. પૂર્ણ ચંદ્રથી મુખનું અધિકપાણું એટલું છે કે-પૂર્ણ ચંદ્ર તો કલંકથી સુંદર જેવો લાગે છે અને મુખ તો સ્મિત વડે સુંદરજ છે. જેમ મંદહાસ, મુખની મનોહર શોભાને આપે છે, તેમ પ્રકુક્ષિત કમળને સદૃશ નેત્ર પણ મુખને શોભા આપે છે. અર્થાત્ અને મુખને શોભાડનારાં છે. નેત્રને કમળપત્રની ઉપમા આપી છે તેથી મુખસ્પર્શની અતિશયતા સૂચવી છે. જે કોમળ હોય તેનો સુખેથી સ્પર્શ થાય છે. આ બે વિશેષણોથી સુખાભિગમ્યપણું, અનુગ્રહશીલપણું અને પરિપૂર્ણપણું જણાવ્યું છે. જેનું સ્મિત સુંદર મુખ હોય અને કમળની પેઠે નેત્ર પ્રકુક્ષિત હોય તેનો મેળાપ સુખેથી થઈ શકે છે. જે અનુગ્રહશીલ અને પરિપૂર્ણ હોય તેનાં નેત્ર અને મુખ વિકસિત હોય છે. ભગવાન્ સિવાય બીજાઓ તો અપૂર્ણ હોવાથી સાધક અવસ્થામાં હોઈને કામ-ક્રોધાદિકથી વ્યાપ્ત છે માટે તેમનાં નેત્ર વિરૂપ થાય છે. જેનું મુખ વિકરાળ અને દષ્ટિ કરડી હોય તેનું સુખેથી સેવન ન થાય. ભગવાન્ તો વિકસિતવદન નયનવાળા છે. આ સર્વ અર્થ શ્રુતિ સ્મૃતિએ સૂચવ્યો છે-‘तस्य यथा क-
प्यासं पुण्डरीकमिवमक्षिणी’ ‘जितं ते पुण्डरीकाक्ष’ ‘अरोषणो ह्यसौ देवः’ ઇત્યાદિ. સર્વ આશ્રિતોને નિરવધિકાતિશય સુખ આપનારા. ‘આશ્રય માત્રથી ભગવાન્ નિરવધિ સુખ કેમ આપે? અને આશ્રિતોએ શું સાધન સાધ્યું છે?’ એવી શંકા કરવી નહિ. કેમકે ભગવાન્ તો કૃપાના પારાવાર (સમુદ્ર) છે. તેમાં બીજા સાધનની અપેક્ષા નથી. આશ્રિતોમાં જે દુઃખની અધિકતા છે એજ સાધન સંપત્તિ છે. પોતાનું પ્રયોજન નહિ ઉદ્દેશીને પરની પીડા નહિ સહન કરીને તેનું નિરાકરણ કરવાની ઈચ્છાવાળાને કૃપાળુ કહેવાય છે. માટે આશ્રિતોને કેવળ નિરૂપાધિક કૃપાથીજ નિરવધિ સુખ આપનારા.

યતિ સ હિ નારાયણમુનિઃ ॥૧૩॥ સુદુર્જયં નિત્યં વિવિધનિયમા-
ચારનિરતૈરપિ બ્રહ્મેશાનપ્રમુખસુરસન્નૈઃ સ્વમહસા । મનસ્તત્તૂર્ણ

ભલે કૃપાના પારાવાર હોય તથાપિ અસમર્થ હોય તો અનવધિ સુખ ક્યાંથી આપી શકે ? એવી શંકા કરવી નહિ. ભગવાન્ મહા (અપરિચિન્ન) આત્મતિક શ્રેયોરૂપ મૂર્તિવાળા છે. પોતાને બીજા કોઈ પાસેથી સંપાદન કરીને આપવાનું નથી. પોતેજ નિરવધિક આનંદમય મૂર્તિ છે. એવા નારાયણમુનિ જયકારી (સવોત્કર્ષપણે) પ્રવર્તો. આ શ્લોકથી ઇષ્ટદેવ ભગવાન્ સ્વામિનારાયણનો દિવ્યશોભા વર્ણન કરવા પૂર્વક જયોદ્ધોષ કર્યો છે, ‘મારો આત્મા પરમાત્માનો દાસ છે’ એવું અનુસંધાન કરનારો પુરૂષ પોતાના સ્વામિના જયનો ઉદ્ધોષ કરેજ. સ્વામિનો જયોદ્ધોષ કરવો એજ દાસના સ્વાભાવિક સ્વરૂપને અનુરૂપ છે. ‘દાસમૂતાઃ સ્વતઃ સર્વે જ્ઞાતમાનઃ પરમાત્મનઃ’ ‘આત્મદાસ્યં હરેઃ સ્વામ્યં સ્વભાવં ચ સદા સ્મર’. યદ્યપિ સેવક સ્વામિનો જય સંપાદન કરી શકતો નથી તથાપિ સેવકનું સ્વરૂપ સૂચવવા માટે છે. સ્વામીનો જય કહેવો એજ સેવકનું કર્તવ્ય છે. હનુમાનજીએ ‘જયત્યતિબલો રામો લક્ષ્મણશ્ચ મહાબલઃ’ એમ રામલક્ષ્મણનો જયોદ્ધોષ કર્યો છે. ॥૧૩॥ ફરીથી પણ એજ શ્રીહરિને બીજા અસાધારણ મહિમાથી વિશેષણ આપવા પૂર્વક તેમની પાસે પોતાને જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ થવા માટે પ્રાર્થના કરે છે— મન નિરંતર સ્વભાવથીજ અતિ ચંચળ હોવાથી દુર્જય છે. ‘ચક્ષુર્લં હિ મનઃ કુણ્ઞ.....તસ્માદ્દં નિગ્રહં મન્યે વાયોરિવ સુદુષ્કરમ્’ વળી ઇન્દ્રિયોને શબ્દાદિ વિષયોમાં રાગદ્વેષ રહેલા હોવાથી મન અત્યંત દુર્જય થાય છે. ‘મનુષ્યોથી મન અત્યંત દુર્જય છે પણ દેવતાઓથી તો સુજેય છે’ એમ પણ નથી. બ્રહ્મા શિવ આદિક સુરસંઘોથી પણ પોતાના સામર્થ્યવડે અત્યંત દુર્જય છે. ‘વિવિધ નિયમના આચરણથી મન જીતી શકાય છે’ એમ પણ નથી, નાના પ્રકારના શૌચ તપાદિ નિયમો અને આહિંસા બ્રહ્મચર્ય વિગેરે યમોના આચરણમાં તત્પર એવા પણ દેવતાઓથી મન સુખેથી જીતી શકાતું નથી. એવું અતિ ચંચળ સુદુર્જય મન પણ ભગવાનના આશ્રિતોને દુર્જય નથી, કેમકે આ શ્રીહરિ ભગવાન્ સહજ સ્વભાવથી કે વાસના વેગથી વિષ-

યઃ પ્રસભમપિ ~~હરિ~~ તવશે નયો ભાત્યજ્ઞાનાં દિશતુ સ મતિં મે
હરિરસૌ ॥૧૪॥ અતિક્ષાન્ત્યા દાન્ત્યા મૃદુલવચનૈશ્છાદિતનિજધ્રુવા-

યોમાં જ્યાં ત્યાં વળગતા મનને પોતાના પ્રભાવ વડેજ બળાત્કારથી ખેંચી
લાવીને ઝટ પોતાના આશ્રિતોને વશવર્તિ કરી આપે છે. અર્થાત્ ભગવાનના
પ્રભાવથીજ આશ્રિતો સમાધિને યોગ્ય શુદ્ધ મનવાળા થાય છે. એ રીતે
કરનારા શ્રીહરિ મને મતિ-તેમનાં દિવ્ય ચરિત્ર વર્ણન કરવામાં ઉપયોગી
બુદ્ધિ. અથવા-આત્યંતિક મોક્ષમાં ઉપયોગી બુદ્ધિને આપો. આશ્રિતોના મુ-
દુર્જય મનને પણ મુજય કરી આપનારા શ્રીહરિ ભગવાનને પોતાનાં દિવ્ય
ચરિત્રો વર્ણન કરવા પ્રવર્તેલાને તેમાં ઉપયોગી બુદ્ધિ આપવી તે લેશ પણ
દુષ્કર નથી. એવા ઐશ્વર્યનિધિ ભગવાન્ અજ્ઞાનિઓને (ભગવાનના સ્વરૂ-
પને યથાર્થ નહિ જાણનારા) તો મનુષ્યને સમાન અનીશ્વર જણાય છે.
તેમને તો દુષ્કૃતિ જાણવા ‘અવજાનન્તિ માં મૂઢા માનુષીં તનુમાશ્રિતમ્ ।
પરં ભાવમજાનન્તો મમ મૂતમહેશ્વરમ્’ ॥૧૪॥ ભગવાન સર્વને દષ્ટિગોચર
થયા છે તથાપિ મનુષ્યો તેમનાં દિવ્ય ઐશ્વર્યને કેમ જાણતા નથી ? તેનું
કારણ આ શ્લોકથી બતાવે છે-પ્રત્યક્ષ ભગવાન્ મહા અપરાધિઓ ઉપર
પણ અતિશય ક્ષમા (પરાપરાધસહનરૂપ) રાખે છે. નિઝહ કરવાની અ-
તિશય શક્તિ હોવા છતાં પણ તત્કાળ નિઝહ કરતા નથી અને પોતાની શ-
ક્તિને દેમે છે એટલે પ્રકાશ કરતા નથી. તેમજ અતિશય મુશીલતા ગુણ
વડે ક્ષુદ્ર મૂઢ મનુષ્યો સાથે પણ લેશ પણ અંતરાય રાખ્યા વિના સંબન્ધ રા-
ખવાની ઇચ્છાથી ‘અમે તો રાંક સાધુઓ છીએ’ ઇત્યાદિ કોમળ વચનો બોલે
છે. એવી રીતે ક્ષમા, દમન અને મૃદુળ વચનોથી પોતાનું નિત્ય અતર્ક્ય
અમાપ અસાધારણ ઐશ્વર્યને આચ્છાદન કરીને મનુષ્યનાત્મ્યને વિસ્તારે
છે. અર્થાત્ મનુષ્ય લાવને શોભાડવા ક્ષમા દમ અને મૃદુળ વચન બોલીને
લજ્જોના સમાસ માટે પોતાનું ઐશ્વર્ય ઢાંકી રાખે છે, તેથી ભગવાન્ સમીપમાં
રહ્યા હોય તથાપિ સર્વ કોઈ મનુષ્યો તેમનાં ઐશ્વર્ય જાણી શકતા નથી. ગુરુ-
પોતાના જનનું નિરંતર અપ્રેરિત હિત કરવા તત્પર થએલા અને એક સ્વેત
વસ્ત્રને પહેરનારા અને એક ઓઢનારા. અને જેની સત્કીર્તિ સમુદ્રપર્યંત

તત્કર્યૈશ્વર્યાદિભિરતિષ્ઠાત્યાય ગુરવે । વસાનાય શ્વેતામ્બરર્ ગલ-
માવાર્ધિયશસે નમસ્તસૈ નિત્યં હૃદિ ભગવતે ધ્યેયવત્ ॥૧૫॥
વાञ્છિતાર્થપ્રદઃ શ્રીમાન્વિઠૌષ્ઠ્યલક્ષ્મઃ । શ્રીગણેશઃ સદા મેઽસ્તુ
શ્રીકૃષ્ણાવતરઃ શ્રિયે ॥૧૬॥ શ્રીમચ્છતાનન્દકૃતેઽત્ર રમ્યે સન્દર્ભે-

પ્રસરી છે. અને ભક્તોએ હૃદયમાં નિરંતર ધ્યાન કરવા યોગ્ય જેની દિવ્ય
મૂર્તિ છે. એવા ભગવાન શ્રીહરિને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૧૫॥ યદપિ
મહાભંગળમૂર્તિ ભગવાનના સ્મરણથી વિદ્ય ભાત્રનો વિનાશ થઈ જાય છે,
તથાપિ વિદ્ય સમૂહને શમાવા માટેજ શ્રીકૃષ્ણનો જેમાં અંશથી અનુપ્રવેશ
છે એવા વિદ્યવિનાયક ગણપતિની લોક મર્યાદાને પાલન કરવા પ્રાર્થના કરે
છે—ગણપતિ મારી નિરંતર શ્રી (આરંભેલા ગ્રંથની નિર્વિદ્ય પરિસમાપ્તિ-
રૂપ શ્રેય) ને માટે થાઓ. કેમકે, તે વિદ્ય સમૂહને વિનાશ કરવામાં અને
વાંછિત વસ્તુઓને આપવામાં સમર્થ છે. એવું અશ્વર્ય ગણપતિમાં શાથી ?
તો તેમાં શ્રીકૃષ્ણનો અંશથી અનુપ્રવેશ હોવાથી તેમના અવતારરૂપ છે.
માટેજ વૈષ્ણવોએ સેવવા યોગ્ય ભગવદંશરૂપ શ્રીએ યુક્ત ગણેશ છે. ઇચ્છિત
પદાર્થો આપવારૂપ શ્રી બીજા આવેશ અવતારાની પેઠે કેટલાક દિવસ રહે-
નારી નહિ પરંતુ નિત્ય રહેનારી હોવાથી શ્રીમાન. અથવા સિદ્ધિ-બુદ્ધિરૂપ
પત્નીએ યુક્ત હોવાથી શ્રીમાન એવા ગણપતિ આ આરંભની પેઠે બીજા
તમામ કાર્યારંભમાં શ્રેયને માટે થાઓ. ॥૧૬॥ હવે છ શ્લોકથી ગ્રંથકર્તા
પોતે કરેલા ગ્રંથનું ગૌરવ વર્ણન કરે છે—શ્રીમાન—એકાંતિક ધર્મના દર્શ-
નથી થએલી ઇષ્ટદેવની પ્રસન્નતાથી ત્રિકાલદર્શિત્વરૂપ સંપત્તિને પામેલા
શતાનંદમુનિએ શ્રીહરિની આજ્ઞાથી કરેલા, શબ્દથી અને અર્થથી રમણીય.
અથવા—પોતે પ્રત્યક્ષપણે જોએલા પુરૂષોત્તમ ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રોના
વર્ણનરૂપ હોવાથી રમણીય. અને સ્વેષ્ટદેવ શ્રીહરિએ અભીષ્ટપણે માનેલા
આઠ ગ્રંથો અને તેને અનુસરેલા બીજા પણ ગ્રંથમાત્રના સારરૂપ (પ્રતિ-
પાદ્ય એકાંતિક ધર્મનું સારપાણું હોવાથી પ્રતિપાદક ગ્રંથનું પણ સાર પાણું
સમજવું) આ સત્સંગિજીવન નામના ગ્રંથમાં સમગ્ર વેદોના સારરૂપ એ-
કાંતિક ધર્મ (સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિત ભક્તિ નામનો ભાગવતધર્મ)

સારેઽખિલવેદસારઃ । સુસ્પષ્ટમૈકાન્તિકધર્મ ઉક્તઃ સ્યાદેન સદ્યો
 ભવપારાક્તિઃ ॥૧૭॥ સાક્ષાદ્ધરૌ સકલલોકગુરૌ રસાયા અન્ત-
 ર્હિતે નનુ મુમુક્ષુજનૈકબન્ધૌ । નિસ્તારણાય લઘુ સંસૃતિસાગરસ્ય
 નૌકેદમેવ ભુવિ માનવદેહભાજામ્ ॥૧૮॥ લીલારસો હિ સકલો-

અતિસ્પષ્ટપણે વર્ણન કર્યો છે; જે ધર્મથી સંસાર પાશમાંથી આત્યંતિક મુક્તિ તત્કાળ થાય. તત્કાળ એટલે બીજા જન્મનું વ્યવધાન નહિ, અર્થાત્ પ્રારબ્ધ શરીરનો નાશ થતાં મુક્તિ થાય. આ શ્લોકથી ગ્રંથકર્તાનું વિલક્ષણપણું, ગ્રંથનો એકાંતિક ધર્મરૂપ ઉત્તમ વિષય અને મુક્તિરૂપી પ્રયોજન કહ્યું છે. સત્સંગીઓ અધિકારી છે. સંબંધ તો સ્પષ્ટ છે. એવી રીતે ગ્રંથના અધિકારી, પ્રયોજન, વિષય અને સંબંધ આ ચાર અનુબંધનું નિરૂપણ બાણી લેવું. ॥૧૭॥ સમગ્ર લોકોના હિતોપદેશ ગુરૂ, મુમુક્ષુ મનુષ્યોના મુખ્ય અંધુરૂપ સાક્ષાત્ શ્રીહરિ પૃથ્વી ઉપરથી સ્વેચ્છાથી અંતર્ધાન થયા પછી ભારત ભૂમિમાં માનવ દેહધારીઓને સંસારસાગર તત્કાળ તરવા માટે આ સત્સંગિજીવનજ નિશ્ચે નૌકા તુલ્ય છે. યદ્યપિ મુક્તિ માટે બીજા અનેક ગ્રંથો છે અને એકાંતિકધર્મ પણ બીજા ગ્રંથોથી બાણી શકાય છે, પરંતુ કળિબળ વડે વૃદ્ધિ પામેલા રજ તમ દોષથી જ્ઞાનદષ્ટિનો પરાભવ થતાં કેવળ વિપરીત માર્ગમાંજ પ્રવર્તેલા પ્રાણીઓનો સંસારસાગરમાંથી ઉદ્ધાર કરવાના ધરાદાથી પોતેજ અક્ષરાધિપતિ ભગવાન પુરૂષોત્તમે પ્રકટ થઈને પોતાની સન્નિધિ, સદાલાપ અને સદુપદેશાદિવડે અંદરનું અજ્ઞાન અંધકાર ટાળીને ભવબંધનમાંથી અનેક મનુષ્યોનો મોક્ષ કર્યો. તે ભગવાન અંતર્ધાન થયા પછી તેમના દિવ્ય ચરિત્રોનું અને તેમણે કરેલા ઉપદેશાદિકનું પ્રધાનપણે વર્ણન કરનારો આજ પ્રબંધ આત્યંતિક મુક્તિ માટે થશે એમ ધારીને આ આરંભ કર્યો છે, આ શ્લોકનું એવું તાત્પર્ય છે. અમૃત-આનંદમય દિવ્યમૂર્તિ જેની છે, ધર્મદેવના પુત્રપણે સ્વેચ્છાથી પ્રકટ થએલા, અકર્મવશ્ય એવા શ્રીહરિનો ભૂમિ ઉપર જે આ લીનારસ છે તે સત્સંગિઓના પરમ (ઉત્તમ) જીવનરૂપ છે. પ્રાણનો લાલ થાય તે જીવન કહેવાય. પ્રધાન પ્રાણ તો પ્રત્યક્ષ પરમાત્મા છે. તેમનો લાલ થાય એજ પરમ જીવન છે. આ પ્રબંધ

ઽમૃતાદેવ્યર્જુતેઃ સ્વેચ્છાનરાકૃતિધૃતો ભુવિ ધર્મસૂનોઃ । સત્સક્તિનાં
પરમજીવનમસ્યતો ઽસૌ સમ્યક્કિં પ્રપિત્વમ્ । રહેતિ સ પીયતાં તૈઃ ॥૨૧॥
પતત્પુણ્યમલં વિવ્રમમલં સદ્ધર્મશાસ્ત્રં પરં ધર્મજ્ઞાનવિરાગમક્તિ-
નિમૃતં સેવ્યં સતાં નિત્યદા । પાપૌઘપ્રશમં નૃણાં કલિમલપ્રક્ષા-
લનં સર્વથા જાઙ્યધ્માત્માલેખાણં સુશુદ્ધિપદેઃ સમપ્રાપ્યતે નેતરૈઃ
॥૨૦॥ સકલધર્મવિનિર્ણયમજ્ઞસા સકલશાસ્ત્રમત્ત્રમવારણમ્ ।
સકલવાચ્ચિત્તપૂરણમુત્તમં સકલલોકાનઃશ્રુતિરજ્જનમ્ ॥૨૧॥ વિ-

અમૃતમૂર્તિ પ્રકટ પુરુષોત્તમના ચરિત્રામૃત ગર્ભિત હોવાથી પ્રાણરૂપ પર-
માત્માના સંસ્લેષરૂપ છે. પરલોકમાં પરમપુરુષની પ્રાપ્તિમાં કારણ થઈને
સાક્ષાત્ પ્રાણનો લાભ કરી આપનાર છે, માટે પરમ જીવનરૂપ છે. આ
અંશમાં શ્રીહરિનો લીળારસ સારી રીતે નિરૂપણ કરેલો હોવાથી સત્સંગિ-
ઓએ પરમાદરથી પાન કરવો. આ એ શ્લોકથી પ્રતિપાદ્ય વિષયનું વિલ-
ક્ષણપાત્રું કહ્યું ॥૧૮॥૧૯॥ પ્રબંધનો પ્રકર્ષ કહે છે—આ શાસ્ત્ર અત્યંત
પુણ્ય કરનાર, શ્રોતા વક્તાને અત્યંત પવિત્ર કરનાર, ભગવાનનાંજ એક
ચરિત્ર હોવાથી દોષે રહિત, બીજા ધર્મો પ્રસંગાત્ પ્રતિપાદન કર્યા છે અને
એકાંતિક ધર્મ પ્રધાનપણે પ્રતિપાદન કર્યો છે માટે સદ્ધર્મશાસ્ત્ર, માટેજ
બીજા શાસ્ત્રોની અપેક્ષાએ પરં—ઉત્કૃષ્ટ, નિઃશ્રેયસની નિસરણીના પગથીયાં
રૂપ ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિને પ્રતિપાદન કરનાર, માટેજ સત્પુરુ-
ષોએ સદા શ્રવણ પઠનવડે સેવવા યોગ્ય, કળિમળ કામક્રોધાદિકને શુદ્ધ
કરનાર, મનુષ્યોના શ્રેયમાં વિરોધ કરનારા પાપપુંજને હરનાર અને અ-
જ્ઞાનરૂપ અંધકારને અત્યંત નિવારણ કરનાર છે. એવા મહા મહિમાશાલી
શાસ્ત્રનું શ્રવણ અનેક જન્મના પુણ્યશાળી પુરુષોને પ્રાપ્ત થાય છે, બીજા-
ઓને મળતું નથી ॥૨૦॥ વર્ણના તથા આશ્રમના નિમિત્તથી પ્રવર્તેલા અને
અભ્યુદય રૂળ આપનારા તથા મૌલિક રૂળ આપનારા સર્વ ધર્મોનો યથાર્થપણે
જેમાં નિર્ણય કર્યો છે, વેદ અને તેના ઉપજૂલણરૂપ સમગ્ર શાસ્ત્રના સિદ્ધાં-
તમાં થતા જે અનેક ભ્રમ (વિપરીતપણે ગ્રહણ અથવા પરસ્પર વિરુદ્ધ-
પણું) તેને નિવારણ કરનાર, અર્થાત્ તત્ત્વથી તેનો અર્થ પ્રતિપાદન કરનાર,

વિધસંસારાલ્યસઃ સ્વરં શ્રવણમાત્રત એવ કુબુદ્ધિહત્ । મદનકો-
પઃ સ્વારંભયાપહં જયતિ શાસ્ત્રમિદં કવિભૂષણમ્ ॥૨૨॥ પુણ્યં
મુવિ કુરુક્ષેત્રં ધર્મ-દ્વિમમીશ્વામેઃ । સેવ્યમાનં સુમતિમિર્વર્ષે

સમગ્ર પુરૂષાર્થને આપનારાં લગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રોનું અવલંબન હોવાથી
ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ આ સર્વ પુરૂષાર્થને પૂરણ કરનારૂં, બાળથી લઇને
વૃદ્ધપર્યંત અને પંડિતથી લઇને પામરપર્યંત સર્વના. અથવા-મનુષ્ય કે દેવ
સર્વ કોઇના મન શ્રવણને રંજન કરનારૂં, તત્ત્વ ઉપાય અને પુરૂષાર્થની બા-
બતમાં અનેક પ્રકારના એવા સંશયો થાય છે કે, જે તત્ત્વનિર્ણયમાં વિરોધી
થઇને પ્રવૃત્તિમાં પણ ઉપરોધ કરનારા થઇને હૃદયમાં શલ્યની માફક ખુંચ્યા
કરે છે; તેને કાઢવામાં અતિ સમર્થ. અર્થાત્ સર્વ સંશયોને શમાવનારૂં,
લગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રરૂપ હોવાથી શ્રવણમાત્રથીજ કુબુદ્ધિને હરનારૂં,
લગવાનનું એક વાર પણજે શ્રવણ કર્યું હોય તો મુકૂતને વધારીને કુમતિને
હરે છે. કેવળ તત્ત્વજ્ઞાનમાં તો મનન નિદિધ્યાસની જરૂર છે. એટલે પ્રથમ
શ્રવણ કર્યા પછી મનન નિદિધ્યાસ કરે તોજ કુબુદ્ધિને હરે, અને આતો
મનન નિદિધ્યાસ વિનાજ કેવળ શ્રવણ માત્રથીજ કુબુદ્ધિને હરે છે, માટે-
જ કામ ક્રોધ આદિક અંતઃશત્રુઓના લયને ટાળવામાં સમર્થ, પૂર્વોક્ત સ-
કળ ધર્મ વિનિર્ણય વિગેરે અતિશયોથી ઉત્તમ, કવિઓને ભૂષણની પેઠે શોભા
આપનારૂં અથવા કવિ એટલે ઇન્દ્રિયોને અગોચર અર્થનો સાક્ષાત્કાર કર-
વામાં સમર્થ; એવાઓને પણ ઉત્તમ ભૂષણરૂપ, તેઓ પણ આના શ્રવણ
મનનથી ભૂષિત થાય છે એટલે અતિશયતાવાળા થાય છે. તે કહ્યું છે કે-
'નૈર્ગુણ્યસ્યા રમન્તે સ્મ ગુણાનુકથને હરેઃ' 'પરિનિષ્ઠિતોઽપિ નૈર્ગુણ્ય ઉત્તમ-
શ્લોકલીલયા । ગૃહીતચેતા રાજર્ષે ! આલ્યાનં યદ્દષીતવાન્' આવા મહામ-
હિમાવાળું આ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્ર જયકારી પ્રવર્તે છે. ॥૨૧॥૨૨॥
એ રીતે પોતે ગુંથેલા ગ્રંથનું ગૌરવ વર્ણવીને, હવે બાકીના આખા અધ્યાયથી
આ પ્રબંધની સંવાદદ્વારા પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ પ્રકાશ કરવા પૂર્વક પ્રબંધના
શ્રોતા વક્તાની વિશુદ્ધિ અને તેમનો સમાગમ સંવાદ જેમાં છે; એવી એક
આખ્યાયિકા કહે છે. તેમાં પ્રથમ વક્તાનું વિશુદ્ધ ચરિત્ર વર્ણવે છે-ભરત

भवति भारते ॥२३॥ ब्रह्मर्षिः सुव्रतस्तत्र भक्तः स्वर्गद्वैतमहान् ।
स्वर्गादिवैराग्येनान्यादिगुणमण्डितः ॥२४॥ भक्त्या वशीकृतो
येन गृह्णाति श्रवणाद्वैराग्यं । पूजोपनिषत्सं कलान् प्रत्यक्षं प्रति-
वासरम् ॥२५॥ ज्ञानं त्रैकालिकं प्राप्तः प्रसादादेव तस्य यः । वे-

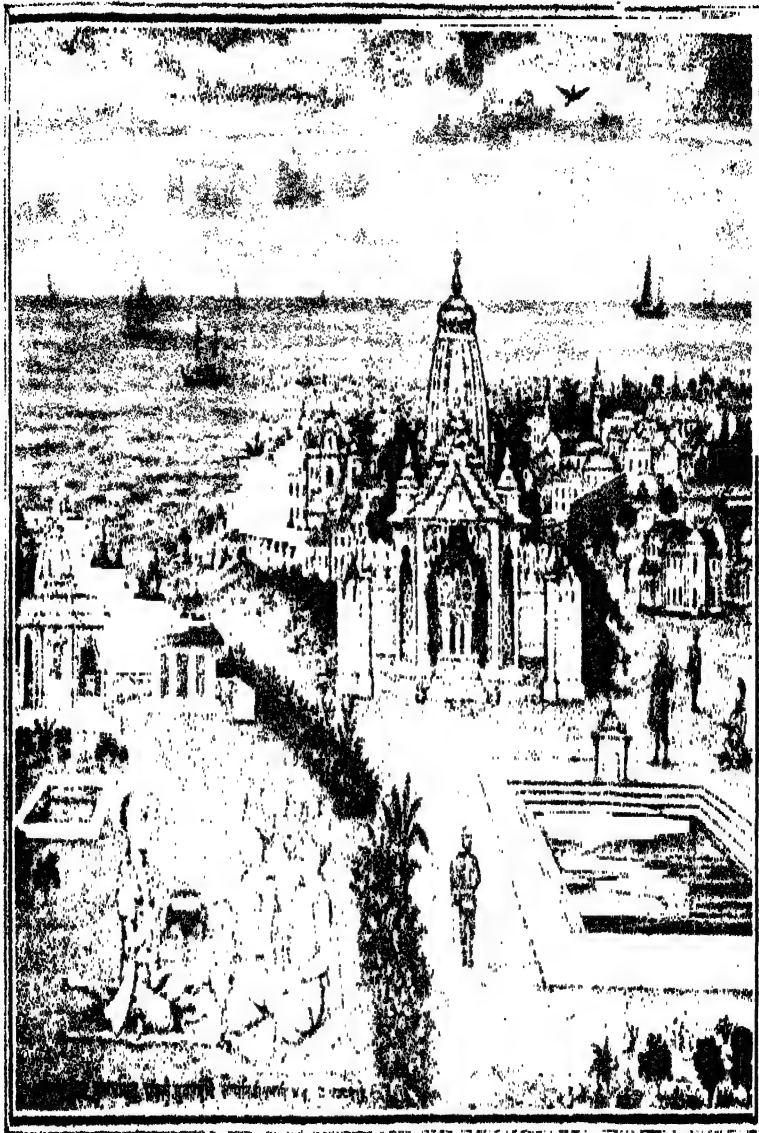
ખંડમાં દેહ ઇન્દ્રિયો આદિકથી વિલક્ષણ આત્માના યથાર્થ જ્ઞાનરૂપ શુભ
મતિએ સંપન્ન અને સંસારસાગર તરવામાંજ એક ઉપયોગી કર્મયોગાદિ-
રૂપ ધર્મની અભિવૃદ્ધિની આકાંક્ષાવાળા પુરૂષોએ વિશેષપણે સેવેલું, મા-
ટેજ પૃથ્વી ઉપર પુણ્ય-પોતે સ્વરૂપથી પવિત્ર અને મહાપુરૂષના સેવનથી
પવિત્ર કરનાર કુરૂક્ષેત્ર નામનું પ્રખ્યાત એક તીર્થ છે ॥૨૩॥ એવા પુણ્ય
ક્ષેત્રમાં સ્વધર્મ અને તેના કાર્યભૂત જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને તેના કાર્યભૂત શાંતિ
વિગેરે સદ્ગુણોએ સંપન્ન, માટેજ આવી સાધનસંપત્તિથી શ્રીહરિના મ-
હાન્ ભક્ત-એકાંતિક ભક્તિમાં રસિક સુવ્રત નામના બ્રહ્મર્ષિ ઉત્પન્ન થયા
હતા ॥૨૪॥ જે સુવ્રત મુનિએ, જેની આજ્ઞામાં સૂર્ય ચંદ્ર વાયુ વિગેરે વશ
વર્તે છે, એવા પણ ભગવાન શ્રીહરિને પરાભક્તિથી વશ કર્યા હતા. અને
વશ થએલા ભગવાન પ્રતિદિન અર્પણ કરેલા પત્ર પુષ્પ ફળાદિક સમગ્ર
પૂજા સામગ્રીને પ્રત્યક્ષ-સાક્ષાત્ પોતાનાજ દિવ્યરૂપથી સન્નિધિ પામીને
સ્વીકાર કરે છે. આ અર્થ 'પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં ચો મે ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ'
આ ગીતા શ્લોકમાં સ્પષ્ટ કર્યો છે. આ શ્લોકથી સુવ્રતમુનિની ભક્તિનો ઉ-
ત્કર્ષ કહ્યો. ॥૨૫॥ હવે જ્ઞાનનો ઉત્કર્ષ કહે છે-જે સુવ્રતમુનિ શ્રીહરિના પ્ર-
સાદથીજ ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન આ ત્રણ કાળનું જ્ઞાન પામ્યા હતા.
(એટલુંજ નહિ પણ સમગ્ર તત્ત્વ જ્ઞાનને પણ પામ્યા હતા) 'પ્રસાદાદેવ'
આ પદથી જે જ્ઞાન પોતાના પ્રયત્નરૂપ અભ્યાસથી મેળવ્યું હોય તેની અ-
પેક્ષાએ જે જ્ઞાન પ્રભુપ્રસાદથી મળ્યું હોય તેની વિલક્ષણતા જણાવી છે.
એટલે જ્ઞાનની અતિશય શુદ્ધિ સૂચવી છે. પ્રભુપ્રસન્નતાથી મળેલું જ્ઞાન
શુદ્ધ હોય છે અને સ્વસાધનથી મેળવેલું જ્ઞાન તેવું વિશુદ્ધ હોતું નથી. એ
રીતે નિરનિશય જ્ઞાને સંપન્ન છે. તથાપિ જેમ અરણીમાં ચૂંટપણે રહેલો
અગ્નિ સર્વ કોઈ બાણી શકતા નથી, તેમ જેનો જ્ઞાનાતિશય સર્વ કોઈ બાણી

દ્યશ્ચ ભગવદ્ભક્તૈર્વિશુદ્ધધિષ્ઠૈર્નૃભિઃ ॥૨૬॥ સોઽન્તર્હિતે ભગવતિ
હરૌ ગુર્વાક્ષયા મુનિઃ । તીર્થાનિ વ્યચરન્ માવશાન્ સદ્વર્ત્મ દર્શ-
યન્ ॥૨૭॥ વૃન્દાવનં સ કાશીં ચ ગત્વા તીર્થવિધૌ રતઃ । પ્રાપ-

શકતા નથી, પરંતુ વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા ભગવદ્ભક્ત મનુષ્યોળ ‘આ આવા છે’ એમ જાણી શકે છે. આ સ્થળે ‘પાણ્ડિત્યં નિર્વિઘ્ન વાલ્મ્યેન તિષ્ઠાસેત્’ આ શ્રુતિનો અર્થ સ્મરણ કરી આપ્યો છે. અથવા-વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા અને ભગવાનમાં ભક્તિવાળા મનુષ્યોએ જે ભગવાન તત્ત્વથી જાણી શકાય છે. આ અર્થ ‘મક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંવિધોઽર્જુન । જ્ઞાતું’ આ વચનથી ભગવાનેળ ગીતામાં કહ્યો છે. માટે જે ભગવાન છે તે તો એક ભક્તિથીળ વેદ છે; તેમનાળ પ્રસાદથી ત્રિકાળ જ્ઞાનને પામ્યા હતા. એવો એક અ-
ન્યય કરીને અર્થ કરવો. ॥૨૬॥ ભગવાન શ્રીહરિ સ્વેચ્છાથી અંતર્ધાન થયા પછી સુવ્રતમુનિ પોતાના ગુરૂ શતાનંદમુનિની આજ્ઞાથી પૃથ્વી ઉપર અજ-
સાક્ષાત્ ભગવાનના સ્વરૂપને નહિ જાણનારા જનોને સદ્વર્ત્મ-જેનાથી ભ-
વાટવીમાંથી નિકળીને પોતાના નિવાસસ્થાનભૂત પરમાત્માને પામે એવો સ-
ન્માર્ગ બતાવા માટે તીર્થોમાં સમંડળ વિચરતા હતા. તાત્પર્ય એ છે કે-સર્વ
કોઈ મનુષ્યો ભવાટવીમાં પડેલા, વિષયરૂપ વિષવૃક્ષની છાયામાં રમણુ ક-
રતા, તેનાં વિષમય ફળોનોળ આસ્વાદ લઇને મૂર્છાને પામેલા અને વારં-
વાર જન્મમરણરૂપ શ્વાસ ઉચ્છ્વાસમાત્ર ચેષ્ટાવાળા હોઇને ‘અમે કોણ
છીએ, ક્યાં પડ્યા છીએ, અમારૂં નિવાસ સ્થાન કોણ છે અને તેને પામ-
વાનો માર્ગ કયો છે’ એવો વિચાર કરવાનેપણુ અસમર્થ છે. કોઈ વિરલો
સુકૃતશાલી પુરૂષ તીર્થમાં નિવાસ પામીને તીર્થના માહાત્મ્યથી અતિશય
સુકૃતને વધારીને પોતાના આત્માને ભવાટવીમાં પડેલો જાણીને સારો માર્ગ
ગોતવામાં તત્પર હોય છે. માટે સન્માર્ગને નહિ જાણતા હોવાથી તેને ગો-
તવા માટે તત્પર થએલાઓને સદ્વર્ત્મનો ઉપદેશ કરવા કૃપાથી તીર્થમાં
વિચરતા હતા. કોઈ એક પણ મુમુક્ષુ અત્ર મળી આવે તો તેને સદ્વર્ત્મનો
સદ્બોધ આપી તેનો ભવાટવીમાંથી મોક્ષ કરીને અમે કૃતાર્થ થઇએ એવા
શુભ અભિપ્રાયથી તીર્થવિચરણ હતું ॥૨૭॥ સુવ્રતમુનિ કાશી વૃન્દાવન

જગન્નાથપુરી-પકળે મહાદેવે ॥૨૮॥ દત્તે યત્ર સ્વમક્તેભ્યઃ
 કૃષ્ણઃ સાક્ષાત્સ્વદર્શનઃ । ચિત્રવ્યાં નોપમા યસ્યાઃ પ્રતાપાત્તા-
 યાદ્ધરેઃ ॥૨૯॥ યત્ર પશ્ચસુ કાલેષુ પ્રાતરારાદેઃ ચાન્વહઃ । જાયતે
 વાસુદેવસ્ય મહાનેવાર્ચનોત્સવઃ ॥૩૦॥ તત્કેત્રદર્શનપ્રાપ્તપરમાનન્દ
 આત્મનઃ । આવાસમકરોત્તત્ર ચક્રતીર્થેઽતિપાવને ॥૩૧॥ પ્રત્યહં
 પશ્ચકાલં ચ શ્રીજગન્નાથદર્શનમ્ । ચકાર પાલય- ધર્મે ભક્તિ ચ

વિગેરે તીર્થોને પામીને તેમાં કરવાપણે કહેલા ઉપવાસાદિક વિધિમાં તત્પર
 થયા. યદ્યપિ પોતાને તીર્થ વિધિની કશી અપેક્ષા નથી પરંતુ ‘જોષયેત્સર્વ-
 કર્માણિ વિદ્વાન્ યુક્તઃ સમાચરન્’ આમાં કહ્યા પ્રમાણે બીજાઓને ગ્રહણ
 કરાવા તીર્થ વિધિમાં તત્પર થયા. અથવા-તીર્થ-પરિશુદ્ધ એવા વિધિમાં
 તત્પર એવો અર્થ કરવો. પરિશુદ્ધ વિધિતો જપયજ્ઞ બાણવો. બીજા વિધિ-
 ઓમાં તો બીજું કશું નહિ તો છેવટે બીજેપર્વદૃષ્ટ પ્રાણિપીડા પણ અ-
 પરિહાર્ય હોવાથી અશુદ્ધ છે. જપયજ્ઞમાં તો કશી તેવી પ્રાણિપીડા લેશ-
 પણ નથી. માટેજ લગવાને ‘યજ્ઞાનાં જપયજ્ઞોઽસ્મિ’ એમ જપયજ્ઞનું શ્રેષ્ઠ-
 પણું કહ્યું છે. એવા તીર્થવિધિમાં તત્પર થએલા સુવ્રતમુનિ પૂર્વસાગરના
 સમીપમાં રહેલી જગન્નાથ નામની પ્રસિદ્ધ પુરીને પામ્યા. ॥૨૮॥ એ શ્લો-
 કથી પુરીને વર્ણવે છે-જે પુરીમાં પ્રતિમારૂપે રહેલા શ્રીકૃષ્ણ લગવાન
 પોતાના એકાંતિક ભક્તોને સાક્ષાત્-પોતાનાજ દિવ્ય રૂપથી દર્શન દે છે.
 જે પુરીને શ્રીહરિના અતિશય પ્રતાપને લીધે પૃથ્વી ઉપર બીજા કોઈની
 ઉપમાજ નથી. જે પુરીમાં પ્રતિદિન પ્રાતઃ-સંગવ-મધ્યાહ્ન-અપરાહ્ન અને
 સાયં આ પાંચ સમયમાં જગન્નાથ નામના અર્યાવતારરૂપ વાસુદેવ લગવા-
 નની પૂજાનો મોટો ઉત્સવ થાય છે. ॥૨૯-૩૦॥ એવા પવિત્ર ક્ષેત્રના દર્શન
 માત્રથી પરમાનંદને પામેલા સુવ્રતમુનિ તે પુરીમાંજ વર્તતા અત્યંત પ-
 વિત્ર ચક્રતીર્થ નામના સ્થાનમાં પોતે નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૩૧॥ પ્રતિ-
 દિન પાંચેય સમયમાં શ્રીજગન્નાથ લગવાનનાં દર્શન કરતા અને સ્વોચિત
 ધર્મે સહિત લગવાનની શ્રવણાદિ નવધા ભક્તિમાં તત્પર અને પોતાની પાસે
 આવતા મુમુક્ષુ મનુષ્યોને આહિંસાદિ સ્વધર્મ અને પ્રત્યક્ષ લગવાનની ભ-

जगन्नाथपुरीमां प्रतापसिंहराजाने सुव्रतमुनि सन्सङ्गिजीवननी कथा संभ्रवावेहे.

નવધા હરેઃ ॥૩૨॥ પ્રાપ્તેભ્યઃ શાસ્ત્રેણ નૃમ્યો મુમુક્ષુભ્ય ઉપાદિ-
શત્ । કૃષ્ણમર્તિ સ્વધર્મ ચ વિદિતો વિજિતેન્દ્રિયઃ ॥૩૩॥ તત્રા-
ગતોઽન્દ્રાજર્ણિર્ગુર્જરાણામધીશ્વરઃ । નામ્ના પ્રત પર્સિહશ્ચ ત્યક્ત-
રાજ્યો ચિરાગવા ॥૩૪॥ ધર્મી કૃષ્ણસ્ય ભક્તશ્ચ તત્પ્રત્યક્ષેક્ષણો-
ત્સુકઃ । અવસત્સોઽપિ તત્રૈવ તીર્થે સત્સક્કલાલસઃ ॥૩૫॥ સ એ-
કદા તમદ્રાક્ષીદાસીનં કૌશ આસને । બોધયન્તં મુમુક્ષૂન્ નૃન્ કૃષ્ણ-
માહાત્મ્યમાદરાત્ ॥૩૬॥ તપસ્વિનં પ્રશાન્તં ચ સ્વધર્મસ્થં શુચિં

ક્તિનો ઉપદેશ કરતા સુવ્રતમુનિએ નિર્માન અને જીતેન્દ્રિય થઇને ત્યાંજ
નિવાસ કર્યો. ॥૩૨-૩૩॥ હવે શ્રોતાની શુદ્ધિ કહેવા પૂર્વક વક્તા શ્રોતાના
સંવાદનો પ્રસ્તાવ કરે છે—નામથી પ્રતાપર્સિહ તેમજ અર્થથી પણ પ્ર-
તાપર્સિહ. (સિહ જેવા મહા પ્રતાપી) માટેજ શત્રુના ભયથી નહિ પણ
વૈરાગ્યના વેગથી પ્રત્યક્ષ પ્રભુની પ્રાપ્તિ સાડ જેણે રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો છે.
માટેજ રાજર્ષિ—રાજ હોવા છતાં પણ રૂપિ ધર્મમાં વર્તતા, ગુજરાત દેશ
વિશેષના અધિપતિ એજ જગન્નાથપુરીમાં આવ્યા ॥૩૪॥ પ્રતાપર્સિહ રાજ
વર્ણાશ્રમોચિત સ્વધર્મના પ્રતિદિન પાલનથી નિર્ભળ અંતઃકરણવાળા થઇને,
એથીજ ભગવાનમાં ભક્તિનિષ્ઠાને પામીને, માટેજ ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર
કરવામાં અતિશય ઉત્સાહવાળા અને તેવાજ ઉત્સાહ વડે ‘સત્સંગથી ભ-
ગવાનનો સાક્ષાત્કાર લાભ થાય છે’ એવી લાલસાથી જ્યાં સુવ્રતમુનિ આ-
વીને રહ્યા હતા એજ ચક્રતીર્થમાં આવીને રહ્યા ॥૩૫॥ રાજર્ષિએ એક
સમયમાં ત્યાં રહેલા સુવ્રતમુનિને દર્શની સાદડી ઉપર બેસીને મુમુક્ષુ મનુ-
ષ્યોને પરમ આદરથી સાક્ષાત્ શ્રીહરિકૃષ્ણના અતિશય મહિમાનો બોધ આ-
પતા બોલ્યા. મુનિને મુમુક્ષુ ઉપર અતિ આદર હતો, કેમકે માયાથી મોહિત
થએલા આ જગતમાં મુમુક્ષુ શ્રોતા મળવો દુર્લભ છે તેમજ શ્રીકૃષ્ણના
બોધ કરાતા મહિમામાં પણ અતિ આદર હતો. આ ઉપરથી જણાવું રાજને
પ્રશ્ન પુછવાનો અવસર પ્રાપ્ત થએલો જણાવ્યો છે. ॥૩૬॥ સુવ્રતઋષિનું
બ્રહ્મદર્શિપણું જણાવનારા વિશેષો નિરૂપણ કરવા પૂર્વક રાજર્ષિનું મુનિ સ-
ન્મુખ આવવું ત્રણ શ્લોકથી કહે છે—શુચિ—સાર્વિક આહારનું સેવનાદિ-

મૃદુમ્ । પાલયન્ બ્રહ્મચર્યં તિતિશ્ચું સિદ્ધયોગિનમ્ ॥૩૭॥ વિવે-
કવૈરાગ્યયુતં હિતતન્તવૈરસંઘં સ્થિરમ્ । આત્મનિષ્ઠં વૈષ્ણવેન્દ્રં પદું
સદ્ધર્મધને ॥૩૮॥ સાધુલક્ષણસમ્પન્નં પૂર્ણદાતૃત્વેત્ય તમ્ । વિન-

૩૫ આહ્ય શૌચે યુક્ત, સ્વધર્મસ્થ-વર્ણાશ્રમ વિહિત કર્માનુષ્ઠાનમાં તત્પર,
તપસ્વી-શીતોષ્ણાદિ ઢંદ્રનું સહન અને કૃત્સ્ન ચાંદ્રાચણાદિ તપે યુક્ત,
શાસ્ત્રજન્ય સદસદ્વિવેક અને તેથી થએલા વૈરાગ્યે યુક્ત, પૂર્વોક્ત શૌચાદિ
અને વૈરાગ્યાદિ સાધનો વડે રાગદ્વેષાદિ અંતઃશત્રુઓ જેણે હત્યા છે, મા-
ટેજ પ્રશાંત-અતિશય શાંત એટલે આહ્ય આંતર ઇન્દ્રિયો જેણે હતી
છે, બ્રહ્મચર્યને પાળન કરનારા (જેની સર્વ ઇષિણાઓ નિવૃત્તિ પામી છે) અ-
ર્થાત્ ઉપરત, (આ સ્થળે 'યદિચ્છન્તો બ્રહ્મચર્યં ચરન્તિ' આ શ્રુતિનો અર્થ
સ્મરણ કરાવ્યો છે.) તિતિશ્ચું-માન અપમાન નિંદા સ્તુતિ આદિકને સ-
હન કરવાના સ્વભાવવાળા, સ્થિર-સમાહિત, ('પ્રજ્ઞાંત' ઇત્યાદિક પદથી
'જ્ઞાન્તો દાન્ત ઉપરતસ્તિતિશ્ચુઃ સમાહિતો ભૂત્વા' આ શ્રુતિનો અર્થ સ્મરણ
કરાવ્યો છે.) શમદમાદિ સાધન સંપત્તિના બળથી આત્મનિષ્ઠ-પરમાત્મા-
વિષે નિષ્ઠાવાળા, અથવા-પરમાત્માત્મક સ્વાત્મસ્વરૂપમાં દર્શનરૂપ નિષ્ઠા-
વાળા, (આ પદથી 'આત્મન્યેવાત્માનં પશ્યેત્' આ શ્રુતિનો અર્થ સ્મરણ ક-
રાવ્યો છે.) વૈષ્ણવેન્દ્ર-અંતર્યામી પરંબ્રહ્મ સર્વસ્વામી પરમાત્માનું સ્વામિ-
પણે અનુસંધાન કરવા પૂર્વક પોતાના આત્માને તેમના સહજ દાસ સ્વરૂપે
જેનારા અર્થાત્ પરમાત્માને સ્વામીપણે અને પોતાને સેવકપણે અનુસંધાન
કરનારા, (આ પદથી આત્મનિષ્ઠામાં વિશેષ બતાવ્યો છે.) સિદ્ધયોગી-નિ-
ષ્પન્નયોગી, (આટલાં પદથી બ્રહ્મદર્શિપણું કહ્યું. હવે ગુરૂના શિષ્યોએ મુ-
ખેથી સન્મુખ ગમન કરવામાં ઉપયોગી ગુણો એ પદથી કહેછે) મૃદુ-મૃ-
દુભાષી એટલે ઉપદેશ કરવા યોગ્ય અર્થો દુર્બલ હોવાથી શિષ્યો વારે વારે
પ્રશ્ન પુછે તથાપિ ક્રોધ નહિ કરવાના સ્વભાવવાળા અને સદ્ધર્મ-પારમૈ-
કાંતિક ધર્મ-ઉપાસન-ભજન-શરણાગતિરૂપ ધર્મનો બોધ આપવામાં સમર્થ.
એ રીતે સાધુ-બ્રહ્મદર્શિનાં લક્ષણોએ સંપન્ન સુવ્રતમુનિને પૂર્વોક્ત ચિહ્નો-
વડે પૂર્ણકામ-આત્મ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરેલો હોવાથી અવાપ્ત સમસ્ત

येन एतादृशं प्रणम्योवाच भूपतिः ॥३९॥ मुनिवर्य ! प्रपन्नोऽस्मि
त्वामहं साधुलक्षणम् । मुच्येय संसृतेर्येन तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि
॥४०॥ इति पृष्टः स विप्रर्षिर्मानयित्वा तमादरात् । उवाच नृपतिं
प्रीतो मुमुक्षुजनवल्लभः ॥४१॥ साधु पृष्टं त्वया भूप ! यतोऽस्ति

કામવાળા બળીને પ્રતાપસિંહ રાજર્ષિ વિનય પૂર્વક શરણે જઈને (આ પદથી 'સ ગુરુમેવાભિગच्छेत्समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं' આ શ્રુતિનો અર્થ સ્મરણ કરાવ્યો છે) પ્રણામ કરીને એવી રીતે બોલ્યા કે-॥૩૯-૪૦-૪૧॥ હે મુનિવર્ય ! સાધુ-લગવાનના એકાંતિક ભક્ત બ્રહ્મદર્શિનાં લક્ષણવાળા તમારા શરણને હું પામ્યો છું. જે ઉપાય યોજવાથી જન્મ મૃત્યુના પ્રવાહ-રૂપ સંસૃતિમાંથી મુક્ત થઉં એવો ઉપાય શરણાગત મને કહેવાને તમો યોગ્ય છો. અર્થાત્ મુમુક્ષુ જીવોનું ઉજ્જવન કરવાનીજ એક પ્રવૃત્તિવાળા અને પરમાત્માના સાક્ષાત્કારવાળા તમો છો માટે તમોજ કહેવાને યોગ્ય છો. બીજો દ્રોઈ નથી ॥૪૦॥ એ રીતે પુછેલા, મુમુક્ષુજનો જેને વહાલા છે એવા વિપ્રર્ષિ (સુવ્રતમુનિ) પ્રશ્ન પુછવાથી, મનોરથની સિદ્ધિ મળતાં જેમ પ્રસન્ન થાય તેમ પ્રસન્ન થઈને મુમુક્ષુ જ્ઞાસુ રાજાને 'સંસૃતિમાં આવો જ્ઞાસુ ક્યાંથી મળે' એમ બહુ માન પૂર્વક બોલેને આદરથી બોલ્યા. 'આદરાત્' આ પદથી શિષ્યના શિષ્યલક્ષણની પરિપૂર્તિ અને આચાર્યની અતિશય કૃપા સૂચવી છે. જેમાં સંપૂર્ણ શિષ્યલક્ષણ હોય તેની ઉપર ગુરૂનો આદર અને કૃપા થાય છે. ગુરૂઓ શરણાગતિ માત્રથી એકદમ બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરતા નથી. પ્રભુપતિએ પરવિદ્યા પ્રાપ્તિ માટે પોતાની પાસે આવેલા ઈન્દ્રની બત્રીશ વર્ષસુધી બ્રહ્મચર્ય પાળવાની આજ્ઞા કરીને પરીક્ષા કરી હતી, આ રાજર્ષિનીતો બીજી પરીક્ષાની અપેક્ષા વિના શરણાગતિ નિષ્ઠા 'મુનિવર્ય ! પ્રપન્નોઽસ્મિ' આ પદથી પ્રકટ કરી છે, માટે શિષ્યલક્ષણની પરિપૂર્તિ સિદ્ધ થાય છે. અને ગુરૂ સુવ્રતમુનિ પણ બીજાના ત્રિવિધ તાપ નહિ સહન કરી શકતા હોવાથી તેમનો કૃપાતિશય સ્પષ્ટ થાય છે, માટેજ આ સ્થળે 'આદરાદુવાચ' એમ કહે છે. ॥૪૧॥ હે રાજા ! તમોએ જે આ મુક્તિનું સાધન પુછ્યું તેજ સાધુ-અતિશય યુક્ત છે, કારણકે આ તો આત્માના હિ-

હિતમાત્મનઃ । કાર્યં નૃદેહેનૈતદ્વૈ યદ્વિમુચ્યેત સંસૃતેઃ ॥૪૨॥ ક-
 ણ્ણસ્યાસ્ય જગન્નાથનામ્નો નવવિધાં નૃપ ! । કુરુ ભક્તિં તથૈવ ત્વં
 પ્રાપ્સ્યસે શ્રેય ઈષ્ણિતમ્ ॥૪૩॥ इत्युक्तः शेरत्ताऽऽदाय तद्वाक्यं स
 तथाऽकरोत् । समागमं च तद्देशम् मुनेस्तस्यानुवासरम् ॥४४॥
 इत्थं हि भजतः कृष्णं तस्यासीन्निर्मला मतिः । ततो मुनिमवૈ-

તને કરનાર છે. તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે—‘શ્રેયશ્ચ પ્રેયશ્ચ મનુષ્યમેતઃ તૌ સમ્પ-
 રીત્ય વિવિનક્તિ ધીરઃ । શ્રેયો હિ ધીરોઽભિ પ્રેયસો વૃણીતે પ્રેયો મન્દો યો-
 ગક્ષેમાદ્વૃણીતે ॥ તયોઃ શ્રેય ભાદદાનસ્ય સાધુ ભવતિ’ (શ્રેય-મોક્ષ અને
 પ્રેય-આ લોકના કામો મનુષ્યને પામે છે. તે બંનેને હંસ જેમ ક્ષીરની-
 રનો વિવેક કરી જુદા કરે છે તેમ ધીર પુરૂષ સારો વિચાર કરીને જુદા
 કરે છે એટલે ગુણદોષના જ્ઞાનથી ત્યાજ્ય ઉપાદેય ભેદને જાણે છે. તેમાં
 ધીર પુરૂષ પ્રેયનો પરિત્યાગ કરીને તેની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ શ્રેય-આત્મહિતને
 વરે છે અને મંદતો યોગક્ષેમ નિમિત્તે પ્રેયને વરે છે. તેમાં શ્રેય-મોક્ષ
 માટે પ્રયત્ન કરનારાનું સાધુ-ભદ્ર થાય છે) સંસૃતિમાંથી મુક્તિ મેળવવી
 તેજ મનુષ્ય દેહથી કર્તવ્ય છે. એટલે પરમ પ્રયોજન છે. યદ્યપિ પશુયો-
 નિથકી મનુષ્યયોનિનો પારલૌકિક સ્વર્ગાદિ અબ્યુદયસાધનના અનુષ્ઠાન-
 રૂપ વિશેષ છે. તથાપિ જો પારલૌકિક અબ્યુદયનું બરાબર નિરૂપણ કરીએ
 તો ઇન્દ્રિયોને લાડ લડાવવા સીવાય કશો તેમાં વિશેષ નથી, માટે મૈથુ-
 નાદિ આનંદવાળા પશુઓથકી મનુષ્યયોનીની કશી અધિકતા નથી, માટે
 જ આ સ્થળે મનુષ્ય દેહનું પરમ પ્રયોજન જે મુક્તિ મેળવવી એજ છે
 એમ નૃદેહેનૈતદ્વૈ” આ પદથી સ્પષ્ટ કહે છે. ॥૪૨॥ હે રાજન! આ પુરીમાં
 અર્ચાવતારથી રહેલા જગન્નાથ નામના ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની શ્રવણાદિ નવ
 લક્ષણવાળી ભક્તિ કરો. ભક્તિ કરવાથીજ ઇચ્છિત મુક્તિરૂપી શ્રેય અથવા
 મુક્તિના સાધનની સંપત્તિરૂપ શ્રેયને પામશો ॥૪૩॥ એ રીતે મુનિએ ઉ-
 પદેશ આપેલા રાજા મુનિનું વચન અતિ આદરથી માથે ચઢાવીને, પ્રતિ-
 દિન તેમનો નિષ્કપટ ભાવથી સમાગમ કરવા પૂર્વક તેમના ઉપદેશો શ્રવણ
 કરીને, મુનિના કહેવા મુજબ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરવા લાગ્યા. ॥૪૪॥ પૂર્વોક્ત

દ્રાજા સાક્ષાચ્છ્રીકૃષ્ણસેવિનઃ ॥૪૫॥ અથ પ્રણમ્ય તં भूयઃ પ્રો-
વાચ પ્રાજ્ઞલિર્નૃપઃ । ત્વં સાક્ષાત્કૃષ્ણદેવીતિ વિપ્રર્થે ! પ્રતિભાતિ
મે ॥૪૬॥ ભાષતે હિ ત્વયા કૃષ્ણો મુક્તે ચાન્નં ત્વયાર્પિતમ્ । इत्थं
હિ ભાતિ મે ચિદ્દૈસ્તવ લોકવિલક્ષણૈઃ ॥૪૭॥ સમર્થોઽસિ તતો
ब्रह्मन्मय्यपि त्वमनुग्रहम् । कर्तुमर्हसि येनाहं साक्षाद्दीक्षेय तं
પ્રમુમ્ ॥૪૮॥ એવમુક્તો નૃપોઽયમ્ સુવ્રતઃ પ્રીતિમાન્સ તમ્ । अतीव

પ્રકારે ભગવાનને ભજતા રાજા પ્રતાપસિંહની મતિ-મન જ્યારે શ્રવ-
ણાદિ ભક્તિ કરીને કામક્રોધાદિ કલુષતાથી રહિત થવાથી નિર્મળ થઈ ત્યારે
સુવ્રતમુનિને અર્યાનાં વ્યવધાન વિના પ્રત્યક્ષ પોતાનાજ રૂપથી સમીપમાં
વર્તતા સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણગુની આસન-અર્ધ્ય-પાદ-આચમન આદિ ઉપચારો
અર્પણ કરવારૂપ સેવાને કરતા તે તે ચિહ્નોવડે જાણ્યા ॥૪૫॥ મુનિનો અસા-
ધારણ મહિમા જાણ્યા પછી તત્કાળ આશ્ચર્ય પામીને, અત્યધિક ભક્તિભાવથી
મુનિને વારંવાર પ્રણામ કરીને, બેઠાથ બેડીને રાજા બોલ્યા કે-હે બ્રહ્મર્ષિ !
તમારે વિષે લોક વિલક્ષણ લક્ષણો દેખાય છે. ભગવાનની પૂજા કરતા સર્વ
કોઈ જનોમાં તમારા જેવાં લક્ષણો લક્ષિત થતાં નથી. પૂજાસમયમાં તમારો
જે સંભાષણાદિ વ્યાપાર છે તે પૂજાસ્વીકાર કરવા માટે સન્મુખ સન્નિધિ
પામેલા ભગવાનને જણાવે છે. માટે આવાં લોક વિલક્ષણ ચિહ્નોવડે તમારી
સાથે ભગવાન સ્વયં બોલે છે અને તમોએ અપેલા અન્નાદિ આહારને આ-
રોગે છે એમ મને જણાય છે, માટે બીજાઓની પેઠે તમો ભગવાનને સે-
વતા નથી પરંતુ સાક્ષાત્ સેવો છો એમ હું નિશ્ચયથી માનું છું. ॥૪૬-૪૭॥
હે બ્રહ્મન ! તમો પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણના ઉપાસક છો, માટે જેણે કરીને હું ત-
મારી પેઠેજ સપર્યાસમયમાં પ્રભુનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન પામું એવો અનુગ્રહ
આપના આશ્રિત મારી ઉપર કરવાને યોગ્ય છે. ‘આતું કૃણ તો ભગવાનનીજ
કૃપાથી મળે છે તે મારાથી કેમ બની શકે ?’ એમ કહેશો નહિ; કેમકે તમો
સમર્થ છો એટલે ભગવાનની કૃપા મેળવી આપવામાં પણ તમોજ સમર્થ
છો. ॥૪૮॥ એ રીતે રાજાએ પુછેલા સુવ્રતમુનિ, રાજા ઉપર તેમનો અતિ-
શય આદર બોધને બહુ રાજી થઈને બોલ્યા કે-હે રાજન ! પરમાત્માનાં પ્ર-

દુર્લભં નૃણાં સાક્ષાત્કૃષ્ણેક્ષણં નૃપ ! ॥૪૯॥ એતદર્થે જહ્નુ રાજ્યં
મહાન્તશ્ચક્રવર્તિનઃ । ઉગ્રં તપશ્ચ કુર્વન્તિ ત્યક્તગેહા વિવેકિનઃ
॥૫૦॥ ધર્મજ્ઞાનવિરાગાદિસાધનાનાં ચ સત્ફલમ્ । એતદેવોદિતં
સદ્ધિર્યત્સાક્ષાદ્વિષ્ણુતોષણમ્ ॥૫૧॥ તથાપિ સ્વેચ્છયા યર્હિ સ ધર્મે

ત્યક્ષ દર્શન આજ મનુષ્ય શરીરથી અને આજ નેત્રથી થવાં તો અત્યંત દુર્લભ છે. ચક્રવર્તી મોટા મોટા રાજાઓ પણ સત્ અસતના વિવેકવાળા થઈને પ્રત્યક્ષ પ્રભુનાં દર્શન માટે રાજ્યનો ત્યાગ કરીને અને ગૃહ (સ્ત્રી)નો પણ ત્યાગ કરીને અતીત અનેક વર્ષો મુઠ્ઠી કેવળ જળપાન-વાયુભક્ષણ અને પત્રાદિ ભક્ષણથી સિદ્ધ કરવા યોગ્ય ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અઘાપિ કરે છે પણ ફળ (પ્રત્યક્ષદર્શનરૂપ) પામ્યા નથી. માટે ઉગ્ર તપથી પણ પ્રત્યક્ષ દર્શન દુર્લભ છે. આગળ જે પ્રત્યક્ષ દર્શનનો ઉપાય કહેશે તેમાં અતિશય આદર ઉત્પન્ન કરવા બીજા ઉપાયોથી પ્રત્યક્ષ દર્શનનું દુષ્કરપણું આ શ્લોકથી કહ્યું છે. ॥૪૯-૫૦॥ પ્રત્યક્ષ દર્શન દુર્લભ હોય તો તેનાથી શું નિવૃત્તિ પામવું ? નહિ નિવૃત્તિ પામવું, સ્વધર્મ આત્મજ્ઞાન અને વિષય વિરક્તિ વિગેરે સાધનોનું ઉત્કૃષ્ટ ફળ નારદાદિ સત્પુરુષોએ આજ કહ્યું છે. શું ? તો જે પ્રત્યક્ષ વિષ્ણુની પ્રસન્નતા, એટલે પ્રસન્ન થઈને પોતાનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન આપે અને તેમની પરિચર્યા પ્રાપ્ત થાય. પરમેશ્વરનું પ્રત્યક્ષપાત્રું નહિ સિદ્ધ કરી શકનારા કેવળ ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યવડે જે ફળ સિદ્ધ થાય છે તે ઉત્કૃષ્ટ નથી; પૂર્વોક્ત પ્રત્યક્ષજ ઉત્કૃષ્ટ ફળ છે. માટે ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સંપન્ન એવો કયો પુરુષ તેની સ્પૃહા ન કરે ? સર્વ કોઈ કરે. અને સાધનની દુર્લભતા વિચારીને કયો પુરુષ નિવૃત્તિ પામે ? કોઈ પણ નજ પામે. ફક્ત સુકર ઉપાયને જોતે છે. ॥૫૧॥ હવે સુકર ઉપાય કહેવાનો ઉપક્રમ કરે છે—યઘપિ ભગવાન્ દષ્ટિને અગોચર છે તથાપિ જ્યારે સદ્ધર્મ અને સદ્ધર્મનિષ્ઠ સાધુઓની રક્ષા કરવા અને તે એના દ્રોહી દુર્જનોનો નાશ કરવા ભૂમિ ઉપર સ્વેચ્છાથી અવતરે છે ત્યારે તો સર્વજનોને દષ્ટિગોચર થાય છે. ભગવાન્ અજન્મા હોવા છતાં જન્મ ધારે છે, તેમાં જીવોની ખેંઠ કર્મે કરીને નહિ પરંતુ સ્વેચ્છાથીજ, તેમજ કર્મ ફળ ભોગવવા નહિ પણ સદ્ધર્માદિક સંર-

ચ સતોઽવિતુમ્ । હન્તું ચ તદ્વહો ભૂમૌ જાયતે તર્હિ દશ્યતે
॥૫૨॥ સાક્ષાદ્દશ્યોઽપિ સર્વેષામેષ વૈ 'ગ્ગલાઃ' સ્વયમ્ । ઇતિ તુ
જાયતે કૈશ્ચિન્ન તુ સર્વેર્નરાકૃતિઃ ॥૫૩॥ જાતોઽભૂત્ સામ્પ્રતં ભૂમૌ
કોમલેષૂત્તરેષુ સઃ । ભક્તૌ ધર્માદ્વિચિત્તે પ્રસિદ્ધઃ સારવો દ્વિજઃ
॥૫૪॥ સાક્ષાત્સ માં હિ મિલિતોઽનુગ્રહં કૃતવાન્મયિ । તેન તં સ-
ર્વદા રાજન્ ! વીક્ષે નિજદશોઽગ્રતઃ ॥૫૫॥ જનમક્કલમૂર્તિઃ સ

ક્ષણુ માટેજ. એ રીતે અવતરણમાં નિમિત્ત અને પ્રયોજન કહ્યું ॥૫૨॥
અવતરણ સમયમાં પરમાત્મા પોતાનાજ રૂપથી સર્વ મનુષ્યોને પ્રત્યક્ષ ન-
યનગોચર વર્તે છે તથાપિ 'આ નિશ્ચે ભગવાન્ છે' એમ તો સર્વ કોઈ જા-
ણતા નથી, કેમકે પાપદૂષિત ચિત્તવાળા હોવાથી નરાકૃતિત્વ માત્રથી ભગ-
વાનને પોતાને સબ્જાતીય સમજે છે. 'નરાકૃતિ છતાં પણ આ સાક્ષાત્ ભગ-
વાન્ છે' એમ તો કોઈ સુકૃતાતિશયશાળી વિરલા (એકાંતિકના સમાગ-
મથી જેને ભગવાનનું માહાત્મ્ય જ્ઞાન દઢ થયું હોય એવા) જનો જાણે છે.
તે ગીતામાં કહ્યું છે 'ન માં દુષ્કૃતિનો મૂઢા' 'અવજાનન્તિ માં મૂઢા' 'અ-
વ્યક્તં વ્યક્તિમાપન્નં' 'મહાત્માનસ્તુ માં પાર્થ દૈર્ઘ્યં પ્રકૃતિમાશ્રિતાઃ । મજ્ઞ-
ન્યનન્યમનસો જ્ઞાત્વા ભૂતાદિમગ્ધયમ્' ઇત્યાદિ ॥૫૩॥ પૂર્વોક્ત અવતારો
તો દેશ કાળથી વિદૂર રહેલા હોવાથી અપરોક્ષ અનુભવની આકાંક્ષાવાળા
અમોને તે ક્યાંથી ઉપકાર કરનારા થાય ? એવી અપેક્ષામાં કહે છે—હમણાંજ
સમીપ સમયમાં પૃથ્વી ઉપર ઉત્તર કોસલ દેશમાં સરવરીયા વિપ્રના વં-
શમાં ધર્મદેવથકી તેમની પત્ની ભક્તિદેવીમાં તેજ શ્રીકૃષ્ણ હરિના-
મથી પ્રસિદ્ધ પ્રકટ થયા હતા ॥૫૪॥ હે રાજન્ ! તે પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિ મને
મળ્યા હતા અને તેમના ચરણ કમળની પરિચર્યા પણ બહુ દિવસ કરી
છે. તેમણે મારી ઉપર 'જ્યારે દેશ કાળથી વિદૂર રહેલા પણ મારે વિષે
પરમ પ્રેમથી મારી સેવાની આકાંક્ષા કરશો ત્યારે હું આજ દિવ્યરૂપથી સ-
ન્નિધિ પામીને સપર્યા સ્વીકાર કરીશ' એવો અનુગ્રહ કર્યો છે. એવા અનુ-
ગ્રહને લીધે ભક્તિધીન ભગવાનનું પરમ પ્રેમથી સ્મરણ કરતાં તેજ ક્ષ-
ણમાં ભગવાનને મારી દષ્ટિ આગળ સર્વદા સાક્ષાત્ જોઈ ધું. ॥૫૫॥ મનુ-

પ્રભુઃ સામ્પ્રતમેવ હિ । અન્તર્હિતોઽભવત્સ્વાનાં મનાંસ્યાકૃપ્ય ચા-
ત્મનિ ॥૫૬॥ ગુર્વાજ્ઞયા ચરામ્યત્ર તીર્થોદ્દેશેન ભૂતલે । મુમુક્ષુન્પ્રતિ
તદ્વાર્તાઃ કુર્વન્નાર્ષભવર્તનઃ ॥૫૭॥ માનેવાક્યમિતિ શ્રુત્વા સોઽતિ-
હૃષ્ટમના નૃપઃ । ણ્ણયોલાચ તં ભૂયો વદ્ધાઞ્જલિપુટઃ સુધીઃ ॥૫૮॥
રાજોવાચ—અહો ! ભાગ્યં મમ વ્રહ્મન્નઘ મે સફલં જનુઃ । યત્ત્વત્સ-
માગમં પ્રાપ્તઃ સુરાણામપિ દુર્લભમ્ ॥૫૯॥ કરુણા ભગવદ્ભક્તાઃ
પૂર્ણકામા અપિ ક્ષિતૌ । અનુગ્રહાય જીવાનાં વિચરન્તિ મુમુક્ષ-

ખ્યોને મંગળ કરનારી ભૂતિ જેની છે એવા તે પ્રભુ શ્રીહરિ હમણાંજ
(બહુ કાળ વ્યતીત થયો નથી) પોતાના અવતરણનું કાર્ય પરિસમાપ્ત કરી
સ્વચરણ કમળ પરાયણ ભક્તોનાં મન ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિને પોતાની ભૂતિમાં
આકર્ષણ કરી અંતર્ધાન થઈ ગયા છે ॥૫૬॥ હું તો ગુરૂ શતાનંદમુનિની
આજ્ઞાથી પ્રથમ ઋષભદેવના પુત્રરૂપે અને પછીથી જડ વિપ્રપાણે પ્રસિદ્ધ
થએલા ભરતજીના જેવા નિર્માનાદિ લક્ષણવાળા વર્તનવાળો થઈને શરણે
આવતા મુમુક્ષુઓને તે ભગવાન શ્રીહરિની વાર્તા (મહિમા પૂર્વક ચરિત્ર
ગાવારૂપ) નો ળોધ કરવા પૂર્વક આ ભૂતળમાં તીર્થયાત્રાના મિષથી વિચરું
છું. ॥૫૭॥ એવું સુવ્રતમુનિનું વચન સાંભળીને મતિમાન પ્રતાપસિંહ
રાજર્ષિ મનમાં બહુ પ્રસન્ન થઈને બે હાથ બેડીને ફરીથી પ્રણામ કરીને મુનિ
પ્રત્યે એમ બોલ્યા કે—॥૫૮॥ હે બ્રહ્મન સુવ્રતમુને ! માંડે ભાગ્ય અહો—
આશ્ચર્યરૂપ છે. અને આજ માંડે જન્મ સફળ થયું છે. કેમકે પ્રત્યક્ષ પ-
ણાને પામેલા પરમાત્મા શ્રીહરિના ચરણકમળની સેવાને સાક્ષાત્ સંજ્ઞતા
એવા તમારો દેવતાઓને પણ દુર્લભ એવો સમાગમ મને મળ્યો ॥૫૯॥
પ્રકટ પુરૂષોત્તમના ચરણની પરિચર્યાથી જેમનાં પ્રારબ્ધ કર્મ પ્રક્ષીણ થયાં
છે એવા પૂર્ણકામ તમારા જેવા દયાળુ ભગવદ્ભક્તોનું ભૂમિ ઉપર જે વિ-
ચરણ છે તે મુમુક્ષુ મનુષ્યોના સંરક્ષણ સિવાય બીજા પ્રયોજનવાળું નથી.
હે બ્રહ્મન ! જેઓના અનુગ્રહ માટે તમારું ભૂમિ ઉપર વિચરણ છે તેમની
અંદરનો હું પણ એક છું તો મારી ઉપર કૃપા કરીને તે શ્રીહરિનું સમગ્ર
ચરિત્ર જે રીતે બોયું હોય અને ગુરૂમુખથી જે રીતે સાંભળ્યું હોય તે રીતે

તામ્ ॥૬૦॥ અતસ્ત્વં કૃપયા બ્રહ્મંશ્ચરિત્રં સકલં હરેઃ । વક્તુમર્હસિ
મે તસ્ય યથાદૃષ્ટં યથાશ્રુતમ્ ॥૬૧॥ અતિરાસીચથા ભૂમૌ યદ્યદ્ધ
કૃતવાન્પ્રભુઃ । તત્તચ્છુશ્રૂષવે મયમવ્યગ્રમનસે વદ ॥૬૨॥ ઇતિ
તિતિશેન હરેશ્ચરિત્રં શ્રદ્ધાવતા તેન હિતાય પૃષ્ઠઃ । યથાશ્રુતં સ્વેન
તથા સ સર્વં પ્રવક્તુમારેભ ઋષિઃ પ્રસન્નઃ ॥૬૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગિરીવને
નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે સુવ્રતપ્રતાપસિંહસમાગમનામા પ્રથમો-
ઽધ્યાયઃ ॥ ૧ ॥

સુવ્રત ઉવાચ—સતતં નિજ્ઞાતિંચેન્તકાનામધિકશ્વેતમનોહરપ્ર-
કાશે । હૃદિ દર્શિતરમ્યદિવ્યરૂપં ભગવન્તં તમહં હરિં નમામિ
કહેવાને યોગ્ય છો. ॥૬૦-૬૧॥ સમર્થ શ્રીહરિ પૃથ્વી ઉપર જે પ્રકારે પ્ર-
કટ થયા હોય અને જે જે ચરિત્રો કર્યા હોય તે સર્વ સાંભળવાને ઇચ્છતા
અવ્યય મનવાળા મને કહો ॥૬૨॥ આ પ્રકારે શ્રદ્ધાળુ-ભગવાનનાં દિવ્ય-
ચરિત્રામૃતાનું પાન કરવામાં ઉત્સાહવાળા પાત્રભૂત રાજર્ષિએ પોતાનું હિત
કરવા માટે પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિના ચરિત્ર પ્રત્યે પુછેલા સુવ્રતરૂપિએ પ્રસન્ન થ-
ઈને પોતે જે પ્રકારે ગુરુમુખથી સાંભળ્યું છે અને બોલ્યું છે તે પ્રકારે સમગ્ર
ચરિત્ર કહેવાનો સમારંભ કર્યો. ॥૬૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગિરિવને નારા-
યણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે સુવ્રત-પ્રતાપસિંહસમાગમ-
નામા પ્રથમોઽધ્યાયઃ ॥ ૧ ॥

અધ્યાય ૨ જો.

એ રીતે પ્રથમ અધ્યાયમાં શ્રોતા વક્તાનો સમાગમ નિરૂપણ કરીને, હવે
સુવ્રતમુનિ શ્રીહરિનું દિવ્યચરિત્ર કે જે પોતાના ગુરુ શતાનંદમુનિએ લાણા-
વેલું પ્રબંધના રૂપમાં છે; તેનો રાજર્ષિને ઉપદેશ કરવા ચરિત્રવર્ણનના આ-
રંભમાં ભગવાન શ્રીહરિનું સ્મરણ કરી પરમાનંદથી પરિપૂર્ણ થઈને આનં-
દના ઉદ્દગારરૂપ તેમની સ્તુતિ કરે છે—નિરંતર નિજમૂર્તિનું ચિંતન કરનારા
એકાંતિક લક્ષ્મીના હૃદય કમળમાં જણાતા અધિક શ્વેત મનોહર પ્રકાશમાં
સુંદર દિવ્ય મૂર્તિનાં દર્શન કરાવનારા ભગવાન શ્રીહરિને હું નમસ્કાર કરું છું

॥૨॥ શરણાગતદેહિનાં ચ માયાં ત્રિગુણાં યશ્ચ કઠોરકર્મબન્ધાન્ ।
કરુણાર્દ્રદશૈવ નાશયિત્વા નયતિ બ્રહ્મપુરં સુદુર્લભં તાન્ ॥૨॥ નિ-
જનેત્રચકોરચન્દ્રમીશં વિલસન્તં હૃદયે બહિઃચ રમ્યમ્ । કમલામ-

આ સ્થળે જે પ્રકાશ કહ્યો છે તે બ્રહ્મ પ્રકાશની પેઠે જડ નથી પરંતુ
'અક્ષરે પરમે વ્યોમન' ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં કહેલો અજડ સ્વયંપ્રકાશકરસ
છે ॥૨॥ જે શ્રીહરિ શરણાગત-અક્રિયનપણાનું અને અગતિપણાનું અ-
નુસંધાન કરીને પોતાના શરણને પામેલા બ્રાહ્મણ કે શદ્ર નર કે નારી પુરૂષ
કે પશુ પક્ષી સર્વ કોઈ દેહધારિઓની ત્રિગુણાત્મક માયા અને કઠોર-અ-
ભેદ કર્મરૂપ બંધનોને અત્યંત દયાર્દ્ર દૃષ્ટિથીજ નાશ કરીને, બીજા સાધ-
નોમાં નિષ્ઠાવાળાને તો અત્યંત દુર્લભ એવા બ્રહ્મપુર નામના ધામમાં ભાગ-
વતીતનુ આપવા પૂર્વક લઈ જાય છે, તે શ્રીહરિની હું સ્તુતિ કરું છું. ત્રિ-
ગુણ પ્રકૃતિ નિત્ય હોવાથી તેનો સ્વરૂપથી નાશ સંભવતો નહિ હોવાથી આ
સ્થળે માયા શબ્દથી તેના કાર્યભૂત વાસના જાણવી. વાસના અને કર્મ
અનાદિનાં હોવાથી બીજાંકુરન્યાયથી સર્વદા અનુવર્તે છે. તેના વિનાશમાં
આશ્રિતના ઉપાયના અનુષ્ઠાનની અપેક્ષા નથી; કેમકે આ તો શરણાગત છે.
અને ભગવાન્ નિરૂપાધિક દયાર્દ્રદૃષ્ટિ છે તે સ્વયં શરણાગતને સુદુર્લભ પદ
આપે છે. આ સર્વ અર્થ 'દૈવી હોવા...મામેવ ચે પ્રપચન્તે માયામેતાં તર-
ન્તિ તે' 'સર્વધર્માન્.....અહં ત્વાં સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિष્યામિ મા શુચઃ' આ
ગીતાવચનથી સ્પષ્ટ છે ॥૨॥ દિવ્યાકારની શોભા વર્ણવે છે-એક (હાથ)
છતા ઉંચા કરેલા કરતળવડે સર્વ ભૂતોને અભય આપવા રૂપ પોતાના બી-
રૂદને જણાવતા અને એક (જમણા) કરમાં લીળાકમળ કે જે પોતાના
અનાયાસથી જગદ્ધારણરૂપ કાર્યને જણાવનારું છે; તેને ધારણ કરનારા. મે-
ઘના જેવી શ્યામ ભૂતિ જેની છે. એટલે જેમ મેઘ વૃષ્ટિથી સર્વના સંતાપને
હરે છે, તેમ પોતાના દિવ્યરૂપની પ્રભાથી સર્વના સંતાપને હરનારા. સર્વ
સ્વેત વસ્ત્રોને ધારણ કરનારા. (અર્થાત્ સત્ત્વપ્રકૃતિવાળા પુરૂષોથી ચારે
તરફ વિદ્યાએલા) નિજજનોના નેત્રરૂપ ચકોર પક્ષીઓને ચંદ્રમાની પેઠે આ-
નંદ આપનારા. (એકલા નેત્રને આનંદ આપનારા એમ નહિ પણ સર્વ દ-

યદાનપાણિમીઢે જલદશ્યામતનું સિતાંકં તમ્ ॥૩॥ અશેષબ્રહ્મા-
ણ્ડપ્રમુરપિ નિજેચ્છાત્તનૃતનુર્જયત્યેકઃ સ્વામી સ ચ સુરનરેન્દ્રા-
ર્ચિતપદઃ । તમીશામી શાનં ક્ષરપરમં ચાક્ષરપરં હરિં વન્દે વાચં

ન્દ્રિયોને આનંદ આપનારા) જેવા આ રમણીય રૂપથી નેત્ર આગળ પ્રકાશો
છો એના એજ દિવ્યરૂપથી નેત્ર મીચીને ચિતન કરનારા જનોને હૃદય કમ-
ળમાં પણ તત્કાળ પોતાનું પરમેશ્વરપણું પ્રકાશ કરવા પૂર્વક પ્રકાશો છો.
એવા ઇશ-અતિ સમર્થ શ્રીહરિ આપની હું સ્તુતિ કરું છું. મેઘદૃષ્ટાંતથી
આશ્રિત અનાશ્રિતની સાધારણતા સૂચવવા પૂર્વક ઉદારતા સૂચવી છે એ-
ટલે જેમ મેઘ પક્ષપાત વિના ઉદારતાથી જળ વર્ષે છે, તેમ ભગવાન પણ
આ આશ્રિત છે આ અનાશ્રિત છે એવો પક્ષપાત કર્યા વિના સન્નિધિમા-
ત્રથી ઉદારપણે સર્વના સર્વ અર્થો સંપૂર્ણ કરે છે. ‘નિજનેત્રચક્રો ચન્દ્ર’ આ
પદથી જેમ ચંદ્રમા સ્વાશ્રિત ચક્રોરપક્ષીનેજ આહ્વાદ આપે છે, તેમ ભગ-
વાન પણ આશ્રિતોને વિશેષપણે આહ્વાદ આપે છે, એવો વિશેષ અર્થ સૂ-
ચવ્યો છે ॥૩॥ એ રીતે શ્રીહરિનું નિરવધિ ઐશ્વર્ય અનુસ્મરણ કરી, તેમની
પાસે પ્રકૃત ઉપદેશમાં ઉપયોગી વાણીની વિશુદ્ધિની પ્રાર્થના કરે છે-આ
શ્રીહરિ નરતનુથી પ્રકટ થયા છે; એટલા માત્રથી એમની અનીશ્વરતાની
આશંકા કરવી નહિ. કેમકે આતો અનેક કોટિ બ્રહ્માંડોના પ્રભુ-રાજાધિ-
રાજ હોઇને કેવળ પોતાની ઇચ્છાથીજ નરતનુ સ્વીકારે છે. જે સ્વેચ્છાથી અ-
વતર્યા હોય તેનાં ઐશ્વર્ય જતાં રહેતાં નથી. અર્થાત્ ‘અજોઽપિ સન્નિવ્ય-
યાત્મા’ આ વચનમાં કહ્યા પ્રમાણે સ્વસ્વભાવને નહિ ત્યાગ કરીનેજ અવ-
તરેલા છે. અને જેને સમાન ણીએ કોઈ નહિ હોવાથી એકજ સ્વામી
છે એટલે સર્વના સ્વામી. ‘एक एव हरिः स्वामिनाब्दवाच्योऽस्ति सर्वथा’
એમ વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે. સર્વના સ્વામી હોવાથી નરેન્દ્રો જેમ દાસ-
ભૂત છે તેમ સુરેન્દ્રો પણ દાસભૂત છે. માટે પ્રતિદિન તુલ્યપણે સુરેન્દ્રો
અને નરેન્દ્રોએ જેના ચરણકમળો ભક્તિપૂર્વક મહોપચારથી પૂજ્યા છે.
એવા શ્રીહરિ જયકારી પ્રવર્તે છે. સર્વના સ્વામી હોવાથી કોઈ પણ તેમનો
ઇશ નથી પરંતુ બ્રહ્માદિ ઇશોના પણ સ્વયં ઇશ છે ‘तमीशराणां परमं महे-

મમ સ હિ કરોત્વદ્ય વિમલાન્ ॥૪॥ વૈરાગ્યવેગપારં તતસમેન્દ્રિ-
યાર્થં વિષ્ણુ પ્રસાદસાંમતાં લયોગસિદ્ધિન્ । કૃષ્ણાદ્દુર્ પાસનબ-
લાત્તદ્વાત્મનિષ્ઠં તં વિષ્ણુ દત્તતનયં સ્વગુરું નમામિ ॥૫॥ સર્વજ્ઞતાં
પ્રાપ્ય હરેઃ પ્રસાદાત્તચ્ચિત્રચારિત્રમિદં રચિત્વા । યોઽપાઠ્યદ્વ્યાસ-
સુતાકૃતિર્નઃ પ્રીતઃ શતાનન્દમુનિઃ સ ભૂયાત્ ॥૬॥ પ્રશ્નસ્ત્વયૈવ

શ્ચરં.' તથા ગીતામાં કહેલા જે ક્ષરાક્ષર પુરૂષ; તે થકી પર-વિલક્ષણ હોવાથી
પુરૂષોત્તમ એવા શ્રીહરિની હું વંદના કરું છું. તે શ્રીહરિ હમણાં મારી વા-
ણીને વિમળ-ભગવચ્ચરિત્ર કહેવામાં પ્રતિભાવાળી કરો. ॥૪॥ એ રીતે મં-
ગળ માટે ચાર શ્લોકથી ઇષ્ટદેવની સ્તુતિ કરીને, હવે એ શ્લોકથી પોતાના
ગુરૂને પ્રણામ અને પ્રીતિની પ્રાર્થના કરે છે-જેમણે વૈરાગ્યવેગથી સમસ્ત
શબ્દાદિ વિષયોનો નિઃશેષપણે પરિત્યાગ કર્યો છે. (આથી કર્મયોગનું
ફળ કહ્યું) અને શ્રીકૃષ્ણના ચરાણુ કર્મળની ઉપાસનાના બળથી દૃઢ આ-
ત્મનિષ્ઠાને પામેલા (આથી જ્ઞાનયોગ કહ્યો) અને વિષ્ણુ-સર્વાન્તર્યામી શ્રી-
હરિના પ્રસાદથી સમગ્ર અણ્ણિમાદિ યોગસિદ્ધિને પામેલા અથવા ચિત્તવૃ-
ત્તિના નિરોધરૂપ યોગની પરમાત્માના સાક્ષાત્કાર સુધીની સંપૂર્ણ સિદ્ધિને
પામેલા (આથી ભક્તિયોગની સિદ્ધિ કહી) એ રીતે કર્મયોગ જ્ઞાનયોગ
અને ભક્તિયોગની સિદ્ધિને પામેલા અને વિષ્ણુદત્ત નામના મૈથિલ બ્રાહ્મ-
ણના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થએલા, મારા ગુરૂ શતાનંદમુનિને હું નમસ્કાર કરું
છું ॥૫॥ જે મુનિએ શ્રીહરિના પ્રસાદથી ત્રિકાળદર્શિપણું પામીને, તેમની-
જ આજ્ઞાથી તેમનાં અત્યંત આશ્ચર્યકારી દિવ્ય ચરિત્રનું જેમાં વર્ણન છે
એવું આ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્ર રચીને, હું વિગેરે શિષ્યોને ભણાવ્યું. તે આ
વ્યાસસુત શુકદેવજીના જેવી આકૃતિવાળા (ભણે શુકલજ રૂરીથી પ્રકટ
થયા હોય એવા) શતાનંદ (સો એ સો ભગવદ્ભક્તોને ભગવાનના ગુણ-
કીર્તનાદિવડે આનંદ પમાડનારા) મુનિ મારી ઉપર અતિ પ્રસન્ન થાયો
॥૬॥ એવી રીતે પ્રવચન માટે સ્વેષ્ટદેવ શ્રીહરિ અને સ્વગુરૂને નમસ્કાર
કરીને, હવે રાજર્ષિની મુમુક્ષાને વખાણે છે—હે રાજર્ષે ! તમો મુમુક્ષુ છો.
મુમુક્ષા સર્વમુલ્લભ નથી. તેમાં પણ તમો તો ભૂપાળ છો. તથાપિ રૂપિ જેવા

રાજર્ષે ! કૃતઃ સમ્યક્મુશુણા । યતઃ સ્થાસે કથાં વિષ્ણોર્જનન-
સૃતિમોચનીમ્ ॥૭॥ જન્માન્તરસહસ્રોત્યો યેષાં સ્યાત્પુણ્યસન્નયઃ ।
કથાયાઃ શ્રવણે વુદ્ધિસ્તેષામેવ હરેર્ભવેત્ ॥૮॥ શ્રીહરેશ્ચરિતં વર્ણી

હોધનેવિત્તમય કુત્સિત ગતિને પામ્યા નહિ. તેમજ પ્રિય-પુત્રાદિક અને પ્રિય-
રૂપ-બીજ સ્પૃહણીય કામોનો પણ દોષદષ્ટિથી વિચાર કરીને તત્કાળ
ત્યાગ કરી દીધો, માટે તમો ઉત્તમ મુમુક્ષુ છો. વર્ણી મુમુક્ષા હોવા છતાં પણ
અને ગુરૂની પાસે જધને પણ તમારી માફક કોઈ પુછતા નથી. તમોએ તો
આ બહુ સારો પ્રશ્ન પુછ્યો છે, કારણકે, જનસંસૃતિમોચની વિષ્ણુની કથાને
પુછો છો. ભગવાનની કથા જન્મમરણરૂપ સંસારને નિવારણ કરનારી છે.
જન-જન્મધારી સર્વ કોઈના હિતને કરનારી છે. કેટલાક મુમુક્ષુઓ આ-
ત્મતત્ત્વના દર્શનના સાધનરૂપ યમનિયમાદિ અષ્ટાંગયોગનો પ્રશ્ન પુછે છે
તો કેટલાક ‘યેયં પ્રેતે વિચિકિત્સા મનુષ્યે ભક્તીત્વકે નાયમક્તીતિ ચૈકે ।
પત્તદ્વિચામનુશિષ્ઠસ્વયાઽહં’ એ રીતે અતિગહન તત્ત્વાવધારણનો પ્રશ્ન કરે
છે, પરંતુ આ અંશતો અતિ દુર્ગમ હોવાથી સાંભળે અને ધારે તોપણ ત-
ત્કાળ શ્રેયને માટે થતો નથી. આ ભગવાનના દિવ્ય ચરિત્રના અવલંબન-
વાળી કથા તો સુધાની માફક અતિશય સ્વાદુ હોધને; શ્રવણ સમયમાંજ
અમૃતના પૂરની પેઠે આનંદના પૂરથી સર્વ સંતાપને શમાવા પૂર્વક વર્ણાશ્ર-
માદિ અધિકારી વિશેષની અપેક્ષા રાખ્યા વિના, સર્વ કોઈ જન્મધારીઓના
આ શરીરના અવસાનમાંજ સંસાર ભયને શમાવનારી છે ॥૭॥ ભગવાનની
આવી કથા સાંભળવામાં રૂચિ ઉત્પન્ન થવી તે અદ્ય પુણ્યથી પ્રાપ્ય નથી.
પરંતુ જે પુરૂષોને પૂર્વના હજાર જન્મનાં પુણ્યપુંજ પ્રકટ થાય તેવા પુરૂ-
ષોનેજ કથાશ્રવણ કરવાના નિશ્ચયવાળી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે ॥૮॥ તે
આ શ્રીહરિનું ચરિત્ર તેમનીજ કૃપાથી જેમને દિવ્યચક્ષુ પ્રાપ્ત થયું છે અને
કૃપાથીજ જેમને યોગ સિદ્ધ થયો છે અને જે સ્વયં અંથ નિર્માણમાં ઉપ-
યોગી કુશાગ્ર બુદ્ધિએ યુક્ત છે એવા નૈષ્ઠિકવાર્ણી શતાનંદમુનિએ પદ્યરૂપે
ગુથ્યું છે ‘ગુથ્યું છે’ એમ કહેવા ઉપરથી આ પ્રબંધમાં પ્રતિપાદન કરવા
ધારેલાં ભગવાનનાં દિવ્યચરિત્રમાં એક પણ ચરિત્ર કવિઓના કદવના કર-

શતાનન્દો યુગ્મ્ હ । તત્કપાલબ્ધસાર્થસ્યઃ સિદ્ધયોગઃ કુશા-
ગ્રધીઃ ॥૧॥ તદહં પરમં પુણ્યં નૃપ ! સત્સંજ્ઞીદેવ । તસ્માદેવ
હ્યધિગતમશેષં કથયામિ તે ॥૧૦॥ રાજોવાચ—કોઽસૌ શતાનન્દ-
મુનિઃ ક જાતઃ કસ્ય વા સુતઃ । કથં ચાપ્રીણયદ્વિષ્ણું કેદં વ્યર-
ચયત્સ ચ ॥૧૧॥ એતન્મે મુનિવર્ય ! ત્વં બ્રૂહિ સર્વં બુભુક્સતે । સર્વ-
જ્ઞસ્ય ન તે કિંચિદ્વિદિતં મહામુને ! ॥૧૨॥ અહમવ્યગ્રચિત્તોઽસ્મિ
ત્યક્તગ્રામ્યસુલ્લેષણઃ । તતઃ શ્રાવય તચ્છાસ્ત્રં શુશ્રૂષું મામશેષતઃ

વાના સહજ સ્વભાવવાળી યુદ્ધિથી કલ્પેલું નથી પરંતુ ગુણેલું છે એટલે
ફક્ત વિદ્યમાન ચરિત્રનું થયેન કર્યું છે પણ કલ્પના કલ્પિત નથી, આ અર્થ
સૂચવ્યો છે. ॥૬॥ તે આ પરમ-સર્વોત્કૃષ્ટ, પુણ્ય-શ્રવણે શ્રવણપાઠાદિ-
કથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરનાર સત્સંગિશ્રવણ શાસ્ત્ર, જે શતાનંદ ગુરુથી
જાણેલું છે; તે શ્રદ્ધાળુ તમોને સમગ્રપણે કહું છું. ॥૧૦॥ એ રીતે મહાપ્ર-
તાપી મુનિમુનિએ પોતાના ગુરુનો પ્રસંગ પ્રસ્તુત કર્યો એટલે ભગવાનના
અનુગ્રહથી દિવ્યદૃષ્ટિને પામેલા અને દિવ્યચરિત્રોનો પ્રબંધ રચનારા શતા-
નંદમુનિનો લોકવિલક્ષણ મહિમા સાંભળીને, તેમનું વિસ્તારથી ચરિત્ર સાં-
ભળવામાં ઉત્સાહવાળા રાજર્ષિ પુછે છે-હે મુને ! તમો જેને શતાનંદ નામથી
કહો છો તે કઈ જાતના અને કેવા ગુણવાળા હતા. અને કયા દેશમાં જન્મ્યા
હતા. અને કેના પુત્ર હતા એટલે એમના પિતા વિષ્ણુદત્ત નામથી તમોએ
કહ્યા છે તેમનો આચાર અને સ્વભાવ કેવા પ્રકારનો હતો. (દત્ત્યાદિ વિશેષ
જાણવાની ઇચ્છાથી આ પ્રશ્ન છે.) અને વિષ્ણુ-જગતના રક્ષણ માટે અ-
વતરેલા સ્વામિનારાયણને કયા પ્રકારથી પ્રસન્ન કર્યા હતા એટલે પ્રસન્ન-
તાનું શું સાધન સાધ્યું હતું. અને આ શાસ્ત્ર કયા સ્થળમાં રહીને રચ્યું
હતું ॥૧૧॥ હે મહામુને ! તમો સર્વજ્ઞ છો એટલે દષ્ટ અદષ્ટ, શ્રુત અશ્રુત,
સર્વને યથાર્થપણે જાણો છો, માટે તમારે કાંઈ પણ અવિદિત નથી. તો
હે મુનિવર્ય ! જાણવાને ઇચ્છતા મને તમો આ સર્વ વાત કહો ॥૧૨॥ પો-
તાની શ્રવણાધિકારમાં પરિપૂર્તિ જણાવાપૂર્વક રાજર્ષિ કહે છે-હું અવ્યગ્ર
ચિત્તવાળો છું એટલે શ્રવણમાં ઉપયોગી સાધકતાવાળો છું. કેવળ શ્રવણો-

॥૧૩॥ इति भूपतिना तेन पृष्ठो भगवता द्विजः । यथानुभूतं त-
त्सर्वं कथयामास तं मुदा ॥१४॥ सुव्रत उवाच- अस्ति भूमितले
पुण्या नगरी ऐलि नृप ! । तस्यामः द्विजवरा विष्णुदत्तोऽ-
तिधार्मिकः ॥१५॥ तस्य पुत्रः राजा नैष्ठिकं व्रतमास्थितः ।
ख्यातो रणगणैः सद्भिर्गुरुशुश्रूषकोऽभवत् ॥१६॥ वेदशास्त्रपु-
राणज्ञः पञ्चरात्रार्थकोविदः । विषयेषु विरक्तश्च स्वधर्माचलसं-

પયોગી મનની અવધાનતાવાળો છું એટલુંજ નહિ પણ પુત્ર કળત્રાદિ રૂપ
ગ્રામ્ય સુખમાં ઇષણાલેશે પણ રહિત છું એટલે ભગવત્કથા શ્રવણના અ-
ધિકારની પરિપૂર્તિ કરી આપનારો વૈરાગ્ય પણ મારે વિષે છે. તો સાંભળ-
વાને ઇચ્છતા મને ભગવાનના દિવ્યચરિત્રરૂપ આ શાસ્ત્ર, શાસ્ત્રકર્તા મહર્ષિનું
ચરિત્ર કહેવાપૂર્વક સમગ્રપણે કહી સંભળાવો. ॥૧૩॥ એ રીતે પ્રતાપસિંહ
રાજાએ પુછ્યું. એટલે ભાગવતોત્તમ સુવ્રતમુનિએ જે રીતે પોતે અનુભવ્યું
છે (જેયું સાંભળ્યું છે) તે સર્વ જાણવા ઇચ્છેલો અર્થ હર્ષથી રાજાને કહેવા
માંડ્યો. ॥૧૪॥ હવે સુવ્રતઋષિ રાજર્ષિએ પુછેલા પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તરો આપે
છે—હે રાજા! ભુતળ ઉપર પુણ્યા-બ્રહ્મજ્ઞાનિઓમાં અત્રેસર ગણાતા
જનક રાજાના નિવાસથી પવિત્રકારી મિથિલા નામની એક નગરી વર્તે છે.
તે નગરીમાં ધાર્મિકોમાં શ્રેષ્ઠ વિષ્ણુદત્ત નામના એક શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ હતા ॥૧૫॥
તેમના પુત્ર શતાનંદ નામના હતા. કેવા શતાનંદમુનિ તો-નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય
વ્રતને દૃઢ અનુસરેલા, માટે જ ગુરુ શુશ્રૂષામાં તત્પર, ‘અહિંસાસત્યમક્રો-
ધસ્ત્યાગઃ શત્સંયમો નમઃ । દયા ભૂતેષ્વલોલુપ્ત્વં માર્દવં હીરણ્યપલમ્’ ઇત્યાદિ
સદ્ગુણગણવડે પ્રખ્યાતિ પામેલા ॥૧૬॥ ઋગાદિ ચાર વેદ, તેના અંગભૂત
છો શિક્ષાદિ શાસ્ત્ર અને વેદના ઉપબંધરૂપ વિષ્ણુપુરાણ વિગેરે પુરાણોને
જાણનારા, વેદની પેઠે સર્વાંશે પ્રમાણભૂત પંચરાત્ર (પાંચ રાત્રથી ભગવાન
નારાયણે સ્વયં પ્રવતાવેલું) ના અર્થમાં પ્રવીણ, ‘વેદશાસ્ત્રપુરાણપાંચરાત્રા-
ર્થકોવિદઃ’ એમ સમસ્ત ભેગું પદ નહિ કહેતાં ‘પંચરાત્રાર્થકોવિદઃ’ એવો
બુદ્ધો નિર્દેશ કર્યો છે; તે ઉપરથી સાંગ સપુરાણ વેદથી ગમ્ય જે અર્થ છે તે
પાંચરાત્રથી પણ ગમ્ય છે એમ વેદ અને પંચરાત્રની પ્રામાણ્યતામાં સમાન

સ્થિતિઃ ॥૧૭॥ શાસ્ત્રેણ ચક્ષુષા चासौ दैवमा-बलकमवित् ।
सदसद्यक्तिविच्छान्त उदारो मृदुभाषणः ॥१८॥ अहिंसवृत्तिः
करुणः सत्समागमनिर्वृतिः । पारोक्ष्येण भजन्विष्णुं तत्प्रत्यक्षे-
क्षणैषणः ॥१९॥ पश्यन्ति हि हरिं साक्षाद्ब्रह्मका मुमुक्षवः ।

બળતા સૂચવી છે. વિષયમાં વિરક્તિ કે જે વેદાર્થ વિજ્ઞાનના વિપાકરૂપ છે; તેમાં નિષ્ઠાવાળા, વર્ણાશ્રમોચિત સ્વધર્મમાં વિષમદેશકાળાદિકમાં પણ નિશ્ચળ નિષ્ઠાવાળા. ॥૧૭॥ વળી દૈવ માનુષ લક્ષણને જાણનારા એટલે મનુષ્યનો જન્મ કે જે મસ્તક હસ્તાદિ આકૃતિ વિશેષરૂપ છે; તેને તો જાત-માત્ર સર્વ કોઈ પશુઓની પેઠેજ ચક્ષુથી જાણે છે એવી રીતે જાણવાથી કર્શો અર્થ નથી પરંતુ પશુઓની પેઠે દેવજ અનર્થજ છે. મનુષ્ય યોનિમાં પ્રવિષ્ટ થએલાનું તો પશુથી વિલક્ષણ અસાધારણ લક્ષણ તો ધર્મ અર્થ અને કા-મમાં (ત્રિવર્ગમાં) અભિરૂચિ અને તેના શાસ્ત્રીય ઉપાયોમાં પ્રવૃત્તિ; આ-ટલુંજ છે તેને શાસ્ત્ર ચક્ષુથી જાણનારા. એવીજ રીતે દૈવ લક્ષણને જાણ-નારા એટલે ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓનું તેને કર્મથી આરાધ્યતા રૂપ અસાધારણ લક્ષણને શાસ્ત્રદષ્ટિથી જાણનારા. અથવા-‘અમયં સત્ત્વસંશુદ્ધિઃ’ ઇત્યાદિ વચનથી કહેલું દૈવીસંપત્તિના મનુષ્યનું લક્ષણ જાણનારા (આ ઉપરથી ‘અસત્યમપ્રતિષ્ઠં તે’ ઇત્યાદિકથી કહેલી આસુરી સંપત્તિને પણ જાણનારા એવો અર્થ પણ સમજી લેવો) એટલે શાસ્ત્રોક્ત દૈવાસુર જૂતસર્ગના વિ-ભાગને જાણનારા, તેમજ શાસ્ત્રદષ્ટિથી સદસત્-આ ત્યાજ્ય છે અને આ ગ્રાહ્ય છે એવા વિભાગને જાણનારા, માટેજ શાંત-જેણે પાંચ ઇન્દ્રિયો અને છઠું મન જીત્યું છે, ઉદ્ધાર-સ્વાર્થની અપેક્ષા વિના પરોપકારાર્થ પ્ર-વૃત્તિ સ્વભાવવાળા, ક્રોધજ અને ક્રોધને ઉદ્વેગ ન થાય એવું સ્મિતપૂર્વક બાષણ કરનારા ॥૧૮॥ પરને પીડા ન થાય એવીજ એક પ્રવૃત્તિવાળા, કંરૂણ-પરપીડાને નહિ સહન કરવાના સ્વભાવવાળા, સત્સમાગમમાંજ સુખ સમજનારા, પ્રતિદિન નિરંતર પરોક્ષપણે ભગવાનને ભજતા તથાપિ તેમનો પ્રત્યક્ષ લાભ નહિ થવાથી અસંતોષ પામીને પરમાત્માના પ્રત્યક્ષ દર્શનની અતિશય આકાંક્ષાવાળા થયા હતા. ॥૧૯॥ એવા શતાનંદમુનિ ‘જે

इति निश्चितवान् शास्त्रदृष्ट्या स च तथाविधः ॥२०॥ भक्त्या
श्रीमद्भागवतं पठति स स नित्यदा । तदर्थं चापि मनसा व्य-
चिचिन्तद्ब्रह्मः स्थितः ॥२१॥ एकदा पञ्चमस्यासौ स्कन्धस्यार्थं वि-
चिन्तयन् । उपास्यं भारते वर्षे नरनारायणं ह्यवैत् ॥२२॥ स च
प्रत्यक्ष एवास्ते विशालायां तपश्चरन् । आकल्पान्तं स्वयं जुष्टो
नारदेनोद्धवेन च ॥२३॥ अथोत्कस्तद्विदृक्षायै करिष्यन्सफलां नृ-
ताम् । तैर्थिकैः सह स प्रायाज्जनैर्बदरिकाश्रमम् ॥२४॥ यत्र सा-
क्षाद्विष्णुपदी गङ्गाऽस्ति : वमोचनां । पुण्यं नारदकुण्डं च तप्त-

મનુષ્યો મુમુક્ષુ થઈને દૈવપણે ભગવાનને ભજે છે તેમને નિશ્ચે ભગવાનનું
પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે' એવો શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી નિશ્ચય કરીને, પોતે પણ તેવા
મુમુક્ષુ દૈવ ભક્ત અને પ્રત્યક્ષ દર્શનના નિશ્ચયવાળા થયા ॥૨૦॥ એ
રીને પ્રત્યક્ષ દર્શનની લાલસાવાળા, પ્રતિદિન પરાભક્તિથી શ્રીમદ્ભાગ-
વતનો પાઠ કરતા અને તેના અર્થોનું પણ એકાંત સ્થળમાં બેસીને ચિત્ત-
વડે વારંવાર ચિંતન કરતા શતાનંદમુનિને કોઈ સમયમાં પંચમસ્કંધના અ-
ર્થનું અનુસંધાન કરતાં એવો નિશ્ચય થયો કે—'ભરતખંડમાંજ ભગવાન સ્વયં
નરનારાયણરૂપે સર્વોપાસ્ય સાક્ષાત્ રહે છે, તેમનો આજ દૃષ્ટિથી સાક્ષા-
ત્કાર કરી શકાય છે અને બદરિકાશ્રમમાં અઘાપિ નારદજી ઉદ્ધવજીએ
સેવ્યા થકા લોકોના અનુગ્રહ માટે તપ કરવા પૂર્વક અંતર્ધાનના સંકલ્પે
રહિત થઈને કલ્પપર્યંત રહે છે. એમના ઉપાસનથી ભગવાનનું સા-
ક્ષાત્ દર્શન થશે.' એવા નિશ્ચયવાળા થયા ॥૨૧-૨૨-૨૩॥ એવો નિશ્ચય
કર્યા પછી શતાનંદમુનિ નરનારાયણ ભગવાનનાં દર્શન માટે ત્રીજા ઉત્કં-
ઠાવાળા થઈને પોતાને પુણ્ય વિશેષથી પ્રાપ્ત થએલા મનુષ્ય જન્મને સફળ
કરવા સારૂ તીર્થયાત્રાણુ લોકોની સાથે બદરિકાશ્રમમાં આવ્યા ॥૨૪॥
એ શ્લોકથી બદરિકાશ્રમનું વર્ણન કરે છે—જે આશ્રમમાં વિષ્ણુના ચરણ
કમળમાંથી સાક્ષાત્ ઉત્પન્ન થએલી, માટેજ સંસાર પાશને નિવૃત્ત કરનારી
ગંગા વહે છે. તથા જેમાં પવિત્ર નારદકુંડ નામનું અને સમગ્ર પાપને હર-
નારૂં તપકુંડ નામનું તેમજ પવિત્ર ઉર્વશી નામનું તીર્થ વર્તે છે. તથા

કુण્ડમઘાપહમ્ ॥૨૫॥ ઉર્વશીસક્કમં તીર્થં યત્ર પશ્ચશિલાસ્તથા ।
 પુણ્યાઃ સન્તિ ચ તીર્થાનિ યત્રાન્યાન્યપિ ભૂરિશઃ ॥૨૬॥ અક્ષયા-
 ત્યતૃતીયાયાં પ્રાપ્ય તં તત્ર સ દ્વિજઃ । નારાયણર્ષેરકરોદર્ચારૂ-
 પસ્ય દર્શનમ્ ॥૨૭॥ ધર્મશાસ્ત્રા-સારેણ તૈર્થિકં વિધિમાચરન્ ।
 તત્રૈવાવર્ણીન્દ્રોડનાકુલાન્તરઃ ॥૨૮॥ સહાગતેષુ લો-
 કેષુ કૃત્વા યાત્રાં ગતેષ્વથ । પ્રસાદાયત્મારેમે નારાયણમૃષિ-
 નૃપ ! ॥૨૯॥ વિધાય નૈત્યકં કર્મ પ્રત્યહં પુરતો હરેઃ । પપાઠ
 દશમસ્કન્ધં સમ્પૂર્ણં વિધિવત્કૃતીઃ ॥૩૦॥ એવં તમારાધયતઃ
 કન્દ-પ્રહલાદૈનઃ । વ્યતાર-સ્તસ્ય ષષ્ઠમાસા દીર્ઘદૃષ્ટેરચિયતઃ

જેમાં પુણ્યા-સ્પર્શ કરનારા જનોને પવિત્ર કરનારી નારસિંહી વગેરે પાંચ
 શિલાઓ રહી છે. એટલુંજ નહિ પણ બીજાં બહુ તીર્થો જેમાં રહ્યાં છે.
 ॥૨૫-૨૬॥ શતાનંદમુનિએ અક્ષયતૃતીયાને દિવસે આવા અતિ પવિત્ર
 બદરિકાશ્રમને પામીને ત્યાં રહેલા અર્ચાવતારરૂપ ભગવાન શ્રીનરનારાયણ
 ઋષિનાં દર્શન કર્યાં. ॥૨૭॥ ધર્મશાસ્ત્રને અનુસારે તીર્થમાં કરવાપણું કહેલા
 ઉપવાસાદિરૂપ વિધિને યથાવિધિ કરતા વર્ણીન્દ્ર શતાનંદમુનિ અવ્યથા અંતઃ-
 કરણવાળા થઈને ત્યાંજ નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૨૮॥ હે રાજન્! તે પછી
 પોતાની સાથે આવેલા યાત્રાળુ લોકો તીર્થયાત્રા કરીને જેમ આવ્યા હતા
 તેમ પાછા ગયા. પછી શતાનંદઋષિએ તે ક્ષેત્રના અધિદેવ નરનારાયણ ઋ-
 ષિને પ્રસન્ન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો ॥૨૯॥ સુધી-પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાના
 અધ્યવસાયરૂપ શુભ બુદ્ધિએ સંપન્ન શતાનંદમુનિ, પ્રતિદિન સંધ્યાવંદનાદિ
 નિત્યકર્મ કરીને, પ્રતિમારૂપ પ્રભુની આગળ એસીને, શ્રીમદ્ભાગવતના
 સંપૂર્ણ દશમસ્કન્ધનું તેના અર્થનું અનુસંધાન કરવા પૂર્વક પ્રતિદિન કંદ મૂળ
 અને કૃણનોજ આહાર કરીને યથાવિધિ પારાયણ કરવા લાગ્યા. ॥૩૦॥
 એ રીતે ભગવાનનું આરાધન કરતા, કેવળ કંદ મૂળ અને કૃણનોજ આહાર
 કરતા, તપશ્ચર્યાની વ્યથાને નહિ ગણતા અને દીર્ઘદૃષ્ટિ-અત્યંત દીર્ઘ કાળે
 કરીને પણ ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાની આકાંક્ષાવાળા શતાનંદમુનિને છ માસ
 વીતી ગયા. ॥૩૧॥ છ માસ વીતી ગયા પછી પ્રાપ્ત થએલી પ્રબોધની એ

॥૩૧॥ एकादश्यां प्रबोधन्यां दिवा पाठार्चनादि सः । विधाय
जागरं चक्रे निराकारा निशि द्विजः ॥३२॥ अथ प्रसन्नो भगवा-
न्दयति। एतत्तु स आत्मीयवत्स्तदेव हि । अदीह्यात्तु व्यमन-
न्यमानसैर्दृश्यं निजैरुत्तमात्मसंस्मृतैः ॥३३॥ स तद्यतानेकदि-
वाकराभं तं वर्णिवेषं द्विभुजं वयःस्थम् । तपादेनं श्वाभभक्त-
शान्तं दृष्ट्वेष्टदेवं सहसा स विभ्रतः ॥३४॥ अबेत्य सद्यो बदरी-

કાદશીને દિવસે શતાનંદમુનિએ નિરાહાર થઈને દિવસે દશમસ્કંધનો પાઠ ભગવત્પૂજન અને ગુણકીર્તનાદિક કરીને, રાત્રિએ વ્રતનું સંપૂર્ણ ફળ આપનાર જાગરણ વ્રત ભગવાનનું જ એક ભજન કરવા પૂર્વક કર્યું. ॥૩૨॥ વ્રતને અંતે (બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં) દયાનિધિ ઋષિવેષધારી નરનારાયણ ભગવાને પ્રસન્ન થઈને અનન્ય પ્રેમથી પરિપૂર્ણ અને પોતાના પ્રત્યક્ષ દર્શનથી જ એક અભિલાષાવાળા શતાનંદમુનિને પોતાની પ્રતિમારૂપ મૂર્તિનાં જ અદ્ભુત દિવ્યરૂપે (સાક્ષાત્ ધર્મપ્રજ્ઞપતિના પુત્રરૂપે વર્તતા નરાકૃતિ રૂપે) દર્શન આપ્યાં, આવા અદ્ભુત વપુનાં દર્શન સર્વ કોઈને મુલભ નથી. પરંતુ ‘આ ભક્ત મારા દિવ્ય રૂપનાં દર્શન પામો’ એવા સ્વયં ભગવાનના શુભ સંકલ્પના વિષયભૂત જે થાય તેનાથી જ સાક્ષાત્ દૃશ્ય થાય છે. આવો સંકલ્પ કેની ઉપર કરે તો જેમનું મન ભગવાન સીવાય બીજા ફળમાં કે સાધનમાં આસક્ત ન હોય એટલે ‘ફળ અને સાધન ભગવાન જ છે’ એમ માનીને એક ભગવાનમાં જ અનુરક્ત મનવાળા જે એકાંતિક ભક્તો હોય તેમની ઉપર જ એવો સંકલ્પ કરે છે. તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે-‘નાયમાત્મા પ્રવચ્ચનેન લભ્યો ન મેઘયા ન બહુના શ્રુતેન । યમેવૈષ વૃણુતે તેન લભ્યમાત્મા ચિવૃણુતે તનું સ્વામ્’ ઇત્યાદિ. ॥૩૩॥ એક જ કાળમાં ઉદય પામેલા અનેક સૂર્યને સમાન કાંતિવાળા, અત્યંત શાંત સ્વભાવવાળા, (એટલે મુખેથી સેવવા યોગ્ય) નવીન નીલ મેઘની માફક શ્યામ સુંદર વર્ણવાળા, બે બાહુ જેના છે, (આથી મનુષ્યને સભતીય સંસ્થાનની સંપત્તિથી દષ્ટિપ્રિયતા જણાવી છે) સદા યુવા અવસ્થામાં રહેલા, વર્ણીના જેવા દંડ કમંડળુ જટા મૃગચર્માદિ ધારણરૂપ વેષવાળા, તપસ્વી, ઇષ્ટદેવ એવા શ્રીનરનારાયણનાં દર્શન કરીને

પતિં તમુત્થાય નત્વા ધરણૌ નિપત્ય । પ્રેમાશ્રુનેત્રઃ સુલકાવૃતાક્ષો
વદ્ધાઞ્જલિદ્વન્દ્વ ઇતાંશમૈઃ ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મ-
શાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે શતાનન્દકૃતબદરીપતિસમારાધનનામા દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ॥૨॥

શતાનન્દ ઉવાચ—શ્રીવાસુદેવ હહ સર્વેભુઃ સુલોકક્ષેમાય નિર્જ-
રઋષિઃ કરુણાનિધિસ્ત્વમ્ । આકલ્પમાચરસિ તીવ્રતપાંસિ તં
ત્વાં નારાયણં મુનિવરં બદરીશમીડે ॥૧॥ શ્રીનારદાદેઃ નિમળઃ-

શતાનન્દમુનિ અકસ્માત્ અતિ આશ્ચર્યને પામ્યા ॥૩૪॥ શતાનન્દમુનિ પોતે
જેએલા ભગવાનને બદરીનાથ નરનારાયણ સાક્ષાત્ પોતાનાજ રૂપથી રહેલા
નિશ્ચય કરીને, તેજ ક્ષણમાં આસનમાંથી ઉઠીને દંડની પેઠે પૃથ્વી ઉપર
પડીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને, ભક્તિ ભારથી સર્વ અવયવોને અવનમ્ર કરીને,
પ્રેમનાં આંસુથી વ્યાપ્ત નેત્રવાળા અને રોમાંચિત અંગવાળા થઈને, એ હાથ
જોડીને, ઈશ-મહૈશ્વર્યે યુક્ત શ્રીનરનારાયણની આગળ કહેવા મુજબ સ્તુતિ
કરવા લાગ્યા. ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને પ્રથમપ્રકરણે શતાનન્દ-
કૃતબદરીપતિસમારાધનનામા દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ॥૨॥

અધ્યાય ત્રીજો.

શતાનન્દમુનિ આઠ શ્લોકથી સ્તુતિ કરે છે—જે તમારે વિષે આ
સર્વ જગત્ ‘સૂત્રે મણિગણા ઇવ’ સૂત્રમાં મણિગણની પેઠે વસે છે અને જે
તમો સર્વ જગતમાં ‘અન્તર્બહિશ્ચ તત્સર્વં વ્યાપ્ય નારાયણઃ સ્થિતઃ’ આ
શ્રુતિમાં કહ્યા મુજબ વસો છે, એવા તમો વાસુદેવ છો, તે વિષ્ણુપુરાણમાં
કહ્યું છે—‘સર્વત્રાસૌ સમસ્તં ચ વસત્યગ્રેતિ વૈ યતઃ । તતઃ સ વારુ દેવેતિ
વિદ્વન્નિઃ પરિપચ્યતે ॥’ એજ તમો દેવજ કહ્યાએ કરીનેજ ભરતખંડના
ત્રિવિધ તાપથી તપી ગએલા સર્વ મુમુક્ષુ મનુષ્યોના ત્રિવિધ તાપની નિવૃત્તિ
કરવા પૂર્વક પરમાનન્દની પ્રાપ્તિરૂપ આત્યંતિક ક્ષેમ માટે દેવર્ષિરૂપે અવ-
તરીને, પોતાના આચરણથી બીજાઓને મોક્ષોપાય બતાવા પૂર્વક કદંબપ-
ત્ર્યંત તીવ્ર તપશ્ચર્યાને આચરો છો. આવા અપાર કહ્યાનિધિ, મુનિવરરૂપે
વિરાજમાન, બદરીનાથ આપ નારાયણની હું સ્તુતિ કરું છું ॥૧॥ શ્રી-

લ કેવિતાર્થિર્નિર્નીડગાઢદલસફુલિતાં વિશાળાઃ । અધ્યાસ્ય વેદ-

ભગવાનના ગુણગાનરૂપ અમૃતના આસ્વાદમાં આતુરતારૂપ શોભાએ યુક્ત નારદ આદિ મુનિમંડળોએ નિરંતર જેનાં ચરણક્રમણ સેવ્યાં છે. અને જેમાં નીડ-પક્ષિઓના સ્થાનરૂપ માળાઓ નથી એવાં ઘાટાં સબળરૂપ પાંનડાંથી વ્યાપ્ત, વિશાળા નામથી પ્રસિદ્ધ, વિશાળ ધોરડીના વૃક્ષતળે બેસીને, વેદના રહસ્યાર્થનો મુનિઓની સમક્ષ પ્રકાશ કરનારા આપ નારાયણની હું સ્તુતિ કરું છું. વેદોનું રહસ્ય આટલુંજ છે-પ્રાપ્ય પરબ્રહ્મ છે, તેમની પ્રાપ્તિનો ઉપાય સાક્ષાત્કાર જ્ઞાન છે, તેમનો દાસભૂત પ્રત્યગાત્મા પ્રાપ્તા છે. આ સર્વ અર્થ અષ્ટાક્ષરનો ઉપદેશ કરતા શ્રીહરિએ પ્રકાશ કર્યો છે-‘પ્રાપ્યસ્ય બ્રહ્મણો રૂપં પ્રાપ્સુશ્ચ પ્રત્યગાત્મનઃ । પ્રાપ્યુપાયં ફલં પ્રાપ્સેક્તયા પ્રાપ્તિવિરોધિ ચ ॥ વદન્તિ સકલા વેદાઃ સેતિહાસપુરાણગાઃ । મુનયશ્ચ મહાત્માનો વેદવેદાન્ત-વેદિનઃ’ इति. ‘નિર્નીડ’ પદથી નિર્જન વનોપણ પક્ષિઓના અતિશય શબ્દવાળાં હોય તો ચિત્તસમાધાનમાં ઉપરોધ કરનારાં થાય છે. આ બદરીમાં તો પક્ષિઓના માળાઓ નહિ હોવાથી ચિત્ત સમાધાનમાં કશો ઉપરોધ થતો નથી; જેથી તપશ્ચર્યાને ઉચિત પ્રદેશ છે એમ જણાવ્યું છે. ‘ગાઢદલ’ આ પદથી છાયાની બહુળતા હોવાથી આતપની ઉચ્ચતાએ રહિતતારૂપ અનુકૂળતા જણાવી છે. આ સ્થળે એવો દ્વન્વયર્થ નીડળે છે-ઋગ્યજુસામાદિરૂપ શ્રુતિ અનંત હોવાથી વિશાળ છે. અને તેની શાખાઓ પણ અસંખ્યાત છે. તથાપિ એક પણ શાખામાં નીડ (માળો) જ નથી કે જેમાં જીવરૂપી પક્ષી નિર્ભય થઈને સુખેથી સુઈ રહે, પ્રત્યેક શાખામાં કેવળ આ લોકમાંથી સ્વર્ગલોકમાં ગતિ અને ત્યાંથી આ લોકમાં પ્રત્યાગતિનેજ વારંવાર કરાવનારા વિવિધ કર્મવિધિઓ વિશેષપણે મળી આવે છે. વેદવાદમાં વળગેલા અને કર્મવિધિઓની પાછળ દોડાદોડ કરનારને એક ક્ષણ પણ વિશ્રાંતિ મળતી નથી. વિવિધ યોનિમાં જન્મ આવતું પણ કેવળ ભય કરનાર છે. આમાં કશા ફળના સ્વાદનું સુખ નથી. ફળ વિનાનાં કેવળ પાંનડાંથીજ ઘાટી શાખાઓ છે, જેથી કશો સાર નથી. આવા વિશાળ વેદમાં સ્વયં ભગવાન તેના પરમતાત્પર્ય વિષયપણે રહીને વેદનું ગૂઢ રહસ્ય પ્રકાશ કરે છે.

હૃદયસ્ય નિરૂપકં ત્વાં નારાયણં ॥૨॥ દેવાઙ્ગનાગણવસન્તસુગ-
ન્ધિવાતૈર્યુક્તઃ સુરાધિપતિમોહકગાયકૌઘૈઃ । કામોઽપિ યેન સ-

એજ નારાયણ છે. ‘સર્વે વેદા યત્પદમામનન્તિ’ ‘નારાયણપરા વેદાઃ’ વેદનું આવું ગૂઢ રહસ્ય નહિ જાણનારાઓને તો વેદ માળા વિનાના ફળ વિનાના પાં-
નડાં માત્રથી રમણીય સોએસો શાખાઓથી વિસ્તાર પામેલો જણાય છે. અને
જે વેદનું આવું રહસ્ય જાણનારા છે તેઓને તો જીવ પક્ષીને રહેવાના મા-
ળાએ સહિત અને ફળ સાથેની સોએ સો શાખાઓથી વિસ્તાર પામેલો જણાય
છે. ‘જીવરૂપ પક્ષીઓને નિર્ભય નીડરૂપ અને ફળરૂપ તો સ્વયં નારાયણ
છે’ એવું વિશાળ વેદનું રહસ્ય ઉપદેશ કરનારા તમો નારાયણ છો. ॥૨॥
કોઈ સમયમાં તમારો મહિમા નહિ જાણનારા ઇન્દ્રે ‘મારું સ્થાન લઈ લેશે’
એવી શંકાથી આપને તપશ્ચર્યામાંથી પાડવા માટે મૂર્તિમાન કામદેવને અ-
પ્સરાઓનો સમૂહ, વસંતરૂપનો સુગંધિમાન વાયુ અને મધુર ગાનથી શ્રોતા
જનોને મોહ પમાડનારો ગંધર્વવર્ગ, આ સર્વ કામોદીપક સામગ્રીની સાથે
બદરીકાશ્રમમાં મોકલ્યો. પોતે ઇન્દ્ર વિપયાભિપક્ત હોવાથી અપ્સરા આ-
દિકથી મોહિત થઈને ‘અપ્સરા આદિક સર્વ કોઈને મોહ પમાડી શકે છે’
એમ માનીને મોકલેલો કામદેવ પણ તમારો મહિમા નહિ જાણતો હોવાથી
વિચાર કર્યા વિના એકદમ તમારા સન્નિધિને પામ્યો. તેને તમોએ તુરત
અનાયાસથી જીતી લીધો. જીતવામાં કોઈ તીવ્ર શાપાદિરૂપ ઉપાયનો ઉપ-
યોગ કર્યો ન હતો, પરંતુ તેના નિઝહનું સામર્થ્ય હોવા છતાં તેમજ તેઓ
અપરાધી હોવા છતાં પણ નહિ ક્ષોભ પામેલા નિર્મળ ચિત્તથી ભયભીત
થએલા અપ્સરા આદિકનો સાંત્વના કરવા પૂર્વક અતિથિના જેવો સત્કાર
કર્યો. અને અતિશય રૂપસંપત્તિએ સંપન્ન, સ્વર્ગના ભૂષણરૂપ ઉર્વશી વિગેરે
અનેક અપ્સરાઓ સંકલ્પમાત્રથી સર્જી આપી. એ રીતે કેવળ ક્ષમાથીજ
કામને જીત્યો હતો. આ અર્થ ‘યન્માનસં’ આ શ્લોકથી કહે છે-ઋષિઓ
કામનો નિઝહ કરી શકે છે પણ ક્રોધનો કરી શક્તા નથી, કામનો નિઝહ
કરવા પ્રવર્તેલા તપસ્વિઓ રોપનેજ ઉત્તમ ઉપાયપણે આશરે છે. જે રો-
પને લીધે બ્રીજઓને શાપ આપે છે. મહાદેવે પણ પોતાના તપમાં અંત-

હસા વિજિતશ્ચ તં ત્વાં નારાયણં ૦ ॥૩॥ યન્માનસં જિતતપસ્વિ-
ગ્ણોઽપિ રોષઃ સ્પ્રદ્યું કથન્નન કદ્ વન નાઽઽપ શક્તિમ્ । તં ત્વાં
ચ વિમ્બયતિ યતોઽન્તરવૈરિણોઽન્યે નારાયણં ૦ ॥૪॥ ત્વં પૂર્વકામ-
પતિરપ્યનુવાસરં સ્વં દૈવં ચ પિત્ર્યમપિ કર્મ કરોષિ કાલે ।
સન્નાહ્યન્નાશ્વલનૈઃ કવર્ણિનસ્ત્વાં નારાયણં ૦ ॥૫॥ યસ્માત્પ્રવર્તત
શ્વાશ્વિલસૌખ્યહેતુઃ સચ્છાસ્ત્રવૃન્દમશ્વિલં સ્વલુ નૈષ્ઠિકેન્દ્રાત્ ।

રાય કરવા આવેલા કામદેવનો રોષથીજ વિનાશ કર્યો હતો, માટે કામને
જીતીને પછીથી નિષ્કુળ રોષને વશ વર્તનારામાં કશો વિશેષ નથી. મહા
સમુદ્રને તરી જઈને ગાયના પગલામાં ડુબી ગયા જેવી આ વાત છે. તમો
તો તેવા નથી, જે તમારા મનને શિવાદિતપસ્વિગણોને જીતનારો પણ
ક્રોધ કદાચિત્-દેશકાળાદિકની વિષમતામાં પણ મહાકષ્ટથી પણ કિંચિત્
માત્ર સ્પર્શ કરવાને પણ સમર્થ થયો નહિ, તો બીજા લોકોના અંતઃકર્મો
સમર્થ ન થાય એમાં કહેવુંજ શું? ને તો તમારા થકી ભય પામે છે, એવા
આપ નારાયણની સ્તુતિ કરું છું. (આ એ લોકમાં કહેલો અર્થ ભાગવતના
એકાદશસ્કંધમાં પ્રસિદ્ધ છે,) ॥૩-૪॥ તમો સર્વ ધર્મના સેતુ છો, કારણ
કે સર્વ લોકના સદા, સર્વ ધર્મના પ્રવર્તક અને પતિ છો, માટેજ આપ પૂ-
ર્ણકામ છો. તથાપિ નૈષ્ઠિકવાર્ણિ વર્ગને તથા બીજા લૌકિક જનોને પોતાના
આચરણથી શિખવાડવા સાડ દેવસંબન્ધ તેમજ પિતૃસંબન્ધ જે કોઈ
વિધિપ્રાપ્ત કર્મ છે તે સર્વનું તે તે સમયમાં પ્રતિદિન આચરણ કરો છો, એ
રીતે ધર્મપ્રવર્તક આપ નારાયણની હું સ્તુતિ કરું છું. ॥૫॥ સ્વાચરણથી
ધર્મપ્રવર્તકપાતું કહ્યું, હવે સચ્છાસ્ત્રપ્રવર્તનથી ધર્મપ્રવર્તકરૂપ વિશેષ કહે
છે-આ લોક પરલોકના શ્રેયના સાધનભૂત સર્વ ધર્મનો અવબોધ આ-
પનારાં હોવાથી સર્વ જનોને પરમશુભની પ્રાપ્તિમાં કારણભૂત વેદ વિગેરે
સર્વ સચ્છાસ્ત્રો નૈષ્ઠિકવાર્ણિના આપના થકીજ આ લોકમાં પ્રવર્તે છે,
પ્રવતવિલા ધર્મનું સંરક્ષણરૂપ તમારું જે કર્મ છે તે બ્રહ્માદિ દેવવૃદ્ધોએ
દુષ્કર છે, અર્થાત્-આપે બ્રહ્માને પ્રથમ વેદરૂપ પ્રમાણ આપ્યું, પછીથી
મધુકૈટભ નામના દૈત્યોએ તેનું હરણ કર્યું. એટલે બ્રહ્મા નષ્ટદૃષ્ટિ થઈને

યત્કર્મ દુષ્કરમમર્ત્યગણૈશ્ચ તં ત્વાં નારાયણં ॥૬॥ યે યે નિવૃત્તિ-
મુપયન્તિ વિરાગવેગાત્સંસારમીતિજાનેતાદિભૂમિ તે તે । યસ્યા-
શ્રયેણ સુખિનોઽવ ભવન્તિ તં ત્વાં નારાયણં ॥૭॥ યત્પાદપ-
ન્નમકરન્દરસૈકલુબ્ધો બ્રહ્માણ્ડસૌખ્યમશ્વિલં હિ કદાચિદેવ ।
રક્તોઽપિ નેચ્છતિ સુખાન્મધેમેવ તં ત્વાં નારાયણં મુનિવરં વદ-
રીશમીડે ॥૮॥ મનોરથો મે વહુઃપલ્લવાતઃ સ્વદીક્ષયૈવાદ્ય ફલેન

સૃષ્ટિરૂપ સ્વકાર્ય કરવા સમર્થ થયા નહિ. પછીથી તમો સ્વયં ભગવાન અવ-
તરીને અસુરનો નાશ કરીને વેદ લાવી આપ્યા, ત્યારે બ્રહ્મા લુબ્ધદષ્ટિ
થયા. એ રીતે ધર્મરક્ષણ માટે તમોજ તે તે સમયમાં અવતરો છો, માટે
આવું આપનું કર્મ અમરવર્ગથી દુષ્કર છે. એવા સર્વેશ્વર આપ નારાયણની
હું સ્તુતિ કરુંછું. ॥૬॥ હવે મોક્ષ આપવારૂપ વિશેષ વર્ણવેછે-આ ભુવનમાં
રહેલા જે જે દેવો અથવા મનુષ્યો કેવળ જન્મ મરણના પ્રવાહરૂપ સંસાર-
થી અત્યંત ભય પામવાથી વૈરાગ્યના વેગને પામીને, તેવાજ વેગવડે
ત્રિવર્ગમાંથી (ધર્મ અર્થ કામ) નિવૃત્તિ પામે છે. તેને સર્વે જનો સંસાર
બંધનના વિચ્છેદ માટે મુખ્ય ઉપાયપણે આ બદરિકાશ્રમમાં રહેલા આપ-
નોજ આશ્રય કરે છે. તેઓ આપના આશ્રયના બળવડે આ લોકમાં ત્રિવિધ
તાપે રહિત થઈને આત્યંતિક સુખીયા થાય છે. એવા આપ નારાયણની હું
સ્તુતિ કરુંછું. ॥૭॥ આપના પાદપદ્મના પરાગ રાગમાંજ એક અનુરાગ-
વાળો (પણ પોતાના આત્માના અનુભવરૂપ કેવલ્યમાં પણ લુબ્ધ નહિ)
દીન જન પણ બ્રહ્માંડમાં અનુભવાતા બ્રહ્માસુધીના સમગ્ર સાંસારિક
સુખને પણ એક ક્ષણ પણ ઇચ્છતો નથી. જે કેવલ્યની પણ કામના નહિ
કરીને એક ભગવાનના ચરણકમળના મકરંદરસમાં લુબ્ધ થાય તે બ્રહ્માંડ
સુખની સ્પૃહા ન કરે એમાં કહેવુંજ શું? એમ શાથી? તો આપ સુખસા-
ગર-અનવધિકાતિશય આનંદના નિધિ છો ‘યતો વાચો નિવર્તન્તે અપ્રાપ્ય
મનસા સહ.’ એવા આનંદમૂર્તિ, મુનિવર, બદરીનાથ આપ નારાયણની હું
સ્તુતિ કરુંછું. ॥૮॥ એ રીતે સ્તુતિ કરીને કેવળ કૃપાવડે સાધ્ય સ્વમનોર-
થની પરિપૂર્તિ પ્રકાશ કરવા પૂર્વક કૃપાની પ્રાર્થના કરે છે-હે ભગવન! બહુ

પૂર્ણઃ । કૃપા વિધેયા મયિ ભક્તિભાજિ તવાપન્ને કરુણારસાર્દ્રે
 ॥૯॥ સુવ્રત ઉવાચ—इति स्तुवन्तं तं वाच भक्तं नारायणः स्वाश्रि-
 तकल्पक्षः । प्रीतोऽसि ते मद्भरमीप्सितं त्वं णोष्व वर्णिन् !
 सकलार्थसिद्धेः ॥१०॥ एवमुक्तो भगवता तं प्रणम्य मुदा पुनः ।
 स ब्रह्मचारी प्रोवाच तत्सेवोत्सुकमानसः ॥११॥ यदि प्रसन्नोऽसि
 विभो ! वरो देयश्च मे तदा । रक्ष मां स्वान्तिके नित्यं देहि सेवां

કાળથી ૩૬ થએલો મારો મનોરથ (સાક્ષાત્ આપના દર્શનની પ્રાપ્તિ ૩૫)
 આજ આપના ચરણ કમળના સાક્ષાત્ સંદર્શનરૂપ ફળથીજ સંપૂર્ણ થયો.
 પરંતુ બીજો એક નિગૂઢ મનોરથ છે કે—આપના કરુણારસથી આર્દ્ર (ભી-
 ના) પાદપદ્મમાંજ પ્રધાનપણે પ્રીતિવાળા મારી ઉપર એવી કૃપા કરો કે જે
 કૃપાથી મારો આપના ચરણ સમીપમાં નિરંતર નિવાસ થાય. ॥૯॥ સુવ્રત-
 ન્કષિ કહે છે—હે રાજન્ ! એ રીતે સ્તુતિ કરતા, એકાંતિક ભક્ત શતાનંદમુનિ
 પ્રત્યે સ્વાશ્રિતોના કલ્પ વૃક્ષની પેઠે સર્વ સંકલ્પોને સંપૂર્ણ કરનારા ભગવાન
 નારાયણ મુનિનો નિગૂઢ મનોરથ બાણી લઈને, તેમનીજ વાણીથી બહાર
 પ્રકાશ કરાવા પૂર્વક બોલ્યા કે—હે શતાનંદ વર્ણિન્ ! તમારી ઉપર હું
 બહુ પ્રસન્ન થયો છું; માટે સમગ્ર પુરુષાર્થની સિદ્ધિને આપનારા મારા થકી
 જે તમારે ઇપ્સિત વર હોય તે માગો. ॥૧૦॥ હે રાજન્ ! એ રીતે નારા-
 યણે કહ્યું એટલે શતાનંદવર્ણી ભગવાનને પ્રણામ કરીને તેમની સેવામાં
 ઉત્સાહિત મનવાળા થઈને હર્ષથી ફરીથી બોલ્યા. ॥૧૧॥ હે વિભો ! જો આપ
 મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હોય અને મને વર આપવો હોય તો નિરંતર મને
 આપની પાસે રાખો અને આપની સેવા આપો. હે પ્રભો ! હું બ્રહ્માસુધીના
 સર્વ સુખમાં દોષદર્શનથી નિશ્ચે વિરક્ત થયો છું. તે સર્વ સુખ માયામય-
 ગુણનુંજ એક કાર્ય છે પણ તાત્ત્વિક નથી. અને સાંસારિક—સંસાર સર્જ-
 વાનાજ એક સ્વભાવવાળું છે અર્થાત્ ક્ષણમાં વિનશ્વર છે. ‘જો તેમ હોય
 તો અપ્રાકૃત અપુનરાવૃત્તિ કાંઈકે ફળ માગો ?’ એમ આપ કહેતા હો તો હું
 સિદ્ધિ ઐશ્વર્યાદિ કાંઈ પણ ઇચ્છતો નથી. સિદ્ધિ—પ્રકૃતિવિલક્ષણ સ્વા-
 ત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ અર્થાત્ કૈવલ્યલાભ, ઐશ્વર્ય—‘સ एकदा भवति दिवा

ત્વમાત્મનઃ ॥૧૨॥ ગુણગાનં તવૈવેહ કર્તુમિચ્છામિ પાર્શ્વગઃ । સા-
 ફલ્યં યેન વચસઃ શુદ્ધિઃ સ્યાન્નાન્તરાત્મનઃ ॥૧૩॥ સિદ્ધયૈશ્વર્યાદિ
 નેચ્છામિ ત્વત્તોઽહં કિમપિ પ્રભો ! । સંસારાદેકે વિરક્તોઽસ્મિ સુખે
 માયામયે ધ્રુવમ્ ॥૧૪॥ ઇત્યુક્તવન્તં ભગવાંસ્તમુવાચ મહામતિમ્ ।
 બ્રહ્મંસ્ત્વયા વ્યવસિતં સમ્યગેતન્મુમુશ્રુણા ॥૧૫॥ કિન્ત્વહં સા-

મવતિ ત્રિષ્ણા મવતિ' ધ્યાદિ શ્રુતિમાં કહેલું મુક્તૈશ્વર્ય. (આદિ પદથી અ-
 પ્રાકૃત ભગવદેશવિશેષની પ્રાપ્તિ) એની અંદરનું એક પણ આપની પા-
 સેથી ધ્વંસીતો નથી. 'ત્યારે તારે કાંઈ આકાંક્ષાજ નથી ?' એમ કહેશો નહિ
 મારે એટલી આકાંક્ષા છે કે-આવા દિવ્ય પ્રત્યક્ષ રૂપથી જ્યાં આપ વિરાજ-
 માન રહો ત્યાંજ તમારી પાસેજ મને જીવનપર્યંત રાખો. નિરંતર આપની
 પાસે રહીને આપના ગુણોનું અનુસ્મરણ કરવા પૂર્વક આજ વાણીથી ગુણ-
 ગાન કરવા ઇચ્છું છું. તેનાથી શો લાભ છે ? તો તેનાથી વાણીની અને
 મનની શુદ્ધિ અને સફળતા થાય છે. કૈવલ્યની કામનાવાળાઓ કરણ
 (ધન્દ્રિયો) નો વિલય કરવા ઇચ્છે છે. ભગવદ્ભક્તિનો રસ જાણનારાઓ તો
 ગુણમય કરણનો વિલય થાય તેમાં ભક્તિરસથડી કશો વિશેષ જોતા નથી.
 ભક્તિરસની અપેક્ષાએ મોક્ષ પણ મોટો નથી. માટે હું ભક્તિરસમાંજ એક
 તત્પર થઈને ભક્તિરસના પ્રવાહરૂપ ગુણકીર્તનપરાયણ વાણી થાય અને
 ભક્તિરસામૃતના આસ્વાદમાં નિત્ય તૃપ્ત મન થાય એમ ઇચ્છું છું. જે
 ભક્તિરસના પ્રવાહરૂપ અનુસ્મરણ અને કીર્તનવડે મન વચનની વિશુદ્ધિ
 અને સફળતા થાય. ભગવાનના ગુણો પાપપુંજના પ્રક્ષયમાં કારણ અને
 સ્વયં અમૃતમય છે. માટે અતિશય પ્રેમપૂર્વક કરવા માંડેલું અનુસ્મરણ
 અને કીર્તન સિદ્ધિ સફળતામાં કારણ છે એમ જે કહ્યું છે તે યોગ્યજ છે
 અર્થાત્ હું આપનેવિષે અનન્ય ભક્તિની પ્રાર્થના કરું છું, એટલું તાત્પર્ય
 છે. ॥૧૨-૧૩-૧૪॥ એવી રીતે પ્રાર્થના કરતા અને પોતાનાજ એક સંસ્લે-
 પની અભિલાષાવાળા મહામતિ શતાનંદમુનિના પ્રત્યે સ્વયં ભગવાન જોઈયા
 કે-હે બ્રહ્મન! મુમુક્ષુ-ભગવાનના વિયોગરૂપ અતિશય દુઃખમાંથી મુક્તિની
 ઇચ્છાવાળા તમોએ મારી સમીપસેવા કરવારૂપ આ સારો વ્યવસાય કયો

મ્પ્રતં ભૂમૌ કોસલેષૂત્તરેષ્વિહ । જાતોઽસિ ધર્મતો ભક્તૌ હરિ-
નામ્ના હિ વિશ્રુતઃ ॥૧૬॥ વર્તે પશ્ચિમપશ્ચાલદેશે દુર્ગપુરેઽધુના ।
સોઽહં ત્વ મન્તિક સ્વસ્ય રક્ષિષ્યામિ ન સંશયઃ ॥૧૭॥ મદોય-
ગગાનેચ્છા વર્તતે તવ હૃદયતઃ । તસ્ય મે ત્વં ચરિત્રાણાં ગ્રન્થકર્તા
ભવિષ્યસિ ॥૧૮॥ સોઽહં પૂર્ણં કારણ્યાદિ ત્વદ્વિચ્છિન્નમત્તદ્વચ્ચા ।
સોઽન્વેષ્ય પ્રાપ્ય હત્યુક્ત્વા ભગવાન્ સ તિરોદધે ॥૧૯॥ તતઃ
સોઽતિપ્રહૃષ્ટાત્મા તદ્વીક્ષાત્તમનોરથઃ । વિધાય પારણાં પ્રાતઃ
પશ્ચાલામિમુખં યયૌ ॥૨૦॥ નારાયણાણાનન્દો દ્વિજો માસદ્વયેન
સઃ । સ્થ્યાતં ગુર્જરદેશેષુ પ્રાપ શ્રીનગરં પુરમ્ ॥૨૧॥ તત્ર શુશ્રાવ

છે. ॥૧૫॥ પરંતુ હું હમણાં ભૂમિ ઉપર ઉત્તર કોસળ દેશમાં ધર્મ ભ-
ક્તિના પુત્રરૂપે પ્રકટ થઈને ‘હરિ’ નામથી નિશ્ચે પ્રખ્યાતિ પામ્યો છું.
તેજ હું હમણાં પશ્ચિમ પંચાળ દેશમાં આવેલા દુર્ગપુરમાં (ગઢડા) એકાં-
તિક ભક્તોના હિત માટે રહ્યો છું. તો તમોને તે રૂપથી ત્યાં રહેલા મારી
પાસે રાખીશ એમાં સંશય નથી ॥૧૬-૧૭॥ તમારા મનમાં મારા ગુણોનું
ગાન કરવાની ઇચ્છા છે તો તેને સફળ કરો. તમો દુર્ગપુરમાં વિરાજમાન
મારા ગુણચરિત્રોનો ગ્રંથરૂપે પ્રકાશ કરશો. તે હું મારી સેવામાં રહેવારૂપ
તમારો મનોરથ સંપૂર્ણ કરીશ. માટે તમારે હરિનામથી સર્વત્ર પ્રસિદ્ધિ
પામેલા મને ગોતીને મળવું, એવી રીતે મુનિને કહીને શ્રીનરનારાયણ ભગ-
વાન્ અંતર્ધાન થઈ ગયા ॥૧૮-૧૯॥ ભગવાન્ અંતર્ધાન થયા પછી શતા-
નંદમુનિ નારાયણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શનથી મનોરથની સિદ્ધિ પામીને મનમાં
બહુ પ્રસન્ન થઈને દ્વાદશીના પ્રાતઃકાળમાં નિત્યવિધિ પરવારી, વ્રતની સ-
માપ્તિરૂપ પારણાં પણ કરીને પશ્ચિમ પંચાળ દેશોને લક્ષ કરીને બદરીકાશ્ર-
મમાંથી ચાલ્યા. બદરીપતિ નારાયણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થવાથી પરમાનંદને
પામેલા અને તેમની આજ્ઞાને માર્ગમાં વારંવાર અનુસ્મરણ કરતા શતાનંદ
વર્ણી એ માસે ગુજરાત દેશમાં પ્રસિદ્ધ શ્રીનગર (અમદાવાદ) પુરને પામ્યા
॥૨૦-૨૧॥ તે પુરમાં શતાનંદમુનિએ દર્ભાવતી પુરી પ્રત્યે જતા અમદા-
વાદના વિપ્રવરોની એવી વાણી સાંભળી કે-‘હરિનામથી પ્રખ્યાતિ પામેલા

પશ્ચાત્તરિદર્શીવર્તી પુરમ્ । આગત્ય સ. જાનન્દો વર્ણી યજ્ઞં
કરોતિ હિ ॥૨૨॥ નારાયણાવતારં તં દ્રક્ષ્યામો સિષ્ટમાજનઃ ।
કૃત્વા ધનં ચ પ્રાપ્સ્યામ્ ઇતિ વિપ્રિરોઽશ્રુણોત્ ॥૨૩॥ મહામત્નો-
ત્સવં દ્રઘું ગચ્છન્નિર્બ્રાહ્મણવ્રજૈઃ । સહ સોઽપિ સમાગચ્છદ્વિતી-
યેઽહનિ તાં પુરીમ્ ॥૨૪॥ નાનાદેશસમાયાતૈઃ કરાત્તબલિમિર્જનૈઃ ।
વૃતાયાં તદિદક્ષોત્કૈસ્તસ્યામેક્ષત તં પ્રભુમ્ ॥૨૫॥ ઉચ્ચસિંહાસના-
રૂઢં શ્યામં ચન્દ્રસમદ્યુતિમ્ । ભક્તઃ જયનાનન્દં વર્ણિવેષં ચ વિશ્ર-
તમ્ ॥૨૬॥ હૈમૈ રત્નમયૈઃ પૌષ્પૈર્ભૂષણૈર્બહુધાંશુકૈઃ । અભ્યર્ચ્યમાનં
ભક્તૌઘૈશ્ચન્દનેન સુગન્ધિના ॥૨૭॥ કરાત્તયઃ પા ગૃહ્ણન્તં હારાન્

વર્ણીન્દ્ર શ્રીસહજાનંદસ્વામી ભગવાન્ પશ્ચિમ પંચાળ દેશમાં આવેલા દુર્ગ-
પુરથી નીકળીને, સૌવીરાદિ દેશોમાં ફરતા ફરતા હાલમાં દર્ભાવતી (ડ-
ભાણ) પુરીમાં પધારીને, વિષ્ણુયાગ કરે છે, ત્યાં જઈને નારાયણના અવ-
તારરૂપ તે શ્રીહરિનાં દર્શનરૂપ પરમ લાલ પામીશું અને અવાંતર ફળરૂપ
મિષ્ટાન્નભોજન અને દક્ષિણાદ્રવ્ય પણ પામીશું એવી વાણી સાંભળીને
શતાનંદમુનિ પણ વિષ્ણુયાગનો મહોત્સવ જોવા જતા વિપ્રવૃંદોની સાથે
નીકળ્યા તે ખીજે દિવસે દર્ભાવતી પુરીએ પહોંચ્યા. ॥૨૨-૨૩-૨૪॥ દેશ
દેશમાંથી આવેલા, હંસ્ત સંપૃટમાં વિવિધ પુષ્પહારોને ધારી રહેલા, અને
અંતરમાં શ્રીહરિનાં દર્શન કરવાની અતિશય ઉત્કંઠાવાળા ભક્તજનોથી અ-
ત્યંત ભીડવાળી દર્ભાવતી પુરીમાં વિરાજમાન પ્રભુ શ્રીહરિનાં શતાનંદમુ-
નિએ દર્શન કર્યા ॥૨૫॥ હવે શતાનંદમુનિએ જોએલા શ્રીહરિને ચાર શ્લો-
કથી વર્ણવે છે-ઉંચા સિંહાસનમાં વિરાજમાન, નવીન મેઘ સરખા શ્યામમું-
દર, ચંદ્રની પેઠે અતિ આહ્લાદ આપનારા દિવ્ય અવયવોની લાવણ્યતાવાળા,
માટેજ ભક્તજનોના મન આદિ આંતર અને નેત્રાદિ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને આનંદ
આપનારા, નૈષ્ઠિક વર્ણિના વેષને ધારી રહેલા, રત્નજડિત સુવર્ણમય કડાં
હુંડળ વિગેરે ભૂષણો તથા મોગરો આદિક પુષ્પોથી રચેલા હારો તથા અનેક
પ્રકારનાં અમૂલ્ય વસ્ત્રો તથા કેસરાદિમિશ્રિત સુગન્ધિમાન ચંદન ઇત્યાદિ
ઉપચારો વડે ભક્તસમાજે પુજેલા. ॥૨૬-૨૭॥ હું પહેલો હું પહેલો એવી

પૌષ્પાન્સહસ્રશઃ । નૈકદેશસમાયાતૈર્દીયમાનાન્નરવ્રજૈઃ ॥૨૮॥ હૈમી
રૌપ્યાઃ ટ્રિકાશ્ચ વાસાંસ્યાઃ ॥૨૯॥ તં દૃષ્ટ્વા દણ્ડવદ્ભૂમૌ પતિત્વા પ્રણનામ
સઃ । વદ્ધાન્નલિપુટં પ્રોચે નારાયણ ! હરે ! જય ॥૩૦॥ હરિસ્તં
માનયામાસ સમ્પ્રીતઃ સ્વાગતાદિમિઃ । વરદાનં સફલયન્સ્વકૃતં

ઉતાવળથી આવતા ભક્તજનોની અતિશય ભીડને લીધે પોતાની પાસે આ-
વવાને અસમર્થ, પૂલ કરવામાં અતિ ઉત્સાહવાળા, હાથમાં હારાદિ ઉપહા-
રોને ધારી રહેલા, અનેક દેશમાંથી આવેલા ભક્ત સમાજને બેઠને કૃપાથી
કરમાં ધારેલી સોટીને લાંબી કરીને; તેનાવડે ભક્તોએ પોતાને અપેલા હબરો
હબર પુષ્પહારોને સ્વીકારીને, તેમના મનોરથોને પરિપૂર્ણ કરતા ॥૨૮॥ અહુ
પ્રકારનાં વસ્ત્રો, અનેક પ્રકારનાં આભૂષણો, હબરો હબર મુવર્ણમુદ્રિકાઓ
(સોનામહોરો) તથા રૂપ્યમુદ્રિકાઓ (રૂપીયા) તે તે સત્પાત્ર વિપ્રોને પ્રીતિથી
આપતા, મેદહાસ્યવડે શોભાયમાન મુખકમળ જેનું છે એવા શ્રીહરિને બોલા-
તા આપનારાઓને મુખકમળના વિકાસરૂપ શોભા અને પ્રીતિ હોવી બેઠએ.
તાતા હોઠને પણ યાચક ઉપર પ્રીતિ કરવી અને મુખ પ્રકુલિત રાખવું એ તો
એક ઈશ્વરનો અસાધારણ સ્વભાવ છે, ભગવાનજ પરમોદાર છે, એમ પોતેજ
'ઉદારાઃ સર્વે પૃથ્વીતે' આ વાક્યથી કહ્યું છે ॥૨૯॥ એવા ભગવાન શ્રીહરિને
બેઠને શતાનંદમુનિએ તત્કાળ પૃથ્વી ઉપર દંડની પેઠે પડીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ
કર્યાં, પછીથી ઉઠીને એ હાથ બેઠીને હે હરે ! હે નારાયણ ! તમો જય પામો
એમ બોલ્યા. ॥૩૦॥ શ્રીહરિએ હાથ બેઠીને ઉભા રહેલા શતાનંદમુનિની
ઉપર અતિ પ્રસન્ન થઈને સ્વયં સર્વશ છે તથાપિ બાણે બાણતા ન હોય
એમ લોકમર્યાદાને પાલન કરવા 'તમો મુખેથી આવ્યા ? ક્યાંથી આવ્યા ?
ગોત્ર શું ? નામ શું ?' ઇત્યાદિ પ્રિયવચનથી સત્કાર કરીને પોતાના અવ-
તારરૂપ નારાયણરૂપિરૂપે આપેલું વરદાન (પોતાની પાસે રાખવા પૂર્વક
સ્વસેવા આપવારૂપ) સફળ કરવા સાડ મુનિને પોતાના ઉદ્ભવસંપ્રદા-
યને અનુસારે ભાગવતી દીક્ષા આપીને પોતાની પાસે વાસ કરાવ્યો.
આ ભગવાન ભક્તવત્સળ, કરુણાસાગર, પ્રપન્નાભયપ્રદ અને સર્વ-

કવત્સલઃ ॥૩૧॥ સ્વાન્તિકે વાસયામાસ દત્ત્વા દીક્ષાં ચ તં
 દ્વિજમ્ । પ્રપન્નાભયદઃ સ્વામી કરુણાવરુણાલયઃ ॥૩૨॥ મનોરથ-
 ફલં પ્રાપ્ય સ ચ હૃષ્ટમનાઃ પ્રભુમ્ । સેવમાનોઽવસન્નિત્તં તદ્ય-
 શોવર્ણનોત્સુકઃ ॥૩૩॥ કલ્પાલ્પેન ચ હરેઃ કૃપયા તસ્ય સ-
 દ્ધિયઃ । સમાધિસિન્ધિરષ્ટાઙ્ગયોગાભ્યાસં વિનાઽભવત્ ॥૩૪॥
 ધ્યાયન્તં હૃદિ સોઽદ્રાક્ષીત્પ્રાગ્દૃષ્ટં બદરીશ્વરમ્ । ક્ષણાન્તેઽન્ત-

સ્વામી છે. જેમ ગાયો પોતાના વત્સ ઉપર વત્સળતા રાખે છે, તેમ
 ભગવાન્ ભક્તો ઉપર હર્ષપ્રકર્ષ રાખે છે. હર્ષઉત્કર્ષને વત્સળતા કહે છે.
 જેમ ગાયો પોતાના વત્સોને સન્મુખ દોડ્યા આવતા બેઠેને તત્કાળ સ્નેહથી
 દુધને ઝરતા આંચળવાળી થાય છે, તેમ ભગવાન્ ભક્તોને સ્વસન્મુખ આ-
 વતા બેઠેને પોતે આનંદામૃતને પ્રસવવા પૂર્વક ભક્તોનો સંશ્લેષ કરવામાં
 તત્પર થાય છે. વળી કૃષ્ણાસાગર હોવાથી ભક્તોના સંતાપને ક્ષણપણુ સ-
 હન કરી શકે નહિ, વળી શરણાગતને અભયદાન આપવાના એક બીરૂદ-
 વાળા હોવાથી પોતાના સંકલ્પના ભંગભયથી પણ શરણાગતસંરક્ષણપરા-
 યણુ થાયજ, વળી સર્વના સ્વામી હોવાથી સ્વસેવકનું સંરક્ષણ સ્વયં પ્રા-
 પ્તજ છે, આ વિશેષણોથી શતાનંદમુનિને એકદમ દીક્ષા આપવા પૂર્વક
 પોતાની સમીપે સ્વીકાર કરી લીધા તેમાં પ્રબળ નિમિત્ત વિશેષપણે પ્રકાશ
 કર્યું છે. ॥૩૧-૩૨॥ પ્રસન્ન મન જેનું છે એવા શતાનંદમુનિ પૂર્વોક્ત મનો-
 રથનો લાભ પામીને, પ્રભુ શ્રીહરિની પ્રતિદિન પરિચર્યા કરવા પૂર્વક તેમનાં
 યશયુક્ત ચરિત્રોનું પ્રબંધ રચનાથી વર્ણન કરવામાં અતિ ઉત્સાહવાળા થ-
 ઇને, નિરંતર પ્રભુપાસે વાસ કરીને રહ્યા. ॥૩૩॥ સદ્બુદ્ધિએ સંપન્ન શતા-
 નંદમુનિને યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધારણા-ધ્યાનવડે
 સિદ્ધ કરવા યોગ્ય જે સમાધિ છે તે અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસ વિના પણ
 શ્રીહરિની નિરવધિ કૃપાવડે સ્વલ્પ સમયમાંજ સંપન્ન થઈ હતી. ॥૩૪॥
 કોઈ સમયમાં ભગવાન્ શ્રીહરિ હૃદયકમળમાં પોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન ક-
 રતા શતાનંદમુનિને પ્રથમ બદરિકાશ્રમમાં બેઐલા બદરીપતિ નારાયણરૂપે
 પ્રાદુર્ભાવ પામી એજ રૂપથી હૃદયમાં સ્વદર્શન આપીને તત્કાળ આકાશમાં

હિંતઃ સોઽથ યથા સૌદામની દિવિ ॥૩૫॥ જ્યોતિર્મયેઽક્ષરે
ધાન્નિ સ્થિતં તં કૃષ્ણમૈક્ષત । સમગ્રૈશ્વર્યસમન્નં સપાર્શ્વદપરિગ્ર-
હમ્ ॥૩૬॥ ગોલોકમથ વૈકુણ્ઠં શ્વેતદ્વીપાદિ ધામ યત્ । તદૈક્ષ-
યત્સહૈશ્વર્યં હરિસ્તસ્મા અલૌકિકમ્ ॥૩૭॥ યથા સ્વયં ચાવિરા-
સાં મૌ ભક્તિસ્તથર્થયઃ । તેષાં રૂપં યથા દૂર્લભ્યં ચાપ્યુદ્યત
॥૩૮॥ સ્વસ્ય ભક્તાશ્ચ યે ભૂમૌ પુરુષા યાષિતત્તથા । અપિ તેષામુમે
રૂપે તસ્મૈ હરિરજિજ્ઞપત્ ॥૩૯॥ જન્મકર્માદિ તેષાં ચ સ્વસૈશ્વર્યં ચ
સર્વેશઃ । ભૂતં દુર્લભ્યં યત્તજ્ઞાનં પ્રદદૌ પ્રભુઃ ॥૪૦॥ તતોઽમ્-

વિજળીની પેઠ એક ક્ષણમાં અંતર્ધાન થઈ ગયા ॥૩૫॥ વળી ક્ષણવારમાં
જ્યોતિર્મય અક્ષરધામમાં સદા વિરાજમાન સ્વયં શ્રીકૃષ્ણરૂપે પ્રકટ થ-
ઈને, મુનિના હૃદયકમળમાં પોતાનું સ્વરૂપ સમગ્ર ઐશ્વર્ય સંપન્ન અને નંદ-
સુનંદ શ્રીદામાદિ પાર્શ્વો તથા રાધા રમા આદિક શક્તિઓએ સહિત સાક્ષા-
ત્કાર કરાવ્યું. અર્થાત્ મુનિએ શ્રીહરિને સર્વ અવતારોને ધારણ કરનારા,
બ્રહ્મપુરધામમાં રહેલા, પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણરૂપે જોયા ॥૩૬॥ ત્યાર પછી
શ્રીહરિએ અલૌકિક ઐશ્વર્યોએ સહિત, અલૌકિક ગોલોક વૈકુણ્ઠ શ્વેતદ્વીપાદિ
સર્વ ધામો સમાધિમાં મુનિને બતાવ્યાં ॥૩૭॥ વળી અક્ષરાધિપતિ પુરૂ-
ષોત્તમ પોતે પૃથ્વી ઉપર ધર્મ ભક્તિના તનય રૂપે જે રીતે પ્રકટ્યા છે તથા
ધર્મદેવ, ભક્તિદેવી અને મરીચ્યાદિ મહર્ષયો મનુષ્યયોનિમાં જે રીતે અવ-
તર્યા છે; તેમનાં પૂર્વનાં તેમજ અત્યારનાં જે રૂપ છે તે સર્વનો સમાધિસમયમાં
શતાનંદને શ્રીહરિએ સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો ॥૩૮॥ તથા જે જે મુક્તો પોતાના
પ્રાદુર્ભાવ સમયમાં સ્વચરણકમળમાં એકાંતિક ભક્તિએ યુક્ત હોઈને પૃથ્વી
ઉપર નરનારીરૂપે ઉત્પન્ન થયા છે તે સર્વનાં અને રૂપ (પૂર્વનાં મુક્તરૂપ તથા
વર્તમાન કાળનાં મનુષ્યરૂપ) મુનિને શ્રીહરિએ જણાવ્યાં. કે બહુના-ધર્માદિ
સર્વનાં જન્મ કર્મ અને ઐશ્વર્યાદિ તથા પોતાનું ઐશ્વર્ય (દર્શનમાત્રથી હ-
જારો જનોને સમાધિ કરાવવી વિગેરે) આ સર્વનો સર્વ પ્રકારે અનુભવ
કરાવ્યો, તથા ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન આ ત્રણ કાળનું જ્ઞાન પણ પ્રભુ
શ્રીહરિએ આપ્યું. ॥૩૯-૪૦॥ એ રીતે મહામતિ શતાનંદમુનિ પણ ભગ-

ત્સોઽપિ સર્વજ્ઞઃ શતાનન્દો મગમાતિઃ । યથાભવત્સર્વેભ્યૈન્મૈત્રેયં
સ્વમૃષિં તથા ॥૪૧॥ સોઽથ પ્રીતમના વર્ણી તદીયરણવર્ણનૈઃ ।
સ્વીયં જ્ઞાનં તથા વિદ્યાઃ સફલીકર્તુમાહ તમ્ ॥૪૨॥ ત્વદ્દશોગુ-
પ્તિમનૈઃ પ્રવન્ધૈર્વિવિદ્યૈઃ પ્રભો ! । સ્વજ્ઞાનં સફલાંકર્તુઃ ત્વાયા-
ઽઽજ્ઞાં તુ દેહિ મે ॥૪૩॥ इति निष्कपटं तेन याचितो हरिराह
તમ્ । મનોરથોઽયં સફલો ભવિષ્યતિ તવ દ્વિજ ! ॥૪૪॥ આયાહિ
ત્વં મયા સાકં દુર્ગપત્તનમુત્તમમ્ । તત્રાહં કારયિષ્યામિ રાધા-
કૃષ્ણસ્ય મન્દિરમ્ ॥૪૫॥ તત્રાતિપાવને ક્ષેત્રે વસંસ્ત્વં સ્થિરમ-
નસઃ । શાસ્ત્રં વિરચયેર્વર્ણિન્ ! યથાત્માનુભવં મમ ॥૪૬॥ इत्यनु-

વત્કૃપાથી સર્વજ્ઞ થયા એટલે પૂર્વોક્ત સર્વ યથાર્થ પણે જાણ્યું. તેમજ ‘હું
પૂર્વે મૈત્રેય ઋષિ હતો’ એમ પણ જાણ્યું. ॥૪૧॥ એવી રીતે બીજા અધ્યા-
યના સોળમા શ્લોકને આરંભીને આ અધ્યાયના આટલા મુદ્દીના શ્લોકથી
‘શતાનંદમુનિએ શ્રીહરિને કેવી રીતે પ્રસન્ન કર્યા’ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરીને,
હવે છેલ્લા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા તેનો પ્રથમ પ્રસ્તાવ કરે છે-એ રીતે
ભગવાનના અનુગ્રહથી ત્રિકાળદર્શિપણું પામવાથી મનમાં બહુ પ્રસન્ન
થએલા શતાનંદવર્ણી પૂર્વોક્ત જ્ઞાન તથા વિદ્યા (પૂર્વે અભ્યાસ કરેલી સાંગ
વેદાદિ ચૌદ વિદ્યા)ને પણ શ્રીહરિનું સ્વરૂપ સ્વભાવ ગુણ ચરિત્ર વિભૂતિ
વિગેરેનું વર્ણન કરીને સફળ કરવા સાડ શ્રીહરિ પ્રત્યે બોલ્યા. ॥૪૨॥ હે
પ્રભો ! આપની કૃપાથી મળેલા મારા વિજ્ઞાનને વિવિધ વૃત્તમાં આપના
દિવ્ય યશોનું વર્ણન કરીનેજ સફળ કરવા ઉત્કઠાવાળો છું; તો મને આપ
આ આરંભમાં આજ્ઞા આપવાને યોગ્ય છો ॥૪૩॥ હે રાજન્ ! એ રીતે શ-
તાનંદમુનિને નિષ્કપટપણે પરમ પ્રેમથી પ્રાર્થના કરેલા શ્રીહરિએ કહ્યું કે-
હે દ્વિજવર ! તમારો આ મનોરથ સફળ થશે ॥૪૪॥ હે મુને ! આહિથી
મારી સાથે તમો ઉત્તમ દુર્ગપત્તન પ્રત્યે આવો, દુર્ગપુરમાં હું શ્રીગોપી-
નાથજીનું દિવ્ય મંદિર કરાવીશ ॥૪૫॥ એવા અતિ પવિત્ર ક્ષેત્રમાં રહીને
ક્ષેત્રમહિમાથી સ્થિર મન થઇને તમો હે વર્ણિન્ ! તમારા અનુભવ અને
સંકલ્પને અનુસારે મારા સંબંધવાળું શાસ્ત્ર રચશો ॥૪૬॥ હે રાજન્ ! એ

જ્ઞાત ईशेन दृष्टः स कृतवांस्तथा । साकं भगवता दुर्गात्मत्याव-
साच्चरः ॥४७॥ सत्सा जीवनं नाम धर्मशास्त्रमिदं हि सः । हरि-
लं लामयं चक्रे श्रीगोपीनाथमन्दिरे ॥४८॥ शोधयित्वाऽथ तद्ग-
क्तान् हरेर्मन्त्रं स्नानं विदः । कतिचित् पाठयामास विप्रानन्तर्हिते
हरौ ॥४९॥ इति ते कथितं भूप ! जन्मकर्मादि मे गुरोः । सत्स-
ङ्गजीवनमथो सच्छास्त्रं वच्मि तत्कृतम् ॥५०॥ सकलधर्मभृतं हरि-
लीलया संप्रबृंहतमेतदिहाद्भुतम् । रसविदां भुवि मानसरञ्जनं

પ્રકારે સર્વનિયંતા શ્રીહરિએ અનુશા આપી એટલે મનમાં પ્રસન્ન થએલા
મુનિ શ્રીહરિના કહેવા મુજબ તેમની સાથે દુર્ગાપુરમાં આવીને કેટલાએક
વર્ષપર્યંત રહ્યા ॥૪૭॥ ભગવાનની આજ્ઞાને અનુસારે શતાનંદમુનિએ શ્રી-
હરિની દિવ્ય લીલા જેમાં પ્રધાનપણે વર્ણવી છે અને સર્વ ધર્મનો બોધ
આપનાર હોવાથી ધર્મશાસ્ત્રરૂપ સત્સંગિજીવન નામનું આ શાસ્ત્ર શ્રીગો-
પીનાથજીના મંદિરમાં રહીને રચ્યું. (આથી ‘કયા સ્થળમાં રહીને આ શાસ્ત્ર
રચ્યું હતું’ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો) ॥૪૮॥ તે પછી મુનિએ પોતે કરેલું
શાસ્ત્ર શોધીને શ્રીહરિ અંતર્ધાન થયા પછી તેમના ભક્ત, અવધારણ કરી
શકે એવા હું વિગેરે વિદ્વાન્ વિપ્રોને ભણાવ્યું ॥૪૯॥ હે રાજન! એ રીતે
મારા ગુરુ શતાનંદમુનિનું જન્મકર્માદિ તમોને કહ્યું. હવે તેમણે રચેલું,
ભગવાનના ગુણોનું અવલંબન હોવાથી સત્-શ્રેષ્ઠ અને સત્સંગિજીવન નામ
જેનું સાર્થક છે એવું શાસ્ત્ર, સાંભળવા ઇચ્છતા તમોને કહુંદું. ॥૫૦॥
આ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્ર, સર્વ ધર્મ કે જે વર્ણુનિભિત્તથી કે આશ્રમનિ-
ભિત્તથી પ્રવર્તેલા છે તથા જે ત્રિવર્ગપ્રતિપાદક કામ્ય છે તથા જે મોક્ષ-
નિરૂપક કર્મયોગાદિક છે તે સર્વથી સંપૂર્ણ ભરેલું, પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિની
દિવ્યલીલાથી વૃદ્ધિ પામેલું, મારેજ અદ્ભુત-પ્રતિપાદ ચરિત્રો અદ્ભુત
હોવાથી શ્રોતાઓને અતિ આશ્ચર્ય કરનાર, ભૂમિ ઉપર જે રસિક જનો
છે તેઓના હૃદયને આહ્વાદ આપનાર, અથવા-‘રસો वै सः’ એ શ્રુતિમાં
રસશબ્દથી ભગવાનને કહ્યા છે તો તેમના સ્વરૂપને જાણનારાઓના મનને
રંજન કરનાર અને કળિમય કામ ક્રોધાદિ દોષોને નાશ કરનાર છે. એવા

કલિમલોપશમં શૃણુ સાદરઃ ॥૫૧॥ इति श्रीसत्सक्तिजीवने नारायण-
चरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे शतानन्दमनोरथसिद्धिनामा तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

સુવ્રત ઉવાચ—પાતું ધર્મમધર્મમુત્ખનયિતું શ્રીભક્તિધર્માક્ષતો જા-
તાયોત્તરકોસલેષુ વિબુધાનન્દાય સદ્ધર્મિણે । શ્રીમચ્ચન્દનપ્પહાર-
રુચયે શુભ્રાંશુકે વિશ્રુતે તસ્મૈ શ્રીગુરવે નમોઽસ્તુ હરયે નારાય-

શાસ્ત્રને આદર રાખીને એકાચ મનથી તમો સાંભળો. ॥૫૧॥ ઇતિ શ્રીસ-
ત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે શતાનન્દ-
મનૌરથસિદ્ધિનામા તૃતીયોઽધ્યાયઃ ॥૩॥

અધ્યાય ૪ થો.

ઉપર પ્રમાણે ચંચળા શ્રોતા વક્તાની વિશુદ્ધિ વદતાં વચ્ચે રાત્રએ પુ-
છેલા પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તરો આપવાદ્વારા સપ્રસંગ ઉપોદ્ઘાત નિરૂપણ કરીને,
હવે શતાનંદમુનિએ રચેલા, શ્રીહરિના લીલામૃતરૂપ પ્રબંધના પ્રારંભમાં
દષ્ટદેવ શ્રીહરિના સ્મરણરૂપ કરેલા મંગળનો સુવ્રતમુનિ અનુવાદ કરી
બતાવે છે—અધર્મને મૂળમાંથી ખોટી નાંખવા અને એકાંતિક ધર્મનું રક્ષણ
કરવા માટે ઉત્તરકોસલ દેશમાં શ્રીભક્તિધર્મના પુત્રરૂપે પ્રકટ થએલા,
(આથી અધર્મનાશ અને ધર્મરક્ષણરૂપ અવતાર ધારણનું નિમિત્ત કહ્યું)
વિષ્ણુ-સત્ત્વ પ્રકૃતિવાળા જ્ઞાનિઓને આનંદ આપનારા, (ભગવાન સ્વરૂ-
પથી નયનને અગોચર છે તથાપિ પોતાવિષે પરમ પ્રેમરસથી પરિપૂર્ણ એવા
જ્ઞાનિઓના નયનને આનંદ આપવા અવતરે છે. એટલે અવતરણથી વિષ્ણુ-
ધોને આનંદ થાય છે) અથવા—યજ્ઞાદિપ્રવૃત્તિદ્વારા વિષ્ણુ-દેવતાઓને
આનંદ આપનારા, જન્મ ધારણમાત્રથી કર્મપરવશ પ્રાણિઓની પેઠે હેયનો
સ્પર્શ નથી પરંતુ સદ્ધર્મી—એટલે જેના અસાધારણ ધર્મો સત્-ઉપાદેય
(કહ્યાણુ) છે. અર્થાત્ કહ્યાણુ ગુણોએ યુક્ત અથવા—એકાંતિક ધર્મના
ધર્તા રક્ષક પ્રવર્તક હોવાથી સદ્ધર્મી, પોતે પીતાંબર છે તથાપિ અવતરણસ-
મય અને વર્ણિઆશ્રમને અનુગુણ હોવાથી શ્વેતાંબરથી અનુભવાતા, પૂજના
ઉપકરણભૂત ચંદન પુષ્પહારોની સાહજીક કાંતિ કે જે તેના સ્વીકારવડે

નાયર્ષયે ॥૧॥ યો બાલ્યેડપ્યાસ્વલદ્વિઃસ્વમૃતેડનાસક્ત વાત્મનો
મેહે સ્વેષ્ટબૃહદ્વતોચેતઃપ્રાપ્ત્યડશૂપનાયં પિતુઃ । હિત્વા તીવ્રવિ-
રક્તિતઃ સહ નિજૈઃ સમ્બન્ધિમિસ્તદ્વહં કર્તુ તીવ્રતપાંસ્યરણ્યમગમ-

થએલા પોતાના અંગસંગથી નિરતિશય શોભાવિશેષને પામે છે એવી
કાંતિને ધારણ કરનારા, (આ પદથી નિરંતર આશ્રિતોએ પૂજેલા શ્રીહરિના
અવયવોની શોભા વર્ણવી છે) શરણાગતોના અધ્યાત્માદિ તાપ હરવા પૂ-
ર્વક અપરોક્ષ આત્મસાક્ષાત્કાર કરાવવારૂપ શ્રીએ યુક્ત એવા ગુરૂ અને
બદરીપતિ નારાયણઋષિની પેઠે નૈષ્ઠિક વ્રત તથા કૃપાળુતા વિગેરે ધર્મોમાં
દૃઢ સ્થિતિ બોધને ગુરૂ શ્રીરામાનંદસ્વામીએ દીક્ષાદાન સમયે જેમનું સા-
ર્થક ‘નારાયણમુનિ’ એવું નામ આપ્યું છે એવા શ્રીહરિને (આશ્રિતોની
અખિલ આપત્તિને હરનારા અથવા-પોતાવિષે બેનારા જનોના મનને હર-
નારા) હું નમસ્કાર કરું છું. ॥૨॥ એ રીતે અવતરણપ્રકારનું સ્મરણ ક-
રીને, હવે દિવ્યચરિત્રોના કેટલાક પ્રકારો મંગળ માટે સ્મરણ કરે છે—
જે શ્રીહરિ બાહ્યાવસ્થા કે જેમાં સદસદ્વિવેક કરવાનું સામર્થ્ય નથી, તેમાં
પણ સમગ્ર સમૃદ્ધિના અતિશયથી સંપૂર્ણ એવા પણ પોતાના ગૃહમાં અદ્ય
પણ આસક્તિએ રહિત હોઇને કેવળ ગુરૂજનના આગ્રહથી રહ્યા હતા.
જ્યારે તેમજ હોય તો તત્કાળ ગૃહનો ત્યાગ કેમ ન કર્યો ? એવી અપે-
ક્ષામાં કહે છે કે- દ્વિજકુળમાં પ્રકટ થએલાએ દ્વિજમર્યાદા લોકસંચલ
માટે પણ પાળવી બોધએ. ધર્મરક્ષા માટે પ્રવર્તેલાને આટલાની અવશ્ય
અપેક્ષા છે. દ્વિજત્વ પણ યજ્ઞોપવીત સંસ્કારની અપેક્ષાવાળું છે. વળી ઉપ-
નયનસંસ્કાર સ્વાભીષ્ટ નૈષ્ઠિક બૃહદ્વ્રતને સમુચિત છે. માટે જ્યાંસુધી
ઉપનયનસંસ્કાર ન થયો ત્યાંસુધી પિતાની પરિચર્યાપરાયણ હોઇને ગૃ-
હમાંજ અનાસક્ત થઇને રહ્યા. પિતાથકી યજ્ઞોપવીત પામ્યા પછી બહુ
કાળના રૂઢ વૈરાગ્યવેગથી તત્કાળ સંબન્ધિજનો અને સમૃદ્ધિસંપન્ન ગૃ-
હનો ત્યાગ કરીને તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરવા વનમાં પધાર્યા. આતો લોકાનુકરણ
છે. એમને તપશ્ચર્યાથી સાધ્ય કશું નથી. કેમકે પોતે યોગેશ્વર-યોગિઓના
હૃદયકમળમાં સન્નિધિ પામી, તેમનો યોગાભ્યાસ પરિપૂર્ણ કરનારા અને

યોગેશ્વરાત્મપ્રિયઃ ॥૨॥ સ્વાભાવિક્યમવશ્ચ યસ્ય સતતં બ્રહ્મસ્વરૂ-
પસ્થિતિર્ધર્મો ભક્તિરિતિ સ્વકૈઃ સહ ચ યદ્વૃત્પન્નમધ્યુષતુઃ । શબ્દા-
દ્યા નૃપદુઃખાશ્ચ વિષયાઃ પશ્ચાપિ યન્માનસં નાક્રુદું ॥૨॥

આત્મપ્રિય-સ્વસ્વરૂપ જોને અતિશય પ્રિય છે. અર્થાત્ આત્મારામ છે. જે યોગેશ્વર અને આત્મપ્રિય હોય તેને તપશ્ચર્યાથી સાધ્ય કશું ન હોય. કેવળ લોકોને શીખવવા અનુકરણમાત્ર છે. આર શ્લોકમાં રહેલા ‘યત્’ શબ્દનો ‘સ પ્રભુઃ’ આ પદની સાથે સંબન્ધ છે. ॥૨॥ પ્રકૃતિમંડળમાં માનુષસંસ્થાનથી અવતરેલા શ્રીહરિનું પોતાના અસાધારણ સ્વભાવની અચ્યુતતારૂપ પરિપૂર્ણપણું કહે છે—જે અવતરેલા શ્રીહરિની મનુષ્યના જેવી અવયવરચનામાત્રથી સર્વની સાથે સર્વાંશે સામ્યતા જણાય છે તથાપિ બ્રહ્મસ્વરૂપસ્થિતિ (અખિલહેયવિરોધિત્વ અને કલ્યાણગુણા-કરત્વરૂપ) સ્વાભાવિક હોવાથી તેનો ક્યારેય પણ અચ્યુતભાવ નથી. પરંતુ પોતાવિષે અનન્યમનવાળાને નિરંતર તેવીજ રીતે પ્રત્યક્ષ થાય છે. વળી પ્રાકૃત પ્રદેશમાં રહ્યા છે તથાપિ મહારાજાઓને પણ દુર્લભ અને જેનાથી વનવાસી ત્યાગીઓનાપણુ શુદ્ધ હૃદયમાં ક્ષોભ થાય છે એવા બ્રહ્માસુધીના સુંદર શબ્દાદિ પાંચેય વિષયો પણ જેના નિર્મળ મનને સ્વસ્વરૂપથી બહાર આકર્ષણ કરવા માટે કોઈ પણ સમયમાં સમર્થ થતા નથી. ધર્મ કે જે વેદ-વેદ્ય હોઈને અનેક અભ્યુદયના સાધનભૂત છે, ભક્તિ કે જે વેદાંતવેદ્ય હોઈને નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત ઉપાસનરૂપ છે, તે બન્ને પોત પોતાના શ્રદ્ધાદિ પરિવાર સાથે જેના ચરણકમળનો આશ્રય કરીને રહે છે. એટલે વેદવેદાંતના અર્થરૂપ કર્મ તથા ઉપાસનાના સ્થાનભૂત જેના ચરણારવિંદ છે. અર્થાત્ જે વેદવેદાંતતાત્પર્યના વિષયભૂત છે. ‘યદ્વૃત્પન્નમધ્યુષતુઃ’ એવો પાઠ હોય તો એવો અભિપ્રાય છે—મનુષ્યલીલાને જણાવતા શ્રીહરિનો બીજા મનુષ્યોને દુર્લભ એવો મહિમાતિશય પ્રસિદ્ધપણે પ્રકાશે છે. કયો મહિમા તો આલ્યાવસ્થામાંજ ગૃહ અને ગુરૂજનનો વૈરાગ્યવેગથી ત્યાગ કરીને તીવ્ર તપ કરવા વનમાં પધારવું, તથા આલ્ય વયમાંજ

૧ ‘યત્પ્રાદાન્જ’મિતિ પાઠાન્તરમ્ ।

શેરમલં ચેભ્યોઽસ્તિ भीस्त्यागिनाम् ॥૩॥ भक्तान्स्वाभरनाटनेन
बहुधा यः प्रीणयन्भूतले रामानन्दरारवाप महतीं दीक्षामु-
दारश्रवाः । विख्यातश्च ततो बभूव सहजानन्दाक्षया सहस्रः शुष्क-
ज्ञानेन लायन स्तिकमतध्वान्तेकचण्डांश्च मान् ॥४॥ यश्चाधर्मकु-
लाग्निजाश्रितजनांस्त्वं विमोच्याखिलां त्रिमेष्ट्यामदमानमत्सर-

નિરંતર પ્રકૃતિવિલક્ષણુ જ્ઞાનેકધન બ્રહ્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ અચલસાધ્ય
થઈ તથા હૃદયનું સદાય ધર્મ લક્ષિત વિગેરે સમગ્ર શ્રેયનાં સાધનોએ
સંપન્ન થવું અને તપસ્વિઓને પણ દુર્લભ એવો મનોજય સહજ સુલભ
થવો વિગેરે. મૂર્તિમાન અધિદેવરૂપ ધર્મ લક્ષિતો શ્રીહરિના સદા પાર્શ્વ-
માંજ છે. ॥૩॥ જેનું યશોગાન અખિલ અર્થને આપનાર હોવાથી ઉદાર
યશવાળા જે શ્રીહરિ ભુતળમાં માનુષ લીલાવડે પોતાના પરમ લ-
ક્ષ્મીને અતિશય પ્રસન્ન કરવા માટે તે તે સ્થળમાં તીર્થાટનના મિષથી
વિચરતા વિચરતા જગતમાં ઉદ્ધવાવતારથી પ્રખ્યાત થએલા લોકગુરૂ શ્રીરા-
માનંદમુનિને પિપળાણામાં પામીને નૃનાઠ્યના અનુકરણ માટે તેમના થકી
વૈષ્ણવી પંચસંસ્કારી મહાદીક્ષા પામીને તે દિવસથી ‘સહજાનંદ’ સાર્થક
સંસારી વિખ્યાત થયા. અને આશ્રિતોના યથોચિત ઉપદેશ સદ્ગુરૂ થઈને
જેમ પ્રચંડ કિરણોવાળો સૂર્ય ગાઢાંધકારને નાશ કરેછે તેમ વેદ વૈદિક વ-
ર્ત્મના વિરોધિ આર્વાક જૈન બૌદ્ધાદિ નાસ્તિકોના દુર્મતોને તથા વેદમાં
પ્રવેશ કરીને પણ માયાશબ્દિત ઈશ્વર કે જેમાં ઉપાસ્ય ઉપાસક ભેદનું
અવલંબન છે, તેનાથી આત્મદર્શી અમોને શું પ્રયોજન છે? અર્થાત્ અહં
બ્રહ્માસ્મિ એમ માનીને પરમેશ્વરમાં પ્રેમરસેરહિત કેવળ શુષ્કજ્ઞાનમાં જે
પ્રવર્તે છે એવા શુષ્કજ્ઞાનિકુલાર્થ એટલે શુષ્કજ્ઞાનિકુળને પ્રવર્તાવનારા જે
આચાર્યાભાસો છે તેમના પણ શુષ્ક મતને ખંડન કરનારા થયા, અથવા
કુળાર્થશબ્દથી કૌલ (વામ) માર્ગના આચાર્યનું ખંડન કરનારા એવો
અર્થ જાણવો ॥૪॥ જે શ્રીહરિ પ્રકૃતિસંસર્ગથી થએલો, પ્રતિદિન વૃદ્ધિ
પામતો હોવાથી નહિ પરાલવ થાય એવા શત્રુરૂપ મહામોહના મુખ્ય સૈ-
ન્યરૂપ લોભ, ઈર્ષ્યા, (ખીજની સમૃદ્ધિ ન સહન થાય તે) મત્સર, (ઈર્ષ્યા-

લિક્ષાધાત્મઃ સૈન્યતઃ । સ્વીયં ધામ તમઃપરં નયતિ તાન્દેહાવ-
સાનેઽક્ષરં બ્રહ્માધિક્ષિતિ સ પ્રભુર્વિજયતે ભૂરિપ્રતાપો હરિઃ ॥૫॥
કચન નિજમુક્ષારવિન્દદૃષ્ટ્યૈ નિજમુટજં પરિવેષ્ય મण्डलेन । સ્થિ-
તમૃષિગણમાકલય્ય તૂર્ણં બહિરુપગચ્છતિ મે મનોઽસ્તુ તસ્મિન્ ॥૬॥
કચન મુનિગણાગમં નિશમ્ય દ્રુતમભિસજ્જલનાસ્-તોત્તરીયે । ન-

નીજ ઉત્કટ (ન રહી શકાય તે) બીજના ઉત્કર્ષનો ઉપરોધ કરવાની પ્રવૃત્તિ
મુધીની અવસ્થા) માન, (વિદ્યા અભિજન ધનાદિકવડે ઉત્કૃષ્ટપણાનું અભિ-
માન) મદ, (માનનીજ ઉત્કટ બીજનું અપમાન કરનારું સ્વચ્છંદ્યેષ્ટિત
રૂપ ઉદ્ધતપણા મુધીની અવસ્થા) ક્રોધ, કલિ, (ક્રોધનો ઉત્કટ પરિપાક કલહ-
રૂપ) અને કામ આ સર્વે કે જે અધર્મના કુળરૂપ છે; તેવડે પરાભવ પામેલા
પોતાના આશ્રિત જનોને તત્કાળ તેથડી મુકાવીને પ્રારબ્ધ દેહના અવસાન
સમયમાંજ તમથડી પર વર્તતા અક્ષરબ્રહ્મ ધામમાં પહોંચાડે છે. એવા પ્ર-
બળપ્રતાપી પ્રભુ શ્રીહરિ પૃથ્વી ઉપર વિજય પામેછે ॥૫॥ હવે ભગવાનનું
ભક્તાધીનપણું અનુસ્મરણ કરીને સ્તુતિ કરે છે— જે શ્રીહરિ કોઈ સમ-
યમાં પોતાના મુખારવિંદનાં દર્શન કરવા માટે પોતાના નિવાસસ્થાનભૂત
પર્ણશાળાની આરે તરફ ગોળાકાર વીંટાઈને ઉભા રહેલા મુનિમંડળને જા-
ણીને, તુરત તેમનો મનોરથ પૂરવા બહાર આવે છે. એક ક્ષણ પણ વિલંબ
કરતા નથી, એવા ભક્તાધીન ભગવાનમાં માંડે મન નિરંતર રહો. (આ વાત
પંચાળા વિગેરે સ્થળે પ્રસિદ્ધ છે) ઋષિશબ્દથી આત્મદર્શી કહ્યા છે,
આત્મદર્શીઓપણ આત્મદર્શનથડી ભગવન્મુખારવિંદનાં દર્શન માટે અ-
ધિક ઉત્સુક થાય છે માટે આત્મદર્શનની અપેક્ષાએ ભગવાનના દિવ્ય આકા-
રનું દર્શન અમૃતના આસ્વાદની પેઠે અતિશય પ્રિય છે એમ જણાવ્યું છે.
॥૬॥ આવતા મુનિમંડળને સન્મુખ જવાની ત્વરા ઉપરથી મુચ્ચેસો મુલ-
ભતાનો અતિશય કહે છે-કોઈ સમયમાં પોતાનાં દર્શન કરવા પોતા પાસે
દેશાંતરમાંથી આવતાં મુનિમંડળોનું કોઈ આગળ આવેલા જનના મુખથી
આવતું સાંભળીને તેજ ક્ષણમાં મુનિમન્મુખ ત્વરાથી જતાં ઉત્તરીયવસ્ત્ર
(ઓઢવાનું ખેસ વિગેરે) પણ ભુલી જાય છે માટેજ એક પહેરેલા વસ્ત્રથી

વનલિનદશાઽમિતો નિજાંસ્તાન્નુલ્લખયાતિ મેઽવ મનોઽસ્તુ ચૈક-
 ચૈલે ॥૭॥ કચ સદસિ મગસનાપવિષ્ટે કરબિલસતુલસીન્ધનસ-
 જીશમ્ । સ્મરતિ ભગણમધ્યનેન્દુલાન્ને નિનયનૈકપદે મનોઽસ્તુ
 તસ્મિન્ ॥૮॥ કચ રિણ્ણપાણ્ણાણ્ણામ્બરાંતલકાક્ષતચિત્રપુ-
 ન્નમાલે । સ્થિતવતિ ધૃતપાદુકેઽસ્તુ ચેતો ભગવતે મે કટિદત્ત-

રહે છે. વસ્ત્ર બુદ્ધી જવામાં નિમિત્ત તો ત્વરાની તીવ્રતા છે. અતિશય
 પ્રેમ આવી જવાથી ત્વરા થઈ જાય છે. ભક્તો ઉપર ભગવાનનો પ્રેમ દ્વિ-
 ગુણ છે. વળી સન્મુખ જઈને નવીન કમળ સરખી પ્રેમગર્ભિત દૃષ્ટિથી
 ચારે બાજુ ઉભા રહેલા મુનિમંડળોને આનંદ આપે છે. એવા શ્રીહરિવિષે
 માફ મન નિરંતર રહો. (આ વાત દુર્ગપુર વિગેરે સ્થળે પ્રસિદ્ધ છે) ॥૭॥
 કોઈ સમયે સભામાં મહા અમૂલ્ય ઉચ્ચા મંચ કે પાટ કે દોલ્લીયા ઉપર
 મુનિમંડળથી વિંટાઈને વિરાજમાન થયેલા, માટેજ તારામંડળથી વિંટાએલા
 પ્રકાશમાન પરમાહ્વાદ ચંદ્રમાની પેઠે શોભતા અને જમણા કરકમળની મ-
 ધ્યમા આંગળીના મધ્ય પર્વ ઉપર તુલસીકાષ્ઠની શોભાયમાન જપમાળાને
 ફેરવવાપૂર્વક નૃનાશ્વના અનુકરણથી ઇષ્ટદેવપણે માનેલા શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ
 કરનારા અને તે સમયની દિવ્ય શોભાનાં દર્શન કરવામાં અત્યાસક્ત
 મુનિજનોના નેત્રોના એક (પ્રધાન બીજું સ્થાન નહિ) સ્થાનભૂત એવા
 ભગવાન શ્રીહરિનેવિષે માફ મન નિરંતર રહો ॥૮॥ એ રીતે સભામાં
 વિરાજેલા શ્રીહરિની દિવ્ય શોભા સ્મરણ કરીને, હવે ચાલીને ઉભા
 રહેલા શ્રીહરિની દિવ્ય શોભા સ્મરણ કરે છે—કોઈ સમયમાં જ્યારે આ
 શ્રીહરિ સભામાં સદુપદેશની સમાપ્તિ કરીને ચાલે છે ત્યારે પદેપદે
 પૂજા માટે મુનિઓ પ્રેમઆદરથી પ્રવર્તે છે. પૂજા કરવાની ઇચ્છાવાળા
 તો બહુ છે. સભામાં પૂજા કરવાનો અવસર નહિ મળવાથી તેની વાટ જોયા
 કરતા તે મુનિઓ પાદપદ્મમાં પાદુકા પહેરીને પધારતા પ્રભુની શ્વેત
 વસ્ત્રો, કુંકુમના ચંદ્રકે સહિત ઉર્ધ્વપુંડ્ર તિલક, તિળકના અલંકાર માટે
 આખા અક્ષત અને વિચિત્ર વર્ણના પુષ્પોના હાર વિગેરેથી પૂજા કરવા પ્ર-
 વર્તે છે. ત્યારે જે શ્રીહરિ મુનિનો અભિપ્રાય જાણી જઈને કટિ ઉપર ડાબો

પાણિપદ્મે ॥૯॥ અજનજનિમુખોત્સવેષુ નાનાજનપદસક્લતભૂરિમ-
ક્તસદ્ભૈઃ । વિવિધવસનભૂષણૈઃ સુગન્ધૈરપચિત્ત્વેષુ મુદેઽસ્તુ પુષ્પ-
હારૈઃ ॥૧૦॥ ક્વચન સુખિણ્યપરિથિક્રિયાયાં દદ્ધકાંટબન્ ગપિનદ્વપી-
તવાસાઃ । ચાપ્લાઃ પરિવેષયન્મુહુસ્તાનતિસુહિતાન્ વિદધત્સ મે-
ઽસ્તુ સિદ્ધૈ ॥૧૧॥ ધ્વજયવકમલા શોર્ધ્વરેશ્વારુચિરપદક્રમણૈ-
રિમાં ધરિત્રીન્ । વિદધદતિદિવં સ ધર્મસૂતુર્નિજસાવિનર્મકરો

કરકમળ મુકીને ત્યાંજ ઉભા રહીને મુનિઓએ અર્પણ કરેલા શુકલાંબર,
તિલક, અક્ષત, પુષ્પહાર વિગેરે પૂજાપદાર્થો પ્રેમથી સ્વીકારે છે. એ રીતે
મુનિજનોએ કરેલી પૂજામાં પૂજેપહારને સ્વીકાર કરનારા, પાદુકા પહેરીને
સ્વજનરંજક લીળાથી ઉભા રહેલા ભગવાન્ શ્રીહરિવિષે માફ મન નિરં-
તર રહે ॥૯॥ કોઈ સમયમાં અજન્મા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણના જન્માષ્ટમી
રામનવમી પ્રબોધની વિગેરે ઉત્સવો ઉપર દેશદેશમાંથી આવેલા અસંખ્ય
ભક્તસંઘોએ શાલ દુશાલા વિગેરે વિવિધ વસ્ત્રો, કડાં વિગેરે આભૂષણો,
સુગંધિમાન ચંદન અને પુષ્પહારોવડે પૂજેલા, માટેજ અતિ શોભાયમાન
એવા શ્રીહરિ મને ઘંથ રચવામાં ઉત્સાહ સાથેનો હર્ષ આપો ॥૧૦॥ આ
શ્લોકથી સૌશીલ્યનો અતિશય કહે છે—જે શ્રીહરિ સ્વયં પરથકી પણ પર
છે તથાપિ પોતાનું સર્વોપરીપણું નહિ ગણીને કોઈ સમયમાં પોતાના પરમ
ભક્ત મુનિમંડળ ઉપર પરમાદર રાખી તેમને અતિથિભાવથી સન્માન
આપવા અતિથિસત્ક્રિયામાં પ્રવર્તતાં ડાઘા ખલા ઉપર પછવાડે લાંબા
કરેલા પીતાંબરથી દઢપણે કટિ બાંધીને બીજા અનેક મુનિઓ પીરસનારા
તૈયાર છે તથાપિ પોતેજ મુનિજનોને વારંવાર જલેથી વિગેરે પકવાન પીર-
સીને અત્યંત તૃપ્ત કરે છે (આ વાત લોયા ગઢડા વડતાલ વિગેરે સ્થળે
પ્રસિદ્ધ છે) તે શ્રીહરિ મારી ઘંથસમાપ્તિરૂપ સિદ્ધિ માટે થાઓ ॥૧૧॥
આ ભગવાન્ શ્રીહરિએ ધ્વજ, જવ, કમળ, અંકુશ અને ઉર્ધ્વરેખા વિગેરે
ચિહ્નોવડે સુંદર એવાં પોતાનાં પગલાંવડે જેવી રીતે પૃથ્વીને અલંકૃત કરી

દદાતુ બુદ્ધિમ્ ॥૧૨॥ કચન નિજદત્તદ્વયાય દેશાન્ સદસિ સમં
હિ વિભજ્ય દત્તવન્તઃ । ભુવિ વપારેરક્ષણૈકમાવં વૃષ્ણતનયં તમહં
ધિયૈ વચ્ચાદિ ॥૧૩॥ इह जडमतयश्च पापं पीवा अपि यदुदार-
सदाश्रयेण नैके । ततत्परारहातदुःखभावाः कृतातेवराः स्युर-
सौ स मेऽस्तु तुष्टः ॥१४॥ कचन नेजजना यथापि चरं ननु
नेगमरं तिसम्मतं स्वधर्मम् । यदुपतिभजनाद्यमादिशंस्तं

છે તેવી તો પૂર્વે કોઈ એ પણ કરી નથી. જેમણે કરેલા અલંકરણથી અલં-
કૃત થએલી પૃથ્વી સ્વર્ગને પણ અતિક્રમણ કરે છે એટલે તેની અપેક્ષાએ
અધિક સૌભાગ્યશાળી થાય છે. એવા અને પોતાના આશ્રિતોને આનંદ
આપનારા એવા ધર્મનંદન શ્રીહરિ મને સારી બુદ્ધિ આપો ‘નિજસંલિનર્મ-
કરઃ’ એવો પાઠ હોય ત્યારે તો કોઈ વખતે પરિહાસલીંગમાં ‘પોતાના સ-
ખાઓની સાથે પરિહાસ કરનારા’ એવો અર્થ કરવો ॥૧૨॥ કોઈ સમયે
સમય ભક્તજનોથી ભરપુર એવી સભામાં મુમુક્ષુ મનુષ્યોના મોક્ષ માટે
ધરા ઉપર ધર્મની પરિરક્ષા કરવાનાજ એક અભિપ્રાયથી પોતાના મોટા
નાના ભાઈઓના પુત્ર અયોધ્યાપ્રસાદજી અને રઘુવીરજીને દત્તવિધિથી પો-
તાના પુત્રપણે સ્વીકારી તેમને ભરતખંડના સરખા ઉત્તર દક્ષિણ વિભાગ
કરીને આપનારા એવા ધર્મતનય શ્રીહરિનું નિબંધનિર્માણમાં ઉપયોગી
બુદ્ધિની અભિવૃદ્ધિ માટે પ્રેમપરિપૂર્ણ મનવડે હું સ્મરણ કરું છું. ॥૧૩॥
આ લોકમાં મંદમતિના અનેક મનુષ્યો તથા અપાર પાપી પુરૂષોપણ જે
શ્રીહરિના સાક્ષાત્ સંબંધવાળા મોટા સાધુઓના સમાશ્રયમાત્રથી તત્કાળ
સમસ્ત દુસ્ત્રજ દુઃસ્વભાવોનો પણ એકદમ પરિત્યાગ કરીને સુકૃતશાળી-
ઓમાં પણ શ્રેષ્ઠ થઈ જાય છે. (આ વાત કાઠી કોળી કિરાત વિગેરેમાં
પ્રસિદ્ધ છે) એવા સમર્થ શ્રીહરિ મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ॥૧૪॥ કોઈ
સમયે અધિકારને અનુસારે નિજજનોને શ્રુતિસ્મૃતિસંમત સ્વધર્મનો ભ-
ગવદ્ભક્તિએ સહિતજ નિશ્ચયથી સદ્બોધ આપીને તેવીજ રીતે અનુષ્ઠાન
કરાવતા અને પોતે પરમેશ્વર હોવાથી વિધિવશ્ય નથી તથાપિ ભક્તલોકોને
શીખવવા સાઙ્ગે સ્વોચિત સ્વધર્મનું અનુષ્ઠાન કરનારા એવા શ્રીહરિ મારી

વિદધદય સ્વયમીશ એષ તુષ્યાત્ ॥૧૫॥ ક્વચન વિદધદિષ્ટકર્મ
શુદ્ધં ક્વચ વિદધદ્ધુવિ પૂર્તકર્મ ચેશઃ । અગણેતઃ સ્વજાન્ યથેષ્ટ-
પ્રોક્તૈરશ્વિત્તાઃ વિદધે સ મેઽસ્તુ તુષ્ટઃ ॥૧૬॥ ક્વચ નિશિ મુનિ-
વૃન્દમધ્યસંસ્થઃ સ્વયઃ સંશયપૃચ્છયમુદ્ધિભાવ્ય । પ્રાંતપદઃ સ-
ધોત્તરપ્રદાતા હરિરિહ સાધુ તનોતુ મક્કલં મે ॥૧૭॥ અકૃતવિ-
વિધયોગસાધનોઽપિ ધ્રુવમણ વાક્ષણમાત્રતોઽપિ યસ્ય । રૂઢ સક-
લસમાધિસિદ્ધિમેતિ પ્ર- રાસલં મમ મક્કલં ક્રિયાત્સઃ ॥૧૮॥ મ-
વતીહ ભુવસ્તલે મહાન્નગરાજો હિમવાનુદગ્દિશિ । વિતતોઽચ્છગૃહા-

ઉપર પ્રસન્ન થાઓ ॥૧૫॥ કોઈ સમયમાં ધર્મપ્રવર્તન માટે જે પોતાનું અ-
વતરણ છે તેને પ્રત્યક્ષ કરાવા પૃથ્વી ઉપર શુદ્ધ-પ્રાણીપીડાએ રહિત વિષ્ણુ-
યાગ અન્નસત્ર આદિક ઈષ્ટકર્મ કરનારા અને કોઈ સમયે વાવ્ય કુવા તલાવ
ધર્મશાળા દેવમંદિર વિગેરે પૂર્તકર્મ કરનારા અને તેના અંગપણે તેમજ સ્વતં-
ત્રપણે પણ અગણિત આશ્વલોને યથેષ્ટ ચાર પ્રકારનાં લોગ્ગન જમાડીને અતિ
તૃપ્ત કરનારા. એ રીતે એક ધર્માનુષ્ઠાનમાંજ તત્પર પરમેશ્વર એવા શ્રીહરિ
મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. (આ વાત ડભાણ જેતલપુર અમદાવાદ મેઘપર
માંગરોળ દુર્ગપુર વડતાલ વિગેરે સ્થળે પ્રસિદ્ધ છે) ॥૧૬॥ કોઈ સમયમાં
રાત્રિએ સભામાં મુનિમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન થઈને અત્યંત ગૂઢ
અર્થો કંઈલાથી આશ્રિતોને જણાવા માટે પોતેજ અતિશય સંશયવાળા કેટ-
લાક કઠિન પ્રશ્નો પુછીને તેનો કોઈથી પણ પ્રત્યુત્તર ન થાય ત્યારે પ્રશ્નના
પ્રત્યેક પદોને લઈલઈને અનુક્રમથી જણામુઓને મુખોધ થાય એવી રીતે
ઉત્તર આપીને આશ્રિતો ઉપર અનુગ્રહ કરનારા એવા શ્રીહરિ આ ગ્રંથ રચ-
વામાં માફ સાફ મંગળ કરો. (આ અર્થ વચનામૃતમાં પ્રસિદ્ધ છે) ॥૧૭॥
આ ભૂમિ ઉપર યોગના યમનિયમાદિ નાનાવિધ ઉપાયોના અનુષ્ઠાનને નહિ
કરનારો પામર પુરૂષ પણ જેના જરા જેવામાત્રથીજ નિશ્ચે સંપૂર્ણ અષ્ટાંગ-
યોગના ફળરૂપ સંપ્રજાતસમાધિની સિદ્ધિ (સ્વતંત્રતા)ને પામે છે (આ
અર્થ કાળવાણી માંગરોળ વિગેરે સ્થળે પ્રસિદ્ધ છે) એવા પ્રભુ-મહા
સામર્થ્યવાળા શ્રીહરિ માફ સમગ્ર મંગળ કરો ॥૧૮॥ એવી રીતે અઢાર

મકન્દરઃ પૃથુરુપ્યોષ્યશુભ્રકાન્તિમાન્ ॥૧૯॥ કચિદઞ્જનપુઞ્જસ-
ન્નિમઃ કચિદઘ્રાપદસાનુશોભનઃ । કાચેદેવ ચ રૌપ્યમૃદ્ધમૃદ્ધદુઘા
વર્ણવિચિત્રદર્શનઃ ॥૨૦॥ વિમલાઃ પુરુનિર્ઝરોઢ્ઢવાઃ પરિતઃ સારસ-

શ્લોકથી ઇષ્ટદેવ શ્રીહરિનાં કેટલાંક ચરિત્રોનો સંગ્રહ કરવા પૂર્વક સવિસ્તર મંગળ કરીને, હવે શ્રીહરિના પ્રાદુર્ભાવનું નિમિત્ત કહેવાનો ઉપક્રમ કરતાં પ્રથમ અગીયાર શ્લોકથી હિમાલયનું વર્ણન કરે છે—ભૂતળ ઉપર ભારત ભૂમિમાં ઉત્તર દિશા તરફ હિમાલયનામથી પ્રસિદ્ધ નગરાજ—સર્વ પર્વતોની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ હોવાથી પર્વતમાત્રનો રાજા અને મહાન—આકૃતિ-યોગ અને ગુણયોગથી મોટો પર્વત છે. હિમાદ્રિની શ્રેષ્ઠતા પ્રસિદ્ધ છે. ભગવાન શંકર જેવા તો જેના જમાઈ છે અને જેના શિખર કૈલાસાયળમાં શંકર નિરંતર નિવાસ કરીને રહે છે. જેનાં પુત્રી પાર્વતી છે. સંક્ષેપમાં ગુણુ યોગ કહે છે—જે પર્વતમાં રહેલી અનેક ગુણો વિશાળ ઉન્નત ભવન (હવેલીયો) જેવી જણાય છે તથા જે પર્વત વિશાળ ઉન્નત રજતરાશિ જેવી અત્યધિક શ્વેતકાંતિથી શોભે છે ॥૧૮॥ બીજા વિશેષ ગુણો વિસ્તારથી વર્ણવે છે—આ નગરાજ જેનારા જનોના નયનને રંજન કરનારા રૂપાતિશયને ધારણ કરે છે. કેમકે—નાના પ્રકારના રંગવાના પદાર્થોથી રંગેલો હોય ને શું? એમ નાનાવિધ વર્ણુવાળો પ્રકાશે છે. કોઈ ભાગમાં અંજનપુંજ જેવા અતિશય નીલવર્ણુવાળો છે. કોઈ ભાગમાં મુવર્ણુમય શિખરોને લીધે પીત વર્ણુવાળો છે. કોઈ ભાગમાં રજતમય શિખરો વડે અતિ શ્વેત વર્ણુવાળો છે. (આ ઉપરથી બીજા આક્રીના રક્તાદિ વર્ણો પણ જાણી લેવા) એવી રીતે વિવિધ વર્ણુવડે ત્રિચિત્ર રૂપવાળો જણાય છે. (દર્શન શબ્દનો રૂપ એવો અર્થ કરવો) ॥૨૦॥ અનેક ગંગાદિ પાવન નદીઓના નીકળવા-રૂપ અતિશય કરે છે—જે નગરાજમાંથી નીકળેલાં અનેક નિઝરણોમાંથી ઉત્પન્ન થએલી, વિમળ—પોતે મળે રહિત હોઈને સ્નાનપાનાદિ કરનારા જનોના અંતરના મળને ધોનારી, (પ્રસન્નપાવન) બન્ને કાંઠા ઉપર રહેલા સારસ હંસ પક્ષીઓથી શોભાયમાન અને પવનવડે ચંચળ થએલા તરંગોના જેમાં શબ્દો થાય છે એવી ગંગા યમુના વિગેરે સો એ સો સરિતાઓ ચારે

હંસમણ્ડિતાઃ । સરિતઃ પ્રસરન્તિ વા યતઃ શતશો લોલતરુ-
શબ્દિતાઃ ॥૨૧॥ ધવકતકકમ્ભપાટલામિઃ કકુભૈઃ કુન્દમ્ભ-
નાલિકેરૈઃ । વટબિલ્વકપિત્થદાદિમૈર્યો રુચિરસ્તલતમાલસાલ-
જાલૈઃ ॥૨૨॥ સરલૈર્વરણૈરપોદ્ધૈર્બલ્લામ્નાતકચમ્પેઃ રસાલૈઃ ।
કદલીપ્રમુલૈઃ ફલદ્રુમૈર્યો રજાપાટઃ કુન્દમદ્રુમૈઃ સમન્તાતઃ ॥૨૩॥
વિકચૈઃ કુન્દમૈરિવેશમાણશ્ચલશાખદ્રુમિરાલ્યન્નિવાર્ધ્યા- । મધુરૈઃ
પિકકૂજિતૈશ્ચ દર્ભૈઃ ફલ-લાદિભેરપ્યથાતિથેયઃ ॥૨૪॥ રુમિ-

તરુ નીકળીને વહે છે. ‘સારસહંસમણ્ડિતાઃ’ આ પદથી દૃષ્ટિપ્રિયપણું અને સારસ હંસના નિવાસથી કમળનો સદ્ભાવ સિદ્ધ થતાં સુરભિપણું સૂચવ્યું છે. ‘કિન્દમ્ભવાઃ’ આ પદથી શીતળતા સૂચવી છે. ‘વિમલાઃ’ આ પદથી પાવનતા પ્રકાશ થાય છે. ‘લોલતરુશબ્દિતાઃ’ આ પદથી શ્રોત્રને આનંદ આપવાપણું તથા મંદવાયુએ સહિતપણું જણાવ્યું છે. ધત્ત્યાદિ અતિશય આ સ્થળે જણાય છે ॥૨૧॥ હવે વૃક્ષવૃંદથી રમણીયતા કહે છે—ધાવડો, કેવડો, હુંલ, (ગુગુલ) રાતો રોહિડો, અર્જુન, કુંદ (કુન્દર વૃક્ષ) કદંબ, નાલીયેરી, વડ, બિલી, કોડી, દાડિમ, તાડ, તમાલ, સાલ, જલ (નીપ-મહાકદંબ) આ વૃક્ષોએ કરીને જે હિમાદ્રિ સુંદર છે. સરલ (એક જાતનો દેવદાર) વરણ (તિક્તશાક નામનો) આસોપાલ-વના વૃંદો, બોરસડી, આંબા, ચંપા, રસાલ (એક જાતના આંબા) અને કેળો વિગેરે ફળપ્રધાન તથા પુષ્પપ્રધાન વૃક્ષો વડે જે હિમાદ્રિ આરે તરુ અતિ રમણીય છે ॥૨૨-૨૩॥ વળી વૃક્ષવૃંદથી રમણીય જે હિમાલય આરે તરુ પોતાની પાસે થઇને પ્રયાણ કરનારા પુરુષોને પ્રકૃષ્ઠિત પુષ્પો-રૂપી અશ્વથી જોતો હોયને શું? અને જનોને જોતાં તેમાં જે પૂજા લાયક જણાય તેમને વાયુવેગથી ચંચળ થતી શાખાવાળા વૃક્ષોરૂપી હસ્તમુદ્રાથી તથા કોયલોના મધુર શબ્દરૂપી કંઠશબ્દથી બોલાવતો હોયને શું? અને પોતાપાસે આવેલા પૂજ્યોને દર્ભરૂપી આસન તથા ફળ મૂળ કંદાદિરૂપ ભોજનવડે તૃપ્ત કરતો હોયને શું? એવી રીતે દર્ભ ફળ ફલ મૂળ કંદાદિ-વડે અતિથિઓને હિત કરનારો છે ॥૨૪॥ જે પર્વતમાં રૂઝનામના મૃગો,

महिषैर्बलीकृतैः शिवादिभ्यः श्रित इन्द्रादयः । कृत्वाकुमयूर-
चतकरितरैः पक्षिगणैश्च सेवितः ॥२५॥ गजं हतनिःस्वनैरुप-
देवाः पवीणनेस्तथा । निगमध्वनिमिधुनीरवैर्निनदैः पक्षिगणस्य
लक्षितः ॥२६॥ विदधे विधिर्नैव योऽधिपः सकलनामपि भूभृतां
पुरा । निखिलोत्तमरत्नसम्भवः श्रित एवास्ति शिवादिभिश्च यः
॥२७॥ यत्र दिव्या त्रिपथगा प्रथमं सुप्रतिष्ठिता । ब्रह्मलोकस्था-
क्रान्ता वर्तते सप्तधा किल ॥२८॥ नल्लिनी पावनी च
सरस्वती । जम्बूनदी च सीता च गङ्गा सिन्धुश्च सप्तमी ॥२९॥

પાડાઓ, વાનરો, વરાહો, શાહુડીયો, રીંછો, ગંડાઓ વિગેરે રહ્યા છે. (આ પૂર્વાર્ધથી સામાન્ય મનુષ્યોએ દુર્ગમતા સૂચવી છે) તથા કુક્કુટ મયૂર અને ચાતક તેમજ તે સીવાયના બીજાં પણ પક્ષિગણો રહે છે (આ ઉત્તરાર્ધથી દ્વિજગણોએ ઉપસેવ્યતા સૂચવી છે.) ॥૨૫॥ જે હિમાદ્રિ હાથીઓના શબ્દો, નિઝરણોના નાદો, ગંધર્વોનાં વીણાદિવાદ્યસ્વરે સહિત ગાનો, મુનિઓના વેદાધ્યયનના ધ્વનિઓ અને પક્ષિસમૂહોના શબ્દોવડે અત્યંત શોભે છે ॥૨૬॥ જે પર્વતને પૂર્વે બ્રહ્માએ સર્વ પર્વતનો અધિપતિ કર્યો છે. તે બ્રહ્માંડપુરાણમાં કહ્યું છે—‘શૈલानां हिमवन्तं च नदीनामथ सागरम् । गन्धर्वाणामधिपतिं चक्रे चित्ररथं विभुः ॥’ વળી જે પર્વત સમસ્ત ઉત્તમ રત્ન (પ્રત્યેક જાતિમાં ઉત્તમ વસ્તુઓ અથવા મણીઓ)ની ઉત્પત્તિના સ્થાનભૂત હોઇને ભગવાન મહાદેવ અને બીજા દેવવરોએ આશરેલો શોભે છે ॥૨૭॥ ગંગાદિ મહાનદીઓની ઉત્પત્તિરૂપ વિશેષ કહે છે—બ્રહ્મલોક-થકી નીચે નીકળેલી, વામન ભગવાનના ચરણક્રમણનો સંબંધ થવાથી તેમજ સુરસરિતા હોવાથી દિવ્યા, એવાં ગંગાજી ભગીરથ રાજાની પ્રાર્થનાથી સત્યલોકમાંથી નીચે ઉતરતાં શિવજીએ શિવ થવા સાડ પોતાના શિર ઉપર ધારણ કરીને જે હિમાદ્રિમાં પ્રથમ પ્રતિષ્ઠા પમાડી છે. તેજ ગંગાજી ત્યાંથી સાત પ્રવાહથી વહે છે. આ ગંગા સ્વર્ગ પૃથ્વી અને પાતાળમાં વહેતી હોવાથી ત્રિપથગા થતાં પ્રથમ હિમાલયમાં પ્રતિષ્ઠિત થઈ છે. તેનાં સાત નામ—વસ્વેલોકસારા, નલિની, પાવની, સરસ્વતી, જંબુનદી, સીતા, ગંગા

તત્ર ક્ષોણિધરાધિપે ભગવતો નારાયણસ્યાશ્રમઃ સાક્ષાચ્છ્રીપુરુષો-
ત્તમસ્ય કૃપયા ક્રપ્યાકૃતિં વિભ્રતઃ । સ્વપ્રેષ્ટપ્રભુસેવનાત્તત્તદરીદા-
વાકૃતિચ્છાદિતસ્વાનન્તાક્ષરધામતોઽસ્ત્યતિસુખં યો દત્ત એવેક્ષ-
ણાત્ ॥૩૦॥ બદ પેટલઃ પંડલોલસદ્રસવત્કોલગુલુચ્છકાશ્ચ યત્ ।
દધતે હિ કમપંડલુભ્રમં પ્રભુવીક્ષાગતમુક્તહૃત્સ્વપિ ॥૩૧॥ પરિત-
સ્તરૂમૂલસંશ્રિતા નિગમાર્થે ભગવન્મુલાચ્છૃતમ્ । હૃદયે વિજને
પુનઃ પુનર્મુનયો યત્ર વિભાવયન્તિ ચ ॥૩૨॥ શશકાઃ સ્વનકાઃ

અને સિંધુ. આ સાત ગંગાઓ છે ॥૨૮-૨૯॥ એ રીતે હિમાદ્રિનું વર્ણન કરીને હવે તેમાં રહેલા બદરિકાશ્રમનું વર્ણન કરે છે—પૂર્વે વર્ણવેલા પર્વતરાજ હિમાદ્રિમાં ભગવાન નારાયણનો બદરિકાશ્રમ નામથી પ્રસિદ્ધ આશ્રમ છે. જેમાં સાક્ષાત્ પુરૂષોત્તમ લોકોના અનુગ્રહ માટે કૃપાથી ઋષિરૂપે અવતરીને તીવ્ર તપ કરે છે. જે આશ્રમ પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થએલા પોતાના પ્રિયતમ પ્રભુની પરિચર્યા માટે જેનો અંત-માપ નથી એવું અક્ષર ધામજ પોતે બદરીવનની આકૃતિ સ્વીકારી તેના મિષથી પોતાનું સ્વરૂપ આચ્છાદન કરીને નારાયણના આશ્રમરૂપે સમીપે રહું હોય એમ જણાય છે. (આથી આશ્રમનું દિવ્ય અદ્ભુત મહત્ત્વ કહ્યું) જે આશ્રમ ત્યાં આવેલા જનોને દર્શનમાત્રથી સમસ્ત કુષ્કૃતોને શમાવાપૂર્વક અતિ આનંદ આપે છે. ॥૩૦॥ અધ્યાયની સમાપ્તિમુદ્ધી બદરિકાશ્રમનું વર્ણન કરે છે—જે આશ્રમમાં બદરીવૃક્ષોના વૃંદોમાં લટકતાં રસવાળાં રમણીય ફળોના મોટા મોટા ગુચ્છો (ભુમખાં લેરખાં) પ્રભુનાં દર્શન કરવા આવેલા મુક્તોના મનમાં પણ ‘આ તે કમંડળાં હશે કે શું?’ એવી બ્રાંતિ કરે છે. બ્રાંતિએ રહિત એવા પણ મુક્તોને બ્રાંતિ થાય છે આતો અતિશયોક્તિ છે. કમંડળાંનો ભ્રમ થાય છે આતો મોટાપણાની અતિશયોક્તિ માટે છે ॥૩૧॥ જે આશ્રમમાં મનની એકાગ્રતા થાય એવા એકાંતસ્થળમાં ચારે તરફ વૃક્ષમૃગનો આશ્રય કરીને મુનિઓ ભગવાનના વદનારવિંદથી સાંભળેલા વેદાર્થનો વારંવાર હૃદયમાં વિચાર (મનન) કરે છે ॥૩૨॥ જે આશ્રમમાં શશલાં, ઉંદર, પક્ષીઓ અને મૃગ વિગેરે પણ સાડ શિક્ષણ આપેલા મુનિ-

લગ્ના મૃગાઃ સદયં મુક્તજનૈરુદોક્ષિતાઃ । અચલાઃ સ્વલુ ચિન્તિતાસ્તે
યન્મુલેલાલ્ય ઇવ શિક્ષિતા હરિમ્ ॥૩૩॥ પલ્લવપરિપાક-તેવત્
હરિમીતા મદનાદ્યસિદ્ધિપાઃ । પ્રભવન્તિ ન મુક્તધામ યં હૃદયે
નાપ્યભિગન્તુમશ્નસા ॥૩૪॥ નિજમલ્લલાપ્ત્યાન્તયે પરિતો મુક્ત-
જના યદાગતાઃ । હરિવાગ-તેન નિર્વૃતા ન હૃદાનન્દસુલાશ્ચરન્તિ

આળકો હોયને શું? એમ નારાયણનું નિશ્ચળપણે ચિંતન કરે છે. આ શી રીતે
સંભવે? તો ભગવાનની સાથે આ લોકમાં અવતરેલા મુક્તજનો અથવા
બ્રહ્મદર્શિ હોવાથી મુક્ત જેવા જનોએ ‘આ પશુપક્ષીની યોનિમાં પ્રવિષ્ટ
થએલાઓ કલ્યાણના ભાગી ક્યારે થશે’ એમ ધારીને અધિક કડળાયુક્ત
કટાક્ષ કરવાથી તત્કાળ જ્ઞાનશક્તિને પામીને ભગવાનનું ચિંતન કરે છે.
બ્રહ્મદર્શિનો પ્રસાદ થાય તો કશું અઘટિત નથી એવો અભિપ્રાય છે.
જ્યારે ભગવાનના એકાંતિક સાધુજનના અનુગ્રહથી પશુ પક્ષ્યાદિકનું શ્રેય
ધાય છે તો મનુષ્યોનું થાય એમાં કહેવું જ શું? એવો પણ અભિપ્રાય છે.
॥૩૩॥ જેમ સિંહથડી ભય પામેલા હાથીઓ જ્યાં સિંહ રહેતા હોય ત્યાં
રહેવાનો સંકલ્પ પણ ન કરે, તેમ કામ ક્રોધાદિક અંતઃશત્રુઓ કે જે જન-
સમાજને ક્ષણમાં સર્વ પ્રકારે પીડા પમાડવામાં સમર્થ છે તથાપિ હરિ ના-
રાયણ થડી ભય પામીને મુક્તો અથવા નિત્યમુક્ત નારાયણના ધામરૂપ જે
આશ્રમને મનવડે પણ પામવાને સમર્થ થતા નથી તો સાક્ષાત્ ક્યાંથી સ-
મર્થ થાય? નજ થાય. કામાદિકને જેમાં જવાનો સંકલ્પ પણ ઉદય ન
પામે તો સાક્ષાત્ જવાની વાતતો દૂરજ છે એવો અભિપ્રાય છે ॥૩૪॥
યોગમાં પ્રવર્તેલા જે કોઈ જનો પણ પોતાના મનના ત્રિવિધ તાપનો ઉપ-
શમ નહિ પામીને તેના ઉપશમ સાડ બીજા આશ્રમમાંથી આ આશ્રમમાં
આવીને શ્રીનારાયણના વચનામૃતનું પાન કરીને તાપે રહિત થઈને બ્રહ્મા-
નંદને પામીને કર્મબંધને રહિત થઈને સુખેથી વિચરે છે. જે આશ્રમમાં
રહેલાઓને બ્રહ્માનંદની પ્રાપ્તિ સાહજીક છે એવો અભિપ્રાય છે. ‘મુક્ત-
જનાઃ’ એવો પાઠ હોય તો મુક્તજનો થઈને વિચરે છે એવો અન્વય કરવો.

૧ ‘મુક્તજનાઃ’ इति पाठान्तरम् ।

અ ॥૩૫॥ મૃગરાજઃ સ્વાશ્ચ યત્ર વૈ વત્સલોઽર્પિતુમ્શક્તઃ । પશ-
વોઽપિ યથા વન્તિદ્વેજતઃ કૃષિવૃત્તિં દધતે હિ' નિઃસ્સરાઃ ॥૩૬॥ ઊર-
ગા નકુલૈર્દ્વિપાશ્ચ સિંહૈર્વૃષદંશૈઃ સ્વનકા વૃક્ષૈઃ શૃગાલાઃ । હરિ-
ણાશ્ચ તરશ્ચુભિશ્ચરન્તિ સહ યત્રાપિ દિવાશત્ક અરિષ્ટૈઃ ॥૩૭॥ વિ-
ચ્છન્ત્યપિ પિંડિલોદકા નિખિલાઘૌઘવિશોદધનેક્ષણા । હિમરશ્મિરુ-

॥૩૫॥ જે આશ્રમમાં હિંસક સિંહાદિક પશુઓ પણ આશ્રમમહિમાથીજ પોતાની સાહજક પરસ્પર પીડા કરવારૂપ દુષ્ટ વૃત્તિનો તત્કાળ ત્યાગ કરીને માત્સર્યાદિદોષે રહિત, જેમણે ગૃહનો ત્યાગ કર્યો છે, તપમાં તત્પર એવા વાનપ્રસ્થ મુનિઓની પેઠે સર્વભૂતોની ઉપર સૌહાર્દ રાખવારૂપ મુનિવૃત્તિને ધારણ કરે છે. 'નિઃસ્સરાઃ' એવો પાક હોય તો સ્મરશબ્દનો ઉપલક્ષણથી 'કામમાત્ર' એવો અર્થ કરવો. એટલે સમસ્ત વિષયોની વાસનાનો જેમણે ત્યાગ કર્યો છે, માટે જ ક્રોધાદિકલંકે રહિત, પ્રશાંત અને તપપરાયણ દ્વિભેની પેઠે, એવો અર્થ કરવો. ॥૩૬॥ પ્રકૃતિથી પરસ્પર વૈરવાળા પણ પશુઓ નિર્વૈરપણે વર્તે છે, તેરૂપ પૂર્વોક્ત આશ્રમનો પ્રભાવ સ્પષ્ટપણે વર્ણવે છે—જે આશ્રમમાં સર્પો નોળીયાની સાથે, હાથીઓ કેસરી સિંહોની સાથે, ઉંદરો બિડાલોની સાથે, શીયાળીયાઓ ન્હારની સાથે, શૃગો વાઘ સાથે અને ઘુવેડો કાગડાઓ સાથે નિર્ભયપણે વિચરે છે. ॥૩૭॥ જે આશ્રમમાં અત્યંત નિર્મળ જળ જેનું છે, દર્શનમાત્રથી સમગ્ર પાપપુન્જને હરનારી, ચંદ્રમાના જેવી શ્વેત કાંતિવાળી, જેમાં ઉચ્ચા તરંગો ઉછળે છે, વિશેષ વિસ્તારવાળી અને વિષ્ણુના ચરણારવિંદનું અવલંબન કરીને પ્રવર્તેલી હોવાથી વિષ્ણુપટ્ટી નામથી પ્રસિદ્ધ એવાં ગંગાજી વિરાજે છે, (આ ઉપરથી મુનિઓની ચિત્તવૃત્તિનો ધ્વનિ થાય છે—તેમની ચિત્તવૃત્તિ રાગદ્વેષાદિ દોષોથી નહિ દૂષિત થએલી નિર્મળ છે. તે ચિત્તવૃત્તિનો નિરંતર અભ્યાસ કરવાથી સાક્ષાત્કારરૂપ દર્શનદશાને પામીને અનાદિ કાળનાં અનંત પાપસંચયને નાશ કરનારી, અમૃતપ્રભાની પેઠે આહ્વાદ આપનારી અને ધ્યાનના ઉત્કર્ષના સહજ સ્વભાવથી પ્રતિદિન તરંગવાળી તથા

ચિસ્તરિતા વિતતા વિષ્ણુ પદી ચ યત્ર વૈ ॥૩૮॥ કૌપીનકન્યાં-
કવલ્કલોત્પન્ન ધૃત્વાનિ શાસ્ત્રાસુ ચ યત્તરુણાઃ । સાશક્તમેવ સ્પૃશ-
તિ ॥ જાનાં વાતોઽપિ જ્ઞાનકરોતિત્તનિ ॥ ૩૯ ॥ સૂર્યવહસિ-
દશમમૈશ્વ યો બ્રહ્મઃ તપતિમિર્જિતેન્દ્રિયૈઃ । તાપસૈ રુદ્રઃ ગાજેના-

વિસ્તૃત થતી જાય છે.) ॥૩૮॥ જે આશ્રમમાં ગંગોદકમાં ધોધને વૃક્ષોની
શાખાએ લાંબાં સુકવેલાં ત્યાંના વાસી મુનિઓનાં અનેક કંથાઓ (જીર્ણ
વસ્ત્રના કટકા) વડે સીવીને કરેલાં વસ્ત્રો અને વલ્કલોને વાયુપણ શંકા
સાથેજ સ્પર્શ કરે છે. અર્થાત્ વાયુ શોધક સ્વભાવવાળો છે તથાપિ મહ-
ર્ષિના અને ગંગાજળના સંબન્ધથી વસ્ત્રોની અતિશય શુદ્ધિ સમઝીને પોતાનો
શુભાશુભ સ્થળમાં વિચરણસ્વભાવ હોવાથી સ્વસ્પર્શથી અશુદ્ધિની આ-
શંકા કરીને સાશંકજ સ્પર્શ કરતો હોય ને શું ? એમ વર્તે છે. ‘અનેકક-
ન્યાંશુક’ એમ કહેવાથી અંશુક-વસ્ત્રોને આરંભનારી કંથાઓ અનેક જાતની
જાણી લેવી. ‘કૌપીનકન્યાંશુક’ એવો પાઠ હોય તો કૌપીન, કંથા અને
અંશુક (વસ્ત્રો) એવો અર્થ કરવો ॥૩૯॥ જે આશ્રમ સર્વ ઇન્દ્રિયોનું નિય-
મન કરીને પ્રકૃતિથકી વિલક્ષણ, જાતતાદિ અવસ્થાએ અતીત, જ્ઞાનેકલન,
માટેજ બ્રહ્મભાવથી સ્ફુરણાયમાન થતા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું નિરંતર
અનુસ્મરણ કરનારા, માટેજ અચળ એવી બ્રહ્મનિષ્ઠાએ કરીને બ્રહ્મભૂત
થએલા અને સૂર્ય જેમ સ્વસન્નિધિમાં આવતા સર્વ કોઈના નેત્રમાં પ્રતિ-
રોધ કરનારા અંધકારને નાશ કરે છે, તેમ બ્રહ્મનિષ્ઠાના તેજથી પોતાની
સન્નિધિમાં આવતા જનોના અંતરના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને નાશ કરનારા.
અર્થાત્ જેમ અગ્નિમાં નાંખેલું આકડાનું તુર તુરત બળી જાય છે તેમ બ્રહ્મ-
નિષ્ઠાની પ્રભાથી જનોના સમગ્ર પાપપુંજને બાળી નાંખનારા એવા જીતે-
ન્દ્રિય યતિઓએ સેવેલો છે. તથા રૂઝનામના મૃગના ચર્મરૂપી વસ્ત્ર ધારણ
કરનારા (આથી બાહ્ય ચિહ્ન કહ્યું) વાયુ જળ પર્ણ લક્ષણરૂપ તપમાં
નિષ્ઠાવાળા ત્રિકાળદર્શીઓએ સેવેલો છે એટલે જેમાં તેઓ રહે છે. અથવા

૧ ‘અનેકકન્યાંશુક’ इति पाठान्तरम् ।

મ્બરૈઃ સર્વવિરિરામે દેવ્યતેડનિશઃ ॥૪૦॥ મૂરિપુણ્યચયહીન-
ર્ગમો બ્રાહ્મલક્ષ્મ્ય-ગતઃ કામદઃ । નિષ્કલમિષ્ટદિઃ પગોલ-
તિષ્ઠતઃ શ્રમહરઃ પશ્યતાઃ ॥૪૧॥ દિવ્ય-વ્પનિવહા તસ્તતઃ
સન્તિ યત્ર હારિ-જકૈઃ કૃતાઃ । રિતજસિ ન યત્ર લાઘવે રાત્રિજં
ચ તિમિરં મત્તમનઃ ॥૪૨॥ મૂરિમ-નિવચ્યાનિ રૂપાનાં યત્ર ચા-
ન્નિશરણાનિ નાનામ્ । સાક્ષવેદાવિદુશં જાટલાનં સન્તિ સંયમ-

યતિ (પરમહંસ)નાં સમગ્ર વિશેષણ કરીને વ્યાખ્યાન કરવું ॥૪૦॥ વળી
જે આશ્રમ દર્શનમાત્રથીજ સમગ્ર માર્ગશ્રમને તુરંત નાશ કરે છે. એટ-
લુંજ નહિ પણ લગવાનનો નિવાસ હોવાથી અભીષ્ટ અર્થને આપનારો છે,
જેની પ્રાપ્તિ અલ્પ પુણ્યવાળાને થતી નથી પરંતુ પુષ્કળ પુણ્યપુંજ ભેગાં
થયાં હોય તેનેજ થાય છે. જેમાં બ્રાહ્મલક્ષ્મી (બ્રહ્મસ્થિતિ)ને પામે-
લાઓ રહે છે. અને શીકાઓમાં લબડતી પાકસ્થાલીયો તથા જળથી ભ-
રેલા ઘડાઓથી તે તે પ્રદેશમાં શોભાયમાન છે (આતો આશ્રમની શોભા
છે) ॥૪૧॥ જે આશ્રમમાં અનેક મહાત્માઓ પોતાના તપોબળથી પ્રકટ-
પણેજ નારાયણરૂપિનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. અને સાક્ષાત્કાર કરીને પુષ્પો-
પહાર વિગેરેથી પૂજા કરે છે. પૂજનસમયે મુનિઓએ અપેલા દિવ્ય
પુષ્પપુંજે નિર્માલ્ય થએલા જ્યાં ત્યાં પડેલા પેખાય છે. નિત્ય સન્નિહિત
રહેલા નારાયણના અતિ અધિક તેજે યુક્ત એવા આશ્રમમાં રાત્રિનું ગાઢાં-
ધકાર મુનિઓને બાધ કરી શકતું નથી. એટલે રાત્રિએપણુ ત્યાં ત્યાં રહેલા
મુનીઓને લગવાન નયનગોચર થાય છે. ॥૪૨॥ જે આશ્રમમાં શિક્ષાદિ
છો અંગે સહિત ચાર વેદને બાણનારા એટલે સમગ્ર વેદાર્થના વિજ્ઞાનરૂપ
પરોક્ષભૂત જે અપરાવિદ્યા તેણે સંપન્ન, (પણ સાક્ષાત્કારરૂપ પરાવિદ્યાએ
સંપન્ન નહિ) વાનપ્રસ્થાશ્રમ સ્વીકારી પરાવિદ્યા માટે પ્રયત્ન કરતા, શ-
રીરશુદ્ધિ સાડ કુચ્છ આંદ્રાયણાદિ સંયમવડે શરીરલતા જેની કૃશ થયેલી
છે અને બાહ્ય આભ્યંતર શૌચે યુક્ત એવા જટિલ-વાનપ્રસ્થ મુનિઓના
બહુ ભસ્મના સમૂહો જેમાં છે એવી અગ્નિહોત્રશાળાઓ છે (આથી અ-
ગ્નિહોત્રનો નહિ ત્યાગ કરનારા વાનપ્રસ્થો કહ્યા. વાનપ્રસ્થોએ અગ્નિનો ત્યાગ

કુશાક્લતાનાઃ ॥૪૩॥ યત્ર કેચન સકુન્મરઃ જા નીરપાઃ કતિચ-
નાખ્મપાસ્તય । ફેનપા વિમરીઅપાસ્તપો ધૂમપાશ્ચ ચનિનઃ પ્રકુ-
ર્વતે ॥૪૪॥ ચીરચર્મદલલલ્લલલ્લાઃ કેચનાપિ તૂળતન્તુજવલ્લાઃ ।
અશ્મદ્દમથવા રત્નકુટુંબ યત્ર કેચિદ્દષયોઽધમઃ ॥૪૫॥ મક્ષ-
યન્તિ ચલપત્રફલ નિ કેચિદન્નિલયા જપાનિવાઃ । રક્તસર્પવિ-
ષયા વ્રતઃ કેઽભ્રાવકાશમપિ યત્ર ચરન્તિ ॥૪૬॥ પ્રેમદ્વિમાચકાં
નરબન્ધૌ લઘુમુજ્જિતરસાઃ કાશવદ્વાઃ । નિકિન્નતથરાઃ સકલા

કરવો અથવા ન કરવો એમ વિકલ્પ સ્મૃતિમાં કહ્યો છે) ॥૪૩॥ ત્રણ
શ્લોકથી તપસ્વિઓના ભેદોની સમૃદ્ધિ કહે છે—જે આશ્રમમાં વનનિવાસી
કેટલાક મુનિઓ એકવાર વાયુલક્ષણ કરીને રહે છે. કેટલાએક જળ-
માત્રનું પાન કરીને રહે છે. કેટલાક આખ્ય (વરાળ) માત્રને પાન કરીને
રહે છે, કેટલાક કેવળ શીણનોજ આહાર કરીને રહે છે. કેટલાક ચકોર
પક્ષીની પેઠે કેવળ ચંદ્રચંદ્રિકાનું પાન કરીને વર્તે છે. કેટલાક કેવળ ધૂમ-
પાન કરીને રહે છે. એ રીતે રહીને તપ કરે છે. ॥૪૪॥ કેટલાક મુનિઓ
ચીર, (માર્ગમાં પડેલા વસ્ત્રખંડોથી સીવીને બનાવેલાં વસ્ત્રો) મૃગચર્મ,
દળ. (શાકાદિવૃક્ષનાં પત્ર) અને વલ્કળરૂપ પહેરવા ઓઢવાનાં વસ્ત્રો
ધારણ કરનારા છે. કેટલાક તો ગાંઠયો વિનાના ઘાસના તંતુઓથી બનાવેલાં
વસ્ત્રોને ધારણ કરે છે. કેટલાક ઋષિઓ અલ્પ પથ્થરથી કુટેલા અન્ન
કૃણાદિકને ખાય છે અથવા દાંતની દૃઢતા હોય તો તેનાથી ચાવીને લક્ષણ
કરે છે ॥૪૫॥ જે આશ્રમમાં કેટલાક મુનિઓ પિપળાનાં ફળ (પિપરો)
ખાધને રહે છે. કેટલાક જળમાં સ્થિતિ કરીને ભગવન્મંત્રનો જપ કરે છે.
કેટલાક મુનિઓ શબ્દાદિ સર્વ મન્યિક વિષયોનો ત્યાગ કરીને અભ્રાવકાશ
નામનું વ્રત કરે છે. “વૃક્ષનો પણ આશ્રય છોડી દઇને વનમાં રાત્રિ દિવસ
વૃષ્ટિ તથા વાયુનું સહન કરવું તેને અભ્રાવકાશ વ્રત કહે છે” ॥૪૬॥ જે
આશ્રમમાં અનેક મુનિઓ નરના મોટા બંધુ ભગવાન્ નારાયણમાં સ્વયં
સ્વાદુતમ અધિક પ્રેમવૃદ્ધિ પામવા માટે દોષદર્શનથી વિષયરાગનો ત્યાગ
કરીને, માટેજ યાવજ્જીવિત નૈષ્ઠિક વ્રતમાં નિષ્ઠાવાળા થઇને, માટેજ

ચિન્તયાન્તે હૃદિ તં વિલસન્તઃ ॥૪૭॥ યત્રત્યા ક્રષયો વ્રજન્ત્ય-
નુદિનં શ્રીવા સુદં સ્થિતં શેત્રીયકૃતેઽમૃતેઽતિમ સિ દ્રઘં નિજે
ધામનિ । ચાપોન્મુકશરા તેગાઃ સહનરં નારાયણં ચોચ્ચકૈર્ગયન્તો
ગગનાધ્વનાત્કહદઃ કૌશ્ચા યથા યૂથશઃ ॥૪૮॥ શ્વેતદ્વીપપદા-
ન્નરેણ સહિતં નારાયણં વીક્ષિતું યત્રાયાન્ત્ય-વાસરં ચ મુનયઃ
શ્રીવા સુદેવોત્તે સ્થે । સર્વન્તો ધ્વાનિ-ચ્ચકૈઃ સિત-ચઃ કુહ્યૂથવ-
ન્નાધ્વનિ પ્રાપ્તાશ્ચ ત્વમતા નમન્ત ઉરુધા નારાયણોયાન્ત-નીન્ ॥૪૯॥

પ્રાણુધારણુમાં ઉપયોગી આહારના સેવનથી દેહને દુર્બળ કરીને, હૃદયમાં
સદા વિરાજમાન નારાયણનું નિરંતર ચિંતવન કરે છે. (આ શ્લોકથી ધ્યાન-
પ્રકર્ષથી ભક્તિવિશેષની લાઠિ થાય છે એમ કહ્યું. અને ધ્યાનસિદ્ધિમાં
સામગ્રીસંપત્તિ નૈષ્ઠિક વ્રત, રાગત્યાગ, દુર્બળદેહ વિગેરે કહી છે.)
॥૪૭॥ અણિમાદિ અષ્ટ સિદ્ધિઓને પામેલા અને બ્રહ્મસ્વરૂપનો જેમને
સાક્ષાત્કાર થયો છે એવા કેટલાક બદરિકાશ્રમવાસી મહર્ષિઓ જે આશ્ર-
મમાંથી સત્ય, અમૃત, અતિતેજસ્વી પોતાના ધામરૂપ શ્વેતદ્વીપમાં વિરા-
જમાન શ્રીવાસુદેવ ભગવાનનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરવા માટે અતિશય ઉત્સા-
હથી ગગનતળમાં ચઢીને આકાશમાર્ગે કરીને ભેગા થઈને વિચરતા કૌંચ
પક્ષિઓની પેઠે ધનુષમાંથી નીકળેલા બાણ થકી પણ અધિકવેગથી માર્ગમાં
'હે શ્રીનરનારાયણ !' એમ ઉચ્ચ સ્વરથી ઉચ્ચારણ કરવાપૂર્વક પ્રતિદિન
બય છે. જે રીતે બદરિકાશ્રમવાસી મુનિઓ શ્વેતદ્વીપમાં શ્રીવાસુદેવનાં
દર્શન કરવા બય છે તે રીતે શ્વેતદ્વીપવાસી મુનિઓ પણ શ્રીનરનારાયણનાં
દર્શન કરવા બદરિકાશ્રમમાં આવે છે, એમ કહે છે—'હે શ્રીવાસુદેવ !' એમ
ગગનમાર્ગમાં ઉચ્ચારણ કરતા, જેમના શરીરની શ્વેત કાંતિ છે, માર્ગમાં
પોતાની સન્મુખ આવતા અને સર્વભાવથી પ્રણામ કરતા નરનારાયણના
ભક્ત મુનિઓને બહુ આદરથી પ્રણામ કુશળપ્રશ્ન કરતા એવા શ્વેતમુક્તો
કૌંચ પક્ષિમંડળની પેઠે વર્તતા થકા નરનારાયણનાં દર્શન કરવા શ્વેતદ્વી-
પમાંથી પ્રતિદિન જે બદરિકાશ્રમમાં આવે છે. (આ શ્લોકથી વૈષ્ણવોનો
પરસ્પર સમાગમ થાય ત્યારે પ્રણામ કરવારૂપ તેમના સ્વરૂપનું શિક્ષણ

જ્ઞાતું યાસ્યત ઈશિતુસ્ત્રિપથગાં સન્નિવાય દ્રુતં યત્ર પ્રાતરુપર-
ચાધ્વનિ સદા તિગ્રન્તે વૈ પક્ષિણઃ । અઘાસ્ય રિરપ્યતીત્યતિત-
રામુત્કાણ્ઠતાશ્ચોન્નૃત્વા આરણ્યઃ પદ્ પાક્ષિનાગમનુજાસ્ત્યકાન્ય-
સર્વક્રિયાઃ ॥૫૦॥ યત્ર સમીકૃતે હીનદંશમશકે મૃદુ-

આપેલું જણાવ્યું છે) ॥૪૮-૪૯॥ વળી જે આશ્રમમાં વનવાસી મૃગાદિ
પશુઓ, હંસાદિ પક્ષીઓ, સર્પો અને લિલ્લાદિ મનુષ્યો મુનિઓની માફકજ
'હમણાં અમારા હરિ (કુયોનિજન્મના કારણભૂત પાપકર્મને હરનારા)
શ્રીનારાયણ પધારશે' એમ ધારીને અત્યંત ઉત્સાહ પામીને દર્શન સાડે ઉચાં
મુખ કરીને બીજી સર્વ ખાનપાનાદિ ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરીને સ્નાન કરવા
ગંગાજી પ્રત્યે પધારતા પ્રભુ શ્રીનારાયણનાં દર્શન કરવા તુરત પ્રાતઃકાળમાં
આવીને જવાના માર્ગમાં બે બાજુ પંક્તિબંધ નિરંતર ઉભા રહે છે. પછીથી
પધારેલા પ્રભુનાં દર્શન કરીને મહાસુખીયા થાય છે. યદ્યપિ તેઓ બલિથી
અનધિકારી છે તથાપિ ભગવાનની સન્નિધિના અતિશય મહિમાથી અથવા
મહર્ષિઓના સન્નિધિવિશેષથી તે આશ્રમના વાસી પશુપદ્યાદિકને પણ
વિજ્ઞાનશક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે. ॥૫૦॥ જેનાથી આશ્રમ ઓળખી શકાય એવી
બદરીનું વર્ણન કરે છે- જે આશ્રમમાં લીલા તૃણમય, ઉચ્ચાનીચાપણાએ
રહિત, (આ પદથી તરૂંમૂળતળમાં સુખેથી બેસી શકાય આ અર્થ જ-
ણાવ્યો છે) અને ડાંસ મચ્છરે રહિત એવા કોમળ સ્થળમાં ચિકણાં
કોમળ ઘાટાં પાનડાં અને પકવ મિષ્ટ ફળસમૂહો વડે સુશોભિત (આ
પદથી તાપ ટાળવામાં સમર્થતા કહી છે) બદરી (બોરડી) ઉગેલી છે. જે
બદરી નિરંતર ફળ પુષ્પવડે શોભાયમાન દિવ્ય રમણીય વૃક્ષોથી ચારે તરફ
વીંટાએલી છે, જેની નીચે નિવાસ કરનારાઓને ક્ષુધા તૃષ્ણા શીત ઉષ્ણ
ધૃત્યાદિ દોષો લાગુ થતા નથી, જે બદરી શ્રીનારાયણના નિવાસસ્થાનરૂપ
હોવાથી તેમની મૂર્તિની માફક પુષ્પોપહાર અને હોમક્રિયાથી સદા પૂજા
કરેલી છે ॥ જે બદરી અતિ વિમળ કાંતિવાળી શાખાઓવડે વિશાળ,
પોતે કંટકવૃક્ષ છે તથાપિ કાંટાએ રહિત, માટેજ અતિશય સુંદર મધુ
જેવો મિષ્ટ રસ જેમાંથી નિકળે છે અને પ્રાકૃત બદરી જેવી જણાય છે

સ્થલે । ઉદ્ગતાઽસ્તિ ચદરી સુશોમિતા લિગ્ધકોમલ લઃ । લગ્નજઃ
 ॥૫૧॥ નિત્ય પ્પફલશાલિમિશ્ર યા નિત્યપાપવરૈઃ પરિશ્રિતા ।
 શુચ્છૃણ્ણાદિમદાવર્ણિતા પૂજિતા ચ ચલિતામકર્મભિઃ ॥૫૨॥ વિ-
 રત્તાતિવિમલ રાતરાશ્વા કણ્ટકૈઃ પારિતા ચ મનોહ્રા । નિઃસ-
 રન્મધુરસા નનુ દિવ્યા વીક્ષણાદસ્તિલપ્તપનિહત્રી ॥૫૩॥ નત્તદેતા
 મધુરવૈશ્વ વિહૃક્તૈઃ દેવિતા સુરગણેરનુવેલઃ । છાયયા નિવિહયા

પણુ દિવ્ય-અપ્રાકૃત, એમ શાથી ? તો દર્શનમાત્રથી સમગ્ર પાપને હરનારી છે ॥ મધુરનાદવાળા હંસાદિ પક્ષીઓનો નાદ જેમાં થયા કરે છે, પ્રત્યેક સમયમાં સુરસંઘોએ સેવેલી, ઘાટી છાયાને લીધે આશ્રય કરવા યોગ્ય અને નારદાદિ મુનિઓ જેને વિશાલા નામથી કહે છે ॥ (આ ચાર શ્લોકથી વર્ણન કરેલી, ભગવાનનું સન્નિધિપાણું જેમાં છે એવી બદરીના વર્ણનથી શ્રુતિરૂપ ધ્વન્યર્થ નીકળે છે—આ શ્રુતિ ભારતાદિ પુરાણોનીપેઠે કોઈએ કરેલી નહિ પરંતુ ઉદ્ગતા પોતે અનાદિસિદ્ધ હોવાથી આરેક તિરોધાન પામેલી તે આરેક વ્યક્તપણાને પામે છે. ક્યાંથી ઉદ્ગતા ? તો મહર્ષિ-મંડળથકી આવિર્ભાવ પામેલી છે. આ મહર્ષિમંડળ ‘હીનદંશમશકે મૃદુ-સ્થલે’ આ પદથી શિષ્યસમાજે મુખોપસેવ્ય છે એમ ધ્વનિ નીકળે છે, આ શ્રુતિ આ લોક પરલોકના ફળસમૂહથી સુશોભિત છે; કેમકે તેનાં સાધનોનો બોધ આપનારી છે. અને વિવિધ ફળને બોધ કરનારા સ્મૃતિ ઇતિહાસ પુરાણરૂપ ઉપબૃંહણથી આરે તરફ વીંટાળને રહેલી છે. તથા જન્મમરણરૂપ સંસારને નિવૃત્ત કરનારા પરમાત્માનો બોધ આપનારી હોવાથી ભુધા તૃષા શીતોષ્ણાદિ દોષને નાશ કરવામાં સમર્થ છે. વળી અભીષ્ઠ અર્થના અવબોધનું સાધન હોવાથી તેને ફળાર્થીઓએ બલિહોમકર્માદિવડે પ્રજેલી છે. વળી અનેક શાખાભેદવડે વિસ્તાર પામેલી, લેશપણુ અનર્થ નહિ આપનારી પરંતુ અર્થનેજ વહન કરનારી, અધ્યયનમાત્રથી પણ અખિલ અધને હરનારી, વિવિધ ફળની ઇચ્છાવાળા અર્થવાદપરાયણોએ પણ ઉપસેવન કરાએલી, કેવળ સત્ત્વપ્રકૃતિવાળા મુમુક્ષુઓએતો યથા-વસર અનુસેવન કરાએલી અને ભવતાપથી પીડા પામેલાઓએ આશ્રય

અયજાંય યાં વક્ષન્તિ મુનયશ્ચ વિશાલાઃ ॥૫૪॥ તદ્વાદેતન્નસ-
મ્પન્નઃ શ્રાંજ્ઞસ્ય નિરેશતઃ । નિવસત્ ક્ષવા યત્ર સિદ્ધો ભાગવ-
ત પ્રજાઃ ॥૫૫॥ વૈતત્યસો હૃદો યત્ર સન્તિ રજપયશ્ચ યત્ । યત્ર
ચાશ્વશિરા નિત્યં વેદાન્ પઠતિ શાશ્વતાન્ ॥૫૬॥ યત્ર શક્રઃ પુરા
હત્વા વૃત્રં વેદાર્થપારગઃ । બ્રહ્મહત્યાપનોદાર્થં ચક્રે વષાતં તપઃ
॥૫૭॥ સાવર્ણિઃ સૂર્યતનયો નારદન્ સુશિક્ષિતઃ । સમાનમ્યસન્
યત્ર તપસ્યાતિ હરિં ભજન્ ॥૫૮॥ શ્રેયસે ભુવિ ભક્તાનાં યત્રૈવ
ભગવાન્સ્વયઃ । નરન રાયણા નિત્યં તાદૃશતિ દુષ્કરમ્ ॥૫૯॥

કરવા યોગ્ય છે. આ શ્રુતિ અનંત હોવાથી વિશાલા નામથી કહેવાય છે
॥૫૧-૫૨-૫૩-૫૪॥ એ રીતે બદરીને વર્ણવીને તેનાથી ઓળખાતા આ-
શ્રમને ફરીથી વર્ણવેછે-જે આશ્રમમાં 'દ્વે વિષ્ણુ વેદિતમ્બે' આ શ્રુતિમાં
કહેલી ઋગ્વેદાદિરૂપ જે અપરાવિદ્યા તેરૂપ જ્ઞાન તથા બ્રહ્મસાક્ષાત્કારરૂપ
જે પરાવિદ્યા તેરૂપ વિજ્ઞાને સંપન્ન, સિદ્ધ-જેને યોગસિદ્ધ થયો છે, કેવળ
સિદ્ધ નહિ પણ શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિદમાંજ એક અનુરક્ત જીવિત હોવાથી
ભાગવતોમાં અગ્રણી એવા ઉદ્ભવજી શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાથી વસે છે ॥૫૫॥
જે આશ્રમમાં વૈહાયસનામનો અગાધ ધરો છે, જેમાં વાતાપિ મરૂત વિગેરે
રાજર્ષિઓ રહેછે. જેમાં અશ્વશિરા નામના કોઈ ઋષિ અનાદિસિદ્ધ વેદોનું
પારાયણ કરેછે ॥૫૬॥ જે આશ્રમમાં પૂર્વે ઇન્દ્રે વેદાર્થના પારને પામેલા
વૃત્રાસુરને હણીને બ્રહ્મહત્યાના પાપની નિવૃત્તિ માટે દશહજાર વર્ષપર્યંત
તપ કર્યું છે ॥૫૭॥ જે આશ્રમમાં સૂર્યસૂનુ સાવર્ણીસંજ્ઞાના ભવિષ્યના
મનુ નારદમુનિના ઉપદેશને અનુસારે ભાગવતધર્મોનું પરિશીલન કરીને
સાક્ષાત્ શ્રીનારાયણનું પ્રેમપૂર્વક આરાધન કરવાપૂર્વક તપ કરે છે ॥૫૮॥
જે આશ્રમમાં ભક્તોના કલ્યાણ માટે સ્વયં ભગવાન ભૂમિ ઉપર ભરત
ખંડમાં નરનારાયણરૂપે આવિર્ભાવ પામીને આચાર્યશિષ્યલક્ષણનું જણાવવું,
અષ્ટાક્ષરનો પ્રકાશ કરવો, તેનું ધ્યાન કરવું તેરૂપી તપશ્ચર્મા કરવી વિગેરે
પોતાના આચરણથી ભક્તોને શ્રેય પમાડવા માટે નિરંતર દુષ્કર તપ કરે

પ્રવર્તતે નૈવ કલિઃ કહિંચિદ્વત્ર ચાશ્રમે । શ્રેયોમૂર્તેર્ભગવતઃ સા-
 દાત્વસાત્ ગત્યતે ॥૬૦॥ અલ્પાભગવદ્ધ્યાનાનન્દનિર્તમાનસઃ ।
 નિત્યં દેવાપરો યત્ર નારદો વર્તતે મુનિઃ ॥૬૧॥ યત્ર ત્ય દલ્ભલેરોન
 પારમેષ્ઠ્યાદિયામજમ્ । સુખં સમં નૈવ બુધૈર્મીયતે રસવેત્તિભેઃ
 ॥૬૨॥ મુક્તૈરનેકૈશ્ચ મુમુક્ષુઃ સમાશ્રિતો યો વિબુધૈ રસજ્ઞૈઃ ।
 સ આશ્રમો રાનમાત્રતાઽપિ હરજ્ઞયં શામયતી ભૂમિમ્ ॥ ૬૩ ॥
 ઇતિ શ્રીસત્સંનિજીવને નારાયણવાદે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે બદરિકાશ્રમવર્ણ-
 નનામા ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥ ૪ ॥

છે ॥૫૯॥ જેની દિવ્ય મૂર્તિનો અનુભવ કરવાથી અનુભવિતાને શ્રેય માટે
 થાય છે, પોતે પણ આનંદમય છે માટે શ્રેયોમૂર્તિરૂપ, જગત્પતિ સાક્ષાત્
 ભગવાનના નિવાસને લીધે જે આશ્રમમાં દોષમાત્રના નિધિરૂપ કલિયુગ
 ક્યારેય પણ કિંચિત્પણ સ્વસામર્થ્ય પ્રકટ કરવા સમર્થ થતો નથી. અ-
 ર્થાત્ જે પ્રદેશમાં શ્રેયોમૂર્તિ જગત્પતિ ભગવાન નિરંતર રહ્યા છે તેમાં ક-
 ણિનો પ્રવેશઅવકાશ ક્યાંથી હોય ॥૬૦॥ જે આશ્રમમાં અખંડિત ભગ-
 વદ્ધ્યાનના આનંદથી મનમાં પરમ સુખ પામેલા, માટેજ નારાયણની નિત્ય
 સેવામાં પરાયણ એવા નારદમુનિ વર્તે છે ॥૬૧॥ ‘રસૌ વૈ સઃ’ આ શ્રુતિમાં
 કહેલો આનંદમયરસથી બીજો કોઈ પર રસ નથી, તેને બાળુનારા વિવેકી
 પુરૂષો પારમેષ્ઠ્યાદિ (બ્રહ્મપદ) ધામના સુખને બદરીકાશ્રમના સુખ લે-
 શની સાથે પણ તુલ્ય માનતા નથી. જે પુરૂષો પારમેષ્ઠ્યાદિ સુખને ભગ-
 વદનુભવ રસના એક દેશની સાથે પણ સમાન માને છે તો તે અબુધ છે
 ॥૬૨॥ જે આશ્રમ ભગવાનના ભજનનાંદનો રસ બાળુનારા અનેક મુક્ત-
 ભાવને પામેલા મુનિઓ, મુક્તભાવની લાલસાવાળા મુનિસમૂહો અને દેવ-
 તાઓએ આશ્રય કરેલો છે. દર્શનમાત્રથી પણ પાપને હરનારો પૂર્વોક્ત
 આશ્રમ ભૂલોકની ભૂમિને શોભાડે છે અર્થાત્ જેના સંબંધથી ભૂમિ પોતાને
 કૃતાર્થ માને છે. ॥૬૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંનિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મ-
 શાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે બદરિકાશ્રમવર્ણનનામા ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥૪॥

સુવ્રત ઉવાચ—તત્રૈકદા ભગવતો નિવૃત્તિયણસ્ય હિ । દર્શનાર્થ-
મુપાજ્ઞનયસ્તત્સ્મૃતા નૃપ ! ॥૧॥ તીર્થયાત્રાં વહુવિધાં વિધાય
જગતીત ૬ । ઇચ્છન્તસ્તત્ફલં પ્રાપ્તું દર્શનેન જગત્પરાઃ ॥૨॥ મરી-
ચિશ્ચ વસિષ્ઠોઽન્ત્રિરેકતઃ ત્રિતલ્લિતઃ । કણ્વપશ્ચ મહાજઃ શા-
કલ્યો મૃગરાજ્જેરાઃ ॥૩॥ હારીતા ગૌતમઃ કણ્વો યાત્રલ્લખ્યપરા-
શરૌ । શિશપાયન ઔર્વશ્ચ વિશ્વામિત્રસ્તથાઽસુરિઃ ॥૪॥ સંવર્તો
વૈશંપૈયૌ બૃહદશ્વોઽથ લોમશઃ । ઉતથ્ય ઇન્દ્રપ્રસ્થિર્વૈશંપાયન-
દેવલૌ ॥૫॥ પુલસ્ત્યઃ પુલહો ગર્ગઃ શકિર્વૌદુરહસ્પાન્તઃ । વામદેવઃ

અધ્યાય ૫ મો.

એવી રીતે બદરીકાશ્રમને વર્ણવીને હવે ત્યાં શ્રીનારાયણનાં દર્શનસાધ-
નાવેલા મરીચ્યાદિ મુનિઓને પ્રથમ શ્રીનરમુનિનાં થએલાં દર્શન કહેવા માટે
સુવ્રતમુનિ પ્રસંગ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ રાજન ! એક સમયે પૂર્વાધ્યાયમાં
વર્ણવેલા આશ્રમમાં વિરાજમાન નરનારાયણુ લગવાનનાં દર્શન કરવા તે
નરનારાયણુજ ‘આ મુનિઓ મારાં દર્શન કરવા અત્ર આવો’ એમ હૃદયમાં
સ્મરણુ કરેલા મરીચ્યાદિમુનિઓ ત્યાં આવ્યા. સર્વ દિશામાંથી સર્વનું એક-
દમ આગમનમાં નિમિત્તતો નારાયણુનો સંકલ્પજ છે ॥ આવવાનું કારણ
કહેછે—ભૂતળ ઉપર બહુ પ્રકારની તીર્થયાત્રા કરીને જગદ્ગુરૂ શ્રીનારા-
યણુનાં સાક્ષાત્ દર્શનથી તેનું ફળ પામવા માટે એટલે લગવદર્શનજ તીર્થ-
યાત્રાનું પરમ ફળ છે એમ ધૃષ્ટા કરીને આવ્યા. જગતમાં તીર્થયાત્રાદિ
સર્વ સાધનોનું પરમ ફળ લગવદર્શનજ છે. ॥૧-૨॥ પનર શ્લોકથી મુનિ,
ઓનાં નામનિર્દેશ કરેછે—મરીચિ, વસિષ્ઠ, અત્રિ, એકત, દ્વિત, ત્રિત-
કશ્યપ, ભરદ્વાજ, શાકલ્ય, ભૃગુ, અંગિરા ॥૩॥ હારીત, ગૌતમ, કણ્વ, યા-
ત્રવલ્લખ, પરાશર, શિશપાયન, ઔર્વ, વિશ્વામિત્ર, આસુરી ॥૪॥ સંવર્ત,
બલ્લ, મૈત્રેય, બૃહદશ્વ, લોમશ, ઉતથ્ય, ઇન્દ્રપ્રમિતિ, વૈશંપાયન, દેવલ
॥૫॥ પુલસ્ત્ય, પુલહ, ગર્ગ, શકિત્ર, વૌદુ, બૃહસ્પતિ, વામદેવ, પંચશિખ,

पञ्चशिखः प्रचेताः कर्दमः क्रतुः ॥६॥ जैगन्धर्व्यः सुमन्तुश्च वाल्मी-
किश्चयवनोऽरुणिः । कात्यायनो जरत्कारुरास्तीकश्च विभाण्डकः
॥७॥ ऋष्यशृङ्गः शरद्वाञ्छ जैमिनि यतिः । अष्टावक्रः पा-
णिनिश्च माण्डव्यः शाकटायनः ॥८॥ कृष्णात्रेयः स्थूलशिराः शु-
नको गार्ग्यतिस्तरि । कालवृक्षीय उत्तङ्को नाचिषेत्तश्च माठरः
॥९॥ मौञ्जयनश्च पर्णादो हृदाम्नेश्च पर्वतः । जातूकर्ण्य ऋची-
कश्च हरिश्मश्रुस्तथांश्च मान् ॥१०॥ वैतण्डी क्षारपाणिश्च कठस्ता-
ण्ड्यश्च गालवः । अग्निवेशश्च कौण्डिन्यः शाण्डिल्यो भालुकि-
स्तथा ॥११॥ श्वेतकेतुश्च विपुलो मङ्किर्गौरशिरास्तथा । भाण्डाय-
निजयन्तश्च माण्डक्यश्च शार्करः ॥१२॥ कणादः कवयः पैलः
पिप्पलायनश्च लागुरी । कक्षीवानिधमवाहश्च वत्सो गौरमुखस्तथा
॥१३॥ जाबालिरुपमन्श्च शुक्रो वेदशिरा मुनिः । मेधातिथि-
श्च आर्षिषेणश्च अथर्वेन्द्रप्रमदस्तथा ॥१४॥ कुक्षिस्त नरदः शङ्खो लिखि-
तः सुतपाः शुक्रः । प्राणो दाल्भ्यो वातहव्यः सावर्ण्यो बालका
तथा ॥१५॥ सवैतसश्च वैतहव्यः सावर्णिर्भार्गवस्तथा । गोभिलो

प्रचेता, कर्दम, क्रतु ॥६॥ जैगन्धर्व्य, सुमन्तु, वाल्मीकि, यवन, अरुणि,
कात्यायन, जरत्का, आस्तीक, विभाण्डक ॥७॥ ऋष्यशृङ्ग, शरद्वाञ्छ, श-
मीक, जैमिनि, यति, अष्टावक्र, पाणिनी, माण्डव्य, शाकटायन ॥८॥ कृष्णा-
त्रेय, स्थूलशिरा, शुनक, गार्ग्य, तित्तरि, कालवृक्षीय, उत्तङ्क, नाचिषेत्त,
माठर ॥९॥ मौञ्जयन, पर्णाद, हृदाम्ने, पर्वत, जातूकर्ण्य, ऋचीक, हरि-
श्मश्रु, अंशुमान ॥१०॥ वैतण्डी, क्षारपाणी, कठ, ताण्ड्य, गालव, अग्निवेश्य,
कौण्डिन्य, शाण्डिल्य, भालुकी ॥११॥ श्वेतकेतु, विपुल, मङ्कि, गौरशिरा,
भाण्डायनि, जयन्त, माण्डक्य, शार्कर ॥१२॥ कणाद, कवय, पैल, पिप्पला-
यन, लागुरि, कक्षीवान्, धम्मवाह, वत्स, गौरमुख ॥१३॥ जाम्बलि, उप-
मन्यु, शुक्र, वेदशिरा, मेधातिथि, आर्षिषेण, अथर्व, इन्द्रप्रमद ॥१४॥
कुक्षि, नरद, शङ्ख, लिखित, सुतपा, शुक्र, प्राण, दाल्भ्य, वातहव्य, सा-
वर्ण्य, बालक ॥१५॥ सवैतस, वैतहव्य, सावर्णि, भार्गव, गोभिल,

જાજલિયાઃ કાઃ કાઃ પા વાત્સ્યનૈધ્રુવૌ ॥૧૬॥ સૌભરિઃ શૌનકોઽ-
ગસ્ત્યો મુદ્ગલઃ સૈન્ધવાયનઃ । સારસ્વતો ભૂરિષેણો દેવરાતઃ કૃત-
વ્રજઃ ॥૧૭॥ યતે સાંખ્યાધ્યાન્યેઽપિ પિપ્પલાદયો નૃપ ! । નારા-
યણાશ્રમં પ્રાપુઃ કૈલાસાચલસન્નિધૌ ॥૧૮॥ ગક્ષામચક્ષત ચ તત્ર
સિતાદન્તં તે પ્રાતસ્તનાર્કકરતેઽભિલાલ્યક્રીમ્ । ઉચુક્તીર્ધતર-
લધ્વનિનાદિતાશાં મસ્માવશેષસગરાત્મજઃ ક્તિદાત્રીમ્ ॥૧૯॥ યા
નિત્યદા મગવદાલ્લવનાતે તા દૃષ્ટા સ્મૃતાઽપિ નિવિલાયચયાપ-
હન્તી । સ્પર્શેન પાતક કરતિ તુ કિંનુ વાચ્યં નામૈવ દુઃખદાપ્તાદિ-
પાતકઘ્ની ॥૨૦॥ યત્સક્કતો જનપદા અપિ કોઽપદ્યાઃ સત્સેવ્યપુ-

ભગલિ, યાસ્ક, કાશ્યપ, વાત્સ્ય, નૈધ્રુવ ॥૧૬॥ સૌભરિ, શૌનક, અગસ્ત્ય,
મુદ્ગલ, સૈન્ધવાયન, સારસ્વત, ભૂરિષેણ, દેવરાત, અકૃતવ્રજ ॥૧૭॥ દે
રાજન! શિષ્યોએ સહવર્તમાન આ મરીચ્યાદિ (૧૩૯) મુનિઓ તથા
પિપ્પલાદ વિગેરે બીજા પણ મુનિઓ કૈલાસાયળની સમીપે રહેલા પૂર્વોક્ત
બદરિકાશ્રમમાં આવ્યા ॥૧૮॥ આવેલા મુનિઓએ આશ્રમની સમીપે વ-
હેતી, શ્રેત જળ જેનું છે, પ્રાતઃકાળના અરૂણ સૂર્યના કિરણોનાં પ્રતિબિંબ
પડવાથી પ્રકાશિત થએલા ચંચળ તરંગોની વિચિત્ર રચના જેમાં થાય છે,
ઉચ્ચત દીર્ઘ એવા તરંગોના ઘોષવડે શબ્દાયમાન કરી મુકી છે દિશાઓ
જેણીએ. અને કપિલમુનિના કોપાનળે ભસ્મસાત્ કરેલા સગરરાજના આ-
ત્મજ્વળે પોતાનું જળ સ્થિત કરીને મુક્તિને આપનારી એવી ભાગીરથી
ગંગા બોધ ॥૧૯॥ ગંગાજનું સાત શ્લોકથી ઉપવર્ણન કરે છે—જે ગંગા ભગ-
વાન નારાયણના નિત્ય સ્નાનવડે અત્યંત પવિત્ર કરનારી, માટેજ દૂરદેશમાં
રહેલા મનુષ્યોનાં પણ તેમણે ઉચ્ચાર કરેલા નામમાત્રથીજ સમસ્ત પા-
તકને વિનાશ કરનારી, મનમાં સ્મરણ કરવાથી પણ અભિલ અઘને હર-
નારી અને સમીપમાં રહેલાઓને દર્શનમાત્રથી પાપને હરનારી છે, તો
પોતાના જળ સ્પર્શથી પાપપુંજને હરે એમાં કહેવુંજ શું? માટે આ અ-
ત્યંત પાવન છે ॥૨૦॥ સ્વરૂપથીજ નિદિત એવા કીકટઆદિ અશુભ દેશો
પણ જે ગંગાજનો સંબંધ થવાથી તેજ ક્ષણમાં સન્નનોએ સેવવા યોગ્ય

પ્યપદતામુપયાન્તિ સઘઃ । યામન્તરા નનુ મહર્દિમૃતોઽપિ દેશા
 નિસ્તોયનઘ દ્વ યાન્તિ વિગાંતતાં વૈ ॥૨૧॥ યત્સવનાદ્રતિમિહાર
 વ યાં લભન્તે લોકા ન તાં તુ તપસા ન મલ્લૈર્વૈર્તા । ચાન્દ્રાયણ-
 વ્રતપુરશ્ચરણાદિભિર્યાં સ્યાત્કાયરુદ્ધિરિહ સાન્કષ્ણન ચાસ્યાઃ
 ॥૨૨॥ નિગાહાદિગુણશ્રમમન્તરાઽપિ પાપાત્મનામપિ નૃણાં સ-
 ક્ષદમ્બુસક્ષાત્ । અર્કપ્રતોઽવલવિમાનવરણ સઘઃ સ્વર્ગપ્રદાનનિ-
 ણા ન પરાઽસ્તિ યસ્યાઃ ॥૨૩॥ યા શ્રીમદેશ્વરજટામુકુટૈકભૂષા
 સેન્દ્રૈઃ સુરૈઃ સ્વર્ગણૈશ્ચ નિષન્દાણા । સર્તુર્મુમુશુભિરથાવિલસિ-

પુણ્યક્ષેત્રપણુને પામેછે. અર્થાત્ યાત્રાદિકમાં વર્ચ્યપણુ ગણુલા દેશો
 ગંગાસંબંધથી પુણ્યક્ષેત્રરૂપ થઇને યાત્રાદિકને લાયક થાયછે. અને જેના
 સંબંધ વિનાના, ધનધાન્યાદિક સમૃદ્ધિએ સંપન્ન એવા પણ દેશો જળ
 વિનાની નદીઓની પેઠે નિહિતપણુને નિશ્ચે પામેછે ॥૨૧॥ આ પૃથ્વી
 ઉપર રહેલા લોકો જે ગતિ (અભ્યુદય)ને તપ, યજ્ઞ અને કૃદ્ધાદિ વ્રતો
 કરવાથી પામતા નથી. તેવી ગતિને પણ જે ગંગાજળના જળકણિકાના ઉપ-
 સેવનથી તેજ ક્ષણમાં પામેછે. આ લોકમાં ચાંદ્રાયણવ્રત મંત્રજપાદિ
 પુરશ્ચરણુ વિગેરે પ્રાયશ્ચિત્તથી કરવા યોગ્ય જે શરીરશુદ્ધિ છે તેતો આ
 ગંગાજળના જળના કણથીજ થાય છે. અર્થાત્ ચાંદ્રાયણાદિ ગુરૂતર પ્રાય-
 શ્ચિત્તોથી ટાળવા યોગ્ય પાપો પણ ગંગાજળકણુના ઉપસેવનથી નાશ થાય
 છે ॥૨૨॥ નાનાપ્રકારના યજ્ઞયાગાદિક પુણ્ય કર્મ કરવાના પ્રયાસ વિના
 પણ પાપાત્મા પુરૂષોપણુ એકવાર જેના જળકણુના સંબંધથી સૂર્યપ્રભા
 જેવું ઉજ્જ્વળ સુંદર વિમાનમાં બેસીને તત્કાળ સુકૃતિઓને સુદુર્લભ એવા
 સ્વર્ગલોકને પામે છે. જે ગંગા થકી બીજી કોઈ નદીનો આવો મહિમા નથી
 એવી તો આ એકજ છે ॥૨૩॥ સર્વ પુરૂષાર્થના સાધનરૂપ હોવાથી સર્વ
 કોઈએ ઉપસેવવા યોગ્ય છે એમ કહેછે—જે ગંગાજળ શ્રી-પાર્વતીએ યુક્ત
 મહાદેવને ચંદ્રકળા આદિક અન્ય અનેક આભૂષણો છે તથાપિ તેમના
 જટામુકુટના મુખ્ય આભૂષણરૂપ થઇછે. અર્થાત્ પોતે શિવજી પણ શિવ
 થવા સાડ જેને સદા શિર ઉપર ધારણ કરેછે, એવી મહા મહિમાવાળી

િકામઃ સર્વાર્થેતિ સતતં ભુવિ ધ્વનીયા ॥૨૪॥ યત્ર ક્વાપિ
પુરુષસ્ય મૃતસ્ય ચાસ્થિ યસ્યાઃ પતેત્ પલલમક્ષકપક્ષિચક્ષ્વાઃ ।
યદ્યમ્ભસિ દ્વમસાવાપિ દેવલોકં સદ્યો લમેત કિમુ તર્હિ તદમ્બુ-
સેવી ॥૨૫॥ યુક્તો મહાનિગણેઃ પુરુષાત્તમઃ શ્રં નારાયણઃ પ્રતિ-
દિનં સલિલે યદીયે । જ્ઞાતિ સ્વયં સકલગુણિનિઃ સલીલં
માહાત્મ્યવર્ણનપદુરુવિ કો નુ તસ્યાઃ ॥૨૬॥ તસ્યાં યથાવિધિ જ્ઞા-
ત્વા પ્રાતઃકૃત્યં વિધાય તે । ભગવદ્દર્શનં કર્તું વદરીં તામુપાય :

છે. 'શિવઃ શિવોઽમૃત્' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. વળી ઈન્દ્રે સહિત દેવ-
તાઓ, ગંધર્વાદિ દેવગણો, મુક્ત જેવા મુનિઓ, મુમુક્ષુઓ અને અખિલ
અર્થની અપેક્ષાવાળા વિષયી જનોએ સર્વ પુરૂષાર્થને આપનારી હોવાથી
ભૂમિ ઉપર પોતપોતાને અભીષ્ટ અર્થની સિદ્ધિસાડે સદા સેવવા યોગ્ય
છે ॥૨૪॥ ગંગાજનો બીજે અસાધારણ મહિમા કહેછે—કાંકા ઉપર અ-
થવા જે કોઈ પણ બીજા સ્થળમાં મરણ પામેલા પુરૂષનું અસ્થિ મરેલાની
શ્રેય પ્રાપ્તિના ઉદ્દેશથી તેના કોઈ સંબંધિએ નહિ નાંખેલું પરંતુ સ્વયં અ-
શુચિ માંસલક્ષક પક્ષીની અશુચિ ચાંચમાંથી જે આ ગંગાના જળમાં પડી
જાય તો (જેનું અસ્થિ હોય એવો) મૃત મનુષ્ય પણ તેજ ક્ષણમાં દેવ-
લોકને નિશ્ચે પામેછે. તો તેના જળનું જ્ઞાન પાનાદિકથી સેવન કરનારો
દેવલોકને પામે એમાં કહેવું જ શું ? ॥૨૫॥ મનવાણીને અગોચર મહિમા-
વાળા, સમય સુકૃતના નિધિરૂપ, (આમનાથકી ન મળે એવું કોઈ પણ
સુકૃત લોકમાં નથી) અનન્યસાધારણ શ્રીએ યુક્ત એવા નારાયણ પુરૂષો-
ત્તમ ભગવાન તન્વાદિ મહામુનિગણો (આત્મમનનશીલ હોય તે મુનિ કહે-
વાય, તે મહાંત-એટલે કેવળ આત્મમનનમાં નહિ વિશ્રાંતિ પામીને પરમા-
ત્મમનનપર્યંત પ્રવર્તેલા તે)ની સાથે પ્રતિદિન જેના જળમાં લીળાપૂર્વક
જ્ઞાન કરીને મહિમા વધારેછે. તે ગંગાજના મહિમાને સમગ્રપણે વર્ણન
કરવામાં નિપુણ પૃથ્વી ઉપર કોણ પુરૂષ છે ? કોઈ પણ નથી ॥૨૬॥ આવેલા
મરીચ્યાદિ મુનિઓ પૂર્વોક્ત મહામહિમાવાળી ગંગાનદીમાં શાઓક્ત વિધિને
અનુસારે જ્ઞાન કરીને, સંધ્યાવંદનાદિ પ્રાતઃકૃત્ય કરીને, ભગવાન શ્રીનારા-

॥૨૭॥ અથ તે દદરુર્ધ્વિપ્રાગ્ગલ્લતં નરં મુનિમ્ । અઘઃસ્થિતં વિ-
પ્રાલ્લસ્ય વદર્યા ગગનસ્પર્શઃ ॥૨૮॥ જટાં રીટે સ્વર્ણમે મુનિઘા-
રિતશશ્વરઃ । સિતોર્ધ્વપુષ્પદ્મં લસીમાલિનં શ્વેતવાસસઃ ॥૨૯॥
કવિર્હરિરન્તરિક્ષઃ પ્રબુદ્ધઃ પિપ્પલાયનઃ । આવિર્હોત્રોઽથ દુમિ-
લશ્ચમસઃ કરમાજનઃ ॥૩૦॥ ત્યેતૈર્નવમિર્ભ્યર્મહાયોગેશ્વરૈસ્ત-
થા । વૃતં તન્વાર્ધિભેર્વિપ્રૈઃ કલાપગ્રામવાસિભિઃ ॥૩૧॥ દ્વિભુજં
જલદક્ષ્યામં વર્ણિવેષધરં કૃશમ્ । સુપ્રસન્નઃ સ્વાન્મોજં તં દૃષ્ટ્વા જહ-
ર્દ્વિજાઃ ॥૩૨॥ નીન્વિલોક્યાથ સ ચાત્મનઃ પ્રિયાન્ બ્રહ્મણ્ય-
દેવોઽપિ જગદ્દુર્મુદા । અભ્યેત્ય સઘઃ પ્રણનામ માનિત રોઃ સોઽ-

ચણનાં દર્શન કરવા માટે પૂર્વે વર્ણુવેલી બદરી સમીપે આવ્યા. ॥૨૭॥
ત્યાર પછી મુનિઓએ ગગનને સ્પર્શ કરનારી અર્થાત્ અતિશય ઉચ્ચત વિ-
શાળ એવી બદરીની નીચે મુનિમંડળથી વિટાળને વિરાળેલા ભગવાન નર-
મુનિ (નારાયણના નાના ભાઈ) ને બોલ્યા ॥૨૮॥ હવે નરમુનિને ચાર શ્લો-
કથી વર્ણવેછે—સુવર્ણના જેવા પીળા વર્ણુવાળી મુકુટના આકારથી આંધેલી
જટામાં પૂત્રમાં પ્રવર્તેલા ત્યાંના મુનિઓએ તોરા વિગેરે શિરોભૂષણ જેમને
ધરાવ્યાં છે, શ્વેત ઉર્ધ્વપુંડ્ર તિલક, તુલસીમાળા અને શ્વેતવસ્ત્રોને ધારણ
કરનારા ॥૨૯॥ કવિ, હરિ, અંતરિક્ષ, પ્રબુદ્ધ, પિપ્પલાયન, આવિર્હોત્ર, દુ-
મિલ, ચમસ અને કરભાજન આ નવ મુખ્ય મહાયોગેશ્વરોથી તથા કલા-
પગ્રામનાવાસી તનુ વિગેરે મુનિઓથી વિટાળેલા (બદરીકાશ્રમમાંજ કોઈ
સ્થાન વિશેષને કલાપગ્રામ કહેછે) ॥૩૦-૩૧॥ દ્વિભુજ, મેઘ સરખા
શ્યામસુંદર, નૈષ્ઠિક વર્ણુનો દંડ કમંડળુ આદિક ધારણ કરવારૂપ વેષને
ધરનારા, તપથી કૃશ શરીરવાળા અને અત્યંત પ્રસન્ન મુખારવિદવાળા
એવા શ્રીનરમુનિનાં દર્શન કરીને મુનિઓ મહા આનંદને પામ્યા ॥૩૨॥
ત્યાર પછી નરમુનિ પોતે જગદ્દુગૃહ છે તથાપિ આવતા મુનિઓને બેઠાને
સન્મુખ પધાર્યા, પોતાને મુનિઓ બહુ પ્રિય છે, જ્યારે પ્રિયનું આગમન
થાય ત્યારે સન્મુખ ગમન સહજપણે થાયજ. પ્રીતિપ્રકર્ષ એવોજ હોય છે.
જગદ્દુગૃહપણું પ્રીતિતરંગને રોકી શકતું નથી. વળી પોતે બ્રહ્મણ્યદેવ-

પિ ગાઢં પરિરમ્ય મુદ્ગરૈઃ ॥૩૩॥ તતો નિષેદુર્મનયો નરેણ કુશેષુ
 દક્ષેષુ વૃષીષુ ચાથ । સ પૂજયામાસ યથોચિતં તાન્ પાચામિમઃ
 જ્યતમાન્સદર્શ્યઃ ॥૩૪॥ કૃત્વાતિથ્ય-પાંખાં સ નેત્રાણ્યોપેક્ષ્ય
 નરઃ । નિત્યેત્તોષણમ્ વચનં ચદમબ્રવી- ॥૩૫॥ નર ઉવાચ-અ-
 જાનન્દ્ય મજાતા ભવતાં દર્શયન્તઃ । સર્વે સુલભમે- ॥૩૬॥ સર્વે
 સત્સમાગમઃ ॥૩૬॥ તત્રાપિ સત્તમા યૂયં યેષાં દૃઢતરા મ-

બ્રાહ્મણમાં અનુકૂળ દેવ છે એટલે કેવળ તેમને પ્રિય છે એટલુંજ
 નહિ પણ તેમને અનુકૂળ છે. પોતાનો સૌહાર્ય ગુણ પ્રકાશ કરીને
 મુનિઓને પોતાવિષે પ્રેમાતિશય ઉત્પન્ન કરીને તેમનું હિત કરવા હર્ષથી
 સન્મુખ પધાર્યા અને મુનિઓને તેજ ક્ષણમાં નૃનાથના અનુકરણ
 માટે પ્રણામ પણ કર્યો. (આતો પોતાના આચરણથી લોકોને સદા-
 ચાર શિક્ષણ સાદું છે) મુનિઓએ અતિશય આનંદથી નરમુનિનો પણ
 ગાઢપણે આલિંગન કરીને સત્કાર કર્યો ॥૩૩॥ તે પછી મુનિઓ નરમુનિએ
 આપેલાં દર્શાસન તથા તૃણાદિકથી નિર્માણ કરેલાં મુનિઓને યોગ્ય એવાં
 આસનો ઉપર બેઠા. ત્યાર પછી સન્ત-બ્રહ્મજ્ઞાનિઓએ પૂજ્ય એવા પણ નર-
 ભગવાને લોકમાં અતિશય પૂજ્ય એવા મુનિઓની પાછ અર્ધ આદિક
 ઉપચારોવડે યથાયોગ્ય પૂજા કરી. (લોકોના અનુગ્રહ માટે માનુષલીળાને
 અનુસરેલા ભગવાનને આજ સમુચિત છે તો અવતરણને જે રીતે ઉચિત
 થાય તે રીતે મુનિઓની પૂજા કરી. મુનિઓ પણ લોકમાં અતિશય પૂજ્ય છે)
 ॥૩૪॥ તે પછી નર ભગવાન મુનિઓનો દેશકાળને અનુસારે અતિથિને
 ઉચિત સત્કાર કરીને વિનયથી તેમની સમીપે જઈને આવું વચન બોલ્યા
 ॥૩૫॥ હવે અગીયાર શ્લોકથી નર ભગવાનના પ્રેમ મંધુર આલાપણનો
 અનુવાદ કરે છે-હે મુનિઓ! તમારાં દર્શન થવાથી મને આજ મહાન
 આનંદ થયો છે. કારણ કે-સંસારમાં વર્તતાં બ્રહ્મપદસુધીનાં સર્વ વસ્તુઓ
 મુલબલ છે પણ સત્સમાગમ નથી, સત્-બ્રહ્મદર્શિનો સમાગમ તો મુદ્ધર્લભ
 છે ॥૩૬॥ તેવા સંતોમાં પણ તમો તો બહુ મોટા સંતો છો. કારણ કે-તપ-
 શ્યાને કરતા અને ઋષિરૂપથી પોતાનાં અસાધારણ અદ્ભુત ઐશ્વર્ય

તિ: । ઋણ્યાદ્યો યાવાતિ વર્તેતેऽપિ તપસ્યતિ ॥૩૭॥ યેષાં હૃદિ
સદા શ્રીમાન્વદત્તવનવલ્લભ: । હરિ: સ્ફુરતિ સાક્ષાત્તાન્વયં વિશ્નો
મહત્તમાન્ ॥૩૮॥ યૂયં કજના: સર્વે દૃષ્ટ્યૈવ જનપાવના: । તેષાં
વ: સક્કમં મન્યે જીવાનામતિદુર્લભમ્ ॥૩૯॥ યસ્યાસન્ના ભવાન્મુ-
ક્તિસ્તસ્ય વ: સક્કમો ભવેત્ । યેનૈવ જાયતે પ્રીતિ: શ્રીમન્નારાયણે
પ્રભૌ ॥૪૦॥ તયૈવ દેહગેહાદૌ ત્યક્તસક્ક: પ્રશાન્તધી: । પરં પદમ-
વાપ્નોતિ પુમાન્ બ્રહ્માદિદુર્લભમ્ ॥૪૧॥ કેનોપમઃ પદેભ્યં સતાં

આચ્છાદન કરીને વર્તતા એવા પણ શ્રીનારાયણમાં તમારે ‘આ કોઈ ત-
પસ્વી છે અથવા અમારા જેવો કોઈ મુનિ છે એવી મતિ નહિ પણ આતો
સાક્ષાત્ ભગવાનજી’ એવી અતિ દૃઢ મતિ નિરંતર અનુવર્તે છે. આવી
શુદ્ધિ બધામાં વર્તતી નથી. આત્મદર્શિઓને પણ આવી શુદ્ધિ સુલભ નથી
॥૩૭॥ જેના હૃદયમાં જેને બદરીવન વહાણું છે એવા શ્રીમાન્ હરિ નારા-
યણ સદા સાક્ષાત્ સ્ફુરે છે તેમનેજ અમે અતિ મોટા થકી પણ અતિ-
શય મોટા માનીએ છીએ પણ કેવળ આત્મસાક્ષાત્કારસંપન્નને પણ મ-
હત્તમ માનતા નથી ॥૩૮॥ તમો સર્વે મુનિઓ મુક્તજનો (લક્ષ્મી કર્મ-
બીજ જેનાં ક્ષીણ થયાં છે) છો. મારેજ દર્શનમાત્રથી જનો (જનનમ-
રણરૂપ ચક્રથી આક્રાંત થએલા) ને જન્મ મરણને આપનારાં પુણ્ય પાપ-
રૂપ પાપમાંથી પાવન કરનારા છો. એવા મુક્તો તમારો સમાગમ કર્મવશ
જીવોને અતિ દુર્લભ છે એમ હું માનું છું ॥૩૯॥ જે જનને ભવપાશમાંથી
મુક્તિ થવાની નજીકમાં હોય એટલે મુક્તિને અભિમુખ કરનારી મુક્તસં-
પત્તિ હોય તેનેજ તમારો સમાગમ મળે. જે સમાગમથીજ પ્રભુ શ્રીમન્ના-
રાયણમાં પ્રીતિ થાય છે ॥૪૦॥ જે પ્રીતિથી દેહ ગેહાદિકમાં આસક્તિએ
રહિત થએલો, અને વિષયોમાંથી પ્રશાંત શુદ્ધિવાળો પુરૂષ ભવ બ્રહ્માદિકને
દુર્લભ એવા પરમ પદને પામે છે-પ્રીતિથી વૈરાગ્ય થાય છે અને વૈરાગ્યથી
સિદ્ધ થએલી પરાલક્ષિ જે વિજ્ઞાનના પરિપાકરૂપ કહેવાય છે તેનાથી
પરમ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. એવો અભિપ્રાય બાણુવો ॥૪૧॥ નારાયણમાં
મન જેનું છે, (મારેજ પૂર્ણકામ હોવાથી બીજા પ્રાકૃત મુખની આસ-

નારાયણાત્મનાઃ । મૃમૌ પરાપક લય તીર્થવ્યાજાવચારિણાઃ ॥૪૨॥
પરાપકારરતિહિ સન્તિ સન્તો દયાલવઃ । નિતરામેવ મગવ-
ઙ્ગત્તા વૈ રુષ્મદાદયઃ ॥૪૩॥ વ્યમુક્તમવેલાયામાગતા પાપા-
યાઃ । અથ નારાયણઃ સ્વામી દાસ્યતે દર્શનં પ્રમુઃ ॥૪૪॥ સ્વદેશ-
યાનુદિનં મુનીનાં ચ દિવોકસાઃ । અગચ્છતાં વર્તતેઽથ તસ્ય
સ્વેક્ષાપણ-ણઃ ॥૪૫॥ અસ્યાઃ વ હિ લાયાં વિધિ પૌર્વાહિકં પ્ર-
મુઃ । સમાપ્યાત્ર સમાયા તે નૈષ્ઠિકોચિતમન્વહઃ ॥૪૬॥ સુવ્રત ય-
વાચ—ઇત્યં મધુરયા વાચા કુર્વન્તં સાત્કેયં નરમ્ । નયસ્તત્ર-
માવજ્ઞાસ્ત કુદૃષ્ટમાનસાઃ ॥૪૭॥ મુનય ક્ષુઃ—જાનોમ ત્વાં વયં

ક્રિએ રહિત) પૃથ્વી ઉપર પરોપકાર (ખીબા જીવોનો સદ્ગુણોપદેશથી
કલ્યાણ પ્રાપ્તિ) માટે તીર્થયાત્રાના મિષથી વિચરવાના સ્વભાવવાળા
તમારા જેવા સાધુઓને લોકમાં કેની સાથે ઉપમા થટે ? કોઈની સાથે પણ
નહિ, અર્થાત્ તમો કોઈની સાથે પણ સદૃશ નથી ॥૪૨॥ સામાન્યપણે
લૌકિક એવા પણ સાધુઓનો દયાળુતા અને પરોપકારશીલતા તો સ્વાભા-
વિક ધર્મ પ્રસિદ્ધ છે. સાક્ષાત્ ભગવાનના પરમ ભક્ત એવા તમો દયાળુ
અને પરોપકારશીલ હો એમાં કહેવું જ શું ? તમો તો અત્યંત છો ॥૪૩॥
હે ભગવાનને પ્રિય એવા મુનિઓ ! તમો ઉત્તમ અવસરમાં આવ્યા છો.
કારણ કે-જેનાં દર્શનની આકાંક્ષા કરો છો એ પ્રભુ સ્વામી નારાયણ હમ-
ણાંજ તમોને પોતાનું દર્શન દેવા પધારશે ॥૪૪॥ હમણાં દર્શનદાનમાં
કારણ કહે છે-હે મુનિઓ ! પ્રતિદિન પોતાનાં દર્શન કરવા આવતા મુનિઓ
અને દેવતાઓને નારાયણને સ્વદર્શન દેવાનો અવસર હમણાંજ વર્તે છે
॥૪૫॥ પ્રભુ શ્રીનારાયણ નૈષ્ઠિકવર્ણીને ઉચિત એવો પૌર્વાહિક દૈવ પિત્ર્ય
કર્મવિધિ સમાપ્ત કરીને આજ વેળામાં પ્રતિદિન આ સ્થાનમાં પધારે
છે; તો તમારો મનોરથ વિના વિલંબેજ સફળ થશે ॥૪૬॥ સુવ્રતમુનિ કહે
છે-હે રાજન્ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્રેમ મધુર વચનથી સત્કાર કરેલા મરીચ્યાદિ
મુનિઓ 'આ સાક્ષાત્ ભગવાન છે પણ લોકસંગ્રહ માટે એમ કહે છે' એમ
નરમુનિનો મહિમા જાણીને અંતઃકરણમાં અતિ આનંદ પામીને નરમુનિ પ્રત્યે

સર્વે ઋષયો જગદીશ્વરમ્ । બ્રહ્માણ્ડાનામનેકાનામીશ્વરં હિ નરો-
ત્તમ ! ॥૪૮॥ તપશ્ચર્યાં પ્રકુર્વન્તં સેવમાનં સદા પ્રભુમ્ । અપિ ત્વા-
મીશ્વરં વિશ્નુઃ સાક્ષાન્નારાયણં યથા ॥૪૯॥ સર્વેષાં માનનીયોઽસિ
પૂજ્યો વન્ધસ્ત્વગીશ્વરઃ । એકા મૂર્તિર્દ્વિધા ભાતિ નરનારાયણ-
વિતિ ॥૫૦॥ ધન્યા ભારતભૂરિયં : ગવતો નારાયણસ્યાક્ષિતા પદ્મિ-
ર્મત્સ્યયવા, શારત્તનધ્વજાન્મૌજોર્ધ્વરેલાક્ષિતૈઃ । ધન્યેયં તદ્દસન્ત-
તિશ્ચ હરિણા સંવીક્ષિતા પ્રત્યહં ધન્યાશ્ચાશ્રમદર્શિણાઃ । વયં
મક્તાપ્રેયસ્યેશિરઃ ॥૫૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
प्रथमप्रकरणे मुन्यागमननरदर्शननिरूपणनाम पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

સ્તુતિ કરવા પૂર્વક બોલ્યા ॥૪૭॥ મુનિઓ કહેછે—હે નરોત્તમ ! અમે સર્વે
ઋષિઓ જગદીશ્વર તમોને અનેક બ્રહ્માંડના નિયંતા નિશ્ચે જાણીએ છીએ
॥૪૮॥ અમારી માફક તપશ્ચર્યાને કરતા અને પ્રભુ શ્રીનારાયણની સદા સેવા
સજ્જતા એવા પણ તમોને સાક્ષાત્ નારાયણની પેઠેજ પરમેશ્વર જાણીએ
છીએ ॥૪૯॥ સર્વેશ્વર તમો સર્વ મુનિઓ તથા દેવાદિકોએ માનનીય, પૂજ-
નીય અને વંદનીય છો. કારણ કે—સમગ્ર જગતના ઈશ્વર ભગવાન શ્રીપુર-
ષોત્તમ નારાયણજી નર અને નારાયણ એવી સંજ્ઞાથી બે પ્રકારે જણાય છે
એટલે સ્વયં ભગવાન સ્વેચ્છાથી બે રૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામેલા છે (તમો
એકજ છો) ॥૫૦॥ હે ભગવન ! સમસ્ત ભૂતોને ધરનારી આ ભારતભૂમિ
ભગવાન બદરીપતિ નારાયણનાં મત્સ્ય, યવ, અંકુશ, વજ્ર, કળશ, કમળ,
ઉર્ધ્વરેખા ઇત્યાદિ સોળ ચિહ્નોવડે ચિહ્નિત પગલાંવડે અલંકૃત થવાથી ધ-
ન્યભાગી થઈ છે. તથા પ્રતિદિન નારાયણના નયનગોચર થતી આ વૃક્ષોની
પંક્તિ ધન્યભાગી છે. તથા ભક્તપ્રિય ઈશ્વર શ્રીનારાયણના આ બદરિકાશ્રમનાં
દર્શન થવાથી અમે મુનિઓ પણ ધન્યભાગી થયા છીએ (પોતાનો તરૂંસંતતિ
સાથે પાઠ કર્યો છે તે ઉપરથી ભગવદર્શનના સંબંધ વિનાના જડ તરૂંનો
જન્મ જેમ વ્યર્થ છે તેમ પોતાનો જન્મ પણ વ્યર્થ છે એમ જણાવ્યું છે)
॥૫૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम-
प्रकरणे मुन्यागमननरदर्शननिरूपणनाम पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

સુવ્રત ઉવાચ—एवं ब्रुवत्सु मुनिषु नरे स्मितः स्वे प्रभुः । समाप्त-
 दैवत्रियाऽस वायात्तत्र निजोदजात् ॥१॥ यागसिद्धतमिः पयि
 मुक्तैः सा गामरगणैश्च स्वसंस्थैः । वन्मान उरुधाऽतिविनीतैः
 स्वा गान्धवसमीक्षितपादः ॥२॥ देहिदुःखस्तथाद्विद्वज्जना नैक-
 भास्करमहःसमानय । शोभनाखिलनिजा जन्यया अजमान
 उरुपाण् रात्रेण ॥३॥ दीधवाहुः गलोऽसितर्णो नृपकूजदलाय-

અધ્યાય ૬ ઠો.

હવે નરમુનિનાં દર્શનથી પ્રહર્ષ પામેલા મુનિઓને શ્રીનારાયણના દર્શ-
 નનો આનંદ અને પૂજનો ઉત્સવ કહેવાનો આરંભ કરેછે—સુવ્રતમુનિ
 કહે છે—હે રાજન! મુનિઓ પૂર્વોક્ત પ્રકારે સ્તુતિ વચન બોલી રહ્યા પછી,
 નરમુનિ તેમના વચનશ્રવણથી ઉપજેલા પ્રેમથી મુખમાં મંદમંદ હસેછે
 એવા અવસરમાં પ્રભુ શ્રીનારાયણ પ્રાતર્હોમાદિ દેવકર્મ અને નિત્યશ્રાદ્ધાદિ
 પિતૃકર્મ સમાપ્ત કરીને, પોતાની પર્યુશાળામાંથી જ્યાં નરમુનિ તથા મુનિઓ
 રહ્યાછે એવા પ્રદેશમાં પધાર્યા ॥૧॥ હવે સાત શ્લોકથી શ્રીનારાયણને વ-
 ર્ણવેછે—સત્યસંકલ્પરૂપ યોગ અથવા ભગવત્સંકલ્પરૂપ યોગથી જેમણે
 મનુષ્યને સન્મતીય રચનાવાળી તનુ સંપાદન કરીછે (ભગવાનની સાથે
 મુક્તોપણુ યોગસિદ્ધ તનુથી અવતરે છે) એવા મુક્તો, આકાશ માર્ગે
 આવેલા ગંધર્વાદિ અનુયાયિઓએ સહિત ઇન્દ્રાદિ દેવવર્ગો અને બીજા
 અતિવિનીત તપસ્વીઓએ બહુ પ્રકારે માર્ગમાં પ્રણામ કરેલા, પોતાના
 ચરણકમળમાંજ એક દત્તદષ્ટિવાળા એકાંતિક ભક્ત ઉદ્ભવજીએ પાછળ
 ગતિ કરેલા ॥૨॥ દેવ મનુષ્યાદિકથી ન થઈ શકે એવી તીવ્ર તપ-
 શ્ચર્યાથી બમણી વૃદ્ધિ પામેલી, એકદમ ઉદય પામેલા અનેક સૂર્યની
 પ્રભાને સદશ, સ્વયં મંગળમય સર્વ દિવ્ય અવયવોમાંથી પ્રસરતી,
 આવી કોઈ અનન્યસામાન્ય અપૂર્વ પ્રભાસ્વર શુકલ પ્રભાથી પ્રકાશમાન
 (ભગવાનનું રૂપ શ્યામસુંદર છે તથાપિ તેમની પ્રભા પ્રભાસ્વરશુકલજ
 છે) ॥૩॥ દીર્ઘ (બહુપર્યંત લાંબા) સ્થૂળ બાહુયુગલવાળા, શ્યામ-

તનેત્ર : । પર્વચન્દ્રવદનઃ સિતરાજન્તરાજિરુચિરો મૃદુપાદઃ ॥૪॥
 સૂક્ષ્મરમ્યકાંપલાનુકેરો વદ્ધન્દરજટઃ પૃથુવક્ત્રાઃ । કુઞ્જ-
 રારાનલ્લોરરાજત્સદ્ગતેશ્ચ નતસદ્ગમનાભિઃ ॥૫॥ પાણ્ડુરોર્ધ્વતિ-
 લક રુલસીલગ્રહસૂત્રધરૈર્વાશેરાજ્ઞઃ । મૃત્કમણ્ડલપલાશજ-
 વણ્ઠૌ વર્ણિરાગિતિ દધન્ન કરાભ્યામ્ ॥૬॥ અંશુકં પરિદધન્નત્વે
 શુક્લં સ્કન્ધલમ્બિતસિતોત્તરવાસાઃ । સર્વદૈવ તરુણોઽમૃતવૃષ્ટ્યા
 પ્રેષણાલેખકા મુનિવૃન્દમ્ ॥૭॥ સ્વાતેવ ક્રમમુનીક્ષણજાતં મૂરિ-
 હર્ષદર ન નિધાતુમ્ । શક્તુવન્વિકસદાસ્યદગ્બજાત્માવયન્નિવ

સુંદર રૂપવાળા, નવીન પ્રકુક્ષિત કમળદળ સરખાં કર્ણપર્યંત દીર્ઘ નેત્રવાળા,
 પૂર્ણચંદ્રની પેઠે સમગ્ર મનુષ્યોના નયનને આહ્વાદ આપનાર વદનવાળા,
 મંદહાસવડે પ્રકાશમાન સુંદર દંતપંક્તિવાળા, કમળ સરખા કોમળ રક્ત
 ચરણવાળા ॥૪॥ સૂક્ષ્મ સુંદર કપિલ (પિળાવર્ણના) કુટિલ કેશવાળા,
 આંધેલી સુંદર જટાવાળા, વિશાળ વક્ષસ્થળવાળા, પિંપળાના સુંદર પત્ર
 સરખું ઉપરથી વિસ્તૃત અને નીચેથી સંકુચિત એવા ઉદરમાં પ્રકાશમાન
 સુંદર ત્રિવળિવાળા, જડી ગોળ ગંભીર નાલિવાળા ॥૫॥ શ્વેત ઉર્ધ્વપુંડ્ર તિ-
 લક, તુલસીની કંઠમાં પહેરાય એવી એવડી માળા અને યજ્ઞોપવીતને ધારણ
 કરનારા, સ્પષ્ટ નાડિયો જેમાં દેખાય છે એવા અવયવોવાળા, પોતે નૈષ્ઠિકરાજ
 હોવાથી હાથમાં મૃત્તિકાનું કમંડળુ તથા ખાખરાના વૃક્ષના દંડને ધારણ
 કરનારા. (એ રીતે દિવ્ય અવયવોની લાવણ્યતાવડે અને વર્ણાશ્રમનાં ચિ-
 હોવડે શોભાયમાન) ॥૬॥ શુદ્ધ શુકલ અધોવસ્ત્રને ધરનારા, ખલા ઉપર
 પહેળું લાંબુ કરીને શ્વેત ઉત્તરીયવસ્ત્રને ધરનારા, સર્વ સમયમાં યુવા અ-
 વસ્થામાં રહેલા, (સદા સોળ વર્ષની અવસ્થાવાળા) સમીપમાં રહેલા
 સમગ્ર મુનિમંડળને પોતાની અમૃતવૃષ્ટિ જેવી દૃષ્ટિથી પ્રસન્ન કરતા ॥૭॥
 પોતાના અતિપ્રિય મુનિજનોના દર્શનથી ઉત્પન્ન થયેલા અપાર આનંદ પ્રવા-
 હને ઉદરમાં મર્યાદા મુકીને પ્રસરતો હોવાથી નહિ રોકી શકવાથી પ્રકુક્ષિત
 નેત્રકમળ અને મુખકમળ થકી હર્ષના અશ્રુમિષથી બહાર પ્રવાહ ચલાવતા
 હોય ને શું? એમ વર્તતા અને મનોહર મૂર્તિવાળા એવા ભગવાન શ્રીનારાયણ

મનોહર-તિઃ ॥૮॥ તં વિલોચ્ય મુનયો ભગવન્તં મૂરિહર્ષવિવશા
 નમનાદૌ । પ્રેમસમ્ભવજલાતનત્રાઃ પ્રોત્થિતા મુખિ નિપત્ય ચ
 નેમુઃ ॥૯॥ દર્શનક્ષણ દમે નરબન્ધોઃ રિવાસરચિયાગજતાપમ્ ।
 સઘ ઇવ વિજ હૃદિ દૃષ્ટાઃ કરિણ્ય ઇવ ઝંહિમાંસાઃ ॥૧૦॥ તં
 પિબન્ત ઇવ લોચનૈઃ લૈસ્તે લિહન્ત ઇવ વાહુભિઃ પ્રમુમ્ । સમ્મિ-
 લન્ત ઇવ સાદરં તદા સર્વશો વદશિરે નર-લ્યઃ ॥૧૧॥ તાન્ યથા-
 વદુરુઘાઽથ માનયન્માનવઃ સ્વાપારેરમ્મણાં મિઃ । આસસાદ બદ-
 રીતરોરઘો વેદિકાં સ્તુતશાસનાં હરિઃ ॥૧૨॥ પીઠે તત્ર મનો-

તે પ્રદેશમાં પધાર્યા ॥૮॥ ઉપર વર્ણવેલા ભગવાનને આવતા બેઠને મુનિઓ
 તત્કાળ આસનમાંથી સામા ઉઠ્યા અને સમધિક હર્ષને પરવશ થઈને, તથા
 પ્રેમને લીધે પ્રકટ થએલા હર્ષાશ્રુથી આવૃત નેત્રવાળા થઈને, માટેજ નમ-
 સ્કારાદિ કરવામાં કાંટા કાંકરા કાદવ વિગેરે દોષોનું નહિ અનુસંધાન કરીને,
 તુરત પૃથ્વી ઉપર દંડની પેઠે પડીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૯॥
 હૃદયમાં હર્ષિત થએલા ઋષિઓએ નરના મોટા બંધુ શ્રીનારાયણનાં દર્શન
 થયાં તેજ ક્ષણમાં બહુ દિવસના વિયોગથી થએલા તાપનો તત્કાળ ત્યાગ
 કરી દીધો. (ઋષિઓને અધ્યાત્માદિ ત્રિવિધ તાપનો પ્રસંગ ન હતો પરંતુ
 વિયોગજન્ય હતો. આવા તાપની શાંતિમાં સંશ્લેષ સીવાય બીજા સાધનની
 અપેક્ષા નથી) જેમ કુમુદિની (પોચણીઓ) પૂર્ણ ચંદ્રના દર્શનથી ચંદ્ર
 વિયોગના તાપને ત્યાગ કરેછે, કુમુદિનીને પૂર્ણ ચંદ્રના દર્શન સીવાય
 બીજું વિકાસનું કારણ નથી અર્થાત્ બેઠનેજ તૃપ્ત થાય છે તેમ મુનિઓ
 બેઠનેજ તૃપ્ત થયા ॥૧૦॥ તે સમયમાં સર્વે મુનિઓ પ્રભુ શ્રીનારાયણને
 લોચનવડે આદરથી પાન કરી જતા હોય ને શું? મુખવડે ચાટતા હોય ને
 શું? અને બાહુવડે આલિંગન કરતા હોય ને શું? એમ તે અવસરમાં નર-
 મુનિ મુખ્ય જેમાં છે એવા તન્વાદિ મુનિઓએ બોલ્યા, અર્થાત્ સર્વ અંગથી
 અનુભવ કરવા લાગ્યા ॥૧૧॥ તે પછી માન આપનારા ભગવાન શ્રીનારા-
 યણ પ્રણામ કરતા મુનિઓને પોતાનું આલિંગન, કરસ્પર્શ, સંભાષણ, મંદ-
 હાસ, દર્શનાદિકવડે યથાયોગ્ય સન્માન કરીને, એજ બદરી વૃક્ષની નીચે

હરે મુનિપતિઃ કમ્પિયઃ સોઽચ્યુતઃ સમ્પ્રીત્યૈ નિષસ દ વેદવિદુષાં
તેષામથોદચ્ચુતઃ । તસ્મૈ તે ચ નિષેદુઃ ચપલય દૃષ્ટ્યાઽમિતઃ
પશ્યતે વિપ્રા નૈકિર્વાર્ણિને ભગવતે પ્રીત્યા નમશ્ચક્રિરે ॥૧૩॥ તતઃ
પૂજુર્નિર્જામષ્ટદેવં નારાયણં તં વિધિના નરં ચ । જોપહારર્થિવિધૈ-
નીન્દ્રાઃ સક્ષે મન્યગ્રધિયો વિશુદ્ધૈઃ ॥૧૪॥ કસ્તૂરંકાકુ મકે-
સરાધૈર્કેન સત્સૌરજ્યદેવ । સન્મહાલિકાચમ્પકકેતકાદૈઃ

રહેલી, પાથરેલા દર્ભાસનવાળી વેદિકા ઉપર વિરાજમાન થયા ॥૧૨॥
તેનો પ્રકાર કહેછે—મુનિઓના પતિ, ભક્તો ઉપર અતિ પ્રીતિવાળા, અ-
ચ્યુત તે ભગવાન પૂર્વોક્ત અતિસુંદર આસન ઉપર પોતાનીજ એક આરા-
ધનાની અભિલાષાવાળા વેદવેત્તા મુનિઓને તેમનો પૂજા વિધિ સ્વીકારી પ્ર-
સન્ન કરવા માટે ઉત્તર દિશા તરફ મુખારવિંદ રાખીને વિરાજમાન થયા.
તે પછી મુનિઓએ આસનમાં વિરાજેલા, ચંચળ અક્ષુથી ચારે તરફ મુનિ-
મંડળને નિહાળતા, નૈષ્ઠિકવર્ણીના જેવા વેષવાળા ભગવાન શ્રીનારાયણને
ફરીથી પ્રીત્યુત્કર્ષથી પ્રણામ કર્યો. (આ ઉપરથી જ્યારે મહાત્માઓ આવે
ત્યારે તેમના એકા પછી ફરી નમસ્કાર કરવાનો સૂચવ્યો છે) ॥૧૩॥ તે પછી
મહામુનિઓએ અવ્યય મનવાળા થઈને પોતાના ઇષ્ટદેવ શ્રીનારાયણ અને
નરમુનિની વિશુદ્ધ વિવિધ ચંદનપુષ્પાદિ પૂજાપહારવડે યથાવિધિ પ્રેમપૂ-
ર્વક પૂજા કરવાની પ્રારંભી (પૂજાપચારની વિશુદ્ધિ પ્રેમપ્રકર્ષને લીધે છે,
માટેજ ‘સક્ષેહં’ એમ કહેછે. ‘અન્યગ્રધિયઃ’ આ પદથી પૂજામાં પ્રમાદ ન
બોધએ એમ જણાવ્યું છે) ॥૧૪॥ ત્રણ શ્લોકથી પૂજાનો પ્રકાર કહેછે—
કસ્તુરી હુંકુમ કેસર અને કર્પૂરાદિકથી મિશ્રિત કરેલું શ્રેષ્ઠ સુગન્ધિમાન
ચંદન, સૌરભથી શોભાયમાન મોગરા ચંપા કેવડા આદિક નાના પ્રકારનાં
પુષ્પો, માંજરોએ સહિત કોમળ તુળસીપત્રો ॥ વિચિત્ર વર્ણવાળાં ઉત્તમ
પુષ્પોના રમણીય હારો, પુષ્પરચિત રમણીય અવતંસો, (કર્ણાભરણરૂપ
ગુચ્છ કલકી વિગેરે) પુષ્પનિર્મિત શોભાયમાન શેખરો, (શિરોભૂષણરૂપ
તોરા વિગેરે) અહુવિધ સુગંધમય ધૂપો, ઘૃતનિર્મિત દીપો, સુસ્વાદુ નૈવેદ્યો,
અનેક પ્રકારનાં દાડિમાદિ ફળો ॥ અતિ મનોહર આરતિઓ, શ્રેષ્ઠ મંત્રપુષ્પા-

પુષ્પરનેકૈ રુલસીદલૈશ્ચ ॥૧૫॥ વિચિત્રઃ પ્યોત્તમચારુહારૈ રમ્યા-
 વંતસૈઃ શુભોલ્લરશ્ચ । સુગન્ધિધૂપર્વ મિશ્ચ દીપૈઃ સન્નિર્નિવેદૈશ્ચ
 ફલરોદૈઃ ॥૧૬॥ નારાજનેનાતિમનોરેણ સન્મન્ત્રઃ પ્પાઙ્ગલિભિઃ
 પ્રણામૈઃ । આનર્રીરાં મુનયો વિધિશ્ચા વેદોક્તઃ પઠિતૈસ્તઃ ચૈઃ
 ॥૧૭॥ इत्यर्चितं निजजनागम-परिहर्षं व्यालम्बिचित्रकु-मात्तमरो-
 ल्लरालि । कण्ठात्पदावधिलसत्सुमहारराजिं ध्यात्वा ह्यदं तमच-
 रैर्नयनैर्निदग्धुः ॥१८॥ तं तादृशं स्वहृद-प्राप्तिप्राप्तसुराङ्गं धाव्यक्ष-
 रेऽपि ददृशुः कृपयैव तस्य । आनन्दपूणसकलान्तराः पुनस्ते दृष्ट्वा
 बहिश्च मुदिता अथ तुष्टुबुस्तम् ॥१९॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायण-
 चरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे भगवद्दर्शनपूजनमहोत्सवनामा षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

જળીઓ, સાષાંગ પ્રણામો, ઉચ્ચ સ્વરથી ઉચ્ચારેલા સ્તુતિ માટે વેદોક્ત-
 મંત્રો, ઇત્યાદિ ઉપચારોવડે પૂજા વિધિને જાણનારા મુનિઓએ શ્રીનારાયણની
 પૂજા કરી ॥૧૫-૧૬-૧૭॥ એવી રીતે પૂજેલા, નિજજન મુનિઓના આવ-
 વાથી બહુ હર્ષ પામેલા, વિચિત્ર વર્ણનાં ઉત્તમ પુષ્પોના તોરાઓની લટકતી
 પંક્તિથી શોભાયમાન, કંઠને આરંભીને પાદપર્યંત લાંબા લટકતા પુષ્પહારોની
 પંક્તિવડે શોભાયમાન અને ધ્યાનના શુભાશ્રયભૂત એવા શ્રીનારાયણનું નિ-
 શ્ચળ (મટકાંએ રહિત) નેત્રોવડે (જેમાં મનની વૃત્તિ અનુવર્તે છે એવાં)
 મુનિઓ અંગઅંગનું નિરીક્ષણ કરવા પૂર્વક ધ્યાન કરવા લાગ્યા ॥૧૮॥ વિ-
 વિધ ઉપચારોવડે પૂજેલા, ઋષિવેષધારી, અત્યંત પ્રકાશમાન અંગવાળા
 શ્રીનારાયણને નેત્ર મીચીને જ્યારે હૃદય કમળમાં ધારીને અનુભવ કરવા
 લાગ્યા તે સમયમાં તેમની કૃપાથીજ અક્ષરધામમાં પોતાનાજ આ રૂપથી
 રહેલા ભગવાન મુનિઓના હૃદયમાં પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. ત્યાર પછી આવા ભ-
 ગવાનના દિવ્ય દર્શનના આનંદથી સંપૂર્ણ સર્વ અવયવોવાળા મુનિઓ ફરીથી
 નેત્ર ઉઘાડીને હૃદયથી બહાર પ્રથમની પેઠે ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર કરીને
 હર્ષ પામીને ‘આ સાક્ષાત્ અક્ષરોધિપતિ સમય જીવોના ઉજ્જવન માટે
 આ લોકમાં અવતરેલા છે’ એવો વિનિશ્ચય કરીને, નારાયણની સ્તુતિ કરવા
 લાગ્યા ॥૧૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્ર-
 થમપ્રકરણે ભગવદ્દર્શનપૂજનમહોત્સવનામા ષષ્ઠોઽધ્યાયઃ ॥૬॥

ઋષય ऊचुः—जय जयाज ! कृपारसानिर्गतैर्विततमोहमन्धत-
मोपहैः । त्वमचलैर्वचनैर्ब जन्मजन्महरो भवसीह जगद्गुरुः ॥१॥
નયસિ નાથ ! નિજા નિષેવિણો તિમતા તપસા ક્ષપિતૈનસઃ ।

અધ્યાય ૭ મો.

ઋષિઓની સ્તુતિનો પ્રકાર અનુવદેછે— હે અજ ! તમો જય પામો જય પામો, અર્થાત્ આપ અજન્મ છો તથાપિ સંસારસાગરમાં ડુબકાં ખાતા ચેતનોનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છાથી મનુષ્યને સન્નતીય સંસ્થાનથી અવતરેલા છો. આવો જે સમુજ્જવન સંકલ્પવિશેષ છે એજ આપનો સર્વાતિશાયી સમુત્કર્ષ છે. આવા ઉત્કર્ષથી આપ નિરંતર વૃદ્ધિ પામો. અવતરણું કાર્ય કહેછે—કૃપારસથી નિકળેલાં, અતિવિસ્તૃત અજ્ઞાન કે વિપરીત જ્ઞાનરૂપી મહાગાઢાંધકારને નાશ કરનારાં અને કોઇથી પણ નિષેધ—ખંડન થઈ શકે નહિ એવાં પોતાનાં વચનામૃતોવડે બહુ જન્મથી વર્તતી દેહાત્માના તથા આત્મપરમાત્માના અવિવેકરૂપી ભ્રાંતિને હરનારા, માટેજ ભૂમિ ઉપર સત્ય પ્રથમ જગદ્ગુરૂ આપજ છો. અર્થાત્ સંસારાગ્નિના ઉદ્દીપનથી જેના પ્રાણ જતા રહ્યાછે એવાઓને પરમાત્મારૂપ પ્રાણનો સંશ્લેષ કરી આપવો એજ એમનું સમુજ્જવન કહેવાય છે, માટે આપજ પ્રથમ સદ્ગુરૂ છો. અજ્ઞાન કે અન્યથા જ્ઞાનની નિવૃત્તિ કરવી એજ ગુરૂનું કૃત્ય છે.

‘कारस्त्वन्धकारः स्यात् कारसाच्चरोधकः । मन्धकारनिरोधित्वात् गुरु-
त्वमिच्छीयत ॥’ ‘પારસનિગતૈઃ’ આપદથી બીજા ગુરૂઓ થકી વિશેષ જ-
ણાવ્યો છે—આ ઉપદેશ બીજા ગુરૂઓની માફક શિષ્યજનોએ કરેલી
અધિક પરિચયાને લીધે નથી પરંતુ કૃપૈકમૂળ છે. ॥૧॥ અસાધારણ આ-
ચાર્યપણું કહ્યું, હવે મોક્ષનો મુખ્ય ઉપાયપણુ આપજ છો એમ કહેછે—
હે નાથ ! ધૃતિયુક્ત (અચળ) તપશ્ચર્યાવડે જેમણે ભક્તિની ઉત્પત્તિમાં
વિરોધિ વિષયાલિલાપારૂપ પામોનો નાશ કર્યો છે, માટેજ આપના ચરણ-
વિદનેજ સેવવાના એક સ્વભાવવાળા મુનિઓએ હૃદયકમળમાં રહેલા આપ
અધિકારને અનુસારે અંતકાળે સ્મૃતિ આપીને અથવા નહિ આપીને, શતા-

નિજપદં પરમં હ્ય-તામેધં ચ લભાસ્કરમાસ્કરમક્ષર- ॥૨॥ વિશ-
દધર્મપથં પરિરક્ષિતું ભુવિ રુગાન્તદ્દતાન્સુકૃતાપ્રેય ! । સકલ-મ-

ધિક મૂર્ધન્ય નાડી (મુખમુખ) થી અર્થિમાર્ગે કરીને પોતાના અસાધારણ પદ (સ્થાનવિશેષને) પમાડો છો. જે પદ અક્ષર, (અપુનરાવૃત્તિ હોવાથી) અમૃત નામનું, (આનંદાધિક્ય હોવાથી) અને એક સાથે ઉદય પામેલા અનેક સૂર્યને સદૃશ પ્રકાશમાન સર્વોત્કૃષ્ટ છે (ધામને સૂર્યપ્રકાશનું ઉદા-હરણ આપ્યું છે તે કેવળ લોકદષ્ટિથી છે) ॥૨॥ તેને સમયમાં અવતાર ધરવાથી અને વેદાદિશાસ્ત્રોના ઉદ્ધારથી ધર્મરક્ષકપણું આપનું છે એમ કહેછે-હે સુકૃત પ્રિય જેમને છે એવા ભગવન્ ! પ્રભુ-ધર્મસ્થાપનમાં સમર્થ એવા તમો વિશદધર્મપથ-ધર્મરૂપી પથ (માર્ગ) તે ધર્મપથ કહેવાય. ઇષ્ટ અર્થને પમાડનારો છે માટે ધર્મને પથ કહેછે. એવો ધર્મપથ શ્રેય અને પ્રેય એવા બે પ્રકારનો છે. જે અભ્યુદયના સાધનભૂત જ્યોતિષોમાદિક છે તે પ્રેય કહેવાય. જે નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત વિજ્ઞાન છે તે શ્રેય કહેવાય. તેમાં જે પ્રેયપથ છે તે વિશદ નથી એટલે તે માર્ગે ગતિ કરનારાને આત્મા પરમાત્મા વ્યક્ત જણાતા નથી, કારણ કે આતો ફક્ત આત્માને દેહથી લિજ્જ નિત્ય કર્તા લોકતા જાણે છે પણ પરમાત્માનો જ એક કિંકર છે એમ જાણતો નથી તેમ પોતાના સ્વામી પરમાત્માને પણ જાણતો નથી, માટે પ્રેયપથ વિશદ નથી. શ્રેયપથમાં પ્રવર્તેલાને તો પોતાનો આત્મા અને પરમાત્મા વ્યક્તપણે જણાય છે માટે ધર્મપથ (શ્રેયોમાર્ગ) વિશદ છે. એવો જે પોતાના આત્મા પરમાત્માના વિજ્ઞાનપૂર્વક વિશદ ધર્મપથ તેને સર્વથા રક્ષણ કરવા માટે પૃથ્વી ઉપર પોતાના રૂપથી તથા વ્યાસાદિ-રૂપથી પ્રકટ થઈને તેનો બોધ કરનારાં સમગ્ર શાસ્ત્ર, પુરાણ અને સદા-ગમો કે જે યુગાંત-પ્રલયકાળે વિલીન થઈ ગએલા અને યુગાંત-કલિયુગથી ઉપહત થએલા હતા તેને બહુધા સમ્યક્ પ્રવર્તાવો છો. આ સ્થળે શાસ્ત્રશબ્દથી સ્વતઃ શાસન કરનારો હોવાથી વેદ જાણવો. પુરાણ-દિકની શાસનતા વેદમૂળક જાણવી. સદાગમશબ્દથી પાંચરાત્ર શાસ્ત્ર જાણવું, અર્થાત્ પ્રલયમાં વિલીન થએલા વેદો સ્વયં ભગવાને અવતારીને

સ્ત્રાણસદાગમાંસ્ત્વમુદ્ધૈવ સંગીઠ્ઠા પ્રમુઃ ॥૩॥ નહિ વિદન્તિ
 ભવન્તમિદેશ્વરં નિશ્ચિલજીવમ્ભ્રમમોચનમ્ । ભુવિ સતાં વચ-
 નૈરપિ યે નરાસ્ત ક્રષ્ણયોઽપિ તાસ્ત્વ માયયા ॥૪॥ નહિ સુખં
 ભવદાશ્રયમન્તરા તનુમૃતાં દિવિ વા ભુવિ વામ્બરે । તદધુનાઽબ્દ-

પૂર્વે જેવા હતા તેવાજ પ્રકાશ કર્યા છે અને તેને સમયમાં વ્યાસાદિક રૂપે કરીને પુરાણાદિક પ્રવર્તાવ્યા છે ॥૩॥ આપ વિશદ ધર્મપથના પરિરક્ષણ માટેજ અવતરેલા છો તથાપિ આપના સ્વરૂપને આપનીજ માયાથી મોહિત મતિવાળા જાણતા નથી, આપની માયા આપના પ્રસાદ વિના દુરતિક્રમ છે એમ કહેછે-જે નરો આપની માયાથી મોહિત થયા છે તે સમય જીવોના ભવભ્રમણના મોચન માટેજ ભૂમિઉપર અવતરેલા પરમેશ્વર આપને જાણતા નથી. સર્વે નરો કેમ જાણી શકે ? તો તે વાત સત્ય છે. નરપણાની સમતાથી નરો (ભગવાનનાં ચરિત્રો જેમણે નથી સાંભળ્યાં એવા પામરો) જાણતા નથી એતો યુક્તજ છે. પણ ઋષિઓ કે જે વાયુ, જળ અને પર્ણનું ભક્ષણ કરનારા, તપશ્ચર્યાના અભ્યાસવાળા, ભૂત ભવિષ્યને જાણનારા છે તેઓપણ ભગવત્સ્વરૂપને જાણનારા સંતોએ સદુપદેશ વચનથી ‘સાક્ષાત્ નારાયણ છે અને ભજનીય, સંસારનિવર્તક છે’ એમ ઓધ આપવા છતાં પણ જાણતા નથી. ઋષિઓપણ જાણતા નથી આ તો આપની માયાનોજ મહિમા છે. ‘આ દૈવી ગુણમયી આપની માયા દુરત્યય છે. જે પુરૂષો આપને પામેછે તે આપની માયાને તરેછે’ ॥૪॥ હે ભગવન! આપના ચરણના શરણુવરણ વિના ભૂરાદિ ત્રણ લોકમાં કોઈપણ પ્રાણીને આત્યંતિક સુખ મળતું નથી એ નિશ્ચિત છે. જે કર્મયોગાદિક સાધનસંપત્તિ છે તેપણ આપના પ્રસાદથીજ એક સાધ્ય છે અને આપનો જે પ્રસાદ છે તે શરણુવરણથીજ એક સાધ્ય છે. આવી વ્યવસ્થા છે તો બીજાં સાધનોએ કરીને શું ? છે કાંઈપણ નથી. માટે હમણાં અથવા શતવર્ષને અંતે (આયુષના અવસાન સમયમાં) જે આપનું શરણુ સ્વીકારે છે તેજ પ્રાણીઓ તેજ ક્ષણમાં (તે શરીરના પાતની સાથેજ) આત્યંતિક સુખીયા થઈ જાયછે. ધ્યાનની પેઠે શરણાગતિ વારંવાર આવર્તનીય નથી. તે

તાન્ત ઉતાશ્રિતાસ્તવ યદા રમે સુખિનસ્તદા ॥૫॥ અનધિ-
ગમ્ય સમક્ષમઃ પ્રહં પ્રથમજા અપિ નો મહદાદયઃ । નિજદુઃ-
શકન્ હિ કુતઃ પુનર્વિષયિણો વિમુક્તાઃ સુખમાપ્નુયુઃ ॥૬॥ વય-
મભૂમ હરે ! કૃતિનોઽય વૈ પરતરં ક્ષરતોઽક્ષરતોઽપિ યત્ । ઋષિ-
તનું દધતં પુરુષોત્તમં હૃદિ વિદામ ભવન્તમહો ભગમ્ ॥૭॥ નિગ-
મશાસ્ત્રાણદોશૈકૈરચલભાવભરેણ નિષેવિતૈઃ । યદિ ભવેન્ન

કહું છે કે—‘સકૃદેવ પ્રપન્નાય તવાસ્મીતિ ચ યાચતે । અમયં સર્વભૂતેભ્યો
દદાત્યેતદ્વિ તદ્રતમ્’ ॥૫॥ હે હરે ! વિરાજથી પણ પ્રથમ થએલાં મહદાદિ
તત્ત્વો (તેના અભિમાની એતનવિશેષો જાણવા) પણ આપનો પ્રત્યક્ષ
પ્રસાદ નહિ પામીને વિરાજની ઉત્પત્તિરૂપ પોતપોતાનું કાર્ય કરવામાં
સમર્થ થતાં નથી. એવા આપના પ્રસાદથીજ એક પામવા યોગ્ય આત્યં-
તિક મુખને વિષયમાંજ એક આસક્તિવાળા અને આપનાથી વિમુખ ક્ષુદ્ર
એવા બીજા જીવો ક્યાંથી પામે ? નજ પામે. અર્થાત્ સર્ગાદિ કાર્યમાં
અધિકાર આપેલાઓને પણ આપના પ્રસાદની અપેક્ષા છે તો વિષયાસક્ત
વિમુખોને વિમોક્ષમાં આપના પ્રસાદની અપેક્ષા પડે એમાં કહેવુંજ શું ?
॥૬॥ હે હરે ! અમે સર્વે ઋષિઓ આજ અત્યંત કૃતકૃત્ય થયા, કારણ
કે—ઋષિઓ તથા દેવતાઓએ પણ અગમ્ય એવા આપને ક્ષરઅક્ષરથકી
વિલક્ષણ પરતર પુરુષોત્તમજ મુનિરૂપથી અવતરેલા હૃદયમાં લાવલરપુર
મનથી જાણીએ છીએ. આતો આપનીજ એક કૃપાનું ફળ છે. માટે અમો
ધન્યભાગી થયા છીએ. અમારા ભાગ્યનું શું વર્ણન કરીએ એમ પોતાનું
મસ્તક ધૂણાવાપૂર્વક કહેવા લાગ્યા ॥૭॥ વેદાદિ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ અને
સદાચાર્યના ઉપાસનનું ફળ આપના ચરણકમળમાં એકાંતિક ભક્તિસંપત્તિ
થવી એજ છે. જો તે ન થાય તો સર્વ અર્થ છે એમ કહેછે— નિગમ,
(વેદ) શાસ્ત્ર, (તેના અર્થના વિચારરૂપ મીમાંસા) પુરાણ, મુદેશિકં
(તેના અર્થને યથાર્થપણે જાણનારા આચાર્યો) આ સર્વેનું નિશ્ચળ લાવલર
(આસ્તા શ્રદ્ધા) થી સારી રીતે સેવન કરે પણ જો આપને વિષે મન નિશ્ચળ
ન થાય તો તે શાસ્ત્રાભ્યાસ આચાર્યસેવનાદિક સર્વે નિષ્ફળ વાદરૂપ ફળ-

મનસ્ત્વયિ નિશ્ચલં ચિત્તથવાદફલં સ્વલુ તત્ત્વા ॥૮॥ સાક્ષ્યયોગ-
નિગમાગમવાચાં પાશ્વરાત્રવૃષણાભિમતાનાં । અર્ણવોઽન્ન પય-

વાળું અર્થાત્ કેવળ વાદમાટે હોધને વ્યર્થ છે ॥૮॥ ઉપલક્ષ વિચાર કરતાં અનેક મુખપણે જણાતા સાંખ્યાદિ શાસ્ત્રોની નિષ્ઠા તો આપજ છો એમ કહેછે-સાંખ્યશાસ્ત્ર પ્રકૃતિપુરૂષના સ્વરૂપના વિવેચન માટે પ્રવર્તેલું પ્રસિદ્ધ છે. પ્રકૃતિપુરૂષના એકલા વિવેકમાત્રથી નિઃશ્રેયસની નિષ્પત્તિ થતી નથી પરંતુ તેનાથી વિલક્ષણ પરમાત્મા નારાયણ આપના ઉપાસનથીજ થાય છે. પ્રકૃતિમાં આત્મપણાના ભ્રમવાળા પુરૂષને પ્રથમથીજ પરમાત્માનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી માટે પ્રકૃતિથી વિલક્ષણ પોતાના આત્માનું જ્ઞાન પ્રથમ સંપાદન કરીને પછીથી પરમાત્માનો ઉપદેશ સમુચિત છે, માટે સાંખ્યશાસ્ત્ર પ્રકૃતિમાં થએલા આત્મપણાના ભ્રમની નિવૃત્તિ કરીને પરમાત્માના જ્ઞાનમાં અનુગ્રહ કરનાર હોવાથી ઉપકારક થાયછે માટે તેની નિષ્ઠા પરંપરાએ આપને વિષેજ છે. યોગશાસ્ત્ર અષ્ટાંગ યોગમાર્ગને જણાવીને આપની ઉપાસનારૂપ એકાંત ધ્યાનનિષ્ઠામાં ઉપકાર કરવાપણે ઉપયોગી થાય છે માટે તેની પણ આપને વિષેજ નિષ્ઠા છે, ઉપનિષદારૂપ વેદોની સાક્ષાત્ આપને વિષેજ નિષ્ઠા છે. કર્મપ્રતિપાદક વેદો તો આપના શરીરભૂત ઈન્દ્રિયાદિ દેવતાઓના આરાધનરૂપ હોવાથી તેની આપને વિષેજ નિષ્ઠા છે. જે આગમો (આ-સર્વપ્રકારે વેદાર્થો જેનાથી જાણીએ તે આગમ કહેવાય. એટલે વેદાર્થના વિચારરૂપ મીમાંસા અથવા વેદોના ઉપબૃહણરૂપ પુરાણાદિક) છે તેમની પણ આપને વિષેજ નિષ્ઠા છે, ધર્મશાસ્ત્રો વર્ણાશ્રમના ધર્મરૂપ જે આપનું આરાધન તેના પ્રકારવિશેષને પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી તેની પણ તમોજ નિષ્ઠા છે. કિં બહુના-સર્વ એવી પણ વાણીઓની આપજ નિષ્ઠા છે. તમોજ સર્વ શરીર જેનું છે અને સર્વ પ્રકારો જેના છે એવા છે માટે તેતે પ્રકારો અને તેતે શબ્દોવડે તમોજ કહેવાઓ છે. નિષ્ઠા એટલે પર્યવસાનભૂમિ કે વિશ્રાંતિભૂમિ જાણવી. જેમ જળમાત્રની છેવટની વિશ્રાંતિભૂમિ સમુદ્ર છે તેમ સર્વ વાક્યમય અને વેદોની આપજ નિષ્ઠા છે. ‘સર્વે વેદા વત્પ મામનામેત’ ‘વેદૈશ સર્વૈરહમેત વેદ્મઃ’ ‘વચસાં વાચ્મ જ-

સામિવ સાન્નાત્ત્વં ક્રમેણ ચ ભવસ્ય મે નિષ્ઠા ॥૧૥॥ આગમ્ય
વાગ્મ્યાન્નિદં ત્વપીહ યે ન ભજન્તિ તદ્વતિભવત્પદાન્ જમ્ । ત્રિગુ-
ણાત્મકાત્મમતિકલ્પિતાશયૈરનવેત્ય હાર્દમિતિ તે વ્રજન્ત્યઘઃ ॥૧૦॥
તપસ્વિદૃષ્ટ્યાઽવગણ્ય યે ત્વામજ્ઞાતતત્ત્વા ન ભજન્તિ મૂઢાઃ ।
િચ્ચન્તિ તે વૈ बहुधाઽઽસુરીષુ યોનિષ્વભીક્ષુણં પરિતો ભ્રમન્તઃ
॥૧૧॥ યે ત્વાં વિહાય વ્યમાત્મતત્ત્વં દ્રઢું યતન્તેઽન્ય પાસ્ય વા-
પિ । અષ્ટાસ્તતત્ત્વેઽપ્યનવાસકામાઃ સ્વાન્વચ્ચયન્તો નિરયં ઽજાન્તે

મમ્ 'સર્વવચસાં પ્રતિષ્ઠા યત્ર જ્ઞાન્વતી' 'નારાયણપરા વેદાઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિ
સ્મૃતિમાં આ અર્થ સ્પષ્ટ છે. સર્વ સત્શાસ્ત્રો સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ આપનું
પ્રતિપાદન કરેછે એટલો ગણિતાર્થ છે ॥૮॥ આ ભૂતળમાં જે પુરૂષો પૂ-
ર્વોક્ત વેદાદિરૂપ સર્વ વાક્યમય (શબ્દસમૂહ)ને અધ્યયનાદિકથી સારી
રીતે જાણીને પણ તેની નિષ્ઠા(વિશ્રાંતિભૂમિ)ભૂત આપના ચરણારવિંદની
ઉપાસના કરતા નથી. તેઓ ત્રિગુણાત્મક દેહમાં થએલી આત્માપણની
અભિમતિને લીધે આરોપિત થએલા આશય-ભાવભેદે કરીને વેદનો હાર્દ
નહિ જાણતા હોવાથી સંસારમાં નીચી નીચી ગતિને પામેછે ॥૧૦॥ સદ્ધર્મ
સંરક્ષણ માટે અવતરેલા આપના પરંભાવને નહિ જાણનારાઓને અનર્થજ
થાયછે એમ કહેછે-જે પુરૂષો આપના પરંભાવને નહિ જાણીને આપને
'આ ભગવાન્ નથી પણ કોઈ તપસ્વી છે' એવી બુદ્ધિથી અવગણના કરેછે
પણ જાણતા નથી. તે મૂઢ મનુષ્યો વારંવાર આસુરી યોનિમાં સર્વત્ર ભ્રમણ
કરવાપૂર્વક નિશ્ચે અત્યંત કલેશને પામેછે ॥૧૧॥ હે ભગવાન્ ! જે પુરૂષો
પરમેશ્વર આપનો આશ્રય નહિ કરીને કેવળ પોતાના પ્રયત્નજનથી આત્મ-
સ્વરૂપના દર્શન માટે પ્રયત્ન કરેછે અથવા બીજા કોઈ અનીશ્વરની ઉપા-
સના કરીને પ્રયત્ન કરેછે તે પુરૂષો આત્મદર્શનમાંથી ચલાયમાન થઈને,
માટેજ આત્મદર્શનરૂપ મનોરથ નહિ પામીને પોતાના દેહાભિમાની
શિષ્યોને પણ 'આ મારા ગુરૂ મહાન્ આત્મદર્શી છે' એવી ભ્રાંતિ ઉત્પન્ન
કરવાદ્વારા ઠગનારા હોવાથી તેના પાપેકરીને નિરય-સંસાર અથવા નરકને
પામેછે. કારણ કે બહુજનોને કુમાર્ગે ચઢાવ્યા છે. બહુજનો એમને અનુસ-

॥૧૨॥ બલિમર્પયન્તિ સમયાશ્ચ નનુ બલિભુજોઽપ્યજાદયઃ । તુભ્ય-
મ્બિલપતય શરણં ભવદક્ષિમેવ તત આશ્રિતા વયમ્ ॥૧૩॥ અઘ
ધન્યા વયં સ્વામિસ્ત્વત્પાદાન્મુજ્જ્વલજાત્ । બહુમિર્દિવસૈઃ પ્રાપ્તં
મનોરથફલં ત્વિદમ્ ॥૧૪॥ ત્વદ્ભક્તિમન્તરા જીવાઃ કાલલોચનવા-
મ્નિના । દન્દહ્યમાના નશ્યન્તિ તત્ત્વાં વયઃ પામતાઃ ॥૧૫॥ ગોલો-

રીને ભગવાનનો આશ્રય ત્યાગ કરીને નિઃશ્રેયસનો પ્રયત્ન કરતાં પણ નાશ
પામે છે ॥૧૨॥ દેવના પણ દેવ આપણ છો એમ કહે છે—જે બ્રહ્માદિકો
હવિષ્યાન્નના ત્યાગના ઉદ્દેશથી તે તે યાગમાં પોતાનાથી નીચા દેવ મનુ-
ષ્યાદિકોએ અર્પેલા બલિ (પૂજેપહાર)ને જમનારા છે તેઓ પણ તમારા
થકી ભય પામીને સર્વેશ્વર આપને બલિ (પૂજેપહાર) નિશ્ચે નિવેદન
કરે છે, માટે દેવના પણ દેવ એવા આપના ચરણારવિંદના જ શરણને અમે
પામ્યા છીએ ॥૧૩॥ આપના ચરણારવિંદનાં દર્શન સીવાય બીજું કંઈ પણ
ફળ અમારે અલિલ્લપિત નથી એમ કહે છે—હે સ્વામિન્ ! આપના ચર-
ણારવિંદનાં સાક્ષાત્ દર્શન થવાથી આજ અમે ધન્યભાગી થયા છીએ.
દાસને સ્વામિના ચરણુકમળની સેવાથકી બીજું ફળ ઇચ્છવું ઘટે નહિ,
આપના દર્શનરૂપ મનોરથ ફળ બહુ દિવસે પ્રાપ્ત થયું. (‘બહુમિર્દિવસૈઃ’
આ પદથી નિષ્કળ મનોરથ દિવસોનો અનુશોક કર્યો છે) દુર્લભ એવું પણ
આપનું દર્શન અનાયાસથી અમો પામ્યા એવો અભિપ્રાય છે ॥૧૪॥ કા-
માદિ દોષથી અંતરની જે કલુષતા વર્તે છે તે આપની એક ભક્તિથી જ નાશ
થાય છે એમ જણાવા માટે કહે છે—હે હરે ! આપની ભક્તિ વિના તપ-
શ્ર્ચર્યામાં પ્રવર્તેલા, વાયુલક્ષણ જળપાન અને પાનડાં લક્ષણ કરીને સમગ્ર
ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં કરીને, તપશ્ચર્યા કરતા વિશ્વામિત્રાદિક ઋષિઓ પણ
કામક્રોધને પરવશ થઈને પરમપુરૂષાર્થરૂપ મોક્ષમાંથી બ્રહ્મ થયા તો બીજા
જીવો આપની ભક્તિ વિના કામ લોભરૂપ દાવાનળથી અતિશય પ્રજ્વળવ-
લિત અંગવાળા થઈને મોક્ષમાર્ગમાંથી બ્રહ્મ થાય એમાં કહેવું જ શું ? માટે
અમો મુનિઓ તેના (કામલોભાદિકના) ઉપશમની જ ઇચ્છાથી નિઃશ્રેયસ
મુખને આપનારા આપના શરણને પામ્યા છીએ ॥૧૫॥ આપ ભગ-

કાધિપતિસ્ત્વમેવ ભગવાન્ શ્રીવાસુદેવઃ સ્વયં મૂર્તૌ ધર્મત આવિ-
રાસ જનત નિઃશ્રેયસાય ધ્રુવમ્ । ધર્મિણામિષ્ટાચાર્યસહિતં કુર્વ-
સ્તપો દુષ્કરં સિદ્ધાં પ્રાપય ને રક્ષાત્મકઃ । નીચૈષ્કમ્યકર્માદરઃ
॥૧૬॥ તથ ગુણગણં શેષોઽહીશઃ સહસ્રૃષ્ટૈરપિ પ્રભવતિ યતઃ
સાકલ્યેનાદિં ન કદાપ્યહો । કથમિહ તદા શક્તા અન્યે ભવેયુ-
રજાદયઃ સ્વચ્ચનફલપ્રાપ્ત્યૈ તત્ત્વાં યથામતિ ચૈચ્છાદિ ॥૧૭॥ સુવ્રત
ઉવાચ—ઇતિ વિધાય હરેઃ સ્તવનં દ્વિજાઃ સકલકલ્મષનાશનસં-
સ્મૃતેઃ । ત ઉપવિદ્ય તદગ્રત એવ તદ્વદ-જાંસુર્જાને વિલુલોકિરે

વાન્ (છો ઐશ્વર્યે સંપન્ન) વાસુદેવ છો. અને અપ્રાકૃત ગોલોક નામના
દેશવિશેષના અધિપતિ છો. તેજ તમો સકળ લોકના નિઃશ્રેયસ સાડ
ધર્મપ્રબળપતિ થકી તેમની પત્ની મૂર્તિનેવિષે પ્રકટ થયા છો. અને ધર્મ
જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિથી પરિપૂર્ણ એવું તીવ્ર તપ કરીને આ આશ્રમમાં વર્તતા
મુનિઓને સિદ્ધ એકાંતિક ધર્મયોગવાળા કરો છો અને તમો ભક્તિપ્રધાન
નૈષ્કર્મ્ય જ્ઞાન કર્મમાં બદ્ધ આદરવાળા છો ॥૧૬॥ અસંખ્યાત કલ્યાણકારી
ગુણગુણના નિધિ હોવાથી સહસ્રવદનાદિકોથીપણુ આપની સમગ્રપણુ સ્તુતિ
થઈ શકતી નથી માટે અમોએ આ આપની સ્તુતિ કેવળ અમારા વચનની
સફળતા સાડજ કરી છે એમ કહે છે—જ્યારે વાસુકિ વિગેરે નાગોના પતિ એવા
સ્વયં સંકર્ષણુ આપના ગુણગુણને સહસ્રમુખેપણુ સમગ્રપણુ કહેવાને માટે
ક્યારેયપણુ સમર્થ થતા નથી તો તેમનાથી ઉતરતા ચતુર્ભુજાદિક ગુણગુણને
સમગ્રપણુ કહેવામાં કેમ સમર્થ થાય ? નજ થાય. એવું બનેનું અશક્તપણું
અવલોકીને અમોએ આપે આપેલી વાગિન્દ્રિયનું સફળપણું કરવા માટે
આપની યથામતિ આ સ્તુતિ કરી છે ॥૧૭॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે
રાજન્ ! તે આ મરીચ્યાદિક મુનિઓ શ્રીનારાયણની પૂર્વોક્ત રીતે સ્તુતિ કરીને
સ્મરણમાત્રથી સકળ કલ્મષને નાશ કરનારા હરિ નારાયણના ચરણાર-
વિંદની સમીપમાં વદનારવિંદ સામી એકાચ દષ્ટિ કરીને બેઠા (સ્મરણ-
માત્રથી સકળ કલ્મષનો નાશ થાય છે તો સાક્ષાત્ ભગવાનના મુખકમળના
અવલોકવાના ભાગ્યવાળા, ચરણ સમીપમાં બેઠેલાઓનાં સકળ કલ્મષ

॥૧૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे श्रीनारायण-
स्तुतिनामा सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

સુવ્રત ઉવાચ—સ્વાપવિદ્યાનથ તાન્ ભગવાન્ભક્તવત્સલઃ । પ્રસ-
ન્નો મધુરં વાક્ય-વાચ પ્રાજ્ઞલીન્મુનીન્ ॥૧॥ શ્રીભગવાનુવાચ—સ્વા-
ગતં વો મુનિશ્રેષ્ઠા ! યમત્ર સમાગતઃ । દક્ષિણ-ડક્ષિ નિતરાં દ-
ર્શનં વો મમોપેસતઃ ॥૨॥ ગોપાલકીર્તિ ધામાનિ તથા વાગસ-
દ્વયઃ । બ્રહ્માદયો બલિહરા યથા યૂયં ન તે પ્રિયાઃ ॥૩॥ યૂયમાત્મ-
પ્રિયા મે સ્થ યન્માં ત્વેન્તયથાનિશઃ । બોધયન્તોઽજ્ઞજીવાંશ્ચ

નાશ પામે એમાં કહેવુંજ શું ? એવો ધ્વન્યર્થ નીકળેછે) ॥૧૮॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે શ્રીના-
રાયણસ્તુતિનામા સપ્તમોઽધ્યાયઃ ॥૭॥

અધ્યાય ૮ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ત્યારપછી ભક્તવત્સળ ભગવાન્
શ્રીનારાયણ સ્તુતિવચનવડે અતિશય પ્રસન્ન થઇને, મુખેથી બેઠેલા, બે હાથ
જેમણે જોડ્યા છે એવા ભરીઆદિક મુનિઓ પ્રત્યે મધુર વચન બોલ્યા ॥૧॥
શ્રીભગવાન્ કહેછે—હે શ્રેષ્ઠ મુનિઓ ! તમો અત્ર આવ્યા તે બહુ સાડ
થયું. તમારાં દર્શન થવાથી હું બહુ પ્રસન્ન થયોછું. જેમ તમોને માફ દ-
ર્શન અતિ પ્રિય છે તેમ મને તમાફ દર્શન અતિ પ્રિય થાયછે ॥૨॥ હે મુ-
નિઓ ! જેવા તમો મને અતિશય પ્રિય છો તેવાં લોકમાં પ્રસિદ્ધ અણિ-
માદિ ઐશ્વર્યો પ્રિય નથી તથા તેવાં ઐશ્વર્યે સંપન્ન એવા ભવ બ્રહ્માદિ દેવ-
તાઓ પ્રિય નથી તથા બીજા અર્થાર્થી જે મને બલિ (પૂજોપહાર) અર્પણ
કરનારા છે તે પ્રિય નથી. કિં બહુના-ગોલોકાદિક અસાધારણ અપ્રાકૃત
ભોગસ્થાનો છે તેપણ મને તમારા જેવાં અતિ પ્રિય નથી ॥૩॥ તેમાં કા-
રણ કહેછે—તમો માફ અહર્નિશ ચિંતવન કરોછો, માટે તમો મને મારા
આત્મા-મનને પ્રિય છો અથવા આત્મા-મારા સ્વરૂપ જેવા પ્રિય છો.
વળી તમો નિષ્કારણ કૃપાથી અજ્ઞાનિજનોને મુક્તિના સાધનરૂપ મારા

કૃપયા ક્તિસાધનમ્ ॥૪॥ મહાદાનતાં સર્વાણિ તપોય ત્રતાને ચ ।
 જીવાભયપ્રદાનસ્ય કલયાપિ સમાનિ નો ॥૫॥ પરોપકારિણો યુષ્માં-
 સ્તતોઽહં હૃદયે સદા । ચિન્તયાઃ મહાભાગા ! માત્રેષ્ટાન્ દ્રવે-
 તસઃ ॥૬॥ નિઃશ્રેયસાય જીવાનાં ભુવનેષ્વવિલેખ્યપિ । અસ્તિ સચ્ચ-
 રણં નૂનં યુષ્માકાંમતિ વચ્યહર ॥૭॥ સામ્પ્રતં દેવલોકાર્તિકિ ભવ-
 દ્ધિર્વા રસાતલાત્ । અગમ્યતે વા ભૂલોકાત્તન્મે વદત સત્તમાઃ !
 ॥૮॥ ઋષય ऊचुः—खण्डेऽस्मिन् भारते स्वामिंस्तीर्थयात्रामशेषतः ।
 विधाय दर्शनं कर्तुं तवात्र वयम् गताः ॥९॥ श्रीभगवानुवाच—पाल-
 यन्ति प्रजाः कश्चिद्धर्मसेतून्मया कृतान् । खण्डेऽस्मिन् भारते
 विप्रा ! नृतां प्राप्ताः सुदुर्लभाम् ॥१०॥ ઋષય ऊचुः—भगवन्साम्प्रतं

સ્વરૂપના જ્ઞાનનો ઔધ આપો છો ॥૪॥ મુક્તિસાધનના ઉપદેશનું માહાત્મ્ય
 કહેછે—સમગ્ર ગો-ભૂ-તિલાદિ મહાદાનો, સ્વધર્માચરણાદિ તપો, જ્યોતિષો-
 માદિ યજ્ઞો અને કૃષ્ણાદિ વ્રતો, આ સર્વે જીવોને મારા જ્ઞાનનો ઉપદેશ
 કરીને કાળમાયાદિકના ભયનિવર્તનરૂપ અભયદાનના સોળમા અંશની સાથે
 પણ સમાન થતાં નથી ॥૫॥ હે મહાભાગ્યશાળી મુનિઓ ! એ રીતે પરો-
 પકાર કરવાનાજ એક સ્વભાવવાળા, નિર્મળ મનવાળા અને મારે વિષેજ
 એક દૃઢ નિષ્ઠાવાળા તમોને જેમ તમો મને ચિંતન કરોછો તેમ હું ચિંતમાં
 નિરંતર ચિંતન કરુંછું ॥૬॥ તમારું અખિલ લોકમાં જે વિચરણુ છે તે તે
 લોકમાં રહેલા જીવસમૂહોના મારા તત્ત્વજ્ઞાનના ઉપદેશાદિકથી કલ્યાણ કરવા
 માટે છે એમ હું નિશ્ચયથી માનુંછું ॥૭॥ હે સર્વોત્તમ સંતો ! તમો સર્વે
 મુનિઓ હમણાં દેવલોકમાંથી આવ્યા ? કે પાતાળ લોકમાંથી આવ્યા ? કે ભૂ-
 લોકમાંથી આવ્યા ? અર્થાત્ હમણાં કયા લોક ઉપર અનુગ્રહ કરીને અત્ર
 આવ્યા છો તે મને કહો ॥૮॥ એ રીતે ભગવાને પુછેલા ઋષિઓ કહેછે—
 હે સ્વામિન્ ! અમો સર્વે આ ભરતખંડમાં સમગ્ર તીર્થયાત્રા કરીને તેના
 કૃણરૂપ આપનાં દર્શન કરવા અત્ર આવ્યા છીએ ॥૯॥ એવું ઋષિઓનું વ-
 ચન સાંભળીને શ્રીનારાયણુ કહેછે—હે મુનિઓ ! આ ભરતખંડમાં સુદુ-
 ર્લભ નરજન્મને પામેલી પ્રભઓ મેં વેદદ્વારા ખાંધેલી ધર્મમર્યાદાને અ-

ભૂમૌ સાહાય્યં પ્રાપ્ય વૈ કલેઃ । અધર્મઃ સાન્વયઃ સન્ધિભિર્વિ-
વર્ધતે ॥૧૧॥ યે ધર્મરક્ષકા ભૂપા ગુરવસ્તેષ્વપિ પ્રભો ! । સ પ્રવૃત્તોઽ-
સ્ત્યતઃ સર્વૈર્ભિન્નાસ્ત્યતઃ ॥૧૨॥ મહાપ્રણામો પ્રસક્તાઃ
સન્તિ માનવાઃ । વિષયવૃત્તિભ્યાશ્ચ સદ્વિચારવિર્જિતાઃ ॥૧૩॥
અતઃ સંયમિનીવર્ત્મ જાતં તૈરાંતસ્તુલમ્ । કોઽપિ કસ્યાપિ ન
ત્રાતા દૃશ્યતે જગતોત્તમે ॥૧૪॥ ત્વં હિ શાસ્ત્રલોકેષ્વર્ત્મા મજનાંયે-
ઽસિ યત્કૃતે । ચરસ્ત્રં તપોઽતસ્તાનર્માત્ પાતમર્હસિ ॥૧૫॥
સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યુષીણાં વચઃ શ્રુત્વા સ જાતકરુણઃ પ્રભુઃ । પાતુ-

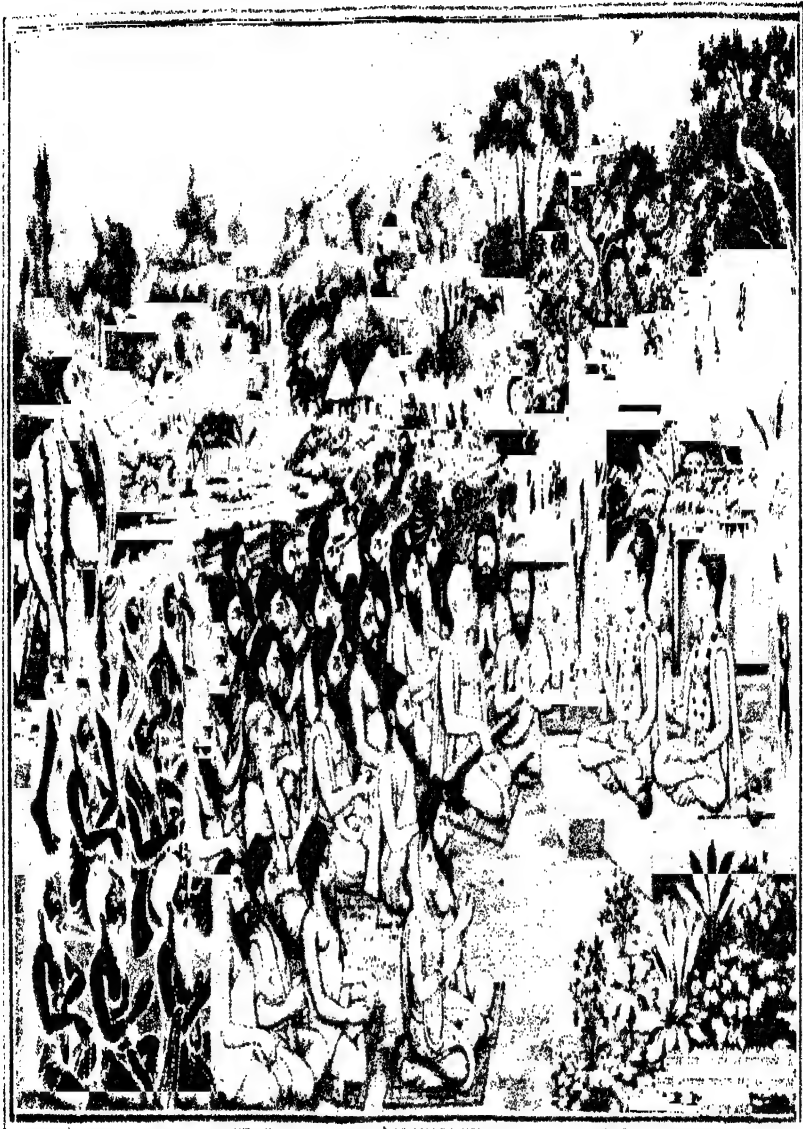
શિથિલપણે પાળે છે કે કેમ ? ॥૧૦॥ એ રીતે ભગવાને પુછેલા મુનિઓ
કહેછે—હે ભગવન્ ! હમણાં ભારતભૂમિ ઉપર દંભ લોભ કામ ક્રોધાદિ
પરિવારે સહિત એવો અધર્મ મિત્ર કળિયુગની સહાયતા પામીને સર્વ પ્ર-
જામાં પ્રતિદિન અતિશય વૃદ્ધિ પામે છે ॥૧૧॥ ધર્મરક્ષક રાજાઓ અને
ગુરુઓ વિગેરે હતા છતાં પણ અધર્મ સર્વત્ર કેમ પ્રવર્ત્યો ? એવી શંકા
કરશો નહિ. હે પ્રભો ! ધર્મરક્ષામાં અધિકૃત કરેલા રાજાઓ અને ગુરુઓ
હતા તેમનામાં પણ અધર્મ પરિવારે સહિત નિરંકુશપણે પ્રવર્ત્યો છે, માટે
રાજા ગુરુ વિગેરે સર્વજનોએ તમોએ આંધેલી ધર્મમર્યાદા ભેદી નાંખી
છે ॥૧૨॥ મર્યાદાનો ભેદ થવાથી સર્વ મનુષ્યો શબ્દાદિ વિષયોમાં વિશેષ
લુબ્ધ થવાથી બ્રહ્મહત્યાદિ પાંચ મહાપાપો અને ગોહત્યા પરદારપ્રસંગ
આદિક ઉપપાપો કરવામાં અતિ આસક્ત થએલા, માટેજ યમ નિયમાદિરૂપ
સદાચારે રહિત વર્તેછે ॥૧૩॥ એ રીતે સર્વ જનો પાપાચાર થયા છે માટે
તેનાં કળ ભોગવવા સાડ જતા પ્રાણીઓએ કરીને ચમરાજપુરીનો માર્ગ
અતિશય સંકુળ (ભીડવાળો) થઇ ગયો છે. માટે ભૂતળ ઉપર કોઈ પણ
કોઈનો પણ રક્ષક દેખાતો નથી ॥૧૪॥ હે ભગવન્ ! તમો ભરતખંડના નિ-
વાસી જનોને ભજનીય છો. જે પોતાના ભક્તજનોના નિઃશ્રેયસની અભિ-
વૃદ્ધિ માટે તમો તીવ્ર તપ કરોછો તે ભારત ભક્તલોકોની અધર્મપ્રવૃત્તિ-
થકી રક્ષા કરવાને આપજ યોગ્ય છો ॥૧૫॥ સુવ્રતનકુલિ કહેછે—હે રા-
જન્ ! એવું મુનિઓનું વચન સાંભળીને તેજ ક્ષણમાં જેમને કરુણા ઉત્પન્ન

મૈચ્છદધર્માત્સ્વાઃ પ્રાદુર્ભૂય ભુવિ પ્રજાઃ ॥૧૬॥ એતસ્મિન્ સમયે તન્ન
ધર્મો મૂર્ત્યા સહાયયૌ । આગમં નિવૃન્દાનામવધાર્ય નરાધિપ !
॥૧૭॥ ગૌરસ્તપઃકૃશતરશ્ચ જટોત્તમાઙ્ગઃ પૂર્ણેન્દુરમ્યવદનઃ સદયા-
ક્ષિપન્નઃ । યજ્ઞોપવીતરુચિરઃ શુચિશુક્લવાસા ન રાયણં સ તમવૈ-
ક્ષત દર્મપાણિઃ ॥૧૮॥ ચારુપ્રસન્નઃ સ્વપદ્મજશાન્તમૂર્તિં કારુણ્ય-
નયનેક્ષિતભક્તવૃન્દમ્ । ભૂરિક્ષમાનિલયમીશ્વરમાર્તવન્ધું સ્વાઙ્ગશ્રિ-
યાશ્ચિલમનોનયનાભિરામમ્ ॥૧૯॥ નિમળ્ડલમધ્યસ્થં તં વિલો-
ક્યૈવ સત્ત્વરમ્ । ઉપાગમત્ સ તેજસ્વી ભૂરિહર્ષભૃતાન્તરઃ ॥૨૦॥ ધર્મે

થઈ છે એવા પ્રભુ (રક્ષણ કરવામાં સમર્થ) શ્રીનારાયણે ભારત ભૂમિ
ઉપર સ્વેચ્છાથી અવતરીને પોતાની પ્રભુનું સપરિવાર અધર્મ થકી રક્ષણ
કરવાનો મનમાં શુભ સંકલ્પ કર્યો ॥૧૬॥ હે રાજન્ ! જ્યારે સંકલ્પ કર્યો
એવા સમયમાં સંકલ્પ બળને લીધે પિતા ધર્મપ્રભુપતિ મુનિઓનું દર્શન
માટે શ્રીનારાયણ પાસે આવવું જાણીને, પોતાની પત્ની મૂર્તિદેવીને સાથે
લઈને ત્યાં આવ્યા ॥૧૭॥ કેવા ધર્મ તો-શુદ્ધસત્ત્વથી પરિણામ પામેલા
દેહથી ગૌરવર્ણવાળા, તપશ્ચર્યાથી અતિશય કૃશ શરીરવાળા, જટાથી મં-
ડિત ઉત્તમાંગ (મસ્તક) વાળા, એ રીતે તપને લીધે કૃશ છે તથાપિ પૂર્ણ-
ચંદ્રની પેઠે રમણીય આહ્વાદકારી મુખારવિંદવાળા, અપાર કૃપાથી ભરપુર
નેત્રકમળવાળા, યજ્ઞોપવીત તથા શુદ્ધ શુક્લ શુભ વસ્ત્રવડે શોભાયમાન
અને હાથમાં દર્ભને ધારણ કરનારા એવા ધર્મપ્રભુપતિએ શ્રીનારાયણને
દૂરથી જોયા ॥૧૮॥ કેવા નારાયણ તો-સુંદર પ્રસન્નતાયુક્ત વદનારવિંદ-
વાળા, શાંત આકારવાળા, લક્ષ્મણને દયાર્દ્ર દષ્ટિથી જોઈ રહેલા, સ્વયં
સર્વેશ્વર છે પણ ક્ષમાના એક નિધિરૂપ, ઇશ્વર છે પણ ત્રિવિધ તાપથી પીડા
પામેલાના બંધુરૂપ, કેવળ પોતાની અંગકાંતિથીજ સર્વ લક્ષ્મણના મન ને-
ત્રોને આહ્વાદ આપનારા એવા નારાયણને જોયા ॥૧૯॥ મહાપ્રભાવે યુક્ત
અને બહુ હર્ષથી ભરપુર અંતરવાળા ધર્મપ્રભુપતિ મુનિમંડળના મધ્યમાં
વિરાજમાન થએલા શ્રીનારાયણને પ્રથમ દૂરથી જોઈનેજ તીવ્રવેગથી તે-
મની પાસે આવ્યા ॥૨૦॥ લગવાનું શ્રીનારાયણે સ્વદર્શનાર્થે આવતા પિતા

વિલોક્ય ભગવાનાયાન્તં પિતરં દ્રુતમ્ । ઉત્થાય પીઠાદભ્યેત્ય
 પરિરમ્યાનમત્ પદોઃ ॥૨૧॥ હર્ષાશ્રુનયનઃ સોઽપિ તં નરં ચ તથા-
 વિધમ્ । મુદા સદાશીર્ષચનૈસ્ત્યનન્દત ભૂપતે ! ॥૨૨॥ પ્રણમત્ સ્તતો
 મૂર્તિં નરનારાયણૌ નિજામ્ । જનનીં સા ચ તાવાશીર્વાદૈઃ પુત્રાવ-
 ય્યુજત્ ॥૨૩॥ તદોત્થાયર્ષયઃ સર્વે તાવભ્યેત્યાદરણ તે । સમ્પ્રા-
 ન્તાશ્ચ હર્ષેણ પ્રણેમુર્દમ્પતી નૃપ ! ॥૨૪॥ માનયામાસત્ સ્તૌ ચ તાન્
 યથોચિતમાદરાત્ । નિષીદતુસ્તતો વૃષ્ટ્યાં દક્ષાયાં તૌ નરેણ ચ ॥૨૫॥
 સાકં ભગવતા સર્વે નિષેદુસ્તે યથોચિત્ । પપ્રચ્છ સ્વાગતં પ્રીતો
 ધર્મ નારાયણઃ પ્રભુઃ ॥૨૬॥ તતઃ સ મુનિભિઃ પ્રોક્તમધર્મોપદ્રવં

ધર્મને બોધને આસનમાંથી એકદમ ઉઠીને સન્મુખ જઈને હર્ષથી તેમને
 મળીને તેમના ચરણમાં મસ્તક મુકીને પ્રણામ કર્યો ॥૨૧॥ હે રાજન્ !
 ધર્મ પણ હર્ષના અશ્રુથી વ્યાપ્ત નેત્રવાળા થઈને, પુત્ર નરનારાયણને 'તમો
 જય પામો. તમારે ધર્મની અભિવૃદ્ધિ થાઓ' ઇત્યાદિ પ્રેમપૂર્ણ શુભ આશી-
 ર્વચનથી અભિનંદન કરવા લાગ્યા ॥૨૨॥ ત્યાર પછી નરનારાયણે પોતાની
 માતા મૂર્તિને નમસ્કાર કર્યો. માતા મૂર્તિએ પણ પુત્ર નરનારાયણને 'તમો
 સદા કુશળ રહો, બહુ વર્ષ જીવો, સ્વધર્મમાં અચળ રહો' ઇત્યાદિ આશી-
 વાદો આપ્યા ॥૨૩॥ હે નૃપ ! નરનારાયણ ભગવાન્ આસનમાંથી ઉઠ્યા
 એજ ક્ષણમાં સર્વે મુનિઓ પણ આસનમાંથી ઉઠીને, દંપતી-મૂર્તિ ધર્મની
 આદરભાવથી સન્મુખ જઈને, તેમના દર્શનથી થએલા હર્ષથી વ્યાકુળ
 હૃદયવાળા થઈને પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૨૪॥ દંપતી મૂર્તિધર્મે પણ પ્રણામ
 કરતા મુનિઓનું યથાયોગ્ય આદરથી સન્માન કર્યું. તે પછી નરમુનિએ આ-
 પેલા દર્શાસન ઉપર દંપતી ધર્મ મૂર્તિ બેઠાં ॥૨૫॥ તે પછી સર્વે ઋષિઓ
 ભગવાન્ શ્રીનરનારાયણની સાથે યથાયોગ્ય (પોતપોતાને બેસવાના સ્થા-
 નમાં) બેઠા. એટલે પ્રથમ નરનારાયણ બેઠા અને પછી મુનિઓ બેઠા.
 પ્રભુ નારાયણ પ્રસન્ન થઈને સુખેથી બેઠેલા માતા પિતા મૂર્તિધર્મને સ્વાગ-
 તાદિ પુછવા લાગ્યા ॥૨૬॥ તે પછી શ્રીનારાયણે ધર્મપ્રભુપતિના આવતા
 પહેલાં પોતાને મુનિઓએ નિવેદન કરેલી પૃથ્વી ઉપરની અધર્માભિવૃદ્ધિ

यदगिकाश्रममां मध्यामां तग्नागयण धर्मापदेश आपले अने दुर्वासा कृपि मनेने शाप आपले.

મુખિ । યથાવત્કથયામાસ તેષાં પ્રીત્યાપશૃણ્વતાઃ ॥૨૭॥ નારા-
યણસ્યાનનપદ્મનિઃસૃતાં વાર્તાં તદાનાં પશૃણ્વતાં સતામ્ । તેષાં
મનાત્તય એકસંશ્રયા આસન્સમાધાવિવ ભૂપ ! સર્વશઃ ॥૨૮॥ ઇતિ
શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે અધર્મોપદ્રવનિવેદનનામા-
ડષ્ટમોઽધ્યાયઃ ॥૮॥

સુવ્રત ઉવાચ—ઈત્યં મુનિષુ ધર્મે ચ શૃણ્વત્સુ ભગવદ્વચઃ । તદા-
નનાબ્જેકપદસ્થિરદક્ષિણત્તવૃત્તિઃ ॥૧॥ નારાયણ ચ તદ્વાર્તાકથનૈ-
ક પ્રચેતાસે । તેનાન્તઃપ્રેરિત તત્ર દુર્વાસાઃ નિરાયયૌ ॥૨॥ કૈલા-

અને ધર્મશ્લાનિ ઋષિઓને પ્રીતિથી સાંભળતાંજ મૂર્તિધર્મની આગળ યથા-
ર્થપણે નિવેદન કરી ॥૨૭॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે ભૂપ ! ભગવાન્ નારા-
યણના મુખકમળમાંથી નિકળતી વાર્તાસુધાનું એકાગ્રમનથી શ્રવણ કરતા
મુનિઓ, ધર્મમૂર્તિ, ઉદ્ધવાદિ સર્વ ક્રોધની મનોવૃત્તિઓ તે અવસરમાં સમા-
ધિમાંજ જેમ ? એમ વાર્તા સાંભળવામાંજ એક નિમગ્ન થઈ હતી ॥૨૮॥
ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે
અધર્મોપદ્રવનિવેદનનામાડષ્ટમોઽધ્યાયઃ ॥૮॥

અધ્યાય ૯ મો.

હવે ભગવાનનાજ એક સંકલ્પથી થએલો, લોકદષ્ટિથી ભગવાનના અ-
વતરણના નિમિત્તભૂત, દુર્વાસાઋષિના શાપનો પ્રસ્તાવ કરેછે—સુવ્રત-
ઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! મરીગ્યાદિ મુનિઓ ધર્મપ્રજ્ઞપતિ અને ઉદ્ધ-
વાદિ સર્વે ભગવાન્ શ્રીનારાયણનું પૂર્વોક્ત વચન એકાગ્ર મનથી સાંભળેછે
અને શ્રીનારાયણના વદનારવિંદૃષ્ટ એક લક્ષ્યમાંજ નિમગ્ન મનોનયનવૃ-
ત્તિવાળા થઈ ગયાછે અને નારાયણ પોતે ભારતભૂભારની વાર્તા વદવામાં
એકાગ્ર ચિત્તવાળા વર્તેછે. એ રીતે શાપપ્રસંગના મૂળભૂત એવી સમી-
પમાં રહેલા કે ન રહેલાનું વિવેચન કરવામાં અસમર્થ સ્થિતિવાળા સર્વે
થઈ ગયા છે. એવા અવસરમાં અંતર્યામી નારાયણેજ પ્રેરેલા દુર્વાસાઋષિ
તે દેશમાં આવ્યા ॥૧-૨॥ આવવાનો પ્રકાર કહેછે—તપોનિધિ દુર્વાસાઋ-

સાદાગતો ગજ્ઞાં તત્ર પૌર્વાહ્નિકં વિધિમ્ । વિધાયાદૌ તતઃ પ્રાપ્તો
 ચદરીં તાં તપોનિધિઃ ॥૩॥ નરનારાયણં તત્ર મુનિમણ્ડલમધ્યગમ્ ।
 દદર્શ મૂર્તિધર્મૌ ચ સિદ્ધદેહં તથોદ્ધવમ્ ॥૪॥ નાપશ્યત્તત્ર તં કો-
 ઽપિ વાર્તાસક્તમનસ્તયા । આદરં નાકૃત તતો માન્યસ્યાપ્યસ્ ક્રિ-
 ઞ્ચન ॥૫॥ સ્તિષ્ઠન્નસ્તત્ત્વ ઘટિકાં પશ્યન્નેવ સમાસદઃ । અવજ્ઞાતમિ-
 વાત્માનમાત્રેયો હૃદયમન્યત ॥૬॥ ચુકોપ સઘઃ સર્વેભ્યઃ ક્રુધા રક્ત-
 િલોચનઃ । વપમાનાઃ ઉદ્ઘાહુઃ શપ્સ્યન્ત નાહ નિર્ભયઃ ॥૭॥ અહો !

પિએ કૈલાસથકી પ્રથમ બદરિકાશ્રમની સમીપે વહેતી ગંગાને પામીને,
 તેમાં સ્નાન કરી પૂર્વાહ્નમાં કરવાનો પ્રાતઃસંધ્યાદિ વિધિ સમાપ્ત કરીને, ત્યાંથી
 નારાયણના આવાસભૂત પ્રસિદ્ધ બદરીને પામીને, તેની નીચે વેદી ઉપર
 મુનિમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન નરનારાયણ તથા મૂર્તિધર્મ તથા સિદ્ધ-
 દેહવાળા ઉદ્ધવજીને જોયા ॥૩-૪॥ શ્રીનારાયણ વાર્તા કહેવામાંજ એક
 આસક્ત થએલા હોવાથી અને બીજા ધર્માદિ સર્વે વાર્તા સાંભળવામાંજ
 એક આસક્ત થએલા હોવાથી તેમાંથી કોઈએપણુ આવેલા દુર્વાસાને જોયાજ
 નહિ, મારેજ માન આપવા લાયક એવા પણ મુનિનો કિંચિત્માત્ર પણ સ-
 ત્કાર કોઈએ કર્યો નહિ ॥૫॥ અત્રિમુનિના પુત્ર દુર્વાસામુનિ સભામાં બે-
 ઠેલા નરનારાયણાદિ સર્વને જોવાપૂર્વક એક ઘટિકાપર્યંત ઉભાજ રહ્યા.
 અને ‘આ સર્વેએ માફ અપમાન કર્યું’ એમ મનમાં માનવા લાગ્યા ॥૬॥
 અને એજ ક્ષણમાં સુલભ કોપવાળા, નારાયણની સ્મૃતિ જેમને નષ્ટ થઈ છે
 અને સર્વથી પોતાને સમર્થ માનતા મુનિ, ધર્માદિ સર્વની ઉપર કોપાયમાન
 થઈ ગયા. (કોપનાં ચિહ્ન કહેછે-) ક્રોધને લીધે રૂધિરનીપેઠે ચારે તરફ
 રક્ત વર્ણુવાળાં ત્રિલોચન જેનાં છે, થરથર કંપતાં અંગ (શરીરના અવયવો)
 જેનાં છે અને ઉંચા બાહુ જેણે કર્યા છે એવા મુનિ (કોપનું ક્રૂણ કહેછે-)
 શાપરૂપે પરિણામ પામેલા કોપાગ્નિને સાગરની પેઠે નહિ ક્ષોભ પામે એવા
 અને ભગવાનનોજ એક આશ્રય જેમને છે એવા ધર્મપ્રજાપતિ તથા મુનિ-
 મંડળ ઉપર નિર્ભય થઈને નાંખશે એવા થકા એમને ઉદ્દેશીને ઉચ્ચ સ્વરથી
 એમ બોલ્યા ॥૭॥ અહો ! આ શું આશ્ચર્ય છે ? કે-કાળની ગતિનો એકદમ

કાલવિપર્યાસો યેન સન્માર્ગવર્તનાઃ । પ્રવૃત્તાઃ કાપથે સન્તિ મ-
ન્નતત્ત્વ ઉન્મદાઃ ॥૮॥ વિદ્યાદિમદમત્તત્વાદવજાનન્ત માં દ્વિજાઃ ।
કિન્તુ ધર્મોઽપ્યધર્મોઽભૂદવજાનાતિ માં યતઃ ॥૯॥ દર્પાપનોદમે-
તેષાં કુર્વે તદ્દહમદ્ય વૈ । યથા નૈવં પુનઃ કુર્યુરિત્યુક્ત્વોચ્ચૈઃ શશાપ
તાન્ ॥૧૦॥ સર્વેઽપિ યૂયં માનુષ્યં લભન્તાં મોહાદયઃ ! । કલ્ય-
ધર્માભ્યાં દુરેભ્યસ્તત્ર કષ્ટં ચ ભૂરિશઃ ॥૧૧॥ મદવજ્ઞાકૃતો યૂયમ-
વજ્ઞાં તેભ્ય એવ હિ । તાડનં ચાપ્સ્યથ ગ્રામાત્ : સન્નિવૃત્તસન્નાદિ
ચ ॥૧૨॥ સુવ્રત ઉવાચ—સદઃસ્થાનિતિ તાન્ સર્વાન્ શસ્ત્રા તૂર્ણાં
બભૂવ સઃ । ધન્યમાણ વાકસ્મા હ્રાણ્ડમાસ્ત્રલં સ્થિતઃ ॥૧૩॥

વિપર્યય થઈ ગયો છે. જે વિપર્યયને લીધે સત્પુરુષોએ સેવેલા માર્ગમાં
નિરંતર વર્તનારા એવા પણ પુરુષો મહાપુરુષોએ બાંધેલી ધર્મમર્યાદાને
ભેદી નાંખીને ઉત્કટ મદવાળા થઈને અતિથિને સન્માન ન કરવારૂપ
કુમાર્ગમાં પ્રવર્ત્યા છે ॥૮॥ આ મરીચ્યાદિ મુનિઓ વિદ્યા વિભૂતિ તપ સત્કુળ
વિગેરેના મદથી મત્ત થએલા હોવાથી ભલે માફ અપમાન કરો. પરંતુ જેમાં
વિદ્યાદિમદની શંકાનો લેશપણ નથી એવા ધર્મપણ અધર્મ જેવા થઈ ગયા
છે, કેમકે દુર્વાસા મારી અતિથિની અવજ્ઞા કરે છે—કોઈપણ મને ગણતું
નથી (આ કાળનો વિપર્યય સાધારણ નથી) ॥૯॥ એ કારણને લીધે હું
હમણાં ધર્માદિકનો શાપ આપીને ગર્વ નાશ કરું છું. જેણે કરીને આવી રીતે
ફરીથી કામ કરે નહિ. એમ કહીને ધર્માદિક પ્રત્યે ઉચ્ચ સ્વરથી શાપ
આપ્યો ॥૧૦॥ એ શ્લોકથી શાપનો પ્રકાર કહે છે—હે ધર્માદિકો ! તમો
સર્વે દેવભાવમાંથી બ્રહ્મ થઈને મનુષ્યભાવને પામીને, તેમાં કળિયુગ તથા
અધર્મે સંપન્ન એવા અસુરજનો થકી અધિક કષ્ટને પામો ॥૧૧॥ મારી અ-
વજ્ઞા કરનારા તમો સર્વે તે અસુરોથકી નિશ્ચે અવજ્ઞાને પામશો અને તેમણે
કરેલું તાડન, ગ્રામનગરમાંથી કાઢી મેલવું, બંધન, હુટ વિગેરેને પણ પા-
મશો ॥૧૨॥ સુવ્રતમુનિ કહે છે—હે રાજન્ ! દુર્વાસાઋષિ સભામાં એટલા
ધર્માદિ સર્વને પૂર્વોક્ત પ્રકારે શાપ આપીને બાળે અકસ્માત્ અખિલ બ્રહ્માં-
ડને ભસ્મસાત્ કરી દેશે કે શું ? એવા ક્રોધાગ્નિથી પોતે અતિશય સળગતા

ततो यत्प्रयत्नं धर्मो मुनयश्चोद्धवो नृप ! । तदुवाचोऽसमाकृत्य
तमैश्वर्यमिहोदधेभम् ॥१४॥ अतिक्राधानलज्वालादलभान्तज्ज्वल-
युम् । सशब्ददन्तनिष्पद्यपरं दुष्प्रेक्ष्यलज्ज्वलम् ॥१५॥ सर्वेऽप्यु-
त्थाय सहसा तं प्रणम्यादधु ते । विनीताः सान्त्वयामासुरूपवे-
द्यासन शुभे ॥१६॥ युक्त्याऽऽनायमानोऽसौ विषाग्निरिवर्षि-
मिः । भृशं दिदीपे भूयोऽपि नत्वशाम्यत भूमिप ! ॥१७॥ तं श-
तवत्सलिलानथ धर्मदेवो निष्कारणं सविनयं धरणौ निपत्य ।
बद्धालिङ्गय उदारभातः प्रणम्य प्रोवाच सान्त्वनपटुः प्रियभू-

શરીરવાળા હોધને મૌન થઈ ગયા ॥૧૩॥ હે નૃપ ! શાપ આપ્યા પછી નર-
નારાયણ, ધર્મ, મુનિઓ અને ઉદ્ધવાદિ આ સર્વે અતાર્કિત ઉત્પન્ન થએલા
વજ્રધ્વનિ જેવો અતિ અધિક ઉંચો આક્રોશશબ્દ સાંભળીને, ક્યાંથી આવો
ધ્વનિ નિકળેછે એમ તત્કાળ જ્યારે જોવા લાગ્યા ત્યારે જાન્યવલ્યમાન અ-
ગ્નિને તુલ્ય, અતિ કોપાગ્નિની જળરી જવાળાથી અતિશય સળગતા શરી-
રવાળા, કોપવેગથી થરથર કંપતાં સર્વ ગાત્ર જેનાં છે, કટકટાયમાન દાંત-
વાળા, તેવા દાંતવડે અધરોષને પિષતા, માટેજ ન જોઈ શકાય એવા લો-
ચનવાળા એવા દુર્વાસા ઋષિ પોતાની પાસે જોવામાં આવ્યા ॥૧૪-૧૫॥
સર્વે મુનિઓ એકદમ પોતપોતાના આસનમાંથી ઉઠીને આદરલાવથી દુર્વા-
સાને પ્રણામ કરીને, અતિ વિનયથી સમીચીન આસનમાં સારી રીતે બે-
સારીને, સામવાક્યોવડે સાંત્વના કરવા લાગ્યા ॥૧૬॥ હે રાજન્ ! ઋષિ-
ઓએ યુક્તિ (ન્યાય અથવા મનાવાના ઉપાય)થી દુર્વાસાઋષિને મનાવા
માંડ્યા પણ તેતો ઘૃતાદિ હુતદ્રવ્ય હોમવાથી અગ્નિ જેમ વિશેષ જાન્યવ-
લ્યમાન (ભડકો) થાય એમ સાંત્વનાથીતો ફરીથી પણ અત્યંત જાન્યવ-
લ્યમાન થયા પણ શાંતિને તો પામ્યાજ નહિ ॥૧૭॥ તે પછી પ્રતિક્ષણ
વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો કોપ જેને છે અને કાંઈ પણ કારણ વિના અસ્થાનમાં
શાપરૂપ કોપાગ્નિના તણખા નાંખતા એવા દુર્વાસા પ્રત્યે સાંત્વના કરવામાં
પ્રવીણ એવા ધર્મપ્રજાપતિ પૃથ્વી ઉપર દંડની પેઠે પડીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ
કરીને, બે હાથ જોડીને સાંત્વના કરવા વિનયપૂર્વક બોલ્યા. અપરાધિની

મિદેવઃ ॥૧૮॥ ધર્મ ઉવાચ—પુંસુ કૃતાપરાધેષુ તાદૈતાયૈવ સર્વથા ।
શિક્ષાદણ્ડો યુજ્યતે વૈ મહર્ષે ! ત્વાદૃશાં સતામ્ ॥૧૯॥ બુદ્ધ્યાઽપ-
રાધો નાસ્માભિઃ કૃતસ્તે ન ચ કૈતવાત્ । હર્યુક્તિસ્ત્વોદ્દેશત્વાન્ન
બુદ્ધો રમ્ભદાગમઃ ॥૨૦॥ સદ્યો જહ્યામ સર્વસ્વં પ્રાણાનાંપ યત્ક-
તે । બ્રહ્માર્ષિમાગતં તં ત્વાં નાર્ચયેમાન્યથા કથમ્ ॥૨૧॥ અન્યાસ-
ક્તમનસ્ત્વેન સન્માનં તે ન કુર્વતાઃ । ક્ષાન્ત્વાઽપરાધમસ્માકં સ-
ર્વાન્ શતપાત્તિમાચચ ॥૨૨॥ નવનોત્સમતે ન પરાઃ પ્રહજન્મનામ્ ।

આગળ પ્રાર્થના શી કરવી ? શું ધર્મ પોતે અસમર્થ છે ? એમ નહિ. પોતે ઉદાર-મોટી ભતિવાળા અને પ્રિયભૂમિદેવ છે. ધર્મની ભતિ અતિમોટી છે જેથી અપરાધિ આગળ પણ અનુકૂળ વર્તે છે. વળી ભૂમિદેવ (બ્રાહ્મણો) ઉપર પરમ પ્રીતિ છે. સર્વેશ્વર શ્રીનારાયણનાજ એક શરણુને પામેલા ભ-
જોનો આવોજ સ્વભાવ હોય છે ॥૧૮॥ પાંચ શ્લોકથી ધર્મ કહે છે—હે મહર્ષે ! અપરાધિ પુરૂષો ઉપર સર્વ પ્રકારે તેમના હિતમાટેજ તમારા જેવા સાધુઓનો શિક્ષારૂપ દંડ નિશ્ચે યોગ્યજ છે. અર્થાત્ શાપપણ અનુગ્રહરૂપ છે. કેમકે—અપરાધિઓનું પાપ દંડથીજ નિવૃત્ત કરી શકાય છે ॥૧૯॥ હે મુને ! પરંતુ હું એટલું નિવેદન કરું છું કે—અમોએ આ આપનો અપરાધ બુદ્ધિપૂર્વક કર્યો નથી તેમ કોઈકપટથી કર્યો નથી. પરંતુ અમો ભગવાનના વચનામૃતમાં એકાગ્રમનવાળા થવાથી તમારું આવડું અમારા જાણવામાં આવ્યું નહિ જેથી અપરાધનો પ્રસંગ આવ્યો છે ॥૨૦॥ અમો સર્વે જે મુનિશ્રેષ્ઠ તમારે માટે તુરત સર્વસ્વ અને પ્રાણનોપણ પરિત્યાગ કરી દઈએ તો તે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ, અમોને પાવન કરવા સ્વયં પધારેલા, પ્રસિદ્ધ આપને જો જાણીએ તો કેમ પૂજન ન કરીએ ? કરીએજ ॥૨૧॥ અમારું મન નારાયણની વાર્તામુધામાં અતિ આસક્ત થવાથી તમારું સન્માન અમારાથી થઈ શક્યું નથી તો અમારો આ અજ્ઞાનકૃત અપરાધ ક્ષમા કરીને અમો સર્વને શાપમાંથી મુક્ત કરો ॥૨૨॥ હે મુને ! બીજાઓ ઉપર હિત કરવારૂપ અનુગ્રહ કરવા માટેજ જન્મ જેમનો છે એવા બ્રાહ્મણોનું હૃદય સ્વભાવથીજ નવનીત (માખણ)ની પેઠે કોમળથકી પણ અતિશય કોમળ છે એમ મુનિઓ કહે છે, અપરા-

હૃદયં બ્રાહ્મણાનાં વૈ પ્રોક્તં શિક્ષારુષાં ક્ષણમ્ ॥૨૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—
 इत्थं नीतिविदा तेन निरुद्धं प्रार्थितो मुनिः । शान्तक्रोधरयः
 किञ्चित्तमुवाच कृताञ्जलिम् ॥२४॥ दुर्वासा उवाच—नैवाहं क्षणरुद्र
 धर्म ! न स्वशापाच्च कश्चन । विमोचयामि त्रैलोक्ये कापीति
 ख्यातिरस्ति मे ॥२५॥ तथाप्यनघ ! मञ्चित्तं पुण्यमूर्तेस्तवान्तिके ।
 अद्यैवेशेच्छया किञ्चिन्मृदु जातामिवैच्यते ॥२६॥ मच्छापस्त्व-
 न्यथा नैव भविष्यति कदाचन । तथाप्यनुग्रहं कुर्वे युष्माकं धर्म !
 तच्छृणु ॥२७॥ मानुष्येऽपि तवैवैव मूर्तिः पत्नी भविष्यति । पुत्रश्च
 भगवानेष नारायण ऋषिः पुनः ॥२८॥ स युवां च मुनीन्सर्वान-

ધિઓને દંડ દેવા માટે ક્રોધનો ઉદયતો નૈમિત્તિક ક્ષણિક છે. તમો તો
 બ્રાહ્મણોમાં પણ શ્રેષ્ઠ મહર્ષિ છો તો ક્રોધનું ઉપશમન કરીને મુનિવચનને
 પ્રમાણરૂપ કરો ॥૨૩॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે-હે નૃપ ! એ રીતે નીતિને બાણ-
 નારા ધર્મે પૂર્વોક્ત પ્રકારે નિષ્કપટપણે દુર્વાસાની પ્રાર્થના કરી ત્યારે ક્રોધ-
 વેગને કિંચિત્માત્ર ઉપશાંત કરીને, એ હાથ બેઠીને ઉભા રહેલા ધર્મ પ્રત્યે
 ઓહ્યા ॥૨૪॥ સાડા આઠ શ્લોકથી દુર્વાસા કહેછે-હે ધર્મ ! હું દુર્વાસા
 અપરાધિ ઉપર કરેલો ક્રોધ ક્ષણમાં ઉપશાંતિને પામે એવી પ્રકૃતિવાળો
 નથી. હુંતો દીર્ઘ ક્રોધી છું. દુર્વાસાઋષિ પોતે આપેલા શાપમાંથી ત્રિલોકી-
 મધ્યે કોઈ પણ સ્થળમાં કોઈ પણ નાના કે મોટા જગતને મુક્ત નજ કરે
 એવી મારી સર્વત્ર જ્યાંતિ છે. ॥૨૫॥ હે નિધ્યાપ ધર્મ ! યદ્યપિ શાપમાંથી
 ક્રોધનેપણ મુક્ત ન કરે તથાપિ પુણ્યમૂર્તિ તમારા સમાગમને લીધે તથા
 પરમેશ્વરની ઇચ્છાથી માંડે અંતઃકરણ કિંચિત્માત્ર ક્રોમળ થયું હોય એમ
 દેખાય છે. અર્થાત્ મારા ચિત્તમાં આજળ કિંચિત્માત્ર મૃદુતાનો પ્રથમ
 અવતાર થયોછે ॥૨૬॥ હે ધર્મ ! મારો શાપ ક્યારેયપણ વ્યર્થતો થશેજ
 નહિ, તથાપિ તમારી ઉપર હું અનુચ્છ કંઈછું તે તમો સર્વે સાંભળો ॥૨૭॥
 હે ધર્મ ! મારા શાપને અનુસારે મનુષ્યયોનિમાં તમો અવતરશો ત્યારે
 આજ મૂર્તિ તમારી પત્ની થશે અને આ ભગવાન્ નારાયણઋષિ ફરીથીપણ
 તમારા પુત્ર થશે ॥૨૮॥ તમારા પુત્રપણે પ્રકટેલા ભગવાન દંપતી તમારી

ધર્માસુરકષ્ટતઃ । રશ્મિચ્છિન્નૈ નૂનં પોક્ષ્યતિ ત્વાં ચ સર્વથા
 ॥૨૯॥ પુત્રીભૂતે ભગવતિ સ્નેહાતિશયતો યુવામ્ । નિરુદ્ધચિત્તૌ
 મચ્છાપાન્મોક્ષ્યેથે અલ્પકાલતઃ ॥૩૦॥ તતો દિવ્યગતિં ધર્મ ! પ્રા-
 પ્સ્યથો વાં સ્વવાચ્છેતાઃ । ભવિષ્યત્યેતદેવં હિ નાન્યથા મદ્રવઃ
 ક્વચિત્ ॥૩૧॥ મુનયઃ ! સોદ્ધવા યૂયં િજાતિત્વં નૃષુ ક્ષિતૌ । પ્રા-
 પ્સ્યથાથૈષ યુષ્માસુ હરિઃ સત્ત્વ્યં કરિષ્ય તે ॥૩૨॥ તતો મચ્છાપ-
 નિર્મુક્તા ગતિં દિવ્યાં પ્રયાસ્યથ । પવમુક્ત્વા સ તાન્નત્વા કૈલાસં
 પ્રયયૌ પુનઃ ॥૩૩॥ મુનયસ્તે તુ તત્રોપુર્વેન્નિષ્ણવઃ । શમું

તથા સર્વ મુનિઓની અધર્મ તથા અસુરોએ કરેલી પીડાઓ થકી રક્ષા
 કરશે અને પૃથ્વી ઉપર તમારૂં સર્વ પ્રકારે નિશ્ચે પોષણુ કરશે ॥૨૯॥
 અને તમારા પુત્રરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામેલા ભગવાન શ્રીનારાયણમાં અતિશય
 સ્નેહને લીધે સમાધિથી સંલગ્ન મનવાળા તમો દંપતી સ્વરૂપ સમયમાંજ
 મારા શાપમાંથી મુક્ત થશો ॥૩૦॥ હે ધર્મ ! તેપછી તમો દંપતી સ્વાભીષ્ટ
 દિવ્યગતિને પામશો, આ એમજ થશે. મેં કહેલું વચન ક્યારેયપણુ અ-
 ન્યથા થશે નહિ ॥૩૧॥ હે ઉદ્ધવજીએ સહિત મુનિઓ ! તમો પૃથ્વી ઉપર
 વર્તતા મનુષ્યોને મધ્યે બ્રાહ્મણુ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, આ ત્રણુ વર્ણમાં જન્મ પા-
 મશો, તેપછી મૂર્તિધર્મના પુત્રરૂપે પ્રકટ થએલા શ્રીહરિ તમારી સાથે સ-
 ખાપણું કરશે અને તમારે પણુ સખાભાવથી શ્રીહરિમાં અતિશય સ્નેહ થશે
 ॥૩૨॥ ભગવાનમાં સખાભાવથી થએલા અતિશય સ્નેહથી તમો સર્વે મારા
 શાપમાંથી મુક્ત થઇને દિવ્યગતિને પામશો. હે રાજન્ ! દુર્વાસાઋષિ પૂર્વોક્ત
 પ્રકારે કહીને ધર્માદિકને પ્રણામ કરીને, ફરીથી જેમ આવ્યા હતા તેમ કૈલા-
 સમાં આલ્યા ગયા ॥૩૩॥ હે રાજન્ ! તે મુનિઓતો બીજા દેહો ધરવાની
 વાટ જોતા થકા તે આશ્રમમાં કેટલાક દિવસ રહ્યા. દુર્વાસાને સામો શાપ
 આપવામાં સ્વયં સમર્થ હતા તથાપિ શાપ નજ આપ્યો. કેમકે ઋષિઓ
 સતી-ક્ષમાદિસાધુગુણયુક્ત બુદ્ધિવાળા હતા. જેથી બુદ્ધિમાં કશો વિકાર
 થયો નહિ અને ક્ષમા રાખી રહ્યા. ‘પોતે ઈશ્વર-સમર્થ હોઇને બીજા અ-
 લ્પનો અપરાધ સહન કરે એટલોજ સાધુવાદ છે’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું

દુર્વાસસં શક્તા અપિ શેષુર્ન સદ્વિયઃ ॥૩૪॥ ધર્મસ્યાત્ર ઋષીણાં
 ચ શાપે હેતુર્નિરાગસામ્ । ઇચ્છા ભગવતો જ્ઞેયા ધર્મદોગ્ધનૃ હરિ-
 ણ્યતઃ ॥૩૫॥ અતો દુર્વાસસં ક્રોધાચ્છપન્તં સ્વાનકારણઃ । નોપા-
 લભત કિશ્ચિદ્વૈ શાપં ચાકૃત નાન્યથા ॥૩૬॥ અથોવાચ હરિં ધર્મો
 નારાયણ ! મમ ત્વયા । ઋષીણાં ચાવનં કાર્યમધર્માસુરકૃચ્છૃતઃ
 ॥૩૭॥ તમાહ ભગવાંસ્તાત ! ચિન્તાં મા કુરુ ચેતસિ । માદંચ્છૈવ
 શાપોઽયં જાત ઇત્યવધાર્યતામ્ ॥૩૮॥ પ્રવૃત્તોઽસ્ત્યધુના ભૂયાન-
 ધર્મો ભુવિ સર્વતઃ । કલેર્બલં સમાસાદ્ય પીડ્યન્તે તેન માનવાઃ
 ॥૩૯॥ અતસ્ત્વત્પુત્રતાં ભૂયો હરિનામાઽહમાપ્ય તમ્ । સર્વતો ના-

છે ॥૩૪॥ ધર્માદિકને શાપ આપવામાં દુર્વાસાની લેશ શક્તિ ન હતી પરંતુ
 શ્રીનારાયણનીજ ઇચ્છા હતી એમ કહેછે-નિરપરાધિ મુનિઓ તથા ધર્મા-
 દિકને શાપ આપ્યો એમાં હેતુ તો ધર્મવિરોધિ અસુરોના વિનાશ માટે
 ફરીથી અવતરશે એવા ભગવાનનો સંકલ્પજ નાણુવો. બીજો કોઈ પણ
 હેતુ નથી ॥૩૫॥ શાપમાં સ્વેચ્છાજ હેતુ હોવાથી ભગવાને પોતાને અતિ-
 પ્રિય એવા ધર્માદિકને કાંઈપણ કારણ વિના કોપવેગથી શાપ આપતા
 એવાપણ દુર્વાસાને કિંચિત્તમાત્રપણ કબજો આપ્યો નહિ તેમ શાપને પણ
 અન્યથા (નહિ કાર્ય કરી શકે એવો) ન કયો, શાપને અન્યથા કરવામાં સ્વયં
 સમર્થ હતા પણ તેને મિથ્યા ન કયો એજ ભગવાનની ઇચ્છામાં ચિહ્ન છે
 એવો અભિપ્રાય છે ॥૩૬॥ શાપ આપીને દુર્વાસા ગયા પછી ધર્મદેવ 'આ
 સર્વ પ્રસંગ ભગવાનના એક સંકલ્પમૂળ છે' એમ સમજીને પ્રાર્થના કરવા
 લાગ્યા કે-હે નારાયણ ! તમારે મારી તથા ઋષિઓની હમણાં વૃદ્ધિ પા-
 મેલા અધર્મથકી તથા તે મૂળ જેમાં છે એવા આસુરી કષ્ટથકી રક્ષા કરવી
 ॥૩૭॥ પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્રાર્થના કરતા ધર્મ પ્રત્યે ભગવાન બોલ્યા કે-હે તાત !
 તમો ચિત્તમાં ચિંતા કરશો નહિ, કારણ કે-ધર્મના રક્ષણ માટેજ આ
 શાપનો પ્રસંગ નિમિત્તમાત્ર મેંજ ઉભો કર્યોછે, એમ તમારે નાણુવું ॥૩૮॥
 હમણાં અધર્મ કળિયુગનું બળ પામીને અતિશય વૃદ્ધિ પામીને ધરા ઉપર
 સર્વ દેશોમાં સારીરીતે પ્રવર્ત્યોછે. તેવા અધર્મે મારા ભક્ત મનુષ્યોને પીડા

શયિષ્યામિ પાલયન્સાધુપૂરુષાન્ ॥૪૦॥ ધર્મ-તનવિરાગાઢ્યાં ભક્તિ-
ભુવિ યથા પુરા । પ્રવર્તયિષ્ય યુષ્મામિઃ સહૈવ ઐવેરબ્રહ્મ ॥૪૧॥
ત્યક્ત્વા ચિન્તાં તતઃ સર્વેડ્યુત્પદ્યધ્વં નૃષુ ક્ષિતૌ । યસ્યેચ્ચ યત્ર
તત્રાસૌ જાયતાં વો દ્વિજાતિષુ ॥૪૨॥ હત્યુક્તાસ્તે તમાનમ્ય જગ્મુઃ
સર્વે નિજાશ્રમાન્ । સ્મરન્તે એવ હૃદયે નરનારાયણં હિતમ્ ॥૪૩॥
કોસલેષુ તતો ધર્મઃ સહ પત્ન્યા જનિં નૃષુ । જિઘૃક્ષુઃ પિતરૌ સ્વસ્ય
વ્યચિચિન્તત્તથોદ્ભવઃ ॥૪૪॥ જિઘૃક્ષ્વો જન્મ મ-પ્યજાતૌ દેશાન-
નેકાંસ્તુ મહર્ષયસ્તે । ગતાસ્તતો ભૂમિપતે ! દ્વિજેષુ કાલેન સર્વે
જગૃહુર્જનૂંષિ ॥૪૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમ-
પ્રકરણે ધર્માદિશાપાનુગ્રહનિરૂપણનામા નવમોડધ્યાયઃ ॥૧॥

પમાડી છે ॥૩૮॥ માટે ફરીથી પણ તમારા પુત્રપણને પામીને હું હરિ-
નામથી પ્રસિદ્ધ થઈને મારા સાધુજનોનું પાલન કરવાપૂર્વક અધર્મનું બળ
સર્વથા મૂળમાંથી નાશ કરીશ ॥૪૦॥ તમારી સાથેજ ભૂમિ ઉપર વિચરીને
હું ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યે સહિત એવી એકાંતિકી ભક્તિ પૃથ્વી ઉપર
કૃષ્ણાવતારની પેઠે પ્રવર્તાવીશ ॥૪૧॥ માટે ચિંતાનો ત્યાગ કરીને તમો બ-
ધાય ભૂમિ ઉપર મનુષ્યયોનિમાં જન્મ ગ્રહણ કરો-તમારે મધ્યે જેને જે
ત્રણ વર્ણમાં ઈચ્છા થાય તેમાં જન્મ ધારણ કરો ॥૪૨॥ હે રાજન ! એવી
રીતે ભગવાને સામવાક્યોવડે સાંત્વના કરેલા ધર્માદિક સર્વે શ્રીનારાયણને
સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને, પોતાનું હિત કરનારા નરસહિત નારાયણને હૃદયમાં
સંભારતા સંભારતાજ પોતપોતાના આશ્રમમાં ગયા ॥૪૩॥ ત્યારપછી પત્ની
મૂર્તિની સાથે ધર્મપ્રબળપતિ ઉત્તરકોસલ દેશમાં રહેલા મનુષ્યોમાં જન્મ
ધરવાની ઈચ્છાથી પોતાને યોગ્ય માતાપિતાનો મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા,
તેમજ ઉદ્ભવજી પણ ધર્મની પેઠે વિચાર કરવા લાગ્યા ॥૪૪॥ હે ભૂમિપતે !
મરીચ્યાદિ મહર્ષિઓ પણ મનુષ્યભક્તિમાં જન્મ લેવાની ઈચ્છાથી જુદા
જુદા દેશોમાં ગયા. પછીથી સર્વ મુનિઓએ કેટલેક કાળે ત્રણ વર્ણમાં જન્મ
ધારણ કર્યા ॥૪૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે
પ્રથમપ્રકરણે ધર્માદિશાપાનુગ્રહનિરૂપણનામા નવમોડધ્યાયઃ ॥૧॥

સુવ્રત ઉવાચ—રાજન્નન્નાન્તરે જાતા નરેષ્વાસન્સહસ્રશઃ । અદેવા
દાનવા દૈત્યા યક્ષા રક્ષાંસિ ચ ક્ષિતૌ ॥૧॥ પુરા દેવાઽરમૃધે સહા-
યેન હરેઃ સુરૈઃ । યે હતા અસુરાસ્તે હિ બબન્ધુર્વૈરમચ્યુતે ॥૨॥
અતિપ્રિયં ભગવતો બુધ્વા ધર્મં સનાતનમ્ । તન્નાશેનૈવ તન્નાશં
નિશ્ચિક્યુસ્તે ત્વધાર્મિકાઃ ॥૩॥ કલિદ્વાપરયોઃ સન્ધૌ ભુવ્યજાયન્ત
તે તતઃ । નૃષુ કેચિન્ન પશુષુ પક્ષ્યાદિષ્વપિ કેચન ॥૪॥ વેદદેવાર્ષિ-
વિપ્રાણાં ચક્રુર્દ્રોહં ચ તે સતામ્ । તેષાં ભગવદ્દૃષ્ટ્વં જાનન્તશ્ચો-

અધ્યાય ૧૦ મો.

સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! આવા અવસરમાં હનરોહનર અ-
દેવો, (બ્રહ્માના જનનમાંથી થએલા અતિકામી અસુરો. ‘સ જઘનાદસુરા-
નસૃજત’ એમ શ્રુતિમાં કહ્યું છે. ‘દેવોઽદેવાન્ જઘનતઃ સૃજતિ સ્માતિલો-
પાન્’ એમ ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે) દાનવો, (કશ્યપ પ્રભપતિ થકી
દનુમાં થએલા) દૈત્યો, (કશ્યપથકીજ દિતિમાં ઉત્પન્ન થએલા) યક્ષો,
રાક્ષસો (અવિદ્યામય બ્રહ્મતનુથી થએલા અને બ્રહ્માનેજ ખાઈજવા સામા
દોડી આવેલા) આ સર્વે પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યયોનિમાં ઉત્પન્ન થયા ॥૧॥
આ વાત સંક્ષેપમાં કહી, હવે તેને વિસ્તારથી કહેવા માટે તેમનો પૂર્વજન્મ
કહેવાપૂર્વક પ્રસ્તાવ છો શ્લોકથી કહે છે—પૂર્વે કોઈ સમયે સુર અસુરને
સંગ્રામ થયો હતો. તેમાં દેવતાઓએ ભગવાનની સહાયતાથી જે અસુરોનો
સંહાર કર્યો હતો તેઓએ દેવનો પક્ષપાત કરી પોતાનો પરાભવ કર-
નારા ભગવાન સાથે વૈરભાવ ખાંધ્યો. ॥૨॥ અધર્મી એવા અસુરો ‘સના-
તન અહિંસાદિ૩૫ ધર્મ ભગવાનને પ્રિયતમ છે’ એમ ભાણીને ‘ધર્મના ના-
શથીજ ભગવાનનો નાશ થશે’ એવો મનમાં નિશ્ચય કરીને એજ કામ કરવા
લાગ્યા ॥૩॥ તે પછી તે અસુરો કલિદ્વાપરયુગના સંધિમાં (દ્વાપરના અંતમાં
અને કલિના પ્રારંભમાં) ભૂમિ ઉપર ઉત્પન્ન થયા. તેમાં કેટલાક અસુરો
કંસાદિ મનુષ્યોમાં, કેટલાક ગવાદિ પશુઓમાં અને કેટલાક બકાદિ પક્ષી-
ઓમાં પણ ઉત્પન્ન થયા ॥૪॥ અત્યંત મદોદ્દત થએલા તે અસુરો ‘વેદા-

ન્મદા મૃશમ્ ॥૫॥ ભૂમારભૂતાંસ્તાન્હન્તું તતઃ શ્રીદેવીપતિઃ । ના-
રાયણઃ સ્વયં જજ્ઞે કૃષ્ણાણ્યૈઃ યદુષુ ક્ષિતૌ ॥૬॥ સ્વયં જઘાન કત્તિ-
ચિત્સોઽસુરાનદ્રુતેહિતઃ । કત્તિચેવદ્વ્યાપાદ્ધ બલદેવાર્નાદિભિઃ
॥૭॥ તત્ર સ્વયં હતાસ્તેન યે યે ચાન્યહતા અપિ । તાં દ્વા મરણં
પ્રાપુર્યે ચાન્તે તેન વીક્ષિતાઃ ॥૮॥ અસુરાસ્તે તુ ભૂપાલ ! લેમિરે

દિક તથા ધર્મને ભગવાનની સાથે સદા સંબંધ છે' એમ જાણીને એટલે
'તેઓ ભગવાનને પ્રિયતમ હોવાથી તેમના નાશથી ભગવાનનો નાશ થશે'
એમ મનમાં માનીને વેદો, દેવો, ઋષિઓ, વિપ્રો, સત્પુરુષો અને ધર્મ આ
સર્વેનો પરિદ્રોહ કરવા મંડ્યા. (વેદાદિક ધર્મમાં હેતુ છે અને ધર્મ સાક્ષાત્
ભગવાનને પ્રિયતમ છે એવો વિવેક સમજવો) ॥૫॥ તેપછી ભૂમિના ભા-
રભૂત તે અસુરોનો વિનાશ કરવા શ્રીબદરીપતિ સ્વયં નારાયણ ભૂમિ ઉપર
યાદવોમાં કૃષ્ણનામથી પ્રકટ થયા ॥૬॥ અદ્ભુત ચેષ્ટિત જેનું છે એવા
શ્રીકૃષ્ણભગવાને પોતે કેટલાક અસુરો માર્યા અને કેટલાકને બળદેવજી તથા
અર્જુનાદિક પાસે મરાવ્યા ॥૭॥ તેમાં જે અસુરો સ્વયં શ્રીકૃષ્ણના હણ-
વાથીજ મરણ પામ્યા હતા. તથા જે અસુરો બળદેવજી વિગેરેએ હણેલા
પણ વૈરાતિશયને લીધે શ્રીકૃષ્ણનું સતત સ્મરણવાળા હોઈને મરણ પામ્યા
હતા. તથા જે અસુરો અંતિમ સમયે શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન કરવા પૂર્વક મરણ
પામ્યા હતા, હે ભૂપાળ ! આ ત્રણ પ્રકારના અસુરો તો વૈરાતિશયથી થ-
એલા અખંડિત ભગવત્સ્મરણ પ્રભાવથી અને મરણ સમયે થએલા ભગવ-
દર્શનના પ્રભાવથી કર્મબંધને રહિત થઈને ઇચ્છિતા-તત્ત્વદર્શિઓએ પામ-
વાને ઇચ્છેલી. અથવા-પ્રાણવિયોગ સમયે ભગવાનમાંજ એક ચિત્ત હો-
વાને લીધે આસુર ભાવ નષ્ટ થવાથી તે અસુરોએ સ્વયં ઇચ્છેલી મુક્તિ (પ-
રંપદ)ને પામ્યા. અસુરોને મુક્તિનો સંભવજ કેમ હોય ? એવી શંકા કરવી
નહિ. કારણ કે-નિરતિશય દયાનિધિ શ્રીકૃષ્ણે તેમની પોતા સાથેની વૈરબુદ્ધિ
પણ ભક્તિરૂપ માની. (જેમ ભક્તોએ પ્રીતિથી કરેલું પોતાનું ચિંતવન ભક્તિ
છે તેમ વૈરભાવેપણ અસુરોએ કરેલું પોતાનું ચિંતન પોતે દયાળુસ્વભાવ
હોવાથી ભક્તિપણે ભગવાન સ્વીકાર કરેછે, એવો અભિપ્રાય છે. વૈરબુદ્ધિથી

મુક્તેમીષિતાઃ । વૈરધીરપિ યન્મેને ભક્તિસ્તેન કૃપાલુના ॥૯॥
 તથામૂતા ન વૈ યે તુ મૃતાસ્તસિશ્ચ વૈરિણઃ । મનઃસ્થપાવેષયમો-
 ગતીક્ષ્ણતૃષ્ણચ્ચ યે ॥૧૦॥ હતા યુધીદ્ગ્મલિનવાસનાસ્તે કલાધિ ।
 જાતા વિદિત્વા દુર્વાસઃશપ્તધર્મજ્ઞર્ણિ પ્રભોઃ ॥૧૧॥ સપત્નીકસ્ય ધ-
 મસ્ય મુનીનાં ગીડનન ચ । ઇચ્છન્તો ભુવિ તે ઋણવૈરાર્ણવતનં
 પુનઃ ॥૧૨॥ ધર્માદેર્જન્મતઃ સર્વે તે પ્રાગવાસુ રક્ષાઃ । જાતા નૃપ !
 નરભેવ શતશશ્ચ સહસ્રશઃ ॥૧૩॥ તત્ર દૈત્યા દાનવા યે જાતા

ચિંતન કરનારા પણ પરંપદને પામ્યા તો ભક્તિ કરવાથી પામે એમાં ક-
 હેવું જ શું ? એવો પણ અભિપ્રાય છે) ॥૮-૯॥ જે અસુરો પૂર્વોક્ત ત્રિવિધ
 અસુરોને સદૃશ ન હતા અને શ્રીકૃષ્ણની ઉપર કેવળ વૈરભાવે યુક્ત હોઈને
 મરણ પામ્યા હતા, તથા જે અસુરો શ્રીકૃષ્ણસાથે વૈરભાવવાળા હોઈને પણ
 મનમાં રહેલી શબ્દાદિ પાંચ વિષય સંભોગની તીક્ષ્ણ તૃષ્ણાવાળા હોઈને
 ભગવાન સાથે થએલા સંગ્રામમાં જે કોઈના પણ હણવાથી મરણ પામ્યા
 હતા. તે અને પ્રકારના અસુરો ભગવાનની સાથે દુષ્ટ વૈરભાવનો વેગ અને
 મલિન વિષય વાસનાના વેગને લીધે, દુર્વાસાએ શાપ આપેલા ધર્મથકી
 પ્રભુ નારાયણનો પ્રાદુર્ભાવ થવાનો બાણીને, આ અષ્ટાવિંશતી કલિયુગમાં
 ગુરૂ તથા રાજદિગ્પથી ઉત્પન્ન થયા. (અસુરોને એવું બાણવામાં આવે
 અને જન્મ ધારણ કરે એતો કર્મનાં ફળ આપવા પ્રવર્તેલા પરમેશ્વરની
 પ્રેરણાથી છે એમ બાણવું) ॥૧૦-૧૧॥ અસુરોના જન્મમાં હેતુ કહેવા
 પૂર્વક તેનું એ શ્લોકથી વિવરણ કરેછે-ધર્મૈકપ્રિય ભગવાનનું વિપ્રિય કર-
 વાની ઈચ્છાથી પત્નીએ સહિત ધર્મપ્રજાપતિ તથા મુનિઓને પીડા પમાડીને,
 ફરીથી શ્રીકૃષ્ણની સાથે બંધાએલા વૈરને પાછું વાળવાના રૂઢ સંકલ્પથી હે
 રાજન ! તે સર્વે સોએ સો અને હજારોહજાર અસુરસમૂહો ધર્માદિકના
 જન્મથી પહેલાં જ પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યજાતિમાં જન્મ્યા ॥૧૨-૧૩॥ પૂ-
 વોક્ત અદેવાદિકને મધ્યે જે દૈત્યો તથા દાનવો હતા તે રાજકુળમાં જન્મ્યા
 એટલે રાજાઓ થઈને ધર્મવિનાશ માટે પ્રવર્ત્યા. અને જે યક્ષ રાક્ષસો હતા
 તથા બ્રહ્માના જઘન (ગુહ્યાંગ) થી થએલા અદેવો હતા તે બ્રાહ્મણાદિ ત્રણ

રાજકુલે તે । યક્ષરક્ષાંસિ ચ બ્રહ્મ જ્ઞાતા બ્રાહ્મણાદિ ॥૧૪॥ एते तु
સ્ત્રીયા રતાં ગોતું વિष्णोः तेष्वस्य च । कल्याण नीक्षामादाय गु-
રूतां मेजिरे नृणाम् ॥૧૫॥ सर्वेऽपि कृष्णवैरेण तत्तत्मात्रेकवल्ल-
ભમ્ । वर्णाश्रम त्मकं धर्मं तद्भक्तिं चादयः शुभः ॥૧૬॥ શેશિકાસ્તત્ર
વૈન્યસ્ય યજ્ઞમક્ષાય વાનિજ્યા । તદ્દાતાનૌપધમ્યાનાકલ્પાન્બહુધા-
ડ્ડશ્રયન્ ॥૧૭॥ तथा बलादस्यैतन्निविद्य त्रीगणश्वराः । देवा-
ર્पितान्नमांसेरामा तत्स्यं बहुधोचिरे ॥૧૮॥ પ્રલોભયિત્વા દમ્મેન

વર્ણુમાં જન્મ્યા ॥૧૪॥ બ્રાહ્મણાદિકમાં જન્મેલા ત્રણ પ્રકારના અસુરો તો
પોતાનો આસુરભાવ ઢાંકવામાટે શૈવી વૈષ્ણવી અને મહાકાલીદેવી વિગેરેની
દીક્ષા સ્વીકારીને મનુષ્યોના ગુરૂઓ થયા. તે ગુરૂઓના જે રાજવંશમાં
જન્મેલા દૈત્યો તથા દાનવો હતા તે શિષ્યો થયા ॥૧૫॥ રાબદિરૂપ તથા
વિપ્રાદિરૂપ સર્વે અસુરો ધર્મના અપદેશથી વર્ણાશ્રમાદિકને વિનાશ કરનારા
અધર્મનો ઉપદેશ આપીને, શ્રીકૃષ્ણની સાથે તીવ્ર વૈર હોવાથી વર્ણાશ્રમની
વ્યવસ્થાથી રહેલો શ્રીકૃષ્ણને સ્વસ્વરૂપથી પણ અધિક પ્રિય એવો ધર્મ તથા
કૃષ્ણભક્તિને વારંવાર પીડા (ખંડન) કરવા લાગ્યા ॥૧૬॥ હવે આ અધ્યા-
યની સમાપ્તિ સુધી ધર્મભક્તિને અસુરોએ કરેલી પીડાના પ્રકારો કહેછે-રા-
બરૂપ તથા ગુરૂરૂપ અસુરો મધ્યે આચાર્યના અપદેશથી પ્રચ્છન્ન રહેલા યક્ષ-
રાક્ષસ વિગેરે અસુરો હતા તેઓએ વેનરાબળના પુત્ર પૃથુ ભગવાનના છેલા
સોમા યજ્ઞનો ભંગ કરવા ઇન્દ્રે પ્રથમ ધારણ કરીને પછીથી ત્યાગ કરેલા
પાષંડી નમ્ર રક્તવત્સાદિ આદ્ય વેષો બહુપ્રકારે ધારણ કર્યા ॥૧૭॥ તથા કેટ-
લાક ગુરૂરૂપ અસુરો બળનામના અસુરના મુખમાંથી ઉત્પન્ન થએલી સ્વૈ-
રિણી કામિની અને પુંશ્વલી આ ત્રણ પ્રકારની સ્ત્રીઓના ગણના એક ના-
યક થઈને, માંસમદ્યાદિકથી દેવોનું અર્ચન કરતાં બાકી રહેલું અન્ન માંસ
મદિરાદિકનું લક્ષણ કરવું એજ યજ્ઞશિષ્ટાશન છે એવું બહુ માહાત્મ્ય
જ્યાં ત્યાં કહેવા લાગ્યા ॥૧૮॥ દંભી અસુરો પૂર્વોક્ત પાષંડવેષ, સ્વૈરિણી
વિગેરે સ્ત્રીઓ, અને દેવનિવેદિત માંસમદિરાદિમાહાત્મ્ય, આ ત્રણ પ્રકારવડે
દેવીસંપત્તિના જીવોને વિપરીત માર્ગમાં બહુવિધ ફળ અતાવી પ્રલોભ પમા-

શેતૈર્વૈષામિભિર્મિમિઃ । દૈવાનશ્ચંશયજ્ઞાવાન્સ્વધર્મ િરમક્તિઃ ॥૧૯॥
 મધમાંસપરસ્વી સત્કા તે ચ રસે ધને । મન્નયન્નાદિભિર્લોકાન્વ-
 શીચક્રુઃ કલેબલા ॥૨૦॥ આત્માનં ધાર્મિકં મત્વા વિશ્વસ્ય ચ યથા
 જનાઃ । દદ્યુઃ સ્ત્રીધનમક્તાદિ કુર્વન્તિ સ્સ તથા ક્રિયાઃ ॥૨૧॥ બ્ર-
 હ્મણાનસ્ય મક્તેશ્ચ સ્વધર્મસ્યાપિ યોધનમ્ । સ્વાર્થસિદ્ધ્યનુલ્લં તે
 ચક્રુઃ શાસ્ત્રાર્થનિર્ણયૈઃ ॥૨૨॥ જગદુશ્ચાશ્ચિલં વેદં િસ્યન્નપરં ચ
 તે । યદોક્તેષુ ચ વાક્યેષુ પદ્મપાક્ષેણઃ ॥૨૩॥ શબ્દમેદૈઃ શ્રુતી-
 નાં ચ સ્મૃતીનામપ્યુત્તરં । વિપરીતાદૈઃ પ્રાણિકાદિચરણેણ
 રતઃ ॥૨૪॥ બ્રહ્માત્મનઃ સ્વત્પસ્ય સાક્ષાત્કારે ચ સાધનમ્ । મુલ્યં

ડીને સ્વધર્મ તથા હરિભક્તિથડી બ્રહ્મ કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥ મધ, માંસ, પર-
 દારા, પરધન અને રસાસ્વાદમાં અતિ આસક્ત થએલા તે અસુરો કળિયુ-
 ગનું માયા અનૃત દંભાદિરૂપ બળ પામીને, વશીકરણમંત્રો, તેના જેવાં રતિ-
 રહસ્ય તથા મંત્રમહોદધિ આદિકમાં કહેલાં મંત્રો અને ઓષધિ વિગેરેવડે
 લોકોને સ્વવશ કરીને અનર્થમાં જોડવા લાગ્યા ॥૨૦॥ પરધન, પરદારા અને
 પરાજનુંજ એક હરણ કરવામાં તત્પર એવા એટલાક અસુરો જે પ્રકારે લોકો
 પોતાને ધર્મશીલ સમજીને તથા સારો વિશ્વાસ લાવીને સ્ત્રિયો, ધન, અન્ન,
 વસ્ત્ર, અલંકારાદિક પોતાને આપે એ પ્રકારની દાંભિક ક્રિયાઓ કરવા
 લાગ્યા ॥૨૧॥ કિં બહુના-તે અસુરો સ્વાભિમત બ્રહ્મજ્ઞાન, ભક્તિ અને
 સ્વધર્મનોપણ ઉપદેશ સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી બીજના ઉન્નિવનમાટે નહિ
 પરંતુ શાસ્ત્રાર્થોના સ્વલુહિથી કહ્યેલા નિર્ણયોવડે જે રીતે પોતાને સ્ત્રી-
 ધનાદિ અર્થની પ્રાપ્તિ થાય તેને અનુકૂળપણેજ કરવા લાગ્યા ॥૨૨॥ તે
 અસુરો ‘સમય વેદ હિસામય યજ્ઞ પ્રતિપાદક છે’ એવું વેદનું તાત્પર્ય જ્યાં
 ત્યાં કહેવા લાગ્યા. અને યજ્ઞછળથી બહુ પશુપક્ષીઓને હણવા લાગ્યા ॥૨૩॥
 વળી તે અસુરો વેદો સ્મૃતિઓ વિગેરેના સત્ય અર્થોપણ શબ્દોનાં અન્યથા
 આખ્યાન કરીને પોતપોતાની રૂચિને અનુસારે વિપરીતજ કરવા લાગ્યા
 ॥૨૪॥ વળી પોતાની બુદ્ધિકહંપનાથી બ્રહ્મરૂપપણે માનેલા આત્માના સ્વ-
 રૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવામાં મુખ્ય સાધન મુરારાપાન છે તથા તે સાધન

પ્રાહુઃ રૂપાપાનં વૈરાગ્યાદિકં તથા ॥૨૫॥ પ્રસાદ- ચ પ્રત્યક્ષ-
દર્શને સ્થસાધનમ્ । વિવિંચ્વીશકાલાનાં મઘં માંસં ચ મૈથુ-
નમ્ ॥૨૬॥ દૈવે પિત્ર્યે ચ દેવાઃ પ્રીત્યૈ મંસવાલં ત્રિદુઃ । સાત્ત્વિ-
કાનપિ માંસાદ્યર્ચયન્તિ સુર- રુદ્રુઃ ॥૨૭॥ ચક્રુઃ સક્કં પરસ્ત્રીણાં
સ્વપ્તેવાલયેષ્વપિ । મહાપાપાન્યપિ પ્રાયઃ સ્વાર્થસિદ્ધય આચરન્
॥૨૮॥ પ્રાયોઽવાત્સુઃ પુણ્યતીર્થદેવાલયારેષુ તે । કેલિભ્રમરિ-
શાશ્વ કેલિભ્રમરણ્યગરયન્ ॥૨૯॥ યત્ર સ્વાનિષ્ઠશાસ્ત્રાયા બલં
સ્યાત્તત્ર તે ત્વિમમ્ । આવિચ્ચક્રુરુત્તચારં ગુપ્તમન્યત્ર ચાચર- ॥૩૦॥
દૃઢકૃત્સ્વમતઃ ક્યૈ ચ ગ્રન્થા- જ્ઞાનચાલ્સપન્ । અર્થે તદ- સારેણ

વૈરાગ્યાદિકથી પણ અધિક છે એમ સર્વત્ર કહેવા લાગ્યા ॥૨૫॥ તથા તે
અસુરો 'વિષ્ણુ શિવ તથા મહાકાલી વિગેરે ઇષ્ટદેવોની પ્રસન્નતામાં તથા
તેમનાં પ્રત્યક્ષદર્શનમાં મુખ્ય સાધન મઘપાન, માંસલક્ષણ અને મૈથુન છે'
એમ જાણીને બીજાઓને કહેવા લાગ્યા ॥૨૬॥ તથા તે અસુરો અગ્નિહોત્રાદિ
દેવકર્મમાં તથા શ્રાદ્ધાદિ પિતૃકર્મમાં તે દેવાદિકની પ્રસન્નતામાટે માંસનુંજ
નૈવેદ્ય છે એમ સ્વયં સમજીને વિષ્ણુ વિગેરે સાત્ત્વિક એવાપણુ દેવોનું તથા
પિત્રિઓનું વારંવાર માંસમદિરાવડે મહાયજ્ઞના છળથી યજ્ઞન કરવા લાગ્યા
॥૨૭॥ વિષ્ણુ શિવ મહાકાલી આદિક સ્વેષ્ટદેવોનાં મંદિરોમાંપણુ પરદારાનો
પ્રસંગ કરવા લાગ્યા તથા સ્વાર્થસિદ્ધિસાડુ બહુધાપણે બ્રહ્મહત્યાદિ પાંચ
મહાપાપો પણુ કરવા લાગ્યા. એ રીતે ધર્મમાર્ગના છળથી નરકનો માર્ગ
ચારેતરફ પ્રવર્તાવવા તત્પર થયા ॥૨૮॥ તે આ અસુરો બહુધાપણે પુણ્ય-
તીર્થ, પુણ્યક્ષેત્ર, તથા પુર-નગરમાં તપસ્વિ વિગેરેના વિવિધ વેષથી (કેટ-
લાક શસ્ત્ર નહિ ધારીને તો કેટલાક શસ્ત્ર ધારીને) નિવાસ કરીને રહ્યા
॥૨૯॥ તે અસુરો એરીતે રહીને જે સ્થળમાં પોતાની શિષ્યશાખાનું બળ
હોય ત્યાંતો પૂર્વોક્ત પાપાચાર પ્રત્યક્ષપણે પ્રવર્તાવવા લાગ્યા અને જ્યાં
બળ ન હોય એવા સ્થળમાં પ્રચ્છન્નપણે પ્રવર્તાવવા લાગ્યા ॥૩૦॥ વળી
તે અસુરો પૂર્વોક્ત પ્રકારવાળા પોતાના દુષ્ટ મતની પુષ્ટિમાટે બેનાસ જન્મેને
જરૂર મોહ ઉત્પન્ન થાય એવા નવીન ગ્રંથો સ્વયુદ્ધિકરૂપનામય મઘમંથથી

વેલેરપિ ચક્રિરે ॥૩૧॥ તાનવાશ્રયન્મૂપા રુત્વનારંશજાઃ ।
 વર્તમાનેસ્તદાશ્વાયાં તરન્નિચન્ત સેતવઃ ॥૩૨॥ તદા ત્વધર્માચરણે
 તત્સપ્તપ્રજા નૃપ ! । અમવશ્મિર્મયા ભૂમૌ યથા રાજા તથા પ્રજાઃ
 ॥૩૩॥ ગણાઃ સન્નિચિન્તઃ સર્વતોઽમૂષ વૈદિકઃ । તેન કાશ્યે
 પરં પ્રાદેવા બ્રહ્મણઽસ્થિલાઃ ॥૩૪॥ તૃષ્ટૈઃ પ્રવરણાદે તૈઃ કલિ-
 રક્ષણેષ્વિતૈઃ । અરંશરધર્મેઽત્ર મુહુર્નિરકમ્પત ॥૩૫॥ ન ભારં
 વક્ષમે તેષાં ક્ષમા સામસદ્ધિયામ્ । સદ્ધર્મતાર્થદેનાઃ સજ્જના

રચવા લાગ્યા. અને વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ તથા ધર્મશાસ્ત્રાદિકનો પણ અર્થ
 પોતાના કદિપત ગ્રંથોને અનુસારે કરવા લાગ્યા ॥૩૧॥ દૈત્યદાનવના અંશથી
 થએલા રાજરૂપ અસુરોએ યક્ષો રાક્ષસો અને અદેવોના અંશથી થએલા
 ગુરૂરૂપ અસુરોનો જ ગુરૂપણે આશ્રય કર્યો એટલે ગુરૂઓ કર્યા. અસુર
 ગુરૂઓની આજ્ઞાને અનુસારે વર્તનારા રાજરૂપ કેટલાક અસુરોએ અધ-
 ર્મપથ પ્રવર્તાવીને વર્ણાશ્રમની ધર્મમર્યાદા ભેદી નાંખી ॥૩૨॥ એરીતે જ્યારે
 રાજાઓએ અધર્મપથની પ્રબળ પ્રવૃત્તિ કરી ત્યારે તો તેતે અસુર રાજાઓને
 વશ વર્તનારી પ્રબળો નિર્ભય (ભય શંકાએ રહિત) થઈને અધર્માચર-
 ãમાં પ્રબળપ્રવૃત્તિવાળી થઈ, કેમકે-જ્યાં જેવો રાજા હોય ત્યાં તેવીજ
 પ્રબળો થાયછે. ‘રાજ્ઞિ ધર્મિણિ ધર્મિષ્ઠાઃ પાપે પાપાઃ સમે સમાઃ । પ્રજા-
 સ્તમ્ વર્તન્તે યથા રાજા તથા પ્રજાઃ’ એમ વૃદ્ધચાણક્યે કહ્યુંછે ॥૩૩॥
 એરીતે કેવળ અધર્મની પ્રવૃત્તિ થઈ ત્યારે શું થયું ? તે હવે કહેછે-વૈદિક
 સાત્વિક સનાતન એવો યજ્ઞમાર્ગ બધાય દેશમાં સમુચ્ચિન્ત થઈ ગયો.
 યજ્ઞમાર્ગનો ઉચ્છેદ થતાં બ્રહ્માદિ સર્વ દેવતાઓ ધર્મબળે અત્યંત રહિત
 થઈ ગયા (બ્રાહ્મણોપણ ધર્મબળે રહિત થઈ ગયા) ॥૩૪॥ કળિરૂપ રાજાના
 લોભ અનૃત દંભ હિંસાદિરૂપ બળને લીધે વિશેષ વૃદ્ધિ પામેલા પૂર્વોક્ત દુષ્ટ
 ગુરૂરૂપ તથા રાજરૂપ અસુરોએ ભરતખંડમાં અધર્મની પ્રવૃત્તિ કરવા કરા-
 વાથી તેના અધિક ભારથી આક્રાંત થએલી ભૂમિ વારંવાર કંપવા લાગી
 ॥૩૫॥ ભૂમિ કુષુદ્ધિ અસુરોનો ભાર સહન કરવા સમર્થ થઈ નહિ અને
 સદ્ધર્મ, ગંગાદિતીર્થો, દેવો તથા સાધુજનો કોઈ શરણ નહિ પામીને અતિ-

યત્પાતતામ્ ॥૩૬॥ મુહુર્તુર્મિક્ષમમવાદ્યે ત્યાતાશ્ચ ભૂતલે । વાતેન
મહતા પેતુર્બહુશશ્ચ મહાદ્રુમાઃ ॥૩૭॥ इत्थं भुवि क्षोणिपते ! प्रवृत्ते
જનેષ્વધર્મે સત્ત્વર્નિમિત્તે । જગ્રાહ ધર્મઃ સ્વજન્નજાતા સહ ક્ષિ-
યાઽથર્ષય ઉદ્ભવશ્ચ ॥૩૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरिते धर्मशास्त्रे
પ્રથમપ્રકરણે અસુરદુરાચારપ્રવૃત્તિનિરૂપણનામા દશમોઽધ્યાયઃ ॥૧૦॥

સુવ્રત ઉવાચ—અસ્તિ કાસલદેશે રામદ્વારસંશ્લકમ્ । સરચ્ચા
ઉત્તરે તીરે ચાતુર્વર્ણ્યજનાઽપ્સઃ ॥૧॥ तत्र स वर्णिगोत्रोऽभूद्विप्रो
યત્પ્રવરાત્રયઃ । માર્ગવો વૈત વ્યશ્ચ સદૈતસ इति श्रुताः ॥२॥ वेदः
शाखा कौथुमी यस्य च श्रुता । नाम्ना लज्जनरामेति

શય દુઃખીયા થયા ॥૩૬॥ ભૂતળમાં ઉપરાઉપરી દુકાળ પડવા લાગ્યા તથા
અસ્થાનમાં વિજળીપાતો થવા લાગ્યા તથા પ્રચંડ વાયુવેગને લીધે અક-
સ્માત્ બહુ મોટામોટા વૃક્ષો પડવા લાગ્યા ॥૩૭॥ હે રાજન્ ! પૃથ્વીઉપર
રહેલી પ્રજાઓમાં ભૂકંપાદિ અપશકુનો સાથે અધર્મની પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્ર-
બળ પ્રવૃત્તિ થઈ એટલે ધર્મપ્રબળપતિએ જગતના ક્ષેમમાટે ધરાઉપર નર-
બળતિમાં જન્મ ધારણ કર્યો. તેપછી તેમની પત્ની મૂર્તિ તથા મરીચ્યાદિ
મુનિઓ તથા ઉદ્ભવજી આ બધાએપણ નરબળતિમાં જન્મ ધારણ કર્યો
॥૩૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम-
પ્રકરણે અસુરદુરાચારપ્રવૃત્તિનિરૂપણનામા દશમોઽધ્યાયઃ ॥૧૦॥

અધ્યાય ૧૧ મો.

હવે ધર્મદેવનો જન્મ વિસ્તારથી વર્ણવેછે—સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે
પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! ઉત્તરકોસળ દેશમાં સરયુસરિતાના ઉત્તર તીર ઉપર
ચાર વર્ણના જનોથી ભરપૂર ઈક્ષ્વાર નામનું એક પુર છે ॥૧॥ તે પુરમાં
સાવર્ણિ નામના ઋષિ જેના ગોત્ર પ્રવર્તક હતા એવા એક વિપ્ર હતા. જે
વિપ્રના ભાર્ગવ વૈતહવ્ય અને સાવેતસ એ નામથી વિખ્યાત ત્રણ મુનિઓ
પ્રવર (પ્રવરના ઋષિઓ) હતા ॥૨॥ જે વિપ્રનો વેદ સામ નામનો હતો.
અને કૌથુમી નામની શાખા વિખ્યાત હતી. તે વિપ્ર લક્ષ્મણશર્મા ના-

વિધ્યાતાઽમૂલ્સ મૂતલે ॥૩॥ વંશીધરાઽમૂલ્તપુત્રો વેદમાનશ્ચ ત-
ત્સુતઃ । વ્રત્તસ્યામવદ્ધીમાન્કનાંયાનિતિ વિશ્રુતઃ ॥૪॥ કદાચિ-
દવસ્તક્તઃશ્ચન્મેહદાવે પુરેઽથ સઃ । સુરનેતુનરાધીશકુલપૂજ્યશ્ચ
પષ્ટિતઃ ॥૫॥ તત્ત્વતા ચાલતામાઽમૂલ્લેદસાસ્ત્રનિશ્ચયઃ । ધર્મપ્રિયા
વિશ્વદાત્મા સત્યવાદઃ જિતેન્દ્રિયઃ ॥૬॥ બ્રહ્માંશઃ રુદ્રકુલજો યા-
જ્ઞિકશ્ચ મમાતેઃ । વિદ્યાશાન્તિદયાલજ્ઞાસૌશીલ્યાદેરુજાન્વિતઃ
॥૭॥ તસ્ય માર્યા માન્યવતાસં ॥૮॥ હુળમાષ્ટેતા । તયા સહ બ્રા-

મથી પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત હતા ॥૩॥ લક્ષ્મણશર્માનો પુત્ર વંશીધર નામનો
હતો. વંશીધરનો પુત્ર વેદમાન નામનો હતો. વેદમાનનો પુત્ર બુદ્ધિશાળી
કનીયાન (કનહિરામ) નામથી વિખ્યાત હતો ॥૪॥ તે કનહિરામ વિપ્ર
કોઈ સમયમાં કેટલોક કાળ પોતાના પુરાતન પુરના અધિપતિના આમંત્ર-
ણથી મેહુદાવ નામના પોતાના પુરાતન પુરમાં આવીને રહ્યા હતા. કેવા
કનહિરામ તો-સુરનેતા નામના રાજાના વંશને પૂજનીય અને પંડિત (પાંડે)
અટક જેની હતી ॥૫॥ એવા કનહિરામના પુત્ર આળશર્મા નામના હતા.
કેવા આળશર્મા તો-ઋગાદિ ચાર વેદો તથા તેના ઉપબૃંહણરૂપ મીમાંસાદિ
શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ, તેમાં કહેલા ધર્મોમાં અતિ પ્રીતિમાન, માટેજ ધર્માનુ-
ષ્ઠાનથી વિશુદ્ધ (કામાદિ દોષે રહિત) અંતઃકરણવાળા, જિતેન્દ્રિય, સત્ય-
વાદી, સામ્યાદિ ગુણવડે બ્રહ્માને સમાન, અથવા ગુણવડે બ્રહ્માના અંશભૂત
હોય ને શું? એવા, ('બ્રહ્માત્મા' એવો પાઠ હોય તો 'બ્રહ્મમૂર્તિ' એવો અર્થ
કરવો) પિતાપિતામહ-માતામાતામહાદિ પરંપરાથી વિશુદ્ધ એવા વંશમાં
જન્મેલા, યાજ્ઞિક-મહાયજ્ઞને કરનારા, ઉદાર હૃદયવાળા, વિદ્યા અને તેને
અનુગુણ એવી શાંતિએ સંપન્ન, શાસ્ત્રગર્હિત આચરણમાંજ જેમ એમ
લોકગર્હિત આચરણમાં પણ લગ્નવાળા અને પરનુંજ હિત કરનારા ક-
રુણ, સૌશીલ્ય, વાતસલ્ય, ઔદાર્ય, આદિક ગુણોએ સંપન્ન હતા ॥૬-૭॥
આવા આળશર્માને પતિવ્રતોચિત ગુણોથી શોભાયમાન ભાગ્યવતી નામની
ભાર્યા હતી, આળશર્મા વિપ્ર તે ધર્મપત્ની સાથે સદા સ્વધર્મનેજ આચરતા

હણોઽસૌ ધર્મેભવ સદાઽઽચરત્ ॥૮॥ વિધાતું સ્વસ્ય પિતરૌ ધર્મ-
સ્તાવેવ દમ્પતી । નિશ્ચયં ચેતસા ચક્રે રુદ્રાન્તઃકરણૌ નૃપ ! ॥૯॥
આવિર્ભૂય તતસ્તાન્નિધર્મઃ કાલેન વાઙ્મયે । ભાગ્યવત્કુલર ગર્ભો
મૃત્વા મર્ત્યવદાવસત્ ॥૧૦॥ દશમે માસિ સમ્પ્રાપ્તે માનુષ્યં નાટ્ય-
નૃષઃ । પ્રાકૃતસાંત્વતત્ત્વોઽસૌ રુદ્રાન્નિધર્મસ્તો જનાન્ ॥૧૧॥ સો-
ત્કણ્ઠં વિબુધેઃ નન્દનવનાદાનીયઃ । વ્યાપ્તિ સ્ત્રોત્રપ્રેક્ષાં નિજજન્મનઃ
સંવિદ્યં કુર્વત્સુ વદ્માઙ્ગલીન્ । સાકં તત્કરં વ્યવર્ણજયધ્વાનૈ-

પણુ ધર્મ વિરૂદ્ધ કાંઈ પણ કરતા નહિ ॥૮॥ હે નૃપ ! દુર્વાસાના શાપથી
મનુષ્યયોનિમાં જન્મ ધરવા ઈચ્છતા ધર્મપ્રજ્ઞપતિએ નિરંતર ધર્માનુષ્ઠા-
નથી નિર્મળ મનવાળાં થએલાં તે દંપતીનેજ પોતાનાં માતા પિતા કરવાનો
ચિત્તમાં નિશ્ચય કર્યો ॥૯॥ એવો નિશ્ચય કર્યા પછી ધર્મપ્રજ્ઞપતિ અદ્ય
કાળમાંજ બાળશર્મામાં અનુપ્રવેશ કરીને તેમના હૃદયમાં રહીને, પછીથી
અદ્ય કાળમાં તેમની ભાગ્યવતી ભાર્યાના ઉદરમાં અનુપ્રવેશ કરી ગર્ભરૂપ
થઈને, મર્ત્યવત્-મર્ત્યમૂર્તિથી નિવાસ કરીને રહ્યા અથવા-પ્રાકૃત મનુષ્યની
પેઠે રહ્યા ॥૧૦॥ તે પછી સ્વતંત્ર (ગર્ભવાસમાં પણ પ્રાકૃત પુરૂષની પેઠે
કર્મવશ્ય નહિ) અને મનુષ્યભાવને અનુકરણ કરતા એવા ધર્મ સાધુ પુ-
રૂષોને સુખ આપવા સારૂ દશમો માસ આવતાં પ્રકટ થયા ॥૧૧॥ જગતને
ધારણ કરનારા ધર્મના અધિષ્ઠાતા ધર્મદેવ પ્રકટ થયા. જ્યારે ધર્મ પ્રકટયા
ત્યારે એમની સાથેજ ધર્મદ્રોહી અસુરોના અંતરમાં અતિશય ત્રાસ પણ
પોતાનો વિનાશ સૂચવનારો પ્રકટ થયો. અસુરોના અંતરમાં કેવળ ત્રાસ
પ્રકટયો એટલુંજ નહિ પણ ધર્મપક્ષપાતી અમરોના અંતરમાં અતિહર્ષ
પણુ પ્રકટયો, તથા હર્ષને સૂચવનારી અમરોએ પોતાના કરતળથી મુકેલી
પુષ્પવૃષ્ટિ તથા તેમણે કરેલો જયજય હર્ષ ધ્વનિ પણુ પ્રકટયો. તે દેવતાઓ
'ધર્મ રક્ષણ માટે અવતરશે એવા પુરૂષોત્તમની આજ્ઞાથી આ ધર્મદેવ અ-
વનિ ઉપર અવતરે છે' એમ જાણીને અતિ ઉત્કંઠાથી નંદન વનમાંથી પુષ્પો
લાવીને સવિનય એ હાથ જોડીને ધર્મના અવતારની વાટ જોઈ રહ્યા થકા
ગગનમાર્ગમાં આરેતરફ રહ્યા હતા. એવા દેવતાઓના હર્ષાતિશયને જણા-

સ્તથાત્મઃ હામન્તસ્થાસમરૈઃ સ્વનાશાપેન્ નૈર્જક્ષે જગદારકઃ ॥૧૨॥
 દેહતાદેહાકસ્યાન્ રસા શ્રાવ્ય સમ્મિતે । પ્રમોદાલ્યે વત્સરે ચ
 દક્ષિણાયનગે રવૌ ॥૧૩॥ શરદૃતૌ કાર્તિકે શુક્લેકાદશિકાતિ-
 થૌ । સૌમ્યેઽહિર્બુધ્યમે વજ્રે કલ્યાણં કરણે તથા ॥૧૪॥ કુમ્ભ-
 લગ્ને ચ ભૌમાદિચત્વરે કેન્દ્રસંસ્થિતે । માગ્યવત્ । સૂર્યતે સ્થ ધર્મો
 મનુજરૂપધૃત્ ॥૧૫॥ સાક્ષાદ્ધર્મે ક્ષિતૌ જાતે કિરન્તઃ ઇમનાંસિ

વનારી તેમણે કરેલી પુષ્પવૃષ્ટિ તથા જયજય ઘોષ અને અસુરોના અંત-
 રમાં સ્વનાશસૂચક અતિશય ત્રાસની સાથે ધર્મદેવનો ધરણી ઉપર પ્રાદુ-
 ભાવ થયો ॥૧૨॥ હવે ત્રણ સ્લોકથી શુભ જન્મકાળ કહેછે—રસ-અંક-
 અગ-ઈન્દુ-સંમિતે—રસાદિપદો નિરૂઢલક્ષણથી ૫૮ આદિક સંખ્યાનો
 બોધ કરેછે તો રસશબ્દથી ૬ અંકશબ્દથી ૮ અગ (પર્વત)શબ્દથી
 ૭ અને ઇન્દુ (ચંદ્ર)શબ્દથી ૧ જાણવો. અંકોની ડાબી ગતિ પ્રસિદ્ધ છે તો
 પ્રથમ ૧ પછી ૭ પછી ૮ પછી ૬ એમ કરતાં ૧૭૮૬ થાય. એ રીતે
 ૧૭૮૬ થી માપ કરેલા, શકપ્રવર્તક વિક્રમાર્ક રાબના શક (ધર્મમર્યાદા-
 નિબંધકાળ)ના વર્ષમાં એટલે સંવત્ ૧૭૮૬ માં, પ્રમોદ નામના સંવત્સ-
 રમાં, સૂર્ય દક્ષિણાયનમાં વર્તતાં, શરદૃત્કૃતુમાં, કાર્તિક માસના શુકલપ-
 ક્ષની પ્રબોધની નામની એકાદશી તિથિએ, બુધવારે, ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષ-
 ત્રમાં, સત્તાવિશ યોગના મધ્યે વજ્ર નામનો યોગ આવતાં, કલ્યાણી નામના
 કરણમાં, કુંભ લગ્નમાં, ભૌમ, બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર, આ ચાર ગ્રહો પ્રથમ,
 ચતુર્થ, સપ્તમ અને દશમ ભાવમાં વર્તતાં, આવા સકળ શુભ ગુણવાળા
 કાળમાં બાળશર્માની ભાગ્યવતી ભાર્યાએ મનુષ્યના જેવા રૂપને ધરનારા
 ધર્મદેવને જન્મ આપ્યો ॥૧૩-૧૪-૧૫॥ ધર્મદેવનો અવતાર થવાથી
 સ્વર્ગલોક અને ભૂલોકમાં થએલાં પ્રહર્ષનાં ચિહ્નો વિસ્તારથી કહેછે—જ્યારે
 સાક્ષાત્ ધર્મ-જે પોતે અમર્ત્ય હોઈને સર્વ ધર્મના અધિષ્ઠાતા છે તે ક્ષિતૌ
 જાતે—એટલે કર્મફળના ભોગમાટે બીજા પ્રાકૃત નરની પેઠે મનુષ્ય યો-
 નિને પામેલા એમ નહિ કિંતુ કેવળ પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુભાવ પામ્યા ત્યારે
 દેવતાઓ સ્વર્ગલોકમાંથી ઉતરીને ગગનતળમાં રહીને હર્ષાતિશયથી પુ-

એ । વાદ્યાન્યવાદ યત્કાલે દુન્દુભિમ્પ્રસ્થાનિ ચ ॥૧૬॥ વૈસૈર્વાદ-
માનાનાં હર્ષેણ મહતા મૃશમ્ । નાણાં મહાભાદસ્તિલાકોં વ્યા-
નરો તદા ॥૧૭॥ તત્ત્ર્યવન્ધૈર્ગન્ધર્વાઃ સુસ્વરં ચ જગત્તદા । નૃત્ય-
મપ્સરસશ્ચકુઃ સંહતાસ્તદગાલ્યે ॥૧૮॥ ઉત્તરગાઝાન્મહાંસ્તેષાં
ત્રિદશાનાં મહાત્મનામ્ । કુર્વતાં પુણ્યવાણિ ધર્માવિભાવવેરમાનિ
॥૧૯॥ ભૂમૌ ચ મજ્જલાન્યાસ- પુરગ્રામવજાદૃ । વહ્નયો યાજ્ઞિ-
કાનાં ચ નિર્ધૂમા હિ દિદીપિરે ॥૨૦॥ સઘો વમ્ભૂવુત્તાંનિ નિર્મ-
લાનિ સતાં તદા । પ્રફુલ્લામ્બોરુહાણ્યાસન્નિર્મલાનિ સરાંસિ ચ
॥૨૧॥ વવુઃ સુલ્લકરા વાતા નિર્મલં ચામવન્નમઃ । સિદ્ધા જયન્તિ

બોની વૃષ્ટિ કરવાપૂર્વક દુન્દુભિ (ભેરી) વિગેરે વાણંત્રો પણ વગાડવા
લાગ્યા ॥૧૬॥ તે સમયમાં દેવતાઓએ અતિશય આનંદથી અત્યંત વગા-
ડવા માંડેલાં વાણંત્રોનો અતિ અધિક નાદ આપી ત્રિલોકી (સત્યલોક સ્વર્ગ-
લોક અને માનુષલોક)માં વ્યાપી ગયો ॥૧૭॥ ધર્મના જન્મ સમયમાં
સ્વર્ગલોકમાં તુંબુડ વિગેરે ગંધર્વો ભેગા મળીને ગીતપ્રબંધોથી મધુર સ્વરે
ગાન કરવા લાગ્યા. ઉર્વશી વિગેરે અપ્સરાઓ નૃત્ય કરવા લાગી. ॥૧૮॥
ધર્મદેવનો આવિર્ભાવ જેમાં થયો છે એવા ગૃહ ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિને કરતા,
ઉદાર મનવાળા, પૂર્વોક્ત ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓને આવો અતિ ઉત્કૃષ્ટ ઉત્સવ
થયો હતો ॥૧૯॥ તેમજ ભૂમિ ઉપર તેતે પુર, ગ્રામ અને વન આદિકમાં
મંગળો (અલૌકિક તથા લૌકિક શુભ ચિહ્નો) થયાં હતાં. (તે કહેછે) યા-
જ્ઞિકો તથા અગ્નિહોત્રિઓના અગ્નિઓ ધૂમરહિત પ્રદીપ્ત થયા હતા. તે સમ-
યમાં સત્પુરુષોનાં ચિત્ત તત્કાળ પ્રસાદનિર્મળ થઈ ગયાં. સરોવરો પ્રકુલિત
કમળવાળાં અને નિર્મળજળવાળાં થયાં. વાયુતો મંદ, શીતળ અને મુગંધ
હોવાથી સર્વને સુખાકારી વાવા લાગ્યા, આકાશ નિર્મળ (દુર્દિનાદિ દોષે
રહિત) થઈ ગયો. (ઇત્યાદિ અલૌકિક શુભચિહ્નો થયાં) તે સમયમાં સિદ્ધ
નામના ઉપદેવો 'જયજય' એવો નાદ કરવા લાગ્યા અને સપ્તર્ષિઓ આ-
શીર્વાદો આપવા લાગ્યા. (ઇત્યાદિ લૌકિક શુભ ચિહ્નો થયાં) ધર્મવૃદ્ધિનો
સમય હોવાથી એકલા ધર્મમાટેજ નહિ પણ સર્વના પ્રત્યે તુલ્યપણે જય-

चतुर्दश्यादिषा ददुः ॥२२॥ ततः सम्भ्रान्तो वा तज्जननद-
र्षेण महता द्विजः स्नानं चक्रे सपदि स तु धमागमपः । द्विजा-
सम्प्राप्त्यादा तदुदितविधं जातकमथो ऽजातिभ्यो दानं निजवि-
भवस्य च विना ॥२३॥ सुकोमलाङ्गो मशकैश्च दंशैः स तु ध-
मानोऽपि रुजं विषेहे । क्षान्तिं विलोक्येति च तस्य सुखाः प्राग्यो-

ધ્વનિ અને આશીર્વાદનો અન્વય કરવો, એટલે સર્વનો જયધ્વનિ કર્યો અને સર્વને આશીર્વાદ આપ્યો ॥૨૦-૨૧-૨૨॥ પુત્રનો પ્રાદુર્ભાવ થયા પછી ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ, ધાર્મિક એવા બાળશર્મા વિપ્રે પુત્રજન્મના અતિશય આનંદથી સંભ્રાંત થઈ ગયા હોય ને શું? એવા થઈને અથવા સંભ્રાંત-આદરયુક્ત થઈને, પુત્રનો જન્મ થયો સાંભળ્યો એજ ક્ષણમાં તે વખતે પહેરેલાં વસ્ત્રેસહિત સ્નાન કર્યું. ‘જાતે પુત્રે પિતુઃ જ્ઞાનં સર્વૈલં તુ િર્મિત્તમ્’ એવું કૃત્યચિંતામણિપ્રબન્ધમાં સંવર્તમુનિનું વચન છે. સ્નાન કર્યા પછી પ્રથમ વિપ્રોની પૂજા કરીને તેમના કહેવા મુજબ યથાવિધી જાતકર્મસંસ્કાર કર્યો. ‘શ્રુત્વા જાતં પિતા પુત્રં સર્વૈલં જ્ઞાનમાચરેત્ । પ્રાક્ષાભિવર્ધનાત્પુંસો જાતકર્મ વિચીયતે’ એમ વસિષ્ઠે કહ્યું છે. તેપછી પોતાના વૈભવને અનુસારે બ્રાહ્મણોને ગો-હિરણ્ય-અન્નાદિ દાનો યથાવિધી આપ્યાં. આતો નૈમિત્તિક શ્રાદ્ધ કર્યા પછી બાણવું. ‘અચ્છિન્નનામિ કર્તવ્યં શ્રાદ્ધં વૈ પુત્રજન્મનિ’ એમ વિષ્ણુધર્મોત્તરમાં કહ્યું છે. ‘દેવાશ્ચ પિતરશ્ચૈવ પુત્રે જાતે દ્વિજન્મનામ્ । આ-યાન્તિ હિ દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! પુણ્યાહમિતિ ચાબ્રુવન્’ એમપણુ પુરાણોત્તરમાં કહ્યું છે. ‘પુત્રે જાતે વ્યતીપાતે દક્ષં ભવતિ ચાક્ષયં’ એવી પણ સ્મૃતિ છે. માટે તે મુજબ સર્વ વિધિ કર્યો ॥૨૩॥ હવે બાળકનાં કેટલાંક અલૌકિક લક્ષણો કહેછે-અતિકોમળ અવયવોવાળો આ બાળક ડાંસ મચ્છર વિગેરે પીડા પમાડેછે પણ પ્રાકૃત બાળકનીપેઠે પીડા નહિ સહન થતાં ક્યારેયપણુ રૂદન કરતો નથી પરંતુ તેની બથાને સહન કરેછે. આવી બાળકની સહનશક્તિ બેઠીને ઓયોપણુ આ કોઈ પ્રાજ્યોગી (યોગમાંથી બ્રહ્મ થએલો તથાપિ પૂર્વસંસ્કારમાંથી નહિ પતિત થએલો)છે એમ માનવા લાગી તો પ્રાણ પુરૂષો એમ માને એમાં તો કહેવુંજ શું? અર્થાત્ પ્રાણનીપેઠે પામરોએપણુ આ

ગિનં તં વિવિદુઃ સ્ત્રિયોઽપિ ॥૨૪॥ તં તનામ્બુધરસુન્દરમાસુરા-
જમાજાનુબાહુઃ ગલં રુચિરસિતાસ્ય । વાલં નાટ્યમુરુધા વિદ-
ધાનમં રાં મત્વાત્ જં ચ વિદ્યલ્લભિતિર્વમાસા ॥૨૫॥ તસ્યા ધાનં
જનકઃ સુતસ્ય સ દ્વા રાહ વિધિના ચકાર । एषोऽङ्गकान्त्या रु-
चिरो यतोऽतઃ ક્યાતોઽસ્તુ નાન્ના મુવિ વશમા ॥૨૬॥ एवं स

ચિહ્નોવડે પૂર્વયોગી જણ્યા ॥૨૪॥ માતાપિતા-ભાગ્યવતીબાળશર્મા આ
બાળકના જનુપર્યંત લાંબા બાહુયુગળ, સુંદર મંદહાસસહિત મુખકમળ,
નૂતન મેઘને સદૃશ શ્યામસુંદર પ્રકાશમાન અવયવો તથા માનુષબાળ
લીળાને જોધને, ઈશ્વર એવાપણુ ધર્મદેવમાં 'આ આત્મજ અમારા અસા-
ધારણુ ભાગ્યવિશેષથી થયોછે' એવી થએલી પરમપ્રેમાળ પુત્રદૃષ્ટિથી પર-
માનંદને પામ્યાં, અથવા-એવી રીતની અંગપ્રત્યંગની કાંતિએ યુક્ત એવા
બાળપુત્રને 'આ કોઈ ઈશ્વરજ બહુધા મનુષ્યભાવનું અનુકરણ કરીને
આપણી ઉપર અનુચ્છ કરવા પુત્રભાવથી અવતર્યા છે એવો નિશ્ચય કરીને
પરમ હર્ષને પામ્યાં ॥૨૫॥ તેપછી પિતા બાળશર્માએ જન્મથી બારમે
દિવસે પુત્રનો યથાવિધિ નામકરણુ નામનો સંસ્કાર કર્યો, 'આ પુત્ર અંગ-
કાંતિથી સુંદર દેહીપ્યમાન છે માટે ભૂમિમાં દેવશર્મા એવા અન્વર્થ નામથી
વિખ્યાત હો' એમ પોતાના સંબંધિજનોને કહ્યું. કૃત્યાર્થિતામણિમાં 'જનના-
દશરાત્રે વ્યુદે શતરાત્રે સંવત્સરે વા નામધર્મકરણ । વ્યુદે અતિક્રાન્તે પ્કા-
દશેઽહનિ । વ્યુદે હિતિ શતરાત્રસંવત્સર ધર્મકરણ' એમ કહેછે. માટે
અગ્યારમે દિવસે નામકરણુ કરવું યોગ્ય છે તો આ સ્થળે 'બારમે દિવસે
નામસંસ્કાર કર્યો' એમ કેમ કહ્યું ? એવી કોઈ આશંકા કરે તો તે સત્ય
છે. 'નામધર્મ દશમ્યાં તુ દ્વાદશ્યાં વાપિ કારયેત્ । પુણ્યે તિથૌ મુહૂર્તે
વા નક્ષત્રે વા રુણાદિત' આ મનુવચનથી 'અગ્યારમે દિવસે વિષ્ણુઆદિનો
સંભવ હોય તો બારમે દિવસેપણુ નામકરણુ કરવું' એમ પણ તેમાંજ
કહ્યુંછે. માટે બારમે દિવસે કરવામાં દોષ નથી. મનુવચનમાં 'દશમ્યાં દ્વા-
દશ્યાં વા' આ પદથી 'અગ્યારમે દિવસે બારમે દિવસે નામ કરવું' એમપણુ
તેમાંજ કહ્યુંછે ॥૨૬॥ પૂર્વોક્તપ્રકારે પિતાએ નામકરણુ સંસ્કાર જોનો કર્યો

પિત્રા - તનામધેયો જહાર ચિત્તં ચ દિને દિનેઽસ્ય । દ્વાતેઃ સ્વકી-
યસ્ય પરસ્ય ચાસૌ મુહુઃ સુતોઽ- વતિદર્શનીયઃ ॥૨૭॥ સ શ્રીમાન્પ્ર-
તિદિનમારુ વર્ધમાનઃ શ્યામાક્ષો મિત્રાચેકાન્ત આસદન્તઃ । યામૂષે
પ્રયમ્પરં કલાં તુ બાલ્યે જાતાઽસીત્સકલમનઃપ્રવણી સા ॥૨૮॥
સંસ્કારાન્પ્રાપ્ય સર્વાન્સ નિગઃ વિાચેનાઽન્નાશનાદીન્ ક્રમેણ બધ્વા
મૌર્ચીં વ્રતસ્યો ગલવિચલદસૂક્ષ્મીવયન્બ્રહ્મચર્યમ્ । વેદાનધ્યૈત સા-
ક્ષાન્ ગુરુકુલવસતિર્દ્વાદશાબ્દાન્સતતસ્તં સન્તોષ્યામીષ્ટદાનૈઃ ક્રમગ-

છે એવા બાળપુત્ર અહર્નિશ વિશેષ વૃદ્ધિ પામતી અંગલાવણ્યતાથી બાળ-
શર્મા પિતાનું હૃદય આકર્ષણ કરવા લાગ્યા. એટલે પિતાને એની ઉપર પુત્ર-
સ્નેહ પ્રતિદિન વધવા લાગ્યો, એકલા પિતાના હૃદયને આકર્ષણ કર્યું એમ-
નહિ પરંતુ પોતાનો સંબંધિવર્ગ કે અસંબંધિવર્ગ સર્વનાપણ હૃદયને તુલ્યપણે
આકર્ષણ કર્યું. વળી આ બાળક સર્વક્રોધને વારંવાર અતિદર્શનીય થયો.
એટલે પ્રતિક્ષણ જોનારા જનોનેપણ જાણે નિત્ય નવો નવો હોય ને શું ?
એમ અતિ આહ્વાદ આપનારો થયો ॥૨૭॥ શ્રીમાન્—અપૂર્વ શોભાએ
સંપન્ન, પ્રતિદિન આશુ- વ્રીહિની પેઠે વૃદ્ધિ પામતા શરીરના અવયવો
જેના છે, શ્યામસુંદર શરીર જેનું છે, ચંદ્રમાની માફક જનસમાજના
મનનયનને આનંદ આપનારા, કેટલીક દાંતરૂપી કળિયો જેની અંકુરિત
થઈ છે એવા દેવશર્મા બાહ્યવયમાં કહા-અવ્યક્તમધુર એવી જે પ્રથમ
વાણી બોલ્યા તે સમય જનોના શ્રવણમનને અતિ આનંદ આપનારી થઈ
॥૨૮॥ દેવશર્માએ અન્નપ્રાશનાદિ યજ્ઞોપવીત પહેલાંના સર્વ સંસ્કારો વેદ-
વિધિ-વેદોને અનુસરેલા પોતાના ગૃહમાં કહેલા પ્રકારને અનુસારે તેમાં
કહેલા ક્રમથી પામીને, મૌજીઅંધન નામના ઉપનયનસંસ્કારને પામીને,
વિદ્યાગ્રહણમાં અંગભૂત બાર વર્ષનું બ્રહ્મચર્યવ્રત પ્રથમ હતું, કળિબળને
લીધે તેના પ્રાણ ગળામાં આવી ગયા હતા એટલે વિનયપ્રાય થઈ ગયું હતું,
એવા બ્રહ્મચર્યને પોતે તેવા વ્રતમાં રહીને ઉજાવન કરતા થકા (પોતે
પાળવા પૂર્વક) ગુરુકુળમાં નિવાસ સ્વીકારીને, શિક્ષાકલ્પાદિ છે અંગે
સહિત સામાદિ ચાર વેદોને બાર વર્ષપર્યંત ગુરુથકી ભણીને, વેદાધ્યાપક

તઃ કરાસત્સમાવર્તનં ચ ॥૨૯॥ જ્ઞાતકવ્રતાને ડોડસૌ ભાયામ ભઃ-
સમાં તતઃ । ઉદ્ધો મેચ્છશ્વપતે ! ળલોનાં ચોચિતં ગુણૈઃ ॥૩૦॥
દેશે તત્ર ભવત્યેકા નદી નામ્ના મ- । તસ્યાં તીર્થે મ વોત લ્યં
વર્તતે ડધચયા ॥૩૧॥ તદુક્તપદિસિ પ્રામરુપ્પયા इति विश्रु-
તઃ । ચાઃ વર્ણ્યજનાકીર્ણો યાજ્ઞિકાનામતિપ્રિયઃ ॥૩૨॥ તડાગેના-
તિમ જ્ઞાતા શોરિ તો નિર્મલામ્ભસા । પરિતો મહતીમિશ્ચ બહીમિ-
ન્દ્રિયઃ ॥૩૩॥ તત્રાઃ દ્વાક્ષણા વિદ્વાન્ કૃષ્ણશર્મા જિતે-
ન્દ્રિયઃ । યસ્ય ભાર્યા ડભવત્સાઘ્વી ભવાનીત્યાઃ વિશ્રુતા ॥૩૪॥ તા-
વુમૌ દમ્પતી નિત્યં વાસુદેવે ૫૫૫૨ે । ચક્રતુઃ પરમાં ભર્ત્કિ નિ-

ગુરુને અભીષ્ઠ દક્ષિણા આપી સંતુષ્ટ કરીને, વિદ્વા પામીને અને વ્રતને સ-
માપ્ત કરીને, સંસ્કાર ક્રમથી આવેલા વ્રતસમાપ્તિના અંગભૂત સમાવર્તન
નામનો સંસ્કારપણુ કર્યો ॥૨૯॥ હે રાજન્ ! ત્યારપછી જ્ઞાતકવ્રતમાં રહેલા
આ દેવશર્મા શ્રૌતસ્માર્તધર્મમાટે દારસંચહ ધચ્છતાં તેને માટે ધર્મરતિમાં
પોતાને તુલ્ય, શીલાદિગુણોવડે પોતાને ઉચિત, કુલીન એવી ભાર્યા પર-
ણવાને ધચ્છયા ॥૩૦॥ એવી રીતે શ્રીધર્મદેવનો જન્મોત્સવાદિ કહીને,
હવે તેમનો મૂર્તિ પૂર્વપત્નીની સાથે વિવાહ કહેવા શ્રીમૂર્તિના જન્મોત્સવા-
દિકનો પ્રસ્તાવ બાકીના અધ્યાયથી કહેછે—એજ કોસળદેશમાં મનોરમા
નામથી વિખ્યાત કોઈ નદી છે. તે નદીમાં પાપયુજને નાશ કરનારૂં મખોડા
નામથી પ્રસિદ્ધ તીર્થ છે. તે તીર્થની ઉત્તરાદિ દિશામાં છપૈયા નામથી
વિખ્યાત એક ગ્રામ છે. કેવું ગ્રામ તો—જેમાં પોતપોતાના ધર્મમાં તત્પર
ચારેય વર્ણના જનો ભરપુર વસેછે, જેમાં યાજ્ઞિકો ‘યજ્ઞાનુષ્ઠાનને સમુચિત
આ પ્રદેશ છે’ એવી પરમપ્રીતિ પામીને વસેછે. નિર્ભળ જળવાળા અતિવિ-
શાળ સરોવરવડે શોભાયમાન છે. અતિશય ઊંચા છાયાફળપુષ્પપ્રધાન,
આંબા આદિક વિવિધ વૃક્ષવૃંદોવડે ચારેબાજુ શોભાયમાન છે ॥૩૧-૩૨-
૩૩॥ એવા ગ્રામમાં વિદ્વાન્, જીતેન્દ્રિય, કૃષ્ણશર્મા નામના સરવરીયા
બ્રાહ્મણ હતા, તેમને ભવાની નામની ભાર્યા સાધ્વી-પતિવ્રતા માટેજ
અસાધારણ પાતિવ્રત્યથી સર્વત્ર વિખ્યાત હતી ॥૩૪॥ તે દંપતી ભવાની

શુભદયૌ શુચી ॥૩૫॥ તયોઃ પુણ્યભવત્સાક્ષાત્તિર્ધર્મસધર્મિ-
 ની । શીલલગ્નસમ્પન્ના નાનાસદ્ગુણમણ્ડિતા ॥૩૬॥ શકાબ્દે વિ-
 ક્રમાર્કસ્ય ગજાઙ્ગાશ્વેન્દુસમ્મિતે । ઝર્જે શુક્લે પૌર્ણમાસ્યાં સૌમ્યે
 સાઽજનિ વહ્નિમે ॥૩૭॥ ઝેન્દુનન્દ્રીવદને કરકુ મલિમ્પિતે ।
 પ્રાદુર્ભૂવ સહસા સા ઘોતદિવ્યવિગ્રહા ॥૩૮॥ યદા મૂર્તિર્ભૂમાવ-
 જનિ નિરશપેન તુ તદા શ્રુતૌ શીર્ષ્યાદૌ ચોત્સુકતરમભૂવન્તર-
 મપિ । નૃણાં શ્રીકૃષ્ણસ્ય પ્રાતેઘૃહમન્દુત્સવમરો મરો ભૂમેશ્વેવા-

કૃષ્ણશર્મા શુચિ-ત્રણ કરણ (મન વચન કાય)ની શુદ્ધિએ સંપન્ન, માટેજ
 નિષ્કપટ હૃદયવાળાં થઈને પરાતપર વાસુદેવ ભગવાનમાં એકાંતિકી ભક્તિ
 પ્રતિદિન કરવા લાગ્યાં ॥૩૫॥ જે ધર્મદેવની સાક્ષાત્ પત્ની મૂર્તિ છે તેપણુ
 પોતાના ભર્તા ધર્મદેવની પાછળ પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થવાનો સંકલ્પ કરી,
 ભવાની કૃષ્ણશર્મા માતાપિતાની પુત્રીરૂપે, શીલ-પતિવ્રતાને ઉચિત સદ્-
 વ્રતો, લક્ષણ-સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં કહેલાં સૌભાગ્યાદિ સૂચવનારાં ચિહ્નોએ
 સંપન્ન, અને મંડનથી મંડિત નહિ પણ સત્ય, સૌશીલ્ય, કારકુણ્ય, આદ્ય
 આહિસાદિ ગુણોએ મંડિત હોઈને પ્રકટ થયાં ॥૩૬॥ તેમના અવતરણનેજ
 સમયવિવેચન કરવા પૂર્વક વિસ્તારથી કહેછે-ગજ-૮ અંક-૯ અશ્વ-૭
 ઈન્દુ-૧ થી વામગતિ કરીને માપેલા, શકપ્રવર્તક વિક્રમરાજના શકનું
 વર્ષ સંવત્ ૧૭૯૮ માં કાર્તિકમાસના શુક્લપક્ષની પૂર્ણિમાતિથિએ બુધવારે
 કૃત્તિકાનક્ષત્રમાં પૂર્ણચંદ્રમાએ પ્રાચીદિશાનું મુખ પોતાના કિરણોરૂપ કુંકુ-
 મથી લીંપીને અરણ્ય કુર્યુ ત્યારે અર્થાત્ પૂર્ણિમાએ ચંદ્રોદયસમયે મૂર્તિ-
 દેવી ઘોતમાન દિવ્યદેહથી એકદમ પ્રકટ થયાં ॥૩૭-૩૮॥ જન્મકાળનો
 ઉત્સવ કહેછે-જે કાળમાં દુર્વાસાના શાપના મિષથી ધર્મપત્ની મૂર્તિ ભૂમિ-
 ઉપર અવતર્યા એજ કાળમાં શ્રીકૃષ્ણની શ્રવણકીર્તનાદિ ભક્તિવિશેષમાં
 મનુષ્યોનું પણ મન (અપિ શબ્દથી દેવતાઓનું પણ મન) અતિઉત્સાહ-
 વાળું થયું. તથા શ્રીકૃષ્ણના પ્રત્યેક મંદિરોમાં અત્યધિક મહોત્સવો થવા
 લાગ્યા, અથવા પ્રત્યેક મંદિરોમાં શ્રીકૃષ્ણના મહોત્સવો થવા લાગ્યા. અને
 ભૂમિનો પાપરૂપ જે ભાર હતો તથા પાપને પ્રવર્તાવનારો જે અસુરસમૂહ

રૂપાનંકર આપાત્તરયઃ ॥૩૯॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे
धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे धर्मभक्तिजन्मोत्सवनामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

સુપ્રત ઉવાચ—સંસ્કારાન્વિદધે તસ્યાઃ કૃષ્ણશર્મા યથાવિધિ ।
બાલેતિ નામ કન્યાયાશ્ચકારાતિદા નૃપ ! ॥૧॥ તજ્જન્મદિનત-
સ્તસ્ય વિપ્રસ્ય ગૃહમન્વહઃ । વિવૃક્ષ્યજાત્યાદિસત્યવાણીભિર-
મયમ્ ॥૨॥ નન્દયન્તી સ્વપિતરૌ બાલા શૈશવલલયા । વવૃથે ચ-
ન્દ્રલલ્લેષ પ્રાક્પક્ષે પ્રાતેવાસરઃ ॥૩॥ દેવતીસમૈવાસીત્સા રૂપ-
ગુણલક્ષણૈઃ । કૃષ્ણભક્તિસ્વભાવા ચ બાલ્યાદિસત્યવાણી ॥૪॥
સર્વદા કુર્વતીં ભક્તિં મુદા કૃષ્ણસ્ય વીક્ષ્ય તામ્ । જનઃ સર્વોઽપ્યા-

હતો તે તે સમયમાં ઉત્તરવય-અવસાન અવસ્થાને પામ્યો. અર્થાત્
તેના કંઠમાં પ્રાણ આવી ગયા ॥૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમ-
પ્રકરણે ધર્મભક્તિજન્મોત્સવનામૈકાદશોઽધ્યાય ॥૧૧॥

અધ્યાય ૧૨ મો.

હવે મૂર્તિનો ધર્મદેવની સાથે વિવાહ કહેતાં પ્રથમ ધર્મને ઉચિત એવા
મૂર્તિના કેટલાક ગુણો કહેછે. સુપ્રતઃકૃષિ કહેછે—હે રાજન્ ! કૃષ્ણશર્મા
વિપ્રે પોતાના ઘરમાં અવતરેલી તે કન્યાના ‘મારે ત્યાં આ અનુપમ પુત્રી
પ્રકટી’ એવા આનંદથી યથાવિધિ જાતકર્માદિ સંસ્કારો કર્યા. તથા અત્યંત
હર્ષથી કન્યાનું આજ્ઞા એવું નામ પાડ્યું ॥૧॥ કૃષ્ણશર્માનું ઘર આજ્ઞાના
જન્મ દિવસને આરંભીને પ્રતિદિન વિવૃક્ષ ધનધાન્યાદિ સમૃદ્ધિવાળું અને
આધિ વિગેરે ઉપદ્રવોએ વર્ણત થઈ ગયું ॥૨॥ તે આજ્ઞા આજલીલાથી
પોતાના માતાપિતાને આનંદ ઉપજાવવાપૂર્વક શુકલપક્ષમાં ચંદ્રમાની કળા
જેમ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે તેમ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યાં ॥૩॥ તે આજ્ઞા શરીર
સૌન્દર્યનો અતિશય, સૌશીલ્યાદિગુણો, અને સૌભાગ્યાદિ સૂચક લક્ષણોવડે
શ્રીકૃષ્ણદેવ ભગવાનની માતા દેવહૃતીને તુલ્યજ થયાં તથા બાલ્યવયમાંજ
શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરવાના સહજ સ્વભાવવાળાં અને સત્યપૂત વાણીવાળાં
થયાં ॥૪॥ હે બ્રૂપતે ! નિરંતર આનંદથી શ્રીકૃષ્ણની શ્રવણાદિ ભક્તિને ક-

જુહાવ ભક્તિના દેવ ભૂપતે ! ॥૫॥ કન્યાં તાં કૃષ્ણશર્માડદત્તમયમ
 ૨. ગણાલિને । તસ્મૈ દેવાય વિપ્રાય સ્વગૃહે વિધિર્વર્ષકમ્ ॥૬॥ તત્રા-
 ગતો બાલશર્મા જન્યૈઃ સ્વૈર્વન્ધુભિઃ સહ । પુત્રમુદ્રાહયામાસ મા-
 નિતઃ કૃષ્ણશર્મણા ॥૭॥ પરસ્પરોચિતૌ દૃષ્ટ્વા તાલુભૌ દમ્પતી
 જનાઃ । પ્રશંસાસુહુઃ પ્રેમ્ણા પાવતીશ્ચારાવિવ ॥૮॥ જામ તરં
 સુશીલં તં કૃષ્ણશર્મા ગુણાન્વિતમ્ । પ્રેમ્ણા નિવાસયામાસ સ-
 મ્પ્રાર્થ્ય સ્વસ્ય વેદમતે ॥૯॥ નિવાસ તત્ર તત્પ્રીત્યૈ પण्डितः स
 िजासमः । आश्रयैव पितुः स्वस्य पत्न्या अ-मतन च ॥१०॥ दि-
 नानि कतिपये सत्र स्थित्वा निजपुरं व्रजन् । विप्र-यो बालशर्मा

રતાં બેઢને બધાય લોકો ભક્તિનામથીજ બોલાવા લાગ્યા. અર્થાત્ આ-
 ણામાં ભગવદ્ભક્તિનો અતિશય બેઢને સર્વજનોએ ભક્તિ એવા નામથી
 બોલાવવા માંડ્યાં એટલે લોકમાં ભક્તિનામથીજ પ્રખ્યાત થયાં ॥૫॥ ભ-
 ક્તિના પિતા કૃષ્ણશર્માએ યોગ્ય-વરોચિત લક્ષણવાળા, વિદ્યા વિનય વિગેરે
 ગુણોવડે શોભાયમાન, પૂર્વોક્ત દેવશર્મા વિપ્રને ઇંટાર ગામથી પોતાને ઘેર
 લાવીને ભક્તિનામનાં પોતાનાં આળા પુત્રીને વિધિપૂર્વક વાગ્દાન કરવાપૂ-
 ર્વક આપ્યાં ॥૬॥ વરના પિતા આળશર્માએ બનેયા પોતાના બાંધવ વર્ગને
 સાથે લંબને છપૈયામાં આવીને કૃષ્ણશર્માએ સન્માન કર્યાં થકા પુત્ર દેવ-
 શર્માને યથાવિધિ પરણાવ્યા ॥૭॥ વિવાહ મંડપમાં આવેલા સર્વ કોઈ જનો
 દંપતી (ભક્તિ દેવશર્મા) ને બેઢને ‘પાર્વતી શંકરની પેઠે આ એક બીજને
 યોગ્ય છે અને અખિલ લોકના કલ્યાણના કારણભૂત છે’ એમ પરમ પ્રેમથી
 વારંવાર વખાણ કરવા લાગ્યા ॥૮॥ ભક્તિના પિતા કૃષ્ણશર્મા પોતાને પુત્ર
 નહિ હોવાથી ‘મારે તો સકળ લોકના શ્રેયનાં મૂળ આ દંપતીજ છે’ એવો
 નિશ્ચય કરીને, સુશીલ, સમય શુભગુણના નિધિરૂપ ભ્રાતા દેવશર્માને
 પ્રાર્થનાપૂર્વક પ્રેમથી પોતાનેજ ઘેર રાખ્યા ॥૯॥ પંડિત-વિદ્વાન્ અથવા પાંડે
 અટકવાળા, દ્વિજશ્રેષ્ઠ દેવશર્મા પ્રથમ પિતા આળશર્માની આજ્ઞાથીજ પ-
 લીની પણ અનુમતિથી પોતાના સાસરા કૃષ્ણશર્માની પ્રસન્નતા માટે છપૈ-
 યામાં ઘરજમાઈ થઈને રહ્યા ॥૧૦॥ દેવશર્માના પિતા વિપ્રવર્ય આળશર્મા

ह्यशिषत्स क्षुषां निजाम् ॥११॥ श्रीबालशर्मोवाच—शृणु कल्याणि !
भद्रं ते वचनं हितकृन्मम । सुखं पापभं हत्यं भव नित्यं पति-
व्रता ॥१२॥ यावत्सलोमस प्राऽस्ति त एत्काट्यं तानं च । भर्त्रा

છપૈયામાં કૃષ્ણશર્માના ઘરમાં કેટલાક દિવસ રહીને, પોતાના ઇંટાર પુર પ્રત્યે પ્રયાણ કરતાં પોતાની સ્ત્રુષા (પુત્રવધુ લક્ષ્મિદેવી)ને આગળ કહે-
શે એ મુજબ શિખામણ આપવા લાગ્યા. યદ્યપિ આ બાળા સ્વયં ધર્મ-
રહસ્યને જાણેછે. તથાપિ ગુરૂજનનું આ કર્તવ્ય છે. શું ? તો સમય આ-
વતાં સત્ય અર્થનો ઉપદેશ આપવો ॥૧૧॥ શ્રીબાળશર્મા દશ શ્લોકથી
તે શિક્ષા કહેછે—શ્રુણુ—સાવધાન મનથી માંડે આ વચન સાંભળો. હે
કલ્યાણિ ! તમારું ભદ્ર-કલ્યાણ થાઓ (ઉત્સાહથી આશીર્વાદ આપ્યો)
તમો સ્વયં કલ્યાણસ્વરૂપ છો. જે સહધર્મચારિણી તમારા મળવાથી
અમારો આ પુત્ર પણ અમારા કુળનું કલ્યાણ કરનારો થશે, માટે તમો
અમારા કુળનાં કલ્યાણ કરનારાં છો. કેવળ કુળનુંજ કલ્યાણ કરનારાં છો
એટલુંજ નહિ પણ અખિલ લોકનું પણ કલ્યાણ કરનારાં છો, કેમકે—જે
તમારે વિષે ભગવાન પ્રકટ થઈને કળિમળને ટાળશે. માટે તમો સર્વ લો-
કનાં પણ કલ્યાણ કરનારાં છો. એવાં સકળ કલ્યાણરૂપ તમારું ભદ્ર (ક-
લ્યાણ) થાઓ. એવા ગુરૂજનભાવને અનુગુણ આચાર પાળનારા અમો
આશીર્વાદ આપીએ છીએ. તમોને નિમિત્ત કરીને જે આ માંડે વચન પ્રવર્તે
છે તે નારીજનમાત્રના હિત-કલ્યાણને કરનારું છે. તમો જન્મથીજ સુશીલ
અને પાપભીરૂ (પાપાચરણમાં લયયુક્ત પ્રકૃતિવાળાં) છો. એવાં તમો
નિત્ય પતિવ્રતા થાવ. એટલે ‘યસ્ત્વયા સહ સસ્ત્વર્ગો નિરયો યસ્ત્વયા વિના’
એમાં કહ્યા મુજબ પતિને જે પ્રિય હોય તેજ એક પ્રિય જેને હોય તેરૂપ
અર્થાત્ સર્વોંશે પણ પતિને અનુકૂળ વર્તવારૂપ જે પાતિવ્રત્ય છે તે તમારે
વિષે નિરંતર હો ॥૧૨॥ પતિવ્રતાપણામાં રૂળ કહેવાપૂર્વક તેનું માહાત્મ્ય
કહેછે—જે નારી યાવજીવિત પાતિવ્રત્યમાંથી નહિ પતિત થએલી છે
તે પતિવ્રતા નારી પતિને પણ સ્વર્ગલોકમાં લઈ જઈને, તેની સાથે ક્રીડા
કરતી થકી જેટલી પોતાના શરીરના રોમની સંખ્યા છે (સાદા ત્રણ કરોડ)

સ્વર્ગસ્થં મુક્તે રમમાણ પતેત્રતા ॥૧૩॥ ધન્યા સા જનની
 લોકે ધન્યોઽસૌ જનકઃ પુનઃ । ધન્યઃ સ ચ પતિઃ શ્રીમાન્
 યસ્ય મેહે પતેત્રતા ॥૧૪॥ પુણ્યં યસ્ય ભવત્સઃ તતજન્મ-
 સમર્જિતઃ । ગૃહે તસ્ય મેહારાં ધર્મનિષ્ઠા પતેત્રતા ॥૧૫॥
 પિતૃ વંશ્યા માતૃ વંશ્યાઃ પતિવંશ્યાસ્ત્રયસ્ત્રયઃ । પતિત્રતાયાઃ પુ-
 ન્યેન ર્વર્ણાયૈષ્ટ્યાદિ મુક્તે ॥૧૬॥ વિમ્યત્પતિત્રતાસ્પૃશ્ન કુ-
 રુતે મામાનાપે । સોમો ગન્ધવદ્ધ્રાપિ ત્રિપાવિત્ર્યાય ના-
 ન્યથા ॥૧૭॥ પૃથિવ્યાં યાનિ તીર્થાનિ તાનિ સન્તિ સતીપદે ।

તેને દશ હજારે ગુણુતાં જેટલાં વર્ષ થાય એટલાં વર્ષપર્યંત સ્વર્ગમુખને
 ભોગવે છે ॥૧૩॥ જે જનનીએ પતિત્રતા પુત્રીને જન્મ આપ્યો છે તે જ-
 નની ધન્ય-પુણ્યવતી છે. જે જનકે પતિત્રતા પુત્રીને જન્મ આપ્યો છે તે
 જનક ધન્યભાગી છે. જે પતિને પત્ની પતિત્રતા પ્રાપ્ત થઈ છે તે પતિ પુણ્ય-
 શાળી અને શ્રીમાન્-સારી કીર્તિવાળો છે. જેના ઘરમાં પતિત્રતા વસે છે તે
 ઘરનો ધણી પણ ધન્યશાળી છે. ॥૧૪॥ પતિત્રતા પત્ની પ્રાપ્ત થવી તે સ્વદેવ
 સુકૃતનું ફળ નથી પરંતુ જે પુરૂષને સૌ જન્મનાં સુકૃત સામટાં ઉદય
 થાય તે પુરૂષના ઘરમાંજ પતિત્રતાના ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળી પતિત્રતા પત્ની
 હોય. તેટલાં જન્મોંતર સુકૃતથી પતિત્રતાનો પતિ ધર્મનિષ્ઠ અને ભગવદ્-
 ભક્તજ હોય એમ સૂચવ્યું છે ॥૧૫॥ પતિત્રતાના પુણ્યથી પિતાના વંશના
 ત્રણ (પિતાનો પિતા, તેનો પિતા અને તેનો પિતા) તથા માતાના વંશના
 ત્રણ (માતાનો પિતા, તેનો પિતા અને તેનો પિતા) તથા પતિના વંશના
 ત્રણ (પતિનો પિતા, તેનો પિતા અને તેનો પિતા) આ સર્વે પૂર્વના (તથા
 પછીના પણ ત્રણ ત્રણ) પુરૂષો સ્વર્ગનાં ભોગમુખને ભોગવે છે ॥૧૬॥ સૂર્ય
 સોમ અને પવન આ દેવતાઓ સર્વનો સ્પર્શ કરનારા છે પણ પતિત્રતાના
 સ્પર્શથી અતિશય ભય પામીને પોતે પવિત્ર થવા માટેજ સ્પર્શ કરે છે પણ
 બીજા દુષ્ટભાવથી સ્પર્શ કરી શકતા નથી. આથી દેવતાઓ પણ પતિત્ર-
 તાનો સ્પર્શ કરવા સમર્થ થતા નથી એમ જણાવ્યું છે ॥૧૭॥ પૃથ્વી ઉપર
 પાવન તીર્થો ગંગાદિ છે તે સર્વે પતિત્રતાના ચરણતળમાં રહ્યાં છે (આથી

તેજશ્ચ સપ્તદેવાનાં તનો તસ્યાસ્તપાસ્વનાઃ ॥૧૮॥ સપ્તદેવા-
ભિર્મૂઃ પૂતા સધો હિ જાયતે । નમસ્કૃત્ય ચ તાં પાપી પાપેભ્યો
મુચ્યતે કિલ ॥૧૯॥ પતિવ્રતા ત્વચ્ચન્ધત્યા સંવિત્યા ચાનસૂયયા ।
શાન્ડિલ્યાઽલ્યયા સત્યા દ્રૌપદ્યા શતરૂપયા ॥૨૦॥ મેનયા ચ
સુનીત્યા ચ સંજ્યા સ્વાહયા તથા । તુલ્યા લાપાઃ દ્રયાઽસ્તિ તત-
સ્ત્વં તાદૃશી ભવ ॥૨૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—તસ્ય પતિવ્રતાર્માન્ સોઽ-

પાવનપણ્ણનો અતિશય પાદતળમાં કહ્યો) સૂર્ય ચંદ્ર ઈન્દ્રાદિ સર્વ દેવતા-
ઓનું જે તેજ છે તથા તપસ્વી વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર વિગેરે ઋષિઓનું જે
તેજ છે તે સર્વે પતિવ્રતાની તનુમાં વર્તે છે. (આથી અસત્પુરૂષોથી પતિ-
વ્રતાનો પરાભવ ન થઈ શકે એમ કહ્યું) ॥૧૮॥ પતિવ્રતાના પાદરજના
સંબન્ધમાત્રથી આ જડ એવી પણ પૃથ્વી તત્કાળ પવિત્ર થાય છે તો એતનો
પવિત્ર થાય એમાં કહેવુંજ શું ? એવી પતિવ્રતાને પ્રણામ કરીને તો પાપી
પુરૂષ પણ પાપમાંથી તત્કાળ મુક્ત થાય છે. અર્થાત્ પ્રબળ પ્રાયશ્ચિત્તોએ
પરિહાર્ય એવાંપણુ પાપો પતિવ્રતાને પ્રણામમાત્રથી પલાયન થાય છે.
આ વાત આગમમાં પ્રસિદ્ધ છે ॥૧૯॥ પતિવ્રતા પત્ની તો વસિષ્ઠમુનિની
પત્ની અરૂન્ધતી, બ્રહ્માની પત્ની સાવિત્રી, અત્રિમુનિની પત્ની અનસૂયા,
શાંડિલી, (તે નામની કોઈ નૈષ્ઠિકવ્રતમાં નિષ્ઠાવાળી તપસ્વિની ઋષિકુમા-
રિકા ભારતમાં પ્રસિદ્ધ) ગૌતમમુનિની પત્ની અહલ્યા, દક્ષની પુત્રી શંભુ-
પત્ની સતી, પાંડવોની પત્ની દ્રૌપદી, સ્વાયંભુવનમુની પત્ની શતરૂપા, હિમા-
લયની પત્ની મેના, ઉત્તાનપાદરાજની પત્ની સુનીતિ, સૂર્યની પત્ની સંસા,
અગ્નિની પત્ની સ્વાહા, અગસ્ત્યમુનિની પત્ની લોપામુદ્રા, આ સર્વને તુલ્ય છે.
માટે તમો તેવાં પતિવ્રતા થાઓ અર્થાત્ અરૂન્ધતી વિગેરે પતિવ્રતાઓના
ઉદાહરણનાં સ્થાન છે તો તમોપણુ અરૂન્ધતી આદિકની પેઠે પૃથ્વી ઉપર
પતિવ્રતાઓના ઉદાહરણનાં સ્થાન થાઓ ॥૨૦-૨૧॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે
—હે રાજન્ ! બાળશર્મા વિગેરે પતિવ્રતામાહાત્મ્ય કહ્યા પછી ભક્તિ
નામની સ્તુષાને કાશીખંડાદિકમાં કહેલા સર્વ પતિવ્રતાધર્મો ઉપદેશ કરીને,
તેમનો અસાધારણ પ્રેમાતિશય પોતાના પતિમાં વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો

નુગાપ્ત્યાદિલ્લ નથ । નામ્ના પ્રેમવતાત્યા ઢઢ્ઠા તત્પ્રેમ ભર્તરિ ॥૨૨॥
 તતઃ સ્વવંશદ્યુમણિં બાલ્યાદેવ સુશિક્ષિતમ્ । પુત્રં સર્વે જોપેતમુ-
 વાચ વદતાં વરઃ ॥૨૩॥ બાલશર્માવાચ—પુત્ર ! ત્વં નનુ સુજ્ઞોઽસિ વે-
 દશાસ્ત્રાર્થપારગઃ । તથાપિ શાસ્ત્રિ ભદ્રં તે વૃદ્ધત્વાત્પિતૃભાવતઃ
 ॥૨૪॥ જ્ઞાનં સન્ધ્યાં જપં હોમં સ્વાધ્યાયં પિતૃતર્પણં । દેવર્ષિઃ

બેઠને ‘તમો લોકમાં ‘પ્રેમવતી’ એવા નામથી પ્રખ્યાત થશો’ એમ કહ્યું
 ॥૨૨॥ તેપછી અવસરોચિત હિતના એક વક્તા હોવાથી વદતાંવર (ધર્મ-
 શાસ્ત્રાર્થોના વક્તાઓને મધ્યે શ્રેષ્ઠ) એવા બાળશર્મા પુત્રના પ્રત્યે બોલ્યા.
 કેવો પુત્ર તો—‘ધર્મશ્ચ સત્યં ચ દમસ્તપશ્ચ’ ઇત્યાદિ સનત્સુભતમુનિએ કહેલા
 વિપ્રગુણોએ યુક્ત, (ગુણવાનનેજ કરેલો ઉપદેશ કાર્ય કરનારો થાય) બાળ-
 પણાથીજ સારી શીખામણુ આપેલો, (શીખામણુ નહિ આપેલો તો વશ-
 વર્તિ ન થાય—આથી શુશ્રૂષાને અનુગુણુ વિનયાદિકની સંપત્તિ સૂચવી છે)
 માટેજ પોતાના વંશને દ્યુમણિ (સૂર્ય)ની પેઠે પ્રકાશ કરનારો અર્થાત્ જેને
 ઉદ્દેશીને સ્વવંશની ‘ધર્મવંશ’ એવી પ્રસિદ્ધિ થઈ છે. એવો પુત્ર હતો
 ॥૨૩॥ ગૃહસ્થધર્માદિકનો ઉપદેશ સત્તાવિશ શ્લોકથી પિતા બાળશર્મા
 આપે છે—હે પુત્ર ! મારે તમોને ઉપદેશ કરવા જેવું કશું નથી, કેમકે
 તમો વેદો, તેનાં અંગો અને તેનાં ઉપબૃંહણરૂપ શાસ્ત્રો આ સર્વેના અર્થોને
 સમગ્રપણે જાણો છો. વળી તે વેદશાસ્ત્રાર્થનું વિજ્ઞાન કુતર્કથી ઉપમર્દિત
 થએલું નથી પણ સત્તર્કવડે પ્રતિષ્ઠિત કરેલું છે. માટે તમો નિશ્ચે સુરજ છો.
 તથાપિ હું વૃદ્ધ હોવાથી અને પિતૃભાવ હોવાથી એટલે ‘વૃદ્ધ હોય તે
 શીખામણુ આપે અને પિતા હોય તે પુત્રને શિખામણુ આપે’ એવા વિધિને
 અનુસરીને ગૃહસ્થધર્માદિકનું શિક્ષણ આપું છું—તમારૂં ભદ્ર—કલ્યાણ
 થાઓ (એમ ઉત્સાહથી આશીર્વાદ આપ્યો) એટલે વેદશાસ્ત્રાર્થના પારને
 પામેલા અને સુરજ છો તથાપિ વિનયાવનત મસ્તકથી અને ભક્ત્યવહિત
 ચિત્તથી મારૂં વચન સાંભળો છો માટે તમારૂં ભદ્ર થાઓ ॥૨૪॥ યથાસમય
 જ્ઞાન, યથાકાળ કરવાની પ્રાતરાદિ સંધ્યા, તેના અંગભૂત ગાયત્રીમંત્રજપ,
 અગ્નિમાં પ્રાતરાદિ હોમ, વેદાદિકના પારાયણરૂપ સ્વાધ્યાય, નિત્યતર્પણાદિ

વૈશ્વદેવં ચાતિથ્યં નિત્યમાચરેઃ ॥૨૫॥ યસ્ય સ્ત્રી સ્યાદ્ગુણવતી ગૃ-
હિધર્માન્સ આચરત્ । પત્ની તવૈષા બલ્યાઃ સાધ્વીતિ પ્રતિભાતિ
મે ॥૨૬॥ તસ્માદસ્યાઃ પ્રિયં કાર્યં ત્વયા ગાર્હસ્થ્યાઃ કર્ત્વતા । નાવ-
માન્યા ગુણવતાં માર્યેયં ધર્મવલ્લભા ॥૨૭॥ આસન્નસમ્બન્ધવર્તી
વિના ક્વાપિ પરસ્ત્રેયઃ । વિધવાં તુ વિશેષેણ ન સ્પૃશેસ્ત્વમમક-
લામ્ ॥૨૮॥ જીવતીનો યથા દેહઃ ક્ષણાદસ્ત્રિચેતાં વ્રજેત્ । મર્ત્યહીના

પિતૃયજ્ઞ, દેવયજ્ઞનામનો વૈશ્વદેવ, યથાશક્તિ અતિથિસત્કારરૂપ આતિથ્ય
અને ઉક્ત સર્વ કર્મનું સાદ્ગુણ્ય કરનાર વિષ્ણુદેવનું અર્ચન, આ નવ
આવશ્યક કર્મો તમારે પ્રતિદિન કરવાં. તેનું આચરણ ન કરે તો ધર્મ-
શાસ્ત્રમાં દોષ બતાવ્યોછે ॥૨૫॥ જે પુરૂષને ભાર્યા ગુણવતી મળે તેણે ગૃ-
હસ્થધર્મોનું આચરણ કરવું. ધર્માનુષ્ઠાનમાટેજ દારસંગ્રહ છે પણ વિષય
સુખસાર નથી. ભાર્યાએપણ ગુણવતી-ધર્માનુષ્ઠાનમાં પર્યવસાન થાય એવી
એક પતિશેષતા તેરૂપ નિશ્ચય ગુણવાળી થવું. તમારી આ પત્ની બાલ્યા-
વસ્થામાં વર્તે છે પણ તેવા ગુણવાળી પતિવ્રતા છે એમ મને જણાય
છે, માટે તમો આ ગુણવતી સહધર્મચારિણી સાથે વિહિત ધર્મોનું અનુષ્ઠાન
કરો ॥૨૬॥ આ પતિવ્રતા છે માટે એને જે પ્રિય હોય તે ગૃહસ્થધર્મનું
અનુસેવન કરવા ઇચ્છતા તમારે અવશ્ય કરવું. જે પ્રિય ધર્મવિરોધિ
હોય તે શી રીતે કરાય? એવી શંકા કરશો નહિ. એને ધર્મવિરોધિ
કાંઈપણ પ્રિય છેજ નહિ કેમકે આતો ધર્મવલ્લભા છે (એને ધર્મજ
પ્રિય છે) તો આ જે પ્રિય ઇચ્છે તે ધર્માનુસારીજ હોય, માટે આ
ગુણવતી ભાર્યાની અવજ્ઞા ન કરવી. એટલે ‘સૂર્યચંદ્રાદિચંદ્રણાદિ નિમિ-
ત્તમાં આર ધ્રાક્ષણો જમાડવા’ ઇત્યાદિ અભ્યુદયનું કાર્ય કરવાનું કહે ત્યારે
‘આપણે એવું અભ્યુદય કર્મ કરવાની શી જરૂર છે?’ એમ કહીને તેના
પ્રિયનો પ્રતિઘાત કરીને અપમાન ન કરવું. ॥૨૭॥ તમારે કોઈપણ પર-
સ્ત્રીનો સ્પર્શ કરવો નહિ, સમીપ સંબંધવાળી ભગિની વિગેરે સહવા કે
વિધવા સ્ત્રીનો તો સ્પર્શ કરવામાં દોષ નથી. સમીપ સંબંધ વિનાની અમં-
ગળરૂપ વિધવાનો સ્પર્શ તો વિશેષપણે વર્જવો ॥૨૮॥ અમંગળપણું ઉપ-

તથા યોષિત્ત્વાતાઽવ્યશુચિઃ સદા ॥૨૯॥ અમફ્ફલેભ્યઃ સર્વેભ્યો
વિધવા હ્યત્યમફ્ફલા । વિધવાદર્શિણાઽપિઃ કાપિ પુંસો ન જાયતે
॥૩૦॥ અઽજ્ઞાતેધવા પર્શં કર્તવ્યં જ્ઞાનમાત્રકઃ । જ્ઞાત્વા કૃતે તુ
તત્સ્પર્શં દિનમેકરૂપાષણમ્ ॥૩૧॥ તસ્માન્ન વિધવાં નારીં શ્રેય-
સ્કામઃ સ્પૃશેત્પુમાન્ । આશિષોઽપિ ન વૈ ગ્રાહ્યાસ્તસ્યા આશીવિ-
ષોપમાઃ ॥૩૨॥ વિહાયૈકાં નિજાં માર્યામેકાન્તે ત્વન્યયા સહ ।
માત્રા સ્વસ્રા દુહિત્રાઽપિ નાત્પવૈર્યં કદાચન ॥૩૩॥ મદ્યં માંસં પા-

પાદન કરેછે-જેમ જીવ વિનાનો દેહ તેજ ક્ષણમાં અપવિત્રપણાને પામેછે,
તેમ ભર્તા વિનાની ભાર્યા સારી રીતે જ્ઞાન કરેલી હોય તથાપિ સદા અ-
પવિત્ર છે ॥૨૯॥ સર્વ અમંગળમાત્રની અપેક્ષાએ વિધવા નિશ્ચે અતિશય
અમંગળરૂપ છે. પ્રયાણાદિ સમયમાં વિધવાનું સન્મુખ દર્શન થાય તો પ્રયા-
ણાદિ કરનારા પુરૂષને કોઈપણ કાર્યમાં કાંઈપણ અર્થસિદ્ધિ થતી નથી
॥૩૦॥ અજ્ઞાણથી વિધવાનો સ્પર્શ થયો હોય તો એકલું સચેલ જ્ઞાન કરવું.
જાણીનેધને તેનો સ્પર્શ કયો હોયતો વિશેષમાં એક ઉપવાસ કરવો ॥૩૧॥
એરીતે વિધવાવનિતાના સ્પર્શમાં મહાદોષ રહ્યો છે, માટે શ્રેયની ઇચ્છાવાળા
પુરૂષે વિધવાનારીનો સ્પર્શ ન કરવો. તથા વિધવાના ‘ચિરં જીવ કુશલી
મ્બ’ ઇત્યાદિ આશીર્વાદો પણ શ્રેયની ઇચ્છાવાળાએ લેવા નહિ (આ નિ-
ષેધ માતાવિગેરે સંબંધિ વિધવા સ્ત્રીયો થકી બીજી સ્ત્રીયો માટે જાણવો
એમ આરંભમાંજ કહ્યું છે) કારણ કે-તે આશીષો કાળા સર્પના કુફવાડાની
ઉપમા જેવા અનર્થદાયી છે. એ રીતે જ્યારે સ્પર્શમાત્રનો નિષેધ કયો તો
ક્ષોભ કરનારો બીજો તેનો પ્રસંગ તો દૂરથીજ નિષેધ કરેલો જાણી લેવો.
અર્થાત્ સ્પર્શ પણ ન થાય તો બીજો પ્રસંગ તો થાયજ કેમ ? ॥૩૨॥ હવે
સમીપ સંબંધ ધરાવનારી સ્ત્રીયોમાં પણ પરિત્યાગ કરવા યોગ્ય પ્રસંગ-
વિશેષને કહેછે-એક પોતાની પત્નીનો પરિત્યાગ કરીને (તેના વિના) પો-
તાની યુવા અવસ્થામાં વર્તતી માતા, બેન અને પુત્રીની સાથેપણ એકાંત
સ્થળમાં આરેયપણ બેસવું નહિ. તો બીજી સ્ત્રીયો સાથે એકાંતમાં ન
બેસાય એમાં તો કહેવુંજ શું ? ॥૩૩॥ એરીતે સામાન્યપણે સ્ત્રીપ્રસંગનો

રદાર્યં સ્તૈન્યં વપ્ત્વિંસદમ્ । જાતિશ્ચંશકરં કર્મ સર્વથા દૂરત-
સ્ત્યજેઃ ॥૩૪॥ પરદારા ન ગન્તવ્યાઃ સર્વવર્ણે કર્હિચિત્ । દૃષ્ટા-
પૂર્તાયુષાં હન્ત્રી પરદારગતિર્નૃણાઃ ॥૩૫॥ યાદૃશં પુરુષસ્યેહ પરદા-
રોપ રુદ્ધમ્ । ન તાદૃશમનાઃ જ્યં લોકે કિન્ચન વિદ્યતે ॥૩૬॥ મ-
નસા ચ પ્રદુષ્ટેન યે પદ્યન્તિ પ્રાણેભ્યઃ । તે જન્મરોગિણા મૂઘો
જાયન્તે પુરુષાઃ સુત ! ॥૩૭॥ પરદારેષુ યે મૂઢાશ્ચકુર્દુષ્ટં પ્રયુજ્જતે ।
તેન દુષ્ટસ્વભાવેન જાત્યન્ધાસ્તે ભવન્તિ હિ ॥૩૮॥ યે ચ મૂઢા દુરા-

નિષેધ કરીને હવે મહાપાપાદિ૩૫ અધર્મનો નિષેધ કરેછે- ત્રણ પ્રકારની
સુરાએ સહિત અગીયાર પ્રકારનું મદ્ય, યજ્ઞશિષ્ટ એવું પણ માંસ, પોતાના
અંગસંગને પોતે પ્રાર્થના કરતી એવી પણ પરાંગનાનો સંગ, જે કોઈના પણ
જે કોઈ પદાર્થની પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ ચોરી, પોતાનો તથા બીજા પ્રાણીનો
ઘાત, શુદ્રાન્નભોજન, તેની નોકરી વિગેરે બલિમાંથી શ્રદ્ધ કરનારૂં વર્ણ-
સંકર કર્મ, આ સર્વનો સર્વપ્રકારે દૂરથીજ તમારે ત્યાગ કરવો ॥૩૪॥ તેમાં
પારદાર્ય તો સમગ્ર અનર્થમાં હેતુ હોવાથી તેનો વિશેષપણે ત્યાગ કરવાનો
કહેછે-સર્વ વર્ણમાં વર્તતા કોઈપણ પુરૂષે આરેયપણે પરદારાની સાથે
મૈથુનાચરણ ન કરવું. કારણકે-સર્વ કોઈ પુરૂષોને પરદારાનું ગમન કેવળ
પ્રત્યવાયને આપેછે એટલુંજ નહિ પરંતુ પૂર્વે સંપાદન કરેલાં ઇષ્ટાપૂર્ત
(યજ્ઞાદિ ઇષ્ટકર્મ તથા વાવ્ય કુવા તલાવનિર્માણાદિ પૂર્તકર્મ) પુણ્યો અને
આયુષ-પોતાની આયુષનાં વર્ષોને વિનાશ કરેછે. આ એક અનર્થ અધિક
આપેછે. આ લોકમાં બહુકાળ જીવનનેપણ ખેંચી લેછે-આ લોકમાં પુરૂષ-
માત્રને પરદારાનું ઉપસેવન જેવું અનાયુષ્ય (આયુષને અહિત કરનારૂં) છે
એવું બીજી વિષલક્ષણાદિ કોઈપણ અનાયુષ્ય નથી. કેમકે એનાથીતો વંશે
સહિત પોતાની આયુષનો નાશ થાયછે ॥૩૫-૩૬॥ હે પુત્ર ! જે પુરૂષો
પરસ્ત્રીને પ્રદુષ્ટ મનથીપણ જીવેછે તે પુરૂષો પૃથ્વી ઉપર જન્મને આરં-
ભીનેજ અતિ દીર્ઘરોગી થાયછે ॥૩૭॥ જે પુરૂષો મૂઢ-મોહથી વ્યાકુળ
થઈને પરદારાને દુષ્ટ ચક્ષુથી (કામભાવથી) જીવેછે તે પુરૂષો તે દુષ્ટ સ્વ-
ભાવને લીધે જન્મભાવને આરંભીને નિશ્ચે આંધળા થાય છે ॥૩૮॥ હવે

ચારા વિયોનૌ મૈથુને રતાઃ । પુરુષેષુ ચ દુષ્પજ્ઞા જાયન્તે તેઽન્ન
પણ્ડકાઃ ॥૩૯॥ શ્રૈણસક્તાત્પારદાર્યે પ્રવૃત્તિર્જાણ્યતે નૃણામ્ । ન
કાર્યઃ કર્હિંચિત્સક્કઃ શિશ્નોદ્વક્ષાં તતઃ ॥૪૦॥ સતામેવ સદા
સક્કઃ કાર્યો નારાયણાત્મનાઃ । ધર્માધર્મૌ વિનિશ્ચિત્ય ધર્મઃ સેવ્યો
મનીષિણા ॥૪૧॥ ધર્મ એવ સ તાથી સ્વત્વત્ત્વ કે ન ચાપરઃ । અતઃ
સર્વપ્રકારણ ધર્મનિષ્ઠઃ સદા ભવેઃ ॥૪૨॥ એકાદશીત્રતં યચ્ચ પક્ષ-

પરદારાના પ્રસંગથી કામકાલુષ્યને લીધે વિપરીતપણે પરિણામ પામતા
દુરાચરણવિશેષનો નિષેધ કરેછે-વળી જે પુરુષો મૂઢ-કામાકુળ, માટેજ
દુરાચાર તત્પર થઈને ગર્દભી વિગેરે પશ્ચાદ્ધિ યોનિમાં મૈથુન કરવા આસક્ત
થાય તથા પુરુષમાં મૈથુન કરવા આસક્ત થાય, દુર્ભતિ તે પુરુષો નરકો
લોગવ્યા પછી આ લોકમાં ન પુસક થાય છે ॥૩૯॥ ત્રિયોનો પ્રસંગ પ્રતિ-
ષેધ કરીને હવે શ્રૈણપ્રસંગનો પ્રતિષેધ કરેછે-ધર્મને જાણનારા પુરુષોનીપણ
શ્રૈણ-કેવળ શિશ્નોદરને તૃપ્ત કરનારા કામિપુરુષોના પ્રસંગથી પારદાર્યમાં
પ્રવૃત્તિ થાયછે, માટે તેવા શ્રીલંપટ પુરુષોનો પ્રસંગ ક્યારેયપણ કોઈપણ
સ્થળમાં ન કરવો ॥૪૦॥ પરંતુ સત્પુરુષોનોજ સંગ કરવો એમ કહેછે-
હે પુત્ર ! નારાયણમાં મન જેમનું છે એટલે એક નારાયણપરાયણ એવા
સંતોનોજ સંગ સદાકાળ કરવો. એક નારાયણપરાયણ હોય એજ સંતો
જાણવા. પરમાત્માપરાયણતાથીજ સ્વાત્મસત્તા સિદ્ધ થાયછે. સંતોના
સંગથી વૃદ્ધિ પામતા સત્ત્વગુણથી ધર્માધર્મનો તત્ત્વનિશ્ચય નિશ્ચય અને
અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિ થાય એવો થાયછે. એવો નિશ્ચય પામીને મનીષિ
(વિદ્વાન) પુરુષે ધર્મનું સેવન કરવું, (અધર્મનો ત્યાગ કરવો એમપણ
જાણી લેવું) મનીષાનું ફળપણ એજ છે. ‘एषा बुद्धिमतां बुद्धिर्मनीषा च
मनीषिणां’ એમ કહ્યું છે. ॥૪૧॥ પરલોકને પામતા પુરુષને લયમાર્ગમાંથી
પાછો વાળીને અલયમાર્ગને પમાડનારો સહાયભૂત એક ધર્મજ છે. પોતે
પોષેલા સહાયપણે માનેલા પુત્રાદિકમાંથી કોઈપણ સહાયભૂત થતો નથી.
માટે તમો સર્વપ્રકારે સદાકાળ ધર્માચરણ તત્પર થાવ ॥૪૨॥ શુકલ તથા
કૃષ્ણપક્ષનું જે નિત્ય એકાદશીત્રત છે તે માસેમાસે તમો દંપતીએ એક

યોઃ ૨ કૃષ્ણયોઃ । પ્રતિમાસં ભવતિ તથુવામ્યાં કાયમાદરાત
 ॥૪૩॥ સર્વવ્રતેભ્યો હ્યધિકં જ્ઞેયમકાદરીવ્રતઃ । યત્તત્વા સ્ત્રી ચ
 પુરુષો ભુક્તિ મુક્તિ ચ વિન્દતિ ॥૪૪॥ વિષ્ણોર્વ્રતાનિ ચાન્યાનિ
 તથા જન્મમહત્ત્વનાઃ । નિજરાત્ત્યનુસારેણ કર્તવ્યાઃ પ્રતિવત્સરમ્
 ॥૪૫॥ માદ્ર૨ કૃષ્ણતુર્થ્યાં ચ કુર્યાં ગણપતિવ્રતમ્ । શિવરાત્રિવ્રતં
 માઘે કુર્યાઃ શ્રીકૃષ્ણતુષ્ટ્યે ॥૪૬॥ અસ્માકં કુલ્યવોઽસ્તિ હ-માન્
 રામભક્તરાદ્ । ઇષ્કૃષ્ણચતુર્દશ્યાં કર્તવ્યં તસ્ય પૂજનમ્ ॥૪૭॥ જ્ઞાનં
 તૈલેનાક્ષરાગઃ સિન્દૂરેણ ચ પૂજનમ્ । કરવાં રાર્કકુરુમૈઃ કાર્યં ત-

નારાયણપરાયણ થઈને આદરભાવથી અવશ્ય કરવું, કેમકે-બીજાં બધાંય
 વ્રતોની અપેક્ષાએ એકાદશીવ્રત અધિક ઉત્તમ છે એમ જાણવું. જે વ્રત
 કરવાથી ભુક્તિ (અંદિક પારલૌકિક લોગસુખ) તથા મુક્તિની સિદ્ધિ
 થાયછે. જે વ્રતમાં સ્ત્રીયોનેપણ અધિકાર છે ॥૪૩-૪૪॥ જે બીજાં વિષ્ણુ-
 શ્રીકૃષ્ણનાં વ્રતો જન્માષ્ટમી રામનવમી વિગેરે છે તથા જે લગવાનના જન્મ
 મહોત્સવો-જન્મને જાણવાનારી રામનવમી જન્માષ્ટમી આદિક તિથિમાં
 તેમની મહાપૂજા વિગેરે ઉત્સવો છે, આ સર્વે વર્ષોવર્ષ પોતાની ધનાદિ શક્તિને
 અનુસારે તમારે કરવા. અર્થાત્ વ્રતોત્સવો કરવા ॥૪૫॥ ભાદ્રપદમાસના
 શુકલપક્ષની ચતુર્થીએ વિહિત ગણપતિનું વ્રત તથા માઘમાસના કૃષ્ણપ-
 ક્ષની ચતુર્દશીએ વિહિત શિવરાત્રિવ્રત શ્રીકૃષ્ણની તુષ્ટિમાટે તમારે કરવું.
 આ બે વ્રતનો વૈષ્ણવોએ પણ ત્યાગ ન કરવો. કારણકે આ વ્રત કરવાથી
 શ્રીકૃષ્ણ સંતુષ્ટ થાય છે. શિવ ગણપતિ શ્રીકૃષ્ણના અનન્યભક્તો છે. ‘શિવ
 મહાભાગવત્’ એમ કહ્યું છે. ભક્તનું પૂજન કરવાથી લગવાન્ પ્રસન્ન થાય
 છે. અથવા-‘આ વ્રતરૂપ કર્મથી સર્વાંતર્યામી શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થાયો’ એ
 રીતે કૃષ્ણની પ્રસન્નતાનેજ ઇચ્છીને પુરૂષે આ વ્રત કરવું પણ ફળાંતરની
 લાલસાથી ન કરવું એવો અભિપ્રાય જાણવો ॥૪૬॥ આસો માસના કૃષ્ણ-
 પક્ષની ચતુર્દશીએ શ્રીરામભક્તાએસર હનુમાનજીનું પૂજન કરવું. આ હ-
 નુમાનજી આપણા વંશપરંપરાના કુળદેવ છે માટે પણ પૂજવા ॥૪૭॥ તે-
 મની પૂજનો પ્રકાર કહેછે—હે પુત્ર! ઉર્ધ્વરેતા (નૈષ્ઠિક) એવા હનુમાન-

સ્યોર્ધ્વરેતસઃ ॥૪૮॥ નૈવેદ્યં માષવટકૈર્લ કૈશ્વણકૈરપિ । કર્તવ્યં
 ગુડધાનાભિસ્તસ્ય પુત્ર ! સ્વશક્તિઃ ॥૪૯॥ યથાશક્ત્યર્ચિતો મત્તયા
 મારુતિઃ સ્મૃત એવ હિ । નાનાયિષ્યાતિ સદ્ગુણં સર્વેઽન્ન ન સંશયઃ
 ॥૫૦॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઈત્થં સુશિક્ષિતૌ તેન દમ્પતી બાલશર્મણા ।
 એવમેવાચરિષ્યાવ ઇત્યુક્ત્વા તં પ્રણેમતુઃ ॥૫૧॥ કૃતપ્રણામં તનયં
 વધૂં ચ શુભાશિષા યોજયતિ સ્સ તુષ્ટઃ । તદ્ધર્મનિષ્ઠાદરદર્શનેન
 ધર્મોપદેષ્ટા સ તતોઽવ્રજન્મ ॥૫૨॥ તતઃ પુરં પ્રાપ્ય નિજં સજન્યઃ
 સત્ત્વલબ્ધાત્મસમસ્તકામઃ । કાલેન હિત્વા વપુરાપ વિષ્ણોઃ પરં

જીની ષોડશોપચારપૂજના પ્રકરણમાં જે સ્નાન કહ્યું છે તે તૈલથી કરાવવું.
 જે અંગરાગ (અનુલેપ) કહ્યો છે તે સિંદૂરથી કરવો. જે પૂજન કહ્યું છે
 તે કણેર તથા આકડાનાં પુખ્તોવડે કરવું. જે નૈવેદ્ય કહ્યું છે તે અડદનાં
 વડાં-લાડુ-ચણા-ગોળયુક્ત ધાનાથી યથાશક્તિ કરવું ॥૪૮-૪૯॥ હે
 પુત્ર ! એ રીતે યથાશક્તિ શ્રદ્ધાલક્ષિપૂર્વક પૂજેલા મારૂતિ કોઈ સંકટ
 પ્રાપ્ત થતાં સ્મરણમાત્ર કરવાથીજ સર્વ સંકટનો નાશ કરશે એમાં સંશય
 નથી. આ પ્રસિદ્ધ વાત છે ॥૫૦॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! પૂર્વોક્ત
 પ્રકારે બાળશર્મા પિતાએ ધર્મોપદેશ આપેલાં તે દંપતી લક્ષ્મિ-દેવશર્મા
 પિતાનો હિતતમ ઉપદેશ અવધારણ કરીને ‘જેમ તમો કહોછો એમજ
 અમો કરીશું’ એમ કહીને બાળશર્માને પ્રણામ કરવા લાગ્યાં ॥૫૧॥ તે
 પછી ધર્મોપદેષ્ટા બાળશર્મા વિષે પુત્રવધૂ તથા પુત્રનો તેવો ધર્મનિષ્ઠામાં
 અતિ આદર જોઈને તેમની ઉપર પ્રસન્ન થઈ, પ્રણામ કરતાં પુત્ર અને
 પુત્રવધૂને ‘હે પુત્ર ! તમો ધર્મનિષ્ઠ થઈને બહુ દિવસ જીવો. હે સ્તુષે !
 તમો ધર્મનિષ્ઠ થઈને અખંડ સૌભાગ્યવાળાં થાઓ’ ઇત્યાદિ આશીર્વાદ
 આપ્યો ॥૫૨॥ એ રીતે આશીર્વાદ આપ્યા પછી બાળશર્મા સંબંધિજનોની
 અભ્યનુસા મેળવીને, જનૈયા સંબંધિજનોથી વિટાઈને પોતાના ઇટારપુરને
 પામીને, ધર્માનુષ્ઠાનપરાયણ સત્પુત્રની પ્રાપ્તિથી સ્વયં કૃતકૃત્ય થઈને, વિષ-
 યમાંથી વૈરાગ્ય પામીને, પ્રારબ્ધનો અવસાન અવસર આવતાં પ્રકૃતિના
 પરિણામ વપુનો પરિત્યાગ કરીને, અનુષ્ઠાન કરેલા ધર્મના પરિપાકરૂપ પ્ર-

પદં ધર્મકૃતપ્રસાદાત્ ॥૫૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને નારાયણદેવે ધર્મ-
શાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે ભક્તિધર્માનુશાસનનામા દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૨॥

સુવ્રત ઉવાચ—ગતે પિતરિ વિપ્રેન્દ્રસ્તદુત્તમસઃ । ગૃહસ્થ-
ધર્માન્વિધિના શ્વર રાવનુરજ્જયન્ ॥૧॥ મ નયન્તાંશ્વરમિવ પ્રેમવ-
ત્યાત્મનઃ પતિમ્ । વિનયેનાવૃત્યા ચ સિષેવે દમ્ભવર્જિતા ॥૨॥
સ્નાદશાવ્રતં તૂમૌ દમ્પતી નિયમેન વૈ । પ્રતિપક્ષં નિરાકારૌ ચ-
ક્રતુઃ પરમાદરાત્ ॥૩॥ શ્રૌતાન્સાર્તાંશ્ચ વિધિના ધર્માનાચરતો-

સાદથી અથવા—પોતાના પુત્રપણે પ્રકટેલા ધર્મદેવના પ્રસાદથી વિષ્ણુનું
પરંપદ અક્ષરધામ નામનું પામ્યા ॥૫૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને...પ્રથ-
મપ્રકરણે ભક્તિધર્માનુશાસનનામા દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૨॥

અધ્યાય ૧૩ ભો.

સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્! પિતા આળશમાં એરીતે ધર્મોપદેશ
આપી પોતાને ઘેર વિદાય થયા પછી, સ્વભાવથીજ સ્વધર્મમાં પ્રીતિવાળા
વિપ્રવર્ય દેવશર્મા પિતાએ ઉપદેશેલા ગૃહસ્થધર્મોને, ગુણુવડે સાસુસસરા
(ભવાની-કૃષ્ણશર્મા)ને રાજી રાખવા પૂર્વક યથાવિધિ આચરવા લાગ્યા.
અથવા રાજી રાખવા માટેજ ધર્મોને આચરવા લાગ્યા (આથી સાસુસસ-
રાનો રાજીપો ધર્માચરણથીજ છે એમ જણાય છે. ધર્મદેવ પોતે ધર્મૈક-
રતિ છે. પિતા ધર્મોપદેશ છે. સાસુસસરાને ધર્માચરણમાંજ પ્રીતિ છે તો
આ સર્વ ધર્માન્વયનોજ સમવાય છે એવો ધ્વન્યર્થ નીકળે છે) ॥૧॥ તે
પ્રેમવતી પોતાના પતિને પરમેશ્વરનીપેઠે એટલે ‘સર્વ કૃળને આપનારા સર્વ
પ્રકારે સેવવા યોગ્ય આ પતિજ છે’ એમ પ્રેમપૂર્વક સત્કાર કરતાં થકાં,
માટેજ વિનય અને અનુવૃત્તિથી પતિની પરિચર્યા કરવા લાગ્યાં પણ દંભથી
(પતિવ્રતાપણાની પ્રખ્યાતિ માટે) નહિ ॥૨॥ અને દંપતી ‘આ વ્રતો
અવશ્ય કરવાં’ એવો નિશ્ચય કરી પદ્મ આદરથી પ્રત્યેક પક્ષની એકા-
દશી વિગેરે જે વ્રતો છે તે સર્વે નિરાહાર થઈને પિતાની આજ્ઞા નહિ ઉલ્લં-
ઘન કરીને તેનો તેનો સમય આવતાં કરવા લાગ્યાં ॥૩॥ હે રાજન્! એ

સ્તયોઃ । દિને દિને ડધિકૈવાસીદ્વિર દ્વિશ્ચેતસો નૃપ ! ॥૪॥ સદ્ગુણે-
 ડપ્યાત્મનો ધર્મે દેવસ્તત્તજ ન ક્વચિત્ । સક્તં ચ ધર્મિણાં ચક્રે
 નત્તેયં સ કહિંચિત્ ॥૫॥ ધર્મનિષ્ઠં પરાં તસ્ય પશ્યન્તઃ સકલા
 જનાઃ । ધર્મેત્યેવાહ્યંસ્તેન ધર્મનામા સ વિશ્રુતઃ ॥૬॥ તસ્ય શ્રદ્ધા-
 દયઃ પત્ન્યો દ્વાદશાથ સહાત્મજાઃ । પ્રાન્તાન્ત્યાલેખ્યાઘ્રાજ્ઞા-
 સેવન્ત નિત્યદા ॥૭॥ નિત્યં ત્રિષવળક્ષાનં ત્રિઃ સન્ધ્યાવન્દનં તથા ।
 સાયં પ્રાતર્હોમકર્મ જપં સ્વાધ્યાયકર્મ ચ ॥૮॥ પિતૃણાં તર્પણં વિ-
 ણ્ણોઃ પૂજનં વૈશ્વદેવિકં । આતિથ્યં ચાન્વહં ચક્રે સ ધર્મો નિય-

રીતે તેતે સમયમાં શ્રૌતસ્માર્ત ગૃહસ્થધર્મોના યથાવિધિ આચરણથી તે
 બન્ને દંપતીના ચિત્તની વિશુદ્ધિ દિવસેદિવસે અધિક અધિક વધવા લાગી
 ॥૪॥ તે આ દેવશર્મા મહાસંકટ સમયમાં પણ પોતાના વર્ણાશ્રમધર્મોનો
 ક્યારેય પણ ત્યાગ કરતા નહિ અને અધર્મિઓનો સંગતો ક્યારેય પણ કર-
 તાજ નહિ પરંતુ ધાર્મિક પુરૂષોનોજ પ્રસંગ કરતા. અર્થાત્ આપત્તિમાં પણ
 ધાર્મિકનોજ સંગ રાખતા પણ બીજાઓનો નહિ ॥૫॥ દેવશર્માની એવી
 ઉત્કૃષ્ટ ધર્મનિષ્ઠાને જોનારા સર્વ કોઈ જનો ‘તમો ધર્મ છો’ એમ ધર્મનામ-
 થીજ આમંત્રણાદિ કરવા લાગ્યા. તે કારણથી તે દિવસને આરંભીને લોકમાં
 દેવશર્મા ધર્મનામથીજ વિખ્યાત થયા ॥૬॥ હે રાજન્ ! બીજે એક વિશેષ
 સાંભળો—આ ધર્મપ્રજ્ઞપતિની પત્નીયો શ્રદ્ધા વિગેરે આર મૂર્તિથક્રી બીજી
 દુર્વાસાના શાપના સંબંધને નહિ પામેલી હતી તે સર્વે શુભાદિ સ્વસુત સાથે
 મૂર્તિની સાથે અવતરેલા સાક્ષાત્ ધર્મપ્રજ્ઞપતિ આ ધર્મદેવની બીજા પ્રા-
 કૃત પુરૂષો ન જોઈ શકે એવાં દિવ્ય રૂપોથી સદા સન્નિધિમાં રહીને સેવા
 સજ્જતી હતી ॥૭॥ પ્રતિદિન ત્રિકાળ (પ્રાતઃમધ્યાહ્ન સાયં) સ્નાન, ત્રિકાળ
 સંધ્યાવંદન, ગાયત્રીમંત્રજપ, સાયં પ્રાતઃ હોમકર્મ, વેદાદિપારાયણરૂપ
 સ્વાધ્યાયકર્મ, નિત્ય પિતૃતર્પણ, વિંણુપૂજન, વૈશ્વદેવિકકર્મ, (‘વિંણોઃ
 પૂજનં વૈશ્વદેવિકં’ એવો સાથે નિર્દેશ હોવાથી વિંણુપૂજનવશિષ્ટથી વૈશ્વદે-
 વિક કર્મ કરવું, આ અર્થ સૂચવ્યો છે. કેટલાકતો એને બહુ માનતા નથી.
 વૈંણુવોચિત માર્ગતો વિંણુપૂજન છે એમ માને છે) અને અતિથિસ-

મેન વૈ ॥૧॥ સ્વધર્મશાસ્ત્રૈર્ગત્તિક્તિદાર્ઘ્યાય ચાકરોત્ । વેદશા-
સ્ત્રાણેતિહાસાનાં પરિશીલનમ્ ॥૧૦॥ સ્વસ્વધર્મે ગાલ્પ્યતૌ દ-
મ્પતી તાવુભાવપિ । પ્રેમ્ણા ભજન્તૌ શ્રીવિષ્ણું તદ્વ્રતાનિ ચ ચક્રતુઃ
॥૧૧॥ સ્વધર્મે વિષ્ણુભક્તૌ ચ તયોરત્યાગ્રહસ્થિતિઃ । इत्थमासीत्त-
થર્ષાણાં જાતાનાં ભુવિ સર્વશઃ ॥૧૨॥ કાલેન તનયો જન્મે તયો-
રેકઃ સ ધર્મધીઃ । રામપ્રતાપસંજ્ઞોઽમૃત્સંયનસમો ગુણૈઃ ॥૧૩॥
અસુરા ભુવિ યે જાતાઃ પૂર્વં તેઽથ સહસ્રશઃ । ધાર્મિકાન્ભગવદ્ધ-

ત્કાર, આ નવ કર્મો ધર્મદેવ નિત્ય નિયમથી કરતા હતા (આથી ધર્મદે-
વની પંચમહાયજ્ઞાદિકર્મની અનુષ્ઠાનપરાયણતા કહી) ॥૮-૯॥ વર્ણાશ્રમ-
ધર્માનુષ્ઠાનના સમય થકી બીજા બાકીના સમયમાં સામાદિ વેદો, વેદાર્થ-
વિચારરૂપ શાસ્ત્રો, વેદોના ઉપબૃંહણરૂપ વિષ્ણુપુરાણ વિગેરે પુરાણો અને
ભારતાદિ ઇતિહાસો આ સર્વેનું ધર્મદેવ પરિશીલન (પઠનપાઠનાદિવડે
વારંવાર અભ્યાસ) કરતા હતા. શા સાડ પરિશીલન કરતા ? તો વાદિઓના
વિજય માટે નહિ પરંતુ સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિની દૃઢતા માટે
પરિશીલન કરતા ॥૧૦॥ એ રીતે બન્ને દંપતી (ભક્તિ ધર્મદેવ) પોતપો-
તાના ધર્મને પાળતાં, માટેજ નિર્મળ મનવાળાં થઇને કલિકલ્મષ નાશ
થવાથી ભગવાન્ વિષ્ણુમાં પરમ પ્રેમ પામીને, તેવા પ્રેમથી શ્રીકૃષ્ણનું ભ-
જન કરતાંથકાં ભક્તિના પ્રવાહરૂપ તેમનાં રામનવમી જન્માષ્ટમી આદિક
વ્રતો પૂજા વિગેરે યથાવિધિ કરવા લાગ્યાં ॥૧૧॥ અવતરશે એવા ભગવા-
નના સંકલ્પને અનુસારે ભૂમિઉપર અવતરેલા ધર્મભક્તિની તથા તેતે
દેશોમાં ત્રણ વર્ણમાં અવતરેલા મરીચ્યાદિક સર્વ મુનિઓની પણ ધર્મમાં
તથા વિષ્ણુભક્તિમાં દૃઢ મતિ પૂર્વોક્ત પ્રકારે થઈ હતી ॥૧૨॥ ભક્તિધર્મને
પ્રભોત્પત્તિને યોગ્ય અવસર આવતાં એક પુત્ર થયો. તે પુત્ર ધર્મનિષ્ઠાવાળો,
ગુણુકરીને સંકર્ષણ (શ્રીકૃષ્ણના મોટા ભાઈ બળદેવજી અથવા ચાર બ્યૂ-
હમાં ગણાતા)ને સમાન, રામપ્રતાપ નામનો થયો ॥૧૩॥ હવે અસુરોએ
ધર્માદિકને કરેલો દુર્વાસાના શાપના ફળરૂપ ઉપદ્રવ અગીયાર શ્લોકથી
કહે છે—એવા અવસરમાં જે વિષ્ણુના દ્વેષી હજારો હજાર અસુરો હતા

ક્તાન્ રુદ્રાણાં જનાન્ ॥૧૪॥ તાનૃષીંસ્તુ વિરાજેન્ જાનન્તો
 નિજવૈરિણઃ । પ્રાદયંતે ચ ધર્મં તુ તેભ્યોઽપ્યધિકમુન્મદાઃ ॥૧૫॥
 અતિશયં તૈર્વૈકં નિશ્ચિત્ય ચ સયોષિતમ્ । યથા યથા સ દુઃસ્ત્રી
 સ્યાત્પ્રવાન્તેસ્મ તથા તથા ॥૧૬॥ રુદ્રેષ્વારોપયન્તસ્તે દર્શન્તસ્ત્યા-
 વિલેષ્વપિ । નિનિન્દુશ્ચ તિરશ્ચક્રુરપવાદાન્ દુર્વદુઃ ॥૧૭॥ ગૃહે
 સ્થાતુમુદાસીનો દુર્જનોપદ્રુતસ્તતઃ । અયોધ્યામેત્ય ન્યવસદ્ધર્મો
 માર્યાસુતાન્વિતઃ ॥૧૮॥ સરય્વામન્વઃ જ્ઞાત્વા નિત્યનૈમિત્તિકીઃ

તે પણ ધર્મદેવાદિકના પ્રાદુર્ભાવ પહેલાં ધર્મના ઉપધાત માટે પૃથ્વી ઉપર
 મનુષ્યયોનિમાં અંશથી ઉત્પન્ન થઇને ધર્મધ્વંસ કરવાનોજ એક સંકલ્પ
 કરીને ધાર્મિક લગવદ્ભક્તજનોને ‘આ અમારા શત્રુ છે’ એમ નિશ્ચય કરીને
 બહુધા—તિરસ્કાર તાડનાદિ બહુ પ્રકારે પીડા કરવા લાગ્યા. અધિક મદ-
 મત્ત તે અસુરો દુર્વાસાના શાપથી માનવ દેહને પામેલા મુનિઓને તો ધર્મ
 ભક્તિ આદિકના અધિક આચરણથી પોતાના પૂર્વ વૈરી જાણીને વિશેષપણે
 પીડા કરવા લાગ્યા. તેમાં ધર્મદેવને તો અધિક વૈષ્ણવતેજે યુક્ત જાણીને
 મુનિઓ કરતાં પણ અતિ અધિક પીડા કરવા લાગ્યા. તે અસુરો સપત્નીક
 આ એકલા ધર્મદેવજ ‘અમારા કુળનો ક્ષય કરનારા કોઈ તેજવિશેષને
 ઉત્પન્ન કરનારા છે’ એમ જાણીને તેમનેજ એક પોતાના ખરા વૈરી નિશ્ચય
 કરીને જેજે પ્રકારે સદાર ધર્મદેવ દુઃખી થાય તેતે પ્રકારો કરવા લાગ્યા
 ॥૧૪-૧૫-૧૬॥ અસુરોનો ઉપદ્રવપ્રકાર સંક્ષેપમાં કહેછે—તે મહોદ્ધત
 અસુરો ધર્મદેવના દયા દાન દાક્ષિણ્ય આદિક બધાય ગુણોમાં હોષોનું આ-
 રોપણ કરવાપૂર્વક ધર્મની નિંદા કરવા લાગ્યા. તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા
 અને વારંવાર મીથ્યા અપવાદો આરોપવા લાગ્યા ॥૧૭॥ દુષ્ટ અસુરોએ
 પૂર્વોક્ત પ્રકારે પીડા પમાડેલા, માટેજ ધર્મદ્રોહી અસુરોનો પ્રસંગ પરિ-
 ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાથી છપૈયામાં નિવાસ માટે ઉદાસીન થએલા ધર્મદેવ
 તત્કાળ છપૈયા ગામનો ત્યાગ કરીને, ભાર્યા ભક્તિ અને પુત્ર રામપ્રતાપને
 સાથે લઇને, જેમાં સજ્જનો વિશેષ રહેછે એવી અથોધ્યાપુરીને પામીને
 ત્યાં કેટલોક કાળ નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૧૮॥ હે રાજન્ ! નિત્ય સરયૂ સરિ-

ક્રિયાઃ । કુર્મણ્મયૈ તૈ રાજન્મદુઃ સ ઉપદુદુવે ॥૧૯॥ પતિવ્રતાં
સુગોલાં ચ સર્વદાપવિવર્જિતાં । અપિ પ્રેમવર્તીં દુષ્ટાઃ પ્રાર્દયંસ્તે
મુદુર્નૃપ ! ॥૨૦॥ યથા પુરા ધર્મરાજઃ સબન્ધુઃ શાત્રવં મહત્ । પ્રાપ
કૃચ્છં તથા ધર્મો ભક્તિશ્ચ દ્રૌપદી યથા ॥૨૧॥ તતો દુઃસ્વપ્રતાંક રં
ચિકીર્ષન્ સ યથામતિ । કાર્શીં શિવરીમેત્ય માસઃ કતિચનાવ-
સત્ ॥૨૨॥ તત્રાપિ ધાર્મિકે તર્જિસ્તત્રત્યેષ્ઠાપરેરપિ । મહાપદ્રવ-

તામાં સ્નાન કરી નિત્ય નૈમિત્તિકી ક્રિયાઓને કરતા, અસંગપણે વર્તતા એવા
પણ ધર્મદેવને ત્યાં આવેલા અથવા ત્યાંજ પ્રથમથી ઉત્પન્ન થએલા અસુરો
અયોધ્યાપુરીમાં પણ વારંવાર ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥ હે નૃપ ! દુષ્ટ
અસુરો એકલા ધર્મદેવને પીડા કરતા એમ નહિ, પરંતુ એમનાં ભાર્યા, પતિ-
વ્રતાધર્મમાં નિષ્ઠાવાળાં, સુશીલ અને ક્રોધદ્રેષાદિ સમગ્ર દોષે રહિત એવાં
પણ પ્રેમવર્તીને વારંવાર પીડા કરવા લાગ્યા. કેમકે આ તો દુષ્ટ છે. દુષ્ટોને
દ્રેષપ્રવૃત્તિનું કાંઈ પણ અસ્થાન નથી સર્વ ક્રોધ સ્થાન છે ॥૨૦॥ પૂર્વે ભી-
માર્જુનાદિ બંધુઓએ સહિત ધર્મરાજ જેમ દુર્યોધનાદિ શત્રુઓએ કરેલા
અવિષહ કષ્ટને પામ્યા હતા, તેમ ધર્મદેવ અસુરોએ કરેલા મહાકષ્ટને
પામ્યા. જેમ દ્રૌપદીજી દુર્યોધન દુઃશાસનાદિ શત્રુઓએ કરેલા અવિષહ
મહાકષ્ટને પામ્યાં હતાં તેમ ભક્તિપણુ અસુરકૃત અવિષહ મહાકષ્ટને
પામ્યાં ॥૨૧॥ ધર્મદેવ જેમજેમ અસુરોના ઉપદ્રવથી ભય પામીને ખસી
નીકળે તેમતેમ અસુરોનો ઉપદ્રવ અધિક અધિક થતો જાય એમ કહેછે-
તે પછી ધર્મદેવે દુઃખનિવારણનો ઉપાય યથાબળ નહિ પણ યથામતિ
કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. એટલે પોતે ધર્મબળથી તે અસુરોનો નાશ કરવા
સમર્થ છે પણ પોતે સર્વ ભૂતોની ઉપર અનુકંપાવાળા હોવાથી પરપીડા
થકી સર્વ પ્રકારે નિવૃત્તિ પામીને પરપીડા કર્યા વિનાજ ‘દેશસ્ત્યાગ્ચો હિ
દુર્જનાત્’ એવા ન્યાયથી ‘આહિંસી ચાહી નીકળવું એજ ઉચિત દુઃખનિવા-
રણનો ઉપાય છે’ એમ માનીને પોતે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. આ અર્થ ‘ચ-
યામતિ’ પદથી જણાય છે. તે અયોધ્યાનો ત્યાગ કરી શિવપુરી કાશીમાં
આવીને કેટલાક માસ રહ્યા ॥૨૨॥ કાશીપુરીમાં પણ ધર્મિષ્ઠ ધર્મદેવને

શ્ચક્રે તદતિદ્વેષણાસુરૈઃ ॥૨૩॥ અનિષ્ઠલબ્ધિસન્નસ્તસ્તતઃ સસ્ત્રી-
સુતો વૃષઃ । અવિજ્ઞાતોઽસુરૈર્ધીરઃ પ્રયાગક્ષેત્રમાયયૌ ॥૨૪॥ વિ-
ધાય તત્રત્યવિધિં નિયમાન્ પાલયન્સ ચ । ઉવાસ કતિચિત્તત્ર
દિનાનિ વ્રતકર્શિતઃ ॥૨૫॥ અપદ્યદ્વૈષ્ણવાચાર્યં તત્રાયાતં તપો-
નિધિમ્ । રામાનન્દમુનિં નામ્ના તીર્થયાત્રાવિધિત્સયા ॥૨૬॥ સ્વ-
પિપ્પ્યબોધનપટું શિષ્યૈઃ કતિપયૈર્વૃતમ્ । બોધયન્તં મુમુક્ષુંચ વર્ણિ-
વેષં દયાકરઃ ॥૨૭॥ ઊર્ધ્વપુણ્દ્રં લલાટે ચ વિઘ્નતં કૈસરં શુભમ્ ।
કાશ્મીરચન્દ્રકોપેતં કળ્પે ચ તુલ્યમોદ્દત્તૌ ॥૨૮॥ શબ્દબ્રહ્મપરબ્રહ્મ-

કાશીમાં પ્રથમથી રહેલા અસુરાંશો તથા અયોધ્યા થકી પાછળ આવેલા
અસુરાંશો મહાઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા. આ અસુરો તો ધર્મ ઉપર દેવળ અ-
ધિક દ્વેષ સ્વભાવવાળાજ હતા ॥૨૩॥ એ રીતે ધર્મદેવ તેતે સ્થળમાં અ-
સુરોએ કરેલા દુઃખોપદ્રવની પ્રાપ્તિથી અતિશય ત્રાસ પામીને તે અસુરો
પોતાનું નિર્ગમન ન જાણે એવી રીતે સ્ત્રી-સુતને સાથે લઇને મહોપદ્રવની
પ્રાપ્તિમાં પણ ચિત્તમાં નહિ વિકાર પામીને, તુરત કાશીપુરીમાંથી નીકળીને
પ્રયાગક્ષેત્રમાં આવ્યા ॥૨૪॥ ધર્મદેવ તીર્થમાં વિશેષપણે પાળવાના અ-
હિંસાદિ નિયમોને પાળવા પૂર્વક તીર્થમાં કરવાપણે કહેલો તીર્થોપવાસાદિ
વિધિ કરીને, ત્યાં આરંભેલાં આંદ્રાયણ-ધારણાપારણાદિ વ્રતોવડે શરીરને
કૃશ કરીને કેટલાક દિવસો ત્યાંજ રહ્યા ॥ એ રીતે સાધુવૃત્ત અને તપશ્ચ-
ર્યાથી પ્રયાગક્ષેત્રમાં કાળક્ષેપ કરતા ધર્મદેવને કોઈ સમયમાં શ્રીરામાનંદ-
સ્વામિનો સમાગમ થયો એમ કહે છે—તીર્થયાત્રા કરવાની લાલસાથી પ્ર-
યાગક્ષેત્રમાં આવેલા, વૈષ્ણવોના આચાર્ય, મહાતપસ્વી, ‘રામાનંદમુનિ’
એવા નામથી વિખ્યાત, શિષ્યજનોને સદ્બોધ આપવામાં સમર્થ, કેટલાક
શિષ્યોથી વિંટાએલા, મુમુક્ષુ શ્રોતાઓને તત્ત્વ-હિત-પુરૂષાર્થનો બોધ આપી
ભગવાનને સન્મુખ કરતા, નૈષ્ઠિકવાર્ણિના જેવા વેષવાળા, દયાના સાગર-
રૂપ, ભગવાનની પ્રસાદીભૂત કેસર ચંદનથી કરેલું સૌમ્ય-કુંકુમના ચંદ્રકે
સહિત એવા ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિળકને લલાટમાં ધારી રહેલા, કંઠમાં લાંબી સૂક્ષ્મ
મણિની ઘેવડી તુળસીમાળાવડે શોભાયમાન એવા રામાનંદમુનિને ધર્મ-

નિષ્ણાતં સાધુલક્ષણમ્ । જ્ઞાત્વા તં સિદ્ધયાગીનં સિધેવે પરમા-
દરાત્ ॥૨૧॥ નિષ્ણાતઃ સ રામાત્માભિઃ ભક્તં વરિષ્ઠં ચ જનાર્દ-
નસ્ય । વિચક્ષણં લૌકિકવૈદિકે કાર્યેષુ બુદ્ધ્યોદયવતુલ્યઃ ॥૨૦॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे असुरोपद्रुतधर्मस्य
श्रीरामानन्दस्वामिदर्शननामा त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

રાજોવાચ—રામાનન્દમુનિઃ કોઽસૌ કસ્ય શિષ્યશ્ચ સુમત ! । ક

દેવે કોઇ સમયમાં જોયા ॥૨૬-૨૭-૨૮॥ રામાનંદમુનિને અમાનિત્વાદિ
સાધુલક્ષણોએ સંપન્ન જોઇને, આ કેવળ શબ્દબ્રહ્મ (વેદાદિ સમ્બન્ધ) માં
નિષ્ણાત (પારંગત) છે એમ નહિ પરંતુ શબ્દબ્રહ્મમાંજ જેમ એમ
શબ્દબ્રહ્મથીજ એક બાણુવા યોગ્ય પરંબ્રહ્મમાં નિષ્ણાત (પરંબ્રહ્મસ્વરૂ-
પના સાક્ષાત્કારવાળા) છે અર્થાત્ શ્રોત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ છે. તે શ્રુતિમાં
'શ્રોત્રિયં બ્રહ્મનિષ્ઠં' એમ કહ્યું છે. તથા 'તસ્માદ્બુદ્ધં પ્રપચેત જિજ્ઞાસુઃ શ્રેય
ઉત્તમમ્ । જ્ઞાન્દે પરે ચ નિષ્ણાતં બ્રહ્મણ્યુપશમાશ્રયમ્' એમ ભાગવતમાં
કહ્યું છે. માટેજ સિદ્ધયોગિઓ (આત્મદર્શીઓ)ના રાબ એટલે 'આ
કેવળ પ્રત્યક્ષ આત્મદર્શી નહિ પરંતુ પરમાત્મદર્શી છે' એમ નિશ્ચય કરીને,
તે આ રામાનંદમુનિની પરમ આદરભાવથી ધર્મદેવ પરિચર્યા કરવા લાગ્યા
॥૨૯॥ એ રીતે પરિચર્યાને આચરતા ધર્મદેવ કેટલેક કાળે કરીને આ રા-
માનંદસ્વામીને તેમની આત્મારામતારૂપ આત્મનિષ્ઠા, પરમ ભગવદ્ભક્તિ
અને ધર્માવિરૂદ્ધ લૌકિકકર્મ તથા અભ્યુદયના સાધનભૂત વૈદિક કર્મ તથા
નિશ્ચેયસના સાધનભૂત ઉપાસનાપ્રભેદોમાં વિચક્ષણતાવડે તે આ ઉદ્ધવ-
જીજ્ઞાસુ કરીથી અવતરેલા છે એમ બુદ્ધિથી તર્ક કરવા લાગ્યા ॥૩૦॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણેઽસુરોપદ્રુતધર્મસ્ય શ્રીરામાનંદ-
સ્વામિદર્શનનામા ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૩॥

અધ્યાય ૧૪ મો.

પૂર્વ અધ્યાયના અંતમાં ધર્મદેવે સેવેલા મહામહિમાશાળી રામાનંદમુ-
નિને સાંભળીને 'અપૂર્વ ગુણશાળી એ કોણ હતા?' એવો સંશય થવાથી

વાસસ્તસ્ય ચૈતન્મે વામર્હાસે તત્ત્વતઃ ॥૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—શ્રુણુ તે
ભૂપ ! ચરિત્રં તસ્ય સદુરોઃ । મુચ્યન્નવાવતારસ્ય બદ્ધસ-
દ્ધર્મવર્ત્મનઃ ॥૨॥ અયોધ્ય નગર રમ્યે દ્વિજઃ કાશ્યપનામજઃ ।
આશ્વલાયન ક્રગ્વેદી ચામવદ્ધૃપ ! ॥૩॥ અજયાત્યઃ પુણ્ય-
મતિઃ પૂર્વમારાચિતેશ્વરઃ । વિદ્યાવિનયસમ્પન્નઃ સત્યવાદી જિતે-
ન્દ્રિયઃ ॥૪॥ સુમતૌ તસ્ય માર્યાયાં શત્તો દુર્વાસાસદ્ધવઃ । શ્રીક-

પ્રતાપસિંહ રાજા પુછેછે—હે સુવ્રતમુને ! તમોએ જે રામાનંદમુનિ હ-
મણાં પ્રસ્તુત કર્યા તેમનાં ચરિત્ર સાંભળવાને ઇચ્છતા મને યથાર્થપણે કહે-
વાને યોગ્ય છે. એ રામાનંદમુનિ કઈ જાતિના એટલે કેના વંશમાં થયા
હતા ? તેમનો વાસ ક્યાં ? એટલે કયા દેશમાં જન્મ્યા હતા ? કેના શિષ્ય
હતા ? એટલે એમના મંત્રોપદેષ્ટા ગુરૂ કોણ હતા ? ચક્રારથી આ વૈષ્ણવા-
ચાર્ય શી રીતે થયા ? એવો પણ પ્રશ્ન જાણી લેવો. કારણ કે—ઉત્તર અધ્યા-
યમાં તેનો ઉત્તર આપ્યો છે. આ ચાર પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તરો આપો ॥૧॥ એ
રીતે રામાનંદમુનિની જાતિ-ગુરૂ-દેશ અને આચાર્યપણા પ્રત્યે રાજાએ
પુછેલા સુવ્રતમુનિ તેમાંથી ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર યથાસંભવ આ અધ્યા-
યથી આપે છે—હે ભૂપ ! સાંભળવાને ઇચ્છતા પાત્રભૂત એવા તમોને જે
ભગવાન ઉદ્ધવજી સદ્ધર્મ માર્ગના સંરક્ષણ માટે ભૂમિ ઉપર રામાનંદમુનિ
નામથી અવતર્યા છે તે સદ્ગુરૂનાં ચરિત્ર તમોને કહુંધું, તે સાવધાન મન
રાખીને સાંભળો ॥૨॥ પ્રથમ દેશ અને જાતિ કહે છે—હે નૃપ ! રમણીય
અયોધ્યા નગરમાં કાશ્યપ ગોત્રમાં જન્મેલા, ક્રગ્વેદી, આશ્વલાયન શાખા-
ધ્યાયિઓમાં શ્રેષ્ઠ, અજય નામના એક બ્રાહ્મણ હતા. આ બ્રાહ્મણ પુણ્ય-
માંજ મતિવાળા હતા, કારણ કે—પૂર્વજન્મમાં પરમેશ્વરની આરાધના કરી
હતી. પુણ્યમાં મતિ થાય એજ પરમેશ્વરની આરાધનાનું ફળ છે. માટેજ
વિદ્યાવિનયે સંપન્ન, સત્યવાદી અને જિતેન્દ્રિય હતા ॥૩-૪॥ તેમની ભાર્યા
અર્થથી જેમ સુમતિ છે એમ નામથી પણ સુમતિ હતી. આ ભાર્યામાં
દુર્વાસાના શાપને અનુસરીને એજ ઉદ્ધવજી આવિર્ભાવ પામ્યા હતા. આ-
વિર્ભાવ પામ્યા તેની સાથેજ શ્રીકૃષ્ણની લક્ષ્મીરૂપ કુમુદ (પોયણું) પ્રકુક્ષિત-

ળમાકેકુદરાશાઃ પ્રાદુરાસ સઃ ॥૫॥ વિક્રમાર્કશકસ્યા
 ઘાણાકનગભૂમિતે । અષ્ટમ્યાં શ્રાવણે માસિ કૃષ્ણાયાં સોઽજનિ
 પ્રગે ॥૬॥ ગૌરાક્ષઃ સ્મિતસુંદરાસ્યચાચરઃ પ્રૌઢાકૃતિર્દીર્ઘદોર્દણ્ડઃ
 કામલપાદપલ્લવગો ગમ્ભીરનામેઃ સ ચ । ગોપાલાદ્યદિવિ-
 શાલહૃદયશ્ચારક્તદિપ્તારાઘવક્રશ્યામતિરાઘહઃ સ્તનયના વિસ્તી-
 ર્ણગોધિર્વમૌ ॥૭॥ અથાજયો દ્વિજશ્રેષ્ઠઃ ત્રજન્મમહાત્સવઃ । જ્ઞા-

કરવામાં ચંદ્રસમાન થયા. અર્થાત્ જેમ ચંદ્રોદય થતાં કુમુદો વિકાસ પામે છે તેમ ઉદ્ભવજનો આવિર્ભાવ થતાં પૃથ્વી ઉપર શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ વિકાસને પામી ॥૫॥ તેમનો આવિર્ભાવ સમય કહે છે—તે ઉદ્ભવજ આણુ-૫ અંક-૯ નગ-૭ અને ભૂમિ-૧ થી વામ ગતિ કરીને માપેલા, શકપ્રવર્તક વિક્રમરાજના શકના વર્ષમાં એટલે સંવત્ ૧૭૯૫ માં શ્રાવણ માસના કૃષ્ણ પક્ષની અષ્ટમીએ પ્રભાતમાં પ્રકટ થયા હતા ॥૬॥ તેમની અંગશોભા વર્ણવે છે—ગૌર વર્ણવાળું શરીર જેમનું છે, સ્મિતસુંદરાસ્યચચિર—સ્મિત (મંદવાસ) વડે સુંદર આસ્ય—મુખથી ચચિર (સુંદર) છે. મુખ સ્વભાવથી સુંદર છે પણ સ્મિતવડે તેના સૌન્દર્યની અભિવ્યક્તિ થાય છે, માટે સ્મિતસુંદરમુખ. એવા મુખવડે સુંદર એટલે તેને અવયવોમાં સૌન્દર્ય છે પણ તે સુંદર મુખથી વિશેષપણે પ્રકાશે છે, માટે સ્મિતસુંદરાસ્યચચિર છે. અથવા સ્મિતવડે સુંદર મુખવાળા અને બીજા અવયવોમાં ચચિર—સુંદર, પ્રૌઢ આકૃતિ જેમની છે એટલે ગંભીરપણાને જણાવનારી આકૃતિ-વિશેષે સંપન્ન, જનુપર્યંત લાંબા ભુજદંડ જેમના છે, પલ્લવ જેવા કોમળ પાદયુગળ જેમના છે, ગંભીર નાભિ જેમની છે, રક્ત વર્ણવાળી નેત્રપ્રાંતની કાંતિ જેમની છે, વિશાળ વક્ષઃસ્થળ જેમનું છે, ચારે તરફથી રક્ત-ખિખર (પાકુ ઘીલોડુ)ને સદૃશ અધરોષ્ટ જેમના છે, વક્ર શ્યામ કેશ જેમના છે, કમળદળ જેવાં શોભાયમાન નેત્ર જેમનાં છે, વિશાળ લલાટ જેમનું છે, એવા ઉદ્ભવજ શોભતા હતા ॥૭॥ ત્યારપછી વિપ્રવર્ય અજયવિપ્રે પુત્રનો જન્મ થવાથી અતિ અધિક આનંદ પામીને, તેજ ક્ષણમાં સચ્ચૈવ સ્નાન કરીને, તત્કાળ જાતકર્મ વિધિને જાણનારા વિપ્રોને

ત્વા વિપ્રાન્સમાહુય જ તકર્મ સમાચરત્ ॥૮॥ રમણાદ્રામ ત્યાલ્યાં
દ્વાદશેઽહિ ચ તસ્ય સઃ । ચકાર સમ્પ્રહૃષ્ટાત્મા સ્વાસ્તિવાચન-ર્વ-
કમ્ ॥૯॥ વવૃષે સોઽલ્પલાલેન પિતૃભ્યાઃ પલાલિતઃ । જનયન્નય-
નાનન્દં બાલચન્દ્ર ઇવોદિતઃ ॥૧૦॥ મુક્તોઽલ્પલાલેન પિતૃભ્યાઃ પલાલિતઃ
યથાવિધિ । પાલયામાસ ધર્માત્મા બ્રહ્મચર્યવ્રતં દૃઢમ્ ॥૧૧॥ ગૃહા-
શ્રમમનિચ્છન્વૈ નૈષ્ઠિકવ્રતવ દ્રુમઃ । સક્લં નિવૃત્તધર્માણાં ચકાર પ્રા-
યશઃ સતામ્ ॥૧૨॥ નિજપિત્રા વાચ્યમાનં શ્રીમદ્ભાગવતં નૃપ ! ।
શુશ્રાવાદિનં પ્રીત્યા સ ગૌણસ્ત્વયા અપિ ॥૧૩॥ દૃઢં ભક્તિસ્તતો
વિષ્ણૌ બભૂવાસ્ય ચ માનસે । પ્રતિમાજનં તસ્ય નિયમેન ચકાર
સઃ ॥૧૪॥ વિષ્ણું દિદૃશુઃ પ્રત્યક્ષમનાસકો ગૃહાદિષુ । નિર્જગામ

બોલાવીને યથાવિધિ જાતકર્મ સંસ્કાર કર્યો ॥૮॥ મનમાં બહુ હર્ષ પામેલા
અજય વિપ્રે જન્મથી આરમે દિવસે સ્વસ્તિવાચનપૂર્વક પુત્રનું રમણાત્-
મેનારા સર્વજનોના મનોનયનને આનંદ કરનાર છે માટે રામ એવું ગુણા-
નુગુણ નામ પાડ્યું ॥૯॥ માતાપિતાએ પોષણદિકથી લાલ લડાવેલા રામ
એનારા જનોના નેત્રોને આનંદ ઉપજાવતા થકા ઉદય પામેલા આજ-
ચંદ્ર (દ્વિતીયા ચંદ્ર)ની પેઠે અદ્ય કાળમાં વૃદ્ધિ પામ્યા ॥૧૦॥ આઠમા
વર્ષમાં યથાવિધિ પિતાએ યજ્ઞોપવીત આપેલા ધર્માત્મા રામશર્મા બ્રહ્મચર્ય
વ્રતને દૃઢપણે પાળવા લાગ્યા ॥૧૧॥ પોતાને નૈષ્ઠિકવ્રત વિશેષ વહાલું
હોવાથી ગૃહસ્થાશ્રમની નહિ ઈચ્છા કરતા વિરક્ત રામશર્મા ધર્મ-પુણ્યરૂપ
વિધિઓમાંથી નિવૃત્ત પામેલા અર્થાત્ મુમુક્ષુ એવા સંતોનો સમાગમ વિ-
શેષપણે કરવા લાગ્યા ॥૧૨॥ હે નૃપ ! તે આ રામશર્મા દશવર્ષની અંદરની
પૌંગડ અવસ્થામાં રહ્યાછે પણ પરમ પ્રીતિથી પોતાના પિતાએ વાંચવા
માંડેલું શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણ પ્રતિદિન સાંભળવા લાગ્યા ॥૧૩॥ એરીતે
ભાગવતને સાંભળતા રામશર્માના હૃદયમાં વિષ્ણુવિષે દૃઢ ભક્તિરૂચિ ઉત્પન્ન
થઈ ભક્તિએ પ્રેરેલા રામશર્મા પ્રતિમારૂપે રહેલા વિષ્ણુનું પૂજન નિય-
મથી કરવા લાગ્યા. આ રામશર્માને પ્રતિમામાં પ્રત્યક્ષપણે રહેલા ભગ-
વાનનું સાક્ષાત્ દિવ્ય રૂપ જો યોગિઓનેપણ અદૃશ્ય છે તેનો સાક્ષાત્કાર

ગૃહાન્નૂર્ણં વેદાધ્યયનકૈતવાત્ ॥૧૫॥ તીર્થયાત્રાં ચરજ્ઞાનાદેરા-
વિગતસ્ત્રહઃ । શ્રીહરિં હૃદયે ધ્યાયન્પ્રાપ રૈવતકં ગિરિમ્ ॥૧૬॥ ગો-
પનાથાલયસ્થાત્ ગોપાલાનન્દયોગિનઃ । શિષ્યમાત્માનન્દસંઘં મુનિ-
તત્ર સમૈક્ષત ॥૧૭॥ અષ્ટાક્કયોગકલનાનૈર્ગુણ્યે યોગેસમ્મતઃ ।
સમાધિનિષ્ઠં સમ્પ્રાપ્તમેકત્વં બ્રહ્મજ્ઞાત્મનઃ ॥૧૮॥ ચિત્કાલં સ્વદે-
હસ્ય રક્ષણે સદ્ય એવ વા । ત્યાગે સ્વાતન્ત્ર્યમાપન્નં પ્રસાદાદેવ સ-
દ્ગુરોઃ ॥૧૯॥ કૃપયા સ્વસ્ત્વદેહેન યાગસિદ્ધિરુપાગતૈઃ । વૃત્તં શિષ્યૈઃ
સ બહુભિઃ પ્રણનામ તમાદરાત્ ॥૨૦॥ સાદરં ગાદેશ્વરેણ પ્રતાપ-

કરવાની અધિક રૂચિ થઈ. એવી તીવ્ર ઈચ્છાથી ગૃહ હુકુંઆદિકમાં આ-
સક્તિએ રહિત થઈને, વેદાધ્યયનના મિષથી પોતાના ઘરથકી તત્કાળ ચાલી
નીકળ્યા ॥૧૪-૧૫॥ રામશર્મા ઘેરથી નીકળીને વિષયસ્પૃહાએ રહિત
થઈને, નાના દેશોમાં રહેલાં ગંગા યમુના આદિક તીર્થોમાં વિચરતા વિચ-
રતા શ્રીહરિનું હૃદયમાં નિરંતર ધ્યાન કરતા થકા, રૈવતાચળને પામ્યા
॥૧૬॥ રૈવતાચળમાં ગોપનાથ નામથી વિખ્યાત મહાદેવના મંદિરમાં
રહેતા ગોપાળાનંદ નામના યોગી બ્રહ્મચારીના શિષ્ય આત્માનંદ ના-
મના મુનિને રામશર્માએ જોયા ॥૧૭॥ કેવા આત્માનંદમુનિ તો-અષ્ટાંગ-
યોગના અનુષ્ઠાનમાં યોગિજનોએ પ્રશંસનીય એવા સામર્થ્યને પામેલા,
સમાધિમાં સદા સ્થિતિવાળા, માટેજ પોતાના આત્માનું બ્રહ્મની સાથે
એકત્વ એટલે પ્રકૃતિવિલક્ષણ જ્ઞાનકાકાર અપહતપામત્વાદિગુણવિશિષ્ટ
અક્ષરસ્વરૂપની સાથે અવિષમતારૂપ એકત્વને પામેલા. આ સ્થળે પ્રાપ્તિ તો
સાક્ષાત્કારરૂપ જાણવી, અર્થાત્ સમાધિમાં જેમણે અક્ષરાત્મક સ્વસ્વરૂપ
સાક્ષાત્ કર્યુંછે ॥ ગોપાળાનંદ સદ્ગુરૂના અનુગ્રહથીજ પોતાના દેહમાં બહુ-
કાળપર્યંત પ્રાણનું પરિરક્ષણ કરવું અથવા તત્ક્ષણ પરિત્યાગ કરી દેવો,
એમાં સ્વતંત્રતાને પામેલા, અર્થાત્ જેમને સ્વજીવિત સ્વાયત્ત છે, કૃપા-
પૂર્વક પોતે ઉપદેશ કરેલા યોગમાર્ગે કરીને યોગસિદ્ધિને પામેલા બહુ
શિષ્યોથી વિટાએલા એવા આત્માનંદમુનિને જોઈને રામશર્માએ બહુ આ-
દરલાવથી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યો ॥૧૮-૧૯-૨૦॥ પોતાના પ્રતાપથી પ્ર-

પ્રયત્નેન સઃ । તત્ર દસ્યાસ્ય કં વર્ણિધર્મદૃઢસ્યિતિઃ ॥૨૧॥ સ-
માધૌ વિષ્ણુવીક્ષાઽસ્ય ભવોત્યવધાર્ય તમ્ । સમ્પ્રાર્થયદ્રામશર્મા
પ્રણમ્ય પ્રાજ્ઞલિર્નૃપ ! ॥૨૨॥ સાક્ષાત્કારવાળા દિદક્ષામિ તતો
ભવાન્ । ત્વિદાક્ષિણ્યપાત્રં મે કૃપયા વક્તુમર્હતિ ॥૨૩॥ હત્યુક્તઃ
સ નાન્દ્રસ્તં પ્રાહ યોગં સુસાધય । તેન તત્સ્યત્યમીષ્ટં ત હત્યુક્તઃ
સોઽદ્દૃષ્ય પ ! ॥૨૪॥ તતઃ સસિદ્યાગં તં જ્ઞાત્વા યાગોપલબ્ધઃ ।
શિષ્યતાં તસ્ય સમ્પ્રાપ માનયાન્વેનતેન તમ્ ॥૨૫॥ નામ રામાનન્દ-
ઈતિ તસ્ય સ પ્રજ્ઞાપ્તઃ । મુનિશ્ચકારાથ યોગં સહાત્મ-

ખ્યાતિ પામેલા આત્માનંદમુનિએ બહુ આદરપૂર્વક સત્કાર કરેલા રામશર્મા
નેષ્ટિકવાર્ણિધર્મમાં અચળ સ્થિતિવાળા થઈને તેમની સમીપે એકમાસસુધી
રહ્યા ॥૨૧॥ હે નૃપ ! તેપછી રામશર્મા કદાચિત્ અવસર પામીને ‘આ
મુનિ સમાધિમાં પરમાત્માના દિવ્ય રૂપના સાક્ષાત્કારવાળા છે, તો એમના
અનુગ્રહથી મને ભગવાનના દિવ્ય રૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય’ એવા આશયથી
તેમને બે હાથ બેડી પ્રણામ કરીને, પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા ॥૨૨॥ હે સ્વા-
મિન્ ! મને સકળમુનિજન માનસહસ્ર વિષ્ણુની દિવ્યાકૃતિનાં સાક્ષાત્દર્શન
કરવાની મોટી લાલસા બહુકાળથી અનુવર્તે છે, માટે તેની સિદ્ધિ કરનાર
બે સાધન હોય તે મને કૃપા કરીને કહેવાને યોગ્ય છો ॥૨૩॥ હે રાજન્ !
એરીતે રામશર્માએ પુછ્યું એટલે મુનીન્દ્ર આત્માનંદ તેમને કહેવા લાગ્યા
કે-તેમાં અષ્ટાંગયોગજ સાધન છે બીજું કોઈ સાધન નથી, તો મેં ઉપ-
દેશેલા માર્ગને અનુસારે યોગને સાધો. એનાથી અદ્ય કાળમાંજ તમારો
મનોરથ સિદ્ધ થશે. એમ કહ્યું એટલે રામશર્મા મનમાં બહુ હર્ષ પામ્યા
॥૨૪॥ હે રાજન્ ! ત્યારપછી રામશર્મા ‘આ આત્માનંદસ્વામી પરમાત્મ-
સાક્ષાત્કારના સાધનભૂત યોગસિદ્ધિએ સંપન્ન છે’ એવો નિશ્ચય કરીને,
એવા અષ્ટાંગયોગની પ્રાપ્તિમાટે શિષ્યભાવને સમુચિત વિનયે યુક્ત થઈને
તેમને માન આપતા થકા, તેમના શિષ્યભાવને પામ્યા એટલે ગુરુભાવથી
તેમના શરણને પામ્યા ॥૨૫॥ આત્માનંદમુનિપણુ મનમાં પ્રસન્ન થઈને,
રામશર્માનું રામાનંદ એવું અન્વર્થ નામ પાડીને શિષ્યભાવથી સ્વીકારી,

શિક્ષયત્ ॥૨૬॥ સિદ્ધયાગોઽભવત્સોઽપિ કાલેનાલ્પેન વર્ણિતઃ ।
 બ્રહ્મજૈવ્યં ચ સમ્પ્રાપ્ત રુઢવત્સ્વાત્મનસ્તથા ॥૨૭॥ સમાધૌ બ્રહ્મ-
 તેજશ્ચ વ્યાવત્કકુમ્ભો દશ । સોઽપદ્યાન્નેત્યદા વર્ણી તત્ર નારા-
 યણં ન તુ ॥૨૮॥ અસન્તુષ્ટો વ્યાલશ્ચ તદાઽસૌ રુઢમાહ તમ્ ।
 પ્રાપ્તોઽહં સ્વામિન્કરુણયા તવ ॥૨૯॥ બ્રહ્મતેજો નિ-
 રાકારં તત્ર પ્રચ્છાસિ કલ્યાણમ્ । સાકારં બ્રહ્મ કૃષ્ણં તુ નૈવ પદ્યા-
 મ્યમીન્સેતત્ ॥૩૦॥ અત્યુદ્વેગમ્ અસ્મિ વિનેશ્વાં કમલાતઃ ।
 અજ્ઞકામં સ્વં મન્યે તેન ચાત્માનમજ્ઞસા ॥૩૧॥ તદા ગુરુઃ પ્રાહ
 વિષ્ણુસ્તેજોરૂપો નિરાકૃતિઃ । ઇષ વાસ્તૈ વૈ વર્ણિન્નાકારસ્ત્વસ્તિ

પછીથી રામાનંદને સાંગ યોગમાર્ગે યથાવિધિ યથોપદેશ શીખવવા લાગ્યા
 ॥૨૬॥ એરીતે અદ્વપકાળમાં સાંગ યોગનો અભ્યાસ જેમણે કર્યોછે એવા
 વર્ણીન્દ્ર રામાનંદપણુ સિદ્ધસમાધિ થયા અને ગુરૂ આત્માનંદમુનિની માફક
 પોતાના આત્માનું બ્રહ્મની સાથે એકપણું પામ્યા, એટલે સમાધિમાં અપ-
 હતપાપ્મત્વાદિગુણવિશિષ્ટ જ્ઞાનકાકાર અક્ષરસ્વરૂપ પોતાના આત્માનો
 સાક્ષાત્કાર પામ્યા ॥૨૭॥ રામાનંદવર્ણી જ્યારે સમાધિમાં જાય ત્યારે
 તેમને અક્ષરબ્રહ્મ નામનું જ્ઞાનમય તેજ દશ દિશામાં પ્રસરતું કેવળ દેખાય
 પણ તેમાં સર્વના પ્રશાસક પરમાત્મા દિવ્યરૂપ ભગવાન નારાયણુ તો દે-
 ખાયજ નહિ ॥૨૮॥ ત્યારે અસંતુષ્ટ થએલા રામાનંદવર્ણીએ મનમાં વ્યાકુળ
 થઈને એમ કહ્યું કે-હે સ્વામિન્ ! આપે કૃપા કરી ઉપદેશ કરેલા યોગમા-
 ર્ગથી હું સમાધિની સિદ્ધિને પામ્યોછું પણ મને સર્વના મનો-નયનને આ-
 હ્વાદ આપનારા દિવ્યરૂપ પરંબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણુ નારાયણુનો સાક્ષાત્કારતો થતોજ
 નથી. પરંતુ નિરાકાર જ્ઞાનમય તેજરૂપ કાંઈક પ્રકાશૈક સ્વભાવવાળું દેખાય
 છે. મને બહુકાળથી જે મનોરથવર્તિ શ્રેષ્ઠ અભીષ્ટ હતું તેતો સિદ્ધ થયું
 નહિ, માટે હું કમળાપતિ શ્રીકૃષ્ણુનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન વિના અત્યંત ઉદ્વિગ્ન
 મનવાળો છું અને એજ કારણથી મારા આત્માને નિશ્ચયથી અકૃતાર્થ માનુંછું
 ॥૨૯-૩૦-૩૧॥ ત્યારે ગુરૂએ કહ્યું કે-હે વર્ણીન્ ! વિષ્ણુ સાકાર નથી. આ-
 કારમાત્ર માયિક-અવિદ્યાકલ્પિત છે. સર્વમાં વ્યાપીને વર્તેછે માટે વિષ્ણુ

માત્રિકાઃ ॥૩૨॥ આકારસ્ય વિના ાસ્તિ નિર્ગુણસ્ય નાસ્તિ સઃ ।
 હત્યુક્ત ઉદ્ભવસ્તેન સઘોઽઃ ષ્ઠમરાધિપ ! ॥૩૩॥ પ્રાણદ્વારં મુ-
 હૂર્તાન્તે રુરોદ સ તતો મૃશમ્ । હયાકૃત્યસત્પુત્રિ તં હિત્વા દ્રાઘિ-
 ર્યયૌ તતઃ ॥૩૪॥ ગુરુણા વાર્યમાણોઽપિ નાસ્થાત્તત્ર સ સન્મતિઃ ।
 સાકારશ્ચ નાસેદ્ધાન્તસ્થાપકં - ગયન્ ગુરુમ્ ॥૩૫॥ રામા- આચાર્ય-
 પદે સ ાલિવ્યદ્વાર્ય સઃ । હરેરતિપ્રિયં સ્થાનં શ્રીરક્ષાસ્યં યયૌ
 તતઃ ॥૩૬॥ તત્ર શ્રીર- વસ્ય મન્દિરાન્તિક યવ સઃ । સ્વાવાસમક-

કહેવાય છે. તે વિષ્ણુ જ્ઞાનરૂપ તેજોરાશિથકી બીજ નથી પણ તેજરૂપ છે. પ્રકાશૈકરસ છે માટે તેજોમય કહેવાય છે. જે કોઈ સાકાર પદાર્થો છે તે સર્વેનો અવશ્ય વિનાશ થતો દેખાય છે. નિરાકારનો તો વિનાશ નથી. માટે અવિનાશી જ્ઞાનેકસ્વરૂપ વિષ્ણુ શ્રીકૃષ્ણને આકારનો સંભવજ કેમ કહેવાય ? અર્થાત્ નિરાકાર છે. હે નરાધિપ ! આવું ગુરૂનું વિષ્ણુના દિવ્યાકારનું નિષેધ કરનારૂં વચન સાંભળીને ભગવાનમાં પ્રેમાર્દ્ર હૃદયવાળા ઉદ્ધવાવતાર રામાનંદવર્ણી તે નહિ સહન થવાથી તેજ ક્ષણમાં મૂર્છાને પામી ગયા ॥૩૨-૩૩॥ તે પછી રામાનંદમુનિ મુહૂર્તને અંતે ઉચ્છ્વાસ (પ્રાણુચ્છ્વાસ) પામીને, પછીથી ભગવાનના દિવ્ય આકારનો નિષેધ સાંભળવાથી થએલા શોકવેગને લીધે અતિશય રૂદન કરવા લાગ્યા. અને શ્રીહરિના આકારની અસત્યતા કહેનારા ગુરૂ આત્માનંદમુનિનો પરિત્યાગ કરીને ત્યાંથી તત્કાળ ચાલી નીકળ્યા. ગુરૂએ ‘અહિંથી તમો જશો નહિ’ એમ બહુ વાર્યાં તોપણ આ રામાનંદમુનિ પોતે ભગવાનના દિવ્યાકારની નિત્યસત્યતાયુક્ત બુદ્ધિવાળા હોવાથી ત્યાં એક ક્ષણપણ રહ્યા નહિ પરંતુ ‘પરંબ્રહ્મ સદા સાકારજ છે’ એવો સિદ્ધાંત સ્થાપન કરનારા ગુરૂવર્યને ગોતવામાટે સૌરાષ્ટ્રદેશમાંથી ચાલી નીકળ્યા ॥૩૪-૩૫॥ એરીતે તેતે સ્થળમાં ગુરૂને ગોતતાં ‘એવા ગુરૂ ભગવાન રામાનુજ-ચાર્યે સ્થાપેલા સ્થાનમાં (ગાદિએ) હોવા જોઈએ’ એવો નિશ્ચય કરીને, ત્યાંથી પૂર્વે ભગવાન રામાનુજચાર્યે સદાચાર્યપદની જ્યાં સ્થાપના કરી છે અને શ્રીરંગદેવ ભગવાનને અતિશય પ્રિય એવા શ્રીરંગ નામના ક્ષેત્રપ્રત્યે ફરતા ફરતા આવ્યા ॥૩૬॥ રામાનંદવર્ણી ભગવાનનું હૃદયમાં સદા ચિંત-

રોઢ્ઢી ભગવન્તં સ્મરન્ દ્વિદિ ॥૩૭॥ કાવેર્યો પ્રત્યહં જ્ઞાત્વા નિત્યક-
 વિધાય ચ । ચકાર દિવ્યેત્ શ્રીરક્ષનાથસ્ય દર્શનમ્ ॥૩૮॥ સાકાર-
 તાશ્ચાસ્ત્વિનિ પરસ્ય બ્રહ્મણો હરેઃ । સચ્છાત્રાણે શ્રામનાઃ સ
 આત્મિતેતરાણિ તુ ॥૩૯॥ પ્રત્યક્ષભગવદ્વીક્ષાસાધનસ્ય ચ દેશિક-
 ગવેષમાણો વ્યદધાતૈર્જ્ઞવાનાં સમાગમમ્ ॥૪૦॥ અથ રામા-જા-
 ચાયચરિત્રેણો બૃંહિતમ્ । પ્રપન્નામૃતનામાનં ગ્રન્થં તત્રાશ્રુણોઽપ !
 ॥૪૧॥ તતઃ શ્રીવૈષ્ણવાચાર્યે શ્રીરામા-જમવ સઃ । હ્યેષ દેશિકં

વન કરતા થકા તે શ્રીરંગક્ષેત્રમાં શ્રીરંગદેવ ભગવાનના મંદિર સમીપમાંજ
 નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૩૭॥ અને તે ક્ષેત્રની બંને તરફ વહેતી કાવેરી નદીના
 નિર્મળ જળ પ્રવાહમાં પ્રતિદિન યથાવિધિ સ્નાન કરી, સંધ્યાવંદનાદિ નિત્ય-
 કર્મ કરવા પૂર્વકે શ્રીરંગનાથનાં નિયમથી દર્શન કરવા લાગ્યા ॥૩૮॥ તે
 વર્ણી પરશ્વક્ષ ભગવાનના દિવ્યાકારતારૂપ ઐશ્વર્યને પ્રતિપાદન કરનારાં
 શ્રીરામાનુજીયાર્યે કરેલાં લાભ્યે સહિત શ્રીભગવદ્ગીતા વિગેરે સચ્છાત્મો
 સાંભળવાની મનમાં ઇચ્છાવાળા થયા પણ બીજાં શાસ્ત્ર નહિ. અર્થાત્ એવાં
 સચ્છાત્મ સાંભળવાની વાંછા પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામી ॥૩૯॥ દિવ્યાકાર ભગ-
 વાનનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવે એવા ગુરૂને ગોતતા રામાનંદમુનિ ત્યાંના વૈષ્ણુ-
 વોનો સમાગમ કરવા લાગ્યા ॥૪૦॥ હે નૃપ ! તે પછી શ્રીવૈષ્ણુવોના સમા-
 ગમાં રામાનુજીયાર્યનાં દિવ્ય ચરિત્રોથી ભરપુર એવો પ્રપન્નામૃત નામનો
 પ્રબંધ વંચાતો હતો તેને રામાનંદમુનિ પોતે સાંભળવા લાગ્યા ॥૪૧॥
 પ્રપન્નામૃત પ્રબંધ સાંભળીને જેમને તીવ્ર શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ છે એવા રામા-
 નંદમુનિએ ‘શ્રીસંપ્રદાયમાં રહેલા સમગ્ર વૈષ્ણુવોએ આશરેલા ચરણકમળ
 જેમના છે એવા શ્રીરામાનુજી મારો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરનારા આચાર્ય-
 વર્ય છે’ એવો નિશ્ચય કરીને, તેમનો અવતરણસમયતો વ્યતીત થઈ ગયો છે
 તથાપિ પોતાના આશ્રિત જનોના અનુગ્રહ માટે દિવ્ય રૂપથી ત્યાંજ ભગ-
 વાન્ શ્રીરંગનાથના મંદિરની અતિ સમીપમાંજ સુપ્રસિદ્ધ સ્થાનવિશેષમાં
 (જ્યાં હમણાં લાભ્યકારની અર્યામૂર્તિ છે) નિત્ય સન્નિધિ કરીને રહેલા
 શ્રીરામાનુજીયાર્યની ગુરૂલાવથી આરાધના કરવાની દૃઢ ઇચ્છા કરી

કર્તુ સિદ્ધિએવ્યતં સદા ॥૪૨॥ ગ્રન્થાંશ્ચ તત્કૃતાન્પ્રીત્યા સાકાર-
બ્રહ્મનિશ્ચયાન્ । શુશ્રાવાનુદિનં વર્ણી શ્રીમાપ્યાદીન્સ્વલ્લભાન્ ॥૪૩॥
શ્રીમદ્રામાનુજસ્યાસૌ નામ્નામષ્ટોત્તરં શતમ્ । પપાઠાન્ન દિનં ભક્ત્યા
દધ્યૌ તં ચ યથાશ્રુતમ્ ॥૪૪॥ इत्थं विदधतस्तस्य मासत्रयमगा-

॥૪૨॥ તે પછી રામાનંદવર્ણી લગવાનના સદા દિવ્યાકાર-દિવ્યગુણ-દિવ્ય-
વિભૂતિ યોગને પ્રતિપાદન કરનારા અને રામાનુજનાર્યે રચેલા શ્રીલાખ્ય-
ગીતાલાખ્ય-ગદ્યત્રય આદિક પોતાને અતિ પ્રિય એવા ગ્રંથો પ્રતિદિન પરમ
પ્રીતિથી શ્રીવૈષ્ણવો થકી સાંભળવા લાગ્યા ॥૪૩॥ અને શ્રીમાન્ રામાનુજના-
ર્યનું અષ્ટોત્તરશતનામસ્તોત્ર જે ‘રામાનુજઃ પુષ્કરાક્ષઃ’ ઇત્યાદિકથી પ્રપન્ના-
મૃતમાં પ્રસિદ્ધ છે તેનો પ્રતિદિન પરા પ્રીતિથી પાઠ કરવા લાગ્યા. અને પ્ર-
પન્નામૃતમાં જેવું તેમનું ૩૫ વર્ણવેલું સાંભળ્યું છે એવા દિવ્ય૩૫નું હૃદયમાં
ધ્યાન કરવા લાગ્યા અર્થાત્ તેમના ધ્યાન-સ્તુતિ-પાઠપરાયણ થયા ॥૪૪॥
આ પ્રકારે પ્રતિદિન પરમ પ્રીતિથી શ્રીરામાનુજનાર્યનું ચિંતવન કરતા રા-
માનંદમુનિને ત્રણ માસ વીતી ગયા પછી, ચૈત્રમાસના શુક્લ પક્ષની પંચમી
તિથિએ પ્રાતઃકાળે (આ પંચમી લગવાન્ શ્રીરામાનુજનાર્યની અવતરણ
તિથિ છે) કાંઈક સ્વપ્ન થયું. સ્વપ્નના જેવો આ પ્રકાર છે માટે સ્વપ્ન કહે-
વાય. સમગ્ર બાહ્ય ધન્દ્રિયોનો ઉપરમ થઈ જાય છે અને કેવળ મનથી થતા
પ્રત્યક્ષ૩૫ છે માટે સ્વપ્નને સમાન હોવાથી સ્વપ્ન કહેછે. શ્રીરામાનુજ-
નાર્ય પ્રસન્ન થઈને પોતાનું સ્વ૩૫ સાક્ષાત્કાર કરવા સાડ પ્રસિદ્ધ જાત
દશાથકી જુદી મનોમાત્ર જાત દશા બનાવીને જે તિથિએ પોતે અવ-
તર્યા હતા તેજ તિથિએ પ્રભાતમાં તેમની આગળ પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. શ્રીરંગ-
નિવાસ શ્રીમન્નારાયણ લગવાનેજ એમની સેવાથી સંતુષ્ઠ થઈને ચતિરાજનું
દર્શન કરાવા માટે સ્વપ્નમાં રામાનુજનો પ્રાદુર્ભાવ કરાવ્યો (અથવા-‘એવા
સ્વપ્નમાં ચતિરાજ રામાનુજનાર્યને રામાનંદમુનિએ જોયા’ એવો અર્થ ક-
રવો) સ્વપ્નમાત્રને તેતે પુરૂષોને તેનાં કર્મફળ ભોગવાવવા માટે પરમપુરૂષજ
સર્વ છે. માટે તે આ સ્વામિક રામાનુજનાર્યના પ્રાદુર્ભાવ વિગેરેના મિથ્યા-
પણાનો પ્રસંગ નથી. પ્રસિદ્ધ સ્વપ્નથકી આમાં વિશેષ એટલો છે કે-સ્વા-

શ્રુપ ! । પશ્ચમ્યાં મધુમાસેऽથ તસ્ય સ્વપ્નોઽ' વત્સરા ॥૪૫॥ સાક્ષા-
દ્રામાઃ જાવાર્યં તત્રાપર્યાન્નેદણ્ડિનઃ । કાન્ત્યા ર્યપ્રતીકાશં
દેવ્યદેહં સુલાલલ્લઃ ॥૪૬॥ પદ્માણિ ક્ષત્વસ્તર્જનિ વિશ્રતં સસિ-
તાનનમ્ । પ્રાણમત્તમવેત્યાઃ શ્રીમન્નાથં સ લક્ષણૈઃ ॥૪૭॥ તતોઽ-

મિક અર્થની અનુવૃત્તિ જગરણુમાં રહેતી નથી. આમાં તો લગવાનનો સંકલ્પજ મૂળ જેમાં છે એવા શ્રીવૈષ્ણવદીક્ષારૂપ અર્થની અનુવૃત્તિ જગરણુમાં પણ રહી છે. તે 'પ્રજુદઃ સ વપુઃ સ્ત્રીયં' એમ આગળ પણ કહેશે. 'સમાધિઃ સમમૂત્પ્રગે' એવો પાઠ હોય તો અર્થ સ્પષ્ટ છે. આ પાઠમાં 'પ્ર-
જુદઃ સ વપુઃ સ્ત્રીયં' આ ઉત્તર શ્લોકમાં પ્રજુદઃ 'સમાધિમાંથી જાગેલા' એવો અર્થ કરવો. સમાધિમાં જાગ્યા એટલે તે વૃત્તાંત સત્ય માન્યું પણ મિથ્યા નહિ એટલે 'આ દર્શન સમાધિસંપન્ન છે' એમ નિશ્ચય કર્યો. અથવા-સ્વ-
પન્તિ-બહિર્વ્યાપારથકી ઉપરત ધન્દ્રિયો જેમાં થાય છે તે સ્વપ્ન કહેવાય. સમાધિમાં તેમજ થાય છે માટે સ્વપ્ન શબ્દનો 'સમાધિ' એવો અર્થ કરવો. 'તસ્ય ધ્યાનમમૂત્પ્રગે' એવો પાઠ હોય તો ધ્યાન શબ્દનો 'સમાધિ' એવો અર્થ કરવો. જે પંચમી તિથિએ પોતાનો પ્રાદુર્ભાવ થયો હતો તેજ તિથિએ દર્શન આપ્યાં છે તો-જેમ પોતાના જન્મસમયમાં પોતાના માતાપિતા વિગેરે જનોને સાક્ષાત્ સ્વદર્શન આપ્યું હતું તેમ આ ઉદ્ભવજીને પણ પો-
તાનું દર્શન સાક્ષાતજ આપ્યું છે એવો ધ્વનિ નિકળે છે ॥૪૫॥ તે સ્વપ્નમાં રામાનંદમુનિએ સૂર્યને સમાન અંગકાંતિવાળા, અપ્રાકૃત અતિમનોહર દિવ્ય રૂપવાળા, કરુણારસથી શોભાયમાન લોચનવાળા, હાથમાં ધારેલા ત્રણ દંડથી શોભાયમાન, લલાટાદિ સ્થાનમાં બાર ઉર્ધ્વપુંડ્ર તિલકને ધારી રહેલા, મંદહાસે સહિત સુંદર વદનારવિંદવાળા, એવા સાક્ષાત્ શ્રીરામાનુજ-
ચાર્યને જોયા. તેમને તેવા પ્રકારથી જોધને પ્રપન્નામૃતમાં કહેલાં લક્ષણોવડે 'એજ આ શ્રીમન્નાથ છે' એવો નિશ્ચય કરીને, તત્કાળ લક્ષ્મીભારથી અ-
વનન્ન ગાત્રવાળા થઇને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા. 'મન્નાથ' એવું શ્રીરા-
માનુજચાર્યનું બીજું નામ તેમના ગુરૂ ગોષ્ઠીપૂર્ણે કર્યું છે ॥૪૬-૪૭॥ તે

૧(૧) 'સમાધિઃ સમમૂત્પ્રગે' इति पाठः । (२) 'तस्य ध्यानममूतप्रगे' इति पाठः ।

વદ્યતીન્દ્રસ્તં વદ્ધાઞ્જલિપુટં સ્થિતઃ । વરં વરય મદ્વર્ણિન્ ! રામા-
નુજમવેહિ મામ્ ॥૪૮॥ इत्युक्तः । સોઽતિહૃષ્ટાત્મા ત્વાચ યતી-
શ્વર ! । મનોરથોઽય મે પૂર્ણસ્ત્વદૃષ્ટ્યા बहुकालजः ॥૪૯॥ શ્રીમ-
ન્નારાયણસ્યાહં સાક્ષાદિच्छामि दर्शनम् । तन्मे यथा भवेच्छां
तमुपायं वद प्रभो ! ॥૫૦॥ તતઃ પ્રસન્નઃ પ્રદદૌ તસ્મૈ દીક્ષાં સ વૈ-
ષ્ણવીમ્ । મનૂ દ્વૌ ચ પ્રપન્નાય તતશ્ચેદ્વાચ હ ॥૫૧॥ શ્રીમન્ના-
રાયણં ભક્ત્યા ભજેસ્ત્વં वर्णिसत्तम ! । ग्रन्थांश्च मत्कृतान्नित्यम-
भ्य देख्स्तेन्द्रिवर्जितः ॥૫૨॥ સ્વધર્મે વિષ્ણુમર્તિં ચ વૈષ્ણવાનં સમા-

પછી યતિરાજ રામાનુજન્યાયે એ હાથ જોડીને ઉભા રહેલા રામાનંદમુનિને
મંદહાસ સાથે કહ્યું કે-હે વર્ણિન્ ! આટલા કાળથી જેની આરાધના તમો
કરતા હતા તે હું રામાનુજ છું એમ મને જાણો. જે વરણીય અર્થ હોય
તો મારા થકી વરો. (માગો) હું તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું ॥૪૮॥ હે
રાજન્ ! એ રીતે રામાનુજન્યાયે કહ્યું એટલે રામાનંદ મનમાં અત્યંત આ-
નંદ પામીને એમ બોલ્યા કે-હે યતીશ્વર ! અહુકાળનો મારો મનોરથ આજ
આપના દર્શનથીજ પરિપૂર્ણ થયો, હે પ્રભો ! હવે સમસ્ત જગતની ઉત્પત્તિ
સ્થિતિ અને પ્રલયરૂપ લીળા જેમની છે એવા સર્વેશ્વર શ્રીમન્નારાયણનાં
સ્વરૂપ સમયમાં સાક્ષાત્ સંદર્શન જે રીતે થાય તે રીતનો મારી ઉપર અ-
નુગ્રહ કરો અને તેમાં જે સુગમ ઉપાય હોય તેનો મને ઉપદેશ કરો, તમો
પ્રભુ છો ॥૪૯-૫૦॥ તે પછી પ્રાર્થના કરેલા રામાનુજન્યાયે પ્રસન્ન થઈને
વૈષ્ણુવી દીક્ષા (લક્ષ્મીનાથથી સમારંભવાળી શ્રીપરાંકુશાદિ ગુરૂપરંપરાથી
પ્રાપ્ત થએલી) તથા એ મંત્ર (શ્રીમન્નારાયણચરણૌ શરણં પ્રપદ્યે, શ્રીમતે
નારાયણાય નમઃ, એવા પૂર્વોક્તર ખંડોદયથી એ પ્રકારને પામેલા મંત્રરત્ન
દ્વયસંજ્ઞાના) શરણાગત રામાનંદમુનિને આપ્યા. તે પછી એમ બોલ્યા કે-
॥૫૧॥ હે વર્ણિવર્ય ! તમો હવે પછી પ્રતિદિન પરમ પ્રીતિથી શ્રીમન્નારા-
યણને ભજો અને મેં રચેલા જ્ઞાન ભક્તિ વૈરાગ્યની અભિવૃદ્ધિ કરનારા
શ્રીભાષ્યાદિ ગ્રંથોનો નિરંતર આજીવન રહિત થઈને પઠન-પાઠનાદિકથી અ-
ભ્યાસ કરો (આ ગ્રંથો પ્રપન્નામૃતથકી જાણવા) ॥૫૨॥ તથા સ્વવર્ણાશ્ર-

ગમમ્ । પ્રત્યાહારં ચેન્દ્રિયાણાં ન જસ્ત્વં ચતુષ્ટયમ્ ॥૫૩॥ इत्थं हि वर्तमानस्य कालेनाल्पेन तेऽनघ ! । श्रीमन्नारायणस्यैक्षा साक्षा-
देव भविष्यति ॥५४॥ दीक्षां त्वं वैष्णवीं दद्याः प्रपन्नेभ्यो ममा-
ज्ञया । सिद्धिस्तवेव तेषां च भविष्यति न संशयः ॥५५॥ विक्षेपो
भगवद्भक्तौ पुण्यक्षेत्रेषु यत्र ते । न स्यात्तत्र वसत् क्त्वा लक्ष्म-
णार्यस्तिरोदधे ॥५६॥ प्रबुद्धः स वपुः स्वीयमपश्यच्चक्रलान्छितम् ।

મોચિત સ્વધર્મનો ત્યાગ નજ કરો પરંતુ ‘આ ભગવાનનીજ કિંકરતા છે’
એવી બુદ્ધિથી નિયમપૂર્વક પાળો. વિષ્ણુભક્તિ અને વૈષ્ણવોનો સમાગમ
વૃદ્ધિ પમાડે તથા ધન્દ્રિયોના વિષયો થકી પ્રત્યાહારનો ત્યાગ ન કરો અ-
ર્થાત્ ધન્દ્રિયનિગ્રહતત્પર થાઓ ॥૫૩॥ હે નિષ્પાપ મુને ! આ ચાર પ્ર-
કારના કહેલા સદાચારમાં વર્તતા તમોને અલ્પ કાળમાં શ્રીમન્નારાયણનાં
સાક્ષાત્ સંદર્શન થશેજ ॥૫૪॥ મુમુક્ષુ હોવાથી તમારે શરણે આવેલા જ-
નોને મારીજ આજ્ઞાથી આવી વૈષ્ણવી દીક્ષા તમારે આપવી, તમોએ દીક્ષા
આપેલા જનોને પણ તમારી માફક સાક્ષાત્ ભગવદ્દર્શનરૂપ ફળસિદ્ધિ થશે
એમાં સંશય લેશ નથી ॥૫૫॥ યદ્યપિ ભગવદ્ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ કરનારાં
પુણ્યક્ષેત્રો છે તથાપિ કાળની કુટિલતાથી વિક્ષેપ કરનારા જનો જેમાં વિશેષ
હોય એવાં પણ બહુધાપણે ક્યારેક થાય, માટે જે પુણ્યક્ષેત્રમાં ભગવદ્-
ભક્તિ કરવામાં તમોને વિક્ષેપ ન થાય એવામાં તમો નિવાસ કરીને રહો.
એમ કહીને લક્ષ્મણાર્ય (રામાનુજઆર્યનું બીજું નામ છે) અંતર્ધાન થઇ
ગયા (આથી ‘કેના શિષ્ય હતા?’ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો) ॥૫૬॥ લ-
ક્ષ્મણાર્ય અંતર્ધાન થયા પછી તે આ રામાનંદવર્ણી સમાધિમાંથી જગ્યા
ત્યાંતો પોતાના વપુને તપાવેલા સુદર્શન ચક્રથી ચિહ્નિત અને ઉર્ધ્વપુંડ્રી
શોભાયમાન બેયું. બેઠને બહુ હર્ષ પામીને સ્વપ્ના જેવું જણાતું સર્વ વૃત્તાંત
સત્યપણે જાણ્યું પણ સ્વપ્નની પેઠે મિથ્યા નહિ, સ્વપ્નમાં થએલા તત્ત્વમુદ્રા
(છાપો) ઉર્ધ્વપુંડ્રધારણ વિગેરે ચિહ્નોનું જાણતમાં સાક્ષાત્ સંદર્શન સંભ-
વતું નથી માટે આ સ્થળે સ્વપ્ના જેવું વર્ણવ્યું છે પણ આ સર્વે જાણત-
માંજ સમાધિ જેવુંજ જાણવું. કારણ કે-સમાધિનિષ્ઠને સમાધિમાં પ્રાપ્ત

શોભમાનં ચોર્ધ્વપુઢૈર્દૃષ્ટઃ સત્પદે ચ તત્ ॥૫૭॥ સ્વધર્મસ્યો ભજ-
ન્મક્ત્યા સોઽપ્યક્ષ્મા ભૂપતે ! ! દર્શં બ્રહ્મતેજઃસ્થં લક્ષ્મીનારા-
યણં હૃદિ ॥૫૮॥ પૂર્ણકામસ્તતા ભૂમૌ તીર્થાણિ ત્રિવેણી રસઃ । તત્ર
તત્ર પ્રપન્નેભ્યો દીક્ષાં પ્રાદાશ્ચ વૈષ્ણવીમ્ ॥૫૯॥ દીક્ષિતાસ્તેન યે
યેઽત્ર જનાસ્તે તે તુ ભૂમિપ ! । સ્વધર્મસ્થાશ્ચ નિર્દમ્મા દૃઢમક્તિયુ-
જોઽભવન્ ॥૬૦॥ સાક્ષાદ્દક્ષીણાં ચ પ્રાણપ્રતાપિ રણ વૈ । તતસ્તે
તત્ર તત્રાસ્ય માહાત્મ્યં बहुधोचिरे ॥૬૧॥ તુષ્ટસ્ય સાક્ષાદ્યાતે મિ-

થતાં ભગવત્પ્રસાદભૂત પુષ્પફળાદિક તે ભગે ત્યારે પણ સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત થ-
એલાં જણાય છે. અથવા સ્વપ્ન શબ્દનું ‘સમાધિ’ એવું વ્યાખ્યાન કરીએ
તો ‘પ્રબુદ્ધઃ’-સમાધિમાંથી ભગેલા એવો યથાર્થ અર્થ થાય છે ॥૫૭॥
હે ભૂપતે ! સ્વધર્મમાં રહીને ભક્તિથી ભજતા એટલે સ્વધર્મરૂપ કર્મયોગ
જેમાં અંગભૂત છે એવા ભક્તિયોગમાં પ્રવર્તેલા રામાનંદમુનિ અલ્પ કાળ-
માંજ સિદ્ધભક્તિયોગવાળા થઇને યોગકળાથી ઉઘાડેલા પોતાના હૃદયા-
રવિંદમાં પ્રાદુર્ભાવ પામેલા અને બ્રહ્મતેજમાં (તેજોમય અક્ષરધામમાં
અથવા-દેશકાળના પરિચ્છેદે રહિત જ્ઞાનમય અક્ષરારૂપ તેજોમંડળના
મધ્યમાં) વિરાજમાન એવા શ્રીલક્ષ્મીનારાયણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન પામ્યા
॥૫૮॥ પ્રત્યક્ષ દર્શન પામ્યા પછી પૂર્ણકામ થએલા રામાનંદમુનિ તે શ્રીરંગ-
ક્ષેત્રમાંથી નિકળીને ભૂમિ ઉપર વિચરવા લાગ્યા અને તેતે તીર્થોમાં પો-
તાને શરણે આવેલા મુમુક્ષુઓને વૈષ્ણવી દીક્ષા આપવા લાગ્યા ॥૫૯॥ હે
ભૂમિપતે ! રામાનંદમુનિએ ભૂમિમાં જેને જેને દીક્ષા આપી તેતે સર્વે જનો
સ્વધર્મમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા, દંભાદિ દોષે રહિત અને ભગવાનમાં દૃઢ ભક્તિ-
નિષ્ઠાવાળા થયા ॥૬૦॥ અને તે જનો સ્વલ્પ સમયમાં ભગવાનના સ્વરૂપ-
રૂપ-વિભૂતિના સાક્ષાત્કારવાળા થયા. ત્યાર પછી તેમના આશ્રિતજનો તેતે
સ્થળમાં રામાનંદ ગુરૂનો પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્રતિદિન વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો મહિમા
બહુ પ્રકારે ગાવા લાગ્યા ॥૬૧॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! એવા
રામાનંદ વર્ણુન્દ્ર પ્રસન્ન થએલા યતિરાજ રામાનુજનાર્યાના અનુગ્રહથી
ભગવાન લક્ષ્મીનારાયણના પ્રસાદપાત્ર થઇને, તેમના દિવ્ય રૂપના સાક્ષા-

પસ્ય સોઽનુગ્રહેણાથ હરેઃ પ્રસાદાત્ । આસીચ્છ નિર્દમ્ભસધર્મમક્તે-
રિપ્રતાપપ્રથિતઃ પૃથિવ્યાઃ ॥૬૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरिते
धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे श्रीरामानन्दस्वामि-
निरुपनिषत्प्रकरणनामा चतुर्दशोऽ-
ध्यायः ॥१४॥

સુવ્રત ઉવાચ—પ્રતિષ્ઠાં મહર્તીં તસ્ય વીક્ષ્યાન્યે વૈષ્ણવા જનાઃ । ન
સેહિરે ત્સરિણા દામ્ભિકા વિષયૈષિણઃ ॥૧॥ यथा यथापमानः
स्याल्लोके तस्य तथा तथा । मिथ्यामिशंसनादीनि विदधुश्च व्यधा-
पयन् ॥२॥ प्रतापातिशयं तस्य तथाप्यभीषणमव ते । दृष्ट्वा चक्रुः

તકારવાળા અને નિર્દેલ ધર્મે સહિત નિર્દેલ લક્ષિતએ યુક્ત માટેજ પૃથ્વી
ઉપર પ્રખ્યાત પ્રખળ પ્રતાપવાળા થયા. અથવા—યતિરાજનો અનુગ્રહ થયો
તથા શ્રીહરિનો પ્રસાદ થયો તથા નિષ્કપટ ધર્મસહિત લક્ષિત થઈ એવા
કારણથી પૃથ્વી ઉપર પ્રચુર પ્રતાપથી પ્રખ્યાત થયા એવો અર્થ કરવો
॥૬૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने... प्रथमप्रकरणे श्रीरामानन्दस्वामि-
निरुपनिषत्प्रकरणनामा चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

અધ્યાય ૧૫ મો.

એરીતે પૂર્વાધ્યાયમાં રાજાએ પુછેલા ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તરો કરીને, હવે
રામાનંદમુનિનું વૈષ્ણવાચાર્યપણું કહેવાનો પ્રક્રમ સુવ્રતમુનિ કરે છે—
હે રાજન્ ! લગવત્કૃપાથી પ્રાપ્ત થએલી રામાનંદમુનિની પ્રકૃષ્ટ પૂર્વોક્ત પ્ર-
તિષ્ઠા (સર્વ કોઈ મુમુક્ષુજનોએ સમાશ્રય કર્યો તેરૂપ) વધતી જતી બેઠને,
જે બીજા વૈષ્ણવાલાસો કેવળ પરોત્કર્ષના અસહનરૂપ મત્સરસ્વભાવવાળા,
દાંભિક-પોતાની પ્રખ્યાતિ માટેજ ધર્માચરણ બતાવનારા, (ધર્મધ્વજ)
કેવળ શિશ્રોદર તર્પણપરાયણ હતા તેઓ સહન કરી શક્યા નહિ ॥૧॥ નહિ
સહન કરી શકનારા તે દુર્જનો કેવળ ધર્મિયાથી રામાનંદમુનિનું લોકમાં જેજે
પ્રકારે અપમાન થાય તેતે પ્રકારે મિથ્યાપવાદ આરોપણાદિક પોતે કરવા
લાગ્યા અને બીજા પોતાના શિષ્યો પાસે કરાવા લાગ્યા ॥૨॥ तथापि तेभनो
प्रतापातिशय (यश) देशपणु नहि न्यून थऐलो બેઠને તેમનો શાસ્ત્રવાદથી

શાસ્ત્રવાદાંસ્તત્ર પ્રાપુઃ પરાજયઃ ॥૩॥ તતોડતિક્રોધમાપન્નાસ્તા-
 હનં મર્ત્સનાદિ ચ । ચક્રુસ્તે સ તુ તત્સદ્દે બુદ્ધ્યાડચન્ત્યકદ્ય-
 વત્ ॥૪॥ કેચિન્નરાશ્ર જટિલા અયશ્ચિપેટપાણઃ । તસ્યોર્ધ્વપુ-
 ણાપ્યામૃજ્યાત્રોટયંસ્તુલસીન્નજઃ ॥૫॥ બમજુર્વાસુદેવસ્ય સિંહા-
 સનમપિ ક્રુધા । અહરન્પ્રતિમાં કેચિન્નિત્યાચર્યો તસ્ય ચોદ્ધતાઃ ॥૬॥
 इत्थं स दुर्जनकृतमुपद्रवमकारणः । प्रारब्धभोगं मन्वानोऽल-
 क्ष्यलिङ्गोऽचरन् वि ॥७॥ त्यक्त्वा रामान् जाचार्य त्मं सोपद्रवं

પરાલવ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. તેમાંપણ પોતાનો મનોરથ નહિ પામીને ઉલટા પોતેજ પરાલવ પામ્યા ॥૩॥ પરાલવ પામવાથી ક્રોધવેગના વશપણને પામીને તેમને તેઓ તાડન તિરસ્કાર આદિક કરવા મંડ્યા. ક્ષમાના એક નિધિરૂપ મહાત્મા રામાનંદમુનિએ તો ‘આ સર્વ અત્યાચાર પ્રારબ્ધકાર્ય છે’ એવી વિવેકસંસ્કૃત યુદ્ધિથી ‘પૂર્વે અવંતી નગરીમાં જન્મેલા લિક્ષુક બ્રાહ્મણે પોતાનો મહિમા નહિ જાણનારા અજ્ઞાનિઓએ કરેલો અત્યાચાર ક્ષમા તથા વિવેકથી જેમ સહન કર્યો હતો’ તેમ સહન કર્યો (આ આખ્યાયિકા ભાગવતમાં સુપ્રસિદ્ધ છે) ॥૪॥ તે પછી નમ્ર, (દિગંબર) જટિલ, (મસ્તકે મોટી કૃત્રિમ જટાવાળા) લોઢાના ચીપિયા જેમના હાથમાં છે એવા કેટલાક દુર્જનોએ અવકાશ મળતાં રામાનંદમુનિનાં ઉર્ધ્વ-પુંડ્ર તિલક જળાદિકથી ભુંશી નાંખીને કંઠમાં ધારેલી તથા જપ કરવાની તુળસીમાળા તોડી નાંખી ॥૫॥ મદોદ્ધત કેટલાક દુર્જનોએ પૂજામાં પ્રવર્તેલા રામાનંદમુનિનું ભગવાનને પધારાવાનું સિંહાસનપણ ભાગી નાંખ્યું. કેટલાક તો મુનિને પ્રતિદિન પૂજવાની પ્રતિમા લઈ ગયા ॥૬॥ આ પ્રકારે કાંઈ પણ કારણ વિના દુર્જનોએ કરેલો ઉપદ્રવ પ્રારબ્ધના ભોગરૂપ છે એમ માનતા રામાનંદમુનિ બીજાઓને ઉપદ્રવ દેવા થકી પોતાનું રક્ષણ કરતા એટલે બીજાઓને ઉપદ્રવ નહિ કરીને, આશ્રમાદિકનાં ચિહ્નો ક્રોધપણ ન જાણે એવા થઈને ભૂતળમાં વિચરવા લાગ્યા ॥૭॥ એરીતે રામાનુજનાર્યના ઉર્ધ્વપુંડ્રધારણરૂપ બાહ્યમાર્ગમાં પ્રાપ્ત થયેલો ઉપદ્રવ વિચારીને, તત્કાળ સ્વાત્મસંરક્ષણ સાડ તેમનો બહારનો સર્વ જનો જીવે એવો દ્વાદશ ઉર્ધ્વ-

બહિઃ । મજન્નારાયણં ચિત્તે વૃન્દાવનમુપાયયૌ ॥૮॥ પ્રત્યહં યમુ-
નાયાં સ જ્ઞાત્વા કૃત્વા ચ નૈત્યકમ્ । મન્દિરેષુ સમગ્રેષુ ચક્રે શ્રી-
કૃષ્ણદર્શનઃ ॥૯॥ અપરાહ્ણે ચ શુશ્રાવ શ્રીમદ્ભાગવતં નૃપ ! । વાચ્ય-
માનં તત્ર તત્ર પુરાણં વૈષ્ણવૈર્દ્વિજૈઃ ॥૧૦॥ एवं નિવસતસ્તસ્યાલ-
યસ્ય સન્મતેઃ । પ્રક્તિઃ કૃષ્ણે વિવૃદ્ધાડમૂઢધ્યૌ તં ચા-વા-
સરમ્ ॥૧૧॥ તસ્મૈ પ્રસન્નો ભગવાન્સમાધૌ નિજદર્શનઃ । દદૌ
રાસેશ્વરીકાન્તો વૃન્દાવનવિહારકૃતઃ ॥૧૨॥ કામેણૈવ મનસા
શ્રીકૃષ્ણેતિ જપન્ હૃદિ । સ્ફુરિતં સદૃસાડપદ્ય જ્ઞયોતિરનન્ત-

પુંડ્રાદિ ધારણરૂપ માર્ગ ત્યાગ કરીને, (પણ અંતરનો જીવેશ્વરસ્વરૂપ નિર્ણય-
દિકનો નહિ) ચિત્તમાં તો નારાયણને ભજતા એટલે નારાયણના પારમ્યરૂપ
તેમનો સિદ્ધાંત નહિ ત્યાગ કરીને, ઉપદ્રવવાળા તે દેશને ત્યાગ કરીને,
વિચરતા વિચરતા વૃંદાવનમાં આવ્યા ॥૮॥ રામાનંદમુનિ પ્રતિદિન યમુના-
નદીમાં સ્નાન કરી નિત્યપ્રાપ્ત સંધ્યાવંદનાદિ કર્મ કરીને, (નિમિત્ત આવતાં
નૈમિત્તિક કર્મપણુ કરીને) યમુનાતટ ઉપર જો ભગવન્મંદિરો છે તે સમયમાં
વિરાજમાન અર્ચારૂપ શ્રીકૃષ્ણભગવાનનાં દર્શન કરવા લાગ્યા ॥૯॥ હે નૃપ !
અપરાહ્ણ (બપોર પછી) સમયમાં વૈષ્ણવ વિપ્રોએ તેને ભગવન્મંદિરોમાં
વાંચવા માંડેલું શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણ અતિ પ્રેમથી સાંભળવા લાગ્યા ॥૧૦॥
એવા નિયમથી વૃંદાવનમાં નિવાસ કરી રહેલા, અલક્ષ્ય લિંગવાળા, માટેજ
ક્રોધ વિક્ષેપ પ્રસંગ નહિ પામેલા, સદ્બુદ્ધિવાળા રામાનંદને ભગવાન શ્રી-
કૃષ્ણમાં ભક્તિ દિવસેદિવસે વૃદ્ધિ પામવા લાગી. અને મુનિ અહર્નિશ વૃદ્ધિ
પામતી ભક્તિથી નિરંતર પોતાના હૃદયમાં એજ શ્રીકૃષ્ણનું એક ધ્યાન-
પરાયણ થયા ॥૧૧॥ એરીતે પરમ પ્રેમથી હૃદયમાં પોતાના સ્વરૂપનું અ-
ખંડ ધ્યાન કરતા રામાનંદમુનિને વૃંદાવનવિહારૈકરસિક ભગવાન રાધારમણે
સમાધિમાં પોતાનું દિવ્ય રૂપ પોતાના પ્રસાદનું ક્ષણ પ્રકાશ કરવા પ્રદર્શાવ્યું
॥૧૨॥ સમાધિમાં દર્શનપ્રકાર કહેછે-એકાગ્ર મનથી એટલે બીજી વૃત્તિએ
રહિત એક શ્રીકૃષ્ણમાંજ મનને લીન કરીને શુભાલંબનભૂત 'શ્રીકૃષ્ણ' એવા
દિવ્ય નામનો અર્થાનુસંધાનપૂર્વક જપ કરતા રામાનંદમુનિએ અકસ્માત

કમ્ ॥૧૩॥ શ્રીરાધાસાંતં કૃષ્ણં તત્રાદ્રાક્ષીન્મનોહરં । મુરલીં
વાદયન્તં ચ દ્વિભુજં શ્યામન્દરં ॥૧૪॥ નટવર્યસમાકલ્પં
નાનાભૂષણભૂષિતમ્ । િરીઠંનં વૈજયન્તીં વિશ્રન્તં ગાલ્લિતં ગલે
॥૧૫॥ તં દૃષ્ટ્વા પરમાનન્દં પ્રાપ મન્નદ્વયં તતઃ । રુપાત્તમસમ્પ્રત્યા
સ્ત્વં ચ જનમન્યત ॥૧૬॥ एवं यदा यदाऽध्यायत्तं ददर्श तदा तदा ।
अर्चायां स्फुरितं तं च जाकालेऽप्यवैक्षत ॥१७॥ जापहारान्प्र-

હૃદયારવિંદમાં સ્કુરણાયમાન થએલું અનંત-અપરિચ્છિન્ન કોઈ શ્રદ્ધાતેજ
જેથું ॥૧૩॥ તે તેજોમંડળમાં વિરાજમાન, મનોહર દિવ્ય રૂપ જેમનું છે,
શ્યામસુંદર, કટક કેયૂર કાંચી વિગેરે વિવિધ આભૂષણોથી અલંકૃત, સર્વ-
શ્વરપણાને જણાવનારા મુકુટને ધારી રહેલા, કંઠમાં વૈજયંતી માળાથી
શોભાયમાન, નટવર વેષને ધારી રહેલા, દિવ્ય વંશી વાદનમાં રસિક, બનુ-
પર્યંત લાંબા બે બાહુથી શોભાયમાન, રાધાથી સમલંકૃત પાર્શ્વભાગ જેમનો
છે એવા શ્રીકૃષ્ણને રામાનંદમુનિએ જોયા ॥૧૪-૧૫॥ સમસ્ત જગતની
ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયરૂપ લીળા જેમની છે, સર્વકર્મસમારાધ્ય,
સકળકળપ્રદ, સર્વાવિર્ભાવમૂળભૂત, ક્ષરાક્ષરાતીત એવા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનો
સાક્ષાત્કાર કરીને, રામાનંદમુનિ કોઈ અપૂર્વ પરમાનંદને પામ્યા. અને એજ
કરૂણાનિધિ શ્રીકૃષ્ણથકી સમગ્ર જીવોનો સમુદ્ધાર કરવામાં સમર્થ અને
સંસારસંતાપને શમાવામાં સમર્થ એવા બે મંત્ર પામ્યા એટલે ભગવાને બે
મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો. અને એવા પૂર્ણ પુરૂષોત્તમની પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિથી પોતાને
પૂર્ણકામ માનવા લાગ્યા ॥૧૬॥ શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર જેમને પ્રાપ્ત થયોછે
એવા રામાનંદમુનિ એવી રીતે જ્યારેજ્યારે હૃદયકમળમાં ધ્યાન કરે ત્યારે
ત્યારે (સમાધિ સમયમાં) અનવધિકાતિશય આનંદરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્
સ્વયં આવિર્ભાવ પામતા હતા. સમાધિ સમયમાં કેવળ પ્રાદુર્ભાવ પામતા
એમ નહિ કિંતુ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણની જ્યારે બાહ્ય પૂજામાં પ્રવર્તે ત્યારેપણ
તેમની આગળ પ્રતિદિન સ્વયં અર્ચામાં સાક્ષાત્ આવિર્ભાવ પામતા. આવિ-
ર્ભાવ પામતા એટલુંજ નહિ પણ મુનિએ પૂજનસમયે પ્રીતિથી અપેલા
ચંદન પુષ્પ નૈવેદ્ય વિગેરે ઉપહારોને સાક્ષાત્ સ્વીકાર પણ કરતા હતા.

ત્યક્ત્વં સ દદાવનુવાસરઃ । પ્રીત્યા ભગવતે તસ્મૈ તત આપ સ નિર્વૃ-
ત્તિમ્ ॥૧૮॥ સાક્ષાત્કૃત્યેન દાનંદો નિરાધિશ્ચ સ વર્ણિતઃ । તદિ-
ચ્છયૈવ સ્વમવૈત્ત- કાન્તેક- દ્વવમ્ ॥૧૯॥ દુર્જનોપદ્રવં તં ચ દુર્વા-
સઃ શાપસમ્ભવમ્ । વિવેદાથ મુદા મેજે શ્રીકૃષ્ણં સ્વેષ્ટદવતાઃ
॥૨૦॥ તતો હિતાય જીવાનાં કૃષ્ણેન સ્થાપનં ભુવિ । કૃતં કલ્યાણિ
સંસૃજ્ય તદેવ સ સમાચરઃ ॥૨૧॥ સચ્છાન્નમગવઃ । ક્યસાર-

ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણના આવા અપૂર્વ પ્રસાદથી રામાનંદમુનિ પરમાનંદને પામ્યા
॥૧૭-૧૮॥ એવી રીતે અંતર બહાર ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન
થવાથી પરમાનંદને પામેલા, માટેજ આધ્યાત્મિકાદિ આધિ (માનસી
વ્યથા) એ રહિત થઈ ગએલા વર્ણિતજ રામાનંદમુનિ એજ શ્રીકૃષ્ણના
સંકલ્પથીજ પોતાના પૂર્વ વૃત્તાંતની સ્મૃતિ પામતાં ' હું શ્રીકૃષ્ણનો એકાં-
તિક ભક્ત ઉદ્ભવજી છું. મને શ્રીકૃષ્ણે પોતાના અંતર્ધાન સમયે સ્વજ્ઞાનનો
ઉપદેશ કરી તેના રક્ષણ માટે બદરિકાશ્રમમાં મોકલ્યો હતો ' એવું વિજ્ઞાન
પામ્યા ॥૧૯॥ દુર્જનોના ઉપદ્રવમાં મૂળભૂત દુર્વાસાશાપ વિગેરેનું પણ
વિજ્ઞાન પામ્યા. તેપછી તે દિવસને પ્રારંભીને પરમાનંદથી સ્વેષ્ટદેવ શ્રી-
કૃષ્ણની સર્વપ્રકારે ભક્તિ કરવા લાગ્યા ॥૨૦॥ ત્યાર પછી રામાનંદમુનિ
' ભવોનું જ્ઞાનોપદેશ આપી હિત કરવા માટે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ મારી
પૃથ્વી ઉપર સ્થાપના કરી છે ' એમ સ્મૃતિ કરીને, તે જગતનું હિતજ ક-
રવા મંડ્યા ॥૨૧॥ હે નૃપ ! રામાનંદમુનિએ સચ્છાત્મ (પરબ્રહ્મસ્વરૂપના
નિરૂપણમાટેજ પ્રવર્તેલાં ઉપનિષદાદિ) અને ભગવદ્વાક્યો (તેનાં ઉપબૃહણ-
રૂપ ગીતાવાક્યો તથા ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં પોતાને શ્રીકૃષ્ણે કહેલાં
વાક્યો વિગેરે) નો સાર યથાર્થપણે ગ્રહણ કરીને, નિર્ભય (સંસારભય દૂર
કરવામાં સમર્થ અથવા-સચ્છાત્મમૂળ છે અને શ્રીકૃષ્ણે સાક્ષાત્ પોતાને
ઉપદેશ કરેલો છે માટે પ્રતિવાદિના ભયે રહિત) નવીન (શ્રીકૃષ્ણે
ઉપદેશેલા મંત્રનું પ્રધાનપણું હોવાથી બીજા સંપ્રદાયોથકી વિલક્ષણ અથવા
બીજા સંપ્રદાયથકી જુદો પણ વસ્તુતાએ નવીન નહિ, કેમકે-સર્વ સંપ્રદા-
યની ઉત્પત્તિ પહેલાં પોતાને શ્રીકૃષ્ણે સ્વયં ઉપદેશ કરેલો છે) એવો સં-

માદાય તત્ત્વતઃ । નવીનં સમ્પ્રદાયં સ્વં બબન્ધ નૃપ ! નિર્ભયમ્ ॥૨૨॥
 જીવેશમાયારૂપાણાં નિર્ણયં પ્રાયશઃ સ તુ । રામાનુજાચાર્યકૃતપ્ર-
 ન્થોકં પ્રત્યપાદયત્ ॥૨૩॥ સ્વર્ણાશ્રમધર્મેણ યુક્તા શ્રીરાધિકા-
 પતેઃ । ભક્તિઃ કાર્યા દૃઢેત્યેત દુક્ષણં હ્યુદ્ધવાધ્વનઃ ॥૨૪॥ મુમુક્ષુઃ
 રણાપન્નં સ્તદેવોપદિશન્સ્વયમ્ । પ્રાક્ સ્વાનુભૂતે તત્સ્થાને પ્રીત્યૈકં
 મ સમાવસત્ ॥૨૫॥ સ તૈર્થિકો વર્ણિવરો મુમુક્ષુઃ શ્રીકૃષ્ણભક્તિ
 ગમયન્સધર્મામ્ । પ્રાપ્તોઽભવત્તત્પ ! તીર્થરાજં ધર્મઃ સિષેવે તમિ-
 તિ હ્યવેહિ ॥૨૬॥

પ્રદાય (ગુરુપરંપરાગત મંત્રાદિ સદુપદેશરૂપ) પૃથ્વી ઉપર પ્રવર્તાવ્યો ॥૨૨॥
 એટલામાત્રથી શ્રીરામાનુજાચાર્યના સંપ્રદાયથી અત્યંત અહિર્ભૂતતા નથી.
 કેમકે—રામાનંદમુનિએ જીવો, સર્વેશ્વર અને પ્રકૃતિના સ્વરૂપ સ્વભાવનો વિ-
 વેકરૂપ નિર્ણય તો શ્રીરામાનુજાચાર્યે રચેલા શ્રીભાષ્યાદિ ગ્રંથોમાં કહેલોજ
 અહુધાપણે પ્રતિપાદન કર્યો છે ॥૨૩॥ ‘રમાપતિ રાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણની
 ભક્તિ સ્વર્ણાશ્રમધર્મે સહિત (અંગવાળી) દૃઢપણે કરવી’ એટલુંજ ઉદ્ધ-
 વસંપ્રદાયનું પ્રધાન (અસાધારણ) લક્ષણ છે. હિ શબ્દથી સકળ સમ્બંધ-
 આમાં આ અર્થની પ્રસિદ્ધિ જણાવી છે ॥૨૪॥ રામાનંદમુનિ મુમુક્ષુ શર-
 ણાગતોને ‘વર્ણાશ્રમધર્મનો નહિ ત્યાગ કરીને શ્રીકૃષ્ણની સ્વયંપ્રયોજનભૂત
 (કૃણેચ્છા વિના) ભક્તિજ કરવી’ આટલુંજ સ્વસંપ્રદાયનું લક્ષણ ઉ-
 પદેશ કરવા પૂર્વક પોતે પૂર્વ જન્મમાં પરિચય કરેલા પ્રસિદ્ધ એજ વૃંદા-
 વન સ્થાનમાં એક માસ વાસ કરીને રહ્યા ॥૨૫॥ હે રાજન્ ! તીર્થયાત્રામાં
 પ્રવર્તેલા તે આ વર્ણિવર્ય રામાનંદમુનિ તેતે તીર્થોમાં રહેલા મુમુક્ષુ મનુષ્યોને
 સ્વધર્મે સહિત શ્રીકૃષ્ણભક્તિનો ઉપદેશ આપતા થકા ફરતા ફરતા પ્રસિદ્ધ
 તીર્થરાજ પ્રયાગક્ષેત્રમાં આવ્યા. એવા રામાનંદમુનિની ધર્મદેવ જેમનું બીજું
 નામ છે એવા દેવશર્મા દ્વિજ સેવા કરવા લાગ્યા. એમ તમો જાણો—એટલે
 રામાનંદમુનિના દેશ—ભક્તિ—ગુરુ અને આચાર્યપણાના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આ
 પૂર્વોક્ત પ્રકારેજ જાણો ॥૨૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંક્રિજીવને... પ્રથમપ્રકરણે
 ઉદ્ધવસંપ્રદાયપ્રવૃત્તિનિરૂપણનામા પંચદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૫॥

સુવ્રત ઉવાચ—પા સંવાહનં ર્વેસ્તસ્યાસાવકદા નિશિ । સ્વમે

અધ્યાય ૧૬ મો.

સુવ્રતઃકૃષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ધર્મદેવ કોઈ સમયમાં શ્રીરામાનંદ-સ્વામિનાં ચરણ ચાંપતાં ચાંપતાં તત્કાળ થએલા સ્વપ્નમાં દિવ્ય તેજોમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન પામ્યા. આ સ્થળે સ્વપ્ન શબ્દ સ્વપ્નને સદૃશ મનોમાત્ર નયન જેમાં છે એવા કોઈ જાગરણવિશેષમાં લક્ષણથી પ્રવર્તે છે. ‘રુક્મામં સ્વપ્નઘીગમ્યં’ એવો બીજા સ્થળમાં પણ નિર્દેશ છે. તેનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે કે—‘જેમ સ્વપ્નઘી ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થતાં મનોમાત્રથી થાય છે એમ આત્મઘી પણ થાય છે.’ સ્વપ્ન તો દુષ્ટ મનથી થાય છે અને આ સ્વપ્નસદૃશી ઘી તો પ્રસન્ન મનથી થાય છે એટલો વિશેષ છે. રામાનંદમુનિના પાદસંવાહન કરતાંજ ‘સમાધિમાં ગએલા પુરૂષની પેઠેજ’ ધર્મદેવની બાહ્ય ઇન્દ્રિયો તત્કાળ ઉપરત વ્યાપારવાળી થઈ ગઈ અને એક પ્રસન્ન મનોરૂપ નયન તો વ્યાપારવાળું રહ્યું ત્યારે ધર્મદેવના મનોરૂપ નયનપથમાં સિદ્ધસમાધિવાળા પુરૂષની પેઠે શ્રીકૃષ્ણ સ્વયં પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. એવો અર્થ છે. આવો અર્થ કરવાથી ‘નિદ્રા નામનો દોષ નહિ હોવા છતાં કેમ સ્વપ્નનો પ્રસંગ કહેવાય ? અને વિશુદ્ધ મનથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, અક્ષરમાં રહેલું સ્વરૂપ જેમનું છે, એવા ભગવત્સ્વરૂપનો દુષ્ટ મનોવ્યાપારની જેમાં અપેક્ષા છે એવા સ્વપ્નની ગોચરતા શી રીતે સંભવે ? એવી શંકા પણ પરાસ્ત થઈ ગઈ. ‘દર્શાન્તર્દશા કૃષ્ણં’ એવો પાઠ હોય તો તુરત બાહ્ય ઇન્દ્રિયો ઉપરત વ્યાપારવાળાં થતાં સિદ્ધસમાધિવાળાની પેઠેજ એમની અંતઃકરણરૂપ અંતર્દૃષ્ટિ ઉઘડી ગઈ, તેણે કરીને શ્રીકૃષ્ણને જોયા એવો સ્પષ્ટ અર્થ છે. અથવા—જેમ સ્વપ્નમાં અનુભવાતા અર્થો સ્વપ્નવાળાનેજ જણાય છે પણ બીજાને જણાતા નથી, તેમ આ શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન પોતાના એકનાજ પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે છે પણ બીજાને નહિ માટે આવા અનુભવને કહેવા માટે સ્વપ્નશબ્દનો નિર્દેશ કર્યો છે. અથવા સ્વપ્નશબ્દનો પ્રથમની પેઠે ‘સમાધિ’ એવો અર્થ કરવો એટલે

દર્શ શ્રીકૃષ્ણં તેજોમણ્ડલમધ્યગમ્ ॥૧॥ તં દૃષ્ટ્વા પરમાશ્ચર્યં પ્રસાદં
તસ્ય તં વિદન્ । નેસ્તતસ્તમેવૈકં સદ્ગુરં નિશ્ચિકાય સઃ ॥૨॥ સર્વ-
ભાવેન શરણં તમેવ પ્રતિપદ્ય ચ । તસ્માદ્ભગવતાં દીક્ષાં સમાર્યઃ
સોઽપ્રહીષ્ટપ ! ॥૩॥ અષ્ટાક્ષરૈ વજ્રમન્ત્રૌ તસ્મૈ સોઽપિ મુમુક્ષવે ।
ઉપાધિ રાત્રિર્નિર્દત્વા તુલસીકાષ્ઠજે સ્વજૌ ॥૪॥ શ્રીકૃષ્ણેતિ ત્વમા-
દિશ્ચ ગતિઃ પ્રત્યક્ષમન્તતઃ । મનુરાઘ્યેતિ પ્રોક્તો વજ્રવત્ત્વવિધ-
પકઃ ॥૫॥ બ્રહ્માહમાદિ ચ પદં દાન્તં કૃષ્ણેતિ તત્પરમ્ । સોઽસ્મી-

કશી શંકાનો અવકાશ નથી ॥૧॥ સર્વથી વિલક્ષણુ નિરવધિક આનંદમય
હોવાથી પરમ આશ્ચર્યકારી એવા શ્રીકૃષ્ણને પરમાશ્ચર્યથી પ્રત્યક્ષ જોધને,
ધર્મદેવે ‘મને જે શ્રીકૃષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં તે રામાનંદસ્વામિનાજી
પરમ પ્રસાદથી થયાં’ એમ જાણીને, માટે ‘તે રામાનંદસ્વામીજી લોકમાં
એક—અદ્વિતીય સદ્ગુરુ છે’ એવો નિશ્ચય કર્યો ॥૨॥ હે નૃપ ! ધર્મદેવે એવો
નિશ્ચય કરીને, ભાર્યા સાથે સર્વ ભાવથી (કરુણત્રયની એક રૂપતાથી)
રામાનંદમુનિના શરણને પામીને, તેમના થકી સંસારસાગર તરવામાં મુખ્ય
સાધનભૂત ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરી ॥૩॥ તેનો પ્રકાર કહે છે—રામાનં-
દમુનિએ પણ ઉત્તમ મુમુક્ષુ ધર્મદેવને તુલસીકાષ્ઠની એવડી કંઠમાં પહેર-
વાની માળા આપીને, સાક્ષાત્ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે પોતાને ઉપદેશ કરેલો
અષ્ટાક્ષર શ્રીકૃષ્ણ મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો ॥૪॥ બે મંત્રનું બે શ્લોકથી સ્વરૂપ
કહે છે—જેમાં ‘શ્રીકૃષ્ણ’ અને ‘ત્વં’ પદ અનુક્રમથી પ્રથમ આવે છે અને
મધ્યમાં ‘ગતિ’ પદ આવે છે અને અંતમાં ‘મમ’ એવા બે મકાર આવે
છે. ‘શ્રીકૃષ્ણ ત્વં ગતિર્મમ’ એવો આ આદિ મંત્ર છે. આ મંત્ર વૈષ્ણવપણાને
પમાડનારો છે એટલે એક શ્રીકૃષ્ણની શરણતા જણાવનારા જે મંત્રથી
પોતાના સ્વરૂપને અનુરૂપ ઉપાયનિષ્ઠતાની સંપત્તિથી વૈષ્ણવપણું સિદ્ધ
થાય છે એવો આ મંત્ર કહ્યો છે ॥૫॥ જેમાં ‘બ્રહ્માહં’ પદ પ્રથમ છે. તે
પછી ‘દા’ અક્ષર અંતમાં જેમાં છે એવું ‘કૃષ્ણ’ પદ જેમાં છે. તે પછી
‘સોઽસ્મિ’ પદ જેમાં અંતે છે. ‘બ્રહ્માહં વજ્રવાસાઽસ્મિ’ એવો આ બીજો
મંત્ર છે. આ મંત્ર પણ સ્વસ્વરૂપના આવિર્ભાવરૂપ ગ્રંથભાવને બોધ કર-

ત્યુક્તો દ્વિતીયોઽપિ મારણફલપ્રદઃ ॥૬॥ આદ્યઃ મારણમન્ત્રોઽત્ર
સામાન્ય इति कीर्तितः । द्वितीयस्तु મામાન્ત્રા વિશેષ इति विद्धि
મો ! ॥૭॥ તતસ્તુ ને સ સદ્ધર્માન્ પાલનાંચાન્ મુશ્કુભિઃ । ઉપાદિ-
દેશ યૈર્યુક્તઃ પૂજ્યોઽત્ર સ્યાત્ પરત્ર ચ ॥૮॥ સમ્પ્રદાયઽસદીયેઽસ્મિ-
નાંસ્થતા યે તુ પૂરુષાઃ । મવેયુશ્ચ ત્રિયસ્તેષાં નિયમાન્ પાણુ વચ્મિ
તે ॥૯॥ દેવતાપિત્યાગાર્યમપિ કસ્યાં દેહિનઃ । કાપિ હિંસા ન

નારો હોવાથી તેમજ દાસ્યલક્ષણ સેવાત્મક મુક્તૈશ્વર્યને જણાવનાર હોવાથી
મુમુક્ષુજનોને વાંછિત ફળ આપનારો કહ્યો છે. શાસ્ત્રમાં મંત્રો ગોપ્યપણે
કહ્યા છે માટે આ સ્થળે આ બે મંત્રો સાક્ષાત્ નહિ કહેતાં યુક્ત્યંતરથી
કહ્યા છે ॥૬॥ સાંપ્રદાયિક પરિભાષા કહે છે—આ બેમાં પ્રથમ મંત્ર શરણ-
મંત્ર કહેવાય છે અને તે સામાન્ય (ત્રૈવર્ણિક, સમ્પૂર્ણ અને તેમની તે-
મની સ્ત્રીઓને સામાન્ય દીક્ષામાં આપવાનો સાધારણ) કહ્યો છે. બીજો
મંત્ર તો મહામંત્ર (મહાદીક્ષાના અધિકારીજનોને આપવાનો) કહ્યો છે
માટે તે વિશેષ (અસાધારણ) કહ્યો છે. હે રાજન્ ! એમ તમો જાણો.
સામાન્યદીક્ષા અને મહાદીક્ષા એવા ભેદથી દીક્ષા બે પ્રકારની છે. તેમાં
યથાધિકાર આ બે મંત્રોનો ઉપયોગ છે માટે એવી પરિભાષા કરી છે. આનું
વિવેચન ચતુર્થપ્રકરણમાં દીક્ષાવિધિમાં સ્પષ્ટ થશે ॥૭॥ ઉપરના બે મં-
ત્રનો ઉપદેશ કર્યા પછી રામાનંદમુનિએ ધર્મદેવને મુમુક્ષુઓએ અવશ્ય
અનુષ્ઠાન કરવા યોગ્ય સદ્ધર્મોનો ઉપદેશ કર્યો. જે સદ્ધર્મોનું અનુષ્ઠાન કર-
વાથી અનુષ્ઠાતા આ લોક પરલોકમાં પૂજ્ય થાય છે એટલે શ્રેયને પામે છે
॥૮॥ હવે વિધિનિષેધરૂપ ધર્મવિશેષોનો ઉપદેશ આપતાં પ્રથમ તેના સર્વ
અધિકારીઓનો નિર્દેશ કરે છે—હે ધર્મ ! મેં પ્રવતવિલા આ ઉદ્ધવસંપ્રદા-
યમાં રહેલા જે પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓ હોય તેમના નિયમો—નિયમથી પાળ-
વાના સદ્ધર્મો મેંજ મુમુક્ષુઓને ધર્મોપદેશ આપવાની આજ્ઞા આપેલા ત-
મોને હું કહું છું. જે ધર્માચાર્ય થાય તેણે તેને અધિકારીઓના ધર્મો અવશ્ય
જાણવાજ બેઠાં. તો તેને તમો સાંભળો ॥૯॥ વિધિ—નિષેધરૂપ ધર્મમધ્યે
નિષેધધર્મ અધિક પ્રત્યવાય (પાપ) આપનારો હોવાથી પ્રથમ નિષિદ્ધના

કર્તવ્યા દીક્ષાં કાર્ણીમુપાશ્રિતૈઃ ॥૧૦॥ એકાદશવિધં મયં સુરા
 ચ ત્રિવિધા દ્વિજ ! । આપદ્યાં ન વૈ પેયા નાદ્યં તત્સ્પૃષ્ટમૌષધમ્
 ॥૧૧॥ ભક્ષણીયં ન વૈ માંસં ય શિષ્ટમાંષ કચિત્ । ધર્માર્થમપિ

પરિત્યાગનો ઉપદેશ કરેછે—કસ્યાપિ દેહિનો હિંસા ન કાર્યા—કોઈ પણ દેહિની
 હિંસા ન કરવી, માંકણ હોય કે મક્ષિકા હોય કે ગળ હોય કે અશ્વ હોય
 ‘આ ક્ષુદ્ર છે આ મહાન છે’ એવી વિષમદષ્ટિનો ત્યાગ કરીને ‘દેહિમાત્રને
 દેહનો ઉચ્છેદ થતાં દુઃખ તુલ્ય થાય છે’ એવી અવિષમ દષ્ટિથી કોઈ પણ
 દેહિની હિંસા ન કરવી. અથવા—‘કસ્યાપિ’ એટલે અનુકૂળ દેહિની જેમ હિંસા
 ન કરવી તેમ પ્રતિકૂળ સર્પ વીંછિ આદિક દેહિની પણ ન કરવી એવો
 અર્થ કરવો. કાપિ ન કાર્યા—તાંત્રિક એવા પણ વિધિ દેવીપૂજનાદિ નિમિ-
 ત્તમાં ન કરવી. કિં અહુના—ઐત એવા પણ દેવતાયાગ તથા પિતૃયાગમાં
 હિંસા ન કરવી. કોણે હિંસા ન કરવી ? તો કૃષ્ણસંબંધિ દીક્ષાને પામેલા—
 પારમૈકાંતિક સાન્નિક અધિકારીઓએ ન કરવી ॥૧૦॥ હે દ્વિજ ! ‘પાનસં
 દ્રાક્ષમાધૂકં’ ઇત્યાદિ પુલસ્ત્યસ્મૃતિમાં કહેલું અગ્નીયાર પ્રકારનું મઘ તથા
 ‘ગૌઢી માધ્વી તથા પૈટ્ટી’ આ મનુએ કહેલી ત્રણ પ્રકારની સુરા આપત્કા-
 ણમાં પણ પીવી નહિ. તથા સુરામઘના સંસર્ગવાળું ઔષધમાત્ર આપત્કાળમાં
 પણ લક્ષણ કરવું નહિ. (આથી સૌત્રામણી યાગમાં સુરાચહ કરવાનો કહ્યો
 છે પણ આ સ્થળે નિષેધ કરેલો છે તો અધિકારિવિશેષના પ્રત્યે સુરાચહથી
 નિવૃત્તિ પામવું એજ ધર્મ કહેવાય છે) ॥૧૧॥ હે વિત્રેન્દ્ર ધર્મ ! માંસ
 લક્ષણ નજ કરવું, કારણ કે—પરપીડા પ્રસંગથી પ્રત્યવાય લાગે છે. કચિદપિ—
 આપત્કાળમાં પણ નજ લક્ષણ કરવું. ‘ન ભક્ષયતિ યો માંસં ન હન્યાદ્
 ન ઘાતયેત્ । તન્મિત્રં સર્વભૂતાનાં મનુઃ સ્વાયંભુવોઽબ્રવીત્’ એમ સ્મૃતિમાં
 કહ્યું છે. યજ્ઞશિષ્ટમપિ ન ભક્ષ્યં—અમારા સંપ્રદાયમાં આહિંસાધર્મનું
 મુખ્યપણું હોવાથી હિંસામય યજ્ઞ કરવાનો તો સંભવ નથી. પરંતુ કોઈ
 ખીલએ કરેલા સોમયાગમાં કે શ્રાદ્ધમાં દેવપિત્રિનું યજન કરતાં આડી
 રહેલું ‘યજ્ઞાય જગિધર્મસ્ય દૈવો વિધિઃ સ્મૃતઃ । દેવાન્પિતૃન્
 સમમ્ભવ્યં સ્વાદન્માંસં ન દુષ્યતિ’ એમ અન્ય સ્થળમાં મંદોને અભ્યનુજા-

વિપ્રેન્દ્ર ! ન કાર્યે સ્તેનકર્ત્ત્વં ચ ॥૧૨॥ પરબ્રાગમનં પુંસા સ્ત્રિયા
દાનં ચ ન ક્વચિત્ । જારસક્લસ્તથા નાર્યા ન કાર્યોઽપિ મહાપા-
॥૧૩॥ ગૃહસ્થો આશ્રમિણો યે સ્યુસ્તૈસ્ત્વષ્ટધા ઝિજ્ઞ ! । સક્ક-
સ્ત્રિયા ન કર્તવ્યો મર્યાદૈષા જ્ઞાતા ॥૧૪॥ પુંસાઽથ વિધવાસ્પૃશ-
પુંસઃ સ્પર્શસ્તથા તથા । બુદ્ધ્યા ન કાર્યઃ સ્પર્શશ્ચ ત્યાગિનઃ સધ-
વસ્ત્રિયા ॥૧૫॥ આત્મઘાતસ્તુ તીર્થેઽપિ બુદ્ધ્યા કાર્યો ન કર્હિ-

તપણુ માંસભક્ષણુ અમારા સંપ્રદાયના જનોએ સર્વપ્રકારે ત્યાગજ કરવું.
તથા ધર્મને માટેપણુ ચોરીનું કર્મ નજ કરવું-જેમ કેટલાક મંદો ‘પશુ-
હનનરૂપ અલ્પ અપકાર કરવાથી અમોને શી હાની છે ? કેમકે પરો-
પકારરૂપ દક્ષિણા આદિક બીજાં બહુ સુકૃત યજ્ઞમાં થાય છે’ એવી મૂર્ખ-
તાથી પશુહનનનો પ્રત્યવાય નહિ ગણીને જેમાં પશુહનન થાય એવોપણુ યાગ
કરવામાં પ્રવર્તે છે, તેમજ ‘પરધનહરણરૂપ અલ્પ પ્રત્યવાયથી અમોને શી
હાની છે ? મોટો આ ધનસાધ્ય ધર્મ છે, જેનાથી અમોને પ્રબળ પુણ્ય
થશે’ એમ સમજીને ચોરીના કર્મમાં કેટલાક મૂર્ખો પ્રવર્તે છે તો તેવુંપણુ
ચોરીનું કર્મ ન કરવું. કોઈની ચોરી કરવી એ અધર્મજ છે ॥૧૨॥ પુંસા-
પુરૂષમાત્રે (ચાંડાળપર્યંત આ સાધારણુ ધર્મ છે) પરદારાનો પ્રસંગ ક્યા-
રેયપણુ (કલંકિત મનથી પણ) ન કરવો. તથા પોતાની દારાનું દાન ક્યારે-
યપણુ બીજા કોઈ પ્રાર્થના કરનારાને પણ કરવું નહિ. તથા નારીમાત્રે જ્ઞર-
પુરૂષનો સહવાસાદિરૂપ પણ પ્રસંગ દેશકાળની વિષમતાથી મહાઆપત્કાળની
પ્રાપ્તિમાંપણુ નજ કરવો ॥૧૩॥ હે ઝિજ્ઞ ! ગૃહસ્થોથકી લિન્ન (બીજા) જે
વાણિવિગેરે આશ્રમિઓ છે તેમણે તો ‘શ્રવણં કીર્તનં કેલિઃ’ ઇત્યાદિ અગ્નિ-
પુરાણમાં કહેલા આઠ પ્રકારથી સ્ત્રીમાત્રનો પ્રસંગ નજ કરવો. અર્થાત્
અષ્ટપ્રકારનું બ્રહ્મચર્ય ત્રત પાળવું. આ મર્યાદા સનાતની છે એટલે શ્રુતિ-
સ્મૃતિમાં પ્રસિદ્ધ છે ॥૧૪॥ અને ગૃહસ્થાશ્રમી પુરૂષમાત્રે સમીપસંબંધે
વર્ણત વિધવાનો સ્પર્શ શુદ્ધિપૂર્વક ન કરવો તેમજ વિધવાએ સમીપસંબંધે
રહિત પુરૂષમાત્રનો સ્પર્શ શુદ્ધિપૂર્વક ન કરવો તથા સધવા સ્ત્રીએ વર્ણી,
વાનપ્રસ્થ, સંન્યાસી, સાધુ વિગેરે ત્યાગી પુરૂષનો સ્પર્શ શુદ્ધિપૂર્વક ન

ચિત્ । મિત્રસન્માગમર્યાદાનુવ્યા કૃષ્ણકથા ન ચ ॥૧૬॥ કૃષ્ણ-
પ્રાસાદિ કાન્નાદેર્માહાત્મ્યેનાત્મે કર્હિચિત્ । સ્વજાતિભ્રંશકરણં ક-
ર્તવ્યં કર્મ નૈવ ચ ॥૧૭॥ મિથ્યાપવાદ ન રાખ્યોઽન્યસિન્ધ્વસ્યાઃ
વૃત્તયે । પાપાત્મનાં ન કર્તવ્યઃ સક્નો વ્યસનિનાં તથા ॥૧૮॥ તપ-
સ્વી ક્રોધયુક્તો યઃ કૃષ્ણમક્તશ્ચ કામવા- । સ્વધર્મસ્યોઽપ્યમક્તો

કરવો ॥૧૫॥ કેટલાક મૂર્ખો તીર્થોમાં તનુત્યાગ પ્રત્યવાય નહિ કરનારો અને
શ્રેયને કરનારો માનેછે તેઓતો અત્યંત ભ્રાંત છે. આત્મઘાત તો મહા
પ્રત્યવાય માટે કદપાયછે માટે પ્રયાગાદિ તીર્થોમાંપણ બુદ્ધિપૂર્વક આરેય-
પણ ન કરવો. તથા જે પુરૂષો કેવળ વિષયમાંજ અતિ આસક્ત ચિત્તાવાળા,
માટેજ સદ્ધર્મ-લગવદ્ભક્તિ કરવારૂપ સન્માર્ગની મર્યાદાને ભેટી નાંખ-
નારા હોય તેમના મુખથડી કૃષ્ણની કથાવાર્તાપણ સાંભળવી નહિ ॥૧૬॥
જેનું અન્ન ન ખપતું હોય એવા શૂદ્રાદિકે રાંધેલું હોય, જેના જમવાથી
પોતાની બ્રાહ્મણાદિ જાતિમાંથી બ્રહ્મ થવાય, એવું અન્નાદિ લગવન્નિવેદિતા-
વશિષ્ઠ (પ્રસાદીભૂત) હોય. એવા લગવત્રપ્રસાદ મહિમાથીપણ એટલે
'આતો લગવાનને નિવેદન કરેલું છે માટે અતિપવિત્ર છે, આના ગ્રહણમાં
દોષ નથી પણ બહુ પુણ્ય છે' એવી ભાવનાથીપણ આરેયપણ એવું અન્નાદિ
નજ જમવું ॥૧૭॥ બીજા કોઈ જનનીપણ ઉપર મિથ્યાપવાદ નજ આ-
રોપવો. જીવનલાભરૂપ પોતાનું પ્રિય સિદ્ધ થતું હોય તોપણ ન આરોપવો.
જ્યારે જીવનલાભમાટેપણ પરાપવાદ આપવામાં પ્રત્યવાય છે ત્યારે પ્રકૃ-
તિથીજ પરાપવાદ આપનારા જે હોય તેમને પ્રત્યવાય લાગે એમાં કહેવુંજ
શું? પાપશીલ તથા વ્યસનશીલ પુરૂષોનો પ્રસંગ તો અત્યંત ન કરવો ॥૧૮॥
જે કૃત્તૃચાંદ્રાયણાદિરૂપ તપશ્ચર્યાશીલ હોધનેપણ કોપવેગથી પરિપૂર્ણ
હોય, જે લગવાનમાં પ્રેમાંકુરવાન હોધનેપણ કામાતુર હોય, જે સ્વધર્મ-
નિષ્ઠ હોધનેપણ અભક્ત (ભક્તવિરોધી) હોય, જે ગૃહસ્થાશ્રમનો પરિત્યાગ
કરીનેપણ લોભયુક્ત હોય, જે ગુરૂ થઈને પણ શિષ્યસમાજને યથાશાસ્ત્ર
અવબોધ આચારણાદિકથી ધર્મમર્યાદામાં વર્તાવે નહિ, જે અનેક શાસ્ત્ર-
ધ્યયનજન્ય જ્ઞાનવાન હોધનેપણ યુક્તિથી લગવાનનું દિવ્યરૂપ દિવ્યવિભૂતિનું

ત્યાગાં લોભયુતશ્ચ યઃ ॥૧૯॥ યો ગુરુઃ શિષ્યવત્ સ્વં યથાશક્તિ
 ન વર્તયેત્ । યશ્ચ જ્ઞાની સ્વયં ભૂત્વા મિન્દ્યાદ્યુક્ત્યાઽઽકૃતિ હરેઃ
 ॥૨૦॥ एतेषामपि षण्णां वै सङ्गः सन्म तेलण्डनः । असत्सङ्ग इव
 त्याज्यः स्वक्षेमाय मुमुक्षुमिः ॥૨૧॥ देवतानां च तीर्थानां वेदानां
 च गवामादि । ब्राह्मणानां च साधूनां निन्दा कार्या न धर्मिणा
 ॥૨૨॥ यत्र श्रीः षण्णदवस्य स्यात्साकारत्वखण्डनः । तच्छान्
 नैव मन्तव्यं न श्रोतव्यं च कर्हिचित् ॥૨૩॥ आयुधं च विषं जालं
 पश्यात्पश्येत् । कस्मैचिदपि नो देयं हिंसा-लं यतोऽस्ति
 तत् ॥૨૪॥ ब्राह्मणेनाश्रमवता धार्यं नैवायुधं क्वचित् । जीवहिंसा-

ખંડનપરાયણ હોય, તે આ છો પ્રકારના તપસ્વી વિગેરે પુરૂષોનો પણ જે પ્રસંગ છે તે સદ્બુદ્ધિને નાશ કરનારો છે, માટે મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ પોતાના ક્ષેમમાટે અસત્પુરૂષના પ્રસંગની પેઠેજ સર્વપ્રકારે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, અર્થાત્ જેમ અસંજનના સંગથી આ લોક પરલોકમાં કલ્યાણનો વિઘાત થાયછે તેમજ આ છો પુરૂષોના સંગથીપણ કલ્યાણનો વિઘાત થાયછે માટે તેમના સંગનો ત્યાગ કરવો ॥૧૯-૨૦-૨૧॥ ક્રોધનીપણ નિંદા ન કરવી. દેવો, તીર્થો, વેદો, ગાયો, બ્રાહ્મણો, સાધુઓ અને ધર્મનિષ્ઠાની નિંદા તો વિશેષપણે નજ કરવી અને ક્રોધ કરતા હોય તો ન સાંભળવી. અર્થાત્ પરનિંદામાત્ર પ્રત્યવાયને આપનારી છે. તેમાંપણ દેવાદિકની નિંદા તો વિશેષપણે પ્રત્યવાય આપનારી છે માટે તે તો અત્યંત નજ કરવી ॥૨૨॥ જે પ્રબંધમાં પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણનો નિત્યસિદ્ધ દિવ્યાકાર દિવ્યવિભૂતિયોગાદિકનું ખંડન કર્યું હોય તેને શાસ્ત્રજ ન જાણવું. કેમકે વિપરીત બોધ આપનાર છે, માટે તે ક્યારેયપણ સાંભળવું નહિ ॥૨૩॥ તરવાર વિગેરે આયુધ, અડીણ આદિક વિષ, પોપટ આદિક પક્ષિઓ તથા માંછલાઓને બંધન કરનારી જાળ, આ પદાર્થો કોઈ યાચના કરનારનેપણ આપવા નહિ. કારણ કે-જે આયુધાદિક મળે તો પુરૂષો પરપીડામાટે નિશ્ચે પ્રવર્તેછે માટે આવાં પદાર્થો આપવા લાયક પદાર્થોમાં ગણવાં નહિ ॥૨૪॥ બ્રાહ્મણમાત્રે આયુધ ધારણ આપતકાળમાં પણ નજ કરવું. કારણ કે-બ્રાહ્મણપણામાં અહિંસાધર્મનું પ્રધાનપણું

કરં યત્તુ તદ્વ ક્ષાપિ ન કિઞ્ચન ॥૨૫॥ પ્રાતઃ સ્નાત્વા ચોર્ધ્વપુણ્ડ્રં
 કર્તવ્યં પ્રતિવાસરમ્ । કૃષ્ણપ્રસાદિગન્ધેન તદ્ગોપીચન્દનેન વા ॥૨૬॥
 પુન્ડ્રવ્યંજન તન્મધ્યે પુંસા વતુલચન્દ્રકઃ । રાધાલક્ષ્મીપ્રસાદેન
 કર્તવ્યઃ કુક્કુમેન વા ॥૨૭॥ કૃષ્ણપૂજાવશિષ્ઠેન ચન્દનેન સુવાસિ-
 ની । નારી તુ કુર્યાદ્વયે ચન્દ્રકં પ્રતિવાસરમ્ ॥૨૮॥ રાધાજન-
 શિષ્ઠેન કામીરણ ચ સાન્વહમ્ । મધ્યદેશે લલાટસ્ય કુર્યાદ્વર્તુ-
 લચન્દ્રકમ્ ॥૨૯॥ રાધાકૃષ્ણાર્ચાવશિષ્ઠં કુક્કુમં ચન્દનં તથા ।
 મિશ્રીકૃત્યાલ્પકં કુર્યાદ્વિધવા ચન્દ્રકં ગલે ॥૩૦॥ યથાધિકારં

છે. આયુધધારણથી કદાચિત્ હિંસા થવાનો પ્રસંગ આવી પડે. તેમાં પણ
 બ્રહ્મચર્યાદિ જ્ઞાનપ્રધાન આશ્રમિઓએતો તે આયુધ વિશેષપણે ન ધારણ
 કરવું. તથા આયુધથડી બીજું જેવું વસ્તુ જીવાહિંસાનો પ્રસંગ લાવે એવું
 હોય તે તે કાંઈપણ વસ્તુ ડાઘેયપણ નજ ધારણ કરવું. જીવાહિંસા સર્વપ્રકારે
 વર્જવી એટલુંજ આ બે શ્લોકનું તાત્પર્ય છે, કેમકે—આહિંસાધર્મ સર્વધર્મમાં
 મૂળ છે ॥૨૫॥ નિષેધરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ કરીને હવે વિધિરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ
 કરેછે—પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરીને ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરવું. (સ્નાનતો
 સામાન્યપણે પ્રાસજ છે માટે તેનો અનુવાદ કરીને પુંડ્રધારણનો વિધિ
 કયોછે) તે તિલક કૃષ્ણપૂજ કરતાં બાકી રહેલા (પ્રસાદિ) ચંદનથી કરવું.
 (‘કૃષ્ણપ્રસાદિગન્ધેન’ આ પદથી દ્રવ્યવિશેષનો વિધિ કયોછે. કૃષ્ણપ્રસાદિ
 ચંદનથી ઊર્ધ્વપુંડ્ર કરવું આ વિશિષ્ટ વિધિ જાણવો) અથવા ગોપીચંદનથી
 કરવું. (આથી દ્રવ્યમાં વિકલ્પ કહ્યો) ॥૨૬॥ ઊર્ધ્વપુંડ્રના મધ્યભાગમાં
 પુંડ્રદ્રવ્યથી (જે ચંદન કે ગોપીચંદનથી ઊર્ધ્વપુંડ્ર કર્યું હોય તેજ દ્રવ્યથી)
 પુરૂષે ગોળાકાર ચંદ્રક કરવો. અથવા—રાધાલક્ષ્મીના પ્રસાદરૂપ હુંકુમથી
 ચંદ્રક કરવો ॥૨૭॥ સુવાસિની નારીએ તો પ્રતિદિન કૃષ્ણપૂજાવશિષ્ઠ (પ્ર-
 સાદિ) ચંદનવડે હૃદયમાં ચંદ્રક કરવો. અને પ્રતિદિન રાધાપૂજાવશિષ્ઠ
 (પ્રસાદિ) હુંકુમથી લલાટના મધ્યભાગમાં ગોળાકાર ચંદ્રક કરવો ॥૨૮-
 ૨૯॥ વિધવા નારીએ તો રાધાકૃષ્ણપૂજાવશિષ્ઠ (પ્રસાદિભૂત) હુંકુમ તથા
 ચંદનને મિશ્રિત કરીને તેનાથી નાનો ચંદ્રક કંઠમાં કરવો ॥૩૦॥ સચંદ્રક

સન્ધ્યાદિ તતઃ કૃત્વૈવ નૈત્યકમ્ । શ્રીકૃષ્ણયોરર્ચા સર્વેઃ
કાર્યા ય્યત્તિષ્ઠે ॥૩૧॥ પચ્ચાધ્યાયી રાસલીલા શ્રીકૃષ્ણપદ્મ-
દિતા । પઠનીયા પ્રતિદિનં રાધાકૃષ્ણં સમર્ચ્ય ચ ॥૩૨॥ સમગ્રાયા
અશક્ત રૂ પાઠે તસ્યાઃ સ પક્કકમ્ । પઠેત્તદન્તિમાધ્યાયં તાવતા
તસ્ય તત્કલઃ ॥૩૩॥ સ્વસ્વશક્ત્ય-સારણ તન્મગ્રસ્ય જપોઽન્વ-
હમ્ । નિયમેનૈ કર્તવ્યો દિવા નિશિ ચ ભક્તિતઃ ॥૩૪॥ શ્રીકૃ-
ષ્ણનામમ-શ્ર જ્યક્ષરઃ સકલૈરપિ । કીર્ત્યઃ સ્વર્યઃ સર્વેક લં દીક્ષા-
મેતાં સમાશ્રિતૈઃ ॥૩૫॥ ચક્રઞ્ઠપારેવર્તિન્યૌ લસીકાષ્ટજે સ્વજૌ ।

ઊર્ધ્વપુંડ્ર ધારણ કર્યા પછી યથાધિકાર સંધ્યાવંદન વિગેરે નૈત્યકર્મ કરીનેજ
કૃષ્ણની દીક્ષા પામેલા સર્વજનોએ રાધાકૃષ્ણની યથાવિધિ પૂજા કરવી.
'યથાધિકારં સન્ધ્યાદિ કૃત્વા' આ સામાન્યપણે પ્રાપ્ત થતા સંધ્યાદિકનો
આ સ્થળે અનુવાદ કરેલો જાણવો. 'સર્વેઃ રાધાકૃષ્ણયોરર્ચા કાર્યા' એમ
કહ્યું છે તો સર્વના કલ્યાણને કરનારી કૃષ્ણપૂજા તો સર્વાધિકાર વાળી છે માટે
સંધ્યાદિકની અપેક્ષાએ પૂજાનો વિશેષ જણાવ્યો છે, અર્થાત્ સંધ્યાદિકમાં
તો અમુકનેજ અધિકાર છે અને કૃષ્ણપૂજામાં તો સર્વને અધિકાર છે
માટે પૂજાનો વિશેષ છે ॥૩૧॥ રાધાકૃષ્ણનું પૂજન કરીને સર્વ ક્રોધએપણ
ભાગવતના દશમસ્કંધમાં રહેલી પંચાધ્યાયી (પાંચ અધ્યાયમાં વર્ણવેલી)
શ્રીકૃષ્ણે કરેલી રાસલીલા (રાસલીલાને પ્રતિપાદન કરનારી હોવાથી રાસ
લીલા કહેવાય)નો પાઠ કરવો. કેમકે-નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત ભક્તિરસની
અભિવૃદ્ધિ કરનારી છે ॥૩૨॥ પાંચેય અધ્યાયનો પ્રતિદિન પાઠ કરવામાં
જે પુરૂષ કાર્યાન્તરની વ્યથતાથી કે રોગાદિકથી અસમર્થ હોય તેણે તો તેના
છેલા એક અધ્યાયનો અવશ્ય પાઠ કરવો. તેટલામાત્રથીપણ તેને ભક્તિર-
સાભિવૃદ્ધિરૂપ તેના કૃષ્ણની સિદ્ધિ સંપૂર્ણ થાયજ ॥૩૩॥ પ્રતિદિન દિવસે
તથા રાત્રિએ નિયમથીજ શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષરમંત્રનો જપ
પોતપોતાની શક્તિને અનુસારે કરવો ॥૩૪॥ શ્રીકૃષ્ણ' એવા જે ત્રણ અક્ષરનો
નામમંત્ર છે તેનું કૃષ્ણની દીક્ષાને પામેલા સર્વકોઈ જનોએ જપવ્યતિરિક્ત
પ્રાતરાદિ સર્વકાળમાંપણ ભક્તિથી કીર્તન સ્મરણ કરવું ॥૩૫॥ પોતાના

યજ્ઞોપવીતવસ્ત્રિયં ધાર્યે સૂક્ષ્મમણી શુભે ॥૩૬॥ તુલસીલામ હે
માલે દ્વિજૈશ્ચન્દનકાષ્ઠજે । ધારણીયેઽથ શૂદ્રૈસ્તુ નિત્યં ચન્દનકા-
ષ્ઠજે ॥૩૭॥ કૃષ્ણાસ્પર્શનં પૂર્વં કારાયત્તૈઃ માલિક । સર્વાપિ
કણ્ઠે સન્ધાર્યા પુમ્મિઃ સ્ત્રીમિશ્ચ સર્વદા ॥૩૮॥ ધમાનેતા પાલ-
યદ્ભિઃ પુમ્મિઃ સ્ત્રીમિશ્ચ નિત્યદા । ભક્ત્યા નવાક્ષયા કૃષ્ણો ભજ-
નીય इति स्थितिः ॥૩૯॥ સુવ્રત ઉવાચ—एवं धर्मानां सादींस्तस्मै
सवान्तस्योति ते । उपादिश्य पुरश्चर्याविधिं चाह स मन्त्रयोः ॥૪૦॥
સ્વધર્મ જ્ઞાનવૈરાગ્યોપેતાં શ્રીરાધિકાપઃ । અનન્યભક્તિ સાક્ષાં સ

કંઠમાં વિંટાઈને યુએથી ફરતી રહે, તુલસીકાષ્ઠથી બનાવેલી, નાના મણુકાની,
ભગવાનના ચરણારવિંદને સ્પર્શ કરાવેલી હોવાથી શુભ એવી એવડી માળા
(કંઠી) યજ્ઞોપવીતની પેઠે નિત્ય ધારવી. એટલે જેમ દ્વિભ્રતિને યજ્ઞોપવીત
નિત્ય ધાર્ય છે, ન ધારે તો પ્રાયશ્ચિત્ત સ્મૃતિમાં કહ્યું છે. તેમ આ કંઠીપણ
નિત્ય ધારણ કરવી. તે વિના વૈષ્ણવધર્મનો ભંગ થાય છે. ‘યજ્ઞોપવીતન-
દાર્યાં તુલસીકાષ્ઠમાલિકા’ એવી સ્મૃતિ છે. અર્થાત્ કંઠી વિના ક્ષણપણ
ન રહેતું ॥૩૬॥ તુલસીમાળા ન મળે તો ચંદનકાષ્ઠથી કરેલી એવડી
કંઠી દ્વિભ્રતિઓએ ધારણ કરવી. શૂદ્રોએતો તુલસીમાળા ન ધારવી કિંતુ
સદૈવ ચંદનકાષ્ઠની માળાજ ધારણ કરવી ॥૩૭॥ નરનારીઓએ પ્રથમ
શ્રીકૃષ્ણચરણારવિંદનો સ્પર્શ કરાવીનેજ (માટેજ પવિત્ર થએલી) બન્ને
પ્રકારની પણ કંઠી કંઠમાં સર્વદા ધારણ કરવી ॥૩૮॥ હે વિપ્રેન્દ્ર ! આ મેં
કહેલા ધર્મોનું અનુદિન અનુષ્ઠાન કરવાથી અંતઃકરણની નિર્ભળતા પા-
મેલા સ્ત્રીપુરુષોએ શ્રીકૃષ્ણની સ્વધર્મ અંગ જેમાં છે એવી શ્રવણાદિ નવ
પ્રકારની ભક્તિ સર્વદા કરવી, એવીજ ઉદ્ધવસંપ્રદાયની સકળવેદાન્ત
તત્વાનુસારી મર્યાદા છે ॥૩૯॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! રામા-
નંદમુનિએ સપત્નીક ધર્મદેવને પૂર્વોક્ત પ્રકારે આહિસાદિ સર્વ ધર્મોનો
ઉપદેશ આપીને, પૂર્વોક્ત એ શ્રીકૃષ્ણમંત્રનો પુરશ્ચર્યાવિધિ પણ કહ્યો ॥૪૦॥
એ રીતે રામાનંદમુનિએ શુશ્રૂષુ ધર્મદેવને સ્વધર્મ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યે યુક્ત,
માટેજ સાંગ (સ્વધર્માદિ અંગે સહિત. અથવા શ્રવણાદિ નવ અંગે સહિત)

ઉપાદિશ્યેદ-ચિવાન્ ॥૪૧॥ ધન્યોઽસિ જિવય ! ત્વં શ્રેયસે યત-
સે યતઃ । ત્વયિ સન્તિ ગુણા યે તે દેહિનામતિદુહ્ખાઃ ॥૪૨॥ મ-
ન્તિહ્ય્યાનાં હિ સર્વેષાં માન્યો મુલ્યશ્ચ સન્મતે ! । ભવિતા ત્વં યતો
જ્યૈષ્ઠ્યં ગુણૈરેવાસ્તિ નોઽધ્વનિ ॥૪૩॥ ગૃહં ગત્વા સમાર્યસ્ત્વં મહા-
મન્નં જપેઃ સદા । ઉપાશિશ્ચાશ્રિતેભ્યો યથાયોગ્યં મનુઙ્ગયમ્ ॥૪૪॥
ત્રિપિંદુરણઃ પુમ્મ્યશ્ચ સચ્છુદ્રેભ્યસ્તથાનઘ ! । સમ્યગુપાદિશેસ્ત્વં
હિ મન્માદ્યં યથાચિત્ ॥૪૫॥ ઉત્તમેભ્યોઽપિ દ્વારિભ્યો જપક્ષ્ણો
મનુમાદમન્ । પુરુષેભ્યો દ્વિતીયં તુ વિધિનોપાદિશેર્મનુ ॥૪૬॥
પુરશ્ચર્યાઽસ્ય કતવ્ય સઙ્કષ્ટાદૌ યથાચિત્ ॥ યતોઽસ્ય દેવતા કુ-

માટેજ શ્રીરાધિકાપતિની અનન્યા-એકાંતિકી એવી ભક્તિનો ઉપદેશ કરીને,
તેમણે એમ પણ કહ્યું કે-॥૪૧॥ હે વિપ્રવર્ય ! આ ભવમંડળમાં તમો ધ-
ન્યભાગી છો, કારણ કે-કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરો છો. પ્રેયનો પરિત્યાગ ક-
રીને શ્રેયમાં વળગનાર પુરૂષ તો દુર્લભ છે. દૈવીસંપત્તિના જે ગુણો કલ્યાણ
છે તે સર્વે તમારે વિષે છે. આ ગુણો બીજા મનુષ્યોને અત્યંત દુર્લભ છે ॥૪૨॥
માટે હે સન્મતે ! મારા સમસ્ત શિષ્યોને મધ્યે તમો ગુણવડેજ માન્ય
અને મુખ્ય થશો. કેમકે-અમારા (પારમૈકાંતિક) ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં ગુણો-
વડેજ મહત્ત્વ માન્યું છે ॥૪૩॥ એ રીતે ધર્મદેવને સ્વસંપ્રદાયિ જનોમાં
મુખ્યપણું કહીને, સ્વશરણાગત મુમુક્ષુજનોને ઉપદેશ આપવાનો અધિકાર
પણુ આપે છે—હે ધર્મ ! મારી આજ્ઞાથી ઘેર જઇને ભાર્યા સાથે તમારે
મેં ઉપદેશ કરેલા અષ્ટાક્ષર મહામંત્રનો સદા જપ કરવો અને આશ્રય ક-
રવા ઉઘમી થએલા મુમુક્ષુ મનુષ્યોને અધિકારને અનુસારે તમારે મેં ઉપ-
દેશેલા બે અષ્ટાક્ષર મંત્રનો દીક્ષાવિધિથી ઉપદેશ આપવો ॥૪૪॥ હે નિ-
ધ્યાપ ધર્મ ! ત્રૈવર્ણિક તથા સમ્યક્ પુરૂષોને પ્રથમના શરણમંત્રનો તમારે
યથાવિધિ અવબોધ થાય એમ ઉપદેશ કરવો (આહિસાદિ ધર્મોનો પણ
ઉપદેશ આપવો) ॥૪૫॥ ઉપદેશેલા પ્રથમના શરણમંત્રનો તેતે સમયે ભ-
ક્તિથી જપ કરતા, માટેજ મહાદીક્ષાના અધિકારને પામેલા ઉત્તમ (દીક્ષા-
વિધિમાં કહેલા ગુણોથી ઉત્કૃષ્ટ) પુરૂષોને બીજા મહામંત્રનો તો યથાવિધિ

ળ્લ: સ પ્રભુઃ સ્વેષ્ટસિદ્ધિદઃ ॥૪૭॥ પીઠાવતારપ્રસ્તાવનં સ્વરૂપં બોદુ-
મજ્ઞસા । રામાનુજાચાર્યકૃતા પ્રમ્થાઃ પાઠ્યાસ્ત્વયાદરાત ॥૪૮॥
નૈપુણ્યં લક્ષ્મણાર્યસ્ય યતો જ્ઞાનાંશનિર્ણયે । યથાઽસ્તિ ન તથાઽ-
ન્યેષામિત્યેતે સમ્મતા મમ ॥ ૪૯ ॥ ઇત્યુક્ત્વા સમ્પ્રદાયસ્ય રહ-
સ્યમપિ સોઽશ્વિલમ્ । તસ્મૈ સ્વં કથયામાસ સ્નિગ્ધશિષ્યાય તત્ત્વ-
તઃ ॥૫૦॥ તતસ્તં સ્વગૃહં ગન્તુમાદિશ્ય સ્વયમુદ્ધવઃ । પારાવતામ-
નુયયૌ ધર્મશ્ચાપિ નિજાલયઃ ॥૫૧॥ સઃ પ્રાપ્તેપરમાનન્દઃ સ-

ઉપદેશ આપવો ॥૪૬॥ આ લોક પરલોકના દુઃખનો પ્રસંગ આવે તો તેની નિવૃત્તિ માટે તથા આ લોક પરલોકના સુખની પ્રાપ્તિ માટે આ બીજા મંત્રની પુરસ્ચર્યા યથાવિધિ તમારે કરવી (કેમકે તમો ઉત્તમ અધિકારી છો) કારણ કે-આ મહામંત્રના દેવતા સર્વ ક્ષણે આપનારા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માજ છે (અથવા આ મંત્રના ઉપાસ્ય દેવ કૃષ્ણ છે. પ્રભુ-પોતાના ભક્તોનું વાંછિત આપવામાં સમર્થ તે શ્રીકૃષ્ણ થતઃ જે પુરસ્ચર્યા કરવાથી ધૃત્વિજીત ક્ષણે આપનારા થાય છે) ॥૪૭॥ હવે આ બીજા એક બાબત અવધારણ કરો-જીવો, માયા અને તે એના નિયંતા સર્વેશ્વર પરમાત્માના સ્વરૂપાદિ જ્ઞાનની યથાર્થ સંપત્તિ માટે તમારે ભગવાન્ રામાનુજાચાર્યે રચેલા શ્રીભાષ્યાદિ ગ્રંથો આદરભાવથી ભણવા અને ભણાવવા ॥૪૮॥ જ્ઞાનાંશ (તત્ત્વ) વિનિર્ણયમાં શ્રીરામાનુજાચાર્યની જેવી નિપુણતા છે તેવી બીજા શંકરાચાર્ય આદિકની નથી. માટે રામાનુજાચાર્યે કરેલા ગ્રંથોજ મને અત્યંત અભિમત છે ॥૪૯॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહીને રામાનંદમુનિએ જે બીજું સંપ્રદાયનું પોતાનું રહસ્ય હતું તેપણ સમગ્ર સ્નેહી, સદ્ગુણ સંપન્ન, શિષ્ય ધર્મદેવને યથાર્થ કહી દીધું ‘મૃયુઃ સ્નિગ્ધસ્ય શિષ્યસ્ય ગુરવો ગુહ્યમપ્યુત’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૫૦॥ એ રીતે ઉપદેશ આપીને ધર્મદેવને ઘેર જવાની આજ્ઞા આપીને સ્વયં ઉદ્ભવાવતારભૂત રામાનંદમુનિ દ્વારકા પ્રત્યે જવા ચાલી નીકળ્યા અને ધર્મદેવ પણ પોતાને ઘેર જવા ચાલી નીકળ્યા ॥૫૧॥ હે ભૂપતે ! ધર્મદેવ શ્રીરામાનંદસ્વામી સદ્ગુરૂની પ્રાપ્તિ થવાથી પરમાનંદ પામીને, સ્ત્રી-સુત સાથે પોતાના છપૈયા આમને

લીસુતો નિજમ્ । ગ્રામમેત્યાઽઽચરત્તિ શ્રીકૃષ્ણસ્ય સ ભૂપતે !
 ॥૫૨॥ સ્લાદેદેહનિતયાત્થકચૈતન્યમાતતમ્ । અક્ષણ માત્મના
 રૂપં મેને કૃષ્ણસ્ય સ્વક ॥૫૩॥ જીવેશકાલમાયાનાં નિયન્તા
 રૂપસ્ય ચ । કૃષ્ણ હત્યેવ નિશ્ચિત્ય નશ્વરં જગદિત્યવૈત્ ॥૫૪॥ પ્ર-
 ન્યાન્ રામાઽજાચાર્યકૃતાન્ ગુર્વાક્ષયા સ ચ । પપાઠ ગીતાભા-
 ષ્યાદીન્ પાઠયામાસ ચાદરાત્ ॥૫૫॥ શ્રીકૃષ્ણં ભજતસ્તસ્ય ધર્મનિ-
 ષ્ઠાદિમિર્ગુણૈઃ । સાક્ષાદ્દર્શોઽયમિતિ તં દૈવા જીવા બિદુર્નૃપ !
 ॥૫૬॥ તતસ્તસ્યાશ્રયં ચક્રુસ્તે સ્વનિઃશ્રેયસાય હિ । ગુરુલક્ષણહીના-

પામીને, સમસ્ત શ્રેયના સાધનભૂત શ્રીકૃષ્ણભક્તિને કરવા લાગ્યા ॥૫૨॥
 ધર્મદેવે સ્થૂળાદિ ત્રણ દેહના સંબંધવાળું છે પણ તેનાથી અત્યંત વિલક્ષણ
 એટલે કર્મને લીધે દેહનો સંબંધ હોવા છતાં પણ સ્વતઃ દેહના દોષના વળ-
 ગાડે વર્ણત, ચૈતન્યધન, અવયવે વર્ણત હોવાથી અખંડ, (અલેષ) પર-
 માત્માનું શેષ (પરપ્રયોજન માટેજ જેનું સ્વરૂપ હોય તે) હોવાથી કૃષ્ણ-
 સેવકત્વરૂપ એક સ્વભાવવાળું, (દાસભૂતાઃ સ્વતઃ સર્વે જ્ઞાત્માનઃ પરમા-
 ત્મનઃ) આત્મતં-જ્ઞાનપ્રભાથી સર્વ દેહમાં વ્યાપીને રહેલું, સ્વરૂપથી તો
 અણુપરિમાણુવાળું, એવું આત્મસ્વરૂપ માન્યું અર્થાત્ ધર્મદેવ પોતાના
 આત્માને ત્રણ દેહથી વિલક્ષણ, બ્રહ્મરૂપની ભાવના કરીને શ્રીકૃષ્ણની સેવા
 કરવા લાગ્યા ॥૫૩॥ વળી ધર્મદેવે સુર નર પશુ પક્ષ્યાદિ બદ્ધ જીવો, બ્ર-
 હ્માદિ ઈશ્વરો, કાળ, પ્રકૃતિ, તેનો અધિષ્ઠાતા પુરૂષ, આ સર્વના સર્વ પ્રકારે
 નિયંતા સર્વેશ્વર સર્વાન્તરાત્મા શ્રીકૃષ્ણ છે એવો શ્રુતિસ્મૃતિન્યાયથી નિશ્ચય
 કર્યો અને ‘આ ચરાચરાત્મક સમસ્ત જગત્ નશ્વર સ્વભાવવાળું છે’ એમ
 જાણ્યું (પણ મીથ્યા નહિ) ॥૫૪॥ ધર્મદેવ ગુરૂ શ્રીરામાનંદસ્વામિની આ-
 શાએ કરીને પરમાદરથી રામાનુજન્યાયે રચેલા ગીતાભાષ્યાદિ ગ્રંથોનો
 સ્વયં પાઠ કરવા લાગ્યા અને શિષ્યોને ભણાવવા લાગ્યા ॥૫૫॥ હે નૃપ !
 શ્રીકૃષ્ણને ભજતા ધર્મદેવને તેમના ધર્મનિષ્ઠા વિગેરે ગુણવિશેષોને લીધે
 ‘આ સાક્ષાત્ ધર્મજ છે’ એમ દૈવીસંપત્તિના સાત્વિકાગ્રેસર જીવો જાણવા
 લાગ્યા ॥૫૬॥ એવું જ્ઞાન થયા પછી તે દૈવી જીવોએ મુમુક્ષા તથા પરમ

ન્સ્વાન હિત્વૈવાતરદેશિકાન્ ॥૫૭॥ હિત્વા ગુરુન્સ્વાન વચમાશ્રે-
તનામાંય પ્રણષ્ટા ગુરુધીર્ન તેષુ । યદ્મમલઘાધિરસોષિતેષુ
સાઽઽસારૂપદાઽસ્થાત્કિલ તદ્વપુષ્ણુ ॥૫૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને...પ્ર-
થમપ્રકરણે ધર્મકૃતરામાનન્દસ્વામિસમાશ્રયણિયપ્તનામા ષોડશોઽધ્યાયઃ ॥૧૬॥

સુવ્રત ઉવાચ—દેવા इव व्यराजन्त येऽत्र धर्मेण दीक्षितः ।
त्यक्ताः पराक्रेया भूप ! वर्षापायेन्दुसन्निभाः ॥૧॥ વાસોન્નયનયા-

શ્રદ્ધાથી પોતાના કલ્યાણ માટે, ગુરૂનાં લાગવતાદિકમાં કહેલાં ધર્મનિષ્ઠાદિ
લક્ષણોએ રહિત, અસુરસ્વભાવવાળા તેતે પોતાના ગુરૂઓનો પરિત્યાગ ક-
રીને આ ધર્મદેવનોજ સમાશ્રય કર્યો ॥૫૭॥ પોતાના નામમાત્ર (કહેવાતા)
ગુણહીન ગુરૂનો પરિત્યાગ કરીને ધર્મદેવનો આશ્રય કરનારા પણ દૈવી
જીવોને તે ગુરૂઓમાં ગુરૂબુદ્ધિની નિવૃત્તિ થઈ નહિ પરંતુ તેની અનુવૃત્તિ
રહીજ. એમ શાથી ? તો તે અસુર ગુરૂઓમાં ગુરૂગુણયુક્ત ગુરૂત્વ તો નિવૃ-
ત્તજ પામી ગયું તથાપિ દંભવડે મેળવેલા અધિક નાનાવિધ રસના આસ્વા-
દથી થએલી માંસ મેદની અભિવૃદ્ધિથી થએલું, સર્વ જનોના પ્રત્યક્ષ અ-
નુભવમાં આવતું ભારરૂપ ગૌરવ તો તેમના પુષ્ટ વપુમાં સ્થાન પામીને રહે-
લુંજ છે, માટે પ્રત્યક્ષગમ્ય શારીરગુરૂબુદ્ધિ કેમ દૂર થાય ? નજ થાય.
અર્થાત્ દૈવી જીવોએ ત્યાગ કરેલા ગુરૂઓમાં શરીરગૌરવરૂપ ગુરૂબુદ્ધિ રહી
પણ ગુરૂલક્ષણપ્રવૃત્તિરૂપતો રહીજ નહિ. ગુણહીન ગુરૂનો પરિત્યાગ કરી
ગુણવાળા ગુરૂનો આશ્રય કરવો એટલો અભિપ્રાય છે ॥૫૮॥ ઇતિ શ્રીસ-
ત્સન્નિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે ધર્મકૃતરામાનન્દસ્વામિસમાશ્રયણિય-
પ્તનામા ષોડશોઽધ્યાયઃ ॥૧૬॥

અધ્યાય ૧૭ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ લોકમાં જે જે જનોને ધર્મદેવે
કૃષ્ણદીક્ષા દીધી તે સર્વ કોઈ હિંસાદિ આસુર વ્યાપારનો પરિત્યાગ કરીને,
શરદ્ધતુના ચંદ્રનીપેઠે જ્ઞાનરૂપ તેજનો પ્રતિરોધ કરનાર અજ્ઞાનરૂપ આ-
વરણ દૂર થતાં અધિક આહ્વાદ આપનારા થઇને, સાત્ત્વિક સ્વભાવના વિલ-
ક્ષણ કોઈ દેવો હોય ને શું ? એમ શોભવા લાગ્યા ॥૧॥ પોતાના ચરણાશ્રિત

નાદૈઃ સન્માનં તસ્ય તે મૃશમ્ । ચક્રસ્તેન ધર્મઃ સમૃદ્ધોઽમૃષ્ટ-
 પેન્દ્રવત્ ॥૨॥ સંસ્કારા- નિજપુત્રસ્ય મૌઝીબન્ધાવધિ સ્વયમ્ ।
 ચકાર તેષુ જનતાદિ જનાવેક્ષ્યમ્ સઃ ॥૩॥ આસુર્યા સમ્પદા
 મત્તાસ્તદ્દુઃ મનુજાસુરાઃ । સુરારિનૃપસાહાય્યાસ્તં તત્યાંસ્તથા-
 ઽઽર્દયન્ ॥૪॥ ધર્મસ્ય જીવિકા- નિર્ધનનિ શતશશ્ચ ગાઃ । જહુર્યા-
 નાદિ ચક્રુશ્ચ બહુધા તેઽપમાનનામ્ ॥૫॥ દુઃખમતુલં પ્રાપ્તઃ
 શત્રુકૃતં મહત્ । ધર્મં ઇત્યપચક્રુસ્તં જ્ઞાતયોઽપિ સમત્સરાઃ ॥૬॥ પ્રા-

જનોએ વસ્ત્ર, અન્ન, ધન, વાહન વિગેરેવડે વારંવાર બહુ સત્કાર કરેલા
 ધર્મદેવ નૃપેન્દ્રની પેઠે સમસ્ત સંપત્તિએ સંપૂર્ણ થયા ॥૨॥ સ્વયં ધર્મદેવે
 પોતાના પુત્ર રામપ્રતાપના ઉપવીતપર્યંતના (આપદ્વશાત્ તેતે સમયમાં
 નહિ થઈ શકેલા) સર્વ સંસ્કારો (તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા પૂર્વક) કર્યાં. આ
 બાબતમાં કૃત્યચિંતામણિમાં ત્રિકાંડમંડને ‘કાલાતીતેષુ કાર્યેષુ પ્રાપ્તવત્સ્વ-
 પરેષુ ચ । કાલાતીતાનિ કૃત્વૈવ વિદધ્યાદુત્તરાણિ તુ’ એમ કહ્યું છે. ‘હું
 કર્મણિ સર્વંત્ર પ્રાયશ્ચિત્તં વિષીયતે । પ્રાયશ્ચિત્તે કૃતે પશ્ચાલુષં કર્મ સમાચ-
 રેત્’ એમ કાત્યાયને પણ કહ્યું છે, માટે તે મુજબ કર્યું. આ સંસ્કાર સમ-
 યોમાં વિગ્રાને યથાવિધિ ગોદાનાદિ વિવિધ દાનો દીધાં. એવાં અનહદ દાનો
 દેવાથી જનો અતિ વિસ્મય પામ્યા ॥૩॥ તે આ ધર્મદેવનો વિદ્યા તથા વૃ-
 ત્તનો વૈભવ હતો અને વળી ધનનો વૈભવ બેઠને તેને નહિ સહન કરનારા
 કેટલાક આસુરી સંપત્તિથી સમુદ્ધત થએલા અસુર મનુષ્યો આસુરી સ્વ-
 ભાવના રાજાઓની સહાયતાને અવલંબીને ધર્મદેવ અને તેમના સંબંધી વિ-
 ગેરે આશ્રિત જનોને પીડા પમાડવા લાગ્યા ॥૪॥ પીડાનો પ્રકાર પ્રદશાવિ
 છે-તે અસુરો ધર્મદેવની ક્ષેત્ર, વર્ષાસનાદિરૂપ જીવિકાવૃત્તિ, સુવર્ણાદિ
 ધન, સોએ સો ગાયો, રથાદિ વાહનો વિગેરે હરી ગયા. અને તેતે સમયમાં
 જ્યાં ત્યાં બહુ પ્રકારે અપમાન કરવા લાગ્યા ॥૫॥ આ અવસરનો લાભ
 લઈને બહુકાળથી મત્સર જેમાં અનુવર્તે છે એવા જ્ઞાતિજનોપણ ‘આ
 ધર્મદેવ અરિકૃત અતુળ અવિષદ્ધ અપાર દારિદ્ર્ય દુઃખને પામ્યા’ એમ
 જાણીને તેમનો અતિ અપકાર કરવા મંડ્યા ॥૬॥ હે નરાધિપ ! ધર્મદેવને

શુભિકાશ્ચ बहुशो गृहे तस्य नराधे ! । आगच्छन्ते स्म ग-
च्छन्ति याचकाश्चाभका । णः ॥७॥ प्रक्षीणघनधान्यादिर्हतवृत्ति-
पारंच्छदः । यथाकथं सत्सवां चक्रे स गृहेसम्भताः ॥८॥ सह-
मानं द्विषदुःखं धैर्येण महता पतिम् । एकदा प्रेमवत्या, विनीता
तः दारधीः ॥९॥ अहो !! दैवगतिः स्वामिस्तवापीदृग्दशा यतः ।

ઘેર પ્રાધૂણિક (પરાંણા મેમાન) અતિથિઓ તથા અન્નાર્થિઓ તથા ખીજ વસ્ત્રવિગેરેના યાચકો આવવા મંડ્યા અને જવા મંડ્યા. એટલે જ્યાં એક અતિથિને અન્નાદિકથી સત્કાર કરીને વિદાય કરે ત્યાં ખીજે અતિથિ ઘેર આવ્યોજ હોય. એજરીતે અન્નાર્થી અને યાચકપણ એકનો સત્કાર કરી વિદાય કરે ત્યાં ખીજે આવીને આંગણે ઉભોજ હોય. એમ એકપણ તિથિ અતિથિ આદિકના ગણે શૂન્ય નજ નય. અર્થાત્ અતિથિ, અન્નાર્થી અને યાચકો અવિચ્છિન્ન આવે ને નય ॥૭॥ એરીતે અનુદિન આવતા અતિથી આદિકની સેવા જે ગૃહસ્થોને શાસ્ત્રે ધર્મપણે કરવાની કહીછે તેને ધન-ધાન્યાદિકનો વ્યય થઈ ગયોછે અને જીવિકાવૃત્તિ તથા ગૃહોપકરણો લુંટાઈ ગયાં છે તથાપિ આ ધર્મદેવ આદરભાવથી યથાકથંચિત્-પોતે અનશનાદિ કલેશ વેડીને જે કોઈપણ ઉપાયથી કરતા હતા ॥૮॥ એરીતે દ્વેષિઓએ દીધેલા દાણુ દુઃખને મહાધૈર્યથી સહન કરતા પતિ ધર્મદેવના પ્રત્યે એક સમયમાં તેમનાં ગંભીરમતિવાળાં પત્ની પ્રેમવતી વિનયપૂર્વક એમ બોલ્યાં કે-॥૯॥ હે સ્વામિન્ ! દૈવની ગતિ અહો !!-આશ્ચર્યરૂપ અથવા ખેદરૂપ અર્થિત્ય વિચિત્ર છે. જેને દુઃખનો પ્રસંગ બીલકુલ સંભાવિત ન હોય એવાનેપણ એકદમ દુઃખપ્રસંગ આવી પડેછે. કેમકે મહાધર્મિષ્ઠ ભગવત્પ્રિય એવાપણ આપની આવી મહાદુઃખમય દશા વર્તેછે. અપકાર કરનારાનોપણ ક્યારેયપણ અલ્પપણ અપકાર નહિ કરતાં ઉલટો ઉપકાર કરનારા આપને પણ નિમિત્ત વિના અસુરકૃત મહાઉપદ્રવ ઉપસ્થિત થયોછે. જે ઉપદ્રવમાં દ્વેષીઓ કેવળ સમૃદ્ધિ હરી ગયા એમ નહિ કિંતુ જીવિકાવૃત્તિપણ હરી ગયા એટલે જીવન જેટલું પણ આકી રહેવા દીધું નહિ તેપણ લઈ ગયા. જીવન જેટલુંપણ થાળી વાટકી વિગેરે સમગ્ર ગૃહોપકરણ સાથે હરી ગયા.

અપકારેણ્યપિ કાપિ હ્યપકારં ન કુર્વતઃ ॥૧૦॥ ઉપ. વા. મહાન્
જાતઃ પાદૈઃ નિર્નિમિત્તકઃ । જીવિકાપિ હતા યત્ર સહ સર્વૈઃ
પરિચ્છદૈઃ ॥૧૧॥ આયાન્ત્યન્નાર્થિનો ભૂયો વર્તતેઽન્નં ત્વશપકઃ ।

અર્થાત્ કશુંપણુ બાકી રહેવા દીધું નથી ॥૧૦-૧૧॥ અન્નાર્થિઓ અનુદિન
અનેક આવેછે. અન્નતો આપણા અગારમાં અશેષક છે. એટલે પૂર્વ દિવસે
સંપાદન કરેલા અન્નમાંથી લેશ પણુ શેષ (બાકી) રહેતું નથી. સૂર્ય ઉદય
પામતાં અન્નપાત્રતો બાકીજ હોયછે. અથવા-બીજે દિવસે ઉપયોગમાટે
કે ફરીથી રસોઈ કરવામાટે શેષ ન રહે એવું અતિ અલ્પ અન્ન અનુદિન
આપણા આલયમાં આપાદન થાયછે. અતિથિયો તો અનુદિન અનેક વાર-
વાર આવેછે. સ્ત્રીએતો અન્નસંચહપરાયણ થવું બોધએ. તેમાંપણુ અનશન
કલેશને જાણનારી સ્ત્રીએતો વિશેષપણે અન્નસંચહપર થવું બોધએ. ચાકા-
યણુઋષિના ચરિત્રમાં શ્રુતિ છે કે-ચાકાયણુઋષિની બાળ લાર્યાએ ઉચ્છિષ્ટ
કુલ્માષો (બાફેલા કુત્તિસત અડદ) સંચહ કરી રાખ્યા હતા, તો આ સંચહ
કરવાની વાત સ્ત્રીધર્મસંરક્ષણને સમુચિત છે એમ પ્રેમવતી સ્મરણુ કરીને
તેનોપણુ અવકાશ નથી એમ ‘અશેષક’ પદથી જણાવેછે. એટલે અન્નતો
અવશેષ રહેતુંજ નથી તો સ્ત્રીધર્મને ઉચિત અન્નસંચહ ક્યાંથી થાય ?
અથવા-અન્નતો ‘અશેષક વર્તેછે’ એટલે ‘ઘરમાં અન્ન નથી’ એમ કહેવું તે
પતિવ્રતાધર્મમાં નિષેધ કરેલું છે માટે અશેષક વર્તેછે એનો વિપરીત લક્ષ-
ણાથી ‘નથીજ’ એવો અર્થ જાણવો. અર્થાત્ અન્નતો બહુ વર્તેછે ? એટલે ન-
થીજ. અથવા-પ્રેમવતી અતિચતુર હોવાથી ધર્મશાસ્ત્રની મર્યાદા રક્ષણુ કરવા
પૂર્વક ‘નથી’ એવા અર્થનો અવબોધ થવામાટે બન્ને અર્થ થાય એવા અશેષક
શબ્દનો પ્રયોગ કર્યોછે. એટલે અલ્પ શેષ તે શેષક કહેવાય, શેષપણુ જેનો
નથી તે અશેષક કહેવાય, અર્થાત્ કિંચિતપણુ નથી. અશેષક શબ્દનો ‘સ-
મય’ એવો અર્થ છે તે તો પ્રસિદ્ધ છે. હે નાથ ! આપણે તો ક્ષુધા સહન ક-
રીશું પણુ અતિથિઓને શું કહીશું ? એટલે ‘અમારા ઘરમાં અન્ન નથી માટે
બીજે જાઓ’ એમ કહેવું તો ઉચિત નથી માટે તેમના પ્રત્યે હું કહેવાનું
કશું જોતી નથી. અર્થાત્ જે આપણે અનુદિન આરાધેલા અતિથિ આદિક

વયં ક્ષુધં વિસોદારો વાદ્યમ્ભોઽતિર્થીસ્તુ કિમ્ ॥૧૨॥ દ્વિતીયે
વા તૃતીયેઽહિ મિલત્યાવામિહાશનઃ । અન્નં તદિદ્રવ્યકં કાપિ
શાકપત્રં તુ કુત્રચિત્ ॥૧૩॥ ત્વયા ધૈર્યેણ તત્સર્વં સહ્યતે પુરુષેણ
હિ । અધીરાયાઃ સ્ત્રિયા મે તુ મૃશઃ દ્વિજતેઽન્તરમ્ ॥૧૪॥ વિમેમિ
નાથ ! દારિદ્ર્યતત્સત્યં દિવોદાયેનઃ । તત્સત્ત્વ ડનાં કામા સ્ત્રી
ધર્મભ્રષ્ટા વિનશ્યતિ ॥૧૫॥ અનેકશાન્નનેષ્ણાતઃ સર્વજ્ઞો વર્તતે
ભવાન્ । અત્ પતત્કષ્ટત્ત્યૈ સાધનં કિશ્ચિદુચ્યત્ ॥૧૬॥ વિપ-

છે એમનાજ પ્રત્યે એજ આપણાથી 'નહિ મળે' એવો નિષેધ અક્ષર કેમ
કહી શકાય ? ॥૧૨॥ હે નાથ ! રોજરોજ જે કાંઈ મળેછે તેપણુ નિયમિત
કાળમાં (ટાંણે) નહિ. તેમ નિયમિત વસ્તુ નહિ પરંતુ બીજે દિવસે તો
ક્યારેક ત્રિજે દિવસે આપણને આ ઉપદ્રવમાં ખાવાનું મળેછે. તેપણુ કોઈ
દિવસે અન્ન તો કોઈ દિવસે યથાઋતુ ફળ તો કોઈ દિવસે શાકપત્ર
(લાલ) મળેછે ॥૧૩॥ હે સ્વામિન્ ! આવો સર્વ કલેશ તમો ધર્મ-
તત્ત્વને જાણોછો તેથી તથા તમારામાં પુરૂષપ્રકૃતિને અનુગુણુ ધૈર્યગુણુ છે
તેથી સહન કરોછો. સ્ત્રી ગમેતેવી વિવેકી હોય તથાપિ અધીરતા સ્ત્રીસ્વ-
ભાવને સહજ હોવાથી તે મને ક્ષોભ પમાડેછે. તેથી માફ અંતરતો અત્યંત
ઉદ્વેગ પામે છે ॥૧૪॥ હે નાથ ! દારિદ્ર્યતો સતીધર્મમાં વિશેષપણુ વિરોધી
છે, કેમકે-પતિવ્રતા વનિતા પણુ જે દરિદ્રતાને લીધે અનશનકર્શિત થતાં
(ભૂખે મરતાં) અન્નાદિકની પ્રાપ્તિ માટે જ્યાં ત્યાં જેની તેની પરિચર્યા કરતાં
પોતે કે બીજાથી ધર્મભ્રષ્ટ થઇને નિશ્ચે નાશ પામેછે એટલે નરકના યોગથી
અનર્થ પામેછે. માટે હું આવા અનર્થદાયિ દારિદ્ર્યથી અત્યંત લય પામુંછું
॥૧૫॥ માટે હું એવી વિજ્ઞાપના કરુંછું કે-અધર્મમૂળ આ દારિદ્ર્યદુઃખની
મુક્તિ માટે કોઈકે ઉપાયનો તમો વિચાર કરો. 'હું અજ્ઞ અને અસમર્થ છું
તે આચિત્ય વિચિત્ર દૈવગતિનો નિવૃત્તિઉપાય શી રીતે કરી શકું ?' એમ
જાણશો નહિ. તમો તો અનેક શાસ્ત્રમાં નિષ્ણાત, માટે સર્વજ્ઞ છો. માટે ધર્મમાં
વિરોધ ન આવે એવા શાસ્ત્રપ્રોક્તજ કોઈ ઉપાયનો હાલ આદર કરો ॥૧૬॥
હે સ્વામિન્ ! આવા અતિમહાન્ આપત્તિ અવસરમાંપણુ યથાપૂર્વ તમારૂં

ત્કાલેડતિમતિ પ્રાપ્તેડપ્યાન્યથા પુરા । સ્થિતિઃ સ્વપતયા
સ્વામિસ્તવાશ્ચર્યાવસ્તિ નઃ ॥૧૭॥ ઇતિ પદ્યા મૃદુ પ્રોક્તઃ સ ધર્મઃ
સર્વવિપ્રતઃ । પ્રીણયંસ્તાવાચેદં શિશ્યન્તાં બહુધાડપદા ॥૧૮॥
ત્યાણ ! શૃણુ મત્કથં યદ્ભુવે શાસ્ત્રસમ્મતઃ । ધૈર્યેણ તીર્યસે
નમાપદાભેદપ્રીતિરેઃ ॥૧૯॥ પ્રારબ્ધકર્માધીનોડસ્તિ દેહો વૈ
સર્વદેનિઃ । પ્રાપ્યસે યત્સુખં દુઃખં તદ્વિ તસ્યા સારતઃ ॥૨૦॥

જે આ અવિકૃત નિર્મળ મનપણું છે તે અમોને અતિશય આશ્ચર્ય કરેછે.
'વિકારહેતૌ સતિ વિક્રિયન્તે યેષાં ન ચેતાંસિ ત एव चीराः' એવા તમો
ધીર છો ॥૧૭॥ હે રાજન ! એરીતે પત્ની પ્રેમવતીએ વિનયપૂર્વક મૃદુ
વચન કહ્યું એટલે ધર્મદેવ સ્વયં 'આ કલેશ ક્યાંથી થયોછે ? અને એનો પ-
રિણામ શો છે ? ઇત્યાદિ સર્વ બાણેછે, અને આ કલેશની શાંતિ કરવામાંપણુ
પ્રભુ-સમર્થ છે તથાપિ ધર્મદેવ 'દેશકાળની વિષમતા જે છે તે ભગવત્સં-
કલ્પમૂળ છે. તે તેમની આજ્ઞામાં અનુવર્તનારા સર્વ ક્રોધએ સહન કરવીજ
બેધએ.' એવો નિશ્ચય કરીને, આમુરી આપત્તિને લીધેજ અજ ધ-
નની અપ્રાપ્તિ આદિક અનેક પ્રકારથી કલેશ પામેલાં, ગુણે કરીને સર્વથી
અધિક, અનુકૂળ વર્તનારાં, ધર્મપરાયણ એવાં પ્રેમવતી પત્નીને દુઃખનિવૃ-
ત્તિવડે મનઃસંતોષ પમાડતાથકા એ રીતે બોલ્યા કે-॥૧૮॥ હે કલ્યાણિ !
તમો કલ્યાણી છો. તમોને અમંગળનો પ્રસંગ નથી તેમ ધર્મભંગ શંકાનો
અવસર પણ નથી. હું શાસ્ત્રસંમત જે વચન કહુંછું તે સાંભળો. આપત્તિની
શાંતિમાં ધૈર્યને સદશ બીજો કોઈ સુકર ઉપાય નથી. વિપત્તિરૂપી સમુદ્રને
પ્રસાશાળી પુરૂષો ધૈર્યરૂપી નાવથી નિશ્ચે ઉલ્લંઘન કરી શકે છે ॥૧૯॥ બ્ર-
હ્માને આરંભીને સ્તંભપર્યંત સર્વ કોઈ દેહિઓ (દેહયોગવાળા)ને જે આ
દેહયોગ થાય છે તે પૂર્વપૂર્વ પ્રારબ્ધકર્મને આધીન છે. આ દેહ જે (સુખ કે
દુઃખ)ના ઉપયોગ માટે છે તે દુઃખ કે સુખ તેના પ્રારબ્ધને અનુસારેજ
થાય. આત્મા જ્ઞાનૈકધન છે તે સ્વતઃ વૈષયિક સુખ દુઃખને પામતો નથી.
તેમજ સુખ દુઃખનો ઉપભોગ એજ એક ક્ષણ જેનું છે એવા દેહયોગને
પણુ પામતો નથી. કિંતુ અનાદિ વાસનાપ્રાપ્ત કર્મની વિચિત્રતાને લીધે

પ્રારબ્ધોપસ્થિતં દુઃસ્વપ્નસાભિઃ પ્રાપ્તમાસ્તે હિ । નિમિત્તમાત્રતા તત્ર
 સપત્તાદેસ્તુ કીર્ત્યતે ॥૨૧॥ ભોગં વિના ન પ્રારબ્ધં કલોપાયૈઃ સ્વનુ-
 ષ્ઠિતૈઃ । કસ્યાપિ ક્ષીયતે નૂનમિતિ ભદ્રેઽસ્તિ નિશ્ચયઃ ॥૨૨॥ દુષ્ટ-
 પ્રારબ્ધજનિતં કૃચ્છ્રં ભૂરિતરં સતિ ! । દેવેર્નૃપાદિ િઃ પૂર્વૈઃ સમર્થ-
 રપ્યમુજ્યત ॥૨૩॥ ત્રૈલોક્યસ્યાપ્યધિપતિઃ શચ્યા સહ પુરન્દરઃ ।
 પ્રાપ કષ્ટં મહદ્ભદ્રે ! ત્રાધારકૃતં પુરા ॥૨૪॥ પુણ્યશ્લોકસ્તથા
 રાજા નિષધાનામધીશ્વરઃ । દમયન્ત્યા સ્ત્રિયા સાકં પ્રાપ ભૂર્યરિ-
 પીડનમ્ ॥૨૫॥ વસિષ્ઠર્ષિરુન્ધત્યા સહ બ્રહ્મવિદાં વરઃ । શાત્રવં

છે, માટે પ્રારબ્ધ પરિપાકને અનુગુણ દેહયોગ અને તેનાથી ઉપ-
 ભોગ્ય સુખ કે દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. તો આવી કર્મગતિની વિચિત્રતાને
 કોણ રોકવાને સમર્થ છે ? કોઈ પણ નથી. માટે પ્રારબ્ધાનુસારે આપણને
 આ ઉપદ્રવ ઉપસ્થિત થયો છે. એમાં શત્રુ, દેશકાળની વિષમતા વિગેરે તો
 નિમિત્તમાત્ર (કહેવામાત્ર) કહેવાયછે ॥૨૦-૨૧॥ હે ભદ્રે ! યદ્યપિ સંચિત
 કર્મ તેતે ઉપાયો યોગવાથી નાશ કરી શકાય છે પણ કોઇનું પણ પ્રારબ્ધ
 કર્મ એવું નથી એટલે સારી રીતે ઉપાયોનું અનુષ્ઠાન કરે તથાપિ નાશ થતું
 નથી એતો ભોગવીનેજ નાશ કરાય છે એમાં સંશય નથી. કર્મગતિની
 વિચિત્રતાના વેત્તાઓનો વિનિશ્ચય એવોજ છે 'નામુક્તં ક્ષીયતે કર્મ કલ્પ-
 કોટિશતૈ પિ । જવશ્યમેવ મોક્તવ્યં કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્' એવી સ્મૃતિ
 છે ॥૨૨॥ હે સતિ ! શ્રુતિસ્મૃતિવેત્તાઓનો વિનિશ્ચય છે એટલુંજ નહિ પણ
 આ બાબત પ્રત્યક્ષ પ્રમાણસિદ્ધ પણ છે. પ્રારબ્ધદુષ્ટતાના પરિપાકરૂપ અધિક
 દાણુ દુઃખ દેવતાઓ તેમજ તેમના જેવા ઐશ્વર્યવાળા પુરાતન સમર્થ રાજા
 વિગેરેએ પણ ભોગવ્યું છે. તે હું બતાવું છું ॥ હે ભદ્રે ! ત્રિલોકીનો અધિપતિ
 એવો પણ ઈન્દ્ર ઈન્દ્રાણી સાથે પૂર્વે વૃત્રાસુર વિગેરે વૈરિઓએ પમાડેલું
 મહા કષ્ટ પામ્યો હતો ॥ તેમજ નિષધ દેશનો અધીશ્વર સુકૃતકીર્તિ નળ રા-
 જાએ દારા દમયંતી સાથે શત્રુકૃત ઘણું દુઃખ ભોગવ્યું છે ॥ તથા બ્રહ્મ-
 નિષેઠામાં વરિષ્ઠ વસિષ્ઠઋષિ બ્રહ્મા જેવા હતા પણ અરૂંધતી પત્નીની સાથે
 વિશ્વામિત્ર વૈરીયકી અનેક પ્રકારનું દુઃખ પામ્યા હતા ॥ જેના નંદનવનમાં

બહુધા દુઃખં વિધિતુલ્યોઽપિ લબ્ધવાન્ ॥૨૬॥ एवं समर्थैर्ब-
 रपि प्रारब्धलम्बितम् । कष्टं धैर्येणैव सोढमस्म। मेः सहाते तथा
 ॥૨૭॥ पत्युरित्थं वचो भक्तिः श्रुत्वा खिन्नान्तरा नृप ! । अप-
 ह्यन्ती स्वदुःखान्तं गतधैर्या रुरोद सा ॥૨૮॥ तां सान्त्वयन् पुन-
 र्धर्मः प्रोवाच मधुरं वचः । खेदं मा कुरु भद्रे ! त्वं कस्याप्यापन्न
 सर्वदा ॥૨૯॥ कर्मणो दुर्निवार्यत्वात्प्रारब्धस्य पुनःपुनः । हतो-

કેવળ પ્રવેશમાત્રની ઇચ્છાથી લોકો તીવ્ર તપ કરેછે અને શતાધિક યજ્ઞો કરેછે
 એવો ઇન્દ્ર તથા પાપનો પ્રક્ષય થવાની ઇચ્છાથી જેના નામનું સ્મરણ કરેછે
 એવો નળરાજ તથા જે બ્રહ્મનિષ્ઠનું બ્રહ્મતેજ પામવાની ઇચ્છાથી વિશ્વામિત્રે
 તીવ્ર તપ કર્યું હતું એવા વસિષ્ઠઋષિ, એરીતે સામર્થ્યમાં, ઐશ્વર્યમાં, પાવન-
 પણામાં અને બ્રહ્મજ્ઞાનિપણામાં પ્રખ્યાતિ પામેલા બહુ દેવ-ઋષિ-રાજાઓએ
 પણ જેમ પ્રબળ પ્રારબ્ધે પમાડેલી પીડા ધીરજતાથીજ સહન કરીછે તેમ
 આપણે પણ આ અપરિહાર્ય કષ્ટ સહનજ કરવું ॥૨૩-૨૭॥ હે નૃપ ! પ્રેમવતી
 પતિનું પૂર્વોક્ત પ્રકારનું વચન સાંભળીને, પોતાના દુઃખનો અંત નહિ જોઈને,
 અંતરમાં અતિશય ખેદ પામીને, ધીરજતાને છોડી દઈને, સ્ત્રીસ્વભાવને લીધે
 મુક્તકંઠથી રૂદન કરવા લાગ્યાં ॥૨૮॥ અધીરતાથી અંતરમાં ક્ષોભ પામી
 મએલાં લક્ષ્મીપતીને, સાંત્વવચનોવડે શાંતિ પમાડતા થકા ધર્મદેવ ફરીથી
 પણ એવું મધુર વચન બોલ્યા કે-હે ભદ્રે ! તમો ખેદ અતિ અધિક કરશો
 નહિ, કેમકે કોઈનેપણુ આપદા સર્વદા રહેતીજ નથી. જીવતા નરને સો
 વર્ષે પણ દુઃખ દૂર થઈને સુખ મળી આવેછે. સર્વે કલેશો આગમાપાયિ હો-
 વાથી અનિત્ય છે એટલે આવેછે અને પાછા જાયછે માટે નિત્ય રહેતા નથી.
 માટે તે અવર્જનીય સમજીને સહનજ કરવાના છે. તથાપિ દુઃખનિવૃત્તિના
 ઉપાયમાં પ્રયત્ન તો કરવોજ જોઈએ. દુર્નિવાર્ય પ્રારબ્ધકર્મને લીધે દુઃખની
 નિવૃત્તિના ઉઘોગો વારંવાર વિક્ષણ થાય તોપણુ દુઃખપ્રતિરોધના ઉપાયોમાં
 ધીર પુરૂષો બહુધાપણુ પ્રયત્ન કર્યાજ કરેછે પણ છોડી દેતા નથી. કેમકે ધીર
 પુરૂષો ‘અનુભવ કરાતું જે દુઃખ છે તે પ્રારબ્ધનું ફળ છે’ એમ જેમ જાણેછે
 તેમજ તે દુઃખનો કોઈ પ્રબળ પ્રારબ્ધથી પ્રજ્ઞાશપણુ થાયછે એવી સંભા-

દ્યમા અપિ પ્રાયો ધીરા નોદ્યાનઃ જહુઃ ॥૩૦॥ અહં તથૈવ તત્પ્રીત્ય
સાધનં કષ્ટનાશનમ્ । યત્કિશ્ચિદપિ કર્તાસિ ચિન્તાં મનસિ મા
કૃથાઃ ॥૩૧॥ इत्याश्वास्य सर्तीं पत्नीं धर्मोऽरिभयनाशनः । कः पापं
કરોમીતિ ચેતસાઽચિન્તયત્તતઃ ॥૩૨॥ શીઘ્રસિદ્ધેઽર્થં નૃણાં હૃદિ
ચિન્તયતોઽસ્ય તમ્ । સ્વતાતેનાપદિષ્ટસ્મૃતરાસીદ્ધ-મતઃ
॥૩૩॥ ह-मान्कुलदेवाऽस्ति सर्वसङ्कष्टमञ्जनः । स एवाद्याऽऽराध्य
इति निश्चिकाय नृषो नृप ! ॥૩૪॥ ક્ષેત્રં પુણ્યમયોધ્યાલ્યં જપસિ-
દ્ધિપ્રદં દ્રુતમ્ । एत्य तत्र कृतावासस्तदाराधनमाचरत् ॥૩૫॥
અજ્ઞાતેહોઽસુરગણૈહ-મન્મન્દિરેઽન્વહમ્ । ગત્વા સમ્પૂજ્ય તન્મ-

વના કરીને દુઃખનિવૃત્તિના ઉપાયની પ્રવૃત્તિપણુ પ્રારબ્ધકૃતજ છે એમ નિશ્ચય કરેછે, જેથી ઉદ્ધમ નિષ્ફળ થતાંપણુ પ્રયત્ન છોડતા નથી. તેમજ હુ-પણુ હવે તમારી પ્રસન્નતા માટે કલેશ નાશ થાય એવું જે કાંઈપણુ સાધન કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ, માટે તમો ચિત્તમાં ચિંતા કરશો નહિ ॥૨૯-૩૦-૩૧॥ હે રાજન્ ! ધર્મદેવ પોતાની પતિવ્રતા પત્નીને એ રીતે આશ્વાસના કરીને પછીથી ‘શત્રુનો લય નાશ થાય એવો શો ઉપાય કરે’ એમ એ અવસરમાં ચિત્તમાં ચિંતન કરવા લાગ્યા ॥૩૨॥ મનુષ્યોને જેથી જલદી ધર્મિષ્ઠત ફળની પ્રાપ્તિ થાય એવા ઉપાયનો વિચાર કરતાં, ધર્મદેવના હૃદયમાં એકદમ પોતાના પિતા બાળશર્માએ પોતાના વિવાહ પ્રસંગ પછી ‘અસ્માકં કુલદેવોઽસ્તિ’ ધ્યાદિ ચાર શ્લોકથી ઉપદેશ કરેલા હનુમાનજીની સ્મૃતિ થઈ આવી ॥૩૩॥ હે નૃપ ! ‘અમારા વંશપરંપરાગત ધર્મદેવ હનુમાનજી સર્વસંકટલંજન છે માટે હવે હમણાં એમનીજ આરાધના કરવી’ એવો ધર્મદેવે નિશ્ચય કર્યો ॥૩૪॥ એવો નિશ્ચય કરીને, જપફળની જલદી સિદ્ધિ આપનારા પવિત્ર અયોધ્યા નામના ક્ષેત્રને પામીને તેમાં નિવાસ કરીને હનુમાનજીની આરાધના આચરવા લાગ્યા ॥૩૫॥ આરાધનાનો પ્રકાર કહે છે— ધર્મદેવ અમુરસમૂહો પોતાની વિપત્તિનિવૃત્તિની પ્રવૃત્તિ ન બાણે એ રીતે પ્રતિદિન હનુમાનજીના મંદિરમાં જઈને, તેમનું યથાવિધ પૂજન કરીને, તેમનો ષોડશ અક્ષરનો મંત્ર એજ સ્વરૂપ જેનું છે એટલે સોળ

અત્મકં સ્તોત્રં પપાઠ સઃ ॥૩૬॥ નમસ્ત આનયાય વાયુપુત્રાય
ધીમતે । રામદૂતાય મહતે સુગ્રીવરાજાય ચ ॥૩૭॥ નમોઽસ્તુ
તે મહાવાર ! મહાબલપરાક્રમ ! । વૈરિભીષણરૂપાય રાવણત્રાસ-
દાયિને ॥૩૮॥ નમો હરાવતારાય શિલાવૃક્ષાયુધાય ચ । રક્ષઃસૈ-
ન્યવિમદાય નમસ્તુભ્યં ચરતસ્તેને ॥૩૯॥ નમો હનુમતે તુભ્યં લક્ષ્મ-

મંત્રાક્ષરો જેમાં છે એવા સ્તોત્રનો પ્રતિદિન પાઠ કરવા લાગ્યા અને પછીથી
મંત્રનો જપ કરવા લાગ્યા ॥૩૬॥ ષોડશ શ્લોકના તે સ્તોત્રનો અનુવાદ
કરેછે—આ ષોડશ શ્લોકને મધ્યે પ્રથમ શ્લોકમાં પ્રથમ અક્ષર, બીજા
શ્લોકમાં બીજો અક્ષર, ત્રીજા શ્લોકમાં ત્રીજો અક્ષર, એવા અનુક્રમથી એક
એક અક્ષરનો સમુદ્ધાર કરતાં ‘નમો હનુમતે મયમંજનાય સુખં કુરુ’ આવા
મંત્રનો ઉદ્ધાર સંભવે છે, માટે આ સ્તોત્રની મંત્રરૂપતા બહુવી. તે આ
મંત્રરૂપતા અંતે ‘इति श्रीहनुमत्स्तोत्रप्रतिष्ठाकैकवर्णकं’ આ શ્લોકથી સ્પષ્ટ
કરશે. હે હનુમન્ ! અંજનીના પુત્ર આપને નમસ્કાર હો. (હું નમસ્કાર
કરું છું) પવનના પુત્ર, બહુ બુદ્ધિશાળી, શ્રીરામના દૂત, (કાર્યનિવેદન
કરનારા) દેવાદિકોએ પણ પૂજ્ય, વાનરાધિપતિ સુગ્રીવના સચિવ-સહાય
કરનારા એવા આપને નમસ્કાર છે. ‘નમોઽસ્તુ’ આ પદ પ્રત્યેક નામની
સાથે બોડવું ॥૩૭॥ હે મહાવીર ! હે મહા બળ (શરીરશક્તિ) પરાક્રમ
(બુદ્ધિ આદિકની શક્તિ)વાળા ! જેની આકૃતિ બોધનેજ વૈરિઓ ભય
પામી ભય છે, રાવણને ત્રાસ આપનારા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૩૮॥
હર-રુદ્રના અવતારરૂપ, (આ વાત સ્કંદપુરાણના કેદારખંડના નવમા અ-
ધ્યાયમાં ‘य एकादशमो रुद्रो हनुमान् स महाकपिः । अवतीर्णः सहायार्थं
विष्णो मिततेजसः’ આ ૧૧૪ શ્લોકથી હનુમાનજી રુદ્રના અવતારરૂપ છે
એમ કહ્યું છે) મોટી શિલાઓ અને વૃક્ષો તેરૂપી આયુધો જેમને છે,
એવા આપને નમસ્કાર છે. રાક્ષસોના સૈન્યને વિનાશ કરનારા, ઉત્તમ
કીર્તિવાળા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૩૯॥ હનુમાન્ (શ્રેષ્ઠ કપોળનો
અધીભાગ-જડબાવાળા) લંકાનગરને બાળી દેનારા, રાવણના સુત અ-
ક્ષુમારને હણનારા, સીતાજીને રામચંદ્રનો સંદેશો કહીને તથા અંગુઠી

નગરદાહને । દશપ્રીવૃત્તદ્વાય સાંતાશોકવિનાશિને ॥૪૦॥ નમો-
 ઽસ્તુ તે મહાયોગિન્સદા શ્ચાન્તરાત્મન । સીતારામાંત ધ્યાય
 નમસ્તે ચિરજીવિને ॥૪૧॥ નમઃ કપીન્દ્ર ! તે નિત્યં સર્વરાગવિના-
 શિને । ભૂતપ્રેતપિશાચાદિભયવિદ્રાવણામિધ ! ॥૪૨॥ નમસ્તુભ્યં
 રામભદ્ર ! રુપેષ્ઠાય ભૂયસે । નમોઽતિસ્તુલ્લરૂપાય સૂક્ષ્મરૂપધરાય
 ચ ॥૪૩॥ નમોઽસ્થિલભયદ્વાય નિર્ભયાય મહાત્મન । બાલાકૃત્તિ-
 દેહાય મુષ્ટિપ્રવરણાય ચ ॥૪૪॥ નમો લક્ષ્મણચરણપદ્મવિપ્રાસિ-
 તાક્ષપ ! । રામનામારૂપાય લમ્બણપ્રાણદાય તે ॥૪૫॥ નમસ્તે
 વિશ્વવન્ધાય વિજયાય વરીયસે । ભક્તસંકલ્પસંહર્ત્રે ધર્મનિષ્ઠાય

આપીને શોકને નાશ કરનારા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૦॥ હે મહા-
 યોગિન ! (રામરૂપ અતિશ્રેષ્ઠ અપૂર્વ અર્થની પ્રાપ્તિ જેમને થઈ છે)
 સદા શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા આપને નમસ્કાર છે. સીતા-રામને અતિ-
 શય પ્રિય અથવા સીતા-રામ જેમને અતિશય પ્રિય છે, ચિરંજીવી
 (જ્યાંસુધી રામકથાની પ્રવૃત્તિ છે ત્યાંસુધી જીવનારા) એવા આપને
 નમસ્કાર છે ॥૪૧॥ હે કપીન્દ્ર ! જેના નામોચ્ચારણથી ભૂત, પ્રેત,
 પિશાચ, ડાકિની વિગેરેનો ભય નાશ થાય છે, જ્વરાદિ સમગ્ર રોગોને
 નાશ કરનારા આપને નિરંતર નમસ્કાર છે ॥૪૨॥ મંગળભૂતિ શ્રીરામ-
 ચંદ્રજીને અત્યંત પ્રિય એવા આપને નમસ્કાર હો. અત્યંત સ્થૂળ રૂપ
 જેનું છે, સૂક્ષ્મ રૂપને ધરનારા, એ રીતે બહુ રૂપને ધરનારા આપને
 નમસ્કાર છે ॥૪૩॥ અખિલ ભયને નાશ કરનારા, સ્વયં નિર્ભય, મ-
 હાત્મા, (અતિ ઉદાર) ઉદય સમયના સૂર્યની કાંતિ જેવી કાંતિવાળો
 દેહ જેમનો છે (એટલે સિદ્ધર જેવો અરૂણ દેહવર્ણ જેમનો છે) મુષ્ટિ-
 રૂપી આયુધ જેમને છે એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૪॥ રાવણની અ-
 શોકવાટિકાનો ભંગ કરીને રાક્ષસોને વિત્રાસ પમાડનારા, શ્રીરામના મંગળ
 નામમાં બહુ પ્રીતિવાળા, રાવણે શક્તિ નામના આયુધથી હણેલા મૂર્છા
 પામી ગયેલા લક્ષ્મણજીના સંજીવની ઔષધિ લાવી આપીને પ્રાણને ર-
 ક્ષણ કરનારા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૫॥ સર્વ જગતને વંદનીય, વિશિષ્ટ

તે જ્ઞાને ॥૪૬॥ નમો નૈકિવર્યાય વિલ્લાસ્યદાસેને । મક્તામી-
ષ્ટપદાત્રે ચ પાણ્ડવાપ્રેયક રિજે ॥૪૭॥ નમો ધમારિનાય વિમ-
લાય ચ માસ્વતે । નિત્યં રામાયણકથાશ્રવણાદુકચેતસે ॥૪૮॥
નમો ધાર્મિક દેવ્યાય બ્રહ્મણ્યાય સુરાર્ચિત ! । તુમ્યં બૃહદ્રતપ્રેષ્ઠ ! સ-
વપાપાગ્નિરિજે ॥૪૯॥ નમો દુઃસ્વપ્ન ! મારુતે ! બન્ધસ્વપ્ન ! ।
સુખદાય શરણ્યાય નમસ્તે ઋષિ તયે ॥૫૦॥ નમો વરદ ! તે નિત્યં
રામધ્યાનાધનાત્મલ ! । દુઃસ્વારાધ્ય ! દુરારાધ્ય ! નમસ્તે દિવ્યરૂપિણે
॥૫૧॥ નમો ઈર્કેનહારાય તુમ્યં મામમયં કુરુ । દર્શનં દેહિ સા-

જય જેમનો છે, સદ્ગુણથી પ્રખ્યાત, લક્ષ્મીનાં સંકટોને સંહરનારા, ભાગ-
વત ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા, જીતવાના સ્વભાવવાળા એવા આપને નમસ્કાર
છે ॥૪૬॥ નૈષ્ઠિકવર્ણિઓમાં વરિષ્ઠ, જનવર્જીત વનમાં વસવાના સ્વભાવ-
વાળા, લક્ષ્મીને અભીષ્ટ અર્થ આપનારા, ભારતયુદ્ધમાં અર્જુનના રથધ્વજમાં
રહીને મહા કિલકિલ નાદથી શત્રુઓને ત્રાસ પમાડવારૂપ તેમનું પ્રિય કર-
નારા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૭॥ ધર્મના શત્રુઓનો નાશ કરનારા,
નિર્દોષ, તેજસ્વી, નિરંતર રામાયણની કથા સાંભળવામાં ઉત્સાહિત ચિત્ત-
વાળા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૮॥ ધાર્મિકોએ સેવવા યોગ્ય, આદ્યજ્ઞોનું
હિત કરનારા, ઇન્દ્રાદિ સમસ્ત દેવોએ પૂજેલા, નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યવ્રત જેમને
અતિ પ્રિય છે, સર્વ પાપોને હરનારા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૯॥
દારિદ્ર્યદુઃખને દૂર કરનારા, લક્ષ્મીના બંધ-માનસીવ્યથા અથવા શત્રુકૃત
બંધનને નાશ કરનારા હે મારુતે ! આપને નમસ્કાર છે. લક્ષ્મીને વાંછિત
સુખ આપનારા, શરણાગતનું રક્ષણ કરનારા, ઋષિના જેવી કળપત્રાદિ ભક્ષ-
ણરૂપ સાત્ત્વિક વૃત્તિ કરનારા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૫૦॥ હે વરદ !
હે સ્વેષ્ટદેવ શ્રીરામચંદ્રના ધ્યાનમાં સ્થિર મનવાળા ! આપને નિત્ય નમ-
સ્કાર છે. હે ધાર્મિકોએ સુખારાધ્ય ! હે અધાર્મિકોએ દુરારાધ્ય ! દિવ્યરૂપ
આપને નમસ્કાર છે ॥૫૧॥ આકાશના પુષ્પોના હાર ધારણ કરનારા આ-
પને નમસ્કાર હો. સર્વદર્શી (જે કોઈ પણ તીર્થાદિકમાં રહીને પોતાનું

ક્ષાત્તે નમસ્તે સર્વદર્શિને ॥૫૨॥ इति श्रीहनुमत्स्तोत्रप्रतिश्लोकैक-
वर्णकम् । स्वात्ताफडन्तमजपन्मन्त्रं स तु यन्मन्त्रिणे ॥५३॥ जपान्ते
प्रत्यहं स्तोत्रं बद्धात् लिखितं नृप ! । एतन्मन्त्रं पदा तिष्ठन् रतस्तस्य
सोऽपठत् ॥५४॥ नीतिप्रवीण ! नेगमागमशास्त्रज्ञे ! राजा-
राजर्त्तनायकमन्त्रिवर्य ! । सिन्दूरचर्चितस्तव ! नैष्ठिकेन्द्र !

આરાધન કરનારા સર્વ સ્વલક્ષ્મીને જોનારા અથવા સર્વજ્ઞ) આપને નમ-
સ્કાર છે. આપ અમોને નિર્ભય કરો અને આપનું સાક્ષાત્ દર્શન મને આપો
॥૫૨॥ હે રાજન્ ! ધર્મદેવ આ પ્રકારે શ્રી-લક્ષ્મીસંકટ વિનાશરૂપ શ્રીએ
યુક્ત હનુમાનજીના સ્તોત્રના એક એક શ્લોકમાં એક એક અક્ષર જોના છે
અને ફટ સ્વાહા અંતે જેમાં છે એવો સોળ અક્ષરનો જે મંત્ર (ॐ નમો
હનુમતે મયમજ્જનાય સુખં કુરુ ફદ સ્વાહા) તેનો શાસ્ત્રોક્ત વિધિને અનુ-
સારે જપ કરવા લાગ્યા. એટલે પ્રથમ સ્તોત્રનો પાઠ કરીને પછીથી મંત્રનો
જપ કરવા લાગ્યા. બ્રાહ્મણાદિ ત્રણ વર્ણના પુરૂષોએ આ મંત્ર ઓંકાર પૂર્વમાં
આવે એમ જપવો અને બીજાઓએ ઓંકાર વિનાનો જપવો ॥૫૩॥ હે
નૃપ ! ધર્મદેવ પ્રતિદિન પૂર્વોક્ત મંત્રજપને અંતે હનુમાનજીની આગળ
જમણા ચરણના અગ્રભાગને ડાબી સાથળના મૂળમાં મુકીને એકલા ડાબા
પગથી ઉભા રહીને એ હાથ જોડીને આગળ કહેશે એ સ્તોત્રનો પણ પાઠ
કરવા લાગ્યા ॥૫૪॥ તે સ્તોત્ર આઠ શ્લોકથી બતાવે છે—રાજનીતિમાં
પ્રવીણ, (જેથી વાનરમહારાજ સુગ્રીવના મુખ્ય મંત્રીપદમાં રહેલા)
વેદો, વેદાંગો અને વેદના ઉપબૃંહણરૂપ શાસ્ત્રોમાં જેમની બુદ્ધિ રમી રહી
છે, રાજધિરાજ (ચક્રવર્તિના કુળમાં અવતરેલા) રઘુકુળનાયક રામચંદ્ર
લગવાનના પણ મંત્રિવર્ય, સિંદૂર અંગરાગથી ચરચ્યું છે દિવ્ય કલેવર જેમનું,
નૈષ્ઠિકોમાં શ્રેષ્ઠ, (આવો સમુત્કર્ષ હોવા છતાં પણ હનુમાનજીને પોતાનું
પ્રિયતમ વિશેષણ તો શ્રીરામદૂત છે. આ અર્થ પ્રત્યેક શ્લોકમાં રહેલા
'શ્રીરામદૂત ! હનુમન્ !' આ વિશેષણની આવૃત્તિથી જણાય છે. તેમજ
પોતેપણ 'દાસોઽહં કોસલેન્દ્રસ્ય' એમ કહ્યું છે) એવા સમર્થ તમો હે
શ્રીરામદૂત ! હે હનુમન્ ! મારા આ સંકટને ટાળો. આ સંકટ બીજા

શ્રીરામદૂત ! હનુમન્ ! હર સંકટં મે ॥૫૫॥ સીતાપહારજરધૂતમ-
રિકષપ્રોત્સારણેકસહાય ! હતાસપૌષ ! । નિર્દગ્ધયાતુપતિહા-
ટકર જધાને ! શ્રીઃ ॥૫૬॥ દુર્ગાચરવળવિસર્જિતરાંચિત્તવાત્તજ્ઞા-

ઐહિક સંબન્ધનું નથી પણ ધર્મમાં ઉપદ્રવ કરનાર છે માટે તેના પરિહારની પ્રાર્થના કરું છું. યદ્યપિ ‘સંકટં ના તુ સમ્બાધઃ’ એમ અમરકોષમાં કહ્યું છે તો સંકટશબ્દનો ‘જનાદિસંમર્દયુક્ત દેશાદિ’ એવો અર્થ થાય છે તથાપિ તેમાં પણ કષ્ટ દેખાય છે માટે લક્ષણાથી આ સ્થળે એકલા કષ્ટમાત્રપર અર્થ લેવો. અથવા ‘હર મેઽતિકષ્ટં’ એવો પાઠ સારો છે. ત્યારે ‘અતિ કષ્ટને હરો’ એવો અર્થ કરવો ॥૫૫॥ સીતાહરણને લીધે રામચંદ્રજીને થએલા પ્રકૃષ્ટ કષ્ટ (હરી જનારનું સ્થાન બળ આદિકના અપરિજ્ઞાનરૂપ)ને નિવૃત્ત કરવામાં મુખ્યપણે અદ્વિતીય સહાય કરનારા, અર્થાત્ આપે સર્વ બળમાં મૂળભૂત સુગ્રીવમૈત્રી કરી આપી અને સીતાહરણ કરનારા દુરાત્મા રાવણની પદવી જાણવામાટે અંગદઆદિક અસમર્થ થતાં જ્યારે તેઓ પ્રાણત્યાગ કરવા તૈયાર થયા ત્યારે તમો સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરીને સીતાને જોધને તેની વાર્તા લાવીને તથા રિપુ રાવણનું સ્થાન બળાદિકનું નિરીક્ષણ કરી આવીને ભગવાનને અદ્વિતીય સહાય આપેજ કરી છે. રાક્ષસપતિ રાવણની સુવર્ણમયી રાજધાનીને સર્વ રાક્ષસોને જોતાંજ બાળી દેનારા, અક્ષાદિ રાક્ષસસમૂહોને વિનાશ કરનારા એવા હે શ્રીરામદૂત ! હે હનુમન્ ! આપ માં સંકટ હરો ॥૫૬॥ રાવણે મારવા માટે મુકેલી દુર્નિવાર્ય શક્તિ (કાસુનામે આયુધ)ના ઘાતથી કંઠમાં પ્રાણ જેના આવી ગયા છે એવા લક્ષ્મણજીના સંજીવનમાટે સંજીવિની ઓષધિ લાવી આપનારા. અથવા-રાવણે મુકેલી શક્તિનો ઘાત જેનાથી દુર્નિવાર્ય છે, માટેજ કંઠમાં સંલગ્ન પ્રાણવાળા લક્ષ્મણજીને સુખીયા કરવા સંજીવિની ઓષધિ લાવી આપનારા. ‘શક્તિઘાતનિષ્પન્નલક્ષ્મણ’ એવો પાઠ હોય તો શક્તિના ઘાતથી નિષ્પન્ન-મૂર્છા પામેલા લક્ષ્મણજીના સુખ-મૂર્છા ટાળવારૂપ માટે સંજીવિની ઓષધિ લાવી આપનારા. વિશલ્પકરણી આદિક લતા લેવા માટે આવેલા આપને જોધને તેતે દેવતાવિશેષે અધિષ્ઠિત

સુલક્ષ્મણઃ સ્વાહતજાંવવલ્લે ! । દ્રોણાચલાનયનનન્દિતરામપક્ષ !
 શ્રી૦ ॥૫૭॥ રામ ગમોક્તિતારેતારિતબન્ધ યાગદુઃસ્વાન્ધિમગ્નમરતા-
 પિતપારિવર્હ ! । રામાક્ષિપદ્મમધુપીભવદન્તરાત્મન્ ! શ્રી૦ ॥૫૮॥ દા-
 ન્તાત્મકેસરિ મહાકપિરાદૃતદીયમાર્યાજનો રૂતપઃફલપુત્રમાવ ! ।
 તાક્ષ્યોપમોચિતવૃબલતીવ્રવેગ ! શ્રી૦ ॥૫૯॥ નાનામિચારિકવિ-
 દૃષ્ટસવારઠ્ઠત્યાંવદ્ર દ્વાપારણસમીક્ષણદુઃપ્રધર્ષ્ય ! । રાગમ્નસત્તુત-

એવી તેતે લતાઓ લીન થઇ ગઈ ત્યારે તેતે લતાના આશ્રયભૂત દ્રોણાચ-
 ળનેજ ઉખાડી ઉખાડી લાવીને રામપક્ષની સર્વ વાનરસેનાને શલ્ય કાઢી
 નાંખવાથી અને ફરીથી જીવાડવાથી આનંદિત કરનારા એવા હે શ્રીરામદૂત !
 હે હનુમન્ ! આપ માંડે સંકટ હરો ॥૫૭॥ પોતાના ભાઈ રામચંદ્રજીના
 વિયોગથી થએલા દુઃખરૂપી સમુદ્રમાં ડુબી ગએલા ભરતજીને, રાક્ષસકુળનો
 નાશ કરી, સીતાસંશ્લેષથી વૃદ્ધિ પામી છે દિવ્ય કાંતિ જેમની એવા રામ-
 ચંદ્રજીની લંકાપુરી થકી અયોધ્યાપુરીમાં પાછા આવવાની વાર્તા નિવેદન
 કરવારૂપ નૌકામાં બેસાડીને, દુઃખસાગરમાંથી તત્કાળ ઉદ્ધાર કરનારા
 અને તે સમયમાં દુઃખસમુદ્રના સંતરણથી સંતુષ્ટ થએલા ભરતજીએ રાખને
 ઉચિત વસ્તુ અર્પણરૂપ પારિતોષિક (પહેરામણી) જેમને અર્પણ કર્યુંછે.
 અને જેમનું ચિત્ત રામચંદ્રના ચરણારવિંદમાંજ ભ્રમરની પેઠે અતિશય
 આસક્ત વર્તેછે એવા હે શ્રીરામદૂત ! હે હનુમન્ ! માંડે સંકટ હરો ॥૫૮॥
 હે હનુમન્ ! તપશ્ચર્યાદિ વડે આત્મા-દેહ મનને દમન કરનારા મહાકપિ-
 રાજ કેસરી અને તેની ભાર્યા અંજનીએ કરેલી તીવ્ર તપશ્ચર્યાના ફળરૂપ
 પુત્રભાવને સ્વીકારનારા અર્થાત તેમની તપશ્ચર્યાને લીધેજ પુત્રભાવને પા-
 મેલા. ગરૂડની સાથેપણ ઉપમા આપવા લાયક છે શરીર સામર્થ્ય અને
 તીવ્રવેગ જેમનો એવા હે શ્રીરામદૂત ! હે હનુમન્ ! માંડે સંકટ તમો હરો
 ॥૫૯॥ અભિચારકર્મમાં પ્રવર્તેલા બહુપ્રકારના તેતે જનોએ પ્રેરેલી એવી
 પણ જે પોતાના પરિવાર વીરોએ સહિત કૃત્યાઓ, તેને પલાયન કરાવા
 માટે ક્રોધે કરીને રાતાંયોળ થએલાં નેત્રોવડે કરીને પરાભવ ન થઈ શકો
 એવા. અર્થાત્ ક્રોધારૂણ દૃષ્ટિમાત્રથીજ અભિચારકોએ પ્રેરેલી સવીર કૃત્યા-

દવિસદમન્નજાપ ! શ્રી૦ ॥૬૦॥ યન્નામધ્યપદકૃતિમાત્રતોઽપિ
 યે બ્રહ્મરાક્ષસપિશાચગણાશ્ચ ભૂતાઃ । તે મારિકાશ્ચ સમયં હ્યપ-
 યાન્તિ સ ત્વં શ્રી૦ ॥૬૧॥ ત્વં ભક્તમાનસસમીપ્સિતવૃત્તિશક્તા ર-
 ક્કસ્ય દુર્મદસપત્નભયાર્તિભાજઃ । દૃષ્ટં મમાપિ પારિવર્ય પૂર્ણકામ !
 શ્રી૦ ॥૬૨॥ હત્યનેન સ તુષ્ટાવ સર્વસક્કષ્ટહારિણા । તાત્રેજ મારુતિ
 ધર્મઃ પ્રત્યહં નિયતવ્રતઃ ॥૬૩॥ ફલકન્દદલાહારઃ શાકમાત્રાશનઃ
 કચિત્ । જલાહારો નિરાહારઃ સોઽવર્તત સહ સ્ત્રિયા ॥૬૪॥ તસ્મૈ
 દિગ્વીપપાલાન્ત સ્વપ્નમાગત્ય મારુતિઃ । સાક્ષાત્સ્વદન્તં પ્રાદત્યોદા-

ઓને નસાડી મુકનારા અને જેનો મંત્ર જપવાથી રોગાર્ત રોગમાંથી મુક્ત થાયછે. સુતાર્થી શુભ સુતને પામેછે. ધનાર્થી ધનને પામેછે. કિં બહુના-તેતે અભીષ્ઠ અર્થને આપનારા છો. એવા હે શ્રીરામદૂત ! હે હનુમન ! માંહે સંકટ તમો નિવારણ કરો ॥૬૦॥ જે આપના નામના એક દેશભૂત પદ (અક્ષર)ના શ્રવણમાત્રથીજ અતિશય લય પામેલા બ્રહ્મરાક્ષસો, પિશાચગણો, ભૂતો, મારિકા (તત્કાળ પ્રાણ હરનારી મરડી) આ સર્વે પણ તુરત લય પામીને પળાયન કરી જાયછે એવા આપ હે શ્રીરામદૂત ! હે હનુમન ! માંહે સંકટ ટાળો ॥૬૧॥ તમો ભક્તોના મનોરથો પરિપૂર્ણ કરવામાં સમર્થ છો. માટે રંક-દીન અને દુષ્ટ મદવાળા શત્રુઓ થકી થએલા લયવડે પીડા પામેલો એવો હું તે માંહે પણ ઈષ્ટ-શત્રુલય પીડાનિવૃત્તિરૂપ અભીષ્ઠ જે ધર્મમાંજ એક મૂળભૂત છે તેને પરિપૂર્ણ કરો. તમો પૂર્ણકામ છો માટે આપનો ભક્ત એવો જે હું તે મારી અપૂર્ણતાનો પરિહાર કરવાને યોગ્ય છો. ॥૬૨॥

હે રાજન્ ! ધર્મદેવ સર્વ સંકટ સંહારવામાં સમર્થ એવા પૂર્વોક્ત સ્તોત્રવડે પ્રતિદિન નિયત નિયમવાળા થઈને માંહિતિની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૬૩॥ વ્રતનિયમપરાયણ ધર્મદેવે પુરસ્ચર્યાના પ્રારંભ દિવસને આરંભીને કેટલાક દિવસો ફળ કંદ દળના આહારવડે, કેટલાક દિવસો કેવળ શાકના આહારવડે, કેટલાક દિવસો કેવળ જળવડે, કેટલાક દિવસો નિરાહારવડેજ નિર્ગમન કર્યા. કેવળ પોતે એકલાએ એમ કર્યું એમ નહિ પણ એજ રીતે નિયમપરાયણ એવી પત્નીની સાથે નિર્ગમન કર્યા ॥૬૪॥ એરીતે બે માસ

ત્મેત્યમુવાચ ચ ॥૬૫॥ ધર્મ ! તુમ્યં પ્રસન્નોઽસિ કષ્ટાત્વં મોક્ષ્યસે
 દુતમ્ । યાહિ વૃન્દાવનં તન્ન લબ્ધ્વા પ્રાપ્ત્વોત્તમમ્ ॥૬૬॥ સ-
 લ્લિભિઃ સહ સજ્જત્ય સ્વસમાના દુરાદૈનૈઃ । મરીચિપ્ર- સૈર્વિપ્ર ! પ્રા-
 પ્સ્યસે સુલ્લમીપ્સેતઃ ॥૬૭॥ શત્રુત્વાન્તર્ધિમાપેદે મારુતિઃ
 સોઽથ હર્ષિતઃ । જજાગ ર ચ તત્સ્વાપ્નં વૃત્તં તથ્યમમન્યત ॥૬૮॥
 સમાપ્ય સ્વપ્નતં પ્રાતઃ પુત્રં માતૃલવેશ્મનિ । વિન્યસ્ય માર્યયા સાકં
 વનં વૃન્દાવનં યયૌ ॥૬૯॥ અસુરાન્ગતેર્મીતૌ પ્રચ્છન્નં નિર્ગતૌ

પર્યેતના વ્રતનું અનુષ્ઠાન કરતા ધર્મદેવને બીજા માસના અંતમાં સ્વપ્નામાં
 (ધ્યાનથી પ્રાપ્ત થએલી સમાધિમાં) આવીને ભગવાન માહતિએ પોતાનું
 પ્રત્યક્ષ દર્શન આપ્યું. અને પ્રસન્ન મનથી એમ બોલ્યા કે-॥૬૫॥ હે ધર્મ !
 તમારી ઉપર હું માહતિ પ્રસન્ન થયો છું. આ કષ્ટથી તમો થોડા દિવસમાંજ
 મુક્ત થશો. અહિથી વૃન્દાવનમાં જાઓ. ત્યાં તમો પૂર્વના જે મિત્રો છે (જે
 પૂર્વજન્મમાં મિત્રો હતા તે તમારી પેઠેજ બીજા રૂપને પામીને રહેલા છે)
 તેમના સમાગમને પામશો ॥૬૬॥ મિત્રોનો નામથી નિર્દેશ કરેછે-હે વિપ્ર
 ધર્મદેવ ! તમારા મરીચિમુનિપ્રમુખ પૂર્વના મિત્રો ત્યાંજ નૃજન્મ ધારીને
 અસુરોએ પીડા પમાડ્યા થકા તમારે તુલ્ય દુઃખવાળા વર્તેછે તેમનો સમા-
 ગમ કરો, તે સર્વ સખાઓની સાથે તમો થોડા દિવસમાંજ અસુરોપદ્રવે
 રહિત થઈને ઇષ્તિત સુખને પામશો ॥૬૭॥ હે રાજન ! માહતિ આ પ્રકારે
 કહીને અંતર્ધાન થઈ ગયા. પછીથી પ્રહર્ષિત થએલા ધર્મદેવ પૂર્વોક્ત પ્રકારના
 સ્વપ્નનો અનુભવ કરીને તેમાંથી જાગ્યા અને તે સ્વપ્નનું વૃત્તાંત તપના કળ-
 ભૂત હોવાથી સત્યજ્ઞ માનવા લાગ્યા. આરાધના કરેલા દેવતાઓ સ્વપ્નમાં-
 પણ પ્રાદુર્ભાવ પામેછે. અથવા સ્વપ્નનો ‘સમાધિ’ એવો અર્થ કરવો ॥૬૮॥
 પ્રાતઃકાળમાં ધર્મદેવ પૂર્વોક્ત હનુમત્પુરશ્ચરણરૂપ વ્રતની તેની મહાપૂજા
 કરવા પૂર્વક પરિસમાપ્તિ કરીને, પ્રસન્ન મનથી હનુમાનજીની આજ્ઞાને અનુ-
 સારે વૃન્દાવનમાં જવાનો વિચાર કરતાં રામપ્રતાપ પુત્રને તેના મામાને ઘેર
 મુકીને, ભાર્યા ભક્તિને સાથે લઈને સ્વયં વૃન્દાવન જવા ત્યાંથી ચાલી
 નીકળ્યા ॥૬૯॥ બન્ને દંપતી ‘અહિથી આપણું નિકળવું પ્રસિદ્ધ થાય તો

ગૃહાત્ । અસાયાવપાયેયૌ ચેલતુઃ સમયં પથિ ॥૭૦॥ સ્થૂલસ્યુ-
તજરદ્વસૌ કુશાક્ષૌ મધુભાષિણૌ । પિતરૌ તૌ ચ જગતાં નૈમિષા-
રણ્યમાયતુઃ ॥૭૧॥ દશમેઽહનિ સમ્પ્રાસૌ ક્ષેત્રં તત્તત્ર તૈર્થિકમ્ ।
વિધિં વિદધતુઃ શક્ત્યા દમ્પતી ધૈર્યશાલિનૌ ॥૭૨॥ સ્મરન્તૌ હૃદયે
કૃષ્ણં વૃન્દાવનવિહારિણઃ । અયાચેતત્રતૈ નિત્યં તતો વ્રજમુપે-
યતુઃ ॥૭૩॥ પ્પદોલાત્સવં દ્રઘં વ્રજતાં સક્વશો નૃણામ્ । પથિ
સક્કં ન ચક્રાતે તદ્વતાત્તરશક્ક્યા ॥૭૪॥ માતૈનૈકેન શનકૈર્વ્રજન્

કદાચિત્ તેને જાણી જનારા અસુરો પાછળ આવે' એવો ભય પામીને,
માટેજ છાંનાં માંનાં ઘેરથી નિકળ્યાં. વળી 'જો કોઈ સહાય કે ભાતું સંપા-
દન કરવા ભય તો અસુરો સ્પષ્ટ નિર્ગમન જાણી જતાં તેઓ પાછળ આવે'
એવા ભયને લીધે કોઇને સહાય કે ભાતુંપણ લીધા વિના ઘેરથી નિકળીને
માર્ગમાંપણ સભય ચાલવા લાગ્યાં. યદ્યપિ હનુમાનજીએ વરદાન આપ્યુંછે
અથાપિ અસુરો અધિક હોવાથી શંકા થાયછે ॥૭૦॥ તપશ્ચર્યાથી કૃશ શ-
રીર જેમનું છે, એકપણ અખંડ વસ્ત્ર નહિ પણ વસ્ત્રના જીર્ણ કટકા એક
બીજા સાથે સાંધીને બનાવેલાં તેપણ સૂક્ષ્મ નહિ પણ જડાં એવાં વસ્ત્રોને
ધારણ કરી રહેલાં, (આથી દરિદ્રતાનો છેલો અવધિ જણાવ્યોછે. આથી
પ્રયત્ન વિના પ્રાપ્ત થતાં ઉપકરણોથીજ નિર્વાહ કરનારાં, એવો ધ્વન્યર્થ ની-
કળે છે) મધુર વચનને બોલવાના સ્વભાવવાળાં, માતા પિતાની પેઠે જગતનું
પ્રિય હિતપરાયણ એવાં બન્ને દંપતી ત્યાંથી નિકળીને નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્રમાં
આવ્યાં ॥૭૧॥ ધૈર્યગુણશાળી દંપતી ભક્તિધર્મે દશમે દિવસે નૈમિષારણ્ય
ક્ષેત્રને પામીને, તેમાં તીર્થમાં શાસ્ત્રે કરવાપણું કહેલો ઉપવાસાદિરૂપ
વિધિ યથાશક્તિ કર્યો ॥૭૨॥ નૈમિષારણ્યમાં પણ તે દંપતી વૃન્દાવનવિહારી
શ્રીકૃષ્ણનુંજ હૃદયમાં ચિંતવન કરતાં થકાં નિત્ય યાચના કર્યાં વિનાજ મળે
તેનાથી શરીરધારણરૂપ વ્રતનો આશ્રય કરીને રહ્યાં. તેપછી ત્યાંથી વ્રજ-
પ્રાંતે જવામાટે ચાલી નીકળ્યાં ॥૭૩॥ ત્યારે માર્ગમાં ભગવાનના પુષ્પદોલો-
ત્સવનાં દર્શન કરવા માટે જતા મનુષ્યોના સંઘને જોઇને 'તેમાં કોઈ આસુર-
પણ સમાજ હશે' એવી આશંકાને લીધે તેમનો સાથે જવારૂપ સંગ માર્ગમાં

धर्मः सह स्त्रिया । पुण्यं हन्दावनं प्राप दोलात्सवने नृप ॥७५॥
देशान्तरीयजनसङ्घसमर्च्यमानं गोवर्धने कुसुमदलज्जितं स कृष्ण-
म् । सम्पूज्य वीक्ष्य च तदीयविलिख्योत्तमं चक्रे प्रदक्षिणममुं
विधिनैव धर्मः ॥७६॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथ-
मप्रकरणे भक्तिधर्मयोर्वृन्दावनागमननामा सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

सुव्रत उवाच—अप्यदोलोत्सवं द्रष्टुं जनास्तत्र सहस्रशः। देशान्त-
रेभ्य आयाता आसन्भूप ! सयोषितः॥१॥ शापादुर्वाससो भूमौ ये
जाता मुनयो नृषु । भ्रमन्तस्तेऽपि तत्रायन्नरैर्वहुधादिताः ॥२॥
प्राप्ता जाताः कृष्णेच्छया ज्ञातपरस्परः । जनैरज्ञाततत्त्वाश्च

નહિ કરીને આલ્યા ॥૭૪॥ હે નૃપ ! એરીતે માર્ગમાં અસહાયપણે લાર્યા
લક્ષ્મિની સાથે મંદમંદ ચાલતા ધર્મદેવ નૈમિષારણ્યથડી એકમાસે પુષ્પદો-
લોત્સવને દિવસે પવિત્ર વૃંદાવનમાં આવ્યા ॥૭૫॥ ધર્મદેવે ગોવર્ધનપર્વતમાં
પુષ્પોવડે શોભાડેલી દોલામાં વિરાજમાન, દેશદેશમાંથી આવેલા જનસમાજે
પૂજા કરેલા અર્યારૂપ શ્રીબાળકૃષ્ણનું પૂજન કરીને ગોવર્ધનગિરિની વિચિત્ર
શોભાને જોતાજોતા તેની વિધિપ્રમાણેજ પ્રદક્ષિણા નમસ્કારાદિ કર્યું ॥૭૬॥
ધૃતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે લક્ષ્મિધર્મયોગવૃંદાવનાગ-
મનનામા સમૃદ્ધશોડશ્યાયઃ ॥૧૭॥

અધ્યાય ૧૮ મો.

મુત્રતઋષિ કહેછે—હે ભૂપ ! તે વૃંદાવનમાં ભગવાનના આલતા પુ-
ષ્પદોલોત્સવને જોવા માટે હજારોહજાર જનો સ્ત્રીયોને સાથે લઈને દેશાં-
તરમાંથી આવ્યા હતા ॥૧૧॥ જે મરીચ્યાદિ મુનિઓ દુર્વાસાના શાપથી ભૂમિ
ઉપર મનુષ્યયોનિમાં અવતર્યા છે તેપણુ તેતે સ્થળમાં ગુરૂ રાત્રિપ
અમુરોએ અહુ પ્રકારે પીડા પમાડ્યા થકા તેનાથી લય પામીને જ્યાં ત્યાં
લમતા લમતા તેજ વૃંદાવનમાં આવ્યા ॥૨૧॥ તે મુનિઓ ત્યાં કૃષ્ણ ભગવા-
નના સંકલ્પથી પોતપોતાની પૂર્વ જ્ઞાતિની સ્મૃતિ પામતાં ‘આ અમુક મુનિ
છે. આ અમુક મુનિ છે’ એવું એક બીજાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પામીને, બીજા

દૈવાદેકત્ર સજ્જતાઃ ॥૩॥ ગિરેઃ પ્રદક્ષિણાં તર્વેસ્તાન્ પારંક મતઃ
પથિ । લક્ષણૈર્બુબુધે ધર્મસ્તે ચ તં માનુષાક્રાંતિમ્ ॥૪॥ પરં પરં
મિલિત્વા તે સ્વસ્વવૃત્તાન્તમાદિતઃ । કથયામાર્ચસેલં કણં ચા-
સુરયૂથજમ્ ॥૫॥ નિકૃચ્છેક્ષયા ધર્મો ધર્મકૃચ્છેક્ષયા દ્વિજાઃ ।
અવ્યથન્તાથ મુનયો ધર્મે પ્રારંદં વચઃ ॥૬॥ રૌદ્રં રૌદ્રસ્ય શાપેન
કૃચ્છ્રમાત્મમિદાસુરમ્ । અસ્મામિરથ તસ્યાન્ત તદુક્તા દ્રક્ષ્યતે
કદા ॥૭॥ ધર્મસ્તાનાઃ તદ્વાક્યં નાન્યથા ભવિતા દ્વિજાઃ ! । અતો

પ્રાકૃતો પોતાનું પરમાર્થ સ્વરૂપ ન જાણે એ રીતે ભગવાનની ઇચ્છાથીજ
વૃંદાવનના એક પ્રદેશમાં ભેગા થઈ ગયા ॥૩॥ ગોવર્ધન ગિરિની પ્રદક્ષિણા
કરતા ધર્મદેવે તેની પ્રદક્ષિણા કરતા મુનિઓને માર્ગમાં મળતાં ‘તે આ
મરીચ્યાદિ મુનિઓ છે’ એમ એમના એમના અસાધારણ લક્ષણો વડે જાણ્યું.
તેમજ મુનિઓએ પણ ‘માનુષાકૃતિ તે આ ધર્મદેવ છે’ એમ જાણ્યું. અ-
ર્થાત્ ધર્મદેવને મરીચ્યાદિ મુનિઓના સ્વરૂપનું જે જ્ઞાન અને મુનિઓને
ધર્મદેવના સ્વરૂપનું જે જ્ઞાન તેપણુ શ્રીકૃષ્ણની ઇચ્છાથીજ થયું એમ જા-
ણવું ॥૪॥ મુનિઓ અને ધર્માદિદે પરસ્પર મળીને પોતપોતાના જન્મકા-
ળને આરંભીને સમય સ્વસ્વવૃત્તાંત કહ્યું અને અમુર સમૂહો થડી થએલું
કષ્ટ પણ કહ્યું ॥૫॥ શ્રીધર્મદેવ મુનિઓનાં દુઃખદર્શનથી અંતરમાં બહુ
દુઃખીયા થઈ ગયા તેમજ ધર્મદેવના દુઃખદર્શનથી મુનિઓ પણ બહુ દુઃ-
ખીયા થઈ ગયા. એક બીજાના દુઃખ દર્શનથી દુઃખીયા થયા પછી મુનિઓ
ધર્મપ્રત્યે એવું વચન બોલ્યા કે ॥૬॥ હે ધર્મ ! અહો !! મહાન્ આ અ-
સુરકૃત કુર કષ્ટ રુદ્રાંશભૂત દુર્વાસાના શાપથી આ જન્મમાં આપણે સ-
ર્વેએ અનુભવ્યું. આ દુઃખનો જે અંત એજ દુર્વાસાએ આપે પ્રાર્થના કર્યા
પછી પ્રસન્ન થઈને કહ્યો હતો તેતો ક્યારે દેખાશે એટલે ક્યારે નયનગો-
ચર થશે ? એમ અમો પુછીએ છીએ ॥૭॥ એ રીતે મુનિઓએ પુછ્યું
એટલે ધર્મદેવ તેમના પ્રત્યે બોલ્યા કે-હે મુનિઓ ! દુર્વાસા મહર્ષિનું વચન
(મારે વિષે ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ થવાદ્વારા આપણા રક્ષણરૂપ) બીજા પ્રકા-
રને પામીને મિથ્યાભૂત નહિજ થશે. માટે કૃષ્ણ ભગવાનનાં સાક્ષાત્ દર્શન

ધૈર્યેણ સોઢવ્યં કૃચ્છ્રં કૃષ્ણેક્ષણાવધિ ॥૮॥ કાર્યોઽસ્મામિરુપાયોઽત્ર
 કૃષ્ણારાધનલક્ષણઃ । યેન તુષ્ટઃ સ્વયં કૃષ્ણઃ સાક્ષાદ્દયાત્સ્વદર્શનઃ
 ॥૯॥ અહં કૃષ્ણાષ્ટાક્ષરસ્ય પુરશ્ચર્યાં વિધાનતઃ । કરિષ્યામિ તદ-
 ક્કાનિ યમપ્યનુત્તિષ્ઠત ॥૧૦॥ નિઘ્રાત્યં ધર્મવચો મુનયસ્તે પ્રહ-
 રિતાઃ । પતદેવં હિ કર્તવ્યમિતિ વ્યવસિતા નૃપ ! ॥૧૧॥ તપસ્યસ્ય
 દ્વિતીયાણાં કૃષ્ણાયામથ તે વ્યધુઃ । પ્રારમ્ભં વિષ્ણુયાગસ્ય ગુરો-
 વારે ચ હસ્તમે ॥૧૨॥ યજમાનસ્તત્ર પૂર્વે સમારેમે સ્વયં વૃષઃ ।
 કૃષ્ણમન્ત્ર પુરશ્ચર્યાં યથાશક્તિ યથાહિતે ॥૧૩॥ શ્રામન્ન પ્રલત્ કે-
 ચિત્ત્વાણં પેઢરાદરાત્ । પુરશ્ચર્યાવિધાનેન વાસરેઃ સત્સત્સત્ઃ
 ॥૧૪॥ મારતે મગવદ્ભાત્યાઽસ્તિ તાં કવનાપઠ- । શ્રીવાસુદેવ-

શાય ત્યાંસુધી આ મહાકથ ધૈર્યગુણથી આપણે સહનજ કરવું ॥૮॥ પરંતુ
 આ વૃંદાવનમાં રહીને કોઈક ઉપાય કૃષ્ણારાધનરૂપ આપણે કરવો, જે આ-
 રાધનરૂપ ઉપાયથી લગવાનું કૃષ્ણ પ્રસન્ન થઈને પોતે આપણને સ્વસ્વ-
 રૂપનો સાક્ષાત્કાર જરૂર કરાવે ॥૯॥ હું યથાવિધિ શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષર મં-
 ત્રનું પુરશ્ચરણ કરીશ. તમો સર્વે મુનિઓ પણ પુરશ્ચરણના અંગોનું અનુ-
 ષ્ઠાન કરો ॥૧૦॥ હે નૃપ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારનું ધર્મદેવનું વચન સાંભળીને, તે
 સર્વે મુનિઓએ પ્રહર્ષ પામીને 'આ એમજ કરવું' એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો
 ॥૧૧॥ એવો નિશ્ચય કર્યા પછી ફાલગુન માસના કૃષ્ણપક્ષની દ્વિતીયા તિ-
 થિએ હસ્તનક્ષત્રમાં ગુરૂવારે વિષ્ણુયાગ (કૃષ્ણનું મંત્રપુરશ્ચરણાદિકથી
 આરાધન) યથાવિધિ કરવાનો તે ધર્માદિકે પ્રારંભ કર્યો ॥૧૨॥ તેમાં સ્વયં
 ધર્મદેવે યજમાન થઈને શ્રીકૃષ્ણાષ્ટાક્ષર મંત્રની પુરશ્ચર્યાનો યથાવિધિ યથા-
 શક્તિ સર્વથી પહેલો પ્રારંભ કર્યો ॥૧૩॥ બીજા મુનિઓ તો તેના અંગપણે
 શ્રીમદ્ભાગવતાદિકનો પાઠ કરવા લાગ્યા-તેમાં કેટલાક મુનિઓ આદરભા-
 વથી વસિષ્ઠાદિમુનિપ્રણીત વિધિને અનુસારે શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણનું એક
 એક પારાયણ સાત સાત દિવસે સંપૂર્ણ થાય એજ રીતે વારંવાર કરવા
 લાગ્યા. કેટલાકો મહાભારતના ભીષ્મપર્વમાં રહેલી શ્રીમદ્ભાગવદ્ગીતાનો
 યથાવિધિ પાઠ કરવા લાગ્યા. કેટલાકો શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યનો પાઠ કરવા

માતૃત્વં પઠન્તિ સ્વ કેચન ॥૧૫॥ વિષ્ણોર્નામસંસ્થાસ્યં સ્તોત્રં
પેઠુશ્ચ કેચન । કતિચિદ્વિષ્ણુગાયત્રીં જપન્તિ સ્વ યથાવિધિ ॥૧૬॥
શ્રીનારાયણવર્મકે પેઠુર્વિપ્રા ઉદચ્છુસ્તાઃ । નામ સ્મરણમાત્રં ચ કેચિ-
ત્કૃષ્ણસ્ય ચક્રિરે ॥૧૭॥ શ્રીમદ્ભાગવતસ્થાં ચ રાસલીલોપવર્ણનાઃ ।
પશ્ચાદ્ધ્યાયીં કૃત્વાત્તર્પિત્વં ભક્તિઃ પપાઠ ચ ॥૧૮॥ નિશિ સુષ્પેઽશ્વિ-
લજને ગીતગોવિન્દગાયનઃ । વીણામૃદંગાદિદૃતં સર્વે સંહત્ય ચ-
ક્રિરે ॥૧૯॥ એવં સમ રાધયતાં કૃષ્ણં તેષાં યતાત્મનાઃ । વૈશા-
ખસ્ય સિતા પ્રાપ્તા મોહિન્યેકાદશી નૃપ ! ॥૨૦॥ તપઃકૃશતરાક્ષેષુ
તેષાં પન્નેષ્વથ પ્રભુઃ । પ્રીતઃ કરુણયા કૃષ્ણો દદૌ સાન્નાત્સ્વદશ-
નમ્ ॥૨૧॥ અભયદશસ્તોત્રાણં ગોલોકે યાદૃશઃ સ્વયમ્ । તાદ-

લાગ્યા. કેટલાકો વિષ્ણુસહસ્રનામસ્તોત્રનો પાઠ કરવા લાગ્યા. કેટલાક
મુનિઓ ‘વિષ્ણુસહસ્રનામ’ વિગ્રહે વાસુદેવાય ધીમહિ । સન્નો વિષ્ણુઃ પ્રચોદ-
યાત્’ આ શ્રુતિપ્રસિદ્ધ વિષ્ણુગાયત્રીનો યથાવિધિ જપ કરવા લાગ્યા.
કેટલાક ઋષિઓ ઉત્તરમુખે બેસીને નારાયણકવચનો પાઠ કરવા લાગ્યા.
કેટલાકતો કેવળ ‘શ્રીકૃષ્ણ’ એવા નામનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા ॥૧૪-
૧૫-૧૬-૧૭॥ ધર્મદેવની ભાર્યા ભક્તિદેવીતો દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક શ્રીમદ્-
ભાગવતમાં રહેલી શ્રીકૃષ્ણની રાસલીલાનું વર્ણન જેમાં પ્રધાનપણે છે એવી
પંચાધ્યાયીનો પ્રતિદિન પ્રેમથી પાઠ કરવા લાગ્યા ॥૧૮॥ ધર્મ મુનિઓ સર્વે
ભેગા થઈને જ્યારે સર્વ જનો રાત્રિએ મુઠ્ઠાબંધ ત્યારે જ્યારે કવિપ્રણીત
ગીતગોવિંદકાવ્યનું ગાયન વીણા મૃદંગ વિગેરે વાજાંત્ર વગવાપૂર્વક પ્રતિ-
દિન કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥ હે નૃપ ! આવી રીતે નિયમિત મનથી પ્રતિદિન
શ્રીકૃષ્ણનું સમારાધન કરતાં કરતાં ધર્માદિકને વૈશાખ માસની શુકલ
પક્ષની મહોત્સવરૂપ મોહિનીનામની એકાદશી આવી ગઈ. તે એકાદશીને
દિવસે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુએ પ્રસન્ન થઈને પોતાનું આરાધન કરતા,
તીવ્ર તપથી અતિશય કૃશ શરીર જેમનાં થઈ ગયાં છે અને પોતાના શર-
ણને પામેલા અથવા અસુરથકી કદને પામેલા સર્વ ધર્માદિકને કૌશ્લ ક-
રીને પોતાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન દીધું ॥૨૦-૨૧॥ દર્શનદાનનો પ્રકાર કહે છે—

શોડશ્યત તદા સ વૃંદાવનચન્દ્રમાઃ ॥૨૨॥ શ્રીકૃષ્ણસ્ય મહાપૂજાં
 કૃત્વા તન્નિશિ જાગ્રતઃ । બ્રાહ્મે મુહૂર્તે દદશુઃ સહસા તે સિતં મહઃ
 ॥૨૩॥ કોટિકોટીન્દુસૂર્યામે સચ્ચિદાનન્દલક્ષણે । તસ્મિન્ને દદશુઃ
 કૃષ્ણં સર્વે મહસિ ભૂયસિ ॥૨૪॥ વર્તનામ્બુધરસુન્દરમૂર્તિં તેજ-
 સાઽતિમહતા સિતભાસમ્ । કોટિમયઃ કથિમોહનરૂપં વહ્નિઘૌતક-
 નકપ્રભવસ્ત્રમ્ ॥૨૫॥ પાણેપદ્મગલેન ચ વેણું સન્નિધાય રુચિરા-
 ધરબિમ્બે । વાદયન્તમુરુધા સ્વરમેદૈઃ શોભનં

સ્વયં શ્રીકૃષ્ણુ ગોલોક ધામમાં અખંડ રાસલીલામાં (નિરવધિ રાસમહા-
 રસમાં) જેવા દિવ્ય સ્વરૂપ, રૂપ, ગુણ, વિભૂતિ, ઐશ્વર્યથી વિરાજમાન છે
 તેવાજ તે સમયમાં તેમણે જોયા. કેવા શ્રીકૃષ્ણુ તો વૃંદાવનચંદ્રમા-જે
 દિવ્ય વૃંદાવનને આહ્વાદ આપનારા હતા એજ અથવા આ ભક્તોના અનુ-
 ગ્રહ માટે ફરીથી પણ આ વૃંદાવનને ચંદ્રમાની પેઠે આહ્વાદ આપનારા
 થઇને તેવા દેખાયા ॥૨૨॥ તેના તેજ દર્શનપ્રકારને ફરીથી વિશેષ વિવરણ
 કરે છે—શ્રીકૃષ્ણુની મહાપૂજા કરીને તે એકાદશીની રાત્રિએ વ્રતના અં-
 ગભૂત ભગવણને કરતા ને ધર્માદિકોએ બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં કાંઈક ચેત તેજે-
 વિશેષ અકસ્માત્ પ્રથમ જોયું ॥૨૩॥ એક સાથેજ ઉદય પામેલા કોટાન-
 કોટી શશિ સૂર્યની કાંતિને ઉદ્વંધન કરીને વર્તનારી કાંતિવાળા, (અનુ-
 ક્રમણના પ્રત્યે સુખોપસેવ્યતા અને પ્રતિક્રમણના પ્રત્યે દુરધિગમ્યતા જણાવા
 માટે શશિસૂર્યાતિશાયિતા કહી છે) સચ્ચિદાનંદરૂપ તે તેજઃપુંજમાં
 પરમાનંદમય દિવ્યમૂર્તિપણે સુક્તજનોને અનુભવાતા શ્રીકૃષ્ણુને તે ધર્મા-
 દિકે જોયા ॥૨૪॥ તે શ્રીકૃષ્ણુને આઠ યોગથી વર્ણવેછે—નવીન મેઘ સ-
 રખી સુંદર દિવ્ય મૂર્તિ જેમની છે. જ્યોત્સ્નાથીજ જેમ એમ સમસ્ત કર-
 ણુને આહ્વાદ આપનારા અત્યધિક દિવ્ય શુકલ તેજથી ભાસમાન, કોટિ કા-
 મદેવની લાવણ્યતાથી અતિ અધિક લાવણ્યતાવાળા, તપાવેલા સુવર્ણને
 સદશ કાંતિવાળાં દિવ્ય વસ્ત્ર (પીતાંબર)ને ધારી રહેલા ॥૨૫॥ જે હસ્ત-
 કમળવડે ધારેલી દિવ્ય વંશીને બિંબ (પાકુ ઘીલોડું) જેવા સુંદર રક્ત
 અધરોષ્ટથી આયુળન કરીને મધુર મધુર અનેક પડ્મલલિત સ્વરભેદવડે વ-

॥૨૬॥ નૈકરહત્તિદિદાદેરીટં મીનરાજસમંજલશામમ્ । સ્થૂ-
લસુસમમોક્તિકમાલં ચારુગન્ધકુસુમાસમહારમ્ ॥૨૭॥ માલ-
કૈસરવિશેષકકાન્તં લમ્બમાનસુમશેશ્વરરાજિમ્ । દેમરલમય-
રિવિભૂષં પુષ્પાણાં ધાંશુસમાસ્યમ્ ॥૨૮॥ શારદાઃ નવજન્મવિ-
નિદ્રામ્મોહહચ્છદસમાયતનેત્રમ્ । સૂક્ષ્મવક્રનૃપમચ્છન્દેશં દર્શ-
નીયનિલલલલમ્ ॥૨૯॥ મેઘીરાધાલમ્બાસત્યમામાસ-
ત્યામદ્રાજામ્બવત્યાદિમિશ્ર । સ્ત્રીમિઃ પ્રેમ્ણા જ્યમાનાદ્રેષ્યમ્
દૃષ્ટ્વા તાસામાદદાનં મનાંસિ ॥૩૦॥ નન્દેન રામેણ યશાદયા ચ
પત્યા સમં દેવકકન્યયાઽપિ । નન્દાસુમદ્રાસુરમી-લાભેર્ગોમિશ્ર

જાવનારા, નટવરના જેવો દિવ્ય વેષ જેમનો છે ॥૨૬॥ વિવિધ અનેક રત્ન-
પંક્તિવડે વિચિત્રિત દિવ્ય મુકુટ મસ્તકે ધારી રહેલા, મકરાકાર કુંડળથી
અલંકૃત છે કર્ણ જેમના, આંખનાં જેવાં સ્થૂળ ગોળ એકસરખાં મોતિ-
ઓની દિવ્ય માળાઓ ધારી રહેલા. સુરભિ મુકુમાર સુંદર દિવ્ય કુસુમના
હાર ધારી રહેલા ॥૨૭॥ કેસર ચંદનથી કરેલા તિલકથી અલંકૃત ભાલતળ
જેમનું છે, ગુલાબ વિગેરે પુષ્પોના નીચે લાંબા લટકતા તોરાઓની પંક્તિ-
વડે શોભાયમાન, વિવિધ રત્ન જડિત સુવર્ણમય દિવ્ય બહુ વિભૂષણને ધારી
રહેલા, શરદ્ઋતુના પૂર્ણ ચંદ્રને સમાન આહ્વાદકારી મુખકમળ જેમનું છે,
॥૨૮॥ શરદ્ઋતુમાં નવીન થએલા પ્રકુલિત કમળના પત્ર સરખાં કર્ણ-
પર્યંત દીર્ઘ નેત્ર જેમનાં છે, સૂક્ષ્મ કુટિલ ક્રોમળ કાળા કેશ જેમના છે,
દર્શનીય અખિલ પાદાદિ અવયવોવડે શોભાયમાન, અર્થાત્ વારંવાર અનુ-
ભવ કરવા છતાં પણ નિત્ય નવીન નવીન હોય ને શું? એવું દર્શનીય દિવ્ય
રૂપ જેમનું છે ॥૨૯॥ રુકિમણી જેનું બીજું નામ છે એવાં લક્ષ્મીજી, રા-
ધિકાજી, લક્ષ્મણા સત્યભામા, સત્યા, ભદ્રા, જાંબવતી વિગેરે દિવ્ય પદ્મરા-
ણીઓએ પ્રેમથી પૂજ્યા છે પાદપદ્મ જેમના, અને તે સ્ત્રીયોનાં પણ મનને
દષ્ટિમાત્રથીજ તત્કાળ હરણ કરનારા ॥૩૦॥ નંદજી, બળદેવજી, યશોદા,
વસુદેવ પતિની સાથે દેવકીજી અને નંદા સુભદ્રા સુરભી વિગેરે ગાયો

સન્નેહઃ દીક્ષ્યમાણમ્ ॥૩૧॥ શ્રુક્ષારંકરઘ્નપરૈરેકૈર્ગોણાઃ, નાનામ-
મિતશ્ચ યૂથૈઃ । પ્રીત્યેક્ષ્યમાણાનનપદ્મરાજન્મિતસિતાનન્દિતમક્ત-
લોકમ્ ॥૩૨॥ તં દૃષ્ટ્વા પરમાનન્દં પ્રસાદત્તુ સવિસ્મયઃ । પ્રણમ્ય
દળ્ડવદ્નમૌ બદ્ધાઞ્જલિપ્તાઃ સ્થિતાઃ ॥૩૩॥ મૂર્તૌ ભગવતસ્તેષામિ-
ન્દ્રિયાણાં તુ વૃત્તયઃ । કૃષ્ણસ્તસ્થુસ્તતો જાતાસ્તે કાષ્ટપ્રતિમા इव
॥૩૪॥ નબ્બેચ્છયત્યં તુ રૂઢતમેવ તે તસ્થુસ્તયૈવાથ પુનર્વપુઃસ્મૃ-
તિમ્ । પ્રાઃ સ્તતસ્તસ્ય પુરઃસ્થિતો વૃષ રુદ્રાવ સાકં મુનિમિસ્તમી-
શ્વરમ્ ॥૩૫॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे
विष्णुयागाराधितश्रीकृष्णदर्शनानन्दनिरूपणनामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

એ રીતે સર્વેએ સન્નેહ નિરખેલા ॥૩૧॥ શૃંગારરસમાં સમુચિત એવાં પુષ્પ
ચંદન તાંબૂળાદિક પદાર્થો જેમના હાથમાં છે એવા અનેક ગોપાંગનાઓના
સંઘોએ ચારે તરફ રહીને અનુરાગપૂર્વક બેયું છે વદનારાવેદ જેમનું અને
એવા વદનમાં શોભતા મંદહાસવડે ભક્તસંઘોને આનંદ પમાડનારા એવા
શ્રીકૃષ્ણને બોધને, ધર્માદિક સર્વે પરમ આનંદ પામીને, વિસ્મયવડે સ્તંભિત
ચેતોવૃત્તિવાળા થઇને, પૃથ્વી ઉપર દંડની પેઠે પડીને ભગવાનને સાષ્ટાંગ
પ્રણામ કરીને એ હાથ બેડીને ઉભા રહ્યા ॥૩૨-૩૩॥ તે ધર્માદિકો નિરતિ-
શય ઔજ્જવલ્ય, સૌન્દર્ય, સૌગન્ધ્ય, સૌકુમાર્ય અને લાવણ્યામૃતના
નિધિરૂપ અતિ રમણીય આનંદમય દિવ્ય મૂર્તિમાં આકર્ષિત સમગ્ર ઇન્દ્રિય-
વૃત્તિવાળા થઇને, માટેજ કાષ્ઠની પ્રતિમા હોય ને શું? એવા જડરૂપ થઇને
ઉભા રહ્યા ॥૩૪॥ હે રાજન્! તે પછી ભગવાનેજ સ્વેચ્છાથી પોતામાં
અસ્તપણાને પમાડી દીધી છે સર્વ ઇન્દ્રિયવૃત્તિઓ જેમની અને વળી
મુહૂર્તમાં તેનાંથી જગાડેલા તે ધર્માદિકો ફરીથી દેહની સ્મૃતિ પામ્યા. તે
સમયમાં ધર્મદેવ મુનિઓ સાથે સકલલોકમહેશ્વર શ્રીકૃષ્ણની તેમની
આગળ ઉભા રહીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૩૫॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने
... प्रथमप्रकरणे विष्णुयागाराधितश्रीकृष्णदर्शनानन्दनिरूपणना-
माऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

ર્યપુરોગશક્તિભિઃ ॥૩॥ સમકારણ ! વાસુદેવમુખ્યપ્રથિતવ્યૂહવ-
ર્ધરત્ત્વમવ । સકલૈરપિ સાત્ત્વતૈરભિજ્ઞૈર્વિધિના ત્વજ્યસે
વૈ ॥૪॥ જગતો જનનં ચ પાલનં હરણં ચાપિ કરોષિ હીશ્વરઃ ।

અપ્રાકૃત સ્થાનો તેજકીપણુ પર) બૃહત્-અપરિચ્છિન્ન, અક્ષર-ક્ષરભાવે ર-
હિત, સદા અવ્યય-નિત્ય, (કાળપરિચ્છેદે રહિત) શ્રુતિસ્મૃતિઓએ માનેલું
છે. શશિસૂર્યાદિકના તેજથી અતિ અધિક તેજસ્વી એવા અક્ષર નામના
સ્થાનવિશેષમાં સકળ ઐશ્વર્યો, (અભિમાદિ અષ્ટ અથવા જ્ઞાન શક્તિ બળ
વિગેરે છો) શ્રીદામનંદ મુનંદાદિ પાર્ષદો અને શક્તિઓ (રાધા રમાદિ અથવા
દિવ્યભૂતિધારી સ્વશક્તિભૂત મુદર્શનાદિ આયુધો)ની સાથે સર્વોત્કૃષ્ટપણે
સદા આપજ વિરાજમાન છો ॥૩॥ હે હરે ! આપ સમકારણ છો એટલે દેવ
મનુષ્ય પશુ પક્ષી આદિક વિષમ સૃષ્ટિના સદા છો તથાપિ તેતે પ્રાણીઓના
પૂર્વપૂર્વ કર્મની પ્રધાન અપેક્ષા રાખીને કારણ છો માટે આપ સમ-અવિષમ
કારણભૂત છો. અર્થાત્ આપને વિષે વિષમતા કે નિર્દયતા નથી 'વૈષમ્યનૈ-
ર્વૃણ્યે ન સાપેક્ષત્વાત્' આ સૂત્રમાં તથા 'ચાતુર્વર્ણ્યં મયા સૃષ્ટં ગુણકર્માનુસા-
રતઃ । તસ્ય કર્તાંરમપિ માં વિદ્યાકર્તાંરમવ્યયમ્' આ ગીતાવાક્યમાં આ અર્થ
સ્પષ્ટ છે. અથવા હે સમ ! એવું સંબોધન લેવું. અર્થ એવો છે કે-આશ્રય
કરવામાં સર્વને સમ-સમાન છો. આ અર્થ 'સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ ન મે દ્વે-
વ્યોઽસ્તિ ન પ્રિયઃ' આ ગીતાવચનમાં સ્પષ્ટ છે. વાસુદેવ વિગેરે વિખ્યાત
વ્યૂહ વપુને ધરનારા પણ આપજ છો. તથા સાત્ત્વત-કેવળ સત્ત્વગુણી,
માટેજ અભિજ્ઞ (પોતાના આત્મસ્વરૂપને પરમાત્મનુંજ એક શેષ (દાસ)
સમજનારા) સર્વકોઈ એકાંતિક ભક્તોએ પંચરાત્રતંત્રમાં કહેલા શુદ્ધ
આરાધનરૂપ વિધિવડે આપજ પુજેલા છો. શ્રુતિપ્રોક્ત જે પૂજપ્રકાર છે
તે અંતરાત્મા તત્ત્વને નહિ જાણનારાઓને સૂર્ય ઇન્દ્રાદિ તેતે તનુમાત્રમાં
વિશ્રાંતિ પામીને બહુધાપણે મિશ્રિત છે. પંચરાત્રપ્રોક્ત પૂજપ્રકારતો શ્રુતિ-
તાત્પર્યને જાણનારા તેમજ અંતરાત્મા તત્ત્વને જાણનારાઓને સાક્ષાત્ અંત-
રાત્માના આરાધનરૂપ શુદ્ધ છે, એવો વિશેષ છે. એવા અભિપ્રાયથી અભિ-
જ્ઞૈર્વિધિના પૂજ્યસે' એવો આ સ્થળે નિર્દેશ કર્યોછે ॥૪॥ બ્રહ્મા વિષય અને

વિધિવેળ્ હરાકૃતીર્દધાભેગમાદિપ્રતિષ્ઠાન્નિશ્રવાઃ ॥૫॥ તનુતાં
 ભુવિ ધર્મવર્ત્મનિ પૃથુલાધર્મપથૈરુપાગતે । અવિતું તદિહ પ્રજા
 યસે बहुधा साधुसुरांश्च भूतले ॥૬॥ તિમિરૂપ ગ્તા સમાહૃતા નિ-
 ગમાઃ પ્રાગ્ભવતાદેત્યતઃ । કમઠાકૃતિના તથા દધે નિજપૃષ્ઠે નનુ
 મન્દરાચલઃ ॥૭॥ ક્ષિતિભિર્દેવેઽગ્રદંષ્ટ્યા ભવતા સૂકરરૂપિણા-
 મ્બુધેઃ । નરસિંહવર્ધૃતા તથા નિહતો દૈત્યપતિર્જિતાન્તઃ ॥૮॥
 છલિતશ્ચ બલિસ્ત્વયા હરે ! વપુષા વામનકેન કૌતુકાત્ । ધરણીં

શિવની આકૃતિ ધારીને જગતની સૃષ્ટિ સ્થિતિ અને સંહારનેપણુ આપ
 ઈશ્વરજ કરોછો. તથા સર્વે શ્રુતિસ્મૃતિઓ આપનીજ એક કીર્તિકીર્તન-
 પરાયણુ પ્રવર્તે છે ॥૫॥ પૃથ્વી ઉપર ચારે તરફ વિસ્તાર પામેલા અધર્મ-
 માર્ગથી ધર્મમાર્ગ ક્ષીણુપણાને પામતાં ભૂતજ ઉપર તેના રક્ષણુ માટે તથા
 ભગવદ્ભક્ત સાધુઓ અને ઇન્દ્રાદિ દેવોના રક્ષણુમાટે અનેકવિધ અવતા-
 રોને આપજ ધારણુ કરોછો. ભૂતજ ઉપરથી દેવાદિ લોકનુંપણુ ઉપલક્ષણુ
 કરી લેવું એટલે એ લોકમાંપણુ અવતાર ધારોછો. ‘યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લા-
 નિર્ભવતિ ભારત ! । અભ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૃજામ્યહમ્’ એમ ગીતામાં
 કહ્યું છે. ॥૬॥ એ અવતારોમાંથી કેટલાકનો સચરિત્ર નામનિર્દેશ નવ શ્લો-
 કથી કરેછે—હે ભગવન્ ! પૂર્વે અલૌકિક આલોકરૂપ વેદોનો અપહાર થયો
 અને અવિદ્યામય અંધકાર ચારે તરફ પ્રવર્ત્યો ત્યારે આપેજ મત્સ્યમૂર્તિથી
 પ્રકટ થઈને વેદાપહારી હયગ્રીવ અસુરને જીતીને તેનાથકી વેદો પાછા
 લાવી આપ્યા હતા. તથા અમૃતાર્થે ક્ષીરસાગરના મથનમાટે પ્રવર્તેલા દેવોનું
 હિત કરવા તત્પર થએલા આપે કચ્છપ આકૃતિ ધારીને મંદરાચળરૂપ
 મંથનદંડ પોતાના પૃષ્ઠભાગ (અરડા) ઉપર ધારણુ કર્યો હતો ॥૭॥ વળી
 આપેજ વરાહવપુ ધારીને દાઢના અગ્રભાગથી પ્રલયપયોધિમાં ડુબી ગએલી
 આ પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરી જળ ઉપર સ્થાપન કરી હતી. તથા ભક્તવત્સળ
 આપેજ નરસિંહરૂપ ધારીને મૃત્યુનેપણુ જીતનારા દૈત્યપતિ હિરણ્યકશિપુને
 હણ્યો હતો ॥૮॥ હે હરે ! દેવપક્ષપાતી આપેજ ઐશ્વર્યમાંથી ભ્રષ્ટ થએલા
 ઇન્દ્રને ઇન્દ્રાસન આપવા વામનવપુને ધારીને કૌતુકથી ત્રણ પગલાં પૃથ્વી

વ્યધિતાનૃપાન્વયાં જમદગ્નેસ્તનયા ભવાન્ ભવન્ ॥૧॥ તવાનાસે
રાઘવઃ પુરા બલિનં કૌણપન્થપાધિપમ્ । જનરાવણમૈશ ! રાવણં
વિહિતામ્ભોનિધિસેતુબન્ધનઃ ॥૧૦॥ મધોઃ પુરિ પ્રાન્વસુદેવદેવકી -
તત્ત્વમેત્ય વ્રજમ વ્રાતા ડસ્યથ । ગોગોપગોપીવ્રજઃ પારદુર્વ્યથાં હરન્વ્ય-
હાર્ષીર્યનાતટડચ ચ ॥૧૧॥ નિહત્ય કંસપ્રાપ્તાપ્તેષ્ટાવ, દૈત્યાંશ્ચ
ગોપાંજનવ ક્રમસ્ત્વમ્ । ગત્વા પુનર્જન્મભુવં જઘન્થ સાધુદ્રુહં માતુ-
લમૌગ્રસેનિમ્ ॥૧૨॥ રાવતાંમેત્ય રમાભ્યાઃ સ્ત્રીરૂદ્રા ચાવિ-
ષ્કૃતભૂરિરૂપઃ । ભૂમારભૂતાનસુરાન્ વૃષદ્રુહો હત્વા ડસ્યધર્મં પ્રથ-
યાશ્ચકર્થ ॥૧૩॥ નરેણ સાકં ચ ગજાહ્વયાદૌ ક્રીડન્ નિજપ્રતમેન

માગવાના મિષથી બલિરાજને છેતર્યો હતો. તથા આપેજ જમદગ્નિના
તનય પરશુરામરૂપે પ્રકટ થઈને પૃથ્વીને નિઃક્ષત્રિયા કરી હતી ॥૮॥ હે
ઈશ ! આપેજ પૂર્વે (ત્રેતાયુગમાં) રઘુકુળમાં રામચંદ્રશરૂપે પ્રકટીને,
સાગરમાં સેતુ બાંધીને, સર્વ જન્મધારીમાત્રને રડાવનારો હોવાથી લોકમાં
'રાવણ' એવી સાર્થક સંસારી પ્રખ્યાતિ પામેલા મહાબલિષ્ઠ રાક્ષસકુલા-
ધિપતિને હણ્યો હતો ॥૧૦॥ હે હરે ! આપેજ પૂર્વે મથુરાપુરીમાં વસુદેવ-
દેવકીના સુતપણે અવતરીને, કંસના ભયમિષથી વ્રજમાં પધારીને પછી
ત્યાં રહેલા અનન્યમનવાળાં ગાયો ગોપો અને ગોપીઓના ગણનાં અગ-
ણિત દુરંત દુઃખોને નાશ કરતા થકા અને તેમને અનવધિકાતિશય આનંદ
આપતા થકા આ યમુનાતટમાં વિહાર કર્યો હતો ॥૧૧॥ ગોપીજનવલ્લભ
આપેજ કંસે મોકલેલા શકટ-તૃણાવર્ત-પૂતના આદિક રૂપને ધરનારા તેને
અનેક અસુરોનો નાશ કરીને, ફરીથી જન્મભૂમિ મથુરામાં પધારીને, ઉચ્ચ-
સેનનો પુત્ર સાધુદ્રોહી મામા કંસને માર્યો હતો ॥૧૨॥ હે ભગવન્ ! એજ
આપે દિવ્યનગરી દ્વારકામાં પધારીને રુડિમણી વિગેરે દિવ્ય પત્નીઓને પર-
ણીને, ત્યાં કદાચિત્ દર્શનાર્થે આવેલા નારદમુનિને અનેક દિવ્ય રૂપો બતા-
વીને, સાધુસંરક્ષણમાં પ્રવર્તતાં ભૂમિના ભારભૂત ધર્મદ્રોહી દૈત્યાંશોનો નાશ
કરીને, સ્વપ્રસન્નતામાં કારણભૂત સનાતન ભાગવતધર્મની ભૂમિઉપર પ્રતિષ્ઠા
કરી હતી ॥૧૩॥ હે ભૂમન્ ! (અનવધિકાતિશય) હે નાથ ! આપ સર્વેશ્વર

મૂમન્ ! । પાણ્ડોઃ સુતાનામપિ સાપ્રેયણં ચકર્થ નાથ ! પ્રિયમી-
શ્વરસ્ત્વમ્ ॥૧૪॥ કૃતવાનસિ દૈત્યમોહનં નનુ બુદ્ધોઽથ વિધાસ્યતે
ત્વયા । હનનં ચ દુરાત્મનાં કનરવસાને મુવિ કાલેકન પ્રમો !
॥૧૫॥ ત્વયા હિયન્તે દિવ્યદેવકાનામાપઃ જા ! નાથ ! મુદુર્ધરા-
યામ્ । બ્રહ્મણ્યદેવોઽસિ સદા સ્વતન્ત્રઃ કાળ્યમસાસુ વિવેચ-
તોઽથ ॥૧૬॥ સુવત ઉવાચ—ઇતિ સંસ્તૂય મુનિભિઃ સહ શ્રીપુરુષો-
ત્તમમ્ । દેવદાસાઽમવત્સૂણોઽપ્તન્દાશ્રુહૃતેક્ષણઃ ॥૧૭॥ અથ કૃષ્ણં

છો પરંતુ આત્મીય પ્રિયતમ નરાવતાર અર્જુન સાથે હસ્તિનાપુર (દિલ્હી)
વિગેરે સ્થળમાં ક્રીડા કરતા થકા (આથી ભગવાન્ સર્વેશ્વર છે પણ પોતાના
પ્રિયતમની સાથે સખાલાવ અને મુશીલતા રાખેછે આ અર્થ જણાવ્યોછે)
પ્રિયા દ્રૌપદી અને તેમના પતિ પાંડવોનું પણ પ્રિય કર્યું હતું (આથી પોતાનાજ
એક શરણુને પામેલાં પ્રિયા દ્રૌપદીના સંરક્ષણના શેષભૂત પાંડવોનું સંરક્ષણ છે.
એટલે દ્રૌપદીના રક્ષણ ભેગે ભેગે પાંડવોનું રક્ષણ હતું અર્થાત્ મુખ્ય રક્ષણ તો
દ્રૌપદીનું હતું અને તેમને લીધેજ અવાંતર રક્ષણ પાંડવોનું હતું. અથવા—
પ્રિયતમ અર્જુનમૈત્રીના શેષભૂત દ્રૌપદીરક્ષણ અને તેના બીજા પતિ યુધિ-
ષ્ઠિરાદિકનું રક્ષણ હતું એટલે અર્જુનને લીધેજ બીજાઓનું રક્ષણ હતું એમ
જણાવ્યું છે) ॥૧૪॥ હે પ્રભો ! આપ જુદાવતાર ધારીને અસુરોને મોહ પમા-
ડનારા છો. તેપછી કલિયુગના અંતમાં કલ્કી અવતાર ધારીને પૃથ્વી ઉપર
રહેલા દુરાત્મા જનોનો નિશ્ચે નાશ કરશો ॥૧૫॥ હે નાથ ! કિં બહુના—આ-
પજ તેતે સમયમાં ધરાઉપર આવા અનેક અવતારો ધારીને, સ્વચરણશર-
ણાગતના આપત્સમૂહોને વારંવાર વિનાશ કરોછો તથા આપજ બ્રાહ્મણોનું
હિત કરનારા દેવ અને કર્મવશ્ય નહિ હોવાથી તેમજ સર્વેશ્વર હોવાથી સદા
સ્વતંત્ર છો. માટે અનન્ય શરણાગત અમારી ઉપર આપ પરમ કૃપા કરો.
કેમકે આપની કૃપાજ સમસ્ત દુઃખ વિનાશમાં મૂળભૂત છે ॥૧૬॥

સુવ્રતત્રયપિ કહેછે—હે રાજન્ ! મુનિસહિત દેવશર્મા (ધર્મ) એવી રીતે
પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરીને, પરમાનંદના અશ્રુથી વ્યાપ્ત નેત્રવાળા
થઈને મૌન થઈ ગયા ॥૧૭॥ તે પછી દેવશર્માની લાયાં ભક્તિદેવીએ દિવ્ય

સ્વાલ્પપ્રત્યક્ષં દિવ્યવિગ્રહઃ । વદ્માજ્જલિપુટા ભક્તિઃ પ્રણનામ
મુદા પ્રભુમ્ ॥૧૮॥ ઝરન્તાં ભક્તિયત્વં તસ્ય વન્દાવન પ્રમોઃ ।
ગિરા ગદ્ગદયાઽસ્તૌષીઃ પુરામાઽશ્રુપૂર્ણદ્વક ॥૧૯॥ ભક્તિસ્વાત્—
આનન્દમાનન્દકરં દયાલું વન્દારુમન્દારપદારાવિન્દઃ । તં ન-
ન્દમાપસ્ય ચ નન્દનં ત્વાં વન્દે સદાનન્દિતભક્તવૃન્દઃ ॥૨૦॥

મંગળ દેહવાળા પૂર્વોક્ત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પ્રત્યક્ષ જોઈને, પરમાનંદથી પરિપૂર્ણ થઈ બે હાથ જોડી પ્રભુને પ્રણામ કરીને, વૃંદાવનમાં પ્રકટ કરેલું પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનું ભક્તવશ્યપણું સ્મરણ કરતાં થકાં, પ્રેમાશ્રુપરિપૂર્ણ નેત્રવાળાં અને રોમાંચિત ગાત્રવાળાં થઈને, હર્ષગદ્ગદ ગિરાથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં. (હૃદયરોમ અને ગદ્ગદ અક્ષરસ્વરૂપ સાત્ત્વિકપણાના ઉદયથી ભગવત્સ્વરૂપમાં ભક્તિદેવીનો સ્નેહાતિશય જણાવ્યો છે. જેને સ્નેહાતિશય હોય તેનાંજ રોમ હર્ષિત થાય છે અને તેનીજ વાણી ગદ્ગદ અક્ષરવાળી થાય છે) ॥૧૮-૧૯॥ હવે નવ શ્લોકથી ભગવાનની ભક્તિદેવી સ્તુતિ કરે છે —હે ભગવન! આપ આનંદ-આનંદમય છો ‘અન્યોઽન્તર આત્મા આનન્દમયઃ’ ‘આનન્દં બ્રહ્મણો વિદ્વાન્’ ‘આનન્દમયોઽભ્યાસાત્’ એમ શ્રુતિ તથા સૂત્ર કહે છે. અને આનંદસ્વરૂપ પણ છો ‘આનન્દાજ્ઞેવ સ્થલિમાનિ મૂતાનિ જાયન્તે’ એમ પણ શ્રુતિ કહે છે. અર્થાત્ આનંદસ્વરૂપ અને આનંદગુણક છો. એટલુંજ નહિ પણ ભક્તોને આનંદ કરનારા છો. ‘પુષ્પ દ્યેવ આનન્દયાતિ’ એમ શ્રુતિ કહે છે. નિષ્કારણ દયાશીલ, વંદનશીલ જનોના કલ્પવૃક્ષોની પેઠે સર્વ મનોરથો પરિપૂરણ કરનારાં ચરણારવિંદ જેમનાં છે, (અર્થાત્ આશ્રિતોને અખિલ અભીષ્ટ અર્થ આપનારા) ભક્તવૃંદોને આપત્તિ ટાળવાવડે નિરંતર આનંદિત કરનારા (ભક્તોની આપત્તિને હરનારા અથવા સર્વ પ્રકારે સ્વયં ભક્તોને ભોગ્યભૂત હોવાથી સદા આનંદિત કર્યાં છે ભક્તવૃંદો જેમણે એવા) તં-વસુદેવસૂનુ અને નંદગોપના નંદન તે આપને હું વંદન કરું છું. અથવા તં-શ્રુતિપ્રસિદ્ધ. ચ શબ્દનો તુ એવો અર્થ કરવો. વસુદેવને ઘેર અવતર્યાં છે એ વાત સત્ય છે પરંતુ પુત્રસ્નેહરસાનંદતો નંદગોપનેજ આપ્યો છે માટે નંદગોપના નંદન છો, એટલે નંદન પદ

કુન્દમાનન્દનિધિ વદન્તં નન્દ કાકાલિકામમન્દઃ । હૈયક્ષ-
વીનં ગમયામ્બ ! મેતિ વન્દે યશોદા ગતં વૃહત્સ્વા ॥૨૧॥
યો નવનીતચૌર્યે યશોદયા કોપિતયા વ્યવન્ધે । દરત્રપાનમ્ર-

સાર્થક છે ॥૨૦॥ મુકુંદ, (ભક્તોને મુક્તિ આપનારા) સ્વયં અનવધિકા-
તિશય આનંદમય હોવાથી આનંદના નિધિરૂપ, બૃહત્-નિરતિશય બૃહત્પ-
ણાના યોગથી ઉપનિષદોમાં બ્રહ્મશબ્દથી કહેલા, એ રીતે બૃહત્-આનંદ-
નિધિત્વ-મુક્તિપ્રદત્વપણાથી સર્વથી પરતર છે તથાપિ આશ્રિત જન
ઉપર વાતસલ્યાતિશયને લીધે નંદજીને ઘેર ગો-ગોપ-ગોપીજનો મુખેથી
સેવા સજી શકે એવી રીતે અવતરેલા, બાળભાવમાં ઉચિત અવ્યક્ત મ-
ધુર અક્ષરવાળી વાણી વદીને નંદાદિકને આનંદ આપતા, સ્વયં સંપૂર્ણસ-
મસ્તકામ છે તથાપિ જાણે અપૂર્ણ હોય ને શું ? એ રીતે ‘હે માતઃ ! હૈય-
ગવીન (માખણુ અથવા એક રાત્રિજ વાણી રહેલા દધિમાંથી બનાવેલું
તાણુ ઘૂત) આપો’ એમ પ્લુત સ્વરવાળી અવ્યક્ત મધુર વાણીથી યાચના
કરતા, યશોદાજીના ઉત્સંગ (ખોળા)માં રહેલા, કિશોરભાવનો આદર
જેમણે કર્યો છે એવા આપને હું વંદન કરું છું. અર્થાત્ આપ બ્રહ્મ-અપરિ-
ચ્છિન્નસ્વરૂપ છે તથાપિ યશોદાજીના ઉત્સંગમાત્રથી પરિચ્છિન્ન થયા.
આપ આનંદનિધિ અને સંપૂર્ણસમસ્તકામ છે તથાપિ અપૂર્ણની પેઠે
માંખણુ માગો છો. આપ મુકુંદ-મુક્તિપ્રદ છે અથાપિ અનલિપ્ત અસમર્થ
પ્રાકૃત શિશુની પેઠે અસ્પષ્ટ મિષ્ટ આલાપ કરો છો. માટે અર્થિત્ય વિચિત્ર
અપાર મહિમાવાળા આપનું આવું સૌશીલ્ય ભક્તજનોના હૃદયને દ્રવિત
કરી દેછે ॥૨૧॥ વળી આપનું સૌશીલ્ય નિરવધિ પ્રસિદ્ધ છે—કેવળ અ-
પૂર્ણની પેઠે નવનીતની માતા વિગેરે પાસે યાચના કરો છો એટલુંજ નહિ
પણ તે ન મળે તો તેની ચોરી કરવાપણુ પ્રવર્તીછે, આપ અસમર્થ નથી
તથાપિ પ્રાકૃત શિશુની પેઠે ચોરેલા પદાર્થની સાથે બીજાના હાથે પકડાઓ
પણુ છો, નવનીતની ચોરી નિમિત્તથી કોપ પામેલાં યશોદા માતાએ પક-
ડીને ખાંડણીએ બાંધતાં પ્રેમથી બંધાયા પણુ છો. (આપ બંધનને યોગ્ય
નથી કિંતુ બંધનને હરનારા છો) એટલુંજ નહિ પણુ બંધન સમયમાં ભય

મુખોઽશ્રુનેત્રસ્તં ત્વાં ભજે શીતલપીઠેતામ્બમ્ ॥૨૨॥ યઃ સ્તોમિ-
તોઽગાયત ગોપિકાઃૈર્નેનર્ત ભૂયો વિભરામ્બભૂવ । ઉન્માનકં
પીઠકપાદુકે તં વન્દે ક્ષિપન્તં ચ ભુજૌ તદગ્રે ॥૨૩॥ ગોપાલબાલૈઃ
કૃતસ્થેલનાય ગોવત્સસંચારણતત્પરાય । વંશીરવાનન્દિતગોકુ-

અને લાજથી નમ્ર-નીચું મુગું મુખ કરીને નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને લયલીત નેત્રથી માતા સામું ટગ ટગ બેઠી રહીને તેમના થકી લયની પણ લાવના (બાળે મને મારશે એવી) કરોછો. તે આ સમયે આપનું બાળચરિત્ર નિત્ય-મુક્તોપસેવ્ય કલ્યાણગુણ આનંદથકી પણ પરતર (સર્વોપરી) પ્રણયિજનના હૃદયને આહ્વાદ કરનાર મારા હૃદયને અતિશય આનંદ આપેછે. એવા આપને હું કાય વાણી મનથી લગ્નું છું ॥૨૨॥ વળી જે તમો બાળલીળાનાં લટકાં કરતાં ગોપીઓએ હસ્તતાળાદિકથી પ્રોત્સાહન આપતાં ગાયન કરતા અને વારંવાર નાચ કરતા હતા. તથા ગોપીઓએ પ્રોત્સાહન પમાડતાં ‘હે કુણુ ! આ ઉન્માનક (ધાન્ય માપવાનું પાત્ર-માપીયું) કે પીઠ-આસન કે પાદુકા આદિક લાવી આપો’ એમ ગોપીઓએ આજ્ઞા કરતાં તેનીપાસે જઈને લાવવા માટે બાળે અસમર્થ હોય ને શું ? એમ કેવળ તે ઉન્માનાદિકને હાથવડે ધારણ કરતા પણ લાવી આપતા નહિ. તે પછી ‘હું નહિ લાવી આપીશ. તમારે જરૂર હોય તો તમોજ લાવો’ એમ કહીને ગોપીજનોની આગળ પોતાના હાથને ધુણાવતા, આવી દિવ્ય બાળલીળાને કરતા આપને હું વંદન કરું છું ॥૨૩॥ સર્વની અપેક્ષાએ અત્યધિક ઐશ્વર્યવાળા હોવા છતાં પણ પૂર્વે નહિ અનુભવેલા બાળકીડારસની આકાંક્ષાવાળા હોય ને શું ? એમજ ગોકુળમાં અવતરીને ગોપાળબાળકો (સમાન વયના સખાઓ) સાથે ખેલ કરનારા છો. (કેવળ બાળકો નહિ કિંતુ આતો ગોપાળ બાળકો. રાજકુમારના સંસ્લેષમાં આકાંક્ષા નહિ કિંતુ ગોપાળ બાળકોમાં. આથી ‘સંસ્લેષની અપેક્ષામાં પ્રણયાતિશયજ નિમિત્ત છે પણ જ્ઞાનશકત્યાદિક નહિ’ એમ જણાવ્યું છે) ગોવત્સોને સંચારવામાં તત્પર (તપન-પવન-તારા આદિક જેના સંકલ્પના એક દેશથી અનુદિન અંડમાં અનુસંચરે છે તે આ ભગવાનને સમધિક રુચિ તો ગોવત્સચાર-

લાય નમોઽસ્તુ તે નર્તિતદત્તમ ॥૨૪॥ વૃન્દાવન ગોધનચારણાય
ગોવર્ધનેનાવિતગાલાય । ગણાય ગોપીજનવલ્લભાય નમોઽસ્તુ
રાધારમણાય તુભ્યમ્ ॥૨૫॥ સ્વેક્ષોદ્ધૃતાનેકચરાચરાય જિઘાંસ-
દૈતેયાંવઃ કિદાય । અઘૌઘસઘઃ ક્રયકારેનાસ્તે તુભ્યં નમઃ સ્કન્ધ-
વિલમ્બિદાતે ॥૨૬॥ વૃન્દાવને પૂર્ણશશાઙ્કરમ્યં નિશાત્ત સર્વા-
સ્વપિ જાપ્તમ્ ॥ યોઽરીરમદ્ગોપવધૂરનેકાસ્તાવદ્વપુસ્તં પ્રણમામ્યહં

વામાં છે. જેમણે અમરોને અમૃત પાન કરાવ્યું હતું તે આ ભગવાનને ગોવ-
ત્સોને તૃણ ચરાવા માટે સમધિક રૂચિ છે. આથી ‘પોતાના પરિરક્ષણમાં
પોતાનું જે અસામર્થ્ય એજ ભગવાનને પોતાના ભક્તરક્ષણની પ્રવૃત્તિમાં
કારણ છે’ એમ જણાવ્યું છે, અર્થાત્ પશુપ્રાય અસમર્થોને આશ્રય કરવા
માત્રથી સર્વથકી રક્ષણ કરવા માટે ભગવાન પોતેજ પ્રયત્ન કરેછે) વંશી-
નાદથી ગોકુળને આનંદિત કરનારા, (જેના વંશીનાદથી ગોકુળ આનંદિત
થાય છે. અર્થાત્ ‘આ સ્થાવર છે આ જંગમ છે’ એવી ભેદદૃષ્ટિ વિના
ગોકુળમાત્રને આનંદ પમાડનારા) દધ્યાદિ નાંખીને મર્કટોને નચાવનારા,
(કુદાડનારા) એવા આપને હું નમસ્કાર કરુંછું ॥૨૪॥ ગોપોની ગાયોના
ધણને તેતે સમયમાં વૃંદાવનમાં સ્વયં ચારીને અને ગોવર્ધન ગિરિને ઉંચો
ઉપાડી તેને છત્રરૂપ કરીને રક્ષણ કરનારા, ગોપીજનવલ્લભ, રાધારમણ,
શ્રીકૃષ્ણ આપને નમસ્કાર છે ॥૨૫॥ અપરિમિત ચરાચર પ્રાણીઓને પો-
તાના કેવળ કૃપાકટાક્ષના સંપાતમાત્રથી સંસારસાગરમાંથી સમુદ્ધાર કર-
નારા, પોતાને હણવા ઇચ્છતા અસુરોને પણ વૈરાતિશયને લીધે થએલી
અખંડિત સ્મૃતિ ભાવનાની સંપત્તિમાત્રથી પરમ મુક્તિને આપનારા, જેના
નામોચ્ચારણમાત્રથી અખિલ અઘઓઘનો નાશ થઈ જાય છે એવા અને
ગાયોને બાંધવાનું દામણું જેમના ખભા ઉપર લાંબુ નીચે લટકતું છે એવા
આપને નમસ્કાર છે ॥૨૬॥ પૂર્ણચંદ્રથી રમણીય એવા વૃંદાવનમાં પોતાના
ચરણારવિંદનો સંશ્લેષ એજ એક જીવિત જેમને છે અને અનન્ય મન
જેમનું છે એવી અપરિમિત ગોપાંગનાઓને શારદ પૂર્ણચંદ્રથી રમણીય ત-
મામ રાત્રિઓમાં જે તમોએ એક સાથે જેટલી ગોપાંગનાઓ એટલાંજ રૂપ

ત્વામ્ ॥૨૭॥ બ્રહ્મેશેન્દ્રશશાઙ્કગીર્ણપતિઃ સ્વબ્રહ્મર્ષિજેત્ત્વતઃ કામં
 વામમર્ચર્વર્ગર્વનિભૂતં રાસોત્સવે સજ્જતમ્ । ક્રીડાં વલ્લવવલ્લભા-
 મિરમિતઃ શૃંગારશાસ્ત્રોદિતાં કુર્વન્નેવ જિગેથ નાથ ! શરણં
 પ્રાપ્તાઽસિ તં ત્વામહમ્ ॥૨૮॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઈતિ સ્તુત્વા ચ તં
 નત્વા વ્યરમત્પ્રેમ-ત્યાગ્ ॥ તાનાહ ભગવા- ભક્તાસ્તુષ્ટાન્મહુણુતે-
 પ્સિતમ્ ॥૨૯॥ ધર્મસ્તમૂલે ભગવન્નસુરૈર્મ- જચ્છલૈઃ । ઉપ- તા
 ભૃશં સર્વે વયં ત્વાં શરણં ગતાઃ ॥૩૦॥ તેભ્યસ્તત્કૃતદ- ાદ્ય- પ્રક્રીતા-

ધારણ કરીને સ્વચરણસંશ્લેષનું નિરતિશય સુખ અનુભવ કરાવાપૂર્વક રમા-
 ડીને પરમાનંદ પમાડ્યો હતો; તે તમોને હું પ્રણામ કરું છું ॥૨૭॥ હે નાથ !
 ભવ બ્રહ્મા ઇન્દ્ર ચંદ્ર બૃહસ્પતિ વિગેરે બ્રહ્મર્ષિઓને જીતવાથી થએલા
 મહા ગર્વથી પરિપૂર્ણ, માટેજ વક્ષ્ય દૃષ્ટિથી જોતો અને રાસોત્સવમાં આપને
 જીતવાની ઇચ્છાથી આવેલો એવો પણ જે કામદેવ તેને તમો ગોપાંગનાઓથી
 ચારે તરફ વિંટાળીને, આમ્યસુખના પ્રસંગલેશે રહિત નિરવધિક આનંદપ્રવા-
 હનેજ એક વૃદ્ધિ કરનારા શૃંગારરસથી ગોપીઓને આનંદમય સ્વસ્વરૂ-
 પમાં લીન ભાવવાળી કરીને, તેની સાથે શૃંગારશાસ્ત્રમાં કહેલી ક્રીડાને
 કરતા થકાજ જીતી લીધો. અર્થાત્ વીર્યનો વિસર્ગ નહિ કરતાંજ કામનો
 પરાજય કર્યો એવા અસાધારણ અર્થિત્ય ઐશ્વર્યવાળા આપના શરણને હું
 પામી છું માટે મારી આપજ રક્ષા કરો ॥૨૮॥

સુવ્રતતઃપિ કહેછે—હે રાજન ! પ્રેમવતી પણ આ પ્રકારે શ્રી-
 કૃષ્ણ પરમાત્માની સ્તુતિ નમસ્કાર કરી તેમાંથી વિરામ પામી ગયાં. ત્યારે
 સ્વયં ભગવાન્ ધર્માદિકના પ્રત્યે બોલ્યા કે—હે ભક્તો ! તમોએ કરેલા મહા-
 પુરશ્ચરણ અને ધર્મ ભક્તિએ કરેલી સ્તુતિથી હું પ્રસન્ન થયો છું. મારાથકી
 તમો ઇપ્સિત વર માગો ॥૨૯॥ ત્યારે ધર્મદેવ એમ બોલ્યા કે—હે ભગવન્ !
 અસુરો મનુષ્યના મિષથી આ લોકમાં જન્મીને અમોને અત્યંત પીડા પ-
 માડે છે. તેમણે કરેલી પીડા નહિ સહન થવાથી અમે સર્વે મહાકાર્ણિક
 આપના શરણને પામ્યા છીએ ॥૩૦॥ હે કેશવ ! (ભવ બ્રહ્માના અધિપતે !
 ‘ક’ ઇતિ બ્રહ્મણો નામ ઈશોઽહં સર્વદેહિનામ્ । આર્વાં તવાક્કસંભૂતે તસ્માત્કે-

ન માંસ્ત્વમવહિ । પાત્મકઃ સમર્થોઽસિ તતઃ પાલય કેશવ ! ॥૩૧॥
 इति ब्रुवन्तं श्रीकृष्णो बद्धाञ्जलिपुटं वृषम् । उवाच धर्म ! मा भैष्ट
 यूयं दुष्टासुरौघतः ॥३२॥ असुराः सर्व एवैते सन्ति रम्भत्प्रपो-
 डकाः । मयि पूर्वं बद्धवैरा मत्पराभवकाः ॥३३॥ युष्मान्मदी-
 यान्वेत्ताय पीडयन्ति विशेषतः । उपद्रवन्ति देवांश्च सुरामां-
 सानिवेदनैः ॥३४॥ भारभूता भुवो ह्येते मदन्येन तु केनाचेत् । न
 विनाशयितुं शक्या दम्भच्छादितदुष्क्रियाः ॥३५॥ अतोऽहमेव
 पुत्रत्वं दम्पत्योर्युवयोर्वृष ! । प्राप्य तन्निग्रहं सम्यगरिष्यामि न
 संशयः ॥३६॥ साकं भवद्भिर्मुनिना शतोऽस्मि बदसंघने । दुर्वास-

શબનામવાન' એમ કહ્યું છે) તે અસુરો અને તેમણે કરેલા દારિદ્ર્યથથી
 ભય પામેલા અમોને પાલન કરવા માટે આપ એકજ સમર્થ છો, બીજો
 કોઈ નથી. માટે શરણને પામેલા અમારૂં તેનાથથી પરિપાલન આપજ કરો
 ॥૩૧॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે બોલતા, હાથ બેડીને ઉભા રહેલા ધર્મદેવ
 પ્રત્યે સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ બોલ્યા કે-હે ધર્મ ! તમો દુષ્ટ દૈત્યગણથી
 ભય પામશો નહિ. તમોને પીડા કરનારા આ તમામ અસુરો પૂર્વે મેં વસુ-
 દેવ દેવકીના પુત્રપણે પ્રકટીને હણ્યા હતા. તેથી મારી સાથે વૈર બાંધીને
 સદા મારો પરાભવ કરવાની ઇચ્છાથી પૂર્વ વાસનાવેગથી મનુષ્યભાવને
 પામીને, તમને સર્વેને મત્પરાયણ સમજીને વિશેષપણે પીડા કરે છે. ત-
 મોનેજ પીડે છે એટલું નહિ કિંતુ સત્ત્વપ્રધાન દેવતાઓને પણ પૂજનભિ-
 ષથી માંસમદિરાપ્રધાન પૂજાપ્રકારવડે પીડા કરે છે ॥૩૨-૩૪॥ દંભથી
 દુષ્ટિયાઓને આગ્રહાદન કરનારા ભૂમિના ભારભૂત આ અસુરોતો મારા
 સીવાય બીજા કોઈથી પણ નાશ થઈ શકે એમ નથી એ નિશ્ચયની વાત છે
 ॥૩૫॥ માટે હે ધર્મ ! અશ્વરાધિપતિ પુરૂષોત્તમ હુંજ દંપતી તમારા પુત્ર-
 પણાને પામીને સારી રીતે તેમનો નિગ્રહ કરીશ એમાં સંશય નથી ॥૩૬॥
 આ બીજું પણ નિમિત્તમાત્ર મારે પણ મનુષ્યસન્નતીય રૂપથી પૃથ્વી ઉ-
 પર અવતરવામાં છે—અદરિકાશ્રમમાં તમારી સર્વેની સાથેજ નરનારાય-
 ãરૂપ મનેપણુ દુર્વાસાઋષિએ શાપ આપ્યોછે, માટે હુંજ મનુષ્યરૂપે અવ-

સાહમપિ તદ્ભવિષ્યામિ નરાકૃતિઃ ॥૩૭॥ સપત્નીકસ્ય તે તેભ્યો
મુનીનાં ચામૃતાન્ધસામ્ । કર્તાસિ રક્ષણં મદ્ર ! રિનાન્નાઽન્ન
વિશ્રુતઃ ॥૩૮॥ एतैः साकं यथा भक्तैर्विहराम्यत्र सर्वदा । तथैव
सह युष्माभी रंस्ये सोऽहं चरन् भुवि ॥३९॥ નાનાદેષ્યાતે દારિ-
દ્ર્યમઘ રમ્ય તવાનઘ ! । ધનધાન્યાદિસમ્પન્ન ભાવ્યા તે પૂર્વતોઽ-
ધિકા ॥૪૦॥ शापाहुर्वाससो युष्मान्मोचयिष्यामि च हृतम् ।
धर्ममेकान्तिकं क्षीणं प्रथयिष्यामि सर्वथा ॥४१॥ મન્મન્સ્ય જપં
યેઽન્ન કરિષ્યન્તિ ॥૪૨॥ । पाठं च श्रीभागवतपुराणादेर्विधा-
नतः ॥४२॥ તેષાં મનોરથઃ સર્વઃ સિદ્ધિં પ્રાપ્સ્યતિ નિશ્ચિતઃ । देहा-
न्ते धाम परमं मम प्राप्स्यन्ति ते ध्रुवम् ॥४३॥ શ્વેતદ્વીપે ચ વૈકુ-
ળે ગોલોકે ધામ્નિ યે મમ । ऐश्वर्यभोगास्तान्सर्वान्प्राप्स्यन्त्येव हि

તરીને હે ભદ્ર ! પૃથ્વી ઉપર હુરિ નામથી પ્રખ્યાત થઇને સપત્નીક તમારું
તથા મરીચ્યાદિ મુનિઓ અને દેવતાઓનું અસુરોથકી રક્ષણ કરીશ ॥૩૭-
૩૮॥ જેમ હાલ આ ભક્તોની સાથે અન્ન-આ વૃંદાવનમાં સર્વદા વિહાર
કરું છું. અથવા અન્ન-અક્ષરધામમાં સર્વદા વસુદેવ-નંદ-રામ-રાધા-રમાદિ
એકાંતિક ભક્તોની સાથે વિહાર કરું છું તેમજ તે હું ભૂતળ ઉપર મનુષ્યા-
કૃતિથી અવતરીને તમારી સાથે ભૂમિમાં વિચરતો થકો તમારી સાથે વિ-
હાર કરીશ ॥૩૯॥ હે નિર્દોષમૂર્તે ધર્મ ! આ દિવસને આરંભીને તમારું
દારિદ્ર્યદુઃખ દૂર થઈ જશે અને તમારે સ્વલ્પ સમયમાંજ ધનધાન્યા-
દિકની સમૃદ્ધિ પૂર્વના કરતાં પણ અધિક થશે ॥૪૦॥ તમો સર્વેને દુર્વા-
સાના શાપમાંથી જલદી મુકાવીશ અને કળિકાળગળથી ક્ષીણ થએલા પા-
રમૈકાંતિક ધર્મનો સર્વત્ર સર્વથા વિસ્તાર કરીશ ॥૪૧॥ જે પુરૂષો અન્ન-
આ લોકમાં અથવા આ વૃંદાવનમાં તમારી પિંડે અષ્ટાક્ષર મંત્રનો જપ પુર-
સ્કરણ કરશે તથા શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણાદિકનું પારાયણ પ્રીતિથી યથા-
વિધિ કરશે તેમના ધારેલા સર્વ મનોરથો સિદ્ધિને પામશે અને તે પુરૂષો
દેહને અંતે મારા પરમ ધામને નિશ્ચે પામશે ॥૪૨-૪૩॥ વળી મારા શ્વેત-
દ્વીપ વૈકુંઠ અને ગોલોક ધામમાં જે મુક્તશ્વર્યપ્રાય ભોગો (સુખો) મારા

તે ધ્રુવાન્ ॥૪૪॥ इति वृषमभिधाय सर्षिवृन्दं कृतकरुणोऽत्र ति-
रोदधे स कृष्णः । प्रमुदित ऋषिभिः सहाय धर्मो व्रतविधिमाशु
समापयांबभूव ॥४५॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम
प्रकरणे धर्मादिकृतश्रीकृष्णस्तुतिवरप्रदाननिरूपणनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥

મુવ્રત ઉવાચ—જપાત્મકં વિષ્ણુયાગં યથાશક્તિ સમાપ્ય તે । વિ-
દધુઃ પારણાં ભૂપ ! કૃષ્ણેક્ષણમહામુદઃ ॥૧॥ તતસ્તે સંવિદં ચક્રુઃ
સ્થિત્વૈકત્ર પરસ્પરમ્ । કસ્યાપ્યગ્રે કદ વ્યત્ક્રૂં વાચ્યં ન નસ્તિ-
તિ ॥૨॥ પ્રાદુર્ભૂતે તુ કૃષ્ણેઽત્ર ગોમું શક્યેત્ કેન તત્ । તદા તુ

પ્રસાદપ્રાપ્ય છે તે અવિનાશી સર્વ ઐશ્વર્યભોગને તે પુરૂષો નિશ્ચે પામશે
॥૪૪॥ હે રાજન્ ! શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ કૃષ્ણા કરીને મુનિમંડળે સહિત ધર્મ-
દેવને પૂર્વોક્ત પ્રકારે કહીને, અત્ર-ધર્મમાં અંતર્ધાન થઈ ગયા (અંતર્ધાન
એટલે ધર્મથકી જલદી પ્રાદુર્ભાવ પામશે એવા શ્રીકૃષ્ણ પોતાના પ્રાદુર્ભા-
વનો અવિલંબ સૂચવતા થકા ધર્મના અંતઃકરણમાં ગુપ્તપણે પ્રવેશ કરી
ગયા) તે પછી મુનિઓએ સહિત ધર્મદેવે પ્રહર્ષ પામીને પ્રારંભેલો પુરશ્ચ-
રણ વ્રતવિધિ જલદી સમાપ્ત કરી દીધો ॥૪૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવ-
ને...પ્રથમપ્રકરણે ધર્માદિકૃતશ્રીકૃષ્ણસ્તુતિ-વરપ્રદાનનિરૂપણ-
નામૈકોનવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૧૯॥

અધ્યાય ૨૦ મો.

મુવ્રતઋષિ કહેછે—હે ભૂપ ! તે ધર્માદિકોએ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનાં
પ્રત્યક્ષ દર્શન થવાથી પરમાનંદ પામીને, જપાત્મક વિષ્ણુયાગની યથાશક્તિ
સમાપ્તિ કરીને, વિષ્ણુયાગને અંતે વ્રતસમાપ્તિનિમિત્ત પારણાં કર્યો ॥૧॥ તે
પછી તે સર્વેએ એકાંત સ્થળમાં બેસીને અન્યોન્ય આ પ્રકારનો સંકેત
કર્યો કે—આપણું આ વૃત્તાંત (પ્રસન્ન થએલા શ્રીકૃષ્ણે પ્રતિજ્ઞા કરેલું સ્વા-
વતારધારણરૂપ) આપણા સર્વની મધ્યેથી કોઈએપણુ ક્યારેયપણુ કોઈની
પણુ આગળ નહિજ કહેવું ॥૨॥ પૃથ્વી ઉપર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પ્રાદુર્ભાવ
પામશે ત્યારેતો આ વૃત્તાંત કેનાથી ગુપ્ત રાખી શકાશે ? કોઈથીપણુ નહિ ર-
ખાય, ભગવાનનાં મનુષ્યમાં અસંભાવિત દિવ્ય ચેષ્ટિતથી સ્વયં પ્રકાશ થશેજ.

કાપિ નૈવાસ્તિ ચિન્તા યત્સોઽસ્ત્યધીશ્વરઃ ॥૩॥ વિધાયેત્યં સંવિદં
તે મિલિત્વા ચ પરસ્પરમ્ । નમસ્ત્ય ચ સર્વેઽપિ સ્વં સ્થાનં
તતો યયુઃ ॥૪॥ મહર્ષીણાં ચ ધર્મસ્ય પૂર્વજન્મસ્મૃતિસ્તિહ । આ-
સીત્કચિત્કચિદ્રાજન્ન તુ નિત્યં હરીચ્છયા ॥૫॥ ધર્મઃ સમાર્યઃ સ-
મ્પ્રીતઃ સમ્પૂર્ણમર્થઃ । ગચ્છન્સ્વગ્રામમાપે પુનસ્તન્નૈમિષં વ-
નમ્ ॥૬॥ તત્રારણે ચરન્તૌ તૌ રક્ષજાલસમાકુલે । આગતોઽ-
સુરાન્ કાંશ્ચિદૃષ્ટ્વા તાં જહતુઃ સુતિમ્ ॥૭॥ મહામાર્ગસ્તિર્નદ્યા
પ્રાન્તરે ભ્રમતોસ્તયોઃ । ઇયાય મામાનસ્તં ગ્રામઃ પ્રાપ્તો ન કશ્ચન
॥૮॥ નિષદસ્તૌ તત્રૈવ કયાવો ધ્વાન્ત ઇત્યુભૌ । યુક્તૌ ધૈર્યેણ

ભગવાનનો આવિર્ભાવ થયા પછી આ વૃત્તાંત સર્વજનવિદિત થશે ત્યારેતો
તેમને તથા આપણને કશા ભયનો કે ચિંતાનો લેશ અવકાશ નથી. કારણ
કે- શ્રીકૃષ્ણ સ્વયં સર્વેશ્વર સર્વશક્ત છે તે આપણ સર્વેનું અને પોતાનું
રક્ષણ સ્વયં કરી શકશે ॥૩॥ હે રાજન્! આવો સંકેત કરીને પરસ્પર મળીને
નમસ્કાર કરીને તે સર્વે વૃંદાવનથી પોતપોતાને સ્થાનકે આહ્વા ગયા
॥૪॥ હે રાજન્! તે મહર્ષિઓ અને ધર્મદેવને પૂર્વ જન્મની સ્મૃતિ આ
જન્મમાં ભગવાનની ઇચ્છાથી કદાચિત્ કદાચિત્ થતી હતી પણ સર્વદા
સ્વેચ્છાથી નહિ ॥૫॥ સપત્નીક ધર્મદેવ સંપૂર્ણ સર્વ મનોરથવાળા થતાં
મનમાં બહુ પ્રસન્ન થઈને, પોતાના છપૈયા આમત્ર્યે જતાં માર્ગમાં પોતે પ્ર-
થમ અનુભવેલા નૈમિષારણ્યને ફરીથી પામ્યા ॥૬॥ વૃક્ષવૃંદોથી વ્યાપ્ત ઘાટા
એવા નૈમિષારણ્યમાં ચાલતાં દંપતી ભક્તિ ધર્મ માર્ગમાં પોતાની સન્મુખ
આવતા કેટલાક અસુરોને જોઈને ભયભ્રાંત થઈને જવાના માર્ગનો ત્યાગ
કરીને ખીજે માર્ગે ચઢી ગયાં ॥૭॥ જ્યાં ત્યાં પ્રાન્તર-વનમાં અથવા દૂર
શૂન્ય માર્ગમાં ભ્રમતાં ભક્તિધર્મને મહામાર્ગની સ્મૃતિ સર્વથા વિસ્મૃત થઈ
ગઈ અને સૂર્યપણુ અસ્તાચળને પામી ગયો. કોઈપણ આમ દેખાયું નહિ.
હે તૃપ! મહામાર્ગ જેમને મળ્યો નથી એવાં બન્ને દંપતી ‘ગાઢાંધકારને
લીધે દિશાવિલાગો જેમાં જણાતા નથી એવા ગહન વનમાં રાત્રિએ હવે ક્યાં
જવું?’ એવો વિચાર કરતાં બહુ ચિંતાગ્રસ્ત થઈને લાગેલી ક્ષુધા તૃપાથીપણુ

મહતા ક્ષુધિતૌ તૃષિતૌ નૃપ ! ॥૧॥ તૌ તત્ર દૈવાદુપયાતમેકમપ-
શ્યતાં કશ્ચન મેધનાલઃ । તપસ્વિનં રક્તાવિ સ્તનેત્રં જટાધરં રૌદ્ર-
વપુઃકરાલઃ ॥૧૦॥ સ્વચ્ચાત્મજાતૈઃ તવર્ણિવર્ષં તં સિદ્ધ પવાયમિતિ
પ્રણમ્ય । બદ્ધાઙ્ગાલેસ્તત્પુરતઃ સ તસ્થૌ ધર્મસ્તઃ ચ વચનં તપસ્વી
॥૧૧॥ કસ્ત્વં સમાયૌ ભ્રમસિ પ્રદોષે દુર્ગેઽપિ કાન્તાર દ્વહાસિ
ધીરઃ । યથાવેતત્કથયાઽઽશુ સર્વમિતીતિતત્તન જગાદ ધર્મઃ
॥૧૨॥ વિપ્રોઽસ્મ્યહં કોસલવરાજન્મઃ । દેવાભિધો વૈરિમયાતિ-
લિન્નઃ । મૃશં દરિદ્રશ્ચ વિજાત્યોત્તેન્દાવનં ચેત્રમગ્નાં હિ વર્ણિનં !

પીડા પામતાં મહાધૈર્યગુણનું અવલંબન કરીને ત્યાંજ કોઈ વૃક્ષના મૂળમાં
બેઠાં ॥૮-૯॥ તે અવસરમાં તે ભક્તિધર્મે તે સ્થળમાં દૈવેચ્છાથી પોતાની
પાસે આવી ચઢેલો કોઈ અવિદિત નામગોત્રવાળો એકાએકી પુરૂષ દીઠો.
કેવો પુરૂષતો-દેવતાના તણુઆ જેવાં ચારે આળુ રાતાંચોળ પહોંળાં ફાડેલાં
નેત્રોવાળો, તાળુપ્રદેશમાં ખલ્વાટ, (ટાલીયો) કોઈ કોઈ પ્રદેશમાં ઉગેલા
મુવાળાથી જટાને ધરનારો, માટેજ તપસ્વિના જેવા વેષવાળો, ઉન્નત ભયં-
કર વપુવાળો, આષાઢમાસમાં ચઢેલા નવીન મેઘ જેવા નીલ વર્ણુવાળો,
વાણિના જેવા વેષવાળો, આવો કોઈ પુરૂષ બેઠને 'આ કોઈપણ સાક્ષાત
સિદ્ધ પુરૂષ છે' એમ જાણીને, પછી તેને પ્રણામ કરીને તેની આગળ બે
હાથ બેડીને ધર્મદેવ ઉભા રહ્યા. ત્યારે તે તપસ્વી પુરૂષ ધર્મદેવના પ્રત્યે
એવું વચન બોલ્યો કે-॥૧૦-૧૧॥ આ પ્રદોષ આશુર સમયમાં દુર્ગમ
એવાપણુ વનમાં ભાર્યાસાથે ભમો છો માટે મહાધીર પુરૂષ હો એમ જણાઓ
છો, તો એવા તમો કોણુ છો ? આ સર્વ વૃત્તાંત યથાર્થ-જેવું હોય તેવું મને
જલદી કહો. હે રાજન્ ! તપસ્વીએ આ પ્રકારે કહ્યું એટલે ધર્મ બોલ્યા
॥૧૨॥ હે વર્ણિન ! હું વર્ણુથી વિપ્ર છું. મારો કોસલ દેશમાં જન્મ છે. માંડ
દેવશર્મા નામ છે. આવો હું વારંવાર વૈરીઓએ દીધેલાં દુઃખોથી અંતરમાં
અતિશય ખેદ પામીને, સર્વસ્વ હરાઈ જતાં અત્યંત દારિદ્ર્ય દુઃખને પા-
મીને, ઘરનો ત્યાગ કરી વૃંદાવનક્ષેત્રમાં જઈને, ત્યાં જપાત્મક વિષ્ણુયાગથી
કૃષ્ણનું આરાધન કરીને, તેનાથી પ્રસન્ન થએલા કૃષ્ણુથકી વરદાન મેળવીને,

॥૧૩॥ આરાધ્ય કૃષ્ણં જપાવેષ્ણ યાગવિધાનતઃ પ્રાપ્ય વરં ચ તસ્મા-
ત્ । વ્રજન્ ગૃહં દૈવવશાઞ્ચ્યુતાઘ્વા શ્રમન્ ભવન્તં મુદિતોઽસ્મિ દૃષ્ટ્વા
॥૧૪॥ કૃષ્ણાભિધાનશ્રવણોત્થમન્યુર્મૂયઃ સ વર્ણો તમુવાચ ધર્મમ્ ।
કૃષ્ણાદ્વરઃ કો ભવતાઽઽસ્ય એતદ્બ્રૂહીત્યથોવાચ તપસ્વિનં સઃ ॥૧૫॥
કૃષ્ણં પ્રસન્નં પ્રતિ સર્વે કં મયાઽઽત્મદુઃખં વિહિતં સપત્નૈઃ । તદા
સ મામાહ તવાચ રસ્ય સન્તિ ક્ષમાયામસુરા હિ સર્વે ॥૧૬॥ તિપ્યા-
વત રસ્ય સુયોધનસ્ય સાગ્રવ્યકતાર ઇમે પુરાઽઽસન્ । મીમાર્જુ-
નાદૈર્યુધિ તેષુ કોચે તા મયા કેઽપિ બલેન ચાન્યે ॥૧૭॥ તત્રાપિ
યે વૈરધિયા મદીયં સમ્બન્ધમાપુર્ભુવિ વીક્ષણાદેઃ । પ્રપેદિરે તે

ઘર પ્રત્યે જતાં દૈવવશાત્ માર્ગની વિસ્મૃતિ થતાં, ઘોર વનમાં ભ્રમતાં
એક પામતો હું ભાગ્યવશાત્ મળી આવેલા તમોને જોઈને બહુ હર્ષ પામ્યો છું.
હિ-આ વાત નિશ્ચિત છે, પણ અસત્ય કહેતો નથી ॥૧૩-૧૪॥ હે રાજન્!
પોતાના પૂર્વ વૈરી શ્રીકૃષ્ણના નામશ્રવણમાત્રથી ઉત્પન્ન થએલા ક્રોધવેગથી
અતિશય સળગતું સર્વ શરીર જેનું છે એવો એ વર્ણી ફરીથી ધર્મ પ્રત્યે
બોલ્યો કે-હે વિપ્ર! કૃષ્ણથડી કયો વર તમોએ મેળવ્યો છે એ વાત મને કહો.
પછી પુછેલા ધર્મદેવ તપસ્વિના પ્રત્યે એમ બોલ્યા કે-॥૧૫॥ હે વર્ણિન્!
જપાત્મક વિષ્ણુયાગથી શ્રીકૃષ્ણ મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા અને વર વરવાનું
કહ્યું ત્યારે તેમને અરિ અસુરોએ કરેલો મારો સર્વ પરાભવ અને નિરવધિ
દુઃખ નિવેદન કર્યું. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે પ્રસન્ન થઈને મને એમ કહ્યું કે-હે
ધર્મ! ધરા ઉપર તમારા જે શત્રુઓ છે તેતો સર્વે અસુરોજ નિશ્ચે જન્મ્યા
છે ॥૧૬॥ આ અસુરો પૂર્વે કળિના અવતારભૂત દુર્યોધનની સહાય કરનારા
હતા. તે મધ્યે કેટલાક અસુરો પાંડવકૌરવના યુદ્ધમાં ભીમ અર્જુન આદિકે
હણ્યા હતા, કેટલાક અસુરો મેં હણ્યા હતા અને બીજા કેટલાક અજ-
દેવજીએ હણ્યા હતા ॥૧૭॥ હણેલા અસુરોમાં જે ભૂમિ ઉપર ત્રીજ વૈર-
ભુદ્ધિથી મારો દર્શન-અખંડિત અનુસ્મરણાદિક સંબન્ધ પામ્યા હતા તે
દૈત્યો, દાનવો અને રાક્ષસો તો મારા એકાંતિક ભક્તોએ સ્પૃહા કરેલી
મુક્તિને પોતે ઈચ્છતા ન હતા તોપણ મારા સંબંધના મહિમાબળથી પામી

તુ નિજેષ્ટ-કિં દૈત્યાસ્તથા દાનવરાક્ષસાશ્ચ ॥૧૮॥ મૃતાશ્ચ યે વૈષ-
યિકે સુખેઽત્ર નિવસન્ત્યઃ દૃઢવાસનાશ્ચ । મઘૈરભાજઃ સ્વલુ તેઽય
જાતાઃ સન્તિ ક્ષમાયામ હરાઃ પુનશ્ચ ॥૧૯॥ ત્વાં ધર્મનિષ્ઠં નનુ ધર્મ-
મેવ વિદન્ત ઇતે ચ મદાયરૂપઃ । મઘૈરનિર્યાતનભૂરિકામા રુજન્તિ
ચાન્યાનપિ મામકોનાઃ ॥૨૦॥ તત્તૈવ વ્રત્તત્ત્વમુપેત્ય ત ત્વાસાન્નાશ-
યિષ્યામિ કિલ્લામરારીન્ । વરં પ્રદાયેત્યમભૂત્તિરોઽસાવહં વ્રજન્
સ્વાલયમાગતોઽત્ર ॥૨૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—કૃષ્ણોત્તરારીપિત્યં સ્વા-
પકર્ષોપલક્ષણામ્ । શ્રુત્વા ધર્મગિરં સોઽભૂદતિકાપાત્ત્લો નૃપ !
॥૨૨॥ દહન્નિવ દશા ધર્મમધરં ચ રદૈર્દશન્ । ઉવાચ વિપ્ર ! પુત્રસ્તે
સ કૃષ્ણો ભવિતા ધ્રુવમ્ ॥૨૩॥ તસ્ય સર્વાન્ રાજાન્દાષાનઘાહં વેદ્મિ

ગયા ॥૧૮॥ જે અસુરો માયિક પંચ વિષય સંબન્ધી ઐહિક સુખમાં તીવ્ર
તૃષ્ણાવાળા અને દૃઢ વિષયવાસનાવાળા અને મારેવિષે કેવળ તીવ્ર વૈર-
વાળા પણ વૈરાનુંબંધથી થતા મારા સ્મરણાતિશયે રહિત અને મારા દર્શના-
દિસંબંધે રહિત હોઇને મરણ પામ્યા હતા. તે આ પાપીઓ હાલમાં ધરાઉ-
પર ફરીથી નિશ્ચે ઉત્પન્ન થઇને, મારી સાથે બંધાએલી વૈરવાસનાના અતિ-
શયને લીધે ધર્મશીલ તમોને ‘આ ભગવદ્રૂપ ધર્મજ છે’ એમ બણીને મારી
સાથેનું પૂર્વવૈર પાછું વાળવાની લિપ્સાથી વારંવાર પીડા કરેછે તથા તમારા
જેવા ધર્મૈકશીલ બીજા મારા આશ્રિતોનેપણ પીડા કરેછે ॥૧૯-૨૦॥ માટે
હુંજ તમારા પુત્રપણાને પામીને અમરોના અરિ અસુરોને નિશ્ચે નાશ કરીશ.
હે વર્ણિન ! એ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્વોક્તપ્રકારે મને વરદાન આપીને અંતર્ધાન થઇગયા.
તેપછી મારા ભવન પ્રત્યે જતાં જતાં આ નૈમિષારણ્યમાં આવ્યોહું ॥૨૧॥
સુવ્રતત્રકષિ કહેછે—હે નૃપ ! તે તપસ્વી પૂર્વોક્ત પ્રકારે કૃષ્ણનો અતિશય
ઉત્કર્ષ સૂચવનારી અને પોતાના દુર્યોધનાદિકના અનુત્કર્ષને સૂચવનારી ધ-
ર્મની વાણી સાંભળીનેજ અધિક કોપવ્યાકુળ થઇ ગયો ॥૨૨॥ તે તપસ્વી
અમિકણને ઉડાડતી હોય ને શું ? એવી વિકરાળ દષ્ટિવડે ધર્મદેવને બાળી
દેશે કે શું ? એમ જોતો અને કોપવેગથી પોતાના અધરોષને પોતાના દાંત-
વડે ડસતો થકો ધર્મના પ્રત્યે એમ બોલ્યો કે-હે ધર્મ ! તે કૃષ્ણ તમારા

નાપરઃ । અસત્પ્રિયસ્યા પ્રેયસ્ય દુર્યોધનમ્ ભુજઃ ॥૨૪॥ મહાં તેન મહદુઃખં પાર્થસારથિના દદે । દુર્યોધનસત્ત્વં માં તુ વિદ્યશ્વત્થા-મસંક્ષિતમ્ ॥૨૫॥ મત્પ્રિયાસુરસ સ્ય પ્રીતયેતો મયા દ્વિજ ! । શાપ ઉત્સૃજ્યતે વૈવૈરનિર્યાતનાય વૈ ॥૨૬॥ સ તે પુત્રો ન શક્નોતુ શત્ત્વં ધારયિતું ક્વચિત્ । વિના યેન ભવેન્નૈવ નિજવૈરિધિનાશનઃ ॥૨૭॥ શૂરો મનુષ્યઃ પુમાન્નીતિશાસ્ત્રાર્થવેદયપિ । વિના શત્ત્વં શત્રુ-વધે ક્ષમતે નં કદાચન ॥૨૮॥ ઉલ્લક્ષ્ય સ તુ મત્કયં ધારયિષ્યતિ કર્હિચિત્ । શત્ત્વં ચેત્ પ્રાપ્સ્ય ત તદા સ્વવૈરિભ્યઃ પરાભવમ્ ॥૨૯॥

પુત્ર તો નિશ્ચે થશે ॥૨૩॥ તેના તમામ ગુણ દોષો આ વર્તમાન કાળમાં હું એકલોજ બાણું બીજે કોઈ પણ બાણુતો નથી. કેમકે મારી અપેક્ષાએ હાલ કાળમાં બીજે કોઈ પણ જુનો નથી. તે શ્રીકૃષ્ણે અમોને અતિપ્રિય દુર્યો-ધન રાજનું પ્રાણ હરવા પૂર્વક રાજ્યભ્રંશાદિક અપ્રિય કર્યું છે ॥૨૪॥ વળી તેણે અર્જુનના સારથિ થઈને મને મારો ચૂડામણિ હરી લીધો વિગેરે અ-નિર્વચનીય મહા દુઃખ દીધું છે. તપસ્વી જેવા જણાતા મને દુર્યોધનનો સખા અશ્વત્થામા નામ જેનું છે એવાને તમો બાણો ॥૨૫॥ હે દ્વિજ ! માટે મને અતિપ્રિય એવા અસુર સંઘની પ્રસન્નતા માટે પૂર્વે કૃષ્ણાવતા-રમાં કરેલા વૈરભાવને પાછો વાળવા માટે, તેનો પ્રમુખ વૈરી હું અશ્વત્થામા શાપ આપું છું કે—॥૨૬॥ તમારા પુત્રભાવને પામનારા કૃષ્ણ શત્રુ વિનાશ માટે શસ્ત્ર ધારણ કરવામાં ક્યારેય પણ સમર્થ થશે નહિ, જે શસ્ત્ર વિના નિજવૈરિનો વિનાશ નહિજ થશે અર્થાત્ શસ્ત્ર હોય તોજ શત્રુવિનાશમાં સમર્થ થાય, તે શસ્ત્રોને ગ્રહણ કરવામાં સામર્થ્યજ રહેશે નહિ ॥૨૭॥ શ-સ્ત્રોને ધારણ ન કરે તો શત્રુવિનાશ ન થાય આ વાતને યુક્તિથી દૃઢ કરી આપે છે—પુરૂષ ગમે એટલો શૂરવીર પણ હોય અને શસ્ત્ર અસ્ત્રાદિકમાં અતિ કુશળ પણ હોય અને રાજનીતિ શાસ્ત્રાર્થમાં પ્રવીણ પણ હોય પરંતુ શસ્ત્ર ધારણ વિના કોઈ પણ કાળમાં શત્રુસંહારમાં સમર્થ શી રીતે થઈ શકે ? નજ થાય ॥૨૮॥ તમારા પુત્રરૂપ શ્રીકૃષ્ણ જો આ મારા શાપરૂપ વચનને ઉલ્લંઘીને કદાચિત્ શસ્ત્ર ધારશે તો તેજ ક્ષણમાં પોતે પરાજય

શસ્વેત્થમમવદ્ઘૌણિરદ્વયોઽથ દ્વિજૌ વને । તત્પાપાચેન્તયા સ્લેદં
પ્રામુતઃ સ્મ મૃશં નૃપ ! ॥૩૦॥ અપારવિપદન્નોઘૌ મમ્મયોરસહા-
યયોઃ । કૃષ્ણેચ્છાલબ્ધમેકં હિ ધૈર્યં તરણિતાં યયૌ ॥૩૧॥ સ્ત્રીસ્વ-
ભાવાત્સ્થિગમાનાં ધર્મઃ પ્રેમવર્તીં તદા । ઉવાચ ભદ્રે ! સિદ્ધં નઃ
કાર્યં દૈવેન વિઘ્નેતઃ ॥૩૨॥ સર્વવિઘ્નનિ-ત્યર્થે વ્રતં ગણપતેઃ

માટે નિર્ધારિલા શત્રુઓથકી અવશ્ય પરાલવને પામશે ॥૨૮॥ હે રાજા !
દ્રોણાચાર્યનો પુત્ર અશ્વત્થામા એવી રીતે શાપ આપીને અદશ્ય થઈ ગયો
તે પછી અરણ્યમાં અથડાતાં બન્ને દંપતી અશ્વત્થામાના શાપનો વારંવાર
વિચાર કરીને દુઃખસાગરમાં નિમગ્ન થઈ ગયાં ॥૩૦॥ એવી રીતે તે અપાર
દુઃખ દરીયામાં ડુબી ગએલાં, જેમને કોઈ પણ સહાય કરનાર નથી એવાં
ભક્તિ ધર્મ દંપતીને કૃષ્ણકૃપાથી પ્રાપ્ત થએલું ધૈર્યજ એક-અદ્વિતીય નૌ-
કાર્પ થયું અર્થાત્ ત્યાં તે સમયમાં કેવળ ધૈર્યનું અવલંબન કરીનેજ વિપ-
ત્તિનું વિનિર્ગમન કર્યું ॥૩૧॥ આવા મહા આપત્કાળમાં સ્ત્રીસ્વભાવને લીધે
ભીડ પ્રકૃતિથી મહા ખેદ કરતાં પ્રેમવતી પત્ની પ્રત્યે ધર્મદેવ બોલ્યા કે-હે
ભદ્રે ! તમો અધિક ખેદ કરશો નહિ. આપણું કાર્ય તો સિદ્ધપ્રાયજ છે પ-
રંતુ દૈવે વિઘ્નવાળું કર્યાં જેવું કર્યું છે. આવેલા વિઘ્નનો વિનાશ તો આપણે
અવશ્ય કરવોજ ॥૩૨॥ હે સતિ ! બ્રહ્મવૈવર્તાદિ તેતે પુરાણમાં સર્વ વિઘ્નના
વિનાશ માટે અને સ્વમનોરથની સિદ્ધિ માટે વિઘ્નરાજ ગણપતિનું વ્રત ક-

૧ શ્રીકૃષ્ણના ઉત્કર્ષ શ્રવણથી મનમાં ક્ષોભ પામેલા અશ્વત્થામાએ કૃષ્ણની
હત્પત્તિના આશ્રયભૂત ધર્મનું નિહંદન કર્યું હોત તો તેમની હત્પત્તિનું મૂળજ
છેદાઈ જત, તો ધર્મનો ઘાત કેમ ન કર્યો ? અને શાપમાત્ર કેમ આપ્યો ? એવી
સહજ શંકા થાય તો તે વાત સત્ય છે. આ બાબતમાં તેનો અભિપ્રાય એવો
હોવો જોઈએ કે-‘જેના અનેક પરાક્રમે અનેકવાર પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કર્યા છે
એવા કુટિલ કૃષ્ણ જો ધર્મનું હનન કરીશ તો તેનાથી અતિશય બ્યાકુળ થઈને
ગમે ત્યાં પણ પ્રકટીને મને જીવઘાત હણશે. શાપથી તો ધર્મથકી પ્રકટ થઈને
પણ શસ્ત્ર ધારણે રહિત હોવાથી હું વિગેરે તથા મારા મિત્રના પક્ષપાતી સર્વ
મત્સહાયી અસુરોને કશું કરી શકશે નહિ એટલે મહા ક્ષોભ થશે’ એવો આપ
હહાપણથી વિચાર કરીને ધર્મને નહિ હણતાં તેમને શાપ આપ્યો.

સતિ ! । પ્રોક્તમસ્તિ રાણયુ સ્વમનોરથસિદ્ધિદઃ ॥૩૩॥ વૈવાહિકો-
ત્સવાન્તે ચાપ્યાવયોઃ સ્વપુરં વ્રજન્ । એતદ્વતં કાર્યમિતિ મત્પિતા-
પ્યાદિદેશ મામ્ ॥૩૪॥ શ્રીકૃષ્ણપ્રણામ હિ પ્રોક્તોઽસ્તિ ગણના-
યકઃ । અતસ્તસ્ય વ્રતં નૃણાં સર્વસંહનાશનમ્ ॥૩૫॥ ભાદ્રશુક્લ-
ચતુર્થ્યાં તત્કરિપ્યાવોઽનુવત્સરઃ । તેન તુષ્ટઃ સ વિદ્યેભ્યો રક્ષણં
નૌ કરિષ્યતિ ॥૩૬॥ એવં તૌ નિયમં વિપ્રૌ મનસા ચક્રતુર્નૃપ ! ।
ભક્તિમૂલે પુનર્ધર્મો દુઃસ્વશોકહરં વચઃ ॥૩૭॥ દુઃસ્વમતાદાં ભૂમા-
વાવાભ્યામેવ સુન્દરિ ! । પ્રાપ્તમિત્યેવ મા મંસ્થા યતો દુઃસ્વમયં
જગત્ ॥૩૮॥ પુરા શ્રીરામચન્દ્રેણ સહ પત્ન્યા ચ બન્ધુના । મુક્ત-

રવાનું કહ્યું છે ॥૩૩॥ વળી આપણા વૈવાહિક ઉત્સવને અંતે પોતાના પુર-
પ્રત્યે પ્રયાણ કરતા આળશર્મા મારા પિતાએ પણ 'કોઈ પણ અંતરાયની
ઉપસ્થિતિ થાય તો ગણપતિનું વ્રત તમારે કરવું' એવી આજ્ઞા કરી હતી
॥૩૪॥ વિદ્યકારક પ્રમથ ભૂત પ્રેતાદિ ગણના નાયક ગણપતિ તો શ્રીકૃષ્ણ-
નાજી અવતારવિશેષ છે એમ પુરાણમાં પ્રસિદ્ધપણે કહ્યું છે માટે તેમનું
વ્રત વ્રતકર્તા મનુષ્યોનાં સર્વ સંકટોને સંહાર કરનાર છે ॥૩૫॥ માટે એ-
કતો શાસ્ત્રપ્રોક્ત વળી આસ પિતાપ્રોક્ત તે વ્રત વર્ષોવર્ષ ભાદ્રપદ માસના
શુક્લપક્ષની ચતુર્થી તિથિએ આપણે અવશ્યપણે કરીશું. તેનાથી ગણપતિ
સંતુષ્ટ થઈને આપણી વિવિધ વિદ્યોથકી નિશ્ચે રક્ષા કરશે ॥૩૬॥ હે નૃપ !
વિપ્ર દંપતીએ તે સમયે મનથી પૂર્વોક્ત પ્રકારની વ્રતપ્રતિજ્ઞા કરી. તે પછી
ધર્મદેવ દુઃખ તથા શોકને હરનાર વચન ભાર્યા ભક્તિ પ્રત્યે ફરીથી બોલ્યા
કે-॥૩૭॥ હે સુંદરિ ! પૃથ્વી ઉપર આપણે એકલાએજ આવું અપૂર્વ દા-
રણ દુઃખ અનુભવ્યું છે એમજ માનશો નહિ. કારણ કે આ જગતજ દુઃ-
ખમય છે. જેમ ચારે આજીવી લાગેલી હવેલીના ઉપલા માળમાં રહેલાને
દાહઅથા ન થાય એવો વિચાર કરવો વૃથા છે તેમજ દુઃખમય પ્રપંચની
અંદર વર્તનારા આપણુવિગેરે જનોને આ જગતમાં સુખની આશા વૃથા છે
॥૩૮॥ એ વાતને દૃષ્ટાંતથી દઢ કરે છે-પૂર્વે આ પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુર્ભાવ પા-
મેલા સર્વેશ્વર એવા પણ શ્રીરામચંદ્રજીએ વનવાસ સમયમાં પત્ની સીતાજી

મીશેનાપિ દુઃખં વનવાસવતા મૃશમ્ ॥૩૯॥ હત્યુક્ત્વાઽકથયત્તસ્યૈ
 શ્રીરામચારેતં વૃષઃ । હનુમન્માહેમોપેતં નિશો યામાન્નયો ગતાઃ
 ॥૪૦॥ શૃણ્વતી સા તત્ર તત્ર સાહાય્યં જા-તોપતેઃ । મુદુઃ કૃતં
 હનુમતા ચિન્તયામાસ ચેતસિ ॥૪૧॥ અહો નઃ કુલદેવઃ ઽસ્તિ હનુ-
 માન્ રામવદ્ભઃ । ઉપેક્ષતે સોઽપિ કથં સમર્થોઽસ્માન્મહાપા-
 ॥૪૨॥ હનૂમન્ ! રક્ષ રક્ષેતિ યાવદ્વદતિ સા ગિરમ્ । તાવત્પ્રત્ય-
 ક્ષતાં પ્રાપ મારુતિર્વિપ્રરૂપધૃત્ ॥૪૩॥ સ હિ રામકથાં રાત્રૌ કી-
 ત્યમાનાં સ્ત્રિયં પ્રતિ । ધર્મેણ શ્રોતુ માયાતસ્તત્રાદૃશ્યો જનૈઃ સ્થિતઃ
 ॥૪૪॥ પ્રત્યક્ષીભૂય તૌ પ્રાહ ભક્તે ! ધર્મ ! વ્યથાં ત્યજ । કુલદેવો-

અને બ્રાતા લક્ષ્મણ સાથે મહા દુઃખ લોગવ્યું છે ॥૩૯॥ હે રાજન્ !
 ધર્મદેવ એ પ્રકારે કહીને લાર્યાં લક્ષ્મણે આજ પ્રસંગથી માંડતિના મહિ-
 માએ યુક્ત શ્રીરામચંદ્રચરિત્ર કહેવા લાગ્યા. એ રીતે શ્રીરામચરિત્ર કહેતાં
 કહેતાં રાત્રિના ત્રણ પ્રહર વીતિ ગયા ॥૪૦॥ પ્રેમવતીતો તેતે કથાપ્રસ-
 ગમાં હનુમાનજીએ અનેકવાર કરેલી સીતાપતિની સહાયતા સાંભળીને,
 તેનું ચિત્તમાં ચિંતવન કરતાં થકાં અતિશય આતુર થઈને એવું વચન
 બોલ્યાં કે-તે આ હનુમાનજી આપણા કુળદેવ (વંશપરંપરાથી આરાધાય છે)
 વળી રામચંદ્રજીને સમુદ્રસમુદ્ગધન કર્યું, સંજીવની ઔષધિ લાવી આપી
 વિગેરે અમાનુષ વીર્ય પરાક્રમથી અતિશય પ્રિય છે, તથા આપણી આપ-
 ત્તિનો પ્રતીકાર કરવામાં પણ પ્રભુ છે તથાપિ એજ એક સહાય જેમને છે
 એવા આપણી આવી મહા આપત્તિમાં કેમ ઉપેક્ષા કરે છે-કેમ વિસ્મરણ
 કરે છે. અહો !-આ અતિ આશ્ચર્ય છે ॥૪૧-૪૨॥ હે રાજન્ ! લક્ષ્મણેવી 'હે
 હનૂમન્ ! તમો રક્ષા કરો રક્ષા કરો' એવી વાણી જ્યારે બોલ્યાં એજ ક્ષણમાં
 માંડતિ વિપ્રરૂપ ધારીને પ્રત્યક્ષપણાને પામ્યા એટલે તેમના નયનગોચર
 થયા ॥૪૩॥ પ્રત્યક્ષ થએલા આ માંડતિ તે રાત્રિએ ધર્મદેવે પત્ની પ્રત્યે
 કહેવા માંડેલી રામકથા સાંભળવા સાંડ ત્યાં આવ્યા હતા. અને લક્ષ્મ-
 ઈની સમીપે ત્યાંના બીજા જનો ન જોઈ શકે એ રીતે અદૃશ્ય થઈને રહ્યા
 હતા ॥૪૪॥ અદૃશ્યપણે રહેલા માંડતિ પ્રેમવતીનું પ્રાર્થનાવચન સાંભળ-

ઽસિ હનુમાન્ યુષ્માકં રક્ષિતાઽસિ વઃ ॥૪૫॥ દ્રૌણેઃ શાપેન વાં
પુત્રો ધારયિષ્યતે નાયુધમ્ । તથાપિ જેતું ત્રલોચનં શક્તો ભાવ્યઃ
સ વૈ ધિયા ॥૪૬॥ ભવિતા સત્ત્વનાઽપિ સદા વૈરિભયોઽજ્ઞિતઃ ।
દારિદ્ર્યદુઃખમપિ તે નાશાયિષ્યતે નિશ્ચિતમ્ ॥૪૭॥ હત્યુક્ત્વા તૌ
મહામાર્ગં પ્રાપ્સ્યાશ્ચર્યગાલ્લભી । તિરોભભૂવ હૃદયં માંસ્તૌ તતો ગન્તુ-
મેચ્છતાઃ ॥૪૮॥ તત આરભ્ય તાવાસ્તાં ગતસર્વવ્યથૌ નૃપ ! । પ્રા-
પ્યમાણાભવન્નાદૌ નિશ્ચિન્તૌ સ્વસ્થમાનસૌ ॥૪૯॥ મહામાર્ગેણ ચ-
લિતૌ વેદદ્વેન નિર્ભયૌ । ચિન્તયન્તૌ ચ હૃદયે શ્રીકૃષ્ણં ભક્તવ-
ત્સલમ્ ॥૫૦॥ પ્રીજયન્તી પતિં વાક્યૈઃ પ્રેમ્ણા પ્રેમવતી પથિ । વૃત્તં

તાંજ ત્યાંજ પ્રત્યક્ષરૂપ થઇને ધર્મલક્ષિત પ્રત્યે એમ બોલ્યા કે-હે ભક્તો !
ખેદનો ત્યાગ કરો. હે ધર્મ ! ખેદનો ત્યાગ કરો. કેમકે હું તમારો કુળદેવ
હનુમાનજી છું. માટે તમારી હું રક્ષા કરીશ ॥૪૫॥ રક્ષાનો પ્રકાર એ શ્લો-
કથી કહેછે—યદપિ તમારા પુત્રરૂપે પ્રકટ થનારા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ અ-
શ્વત્થામાનું શાપવચન યથાર્થ કરવા આયુધને ધારશે નહિ. તથાપિ તેતો
સંકલ્પમાત્રથીજ ત્રિલોકીને જીતવામાટે સમર્થ થશે. એમાં લેશ સંશયને
અવકાશ નથી. ॥૪૬॥ તે તમારા પુત્ર સદા વૈરિભયે વિવર્ણિત થશે. એમને
શસ્ત્રની કશી અપેક્ષા પડશે નહિ. અને તમારું દારિદ્ર્ય દુઃખ પણ નિશ્ચે
નાશ કરશે ॥૪૭॥ હે રાજન્ ! હનુમાનજી આ પ્રકારે કહીને, ભક્તિધર્મને
પ્રથમ પોતે ભુલી ગએલો મહામાર્ગ ક્ષણમાં બતાવીને પોતે ત્યાંજ અંતર્ધાન
થઈ ગયા. તે પછી તે સમયમાં અંતરમાં અતિશય આશ્ચર્ય પામેલાં ભક્તિ
ધર્મે સ્વદેશમાં સીધાવાનો સંકલ્પ કર્યો ॥૪૮॥ હે નૃપ ! હનુમાનજીના સા-
ક્ષાત્ દર્શન દિનને આરંભીને ભક્તિધર્મની સમસ્ત વ્યથા વિનિવૃત્ત થઈ ગઈ
અને ચિંતાપણુ વિદૂર થઈ ગઈ અને અન્ન ધન વસ્ત્ર વિગેરેની પ્રાપ્તિ થઈ
અને મન સ્વસ્થ થઈ ગયું ॥૪૯॥ ત્યારપછી ભક્તિધર્મ વૃંદાવનમાં દીઠલા
ભક્તવત્સળ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનું ચિત્તમાં ચિંતવન કરતાં થકાં નિર્ભય થઈને
પ્રથમ દેખેલા મહામાર્ગમાં ચાંપેથી ચાલવા લાગ્યાં ॥૫૦॥ પત્ની પ્રેમવતી
પોતાના પતિને માર્ગમાં પ્રેમમધુર વાક્યવડે પ્રીજયન્તી-માર્ગશ્રમ મટા-

હ-મતાઽપ્રાક્ષીચ્છિરજીવિત્વજક્ષણઃ ॥૫૧॥ નિશમ્ય ચ નિશા-
મ્યાપિ પ્રમાણં શ્રાહ-મતઃ । આનન્દઃ પરમો નાથ ! જાયતે મમ
ચેતસિ ॥૫૨॥ ચિરજીવી કથં જાતઃ સ્વામિન્ ! પવનનન્દનઃ । દિવં
વિહાય ભૂલોકે સ્થિતો નિત્યં કરોતિ કિમ્ ॥૫૩॥ इति प्रीत्या प्रेम-
वत्याऽऽपृष्टो धर्म उवाच ताम् । हनूमांश्चिरजीव्यस्ति सीताराम-
प्रसादतः ॥५४॥ निहत्य रावणं युद्धे स्वसैन्यपरिवारितः । एत्या-
योध्यां नृपपदमध्यतिष्ठत् स राघवः ॥५५॥ वानरा राक्षसा ऋक्षा
नित्यं तस्य सति ! । तद्वियोगासहास्तत्र न्यवसन्नेकहायनः

ડીને આહ્વાદ આપતાં થકાં પ્રશ્ન પુછવાનો અવસર આવી જાય એવો પ-
તિને આહ્વાદ આવી જતાં હનુમાનજીનું ચિરજીવિત્વરૂપ વૃત્તાંત પુછવા
લાગ્યાં કે-(અથવા પ્રીણુચન્તી-‘પ્રસન્ન કરવા માટેજ’ એવો અર્થ કરવો.
એટલે ધર્મ પોતે ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત છે માટેજ વૃથાલાપથી વિમુખ
છે. તે સદાલાપથીજ પ્રસન્ન થાયછે. આવા પતિ ધર્મને પ્રસન્ન કરવામાટે
હનુમાનજીનું ચરિત્ર પુછ્યું) હે નાથ ! શ્રીહનુમાનજીનો પ્રભાવ આપના
થકી સાંભળી સાક્ષાત્ દેખીને અને હમણાં અનુભવીને પણ તેનું વારંવાર
ચિંતવન કરતાં મને મનમાં પરમાનંદ ઉપજેછે ॥૫૧-૫૨॥ હે સ્વામિન્ !
પવનપુત્ર હનુમાનજી ચિરંજીવી શી રીતે રહ્યા ? અને ભગવાનના એકાં-
તિક ભક્તરાજ હોવા છતાં ભક્તોએજ પામવા યોગ્ય નિરતિશય સુખરૂપ
વૈકુંઠલોકમાં નહિ જતાં બદ્ધજનોએજ ભોગ્ય એવા આ ભૂલોકમાં રહીને
સદાકાળ શું કરે છે ? ॥૫૩॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પ્રેમવતીએ પ્રીતિથી
પુછેલા પતિ ધર્મદેવ પત્ની પ્રત્યે બોલ્યા કે-હે ભદ્રે ! હનુમાનજી સીતારા-
મના પ્રસાદથી ચિરંજીવિપણાને પામ્યા છે. તેનો પ્રકાર તમોને કહુંછું ॥૫૪॥
પૂર્વે ભગવાન રામચંદ્રજી રણમાં રાવણને હણીને, સ્વસખા સુગ્રીવે સજી
આણેલી વાનરસેનાથી વિટાળને, રાજધાની અયોધ્યાપુરીમાં પધારીને
રાજ્યાસનમાં (ગાદીએ) વિરાજમાન થયા. ત્યારે હે સતિ ! રઘુનાથજીનો
વિયોગ ક્ષણપણ નહિ સહન કરી શકનારા સુગ્રીવ વિગેરે વાનરો, વિભી-
ષણ વિગેરે રાક્ષસો, જંબુવાન વિગેરે રીંછો, આ સર્વે દિવ્ય રૂપ ધારીને એજ

॥૫૬॥ તં છત્રચામરાદૈસ્તે દેવમાના દિને દિને । પ્રેમવૃદ્ધિં પરાં પ્રા-
 વિસ્મૃતાવિલ્લોપિનકાઃ ॥૫૭॥ સ્વસ્વગ્રહાન્પ્રણયિણ્યન્નયાતઃ સ્વા-
 પ્રતોઽપિ તાન્ । તત્સન્માનં પ્રમુશ્ચક્રે વસ્ત્રભૂષાદ્ગાલેદિઃ ॥૫૮॥
 યથોચિતં નાંયત્વા સુગ્રીવાદ્વન વાનરાન્ । કિષ્કિન્ધાં પ્રેષયા-
 માસ સાશ્રુનેત્રાન્બલાદ્વિભુઃ ॥૫૯॥ તદા ગમિષ્યન્ કુપાલ્લવત્રે-
 માશ્રુલોચનઃ । પારેત્યુમશક્તસ્તં બદ્ધાજ્જલિપુટોઽવ્રવીત્ ॥૬૦॥
 સ્નેહો મે પરમઃ સ્વામિસ્ત્વયિ તિષ્ઠતુ નિત્યદા । ભક્તિશ્ચ નિયતા
 વીર ! ભાવો નાન્યત્ર ગચ્છતુ ॥૬૧॥ યાવત્તવ કથા રામ ! પ્રચરિ-

અયોધ્યામાં રામચંદ્રજીની પાસે એક વર્ષપર્યંત રહ્યા ॥૫૫-૫૬॥ તે સર્વે
 શ્રીરામચંદ્રજીની છત્ર ચામર વિગેરેવડે પ્રતિદિન પરિચર્યા કરતા થકા તે પરિ-
 ચર્યાથી પરમ હર્ષ પામતાં સકળ લૌકિક સુખમાત્ર ભુલીજ ગયા ॥૫૭॥
 પ્રભુ રામચંદ્રજીએ પોતાની પાસેથી વિયોગભયથી પાછું નહિજ જવા ઈ-
 ચ્છતા એવાપણ સુગ્રીવ વિગેરેને પોતપોતાને ઘેર મોકલશે એવા થકા વસ્ત્ર
 વિભૂષણ ધનાદિકવડે તેમનું સન્માન કર્યું ॥૫૮॥ અને વિભુ રામચંદ્રજીએ
 સુગ્રીવ વિગેરે વાનરોને યથાયોગ્ય સત્કાર કરીને, ભગવદ્વિયોગશોકનાં અશ્રુથી
 પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા તે સર્વેને બળાત્કારથી સુગ્રીવની રાજધાની કિષ્કિન્ધા પ્રત્યે
 મોકલ્યા ॥૫૯॥ તે સમયમાં હનુમાનજીતો જવાનું થતાંજ પ્રેમાશ્રુથી પરિ-
 પૂર્ણ લોચનવાળા થઈને, રામચંદ્રજીનો વિયોગ સહન કરવા અસમર્થ હો-
 વાથી એ હાથ જોડીને, ભગવાન શ્રીરામ પ્રત્યે એમ બોલ્યા કે-॥૬૦॥ હે સ્વા-
 મિન્-હું આપનોજ એક દાસભૂત છું. આપ મારા નિરૂપાધિક સ્વામી છો
 એવા આપનેવિષે મારે સર્વોત્તમ સ્નેહ સર્વદા સ્થિર રહ્યો. લોકમાં જે આ
 કલત્ર પુત્ર મિત્રાદિકમાં સ્નેહ છે તેતો સૌપાધિક અને આગમાપાયી છે. નિ-
 રૂપાધિક સ્વામી આપને વિષે સ્નેહતો નિરૂપાધિક સર્વોત્તમ છે, કેમકે બીજા
 થકી જુદો છે. હે વીર ! સ્નેહાતિશયસાધ્ય પરાભક્તિ પણ આપને વિષેજ
 મારે અનન્યપણે નિશ્ચળ પ્રવર્તે. અને જે કૈવલ્ય કલ્યાણ કહેવાય છે તથા
 જે સાલોક્ય સાયુજ્ય સારૂપ્યાદિકરૂપ કહેવાય છે તેમાં પણ મારે લેશ ભાવ
 ન રહ્યો. અર્થાત્ આપના સીવાય બીજા કશામાં ભાવ રહ્યો નહિ ॥૬૧॥ સાં-

પ્યતિ ભૂતલે । તાવત્તાઃ સર્વદા શૃણ્વન્ જીવામ્યત્રેતિ મે રુચિઃ
 ॥૬૨॥ સ્થિતં કિંચિદ્ધ્વે ક્ષણે ગન્ધર્વા અપિ માં સદા । શ્રાવયત્ઃ
 કથા રામ ! તવેતિ મમ યાચેત્ ॥૬૩॥ ત્વત્કથામૃતપાનેચ્છા
 યથા મે હૃદિ વર્તેતે । તથા ન દિવ્યલોકેચ્છા નૈશ્વર્યેચ્છા ચ નિશ્ચિ-
 તમ્ ॥૬૪॥ એવં બ્રુવાણં રામસ્તુ હનુમન્તં વરાસનાત્ । ઉત્થાય સ-
 સ્વજે સ્નેહાદ્વાક્યમેતદુચ્યત્ ॥૬૫॥ એવમેતત્કપિશ્રેષ્ઠ ! ભવિ-
 પ્યતિ ન સંશયઃ । વરદાનેન મે સર્વં ક્ષેત્ર્યલેખ ત્વદીક્ષિતમ્
 ॥૬૬॥ ઇતિ લબ્ધવરો રામાદ્દનૂમાનિહ સુવ્રતે ! । રઘુનાથકથાપ્રાણ-
 શ્ચિસ્તીર્ણાં હિ વર્તંતે ॥૬૭॥ યત્ર યત્ર કથા ભૂમૌ રામચન્દ્રસ્ય જા-

લણેલું આપનું ચરિત્રામૃતજ મને નિઃશ્રેયસના આનંદથકી પણ અતિ અ-
 ધિક આનંદ કરનારૂં થાય છે, માટે ‘હે શ્રીરામ ! જ્યાંસુધી આપની પવિત્ર
 કથાનો ભૂતજ ઉપર પ્રચાર રહેશે ત્યાંસુધી તે કથાઓને સર્વદા આજ
 ભૂમંડળમાં સાંભળતો થકો હું જીવું’ એવી મને રૂચિ-અભિલાષા છે ॥૬૨॥
 વળી હે રામ ! ‘મારો નિયતનિવાસ ભરતખંડ પછીના કિપુરૂષ ખંડમાં રહો
 અને ત્યાં રહેલા મધુર કંઠવાળા ગંધર્વો પણ આપનું ચરિત્રામૃત નિરંતર
 મને સંભળાવે’ એવી પણ હું યાચના કરૂં છું ॥૬૩॥ હે ભગવન્ ! આપની
 કથાસુધાના આસ્વાદમાં જેવી મારે સ્પૃહા વર્તે છે એવી સ્પૃહા તો આ
 લોકનાં પ્રાકૃત ઐશ્વર્યોમાં તેમજ પારલૌકિક અપ્રાકૃત ઐશ્વર્યોમાં પણ વ-
 ર્તતી નથી. આ નિશ્ચિત વાત છે પણ કથનમાત્ર નથી (આથી બ્રહ્માનંદા-
 દિકથકી ભજનાનંદ અતિશય અધિક છે એમ સૂચવ્યું છે) ॥૬૪॥ હે
 ભદ્રે ! આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરતા હનુમાનજીને શ્રીરામચંદ્રજીનો સ્વયં સં-
 વૉત્તમ રાજસિંહાસનમાંથી એકદમ ઉઠીને સ્નેહાર્દ્રહૃદયથી આલિંગન
 કરીને એવું વચન બોલ્યા કે—॥૬૫॥ હે કપિશ્રેષ્ઠ ! આ તમારૂં યાચિત એ-
 મજ થશે એમાં સંશય નથી. મારા વરદાનથી તમારૂં સર્વ ઇક્ષિત સિદ્ધ
 થશેજી ॥૬૬॥ હે સુવ્રતે ! આ પ્રકારે શ્રીરામથકી પ્રાપ્ત થયો છે વર જેમને
 એવા હનુમાનજી શ્રીરઘુનાથજીની કથા એજ એક પ્રાણ-જીવનરૂપ જેને છે
 એવા થકા ચિરંજીવીપણાને પામીને આ ભૂલોકમાં અખંડ વર્તે છે ॥૬૭॥

યતે । તત્ર તત્રાપ્યસૌ ગત્વા શૃણોતિ વરદાનતઃ ॥૬૮॥ ત્વત્સમીપે
મયા રાત્રૌ કથ્યમાનાં કથામસૌ । શ્રોતું નમુપાયાતો યાતો દત્ત્વા
સ્વદર્શનમ્ ॥૬૯॥ ગણેશવ્રતસંકલ્પાદ્વિઘ્નનાશે હનુમતા । દત્તં સ્વ-
દર્શનં તેન કાર્યસિદ્ધિરભૂદ્ધિ નઃ ॥૭૦॥ इति भर्तुर्वचः श्रुत्वा प्रीता
भक्तिरभूच्च । । तथा सह यथाशक्ति व्रजन् स्वग्राममपसः ॥७१॥
સાર્ધમાસેન સમ્પ્રાપ્તં સ્વગ્રામં તં સમેત્ય ચ । સ્વજના જ્ઞાતયઃ સર્વે
મૃશં મુદિરે નૃપ ! ॥૭૨॥ श्रीकृष्णस्य प्रतापेन वैरिणः सकला
अपि । विद्यालोलाहवंस्तस्य बिभ्यति स्म तदीक्षणात् ॥७३॥ ધા-
ન્યયાનપર દ્રવ્યસમૃદ્ધિસ્ય વૈશ્મનિ । તતઃ વર્ચાચિકૈવાસાંઘર્થ-

ભૂમિ ઉપર જેજે સ્થળમાં રામચંદ્રજીની કથા થતી હોય તે તે સમગ્ર સ્થ-
ળમાં આ હનુમાનજી શ્રીરામજીના વરદાનથી એક સાથે ધ્વસિત અનેક
રૂપથી સન્નિધિ કરીને કથા શ્રવણ કરેછે ॥૬૮॥ રાત્રિએ તમારી આગળ
કહેવા માંડેલી રામકથા સાંભળવા સાડ આ હનુમાનજી અદૃશ્યપણે આહિ
આવેલા હશે. તમોએ સંભાર્યા એટલામાત્રથી પ્રત્યક્ષ સ્વદર્શન દધને ચાહ્યા
ગયા. એમાં સંશય નથી ॥૬૯॥ વિઘ્નેશ ગણુપતિનું વ્રત કરવાનો સંકલ્પ
કયો એટલામાત્રથીજ વિઘ્નનો વિનાશ થતાં હનુમાનજીએ પોતાનું દર્શન
દીધું અને તેથી આપણા કાર્યની સિદ્ધિ થઇ. અર્થાત્ જે આ હનુમાનજીનાં
દર્શન થયાં અને જે આ આપણા કાર્યની સિદ્ધિ થઈ તે ગણેશવ્રતનો સં-
કલ્પ કરવાથીજ અંતરાયની નિવૃત્તિ થતાં થઇ છે ॥૭૦॥ હે નૃપ ! આવું
ભર્તાનું વચન સાંભળીને ભાર્યા ભક્તિદેવી પ્રહર્ષ પામ્યાં. ત્યાર પછી ધર્મદેવ
પત્નીની સાથે પ્રતિદિન યથાશક્તિ (પત્ની ચાલી શકે તેમ) રસ્તામાં ચાલતાં
ચાલતાં પોતાના છપ્પૈયા ગામને પામ્યા ॥૭૧॥ હે નૃપ ! દોઢ માસે પોતાના
ગામે આવી પહોંચેલા ધર્મદેવને સર્વે સંબંધિજનો અને બીજા જ્ઞાનિજનો
યથાયોગ્ય મળીને અત્યંત આનંદ પામ્યા ॥૭૨॥ ધર્મના જે પૂર્વ વૈરિઓ
હતા તે સર્વેપણુ શ્રીકૃષ્ણના પ્રબળ પ્રતાપથી મિત્રો હોય ને શું ? એવા થઇ
ગયા. અને જેના થકી પ્રથમ આ ધર્મદેવ ભય પામતા હતા તેઓ ધર્મદે-
વના દર્શનથી ભય પામવા લાગ્યા ॥૭૩॥ ભગવાનના આવા પ્રતાપાતિશ-

માનાઽનુવાસરમ્ ॥૭૪॥ इत्थं हरेः प्रसादस्य जातत्वात्स द्विजो-
त्तमः । हरिप्रसादनाम्नैव विश्रुतोऽभूत्पुनः क्षितौ ॥७५॥ भगवानथ
जीवानां श्रेयसे करुणानिधिः । नरनारायणोद्देशाच्चत्वं स्वीकर्तुमै-
हत ॥७६॥ एकमूर्तिं स्वेन कृत्वा द्विरूपं तं निजच्छ्रया । धर्मस्य
हृदयाम्भोज आलस्यदीप्तौ नृप ! ॥७७॥ आविर्भावं भगवतः
स्वस्मिञ्जातं विवेद सः । कान्त्यातिमर्त्यया राजन्नाका मेक्या च
सम्पदा ॥७८॥ गर्भे ततोऽसावृत्तबोडशोऽहि गुरौ च पुण्ये निद-

યને લીધે ધર્મના ઘરમાં ધન ધાન્ય વાહન પશુ આદિકની સમૃદ્ધિ પ્રથ-
મના કરતાં પણ અતિ અધિક પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામવા લાગી ॥૭૪॥ વિપ્ર-
વર્ય તે આ ધર્મદેવ પૂર્વોક્ત પ્રકારે શ્રીહરિ (કૃષ્ણ) નો પ્રસાદ પામવાથી
તે દિવસને આરંભીને ‘હરિપ્રસાદ’ એવી સાર્થક સંજ્ઞાથીજ ફરીથી પૃથ્વી
ઉપર પ્રખ્યાત થયા. ફરીથી એટલે-પ્રથમ દેવશર્મા નામથી, પછી ધર્મનિષ્ઠ
હોવાથી ધર્મદેવ નામથી અને પછીથી હરિનો પ્રસાદ પામતાં હરિપ્રસાદ
નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. પૂર્વ નામની અપેક્ષાએ ‘ફરીથી’ એમ કહ્યું છે ॥૭૫॥
હવે અધ્યાયઃ અંતે ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવનો પ્રસ્તાવ કરે છે—ત્યાર પછી
કળિઅળથી પરાલભ પામેલા જીવોના શ્રેયસાદ્ કર્ણુનિધિ ભગવાન શ્રીવા-
સુદેવે નરનારાયણના ઉદ્દેશથી એટલે દુર્વાસા ઋષિના શાપને સ્વીકાર ક-
રતા નરનારાયણનો સંકલ્પ સત્ય કરવા સાદ્ મનુષ્યભાવ સ્વીકારવાનો સં-
કલ્પ કર્યો ॥૭૬॥ હે નૃપ ! એવો સંકલ્પ કરીને સ્વયં શ્રીવાસુદેવ ભગવાન
નર અને નારાયણ એવા બે રૂપવાળા પોતાના અવતારને અવતારી પોતાના
સ્વરૂપની સાથે એકતા કરીને, હરિપ્રસાદના હૃદયારવિંદમાં સંકલ્પમાત્રથી
પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. એટલે પ્રથમથીજ પ્રાદુર્ભાવતો પામેલાજ છે પણ હાલ
તેનાં લક્ષણો સાક્ષાત્ પ્રદર્શાવવા લાગ્યા ॥૭૭॥ તે હરિપ્રસાદે તે સમયમાં
એકદમ થએલી અમાનુષી (મનુષ્યોમાં ન હોય એવી) સ્વાવયવલાવણ્ય-
તાથી અને અકસ્માત્ વૃદ્ધિ પામી ગએલી ધન ધાન્યાદિકની સંપદાથી
‘મારે ત્રિષે ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ થયોછે’ એમ જાણ્યું ॥૭૮॥ પોતામાં
ભગવાનના અવિર્ભાવનું વિજ્ઞાન થયા પછી હરિપ્રસાદે લક્ષિતને પ્રાપ્ત થ-

ધાર મકૌ । સા તેન ભૂમૌ શુશુમે શુમાક્ષી શ્રીદેવ તાંવ વિરોચ-
માના ॥૭૯॥ इति श्रीसत्संज्ञिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे
धर्मस्याध्वत्यामशाप-स्वप्नामप्रत्यागमननिरूपणनामा विशोऽध्यायः ॥२०॥

સુવ્રત ઉવાચ—एतस्मिन्नन्तरे राजंश्चातुर्वर्ण्यभवासुराः । संहृत्य
शतशो देवांमानं विन्ध्यवासिनीम् ॥१॥ नवरात्रमभिमन्युः शु-
क्लपक्षे महोत्सवः । तेषामभून्मन्दिरेऽपि देव्या दुष्कर्म कुर्वताः
॥२॥ अजान्स्त्वं शोऽवींश्च महिषादोषं तत्तथा । हत्वा निवेदय-
मा देव्यै ते च राघटान् ॥३॥ अत्वा मांसं सुरां पीत्वा देव्या-
એલા ઋતુકાળના સોળમે દિવસે ગુરૂવારે પુણ્ય નક્ષત્રમાં લાર્યા લક્ષ્મીમાં
ગર્ભ આરોપણ કર્યો. સર્વલોકનું સમુજ્જવન કરનારા તે ગર્ભવડે અતિશય
દેદીપ્યમાન અને નિદોષ હોવાથી શુભ સર્વ શરીરાવયવાળાં લક્ષ્મીદેવી શ્રી-
કપિલરૂપ ગર્ભધારણથી થએલી શોભાએ યુક્ત એવાં દેવહૂતીની પેઠે અત્યંત
શોભવા લાગ્યાં ॥૭૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને...ધર્મસ્યાધ્વત્યામશા-
પ-સ્વપ્નામપ્રત્યાગમનનિરૂપણનામા વિશોઽધ્યાયઃ ॥૨૦॥

અધ્યાય ૨૧ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—हे राजन्! आ लगवदवतरणुसभयनी अंदर
यार वर्षुभां नन्मेला दृष्ट आशयवाणा असुरो लगवाननो द्रोह करवाना
वियारथी सोअे सो अेक भील साथे भणी लेगा थधने, विन्ध्यवासिनी
नामनी देवीनुं पूजन करवा लाग्या ॥१॥ पूजननो प्रकार कहेछे—आ-
श्विनमासना शुक्लपक्षनी नवमीअे (नवरात्रनी छेली तिथिअे) देवीना
हिंसाप्रधान समाराधनना आनाथी ते दुष्कर्मी असुरोनो भोत्सव देवीनुं
मंदिर के जे हिंसा-परदार प्रसंगादि पापकर्म करवाने अनर्ह छे, એવામાં
પણ પ્રવર્ત્યો હતો ॥૨॥ તે અસુરોએ હજારોહજાર બકરાઓ, ઘેટાઓ અને
પાડાઓ વિગેરે હણી તથા મનુષ્યોનેપણ મારીને, તેમનાં માંસો દેવીને નૈ-
વેદ્યપણે નિવેદન કર્યો અને હજારોહજાર સુરાથી ભરેલા ઘડાઓપણ નિવે-
દન કર્યાં ॥૩॥ તે પછી તેજ દેવીના મંદિરમાંજ નિવેદિતાવશિષ્ટ માંસનું
લક્ષણ કરીને અને સુરાપાન કરીને તેના મદથી ઉન્મત્ત થઇને, તે અસુરો

ગારે નિવૃત્તાઃ । સ્વરિણીઃ કાશ્ચિન્નીશ્ચ ત્રાંરુપજન્મુશ્ચ પુંશ્ચલીઃ
 ॥૪॥ અધર્મમિત્થં ચાન્યાયં દૃષ્ટ્વા તેમ્યશ્ચુકોપ સા । તાલોદ્ગ્રસ્તાઃ
 તુ મૃશં તેષામાચાર્યતાદૃતે ॥૫॥ નિશિ સ્વપ્નમુપેત્યામું દેવ્યુવાચ
 ભયક્કુરા । ત્રિશૂલં કરવાલં ચ બિશ્વત્યારક્તલોચના ॥૬॥ સર્વેઽપિ
 સ્થાસુરા યૂયં નિર્મર્યાદા મદોદ્ગતાઃ । મદુદ્દેશેન કુરુથ સુરામાંસા-
 શનં દ્વિજ ! ॥૭॥ પશુર્હિંસાં નૃર્હિંસાં ચ પારદાર્યં મદાલયે । કુર્વતો
 નિર્દયાન્ યુષ્માઞ્છપામ્યસુરવશ્ચક ! ॥૮॥ વંશોચ્છેદો હિ સર્વેષાં
 યુષ્માકં તુ ભવિષ્યતિ । ધનવૃત્તિવિનાશશ્ચ નભઃપ્રલયઃ ચ દ્રુતમ્

સ્વૈરિણી કામિની અને પુંશ્ચલી સ્ત્રીયોની સાથે સંભોગ દેવીના મંદિરમાંજ
 કરવા લાગ્યા-‘આ સર્વે દેવીનું પ્રીણન છે’ એવા દુરાચલથી કરવા લાગ્યા ॥૪॥
 દેવીતો આવો અધર્મ (પશુહિંસા-માંસલક્ષણ-સુરાપાનરૂપ) અને અન્યાય
 (દેવીમંદિરમાં પરસ્ત્રીસંભોગરૂપ) સાક્ષાત્ જોધને, તે અસુરો ઉપર મહા-
 ક્રોધ પામીને, જાણે ક્રોધાગ્નિથી તે સર્વેને બાળી દેશે કે શું ? એવી થઇને,
 તે અસુરોનો અગ્રેસર ગુરૂ કાળીદત્ત ઉપરતો અત્યંત ક્રોધ પામીને, રાત્રિએ
 તેના સ્વપ્નામાં ખાવીને, લયંકર રૂપ પ્રકટ કરીને ત્રિશૂળ અને તરવાર ધા-
 રણ કરી ક્રોધથી લાલચોળ લોચનવાળી થઇને એમ બોલી કે-॥૫-૬॥ હે
 દ્વિજ ! તમો સર્વેપણુ અસુરાંશો હોધને શાસ્ત્રોક્ત વિધિનિષેધરૂપ ધર્મમર્યા-
 દાનું ઉલ્લંઘન કરીને મદોદ્ગત થઇને મારા મિથ્યા મિષથી મને અનિષ્ટ સુરા-
 પાન અને માંસલક્ષણુ કરોછો. અર્થાત્ ક્યારેયપણુ સુરાદિકનું નહિ લક્ષણુ
 કરનારી અને તેને નહિ લાયક અને તેના દર્શનથીપણુ બિભિત્સા પામનારી
 હું તે માંડ નિમિત્ત કરીને કેવળ રસ લોલુપતાથીજ આ પાપ તમો કરોછો ॥
 હે અસુરવંચક ! (તું તો અસુરોને પણ ઠગનારો અસુરનોપણુ અસુર ધું
 અર્થાત્ અતિપાપિષ્ઠ ધું) વળી મને અનિષ્ટ અભદ્ધિ પશુઓની હિંસા,
 મનુષ્યહિંસા અને પરાંગનાસંગ મારાજ મંદિરમાં કરોછો. માટે નિર્દય એવા
 તમો સર્વ અસુરોને હું શાપ આપુંધું ॥૭-૮॥ તમારા સર્વેનાપણુ વંશનો
 વિનાશ થશે. તથા પોતપોતાના ઘરમાં વર્તતાં ધન અને વર્ષાસન-ક્ષેત્રાદિ-
 રૂપ અવિકાવૃત્તિનો વિનાશ થશે તથા તમો સર્વેપણુ સ્વલ્પ સમયમાં નાશ

॥૯॥ અદ્યારમ્ય ચ મત્પૂજાં યથા યૂયં સુગતિભેઃ । પૃથિવ્યાં ચે
કરિષ્યન્તિ બ્રાહ્મણક્ષત્રિયાદયઃ ॥૧૦॥ યુષ્માકામેવ તેષાં ચ વંશો-
ચ્છેદો ભવિષ્યતિ । ધનધાન્યાનુદીપ્તાસ્તે યાસ્યન્તિ નરકાન્મૃતાઃ
॥૧૧॥ યુષ્મત્પૂર્વરિપુઃ કૃષ્ણો ધર્માન્નક્તૌ સ કૌસલાત્ । ભૂત્વા હ-
રિર્બુદ્ધિશસ્ત્રો યુષ્માનુન્લપિષ્યતિ ॥૧૨॥ પર્યટન્પૃથિવીં સર્વો
લીનાન્યુપાવત્તાત્તતઃ । એકૈકશોઽપિ સોઽન્વિષ્ય કર્તા નિર્મૂલનં
હિ વઃ ॥૧૩॥ યુષ્મત્સાહાય્યકર્તારો ચે ચ ભૂપતયઃ ક્ષિતૌ । સન્તિ
તેઽપિ યથા યૂયં વિનક્ષ્યન્તિ ન સંશયઃ ॥૧૪॥ રાજા તામ્રમુખઃ
કશ્ચિત્પાવન્યા દિશ આગતઃ । તાન્નમોદિત્ય સહસા ભોક્ષ્યત્ય-

પામશો. હિ-નિશ્ચે, એમાં સંશય નથી ॥૯॥ આ અસુરોનાં આચરણુ અવ-
લોકીને અથવા એમણે કરેલા ગ્રંથોને વાંચીને એમણે આચરેલા અનાચારને
કરવા ઈચ્છતા અને કરશે એવાને પણ એ શ્લોકથી દેવી શાપ આપેછે-
તમારી માફક બીજા જે કોઈ બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો અને વૈશ્યો વિગેરે પુરૂષો
આ દિવસને આરંભીને પૃથ્વીઉપર સુરામાંસવડે માંડે પૂજન કરશે તેમના
વંશનોપણુ વિનાશ તમારી પેઠેજ થશે. તથા તે પુરૂષો ધન-ધાન્ય-વૃત્તિ-
વિગેરેએ વિહીન થઈ જશે તથા તત્કાળ મરણુ પામીને રૈરવાદિ નરકોને
પામશે ॥૧૦-૧૧॥ અમારો વિનાશ એકદમ કેમ થશે? તો કહુંછું—જે
તમારો પૂર્વરિપુ ભગવાન્ કૃષ્ણ છે એજ કોસલદેશમાં જન્મેલા ધર્મદેવ
નામના કોઈ વિપ્રથકી તેની ભાર્યા ભક્તિમાં હરિનામથી પ્રાદુર્ભાવ પામીને,
પોતે શસ્ત્રધારી નહિ થશે પણુ અમાનુષી યુદ્ધિરૂપી શસ્ત્રથીજ તમારો સર્વેનો
સમૂળ સંહાર કરશે. તે શ્રીહરિ સમુદ્રપર્યંત પૃથ્વી ઉપર પર્યટન કરવા
પૂર્વક, તેના ભયને લીધે જ્યાં ત્યાં સંતાઈ રહેલા પણુ તમો સર્વેને એક
એકને ગોતીગોતીને, નિર્મૂળ નાશ કરશે ॥૧૨-૧૩॥ ભૂમિઉપર તમારા જે
સહાયભૂત ભૂપતિઓ છે તેપણુ તમારી માફક નાશ પામશે એમાં સંશય
નથી ॥૧૪॥ પરભાગ્યોપજીવી અમો વિપ્રોનો વિનાશ તો થાય પણુ અધી-
શ્વરપણુ પ્રભુઓના પ્રશાસક નૃપોનો નાશ શી રીતે થાય? એમ કહેતા હો
તો હું કહુંછું—રક્ત મુખવાળો કોઈક રાજા વાયવ્ય દિગન્તથકી આવીને અક-

લિલમેદિનીઃ ॥૧૫॥ एवं शस्वा तु सा देवी रुष्टा तेभ्यस्तिरोदधे ।
 कालां दत्तेऽतिसम्प्रस्तस्तत्तत्त्वाऽजागरां प ! ॥१६॥ सर्वेभ्यः क-
 थयामास सोऽसुरेभ्योऽम्बिका चः । श्रुत्वा तदेपमानास्ते जा-
 ताश्चिन्ताव्यथाकुलाः ॥१७॥ स्वकर्मोपचितं शपणपदेष्टा हि
 साधनैः । मत्वा क्षमापयामासुस्तां भूषाणेषां देभिः ॥१८॥ ततः
 शापप्रतीकारं स्वस्वशक्त्या विधीष्टः । सर्वे विचारयाश्च कुरन्ति-
 कोपस्थितापदः ॥१९॥ उत्पाद्य कृत्यास्तामिश्च शस्त्रैश्चैव सा-
 धितैः । वीरैर्मन्त्रैश्च यन्त्रैर्वा हरिर्घातयः स शैशवे ॥२०॥ त्वे-
 ष्व-

સ્માત્ હણુતાં બાકી રહેલા અસુર ભૂપતિઓને સ્વશાસનવશવર્તી કરીને
 અભિલ પૃથ્વીને ભોગવશે. (એને વશ વર્તવાપણું એજ એમનું મરણ છે)
 ॥૧૫॥ હે નૃપ ! કોપ પામેલી તે વિંધ્યવાસિની દેવી તો આ પ્રકારે શાપ
 આપીને અંતર્ધાન થઈ ગઈ. કાળીદત્તતો દેવીનો દાડણુ શાપ સાંભળીને
 અંતરમાં અતિશય ત્રાસ પામીને સ્વપ્નામાંથી એકદમ જાગી ગયો ॥૧૬॥
 જાગેલો તે કાળીદત્ત કોપ પામેલી અંબિકાદેવીનું પૂર્વોક્ત શાપવચન પોતાના
 અનુચર સર્વ અસુરોને કહેવા લાગ્યો. સર્વ કોઈ તે અસુરો ગુરૂ કાળીદત્તનું
 વચન સાંભળીને ભયથી થરથર કંપવા લાગ્યા અને અંતરમાં ચિંતા તથા
 વ્યથાથી વ્યાકુળ થઈ ગયા ॥૧૭॥ તેપછી તે તમામ અસુરો પોતાનાજ
 પાપકર્મોથી પ્રાપ્ત થએલા શાપને તપ વ્રત વિગેરે ઉપાયોથી અનિવાર્ય નિ-
 શ્ચય કરીને, એજ દેવીની પૃથ્વી ઉપર દ્રાણુ (નાસિક) ઘર્ષણ, દાંતમાં
 ઘાસ ગ્રહણુ વિગેરે વ્યાપારોવડે ક્ષમા માગવા મંડ્યા ॥૧૮॥ તેપછી પોતાના
 ક્ષમાના ઉપાયો નિષ્ફળ થતા જોઈને પૂર્વ વૈરવાસનાના વેગથી ક્રોધવેગને
 પામીને, સ્વસ્વશાપના નિરાકરણનો ઉપાય સ્વસ્વભુક્ષિશક્તિને અનુસારે
 કરવાને ઈચ્છતા, મૂઠ અને અતિસમીપમાં ઉપસ્થિત થઈ છે આપદાઓ
 જેમને, એવા અસુરો એક બીજા ભેગા થઈને મંત્રવિચાર કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥
 વિચારનો પ્રકાર એ શ્લોકથી કહેછે-જે હરિ અવતરશે તેને બાળ વયમાંજ
 આપણે ઉત્પન્ન કરેલી કૃત્યાઓ, સાધિત-તૈયાર કરેલાં શસ્ત્રો, સાધિત-
 પ્રયોગની યોગ્યતા પમાડેલાં અસ્ત્રો, સાધિત-વશ કરેલા વૈતાળ વિગેરે

લભિત્રાદેઃ પ્રતિકર્તુ ન શક્યતે । રસ્તતો બાલમેવ તં નિષ્પ્યામ
 ઉચ્ચતાઃ ॥૨૧॥ इति निश्चित्य जगत् स्त स्वं स्वं स्थानं वृषद्विषः ।
 प्रतीक्षमाणास्तज्जन्म कृत्याद्यादिमानसाः ॥२२॥ निज रिजन्म-
 स्ववधप्रतिज्ञाश्रुतिस्त्रवद्दैर्यभरा धरायाम् । चिन्ताज्वरार्ताः सभयं
 कथञ्चित्तेऽहानि निन्युर्युगसाम्यभाञ्जि ॥२३॥ तद्गीति गीतः स हरि-
 प्रसादो व्रतं गणेशस्य नभस्यमासे । पूजोत्सवं चाश्विनमासि चक्रे
 मरुत्सुतस्यापि यथाविधानम् ॥२४॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे
 धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ विन्ध्यवासिनीशापो नामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥

સુવ્રત ઉવાચ—અથ પ્રેમવતી ગર્ભે બિભ્રતી સાઽભવત્ ક્ષિતૌ । દે-

વીરો, સાધિત-સાધેલા મંત્રો તથા યંત્રો, ઇત્યાદિકવડે હણવો ॥૨૦॥ ‘આ
 બાળક છે તે શું કરી શકનાર છે’ એમ સમજીને એની ઉપેક્ષા ન કરવી.
 કેમકે બળ-શરીરશક્તિ, સુહૃદો અને ધનાદિકની વિશેષ વૃદ્ધિ પામતાં પછી
 રિપુનો પરાલભ્ય કરી શકાશે નહિ, માટે આપણે સર્વે એના વધના ઉદ્યોગી
 થઈને, તે હરિને બાળ વયમાં જ કૃત્યાદિકની પાસે મારી નખાવીશું ॥૨૧॥
 હે રાજન્! ધર્મદ્વેષી અસુરો એવો નિશ્ચય કરીને, પછીથી શ્રીહરિના જ-
 ન્મની વાટ જોતા થકા કૃત્યાનળનું ઉત્પાદન, વીરવશીકરણ વિગેરેમાં
 વ્યાસક્તમનવાળા થઈ પોતપોતાને સ્થાનકે ચાલ્યા ગયા ॥૨૨॥ પૃથ્વીઉપર
 પોતાના રિપુ કૃષ્ણનો પ્રાદુર્ભાવ થવાનો અને તેમણે કરેલી પોતાના વધની
 પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને, જેમનું મહાદૈર્ય છુટી ગયું છે, ચિંતારૂપ જ્વર ચઢી
 જવાથી અપાર પીડા પામેલા અને ભયને લીધે મનમાં ઉદ્વિગ્ન થએલા તે
 અસુરો દિવસોને યુગસહસ્રને સમાનપણે મહાકષ્ટથી કાઢવા લાગ્યા અર્થાત્
 એકએક દિવસ યુગ જેટલો જણાવા લાગ્યો ॥૨૩॥ હરિપ્રસાદ વિષે તો
 અસુરભયે રહિત થઈને, ભાદ્રપદમાસમાં ગણપતિનું વ્રત અને આશ્વિનમા-
 સમાં માતૃતિપૂજનમહોત્સવ યથાવિધિ કર્યો ॥૨૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજી-
 વને...અસુરાણાં વિન્ધ્યવાસિનીશાપનામૈકવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૧॥

અધ્યાય ૨૨ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્! ત્યારપછી ભગવાનનો અનુપ્રવેશ

सर्वसां माननीया हि योषिताम् ॥१॥ सा च तं जगदा-
धारं नारायणमधीश्वरम् । गर्भे दधाना सहसा बभूवेन्दुसम-
द्युतिः ॥२॥ अङ्गणे संस्थितां तां च ददृशुः सङ्गशो जनाः । इत-
स्ततः समागत्य सविस्मयमतद्विदः ॥३॥ अन्तर्वह्नी सलज्जा च
स्वकान्त्या तिमिरं घृती । खदिदृक्षुजनौघार्ता निर्ययौ न गृहा-
द्वहिः ॥४॥ स च द्विजो वेदगर्भो सावित्रीमिव तां स्त्रियम् । वि-

જેમાં છે એવો ગર્ભ, જે પતિએ પોતામાં આરોપણુ કર્યો છે બેને ધારણુ કરતાં તે પ્રેમવતી તે સમયમાં દેવમાતા અદિતિની પેઠે પૃથ્વીમાં સર્વકોઈ સ્ત્રીઓએ સત્કાર તથા પૂજન કરવા લાયક થયાં ॥૧॥ સર્વના અધીશ્વર, સકળ જગતના આધારભૂત-અર્થાત્ સર્વની અંદર આત્માપણે અનુપ્રવેશ કરીને સર્વના ધારક અને બહારપણુ વ્યાપ્ત હોવાથી સકળ જગત્ જેનું આધાર-ભૂત છે એટલે સર્વની અંદર બહાર વ્યાપીને રહેલા. ‘અંતર્બહિશ્ચ તત્સર્વં વ્યાપ્ય નારાયણઃ સ્થિતઃ’ માટેજ ‘નારાયણુ’ એવા અસાધારણુ યોગરૂઢ નામથી વેદાંતમાં વિખ્યાત. નરનો સમૂહ તે નાર કહેવાય અર્થાત્ અખિલ પ્રપંચ. તેના અયન-અંતરાત્માપણે આશ્રયભૂત. અને નાર અયન-બહાર વ્યાપ્ત હોવાથી આશ્રય જેનું છે તે નારાયણુ કહેવાય. એવો નારાયણુ શબ્દનો અવયવાર્થ છે. આ શબ્દની સર્વેશ્વર સર્વાન્તર્યામી પરબ્રહ્મ દેવતા-વિશેષમાં રૂઢિપણુ પ્રસિદ્ધ છે. એવા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણને ગર્ભમાં ધારણુ કરવાથી ભક્તિદેવી એકદમ ચંદ્રચંદ્રિકાપેઠે જોનારા જનોના નયનને આ-હ્વાદ આપનારી શ્વેત કાંતિવાળાં થઈ ગયાં ॥૨॥ પ્રેમવતીની અનન્યસા-માન્ય અપૂર્વ શરીરશોભાને સાંભળીને, સર્વજનાહ્વાદક શરીરસૌન્દર્યનું કારણુ નહિ જાણવાથી વિસ્મય પામીને, સર્વ કોઈ જનો કુતૂહળથી જ્યાં ત્યાંથી ટોળે મળીને ત્યાં આવીને, તે સમયમાં ઘરના આંગણામાં બેઠેલાં ભક્તિને સવિસ્મય જોવા લાગ્યા ॥૩॥ ગર્ભિણી ભક્તિદેવીતો પ્રતિદિન આ-વતા, પોતાને જોવામાટે ઇચ્છતા જનોનાં ટોળેટોળાંથી પીડા પામીને, મર્ભધારણુ અથવા સ્વભાવથી લગ્ન પામીને, પોતાના શરીરમાંથી નીકળતા તેજઃપુંજથી ઘરની અંદર રહેલા અંધકારને અપહરણુ કરતાં થકાં

લોક્ય વિસ્યં પ્રાપ મહાન્તં હર્ષમેવ ચ ॥૫॥ તાં ચ તેજસ્વિનીં દૃષ્ટ્વા
સ્ત્રિયોઽન્યાઃ સાસેતાનનાઃ । કાપ્યદૃષ્ટચરીં તન્વીમન્યોન્યં પ્રોચુ-
રાદતાઃ ॥૬॥ અહો !! બહુયઃ સ્ત્રિયો દૃષ્ટા અન્તર્વૃત્યોઽષ્ટ ભૂતલે ।
પતાદરતે તુ ન કાપિ દૃષ્ટાઽસ્માભિઃ શ્રુતાપિ વા ॥૭॥ ર્દદમૂપા
સુરૈર્વન્દ્યા સા માસિ દશમે તતઃ । અરિષ્ટગેહે ન્યવસન્મુહૂર્તે બ્રાહ્મ-
ણોદિતે ॥૮॥ સોષ્યન્તોઽર્તાસ્તામગ્રીં દેવોઽપિ સમસાધયત્ । સા-

ઘરથી બહાર નીકળ્યાંજ નહિ ॥૪॥ તે હરિપ્રસાદશર્મા વેદ જેના ગર્ભમાં
છે એવી બ્રહ્મપત્ની સાવિત્રી હોય ને શું ? એમ રહેલાં પત્ની પ્રેમવતીને
જેઘનેજ અતિશય આશ્ચર્ય અને આનંદને પામ્યા ॥૫॥ આહ્વાદક અપૂર્વ
તેજે યુક્ત, મંદ સ્મિત (હાસ) વડે મનોહર મુખવાળાં, કોઈપણ સ્થળમાં
ક્યારેયપણ નહિ જોએલાં તન્વી-વિરલ (નાજુક અથવા દુર્લભ) એવાં
ભક્તિદેવીને જોઘને, બીજી સ્ત્રીયો અન્યોઅન્ય આદરભાવથી એમ કહેવા
લાગી કે-અહો !! આવી વનિતા કોઈપણ સ્થળમાં પૂર્વે દેખી નથી. આ
ભૂતળઉપર આપણે ગર્ભિણીઓતો ઘણી દેખી છે પણ અમાનુષી કાંતિવાળી
આવી ક્યાંયપણ દેખવામાં આવી નથી. કિં બહુના સાંભળવામાંપણ આવી
નથી. એટલે સ્વર્ગાદિકમાંપણ નથી. હોય તો સાંભળવામાં આવેજ, માટે
આતો અહો-અતિ આશ્ચર્ય છે ॥૬-૭॥ હે રાજન્ ! આવું સર્વને આશ્ચર્ય
કરનારૂં જે શરીરસૌન્દર્ય તેણે યુક્ત અને દેવતાઓએ ભગવાનનો પ્રસવ કર-
નારાં હોવાથી વંદના કરવા યોગ્ય ભક્તિદેવીએ ગર્ભસમયની નિરતિશય શોભા
સંપત્તિ થયા પછી દશમો માસ આવતાં કાળવિશેષના વિજ્ઞાનવાળા વિપ્રોએ
દશવિલા શુભ મુહૂર્તમાં સૂતિકાગૃહમાં નિવાસ કર્યો. સૂતિકાગૃહ પ્રવેશમાં
ગર્ભ-રોહિણ્યૈન્દવપૌષ્ણેષુ સ્વાતીવારુણયોરપિ । પુનર્વસૌ પુષ્યહસ્તધનિષ્ટાસુ-
ત્તરાસુ ચ । મૈત્રે ત્વાદ્રે તથાઽશ્વિન્યાં સૂતિકાગારવેશનમ્' એમ કહેછે. તે
સૂતિકાગૃહ નૈઋત કોણમાં જાણવું 'વારુણ્યાં મોજનગૃહં નૈઋત્યાં સૂતિકા-
ગૃહં' એમ વસિષ્ઠે કહ્યુંછે ॥૮॥ હે નૃપ ! દેવશર્મા જેમનું બીજું નામ છે એવા
હરિપ્રસાદવિપ્રેપણ-મુખેથી પ્રસવ થવા સાડ શાસ્ત્રમાં કહેલા સોષ્યન્તી ના-
મના કર્મવિશેષમાં (હોમપ્રયોગવિધિમાં) ઉપયોગી ઘૃતાદિ સામગ્રી સંગ્રહ

ત્રિકાન્તા યોષિતશ્ચ રક્ષાસ્ત્રાવસદૃષ્ટપ ! ॥૧॥ અથાતિશોભનઃ
કાલઃ સર્વમફલકારણમ્ । અભવત્સહસા યેન સર્વ આસન્દાવ-
સ્મિતાઃ ॥૧૦॥ આવિર્ભાવસ્ય સમયે હરેઃ સાક્ષાત્સુખામ્બુધેઃ । આ-
નન્દ એવ ત્રૈલોક્યે પ્રાવર્તત હ સર્વતઃ ॥૧૧॥ ધર્માલયં વિષ્ણુ વિરિ-
શ્ચરુદ્રા હન્દ્રાદયો દિક્પતયશ્ચ સર્વે । વિજ્ઞાય સર્વે તયૈવ ભાવ્યં
પ્રાકટ્યમાનન્દનિધેઃ સમીયુઃ ॥૧૨॥ દેવાશ્ચ તે સ્વસ્થવિમાનસંઘાઃ
પ્રાકટ્યઃ આત્માધિપતેઃ સયોષાઃ । પ્રતીક્ષમાણા ગગને હિ તસ્મૈ સ્ત-
દ્વેશ્મમાત્રાર્પિતદીર્ઘનેત્રાઃ ॥૧૩॥ મંજુસ્ત્રાત્તદાનાં સકલતત્ત્વમૃતા-

કરી રાખી મુકી. સોબ્યન્તીહોમ કૃત્વાચિતામણિમાં 'અથ સોબ્યન્તીહોમ'
ધ્યાદિકથી કહ્યોછે. તેનો નિર્ણય તથા પ્રયોગવિધિ તેથીજી જાણવો. અને
તે સૂતિકાગૃહમાં સુસા-સુખપ્રસૂતિ કરનારા તાત્કાલિક ક્રિયાવિશેષોમાં
કુશળ, સાવિકા-પ્રસવ કરાવનારી વિગેરે વનિતાઓ પણ રહી હતી ॥૮॥
અથ-સુખપ્રસવસાડુ દૃષ્ટાદૃષ્ટ ઉપકરણની સંપત્તિ થયા પછી સર્વકોઈના
મંગળમાં કારણભૂત અને સર્વમંગળમાં કારણભૂત, માટેજ અતિશોભન,
(અતિશુભ નિમિત્તને સૂચવનારો) ભગવદવતરણસમય એકદમ અતિ
સમીપમાં આવી ગયો. જે સમય સર્વને નિરતિશય વિસ્મય કરનારો થયો
॥૧૦॥ સુખસાગર શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્ આવિર્ભાવનો સમય આવતાં ત્રિલો-
કીની અંદર રહેલાં સર્વ સ્થાનોમાંપણ આનંદ આનંદ પ્રવર્તી રહ્યો ॥૧૧॥
તે સમયમાં સર્ગાદિકના કર્તા બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને શિવ તથા સર્વે ઇન્દ્રાદિક
દિગ્પતિ દેવતાઓ આનંદનિધિ કૃષ્ણનું થનારૂં પ્રાકટ્ય પ્રભુપ્રસાદથી પ્રાપ્ત
થએલી સર્વસત્તાથી જાણી જાળીને, તેમના દર્શન માટે ધર્મદેવના ઘર પ્રત્યે
આવ્યા ॥૧૨॥ તે તમામ દેવતાઓ પોતપોતાની પત્નીઓ સાથે પોતપોતાના
વિમાનમાં રહીને સર્વાન્તરાત્મા શ્રીહરિના પ્રાકટ્યની વાટ જોતા થકા, ધર્મ
દેવના ભવન ઉપરજ દર્શનસાડુ એક દત્ત દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળા હોઈને ગગન-
તળમાં રહ્યા ॥૧૩॥ સર્વ શરીરિઓનાં જે અંતરમાં અનાદિકાળથી જીવ-
સાથે એક થઈને રહેલાં અતિગહન (વજ્રસાર) અજ્ઞાનરૂપ અંધકારો છે
તથા ગિરિગુહાની અંદર વર્તનારાં તેમજ દિગ્ગન્તમાં વર્તનારાં જે રાત્રિ

માન્તરાણાં ઘનાનાં બાહ્યાનાં ચાપ્યકસાત્ક્ષયપટુ તમસાં તેજ
આવિર્વભૂવ । ગેહં તદ્યાપ્ય સર્વે સિતતરુ મલં ગાઢમાનન્દરૂપં
વ્યાપચ્ચાઽઽબ્રહ્મલોકાત્સકલરુનરાન્ ભૂરિ વિસ્માપયત્ત ॥૧૪॥
તત્કોટિકોઽગ્નિરવીન્દુસહ્વતેજોધિકં તેજ ઉરુપ્રકાશઃ । તતોઽ-
ણ્ડગોલાવરણાનિ ચાષ્ઠૌ વ્યાપત્સમન્તાદપિ વર્ધમાનમ્ ॥૧૫॥
તત્સચ્ચિદાનન્દમયં હિ તેજઃ સર્વેઃ સમન્તાદ્દશે ન ચાન્યત્ ।
નોર્ધ્વં ન ચાધો ન તથાન્તરાલં સ્વર્ગો ન ભૂમિર્ન દિશશ્ચ દૃષ્ટાઃ
॥૧૬॥ તત્ર ગતા યે નિજશક્તિયુક્તાઃ પુરૈવ તદ્ધ્યાનબલેન બુદ્ધા ।

વિગેરેનાં બાહ્ય ગાઢાંધકારો છે તે તમામનો તત્કાળ વિનાશ કરવામાં સમર્થ
અપૂર્વ કોઈ તેજ તે સમયમાં ભક્તિદેવીના અંગમાંથી અકસ્માત્ આવિર્ભાવ
થયું. અતિશય શ્વેત, પ્રકાશમાન, સકળહેયવિરોધિ હોવાથી નિર્ભળ, ગાઢ,
આનંદમય તે તેજ પ્રથમ ધર્મદેવના આખા ભવનમાં વ્યાપીને ત્યાંથી વૃદ્ધિ
પામતું થકુ સકળ સુરનરોને વિશેષ વિસ્મિત કરવા પૂર્વક બ્રહ્મભુવનપર્યંત
તેની અંદર રહેલા અખિલ લોકમાં વ્યાપી ગયું ॥૧૪॥ કેવળ અખિલ લો-
કમાં વ્યાપી ગયું એટલુંજ નહિ કિંતુ એકસાથે ઉદય પામેલા કોટીકોટી સૂર્ય
ચંદ્ર અગ્નિસમુદાયને પણ સર્વથા પરાભવ કરનાર, માટેજ સર્વાતિશાથી
પ્રકાશમાન એવું તે તેજ ત્યાંથી વૃદ્ધિ પામતું થકુ બ્રહ્મભુવનથડીપણ આ-
ગળ પ્રસરતાં અંડગોલકનાં અવનિ આદિક અષ્ટ આવરણોમાંપણ ચારેતરફ
વ્યાપી ગયું ॥૧૫॥ તે તેજ અગ્નિ આદિકના જેવું જડ નહિ પરંતુ સચ્ચિ-
દાનંદમય છે. સત્-સકળ કાર્યમાં અનુગત જે સત્તા તે લક્ષણ જેનું છે
એવું જે સૂક્ષ્મ રૂપ તેણે સંપન્ન. ચિત્-ચિન્મય અને આનંદમય છે. આવું
એકલું તેજજ સર્વતોવ્યાપી તે સમયમાં દેવાદિક સર્વેએ દીઠું પણ તે સી-
વાય બીજાં કાંઈપણ દીઠું નહિ. (અન્ય શબ્દનું વિવરણ કરેછે) ઊર્ધ્વલોક
અધોલોક અને અંતરાણવર્તી જે કાંઈ છે તેપણ ન દીઠું. સ્વર્ગલોક અને
ભૂલોક ન દીઠા. તેમજ દશ દિશાઓપણ ન દીઠી કિંતુ કેવળ તેજજ બે-
વામાં આવ્યું ॥૧૬॥ શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનબળથી (સર્વજ્ઞતાથી) સર્વેશ્વર શ્રી-
હરિનું પ્રાકટ્ય પ્રથમથી બાણીને પોતાપોતાની પત્નીઓએ સહિત ભવબ્રહ્માદિ

પ્રાકટ્યર્મશસ્ય વિધીશ્વરાદ્યા દ્વાસ્તદલોષ્ટ્ય વિસિન્નિરે તે
॥૧૭॥ ઉત્પત્તિનાશસ્થિતિતેતવોઽપિ બ્રહ્માદયસ્તે ચ સમસ્તદેવ્યઃ ।
સર્વેઽપિ તેજઃપ્રતિરુદ્ધનેત્રા જ્ઞાત્વાઽઽગતં તં પ્રમુમીઙ્મતે સ્મ ॥૧૮॥
દેવા ઝચુઃ—નમસ્તેજસ્તેજઃ ! પરમમહસેઽસ્તુ નમો માયામા-

જે દેવતાઓ ધર્મદેવના ભવન સમીપે આવી રહ્યા હતા તે સર્વે પૂર્વે વર્ણવેલું
તેજ બોધને અતિશય વિસ્મય પામ્યા ॥૧૭॥ સૃષ્ટિ, સ્થિતિ અને સંહારમાં
સમર્થ એવાપણુ ભવબ્રહ્માદિ દેવો તથા સર્વે ઈન્દ્રાદિદેવો અને તેમની સમસ્ત
દેવીઓ પૂર્વોક્ત તેજઃપુંજથી આવરિત નેત્રવાળા થવાથી સર્વકારણના કારણ
પ્રભુ પરમાત્માને પ્રકટપણને પામેલા જાણીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૧૮॥

હે ભગવન્ ! તમો તેજના તેજ છો એટલે સર્વ પ્રકાશક સૂર્યાદિકનાપણુ
પ્રકાશક છો, ‘યસ્ય ભાસા સર્વમિદં વિભાતિ’ એમ શ્રુતિ કહેછે. તમો પરમ
મહત્ત્વ (તેજ) છો, એટલે આપ સર્વપ્રકાશક હોવાથી અક્ષરાદિ અખિલ
તેજસ્વીઓથડીપણુ ઉત્કૃષ્ટ તેજવાળા છો અર્થાત્ તમારૂં તેજ બીજાં તેજને
પરાભવ કરનાર હોવાથી સર્વોત્તમ છે, ‘ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ ન ચન્દ્રતારકં
નેમા વિદ્યુતો ભાન્તિ કુતોઽયમગ્નિઃ’ એમ શ્રુતિ કહેછે. મારેજ આપ સર્વને
અભિભવ કરનારા માયાના ગુણથી નહિ સ્પર્શ પામેલા છો ‘નિર્ગુણં નિર-
જનં’ ‘ન યત્ર શ્રૂયતે માયા લોકસૃષ્ટિવિક્કરણ’ ‘સત્ત્વાદયો ન સન્તીશે યત્ર
ચ પ્રાકૃતા ગુણાઃ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. એવા આપને નમસ્કાર કરીએ
છીએ. વળી માયા-અવિદ્યા અને અમાયા-માયાવિરોધિની વિદ્યા, તેમાં
પર-આસક્ત. એટલે અવિદ્યાનિષ્ઠ અને વિદ્યાનિષ્ઠ. અર્થાત્ ખુલુક્ષુ મુમુક્ષુ
એવા પુરૂષોએ પોતપોતાના અભીષ્ટની સિદ્ધિમાટે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે દિવ્ય
મનોહર મૂર્તિ જેમની. અથવા-માયા-માયાની અધિષ્ઠાત્રી સ્વશક્તિ અને
માયાથી પર અક્ષરસ્વરૂપ પુરૂષે ધ્યાન કરવા યોગ્ય મૂર્તિ જેમની છે એવા
આપને નમસ્કાર છે. તથા ભૂતેભૂતે-પ્રત્યેક વસ્તુમાં વા પ્રત્યેક કાર્યમાં
વા પ્રત્યેક પ્રાણીજાતમાં અંતઃપ્રવેશ કરીને સર્વેને નિયમન કરો છો એવા
આપને પ્રણામ છે, ‘અન્તઃપ્રવિષ્ટઃ શાસ્તા જનાનાં સર્વાત્મા’ ‘પ્રત્યક્ષ વા અક્ષ-
રસ્ય પ્રજ્ઞાસને ગાર્ગિ યાવાપ્રથિવી વિદ્યતે તિષ્ઠતઃ’ પ્રત્યક્ષ વા અક્ષરસ્ય પ્રજ્ઞા-

યાપરુષસાઞ્ચન્યવૃત્તિર્નમોભૂતેભૂતેનિયમનધૌચસ્થિતવતે
 નમોભૂયોભૂયઃપરમપુરુષાનન્તગુણ ! તે ॥૧૯॥ યથૈકસ્યાપ્યસ્તિ પ્ર-
 કટમિહ કુર્યાંયદિ તથા સ્વરોમ્ણસ્તેજસ્વં તદપિ પરપુમ્મિસ્તદપ-
 રમ્ । ન કિંચિદ્વીક્ષ્યેત પ્રભવઃ કિં તર્હિ વિબુધાસ્તતો જાતાજ્ઞા-
 તાભિરુપમતરસ્ત્વામવાસેતમ્ ॥૨૦॥ વયં ત્વતત્તેજામહાલયિ-

સને ગાર્ગિ સૂર્યાચન્દ્રમસૌ વિદ્યતૌ તિદ્યતઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ છે. તથા તમો
 અનંતગુણ છે એટલે તમારા ગુણનો અંત નથી, માટેજ અનંત નામથી કહે-
 વાઓછો 'અનન્તગુણઃવાદ્યમનન્તમાત્મનઃ' 'યદેકૈકગુણપ્રાન્તે શ્રાન્તા નિગમ-
 ન્દિનઃ' 'યતો વાચો નિવર્તન્તે અપ્રાપ્ય મનસા સહ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે.
 તથા તમો ક્ષરાક્ષર પુરૂષથડી વિલક્ષણ હોવાથી પુરૂષોત્તમ છે, 'યસ્માદ્ક્ષ-
 રમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ । અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષો-
 ત્તમઃ ॥ ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ' ઇત્યાદિ ગીતા કહેછે. એવા
 આપને વારંવાર નમસ્કાર કરીએ છીએ ॥૧૯॥ હે ભગવન્ ! અનવધિક
 તેભેરાશિ તમોને તત્ત્વથી નિશ્ચય કરવા માટે અમો શા લેખામાં છીએ ?
 કેમકે આપના રોમોને મધ્યે એકપણ રોમનું જેવું તેજ છે તેવું બે આ સ્થ-
 ળમાં તમો પ્રકટ કરોતો તે તેજથી અભિભૂત દૃષ્ટિશક્તિવાળા માયાથડી પર
 અક્ષરાત્મા પુરૂષોપણ તેજ સીવાય બીજું (તેના આશ્રયભૂત તમારું સ્વ-
 રૂપ) કિંચિતપણ બેવામાટે સમર્થ થાય નહિ, તો તેમાં આપે આરોપિત શ-
 ક્તિવાળા અક્ષરાત્મા પુરૂષથડી થએલો જે પ્રધાન પુરૂષ, તેથડી વૈરાજ્યપુરૂષ-
 દ્વારા થએલા, આ લોકમાં વર્તતા ત્રિગુણવશવર્તી બ્રહ્માદિક અમો દેવતાઓ
 પુરૂષોત્તમ આપને સ્વરૂપ-સ્વભાવ-ગુણ-વિભૂતિ વિગેરેથી યથાર્થપણે
 નિશ્ચયપૂર્વક બેવામાટે કેમ સમર્થ થઈએ ? નજ થઈ શકીએ ॥૨૦॥ આ
 આપના દિવ્યતેજસ્વ સમુદ્રમાં ડુબી ગએલા અંડ કટાહની આભ્યંતર પ-
 ડેલા અર્થાત્ તમારા તેજસ્વ સમુદ્રના એક દેશમાં ઘુડી ગએલા બ્રહ્માંડના
 એક દેશમાં પડી રહેલા અમોતો તે તેજથડી બીજું કંઈ પણ બેતા
 નથી-પર-દૂર રહેલું વસ્તુ કે અપર-સમીપે રહેલું વસ્તુ દેખતા નથી.
 આત્મીય કે અનાત્મીય જનનેપણ બેતા નથી. કિં બહુના પોતાના વપુને

મગ્નાણ્ડપતિતા ન પશ્યામઃ કિંતિત્પરમપરમન્યં ન ચ નિજમ્ ।
સ્વકોત્યં દેહં વા કુત્ત્વમ્ તદન્યથા ભુવનં પરં તજસ્તેકં દશિ ગ-
તમિદં ભાત્યતિઘનમ્ ॥૨૧॥ ન તદ્વદ્વં શક્તા વયમિ મપારં તવ
મહઃ પિધાને ચ સ્વેષાં નયન્ ગલ્લાનામાપિ કૃતે । તદન્તઃ પશ્યામઃ
પ્રચુરતરતેજઃ ક્ષલુ હરે ! તતઃ સમ્પ્રાન્તાનાં ત્વમસિ ગતિરેકા દિ-
વિષદામ્ ॥૨૨॥ ન જાનીમઃ સ્તોતું પરમમહસા પ્રાન્તમનસસ્ત્વ-
દીયેનાતસ્ત્વાં શરણમુપયાતાઃ કિલ વયમ્ । તતસ્તેજઃ સ્વીયં સક-
લમુપસંહૃત્ય કૃપયા સ્વકીયાં મૂર્તિં નઃ પૃથુકરુણ ! સન્દર્શય વિભો !
॥૨૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઈત્યં સ્તુતસ્તૈઃ સ વભૂવ દશ્યઃ કૃષ્ણઃ સ્વયં
પ્રદક્ષ્યમાણઃ । તત્રૈવ લેખ્યમાણઃ તેન દૃષ્ટ્યા પ્રદક્ષ્યા ભક્તહિતાવ-

પણ દેખતા નથી. આ લોકમાં વર્તતું પૂર્વોક્તથક્રી બીજું કાંઈપણ બેતા
નથી તો જગતને ક્યાંથી દેખીએ ? નજ દેખીએ. કેવળ આ અતિ ઘાતું
નયનગોચર થએલું એક દિવ્ય તેજજ સર્વત્ર દેખાય છે ॥૨૧॥ હે હરે !
આપનું અલૌકિક અનુપમ અપાર આ તેજ આ નેત્રથી બેવા માટે અ-
સમર્થ હોવાથી વ્યથા પામતા અમો અમારાં બે નેત્રને મીંચી જઈએ છીએ.
નેત્રને મીંચી જતાં પણ તે આ અતિબહુળ તેજજ અંતર્હૃદયમાં સ્કુરે છે.
માટે આ તેજની સ્ફૂર્તિ નહિ સહન થવાથી અમો ચિત્તમાં વિભ્રાંત થઈ
ગયા છીએ. વિભ્રાંત ચિત્તવાળા અમો દેવોને આપ એકજ નિશ્ચિ ગતિ-સં-
કટ નિવર્તનના ઉપાયરૂપ છો ॥૨૨॥ હે વિભો ! આ આપના સર્વોત્તમ મ-
હાતેજથી વિભ્રાંત ચિત્તવાળા અમો આપની સ્તુતિ કરવા પણ હમણાં સ-
મર્થ નથી, માટે આપના શરણને પામ્યા છીએ. તો અમારાથી ન બેધ
શકાતું એવું આપનું સમય તેજ કૃપા કરી ઉપસંહાર કરી, આપની દિવ્ય
મનોહર મૂર્તિ અમોને દર્શાવો. આપ કૃષ્ણાનિધિ છો. આશ્રિતનું આર્થિત
આપવું એજ કૃષ્ણાનો પૂર્ણ પરિણામ છે ॥૨૩॥

સુવ્રતત્રપિ કહેછે—હે રાજન્ ! દેવતાઓએ આવી રીતે સ્તુતિ કરેલા
સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ જે ‘અતોઽહમેવ પુત્રત્વં દમ્પત્યોર્યુવયોર્બુલ્લભ ! પ્રાપ્ય’ એ
રીતે વૃંદાવનમાં ધર્મદેવને વરદાન દેનારા હતા એજ પોતે તેજ તેજોમંડ-

દેન ॥૨૪॥ તત્વાત્મતેજઃ સ્વયન્માત્મનાંશઃ સ સંહરન્ બ્રહ્મહરાદિ-
 દેવૈઃ । દૃશ્યઃ સુખેનાસ ચ સર્જતામિસ્તદક્ષનાભિર્મુનિમિશ્ચ સર્વૈઃ
 ॥૨૫॥ ગોલોક પવાક્ષરધામ્નિ દિવ્યેઽનન્તે ચ યાદ્યગ્રમતે સ નિ-
 ત્યમ્ । તં તાદૃશં તે દદૃશુઃ ક્ષિંહસ્તં નિનાદયન્તં મુરલીં મુકુન્દમ્
 ॥૨૬॥ સ દેવશર્માઽપિ સદા સ્પરંસ્તં ભક્તિશ્ચ તસ્યોપશમે વિલો-
 ક્ય । નિજેષ્ટદેવં સુતભાવભાજં સમ્પ્રાપતુર્વિસ્મયમસ્મયૌ તૌ ॥૨૭॥
 વૃન્દાવને યાદૃશ આત્મના પ્રાગારાધ્ય દૃષ્ટઃ પરિવારયુક્તઃ । તં તત્ર

ળના મધ્યમાં પણ ભક્તોની ઉપર અનુકંપા કરીને સ્વસાક્ષાત્કારમાં સમુ-
 ચિત દિવ્ય દૃષ્ટિ દેવતાઓને દૃઢને પછી તેવડે તેમને દૃશ્ય થયા ॥૨૪॥
 દૃશ્ય થયાનો પ્રકાર કહેછે—તે આ સર્વેશ્વર સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ પોતાના ન જોઈ
 શકાય એવા તેજઃપુંજને સ્વસ્વરૂપમાં ઉપસંહાર કરીને, ભવ બ્રહ્માદિ દેવો,
 સાથે આવેલી તેમની અંગનાઓ અને બ્રહ્માદિકની સાથે ત્યાં આવેલા સર્વ
 મુનિઓને સુખેથી દૃશ્ય થયા અર્થાત્ સર્વેને પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટિગોચર થયા ॥૨૫॥
 અપ્રાકૃત દેશવિશેષ ગોલોકની અંદર વર્તનારા દિવ્ય અનંત—અપાર અક્ષર
 ધામમાં જેવા રૂપથી શ્રીકૃષ્ણ સદાકાળ નિત્યમુક્તોએ અનુસેવ્યા થકા
 આનંદથી નિત્યમુક્તોની સાથે કીડા કરે છે તેવાળ રૂપવાળા, વંશીને મધુર
 સ્વરથી વગડતા, દ્વિભુજ, મુકુંદ, શ્રીકૃષ્ણને બ્રહ્માદિકોએ જોયા ॥૨૬॥ હે
 રાજન્ ! શ્રીકૃષ્ણનું સદાકાળ સ્મરણ કર્યા કરતા દેવશર્મા (ધર્મ) અને એ-
 મની ભાર્યા ભક્તિ પણ દેવોની પ્રાર્થનાથી ભગવાને તેજનો ઉપસંહાર કર્યો
 એટલે એવા દિવ્યદેહવાળા, પોતાના પુત્રભાવથી પ્રાદુર્ભાવ પામેલા, એજ
 સ્વેષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણને પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરીને બહુ આશ્ચર્યને પામ્યાં.
 તે વખતે તેમને ગર્વ આવ્યો નહિ, આશ્ચર્યનો લાભ થતાં ગર્વનો પ્રસંગ છે.
 સર્વેશ્વર ભગવાનનો પોતાના પુત્રપણે લાભ થયો પણ એમને ગર્વ આવ્યો
 નહિ, અર્થાત્ બન્ને વિનયાવનતજ થયાં ॥૨૭॥ વળી વૃન્દાવનમાં પોતે પૂર્વે
 કરેલા સમારાધનથી પ્રસન્ન થએલા પ્રત્યક્ષ ભગવાન્ જેવા સ્વરૂપથી અને
 જેવા રાધારામદિ પરિવારથી જોયા હતા તેવાને તેવાળ રૂપ પરિવારવાળા
 શ્રીકૃષ્ણને તે સમયમાં સાક્ષાત્ જોઈને ‘વૃન્દાવનમાં પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરેલા

તૌ તદ્વ્યાપ્ત દૃષ્ટા નિશ્ચિન્નયતુઃ કૃષ્ણ ઇતિ સ્વચિત્તે ॥૨૮॥ અથ
 દેવા વિદિત્વા તં સાક્ષાચ્છ્રી રૂપાત્તમમ્ । પ્રાદુર્ભૂતં સતઃ પાતું
 ધર્મં ચાસુરસર્ગતઃ ॥૨૯॥ પ્રણમ્ય દણ્ડવદ્ભક્તયા વદ્ધાક્ષાં લતા
 નૃપ ! । વિનયેલાપણમ્ય તુ કુર્ણપાતં શ્વરમ્ ॥૩૦॥ દેવા ઝુલુઃ—
 સ્વામિન્ ! ભક્ત્યા ભક્તજનાતિપ્રિયમાર્થં માયાતીતં મક્કલરૂપં જગ-
 દીશમ્ । આવિર્ભૂતં ધર્મગૃહે ત્વાં પ્રણમામઃ કૃષ્ણં સાક્ષાદાસુરસ-
 ર્ગક્ષયહેતુમ્ ॥૩૧॥ સર્ગસ્યાદૌ શુદ્ધપુમાંસ્ત્વં નિજમાયાં પદ્યસ્યેક-
 આગણિતાણ્ડોદ્ભવદૃષ્ટ્યા । ઉત્પદ્યન્તે હ્યણ્ડસમૂહાશ્ચ સહેશાસ્ત-

શ્રીકૃષ્ણજ આ ભગવાન્ છે' એવો ચિત્તમાં દઢ નિશ્ચય કરીને બન્ને દંપતી
 પરમાનંદને પામ્યાં ॥૨૮॥ હે નૃપ ! તે પછી સાધુ પુરૂષો અને સદ્ધર્મનું
 આસુર સંઘથી સંરક્ષણ કરવા સાડ પ્રાદુર્ભાવ પામેલા, ભક્તિધર્મના પુત્રને
 ભવ બ્રહ્માદિ દેવો 'આ પ્રત્યક્ષ જગદીશ્વર પુરૂષોત્તમ છે' એવો વિનિશ્ચય
 કરીને તત્કાળ દંડવત્ પ્રણામ કરીને બે હાથ બેડીને વિનયથી નજીકમાં
 આવીને ભક્તિથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૨૯-૩૦॥

દેવતાઓ બોલ્યા—હે સ્વામિન્ ! સ્વામિત્વ આપનું અસાધારણ છે
 'પતિં વિશ્વસ્યાત્મેશ્વરં' 'માતમદાસ્યં હરેઃ સ્વામ્યં' 'સ્વામિત્વં બ્રહ્મણિ સ્થિતં'
 'एक एव हरिः स्वामिशब्दवाच्योऽस्ति सर्वथा' ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિઓ કહે
 છે. ચેતનાચંતનરૂપ સર્વ જગતના ઇશ્વર, સર્વના પણ આદ્ય, (સર્વ કાર-
 ãના કારણ) માયાતીત અને મંગળરૂપ, (સકળ હેયવિરોધિ અને કલ્યા-
 ãકસ્વરૂપ) ભક્તો અને તેના અનુબંધી જનોને પ્રિય તથા ભક્તો અને
 તેના અનુબંધી જનો જેમને અતિ પ્રિય છે, આસુરસર્ગના સંહાર માટે ધર્મ-
 દેવના ભવનમાં પ્રકટ થએલા, એવા આપ પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણને અમે સર્વ દે-
 વતાઓ કાય વાણી અને મનથી પ્રણામ કરીએ છીએ ॥૩૧॥ હે નાથ !
 જગત્સૃષ્ટિના આદિભાગમાં તમો એક-અવિભક્ત ચિદચિદ્રૂપ હોવાથી એ-
 કજ છો. તેજ તમો 'एकोऽहं बहु स्यां' એવો સંકલ્પ કરીને શુદ્ધ પુમાન્-
 પ્રાકૃત ગુણક્ષોભે રહિત અક્ષરપુરૂષરૂપે થઈને, નિજમાયા-જગત્સૃષ્ટિમાં
 પોતાના ઉપકરણભૂત વિચિત્ર કાર્ય કરનારી ત્રિગુણાત્મિકા શક્તિને બ્યારે

સ્યાઃ સર્વે નાથ ! તતસ્ત્વં જગદાંરઃ ॥૩૨॥ ત્વત્તો જાતાશ્ચાગ્નિ-
તાણ્ડાશ્રયભૂતા નારાસંજ્ઞામાપુરિહાપો હ્યત એવ । સ ત્વં વિશ્વા-
ધાર ઇદાનીં નરન ત્વં ધર્તા નાથ ! સ્વાશ્રિતજીવાવનહેતોઃ ॥૩૩॥
નારાસ્વાદૌ તાસુ ચ શિષ્યે પુરુષો યઃ સ્યાતો વેદે તેન હિ નારા-
યણનામા । દેવઃ સોઽહં દેવ ! તવૈવાદિમપુંસો દૃષ્ટ્વા સાક્ષાત્સ-
મ્પ્રતિ તં ત્વાં મુદિતાઃ સ્મઃ ॥૩૪॥ એકૈકાણંડં ત્વં સ્વલુ સકુર્ષણ-
સંજ્ઞઃ શેષો ભૂત્વા શીર્ણિં દધાસ્યેવ યથાઽણુમ્ । નાનાસિદ્ધૈ-

જુવો છો એટલે ‘દ્વારભૂત આ માયાથી પ્રધાનપુરૂષે સહિત અગણિત અં-
ડસમુદાય ઉત્પન્ન થાયો’ એવો સંકલ્પ કરોછો, ત્યારે એવા સંકલ્પબળથી
હજારોહજાર અંડસમૂહો ઉત્પન્ન થાય છે. માટે આપ એકજ અખિલ
જગતના ઇશિ છો ॥૩૨॥ હે ઇશિ ! આપ અખિલ જગતના પ્રથમ
આશ્રય છો. કેમકે અગણિત અંડના આશ્રય-કારણભૂત આપો (જળો)
નરાત્મા અથવા નરસંજ્ઞિક આપના થકી ઉત્પન્ન થએલી છે, માટેજ તે-
જળો નારા એવા નામને પામી છે. માટે વિશ્વના આધાર-પ્રથમ કારણ-
ભૂત એવાપણુ પુરૂષોત્તમ તમોં હાલમાં પોતાના આશ્રિત જનોના રક્ષણ-
રૂપ એક પ્રયોજન માટે આ ભૂમિ ઉપર નૃનાથ્યને ધારણુ કરોછો ‘નરાજ્ઞા-
તાનિ તત્ત્વાનિ નારાણીતિ વિદુર્બુધાઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. ॥૩૩॥ અંડસૃષ્ટિ-
થકી પ્રથમ જે નારો (નરથકી થએલાં જળો) હતાં તેમાં જે પુરૂષ શ-
યન કરેછે તે પુરૂષ તે કારણથી નારાયણુ નામથી વેદમાં વિખ્યાત છે
‘આપો નારા ઇતિ પ્રોક્તા આપો વૈ નરસૂનવઃ । અયનં તસ્ય તાઃ પૂર્વં તેન ના-
રાયણઃ સ્મૃતઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. હે દેવ ! તે દેવપણુ આદિપુરૂષ સર્વતનુ સર્વા-
ન્તર્યામી આપનું અંગ-અવયવભૂત છે એટલે તમારા સંકલ્પના એક દેશને
આધીન સ્થિતિવાળા છે. અથવા-અંતર્યામી આપજ એની અંદર અનુપ્રવેશ
કરીને નિયમન કરોછો માટે આપનાજ અંગભૂત-શરીરભૂત છે, એવા આ-
પનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન પામીને આજ અમો સમધિક સુખસાગરમાં સંમગ્ન થયા
છીએ ॥૩૪॥ હે ઇશિ ! તમોજ ચાર વ્યૂહની અંદરના સંકર્ષણરૂપે અવતરોછો.
પછી સંકર્ષણ સંજ્ઞા પામેલા આપ અનંત શેષનાગરૂપે થઇને એક એક અંડ-

નાગગણેન્દ્રૈશ્ચ પરીતઃ પાતાલસ્યો બોધયસીશાત્મગતિં ચ ॥૩૫॥
નિત્યં ભાસ્વન્મણ્ડલમખ્યેઽમ્બુજસંસ્થસ્તેજોમૂર્તિઃ કર્મકૃતાં ત્વં કૃ-
તિસાક્ષી । અર્ચિર્માર્ગાધિષ્ઠિતદેવૈશ્ચ નિયન્તા મુક્તાનાં વૈ બ્રહ્મગતિં
પ્રાપયિતાઽસિ ॥૩૬॥ ભક્ત્યા નિત્યં સંસ્કૃતિર્બન્ધાત્સ્વવિમુક્તયૈ યોગિ-
ધ્યાતં દ્વાદશપત્રે હૃદયાબ્જે । તેષામન્તર્ધ્વાન્તહરં યન્નસ્ત્રકાન્ત્યા
તત્પાદામ્ભોજં તવ વન્દામહ ईश ! ॥૩૭॥ સુવ્રત ઉવાચ—દેવાદય
ઈતિ સ્તુત્વા તં પ્રણમ્યાથ દૂરતઃ । સ્થિત્વા તદ્દર્શનં ચક્રુઃ પ્રસન્ન-

ગોલકને હબ્બર મસ્તકમાંથી એકજ મસ્તકવડે આણુ સરસવનેજ જેમ એમ
અનાયાસથી ધારણુ કરોછો. વળી સનકાદિક અનેક સિદ્ધો, (આત્મનિષ્ઠો)
તથા વાસુકિ વિગેરે અનેક નાગેન્દ્રોએ પ્રેમથી સેવ્યા થકા પાતાળમાં રહીને
સ્વસ્વરૂપનું તથા ઉપાયનું યથાર્થ જ્ઞાન સનકાદિકને આપોછો ॥૩૫॥ સદૈવ
સૂર્યમંડળની મધ્યભાગમાં રહેલા કમળાસન ઉપર વિરાજમાન, દિવ્ય તેજ-
મય મૂર્તિ જેની છે અર્થાત્ હિરણ્યમય પુરૂષ એવા તમો સર્વેનાં શુભાશુભ
કર્મના સાક્ષી છો ‘ય ણ્ણોઽન્તરાદિત્યે હિરણ્મયઃ પુરુષો દ્દશ્યતે’ એવી શ્રુતિ
છે. તથા ‘પરો રજઃ સવિતુર્જાતવેદઃ’ એમ ભાગવતમાં છે. વળી આતિવાહિક
દેવતાઓના એક નિયામક એવા આપના જે અનન્ય ભક્તો છે તેમને આર્થિ-
રાદિ માર્ગવડે તેતે માર્ગના અધિષ્ઠાતા તેતે દેવો જે આપની આજ્ઞાને વશ વર્ત-
નારા છે તેમની પાસે બ્રહ્મધામ પહોંચાડાઓ છો. આ અર્થ ‘આતિવાહિકા-
સ્તહ્નિકાત્’ આ સૂત્રના રામાનુજભાષ્યમાં સ્પષ્ટ છે ॥૩૬॥ હે ઇશ ! સંસાર
બંધનની નિવૃત્તિ પૂર્વક આપના પદની પ્રાપ્તિ માટે જે આપનું ચરણાર-
વિંદ દ્વાદશ દળના પોતાના હૃદયારવિંદમાં ધારીને નિરંતર ભક્તિથી ધ્યાન
કરતા મુમુક્ષુ યોગિઓના અંતરમાં રહેલું અજ્ઞાનરૂપ બંધકારને નખમણિની
કાંતિથી તત્કાળ નિરાકરણુ કરેછે. આપના આવા ચરણારવિંદને અમો
વંદના કરીએ છીએ ॥૩૭॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! સર્વે દેવતાઓ આ પ્રકારે ભગવાનની
સ્તુતિ કરીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને, પછીથી ત્યાંથી લગાર ખસીને અતિ
દૂર નહિ રહીને ભગવાનનો સાક્ષાત્ અનુભવ થવાથી થએલા હર્ષાતિશયથી

વદનેક્ષણાઃ ॥૩૮॥ સોઽથ વિપ્રઃ સમાર્યસ્તં વૃન્દાવનવિહારિણમ્ ।
સત્યપ્રતિજ્ઞં તુષ્ટાવ વદ્ધાઞ્જલિપુટઃ સુધીઃ ॥૩૯॥ દેવશર્માવાચ—જય
મુરલીધરાચ્યુત ! મુકુન્દ ! દયામ્બુનિધે ! નિજગુણગતાસેલ-
સમીપ્સિતદાનપટો ! । સકલગુણૈકધામ સદયેક્ષણ ! વિશ્વપતે !

પ્રસન્ન વદન નયનવાળા થઈને લગવાનનાં દર્શન કરવા લાગ્યા ॥૩૮॥ તે
પછી સુધી—લગવાનમાં અનન્ય પ્રેમબંધનથી શોભન બુદ્ધિવાળા હરિપ્ર-
સાદ વિપ્રપણ પત્ની પ્રેમવતી સાથે બે હાથ બેડીને, સત્યપ્રતિજ્ઞા (પો-
તાના પુત્રરૂપે પ્રકટવારૂપ) વાળા એટલે વરદાનને અનુસારે અવતાર ધારણ
કરનારા વૃન્દાવનવિહારરસિક શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૩૯॥
દેવશર્મા દશ શ્લોકથી સ્તુતિ કરે છે—હે વિશ્વપતે—આપ વિ-
શ્વના પતિ—સ્વામી છો ‘પતિં વિશ્વસ્ય’ ‘ગૃષ સર્વાધિપતિઃ’ ‘પતિં પતીનાં
પરમં’ ‘પ્રધાનક્ષેત્રજ્ઞપતિગુંગેશઃ’ એવી શ્રુતિ છે. એવા આપ જય પામો.
આપનો જય તો સ્વતઃસિદ્ધ છે પણ દાસવૃત્તિને અનુરૂપ હોવાથી હું
આપનો જય ઇચ્છુંછું, માટેજ જયકથનપૂર્વક સ્તુતિનો ઉપક્રમ કર્યોછે.
હે મુરલીધર !—(વંશીને વળવનારા) આનંદમય આપનું આનંદના પ્ર-
વાહરૂપ જે વંશીવાદન છે તે અનન્યસામાન્ય આનંદ આપનાઈ હોઈને
બીજા સર્વથકી વિલક્ષણ જે આનંદમય સ્વસ્વરૂપ છે તેનેપણ સૂચવનાઈ
છે. માટેજ શંખચક્રગદાધર વિગેરે વિશેષણોની અપેક્ષાએ આ વિશેષણ
વિશેષ રસમય છે. હે અચ્યુત !—આનંદમય આત્મસ્વરૂપથી ક્યારેય પણ
પ્રચ્યુતિ પામતા નથી તેમજ લક્ષ્મીને એવા આનંદથી પ્રચ્યુતિ (ભ્રષ્ટ)
કરતા નથી ‘શાશ્વતં શિવમચ્યુતં’ ‘યસ્માન્ન ચ્યુતપૂર્વોઽહમચ્યુતસેન કર્મેણા’
‘સત્ત્વાન્ન ચ્યુતપૂર્વોઽહં સર્વં વૈ વિદ્ધિ મસ્કૃતં’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે, સન્નવ એ-
ટલે આશ્રિતસંરક્ષણનો વ્યવસાય. હે મુકુન્દ—માટેજ તમોજ મોક્ષ આપ-
નારા છો. આનંદમયની પ્રાપ્તિથી બીજો મોક્ષ નથી ‘૯ષ ક્ષેવ આનન્દયાતિ’
એમ શ્રુતિ કહેછે. હે દયામ્બુનિધે !—આવો નિરવધિક આનંદલક્ષણ મોક્ષ
અનાદિ વિપરીત વાસનાથી વિમોહિત થએલા, અવળાં આચરણ કરનારા,
અસંખ્યાત પુણ્યપાપના સંચયવાળા, ત્રિવિધતાપથી તપી ગએલા એવા

તવ પદપદ્મજઘ્નમહં વ્રજમાસિ હરે ! ॥૪૦॥ ભવભયમુક્તયે હૃદિ
વિચિન્ત્યમશેષજનૈર્નિજજનકષ્ટસંછિદમતી પવિત્રસિદમ્ । પરિ-
ણ્તમબ્જજાદિભેરમર્ત્યગણૈઃ સતતં હૃદિ વિદધે મહાપુરુષ ! તેઽ-
ક્લિસરોજયુગમ્ ॥૪૧॥ જિતમરુદિન્દ્રિયૈરમલહૃત્કમલેઽર્કશતદ્યુ-

જનોને એકવાર શરણાગતિમાત્રથી કેવળ કૃપા કરીને પમાડો છો. હે
નિજશરણાગતાખિલસમીપ્સિતદાનપટો !-નિજશરણાગતોને કેવળ
મોક્ષ આપો છો એટલુંજ નહિ પણ જેને જે ઇચ્છે તેને તે આપો છો. જે
તમોને કોઈ ગુણુવાસનાવાસિત ચિત્ત હોવાથી પુત્રાદિ ભાવથી પામવાને
ઇચ્છે અથવા બીજું કંઈ ઇચ્છે તેને પણ પોતાનું પારમ્ય (સર્વોપરીપાત્રું)
નહિ ગણીને આપો છે ‘યથા કર્ણદ્રુમાત્સવં પ્રાપ્યતે માનસેપ્સિતમ્ । તથા
સંપ્રાયપ્તે વિષ્ણોરપિ સ્યાદુર્લભં દ્વિજ’ ‘યે યથા માં પ્રપચન્તે તાંસથૈવ મજા-
મ્યહં’ એમ સ્મૃતિ કહેછે. હે સકળગુણૈકધ્યામ-તમારા ગુણોને વિવેચન
કરીને કોણ કહેવા શક્ત થાય ? તમારે વિષે જે ન હોય એવો એકપણ
ગુણ ગણનામાં નથી આટલુંજ કહી શકાય. ‘સમસ્તકલ્યાણગુણાત્મકોઽસૌ’
‘યથા રક્તાનિ જલધેરસજ્જ્યેયાનિ પુત્રક ! । તથા ગુણા જ્ઞાનન્તસ્યાપ્યસજ્જ્યેયા
મહાત્મનઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. હે સદયેક્ષણ-આશ્રિતોએ સમાશ્રયણ કરવામાં
ઉપયોગી તમારું જે પ્રેમગભિત દયાર્દ્રદૃષ્ટિથી અવલોકન છે તે અખિલ અ-
પરાધિઓને પણ સ્નેહોન્મુખ કરાવે છે અર્થાત્ અપરાધિઓ પણ આશ્રય
કરેછે-હે હરે !-સર્વનાં દુખ હરનારા ‘હરણાત્સર્વદુઃસ્થાનાં હરિરિત્યભિ-
શીયતે’ ‘હરિર્હરંતિ પાપાનિ દુષ્ટચિત્તૈરપિ સ્મૃતઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. એવા આ-
પના ચરણકમળયુગળને પૃથ્વી ઉપર પડીને આપનુંજ એક શરણુ જેને
છે અને આપજ એક જીવન જેને છે એવો હું ધર્મદેવ પ્રણામ કરુંછું
॥૪૦॥ હે મહાપુરુષ ! અરોપણનૈઃ-જન્મધારી સર્વ કોઈએ તથા બ્ર-
હ્માદિકોએ પણ જનનમરણરૂપ સંસારભયથટી વિમુક્તિ મેળવવા હૃદયમાં
ધ્યાન કરવા યોગ્ય, આશ્રિતોની અખિલ આપદાઓને અપહરનારું, અ-
ત્યંત પવિત્ર એટલે આશ્રિતોના પાપપુંજને નાશ કરવામાં સમર્થ, ભવ બ્ર-
હ્માદિ અમરસમૂહોએ સદાય સ્તુતિ કરેલું એવું આપનું જે આ ચરણક-

યંસ્તદીશ ! જગતોઽસિ સ્વપ્નમ્ ॥૪૩॥ અસુઃ દનાદેવન્ધનમિ-
દાપ્રભુતા તવ વૈ પ્રભુરસિ તત્ત્વમેવ જનતાશ્રયણીયતરઃ । ત્વદુપ-
કૃતિં ન કોઽપિ ભવતિ પ્રતિકર્તુમલં સ્વપ્નગતોઽસ્મ્યતોઽત્ર ભવ-
દક્ષિમહં શરણમ્ ॥૪૪॥ દેવાસ્તદ્દુરવો નરાસ્તદધિપાશ્ચાન્યેઽપિ
યેઽધીશ્વરાઃ સર્વે નોદિતમાંશતુલ્યમાપિ તે દેવ ! પ્રસાદસ્ય વૈ ।
દાતું ન પ્રભવન્તિ કિશ્ચન ફલં તસ્માદહં ત્વીશ ! તે પ્રાત્તઃ પાદસ-

વાન્' એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૩॥ પ્રાણુધારીઓનાં જે આ અનાદિ કર્મબંધનો
છે તેના ભેદનમાં આપણ પ્રભુ-સમર્થ છો. માટે જનનમરણના ભયથી
ભીતભીત થયેલા જન્મધારીમાત્રે પ્રભુ આપ એકજ અત્યંત આશ્રય ક-
રવાયોગ્ય છો. તમો તેતે અર્થો અર્થિઓને આપીને તેતે અર્થિઓનો ઉ-
પકાર કરો છો. તે અર્થિઓએ પ્રાર્થનાથક્રી અધિક કાંઈપણ સાધન સા-
ધેલું નથી. કેમકે તેઓતો અક્રિયન છે. જે કોઈ કર્માદિસાધન કોટીમાં
અભિભતિથી પ્રવર્તેછે તેઓપણ સાધનાંશમાં તો બ્રાંતજ છે. ફળમા-
ત્રમાં સાધન તો તમોજ છો. 'યો વિદધાતિ કામાન્' 'ફલમત્ત ઉપપત્તેઃ'
'હમતે ચ તતઃ કામાન્ મયૈવ વિહિતાન્ હિ તાન્' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ
સૂત્ર છે. તમોતો કર્માદિકને સ્વપ્રસાદમાં મિષ કરીને પ્રસન્ન થઈને
ફળ આપોછો, માટે કર્માદિકમાં નિષ્ઠાવાળાઓનેપણ આપણ ઉપકાર
કરોછો. આપે કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળવા કોઈપણ સમર્થ થતો
નથી. આપ પરિપૂર્ણ છો એટલે આપનેવિષે કશો અતિશય કોઈ કરી
શકતો નથી. સાધનની અપેક્ષા વિના અર્થિઓને અપેક્ષિત અર્થો આપનારા
મહાઉદારને કોઈની પણ અપેક્ષા નથી. માટે આ લોકમાં ઉદાર અને સર્વ
સમાશ્રયણીય એવા આપના ચરણના શરણને હું પામ્યોછું. અર્થાત્ શરણા-
ગત થઈ કાય વાણી મનથી આપને યથાશક્તિ ભજુંછું, માટે મેં કરેલું આ-
પનું ભજનજ મારા ઋણે રહિતપણામાટે (બદલામાટે) થાઓ ॥૪૪॥ હે
દેવ ! હે ઈશ ! આપના પ્રસાદના કોટિમા ભાગથી જે ફળની લાંબિય થાય
છે તેટલું ફળપણુ દેવતાઓ, તેમના ગુરુઓ, તેમના અધિપતિ ઇન્દ્રાદિકો
અને બીજા અધીશ્વર બ્રહ્માદિકો, આ સર્વેપણુ આપવામાટે સમર્થ થતા

રોજમિષ્ટફલદં નિઃશેષદુઃખાપહમ્ ॥૪૫॥ યાવન્નૈવ પદામ્બુજં શ્રય-
તિ તે ભક્ત્યા સુરેશોઽપિ વા તાવત્કાલભયં ન નશ્યતિ હરે !
કુત્રાપિ કસ્યાપિ વા । જ્ઞાત્વેત્થં પારેત્ય દુઃખનિતામન્યાં
દુરાશાં ધિયા યસ્ત્વત્પાદસરોજમેવ સતતં સેવેત ધન્યઃ સ
હિ ॥૪૬॥ બ્રહ્માણ્ડકોટિપ્રભવાદિહેતુસ્ત્વં કારણાનામપિ કારણં

નથી, તો નરો, તેના ગુરૂઓ અને તેના અધિપતિઓ સમર્થ ન થાય એમાં
કહેવું જ શું ? માટે તે સર્વેનો પરિત્યાગ કરીને હું તો આપના સમગ્ર સંકટને
સંહરનારા અને અખિલ અભીષ્ટ અર્થને આપનારા પાદપદ્મને પામ્યો છું. આપે
મહા અનુગ્રહપણુ કર્યો છે માટે મારાં અહો ! ભાગ્ય છે ॥૪૫॥ હે હરે !
જે ઇન્દ્રપદાદિ સંબન્ધિ કૃણ છે તે નશ્વર છે, કેમકે ઇન્દ્રાદિ દેવોપણુ કાળને
વશ વર્તનારા છે. આપની અનન્ય ભક્તિ વિના કાળનો ભય કોઈપણુ સ્થળમાં
કોઈનેપણુ નિવૃત્ત થતો નથી, (કિંતુ કેવળ આપના પદકમળના આશ્રય-
થી જ નિવૃત્ત થાય છે) માટે જે પુરૂષ વિવેકવાળી મતિથી બ્રહ્મલોકસુધીના
પદની અદ્વિપાસ્થિરતા સારી રીતે નિશ્ચય કરીને દુઃખબહુળ તેતે ખીજી દુરા-
શાનો ત્યાગ કરીને આપના પાદપદ્મને સદાય સેવે તેજ ધન્ય-કૃતાર્થ એટલે
કાળભયનો ત્યાગ કરી આપનો પાર્ષદ થાય છે માટે કૃતાર્થથકીપણુ અધિક
કૃતાર્થ થાય છે ‘નાન્યત્ર મદ્ભગવતઃ પ્રધાનપુરુષેશ્વરાત્ । આત્મનઃ સર્વ-
ભૂતાનાં ભયં તીવ્રં નિવર્તતે ॥’ ‘વરં વૃણીત્વ મદ્ભં તે ઋતે કેવલ્યમય નઃ । एक
एवेश्वरस्तस्य भगवान् विष्णुरव्ययः॥’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૪૬॥ જે
આ કાર્ય બ્રહ્માંડ છે એવાં અનેક કોટી બ્રહ્માંડની ઉત્પત્ત્યાદિકના કારણ આ-
પજ છે. પ્રકૃતિ મહદાદિ જે કારણો છે તેનાપણુ કારણુ આપજ છે. અ-
ર્થાત્ સૃષ્ટિ અને સમષ્ટિસૃષ્ટિના કારણુ છે. ‘સ કારણં કરणाधिपा-
धिपः’ એવી શ્રુતિ છે. આ સર્વ સૂન્યના આશ્રય-આધાર એટલે આત્મા-
પણુ અનુપ્રવેશ કરીને આધારભૂત તમોજ છે. ‘આત્માધારોઽखिलाश्रयः’
એમ શ્રીભાગવત કહેછે. માટે આપજ સર્વના પતિ-સ્વામી છે. ‘પતિં
विश्वस्य’ ‘सर्वस्याधिपतिः सर्वमिदं प्रशास्ति’ ‘एष भूतपतिः एष भूतपालः’
એવી શ્રુતિ છે. અને વૃંદાવનમાં દિવ્ય સ્વરૂપ પ્રકટ કરીને મને દર્શન દેનારા

હિ । સર્વાશ્રયઃ સર્વપતિસ્ત્વમેવ વરપ્રદાતા મમ કૃષ્ણ એવ ॥૪૭॥
 ત્વાવતારાન્ બહુશસ્ત્રમેવ યુગે યુગે પાસિ ચ ધર્મસેતૂન્ ।
 રક્ષન્ સતો હંસિ ચ ધર્મહન્તૃન્ જ્ઞાનં સ્વરૂપસ્ય તનોષિ ચેશ !
 ॥૪૮॥ સ સામ્પ્રતં ત્વં કલિના વિવૃદ્ધમધર્મસર્ગં ગુરુભૂપસં-
 સ્થમ્ । નિવર્ત્ય પાતું સ્વપદોપસન્નાન્ ગૃહે મદીયેઽન્ન વભૂવિ-
 થાવિઃ ॥૪૯॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ સ્તુતો વિપ્રવરેણ કૃષ્ણો માનુ-
 પ્યનાત્યં બહુધા વિધિત્સુઃ । ઉવાચ તં પ્રેમરસાર્દ્રભાવં ભક્તપ્રિયઃ
 સર્વહિતાવતારઃ ॥૫૦॥ શ્રીભગવાનુવાચ—ત્વં સાક્ષાદ્ધર્મદેવોઽભૂઃ પૂ-
 ર્વસર્ગે દ્વિજોત્તમ ! । इयं च मूर्तिस्त्वत्पत्नी त्वामेवानुव્રता सदा

જે શ્રીકૃષ્ણ છે તે તમોજ છે ॥૪૭॥ હે ઈશ ! ધર્મનો અભિભવ થતાં અને
 અધર્મનો ઉદ્ભવ થતાં આપણ યુગયુગમાં તેને અનેક અવતારોને ધારણ
 કરીને, સાધુઓના સંરક્ષણસાથે ધર્મદ્રોહીઓનો નાશ કરીને, ધર્મમર્યાદાને
 દૃઢ કરોછો અને સ્વચરણસમાશ્રિતોને સ્વાત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન આપો છો ॥
 તે તમો હાલમાં તો કળિઅળથી વૃદ્ધિ પામતો અને અમુર ગુરુરાજઓમાં
 રહેલો વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો એવો જે અધર્મસર્ગ છે તેનો વિનાશ કરીને
 ધર્મનુંજ એક અવલંબન જેમને છે અને સ્વચરણશરણને પામેલા એવા-
 ઓનું રક્ષણ કરવા આ મારા મંદિરમાં પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છો ॥૪૮-૪૯॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! વિપ્રવર્ય હરિપ્રસાદશર્માએ આ
 પ્રકારે સ્તુતિ કરેલા, ભક્તોને અતિપ્રિય અને ભક્તો જેમને અતિપ્રિય છે,
 સર્વના હિત અર્થે અવતરેલા, અવતરણને અનુરૂપ મનુષ્યનાત્યને બહુધા
 કરવા ઈચ્છતા તે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ પ્રેમરસ પોતામાં પરમ ભક્તિથી ભીના
 ભાવવાળા ધર્મદેવપ્રત્યે એમ બોલ્યા. અથવા ભક્તોઉપર પ્રેમરસથી ભીના
 ભાવથી બોલ્યા એવો અન્વય કરવો, આશ્રિતો ઉપર ભગવાનને પ્રેમરસ
 અત્યધિક હોય છે ‘પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોઽત્યર્થમહં સ ચ મમ પ્રિયઃ । જ્ઞાની
 ત્વાત્મૈવ મે મતં’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે ॥૫૦॥ પોતાના પ્રાદુર્ભાવનું નિમિત્ત
 સ્મરણ કરાવાપૂર્વક ભગવાન્ કહેછે—હે દ્વિજોત્તમ ! તમો પૂર્વ જન્મમાં
 સાક્ષાત્ ધર્મ એવા દેવ (ધર્મપ્રભપતિ) હતા, આ પ્રેવમતી તમોનેજ નિરં-

॥૫૧॥ દુર્વાસસો મુનેઃ શાપાત્પ્રાપ્તૌ માનુષ્યમત્ર વૈ । ઉપદ્રતૌ મુહુ-
ર્દુષ્ટૈઃ કલ્યધર્માશ્રિતૈર્નૃભિઃ ॥૫૨॥ સ્વધર્મસ્થાબુભૌ લોકે ભ્રમન્તૌ
તીર્થભૂમિષુ । સમ્પ્રાપ્તૌ વૈષ્ણવીં દીક્ષામુદ્ધવાન્મદુપાશ્રિતાત્ ॥૫૩॥
વૃન્દાવનમુપેત્યાથ વિષ્ણુયાગેન ભૂયસા । મદારાધનમવ્યગ્રૌ કુ-
ર્વાતે કૈકચેતસૌ ॥૫૪॥ વૈરિદારિદ્યાતિપીડાવિચ્છેદં ચાત્મરક્ષ-
ણમ્ । અમીપ્સન્તૌ મત્ત એવ નિશ્ચિન્નસકલક્રિયૌ ॥૫૫॥ જિતાહારૌ
મિતાહારૌ બ્રહ્મચર્યદૃઢસ્થિતી । જિતનિદ્રાવેકભાવૌ મામારાધયતં
યુવામ્ ॥૫૬॥ દૃષ્ટ્વા વાં તપસા કાશ્યં ભાવં ચ દૃઢમાત્મનિ । કાલે-
નાલ્પેન તુષ્ટોઽહમીદૃષ્ટપમદર્શયમ્ ॥૫૭॥ તતઃ પ્રસન્નેન મયા વરો

તર અનુસરેલી તમારી પત્ની મૂર્તિ હતી ॥૫૧॥ તમો અને દુર્વાસાઋષિના
શાપથી આ લોકમાં મનુષ્યભાવને પામ્યાં છો. કળિબળથી વૃદ્ધિ પામેલા,
અધર્મનોજ એક આશ્રય કરી રહેલા, સ્વભાવથીજ દુષ્ટ એવા અસુરનરોએ
વારંવાર પીડા પમાડેલાં તથાપિ સ્વધર્મનો નહિ ત્યાગ કરીને ભૂલોકમાં
તીર્થક્ષેત્રભૂમિમાં ભ્રમતાં ભ્રમતાં મારાજ એક આશ્રયવાળા ઉદ્ધવાવતાર
શ્રીરામાનંદમુનિથકી વૈષ્ણવી દીક્ષા પામીને, પછીથી વૃન્દાવનમાં આવીને
અવ્યય મનવાળાં થઈ એક મારે વિષેજ ચિત્ત ચોટાડીને મહાવિષ્ણુયાગથી
માફ આરાધન કરવા પ્રવર્તતાં, નિષ્કપટ નિષ્કામ કર્મ કરવા પૂર્વક આહાર
જીતીને (આહાર ન કરે તોપણ અંતરમાં નહિ ગ્લાનિ પામીને) મિતા-
હારી થઈને ગૃહસ્થોચિત બ્રહ્મચર્યમાં દૃઢ સ્થિતિવાળાં થઈને નિદ્રા-તમો-
ગુણને જીતીને અથવા નિદ્રાને સ્વાધીન કરીને એક મારે વિષેજ ભાવ રા-
ખીને, મારાથકીજ વૈરીકૃત દારિદ્ર્યની અતિ વ્યથા વિગેરે સમગ્ર વિરોધિનો
વિચ્છેદ અને પોતાના રિપુઓથકી પરિરક્ષણ પામવાને ઈચ્છતાં થકાં તમો
દંપતીએ માફ પ્રેમથી આરાધન કર્યું હતું ॥૫૨-૫૬॥ એરીતે અનન્યભાવથી
માફ આરાધન કરતાં તમો દંપતીનું તપશ્ચર્યાથી થએલું શરીરનું અતિકૃશ-
પણું અને પરમાત્મા મારેવિષે દૃઢ ભાવ બેધને અદ્યપકાળમાંજ પ્રસન્ન થઈને
હાલમાં જેવા જુઓ છો એવાજ રૂપથી પ્રકટ થઈને તમારા નયનગોચર
થયો હતો ॥૫૭॥ હે વિપ્ર ! ત્યાર પછી પ્રસન્ન થએલા મેં તમોને 'પુત્ર-

તત્સ્ત્વદોષિતઃ । પ્રોક્તં ચ વિપ્ર ! તે રક્ષાં કર્તા ભૂત્વા સુત-
સ્થિતે ॥૫૮॥ અન્તર્હિતસ્તતોઽભૂવં ત્વં ચ સ્વગૃહમાગતઃ । તત
આરભ્ય તે વૈરિભીતિર્નષ્ટા ચ દીનતા ॥૫૯॥ પતત્સ્ત્વર્થમેવેદં રૂપં
દિવ્યં પ્રદર્શિતમ્ । પ્રાપ્તોઽસિ યુષ્મત્તત્ત્વં ભવ સ્વસ્થો દ્વિજર્ષભ !
॥૬૦॥ સુવ્રત ઉવાચ—एवं तमुक्त्वा जगदीश्वरोऽसौ सद्योऽभवन्मा-
नुषादेव्यबलः । भक्तेः स्वमातुः शयनेऽथ रेमे पूर्णेन्दुकान्तिश्च
मनोहराङ्गः ॥६१॥ कृष्णेच्छयैवाथ स विप्रवर्यो नष्टस्मृतिः सा च
बभूव भक्तिः । पुत्रं प्रजातं तत्सर्वं हृद्यं हर्षं महान्तं हृदि चापतु-
स्तौ ॥६२॥ तं बालकृष्णं धृतमर्त्यभावं देव एष्यते च स देवशर्मा ।

ભાવથી પ્રકટીને અસુરવૈરીઓથકી તમારી રક્ષા કરીશ' એવો વાંછિત વર
આપીને પછી હું અંતર્ધાન થઈ ગયો. અને તમો તમારે ઘેર ગયા. તે દિવ-
સને આરંભીને તમારે વૈરિભીતિ અને દરિદ્રતા દૂર થઈ છે. હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ !
આ વૃત્તાંતની સ્મૃતિ કરાવા સાઝળ આવું દિવ્ય રૂપ તમોને મેં પ્રદર્શાવ્યું છે,
માટે હવે પુત્રભાવથી સમીપમાં રહેલા મને પામીને સ્વસ્થ થાવ એટલે
ચિંતાનો ત્યાગ કરી અવ્યય ચિત્તથી મારા ચિંતનપરાયણ થાવ ॥૫૮-૬૦॥

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! જગદીશ્વર શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાન્ ધર્મદેવને આ પ્રકારે કહીને, તેજ ક્ષણમાં પોતાના અસાધારણ
અલૌકિક દિવ્ય રૂપનો ઉપસંહાર કરીને, મનુષ્યના જેવું દિવ્ય બાળરૂપ
સ્વીકારીને, પછી જેમ પૂર્ણ ચંદ્રમા પ્રાપ્તી દિશામાં પ્રાદુર્ભાવ પામીને પો-
તાની ઉજ્જવળ પ્રભાથી દશ દિશાઓને ધોળી ધોળી કરી મુકે છે તેમ પૃથ્વી
ઉપર પ્રાદુર્ભાવ પામીને પોતાની પ્રકૃષ્ઠ પ્રભાથી દશ દિશાઓને પ્રકાશમય
કરી મુકતા થકા મનોહર આકૃતિવાળા થઈને પોતાની માતા ભક્તિના શ-
યનતળમાં રમવા મંજ્યા ॥૬૧॥ તેપછી કૃષ્ણભગવાનના સંકલ્પથીજ વિપ્ર-
વર્ય ધર્મદેવ અને પત્ની પ્રેમવતીને સર્વેશ્વર ભગવાનપણાની સ્મૃતિ વિસ્મૃત
થઈ ગઈ. એટલે જન્મેલા મનોહર બાળકને પોતાના પુત્ર માનીને અને
દંપતિ મનમાં પુત્રજન્મકૃત અપરિમિત આનંદને પામ્યાં ॥૬૨॥ તે સમ-
યમાં દેવશર્મા અને ત્યાં આવેલા ભવ બ્રહ્માદિદેવો, તેમની દેવીઓ અને

વેષાન્તરં પ્રાપ્તમિવાત્મતન્ત્રં નટોત્તમં સન્દદ્યુઃ સહર્ષં ॥૬૩॥ સત્સ્વ-
સ્તિકાદિનવલક્ષણદક્ષપાદં મત્સ્યાદિસપ્તકસુલક્ષિતવામપાદમ્ ।
આરક્તપદ્મવનિભાક્કુલિરાજિરાજત્સુસ્નિગ્ધકોમલમનોહરપાદપદ્મ-
મ્ ॥૬૪॥ ઉત્તુક્કશોણનલ્લનિર્ગતસન્મયૂલ્લેર્મુષ્ણન્તમુષ્ણકિરણાદિ-

મુનિઓ સર્વેએ જેમ નટવિદ્યાનિપુણ ઉત્તમ નટ વેષાંતરને પામે એની પેઠે
સ્વતંત્રપણે સ્વેચ્છાથી મનુષ્યભાવને ધારી રહેલા આળસ્ય શ્રીકૃષ્ણને
આનંદથી નિરખવા લાગ્યા. જેમ નટ મોહ પમાડવા રૂપાંતરથી સમીપમાં
રહેતાં અપૂર્વ જેવો જણાય છે, એમ આ શ્રીકૃષ્ણ રૂપાંતર સ્વીકારવાથી
અપૂર્વ જેવા જણાયા ॥૬૩॥

હવે આળાકૃતિ લગવાનના ચરણક્રમળને આરંભીને કેશપર્ચત દિવ્યાંગની
શોભા સાત શ્લોકથી અનુવર્ણવેછે-લગવાનના ચરણતળમાં જે આ સ્વ-
સ્તિકાદિ સોળ ચિહ્નનો યોગ છે તે અસાધારણ છે, તેમાં જમણા ચર-
ણતળમાં શોભાયમાન સ્વસ્તિકાદિ નવ અને ડાબા ચરણતળમાં મત્સ્યાદિ
સાત ચિહ્નો છે, એરીતે સર્વેશ્વરપણાને સૂચવનારાં દિવ્ય સોળ ચિહ્નો-
એ યુક્ત એ ચરણતળ જેમનાં છે. તે પદ્મપુરાણમાં બ્રહ્માએ નારદ પ્રત્યે
કહ્યું છે—‘ષોડશૈવ તુ ચિહ્નાનિ મયા દૃશ્યાનિ તત્પદોઃ । દક્ષિણે નવ ચિહ્નાનિ
દ્વિતરે સપ્તસંજ્ઞયયા ॥ ધ્વજઃ પદ્મં તથા વજ્રમક્કુશો યવ એવ ચ । સ્વસ્તિક-
શ્ચોર્ધ્વરેખા ચ અષ્ટકોણં ચ જામ્બવમ્ ॥ ઇન્દ્રચાપં ત્રિકોણં ચ કલશશ્ચાર્ધ-
ચન્દ્રકઃ । અમ્બરં મત્સ્યચિહ્નં ચ ગોષ્પદં ચેતિ ષોડશ ॥ અઘ્કાન્યેતાનિ મો-
વિદ્વન્ ! દૃશ્યન્તે યત્પદોઃ સ્ફુટમ્ । કૃષ્ણાલ્પ્યં તત્પરંબ્રહ્મ ભુવિ જાતં ન સં-
શયઃ ॥’ આ ઉપરથી ચક્ર, શંખ અને છત્ર આ ત્રણ જાણી લેવાં. ‘શક્તિ-
ધ્વજાતપત્રેશ્ચ ચિહ્નિતં ચરણદ્વયં’ એમ ગોપાળોત્તરતાપન્યુપનિષ્ઠમાં
કહ્યું છે. ‘ચક્રાક્ષિતપદા તેન’ એમ વારાહપુરાણમાં કહ્યું છે. અઘાં મળીને
ઓગણીશ ચિહ્નો જાણવાં. એરીતે ચરણતળની શોભા વર્ણવી. હવે ચરણ-
ક્રમળની શોભા વર્ણવેછે-ચારે બાજુ રક્ત અને પદ્મ (નવાંકુર) જેવી
કોમળ એવી આંગળીયોની પંક્તિવડે અતિશોભાયમાન, અત્યંત સ્નિગ્ધ,
(ચિકણા-લુખા નહિ) કોમળ, માટેજ બેનારા જનોના મનોનયનને હરનારા

રુચઃ સમગ્રાઃ । રૂપત્સ-ન્નતસુવર્તુલગુલ્ફચારુજઙ્ગાસુજા-કરમો-
રુયુગાતિશોભમ્ ॥૬૫॥ રાજદ્વહત્કટિતટં પુરટામચચ્ચક્ષિગ્ધાતિ-
રુક્મવિરલાદ્વતરોમરમ્યમ્ । ગર્મ્મીલ્લુલ્લુશોમિતનામિરાજદ-
શ્વત્થપત્રસમતુન્દવલિત્રયાઙ્ગમ્ ॥૬૬॥ હાસાવદાતરુચિસઙ્ગધરા-
રુણશ્રીશ્ર્વલ્લલ્લોભેતપૃથૂન્નતવક્ષસં ચ । આજાનુલમ્બિદ્વપીવર-
વાહુદણ્ડં તુજ્જાર્ણોજ્વલમહઃકરજશ્રિયં ચ ॥૬૭॥ સૂક્ષ્માયતાઙ્ગ-

ચરણકમળ જેમના છે ॥૬૪॥ (ચરણનખની શોભા વર્ણવેછે) ઉન્નત
રક્ત વર્ણવાળા પદનખોમાંથી નીકળતા શ્રેષ્ઠ કિરણોવડે સૂર્ય સોમાદિકની
સમસ્ત કાંતિને (તેજ) તિરસ્કાર (જાળી) કરનારા. (એરીતે ચરણતળની
શોભાને અનુભવ કરનારાઓની દૃષ્ટિને તેતે અવયવવોની શોભા અનુક્રમથી
ઘુંટીથકી ઉપર ઉપર લઈ જાયછે) કિંચિત્ ઉન્નત અને ગોળ એ ઘુંટીઓ,
અતિમનોહર એ જંઘાઓ, શોભાયમાન એ જાનુઓ (ઢીંચણ) અને કરલ
જેવા મુંવાળા એ ઊંડ (સાથળ) આ અવયવોવડે સમધિક શોભાએ સંપન્ન.
(મણિખંધને લઈને કનિષ્ઠિકા આંગળી મુધીના બહારના ભાગને કરલ
કહેછે. કાંડુ અને કરના વચ્ચેનો સાંધો એટલે હાથના મૂળને મણિખંધ
કહેછે) ॥૬૫॥ વિપુળ કટિતટથી શોભાયમાન. સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળાં
ચળકતાં સ્તિગ્ધ (ચિક્કણાં હોવાથી લુખાં નહિ) અત્યંત સૂક્ષ્મ અને વિરલ
વિરલ ઉગેલાં (અતિ ઘાટાં નહિ) એવાં (શરીરનાં) રોમવડે રમણીય.
ગંભીર (નિમ્ન ઉન્નત) ગોળ નાભિવડે સમલંકૃત અને ત્રિવળિના ચિહ્નવડે
શોભાયમાન અને પિપળાના પત્રનીપેડે ઉપરથી વિશાળ અને નીચેથી
સંકુચિત એવા મનોહર ઉદરથી વિરાજમાન ॥૬૬॥ અધરોષ્ઠની રક્તશોભા
સ્વાભાવિકી છે તેની ઉપર મંદહાસની શ્વેત કાંતિ પડવાથી તે શોભા-
વિશેષને આપેછે એવા અધરોષ્ઠથી શોભાયમાન. શ્રીવત્સ ચિહ્નવડે દિવ્ય-
શોભાવિશેષને પામતું સમુન્નત વિશાળ વક્ષસ્થળ જેનું છે. જાનુપર્યંત લાંબા
દૃઢ સ્થૂળ (જડા) બાહુદંડ જેના છે. ઉજ્જવળ રક્ત કાંતિથી અધિક
શોભતા ઉન્નત નખોવડે વિરાજમાન ॥૬૭॥ સૂક્ષ્મ (અતિ સ્થૂળ નહિ)
લાંબી આંગળીયોવડે શોભાયમાન અને રક્ત કમળ જેવું સુંદર, સ્વભાવથી

લિવિરાજિતશોણપદ્મકાન્તસ્વભાવકંઠિનોત્તમપાણિયુગ્મમ્ । સં-
શોભિતાયતહનુદ્યુતિકમ્બુકણ્ઠં નમ્રાગ્રતુક્કતિલપુષ્પસમાનનાસમ્ ॥૬૮॥ નસ્પ્રાન્તકર્ણ-
ટકાન્તરસૂક્ષ્મચિન્દુર્ણેન્દુમણ્ડલત્નમસ્ય-
માનવક્ત્રમ્ । શોણાન્તરમ્યનવશારદ-
ગંડરીકપત્રાયતાતિચપલા-
ક્ષિનિરીક્ષમાણમ્ ॥૬૯॥ તુક્કાયતોત્તમવિશાલલલાટશોભારાજત્ક-
પોલકુટિલમ્રુકુટિશ્રિયં ચ । હાસોલ્લસન્મૃદુલગણ્ડસમાનકર્ણં સુ-
સ્નિગ્ધસૂક્ષ્મકુટિલાસિતમજ્જુકેશમ્ ॥૭૦॥ एवं महापुरुषलक्षणल-
क्षिताङ्गः तानशायिनमचक्षत तं हि सर्वे । नत्वा तमादरभरेण

લલિત, માટેજ સર્વોત્તમ એવું કરકમળયુગળ જેનું છે. 'સ્વભાવકંઠિન' એવો પાઠ હોય તો સ્વાભાવિક સમુચિત કંઠિનપણાનો યોગ કરમાં બાણવો શોભાયમાન દીર્ઘ (લાંબી) હનુ (કપોળનો નીચેનો ભાગ-જડબુ)માં કાંતિ જેમને છે. શંખની પેઠે ત્રણ રેખાથી અંકિત કંઠ જેમનો છે. કિંચિત્ ઉન્નત અથ્વા ભાગવાળી, કિંચિત્ ઉન્નતપુટવાળી, સ્વયં પણ ઉન્નત અને તલના પુષ્પને તુલ્ય એવી નાસિકા જેમની છે ॥૬૮॥ નાસિકાના પ્રાંત-જ-મણા સમીપ પ્રદેશમાં તથા વામ કર્ણપુટના અંદરના પ્રદેશમાં સૂક્ષ્મ શ્યામ તિલના ચિહ્નથી વિરાજમાન. પૂર્ણ ચંદ્રમંડળને તુલ્ય આહ્વાદકારી મંદહાસ-સહિત મુખકમળ જેનું છે. રક્ત પ્રાંત ભાગવાળાં શરદ્ઋતુમાં થએલા નવીન કમળના પત્ર જેવાં અમળ અને કર્ણપર્યંત દીર્ઘ અતિચપળ (ખંજન પ-ક્ષીની પેઠે અસ્થિર) રમણીય એવાં નેત્રોવડે નિજજનોને નિરીક્ષણ કરતા ॥૬૯॥ કિંચિત્ ઉન્નત વિસ્તૃત ઉત્તમ વિશાળ એવા લલાટથી શોભાયમાન. એવા લલાટની શોભાથી પ્રકાશમાન કપોળ અને કુટિલ મ્રુકુટિથી વિરાજ-માન. મંદહાસવડે પ્રકાશમાન કોમળ કપોળથી સમલંકૃત. પરસ્પર સમાન પરિણામ (માપ) વાળા કર્ણ જેમના છે. અત્યંત ચિક્કણા સૂક્ષ્મ (પાતળા) કુટિળ કાળા માટે મંજુ-સુંદર કેશ (મસ્તકના) જેમના છે. ॥૭૦॥

હે રાજન્ ! આવાં મહાપુરુષ (પુરુષોત્તમ)નાં ચરણતળાદિકમાં ધ્વજ પ્રજાદિ ચિહ્નોવડે શોભાયમાન દિવ્ય અવયવો જેમના છે. છતાં સુતેલા. સ્તન-

તાં ઇચ્છ્યાઽથો બ્રહ્માદયઃ નિજધામ યયુસ્ત્યસ્તે ॥૭૧॥ एवं तस्य
द्विजेन्द्रस्य गोहे स पुरुषोत्तमः । प्रादुर्बभूव विश्वात्मा काले जन-
मनोहरे ॥७२॥ विक्रमार्कशकस्याब्दे नगाग्निवसुभूमिते । वर्षे विरो-
धभास्त्रि सौम्यायनगते रवौ ॥७३॥ वसन्तर्तौ मघौ नव-
म्यामिन्दुवासरे । पुष्ये सुकर्मयोगे च करणे कौलवाहये ॥७४॥
लभे च वृश्चिके युक्ते गुरुणा शनिना सह । उच्चस्थानं गते शुके
स्वराशिं च निशाकरे ॥७५॥ रिपुस्थानं गते राहौ बुद्धिस्थानं
गते बुधे । धनस्थानं कुजे याते भास्करे च सुतालये ॥७६॥

પાન કરતા બાળકૃષ્ણને સર્વે દેવતાઓ નિહાળવા લાગ્યા. તે પછી પૂર્વોક્ત
તે ત્રણેય (બ્રહ્માદિ દેવો તેમની દેવીઓ અને મુનિઓ) મહા આદરભાવથી
બાળકૃષ્ણને પ્રણામ કરીને તેમની અંતઃપ્રેરણાથી પોતપોતાના ધામ પ્રત્યે
ગયા ॥૭૧॥ હે રાજન! એવી રીતે દ્વિજેન્દ્ર ધર્મદેવના ઘરમાં વિશ્વાત્મા
(સર્વોત્તર્યામી) પુરૂષોત્તમ શ્રીવાસુદેવ ભગવાન સકળ જનમનોહર સમ-
યમાં પ્રકટ થયા હતા ॥૭૨॥ જન્મલક્ષ્મની શુદ્ધિ કહેવાપૂર્વક વિશેષપણે
અવતરણ સમયને નિર્ધારીને કહેછે-નગ-૭ અગ્નિ-૩ વસુ-૮ અને ભૂ-૧
આ અંકોથી ડાબી ગતિ કરીને માપેલા, શકપ્રવર્તક વિક્રમાર્ક મહારાજના
શકના વર્ષમાં એટલે સંવત ૧૮૩૭ માં, સાઠ વર્ષની અંતર્ગત વિરોધિકૃત
નામના સંવત્સરમાં, સૂર્ય ઉત્તરાયણના થતાં, સ્વવિભૂતિભૂત વસંતઋતુમાં,
ચૈત્ર માસના શુકલ પક્ષની નવમી તિથિએ, સોમવારે, પુષ્ય નક્ષત્રમાં, વિ-
ષ્ણુભાદિ સત્તાવિશ યોગની અંતર્ગત સુકર્મ નામનો યોગ વર્તતાં, કૌલવના-
મના કરણમાં, વૃશ્ચિક નામના જન્મલક્ષ્મમાં, બૃહસ્પતિએ સહિત શનૈશ્વર
મળતાં એટલે એ બેનો યોગ થતાં, શુક પોતાના ઉચ્ચ સ્થાન મીનરાશિને
પામતાં, ચંદ્ર પોતાની કર્કટ રાશિને પામતાં, રાહુ તો જન્મ લક્ષ્મકી છકા
રિપુસ્થાનને પામતાં, બુધ જન્મથી પાંચમા બુદ્ધિસ્થાનને પામતાં, ભૌમ
જન્મથી બીજા ધનસ્થાનને પામતાં, સૂર્ય પાંચમા સુતસ્થાનને પામતાં,
એવા સર્વોત્તમ શુભ સમયમાં (રાત્રિની દશ ઘડી વીત્યા પછી) વિશ્વાત્મા
પુરૂષોત્તમ ભગવાન પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા ॥૭૩-૭૬॥

મૃતલે દિવિ ગતૃત્વદાતૃત્વ સર્વતોઽભવદુદારચેતસા । હર્ષસમ્પ્ર-
મવતાં નૃણાં તથા યોષિતાં ચ વિમતાન્યકમણા ॥૭૭॥ દેવતાઃ શ-
તમસ્વાદયો મુદા વ્યવર્ષણમકાષુ કૃત્સુકાઃ । ગાયનં ચ સુરરાજગા-
નૃત્યધ્વારત્યમકૃત્સુકાઃ ॥૭૮॥ વહ્નયો રુદ્રચિરેઽગ્રજન્મણાં
સઘ યથા ભસિતાવૃતા અપિ । મહાસાગરાં તદાન્તરિત્તરિભેર્વર્જિ-
તાનિ ચ સતાં સમાસત ॥૭૯॥ કૌલનાસ્તેકરુત્વશાલિનં પા-
પિનાં નૃતનુદૈત્યરક્ષસામ્ । ત્રાસમેવ સહસા પ્રપેદિરે ભાવિનાત-
ગમકં મનાંસિ ચ ॥૮૦॥ મૂમુજાં નિલયન્ નૈગડા બન્ધમુક્તિમગ-

હવે નવ શ્લોકથી ભગવાનના અવતરણનો મહોત્સવ વર્ણવે છે—ભગ-
વાનના જન્મ સમયમાં ભૂલોક તથા સ્વર્ગલોકમાં મહોત્સવ પ્રવર્ત્યો હતો.
ભૂમિના કોઈ એક ભાગમાં કે સ્વર્ગના કોઈ એક ભાગમાં નહિ કિંતુ સર્વ
ભાગમાં મહોત્સવ થયો હતો. આ મહોત્સવ અદ્ય મનના જનોને નહિ
પણ મોટા મનનાને થયો હતો. ભગવત્સ્વરૂપ અને અવતાર પ્રયોજનને
યથાર્થ જાણનારા હોય તેજ મોટા મનના જાણુવા, બીજા તો નાના મનના
જાણુવા. ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ થવાથી થએલા હર્ષાતિશયથી સંભ્રમ પામીને
બીજા વ્યાવહારિક કાર્યોનો ત્યાગ કરી દધને આ મહોત્સવમાં તમામ નર-
નારીઓ પ્રવર્ત્યા હતાં ॥૭૭॥ ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓ ઉત્સાહ પામીને પ્રહર્ષથી
ભગવાન્ ઉપર નંદનવનનાં પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ઇન્દ્રના ગાયક
ચિત્રરથાદિ ગંધર્વો બાળકૃષ્ણ ભગવાનના ગુણગાન કરવા લાગ્યા. ઊર્વશી
આદિક અપ્સરાસમૂહો નૃત્ય કરવા લાગ્યા. એ રીતે દેવતાઓનો હર્ષવ્યા-
પાર અતિ અધિક થયો હતો ॥૭૮॥ અગ્નિહોત્રી ભૂદેવોના આલયમાં આ-
હવનીય આદિક અગ્નિઓ ભસ્મથી ઢાંકેલા હતા પણ સ્વયં પ્રજ્જ્વલિત
થયા હતા. સત્પુરુષોનાં મન પણ તે સમયમાં કામ ક્રોધાદિ અંતર અરિ-
ઓએ રહિત (નિર્મળ) થઇ ગયાં હતાં ॥૭૯॥ મનુષ્યયોનિમાં જન્મેલા જે
દૈત્યો તથા રાક્ષસો કૌલાદિનાસ્તિકાગ્રેસર પદને પામીને પાપકર્મમાં તત્પર
રહ્યા હતા તેમના મનમાં કોઈ અપૂર્વ ભવિષ્યમાં સ્વનાશ સૂચવનારો ત્રાસ
તત્કાળ સ્વયં પ્રવેશ કરી ગયો ॥૮૦॥ રાજાઓના બંધીખાનામાં સાંકળ કે

મંથ્ર તત્ક્ષણમ્ । તત્યજુઃ સહજવૈરિણસ્તદા દુસ્ત્યજામપિ મિથો
 વિરોધેતાઃ ॥૮૧॥ દુન્દુભિનિનાદઃ સિદ્ધિતસ્તસ્ય જન્મસમયે હ્યજન્મનઃ ॥૮૨॥
 યોષિતોઽપિ જનમક્કલં જગુઃ સક્વશોઽતકુમારમાશિષા । યોજ-
 યન્ત્ય ઉરુધા પરસ્પરં કુર્વતે સ્મ પિશુનાદિલેપનમ્ ॥૮૩॥ વાયવઃ
 સ્વલકરા વવુસ્તદા નિર્મલં ચ સ્વમત્સહાદુભિઃ । ચક્રિરે જયરવં
 સુરાગાઃ કીર્તયન્તિ ઋષયઃ સ્મ ચાતોષઃ ॥૮૪॥ વાળી મ. લક્ષ-

બેડી વિગેરેથી આંધેલા કેટલાક અંધીવાનો (કેદીઓ) તે અંધનમાંથી તે
 સમયમાં મુક્તિ પામી ગયા. સહજ વૈરી એવા પણ ગજસિંહાદિકોએ ન
 ત્યાગ થઈ શકે એવી પરસ્પર વિરોધ કરવારૂપ પ્રકૃતિનો તે ક્ષણમાં તત્કાળ
 ત્યાગ કરી દીધો ॥૮૧॥ હે નૃપ ! પ્રાકૃત કર્માંધીન દેવમનુષ્યાદિકની માફક
 કર્મકૃત જન્મે રહિત એવા ભગવાનના લોકાનુગ્રહ માટેજ સ્વેચ્છાથી થએલા
 જન્મના સમયમાં આળશમાંના સુત હરિપ્રસાદશર્માના મંદિરમાં દેવોએ
 વગાડેલા દુન્દુભિના ધ્વનિ સાથે મિશ્રિત થએલો મનુષ્યોના દુન્દુભિનો
 ધ્વનિ અમણો અહર્નિશ ગાજ રહ્યો હતો ॥૮૨॥ જન્મેલા આળકને બેવા
 માટે આવેલી અબળાઓ પણ (અથવા ઉત્સવાર્થે ભેગી થએલી) ટોળે
 મળીને, બીજા સકળ આળકોથી વિલક્ષણ હોવાથી આશ્ચર્યકારી એવા કુમા-
 રને 'તમો જીવતા રહો. જય પામો. માતાપિતાને પાલન કરો' ઇત્યાદિ
 આશીર્વાદો આપવા પૂર્વક જનમંગળ-સાંભળનારા જનોને જે રીતે મંગળ
 થાય એ રીતે અથવા સકળ જનોનું મંગળ કરનારા કુમારને ઉદેશીને આ-
 ળકૃષ્ણના ગુણોનું ગાન કરવા લાગી. અને અ-યોન્ય બહુ પ્રકારે હુંકુમાદિ-
 કનો લેપ કરવા લાગી. આદિશબ્દથી હજાર, દહી, તેલ, માખણ, જળ
 લેવું. આ ક્રિયા શુભસમયના પ્રહર્ષને સૂચવનારી છે ॥૮૩॥ તે વખતે વા-
 યુઓ મંદ શીતળ અને સુગંધ સુખાકારી વાવા લાગ્યા. આકાશ પ્રકાશમાન
 તારાગણની સાથે દુર્દિનાદિ મળે રહિત થઈ ગયો. દેવોના જે અનુચર
 સિદ્ધ આદિક હતા તેઓ 'જયજય' ધ્વનિ કરવા લાગ્યા. સપ્તર્ષિ વિગેરે ઋ-
 ષિઓ આશીર્વાદો ઉચ્ચારવા લાગ્યા ॥૮૪॥ ઋષિકૃત આશીર્વાદ પ્રકાર કહે છે-

પિળી ચ હસિતં યસ્ય । સ્તિ વૈ મઙ્ગલં નેત્રે મઙ્ગલદે ચ દોર્વિલસિતં
 નૃણાં પરં મઙ્ગલમ્ । વક્ત્રં મઙ્ગલકૃષ્ણ પાદચલિતં યસ્યા ॥૮૫॥
 ઋષિભિઃ કૃતમઙ્ગલં તસ્મિત્થં સુતમાનન્દકરં નિરાતમ્ય દ્રષ્ટઃ । સ
 ચકાર હરિપ્રસાદેષો નિગમોક્તં ત્વથ જાતકમ્ તસ્ય ॥૮૬॥
 પ્રથમં સહિત્ત્વપાર્શ્વભિઃ સ્થપનં સાંશુકમેવ સત્ત્વરમ્ । સ્વગૃહે સ
 વિધાય ચાચરત્પિતૃસન્તઃ જમત્ર વૈદિકૈઃ ॥૮૭॥ અથ મઙ્ગલવા-

જેની પ્રિય સત્ય હિત વાણી તમામ મનુષ્યોને મંગળરૂપ (કલ્યાણકારી)
 છે. જેનો મંદહાસ મંગળરૂપ છે. જેનાં નેત્રકમળ મંગળ આપનારાં છે.
 જેના કરકમળનો વિલાસ (લટકાં) પરમ મંગળરૂપ છે. જેનું મુખકમળ
 મંગળ કરનારૂં છે. જેના ચરણકમળનું ચાલવું મંગળ કરનારૂં છે. જેનું
 વર્ણન કયાં વિનાનું બીજું અખિલ ચેષ્ટિત પણ મંગળરૂપ છે. એ રીતે સ્વયં
 આનંદમય હોવાથી અખિલ મંગળમય મૂર્તિ જેની છે એવા આ ભક્તિધ-
 ર્મના પુત્ર બાળકૃષ્ણ ભગવાન આ અવતરણથી સર્વ જગતનું નિત્ય જલદી
 મંગળ (પરમ કલ્યાણ) કરો ॥૮૫॥ હે રાજન્ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારે ઋષિ-
 ઓએ અખિલ મંગળલાવથી નિરૂપણ કરેલા, અખિલને આનંદ કરનારા,
 પોતાના પુત્રને નિહાળીને હરિપ્રસાદ વિપ્ર પ્રહર્ષ પામ્યા. પછી પુત્રનો શા-
 સ્ત્રોક્ત જાતકર્મ નામનો સંસ્કાર કર્યો. ॥૮૬॥ તેનો પ્રકાર બે શ્લોકથી કહે છે—
 તે હરિપ્રસાદશર્માએ પ્રથમ-બાળકના જન્મ શ્રવણ ક્ષણમાં જ પોતાના
 ઘરમાં સુવર્ણસહિત શીત જળવડે સચૈલ સ્નાન સત્ત્વર કરીને, જાતકર્મમાં
 વૈદિક-વેદોક્ત કર્મ સ્વરૂપને બાળનારા વિપ્રોએ સહિત અથવા વૈદિક મંત્રોથી
 પુત્રજન્મ નિમિત્તે પિતૃતર્પણ કર્યું. તે આમ (કાચા અન્નથી કરવા યોગ્ય)
 શ્રાદ્ધ કે સુવર્ણથી બાણવું. (તે ગોભિલપદ્ધતિમાં કહ્યું છે કે-પિતાએ પુત્રનું
 જન્મ સુંળીને જ્યાંસુધી જાતકર્મ કરવામાં આવે ત્યાંસુધી નાલિનાળનું
 છેદન તથા સ્તનદાન કરશો નહિ એમ કહીને, દિવસે આંણી મુકેલા સુવ-
 ર્ણસહિત શીત જળવડે ગૃહમાં સચૈલ સ્નાન કરી આચમન કરીને, પુત્રજ-
 ન્મનિમિત્તે આમશ્રાદ્ધ અથવા સુવર્ણથી પિતૃતર્પણ કરવું વિગેરે) ॥૮૭॥

ચનં સ સૂનો રસનામાર્જનમાચ્ચાર ધર્મઃ । વિદધે વિધિનોચિતં
 ચ મેધાજનનં દાન્તવિધિં તથા તદક્કમ્ ॥૮૮॥ સમેતા જ્ઞાતય-
 સ્તસ્ય વિપ્રવર્યસ્ય વેશ્મનિ । આનન્દં પરમં પ્રાપ્તાઃ કુમારાયાઽઽ-
 શિષો દદુઃ ॥૮૯॥ ગીતમક્કલવાદ્યાનિ તત્ર ગ્રામે ગૃહે ગૃહે । તદા
 વભૂષુઃ સર્વેષામાનન્દશ્ચ મહાન્ હૃદિ ॥૯૦॥ દદૌ બહુનિ દાનાનિ
 પુત્રજન્મપ્રહર્ષિતઃ । બ્રાહ્મણેભ્યો દ્વિજેન્દ્રોઽસાવન્યેભ્યશ્ચ યથો-
 ચિતમ્ ॥૯૧॥ ગજાન્ હયાંસ્તથા પેદુસ્સપ્તાતાઃ સુલક્ષણાઃ ।

તે પછી ધર્મદેવે બ્રાહ્મણો પાસે પુણ્યાહવાચન કરાવીને, પુત્રનો રસનામા-
 ર્જન સંસ્કાર કર્યો. (રસનામાર્જનનો પ્રકાર ગોલિલ કહે છે—ગ્રીહિ અને
 યવને જળ સાથે વાટીને પાત્રમાં લધને જમણો અંગુઠો અને અનામિકા
 આંગળીથી લધને, મળ ધોઈ નાંખીને શુદ્ધ કરેલા બાળકની જીભામાં મંત્રથી
 મુકવું તે) અને તે કાળમાં કરવાનું મેધાજનન નામનું કર્મ યથાવિધિ કર્યું
 (તેનો પ્રકારપણુ ગોલિલે કહ્યો છે—પ્રગલ્ભ નામનો અગ્નિ કુમારના મુ-
 ખમાં ધ્યાન કરીને જમણો અંગુઠો અને અનામિકા આંગળીવડે સુવર્ણ
 શલાકાથી ઘૂત લધને પૃથક્ પૃથક્ મંત્રોથી કુમારના મુખમાં હોમ કરવો
 તે) તેમજ જાતકર્મના અંગભૂત ગો-ભૂ-તિલ-સુવર્ણાદિ દાનવિધિ કર્યો.
 (તે પણુ ગોલિલે કહ્યો છે—જન્મ કાળે દુષ્ટ સ્થાનમાં રહેલા ગ્રહની પીડા
 નિવૃત્તિ માટે બ્રાહ્મણોને ગો-ભૂ-તિલ-હિરણ્યાદિ યથાશક્તિ આપે, ઇત્યાદિ)
 ॥૮૮॥ વિપ્રવર્ય ધર્મદેવના ભવને તે સમયે આવેલા સર્વે જ્ઞાતિજનો પર-
 માનંદથી પરિપૂર્ણ થઈને કુમાર કૃષ્ણને આશીષ આપવા લાગ્યા ॥૮૯॥ તે
 સમયમાં તે ગામમાં ગૃહે ગૃહે સ્ત્રીયો ગીતો ગાવા લાગી અને પુરૂષો મંગળ
 વાણંત્રો વળવા લાગ્યા. ભગવાનના જન્મજનિત આ મહા આનંદ એકલા
 ધર્મદેવને જ થયો એમ નહિ પણુ સર્વ કોઈ નરનારીઓના મનમાં થયો
 હતો ॥૯૦॥ તે આ ધર્મદેવે પુત્ર જન્મથી થએલા હર્ષાંતિશયથી વિપ્રોને
 વિવિધ બહુ દાનો દીધાં. ખીજા દૈહિક-ચાતક-દીન-અંધ-કૃપણુ વિગેરેને
 પણુ યથાયોગ્ય બહુ દાનો દીધાં ॥૯૧॥ વિપ્રોને જે આપ્યું તેને વિવેચન
 કરી કહે છે—ધર્મદેવે ગળે તથા ઘોડાઓ તથા બહુ દુધાળ-તરૂણી-નહિ

બ્રાહ્મણેભ્યો દદૌ દેવઃ સોપસ્કરં હાંસ્તથા ॥૧૨॥ તથા દાના-
ન્યસૌ પ્રાદાચ્છત્વા ભુવિ ભૂમિપાઃ । વિસ્સયં લેભિરે ભૂરિં
નિધીશં તં ચ મેનિરે ॥૧૩॥ માયયા શ્રીપતેસ્તરં વિધિત્સોર્નર-
નાટનઃ । ભગવાન્નેષ एवेति તં વિવેદ ન કશ્ચન ॥૧૪॥ આત્મજે
પુત્રભાવોઽમૂછ્છ્રીકૃષ્ણે ભક્તિધર્મયોઃ । ચિત્તેષાં શૈશર્વી લીલા-
મિચ્છયા તસ્ય ચ પ્રભોઃ ॥૧૫॥ ईश्वरत्वेन મજ્જાનાત્ત્રભાવેન
લાલનમ્ । મદીયં દુર્લભમિતિ પ્રભુરેવં તથા વ્યધાત્ ॥૧૬॥ તૌ

મારકણી-રૂપાળી વિગેરે ગુણવાળી અગણિત ગાયો તથા અન્નપાકપાત્ર-
ભોજનપાત્ર-જળપાત્ર-વસ્ત્ર-કાષ-ઘંટી-ખાંડણીયો-મુસળ વિગેરે ઉપ-
યોગી ઉપકરણોએ સહિત ઘરો બ્રાહ્મણોને દીધાં ॥૧૨॥ બહુ શું કહેવું ?
ભૂમિ ઉપરના ભૂપતિઓ આવું દાન દેવાને અસમર્થ હોવાથી તેપણુ ધર્મ-
દેવના દાન પ્રકારને સાંભળીને વિશેષ વિસ્મય પામી ગયા અને ધર્મદેવને
નિધિપતિ કુએર માનવા લાગ્યા ॥૧૩॥ ‘દશ્યમાન આ આળક ભગવાન છે’
એમતો કોઈએ પણ જાણ્યું નહિ, કિં બહુના આ ધર્મદેવેપણુ વારંવાર ભગ-
વાનનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે તથાપિ ભગવાનપણુ ન જાણ્યા તો બીજે કોણ
જાણી શકે. એમ શાથી ? તો આ શ્રીપતિ ભગવાન નૃનાથ કરવાની ઇચ્છાથી
પોતાને વશ વર્તનારી જે માયા તેરૂપી પડદાથી બીજાઓની દૃષ્ટિને આવ-
રણ કરે છે ॥૧૪॥ તે લક્ષ્મીધર્મને પોતાના પુત્રપણે પ્રકટેલા પ્રભુ શ્રીકૃ-
ષ્ણમાં ‘અમારો આ પુત્ર છે’ એવો જ લાવ-સેહ થયો પણ ‘આ લીલા-
માનુષવિગ્રહધારી ભગવાન છે’ એવો લાવ થયો નહિ, કેમકે આ પ્રભુએ
આળલાવની લીલાઓનો તેમને અનુભવ કરાવાનો સંકલ્પ કરેલો છે. પ્ર-
ભુના સંકલ્પને અન્યથા કરવા કોણુ સમર્થ થાય ? અધિક આનંદનો અનુ-
ભવ કરાવારૂપ આવા સંકલ્પનો લાભ બીજાને મળે નહિ, કોઈ વિરલાને જ
મળે છે ॥૧૫॥ ભગવાનના એવા સંકલ્પમાં હેતુ કહે છે—જે અસાધારણ
પરમેશ્વરપણાથી મારા સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય તો પુત્રલાવનાથી માંડ લા-
લન બ્રહ્માદિકને પણ દુર્લભ છે એટલે થઈ શકે નહિ એવા હેતુથી પ્રભુએ
પરમ કૃપા કરીને તેમને પોતાવિષે પુત્રલાવજ દઢ કર્યો ॥૧૬॥ તે દંપતી

દમ્પતી પ્રાપ્ય મનોરથસ્ય ફલં પ્રદૃષ્ઠૌ નિતરામ-તામ્ । વચ્ચતુઃ
 ક્ષોભમં તનૂજે નરાકૃતિબ્રહ્મણિ વાસુદેવે ॥૧૭॥ પ્રાદુર્ભાવકથા-
 દિતા તુભ્યં મયા ભૂપતે ! ગોત્રાયાં નરનાટનં બહુવિધં
 પ્રીત્યા ચિકીર્ષોઃ પ્રભોઃ । શ્રીરાધારમણસ્ય યઃ પરમયા ભક્ત્યા
 પઠેદ્વા પુમાન્ નિત્યં તાં શ્રણુયાત્ મર્થમશ્વિલં સ પ્રાપ્ત્યાન્નિશ્ચે-
 તમ્ ॥૧૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे नारा-
 यणप्रादुर्भावोत्सवनामा द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥

સુવ્રત ઉવાચ—અથાવગત્યાન્ન-રાધારાકસિકૈર્લક્ષ્મભિરા-
 સુરૌઘાઃ । હત્કમ્પવામાવયવ-રાધૈરુત્પાદયામાસુરનકકૃત્યાઃ
 પોતાના મનોરથનું પરિપૂર્ણ ફળ પામીને અત્યંત પ્રસન્ન થયાં અને પુત્ર૩પ
 નરાકૃતિ પરંબ્રહ્મ શ્રીવાસુદેવ ભગવાનમાં પુત્રપ્રેમ વિશેષપણે આંધ્યો ॥૧૭॥
 હવે ભગવદવતારકથાના શ્રવણપઠનનું ફળ કહેછે—હે ભૂપતે ! આ ધરા-
 ઉપર નૃનાથ બહુપ્રકારે ભક્તિધર્માદિ સ્વભક્તો ઉપર પ્રીતિથી કરવા ઇ-
 ચ્છતા પ્રભુ રમા-રાધારમણ શ્રીકૃષ્ણની આ અદ્ભુત (ધર્મદેવના દિવ્યભ-
 વનમાં) પ્રાદુર્ભાવ કથા મેં પાત્રભૂત તમોને કહી સંભળાવી. તે આ કથાને
 જે પુરૂષ પરમ પ્રેમથી પ્રતિદિન પાઠ કરે અથવા સાંભળે તે પુરૂષ અખિલ
 પુરૂષાર્થ (ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષ) ને પામે એમાં સંશય નથી ॥૧૮॥ इति
 श्रीसत्सङ्गिजीवने...प्रथमप्रकरणे नारायणप्रादुर्भावोत्सवनामा
 द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥

અધ્યાય ૨૩ મો.

એકવિંશમા અધ્યાયના અંતમાં ‘પ્રતીક્ષમાણાસ્તજન્મ કૃત્યોત્પાદાદિમા-
 નસાઃ’ એમ કહ્યું છે. હાલ તેનો અવસર આવતાં તેનું સુવ્રતમુનિ વર્ણન
 કરેછે—હે રાજન્ ! ત્યાર પછી અસુરસમૂહોઓએ અકસ્માત ઉત્પન્ન થ-
 એલો સ્વહૃદયનો કંપારો તથા ડાબા નેત્ર હસ્તાદિ અવયવોનું ફરકવું તથા
 માથે કાગડાનું બેસવું વિગેરે અપશકુન સૂચવનારાં ચિહ્નોથી પોતાના પૂર્વ-
 રિપુ શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ થએલો જાણીને, તેના પ્રહરણ માટે અનેક કોટરાદિ
 કૃત્યાઓ ઉત્પન્ન કરી. એટલે કૃત્યાઓ વસ્તુતાએ વિદ્યમાન છે પરંતુ જપ

॥૧॥ તત્રાદિતદ્દુષ્પયસં સ કાલીદત્તસ્તુ કૃત્યાગણમાત્મસુષ્ટમ્ ।
 કુદ્ધોઽહુઠૌકશ્ચૃપ ! કોટરાદિં મયદ્ધૂરાકાં મુદાત્તશસ્ત્રઃ ॥૨॥ હરિ-
 પ્રસાદસ્ય ગૃહં સમેત્ય જનેસ્તુ ષષ્ઠેઽહનિ બાલકસ્ય । નિશીથકાલે
 પારં સલોકે સ્તાંગૃહં તત્ર્યાવેરાત્સ તૂર્ણમ્ ॥૩॥ વ્યચષ્ટ સોઽનેક-
 વઃ દ્વિજસ્રાસ્ત્ર પ્રસુતાઃ ક તિચિત્પલિકીઃ । શ્યામવિધિઃ દ્વિજ-
 રાજપત્ની ભક્તિ ચ બાલાનનદત્તદષ્ટિમ્ ॥૪॥ અમ્યર્ચ્ય ષષ્ઠીં મહતીં
 સહાજૈઃ પદ્મકાંતેકાષ્ણમુલ્લવિષ્ણુઃ સ્થૈઃ । ગજાનન મ્યર્ચનપૂર્વકં

અલિદાન અર્પણાદિકથી પોતાની આસામાં વશ વર્તનારી કરી ॥૧॥ હે નૃપ !
 તેમાં અસુરગુરુ કાળીદત્તે તો પોતાને વશ વર્તનારો, ઉઘાડાં ખડ્ગાદિ
 વિવિધ આયુધો જેણે ઉઘાડ્યાં ઉગામ્યાં છે, લયંકર આકાર જેનો છે, કોટરા
 મુખ્ય જેમાં છે એવો બાળચંદ્રકૃત્યાગણ પ્રથમ છપૈયા પુરપ્રત્યે મહા-
 કોપ પામીને મોકલ્યો ॥૨॥ તે કૃત્યાગણતો હરિપ્રસાદને ઘેર જઈને બાળ-
 કના જન્મદિનથી છઠા દિવસે મધ્યરાત્રિએ તમામ લોકો ગાઠ નિદ્રાને
 પામી જતાં ઘરના નૈઋત કોણમાં કરેલા સૂતિકાગૃહમાં તત્કાળ પ્રવેશ
 કરી ગયો ॥૩॥ હે નૃપ ! વિવિધ વિકરાળ વપુષોને ધરનારો તે કૃત્યાગણ
 સૂતિકાગારમાં સુઈ રહેલી કેટલીક પલિન્ડી-પળીયાં આવી ગએલી વૃદ્ધ
 વિપ્રવનિતાઓને બેવા લાગ્યો તેમજ વિપ્રવર્ય હરિપ્રસાદનાં પત્ની, શ્યામ-
 તળમાં સુષેથી બેઠેલાં, નિજતનયના મુખકમળ સામુંજ એકાગ્ર દષ્ટિથી
 બેઈ રહેલાં અને ગણપતિનું પૂજન કરવાપૂર્વક છે કૃત્તિકાઓ (શિવા-
 સંભૂતિ-પ્રીતિ-સન્નતિ-અનસૂયા-ક્ષમા) કાર્તિકસ્વામી અને વિષ્ણુ મુખ્ય
 જેમાં છે એવાં અંગો (પરિવાર) એ સહિત મહાષષ્ઠી નામની વૈષ્ણવી દે-
 વીનું યથાવિધિ પૂજન કરીને જાગરણ કરતાં એવાં ભક્તિને પણ બેવા
 લાગ્યો. ભક્તિને મધ્યરાત્રિએ પણ વૃદ્ધ વનિતાઓ ઉઘી ગયા પછી પણ
 જાગરણ કરવામાં નિમિત્ત તો આ છે, શું ? તો વ્રતના અંગભૂત જાગરણ.
 વ્રતનો મહાષષ્ઠી દેવીનું છે. પ્રસૂતિથી છઠે દિવસે બાળરક્ષા માટે આ
 વ્રત કરવાનું હોય છે. આ વ્રતમાં પ્રથમ ગણપતિનું પૂજન કરવાનું છે.
 સાંગ મહાષષ્ઠીપૂજન કૃત્યાગણમાં પ્રયોગમાં 'પુત્રસ્ય જન્મદિવસાત્

તવ નૂનમય । સ્વસ્ત્યેનં નિજરક્ષિતારં મદાયદં । ન્તરમુત્પિપત્સુમ્
 ॥૮॥ ઉક્ત્વેતિ તસ્યા ભયવર્જિતાયા ધૈર્યસ્થિતાયાઃ સહસાક્રુદે-
 શાત્ । જબ્રાહ્ બાલં ગલ એવ દુષ્ટા વ્યાત્તાનના તિગ્મકરાલજિ ।
 ॥૯॥ ઈયુશ્ચ તાવચ્છતશઃ કરાલા બાલપ્રહા વ્યાત્તમુખાઃ કુરુપાઃ ।
 તે છિન્દિ મિન્દ્યાનય મારયેતિ ક્રોશન્ત ઉચ્ચૈશ્ચ તિરોભમૂઃ

હાણીયોના મધ્યમાં એકલી બાળું છું વળી અદૃષ્ટ ફળનું પ્રખ્યાપન કરનારા પુરોહિત (ગોર)ના વચનવિશ્વાસથી ઠગાએલી વળી કૃષતાળ એક ફળ જેનું છે એવું વ્રત આચરવાથી ગર્વિષ્ઠ બની ગએલી અને બગરણુમાત્રથી બાળકને સુરક્ષિત માનનારી છું. હું બાળકને ધણીયાણી છું. હાલમાં દૈવેજ મારા લક્ષ્યપણે નિર્દેશ કરેલા આ તારા બાળકને નિશ્ચે હમણાંજ લક્ષણ કરી જઈશ. જેને નિજ બાળકનો રક્ષક માનતી હોય તે ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરીલે. તે દેવ હોય કે બીજે કોઈ હોય પણ તે મારી ઉચ્ચ દાહોની અંદર પોતેજ પડવા ઇચ્છનારો છે. મેં ગળેલા તારા બાળકને જે રક્ષણ કરવાની ચેષ્ટા કરેછે તે પોતેજ મારી દાહોમાં પ્રવેશ કરવાની ચેષ્ટા કરેછે અર્થાત્ તારા સ્મરણ કરવાથી તારા બાળકનો રક્ષક બને કોઈ પણ આ સ્થળે પુત્રનું રક્ષણ કરવા આવશે તો તેનેપણ આ દાહોવડે ચાવી નાંખીને કટકે કટકા લક્ષણ કરી જઈશ તો તારા પુત્રની શી ગણના ? ॥૮॥ દુષ્ટ કોટરા કૃત્યાએ કહેલું આવું ભયાનક વચન સાંભળીનેપણ અને વિકરાળ રૂપને બેઠનેપણ સ્વેષ્ટદેવનો હૃદયમાં મહાવિશ્વાસ હોવાથી ભયભેશે રહિત એવાં ભક્તિતો ધીરજ રાખી રહ્યાં. એ રીતે દૃઢ ધૈર્ય રાખી રહેલાં ભક્તિદેવીના બોળામાંથી કોટરાએ એકદમ બાળકને ગળામાં ઝાલીને પકડ્યા. પકડીને તત્કાળ લક્ષણ કરવા તેણીએ પહોળા ફાંડેલા વિકરાળ વદનમાં તીક્ષ્ણ ઉચ્ચ જીહ્વા લાંબી કરી. બાળકને પકડ્યા એટલામાત્રમાં તો બીજા વિકરાળ, પહોળાં ફાંડ્યાં છે મુખ જેમણે, કુત્સિત આકૃતિવાળા સોએ સો રેવતી વિ-
 ગેરે બાળકને પાસે આવી પહોંચ્યા. તે બાળકને ‘આને છેદી નાંખો, ભેદી નાંખો, અમારી પાસે લાવો, મારી નાંખો’ એવા ઉંચા ભયાનક નાદથી ભય-
 જનક શબ્દોને બોલતા બોલતા એકદમ બાળકને પકડનારી કોટરા કૃત્યા

॥૧૦॥ ગલે • હાંત્વા શિશુકં ગતેષુ બાલપ્રહૌષેઃ રોદ ભક્તિઃ ।
તત્ર યયૌ યસુ નિશમ્ય કૃષ્ણનારાયણસ્ય સ્મરણં સ વિપ્રઃ ॥૧૧॥
ઐદેન ગાદેન તદૈવ બાલા હા ! પુત્ર પુત્રેતિ રુદત્યઃ ॥૧૨॥
સુતં સોઽપ્યવગત્ય વિપ્રો મુમૂર્ચ્છં ચાન્યેઽપ્યરુદઃ ગૃહસ્થાઃ ॥૧૨॥
તૌ નષ્ટાંતૌ વગત્ય તાભ્યામારાગે તઃ પ્રાગ્બહુધોપચારૈઃ । મરુત્સુ-
તસ્તૂર્ણમુપેત્ય તત્ર પ્રબોધયામાસ ચ દમ્પતી તૌ ॥૧૩॥ સુતાઽસિ
કિં જાગૃહિ દેવિ ! ભક્તે ! હરિપ્રસાદ ! દ્વિજ ! જાગૃહિ ત્વમ્ । આહ્વા-
નમિત્થં તુ નિશમ્ય તસ્ય તૌ જાગરાંચક્રુઃ શ્રુનેત્રૌ ॥૧૪॥ ઉત્થાય

સાથે અંતર્ધાન થઈ ગયા ॥૯-૧૦॥ કોટરાદિ બાળચહનો ગણ અલ્પ બાળ-
કને ગળામાં ચઢણ કરીને થોડે છેટે ગયા પછી લક્ષ્મિદેવી શોકવ્યાકુળ થ-
ઈને મુક્ત (છુટા) કંઠથી રડવા મંડ્યાં. ભાર્યા લક્ષ્મિનું રૂદન સાંભળીને હ-
રિપ્રસાદવિપ્ર અનિષ્ઠનિવર્તક નારાયણનામ સ્મરણ કરતા કરતા ત્યાં જલદી
આવ્યા ॥૧૧॥ તદા-ભર્તા આવ્યા તે સમયમાં તેમને સન્મુખગમન-અ-
ભિલાષણાદિ સત્કાર નહિ કરીને ઉલટું ભર્તાના દર્શનથી અમણાં શોકવિહ્વળ
થઈને, પુત્રવિષે ગાઢ સ્નેહને લીધે હાય હાય હે પુત્ર ! હે પુત્ર ! એમ અતિ-
ખેદથી ઉચ્ચારણ કરીને રૂદન કરતાંજ મૂર્છા પામી ગયાં. હરિપ્રસાદવિપ્ર
પણ પુત્રને વિનષ્ઠ થએલો જાણીને તત્કાળ મૂર્છા પામી ગયા. ઘરમાં રહેલા
બીજા બધા તેમના સંબંધિજનો પણ શોકવ્યાકુળ થઈને રૂદન કરવા લાગ્યા
॥૧૨॥ લક્ષ્મિધર્મે પૂર્વે બહુ પ્રકારના પુણ્યાદિ ઉપચારોવડે આરાધેલા હનુ-
માનજી તે સમયમાં તેમને મૂર્છિત થએલાં જાણીને, તેમનો શોક ટાળવા
માટે તત્કાળ સૌમ્ય રૂપથી આવીભાવ પામી તેમની પાસે આવીને 'હે દેવિ
લક્ષ્મી ! તમો કેમ સુધ રહ્યાં છો ? જાગો જાગો. હે હરિપ્રસાદ ! તમો કેમ
સુધ રહ્યા છો ? જાગો જાગો' એવા અમૃતતુલ્ય મધુર વચનથી બોલાવીને
બંને દંપતીને જગાડવા લાગ્યા. હે રાજન્ ! આવું માફતિનું સંજવનરૂપ
આહ્વાન વચનામૃત કર્ણરૂપ પુટથી પાન કરીને, આંખોમાં આંસુઓ જો-
મને ભરાઈ ગયાં છે એવાં થકાં બંને દંપતી તત્કાળ જાગૃત થયાં ॥૧૩-૧૪॥
તે બંને દંપતી ગભરાઈ ગએલાની માફકજ જાગી ઉઠ્યાં. ત્યાંતો તેજ ક્ષણમાં

સમ્પ્રાન્તવદેવ તૌ તં તદૈવ દિવ્યં કપિમૈક્ષતાં ચ । સતૈલસિન્દુર-
 ચર્ચિતાક્ષમર્કપ્રજ્ઞનસ્રજમીક્ષણીયમ્ ॥૧૫॥ કુતો ભવન્તૌ રુદ-
 તોઽતિવિભાવિતિ બ્રુવાણં તઃ વાચ મક્તિઃ । ત્વં કોરલાલઃ સુખ-
 કારકો મે પીયૂષવાક્કોઽસિ પવિત્રમૂર્તિઃ ॥૧૬॥ બાલગ્રહૈર્મેઽચ
 સુતોઽપનીતો રોક્ષિતઃ ॥૧૭॥ બહુકુચ્છલબ્ધઃ । રૂપં કલ્પતપ્તમવદન્
 બાલાં સ મારુતિઃ સ્વેક્ષણલબ્ધધૈર્યામ્ ॥૧૮॥ શ્રીરામદાસોઽસિ
 હર્મદાલ્યો મ્હૌ યુવાં મે ભવથો દૃઢં વૈ । તયોરિદં કષ્ટમવેત્ય
 જાતં તદ્દર્શમેવાહાંમહાગતોઽસિ ॥૧૯॥ બાલગ્રહૈર્વાપ્યસુરૈશ્ચ

સતૈલ સિન્દુરથી ચર્ચાએલા કલેવરવાળા, આકડાના કુસુમની માળાઓથી
 અલંકૃત વક્ષસ્થળ જેનું છે, રમણીય દર્શન જેનું છે એવા દિવ્ય કપીન્દ્ર
 તેમના દેખવામાં આવ્યા ॥૧૫॥ ‘તમો દંપતીને શા માટે અંતરમાં આવો
 અત્યંત ખેદ વર્તે છે કે જેને લીધે મુક્તકંઠથી રૂદન કરો છો’ આ પ્રકારે
 બોલતા માત્રિપ્રત્યે લક્ષ્મિ બોલ્યાં કે-તમો આકૃતિથી બાળ વાનર છો પણ
 પ્રાકૃત વાનર તો નથીજ એમ હું માનું છું. કેમકે તમારું વચન અમૃતમય
 છે. આવી આપત્તિમાં સન્નિધિ પામી અમૃતમય વચનથી શોકનું મૂળ અ-
 મોને પુછો છો માટે અમોને મુખકારક છો એમ માનું છું. તમારા દર્શન-
 માત્રથીજ અમારો શોક મોહ ચિત્તમાંથી દૂર થઈ જાય છે માટે તમો કોઈ
 પવિત્ર મૂર્તિ છો. આવા તમો કોણ છો ? તે અમોને જણાવો ॥૧૬॥ અમારે
 શોકનું મૂળ તો આ છે-તપશ્ચર્યા વિગેરે બહુ પરિશ્રમથી પ્રાપ્ત થએલા અ-
 મારા અનન્યસામાન્ય મુતને બાળગ્રહો હમણાંજ હરી ગયા છે માટે હું
 રોદન કરું છું. હે રાજન ! આ રીતે બોલતાં અને પોતાના દર્શનમાત્રથી
 ધૈર્યને પામેલાં બાળા (લક્ષ્મિ) પ્રત્યે માત્રિ બોલ્યા ॥૧૭॥ હું શ્રીરામનો
 દાસ (દુત) છું. મારું નામ હનુમાન છે. મારે વિષે તમારે દૃઢ લક્ષ્મિ છે.
 ભક્તથી વશ થએલો હું તમોને થએલું આ કષ્ટ જાણીને તેને ટાળવા માટે-
 જ હું આદિ આવ્યો છું ॥૧૮॥ આ બાળકનો મહિમા તમો જાણતાં નથી.
 આ બાળક બાળગ્રહોથી કે બીજા કોઈ સિંહાદિ હિંસકોથી કે તમારા વૈરી
 અમુરોથી કે અહિના બીજા કોઈનાથી પણ હણી શકાય એવો નથી. કારણ

હિંસૈર્હનું ન શક્યઃ સ્વલુ કૈશ્ચિદત્ર । બાલસ્તવાસૈ યદતોઽસ્તિ
 મીતિર્ભયપ્રદસ્યાપ્યલિલસ્ય મૃત્યોઃ ॥૧૯॥ આશ્વાસ્ય તામિત્ય-
 મથાતિતૂર્ણં સ સ્વેચ્છયા સ્વીકૃતમાનવત્વમ્ । નારાયણં ભક્ત-
 મનોહરં તં બાલગ્રહાન્મોચયિતું જગામ ॥૨૦॥ બાલં ગૃહીત્વો-
 ત્પતિતાઽથ કૃત્યા ગ્રામાદ્વહિસ્ત સનામેલાપા । તત્યાજ તં
 તઙ્ગવલનામદૃષ્ટ્યા દન્દહ્યમાનાલિલદીર્ઘદેહા ॥૨૧॥ ક્ષિપ્તો ધરાયાં
 તરસા પિશાચ્યા સોઽનિર્દશાહઃ શિશુકસ્તદૈવ । સુષ્વાપ

કે આ બાળક સમસ્ત પ્રાણીઓને પણ ભય કરનારા મૃત્યુ (કાળ)ને પણ
 ભય કરનારા છે 'સ કાલકાલઃ' 'મીષાઽસાદ્વાતઃ પવતે...મૃત્યુર્ધાવતિ
 પક્ષમઃ' 'મૃત્યુર્યસ્યોપસેચનમ્' એમ શ્રુતિ કહે છે. માટે તમારે તેની કશી
 ચિંતા કરવી નહિ ॥૧૯॥ હે રાજન્! ભક્તિને આ પ્રકારે આશ્વાસના આ-
 પીને પછી તે માંડતિ સ્વેચ્છાથી માનવ વેષ જેમણે સ્વીકાર્યો છે, માટેજ
 બાળગ્રહના હસ્તમાં આવેલા તે બાળ નારાયણને બાળગ્રહોથકી મુકાવા માટે
 એકદમ દોડી ગયા. તે બાળકતો પ્રિયદર્શન હોવાથી ભક્તોના મનને હરે
 છે માટે બાળકને મુકાવા માટે માંડતિનું જવું તેતો નિમિત્તમાત્ર છે. પ્રિય-
 દર્શન બાળકૃષ્ણના દર્શનની ઇચ્છાતો જવામાં પ્રધાન હેતુ છે. તે બાળક
 ભક્તોના મનને હરનારા છે, અભક્ત દ્વેષિઓના તો પ્રાણને હરનારા છે,
 માટે બાળરૂપ એવા પણ ભગવાનને ભયભાવના ક્યાંથી હોય? નજ હોય
 ॥૨૦॥ તે પછી બાળકને પકડીને ઉડી ગયેલી કોટરા કૃત્યા તો ગામની
 બહાર જઈને, બાળકને ગળી જવાની જેટલાકમાં ઇચ્છા કરે છે તેજ શ્ર-
 ણમાં બાળકૃષ્ણે પ્રસારેલી પ્રલયકાળાનળ જેવી દેદીપ્યમાન દદિમાત્રથી
 દીર્ઘ દેહના અખિલ અવયવો અતિશય દાઝવા લાગતાં 'મેં આ અગ્નિ
 આણ્યો છે કે શું?' એવી ગભરાઈ જઈને, તત્કાળ બાળકને ત્યાગ કરી
 દીધા ॥૨૧॥ તે પિશાચણીએ તીવ્રવેગથી ધરાઉપર ફૂંકી દીધેલા આ બાળ-
 કને દશ દિવસપણ વીત્યા નથી એટલે જન્મથી છો દિવસ થયા છે તોપણ
 તેવા આઘાતથી કાંઈપણ વ્યથાને ન પામ્યા કિંતુ સુખનિદ્રાનેજ પામ્યા.
 અને તે વખતે શીતળકાંતિવાળા ચંદ્રમાએ પોતાના અમૃતમય શીત કિર-

શીતઘૃતિના સુધાર્દ્રાપ્યાયિતોઽમૃત્સ્વકરૈશ્ચ શીતૈઃ ॥૨૨॥ હન્તું
તતઃ શાવદાત્તશૂલા કરાલદૃષ્ટ્યા તમવેક્ષમાણા । તપાવમ-
ર્ત્યાધ્વનિ સાધરોષ્ઠં પિષ્ટા રઘૈરાયતવક્રતીક્ષ્ણૈઃ ॥૨૩॥ વ્યોમસ્થિતા
સાઽથ સસમ્ભ્રમં તં કાલાઃિરૌદ્રં સહસા વિલોક્ય । દન્દ્યમા-
નાઽતિમયાઽતિકમ્પા કૃત્યા ન શક્તાઽસ્ય નિરીક્ષણેઽપિ ॥૨૪॥
ચુચ્યોત શૂલં ચ સકમ્પસ્તાત્તસ્યાઃ પુરુષ્વિન્નવપુસ્તતઃ સા । ના-
ત્રાગમિષ્યામિ પુનઃ કિલેતિ ચીત્કૃત્ય દુદ્રાવ સહાત્મવગ્યૈઃ ॥૨૫॥
ધમાલ્યાપુત્રત્તિતોઽન્તરિક્ષં વ્યાપ્તાન-૧૦ દીર્ઘકરાલદંષ્ટ્રઃ । સ મા-

છોવડે સંજીવિત કર્યા એટલે મુખીયા કર્યા ॥૨૨॥ કોટરાકૃત્યા બાળકને
ધરા ઉપર નાંખી દીધા પછી પોતાના મનોરથનો ભંગ થવાથી કોપવેગને
પામીને, અતિશય લાંબા અંકુશ જેવા વાંકા તીક્ષ્ણ અગ્ર ભાગવાળા દાંતવડે
અધરોષ્ઠને ભેરથી પીશીને, તે બાળકને હણવામાટે ત્રિશૂળ ઉર્ધ્વ ઉગામીને,
અગ્રિકણને વેરતી હોય ને શું? એવી વિકરાળ દૃષ્ટિથી બાળકસામું જોયા
કરતી થકી આકાશમાંજ રહી હતી ॥૨૩॥ એરીતે આકાશમાં રહીને ઉચ્ચ-
દૃષ્ટિથી સંભ્રમપૂર્વક બાળકસામુંજ જોઈ રહી છે એટલામાં તો તે બાળક
અકસ્માત્ પ્રલયકાળાનળ જેવા ભયંકર થયા હોય ને શું? એવા થઈ ગયા.
બાળકના તે ઉચ્ચ તેજથી અતિશય સળગતું શરીર જેનું છે અને અતિભયને
લીધે થરથર કંપતી એવી કોટરા કૃત્યા આ બાળકનું નિરીક્ષણ કરવાપણ
સમર્થ થઈ નહિ ॥૨૪॥ અને કોટરાના થરથર કંપતા કરમાંથી ત્રિશૂળ
સ્વયં પડી ગયું. તેપછી ભયને લીધે વપુમાં અતિશય પરશેવો થઈ ગયો.
તેપછી ‘હવે પછી કદાપિ હું આહિં આવીશ નહિ’ એવી પોતાના મનમાંજ
પ્રતિજ્ઞા કરીને ભયવેગથી ‘ચીચી’ એવો પિશાયન્નતિનો શબ્દ કરતી કરતી
રેવતી વિગેરે પોતાના પરિવાર સાથે ત્યાંથી પલાયન કરી ગઈ ॥૨૫॥ બાળકને
બાળગ્રહોથકી મુકાવામાટે ગએલા હનુમાનજીનું હવે કૃત્ય કહે છે—ધર્મ-
દેવના ભવનથકી ગગનમાર્ગે ઉડેલા, પહોળું ફાળું છે મુખ જેમણે, લાંબી
વિકરાળ દાઢો જેમની છે, એરીતે અતિ ભયંકર આકૃતિવાળા તે માતૃતિતો
વ્રજના ઘોળ જેવો ભયાનક ક્રીડીયારીનો નાદ કરતા કરતા ધનુષમાંથી છુટેલા

રુતિઃ સ્ફૂર્જયુમીમનાદો ધનુર્વિમુક્તાશુગશીઘ્રયાનઃ ॥૨૬॥ દ્રવન્ત-
માકૃપ્ય નિબધ્ય તૂર્ણં પુચ્છેન ત્યામિવ ચાયતેન । સ્વપ્રેવાલાદ-
નગાત્પદાઃ પદા સ ત્યાગણમાતતાઢ ॥૨૭॥ તતો મૃતપ્રાયમુ-
પેતદુઃખં પ્રારબ્ધશેષાદિત્ત્વાવકઞ્ઠઃ । ઉત્સૃજ્ય તં દૂરત આશુ
બાલં પ્રીત્યા દધૌ સૌમ્યવપુઃ સ દોષ્ણોઃ ॥૨૮॥ સિતસિતં વીક્ષ્ય
શિશું શનૈસ્તં દદૌ સમાનીય તતઃ સ ભક્ત્યૈ । મૃત્યોર્ભાયાત-
મિવાત્મબાલં સા પ્રાપ્ય તં પ્રાહ વચઃ કપીન્દ્રમ્ ॥૨૯॥ દેવ ! ત્વયા
મોચિત ઇષ મૃત્યોર્બાલોઽસ્યતસ્ત્વં મમ જાવદત્તા । નાસાધ્યમેત-

આણુની પેઠ ઉતાવળા દોડીને, સમીપમાં દોડાદોડ કરતા કૃત્યાગણને બેઠને,
પોતાના પ્રિયતમ આળકૃષ્ણને પીડા પમાડવાથી ઉત્પન્ન થએલા ક્રોધવેગથી
એથી લાવી લેજો કરી, તૃણસમૂહ (ઘાસની ગાંસડી)નેજ જેમ એમ અતિ
લાંબા પોતાના પુછવડે એકદમ આંધી દધને, લાતોના પ્રહારથી તેને તાડન
કરવા મંડ્યા ॥૨૬-૨૭॥ તેપછી બહુ દુઃખને પામેલો, પ્રારબ્ધ કર્મફળભોગના
અવશિષ્ટ ભાગથી બચેલો-પ્રાણ જેના નીકળી ગયા નથી પણ કંઠમાત્રમાં
પ્રાણ જેના લગ્ન થઈ ગયા છે, માટેજ મર્યા જેવા થઈ ગએલા એવા કૃત્યા-
ગણને બહુ દૂરપ્રદેશમાં ભેરથી ફેંકી દધને, તે માફતિએ સૌમ્ય શરીરવાળા
થઈને તત્કાળ આળસમીપે જઈને તેમને પ્રીતિથી પોતાના હાથમાં ધારી
લીધા ॥૨૮॥ મંદસ્મિતથી મધુર મુખકમળવાળા આળકને પ્રીતિથી સારી
રીતે નિહાળીને પ્રહર્ષ પામેલા માફતિ ગામના નજીક ભાગમાંથી માર્ગમાં
અથા ન થવા માટે ધીમે ધીમે ચાલતાથકા લાવીને માતા ભક્તિને
આપ્યા. પછી ભક્તિ મૃત્યુના મુખમાંથી પાછો આવ્યો હોય ને શું ?
એમ બાણીને પોતાના આળકને પામીને પ્રહર્ષ પામીને કપીન્દ્ર હનુમાનજીને
એમ કહેવા લાગ્યા ॥૨૯॥ હે દેવ ! આ મારા આળકને મૃત્યુના મુખમાંથી
મુકાવ્યો માટે તમો તો મારા જીવદાતા છો. તમારે વિષે આ આશ્ચર્ય નથી.
કારણ કે-તમોએ પૂર્વે રામરાવણના રણમાં રાવણે પ્રેરેલી શક્તિથી મૂર્છિત
થઈ ગએલા રામાનુજ-લક્ષ્મણજીને સંજીવિની ઓષધિ લાવી આપીને જી-
વન આપનારા છો. એવા સમર્થ તમારે કૃત્યાઓનું નિકંદન કરીને મારા પ્રાણ-

ત્કરણં તવેતિ જાનામિ રામાનુજજીવદાતુઃ ॥૩૦॥ નિશમ્ય વાચં
 ભગવન્નન્યઃ સોઽથાબ્રવીત્સર્વવિદાક્ષનેયઃ । ભદ્રે ! તવાયં શિશુ-
 કસ્તુ દિવ્યો ન પ્રાકૃતોઽસ્તીત્યવધેહિ સત્યમ્ ॥૩૧॥ સંસાર-
 ચ્છેદનિ સપોષ્યૌ યુવાં તથાન્યાચ્છરણાપપન્ના- । અતઃ સુર-
 ક્ષ્યોઽદ્ભુતબાલકોઽયં સર્વાધિકઃ ક્ષેહૈશ્ચૈવ કાર્યઃ ॥૩૨॥ તામિ-
 ત્યુદીર્યૈક્ષત તત્સુતાસ્યં તાવન્મનોક્ષઃ સ શિર્જહાસ । નૃનાટનં
 તસ્ય હરેર્વિધિત્સોરથેચ્છયા તત્ર તિરોદધે સઃ ॥૩૩॥ તતોઽત્યા-

૩૫ પુત્રનું પ્રત્યર્પણ કરવું તે અસાધ્ય નથી કિંતુ સર્વપણ સુસાધ્ય છે એમ
 હું બાણુંછું ॥૩૦॥ હે રાજન ! તેપછી અંજનીસુત માફતિ લક્ષ્મિનું પૂર્વોક્ત
 વચન સાંભળીને, તેમની બાળસ્વરૂપની અનલિપ્તતાને ટાળવા માટે પોતે
 સર્વસપણાથી બોલ્યા કે—હે ભદ્રે !—તમો અખિલ મંગળમૂર્તિ લગવાનનાં
 જનની; માટેજ મંગળમૂર્તિ છો. માટે તમારે અભદ્રની કશી શંકાજ કેમ
 હોય ? તમારા આ બાળક પ્રાકૃત નથી પરંતુ દિવ્ય-અપ્રાકૃત પુરૂષોત્તમજ
 શિશુસ્વરૂપને ધારી રહ્યાછે. આ વાત તમો સત્યજ સમજો ॥ આ શિશુને
 સંકટનો સંભવ નથી. અત્યુચ્ચ સંસાર સંકટથી પણ સંરક્ષણ કરવા સમર્થ છે.
 પોષ્યવર્ગે સહિત તમો દંપતીનું તો સંસારસંકટથી વિશેષપણે રક્ષણ કરશે,
 કેમકે તેટલામાટેતો તમારા સુતલાવને પામ્યાછે, એજ બળથી તમારે અને
 તમારા પોષ્યવર્ગને સંસારલયની નિવૃત્તિતો સિદ્ધજ છે. તથા બીજા શર-
 ણાગતોને સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરશે. માટે તે આ સર્વથકી અધિક અદ્ભુત
 બાળકની સારીરીતે રક્ષા થઈ શકે તેમ છે એટલે પોતેજ સુખેથી રક્ષાને
 અર્હ છે એમાં કોઈના પરિશ્રમની અપેક્ષા નથી. માટે ક્ષેહ સર્વથકી અધિક
 આ સમર્થ શિશુમાંજ અવશ્ય કરવો, જેણે કરીને સકળ લયનું પ્રશમન અને
 પરમાનંદ થશે ॥૩૧-૩૨॥ હે રાજન ! લક્ષ્મિને આ પ્રકારે કહીને હનુમા-
 નજ જવાના હોવાથી લક્ષ્મિસુતનું મુખકમળ નિહાળવા લાગ્યા. તે ક્ષણમાં
 પ્રેક્ષકજનોના મનોનયનને હરનારા દિવ્ય સૌન્દર્યવાળા તે શિશુએ શિશુ-
 વયને સહજ મિતહાસ કર્યો. તેપછી માફતિ નરનાટન કરવા ઇચ્છતા,
 મનોહર બાળમૂર્તિ શ્રીહરિનો આશય હસવા ઉપરથી સમઝી જઈને તત્કાળ

શ્ચર્યમાપન્નૌ તૌ વીક્ષ્ય કુમદ્વલમ્ । પુનર્જાતં વતનયં મેનાતે
લૌકિકં યથા ॥૩૪॥ આશ્ચર્યોપોદ્યતૌ ચ જનાન્નૌ બાલકોઽધુ-
ના । હનૂમતા રક્ષિતો વૈ પિશાચીજાં ગણાદિતિ ॥૩૫॥ હનૂમતિ
તતો ભક્તિં પરમાં પ્રાપતુશ્ચ તૌ । માતૃત્મ્યં તસ્ય बहुधा स्वसम्ब-
न्धिन ऊचतुः ॥૩૬॥ તત આરમ્ભ્ય તૌ તે ચ મન્દગતઃ હનૂમતઃ ।
નિયમં જગદ્દુઃ પ્રીત્યા વાગ્વિચાર્યવ્યવસ્થા ચ ॥૩૭॥ કૃત્યાર્દનોપશમ-
નાય તતસ્તુ ધર્મઃ શાન્તિં ચકાર નિગમોદિતવર્ત્મનૈવ । સન્તર્પણં
ચ સુરસૈર્ધરણીસુરાણાં ન રાયણાયકવચસ્ય જપં ચ ભૂપ ! ॥૩૮॥
રાજન્નિદં શિશુચરિત્રમઘૌઘનાશં ન રાયણસ્ય વદતાભિહૃત્ શૃણ્વતાં

ત્યાંજ તિરોધાન થઈ ગયા ॥૩૩॥ માતૃતિએ લક્ષ્મીધર્મને એરીતે તાત્ત્વિક
બોધ આપ્યો તથાપિ ભગવાનની દુરત્યય માયાથી મોહ પામેલાં હોવાથી બા-
ળકને હનુમાનજીના બળથી ફરીથી જીવતો થએલો માનીને અને માતૃતિના
બળનેપણુ જોઈ વિચારીને અત્યંત આશ્ચર્ય પામેલાં તે દંપતી પ્રાકૃતજનના
બાળકની પેઠેજ પોતાના પુત્રને નવે અવતાર આવેલો માનવા લાગ્યાં ॥૩૪॥
અને પુછતા સર્વ લોકોના પ્રત્યે આશ્ચર્યથી એમ કહેવા લાગ્યાં કે—પિશા-
ચણીઓના ગણથી હમણાંજ અમારા બાળકની નિશ્ચે હનુમાનજીએ રક્ષા
કરી ॥૩૫॥ તે દિવસને આરંભીને બન્ને દંપતી પૂર્વના કરતાંપણુ અતિ
અધિક લક્ષ્મી હનુમાનજીમાં પામ્યાં અને પોતાના સંબંધિજનોની સમીપે
માતૃતિનું માહાત્મ્ય વારંવાર કહેવા લાગ્યાં ॥૩૬॥ તે દિવસને આરંભીને તે
દંપતીએ અને તેમના સંબંધિજનોએ શનિવારે હનુમાનજીનું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક
પૂજનવ્રત અને મંદિરમાં પ્રતિમારૂપથી રહેલા માતૃતિનું દર્શનવ્રત પ્રીતિથી
અહણુ કર્યું ॥૩૭॥ હે નૃપ ! તેપછી ધર્મદેવેતો ‘ફરીથી ક્યારેયપણુ પિશાચી-
પીડા પુત્રને ન થાઓ’ એવું વિચારીને તેના ઉપદ્રવને રોકી રાખનાર
શાંતિકર્મ વેદોક્તમાર્ગને અનુસારે કર્યું. અને નારાયણકવચનો જપ (જપા-
ત્મકયજ્ઞ) કર્યો અને તેના અંગપણે ભૂદેવોને સારા રસવાળાં અન્નવડે સંતૃપ્ત
કર્યાં ॥૩૮॥ હવે આ બાળચરિતના શ્રવણકથનનું ફળ બતાવેછે—હે રા-
જન્ ! આવા બાળલાવનું નાશ કરતા આત્મપતિ—અનન્યેશ્વર અથવા બદ્ધ-

ચ । તુભ્યં મયા કથિતમાત્મપતેઃ પવિત્રં શ્રદ્ધાન્વિતાય પરમાદ-
રતોઽવધાર્યમ્ ॥૩૯॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथ-
मप्रकरणे हनुमत्कृतबालरक्षणनिरूपणनामा त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

સુવ્રત ઉવાચ—एकादश्यामार्यमणे माधवे मासि भार्गवे । अह-
स्तुर्यक्षणे प्रेङ्क्षां बालाऽध्वारोहयत्सुतम् ॥१॥ लक्ष्मीं स्वकुलदेवीं
सा स्मरन्ती योगशायिनम् । अस्वापयत्प्राक्शिरसं शोमितायां

મુક્ત-નિત્યમુક્ત એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારના આત્માઓના પતિ-સ્વામી નારા-
યણનું આ લોકમાં કહેનારા અને સાંભળનારા જનોના અભિલ અઘોષને નાશ
કરનાર, માટેજ પવિત્ર એવું આ બાળચરિત્ર પરમશ્રદ્ધાળુ, માટેજ પાત્રભૂત
એવા તમોને મેં કહ્યું. સાંભળેલું આ પવિત્ર ચરિત્ર તમારે પરમઆદરથી સદા
ચિત્તવડે અવધારણુ કરવું ॥૩૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગીજીવને... પ્રથમપ્રક-
રણુ હનુમત્કૃતબાળરક્ષણનિરૂપણનામા ત્રયોવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૩॥

અધ્યાય ૨૪ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! બાલા-ભક્તિમાતાએ વૈશાખમાસના
શુક્લપક્ષની એકાદશીતિથીએ અર્યમા દેવતા જેના છે એવા ઉત્તરાશ્વિનુની
નક્ષત્રમાં શુક્રવારે દિવસના ચોથા મુહૂર્તમાં (સૂર્યોદયથડી આઠ ઘડી છ-
ત્રીશ પળ ગયા પછીના કાળમાં વૃષભઞ્નમાં) પોતાના પુત્રને પારણામાં પધ-
રાવ્યા. યદ્યપિ ‘સ્વદ્વારોહસ્તુ કર્તવ્યઃ’ આ બૃહસ્પતિના વચનમાં દશમો-
આરમ્ભો-સોળમો-બાવીશમો આ દિવસોમાંથી હરકોઈ દિવસે આ કરવાનું
કહ્યુંછે તથાપિ તે તમામ દિવસોમાં સાડ મુહૂર્ત નહિ મળવાથી તેમજ
બત્રીશમે દિવસે લગ્નશુધ્યાદિ હોવાથી આ પ્રમાણે કર્યુંછે એમ જાણવું. તે
આ કૃત્યચિંતામણિમાં પ્રયોગમાં ‘તન્ન નામકરણદિને ષોડશે દ્વાવિંશે વા-
ઙ્મ્યસ્મિન્વા ઉક્તનક્ષત્રાદિયુતે શુમે કાલે યથાચારં’ ઇત્યાદિકથી કહ્યુંછે ॥૧॥
તેનો પ્રકાર કહેછે—માતાભક્તિએ પોતાના કુળપૂર્વજોએ ઉપાસેલી લક્ષ્મી
દેવી અને લક્ષ્મીના પતિ શેષશાયી નારાયણને સ્મરણ કરવાપૂર્વક, અલંકાર
કરેલા તે પારણામાં પુત્રને પૂર્વમસ્તકે સુવાર્યા. આ સવિસ્તર કૃત્યચિંતા-
મણિમાં પ્રયોગમાં ‘અથ પર્યંકિકારોપણં’ ઇત્યાદિકથી કહ્યુંછે; ત્યાંથી વિશેષ

ચ તત્ર તમ્ ॥૨॥ ક્ષિપ્રાદિભિર્ગાત્રીયમ્ ગોક્ષીરં ગાલિતં શુભમ્ ।
અપાયયત્સા શક્તેન તનયં ગુરુવાસરે ॥૩॥ ચક્રેઽથ દેવતાપાત્ર-
સ્કૃતિમાત્મજસ્ય સૂર્યેક્ષણં સ ચ તૃતીયકમાસ एव । પુણ્યાહવાચ-
નમકારયદત્ર વૃદ્ધિશ્રાદ્ધં તુ નાકૃત વૃષઃ ક્ષલુ સામગત્વાત્ ॥૪॥
તં ચન્દ્રદર્શનમકારયદાત્તાઙ્ગં ત્રૈમાસિકં ચ શુચિના વસનેન
ધર્મઃ । પૂજાં વિધાય શશિનોઽથ ચ વામદેવ્યં સામાધ્યગાપય-

ભણુવો ॥૨॥ જન્મથી બીજા માસના આરંભમાં એટલે એકત્રિશમે દિવસે
ગુરુવારે ભક્તિએ ગાળેલું અને શુભ, માટેજ દષ્ટ અદષ્ટ દોષે વર્ણત એવું
ગાયનું દુધ શંખમાં ભરીને તનયને યથાવિધિ પાન કરાવ્યું. આ આખતમાં
નૃસિંહે ‘એકત્રિંશદિને ચૈવ પયઃ શક્તેન પાયયેત્’ એમ કહ્યું છે. “વૃષભને
પામેલી-વાયા પછી દશ દિવસ નહિ થએલી-વત્સ વિનાની એવી ગાયના
દુધનો ત્યાગ કરવો” એમ યાજ્ઞવલ્કયે નિષેધ કરેલો છે માટે દુધને શુભ
એવું વિશેષણ આપ્યું છે ॥૩॥ તેપછી જન્મથી ત્રીજે માસેજ ધર્મદેવે
પોતાના પુત્રનો નિષ્ક્રમણ નામનો સંસ્કાર કર્યો (ઘરમાંથી બહારલીકોરા પહે-
લવહેલા કાઢવામાટે કરવાપણું કહેલો) અને બાળકને સૂર્યદર્શન કરાવ્યું
અને નિષ્ક્રમણસંસ્કારમાં પુણ્યાહવાચન કરાવ્યું. પોતે સામવેદી હોવાથી
વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ તો (નાંદિશ્રાદ્ધ) નજ કર્યું. (આ આખતમાં યમ-‘તૃતીયે
વા ચતુર્થે વા માસિ નિષ્ક્રમણં ભવેત્’ તથા ‘તતસ્તૃતીયે કર્તવ્યં માસિ
સૂર્યસ્ય દર્શનં’ એમ કહે છે. ‘સૂર્યેન્દ્રોઃ કર્મણી યે ચ તયોઃ શ્રાદ્ધં ન વિદ્યતે’
એમ છન્દોગપરિશિષ્ટમાં કહે છે. ‘છન્દોગાનાં નિષ્ક્રમણે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધં નાસ્તિ’
એમ કલ્પતરૂપણું કહે છે) ॥૪॥ તેપછી ધર્મદેવે જન્મથી ત્રણ માસના
થએલા બાળકનો ચંદ્રદર્શન નામનો સંસ્કાર કર્યો, (તેનો પ્રકાર કહે છે)
આપાઠ માસના શુકલપક્ષની તૃતીયાતિથિએ ચંદ્રની યથાવિધિ પૂજા કરી
કુમારને વિશુદ્ધ વસ્ત્રથી વદનવર્ણત બીજા અવયવોને ઢાંકીને ચંદ્રદર્શન
કરાવ્યું. પછીથી સંધ્યારાગ મટી ગયા પછીના પ્રદોષ સમયમાં વામદેવ્ય
નામનું સામ ગ્રાહણ પાસે ગવરાવ્યું. (આ વાત કૃત્યચિંતામણિમાં પ્રયો-
ગમાં ‘જન્મમાસાતૃતીયે માસિ શુક્લતૃતીયાયામ્’ એવો આરંભ કરીને ‘તતો

દસૌ વિશ્વવત્સલો ॥૫॥ એકદા તદ્વહમગાન્ધાર્યદેવો મહા-
મુનિઃ । ત્રિકાલજ્ઞઃચ તેજસ્વી સશિષ્યો વર્ણિવેષધૃત્ ॥૬॥ સમ્મા-
વયામાસ સ તમાતિથ્યેન યથોચિતમ્ । બ્રાહ્મણઃ સર્વધર્મજ્ઞઃ સ-
માર્યો નૃપસત્તમ ! ॥૭॥ ભુક્ત્વા પીત્વા સુખારોધં સવમાન તમ-
ન્તિકે । ઉપવિષ્ટ હદં પ્રાહ પ્રીણયન્સ ઉદારધીઃ ॥૮॥ કુત આગ-
મ્યતે બ્રહ્મન્ ! ભવતા ભૂરિતેજસા । કૃતાર્થીકુર્વતા લોકાન્ પાવિ-
તોઽય મમાશ્રમઃ ॥૯॥ બ્રહ્મન્ ! કિં કિં ત્વયાધીતં વદન્નાસ્ત્યાજ્ય-
દિષુ । વિદ્યાનિધિરિવાભાસિ તતો માં વકુમર્હસિ ॥૧૦॥ ઇતિ પૃષ્ઠઃ

માતા શુચિના વસનેન મુખવર્જં કુમારમાચ્છાદ્ય' ઇત્યાદિકથી કહ્યું છે) ॥૫॥

એક સમયમાં ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન આ ત્રણ કાળને જાણનારા તેજસ્વી મહામુનિ માર્કંડેય જે ચિરંજીવીપણે પ્રસિદ્ધ છે તે વર્ણનો વેષ ધારીને શિષ્યસમૂહને સાથે લઈને ધર્મદેવના ભવને આવ્યા ॥૬॥ હે નૃપ-સત્તમ ! સર્વ ધર્મને જાણનારા ધર્મદેવ વિપ્ર ભાર્યાસાથે આતિથ્યથી માર્કંડેય-મુનિની સંભાવના કરવા લાગ્યા. વિવિધ સ્વાદુ ભોજ્ય પદાર્થો જમીને શી-તળ મુગંધિ મુમિષ્ટ જળનું પાન કરીને મુખેથી શુભાસનમાં બેઠેલા મુનિની સેવા સજાતાં પ્રશ્ન પૂછવાનો અવસર મળતાં, મહાશુદ્ધિશાળી ધર્મદેવ મુનિપાસે બેસીને વિનયમધુર વચનવડે મુનિને પ્રહર્ષ પમાડતા થકા એમ બોલ્યા કે-॥૭-૮॥ હે બ્રહ્મન્ ! આજરોજ આપ ક્યાંથી પધારો છો ? તમો બ્રહ્મતેજથીજ કોઈ અનુપમ મહર્ષિ છો એમ મને જણાય છે. પધારવાનું પ્રયોજનતો વિજ્ઞાતપ્રાયજ છે. કેમકે લોકોના હિતમાટેજ તમારા જેવાઓનું તેતે આશ્રમમાં વિચરણ છે, તો લોકોને કૃતાર્થ કરતા તમોએ મારોપણ આ આશ્રમ આજ પાવન કર્યો. મારા હિતમાટેજ આપનું પધારવું છે એમ મેં જાણેલુંજ છે. હે બ્રહ્મન્ ! વેદો, શાસ્ત્રો (મીમાંસા આદિક) આ-ગમો (તંત્રાદિ) આદિક જે ચૌદ વિદ્યાસ્થાનો છે તેમાંથી તમો શું શું લખ્યા છો ? તમો વિદ્યાના નિધિરૂપ જણાઓ છો માટે મને કહેવાને યોગ્ય છે. અથવા એમાં પ્રશ્ન શો કરવો ? તમારે કશું પણ અવિદિત નથી, તમો વિદ્યાનિધિ છો એમજ હું માનું છું ॥૯-૧૦॥ હે નૃપ ! આ પ્રકારે પૂછ્યું

સ વિપ્રર્ષિઃ સર્વશ્ચો મતિમાદૃષ્ ! । તત્સુતપ્રેક્ષણાનન્દો ધર્મે પ્રત્ય-
 બ્રવીદિદ- ॥૧૧॥ તીર્થયાત્રાં ચરન્ધર્મ ! ત્વદ્દેશ્મૈતદ્દૃષ્ટચ્યા ।
 પ્રાપ્તોઽસ્મિ ભૃગુગોત્રં માં માર્કણ્ડેયમવેહિ ભો ! ॥૧૨॥ વેદશાસ્ત્ર-
 રજાને જ્યોતિઃશાસ્ત્રં વિશેષતઃ । પઠિતં પાઠ્યતે ચાપિ વેદાઙ્ગા-
 નીતરાણે ચ ॥૧૩॥ તતઃ પ્રસન્નો ધર્મસ્તં પ્રણમ્યા પુનર્વચઃ ।
 સ્વપુત્રનામકરણં તેનૈવ હિ ચિકીર્ષયન્ ॥૧૪॥ અસ્મદ્ભાગ્યવશાદેવ
 જાતોઽત્ર ભવદાગમઃ । તસ્માન્મયિ કૃપાં કૃત્વા કશ્ચિત્કાલમિ-
 હાવસ ॥૧૫॥ જ્યોતિષાં પારદશ્વા ત્વં બ્રહ્મન્નસ્યાત્મજસ્ય મે । પદ્ય
 ભાગ્યોદયં સમ્યગ્ભવિષ્યં શાસ્ત્રચક્ષુષા ॥૧૬॥ નામકર્મ-મુહૂર્તં ચ
 નિશ્ચિત્યાસ્ય ત્વમેવ હિ । કુરુ નામ મહાભાગ ! ગાણમાર્ગં ચ તત્ત્વ-

એટલે સકળશાસ્ત્રના વેત્તા, સમયસમુચિત મતિએ સંપન્ન, ધર્મના સુતાના
 નિરીક્ષણથી મહા આનંદ પામેલા બ્રહ્મર્ષિ માર્કુંડેયમુનિ ધર્મના પ્રત્યે એવું
 વચન બોલ્યા કે-॥૧૧॥ હે ધર્મ ! હું તીર્થયાત્રાને કરતો કરતો દૈવેચ્છાથી
 આ તમારે ઘેર આવ્યો છું. હું ભૃગુગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો છું. મૃકુંડમુનિનો
 પુત્ર માટે માફ નામ માર્કુંડેય છે એમ તમો જાણો ॥૧૨॥ છો અંગે સહિત
 વેદો, તેના અર્થના વિચારરૂપ શાસ્ત્રો, પુરાણો, ધર્મશાસ્ત્રો અને વિશેષપણે
 જ્યોતિઃશાસ્ત્ર આ સર્વેને હું જાણ્યો છું (જાણું છું) અને જાણાવું પણ છું ॥૧૩॥
 હે રાજન્ ! આવું મુનિનું વચન સાંભળીને પ્રસન્ન થયેલા ધર્મદેવ પોતાના
 પુત્રનું નામકરણ તેમની પાસેજ કરાવાની ઇચ્છાથી મુનિને પ્રણામ કરીને
 ફરીથી નિશ્ચિત વચન બોલ્યા કે ॥૧૪॥ હે મુને ! અમારાજ ભાગ્યવશાત્ આપ
 અહીં આવ્યા છો, માટે મારી એવી પ્રાર્થના છે કે-મારી ઉપર કડ્ડણા કરીને
 કેટલોક કાળ આહિંજ આપ નિવાસ કરીને રહો ॥૧૫॥ હે બ્રહ્મન્ ! આપ
 જ્યોતિઃશાસ્ત્રના પારને પામેલા છો તો આ મારા પુત્રનો ભવિષ્યનો ભાગ્યોદય
 કેવો છે તે શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી ફરીરિતે બેઈ વિચારીને મને કહો. હે મહાભાગ !
 આપજ આ હુમારના નામકરણ સંસ્કારનું શુભ મુહૂર્ત નિશ્ચિત કરીને તેવા
 મુહૂર્તમાં ગુણાનુગુણ તથા જન્મનક્ષત્રને અનુગુણ નામ તત્વતઃ-તેના તાત્વિક
 સ્વભાવને નહિ ઉલ્લંઘન કરીનેજ કરવાને યોગ્ય છો. તમો ભૂત ભવિષ્યને

તઃ ॥૧૭॥ इति सम्प्रार्थितस्तेन मृकण्डतनयो मुनिः । पञ्चाङ्गपत्रे
निश्चित्य मुहूर्तं नाम्न आह तम् ॥१८॥ एकादशाहादिदिने विष्ट्या-
न्निष्ठेष्ट्या-
त् । नाम्नयकृते तु तत्कार्यं शतरात्रव्यतिक्रमे ॥१९॥
श्वः सप्तम्यां गुरावस्य लग्ने कर्कटकाह्वये । सौम्येषु केन्द्रसंस्थेषु
नामकर्म विधीयताम् ॥२०॥ शुभाशुभं च यद्भावि सुतस्य स्य
तदप्यहम् । नामान्ते कथयिष्यामि जन्मकालं विचार्य ते ॥२१॥
इत्युक्तः सोऽतिसंहृष्टः सम्पाद्योपस्करं तदा । प्रातः क्षणे तृती-
येऽहः प्रारम्भे च कर्म तत् ॥२२॥ वृद्धिश्राद्धं स कृत्वादौ पार्थि-

ભાખનારા છે ॥૧૬-૧૭॥ હે રાજન્ ! ધર્મદેવે એરીતે પ્રાર્થના કરી એટલે
લોકનું અનુકરણ કરતા આળવેષધારી આ ભગવાનનું લોકાનુંકરણ કરતા આ
માર્કંડેયમુનિ નામકરણને સમુચિત શુભ મુહૂર્ત પંચાંગપત્રમાં બેઠી નિશ્ચય
કરીને ધર્મપ્રત્યે બોલ્યા કે-અગ્યારમે કે આરમે દિવસે વિષ્ટિ અમાસંક્રાંતિ
આદિક કુયોગને લીધે તે દિવસે નામકરણસંસ્કાર ન કર્યો હોય તો તે નામ
શતરાત્ર વિત્યા પછી એટલે એકસો એકમે દિવસે કરવું. (તે ગૃહપરિ-
શિષ્ટમાં ગોભિલે ‘જનનાદશરાત્રે વ્યુષ્ટે શતરાત્રે સંવત્સરે વા નામધેયકરણ’
એમ કહ્યું છે. વ્યુષ્ટ એટલે વ્યતિક્રાન્ત થયા પછી. આ વિશેષણનો ત્રણની
સાથે અન્વય કરવો. વિષ્ટ્યાદિકમાં નામકરણનો નિષેધ છે તેમાં ગર્ગ ‘અમા-
સક્રાંતિવિષ્ટ્યાદૌ પ્રાસકાલેऽપિ નાચરેન્’ એમ કહે છે) ॥૧૮-૧૯॥ આ-
વતી કાલે તો નામકરણનો મુશોભન સમય છે-આવતી કાલે સપ્તમીએ
ગુરુવારે કર્કનામના લગ્નમાં ચંદ્ર-બુધ-ગુરુ અને શુક્ર આ ચંદ્રો પ્રથમ-ચતુર્થ-
સપ્તમ અને દશમ ભુવનમાં વર્તતાં તમારા હુમારનું નામકર્મ કરો. આ
સુતનું જે શુભ કે અશુભ ભવિષ્ય હશે તેપણ નામકરણ કર્યા પછી એના
જન્મકાળનો નિશ્ચય કરીને હું તમોને કહીશ ॥૨૦-૨૧॥ હે રાજન્ ! એરીતે
મુનિએ કહેલા ધર્મદેવે પ્રહર્ષ પામીને એજ અવસરમાં તેમાં ઉપયોગી
સર્વ સામગ્રી સંપાદન કરીને બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં દિવસના ત્રીજા મુહૂ-
ર્તમાં નામકરણ નામના કર્મનો સમારંભ કર્યો ॥૨૨॥ પ્રથમ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ
કરીને, પાર્થિવ નામના વહ્નિની પ્રતિષ્ઠા કરી તે વહ્નિમાં વ્યાહતિપૂર્વક યથા-

વાચ્યહુતાશનમ્ । પ્રતિષ્ઠાપ્યાચરદ્વોમં તત્ર વ્યાહૃતિપૂર્વકમ્ ॥૨૩॥
તતોઽસ્ય વિદધન્નામ મુનિરન્વર્થમબ્રવીત્ । અન્તર્દૃષ્ટ્યૈવ કૃષ્ણસ્ય
જાનન્સર્વં ચિકીર્ષિતમ્ ॥૨૪॥ યુવયોશ્ચ સ્વકીયાનાં હર્તાઽસાવા-
પદો દ્વિજ ! । હરિસંશ્લોઽસ્ત્વતઃ કર્કરાશિસ્થેન્દોશ્ચ જન્મનિ ॥૨૫॥
કૃષ્ણાચ્યઃ કૃષ્ણવર્ણત્વાત્સ્વર્સિશ્ચાકર્ષણાદ્દુઃ । મધુમાસજને-
શ્ચાસૌ સુતો ભવતિ તે ભુવિ ॥૨૬॥ એતન્નામદ્વયં વિપ્ર ! પુત્રસ્ય તવ

વિધિ હોમ કર્યો ॥૨૩॥ તેપછી આળકનું અન્વર્થ નામ કરવા ઇચ્છતા
માકંડેયમુનિ અંતર્દૃષ્ટિ-ઋષિદૃષ્ટિ અથવા અંતરમાં જોએલા ભગવાને પ્રેરેલી
બુદ્ધિથીજ આળવેષધારી ભગવાનનું સમય કરવા ધારેલું કાર્ય જાણીને એમ
ખોલ્યા કે-॥૨૪॥ હે દ્વિજ ! આ પુત્ર દંપતી તમારી, સંબંધિ જનોની અને
આશ્રિત જનોની અખિલ આપદાને હરનારા થશે માટે હરિ એવી સાર્થક
સંસારી સુપ્રસિદ્ધ થશે. વળી જન્મ સમયે ચંદ્રમા કર્કરાશિમાં વર્તે છે
માટે જ્યોતિષકોના ‘ઢા હા કર્ક’ એવા સંકેત મુજબ હકાર આવે છે તો હરિ
એવુંજ નામ યુક્ત છે ‘હરણાત્સર્વદુઃખાનાં હરિરિત્યભિષીયતે’ ‘હરિર્હરતિ
પાપાનિ દુષ્ટચિત્તૈરપિ સ્મૃતઃ’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૨૫॥ હે ધર્મ ! આ તમારા
સુતનો મેઘસરખો કૃષ્ણ (શ્યામ) વર્ણ છે વળી દિવ્ય સૌન્દર્ય લાવણ્યાદિ
અનંત કલ્યાણ ગુણોથી આશ્રિતોનાં અંતઃકરણને સ્વસ્વરૂપમાં સમાકર્ષણ
કરે છે વળી ચૈત્રમાસમાં જન્મ છે, આ ત્રણ હેતુઓથી પૃથ્વી ઉપર કૃષ્ણ
એવા નામથી કહેવાશે ‘કૃષ્ણઃ વર્ણઃ અસ્તિ અસ્ય’ એવી વ્યુત્પત્તિથી આ
નામ અન્વર્થ છે ‘કૃષ્ણો વર્ણશ્ચ મે યસ્માત્તેન કૃષ્ણોઽહમર્જુન !’ ‘અપ્રાકૃતા-
તિરુચિરમેચકઃ કૃષ્ણ ફેરિતઃ’ એવી સ્મૃતિ તથા નિર્જિત છે. ‘કર્ષતિ-આ-
કર્ષતિ’ એવી વ્યુત્પત્તિથી પણ યથાર્થ નામ છે ‘કૃષિર્ભૂવાચકઃ શબ્દો જશ્ચ
નિર્વૃતિવાચકઃ । કૃષ્ણસ્તદ્વાયોગાન્ન કૃષ્ણો ભવતિ સાત્ત્વતઃ’ એવી સ્મૃતિ
છે. ચૈત્ર માસમાં જન્મ હોય તેનું કૃષ્ણ નામ સાર્થક આવે એમાં ગાર્ગ્ય-
‘માસનામ ગુરોનાંમ દશાદ્યાલસ્ય વૈ પિતા । કૃષ્ણોઽનન્તોઽન્યુતશ્ચક્રી વૈકુ-
ળ્લોઽથ જનાર્દનઃ । ઉપેન્દ્રો યજ્ઞપુરુષો વાસુદેવસ્તથા હરિઃ । યોગીશઃ પુણ્ડ-
રીકાક્ષો માસનામાન્યનુક્રમાત્ ॥’ એમ કહે છે. એરીતે ત્રણેય હેતુઓથી

યન્મયા । કથિતં વ્યસ્તમપિ તત્સમસ્તં ચ ભવિષ્યતિ ॥૨૭॥ ત્યા-
ગજ્ઞાનતપોધર્મૈઃ પાર્વતીપતિના સમઃ । एष भावी च योगेन नील-
कण्ठाभिधोऽस्त्वतः ॥૨૮॥ एवंવિધાન્યનેકાનિ ગુણકર્માનુસા-
રતઃ । નામાન્યસ્ય ભવિષ્યન્તિ ત્વત્સૂનોદ્વિજસત્તમ ! ॥૨૯॥ કથા-
શ્રુતૌ હરેરેષ પૃથુતુલ્યો ભવિષ્યતિ । મત્તયા ચ તદ્વશીકારે ક્ષમા-
યાં ચામ્બરીપવત્ ॥૩૦॥ દાસ્યે ભગવતશ્ચૈષ ભવિતા હનુમત્સમઃ ।
कार्याकार्यनयज्ञाने भविता विदुरोपमः ॥૩૧॥ શુકવત્તીવ્રવૈરાગ્યે

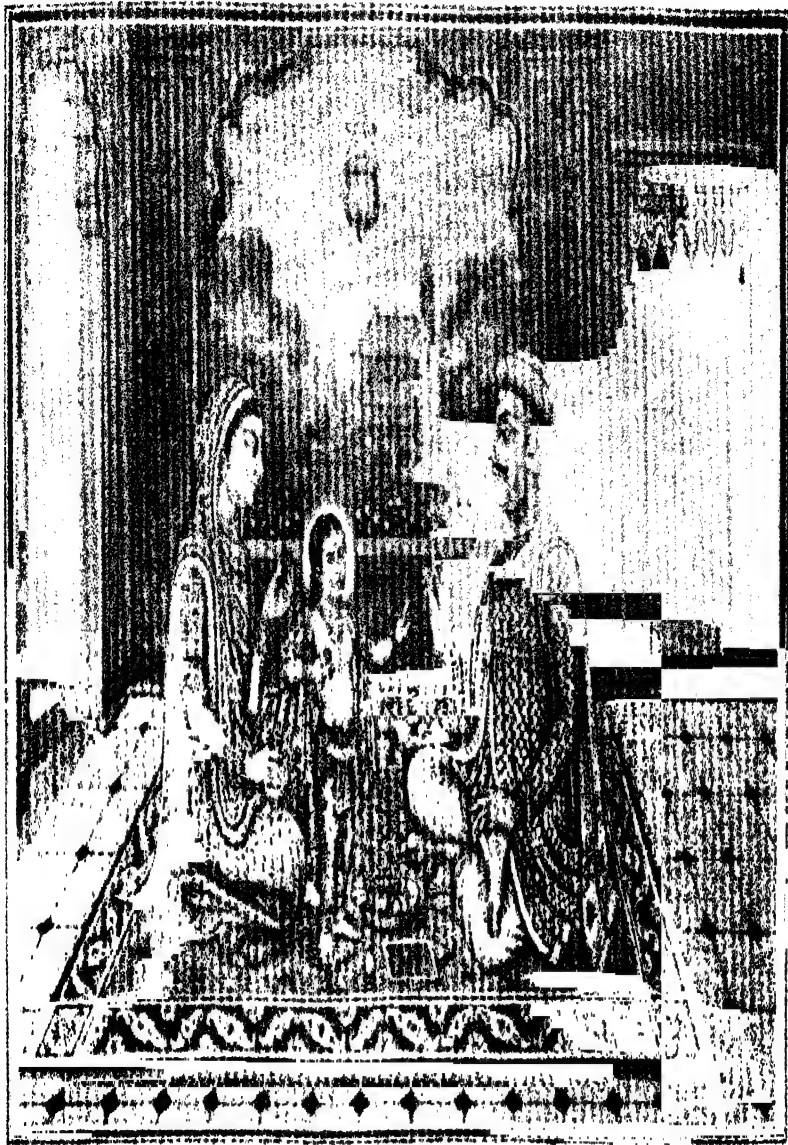
કૃષ્ણ નામ સાર્થકજ છે ॥૨૬॥ હે વિપ્ર ! મેં તમારા પુત્રનાં જે આ એ નામ
કહ્યાં તે યદપિ જુદાં જુદાં છે તથાપિ એ મળીને એક હરિકૃષ્ણ એવું પણ
નામ થશે. અર્થાત્ હરિ-કૃષ્ણ એવાં જુદાં નામ અને હરિકૃષ્ણ એવું ભેગું
નામ થશે. હરિ-કૃષ્ણ શબ્દોનું જે એક નામ છે તે બીજા અર્થને જણાવામાટે
છે. અર્થ એવો છે કે-‘હરતિ-આકર્ષતિ’ આહ્વાદક હોવાથી પોતામાં સર્વ
જનોનાં ચિત્તને આકર્ષણ કરે તે હરિ (ચંદ્રમા) કહેવાય. સર્વજનાહ્વાદક-
પણામાં ભગવાનનેપણ ચંદ્રની ઉપમા અપાય છે તો ભગવાનપણ હરિ
કહેવાય. અને ‘કર્ષતિ-ઉન્મૂલયતિ’ ભક્તોના દ્રોહિઓને મૂળમાંથી નાશ
કરે તે કૃષ્ણ કહેવાય. માટે હરિ અને કૃષ્ણ એવાં એ નામ ભેગાં થઇને
હરિકૃષ્ણ એવું નામપણ સાર્થકજ છે ॥૨૭॥ વળી તમારા પુત્ર ત્યાગ,
(યાચકો માટે છુટો હાથ રાખવો તે અથવા-વિષયની તૃષ્ણાએ રહિતપણું)
આત્માપરમાત્માનું યથાર્થ વિજ્ઞાન, તપ, (મનસશ્ચેન્દ્રિયાણાં ચ એકાગ્ર્યં
પરમં તપઃ’ આ સ્મૃતિમાં કહેલું) સ્વધર્મ અને અષ્ટાંગયોગ, આ પાંચ
ગુણોએ કરીને પાર્વતીપતિ-રૂપને તુલ્ય થશે માટે નીલકંઠ નામથી વિખ્યાત
થશે ॥૨૮॥ હે દ્વિજસત્તમ ! આ તમારા સુતનાં આવાં અનેક નામો ગુણ
કર્મ-વૃત્તને અનુસારે થશે ॥૨૯॥ આ બાળકના ભાવી ગુણવિશેષોને સાં-
ભળો. હે ધર્મ ! આ તમારા તનય હરિકથાશ્રવણમાં પૃથુરાજને તુલ્ય થશે.
ભગવાનને ભક્તિથી વશ કરી દેવામાં અને ક્ષમામાં અંબરીષરાજને તુલ્ય
થશે ॥૩૦॥ ભગવાનના દાસપણામાં માફતિને તુલ્ય થશે. કરવા યોગ્ય અને
ન કરવા યોગ્ય એવો બોધ કરનારા નીતિશાસ્ત્રમાં વિદુરજીને સમાન થશે

બુદ્ધૌ જનકરાજવત્ । પ્રહ્લાદવચ્ચ ભવિતા કૃષ્ણસ્યૈષ સદાગ્રહે ॥૩૨॥
 માયાદિતત્ત્વભિન્નાત્મજ્ઞાને તુ કપિલોપમઃ । દત્તાત્રેયોપમો દોષ-
 ત્યાગે ચૈષ ગુણગ્રહે ॥૩૩॥ અધર્મસર્ગમ્હૃત્વે યુધિષ્ઠિર-પોપમઃ ।
 દયાલુતોદારતયોર્ભાવ્યોઽસૌ રન્તિદેવવત્ ॥૩૪॥ એષ નારદવદ્ભા-
 વ્યો વિષ્ણોર્નિશ્ચયકારણે । ઇન્દ્રિયાલેખ્યે ચૈષ ભવિષ્યત્યર્જુનો
 યથા ॥૩૫॥ કૃષ્ણાદ્વિરેણુમાહાત્મ્યજ્ઞાને ચાક્રૂરસન્નિભઃ । ભગવ-
 દ્ભક્તમાહાત્મ્યજ્ઞાને ભાવ્ય ઇવોદ્ભવઃ ॥૩૬॥ સાધુતાયામેષ ભૂમા-
 વાર્પમો ભરતો યથા । ભવિષ્યત્યગ્રગણ્યો વૈ ત્યાગિનામાત્મદર્શિ-
 નામ્ ॥૩૭॥ નાનાપ્રશ્નોત્તરવિધાવુત્તરોત્તરયુક્તિઃ । તુલ્યો ગીષ્પ-
 તિના ભાવ્યો ધૈર્યે ચૈષ બલિર્યથા ॥૩૮॥ કરેઽસ્ય પદ્મં ચ સૃણિરુ-

॥૩૯॥ આ બાળક વૈરાગ્યની તીવ્રતામાં શુકદેવને સમાન થશે. આત્મ-
 વિજ્ઞાનમાં જનકરાજ જેવા થશે. અન્યભાવનો અભાવ કરીને એક શ્રી-
 કૃષ્ણસ્મરણરૂપ સત્યાચરમાં પ્રહ્લાદજીને તુલ્ય થશે ॥૩૨॥ આ તમારા
 સુત પ્રકૃતિપુરૂષના વિવેચનમાં કપિલમુનિને સમાન થશે. દોષનો ત્યાગ
 કરવામાં અને ગુણ ચરણ કરવામાં દત્તાત્રેયમુનિને સમાન થશે ॥૩૩॥ આ
 કુમાર અસુરસર્ગથી લય પામવામાં યુધિષ્ઠિર રાજાની ઉપમા લાયક થશે.
 દયાળુતા અને ઉદારતામાં રતિદેવ રાજાને તુલ્ય થશે ॥૩૪॥ આ બાળક
 વિષ્ણુનું પારમ્ય (નિશ્ચય) બોધ કરવામાં નારદમુનિને સમાન થશે. ઇન્દ્રિ-
 યોરૂપી શત્રુઓ જીતવામાં અર્જુનને સદૃશ થશે ॥૩૫॥ કૃષ્ણચરણકમળના
 રંગનો મહિમા પ્રખ્યાપન કરવામાં અકુરની ઉપમાવાળા થશે. ભગવદ્-
 ભક્તિ અને ભક્તનું માહાત્મ્ય પ્રખ્યાપન કરવામાં ઉદ્ભવજીને તુલ્ય થશે
 ॥૩૬॥ આ તમારા તનય સાધુતામાં ઋષભદેવના પુત્ર જહલરત સમાન
 થશે અને આત્માનુંજ એક ચિંતન કરનારા અનેક ત્યાગીમંડળોએ પરિ-
 ચર્યા કર્યાછે ચરણકમળ જેના એવા થશે ॥૩૭॥ જ્ઞાસુજનોએ પુછેલા
 નાનાવિધ પ્રશ્નોના પ્રકૃષ્ટ પ્રત્યુત્તરો આપવામાં અને ઉત્તરોત્તર યુક્તિનો
 ઉપન્યાસ કરવામાં બૃહસ્પતિને સદૃશ થશે. વિપત્તિમાં ધૈર્ય ધરવામાં
 બલિરાજ જેવા થશે ॥૩૮॥ ભગવાન એવા પણ શ્રીહરિને પરોક્ષપણે કહેતા

ધ્વરેસ્વાદિકં પદોઃ । ભવન્તીતિ ભવિષ્યોઽસૌ નેતા નૃણાં હિ લક્ષ-
શઃ ॥૩૧॥ કષ્ટેભ્યો નિશ્ચિલેભ્યોઽપિ સર્વદા સુત ણ્ણ વામ્ । કર્તા
સંરક્ષણં ધર્મ ! યથા વિષ્ણુઃ સુધામૃજામ્ ॥૩૨॥ એવંવિધાનેક-
ગુણો ભવિષ્યત્યાત્મજસ્તવ । ગુણાનાં પ્રાપ્યતે નાન્તો મયા ત્વસ્ય
મહીયસામ્ ॥૩૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યુક્ત્વા વિરતાયા નૈ મુનયે સ
દદૌ મુદા । નૃત્તવાસાંસે મૂષાશ્ચ વહુલં દ્રવિણં નૃપ ! ॥૩૪॥ ઉષિ-
ત્વેકં દિનં તત્ર માર્કણ્ડેયોઽન્યવાસરે । કૃષ્ણેક્ષાદ્યતિસન્તુષ્ટ-
સ્તીર્થરાજં યયૌ તતઃ ॥૩૫॥ શ્રુત્વાતઃકાલઃ સ ગુણાનભિવાચ્છ-

થકા હવે કેટલાંક ભગવાનપાણને સૂચવનારાં ચિહ્નો કહેછે—આ આળકના
કરતળમાં પદ્માકાર રેખા, અંકુશાકાર રેખા અને ચક્રાકાર રેખાવિશેષો છે
અને ચરણતળમાં ઉર્ધ્વરેખા વિગેરે છે માટે લાખો (અપરિમિત) મનુ-
ષ્યોના ધર્મમાર્ગમાં નેતા થશે અને તેવા મનુષ્યોએ સેવ્યા છે ચરણકમળ
નેતા એવા થશે. તે સામુદ્રિકમાં કહ્યું છે—‘અક્લુશં કમલં ચક્રં यस્ય પાણિ-
તલે ભવેત્ । તસ્ય રાજ્યં વિનિર્દિષ્ટં સમુદ્રવચનં યથા । ધ્વજવજ્રાક્લુશચ્છત્ર-
શઙ્ખપદ્માદયસ્તલે । પાણિપાદેષુ દશ્યન્તે યસ્ય સ શ્રીપતિઃ પુમાન્ ।’ ‘કસ્યો-
ધ્વરેસ્વા ન કરોતિ રાજ્યં’ ઇત્યાદિ ॥૩૬॥ હે ધર્મ ! આ તમારા સુત જેમ
વિષ્ણુભગવાન ! દેવતાઓનું સદાકાળ કષ્ટ થકી રક્ષણ કરેછે તેમ તમારી
નિખિલ કષ્ટ થકીપણુ સર્વ કાળમાં રક્ષા કરશે ॥૩૭॥ હે ધર્મ ! બહુ શું કહેવું ?
તમારા આ આત્મજ આવા અનંત કલ્યાણ ગુણોના એક આશ્રય થશે. આ
આળકના અગણિત ગુણોનો પાર ચિરંજીવી મારાથી કે બીજા કોઈથીપણુ
પમાતો નથી ॥૩૮॥ સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન ! એવું મુનિનું વચન
સાંભળીને પ્રસન્ન થએલા ધર્મદેવ, કહીને મૌન થઈ ગએલા માર્કણ્ડેયમુનિને
મહા અમૃત્ય નવીન વિવિધ વસ્ત્રો, અમૃત્ય આભૂષણો અને બહુ ધન
આપ્યું ॥૩૯॥ મુનિ તેનો પ્રતિશ્રદ્ધ કરીને એક દિવસ ત્યાં રહીને, મનુષ્ય-
લીલાનું અનુકરણ કરતા ને આળકૃષ્ણના દર્શનાદિકથી પ્રહર્ષ પામીને બીજે
દિવસે ત્યાંથી તીર્થરાજ પ્રયાગમાં પરવર્યા ॥૪૦॥ હે નૃપ ! અંડના અધિપતિ-
પણુદૃષ્ટ મહાપદવીને પામેલા સત્પુરુષસમૂહોએપણુ અભિવાંછા કરવાયોગ્ય

छपैयामां माता पिता भक्ति धर्मनी साथे श्रीप्रनश्याम महाराजनो गृहवास बाललीला.

નીયાન્પ્રાસૈર્મહત્વપદવીમપિ સજ્જનૌઘૈઃ । ધર્મઃ સમાર્ય ઉદિતો-
ત્કટહર્ષવાર્ધિમગ્નો વભૂવ નૃપ! વિસ્તલાકકાર્યઃ ॥૪૪॥ इति
શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે નામકરણવિધાનનામા
ચતુર્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૪॥

સુવ્રત ઉવાચ—પશ્ચમે માસિ પુત્રસ્ય પુત્રદૈકાદશીદિને । મુહૂર્તે
સત્તમે ધર્મશ્ચક્રે ભૂમ્યુપવેશનમ્ ॥૧॥ વરાહં ધરયા સાકમિહાનર્ચ
વૃષો મુદા । ગીતવાદિત્રનાદૈશ્ચ નિગમધ્વનિભિઃ સહ ॥૨॥ સત્તમે
માસિ પુત્રસ્ય સ યોગે ગુરુપૂર્ણયોઃ । સમ્પૂજ્ય લલદેવાદોન્કર્ણવે-
ધમકારયત્ ॥૩॥ સૌચિકઃ કુશલો રૌપ્યસૂચ્યા દ્વિગુણસૂત્રયા ।
એટલે તેમનેપણ દુર્લભ એવા પુત્રના ગુણગણને સાંભળીને લાર્યાંએ સહિત
ધર્મદેવ ઉત્પન્ન થએલા મહા આનંદરૂપ સાગરમાં ઉડા દુબી ગયા, માટેજ
લોકિક કાર્યની અત્યંત વિસ્મૃતિ થઈ ગઈ ॥૪૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને
...પ્રથમપ્રકરણે નામકરણવિધાનનામા ચતુર્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૪॥

અધ્યાય ૨૫ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્! તે પછી ધર્મદેવે જન્મથકી પાંચમે
માસે શ્રાવણ માસના શુક્લપક્ષની પુત્રદા નામની એકાદશીને દિવસે
સૂર્યોદય થકી સાતમા મુહૂર્તમાં (સૂર્યોદય થકી પનર ઘડી દશ પળ
વીત્યા પછીના કાળમાં તુલાલગ્નમાં) પુત્રનો ભૂમ્યુપવેશન (પૃથ્વીઉપર
બેસારવારૂપ) નામનો સંસ્કાર કર્યો (આ આખત કૃત્યાચિતામણિમાં
પ્રયોગપરિભ્રતમાં—‘પશ્ચમે ચ તથા માસિ ભૂમૌ તમુપવેશયેત્’ ઇત્યા-
દિકથી કહ્યું છે) ॥૧॥ આ સંસ્કારમાં ધર્મદેવે મંગળ ગીત અને વાણંત્ર-
નાદ તથા વદધ્વનિ સાથે યથાવિધિ ધરા-ભૂદેવીએ સહિત વરાહ ભગ-
વાનની પ્રહર્ષથી પૂજા કરી. (આ વાત પ્રયોગપારિભ્રતમાં પદ્મપુરાણ અને
વિષ્ણુધર્મમાં ‘વરાહં પૂજયેદેવં પૃથિવીં ચ તથા દ્વિજ!’ ઇત્યાદિકથી કહ્યું
છે) ॥૨॥ તે પછી ધર્મદેવે જન્મથી સાતમા આસો માસમાં ગુરુવાર અને
પૂર્ણા-પૂર્ણા નામની શુક્લ દશમી તિથિના યોગમાં એટલે સિદ્ધિયોગમાં
કુળદેવાદિકની પૂજા કરીને કુમારનો કર્ણવેધ નામનો સંસ્કાર કરાવ્યો ॥૩॥

વિવ્યાધ કર્ણં દક્ષાદિં વેદમન્ત્રાભિમન્ત્રિતઃ ॥૪॥ ઇષર્ ક્લદ્વિતા-
યાયાં તુલાલગ્ને શિશોર્વૃષઃ । ચક્રેઽન્નપ્રાશનં રાજન્મજ્જલસ્નાનપૂર્વ-
કમ્ ॥૫॥ કૃત્વાભ્યુદયિકં પૂર્વં પ્રતિષ્ઠાપ્યાનલં શુચિમ્ । ચકાર
ચરુહોમાદિ બ્રહ્માદીનાં ચ પૂજનમ્ ॥૬॥ તં મન્દહાસવિકસન્મુલ-
માત્મમાતુરુત્સન્નગં ચ સમલક્રૂતમર્મકં સઃ । તૂર્ણીં સકૃત્સરુ-
ર્ણધૃતં સદન્નં પ્રીત્યાઽઽદયદ્ધિહવિર્મધુભિર્વિમિશ્રમ્ ॥૭॥ વૃત્તિ
પરીક્ષિતુમથાસ્ય પુરઃ સવસ્ત્રપાત્રાયુધાદિ નિદધે વસુ પુસ્તકં ચ ।

તેનો શાસ્ત્રદૃષ્ટ પ્રકાર કહેછે—કર્ણવેધમાં કુશળ સૌચિષ્ઠે (સધ-૬૨૭) સો-
ધથી અમળો દોરો જેમાં પરોવ્યો છે એવી રૂપાની સોધવડે ‘મદ્રં કળેભિઃ’
ઇત્યાદિ વેદમંત્રથી અભિમંત્રણ કરેલા કર્ણને જમણા ડાબા અનુક્રમથી
વિધ્યો, એટલે પ્રથમ જમણો અને પછી ડાબા કર્ણનો વેધ કર્યો. (કર્ણવે-
ધમાં કૃત્યચિંતામણિમાં ગર્ભે ‘માસે ષષ્ઠે સસમે વાપ્યષ્ઠમે માસિ વસરે ।
કર્ણવેધં પ્રશંસન્તિ પુષ્ટ્યાયુઃશ્રીવિવૃદ્ધયે’ એમ કહ્યું છે. બીજો વિધિતો કૃ-
ત્યચિંતામણિમાં કહેલા પ્રયોગથડી સવિસ્તર લાણવો) ॥૪॥ હે રાજન!
તે પછી ધર્મદેવે આશ્વિન માસના શુક્લપક્ષની દ્વિતીયા તિથિએ બુધવારે
તુલાલગ્નમાં મંગળસ્નાન કરવાપૂર્વક આળકનો યથાવિધિ અન્નપ્રાશન
નામનો સંસ્કાર કર્યો. (આ આખતમાં નારદ-‘ષષ્ઠે વાઽપ્યષ્ઠમે માસિ પુન્સાં
સ્ત્રીણાં તુ પચ્ચમે । સસમે માસિ વા કાર્યં નવાન્નપ્રાશનં શુભં’ એમ કહેછે.
કૃત્યચિંતામણિમાં પ્રયોગમાં ‘જન્મતઃ ષષ્ઠે માસિ અષ્ઠમે વા’ ઇત્યાદિકથી
કહ્યું છે) ॥૫॥ તેનો કિચિત્ પ્રકાર કહેછે—પ્રથમ માતૃપૂજાપૂર્વક નાંદી-
શ્રાદ્ધરૂપ આબ્યુદયિક કર્મ કરીને, પોતાના ગૃહોક્ત વિધિથી શુચિ નામના
અગ્નિની સ્થાપના કરીને, ચરુહોમાદિ અને બ્રહ્માદિકનું પૂજન કરીને, ધર્મ-
દેવે માતા ભક્તિના ઓળામાં રહેલા, મુંદર મંદહાસવડે પ્રકૃષ્ઠિત મુખકમળ
જેમનું છે, સમુચિત અલંકારાદિકથી અલંકૃત કરેલા એવા આળરૂપધારી
ભગવાનને દધિ ઘી અને મધથી મિશ્રિત કરેલું સર્વરસે યુક્ત એવું શુભ
અન્ન હાથમાં ધારેલી સોનાની શળીથી લધને પ્રીતિથી મૌન થઇને એક-
વાર જમાવ્યું ॥૬-૭॥ ત્યારપછી સર્વ કોઇને વૃત્તિ આપનારા એવા પાણી

તત્રાગ્રાન્તસ તુ સુતોઽન્તિમમેવ હર્ષાન્યસ્તં પદર્થઃ। હર્ષમવાપ-
તાતઃ ॥૮॥ સમ્પોષ્યમાણોઽનુદિનં પિતૃભ્યાં સ વર્ધતે સ્નેહુત્ત્વા-
ચપક્ષે । સ્વબાલબાલદારિતૃદૃષ્ટિતુષ્ટિ ચેતાંસિ નિજેક્ષકાણામ્

ભગવાનનો મહિમા નહિ જાણતા હોવાથી પ્રાકૃત બાળકનીજ જેમ એમ
ભવિષ્યની વૃત્તિની પરીક્ષા કરવામાટે ધર્મદેવે પોતાના પુત્રની પાસે વસ્ત્ર,
પાત્ર, ખડ્ગાદિ આયુધ, ધન, પુસ્તક, આટલાં પદાર્થો પંક્તિબંધ મુક્યાં. તે
બાળકજુ તો તેમાંથી બાળકોને પ્રલોભન કરનારાં બીજાં વસ્તુઓનો ત્યાગ
કરીને, છેક છેલું મુકેલું પુસ્તકરૂપ પદાર્થજ પ્રહર્ષ પામીને સ્વીકાર કર્યું.
તેને જોઈને તાત ધર્મદેવે ‘આ બાળક સ્વયં તત્ત્વવેત્તા અને તત્ત્વનો અવ-
બોધ આપનારા થશે’ એમ માનીને મનમાં મહા આનંદ પામ્યા. (આ
બાળક સવિસ્તર કૃત્યચિંતામણિ પ્રયોગથકી જાણવી) ॥૮॥ તે આ બાળ-
કજુ પ્રતિદિન માતાપિતાએ સ્નેહાતિશયથી પોષણ કર્યા થકા શુકલપક્ષમાં
ચંદ્રમાની પેઠે જગતને આહ્વાદ આપવાપૂર્વક વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા. કેવળ
અંગકાંતિથી આહ્વાદ આપનારા એટલુંજ નહિ, કિંતુ અલૌકિક પોતાના
લલિત બાળલીલાચરિત્રોએ કરીને પણ પોતાને જોનારા જનોના ચિત્તોને
હરનારા થયા, એટલે પ્રેક્ષક સકળ જનોના માનસને આહ્વાદ આપનારા
થયા ॥૯॥ ‘આ અમારો અનન્યલબ્ય પ્રિય આત્મજ છે’ એવા ગાઠ સ્નેહથી
બાળ હરિને લાડ લડાવતાં, માટેજ પુત્રમાંજ એક ચિત્ત જેમનું ચોટી
ગયું છે એવાં તે દંપતી ભક્તિધર્મને અનેક અહોરાત્ર ક્ષણ કાળની પેઠે
ઝટ આદ્યા ગયા. લોકમાં સર્વેને પણ પોતપોતાના પુત્રમાં સ્નેહ સામાન્ય-
પણે હોય છે અને તેથી પુત્રને બહુ લાડ લડાવે છે તેમજ તેની વ્યાસક્તિથી
તદેકમાનસતાપણે થાય છે. પરંતુ ક્ષણકાળની પેઠે ક્ષણ-ઉત્સવવાળી
અનેક અહોરાત્રિઓનું નિર્ગર્ભનતો સર્વેને સુલભ ન હોય, કેમકે કર્મપરવશ
પુત્રમાત્રમાં દુઃખનો સંબંધ અવર્જનીય છે. આ બાળતો હરિ-સર્વ દુઃખોને
હરે છે અને સર્વેનાં મન આનંદમય પોતાવિષે સ્વરૂપ-સ્વભાવ-લાવણ્યા-
દિકવડે આકર્ષણ કરેછે. આવા બાળ હરિને સ્નેહપ્રધાન સુતભાવથી લાલ
લડાવતાં દંપતીને લોકદષ્ટિથી દીર્ઘકાળ પણ ક્ષણ કાળની પેઠે આદ્યો

॥૧॥ દમ્ભોઃ પુત્રભાવેન હરિં લાલયતોસ્તયોઃ । તદાત્મનોરહો-
રાત્રા યાન્તિ સ્વ ક્ષણવદ્વૃત્તમ્ ॥૧૦॥ તદીક્ષકાણાં નારીણાં પુંસાં ચ
સ્થાગેતાત્મનાઃ । પ્રવેષ્ટું નાશકત્કાપિ હૃદયે ભવવેદના ॥૧૧॥ વૃદ્ધા
અપિ ચ વિદ્વાંસસ્તપ્રેમવિવશાન્તરાઃ । ચિક્રીડુસ્તેન સાકં વૈ વિ-
સ્મૃતાત્મીયવાર્ધકાઃ ॥૧૨॥ કલ્યાણમૂર્તિર્ભગવાંસ્તેષાં નિઃશ્રેયસાય
સઃ । યથા યથા મનોવૃત્તિં સ્વસ્મિન્સ્યાદકરોત્તથા ॥૧૩॥ વાલં તં

જાય છે અને તે વળી ક્ષણ-ઉત્સવમય (આનંદમય) બનીત થાય છે. ક્ષણ શબ્દનો ઉત્સવ (આનંદ) એવો અર્થપાળુ થાય છે ॥૧૦॥ વળી કે-
વળ આ દંપતીનેજ દુઃખનો અસંબંધ છે અને દીર્ઘકાળ ક્ષણ (ઉત્સવ)
મય જાય છે એટલુંજ નહિ પરંતુ બાળ હરિને જોનારા અને તેમાં આશ્ચર્યથી
આસક્ત અંતઃકરણવાળા સર્વ કોઈ સ્ત્રીપુરૂષોને તેમજ થયું હતું. કેમકે
કર્મપરવશપણાએ કરેલું અવર્જનીય જે સંસારદુઃખ છે તે કોઈના પાળ
હૃદયમાં પ્રવેશ કરવા ક્યારેયપણ સમર્થ થતું નહિ. સંસારના ત્રિવિધ તા-
વને ટાળનારા જે શ્રીહરિ છે તેમનો પ્રેમથી સાક્ષાત્કાર કરાય તો દુઃખનો
સંબંધ કેમ રહે ! નજ રહે ॥૧૧॥ બાળકીડમાં સહાનુભૂતિ મુખને લા-
યક તો બાળકોજ છે પણ વયોવૃદ્ધો કે વિદ્યાવૃદ્ધો નથી. આ બાળકૃષ્ણની
બાળલીલામાંતો વૃદ્ધો અને વિદ્વાનો પણ સ્નેહાનિશયથી સમાકર્ષિત હૃદય-
વાળા થઈને લીલાસના અનુભવમુખની લાલસાથી કીડા કરતા આ
બાળકૃષ્ણની સાથે પોતાની વૃદ્ધતા કે વિદ્વતા વિસરી જઈને એકદમ કીડા
કરવા મંડી પડેછે. અર્થાત્ વયોવૃદ્ધો અને વિદ્યાવૃદ્ધોને શાસ્ત્રમાં બાળકો
સાથે કીડા કરવાનું અનુચિત કહ્યું છે તથાપિ તેઓપણ આ બાળકૃષ્ણની
સાથે કીડા કરવા લાગુ થઈ જાય એવા એમનામાં ગુણવિશેષો વર્તે છે
॥૧૨॥ ભગવાન લોકોનાં કલ્યાણ કરવા માનવ ભગવત્ મૂર્તિ ધારણ કરેછે અને
પોતે અનવધિકાનિશય આનંદમય હોવાથી કલ્યાણસ્વરૂપ છે તેમજ સ-
માશ્રિતોને કલ્યાણ આપનારા હોવાથી પણ કલ્યાણરૂપ છે. આવા ભગવાન
પ્રેક્ષણ-લાલન-કીડનાદિકથી પોતાસાથે સંબંધ જોડનારા સર્વ જનોનું
નિઃશ્રેયસ કરવાસાથે તેતે બાળ વિલાસોવડે તેમની મનોવૃત્તિ એક પોતા-

લાલયન્તીનાં યોષિતાં સ્નિગ્ધચેતસાઃ । નામૂત્સવપરમેદો વૈ સર્વા-
સામપિ ભૂપતે ! ॥૧૪॥ વૃદ્ધાસ્તં પુત્રભાવેન ભ્રાતૃભાવેન ચાપરાઃ ।
લાલયન્ત્યો દિવા રાત્રૌ સસર્વર્ન ગૃહાન્નિજાન્ ॥૧૫॥ તસ્યાઃ ક-
રાત્સા તસ્યાઃ સા તસ્યાઃ સેતિ પુનઃ પુનઃ । પ્રેમ્ણા બાલં જિઘૃક્ષૂણાં
ત્વં ન ત્વં નેત્યમૂત્કલિઃ ॥૧૬॥ બાલા તુ નાન્તરં લેભે સુતં લાલ-

વિષેજ વ્યાસક્ત કરેછે ॥૧૩॥ હે ભૂપતે ! આળસીલાનું નાશ્ય કરતા શ્રી-
હરિને લાડ લડાવતી, માટેજ સ્નેહાળ હૃદયવાળી સર્વ કોઈ સ્ત્રીઓને
સ્વપર ભેદજ રહ્યો નહિ, એટલે પોતે ગુણવશવર્તી છે તથાપિ ગુણાતીતોની
પેઠેજ 'આ હું અને આ બીજી' એવો વિભેદ વિલય થઈ ગયો. સંબંધિજ-
નોની પેઠે અસંબંધિજનોનેપણ સ્નેહાતિશય થયો એટલે સર્વ કોઈ સ્ત્રીઓ
'આ ભક્તિનો તનય છે, મારો તો સંબંધી છે, મારો તો અસંબંધી છે'
એવા વિભેદ વિના સમાન સ્નેહભાવથી ખેલવવા લાગી. આ અર્થતો શબ્દો
ઉપરથી થાયછે, પ્રથમ કહ્યો તેતો ભાવાર્થના રૂપનો છે ॥૧૪॥ વૃદ્ધ વનિ-
તાઓ પુત્રભાવથી, ન્યૂન વયની ભ્રાતૃભાવથી, એ રીતે પોતપોતાની અ-
વસ્થાના અનુક્રમને સમુચિત સંબંધથી ભાવના કરવાપૂર્વક આળકૃષ્ણને
લાડ લડાવતાં રાત્રિદિવસનો વિભાગ અને પોતાનાં ઘરોની સ્મૃતિ નજ
રહી હતી, અર્થાત્ જોને રમાડવામાં વ્યાસક્ત થએલીઓને તદેકમન થવાથી
જે રીતે ગૃહાદિકની સ્મૃતિ નજ રહે એવો આળકને રમાડવાનો આનંદ
થયો હતો ॥૧૫॥ પ્રથમ આળકૃષ્ણને હાથમાં લધને રમાડતી એક અબ-
ળાના હાથમાંથી 'હું એને રમાડીશ' એમ કહીને લધને બીજી, બીજીના
હાથમાંથી ત્રીજી, ત્રીજીના હાથમાંથી ચોથી, એ રીતે એક બીજીના હાથ-
માંથી લઈલધને લાડ લડાવતી અનેપ રમપ્રેમથી વારેવારે આળકૃષ્ણલાલને
લેવાની લાલસાવાળી વનિતાઓને 'તું ન લઈશ' હું લઈશ' વળી બીજી 'તું
ન લઈશ હું લઈશ' આ પ્રકારનો પરસ્પર વિશેષ પ્રેમકલહ થતો હતો.
કિં બહુના બાળા (ભક્તિ) માતા પણ આળહરિને ખેલવવા આવેલી નાના-
વિધ નારીઓના ના-ના એવા વયનથી એટલે 'તમોતો આને નિરંતર રમાડો
છો, હું તો હુમણાંજ આહિં આવી છું માટે આ મને આપો તમો લેશો નહિ'

યિતું નિજમ્ । નાનેતિ નાનાનારાણં વચનેર્વારિત મુહુઃ ॥૧૭॥
 કન્કનં મન્મનં ચાથ બ્રુવન્તં બાલકાકલીમ્ । તા યોષિતોઽમ્બ !
 તાતેતિ વાદયન્તિ સ્મ તં મુહુઃ ॥૧૮॥ ત્વચ્ચન્દ્રાન્તદાઽબ્રૂત કલમ-
 ધ્યાક્ષરૈઃ પદૈઃ । આદ્યેઽન્દ એવ સોઽશિક્ષદ્ધાષિતું હિાણેઽતં શિશુઃ
 ॥૧૯॥ આનન્દયન્નિજન્દ્રાનિત્યં શૈશવલીલયા । વર્ષમાદ્યં વ્યતી-
 યાય સ્વેચ્છાનરવપુર્હરિઃ ॥૨૦॥ વિવાહં જ્યેષ્ઠપુત્રસ્ય ધર્મશ્ચક્રે કુ-
 લોચિતમ્ । સમ્ભારેણૈવ મહતા તદેશાધિપતિર્યથા ॥૨૧॥ બલદે-
 વામિથો વિપ્રો દેવતાત્યાં સુ ॥૨૨॥ । દદૌ રામપ્રતાપાય વિ-

એવાં વચનવડે વારંવાર વાર્યો થકાં પોતાના લાલને લાલ લડાવવાનો લેશ
 અવકાશ લાભ્યાંજ નહિ ॥૧૬-૧૭॥ ત્યારપછી કન્કનં (રમણીય) મ-
 ન્મનં (અવ્યક્ત) આળોચિત મધુર કાલી કાલી વાણી પહેલ વહેલી બોલતા
 આળદૃષ્ટને તે અબળાઓ અંબ ! (મા) તાત ! (આપ) એવાં પદો વારં-
 વાર બોલાવી બોલાવીને બોલવા શીખવવા લાગી ॥૧૮॥ અબળાઓએ બો-
 લવા શીખવેલા આળદૃષ્ટ બોલવાના કાળમાં અક્ષરોના અર્થો ઉચ્ચારણે
 યુક્ત એવાં તેને પદોવડે અબળાઓને અધિક હસાડતા થકા અવ્યક્ત મધુર
 વચનને બોલવા લાગ્યા. એ રીતે આળલાવનું વિગંબન કરતા શ્રીહરિ પ-
 હેલા વર્ષમાંજ બોલવા ચાલવાનું શીખી ગયા ॥૧૯॥ સ્વેચ્છાથી નરવપુ-
 જેમણે ધાર્યું છે એવા તે આ આળ શ્રીહરિને એવી રીતે આળલીલાવડે
 પોતાના સંબંધિજનો અને બીજાઓને (સર્વ કોઈ ભગવાનનાજ નિજજનો
 છે, કેમકે પોતે સર્વેશ્વર છે) આનંદ આપતાં આપતાં પહેલું વર્ષ વીતિ
 ગયું ॥૨૦॥ ચાલતી કથામાં અંતર્ગત તે કાળમાં થએલો જ્યેષ્ઠ પુત્રનો વિ-
 વાહ કહેછે—આ સમયમાં ધર્મદેવે ધર્માર્થ દારસંચરણે સમુચિત વચને
 પામેલા જ્યેષ્ઠ પુત્ર રામપ્રતાપજનો પોતાના કુળને અનુરૂપ વિવાહ તે દે-
 શના અધિપતિની પેઠે મહા સામર્થી સંપાદન કરીને કર્યો ॥૨૧॥ તર ગા-
 મના બળદેવ નામના વિપ્રે બ્રુવાસિની નામની પોતાની કન્યાને સર્વ આભ-
 રણોથી સમગ્રદૃત કરીને યથાવિધિ ધર્મદેવના જ્યેષ્ઠ પુત્ર રામપ્રતાપજને
 બ્રાહ્મ વિવાહવિધિથી આપી ‘બ્રાહ્મો વિવાહ બ્રાહ્મય દીયતે સમલકૃતા’

ધિના સમલકૃતામ્ ॥૨૨॥ સુશીલા સા તુ તં પ્રાપ્ય પતિં પરમ-
ધાર્મિકમ્ । પ્રોત્યાનુત્યા ચ ગુણૈઃ સાધ્વીધર્મપિતામજત્ ॥૨૩॥
દ્વિતીયવર્ષારમ્મેઽથ નવમ્યાં તુ મહાત્સવઃ । હરિપ્રસાદઃ પુત્રસ્ય
કારયમાસ ભૂપતે ! ॥૨૪॥ હનૂમન્તં બલિં વ્યાસં કૃપં દ્રૌણિં વિ-
ભીષણમ્ । માર્કન્ડેઃ પરશુરામં વિધિના સમપૂજત્ ॥૨૫॥ બ્રાહ્મ-
ણાન્મોજયામ સ હરિમક્તાન્સહસ્રશઃ । ર્ષિપ્સિતૈઃ રુસૈર્મૌજ્યૈવદૌ
તેભ્યશ્ચ દક્ષિણાઃ ॥૨૬॥ બાલરૂતૌ ભગવતિ સર્વેષાં દેહેનાઃ ।
તસ્મિન્ભૂયાનભૂત્રેમા તત્પિત્રોસ્તુ વિશેષતઃ ॥૨૭॥ પ્રાપ્તે તૃતીયે વ-

એમ યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું છે ॥૨૨॥ સુશીલ સુવાસિનીતો પોતાને અનુરૂપ
પરમ ધર્મશીલ રામપ્રતાપ પતિને પામીને તેમને વિષે પરમ પ્રીતિ, તેમની
ધૃતિની અનુવૃત્તિ અને ‘પતિપ્રિયહિતે ચુક્ત’ ઇત્યાદિ યાજ્ઞવલ્ક્યે કહેલા
તેમજ ભારતના આનુશાસનિક પર્વમાં પાર્વતીએ કહેલા સ્વાભાવિક સુગુ-
ણોવડે શોભાયમાન અને ધર્મકપરાયણ થઈને પતિને સેવવા લાગ્યાં ॥૨૩॥
પ્રકૃતને અનુસરે છે—હે ભૂપતે ! ત્યારપછી બાળકને પ્રથમ વર્ષ પરિપૂર્ણ
થતાં બીજા વર્ષના પ્રારંભમાં રામનવમીએ પિતા હરિપ્રસાદે પુત્રનો અબ્દ-
પૂર્તિનામ કર્મવિશેષના અંગભૂત હનુમાનજી, બલિ, વ્યાસ, કૃપાચાર્ય, અ-
શ્વત્થામા, વિભીષણ, માર્કન્ડેય, પરશુરામ, આ ચિરંજીવીઓની યથાવિધિ
પૂજા કરવાપૂર્વક મહોત્સવ કરાવ્યો. (તે અચાન્દપૂર્તિપ્રયોગ’ ઇત્યાદિકથી
કૃત્યચિંતામણિમાં પ્રયોગમાં સવિસ્તર કહ્યો છે) ॥૨૪॥ અને ભગવદ્ભક્ત
બહુ બ્રાહ્મણોને તેમને યથેષ્ટ મિષ્ટાન્નથી જમાડ્યા અને ઘણી દક્ષિણાઓ
દીધી. (વૈષ્ણવોને રામનવમીવ્રત નિત્ય છે માટે તેને બીજે દિવસે દશ-
મીએ કરેલું બ્રાહ્મણભોજન જાણવું) ॥૨૬॥ બાળમૂર્તિ ભગવાન શ્રીહરિ-
માંજ દેવાદિકને આરંભીને સ્થાવરપર્યંત સર્વ કોઈ દેહીઓને સમધિક
સ્નેહ થયો હતો. કેમકે તે બાળકૃષ્ણ સર્વના આત્મા (પરમાત્મા) છે.
પોતાના આત્માનું દર્શન થતાં કેને પ્રેમ ન થાય ? સર્વને થાયજ. તેના
માતા પિતાને તો વિશેષપણે પ્રેમ થાય એમાં તો કહેવુંજ શું ? ॥૨૭॥ હવે
બાકીના આ અધ્યાયથી શ્રીહરિના ચૌળ (માથાના કેશ ઉતારવા) સંસ્કા-

વૈંઽથ પિતા ચૌલમકારયત્ । ત્રસ્યાતિવિનીતસ્ય વૃદ્ધેભ્યોઽપ્ય-
તિધીમતઃ ॥૨૮॥ શુક્રસ્ય કૃષ્ણપશ્ચમ્યાં ધિષણે વાસવે ચ મે ।
આહૂય વૈદિકાન્ વિપ્રાંસ્તશ્ચકાર યથાવિધિ ॥૨૯॥ વિધાય મઙ્ગ-
લસ્નાનં માતૃપૂજનપૂર્વકમ્ । નાન્દીશ્રાદ્ધં ચ પુણ્યાહવાચનં સ ત્વ-
કારયત્ ॥૩૦॥ સમ્યમગ્નિં પ્રાતિદ્રાપ્ય પાત્રાસાદનમાચરત્ । ધર્મઃ
સ્વકુલધર્મશ્ચો વિધિશ્ચબ્રાહ્મણોદિતમ્ ॥૩૧॥ તત્રૈકવિંશતિકુશપિ-
ત્રુલીર્દક્ષમાગતઃ । અગ્નેર્ન્યધાદ્વામતઃ રક્તગોગોમયાદિ ચ ॥૩૨॥
કૃત્વા વ્યાહતિહોમાદિ શુરમાદાય ચાયસમ્ । કપુણ્ણિકાચ્છેદ-

૨નો ઉત્સવ વર્ણવે છે—ત્યારપછી પિતા હરિપ્રસાદે જન્મથી ત્રીજું વર્ષ
એસતાં ધીમાન્-કહેલા અર્થનું ગ્રહણ-ધારણમાં ઉપયોગી બુદ્ધિવિશેષ-
વાળા, અતિધીમાન્-સત્ અસતના વિવેચનમાં સમર્થ બુદ્ધિવિશેષવાળા,
વૃદ્ધોથકીપણ અતિધીમાન્-વય અને વિજ્ઞાનથી જે ધીમતો છે તેમને
પણ હિતાહિતનો અવબોધ આપવામાં સમર્થ એવી બુદ્ધિવિશેષથી અતિ-
ક્રમાણુ કરનારા. અર્થાત્ તેમનાથી અતિ અધિક એવા. અને બુદ્ધિસંપત્તિ
પણ જે વિનય વિના સંપત્તિ કોટીને લાયક નથી અર્થાત્ વિનય હોય તોજ
બુદ્ધિસંપત્તિ ગણકોટીમાં ગણાય નહિ તો બુદ્ધિ નિરર્થક છે એવા વિન-
યથી સમલંકૃત. વિનય પણ પોતાના સ્વાભાવિક સર્વોપરીપણને પણ નહિ
ગણીને પ્રવર્તનારો છે માટે અતિવિનીત એવા પુત્રનો ચાંજકર્મ સંસ્કાર
કરાવ્યો ॥૨૮॥ તેનો કાળ કહેછે-જ્યેષ્ઠ માસના શુક્લપક્ષની પંચમી તિ-
થિએ ગુરુવારે ધનિષ્ઠાનક્ષત્રમાં સંસ્કારક્રિયામાં પ્રવીણ વૈદિક વિપ્રોને
બોલાવી તેમને આગળ રાખીને યથાવિધિ કર્યો ॥૨૯॥ તેનો વિધિ કહેછે-
પોતાના કુળધર્મને બાણનારા ધર્મદેવે મંગળસ્નાન, માતૃપૂજન, નાંદી-
શ્રાદ્ધ, પુણ્યાહવાચનસુધીનું પૂર્વ અંગ કરીને, સભ્ય સંજ્ઞાના અગ્નિની
સ્થાપના કરીને વિધિવેત્તા વિપ્રના કહેવાપ્રમાણે પાત્રાસાદન નામનું કર્મવિ-
શેષ કર્યું ॥૩૦-૩૧॥ તે કર્મમાં અગ્નિના દક્ષિણભાગમાં એકવીશ દલોંને ત્રણ
ભાગે વિભાગ કરીને સાત સાત દલોંથી કરેલી ત્રણ પુળીયો સ્થાપન કરી
અને વામભાગમાં રક્ત વર્ણના બલીવર્દનું ગોમયાદિ (છાણુ વિગેરે) લાવીને

વિધિં ચકાર સ નરાધિપ ! ॥૩૩॥ કુલાચારાત્તુ સશિખં મુણ્ડનં
નાપિતેન સઃ । કારયમાસ પુત્રસ્ય ગોદાનાદિ તતોઽકરોત્ ॥૩૪॥
ભૂરિસર્પિઃશર્કરાલ્લસઃ કારરસાદિમિઃ । તર્પયમાસ શતશો બ્રા-
હ્મણાન્ પરયા મુદા ॥૩૫॥ તતઃ સ્વપ્નસ્તેવધૂંશ્ચ ગ્રામસ્થાનિતરા-
નપિ । મોજયમાસ દિપેન્દ્રઃ જનાંશ્ચાગન્તુકાનપિ ॥૩૬॥ તત્કર્મણિ
વ્યગ્રચિત્તા ભક્તિર્માતા તુ તદિને । પ્રાણપ્રિયસ્યાપિ સુ-
મ્ભાવનક્ષમા ॥૩૭॥ અર્મકેભ્યઃ કિશોરેભ્યઃ સુતં લાલયિતું સતી ।

સ્થાપન કર્યું ॥૩૨॥ હે નરાધિપ ! પછી ધર્મદેવે વ્યાહતિહોમાદિ કરીને,
કાળા લોઢાથી બનાવેલા ક્ષુર (સળેયા)ને ચઢણુ કરીને કપુણ્ણિકા (માથાના
કેશ)નો વિચ્છેદવિધિ કર્યો. (દક્ષિણ ઉત્તર શિખાનું કપુણ્ણિકા નામ છે.
કં-માથાને પુષ્પાતિ-રક્ષણુ કરે તે કપુણ્ણિકા કહેવાય, એવી નિર્ઙ્ગિ છે.
એટલે ‘માથાના કેશ’ એવો અર્થ થયો) ॥૩૩॥ તે પછી ધર્મદેવે પોતાના
ગોત્રકુળને અનુસારે નાપિતપાસે પુત્ર શ્રીહરિનું શિખાએ સહિત મુંડન
કરાવ્યું, પછીથી ઉત્તરાંગ ગોદાનાદિ કર્મ પણ કર્યું. (યદપિ ‘પોતાના કુળ-
ગોત્રને અનુસારે સશિખ કે અશિખ મુંડન વાળંદ પાસે કરાવે’ એમ
પ્રયોગમાં બંને વાત કહી છે તથાપિ ‘કૌથુમી શાખાવાળાઓને તો સમાવ-
ર્તન પહેલાં શિખાસાથેજ મુંડન કરાવવું’ એમ લાખ્યકાર કહેછે એમ
કૃત્યચિંતામણિમાં કહ્યું છે માટે પોતાની કૌથુમી શાખા હોવાથી આ સ્થળે
સશિખ મુંડન કરાવ્યું એમ કહેછે) ॥૩૪॥ ઘણા ઘૃત સાકરે સહિત સુગંધિ
આમ્રફળનો રસ પુરી વિગેરે મિષ્ટાન્નથી પરમ ઉત્સાહ પામીને બહુ બ્રાહ્મ-
ણોને અતિ તૃપ્ત કર્યા ॥૩૫॥ વિપ્રવર્ય ધર્મદેવ વિપ્રોને જમાડ્યા પછી સં-
બંધિજનો તથા ગામના બીજા જનો તથા આગંતુક સર્વ જનોને પણ જ-
માડ્યા ॥૩૬॥ શ્રીહરિની માતા ભક્તિ તે ઉત્સવમાં અનેક કાર્યમાં વ્યથ
હૃદયવાળાં થવાથી પોતાના પ્રાણથકી પણ પ્રિયતમ એવા પુત્રની તે દિવસે
સંભાળ લેવાનો અવકાશ નજ પામ્યાં ॥૩૭॥ હે ભૂપતે ! સ્વાધ્વી ભક્તિ
માતા કિશોર-દશ વર્ષથી અધિક વયના બાળકોને પોતાનો બાળ રમાડવા
માટે ‘હે બાળકો ! તમો આને રમાડો, તમોને પતાસાં આપીશ’ એમ કહીને

સમર્પ્યાભ્યાગતા યોષાઃ સાઽર્હયામાસ ભૂપતે ! ॥૩૮॥ ક્રીડન્તો
ભોજનાન્તે ગતવતિ તરણાવપ્પાન્ત્યં મુહૂર્તં ઘસ્યસ્યાર્મં ગૃહીત્વા
તમપિ ચ પરમપ્રીતિતો વાલકાસ્તે । ઉદ્યાનં ગ્રામતઃ પ્રાક્ પુરુ-
વિટપિતતિ પ્રાપ્ય તત્રાતિદૃષ્ટાઃ પક્વાન્યાદન્ રસાલદ્રુમપતિતફ-
લાનીક્ષમાણા દ્રુમાલિમ્ ॥૩૯॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे
धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे चौलसंस्कारविधिनामा पञ्चविंशोऽध्यायः ॥૨૫॥

સુવ્રત ઉવાચ - ક્રીડત્સુ તત્ર બાલેષુ મક્ષયત્સુ ફલાનિ ચ । અ-
આપીને, આમાંતરથકી આ મંગળ મહોત્સવ નિરીક્ષણ કરવા પોતાને ઘેર
આવેલી બહુ સ્ત્રીયોની ભોજનાદિકથી સંભાવના કરવામાં તત્પર થયાં ॥૩૮॥
બધા બાળકો તો ભોજન કર્યા પછી ક્રીડા કરતા કરતા તેનાથી થએલા
આનંદાનિશયને પરવશ થઈને સૂર્યદેવ દિવસના છેલા મુહૂર્તને પામ્યા છે
એટલે મુહૂર્તમાત્ર બાકી રહ્યા છે તોપણ તે પ્રિય બાળકૃષ્ણને પણ પરમ
પ્રીતિથી સાથે લઈને, હાથેયા ગામથી પૂર્વ દિશામાં વિવિધ વૃક્ષવૃન્દોની
પંક્તિઓ જેમાં છે એવા બગીચામાં જઈને વૃક્ષ પંક્તિઓની શોભાને જોતા
જોતા પ્રદર્પ પામીને તેમાં પરિપકવ થઈને આમ્રવક્ષો ઉપરથી પડી ગયેલાં
રસાળ ફળો લઈ લઈને ખાવા લાગ્યા ॥૩૯॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने... प्र-
थमप्रकरणे चौलसंस्कारविधिनामा पञ्चविंशोऽध्यायः ॥૨૫॥

અધ્યાય ૨૬ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નિષ્યાપ પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! બગીચામાં બા-
ળકો ક્રીડા કરતા જાયછે અને રસાળ ફળો ખાતા જાયછે એટલાકમાં આ-
દિત્ય અસ્તાચળને પામ્યા. બાળકો નિરંતર રમત ગમતપરાયાણુ હોયછે
અને રવિપાણુ નિરંતર ગમનપરાયાણુ છે. આદિત્ય કોઈની અપેક્ષા રાખીને
એક ક્ષણપણુ ઉભા રહે નહિ. તેમ 'આદિત્ય અસ્ત થઈ જાય છે' એમ
જાણીને બાળકો રમતમાંથી વિરામપાણુ પામે નહિ. એટલે આદિત્ય આ
થમવાની તૈયારીમાં છે એમ જાણેછે તથાપિ રમતતત્પર બાળકો તેમાંથી
વિરામ પામ્યા નહિ. આદિત્ય અસ્ત પામ્યા એટલે પોતાના પ્રવેશ અવસરની
એક વાટ જોઈ રહેલું તમ (અંધકાર) સર્વત્ર પ્રસરી ગયું. સૂર્ય અસ્ત

સ્તાદ્રિ ભાસ્કરઃ પ્રાયાત્તમઃ પ્રાવર્તતાનઘ! ॥૧॥ તાવત્તત્રાસુરગુહઃ
કાલીદત્ત ઉપાગમત્ । વ્યર્થીઃ તાત્મસંસૃષ્ટકૃત્યાગણબલો દ્રુતમ્
॥૨॥ કપટોપાત્તસદ્વેષો ગાદિકા રિપુરન્ધ્રવિત્ । તેષુ બાલેષુ ચિ-
ક્રીડ જિઘાંસુર્ભક્તિનન્દનમ્ ॥૩॥ ક્રીડન્વક્રારુણાક્ષિભ્યાં ભીષયા-
માસ બાલકાન્ । જિઘૃશ્ચુર્ધર્મજં વેગાત્તદન્તિકમુપાયયૌ ॥૪॥
પ્રસારેતકરન્દ્વોઽપિ પ્રહીતું તમર્મકમ્ । સંવર્તાન્નિનિમં પદ્યન્
શેકેઽપિ નિરીક્ષિતુમ્ ॥૫॥ દુર્ધર્મ્યં સ્વેન તં જ્ઞાત્વા માન્નિકઃ સ

યતાંજ તમને પ્રવેશ અવકાશ મળેછે ॥૧॥ જેમ અંધકાર આદિત્ય અ-
સ્તની વાટ જોયા કરેછે તેનીપેટે પોતાના પ્રવેશ અવકાશની વાટ જોયા
કરતો તમોમય અસુરગુરુ કાળીદત્ત તેટલાકમાં તમપ્રવેશ થએલો જોઇને
અવસર પામીને તત્કાળ ત્યાં (જ્યાં બાળકો બાળ ક્રીડા કરતા હતા) આવી
પહોંચ્યો અને પોતે પ્રથમ પ્રકટ કરીને પ્રેરેલા કૃત્યાગણનું સામર્થ્ય વ્યર્થ
થવાથી શ્રીહરિનો પરાલભ કરવાના અવસરની વાટ જોવા લાગ્યો ॥૨॥ તે
આ માયાવી અસુરાચાર્ય પોતાના રિપુ હરિકૃષ્ણના સંહરણને સમુચિત આ
અંતર છે એમ જાણીને, માયાથી બાળકો લોભાય એવો રમણીય વેષ સ્વી-
કારીને, લક્ષ્મીનંદનને બાળકો સાથે રમતા જાણીને હણવામાટે ખેલ કરતા
બાળકોની અંદર પોતેપણ એક બાળક થઇને તેમની સાથે રમવા લાગ્યો
॥૩॥ બાળકોની સાથે ક્રીડા કરતો કાળીદત્ત આસુરસ્વભાવસિદ્ધ વાંકી
ચારેબાજુ લાળચોળ આંખ્યો ફાડીને બાળકોને બહુ ખીવરાવતોથકો તુરત
ધર્મકુમારને પકડવાની ઇચ્છાથી તીવ્રવેગથી તેમની નજીક આવી પહોંચ્યો
॥૪॥ લાંબા બે બાહુ કરીને પકડવાની લાલસાથી અતિસમીપમાં આવતાં
બાળકને મૂર્તિમાન્ પ્રણયકાળના અનળને તુલ્ય તેણે જોયા. આ બાળકૃષ્ણ
કોઇપણ માયા પ્રેરેલી ન હતી. પોતાનું તેજજ એવું સ્વાભાવિક છે. એકનું
એકજ તેજ એમને જે અનુકૂળ (લક્ષ) હોય તેને અમૃતકિરણ જેવું શાંત
જણાય અને જે પ્રતિકૂળ હોય તેનેતો પ્રણયાનળતુલ્ય જણાય છે. માટે
આ સ્વયં પાપવૃત્તિવાળો કાળીદત્ત આવા તેજસ્વી બાળકનું નિરીક્ષણ ક-
રવાપણુ સમર્થ થયો નહિ તો પકડવા ક્યાંથી સમર્થ થાય ? નજ થાય ॥૫॥

દુરાગ્રહઃ । પ્રાવર્તયદ્ધરિં હન્તું માયામસુરસમ્મતામ્ ॥૬॥ बहु-
 कालं साधितेन तेन मन्त्रेण योजिता । वर्धमाना प्रादुरभून्माया
 जनमयङ्करी ॥७॥ वचौ वातो महावेगो द्रुमोन्मूलनकृत् खरः ।
 आसीद्धनघटा व्योम्नि प्रास्फुरन्त च विद्युतः ॥८॥ धाराभिर्बवृ-
 षुस्तोयं गर्जन्तो जलदा भृशम् । आकस्मिक इवोत्पातः स का-
 लोऽभूद्भयङ्करः ॥९॥ अतिवातातिवृष्टिभ्यां बहवोऽपि महाद्रु-
 माः । निपेतुस्तेन शतशो विनेशुः पशुपक्षिणः ॥१०॥ अन्धकारो
 महानासीद्धनाघनघटावशात् । आत्मानं च परं कोऽपि नाप-

તેપછી મંત્રવિદ્યામાં કુશળ કાળીદત્ત પોતે આ બાળકને ન પરાભવ થાય
 એવા છે એમ જાણેછે તોપણ દુરાગ્રહવેગથી વિદ્વાંતચિત્ત થઈને હરિને
 હાણવાની સ્પૃહાથી અમુરોએપણ સર્વ માયાની અપેક્ષાએ અતિશ્રેષ્ઠપણે
 માનેલી એવી માયા પ્રવર્તાવી ॥૬॥ કાળીદત્તે લાંબા કાળથી મંત્રદેવતાને
 તદબીષ્ટ બલિદાન અર્પણ કરવાપૂર્વક સાધેલા મંત્રવર્ગના બળવડે પ્રવર્તા-
 વેલી તે મહામાયા એકદમ ક્ષણેક્ષણે ઉત્તરોત્તર વધતાં વધતાં સકળ લોકોને
 મહાભય કરનારી પ્રકટ થઈ હતી ॥૭॥ એજ માયાસૃષ્ટિને કહેછે—અર-
 ભયંકર શબ્દોવડે સર્વકોઈને ત્રાસ પમાડતો, તીવ્રવેગથી વૃક્ષવૃંદોને મૂળમાંથી
 ઉપાડી પાડી નાંખે એવો કોઈ અભૂતપૂર્વ વાયુ વાવા લાગ્યો ॥૮॥ ગગન-
 તળમાં ઘાટી મેઘઘટા દશે દિશાઓનેપણ આચ્છાદન કરનારી થઈ ગઈ.
 અને તેમાં વિજળીયો નેત્રના તેજને વિનાશ કરનારી અબકવા લાગી. મેઘ-
 મંડળ અતિ ભયાનક ગાજવાપૂર્વક અખંડ ધારાવડે જળ વર્ષવા લાગ્યું.
 ગર્ભ ભેદાઈ જાય એવી અધિક મેઘગર્જના, જળપ્રલય હોય ને શું? એમ
 પડતી વૃષ્ટિધારા, કડાકા ધડાકા સાથે થતી અમકાવનારી વીજળીના અબ-
 કારા, વૃક્ષોને મૂળમાંથી ઉપાડી નાંખે એવા પ્રચંડ વેગવાળા વાયુઓ, આ
 સંવંવડે તે કાળ અકસ્માત્ ઉત્પાત ઉદય પામ્યો હોય ને શું? એવો સર્વ
 જનોને ભય કરનારો થયો ॥૯॥ અતિવાયુ અને અતિવૃષ્ટિને લીધે મોટા
 મોટા બહુ વૃક્ષો પડવા લાગ્યા. નેથી સોએ સો પશુપક્ષીઓ વિનાશ પા-
 મવા લાગ્યા ॥૧૦॥ હે ભૂમિપ ! તે વખતે ઘાટા ઘનની ઘટાને લીધે વૃદ્ધિ

શ્યત્તેન ભૂમિપ ! ॥૧૧॥ અરોદનસ્વભાવત્વાદ્દરિં ભૂમૌ નિધાય
તે । કિશોરા હાસયન્તસ્તં ક્રીડન્તિ સ્મ યથારુચિ ॥૧૨॥ આક-
સ્મિકયાઽતિવૃષ્ટ્યા તે વ્યાકુલાશ્ચ સસમ્ભ્રમાઃ । તિષ્ઠન્તિ સ્મ દુ-
માધસ્તાત્સકમ્પ આર્દ્રવાસસઃ ॥૧૩॥ અદ્યક્ષણે ક્ષણાન્તે વા
વિરતિર્વાતવર્પયોઃ । પ્રવિલિપ્તિ પ્રતીક્ષાં તે કુર્વાન્તસ્ત્વ સંસ્થિતાઃ
॥૧૪॥ પ્રતિક્ષણં વર્ધમાના વૃષ્ટિર્વાતશ્ચ દુઃસહઃ । યદા ગાળા-
ત્તર્હિ જાતાશ્ચિન્તાભયાકુલાઃ ॥૧૫॥ યત્ર હારિપ્રસાદિસ્તૈર્ન્યસ્તસ્તં
તુ વનદ્રુમમ્ । વિસ્મૃત્યાન્યત્ર તં સર્વં વિચિકિયુઃ પ્રાપ્તસમ્ભ્રમાઃ
॥૧૬॥ હરિકૃષ્ણ ! હરે ! કૃષ્ણ ! નીલકણ્ઠેતિ તં ચ તે । ઉચ્ચકૈરા-

પામેલો ગાઢ અંધકાર થઈ ગયો, તેથી કરીને સ્વ-પર ભેદ બેવામાં આવ્યો
નહિ એટલે પોતાના વપુનેપણુ પોને બેઈ શકે નહિ તો બીજાને તો ક્યાંથી
બેઈ શકે ? અથવા ‘આ આત્મીય છે કે આ પરકીય છે’ એમ બાણવામાટે
કોઈપણુ જન સમર્થ થયા નહિ ॥૧૧॥ આવી માયાના પ્રાદુર્ભાવ પહેલાંની
બાળકોની સ્થિતિનો અનુવાદ કરેછે—કિશોર અવસ્થાના તે અર્લકોતો ગાઢ
અંધકાર પ્રસરી ગયો તથાપિ વૃષ્ટિ પહેલાં શ્રીહરિને રડવાના સ્વભાવવાળા
નથી અને સદાકાળ પ્રહર્ષ મનવાળા છે માટે પૃથ્વી ઉપર બેસારીને, તેમને
તેને બાળલીલાઓવડે હસાવતા હસાવતા પોતપોતાની રૂચિને અનુસારે
રમવા મંડ્યા ॥૧૨॥ તે બાળકો અકસ્માત્ ઉત્પન્ન થએલી અતિવૃષ્ટિથી
હૃદયમાં વ્યાકુળ થઈને ભયથી ગભરાઈ જઈને, શ્રીહરિને તો જે વૃક્ષતળે
પ્રથમ બેસાર્યા હતા ત્યાંજ પડતા મુકીને, દઢમૂળવાળા બીજા મોટા વૃક્ષતળે
થરથર કંપતા થકા બીને વસ્ત્રે ઉભા રહ્યા ॥૧૩॥ તે બાળકો આ ક્ષણમાં કે
ક્ષણાંતમાં વાયુવૃષ્ટિનો વિરામ થઈ જશે એવી વાટ બેતા થકા ત્યાંજ ઉભા
રહ્યા ॥૧૪॥ જ્યારે વાયુ અને વૃષ્ટિ વિરામ પામી નહિ કિંતુ ક્ષણેક્ષણે દુઃસહ
વિશેષ વૃદ્ધિ પામવા લાગી ત્યારે ચિંતા અને ભયથી વ્યાકુળ થઈ ગયા
॥૧૫॥ ભયાતુર અને ચિંતાતુર થએલા સર્વ બાળકો પોતે પ્રથમ જે તડમૂ-
ળમાં બેસાડ્યા હતા તે વૃક્ષને ભુલી જઈને હરિપ્રસાદના પુત્રને બીજા વૃક્ષ-
તળે ગભરાતા ગભરાતા ગોતવા લાગ્યા ॥૧૬॥ તે બાળકો ગાઢ અંધકારથી

હ્યન્તિ સ્મ ભયગદ્ગદયા ગિરા ॥૧૭॥ તેષાં શબ્દં સ નાશ્રૌષીતસ્ય
શબ્દં ચ તેઽશ્વિલાઃ । વાતવર્ષાતિવિતતઘોરશબ્દોપબૃહ્ણે ॥૧૮॥
ધર્માત્મજમપશ્યન્તો રુરુદુસ્તત્ર તત્ર તે । ચિન્તાવ્યાકુલિતાત્માનો
ગતધૈર્યા વિચેતસઃ ॥૧૯॥ અહો કિમેતદસ્માભિઃ કૃતં ભાગ્યવિવ-
ર્જિતૈઃ । આનીતો દ્વિજરાજસ્ય હા હા બાલઃ કુતો ન્વિહ ॥૨૦॥
ગત્વા ગ્રામં વયં લોકાન્નિકં વદિષ્યામ ઉત્તરમ્ । કથં વા દર્શયિ-

આવરિત આંખ્યોવાળા થવાથી હે હરે ! હે કૃષ્ણ ! હે હરિકૃષ્ણ ! હે નીલ-
કંઠ ! એરીને બૃમો પાડીપાડીને ભયગદ્ગદ ગિરાથી વારંવાર બોલાવા લાગ્યા
॥૧૭॥ પ્રચંડ વાયુવૃષ્ટિના પ્રકર્ષથી પ્રવૃદ્ધિ પામેલા ઘોર ઘોષથી કર્ણકોતર
ભરાઈ જતાં અહેરા થઈ જવાથી વૃક્ષતળે એસારેલા આળકૃષ્ણે બોલાવતા
આળકોનો આહ્વાનશબ્દ સાંભળ્યોજ નહિ. તેમ હરિકૃષ્ણનો શબ્દ સર્વ
આળકોએપણુ સાંભળ્યો નહિ ॥૧૮॥ ધર્માત્મજ શ્રીહરિકૃષ્ણને કોઈપણ
સ્થળમાં નહિ દેખવાથી સર્વ કોઈ આળકો નત્કાળ ચિંતાથી ('ધર્મભક્તિ ક-
પકો આપશે. વળી માતા પિતા તાડન તિરસ્કાર કરશે વિગેરે) ચિંતામાં
વિશેષ વ્યાકુળ થઈને ધીરજતાનો ત્યાગ કરીને ચેતનતાએ રહિત થઈને
શ્રીહરિને સર્વત્ર શોધતા થકા ત્યાં મુક્તકંઠથી રડવા મંડ્યા ॥૧૯॥ રોદન
પૂર્વક કરેલો આળવિલાપ કહેછે—આહિંતાહિં સર્વત્ર શોધતાંપણુ આળકૃષ્ણ
નહિ મળવાથી તે આળકો પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે—અહો !! (આ બહુ
ખેદકારક વાત થઈ) આપણા આળપણાને અને ક્રીડાપરાયાણતાને ધિક્કાર
છે. ભાગ્ય વિનાના આપણે આ તે શું કર્યું ? આત્મનાશજ કર્યા અને સર્વ-
જનનુંપણુ અનિષ્ટ કર્યું. આથી અન્ય અયોગ્ય કર્મ શું હોઈ શકે ? કેમકે
દ્વિજરાજ ધર્મદેવના પ્રાણ થકીપણુ પ્રિયતમ આળક કે જે સમસ્ત સુકૃ-
તના ફળરૂપ છે તેને આપણે રમતપરાયાણુ થઈને આહિં તેડી લાવ્યા. તે
આળકૃષ્ણ વિના આપણે શું ક્રીડા ન થાત ? તે આળક આપણને સમાન
વયનો પણુ નથી કિંતુ અનુકંપા કરવા યોગ્ય તદન નાનો શિશુ છે. માટે
હાય !! હાય !! શા કારણુ માટે આહિં વનમાં તેડી લાવ્યા ? આપણા ભાગ્ય-
નીજ હાનિ છે. એને આહિં લાવ્યા એજ આપણે અતિ અયોગ્ય કર્મ કર્યું

પ્યામો મત્તયૈ ધર્માય ચાનનમ્ ॥૨૧॥ મયેન પ્રાપ્તામિતિ ચિ-
ન્તાકુલાત્મનામ્ । દુઃખાન્તો નામવત્તેષાં વહવસ્તેષુ મૂર્છિતાઃ
॥૨૨॥ હરિરથ હૃદિ તામવેત્ય માયામસુરજનેન કૃતાં સ્વનાશહેતોઃ ।
અનુભવિષ્યતિત્તથૈવ તસ્યાવચલ ઇવાચલમૂર્તિરાત્મદૃષ્ટિઃ ॥૨૩॥
પ્રબલતરમરુદ્રયામિઘાતાદ્દિમાશિસ્વરિચ્ચ તગણ્ડશૈલરૂપઃ । ન્યપ-

॥૨૦॥ વળી આપણે આહિથી ગામમાં જઈને ‘આ તો ભક્તિનો તનય છે મારો નથી’ એવી ભેદદૃષ્ટિ વિના સર્વસાધારણપણે બાળકૃષ્ણનું અનુધ્યાન કર્યા કરતા, માટેજ ‘હરિકૃષ્ણ કયાં ગયાં?’ એમ સાશંક પુછતા લોકોના પ્રત્યે શો ઉત્તર આપીશું? તેમાં પણ લોકોની વાત બાળ ઉપર રહી પણ પ્રથમતો હરિકૃષ્ણને લીધા વિના જતા આપણે તેના માતાપિતા ભક્તિધર્મને શું મોઢું બતાવીશું? કેમકે તેમનું જે જીવિત હતું તેતો આપણે ટાળી નાંખ્યું. આપણું ઉતરી ગયેલું મુખ જોતાંજ માતાપિતાનું હૃદય વજ્રથી હણાયું હોય ને શું? એમ તુરત વિદારણ થઈ જશે માટે તેમની આગળ શું મુખ બતાવીશું? એ રીતે વિલાપ કરતા કરતા બધા બાળકો રડવા મંડ્યા ॥૨૧॥ એરીતે પરસ્પર ચિંતા કરતા અને વ્યાકુળ હૃદય જેમનું છે અને ભયથી થરથર ધ્રુજતા સર્વ અવયવો જેના છે એવા તે બાળકોનો દુઃખનો અંત કોઈ પણ પ્રકારે નજ આવ્યો. એટલે તેમાંથી કેટલાક બાળકો દુઃખહાનિ ન સહન થવાથી મૂર્છા પામી ગયા ॥૨૨॥ એ રીતે પ્રાકૃત બાળકોની દશા કહી, હવે અપ્રાકૃત બાળની દશા કહેછે-ત્યાર પછી લોકના અનુગ્રહ માટે બાળવેષ જેમણે સ્વેચ્છાથી સ્વીકાર્યો છે એવા શ્રીહરિકૃષ્ણ અસુરજને બીજાના નાશની કામનાથી કરી છે પણ વસ્તુતાએ તો પોતાના નાશ માટેજ કરેલી પૂર્વોક્ત માયાને મનમાં જાણી લઈને, સ્વયં આત્મકેદદૃષ્ટિ (આત્મારામ) હોવાથી ચિત્તમાં લેશપણ વિકૃતિ નહિ પામીને અચળની પેઠે અચળમૂર્તિ ત્યાંજ પ્રથમની માફકજ બેસી રહ્યા ॥૨૩॥ તે આ બાળકૃષ્ણ જેના મૂળમાં બેઠા છે એવો તે મહાન્ આત્મવૃક્ષ પ્રચંડ વાયુ-વેગના અભિઘાતને લીધે તેજ ક્ષણમાં તેનાં તમામ મૂળ ઉપડી જવાથી હિમાચળ ઉપરથી પડી જતા ગંડશૈલનીપેઠે બાળમૂર્તિ શ્રીહરિ ઉપર એક-

તદુપરિ તસ્ય બાલમૂર્તેઃ સપદિ વિમગ્નપદો મહાન્નૃક્ષઃ ॥૨૪॥ પ-
તિતઃ સ મહાવૃક્ષઃ સ્વવ્રક્ત્વાવકાશગે । છત્રાયિતઃ કુમારેઽમ્ભૂદા-
તવર્ષનિવારકઃ ॥૨૫॥ વિલોક્ય બાલં જીવન્તં મહાદ્રુમતલેઽપિ
તમ્ । પ્રાસારયત્કરૌ દ્વૌ ચ ગ્રહીતું પુનરેવ સઃ ॥૨૬॥ તાવત્ત્વાલ-
દૃષ્ટ્યૈવ મુમોહ ધ્રાન્તિવિહ્વલઃ । ગ્રહાવિષ્ટ ઇવારણ્યે વન્ધ્રામ સ ઇત-
સ્તતઃ ॥૨૭॥ બાલા વિદ્યુત્પ્રકાશેન તમપદ્યન્મયાકુલાઃ । ઉત્તિ-
ષ્ઠન્તં પતન્તં ચ ભ્રમન્તં ચ યતસ્તતઃ ॥૨૮॥ પતત્પાતેત્ ક્ષૌઘાઘા-
તમૂરિક્ષતાઙ્ગકઃ । પુષ્પિતઃ કિંશુક ઇવ દૃશ્યમાનો મૃતિં યયૌ ॥૨૯॥

દમ પડ્યો. પણ આળકની પ્રતિકૂળતા માટે નહિ કિંતુ અનુકૂળતા માટેજ
પડી ગયેલો તે મહા આન્નવૃક્ષ પોતાના વક્રતાના અવકાશમાં આળકને
એસી રહેવાનો અવકાશ આપીને તે અવકાશની અંદર એસી રહેલા કુમાર
કૃષ્ણને ઉપર છત્રરૂપ થઈને વાયુવૃષ્ટિના તીવ્ર વેગને નિવારણ કરનારો પણ
થયો ॥૨૪-૨૫॥ માયાનો ઉદ્ભવ કરનારો તે કાળીદત્ત અસુર મહાવૃક્ષ
ઉપર પડ્યો તથાપિ તેવીજ રીતે મહાવૃક્ષતળે જીવતા રહેલા આળકૃષ્ણને
જોઈને, તેમને ફરીથી પણ પકડવા માટે એ હાથ લાંબા કરવા લાગ્યો ॥૨૬॥
જેટલાકમાં હાથ લાંબા કરેછે તેટલાકમાં ભગવાને તેના સંહારના સંક-
લ્પથી સ્પષ્ટ ઉઘાડેલી કોપાકુળ રક્તદૃષ્ટિથી એકવાર નિરીક્ષણ કર્યું. એટ-
લામાત્રથીજ તે અસુર મોહ (ગાંઠો) પામી ગયો અને ચક્રી આવવાથી વિ-
હ્વળ થઈને ભૂતાવેશ વાળાની માફક તેજ વનમાં આદિ તાદિ રખડવા મંડ્યો
॥૨૭॥ આળકો આ અસુરને વિભ્રાંતિવડે વિહ્વળ થઈ ગયેલો અને જ્યાં
ત્યાં રઝળતો વળી વારંવાર પડતો આખડતો અને વળી ઉભો થતો અને
ચિત્ત વિનાનો થઈ ગયેલો મધ્યે મધ્યે થતા વિજગીના ઝખકારાથી જોવા
લાગ્યા અને તેનું વિદૂત ભયાનક રૂપ જોવાથી ભયાકુળ થઈ ગયા ॥૨૮॥ તે
કાળીદત્ત અસુરનો તે ક્ષણમાં પડતા અને પ્રથમ પડી ગયેલા વૃક્ષવૃંદોમાં
અથગઈ અથગઈને અખિલ અવયવોમાં ઘણા ઘાવ લાગવાથી બાણ લાલ
કેસુડાંથી કુડી ગયેલો આખરાનો વૃક્ષ હોય ને શું ? એવો આળકોએ દેખ્યો
થકો તત્કાળ મરણ પામી ગયો. ‘મોટાઓ ઉપર કરેલો અભિચારાતિક્રમ અ-

एवं हि भगवान् कृष्णो विशङ्खोऽपि महामतिः । स्वप्रतापेन त-
न्नाशं करोति स्म तेजोऽयम् ॥३०॥ वृष्टिवातौ मृते तस्मिन् ययतु-
र्विरतिं शनैः । उच्छ्वासं लेभिरे तेन मूर्च्छितास्तत्र बालकाः ॥३१॥
अथ ग्रामे भक्तिधर्मौ जनाश्चान्ये द्विजादयः । अनागतान्स्वस्व-
त्रान्विचिक्व्यू रजनीमुखे ॥३२॥ अतिवातादि तद्दृष्ट्वा न दृष्ट्वा चात्म-
जान् क्वचित् । अत्युद्विग्ना बभूवुस्ते सम्भ्रान्तमनसो नृप ! ॥३३॥
वामाङ्गान्यस्फुरन् पुंसां दक्षाङ्गानि च योषिताम् । मेनिरे तेन पु-
त्राणां रिष्टप्राप्तिं तु ते हृदि ॥३४॥ अतिवातातिवृष्टिभ्यां महास-

હુધાપણે પોતાઉપરજ પાછો આવી પડે છે' એવા ન્યાયથી બાળ ભગવાનને હાણુવા ઇચ્છતાં પોતેજ પોતાના પાપથી મરણ પામી ગયો ॥૨૮॥ હે રાજન્ ! મહામતિમાન ભગવાન આ શ્રીકૃષ્ણે આવી રીતે શસ્ત્ર ધારણ કર્યા વિના પણ કેવળ પોતાના સંકલ્પથીજ પ્રકાશ કરેલા પોતાના પ્રભાવાતિશયથી અસુ-રાચાર્ય કાળીદત્તનો નાશ કર્યો હતો ॥૩૦॥ એ અસુર મરણ પામ્યા પછી તેણે સર્જેલી માયા અને તેના કાર્યભૂત વૃષ્ટિ વાયુ પણ ધીમે ધીમે વિરામ પામી ગયો અને બગીચામાં અતિદુઃખથી મૂર્છા પામી ગએલા બાળકો વાત વૃષ્ટિનો વિરામ થતાં ફરીથી અચેતન થઈ ગયા ॥૩૧॥ બગીચામાં રમવા ગએલા બાળકોની સ્થિતિ કહી, હવે તે સમયે ગામમાં થએલી ધર્માદિકની સ્થિતિ કહેછે—હે રાજન્ ! ત્યારપછી છાંપયા ગામમાં ભક્તિ ધર્મ અને બીજા બ્રાહ્મણાદિ જનો પોતપોતાના બાળકોને સાયંકાળેપણ પોતપોતાને ઘેર નહિ આવેલા બાળીને પ્રહોપ સમયે ચારેતરફ વેગથી ગોતવા લાગ્યા ॥૩૨॥ હે રાજન્ ! તે સમયમાં પૂર્વોક્ત વાયુ વૃષ્ટિ અને વિજળીની વિશેષ પ્રવૃત્તિ જોઈને અને કોઈ પણ સ્થળમાં છોકરાઓને નહિ જોઈને તે ધર્માદિક સર્વે અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થઈને 'હવે શું કરવું' તે બાળતમાં વિમૂઢમનવાળા થઈ ગયા ॥૩૩॥ તે સમયે ધર્મદેવાદિ પુરૂષોનાં નેત્ર આહુ વિગેરે ડાખાં અંગ ફરકવા લાગ્યાં અને ભક્તિઆદિક સ્ત્રીઓનાં નેત્ર આહુ વિગેરે જમણાં અંગ ફરકવા લાગ્યાં. એ રીતે અનિદને સૂચવનારા અંગસ્ફુરણ કારણથી તે ભક્તિ ધર્માદિકો 'બાળકોને કાંઈક અશુભની પ્રાપ્તિ થઈ હશે' એમ મનમાં માનવા

ન્તમસેન ચ । પુત્રાર્થા ચ વિશેષેણ ન્યપતંસ્ત્ત્વમ્ । નિશ
 આદ્યે ગતે યામે વાતે મન્દરયે સતિ । વર્ષે ચ વિરતે તે તુ પ્રાબુ-
 ધ્યન્ત હરીચ્છયા ॥૩૬॥ કાચયન્નપ્રદીપાંસ્તે મહતીર્દીપિકા અપિ ।
 કારયિત્વા તદુદ્યાનં યયુરુદ્ધિગ્નચેતસઃ ॥૩૭॥ સ્વદ્ગત્ત્વમ્ધનુર્હસ્તાઃ
 કતિચ્છિદ્રિપાણયઃ । યયુર્ગ્રામજનાઃ સર્વે પુત્ર પુત્રેતિ વાદિનઃ ॥૩૮॥
 આત્મીયવન્ધુધૃતવાહુયુગોઽથ ધર્મો વિસ્તસ્ત્વસ્ત્વપરિવોદ્ય-
 યષ્ટિઃ । કણ્ઠાગતાસુરસુરારિનિજાત્મજાત્મા માર્ગે ચચાલ શનકૈઃ
 પ્રવિકીર્ણકેશઃ ॥૩૯॥ ભક્તિઃ શશાઙ્કકલિતામ્બુજતુલ્યવક્ત્રા હે

લાભ્યા ॥૩૪॥ ક્ષણેક્ષણે વિશેષ વૃદ્ધિ પામતી અતિવૃષ્ટિ તથા અતિ વાયુ અને
 માલ ગાઠ અંધકારથી પીડા પામેલા અને વિશેષપણે પુત્રાને વિપત્તિ આવ-
 વાતી શંકાથી ઉત્પન્ન થએલા દુઃખવેગથી પીડા પામેલા તે ધર્માદિકો વિનષ્ટ
 દષ્ટિવાળા થઈને આદિ તદિ ન્યાં ત્યાં એકદમ પડી ગયા એટલે મૂર્છા પામી
 ગયા ॥૩૫॥ રાત્રિનો પહેલો પહોર વીતી જતાં અને વાયુ વૃદ્ધિનો વેગ વિ-
 રામ થતાં ભગવાનના સંકટપથી તે ધર્માદિક સર્વે મૂર્છાએ રહિત થઈ ગયા
 ॥૩૬॥ તે પછી તે સર્વે કાચયન્ (કાનસો) માં દીવાઓ સળગાવીને તેમજ
 મોટી મસાલો પાણુ કરાવીને અતિ ઉદ્વેગથી આક્રાંત અંતઃકરણવાળા થઈને
 ન્યાં આળસો ગયા છે એવા બગીચામાં ગયા ॥૩૭॥ તેમાં કેટલાક તરવારો
 દાલો ધનુષો હાથમાં લઈને, તો કેટલાક લાકડીયો હાથમાં લઈને 'હે પુત્ર !
 હે પુત્ર ! એમ કૃત્યા સ્વરથી બોલતા બોલતા તમામ આમજનો ત્યાં ગયા
 ॥૩૮॥ હવે ધર્માદિકનો ભગવાનમાં જે પ્રેમપ્રકર્ય છે તેને વર્ણવેછે-ગામમાંથી
 નીકળ્યા પછી ધર્મદેવ તો ભયથી ઉદ્વિગ્ન મનવાળા થઈને, સર્વ અવયવો
 શિથિલ થવાથી ચાલવા મોટે પાણુ અસમર્થ થઈ જતાં પોતાના એ અંધુ-
 ઓના એ બાળુ એ હાથ ઝાલીને, વારેવારે ખસી જતા વચ્ચેને કૃશ શરીર-
 લતા ઉપર વિટાળતાથકા મરાણની અંતિમ અવસ્થાને પામી ગયા હોય ને
 શું ? એમ કંઠમાં પ્રાણુ આવી જતાં માથાના કેશ પાણુ ચારે બાળુ છુટા
 વિખરાઈ જતાં, સમસ્ત અમુર સમૂહોને વિત્રાસ કરનારા પોતાના તનયને
 વારેવારે અમુરોથકી ભય શંકાને લીધે અનુસ્મરણ કરતા કરતા માર્ગમાં

કૃષ્ણ ! કૃષ્ણ ! મમ બાલ દ્વીતીરયન્તી । પાર્શ્વદ્વયસ્થતરુણોદ્યુતવા-
યુગ્મા કૃષ્ણાસુરધ્વનિ ચચાલ વિજીવિતેવ ॥૪૦॥ રામપ્રતાપ ઉરુ-
દુઃખભરસ્તદાર્ની શોચન્ સ્વસોદરમતિપ્રિયતાવશત્વાત્ । માર્ગે ચ-
ચાલ શનકૈશ્ચ વયસ્યવયૈઃ સાકં રુદન્નતિતરાં વિવશઃ સકમ્પઃ
॥૪૧॥ શ્રદ્ધાદયસ્તુ લલનાઃ સુકૃતાન્તિકસ્થાસ્તર્હ્યેવ દિવ્યવઃ રાશુ-
જવા પુરસ્તાત્ । નિર્ગત્ય ચોપવનિકાં સપદિ પ્રપદ્ય ભગ્નાન્નવૃક્ષત-
લગં દદૃશુઃ સ્વવાલમ્ ॥૪૨॥ સંવીક્ષ્ય તાઃ ક્ષુતપયોધરહેમકુમ્ભા
હર્ષાદુપેત્ય જગૃહુઃ પુરુષકમ્પગાત્રમ્ । આદાય ચાઙ્ગમનુરાગમરેણ

ધીરે ધીરે ચાલવા લાગ્યા ॥૩૮॥ ચંદ્રોદય થતાં મીઝાઈ જતા (સૂર્ય વિ-
કાસિ) કમળની માફક જેમની મુખમુદ્રા મ્લાન થઈ ગઈ છે એવાં ભક્તિ
માતા ભયને લીધે સર્વ અવયવો શિથિલ થઈ જવાથી બે પડખામાં બે યુ-
વનિઓએ બે બાહુમાંથી પકડી રાખતાંજ ઉભાં રહીને, પોતાના પુત્ર કૃષ્ણ-
માંજ પ્રાણ અર્પણ કરેલા હોવાથી અથવા કૃષ્ણ એજ પ્રાણ જેમને છે
એવાં હોવાથી કોઈ બહાર પ્રદેશમાં પરવરી ગએલા પોતાના પ્રાણનેજ જેમ
એમ શ્રીહરિને 'હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! હે મારા બાળ ! એમ વારંવાર બોલા-
વતાં બોલાવતાં માર્ગમાં ધીરે ધીરે ચાલવા લાગ્યાં ॥૪૦॥ ધર્મના જ્યેષ્ઠ
પુત્ર રામપ્રતાપજી પોતાના સહોદરમાં સ્નેહાતિશયને લીધે તેમને અનિષ્ટ
થવાની આશંકાથી ઉત્પન્ન થએલા મહાદુઃખથી અતિ શોક કરવાપૂર્વક અ-
ન્યંત રૂદન કરતાથકા, માટેજ વિવશ અંતકરણવાળા થતાં થરથર કંપતા
સર્વ ગાત્રવાળા થઈને તે સમયમાં માર્ગમાં સમાન વયના પ્રિય સખાઓ
સાથે મંદ મંદ હિંડવા મંઝ્યા ॥૪૧॥ ધર્મદેવની શ્રદ્ધાઆદિક પત્નીઓ જે
અદશ્યદેહે ધર્મની સદા સમીપે રહેલી હતી તે પણ પતિની પાછળ ગતિ
કરતાં પોતે દિવ્ય વપુવાળી હોવાથી ઉતાવળી ચાલીને, સર્વની આગળજ
વેગથી નીકળી જઈને તત્કાળ ઉઘાનને પામીને, વાંકા લાગી પડેલા આઘ-
દ્રુમતળે પોતાના પુત્ર શ્રીહરિને નિહાળવા લાગી ॥૪૨॥ હે નૃપ ! પ્રિયતમ
બાળકૃષ્ણનું નિરીક્ષણ કરતાંજ જેમના કનકકળશ જેવા સ્તનમાંથી દુગ્ધધારા
વધુટે છે એવી શ્રદ્ધાદિ માતાઓ પ્રહર્ષથી પાસે જઈને, અતિશય કંપતાં

બાલં સ્વં સ્વં સ્તનં નૃપ ! મુદા તમપાયયંશ્ચ ॥૪૩॥ પુત્રસ્નેહભરં તા-
સામાત્મન્યનુપમં હરિઃ । દૃષ્ટ્વા તત્પ્રીતયે સઘ આસીદ્વાદશમૂર્તિ-
ધૃત્ ॥૪૪॥ પપૌ સ્તનરસં તાસાં પીયૂષમધુરં શિશુઃ । હરિર્મમાઙ્ક
વાસ્તિ નાન્યત્રેત્યવિદંશ્ચ તાઃ ॥૪૫॥ અભૂવન્ પૂર્ણકામાસ્તાઃ સર્વા
અપિ તદા નૃપ ! । કૃષ્ણઃ પ્રેમવતાં સ્વસિન્ હ્યસ્તિ કલ્પતરૂપમઃ
॥૪૬॥ અથાયયુઃ સાશ્રુનેત્રાસ્તત્ર તે ગ્રામવાસિનઃ । વિચિન્વન્તઃ
સુતાન્પ્રાપુર્નૃચ્છંત્યામૃદતો મૃશમ્ ॥૪૭॥ જીવતઃ સ્વાત્મજાન્પ્રાપ્ય
ગ્રામ્યા આસન્ ગતાધયઃ । કુત્ર ધર્મસુતોઽસ્તીતિ તે તાન્ પપ્રચ્છુ-
રાત્મજાન્ ॥૪૮॥ તદા ત ઋચુરસ્માભિરિદ્ધ મતલેઽર્ભકઃ । ન્યસ્તો
ધર્મસ્ય સ્વેલાર્થે તત્ર ત્વઘ ન દૃશ્યતે ॥૪૯॥ વજ્રપાતોપમં વાક્યં

સર્વ ગાત્ર જેનાં છે એવા બાળકૃષ્ણને બોળામાં લઇને, આનંદથી પોતપો-
તાના સ્તનનું પાન કરાવા લાગી-ધવરાવા લાગી ॥૪૩॥ ભગવાનતો શ્ર-
દ્ધાદિ દ્વાદશ માતાઓનો પોતાવિષે અનુપમ સુતસ્નેહાતિશય જોઇને તેમની
પ્રસન્નતામાટે તત્કાળ પોતે દ્વાદશ મૂર્તિઓ ધારીને, અમૃત જેવા સ્નેહરસથી
મધુર સ્તનરસ પાન કરવા લાગ્યા. અને તે આરેય માતાઓ 'હરિકૃષ્ણ મારા
બોળામાંજ છે બીજાનામાં નથી' એમ મનમાં માનવા લાગી ॥૪૪-૪૫॥
હે નૃપ ! એ અવસરમાં તે તમામ માતાઓ પરિપૂર્ણ મનોરથવાળી થઈ
ગઈ, કેમકે તે શ્રીકૃષ્ણ પોતાવિષે પ્રકૃષ્ટ પ્રેમવાળાઓને કલ્પતરૂની માફક
અભિલ્લ અભીષ્ટ અર્થ આપનારા છે ॥૪૬॥ ત્યારપછી ગામવાસી સર્વજનો
રહતારહતા ઊપવનને પામીને પોતપોતાના પુત્રને જોતતાં જોતતાં, મૂર્છામાંથી
ઉઠીને અત્યંત રહ્યા કરતા પુત્રાને પામ્યા ॥૪૭॥ ગામના જનો જીવતા
રહેલા પોતપોતાના પુત્રને પામીને, 'ધર્મકુમારપણુ કોઈ સ્થળે હશેજ'
એવો નિશ્ચય કરીને મનોવ્યથાએ વિરહિત થઇને, 'ધર્મના સુત શ્રીહરિ ક્યાં
છે ?' એમ તે પોતાના પુત્રાને પુછવા મેળ્યા ॥૪૮॥ તે સમયમાં પિતાએ
પુછેલા પુત્રો બોલ્યા કે-અમોએ ધર્મના બાળકને રમવામાટે આ વૃક્ષતળે
બેસાર્યા હતા તે વૃક્ષતળેતો હાલમાં દેખાતા નથી ॥૪૯॥ સવે જનો આવું
વજ્રપાત જેવું દાણુ વચન સાંભળીને મહાદુઃખીયા થઈ ગયા અને અ-

તન્નિરન્ધ્યાતિપુઃખિનઃ । કુર્વન્તો ભૃશમાક્રોશં વ્યચિન્વન્તમિત-
સ્તતઃ ॥૫૦॥ તદા શ્રદ્ધાદયઃ કૃષ્ણં દિવ્યરૂપો દ્રુમસ્ય તાઃ । સ્થાને
સ્વકરસંમૃષ્ટે જનાદૃશ્યાઃ સમાસત ॥૫૧॥ માર્ગયન્તી શિશું તત્ર
માતૃલાં સુન્દરી હરેઃ । દર્શાં બાલં સહસા નિર્ભયં સ્વપ્નમાસ્થ-
તમ્ ॥૫૨॥ મયા લબ્ધો મયા લબ્ધઃ શિશુરિત્યુચ્યઃ । પિત્રી । ગૃહી-
ત્વા તં દદૌ ભક્ત્યૈ સા ચ તસ્યૈ લલ્લાન્તકાર ॥૫૩॥ પ્રણ્યાત્મજં
પ્રાણિજ્ઞ મક્તિઃ ક્ષુતપયોધરા । પાચયન્તી સ્તનં મેને પુનર્જાત-
મિવાત્મજમ્ ॥૫૪॥ ધર્મો રામપ્રતાપશ્ચ જ્ઞાતયો પ્રણવાસેનઃ ।
અક્ષતાવયવં પ્રાપ્ય કુમારં લેભિરે મુદમ્ ॥૫૫॥ તતોઽસુરગુહં દૃષ્ટ્વા
પતિતં તે સસમ્ભ્રમાઃ । પપ્રચ્છુઃ કો મૃતો હ્યેષ બાલાઃ કુરુસ્તદા

ત્યંત આક્રોશ કરતા કરતા આળકૃષ્ણને આહિં તાહિં સર્વત્ર શોધવા લાગ્યા
॥૫૦॥ તે અવસરમાં દિવ્યદેહવાળી શ્રદ્ધાદિ દ્વાદશ ધર્મપત્નીયો તત્કાળ
વૃક્ષતળે પોતાના હસ્તથી શુદ્ધ કરેલા સ્વચ્છ સ્થળમાં આળકને બેસારીને અ-
દૃશ્ય થઈ ગઈ ॥૫૧॥ તે આગમાં આળકૃષ્ણને બોળતી બોળતી આવેલી તે-
મની મામી રૂપથી જેમ સુંદર છે તેમ નામથી પણ સુંદરી સ્ત્રીએ નિર્ભયપણે
સુખેથી બેસી રહેલા આળકને અકસ્માત્ દીઠા ॥૫૨॥ આળહરિના દર્શનથી
થએલા હર્ષપ્રકર્ષથી ‘આળકૃષ્ણ મને મળ્યા મને મળ્યા’ એમ અતિ સંભ્ર-
મપૂર્વક ઉચ્ચ સ્વરથી બોલતી સુંદરી મામીએ આળકને હાથમાં લઈને માતા
લક્ષ્મિને આપ્યા. તે લક્ષ્મિએ પુત્રલાલથી જીવન પ્રાપ્ત થતાં જીવિતદાન
દેનારી તે સુંદરીને લલંતિકા (લગાર લાંબુ કંઠાભરણ) ને કંઠમાંથી ઉતારીને
પ્રીતિદાન તરીકે અતિ ઉત્સાહથી આપ્યું ॥૫૩॥ પ્રેમવતી પ્રાણપ્રિય પુત્રને
પામીને હૃદયમાં દઢ આલિંગન કરીને, સ્નેહાતિશયથી દુધધારાને સવતા
સ્તનવાળાં થઈને આળહરિને સ્તનપાન કરાવતાં થકાં સુતને ‘નવે અવતારે
આવ્યો’ એમ માનવા લાગ્યાં ॥૫૪॥ ધર્મદેવ, રામપ્રતાપ, જ્ઞાતિજનો અને
ગ્રામનિવાસી અન્યજનો અક્ષત (નહિ જખમ થએલા કે નહિ લાગી ગએલા)
અવયવોવાળા કુમારને પામીને પરમ મોદ પામ્યા ॥૫૫॥ ત્યારપછી પૃથ્વી
ઉપર પ્રાણુરહિત થઈને પડેલા અસુરઆચાર્ય કુટિલ કાળીદત્તને દેખીને ધર્મા-

વચઃ ॥૫૬॥ અસ્માન્વિમીષયન્નેષ હન્તુકામો હરિં રૂપા । અજિઘૃક્ષ-
ત્પ્રસાર્ય દ્વૌ વાહુ વિહૃતલોચનઃ ॥૫૭॥ અનેન દૃષ્ટમાત્રોઽસૌ નીલ-
કણ્ઠેન તત્ક્ષણમ્ । દૃતસ્તતો ભ્રમન્નેવ મમાર નાત્ર સંશયઃ ॥૫૮॥
શ્રુત્વા તદ્વાલવચનં વિસ્મિતાઃ સમયાશ્ચ તે । ઊચુર્દિષ્ટ્યા મૃતઃ
પાપ્મા સ્વસ્ય વૈ પાપકર્મણા ॥૫૯॥ તતોઽતિદૃષ્ટાઃ સર્વેઽપિ ગ્રામ-
મીયુર્નિશાકરે । ઉદિતે મહદાશ્ચર્યમાપન્ના ધરણીપતે ! ॥૬૦॥ ભક્તિ-
ધર્મો તુ તચ્છ્રુત્વા બાલવાક્યં સ્વચેતસિ । કૃષ્ણં સસ્પરતુસ્તાવજ્ઞા-
નમાસીત્તદિચ્છયા ॥૬૧॥ મૃતોઽસૌ પુરુષો નૂનં કાલીદત્તામિધો

દિક સર્વે સંભ્રમ પામીને ‘આ કોણુ મરી ગયોછો પડ્યોછે’ એમ બાળકોને
પુછવા લાગ્યા. ત્યારે બાળકો બોલ્યા કે—॥૫૬॥ અમો બધા બાળકોને બહુ
બીવરાવતો આ અસુર હરિને હણવાની સ્પૃહાથી અસુરસ્વભાવથીજ વિક-
રાળ વિલોચનને રોપથી વિશેષપણે વિકરાળ કરીને, એ બાહુ બહુ લાંબા પ્ર-
સારીને હરિકૃષ્ણને પકડવા ઇચ્છતો હતો. ત્યારે આ ધર્મપુત્ર નીલકંઠ તેની
સામી દૃષ્ટિ કરી એટલામાત્રથી એજ ક્ષણમાં આ અસુર વૃક્ષસમૂહોમાં આદિ
તાલિ ભ્રમતાં ને અથડતાં મરી ગયોછે એમાં લેશ સંશય નથી ॥૫૭-૫૮॥
ત્યારપછી ને ધર્માદિક સર્વે તે બાળકોનું આવું વચન સાંભળીને આસુરવૃત્તાં-
તશ્રવણમાત્રથીજ તાત્કાલિક ભય પામીને અને તેના મરણ પ્રકારશ્રવાણથી
વિસ્મય પામીને ‘પાપરૂપ આ અસુર પોતાના પાપકર્મથીજ મરણ પામ્યો
તેપણુ બહુ સાડ થયું’ એમ પોતાના સહચર જનોની આગળ અનોન્ય કહેવા
લાગ્યા ॥૫૯॥ હે ધરણીપતે ! ત્યારપછી અધિક આશ્ચર્ય પામેલા ધર્માદિક
સર્વે એદ્રંદય થતાં (દશ ઘટિકા પરિમિત રાત્રિ વીતતાં) તેના પ્રકાશની
સહાયતા અને સ્વસ્વસુતનો સંલેપ પામીને માર્ગમાં પ્રહર્ષ પામતા પામતા
ગામમાં પાછા આવ્યા ॥૬૦॥ ભક્તિધર્મ તો પૂર્વોક્ત બાળકવાક્ય સુંણીને ભગ-
વાનની ઇચ્છાથી સંબોધ પામતાં ‘દૃષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણજ અમારા આત્મજભાવે
અવતર્યા છે’ એમ ચિત્તમાં ચિતવન કરવા લાગ્યાં અને તેજ ક્ષણમાં ભગવ-
ત્સંકલ્પથી એવું જ્ઞાન થયું ॥૬૧॥ જ્ઞાન પામીને ભક્તિધર્મે જે પરસ્પર કહ્યું
તે સાઠ આઠ શ્લોકથી કહેછે—જે આ પુરૂષ મરી ગયોછે તે નિશ્ચ અસુ-

ગુરુઃ । અસુરાણાં યેન પુરા ઘયં મુદુરુપદ્રુતાઃ ॥૬૨॥ બાલોઽપિ નૈવ
જલુ માયિકાવેપ્રોઽસૌ નારાયણઃ સ્વયમૃષિર્તતમત્યનાટ્યઃ । વૃ-
ન્દાવને વરદ ણ્ણ હિ નૌ સ્વકીયં જ્ઞાતો વરં સફલયન્ત્વિ નૌ નિ-
કેતે ॥૬૩॥ અસુરાણાં ઘઘોઽનેન રિપૂણાં નૌ દુરાત્મનામ્ । આવયો
રક્ષણં ચેતિ પ્રાતં જ્ઞાતં પ્રસીદતા ॥૬૪॥ અતોઽનેનૈવ નિહતો માયિ-
કોઽસુરરાડસૌ । અન્યથા શત્રુયાત્કો વા હન્તુમેનં મહાબલઃ
॥૬૫॥ બલેનાસ્યૈવ સર્વેઽપિ બલિનઃ સન્તિ દાનવાઃ । મૃત્યુનાસ્યૈવ
સર્વેષાં તેષાં મૃત્યુરમૃત્કિલ ॥૬૬॥ ણ્ણોઽસુરાણાં મૂલં વૈ સર્વેષામાં
મૂતલે । મૂલે છિન્નેઽથ શાસ્ત્રાનાં પૃથગ્દાશો ન વિઘટે ॥૬૭॥ અહો

રાયાર્ય કાળીદત્ત છે. જેણે આપણને વારંવાર પૂર્વે પીડા કરી હતી ॥૬૨॥
આ આપણા કુમાર લૌકિક બીજા બાળક જેવા જણાય છે પણ માયામય
આકારવાળા નિશ્ચે નથી. કિંતુ સ્વયં જે નારાયણ ઋષિરૂપે અવતર્યા હતા
એજ ભગવાન છે. એમણેજ આપણને વૃંદાવનમાં ‘હું તમારો તનય થઈશ’
એવું વરદાન દીધું છે. સત્યપ્રતિજ્ઞા પોતે આપેલું વરદાન સફળ કરવાસાડ
આ ભગવાન પૃથ્વીઉપર આપણા ભવનમાં હાલ મનુષ્યભાવથી અવતર્યા છે
॥૬૩॥ આપણી ઉપર પ્રસન્ન થએલા આ શ્રીકૃષ્ણે આપણા રિપુ દુરાત્મા
અસુરોનો નાશ અને આપણું રક્ષણ આ બે બાબતોની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી,
તે પ્રતિજ્ઞાને અનુસારે આપણા પુત્રરૂપ શ્રીહરિએજ મહામાયાવી અસુર-
રાજ કાળીદત્તનો દષ્ટિમાત્રથી નાશ કરી નાંખ્યો છે. એમ જો ન હોય તો
મહાબલિષ્ઠ આ અસુરને હણવા માટે કોણ સમર્થ થાય? બીજો કોઈપણ
નજ થાય ॥૬૪-૬૫॥ બીજા જે દાનવો છે તે તમામ આ કાળીદત્ત દાનવના
બળના અવલંબનથી બલિષ્ઠ છે, આ અસુરનું મરણ થવાથીજ તે સર્વે અ-
સુરોનું મરણ થઈ ગયા પ્રાયજ છે ॥૬૬॥ આના એકલાના નાશથી બીજા
બાકીના બધાનો નાશ શી રીતે થશે? તો કહેછે-જેમ વૃક્ષના મૂળના વિ-
ચ્છેદથી શાખાનો છેદ જીલ્લો હોતો નથી, તેમજ પૃથ્વીઉપર સર્વ દાનવોના
મૂળમૂત આ કાળીદત્તનો વિચ્છેદ થતાં દાનવશાખા સ્વયં વિચ્છેદ પામીજ
ગઈ છે. તેના માટે પૃથક્ વિચ્છેદની હવે જરૂર પડશે નહિ ॥૬૭॥ અહો!!

મગવતાઽનેન વિશરોજ્ઞાપિ ધીમતા । બાલ્ય ઇવ હતઃ સઘો
 દૈત્યેશોઽગ્રે તુ કિં પુનઃ ॥૬૮॥ આવયોઃ પોષણં ભૂમાવેષ ઇવ કરિ-
 વ્યતિ । જાતૌ હિ નિર્મયાવાવામસદીયાશ્ચ સર્વશઃ ॥૬૯॥ કિં વર્ણ્ય
 મક્તવાત્સલ્યં કૃષ્ણસ્યાસ્ય દયાનિધેઃ । દત્યુત્સુકહૃદાલિજ્ઞઃ તસ્ય-
 તુર્નિર્વૃતૌ ભૃશમ્ ॥૭૦॥ તતો હરિર્નિજજ્ઞાનં તયોરપાહરત્તુ નઃ । આ-

આપણને અશ્વત્થામાએ શાપ આપ્યો ત્યારે ‘શસ્ત્રધારણુ વિના શત્રુઓનો
 શી રીતે સંહાર કરશે’ એવી મોટી શંકા હતી. હાલમાં પ્રત્યક્ષપ્રમાણથી તે
 શંકા ટળી ગઈ. કેમકે શસ્ત્રધારણુ રહિત તથાપિ મહાશુદ્ધિરૂપી શસ્ત્રથી આ
 ભગવાને બાલ્ય વયમાંજ આ દાનવેશ્વરનો તત્કાળ નાશ કરી નાંખ્યો. તો
 આથી મોટી વયના થતાં તો શુંય કરશે એટલે તેમાંતો મોટામોટા દાનવોનો
 વિશેષ વિનાશ કરશેજ એમાં કાંઈ કહેવાનું રહેતું નથી ॥૬૮॥ કળિબળને
 લીધે પ્રતિદિન વિશેષ કૃશપણને પામતાં જતાં આપણનું ભૂમિઉપર ભરણુ-
 પોષણુ આ હરિકૃષ્ણજ કરશે. આપણેતો નિર્ભય થઈ ગયાં અને આપણા
 પક્ષપાતી સર્વેપણુ નિશ્ચ નિર્ભય થઈ ચુક્યા ॥૬૯॥ અહો ! આ કૃષ્ણનું વાત્સલ્ય
 કેનાથી વર્ણન કરી શકાય ? જે શ્રીકૃષ્ણુ સ્વયં આનંદઘન અને પરિપૂર્ણ છે
 તથાપિ ગાયો પોતાના વત્સ ઉપરજ જેમ એમ આ સંસારિમંડળ ઉપર સ્ને-
 હાર્દ્રહૃદયવાળા થઈને સંસારિના સન્નિધિમાં એકદમ દોડ્યા આવેછે. (આજ
 અવતરણુ છે) તેમાંપણુ ભક્તો ઉપરનું વાત્સલ્ય તો કોઈનાથી પણ વર્ણન થઈ
 શકે નહિ, કેમકે અનાદિકાળથી પ્રવર્તેલા કે પ્રામાદિક કે બીજા કોઈ તેને કા-
 ળમાં થએલા દોષસમૂહોને નહિ ગણીનેજ અનવધિકાતિશય આનંદરૂપ મોક્ષ-
 સામ્રાજ્ય આપેછે. વાત્સલ્યને સમુત્તેજન કરનારી દયા તો આ કૃષ્ણની
 નિરૂપાધિક્કી છે માટે દયાનિધિ છે, પોતે પ્રભુ આનંદમય છે પણ પરનું દુઃખ
 દેખીને દુઃખીયા થઈ જાયછે અને દુઃખ ટાળવા તત્પર થઈ જાય છે, આ
 મોટામાં મોટો ગુણવિશેષ છે, આવી દયાના નિધિરૂપ છે. એવી રીતે કહીને
 ભગવાનના દયા વાત્સલ્યગુણના અનુસ્મરણથી વૃદ્ધિ પામી ગએલા ઉત્સા-
 હવાળા હૃદયથી બાળકૃષ્ણને આલિંગન કરીને પરમાનંદપરિપૂર્ણ થઈ રહ્યાં
 ॥૭૦॥ શ્રીહરિએ ભક્તિધર્મને આવું પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનું વિજ્ઞાન ક્ષણભાવ

સીચથાપુરા ધર્મઃ સમાર્યઃ પુત્રધીર્હરૌ ॥૭૧॥ મહોત્પાતેઽપિ બાલ-
સ્ય જીવનં ચ રિપુક્ષયમ્ । મેને કૃષ્ણપ્રસાદં તં કુલોચ્ચૃણ્ણં ચ સઃ
॥૭૨॥ વ્યતીતાયાં નિશિ પ્રાતર્ધર્મો ધર્મવિદાં વરઃ । વિદ્યોપશમનં
હોમં કારયમાસ વાઙ્ઢવૈઃ ॥૭૩॥ પાઠાંશ્ચ કારયમાસ શ્રીનારા-
યણવર્ણઃ । બ્રાહ્મણાન્ભોજયમાસ દદૌ ધેનૂશ્ચ કાશ્વનમ્ ॥૭૪॥
પૂજનં બલિદાનં ચ કુલદેવસ્ય સ દ્વિજઃ । મારુતેઃ કારયમાસ વિ-
ધિજ્ઞૈર્વૈદિકૈર્દ્વિજૈઃ ॥૭૫॥ વન્દનં કારયમાસ નિજપુત્રેણ તસ્ય ચ ।
બ્રાહ્મણાન્ ચ સર્વેષામાશિપસ્તે દદુઃ શુભાઃ ॥૭૬॥ રમણીયતરઃ
સ્વભાવતઃ કૃતસંસ્કારવિધિસ્તુ સોઽર્મકઃ । વિવભાવિવ નીલ
ઊર્જિતો ગણેષ્વજિત આકરોદ્ભવઃ ॥૭૭॥ એતશ્ચરિત્રં ભવમીતિ-

આપીને ક્ષણાંતરમાં ફરીથી હરી લીધું. તેપછી ભગવન્-માયાથી જેમનું
જ્ઞાન હરાઈ ગયું છે એવા સપત્નીક ધર્મદેવ પ્રથમની માફક ફરીથી સુત-
સ્નેહાનુભક્ત હૃદયવાળા થઈ ગયા ॥૭૧॥ તે ધર્મદેવ પૂર્વોક્ત મહોત્પાતમાં પણ
પોતાના બાળપુત્ર જીવતા રહ્યા અને વૈરિનો વિનાશ થયો તે 'કુળદેવ હનુ-
માનજીની કૃપા અને તેજ મૂળ જેમાં છે એવા કૃષ્ણપ્રસાદથી થયો' એમ
નિશ્ચયથી માનવા લાગ્યા ॥૭૨॥ એ રાત્રિ વ્યતીત થઈને સૂર્યોદય થતાં
ધર્મજ્ઞોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ધર્મદેવે સુતનું અશુભ શમાવા સાડ વિદ્યનો વિરામ
કરનારો હોમ (હોમપૂર્વક શાંતિકર્મ) અને નારાયણકવચનો પાઠ વિપ્રો-
પાસે કરાવ્યો અને બહુ બ્રાહ્મણોને મિથાનથી જમાવ્યા તથા તેમને ઘણી
ગાયો અને સુવર્ણ દક્ષિણા દીધી ॥૭૩-૭૪॥ તેપછી ધર્મદેવે કુળદેવ માફ-
તિનું પૂજન બલિદાન વિગેરેવડે વિધિજ્ઞ વૈદિક વિપ્રો પાસે કરાવ્યું ॥૭૫॥
અને માફતિનું વંદન તથા સર્વ વિપ્રોને વંદન પોતાના પુત્રપાસે કરાવ્યું.
પિતાની આજ્ઞાથી પ્રણામ કરતા બાળકૃષ્ણને ભોજન દક્ષિણાદિકથી સંતુષ્ટ
થએલા બ્રાહ્મણોએ 'દીર્ઘાયુષી થાઓ' ઇત્યાદિ શુભ આશીર્વાદો આપ્યા
॥૭૬॥ તે આ બાળ શ્રીહરિ સહજ સ્વભાવેજ અતિશય રમણીય દિવ્ય
આકૃતિવાળા છે તેમાં ચૌલાદિ સંસ્કારવિધિ કરતાં, પ્રથમ ખાંણમાંથી
નીકળેલા નીલમણિને સરાણુ ઉપર ચઢાવી ઘસતાં અતિ ઉત્તેજિત થઈને

હર્તુર્હેરુદારં કથિતં મયા તે । યઃ કીર્તયેદ્યઃ શ્રુત્વાચ્ચ રાજન્ન
દુર્લભા તસ્ય સમુક્તિમુક્તિઃ ॥૭૮॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने नारायणचरित्रे
धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे चौलसंस्कारेऽसुरमायोपमर्दे कालीदत्तमरणं नाम षड्विं-
शोऽध्यायः ॥२६॥

સુત્રત ઉવાચ—હરિપ્રસાદો વિપ્રર્ષિઃ સ્વપ્રામેડસુ રક્તમ્ । ઉપ-
દ્રવં મુહુર્દૃષ્ટ્વા શાન્તમેત્તત્ર તુ ॥૧॥ पुण्यक्षेत्रावासरुचिर्घनधा-
न्यसमृद्धिमान् । सद्यो विहाय तं ग्राममयोध्यां गन्तुं मेहत ॥२॥ गृहो-
न्नेम विशेष शोलेछे तेम ते विशेषपण्णे शोભવા લાગ્યા ॥૭૭॥ હે રાજન્!
ભગવત્કથાશ્રવણરસિક પાત્રભૂત તમને આ ચરિત્ર કહ્યું, આ ચરિત્ર સકળ
પુરૂષાર્થ આપવામાં સમર્થ હોવાથી મહાઉદાર છે. એનું આવું ઐશ્વર્ય
શાથી? તો ભવભયને હરનારા ભગવાનનું આ ચરિત્ર છે. ત્રિવિધ તાપને
ટાળનારા પરમપુરૂષનું ચરિત્ર કયા અર્થને ન સાધે? સર્વને સિદ્ધ કરેજ.
માટે આવા ચરિત્રને જે કોઈ સાંભળે અને કીર્તન કરે તે બંને પુરૂષને
ભુક્તિ મુક્તિ-ત્રિવર્ગ અને અપવર્ગ દુર્લભ નથી કિંતુ મુખેથી સિદ્ધ થાય છે
॥૭૮॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने...प्रथमप्रकरणे चौलसंस्कारेऽसुर-
मायोपमर्दे कालीदत्तमरणं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥

અધ્યાય ૨૭ મો.

સુત્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્! બ્રહ્મર્ષિ હરિપ્રસાદે પોતાના ગામમાં
અમુરોએ વારંવાર કરાતા આવા અનેક ઉપદ્રવો બેઢને, સુતમાં સેહાતિ-
શયને લીધે તેનું દિવ્ય સામર્થ્ય વિસ્મૃત થતાં ‘તેનું રક્ષણ મારાથીજ થશે’
એમ મનમાં માનીને, અધિક અમુરોનો આવાસ જેમાં છે એવા સ્વચામને
ત્યાગ કરીને બીજા સ્થાનમાં સ્થિતિ કરવાની કામના કરી ॥૧॥ તે ધર્મદેવ
પવિત્ર તીર્થક્ષેત્રમાં સહજ સ્વભાવથીજ રહેવાની રૂચિવાળા હોવાથી ત-
ત્કાળ તે છપૈયા ગામને છોડી દેઢને, અયોધ્યામાં આવવા તૈયાર થયા. આ
ધર્મને અન્ય સ્થળમાં નિવાસ કરવામાં ઉપકરણની વિગુણતા બીલકુલ
નથી, કેમકે પોતે ધનધાન્યાદિકની સમૃદ્ધિએ સંપન્ન છે. પુણ્યક્ષેત્રમાં વસ-
વાની વાસનાવાળા ધર્મને ધર્માનુષ્ઠાનને વિવશ વર્તનારી ધનસમૃદ્ધિ સદા

પસ્કરમાધાય શકટાદિષુ સપ્રિયઃ । પુત્રાદિમિઃ સહ યયૌ સાકે-
તનગરીં નૃપ ! ॥૩॥ સજ્જેતનયા ધર્મં એકં શકટમારુદ્ધઃ । હરિ-
મુત્સન્નમાધાય મક્તિરેકં ચ સચ્ચુષા ॥૪॥ શૃણ્વન્ સુતસ્ય કલકા-
કાલેક મુદારાં પશ્યન્ચ તદ્વદનપક્ષજર્ણિ મુહુઃ સઃ । ધર્મોઽતિહર્ષ-
નિમ્બૃતો ન વિવેદ માર્ગે ક્રાન્તં ચ માર્ગજનમસ્ય તથૈવ પત્ની ॥૫॥
અદ્વશ્ચતુર્દશમુદ્ધર્ત ઉદારાન્દિસ્તીરં મનોહરમવાપ નૃપઃ સરચ્ચવાઃ ।
સાકં સુહૃદિશ્ચલાદ્યપિ સ્વ સાક્ષાત્ તામન્ રાશિપરમાપ્રેયયો-
ષિતં ચ ॥૬॥ જ્ઞાનેન યસ્યા દત્તિમાત્રતાઽપિ યાતિ ક્ષયં પાપગ-

સિદ્ધજ્ઞ હતી ॥૨॥ હે નૃપ ! તે ધર્મદેવ કરેલા સંકલ્પને અનુસારે, શુદ્ધની સમગ્ર સામગ્રી શકટ (ગાડાં) વિગેરેમાં ગોઠવી ભરી પેક કરીને, પ્રિયા-પુત્ર-પુત્રવધૂ વિગેરે પોષ્યવર્ગને સાથે લઇને અયોધ્યાપ્રત્યે ચાલી નીકળ્યા ॥૩॥ જ્યેષ્ઠ પુત્ર રામપ્રતાપને સાથે લઇને ધર્મદેવ એક ગાડામાં બેઠા. બીજા ગાડામાં પુત્ર શ્રીહરિને બોળામાં બેસારીને ભક્તિ સ્તુષા (પુત્રવધૂ) સુવાસિનીની સાથે બેઠાં ॥૪॥ તે આ માતાપિતાએ પુત્ર શ્રીહરિના વદનારવિદને વારંવાર નિહાળતાં નિહાળતાં અને ઉદાર મધુર અવ્યક્ત બાળ વાણીને સાંભળતાં સાંભળતાં પરમાનંદ પરિપૂર્ણ થઈ જતાં ઉલ્લસન કરેલાપણુ માર્ગને અને માર્ગમાં સામા આવતા જનસમાજને નજી જાણ્યો ॥૫॥ મહાબુદ્ધિવાળા ધર્મદેવ પોતાના સંબંધિવર્ગ સાથે દિવસના ચૌદમા મુહૂર્તમાં (સાયં સમયે) સરયૂ સરિતાના મનોહર તીરને પામ્યા. અને પયોનિધિની પરમપ્રિયા (સમુદ્રગામી) પત્ની સાક્ષાત્ સરયૂને નિહાળવા લાગ્યા ॥૬॥ ચાર શ્લોકથી સરયૂને વર્ણવે છે—જે સરયૂમાં જ્ઞાન કરવાથી અને જેના દર્શન-માત્રથીપણુ પુરૂષોના તમામ પાપનો પ્રણાશ થઈ જાય છે. કેવળ કેટલાક પાપનો પ્રક્ષય થાય છે એમ નહિ કિંતુ અનાદિકાળનાં સંચિત પાપપુંજ પણુ પ્રક્ષય પામી જાય છે. કેવળ સમીપમાં રહેલાનાંજ નહિ કિંતુ દૂર રહેલા પુરૂષોના પણુ પાપગણને પ્રણાશ કરે છે. એમ શાથી ? તો પોતાના ઉચ્ચારણુ કહેલા નામથી પણુ અખિલ અઘઓધને અતિશય લય કરનારી છે (તત્કાલે નાશ કરનારી છે) વળી સ્વભાવથીજ પવિત્ર જળવાળી એવી પણુ

જોડપિ પુંસામ્ । યા રામવાઃકેલ્યતિપૂતતોયા નામ્નાપ્યઘાનામતિ-
 મીતિદાત્રી ॥૭॥ ગ્રામોપમામિશ્ચ પુરોપમામિર્મહાતરીમિર્વિંતતા-
 ન્તરામિઃ । યા શોભમાના ચ તરજ્જાલૈઃ શબ્દાયમાનૈર્વહુમિઃ સ-
 મન્તાત્ ॥૮॥ યા પૂજિતા ચન્દનઃ સ્પધૂપૈર્દીપાવલીમિશ્ચ ફલૈર્જ-
 નૌઘૈઃ । ઋત્તિમિત્રાતવિસર્પણેન શોભામુપેતા કવિવર્ણનીયામ્
 ॥૯॥ યા માનસાખ્યાત્સરસઃ પ્રજાતા સન્નાદિતા માનસવાસિમિ-
 શ્ચ । તટદ્રુમાલિપ્રતિબિમ્બદશ્યા સેવ્યા નિજસ્વાન્તવિશુદ્ધિકામૈઃ
 ॥૧૦॥ તરીમથારુહ્ય મહાનદીં તાં સહાત્મપોષ્યૈર્વૃષ ઉત્તતાર । ઉપ-

આ સરયૂ શ્રીરામચંદ્ર લગવાનના જડકીડા સમયે થએલા દિવ્ય અંગસં-
 ગથી વિશેષપણે પવિત્ર જળવાળી થઈ છે ॥૭॥ જે સરયૂ સમુદ્રની મા-
 ફક અગાધ છે. જેથી અંદર વિશાળ અવકાશવાળી, મોટા મોટા ગામ
 નગરની ઉપમા આપવા લાયક, અનેક, નૌકાઓ જેના પ્રવાહમાં ચાલે છે,
 જેણે કરીને તીરની પેઠે નીરમાં પણ શોભાવિશેષ થાય છે. જેમાં સમુ-
 દ્રની પેઠે સમુદ્ર ત શબ્દાયમાન અનેક તરંગો ઉછળ્યા કરે છે, જેથી અ-
 હનિશ આરે આજુ શબ્દાયમાન થતા સાગરસદૃશ શોભાને સંપાદન કરે છે
 ॥૮॥ જે સરયૂ જનનમરણનો ભય ટાળવાની ક્ષિપ્તસાવાળા અખિલ
 દેહધારીઓએ ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપપંક્તિ અને ફળવડે પ્રતિદિન પૂજા
 કરેલી છે. જેના અગાધ જળમાં મત્સ્યપતિ મોટા અનેક જળચરો ગોલાંટ
 ખાવી વિગેરે કીડા કરે છે. જે નદીની શોભાને અદ્યજનો વાર્જન કરવા સમર્થ
 થાય નહિ કિંતુ કવિઓ (કાંતદર્શી-સર્વજ્ઞ) થીજ વાર્જન કરી શકાય એવી
 છે ॥૯॥ જે સરયૂની પાવનતા જન્મસિદ્ધિ સર્વત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે, કેમકે આતો
 માનસસરોવરમાંથી ઉત્પન્ન થએલી છે. જેને માનસસરોવરનિવાસી હંસો
 અચ્ચક્ત મધુરનાદથી સતત સેવે છે. વળી જે સરયૂ તીર ઉપર રહેલી વૃક્ષ-
 પંક્તિઓએ તીરમાંજ જેમ એમ પ્રતિબિંબ મિપથી નીરમાં પણ સદા સે-
 વેલી છે. આવી તટતરંગપંક્તિની શોભાથી સર્વને દશ્ય-દર્શનીયસ્વરૂપ-
 વાળી છે. આવાં અનેક કારણોથી પોતાના મનની વિશુદ્ધિ ઇચ્છનારા જ-
 નોએ સદાકાળ સ્નાનપાનાદિકથી સેવવા યોગ્ય છે ॥૧૦॥ આવી સરયૂ

સ્કરં નૌનિહિતં ચ સર્વં સમ્ભાવયામાસ પુનઃ પ્રતીરે ॥૧૧॥ પુરી-
મયોધ્યાં સમવાપ્ય તત્ર હરિપ્રસાદઃ પ્રસસાદ ચિત્તે । તાવત્પ્રતી-
ચીનગિરિં દિનેશો જગામ રાજન્નરુણાક્લવર્ણઃ ॥૧૨॥ સહસ્રશો
દૈવત્ત્વોદ્ભવો સૌધેષુ તીરે ચ જનાઃ સરચ્ચાઃ । ચક્રુઃચ યાસાં
પ્રતિભિન્નવૃન્દૈઃ સર્વા નદી દીપમયીવ રેજે ॥૧૩॥ તત્ર દ્વિજાન્
કુર્વત ણ્ણ સન્ધ્યાં દૃષ્ટ્વા વિધાય સ્નપનં સ્વયં ચ । પિતૃપ્ર-પાસન-
માચચાર પ્રત્યજ્જુઃઃ કર્મવિધિપ્રવીણઃ ॥૧૪॥ સ્વર્ગદ્વારાભિધે તત્ર

સરિતાની સર્વોત્તમ શોભા નિરીક્ષણ કરતા ધર્મદેવ પોતાના પત્ની-પુત્ર વિ-
ગેરે પરિવારે સહિત નાવમાં બેસીને મહાનદી મુખેથી ઉતર્યા. બેસતી વખતે
નૌકામાં મુકેલો સમસ્ત સરસામાન ઉતરતી વખતે ફરીથી સંભારી લઈ
ભેગો કરી ગાડા વિગેરેમાં યથાપૂર્વ ભરી બરોબર પેક કરીને સાથે લેવા
લાયક કરી દીધો ॥૧૧॥ હે રાજન્ ! પવિત્ર અયોધ્યાપુરીને પામીને,
પુરીના પાસેના ભાગમાં ઉભા રહેતાંજ પુણ્યક્ષેત્રના દર્શનમાત્રથી પ્રસન્ન
મનવાળા થઈ ગયા. એટલાકમાં દિનેશ (સૂર્ય) પણ હરિપ્રસાદને જવા
ધારેલા સ્થાનપર્યંત પહોંચતાં મુઘી પોતાના પ્રકાશથી સહાયતા આપીને
કુંકમથી અનુલેપ કર્યો હોય ને શું ? એવી રક્ત અંગકાંતિવાળો થઈને પો-
તાના લયસ્થાનરૂપ અસ્તાચળને પામ્યા. અર્થાત્ સાયંસંધ્યા સમય થયો
॥૧૨॥ તે સમયમાં જનોએ સરયૂતીર ઉપર રહેલી હવેલીઓમાં હળરો-
હળર દીપપંક્તિઓ કરી તેમજ તીરમાં નદીની પૂજા માટે પણ અપરિ-
મિત દીપો આરોપણ કર્યા. જે દીપપંક્તિઓનાં જળમાં પડેલાં પ્રતિબિંબ-
વૃંદવડે સમગ્ર સરયૂ સરિતા દીપ દીપમયીજ હોય ને શું ? એમ અતિશય
શોભવા લાગી ॥૧૩॥ ધર્મદેવ આવા સમયમાં સરયૂ તીરમાંજ સંધ્યોપા-
સના કરતા બહુ બ્રાહ્મણોને જોઈને, સંધ્યોપાસનનો સમય વ્યતિક્રમ ન થવા
માટે તુરંતજ બે કુમારને સ્નાન કરાવીને (તેમાં હરિકૃષ્ણ તો જળમાં પ્રવેશ
કરી સ્નાન કરી શકે એવી વયના નથી એમ વિચારીને કળશમાં જળ લ-
ઈને તેનાથી સ્નાન કરાવીને) પછી પોતે સ્નાન કરીને, સ્વયં કર્મવિધિમાં પ્ર-
વીણ હોવાથી પશ્ચિમાભિમુખે યથાવિધિ સાયંસંધ્યોપાસન કરવા લાગ્યા

કૃતસંધ્યાવિધિર્દિજઃ । તીર્થે તતો લક્ષ્મણસ્ય દર્શનં કૃતવાન્મુદા
 ॥૧૫॥ તુલસીપુષ્પવૃક્ષાદિશોભિતાત્તીર્થતસ્તતઃ । પ્રવિવેશ પુરીં
 રમ્યાં યામાહુર્મુક્તિદાં બુધાઃ ॥૧૬॥ યોજનાનિ દશ દ્વે ચ યાઽઽ-
 યતા સરસ્વતીનુ । વિસ્તીર્ણાં ત્રીણિ ચ પ્રોક્તા મનુના । નેદૈતાં સ્વયમ્
 ॥૧૭॥ ઈક્ષ્વાકુવંશ્યભૂપાનાં રાજધાનીતિ યોદિતા । યત્ર સાક્ષા-
 દ્રાસુદેવો રામનામાજનિ સ્વયમ્ ॥૧૮॥ ફલપુષ્પભરાનન્નનાનાદુ-

॥૧૪॥ સરસ્વતી સ્વર્ગદ્વાર નામના સુપ્રસિદ્ધ તીર્થ (આરા) માં સંધ્યાવિધિ કરીને, લક્ષ્મણતીર્થ (જ્યાં લક્ષ્મણજીની મૂર્તિ છે) નું દર્શન હર્ષથી કરીને, તુલસીવન, માધવી વિગેરે ઉત્તમ પુષ્પપ્રધાન લતાઓ તથા તરુઓ અને લીંબુ દાદિમાદિ ફળપ્રધાન વૃક્ષોવડે શોભાયમાન એવા તે સ્વર્ગદ્વાર તીર્થ થકી નીકળીને, જેને વ્યાસ વાદિમક વિગેરે બુધ જનો 'મુક્તિદા' (મોક્ષ આપનારી) એવા અન્વય નામથી કહે છે એવી રમણીય અયોધ્યાપુરીમાં ધર્મદેવે પ્રવેશ કર્યો ॥૧૫-૧૬॥

પુરીને સાત શ્લોકથી વર્ણવે છે—જે અયોધ્યા નગરી સ્વયં વૈવસ્વત મનુએ નિર્માણ કરી છે. સરસ્વતીને લક્ષ કરીને (કાંઠે) આર યોજન લાંબી અને ત્રણ યોજન પહોળા વિસ્તારવાળી વાદિમકાદિંક કહી છે ॥૧૭॥ જે નગરી મનુકુળમહાનીય ઈક્ષ્વાકુ રાજના વંશના રાજાઓની રાજધાનીપણે વિખ્યાત છે. જે નગરીમાં સાક્ષાત્ વાસુદેવ ભગવાન ઈક્ષ્વાકુકુળને અલંકાર કરવા સ્વયં રામનામથી અવતર્યા છે ॥૧૮॥ જે પુરી કેવળ કોઈ પણ ભારથી નમી ગએલા એમ નહિ કિંતુ પરોપભોગનાજ ઉપયોગી ફળપુષ્પભારથી નથી ગએલા. આવી નમ્રતા હોય તોજ શોભાભાટે થાય. નહિતો નદીમાં જળ આવતાં નમી જાય અને જળ જતુ રહેતાં ઉભા થઈ જાય એવા વેતસ (જળજંબવા) ની નમ્રતા જેમ પોતાનાજ એક જીવન ભાટે છે પણ પરોપભોગભાટે નથી તેમ સ્વોપભોગનાજ ઉપયોગની થાય. વળી ચારેતરફ સરખી રીતે નમી ગએલા એટલે એક અંશમાંપણ ફળપુષ્પભારથી શૂન્ય નહિ તેમ સમુન્નત નહિ કિંતુ સર્વ અંશમાંથી હાથથીજ ફળ પુષ્પ વીણી લેવાય એવીને નમી ગએલા. એવા વિવિધ વૃક્ષો અને એવીજ

પ્રજ્ઞતાલેષ્ટિઃ । શોભમાનૈવ વિઘૈરુદાનૈઃ પરિતો વૃતા ॥૧૯॥ રથ્યા-
મહાધ્વાપણચત્વર ણિ યસ્યાં વિમક્તાનિ ચ માર્જિતાનિ । ભવન્તિ

લતાઓવડે શોભાયમાન, નાનાવિધ, રાત્રિઆદિકના અગીચાઓથી ચારેતરફ વિંટાએલી છે. (આ સ્થળે એવો ધ્વન્યર્થ નિકળે છે—નગરી રાત્રિએ અધિષ્ઠિત હોય પણ જે બ્રાહ્મણ વૈશ્ય અને શૂદ્રપણે વિભાગ પામેલી પ્રજાઓએ રહિત હોય તો બીલકુલ શોભેજ નહિ. આ નગરીતો વર્ણુભેદવાળી પ્રજાઓથી સર્વત્ર વિંટાએલી છે. જેમ નગરીનો વિકાસ ઉદાનથી છે તેમ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલી વર્ણુભેદવાળી પ્રજાઓથી નગરી વિકાસને પામે છે. જેમ નગરીમાં પ્રવેશ કરતા પથિકજનને ઉદાન છાયા વિગેરેથી ઉપકારક થાય છે તેમ બીજા આશ્રમમાં રહેલા બ્રહ્મચારી આદિકજનોને ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલો જન અશનઆસનાદિદાનથી ઉપકારક થાય છે, માટે ગૃહાશ્રમ ઉદાનરૂપ છે. તે મનુએ ‘યથા વાયું સમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વ-જન્તવઃ । તથા ગૃહસ્થમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વે ભાશ્રમાઃ ॥ યસ્માન્નયોડપ્યાશ્રમિણો જ્ઞાનેનાન્નેન ચાન્વહમ્ । ગૃહસ્થૈર્નૈવ ધાર્યન્તે તસ્માન્નયેદ્યાશ્રમો ગૃહી ॥’ એમ કહ્યું છે. જેમ ઉદાન વૃક્ષ-લતાથી આવૃત છે તેમ ગૃહસ્થાશ્રમ પતિ-પત્નીરૂપ મિથુનથી સમૃદ્ધ છે. જેમ ફળપુષ્પભારે રહિત એવા દુમ-લતાદિકથી વ્યાકુળ એવું વન અનુપસેવ્ય થાય છે, તેમ જેનાં પરપ્રયોજન માટે પ્રવતેલાં ધનધાન્યાદિક પરોપભોગમાં ન આવે એવા પતિપત્નીબાળવૃદ્ધોને લીધે વ્યાકુળ એવો ગૃહસ્થાશ્રમ પણ અરણ્યની પેઠે બીજા આશ્રમિઓને અનુપસેવ્ય થાય છે. (કશા ઉપયોગનો નથી) આ નગરીમાં તો આવો પતિપત્નીનો સમવાય એકપણ નથી, કિંતુ પરાર્થેકપ્રયોજનવાળી ભોગ્યસમૃદ્ધિવાળો ધન્યભાગી છે (જે ભોગ્ય વસ્તુઓ હોય તે પરોપકાર માટેજ વાપરનારો છે) આ અર્થ ભાગવતમાં ‘અષ્ઠના અપિ તે ધન્વાઃ સાધવો ગૃહમેધિનઃ । ગૃહા દ્યૌર્વવર્ચાન્કુતુળમૂસીચરાવરાઃ ॥ ગૃહેષુ યેષ્વતિ-યથો નાર્ચિતાઃ સહિષ્કરણિ । યદિ નિર્વાન્તિ તે નૂનં કેદરાગૃહોપમાઃ ॥’ આ વચનથી કહ્યો છે. માટે ધર્મૈકપરાયણ મિથુનયોગવાળા બ્રાહ્મણાદિ વર્ણુભેદથી આ નગરી ચારે બાજુ વિંટાએલી છે) ॥૧૯॥ જે પુરીમાં રથ્યા,

નિત્યં ચ સુપૂજિતાનિ દ્વારાણિ દધ્યક્ષતકુકુમાદૈઃ ॥૨૦॥ સૌધૈર્વિ-
શાલૈરથ સાપ્તભૌમૈઃ કૈલાસભૂઃચિત્તચરોપમેયૈઃ । પક્ષિસ્થિતૈઃ શુભ્ર-
તરૈરનેકૈર્વિરાજમાના ચ મઠાદિભિર્યા ॥૨૧॥ જનાશ્ચતુર્વર્ણમવાસ્તુ
યસ્યાં વસન્ત્યસઙ્કીર્ણગૃહાલયશ્ચ । સ્વં સ્વં ચ ધર્મે પરિણલયન્તા
ધર્માવતારસ્ય હરેઃ પ્રતાપાત્ ॥૨૨॥ સુસન્કુલા યા કરિણાં ઘટાભિ-
શ્ચતુર્વિધાનાં ચ વિપ્રિલાઘાત્ । સુલક્ષણૈર્વાતજવેસ્તરક્તૈર્વૃષૈશ્ચ મ-
તૈરિવ ભદ્રનાગૈઃ ॥૨૩॥ શુશ્રાવ તસ્યાં પ્રતિરામમન્દિરં ઘસ્રાન્તની-

(નાના માર્ગો) મહાધ્વા, (રાજમાર્ગો) ચત્વર (ચાર માર્ગ ભેગા થતા હોય તે-ચોક અથવા આંગણાં) અને આપણો (હાટ-ખત્તરનાં સ્થાનો) જુદા જુદા વિભાગથી છે અને તે સર્વે વાળીને જળ છાંટીને સદા શુદ્ધ કરેલાં છે. તથા જેમાં ગૃહદ્વારો અને પુરદ્વારો, દહિ અક્ષત કુંકુમ ફળ પુષ્પ શેલડીના દંડ વિગેરેથી નિત્ય સારી રીતે પુજેલાં શોભે છે ॥૨૦॥ વળી જે નગરી ઉપરઉપર ચઢવેલા સાતસાત માળથી સંપન્ન, અત્યંત ધોળી, માટેજ કૈલાસાયળની શિખરને સદૃશ, લેનબંધ રહેલી, વિશાળ, અનેક સુધામય (ચુનાબંધ-છોબંધ) એવી હવેલીઓ-મહેલો તથા વિદ્યાર્થી સંન્યાસીઓને રહેવાના વિશાળ પંક્તિબંધ મહો તથા વેરાગીઓનાં અગણિત મંદિરોવડે વિરાજમાન છે ॥૨૧॥ જે પુરીમાં જુદા જુદા ધર્મો જેના નિયમિત કર્યા છે એવા ચારેય વર્ણના જનો સ્વસ્વધર્માનુષ્ઠાનની સુકરતા-સારૂ વર્ણવિભાગને અનુસારે જુદી જુદી ગૃહપંક્તિઓવાળા હોઇને વસે છે. અર્થાત્ બ્રાહ્મણુજાતિને રહેવાનાં ઘરોની લાઇનો જુદી, ક્ષત્રિઓની જુદી, વૈશ્યોની જુદી, શૂદ્રોની જુદી, એ રીતે બધા વર્ગો વિભાગથી વસે છે. અને ધર્મદેવથાથી અવતરેલા શ્રીહરિના દિવ્ય પ્રતાપથી અમુરોપદ્રવે રહિત થઇને પોતપોતાના ધર્મને મુખેથી પાળે છે ॥૨૨॥ જે પુરી ભદ્ર, મંદ, મૃગ અને મિશ્ર એવા ભેદથી ચાર પ્રકારના, બુદ્ધ વિગેરેથી શોભાડેલા, હાથી-ઓના સમૂહો તથા સારા લક્ષણવાળા, વાયુના જેવા વેગવાળા અશ્વો તથા ભદ્રજાતિના ગજજેવા મદમત્ત વૃપલોને લીધે ભારે ભીડ્યવાળી છે, આવી સર્વોત્તમ પુરીમાં પ્રવેશ કર્યો ॥૨૩॥

રાજનપદ્યગીતિકાઃ । વીણામૃદંગામ્બુજતાલશ્ણહરીતૂર્યાનકાનાં નિ-
નદાંશ્ચ સોડનઘ ! ॥૨૪॥ રૂપાલ્લોકગજિતપિ સંપ્રવાચેત્રપણ્યા-
પણવી ચેકાઃ સઃ । પૌરાંશ્ચ દેવાનિવ રાજમાના પદ્યજ્ઞતાંચાચ
પુરં સપોષ્યઃ ॥૨૫॥ રામઘાટસ્ય નિકટે વરહદ્વામિધં તતઃ । તચ્છા-
લાનગરં પ્રાપ ચ હૃદ્યર્થજનાશ્રિતમ્ ॥૨૬॥ ત્રેતાગ્રેપ્રાચ્યમાજ્ઞાતાં
લક્ષ્મણાદિસૌરભમ્ । જિઘંસ્તત્રાકરોદ્વાસં નિજપ્રાચીનકેત-
૥૨૭॥ ત્રિકાલં સરસ્વાનાં સંધ્યાદે નિ ચ નેત્યદ્ । કુર્વન્ત્યાપિ

હે નિષ્પાપ રાજન્ ! માર્ગમાં જતા ધર્મદેવ પ્રત્યેક રામમંદિરોમાં સં-
ધ્યાસમયે થતાં આરતીયોનાં પદોનાં ગાયનો તથા વીણાઓ, મૃદંગો, શંખો,
તાલો (કાંસાના કડતાળ) ઝાલરો, તૂર્થ (તુરધ) આનકો, (નગારાં) ઇ-
ત્યાદિ વિવિધ વાજાંત્રોના શ્રવણસુખાકારી નાદો સાંભળવા લાગ્યા ॥૨૪॥
આપણુ (હાટ-દુકાન)ની શોભા મનોનયનને હરનારી છે, કેમકે એક એક
પણુ આપણુમાં ગોઠવી મુકેલી વેચવાની વસ્તુઓ વિશેષ વિચિત્ર છે.
આપણુની સ્થિતિપણુ પંક્તિબંધ (લાઇનબંધ) વર્તેછે. તે આપણુપંક્તિ
પંક્તિબંધ ગોઠવેલા પ્રકટાવેલા પ્રદીપોવડે અતિશય શોભેછે. એરીતે અ-
તિરમણીય હાટ-બજારો અને તેમાં જતા આવતા, દેવ જેવા શોભતા, નગ-
રનિવાસી જનોને જોતા જોતા તે નગરીને ઉલ્લંઘન કરીને, રામઘાટની નજ-
કમાં વર્તતા, બરહદ્વા નામથી પ્રસિદ્ધ, આરેય વર્ણુના જનોનો જેમાં નિવાસ
છે એવા અયોધ્યાનગરીના એક શાખાનગરને ધર્મદેવ પોતાના હુમાર
દારાદિપરિવારસાથે પામ્યા ॥૨૫-૨૬॥ જેમાં બ્રાહ્મણો અગ્નિમાં યથા-
સમય યથાવિધિ હોમ કરેછે. ઘૃતાદિ હવિષાજના સૌરભને સુંઘવામાત્રથી
પાપપુંજ પ્રણાશ થઈ જાયછે. ત્રેતાગ્નિએ જમવા માંડેલા હવિષાજના આવા
સૌરભનેજ સુંઘીને સંતૃપ્ત થએલા ધર્મદેવ તે શાખાનગરમાં રહેલા પોતાના
પ્રાચીન લવનમાં નિવાસ કરીને સુખેથી રહ્યા ॥૨૭॥ ત્યાં રહીને પ્રતિદિન
ત્રિકાળ સરયુમાં સ્નાન અને સંધ્યાદિ નિત્ય-અવશ્ય કરવાનાં વર્ણાશ્રમ-
કર્મો કરવાપૂર્વક દૃષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણવિધે ભક્તિ કરવા લાગ્યા. અર્થાત્ કર્મયોગ
જ્ઞાનયોગ જેમાં અંગ છે એવો ભક્તિયોગ કરવા મંડ્યા, કર્મયોગમાં જ્ઞાનયો-

નિત્યાનિ કૃષ્ણે ભક્તિં સમાચરત્ ॥૨૮॥ ક્રિયમાણાં કૃષ્ણભક્તિં પિત્રા
કૃષ્ણોઽર્મકોઽપિ તામ્ । દૃષ્ટ્વા તથા સ્વયમપિ કરોતિ નાર્મલાલયા
॥૨૯॥ સ બાલઃ શૈશવેઽપ્યાસીત્સાઃ શીલરુણાન્વતઃ । કૃષ્ણાચા-
દિરુચિસ્ત્યક્તગ્રામ્યક્રીડાપિ ચ્છદઃ ॥૩૦॥ જ્ઞાતું સ તૂષસિ પ્રાયા-
ત્સરયું જનનીમનુ । પ્રત્યહં શીતકાલેઽપિ કર્મઠશ્ચાઽગ્નિયથા ॥૩૧॥
ગૃહેત્યર્જ્યામાસ કૃષ્ણં બાલપારેચ્છદૈઃ । તદ્વપ્તમાનસતયા મો-
હ્યાદિ ક્વાપિ નાસ્મરત્ ॥૩૨॥ પિત્રા જનન્યાપ્યાહૃતઃ સવયોમિશ્ચ

ગનો અંતર્ભાવ છે માટે પૃથક્પણે તેના અહણની અપેક્ષા નથી. અથવા
આ ભક્તિ નિષ્કામ ફળભક્તિ બાણુવી. અને કર્મો ભક્તિના પ્રવાહરૂપ બ-
ણુવાં ॥૨૮॥ બાળહરિકૃષ્ણ પણુ પોતાના તાતે કરવા માંડેલી કૃષ્ણભક્તિ
દેખીને પોતેપણુ બાળલીલાથી ધર્મદેવની પેઠ કૃષ્ણભક્તિનું નાશ્યવત્ અ-
નુકરણ કરવા લાગ્યા ॥૨૯॥ બાળકમાત્ર કંદુક (દડો) આદિક ક્રીડોપક-
રણોથી ક્રીડા કરેછે. આ બાળકૃષ્ણ તો તેવા નથી. આલ્ય વયમાંપણુ સાધુ-
ઓના જેવા શીલ (નિર્મત્સરપણું વિગેરે સારો સ્વભાવ) અને કૃપાળુતા
વિગેરે ગુણોએ યુક્ત, શ્રીકૃષ્ણની પૂજા પાદાદિકમાં પ્રીતિવાળા અને લૌકિક
ખેલનનાં ઉપકરણોનો પરિત્યાગ કરી દેનારા થયા ॥૩૦॥ આ બાળકૃષ્ણ
તો શીતસમય-હેમંત શિશિર ઋતુમાં પણુ પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરવા
જતાં જનનીની પાછળ કર્મકનિષ્ઠ વિપ્રનીપેઠ પ્રતિદિન સરયૂસરિતામાં સ્નાન
કરવા જતા હતા ॥૩૧॥ સ્નાન કરી ઘેર આવી, બાળોચિત પૂજોપકરણોથી
કૃષ્ણપૂજામાં પ્રવર્તતાં ક્યારેકનો તેમાં અનિશય સંલગ્ન મનવાળા થઈ જ-
વાથી અન્નભોજનાદિકને પણુ સ્મરણ કરતા નહિ ॥૩૨॥ આવા બાળહરિ
ક્યારેક કૃષ્ણધ્યાનનિષ્ઠ થતાં જનક, જનની અને સમાન વયના સખા
બાળકોએ બહુવાર બોલાવ્યા થકા પણુ બહુ કાળસુધી તે શબ્દને સાંભ-
ળતાજ ન હતા. પ્રાકૃત બાળકોને પિતા વિગેરે ઉત્તરોત્તર પ્રિયતમ હોય
છે. એટલે બીજાઓની અપેક્ષાએ પ્રથમ પિતા, તે કરતાં માતા, તે કરતાં
સખાઓ અધિક પ્રિય હોય છે. આતો બાળભાવને અનુકરણ કરેછે પણુ
વસ્તુતાએ બાળ નથી, કિંતુ આત્મારામોના અગ્રણી છે તે હરિ સરખી

બાલકૈઃ । કૃષ્ણધ્યાનરઃ કાપિ સુચિરં ન શૃણોતિ તત્ ॥૩૩॥
 બાલ્યે વિષ્ણુ કથાકીર્તિશ્રવણોત્સુક આસ સઃ । રામાયણં તુ बहुशो
 શ્રુણુતઃ । તત્ર ચ ॥૩૪॥ પ્રાયશો રામભક્તાનાં સમાગમવશાત્
 સઃ । પ્રાપ શ્રીજાનકીનાથે ભક્તિ ભક્તજનાપ્રે ॥૩૫॥ ત્યક્તગ્રામ્ય-
 વિહારધીઃ સ ભગવાનંદં જનેઃ પશ્ચમં પ્રાપ્તઃ સ્વીકૃતશુદ્ધસાધુસ-
 રણિસ્તાં સ્થાપયન્મૂતલે । નાદેયામ્ભસિ નિત્યમાત્વાવેધિ પ્રાતર્વિ-
 ધાયાદરાત્સાકેતાં લલલ્લદેવતા નમયિતું યાતિ સ્મ તત્તદ્દહાન્ ॥૩૬॥

વચના પ્રાકૃત બાળકોને વશ વર્તનારા કેમ થાય ? નજ થાય ॥૩૩॥ આ શ્રી-
 હરિ બાળ વયમાંજ કૃષ્ણકથાના કીર્તનશ્રવણાદિકમાં અત્યંત ઉત્સાહ-
 વાળા થયા હતા અને તે તે શ્રીરામચંદ્રમંદિરોમાં પ્રતિદિન વંચાતી વાદ્મીક-
 રામાયણના બહુવાર શ્રવણથી તથા બહુધાપણે તો રામભક્તોના સમધિક
 સમાગમથી ભક્તજનો જેમને પ્રિયતમ છે એવા શ્રીભગવાનના રામચંદ્ર-
 ભમાં પ્રેમપ્રકર્ષને પામ્યા હતા ॥૩૪-૩૫॥ આ સમયે આ શ્રીહરિ જ-
 ન્મથી પાંચમા વર્ષમાં વર્તતા હતા, આ ભગવાન ક્રીડા કરવાનેજ એક યોગ્ય
 એવી વયમાં વર્તે છે તથાપિ લૌકિકવિહરણથી વિમુખ થઈને, શમદમાદિ-
 સંપન્ન જ્ઞાનવૃદ્ધ સાધુઓની શુદ્ધ (રાગદ્વેષાદિદોષે વર્ણત) સરણિ (એક
 આત્માનીજ ઉન્નુભતારૂપ પદવીથી અથવા અહિંસા-બ્રહ્મચર્ય-નિર્માનત્વ-
 નિર્મત્સરત્વ-અક્રોધત્વ-અલોભત્વ-અસંગત્વ-દયાળુત્વાદિરૂપ પદવી)માં
 અત્યાદરવાળા થઈને, એવીજ સચ્છાત્મપ્રસિદ્ધ શુદ્ધપદવી પૃથ્વીઉપર પ્ર-
 તિષ્ઠાપન કરવા, પ્રતિદિન પ્રભાતમાં સરયૂનદીના નીરમાં સ્નાનવિધિ કરીને
 પરમ પ્રીતિથી અયોધ્યાપુરીમાં તે તે મંદિરોમાં આરાધાતી સીતા-રામ-
 લક્ષ્મણ-હનુમાન વિગેરે સર્વ અર્ચાઓને નમસ્કાર કરવા પ્રત્યેક મંદિરોમાં
 જતા હતા. અથવા બીજાઓને નમસ્કાર કરાવા માટે જતા હતા એટલે
 પોતે સાધુપદવીની પ્રતિષ્ઠાપના માટેજ પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છે
 એજ અવતરણના કૃત્યને કરવા માટે ભગવદ્વિમુખોને મંદિરમાં લઈ જઈને
 તેમને પણ સન્નુભ કરવા તે તે સ્થળમાં રહેલા દેવોની આમળ નમાવા
 માટે તે તે મંદિરોમાં જતા હતા, અર્થાત્ લોકોને શિખવવા સાડ તેમ કરતા

સીતાલક્ષ્મણગન્ધવાહતનયૈર્યુક્તં ચ રામં ભજન્ શ્રીમદ્ભાગવતં પુ-
રાણમશ્વિલં રામાયણં ચાશૃણોત્ । પ્રીતિં નૈવ વ્યવન્ધ કુત્રચિદસૌ
સાંસારિકે વસ્તુનિ સ્વદ્વેદેશ્મનિ માતૃપિતાપુત્રપુત્ર્યેષુ મિત્રે-
ષ્વપિ ॥૩૭॥ સદ્ધર્માનપિ કૃષ્ણઃ ક્ષત્રિયઃ શુશ્રાવ સર્વાનસૌ શ્રૌ-
તસ્પાર્તવિદસ્તતશ્ચ નિશ્ચિલાન્વર્ણાશ્રમાણાં વૃષાન્ । ધર્માશ્ચાશ્ચિલ-
યોષિતાં સ્વજનનાં વક્ત્રાદરેણાઘ્નૈઃ સર્વજ્ઞોઽપિ નૃનાટનં પરિચર-
ન્વાલ્યેઽભવત્પણ્ડિતઃ ॥૩૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મ-
શાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે ધર્મસ્યાયોધ્યાગમનં નામ સપ્તવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૭॥

હતા ॥૩૬॥ આ બાળહરિ તેને મંદિરમાં સીતા, લક્ષ્મણ અને માતૃતિએ
સહિત શ્રીરામચંદ્રજીનું પ્રતિદિન પરમપ્રેમથી ભજન કરવા લાગ્યા અને
સમય શ્રીરામાયણ તથા શ્રીભાગવતને અનુદિન એકાથ મનથી સાંભળવા
લાગ્યા, માટેજ આવા શ્રીહરિને ધનધાન્યાદિસમૃદ્ધિસંપન્ન ઘરમાં કે પ-
શુઓમાં કે મણિસુવર્ણાદિ દ્રવ્યમાં કે માતા પિતા ભ્રાતા આદિક દેહાનુગ-
મિમાં કે મિત્ર-સખાઓમાં કે એ સીવાયના બીજા કોઈ પણ સાંસારિક વ-
સ્તુઓમાં લેશપણ પ્રેમાનુબંધ થયો નહિ. એટલે કશામાં આસક્ત થયા
નહિ ॥૩૭॥ આ બાળકૃષ્ણે કૃષ્ણના એકાંતિકલક્ત પિતાથડી સમય સ-
દ્ધર્મો (એકાંતિક ભાગવતધર્મો) સાંભળી લીધા તેમજ શ્રૌતસ્માર્તકર્મને
જાણનારા પોતાના પિતાથડીજ બ્રાહ્મણાદિ વર્ણો અને બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્ર-
મોના સમસ્ત ધર્મો સાંભળી લીધા. કેમકે આ પિતા ધર્મદેવ શ્રૌતસ્માર્ત
ધર્મનું તત્ત્વ તથા પારમૈકાંતિકધર્મરૂપ ભક્તિનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણેછે.
તથા સધવા વિધવા સર્વ સ્ત્રીયોના સર્વ સદ્ધર્મો પોતાની માતાના મુખથડી
સાંભળી લીધા, આ હરિકૃષ્ણ સ્વયં સર્વજ્ઞ છે તથાપિ જાણે ન જાણતા
હોય એમ નૃનાથ્ય કરવામાટે માતાપિતાના મુખથડી સર્વ ધર્મો સાંભળીને
બાહ્યવચમાંજ પંડિત થઈ ગયા. અર્થાત્ સ્વયં સર્વ વિદ્યાના નિધિ અને
વેદોના પણ કારણ છે તેમને શ્રવણાદિકથી જે પંડિતતાવ્યક્તીકરણ છે
તેનો ફક્ત નૃનાથ્ય શોભાડવા માટે છે ॥૩૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને...
પ્રથમપ્રકરણે ધર્મસ્યાયોધ્યાગમનં નામ સપ્તવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૭॥

સુવ્રત ઉવાચ—અસિન્નબ્દે મધૌ શુક્રે દ્વિતીયાયાં મૃગૌ નૃપ ! ।
 દક્ષે સિંહે હરિં ધર્મો વિદ્યારમ્ભમકારયત ॥૧॥ લક્ષ્મીનારાયણં
 વાર્ણીં સામવેદં ચ ગોમિલમ્ । પુપૂજાત્ર યથાશાસ્ત્રં ગણેશાચન-
 વર્ચકમ્ ॥૨॥ કૃત્વા ઘૃતેન હોમં ચ ભાજયામ સ વાઙ્મવાન્ । તેમ્યશ્ચ
 દક્ષિણાઃ પ્રાદાદ્વાઃ સુવર્ણં ચ શક્તિતઃ ॥૩॥ કુશાગ્રબુદ્ધિઃ કૃષ્ણોઽથ
 કાલેનાલેન સર્વેશઃ । વર્ણાનક્રાંશ્ચ શિક્ષિત્વા ગ્રન્થમાત્રમવાચયત
 ॥૪॥ બુદ્ધિં તીક્ષ્ણાં તસ્ય દૃષ્ટ્વા ધર્મવિદ્ધર્મ આદરાત । વેદ્યાશ્ચાસ્ત્રાણિ

અધ્યાય ૨૮ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે નૃપ ! ત્યારપછી એજ પાંચમા વર્ષમાં ચૈત્રમાસના
 શુકલપક્ષની દ્વિતીયા તિથિએ શુક્રવારે અશ્વિનીનક્ષત્રમાં સિંહલગ્નમાં પિતા
 ધર્મદેવે પુત્ર હરિને વિદ્યારંભ કરાવ્યો. (પાંચમા વર્ષમાં વિદ્યારંભ કરાવાનો
 કૃત્યાર્થિતામણિમાં મદનરત્નમાં ‘અક્ષરસ્વીકૃતિં કુર્યાત્પાસે પદ્મમહાયને । ઉ-
 ત્તરાયણગે સૂર્યે કુમ્ભમાસં વિવર્જયેત્’ આ વચનથી કહ્યોછે ॥૧॥ વિદ્યારંભને
 દિવસે ગણપતિપૂજનપૂર્વક લક્ષ્મી, નારાયણ, સરસ્વતી, સામવેદ અને
 ગોમિલ આચાર્યની યથાશાસ્ત્ર પુત્રપાસે પૂજા કરાવી ॥૨॥ લક્ષ્મીનારાયણ
 આદિક દેવોનાં નામવડે અગ્નિમાં ઘૃતથી યથાવિધિ હોમ કરીને, બ્રાહ્મણોને
 ભોજન કરાવ્યું અને તેમને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપીને ગાયો તથા સુવર્ણ
 આપ્યું. (આ વિદ્યારંભમાં લક્ષ્મીનારાયણ આદિકનું પૂજન વિગેરે વિષ્ણુ-
 ધર્મોત્તરમાં કહ્યુંછે—‘હરિં લક્ષ્મીં તથા દેવીં સરસ્વતીમ્ । સ્વ-
 વિદ્યાસૂત્રકારાંશ્ચ સ્વાં વિદ્યાં ચ વિશેષતઃ । एतेषामेव देवानां नाम्ना तु जुहु-
 यात् घृतम् । दक्षिणामिर्द्विजेन्द्राणां कर्तव्यं चात्र पूजनं’ ઇત્યાદિ ॥૩॥
 વિદ્યારંભ કરાવ્યા પછી કુશાચ બુદ્ધિવાળા આ હરિકૃષ્ણ સ્વરૂપ સમયમાં
 સમય વર્ણુ અને અંક જનકથકી શીખીને, સંસ્કૃત પ્રાકૃત ગ્રંથમાત્રને બાણે
 પ્રથમ ભણ્યા હોય એમ વાંચવા સમર્થ થયા ॥૪॥ હે નૃપ ! શ્રીહરિની
 બુદ્ધિની કુશાચ જેવી તીક્ષ્ણતા બોધને ધર્મજ્ઞ પિતાએ પરમાદરથી જેમને
 જનોઈ નથી આપી આવા શ્રીહરિને વેદનાં કેવળ શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ,
 છંદ, જ્યોતિષ અને નિરૂપિત આ જોયેપણ અંગો ભણાવી દીધાં ॥૫॥

ષઢપિ ગત્યામ્ભાનં તં નૃપ ! ॥૫॥ અનલાસેન સર્વાણિ તાનિ સો-
 ડપ્યધ્યગીષ્ટ ચ । મૌઝીબન્ધાત્પૂર્વમેવ મુમુદે તેન તત્પિતા ॥૬॥
 કૌમારં સમતિક્રમ્ય વિષ્ણવર્ચામયસ્થેલનૈઃ । પૌગણ્ડાલ્યામવ પાં
 સ પ્રપેદે ધર્મનન્દનઃ ॥૭॥ ષષ્ટેઽન્દે માધવસ્યાસ્ય દેહીલાલ્યં સિતે
 રવૌ । વ્રાહ્મે પ્રાતઃ સુતો મત્તયા સુષુવેઽન્યો નરાધિપ ! ॥૮॥ ગુણેઃ
 પ્રદ્યુમ્નતુલ્યોઽસૌ નિત્યં હરિમનુવ્રતઃ । ઇચ્છારામ ઇતિ સ્થ્યાતો બ-
 ભૂવ જનપૂજિતઃ ॥૯॥ યામેઽન્તિમે નિશો નિત્યં સરયૂમાપ્લવાય સઃ ।

શ્રીહરિપણુ યજ્ઞોપવીતસ્વીકાર પહેલાંજ અનાયાસથીજ એકદમ તે સર્વને
 લાગી ગયા. આવી અધ્યયન કુશળતાથી તેમના પિતાબદ્ધ હર્ષ પામ્યા ॥૬॥
 ધર્મનંદન શ્રીહરિનું પ્રાકૃત બાળકના જેવું ખેલન ન હતું, કિંતુ વિષ્ણુના
 પૂજનરૂપ હતું. આમ્ય રમતથકી નિવૃત્ત થએલા શ્રીહરિનું વિષ્ણુપૂજનપણુ
 નૃનાશ્ર્ય હોવાથી તે એક ખેલનજ છે. આવા વિષ્ણુપૂજનમય ખેલનથી
 કુમાર અવસ્થા ઉત્ત્ત્વધન કરીને પૌગંડ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ. (પાંચ વર્ષસુધી
 કુમાર અવસ્થા, પાંચથી દશવર્ષસુધી પૌગંડ અવસ્થા, દશથી પનરવર્ષસુધી
 કિશોર અવસ્થા, તે પછીની યુવા અવસ્થા કહેવાય) ॥૭॥ હવે શ્રીહરિના
 નાનાભાઈનો પ્રસંગપ્રાપ્ત પ્રાદુર્ભાવ કહેછે-હે નરાધિપ ! શ્રીહરિના જન્મ-
 થકી છઠાવર્ષમાં વૈશાખમાસના શુકલપક્ષની દ્વિતીયાતિથિએ રવિવારે બ્રાહ્મ-
 મુહૂર્તમાં, તેમાંપણુ પ્રાતઃકાળમાં ભક્તિદેવીએ બીજા સુતને (ત્રીજાનો)
 જન્મ આપ્યો ॥૮॥ આ પુત્ર એકાંતિક ઉપાસના-દયા-સુશીલતા વિગેરે
 ગુણોએ કરીને પ્રદ્યુમ્ને તુલ્ય, નિરંતર શ્રીહરિને સર્વભાવથી અનુસરેલા,
 ઇચ્છારામ નામથી વિખ્યાત અને ગુણોને લીધે સર્વજનોએ સત્કાર કરેલા,
 એવા થયા ॥૯॥ પ્રાસંગિક કહીને હવે પ્રકૃતને કહેછે-આ હરિકૃષ્ણ હમેશાં
 રાત્રિના છેલા પહોરમાં સરયૂમાં જઈ તેમાં સ્નાન કરી પાછા આવી, અંદન
 પુષ્પ અક્ષત ધૂપ દીપ અને નૈવેદ્યવડે અર્ચારૂપ શ્રીરઘુનાથજીનું તેમના
 'શ્રીરામચન્દ્રાય નમઃ' એવા નામમંત્રથી પૂજન કરીને, તેમને નિવેદન ક-
 રેલા (પ્રસાદિભૂત) અન્નનો અને જળાદિકનો ઉપયોગ કરતા પણ બીજાનો
 નહિ-એટલે ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલા તેમજ ભગવાન વિનાના બીજા

યાતિ સ્વ નામમન્ત્રેણ રઘુનાથમપુજત ॥૧૦॥ ચન્દનાક્ષતપુ-
 જ્વૈશ્ચ ધૂપદીપાનિવેદનૈઃ । તમભ્યર્ચ્ય તદુચ્છિષ્ટમુપારક્ત ન ચેત-
 રત્ ॥૧૧॥ રામનામજપં કર્તું તુલસીકાષ્ઠમાલિકામ્ । શુચિર્મૂતઃ
 કરે દક્ષે દધાતિ સ્નાનુવાસરમ્ ॥૧૨॥ જ્ઞાતઃ કૃતોર્ધ્વપુણ્ડ્રોઽસૌ
 રામકૂટપ્રદક્ષિણામ્ । ચાલોઽપ્યનાકુલશ્ચક્રે જનયજ્ઞનવિસ્મયમ્
 ॥૧૩॥ જન્મસ્થાને પ્રતિદિનં લક્ષ્મણસ્ય ચ તીર્થકે । વિદ્યાકુણ્ડા-
 દિપુ દ્રષ્ટું રામમૂર્તીઃ સ્વ યાતિ સઃ ॥૧૪॥ રામસ્ય દર્શનં કૃત્વા તં
 પ્રણમ્ય ચ દણ્ડવત્ । રામાયણશ્રુતિજ્ઞાતતન્માહાત્મ્યો નુનાવ સઃ
 ॥૧૫॥ યોઽહલ્યાં નિજકર્મણૈવ મહર્તીં પ્રાપ્તાં ગતિં દુર્વિધાં દીનાં
 ગૌતમયોષિતં નિપતિતાં નિઃસાધનાં કાનને । સઘોઽમાચયદત્તઃ-

દેવને નિવેદન કરેલા અન્નાદિકનો ઉપભોગ ક્યારેય પણ કરતા નહિ. અર્થાત્
 પ્રતિદિન સરયૂસરિતામાં સ્નાન કરવું, શ્રીરામચંદ્રનું પૂજન કરવું અને નિવે-
 દિતાવશિષ્ઠીજ શરીરધારણ કરવું, આવુંજ એમણે બાળપણથીજ વ્રત
 રાખ્યું ॥૧૦-૧૧॥ અતિપવિત્ર એવા આ શ્રીહરિનો જમણો કર રામનામ
 જપવામાં ઉપયોગિની તુલસીમાળાથી સમલંકૃત હાથેમાં સદા શોભતો હતો
 ॥૧૨॥ આ શ્રીહરિ બાહ્ય અવસ્થામાં રહ્યાછે તોપણ ક્ષુધા તૃષ્ણાથી બીલકુલ
 નહિ વ્યાકુળ થઈને, દરરોજ સરયૂમાં સ્નાન કરી ઉર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરી રા-
 મકૂટ નામે સ્થાનવિશેષની પ્રદક્ષિણા કરતા અને તેથી જનોને ચિત્તમાં બહુ
 વિસ્મિત કરતા હતા ॥૧૩॥ વળી આ બાળહરિ શ્રીરામચંદ્રજીના જન્મસ્થાન
 નામના સ્થાનવિશેષમાં તથા લક્ષ્મણઘાટ નામના સરયૂના આરામાં તથા
 વિદ્યાકુંડ અને સૂર્યકુંડ આદિક સ્થાનોમાં શ્રીરામચંદ્રજીની મૂર્તિઓનાં દર્શન
 કરવા ભક્તિથી દરરોજ જતા હતા ॥૧૪॥ પ્રતિદિન પ્રત્યેક મંદિરમાં જઈને
 શ્રીરામમૂર્તિઓનાં દર્શન કરી તેમને દંડવત્ પ્રણામ કરી શ્રીરામાયણના
 શ્રવણથી રામનો મહામહિમા બાણીને તેમની સ્તુતિ કરતા હતા ॥૧૫॥

સ્તુતિનો પ્રકાર આઠ શ્લોકથી કહેછે—તેમાં આ શ્લોકથી શ્રીરા-
 મના પાવનપણાને સૂચવનારા અહલ્યાશાપવિમોચનને અનુસ્મરણ કરેછે—
 શિલાશરીરની સંપ્રાપ્તિરૂપ મહતી (સોએ સો ઉપાય કરતાંપણ ન નિવૃત્ત

પાદકમલસ્પર્શેન તં પાવનં રામં જીવાહેતં મજેડતિકરણં નિર્હેતુ-
કોણિયમ્ ॥૧૬॥ યો વા તામસાહંજ્જતિજનિતં કૂરં નિષાદા-
ધિપં ઘોરાચરણવિહારિણં પશુસમં નૃણાં ચ હીનં ધિયા । પ્રેમ્ણા

થાય એવી) દુર્ગતિને પોતાના પતિ ગૌતમમુનિના શાપમાં હેતુભૂત ઇન્દ્ર-
સંગરૂપ પોતાના પાપકર્મથી પામેલી ગૌતમપત્ની અહલ્યાને જેમણે પોતાના
ચરણારવિંદના સ્પર્શથીજ તત્કાળ મુકાવી છે, એટલે જેના ચરણરજના સ્પર્-
શથીજ શિલાશરીરને સમારંભ કરનાર મહત્તર પાપ પ્રક્ષીણ થઈ ગયું
માટે જે રામ પરમપાવન છે, વળી વિપ્રાદિ વર્ણવિશેષ કે બ્રહ્મચર્યાદિ
આશ્રમનાં ચિહ્નવિશેષ કે શમદમાદિક વૃત્તવિશેષની નહિ અપેક્ષા રાખીને
શિલાશરીરવાળાપણુ જીવનું પરમ કલ્યાણ કર્યું માટે જે રામ જીવમાત્રના
હિતાવહ છે. વળી આ અહલ્યા ખીચારી દુર્ગતિને પામી છે, શાપમાંથી
મુક્ત થાય એવું સાધનપણુ તેનાથી થાય એવું નથી અને નિર્જન વનમાં
એકલી પડી રહી છે એમ મનમાં કંઈના લાવીને અહલ્યાને શાપમાંથી
મુકાવી માટે જે રામ કંઈના નિધિ છે. આવા અપૂર્વ ઉપકારથી પોતાનેતો
કશો અર્થ (પ્રયોજન) નથી. તેમ જ હાથ જોડવા જેટલાપણુ ઉપાયનું
અનુષ્ઠાન અહલ્યાનું નથી. તેનું દીનપણુંજ એક સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ હતું,
તેના દીનપણાની નિવૃત્તિરૂપ તેનું પરમ પ્રયોજન સિદ્ધ કરી આપ્યું.
પોતાનેતો તેમાં કશું પ્રયોજન નથી, માટે જે રામ કાંઈપણુ પોતાના
પ્રયોજન વિના ઉપકાર કરનારા છે. એ રીતે પાવન-સર્વપાપનિવર્તન
કરીને પવિત્ર કરનારા, સર્વ જીવોનું પરમ હિત કરનારા, કંઈના નિધિ-
રૂપ, કાંઈપણુ પોતાના કારણ વિના ખીજનો મહાઉપકાર કરવાના સ્વભા-
વવાળા એવા તે શ્રીરામને હું કાય વાળી મનથી ભજું છું ॥૧૬॥ હવે શ્રી-
રામના સ્નેહાતિશયરૂપ સૌશીલ્યની સીમા કહે છે-દક્ષિવાકુકુળના ભૂષણરૂપ
અને શ્રી (લક્ષ્મી)ના ભૂષણરૂપ રામ ક્યાં ? અને વ્યાધ (પારાધી) જ્ઞાતિમાં
જન્મેલો ગુહ ક્યાં ? અનેનું બહુ અંતર છે. વ્યાધજ્ઞાતિ તામસી-તમોગુણ-
પ્રધાન અને હિંસા-હિંસા કરવાના સહજ સ્વભાવવાળી છે. વળી ક્રૂરતા
એજ એની પ્રકૃતિ છે. ઘોર (ક્રૂર) ગહન અરણ્યમાંજ વિહરણુશીલ હોવાથી

સમ્પરિષ્વજે કરુણયાઽનાદત્ય જાત્યાદિ તં રામં ॥૧૭॥ સીતા-
દ્રોહકરં સુરેન્દ્રતનયં કાકાકૃતિં વિભ્રતં વધ્યં ચાપિ શરેણ સર્વ-
ભુવનેષ્વભ્રામયથઃ પ્રભુઃ । ભ્રાન્તં શોકહતં ચ તં સ્વશરણં પ્રાપ્તં

અન્યસંગથીપણુ કરતાજી વિશેષ હોય છે. વળી આ વ્યાધન્તિ મનુષ્યને યોગ્ય એવી મતિએ વિહીન અને કેવળ પશુપ્રાયજી છે, આવી વ્યાધન્તિમાં જન્મેલા ભિક્ષોના અધિપતિ ગુહરાજને ઈક્ષ્વાકુકુળના અલંકારરૂપ એવાપણુ જે રામ 'આતો અતિનીચ પારાધિ ભતિનો છે' એવી ભતિભેદની નહિ પર્યાલોચના કરીને, કુળથી વૃત્તથી ગુણથી વિભવથી અને વિદ્યાથી પોતાને સમાન હોય તેનેજ જેમ એમ પ્રેમથી એ બાહુમાં ઘાલીને મળ્યા હતા-ભેટ્યા હતા (આજ સૌશીલ્ય કહેવાય. જે પરનો ભત્યાદિ અપકર્પ નહિ ગણીને, મંદો (મૂઢો)નેપણુ 'આતો મારો છે' એમ માનીને, તેની સાથે લેશપણુ અંતર નહિ રાખીને, તેનોજ એક સંસ્લેષ કરવાનો સ્વભાવ એજ સૌશીલ્ય છે. આવા મંદમાં પણ આત્મીયપણાની ભાવના થવામાં કારણુ શું ? તો કેવળ કડ્ડણજી છે. કડ્ડણને લીધેજ આત્મીયપણાની ભાવના ભગવાન કરેછે. કેમકે તે ગુહે અલ્પ ગંગાતરણુ સાધન સંપાદન કરી આપ્યું તેને પણ મહત્તર માનીને તેનાં સકળ સાંસારિક દુઃખ ટાળવાની ઇચ્છા કરી, ભગવાનના પરિશ્વંગના પાત્રભૂત જે જન થાય તે દુઃખસંબંધનો પાત્રભૂત નજ થાય) એવા પરમ પાવન, જીવહિતાવહ કડ્ડણાનિધિ નિષ્કારણુ ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું ભજુંછું ॥૧૭॥ પોતાના પાદમૂળમાં પડવામાત્રથી મહાઅપરાધીને વિસ્મરણુ કરીને, તેના રક્ષણમાં પ્રવૃત્તિ કરવારૂપ ગુણુ-વિશેષ કહેછે—જયંત ઇન્દ્રનો તનય હતો, એને ગર્વ આવી જવાનું આજ પુરતું નિમિત્ત હતું, જે ગર્વને લીધે સતી સીતાનો પણ માંસલોભથી સ્તનમાં ચંચુપ્રહારરૂપ મહાદ્રોહ કર્યો હતો. જે તમારા ભયને લીધેજ કપટથી કાકની આકૃતિ કરીને પાસે આવીને સીતાના દ્રોહમાં પ્રવર્ત્યો હતો. આવા કારણુથી તુરતજ બાણથી વધ કરવા લાયકજી અન્યો છે તોપણુ અને તેને સંહારવા સ્વયં સર્વથા સમર્થ હતા તોપણુ તત્કાળ પ્રાણુ હરી લે એવું શસ્ત્ર ભેરથી નહિ મુઠીને તત્કાળ નહિ હણતાં વાર લગાડે એવું ઢીલું શસ્ત્ર

મુમોચૈવ તં રામં ॥૧૮॥ જાત્યા હીનતમાં સ્થિયં ચ શબરીં કોલી-
વત્તીપિ જ્ઞાત્વા સ્વેક્ષણમિચ્છતીં કરુણય તસ્યૈ નિજં દર્શનમ્ ।

મારવા માટે મુકયું. કાળવિલંબનો લાલ મળતાં કોઈ શરણુ (રક્ષક)ની શોધ કરવાની લાલસાથી આખી ત્રિલોકીમાં જ્યાં ત્યાં વેગથી રખડરખડ કર્યું પણ કોઈપણ શરણુ નહિ મળવાથી શોકવેગને લીધે હતપ્રાય થઈ જતાં પાછો આવીને આપના ચરણમૂળમાંજ પડ્યો. આવા મહા અપરાધી જ-
યંતને ‘આતો શરણુ આવ્યો’ એમ માનીનેજ દેવળ કડણાથી ખાણલય-
માંથી મુકાવ્યો. આવા પરમપાવન, જીવહિતકારી, કડણાસાગર સ્વકારણ-
વિના ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું ભજું છું ॥૧૮॥ ભક્તો ઉપર ભગ-
વાનની અનન્યા પ્રીતિ છે તેનું અનુસ્મરણ કરે છે—જે આપ ભવ બ્રહ્મા-
દિકોએ પણ અભિગમ્ય (સન્મુખ આવવા યોગ્ય) છો તથાપિ પોતાના ભક્તજનોની સન્મુખ ગતિ કરો છો. કેમકે જે તમો પોતાનું દર્શન કરવાની વિપ્સાવાળી શબરી ભિલડીને જાણીને પોતે તેના નિવાસસ્થાનમાં પધાર્યા અને પધારીને તેને ઇપ્સિત દર્શન આપ્યું, જાતિ-વૃત્તિ વિગેરેથી અતિ નીચ એવીપણ શબરીની નીચતા તેને ત્યાં સ્વયં ગમન કરવામાં તમોને બીલકુલ પ્રતિકૂળ થઈ નહિ, ઉલટી અનુકૂળ થઈ (જે જાત્યાદિકની નીચતાને લીધે ‘હું તો અક્રિયન અનન્યગતિ છું’ માટે શ્રીરામનાં દર્શન મને ક્યાંથી થાય’ આવા અનુસંધાનના અતિશયથી શબરીને આપને વિષે ભક્તિરસ વૃદ્ધિ પામી ગયો હતો. જાત્યાદિકના અપકર્ષનું અનુસંધાન ભક્તિરસની પુષ્ટિમાં પ્રથમ ઉપયોગનું છે. જાત્યાદિકના ઉત્કર્ષવાળા બ્રહ્મર્ષિઓમાં જેવી જ્ઞાન-
નિષ્ઠા છે તેવી ભક્તિનિષ્ઠા બહુધાપણે પ્રસિદ્ધ નથી. તેતો ‘અમેતો જાતિ, કુળ, વિદ્યા, વૃત્ત વિગેરેની સંપત્તિવાળા છીએ અથવા તેની યોગ્યતાવાળા છીએ’ આવી અભિમતિવાળા અનુસંધાનથી ભક્તિરસ તેમને પ્રાપ્ત થતો નથી. ભક્તિરસતો જાત્યાદિકના અપકર્ષને લીધે આક્રિયન્યાદિકના અનુ-
સંધાનથી સહજમાં થાય છે) દેવળ તેના નિવાસસ્થાનમાં પધાર્યા એટ-
લુંજ નહિ પણ ઔરડીયોને સાચવતી તે ભીલડીએ ફળની મધુરતા પ-
રીક્ષા કરવા આખીઆખીને ‘આ ફળતો ભગવાનને લાયક છે’ એવા ક્રમથી

યોડદાદાડડશ ચ તત્તલ્લ નિ દિતસ્તં જાનકોવ ઢ્રમં રામં ॥૧૯॥
તિર્યગ્યોનિસમુદ્ભવસ્ય પલલાહારસ્ય યઃ પક્ષિણો ગૃધ્રસ્યાપિ જટા-
યુષો વ્રતતપોદાનૈર્વિહીનસ્ય ચ । ચક્રેડન્ટ્યાં સકલાં ક્રિયાં સુત ઇવ
પ્રીત્યા સ્વતાતસ્ય તં રામં ॥૨૦॥ સુગ્રીવં નિજવન્ધુભીતમગૃહં શા-
સ્વામૃગાણાં પતિં દૃષ્ટ્વા સ્વં શરણં ગતં કથમપિ પ્રીત્યા સ્વસલ્યેડ-

વીણી રાખેલાં તેણીએ લાવથી નિવેદન કરેલાં બદરીફળ તમો 'રસો વૈ સઃ
રસં હ્યેવાયં લબ્ધ્વાડડનન્દી ભવતિ' એ રીતે રસમય છો તથાપિ જાણે પૂર્વે
કોઈ દિવસ રસ નહિ આપ્યો હોય એવા રસાસ્વાદથી બહુ હર્ષિત થઈને
જન્મ્યા હતા. એવા જનકીવલ્લભ પરમપાવન, સર્વજીવહિતાવહ પરમ
કૃપાળુ, નિષ્કારણ ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું લબ્ધું છું ॥૧૯॥ ધર્મપ્ર-
વર્તક ધર્મતત્ત્વવેત્તા જે શ્રીરામની પિતૃભક્તિ અહો-આશ્ચર્યરૂપ છે, કેમકે
'આતો મારા પિતા દશરથનો સખા છે' એટલું જાણવામાં જ નીચ પક્ષિ-
જાતિમાં, તેમાં પણ કેવળ માંસાહારી ગૃધ્ર જાતિમાં જન્મેલા એવાપણ
જટાયુવિષે પિતાની માફક જ જેમણે વર્તન કર્યું હતું. અને તે જટાયુ મ-
રણ પામતાં મરણ પામેલા પિતાની પેઠે જ દાહાદિ સમય અંત્યસંસ્કાર
પણ પ્રીતિથી કર્યો હતો. વ્રત-તપ-દાનાદિકે રહિત એવા પણ આ જટા-
યુનો આ અંત્યસંસ્કાર પિતૃમેધવિધાનથી નહિ પણ બ્રહ્મદર્શિઓને જે
બ્રહ્મમેધપ્રકારથી દાહાદિ ક્રિયા કરવામાં આવે છે એવા ઉત્તમ વિધા-
નથી કર્યો હતો. 'મારા પિતા દશરથનો સખા છે' આટલા જ સંબંધથી
જટાયુ પક્ષિમાં લગવાનને પ્રેમાનુબંધ થયો. એવો પ્રેમાનુબંધ જ અંત્યસં-
સ્કાર કરવામાં કારણ થયો. એવા પરમપાવન, જીવહિતકારી, કરુણાનિધિ,
નિહંતુક ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું લબ્ધું છું ॥૨૦॥ જે શ્રીરામની સ-
રલતા અહો-આશ્ચર્યરૂપ છે, કેમકે ક્ષુદ્ર શરણાગત હોય એનેપણ પોતાનો
સખા કરી દે છે. જે શરણાગત હોય તેતો પોતાથી કનિષ્ઠ હોવાથી કેવળ
રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે પણ સખા કરવા યોગ્ય નથી. શરણાગત જે જાતિ-
કુળ-વિદ્યા-ગુણ-વિભવ-વિગેરેથી સમાન હોય તો કદાચિત્ સખાપણું ઘટે,
શરણાગત આ સુગ્રીવ તો જાતનો વાનર છે 'આ વાનરતો જેવો તેવો કોઈ

કરોત્ । હત્વા વાલેનમાઝ્ ચૈનમદધાન્સીયે પદે યશ્ચ તં રામં ॥૨૧॥ શત્રોરપ્યનુજં નિશત્ત્વસ્માન્ પ્રાપ્તં સ્વપાદાત્તેજાં દૂરાદ્વીક્ષ્ય વિભીષણં પ્રમુદેતસ્તત્સન્નઃ સ્વં ચૈત્ય યઃ । હસ્તાભ્યાં પરિરક્તવાનેવ

વાનર નહિ પણ શાખામૃગમાત્રનો અધિપતિ હતો, વળી ‘આનાથી સી-
તાશોધ રાવણુમારણુ વિગેરે કાર્ય સિદ્ધ થશે’ એમ બાણીને એને રામે સખા
કયો હતો ?’ એમ પણ નહિ, કેમકે તેતો અગૃહ હતો. એટલે રાજ્યમાંથી
બ્રષ્ઠ થએલો, એટલુંજ નહિ પણ રહેવા માટે એને ઘરમાત્ર પણ હતું નહિ.
બ્રાતાના ભયને લીધે પોતે ઘરનો પરિત્યાગ કરીને જ્યાં ત્યાં રઝળતો હતો.
કશું પણ હેઠાણું ન હતું. આવા બળહીન સુગ્રીવથી શ્રીરામને પોતાના કાર્યની
સિદ્ધિની સંભાવના પહેલેથી શી રીતે થાય ? નજ થાય. માટે ‘આતો અ-
નન્ય શરણાગત છે’ એમ કેવળ પ્રીતિથીજ સુગ્રીવને સખા કયો હતો. ક-
રેલી પ્રતિજ્ઞાને અનુસારે તત્કાળ વાલીને મારીને તે સુગ્રીવને તેના રાજ્યમાં
સ્થાપન કયો (ગાદીએ બેસાડ્યો) સુગ્રીવના કરતાં વાલી પ્રબળ હતો અને
તેનાથી પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ થવાનો સંભવ પોતે બાણુતા હતા પણ તેની
ઉપેક્ષા કરીને સખા શરણાગત સુગ્રીવનોજ પક્ષ સ્વીકાર્યો હતો. એવા પા-
વન. જીવહિતાવહ. મહાકાકાશ્વિક, નિહંતુક ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું
ભળું છું ॥૨૧॥ જે શ્રીરામની શરણાગતસંરક્ષણરૂપ મહાદીક્ષા (વ્રત) અનુ-
પમ અહો (આશ્ચર્યરૂપ) છે. નિશાચરો (રાક્ષસો) વિશ્વાસ કરવા લાયક
નથી. વિભીષણુ તો જાનિથી નિશાચર હતા. કેવળ નિશાચરત્વમાત્ર નહિ,
કિંતુ રિપુ રાવણના પક્ષના હતા. કેવળ તેના પક્ષના હતા એટલુંજ નહિ
પણ તેના નાના ભાઈ હતા. આવા રાક્ષસનો વિશ્વાસ કેમ કરાય ? અને કેમ
રક્ષણુ કરાય ? આતો વધ કરવા યોગ્યજ છે. વળી સમય પણ બીજો કોઈ
નહિ પણ સંઘામનો હતો. તથાપિ વિભીષણુને પોતાના ચરણુરવિંદની સ-
મીપણુમિમાં આવતા દૂરથીજ દેખીને, સુગ્રીવ વિગેરે સંઘામના કારભા-
રીઓના યુક્તિયુક્ત વચનથી ના કહ્યા છતાં પણ તેમનું વચન નહિ ગણીને,
‘શરણાગતનું પરિરક્ષણુ કરવું એતો સજ્જનોનો સદ્કર્મ છે’ એવું કહી વિ-
ચારીને આનંદ પામીને તેમની સન્મુખ સ્વયં પધારીને, બ્રાતા લક્ષ્મણુજી-

નિજં સૌમિત્રમેવાર્ તં રામં ॥૨૨॥ યત્સ ત્યાપિ શુભં ભવેન્નહિ
નૃણાં તાન્કીશક્રક્ષાનપિ પ્રીત્યા વૈદિકમન્ત્રવચ્ચાચેતરાન્ યોઽપ્રા-
કરોત્સ્વાશ્રયાત્ । અન્યાંશ્ચાપિ વૃન્તારયાદેતો જીવાન્ભવાબ્ધેર્હિ
તં રામં ॥૨૩॥ બદ્ધાજ્જલિપુટો નિત્યદિત્યં સ્તૌતિ સ્મ રાઘવમ્ ।
હમત્ય સ વાઘ્યૈત વેદાક્ષાન્યેવ ભૂમિપ ! ॥૨૪॥ નામ કુર્વન્ ગુ-
ણાનાહ મર્કઙ્ઘયોઽસ્ય યાન્નૃપ ! । અનુભૂયન્તે સ્મ સર્વે તે ધર્માદિ-
ભિરજ્જસા ॥૨૫॥ યોગીન્દ્રસ્પૃહણીયૈઃ સ્વૈર્નિયમૈર્બાલ્ય ઇવ ચ । સ-
ર્વલોકપ્રસિદ્ધોઽભૂત્પિત્રાદેરપિ સોઽધિકમ્ ॥૨૬॥ બાલ્યેઽવનં તવ

નેજ જેમ એમ બે બાહુમાં ઘાલીને તત્કાળ ભેટ્યા હતા. એવા પરમપા-
વન, સર્વ જીવના હિતેચ્છુ, પરમકારણિક, પોતાના સ્વાર્થ વિનાજ ઉપકાર
કરનારા એવા શ્રીરામને હું ભજું છું ॥૨૨॥ વાનરજાતિ અને રીંછજાતિનું
સ્મરણપણુ મનુષ્યોને અમંગળ કરનાર પ્રસિદ્ધ છે. આવી નીચ જાતિઓ-
નુંપણુ જેમ અશુચિ અને અમંગળોનું પણુ વેદના સંબંધથી શુચિ (પવિત્ર)
પણું થાય છે તેમ જે શ્રીરામે પોતાના સંબંધથીજ અતિશય પવિત્રપણું અને
મંગળપણું પ્રીતિથી આ લોકમાં કરી દીધું છે. વળી જે શ્રીરામે પશુ-પક્ષી
સ્થાવર યોનિના પણુ અનેક જીવો સંસારસાગરમાંથી સમુદ્ધાર કર્યા છે.
એવી રીતે સર્વને પરમ પાવન કરનારા, સર્વના સકળ દુઃખને પ્રશમન
કરી નિઃશ્રેયસરૂપ પરમાર્નદ આપનારા શ્રીરામને હું ભજું છું ॥૨૩॥

હે ભૂમિપ ! બાળ શ્રીહરિ એવી રીતે દરરોજ બે કરકમળ બેડીને શ્રી-
રામચંદ્રજીની સ્તુતિ કરતા હતા અને મંદિરોમાંથી ઘેર આવીને પૂર્વોક્ત
વેદનાં અંગોને ભણતા હતા ॥૨૪॥ હે નૃપ ! નામકરણ કરતાં માર્કંડેયમુનિએ
આ શ્રીહરિના જે ગુણગણો ભાખ્યા હતા તે તમામ ગુણોનો ધર્માદિકને
તત્ત્વથી સાક્ષાત્ અનુભવ થવા લાગ્યો ॥૨૫॥ આ શ્રીહરિ મોટા મોટા
યોગિઓએ પણ સ્પૃહા કરવા યોગ્ય એવા પોતાના પૂર્વોક્ત પ્રાતઃસરયુ-
સ્નાનાદિક નિયમોને બાહ્ય વયમાંજ આચરવાથી પિતાઆદિકથી પણ
વિશેષ વિખ્યાતિ અખિલ લોકમાં પામ્યા હતા ॥૨૬॥ ‘દશ દિવસ પણ
નહિ વીતેલા એવી અતિ બાહ્ય વયમાં તમારી સાક્ષાત્ માર્કંડેય કોટરા

ચકાર હિ રાક્ષસીભ્યઃ સાક્ષાન્મરુત્સુત ઇતિ ત્વમિહાદરેણ । સમ્પૂ-
જયેસ્તમિતિ તં પિતરાવશિષ્ટાં ભક્ત્યા તદાચરતિ ચ સ્સ સ માન-
યન્તૌ ॥૨૭॥ યે કેચનાસ્ય સુકૃતપ્રિયનન્દનસ્ય પૌરાઃ સમાગમ-
મકુર્વત વાલકાસ્તાન । પ્રહ્લાદવત્સ કિલ શિક્ષયતિ સ્સ ધર્માન્
શ્રીવિષ્ણુપૂજનમુશાનખિલાન્નરેન્દ્ર ! ॥૨૮॥ સર્વેઽપિ તે સવયસો-
ઽસ્ય હરેઃ પ્રતાપાદ્વિફ્રીડનં શિશુકસમ્મતમાશુ હિત્વા । કૃષ્ણૈક-
ભક્તિનિરતાઃ સનકાદિસામ્યં પ્રાપુઃ સચિત્રમુદમીયુરતસ્તદીયાઃ
॥૨૯॥ પ્રવલતરવિરક્તિર્વાલ્ય પવાન્મનિષ્ઠો વિષયરસવિતૃષ્ણસ્ત્ય-

આદિક પિશાચાણીયો થઈ સારીરીતે રક્ષા કરી હતી માટે તેમની પ્રીતિથી પૂજા કરો' આ પ્રકારે પોતાના માતા પિતાના કહેવાથી તેમના વચનને વિશેષ માન આપીને પોતે પ્રીતિથી માફતિનું પૂજન કરવા લાગ્યા ॥૨૭॥ હે નરેન્દ્ર ! જે કોઈ પુરવાસી બાળકો ધર્મદેવના પરમપ્રિય પુત્ર અથવા ધર્મ પ્રિય જેમને છે એવા સાત્વિકોને પરમ આનંદ આપનારા આ શ્રીહરિનો ક્રીડનાદિભાવથી પણ સમાગમ કરતા હતા, તે બાળકોને આ બાળહરિ પ્રહ્લાદનીપેઠે વિષ્ણુપૂજન-સ્મરણ વિગેરે સર્વ ભાગવતધર્મો શિખવવા લાગ્યા ॥૨૮॥ સમાન વયના તે સર્વેપણ સખાઓ આ શ્રીહરિના પ્રતાપને લીધે બાળકોએ પોતાની અવસ્થાને અનુસારે અંગીકાર કરાતી સંતાકુકડી-સેતુબંધ-નેત્રબંધ વિગેરે વિવિધ રમત ગમતોનો તન્કાળ તદન ત્યાગ કરી દઈને, કૃષ્ણની એક ભક્તિમાંજ પ્રીતિયુક્ત થઈને, બ્રહ્માના પુત્ર સદા શિશુવંશધારી સનકાદિકના સમાનપણાને પામી ગયા, તે બાળકોના માતાપિતા આદિક સંબંધિજનો પોતપોતાના બાળકોનું આવું અતિ વિલક્ષણ ચરિત્ર નિરીક્ષણ કરીને આશ્ચર્યપૂર્વક પ્રહર્ષને પામ્યા ॥૨૯॥ આ શ્રીહરિ શબ્દાદિ વિષયરસમાં તેના દોષદર્શનથી લેશપણ તૃપ્તિએ રહિત, માટેજ કોઈ પણ વિષય દેશકાળાદિકથી ન ટળી જાય એવા દૃઢમ્ભ અતિતીવ્ર વૈરાગ્યવાળા, માટેજ ક્રીડાનેજ યોગ્ય એવા બાહ્ય વયમાંજ આનંદમય સ્વસ્વરૂપમાં નિષ્ઠાને પામેલા, માટેજ ગૃહાદિકનો ત્યાગ કરી દેવાની તીવ્ર ઇચ્છાવાળા થયા હતા. પણ પોતાને અતિ ઇષિસત એવા

કુકામો ગૃહં સઃ । ઉપનયનમપેક્ષ્ય બ્રહ્મચર્યોપયુક્તં ન્યવસદિવ
સરસ્યામહાપત્રં ગૃહેષુ ॥૩૦॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्म-
शास्त्रे प्रथमप्रकरणे हरिपौगण्डलीलावर्णननामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥

સુવ્રત ઉવાચ—પુર્યો વસન્નેવ રઘૂત્તમસ્ય તસ્યાં સદૈકાન્તિકધર્મ-
સંસ્થઃ । અનેકસાધૂત્તમસદ્ગુણાઢ્યઃ સ્તુત્યોઽભવત્સર્વજનૈસ્તુ ધર્મઃ
॥૧॥ दृष्ट्वा तस्मिन्सद्गुरोर्लक्षणानि प्रायः पौरा आश्रयं तस्य चक्रुः ।
धान्यैर्द्वैतैर्દ્વૈતભૂષાદિમિસ્તં ભૂયોભૂયઃ પૂજયન્તિ સ્મ દૃષ્ટાઃ ॥૨॥
યે તં પ્રપન્નાઃ શરણં જનાસ્તાન્સ કૃષ્ણમન્ત્રં સમુપાદિદેશ । ધર્મોઽથ
પાલ્યાન્નિજદેશિકાસ્યાત્ યે સંશ્રુતાસ્તાનિલિલાન્ યથાર્હમ્ ॥૩॥

નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં ઉપયોગી ઉપનયનસંસ્કાર જે ગર્ભથડી આઠમે વર્ષે
પિતાએ કરવાનો છે તેની વાટ જોતા થકા, પાણીમાં પદ્મપત્રની પેઠે ઘરમાં
નિલેપપણે રહ્યા ॥૩૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે હરિ-
પૌગંડલીલાવર્ણનનામાઽષ્ટાવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૮॥

અધ્યાય ૨૯ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્! શ્રીરામચંદ્રજીની પવિત્ર પુરી અયો-
ધ્યામાં નિવાસ કરીને રહેલા તે આ ધર્મદેવ સદા એકાંતિક-સ્વધર્મ જ્ઞાન
અને વૈરાગ્યે સહિત એવી ભગવદ્ભક્તિરૂપ ભાગવતધર્મમાં અથવા સર્વ
જગત્ જેનું શરીર છે એવા પરમાત્માના અનન્ય આરાધનરૂપ ધર્મમાં
સ્થિતિવાળા, માટેજ અનેક શોભન ઉત્તમ દયા-સુશીલાદિ સદ્ગુણોએ
પરિપૂર્ણ અથવા સદાચારપરાયણ સાધુઓમાં ઉત્તમ એવા પુરૂષોના સદ્ગુ-
ણોએ પરિપૂર્ણ, માટેજ સર્વ કોઈજનોએ સ્તુત્ય-પ્રશંસનીય થયા ॥૧॥ ધર્મ-
દેવમાં સદ્ગુરુ-બ્રહ્મદર્શિનાં લક્ષણો નગરનિવાસી જનો જોઈને, સુમુક્ષાથી
બહુધાપણે તેમનોજ સમાશ્રય કરવા લાગ્યા, એટલે તેમને ગુરુ કર્યા અને
પછી પ્રહર્ષ પામીને પોતાના સદ્ગુરુ શ્રીધર્મદેવની ધન ધાન્ય વસ્ત્ર વિભૂ-
ષણુ વિગેરેવેડે વારંવાર પરિચર્યા કરવા લાગ્યા ॥૨॥ ધર્મદેવે પોતાના ચરણ-
કમળના શરણને પામેલા જનોને ગુરુપરંપરાપ્રાપ્ત શ્રીકૃષ્ણમંત્રનો ઉપદેશ
કર્યો અને તેને અનુસરતા પાળવાના આદિસાદિ સર્વ ધર્મો જે ઉદ્ધવાવતાર

તદુક્તધર્મેષુ ચ વર્તમાનાસ્તે જ્ઞાનવૈરાગ્યવૃષોપપન્નામ્ । અનન્યમર્ત્તિ
 વિદધુઃ પુમાંસો રાસેશ્વરીપ્રાણપતેર્નરેન્દ્ર ! ॥૪॥ કેચિત્સુરાપા અપિ
 તસ્ય સજ્ઞાઙ્ગહુઃ સુરાપાનમથામિષાદાઃ । દૈવે ચ પિત્ર્યેઽપિ કથ-
 ચ્ચનાપિ સંસર્ગમપ્યાશુ જહુઃ પલસ્ય ॥૫॥ તદાશ્રિતા યે ગૃહિણસ્-
 તંષાં શ્રીવિષ્ણુયાગાદય એવ યજ્ઞાઃ । હિંસાવિહીના યવશાલિદુગ્ધ-
 સિતાદિભિઃ શુદ્ધહવિર્મિરાસન્ ॥૬॥ તં શિશ્રિયુર્યે નૃપ ! સાન્નિ-
 કાશ્ચ તેઽપિ કતૌ કાપિ પશું તુ સાક્ષાત્ । નૈવાલમન્તાથ પપુર્ન
 વિપ્રાઃ સૌત્રામણીયાંઽપિ સુરાગ્રહાંસ્તે ॥૭॥ નિજાશ્રયં કર્તુમભીચ્છ-
 તીસ્તુ યોષાઃ સમીક્ષ્યાથ સહસ્રશોઽસૌ । વિચારયામાસ ધિયા
 મનીષી હિતાવહઃ શિષ્યપરમ્પરાયાઃ ॥૮॥ શ્રેયાઙ્ગુપ્તમં વાપ્યશુભં

શ્રીરામાનંદ સદ્ગુરુધર્મી સાંભળ્યા છે તેનો યથાયોગ્ય ઉપદેશ કર્યો ॥૩॥
 હે નરેન્દ્ર ! સદ્ગુરુધર્મે ઉપદેશ કરેલા ધર્મોમાં વર્તતા તે પુરુષો સ્વધર્મ જ્ઞાન
 વૈરાગ્યે સહિત, રાસેશ્વરી-રાધિકાના પ્રાણપતિ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના સંબંધી
 એકાંતિકી ભક્તિ કરવા લાગ્યા ॥૪॥ સુરામઘનું પાન કરનારા પણ કેટ-
 લાક જનોએ ધર્મદેવના સદ્વાસથી તે સુરામઘપાનનો પરિત્યાગ કરી
 દીધો અને કેટલાક માંસ ભક્ષણ કરનારા જનોએ ધર્મના સમાગમથી દૈવ-
 કર્મ યાગાદિકમાં અને પિતૃકર્મ શ્રાદ્ધાદિકમાં પણ કોઈપણ પ્રકારથી
 માંસનો સંબંધપણ તત્કાળ ત્યાગ કરી દીધો અને સદા સદ્ધર્મપરાયણ થઈ
 ગયા ॥૫॥ ધર્મના ચરણસમાશ્રિત જે ગૃહસ્થો હતા તે પશુવિગેરેના વધે
 વર્જીત, યવ-ત્રીહિ-ગોદુગ્ધ-સાકર વિગેરે પવિત્ર દુત્તદ્રવ્યથીજ કરવા યોગ્ય
 શ્રીવિષ્ણુયાગ આદિક યજ્ઞો કરવા લાગ્યા ॥૬॥ હે નૃપ ! શ્રૌતકર્મમાં અધિ-
 કૃત એવા જે નિત્ય અશિષોત્રી વિપ્રોએ ધર્મદેવનો આશ્રય કર્યો હતો
 તેઓ પણ આરેયપણુ શ્રૌત સોમયાગાદિ કોઈપણ યજ્ઞમાં અભદિ પ્રત્યક્ષ
 પશુને તો હણતાજ નહિ. અને તે વિપ્રો સૌત્રામણી યાગમાં કરવાપણે
 કહેલા સુરાપાનને પણ કરતાજ નહિ ॥૭॥ ત્યારપછી આ ધર્મદેવે પોતાના
 ચરણનો સમાશ્રય કરવાને ઇચ્છતી હજારોહજાર સ્ત્રીઓને જોઈને, શિષ્ય-
 પરંપરાનું પરમ હિત કરવામાટે પોતાની ધર્મકાંત શુદ્ધિથી કિંચિત્ એવો

યદ્વ સમાચરત્તદ્ધિ તદ્દયવગઃ । અન્યશ્ચ લોકોઽપિ સમાચરેદ્ધે
તચ્છ્રેયસા કર્મ વિચાર્ય કાર્યમ્ ॥૯॥ સ્ત્રીણાં ગુરુત્વં ભુવિ કુર્વતે
યે તે શિષ્યભૂતાસુ પરાક્કનાસુ । વિશેષતઃ સ્વસ્ય વશાસુ તાસુ
બ્રષ્ટા ભવન્ત્યેવ રતપ્રસક્તાઃ ॥૧૦॥ પુંસા પ્રસક્તસ્તુ તતોઽક્કનાયાઃ
કસ્યાં હિ કાપિ ચ નૈવ યુક્તઃ । સ્ત્રિયા ભુજક્ક્યા ઇવ તન્નરેણ

વિચાર કર્યો ॥૮॥ તે વિચાર પાંચ શ્લોકથી કહેછે—જે શ્રેષ્ઠ પુરૂષ હોય તેણે ક્રિયામાણુ કર્મ વિચારીનેજ કરવું, કેમકે વિચાર કર્યા વિના કરવા માંડેલું કર્મ ક્યારેક પાપનો પ્રસંગ લાવનારૂં થાય, શ્રેષ્ઠ પુરૂષ જે કરે છે તે અશુભ હોય તોપણ તેને ગતાનુગતિ કરનારા બીજા જનોપણ આચરણ કરેછે. તે ગીતામાં કહ્યું છે—‘યદ્વદાચરતિ શ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવેતરો જનઃ । સ યત્પ્રમાણં કુરુતે લોકસ્તદનુવર્તતે’. ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે—‘યચ્છીર્ષણ્યાચરિતં તદનુવર્તતે લોકઃ’ માટે શ્રેષ્ઠ પુરૂષે વિચારીનેજ કર્મ કરવું પણ વિચાર્યા વિના એકદમ ન કરવું ॥૯॥ પૃથ્વી ઉપર જે પુરૂષો સ્ત્રીયોનું મંત્રાપદેશાદિ દીક્ષા આપવાપણે કરીને આચાર્યપણું કરેછે તે પુરૂષો સ્ત્રીયોનો બહુ પ્રસંગ થતાં વિષયોનો વિક્ષોભ કરવાનો સહજ સ્વભાવ હોવાથી, મન પણ અતિચંચળ સ્વભાવવાળું હોવાથી, ઇન્દ્રિયો પ્રમાથિ (બળથી હરાણુ કરનારા) સ્વભાવવાળાં હોવાથી અને શિષ્યભાવને પામેલી સ્ત્રીયોમાં ગુરૂચરણુસેવા સજવાનો સહજ સ્વભાવ હોવાથી પરિચર્યાપરાયણુ થએલી પરાંગનામાં વૈપયિક સુખાનુભવમાં વ્યાસક્ત થઇને વિશેષપણે નિશ્ચે બ્રષ્ટ થાયછે. એટલે સન્માર્ગમાંથી પતિત થઇને અધોગતિને પામેછે. તે વામન-પુરાણમાં કહ્યું છે કે—‘ત્યાજ્યં ધર્માન્વિતૈર્નિત્યં પરદારોપસેવનમ્ । નયન્તિ પરદારાસ્તુ નરકાનેકવિંશતિ’ ॥૧૦॥ માટે કસ્યાપિ—જીતેન્નિદ્રય એવા મુક્ત મુમુક્ષુનેપણુ પોતાની ધર્મપત્ની થકી બીજા કોઇપણ સ્ત્રીયોનો કવાપિ-ધર્મનો અવબોધ આપવો એ આદિક કલ્યાણકારક અર્થગૌરવમાંપણુ સપ્રયોજન કે નિષ્પ્રયોજ લાપણાદિ પ્રસંગતો યોગ્યજ નથી, માટે મનુષ્યમાત્રે કાળી સર્પિણી થકીજ જેમ એમ સ્ત્રીયોથકી લય પામવો. ધર્મપ્રવર્તન માટે પ્રવર્તેલા ગુરૂએ તો વિશેષપણે લય પામવો, તે ભાગવતમાં ‘સક્તં ન કુર્વાપ્રમદાસુ

મેતવ્યમસ્યા ગુરુણા વિશેષાત્ ॥૧૧॥ સ્ત્રીणां હિતં યસ્તુ ગુરુર્વિ-
ધિત્સુઃ સ કૃષ્ણમન્ત્રં નિયમૈઃ સહૈવ । સ્વયોષિતા તા ઉપદેશયેદ્વૈ
સ્વયં તુ નેક્ષેત ન ભાષયેત્તાઃ ॥૧૨॥ આસન્નસમ્બન્ધવતીસ્તુ યોષા
વિહાય નાન્યા ગુરુણા ચ દૃશ્યા । સ્પૃશ્યા ન ભાષ્યા ન ચ કુત્ર-
ચિદ્વૈ ધર્મો મહાનેષ इदं मतं मे ॥૧૩॥ इत्थं स निश्चित्य नरेन्द्र !
पत्न्या भक्तयोपदेशं समदापयत्ताः । सुखालेनीनां च विभर्तृकाणां
धर्माश्च ताभ्योऽचकथयथार्हम् ॥૧૪॥ या योषितः शिश्रियुरत्र
भक्तिं स्वभर्तृनिष्ठाः कुलटासमा वा । ताः सर्वशोऽप्यस्य हरेः

જાતુ યોગસ્ય પારં પરમારુહ્યુઃ । મત્સેવયા પ્રતિલબ્ધાત્મલાભો વદન્તિ યાં
નિરયદ્વારમસ્ય ’ સ્ત્રીપુંપ્રસન્ન પુતાદક્ સર્વત્ર ગ્રાસમાવહઃ । અપીશ્વરાણાં
કિમુત ગ્રામ્યસ્ય ગૃહચેતસઃ ’ ઇત્યાદિકથી કહ્યું છે ॥૧૧॥ માટે સ્ત્રીયોનું હિત
કરવા ઇચ્છતા ગુરૂએતો સ્ત્રીયોને પોતાની પત્નીપાસેજ અધિકારને અનુ-
સારે આદિસાદિ નિયમોએ સહિત કૃષ્ણમંત્રનો ઉપદેશ કરાવવો. પોતેતો
સ્ત્રીયોસાથે બોલેજ નહિ તેમ બુવે પણ નહિ. આ નિશ્ચયનીજ વાત છે
॥૧૨॥ ગુરૂએ સમીપ સંબંધવાળી સ્ત્રીયો થકી બીજી સ્ત્રીયોનો સ્પર્શ નજ
કરવો અને તેની સાથે બાપણપણ ન કરવું અને બેવીપણ નહિ. તે આ
ધર્મે ગુરૂને અતિ અવશ્યનો અતિશ્રેષ્ઠ છે એમ મેં માનેલું છે. એટલે સર્વ-
શાસ્ત્રના હાર્દરૂપ આ સિદ્ધાંત મેં પ્રતિપાદન કરેલો છે માટે આમાં ચિંતકાવાદ
વદીને કોઈપણ સંશય કરવો નહિ ॥૧૩॥ હે નરેન્દ્ર ! ધર્મદેવે આ પ્રકારે
બુદ્ધિથી નિશ્ચય કરીને, પોતાની પત્ની પ્રેમવતી પાસે પોતાને શરણે આવેલી
અબળાઓને મંત્રોપદેશ કરાવ્યો પણ પોતે નહિ. અને સંધવા વિધવા વનિ-
તાઓના ધર્મવિશેષોનો ઉપદેશપણ પત્નીદ્વારા યથાયોગ્ય કરાવ્યો. મહા-
ભારતમાં દેવનદી આદિક સ્ત્રીયોએ સ્ત્રીધર્મપ્રત્યે પુછેલા શિવજીએ પણ
પોતાની પત્ની પાર્વતી મારફતજ ધર્મોપદેશ તેમને કરાવ્યો છે. આ પ્રમાણ
આખાખનમાં બાળી લેવું ॥૧૪॥ આ લોકમાં પતિમાં નિષ્ઠાવાળી કે કુલટા એ-
વીપણ જે નારીઓએ ભક્તિના ચરણકમળનો આશ્રય કર્યો તે સર્વે મનની
મલિનતાએ રહિત થઈને પતિવ્રતાઓમાં પ્રખ્યાત શ્રેષ્ઠ ગુણવાળી થઈ ગઈ.

પ્રતાપાત્ પતિવ્રતાઃ સ્થાતરુણાં વમ્ભુઃ ॥૧૫॥ સપોષ્યો નિવસં-
સ્ત્ર ધર્મઃ પ્રતિદિનં નૃપ ! । પદ્મકર્માણ્યાચરન્ કૃષ્ણમહાપૂજાં સ-
માચરન્ ॥૧૬॥ ન્યવેદયત્પ્રત્યહં ચ મહાનૈવેદ્યમુત્તમમ્ । કૃષ્ણાય
તસ્ય ચ મહાનીરાજનમકારયત્ ॥૧૭॥ કૃષ્ણજન્માષ્ટમીમુખ્યાન્યા-
ચચાર વ્રતાનિ સઃ । તેષુ જાગરણં ચક્રે કૃષ્ણસ્ય ચ મહાર્ચનમ્
॥૧૮॥ ઉત્સવાનન્નકૂટાદીનાબ્દિકાન્ રાધિકાપતેઃ । મહન્નિરેવ
સમ્ભારૈઃ સોઽકરોન્નૃપતિર્યથા ॥૧૯॥ પ્રત્યબ્દં માસિ ભાદ્રે ચ ગણે-
શસ્ય મહોત્સવમ્ । ચક્રે શુક્લચતુર્થ્યાં સ મધ્યાહ્ને વિધિવન્નૃપ !
॥૨૦॥ આશ્વિનસ્ય ચતુર્દશ્યાં કૃષ્ણાયાં ચ મહોત્સવમ્ । મારુતેઃ
કુલદેવસ્ય પ્રત્યબ્દં વિધિનાઽકરોત્ ॥૨૧॥ અન્તાસ્ત્યાંશ્ચાણાં શ્રી-

આમાં મૃગ કારણતો માનુષભાવ જેમણે ધારણ કર્યો છે એવા ભક્તિતનય
ભગવાન શ્રીહરિનો પ્રતાપજ છે. ભક્તિસમાશ્રય તો નિમિત્તમાત્ર છે ॥૧૫॥
હે નૃપ ! આવીરીતે તે અયોધ્યામાં ધર્મની સારી રીતે અભિવૃદ્ધિ કરતા
આ ધર્મદેવ પોતાના પત્ની-પુત્રાદિ પરિવાર સાથે રહીને સ્નાનસંધ્યાદિ
પદ્મકર્મોને પ્રતિદિન અસ્ખલિતપણે આચરતા થકા શ્રીકૃષ્ણની મહોપચા-
રોથી પૂજા યથાવિધિ કરતા હતા ॥૧૬॥ તેમાં શ્રીકૃષ્ણને પ્રતિદિન દુધપાક
જલેખી ખાંડના લાડુ વિગેરે ઉત્તમ મહાનૈવેદ્ય નિવેદન કરતા અને શ્રીકૃ-
ષ્ણનો અહુ દીવેટો પ્રકટાવીને ભગવન્મુખારવિદ નિહાળવાપૂર્વક આરતી-
વિધિપણ કરતા હતા ॥૧૭॥ તથા જન્માષ્ટમી રામનવમી વિગેરે વ્રત-
વાસરોમાં યથાવિધિ તેતે વ્રતો જગરણ-શ્રીકૃષ્ણમહાપૂજા કરવા પૂર્વક
કરતા હતા ॥૧૮॥ શ્રીકૃષ્ણના વર્ષોવર્ષ તેતે તિથિએ કરવાપણે કહેલા
અન્નકૂટ આદિક ઉત્સવો સંપૂર્ણ મહાસામગ્રીથીજ મહારાજની માફક
કરતા હતા ॥૧૯॥ હે નૃપ ! ધર્મદેવ વર્ષોવર્ષ ભાદ્રપદમાસના શુક્લપક્ષની
ચતુર્થીતિથિએ મધ્યાહ્નસમયે યથાવિધિ ગણપતિનો મહોત્સવ કરતા હતા
॥૨૦॥ અને પ્રતિવર્ષ આશ્વિનમાસના કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશીએ કુળદેવ માઝ-
તિનો મહોત્સવ યથાવિધિ કરતા હતા ॥૨૧॥ સત્પતિ શ્રીકૃષ્ણની અને
તેમના વરાહાદિ અવતારોની સકળકલ્યાણકારી ચરિત્રકથા પ્રતિદિવસ અપ-

કૃષ્ણસ્ય સતાં પતેઃ । અપરાહે પ્રતિદિનં કથનં સ્વયમાચરત ॥૨૨॥
 પઠનં પાઠનં ચૈવ સદ્ગ્રન્થાનાં વિચિન્તનમ્ । યથાવકાશં મતિમા-
 ન્કરોતિ સ્માન્વહં સ ચ ॥૨૩॥ इत्थं स्वधर्मनिरतो विप्रि तान्तरारिः
 कृष्णप्रतापविगतासुरभूरिभीतिः । स्वस्थोऽवसत्सुतकलत्रयुतः
 स तत्र सद्गर्भे नि स्वशरणानिह वर्तयन् ॥२४॥ इति श्रीसत्सङ्गीजीवने
 नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे धर्मकृतस्त्रीपुरुषगुरुमर्यादादिरूपणनाम-
 कोनविंशोऽध्यायः ॥२९॥

સુવ્રત ડવાચ—અથોપનીતિં તનયસ્ય વિપ્રો વિધાતુમન્યુત્સુકમા-
 નસઃ સઃ । સમ્પાદયામાસ વિદેશતોઽપિ યથોક્તસમ્ભારભરાનુ-
 દારઃ ॥૧॥ आहूय दैवज्ञममुं समर्च्य काश्मीरं प्याम्बरदक्षिणाभिः ।
 राह (अपोरपछी) समयमां श्रोता स्वशिष्यो समक्ष करता હતા ॥૨२॥
 મહામતિમાન્ ધર્મદેવ પ્રતિદિન અવકાશને અનુસારે આત્મા પરમાત્માનો
 અવબોધ આપનારા શ્રીમદ્ભાગવત આદિક સદ્ગ્રંથોનું પઠન-પાઠન-ચિન્ત-
 ન કરતા હતા ॥૨૩॥ હે રાજન્! આવી રીતે આ ધર્મદેવ નિત્ય સ્વવર્ણ-
 શ્રમધર્માનુષ્ઠાન પૂર્વક ભગવાનના એકાંતિકપણામાં નિષ્ઠાવાળા થઈને, માટેજ
 કામક્રોધાદિ અંતરના અછત અરિઓને છતીને, માનુષલીલા જેમણે ચહણ
 કરીછે એવા સ્વસમીપમાંજ સદા વિરાજમાન પુત્રરૂપ શ્રીહરિકૃષ્ણના
 પ્રબળ પ્રતાપથી અસુરોના અધિકભયે રહિત થઈને, માટેજ પુત્ર-પત્ની
 પ્રમુખ પરિવાર સાથે સદા સંતુષ્ટ ચિત્ત થઈને, પોતે અનુષ્ઠાન કરેલા સધર્મ
 ભક્તિરૂપ ઉદ્ધવમાર્ગમાં પોતાના ચરણશરણને પામેલા પુરૂષોને પ્રવર્તાવવા
 પૂર્વક અયોધ્યાપુરીમાં મુખેથી નિવાસ કરીને રહ્યા હતા ॥૨૪॥ ઇતિ
 શ્રીસત્સંગીજીવને...પ્રથમપ્રકરણે ધર્મકૃતસ્ત્રીપુરૂષગુરુમર્યાદાનિરૂ-
 પણનામકોનવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૫॥

અધ્યાય ૩૦ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્! ત્યારપછી વિપ્ર હરિપ્રસાદજી પોતાના
 પુત્ર હરિકૃષ્ણના ઉપનયનસંસ્કાર કરવામાટે અંતરમાં અત્યંત ઉત્સાહ
 પામીને મહાઉદારપણાથી તેમાં અપેક્ષિત સમય સામયી દૂરદેશમાંથી પણ

ફલં નિધાયાસ્ય પુરઃ સરલ્લં પપ્રચ્છ પુત્રવ્રતબન્ધકાલમ્ ॥૨॥ સ
પ્રાહ ગર્ભાષ્ટમ એવ વર્ષે તપસ્યમાસેઽય તુ વર્તમાને । તિથૌ દશ-
મ્યાં ચ વિધૌ કુરુ ત્વં તિષ્ણેઽજલગ્ને વ્રતબન્ધકર્મ ॥૩॥ નિરાશ્વ
મૌહૃતિકવાક્યમિત્થં તદેવ જપ્રાહ સ નિશ્ચયેન । તતોઽહિલ્ય-
લપત્રિકાશ્ચ સ્વજ્ઞાતિસમ્બન્ધિસુદ્ગ્રાહિભ્યઃ ॥૪॥ ત આયુસ્તત્ર
સહોપહારા અનોરથાશ્વાદિવિચિત્રયાનાઃ । સાકં સુહૃત્પુત્રકલત્ર-
દાસૈઃ કૃષ્ણેક્ષણાત્સ્તુકમાનસાશ્ચ ॥૫॥ સમ્ભાવયન્નેવ યથોચિતં
તાન્ સમ્મારમાહાર્યં મહાન્તમેવ । સ પુત્રમાફલ્યજમૂરિર્હર્ષો દદૌ

મંગાવી ભેળી કરવા લાગ્યા ॥૧॥ ઉપનયનકાર્યમાં અતિશય ઉત્કંઠાવાળા તે
ધર્મદેવ જ્યોતિષિક કોઈ બ્રાહ્મણને બોલાવીને, કુંકુમ કુસુમ વસ્ત્ર વિભૂષણ
દક્ષિણા આદિકથી તેનું પૂજન કરીને, તેની આગળ રત્નસહિત નાળીયેર
આદિક ફળ મુકીને, હુમારના ઉપનયનસંસ્કારસમુચિત શુભ મુહૂર્ત પુછવા
લાગ્યા ॥૨॥ પુછેલા બેશી પંચાંગપત્રમાં બરોબર બેઠને બોલ્યા કે-હે
ધર્મ! ગર્ભથી આજ આઠમા વર્ષમાં વર્તતા આ ફાગણમાસમાં શુકલ
પક્ષની દશમી તિથિએ સોમવારે પુબ્યનક્ષત્રમાં મેષ લગ્નમાં આ સુતનો
ઉપનયનસંસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે. આવું મુહૂર્ત દેવેચ્છાથી મળી આવ્યું
છે. માટે વિલંબ કરવાનો અવસર નથી, માટે જલદી કરો ॥૩॥ હે રાજન!
ધર્મદેવ આવું જ્યોતિષિકનું વચન સાંભળીને તેજ મુહૂર્ત લેવાનો નિશ્ચય
કરી, ઉપનયન શુભસંસ્કારનો સમય સૂચવનારી માંગલિક કુંકુમપત્રિકાઓ
લખી લખાવીને, પોતાના જ્ઞાતિજનો, સંબંધિજનો, મુહૂર્તો, (હિતૈષી) અને
સખાઓ ઉપર મોકલાવી ॥૪॥ મંગળપત્રિકાએ જેમને પહોંચી છે એવા
જ્ઞાતિ-સંબંધિ વિગેરે જનો ભેટસામગ્રીએ સહિત પોતપોતાના પુત્ર કલત્ર
મિત્ર ભૃત્યોને સાથે લઈને, ગાડાં રથ ઘોડા પાલખી-મેના આદિક વિચિત્ર
વાહનોમાં બેસીને, ધર્મસુત શ્રીહરિનાં દર્શન કરવામાં અત્યંત ઉત્કંઠિત
મનવાળા થઈને અયોધ્યામાં ધર્મદેવને ઘેર આવ્યા ॥૫॥ આવેલા જ્ઞાતિ-
સંબંધિજનોને યથાયોગ્ય સંભાવના કરતા થકા, સુતના માંગલિક કાર્યના
આરંભમાં ઉત્પન્ન થએલા હર્ષાતિશયથી ઘણી સામગ્રી મંગાવી ભેળી કરીને,

સ્વકેભ્યો નવવસ્ત્રભૂષાઃ ॥૬॥ સ આનયામાસ ચ દૂતવર્યેર્દેશાન્ત-
રેભ્યો બહુમાનપૂર્વમ્ । વિપ્રાંશ્ચતુર્વેદવિદઃ સુશીલાન્ પૌરાણિકાન્
શાસ્ત્રવિદઃ કર્વીશ્ચ ॥૭॥ તે તં દ્વિજેન્દ્રા મિહિત્સ્પન્નતાઃ પૌરાશ્ચ
વિપ્રા નિગમાગમજ્ઞાઃ । સ્વાચાર્યમુખ્યા મુનિગોમિલોક્તગૃહ્યેણ કર્મ
સ્મ વિધાપયન્તિ ॥૮॥ મજ્જલ્યવાદ્યાનિ બહુનિ તસ્ય ગૃહેષ્વવાદ્યન્ત
દિવા ચ રાત્રૌ । જગુશ્ચ ગીતાનિ મનોહરાણિ સુવાસિનીનાં નિકરાઃ
સમેતાઃ ॥૯॥ પુત્રોપનીતાવધિકારસિદ્ધયૈ કાર્યસ્ય કૃચ્છ્રત્રિતયવ્ર-
તસ્ય । વિપ્રઃ સ ધેનુત્રયદાનમાશુ ચકાર ભૂપ ! પ્રતિવિમ્બમેવ ॥૧૦॥
યત્કામચારાગશનવાદમુખ્યદોષોપશાન્ત્યૈ તનયેન કાર્યમ્ । કૃચ્છ્ર-

મંગળકાર્યના આરંભમાંજ પોતાના શાંતિ-સંબંધિ-મુદ્દ-સખાઓ વિગેરેને
યથાયોગ્ય વિવિધ નવીન વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિગેરે આપ્યાં. (આવેલા સંબંધિઆ-
દિકને ધનવસ્ત્રાદિકથી દુર્બળ (ગરીબ) જાણીને તેઓ પોતાના દ્વારમાં સારા
શોભે એટલા માટેજ પ્રથમજ નવીન વસ્ત્ર આભૂષણુ આદિક આપ્યાં, એવો
અભિપ્રાય છે) ॥૬॥ તે ધર્મદેવે ચાર વેદને જાણનારા સુશીલ વિપ્રો, પૌરાણિકો,
શાસ્ત્રીઓ અને કવિઓ આ સર્વેને દેશદેશમાંથી ઉત્તમ દૂતો મોકલી મોક-
લીને જાણાવ્યા ॥૭॥ સૂર્યના જેવા તેજસ્વી તે દેશાંતરમાંથી આવેલા વિપ્રો
અને નિગમાગમને જાણનારા પુરના વિપ્રોએ, કુળના આચાર્યને આગળ રા-
ખીને ગોમિલમુનિપ્રણીત ગૃહ્યસૂત્રને અનુસારે કુમારને ઉપવીત આપવા
ધર્મદેવપાસે ગૃહશાંત્યાદિ કર્મનો આરંભ કરાવ્યો. આચાર્યલક્ષણમાં યાજ્ઞ-
વલ્ક્યમુનિ 'સ ગુર્યઃ ક્રિયાઃ કૃત્વા વેદમસ્મૈ પ્રયચ્છતિ । ઉપનીય દ્વદ્વેદ-
માચાર્યઃ સ ઉદાહૃતઃ । एकदेशमुपाध्याय ऋत्विग्यज्ञकृदुच्यते' એમ કહેછે
॥૮॥ તે સમયમાં ધર્મના ઘરના આંગણમાં રાત્રિદિવસ માંગલિક વિવિધ
વિચિત્ર વાદ્યો વાગવા લાગ્યાં. ટોળે મળેલી સુવાસિની સન્નારીઓ મનો-
હર મંગળ ગીતો ગાવા લાગી. એરીને આ ઉપવીતમહોત્સવ માંગલિક
વાદ્યગીતપૂર્વક પ્રારંભાયો ॥૯॥ તે પછી ધર્મદેવે પુત્રના ઉપનયન સંસ્કાર-
માં પોતાની યોગ્યતા સિદ્ધિસાઢ શાસ્ત્રમાં કરવાપણે કહેલાં ત્રણ કૃચ્છ્ર
વ્રતોના પ્રતિનિધિ તરીકે ત્રણ ગાયોનું દાન તત્કાળ કર્યું ॥૧૦॥ કુમારના

ત્રયં તચ્ચ તથૈવ ધેનુત્રયપ્રદાનેન પિતા ચકાર ॥૧૧॥ વૈંદ્યુરેવાપ-
નયાક્કર્મ સ માતૃજાદે ચકાર સર્વમ્ । નાન્દીમુલ્લં સ્વસ્ત્યયનં
પ્રહાણાં શાન્તિં સદન્નૈર્દ્વિજતર્પણં ચ ॥૧૨॥ પ્રાતર્દશમ્યાં પુરતો ગૃ-
હસ્ય સમ્માર્જનાઘૈરભિ સંસ્કૃતઽસૌ । સંપ્રાપયામાસ સન્નિવાલ્યં
દુતાશનં સ્થણ્ડિલ અર્ચયચ્ચ ॥૧૩॥ સ્વલદગ્ધાહોચિતકર્માર્ગે
સ્વવંશધર્મે ચ વિદગ્નશેષમ્ । િજાતિસંસ્કારવિધાનવિજ્ઞવિપ્રોક્ત-

કામચાર-કામવાદ-કામલક્ષણ આદિક દોષની ઉપશાંતિ સાડ ઉપવીત
આપવાને યોગ્ય થએલા કુમારને શાન્તે કરવાપણે કહેલાં જે ત્રણ
કૃચ્છ્રવ્રતો તેનાપણે પ્રતિનિધિ તરીકે ત્રણ ગાયોનું દાન પોતાની પેઠેજ
પિતાએ અપાવ્યું (ઉપવીત આપનાર અને લેનાર બન્નેને તે કર્મમાં અધિ-
કાર સિદ્ધિમાટે પ્રાયશ્ચિત પ્રયોગરત્નમાં બૃહદ્વિષ્ણુએ-‘કૃચ્છ્રત્રયં ચોપ-
નેતા ત્રીન્ કૃચ્છ્રાંશ્ચ મદુશ્ચરેત્ । ગુરુર્દ્વાદશસાહસ્રં ગાયત્રીં ચ જપેત્તતઃ’
એમ કહ્યું છે. ‘ત્ર્યહં પ્રાતરત્ર્યહં સાયં ત્ર્યહમઘાદયાચિતમ્ । ત્ર્યહં પરં ચ
નાભીયાચ્છુદ્ધં કૃચ્છ્રં વિચીયતે’ એમ મનુએ કૃચ્છ્રવ્રતનું લક્ષણ કહ્યું છે.
તેના પ્રતિનિધિમાં પરાશરે ‘કૃચ્છ્રોડ્યુતં તુ ગાયત્રયા ઉદવાસસ્તથૈવ ચ ।
ધેનુપ્રદાનં વિપ્રાય સમમેતચ્છતુષ્ટયં’ એમ કહ્યું છે. ‘ઉદવાસોડ્યુક્તવ્રતોડ-
હોરાત્રં’ એમ મહાર્ણવમાં કહ્યું છે) ॥૧૧॥ તે પછી ધર્મદેવે ઉપવીતને પહે-
લેજ દિવસે તે કર્મના અંગભૂત માતૃકાપૂજન, નાંદીમુખશ્રાદ્ધ, સ્વસ્તિવા-
ચન અને સૂર્યાદિગૃહશાંતિ કરાવી અને વિપ્રોને પ્રિય એવાં છો રસવાળાં
ભોજ્ય જમાડીને અતિ તૃપ્ત કર્યા ॥૧૨॥ તે પછી ધર્મદેવે દશમીને દિવસે
પ્રાતઃકાળમાં ઘરના આગલ્યા ભાગમાં વાળવું લીંપવું વિગેરે સંસ્કારથી અ-
ત્યંત શુદ્ધ કરેલા સ્થંડિલ (યજ્ઞ માટે શુદ્ધ કરેલી ઉંચી નીચી નહિ એક
સરખી કરેલી જમીન-વેદિકા)માં સમુદ્ભુત નામના અગ્નિની સ્થાપના
કરીને તેની યથાવિધિ પૂજા કરી ॥૧૩॥ આ ધર્મદેવે સ્વયં પોતાનો સામ-
વેદ અને કૌશ્થુભી શાખામાં યોગ્ય એવો સર્વ કર્મપ્રકાર અને કુળધર્મપ્રકાર
યથાર્થ જાણે છે તથાપિ ‘પોતાના પુરોહિત (ગોર)ને આગળ રાખીને ક-
રવું’ એવી પ્રાચીન પદ્ધતિને પાળવાપૂર્વક દ્વિતીતિસંસ્કારનો અનુધાન-

રીત્યૈવ ચકાર સર્વમ્ ॥૧૪॥ જ્ઞાતં ચ ભુક્તં કૃતકેશવાપં જ્ઞાતં જ-
નન્યા સમલક્ષ્ણં તં ચ । સ્વદક્ષમાગે વિનયોપવિષ્ઠં સંસ્કારયામાસ
સુતં યથાવત્ ॥૧૫॥ આવદ્ય કટ્યાં કટિસૂત્રમેનં કૌર્પીનલ્લખ્ણં
પરિધાપ્ય ચાસૌ । યજ્ઞોપવૈતં નવતન્તુશુદ્ધં કાર્પાસકં સ્મ ત્રિગુણં
દદાતિ ॥૧૬॥ ‘અગ્ને વ્રતે’ત્યાદિભિરાજ્યહોમં વિધાય નાભ્યાદિ ત-
દક્ષમાર્યઃ । સ્પૃષ્ઠાઽવદચ્ચાદિનાદ્ધરાયાં ત્વં બ્રહ્મચારી ભવસીતિ
કૃણ્ણમ્ ॥૧૭॥ પ્રૈપાન્ ગુરુક્તાંસ્તનયાય ધર્મઃ સર્વાન્ યથાવત્સમ-
વૃદ્ધુષ્ચ । આધેહિ નિત્યં સમિધઃ સુત ! ત્વં પ્રાતઃ્ચ સાયં યદિવૈવ
સાયમ્ ॥૧૮॥ આદૌ તથાન્તેઽશનકર્મણસ્ત્વં કુર્યા અપોશાનવિધિં

પ્રકાર જાણનારા પોતાના વંશના વિપ્ર આચાર્યને આગળ રાખી તેના કહેવા
મુજબન સમય સંસ્કારકર્મ કર્યું ॥૧૪॥ હવે ઉપનયનસંસ્કાર પ્રકાર કહે
છે—પ્રથમ લોજનનિમિત્તે સ્નાન કરાવી લોજન કરાવીને, પછીથી મા-
થાના કેશ મુંઠાવી તેની શુદ્ધિ નિમિત્તનું સ્નાન ફરી કરાવીને, માતાએ વસ્ત્ર
વિભૂષણથી અલંકૃત કરેલા અને પોતાના દક્ષિણભાગમાં વિનયથી બેઠેલા
તે હરિકૃષ્ણ કુમારને ધર્મદેવે યથાશાસ્ત્ર સંસ્કાર કરાવ્યો ॥૧૫॥ કૃષ્ણ-
કુમારના કટિભાગમાં કટિસૂત્ર બાંધીને, કૌર્પીનનો કટકો પહેરાવીને, કપા-
સના ત્રણ ત્રણ તંતુઓથી કરેલી ત્રણ શેરોનું શુદ્ધ (અસ્પૃશ્યના સ્પર્શ
દોષે રહિત અથવા મંત્રથી પવિત્ર કરેલું માટે) યજ્ઞોપવીત ધર્મપિતાએ
પુત્રને પહેરાવ્યું ॥૧૬॥ ત્યારપછી આચાર્યે ‘અગ્ને વ્રતપને વ્રતં’ ઇત્યાદિ
મંત્રોવડે પાંચ આજ્ઞાહુતિથી હવન કરીને; બટુ શ્રીહરિના નાભિઆદિક
પાંચ અવયવોનો સ્પર્શ કરીને ‘આ દિવસને આરંભીને ધરાઉપર તમો બ્ર-
હ્મચારી થયા’ એમ તે કૃષ્ણ બટુને કહ્યું ॥૧૭॥ આચાર્યે બટુને કહેલા
‘સમિધમાધેહિ, અપોશાન, મા દિવા સુષુપ્તાઃ, કર્મ કુરુ’ આ ચારેય પ્રે-
યોનો પિતાએ પુત્રને યથાર્થ-અર્થવિવેચન કરીને બોધ કર્યો. અર્થનો અ-
વબોધ પ્રકાર કહેછે—હે સુત ! તમો નિત્ય સાયં પ્રાતઃ સમિધાન કરો અ-
થવા એક સાયંકાળેજ કરો. તથા નિત્ય લોજનના આદિમાં અને અંતમાં
અપોશાનવિધિ કરો એટલે લોજનના આદિમાં ‘અમૃતોપસ્તરણમસિ સ્વાહા’

ચ નિત્યમ્ । ત્યજેદિવાસ્વાપમપિ પ્રયત્નાદાચાર્યસેવાનિરતો ભવેદ્ધ
 ॥૧૯॥ પિતૃવમુક્તઃ સ હસન્કુમારો બાઢં પ્રતિપ્રેષ્વાચ ચોષ્ઠૈઃ ।
 તેનાતિહર્ષે સ ચ તસ્ય પત્ની સમ્બન્ધિનોઽન્યે ચ યયુઃ પ્રકામમ્
 ॥૨૦॥ કટ્યાં ગુરુસ્તસ્ય બબન્ધ મૌર્ઝીઃ શ્લક્ષ્ણાં ત્રિવૃત્તાં રશનાં વિ-
 ધિન્નઃ । ગ્રન્થિત્રયં ચાપિ ચકાર તસ્યા હરિપ્રસાદઃ પ્રજાપ્ત્ય
 ॥૨૧॥ અન્નેરુદક્ષ પ્રાહ્ણુલ્લ ઉત્તરાગ્રકુશાસનસ્થો જનકઃ સુતાય ।
 પ્રત્યહ્નુલ્લાયાદિશતિ સ્મ મન્નં બ્રાહ્મં નિષણ્ણાય સમાનપીઠે ॥૨૨॥
 તદા મહાદુન્દુભિઘોષ આસીદ્વાદ્યાન્યવાદ્યન્ત ચ સર્વશોઽપિ ।
 બ્રહ્મધ્વનિઃ સ્ત્રીપ્રણયીતિકાભેઃ સમં દિદીપે જયશબ્દમિશ્રઃ ॥૨૩॥

અને અંતમાં 'અમૃતાપિધાનમસિ સ્વાહા' આ મંત્રથી એ આચમન કરવા-
 પૂર્વક અપોશાનવિધિ સદા કરો. તથા પ્રયત્ન કરીને પણ દિવા નિદ્રાનો પ-
 રિત્યાગ કરો. તથા આચાર્યની પરિચર્યાપરાયણ થાઓ ॥૧૮-૧૯॥ હે
 રાજન્ ! પિતાએ આ રીતે ચાર પ્રેષો કહ્યા એટલે કુમાર હરિકૃષ્ણ હસન્-
 'ધર્મસ્થાપનમાટે અવતરેલા મને આ પણ એક ધર્મશિક્ષણપ્રકાર છે'
 એમ માનીને મુખમાં મંદમંદ હસતા હસતા પ્રત્યેક પ્રેષોપ્રત્યે બાઢં
 (તમો જેમ કહો છો એમજ કરીશ એવી પ્રતિજ્ઞા) એવું પ્રતિવચન ઉ-
 ચ્ચસ્વરથી બોલ્યા. હરિકૃષ્ણે ઉચ્ચારેલા શબ્દના શ્રવણથી પિતામાતા
 અને બીજા તેમના સંબંધિજનો સર્વે પર્યાપ્ત પ્રહર્ષ પામ્યા ॥૨૦॥ ત્યાર-
 પછી કર્મવિધિમાં પ્રવીણ એવા આચાર્યે કુમારની કટિમાં સૂક્ષ્મ ત્રેવડી
 મુંજની મેખળા યથાવિધિ બાંધી. ધર્મદેવે પોતાના પ્રવરને અનુસારે તે મે-
 ખળાને ત્રણ ગ્રંથિઓપણ બાંધી ॥૨૧॥ તે પછી પિતા ધર્મદેવે સ્થંડિલ
 (વેદિકા) માં સ્થાપેલા અગ્નિના ઉત્તરભાગમાં ઉત્તરતરફ અગ્નિભાગ જેના
 છે એવા દર્ભના આસનઉપર પૂર્વમુખે સ્વયં બેસીને, ઉત્તરાગ્ર દર્ભાસન
 ઉપર પશ્ચિમાભિમુખે બેઠેલા પોતાના પુત્રને ગાયત્રીમંત્રનો ઉપદેશ કર્યો
 ॥૨૨॥ તે સમયમાં મહાન્ દુન્દુભિનાદ થવા લાગ્યો, ત્રિવિધ વાણંત્રો વા-
 ગવા લાગ્યાં. 'જય જય' એવા શબ્દથી મિશ્રિતે થએલો વેદમંત્રઘોષ મુ-
 વાસિની સ્ત્રીસમૂહોના મંગળ ગીતોની સાથે અતિશય શોભાયમાન થયો

આમૌલિદણ્ડં ગુરુરાત્મજાય બ્રહ્મદ્રુમસ્યૈવ વદૌ સમન્નઃ । એણં તથૈવાજિનઃ સ્તરાયં સન્ધ્યાવિધિં શિક્ષયતિ સ્મ પશ્ચાત્ ॥૨૪॥ મધ્યાહ્નસન્ધ્યા પ્રથમં હ્યુપાસ્યા સાયન્તની વેતિ સદસ્યવાદે । પ્રવર્તમાને વહુધા તદાર્નીં માધ્યાહ્નિકીત્યેવ વૃષો જગાદ ॥૨૫॥ પ્રૈશાન્પુનઃ પૂર્વવદેવ ધર્મ આદિશ્યમાના ગુરુણા સુતાય । અબોધયત્સ્પષ્ટતરં વચોભિસ્તત્પાલનાત્યુત્સુકમાનસાય ॥૨૬॥ વિદ્યાગુરોર્વાચિ સદૈવ તિષ્ઠેરન્યત્ર પ પાચરણપ્રવૃત્તેઃ । ક્રોધાનૃતે વર્જય મૈથુનં ચ યદષ્ટધા

હતો ॥૨૩॥ ત્યારપછી ગુરૂએ સુત શ્રીહરિને મસ્તકના કેશપર્યંત લાંબો ખાખરાનો દંડ ‘સુશ્રવસે’ ઇત્યાદિ મંત્રોચ્ચારસાથે ધારણ કરાવ્યો તેમજ ઉત્તરીયવસ્ત્રને ડેકાણે મૃગયર્મ ‘મિત્રસ્ય’ ઇત્યાદિ મંત્રોચ્ચારસાથે ધરાવ્યું. પછીથી પિતા સંધ્યાવિધિ શિખવવા લાગ્યા ॥૨૪॥ તે સમયમાં હુમારને કરવાની સંધ્યા ‘સાયંતની કે માધ્યાહ્નિકી કરાવવી’ એવો સલાસદ વિપ્રોનો બહુધા વિવાદ પ્રવર્તતાં ‘માધ્યાહ્નિકીજ કરાવવી’ એમ ધર્મદેવ બોલ્યા ॥૨૫॥ પ્રથમનીપેઠે ફરીથી આચાર્યે ઉપદેશ કરેલા બીજાપણુ પ્રૈયોનો, ઉક્તાર્થના સ્પષ્ટીકરણમાં નહિ કહેલા અપેક્ષિત અર્થોનો અવબોધ આપવાદ્વારા વચનોવડે સ્પષ્ટપણે ધર્મદેવ, પ્રૈયો પાળવામાટે પ્રોત્સાહિત મનવાળા બહુ શ્રીહરિને બોધ કરવા લાગ્યા ॥૨૬॥

તેનો આ પ્રકાર છે—હે પુત્ર ! વિદ્યાગુરુના પાપાચરણ પ્રવૃત્તિ સીવાયના આજ્ઞાવચનમાં નિરંતર તમારે રહેવું. તેમની આજ્ઞામાં રહીને તેમનાં મુચ્ચરિતોનું ઉપાસન કરવું. ગુરૂવચનપણુ જે પાપપરિણામી હોય તો તે ચડણ કરવું નહિ. યદ્યપિ ગુરૂ પાપાચરણનો ઉપદેશ કરે નહિ, જે કોઈ કરે તે ગુરૂજ ન હોઈ શકે. અથાપિ આ અનુશાસન પાપથકી નિવૃત્તિની દૃઢતા માટે છે. (આથી ‘યાન્યસ્માકં સુચરિતાનિ તાનિ ત્વયોપાસ્યાનિ નો હૃતરાણિ’ આ શ્રુતિનું તાત્પર્યથી વ્યાખ્યાન કરેલું જાણવું) તથા ક્રોધ અને અનૃત-મિથ્યાભાષણનો ત્યાગ કરો, કેમકે આ બે બ્રહ્મતેજને હરનારાં છે (આથી ‘સત્યાન્ન પ્રમદિતવ્યં, કુશલાન્ન પ્રમદિતવ્યમ્’ આ શ્રુતિનું વ્યાખ્યાન કરેલું જાણવું. હુશળથકી પ્રમાદ રાખવો એ અકુશળાચરણ છે.

યેઽપિ । કુર્યાઃ કુસક્તં ન ચ પુત્ર ! ભૂમૌ ન ભોજનં ક્વાપિ ચ કાંસ્ય-
પાત્રે ॥૩૧॥ દ્યુતં ચ તામ્બૂલમપિ ત્યજેસ્ત્વં મજ્જાદ્યપેયં લશુનાદ્ય-
મધ્યમ્ । ગોત્રિપ્રતીર્થામરસાધુસાધ્વીસચ્છાસ્ત્રનિન્દાં કુરુ મા કદા-
ચિત્ ॥૩૨॥ કૌપીનમૌઙ્ગીકટિસૂત્રદણ્ડયજ્ઞોપવીતાનિ કમણ્ડલું
ચ । પેણં ચ ચર્મેતિ તુ નિત્યમેવ સન્ધારયેસ્ત્વં સુત ! મૈક્ષપાત્રમ્
॥૩૩॥ સ્નાનં ચ સન્ધ્યાં ચ જપં ચ હોમં સ્વાધ્યાયદેવાદિકતર્પણે

નહિ ॥૩૦॥ હે પુત્ર ! કોઈપણ પ્રાણીની હિંસાતો વાણીથીપણ તમો ક-
રશો નહિ (પ્રાણીને પીડા કરવી તે હિંસાજ કહેવાય, દુઃખ થાય તે પીડન
કહેવાય. તેતો વાણીવડે કઠોર ભાષણાદિકથી પણ સંભવે છે, માટે તે પણ
ન કરવું એમ ઉપદેશ કરેછે) તથા પોતાની પણ હિંસા નજ કરવી. કે-
વળ પરપીડામાત્રજ હિંસા નથી પણ પ્રાણીપીડનમાત્ર હિંસા છે. મુક્તિ
માટે મંદ અધિકારિઓને ઉદ્દેશીને ગંગાદિકમાં તનુત્યાગરૂપ મરણ કહેલું
છે. આવું પીડન પોતાનુંપણ નજ કરવું. કુસંગતો કદાપિ કરશો નહિ.
પત્રાદિકથી નહિ વ્યવધાન કરેલા ભૂતળઉપર પાત્રાદિકને મુકીને તથા કાંસાના
પાત્રમાં ભોજન આરેયપણ કરશો નહિ ॥૩૧॥ તમો તાંબૂળચર્વણ પણ ન
કરો. ભાંગ્ય ગાંજો અશીણ આદિક અપેયનું પાન ન કરો. ડુંગળી લસણ
આદિક અભક્ષ્યનું ભક્ષણ ન કરો. દ્યુતાદિ વ્યસનને વર્જી મુકો. ગાયો, વિપ્રો,
ગંગાદિતીર્થો, વિષ્ણુ વિગેરે દેવો, સાધુઓ, સાધ્વી સ્ત્રીઓ, સચ્છાસ્ત્રો, આ
સર્વેની નિંદા આરેયપણ ન કરવી (યદ્યપિ નિંદામાત્ર ત્યાજ્ય છે અથાપિ
ગોત્રિપ્રાદિકની નિંદા વિશેષપણે અનર્થ અર્થે થાયછે માટે વિશેષપણે આહિ
નહિ કરવાની કહેછે) ॥૩૨॥ હે સુત ! કૌપીન, કટિસૂત્ર, મેખલા, મૃગ-
ચર્મ, ઉપવીત, દંડ, કમંડળુ, ભિક્ષાપાત્ર વિગેરે બ્રહ્મચર્યાશ્રમનાં ચિહ્નો તમો
નિત્ય ધારણ કરો (ત્યાગ ન કરો) ॥૩૩॥ સ્નાન, સંધ્યા, ગાયત્રીજપ, સમિ-
ધાધાનરૂપ હોમ, સ્વાધ્યાય, દેવપિત્રાદિતર્પણ, અને યથાશક્તિ વિષ્ણુપૂજન
પ્રતિદિન તમો કરો તથા વિષ્ણુની શ્રવણાદિ નવધા ભક્તિ સદાય કરો.
(આ પ્રકરણમાં સાધારણ તથા અસાધારણ ધર્મો હિતાવબોધપ્રસંગથી
ઉપદેશ કર્યા છે માટે અપ્રકૃત કાંઈ પણ નથી) ॥૩૪॥

ચ । સમર્ચનં શક્તિત્વ એવ વિષ્ણોઃ કુર્યાઃ સદા ત્વં શ્રદ્ધાદમક્તિમ્
 ॥૩૪॥ એવં હિ તાતેન સુબોધિતોઽસૌ સ્વેચ્છાબદુસ્તં દારણ વા-
 ઢમ્ । ભાસ્વન્તમુદ્ધાદુરથોપતસ્યે પ્રદક્ષિણાં ચાપ્યનલસ્ય ચક્રે ॥૩૫॥
 ભિક્ષાં દદાવાદિત એવ તસ્યૈ ભક્તિઃ સ્વયં હાર્થયતે સુતાય । સુવા-
 સિનીમુલ્યસુહૃદ્ભિયોઽન્યાસ્તતો દદુઃ પ્રીતિયુતા નરેશ ! ॥૩૬॥
 આચાર્યવર્યાય નિવેદ્ય મૈક્ષં તદુક્તમેવાત્મન આદદેઽસૌ । સમાપયા-
 માસ યથાવિધાનં તત્કર્મ ધર્મઃ સકલં વિધિશ્ચ ॥૩૭॥ વર્ણિવેષ-
 મમલં સ દધાનો લઘ્વસંસ્કૃતિરસ્કરકાન્તેઃ । તત્ર વિપ્રવરમ-
 ણ્ડલમધ્યે વ્રત્તચર્યમિવ મૂર્તમરાજત ॥૩૮॥ વિપ્રેભ્યોઽથ સ વિપ્ર
 ઉત્સુકમના ગાઃ સ્વર્ણમુદ્રાસ્તથા વાસાંસ્યાભરણાનિ યાનકવરા-

હે રાજન્ ! આવી રીતે તાતે સુબોધ દીધેલા, સ્વેચ્છાથીજ બદુ વેષ-
 ધારી રહેલા શ્રીહરિકૃષ્ણ પિતાએ કહેલા પ્રત્યેક પ્રેષપ્રત્યે “આઢં આઢં”
 એમ બોલ્યા ત્યારપછી બદુકે ઉંચા એ બાહુ કરીને સૂર્યનું ઉપસ્થાન કર્યું.
 પછીથી અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી ॥૩૫॥ હે નરેશ ! ‘માતરમેવાગ્રે’ એવું વ-
 ચન છે માટે પ્રથમ પોતાની માતાપ્રત્યે ‘મિક્ષાં દેહિ’ એમ કહીને ભિક્ષા
 માગી, એટલે મુત શ્રીહરિ બદુને માતા ભક્તિએ પ્રથમ ભક્તિથી ભિક્ષા
 આપી. તે પછી બીજી સુવાસિની (જ્યેષ્ઠ સ્ત્રી) આદિક સુહૃ-
 દ્ભિયોએ યથાક્રમે સ્નેહસહિત ભિક્ષા આપી ॥૩૬॥ ભિક્ષા જેમને મળી
 છે એવા બદુ શ્રીહરિએ તે ભિક્ષાપ્રાપ્ત અથવા આચાર્યવર્યને અર્પણ કરીને
 તેમની અનુમતિથી સ્વાર્થ સાડ સ્વીકાર કર્યું. ત્યારપછી વિધિવેત્તા ધર્મ-
 દેવે યથાવિધિ સમગ્ર ઉપનયનકર્મ સંપૂર્ણ સમાપ્ત કર્યું ॥૩૭॥ તે આ હ-
 રિકૃષ્ણ આવી રીતે ઉપનયનસંસ્કાર પામીને, મેખલા-મૃગચર્મ-દંડ-ક-
 મંડુગધારણાદિરૂપ પવિત્ર વર્ણિવેષ ધારીને, સૂર્યની પેઠે પ્રકાશમાન દિવ્ય
 રૂપવાળા થઇને, વિપ્રવર્ય વિદ્વદ્વર્ગના મધ્યમાં મૂર્તિમાન્ બ્રહ્મચર્ય હોય ને
 શું ? એમ અતિશય શોભવા લાગ્યા ॥૩૮॥ સંસ્કારને અંતે હરિપ્રસાદશ-
 ભાએ મનના મહોત્સાહથી આચાર્ય, ઋત્વિજો, સલાસદો, એ આદિક વિ-
 પ્રોને મહા ઉદારતાથી ગાયો, સુવર્ણ, વસ્ત્ર, વિભૂષણ, વરવાહનો, વિગેરે

પૃથૈદાર્યતો દત્તવાન્ । તસ્યૈ ચાપિ જના યથોચિતમદુઃખાણિ વિ-
ત્તાદિ ચ પ્રદાત્સ્યોજનેભ્ય ઇષ ચ યથાયુક્તં ચ ઘ્રાણાપિ ॥૩૯॥
પૌરાનન્યાંશ્ચ વિપ્રાન્સ્વગૃહમુપગતાન્ભોજયામાસ સમ્યગ્મહ્યૈર્મો-
જ્યૈર્વિચિત્રૈર્બહુવિધસુરસૈઃ સ્વેપ્સિતૈઃ સત્કૃતૈશ્ચ । સર્વાસ્તાન્ દક્ષિ-
ણાભિઃપ્રતિદેવેષ્ઠાંસ્તાપયિત્વા વિસૃજ્ય ભૂર્યાનન્દઃ સ્વપુત્રં સ્વનિ-
ગ્નદાલેલં પાઠયામાસ સાર્થમ્ ॥૪૦॥

ગુરુત ઉવાચ—હરિઃ પ્રતોષ્ણનઃ સ્વધર્માન્ રુણોદિતાન્ । પા-
લયન્ પિતરૌ પ્રીત્યા સિષેવે પસત્તમ ! ॥૧॥ તતો ગૃહં જિહ્વાદુઃ
સ્વં સ્વાવતારપ્રયોજનઃ । ધર્મસંસ્થાપનં કર્તું ભૂતલે સ વ્યચિન્ત-

દાનમાં દીધાં. સંબંધિવર્ગ, સમાશ્રિતવર્ગ અને મિત્રવર્ગે પણ હરિપ્રસા-
દને વિત્ત વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે યથોચિત આપ્યાં. ધર્મદેવે પણ પોતાના સં-
બંધિ વિગેરે જનોને યથાયોગ્ય વસ્ત્ર આભૂષણ આદિક આપ્યાં ॥૩૯॥ સં-
બંધિથી ધીજી જે પુરના જનો તથા દેશાંતરમાંથી પોતાને ઘેર જે આવ્યા
હતા તે વિદ્વાન્ અવિદ્વાન્ સર્વ ગ્રાહ્યોને તેમને ઇષ મિષ્ઠ શ્રેષ્ઠ બહુવિધ
લક્ષ્ય ભોજ્યાદિવડે સત્કારપૂર્વક સારી રીતે 'સમૃદ્ધિસંપન્ન કોઈ મહારા-
જની માફક' સંતૃપ્ત કરીને, પછીથી તે સર્વેને યથોચિત દક્ષિણાદાનથી
સંતોષ પમાડીને તેમને વિસર્જન કરીને, પછીથી પરમાનંદ પામી પોતાના
પુત્ર શ્રીહરિને પોતાનો સમગ્ર સામવેદ અર્થસાથે લાજાવવા લાગ્યા ॥૪૦॥
અતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે હર્યુપનયનોત્સવનામા ત્રિ-
શોડશ્યાયઃ ॥૩૦॥

અધ્યાય ૩૧ મો.

સુમતઃકપિ કહેછે—હે નૃપસત્તમ ! ઉપવીત પામેલા બહુ હરિકૃપણ
ગુરુએ ઉપદેશ કરેલા પૂર્વાક્ત વર્ણિધર્મોને બરોબર પાળવાપૂર્વક માતાપિ-
તાની પરમ પ્રીતિથી પરિચર્યા કરવા લાગ્યા ॥૧॥ ત્યાર પછી ભગવાન્ શ્રી-
હરિ પોતાના પ્રાદુર્ભાવનું પરમ પ્રયોજનભૂત એકાંતિકધર્મપ્રવર્તન પૃથ્વી

યત્ ॥૨॥ વિજિત્યોત્પથગાં નિન્દાને વિબુધાદ્રેષાત્ । ધર્મઃ
સ્થાપ્યો મયા ભૂમૌ સામ્પ્રતં યત્કૃતેઽજનિ ॥૩॥ અથૈવ જહ્યાં ગેહં
ચેન્મત્પ્રાપ્તાતે લૌ તદા । વીતદ્વિષદ્ધરિભયૌ ભવેતાં દુઃસ્થિતા-
વિમૌ ॥૪॥ પિતરૌ ગૃહિણાદિં સોદું નૈવ હિ શક્તૃતઃ । અતઃ પતૌ
વિપ્રાપાન્માત્રચિત્વોત્તરજામ્યદઃ ॥૫॥ એવં સ ગૃહસંકલ્પો વેદા-
ધ્યયનકૈતવાત્ । તત્રોવાસ મજન્ રામં કૃષ્ણં ચ નિગમાદરઃ ॥૬॥
વિદ્યાગુરં તુ પિતરં નાન્યં વિદ્યાવતાં નૃણામ્ । સ ચકાર તતોઽ-
ધ્યૈત તૃતીયં વેદમાદિતઃ ॥૭॥ તીર્થાદેતયા વેદમત્સંપાત્તન વિ-

ઉપર કરવા માટે તેમાં વિરોધી ગૃહવાસને ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાથી એવો
શુભ વિચાર કર્યો ॥૨॥ ત્રણ શ્લોકથી તે વિચાર કહે છે— મેં જેને માટે
ભૂતળ ઉપર આ અવતાર હાલમાં ધાર્યો છે તે એકાંતિક ધર્મનું પરિરક્ષણ
ધર્મમર્યાદાને વિર્ભદન કરનારા વિશુધવિદ્વેષીઓનાં વૃદ્ધોને વિજીતીને મારે
કરવું. આ કાર્ય ઘરમાં રહીને શી રીતે બની શકે ? નજ બની શકે. જે
હમણાંજ ઘરનો ત્યાગ કરી વનવિચરણ કરવા આવ્યો જઈ તો મારાં માત-
પિતા ભક્તિધર્મ જે અનન્યસામાન્ય (અનુપમ) સુતસ્નેહથી મારેવિષે
દૃઢ બંધાએલાં અને મારા સાન્નિધ્યથીજ હમણાંજ અસુરભયે રહિત થ-
એલાં અને મારા સંયોગથી પરમ સુખને પામેલાં છે તેઓ મારો વિયોગ
થતાં અત્યંત દુઃખીયાં થઈ બચ અને તે વિયોગવ્યથાને સહન કરવા નિશ્ચે
સમર્થ નથીજ, માટે અવશ્ય દુર્વાસાઋષિના શાપના પરિણામરૂપ માનુષ-
ભાવમાંથી માતાપિતાને પ્રથમ મુકાવી દિવ્ય ગતિ પમાડીને પછી ઘરનો
ત્યાગ કરવો ॥૩-૫॥ બહુ શ્રીહરિ આવો મનમાં ગૂઢ સંકલ્પ કરીને, વેદા-
ધ્યયનને નિમિત્ત કરીને, એજ અયોધ્યાનગરમાં બહુ રામભક્તોના અ-
ધિક પ્રસંગથી શ્રીરામને અને પિતાકૃત શ્રીકૃષ્ણભજનના નિરીક્ષણથી શ્રી-
કૃષ્ણને નવધા ભજતા થકા, પોતાના શાખાભૂત સામવેદના અધ્યયનમાં
અધિક આદરવાળા થઈને ઘરમાંજ કેટલોક કાળ રહ્યા ॥૬॥ તે શ્રીહરિએ
પિતાનેજ વિદ્યાગુરૂ કર્યા, વિદ્યામાટે બીજા ગુરૂકુળનો આશ્રમ કર્યો નહિ,
કારણ કે પોતાના પિતાજ વિદ્વાનો મધ્યે સમર્થ વિદ્વાન છે. પિતા પાસેજ

સયમ્ । તાતમન્યાંશ્ચ વિદુષઃ પ્રાપયન્નસમાપયત્ ॥૮॥ તતઃ કા-
વ્યાનિ શાસ્ત્રાણે પુરાણાણે પપાઠ ચ । મહાભાષ્યાદિ યત્કિંચ્ચિદ્ધર્મો
વેદ તદધ્યગાત્ ॥૯॥ ધર્મોઽથ જરસં પ્રાપ્તં દૃષ્ટ્વા સાક્ષ્યમુપાશ્રિતઃ ।
તીવ્રં વૈરાગ્યમાપન્નઃ કૃષ્ણધ્ય નપરાઽભવત્ ॥૧૦॥ સ્વધર્મ જ્ઞાનવૈરા-
ગ્યયોગાન્ ભક્તિં ચ તત્ત્વતઃ । યથાનુભૂતિ પુત્રાય યથાશાસ્ત્ર પા-
દિશત્ ॥૧૧॥ માહાત્મ્યં સ્વગુણેભ્યં સૌરાષ્ટ્રાદિષુ તાતેસ્થિતિઃ ।
યથાવદાત્મજાયાઽઽહ રીતિં ચ સ્વાધ્વનોઽશિલામ્ ॥૧૨॥ વિદ્યા-
મિશ્ર ગુણૈઃ સર્વેઃ પિતૃતુલ્યો મહાયશાઃ । આસીત્સોઽલ્પેન કાલેન

ત્રીજો સામવેદ પ્રથમ ભણ્યા, કેમકે પોતે સામવેદી છે ॥૭॥ સ્વયં શ્રીહ-
રિકૃષ્ણ કુશાગ્રજેવી તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળા હોવાથી અલ્પ કાળમાંજ પોતાનો
વેદ તથા બીજા વેદોને પોતાના તાતને અને બીજા વિદ્વાનોને વિસ્મય પમા-
ડતાથકા સંપૂર્ણ ભણી ગયા ॥૮॥ એ રીતે વેદનો અભ્યાસ સમાપ્ત કરીને,
પછીથી રામાયણાદિ કાવ્યો, મીમાંસાદિ શાસ્ત્રો, શ્રીમદ્ભાગવતાદિ પુરાણો
ભણ્યા. અને શ્રીરામાનુજઆર્યપ્રણીત શ્રીભાષ્યાદિ જે કોઈ શાસ્ત્રમાત્ર
જનક ધર્મદેવ જાણેછે તે સર્વ સચ્છાસ્ત્ર તેમની પાસેજ ભણ્યા ॥૯॥ ત્યાર-
પછી ધર્મદેવતો પોતાને વૃદ્ધ વય પ્રાપ્ત થએલી જોઈને, વિષયોમાં દોષદર્શ-
નથી તીવ્ર વૈરાગ્ય પામતાં પ્રશાંત અંતઃકરણવાળા થઈને, આત્મજ્ઞાનનિષ્ઠા-
રૂપ સાંખ્યનો સમાશ્રય કરીને, શ્રીકૃષ્ણધ્યાનપરાયણ થયા ॥૧૦॥ પુત્રનું
હિત ઇચ્છતા પિતા ધર્મદેવે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, તેના મૂળભૂત ધર્મ અને આ-
ત્મજ્ઞાની સંપત્તિને આધીન એવા ભક્તિયોગનું સ્વરૂપ આ સર્વેનું તત્ત્વ યથા-
શાસ્ત્ર સ્વાનુભવને અનુસારે પુત્રને યથાર્થ બોધ કરવા લાગ્યા ॥૧૧॥ તથા
પોતાના ગુરુ ઉદ્ધવાવતાર શ્રીરામાનંદસ્વામીનો મહિમા (પ્રભાવ) અને
તેમનું સૌરાષ્ટ્ર વિગેરે દેશમાં વિશેષપણે વિચરણ અને પોતાના ઉદ્ધવસં-
પ્રદાયની સમગ્ર રીતિ (પ્રવૃત્તિપ્રકાર અને તેમાં વર્તનપ્રકાર) પુત્રને
યથાસ્થિત કહી સંભળાવી ॥૧૨॥ તે શ્રીહરિકૃષ્ણ એ રીતે પિતાથકી સ-
મગ્ર સદ્વિદ્યાઓ પામીને, તે વિદ્યાઓ અને સર્વ સદ્ગુણોએ કરીને તાતને
તુલ્ય મહાદયશસ્વી થઈને, સ્વલ્પ સમયમાંજ સર્વ સબ્જનોએ માનનીય

માન્યઃ પુણ્યસ્તથા નૃણામ્ ॥૧૩॥ સ્વગૃહે પ્રત્યહં પિત્રા વાચ્યમાનં
 ચ સોઽશ્રુણોત્ । શ્રીમદ્ભાગવતં નામ પુરાણં લોકચેતસા ॥૧૪॥
 મહાભારતમશ્રીષીત્ પિતુરેવ તતોઽલેલ । સત્સંખણ્ડત્મકં
 સ્કાન્દં પુરાણમલિલં ચ સઃ ॥૧૫॥ આર્પાઃ સર્વાઃ સ્મૃતીશ્ચાથ ધર્મ-
 શાસ્ત્રાણ્યનાકુલઃ । ધર્મપ્રિયઃ સ શુશ્રાવ પિતુરેવ નરાધિપ ! ॥૧૬॥
 તતઃ કુશાગ્રાં સ્તેષાં સારં નિજમ-ીષયા । સ નિશ્ચિત્ય સ્વપાઠાર્થે
 લિલેસ ચ પૃથક્પૃથક્ ॥૧૭॥ શ્રીમદ્ભાગવતાત્ક્રમ્યં પશ્ચમં દશમં
 ચ સઃ । શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યં સ્કાન્દાશ્વાપ્યલિલત્ પૃથક્ ॥૧૮॥
 તતઃ શ્રીભગવદ્ગીતાં નીતિં વૈદુરિકીં ચ સઃ । વિજ્ઞાનામિસહસ્રં ચે-
 ત્યાલેખ્યતાત્રયમ્ ॥૧૯॥ તતઃ સ ધર્મશાસ્ત્રાણાં સર્વેષાં સાર-
 મુત્તમમ્ । યાગમેવાલેખત્રીત્યા યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિં પૃથક્ ॥૨૦॥
 લિલિત્વૈતદ્ધરિઃ પિત્રે ચતુષ્ટયમદીદરત્ । પ્રસન્નસ્તેન સોઽજ્ઞાનાત્ત-

અને પૂજનીય થયા ॥૧૩॥ તે પછી પિતાએ પોતાને ઘેર પ્રતિદિન વાંચવા માંડેલું શ્રીમદ્ભાગવતપુરાણ એકાગ્ર મનથી સાંભળવા લાગ્યા. તે પછી હે નરાધિપ ! સમગ્ર મહાભારત તથા સાત ખંડનું સમગ્ર સ્કંદપુરાણ તથા બીજાં પણ પુરાણો તથા ઋષિપ્રણીત ધર્મશાસ્ત્રરૂપ યાજ્ઞવલ્ક્યાદિ સર્વ સ્મૃતિઓ, આ સર્વેને ધર્મપ્રિય તે આ શ્રીહરિ ધર્મપિતાધકીજ અવ્યય હૃદયથી સાંભળવા લાગ્યા ॥૧૪-૧૬॥ ત્યારપછી કુશાગ્રબુદ્ધિવાળા શ્રીહરિકૃષ્ણ પોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ બુદ્ધિથી સાંભળેલા સર્વ સદ્ગ્રંથોનો સારસાર નિશ્ચય કરીને, પ્રતિદિન પોતાને વાંચવામાટે તેને જુદો જુદો લખવા લાગ્યા. તેનો પ્રકાર કહે છે—શ્રીમદ્ભાગવતમાંથી દશમસ્કંધ અને પંચમસ્કંધ આ બે સાર જુદા લખ્યા તથા સ્કંદપુરાણમાંથી શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય આ સાર જુદો લખ્યો. તે પછી મહાભારતમાંથી શ્રીમદ્ભાગવદ્ગીતા, વિદુરનીતિ અને વિષ્ણુસહસ્રનામ આ ત્રણ સાર જુદા જુદા લખ્યા. તેપછી સર્વ ધર્મશાસ્ત્રોમાંથી ઉત્તમ સાર એક યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ પ્રીતિથી જુદી લખી ॥૧૭-૨૦॥ એ રીતે શ્રીહરિએ ભાગવત, ભારત, સ્કંદપુરાણ અને ધર્મશાસ્ત્ર આ

દ્વિમતિમાનુષામ્ ॥૨૧॥ પ્રાહ ચાસ્યાન્વં પાઠં સ્વલ્પલ્પાન્ સાર-
 રતઃ । કુરુ ત્વં કૃષ્ણ જાડન્તે સત્સુ શ્રોતૃષુ વા કથામ્ ॥૨૨॥
 ઓમિત્યાદય તદ્વાક્યં તત્પાઠં નિત્યમાચરત્ । ચકાર ચ કથાં
 તસ્ય શ્રોતૃકળમનોરમાઃ ॥૨૩॥ તતઃ સારચતુષ્કસ્ય સ્વક્ષરં સૂક્ષ્મ-
 પત્રિકામ્ । વિધાય સ્તિકામકાં સોડરદત્તસાન્તિકે સદા ॥૨૪॥
 શ્રીપદ્મપદ્મદીનિ પ્રત્યહં તસ્ય શૃણ્વતઃ । ઉપાસ્યધીઃ કૃષ્ણ एव
 સુદૃઢા સમવર્તત ॥૨૫॥ તતઃ પિતા દ્વૌ સ્વાયસમ્પદયા સાર-
 રતઃ । સામાન્યાં વૈષ્ણવીં દીક્ષાં તસ્યૈ તાં પ્રાપ્નુઃ ॥૨૬॥ મન્ત્ર-
 મષ્ટાક્ષરં કાર્ણં દત્ત્વા ચ જ્યક્ષરં તતઃ । ઝપાદેસ્ય સદ્ધર્મોસ્તસ્યૈ

ચાર સદ્વ્યંથોમાંથી સારપણે સમુદ્ધાર કરેલા દશમસ્કંધાદિ ચાર સારો
 સ્વયં લખીને પિતા ધર્મને બતાવ્યા. તે સાર સમુદ્ધારના સંદર્શનથી
 પ્રસન્ન થએલા પિતા પુત્રની ભતિ અતિમાનુષી માનવા લાગ્યા ॥૨૧॥
 અને બહુ પ્રસન્ન થઇને પુત્રપ્રત્યે બોલ્યા કે-તમોએ ઉદ્ધાર કરેલા આ
 ચાર સારનો પ્રતિદિન કૃષ્ણપૂજનની પરિસમાપ્તિ કર્યા પછી યથાવકાશ
 પાઠ કરવો એને શ્રોતાઓ હોય તો તેની કથા કરવી ॥૨૨॥ હે રાજન!
 શ્રીહરિ પિતાનું વચન ‘ઓમ’ એવા અંગીકાર વચનથી અંગીકાર કરીને
 પ્રતિદિન ચારેય સારનો પાઠ કરવા લાગ્યા અને સભામાં યથાવસર શ્રોતા-
 જનોના શ્રવણને આનંદ દેનારી તેની કથાપણ કરવા લાગ્યા ॥૨૩॥ ત્યાર-
 પછી તે શ્રીહરિએ તે ચાર સારને મુંદર સ્પષ્ટ સૂક્ષ્મ અક્ષરથી સૂક્ષ્મ દૃઢ
 પત્ર (કાગળ) માં લખીને તેનું એક પુસ્તક (ગૂટકો) નિરંતર પોતાની
 પાસે રાખ્યું ॥૨૪॥ શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સચ્છાત્રોને હમેશાં સાંભળતા
 શ્રીહરિને શ્રીકૃષ્ણમાં જે ઉપાસ્યતાશુદ્ધિ હતી તે અત્યંત દૃઢ થઈ. અર્થાત્
 ‘એક શ્રીકૃષ્ણ ઉપાસ્ય દેવ છે’ એવો નિશ્ચય સુદૃઢ થયો ॥૨૫॥ તે પછી
 પિતાએ પુત્ર શ્રીહરિને સ્વસંપ્રદાયને અનુસારે સામાન્ય વૈષ્ણવી દીક્ષા
 તેમની પ્રાર્થનાને આધીન થઇને આપી ॥૨૬॥ અને અષ્ટાક્ષર કૃષ્ણમંત્ર
 આપ્યો તથા ત્રણ અક્ષરનો બીજો મંત્ર આપ્યો. (આ મંત્રવિશેષ ગુરુમુ-

વિનયનાલિને ॥૨૭॥ તતસ્તુ કરીત્યેવ કૃષ્ણાચામાચરન્નુવા ।
પાલય માસ સકલા-સ્વાસિ-સિદ્ધાન્વતા વૃષાન્ ॥૨૮॥ બ્રહ્મ-
ચર્યવ્રતં ભૂમૌ પોષયંલોકદુષ્કરમ્ । ઈશોઽપિ જનાશે તર્થમાચ-
ચાર સ્વયં નૃપ ! ॥૨૯॥ કૃષ્ણમિત્યં મજામેત્યં સજ્ઞા નામ્યાસમ-
ચરન્ । નદેષ્ટાક્ષં વર્ષે તરિશમાં સ આસવા- ॥૩૦॥ અસુરાઃ
શતશસ્ત્રમિલિત્વા યૂથશો મુદુઃ । આયયુઃ સ્વરિપું કૃષ્ણં વિરા-
હન્તુઃ ચતાઃ ॥૩૧॥ ધર્મમાત્મન્યવાનસ્મિન્ બલિનોઽપ્યલપ્સતાઃ ।

ખથી જાણવાના છે માટે આહિ કહ્યા નથી) તે પછી દીક્ષાના અંગના અ-
હિસાદિ સદ્ધર્મોનોપણ ઉપદેશ વિનયશાલી શ્રીહરિને આપ્યો ॥૨૭॥
ત્યારપછી પિતાથકી કૃષ્ણદીક્ષાને પામેલા શ્રીહરિકૃષ્ણ ધર્મપ્રતિષ્ઠાને ઈ-
ચ્છતા થકા પોતાનોજ એક આશ્રય કરીને રહેલા સ્વતઃસિદ્ધ સમય સ-
દ્ધર્મોને તાતના ઉપદેશને અનુસારે પાળવા મંડ્યા અને કૃષ્ણપૂજન પિ-
તાએ ઉપદેશ કરેલી રીતિને અનુસારેજ હર્ષથી કરવા મંડ્યા ॥૨૮॥ હે
નૃપ ! અન્યજનોથી ન પાળી શકાય એવું નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચર્યવ્રતપણુ પૃથ્વી-
ઉપર પ્રવર્તાવવા માટે પોતે પરમેશ્વર છે તોપણ જનોના હિતશિક્ષણસા-
રેજ પાળવા લાગ્યા ॥૨૯॥ હે રાજન્ ! સ્વયં શ્રીહરિશર્મા સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ
પરમાત્મા છે તથાપિ પૂર્વોક્તરીતિએ ઉપનયનસંસ્કાર પામી, તેપછી કૃષ્ણ-
દીક્ષા પામીને, પ્રતિદિન શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરતાથકા સચ્છાત્મનો અભ્યાસ
કરતાં કરતાં આવિર્ભાવને આરંભીને અગીઆરમા વર્ષને પામ્યા ॥૩૦॥

આવા અવસરમાં આ સમર્થ શ્રીહરિનો અદ્ભુત અપરંપાર પ્રતાપ ક-
ર્ણકર્ણીથી સુંળી જાણીને, અશ્વત્થામાનો શાપસંગ્રહ કરવાથી શસ્ત્રધા-
રણે રહિત એવા પોતાના રિપુ શ્રીહરિકૃષ્ણને કપટથી હણવામાટે ઉઘમી
થએલા, દંભથી વૈષ્ણવ વેષ જેમણે સ્વીકાર્યો છે, વેષને વિરૂદ્ધ વિકરાળ
કરવાળ વિગેરે શસ્ત્રો જેમના હાથમાં છે, કોપવેગથી અને ભાંગ્ય ગાંજના
પાનથી લાલચોળ લોચન જેમનાં છે, સાધુજનોને પીડા પમાડી શકે એવા
મહુ દેહબળવાળા, મહોદ્ધત એવા સોએ સો અસુરો રોળે મળીને હણ-

કમલપદ્મપાણ્ય ઉન્મદાઃ ॥૩૨॥ સર્વેઽપિ તે નીલક-
 ણ્ઠયોગેનૈવ વિમોહિતાઃ । પરપરોત્થારિભાવા જમ્નુઃ શસ્ત્રૈઃ પર-
 સ્પરમ્ ॥૩૩॥ યથા સંશત્તકાઃ પૂર્વે ત્વાષ્ટ્રાસ્ત્રેણ કિરીટિનઃ । મૃદાઃ
 પરસ્પરં હત્વા મૃતાસ્તેઽપિ તથા મૃતાઃ ॥૩૪॥ તન્નાગતાંસ્તુ દેવા-
 રીન્પરાભાવ્યેત્યમીશ્વરઃ । પેચ્છત્પરાભાવયિતું દેશાન્તરગતાનપિ
 ॥૩૫॥ ઝર્જે વ્રતસ્યાઽથ ભક્તિઃ રૂઢાઘ્ન્યાં મહાનિશિ । પ્રાપ જ્વરં

વાનું છિદ્ર નહિ મળવાથી વારેવારે અયોધ્યામાં આવતા હતા ॥૩૧-૩૨॥
 આવેલો તે તમામ અસુરસમાજ ધર્માત્મજ શ્રીહરિકૃષ્ણના સંકલ્પમા-
 ત્રથી વિમોહ પામતાં 'જેમ પૂર્વે ભારતયુદ્ધમાં 'સંચામમાંથી પાછું નહિ
 વળવું' એવા શપથ (સોગન) ખાધને આવેલા હોવાથી સંશત્તક નામ
 જેમનું છે એવા ક્ષત્રિયો અર્જુનના ત્વષ્ટા દેવ જેના છે એવા અસ્ત્રથી વિ-
 મોહ પામીને, એક બીજાને 'આ અર્જુન છે આ અર્જુન છે' એવી બુદ્ધિથી
 હણાધને મરણ પામ્યા હતા' તેમ 'આ નીલકંઠ છે આ નીલકંઠ છે' એવો
 પરસ્પર વૈરિપણાનો ભ્રમ ઉત્પન્ન થતાં પરસ્પર વિવિધ શસ્ત્રપ્રહારથી હ-
 લુતાં મરણ પામી ગયો. તે આ કથા ભારતના દ્રોણપર્વમાં 'અથાસ્ત્મરિસ-
 હ્વજં ત્વાદ્રમભ્યસ્યદર્જુનઃ । તતો રૂપસહસ્રાણિ પ્રાદુરાસન્ પૃથક્ પૃથક્ ॥ આ-
 ત્મનઃ પ્રતિરૂપસ્તૈર્નાનારૂપૈર્વિમોહિતાઃ । અન્યોન્યમર્જુનં મત્વા સ્વમાત્માનં
 ચ જગ્નિરે । અયમર્જુનોઽયં ગોવિન્દ્દ્વિમૌ પાણ્ડવયાદવૌ । હિતિ બ્રુવાણાઃ સ-
 મ્મૃદા જમ્નુરન્યોન્યમાહવે । મોહિતાઃ પરમાસ્ત્રેણ ક્ષયં જમ્નુઃ પરસ્પરમ્' આ
 રીતે કહી છે ॥૩૩-૩૪॥ પરમેશ્વર શ્રીહરિએ અયોધ્યામાં આવેલા અસુ-
 રોનો નો આવી રીતે પરાભવ કરીને, દેશાંતરમાં રહેલા બીજા અસુરોનો
 પાણ પરાભવ કરવાની ઇચ્છા કરી ॥૩૫॥

આવી ઇચ્છા કર્યા પછી તુરતજ એવો સમય આવ્યો કે જેમાં પોતાનાં
 માતા ભક્તિ શાપનો અંત પામશે. કાર્તિકમાસમાં કૃષ્ણદિવતાચરણમાં
 તત્પર થએલાં, માટેજ શરીર જેમનું અતિકૃશ થઈ ગયું છે એવાં ભક્તિને
 વ્રતપાલનના પરિશ્રમથી કાર્તિકમાસના શુકલપક્ષની અષ્ટમીએ મધ્યરા-

વ્રતકૃશા શિથિલાક્ષ્ણાઽસ તેન સા ॥૩૬॥ રામપ્રતાપપ્ર-લા આ-
નીય મિષજો ગૃહે । કુર્વન્તિ સ્મ યથાબુદ્ધિ બન્ધવસ્તત્પ્રતિજ્ઞિયા-
॥૩૭॥ કૃતસ્તૈ રુક્મપ્રતીકારો નાસોત્તતાપ-પાત્તરે । નવમ્યા નિશ્ચિ-
તાં કૃષ્ણો બોધયામાસ માતરમ્ ॥૩૮॥ અન્તકાલં વિદંસ્તસ્યાઃ સે-
વમાનશ્ચ તાં સતુ । ઉપવિ-યાન્તકે પ્રાહ દુઃસ્તુત્તજાનમે-ચ્છયા ॥૩૯॥
સચ્છાસ્ત્વસમ્મતં માતઃ ! શૃણુ મદ્વચનં હિતમ્ । માયૈવ વિષ્ણોઃ
સર્વેષામસ્તિ સંચારતેજસઃ ॥૪૦॥ તસ્યાત્ત-સાન્નિ-તિઃ સ્વાત્મ-જ્ઞ-
મત્તયાતિતીવ્રયા । સ્વધર્મ-જાનવરાગ્યોપેતયા મનસિ સ્થિરે ॥૪૧॥

ત્રિએ રોગરાજ જ્વર આવી ગયો. જેથી તેમના અભિલ અવયવો અતિ-
શય શિથિલ થઈ ગયા ॥૩૬॥ તે સમયમાં રામપ્રતાપ વિગેરે તથા બીજા
પણ અંધુજનો કુશળ વૈદ્યોને પોતાને ઘેર બોલાવીને યથાબુદ્ધિ તાવ ઉતાર-
વાની ચિકિત્સા કરવા લાગ્યા. વૈદ્યો વિગેરેએ તાવ ઉતારવાના બહુ ઉ-
ત્તમ ઉપાયો કરતાં પણ લક્ષિને જ્વરની વ્યથા વિનિવૃત્ત થઈ જ નહિ. તે
પછી ભગવાન શ્રીહરિકૃષ્ણ નવમી તિથિની રાત્રિએ માતા લક્ષિને મુખોધ
દેવા લાગ્યા ॥૩૭-૩૮॥ શ્રીહરિકૃષ્ણ અંતકાળ નજીકમાં બાણીને તેમની સેવા
સજતા થકા તેમની પાસે બેસીને સ્વેચ્છાથીજ નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત
સ્વવિજ્ઞાન આપવામાટે માતાપ્રતિ આ પ્રકારે બોલ્યા કે-॥૩૯॥ હે માતઃ !
આ અંત અવસરમાં અવશ્ય અવધારણુ કરવા યોગ્ય સચ્છાસ્ત્વસંમત હિ-
તકર માફ વચન તમો સાંભળો. કર્મપરતંત્ર પ્રાણીથી જન્મ મરણ ઉલ્લંઘન
થઈ શકતું નથી. જન્મેલાનો મૃત્યુ ધ્રુવ-અવર્જનીય છેજ, માટે ઔષધથી
કે વૈદ્યથી શું થાય ? જનનમરણરૂપ સંસારમાં દુઃખ સીવાય બીજું કાંઈપણ
નથી. કેવળ દુઃખદુઃખજ છે. સર્વ ક્રોધને આ સંસ્કૃતિસંકટનું મૂળ તો
મારી વિષણુની માયાજ છે ॥૪૦॥ આવી દુરંત દુઃખ દેનારી દૈવી માયાની
બરોબર નિવૃત્તિતો બીજા કોઈ ઉપાયથી થતી નથી. ભગવન-માહાત્મ્ય
જ્ઞાનથી અતિ તીવ્રપણાને પામેલી કૃષ્ણલક્ષિથીતો નિવૃત્તિ થાય. તે લ-
ક્ષિતો સ્વધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યાદિ સાધનોના સમાચરણથી મન મુસ્થિર
થતાં સિદ્ધ થાય ॥૪૧॥ ચક્રની માફક અનુવર્તતા જરા જન્મ મરણાદિ

मायायास्तरणोपायो मूलस्य सकलापदाः । एष एव सजीवीनाः
भवतीत्येव भाति मे ॥४२॥ एवं साङ्ख्यं च योगञ्च पञ्चरात्रञ्च
न्यपि । वदन्ति किल शास्त्राणि तादृक्च महर्षयः ॥४३॥ सुव्रत
उवाच—पुत्रस्येत्यं वचस्तस्याः शृण्वत्याः सादरं नृप । त्वत्तिब-
भूव हृदये यथा पूर्वं तादृक्छब्दा ॥४४॥ वर्णिवेवं ततः पुत्रं नारा-
यणमवेत्य तम् । प्रपेदे शरणं प्रीता देवताऽन्यत्र वस्तुषु ॥४५॥
उत्थाय बद्धाञ्जलिं गममस्मै नत्वोपविश्याग्रत एव चास्य । सम्प्रा-
प्तसंसारविमुक्तिरुद्धिः पप्रच्छ निःश्रेयससधनं सा ॥४६॥ इति
श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरिते धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे विद्याध्ययनसामान्य-
क्षाग्रहणासुरयूथनिघातनिरूपणं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥

તમામ આપદાઓના મૂળભૂત માયા છે. તેના તરણનો ઉપાય આ જો મેં
તમોને કહ્યો એજ સમીચીન (સર્વોત્તમ) છે એમજ મને જણાય છે
॥૪૨॥ સાંખ્યશાસ્ત્ર યોગશાસ્ત્ર અને પંચરાત્રશાસ્ત્ર વિગેરે સચ્છાત્મોપણ
આજ અર્થ પ્રતિપાદન કરેછે. સચ્છાત્મોના તાત્પર્યને જાણનારા નારદાદિ
મહર્ષિઓ પણ હું કહું છું એજ પ્રકારે કહેછે ॥૪૩॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—
હે નૃપ ! પરમપ્રેમાસ્પદ પોતાના પુત્રનું પૂર્વોક્ત પ્રકારનું વચનામૃત આ-
દરપૂર્વક શ્રવણ કરતાં જનનીના મનમાં શ્રીહરિની ઇચ્છાથી તત્કાળ પૂર્વની
'આ મારા તનય સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ છે' એવી સ્મૃતિ થઈ આવી.
ત્યારપછી વર્ણિવેષધારી સુત શ્રીહરિને 'આ શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ છે' એવો
દૃઢ નિશ્ચય કરીને, મનમાં અત્યંત આનંદ પામીને, ભગવાન્ વિનાનાં તમામ
વસ્તુઓમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય પામીને, પર્યંકમાંથી ઉડીને બે હાથ જોડી પ્રણામ
કરીને, પુત્ર શ્રીહરિકૃષ્ણનાજ શરણને પામીને, પુત્રની પાસેજ એસીને સં-
સારમાંથી મુક્તિ મેળવવાની મનીષાથી આત્યંતિક નિઃશ્રેયસનો ઉપાય (પ્ર-
થમ સંક્ષેપમાં સાંભળ્યો છે પણ ફરીથી વિસ્તારપૂર્વક જાણવામાટે) પુ-
છવા લાગ્યાં ॥૪૪-૪૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગિજીવને... પ્રથમપ્રકરણે વિ-
દ્યાધ્યયન-સામાન્યદીક્ષાગ્રહણ-અમુચ્યુથનિઘાતનિરૂપણનામૈક-
ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૧॥

શ્રીહરિર્જયતિ । હરિગીતા-પંચાધ્યાયી.

સુવ્રત ઉવાચ—સર્વસંજ્ઞાસમ્પન્ના માતા પ્રેમવતી હરિમ્ । નારાયણાવતારં સ્વં પુત્રં પ્રોવાચ ભૂપતે ! ॥૧॥ પ્રેમવત્યુવાચ—નમસ્તુભ્યં ભગવતે હરયે કષ્ટહરિણે । નારાયણાય કૃષ્ણયે પ્રપચાય મુમુક્ષુભિઃ ॥૨॥

અધ્યાય ૩૨ મો.

આ ગીતા જેમણે નૃનાથ પ્રકટ કર્યું છે એવા શ્રીહરિએ સ્વજનનીના અતિ ઉચ્ચ ભવદાવાનળના તીવ્ર તાપને શમાવામાટે ગાન કરેલી છે. આ હરિગીતાને શ્રદ્ધાપૂર્વક હૃદયમાં ધારણ કરે તો ધર્મતનય ભગવાન્ શ્રીહરિમાં કલ્યાણકારિણી દૃઢ ભક્તિ તત્કાળ આપેછે ॥૧॥ આ હરિગીતામૃતરૂપ નદીનો પ્રવાહ સર્વ સંતાપને શમાવનારો, સર્વ ક્રોધએ સુખેથી પામવા યોગ્ય છે, માટે અમૃતના અર્થિઓએ આનું સદા સેવન કરવું ॥૨॥ પોતાવિષે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યે સહિત એકાંતિકી ભક્તિ દૃઢ કરવામાટે શ્રીહરિએ માતાના મિષથી આ જ્ઞાનગીતા ભૂમિ ઉપર ગાન કરેલી છે ॥૩॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ ભૂપતે ! અદ્રોહ-અનસૂયા-મૈત્રી-કરુણા-સુશીલતા આદિક સર્વ સંતોના સદ્ગુણોએ સંપન્ન એવાં પ્રેમવતી (પુત્રરૂપ ભગવાનમાં ગાઢ પ્રેમ હોવાથી સાર્થક સંસારાવાળાં અથવા પતિમાં પ્રેમપ્રકર્ષ પેખીને શ્વસુરે પ્રેમવતી નામથી બોલાવેલાં) માતા જગતના અનુગ્રહ અર્થે અવતરેલા સાક્ષાત્ નારાયણ પોતાના પુત્ર શ્રીહરિ પ્રત્યે પુછવાના અર્થો પુછવા માટે બોલ્યાં ॥૧॥ પ્રેમવતી કહેછે—તમો માયાથી મોહ પમાડતા થકા પુત્રભાવથી પ્રકટ્યા છો પણ તમો હાલમાં મારા ‘મુમુક્ષુઓએ સમાશ્રય કરવા યોગ્ય, સકળ સંકટને સંહરનારા, સર્વ પાપને હરનારા, સર્વ કલ્યાણગુણે સંપન્ન, સાક્ષાત્ નારાયણ ભગવાન્ છો’ એમ બરોબર ઓળખ્યામાં આવ્યા છો. આવા શ્રીહરિ આપને હું નમસ્કાર કરુંછું ॥૨॥

૧ આ અધ્યાયમાં શ્રીહરિએ ભક્તિ માતાને સાધુઓનાં લક્ષણો અને તેમના સમાગમનો મહિમા વર્ણવ્યો છે.

અજ્ઞાનસ્ય નિવૃત્તિઃ સ્યાન્માય લ્યસ્ય યથાજ્ઞસા । હરે ! સંસૃતિ-
મૂલસ્ય તથા મામુશાધે મોઃ ! ॥૩॥ ત્વાં પ્રપન્નાઽસ્મિ સન્મતે ! । અતો મુમુક્ષવે મહ્યં વકુર્મહસિ યદ્વિ-
તમ્ ॥૪॥ જાત્નલભે ત્વામહં સાક્ષાન્નારાયણ-ર્ષિ પ્રભુમ્ । કૃતાવ-
તારં ક્ષેમાય ભૂતલે સર્વદેહિનાઃ ॥૫॥ સ ત્વં મમાજ્ઞાનમપાહરાન્
યથા તમોઽર્કઃ પ્રકટપ્રતાપઃ । સ્વમાયયા ગોપિતદિવ્યભાવઃ સમ્પ્રા-

હે હરે ! મારા સંસૃતિના મૂળભૂત, માયા નામના અનાદિ અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ
અનાયાસથી-જલદી જે પ્રકારે થાય તે પ્રકારે મને ઉપદેશ કરો ॥૩॥ હે
સન્મતે ! હું આમ્ય મુખાભાસથી તીવ્ર વૈરાગ્ય પામીને, અખંડ મુખની
સ્પૃહા કરીને, ભવબંધનથી મુકાવાની ઇચ્છાથી પરમકાંક્ષુક આપના
શરણને પામીશું, માટે મને મારા હિતને કરનાર જે સાધન હોય તે કહે-
વાને યોગ્ય છો ॥૪॥ હે ભગવન્ ! હું તમોને પ્રભુ-કર્મવશ્ય નહિ અથવા
અક્ષરાદિ સર્વના પ્રશાસનમાં સમર્થ, નારાયણુષ્કપિ-સ્વતઃ સર્વને સર્વદા
સાક્ષાત્કાર કરનારા નારાયણ, ભૂતળ ઉપર સર્વ દેહિઓના આત્યંતિક ક્ષેમ
માટે ધારણ કર્યો છે અવતાર જેમણે, એવા સાક્ષાત્ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ જાણું છું
'નૃણાં નિઃશ્રેયસાર્થાય વ્યક્તિર્ભગવતો નૃપ' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૫॥
જેમ પ્રકટપ્રતાપ-અતિ ઉજ્જવળ સહસ્ર કિરણોવાળો સૂર્ય પુરત તમને
હરે છે, તેમ પ્રકટપ્રતાપી તમો મારા અનાદિ અજ્ઞાન તમને તત્કાળ હરો.
'વિજ્ઞાનરૂપ પ્રકાશથી અજ્ઞાનરૂપ અંધકારની નિવૃત્તિ થાય છે, વિજ્ઞાનતો
એક પોતાનાથીજ સંપાદન કરી શકાય છે, તેમાં બીજા મારાથી શું થઈ શકે ?'
એમ કહેશો નહિ, કેમકે તમો પોતાની માયાથી ગોપિતદિવ્યભાવ છો, એ-
ટલે પરમાત્મા આપના સ્વરૂપનું વિજ્ઞાન યોગિઓને પણ અગમ્ય છે, કા-
રાણ કે માયારૂપી પડદાથી તમારો બધો દિવ્યભાવ તમોએજ ઢાંકી દીધો
છે. આ ગુણમયી દૈવી તમારી માયા દુરત્યય છે. જે તમારા શરણને પામે
છે તે આ માયાને તરે છે. શરણુવરણથી પ્રસન્ન થએલા આપેજ આ-
ધ્કાર કરેલા સ્વસ્વરૂપને પ્રકાશ કરનારા વિજ્ઞાનરૂપ પ્રકાશથી યોગિ-
ઓનો પણ અજ્ઞાનઅંધકાર વિનાશ થાય છે. માટે ઇશ-અજ્ઞાનનિવા-

ર્થયામીતિ ભવન્તમારાઃ ॥૬॥ સુવ્રત ઉવાચ—પદ્મં જનન્યા પ્રણયેન
પૃષ્ઠો હરિઃ સ્વતઃસિદ્ધવિરઃ કથાયઃ । મુમુક્ષવેઽધ્યાત્મે કરાત્તમાદ્યં
પ્રીતઃ સ તસ્યૈ નૃપતે ! જગાદ ॥૭॥ શ્રીહરિરુવાચ—શૃણુ માતર્હિતં
વચ્મિ ભવત્યૈ શાસ્ત્રસમ્મતઃ । મુમુક્ષવે વિરક્તાયૈ નિર્ણતં વેદવે-
દિભિઃ ॥૮॥ શ્રીકૃષ્ણો ભગવાન્ સાક્ષાદ્યો વિષ્ણુઃ પુરુષોત્તમઃ । સ

રણુમાં સમર્થ એવા આપના શરણુને પામીને હું પ્રાર્થના કરું છું ॥૬॥

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે નૃપતે ! એવી રીતે માતા પ્રેમવતીએ પરમ પ્રે-
મથી પુછેલા, સ્વતઃ—સ્વભાવથીજ, સિદ્ધ—વિઘ્નમાન, વિશુદ્ધ—સદાતિશુદ્ધ,
બોધ—જ્ઞાન જેમને છે, (આવો બોધ બદ્ધ જીવોમાં હોતો નથી. મુક્તો
શુદ્ધ બોધવાળા થાયછે પણ સ્વભાવથી નથી. નિત્યમુક્તો પણ ભગવાનની
ધૃતિને આધીન નિર્ભજજ્ઞાનવાળા છે. માટે સ્વતઃસિદ્ધ નિર્ભજ વિજ્ઞાન-
વાળા તો ભગવાન્ એકજ છે ‘સ્વાભાવિકી જ્ઞાનબલક્રિયા ચ’ એમ શ્રુ-
તિએ કહ્યું છે) એવા શ્રીહરિએ પ્રસન્ન થઈને મુમુક્ષુ માતા ભક્તિને આદ્ય-
અન્ય વિદ્યાઓની અપેક્ષાએ અતિ શ્રેષ્ઠ હોવાથી સનાતન એવા આધ્યાત્મિક
શાસ્ત્રનો અવબોધ આપ્યો. આત્મા—સર્વના શરીરી પરમાત્માને અધિ-
કાર કરીને પ્રવર્તેલું ઉપનિષદાદિ૩૫ શાસ્ત્ર તે અધ્યાત્મશાસ્ત્ર કહેવાય,
તેનાથી જાણવા યોગ્ય વિજ્ઞાન તે આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર કહેવાય. અથવા—
આત્મા—જીવાત્મામાં સત્સંગથી ઉત્પન્ન થતું સ્વધર્મ—આત્મા—પરમાત્મા—
વૈરાગ્ય—ભક્તિનું જે જ્ઞાન તે આધ્યાત્મિક કહેવાય, તેનું શાસ્ત્ર એટલે તેને
બોધ કરનાર શાસ્ત્ર તે આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર કહેવાય. આવા આધ્યાત્મિક
શાસ્ત્રનો બોધ આપવા લાગ્યા ॥૭॥ હે માતઃ ! વેદતાત્પર્યને યથાર્થ જાણ-
નારા વ્યાસાદિક મુનિઓએ જે નિઃશ્રયસ માટે નિશ્ચય કરેલું છે તથા તત્ત્વ-
પ્રતિપાદનપરાયણ સમ્રાજ્યો જેને બોધ કરે છે એવું ઉત્તમ જે હિત છે
તે મોક્ષની આકાંક્ષાવાળાં, ત્રીવ્ર વૈરાગ્યવાળાં, માટેજ અધિકારી થએલાં
એવાં તમોને હું કહું છું, તેને સાવધાન મનથી સાંભળો ॥૮॥ હે માતઃ !
જેને સર્વમાં અંદર બહાર વ્યાપીને રહેલા હોવાથી વિષ્ણુ કહે છે ‘વક્ષા-
ન્વાસં જગત્સેમ તસ્માદ્વિન્ન રિતે સ્મૃતઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. જેને ક્ષર અક્ષર પુર-

एव सर्वभावेन सेवनीयो मुमुक्षुभिः ॥९॥ तस्यैव मायया लोको

પની અપેક્ષાએ સ્વરૂપ-સ્વભાવ-ગુણ-વિભૂતિ-વિગેરે વડે વિલક્ષણ હોવાથી પુરૂષોત્તમ કહેછે ‘ચક્ષ્માક્ષરમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ । અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે. જેને હેયપ્રત્યનીકૃત્વ (નિર્દોષ) અને કલ્યાણગુણૈકાશ્રયત્વરૂપ ઉલ્લસિગને લીધે ભગવાન કહેછે ‘શુદ્ધે મહાવિભૂત્યાભ્યે પરે બ્રહ્મણિ શશ્વતે । મૈત્રેય ! ભગવન્ : સર્વકારણકારણે ॥ જ્ઞાનશક્તિઃ સ્વૈશ્વર્યવીર્યતેજાસ્ય શેષતઃ । ભગવન્ ઇન્દ્રવાહ્યાનિ વિના હૈયેર્ગુણાદિભિઃ ॥’ એમ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે. આ અર્થ ‘ન સ્થાનતોઽપિ પર-સ્યોભયલિક્ષ્મં સર્વત્ર હિ’ આ સૂત્રમાં સ્પષ્ટ કર્યોછે. એવા જે સાક્ષાત્ કૃષ્ણ-અક્ષરધામમાં અખંડ વિરાજમાન આનંદમય છે એજ મુમુક્ષુજનોએ સર્વભાવથી-સર્વાત્મભાવનાથી અથવા એકાંતિકભાવથી સદા સેવવા યોગ્ય છે. (પરમાત્મા સર્વના અંતરાત્મા હોવાથી તેનાથી એકપણ અનાત્મક (જેના આત્મા ન હોય એવું) નથી એવી તાત્ત્વિક સ્થિતિ જાણીને ‘સ एवेदं सर्वं’ ‘सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानिति शान्त उपासीत’ ‘इदं हि विश्वं भगवान्’ આ શ્રુતિ સ્મૃતિમાં કહ્યા મુજબ ‘આ સર્વ જગત્ ભગવાનજ છે’ એવી સર્વાત્મભાવનાથી ભજનીય છે. અથવા-અહુ ખુલુક્ષુઓ ‘આ પ્રિય છે આ પ્રિય છે’ એમ માનીને દષ્ટ અદષ્ટ એવાં પત્ની-પુત્ર-પશુ-સ્વર્ગાદિકને સેવેછે. મુમુક્ષુઓએતો એમ નહિ સેવતાં ‘वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः’ આમાં કહ્યા મુજબ ‘તે સર્વ પ્રિયમાંત્ર મારે તો તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનજ છે’ એમ માનીને ભોગ્ય ભોગોપકરણાદિ સર્વભાવથી ભગવાનજ સેવનીય છે. આવું જે સેવન છે એજ નિરતિશય પ્રેમરસથી વ્યાપ્ત થતાં જ્ઞાનની અતિ ઉત્તમ દશાને પામેછે. આવી ભાવના પ્રાર્થનીય છે પણ સર્વસુલભ નથી ‘या प्रीतिरविवेकानां विषयेष्वनपायिनी । त्वामनुस्मरतः सा मे हृदयान्माऽपस-पंतु’ એવી રીતે પ્રહ્લાદાદિક મહાત્માઓનો પ્રાર્થનાપ્રકાર સ્મૃતિમાં કહ્યો છે. ભગવાન આનંદમય હોવાથી એમનામાં સમુદ્રમાં ગાયનું પગલું જેમ આવી જાયછે એમ પ્રાકૃત ઔપાધિક સુખલેશનોપણ સંબંધ સંભવેછે એટલે સમગ્ર વિષય સુખોપણ આવી જાયછે માટે તત્ત્વાંશમાં કશો વિલોપ

મોહિતો યાતિ સંસ્રુતઃ । અતસ્તં યે પ્રપચન્તે તાં તરન્તિ ત યવ

નથી. એટલે ‘ભગવાનમાંજ પ્રિય પુત્રાદિક સર્વનું સુખ કહીએ તો પછી તત્ત્વજ્ઞાનની વ્યવસ્થાજ રહે નહિ’ એવી શંકાનો અવકાશ નથી. કેમકે ભગવાન આનંદમય છે જેથી એમના આનંદમાં તમામ આનંદો આવી બંધાયે. આવી રીતે સર્વ ભાવથી ભગવાનને સેવવા) ॥૮૯॥ ‘તમો જે સર્વભાવથી કૃષ્ણસેવન કરવાનું કહ્યું છે તે અનાદિકાળથી અનુવર્તતી વિપરીત વાસનાથી જેનાં મન પરાભવ પામી ગયાં છે એવા પુરૂષોને દુર્ઘટ છે?’ એવી શંકા થાય તો તે સત્ય છે. તથાપિ જેની માયાથી મોહ પામેલો આ જન વિપરીત વાસનાના આવેશવાળો થાયછે, તે ભગવાનની શરણાગતિથી તેવી સર્વાત્મભાવના સિદ્ધ થાયજ, એમ આ શ્લોકથી કહેછે—તે શ્રીકૃષ્ણની માયાથીજ મોહિત થયેલો આ લોક સંસારને પામેછે, માટે તે શ્રીકૃષ્ણને જે પુરૂષો ‘મારેતો તમોજ એક શરણ છો માટે વિપરીત વાસનાને ઉદય કરનારી તમારી માયાને ટાળી નાંખો’ એ રીતે પ્રપત્તિ-શરણાગતિ કરેછે તેજ પુરૂષો તેમની મનોવૃત્તિમાં રહેલા ભગવાન તેમના અજ્ઞાનથી થયેલા વિષયપરાયણતારૂપ તમને નાશ કરેછે. એટલે પૂર્વોક્ત પ્રકારની બ્રહ્માત્મભાવના તેમનામાં ઉદય થતાં તેમનું આત્યંતિક માયાતરણ થાયછે ‘નમસ્કાય મગવતે કૃષ્ણાયકુન્ઠમેષસે । યન્માયામોહિતચિયો વબ્રામઃ કર્મવર્ત્મસુ ॥’ ‘દૈવી ક્રિયા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા । મામેવ યે પ્રપચન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે ॥’ એમ કહ્યું છે ॥૧૦॥ ‘સર્વભાવથી સેવવા’ એમ સામાન્યપણે સેવન કહ્યું છે પણ તે સેવન ભક્તિના રૂપને પામેલું એટલે પ્રીતિપૂર્વક બેઠાએ અને ધર્માદિ અંગવાળું બેઠાએ, એમ વિશેષ વિધિથી કહેછે—અથવા—‘સર્વભાવથી સેવવા’ એમ કહેવા ઉપરથીજ જે સેવન છે તે પ્રીતિરૂપાપન્ન ભક્તિયોગ છે એમ સિદ્ધ થાયછે, આવા ભક્તિયોગમાં ધર્માદિક તો અંગમાત્ર છે, એમ વિધિથી હવે કહેછે—તે શ્રીકૃષ્ણ એક ભક્તિથીજ સેવનીય છે. તે ભક્તિ તો ધર્માદિકના આચરણ વિના નજ સિદ્ધ થાય. ધર્મતો રૂળાદિ અભિસંધિ રાખ્યા વિના પળાતો સ્વવર્ણાશ્રમોચિત આચાર બજાવો, એવા ધર્મથી વૈરાગ્ય-વિષયવિતૃષ્ણા થાય. તેથી પરમાત્મવિજ્ઞાનની સિદ્ધિ થાય.

હિ ॥૧૦॥ સતાં સક્તેન બુદ્ધાઽઽદૌ તન્મા તત્મ્યં તદાસ્યા । સ્વધર્મ-

તેથી ભગવાનમાં ભક્તિયોગ થાય. ભક્તિમાં પ્રધાન કારણ તો પરમાત્માનું માહાત્મ્યજ્ઞાન છે, આવું માહાત્મ્યજ્ઞાન સત્પુરુષોના સમાગમથી થાય, આવા અનુક્રમથી પ્રથમ સત્સંગથી ભગવન્-માહાત્મ્ય જાણી, તેનાથી પ્રાપ્ત થએલી સ્વધર્મ-જ્ઞાન-વૈરાગ્યે અનુગ્રહ કરેલી ભક્તિથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી. આ સર્વ અર્થ તેને સ્થળે વર્ણવ્યો છે—સત્સંગજ ભગવદ્ભક્તિમાં હેતુ છે—‘ભવાપવર્ગો ભ્રમતો યદા ભવેજ્જનસ્ય તર્હ્યચ્યુત સત્સમાગમઃ । સત્સ-જ્ઞમો યર્હિ તદૈવ સક્તૌ પરાવરેશે ત્વયિ જાયતે મતિઃ’ ‘પ્રસન્નમજરં પાશ-માન્મનઃ કવયો વિદુઃ । સ એવ સાધુષુ કૃતો મોક્ષદ્વારમપાવૃતમ્’ ‘સતાં પ્રસન્નાન્મમ...શ્રદ્ધા રતિર્ભક્તિરનુક્રમિષ્યતિ’ ‘નિત્યં ભાગવતસેવયા । ભગવ-ત્યુત્તમશ્લોકે ભક્તિર્ભવતિ નૈષ્ઠિકી’ ‘સત્સન્ગલબ્ધયા ભક્ત્યા સ હિ માં યો નિપેવતે’ ‘નૈષાં મતિસ્તાવદુરુક્રમાઙ્ગિ સ્પૃશત્યનર્થાપગમો યદર્થઃ । મહીયસાં પાદરજોભિપેકં નિષ્કિન્નનાનાં ન વૃણીત યાવન્’ ઇત્યાદિ. સત્સંગનો મહિમા તો ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં ‘ન રોધયતિ માં યોગો...સત્સન્ગાન્નામુ-પાગતાઃ’ ઇત્યાદિકથી કહ્યો છે. માહાત્મ્યજ્ઞાનથી ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ કહી છે ‘પૃતાં વિભૂતિં યોગં ચ મમ યો વેત્તિ તત્ત્વતઃ । સોઽવિકરમ્યેન યોગેન યુજ્યતે નાત્ર સંશયઃ’ ‘ત્વત્તઃ કમલપત્રાક્ષ ! માહાત્મ્યમપિ ચાન્યયમ્’ ‘અહં સર્વસ્ય પ્રભવો મત્તઃ સર્વં પ્રવર્તતે । ઇતિ મત્વા ભજન્તે માં બુધા ભાવસ-મન્વિતાઃ’ ‘માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વસ્તુ સુદૃઢઃ સર્વતોઽધિકઃ । જ્ઞેહો ભક્તિરિતિ પ્રો-ક્તસ્યા મુક્તિર્ન ચાન્યથા’ ઇત્યાદિ. ભગવાનને ભક્તિથીજ સેવવાનું કહે છે— ‘ભજ માં ભક્તિભાવતઃ’ ‘માં ચ યોઽવ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે’ ‘ભક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંચિધોઽર્જુન’ ‘ભક્ત્યા મામભિજાનાતિ યાવાન્ય-શ્ચાસ્મિ તત્ત્વતઃ’ ‘પ્રીયતેઽમલયા ભક્ત્યા હરિરન્યદ્વિદમ્બનમ્’ ‘ભક્ત્યા તુતોષ ભગવાન્ ગજયૂથપાય’ ‘ભક્ત્યેકલભ્યે પુરુષે પુરાણે’ ‘ભક્ત્યાહમેકયા ગ્રાહ્યઃ’ ઇત્યાદિ. ભક્તિમાં ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અંગ કહ્યાં છે—‘સ્વધર્મેણ તમમ્યચ્યં સિદ્ધિં વિન્દતિ માનવઃ’ ‘ઇતિ માં યઃ સ્વધર્મેણ ભજેતેતદનન્યમાક’ ‘સ ક્વથં ભક્તિયોગેન તપોયુક્તેન પાર્થિવઃ । સ્વધર્મેણ હરિં પ્રીણન્’ ‘સ્વધર્મેમનુ-

જ્ઞાનવૈરાગ્યયુજા ભક્ત્યા સ સંસ્કૃતાત્ ॥૧૧॥ યુક્તાન્નસ્તુ સ્વધર્મા-
દૈશ્વિમિર્મક્તિર્મહાવ્રતે ! । કાપિ કેનાપિ વિગ્નેન નૈવેહ પ્રતિહન્યતે
॥૧૨॥ દેશકાલમેનાપિ સા હીનાન્નેન ચન્નવેત । દેશકાલાદિ-
ષમ્યે તસ્યાં વિગ્નો ભવેદ્ભુવમ્ ॥૧૩॥ કાર્યકારણરૂપાયા માયાયા:

તિષ્ઠન્તો ભગવત્પરિતાશયા:’ ‘ય: સ્વધર્મેણ માં નિત્યં નિરાશી: શ્રદ્ધયાઽ-
ન્વિત: । મજતે જ્ઞાનકૈસ્રસ્ય મનો રાજન્ પ્રસીદતિ’ ‘યજ્ઞક્રિયોગોઽભયદ: સ્વ-
ધર્મમનુતિષ્ઠતામ્’ ‘ધર્મો મજ્ઞક્રિકૃત્પ્રોક:’ ‘વાસુદેવે ભગવતિ ભક્તિમુદ્ગહતાં
નૃણામ્ । જ્ઞાનવૈરાગ્યવીર્યાણાં નેહ કશ્ચિદ્વિપાશ્રય: ॥’ ‘પરમાત્મનિ યો રક્તો
ચિરક્તોઽપરમાત્મનિ’ ‘હિત્વાત્મપાતં ગૃહમન્ધકૂપં વનં ગતો યદ્વરિમાશ્રયેત’
‘હિત્વા ગૃહં સંસૃતિચક્રવાલં નૃસિંહપાદં મજતાકુતોભયં’ ઇત્યાદિ ॥૧૧॥
‘સ્વધર્માદિ સાધનોની સર્વદા અનુવૃત્તિ નથી, વિવિદિષા કે વેદન કે ભક્તિને
ઉત્પન્ન કરીને સ્વયં કૃતકૃત્ય થવાથી નિવૃત્તિ પામી જાય છે?’ એવી શંકામાં
કહેછે—હે મહાવ્રતે ! ઉત્પન્ન થએલી પણ ભક્તિ કોઈ પણ વિદ્ય-પાપથી
પરાલભ્ય પામી જાયછે તો એના અવિચ્છેદ માટે સ્વધર્માદિકની અનુવૃત્તિ
પ્રયાણપર્યંત અપેક્ષિતજ છે. માટે ઉત્તરોત્તર પરિણામ પામતા (ધર્મથી
વૈરાગ્ય, વૈરાગ્યથી જ્ઞાન) ધર્માદિ ત્રણ અંગોએ યુક્તજ એવી ભક્તિ તો
ક્યારેય પણ કોઈ પણ વિદ્યથી આ લોકમાં પરાલભ્ય પામતી નથી. ધર્માદિક
ભક્તિનાં અંગ છે આ વાત આગળ નારાયણગીતામાં કહેશે. આ ત્રણ
અંગોમાંથી હરકોઈ એક અંગનો પણ વિલોપ થાય તો અંગની વિકળતાને
લીધે નિષ્પન્નભક્તિયોગવાળાને પણ દેશ કાળાદિકની વિષમતાને લીધે ભ-
ક્તિમાં નિષ્કે ઉપરોધ થાયછે. આ ઉભય અર્થ સ્મૃતિમાં સ્પષ્ટ કહ્યોછે—
“સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યભૂયાણુષ્ટાં તુ યેઽચ્યુતે । અનન્યભક્તિં સાધ્વીવસ્કુર્યુરેકા-
ન્તિકા હિ તે ॥ સુરૂપાપિ યથા નારી વસ્ત્રાલક્ષ્મરવર્જિતા । ન શોભતે તથા
ભક્તિર્ધર્માદિરહિતા નૃણામ્ ॥ દેશકાલસ્વભાવાદેઃ કશ્ચિદ્વૈષમ્યસમ્ભવે । ધ-
ર્માદિવર્જિતા ભક્તિસ્તિરોચતે તદિદ્રથા ॥ યુક્તા ધર્માદિભિઃ સા તુ કાપિ
વિગ્નર્મહાપતિઃ । અચલા નાભિભૂયેત દ્વાસારૈરદ્વિરાશિબ ॥” ઇત્યાદિ ॥૧૨-૧૩॥
મનુષ્યોને કાર્યકારણરૂપ-વાસના અને તેના કાર્યરૂપે કરીને ચક્રની માફક

સર્વથૈ તુ । વિનિવૃત્તિસ્તથૈવ સ્યાન્નાન્યોપાૈ ન વૈ નૃણામ્ ॥૧૪॥
તસ્યાં તુ વિનિવૃત્તાયાં શુદ્ધઃ ક્ષણસ્ય સેવકઃ । પરમં યાતિ તદ્દામ
યદ્બ્રહ્મેત્યા રાગમાઃ ॥૧૫॥ અનન્તં ચાક્ષયં તસ્મિન્કાલમાયામયો-
જ્ઞિતે । ધાન્નિ સૌભ્યં સમાપ્નોતિ સ્વમનોવાચ્છિતં ચ સઃ ॥૧૬॥
સુવ્રત ઉવાચ—વેદશાસ્ત્ર રાણાનાં પશ્ચરાત્રાગમસ્ય ચ । સિદ્ધાન્તં

નિરંતર પ્રવર્તતી માયાની સર્વથા—આત્યંતિક વિનિવૃત્તિતો ધર્માદિ ત્રણ અંગે
સહિત એવી લક્ષિતીજ થાય. તેની નિવૃત્તિનો ઉપાય બીજો કોઈપણ નથી
‘પ્રાયેણ ભક્તિયોગેન સત્સન્નેન વિનોદ્ય ! । નોપાદ્યો વિચિતે સદ્યક્ પ્રાયણં
હિ સતામહં’ ‘ન યુજ્યમાનયા ભક્ત્યા ભગવત્પ્રસિદ્ધાત્મનિ । સરજોઽસ્તિ શિવઃ
પન્થા યોગિનાં બ્રહ્મસિદ્ધયે’ ઇત્યાદિ કહ્યું છે ॥૧૪॥ તે માયાની વિનિવૃત્તિ
થતાં એટલે વિમોહનવ્યાપાર વિરામ પામતાં તો શુદ્ધ થએલો આ કૃપણલક્ષ
તેના પરમધામને પામેછે, જે ધામને નિગમો ‘બ્રહ્મ’ એમ કહેછે, એ ધામ
પરમાનંદના આસ્પદરૂપ અને અપુનરાવૃત્તિરૂપ છે. તેનો અંત—પરિચ્છેદ
નથી. તેમ તેનો પરિક્ષય નથી માટે અનંત અક્ષય કહેછે. જેમાં કાળ માયા
પોતાનું કાર્ય કરવા સમર્થ થતાં નથી. તેમાં ન મળે એવું કાંઈ પણ સુખ
નથી, તમામ મનોવાંછિત અનંત અક્ષય સુખને પામેછે. તેમાં શ્રુતિ છે—‘સ
યદિ પિતૃલોકકામો ભવતિ સદ્ગુણદેવાસ્ય પિતરઃ સમુત્તિષ્ઠન્તિ’ અનવ-
ધિક આનંદમય પરંબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ પ્રાપ્ય છે. તેમાં સમુદ્રમાં ગાયનું પગલું
આવી જાયછે એવા ન્યાયથી સર્વ સુખસંપત્તિ સુગમ છે. આ એ શ્લોકના
અર્થમાં શ્રુતિસ્મૃતિનાં પ્રમાણો છે—‘દિવ્યે બ્રહ્મપુરે દ્વેષ સ વ્યોદયાત્મા પ્રતિ-
ષ્ઠિતઃ’ । ‘૯તત્સત્યં બ્રહ્મપુરં’ ‘તદક્ષરે પરમે વ્યોમનૂ’ ‘સ વેદંતત્પરમં બ્રહ્મધામ
યત્ર વિશ્વં નિહિતં ભાતિ શુભ્રં’ ‘તત્ર પ્રયાતા ગચ્છન્તિ બ્રહ્મ બ્રહ્મવિદો જનાઃ’
‘પ્રાપ્યાવધ્યં બ્રહ્મપુરં રાજેવ સ્યામહં સુખી’ ‘ક્ષેમં વિન્દન્તિ મત્સ્થાનં યદ્બ્રહ્મ
પરમં વિદુઃ’ ‘બ્રહ્માલ્યં ધામ તે યાન્તિ’ ‘ન યત્ર કાલોઽનિમિષાં પરઃ પ્રમુઃ’
‘પ્રવર્તંતે યત્ર રજસ્તમસ્તયોઃ સર્વં ચ મિશ્રં નષ્ઠ કાલવિક્રમઃ । ન યત્ર
માયા કિમુતાપરે હરેરનુવ્રતા યત્ર સુરાસુરાચિંતાઃ’ ઇત્યાદિ ॥૧૫-૧૬॥
સુવ્રતજપિ કહેછે—હે રાજન! વેદો અને તેના અર્થના વિચારરૂપ શાસ્ત્રો,

ત્રવાન્યં સા શ્રુત્વોવાચ પુનઃ પ્રસૂઃ ॥૧૭॥ પ્રેમવત્યુવાચ—સર્વશા-
નાયંતત્ત્વત્ ! સિદ્ધાન્તોઽયં ત્વયોદિતઃ । સાક્ષ્યા કૃષ્ણમસ્યૈવ
માયાયા યન્નિવર્તનમ્ ॥૧૮॥ ત તત્ત્વતઃ સર્વં વિવિત્સામિ મહા-
મતે ! । યોષાયા મે યથા બોધઃ સ્યાત્તથા વક્તુમર્હસિ ॥૧૯॥ હરે-
ર્માત્મ્યબોધાદ્યા સ્વધર્માદ્યક્કસંયુતા । મક્તિઃ પ્રાપ્યા યતસ્તેષં
બ્રૂહિ લક્ષ્ણાણિ મે સતામ્ ॥૨૦॥ ધર્માદિલાં લક્ષ્ણાણિ વિવિચ્ય ચ
પૃથક્ પૃથક્ । બ્રૂહિ મે તત્ત્વતઃ કૃષ્ણ ! સર્વજ્ઞોઽસ્તિ યતો ભવાન્
॥૨૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—જન-ત્થં સ આપૃષ્ઠઃ પુરાતનમુનિર્હરિઃ । તામુ-
વાચાદતસ્તસ્યાઃ સન્નિવિવિત્સ્યા ॥૨૨॥ શ્રીહરિસ્વાચ—સમી-

પુરાણો અને પાંચરાત્રાદિકના સિદ્ધાંતને બોધ કરનાર પુત્ર શ્રીહરિનું આવું
વચન જનની ભક્તિ સાંભળીને ફરીથી એમ પુછવા લાગ્યાં—॥૧૭॥ પ્રેમ-
વતી પુછેછે—હે હરે ! તમો સકળ સચ્ચાત્ર તાત્પર્ય તત્ત્વને જાણો છો.
'અંગસહિત કૃષ્ણભક્તિથીજ માયાની નિવૃત્તિ થાય, બીજા કશાથી પણ ન
થાય' એમ જે કહ્યું તે તમોએ સિદ્ધાંત કહ્યો છે. અથવા તમોએ જે આ
અર્થ કહ્યો તે સર્વ શાસ્ત્રાર્થતત્ત્વનો સિદ્ધાંત છે ॥૧૮॥ હે મહામતે ! ભગ-
વાનનો મહિમા પ્રથમ જેમાં છે એવી ધર્માદિ અંગયુક્ત ભક્તિ જેના થકી
પામવાની કહી એવા સાધુઓનાં લક્ષણો તથા ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને
ભક્તિનાં લક્ષણો, આ સર્વને હું યથાર્થપણે જાણુવા ઇચ્છું. માટે હે કૃષ્ણ !
તેનું જુદું જુદું વિવેચન કરીને, જે રીતે સ્ત્રીભક્તિ સ્વભાવને લીધે અને
અધ્યયનાદિ સંસ્કારના અભાવને લીધે શાસ્ત્રજ્ઞાને રહિત એવી પણ હું આ
સર્વ સુખેથી યથાર્થપણે સમજી શકું તે રીતે મને કહેવાને યોગ્ય છો, કેમ-
કે તમો સર્વજ્ઞ છો, આ અર્થનો સમર્થ વક્તા બીજો કોઈ નથી ॥૧૯-૨૧॥
સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! એવી રીતે જનનીએ પુછ્યું એટલે પુરા-
તન-સર્વના આદિભૂત મુનિ (નારાયણઋષિની પેઠે નૈષ્ઠિકવર્ણિવેષધારી)
ભગવાન્ શ્રીહરિ માતાને સ્વધર્માદિક જાણવાની ઇચ્છા થઈ તેથી તેમની
ઉપર બહુ આદરભાવવાળા થઈને તેમના પ્રત્યે બોલ્યા ॥૨૨॥

શ્રીહરિ કહેછે—હે માતઃ ! જે તમોએ પુછ્યું તેતો બહુ સમીચીન

ચીનં ત્વયા પૃષ્ઠમિદં સવહિતાવહઃ । આત્મનઃ શ્રેય ઇચ્છન્ત્યા
માતર્વેદં બુધૈરપિ ॥૨૩॥ સા ત્યા દેતુમૂતાનાં મકેરાદૌ સતાં
સતિ ! । લક્ષણાનિ બ્રુવે તુભ્યં સેવ્યાનાં હિ મુમુક્ષુભિઃ ॥૨૪॥ દયા-
લવઃ ક્ષમાશીલાઃ સર્વજીવહિતેચ્છવઃ । તિતિક્ષવશ્ચાનર્યાઃ શા-
ન્તા અનુદિતારયઃ ॥૨૫॥ અનીર્પ્યવશ્ચ નિર્વૈરા નિર્માનાશ્ચ વિમત્સ-

(સા૩) છે, કેમકે સર્વજનોનું સર્વ પ્રકારનું પરમ હિત કરનાર છે. બુધ-
સચ્ચાત્રના અભિજ્ઞ સ્વધર્મનિષ્ઠ જ્ઞાનિજનોએ પણ જાણવા જેવું છે. આવી
પરમ નિઃશ્રેયસની વાંછા સર્વને થતી નથી, તમોને આ અવસરમાં તુરત
નિઃશ્રેયસની ઇચ્છા થઈ, જે ઇચ્છાથી તમોએ આ મને પુછ્યું તે બહુ સાડ
થયું ॥૨૩॥ હે સતિ ! અંગસહિત લક્ષિતનું મૂળકારણ સત્સંગ છે, માટે
મુમુક્ષુમનુષ્યોએ અવશ્ય યથાયોગ્ય સેવવા યોગ્ય એવા સંતોનાં લક્ષણો હું
પ્રથમ કહું છું તે સાવધાન થઈને સાંભળો ॥૨૪॥ દયાળુ-પ્રાણી ઉપર દયા-
વાળા એટલે પરદુઃખને નહિ સહન કરનારા અને પરનું દુઃખ દેખીને દુઃખીયા
થનારા. ક્ષમાશીલ-‘બાહ્યે વાઘ્યાત્મિકે દુઃખે કેનાપ્યુત્પાદિતે સતિ । ન
કુપ્યન્તિ ન વા હન્તિ સા ક્ષમા પરિકીર્તિતા’ આમાં કહેલા લક્ષણવાળી મ-
હાઅપરાધિઓ ઉપર પણ ક્ષમા રાખવાના સ્વભાવવાળા, ‘ક્ષમાશીલા હિ
સાધવઃ’ એમ કહ્યું છે. સર્વ ઉપકારિઓનું જ જેમ એમ અપકાર કરનારા
જીવોનું પણ પરમ હિત ઇચ્છનારા, ‘ગાલિદાનં...ચિન્તનીયં હિતં ચ તૈઃ’
એમ કહ્યું છે. તિનિશ્ચ-શીત ઉષ્ણાદિ દ્વન્દ્વને સહન કરનારા, અથવા
‘યત્રાસં દેશકાલાભ્યાં દુઃખં પ્રારબ્ધકર્મણા । તત્સમ્મર્ષસ્તિતિક્ષા’ આવા લ-
ક્ષણવાળી તિતિક્ષાવાળા (આવો અર્થ કરતાં ક્ષમા અને તિતિક્ષા એકરૂપ
થઈ થાયછે, માટે ક્ષમા-અન્યકૃત દુઃખસહન અને તિતિક્ષા-દેશકાળ
પ્રારબ્ધજન્ય દુઃખનું સહન, એવો ભેદ જાણવો) અનસૂય-પરના ગુ-
ણોમાં દોષાવિપ્કારરૂપ અસુયાએ રહિત. શાંત-નિયમિત અંતઃકરણવાળા.
જેમને અરિ ઉદય પામ્યો નથી, અર્થાત્ અજાતશત્રુ. અનીર્પ્ય-સ્વસમા-
નનો સમુત્કર્ષ ન સહન કરી શકવારૂપ ઇર્ષ્યાએ રહિત. નિર્વૈર-સર્વની ઉ-
પર મૈત્રી હોવાથી ક્રોધના પણ ઉપર વૈરભાવે રહિત. નિર્માન-ધન-અ-

રાઃ । યથોચિતં માનસ્ય પ્રિયસત્યાં રસ્તથા ॥૨૬॥ જિતકામા
જિતક્રોધા પિતલોભાશ્ચ નિર્મદાઃ । અહન્તામમતાનાઃ સ્વધર્મ-
દૃઢવર્તનાઃ ॥૨૭॥ નિર્દમ્બાઃ શુચયો દાન્તાઃ ક્રજવો મિતભાષિણઃ ।
જિતેન્દ્રિયા અપ્રસાન્નિર્દ્વન્દ્વા ધૈર્યશાલિનઃ ॥૨૮॥ આતિચિત્તિ-
ચાપલ્યરાજતા નિષ્પારમ્પ્રતાઃ । બોધને નિપુણા આત્મનિષ્ઠાઃ સર્વોપ-

ભિજનાદિકના માને રહિત. વિમત્સર-સ્વસમાન કે અસમાન સર્વનો સ-
મુત્કર્ષ ન સહન થાય તેરૂપ મત્સરે રહિત. (ઇર્ષ્યા અને મત્સર એકજ
અર્થમાં વપરાય છે. જ્યાં બન્ને શબ્દો જુદા હોય ત્યાં આવો સહજ અર્થ
ભેદ સમજવો) યથોચિત એટલે તેનાતેના અધિકારને અનુસારે માન-
સર્વને માન આપનારા. પ્રિય અને સત્ય શ્રોલવાનાજ એક સ્વભાવવાળા.
॥૨૫-૨૬॥ અંતરના અરિઓમાં પ્રબળ કામ ક્રોધ છે, તેનાથીપણુ પ્રબળ
લોભ છે તે ત્રણેય જેમણે જીત્યા છે. પ્રકૃષ્ટ જનના અપમાનમાં હેતુભૂત
જે મદ તેણે રહિત. આત્માથકી વ્યતિરિક્ત દેહ અને તેના સંબંધિમાં અ-
હંકાર મમકારે રહિત. સ્વધર્મમાં દૃઢ સંકલ્પવાળા. નિર્દમ્બ-પ્રયાતિ કે
લાલ કે પૂજામાંજ એક ઉપયોગી થાય એવી ધર્મપ્રવૃત્તિએ રહિત. શુચિ-
બાહ્ય આબ્યંતર શૈલ્યે સંપન્ન. દાન્તા-બાહ્ય ઇન્દ્રિયો જેમણે દમી છે. ક્રજજી-
કાય, વાણી અને મન આ ત્રણેય કરણની એકરૂપતાવાળા (જેવું મનમાં
એવુંજ વાણીમાં અને એવુંજ કર્મ કરનારા. મનમાં કાંઈક હોય અને બોલે
ત્યારે કાંઈક અને ક્રિયા કરે ત્યારે કાંઈક એવા નહિ. તે કહ્યું છે કે—‘મન-
સ્યેકં વચ્ચસ્યેકં કાર્યે ચૈકં મહાત્મનામ્ । મનસ્યન્યત્ વચ્ચસ્યન્યત્ કાર્યે ચાન્ય-
દુરાત્મનામ્ ’) મૃદુ અને મિત ભાષણુશીલ. જિતેન્દ્રિય-શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયો
જેમણે નિયમમાં કરી છે. માટેજ ધર્માદિ પાળવામાં પ્રમાદે રહિત. નિ-
ર્દ્વન્દ્ર-શીત-ઉષ્ણ, સુખ-દુઃખ, માન-અપમાન, આ દ્વન્દ્વમાં હર્ષવિષાદે
રહિત. માટેજ મહા આપકાળમાં પણ ધૈર્યશાલી ॥૨૭-૨૮॥ કમેન્દ્રિયો
અને જ્ઞાનેન્દ્રિયોની અપળતાએ રહિત, અર્થાત્ વિષયવાસનાએ વિરહિત.
માટેજ આત્મહિતમાં વિરોધિ પરિગ્રહે રહિત. તત્ત્વબોધ આપવામાં પ્રવીણ.
આત્મામાંજ એક નિષ્ઠાવાળા. (આત્મારામ) સર્વજનોનો આ લોક પરલો-

કારિણઃ ॥૨૯॥ નિર્મયા નિરપેક્ષા ધૃતા વિચિત્રાઃ । અચ્છા-
લવ ઉદારાઃ તપોનિષ્ઠા નિરેનસઃ ॥૩૦॥ ત્યક્ત્વ મ્યક્ત્વા વાતાઃ સ-
ચ્છા ન વ્યસનાસ્તથા । વિષય સાકેરહિતા આસ્તિકાઃ વિવેકિનઃ
॥૩૧॥ મત્તમાંસાદેસંસ્પર્શહિત ધૃતદમ્ભતાઃ । પૈશ્વન્યસ્તૈન્યહાનાઃ
પરગુહ્યાપ્રકાશકાઃ ॥૩૨॥ જિતનિદ્રા જિતાહારાઃ સન્તુષ્ટાઃ સ્થિર-

કનો ઉપકાર કરવાના સ્વભાવવાળા. બ્રહ્માત્મસાક્ષાત્કાર કરવાથી ભયપ્ર-
સંગે રહિત. આત્માથકી બ્યતિરિક્ત કોઈપણ પદાર્થની અપેક્ષાએ રહિત.
ધૃતાદિ વ્યસનિઓના સંગે રહિત. (પોતાને તો વ્યસન કરવાનો પ્રસંગ
નથી) આત્મા પરમાત્માનો અવબોધ આપનારા શાસ્ત્રાર્થમાં શ્રદ્ધાવાળા.
ઉદાર-અહ્ય પરિચર્યાથીપણુ અનહ્ય નિઃશ્રેયસના ઉપાયનો અવબોધ
આપનારા હોવાથી અથવા-આત્માદિ સર્વસ્વ ભગવાનને અર્પણ કરનારા
હોવાથી અથવા-ક્ષમાદિ ગુણોથી મોટા હોવાથી ઉદાર. ભગવત્પ્રસન્નતામાટે
ત્રત ઉપવાસ કૃચ્છ્રાદિ તપમાં નિષ્ઠાવાળા. માટેજ પાપપ્રસંગે રહિત ॥૨૯॥
॥૩૦॥ ગ્રામ્ય કથાવાર્તાને ત્યાગ કરનારા. (અસત્ આલાપે રહિત) સચ્છા-
ઓનુંજ એક પરિશીલન કરવાના સ્વભાવવાળા. વિષયવ્યાસક્તિએ વિરહિત.
આસ્તિક-આત્મા પરમાત્મા અને તેની પ્રાપ્તિનાં સાધનોમાં આસ્તિકતા
(દૃઢ વિશ્વાસ)વાળા. આત્મા અનાત્માના વિવેકવાળા. પરંપરાએપણુ મઘ
માંસ પલાંડુ લશુન આદિકનો સંસર્ગ નહિ કરનારા. (સાક્ષાતનો તો પ્રસ-
ંગ નથી) દૃઢ વ્રત-નિયમવાળા. ચાડીયાપણું, ચોરી અને પરગુહનો
પ્રકાશ એ આદિક પરને અનર્થ કરનારી પ્રવૃત્તિથી વિમુખ વર્તનારા ॥૩૧॥
॥૩૨॥ નિદ્રા જેમણે વશ કરી છે. આહાર જેમણે છુટ્યો છે. (યુક્તાહાર-
મિતાહાર) આત્મલાભથીજ સદા સંતુષ્ટ અથવા પ્રારબ્ધાનુસારે પ્રાપ્ત થતા
અન્ન વસ્ત્રાદિકમાં અલ્પબુદ્ધિ રાખનારા. આત્માવિષેજ સ્થિર બુદ્ધિવાળા
અથવા સ્વધર્મમાં સ્થિર બુદ્ધિવાળા. અહિંસામય સર્વ વૃત્તિ જેમની છે.
તૃપ્તિએ વર્ણત. મુખ દુઃખમાં સમાન મતિવાળા એટલે આત્મૌપમ્યથી
બીજાના મુખદુઃખમાં પણ સમદર્શી 'આત્મૌપમ્યેન સર્વત્ર સમં પश्यति
યોઽનુન ! । સુખં વા यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः' એમ ગીતામાં

બુદ્ધયઃ । અહિંસા સયોઽતૃષ્ણાઃ સુલ્લુપ્તસમા તથા ॥૩૩॥ અકાર્યલજ્ઞાઃ સ્તુત્તાવાન્વનિન્દાત્યાં વિવર્જિતઃ । યથોક્તમચર્યાશ્ચ યમૈશ્ચ નિયમૈર્યુતાઃ ॥૩૪॥ પિતાસના પિતૃભાજાઃ શ્રીકૃષ્ણાદેવદાશ્રયાઃ । ઋણમાકેપરા નિત્યં કૃષ્ણાશ્ચ સકલક્રિયાઃ ॥૩૫॥ અવતારચરિત્રાણિ કૃષ્ણસ્યાદિદનં મુદા । શૃણ્વન્તઃ કીર્તયન્તશ્ચ કૃષ્ણધ્યાનપરાયણઃ ॥૩૬॥ અયાતભગવત્કિર્તિવર્જિતઃ જનમાત્રકાઃ । एवं લક્ષણસમ્પન્ના જ્ઞેયાઃ સન્તઃ સ્વધ્યાનજે ॥૩૭॥ પદ્માસને સન્નેન સાક્ષાત્ ભક્તિર્મુમુક્ષુભિઃ । કૃષ્ણસ્ય પ્રાપ્યતે નૂનં માતમ્યજ્ઞાનપૂર્વિકા ॥૩૮॥

કહ્યું છે. પ્રામાદિક એવાપણુ અકાર્યના પ્રસંગમાં લબ્ધવાળા. પોતાની પ્રશંસા અને અન્યની નિંદાએ વર્ણીત. (નહિ કરનારા) યથોચિત શ્રદ્ધચર્યમાં નિષ્ઠાવાળા. અહિંસાદિ દ્વાદશ યમો અને શૌચાદિ દ્વાદશ નિયમોએ સંપન્ન ॥૩૩-૩૪॥ આસન તથા પ્રાણુ જેમણે જીત્યા છે, અર્થાત્ યોગોપકરણથી પરિપૂર્ણ. યોગના ફળભૂત શ્રીકૃષ્ણભક્તિએ સંપન્ન. શ્રીકૃષ્ણનાજ એક ચરણકમળના દઢ આશ્રયવાળા. નિરંતર શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં ઉપયોગ થાય એવી મંદિર-બગીચા આદિક નિર્માણાદિરૂપ સમય ક્રિયા-દેહ ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારો જેમના છે. ભગવાનના વરાહાદિ અવતારોનાં પૃથ્વીઉદ્ધરણાદિ દિવ્ય ચરિત્રોનું પ્રતિદિન પ્રહર્ષથી શ્રવણ તથા કીર્તન કરવામાં તત્પર. (શ્રવણભક્તિ બીજી સર્વ ભક્તિઓમાં હેતુ છે, અને કીર્તનભક્તિ કલિયુગમાં પ્રધાન છે માટે કરવાની ફરીથી કહી છે) ભગવાનનું ધ્યાન એજ એક પરમ ફળ માનનારા. ભગવાનની ભક્તિ વિનાનો એક ક્ષણમાત્ર કાળપણુ વૃથા નહિ નિર્ગમન કરનારા. હે અનર્થ ! નિર્દોષ માતઃ ! આવાં (૭૫) લક્ષણોએ સંપન્ન જે હોય તે તમારે સંત-સાધુઓ જાણવા. (સ્ફુટ પ્રતિપત્તિમાટે થએલી પુનરુક્તિપણુ દોષમાટે થતી નથી. ઉપરનાં કેટલાંક લક્ષણો ભાગવતમાં કપિલગીતામાં 'તિતિશ્વઃ કારુણિકાઃ' ઇત્યાદિકથી કહ્યાં છે તથા એકાદશસ્કંધમાં 'કૃપાહુરુત્તરોઽહઃ' ઇત્યાદિકથી સાધુનાં ત્રીશ લક્ષણો કહ્યાં છે) ॥૩૫-૩૭॥ મુમુક્ષુ મનુષ્યોને પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા સાધુઓના યથોચિત સમાગમથી માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વિકા સાંગ ભક્તિ ભગવાનનેવિષે નિશ્ચે પ્રકટ થાયછે ॥૩૮॥

પૂજિતા ॥૪૫॥ દૃષ્ટાઃ સ્પૃષ્ટા નતા વા નતપારચરણા મોજિતાઃ
પૂજિતા વા સઘઃ પુંસાઃ છોદ્યં વા જાનેજનિતં પ્રન્તિ ચે વૈ સન્નમ્ ।

થાય છે. એવા જ્ઞાનથીજ ભગવાનમાં ધર્માદિ ત્રણેય અંગે સહિત એવી
લક્ષિત ઉપજે છે ॥૪૫॥ હવે પૂર્વોક્ત સદ્વૃક્ષણવાળા તે સંતોનું સર્વાતિશયિત
માહુતામ્ય કહે છે-હે માતઃ ! આવા સંતોનો મહિમા કેનાથી કેવી રીતે
સર્વથા વર્ણન કરી શકાય ? નજ કરી શકાય. માટે હું સંક્ષેપમાં સારમાત્ર
જણાવું છું-(પાઠકમની અપેક્ષાએ અર્થક્રમ બળવાન છે, માટે પૂજીત-
ભોજીત-કૃતપરિચરણ-નત-સ્પૃષ્ટ-દૃષ્ટ એવો અન્વય કરીને અર્થ કરવો) જે
સંતો એકવાર આદરપૂર્વક ચંદનપુષ્પાદિકવડે પૂજન કરવાથી, કે કેવળ ક્ષુધા
શાંતિ થાય એટલાજ ભોજનદાનથી, કે એકવાર કરેલી ચરણચાપવા-
પથારી પાથરી આપવી વિગેરે પરિચર્યાથી, કે એકવાર હાથ બેડવારૂપ નમ-
સ્કારથી, કે એકવાર કરેલા ચરણસ્પર્શથી કે એકવાર કરેલા દર્શનમાત્રથી
પણ પૂજનાદિ કરનારા પુરુષોનાં અનાદિ જન્મપરંપરાગત તમામ પાપપુંજનો
સમૂળ તેજ ક્ષણમાં નિશ્ચે નાશ કરે છે. જે સંતોને શ્રીકૃષ્ણભગવાન ‘સાધવો
હૃદયં મદ્યં’ ‘જ્ઞાની ત્વામૈવ મે મતં’ એ રીતે પોતાના હૃદયને તુલ્યપણે કહે
છે. જેમના ચરણક્રમણમાં ગંગાદિ તમામ તીર્થવર્ગ નિવાસ કરીને રહ્યો છે
‘યદીચ્છસિ મહારાજ ! સર્વતીર્થાવગાહનમ્ । સર્તાં મદ્યમિન્નર્મુકં તોયં શિશ્નિ
ધારયેત્’ તથા ‘યો મૂર્ધ્નિ ધારયેદ્વક્ષન્મહત્પાદજલં રજઃ । જ્ઞાતઃ સ સર્વતી-
ર્થેષુ પુણ્યારમા નાત્ર સંશયઃ’ ઇત્યાદિ પુરાણમાં કહ્યું છે. આવા સાધુઓના
પ્રસંગથી આ લોકમાં મુમુક્ષુને દુર્લભ શું હોય ? કાંઈપણ નથી. તમામ
સાધનસહિત નિઃશ્રેયસ સિદ્ધ થાયજ. નવુ-આ અર્થ ભાગવતાદિકમાં
નિશ્ચય કરેલો છે-‘સમ્ભાષા દર્શનં સ્પર્શઃ કીર્તનં સ્મરણં મતિઃ । પાવનાનિ
કિલૈતાનિ સાધૂનામિતિ શુશ્રુમ ॥’ ‘સાધૂનાં દર્શનં પુણ્યં તીર્થમૂતા હિ સા-
ધવઃ । કાલેન ફલદં તીર્થં સઘઃ સાધુસમાગમઃ ॥’ ‘વક્ત્ર્ય્યાનિ તીર્થાનિ...
દર્શનાદેવ સાધવઃ ॥’ ‘દુર્લભા ભગવદ્દોગમાભિનો મુખિ માનવાઃ । તદ્દર્શ-
નાસદાલાપાસુલભં શાશ્વતં પદં ॥’ ‘તુલ્યમ કલેવાપિ ન સ્વર્ગનાપુનરવઃ ।
ભગવત્સન્નિસન્નસ્ય મર્ત્યાનાં કિમુતાશિષઃ ॥’ ‘યેવાં સંસારવાપ્સુંસાં સઘઃ કુ-

हरिस्त्वाच—धर्मादीनां लक्षणानि भक्तयज्ञानामथाम्ब ! ते । कथ-
यामि विविच्यैव त्रयाणामपि तत्त्वतः ॥१॥ तत्र त्रयाणां लोकानां
अस्ति वै गृहाः । किं पुनर्दर्शनस्पर्शपादशौचासनादिभिः ॥ 'सेव्याः श्रेयो-
ऽर्थिभिः सन्तः पुण्यतीर्थफलोपमाः । क्षणोपासनयोगोऽपि न तेषां निष्फलो
भवेत् ॥' 'सन्तो दिशन्ति चक्षुषि बहिरर्कः समुत्थितः । देवता बान्धवाः
सन्तः सन्त आत्माहमेव च ॥' 'महर्शनाच्छतगुणं मदेकान्तिकवीक्षणम् ।
मद्वन्दनाच्छतगुणं मद्भक्तस्य तु वन्दनम् ॥' 'प्रसङ्गमजरं पाशमात्मनः कवयो
विदुः । स एव साधुषु कृतो मोक्षद्वारमपाततम् ॥' 'सत्सङ्गः शेषविर्ण्णां'
धत्यादि उक्तं छे ॥४६॥ धृति श्रीसत्सङ्गिभ्योने...प्रभयप्रकरणे हरि-
गीतायां सत्पुत्रपक्षेणनिर्पणनाभा द्वानिशोऽध्यायः ॥३२॥

શ્રીહરિ કહેછે—હે અંબ ! હવે ભક્તિના અંગભૂત ધર્માદિ ત્રણેયનાં તત્ત્વથી લક્ષણો (સ્વરૂપ અથવા જોનાથી તેનું તત્ત્વથી જ્ઞાન થાય એવાં લક્ષણો) પૃથક્ પૃથક્ વિવેચન કરીને કહુંછું તેને સાવધાનતાથી સાંભળો ॥૧૧॥ તેમાં પ્રથમ ધર્મનું નિરૂપણ કરુંછું—આ ધર્મશબ્દ ધારકપણે અને ધાર્યપણે કરીને વેદવિધિવિહિત અર્થમાં પ્રવર્તે છે. તે ધારકપણું અને ધાર્યપણું લોકોની અપેક્ષાએ છે, એટલે ધર્મ લોકોને ધારણ કરેછે માટે ધારક થાયછે અને લોકો ધર્મને ધારણ કરેછે માટે ધાર્ય થાયછે. એવા અભિપ્રાયથીજ ‘ત્રયાણાં લોકાનાં સેશ્વરાણાં ધારકઃ જીવેશૈઃ ધારણીયશ્ચ’ એમ કહ્યુંછે. ધર્મના ધારકપણામાં ‘ધર્મો વિશ્વસ્ય જગતઃ પ્રતિષ્ઠા લોકે ધર્મિષ્ઠ પ્રજા ઉપસર્પન્તિ ધર્મેણ પાપમપદતિ’ આવી તૈત્તિરીયબ્રાહ્મણમાં શ્રુતિ છે. બ્રહ્માને આરંભીને મનુષ્યપર્યંત સર્વ કોઈ વેદવિધિને વશ વર્તનારા છે.

૧ આ અધ્યાયમાં વર્ણાશ્રમના ધર્મો સંક્ષેપમાં સ્પષ્ટ હતા છે.

સેશ્વરાણાં તુ ધારકઃ । ધર્મનાં વચ્ચે જીવેશૈઃ સદા ધર્મઃ સ ડચ્યતે
 ॥૨॥ ધર્મનિષ્ઠસ્તુ પુરુષો હીનજાતે સોઽપિ યઃ । સોઽપિ વ્રજ્યા-
 વિમિઃ પૂજ્યઃ આધનાં વચ્ચે જાયતે ॥૩॥ ધર્મ-તત્ત્વજ્ઞાનિ રીશ્વ-
 રોઽપિ ભવેત્કાચિત્ । તર્હિ સોઽપ્યસ્પર્કર્મ િઃ સ્વાત્મ્યં ધર્મં યથ

તે તમામ જીવ ઇશ્વરો ધર્મને યથાધિકાર અનુષ્ઠાનદ્વારા ધારણ કરેછે માટે
 ધર્મનું ધાર્યપણું પણ છે. જીવોએ અનુષ્ઠાન કરેલો આ ધર્મ તેતે દેવ મનુ-
 ષ્યોને આ લોકમાં પુત્ર પશુ આદિક આશ્યુદયિક અર્થસાથે બોડીને યથા-
 વિલાય ધારણ કરેછે માટે ધારક છે. ‘તેવાન્માબચતાનન તે દેવા માબ-
 ચન્તુ વઃ’ આમાં કહેલા પ્રકારથી પણ ત્રણ લોકને ધારણ કરનારો ધર્મ છે
 એમ સિદ્ધ થાયછે. માનુષાદિ યોનિ જે પુરૂષાર્થ સંપાદનમાં લાયક હોવાથી
 શ્રેષ્ઠ ગણાયછે તેની પ્રાપ્તિપણુ પૂર્વપૂર્વ લવમાં આચરેલા તેતે ધર્મના
 ફળભૂત છે માટે તેમાં પણ ધર્મનું ધારકપણુ સંભવેછે. એ રીતે ધર્મનું
 ધારકપણું અને ધાર્યપણું છે. ઇશ્વરશબ્દથી બ્રહ્માદિક દેવા. કર્મપરવશપણું
 તો સર્વને સમાનજ છે. ‘ચોદનાલક્ષણોઽર્થો ધર્મઃ’ અથવા ‘શ્રેયઃસાધનં
 ધર્મઃ’ એવું ધર્મનું લક્ષણ કરવું યોગ્ય હતું તથાપિ ધર્મને ધારક-ધાર્યપણે
 કરીને જે ઉપપાદન કર્યું તે ધર્મશબ્દની સાર્થકતા સૂચવવા સાડ છે, અ-
 ર્થાત્ જે બ્રહ્માદિ સર્વ લોકોને સદા ધારણ કરનારો છે અને જેને બ્રહ્માદિ
 સર્વ લોકો સદા ધારણ કરેછે તે ધર્મ બાણવો ॥૨॥ ધર્મપાલનથીજ ઉ-
 ત્કર્ષ છે પણ ભતિ કુળાદિકથી નથી એમ કહે છે—બ્રાહ્મણાદિ ભતિ કે
 કુળથી કનિષ્ઠ એવોપણુ પુરૂષ જે ધર્મનિષ્ઠ-ધર્મૈકપ્રવૃત્તિવાળો થાય તો
 તે લવ બ્રહ્માદિ દેવોએપણુ પૂજનીય અને પ્રશંસનીય થાય. ભતિકુળથી
 ઉત્કૃષ્ટ એવા પોતે ઇશ્વર બ્રહ્માદિપણુ જે ધર્મબ્રહ્મ થાય તો તેમની આગળ
 અતિ તુચ્છ એવા જનોએ પણ તે અતિનિષ્ઠ થાય, માટે સર્વ કોઇએ પ્ર-
 માદે રહિત થઇને ધર્મનુંજ સદા સેવન કરવું ॥૩-૪॥ આ ધર્મપણુ મનુષ્યોના
 વર્ણાશ્રમ વિભાગથી જુદો જુદો છે. આ ધર્મોનો જે વિભાગ છે તે શ્રુતિ,
 યાજુર્વેદકયાદિ સ્મૃતિ અને અલ્પોક્તિક અનિદિત સદાચારે પ્રમિત-તત્ત્વથી
 બોધ કરેલો છે. એટલે એના તત્ત્વનિર્ણયમાં શ્રુતિ-સ્મૃતિ-સદાચાર આ

તત્ ॥૪॥ સ ચાપિ વર્તતે નૃણાં વળાશ્રમવિઃગતઃ । શ્રુતિસ્મૃતિ-
સ-ાચારઃ પ્રમિતો હિ પૃથક્-યક્ ॥૫॥ વિપ્રક્ષાત્રયવિદ્ઃ પ્રા-વર્ણ-
શ્રત્વાર ઈરિતાઃ । બ્ર-હ્મચર્યં ચ ગાર્હસ્થ્યં વનં ન્યાસસ્તથાશ્રમાઃ
॥૬॥ સાધારણો વિશેષશ્ચેત્યેવં તેષાં દ્વિધાસ્તિ સઃ । સમા-નામ-
યવિધમપિ તે વચ્ચ્યઃ શુભે ! ॥૭॥ અહિંસા સત્-મસ્તયં કામ-

ત્રણ પ્રમાણ છે. ‘શ્રુતિશ્ચ સ્મૃતિસ-ાચારૌ ચ’ એવા દ્વન્દ્વસમાસનો આશ્રય કરવાથી સ્મૃતિ અને સદાચાર જે છે તે શ્રુતિના અનુમાપક (આવી સ્મૃતિ સદાચાર છે માટે શ્રુતિપણ હોવી જોઈએ એનું અનુમાન કરનાર) હોવાથી સ્મૃતિ તથા સદાચારનું પ્રામાણ્ય તુલ્યજ છે એમ સ્ફુટ જણાય છે. શ્રુતિનો પ્રથમ નિર્દેશ કયો છે માટે તેનું તો સાક્ષાત્ પ્રામાણ્ય સ્પષ્ટ જણાય છે. ‘શ્રુતિનો ગૂઢ અર્થ સ્મૃતિથી અનુમાન કરી જાણી શકાય છે. શ્રુતિ સ્મૃતિનો ગૂઢ અર્થ સદાચારથી અનુમાન કરી જાણી શકાય છે’ આ અર્થ ઉત્તરોત્તર નિર્દેશથી અને ઉપબૃહણના સ્વભાવથી જણાય છે. આ ઉપરથી શ્રુત્યર્થના સ્પષ્ટીકરણમાં સદાચારનું પ્રધાનપણું સૂચવ્યું છે ॥૫॥ ધર્મ-ભેદની વ્યવસ્થા કરનારા વર્ણાશ્રમભેદોનો હવે નિર્દેશ કરે છે—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર આ ચાર વર્ણ કહ્યા છે. બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આ ચાર આશ્રમો કહ્યા છે ॥૬॥ હે શુભે !—મંગળમૂર્તે માતઃ ! તે વર્ણાશ્રમનો ધર્મ સાધારણ અને વિશેષ એવા વિભેદથી બે પ્રકારનો છે, તે બંનેય પ્રકારનો ધર્મ સંક્ષેપમાં હું તમોને કહું છું ॥૭॥ તેમાં બે શ્લોકથી સર્વના સાધારણ ધર્મો કહું છું—અહિંસા-પ્રાણીમાત્રનો કાચ વાણી અને મનથી દ્રોહ ન કરવો. સત્ય-સ્વપરદ્રોહે વર્ણત જેવું જોયું હોય અને જેવું સાંભળ્યું હોય તેવું યથાર્થ કહેવું. અસ્તેય-પરપદાર્થ પરોક્ષપણે ચોરીને કે પ્રત્યક્ષપણે હઠથી ન ચંદણ કરવું. કામ ક્રોધ અને લોભનો યથાયોગ્ય જય એટલે ત્યાગ. મદ્ય માંસ અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ. વ્યસન ત્યાગ. બ્રાહ્મણાદિવર્ણસંકરપણામાં કારણભૂત અલક્ષ્યલક્ષણાદિ પાપકર્મનો પરિત્યાગ. પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા સાધુઓની સેવા અને તેના ફળભૂત વિશ્વલક્ષ્મિ ઇત્યાદિ. આ ધર્મો મનુષ્યોના સાધારણ છે એટલે આશ્રમાદિ

હોમકુધાં જયઃ । મધમાંસપરહયા સ્ત્યાગો વ્યસનવજનઃ ॥૮॥
 જાતિસૂરતાતોર્વર્જનં પપકમજઃ । સત્ત્વા વિષ્ણુમક્ષિષ્ઠ
 ધર્માઃ સાધારણા નૃણામ્ ॥૯॥ શમો મસ્તપા જ્ઞાનં દયા શ્રદ્ધા
 ક્ષમાદયઃ । સ્વાભાવિકા હિ વિપ્રસ્ય ધર્મા યતે પ્રકીર્તિતાઃ ॥૧૦॥
 શૌર્યં ધૈર્યં બલાદ્યૈ સામાન્યમિત્યર્થમસ્ય ॥૧૧॥

ભેદની અપેક્ષા વિના સર્વ સાધારણ છે. અર્થાત્ સર્વ કોઇએ સમાનપણે
 પાળવાના છે ॥૮॥ હવે અસાધારણ ધર્મોનું નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ બ્રાહ્મ-
 ણોના ધર્મભેદમાં પ્રયોજક અસાધારણ સ્વભાવવિશેષરૂપ ધર્મને વિશેષ-
 પણે કહેછે—સત્ત્વપ્રધાન જન્મવાળા બ્રાહ્મણના સ્વાભાવિક આ ધર્મવિ-
 શેષો કહ્યા છે. ક્યા તે? તો શમ-દમ-ધન્દ્રિયોની ધર્મવિરૂદ્ધ માર્ગમાં
 જે પ્રવૃત્તિ તેણે રહિતપણું. તપ-શાસ્ત્રવિહિત ભોગમાં સંકોચરૂપ અને કૃ-
 ષ્ણાદિ મતાચરણરૂપ. જ્ઞાન-અધ્યયન મૂળ જેમાં છે એવું આત્મા પર-
 માત્માનું યથાર્થ વેદન. દયા-પરદુઃખ સહન ન થાય તે અને યથાશક્તિ
 પરદુઃખનું ટાળવાપણું. શ્રદ્ધા-સમ્બંધિત પ્રોક્ત અર્થમાં વિશ્વાસપૂર્વક ત્વરા-
 વિશેષ. ક્ષમા-અનર્થ કરનારા ઉપરપણ ચિત્તમાં વિકાર ન થવા દેવો તે.
 (આદિશબ્દથી એને અનુગુણ બીજાપણુ ધર્મવિશેષો બાણી હેવા) આ
 સ્વાભાવિક ધર્મો બાણીવા. ભારતના શાંતિપર્વમાં ‘જાતિભેદે જયો ધર્મસં-
 તે વક્ષ્યામિ કેવલમ્ । દમમેવ મહારાજ ! ધર્મમાહુઃ પુરાતનઃ । સ્વાધ્યા-
 યોઽધ્યાપનં ચૈવ તત્ર કર્મ સમાપ્યતે । પરિનિહિતકાર્બરઃ સત્ત્વાદેવ વૈ
 દ્વિજ । આદ્યન્યથા વા કુવાન્મૈત્રો બ્રાહ્મણ ઇચ્છતે’ ઇત્યાદિ કહ્યું છે ॥૧૦॥
 હવે ક્ષત્રિયના ધર્મો કહે છે—શૌર્ય-પરસૈન્યમાં નિર્ભયપણે પ્રવેશ કર-
 વાનું સામર્થ્ય. ધૈર્ય-યુદ્ધમાંથી પાછું ન વળવું. બળ-શરીરશક્તિ તથા અ-
 સ્ત્રશસ્ત્રની સિદ્ધિરૂપ બળ. ઔદાર્ય-દાનશરૂતા. પ્રભાઓની સામાન્યપણે
 અને સાધુ-ગો-વિપ્ર વિગેરેની વિશેષપણે રક્ષા કરવી. આ ક્ષત્રિયના સહજ
 એટલે પ્રકૃતિને અનુગુણ ધર્મો છે (ક્ષાત્ર સ્વભાવને અનુગુણ એવા બીજા-
 પણુ ધર્મો બાણી હેવા) તે પણુ શાંતિપર્વમાં—‘જયસ્વાપિ યો ધર્મસં તે વ-
 ક્ષ્યામિ ભારત ! । દયાદ્રાજા ન વાચેત યજેત નચ વાચયેત । નાન્યાપને -

પ્રોક્તા વાર્તા વિરાજ્યા ॥૧૧॥ શુશ્રૂષણં દિશ્યાતીત્થં ધર્મઃ શૂદ્રસ્ય
ચાનવે ! હિંસાસૈન્યાદિરહિતો ધર્મોઽન્યેષાં કુલોચિતઃ ॥૧૨॥
યાજનાદિશ્ચ વિપ્રસ્ય ક્ષત્રસ્યાધધારણઃ । વ્યાપરશ્ચ વિશોઽ-

ધીયીત પ્રજાશ્ચ પરિપાલયેત્ । નિત્યોચ્ચતો દસ્યુવધે રણે કુર્યાત્પરાક્રમમ્ ।
નાસ્ય કૃત્યતમં કાશ્ચેદન્યદ્ રુચિર્બર્હણાત્ । દાનમધ્યયનં યજ્ઞો રાજ્ઞાં ક્ષેમો
વિધીયતે । તસ્માદ્રાજા વિશેષેણ યોદ્ધવ્યં ધર્મમીપ્સતા । સ્વેષુ ધર્મેષ્વવસ્થાપ્ય
પ્રજાઃ સર્વા મહીપતિઃ । ધર્મેણ સર્વકૃત્યાનિ રામણિ નિ કારયેત્ । પરિનિષ્ઠિ-
તકાર્યસ્તુ નૃપતિઃ પરિપાલયાત્ । કુર્યાદન્યન્ન વા કુર્યાત્ રૌદ્રો રાજન્ય ઇ-
ચ્યતે” ઇત્યાદિ કહ્યું છે. વૈશ્યને તો વાર્તા-કૃષિકર્મ, ગવાદિપશુરક્ષા,
કુસીદ, (વ્યાજવટો) અને વાણિજ્ય (વણવ્યાપારરૂપ) ધર્મ કહ્યો છે.
તે પણ શાંતિપર્વમાં કહ્યું છે—“વૈશ્યસ્યાપિ હિ યો ધર્મસ્તં તે વક્ષ્યામિ શા-
ન્ધતમ્ । દાનમધ્યયનં યજ્ઞઃ શૌચેન ધનસચ્ચયઃ । પિતૃવત્પાલયેદ્વૈશ્યો યુક્તઃ
સર્વાન્પશુનિહ । વિકર્મ તદ્ભવેદન્યત્ કર્મ યત્સ સમાચરેત્ । રક્ષયા સ હિ
તેષાં વૈ મહત્ સુખમવામુયાત્ । ન ચ વૈશ્યસ્ય કામઃ સ્યાન્ન રક્ષેયં પશુનિતિ”
ઇત્યાદિ ॥૧૨॥ હે નિધાપ માતઃ ! દ્વિભતિ (ત્રણ વર્ણ)ઓની સેવા કરવી
તે શૂદ્રનો સહજ પ્રકૃતિને અનુગુણ ધર્મ છે. તે પણ શાંતિપર્વમાંજ કહ્યું
છે—‘પ્રજાપતિર્હિ વર્ણાનાં દાસં શૂદ્રમકલ્પયત્ । તસ્માદ્શૂદ્રસ્ય વર્ણાનાં પરિ-
ચર્યાં વિધીયતે । તેષાં શુશ્રૂષણાશ્ચૈવ મહત્સુખમવામુયાત્ । શૂદ્ર ઇતાન્ પરિ-
ચરેત્ ત્રીન્ વર્ણાનનસૂચકઃ । સચ્ચયં ચ ન કુર્વૈત જાતુ શૂદ્રઃ કથચ્ચન ।’
ઇત્યાદિ. પ્રસંગાત્ કહેછે—ચાર વર્ણથી બહારના સંકરભતિના જનોને તો
હિંસા-ચોરીએ રહિત પોતપોતાના વંશપરંપરાગત ધર્મ સહજ કહ્યો છે.
તે અન્ય ગ્રંથથી બહુ લેવો ॥૧૨॥ જેમાં અવિકાવૃત્તિ પણ અંતર્ગમ્ભિત છે
એવો ધર્મ કહેછે—બ્રાહ્મણનો યજ્ઞન-યાજન, પઠન-પાઠન, દાન-આદાન
એ ધર્મ કહ્યો છે, તેમાં વેદવિધિવશાત્ યજ્ઞન પઠન કરાવનારા વિપ્રને દક્ષિ-
ણાદિપ્રાપ્તિથી આભિકા થાયછે માટે યાજન અધ્યાપન વિપ્રની અવિકા
કહેછે. આ ઉપરથી જે વૃત્તિ છે તેપણુ ધર્મજ છે એટલે યાજન પાઠન
કેવળ વૃત્તિ નહિ પણ ધર્મ છે. આના અનુષ્ઠાનથી દાક્ષિણાદિ અવાંતર પ્રા-

સ્યસ્ય સેવોક્તા જીવિકા ક્રમાત્ ॥૧૩॥ અ પત્રયાચ્છેદ્ય ત્તેર્વિમ-
શત્રિયયાતા । વિશઃ શૂદ્રસ્ય તસ્યાપિ કાર્વાદેઃ સ્વેવ ચાન્યદા
॥૧૪॥ ત્રૈવર્ણિકો યઃ સંચારઃ ક્રમાતઃ સ્યાદ્વિજાતિતા । બ્રહ્મ-
ચર્યાશ્રમે તિન્વિદ્યાયૈ સ ગુરું શ્રયેત્ ॥૧૫॥ કાર્પીનાચ્છાના-
દીનિ વાસાંસ્થાવરકાનિ સઃ । કાર્પાસાન્યજિનોર્ગદિ રક્ષેદ્દન્ડ-

મિથી વૃત્તિરૂપતા થાયછે એટલે કેવળ વૃત્તિના ઉદ્દેશથી તે કરવાના
નથી પણ ધર્મના ઉદ્દેશથી કરવાના છે. વૃત્તિતો તેમાં અંતર્ગત આવી જાય
છે. એ રીતે બીજા વર્ણોની વૃત્તિમાં પણ આવીજ રીતે બહુ લેવું. ક્ષત્રિ-
યની આયુધધારણ વૃત્તિ છે, એટલે આયુધ ધારણ કરી હુંટાકનિગ્રહ-
દિકથી પ્રજનનું પરિપાલન કરતાં છઠો અંશ મળેછે તે વૃત્તિ છે. વૈશ્યની
વ્યાપાર-કૃષિકર્મ વાણિજ્યાદિક વૃત્તિ છે. શૂદ્રને તો ત્રણ વર્ણની સેવા કરવા-
રૂપ બે ધર્મ કહ્યો છે એજ જીવિકા વૃત્તિ છે, એનાથીજ પોતાના સ્વામિ-
ભૂત વિપ્રાદિકથકી પોષણલાભ શૂદ્રને મળે છે. સેવા કરનારા શૂદ્રો તેના
ધણીએ અશન-વસનદાન વિગેરેથી પોષણ કરવા યોગ્ય છે. તે ભારતના
શાંતિપર્વમાં કહ્યું છે—‘અવશ્યં મરણીયો હિ વર્ણાનાં શૂદ્ર ઉચ્યતે । યં ચ
કચ્છિ જાતીનાં શૂદ્રઃ કુ-રામજેત્ । કચ્છ્યાં તેન તુ તસ્યાદુર્વૃત્તિર્ધર્મ-
ચિદો જનાઃ’ ઇત્યાદિ ॥૧૩॥ આર વર્ણની આપતકાળની વૃત્તિ કહે છે
—પૂર્વોક્ત પોતાની વૃત્તિના અલાભમાં વિપ્ર અને ક્ષત્રિયને વૈશ્યવૃત્તિ આજી-
વિકા માટે કરવાની કહી છે. વૈશ્યનેતો દ્વિભતિશુશ્રૂષારૂપ શૂદ્રવૃત્તિ આ-
જીવિકા કહી છે. શૂદ્રને તો સાદડી વિગેરે નિર્માણ કરવારૂપ વર્ણસંસ્કર કા-
રીગરની વૃત્તિ આજીવિકા માટે કહી છે. વિપત્તિ વ્યતીત થતાં તો પોતપો-
તાની પ્રધાન વૃત્તિનોજ આશ્રય કરવો ॥૧૪॥ હવે આશ્રમ ધર્મો કહ્યું—
ઉપનયનાદિ સંસ્કાર પામેલો દ્વિભતિ (ત્રણ વર્ણનો પુરૂષ) વેદવિદ્યા માટે
બ્રહ્મચર્યનો આશ્રય કરી ગુરૂનો સમાશ્રય કરે એટલે ગુરૂકુળમાં વાસ વસે.
આ બ્રહ્મચર્યતો વિદ્યાના અંગભૂત બહુવું ॥૧૫॥ તે આ ઉપકુર્વાણ
બ્રહ્મચર્યમાં નિષ્ઠાવાળાના ધર્મવિશેષો હવે નવ શ્લોકથી કહ્યું—તે બ્રહ્મ-
ચારી જેટલાં કૌપીન અને તદાચ્છાદનાદિક વસ્ત્રો આવશ્યક હોય તેટલાંજ

કઃ પ્હલ્ ॥૧૬॥ જપમાલં બ્રહ્મસૂત્રં વિમૃયાન્ જટાઃ કુશાન્ ।
 અશ્વનાભ્યન્નગન્ધસ્તગ્ઃ પળાદિ વિવર્જયેત્ ॥૧૭॥ રુકેશ્વારં મહ-
 ત્સક્તઃ સ્ત્રીણસક્ત રુ સંસૃતેઃ । દારમસ્તાતિ નિશ્ચેત્ કુર્યાદાદ્યં પરં
 ત્યજેત્ ॥૧૮॥ અષ્ટધા વર્જનં સ્ત્રીણાં તત્સ્વરાસ્ય તુ સર્વથા । કુર્યા-
 દ્વર્ણી ગુરોર્ભાર્યામપિ વન્દેત દૂરતઃ ॥૧૯॥ ગ્રાણેભ્યમ્ ચ મિથુની-
 ભૂતં તુ મતિ પેકમ્ । બ્રહ્મચર્યવ્રતધરો નૈવ વીક્ષેત કર્હાંચેત્ ॥૨૦॥
 અપિ ત્રિમયાં યોષાં વતાપ્રતિમાં વિના । કાપિ નૈવ રાશ્વર્ણી

રાખે પણ અધિક ન રાખે. આ વસ્ત્રો કપાસના તંતુઓથી બનાવેલાં રાખે.
 તથા મૃગચર્મ અને કાંમળી કંતાન આદિક આચારપ્રાપ્ત રાખે. તથા દંડ
 કમંડલું રાખે ॥૧૬॥ ગોમુખીએ સહિત જપમાળા તથા બ્રહ્મસૂત્ર, દર્લ અને
 જટાને ધારણ કરે. હવે વર્જવા યોગ્ય કહું છું—કાળ આદિકથી અશ્વિનું
 અંગન, સુગંધિ તેલથી અંગમર્દનાદિકપૂર્વક સ્નાન, સુગંધિ ચંદનાદિકથી
 અંગમાં અનુલેપ, પુષ્પમાળાઓ, કડાં આદિક આભૂષણો, આ સર્વેનો
 ત્યાગ કરે એટલે ધારણ કરે નહિ ॥૧૭॥ પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા મહાસાધુઓનો
 સમાગમ મુક્તિનું દ્વાર છે અને સ્ત્રીલંપટ પુરૂષનો પ્રસંગતો જન્મમરણના
 પ્રવાહરૂપ સંસૃતિનું દ્વાર છે એવો નિશ્ચય કરીને સ્ત્રીલંપટનો સંગ ત્યાગ
 કરીને મહાપુરૂષનો સમાગમ કરે ‘ગુરુએશ્વારં દ્વારમાહુર્વિમુક્તેશ્વમોદ્ધારં
 યોષિતાં સક્તિસક્તમ્’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૮॥ તે વર્ણી સ્ત્રીનો પ્રસંગ
 અષ્ટપ્રકારથી પણ પરિત્યાગ કરે. બુદ્ધિપૂર્વક સ્ત્રીના અંગનો સ્પર્શતો સર્વ
 પ્રકારે ત્યાગ કરે. પાદવંદનમાં પણ ગુરૂની લાર્યા ચરણસ્પર્શને તો યોગ્ય
 નથી, કિંતુ દૂર રહીને ગુરૂની લાર્યાને વંદન કરે ॥૧૯॥ બ્રહ્મચર્યવ્રતને
 ધારણ કરનારો વર્ણી મૈથુનમાં આસક્ત પ્રાણીમાત્રને બુદ્ધિપૂર્વક ક્યારેય પણ
 નજ નિરીક્ષણ કરે, કેમકે બ્રહ્મચર્યવ્રતનો પ્રસ્થાપનપ્રસંગ આવી જાય
 ॥૨૦॥ બ્રહ્મચર્યવ્રતની દૃઢતા માટે કહે છે—બ્રહ્મચારી ચિતરેલી નારી-
 પ્રતિમાને ક્યારેય પણ સ્પર્શ કરે નહિ, લક્ષ્મીઆદિક દેવતાપ્રતિમામાં આ
 નિષેધનો ‘દેવતાપ્રતિમાં વિના’ આ પદથી અપવાદ કહે છે. અર્થાત્ તેના
 સ્પર્શમાં પ્રત્યવાય નથી. વિદ્યાગુરૂની પ્રીતિથી પરિચર્યાપરાયણ થાય ॥૨૧॥

गुरुं सेवेत भक्तितः ॥२१॥ अर्थात्कालत्रय सन्ध्याय न प्रतिष्ठा-
सरम् । अपं च निजरात्र्यैव मौनं प्रातःप्रोषयाः ॥२२॥ होमं प्रातः-
स्तथा सायं कुर्याद्विक्षाटनं च सः । वेदाभ्यासपरो नित्यं वसेद्-
रुकुले वशी ॥२३॥ साङ्गं वेदं सहाय्यं च देशकाला-सारतः ।
अधीत्य स यथा तत्के सः । एतन्माचरेत् ॥२४॥ गृही स्या निर-
कस्तु दत्त्वा स गुरुदक्षिणाम् । निष्कामेन न्यासं श्रयेद्वा नैष्ठिको
भवेत् ॥२५॥ गृही बुभूषुः कुलजां सवर्णां वयसाऽवरां । अनि-

પ્રતિદિન પ્રાતઃ સાયં અને મધ્યાહ્ને સંધ્યોપાસન કરે. યથાશક્તિ ગાય-
ત્રીનો જપ કરે. પ્રાતઃ અને પ્રદોષ સમયમાં મૌન (વાણીનો નિયમ)નો સ-
માશ્રય કરે ॥૨૨॥ પ્રાતઃ સાયં હોમ કરે. પ્રાતઃ સાયં લિંક્ષાટન કરે 'સાયં
પ્રાતરુપાસીત રાત્રીરુપાસીતમાન્ । સાયં પ્રાતઃકરેન્નૈકમ્' એમ ભાગવતમાં
કહ્યું છે. વશી-શ્રુતેન્દ્રિય થાય. આવા નિયમોએ યુક્ત થઇને નિત્ય ગુરૂની
પરિચર્યા કરવાપૂર્વક વેદાભ્યાસપરાયણ થાય ॥૨૩॥ આ વર્ણી દેશ કાળ
અને બુદ્ધિશક્તિને અનુસારે ત્રણ અથવા બે અથવા એક પોતાનો વેદ
અંગે સહિત અર્થે સહિત લાણીને સમાવર્તન (ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ નિમિત્તનું
સ્નાન) કરે ॥૨૪॥ સમાવર્તન પામેલો વર્ણી બે વૈરાગ્યે વર્ણત હોય તો
ગુરૂને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપીને ગૃહી થાય એટલે ધર્મર્થે દારસંગ્રહ કરે,
બે વૈરાગ્યવાન હોય તો વાનપ્રસ્થાશ્રમ અથવા સંન્યાસાશ્રમને ધારે, અથવા
નૈષ્ઠિક (જીવનપર્યંત ઊર્ધ્વરેતા બ્રહ્મચારી) થાય. (દારસંગ્રહ ન કર્યો હોય
એવાપણુ વિરક્તને વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં અધિકાર મિતાક્ષરામાં બતાવ્યો છે) 'ગૃહં
વનં વા પ્રવિશેષ્યજ્જેષ્ઠઞ્ચ વા વસેત્' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૨૫॥ ગૃહી
થવા ઇચ્છિતો પુરૂષ પોતાની સમાન જાતિની, (સમાન જાતિની સ્ત્રીનોજ
ધર્મમાં સંબંધ ઉચિત છે પણ બીજી જાતિનો નહિ) વયોવર્ષની સંખ્યાથી
પોતાથી ઓછી નાનીજ વયની, શુદ્ધ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલી, અનિષ્ઠ-સ્વભા-
વથી અને રૂપથી અભિનંદિત, સમાનગોત્ર તેમજ સાપિંડસંબંધે રહિત,
એવી કન્યા (વાણીથી પણ ઓછી નહિ આપેલી)ને પરણે. 'ગૃહાર્થી સર્વર્થી
માર્ગાઃ દ્વહેદ્વણાન્સતાન્ । વધીવર્સી ચ વયસા' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે.

ન્યાઃ દ્વદત્કન્યાં ન્યાયેનાપાર્જયેદ્ધનઃ ॥૨૬॥ જ્ઞાનં સન્ધ્યાત્રયં
હોમં તર્પણં વિષ્ણુપૂજનમ્ । સ્વાધ્યાયં શક્તિતઃ કુર્યાદ્વૈશ્વદેવં ચ
સોઽન્વહઃ ॥૨૭॥ પ્રાતઃ કુર્યાદાપદિ તુ સન્ધ્યાં માધ્યાહ્નિકીમપિ ।
પ્રાતર્ભવાં ચ મધ્યાહ્ને નિશિ સયન્તનાં તુ સઃ ॥૨૮॥ સન્ધ્યાવ-
નગાયત્રોજપવિષ્ણવર્ચનોઽજિતઃ । ચત્વેદ્યસા વિપ્રઃ શૂદ્ર एव न
સંશયઃ ॥૨૯॥ અઘૌતં ન સ્પૃશદ્વાસઃ જ્ઞાત્વા કાપાસસમ્મથઃ ।
અજ્ઞાતન વવિત્રજ સ્પૃષ્ટં ધૌતં ચ ન સ્પૃશેત્ ॥૩૦॥ વિવાહકાલે
દાયસ્ય વિભાગા સરઽથવા । દ્વિજાતેરાદસીતર્ક્કિ સતિ વિ-

તેપછી દારસંગ્રહી પુરૂષ જીવિકાવૃત્તિમાટે ધન ન્યાયથી-પૂર્વોક્ત પોતાની
વૃત્તિથી સંપાદન કરે. આથી અન્યાયથી અર્જનનો નિષેધ કર્યો છે ॥૨૬॥

હવે ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો ઓગણત્રીશ શ્લોકથી કહેછે-તે ગૃહસ્થ પુરૂષ
સ્નાન, ત્રિકાળસંધ્યા, સાયં પ્રાતઃ હોમ, પિતૃતર્પણ, યથાશક્તિ વિષ્ણુ (શાળ-
ગ્રામ અથવા ભગવાનની ચલા અચલા પ્રતિમા)નું પૂજન, સ્વાધ્યાય
(યથાશક્તિ વેદાદિપારાયણ) અને વૈશ્વદેવ આ કર્મોને પ્રતિદિન કરે.
(ભૂતયજ્ઞ અને મનુષ્યયજ્ઞનું ઉપલક્ષણ કરી લેવું, એટલે પાંચ મહાયજ્ઞો
કરવા એવો અભિપ્રાય થયો) ॥૨૭॥ તે ગૃહસ્થ આપત્કાળમાં તો પ્રાતઃ-
સંધ્યા અને મધ્યાહ્નસંધ્યા પ્રાતઃકાળમાંજ કરે અથવા મધ્યાહ્નેજ અનુક્રમે
કરે, એટલે પહેલી પ્રાતઃસંધ્યા કરીને પછીથી મધ્યાહ્નસંધ્યા કરે. સાયં-
સંધ્યાતો સાયંસંધ્યા સમયમાંજ કરે પણ તેથી પ્રથમ ન કરે એટલે પ્રાતઃ-
સંધ્યા મધ્યાહ્ને કરે એમ સાયંસંધ્યા મધ્યાહ્ને ન કરે ॥૨૮॥ ચારેય વેદને
ભણેલો વિપ્ર હોય પણ જો સંધ્યાવંદન, ગાયત્રીજપ અને વિષ્ણુપૂજન
વર્જિત હોય તો શૂદ્રજ છે એમાં સંશય નથી. આ સર્વ અર્થ પંચમપ્રક-
રણમાં કહેશે ॥૨૯॥ સ્નાન કરીને વિશુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરે. ધોયા વિનાના,
કપાસના તંતુથી બનાવેલા વસ્ત્રનો સ્પર્શ નજ કરે. ધોએલું હોય પણ નહિ
સ્નાન કરેલાએ કે અપવિત્ર-સ્નાન કરીનેપણ અસ્પૃશ્યનો સ્પર્શ કરનારે
સ્પર્શ કરેલા વસ્ત્રનો સ્પર્શ કરવો નહિ ॥૩૦॥ દારસંગ્રહ કરનારો દ્વિજાતિ
તેજ સમયમાં અગ્નિનું આધાન યથાવિધિ કરે. અથવા પિતાના ધનનો

તા સમ્મવે ॥૩૧॥ યથાકાલં પોષ્યવર્ગં પાપયેન્ન પીડયેત્ ।
અન્નાન્ન વઘ્નૈરતિથિં તાપેત્સર્વદા ગૃહી ॥૩૨॥ નિત્યં ત્યાત્સતાં
સક્કં મર્કિં ચ નવધા હરેઃ । કુસક્કં નૈવ કુર્વીત વદાસાંકે ચ
મૂઢવત્ ॥૩૩॥ જીવેમ્યઃ સકલેભ્યોઽપિ મક્કાનેકાન્તકારેઃ ।
આધેનૈન વિજાનાંયાન્માનર નાહજાદિ ॥૩૪॥ અશ્માન્ ભ્યો-

ભાઈભાગ વહ્યે તે વખતે અગ્નિ ધારણ કરે. આ અગ્ન્યાધાનમાં બે, સમુચિત
ધન ધાન્ય ગવાદિસંપત્તિ હોય તો અગ્ન્યાધાન કરે; નહિ તો ન કરે ॥૩૧॥
ગૃહસ્થ પુરૂષ પોષ્યવર્ગ માતા-પિતા-પત્ની-પુત્ર-દાસ-દાસી વિગેરેને તેતે
સમયમાં અન્ન વસ્ત્ર વિગેરેથી યથાસંભવ પોષણ કરે પણ પીડા પમાડે
નહિ. તેમ અતિથિને સર્વ સમયમાં અન્ન, જળ, વસ્ત્ર વિગેરેવડે સંતોષ પ-
માડે, કેમકે ગૃહસ્થનો આજ (પોષ્યવર્ગ તથા અતિથિનું પોષણ) પરમ
ધર્મ છે ॥૩૨॥ પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા સાધુઓનો સમાગમ કરે. તથા ભગ-
વાનની શ્રવણ-કીર્તન-સ્મરણાદિ નવધા ભક્તિ કરે. આ જે ગૃહસ્થાશ્રમ
છે તે કેવળ શાસ્ત્રમુખભોગાર્થે નથી કિંતુ ધર્મ પાળીને પાપ ટાળવા માટે છે
માટે મૂઢવત્-મરતામુઢી ઘરમાંથી નહિ વૈરાગ્ય પામતા પશુપ્રાયની પેઠે કે-
વળ વિષયવ્યાસક્તિને નજ કરે. તેમજ તેવા કુસંગિજનોનો સંગ ક્યારેય
નજ કરે ॥૩૩॥ ભગવાનના જે એકાંતિક ભક્તો હોય તેતો સર્વની અપે-
ક્ષાએ અતિશય પૂજ્ય છે, તેમને સત્કારપૂર્વક માન આપવામાં, દુષ્ટજંતુ-
ઓથકી રક્ષણ કરવામાં, ચંદનપુષ્પાદિકથી પૂજન કરવામાં અને નમસ્કાર
આદિક કરવામાં સર્વ જીવોથકી એટલે ઈન્દ્રાદિ દેવો થકીપણ અતિઅધિક
ભણીને તેમનું માન રક્ષણ પૂજન નમસ્કારાદિ કરવું. જે ભક્તિવિહીન હોય
તે ઈન્દ્રાદિ પદમાં પ્રતિષ્ઠિત થયા હોય તોપણ તે જીવ-ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વા-
સરૂપ કેવળ જીવનમાત્રેજ સંપન્ન છે અર્થાત્ અસતપ્રાયજ છે, માટે ભક્તો-
નેજ એ સર્વની અપેક્ષાએ અધિક માનવા ॥૩૪॥ સર્વ જીવોની અપેક્ષાએ
ભક્તોનું જે શ્રેષ્ઠપણું કહ્યું તેનું ઉપપાદન કરવાનો આરંભ કરેછે—હે માતઃ !
આ લોકમાં જીવતા પાપાણુપ્રમુખ સ્થાવર જાતિના પ્રાણીઓની અપેક્ષાએ
તૃણાદિ સ્થાવર જાતિઓ શ્રેષ્ઠ છે. તેમની અપેક્ષાએ ત્રીહિ વિગેરે ઓપ-

ઽત્ર જીવેભ્યઃ શ્રેષ્ઠાઃ સન્તિ તૃણાદયઃ । અન્નૌષધ્યાદયસ્તેભ્યસ્તતઃ
 શ્રેષ્ઠાશ્ચ વીરુધઃ ॥૩૫॥ તત આન્નાદયો વૃક્ષાઃ શ્રેષ્ઠા દેવદ્રુમાસ્તતઃ ।
 સ્થાનુષ્વિતિ વિશેષોઽસ્તિ ચરેષ્વથ વદામિ તમ્ ॥૩૬॥ પિપીલિ-
 કાદિતઃ શ્રેષ્ઠા જાંવા રુ શલભાદયઃ । અમર ઘાસ્તતસ્તેભ્યશ્ચટકમ-
 મુખા મતાઃ ॥૩૭॥ શશાદયસ્તતોઽજાઘાસ્તેભ્યસ્તેભ્યો ગવા યઃ ।
 તતશ્ચ મનુજાસ્તેષુ વર્ણાશ્ચત્વાર ઉત્તમાઃ ॥૩૮॥ બ્રાહ્મણાસ્તે તેષાં

ધિઓ ઉત્તમ છે. તેમની અપેક્ષાએ કઠિન હોવાથી ઉપર ચઢવાની અપેક્ષા
 વિનાની લતાઓ શ્રેષ્ઠ છે. તેમની અપેક્ષાએ આંખા આદિક વૃક્ષો શ્રેષ્ઠ છે.
 તેમની અપેક્ષાએ પિપળો આદિક દેવવૃક્ષો શ્રેષ્ઠ છે. એરીતે સ્થાવરમાં પ્રા-
 નુશક્તિના અધિકપણથી તારતમ્યભાવ છે. હવે જંગમમાં ન્યૂનાધિકભાવ
 કહુંદું-કીડીઓ આદિક જીવોથકી પતંગીયો આદિક ઉત્તમ છે. તેનાથકી
 ભમરો આદિક શ્રેષ્ઠ છે. તેમના થકી ચકલાં આદિક શ્રેષ્ઠ છે. તેમના થકી
 શશલાં આદિક શ્રેષ્ઠ છે. તેમના થકી બકરાં આદિક ઉત્તમ છે. તેમના થકી
 ગાયો વિગેરે શ્રેષ્ઠ છે. એરીતે પશુઓમાં ઈન્દ્રિયાદિશક્તિના અધિકપણથી
 તરતમભાવ છે. તેમની અપેક્ષાએ મનુષ્યો અભ્યુદય અને નિઃત્રેયસના
 સાધનની સંપત્તિને લઈને અતિશ્રેષ્ઠ છે. મનુષ્યો મધ્યે બ્રાહ્મણાદિ ચાર
 વર્ણો વરિષ્ઠ છે. વર્ણોને મધ્યે જાતિમાત્રથી બ્રાહ્મણો શ્રેષ્ઠ છે. બ્રાહ્મણજા-
 તિમધ્યે સ્વધર્મનિષ્ઠ શ્રેષ્ઠ છે. તેમના મધ્યે જ્ઞાનનિષ્ઠાવાળા શ્રેષ્ઠ છે.
 તેમના મધ્યે ભગવાનના એકાંતિક ભક્તો અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. આ રીતે સર્વ
 જીવોની અપેક્ષાએ ભક્તોનું શ્રેષ્ઠપણું સિદ્ધ થયું. સર્વ કરતાં ભક્તોનું શ્રેષ્ઠ-
 પણું કેમ કહેવાય? કેમકે બધાયની અપેક્ષાએ દેવયોનિનું શ્રેષ્ઠપણું સર્વ
 કોઈ કહે છે? તો એમ નથી. દેવયોનિ તો કેવળ સુકૃતનાં કૃણ ભોગવવા
 માટેજ છે, માટે બહુધાપણે તેની નિઃત્રેયસના સાધનમાં પ્રસક્તિ નહિ
 હોવાથી તે દેવોપણુ કનિષ્ઠજ છે. માટેજ આ સ્થળે તેમને મનુષ્યયોનિથકી
 જુદા પાડીને કહ્યા નથી. અથવા માનુષયોનિના કથનથી દેવયોનિનું ઉપ-
 લક્ષણુ કરી લેવું. એટલે દેવમનુષ્યાદિ સર્વથકી ભક્તોનું શ્રેષ્ઠપણું સાબીત
 થયું. મનુષ્યયોનિથી દેવયોનિનું ઉપલક્ષણુ કેમ થાય? એવી શંકાનો અવ-

ચ સ્વધર્મનિરતા ઘરા : । જ્ઞાનનિષ્ઠાસ્તે । તેષુ ભક્તા યજ્ઞાન્તકા હરેઃ
॥૩૯॥ તેભ્યઃ શ્રેષ્ઠો ન કોઽપ્યાત્તે સદાઽઽસ્તે તેષુ યજ્ઞરિઃ । તાર-
તમ્યં વિત્ત્વેત્યં बहुमान्या हरिश्चिताः ॥૪૦॥ ય एवं ન ત્વિજ ની-
યાત્સદસત્સમર્ષીઃ સ તુ । દોષં મહાન્તમાપ્નોતિ વિવેકં વિદધીત
તત્ ॥૪૧॥ ગન્ધાન્ વ્યક્તજો મૂષા વ જ્ઞાનાદે ચ ભક્તિતઃ । ગૃહી

કાશ નથી, કેમકે મનુષ્યોને જેમ શાસ્ત્રાધિકાર છે તેમ દેવોને પણ શાસ્ત્રાધિ-
કારસંપત્તિ છે, માટે શાસ્ત્રાધિકારી એક યોનિવિશેષના ગ્રહણથી તેવી બીજી
બાકીની યોનિનું ગ્રહણપણુ ઉપલક્ષણથી નિર્બાધપણે થઈ શકેછે, માટે
દેવોનું પણ ઉપલક્ષણ કરી લેતાં ઇન્દ્રાદિ દેવોથકી પણ ભક્તોનું શ્રેષ્ઠપણું
સિદ્ધ થયું ॥૩૫-૩૮॥ એકાંતિક ભક્તોની અપેક્ષાએ બીજે કોઈપણ શ્રેષ્ઠ
નથી, કારણકે તેમના હૃદયમાં શ્રીહરિ નિરંતર નિવાસ કરીને રહ્યા છે.
આવી રીતે તારતમ્ય બહુને ભગવાનના એકાંતિક ભક્તોને સર્વથકી અ-
ધિકપણે માનવા. (આનું તારતમ્ય શ્રીભાગવતમાં કપિલમુનિ તથા ઋષભ-
દેવે કહ્યુંછે) ॥૪૦॥ જે પુરૂષ પૂર્વોક્ત પ્રકારનું તારતમ્ય અને ભક્તોનો
ઉત્કર્ષ ન બાણે તેતો સત્ અસતના વિવેકે વિરહિત હોવાથી મહાદોષ
(પાપ)ના સ્થાનરૂપ થાય છે, માટે પૂર્વોક્ત વિવેકને કરે. 'અપૂરુષ જનાન્નવ
પૂજ્યાનામપ્યપૂજનાત્ । નૃષાતકસમં પાપં જ્ઞાન્નાપ્નોતિ માનવઃ' એવી
સ્મૃતિ છે ॥૪૧॥ એવી રીતે ગૃહસ્થના ઉદ્દેશથી સર્વસાધારણ સત્ અસ-
તનો વિવેક કહીને, હવે ફરીથી પ્રકૃત ગૃહસ્થધર્મને કહેછે-વળી ગૃહસ્થ
પુરૂષ ચંદન, પુષ્પમાળા, વિભૂષણ, વસ્ત્ર, અન્ન આદિક ભગવાનને નિવેદન
કર્યા વિના નજ નિષેવન કરે કિંતુ ભક્તિથી સર્વ ભોગ્ય વસ્તુમાત્ર ભગવાનને
નિવેદન કરે, જે પુરૂષ ભોગ્ય પદાર્થો સ્વાર્થે ઉપયોગ કરે તે વૈષ્ણવજ ન
કહેવાય, જે પુરૂષતો તમામ ભોગ્ય વસ્તુઓ ભગવાનનુંજ એક શેષ કરી દે
છે તેજ વૈષ્ણવ કહેવાય 'અમ્ભરીષ ! નવં વક્ષં ફલમન્નં રસાન્નં । કૃત્વા
ચિન્નપ્રભોગ્યં તુ સદા સેવ્યં હિ વૈષ્ણવૈઃ' એમ પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે. 'પન્નં
પુષ્પં ફલં યોગમન્નપાનાયમૌષધમ્ । અનિવેષ્ય ન મુક્તીત યદાહારાય કસ્યિ-
તસ્' એમ બ્રહ્માંડપુરાણમાં કહ્યું છે. 'સર્વભોગ્યહરણં' એમ ભાગવતમાં

નિવેદ્ય હરયે નિવેત ચ વૈષ્ણવઃ ॥૪૨॥ દેવાન્ પિતૃન્ચ તૈરેવ વાસુ-
વાચેયાઽર્ચયેત્ । યથાકાલં ચ પિત્રાદેઃ શ્રાદ્ધં ત્યર્ચયથાવિધે

કહ્યું છે ॥૪૨॥ પંચ મહાયજ્ઞો કરવા એમ પ્રથમ કહ્યું છે તેમાં વૈષ્ણવને વિશેષ કહેછે—દેવતાઓ અને પિત્રીઓનું વાસુદેવબુદ્ધિથીજ અર્ચન કરે, એટલે ઇન્દ્રાદિ દેવો જેમનું શરીર છે એવા વાસુદેવજ સકળ ફળ આપનારા અને એજ સમારાધન કરવા યોગ્ય છે એવી તત્ત્વદૃષ્ટિપૂર્વક ‘આ દેવો વાસુદેવાત્મક છે’ એમ માનીને પૂજન કરે. આવી રીતે પૂજન નહિ કરતાં સ્વતંત્ર રીતે પૂજન કરનારાઓને તો જે ફળ થાય તે અંતવાળું અત્યદ્ય થાય છે અને તેઓ તત્ત્વદર્શીપણુ ગણાય નહિ. તે ભગવાને કહ્યું છે—

“અન્તવત્તુ ફલં તેષાં તદ્વત્પરુપમેઘસામ્ । દેવાન્ દેવયજો યાન્તિ મજ્જક્ષા યાન્તિ મામપિ ॥ મહં હિ સર્વયજ્ઞાનાં મોક્ષા ચ પ્રમુરેષ ચ । ન તુ મામ-
પિહાપાદિ તત્ત્વેનાતશ્ચયવન્તિ તે ॥ યાન્તિ દેવવ્રતા દેવાન્ પિતૃન્ યાન્તિ પિતૃવ્રતાઃ । મૃતાનિ યાન્તિ મૃતેજ્યા યાન્તિ મઘાજિનોઽપિ મામ્ ॥” ઇત્યાદિ. આવી રીતિથી અનુષ્ઠાન કરેલાં કર્મોજ્ઞ જ્ઞાનાદિકમાં અંગભૂત થઈ શકે, ધર્માદિકનું ભક્તિના અંગપાત્રેજ ઉપાદેયપણું પ્રથમ ઉપક્રમ કર્યું છે. સ્મૃતિમાં દેવયજ્ઞ ભૂતયજ્ઞ પિતૃયજ્ઞ ઇત્યાદિ કહેછે તેતો અવિદુષદૃષ્ટિથી તેતે દેવ પિત્રાદિકનું તર્પણ થાય છે, વિદુષોનેતો તેપણુ વાસુદેવના આરાધનરૂપજ થાય છે, માટેજ ભાગવતમાં—‘દેવર્ષિમૃતાત્મનૃણાં પિતૃણાં ન કિઙ્કરો નાયમૃણી ચ રાજન્ ! । સર્વાત્મના યઃ શરણં શરણ્યં ગતો મુકુન્દમ્’ એમ કહ્યું છે. અર્ચનમાં ઉપકરણુ દ્રવ્ય કહેછે—‘તૈરેવ’ જે સાક્ષાત્ વાસુદેવના આરાધનમાં ઉપકરણુ પુષ્પાદિક હોય તેનાથીજ બીજા દેવોનું પૂજન કરે. અથવા ‘આતો વાસુદેવના છે એટલે તેમના શેષભૂત છે’ એવી બુદ્ધિ એટલે વાસુદેવના ભક્તો છે એવી બુદ્ધિથી વાસુદેવના આરાધન કરતાં બાકી રહેલા (પ્રસાદીભૂત) થીજ અર્ચન કરે. અર્થાત્ ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલા પદાર્થોથી બીજા દેવ પિત્રીઓનું પૂજન કરવું ન્યાયયુક્ત નથી. પ્રસંગાત્ પિત્રાદિ શ્રાદ્ધમાં કવ્ય (પિત્રીઓને અપાતા અન્નાદિ) દ્રવ્યનો નિયમ જણાવતા થકા શ્રાદ્ધ કરવાનું કહેછે—યથાવિધિ યથાકાળ પિત્રાદિકનું શ્રાદ્ધ પૂર્વોક્ત બુ-

॥૪૩॥ અકૃષ્ટપચ્ચૈર્ન્યસૈઃ કર્તવ્યં શ્રાદ્ધકર્મ ચ । વ્રીહાદિઃ કૃષ્ટપ-
ચ્ચૈર્વા ધાન્યૈસ્તુ શુચિમિઃ સતિ ! ॥૪૪॥ માંસં ત્વ પદ્માંષ કાપિ
શ્રાદ્ધે દેયં ન કર્હિચિત્ । અહિંસાધર્મપરમ વૈષ્ણવાઃ પિતરો યતઃ

દ્વિતીય કરે ॥૪૩॥ હે સતિ ! કૃષ્યાદિકની અપેક્ષા વિના સ્વયં ઉગીને પાકેલાં
નમારાદિક મુનિઅન્ન અથવા કૃષ્યાદિકથી પાકેલાં, શુદ્ધ (મનુએ કહેલા સ્વ-
ભાવાદિ દોષે વર્ણત અથવા કેશકીટાદિકથી નહિ દૂષિત થએલાં) વ્રીહાદિ
અન્નથી તે શ્રાદ્ધકર્મ કરવું 'સ્વભાવકાલસંસર્ગનિમિત્તપરિણામતઃ । માવાશ્ર-
યપ્રદુષ્ટં ચ નિત્યમન્નં વિવર્જયેત્' એમ મનુએ કહ્યું છે ॥૪૪॥ મહા આપત્કા-
ળની પ્રાપ્તિમાંપણ કોઈ તીર્થાદિ દેશમાંપણ સંક્રાંતિ આદિક પુણ્યાહ કાળમાં
પણ માંસથી શ્રાદ્ધ ન કરવું, કારણ કે વૈષ્ણવો અહિંસાધર્મપરમ છે એટલે
વૈષ્ણવોને સર્વ ધર્મની અપેક્ષાએ અહિંસાળ પરમ ધર્મ છે. વિષ્ણુ ભગવાન
કેવળ સત્ત્વના પ્રવર્તક છે અને તે સત્ત્વમયપ્રવૃત્તિથીજ સમારાધ્ય છે. જે
પુરૂષો વિષ્ણુનેજ પરમ પ્રાપ્ય માને છે એજ મુમુક્ષુ કહેવાય, આવા મુમુક્ષુ
વૈષ્ણવને રાજસ તામસસમુચિત હિંસાગર્ભિત કર્મમાત્ર ત્યાગ્યજ છે, માટે
વૈષ્ણવોએ મુનિઅન્નથી અથવા વ્રીહાદિકથી શ્રાદ્ધ કરવું. પિત્રિઓ માંસ
પ્રિય છે એમ પણ નથી. તેતો પિતરઃ-છે એટલે મનુષ્યોની માફક સ્વતઃ
રૂચિ કશામાં તેમને નથી કિંતુ તેઓ કવ્યના ત્યાગમાં (અર્પણમાં) કેવળ
ઉદ્દેશભૂત છે એટલે એમને ઉદ્દેશીને કવ્યનું અર્પણ થાય છે, આનેજ પિ-
ત્રીપણું કહેછે. જેમ હવિષના ત્યાગમાં ઉદ્દેશપણું એજ દેવતાત્વ છે એ-
વુંજ આ પિતૃત્વ છે. હવિઃકવ્ય દ્રવ્ય નિયમતો 'વદજ્ઞાઃ પુરુષા રાજંસદજ્ઞાઃ
સાસ્ય દેવતાઃ' એમાં કહેલા પ્રકારવાળો છે. જે હેતુ માટે શ્રાદ્ધ કરનારા
વૈષ્ણવો છે તે હેતુમાટે તે પિત્રિઓપણ મુન્યજ અને વ્રીહાદિજ પ્રિય થાયછે.
અથવા-યત્સેઽપિ વૈષ્ણવાઃ-એટલે તેપણુ વિષ્ણુવાત્મકત્વ દૃષ્ટિથી અથવા
વિષ્ણુભક્તત્વબુદ્ધિથી આરાધ્યમાન થતાં વૈષ્ણવોને આ રીતે પિત્રિઓ વૈ-
ષ્ણવો થાય. તે પિત્રિઓ આવા વૈષ્ણુવપણાના ભાવ સીવાય કેવળ પિતૃ-
ભાવથી ઉદ્દેશભૂત નથી માટે તેપણુ આ રીતે વૈષ્ણવો છે તો માંસાદિકથી
તેઓ તર્પણને યોગ્ય નથી. અથવા વસ્તુતાએજ તેઓ વૈષ્ણુવ-વિષ્ણુભક્ત

॥૪૫॥ મઘં માંસં ચ યસ્યૈ સ્વાન્નેદ્યં યસ્ય ચાગ્રતઃ । સ્વાઞ્જીવ-
હિંસા તં દેવં દેવીં ચાપિ ન માનયત્ ॥૪૬॥ દેશકાલા-સારેણ
તીર્થાનિ ચ વ્રતાનિ ચ । કુર્વીત સ યથાશાસ્ત્રં સ્વાન્નેકારા-સા-
રતઃ ॥૪૭॥ પુણ્યદેશે પુણ્યકાલે : પુણ્યપાત્રે વિશેષતઃ । પુણ્યં કુર્વીત
યત્કિંચિદ્દેશ્યમેવ તત્ ॥૪૮॥ આહ્ય ગૃહસ્થઃ કલ્યાણ-
શ્રીવિષ્ણુમાન્દેરજઃ । સિદ્ધાન્તેન પૂજાયાઃ પ્રવાહં વતયેત્ ॥૪૯॥
અહિંસાન્વેષ્ણવાન્યજ્ઞાન્ત્યર્ચ્યાત્પરદાક્ષેણાન્ । વાપીકૃપતઙાગાદી-
ન્વિષ્ણવર્થાશ્ચાપિ કારયેત્ ॥૫૦॥ પ્રદુરાજ્યાસંતૈર્ભોજ્યૈઃ સાધૂન્વિ-

અને આહિસાધર્મપરમ છે માટે માંસથી તેમનું તર્પણ ન કરવું એવો આ-
શય છે ॥૪૫॥ પ્રસંગાત્ કહેછે—જે દેવ કે દેવીને મઘમાંસનું નિવેદન
થતું હોય તથા જેની આગળ જીવહિંસા થતી હોય એવા દેવ કે દેવીને પણ
દર્શન-વંદનાદિ સત્કાર કરે નહિ ॥૪૬॥ સમીચીન અસમીચીન દેશકાળને
અનુસારે એકાદશ્યાદિ વ્રતો અને દ્વારકા આદિક તીર્થો પોતાના અધિકાર
(નિરોગિત્વ-સખળત્વ-સધનત્વરૂપ અથવા જીજ્ઞુસુ-સુમુક્તત્વરૂપ)ને અ-
નુસારે યથાશાસ્ત્ર કરે ॥૪૭॥ પુણ્ય એવા દેશ કાળ અને પાત્રમાં કરેલું
જે કાંઈ દાનાદિ પુણ્ય છે તે અક્ષય ફળમાટે કલ્યાય છે માટે દેશકાળા-
દિકનો વિશેષ વિચારીને દાનાદિ પુણ્ય કરવું ॥૪૮॥ ધનાહ્ય ગૃહસ્થતો
પોતાનું ધન નિરંતર ભગવત્પૂજામાં જ રીતે ઉપયોગ થાય એ રીતે રમ-
ણીય દદ વિષ્ણુમંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરાવીને પ્રતિષ્ઠા કરેલા વિષ્ણુની પૂજા
પ્રતિદિન પ્રવાહરૂપે પ્રવર્તે એ રીતે ધનક્ષેત્રાદિ સ્થિર વૃત્તિદાન કરીને ક-
રાવે ॥૪૯॥ વળી આહ્ય ગૃહસ્થ પ્રાણી હિંસાએ રહિત, અધિક દક્ષિણા
જેમાં છે, વિષ્ણુ દેવતા જેમાં છે એવા યજ્ઞો કરે. અને ભગવત્પૂજાપ્રવા-
હમાં ઉપયોગી થાય એવા વાવ્ય કુવા તલાવ વિગેરે પણ કરાવે. આ પૂર્વોક્ત
સર્વ પુણ્ય કર્મ પરમાત્મપ્રસન્નતા માટેજ કરે પણ બીજા ફળાનુસંધાનથી
ન કરે, જે ફળ થાય તેતો ક્ષુદ્ર અને ક્ષયિષ્ણુ થાય માટે ફળ ન ઇચ્છે
॥૫૦॥ ધનાહ્ય ગૃહસ્થ સાધુઓ અને વિગ્રહોનું ક્યારેયપણ અપમાન ન કરે
કિંતુ ઘણું ઘી સાકર જેમાં છે એવાં ઇષ્ટ શ્રેષ્ઠ મિષ્ટાન્નોથી અતિ તૃપ્ત કરે.

પ્રાંશ્વ તર્પયેત્ । નાવમન્ ત તાન્ કાપિ સત્સુ નિષ્ક દો મહેત્
 ॥૫૧॥ નાતિલાભી નાતિકામી નાતિક્રોધી ન મત્સરી । નાતિમાની
 મહેત્કામિ દયાં કુર્વીત દેહિષુ ॥૫૨॥ આસન્નસમ્બન્ ગ્રીના વિધવાઃ
 સ્ત્રીરનાપાઃ । ન સ્પૃશેદ્દુષ્ટિપૂર્વે તુ ગૃહસ્થોઽપિ કદાચન ॥૫૩॥
 સ્વસ્ય માત્રા ભગિન્યાપિ દુહિત્રા વા કાઽચન । નૈવ તિષ્ઠે દઃસ્થાને

સાધુ આગળ સદાય નિષ્કપટપણે વર્તે પણ કાંઈ કપટ કરે નહિ ॥૫૧॥ ગૃ-
 હસ્થપણુ અ્યારેયપણુ અતિલોભી ન થાય. યદ્યપિ ગૃહસ્થ દેહગેહાદિ-
 કને ક્ષણક્ષયિણુ જાણતો હોય તથાપિ પોતાના પોષ્યવર્ગના પરિપોષણરૂપ
 ધર્મપ્રયોજનમાટે અશનવસનાદિકમાં લોભ (તમામ ત્યાગ ન કરી દેવારૂપ)
 તેણે કરવોજ જોઈએ. તથાપિ અતિલોભ એટલે ધર્મમર્યાદાને ઉલ્લંઘન ક-
 રીને પ્રવર્તતો લોભતો નજ કરવો. તથા અતિકામી ન થાય. એટલે ધર્મ-
 પ્રજ્ઞેત્પત્તિના પ્રયોજન પુરતો કામ ગૃહસ્થને અત્યંત અપેક્ષિત છે, પરંતુ
 તેનાથી વિપરીત પ્રવૃત્તિવાળો કામતો અતિકામમાં ગણાય માટે તેનો ત્યાગ
 કરવો. અતિક્રોધી ન થાય. એટલે કામનીપેઠે ક્રોધ પણ ધર્મમર્યાદાને ઉ-
 પમર્દન કરનારા દુર્જનોના નિઘ્રહમાં ઉપયોગી એવો તો ગૃહસ્થને સમુ-
 ચિંત છે, પરંતુ ધર્મપથને પ્રતિકૂળ થઈને પરપીડામાંજ પર્યવસાન પામે
 એવો અતિક્રોધ તો ત્યાજ્ય છે. અતિમત્સરી ન થાય. પરપ્રકર્ષના અમ-
 ર્ધનરૂપ મત્સર તો સર્વથા ત્યાજ્યજ છે. અતિમાની ન થાય. એટલે ‘હું
 બ્રાહ્મણ છું, હું ક્ષત્રિય છું’ એવું માન જે પોતપોતાના ધર્મમાર્ગમાં પ્રવર્તન-
 રૂપ પ્રયોજનપર્યવસાયી થાય એવું તો અત્યંત અપેક્ષિત છે, પરંતુ ‘મા-
 રાથી આ કનિષ્ઠ છે અને હુંતો એનાથી અતિ ઉત્કૃષ્ટ છું’ એ રીતે માનીને
 પરનું અપમાન કરવારૂપજ ક્ષણવાળું થાય તેતો અતિમાન કહેવાય, તેતો
 ત્યાજ્યજ છે. તથા પ્રાણિમાત્રની ઉપર દયા યથાશક્તિ યથોચિત રાખે
 ॥૫૨॥ ગૃહસ્થ પુરૂષપણુ સમીપ સંબંધે વર્જીત એવી વિધવા વનિતાઓનો
 વિપત્તિ વિના જાણી જોઈને તો અ્યારેયપણુ સ્પર્શ કરે નહિ. (સમીપ સંબં-
 ધવાળી વિધવાઓનો સ્પર્શ કરવામાં તો દોષ નથી) ॥૫૩॥ ગૃહસ્થ પુરૂષ
 પોતાની યુવા વયની સાક્ષાત્ માતા કે અપરમાતા, ભગિની અને દુહિતા

ગૃહી ચાપદમન્તરા ॥૫૪॥ તીર્થાત્માત્મનો ઘાતમાત્મનઃ પરસ્ય
વા । મુક્તયેઽપિ ન કુર્વીત ધર્મનિઃ સદા ભવેત્ ॥૫૫॥ સ્ત્રીભિઃ
સમર્ત્તકામિઃ સેવ્યત્વપદ્મિઃ સદા । સેવ્યઃ પાતેન્નત ધર્મે સ્થિત્વા

સાથે પણ એકાંત સ્થળમાં આપત્તિ અવસર સીવાય આરેયપણુ વસે નહિ.
બીજી ગતિ ન હોય ત્યારે તો દેશ કાળને અનુસારે યાવત્પ્રયોજન રહે.
'માત્રા સ્વસ્યા દુહિત્રા વા નાવિવિકાસનો ભવેત્ । બલધાનભિન્નપ્રાણો વિ-
દ્વાંસમપિ કર્ષતિ ॥' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૫૪॥ આત્મા-દેહનો
ઘાત પ્રયાગાદિ તીર્થાદિકમાંપણુ નજ કરવો. કેટલાક મંદો પોતાથી દુઃખ
સહન ન થતાં તીર્થાદિકમાં ગંગાજળમાં પતન, પર્વત ઉપરથી પતન અને
અગ્નિપ્રવેશ વિગેરે ઉપાયથી તનુત્યાગને નહિ પ્રત્યવાય આપનારો માનીને
તેવો પ્રયત્ન કરે છે. તથા પરસ્ય-પોતાના રિપુનું ગંગાદિતીર્થોમાં મારણુ
નહિ પ્રત્યવાય પમાડનારૂં માનીને પરના ઉપઘાત માટે પણ પ્રયત્ન આદરે
છે. આવું કર્મ સર્વ પ્રકારે પ્રબળ પ્રત્યવાય આપનારૂં થાય છે, માટે પો-
તાના દેહનો કે બીજા રિપુ આદિકના દેહનો ઘાત તીર્થમાંપણુ નજ કરવો. કિં
બહુના-મુક્તિ મેળવવા માટે પણુ નજ કરવો. કેટલાક અજ્ઞાનિઓ તીર્થા-
દિકમાં તનુત્યાગથી મુક્તિ માને છે તે પણુ અત્યંત ઓટું છે, માટે તેમ નજ
કરે પણુ સદા-યાવજ્જીવિત ધર્મનિષ્ઠ થાય. અભ્યુદય અને નિઃશ્રેયસની
સિદ્ધિતો તેનાથીજ થાયછે. શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે-‘તસ્માદુહ ન પુરાઽઽયુષઃ
સ્વઃકામી પ્રેયાન્’ ॥૫૫॥ હવે સ્ત્રીયાના ધર્મો કહ્યું—સભર્તૃકા સ્ત્રીયો
-જેનો ભર્તા વિદ્યમાન હોય એવી સ્ત્રીયોએ (આ ઉપરથી સેવ્યતામાં પ-
તિની સત્તામાત્રની અપેક્ષા છે એટલે પતિ વિદ્યમાન જોઈએ પણ તેની
અનુદ્રૂળતા આદિકની અપેક્ષા નથી એમ વ્યંજીત થાયછે, કેમકે ‘સમૃત્ત-
કામિઃ’ એવો નિર્દેશ કર્યો છે.) પતિ પ્રતિદ્રૂળ હોય કે અનુદ્રૂળ હોય, યુવા
હોય કે વૃદ્ધ હોય, અરોગી હોય કે રોગી હોય પણ તે ઇષ્ટદેવની પેઠે સદા
સેવવા યોગ્ય છે, કેમકે આતો પતિવ્રતાનો સ્વધર્મ છે. ઇન્દ્રિયોનું સાહ-
જક ચપળપણું તો પાપરૂપ અનર્થ માટેજ થાય છે માટે ચપળતા જીતીને
પતિપરાયણતામાં સ્થિતિ રાખવી એજ આ લોક પરલોકમાં સુખ સાડ

સન્ત્યજ્ય ચાપલઃ ॥૫૬॥ વિધવામિશ્ચ નારીમિઃ પતિબુક્ષ્યા રમા-
પતિઃ । દેવનીયઃ સ્વદેહઃ કર્શનીયો વ્રતાદિમિઃ ॥૫૭॥ નેક્ષેત
ન રુ શેત્કાંપ સ્વસમ્વાન્ધજનેતરઃ । વિધવા નરમ ત્રં ચ ત્યાગ-
વાન્ યોષિતં યથા ॥૫૮॥ પિત્રા ત્રાદેના વાપિ વિધવા તુ રહઃ-
સ્થલે । આપત્કાલં વિના નૈવ સહ તિષ્ઠેત્કદાચન ॥૫૯॥ તૃતીય
આયુષો ભાગે રહસ્યા વનમાવેશેત્ । સત્લીકઃ સ્ત્રી સુંશીલા ચેદ-

થાયછે. ‘પતિરેવ હિ નારીણાં દૈવતં પરમં સ્મૃતમ્’ ‘મર્તુઃ શુશ્રૂષણં
સ્ત્રીણાં પરો ધર્મો જ્ઞમાયમા’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૫૬॥ વિધવા
વનિતાઓએ પ્રતિભાષ્ય રમાપતિ પરમાત્મા નારાયણની ‘આજ મારા
નિરૂપાધિક પતિ છે’ એવી બુદ્ધિથી યથાશક્તિ સેવા કરવી. ભગવાનજ
સર્વના સાચા પતિ છે ‘પતિં વિશ્વસ્ય’ ‘પતિં પતીનાં’ ‘સ વૈ પતિઃ સ્યાદકુતો-
મયઃ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે ‘વિષ્ણોસ્ત્વ સેવનં કુર્યાત્પતિબુક્ષ્યા ન ચાન્યથા’
એમ સ્કંદપુરાણમાં વિધવાધર્મમાં કહ્યું છે. વિધવા યાવજીવિત કૃત્ય-
ચાંદ્રાયણ-સદા એકાહાર-અદ્વાહાર વિગેરે વ્રતોવડે સ્વશરીરને કૃશ કરે,
આ ઈન્દ્રિયનિગ્રહનો ઉપાય છે ॥૫૭॥ જેમ ત્યાગી પુરૂષ નારીમાત્રના
પ્રસંગને સર્વથા પરિત્યાગ કરીને દૂર રહે તેમ વિધવાઓએ પોતાના સમીપ
સંબંધ સીવાયના નરમાત્રનો નિરીક્ષણ-સ્પર્શાદિ પ્રસંગપણ સર્વપ્રકારે પરિ-
ત્યાગ કરીને દૂર રહેવું. ‘નરમાત્રં’ એમ કહેલું હોવાથી વૃદ્ધ હોય કે યુવા
હોય સર્વપ્રકારે પુરૂષપ્રસંગ પરિત્યાગ્ય છે એમ જણાવ્યું છે ॥૫૮॥ યુવા
વયની વિધવા વનિતા વિપત્કાળ વિના યુવા વયના પિતાપુત્રાદિ સંબંધિ
જનની સાથેપણ એકાંતસ્થળમાં ક્યારેયપણ નજ રહે. (કિંચિત્ આવ-
શ્યક કાર્યપ્રસંગમાં હોય નથી) ॥૫૯॥ હવે વાનપ્રસ્થાશ્રમનો ગ્રહણપ્રકાર
કહેવાપૂર્વક તેના ધર્મો ચાર શ્લોકથી કહેછે—આયુષનાં શત વર્ષોને ચાર
ભાગે વિભાગ કરી તેના ત્રીજા ભાગમાં (એકાવનમા વર્ષને આરંભીને)
ગૃહસ્થ વનમાં પ્રવેશ કરે, તેમાં ‘ગૃહસ્થસ્તુ યદા પર્યે લોપતિતમાત્મનઃ ।
અપત્યસ્યૈવ વાઙ્મત્યં તદ્વારણ્યં સમાશ્રયેત્’ એવી સ્મૃતિ છે. ‘અયં ચ વનપ્ર-

૧ ‘સમુત્કા’ इति पाठान्तरम् ।

ન્યથા ત્વેકલઃ સ્વયમ્ ॥૬૦॥ તત્ર ગ્રીષ્મે પચ્ચતપા ડ વાસઃ
શૈશિરે । આસારણાઢ્ઢ વર્ષાસુ ભવેદ્દિણ્ણ પરાયણઃ ॥૬૧॥ વન્યૈરેવા-
મ્નિદ્દોત્રાદિ કુર્યાન્નાન્ધકલાદિભેઃ । અગ્ન્યર્થં ચ કુટીં વ્યાત્સવ્યં
તુ બહિરાવસત્ ॥૬૨॥ અઃષ્ટપચ્ચરજ્ઞાચૈર્જાવેત્સ્વયઃ પાદૈઃ । યથા-

વેશો જરાજર્જરકલેવરસ્ય જાતપૌત્રસ્ય વા' એમ વિજ્ઞાનેશ્વર કહેછે. દારાનો સંગ્રહ ન કર્યો હોય એવાનેપણુ વનપ્રવેશનો અધિકાર છે. તે વિજ્ઞાનેશ્વરે 'અવિદ્યુતબ્રહ્મચર્યો યામ્' એવું જોડેલું. 'અવિદ્યોદિત્ય તગાર્હસ્થ્યોઽપિ વનવાસેઽધિક્રિયત એવ' એમ કહ્યું છે. પત્નીને પોતાના પુત્રાદિકને સોંપીને પોતે એકાકીજ વનમાં પ્રવેશ કરે. પત્ની જો સુશીલા-પતિપરિચર્યાનેજ પરમપ્રયોજન માનવારૂપ શ્રેષ્ઠ શીલસંપન્ન હોય તો તેને સાથે લઈને વનમાં જાય. 'સમુત્કા' એવો પાઠ હોય તો પતિપરિચરણુ વિના પુત્રાદિપાસે રહેવામાં તદન મન ઉપડી ગયું હોય તો સાથે લઈને જાય ॥૬૦॥ તેના તપશ્ચર્યાનો પ્રકાર કહેછે—વનમાં વસેલો વાનપ્રસ્થ ગ્રીષ્મકાળમાં ચાર દિશામાં ચાર અગ્નિઓ અને ઉપર એક આદિત્ય એ રીતે પંચાગ્નિના મધ્યમાં રહીને તપશ્ચર્યાપરાયણુ થાય. માર્ગ-શીર્ષાદિ શીતઋતુમાં જળમાં વાસ કરીને તપતત્પર થાય. શ્રાવણાદિ ચાર માસમાં વૃષ્ટિધારાપાતને સહનશીલ થઈને ઉઘાડા પ્રદેશમાં રહીને તપ કરે. ગ્રીષ્માદિ ત્રણ ઋતુમાં સંવત્સરની સંપત્તિ આવી જાય છે એવા અભિ-પ્રાયશ્ચી આતું વ્યાખ્યાન કર્યું છે 'ગ્રીષ્મે પચ્ચાગ્નિમધ્યસ્થો વર્ષાસુ સ્થળિદ્દે-શયઃ । માર્દ્રવાસાસ્તુ હેમન્તે શક્ત્યા વાપિ તપશ્ચરેત્' આ વચનનું વ્યાખ્યાન કરતાં વિજ્ઞાનેશ્વરેપણુ 'ત્રિઋતુઃ સંવત્સરઃ ગ્રીષ્મો વર્ષા હેમન્ત્ત્વમ્' નામના ઇતિ દર્શ-નાત્' ઇત્યાદિકથી એમજ વ્યાખ્યાન કર્યું છે. આ રીતે તપશ્ચર્યા કરવા-પૂર્વક વિષ્ણુપરાયણુ થાય ॥૬૧॥ કૃષ્ણાદિકની અપેક્ષા વિના વનમાંજ નિપ-જેલાં નમારાદિ ધાન્ય અને યથાકાળ થએલાં ફળ કંદમૂળાદિકથીજ અગ્નિ-સાધ્ય સર્વ કર્મો કરે 'અફાલકૃદેનાર્મીશ્ચ પિદ્મન્દેવાતિથીનપિ' એમ યાજ્ઞ-વલ્કયે કહ્યું છે. અગ્નિ રાખવામાટે પર્ણકુટી કરે પણ પોતાના વાસમાટે નહિ, પોતેતો બહારજ વસે ॥૬૨॥ એવા વિના સ્વયં પરિપક્વ થએલાં અને પોતેજ આંજીલાં શ્યામો નમાર તથા કંદાદિકવડે જીવિકા કરે. એરીતે

શક્તિ વને સ્થિત્વા તતઃ સંન્યાસમાશ્રયેત્ ॥૬૩॥ કન્થામેકાં ચ
કૌપીને દ્વે તન્મુખાનં ચ સઃ । વિમૃયાદ્વાસસી દણ્ડં વૈળવં ચ
કમણ્ડલુમ્ ॥૬૪॥ અષ્ટાક્ષરં જપોન્મેરં નારાયણપરો યતિઃ । મક્તિ-
મેષ હરેઃ કૃપાજ્ઞાનવિજ્ઞાનસંયુતઃ ॥૬૫॥ વર્ષાકાલં વિનૈકત્ર ન
વસેત્સ ત્વનાપદિ । રૂચિવિમ્બૃદ્ધે મૈક્ષં કૃપ્યાન્નિત્યં સદ્ધાન્મેતઃ
॥૬૬॥ એકાદશ્યપદંતિ રેર્વતાનિ દિવેષા ચરેત્ । પાલય સ્વચર્ય
ચ જિતાત્મા ચ જિતેન્દ્રિયઃ ॥૬૭॥ વાનપ્રસ્થ સંન્યાસો નિવિદ્યૌ

વનમાં યથાશક્તિ તપ તપીને મનની નિર્મળતા પામતાં સંન્યાસ સ્વીકાર
કરે ॥૬૩॥ સર્વ પરિગ્રહનો જેણે પરિત્યાગ કર્યો છે એવા સંન્યાસીને
આશ્રમના અંગભૂત દંડ-કમંડળુ-કંથા-કૌપીનમાત્ર પરિગ્રહ કરવાનો કહે
છે—સંન્યાસી બે કૌપીન, તેને આચ્છાદન કરનારાં બે બહિર્વાસ નામનાં
વસ્ત્ર અને એક કંથાને ધારણ કરે. વેણુનો બનાવેલો દંડ અને કમંડળુ ધા-
રણ કરે. આથી બીજું ધારણ ન કરે ॥૬૪॥ આવો યતિ નારાયણપરા-
યણ થઇને ‘ૐ નમો નારાયણાય’ અથવા ધર્મદેવને ઉપદેશ કરેલા અષ્ટા-
ક્ષરમંત્રનો નિત્ય જપ કરે. આત્મા પરમાત્માના શાસ્ત્રજન્ય જ્ઞાન અને
યોગાભ્યાસજન્ય વિજ્ઞાનથી સંપન્ન થઇને એક હરિભક્તિનેજ કરે, કેમકે
વિજ્ઞાનનું કળ ભક્તિ કરવી એજ છે ॥૬૫॥ સંન્યાસીતો ગામમાં એક રાત્રિ
રહે. વર્ષાકાળ વિના તેમજ વિપત્તિ વિના એકજ સ્થળમાં ન વસે. પ્રતિદિન
પવિત્ર વિપ્રના ઘરમાં ભિક્ષા કરે. તે ભિક્ષા એકવાર કરે—રાત્રિએપણ ન
કરે, તેપણ મિત-શરીરધારણુમાત્ર પર્યાપ્ત કરે ॥૬૬॥ વાનપ્રસ્થ અને
સંન્યાસીના ધર્મો સાધારણપણે કહુંછું—એકાદશી આદિક હરિનાં વ્રતો
યથાવિધિ કરે. ન કરે તો તેને દોષ નારદીયપુરાણમાં કહ્યો છે—‘એકાદશ્યા
વિના રણ્ડા યતિશ્ચ સુમહામતે ! । પચ્યતે જ્ઞાનભાષિત યાવદામૃતસમ્પ્રવચ્ચ ॥’
જળી શ્રદ્ધાચર્યવ્રત મન ઇન્દ્રિયોને જીતીને—અપ્રસ્થભક્તિપણે પાલન કરે
॥૬૭॥ એક હવે વિશેષ કહુંછું—વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આશ્રમ કલિયુગમાં
નિષેધ કર્યા છે ‘ચત્વાર્યઃ સહજાગ્ર જ્ઞાનમ્ સત્તાનિ ચ । કલેર્વદા ગમિ-
ન્યન્તિ તદા ત્રેતાપરિગ્રહઃ । સંન્યાસશ્ચ ન કર્તવ્યો જ્ઞાનેષુ જ્ઞાનિનાં ।’

भवतः कलौ । अतो विरक्तो वर्णी वा गृही त्रैवर्णिकोऽपि च ॥६८॥
 वा देवा महादेवां गृह्णन् वा वैष्णवो भवेत् । स्वाश्रमस्थो ब्रह्म-
 चर्यं प लयन्स हरिं भजेत् ॥६९॥ त्यक्त्वा वा स्व-हमसौ साधु-
 मण्डलमध्यगः । साधुशीलो भजेत्कृष्णं यथा प्राग्भरतो जडः
 ॥७०॥ नेक्षेत न स्पृशेद्बुद्ध्या काष्ठजामपि योषितम् । हिरण्यादि-
 धनं जह्यात्त्यागी निजहितोद्यतः ॥७१॥ स्त्रीलैणस एको हि

એવી વ્યાસ સ્મૃતિ છે ‘વાનપ્રસ્થશ્ચ સન્યાસ इत्युभावाश्रमौ मुने ! । दुष्क-
 र्त्वात्कलियुगे न ग्राह्याविति निश्चयः’ એમ સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે, માટે
 ગૃહી કે વર્ણી બે વિરક્ત હોય તો તે ત્રણેય વર્ણનો પુરૂષ વૈષ્ણવી મહાદીક્ષા
 સ્વીકારીને વૈષ્ણવ-વિષ્ણુભજનમાં જ એક શેષ (અંગ) થાય એવા
 સકળ વ્યાપારવાળો થાય, વનપ્રવેશથી કે સન્યાસસ્વીકારથી કશો વિશેષ
 નથી, સર્વ કોઈ આશ્રમમાં નિઃશ્રેયસ સાડતો ભક્તિ જ છે. આ ભક્તિ બે અ-
 નન્ય પ્રયોજનવાળી સિદ્ધ થાય તો જે કોઈપણ આશ્રમમાં રહેનારાને પણ
 નિઃશ્રેયસ મુલભજ છે. આવી એકાંતિથી ભક્તિ વૈષ્ણવી મહાદીક્ષાથી સિદ્ધ
 થાય છે, માટે પોતપોતાના બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પણ
 વૈષ્ણવી મહાદીક્ષા પામીને વિષયસેવનનો પરિત્યાગ કરીને, અપ્રસખલિત
 બ્રહ્મચર્યમાં નિષ્ઠાવાળો થઈને, સમગ્ર વર્ણાશ્રમના વ્યાપારો વિષ્ણુપ્રીત્ત્વેનક-
 પ્રયોજનવાળા કરીને, નિરંતર શ્રીહરિનું ભજન કરે ॥૬૮-૬૯॥ અથવા તે
 વિરક્ત વર્ણી કે ત્રણ વર્ણનો ગૃહસ્થ પોતાના ઘરનો ત્યાગ કરી જગતભરતના
 જેવા ચરિતવાળા સાધુઓના મંડળમાં પ્રવેશ કરીને, (સદગુરૂત્ક્રી દીક્ષા
 પામીને) તેમના જેવા નિર્લોભત્વાદિ સાધુ સ્વભાવવાળો થઈને, જગતભરતની
 પેઠે દેહાનુસંધાને રહિત થઈને કૃષ્ણભક્તિ કરે ॥૭૦॥ હવે આ સાધુઓના
 ધર્મો કહું છું—નિજ નિઃશ્રેયસરૂપ પરમ હિતમાં તત્પર એવો ત્યાગી પુરૂષ
 (ગૃહસ્થાગ કરી સાધુમંડળમાં અનુપ્રવેશ કરી વૈષ્ણવી દીક્ષાવિશેષને પા-
 મેશે) કાષ્ઠથી કરેલી પણ નારીપ્રતિમાને શુદ્ધિપૂર્વક સ્પર્શ કરે નહિ તેમ
 જુવે નહિ. ‘કાષ્ઠજા’ આ પદ ઉપરથી પાપાણુ-ધાનુ-ચિત્રકૃત સ્ત્રીપ્રતિમાપણુ
 ભાગી લેવી, એટલે તેનોપણુ સ્પર્શ નિરીક્ષણુ ન કરે. તથા ત્યાગી મુવર્ણ રૂપું

કાનામપિ બન્ધકૃત્ । હરિમેકં વિનાઽસ્તીતિ સર્વથા તં પરિત્ય-
જેત્ ॥૭૨॥ જ્ઞાનં મક્ષિસ્તપો યોગસ્લાગઃ સચ્છાત્તેનન- ।
ગુણા વ્યર્થા ભવન્તિ ત્વોપસ- તઃ ॥૭૩॥ આહમ્ય
શ્વ સ્ત્રીભ્યો મુમુક્ષુર્ભિમિયાસતઃ । સમાધિનિષ્ઠાં પ્રાપ્તોઽપિ માંસ્તા
રતસ્યજત્ ॥૭૪॥ કામં લોભં ક્રુધં માનં પ્રામ્ન્યજ્ઞં રસેષણ- ।

આદિક ધનનો સર્વથા ત્યાગ કરે ॥૭૨॥ સ્ત્રી અને સૈણ (સ્ત્રીલંપટ પુરૂષ)નો
સંગતો જેનાં કર્મભીજે પ્રક્ષીણ થઈ ગયાં છે એવા મુક્તપ્રાય થએલા જડ-
ભરત જેવાનેપણ ફરીથી અંધનમાં હેતુ થાય છે. તેના અંધનના વિરોધિ તો
એકલા પ્રભુ શ્રીહરિજ છે. હરિ નારાયણ વિનાના બીજા સર્વે તેમની માયાથી
મોહિત થઈ જાય છે ‘તત્સૃષ્ટસૃષ્ટસૃષ્ટેષુ કોઽન્વલ્લખિતતત્ત્વીઃ પુમાન્ । ક્ષર્ષિ નારા-
યણમૃતે ચોષિન્મરચેહ માયયા’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. માટે જીતેન્દ્રિય
અને કર્મભીજ પ્રક્ષીણ થએલા પુરૂષનેપણ જ્યાંસુધી પ્રારબ્ધ દેહનો સં-
બંધ છે ત્યાંસુધી ભીતિથીજ સ્ત્રીસૈણસંગથી સર્વદા દૂર રહેવું ‘ન ત-
થાઽસ્ય ભવેન્મોહો બન્ધશ્ચાન્યપ્રસક્તઃ । ચોષિત્સક્તઃપથા પુન્સો યથા તત્સ-
ક્તિસક્તઃ’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥ કારણ કે—સ્ત્રીના પ્રસંગથી આત્મપ-
રમાત્માનું જ્ઞાન, પ્રીતિપૂર્વક ભક્તિ, કૃત્ય ચાંદ્રાયણાદિ તપ, અષ્ટાંગયોગ,
દાન, સચ્છાત્તસંશીલન, ઇત્યાદિ સર્વે પણ સદ્ગુણો નિષ્કે નિષ્કળ થઈ જાય
છે. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે કે—‘સત્ત્વં શૌચં દયા મૌનં બુદ્ધિર્હોઃ શ્રીયંશઃ
ક્ષમા । શમો દમો મગ્ધેતિ યત્સક્તઃપાતિ સંક્ષયમ્ ॥’ તથા ‘કિં વિચયા કિં
તપસા કિં ત્યાગેન શ્રુતેન વા । કિં વિચિકેન મૌનેન સ્ત્રીભિર્યસ્ય મનો હતમ્ ॥
તસ્માસક્તો ન કર્તવ્યઃ સ્ત્રીષુ સૈણેષુ ચેન્દ્રિયૈઃ । વિદુષાં ચાપ્યવિચિન્ધઃ
વજ્રગઃ કિમુ માદશામ્’ ઇત્યાદિ ॥૭૨-૭૩॥ માટે સમાધિસંપત્તિને પામેલો
પણ પુરૂષ ‘હું સિદ્ધસમાધિ છું માટે મારે પ્રસન્નલનનો પ્રસંગ નથી’ એ રીતે
નિભય થઈને ન રહેવું. કાળી નાગણથકીજ જેમ એમ નારીથકી મુમુક્ષુ
સાધુ ભયશીલ થાય અને તે નારીનો દૂરથીજ ત્યાગ કરે ॥૭૪॥ મુમુક્ષુ
ત્યાગી આ પટકનો અવશ્ય ત્યાગ કરે, કેમકે આ કામાદિક પટક નરકનું
દ્વાર-પ્રવેશ સ્થાન છે. કયું પટકતો-કામ, ક્રોધ, લોભ, માન-પરના અપ-

પારાખ્યવ પટેત નિ નિરપ્યતિ સન્યજેત્ ॥૭૫॥ બ્રહ્મચર્યં સોઽષ્ટ-
વિધં રસંસ્ત્યાગાં જિતેન્દ્રિયઃ । રર્નવવિધાં ભક્તિં પ્રીત્યા કુર્વતિ
સર્વદા ॥૭૬॥ વિહીનાં સેવયા વિજ્યાસ્યૈ મુક્તિં ચત્વિધામ્ ।
અપિ નેચ્છ્ય કૈવલ્યં તુચ્છં દર્ગાદિ કિં પુનઃ ॥૭૭॥ વિષ્ણુ સર્વે-
ત્તસ્ય સેવ્યાસ્યતેત્તર લનોઘતઃ । અલબ્ધાત્મપ્રવશાવકાશોઽન્તઃશ-
ત્રુભિશ્ચ સઃ ॥૭૮॥ નેશકાલાક્રેયાશાસ્ત્રસજ્ઞાનંપ્રસવતસ્યસ્ય ॥
સતસ્તાંશ્ચ શ્રગાદેત્ વર્તેતાધ્વનિ સન્નિહૃતે ॥૭૯॥ સર્વેષ્વેતેષુ

માનમાંજ એક કારણભૂત ગર્વ, ગ્રામ્ય-વિષયસેવિઓની સાથે સ્નેહ અને
રસલોભુપતા આ છો છે 'ત્રિવિધં નરકસેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ । કામઃ
ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસ્માદેતન્નયં ત્યજેત્ ॥' એમ ગીતામાં કહ્યું છે ॥૭૫॥
તે ત્યાગી સાધુ હોતેન્દ્રિય થઈને અષ્ટ પ્રકારનું બૃહદ્વ્રત પાળવાપૂર્વક સ-
ર્વદા કીર્તન-શ્રવણાદિરૂપ નવ પ્રકારની હરિભક્તિ પ્રીતિથી કરે ॥૭૬॥
આ સાધુ પરમાત્માના ચરણની પરિચર્યાના પરમાનંદથકી બીજું કાંઈ
પણ ઇચ્છે નહિ, જે સાલોક્ય સારૂપ્યાદિ ચાર પ્રકારની મુક્તિ કહેવાય છે
તેની પણ વાંછા નજ કરે. જે સ્વાત્માનુભવરૂપ કૈવલ્ય કહેવાય છે તેની-
પણ કામના કરે નહિ તો તુચ્છ સ્વર્ગ-સાર્વભૌમાદિકની સ્પૃહા ન કરે
એમાં તો કહેવુંજ શું?, કારણ કે કૃપણસેવા એજ મુક્તિ માનેલી છે, તેના
વિના બીજા કશાનીપણ લિપ્સા રાખે નહિ. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે કે—
'સાલોક્ય-સાર્દ્ધિ-સામીપ્ય-સારૂપ્યૈકત્વમપ્યુત । દીયમાનં ન ગૃહ્ણન્તિ
વિના મત્સેવનં જનાઃ ॥' 'મત્સેવયા પ્રતીતં ચ સાલોક્યાદિચતુષ્ટયમ્ । નેચ્છ-
ન્તિ સેવયા પૂર્ણાઃ કુતોઽન્યત્કાલવિદ્યુતમ્ ॥' ઇત્યાદિ. આ બાબતનો વિશેષ
શિક્ષાપત્રોભાષ્યથકી જાણવો ॥૭૭॥ આ ત્યાગી કામ ક્રોધાદિ અંતર અ-
રિઓનો અંતઃકરણમાં પ્રવેશ અવકાશ લેશપણ નહિ આપીને પરમાત્મ-
પરિચર્યાપરાયણ થઈને, તે સીવાયની બીજી સમસ્ત વિવિધ વિષયવાસ-
નાના નિર્મૂળ વિનાશમાંજ એક તત્પર થતાં, અશુભ એવા દેશ-કાળ-
ક્રિયા-શાસ્ત્ર-સંગ-દીક્ષા-મંત્ર-ધ્યાન આ આઠનો ત્યાગ કરીને, શુભ એવા
દેશાદિ આઠનું અનુસેવન કરતો થકો એકાંતિક ભક્તોએ આશરેલા આચ-

ધર્મેષુ यस્ય યસ્ય વ્યુત્તિર્ભવેત્ । વર્ણાશ્રમી યથાશાન્તિઃ સ્વાત્તત્તસ્ય
નિષ્ક્રાન્તિઃ ॥૮૦॥ इत्थं मया ते जनयित्रि ! धर्मो वर्णाश्रमाणां
त्वहितश्चर्णम् । पृथक् पृथक्साधु निःपिता वै ज्ञानस्य वक्ष्या-
म्यथ लक्षणं ते ॥८१॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथ-
मप्रकरणे हरिगीतायां वर्णाश्रमधर्मनिरूपणनामा त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥

શ્રીહરિસ્વાચ—યદ્યસ્તુ યાદૃશં તસ્ય તાદૃન્ત ન પ્રમાણતઃ । વેદનં

રણુમાં પ્રતિદિન પ્રવર્તે ॥૭૯-૭૯॥ મેં કહેલા વર્ણના અંગભૂત તથા આશ્ર-
મના અંગભૂત એવા તેતે સમગ્ર સદ્ધર્મોમાંથી જેની જેની વ્યુત્તિ-લંગ
થાય તેનું તેનું પ્રત્યવાય પરિહાર અર્થે યથાશાસ્ત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરે ॥૮૦॥
હે જનયિત્રિ ! આવી રીતે ચાર વર્ણ અને ચાર આશ્રમનો ધર્મ જે શાસ્ત્રે
યથાધિકાર અનુષ્ઠાન કરવા કહ્યો છે તે મેં પૃથક્ પૃથક્ રૂડી રીતે તમારી
સમક્ષ નિરૂપણ કર્યો. હવે જ્ઞાનનું લક્ષણ તમોને કહીશ ॥૮૧॥ ઇતિ શ્રીસ-
ત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે હરિગીતાયાં વર્ણાશ્રમધર્મનિરૂપણ-
નામા ત્રયસ્ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૩॥

અધ્યાય ૩૪ શ્લો.

શ્રીહરિ કહેછે—હે માતઃ ! ઇન્દ્રિયજન્ય જે જ્ઞાન છે તે પશુસમાન છે
એટલે એવું આહાર નિદ્રા ભય મૈથુનાદિ જ્ઞાન પશુઓનેપણ છે, એવા જ્ઞા-
નથી ‘આ મનુષ્ય જ્ઞાની છે’ એવા વ્યપદેશનો પાત્ર થતો નથી, માટે ઇન્દ્રિ-
યજન્યપણ જે જ્ઞાનમાત્ર છે તે ‘જ્ઞાન છે, એમ તત્ત્વદષ્ટિથી કહી શકાય
નહિ. દૂષિત એવાં ઇન્દ્રિયાદિ કરણ (પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ)થી જે જ્ઞાન થાયછે
તે સર્વે અજ્ઞાન છે. જેમ જેનાં નયન પિત્તાદિ (કમળો આદિક) દોષથી દૂષિત
થયાં હોય તેને જે ‘શંખ પીળો છે’ એવું જ્ઞાન થાયછે તે અજ્ઞાનજ છે, એજ
રીતે પશુ વિગેરેને સમાનપણે થતું જે ચાક્ષુષાદિ જ્ઞાન છે તેપણ અવિદ્યાદો-
ષથી દૂષિત એવાં ચક્ષુરાદિ કરણથી થાયછે માટે અજ્ઞાનજ છે. જે અજ્ઞાનને

૧ આ અધ્યાયમાં આત્મા પરમાત્માનું વિજ્ઞાન અને તેના પ્રસંગથી જન-
નજનમાદિ નિરૂપણ કર્યું છે.

યત્તદુદિતં માતર્જ્ઞાનસ્ય લક્ષણમ્ ॥૧॥ તત્ત્વ જ્ઞાનં દ્વિધા પ્રોક્તં તત્રૈકં
રાજાદ્યાદિઃ । પરમાત્મસ્વરૂપસ્ય જ્ઞાનં ચતુરપરં મતમ્ ॥૨॥ આત્મા
જીવ इह પ્રોક્તો વ્યાપ્ય સર્વે વપુઃ સ્થિતઃ । બાહ્યાન્તઃકરણાન્ તદે-

લીધે ‘હું ગૌ છું, હું પશુ છું, હું મનુષ્ય છું, હું કૃશ છું, હું સ્થૂળ છું’ એવી
પશુસામાન્ય બુદ્ધિથી દુઃખનોજ પાત્ર થાયછે તો તે સર્વ અજ્ઞાનજ છે.
માટે નહિ દૂષિત એવા પ્રમાણથી જે વસ્તુ જેવું હોય તેવાપણે તેનું જે
જ્ઞાન થાય તેજ જ્ઞાન કહેવાય. જે અદૂષિત કરણ હોય એજ પ્રમાણ ગણાય.
એનું પ્રમાણતો એક અલૌકિક અપૌરૂષ વેદરૂપજ છે. એ સીવાયનું બીજું
બધું અવિદ્યાદોષથી દૂષિત છે. માટે વેદપ્રમાણથી જે વિજ્ઞાન થાય તેજ જ્ઞાન
કહેવાય ॥૧॥ હે માતઃ ! તે જ્ઞાન એ પ્રકારનું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે-તેમાં એક
આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન અને બીજું પરમાત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન એરીતે એ પ્રકાર
નું છે ॥૨॥ આ જ્ઞાનપ્રકરણમાં આત્માશબ્દથી જીવ કહ્યો છે. તે જીવ
પાદતળને પ્રારંભીને મસ્તકપર્યંત સર્વ વપુ (શરીર)માં આપીને વર્તે છે.
માટે વપુ એજ આત્મા નથી, કેમકે વપુતો વ્યાપ્ય છે. આ જીવતો વપુમાં
વ્યાપીને વર્તનારો છે માટે વ્યાપ્ય વપુથકી વ્યાપક આ આત્મા અન્ય
(જીવો) છે. વળી ચક્ષુરાદિ બાહ્ય ઇન્દ્રિયો અને મનઆદિ આંતર ઇન્દ્રિયોને
પ્રકાશ કરનારો છે એટલે બાહ્ય ઇન્દ્રિયોપણ આત્મા નથી તેમ મનપણ
નથી. ઇન્દ્રિયો ત્રિગુણાત્મક માયાના પરિણામવિશેષરૂપ હોવાથી જડ છે
તેથી વસ્તુઓનો પ્રકાશ કરવામાં સમર્થ થતાં નથી. વસ્તુને પ્રકાશ (જ્ઞાનવિ-
પય) કરવું એતો ચૈતન્યનું કાર્ય છે. ચૈતન્ય હોય એજ પ્રકાશ કરી શકે.
કોઈ અજડ આત્માએ અધિષ્ઠિત થતાંજ ‘ઇન્દ્રિયો પ્રકાશક છે’ એવો વ્યપ-
દેશ થાયછે. અર્થાત્ તેમાં રહેલો આત્મા તેદ્વારા પ્રકાશ કરેછે તેથી તેનું
પ્રકાશકત્વ તેમાં ઉપચારથી વ્યપદેશ થાયછે પણ વસ્તુતાએ જડ હોવાથી
પ્રકાશક થતાં નથી. ઇન્દ્રિયોમાં પ્રકાશશક્તિનું આરોપણ કરનારો તો તેનાથી
ભિન્ન કોઈપણ આ જીવાત્માજ છે. પ્રકાશપાણું કહ્યું એ ઉપરથી સૂર્યાદિ
જે ભૌતિક તેજ છે તેની જાતિનો આ પણ કોઈ હશે ? એવો ભ્રમ થાય
તેની નિવૃત્તિ માટે ‘તદેવાનાં ચ’ એમ કહ્યું છે. ચક્ષુષાદિ ઇન્દ્રિયોના જે

વાનાં ચ પ્રકાશકઃ ॥૩॥ જાગ્રદાદેવ્યવસ્થાઃ સ્લાદેષુ વપુષ્ણુ

દેવો સૂર્યાદિક છે તેમનેપણુ આ આત્માજ પ્રકાશ કરવાની શક્તિ ધારણુ કરનારો છે ‘જ્યોતિષાઃ વિ તજ્યોતિઃ’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે, માટે સૂર્યાદિની પેઠે તેનેમય નથી કિંતુ તેનાથી લિપ્ત ચૈતન્યમય આ આત્મા છે. આ આત્મા અણુપરિમાણુ હોઇને હૃદયપ્રદેશમાં રહ્યો છે માટે સર્વ વપુમાં જે વ્યાપ્તિ કહી તે પોતાની જ્ઞાનપ્રસાથી જાણુવી. તે ગીતામાં કહ્યું છે-‘યથા પ્રકાશયત્યેકઃ કૃત્સ્વં લોકમિમં રવિઃ । ક્ષેત્રં ક્ષેત્રી તથા કૃત્સ્વં પ્રકાશયતિ ભારત ! ॥’ ॥૩॥ આત્માને જાણતાદિ અવસ્થાઓનો અને સ્થૂળાદિ શરીરોનો જે સંબંધ છે તે ઔપાધિક છે પણુ વાસ્તવિક નથી એમ જણાવામાટે કહેછે-નિપુણુ પણુ નિરૂપણુ કરતાં દેહ ધન્દ્રિયો અને પ્રાણુથકી વિલક્ષણુ અને તેમનો અધિષ્ઠાતા જ્ઞાનમય આ આત્મા છે એમ સ્પષ્ટ જણાયછે-પ્રથમતો જાણતાદિ અવસ્થાઓ કેની અને કેવી રીતે છે ? એનો વિચાર કરી જુવો. જ્યારે અક્ષુરાદિ બાહ્ય ધન્દ્રિયોને તેમના તેમના કામમાં યોજેછે ત્યારે ‘જાણેછે’ એવો વ્યવહાર થાયછે. જ્યારેતો તમથી અલિભૂત થએલા એકલા મનનેજ તેના વ્યાપારમાં જોડેછે ત્યારે ‘સ્વપ્નને પામ્યોછે’ એવો વ્યવહાર થાયછે. જ્યારે તે મનનેપણુ કામ કરાવતો નથી અને તમોવિશેષથી અલિભૂત થતાં જ્ઞાનપ્રભાના પ્રસારે રહિત રહેછે ત્યારે ‘સુષુપ્તિ ગયો’ એવો વ્યવહાર થાયછે. આ બંધી દશાઓ ધન્દ્રિયાદિક ઉપાધિને લીધેછે પણુ વસ્તુતાએ નથી. તે પ્રશ્નોપનિષદમાં શ્રુતિ છે-“ભગવન્નેતસ્મિન્ પુરુષે કાનિ સ્વપન્તિ કાન્યસ્મિન્ જાગ્રતિ કતર ઇષ દેવઃ સ્વપ્નાન્ પશ્યતિ કસ્યૈતત્સુખં ભવતિ” એરીતે ગાર્ગ્યે પ્રશ્ન પુછ્યો તેના પ્રતિવચનમાં “યથા ગાર્ગ્ય મરીચ્યોઽક્ષં ગચ્છન્ત્યઃ સર્વાં તત્ત્વિન્નેજોમણ્ડલે એકીભવન્તિ તાઃ પુનઃપુનરુદયતઃ પ્રચરન્ત્યેવં હિ વૈ તત્સર્વં પરે દેવે મનસ્યેકીભવન્તિ । તેન તદ્વેષ પુરુષો ન જુળોતિ ન પશ્યતિ સ્વપિતીત્યાચક્ષતે । પ્રાણામય એવં એતસ્મિન્ પુરે જાગ્રતિ અત્રૈવ દેવઃ સ્વપ્ને મહિમાનમનુભવતિ । સ યદા તેજસાઽભિભૂતો મવસ્યેષ દેવઃ સ્વપ્નાન્ પશ્યતિ અથ તદૈતત્સુખં ભવતિ । એવં હ વૈ તત્સર્વં પરે આત્માનિ સમ્પ્રતિહૃતે” એમ કહ્યું છે. આ ઉપરથી જાણતાદિ જે અવસ્થાઓ છે તે ધન્દ્રિયવ્યાપારાદિક ઉપા-

ચ । વદ્વસ્તાદાત્મ્યસમ્બન્ધાદ્ વૃત્તસ્તાદ્વિલક્ષણઃ ॥૪॥ યથૈવ ગોલકં

ધિને લીધે છે પણ સ્વતઃ નથી તો પુરૂષની તે તે અવસ્થાઓથી અતીત સ્વસ્વરૂપની કોઈ સ્થિતિ પ્રતીત થાય છે. બૃહદારણ્યકમાં પણ શ્રુતિ છે કે 'તં પાણાવાદાયોત્તસ્યૌ તૌ હ પુરુષં સુક્ષ્માજગમતુઃ, તમેતૈર્નામભિરામન્નવા-
ચ્ચક્રે વૃહન્ પાણ્ડરવાસઃ સોમરાજશ્ચિતિ, સ નોત્તસ્યૌ, તં પાણિનાઽપેશં બો-
ધયાચ્ચકાર સ હોત્તસ્યૌ । સ હોવાચાજાતશ્ચ યંત્રૈષ્વેતસ્યુસોઽભૂત્ સ ષ્વ વિ-
જ્ઞાનમયઃ...સ યંત્રૈતત્ સ્વપ્નાયાચરતિ તે હાસ્ય લાકાસ્તદે મહારાજો ભવત્યુ-
તેવ મહાબ્રાહ્મણ ઉતેવોચ્ચાવચં નિગચ્છતિ । સ યથા મહારાજો જ્ઞાનપદાન્
ગૃહીત્વા સ્વે જનપદે યથાકામં પરિવર્તેતૈવમેવૈષ્વેતાન્ પ્રાણાન્ ગૃહીત્વા સ્વે
શરીરે યથાકામં પરિવર્તેતે । અથ યદા સુષુપ્તો ભવતિ યદા ન કસ્યચન
વેદ હિતા નામ નાઢ્યો દ્વાસસતિઃ સહસ્રાણિ હૃદયારીતતતમભિપ્રતિષ્ઠન્તે
તાભિઃ પ્રત્યવસૃત્ય પુરીતતિ શેતે । સ યથા કુમારો વા મહારાજો મહાબ્રાહ્મણો
વાતિઘ્નીમાનન્દસ્ય ગત્વા શયીતૈવમેવૈષ્વેતચ્છેતે' ઇત્યાદિ. આ ઉપરથી પ્રા-
ણનાં નામભૂત બૃહત્-પાંડરવાસ-સોમશબ્દથી આમંત્રણ કર્યું તથાપિ ઉશ્ચો
નહિ તેથી પ્રાણથી પાણી વિલક્ષણપાણું આત્માનું ત્યાં સ્પષ્ટ કર્યું છે અને જાણ-
તાદિ અવસ્થાઓપણ ઇન્દ્રિયાદિ ઉપાધિને લીધે છે એમપણ જણાવ્યું છે.
આ જીવાત્મા ત્રણ શરીરમાં અધિષ્ઠાન કરીને રહે છે. સ્થૂળ શરીર યોનિભેદથી
લિન્ન લિન્ન છે એટલે મનુષ્યનું જીવું, પશુનું જીવું, પક્ષીનું જીવું એમ છે.
સૂક્ષ્મ શરીરતો ભૂતસૂક્ષ્મમય અને ઇન્દ્રિય પ્રાણના આશ્રયરૂપ છે. કારણશ-
રીરતો વાસનામાત્ર જેમાં અવશેષ રહે છે એવું પ્રકૃત્યાત્મક છે. તેમાં પ્રવિષ્ટ
થએલો આ જીવ ક્યારેક આ ત્રણ દેહ તો ક્યારેક એ દેહ તો ક્યારેક એક
દેહનું અધિષ્ઠાન કરીને વર્તે છે. પ્રલયવેળામાં કારણમાત્ર શરીરવાળો હોઈને
પછીથી સૂક્ષ્મ શરીરવાળો થઈને પ્રત્યેક યોનિમાં પ્રવિષ્ટ થતાં સ્થૂળ શરીરવાળો
થાય છે. તે આ આત્મા આપ્ય વપુમાં પ્રવિષ્ટ થતાં તેનાથી પૃથક્ ભૂત પોતાને
નહિ જોતાં તેની સાથે તાદાત્મ્યપાણું જીવે છે. જાણતાદિ તે તે અવસ્થાઓમાં
રહેલા પોતાને જોતો થકો તે તે અવસ્થાઓથી વસ્તુતાએ ચેતનત્વાદિ ધર્મોથી
વિલક્ષણ છે તથાપિ આ આત્મા ચંદ્રણ કરેલા તાદાત્મ્યપણાને લીધેજ

લૌહં તાદાત્મ્યન ધનશ્ચયઃ । વ્યાપ્ય સ્થિતોઽપિ તદ્વિશ્વલક્ષણોઽસ્તિ
તથા હ્યસૌ ॥૫॥ ન વૈ વિકુર્યતે દેહે વિચારાન્પ્રાવૃત્યપિ । તથા
ન યાતિ દેહેઽપિ નાસૌ અસ્તિ કર્હિંચિત્ ॥૬॥ સચ્ચિદ્રૂપોઽક્ષરઃ
સૂક્ષ્મો દુર્લભઃ સ વર્તતે । इत्थं यदात्मनो ज्ञानमात्म ज्ञानं तदु-

અક્ષ થાય છે. અર્થાત્ અંધનમાં દેહસાથે તદાત્માપણાનો (હું દેવ છું, મ-
નુષ્ય છું, સ્થૂળ છું, કૃશ છું) જે અધ્યાસ થાય છે એજ કારણ છે. ॥૪॥
જેમ અગ્નિ લોઢાના ગોળામાં વ્યાપીને તાદાત્મ્ય ગોળાકારથી રહેછે તો
પણ તે લોઢાના ગોળાથડી પ્રકાશવાદિ ધર્મોવડે જુદોજ છે. ‘લોહપિંડ
અળે છે’ એવી તો જ્ઞાંતિ થાયછે. તેવી રીતે વ્યાપ્ય વપુથડી પૃથક્પણે
પ્રતીત થતો આત્મા ‘હું દેવ છું, મનુષ્ય છું’ એ રીતે તાદાત્મ્ય દેહાકારથી
બદલ થાયછે તોપણ વસ્તુતાએ આ આત્મા વ્યાપ્ય વપુથડી ચેતનત્વાદિ
ધર્મથી અત્યંત ભિન્નજ છે ॥૫॥ દેહ બાહ્ય યૌવનાદિરૂપ વિકારભેદોને
પામે છે પણ તેમાં રહેલો જીવ વિકારને પામતોજ નથી. તેમ દેહનો નાશ
થતાંપણ આત્માનો અચરેય પણ નાશ થતો નથી ‘ન જાયતે ત્રિયતે વા વિપ-
શ્ચિત્’ ‘ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે’ એવી શ્રુતિ છે. આ ચાર શ્લોકથી દેહ
ઇન્દ્રિયો મન પ્રાણ આદિકથી આત્મા જુદો છે એ અર્થ સિદ્ધ થયો, તેમાં
સ્પષ્ટ અભિયુક્તિ છે કે—‘દેહેન્દ્રિયમનઃપ્રાણાદિભ્યોઽન્યોઽનન્યસાધનઃ ।
નિત્યો વ્યાપી પ્રતિજ્ઞેત્રમાત્મા ભિન્નઃ સ્વતઃસુખી’ ॥૬॥ તે આ જીવાત્મા સ-
દ્રૂપ-સતત એક સ્વરૂપ છે ‘અભિનાશિ તુ તદ્વિદ્ધિ’ ‘અનાશી પરમાર્થજ’ એવી
સ્મૃતિ છે. ચિદ્રૂપ-એક ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે પણ આગંતુક જ્ઞાનગુણવાળો નથી
‘વિજ્ઞાનત્ત્વા પુરુષઃ’ ‘અન્યોઽન્તર આત્મા વિજ્ઞાનમયઃ’ એવી શ્રુતિ છે. અ-
ક્ષર-ક્ષરણ સ્વભાવે રહિત છે ‘અચ્છેદ્યોઽયમવાદ્યોઽયમક્ષેયોઽશોષ્ય एव च ।
નિત્યઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. સૂક્ષ્મ-અણુપરિમાણ છે ‘દુષોઽણુરાત્મા ચેતસા વે-
દિતત્ત્વઃ’ એવી શ્રુતિ છે. દુર્ગંધ-યોગસંસ્કૃત શુદ્ધ મનથી બાણી શકાય છે
પણ બીજી બાણી શકાતો નથી. ‘હૃત્સ્યો જ્ઞાતા સ વર્તતે’ એવો પાઠ હોય
તો વિશેષ સત્તાથી હૃદયમાં રહેલો છે અને જ્ઞાતા છે ‘હૃદિ જ્ઞાયમાત્મા ચોઽયં

૧ ‘હૃત્સ્યો જ્ઞાતા સ વર્તતે’ इति पाठान्तरम् ।

ચ્યતે ॥૭॥ પરમાત્મસ્વરૂપસ્ય જ્ઞાનં તે કથયામ્યથ । શ્રીકૃષ્ણો યઃ
પરં બ્રહ્મ પરમાત્મા સ કીર્તિતઃ ॥૮॥ અપ્રાકૃતગુણો વિષ્ણુર્નિર્ગુણ-

વિજ્ઞાનમયઃ' 'અથ યો વેદેદં જિઘ્રાણીતિ સ આત્મા' 'एष हि द्रष्टा श्रोता
घ्राता रसयिता मन्ता बोद्धा कर्ता विज्ञानात्मा पुरुषः' 'ન વિજ્ઞાતુર્વિજ્ઞાતેર્વિ-
પરિલોપો વિદ્યતે' 'જાનાત્યેવાયં પુરુષઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિ છે. આવા પ્રકારવાળું
જે આ જ્ઞાન એજ આત્મજ્ઞાન મુમુક્ષુઓ અવશ્ય ઉપાદેય છે ॥૭॥

હે માતઃ ! હવે પરમાત્મસ્વરૂપનું જે તત્ત્વજ્ઞાન છે તે તમોને કહું—
'ब्रह्म इदमेवाग्र भासीत्' 'सर्वं खल्विदं ब्रह्म' ઇત્યાદિ સમસ્ત વેદાંતમાં પરં-
બ્રહ્મ પણે વર્ણવેલા જે શ્રીકૃષ્ણ-આનંદમય છે તેજ પરમાત્મા પ્રકી-
ર્તન કર્યા છે. જે આનંદમય છે એજ પરંબ્રહ્મ છે. એમજ આનંદવદ્ધીમાં
'को ह्येवान्यात्कः प्राण्याद्यदेष आकाश आनन्दो न स्यात्' ઇત્યાદિકથી સ્પષ્ટ
સિદ્ધ કર્યું છે. બીજા પ્રકરણમાં પણ એવી બહુ શ્રુતિઓ છે. કૃષ્ણશબ્દપણ
'कृषिर्भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः । कृष्णस्तद्भावयोगाच्च' આ નિઃ-
ક્રિતિને અનુસારે આનંદમયમાંજ પ્રવર્તે છે. 'आनन्दमात्रकरपादमुखोद-
रादिः' એવી સ્મૃતિ પણ છે. આનંદવદ્ધીમાં આનંદમયમાંજ અંતરાત્મા-
પણું અન્નમય આત્માથી ઉપક્રમ કરીને પછીથી મનોમય, પ્રાણમય, વિ-
જ્ઞાનમય, એમ ઉત્તરોત્તર આત્મદૃષ્ટિને આગળ આગળ લઈ જઈને આનં-
દમયમાંજ પ્રતિષ્ઠા કરીને સમર્થન કરેલું છે. એટલે જે આનંદમય છે એજ
અંતરાત્મા છે એમ કૃદ કર્યું છે. આવા અભિપ્રાયને લઈનેજ 'परमात्मा
स कीर्तितः' એમ આ સ્થળે કહે છે ॥૮॥ પરમાત્માને વિશેષણ આપેછે-
નિર્ગુણ અને અપ્રાકૃતગુણ છે એટલે હેય ગુણોએ રહિત અને દિવ્ય
કલ્યાણ ગુણોએ યુક્ત છે. આથી ઉભયલિંગપણું કહ્યું 'न स्थानतोऽपि पर-
स्योभयलिङ्गं सर्वत्र हि' આ સૂત્રમાં આ અર્થ વર્ણવ્યો છે. આથી ગુણનિષેધ-
વચનો અને ગુણવિધિવચનોનો સમન્વય પ્રદર્શાવ્યો. એટલે પ્રાકૃત હેય ગુ-
ણોએ રહિત હોવાથી નિર્ગુણતા અને દિવ્ય કલ્યાણ ગુણોએ સહિત હોવાથી
સગુણતા વર્ણવી છે (તે ગુણો જ્ઞાન આનંદાદિ અગણિત વર્ણવ્યા છે) આ
ઉભય અર્થ 'अपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोकोऽविजिघत्सोऽपिपासः

એશ્વરેશ્વરઃ । નારાયણશ્ચ ભગવાન્વાસુદેવો ય ઉચ્યતે ॥૧॥ સાક્ષા-

સત્યકામઃ સત્યસંકલ્પઃ' આ શ્રુતિ પ્રથમ હેય ગુણોને નિષેધ કરીને કલ્યાણ ગુણોનું વિધાન કરીને સ્પષ્ટ સાબીત કરેછે. 'ઓઽસૌ નિર્ગુણ કલ્પ્યુક્તઃ શાસ્ત્રેષુ જગદીશ્વરઃ । પ્રાકૃતૈર્હેયસંકૈર્ગુણૈર્હીનઃ સ ઉચ્યતે' 'નહિ તસ્ય ગુણાઃ સર્વે સર્વૈર્મુનિગૈરપિ । વક્તું શક્યાં વિયુક્તસ્ય સત્વાદૈરહિલૈર્ગુણૈઃ' એવી સ્મૃતિ પણ છે. એટલે સગુણ નિર્ગુણ વચનોનો વિરોધ નથી. આ ઉપરથી બીજા-ઓનો પરંબ્રહ્મને કેવળ નિર્ગુણ કહેવાનો જે કલ્પિત વાદ છે તેનો પણ પ્રતિ-ક્ષેપ થઈ ગયો. જે સર્વમાં વ્યાપીને વર્તે છે. જેમણે અવ્યાપ્ય કાંઈપણ નથી. 'ઈશાવાસ્યમિદં સર્વં ચત્કિચ્ચ જગત્યાં જગત્' એવી શ્રુતિ છે માટે વિશ્વ કલ્પા છે 'યસ્માદ્વાસં જગત્તેન તસ્માદ્વિષ્ણુરિતિ સ્મૃતઃ' એવી સ્મૃતિપણ છે. આ ઉપરથી અનંત-ત્રિવિધ પરિચ્છેદે રહિતપણું કહ્યું 'સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ' એવી શ્રુતિ છે. ઇશ્વરેશ્વર-હિરણ્યગર્ભાદિ ઇશ્વરોના પણ ઇશ્વર છે 'एष सर्वेश्वरः' 'तमीश्वराणां परमं महेश्वरम्' 'सर्वेश्वरः सर्वदृक् सर्ववेत्ता समस्तशक्तिः परमेश्वराख्यः' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. આ ઉપરથી 'પરંબ્રહ્મ તો ઇશ્વરભાવથી રહિત તેનાથીપણ આગળ ઉપરી વર્તે છે' એવો જે કો-ઈનો પક્ષ છે તેપણ પરાસ્ત થઈ ગયો. જે સર્વેશ્વર છે એજ પરંબ્રહ્મ પર-માત્મા શ્રીકૃષ્ણ છે. પરંબ્રહ્મ પરમાત્માને ઉદેશીનેજ સર્વેશ્વરપણું સર્વત્ર નિરૂપણ કરેલું છે-'મીવાઽસ્માદ્વાતઃ પવતે' 'અક્ષરસ્ય પ્રજ્ઞાસને' 'સર્વસ્ય વશી સર્વસ્યેજ્ઞાનઃ' 'ઈશાનો ભૂતભગ્યસ્ય' 'ઈશાવાસ્યમિદં સર્વં' ઇત્યાદિ શ્રુ-તિઓ છે. જે પરમાત્મા 'નારાયણ' એવા 'ભગવાન' એવા અને 'વાસુ-દેવ' એવા યોગ-૩૪ પદથી શ્રુતિ સ્મૃતિમાં કલ્પા છે 'યદ્વદ્વિજગત્ય-ક્ષિન્ન દૃશ્યતે શ્રૂયતેઽપિ વા । અન્તર્બહિશ્ચ તત્સર્વં વ્યાપ્ય નારાયણઃ સ્થિતઃ' આ શ્રુતિ અવયવવાર્થના પ્રદર્શનદ્વારા નારાયણપદનું નિર્વચન કરેછે. ભદ્ર-પરાશરપાદે સહસ્રનામ ભાષ્યમાં નારાયણ શબ્દના વિવરણઅવસરમાં 'શ્રોતં નિરુક્તં યદ્વદ્વિજગત્ય' એમ સ્મરણ કરાવ્યું છે. નિર્વચનકારોએ પણ 'રિ હિંસાયાં' આ ધાતુ ઉપરથી જેનો સ્વરૂપથી કે પ્રવાહથી નાશ ન થાય એવી નિત્ય વસ્તુઓ તે નર કહેવાય, તેનો સમૂહ તે નાર

ત્સમ્બન્ધતો यस્ય કર્તા બ્રહ્મા સુખં તથા । જ્ઞાનં સ્થાનં ચ દ્રવ્યમતરં

કહેવાય (અવશ્વર ચિત્ અચિત્ વર્ગ) તે અયન-ઐત નિરૂક્તિને અનુસારે આશ્રય જેનું છે અથવા તે નારના અયન-આશ્રય તે નારાયણ કહેવાય. એવી રીતે નારાયણશબ્દનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે. (નરશબ્દનો નિત્યવસ્તુપર અર્થ કયો છે તે ત્યાંજ નિરૂપણ કર્યો છે તે તેજકી જાણવો) તેમાં 'નારં અયનં યસ્ય' એવા બહુગ્રીહિ સમાસના સમાશ્રયથી અંતર્યામિ અને 'નારસ્ય અયનં' એવા તત્પુરૂષ સમાસના આશ્રયથી બહિર્યામિ કહી છે. રૂઢિથીતો ભવબ્રહ્માદિ અન્યભૂતિઓની આવૃત્તિ કરી છે એટલે વિષ્ણુ પરમાત્મામાંજ નારાયણશબ્દ રૂઢ છે જેથી બીજાને નારાયણ ન કહેવાય અર્થાત્ આ અસાધારણ નામ છે. તેમાં શ્રુતિ સ્મૃતિ છે 'નારાયણાય વિદ્મહે' 'નારાયણઃ પરં બ્રહ્મ' 'एको ह वै नारायण आसीत् न ब्रह्मा नेशानः' 'अथ दिव्यो देव एको नारायणः' 'तत्त्वमेको महायोगी हरिर्नारायणः परः' 'ध्येयो नारायणः सदा' ઇત્યાદિ. ભગવાન્-જ્ઞાન-શક્તિ-બળ-ઐશ્વર્ય-વીર્ય-તેજ આ છો ગુણોના નિધિ. ભગવાન્ પરાશરે 'શુદ્ધે મહાવિભૂત્યાસ્ત્યે પરે બ્રહ્મણિ શબ્દતે । મૈત્રેય ! ભગવચ્છબ્દઃ સર્વકારણકારણે ॥ સમ્મતેતિ તથા ભર્તા ભકારોઽર્થદ્વયાન્વિતઃ । નેતા ગમયિતા સ્તથા ગકારાર્થસ્તથા મુને ! ॥ ऐश्वर्यस्य समग्रस्य वीर्यस्य यशसः श्रियः । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव पण्णां भग इतीरणा ॥ वसन्ति यत्र भूतानि भूतात्मन्यखिलात्मनि । स च भूतेष्वशेषेषु वकारार्थस्ततोऽव्ययः ॥ ज्ञानशक्तिबलैश्वर्यवीर्यतेजांस्यशेषतः । भगवच्छब्दवाच्यानि विना हेयैर्गुणादिभिः ॥ एवमेष महाशब्दो मैत्रेय ! भगवानिति । परमब्रह्मभूतस्य वासुदेवस्य नान्यगः ॥ तत्र पूज्यपदार्थोक्तिपरिभाषासमन्वितः । शब्दोऽयं नोपचारेण ह्यन्यत्र ह्युपचारतः ॥' એરીતે ભગવત્ શબ્દનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે. વાસુદેવ-વાસુ એવા દેવ તે વાસુદેવ કહેવાય, યત્કિચિત્ આમાં વસે છે અને સર્વમાં આ વસે છે માટે વાસુ કહેવાય, અથવા સર્વને વાસયતિ આચ્છાદન કરે તે વાસુ કહેવાય, એવા દેવ-ઘોતમાનપણે અથવા ક્રીડા કરનારાપણે રહેલા તે વાસુદેવ કહેવાય. તેમાં ઋષિકૃત નિરૂક્તિ છે-'સર્વત્રાસૌ સમસ્તં ચ વસત્યત્રેતિ વૈ યતઃ । તતઃ સ

ગુણ્યપિ સ્યાદિ નિર્ગુણઃ ॥૧૦॥ સ્વતન્ત્રઃ સ્વપ્રકાશઃ સર્વકારણ-

વાદેવેતિ વિદ્વદ્ભિઃ પરિપચ્યતે ॥ 'હાદયામિ જગત્સર્વં મૂત્વા સૂર્યં ઇવાં-
શુભિઃ । સર્વભૂતાધિવાસકા વાદવચ્ચતઃ સ્મૃતઃ ॥' ઇત્યાદિ ॥૮-૯॥ ભગ-
વાનનો જે સંબંધ છે તે નિર્ગુણપણું કરનારો છે એવો વિશેષ કહે છે-જે પર-
માત્મા શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્ સંબંધથી કર્મકર્તા પુરુષ, શ્રદ્ધા, સુખ, સ્થાન,
અને દ્રવ્ય (આહારોપયોગી) ઇત્યાદિ તમામ ત્રિગુણ સંબંધવાળાં છે તથાપિ
નિર્ગુણ થઈ જાય છે એટલે અબંધકપણાને પામી જાય છે, વસ્તુસ્વરૂપનું અ-
ન્યથાભાવરૂપ નિર્ગુણપણું સંભવતું નથી માટે નિર્ગુણશબ્દથી નિર્બંધન-
પણામાં લક્ષણ કરવી એટલે 'બંધન કરનારા થતા નથી' એવો અર્થ
કરવો. આ બાબત ગુણનો બંધન કરવાનો સ્વભાવ હોવાથી બંધ બેસતી
આવે છે. સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણો બંધનકર્તા છે એમ ગીતામાં મુસ્પષ્ટ છે-
'સત્ત્વં રજસ્તમ ઇતિ ગુણાઃ પ્રકૃતિસમ્ભવાઃ । નિબળ્નન્તિ મત્તાવાહા ! દેહે દેહિનમ-
વ્યયમ્ । તન્ન સત્ત્વં નિર્મલત્વાત્પ્રકાશકમનામયમ્ । સુલસક્તેન વજ્રાતિ જ્ઞાન-
સક્તેન ચાનય ! । રજો રાગાત્મકં વિદ્ધિ તૃષ્ણાસક્તસમુદ્ભવમ્ । તથિવજ્રાતિ
કૌન્તેય ! કર્મસક્તેન દેહિનમ્ । તમસ્ત્વજ્ઞાનજં વિદ્ધિ મોહનં સર્વદહિનાત્ ।
પ્રમાદાલસ્યનિદ્રામિસ્રાશિવજ્રાતિ મારત્ત ! ।' ઇત્યાદિ. આવો અર્થ થવા-
થીજ 'ગુણ્યપિ સ્યાદિ નિર્ગુણ' આ વાક્ય વ્યાહત નથી એટલે ગુણી હોય
તે નિર્ગુણ કેમ કહેવાય એવો વિરોધ આવતો નથી. વાચ્યાર્થનો સ્વીકાર
કરીએતો વિરોધ આવેજ. ગુણમય દ્રવ્ય હોય તે નિર્ગુણ થઈ શકેજ નહિ.
પરમાત્માર્પણરૂપ વિલક્ષણતામાત્રથી કોઈપણ વસ્તુના સ્વરૂપનો અન્યથા-
ભાવ થવો યોગ્ય નથી. (શીંગડીયો વછનાગ ભગવાનના થાળમાં ધરવાથી
સાકર થઈ જાય નહિ) નિર્ગુણશબ્દનો અબંધકત્વરૂપ અર્થ લઈએ તો ભગ-
વાન સીવાયના બીજા પ્રાકૃતનો સંબંધ થવાથી બંધકત્વ થાય અને એક ભગ-
વાનનો સંબંધ થવાથીજ અબંધકત્વ થાય. માટે 'ગુણ્યપિ સ્યાદિ નિર્ગુણ'
એમ જે કહ્યું છે તે યુક્તજ છે. આજ અર્થ શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યો છે-
'સાત્ત્વિકઃ કારકોઽસક્તો રાગાન્ધો રાજસઃ સ્મૃતઃ । તામસઃ સત્તિત્વજ્ઞો
નિર્ગુણો મદયાશ્રયઃ ॥ સાત્ત્વિનિવાન્નાત્તેભક્તી શ્રદ્ધા કર્મશ્રદ્ધા તુ રાજસી ।

કારણઃ । ब्रह्मभूतैरप् पास्यः कोटिसूर्यादिभास्वरः ॥११॥ प्रधा-

તામસ્યધર્મે या श्रद्धा मत्सेवायां तु निर्गुणा ॥ सात्त्विकं सुखमात्मोत्थं विष-
योत्थं तु राजसम् । तामसं मोहदैन्योत्थं निर्गुणं मदपाश्रयम् ॥ कैवल्यं
सात्त्विकं ज्ञानं रजो वैकल्पितं तु यत् । प्राकृतं तामसं ज्ञानं मन्त्रिष्ठं निर्गुणं
स्मृतम् ॥ वनं तु सात्त्विको वासो ग्रामो राजस उच्यते । तामसं द्यूतसदनं
मन्त्रिकेतं तु निर्गुणम् ॥ पथ्यं पूतमनायस्तमाहार्यं सात्त्विकं स्मृतम् । राजसं
चेन्द्रियप्रेष्ठं तामसं चार्तिगुणम् ॥' ચ શબ્દથી 'મન્ત્રિવેદિતં નિર્ગુણં' એવો
અભિપ્રાય છે. આ વચનમાં રહેલા નિર્ગુણપદનો અંબંધકપણાકપણ અર્થ
છે. કર્તા વિગેરેની વિષયથી વિમુખતા અને ભગવાન સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ
એ એ બાબતો સત્ત્વોન્મેષના અતિશયથીજ થાયછે તો 'તેઓ નિર્ગુણ (ગુણ-
શૂન્ય) થઈ જાયછે' એમ કેમ કહેવાય ? એવી શંકા થાય તો તે સત્ય છે.
યદ્યપિ સત્ત્વગુણની અતિશય વૃદ્ધિ થવાથીજ કર્તા આદિકનો ભગવાન
સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ થાયછે તથાપિ સંબંધી ભગવાનના પ્રભાવથી આ સર્વે
સત્ત્વગુણનાં કાર્યો પણ અંધક થતાં નથી. જે સાતિશય (અદ્ય) સત્ત્વો-
ન્મેષ છે એજ ભગવાનથી બીજા વિષયસુખનો સંબંધ કરનારો છે માટે
તેમાં અંબંધકપણાનો અસંભવ છે એટલે અંધક થાયછે. આવા હેતુથીજ
'सत्त्वेनान्यतमौ हन्यात् सत्त्वं सत्त्वेन हन्यते' આ ભાગવત વચનની પણ
સારી સંગતિ થાયછે, એટલે જે નિરતિશય સત્ત્વ છે તે સાતિશય
સત્ત્વને હાંમેછે. જે નિરતિશય સત્ત્વ અવશેષ રહેછે તે ભગવાનસાથે સંબંધ
બેઠી આપીને આશ્રયભૂત પરમાત્માના પ્રભાવથી સ્વયં નાશ પામી જાયછે
'सत्त्वं यद्ब्रह्मदर्शनं' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. આવાજ અભિપ્રાયથી ગીતામાં
'नित्यसत्त्वस्थो भव' એમ અર્જુનને ભગવાને કહ્યું છે ॥૧૦॥ તે પરમાત્મા
શ્રીકૃષ્ણ સ્વતંત્ર છે 'न तत्त्वेषु कश्चन तस्य नाम महद्यशः' 'न तत्समश्चा-
भ्यधिकश्च दृश्यते' 'आत्मेश्वरम्' 'भूतेषु चान्तर्हित आत्मतन्त्रः' એવી શ્રુતિ
સ્મૃતિ છે. વળી સ્વયંપ્રકાશ-પ્રકાશકોનેપણ પ્રકાશ કરનારા હોવાથી
સ્વયંપ્રકાશક છે 'तं देवा ज्योतिषां ज्योतिः' એવી શ્રુતિ છે. 'प्रकाशिता येन
वयं जगन्ति प्रकाशयामो भवता रमेश । स्वयंप्रकाशं तमुत्प्रकाशं प्रका-

નાદ્યાષ્ટાવરણાવૃતાનેકાણ્ડકોટયઃ । યત્રાણુવત્સ્થિતા બ્રહ્માક્ષરં
તદ્દામ યસ્ય ચ ॥૧૨॥ દિવ્યરૂપોઽક્ષરાત્મા ચ શ્રુતો યશ્ચાક્ષરા-

શમૂર્તિં પ્રણતા ભવન્તમ્' એમ સ્કંદપુરાણમાં આદિત્યે કહ્યું છે. જે પ્રકૃતિ
આદિક સર્વ કારણનાપણ કારણ છે 'તસ્યાદેતન્નામરૂપમશ્નં ચ જાયતે'
'સ કારણં કરણાધિપાધિપઃ' 'જ્ઞઃ કાલકાલઃ' એવી શ્રુતિ છે. બ્રહ્મભૂત-
પ્રકૃતિવિલક્ષણ જ્ઞાનૈકાકાર સ્વસ્વરૂપમાં નિષ્ઠા પામેલા પુરૂષોએપણ જે ઉ-
પાસના કરવા યોગ્ય છે. માટેજ ગીતામાં 'બ્રહ્મભૂતઃ પ્રસન્નાત્મા ન શોચતિ
ન કાઙ્ક્ષતિ । સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ મદ્ગત્કિં લભતે પરામ્' એમ કહ્યું છે. તથા
'આત્મારામાશ્ચ મુનયો નિર્મન્યા અપ્યુરુકમે । હૃદયગૃહૈર્લુકીં ભક્તિમિત્યમ્મૂ-
તગુણો હરિઃ' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. જે શ્રીકૃષ્ણ અસંખ્યાત સૂર્ય સો-
માદિકથીપણ અધિક પ્રકાશવાન છે 'અથ ચદતઃ પરો દિવો જ્યોતિર્દીપ્યતે
વિશ્વતઃ પૃથ્વેષુ સર્વતઃ પૃથ્વેષુ અનુત્તમેષૂત્તમેષુ લોકેષુ' 'તસ્ય માસા સર્વમિદં
વિભાતિ' 'દિવિ સૂર્યસહસ્રસ્ય ભવેદ્યુગપદુત્થિતા । યદિ માઃ સદશી સા સ્વા-
ન્નાસસસ્ય મહાત્મનઃ ॥' 'एकैकस्मिन् रोमकूपे यत्तवास्ति सितं महः । शान्त-
मानन्दरूपं च तत्कोटीन्दुप्रभाधिकम्' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે ॥૧૧॥ જે
પરમાત્માનું ધામ અક્ષરબ્રહ્મ છે. સ્વરૂપ સ્વભાવથી ક્ષરણભાવે રહિત છે
માટે 'અક્ષર' એવું નામ સાર્થક છે. બીજા ધામોની અપેક્ષાએ એનો પ્રકર્ષ
છે, માટે બૃહત્ (મોટા) ગુણના યોગને લીધે 'બ્રહ્મ' કહેવાય છે. જે
અક્ષરબ્રહ્મમાં પ્રધાન આદિક અષ્ટ આવરણોથી ચારેતરફ વિંટાએલી અનેક
બ્રહ્માંડકોટિઓ અણનીપેડ રહી છે એટલે જેના ઐશ્વર્યલેશથી ધારણ
કરેલી છે, આ ઐશ્વર્યપણ ધામમાં રહેલા પરમાત્માનુંજ છે. પરમાત્માના
અધિષ્ઠાન વિનાતો અક્ષરમાં આવા ઐશ્વર્યનો સંભવજ નથી. અક્ષરમાં અંડ-
કોટિઓ અણનીપેડ રહી છે એનું તાત્પર્ય-મેરૂશિખરમાં રહેલાઓને ભૂમિ
અણવત્ રહી હોય એમ જણાય છે એમ તુચ્છપણામાં છે એવો ભાવ કેટ-
લાક વર્ણવે છે ॥૧૨॥ જેમને શ્રુતિ સ્મૃતિમાં દિવ્યરૂપ કહ્યા છે 'વેદાહમેતં
પુરુષં મહાન્તં આદિત્યવર્ણં તમસઃ પરસ્તાત્' 'य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्यमयः
पुरुषो दृश्यते...तस्य यथा कप्यासं पुण्डरीकमेवमक्षिणी' 'तस्यैव આત્મા

ત્પરઃ । અન્તર્યામી ચ સર્વેષામાત્મનં યોઽચ્યુતો હરિઃ ॥૧૩॥ કાલો

વિવૃણુતે તનૂં સ્વામ્' 'યત્તે રૂપં કલ્યાણતમં તત્તે પશ્યામિ' 'હવમામં સ્વમ્મધી-
ગમ્યં' 'નિર્દોષપૂર્ણગુણવિગ્રહ આત્મતન્મો નિશ્ચેતનાત્મકશરીરગુણૈશ્ચ હીનઃ ।
આનન્દમાત્રકરપાદમુખોદરાદિઃ' 'પરમાત્મા વાસુદેવો ભગવાન્ દિવ્યવિગ્રહઃ'
ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. જેને શ્રુતિમાં અક્ષરનાત્મા-અક્ષરસ્વરૂપ કહ્યાછે
'સહોવાચૈતદક્ષરં ગાર્ગિ બ્રાહ્મણા અભિવદન્તિ, एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने
सूर्याचन्द्रमसौ विधृतां तिष्ठतः' 'પ્રોવાચ તાં તત્ત્વતો બ્રહ્મવિદ્યાં યેનાક્ષરં
પુરુષં વેદ સત્યમ્' ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ છે. અથવા અક્ષરનાપણુ આત્મા તે અ-
ક્ષરનાત્મા કહેવાય 'યોઽક્ષરે તિષ્ઠન્...યસ્યાક્ષરં શરીરં યોઽક્ષરમન્તરો યમ-
યતિ' એવી શ્રુતિ છે. જેને અક્ષરબ્રહ્મથકીપણુ સ્વરૂપ સ્વભાવ ગુણ વિગેરે
વડે પર-ઉત્કૃષ્ટ કહ્યા છે 'અક્ષરાત્પરતઃ પરઃ' એવી શ્રુતિ છે. જે સર્વના અં-
તર્યામી અને આત્માઓના અંતર્યામી છે 'યઃ પૃથિવ્યાં તિષ્ઠન્...યસ્ય
પૃથિવી શરીરં યઃ પૃથિવ્યામન્તરો યમયતિ સ ત આત્માઽન્તર્યામ્યમૃતઃ' 'ય
આત્મનિ તિષ્ઠન્...યસ્યાત્મા શરીરં યમાત્માનમન્તરો યમયતિ સ ત આત્માઽ-
ન્તર્યામ્યમૃતઃ' 'અન્તઃ પ્રવિષ્ટઃ શાસ્ત્રા જનાનાં સર્વાત્મા' 'एष सर्वभूतान्तरात्मा'
'આત્માત્મા ચાક્ષરાત્મા ચઃ' 'एष आत्मात्मनां धातः' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ
છે. જે અચ્યુત-સ્વરૂપ સ્વભાવથી સ્વયં ચ્યુતિને ન પામે અને આશ્રિ-
તસંરક્ષણરૂપ ત્રતથી ચ્યુતિને ન પામે તે અચ્યુત કહેવાય 'શાશ્વતં ક્ષિવમ-
ચ્યુતં' એવી શ્રુતિ છે. 'यस्मान्न च्युतपूर्वोऽहमच्युतस्तेन कर्मणा' એમ ભગવા-
નેજ કહ્યું છે. હરતીતિ હરિઃ-જે સ્મરણમાત્રથી સર્વ આશ્રિતોનાં પાપ તથા
દુઃખને દૂરેછે અથવા યજ્ઞભાગને દૂરેછે અથવા હરિત વર્ણ છે માટે હરિ કહે-
વાય. તે ભગવાનેજ કહ્યું છે કે- 'हराम्यघं हि स्मृतृणां हविर्भागं क्रतुष्वहम् ।
वर्णश्च मे हरिच्छ्रेष्ठस्तस्माद्हरिरहं स्मृतः' ॥૧૩॥ જેની કાળાદિક શક્તિઓ
છે-જે ક્ષણ મુહૂર્તાદિકમાં તેનું હોદ્દને સર્વકોઈની આયુષનું પરિભાણુ કર-
વામાં કારણભૂત થાયછે તે કાળ બાણવો. માયા-એટલે પ્રકૃતિ. વિચિત્ર
કાર્ય કરવાની શક્તિના યોગથી પ્રકૃતિને માયા કહેછે 'માયાં તુ પ્રકૃતિં
વિદ્યાન્' એવી શ્રુતિ છે. પુમાન્-ક્ષરણને યોગ્ય એવો પુરૂષ તથા પ્રકૃ-

માયા પુમાન્ यस્ય મહત્ત્વાદયસ્તથા । શક્તયઃ સન્તેષ્ટાઃ વાદે-

તિના પરિણામવિશેષરૂપ મહદાદિતત્ત્વો અથવા તેના અભિમાની દેવ-
તાઓ, આ સર્વે સકળજગતની સૃષ્ટિ સ્થિતિ અને સંહારરૂપ લીલા જેની
છે એવા પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની શક્તિઓ છે એટલે જગતના સૃ-
ષ્ટ્યાદિકરૂપ કાર્યમાં ઉપયોગી અપૃથક્સિદ્ધ વિશેષભૂત છે ‘જ્ઞઃ કાલકાલઃ’
‘દેવાત્મશક્તિઃ સ્વગુણૈર્નિગૂઢાં’ ‘સ્વશક્ત્યા માયયા યુક્તઃ સૃજત્યત્તિ ચ પાતિ ચ’
‘અસ્માત્ માયી સૃજતે વિશ્વમેતત્...માયિનં તુ મહેશ્વરમ્’ ‘પરસ્ય બ્રહ્મણઃ
શક્તિસ્તથેદમસ્થિલં જગત્’ ‘મયાધ્યક્ષેણ પ્રકૃતિઃ સૂચતે સચરાચરમ્’ ઇત્યાદિ
શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. જે પરમાત્માને વેદાંતમાં સમગ્ર જગતના ઉપાદાનકારણ
અને નિમિત્તકારણ હોવાથી ‘एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म’ એમ વર્ણવેછે. અર્થાત્
કારણ અવસ્થામાં કોઈનાપણ નામ રૂપનો વિભાગ નહિ હોવાથી સૂક્ષ્મ
એવા ચેતન અચેતન શરીરવાળા હોઈને અવિલક્ષ્યપણેજ રહેછે માટે ‘एक’
એમ શ્રુતિ કહેછે, જગતની ઉત્પત્તિમાં પોતા સીવાય બીજું કોઈ નિમિ-
ત્તકારણ નહિ હોવાથી ‘अद्वितीयं’ એમ શ્રુતિ કહેછે, સ્વરૂપ-સ્વભાવથી
નિરતિશય બૃહત્ (મહાન્) પણાનો યોગ હોવાથી ‘ब्रह्म’ એમ શ્રુતિ કહેછે.
અથવા-જે હેતુમાટે કાળ માયાદિક જેની શક્તિઓ-જગતકાર્યમાં ઉપયોગી
અપૃથક્સિદ્ધ (બુદ્ધિ ન પડે) વિશેષણ (શરીરભૂત) છે પણ તે સ્વતંત્ર સત્તા-
વાળા પદાર્થો નથી ‘यस्य पृथिवी शरीरं’ ‘यस्यात्मा शरीरं’ ‘तत्सर्वं वै हरेस्त-
नुः’ ‘इदं सर्वं शरीरं ते’ ‘उयोर्तीवि विष्णुर्भुवनानि विष्णुः’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ
છે, આજ હેતુમાટે તે કાળ માયા પુરૂષ આદિક વિદ્યમાન છે તથાપિ ‘एक-
मेव ब्रह्म’ એમ અને ‘अद्वितीयं ब्रह्म’ એમ જેને શ્રુતિમાં વર્ણવ્યા છે. અર્થાત્
બ્રહ્મ ચિત્ અને અચિત્ને વિશિષ્ટ એક તત્ત્વ છે, ચિત્ અચિત્તની જે સત્તા છે
તે બ્રહ્મના વિશેષણ (શરીર)પણેજ છે પણ સ્વતંત્રપણે નથી. જ્યારે જ્યારે
તેમની ઉપસ્થિતિ થાય ત્યારે બ્રહ્મના વિશેષણપણેજ થાય પણ સ્વતંત્ર-
તાથી ન થાય. જેમ શબ્દાદિ ગુણની સત્તા આકાશાદિ દ્રવ્યના વિશેષણપણેજ
છે પણ સ્વતંત્રપણે નથી. અંતર્યામિબ્રહ્મણમાં ‘यस्य पृथिवी शरीरं’ ‘यस्या-
त्मा शरीरं स त आत्मान्तर्यामी’ ઇત્યાદિકથી ચિદચિત્તની શરીરતા અને

તીયં બ્રહ્મ યઃ પ્રભુઃ ॥૧૪॥ શ્રેયસે ભુવિ લોકાનં યોઽવતારાન્વિ-

પરમાત્માની સર્વાન્તરાત્મા વર્ણવી છે. જેમ ગૌ અશ્વ મનુષ્ય આદિક પિંડ-
વિશેષમાં અનુપ્રવેશ કરીને, તેને ચૈતન્યશક્તિથી ધારીને, તેની અંદર રહે-
નારા ચેતનવિશેષના પિંડવિશેષો તેના તેના શરીરપણેજ વિશેષણપણાને પા-
મેછે, તેમ સમસ્ત ચિદચિતમાં પ્રવેશ કરીને સર્વાત્માપણે સર્વને ધારણ કર-
નારા પરમ ચેતન પરંબ્રહ્મના ચિદચિત્ દ્રવ્ય શરીરપણેજ વિશેષણપણાને
પામેછે, માટે તેની અપેક્ષાએ કોઈપણ દ્વિતીય નથી. વિશેષણની સત્તામાત્રથી
સદ્દિતીયતા નથી. જે સમાન બીજે ધર્મી હોય તેજ દ્વિતીય કહેવાય. તેવો
બીજે કોઈ ધર્મી નથી. સમાન બીજે ધર્મી નથી એવા અભિપ્રાયથીજ
'एकमेवाद्वितीयं' એમ કહેછે. વળી જેમ ફળમાં રૂપ રસ ગંધાદિ હોવા
છતાં 'આ એકજ ફળ છે' એવો વ્યપદેશ થાયછે, કારણકે રૂપ રસાદિકતો
ગુણો હોવાથી ગુણી દ્રવ્યનાંજ વિશેષણ થાયછે. વિશેષણતામાત્રથી 'આ પણ
એક દ્વિતીય છે' એવો વ્યવહાર થતો નથી. એરીતે ચેતન અચેતન દ્રવ્ય
પરમાત્માના શરીરભૂત હોવાથી વિશેષણભૂત થતાં તેની સ્વતંત્ર સત્તા નથી
જેથી બ્રહ્મ અદ્વિતીય કહેવાય. વળી શરીર અને શરીરી એવી બે વસ્તુઓ
ભિન્નભિન્ન છે તથાપિ 'અમુક એકજ છે' એવો વ્યવહાર થાયછે તેનુંપણ
કારણ એજ છે, એટલે શરીરનોતો શરીરીના વિશેષણ થવાનો સ્વભાવ હો-
વાથી તેની સ્વતંત્રપણે સત્તા નથી. જ્યારે જ્યારે શરીરની ઉપલબ્ધિ થાય
ત્યારે સ્વતંત્રપણે ન થતાં શરીરીના વિશેષણપણેજ થાયછે માટે 'આ એકજ
છે' એવો પ્રયોગ થાયછે. વળી પત્ની પુત્ર રાજ્ય વિગેરે હોવા છતાં 'આ
રાજા તો એકજ છે' એવો લોકમાં પ્રયોગ થાયછે તેનું કારણપણ બીજા સર્વ
રાજાને પરંતત્ર હોવાથી સ્વતંત્ર નથી, તેમાં રાજા પ્રધાન હોવાથી 'એકજ છે'
એવો મુખ્ય વ્યપદેશ થાયછે. એમ બીજાં સર્વે જડ ચૈતન્ય અમુખ્ય હોવાથી
બ્રહ્મ એકજ મુખ્ય છે માટે વેદાંત બ્રહ્મને 'एकमेवाद्वितीयं' એમ કહેછે.
અદ્વિતીય છે માટેજ જે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ-સર્વમાં સમર્થ કહેવાય છે. પોતા-
થકી બીજા સર્વે કાળાદિક પ્રકાર (શરીર) જેના છે, બ્રહ્મશબ્દથી વાચ્ય,
અદ્વિતીય એવા પ્રભુ પરમાત્મા છે એવો ભેગો ભાવાર્થ છે. બીજે એક મુગમ

મર્તિ ચ । અનંકકલ્યાણજઃ સ જ્ઞેયઃ સ્વચાત્તમઃ ॥૧૫॥ શ્રીકૃષ્ણ

અર્થ છે કે-સ્વરૂપ રૂપ ગુણ વિભૂતિ વિગેરેવડે જેને બીજે કોઈ સમાન નહિ હોવાથી 'एकमेवाद्वितीयं' એમ કહેવાય છે 'ન તત્સમશ્ચામ્યધિકશ્ચ રજ્યતે' 'નાસ્તિ નારાયણસમઃ' 'ન સમોડ્ઞેન કશ્ચન' 'ન ત્વત્સમોડ્સ્યમ્યધિકઃ કુ-ત્તોડ્ઞ્યઃ' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે ॥૧૪॥ અક્ષરાધિપતિ જે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે તેજ લોકોના નિઃશ્રેયસમાટે ભૂમિઉપર અનેક દિવ્ય અવતારોને ધારે છે 'અજાયમાનો बहुधा विजायते' 'यदा यदा हि...तदात्मानं सृजाम्यहं... सम्भवामि युगेयुगे' 'इच्छागृहीताभिमतोरुदेहः संसाधिताशेषजगदि-तोऽसौ' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. અર્થાત્ આ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા કૃપાના પારાવાર હોવાથી પ્રલયકાળમાં પ્રકૃતિમાં લીન થએલા ચેતનોને કોઈપણ પ્રકારે કરણ કલેવર આપી જ્ઞાનપ્રસારની યોગ્યતા સંપાદન કરી આપીને, ('बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान्' એની પેઠે) બ્રહ્માદિદ્વારા શ્રુતિ સ્મૃતિ આદિક અલૌકિક આલોક (જ્ઞાનપ્રકાશ કરનારા) કે જે અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર ટાળવામાં સમર્થ છે તેનેપણુ આપીને, જેનાથી પોતાનું (જીવોનું) એક સન્નિવન થાય એવું આભિમુખ્ય (પરમાત્માની સન્નિવનતા)ની વાટ જોતાં પણ અંતે કોઈ પોતાને સન્નિવન નહિ થએલા જોઈને, સ્વયં સાક્ષાત્ સન્નિધિ કરીને તે જીવોના ઉન્નિવનમાટે તેતે લોકોમાં તેમને તેમને સબળીય રચનાવાળા દિવ્યરૂપે થઈને અવતરે છે. આ રીતે જે અવતરણ થયું એજ લોકોના નિઃશ્રેયસસાડ પૃથ્વીઉપર થયું. માયાથી જેમનું જ્ઞાન હરાર્ધ થયું છે એવા જે ભાગ્યહીન મૂઠ મનુષ્યો છે તેતો સમીપમાંજ રહેલા, સર્વ કળને આપનારા પણ પરમાત્માને બાણતા નથી. 'तस्य भीराः परिजानन्त यो-निम्' જે ધીર પુરૂષો છે તેજ 'આ ભગવાન્ અવતર્યા છે' એમ એમનું જન્મ બાણે છે. આ પરમાત્મા અનેક કલ્યાણગુણસંપન્ન છે, અવતરણમાં પણ અનેક કલ્યાણગુણો પ્રકાશેજ છે. ('अजोऽपि सज्जव्यवात्ता भूताना-मीश्वरोऽपि सन्') 'गुणी सर्वविधः' 'समस्तकल्याणनात्मकोऽसौ' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. હે માતઃ ! આવા જે છે તેને ક્ષરઅક્ષર પુરૂષથકી સ્વરૂપ રૂપ ગુણ વિભૂતિ વિગેરેથી ઉત્તમ-શ્રેષ્ઠ છે માટે પુરૂષોત્તમ બાણવા. 'સ

પણોઽક્ષરપૂરુષાત્મના સ્વશક્તિમૂલપ્રકૃતિ સમીક્ષતે । સિસૃક્ષુરેવા-

ઉત્તમઃ પુરુષ' એવી શ્રુતિ છે તથા ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે—‘દ્વાવિમૌ પુરુષાં લોકે ક્ષરશ્ચાક્ષર एव च । ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ કૃટસ્થોઽક્ષર ઉચ્યતે । ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહતઃ । યસ્યાઽક્ષરમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ । અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ।’ ઇત્યાદિ. આવા બે છે તે પરમાત્મા બાણવા ॥૧૫॥

હવે આ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ કેવી રીતે સમગ્ર જગતની સૃષ્ટિ કરેછે તેનો પ્રકાર તેમની સર્વકારણતા અને સ્વતંત્રતા સ્ફુટ કહેવા માટે કહેછે—હે માતઃ ! એજ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ આ અસંખ્યાત બ્રહ્માંડને પ્રથમ સર્જવાની ઇચ્છાથી પોતાની શક્તિભૂત મૂળપ્રકૃતિને અક્ષર-પુરુષાત્મના-તેના અંતર્યામી હોવાથી તેરૂપે થઇને સમીક્ષતે-જુવેછે (આ સમીક્ષણ સંકલ્પરૂપ બાણવું) સર્જવાની ઇચ્છા એજ ઇક્ષણમાં હેતુ છે. ઇચ્છાના કાર્યભૂત જે મૂળપ્રકૃતિનું સમીક્ષણ તે સાક્ષાત્ પોતાનું નથી પરંતુ અક્ષરપુરુષદ્વારા છે. અભિપ્રાય એવો છે કે—પ્રલયપ્રકરણમાં ‘મહાનવ્યક્તે લીયતેઽવ્યક્તમક્ષરે લીયતે’ આ શ્રુતિ અવ્યક્તનું લયસ્થાન જે અક્ષર કહેછે તેના અધિષ્ઠાનભૂત જે પુરુષ તે અક્ષરપુરુષ કહેછે. ‘કૃટસ્થોઽક્ષર ઉચ્યતે’ એ જે પુરુષ કહેછે તે આજ પુરુષને કહેછે. આજ અક્ષરપુરુષ સૃષ્ટિ કરવા ઇચ્છતા પરમાત્માને દ્વારભૂત છે ‘બહુ સ્યાં પ્રજાયેય’ એરીતે બહુરૂપે થવારૂપ જે સંકલ્પ તેરૂપ સિસૃક્ષા કર્યા પછી તે આ સર્વાત્મા શ્રીકૃષ્ણ સ્વશરીરભૂત અક્ષરપુરુષદ્વારા તેના અધિષ્ઠાનભૂત અને પરમાત્માની શક્તિભૂત, માયાશબ્દવાચ્ય એવી મૂળપ્રકૃતિને સમીક્ષણ કરેછે. જે સમીક્ષણ છે તે સૃષ્ટિને સન્મુખ થવારૂપ ચૈતન્યસ્ફૂર્તિવિશેષને જાણાવનારૂં છે, દેવ મનુષ્યાદિ જે આ ભેદ છે તે કારણ અવસ્થાને પામેલા જે કૃટસ્થ પુરુષ છે તે મૂળ જેમાં છે એવો છે. આ અભિવિક્ષણ સાક્ષાત્ અક્ષરપુરુષનું છે તથાપિ પરમાત્માનુંજ મુખ્ય થાયછે, કારણ કે અક્ષરપુરુષતો પરમાત્માનો એક પ્રકાર (વિશેષણ) છે, અક્ષર પણ પરમાત્માની એક તનુભૂતજ છે તત્સર્વં વૈ હરેસ્તનુઃ’ ‘યસ્યાક્ષરં જરીરં’ માટે

ગાણેતાણ્યોલ્લક્ષ્યત્તે ચ સા ગર્ભમથેક્ષણાત્મકઃ ॥૧૬॥ સૂતે
તતઃ સા સહપૂરુષાણિ પ્રાનતત્ત્વાનિ ચ કોટિશોઽથ । તત્પૂરુષા-
ત્મપ્રભુવીક્ષિતેભ્યસ્તેભ્યો જગત્કારણતત્ત્વસર્ગઃ ॥૧૭॥ બ્રહ્માણ્ડાને
બહુનીત્યં સમ્ભવન્તિ હરીચ્છયા । તત્રૈકસ્યાનુક્રમેણ સમ્ભવં કથ-
યામિ તે ॥૧૮॥ એકસ્યાપ્તઃ ક્લવં વક્તું વિસ્તરેણ ન શક્યતે । અતઃ
સંક્ષેપતો માતસ્તદુત્પત્તિર્મયોચ્યતે ॥૧૯॥ પ્રધાનતત્ત્વાત્તસ્યાસુ પુંડ-

આ સમય સર્ગ અક્ષરપુરૂષ મૂળ જેમાં છે એવો છે તથાપિ પરમાત્મા
શ્રીકૃષ્ણજ ઉપાદાનકારણ છે એમ સર્વ સર્ગની ઉપાદાનતા સૂચવવાસાઙ-
જ ‘અક્ષરપુરુષાત્મના સમીક્ષતે’ એવો નિર્દેશ કર્યો છે. તે આ મૂળપ્રકૃતિ
ધક્ષિણાત્મક ગર્ભ જે પ્રધાનપુરૂષની અભિવ્યક્તિનું પૂર્વરૂપ (પ્રથિવીની
અંદર લીન રહેવું બીજ જળાસિંચનથી લગાર કુલે છે પણ તે અવસ્થા
સ્પષ્ટ જણાતી નથી તેમ આ પણ એક અવસ્થા છે પણ મહત્તત્ત્વની પેઠ
સ્પષ્ટ જણાતી નથી) તેને ધારણ કરે છે. ત્યારપછી ગર્ભધારણ કરનારી
મૂળપ્રકૃતિ પ્રધાનતત્ત્વો જે અવ્યક્તશબ્દથી વાચ્ય છે તેને સહપુરૂષા-
ણિ-પુરૂષે અધિષ્ઠિત હોધનેજ અનેક ઉત્પન્ન કરે છે. તેપછી તેને પ્રધાન-
પુરૂષરૂપ પ્રભુ પરમાત્માએ નિરીક્ષણ કરેલાં તે પ્રધાનતત્ત્વોથકી જગ-
તનાં કારણભૂત એવાં મહદાદિ તત્ત્વોની ઉત્પત્તિ થાય છે. આ સ્થળે પણ
નિરીક્ષણ પ્રથમના જેવુંજ જાણી લેવું. ‘મહાનશ્વકે લીયતેઽશ્વકમક્ષરે
લીયતે’ આ શ્રુતિમાં કહેલા પ્રલયક્રમને અનુસારે આ સૃષ્ટિ આ સ્થળે
નિરૂપણ કરી છે ॥૧૬-૧૭॥ પૂર્વોક્ત તત્ત્વસૃષ્ટિના પ્રકારથી તે તત્ત્વોથકી
અનુક્રમે બ્રહ્માંડની સૃષ્ટિ થાય છે. તેવાં બહુ બ્રહ્માંડો શ્રીહરિના પૂર્વોક્ત
પ્રકારના સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંથી એક બ્રહ્માંડની અનુક્રમથી
ઉત્પત્તિ તમોને કહું છું—હે માતઃ ! એકપણ અંડનો ઉદ્ભવપ્રકાર વિસ્તા-
રથી વર્ણન કરી શકાય એમ નથીજ માટે સંક્ષેપમાં તેની ઉત્પત્તિ હું કહું
છું ॥૧૮-૧૯॥ પોતાના અધિષ્ઠાનભૂત પરમાત્માત્મક પુરૂષે નિરીક્ષણ કરેલા
ત્રિગુણાત્મક પ્રધાનતત્ત્વ (અવ્યક્ત) થકી જગતના ઉદ્ભવના અંકુરરૂપ
મહત્તત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. કેવા પ્રકારનું નિરીક્ષણ છે તેનું પ્રથમ બ્યાખ્યાન

ષ્ટાન્નિ જાત્મકાત્ । જગદ્કુરુરૂપં હિ મહત્તત્ત્વં પ્રજયત ॥૨૦॥
 પ્રધાનેનાવૃતાત્તસાદ્વા દેવેચ્છયા સતિ ! । મહત્તત્ત્વાદહંકારસ્ત્રિ-
 વિધો જાયતે તતઃ ॥૨૧॥ સાત્ત્વિકો રાજસઙ્ગૈવ તામસઙ્ગેતિ સ
 ત્રિધા । યથા પ્રધાનેન મહાન્મહતા સ તથાવૃતઃ ॥૨૨॥ અહંકારા-
 ત્તામસાઞ્ચ વાસુદેવેચ્છયૈવ હિ । શબ્દો ભવતિ તસ્માત્ સ્વં જાયતે

કરેલું છે. મહત્તત્ત્વને જગતના અંકુરરૂપ કહ્યું તે ઉપરથી માયાની જે
 વ્યક્ત અવસ્થા છે તે મહત્તત્ત્વ છે એમ સિદ્ધ થયું. અક્ષર અને અવ્યક્ત
 અવસ્થાતો જેમ પૃથ્વીમાં વાવેલાં બીજની અંકુરથડી પહેલાંની ઉચ્છ-
 નત્વ-દ્વિદલત્વાદિ (બીજ પ્રથમ કુલે છે પછી તેમાં એ પડનો વિભાગ થાય
 છે) લક્ષણવાળી એ અવ્યક્ત અવસ્થાવિશેષો હોય છે તેમ છે એમ જ-
 ણાય છે ॥૨૦॥ હે સતિ ! ત્યારપછી પોતાના કારણભૂત પ્રધાનના અન્વ-
 યે યુક્ત એવા તે મહત્તત્ત્વથડી વાસુદેવની ઇચ્છાથી સાત્ત્વિક રાજસ અને
 તામસ એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો અહંકાર ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રધાનનો
 પ્રત્યેકમાં અન્વય કહે છે તે ઉપરથી ઉપાદાનઉપાદેય (કારણ કાર્ય)નો
 અત્યંત ભેદ નથી એટલે અલિપ્ત છે એમ જાણાવ્યું છે. જેમ પ્રધાનનો
 મહત્તત્ત્વમાં અન્વય છે એમ પોતાના કારણભૂત મહત્તત્ત્વનો અન્વય
 અહંકારમાં પણ છે ॥૨૧-૨૨॥ શ્રીવાસુદેવની જ ઇચ્છાથી તામસ અ-
 હંકારથડી શબ્દ-આકાશનું સૂક્ષ્મરૂપ (પૂર્વાવસ્થા, જેને શબ્દતન્માત્રા
 કહે છે) જેમાં શબ્દ ગુણ ઉદ્ભૂત (સ્પષ્ટ પ્રકાશ) નથી તે ઉત્પન્ન થાય
 છે. પોતાના કારણભૂત અહંકારનો જેમાં અન્વય છે એવા તે શબ્દથડી
 આકાશ થાય છે. તે આકાશ શબ્દ નામની માત્રા-સૂક્ષ્મ રૂપ જેનું છે
 એવો છે. આવો અર્થ થવાથી 'શબ્દજ એક ધર્મ જેનો છે' એવા બીજા
 અર્થનો ભ્રમ થતો હતો તે ટળી જાય છે. જે એવો અર્થ ન કરે તો 'સ્પર્શ-
 માત્રકઃ' આ આગળના ગ્રંથની સાથે વિરોધ આવે. કેમકે વાયુ વિગેરેમાં
 શબ્દાદિ ગુણોનો પણ અન્વય આવે છે. એટલે એકલો સ્પર્શ ગુણ જ નથી.
 દ્રવ્ય અને ગુણ એવો ભેદ સર્વત્ર હોય છે. શબ્દાદિક તન્માત્રાઓ અને ગુણો
 પણ કહેવાય છે. જ્યારે ગુણના રૂપના કલા હોય ત્યારે તે કારણકોટિમાં

શબ્દમાત્રકમ્ ॥૨૩॥ અહઙ્કારાવૃતાત્તસ્માદાકાશાચ્છબ્દમાત્રકાત્ ।
સ્પર્શ ઉત્પદ્યતે સ્પર્શાદ્યાયુશ્ચ સ્પર્શમાત્રકઃ ॥૨૪॥ આકાશેનાઽઽ-
તાદ્યાયો રૂપઃ ત્પદ્યતે તતઃ । તસ્માત્તેજો રૂપમ ત્રં જાયતે વાયુ-
નાઽઽવૃતમ્ ॥૨૫॥ તેજસશ્ચ રસસ્તસ્માદાપસ્તુ રસમાત્રિકાઃ ।

ન ગણાય અને જ્યારે તન્માત્રાના રૂપના કલા હોય ત્યારે તે કારણમાં ગણાય. દ્રવ્યમાં ગુણો કારણ કહી શકાય નહિ. આકાશ દ્રવ્ય છે તેમાં શબ્દ ગુણ કારણ થઈ શકે નહિ, માટે કારણપણે કહેલા શબ્દને તેની માત્રા (સૂક્ષ્મ રૂપ) બાણવું. પ્રત્યેક પાંચેય ભૂતની જે પૂર્વ સૂક્ષ્મ અવસ્થાઓ છે તેને માત્રા કહેછે. જેમ દુધમાંથી દહી થતાં પહેલાં વચ્ચે એક કલિલ (નહિ દુધમાં અને નહિ દહીમાં એવી) અવસ્થા થાયછે તેમ આ પણ એક મધ્યે અવસ્થા છે, આવો વિભાગ સર્વત્ર બાણવો. શબ્દાદિ જે ગુણો છે તેનો અન્વય તો બીજા પાછળના ભૂતોમાં આવતો બાયછે. આ ગુણો કાર્ય કારણ બન્ને અવસ્થામાં હોય છે. કારણ અવસ્થામાં ઉદ્ભૂત (સ્પષ્ટ પ્રકાશ) નથી હોતા અને કાર્ય અવસ્થામાં ઉદ્ભૂત થાયછે એમ પણ સર્વત્ર બાણી લેવું. માટે તત્ત્વોની ગણનામાં પાંચ તન્માત્રાઓજ ગણવી પણ ગુણો ગણવા નહિ. આ 'શબ્દમાત્રક' એવો જે નિર્દેશ કર્યો છે તેતો આકાશ અને વાયુનુંજ જેમ છે એમ શબ્દ અને આકાશના ઉપાદાનઉપાદેયમાં અતિશય વિરૂપતા નથી (અભિજ્ઞતા છે) એમ જણાવામાટે છે. આગળપણ આજ રીતિ બાણવી. એવા તે આકાશથી સ્પર્શ-વાયુનું સૂક્ષ્મરૂપ, જેમાં સ્પર્શ ગુણ ઉદ્ભૂત નથી તે ઉત્પન્ન થાય છે. પોતાના કારણભૂત આકાશનો જેમાં અન્વય છે એવા સ્પર્શમાંથી વાયુ થાય છે, આ વાયુ સ્પર્શ માત્રા-સૂક્ષ્મ રૂપ જેનું છે એવો છે. આવા વાયુથી રૂપ-તેજનું સૂક્ષ્મરૂપ, જેમાં રૂપ ગુણ ઉદ્ભૂત નથી તે ઉત્પન્ન થાય છે. પોતાના કારણભૂત વાયુનો જેમાં અન્વય છે એવા રૂપથી તેજ થાય છે, આ તેજ રૂપ માત્રા-સૂક્ષ્મ રૂપ જેનું છે એવું છે. તે તેજમાંથી રસ-જળનું સૂક્ષ્મ રૂપ, જેમાં રસ ગુણ ઉદ્ભૂત નથી તે ઉત્પન્ન છે. પોતાના કારણભૂત તેજનો જેમાં અન્વય છે એવા રસમાંથી જળ ઉત્પન્ન થાય છે, આ જળ રસ માત્રા-સૂક્ષ્મ રૂપ જેનું

ઉત્પદ્યન્તે ચ તાઃ સન્તિ વેદિત્વમ્લેન તેજસા ॥૨૬॥ અદ્ભ્યો ગન્ધ-
સ્તતઃ પૃથ્વી જાયતે ગન્ધમાત્રિકા । અદ્ભિઃ સંવેષ્ટિતા પૃથ્વી વિશે-
ષાભ્યા ચ કથ્યતે ॥૨૭॥ આકાશાદીનિ પચ્ચાત્ર મહાભૂતાભિ-

છે એવું છે. જળમાંથી ગંધ-પૃથ્વીનું સૂક્ષ્મ રૂપ; જેમાં ગંધ ગુણ ઉદ્ભૂત નથી તે ઉદય પામેછે. પોતાના કારણભૂત જળનો જેમાં અન્વય છે એવા ગંધમાંથી પૃથ્વી ઉત્પન્ન થાય છે; આ પૃથ્વી ગંધ માત્રા-સૂક્ષ્મ રૂપ જેનું છે એવી છે. આ પૃથ્વી ‘વિશેષ’ એવા પણ નામથી કહેવાય છે. આ જ્ઞાન-પ્રકરણમાં જે શબ્દાદિક પાંચ છે તે તન્માત્રાઓ કહેવાય છે અને તેમણે આરંભેલાં જે આકાશાદિ પાંચ છે તે મહાભૂતો કહેવાય છે. આ ઉપરથી દેટલાએક એમ માને છે કે-‘તામસાહંકારમાંથી પાંચેય શબ્દાદિ તન્માત્રાઓ એક સાથેજ થાય છે અને તે પ્રત્યેકમાંથી અનુક્રમે આકાશાદિ પાંચ ભૂતો થાય છે’ આ પક્ષનું ખંડન થઈ ગયું. ‘આકાશદ્વાયુર્બાયોરગ્નિરન્નેરાપોઽન્નઃ પૃથિવી’ આ શ્રુતિ ‘આકાશાદિક એક પછી એક ઉત્પન્ન થાયછે, તેમાં પૂર્વ પૂર્વ જે ભૂતો છે તે કારણ છે’ એમ સ્પષ્ટ જણાવે છે. એટલે પૃથ્વીનું કારણ જળ, જળનું કારણ તેજ, તેજનું કારણ વાયુ અને વાયુનું કારણ આકાશ એમ જણાવે છે. તથા ‘પૃથિવ્યન્સુ પ્રલીયતે આપસ્તે-જસિ લીયન્તે તેજો વાયૌ લીયતે વાયુરાકાશે લીયતે’ આ લયશ્રુતિ પણ સ્પષ્ટ તેમજ જણાવે છે. ‘આ શ્રુતિ વચ્ચે તન્માત્રાઓનું વ્યવધાન રોકેછે એટલે વચ્ચે વચ્ચે તન્માત્રાઓ કારણ થતી નથી, કેમકે શ્રુતિમાં તન્માત્રાઓ કહી નથી?’ એમ કોઈ શંકા કરે તો તેમ નથી. આ શ્રુતિવચન પ્રકારાંતરનેજ નથી સહન કરતી એટલે ‘તામસ અહંકારમાંથી પાંચેય તન્માત્રાઓ એક સાથે થઈ અને પ્રત્યેકમાંથી એક એક ભૂત થયાં’ આ પ્રકાર-નેનો બીજકુલ સહન કરી શકતી નથી, કેમકે શ્રુતિતો આકાશમાંથી વાયુ, વાયુમાંથી તેજ; એવો અનુક્રમ બતાવેછે. માટે આકાશથી વાયુની જે ઉત્પત્તિ શ્રવાણ થાય છે તેમાં દ્વારભૂત સ્પર્શતન્માત્રાની ઉત્પત્તિની સાપે-ક્ષતાને બાધ કરી શકે નહિ (રોકી શકે નહિ) એટલે શબ્દતન્માત્રામાંથી આકાશ અને તેમાંથી સ્પર્શતન્માત્રા અને તેમાંથી વાયુ, એવા અનુક્રમથી

ધાનિ ચ । શબ્દાદયશ્ચ કથ્યન્તે પશ્ચ તન્માત્રિકા ઇતિ ॥૨૮॥ અહ-
કારાદ્રાજસાનુ પશ્ચ જ્ઞાનેન્દ્રિયાણિ ચ । પશ્ચ કર્મેન્દ્રિયાણ્યમ્બ !

ઉદ્ભવ થવામાં શ્રુતિ કશો આધ કરી શકતી નથી. એવો અનુક્રમ વિષ્ણુ-
પુરાણમાં 'ભૂતાદિસ્તુ વિકુર્વાણઃ શબ્દમાત્રં સસર્જ હ । તતઃ સસર્જ તન્મા-
ત્રમાકાશં શબ્દલક્ષણમ્ । આકાશસ્તુ વિકુર્વાણઃ સ્પર્શમાત્રં સસર્જ હ । બલ-
વાનભવદ્વાયુસ્તસ્ય સ્પર્શો ગુણો મતઃ । તતો વાયુર્વિકુર્વાણો રૂપમાત્રં સસર્જ
હ' ઇત્યાદિકથી કહ્યો છે ॥૨૩-૨૮॥ હે માતઃ ! રાજસ અહંકારમાંથી ચક્ષુ-
રાદિક પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને વાગાદિ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો મળીને આ દશ
પ્રાણો ('દશેમે પ્રાણાઃ' આ શ્રુતિમાં પ્રાણશબ્દ ઇન્દ્રિયોમાં શ્રવણ થાયછે)
પરિણામ પામેછે. યદ્યપિ 'બુદ્ધિશ્ચ જાયતે' એમ એક વચનાન્ત કહ્યું છે
તથાપિ વિલક્ષિતો વિપરિણામ કરીને અન્વય કરવો એટલે 'જાયન્તે' એવો
વિપરિણામ કરવો. 'પ્રાણઃ' એમ એકવચનાન્ત પાઠ હોય તો રાજસાહંકાર-
માંથી પ્રાણ અને બુદ્ધિ થાય છે એવો અર્થ કરવો. તેમાં પ્રાણ કયો ? તો
તેનું વિવેચન- 'પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને પાંચ કર્મેન્દ્રિયો' આ છે. 'પ્રાણઃ'
એ ભૂતિમાં એક વચન છે એટલે પ્રાણભૂતિ એક છે તેથી એક વચન
છે. અર્થાત જ્ઞાનેન્દ્રિયનું પંચક અને કર્મેન્દ્રિયનું પંચક એવા ભેદથી દશ
પ્રકારને પામેલો પ્રાણ રાજસાહંકારમાંથી પરિણામ પામે છે. (જે પ્રસિદ્ધ
પ્રાણ છે તે વાયુની વૃત્તિવિશેષ છે, તેતો વાયુની ઉત્પત્તિ થયા પછીથી
સંભવતી આવે, તે પહેલાં પ્રાણની ઉત્પત્તિ રાજસ અહંકારમાંથી સંભવતી
નથી, માટે આવું વ્યાખ્યાન કર્યું છે) (પ્રાણશબ્દથી સૂત્રાખ્ય વાયુવિશેષ
છે એમ દેટલાક કહેછે) તથા બુદ્ધિ જે 'આ માં છે આ મારે કરવાનું
છે' ઇત્યાદિ અધ્યવસાય (નિશ્ચય)રૂપ છે તે રાજસ અહંકારમાંથી ઉપજે
છે, યદ્યપિ અધ્યવસાય જ્ઞાનનીજ એક અવસ્થાવિશેષ સ્મૃત્યાદિકની પેઠે
અંતઃકરણ જે મન તેના કાર્યવિશેષરૂપ છે અથાપિ વૃત્તિવિશેષને પામેલા
મનથકીજ તેની ઉત્પત્તિ થાયછે અને જે વૃત્તિવિશેષ છે તે રાજસાહં-
કારનું કાર્ય છે માટે આ ઔપચારિક નિર્દેશ છે પણ વસ્તુતાએ નથી. અ-
થવા-ઇન્દ્રિયોની જે બુદ્ધિ (જ્ઞાનજનનસાંભર્ય) તે રાજસ અહંકાર-

પ્રાણો બુદ્ધિશ્ચ જાયતે ॥૨૯॥ શ્રોત્રં ત્વક્ ચાક્ષિ જિહ્વા ચ ઘ્રાણો
જ્ઞાનેન્દ્રિયાણ્યથ । વાયુ દ્વોઃ પાદ ઉપસ્થશ્ચ પાયુઃ કર્મેન્દ્રિયાણિ ચ
॥૩૦॥ અહઙ્કારાત્સહિત્તિ કાશ્ચ કરણાનાં તુ દેવતાઃ । બાહ્યાનામા-
ન્તરાણાં ચ પ્રજાયન્તે મનસ્તથા ॥૩૧॥ દિગ્વાતાર્કપ્રચેતોઽશ્વિવ-

માંથી થાય છે એવો અર્થ કરવો. કેટલાકતો અંતઃકરણમાં મન બુદ્ધિ
ચિત્ત અહંકાર એવા ભેદથી ચાર પ્રકાર છે તે જેમ જ્ઞાનેન્દ્રિયોનું નિમિત્ત-
ભેદથી પંચ પ્રકારપણું છે તેની પેઠે તત્ત્વભેદમાં ભિન્ન ભિન્ન નિમિત્ત છે
એમ માનીને તેમાં મનની એકલાનીજ સાત્ત્વિક અહંકારમાંથી ઉત્પત્તિ
થાય છે એવા અભિપ્રાયને લઈને, બીજા બુદ્ધ્યાદિકની ઉત્પત્તિ રાજસાહ-
કારમાંથી થાય છે એમ ‘બુદ્ધિશ્ચ જાયતે’ આ ઉપરથી કહેછે. આ પક્ષમાં
ચિત્તાદિકને પણ ચંદ્રણ કરી લેવાં. બીજા કેટલાકતો સંશય વિષય વિગેરે
વિવિધપણાને પામતું બુદ્ધિ નામનું એક તત્ત્વ માને છે. આ તત્ત્વ રાજસા-
હકારમાંથી પરિણમેછે. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે—‘તૈજસાત્તુ ચિકુર્વાણાહુ-
દ્ધિતત્ત્વમભૂત્ સતિ ! । દ્રવ્યસ્ફુરણવિજ્ઞાનમિન્દ્રિયાણામનુગ્રહઃ । સંશયોઽથ
વિપર્યાસો નિશ્ચયઃ સ્મૃતિરેવ ચ । સ્વાપ હત્યુચ્યતે બુદ્ધેર્લક્ષણં વૃત્તિતઃ પૃથક્’
ઇત્યાદિ ॥૨૮॥ તેમાં જ્ઞાનેન્દ્રિયો કઈ? અને કર્મેન્દ્રિયો કઈ? તે કહેછે—
શ્રોત્ર ત્વક્ ચક્ષુ રસના અને ઘ્રાણુ આ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે અને વાયુ પાણી
(હાથ) પાદ પાયુ અને ઉપસ્થ આ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો છે ॥૩૦॥ સાત્ત્વિક
અહંકારથકી દશ આદ્ય ઇન્દ્રિયોના અને મનઆદિક ચાર આંતર ઇન્દ્રિયોના
દેવતાઓ—અધિષ્ઠાતાભૂત દેવો અને મન ઉત્પન્ન થાયછે ॥૩૧॥ કયા તે દેવો ?
જે ઇન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાતાઓ થાય છે, તેને કહેછે—દિક્ આદિક ચૌદ શ્રોત્રાદિ
ચૌદ આદ્ય આભ્યંતર કરણના અનુક્રમથી અધિષ્ઠાતા દેવતાઓ છે. શ્રોત્રના
દિક્, ત્વક્ના વાયુ, ચક્ષુપના સૂર્ય, રસનાના વૃણ, ઘ્રાણુના અશ્વિનીકુમાર,
વાયુના અગ્નિ, પાણીના ઇન્દ્ર, પાદના ઉપેન્દ્ર, (વિષ્ણુ) વાયુના મિત્રનામે, ઉ-
પસ્થના પ્રજાપતિ, મનના ચંદ્રમા, બુદ્ધિના બ્રહ્મા, ચિત્તાના ક્ષેત્રજ (વાસુદેવ)
અને અહંકારના રૂદ્ર, એરીતે દેવતાઓ છે. ‘સૂર્યાદિ દેવોતો બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ

હીન્દ્રોપેન્દ્રભિન્નતાઃ । ચન્દ્રો બ્રહ્મા દેવાવેચ રુદ્રશ્ચેત્યાચેવતાઃ
॥૩૨॥ एते सर्वे तत्त्वसंज्ञा देवा भगवादेष्टया । संहत्यैव विरा-
ड्वेहं स्वस्वांशौ रचयन्ति हि ॥३३॥ तत्स्थ आत्मा तु वैराजः पुरुषः

થયા પછી થનારા છે, તેમની ઉત્પત્તિ અહંકારથી કેમ ઘટે ?' એવી શંકા થાય તો તે સત્ય છે. વિકારી તત્ત્વોની ઉત્પત્તિ જેમ ઘટે છે તેમ ચેતનની ઉત્પત્તિ ઘટતી નથી, કેમકે ચેતનોત્તો આદિ અંતે રહિત છે, તેમનામાં જે ઉત્પત્તિ અવહાર થાય છે તેતો શરીરના સંબંધથી કરેલો છે, શરીરને રચનારાંતો પ્રકૃતિ મહત્તત્ત્વ અહંકાર અને પાંચ ભૂતો આ આઠજ છે (મહા-મૂતાન્યહક્કારો) તેમાંથી દેવોની સાત્ત્વિકાહંકારના પ્રધાનપણાના અભિ-પ્રાયથી સાત્ત્વિકાહંકારમાંથી ઉત્પત્તિ કહી છે. સાત્ત્વિકાહંકારનું પ્રાધાન્ય બીજા પ્રબંધથી જાણવું. વસ્તુતાએ તે આ સૂર્યાદિ દેવો અર્વાચીન કાર્ય-કોટિમાં પ્રવિષ્ટ થએલા, અંડની ઉત્પત્તિ થયા પછી થનારા નથી; કિંતુ નિત્ય ઈશ્વરો છે, તે કેવળ ભગવાનના સંકલ્પથી સાત્ત્વિકાહંકારને અધિષ્ઠાન કરીને પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છે ॥૩૨॥ દેવોએ અધિષ્ઠિત હોવાથી દેવ અને તત્ત્વ જેમનું નામ છે એવા મહદાદિ પૃથિવીપર્યંતનાં ભૂતો જ્યાંસુધી પૃથક્ પૃથક્ હતાં ત્યાંસુધી અંડોત્પત્તિરૂપ કાર્ય કરવામાં અસમર્થ હતાં. પછીથી ભગવાનના સંકલ્પથી પરસ્પર મળીને વિરાટ દેહ-વિરાટ જેના ગર્ભમાં છે એવું અંડ પોતપોતાના અંશવડે રચે છે. 'પોતપોતાના અંશથી રચે છે' એમ કહ્યું એ ઉપરથી મહદાદિ તત્ત્વોનો સર્વાંશે અંડરૂપે પરિણામ થઈ જતો થતો નથી; કિંતુ અમુક અંશ અવશેષ રાખીને અંશથીજ થાય છે એમ જાણવું છે. આમ કહેવાથીજ તે તત્ત્વોનું અંડના આવરણપણે જે રહેવાપણું છે તે ઘટતું આવે. જે આ તત્ત્વો સર્વાંશે અંડાત્મના પરિણામ પામી ગયાં કહે તો પછી અષ્ટ આવરણતરીકે રહ્યાં છે તે ઘટતું આવે નહિ, માટેજ અંશ અંશથી અંડરચના રચે છે ॥૩૩॥ વિરાટ દેહમાં રહેલો જે આત્મા-ક્ષેત્રજ છે તે વૈરાજ-પુરૂષ કહેલો છે. આ પુરૂષ અનીશ્વર અને સંસરણધર્મવાળો નથી કિંતુ ઈશ્વર છે. આજ પુરૂષ પોતાના અંગમાંથી ઉત્પન્ન થએલા જળમાં શયન કરે છે માટે સ્મૃતિમાં 'નારાયણ' એમ કહ્યા છે 'આપો નારા હૃતિ પ્રોક્તા

પ્રોક્ત ईश्वरः । स्वाङ्गोत्पन्नाम्बुशयनाद्यश्च नारायणः स्मृतः ॥૩૪॥
 તન્નામિકમલાદ્રહ્યા જાયતે રાજસઃ સતિ ! । જાંવાંસ્તદત્મના
 સર્વાઙ્ગીકૃષ્ણઃ સૃજતીશ્વરઃ ॥૩૫॥ પ્રજેશાંશ્ચ મનૂન્દેવાનૃષીન્પિ-
 તૃન્ પૃથક્ પૃથક્ । ગન્ધર્વાશ્ચાપ્સરાસ્ચ યક્ષાન્વિદ્યાધરાસુ-
 રાન્ ॥૩૬॥ કિંપુરુષાંશ્ચાપ્સરસઃ કિન્નરાનુરગાંસ્તથા । માતૃઃ પિશા-
 ચાન્ રક્ષાંસિ ભૂતાન્ પ્રેતાન્વિનાયકાન્ ॥૩૭॥ વૈતાલોન્માદકૃ-
 પ્માણ્ડાન્ વૃદ્ધબાલપ્રહાંસ્તથા । પશૂન્મૃગાન્ સ્વગાન્વૃક્ષાન્ પર્વતાંશ્ચ
 સરીસૃપાન્ ॥૩૮॥ સ્થાવરા જઙ્ગમા યેઽન્યે ભૂવારિગગનૌકસઃ ।
 સર્વાંસ્તાંશ્ચ યથાકર્મગુણદેહાન્ સૃજત્યસૌ ॥૩૯॥ શુદ્ધસત્ત્વા મિશ્ર-
 આપો વૈ નરસૂનવઃ । અયનં તસ્ય તાઃ પૂર્વં તેન નારાયણઃ સ્મૃતઃ' એવી
 સ્મૃતિ છે ॥૩૪॥ હે સતિ ! તે નારાયણના નાભિમાં થએલા કમળમાંથી
 રાજસ-રજોગુણપ્રવર્તક અથવા રજઃપ્રધાન બ્રહ્મા-ચતુર્મુખ ઉત્પન્ન થાય છે.
 બ્રહ્માએ કરેલી દેવાદિ સૃષ્ટિપાત્ર પરમાત્માએજ કરેલી છે એમ જણાવા-
 પૂર્વક કહે છે-જે સર્વના ઈશ્વર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ છે તેજ પોતે તદાત્મા-ચ-
 તુર્મુખશરીરક થઈને અર્થાત્ તેને સૃષ્ટિ સામર્થ્ય આપીને તેદ્વારા સર્વ શરી-
 રીઓને સર્જે છે. સર્જે છે એટલે અનાદિસિદ્ધ છવો જે સૂક્ષ્મ રૂપે રહેલા
 હતા તેમને નામ રૂપ આપીને પ્રકટ કરે છે ॥૩૫॥ બ્રહ્માએ સર્જેલાના ભેદો
 સચ્ચદથી બતાવે છે—કશ્યપાદિ પ્રજાપતિઓ, મનુઓ, ઇન્દ્રાદિ દેવો,
 વસિષ્ઠાદિ ઋષિઓ, પિત્રિઓ, ગંધર્વો, ચારણો, સિદ્ધો, યક્ષો, વિદ્યાધરો,
 અસુરો, કિંપુરુષો, અપ્સરાઓ, કિનરો, સર્પો તથા બ્રાહ્મી આદિક
 માતૃગણો, પિશાચો, રાક્ષસો, ભૂત, પ્રેત, વિનાયક, વૈતાળ, ઉન્માદ,
 દૃપ્માંડો તથા આળબહો તથા ગવાદિ પશુઓ, હરિણાદિ મૃગો, પક્ષીઓ,
 વૃક્ષો, પર્વતો, સરીસૃપો, (એક જાતના સર્પો) એ સિવાયના બીજાપણ
 જે મૃતિ જળ અને ગગનના નિવાસી સ્થાવર જંગમ છે તે સર્વેને
 યથાકર્મ-તેમના તેમના કર્મને અનુસારે ગુણમય દેહોને બ્રહ્માત્મા ભગવાન
 સર્જે છે ॥૩૬-૩૮॥ આ રીતે સર્જેલા શરીરીઓને મધ્યે કેટલાક શુદ્ધ-
 સત્ત્વ-અધિક સત્ત્વેકપ્રકૃતિવાળા, કેટલાક મિશ્રસત્ત્વ-લગાર રજથી
 મિશ્રિત અધિક સત્ત્વપ્રકૃતિવાળા, કેટલાક રાજસ-રજઃપ્રધાન પ્રકૃ-

સત્ત્વા રાજસાસ્તામસાસ્તથા । તેષુ મિશ્રગુણાઐક્ય સન્તિ કેચિદ્
નિર્ગુણાઃ ॥૪૦॥ ગુણસ્વભાવાનુરૂપં પુણ્યં વાઽઘં ચ મિશ્રિતમ્ ।
કર્મ તે કુર્વંતે જીવાઃ કૃષ્ણભક્તિં તુ નિર્ગુણાઃ ॥૪૧॥ એવં સ મગ-
વાન્માતર્બ્રહ્માત્મા સૃજતિ પ્રજાઃ । પાતિ તા વિષ્ણુ રૂપશ્ચ તાવાત્મા
સંહરત્યપિ ॥૪૨॥ અસૌ જીવેષુ સર્વેષુ પ્રવિશ્ય પુરુષાત્મના । યથા-
કર્મ ફલં દત્તે તેભ્યઃ સામ્ય-પાશ્રિતઃ ॥૪૩॥ સ હરિસ્ત્વક્ષરસ્યાથ
પ્રકૃતેઃ પુરુષસ્ય ચ । પ્રધાનપુરુષાણાં ચ મહદાદિગણસ્ય ચ ॥૪૪॥
તાલ્લસ્ય સ્થૂળસૂક્ષ્મસ્ય ચરતોઽણ્ડે ચ તદ્વહિઃ । એતેષાં કાર્યમ્-

તિવાળા, કેટલાક તામસ-અધિક તમઃપ્રકૃતિવાળા, કેટલાક મિશ્રગુ-
ણ-સત્ત્વતમથી મિશ્રિત રજઃપ્રધાન અને સત્ત્વરજથી મિશ્રિત તમઃપ્ર-
ધાન છે. કેટલાકતો નિર્ગુણ-ગુણના કાર્યને ઉલ્લંઘન કરીને રહેલા સ-
નકાદિક જેવા છે ॥૪૦॥ સર્વ જીવો પોતપોતાના સત્ત્વાદિ ગુણ અને
તદનુસારી સ્વભાવ (પ્રકૃતિ કે વાસના જેને કહેછે) ને અનુસારે પુણ્ય કે
પાપ કે પુણ્યપાપમિશ્રિત એવાં કર્મો કરેછે. જે કોઈનિર્ગુણ જીવો છે
તેતો કૃષ્ણભક્તિનેજ કરેછે બીજાં નહિ અર્થાત્ એક ભક્તિપરાયણ થાય
છે ॥૪૧॥ હે માતઃ ! તે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ આવી રીતે બ્રહ્મારૂપે
રહીને ચરાચર બ્રહ્મઓને નિપજાવે છે, વિષ્ણુરૂપે બ્રહ્મઓનું પાલન
કરેછે અને શિવરૂપે સંહાર કરેછે ॥૪૨॥ આ સર્જેલા સર્વ જીવોમાં સ્વયં
પુરૂષોત્તમ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પુરૂષરૂપે પ્રવેશ કરીને (‘અક્ષુષ્માન્નઃ પુરુષો-
ઽન્તરાત્મા સદા જ્ઞાનાં હૃદયે સન્નિવિષ્ટઃ’ એવી શ્રુતિ છે) સ્વયં દિવ્યવિ-
શ્વદેવિશિષ્ટ એવા વેપથી તેમના તેમના હૃદયમાં સન્નિધિ કરીને, તેમને
કૃણ આપવામાં સામ્ય-અવિષમ દૃષ્ટિ આશરીને કર્મને અનુસારે કૃણ
આપે છે ॥૪૩॥ વળી ને હરિ- કૃષ્ણપરમાત્મા અક્ષર, પ્રકૃતિ, પુરૂષ,
(પ્રકૃતિનો અધિષ્ઠાતા) પ્રધાનપુરૂષો, પ્રકૃતિના પરિણામરૂપ મહદાદિ-
તત્ત્વગણ, હે મહામતે ! બ્રહ્માંડની અંદર તથા બહાર વર્તતા સ્થૂળ સૂક્ષ્મ
અનેરૂપ (પરમાણુરૂપ સૂક્ષ્મ અને સંવત્સરને આરંભીને પરાધર્મપર્યંત સ્થૂળ)
કાળ, અક્ષરને આરંભીને મહત્તત્ત્વગણપર્યંતનો સમુદાયકાર્યભૂત વૈરાગ્ય,
તેનાથકી થએલા બ્રહ્માદિ સર્વે બ્રહ્મપતિઓ, આ સર્વેના સર્વ પ્રકારે નિ-

તસ્ય વૈરાજસ્ય મહામતે ! ॥૪૫॥ તજ્ઞાતાનાં પ્રજેશાનાં બ્રહ્માદીનાં
 ચ સર્વશઃ । નેયન્તે હોકે એવાસ્તિ સમ્રાટ્ કણ્ડમુજામિવ ॥૪૬॥
 ણ્ણં યત્રાધિકારે યે જગત્ તેન યોજિતાઃ । તે સાવધાનાસ્તા-
 તાસ્તદાજ્ઞાયાં સદા સ્થિતાઃ ॥૪૭॥ એવં હિ માતઃ ! સર્વેઽપિ પર-
 તન્ના ભવન્તિ હિ । કૃણ્ણ એકઃ સ્વતન્મોઽસ્તિ સર્વસેવ્યસ્તતસ્તુ સઃ
 ॥૪૮॥ પરમાત્મસ્વરૂપસ્ય જ્ઞાનમિત્થં પ્રકીર્તિતમ્ । પ્રાપ્તેન સદુરો-
 યેન જ્ઞાતવ્યં નાવશિષ્યતે ॥૪૯॥ ય ઇત્યમાત્માનમથાત્મનાથં સતાં
 પ્રસન્નાદવગત્ય સમ્યક્ । કરોતિ ભક્તિં ભવબન્ધહર્તુઃ શ્રીવાસુદે-
 વસ્ય સ મુક્ત ઉક્તઃ ॥૫૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે
 પ્રથમપ્રકરણે હરિગીતાયાં જ્ઞાનસ્વરૂપનિરૂપણનામા ચતુર્થિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૪॥

યંતા આ એકજ છે. જેમ ખંડિયા રાજાઓને મધ્યે સાર્વભૌમ (ચક્રવર્તી)
 હોય એમ તેમની સ્થિતિ પ્રવૃત્તિ કરાવનારા છે ॥૪૪-૪૬॥ એમને મધ્યે
 જેને જે જગતના અધિકારમાં તે શ્રીકૃષ્ણે સ્થાપ્યા છે તેઓ તેમાં પ્રશા-
 સિતા પરમાત્મા થઈ બધા પામીને સાવધાન થઈને તેમની આજ્ઞામાં અ-
 ખંડ અનુવર્તે છે. તેમાં શ્રુતિ સ્મૃતિ છે—‘મીષાઽસ્માદ્વાતઃ પવતે મીષો-
 દેતિ સૂર્યઃ’ ‘ત્વમકરણઃ સ્વરાડ્ઽખિલકારકશક્તિધરસ્તવ બલિમુદ્રહન્તિ સમ-
 દન્યજ્ઞયાનિમિષાઃ । વર્ષમુજોઽખિલક્ષિતિપતેરિવ વિશ્વસૃજો વિદધતિ યત્ર
 ચે ત્વધિકૃતા ભવતશ્ચક્રિતાઃ’ ॥૪૭॥ માટે હે માતઃ સ્વતંત્ર સર્વસેવ્ય અને
 સર્વકારણ એક શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માજ છે. બીજા સર્વેપણ તેમને સર્વથા
 પરતંત્રપણે વર્તનારા છે ॥૪૮॥ હે માતઃ ! આવી રીતે પરમાત્મસ્વરૂપનો
 યથાર્થ વિજ્ઞાનપ્રકાર તમોને મેં કહ્યો, જે મુમુક્ષુ પુરૂષ સદ્ગુરુનું સમુપસે-
 વન કરીને આ જ્ઞાન મેળવ્યું છે તેને બીજું બાણવાનું કશું બાકી રહેતું નથી
 ॥૪૯॥ હે માતઃ ! જે પુરૂષ આવી રીતે પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ અને
 અક્ષરાદિ અખિલ આત્માઓના નાથ પરમાત્માનું સ્વરૂપ પૂર્વોક્ત લક્ષણ-
 વાળા સાધુઓના સાચા સમાગમથી યથાર્થ બાળીને, ભવબંધનને વિનાશ
 કરનારા ભગવાન્ શ્રીવાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરે છે તે પુરૂષ મુક્તજ
 કહ્યો છે ॥૫૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે હરિગીતાયાં
 જ્ઞાનસ્વરૂપનિરૂપણનામા ચતુર્થિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૪॥

શ્રીહરિસ્વાચ—વૈરાગ્યસ્ય સ્વરૂપં તે કથયામ્યથ માનદે ! ભગ-
વન્તં વિનાઽન્યત્ર સત્તામાવસ્તુચ્ચત ॥૧॥ દેદે ચ દૈહિકવન્ધ !
સ્ત્રીપુત્રધનવશ્મદઃ । પશુયાનોપકરણક્ષેત્રાદિવ્ધવચિસ્તથા ॥૨॥

અધ્યાય ૩૫ મો.

શ્રીહરિ કહેછે—યથાયોગ્ય તમામને માન આપનારાં હે માતઃ ! અથ-
જ્ઞાનનિરૂપણ કર્યા પછી અવસરપ્રાપ્ત, ભક્તિમાં ઉપકાર કરનારા એવા વૈરા-
ગ્યનું સ્વરૂપ તમોને કહું છું—ભગવાન વિનાના તમામ પદાર્થમાત્રમાં જે રાગે
રહિતપણું તે વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ કહું છે ‘પરમાત્મનિ ચો રક્તો વિરક્તોઽપર-
માત્મનિ’ ‘વિષયતો વિરતિશ્ચ હરૌ રતિઃ’ ‘વિષયાવિટ્વિષ્ણાનાં વિષ્ણવાવેશઃ
સુદુષ્કરઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. રાગ એટલે પ્રીતિ, રાગમાત્રે રહિતપણું તો ઘ-
ટતું નથી, કેમકે જે મુમુક્ષા છે એપણુ એક રાગવિશેષજ છે, પરમેશ્વરમાં
જે રાગવિશેષ છે તેજ ભક્તિ કહેવાયછે ‘સા પરાનુરક્તીશ્ચરે’ એવું સૂત્ર
છે, તેતો મુમુક્ષુએ અત્યંત ચહણુ કરવા યોગ્ય છે પણ ત્યાજ્ય નથી, ભ-
ક્તિના અંગભૂત આજ વૈરાગ્ય કહેવાનો ઉપક્રમ કયો છે, માટે રાગ કહ્યો એટ-
લામાત્રથી તે સ્વરૂપથી ત્યાજ્ય નથી પણ પરમાત્મા સીવાયની બીજી આ
લોક પરલોકની વિષયવાસનાએ રહિતપણું એ વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ છે ॥૧॥
‘અન્યત્ર’ આ પદનું વિવરણ કરવાપૂર્વક તે વૈરાગ્યનું સ્પષ્ટીકરણ કરેછે—
હે માતઃ ! દેહનેજ આત્મા માનીને બહુ લોકો સદાકાળ દેહપોષણ મા-
ટેજ સઘળા આરંભો કરનારા છે તેતો પશુઓથકીપણુ અધમ છે. આ-
ત્માને દેહથકી વિલક્ષણુ બળ્હીને, ગર્ભ જન્મ જરા મરણાદિ સમય જે
દુઃખો છે તે દેહના સંબંધને લીધેજ છે એમ વિચારીને, પરમાનંદમય પ-
રમાત્મામાં પોતાનું મન બેડી દધને, દુઃખમય દેહના પાતનીજ કેવળ વાટ
બેયા કરનારો જે થાય એજ સંસારમાંથી મુક્ત થાય, માટે મુમુક્ષુને પ્રથમ
દેહમાં અતિ અરૂચિની અવશ્ય અપેક્ષા છે. તથા જે દૈહિક-દેહના સંબંધી

૧ આ અધ્યાયમાં વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ, તેના ઉદયનો ઉપાય અને ચમપુરીનાં
દુઃસહ દુઃખો વિગેરે વર્ણવ્યું છે.

શબ્દાદિપદ્ધતિવિષયભોગેષુ વિવિધેષુ ચ । અનર્ચ્યવસ્ત્રભૂષાદૌ રાજ્ય-
ભોગેષુ ચારુચિઃ ॥૩॥ સ્વર્ગાદૌ ણ્યલોકે ચ સદ્ભોગેષ્વાલેખાદિ ।

પત્ની પુત્ર વિગેરે છે તેમાં અતિશય અરૂચિની અપેક્ષા છે. દેહનો જેમને સંબંધ છે તેઓને કાન્તા, તનય, કાંચન, ભવન, ક્ષેત્ર, પશુ, વાહન, એ રીતે ભોગ્ય ભોગોપકરણ ભોગસ્થાનમાં અનુક્રમે પૂર્વ પૂર્વની પ્રાપ્તિ થતાં ઉત્તરોત્તરમાં સ્પૃહાતિશય થયાજ કરે છે. એટલે કાન્તા મળી તો તનયની તૃષ્ણા થાય, તનય મળ્યો તો કાંચનની કામના થાય, કાંચન મળે તો ભવનની સ્પૃહા થાય, ભવન મળે તો ક્ષેત્રની આકાંક્ષા થાય, ક્ષેત્ર મળે તો પશુની વિપ્સા થાય, પશુ પ્રાપ્ત થાય તો વાહનની વાંછા થાય, એમ એક પછી એકની લાલસા વધતી જાય છે—‘તૃષ્ણાસ્થનિરગાધેયં દુષ્પૂરા કેન પૂ-
ર્યંતે । યા મહન્નિરપિ ક્ષિપ્તઃ પૂરણૈરેવ સ્થન્યતે’ એવી સ્મૃતિ છે. આવી સ્પૃ-
હાએ રહિતપાણું તે વૈરાગ્ય કહેવાય ॥૨॥ કેટલાકને વિષયરાગ ધર્મથી નિય-
મિત થાય છે; જેઓ ગૃહસ્થો હોય છે. કેટલાકનેતો જેજે શબ્દાદિ વિ-
વિધ વિષયોનો ઇન્દ્રિયોને સંસર્ગમાત્ર થાય તે સર્વેમાં ધર્મમર્યાદા મુકી દેઢને રાગવિશેષ થાય છે તથા મહામૂલ્ય વિવિધ વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે વસ્તુઓમાં તથા રમણીય રાજ્યભોગમાં રાગવિશેષ થાય છે, એવા તમામ રાગવેગે રહિતપાણું તે વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ છે ॥૩॥ યસદાનાદિ પુણ્યવિશેષથી પ્રાપ્ય એવા સ્વર્ગાદિ લોકમાં જે પ્રકૃષ્ટ ભોગવિશેષો છે તે તમામમાં પણ સર્વથા આસક્તિએ રહિતપાણું તે સ્પષ્ટ વૈરાગ્ય કહ્યો છે, અર્થાત્ આ લોક પરલોકના ભોગસુખની વાંછાએ વર્ણતપણું તે વૈરાગ્ય કહેવાય ‘દેહેઽ-
હન્તા ભવેદ્યાવન્મમતા દૈહિકેષુ ચ । પુન્સોઽજ્ઞસ્ય ભવેત્તાવન્નોપશમ્યતિ સં-
સૃતિઃ’ ‘ક્ષેહેન યુક્તસ્ય ન ચાન્તિ મુક્તિરિતિ સ્વયંભૂર્ભગવાન્ જગાદ’ ‘ક્ષેહ-
પાશસિતઃ સ્વેષુ ન સ મોક્ષાય કલ્પતે’ ‘અહંમમેતિ દૌર્જન્યં દેહાદૌ મોહજં-
ત્યજેત્’ ‘ત ઇતદધિગચ્છન્તિ વિષ્ણોર્યત્પરમં પદમ્ । અહંમમેતિ દૌર્જન્યં ન-
યેષાં દેહગોહજમ્’ ‘પરમસુહૃદિ બાન્ધવે કલત્રે સુતવનિતાપિતૃમાતૃશૃત્યવર્ગે ।
શતમતિરુપયાતિ યોઽર્થતૃષ્ણાં પુરુષપશુર્નહિ વાસુદેવભક્તઃ’ ‘ઇન્દ્રિયાથેષુ
વૈરાગ્યમનહક્કાર એવ ચ’ ‘અસક્તિરનભિવ્વક્તઃ પુત્રદારગૃહાદિષુ’ ઇત્યાદિકથી

અન સાક્તેઃ સવચેતિ વૈરાગ્યં સ્પષ્ટમારતઃ ॥૩૫॥ પ્રેમવત્યુવાચ—વૈરાગ્યમીદશં કૃષ્ણ! જીવાનાં દિયાત્કથમ્ । વત્સમહતિ સર્વજ્ઞો મહ્યં તત્તત્ત્વતો ભવાન્ ॥૩૬॥ શ્રીહરિસ્વાચ—વૈરાગ્યસ્ય સત્ત્વાત્તત્ત્વતઃ

આ અર્થ સ્પષ્ટ કર્યો છે. ‘દૃષ્ટાનુશ્રવિકવિષયવિતૃષ્ણસ્ય વશીકારસંજ્ઞા વૈરાગ્યમ્’ આ યોગસૂત્રમાં વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. ઐહિક આમુષ્મિક સકળ કૃણથકી વિમુખ થએલાને તે કૃણમાં જે વાસનાસહિત રાગત્યાગ તે વશીકાર સંજ્ઞાનો વૈરાગ્ય કહેવાય આ વૈરાગ્યની ચાર અવસ્થાઓ સ્થિત-પ્રજ્ઞનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગથી ગીતામાં ‘પ્રજહાતિ યદા કામાન્’ ઇત્યાદિક ચાર શ્લોકથી કહી છે. આ ચાર શ્લોકથી વૈરાગ્યનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કહ્યું ॥૪૥॥

આવી રીતે વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ સાંભળીને તેના ઉદયનો ઉપાય જાણવાની ઇચ્છાથી પ્રેમવતી માતા પુત્રને પુછેછે—હે કૃષ્ણ! અનાદિ માયાથી મોહિત મનવાળા મનુષ્યોને તમોએ કહ્યો એવો વૈરાગ્ય કેવી રીતે ઉદય પામે? તેનો ઉપાય મને યથાર્થ કહેવા માટે આપજો યોગ્ય છે, કેમકે આપ સર્વજ્ઞ-સર્વ સમ્પ્રજ્ઞના રહસ્યને જાણનારા છો ॥૫૥॥ ભગવાન્ શ્રીહરિ કહેછે—હે માતઃ! વૈરાગ્ય સુલભ નથી એ તમો સત્યજ્ઞ કહો છો. તથાપિ વિષયોમાં દોષદર્શનથી વૈરાગ્ય ઉદય પામેછે ‘જન્મમૃત્યુજરામ્યાધિદુઃસ્વદોષાનુદર્શનમ્’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે. વિષયોમાં આર્જન-રક્ષણ-ક્ષય-ભોગ-હિંસા વિગેરે દોષો રહેલા છે. સમુદ્રયાત્રા, રાતની નોકરી આદિકમાં શરીરના વિનાશપર્યંતના આર્જનદોષો રહેલા છે. હજાર કિલ્લાથી વિંટાએલા ઘરની અંદર ઘાલેલા પણ રક્ષણીય વસ્તુનો રાત-અગ્નિ-ચોર ઉદર આદિક નાશ કરે છે; તેના નિવારણના અનવધિ કલેશો થાયછે આ સર્વે રક્ષણદોષો છે. ‘સ્વર્ગેઽપિ પાત્તમીતસ્ય ક્ષયિષ્ણોર્નાસ્તિ નિર્વૃત્તિઃ’ ઇત્યાદિ ક્ષયદોષો રહેલા છે. ‘ન જાતુ કામઃ કામાનામુપભોગેન શામ્યતિ । હવિષા કૃષ્ણવર્ત્મેવ મૂયઃ પૃથાગ્વિવર્ષતે’ ‘મહાભે મત્તકાશિન્યા (ઉત્તમ સ્ત્રી) દૃષ્ટા તિર્યક્ષુ કામિતા’ ઇત્યાદિકનીપેઠે ઉત્તરોત્તર રાગવેગને લીધે અનર્થમાં હેતુભૂત અયોગ્ય વિષયમાં પ્રવૃત્તિ વિગેરે ભોગદોષો છે. તમામ ભોગમાત્ર અહુધાપણે પરહિંસાગર્ભિત છે માટે તેને લઈને ઐહિક આમુષ્મિક દારૂણ

सर्वेषामपि देहेनाः । लोकानां चैव भोगानां भवति क्षयदर्श-
नात् ॥६॥ नित्यो दैनन्दिनश्चैव प्राकृताख्यस्त तांयकः । आत्यन्ति-

દુઃખપરંપરા છે આ સર્વે હિંસાદોષો છે. આ દોષો પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણસિદ્ધ છે. આ દોષોનો વિચાર કરનારાને અનાદિકાળથી અભ્યાસ કરેલા પણ પ્રાકૃત વિષયોનો ત્યાગ સુખેથી થઈ શકે છે. તેમાં પ્રથમ ક્ષયદોષનો વારંવાર રૂઢી રીતે વિચાર કરવો-બ્રહ્માને આરંભીને સ્તંભ (થુંબડું) પર્યંતના સર્વ કોઈ પણ દેહિઓ, તેમના તેમના કર્મસંપાદિત લોકો અને તેમાં તેમાં રહેલા ભોગો, આ સર્વના ક્ષયદર્શનથી એટલે કશુંપણ સ્થિર રહેતું નથી સર્વનો વિનાશ થાય છે એવો વારંવાર વિચાર કરવાથી વેરાગ્ય સુખેથી ઉદય પામે છે ॥૬॥ તમામની નાશવંતસ્વભાવતા નિરૂપણ કરે છે—આપણે પ્રતિદિન પ્રતિક્ષણ પ્રત્યક્ષપણે અનેક જનોને મરણ પામતા બોધએ છીએ તે આ નિત્યપ્રલય કહેવાય, આ પ્રલયને કોઈ પણ પ્રાણી ઉલ્લંઘન કરવા સમર્થ નથી. સર્વનો વિનાશ થાય છે ‘જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુઃ’ ‘અન્તઃશ્વન્ત ઇમે દેહાઃ’ ‘મરણં પ્રકૃતિઃ શરીરિણામ્’ ઇત્યાદિ વચનો સ્પષ્ટ કહે છે. ‘ઇન્દ્રાદિકતો દેવો છે; જેના પદની પ્રાપ્તિથી પ્રક્ષયનો પ્રસંગ નથી?’ એમ પણ નથી, દૈનંદિન પ્રલયમાં એમનો પણ ક્ષય અવર્જનીય છે. બ્રહ્માના દિવસને અંતે સર્વ કોઈ પ્રાણીઓનો પ્રક્ષય થઈ જાય છે ‘અવ્યક્તાદ્યક્તયઃ સર્વા પ્રમવત્યહરાગમે । રાત્ર્યાગમે પ્રલીયન્તે તત્રવાવ્યક્તસંજકે ॥ મૃતપ્રામઃ સ પ્વાયં મૃત્વા મૃત્વા પ્રલીયતે । રાત્ર્યાગમેઽવશઃ પાર્થ ! પ્રમવત્યહરાગમે’ ઇત્યાદિ ગીતામાં કહ્યું છે, આ દૈનંદિન પ્રલય કહેવાય છે. આવા બ્રહ્માનો પણ પ્રાકૃત પ્રલયમાં પ્રલય પરિહાર્ય નથી, કેમકે ‘પૃથિવ્યસ્તુ પ્રલીયતે આપસ્તેજસિ’ આવા અનુક્રમથી બ્રહ્માંડ અને તેને રચનારાં પૃથ્વીપ્રમુખ મહત્તરવપર્યંતનાં તત્ત્વો પ્રકૃતિની અવ્યક્ત અવસ્થાવિશેષરૂપ પ્રધાનમાં પ્રલય થઈ જાય છે—‘આ-મ્રણમુવનાલ્લોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન !’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે. તે અવ્યક્તની અવસ્થારૂપ પુરૂષસહિત પ્રધાનનો પણ ‘અવ્યક્તમક્ષરે લીયતે’ આ શ્રુતિમાં કહેલો અવિભાગની પ્રાપ્તિરૂપ જે પ્રલય તે આત્યંતિક કહેવાય. (સર્વ કાર્યમાત્રનો નાશ) અથવા-અવ્યક્ત સુધીનો તમામનો અક્ષરપુ-

કષ્ટેતિ માતઃ ! પ્રલયોઽસ્તિ ચતુર્વિધઃ ॥૭॥ તત્ર પ્રાપ્તિકાર્યસ્ય
બ્રહ્માણ્ડસ્યાશ્ચિલસ્ય ચ । બ્રહ્માદેઃ સ્થાવરાન્તસ્ય ભોગાનાં ચાપિ
સર્વશઃ ॥૮॥ વિનાશાયતે નૂનં કાલેન પ્રલયન્તે । एवं ક્ષયં
લાક્ષ્યતાં વૈરાગ્યં તેષુ સમ્ભવેત્ ॥૯॥ તથૈવ દુઃસ્વદશાદે દેહિનાં

રૂપે અધિષ્ઠિત એવી અક્ષર નામની અવસ્થાવિશેષમાં લય થાય તે પ્રાકૃત
કહેવો અને એવા અક્ષરનો પણ ‘અક્ષરં તમસિ લીયતે તમઃ પરે દેવે દક્ષી-
મચતિ’ આ શ્રુતિમાં કહ્યા મુજબ તમમાં લય અને તમનો પરદેવતા (પર-
માત્મા)માં જે લય એજ આત્યંતિક વિલય જાણવો. આ રીતે થયા કરતા
ચાર પ્રકારના પ્રલયમાં કોણ સ્થિર રહે છે ? સર્વેનો પણ વિનાશ થાય છે
તો કારણે સહિત કાર્યે સહિત આ સમસ્ત પ્રપંચની પ્રકૃતપ્રકૃતિપણું જે
વારેવારે વિચારે તેને તમામ પ્રાકૃત પદાર્થમાં અનાયાસથી વૈરાગ્યવેગ ઉદય
પામેજ ॥૭॥ તેને જે શ્લોકથી ઉપપાદન કરેછે-આ સર્વ પ્રપંચ પ્રકૃતિના
કાર્યભૂત છે. બ્રહ્માને આરંભીને સ્થાવર સુધીનું આ સમગ્ર બ્રહ્માંડ અને
તેના અધિપતિ બ્રહ્માઓ અને તેમના ભોજો આ સર્વેનો સર્વ પ્રકારે શ્રીકૃ-
ષ્ણની શક્તિરૂપ બળવાન કાળવેગથી નિશ્ચે વિનાશ થાય છેજ, આવી રીતે
પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી વિનાશનો વારંવાર વિચાર કરનારા મુમુક્ષુ માનવોને
આ લોક પરલોકના રમણીય ભોગમુખમાં મુખેથી વૈરાગ્ય થાયજ ‘તદ્યથેહ
કર્મચિતો લોકઃ ક્ષીયતે, ઇવમેવામુત્ર પુણ્યચિતો લોકઃ ક્ષીયતે’ ‘પરીક્ષ્ય
લોકાન્ કર્મચિતાન્ બ્રાહ્મણો નિર્વેદમાયાત્ નાસ્ત્યકૃતઃ કૃતેન’ એવી
શ્રુતિ છે ॥૮-૯॥ આ લોક પરલોકના ભોગમુખમાં કેવળ નાશવંતપણુનો
દોષ છે એટલુંજ નહિ પણ દુઃસહ દુઃખદોષનોપણું સંબંધ છે. દેહી-
જેને દેહયોગ છે એવા ભવ બ્રહ્માદિ દેવોનેપણુ દુઃખનો સંબંધ છે, કારણ
કે દેહયોગ કર્મભૂળક છે. કર્મભૂળ જેમાં છે એવો દેહયોગ જ્યાંસુધી હોય
ત્યાંસુધી પ્રિય અપ્રિયનો યોગ ચક્રની માફક પરિવર્તે છે; તેનું વારણ કેનાથી
થાય ? કોઈનાથી પણ થઈ શકતું નથી ‘ન હૈવે સશરીરસ્ય સતઃ પ્રિયાપ્રિય-
યોરપહતિરસ્તિ’ એવી શ્રુતિ છે. માટે બ્રહ્માદિ દેહીઓનેપણુ દુઃખયોગ અવ-
ર્જનીય છે. તો જેમ ચાર પ્રકારના પ્રલયથી થતા સર્વના ક્ષયવિચારથી વૈરા-

તત્સમુદ્ભવઃ । મવેદુઃસં તુ સર્વેષાં ફલં દુષ્કૃતકર્મણઃ ॥૧૦॥
શિશ્રોદરત્વપાં ભૂમૌ સક્ષાદેવાસતાં નૃણામ્ । પ્રવૃત્તિર્જાયતે પાપે

ગ્યનો ઉદય થાય એમ દુઃખદોષદર્શનથીપણુ વૈરાગ્ય નિપજેજ. એ રીતે સર્વ લોકલોગની દુઃખમિશ્રપણુની પર્યાલોચનાથી વિરક્તિ ઉદયનો પ્રસંગ કહ્યો, હવે ‘યે હિ સંસ્પર્શજા ભોગા દુઃસ્વયોનય એવ તે । આદ્યન્તવન્તઃ કૌન્તેય ! ન તેષુ રમતે બુધઃ’ ‘આપાતરમ્યા વિષયાઃ પર્યન્તપરિતાપિનઃ’ એમાં કહ્યા પ્રમાણે ‘ઉત્તરકાળમાંપણુ દાડણુ દુઃખ દેનારા છે’ એવો વિમર્શ કરવાથીપણુ વૈરાગ્યનો ઉદય કહેછે—તમામ દેવાદિ દેહીઓને સુકૃત ફળલોગને અંતે દુઃસહ દુઃખ તૈયારજ હોય છે, કેમકે જેમ અનિષ્ટના આવવાથી દુઃખનો સંભવ છે તેમ મળેલા ઇષ્ટના ક્ષયથીપણુ દુઃખનો સંબંધ સંભવિત છે ‘ક્ષીણે પુણ્યે મર્ત્યલોકં વિશન્તિ’ ‘સ્વર્ગેઽપિ પાતમીતસ્ય ક્ષયિષ્ણોનાંસ્તિ નિર્વૃત્તિઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. અનાદિ કર્મચક્રથી જે તે યોનિમાં ભમ્યા કરતા દેહિઓને સુકૃતયોની (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય)માંજ જેમ પાત થાયછે તેમ પોતાની ન ઈચ્છા હોય તોપણુ દુષ્કૃતયોનિ (ચાંડાળ શ્વાન શૂકર વિગેરે)માં પાત અવર્જનીય હોવાથી ભાવિદુષ્કૃતકર્મના ફળનો વિચાર કરતા, સુકૃતના ફળરૂપ દેવાદિલોગને લોગવતા પુરૂષેપણુ લોગમાત્રમાં વૈરાગ્યવાળાજ થવું. કર્મીઓ આ લોકમાંથી બીજા લોકમાં, બીજામાંથી ત્રીજામાં, એમ વારંવાર કર્યા કરે છે તેનો પ્રકાર શ્રુતિમાં—‘અથ ય હમે ગ્રામે ઇષ્ટાપૂર્તે દક્ષમિત્યુપાસતે તે ધૂમમભિસમ્ભવન્તિ, ધૂમાદ્રાત્ત્રિ રાત્રેરપરપક્ષં... આકાશાન્નન્દ્રમસમેષ સોમો રાજા ભવતિ... તસ્મિન્યાવસ્સન્પાતમુષિત્વાઽથૈતમેવાધ્વાનં પુનર્નિવર્તન્તે... તથા ઇહ રમણીયચરણા અમ્યાશો હ યત્તે રમણીયાં યોનિમાપદ્યેરન્દ્રાઘ્ણયોનિં ક્ષત્રિયયોનિં વા વૈશ્યયોનિં વા, અથ ય ઇહ કપૂયચરણા અમ્યાશો હ યત્તે કપૂયાં યોનિમાપદ્યેરન્ શ્વયોનિં વા સૂકરયોનિં વા ચાણ્ડાલયોનિં વા’ ઇત્યાદિકથી કહ્યોછે ॥૧૦॥ છેલ્લી વારે ‘દુષ્કૃતના ફળભૂત નરકનાં દુરંત દુઃખનો સંબંધ અવર્જનીય છે’ એવો વિચાર કરવાથી પણુ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાયછે, એવા અભિપ્રાયથી પ્રથમ દુષ્કૃતકર્મની ઉત્પત્તિનો મુખ્ય હેતુ કહેછે— દુષ્કૃત કર્મની ઉત્પત્તિમાં દુઃસંગદોષજ સર્વ અસત્ દે-

પ્રાણેનામતિદુઃસ્વદા ॥૧૧॥ યિહીયત્ ચ સદુદ્ધિર્ધર્મનિષ્ઠા તતો
નૃણામ્ । જ્ઞાનાદયો ગુણાઃ સર્વે નશ્યન્તિ ચ કુસન્નતઃ ॥૧૨॥ દેહે-
ઽહન્તા ચ તેનૈષ મમતા દૈહિકેષુ ચ । વિવર્ધતે તતસ્તેષુ હ્યાસ-
ક્તિર્જાયતે ભૃશમ્ ॥૧૩॥ દેહસ્ત્રીઃ પ્રવિત્તાદો તેઽહન્તામમતાવ-
શાત્ । આસક્તાસ્તત્કૃતે નાનાપાપકર્માણિ કુર્વતે ॥૧૪॥ વશ્ચયન્તિ
પરન્યાસાન્વિશ્વસ્તં ઘાતયન્તિ ચ । દમ્ભપૈરન્યશઠતા તવાદ-

શાદિ દોષની અપેક્ષાએ પ્રબળ છે ‘મોહજાલસ્ય યોનિર્હિ મૂઢેરેવ સમાગમઃ’
‘યાદૃશાં યસ્ય સન્નઃ સ્યાદ્છાસ્ત્રાણાં વા નૃણામપિ । બુદ્ધિઃ સ્યાત્તાદૃશી તસ્ય
કાર્યોઽતો નાસતાં હિ સઃ’ ‘બુદ્ધિશ્ચ હીયતે પુંસાં નીચૈઃ સહ સમાગમાત્’
એવી સ્મૃતિ છે. જે સંગદોષ સુકૃતકર્મમાંથી ભ્રષ્ટ કરીને દુષ્કૃતકર્મમાં બેડી
દબને નરકમાં નાંખનારો થાયછે. આ લોકમાં તો શિશ્નોદરપરાયણ બહુ
લોકો છે, જે અસત્પુરૂષના પ્રસંગથી પ્રબળ પાપમાં પ્રવૃત્તિ થાયછે, જે પ્રવૃ-
ત્તિને લબને દેહિઓને દુરંત દુઃખ થાયછે. માટેજ ભાગવતમાં તેવાના સંગનો
‘સન્નં ન કુર્યાદસતાં શિશ્નોદરતૃપ્તં કચિત્ । તસ્યાનુગત્તમસ્યન્ધે પતત્યન્ધાનુ-
ગાન્ધવત્’ એરીતે નિષેધ કર્યો છે ॥૧૧॥ પુરૂષોએ સાધુઓના સમાગમથી
ધર્મમાર્ગમાં પ્રવર્તાવનારી સદ્બુદ્ધિ સંપાદન કરી હોય અને જ્ઞાનાદિ ગુણો
મહાપ્રયાસથી મેળવ્યા હોય એ સર્વેપણ અસત્સંગ થતાં તત્કાળ નાશ થઈ
જાય છે, તે ભાગવતમાં કહ્યુંછે—‘સત્યં શૌચં દયા મૌનં બુદ્ધિઃ શ્રીર્હીર્યશઃ
ક્ષમા । શમો દમો ભગશ્ચેતિ યસ્સન્નાઘાતિ સન્નયમ્’ ॥૧૨॥ તેપછી તેવા
કુસંગને લીધે દેહમાં અહંબુદ્ધિ અને દેહના સંબંધિ પત્ની પુત્રાદિકમાં મમ-
ત્વબુદ્ધિ વૃદ્ધિ પામે છે. વૃદ્ધિ પામેલા અહંકાર મમકારથી વિવિધ વિષયમાં
અતિશય આસક્તિ થાયછે. આ રીતે પત્ની પુત્ર વિત્ત વિગેરેમાં અહંકાર
મમકારની અભિવૃદ્ધિ થતાં તેમાં આસક્ત થએલા પુરૂષો ધર્મમર્યાદા મુકીને
દેહ દૈહિક માટે નાનાવિધ અનેક પાપકર્મો કરવા મંડેછે ॥૧૩-૧૪॥ તેમના
પાપકર્મની નાનાવિધતાનું વિવેચન કરેછે-કપટ કરવું, ચાડીયાપણું કરવું,
શઠતા કરવી, મીથ્યા ભાષણ કરવું, ઇત્યાદિ કુકર્મમાં તત્પર થએલા પુરૂષો
‘મારો આ અત્યંત આમ છે’ એવા પૂર્ણ વિશ્વાસથી સ્થાપન કરેલી થાપ-

પરા નરાઃ ॥૧૫॥ મિથ્યાપવાદાનન્યે દદતશ્ચ પરદુહઃ । હિંસાઃ
સ્તેના અનીત્યૈવ કુદુમ્બં પોષયન્તિ તે ॥૧૬॥ इतस्तत उपानीय
येन केनापि पाप्मना । कर्मणा गर्हितेनैव स्वानि ज्ञान्ते तैर्नि-
जान् ॥૧૭॥ તદાસત્તયા સ્વવેદોક્તં ધર્મે વર્ણાશ્રમાત્મકઃ । ત્યક્ત્વો-
પધર્મવેષાદિ દધતે ચ નિરક્ષુશાઃ ॥૧૮॥ ગોવિપ્રાણાં ચ સાધૂનાં
વેદતીર્થામૃતાન્ધસામ્ । દ્રોઘધારો માનિનઃ સ્તબ્ધા વિઃ ક્ષા વિષ્ણુ-
મક્તિતઃ ॥૧૯॥ खादन्ति मांसानि सुरा मद्यानि च पिबन्त्यपि ।

છોને ઠગીને ઓળવે છે. થાપણો ઓળવેછે એટલુંજ નહિ કિંતુ વિશ્વાસુના
પ્રાણનેપણુ હરણુ કરેછે ॥૧૫॥ તે પુરૂષો સ્વાર્થસિદ્ધિસાડુ પારકો સ્વાર્થ-
ઘાત, પારકો જીવઘાત, પારકુ ધનહરણુ, વિગેરેમાં અતિ તત્પર થઇને
સ્વાર્થસિદ્ધિ માટે બીજાઓ ઉપર મીથ્યા અપવાદ આરોપણુ કરીને, એવાજ
પાપાચરણુથી પત્ની પુત્રાદિ પરિવારનું પોષણુ કરેછે ॥૧૬॥ જે કોઈપણુ
એટલે વાણીથી વિવેચન કરીને કહીપણુ શકાય નહિ એવાં મહાપાતક
(પોતાની પત્ની પુત્રી ભગિની આદિકપાસે ભરક્રિયા કરાવવી) તથા સકળ
લોકનિહિત બીજાંપણુ પાપકર્મ કરીને જ્યાં ત્યાંથી ધન સંપાદન કરીને તેનાથી
પોતાના પરિવારનું પોષણુ કરેછે ॥૧૭॥ દેહ દૈહિકનાજ એક પોષણુમાટે
ધનાર્જનના વ્યાપારમાં વ્યાસક્તિને લીધે શ્રુતિ સ્મૃતિમાં કહેલા, પોતપોતાના
વર્ણાશ્રમને સમુચિત, એવા ધર્મમાર્ગનો ત્યાગ કરીને નિરંકુશ થઇને, વેદ-
વિરૂદ્ધ ઔદ્ધ જૈનાદિ અસદ્ધર્મ અને તેને લગતા પાષંડી વેષને ધારણુ કરેછે
અર્થાત્ ધનાર્થે ધર્મમાર્ગનો પરિત્યાગ કરીને અધર્મ માર્ગમાં પ્રવેશ કરેછે
॥૧૮॥ વળી તે પુરૂષો જાતિથીજ ઉત્કૃષ્ટ એવી ગાયો તથા વિપ્રોનો દ્રોહ
કરનારા તથા શ્રેયનાં સાધનોનો બોધ આપનારા વેદો તથા સમસ્ત પાપને
હરનારાં તીર્થો તથા ઉપાસના કરવા યોગ્ય સૂર્યાદિદેવો તથા સર્વની અપે-
ક્ષાએ અતિશય શ્રેષ્ઠ એવા આત્મારામ સંતો; આ સર્વેનો સર્વથા દ્રોહ કર-
નારા, ‘સંબન્ધિજન ધન આદિકવડે હુંજ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છું’ આવા અહંકારી
સ્વભાવવાળા, પૂર્ણપણુના અતિમાનને લીધે સત્પુરૂષ કે દેવપ્રતિમા આગ-
ળપણુ લગાર નહિ નમનારા અને વિષ્ણુભક્તિથી વિમુખ-વિપરીત પ્રવૃત્તિવા-

અજ્ઞાન્ત ચ પરસ્મિન્ વિધવાઃ ચ કામતઃ ॥૨૦॥ અપ્યાનં ચામ-
ક્ષ્યમક્ષણં કુર્વતે મુદુઃ । વન્ત્યવાચ્યાને ચ તે નિરૂપાશ્ચ મદો-
ચ્ચતાઃ ॥૨૧॥ ય દૃથં દૃઢકમાણો માનવાઃ સન્તિ ભૂતલે । અન્ત-
કાલે લભન્તે તે કૃચ્છં ભૂરિતરં સતિ ! ॥૨૨॥ યમ તાસ્તવાડ-
યાન્તિ નેતું તાનતિનિયાઃ । વક્તૃણાઃ પાશહસ્તા મયકૂરસમી-
ક્ષણાઃ ॥૨૩॥ તેષાં વીરપ્રતાપે જ તે શુલ્કયદેહબન્ધનાઃ । સમ્રાસ્ટા
જાયન્તે હ્યતિવિવાઃ ॥૨૪॥ તે લિક્કવેદહ આવધ્ય
સ્લાતિદ્દભાવને । નયન્તિ તાન્ યમપુરં દીર્ઘેનૈવ કદધ્વના
॥૨૫॥ કશામિલોદ્દણ્ડૈશ્ચ તાઞ્ચમાના મૃશં પથિ । કૂરૈર્યમાનુગૈઃ

ળા થાયછે ॥૧૯॥ વળી તે પુરૂષો માંસલક્ષણુ-સુરાસેવન-મદ્યપાનપરાયણુ
થાયછે. અને કામપરવશ થઈને પરસ્મિયો અને વિધવામાં વ્યાસક્ત થાયછે
॥૨૦॥ અપેયપાન-અલક્ષ્યલક્ષણુપરાયણુ, ધનાદિમદથી ઉત્શૃંખલ, નિર્લબ્ધ
એવા તે પુરૂષો અપશબ્દલાપણુ ગાલીદાન વિગેરે બહુ બોલે છે ॥૨૧॥
હે સતિ ! ભૂતલ ઉપર જે પુરૂષો પૂર્વોક્ત પ્રકારે પાપકર્મ કરનારા છે તેઓ
અંતકાળે અતિ અધિક દુઃસહ દુઃખને પામે છે ॥૨૨॥ તે આ પાપી પુરૂ-
ષોને મરણસમયે યમપુરીમાં લઈ જવા માટે યમદૂતો આવેછે. કેવા દૂતો
તો-વક્ર વિકરાળ વદનવાળા, પાપી પ્રાણીઓને બાંધવા માટે જેમના હા-
થમાં પાશ-દોર રહેલા છે, માટેજ આકૃતિથી અને આયુધથી ભયંકર દ-
ર્શન જેનું છે, દર્શનમાત્રથીજ ભય કરનારાં નેત્ર જેનાં છે અને અત્યંત
નિર્દય એવા યમદૂતો તેડવા આવેછે. તે વખતે તે પાપીઓ આવા યમદૂતોના
દર્શનમાત્રથીજ શિથિલ થઈ જતા છે શરીરના બંધો (નાડી વિગેરે) જેના
અને અત્યંત ત્રાસ પામેલા અને શરીરના સર્વ અવયવો જેના થરથર કંપે છે
અને વિશેષ વિહ્વળ એવા થઈ જાયછે ॥૨૩-૨૪॥ તે યમક્રિકરો તે પાપી
પુરૂષને સ્થૂળ શરીરમાંથી બળાત્કારે ખેંચી કાઢીને, સ્થૂળ શરીરમાં થએલી
જે સુદૃઢ તેતે લાવના (સંસ્કાર) તેમય લિંગ શરીર (અગીયાર ઇન્દ્રિયો
અને પ્રાણનું જેમાં અધિષ્ઠાન છે એવા ભૂતસૂક્ષ્મમય) માં બાંધીને, બધી
અંગચેષ્ટાએ રહિત કરીને, લાંબા કૃત્સિતમાર્ગે કરીનેજ યમપુરીમાં લઈ જાય

પૃષ્ઠે રુદન્ત્યુષ્ણૈરનાશ્રયાઃ ॥૨૬॥ અકાવાગ્નિસન્તત્તવાલુકે ભૂરિક-
 પ્તકે । અશક્તાશ્ચલિતું માર્ગે તાડ્યન્તે તે ચ તૈર્ભૃશમ્ ॥૨૭॥
 પતિતાઃ કૃચ્છ્રતો ભૂમાણુત્થાપ્ય પુનરર્દનૈઃ । ચાલ્યન્તે પાપિનો
 યામ્યૈઃ સત્ત્વરં ક્ષાપ્યવિશ્રમમ્ ॥૨૮॥ ત ઇવમતિકૃચ્છ્રેણ નીયન્તે
 તૈર્યમાલયમ્ । યથા રાજમટૈરત્ર સ્તેનાઘા રાજમન્દિરમ્ ॥૨૯॥
 તેષાં દુષ્ટાનિ કર્માણિ મનોવાકાયજાન્યપિ । યમો જાનાતિ
 સર્વાણિ ચિત્રગુપ્તશ્ચ તત્ર વૈ ॥૩૦॥ મુક્તિસાધનમાર્ગ્યદેહવ્યર્થો-

છે ॥૨૫॥ હવે નરકમાર્ગનો દુઃખ પ્રકાર કહે છે—કૂર યમકિંકરોએ કુમા-
 ર્ગમાં કશા (આબક) અને લોહાની લાકડીથી પછવાડે અત્યંત તાડન કરેલા
 તે કુકર્મીઓ કોઈ પણ રક્ષક નહિ મળવાથી ઉંચે સ્વરે બહુ ધ્રુમો પાડવા
 પૂર્વક રૂદન કરે છે ॥૨૬॥ ઉચ્ચ કિરણોવાળો સૂર્ય અને લાગતા દાવાનળથી
 અતિ તપી ગઈ છે વેળુ-રેતી જેમાં અને કુટિલ અધિક કાંટા જેમાં છે
 એવા વિષમ માર્ગમાં વેગથી ચલાવે છે અને ન ચાલી શકે તો તેને યમભટ્ટો
 માર્ગમાં બહુ માર મારે છે. ઉપર નીચેનો તીવ્ર તાપ અને તાડનવેગ નહિ
 સહન થવાથી વારંવાર પૃથ્વી ઉપર પડી જતા પાપીઓને, યમના અનુ-
 ચરો આબક લોહલગુડાદિકથી પશુનીપેઠ પ્રહાર કરીને ફરીથી ઉઠાડીને,
 તુરત કોઈ પણ સ્થળમાં થાક ખાવા લેશપણુ વિશ્રામ આપ્યા વિનાજ
 ઉતાવળથી ચલાવે છે ॥૨૭-૨૮॥ જે રીતે આ લોકમાં ચોર વિગેરે દંડ્ય
 દુષ્કર્મીઓને રાત્રીએ મોકલેલા કિંકરો (પોલીસો) રાજમંદિરમાં પકડી
 લઈ જાય છે તેરીતે તે પાપીઓને યમસેવકો આ રીતે મારતામારતા યમા-
 લયમાં લઈ જાય છે ॥૨૯॥ યમનગરમાં રહેલા સ્વયં ધર્મરાજ અને તેમના
 મુખ્ય અનુચર ચિત્રગુપ્ત લેખક પાપકર્મીઓનાં મન વાણી કાયથી કરેલાં
 જેજે દુષ્કર્મો છે તે સર્વેનેપણુ સમગ્રપણુ જાણે છે ‘યમશ્ચ જાનાતિ નરસ્ય
 વૃત્તમ્’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૩૦॥ ધર્મરાજ તેવા પાપીઓને માર મારતા અને
 અપાર દુઃખથી બહુ ધ્રુમો પાડતા બોધનેપણુ તેને નહિ ગણીને (કરૂણા
 નહિ લાવીને) ઉલટા તેમના મુક્તિના મુખ્ય સાધનભૂત અમૂલ્ય મનુષ્ય
 શરીરને વ્યર્થ કરવારૂપ મહાદોષનેજ નિરીક્ષણ કરીને, ‘જે આ વિચિત્ર

કૃતે રુષા । અપશ્યંસ્તા- યમો તૈર્દાયપત્તાંતયત્તન્તઃ ॥૩૧॥ નર-
કાણાં દારુણાનાં ભોગ્યાનાં પાપકર્મભિઃ । શતાનિ ચ સહસ્રાણિ
ચર્તન્તે હિ યમાલયે ॥૩૨॥ પાપિનસ્તેષુ મહર્તીં પ્રાપ્નુવન્તિ હિ વેદ-
ન્નામ્ । નામાનિ તત્ર કેષાશ્ચિચ્છૂણુ માતર્વદામિ તે ॥૩૩॥ તામિ-
સ્રશ્ચાન્ધતાઃ સો મારૌરવરૌરવૌ । કુમ્ભીપાકઃ કાલસૂત્રમાસ-
પત્રવનં તથા ॥૩૪॥ અન્ધકૂપઃ શૂકરાસ્યં સન્દંશઃ કૃમિભોજનઃ ।
તત્તસૂર્મિર્વૈતરણી શાલ્મલિર્વજ્રકણ્ટકઃ ॥૩૫॥ પ્રાણરોધશ્ચ પૂ-
યોદઃ સારમેયાદનં તથા । લાલાભક્ષો વૈશાસનમયઃ પાનમવીચિકા
॥૩૬॥ ક્ષારકર્દમમુખ્યાશ્ચ સન્ત્યેવાન્યે સહસ્રશઃ । ક્રોશન્તો યત્ર
પચ્યન્તે નરા દુષ્કૃતકારિણઃ ॥૩૭॥ દુષ્કૃતં યાદૃશં યસ્ય તાદૃશો

દેહસંપત્તિ છે તે ઇશ્વરનેજ નિવેદન કરવામાટે છે તેનો અસ્થાનભૂત પર-
પત્નીપરિગ્રહ પરધનહરણ આદિક કુમાર્ગમાં ઉપયોગ કરીને કેવળ વિ-
પરીત પાપજ કરેછે' એમ માનવાથી થએલા કોપવેગે કરીને તે પાપી-
ઓને પોતાના પાર્ષદોપાસે તીવ્ર નારકી વ્યથાઓ વારંવાર અપાવેછે
॥૩૧॥ બહુ શું કહેવું ? યમાલયમાં કુત્સિત કર્મીઓએજ ભોગવવા યોગ્ય
અતિદારૂણ એવા નરકો સોએ સો અને હજારોહજાર વર્તે છે. તે ભાગવ-
તમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં પાપીઓ પોતપોતાના પાપને અનુસારે મહાતીવ્ર
વેદનાઓ ભોગવેછે. હે માતઃ ! તેમાંથી કેટલાક પ્રધાન નરકોનાં નામ
તમોને કહુંછું તે સાંભળો ॥૩૨-૩૩॥ તામિસ, અંધતામિસ, મહારૌરવ,
રૌરવ, કુમ્ભીપાક, કાલસૂત્ર, અસિપત્રવન, અંધકૂપ, શૂકરાસ્ય, સંદશ,
કૃમિભોજન, તત્તસૂર્મિ, વૈતરણી, વજ્રના જેવા કઠિન કાંટા જેના છે
એવો શાલ્મલિ, (વૃક્ષવિશેષ) પ્રાણરોધ, પૂયોદ, સારમેયાદન, લાલા-
ભક્ષ, વૈશાસન, અયઃપાન અને અવીચિકા તથા ક્ષારકર્દમાદિ બીજા બહુ
નરકો છેજ. જે નરકોમાં દુષ્કર્મ કરનારા જનો બહુ ધુમો પાડતા થકા દુ-
રંત દુઃખો ભોગવે છે. તામિસાદિ નરકોનું પરિમાણ તથા તેનું સ્વરૂપ તથા
જે પાપે કરીને તે નરકોને પાપીઓ પામે તે પાપનું સ્વરૂપ, આ સર્વે શ્રી-
મદ્ભાગવતના પંચમસ્કંધના ૨૬ મા અધ્યાયથી જાણવું ॥૩૪-૩૭॥ જે

નિરયે તુ તમ્ । યમઃ ક્ષેપયતિ કુદ્ધો દૂતસ્તત્ક નોઘતૈઃ ॥૩૮॥
 અજ્ઞાનિ પાપેનાં યામ્યાદિહિત્વા છિત્વા કુઠારકૈઃ । ચર્વન્તિ વજ્ર-
 દશનાઃ સ્વાદમન્તે ચ તાનિ તૈઃ ॥૩૯॥ દાહયન્તિ પ્રદીપ્તેઽગ્નૌ તત્ત-
 તૈલે ક્ષિપન્તિ ચ । સર્પૈશ્ચ વૃશ્ચિકૈર્ગૃધ્રૈઃ શ્વામિસ્તા- સ્વાદમન્તે ચ
 ॥૪૦॥ ઉદ્ધારયન્તિ ચાન્ત્રાણિ તેષાં તે જીવતામપિ । મોગ્યકર્મવ-
 શાત્તત્ર મ્રિયન્તે નૈવ પાપિનઃ ॥૪૧॥ યથા યથેહ તૈર્જીવા હતા યે
 યે તથા તથા । તૈસ્તૈસ્તાન્ ઘાતયન્ત્ પ્રા યામ્યા મુદ્ગરપાણયઃ ॥૪૨॥
 દાહયન્તે ગજૈઃ કાપિ પાતયન્તિ ચ તાન્નગાત્ । વિષામ્ને રૂમે

જનનું જેવું દુષ્કૃત હોય તેને તેવા દુઃખોપભોગને યોગ્ય એવા નરકમાં
 કોપ પામેલા યમરાજ પાપીઓને પીડવામાં તત્પર રહેલા પોતાના દૂતો
 પાસે નંખાવેછે ॥૩૮॥ હવે કેટલાક પીડા પમાડવાના પ્રકારો આઠ શ્લો-
 કથી કહેછે—કેટલાક કુકર્મીઓના અંગોને કઠોર કુઠારથી છેદીછેદીને
 વજ્રના જેવા દૃઢ દાંતવાળા યમદૂતો પોતે ખાયછે અને છેદેલાં તે અંગોને
 જેનાં અંગો હોય એનેજ ખવરાવેછે ॥૩૯॥ પાપીઓને પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં
 નાંખીને બાળે છે. કઠાયામાં તપાવેલા તેલમાં નાંખે છે. ઝેરી સર્પો તથા
 વીંછીઓ પાસે કરડાવેછે. ગીધ પક્ષી તથા શ્વાન પાસે ખવરાવેછે ॥૪૦॥
 યમભૂત્યો જીવતા એવા પણ પાપીઓનાં આંતરડાં (નાડીઓ) ને બહાર
 ખેંચી કાઢે છે તથાપિ તે પાપો ભોગ્ય પાપકર્મના ભોગમાટેજ શરીર હો-
 વાથી મરતાજ નથી (મરીમરીને ફરી ફરી જીવતાજ થાયછે) કિંતુ તેને
 તીવ્ર યાતનાઓને ભોગવેછે ‘નામુક્તં ક્ષીયતે કર્મ કલ્પકોટિશતૈરપિ ।
 અવશ્યમેવ મોક્તવ્યં કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૧॥ આ
 પૃથ્વી ઉપર જેજે પાપીઓએ જેજે પશુ પક્ષી આદિક જેજે રીતે હણ્યા
 હોય તે તે પાપીઓને તેને રીતે તેને પશુ પક્ષી વિગેરે પાસે મુદ્ગર જે-
 મના હાથમાં છે એવા કર કૃતાંતક્રિકરો હણાવેછે ॥૪૨॥ અચારેક હાથી-
 ઓપાસે પાપીઓના અંગોનું વિદારણ કરાવેછે. અચારેક પર્વત ઉપરથી
 નીચે પાડેછે. અચારેક વિષમિશ્રિત વહ્નિના ધુમાડામાં રોટ્ટી રાખેછે. અચારેક
 ખારો કાદવ જેમાં છે એવા જળમાં આંતરી રાખે છે. તે મૃત્યુ-

જાતે જાલે ચ ક્ષારક મે ॥૪૩॥ શ્લેષ્યન્તિ તત્તલા પ્રતિમા-
સ્તાન યમા ગાઃ । પ્રેક્ષ્યન્તે નેત્રેષુ શલાકાધાયસીરપિ ॥૪૪॥
સિદ્ધન્તિ સીસં કર્ણેષુ રસં લૌહં મુક્તેષુ ચ । રેતોવિષ્ણુઃ પ્રપૂયાન્
પાપ્યાન્તે ચ ભૂરિશઃ ॥૪૫॥ સીઘ્યન્તિ દીપ્તઃ સ્ત્રીમિસ્ત્વચસ્તેષાં
વિદાર્ય ચ । પ્રેક્ષ્યન્તે યન્ત્રેષુ તાંશ્ચ કૂરા યમા ગાઃ ॥૪૬॥ એવં-
વિધાસ્તે बहुशो यातनाः प्राप्नुवन्त्यथ । जरायुजाण्डजोद्भिज्जले-
स्ताप्याः खनीश्च ते ॥૪૭॥ गर्भवासमादुःखं जन्मदुःखं ततो

દુતો દુઃકર્મીઓને અગ્નિથી તપાવેલી લાલચોળ લોહ પ્રતિમાઓ સાથે
આલિંગન કરાવેછે. અને તેમના નેત્રોમાં લોખંડની તરાક જેવી તીક્ષ્ણ
સૂક્ષ્મ તપાવેલી શળીઓ પ્રવેશ કરેછે એટલે તેનાથી તેનાં નેત્રો ફોડી નાંખે
છે ॥૪૩-૪૪॥ દુઃકર્મીઓના કાનમાં તપાવીને રસરૂપ કરેલું સીસું રેડેછે.
મુખમાં તપાવેલો લોહાનો રસ રેડેછે. તથા ઘણુંક વીર્ય વિષ્ણુ મૂત્ર પાત્ર
વિગેરે પિવરાવેછે ॥૪૫॥ કૂરપ્રકૃતિના યમકિંકરો ક્યારેક દુઃકર્મીઓની
ત્વચાને છરી આદિકથી પ્રથમ વિદારણ કરીને લાંબી સોધવડે સીવેછે.
ક્યારેક તે પાપોને ઘાણીમાં તલ પીલે છે એમ યંત્રોમાં (કોલમાં) ઘાલીને
શેલડીના દંડનીપેઠે પીલી નાંખે છે ॥૪૬॥ તે પાપીઓ આવી રીતની અ-
નેક અવિષદ વેદનાઓને પામે છે. યાતના ભોગવ્યા પછી તે જીવો કર્માનુ-
સારે જરાયુજ (મનુષ્ય પશુ વિગેરે) અંડજ (પક્ષી સર્પાદિક) ઉદ્ભિજ
(ભૂમિને ભેદીને થનારા તૃણ વૃક્ષાદિક) સ્વેદજ (પરસેવામાંથી પેદા
થતા માંકડ મછર વિગેરે) એવા નામની ચાર ખાણોને તે પાપીઓ પામે
છે. એક એક ખાણમાં એકવીશ લાખ ગણતાં ચોરાશી લાખ થાય; એટલા
અવતારોને પામેછે ॥૪૭॥ આવી રીતે નરકનાં દુરન્ત દુઃખનો વિચાર
કરવાથી જેમ વૈરાગ્ય થાયછે તેમજ ગર્ભવાસાદિ કલેશો પણ અસદ્ય
પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે તેનું ચિંતન કરતાં કેને વૈરાગ્ય ન ઉત્પન્ન થાય? સર્વ ક્રો-
ધને થાયજ, એવા અભિપ્રાયથી હવે કહેછે—ગર્ભવાસનું દુઃખતો દુઃસહ
દુરન્ત છે, કેમકે મળમય ગર્ભમાં નિમગ્ન થઈને મળમય ઉદ્ભવ (ગર્ભને
બોંટાએલી વસ્ત્ર જેવી પાતળી ચામડી)થી ચારૈતરફ વિટાઈને, અર્થ પુ-

મહત્ । વ્યાધિદુઃખં જરાદુઃખં મૃત્યુદુઃખં પુનઃપુનઃ ॥૪૮॥ આધ્યાત્મિકાદિ ત્રિવિધં દુઃખં માતશ્ચ તે જનાઃ । યથાકર્મ લભન્તે વૈ રુદન્તો ભુજ્જતે ચ તત્ ॥૪૯॥ યુગાનાં ચ સહસ્રાણે શતાનિ ચ પુનઃપુનઃ । ભ્રમન્તિ તાસુ તે જીવા ભૂરિદુઃખમયીષુ ચ ॥૫૦॥ પ્રાપ્નુવન્તઃ સૃતીરિત્યં ક્વાપિ કૃષ્ણરૂપાવશાત્ । નરદેહં લભન્તે તે

ટથી બંધાએલા તમામ ગાત્ર નિયંત્રિત થઇને, માતાએ ખાધેલા ખાટાખારા તીક્ષ્ણ ઉષ્ણ આહારથી તપ્યા કરતાં મહાકષ્ટથી કેટલાક માસ ગર્ભમાં કાઢેછે. તેથી પણ જન્મનું દુઃખ અતિ અધિક છે, કેમકે પોતે યોનિથડી બહાર નિકળવા અસમર્થ હોવાથી વાયુએ બહાર બળાત્કારથી ઢેલી કાઢતાં અતિ સાંકડા મળમય યોનિદ્વારમાં સર્વ અવયવો પારાવાર પીડા પામતાં અને શ્વાસ ઉચ્છ્વાસ પણ રોકાઈ જતાં મહાકષ્ટથી કોઈ પ્રકારે બહાર નીકળીને પૃથ્વીતળમાં પડેછે. જન્મને આરંભીને અવિતપર્યંત પગલે પગલે વિચિત્ર વિવિધ વ્યાધિઓની વ્યથાઓ આવી પડેછે. છંદી વયમાં વૃદ્ધાવસ્થાનાં દુઃખો અને અંતે મરણદુઃખો દુઃસહ દુરંત છે. એ રીતે આ પાંચેય દારણુ દુઃખો વારંવાર ચક્રની માફક અનુવર્ત્યા કરે છે ॥૪૮॥ હે માતઃ ! આધ્યાત્મિક (પોતામાં આધિ વ્યાધિ વિગેરેથી થએલું) આધિભૌતિક (ખીન શત્રુ સર્પાદિ ભૂતોથડી થએલું) આધિદૈવિક (વૃષ્ટિ વાયુ વિગેરે-વડે થએલું) આ ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખો પોતપોતાના પાપકર્મને અનુસારે તે પાપી પુરૂષો રડવાપૂર્વક અનુભવે છે અર્થાત્ બહુ હર્ષથી કરેલાં કુકર્મોનું ફળ રડતાં રડતાં ભોગવેછે ‘સકુદુમ્બઃ ક્ષુધાવિષ્ટો દુર્જનેનાથ તાદિતઃ । પતિતો જ્વલિતે વહ્નૌ ક્રમાન્નિષુ નિર્દર્શનમ્’ આ સ્મૃતિમાં ત્રણ તાપ નિરૂપણ કર્યા છે. આ એ શ્લોકમાં વર્ણવેલાં દુઃખો ચોરાશી લાખ યોનિમાં ભોગવેછે ॥૪૯॥ તે દુષ્કર્મી જીવો આવી રીતે દુરંત દુઃખથી ભરપુર એવી ચાર ખાંણોમાં કર્માનુસારે હલરોહલર યુગપર્યંત વારંવાર ભટક્યા કરેછે; કોટિકલ્પેપણુ તેમાંથી નિકળતા નથી ॥૫૦॥ એ રીતે સંસૃતિચક્રમાં ભટક્યા કરતા જીવોમાં કેટલાક કુકર્મીઓ ક્યારેક કૃષ્ણના નિષ્કારણ કૃપા પ્રકર્ષથી ભવમોક્ષના મુખ્ય સાધનભૂત નરદેહને પામેછે

અવમુચ્ચેકસાધનમ્ ॥૫૧॥ તં પ્રાપ્ય યે તુ સત્સક્તં કૃત્વા કૃષ્ણં
 ભજન્તિ તે । મુક્તિં ચ સ્વેપ્સિતાં મુક્તિં લભન્તે જનનિ ! ધ્રુવમ્
 ॥૫૨॥ યે ત્વસત્સક્તઃ કૃપાદૌ સજ્જન્તેઽન્ન કુબુદ્ધયઃ । કૃષ્ણમક્તિ-
 વિહીનાસ્તે દુઃખં પ્રાપ્સ્યેન્ પૂર્વવત્ ॥૫૩॥ યમદૂતકરાન્પ્રાપ્ય મહ-
 તીર્યાન્તિ યાતનાઃ । યોનીશ્ચતુરશીર્તિં ચ લક્ષાણિ પુનરેવ તે ॥૫૪॥
 એવં સંસૃતિદુઃખં યે પશ્યન્ત્યન્ન મુહુર્નૃણામ્ । તેષાં દેતિ વૈરાગ્યં
 સત્સક્તાત્તચ વર્ધતે ॥૫૫॥ તતો ચિરક્તાઃ કુર્વન્તિ દુઃસક્ષયમયો-
 ઝ્જિતમ્ । કૃષ્ણાશ્રયં સદાનન્દં મીતા દુઃસક્તઃ સતિ ! ॥૫૬॥
 વૈરાગ્યહીનસ્ય સુખં નાસ્તિ દુઃખવિવર્જિતમ્ । મક્તિર્ન વર્ધતે પુંસાં

॥૫૧॥ હે જનનિ ! જે જનો નરતનુ પામીને સાધુસમાગમ કરીને ભગવ-
 દ્ભક્તિ કરેછે તે જનો આ લોકમાં મુમુક્ષાને સમુચિત, ભક્તિરસામૃતને
 પોષણ કરનારી ધૃષ્ટિત એવી ભુક્તિ પામીને અંતે મુક્તિનેપણુ નિશ્ચે પામે
 છે ॥૫૨॥ જે મનુષ્યો આ લોકમાં મનુષ્ય જન્મ પામીને શિશ્રોદરાદિપ-
 રાયણ અને કુગતિના પરિપાકરૂપ અસત્સંગથી કુબુદ્ધિવાળા થઇને, કૃષ્ણ-
 ભક્તિએ વિહીન થઇને, શબ્દાદિ વિવિધ વિષયોમાં વ્યાસક્ત થાયછે તે
 પુરૂષો પૂર્વોક્ત પ્રકારે પારાવાર પીડાનેજ પામે છે પણ માનુષ જન્મનું ફળ
 પામતા નથી ॥૫૩॥ તે અસત્સંગી મનુષ્યો દેહાંત સમયે યમરાજના અ-
 નુચરોના હાથને પરવશ થઇને નરકની દુરંત દારૂણ વેદનાઓ પામે છે
 અને ફરીથી ચોરાશી લાખ યોનિઓને પામેછે ॥૫૪॥ આ સંસારમાર્ગમાં
 આ રીતે વારંવાર ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતાં જન્મ જરા મરણાદિ અનેક અ-
 ધિક દુઃખોનો જે વિચારકુશળ જનો નિરીક્ષણ કરેછે તેમને વૈરાગ્ય સુખેથી
 ઉપજે છે. વૈરાગ્યથી સત્સમાગમ અને સત્સમાગમથી વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ
 થાયછે ॥૫૫॥ હે સતિ ! ત્યાર પછી તે વૈરાગ્યાતિશયથી 'દુઃસંગમાં વારં-
 વાર સંસૃતિ રહી છે' એવો દુઃસંગતિથી ભય પામીને, સંસૃતિદુઃખ અને
 ચાર પ્રકારના પ્રલયરૂપ પ્રક્ષયથી થતા મહાભયને નિવૃત્ત કરનારો અને
 નિરતિશય આનંદ આપનારો એક શ્રીકૃષ્ણસમાશ્રય સ્વીકારેછે ॥૫૬॥
 માટે પૂર્વોક્ત પ્રકારે વૈરાગ્યવિહીન મનુષ્યને દુઃખવર્ણત મુખ (આત્યંતિક)

વૈરાગ્યેણ વિના વૃત્તમ્ ॥૫૭॥ માયેકે વિરક્તાનં પદાર્થેષુ વિવ-
ર્ધતે । કૃષ્ણેઽનુરાગો જનનિ ! તેન યાન્તિ પરાં ગતિમ્ ॥૫૮॥ સ્વરૂ-
પમિત્યં જનયિત્રિ ! તુભ્યં પ્રોક્તં વિરક્તેઃ સહ કારણેન । વદામિ
મક્તેરથ તન્મુમુક્ષોરભાષ્ટદત્તમ્ ભવપાશબન્ધાત્ ॥૫૯॥ इति श्रीस-
त्सन्निजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे हरिगीतायां वैराग्यस्वरूपल-
क्षणनिरूपणनामा पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥૩૫॥

શ્રીહરિસ્વાચ—મજઘાતોસ્તુ સેવાર્થઃ પ્રેમ ક્તિન્પ્રત્યયસ્ય ચ ।

મળતુંજ નથી ‘અશાન્તસ્ય કુતઃ સુલ્ભમ્’ એવી સ્મૃતિ છે, કેમકે આત્યંતિક
સુખતો એક કૃષ્ણલક્ષિતીજ સાધ્ય છે. કૃષ્ણલક્ષિતો તીવ્ર વૈરાગ્ય વિના ઝટ
સિદ્ધ થતીજ નથી ॥૫૭॥ હે જનનિ ! જે પુરૂષો પ્રાકૃત પદાર્થોમાં વૈરાગ્ય
વેગને પામ્યા છે તેમનેજ શ્રીકૃષ્ણમાં અનુરાગ (પ્રેમપૂર્વક લક્ષિ) વૃદ્ધિ
પામેછે ‘પરમાત્મનિ ચો રક્તો વિરક્તોઽપરમાત્મનિ’ એવી સ્મૃતિ છે. તેવા
અનુરાગથી તે પુરૂષો પરાગતિ-એકાંતિકોએ પ્રાપ્ય એવી આત્યંતિકી મુ-
ક્તિને પામેછે ॥૫૮॥ હે જનયિત્રિ ! આ પ્રકારે વૈરાગ્યનું વિશુદ્ધ સ્વરૂપ
અને તેના ઉદયનો ઉત્તમ ઉપાય તમોને મેં કહ્યો. હવે મુમુક્ષુ મનુષ્યને સં-
સાર પાશબંધનમાંથી મુકાવનારી અભીષ્ટ સુખને આપનારી લક્ષિનું સ્વરૂપ
તમોને કહું છું ॥૫૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે હરિગી-
તાયાં વૈરાગ્યસ્વરૂપલક્ષણનિરૂપણનામા પંચત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૫॥

‘અધ્યાય ૩૬ મો.

શ્રીહરિ કહેછે—હે માતઃ ! ભજ ધાતુનો સેવારૂપ અર્થ છે, ‘મજ
સેવાયાં’ એવો એના અર્થનો નિર્દેશ કર્યો છે. તેને ‘મજ્યતે અનયેતિ મક્તિઃ’
—‘જેનાથી લલય તે લક્ષિ કહેવાય’ આ રીતે કરણાર્થમાં ક્તિન્ પ્રત્યય
લાવતાં કરણપણાથી કહેવા ઇચ્છેલો પ્રેમવિશેષરૂપ અર્થ છે. ધાત્વર્થ અને
પ્રત્યયાર્થ મધ્યે ધાત્વર્થને પ્રધાનપણે કહેવાની ઇચ્છાથી ‘સ્નેહથી લગવ-
ત્સેવા કરવી એ લક્ષિ છે’ એમ બુધજનો કહેછે. ‘મજ માં મક્તિમાવતઃ’

૧ આ અધ્યાયમાં લક્ષિનું સ્વરૂપ અને તેના ભેદો નિરૂપણ કર્યા છે.

જેદેન ભગવત્સેવા ભક્તિરિત્ત્યતે મુખ્યૃઃ ॥૧॥ પ તેવતા યથા નારી

‘ભક્તિયોગેન સેવતે’ ‘મજતાં પ્રીતિપૂર્વકં’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે. (એ પ્રત્યયાર્થ પ્રધાન હો તો ‘ભગવત્સેવામાં કારણભૂત જે સ્નેહવિશેષ છે એજ ભક્તિ કહેવાય’ એવો અર્થ થાય) યદ્યપિ ભગવાતુથી સેવામાત્ર અર્થની પ્રતીતિ થાયછે, કરણવિશેષ કહેવાની ઇચ્છાથી તો તે સેવા ‘સ્નેહસહિત કરવી’ એવો અર્થ થાયછે, આજ ભક્તિ કહેવાય. આવો સ્નેહતો કામિની આદિકમાંપણુ ઘટતો આવેછે એટલે એપણુ સ્નેહસહિત સેવાજ છે, તથાપિ સ્નેહસહિત સેવારૂપ ભક્તિનો પ્રયોગ તો ભગવત્સેવામાંજ રૂઢ છે, એવા અભિપ્રાયથી ‘સેવા’ એટલુંજ નહિ કહેતાં ‘ભગવત્સેવા’ એમ કહ્યું છે. એટલે અવયવાર્થથી સ્નેહસહિત સેવારૂપ ભક્તિનો પ્રયોગ બીજામાંપણુ થાય પણુ રૂઢિથીતો ભગવત્સેવામાંજ પ્રવર્તેછે, ભગવત્સેવામાં તો અવયવાર્થ અને રૂઢ્યર્થ બંને છે. વસ્તુતાએ તો ભગવાનમાં જે સ્નેહવિશેષ છે એજ ભક્તિ છે. સ્નેહતો પરમેશ્વરમાં અવિચ્છિન્ન મનોવૃત્તિવિશેષરૂપ છે ‘સ્નેહપૂર્વમનુ-ધ્યાનં ભક્તિરિત્યભિષીયતે’ ‘પરમાત્મનિ ચો રક્તો’ એવી સ્મૃતિ છે. પ્રીતિ અને પ્રેમશબ્દ સ્નેહનાજ પર્યાય છે. એટલે પ્રેમપૂર્વક જે ધ્યાનવિશેષ છે એજ ભક્તિ છે. આ ભક્તિતો મનોમાત્રગોચર છે, એટલે આ ક્રિયાના રૂપની હોઈ શકે નહિ. સેવા-પરિચર્યાતો એક ક્રિયાવિશેષરૂપ છે. આ ક્રિયાવિશેષો કાયિક વાચિક માનસિક એવા ભેદથી વિવિધ પ્રકારના છે. આ ક્રિયાવિશેષરૂપ સેવા પ્રેમથી પ્રવર્તેછે એટલે જે પ્રેમ હોય તો સેવા થાય. માટે ક્રિયાવિશેષરૂપ સેવાને કરાવનારો જે પ્રેમપ્રકર્ષ છે એજ મુખ્ય ભક્તિ છે એમ જણાવામાટે ‘સ્નેહથી જે ભગવત્સેવા તે ભક્તિ કહેવાય’ એમ આ સ્થળે કહેછે. સેવાતો સ્નેહે કરાએલી છે. ભગવાનમાં જે પ્રેમવિશેષ છે એજ ભક્તિ છે એવા અભિપ્રાયથી શાંડિલ્યમુનિએ ‘સા પરાનુરક્તિરીશ્વરે’ એવું સૂત્ર કર્યુંછે, ‘પરમેશ્વરમાં જે પરા અનુરક્તિ (પરમપ્રેમ) એજ ભક્તિ કહેવાય’ એવો સૂત્રનો અર્થ છે ‘પરમાત્મનં ચો રક્તો વિરક્તોઽપ માત્મનં’ એવી સ્મૃતિપણુ છે ॥૧॥ સ્નેહ કેવો બેધએ તેને વિશેષણુ આપેછે-જેમ પતિવ્રતા વનિતા પતિને અનન્યભાવથી સેવેછે, એટલે જેમ ભૂત્ય પોતાના

સેવેત સ્વપતિં તથા । અનન્યભાવેન હરિં મુમુક્ષુઃ સર્વદા ભજેત્

સ્વામીની સેવા સજેછે પણ તેમાં સ્વામિસેવા એજ સ્વાર્થ નથી કિંતુ સ્વામીથકી અન્ય સ્વાર્થ છે, એટલે તે અનન્ય કહેવાય નહિ. તેમ પતિ-ત્રતા વનિતાને નથી, તેનેતો પતિપરિચર્યા એજ સ્વાર્થ છે પણ પતિથકી અન્ય સ્વાર્થ નથી, એવા અનન્યલાવથીજ પતિત્રતા પતિની પરિચર્યા કરે છે. તેમ અનન્યલાવથી એટલે ‘લગવાનજ મારે એક પરમ સ્વાર્થ છે’ એમ માનીને લગવાન થકી અન્ય દેવમાં કે કૃણમાં પ્રેમાનુબંધ બાંધ્યા વિના મુમુક્ષુ મનુષ્યે સર્વદા શ્રીહરિની સેવા કરવી. આ ઉપરથી ‘એકાંતિક અને આત્યંતિક એવો સ્નેહ એ ભક્તિ છે’ એમ સિદ્ધ થાયછે. જે પુર-ષોને કૃણલિપ્સાથી પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ છે તેનેતો જેવો પરમાત્માની સાથે સંબંધ છે એવો કૃણની સાથેપણ છે. કૃણમાં મુખ્ય સંબંધ છે અને લગવાન સાથેતો તેના સાધનપણે સ્વરૂપ સંબંધ છે, માટે આ ભક્તિ એકાંતિકી નથી (એક લગવાનનોજ કૃણ સાધન બન્નેમાં સંબંધ હોય એજ એકાંતિકી કહેવાય) વળી કૃણલાલ થયા પછી લગવાન સાથે સંબંધ નથી માટે તે ભક્તિ અન્તવાળી કહેવાય એટલે આત્યંતિકી કહેવાય નહિ. (કૃણ-સાધન બન્ને દશામાં જે અનુવર્તે તે આત્યંતિકી કહેવાય) જે નિષ્કામી નરો છે તેમની જે પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ છે તેતો કૃણ-સાધનભેદે રહિત છે, એટલે લગવાનનેજ સાધનરૂપ અને કૃણરૂપ માનેછે. અર્થાત્ પ્રાપ્યપ્રાપક ભિન્ન ભિન્ન નથી; જે પ્રાપક છે એજ પ્રાપ્ય છે. પ્રાપ્ય પર-માત્મા થકી અન્ય દેવતામાં કે કૃણાંતરમાં ભક્તિ નથી માટે આ ભક્તિ એકાંતિકી કહેવાય. (એકમાંજ જેનો અંત-નિશ્ચય હોય તે એકાંત કહે-વાય, તે કારણોથી થતી તે એકાંતિકી કહેવાય) આવી ભક્તિની સદા-નુવૃત્તિ કૃણાંતરના પ્રતિરોધ વિના છે માટે આત્યંતિકી છે એટલે જે લગ-વાનથકી અન્ય કૃણની લાલસા હોય તો વચ્ચે પ્રતિરોધ કરનારી થાય, નિષ્કામી નરતો બીજું કૃણ ઇચ્છતોજ નથી એટલે આ ભક્તિ સદાય અનુવર્તેછે પણ સકામોની પેઠે કૃણ મળતાં નિવૃત્ત પામતીજ નથી માટે આત્યંતિકી છે, અર્થાત્ કૃણદશામાંપણ નહિ નિવૃત્તિ પામવાપણું એજ

॥૨॥ શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદસંવનનં । અર્ચનં વન્દનં

આત્યંતિકપણું છે. (અંત-નાશને અતિક્રમ કરે તે અત્યંત કહેવાય, અર્થાત્ વિનાશનો અભાવ, અત્યંત એજ આત્યંતિકી કહેવાય) માટે આ રીતે એકાંતિકી અને આત્યંતિકી જે હોય એજ મુખ્ય ભક્તિ કહેવાય. સકામોને જે પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ છે તેતો મુખ્ય ભક્તિ નથી. ઉપચારથી તેમાં ભક્તિશબ્દનો પ્રયોગ થાયછે. આવા હેતુથીજ સકામોની અપેક્ષાએ નિષ્કામોનું શ્રેષ્ઠપણું છે. આ ઉપરનો સર્વ અર્થ ગીતા વિગેરેમાં ૨૫૪ વર્ણવ્યો છે-‘ચતુર્વિધા ભજન્તે માં જનાઃ કૃતિનોઽર્જુન ! । આર્તો જિજ્ઞાસુરર્થોઽર્થી જ્ઞાની ચ ભરતર્ષભ ! ॥ તેષાં જ્ઞાની નિત્યયુક્ત એકમક્તિર્વિશિષ્યતે । પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોઽલ્પધર્મહં સ ચ મમ પ્રિયઃ ॥ ઉદારાઃ સર્વે એવૈતે જ્ઞાની ત્વાત્મેવ મે મતઃ । આશ્ચિતઃ સ હિ યુક્તાત્મા મામેવાનુષ્ઠમાં ગતિમ્ ॥ વાસુદેવઃ સર્વમિતિ સ મહાત્મા સુદુર્લભઃ’ ‘પુરુષઃ સ પરઃ પાર્થ ! ભક્ત્યા લભ્યસ્ત્વનન્યયા’ ‘ભક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્યઃ’ ‘મયિ ચાનન્યયોગેન ભક્તિરવ્યભિચારીણી’ ‘માં ચ યોઽવ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે’ ‘અનન્યેનૈવ યોગેન માં ધ્યાયન્ત ઉપાસતે’ ‘ભજતે મામનન્યભાક્’ ‘અનન્ય-ભક્તિં સાધ્વીવત્કુર્યુરેકાન્તિકા હિ તે’ ‘ચતુર્વિધા મમ જના ભક્તા એવ હિ તે શ્રુતાઃ । તેષામેકાન્તિનઃ શ્રેષ્ઠાસ્તે ચૈવાનન્યદેવતાઃ । અહમેવ ગતિસ્તેષાં નિરાશીઃકર્મકારિણામ્ । યે તુ શિષ્યાઽસ્ય ભક્તાઃ ફલકામા હિ તે મતાઃ । સર્વે ચ્યવનધર્માણઃ પ્રતિબુદ્ધસ્તુ મોક્ષભાક્’ ‘અહૈતુક્યવ્યવહિતા યા ભક્તિઃ પુરુષોત્તમે’ ‘કુર્વન્ત્યહૈતુર્કી ભક્તિં’ ‘મર્યદેકાન્તમતિર્નાન્યન્મત્તો વાન્મુચ્ચતિ કિચ્છન’ ઇત્યાદિ ॥૨॥ પરમેશ્વરમાં પરમ અનુરાગરૂપ ભક્તિ પોતાનાં કાર્યભૂત જે શ્રવણાદિ તેના ભેદથી નવ પ્રકારની કહેવાયછે, તેનેજ સાધન ભક્તિ કહેછે, એટલે ભક્તિનાં સાધન છે એમ કહેછે, નવ પ્રકારની આ ભક્તિથી ગાઢાનુરાગરૂપ પરા ભક્તિ થાય છે. ભક્તિતો એકજ પ્રકારની છે પણ તેનાથી જે શ્રવણાદિ કાર્ય થાયછે તેના નવ પ્રકારો આ રીતે છે—કેટલાકો એકાંતિક આત્યંતિક ભક્તિથી ભગવાનના દિવ્ય ગુણશ્રવણપરાયણ પરીક્ષિત રાજની પેઠે થાયછે. બીજા કેટલાક પરમપ્રેમથી ગુણગાયન (કી-

દાસ્યં સત્યમાત્મનિવેદનઃ ॥૩॥ લક્ષણાનિ નવૈતાનિ તસ્યાઃ
સન્તિ હિ યેષુ ચ । શ્રિત કમાંપ પ્રાણી સમુક્તિ મુક્તેમાયાત્
॥૪॥ શ્રવણં તત્ર કર્તવ્યં સર્વદા જન્મકર્મણાઃ । શ્રદ્ધાભાસ્ય સ્વધ-

ર્તન) પરાયણુ વ્યાસસૂત શુકદેવની પેઠે થાયછે. કેટલાકતો નિરંતર પરા-
નુરાગગભિત સ્મરણુપરાયણુ પ્રહ્લાદની પેઠે થાયછે. કેટલાક પરાભક્તિથી
પાદપરિચર્યાપરાયણુ લક્ષ્મીજીનીપેઠે થાયછે. કેટલાક ગાઠ અનુરાગથી
નિરંતર પૂજનપરાયણુ પૃથુરાબની પેઠે થાયછે. કેટલાક ભક્તો ભગવાનને
વારંવાર વંદનતત્પર અકૂરજીની પેઠે થાયછે. કેટલાકતો સદાકાળ પોતા-
વિષે દાસભાવનું અનુસંધાન કરવાપૂર્વક સમસ્ત દાસવૃત્તિમાંજ હનુમાન-
જીની માફક રમેછે. કેટલાક પ્રેમી ભક્તો પ્રિયસખાભાવથી અર્જુનની માફક
રમેછે. આતો વિલક્ષણુ સ્નેહાતિશય છે, કેમકે ક્ષણપણુ વિયોગ સહન
કરી શકે નહિ ‘સમપ્રાણઃ સહ્યા મતઃ’ એવુ સખાનું લક્ષણુ છે. કેટલાક
પ્રેમપ્રકર્ષથી અંબરીપ-બલિરાબનીપેઠે આત્મનિવેદનપરાયણુ થાયછે, એટલે
‘યત્કરોષિ યદશ્રાસિ યજ્ઞુહોષિ દદાસિ યત્ । યત્તપસ્યસિ કાંન્તેય ! તત્કુ-
રુષ્વ મદર્પણમ્’ ‘વપુરાદિષુ ચોડપિ કોડપિ વા ગુણતોડસાનિ યથાતથાવિધઃ ।
તદયં તવ પાદપન્થયોરહમદ્યૈવ મયા સમર્પિતઃ ॥ મમ નાથ યદસ્તિ ચોડ-
સ્યહં સકલં તદ્દિ તવૈવ માધવ ! ।’ આમાં કહેલા પ્રકારને અનુસારે
આત્મા આત્મીય સર્વસ્વનું જે ભગવાનને અર્પણુ કરવું તેમાં નિષ્ઠાવાળા
થાયછે. આ રીતે નવ પ્રકારો છે. યદ્યપિ શ્રવણાદિ નવેપણુ પ્રકારની ભ-
ક્તિનો સમન્વય એકાંતિકભક્તિસંપન્ન ભક્તમાં હોય છે તથાપિ શ્રવણાદિ
એક એક પ્રધાન અંગ હોવાથી આ નવ પ્રકારનો વિભાગ છે, જેમ પરીક્ષિ-
તને શ્રવણભક્તિ મુખ્ય હતી તેમજ બીજી ભક્તિમાંપણુ બાણી લેવું. આ-
વીરીતે કહેલા પ્રકારભેદોમાંથી શ્રવણાદિ એક એક અંગમાં નિષ્ઠા કરવા-
થીપણુ ભુક્તિ (અવાંતર ઐહિક ફળ) અને અંતે મુક્તિને પામેછે ॥૩-૪॥
હે સતિ ! તેમાં પ્રથમ શ્રવણુ ભક્તિનું લક્ષણુ કહુંધું—સ્વધર્મનિષ્ઠ અને
ભક્તિનિષ્ઠ પુરૂષના મુખ્યથી (કેવળ સ્વધર્મનિષ્ઠ નહિ તેમ કેવળ ભક્તિ-
નિષ્ઠ નહિ કિંતુ બન્નેમાં નિષ્ઠાવાળાથકી) શ્રીકૃષ્ણના દિવ્ય જન્મ અને દિવ્ય

મસ્થતઙ્ગકવદનાત્સતિ ! ॥૫॥ વરાહાઘવતારાણં શ્રીકૃષ્ણસ્યૈવ
યાનિ ચ । ચરિત્રાણ્યાદસત્તાનિ શ્રોતવ્યાનિ મુમુક્ષુણા ॥૬॥ તથા
શ્રીકૃષ્ણમક્તસ્ય પ્રહ્લાદસ્ય ધ્રુવસ્ય ચ । પ્રિયવ્રતામ્બરીષાઃ શ્રોત-
વ્યાઽઽદરતઃ કથા ॥૭॥ કીર્તનં રાદિદ્વાર્તુશ્ચરિત્રાણાં ચ તત્સ-
તામ્ । કર્તવ્યં ચ કથાવાર્તાભ્યાં સદાદરત્ ॥૮॥ કૃષ્ણતઙ્ગ-
ક્તસમ્બન્ધગ્રન્થાનાં પઠનં તથા । પાઠનં નિત્યપાઠશ્ચ કર્તવ્યઃ સ્વહિ-
તાર્થિના ॥૯॥ છન્દોનિષ્પદ્યાનાં ગદ્યાનાં ચ વ્રજેશિતુઃ । સંસ્કૃ-
તાનાં પ્રાકૃત્યાં કાર્યં વા ગાયનં મુદા ॥૧૦॥ કૌશલ્યે સતિ વીણા-
દિવાદાનુગતમેવ તત્ । કાર્યં વા તાલિકામ્વાનૈસ્ત્રીણં વાપિ
કર્હિચિત્ ॥૧૧॥ પ્રભોઃ સ્તુતિઃ પ્રાર્થના ચ નામસંકીર્તનં તથા ।

ચરિત્રોનું મુમુક્ષુએ શ્રવણ કરવું. તથા શ્રીકૃષ્ણના જે વરાહ વિગેરે દિવ્ય
અવતારો છે તેમનાં ભૂમિ ઉદ્ધારણાદિક દિવ્ય ચરિત્રોનું મુમુક્ષુએ આદરભા-
વથી શ્રવણ કરવું. તથા ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત પ્રહ્લાદ ધ્રુવ પ્રિયવ્રત
અંબરીષ ઉદ્ધવ આદિકનાં ચરિત્રોનું પણ પરમાદરથી શ્રવણ કરવું. ભક્ત-
ચરિત્રશ્રવણતો ભગવન્મહિમાશ્રવણની સીમા છે, એટલે ભક્તચરિત્ર સાં-
ભળવાથી ભગવાનનો મહિમા વિશેષ વૃદ્ધિ પામે છે, માટે ભક્તચરિત્રો
પ્રથમ શ્રવણ કરવું, કેમકે એજ ભગવદ્ભક્તિમાં મૂળ છે ॥૫-૭॥ હવે
કીર્તન ભક્તિ કહું છું—રાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણનાં અને તેમના એકાંતિક સંતોનાં
ચરિત્રોનું અનુવર્ણન, સભામાં તે ચરિત્રોની કથા વાર્તા, સ્વયં કૃષ્ણ અને
તેમના ઉદ્ધવાદિ ભક્તોનું ચરિત્ર જેમાં વર્ણવ્યું છે એવા શ્રીમદ્ભાગવત
વિગેરે ગ્રંથો ભણવા ભણાવવા, નિયમથી તેનું પારાયણ, આ સર્વે કલ્યાણની
કામનાવાળા ભક્તો આદરભાવથી સદાય કરવું ॥૮-૯॥ ગ્રન્થપતિ શ્રીકૃ-
ષ્ણના દિવ્યગુણોનું નિબંધન હોવાથી શ્રવણ મનને હરણ કરનારાં, નાના-
વિધ છંદ વૃત્તોથી ગુથેલાં, સંસ્કૃતરૂપ અથવા પ્રાકૃત ભાષારૂપ પદ્યો (શ્લોક
કીર્તન વિગેરે) તથા દંડકાદિ ગદ્યોનું હર્ષસહિત મધુર સ્વરથી ગાયન કરે.
વીણા વિગેરે વાદ્યો વજ્રવાની પ્રવીણતા હોય તો તે ગાયન વીણા સતાર
સરોહો વિગેરે વાહનો વજ્રવાપૂર્વક કરે. અથવા તાળી વજ્રવાની સાથે ક-

કાર્યે શ્લોકાદિમિર્વામ્બ ! પ્રીત્યા વાક્યૈર્નિર્વાસૈઃ ॥૧૨॥ સાક્ષો-
પાક્ષા ભગવતો મૂર્તિશ્ચિન્ત્યા હૃદમ્બુજે । एकैकमङ्गं सदा ततश्च
સિતાવાષે ॥૧૩॥ નાસાં વૃન્દાવનવિધોઃ કર્તવ્યં સ્મરણં હૃદા ।
ચરિત્રાણાં ગુણાનાં ચ જસવ્યસ્તન્મનુસ્તથા ॥૧૪॥ તથા ગોલોકવૈ-
કુણ્ઠાદીનાં ધાસાં જગત્પતેઃ । તત્રત્યપાર્ષદાદીનાં કાર્યં ચ સ્મરણં
પ્રસૂઃ ! ॥૧૫॥ પાદસંવાહનં કાર્યં પ્રત્યક્ષસ્ય તુ સત્પતેઃ । અન્યથા
માનસં કાર્યં સ્પર્શોઽન્નેઃ પ્રતિમાસુ તુ ॥૧૬॥ ઉત્પત્તિસ્થિતિનાશ-

રત્વું. અથવા ક્યારેક તો તાળી પાડ્યા વિના પણ કરતું ॥૧૦-૧૧॥ હે
માતઃ ! શ્રીકૃષ્ણની ગુણૈશ્વર્યાદિકની સ્તુતિ પ્રાર્થના અને નામોચ્ચારણ શ્લો-
કોચ્ચાર અને ગીતગાયનાદિકવડે અથવા રમણીય વચનોચ્ચારવડે સ્નેહ-
પૂર્વક કરવો. અર્થાત્ સ્તુતિ પ્રાર્થના જેમાં હોય એવાં વાક્યરૂપ અથવા પ-
દરૂપ ચરિત્રોનું પ્રીતિથી સુસ્વરપૂર્વક કીર્તન કરે ॥૧૨॥ હવે સ્મરણ કહું-
ધું—હૃદયાદિ અંગ અને સુદર્શનાદિ ઉપાંગે સહિત એવી ભગવાનની સમગ્ર
મૂર્તિ જે સ્મરણ કરનારાના હૃદયને આહ્વાદ આપનારી અને દિવ્ય અદ્ભુત
રૂપ લાવણ્યતાદિકે યુક્ત છે એવીનું પ્રેમપ્રકર્ષપૂર્વક હૃદયકમળમાં સ્મ-
રણ કરવું. ત્યારપછી ભગવન્મૂર્તિના ચરણતળને આરંભીને મંદહાસપર્યંત
એક એક અંગનું પ્રેમથી સ્મરણ કરવું તથા વૃન્દાવનચંદ્ર શ્રીકૃષ્ણનાં દિવ્ય
વાસુદેવ વિગેરે નામો, દિવ્ય ચરિત્રો અને દિવ્ય ગુણોનું ચિત્તમાં ચિત્ત-
વન કરવું તથા અર્થસહિત ભગવન્નામમંત્રજપરૂપ સ્મરણ કરવું તથા હે
માતઃ ! જગત્પતિ ભગવાનનાં દિવ્ય સ્થાનભૂત ગોલોક, વૈકુંઠ, અક્ષર વિ-
ગેરેનું તથા તેમાં રહેલા શ્રીદામાદિ પાર્ષદોનું પ્રેમથી સતત સ્મરણ કરવું
॥૧૩-૧૫॥ હવે પાદસેવન કહુંધું—જ્યારે સાત્પતિ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ પ્ર-
ત્યક્ષ-નયનગોચર વિરાજમાન હોય ત્યારે પાદસંવાહન (ચરણ ચાંપવા)
સાક્ષાત્ કરવું. જ્યારે પ્રત્યક્ષ વિરાજમાન ન હોય ત્યારેતો તે માનસિક
કરવું. પ્રતિમામાં તો એટલે અર્ચાવતારથી પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ હોય તો તેમના
દિવ્ય ચરણના સ્પર્શરૂપ પાદસંવાહન પ્રેમથી કરવું ॥૧૬॥ પાદસંવાહનની
પ્રશંસા કરેછે—જે પરમાત્માના પાદપદ્મની પરિચર્યાથી બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને

ત્તકિમજયશ્ચ હિ યત્સેવયા પ્રાપુઃ સ્પર્શત યવ યસ્ય ચ પુના-
ત્વણં ત્રિવર્ત્મવ્રજા । માયાકાલમયં યદાશ્રયવતાં ન યત્યથા
સેવ્યતે યો રાધાકમલાદિ ભગવતોઽર્ક્ષિં તં ન સેવેત કઃ ॥૧૭॥

શિવ સૃષ્ટિ સ્થિતિ અને સંહાર કરવામાં સામર્થ્ય પામ્યા છે. જેના સ્પર્શ-
માત્રસંબંધથીજ ત્રિપથગા (સ્વર્ગ મર્ત્ય અને પાતાળ આ ત્રણ લોકના
માર્ગથી જનારી) ગંગા આ સમગ્ર બ્રહ્માંડને પાવન કરેછે. જે ભગવચ્ચ-
રણુના શરણુને પામેલા જનોનો માયા કાળથકી લય સમગ્રપણે વિનાશ
થાયછે. જે ચરણુકમળને રમા રાધા આદિક અખંડ સેવેછે. આવા ભ-
ગવચ્ચરણુને કયો અર્થી ન સેવે? આર્ત જ્ઞાતુ અર્થાર્થી સર્વ કોઈ પણ
જન સેવેજ, કેમકે બ્રહ્મપદપર્યતનું જે ઐશ્વર્ય છે તે પરમાત્મપાદપરિચ-
યાનુંજ ફળ છે. વળી સંસારલયની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે અને ચરણુ-
સ્પર્શસંબંધમાત્રથી પણ જળમય એવું પણ જડ તત્વ (ગંગાજી) પાપ-
પુંજને હરેછે તો તે ચરણુને કયો જ્ઞાની ન સેવે? સર્વ કોઈ સેવેજ, કેમકે-
કમળા રાધા આદિકપણુ આ પાદસેવાનેજ પરમ પ્રયોજન (ફળ) માને
છે ॥૧૭॥ જે આ વ્રજવનિતાઓ છે તે જ્ઞાનીઓ કરતાંપણુ અતિ અધિક
છે, કેમકે જે આ ગોપાંગનાઓ જેના ચરણુ સેવનથી કમળા બ્રહ્મા લવ
આદિકથીપણુ અત્યંત અધિક, પૃથ્વીઉપર વ્યાસ વિગેરે કવિવરોએ વિશુદ્ધ
હૃદયથી ગાન કરવા યોગ્ય કીર્તિ પામી ગઈ છે, જ્ઞાનીઓમાં અગ્રેસર એવા
ઉદ્ભવજીએપણુ જે ગોપીઓના ચરણુરજના સંબંધવાળા વૃક્ષ ગુલ્મ લતા
વિગેરે સ્થાવરોના કુળમાંજ જન્મ લેવાની પ્રાર્થના કરી છે ‘આસામહો !
ચરણેણુજુષામહં સ્યાં વૃન્દાવને કિમપિ ગુલ્મલતૌષ્ઠીનામ્ । યા દુસ્ત્યજં
સ્વજનમાર્થપથં ચ હિત્વા મેજુર્મુકુન્દપદવીં શ્રુતિભિર્વિમૃગ્યામ્’ ઇત્યાદિ. ભક્ત
જનોને સુખ આપનારી લલિત લીલાઓ માટે નરનાટન કરતા વૃન્દાવનચંદ્ર
શ્રીકૃષ્ણનું આવા મહામહિમાવાળું ચરણુરવિંદ આત્યંતિક કલ્યાણની કા-
મનાવાળા જનોએ નિરંતર આનંદથી પરમભાવપૂર્વક સેવવા યોગ્ય છે.
ભગવચ્ચરણુસેવન સીવાય બીજી કોઈ ગતિ નથી ‘ગમ્યતેઽન્યા ગતિઃ’-
જેનાથી પમાય તે ગતિ કહેવાય, એટલે પ્રાપ્તક. ‘ગમ્યતે હ્યં ગતિઃ’-જે

યત્તં રત્નવત્ પદ્મનિલયાદિભ્યોઽપિ કીર્તિં યયુર્ભૂયિષ્ઠાં વ્રજયો-
 ચિતઃ કવિચરબ્યાસાદેષાં ભુવિ । તહ્લીલાનરનાટનસ્ય ચરણં
 વ્રન્દાવનેન્દાદા સેવ્યં સંસ્કૃતિમુક્તિકા-કનરૈસ્તેષાં હિ નાન્યા
 ગતિઃ ॥૧૮॥ અર્ચનં તુ દ્વિધા પ્રોક્તં માતઃ ! કૃષ્ણસ્ય સાત્ત્વતૈઃ ।
 આભ્યન્તરં તથા બાહ્યં યથાશક્તિ યથાવિધિ ॥૧૯॥ યથાશ્રુતં હૃદિ
 ધ્યાત્વા કૃષ્ણં માનસકલ્પિતૈઃ । મત્પ્રેરણાદેષાં તુ પ્રોક્તં તત્પ્રાદિમં
 બુદ્ધૈઃ ॥૨૦॥ ઉપચારૈર્યથાલબ્ધૈર્બહિઃ કૃષ્ણસ્ય પૂજનમ્ । યથાધિ-
 કારં વેદોક્તમન્ત્રાદૈસ્તદ્વિતીયકમ્ ॥૨૧॥ આદ્યમાદૌ વિધાયૈવ
 દ્વિતીયં તત આચરેત્ । ચલાયાં પ્રતિમાયાં તુ કૃષ્ણમાવાહ્ય પૂજ-
 યેત્ ॥૨૨॥ મધ્યમાંસાદિસંસર્ગરહિતૈઃ શુચિમિસ્તથા । દ્રવ્યૈઃ

પમાય તે ગતિ કહેવાય, એટલે પ્રાપ્ય. અર્થાત્ પ્રાપક અને પ્રાપ્ય બીજું
 કોઈપણ નથી ॥૧૮॥ હવે અર્ચનભક્તિ ઓગણીશ શ્લોકથી કહેછે—હે
 માતઃ ! ભગવાનનું અર્ચન માનસ અને બાહ્ય એવા બેદથી બે પ્રકારનું પંચ-
 રાત્રમાં કહેલા વિધિમાં નિષ્ઠાવાળા નારદાદિકોએ યથાશક્તિ યથાવિધિ કહ્યું છે
 ॥૧૮॥ તેમાં માનસતો ગુરુમુખથી કે શાસ્ત્રથી ભગવાનનું દિવ્ય રૂપ જોવું સાં-
 ભળ્યું હોય અથવા દેખ્યું હોય તેવા દિવ્યરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું હૃદયકમળમાં ધ્યાન
 કરીને, મનના સંકલ્પથી સંકલ્પેલા ચંદન પુષ્પાદિ મહોપચારવડે ચિત્તની
 એકાગ્રતાપૂર્વક પૂજન કરવું તે બુધજનોએ માનસ પૂજન કહ્યું છે ॥૨૦॥
 દેશ કાળ શક્તિને અનુસારે પ્રાપ્ત થતા ચંદન પુષ્પાદિ ઉપચારોવડે અધિ-
 કારને અનુસારે વેદોક્ત અથવા પાંચરાત્ર કે પુરાણાદિકમાં કહેલા મંત્રોથી
 ભગવાનની પ્રતિમામાં પૂજન કરવું તે બાહ્ય કહેવાય. યથાધિકાર એટલે
 વેદના અધિકારીઓએ વૈદિકમંત્રોથી અને અનધિકારીઓએ સ્મૃતિમાં ક-
 હેલા પ્રકારથી અથવા કેવળ નામમંત્રથી પૂજ કરવી ॥૨૧॥ તેમાં પૂજના
 પ્રારંભમાં માનસી પૂજ કરીને પછીથી બાહ્ય પૂજ કરે. બાહ્ય પૂજનમાં તો
 ચળા પ્રતિમામાં મંત્રોથી ભગવાનનું આવાહન કરીને પૂજન કરે અને
 અચળામાં તો આવાહન ન કરવું એવો વિશેષ જાણવો ॥૨૨॥ મધ્ય-માંસ
 -કેશ-કીટ આદિક હેય દ્રવ્યના સંસર્ગે રહિત, સુંઘેલાં કે અપવિત્ર પૃથ્વી-

પ્રસિદ્ધૈઃ કૃષ્ણોઽર્ચ્યો હ્યન્યદેવાસમર્પિતૈઃ ॥૨૩॥ કૃષ્ણં સંસ્નાપ્ય
પાત્રાંસિ ધારયેત્થ યથોચિતમ્ । અલક્ષારાંશ્ચ વિવિધાન્ યથા ધ્યાનં
તુ ધારયેત્ ॥૨૪॥ કાશ્મીરકેસરોપેતચન્દનાઘનુલેપનમ્ । યથા-
ઋત્વર્ચકઃ કુર્યાત્ પ્રેમ્ણા ચ તિલકં પ્રભોઃ ॥૨૫॥ હારાન્સુગન્ધિ-
પુષ્પાણામવતંસાંશ્ચ શેષ્ઠરાન્ । ભગવન્તં ધારયિત્વા ધૂપં દીપં સમ-
ર્પયેત્ ॥૨૬॥ યથર્તુ ચ યથાશક્તિ નૈવેદ્યમુપકલ્પયેત્ । મનનારા-
જનં કુર્યાદ્દાદિત્તિનિનદઃ સહ ॥૨૭॥ પ્રદક્ષિણાં ચ સ્તવનં પ્રાર્થનાં
ચ નમસ્કૃતિમ્ । કુર્યાદિત્યં પ્રતિદિનં તત્ કૃષ્ણસ્યાર્ચનં સ્મૃતમ્
॥૨૮॥ પ્રાતઃસન્નિવસ્યાદ્ધ્યાપરાહ્નેષુ નિશામુખે । કૃષ્ણસ્યેત્યં પञ્ચ-
કાલમર્ચનં પ્રોક્તં સમમ્ ॥૨૯॥ પ્રત્યૂષકાલે મધ્યાહ્ને સાયં ચેતિ
ત્રિરર્ચનમ્ । મધ્યમં હોલકાલં તત્કાલેયોઽશક્તદોહેનાઃ ॥૩૦॥

ઉપર પડેલાં ઇત્યાદિ દોષે રહિત, ખીબા દેવને નહિ નિવેદન કરેલાં, પ્રસિદ્ધ
-પ્રકૃષ્ટ હોવાથી શાસ્ત્રે ભગવન્નિવેદનમાં લાયક ગણેલાં એવાં વસ્તુઓવડે
શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન કરવું ॥૨૩॥ ભગવાનને સુગંધિ સુપવિત્ર જળવડે સ્નાન
કરાવીને, જેમ ઉચિત હોય એમ તેતે દિવ્ય અવયવોને અનુરૂપ વસ્ત્રો
ધારણ કરાવે. કડાં, સુકુટ, આબુગંધ, સુગંધાહાર, કંદોરો, નૂપુર વિગેરે
વિવિધ વિભૂષણો તેતે સ્થાનમાં પહેરાવીને અલંકૃત કરે ॥૨૪॥ તેપછી પૂજક
પુરૂષ કેસર હુંકુમ કસ્તુરીએ યુક્ત ચંદનનો અનુલેપ યથાઋતુ-શીઘ્ર શિશિ-
રાદિ ઋતુલેદને અનુસારે પ્રેમથી કરે અને પ્રેમથી કેસરાદિકવડે સુગંધિમાન
ચંદનવડે પ્રભુના લલાટમાં તિલક કરે ॥૨૫॥ સુગંધિ સુકુમાર સુંદર પુષ્પોના
હારો, તોરાઓ, ગુચ્છો, તેતે અવયવોમાં ધરાવે અને ધૂપ દીપ અર્પણ કરે
॥૨૬॥ યથાશક્તિ ઋતુને અનુગુણ પદાર્થોથી નૈવેદ્ય નિવેદન કરે. અંતે હું-
દુભિ વિગેરે વિવિધ વાણંત્રો વળવાપૂર્વક મહાનીરાજન (આરતી) ઉપ-
ચાર અર્પણ કરે ॥૨૭॥ તેપછી પ્રદક્ષિણા સ્તુતિ પ્રાર્થના નમસ્કાર કરે.
આ રીતે પ્રતિદિન પ્રાતઃ-સંગવ-મધ્યાહ્ન-અપરાહ્ન-રાત્રિમુખ, આ પાંચ
વખત કૃષ્ણનું પૂજન કરવું તે ઉત્તમ પૂજન કહેલું છે ॥૨૮-૨૯॥ પ્રાતઃ મ-
ધ્યાહ્ન અને સાયં આ ત્રણ કાળમાં પૂજન કરવું તે મધ્યમ કહેલું છે. એક-

જન્માત્સવે સર્વેષુ કૃષ્ણસ્યૈકાદરીત્વ ચ । કર્તવ્યા મહતી પૂજા
 મોત્સવોદિત્સંતા ॥૩૧॥ ઉપવસા જાગરશ્ચ કર્તવ્યસ્તેષુ શ-
 ક્તિતઃ । પારજા પૂત્સવે ભોજ્યા વિપ્રાશ્ચ સાધવઃ ॥૩૨॥ ધનિકઃ
 કારયેત્કૃષ્ણમન્દિરાણિ દ્વાનિ ચ । પ્રતિષ્ઠાં તેષુ કૃષ્ણસ્ય કાર-
 યેત્સ મહોત્સવૈઃ ॥૩૩॥ પૂજાપ્રવાહસિદ્ધ્યર્થં ગ્રામક્ષેત્રધનાદિભિઃ ।
 તદ્વૃત્તિમપિ નિર્બાધાં સાન્તત્યેનૈવ વર્તયેત્ ॥૩૪॥ કૂપં વાર્પીં તદા-
 ગાર્દિં કૃષ્ણાર્થં પ્પવાટિકામ્ । કારયેત્કૃષ્ણવાન્ યજ્ઞાનર્હિત્તત્તન્વ-
 દધીત ચ ॥૩૫॥ શ્રીકૃષ્ણસ્યૈવ મન્ત્રાણાં પુરશ્ચર્યાં વિધાનતઃ ।
 ગ્રન્થાનાં તત્પરાણાં ચ કારયેદ્વૈષ્ણવૈર્દ્વિજૈઃ ॥૩૬॥ કૃષ્ણાર્ચાશિષ્ટ-

જવાર (પ્રાતઃ કે મધ્યાહ્ને) પૂજન કરવું તે કનિષ્ઠ છે. આ પૂજનતો અશક્ત
 ભક્તને માટે છે. આ ત્રણેય પક્ષો શક્તિના ન્યૂનાધિકભાવથી પ્રવર્તે છે ॥૩૦॥
 ભગવાનના જન્માષ્ટમી રામનવમી વિગેરે જન્મોત્સવ દિવસોમાં તથા એકા-
 દશીના દિવસોમાં ભગવાનની ગીતવાણ્ત્રાએ સહિત યથાશક્તિ મોટી (નિત્ય
 પૂજથી અધિક) પૂજ કરવી અને તે તિથિએ ઉપવાસ જાગરણુ યથાશક્તિ
 કરે. પારણાંને દિવસે અને અન્નદ્રુટાદિ દિવસોમાં યથાશક્તિ સાધુ બ્રાહ્મ-
 ણોને જમાડે ॥૩૧-૩૨॥ જે ધનાઢ્ય ભક્તો હોય તેતો પોતાના ધનને સાર્થક
 કરવા ભગવાનનાં અતિદૃઢ શિખરબંધ મંદિરો કે હરિમંદિરો કરાવી. તેમાં
 ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠા મહોત્સવે સહિત કરાવે અને પ્રતિષ્ઠિત
 પ્રતિમાની નિત્ય નૈમિત્તિકાદિ પૂજ નિરંતર ચાલતી રહે એટલામાટે ગામ
 ખેતર ધન આંબા આદિક વૃક્ષો વિગેરે સંપત્તિ આપીને રાત્રી ચોર આદિ-
 કની પીડાએ વર્જીત એવી મંદિરની સ્થિત આલ્લવિકાપણુ બાંધી આપે
 ॥૩૩-૩૪॥ તથા કૃષ્ણસેવામાં ઉપયોગ થાય એવો કુવો, વાવ્ય, પુષ્પ-
 વાટિકા (બાગ) તલાવ કુવારા વિગેરે કરાવે. અને આદિસામય વિષ્ણુચન્દ્રો
 કરાવે ॥૩૫॥ શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષરાદિ મંત્રો તથા શ્રીકૃષ્ણપરાયણુ શ્રીભાગ-
 વતાદિ સદ્ગ્રંથોની પુરશ્ચર્યા યથાવિધિ કૃષ્ણનાજ અનન્ય ભક્ત એવા દ્વિજો
 પાસે કરાવે ॥૩૬॥ કૃષ્ણપૂજ કરતાં બાકી રહેલા (પ્રસાદિભૂત) ચંદન
 પુષ્પાદિ દ્રવ્યથી બીજા સર્વ દેવતાઓ તથા પિત્રિઓનું પૂજન કરવું પણ

ગન્ધાદૈરચ્ચ્યાઃ સર્વાશ્ચ દેવતાઃ । પિતરઃ સાધવો વિપ્રાસ્તર્યાઃ
 ણ્ણાર્પિતાન્ધસા ॥૩૭॥ સાષ્ટાઙ્ગં વન્દનં કાર્યં શ્રીકૃષ્ણાય ચ
 પૂરુષૈઃ । પચ્ચાઙ્ગમેવ નારીર્મિર્મક્તામિસ્તુ ચુચિવ્રતે ! ॥૩૮॥ શ્રીકૃ-
 ણપાદસ્પૃષ્ઠેષુ રજઃસુ પારેલુપ્જન્ત્ । કાર્યમકૂરવચ્છીર્ષે નિધાત-
 વ્યાનિ તાનિ ચ ॥૩૯॥ દાસ્યં ભગવતઃ કાર્યં હિત્વા માનં ચ

સ્વતંત્ર દ્રવ્યથી ન કરવું. અને સાધુ વિપ્રોને ભગવન્નિવેદિત અવશિષ્ટ
 અન્નાદિકથી તૃપ્ત કરવા 'પિતરો દેવાશ્ચ વિષ્ણુનાઽશિતમશ્નન્તિ' એવી શ્રુતિ
 છે. 'વિષ્ણોર્નિવેદિતાશ્ચેન યદ્દૃશ્યં દેવતાન્તરમ્ । પિતૃભ્યશ્ચૈવ તદેયં તદાન-
 ન્ત્યાય કલ્પતે' એવી સ્મૃતિ છે ॥૩૭॥ હવે હું વંદનભક્તિનું સ્વરૂપ કહું
 છું—હે માતઃ ! અષ્ટાંગ અને પંચાંગ એમ બે પ્રકારના પ્રણામ કહ્યા છે,
 તેમાં ભક્ત પુરૂષોએ પૂલસમયે અથવા બીજા સમયમાંપણ ભગવાનને
 સાષ્ટાંગ પ્રણામ પ્રેમથી કરવો. ભક્ત સ્ત્રીયોએતો પંચાંગ પ્રણામજ કરવો.
 એવકાર સ્ત્રીયોને સાષ્ટાંગ પ્રણામનો પ્રતિષેધ જણાવેછે. અષ્ટાંગ પંચાંગ
 પ્રણામનું લક્ષણ સ્કંદપુરાણમાં કહ્યુંછે—'અષ્ટાઙ્ગં વાપિ પચ્ચાઙ્ગં પ્રણામં પુરુ-
 શશ્ચરેત્ । પચ્ચાઙ્ગમેવ નારી તુ નાન્યથા મુનિસત્તમ ! । પચ્ચાં કરાભ્યાં જાનુ-
 ભ્યામુરસા શિરસા દશા । વચસા મનસા ચેતિ પ્રણામોઽષ્ટાઙ્ગ ઈરિતઃ ।
 બાહુભ્યાં ચૈવ મનસા શિરસા વચસા દશા । પચ્ચાઙ્ગોઽયં પ્રણામઃ સ્યાત્પૂજાસુ
 પ્રવરાદિમૌ' ॥૩૮॥ વળી ભગવાનના ચરણકમળના સ્પર્શવાળા રજઃકણુમાં
 અકરણની પેઠે આળોટવું 'રથાદવસ્કન્ધ સ તેઽવચેદત પ્રમોરમૂન્યદ્વિરજાં-
 સ્યહૌ ! ! હતિ' એમ ભાગવતમાં કહ્યુંછે. તથા તે ચરણરજ મસ્તકે પ્રેમથી
 ધારણ કરવી ॥૩૯॥ હવે દાસ્યભક્તિનું સ્વરૂપ કહુંછું—ભગવાનનું દાસપણું
 માનને દૂર મુકીને કરવું, કેમકે માનતો નિરૂપાધિક સ્વામિનું પરિચરણ જે
 દાસપણાને સહજ છે તેનેપણ રોકેછે એટલે કરવા દેતું નથી માટે માન
 મુકવું. પરમાત્માનું દાસત્વ એજ આત્માનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ છે, 'દાસ-
 મૂતાઃ સ્વતઃ સર્વે જ્ઞાત્માનઃ પરમાત્મનઃ'. ઘણા લોકો આત્માને દેહાદિકથી
 વિલક્ષણ બાહ્યીનેપણ સ્વતંત્રપણાના મદથી અંધ થઈને સંસારસાગરમાં પડે
 છે. 'આત્માનું સ્વરૂપ ભગવાનનું એક દાસપણું એજ છે, એમ બાહ્યીને સર્વ

દૂરતઃ । યથાકાલં દાસ इव परिचर्यापरो भवेत् ॥૪૦॥ યમવા-
 હરેત્તોયં કૃષ્ણાર્થં કુમાને ચ । તુલસીં ઘર્ષયેદ્ગન્ધં કુર્યાત્ પાકં
 શુચિઃ શુભમ્ ॥૪૧॥ તાલવૃન્તાદિત્તેઃ કૃષ્ણં વીજયેષ્ચ યથાક્રતુઃ ।
 સમ્માર્જનં ચોપલેપં કુર્યાચ્છ્રીકૃષ્ણમન્દિરે ॥૪૨॥ યથોચિતં ચ
 :સ્તત્પ્રાપ્તતોયફલાદિમિઃ । કુર્વીત સેવનં પ્રીત્યા નિર્માનઃ પ્રણ-
 મેષ્ચ તાન્ ॥૪૩॥ દ્રૌપદર્ચનવત્કાર્યં સત્ત્વ્યં કૃષ્ણેન માનદે ! । દેહ-
 ર્હાપુત્રવિત્તાદેઃ કાર્યઃ સ્નેહોઽધિકઃ પ્રમૌ ॥૪૪॥ માનુષ્યનાટ્યં
 દધતઃ ક્રિયાસ્વસ્ય ન દોષધીઃ । કાપિ કાર્યાઽથ વિશ્વાસઃ કાર્યો-
 ઽસ્યૈવ દૃઢઃ સતિ ! ॥૪૫॥ લક્ષણં નવમં ભક્તેઃ શૃણ્વથાત્મનિવેદ-

પ્રકારે પરમાત્માપરિચર્યાપરાયણતો કોઈકજ થાયછે. માટે જેમ દાસ
 સ્વામીની યથાકાળ પરિચર્યા કરે એમ સર્વ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણચરણકમળ-
 પરિચરણપરાયણ થાય ॥૪૦॥ પરિચર્યાનો પ્રકાર કહેછે-ભગવાનમાટે જળ
 પુષ્પ તુલસી લાવવી, ચંદન ઘસવું, થાળ કરવો, ઇત્યાદિ ક્રિયાઓ પોતેજ
 પવિત્ર થઈ શ્રદ્ધા ભક્તિયુક્ત થઈને કરે ॥૪૧॥ ઋતુને અનુગુણ વીરણનો
 વીંઝણો વિગેરેવડે ભગવાનને વા નાંખે. ચામર દોળે. ભગવાનના મંદિરમાં
 વાળવું લીંપવું વિગેરે અંખરીપ રાજની પેઠે પોતેજ કરે 'કરૌ હરેર્મન્દિર-
 માર્જનાદિષુ' એમ અંખરીપવર્તનમાં કહ્યું છે ॥૪૨॥ ભગવદ્ભક્તોની પરિ-
 ચર્યા નિર્માન થઈને કરવી, અન્ન જળ ઇત્યાદિથી તેમની સમુચિત સેવા ક-
 રવી, તેમને નિત્ય પ્રીતિથી પ્રણામ કરવા ॥૪૩॥ હે માનદે માતઃ ! હવે સ-
 ખ્ય ભક્તિનું સ્વરૂપ કહુંછું-કૃષ્ણવિષે નિરૂપધિ સખાપણું દ્રૌપદી અર્જુનની
 પેઠે ધારવું, નિષ્કપટપણે વર્તવું વિગેરેતો સખાભાવનું કાર્ય છે. તત્ત્વથી વિ-
 ચાર કરતાં પ્રભુમાં અતિઅધિક સ્નેહવિશેષ છે એજ સખાપણું છે, તો દેહ
 અને દૈહિક-પત્ની પુત્ર વિત્ત વિગેરેમાં સ્નેહનો ત્યાગ કરીને નિરવધિ સ્નેહ એક
 કૃષ્ણમાંજ કરવો ॥૪૪॥ હે સતિ ! માનુષલીલાને પૃથ્વીઉપર કરતા શ્રીકૃ-
 ણુની માનુષક્રિયાને સજ્જાતીય ભયભાવનાદિ ક્રિયામાં દોષશુદ્ધિ-પ્રાકૃતચેષ્ટા
 શુદ્ધિ ક્યારેયપણ નજ કરવી. અને એક ભગવાનમાંજ મહા વિશ્વાસ રાખવો
 ॥૪૫॥ હે જનનિ ! હવે ભક્તિનું આત્મનિવેદન નામનું નવમું લક્ષણ કહુંછું

નમ્ । આથ એવ કર્તવ્ય આત્મા જનનિ ! સર્વથા ॥૪૬॥ દેહેન્દ્રિ-
યાન્તઃકરણસ્વમાવાનાં તથા પિતુઃ । પુત્રાદેઃ સ્વજનસ્યાં વશે
વર્તેત ન ક્વચિત્ ॥૪૭॥ કૃષ્ણાધીનો ભવેન્નિત્યં કૃષ્ણ સકલ-
ક્રિયઃ । કૃષ્ણમત્કૌ વિગ્નકૃતઃ સ્વમાવસ્વજનાંસ્ત્યજેત ॥૪૮॥ કૃષ્ણ-
સૈવેક્ષણં કુર્યાં શા શ્રુત્યા ચ તત્કથામ્ । શૃણુયાન્ ત્વચ્ચા સ્પર્શં

તેને સાવધાનથી સાંભળો. આ આત્મા સર્વથા કૃષ્ણમાટેજ કરી દેવો એજ
આત્મનિવેદન છે. આત્માતો નિત્યસિદ્ધ હોવાથી વિનિયોગ થાય એવો નથી
તેનો જળ પુષ્પાદિકની પેઠે કૃષ્ણાર્થે આ વિનિયોગ શો ? તો આજ કૃષ્ણાર્થે
વિનિયોગ છે. કયો તો-અનાદિ કર્મવાસનાથી દૂષિત મન હોવાથી ‘હું કર્તા
હું ભોક્તા હું’ એ રીતે પોતાવિષે સ્વતંત્રપણું આરોપણ કરીને વૃદ્ધિ પા-
મતી જે સ્વાર્થેકપ્રવૃત્તિ તેનો ‘આત્મસ્વરૂપતો પરમાત્માનુંજ એક દાસ-
ભૂત છે’ એવો વિચાર કરવાવડે રૂડીરીતે ઉચ્છેદ કરીને, પોતાની પરમાત્મ-
પ્રીણનૈકશીલતાનો નિશ્ચય કરીને કૃષ્ણપ્રીત્યર્થેજ પ્રવૃત્તિ કરવી તે. આ રીતે
કૃષ્ણાર્થે પ્રવૃત્તિ કરનારો પુરૂષ આરેયપણુ દેહ ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણ સ્વભાવ
તથા પિતા પુત્ર પત્ની વિગેરે સંબંધિ જનનાપણુ વશપણુમાં વર્તેજ નહિ
॥૪૬-૪૭॥ કિંતુ આત્મા કૃષ્ણનેજ એક પરતંત્ર છે એવું નિત્ય સ્મરણ કરીને
કૃષ્ણાર્થેજ સકળ ક્રિયાઓ કરે. અને કૃષ્ણભક્તિમાં અંતરાય કરનારો સ્વ-
ભાવ કે પત્ની પુત્રાદિ સ્વજન વિગેરેનેપણુ તત્કાળ ત્યાગ કરી દે ॥૪૮॥ જે
ચક્ષુરાદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે અને વાગાદિ કર્મેન્દ્રિયો છે તે સર્વેતો ભગવત્સે-
વામાંજ વિનિયોગ કરે (બેડીદે) તે આવી રીતે-દૃષ્ટિને ભગવાનનાજ
દિવ્ય પ્રતિમા આદિકના સૌન્દર્યના દર્શનમાં વિનિયોગ કરે. શ્રોત્રને ભગ-
વત્કથાશ્રવણમાં, ત્વચાને ચરણકમળનો સ્પર્શ કરવામાં, જીહ્વાને ભગ-
વાનના દિવ્ય ગુણોચ્ચારણમાં અને તેમને વિવેદન કરેલાના ભક્ષણમાં,
નાસિકાને ચરણકમળના સ્પર્શવાળાં તુલસી પુષ્પાદિકના સુંઘવામાં, હા-
થનેતો મંદિરમાર્જનાદિ પરિચર્યામાં, મસ્તકને ભગવાનને નમસ્કારાદિ કર-
વામાં, ચરણને ભગવાનના મંદિરમાં જવું તથા પ્રદક્ષિણા કરવામાં બેડી
રાખે. મનથી ભગવાનનોજ સંકલ્પ કરે. શુદ્ધિથી ભગવાનનોજ નિશ્ચય કરે.

ત્યાગ્યસ્યેવ પાદયોઃ ॥૪૯॥ તદ્વળોચારણે જિહ્વાં તન્નેદારણે
તથા । ત્યાગ્યાસાં તદુચ્છિષ્ટપ્પાદાગ્રહણ પરમ્ ॥૫૦॥ હસ્તૌ
તત્પારેચ ત્યાગ્યાં શીર્ષં તદભિવન્દને । પ્રદક્ષિણાયાં તસ્યાગ્ની કુર્યા-
ત્તાન્નેકષાગતૌ ॥૫૧॥ સકૂલ્પાન્મનસા ત્યાગ્યકૃષ્ણસ્યૈવ ચ નિશ્ચ-
યમ્ । ધિયા ચ ચેતસાઽસ્યૈવ ત્યાગ્યચિન્તનમશ્વસા ॥૫૨॥ કૃષ્ણ-
દાસત્વાભેમાનઃ સ્વસિન્કાર્યસ્તથાઽહમા । કૃષ્ણાર્થમેવ કાર્યા ચ
કૃષ્ણિચ્છિણાઃ ઉચમઃ ॥૫૩॥ યદ્યત્સ્વેષ્ટં ભવતત્તત્કૃષ્ણાયૈવ નિવેદ-
યેત્ । ગન્ધોઽપ્યાંશ્ચ કાદોને તત્પ્રસાદોઽપિ ધારયેત્ ॥૫૪॥ પત્રમાત્ર-
મપિ ક્વાપિ કૃષ્ણાયાનર્પિતં તુ યત્ । તન્ન ભક્ત્યં તથાભૂતં ન પેયં
વારિ ચાનથે ! ॥૫૫॥ તત્પ્રત્યક્ષવતં દાનં વૈષ્ણવાનાં ચ સેવનમ્ ।

ચિત્તથી ભગવાનનુંજ તત્ત્વથી ચિંતન કરે ॥૪૯-૫૨॥ ‘હું કૃષ્ણનોજ દાસ
છું’ એવા અહંકારનો આશ્રય કરે ‘દાસોઽહં કોસલેન્દ્રસ્ય’ એવો અહંકાર
હનુમાનજનો હતો, અહંકારનું અનુદ્વેષ સ્વરૂપતો આજ કહેવાય, બીજું
તો વિપરીત છે. તમામ બાહ્ય બેતી વ્યાપાર વિગેરે કૃષ્ણાથેજ કરે ॥૫૩॥
જે જે કૃષ્ણાદિ રમણીય પદાર્થ પોતાને પ્રિય હોય તેને તમામ કૃષ્ણનેજ
નિવેદન કરે, ‘આત્મા રાજ્યં ધનં મિત્રં કલત્રં વાહનानિ ચ । एतद्भगवते
सर्वमिति तत्प्रेक्षितं सदा’ ‘યદિદૃષ્ટમં લોકે યદ્વાતિપ્રિયમાત્મનઃ । તત્ત-
ન્નિવેદયેન્મહ્યં તદાનન્ત્યાય કલ્પતે’ ઇત્યાદિ કહ્યું છે. ચંદન પુષ્પ વસ્ત્ર વિભૂ-
ષણ વિગેરે વસ્તુઓ ભગવાનને નિવેદન કરેલાં હોવાથી પ્રસાદિભૂતજ
ધારણ કરે ‘इक्षुदण्डफलापूपाः खाद्यानि विविधानि च । गन्धो मृगमद-
श्चैव कर्पूरं तैलमञ्जनम् । रत्नाभरणजातं च वस्त्रं सकलवाहनम् । प्रसादमेव
भोक्तव्यमन्यथा दोषभागभवेत्’ એમ સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે ॥૫૪॥ કેવળ
પત્રમાત્રપણ ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલું હોય તો આરેયપણ ભક્ષણ કરે
નહિ તથા નહિ અર્પણ કરેલું જળપણ પિવે નહિ. તત્ત્વાર્થ તો એવો છે કે-
શુધા તૃષાની નિવૃત્તિબુદ્ધિથી ન જમે અને ન પિવે કિંતુ ભગવાનને જમતાં
બાકી રહેલું દાસભક્તો ઉપસેવન કરવું બેઠાએ એવી બુદ્ધિથી પિવું અને
જમવું ॥૫૫॥ કૃષ્ણના આત્મનિવેદી સેવકોએ કૃત્ય આંદ્રાયણાદિ તપ,

પ્રસન્નતાયૈ કૃષ્ણસ્ય કર્તવ્યં તસ્ય સેવકૈઃ ॥૫૬॥ एवं भजन्ति ये
कृष्णं ॥ त्यागेनवलक्ष्मया । मक्षया ते कायेत भक्ता द्विविधा-
स्तेऽपि कीर्तिताः ॥५७॥ तत्राद्यास्त सकामास्ते धर्ममर्थं च विस्त-
तम् । कामं च शोभेत्तं मोक्षं कृष्णादवाचन्ति हि ॥५८॥ देहान्ते

વિષ્ણુયાગાદિ યજ્ઞો, એકાદશ્યાદિ યતો, સત્પાત્રને સુવર્ણાદિ દાનો, કૃષ્ણના
એકાંતિક ભક્તોની સેવા, આ સર્વ સુકૃત કૃષ્ણની કેવળ પ્રસન્નતા વાસ્તેજ
કરવું પણ બીજા પારલૌકિક ફળની લાલસાથી ન કરવું ॥૫૬॥ હે માતઃ !
આ રીતે જે જનો ભગવાનને શ્રવણાદિ નવ લક્ષણવાળી ભક્તિથી ભજે છે
તેને ભક્તો કહ્યા છે. આ સ્થળે એટલો વિશેષ જણવો-તે ભક્તોપણ મુખ્ય
અમુખ્ય ભક્તિના ભેદથી બે પ્રકારના જણવા, જે સકામ પુરૂષો કૃષ્ણની ઉપા-
સના કરેછે તેનોપણ ભક્તનામથી વ્યપદેશ થાયછે પરંતુ તેમની ભક્તિ પરા
નથી, કેમકે કામથી વચ્ચે રોકાય છે. કામતો ધર્માદિ ત્રિવર્ગમાં છે. કિં બ-
હુના-જે મોક્ષ છે તેપણ એક સ્વાર્થકામજ છે. કોઈ એકજણ અલ્પ દુઃ-
ખની નિવૃત્તિની કામના કરેછે અને બીજે કોઈ ભવકૃત અનલ્પ (અધિક) દુઃ-
ખની નિવૃત્તિની કામના કરેછે. સ્વાર્થકામનામાં તે બન્નેમાં બહુ અંતર નથી
બન્ને સરખાજ છે, કેમકે આ પણ જરામરણમોક્ષની કામનાવાળો છે. જે
આ ભક્તો જરામરણ મોક્ષમાટે કૃષ્ણને સેવેછે તેપણ તેજ કૃષ્ણના પ્રસા-
દથી દેહને અંતે અનુક્રમથી કાળે કરીને ગોલોકાદિ ધામોમાં નિરવધિ અક્ષય
ઇષ્ણિત સુખ પામેછે, પરંતુ તેઓ યદ્યપિ કૃષ્ણભક્તિરસને પ્રતિદિન અનુ-
ભવેછે તથાપિ જરામરણમોક્ષને કૃષ્ણસેવારસથી કિંચિત્ પર (અધિક)
જેવું માનીને મોક્ષની પ્રાર્થના કરેછે પણ સેવાની પ્રાર્થના કરતા નથી,
માટે તેમની ભક્તિ સકામ હોઇને ભગવત્પ્રેમરસાંશમાં કિંચિત્ ન્યૂનતાને
પામેલી છે, માટે તે અમુખ્યજ ભક્તિ છે. તથાપિ ભગવત્પ્રેમવિશેષ-
રૂપ હોવાથી 'ભક્તિ' એવા નામથી વ્યપદેશ તો થાય. જે નિષ્કામ ભક્તો
કૃષ્ણને સેવેછે તેતો કૃષ્ણભક્તિરસની અપેક્ષાએ પરતર (અધિક)
કાંઈપણ માનતા નથી. તેમ ચતુર્ધા મુક્તિનીપણ ક્યારેયપણ વાંછા
કરતા નથી તો કેવલ્યમુક્તિની કામના ન કરે એમાં તો કહેવુંજ શું? આવા

તે ચ ભગ્નસ્ય ગોલાકાદિ ધામસુ । લભન્તે સ્નેહસાસ્ય નિ
તસ્યાદવાન્યાણિ હિ ॥૫૧॥ નિષ્કામા રૂતરે તે તુ ભગ્નસ્રવણમ-
ન્તરા । મુક્તીશ્ચતુર્વિધા સિદ્ધીશ્ચાદ્યૌ નેષ્ઠાન્તે કહિંચિત્ ॥૬૦॥
દાસ્યાત્ ભગવતાપ્યૈશ્વર્યમિદમૂર્જિતમ્ । તસ્ય સેવાન્તરાયત્વાન્ન
ગૃહ્ણન્તિ હૃદાઽપિ તે ॥૬૧॥ નિષ્કામભાવેનેત્યં યો માતઃ ! કૃષ્ણં
મજેન્નરઃ । મક્તોત્તમઃ સ વિજ્ઞેયઃ પૂર્ણો હૃદયમસ્ય હિ ॥૬૨॥ મગ-
વન્તં પ્રતિનિનિ સેવમાનસ્ય તસ્ય ચ । પ્રેમા વિવર્ધતેઽત્યર્થે સ ચ
વિઘ્નૈર્ન હન્યતે ॥૬૩॥ યથા પ્રવાહો ગઙ્ગાયા અન્તરાયાન્ ગિરી-

ભક્તોની જે ભક્તિ છે એજ પરા ભક્તિ છે, કેમકે ભક્તિથકી બીજું કશું
પર નથી. આવી રીતે પરા અપરા ભેદથી ભક્તિ બે પ્રકારની છે તેથી
ભક્તો બે પ્રકારના કહેવાયછે ॥૫૭-૬૦॥ જે આ અણિમાદિ અતિશયિત
ઐશ્વર્ય છે તથા જે સાલોક્યાદિ છે તેને ભગવાન્ બલાત્કારથી આપે તથાપિ
ભક્તિરસનું ઉત્તમ સ્વરૂપ જાણનારા નિષ્કામ ભક્તો મનથીપણ ધૃષ્ટિ-
તાજ નથી, કારણ કે આ સર્વે ભગવત્સેવામાં અંતરાયભૂત છે. જે આ સર્વે
ભગવત્સેવાપર્યવસાયી હોય ત્યારે તો ગુણમય એવોપણ આ લોક અગુણમય
(નિર્ગુણ) જ છે એટલે હેય નથી. માટે ભગવદ્ભક્તિમાં રસિક, એક ભક્તિ-
માં નિત્યતૃપ્ત, તેમની સેવાપરાયણ એવા નિષ્કામ ભક્તને સાલોક્યાદિમાં
આ લોકની અપેક્ષાએ કશો વિશેષ વિશેષ નથી ‘મત્સેવયા પ્રતીતં ચ સા-
લોક્યાદિ ચતુષ્ટયમ્ । નેષ્ઠાન્તિ સેવયા પૂર્ણાઃ કુતોઽન્યત્કાલવિદ્યુતમ્’ એમ
ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૬૧॥ હે માતઃ ! જે નરો આવી રીતે નિષ્કામ ભાવથી
ભગવાનને ભજે એજ પૂર્ણ-પરમ ભક્ત જાણવો. આવોજ ભક્તોત્તમ ભગ-
વાન્ શ્રીકૃષ્ણના હૃદયરૂપ છે. તે ભાગવતમાં તથા ગીતામાં કહ્યું છે-‘સાધવો
હૃદયં મહ્યં સાધૂનાં હૃદયં ત્વહમ્ । મદન્યં તે ન જાનન્તિ નાહં તેમ્યો મનાગ-
પિ’ ‘જ્ઞાની ત્વાર્ત્મવ મે મતમ્’ ॥૬૨॥ પ્રતિદિન ભગવાનને પૂર્વોક્તપ્રકારે શ્રવ-
ણાદિકમાંથી હરકોઈ ભક્ત્યંકુરથી સેવા કરનારા નિષ્કામ ભક્તને ભગવાનમાં
પ્રેમ વિશેષ વધતો જાયછે. પછીથી તે પ્રેમ દેશ કાળ ક્રિયા વિગેરે વિદ્યોથી
હણાતો નથી ॥૬૩॥ જેમ કર્મજ્ઞાનાદિકતો અંતરાય આવતાં હણાઈ જાયછે

નયિ । વિઃ ઘાવગળચ્યાઃ સઃ દ્રમામેયાતિ હિ ॥૬૪॥ તથા પ્રેમા-
ડસ્ય મક્તસ્ય દેશકાલક્રિયાસ્થાન । દેશાદ્યમ્ ॥૬૫॥ ઉલ્લુહચ કુળ્મ-
મેવ પ્રપચતે ॥૬૫॥ અપ્તપણાં ચ વાહ્યાનાં કરણાનાં તુ સર્વશઃ ।
સ્વમાવાદૃત્તયઃ કુળ્મે તસ્ય વિષયેષ્વિવ ॥૬૬॥ સાત્તાત્કુળ્મ
પ્રાપ્તભ મરઃ સ તુ । નારત્કો મોત્તરાદિ તં વિનાડમ્યત્ર
વસ્તુનિ ॥૬૭॥ લોકેડસ્તિ દ્વિવિધં વસ્તુ રમણાં તથેતરત્ ।

તેમ આ પ્રેમભક્તિ અંતરાય આવતાં પાછી પડી જતી નથી એમ ઉપ-
પાદન કરેછે-જેમ ગંગાપ્રવાહ અંતરાય કરનારા મહાગિરિઓને પણ નહિ
ગણીને ભેદી નાંખીને એકદમ પોતાના નિવાસસ્થાનરૂપ સમુદ્રસન્મુખજ
વેગથી દોડે છે, તેમ નિરવધિકાનંદમય પરમપુરૂષ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રે-
મવિશેષરૂપ ભક્તિ દેશકાળાદિકની વિષમતારૂપ મહા અંતરાયોનેપણ ભેદી
નાંખીને પોતાના નિવાસસ્થાનભૂત શ્રીકૃષ્ણનેજ પ્રકર્ષથી પામેછે. માટેજ
આવી ભક્તિની પ્રશંસા ગીતામાં કરી છે ‘રાજવિષ્ણુ રાજગુહ્યં પવિત્રમિદ-
મુત્તમમ્ । પ્રત્યક્ષાવગમં ધમ્યં સુસુખં કતુમન્યવન્’ ॥૬૪-૬૫॥ જેમ
નીચા પ્રદેશમાંજ ગતિ કરનારી નદીયો નીચા પ્રદેશ પ્રત્યેજ સ્વભાવથીજ
વેગપૂર્વક દોડેછે, તેમ ધન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ વિષયોમાં ‘હું પહેલી હું
પહેલી’ એવી તાંણાતાંણુથી સ્વભાવથીજ દોડેછે આ વાત સુપ્રસિદ્ધ
છે, તેમ ભક્તોત્તમની મનઆદિક આંતર ધન્દ્રિયો અને ચક્ષુરાદિ
આદ્ય ધન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ ‘હું પહેલી હું પહેલી’ એવી ખેંચાતાંણુથી
સહજસ્વભાવેજ વિષયોમાંજ જેમ એમ કૃષ્ણમાં જઈને પડેછે. માટેજ
લૌકિક વિષયદૃષ્ટાંતથીજ ભક્તિની નિરૂપણુતા કરવાપૂર્વક તેવી ભક્તિની
પ્રાર્થના ભક્તો કરેછે-‘યા પ્રીતિરવિવેકાનાં વિષયેષ્વનપાચિની । ત્વામ-
નુચ્ચરતઃ સા મે હૃદયપ્રાપ્તસર્પત્’ ॥૬૬॥ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનમાં
પ્રેમપ્રકર્ષને પામેલો પુરૂષ તો પરમાત્મા વિના બીજા કોઈ પણ પદાર્થમાં
ક્યારેયપણ પ્રીતિવાળો નજ થાય, કિંતુ કૃષ્ણમાંજ અતિ અનુરાગવાળો થાય
॥૬૭॥ આ લોકમાં ચંદનાનુલેપ, ચંદ્રિકા આદિક રમણીય તથા રજ, કાદવ
આદિક અરમણીય એમ બે પ્રકારની વસ્તુઓ વર્તેછે. એ રીતે વિભાગવાળા

તત્રાસ્ય રાજાંયં યદુઃસ્રુત્યં ભવેદ્ધિ તત્ ॥૬૮॥ અરમ્યેષુ પદાર્થેષુ
 ક્વાપિ કિંચિત્સુખં ભવેત્ । રમ્યેષુ તુ મહદુઃખં ભવેત્કૃષ્ણાનુરા-
 ગિણઃ ॥૬૯॥ વિષયાયત તસ્ય મલયાગુરુચન્દનમ્ । સર્પાયન્તે
 પુષ્પહારા ભૂષણં દૂષણાયતે ॥૭૦॥ રુચિરાઃ કૌસુમાઃ શય્યા દીપ્ત-
 પાઃ કસાન્નેમાઃ । ભવન્તિ તસ્ય ચન્દ્રોઽપિ ભક્તસ્ય તપનાય । ॥૭૧॥

આ બે પ્રકારના પદાર્થો વિષયાનુરાગી પુરૂષની દૃષ્ટિથી સુખમાટે અને
 દુઃખમાટે અનુક્રમથી થાયછે એટલે રમણીય વસ્તુ સુખમાટે અને અર-
 મણીય દુઃખમાટે થાય છે. આ નિષ્કામ ભક્તને તો લોકદૃષ્ટિથી જે રમ-
 ણીય હોય તેતો દુઃખમયજ થાયછે ॥૬૮॥ એક કૃષ્ણમાંજ અતિશય અનુ-
 રાગી ભક્તનેતો રજઆદિકમાંથી કિંચિત્ રજેમાત્ર ક્યારેક-ભગવચ્ચરણ-
 કમળના સ્પર્શાદિ સમયમાં સુખરૂપ થાય. એટલે મળીયાગર ચંદનનો
 અનુલેપ અને કમળાકિંજલ્કના રજઃપુંજથીપણ સુસ્પર્શ અને નિરતિશય
 સુખ કરનારૂં થાયછે. ભગવાનના સંબંધે રહિત કેવળ જે વિષયો લોકચુ-
 દ્ધિથી રમણીય હોય તેમાંતો મહાદુઃખ થાયછે ॥૬૯॥ તેનું વિચરણ કરેછે
 -કૃષ્ણાનુરાગી ભક્તને મળીયાગર ચંદનનો અનુલેપપણ વિષકાદવના લેપ
 જેવો જણાયછે. સુગન્ધિ સુકુમાર હુસુમના મનોહર હારોપણ કાળા
 સર્પ જેવા જણાયછે. લોકચુદ્ધિથી આભૂષણ (અલંકાર)છે પણ આની
 દૃષ્ટિએતો વિધવાવિધૃત વિભૂષણની પેઠે દૂષણરૂપ મનાયછે. સુંદર સુરભિ
 મુકુસુમની શય્યાઓપણ ભગવાનનો સંબંધ નહિ હોવાથી પ્રદીપ્ત અગ્નિ જેવી
 જણાયછે. શ્રીકૃષ્ણના સુખચંદ્રમાં ચક્રોરની પેઠે જેનું ચિત્ત ચોટી ગયુંછે
 એવા આ વૈષ્ણવાગ્રેસરને શારદ પૂર્ણચંદ્રપણ શ્રીભક્તકાળના સૂર્યસદૃશ
 જણાય છે. સાત માળનું નવીન મનોહર મંદિરપણ જે ભગવાનના સંબંધે
 વિહીન છે તો વનના મધ્યમાં રહેલી ગિરિગુહાતુલ્ય જણાયછે. સુગન્ધિ
 શીતળ વાયુપણ પ્રદીપ્ત દાવાનળજવાળા જેવો જણાયછે. આ ભાગવતો-
 ત્તમને સૂક્ષ્મ વસ્ત્રપણ ભારભૂત જણાયછે. પુત્રાદિ સ્વજનો તો વૃક
 (નહાર) જેવા જણાયછે. કારણ કે સ્વજનો 'આ માંડે ભક્ષ્ય છે આ
 માંડે ભક્ષ્ય છે' એમ વૃકની માફક જીવતા જનને કેવળ ભોગવવા માટેજ

રુચિરં મન્દિરં તસ્ય ઘોર રખાયત નવમ્ । સુગન્ધિઃ શીતલો
 વાદાવજ્વાલાયતે મૃશમ્ ॥૭૨॥ મારાયતે સૂક્ષ્મવાસઃ સ્વજનશ્ચ
 કાયત । રૂપં કુષ્ઠાયતે તસ્ય સ્વાદુ ભોજ્યં વિષાયતે ॥૭૩॥ મનોહ્રં
 ગાયનં તસ્ય તીર્ણબાણાયતે તથા । રાક્ષસીવ ભવત્યેવ નારી દેવા-
 ક્કનોપમા ॥૭૪॥ ક્ષેહોઽનુમેયો ભક્તસ્ય ચિહ્નૈરેતૈર્વિરાગિણઃ । કૃષ્ણ
 એવ સ્વરત્યેકસ્તસ્યાન્તશ્ચ બહિઃ સદા ॥૭૫॥ સહસા સ્ફુરિતં
 ક્ષેહાત્તં દૃષ્ટ્વા હસતિ કચિત્ । કચિદ્વજન્તમાલોક્ય વિરહાદિવ
 રોદિતિ ॥૭૬॥ આનન્દાનૃત્યતિ કાપિ કાપિ સમ્ભાષતેઽમુના ।

સામા દોડ્યા આવેછે માટે વૃક જેવા નહિ પણ વૃકોજ છે. સ્વશરીરસૌ-
 ન્દર્ય કામદેવના ગર્વને હરનાઈ હોય પણ ભગવાનના દિવ્ય રૂપ લાવણ્યતા-
 માંજ એક રસિક એવા ઉત્તમ ભક્તને શ્વેત શ્વિત્ર (કોઠ) જેવું જણાયછે. સુ-
 સ્વાદુ ભોજનતો વિષલક્ષણ જેવું જણાયછે. લોકોએ શ્રવણથી સાંભળવા
 યોગ્ય મનોહર આમ્ય ગીતગાયન તો આ ભાગવતોત્તમને કર્ણભેદક તીક્ષ્ણ
 આણુતુલ્ય થાયછે. અપ્સરાની ઉપમા આપવા લાયક નારીપણુ આ કૃષ્ણા-
 નુરાગીને પ્રાણહારિણી રાક્ષસણી જેવી તુચ્છ મનાય છે ॥૭૦-૭૪॥ ભગ-
 વાન વિના અન્ય વસ્તુઓમાં વિરાગવાળા ભક્તોનો ભગવાનમાં વર્તતો પ-
 રમપ્રેમ આ ઉક્ત વિષયવિદ્વેષલક્ષણવાળાં ચિહ્નોથી અનુમાન કરી લેવો.
 અર્થાત્ આવાં લક્ષણો હોય તો જાણવું કે ભગવાનમાં પ્રેમપ્રકર્ષ છે. આ પર-
 મભાગવતને બહાર નેત્ર આગળ અને અંદર અંતઃકરણમાં એક કૃષ્ણજ
 સર્વદા સ્કુરેછે-ખીજું કશું ભાસતું નથી ॥૭૫॥ હવે એકાંતિક ભક્તનું
 લોકબાહ્ય દિવ્ય ચરિત્રનું વર્ણન કરેછે-ભગવાનમાંજ એક પ્રેમી ભક્ત ક્યારેક
 પોતાના નયન આગળ અકસ્માત્ સ્કુરણાયમાન થએલા ભગવાનને નિરી-
 ક્ષણ કરીને ક્ષેહાતિશયથી અતિશય હસેછે. ક્યારેક પધારતા ભગવાનને
 નિહાળીને ભાવિ વિરહની સંભાવના કરીને શું? એમ અતિશય રૂદન કરેછે
 ॥૭૬॥ તે ઉત્તમ ભક્ત ક્યારેક ભગવદ્દર્શનનો આનંદાતિશય આવી જતાં
 નૃત્ય કરેછે. ક્યારેક ભગવાનસાથે પ્રત્યક્ષ માનીને ભાષણ કરેછે. ક્યારેક
 અકસ્માત્ સ્કુરણાયમાન થએલા ભગવાનને સાષ્ટાંગ વંદન કરેછે. ક્યારેક

સાષ્ટાઙ્ગં વન્દતે કાપિ કાચિન્નર્ણી ચ તિષ્ઠતિ ॥૭૭॥ અપરાધાન્
પ્રમથ્વેતિ કાપિ પ્રાર્થયતે હરિમ્ । હ્રોદેન વિવશઃ કાપિ સ ચ
ગાયતિ નિશ્ણપઃ ॥૭૮॥ હરે ! નારાયણ ! સ્વામિ- ! કૃષ્ણ ! ગોવિન્દ !
માધવ ! । ત્યાગ્યાઃ કીર્તયન્તુ ચરમિથાઃ કાપિ સત્પતેઃ ॥૭૯॥
ઇત્યાદિર્ભિર્બહુવિધૈશ્ચિહ્નૈઃ સ ઉપલક્ષિતઃ । પુનાતિ ભુવનં મક્તઃ
સ્વપાદરજસાઽસ્થિલમ્ ॥૮૦॥ અનાયાસેનૈવ માતર્ભવત્યસ્ય હરે-
સ્તનૌ । નિરોધઃ પ્રાણમનસોઃ પ્રેમમક્તસ્ય નિશ્ચિતમ્ ॥૮૧॥ પ્રાર-
બ્ધ્યાન્તે વિહાયાસૌ પુમાન્વા સ્ત્રી કલવરઃ । ગુણાન્માયામયાં-
ર્ત્ત્વીશ્ચ હિત્વા ભવતિ નિર્ગુણઃ ॥૮૨॥ દિવ્યાં તનું બ્રહ્મરૂપાં પ્રાપ્ય

ભગવાનનાજ એક અનુભવમુખમાં ધન્દ્રિયોના સર્વ વ્યાપારો વિલીન
થતાં સ્તબ્ધ થઈ રહેછે. ક્યારેક ભગવાન સન્નિધિમાં છે એમ માનીને
'હે હરે ! તમો મારા અપરાધો માફ કરો' એમ ભગવાનની પ્રાર્થના કરેછે.
ક્યારેક પ્રેમપરવશ બની જતાં લોકલાભે વર્ણત થઈને ઉચ્ચ સ્વરથી ગુણ-
ગાન કરેછે. ક્યારેક હે હરે ! હે નારાયણ ! હે સ્વામિન ! હે ગોવિન્દ ! હે
માધવ ! ઇત્યાદિ સત્પતિ શ્રીકૃષ્ણનાં મંગળકારી નામો ઉચ્ચ સ્વરથી ઉ-
ચ્ચારે છે ॥૭૭-૭૯॥ ઇત્યાદિ બહુવિધ ચિહ્નોવડે શ્રેષ્ઠપણે જણાતો ભક્તો-
ત્તમ પોતાના ચરણારવિંદના રજથી સમથ ભુવનને પવિત્ર કરેછે. બ્રહ્માના
ભુવનનેપણુ પવિત્ર કરેછે. અર્થાત્ ભવ બ્રહ્માદિ દેવોપણુ આવા ભક્તને પ-
ધરાવી ચરણરજથી પોતાના ભુવનને પવિત્ર કરાવેછે ॥૮૦॥ હે માતઃ !
આવા પ્રેમભક્તનાં પ્રાણ અને મન યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-
પ્રત્યાહાર વિગેરે ઉપાયનો પ્રયાસ કર્યા વિનાજ શ્રીહરિમૂર્તિમાં નિશ્ચે નિરોધ
થાયછે ॥૮૧॥ આવા લક્ષણવાળો પ્રેમી નર કે તેવી નારીને બ્રહ્મસંપત્તિમાં
પ્રારબ્ધના પરિણામરૂપ વપુનો પરિત્યાગ થાય એટલોજ વિલંબ છે. કલેવર
પડતાંજ તત્કાળ માયામય એટલે પોતાના આત્મસ્વરૂપને મોહ પમાડનારા
સત્ત્વ રજ અને તમ આ ત્રણ ગુણોને ત્યાગ કરીને એટલે તેને વશ નહિ રહીને
અર્થાત્ ગુણમય માયારૂપ પડદો ઉઘાડી નાંખીને નિર્ગુણ થાયછે-ગુણભા-
વનાસ્પર્શે રહિત થઈને બ્રહ્મસારૂપ્યને પામેછે. તે શ્રુતિમાં કહ્યુંછે 'તસ્ય

કૃષ્ણેચ્છયા સ ચ । દિવ્યં વિમાનમારુઃ સ્વેષ્ટં તદ્દામ યાતિ વૈ
 ॥૮૩॥ ગોલોકે સોઽક્ષરે ધાન્નિ વૈકુણ્ઠે વાપિ મહારાજ । અપ્પસ્ય
 વર્તેતેઽસ્ત્રણં સેવાયાં સર્વવન્દિતઃ ॥૮૪॥ તેન કૃષ્ણેન દક્ષાનિ જ્ઞાન-
 ન્તાન્યક્ષયાણિ ચ । તત્ર વિશ્વાનિ સંપ્રાપ્તિઃ પ્રાપ્તિઃ જનનિ ! ધ્રુવમ્
 ॥૮૫॥ અધ્યાત્મ તત્ત્વામિતિ સૈ મયા પ્રાક્રમોષતઃ । યતાવં ચ
 જીવાનાં મતં નિઃશ્રેયસાય મે ॥૮૬॥ વેદાનાં પરાત્રસ્ય રહસ્યં

તાવદેવ ચિરં યાવન્ન વિમોક્ષ્યેઽથ સમ્પત્સ્યે' ॥૮૨॥ અપહતપામ્ભત્વાદિ
 સ્વસ્વરૂપના આવિર્ભાવને પામેલો આ ભક્ત દિવ્ય બ્રહ્મરૂપ તનુ એટલે
 બ્રહ્મના અપ્રાકૃત રૂપ જેવું રૂપ જેવું છે એવું દિવ્યાકૃતિયોગવિશિષ્ટ વપુને
 પામીને ભગવાનના સંકલ્પબળથી પ્રાપ્ય એવા દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને,
 પોતે પામવા ઇચ્છેલા ભગવાનના દિવ્ય ધામને પામે છે—‘જ્ઞાપાવ જ્ઞા-
 શરીરમેતિ’ ‘બ્રાહ્મીં સંવિશતે તનુ’ એવી શ્રુતિ છે ॥૮૩॥ હે જનનિ ! ભક્ત-
 રાજ તે એકાંતિકભક્ત દેશવિશેષ ગોલોક કે અક્ષર કે વૈકુંઠ નામના દિવ્ય
 ધામમાં તેતે ધામવાસી દિવ્ય ભક્ત મુક્તોએ નમસ્કાર કર્યો થકો શ્રીકૃષ્ણની
 અખંડિત પરિચર્યાપરાયણ થાય છે. આ સ્થળે પ્રાપ્ય ધામનો વિકલ્પ નથી.
 ભગવાનનું દિવ્ય ધામજ પ્રાપ્ય છે. ભગવાનનાં દિવ્ય ભવનો અનંત છે
 માટે ત્યાં ત્યાં રહીને શ્રીકૃષ્ણની પરિચર્યા કરે છે. માટે કૃષ્ણસેવારૂપ એકજ
 રૂળ કહે છે પણ રૂળમાં ભેદ નથી કહેતા. તે ધામમાં પરિચર્યા કરેલા
 શ્રીકૃષ્ણે આપેલાં, દિવ્ય, અક્ષય, અનંત, મુખો જે પ્રાકૃતસુખથકી વિલ-
 ક્ષણ, ક્ષયરહિત, અવધિ વિનાનાં પરમાત્મપરિચરણથીજ એક પ્રાપ્ય છે
 તેને પામે છે. ‘ન સ નરાવર્તેતે’ આ શ્રુતિ અક્ષયપણું કહે છે. બ્રહ્માનંદ
 નિરવધિ છે માટે તેમની સેવાના આનંદનું પણ નિરવધિપણું બાણું ॥૮૪-
 ૮૫॥ પ્રકરણુર્થની પરિસમાપ્તિ કરે છે—હે માતઃ ! આવી રીતે આ અધ્યાત્મ-
 શાસ્ત્ર તેમને મેં કહ્યું. હવે અધ્યાત્મ તત્ત્વ કહેવાનું અવશેષ રહ્યું નથી—
 સમગ્રપણે તમોને કહ્યું. જીવોના આત્મંતિક કલ્યાણ માટે આટલુંજ મેં
 માનેલું છે, ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યની અપેક્ષાએ બીજું કોઈપણ શ્રેય નથી અને
 ભક્તિથકી બીજું કોઈપણ નિઃશ્રેયસ નથી ॥૮૬॥ વેદો અને તેના અર્થના

સાક્ષ્યયોગયોઃ । ધર્મશાસ્ત્રસ્ય ચાપ્યેતદ્વિસ્પષ્ટમુદિતં મયા ॥૮૭॥
 ત્વાપ્યસે વત્યાપિ શ્રેયસે ધાર્યમાત્મનિ । તેન મુક્તા સર્વકષ્ટા-
 ત્પ્રાપ્સ્યસે પરમં સુખમ્ ॥૮૮॥ एतद्रहस्यं परमं यः श्रोष्यति पठि-
 ष्यति । भविष्यति तयोः कृष्णे भक्तिश्च सुखमीप्सितम् ॥૮૯॥
 સુવ્રત ઉવાચ—રહસ્યમિતિ પુત્રેણ ગીતં માતા નિશમ્ય સા । પ્રસ-
 ન્નહૃદયાઽત્યન્તં પ્રોચે નિઃસંશયા સતી ॥૯૦॥ પ્રેમવત્યુવાચ—સ્વધ-
 મ્જ્ઞાનવૈરાગ્યૈરુપેતા નવલક્ષણા । ભક્તિઃ કૃષ્ણે ત્વયા પ્રોક્તા નૃણાં
 શ્રેયસ્કરી હરે ! ॥૯૧॥ સ તુ કૃષ્ણસ્ત્વમેવાસિ હરિનામાઽન્ન

વિચારરૂપ પાંચરાત્ર, સાંખ્યશાસ્ત્ર, યોગશાસ્ત્ર અને ધર્મશાસ્ત્રનું આજ
 પરમ રહસ્ય (નિર્ગલિતાર્થ) સ્પષ્ટપણે તમોને કહું ॥૮૭॥ માટે મોક્ષની
 આકાંક્ષાવાળાં તમારેપણુ આ મેં કહેલું રહસ્યરૂપ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર ચિત્તમાં
 સદાય ધારણુ કરવું. તેના અવધારણુથી સમસ્ત સાંસારિક સંકટમાંથી
 મુક્ત થઈને નિઃશ્રેયસરૂપ સર્વોત્કૃષ્ટ સુખને પામશો. હે માતઃ ! જે મુમુક્ષુ
 મનુષ્ય આ સર્વ સચ્છાસ્ત્રોના સર્વોત્તમ રહસ્યને શ્રદ્ધાથી સાંભળશે અથવા
 ભણશે ભણાવશે; તેમને પણુ શ્રવણુ-પઠનાદિકના પ્રતાપથી હૃદયના દોષ
 દૂર થતાં ધર્માદિકમાં અભિરૂચિ થવાના અનુક્રમથી કૃષ્ણમાં ભક્તિ થશે
 અને ઇપ્સિત સુખ સિદ્ધ થશે ॥૮૮-૮૯॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન !
 જનનીના નિઃશ્રેયસ સાડ સુત શ્રીહરિએ કહેલું આ પરમ ઉપનિષદરહસ્ય
 સાંભળીને માતા ભક્તિ હૃદયમાં પ્રહર્ષ પામીને, સમગ્ર સંશયે રહિત થઈને
 પુત્રપ્રત્યે આ પ્રકારે બોલ્યાં ॥૯૦॥ પ્રેમવતી કહેછે—હે હરે ! આપે જે
 આ સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિત નવલક્ષણુવાળી ભક્તિ મોક્ષને કરનારી કહી
 તે કેવળ મારા કલ્યાણને કરનારી એટલુંજ નહિ પણુ મને મિષ કરીને સર્વ
 મનુષ્યોના કલ્યાણુમાટેજ કહી છે, માટે સર્વ કોઈના કલ્યાણુ માટે જરૂર
 થશે ॥૯૧॥ જેમણે પૂર્વે યદુવંશમાં અવતરીને અર્જુનના નિમિત્તથી ઉપ-
 નિષદનું પરમ રહસ્ય ગીતાદ્વારા પ્રકાશ કર્યું હતું એજ તમો કૃષ્ણ હાલમાં
 આ લોકમાં હરિનામથી પ્રકટ થયાછો એમ હું નિશ્ચયથી જાણું છું, માટે
 તે વખતે અર્જુનજ જેમ આપના વચનથી વિનષ્ટસંશય થયા હતા તેમ

સામ્પ્રતમ્ । નિશ્ચયેનેતિ જાણાદે ત્વાત્કયૈર્નદ્વસંશયા ॥૧૨॥
ત્વચ્ચ વચંચાજ્ય મનોમાયાકાલસઃ ક્ષવાત્ । સમપ્રકટાન્તકાસિ
યામિ ધામાદ્ય તે પરમ્ ॥૧૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—હત્ત્વત્વા સા તમે-
વાન્તર્હરિં નારાયણં પ્રભુમ્ । દધ્યૌ વિશુદ્ધમનસા તેનામ્બૂદેહવિ-
સ્મૃતિઃ ॥૧૪॥ ગીતામેતાં હિ સાક્ષાદ્ધાર્ણવકમલાભિઃ સૃતાં વેદ-
સારં કૃષ્ણં સંપૂજ્ય ભક્ત્યા પ્રતિનિમાલેલામત્ર વાધ્યાયમેકમ્ ।
નાનાકામાદેલાપી નનુ રણિપતે ! યઃ પઠેદ્વા નિશામ્ભાયા-
ત્સ્વેષ્ટં સ સૌખ્યં ત્વરિતમથ જનઃ કૃષ્ણમર્તિં નિરાસીઃ ॥૧૫॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे हरिगीतायां भक्ति-
स्वरूपलक्षणनिरूपणनामा षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥३६॥

તમારા આ વચનથી હાલમાં હું સંશયરહિત થઈ છું અને મારો મોહ નિવૃત્તિ
પામ્યો છે અને સ્મૃતિ પ્રાપ્ત થઈ છે ॥૮૨॥ પરંતુ હવે પરમાત્મા વાસુદેવ
લગવાનું શ્રીકૃષ્ણ આપને વિષેજ આ દિવસને આરંભીને મન બેડી
દેધને, માયા તથા કાળથી થતા ત્રિવિધ તાપરૂપ સમગ્ર કલેશોમાંથી મુક્ત
થઈ ગઈ છું અને હમણાંજ તમારા ધામપ્રત્યે જઈ છું ॥૮૩॥ સુવ્રતઋષિ
કહેછે— હે રાજન ! આ પ્રકારે પુત્રને કહીને માતા પ્રેમવતી તુરત
સમગ્ર ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાંથી ઉપસંહાર કરીને, વિશુદ્ધ મનથી એજ હરિ
નારાયણનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરવા લાગ્યાં. તે ધ્યાનથીજ દેહ દૈહિકની સ્મૃતિ
તત્કાળ ટળી ગઈ ॥૮૪॥ હે ધરણીપતે ! સાક્ષાત્ લગવાનું શ્રીહરિએ સ્વ-
મુખકમળથી માતાને ભિષ કરીને પ્રકટ કરેલી આ ગીતા જે સમગ્ર વેદના
સારરૂપ છે તે સમસ્ત પંચાધ્યાયીને અથવા એમાંથી એક અધ્યાયને જે
પુરૂષ નાનાવિધ કામની અલિલાપાથી ભક્તિપૂર્વક કૃષ્ણનું પૂજન કરીને
શ્રદ્ધાથી પ્રતિદિન પાઠ કરે અથવા સાંભળે તે પુરૂષ સર્વ અલિલબિત
જલદી પામીને, કાળે કરીને સમગ્ર ઇષણાએ રહિત થતાં કૃષ્ણભક્તિને
પામીને તે પુરૂષ નિઃશ્રેયસરૂપ નિરવધિ પરમ મુખને પામે ॥૮૫॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે હરિ-
ગીતાયાં ભક્તિસ્વરૂપનિરૂપણનામા ષટ્ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૬॥

રિગીતામાહાત્મ્ય તથા તાત્પર્યસદ્ગ્રહ—

તાપત્રયાભિભૂતાનાં કૃષ્ણસેવામૃતાશયમ્ । ગીતેયં ગાહમાનાનાં મુક્તાવ-
તરણા સુતિઃ ॥૧॥ ચતુસ્તાપાનતઃ સાધર્માયૈભત્તરાત્ ։ । કાપિ નિઃશ્રેણિકા
સેયં મુક્તિસૌખ્યાધિરોહિણી ॥૨॥ હરિકૃષ્ણમુક્ષામ્બોજમકરન્દરસાયિતા । સે-
વ્યતાં હરિગીતેયં ભવાધ્વશ્રમ ॥૩॥ નિરન્ત ગતાગતશ્રમફલૈકતા યત્ર
ન પ્રમાદપ્રવૃત્તિર્યે ન ચ ભવન્તિ યસ્યિન્ધયિ । નવાપિ વિમતા ગતિર્વિધિષુ
યત્ર ભક્ત્યન્વયાત્ સ ધર્મે દ્વદ્ધ કીર્તિતઃ સકલકામનાર્ણવઃ ॥૪॥ વિહાય

આ હરિગીતા ત્રીણ ત્રિવિધ તાપથી અત્યંત તપી ગયેલા હોવાથી તેવા
તાપને ટાળવામાટે તેવા તાપની તુરત શાંતિ કરવામાં સમર્થ, શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ
મુધાના અગાધ અખુટ ધરામાં આનાયે પ્રવેશ કરવા ઈચ્છતા મુમુક્ષુ મનુષ્યોને
અકલેશથી અંદર ઉતરી શકાય એવા સુગમ માર્ગરૂપ છે ॥૧॥ આ ગીતા ધર્મ
જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિ આ ચાર ઉત્તરોત્તર સોપાને (પગથીયાં) સંપન્ન હો-
વાથી મુક્તિરૂપી મહામહેલ ઉપર ઠેક ચઢાવી દેનારી કોઈ અપૂર્વ અદ્ભુત નિ-
સરણીરૂપ છે ॥૨॥ આ હરિગીતા શ્રીહરિકૃષ્ણના મુખકમળના મકરંદરસરૂપ
અને અનાદિ ભવમાર્ગના ભ્રમણશ્રમને જલદી ઉતારનારી છે માટે સર્વ કોઈ
મુમુક્ષુમનુષ્યોએ સદા સેવવા યોગ્ય છે ॥૩॥ જે ધર્મમાં નિરંતર આ લોકમાંથી
પરલોકમાં અને પરલોકમાંથી આ લોકમાં વારંવાર જવા આવવાના કેવળ
કલેશમાત્ર ફળ નથી. (બીજા ધર્મમાં તો કેવળ શ્રમફળજ છે) જે ધર્મમાં
પ્રમાદને લીધે અચાનક આવી પડતી આપત્તિઓપણ પીડતી નથી. તથા
વેદવિધિમાં શ્રવણ થતાં વિવિધ ફળોદ્ધારા જે વિશદ્ધ ગતિ થાયછે તેપણ જેમાં
નથી, કારણ કે સર્વ કર્મોના ભક્તિમાં સમન્વય કરેલો છે. અર્થાત્ મુમુક્ષુ જે
કર્મ કરેછે તે સર્વ ફળસંગ કર્તૃત્વસંગ ભક્તવસંગનો ત્યાગ કરીને એક
પરમેશ્વર પ્રીત્યર્થેજ કરેછે માટે તે કર્મો ક્યારેયપણ ફળદ્વારા બંધક યથાને વિપ-
રીત ગતિ આપનારાં થતાં નથી. વળી જે ધર્મ સકળ કામનાઓથી દૂર રહેલો
છે અર્થાત્ કામસંકલ્પવર્જિત છે. આવો નિષ્કામ ધર્મયોગ આ હરિગીતામાં
વર્ણવેલો છે. આ અર્થ ‘નેમિક્રમનાશોઽસ્તિ’ ‘ન્યવતાપાલેન ટુદિઃ’ ‘યસ્ય
સર્વે સમારમ્ભાઃ કામસંકલ્પવર્જિતાઃ’ ‘દૂરેણ દ્યવરં કર્મ’ ઇત્યાદિ ગીતાવચ-
નમાં રૂપ છે ॥૪॥ જે પુરૂષ વિવિધ વિષયવાસનાથી વિકલ્પિત એવાં વિવિધ

વિવિધે કલે વિવિધવાનાકલ્પિત સ્પૃહામધિકદુઃસદાં વિધિનિષેધવશ્યો
 હરેઃ । સ્વર્ણનિષતં તુ વત્ વિરચયેત્ હરેઃ પ્રીણનં સમસામપિ કર્મ ચેત્ સ
 સ્તુ ધર્મનિષ્ઠઃ પરઃ ॥૫॥ સ્વચ્છમપચલિ વા નતુ તથા મુમુક્ષુઃ પુમાન્ સુનિ-
 મ્લમવાઃ સુધીરવગતાત્મયાથાત્મકઃ । ક્ષરાક્ષરોક્ષણં સકલચત્તત્ત્વીયરં
 પરં પરમકારણં સ સ્તુ વેસિ નારાયણમ્ ॥૬॥ જ્ઞાનનિષ્ઠઃ પુમાનેષ દેહમયધિ-
 ક્ષણમ્ । વેસિ બ્રહ્માત્મકસ્વાત્મસ્વરૂપં તત્સ્વચ્છમમ્ ॥૭॥ સર્વેશ્વરેશ્વરો વસ્તુ
 સર્વકારણકારણઃ । સંવાન્ત આત્મા તં કૃણ્ણં સર્વસૈષ્યં સ વેત્સ્યમ્ ॥૮॥ કાલ-
 કર્માભિષાતોત્વનાત્મકાક્રમે । સંકલ્પં તદ્દમોદ્ધાન્યં તદુપાશ્વતતેજસમ્
 ॥૯॥ સ્વચ્છમ્પ્રકાશમાત્માનં ધૂમેનામિમિવાશ્વતમ્ । ધ્વનિૈકધનં સ્વચ્છમનર્દ

ફળોમાં જે દારૂ દુરંત દુઃખ દેનારી સ્પૃહા છે તેનો ખીલકલ ત્યાગ કરીને,
 ભગવાનના વિધિનિષેધરૂપ વચનને વશ થઈ રહે. તેમાં પોતાના વર્ણાશ્રમને
 ઉચિત જે જરૂરી કર્મ હોય એટલુંજ 'ય વાનયં ઉદપાને' એમાં કલા મુજબ
 કરે. અને જે યજ્ઞાદિ સમગ્ર કર્મ કરે તો 'સ્વચ્છમ્' એમાં કલા પ્રમાણે
 આ સર્વ પરમેશ્વરનું પ્રીલુન છે એવી સંસ્કૃત બુદ્ધિથી કરે. એજ પરમ
 ધર્મનિષ્ઠ કહેલો છે ॥૫॥ મુમુક્ષુ મનુષ્ય આવી શુદ્ધ સ્વધર્મમાર્ગમાં દૃઢ નિષ્ઠાથી
 અત્યંત નિર્ભેગ મનવાળો થતાં શુદ્ધ બુદ્ધિથી આત્મતત્ત્વને ચર્ચાર્થપણે જાણીને,
 ક્ષરાક્ષરપુરૂષયદી સર્વથા વિલક્ષણ, સમસ્ત ચેતન અચેતનના અધીશ્વર, પરમ-
 કારણ, પરબ્રહ્મ, પરમાત્મા શીનારાયણને નિશ્ચયથી જાણે છે ॥૬॥ આવી જ્ઞાન-
 નિષ્ઠાવાળો આ પુરૂષ પોતાના આત્મસ્વરૂપને સૂક્ષ્માદિ ત્રણ દેહયદી વિલક્ષણ
 સ્વચંપ્રકાશ અને બ્રહ્માત્મક (મારા આત્મા પરમાત્મા છે) તત્ત્વથી જાણે છે
 ॥૭॥ આ પ્રકારે આત્મસ્વરૂપને જાણનારો પુરૂષ જે સર્વ ઈશ્વરના ઈશ્વર, સર્વ
 કારણના કારણ, સર્વના અંતર્યામી, સર્વ કોઈએ સેવવા યોગ્ય એવા જે પરબ્રહ્મ
 પરમાત્મા વેદાંતમાં કલા છે તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનજ છે એમ ચર્ચાર્થપણે જાણે છે
 ॥૮॥ આ જીવાત્મા કાળકર્મના અભિષાતથી ઉત્પન્ન થયેલા માયારૂપી ચક્રના
 જામણમાં સંલગ્ન થતાં તેના જામણથી વિશેષ જ્ઞાંત થયો છે અને માયાગુણથી
 તેનું જ્ઞાનતેજ આવરિત થયેલું છે. વસ્તુતાએ તો આત્મા સ્વચંપ્રકાશ છે પણ
 ધૂમથી અગ્નિનીપેઠે આવરિત થયેલો છે. કેવળ વિજ્ઞાનધન સ્વચ્છ છે તે દુઃખ
 પરંપરાને ક્યારેયપણુ અર્હ નથી આવે. શુદ્ધ આત્મા પરમાત્માના પરમાર્નવરૂપ
 સાત્ત્વજનના અનુભવને લાયક છે. આવી રીતે દેહ આત્માનું વિવેચન કરીને બ.

દુઃસ્વસન્તતે ॥૧૦॥ પરમાત્મમહાનન્દસાન્નાજ્યા ભવોષિતમ્ । વિવિચ્ચ જા-
નતઃ પુંસો વિવેકોઽયં પ્રજાયતે ॥૧૧॥ ક વિજ્ઞાનઘનઃ સોઽહં હૃદસ્ફાટક-
સન્નિભઃ । કેદં જહં ગુણમયં મોહશોકામયાસ્પદમ્ ॥૧૨॥ કાહં નિત્યોદિત-
નન્દસ્વરૂપો મૃત્યુદૂરગઃ । ગર્ભજન્મજરામૃત્ દુઃસ્વપ્રાયમિદં ક નુ ॥૧૩॥ ક
સાઽઽનન્દમયી સેવા તત્યાનન્દમયાત્મનઃ । કેયં દુઃસ્વમયી સેવા દેહદેહા-
ભિમાનિનામ્ ॥૧૪॥ ગુણદોષૌ નિત્યમિત્થં મુહુર્ભાવયતો મુનેઃ । આત્મનોઽ-
ન્યત્ર સર્વત્ર વૈરાગ્ય-પ્રજાયત ॥૧૫॥ આત્માનાત્મવિવેકોત્થદૃઢવૈરાગ્યસમ્પદા ।
કાપ્યાનન્દમયે કૃષ્ણે પરા ભક્તિઃ પ્રજાયતે ॥૧૬॥ આનન્દમયમાત્માનં યયા
તમુપગच्छति । ન ચાનન્દમયાદન્યન્નિઃશ્રેયસપદં ભવેત્ ॥૧૭॥ યા પ્રીતિર-
વિવેકાનાં વિષયેષ્વનપાયિની । સા કૃષ્ણે સ્મર્યમાણે ચેત્પરા ભક્તિઃ પ્રકીર્ત્યતે
॥૧૮॥ પરાનુરાગગર્ભં તત્સ્રરણં સ્વાર્થવર્જિતમ્ । કામુકસ્યેવ કામિન્યાઃ
સ્મર્યમાણાપરોક્ષકૃત્ ॥૧૯॥ કૃષ્ણે ભક્તિરિયં સૈવ પુરુષાર્થો ન ચેતરઃ । इत्येष

જુતા પુરુષને એવો વિવેક થાયછે ॥૯-૧૧॥ શુદ્ધ રૂઢિક મણિને સદૃશ વિજ્ઞા-
નઘન હું આત્મા કયાં? અને ત્રિગુણમય, જલ, મોહ શોક રોગના રથાનજીત
આ દેહ કયાં? એ બેમાં અત્યંત અંતર છે ॥૧૨॥ નિત્યસિદ્ધ આનંદસ્વરૂપ-
વાળો અને જન્મ મૃત્યુએ રહિત એવો હું આત્મા કયાં? અને ગર્ભ જન્મ જરા
મૃત્યુના દુઃખપ્રાય આ શરીર કયાં? બેમાં બહુ તફાવત છે ॥૧૩॥ નિરતિશય
આનંદમય પરમાત્માની આનંદમયી સેવા કયાં? અને આ દેહ દેહાભિમાની-
ઓની દુઃખમયી સેવા કયાં? એ બેમાં અતિશય અંતર છે ॥૧૪॥ આ રીતે
નિત્ય ગુણ-દોષનો વારંવાર વિચાર કરનારા અને આત્મમનન કરનારા મુમુક્ષુને
પરમાત્મા સીવાયના બીજા વસ્તુમાત્રમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય ઉદય પામે છે ॥૧૫॥
આત્મા અનાત્માના વિવેકથી ઉદય પામેલી સુદૃઢ વૈરાગ્યસંપદાથી ક્યારેક
આનંદમય શ્રીકૃષ્ણભગવાનમાં પરાભક્તિ પ્રકટ થાયછે ॥૧૬॥ જે ભક્તિવડે
તે આનંદમય પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણને પામેછે, આનંદમયની પ્રાપ્તિથી બીજી કોઈ
નિઃશ્રેયસપદ છે જ નહિ ॥૧૭॥ અવિવેકી વિષયવ્યાસંગીઓને જેવી વિષ-
યોમાં અવર્જનીય પ્રીતિ હોયછે એવી પ્રીતિ પ્રેમથી સ્મરણ કરાતા શ્રીકૃષ્ણને
વિષે દૃઢપણે થાય તો તે પરાભક્તિ કહેવાય ॥૧૮॥ સ્વાર્થવર્જીત, પરાનુરાગ-
ગર્ભિત, જે શ્રીકૃષ્ણાનુસ્મરણ છે તે જેમ કામુક નરને સ્મરણવેગથી કામિની દે-
ખાયા કરે તેમ પરમાત્માનું પ્રત્યક્ષપણું કરનારું થાયછે ॥૧૯॥ આવી કૃષ્ણ

હરિગીતાયાઃ પ્રોક્તસાત્પર્યસંગ્રહઃ ॥૨૦॥ ધમનનિરક્તિમકિમિરિયં નિઃશ્વે-
યસાંધ્વશ્રિયં પુષ્પાન્તી હરિકૃષ્ણાવક્રકમલાત્ હયા સ્વયં નિર્ગતા । વિજ્ઞાના-
મૃતવર્ષિણી ભવભયપ્રધ્વંસિની સેવ્યતાં સેવં શ્રીહરિ કમલ નૈક-
સેવાર્થદા ॥૨૧॥ इति हरिगीता समाप्ता ॥

રાજોવાચ—ધ્યાયન્તી ભગવન્તં સા ભક્તિઃ સમ્પ્રાપ કાં ગતિં ? ।
તતો હરિશ્ચ કિં ચક્રે ? બ્રૂણેતન્મે મહાત્મન ! ॥૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—
તસ્યાં ધ્યયાન્તે તારાં તુ પાસાંદરુણોદયઃ । વિધાતુમાત્મેકં કૃષ્ણઃ
જ્ઞાત્વા યાગારમાવેશત્ ॥૨॥ દર્શ સાઽથ ધ્યાયન્તી હરિં તં

વિષે પરાભક્તિ થાય એજ પરમપુરૂષાર્થ છે, આથી અન્ય કોઈ પુરૂષાર્થ નથી.
આવોજ આ હરિગીતાને ઉત્તમ તાત્પર્યસંગ્રહ છે ॥૨૦॥ આ હરિગીતા ધર્મ જ્ઞાન
વૈરાગ્ય અને ભક્તિવડે કલ્યાણમાર્ગની નિરતિશય શોભાને પોષણ કરનારી છે.
શ્રીહરિના મુખકમળમાંથી સ્વયં નિકળેલી પરમ મનોહર છે. જ્ઞાનામૃતને વર્ષ-
નારી, ભવભયને વિનાશ કરનારી અને શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળયુગળની સેવારૂપ
સર્વોત્તમ સ્વાર્થને સિદ્ધ કરનારી છે માટે સર્વ કોઈ મુમુક્ષુએ શ્રવણપાઠનાદિકથી
સદા સેવવી ॥૨૧॥ ઇતિ હરિગીતા સમાપ્તા ॥

અધ્યાય ૩૭ મો.

આ પ્રકારે કહીને ભગવાન્ શ્રીહરિના ધ્યાનમાં નિમગ્ન મનવાળા થઈ
ગએલા સુવ્રતમુનિને પ્રતાપસિંહ રાજા પુછેછે—હે મહામુને ! મુત શ્રી-
હરિએ મુખોધ દીધેલાં ભક્તિમાતા એજ ભગવાન્ શ્રીહરિકૃષ્ણનું ધ્યાન
કરતાં કરતાં કઈ ગતિને પામ્યાં ? અને તેપછી શ્રીહરિએ શું કર્યું ? આ બે
બાબતો ભગવાનના ચરિત્રામૃતના પાનમાં અતિલુપ્ધ એવા મને કહેવાને
યોગ્ય છો ॥૧॥ આ રીતે રાજાએ પુછેલો પ્રશ્ન સાંભળીને સંહર્ષ પામેલા
સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે ભૂપ ! ભક્તિમાતા યથોપદિષ્ટ દિવ્ય રૂપના ધ્યાન-
પરાયણ થતાં નવમીની રાત્રિ વ્યતીત થઈ અને દશમીતિથિનો અરુણોદય
થયો. એટલે શ્રીહરિકૃષ્ણ જ્ઞાન કરી સંધ્યાદિ આહ્નિક કર્મ કરવા અગ્નિ-
હોત્રશાળામાં ગયા ॥૨॥ તેપછી ભક્તિદેવીએ ધ્યાન ધરતાં હૃદયારવિંદમાં
સ્વેચ્છાથી પ્રાદુર્ભાવ પામેલા, પ્રથમ બહાર નેત્ર આગળ બેવા બેલા હતા

હૃદયાન્ન જ । આવિર્ભૂતં યથાદૃષ્ટં પ્રથમાશ્રમસંસ્રેયતઃ ॥૩॥ પ્રસન્ન-
 ચન્દ્રામં વારિજચ્છદલાચનઃ । ટ્રિભુજં રમણાયા, શ્યામસુ-
 ન્દરાવિમ્બહઃ ॥૪॥ કૌપીનાચ્છાદનં શ્વેત-ત્તરાયં ચ વિભ્રતમ્ ।
 નક્તકાવદ્ધાંટલશ્યામસૂક્ષ્મશિરાઘ્નઃ ॥૫॥ સિતવક્ત્રાપીતં ચ
 કરાત્તજપમાલિકઃ । કણ્ઠસ્થસૂક્ષ્મતુલસાંકાષ્ઠભગ્નયશોમનઃ
 ॥૬॥ માલે કણ્ઠે ચ હૃદયે ભુજયોઃ શોભનાનિ ચ । કાર્શ્મારચન્-
 કોપેતાન્યૂર્ધ્વ-પદ્માણિ વિભ્રતમ્ ॥૭॥ एवं हरिं सा पश्यन्तां पृथक्
 स्वात्मानः क्षत । देहेन्द्र-प्रभनः प्रपद्यन् भ्यस्तत्प्रकाशकः ॥૮॥

એવા બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં રહેલા વર્ણવેષધારી શ્રીહરિને જોયા ॥૩॥ સાક્ષા-
 ત્કરેલા દિવ્યરૂપને વર્ણવેછે-શારદ ચંદ્રમાની પેઠે પ્રસન્ન અને મનોનયનને
 નિરતિશય આનંદ દેનારા એવા દિવ્ય વદનારવિદથી વિરાજમાન. કમળપત્ર
 જેવાં કર્ણપર્યંત વિશાળ શીતળ મુખ સ્પર્શવાળાં દિવ્ય વિલોચનથી સર્વ
 સંતાપને સંહરનારા. જનુપર્યંત લાંબા ભુજદંડવડે શોભાયમાન. રમણીય
 અવયવસન્નિવેશ (ગોઠવણી)થી મુશોભિત. નવીન મેઘસમાન સુંદર દિવ્ય
 દેહવાળા. ચંદ્રચંદ્રિકા જેવા શ્વેત અધોવસ્ત્ર (પહેરવાનું) અને ઉતરીય
 (ઓઢવાનું) વસ્ત્રથી શોભમાન. સૂક્ષ્મ વસ્ત્રખંડ (રૂમાલ)થી ખાંધેલા છે
 વાંકા શ્યામ સૂક્ષ્મ મસ્તકકેશ જેમણે. ખલા ઉપર લાંબા ધારેલા શ્વેત
 ઉપવીતથી શોભમાન. જમણા કરકમળમાં જપાર્થે તુલસીમાળાને ધારી
 રહેલા. જીણી એવડી લલિત તુલસીમાળાથી અલંકૃત છે કંઠદેશ જેમનો.
 મધ્યભાગમાં હુંકુમચંદ્રકે સહિત મુશોભિત ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલકથી અલંકૃત છે
 દિવ્ય વિશાળ લલાટ જેમનું. એજ રીતે બ્રહ્મચારી હોવાથી કંઠ હૃદય
 અને બે બાહુમાં એવુંજ ઊર્ધ્વપુંડ્ર ધારી રહેલા. આવી દિવ્યાકૃતિથી પો-
 તાના હૃદયકમળમાં આવિર્ભાવ પામેલા શ્રીહરિને ભક્તિમાતાએ જોયા ॥૪-
 ૭॥ આવી રીતે હૃદયપદ્મમાં સ્ફુરણાયમાન થએલા શ્રીહરિને જોઈ રહેલાં
 ભક્તિમાતા તે હૃદયમાંજ નિરંતર નિવાસ કરી રહેલા પોતાના આત્મસ્વરૂ-
 પનેપણુ સાક્ષાત્ જોવા લાગ્યાં. કેવો આત્માતો-દેહ ધન્દ્રિયો મન પ્રાણ
 અને ગુણોના સંબંધવાળો જણાય છે પણ વસ્તુતાએ તેનાથકી અત્યંત વિલ-

સન્માત્રં તં બ્રહ્મજૈર્વમાપદ્ધં હ્રક્ષરેણ ચ । સા દર્શત તતસ્તામિસ્ત-
મેવ સમવૈક્ષત ॥૯॥ સોઽય સ્વમેવ શ્રીકૃષ્ણં જાનન્તીં લક્ષરેણ
તામ્ । તદ્રૂપં વાપ્યાપ્યાસ સાશ્વર્યં સા તમેક્ષત ॥૧૦॥ કોટિકન્દ-
રપદ્મવ્યં નવાંનજલદાસિત્ । પ્રત્ય નિઃસરત્કોટિકોટિચન્દ્ર-
સ-મત્તેત્મ ॥૧૧॥ રુદ્રહમામવસનં રક્તકાશ્ચીમનોહરમ્ । મ-રુવહ-
મુકુટં મકરાકૃતેષ્ણંડલમ્ ॥૧૨॥ કળ્થાલસત્કૌરુભં ચ મુક્તા-
હારવિભૂષણમ્ । વજયન્તીં સ્વજં કળ્થે દધતં ચ મનાહરા ॥૧૩॥

ક્ષણ અને તે દેહાદિકને પણ જ્ઞાનપ્રલાથી પ્રકાશ કરનારો. (સ્વયંપ્રકાશ સ્વ-
ભાવ હોવાથી) સત્તામાત્ર-એટલે આકારે રહિત. દેવાદિ આકારના વિરોધિ
ચૈતન્યલક્ષણ સત્તારૂપથી રહેલો અને પ્રકૃતિવિલક્ષણ અક્ષરસ્વરૂપસાથે પો-
તાના અપહતપામ્ભત્વાદિ પ્રકારોવડે સાધર્મ્યને પામેલો, આવા આત્મ-
સ્વરૂપને અવલોકવા લાગ્યાં. તે આત્મસ્વરૂપને કેવળ અક્ષરસ્વરૂપાત્મકજ
નહિ પણ પરમાત્મકપણુ નિહાળવા લાગ્યાં એમ કહેછે—ત્યારપછી આવા
પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં અંતર્યામીપણુ અખંડ રહેલા પરમાત્માને પ્રત્યક્ષ
નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યાં. અર્થાત્ ‘આત્મસ્વરૂપ સ્વતંત્ર નથી પણ પરમા-
ત્માને પરાધીન છે’ એવું સાક્ષાત્ સમીક્ષણ થયું ॥૮-૯॥ તેપછી લગવાન
શ્રીહરિએ ‘જે પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે એજ શ્રીહ-
રિકૃષ્ણરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છે’ એવો દૃઢ નિશ્ચય જેમને થયોછે એવાં
લક્ષિતમાતાને અક્ષરધામમાં વિરાજમાન એજ શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપનો સાક્ષા-
ત્કાર કરાવ્યો. તે પ્રેમવતીમાતા શ્રીહરિને પ્રકટ કરેલા દિવ્યરૂપ શ્રીકૃષ્ણ-
સ્વરૂપે આશ્ચર્યપૂર્વક પ્રેક્ષણ કરવા લાગ્યાં ॥૧૦॥ એજ દિવ્યરૂપને વર્ણવેછે
—કોટિ કામદેવના લાવણ્યથકીપણુ અતિઅધિક લાવણ્ય (શરીરસૌન્દર્ય)
જેનું છે અથવા કોટિ કામદેવનું લાવણ્ય જેમાં છે. નૂતન મેઘસમાન
શ્યામ. એક સાથે ઉદય પામેલા કોટિ કોટિ ચંદ્રમાની કાંતિ જેવી કમનીય
દિવ્ય કાંતિઓ જેના એક એક અંગમાંથી નિકળેછે. શુદ્ધ સુવર્ણની પ્રભા
જેવા પ્રકાશમાન દિવ્ય પીતાંબરથી શોભાયમાન. રત્નજડિત સુવર્ણમય
કટિમેખળાથી મનોહર. મયૂરનાં પિંછાંવાળો મુકુટ જેમણે મસ્તકે ધાર્યોછે.

મુજયોઃ કટકે હૈમે શૃંગ્ણુલે ચાક્ષુરે શુમે । દધતં નૂપુરે ચાક્ષુયોઃ
 કિશોરં ચારુલોચનમ્ ॥૧૪॥ નટવર્યસમાકલઃ ચન્દ્રનેન સુચર્ચિ-
 તમ્ । પૌષ્પાન્હારાન્ઢેશ્વરાંશ્ચ વિભ્રતં ચાવતંસકૌ ॥૧૫॥ દ્વિમુજં
 વાદયન્તં ચ મુરલીં મધુરસ્વરઃ । આશ્ચર્યદર્શનં તં ચ દૃષ્ટ્વા દૃષ્ટા
 નનામ સા ॥૧૬॥ પુનસ્તમથ સાઽપદ્યયથાપૂર્વમવસ્થિતમ્ । વર્ણિ-
 વેષં સ્વતનયં તતો નત્વા નુનાવ તમ્ ॥૧૭॥ મક્તિરુવાચ—યઃ પાતું
 સદમર્ત્યવિપ્રવૃષ્ણાસ્તિષ્યાવૃષાઢ્યાસુરવાતેભ્યોઽજનિ મદૃહત્કર-
 ણયા હ્યેકાન્તધર્મપ્રિયઃ । મૂલાજ્ઞાનતમશ્ચયાર્ક ! વિદ્યુતઃ

મકરાકાર કુંડળથી અલંકૃત દિવ્ય કર્ણુ જેમના છે. કંઠમાં શોભાયમાન
 કૌસ્તુભમણિ જેમને છે. મુક્તાહારથી સમલંકૃત દિવ્ય વિશાળ વક્ષસ્થળ
 જેમનું છે. કંઠમાં લાંબી ધારેલી મનોહર વૈજયંતી (પાંચ વર્ણોનાં) પુષ્પોની
 અથવા પાંચ વર્ણના મણિમાણિક્યની) માળાથી ભાસમાન. કાંચનમય કડાં,
 સાંકળાં અને બાળુબંધથી શોભાયમાન દિવ્ય બે બાહુ જેમના છે. નૂપુરથી
 અલંકૃત દિવ્ય ચરણારવિંદ જેમનાં છે. મનોહર નેત્રકમળ જેનાં છે. દિવ્ય
 કિશોર આકૃતિએ સંપન્ન. નટવરને સદૃશ દિવ્ય વેષવાળા. સુગંધિ કેસર-
 ચંદનથી ચર્ચેલું દિવ્ય કલેવર જેમનું છે. સુરભિ સુકુમાર સુંદર હુસુમથી
 કરેલા હારો, તોરાઓ અને ગુચ્છોથી સમલંકૃત. દિવ્ય ભુજ યુગલથી
 શોભાયમાન. દિવ્ય મોરલીને મધુર સ્વરથી વળવતા. આશ્ચર્યકારી દર્શન
 જેનું છે એવા શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપે ભાસતા શ્રીહરિને નિહાળીને, પ્રેમવતી પર-
 માન્દથી પરિપૂર્ણ થઇને પરમપ્રેમથી પ્રણામ કરવા લાગ્યાં ॥૧૧-૧૬॥
 ત્યારપછી ભક્તિમાતા શ્રીકૃષ્ણરૂપે જણાતા શ્રીહરિકૃષ્ણને યથાપૂર્વ પોતાના
 પુત્રવપુવાળા વર્ણિવેષથી વિરાજમાન નિહાળીને, નમસ્કાર કરીને સ્તુતિ
 કરવા લાગ્યાં ॥૧૭॥

ભક્તિકૃત સ્તુતિનો અનુવાદ નવ શ્લોકથી કરેછે—હે પ્રભો ! સંસ્તુતિમાં
 મૂળભૂત, આત્મા અનાત્માના વિવેકમાં ઉપરોધ કરનાર, અનાદિ અજ્ઞાનરૂપ
 ગાઢ અંધકારને તુરત ટાળવામાં તમોજ એક સૂર્યસદૃશ છો. સદ્ધર્મસંસ્થા-
 પનસાથે અપરિમિત અવતારોને આપજ ધરનારા છો. હાલ કલિકાળમાં

તાર! પ્રમો! વર્ણ્યાકલ્પ તે નમોઽસ્તુ હરયે તસ્યે પરેશાય તે ॥૧૮॥
 સર્વસહાવનધનસ્રવ્યગન્ધવાતનન્તાયમાન્ જહરામૃતવાહમિત્રે ।
 સત્પ્રમ ત્વદિતિસા પાત્મનિષ્ઠે બુદ્ધિઃ સદા ત્વયિ હરે ! મમ
 નિશ્ચલાઽસ્તુ ॥૧૯॥ પકાન્તધર્મધર! ધીર! વરામયાક્રુપાણેઽધ-
 સદ્વદવાવસમામિધાન! અઘ્યાધરામરધરામરસા હરક્ષે બુદ્ધિઃ ૦
 ॥૨૦॥ પદ્મપદ્મપરિવર્ણ પાણેડત! શ્રીમલ્લોક્ષ્યામગ મેતા-

અધિક અધર્મી કલિમય અમુરસમૂહોથકી સાધુઓ, દેવો, ભૂદેવો, ધર્મ
 અને ગાયોનું રક્ષણ કરવા નિરવધિકાતિશય નિર્હંતુક કૃપા કરીને મારાથકી
 અવતર્યા છો. પારમૈકાંતિક ધર્મજ જેમને અતિશય પ્રિય છે, અર્થાત્ એને
 માટેજ આ અવતાર છે. પરાત્પર વાણિવેષધારી એવા તે આપને નમસ્કાર
 છે ॥૧૮॥ હે હરે ! આપ પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, સૂર્ય, શશિ,
 શિવ, મેઘ, આ સર્વના મિત્રભૂત-ક્ષમાદિ ગુણવિશેષથી તેમને સમાન ધર્મ-
 વાળા છો. (આ સ્થળે એવો વિવેક કરવો-ક્ષમાગુણથી પૃથ્વીને સમાન,
 નિર્મળતાથી જળને સમાન, પવિત્રપણાથી અને સર્વ પ્રાણીઓના જીવન
 હેતુપણાથી વાયુને સમાન, નિર્લેપતાથી આકાશને સમાન, મહાપ્રતાપથી
 સૂર્યને સદૃશ, સમસ્તના મનોનયનને આનંદ આપવાપણાથી ચંદ્ર-
 માને તુલ્ય, વૈરાગ્યથી શિવને સમાન, સર્વજનોએ પ્રાર્થના કરવાપણાથી
 મેઘને સમાન) સાધુઉપર પરિપૂર્ણ પ્રેમવાળા અને સાધુઓના ગુણો તથા
 આત્મનિષ્ઠાનો ઉપદેશ આપનારા એવા આપને વિષે મારી મતિ નિરંતર
 નિશ્ચળ રહો ॥૧૯॥ હે ભગવન્ ! નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત એકાંતિક ધર્મને
 ધરનારા આપ એકજ છો. અર્થાત્ તેને કાળમાં અવતરીને સદુપદેશાદિકથી
 સંરક્ષણ કરો છો. સર્વના સંરક્ષણપરાયણ બુદ્ધિમાં સદાકાળ તમો રમો છો.
 સમાશ્રિતોના સમસ્ત સંરક્ષણને સૂચવનારી વરદાનમુદ્રા અને અભયમુદ્રાથી
 મુશોભિત કરકમળવાળા આપ છો. જેમ દાવાનળ ગહન વનને તુરત લ-
 સ્મસાત્ કરે છે, તેમ તમારું એકવારજ નામમાત્રજ ઉચ્ચારણ કરવામાત્ર-
 થીજ અનાદિકાળનાં સંચિત સમસ્ત પાપપુણ્યને તત્ક્ષણ લસ્મસાત્ કરે છે.
 ગાયો, ભૂમિદેવો, તેમના આશ્રયભૂત ભૂમિ, તેમને આધીન હવિશાગિવાળા

સિતમકાં । મકેપ્સિતાસ્લ મર્યવિતાનકલ્પે બુદ્ધિઃ ॥૨૧॥
 હિંસાવિહીનમસ્રવર્તન ! દૈવપિત્ર્યકર્મવેદનવિરાગમક્તિવીધે ।
 શુદ્ધે વૃહદ્રતમહાવ્રતશાન્તદાન્તે બુદ્ધિઃ ॥૨૨॥ સચ્છાસ્ત્રસંશ્રય !

અમરો અને એ અમરોએપણુ સેવવા યોગ્ય સાધુઓ, આ સર્વેના તમો રક્ષક છો. હે હરે ! એવા આપનેવિષે મારી મતિ નિરંતર નિશ્ચળ રહો ॥૨૦॥ પાપંડ-વૈદિકધર્મનો ઉચ્છેદ કરનારાઓના સમૂહોના સમૂળ ખંડનમાં પંડિત આપજ છો. અર્થાત્ વૈદિકધર્મરક્ષણ માટે અવતાર ધરનારા છો. નિત્યમુક્તોએ નિત્ય સેવવા યોગ્ય, પોતાને અસાધારણ, નિરતિશય શોભાએ સંપન્ન એવા ગોલોક નામના ધામપ્રત્યે અપરિમિત ભક્ત જીવોને પહોંચાડનારા આપ છો. ભક્તોના અભીષ્ટ અખિલ પુરૂષાર્થો પુરા કરવામાં પ્રભુ એવા આપ શ્રી-હરિ વિષે મારી ખુદ્ધિ સદાય સુદૃઢ રહો ॥૨૧॥ તમો હિંસાવિહીન યજ્ઞના પ્રવર્તક છો. એજ રીતે (હિંસાવર્જિત) દૈવપિત્ર્યકર્મ કરનારા છો. અર્થાત્ હિંસાગર્ભિત યાગમાં વેદોનું તાત્પર્ય માનીને કેટલાક તેવા યજ્ઞો કરવામાં પ્રવર્તે છે. તમોતો તેવા નથી. (આ સ્થળે વર્ણવેલું આ દિવ્યચરિત્ર યદ્યપિ ભાવિ છે તથાપિ ભગવત્કૃપાથી પ્રાપ્ત થએલી કિંચિત્ દિવ્ય દૃષ્ટિથી અનુભવ કરીને અનુવાદ કરેલું છે એમ જાણવું) ધર્મ, વિજ્ઞાન અને વૈરાગ્યે યુક્ત એવી ભક્તિના સ્વરૂપનો ઓધ કરનારા, સદા સ્વભાવથીજ શુદ્ધ, નૈકિષ્ઠવ્રત નામના મહાવ્રતને અખંડિત ધરનારા અને સનત્સુખતમુનિએ કહેલા ધર્માદિ દ્વાદશ મહાવ્રતે યુક્ત, માટે સહજ સ્વભાવથીજ શાંત અને દાંત (શમ-દમાદિ સંપન્ન) એવા આપને વિષે મારી મતિ નિરંતર નિશ્ચળ રહો ॥૨૨॥ સચ્છાસ્ત્રસંશ્રય-તત્ત્વનિર્ણયમાં તથા ધર્મનિર્ણયમાં શ્રુતિ સ્મૃત્યાદિ સચ્છા-સ્ત્રોનોજ સમાશ્રય સ્વીકારનારા (પણ કપોળકલ્પિત ફેટ કુયુક્તિઓને નહિ) અથવા જેના સ્વરૂપ સ્વભાવના નિર્ણયમાં સચ્છાસ્ત્રોજ આશ્રયભૂત છે (પણ પ્રત્યક્ષ-અનુમાનાદિક નહિ) અર્થાત્ એક શાસ્ત્રથીજ જાણવા યોગ્ય 'શાસ્ત્રયોનિત્વાત્' એવું સૂત્ર છે. અથવા સર્વ શાસ્ત્રોના આશ્રયભૂત (પ્રકટ કરનારા 'યસ્ય નિઃશ્ચસિતં વેદાઃ' એવી શ્રુતિ છે. જીતેન્દ્રિય-અવનિતળમાં અવતરતા એવાપણુ તમોને ઇન્દ્રિયો અને વિષયો લેશ ક્ષોભ કરવા સમર્થ

જિતેન્દ્રિય ! સત્ય ! સત્યસંકલ્પ ! માધવ ! હરિદ્વિજસાધુપૂજે ।

થતા નથી. (યદ્યપિ ભગવાનનો દેહ પ્રાકૃત નથી કે જેમાં ઇન્દ્રિયાદિસં-
પત્તિ હોઈ શકે. તથાપિ માનુષાકૃતિને સભતીય અવયવરચના છે એટલા-
માત્રથી આ ઉક્તિ છે) સદા સત્યસ્વરૂપ, ‘સત્યં જ્ઞાનમનન્તં’ એવી શ્રુતિ છે.
સત્યસંકલ્પ-સર્વ ઇશ્વરોના ઇશ્વર એવા આપના સંકલ્પનો અચરેયપણુ
અટકાવ નથી ‘સત્યકામઃ સત્યસંકલ્પઃ’ એવી શ્રુતિ છે. હે માધવ !-
મા-લક્ષ્મીના ધવ-સ્વામી તે માધવ-શ્રીપતિ કહેવાય. ‘અસ્યેજ્ઞાના
જગતો વિષ્ણુપત્ની’ ‘હીશ્ચ તે લક્ષ્મીશ્ચ પત્ન્યૌ’ એવી શ્રુતિ છે. અથવા મા-
બ્રહ્મવિદ્યાના ધવ-આપવાપણે સ્વામી તે માધવ કહેવાય ‘મા વિદ્યા ચ
હરેઃ પ્રોક્તા તસ્યા ફેજો યતો ભવાન્ । તસ્માન્માધવનામાસિ ધવઃ સ્વામીતિ
જાન્વિતઃ’ એવી નિરૂક્તિ છે. અથવા મધુકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા હોવાથી
માધવ. અથવા મૌન-ધ્યાનના યોગથી માધવ ‘મધોર્વશોદ્ભવત્વાન્ માધવઃ
પરિકીર્તિતઃ’ ‘મૌનાચ્ચાનાન્ ચ યોગાન્ ચ વિદ્ધિ ભારત માધવમ્’ એવી નિરૂક્તિ
કરી છે. અથવા મા-નથી ધવ-સ્વામી જેનો તે માધવ કહેવાય ‘ન ચાસ્ય
કશ્ચિજ્જનિતા નચાધિપઃ’ એવી શ્રુતિ છે. માધવપદને સંબોધન ન લેતાં હરિ-
પદનું વિશેષણ કરે તો ‘લક્ષ્મીપતિ એવા હરિ’ એવો અર્થ કરવો. હે હરે !
તમો દ્વિજેએ અગ્નિહોત્રાદિ કર્મોવડે અને અન્તરારામ સાધુઓએ પૂજનીય
છો. ‘દ્વિજસાધુપૂજે’ એવો પાઠ હોય તો બ્રાહ્મણો અને સાધુઓને પૂજનારા.
હરિપદ સંબોધન ન લેતાં ‘હરિદ્વિજસાધુપૂજે’ એમ હોય તો હરિ(કૃષ્ણ)દ્વિજ
અને સાધુને પૂજનારા એમ અર્થ લેવો. શ્રાદ્ધ-એક શ્રદ્ધાથીજ ગ્રહણ થાય
એવા. પરમાત્માનું સ્વરૂપ ચક્ષુષથી કે કેવળ તર્કથી કે શુષ્ક વાદમાત્રથી ગ્રહણ
થતું નથી કિંતુ આસ્તિકપણાથીજ ગ્રહણ થાયછે, તેમાં શ્રુતિ છે-‘અસ્તીતિ
બ્રુવતોઽન્યથ કથં તદુપલભ્યતે...અસ્તીત્યેવોપલભ્યસ્ય તત્ત્વભાવઃ પ્રસીદતિ’
એ રીતે શ્રદ્ધારૂપ આસ્તિકલાવથી વૈદિક વાક્યથડી કે ગુરૂવાક્યથડી
ભણેલા તમો આપને વિષે યોગની પ્રવૃત્તિ થાય છે, એવી અષ્ટાંગયોગની
પ્રવૃત્તિથી તમો સાક્ષાત્કારપણાને પામોછો, તમો સમાધિ, ધ્યાનરૂપ મતિ

૧ ‘હરે !’ इति पाठान्तरम् । २ ‘द्विजसाधुपूज्ये’ इति पाठान्तरम् ।

શ્રાદ્ધે સમાધિમતિયોગકલાપ્રવૃત્તૌ બુદ્ધિઃ૦ ॥૨૩॥ દમ્ભાસત્ત્વ-
દિકપથાદેવદેશિકક્ષમાપાલોચ્છિદેઽરુણમુલ્લાશયનોદહેતો ! ।
વિશ્વાસુભૃત્કરુણતાપિતૃભાવમાજિ બુદ્ધિઃ૦ ॥૨૪॥ પેશ્વર્યસારવિ-

અને યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહારરૂપ યોગકળાઓની પ્રવૃત્તિ
જેમાં છે એવા છો. એવા આપનેવિષે મારી મતિ સતત અચળ રહો.
'શ્રદ્ધાસમાધિમતિયોગકલાપ્રવૃત્તૌ' એવો પાઠ હોય તો શ્રદ્ધા, સમાધિ, મતિ
અને યોગકળા તે પ્રવિત્તિ-પ્રકૃષ્ટજ્ઞાનસાધન (સાક્ષાત્કારનું સાધન)જેનું છે
અર્થાત્ જેના સાક્ષાત્કારમાં શ્રદ્ધા, સમાધિ, મતિ અને યોગકળાઓ સાધન
છે, અભિપ્રાયતો એનો એજ છે. 'સમાધિમતિ યોગકલાપ્રવૃત્તૌ' એમ પૃ-
થક્ પદ હોય તો સમાધિ-સ્વસ્વરૂપમાં સદા સ્થિતિવાળા અને અષ્ટાંગ-
યોગની કળાઓ પૃથ્વી ઉપર પ્રવર્તાવનારા એવો અર્થ જાણવો ॥૨૩॥ દંભથી
'અમે વૈદિકમાર્ગના ચક્રવર્તી છીએ' એવી પ્રખ્યાતિ મેળવવા વૈદિકપંથનો
પરિગ્રહ કરનારા, વસ્તુતાએ વૈદિક માર્ગને વિદૂષિત કરનારા, આસુરવૃત્તિ-
વાળા જે આચાર્યપદધારીઓ છે તથા રાજકુળમાં જે જન્મેલા છે તેમના
ઉચ્છેદનમાટે આપ અવતરેલા છો. માટેજ તેમના સમુચ્છેદસાદે કોઈ રક્ત
મુખવાળા, વિદેશી આંગદીય રાજના અંતઃકરણવિષે પ્રેરણા કરવામાં સં-
કલ્પમાત્રથી અંતર્યામીપણે કારણભૂત થશો (આ ચરિત્ર ભાવી છે તથાપિ
ભગવાને દીધેલી દિવ્ય દૃષ્ટિથી અનુભવ કરીને કહેછે) અથવા-અરુણ-
સૂર્ય મુખ-આદિકના અંતરમાં પ્રેરણા કરવામાં તમો હેતુ છો, અર્થાત્
આદિત્યાદિકને અંતરાત્માપણે પ્રેરનારા છો. તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે—'ય આ-
દિત્યે તિષ્ઠન્નાદિત્યાદન્તરો યમયત્યાદિત્યો ન વેદ યસ્યાદિત્યઃ શરીરં ય આદિ-
ત્યમન્તરો યમયતિ.' એ રીતે દંભથી વૈદિકપંથને ગ્રહણ કરનારા અસુરઆ-
ચાર્યો અને રાજાઓનો ઉચ્છેદ કરનારા આપને નમસ્કાર છે. સમગ્ર
પ્રાણીઓ ઉપર સર્વ પ્રકારે પોષણ કરવારૂપ પિતૃભાવને કૃણુતાથી ગ્રહણ
કરનારા અર્થાત્ 'કરુણાઃ પિતૃરો યથા' એમ કહ્યું છે તો માતાપિતાની પેઠે
કૃણુતાથી સર્વજીવોનું પરમ હિત કરનારા એવા આપનેવિષે મારી મતિ સ-

૧ 'શ્રદ્ધાસમાધિમતિયોગકલાપ્રવૃત્તૌ' इति पाठान्तरम् ।

નયપ્રાપ્તિમાનવદ્યવિદ્યાતપોનયસદાગ્રહદતન્તિતથ્યે । નાનાલક્ષ-
ણવિલક્ષિતસૌમ્યમૂર્તે ! બુદ્ધિઃ૦ ॥૨૫॥ પૂર્ણેન્દુનિન્દિવદનામ્ જપ-
ત્રનેત્રે ગાત્રોદિભૂષણવેષસુદર્શનીયે । મન્મથસિતેક્ષણ તાસિલ-
જીવદૈન્યે બુદ્ધિઃ૦ ॥૨૬॥ સુમત ઉવાચ—ઈતિ સં રુવતાં કૃષ્ણં તત્સ-
માતિમાનસા । વિલીનલમાયા સા વિરરામાચલસ્થિતિઃ ॥૨૭॥
પપાત દેહસ્તર્ણૈષ નૈવાબુધ્યત તં તુ સા । સદ્યો દિવ્યતપ્ પ્રાપ

દાય નિશ્ચળ થાઓ ॥૨૪॥ જગતનો ઉપકાર કરવા માનુષભાવ જેમણે
સ્વીકાર્યો છે એવા ભગવાનના માનુષભાવને અનુસારે પ્રદશવિદ્યા અસા-
ધારણુ ગુણપ્રકર્ષનો અનુવાદ કરતાંથકાં સ્તુતિ કરેછે—ઐશ્વર્યસાર-સર્વા-
તિશાયિ તેજેવિશેષરૂપ ઐશ્વર્યાતિશય, અતિશય ઐશ્વર્ય હોવા છતાં પણ
જેનાથી સકળ જનોનો નિષ્કપટ સંશ્લેષ કરવાનો સ્વભાવ થાયછે એવો
વિનય વિશેષ, પ્રતિભા-નવાનવા સત્તર્કોના સમુન્મેષવાળી બુદ્ધિ, દોષવર્ણત
વિદ્યા, તપવિશેષ, નય-‘આ યુક્ત છે અને આ અયુક્ત છે’ એવા બોધમાટે
પ્રવર્તેલી નીતિ, સદાગ્રહ-સાધુ આચરણુ કરવામાંજ એક ઉપયોગી અભિ-
નિવેશ, અને દાનશીલતા, ઈત્યાદિ દિવ્ય ગુણોએ સંપન્ન અને મહાપુરૂષનાં
નાનાવિધ દિવ્ય ચિહ્નોથી ચિહ્નિત દિવ્ય મનોહર મૂર્તિ જેમની છે એવા
આપને વિષે મારી બુદ્ધિ સદાકાળ સુદૃઢ રહો ॥૨૫॥ શારદ પૂર્ણચંદ્રને તિર-
સ્કાર કરનારું દિવ્ય વદનારવિંદ જેમનું છે, કમળપત્રનો વિનય કરનારાં
દિવ્ય નેત્ર જેમનાં છે, વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિગેરેવડે શોભાયમાન દિવ્ય વેષવડે
અત્યંત દર્શનીય, મંદહાસે સહિત એવા નિરીક્ષણથી સમગ્ર પ્રાણીયોના સમ-
સ્ત સંતાપને હરનારા એવા આપને વિષે મારી બુદ્ધિ સદા નિશ્ચળ રહો ॥૨૬॥

સુમત્રત્રપિ કહેછે—હે રાજન ! આવી રીતે શ્રીહરિકૃષ્ણની સ્તુતિ
કરતાં, એક શ્રીહરિવિષેજ નિમગ્ન મન જેનું છે, માટેજ તેમાં સ્થિર સ્થિ-
તિને પામેલાં, અવિદ્યારૂપ મૂળમાયા જેની નિવૃત્ત થઈ છે એવાં ભક્તિમાતા
ઉચ્છ્વાસનિશ્વાસરૂપ પ્રાણ્યાપારથકી વિરામ પામી ગયાં ॥૨૭॥ તેમનો દેહ
તત્કાળ પડી ગયો પણ તે ભક્તિદેવીએ જાણ્યોજ નહિ. એજ અવસરમાં
પ્રથમનીચેઠે ઘીબ જનો પ્રત્યક્ષ ન જોઈ શકે એવી દિવ્ય તનુને પામ્યાં

જનાદૃશ્યાં યથા પુરા ॥૨૮॥ તથૈવ સ્વપતિં પ્રેમ્ણા રહસ્યા નિર-
ન્તરમ્ । શ્રદ્ધાદિભિઃ સહાવાત્સીદ્વિ-કા બ્રહ્મશાપતઃ ॥૨૯॥ વિક્ર-
માર્કશકસ્યાબ્દે વસુવેદગજેન્દુભિઃ । પ્રમિતે વર્તમાને ચ માસ્કરે
નીચરાશિગે ॥૩૦॥ ઝર્જે માસિ સિતે પક્ષે દશમ્યાં મન્દવાસરે ।
વિહાય ભૌતિકં દેહં ભક્તિઃ સિદ્ધિદશાં યયૌ ॥૩૧॥ પરિવેષ્ટ્ય
સ્થિતાસ્તાં ચ તદા તદ્વન્ધવોઽસિલાઃ । વિસંજ્ઞાં નષ્ટનાડીં ચ
દૃષ્ટ્વાઽજાનન્મૃતેતિ તે ॥૩૨॥ રુદન્તિ સ્વ મૃદાં તર્હિ તત્પુત્રા જ્ઞાતિ-
વાન્ધવાઃ । આશ્વાસયત્તાન્ધર્મસ્તુ લૌકિકીં દશાય- ગતિમ્ ॥૩૩॥
યથાશાસ્ત્રં યથાવિત્તમૌર્ધ્વદૈહિકકર્મ સઃ । કારયામાસ ધર્મજ્ઞ-
સ્તસ્યા જ્યેષ્ઠેન સૂનુના ॥૩૪॥ કૃષ્ણસ્તુ તસ્યાં નૃપ ! દિવ્યદેહ- પા-

॥૨૮॥ એજ દિવ્યદેહવડે ભક્તિદેવી ભગવાનના સંકલ્પથી પોતાના પતિની
પ્રેમથી નિરંતર પરિચર્યા કરતાં થકાં, દુર્વાસાના શાપમાંથી મુક્ત થઈને,
દિવ્ય દેહથી પતિ ધર્મ સાથે રહેલી શ્રદ્ધાદિક પોતાની સપત્નીઓ સાથે રહ્યાં
॥૨૯॥ દેહત્યાગનો સમય નિર્ધારીને કહેછે-વસુ-૮ વેદ-૪ ગળ-૮ ઈન્દુ-
૧ એ રીતે ડાબી ગતિ કરીને માપેલા, વિક્રમ રાજના શકના વર્ષમાં એટલે
સંવત્ ૧૮૪૮ માં, સૂર્ય તુલારાશિને પામતાં, કાર્તિક માસના શુકલપક્ષની
દશમીએ, શનિવારે લૌકિક દેહનો ત્યાગ કરીને ભક્તિદેવી સિદ્ધિદશા-જન્મ-
મરણે રહિત કોઈ અપૂર્વ દશાને પામ્યાં ॥૩૦-૩૧॥ તનુત્યાગ વખતે ભક્તિને
ચારે બાજુ વિટાઈને જે સંબંધિજનો બેઠા હતા તેઓએ ચેતનતાએ રહિત
અને નાડીપ્રાણના સંચારે રહિત થઈ ગએલાં બેઠાને ‘મરણ પામ્યાં’ એમ
બોલ્યું ॥૩૨॥ તે સમયમાં તેમના રામપ્રતાપાદિક ત્રણેય પુત્રો, જ્ઞાતિજનો
અને અન્ધુજનો તેમના તેવા સદ્ગુણો સ્મરણ કરીને અત્યંત રૂદન કરવા
લાગ્યા. ધર્મદેવતો શોકાતુર તે સર્વને લૌકિકી ગતિ-‘જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુઃ’
‘અથ વાન્દશતાન્તે વા મૃત્યુર્વે પ્રાણિનાં ધ્રુવઃ’ ‘મરણ પ્રકૃતિઃ શરીરિણાં વિ-
કૃતિર્જીવનમુચ્યતે બુધઃ’ ઇત્યાદિ વચનથી સર્વને જન્મમરણરૂપ ચક્રશ્રમણ
અવર્ણનીય છે એવો બોધ દેવાપૂર્વક આશ્વાસના કરવા લાગ્યા ॥૩૩॥
ધર્મજ્ઞ ધર્મદેવે પત્ની પ્રેમવતીનો ઔર્ધ્વદૈહિક સંસ્કાર યથાવિધિ યથાધનાદિ-

ગતાયાં નિજગત્તુગવમ્ । ચક્રે સુધીઃ સ્વામ્રજયોષિતાયાં તાં
માનયન્નેવ સદાડુનુવૃત્ત્યા ॥૩૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे
धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे प्रेमवत्या दिव्यगतिप्राप्तिनामा सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥૩૭॥

સુવ્રત ઉવાચ—અથ ધર્મઃ સ્વધર્મસ્થઃ સાક્ષ્યયોગપાશ્રિતઃ ।
સેવ્યમાનઃ સુતૈર્મૈજે ળ્ળમવ દિવાનિરાગ ॥૧॥ त्यक्तप्रप्राप्तक-
र्मासौ विरक्तो विषयेष्वलः । क्षित्स्वदो मिता नरो ब्रह्मचर्यव्रते
रतः ॥૨॥ तपःकृशीकृततर्च्यानयोगबलोज्जितः । पुत्ररूपे भगवान् ।
गाढस्निग्धमना अभूत् ॥૩॥ तपोयोगावेद्वात्मा लक्षणादिकै-

શક્તિ જ્યેષ્ઠપુત્ર રામપ્રતાપ પાસે કરાવ્યો ॥૩૪॥ પોતાનાં પ્રિયતમ માતા
પ્રેમવતી પોતાનીજ કૃપાથી દિવ્ય દેહને પામ્યા પછી સ્વયં શ્રીહરિકૃષ્ણુતો
ધર્મમર્યાદા સ્થાપવાસાડ મોટાભાઈ રામપ્રતાપનાં પત્ની સુવાસિનીવિષે
માતૃભાવ તે દિવસને આરંભીને તેમની અનુવૃત્તિને અનુસરવાના સ્વભાવ-
વાળા થઈને વિસ્તારવા લાગ્યા, અર્થાત્ માતા તરીકે તેમને માન્યાં ॥૩૫॥
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે પ્રેમવત્યા દિવ્યગતિપ્રાપ્તિ-
નામા સપ્તત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૭॥

અધ્યાય ૩૮ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! ત્યારપછી ધર્મદેવ વર્ણાશ્રમોચિત
ધર્મમાં વર્તવાપૂર્વક આત્મા અનાત્માના વિવેકરૂપ જે સાંખ્યજ્ઞાન તેણે સહાય
કરેલા ભક્તિયોગનો સમાશ્રય કરીને, પરિચર્યાપરાયણ પુત્રોએ યથોચિત
પરિચર્યા કર્યાથકા, અહર્નિશ કૃષ્ણ પરમાત્માની ભક્તિપરાયણ થયા ॥૧॥
આ ધર્મદેવ વિષયોમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય પામીને, સ્વાદ (રાગ)ને છતીને, શરીર-
ધારણમાત્રમાં ઉપયુક્ત યુક્ત આહાર કરીને, અષ્ટપ્રકારે સ્ત્રીસંગે રહિતપણા-
રૂપ બ્રહ્મચર્યવ્રતપાલનમાં પ્રીતિવાળા થઈને, પ્રવૃત્તિલક્ષણુવાળા ધર્મનો પ-
રિત્યાગ કરીને, (એક નિવૃત્તિધર્મપરાયણ થઈ) કૃન્ધાદિ તપવડે કાયાને કૃશ
કરીને, કેવળ તપથી કૃશશરીર નહિ કિંતુ ધ્યાનયોગરૂપ મનોબળથી અતિ-
પ્રતાપી થઈને, (આવું બળજ પરમાત્મપ્રાપ્તિમાં સાધન છે, ‘નાયમાત્મા
બલહીનેન હમ્યઃ’ એવી શ્રુતિ છે) પુત્રભાવને પામેલા ભગવાન્ શ્રીહરિકૃ-

રથ । સ્વામૈશ્વાસન્નમૃત્યુત્વં સોઽવૈચ્છાન્નદશાઽઽત્મનઃ ॥૪॥ તતઃ
 શ્રીમદ્ભાગવતદશમસ્કન્ધમાદરાત્ । નિયમેનાપઠન્નિત્યં ચિન્તય-
 ન્કૃષ્ણમાત્મનિ ॥૫॥ પ્રતિમાસં માસિકાનિ પ્રેમવત્યા અકારયત્ ।
 તથોનમાસિકં શ્રાદ્ધં ત્રૈપક્ષં ચ યથાવિધિ ॥૬॥ નિષાળમાત્મેકં
 શ્રાદ્ધં તતઃ પાળમાસિકં નૃપ ! । સહસ્રશસ્ત્ર વિપ્રાન્ યથેષ્તિત-
 મમોજયત્ ॥૭॥ સપ્તમે માસિકે ચાસૌ મોજયિત્વા દ્વિજોત્તમાન્ ।
 વિસૃજ્ય બુભુજે સાકં નિજબન્ધુજનાદિભિઃ ॥૮॥ જ્વરાતિરાસી-
 ન્મહતી શરીરે તસ્ય તદિને । ત્વક્ષ્ણલનૈકટ્યં વિવિદે સોઽપિ
 ચેતસા ॥૯॥ વિહાય સર્વતઃ સક્લં કૃષ્ણધ્યાનપરાયણઃ । ઇકાદશ્યાં

બુધમાં ગાઠ પ્રેમલક્ષણુવાળી લક્ષિત્રે સંપન્ન થઈ ગયા ॥૨-૩॥ તેપછી તપો-
 યોગથી અત્યંત નિર્મળ મન જેનું છે એવા ધર્મદેવે શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી પ્રાણુધોપનું
 ન શ્રવણ થવું વિગેરે શરીરમાં થતાં અને અગ્નિપ્રવેશાદિ સ્વપ્નમાં થતાં ચિહ્નો-
 વડે ‘મારું મરણ સમીપમાં આવ્યું છે’ એમ જાણી લીધું ॥૪॥ એવું મરણ-
 જ્ઞાન થયા પછી ધર્મદેવ મનમાં શ્રીકૃષ્ણનું નિરંતર ચિંતન કરતાથકા શ્રીમ-
 દ્ભાગવતના દશમસ્કન્ધનો આદરથી નિયમપૂર્વક નિત્ય પાઠ કરવા લાગ્યા
 ॥૫॥ પોતાની પત્ની પ્રેમવતીનો ઔર્ધ્વદૈહિક સંસ્કાર કર્યા પછી માસેમાસે
 કરવાનું શ્રાદ્ધ, (માસીયો શુકલ દશમીએ) ઉન્માસિક શ્રાદ્ધ, ત્રિપાક્ષિક
 શ્રાદ્ધ, ઉન્પાણુમાસિક શ્રાદ્ધ અને પાણુમાસિક શ્રાદ્ધ, યથાવિધિ તેનાતેના
 સમયે જ્યેષ્ઠ પુત્ર પાસે કરાવ્યું. તે શ્રાદ્ધોમાં બહુ બ્રાહ્મણોને યથેષ્ટ જમાવ્યા
 ॥૬-૭॥ સાતમે માસે યથાવિધિ માસિકશ્રાદ્ધ કરાવીને, ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને
 જમાવીને, તેમને દક્ષિણા આદિકથી સંતૃપ્ત કરી વિસર્જન કરીને, પોતે ધર્મ-
 દેવ પોતાના બંધુજનાદિકની સાથે શ્રાદ્ધશેષ અન્ન જમ્યા ॥૮॥ તે દિવસે
 તે ધર્મદેવના દેહમાં તાવની પીડા અતિતીવ્ર થઈ. એજ અવસરમાં તેમને-
 પણ ‘મારો અંતકાળ અતિ નજીકમાં આવ્યો છે’ એમ શંકાએ રહિત ચિ-
 ત્તથી નિશ્ચય કરી લીધો ॥૯॥ તે પછી બીજે દિવસે નિર્જલા એકાદશીએ
 સંબંધિજનાદિક સર્વમાંથી આસક્તિ છોડી દઇને, એક કૃષ્ણધ્યાનપરાયણ
 થઈ, પોતાને પ્રતિદિન પૂજવાની પ્રતિમાની પૂજા પોતાના સંપ્રદાયી વૈષ્ણવ

નિર્જલાયાં કૃષ્ણં વિપ્રૈરપૂજત્ ॥૧૦॥ નિશિ સુષ્પેષુ સર્વેષુ પાદસં-
વાહનં પિતુઃ । કુર્વન્ હરિર્જાગાર સહજાગૃણતાં ॥૧૧॥ નિદ્રા-
મલભમાનોઽથ જ્વરવેદના કૃષ્ણઃ । સમાધિં સહસા પ્રાપ્ય હરેરેવે-
ચ્છયાઽનય ॥૧૨॥ બ્રહ્મજ્યોતિશ્ચયે તત્ર વિહરન્તં બૃહદ્દને । યથા
પુરૈક્ષિ તં કૃષ્ણં વદર્શી ॥૧૩॥ તદ્દર્શનાનન્દસન્દ્રમગ્નઃ
સંહૃષ્ટોમાઽશ્રુકલાલિતાક્ષઃ । સસમ્ભ્રમં દણ્ડવદાનમત્તં તસ્યૌ તતઃ
પ્રાજ્ઞલિરગ્રતોઽસ્ય ॥૧૪॥ તં વીક્ષમાણઃ સહસા હરિમેવૈક્ષતાત્મ-
જમ્ । કૃષ્ણતુલ્યાવિલાકારં વર્ણવપમવાસ્યેતતઃ ॥૧૫॥ અવતાંગો
નિજગૃહે શ્રીકૃષ્ણો તિરસંજયા । અસ્તીતિ તત્ક્ષણે તસ્ય તિરસ-

વિપ્રપાસે કરાવી ॥૧૦॥ તેપછી રાત્રિએ સર્વ સંબંધિજનો સુઈ ગયા પછી
જાગરણ પ્રતાપરણ સ્વભાવવાળા શ્રીહરિ પિતાના ચરણ ચાંપતાથકા જ્વર-
જેરથી જાગતા જનકની સાથે જાગત રહ્યા. અથવા-‘જનકને નિદ્રા ન આવી
તો પોતેપણ પિતૃભક્તિને લીધે તેમની સાથે જાગવારૂપ પ્રતવિશેષને કરતા-
થકા જાગતાજ રહ્યા ॥૧૧॥ હે નિષ્પાપ રાજન્! જ્વરવેદનાને લીધે લેશ
નિદ્રાને નહિ પામેલા ધર્મદેવ શ્રીહરિના સંકટપથીજ એકદમ સમાધિને
પામી ગયા ॥૧૨॥ તે સમાધિમાં પૂર્વે વૃંદાવનમાં જેવા દિવ્યરૂપવાળા શ્રી-
કૃષ્ણુ લાજ્યા હતા એવાને એવાજ બ્રહ્મજ્યોતિમંડળના મધ્યમાં રહેલા,
હાથમાં દિવ્ય મુરલીધારી રહેલા, શ્રીકૃષ્ણને ધર્મદેવે લાજ્યા ॥૧૩॥ શ્રીકૃ-
ષ્ણના દર્શનથી ઉત્પન્ન થએલા નિરવધિ આનંદરૂપ સમુદ્રમાં નિમગ્ન થએલા,
રોમાંચિતગાત્ર થઈ ગયેલા, આનંદની અશ્રુધારાથી વ્યાપ્ત નેત્ર જેમનાં છે,
એવા ધર્મદેવ સંભ્રમ-આદરથી કે વેગથી ઉઠીને દંડવતપ્રણામ કરીને એ
હાથ જોડીને તેમની આગળ ઉભા રહ્યા ॥૧૪॥ શ્રીકૃષ્ણને એકાચ દૃષ્ટિથી
પ્રીતિપૂર્વક નિરીક્ષણ કરતા ધર્મદેવના નેત્ર આગળ તે શ્રીકૃષ્ણુ તેજ ક્ષણમાં
શ્રીહરિકૃષ્ણરૂપે દેખાયા. તેપછી કૃષ્ણને તુલ્ય અખિલ આકાર જેમનો છે,
વર્ણિવેષને ધારી રહેલા, પોતાની આગળજ બેઠેલા શ્રીહરિને પુત્રરૂપે નિહા-
ળવા લાગ્યા ॥૧૫॥ હે નરાધિપ! ‘અક્ષરધામાધિપતિ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણુજ મારા
મંદિરમાં હરિકૃષ્ણરૂપથી પ્રકટ્યા છે’ એવી ધર્મદેવને તે સમયે સ્મૃતિ થઈ

સીન્નરાધિપ ! ॥૧૬॥ યાવદાન્નિષ્પત્તિ પ્રેમ્ણા તં તા ત્સ તિરોદધે ।
 વ્યુત્થિતોઽસૌ દદર્શામે નિજ સ્વાપરં હરિમ્ ॥૧૭॥ તં ગાઢં સ
 પરિષ્વજ્ય પુલકાન્નોઽશ્રુલોચનઃ । પ્રણમ્ય પ્રાર્થયામાસ નૃનાઠ્ય-
 પિહિતૈશ્વરમ્ ॥૧૮॥ ધર્મ ઉવાચ—જ્ઞાતોઽસ્ય હરે ! મયાઽસ્તિ-
 લજગત્સ્વામી ત્વમેકઃ પ્રમુર્મત્પ્રેષ્ઠો વરદો જગદ્ગુરુરજઃ શ્રીકૃષ્ણ
 એવ સ્વયમ્ । ભક્તાભીષ્ટફલપ્રદસ્તનુભૂતાં સેવ્યઃ સદા શ્રેયસે

આવી ॥૧૬॥ એ રીતે દિવ્ય આવિર્ભાવની સ્મૃતિ પામેલા ધર્મદેવ સ્નેહા-
 તિશયથી જેટલાકમાં પુત્રરૂપ શ્રીહરિને આલિંગન કરવા બયછે તેટલાકમાં
 તે ભગવાન અંતર્ધાન થઈ ગયા. તેપછી સમાધિમાંથી બહાર આવતાં પો-
 તાની પાદપરિચર્યામાં તત્પર એવા શ્રીહરિને પોતાની પાસે દેખ્યા ॥૧૭॥
 તે ધર્મદેવ પ્રેમરસાર્દ્ર હૃદયવાળા થઈને, નરનાઠ્યરૂપ પડાથી પોતાનો
 પારમેશ્વર સ્વભાવ જેમણે ઢાંકી દીધોછે એવા શ્રીહરિને ગાઢ આલિંગન
 કરીને, રોમાંચિત ગાત્રવાળા અને પ્રેમાશ્રુપરિપૂર્ણ હોયનવાળા થઈને પ્રણામ
 કરીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા ॥૧૮॥ હે હરે ! તમોને આજ્ઞ તત્ત્વથી મેં
 જાણ્યા. આટલા કાળસુધીતો તમોને પુત્રભાવને લીધે બંધાએલા સ્નેહથી
 માનુષ માનીને બધા દિવસો વ્યર્થજ નિર્ગમન કર્યાં. સમસ્ત જગતના નિર-
 પાધિક સ્વામી અને પ્રભુ-અનન્યાધિપતિ (જેનો કોઈ અધિપતિ નથી)
 તમો એકજ છો ‘પતિં વિશ્વસ્ય આત્મેશ્વરં’ એવી શ્રુતિ છે. મારા પરમપ્રે-
 મારૂપદ અને ‘પુત્રરૂપે પ્રકટ થઈશ’ એવો વર આપનારા જગદ્ગુરુ અજન્મા
 સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ તમોજ છો. અને લક્ષ્મીને અભીષ્ટ કરી આપનારા આપજ
 છો. બ્રહ્માદિ તમામ તનુધારીઓએ શ્રેયસારૂ સદા સેવનીય તમોજ છો.
 (જે ન સેવે તો તનુધારી નથી પરંતુ પવનથી પુરેલી ધમણવિશેષધારી
 છે) માયાથકીપણ પર એવા અક્ષરથકીપણ પર અને વિભુ-એ સર્વમાં
 અંતર્યામીપણે વ્યાપીને રહેલા તે તમોને મારા નમસ્કાર છે ॥૧૯॥ પર અ-
 ક્ષરથકીપણ પર જે પુરૂષોત્તમ છે તે શ્રીકૃષ્ણ તમોજ છો. ભગવાન-
 જ્ઞાનશક્ત્યાદિ પદ ગુણોથી પરિપૂર્ણ આપજ છો. ઈશ-સર્વના અંતરાત્માપણે
 નિયંતા તમોજ છો. જે નિર્ગુણ-સમગ્ર હેયવિરોધિ પરંબ્રહ્મ છે તે સાક્ષાત્

માયાયાઃ પરતઃ પરાય વિભવે તસ્યૈ નમસ્તેઽસ્તુ મે ॥૧૯॥ સ एव
 कृष्णो भगवांस्त्वमीशः साक्षात्परं ब्रह्म हि निर्गुणं यत् । कृतं
 विधातुं निजवाक्यमत्र मत्पुत्रनाट्यं धरसि स्वतन्त्रः ॥२०॥ हरे !
 शरीरं खलु पञ्चबैर्मै पतिष्यतीति प्रतिभाति घनैः । न तद्भयं
 किञ्चिदपि चाचेत्ते ममास्ति यत्त्वं दृढमाश्रितोऽसि ॥२१॥ एकस्तु
 खेदो हृदि जायते मे कथं सहिष्ये विरहं तवेति । देहान्तरा-
 सावपि ते वियोगो माः ॥ २२॥ श्रीभगवा-
 नुवाच—दिष्ट्या तात ! त्वया ज्ञातं मत्स्वरूपं यथास्थितम् । ज्ञेयं

તમોજી શ્લો. વૃંદાવનમાં મારી ઉપર પ્રસન્ન થઈને આપે જે વર આપ્યો
 હતો તેને સત્ય કરવા આ ધરાઉપર મારા પુત્રપણાનું નાટ્ય ધારી રહ્યા છો.
 આટલા માનુષ અવયવની સમતામાત્રથી આપ પરતંત્ર નથી પરંતુ સ્વતં-
 ત્રજી છો એટલે પોતાના પારમેશ્વરભાવની પ્રત્યુત્તિ નથી 'અજોડવિ સત્ત્વ-
 વ્યયાત્મા જ્ઞાતાત્મા જોશ્વરોડવિ સત્ત્વ' એમ ગીતામાં કહ્યું છે ॥૨૦॥ હે હરે !
 આ મારું શરીર પાંચ કે છો દિવસે ૭૩૨ પડી જશે, એમ મને જણાય છે.
 દેહપાતથકી કે તેનાથી થતા ખીબા કોઈથકી કિંચિત્માત્રપણુ મારા મનમાં
 ભય નથીજ, કારણ કે મેં તમારો દૃઢ આશ્રય કરેલો છે. આપના આશ્રિ-
 તોને ભયપ્રસંગ છેજ નહિ. અગ્નિ-આદિત્ય-ઇન્દ્ર-મૃત્યુ વિગેરેપણુ તમારા
 થકી ભય પામેછે ॥૨૧॥ પરંતુ આ એક મહાન્ ખેદ મારા અંતરમાં અખંડ
 અનુવર્તે છે, કયો તો-નિત્યમુક્તોએ સદા સેવવા યોગ્ય, અનવધિક આનંદ-
 મય આપનો વિયોગ શી રીતે સહન કરી શકીશ. માટે કર્માનુસારે મને
 દેહાંતરનો યોગ કદાચિત્ થાય તો તેમાંપણુ તમારો વિયોગ મને ન થાય
 એટલી હું પ્રાર્થના કરુંછું ॥૨૨॥ એ રીતે સ્નેહાતિશયે યુક્ત એવા પિતાનું
 પ્રાર્થનાવચન સાંભળીને, હૃદયમાં દ્રવિત થએલા લગવાન્ શ્રીહરિ કહેછે-
 હે તાત ! મારું દિવ્ય સ્વરૂપ જેવું છે તેવું યથાર્થપણુ તમોએ જાણ્યું તે બહુ
 સારું થયું. એ સ્વરૂપને જાણવામાટે ભવ બ્રહ્માદિકોપણુ સમર્થ થતા નથી.
 મારેવિષે પુત્રપ્રેમથી બંધાએલા હૃદયવાળા હોવા છતાં તમોએ આ સ્વરૂપ
 જાણ્યવશાત્ જાણ્યું છે. હવે પછી તમારે જ્ઞેય-પ્રાપક અને પ્રાપ્ય કાંઈપણુ

પ્રાપ્યં ચ તે કિં બાવાશિષ્ટમતઃ પરમ્ ॥૨૩॥ દિત્વેમં ભૌતિકં દેહં
 દિવ્યદેહન સર્વદા । મત્પાર્શ્વ એવ સ્વજનૈઃ સાકં સ્થાસ્યસ્યસંશ-
 યમ્ ॥૨૪॥ અતશ્ચિન્તાં વિહાયૈવ નિઃસન્નો મત્પરાયણઃ । વિશુદ્ધે-
 નાત્મનિ હૃદા મજાનનિરતો ભવ ॥૨૫॥ સુવ્રત ઉવાચ—પરમ્ કો
 ભગવતા સોઽતિહૃષ્ટમના વૃષઃ । નમસ્યંસ્તં જગાદેત્યં વિનઃસલ-
 વાસનઃ ॥૨૬॥ પ્રતિકર્મત્ર નહિ કોઽપિ ભવદુષકૃતિં વિનાશ-
 લિમ્ । પ્રભવતિ તત ઉરુમોહહરે ! ચરણામ્બુજં તવ નતોઽસિ

બાકી રહ્યું નહિ. મારા વિના બીજું કંઈ શ્રેયઃપ્રાપક નથી. મારાથકી બીજું
 શ્રેયપણુ નથી. હુંજ પ્રાપક અને પ્રાપ્ય છું તે તમોએ તત્ત્વથી જાણ્યું એટલે
 હવે કશું બાકી રહ્યું નહિ ॥૨૩॥ હે તાત ! હવે આ ભૌતિક દેહનો ત્યાગ
 કરી દિવ્ય દેહ પામી બીજા બધા જનોએ અદૃશ્યભૂતિ થઇને ભક્તિ આદિક
 સ્વજન સાથે સર્વદા મારી સમીપેજ રહેશો એમાં લેશ સંશય નથી ॥૨૪॥
 માટે તમો મારા વિયોગની ચિંતાનો ત્યાગ કરીનેજ નિર્વાસનિક થઇને,
 મનેજ પરમપ્રાપ્ય માનીને, ધ્યાનભક્તિથી નિર્ભળ કરેલા મનથી સ્વાત્મ-
 સ્વરૂપમાંપણુ મારા ધ્યાનપરાયણ થાઓ એટલે ‘આત્મા પરમાત્મક છે’
 એવા ચિંતનપર થાઓ. અર્થાત્ આત્મા સ્વતંત્ર છે એવી બુદ્ધિનો ત્યાગ
 કરી તમામ પરમાત્મક (પરમાત્મા જેના આત્મા છે) છે એવી દૃષ્ટિથી
 આત્મસ્વરૂપનાપણુ અંતરાત્માભૂત એવા મારા સ્વરૂપના ચિંતવનપરા-
 યણુ થાઓ ॥૨૫॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભગવાને એવી
 રીતે કહેલા ધર્મદેવ મનમાં બહુ હર્ષ પામીને સમસ્ત વાસનાનો વિનાશ
 કરીને, શ્રીહરિને પ્રણામ કરતાથકા આ પ્રકારે બોલ્યા ॥૨૬॥ હે હરે ! અ-
 નાદિકાળથી આલ્યાં આવતાં, ન નિવૃત્ત થાય એવાં પાપોના સંચયવાળા
 જનઉપર પણુ આપે કેવળ કૃપાથી કરેલા ઉપકારનો લવલેશ બદલો વાળ-
 વામાટે આ જનને બીજો કોઈપણ ઉપાય નથી. કેવળ આ એક અર્પણ
 કરેલો અંજળિજ (એ હાથ બેઠવા તે) સમુચિત અદ્વિતીય ઉત્તમ ઉપાય
 છે. માટે હું અંજળિ કરીને આપના ચરણારવિંદને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરુંછું

૧ ‘ઉરુમોહહતઃ’ इति पाठान्तरम् ।

વૃષ્ટવઃ ॥૨૭॥ इत्युक्त्वा तमसौ ननाम मुदितः कृष्णं स्वामिदेप्रदं
तं वर्षां सममानयत्स भगवान्स्वामाविकप्रश्रयः । तत्रावाप्तक
आहाव च वृषस्तस्याप्रपञ्चाद्भवौ यास्यन् दंष्ट्रं प्रदातुममलं
तज्जानाचेन्तामणिः ॥२८॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
प्रथमપ્રકરણે ધર્મવરપ્રદાનનામાઽષ્ટત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૮॥

સુવ્રત ઉવાચ—તાવુપેત્યાનુ તં નત્વા ભ્રાતરૌ બુદ્ધિમત્તરો । નિષે-
દતુસ્તં નિકષા ધર્મઃ પ્રોવાચ તૌ તતઃ ॥૧॥ શ્રુણુતં મદ્વચઃ પુત્રૌ !

‘મજ્જલિઃ પરમા મુદા ક્ષિપ્રં દેવપ્રસાદિની’ એવી સ્મૃતિ છે. અનાદિકાળથી
અનુવર્તતા મહામોહના હરણુમાં આપ એકલાજ સમર્થ છો. ‘ઝલ્મોહતઃ’
એવો પાઠ હોય તો તેનો અન્વય ‘તવ’ પદની સાથે કરવો. એટલે મહામોહને
હરનારા તમો એવો અર્થ થાય ॥૨૭॥ હે રાજન ! આ પ્રકારે કહીને ધર્મ-
દેવે પ્રહર્ષપરિપૂર્ણ થઈને, પોતાને બુદ્ધિ-જ્ઞાન આપનારા શ્રીહરિકૃષ્ણને નમ-
સ્કાર કર્યો. પછી વર્ષા ભગવાન શ્રીહરિ સ્વભાવથીજ વિનયસંપન્ન થઈને
પ્રણામ કરતા પિતાને બહુ સત્કાર કરવા લાગ્યા. તેપછી દીર્ઘપથ-તનુનો
ત્યાગ કરી અપુનરાવૃત્તિલક્ષણવાળા મહામાર્ગે પ્રયાણ કરશે એવા ધર્મદેવ
તે ભગવાન શ્રીહરિના સ્વરૂપ સ્વભાવાદિકનું નિર્ભજ જ્ઞાન જે ચિંતામણિની
માફક સર્વ પુરૂષાર્થને આપનારું છે તે બીજા પુત્રોને સંપાદન કરાવા શ્રીહ-
રિથી પહેલા અને પછીથી જન્મેલા એ પુત્રોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા
॥૨૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે ધર્મવરપ્રદાનનામાઽ-
ષ્ટત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૮॥

અધ્યાય ૩૯ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન ! ત્યારપછી પિતાની આજ્ઞાને અનુસારે
સદુપદેશના સંગ્રહણમાં સમર્થ બહુ બુદ્ધિવાળા તે બંને લાઘવો રામપ્રતાપ
અને ઈચ્છારામ એકદમ આવીને પિતાને પ્રણામ કરીને, તેમની પાસે
બેઠા. તેપછી તેમના પ્રતિ પિતા ધર્મદેવ એમ બોલ્યા કે—॥૧॥ હે પુત્રૌ !
મારું પિતાનું વચન આદરથી તથા અવધાનથી સાંભળો. ‘આ તો પિતાનું
વચન છે તે ઉલ્લંઘનીય નથી’ એમ માનીને કાંઈપણ વિચાર કર્યા વિના પુ-

રહસ્યં વચ્ચિ વાં હિતમ્ । તદ્વાવધાર્યં હૃદયે પ્રતીતિર્યદિ વાચિ મે
 ॥૨॥ ઉપાસનાં યસ્ય કુર્મો વયં શ્રીરામે કાપતેઃ । સ ઇવ હરિના-
 માઽયં વર્તતે સોદરો હિ વામ્ ॥૩॥ અતોઽચાદનતો ભક્તિઃ સ્વધ-
 મૈર્ણ યમૈઃ સહ । નિરુદ્ધાઽસ્યૈવ કર્તવ્યા સ્થેયં વાચિ સદાઽસ્ય

ત્રોએ અવધારણ કરવું એ એમનો ધર્મ છે. પુત્રોને હિતોપદેશ આપવો એ પિતાનો ધર્મ છે, માટે હું કાંઈપણ આ તમોને કહુંધું. ‘પિતાનું વચન છે’ એટલામાત્રથી આ આદરણીય છે એમ કેવળ નથી કિંતુ તમારા પરમ હિત કરનારું છે અને વળી રહસ્ય છે. એકતો પિતાનું વચન, વળી હિતકારી અને રહસ્ય છે માટે અત્યંત આદરણીય અને અવધારણીય છે. ભગવત્સ્વરૂપના યથાર્થ જ્ઞાનરૂપ જે આ રહસ્ય હિતવચન કહીશ તે તમારે હૃદયમાં ધારવું, એટલે અપાત્ર જેની તેની આગળ પ્રકાશ ન કરવું. અથવા હૃદયમાં ધારવું એટલે ક્યારેયપણ વિસ્મરણ ન કરવું પણ સદાય હૃદયમાં ધારીજ રાખવું. ‘પિતા આપણને સદા સત્ય હિતવચનજ કહે’ એવો જે મારા વચનમાં મહાવિશ્વાસ હોય તો અવધારણ કરો, એમાં મારે કશો અર્થ (પ્રયોજન) નથી. પિતાએતો પુત્રોને હિતોપદેશ આપવો જોઈએ તે માં કર્તવ્ય હું કહુંધું. પુત્રકૃત્યમાં તો તમારી મતિજ પ્રમાણ છે એટલે તમારી ઈચ્છા હોય તો ધારણ કરો વા ન કરો એમાં અર્થાનર્થ તમારેજ છે મારે કશું નથી માટે હું માં કર્તવ્ય કરીશ ॥૨॥ જે શ્રીરાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણની સેવા આપણે પ્રતિદિન કરીએ છીએ તે તમારા સહોદર (એક માતાના ઉદરમાં થએલો ભાઈ) ભાવથી આહિ હરિનામ ધારીને રહેલા છે, અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ પરાત્પર છે પણ કેવળ કૃપા કરીને સહોદરભાવથી તમારી ઉપર અનુગ્રહ કરવા મનુષ્યલીલાનું નાટ્ય કરતા થકા જગતના હિતવાસ્તે અહિયાં રહ્યા છે. આ રીતે એમને નહિ જાણીને તેમને વિષે કેવળ ભ્રાતૃભાવથી બાંધેલો એક નિઃશ્રેયસમાટે નહિ થાય, એટલુંજ નહિ પણ ક્યારેક મહાપરાધમાટેપણ થાય, માટે હમણાં આ શ્રીહરિના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન તમારું હિત કરવાની કામનાથી હું પ્રકાશ કહુંધું ॥૩॥ માટે તમારે આ દિવસને આરંભીને સ્વધર્માદિ અંગે સહિત નિષ્કપટ ભક્તિ આ સોદર શ્રીહરિકૃષ્ણ

ચ ॥૪॥ પૂજાર્ચ્યાઃ પ્રતિદિનં યસ્યાઃ કુર્મઃ પૂજનમ્ । સાપ્ય-
સ્યૈવેતિ હિ જ્ઞાત્વા પૂજનાંયા યથાવિધિ ॥૫॥ એવામ્યામુપદિષ્ટા
પ્રાણસ્ય યૌ મયા । તાવસ્યૈતિ વિજ્ઞાય જપનાંચ વમી-
ષ્ટદૌ ॥૬॥ મજતારા રાવેનં મન્નાક્ષવર્તમાનયોઃ । મવિષ્યતિ હિ
વાં શ્રેય રહાન્ન ચ નિશ્ચિતમ્ ॥૭॥ ઉન્નલાપ્યતિ હોષ કલ્યઘ-
મૈધિતાન્મુષિ । અસુરાન્માત્રાકારાનશસ્ત્રાઽપિ મનીષયા ॥૮॥
સમવિષ્યતિ સદ્ધર્મં ગ્લપિતં મુષિ દુર્જનૈઃ । પ્રવતયિષ્યતિ કૃષ્ણ-
મર્તિં ચૈષ વિવેષતઃ ॥૯॥ અચાયત્વં ચ યુવયોઃ સ્થાપયિત્વા
કુલે નિજમ્ । સ્વકીયં ધામ પરમં પ્રયાસ્યતિ મહાયશાઃ ॥૧૦॥
અસ્યાશ્રિતાસ્તતઃ સર્વે કૃષ્ણસ્યાસ્યૈવ નિત્યદા । પ્રતિમાં પૂજયિ-

વિષેજ કરવી અને એમની આજ્ઞામાં અખંડ અનુવર્તવું ॥૪॥ જે કૃષ્ણ-
પ્રતિમાનું પ્રતિદિન પૂજન આપણે કરીએ છીએ તેપણુ આ સહોદર શ્રીહ-
રિનુંજ છે એમ ધારીને યથાવિધિ કરવું. જે સાક્ષાત્ અપરોક્ષ પરમપુરૂષ
સમીપમાંજ રહ્યા છે તેમનો પરિત્યાગ કરીને પ્રતિમામાત્રમાં કરાતી પૂજા
નિઃશ્રેયસ અર્થે નહિ થાય ॥૫॥ મેં પ્રથમ જે કૃષ્ણના અષ્ટાક્ષર શરણમંત્ર
અને મહામંત્ર તમોને ઉપદેશ કર્યાછે તેપણુ આ સોદર્ય શ્રીહરિનાજ છે
એમ જાણીને જપવા. એમ જાણવાથીજ તે મંત્રો અભીષ્ટ ફળ આપ-
નારા થશે ॥૬॥ એ રીતે આ હરિકૃષ્ણને પ્રકટ પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણપણે જા-
ણીને, એમની અતિશય આદરથી ભક્તિ કરનારા અને મારી આજ્ઞાનું
અનુવર્તન કરનારા તમારૂં આ લોક પરલોકમાં પરમ શ્રેય થશે એમાં સંશય
નથી ॥૭॥ હવે શ્રીહરિની પરમકૃપાથી દિવ્ય દષ્ટિને પામેલા ધર્મદેવ શ્રીહ-
રિનાં કેટલાંક ભવિષ્ય ચરિત્રો પાંચ શ્લોકથી કહેછે—હે પુત્રો! આ શ્રીહરિ
પૃથ્વીઉપર કળિબળને લીધે બહુ વૃદ્ધિ પામેલા અધર્મે વિશેષ વૃદ્ધિ પમા-
ડેલા, મનુષ્યાકારમાં રહેલા, અસુરોનો શસ્ત્રધારણ વિનાપણુ સંકલ્પમાત્રથી
નિર્મૂળ વિનાશ કરશે અને વિશેષપણે સર્વત્ર શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ પ્રવર્તાવશે
॥૮-૯॥ મહાયશસ્વી એવા આ શ્રીહરિકૃષ્ણ જગતમાં પ્રતિષ્ઠાપન કરેલું
પોતાનું પૂજ્ય આચાર્યપદ તમારા હૃદયમાં સ્થાપીને અવતારકૃત્યને સમાપ્ત

પ્યન્તિ યાસ્યન્ત્યેવાત્મવાચ્છતઃ ॥૧૧॥ તાલિષ્ઠ્યદર્શિણિ-
 શ્ચાસ્ય સમચકઃ । મક્તાશ્ચ વર્ગસિદ્ધિં યાસ્યન્ત્યેવ નિજોન્નસતાઃ
 ॥૧૨॥ ઇત્યુક્તવાન્તે ધર્મે તૌ પ્રહૃષ્ટૌ તત્ક્ષણે હરિમ્ । પ્રણમ્ય પ્રોચતુઃ
 કૃષ્ણ ! તવ સ્વઃ પાહિ નૌ સદા ॥૧૩॥ તાવુવાચ હરિઃ પ્રીતઃ કૃષ્ણ-
 મવાદરાઘુવાઃ । ભજતં તેન તોક્ષ્યામિ તિષ્ઠન્તૌ પિતૃશાસને
 ॥૧૪॥ તતસ્તૌ તુ તમેવ શ્રીકૃષ્ણં ભજત્ રાઘતૌ । તજ્ઞાનં ત્વિચ્છયા
 તસ્ય કારિત્વમ્પ્રવચ્ચયોઃ ॥૧૫॥ હૃદયપાસ્યુપદેશાઽયમકાવચ્ચન-

કરીને, પોતાના પરમ ધામપ્રતિ પધારશે ॥૧૦॥ તેપછી જે પુરૂષો આ
 શ્રીહરિકૃષ્ણના ચરણકમળનો આશ્રય કરશે તે સર્વકોઈ આજ કૃષ્ણની
 પ્રતિદિન પ્રતિમા પૂજવામાત્રથી મોક્ષપર્યંતનું સમગ્ર વાંછિત પામશે ॥૧૧॥
 આ શ્રીહરિએ બાંધેલી ધર્મમર્યાદામાં અનુવર્તીને, સ્વયં અર્ચારૂપથી વિરા-
 જમાન આ શ્રીહરિકૃષ્ણના ચરણકમળનું અર્ચન કરનારા ભક્તો આર પુરૂ-
 પાર્થમાંથી જેને જે વાંછિત હશે તેને તે નિશ્ચે પામશે ॥૧૨॥ હે રાજન્ !
 આ પ્રકારે કહીને પિતા વિરામ પામતાં, બન્ને બ્રાતાઓ પિતાના પ્રિય સત્ય
 હિત વચનથી પ્રહર્ષ પામીને, એજ ક્ષણમાં ઉઠીને શ્રીહરિકૃષ્ણને સાષ્ટાંગ
 પ્રણામ કરીને, હે હરિકૃષ્ણ ! તમારા દાસભૂત અમો છીએ, માટે અમારી
 સદાકાળ તમો રક્ષા કરશો આ પ્રકારે બોલ્યા ॥૧૩॥ બ્રાતાઓનો પિતાના
 વચનમાં વિશ્વાસાતિશય અને પોતાવિષે અત્યંત નમ્રભાવ ભાળીને તેમની
 ઉપર પ્રસન્ન થઈને શ્રીહરિએ કહ્યું કે-જનકના વચનને અનુસારે શ્રીકૃષ્ણ-
 નેજ પરમાદરભાવથી તમો ભજો; તેનાથી હું સંતુષ્ટ થઈશ ॥૧૪॥ હે
 રાજન્ ! તેપછી તે બન્ને ભાઈઓ આદરથી પોતાના ભાઈ શ્રીહરિનેજ શ્રી-
 કૃષ્ણ ભાળીને ભક્તિ કરવા લાગ્યા. પરંતુ પિતાએ આપેલું જે શ્રીહરિના
 સ્વરૂપનું તત્ત્વજ્ઞાન તેતો કદાચિત્ થતું પણ સદાય નહિ. અર્થાત્ ક્યારેક
 ‘કેવળ અમારા સહોદર છે’ એવી બુદ્ધિ અને ક્યારેક ‘આજ શ્રીકૃષ્ણ છે’
 એવી બુદ્ધિ રહેતી હતી. એરીતે વિજ્ઞાનના વિસ્મરણમાં કારણ તો આ
 શ્રીહરિનોજ સંકલ્પ હતો ॥૧૫॥ એરીતે પુત્રોને ધર્મદેવે ભગવાન શ્રીહરિના
 સ્વરૂપનો યથાર્થ ઉપદેશ કરતાં જ્યેષ્ઠ શુકલ એકાદશીની રાત્રિનો છેલ્લો

નિશોઽન્તિમે । યામે સુતામ્યાં ધર્મેણ કૃતોઽધાકાં યોઽમવત્
 ॥૧૬॥ હરિઃ પપ્રચ્છ પિતરં આત્રાનાં ચ શૃણ્વતાઃ । યસેઽમીદં
 હૃદિ સ્યાત્તદ્વહિ કતઃ સ્વરં પિતઃ ! ॥૧૭॥ તદ્વાચ તદા ધર્મઃ
 પૂર્ણકામોઽસ્મ્યહં હરે ! । નાસ્તિ મત્કૌ તુ તે તૃપ્તિઃ કૃષ્ણ ! કચન
 મે હૃદિ ॥૧૮॥ તતઃ કર્તુમિચ્છામિ તામહઃ ।
 કિન્ત્વશક્તેન પૂજાદિ કર્તું શક્યં મયા ન વૈ ॥૧૯॥ અતોઽહં શ્રોતુ-
 મિચ્છામિ શ્રીમદ્ગ્રન્થં તદ્દેવ ! । સાર્થં સત્તા વિધેના તત્સમ્પા-
 વ્ય મે દ્રુતમ્ ॥૨૦॥ इत्यमीदं पितुः श्रुत्वा हरिर्हृष्टः प्रशस्य तम् ।
 तदैव कारयामास मण्डपादि यथाविधि ॥२१॥ રામપ્રતાપેન તત

પહોર વીતિ ગયો અને સૂર્યદેવ ઉદયાચળશિખરઉપર ચઢી આવ્યા ॥૧૬॥
 તેપછી શ્રીહરિએ સહોદરાદિ સર્વને સાંભળતાંજ પિતાને એમ પુછ્યું કે-
 હે પિતઃ ! તમારા હૃદયમાં જો કાંઈ વાંછિત વર્તતું હોય તો તે મને અસંકો-
 ચથી કહો, હું જલદી સિદ્ધ કરાવીશ ॥૧૭॥ તે સમયે તેમના પ્રતિ ધર્મદેવ
 બોલ્યા કે-હે હરે ! હું પૂર્ણકામ છું-આનંદમય આપનો પ્રત્યક્ષપણે નિરંતર
 અનુભવ થતાં હવે કઈ કામના થાય. પરિમિત આનંદને અનુભવ કર-
 નારાનેતો નવીનવી કામના થાય. માનુષઆનંદને આરંભીને બ્રહ્માનંદ-
 પર્યંતનો આનંદપણુ અનવધિક આનંદામૃતના મહાસમુદ્રરૂપ જે આપના
 આગળ એક કણિકાપ્રાય છે એવા આપના અનુભવથીજ હું પૂર્ણકામ છું.
 પરંતુ હે કૃષ્ણ ! આપના ભક્તિરસામૃતના આસ્વાદમાં તો અ્યારેયપણુ મારા
 હૃદયમાં તૃપ્તિ થતી નથી ॥૧૮॥ માટે આ દેહના પાતપર્યંત તે ભક્તિરસા-
 મૃતનો આસ્વાદ લેવાને ઇચ્છુંછું. કિંતુ જવરવેદનાને લીધે અશક્ત થ-
 એલા મારાથી શ્રીકૃષ્ણની બાજપૂજા કરી શકાતી નથી. માટે હે હરે ! હું
 શ્રીમદ્ભાગવતને અર્થસહિત સપ્તાહવિધિથી સાંભળવા ઇચ્છુંછું તો મારે
 આ અભીષ્ટ જે રીતે જલદી સિદ્ધ થાય તેમ કરો ॥૧૯-૨૦॥ હે રાજન !
 પિતાનું આવું અભીષ્ટ સાંભળીને શ્રીહરિ પ્રહર્ષ પામીને, ભક્તિરસામૃતનાજ
 એકપાનમાં પ્રીતિથી પ્રવર્તેલા પિતાની પ્રશંસા કરીને, તેજ ક્ષણમાં સપ્તા-
 હવિધિમાં સમુચિત મંડપાદિ યથાવિધિ કરાવવા મંડ્યા ॥૨૧॥ તેપછી 'સ્થાવ-

અનયામાસ વૈષ્ણવમ્ । યથોક્તલક્ષણં વિમ્ પૌરાણિકમુશ્રુતમ્
 ॥૨૨॥ આપદ્ધર્માસારેણ ધર્મઃ કૃત્વાઽથ નૈત્યકમ્ । વિધિં વિધિ-
 જ્ઞો વિદધે પુરાણશ્રવણસ્ય ચ ॥૨૩॥ પ્રત્યક્ષકૃષ્ણેઽપિ સતિ મર્યા-
 દાસ્થાપનાય સઃ । પ્રાતિષ્ઠિપત્કૃષ્ણમૂર્તિં સપ્તાહાવધિ પૌરટીમ્
 ॥૨૪॥ આદૌ નિર્વિઘ્નતાસિદ્ધયૈ સમભ્યર્ચ્ય ગણાધિપમ્ । કુલદેવં
 મારુતિં ચ તતઃ કૃષ્ણમપૂજત્ ॥૨૫॥ ગાયત્રીકૃષ્ણમન્ત્રાણાં જપાર્થ

ર્મસ્યઃ પાપમીરુર્વિષ્ણુમક્તો જિતેન્દ્રિયઃ । યથાર્થવાક્ સ્વષીતી ચ વક્તા
 પૌરાણિકો મતઃ' એરીતે શાસ્ત્રોક્ત ઉત્તમ લક્ષણે સંપન્ન, બહુશ્રુત, પુરાણ-
 પ્રવચનમાં પ્રવીણ એવા કોઈ વૈષ્ણવ વિપ્રને મોટાભાઈરામપ્રતાપને મોકલીને
 બોલાવરાવ્યો ॥૨૨॥ તેપછી ધર્મદેવેતો સ્નાનસંધ્યાદિ નિત્યકર્મ મુખ્ય કલ્પ
 (પક્ષ)થી કરવાને માટે અસમર્થ હોવાથી આપદ્ધર્મને અનુસારે તે કરીને,
 વિધિસ્વરૂપને જાણતા હોવાથી પુરાણશ્રવણનો વિધિતો યથાવિધિ કર્યો
 ॥૨૩॥ યદ્યપિ આ ધર્મદેવ 'હરિકૃષ્ણજ પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ થએલા છે'
 એમ જાણે છે, અથાપિ ભગવાનની આજ્ઞારૂપ શાસ્ત્રમર્યાદાને સ્થાપવા
 વાસ્તે સુવર્ણનિર્મિત કૃષ્ણમૂર્તિ સપ્તાહપર્યંત પ્રતિષ્ઠાપન કરી. જે ભગવાનની
 આજ્ઞારૂપ શાસ્ત્ર છે, તે શાસ્ત્રને અનુસરનારાને 'આતો પ્રત્યક્ષ ભગવાનનું
 અતિલંઘન થયું' એવો દોષપ્રસંગ છેજ નહિ. ઉલટું જે શાસ્ત્રનું ઉલ્લંઘન
 કરે તો પ્રત્યક્ષજાણે પાસેજ રહેલા પ્રશાસિતા પરમાત્માના નિયંત્રણના સ્થાન-
 રૂપજ આ પુરૂષ થાય. માટેજ શ્રીહરિને પ્રત્યક્ષ જાણેછે તથાપિ શાસ્ત્રમ-
 ર્યાદા પાળવા મૂર્તિની સ્થાપના કરી ॥૨૪॥ ધર્મદેવે આરંભેલા સત્કર્મની
 નિર્વિઘ્નપણે પરિસમાપ્તિમાટે પ્રથમ વિઘ્નવિનાયક ગણપતિનું પૂજન કરીને,
 પછી કુળદેવ મારુતિનું પૂજન કરીને, પછી સર્વકર્મથી સમારાધ્ય તેમજ
 સમારંભેલી ક્રિયામાં સમારાધ્ય એવા શ્રીકૃષ્ણની મહાપૂજા કરી ॥૨૫॥
 ગાયત્રીમંત્ર તથા બે અષ્ટાક્ષર, દ્વાદશાક્ષર અને પડક્ષર આ ચાર કૃષ્ણમં-
 ત્રાનો જપ જપવા પાંચજ વિદ્વાન્ વિપ્રોને વર્યા (તેમાં એક ગાયત્રીમંત્ર
 જપવા અને ચાર ચાર કૃષ્ણમંત્રો જપવા વર્યા, એવો વિવેક જાણવો)
 વરૂણીમાં વરેલા વિપ્રોને વસ્ત્ર, વિભૂષણ, બેસવાનાં કામળીનાં આસનો,

બ્રાહ્મણાન્વિદ્ઃ । વગ્રે પશ્ચૈવ તેભ્યોઽદાદ્વાસોઽપાસનાદે ચ ॥૨૬॥
 વૃતાસ્તે તજ્જપં ચક્રુઃ સસાદાનિ યથાવિધિ । ધર્મ ઉચ્ચાસને વિપ્રં
 તઃ પાવિવિશત્તતઃ ॥૨૭॥ આદૌ શ્રીમદ્ભગવતં સમ્પૂજ્ય બ્રાહ્મણં
 તતઃ । પુપૂજ વ્યાસનામ્નૈવ શ્રોત્રિપ્રાંસ્તતશ્ચ સઃ ॥૨૮॥ જ્વરાર્તિ-
 રપિ મન્વાઽઽત્તત્ત્વ ધર્મદ્વદસ્થિતેઃ । દિવા પુરાણં શુશ્રાવ સ-
 માધિ નિશિ ચાપ સઃ ॥૨૯॥ યથાવિધિ કથાં નિત્યં શ્રુષ્વતોઽસ્ય
 દિનાનિ ષટ્ । યયુશ્વતુર્ય્યાં ભૃગુજે પ્રાતસ્તામસમાપચ ॥૩૦॥
 સમ્પૂજ્ય વાચકં તસ્મૈ સ્વર્ણમુદ્રાસહસ્રકમ્ । દદૌ ભૂષાશ્ચ વાસાંસિ
 હૈમં સિંહં ચ ગાં શુભામ્ ॥૩૧॥ રામપ્રતાપઃ સ્યૈસ્તં ગીતવાદિત્ર-

પાત્ર, ઉપપાત્ર, આચમની, ગોમુખી આદિક આપ્યાં ॥૨૬॥ તે વરેલા
 વિપ્રોએ સાત દિવસસુધી યથાવિધિ ગાયત્રી આદિક મંત્રોનો જપ કર્યો.
 તેપછી ધર્મદેવે પૌરાણિક વૈષ્ણવ વિપ્રનેતો સર્વની અપેક્ષાએ ઉંચા ઉત્તમ
 આસનમાં (પાટઉપર) બેસાર્યા ॥૨૭॥ પ્રથમ શ્રીમદ્ભગવતની શ્રીકૃષ્ણના-
 મથી પૂજા કરીને, પછીથી ઉંચા આસનમાં બેઠેલા પુરાણવક્તા વિપ્રની ‘આ
 સાક્ષાત્ વ્યાસમુનિ છે’ એવા તાદાત્મ્યનિશ્ચયપૂર્વક વ્યાસનામથી અર્ધ પા-
 દાદિવડે પૂજા કરીને, પછી પુરાણશ્રવાણાર્થે આવેલા વૈષ્ણવ વિપ્રોની પૂજા
 કરી ॥૨૮॥ ધર્મમાં દઢ મતિવાળા ધર્મદેવને જે જવરવેદના વર્તતી હતી
 તે પ્રશાંતપ્રાય થઈ ગઈ, એટલે સાવધાન થઈને દિવસે પુરાણને
 સાંભળવા લાગ્યા અને રાત્રિએ તો શ્રીહરિના દિવ્ય સ્વરૂપમાં સમાધિ-
 સ્થિતિમાં રહેવા લાગ્યા ॥૨૯॥ નિત્ય યથાવિધિ ભગવત્કથાને સાંભળતા
 આ ધર્મદેવને છો દિવસો વીતી ગયા (દ્વાદશીએ કથાનો સમારંભ કર્યો
 હતો અને જ્યેષ્ઠ શુકલ પૂર્ણિમાનો ક્ષય હતો એટલે કૃષ્ણપક્ષની તૃતીયાએ
 છો દિવસ થયા એમ જાણવું) તેપછી સાતમે દિવસે ચતુર્થી તિથિએ
 શુક્રવારે પ્રાતઃકાળમાં કથાશ્રવણવિધિની સમાપ્તિ કરી. કથાના અંતમાં
 પુરાણવક્તા વિપ્રને ચંદન પુષ્પાદિવડે પૂજા કરીને દક્ષિણાદાનમાં સહસ્ર
 સુવર્ણમુદ્રિકાઓ, મહાવસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે, સુવર્ણનિર્મિત સિંહ અને
 શુભલક્ષણવાળી ગાય, આ સર્વે આપ્યાં ॥૩૦-૩૧॥ તેપછી પૌરાણિક

નિઃસ્વનૈઃ । સહૈવ પ્રાપયામ સ ચારુઢં સ્વકતન ॥૩૨॥ વૃતેભ્યો
બ્રાહ્મણેભ્યોઽથ વદાન્તમદાક્ષેણામ્ । હોમં તુ વશકાલે જપા-
ત્મકમકારયત્ ॥૩૩॥ પૂર્વાહ્ન એવ સિદ્ધિર્ભવતિ વાઙ્મન ।
વિસર્જામાસ ચ તાન્ દત્ત્વા ભાજનદક્ષિણાન્ ॥૩૪॥ જ્વરાતિરા-
સીદધિકાઽથ તસ્ય રામપ્રતાપાદઃ મુક્તવત્સુ । શીઘ્રં તતસ્તે
સ્વજનાશ્ચ સર્વે નિષેદુરેત્યાન્તિક એવ તસ્ય ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સગ્રિ-
જીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે ધર્મકૃતપુત્રોપદેશ-શ્રીમદ્ભાગવત-
સસાહશ્રવણકથનનામૈકોનચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૯॥

સુવ્રત ઉવાચ—પિતુઃ શરીર યિલ્યં દૃષ્ટ્વા પુત્રા વિચક્ષણાઃ । આ-

વિપ્રને અલંકાર કરેલા અથ્થ ઉપર બેસારીને, વરઘોડામાં રામપ્રતાપાદિકને
મોકલીને, ગીતગાન અને વાણંત્ર વલ્લવાપૂર્વક બહુ ધામધુમીથી તેના
ઘરપ્રત્યે પહોચાડાવ્યા ॥૩૨॥ ગાયત્રીઆદિકના જપાર્થે વરેલા વિપ્રોને
ઉત્તમ-મુખ્ય પક્ષને ઉચિત દક્ષિણા દીધી. પોતાના શરીરની સ્વસ્થ
સ્થિતિ નથી અને હોમવિધિતો દીર્ઘકાળસાધ્ય છે માટે તેનો અવસર નથી
એમ વિચારીને દેશ કાળને જાણનારા ધર્મદેવે જપાત્મક હોમ કરાવ્યો.
એટલે હોમના પ્રતિનિધિ તરીકે જપ કરાવ્યો ॥૩૩॥ તેપછી સસાહસમા-
સિના અંગપણે પૂર્વાહ્નમાં જ મિષ્ટાન્નથી બહુ આહ્મણોને જમાડ્યા. ભોજનાંતે
દક્ષિણા આપીને તેમને ઘેર વળાવ્યા ॥૩૪॥ તેપછી રામપ્રતાપાદિક ભોજન
કરી રહેવા આવે છે એટલાકમાં જેમનાં મનોરથો પરિપૂર્ણ થયાછે એવા
તે ધર્મદેવને જવરવેદના વિશેષ થઈ, એટલે સર્વ કોઈ સ્વજનો જલદી
આવીને તેમની પાસે બેઠા ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સગ્રિજીવને...પ્રથમપ્ર-
કરણે ધર્મકૃતપુત્રોપદેશ-શ્રીમદ્ભાગવતસસાહશ્રવણકથનનામૈ-
કોનચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૯॥

અધ્યાય ૪૦ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે ભૂપતે ! દેહપાતનાં લક્ષણો જાણવામાં અતિ-
પ્રવીણ એવા રામપ્રતાપાદિ પુત્રોએ પિતાના શરીરની શિથિલતા ક્ષણેક્ષણે
વધતી જતી બેઠને, શરીરમાં થતાં પ્રાણધોપનું શ્રવણ ન થતું વિગેરે ચિહ્નો-

સન્નમૃત્તાં તસ્ય નિશ્ચિક્યુર્દદિ ભૂપતે ! ॥૧॥ વિધિજ્ઞાન્વૈદિકા-
ન્વિગ્રાન્સમાય હરિર્દૃતમ્ । અન્તકાલિદિ સર્વે પિતરં તૈરકાર-
યત્ ॥૨॥ પ્રાયશ્ચિત્તં વહ્ન્યં તે વહ્ન્યર્થમાદિતઃ । મત્યાચન
દેક્ષાઽઽશુ વિના તમકારયન્ ॥૩॥ પર્ષદોઽનુમતે તત્ર વપનં
પ્રાગકારય- । શિલાક તોપસ્થવર્જે જ્ઞાનં દશવિધં તતઃ ॥૪॥ પટ્ટ-
જ્ઞનાભિઃ સહિતં રુક્મિણ્યામિરદ્દભિઃ । હૃષ્ણમદ્દ- વિપ્રા વેદ-
મન્નૈસ્તમાર્ચય- ॥૫॥ પ્રાયશ્ચિત્તપ્રાપ્તિ નં દાનાનિ ચ તતો દશ ।
ગોભૂમિતિલ- વ્યાને વિપ્રેભ્યસ્તમદાપયન્ ॥૬॥ આમાજ્ઞાનાં તથા
પ્રસ્થાન્ સહસ્રં સાજ્યદાક્ષેણા- । અદાપયંસ્તથાત્ક્રાન્તિધે- વૈ-
તરણીં તતઃ ॥૭॥ ઋણધેનું પાપધે- માક્ષધે- ચ તેન તે ।

વડે 'મૃત્યુસમય સમીપમાં આવ્યો છે' એમ મનમાં નિશ્ચય કર્યો ॥૧॥ તેપછી
સ્વયં શ્રીહરિએ અંત્યેષ્ટિ આદિક કર્મવિધિને જાણનારા વેદવેદી વિપ્રોને જલદી
બોલાવીને, તેમનાદ્વારા અંતકાળે કરવાનો સર્વ વિધિ પિતાપાસે કરાવ્યો
॥૨॥ તેનો પ્રકાર કહું છું-વિપ્રોએ પ્રથમ શરીરશુદ્ધિસાઈ કરવાનું કહેલું છે
વર્ષનું પ્રાયશ્ચિત્ત, તેના પ્રતિનિધિરૂપ સુવર્ણદાનથી ધર્મદેવપાસે યથાવિધિ ઝટ
કરાવ્યું ॥૩॥ તે પ્રાયશ્ચિત્તના પ્રારંભમાં પરિષદ્વિપ્રોની અનુમતિ થતાં વિ-
પ્રોએ પ્રથમ શિખા કક્ષ (કાખ) અને ઉપસ્થને વર્ણને મુંડન કરાવરાવીને
પછી આગ્રેયાદિ દશ પ્રકારનું સ્નાન કરાવરાવ્યું ॥૪॥ તેપછી વિપ્રોએ અક્ષ-
તથી રચેલા અષ્ટદળના કમળમાં રૂકિમણી આદિક અષ્ટ પટરાણીઓએ
સહિત શ્રીકૃષ્ણને આવાહન કરીને વૈદિક મંત્રોવડે ધર્મદેવપાસે પ્રાયશ્ચિત્તના
અંગપણે પૂજા કરાવી. તેપછી વૈષ્ણવશ્રાદ્ધ કરાવ્યું ॥૫॥ પ્રાયશ્ચિત્તના
અંગભૂત ગોદાન અને તેપછી ગો-ભૂમિ-તલ-હિરણ્ય-ઘૃત-વસ્ત્ર-ધાન્ય-
ગુડ-રૂપ્ય-લવણ આ દશ પ્રકારનાં દાનો પાત્ર વિપ્રોને ધર્મદેવપાસે અ-
પાવ્યાં ॥૬॥ તેમજ પ્રસ્થ (અષ્ટ મુષ્ટિ તે કિંચિત્ કહેવાય, એવાં ચાર કિંચિત્ તે
પુષ્કળ કહેવાય, એવા એક પુષ્કળનેજ પ્રસ્થ કહે છે. શેર) પરિમિત કાચા
અમથી ભરેલાં સહસ્રપરિમિત પાત્રો ઘૃત અને દક્ષિણા સાથે બ્રાહ્મણોને
અપાવ્યાં, તથા ઉત્ક્રાંતિધેનુ અને વૈતરણીધેનુ અપાવી ॥૭॥ હે નરાધિપ !
વિપ્રોએ મુખ્ય પક્ષને આશરીનેજ ધર્મદેવપાસે ઋણધેનુ, પાપધેનુ અને

अदापयः स्वकल्पमाश्रित्यैव नराधिप ! ॥८॥ एकदण्डाकृति-
 श्वासं तं दृष्ट्वाऽथ सुता द्रुतम् । तीर्थोदकेन स्नपयाञ्चक्रुः साश्रु-
 विलोचनाः ॥९॥ गोमयेनोपलिप्तायां भुव्यास्तीर्य कुशांस्तिलान् ।
 विकीर्य बहुलं स्नानं किशरस्कमसूषुपन् ॥१०॥ ततः सङ्कीर्तनं
 ह्येव नाम्नां कृष्णस्य तेऽखिलाः । चक्रुश्चैवैवन्धुजनाः सर्वदुःखा-
 पञ्चाशदाः ॥११॥ पुरःस्थिते भगवति स्थिरचित्तलोचने । ध-
 म्मोऽप्यनन्यभावोऽथ जहौ सद्यः कलेवरम् ॥१२॥ हरेः प्रसादा-
 न्निर्मुक्तो दुर्वासः शापबन्धनात् । सद्य एव तनुं दिव्यां प्रपेदे च
 मुखेन सः ॥१३॥ ततो भक्त्याऽग्निदेः साकं कृष्णं तं त्ररूपिणम् ।
 सेवमानः सदा तस्य पार्श्व एवावसत्स वै ॥१४॥ परासुं तं विलो-
 कयाथ सुतास्तत्रोचितं व्यधुः । रोदनस्य निषिद्धत्वात्तदानीं धैर्य-

भोक्षधेनु अपावी ॥८॥ ऐ रीते प्रायश्चित्तविधि अने दानविधि पुरो यथ
 रडेतां पिताने ऐकदण्डाकृति श्वास आगतो जेधने, रामप्रतापादि पुत्रोऐ
 तुरत गंगादि तीर्थोदक लावीने तेनाथी पोताना अश्रुक्षोचन (२८वा) साथे
 ननकने स्नान कराव्युं ॥९॥ गायना शुद्ध छांगुथी दीपिदी पृथ्वीउपर
 दलों पाथरीने अहु तव वेरीने तेवी भूमिउपर पिताने उत्तरमस्तके सु-
 वारी दीधा ॥१०॥ त्थारपछी रामप्रतापादि सर्वे संगन्धिनोतो सर्व दुःखने
 डरनारां श्रीकृष्णनामोनुं उच्य स्वरथी उच्याराणु करवा मंज्या ॥११॥ ते-
 पछी धर्मदेवे पोतानी पारो दृष्टि आगण रडेला भगवान् श्रीहरिकृष्णमां
 नेत्रवृत्तिने निश्चण (मटकांऐ रडित) करीने, अनन्यभाव (भगवान सी-
 वाय भीछ वस्तुमात्रमांथी मनोवृत्तिने उभाडीने) यधने तत्काण पांयलौ-
 निक कलेवरनो त्याग करी दीधो ॥१२॥ श्रीहरिना अनुग्रहथी दुर्वासाना
 शापइय अंधनमांथी मुक्त थऐला धर्मदेव तेज क्षणमां सुपेथी द्विवेडेने
 पाभ्या ॥१३॥ त्थारपछी द्विव्यतनुने पाभेला धर्मदेव द्विवेडवाणा लज्जि
 आदिक स्वजनोसाथे अदृश्यइपथीण पुत्रइप श्रीकृष्णुनी सेवा करताथका
 निरंतर ते श्रीकृष्णुनी समीपेण रखा ॥१४॥ तेपछी रामप्रतापादि पुत्रो
 पिताने प्रयातप्राणु (मरी गऐला) जेधने प्राणुवियोगवभते अश्रुपातनो

માસ્થિતાઃ ॥૧૫॥ વપનં કારયિત્વા તે સન્નુઃ શીતોદકેન ચ । પિ-
તૃમેધવિધાનેન તત્કર્માડચરદગ્રજઃ ॥૧૬॥ ઊર્ધ્વોચ્છિષ્ટાદિ-
ષાણાં સર્વથૈવ હ્યસમ્ભવાત્ । પ્રાયશ્ચિત્તં તન્નિમિત્તં નાચચાર સ
વૈ પિતુઃ ॥૧૭॥ અધિકારસ્ય સિદ્ધયર્થં પિતુરુત્તરકર્મણિ । સ્વયં તુ
કૃચ્છ્રપ્રતિમાસ્વર્ણસઙ્કલ્પમાચરત્ ॥૧૮॥ ઘૃતેનામ્યજ્ય સંજ્ઞાપ્ય
પ્રેતં વસનમેકકમ્ । પરિધાપ્ય સિતં નૂત્તં પ્રાગ્વદસ્વાપયશ્ચ સઃ
॥૧૯॥ અન્યથ તાદૃશં વાસસ્તમાચ્છાદયદુત્તમમ્ । તતશ્ચન્દન-વ્ય-
સ્રગ્ગુલાલાદિભિરાર્ચિચત્ ॥૨૦॥ છિદ્રેષુ સપ્તસુ સ્વર્ણસ્રગ્ગા- સ
મુખાદિષુ । પ્રક્ષિપ્યોત્ક્રમણશ્રાદ્ધં તત્સ્થાન ચકાર ચ ॥૨૧॥ શ-

‘ન ચાશ્વ પાતયેજાતુ’ એમ નિષેધ કરેલો હોવાથી મહાધૈર્ય ધારીને રોદન
કર્યા વિના તે વખતે જે કાંઈ ઉચિત કર્તવ્ય હતું તે કરવા લાગ્યા ॥૧૫॥
તે કહેછે—સર્વ મૃતોએ તુરત વપન કરાવીને શીતજળથી સ્નાન કર્યું. તેમાં
જ્યેષ્ઠપુત્ર રામપ્રતાપ પિતૃમેધવિધિથી પિતાનો પ્રેતસંસ્કાર કરવા લાગ્યા
॥૧૬॥ પિતાના ઊર્ધ્વોચ્છિષ્ટાદિ દોષોમાં પુત્રને કરવાનું કહેલું જે પ્રાયશ્ચિત્ત
છે તેતો તે રામપ્રતાપે કર્યું નહિ, કેમકે પિતાને તેવા દોષો થવામાં સર્વપ્રકારે
નિમિત્તનોજ અભાવ છે. ઊર્ધ્વોચ્છિષ્ટાદિ દોષમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું મદન-
રત્નમાં સ્મૃત્યંતરથી કહ્યું છે—‘ઊર્ધ્વોચ્છિષ્ટાધરોચ્છિષ્ટોમયોચ્છિષ્ટે તથૈવ ચ ।
અસ્પૃશ્યસ્પર્શને ચૈવ લઘ્વાદિમરણેઽપિ ચ । શ્વાનક્રબ્યાદસંસ્પર્શે કૃમિકીટો-
ન્નવેઽપિ ચ । પૃત્તહોષાનુસારેણ પ્રાયશ્ચિત્તં સમાચરેત્’ ॥૧૭॥ સ્વયં રામપ્ર-
તાપે પિતાની ઉત્તરક્રિયા કરવામાં પોતાના અધિકારની યોગ્યતામાટે કર-
વાનાં કહેલાં ત્રણ કૃચ્છ્રપ્રતોના પ્રતિનિધિ તરીકે સુવર્ણદાનનો સંકલ્પ કર્યો
॥૧૮॥ તેપછી રામપ્રતાપે પ્રેતને ઘૃત ચોપડીને સ્નાન કરાવી, નવીન શ્વેત
વસ્ત્ર એક પહેરાવીને ઉત્તરમુખે સુવારી દીધું ॥૧૯॥ બીજું ઉત્તમ શ્વેત વસ્ત્ર
શબને ઓઢાડીને પછીથી ચંદન પુષ્પહારો ગુલાબ અબીર આદિકથી અર્ચન
કર્યું ॥૨૦॥ ત્યારબાદ રામપ્રતાપે શબના મુખાદિક સાત મસ્તકનાં છિદ્રોમાં
સુવર્ણના કટકા મુકીને જે સ્થળમાં મૃત થયા છે તે સ્થળમાં ઉત્ક્રમણ-
શ્રાદ્ધ કર્યું ॥૨૧॥ તે શ્રાદ્ધમાં અપસવ્ય (જમણે ખભે ઉપવીત) કરીને

વનામ્ના તત્ર પિન્ડમપસવ્યેન સ ત્વદાત્ । દ્વારદેશે પાન્થનામ્ના
 ચૈકોદ્દિષ્ટવિધાનતઃ ॥૨૨॥ પ્રેતં વાંસકટ વધ્વા વાસસાચ્છાદિતં
 તતઃ । પુત્રાઃ સાં પન્ડાઃ સ્વજનાઃ પ્રાચીં નિરુદ્ધા દિશમ્ ॥૨૩॥
 જ્યેષ્ઠો રામપ્રતાપસ્ય નન્દરામાભિધઃ સુતઃ । મૃત્સ્થાલ્યાં લૌકિકં
 વહ્નિં ગૃહીત્વાઽચરદગ્રતઃ ॥૨૪॥ દ્વદૌ પિન્ડં તૃતીયં ચ ચત્વરે સ્ત્રે-
 ચરાલ્યયા । રામપ્રતાપઃ પ્રેતાય વિશ્રામે ભૂતસંઘયા ॥૨૫॥ ચલ-
 ન્તિ સ્પાગ્રતો વૃદ્ધાઃ કનિષ્ઠાઃ પથિ તાનનુ । સ્ત્રેયસુ ચત્વરન્તં
 તમનુવ્રજ્ય યયુર્નદીમ્ ॥૨૬॥ શ્મશાને શવમાસ્થાપ્ય ચિતાગ્રા-
 નેઽગ્રજઃ સુતઃ । સ પ્રેતાય દ્વદૌ પિન્ડં વિધિવત્સાધકાલ્યયા
 ॥૨૭॥ કૃતાયાં સંસ્કૃતરુચિ તુલસ્યશ્વત્યચન્દનૈઃ । ચિતાયાં સ્થા-

એકોદ્દિષ્ટવિધિથી (એકને ઉદ્દેશીને એક પિન્ડદાનવિધિ મંત્રે વર્ણત) શબ-
 નામથી પિન્ડ આપ્યો અને દ્વારદેશમાં પાન્થનામથી પિન્ડ આપ્યો ॥૨૨॥
 વસ્ત્રથી આચ્છાદન કરેલા પ્રેતને વાંસકટથી બનાવેલા કટ (કાઠડી) માં
 મુકી બાંધીને પુત્રો, સપિન્ડસંબંધિઓ અને બીજા સ્વજનો, એ સર્વે મળીને
 ઘરમાંથી પૂર્વમસ્તકે શબને ઉપાડ્યું. તે નિર્ણયસિંધુમાં અપરાકે કહ્યું છે—
 ‘પૂર્વામુખસ્તુ નેતવ્યો બ્રાહ્મણો બાન્ધવૈર્ગૃહાન્’ ॥૨૩॥ રામપ્રતાપના નંદરામ
 નામના જ્યેષ્ઠપુત્ર મૃતિકાના પાત્રમાં (હાંધીમાં) લૌકિક અગ્નિ ગ્રહણ
 કરીને શબની આગળ ચાલ્યા ॥૨૪॥ રામપ્રતાપે ચકલામાં પ્રેતને એયર-
 નામથી ત્રીજે પિન્ડ આપ્યો. અર્ધમાર્ગે વિશ્રામસ્થાનમાં ભૂતનામથી પ્રેતને
 ચોથો પિન્ડ આપ્યો ॥૨૫॥ માર્ગમાં પ્રેતની પાછળ પહેલા વૃદ્ધો અને તેમની
 પાછળ નાની વયના અને તેમની પાછળ સ્ત્રિયો એવા અનુક્રમથી ચાલ્યા.
 તેમાં સ્ત્રિયોતો ચકલામુધી પ્રેતની પાછળ જઇને નદીએ સ્નાન કરવા ગઇ
 ॥૨૬॥ શ્મશાનમાં શબને ખસેથી ઉતારી નીચે મુકી જ્યેષ્ઠસુત રામપ્રતાપે
 ચિતાસ્થાનમાં સાધકનામથી પ્રેતને યથાવિધિ પાંચમો પિન્ડ આપ્યો ॥૨૭॥
 તેપછી શોધેલી ભૂમિ ઉપર તુલસી પિંપળો અને ચંદનના કાષ્ઠોથી રચેલી
 ચિતામાં મુકેલા કવ્યાદનામના અગ્નિમાં સ્નાન કરાવેલા, ઘૃતથી ચોપડેલા,
 એક પહેરાવેલ વસ્ત્રે સહિત એવા શબને દક્ષિણમસ્તકે હોમી દીધું, પછી તે

પિતે વક્તૌ કવ્યાદેઽથ જુહાય તમ્ ॥૨૮॥ જપિતં તત્સિંહં તમેક-
વસ્ત્રમવાસ્તુસઃ । દુત્વાઽર્ધદગ્ધે તસિંશ્ચ સતેલાજ્યા તાંર્દદૌ
॥૨૯॥ પુત્રાવયસ્તતો ગાઢં વચઃ સ્તાન્ન વન્ધવઃ । ગ્ધપ્રાયઽથ ત-
સિંસ્તે હ્યુત્તસ્થઃ સઃ ચા નૃપ ! ॥૩૦॥ અપદ્યન્તશ્ચિતાભૂમિં પુર-
સ્કૃત્ય કનીયસઃ । સરયૂં તે યયુઃ સર્વે સ્મરન્તસ્તં મહાનદાં ॥૩૧॥
તત્ર પ્રક્ષાલ્ય સાંસિ તાન્થેવ પરિધાય ચ । શિશ્વાન્મુખ્ય સ-
ન્ધુસ્તે વૃદ્ધર્થે પ્રવિશ્ય તામ્ ॥૩૨॥ સંગ્રામેમજ્યૈત્ય તદં પ્રાપ્તવા-
ની તિવ્રહ તે । તત્રાચમ્ય શિશ્વાં વદ્વા દક્ષાગ્રાનાદદુઃ કુશાન્ ॥૩૩॥
દદુર્જલાજ્જલાંસ્ત્રીંસ્ત્રીન્પ્રેતાયાપાઽસ્વાશ્ચ તે । પિતૃતીર્થેન સાતેલા-
વદન્તો પ્રાપ્તવાન્ ॥૩૪॥ પુત્રાઃ સાંપન્ઢાઃ તથા સાદકા ઇત-

શબ અર્ધદગ્ધ થયું એટલે રામપ્રતાપે તલસહિત ઘૃતની આહુતીઓ આપી
॥૨૮-૨૯॥ હે નૃપ ! તેપછી તે સ્થળમાં પુત્રાદિ અંધુજનોએ બહુ રૂદન
કર્યું ‘પૃથ્વાજ્યાદુર્ગતિં દત્વા તિલમિશ્રાં સમન્નકામ્ । રોદિતશ્ચં તતો ગાઢ-
મેવં તસ્ય સુખં ભવેત્’ એમ ગરૂડપુરાણમાં કહ્યું છે. શબ દગ્ધપ્રાય થયું
એટલે ત્યાંથી ચાલવામાટે ઉઠીને ચિતાભૂમિને નહિ જોતાથકા નાનાનાના-
ઓને આગળ કરીને તે તમામ અન્ધુઓ શોકાતુર થઈ, તે ધર્મેદેવનુંજ
‘આવા કોઈ થશે નહિ આતો એકજ હતા’ એમ સ્મરણ કરતા કરતા
સ્નાનમાટે સરયૂ પ્રત્યે ગયા ॥૩૦-૩૧॥ સર્વ જનોએ સરયૂમાં વસ્ત્રો ધોઈ
નાંખીને, એજ બીનાં વસ્ત્રો પહેરીને, બાંધેલી શિખા (ચોટલી) છોડી
નાંખીને, વૃદ્ધોને આગળ કરી નદીમાં પ્રવેશ કરી સ્નાન કર્યું-પહેલા વૃદ્ધોએ
અને પછી બીજાઓએ સ્નાન કર્યું ॥૩૨॥ બધાએ એકવાર ડુબકી
મારી બહાર તીરઉપર આવીને અપસવ્ય કરીને તટમાં મંત્રવર્ણત આચ-
મન કરીને શિખા બાંધીને, અગ્રભાગ દક્ષિણદિશા તરફ રહે એ રીતે દલોં
ગ્રહણ કરીને, દક્ષિણાભિમુખે થઈને પ્રેતનું ગોત્ર નામ ઉચ્ચારણ કરવાપૂર્વક
તિલમિશ્રિત ત્રણ જલાંજલિઓ પિતૃતીર્થ (તર્જની આંગળીનું મૂળ) થી
પ્રેતને આપી ॥૩૩-૩૪॥ તેને સ્પષ્ટ કહેછે-રામપ્રતાપાદિ પુત્રો, સપ્તિઝો
(રૂદત્થ પુરૂષને પ્રારંભીને સાત પેઢી મુધીના) સોદકો (તેથી ઉપરના

रेऽपि च । बहुधा जलीनित्थं तस्मै सम्बन्धिनो नराः ॥३५॥
 पुनः स्नात्वाऽथ तासां सं परिधायेतराणि ते । उपायेन हृदीतीरे
 शोकव्यालितान्तराः ॥३६॥ आकापनोदं बहुधा चक्रुस्तेषां पुरौ-
 कसः । वृद्धा धीराः पुराणज्ञा नृपते ! मन्त्रिदर्शनैः ॥३७॥ कनी-
 यसः पुरस्कृत्य तत ईयुर्गृहाञ्छनैः । अपश्यन्तः पराक् सर्वे प-
 ङ्गीभूता अधोमुखाः ॥३८॥ स्नात्वा स्त्रियस्तु शोकार्तास्तेषु मग्नत
 आलयम् । आययुर्मिलिताः सर्वा रुदन्त्य ते च ता अनु ॥३९॥
 विदश्य निम्बपत्राणि द्वारि स्थित्वा ततोऽनलम् । वृषभार्दींश्च
 संस्पृश्य विविशुस्ते निकेतनम् ॥४०॥ आश्वास्य रुदतः पुत्रान् स-
 ण्डिडाद्यास्तता नराः । स्वं स्वं गृहं ययुः सर्वे ताः स्त्रीश्चाश्वास्य

यौद पेढी सुधीना) तेमन्त्री नील संबंधिनोऽये यथासंभव पूर्वोक्त प्रकारे
 प्रेतने दाढांजलिओ दीधी ॥३५॥ दाढांजलिओ दीधापछी अधाय इरी
 स्नान करी नील वस्त्रो पहरेने, ते नदीना तटमां शोकव्याकुलमनवाणा
 थधने भेडा ॥३६॥ हे नृपते ! विद्या विगेरेथी वृद्ध, धीर, पुराणज्ञानवाणा,
 त्यां साथे आवेला नगरनिवासी आप्त जनोऽये प्रार्थीन दृष्टान्तो अतापी
 अतापीने रामप्रतापादि अंधुजनोऽनो शोक टाणवाना उपायो अहुधा कर्था
 ॥३७॥ तेपछी ते सर्वे जनो नानी वयना आणकोने आगण करीने पंक्तिबंध
 थधने पछवाडे नहि जेताथका नीयुं मुअ राणीने धीरे धीरे धर्मदेवने घेर
 आव्या. आणकोने आगण करवामां याज्ञवल्क्य कहेछे-‘इति संश्रुत्य गच्छे-
 युर्गृहं बालपुरःसराः’ ॥३८॥ शोकातुर स्त्रियोतो ते पुत्रियोना आववाथी पहे-
 लांज सरयूसरितामां स्नान करी अतिशय शोक करती करती विलाप कर-
 वापूर्वक रउती कडणती कुटती अधी बेगी थध धर्मदेवने घेर आवी गध
 हती. तेमनी पाछण ते पुत्रियो आव्या ॥३९॥ धर्मना घरना आंगणामां
 भेसीने, कडवा बिअडानां पान दांतवडे लगार आवीने, अग्नि, वृषभ विगे-
 रेनो स्पर्श करीने, घरमां प्रवेश कर्था. ‘आचम्याभ्यम्बुदूर्वाङ्कुरवरवृषभानक्ष-
 तान् गोमयं च’ ऐम त्रिशत्स्त्रोष्टीमां कहुं छे ॥४०॥ सांघिडादि सर्वजनो
 पितृवियोगथी अहु रोदन करता धर्मपुत्रोने आश्वासना करीने पोतपोताना

તત્ક્ષિયઃ ॥૪૧॥ શોધયિત્વા ગૃહં પુત્રા વ્રજચર્યપરાયણાઃ । દશ-
હમાસતાક્ષારલવણાઃ શ્રી ભૂશયાઃ ॥૪૨॥ સન્નિવૃત્તિભોગાશ્ર-
યાસ્યહર્ષાદિવર્જિતાઃ । પ્રત્યહં ભગવદ્ગીતાં શુશ્રુવુઃ દિનાત્યયે ॥૪૩॥
સપિણ્ડાશ્ર સોદકાસ્તુ દિનત્રયમ્ પાલયામાસુરાશૌ-
ચમસ્પૃશન્તોઽન્યમાનવાન્ ॥૪૪॥ ગોત્રસમ્બન્ધરહિતા અપિ શિ-
ષ્યાશ્ર તસ્ય યે । આશૌચં પાલયામાસુઃ પક્ષિણીં સર્વે एव ते ॥૪૫॥
અર્ચ્યાન્તાં માનસીં સન્ધ્યાં શવારિવિવર્જિતામ્ । ચક્રુસ્તેઽર્ચ્યં તુ

ઘરપ્રત્યે ગયા અને તેમની સ્ત્રિયો ધર્મદેવની શોકાતુર સ્વપ્ના સુવાસિની
આદિક સ્ત્રિયોને આશ્વાસના કરીને પોતપોતાને ઘેર ગઈઓ ॥૪૧॥ તે પછી
ધર્મના પુત્રો રામપ્રતાપાદિક ઘરને શુદ્ધ કરી દશ દિવસસુધી ક્ષાર તથા
લાવણનું લક્ષણ નહિ કરીને, કેવળ ભૂમિઉપર સુઈ રહેતાથકા બ્રહ્મચર્ય-
પરાયણ થયા. ક્ષારપદાર્થો અગ્નિપુરાણમાં કહ્યા છે-‘તિલમુદ્રાદતે શિશ્યં
સસ્યે ગોધૂમકોદ્રવૌ । ધાન્યકં દેવધાન્યં ચ શમીધાન્યં તથૈક્ષવમ્ । સ્વિક્ષ-
ધાન્યં તથા પપ્પયં મૂલં ક્ષારગણઃ સ્મૃતઃ’ ॥૪૨॥ અને રમણીય સર્વ ભોગો-
પભોગનો પરિત્યાગ કરી હાસ્ય હર્ષાદિકે રહિત થઈને દશ દિવસસુધી પ્રતિ-
દિન સાયં સમયે શ્રીભગવદ્ગીતા સાંભળવા લાગ્યા ॥૪૩॥ સપિંડોએ દશ
દિવસનું અને સોદકોએ ત્રણ દિવસનું શાસ્ત્રોક્ત મૃતાશૌચ બીજા જનોને
નહિ સ્પર્શ કરવાપૂર્વક પાળ્યું. તે મનુએ કહ્યું છે-‘દશાહં શાવમાશૌચં
સપિણ્ડેષુ વિધીયતે’ ‘જન્મન્યેકોદકાનાં તુ ત્રિરાત્રાચ્છુદ્ધિરિષ્યતે । શવસ્પૃશો
વિશુચ્યન્તિ ય્યહાદુદકદાયિનઃ’ ॥૪૪॥ ગોત્રસંબન્ધે રહિત એવાપણ જો
જનો ધર્મદેવના શિષ્ય થયા હતા તેમણે તમામે પક્ષિણી (આવતા અને
વર્તમાન દિવસે સહિત રાત્રિ તે પક્ષિણી કહેવાય. અર્થાત્ દોઢ દિવસ)
મૃતાશૌચ પાળ્યું ‘માતુલે શ્વશુરે મિત્રે ગુરૌ ગુર્વજ્ઞનાસુ ચ । આશૌચં પક્ષિણી
રાત્રિં મૃતા માતામહી યદિ’ એમ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે ॥૪૫॥ સપિંડાદિ સર્વે
સૂતકીજનો સંધ્યાતો આશૌચનો સંબન્ધ લાગવાથી દર્ભ જળે વર્ણત મા-
નસીજ કરતા હતા. ફક્ત અર્ધ્યતો સૂર્યને સાક્ષાતજ આપતા હતા, ‘અ-
ર્ચ્યાન્તા માનસી સન્ધ્યા કુશવારિવિવર્જિતા’ એમ નિર્ણયસિધુમાં કહ્યું છે.

પ્રત્યક્ષં દદુઃ સૂર્યાય સૂતકે ॥૪૬॥ કૃષ્ણ જાં દુદા ચકુઃ સા તત્પ-
તિમેક્ષણમ્ । વિદધુસ્તત્ર તે નિત્યં વૈશ્વદેવં તુ નાચર- ॥૪૭॥ વ-
ર્ણિવ્રતસ્થો દિલાદેલ્યકર્મ હરિસ્તુ સર્વં વિધિવચ્ચકાર । પાકં સ્વ-
હસ્તેન પૃથગ્વિધાય સ્નાનસ્-શન્વૈ વુમુજેડનુચસમ્ ॥૪૮॥ इति
શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે ધર્મદેહોત્સર્ગે તદ્દાહવિ-
ધિનામા ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૦॥

સુવ્રત ઉવાચ—દ્વિતીયેઽહ્નિ ચિતાભસ્મ સરય્વાં પ્રાક્ષિપશ્વપ ! ।
અસ્થિસન્ધ્યનશ્રાદ્ધં જ્યેષ્ઠઃ પુત્રશ્ચકાર સઃ ॥૧॥ આમમૃત્પાત્ર પક-
‘ગાયત્રીં સમ્યગુચ્ચાર્યં સૂર્યાઘર્ષ્યં નિવેદયેત્’ એમ ભરદ્વાજે કહ્યું છે ॥૪૬॥
પૂર્વોક્ત સર્વ સૂતકિઓ શ્રીકૃષ્ણની શાસ્ત્રોક્ત બાદ પૂજા જે પોડશોપચારથી
પરિપૂર્ણ છે તેતો આશૌચના યોગને લીધે કરતા ન હતા કિંતુ ભક્તિથી અ-
ર્ચાનાં દર્શનમાત્ર કરતા હતા. (માનસીકમાં તો હોય નથી) વૈશ્વદેવ નિત્ય છે
તથાપિ સૂતકસંબન્ધને લીધેજ કરતા નહિ ‘વૈશ્વદેવં તથા શ્રાદ્ધં બ્રહ્મયજ્ઞં
ચ સૂતકે ! ન કુર્યાત્સ્વયમન્યૈશ્ચ કારયેન્ન તુ સર્વથા’ એવી ધર્મપ્રવૃત્તિમાં
સ્મૃતિ છે ॥૪૭॥ ભગવાન્ શ્રીહરિતો વર્ણિવ્રત-પ્રથમાશ્રમમાં રહેલા છે
માટેજ સૂતકનો સંબન્ધ નહિ હોવાથી પોતાનું સંધ્યાવંદનાદિ નિત્યકર્મ પ્ર-
તિદિન યથાવિધિ કરતા હતા. પોતાના અન્ધુજનોનો સ્પર્શ નહિ કરતાથકા
પોતાના હાથથીજ રસોઈ કરીને પ્રતિદિન જમતા હતા ‘ન ત્યજેઃસૂતકે
કર્મ બ્રહ્મચારી સ્વકં ક્વચિત્’ એમ છંદોગપરિશિષ્ટમાં કહ્યું છે ‘અન્યત્ર મો-
જનં કુર્યાન્ન ચ તૈઃ સહ સંવસેત્’ એમ બ્રહ્મપુરાણમાં કહ્યું છે ॥૪૮॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે ધર્મદેહોત્સર્ગે તદ્દાહવિધિનામા
ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૦॥

અધ્યાય ૪૧ મો.

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે નૃપ ! જ્યેષ્ઠપુત્ર રામપ્રતાપે દ્વિતીય દિવસે
ચિતાભસ્મ સરયુમાં ફેંકી દેધને, અસ્થિસંધ્યનશ્રાદ્ધ કર્યું. ધર્મદેવ સામવેદી
હોવાથી બીજે દિવસે અસ્થિસંધ્યન કર્યું છે ‘અપરેષુસ્તૂતીયે વા અસ્થિસન્ધ-
યનં ભવેત્’ એમ છંદોગપરિશિષ્ટમાં કહ્યું છે ॥૧॥ રામપ્રતાપે એક મૃતિ-

સ્મિન્ પયોઽન્યાસે ચ વારિ સઃ । મૃત્વાત્તારસે નિદધૌ પ્રદોષે
પ્રેતતુષ્ટયે ॥૨॥ પ્રેતપિણ્ડાન્ દશ દ્વૌ નવશ્રાદ્ધં સ ચાચર- । અ-
ષ્ટા શાઽઽશીઃપ્રમુક્તાન્ પદાર્થોસ્તત્ર નાઽઽચરત્ ॥૩॥ દશમેઽહિ
સાંપિણ્ડશ્ચ પિણ્ડદાના નન્તરમ્ । સ્વપ્નસ્વાપિવપનં રાદ્વાહ-
રકારય- ॥૪॥ તત્ર વન્ જનાન્સર્વાન્ભોજયામાસ પિણ્ડદઃ । દેહ-
શુદ્ધિં વિધાયાથ ચકારકાદશાહિકઃ ॥૫॥ શ્રીકૃષ્ણ જાં તત્રાદૌ

કાના અપકવ પાત્રમાં જળ અને ખીબ તેવાજ પાત્રમાં દુધ ભરીને તે અને
પાત્ર પ્રદોષ સમયે પ્રેતની પરિતુષ્ટિમાટે અંતરિક્ષ-ઉપર નહિ આછાદન ક-
રેલા ઉઘાડા પ્રદેશમાં મુક્યાં ॥૨॥ રામપ્રતાપે નવશ્રાદ્ધ (વિષમશ્રાદ્ધ) કરતા
થકા પ્રેતપિંડે (પ્રેતશરીરની ઉત્પત્તિ નિમિત્તે) દશ આપ્યા. નવશ્રાદ્ધ
દીપિકામાં કહ્યું છે ‘પ્રથમેઽહિ તૃતીયેઽહિ પચ્ચસત્તનવસ્વપિ । દ્વૌ દ્વૌ પિણ્ડૌ
પ્રદાતવ્યૌ’ ઇત્યાદિ. નિર્ણયસિંધુમાં યદપિ નવશ્રાદ્ધમાં બહુપક્ષે કહ્યા છે
તથાપિ તેમાં શાખાભેદથી વ્યવસ્થા બાળવી. ધર્મસિંધુમાં તો ‘મૃતસ્વ
પ્રથમદિનમારમ્ય દશાદ્યાન્તં વિહિતાનિ નવસંજ્ઞાનિ’ એમ કહ્યું છે. તે
નવશ્રાદ્ધમાં (પ્રેતશ્રાદ્ધમાં) આશિષ વિગેરે અઢાર પદાર્થો આપ્યા
નહિ. તે પદાર્થો પિતૃશ્રાદ્ધમાં યુક્ત છે પણ પ્રેતશ્રાદ્ધમાં તો નિષિદ્ધ છે.
તે પદાર્થો રત્નાવલીમાં કહ્યા છે-‘આશિષો દ્વિગુણા દર્ભાં જવાશીઃ સ્વસ્તિ-
વાચનમ્ । પિતૃશબ્દઃ સ્વસમ્બન્ધઃ શર્મેશબ્દસ્તથૈવ ચ । પાત્રાલમ્ભોઽવગાદ્ય
ઢલ્મુલ્લોલેલનાદિકમ્ । તૃપ્તિપ્રશ્નશ્ચ વિકિરઃ શેષપ્રશ્નસ્તથૈવ ચ । પ્રદક્ષિણા
વિસર્ગશ્ચ સીમાન્તગમનં તથા । અષ્ટાદશ પદાર્થોશ્ચ પ્રેતશ્રાદ્ધે વિવર્જયેત્’
॥૩॥ દશમેદિવસે પિંડપ્રદાન પછી સર્વ સાંપિંડજનોએ અયોધ્યાપુરથકી બ-
હારના પ્રદેશમાં માથાના કેશ દાઢી મુછ આદિકનું મુંડન કરાવ્યું. તે દેવલે
કહ્યું છે-‘દશમેઽહિ સમ્પ્રાપ્તે જ્ઞાનં પ્રામાદ્વિર્ભવેત્ । તત્ર સ્વાગ્યાનિ વા-
સાંસિ કેશદમધુનસ્નાનિ ચ’ ॥૪॥ તે દશમે દિવસે પિંડપ્રદાતા રામપ્રતાપે
સર્વ અન્ધુજનોને જમાડ્યા. દશાહકર્મની સમાપ્તિ પછી અગીયારમે દિ-
વસે દેહશુદ્ધિ-ઔર્ધ્વદૈહિકકર્મના અંગભૂત પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાબલ્ય પ્રતાપ-
રણ્યથી અથવા તે નિમિત્તના સુવર્ણદાનાદિકથી કરીને, અગીયારમે દિવસે

કૃત્વા શ્રાદ્ધં ચ વૈષ્ણવમ્ । ચકાર તર્પણં વિષ્ણોઃ સામભિવૈષ્ણવૈઃ
સ ચ ॥૬॥ શ્રાદ્ધાન્યેકાદશ તતઃ પશ્ચ વિષ્ણુ ગજસ્ય ચ । બ્રહ્માદીનાં
ચ પશ્ચાનાં ચકારેત્યં સ ષોડશ ॥૭॥ વૃષોત્સર્ગે તતઃ કૃત્વા મહૈ-
કોદિષ્ટમેવ ચ । વિષ્ણુમભ્યર્ચ્યોદકુમ્ભં દદૌ સાન્નં સસૂત્રકમ્ ॥૮॥
શય્યાં સોપસ્કરાં પ્રાદાત્રયોદશ પદાનિ ચ । વિપ્રેભ્યોઽષ્ટવિધાન્યેવ
સહ દક્ષિણયા સ ચ ॥૯॥ ગોરથાશ્વમહિષ્યાદેદ નાનિ પ્રદદૌ

કરવાનું કર્મ કર્યું ॥૫॥ રામપ્રતાપે તે એકાદશાહકર્મમાં પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણ-
પૂજા-પટરાણીઓએ સહિત સત્યેશની ષોડશોપચારથી પૂજા અને વૈષ્ણવ-
શ્રાદ્ધ (પ્રાચ્ય વૈષ્ણવશ્રાદ્ધતો સત્યેશપૂજનના અધિકારમાટે પ્રથમ કરવાનું
કહ્યું છે માટે આતો ઉદીચ્ય વૈષ્ણવશ્રાદ્ધ જાણવું) કરીને, વિષ્ણુ જેના
દેવ છે એવા સામમંત્રાવડે વિષ્ણુનું તર્પણ કર્યું. ત્યારપછી રામપ્રતાપે
જેમાં વિષ્ણુ વિગેરે અગીયાર છે એવા વિષ્ણુગણનાં અગીયાર શ્રાદ્ધ અને
બ્રહ્મા વિષ્ણુ રૂદ્ર યમ અને પ્રેત આ પાંચ શ્રાદ્ધ મળીને સોળ શ્રાદ્ધ કર્યાં.
વિષ્ણુગણ-‘વિષ્ણુઃ શિવો યમશ્ચૈવ સોમસ્તુ હવ્યવાહનઃ । કવ્યશ્ચ મૃત્યૂ રુ-
દ્રશ્ચ પુરુષશ્ચ ક્રમાદિમે । પ્રેતસ્તુ દશમઃ પ્રોક્તો વિષ્ણુરેકાદશઃ સ્મૃતઃ’ ઇત્યા-
દિકથી કહેલાં ॥૬-૭॥ તેપછી રામપ્રતાપે વૃષોત્સર્ગ (નીલ વૃષ પરણાવવાનો
વિધિ) કરીને, મહાકોદિષ્ટ (આઘશ્રાદ્ધ) કરીને, પછી વિષ્ણુપૂજન કરીનેજ,
સૂત્રથી વીટેલો કુંડપ્રદેશ જેનો છે એવો અને અનેસહિત જળ ભરેલો ઘડો
યથોદિષ્ટ બ્રાહ્મણને આપ્યો ॥૮॥ રામપ્રતાપે તળાઈ ઉંચીકુ ઇત્યાદિ ઉપ-
સ્કરે સહિત શય્યાદાન દક્ષિણાસાથે બ્રાહ્મણને આપ્યું. જે ‘આસનોપાનહૈ
છત્રં મુદ્રિકા ચ કમણ્ડલુઃ । ભોજનં ભોજનાધારો વસ્ત્રાણ્યષ્ટવિધં પદં’ ઇત્યા-
દિકથી કહેલાં, આસનાદિ આપવાનાં મરીને લોકાંતરમાં જતા જનને ર-
સ્તામાં મુખને કરનારાં, માટેજ પદશબ્દથી પરિભાષણ કરેલાં આઠ પ્રકાર-
નાં, અને ‘ભાજનાસનદાનેન મુદ્રિકાભોજનેન ચ । આજ્યયજ્ઞોપવીતેન
પદં સમ્પૂર્ણતાં વ્રજેત્’ આનાથી સંપૂર્ણતાને કરી આપવાપણે જણાતાં પાત્રા-
દિકવડે તેરપ્રકારતાને પામેલાં પદો દક્ષિણાએ સહિત બ્રાહ્મણોને આપ્યાં.
‘ત્રયોદશ પદાનીત્યં પ્રેતાયૈકાદશેઽહનિ । દાતવ્યાનિ યથાશક્તિ તેનાસૌ પ્રી-

તથા । શ્રાદ્ધાનિ ષોડશ તતસ્તન્મેણૈવ ચકાર સઃ ॥૧૦॥ તત્રાદ્યં
માસિકં શ્રાદ્ધં તતોઽસાનમાસિકમ્ । દ્વિતીયમાસિકં ચક્રે તત-
ત્રૈપક્ષિકં નૃપ ! ॥૧૧॥ તૃતીયમાસિકં ચાથ ત્ર્યમાસિકમાચ-
રત્ । તતઃ પચમમાસ્યં ચ છૂનપાણમાસિકં ચ સઃ ॥૧૨॥ અષ્ટ-
માસ્યં તતઃ શ્રાદ્ધં ચક્રે સપ્તમમાસિકમ્ । તતોઽષ્ટમં માસિકં ચ
શ્રાદ્ધં નવમાસિકમ્ ॥૧૩॥ તતો દશમમાસ્યં ચ તથૈકાદશમા-
સિકમ્ । ચક્રે દ્વાદશમાસ્યં ચ સ ઋનાબ્દિકમન્તિમમ્ ॥૧૪॥
તતશ્ચ ભોજયામાસ સ્વજ્ઞાતીન્ બ્રાહ્મણાંસ્તથા । સપિણ્ડીકરણ-
શ્રાદ્ધં દ્વાદશેઽહ્નિ ચકાર ચ ॥૧૫॥ નિઃશ્વાસધેનું તત્રાદાત્પિ-
ણ્ડસંયોજનાદનુ । મોક્ષધેનું ચ દત્ત્વાઽસૌ વામદેવ્યમગાપયત
॥૧૬॥ બ્રાહ્મણાન્ભોજયામાસ દિને તત્ર સહસ્રશઃ । ચતુર્વિધાનિ
સોઽન્નાનિ સ્વજ્ઞાતીંશ્ચેતરાનપિ ॥૧૭॥ ત્રયોદશેઽહ્નિ સમ્પૂજ્ય

ણિતો ભવેત્ એમ ગરુડપુરાણમાં કહ્યું છે ॥૮૯॥ તેમજ ગાયો, રથ, અશ્વ,
ભંસ આદિકનાં દાનો વિગ્રોને દીધાં. તેપછી માસિકાદિ સોળ શ્રાદ્ધો તંત્ર-
થી-એકજ આવૃત્તિથી એટલે એક દિવસે એકદમ કર્યાં ॥૧૦॥ તેનાં નામ
ચાર શ્લોકથી કહેછે-હે નૃપ ! તેમાં પ્રથમ આઘમાસિક, તેપછી ઉન્મા-
સિક, તેપછી દ્વિતીયમાસિક, તેપછી ત્રૈપક્ષિક, તેપછી તૃતીયમાસિક,
તેપછી ચતુર્માસિક, તેપછી પંચમમાસિક, તેપછી ઉન્પાણમાસિક, તેપછી
પાણમાસિક, તેપછી સપ્તમમાસિક, તેપછી અષ્ટમમાસિક, તેપછી નવમ
માસિક, તેપછી દશમમાસિક, તેપછી એકાદશમાસિક, તેપછી દ્વાદશ-
માસિક, છેલ્લું ઉનાબ્દિક, એ રીતે સોળ શ્રાદ્ધ રામપ્રતાપે કર્યાં ॥૧૧-૧૪॥
ત્યારબાદ પોતાના જ્ઞાતિજનો તથા બીજા શ્રાદ્ધણોને જમાડ્યા, તેપછી ખારમે
દિવસે સપિંડીકરણ શ્રાદ્ધ કર્યું ॥૧૫॥ તે સપિંડીકરણમાં પિંડસંયોજન પછી
નિઃશ્વાસધેનુ (ચતુર્થ પ્રેતપિંડનું નિવૃત્ત થવાપણું છે માટે તેની પ્રસન્નતા
નિમિત્તે ગાય) અને મોક્ષધેનુ આપીને સામવેદી વિગ્રોપાસે વામદેવ્ય ના-
મનું સામ ગવરાવ્યું ॥૧૬॥ તે દિવસે જ્ઞાતિજનો અને બીજા બહુ શ્રાદ્ધ-
ણોને ભક્ષ્ય ભોજ્ય લેશ અને યોગ્ય એવા ભેદથી ચાર પ્રકારનાં સ્વાદુ

વિષ્ણું ચ શ્રવણાદિ-તદ્ । દત્ત્વા નાનાનિ बहुधा पाथेयश्राद्ध-
 માચરત્ ॥૧૮॥ તતઃ જ્ઞાત્વા વિશુદ્ધેઽસૌ પરિધાય ચ વાસ-
 સી । ગણેશં પૂજયિત્વૈવ કારયામાસ મક્કલમ્ ॥૧૯॥ તદા તસૈ
 ધર્મશિષ્યાઃ પૌરાશ્ચ શતશોઽપરે । દુર્ધનં बहुविधं नूतनान्यं-
 કાનિ ચ ॥૨૦॥ તત્રાપિ ભોજયામાસ દિને વિપ્રાન્સહસ્રશઃ । સોઽ-
 ન્યાંશ્રાગન્ દુર્તાંલોદત્તવ્યાતાંઽંગનાર્થિનોઽત્થેલા- ॥૨૧॥ સાન્નિ-
 ધ્યાદિ હરેસ્તસ્મિન્નોર્ધ્વદૈહિકકર્મણિ । કૃતેઽપિ ય્યકલ્પેન ન્યૂનં
 કિમપિ નાભવત્ ॥૨૨॥ રામપ્રતાપઃ સસુત ઇચ્છારામશ્ચ સન્નિ-
 યૌ । જપતઃ સ્મ કૃષ્ણમન્ત્રં તૌ પિતુર્લઘ્નમન્વહમ્ ॥૨૩॥ હરૌ સ-
 હોદરેઽથાસીત્કૃષ્ણધર્માર્વિસ્તા તયોઃ । ઇચ્છયૈવ પ્રમોસ્તસ્ય પ્રવ્ર-

અન્ન જમાડ્યાં ॥૧૭॥ તેરમે દિવસે વિષ્ણુની પોડશોપચારથી પૂજા કરી
 શ્રવણાદિ તેર દેવતાઓની પૂજા કરી બહુ પ્રકારનાં દાન દઇને પાથેયશ્રાદ્ધ
 (વૈષ્ણવશ્રાદ્ધ) કર્યું ॥૧૮॥ તેપછી રામપ્રતાપે સ્નાન કરી વિશુદ્ધ થઈ
 વિશુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરી ગણપતિની પૂજા કરાવીનેજ મંગળ (સ્વસ્તિવાચન)
 મંગળ વસ્તુ સ્વીકારરૂપ કરાવ્યું ॥૧૯॥ તે મંગળ સ્વીકાર પ્રસંગમાં ધર્મ-
 દેવના જે પુરવાસી શિષ્યો અને બીજા આત્મા અને સંબંધિજનો હતા તે
 સર્વેએ શુભાશંસા કરવાપૂર્વક તે રામપ્રતાપને બહુવિધ ધન, નવીન વસ્ત્ર,
 વિભૂષણુ વિગેરે આપ્યું ॥૨૦॥ તે દિવસેપણુ હજારોહજાર ગ્રાહ્યણો, ગ્રામા-
 તરથી આવેલા પરાંણા વિગેરે અને તે વખતે આવેલા બીજા અન્નાર્થિઓ,
 એ સર્વેને જમાડ્યા ॥૨૧॥ તે આ ઔર્ધ્વદૈહિકકર્મ સર્વોંશે મુખ્ય પક્ષથીજ
 બહુ ધનવ્યય કરીને કર્યુંછે એટલે દ્રવ્ય દેશકાળાદિકથી વિગુણતા (ન્યૂનતા)
 થવાનો સંભવ છે તથાપિ પ્રભુ શ્રીહરિના સન્નિધિપણાને લીધેજ લવલેશ
 પણુ ન્યૂન રહ્યું નહિ, કારણકે તે ભગવાન સર્વસમૃદ્ધિને સંપૂર્ણ આપનારા
 છે ॥૨૨॥ સુતસહિત રામપ્રતાપ અને ઇચ્છારામ પોતપોતાની પત્નીઓએ
 સહિત આ બંને પિતાના ઉપદેશથી પ્રાપ્ત થએલા કૃષ્ણમંત્રનો પ્રતિદિન
 જપ કરવા લાગ્યા ॥૨૩॥ તેપછી તે બંને સહોદરોને જે પ્રથમ સહોદર શ્રી-
 હરિમાં ‘આ સાક્ષાત્ પરાત્પર શ્રીકૃષ્ણ છે’ એવી બુદ્ધિ પિતાના ઉપદેશથી

તિ વ્યત આલયાત ॥૨૪॥ કર્મકાણ્ડપયમિત્યમશ્વરો ભૂતલે પ્રતિ-
હતં તુ નાત્તિકઃ । સમ્પ્રવૃત્તયતિ સ સ્મ ભૂપતે ! તત્ત્વેચચિચિ-
ચ રણન વૈ ॥૨૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्र-
करणे धर्मोर्ध्वदैहिकक्रियाविधिनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૧॥

મુવ્રત ઉવાચ—યથાવિધાનં સંવૃત્તે પિતૃ ઉત્તરકર્મણિ । પેચ્ચ તતઃ
પ્રવાજેતં ત્રીલકણ્ઠા નરાધિપ ! ॥૧॥ ક્ષેહં સ્વસ્મિન્સ્વબન્ધૂનાં સ-
સ્ત્રીનાં ચ રોકસામ્ । સર્વાંકે સ વિદ્વાય સ્વપ્રવચ્ચાત્તત્ત્વ-
કમ્ ॥૨॥ તત્કાન્તય ગણાધીશં સથચિત્તનિવારણમ્ । દુઃખાન્નિદિઃ
સ સમ્પૂજ્ય તુષ્ટાવ પ્રયતાજ્જલિઃ ॥૩॥ વિદ્મેશ ! વિચચસ્વચ્ચન્ડનના-

પ્રકટી હતી તે આ વખતે વિલીન થઈ ગઈ—એટલે એવો ભાવ વિસ્મૃત
થઈ ગયો, એમાં કારણ તો ગૃહથડી વનપ્રત્યે ચાલી નિકળશે એવા પ્રભુ
શ્રીહરિની ઇચ્છા—સંકલ્પજ છે ॥૨૪॥ હે ભૂપતે ! સર્વેશ્વર શ્રીહરિએ ભૂત-
ળમાં નાસ્તિકોએ ખંડન કરેલો વેદોક્ત કર્મકાંડમાર્ગ પૂર્વોક્ત પ્રકારે પોતાના
પિતાના પિતૃમેધવિધિ—ઔર્ધ્વદૈહિક કર્મ કરાવાના નિમિત્તથી ભૂતળમાં
સારીરીતે પ્રવર્તાવ્યો ॥૨૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે
ધર્મોર્ધ્વદૈહિકક્રિયાવિધિનામૈકચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૧॥

અધ્યાય ૪૨ મો.

મુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નરાધિપ ! પિતાની ઉત્તરક્રિયા યથાવિધિ પરિ-
પૂર્ણ થઈ રહેતાં લગવાનું શ્રીનીલકંઠવર્ણીએ ઘરથડી ચાલી નિકળવાની
ઇચ્છા કરી ॥૧॥ પોતાના રામપ્રતાપાદિ ખંધુજનો, મિત્રજનો અને બીજા
નગરનિવાસી જનોનો પોતાવિષે જે સ્નેહાતિશય છે તે પોતાના ગૃહનિર્ગમ-
નમાં મહાવિરોધિ છે એમ માનીને, તેની પ્રશાંતિમાટે સર્વ વિદ્ધોને વિનિ-
વારણ કરનારા ગણેશની દ્વાદિ ઉપચારોવડે પૂજા કરીને, જે હાથ બેડીને
સ્તુતિ કરવા લાગ્યા (યદ્યપિ સ્વયં શ્રીહરિ સર્વેશ્વર સ્વતંત્ર પુરુષોત્તમ
મંગળમયમૂર્તિ છે માટે આ કાર્યમાં વિદ્ધનો સંલવજ નથી તથાપિ આ વિ-
દ્ધેશસ્તુતિતો લોકસંગ્રહાર્થે છે એમ જાણવું) ॥૨-૩॥

તે સ્તુતિ આઠ શ્લોકથી કરેછે—હે સિદ્ધિવિનાયક ! તમો મારા વિદ્ધને

મથેય ! શ્રીશક્રાત્મજ ! સુરોધિપવન્ધપાદ ! । દુગ્ધમહામત્તજા-
 સ્થિલમક્કલાત્મન્વિઘ્નં મમાપહર સિદ્ધિવિનાયક ! ત્વમ્ ॥૪૥॥ સત્પ-
 ચ્ચરાગમણિવર્ણશરીરકાન્તિઃ શ્રીસિદ્ધિબુદ્ધિપરિચર્ચિતકુ મશ્ત્રીઃ ।
 દક્ષસ્તને વલયિતાતિમનોક્ષશુણ્ડો વિઘ્નં ॥૫૥॥ પારાકુરા પર-
 શ્ચ દધચ્ચતુર્ભિર્દોર્ભિશ્ચ શોણકુસુમક્ષગુમાક્ષજાતઃ । સિન્દૂરશો-
 મિતલલાટવિદ્ પ્રકારો વિઘ્નં ॥૬૥॥ કાર્યેષુ વિઘ્નચયમીતવિરિશ્ચિ-
 મુચ્ચૈઃ સમ્પૂજિતઃ સુરવરૈરપિ માદક ઘૈઃ । સર્વેષુ ચ પ્રથમમેવ
 સુરેષુ પૂજ્યો વિઘ્નં ॥૭૥॥ શીઘ્રાન્નસ્થલનચુચુરવોર્ધ્વકઠસ્થૂલો-

વિનિવૃત્ત કરો. અર્થાત્ તમો સમગ્ર સિદ્ધિ આપનારા હોવાથી સિદ્ધિવિનાયક
 એવી સાર્થક સંજ્ઞાથીજ પ્રસિદ્ધ છો તો મારા અભીષ્ટ અર્થમાં જે અંતરાય
 હોય તે સર્વને વિનાશ કરો. તમો સર્વ વિઘ્નગણના ધશ છો. વિઘ્નગણનો
 વિનાશ કરવો એતો આપના મંગળ નામનોજ મહિમા છે. વળી તમારા તાત
 સર્વના શંકર-શુભ કરવાનાજ એક સ્વભાવવાળા છે. તમો દેવાધિપતિ
 ઇન્દ્રાદિદેવોએ પણ વંદનીયચરણ છો. વળી તમો પાર્વતીના મહાપુણ્યક્ર-
 તના પરિપાક (ફળ) ભૂત છો અને અખિલ મંગળસ્વરૂપ છો ॥૪॥ આપના
 કલેવરની કાંતિ વિશુદ્ધ પદ્મરાગમણિના રક્ત વર્ણ જેવી નયનરમણીય છે.
 આપના આવા અંગમાં શ્રીમતી સિદ્ધિ બુદ્ધિ નામની સ્ત્રિયોએ રચેલો દુંકુ-
 મનો અનુલેપ કોઈ અપૂર્વ શોભાને સંપાદન કરેછે. વળી તમો દક્ષિણસ્તન
 ઉપર ગોળાકાર અલંકાર કરેલા સુંદર શુંડાદંતથી અતિશય શોભોછો. એવા
 હે સિદ્ધિવિનાયક ! માંડે વિઘ્ન તમો નિવૃત્ત કરો ॥૫॥ તમો ચાર હાથોમાં
 પાશ, અંકુશ, કમળ અને કુઠારને ધારી રહેલા, કંઠમાં રક્તવર્ણનાં કણેર
 આદિક પુષ્પોની માળાઓ ધારી રહેલા, ચંદ્રથી અલંકૃત અને સિન્દૂરથી રક્ત
 એવા લલાટતળથી પ્રકાશમાન, સેવકોના મનોનયનને હરનારા દિવ્યરૂપવાળા,
 ઉમાતનય છો. એવા હે સિદ્ધિવિનાયક ! માંડે વિઘ્ન વિનાશ કરો ॥૬॥ વિઘ્ન-
 વર્ગથી ભીતિ પામેલા ભવબ્રહ્માદિ સર્વકોઈ સુરવરોએ કાર્યારંભમાં મોદકાદિ
 ઉપહારોવડે પૂજેલા છો. અને બ્રહ્માદિ તેને દેવતાઓના આરાધનમાં પ્રવ-
 તંલા બીજાઓએપણુ દેવવર્ગમાં પ્રથમ આપજ પૂજનીય છો. એવા હે

ન ચ વળહાસતવેવસજ્ઞઃ । શૂર્પશ્રુતિશ્ચ પૃથુર્વલતુક્તતુન્દો વિમ્નં
 ॥૮॥ યજ્ઞોપવીતયદલાન્નેતન્નાત્તજ્ઞે માસાદિપુણ્ય દશાકૃતઞ્જ-
 ક્ષરાજઃ । મક્કામયમ્ વ્યાલયાવેદ્યરાજો વિમ્નં ॥૯॥ સલસારત-
 સિરાજિતસત્તિકરીટઃ કૌસ્મચાચવસનદ્વય ઝર્જિતધ્રીઃ । સર્વત્ર
 મક્કલકરસ્સરણપ્રતાપઃ । વિમ્નં ॥૧૦॥ વાન્તકાચદુસ્પીતદુર્ધાર્તિ-
 હર્તા વિદ્યુદ્ધાત્તદેવેષ્ટતદાદર્તા । આનન્દિગદેશવનરાકુમા-
 રચન્ધો ! વિમ્નં મમાપહર સિદ્ધિવિનાયક ! ત્વમ્ ॥૧૧॥ સુવ્રત
 ઉવાચ—इति संस्तूय विम्वेशं तं प्रणम्य च भूपते ! । । चेदशम्यां

સિદ્ધિવિનાયક ! માં વિમ્ન તમો ટાળો ॥૭॥ ઉતાવળું ચાલવાથી ગળડી
 પડેલા, માટેજ તેના આઘાતથી કંઠ ઉચ્ચત કરીને ચુંચું શબ્દને કરતા, પો-
 તાના વાહનભૂત સ્થૂળ ઉંદરને ફરીથી વેગમાં દોડાવીને સુરસંઘને અતિશય
 હસાવનારા તમો છો. ગળનન એવા આપના કર્ણ સુપડાને સદૃશ શોભેછે.
 વળી તમો વિશાળ ગોળ ઉચ્ચત તુંદ (ઉંદર) થી શોભોછો. એવા હે સિદ્ધિ-
 વિનાયક ! તમો માં વિમ્ન નિવારણ કરો ॥૮॥ તમો યજ્ઞોપવીતને ઠંકાણે
 નાગરાજને ધારી રહેલા છો. જે તમોએ શુકલપક્ષની પ્રથમા તિથિએ ઉદય
 પામતા ચંદ્રનું દર્શન મંગળકારી કરી દીધુંછે. જે તમો લક્ષ્મણનોને અલય
 આપનારા છો. તથા દયાના આલય અને વિદ્યોના રાજા છો. એવા હે સિદ્ધિ-
 વિનાયક ! માં વિમ્ન વિનિવારણ કરો ॥૯॥ આપ નિર્ભળ નિરૂપમ રત્નપંક્તિથી
 વિરાજીત મુકુટથી શોભાયમાન છો. કસુંબલ રંગથી રંગેલા સુંદર બે વસ્ત્રથી
 રમણીય છો. એ રીતે પ્રદીપ્ત શોભાસંપન્ન છો. કાર્યમાત્રમાં જે તમારા
 સ્મરણ પ્રભાવમાત્રથી અખિલ મંગળ સિદ્ધ થાયછે એવા હે સિદ્ધિવિના-
 યક ! માં વિમ્ન વિદૂર કરો ॥૧૦॥ દેવાન્તક આદિક અસુરોથકી લય પા-
 મેલા સુરોની સમથ પીડા હરનારા છો. વરેણ્ય નામના રાજાના અજ્ઞાન-
 અંધકારને વિજ્ઞાનોપદેશથી હરનારા છો. જે તમોએ ત્રિભુવનેશ બ્રહ્માદિકો
 આનંદ પમાડ્યા છે. જે તમો કુમાર-કાર્તિકસ્વામીના ભ્રાતા છો. એવા હે
 સિદ્ધિવિનાયક ! મારા વિદ્વોધને વિનાશ કરો ॥૧૧॥

સુવ્રતઃકપિ કહેછે—હે ભૂપતે ! શ્રીનીલકંઠવર્ણી આવી રીતે વિમ્નવિ-

ગુહ્યાયાં પ્રવમાજ હરિઃ પ્રગે ॥૧૨॥ અપૃથ્વૈવાગ્રજાદાંસ્વાન્વનૂન
પૌરં ચ કચ્ચન । સ્વપ્નનિર્નયૌ ગેહાશ્રિત્યસ્નાનચ્છલેન સઃ ॥૧૩॥
ઉદ્ભુસ્વશ્ચલાદૌ તપશ્ચર્યાસમુત્સુકઃ । સમ્પ્રાપ્ય સર તારમ-
તિષ્ઠાદ્રજ્જ્ઞે ક્ષણમ્ ॥૧૪॥ સાચ્છાદનં તુ કૌપીન- તરાયં ગાજે-
નમ્ । વિભ્રદ્દણ્ડં ચ પાલાશં બ્રહ્મસૂત્રં સિતં તથા ॥૧૫॥ કળ્પે દ-
ધાન સુલ્લસાંઘાદૈર્જં માલિકાદ્વય- । સચન્દ્રકોધ્વપ્તસ્ય લલાટે
લક્ષણં તથા ॥૧૬॥ જટાં મૌર્ઝીં મેશ્વલાં ચ જપમાલાં કમળહલુમ્ ।
ભિક્ષાપાત્રં વસ્ત્રલ્લણ્ડં વિભ્રત્પા- તયગાલનમ્ ॥૧૭॥ શાલગ્રામ- તિલાં
બાલમુકુન્દં ચાલ્પસન્દે । નિધાય વાસસાડ્ડવેષ્ય કળ્પે વિભ્ર-

નાયક ગણેશની સારી સ્તુતિ નમસ્કાર કરી સંવત્ ૧૮૪૯ ના આષાઢ મા-
સની શુક્લ દશમીએ શુક્રવારે પ્રાતઃકાળમાં ચાલી નિકળ્યા ॥૧૨॥ આતા
રામપ્રતાપાદિ સંબન્ધિજનો કે મિત્રજનો કે બીજા નગરના જનોમાંથી કોઇને
પણ પુછ્યા વિનાજ તેઓને પોતાની યાત્રાપ્રવૃત્તિ વિદિત કર્યા વિના નિત્ય
સ્નાનના મિષથી ઘરથડી એકાએકી ચાલી નીકળ્યા. તપશ્ચર્યામાં અતિશય
ઉત્સુક હોવાથી પોતાને અભીષ્ઠ અર્થની સિદ્ધિસાડ પ્રથમ ઉત્તરાભિમુખે ચા-
લતાં સરયૂના તીરને પામીને ત્યાં જનવર્ણત પ્રદેશમાં ક્ષણમાત્ર ઉભા રહ્યા
॥૧૩-૧૪॥ સરયૂને પાર ઉતરવાની ઇચ્છાવાળા શ્રીનીલકંઠવર્ણી વહાણ આ-
વવાની વાટ જોતા થકા આગળ વર્ણવશે એવા રમાણીય લક્ષણોથી ઉપલક્ષિત
હોઇને ક્ષણમાત્ર નદીના તીરમાં ઉભા રહ્યા એમ છો શ્લોકથી કહેછે—કૌ-
પીન, આચ્છાદન વસ્ત્ર, (કટવેગે) ઉત્તરીય વસ્ત્ર અને મૃગચર્મને ધારી ર-
હેલા. ‘કયા વર્ણાશ્રમના છે’ એવો વિશેષ સૂચવનારા પાલાશ દંડને ધારી ર-
હેલા. ખભાઉપર લાંબા ધારેલા શ્વેત ઉપવીતથી વિરાજમાન. કંઠમાં પહેરેલી
તુલસીકાષ્ઠના મણકાની એવડી માળાથી શોભાયમાન. લલાટમાં ધારેલા કુંકુ-
મચન્દ્રકે સહિત ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક ચિહ્નથી સુશોભિત. મસ્તકે જટા અને ક-
ટિમાં વાર્ણિવેપને સમુચિત મુંજની મેખળાથી અલંકૃત. જપમાળા, કમંડળ,
ભિક્ષાપાત્ર અને જળ ગાળવાના ગરણાથી સમલંકૃત કરકમળ જેના છે.
શાલગ્રામ અને અર્ચારૂપ બાળમુકુંદને અદ્ધપસંપુટમાં—વીરણના નાના કંડી-

श्रीनीलकण्ठवर्णिनं दिव्यं वनविचरणं.

દપાદુકઃ ॥૧૮॥ લઘ્વીં ચ પુસ્તિકાં સારચ્ક્રસ્ય સુરક્ષિતામ્ ।
મત્યાકસુવત્સાદૈઃ સ્કન્ધે વિભ્રદતિપ્રિયામ્ ॥૧૯॥ एवंવિધઃ
સ્થિતો ધાર્મિકચિત્તીર્ધુર્મહાનદાઃ । જનદર્શનમીતશ્ચ તર્યાઃ પ્રત્યે-
ક્ષતાગમઃ ॥૨૦॥ તાવત્તત્રાસુરઃ કશ્ચિદાયાદ્વિકૃતવિગ્રહઃ । પ્રા-
ગન્યોન્યાયુધહતાસુરશેષશ્ચ તદ્વિપુઃ ॥૨૧॥ જ્ઞાતાનામાપિ સ સ્થાનાં
પ્રિયં કર્તુમર્હતઃ । અસાધ્યં સ્થિતં સઘો નઘાં ચિક્ષેપ તં રુષા
॥૨૨॥ પતિતઃ સ મહાનઘાં ધીરો રક્ષન્ સ્વસ્તિકામ્ । તરતિ
સ્માતિમીમાં તાં યાદોભિરતિમીષણૈઃ ॥૨૩॥ આ રવચ્ચદગાન્તાં તુ

યામાં મુક્ટીને વિશુદ્ધ વશ્મથી વીંટીને તેને ગળામાં ધારી રહેલા. પાદમાં પા-
દુકાએ રહિત. શ્રીમદ્ભાગવતાદિ ચાર સચ્છાઓમાંથી સારપણે સમુદ્ધાર
કરી સંગ્રહ કરી લખેલા ચાર સારનું લઘુ પુસ્તક (ગૂટકો) જે પોતાને પરમ-
પ્રિય છે તેને દૃઢ મીણીયું પાટીયું આદિકથી સારી રીતે રક્ષણ કરીને ખલા-
ઉપર ધારી રહેલા. આવા મુલક્ષણોથી શોભાયમાન ધર્મનંદન શ્રીનીલકંઠ-
વર્ણી મહાનદીને પાર ઉતરવાની ઇચ્છાથી નાવની વાટ જોતા થકા બીજા-
ઓની દૃષ્ટિને અગોચર હોધને ત્યાં ઉભા રહ્યા ॥૧૫-૨૦॥ આવા અવસરમાં
પૂર્વે આ ભગવાનના સંકલ્પબળથી પરસ્પર આયુધપ્રયોગથી વિનાશ પા-
મેલા અસુરો મધ્યેથી બાકી રહી ગએલો કોઈ (જેનું નામ ગોત્ર વિદિત
નથી) લયંકર આકારવાળો, શ્રીહરિ વિષે વૈરભાવવાળો અસુર એકદમ આવી
પહોચ્યો ॥૨૧॥ આ અસુર મરણ પામી ગએલા પોતાના અસુરભાઈઓનું
વૈર વાળવાથી પ્રિય કરવાની કામનાથી ઉઘમી થઈ, જેને કોઈપણ સહાયી
નથી એવા શ્રીહરિને સરયૂતીરે ઉભા રહેલા ભાળીને, તેમનો દિવ્ય પ્રતાપ
નહિ જાણતો હોવાથી, મહાક્રોધ કરીને તત્કાળ બળાકારથી પકડીને મહા-
નદીમાં ફેંકી દીધા ॥૨૨॥ દુર્બુદ્ધિ દૈત્યે મહાનદીમાં તીવ્ર વેગથી ફેંકી દેતાં
મહાપૂરમાં પડી ગએલા શ્રીહરિ સ્વભાવથી મહાધીર હોવાથી નિર્ભયપણે
પોતાના આત્માનેજ જેમ એમ પ્રાણપ્રિય પુસ્તકને પરિરક્ષણ કરતાથકા
મહાલયંકર મકરાદિ જળચરોની સંકડામણને લીધે અતિ લયંકર એવી
મહાનદીને તરવા લાગ્યા ॥૨૩॥ સૂર્યોદયને સમારંભીને સાડાત્રણ પહોર-

સાર્થ્યાત્તરન્ । પ્રાપ પારં તતસ્તસ્યા યાજનત્રિતયાત્પર-
 ॥૨૪॥ યથા સ્વમસુરો વિદ્યાન્તમિત્યાચરંસ્તથા । ઉદ્યમાનો હિ
 કલ્લોલૈર્નિશ્ચેષ્ટોઽદૃશ્યતેવ સઃ ॥૨૫॥ ચેષ્ટાવિરતિત્વાત્તં મૃતમિ-
 ત્યવગત્ય સઃ । તન્માયામોહિતો દૈત્યસ્તતોઽગાદત્તિહર્ષિતઃ ॥૨૬॥
 યત્ર તત્ર સ્થિતાન્ સ્વીયાંસ્તત્સ્વર્ગાલ્લક્ષ્મ સઃ । કેચિન્મૃતં હરિં
 તત્ર મેનિરે ન ચ કેચન ॥૨૭॥ યોગૈશ્વર્યેણ કૃષ્ણસ્તુ ન પ્રાપ્તોઽમ્બુ-
 પરાભવમ્ । તતો યયાવુત્તરસ્યાં કૃષ્ણવર્ણં હિમાલયમ્ ॥૨૮॥ ધર્મ-
 સ્ય કુલદેવોઽથ હનૂમાંશ્ચિરજીવનઃ । કૃતાહ્નિકો હરિં દ્રઘું દેવગે-
 હ-પાગમત્ ॥૨૯॥ સ હિ શ્રીરામચન્દ્ર-૨ દદમકોઽનુવાસરમ્ ।

પર્યંત સરયૂને સુખેથી તરતા તરતા ત્યાંથી દ્વાદશ કોશ આગળ છેટે સર-
 યૂના સામા કાંઠાને પામ્યા ॥૨૪॥ શ્રીહરિ તરતાંપણુ બેરીતે પોતામાં વૈર-
 ભુદ્ધિવાળો અસુર ‘આતો મરણ પામી ગયા’ એમ બાણી ત્યાંથી જતો રહે
 એ રીતે મહાપ્રવાહમાં તરંગોથી તણાતા તણાતા ચેષ્ટાએ રહિત થઈ ગયા
 હોય એમ જણાયા હતા ॥૨૫॥ તે આ ભગવાન શ્રીહરિની માયાથી મોહ
 પામેલો દૈત્ય શ્રીહરિને નિશ્ચેષ્ટ બેધને ‘મરણ પામી ગયા’ એમ મનમાં
 માનીને, બહુ હર્ષ પામીને ત્યાંથી આલ્યો ગયો ॥૨૬॥ અને તેતે સ્થળમાં
 રહેલા પોતાના અસુરભાઈઓના પ્રત્યે ‘આપણા રિપુરૂપ હરિકૃષ્ણને નદીમાં
 નાંખી દઈ મારી નાંખ્યો’ એમ પોતાનું કર્મ કહેવા લાગ્યો. તેમાં કેટલાક
 અસુરોએ તેના વચનશ્રવણથી ‘રિપુ હરિ મરણ પામી ગયા’ એમ માન્યું
 અને કેટલાકે તો માન્યું નહિ ॥૨૭॥ શ્રીહરિકૃષ્ણતો સ્વયં યોગૈશ્વર્યના
 નિધિ હોવાથી પોતાના દિવ્ય પ્રભાવને લીધે જળવેગથી લેશપણુ પરાભવ
 નહિ પામતાં તે નદીને ઉતરીને ત્યાંથી ઉત્તર દિશામાં રહેલા શ્યામવ-
 ર્ણના હિમાલયને અભિમુખ આલ્યા ॥૨૮॥ હે રાજન્! આવી રીતે ભગ-
 વાન ભવનથકી નિકળ્યા પછી ધર્મદેવના કુળદેવ ચિરંજીવી હનુમાનજી
 આહ્નિક કર્મ કરી પરવારી શ્રીહરિનાં દર્શન કરવા ધર્મદેવને ઘેર જેમ દર-
 રોજ આવતા હતા એમ આવ્યા ॥૨૯॥ હનુમાનજી શ્રીરામચંદ્રજીના અન-
 ન્યભક્ત છે પણ આ શ્રીહરિકૃષ્ણને સાક્ષાત્ સ્વેષ્ટદેવ રામચંદ્રજી નિશ્ચયથી

તદર્શનં કરોતિ સ્વેષ્ટદેવં વિદન્ હિ તમ્ ॥૩૦॥ અપશ્યંસ્તત્ર તં
પુર્યો વિવિચ્ ચ સન્તતઃ । અપ્રાપ્ય સરયૂતીર મુહૂર્તં ધ્યાનમા-
ચરત્ ॥૩૧॥ ધર્મમક્તી પોષયિત્ મુચ્છેતું તેદ્વિરોધિનઃ । ચરિતું
ભારતે વર્ષે નિર્ગતં તમૈસતઃ ॥૩૨॥ વિદિત્વા તત્સ્થિતિં તૂર્ણમુ-
ત્સ્ય સરયૂં તતઃ । બાલરૂપધરઃ કૃષ્ણં પ્રાપ્ય નત્વાઽપ્રતઃ સ્થિતઃ
॥૩૩॥ તમુવાચ હરિઃ પ્રીતઃ પ્રણમ્યાહો કપીશ્વર ! । કુલદેવોઽસિ-
નઃ સાક્ષાત્કુતોઽપ્ર સહસાઽઽગતઃ ॥૩૪॥ ઘોરાપરણ્યં વિપત્તય-
તપાંસિ તમુમિચ્છતઃ । દર્શનં મક્કલાયૈવ જાતં તે મમ વાચ્છિતમ્
॥૩૫॥ ત્વન્નામોચ્ચારણાદેવ ગૃહાદ્દામાન્તરં નૃણામ્ । વ્રજતાં કાર્ય-

જાણીને પ્રતિદિન ધર્મદેવને ઘેર આવીને તે આ શ્રીહરિનું દર્શન કરતા
હતા ॥૩૦॥ તે દિવસે ઘરમાં શ્રીહરિને નહિ જાણીને, નગરમાં સર્વત્ર
ગોતાગોત કરતાં દર્શન નહિ પામીને, સરયૂતીરે આવીને મુહૂર્તપર્યંત
એકાગ્ર થઈ ધ્યાનપરાયણ થયા ॥૩૧॥ ધ્યાનદૃષ્ટિથી તેમણે ‘આ ભગવાન
શ્રીહરિ ધર્મ ભક્તિને વૃદ્ધિ પમાડવા અને તેના વિરોધિઓનો વિનાશ કરવા
ભરતખંડમાં સર્વત્ર વિચરણના વિચારથી ઘરથપી ચાલી નીકળ્યા છે’
એમ જાણ્યું ॥૩૨॥ તેપછી માફતે શ્રીહરિ જે સ્થાનમાં વિરાજે છે તેને
ધ્યાનદૃષ્ટિથી જાણી લઈને, ત્યાંથી તત્કાળ ઉડીને સરયૂને ઉલ્લંઘન કરીને,
ખાળ રૂપ ધારીને સ્વેષ્ટદેવ શ્રીહરિપાસે જઈ પ્રણામ કરી તેમની આગળ
વિનિત વેષથી બે હસ્ત જોડીને ઉભા રહ્યા ॥૩૩॥ ભગવાનતો પ્રસન્ન
થઈને માનુષલીલાને અનુકરણ કરતાથકા પ્રણામ કરીને, માફતેપ્રતિ
મંદમંદ હસતા હસતા બોલ્યા કે-અહો !! કપીશ્વર તમો અમારા કુળદેવ
છો. આ સ્થળમાં પ્રત્યક્ષ થઈને તમો અકસ્માત્ કુતઃ-કેમ આવ્યા ? અ-
થવા ક્યાંથી આવ્યા ? ॥૩૪॥ તપો તપવાની વાંછાથી અતિઘોર અરણ્યમાં
હું આવ્યો છું, આ ગહન વનમાં તમારું દર્શન તપશ્ચર્યામાં પ્રવર્તેલા મારા
મહામંગળમાટેજ છે, માટે મારું વાંછિત પરિપૂર્ણ થઈ ગયાપ્રાય માનું છું
॥૩૫॥ પોતાના ઘરથપી આમાંતર પ્રતિ પ્રયાણ કરતા જનોને તમારું નામો-
ચ્ચારણમાત્રજ મંગળ કરનારું છે તો સાક્ષાત્ દર્શનથી કાર્યસિદ્ધિમાં મહા

સિદ્ધિઃ સ્યાત્સાક્ષાદર્શનાત્કિમ્ ॥૩૬॥ હનુમાનુવાચ—જાનામિ ત્વા-
મહં સાક્ષાદિષ્ટદેવં મમ પ્રભો ! । સીતાપાતં રામચન્દ્રં પુરેઽત્ર વરદં
ચ મે ॥૩૭॥ દિને યત્રાગતોઽસિ ત્વં પ્રભો ! હ્રુપ્પયસઃ પુરે । તતઃપ્ર-
ભૃત્યનુદિનં કરોમિ તવ દર્શનમ્ ॥૩૮॥ નિત્યકર્મ વિધાય ઘ સ-
ન્નવાન્તે ત્વદીક્ષણમ્ । કર્તું ધર્મગૃહં યાતો ન દૃષ્ટસ્તત્ર વૈ ભવાન્
॥૩૯॥ તતસ્ત્વચ્છાનયોગેન જ્ઞાત્વા તવ ચિત્કીર્ષિતમ્ । અત્રાગતો
દિદૃશુસ્ત્વાં કૃપાં કુરુ મયિ પ્રભો ! ॥૪૦॥ માતૃવ્યનાત્મમાસાઘ-
યન્માં વદસિ ભક્તવત્ । તત્તે શોભત્તેવાસ્તે વાસ યવાસિ તે
ત્વહમ્ ॥૪૧॥ સાકં ત્વયાઽઽગારિષ્યામિ યદ્યાજ્ઞા તવ તર્હિ તુ ।
સેવાં વને કરિષ્યામિ નિત્યં તવ તપસ્યતઃ ॥૪૨॥ શ્રીભગવાનુવાચ—

મંગળ કરનારૂં થાય એમાં કહેવુંજ શું ? થાયજ ॥૩૬॥ એવી રીતે કહેલા
મારૂંતિ બોલ્યા કે-હે પ્રભો ! આપને સાક્ષાત્ મારા ઈષ્ટદેવ સીતાપતિ
શ્રીરામચંદ્રજી જાણું છું અને આ પુરમાં ચિરંજીવીપણાનો વર આપનારા-
પણુ આપજ છો એમ નિશ્ચયથી જાણું છું ॥૩૭॥ હે પ્રભો ! જે દિવસે
તમો જાણેલા આમથકી અયોધ્યાપુરમાં પધાર્યા તે દિવસને આરંભીને
'પ્રતિદિન આપનાં દર્શન કરવાં' એવું વ્રત લીધું છે. એજ અનુક્રમથી
આજરોજ નિત્યકર્મ કરી પરવારી સંગવસમયના અંતમાં આપના નિરી-
ક્ષણની આકાંક્ષાથી ધર્મના ઘરપ્રત્યે ગયો પણ ત્યાં તમારાં દર્શન થયાં નહિ.
તેપછી તો તમારા ધ્યાનયોગથી આપે કરવા ધારેલું કાર્ય જાણીને હું આ-
પનાં દર્શનની ઇચ્છાથી અહીં આવ્યો છું. માટે હે પ્રભો ! આપના દર્શ-
નનીજ એક ઉત્કટ અભિલાષાવાળા મારી ઉપર કૃપા કરો ॥૩૮-૪૦॥ તમો
માનુષનાત્મને સ્વીકારી માનુષલીલાને સમુચિત કોઈ ભક્તજન હોય એની
પેઠે વચન કહો છો તે સત્યસંકલ્પ એવા આપને શોભેજ છે. આપ ભગ-
વાનનું સ્વતઃ દાસપણું એજ મારૂં તો સ્વાભાવિક સ્વરૂપ છે ॥૪૧॥ હે ભગ-
વન્ ! મારોતો આ મનોરથ છે કે-આપની સાથેજ વનમાં વિચરતો થકો
તપશ્ચર્યા કરતા આપની સદાય સેવા સજીશ. આ બાબતમાં આજ્ઞા આપ-
વાને આપ યોગ્ય છો. મારો આ મનોરથપણુ આપની આજ્ઞા અનુસરવા-

મારુતે ! જ ત્વાં જાનામ્યપમં દદમ્ । અરામિ ત્વાં યદા
તર્હિ ત્વયાઽઽગમ્યં મમાન્તિકે ॥૪૩॥ તાંત્રવૈર ગ્યયુક્તસ્ય હુદાસી-
નસ્ય સર્વતઃ । સ મ્પતં રોચતે નૈવ સક્તઃ કસ્યાપિ મે વને ॥૪૪॥
સ્વપાનં યાહિ યર્હીચ્છા તવાપિ સ્યાન્મદોદ્ધાપે । તર્હિ ધ્યાનેન બુધ્વા
મામુપેયા યત્ર તત્ર મો ! ॥૪૫॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યુક્તસ્તેન હનુમાં-
સ્તે કાન્તેકમકરાદ્ । તદિત્યુક્તઃ સહસ્રા તં પ્રણમ્ય તિરોઽમ-
વત્ ॥૪૬॥ ક્વચિત્ક્વચિત્તદીક્ષાયૈ વનમભ્યેત્ય દૂરતઃ । પ્રણમ્ય તં
તિરોધત્તે કાચિત્તિતિ ચાપ્રતઃ ॥૪૭॥ ઘોરેઽરણ્યે ક્વચિત્તં ચ સ-
માધિસ્થમવેત્ય સઃ । તાહંશ્વાદિતો રક્ષાં કરોત્યેવામૈતશ્ચર-
॥૪૮॥ ગતે મરુત્સુતે સોઽથ માસેનૈવ મહાવ્રતી । પ્રાપદ્ધિમગિરિં

નાજ એક નિયમવાળો છે એટલે આપની આજ્ઞા હોય તો સાથે રહું ॥૪૨॥
એરીતે નિષ્કપટપણે માફતિએ કહું એટલે લગવાનું બોલ્યા કે—હે માફતે !
તમોને મારા નિરૂપમ સુદૃઢ ભક્તરાજ બાણધું. જ્યારે તમારું સ્મરણ કરું
ત્યારે તમારે મારી પાસે આવવું. એમ કેમ ? તો તીવ્ર વૈરાગ્યવેગથી સર્વજન-
સંસર્ગથકી ઉદાસીન થયેલા મને હાલમાં વિજન વનમાં વાસ વિશેષ રૂ-
ચેછે. ભલે મારો પરમભક્ત હોય તેનોપણ પ્રત્યક્ષ પ્રસંગ મને રૂચતો નથી,
મારા હૃદયમાં તેઓ સદાય રહેલાજ છે અને તેમના હૃદયમાં હું સદાય રહે-
લોજ છું ॥૪૩-૪૪॥ માટે હે હનુમન્ ! તમો સ્વસ્થાનમાં સીધાવો. જો કદા-
ચિત્ તમારે મારા દર્શનની ઉત્કટ ઉત્કંઠા થાયતો મારા ધ્યાનયોગથી બાણીને
જ્યાં મારી સ્થિતિ હોય ત્યાં તમો સુખેથી આવજ્યો ॥૪૫॥ સુવ્રતત્રપિ
કહેછે—હે રાજન્ ! લગવાને આ પ્રકારે કહેલા, તેમના એકાંતિક ભક્ત-
રાજ, તેમના હૃદયગત અભિપ્રાયને બાણનારા હનુમાનજી તેમને પ્રણામ કરીને
તેજ ક્ષણમાં ત્યાં અંતર્ધાન થઈ ગયા ॥૪૬॥ આ હનુમાનજી તે દિવસને આરં-
ભીને જો કદાચિત્ દર્શન કરવાની અભિલાષા થાય તો વનમાં જઈને દૂરજ
રહીને તેમને પ્રણામ કરીને તિરોધાન થઈ જાય. આરેકતો તેમની આગળ
પ્રણામ કરીને ઉભા રહે, આરેકતો ઘોર વનમાં શ્રીહરિને સમાધિસ્થિતિ-
વાળા બાણીને તેમની આરે તરફ કરતા થકા, ભૂત અને હિંસક જંતુઓ થકી

કૃષ્ણં વ્યતીત્ય बहुशोऽटवीः ॥૪૯॥ उपत्यकायां तस्या दिनैः क-
 तिपयैरसौ । सुख्याल्लुप्तार्णं प्रविवेश महावनम् ॥૫૦॥ सि-
 हैर्व्याघ्रैर्वराहैश्च महिषैश्च महागजैः । गवयै रुहमिश्रैव व्यासं क-
 स्तूरिकामृगैः ॥૫१॥ बहु उपफलानघ्नानामूरुहजातिभिः । सरि-
 द्भिश्च सरोमिश्च युक्तं नानापतत्रिभिः ॥૫२॥ अतीव सुन्दरामाराज्ञा
 वन्यकन्दफलाशनः । निरुपानत्पदो धीरो बालोऽपि हिंस्रनिर्मयः
 ॥૫३॥ आत्मदर्शी दीर्घदर्शी कुशाग्रमातेरजयः । चचार वने
 तत्र स्वधर्मं पारंपालय- ॥૫४॥ वनवासं दुःखं त्वमाप गेहसुखा-

રક્ષા કરતા હતા ॥૪૭-૪૮॥ માફતિ અનુજ્ઞા પામીને વિદાય થતાં આહિ-
 સા-અશ્વચર્યાદિ મહાવ્રતધારી શ્રીહરિ એકમાસે કરીને બહુ ગહન વનોને
 વ્યતિક્રમ કરીને શ્યામવર્ણના હિમાલયને પામ્યા ॥૪૮॥ આ શ્રીહરિએ તે
 પર્વતની તલેટીમાં વિચરતા વિચરતા કેટલેક દિવસે કોઈ મહાવન કે જે અ-
 નેક લયાનક કેસરીસિંહો વ્યાઘ્રો વરાહો પાડાઓ અને મહાગજોથી વ્યાસ,
 રોજો કાલીચારમૃગો કસ્તુરીયામૃગોથી સર્વત્ર વ્યાસ, અજગરાદિ મહાસર્પો
 અને બીજા વનપશુઓથી સંયુક્ત, બહુ ફળ પુષ્પના ભારથી અત્યંત નમી
 ગએલા અનેક વિવિધ વૃક્ષવૃન્દોથી વિંટાએલા, નિર્મળ નીરવાળી અનેક
 નદીયો અને સરોવરોથી સમલંકૃત અને અનેક જાતના પક્ષિગણથી શબ્દા-
 યમાન એવા ગહન વનમાં પ્રવેશ કર્યો ॥૫૦-૫૨॥ તે આ ભગવાન શ્રીહ-
 રિકૃષ્ણ દીર્ઘદર્શી (કાર્ય કરવામાં વિચારશીલ) અને સ્વયં આત્મદર્શન-
 માંજ એક તત્પર અને સત્ અસતના વિવેચનમાં સમર્થ એવી સુસૂક્ષ્મ
 મહામનિએ સંપન્ન છે, અવસ્થાએ કરીને બાળ છે પણ પ્રકૃતિથી મહા-
 ધીર છે. માટેજ વનમાં વ્યાઘ્રાદિ ઘાતુક પ્રાણીઓથકી લયલેશે વર્ણત છે,
 સહજ સ્વભાવથી અને બાળ વયથી હુસુમવત્ અત્યંત સુહુમાર અંગવાળા
 છે પણ તપને સમુચિત, વનમાં નિપજેલાં એવાં કંદ મૂળ ફળાદિકના અદ્ય
 આહારથી શરીરને અતિશય કૃશ કરીને, કાંટા કાંકરા વિગેરેને નહિ ગણીને,
 પાદમાં પાદુકાપણ નહિ પહેરીનેજ, આવા ગુણી છે તથાપિ તેના ગર્વલેશે
 રહિત હોઇને, તે મહાવનમાં પોતાના વાણિધર્મને અસ્ખલિતપણે પરિપાલન

ધિકમ્ । મનુતે સ્મ વિરક્ત્વા આમ્યસૌભ્યમ્ ॥૫૫॥ મર-
તાસ્થાનપાઠાદ્યૈઃ પ્રાપ્તાસક્કમતિર્દરિઃ । પુલહસ્યાશ્રમે કર્તુ તપાંસિ
મૃશમુત્સુકઃ ॥૫૬॥ એકદા વિસ્તાઘ્વાડસૌ નિસ્તાપ્ય સન્ન-
લન્ । અલબ્ધફલતાયા વિચરત માદેનત્રયઃ ॥૫૭॥ તુરીયેઽહિ
નિરન્તર ચરતઃ તોચિલં વપુઃ । ધરણ્યાં ન્યપતત્તસ્ય વાતાત ઇવ
ધ્વજઃ ॥૫૮॥ સ મુહૂર્તં તથાભૂતઃ શનૈસ્તથાય લોચને । ઝગીત્ય
સર્વતઃ પશ્યન્ નદીં દૂરાદવૈક્ષત ॥૫૯॥ શનૈશ્ચલન્નવાપત્તાં હિમવ-
ત્પાદનિઃસૃતામ્ । આપદ્મમાસારેણ તત્ર નૈત્યકમાચરત ॥૬૦॥
પપૌ તોયં તતસ્તસ્યાઃ પ્રાપ કિન્ચન નિર્વૃત્તિમ્ । તત્તાર યથાથ-

કરતા થકાળ વિચરવા લાગ્યા ॥૫૩-૫૪॥ આ બાળ નીલકંઠવર્ણીએ વન-
વાસ દુરંત દુઃખરૂપ છે પણ ગૃહવાસથકીપણ અતિઅધિક મુખરૂપ માન્યો.
આતો યુક્તળ છે. આમ્ય મુખની ધણીથી પરાલવ પામેલાઓને તો વન-
નિવાસ દુઃખરૂપળ જણાય, જેમને વિષયવિષલક્ષણ જેનું છે એવા આમ્ય
મુખાલાસમાં વિદ્રેષ છે તેમનેતો વનવાસ મુખરૂપ મનાય. આ શ્રીહરિતો
તીવ્ર વૈરાગ્યવેગને લીધે આમ્ય વિષયમુખાલાસમાં અત્યંત અરૂચિવાળા
છે ॥૫૫॥ આ ભગવાન્ ઋષભદેવના પુત્ર ભરતજીનું ચમત્કારી આખ્યાનનો
પ્રતિદિન પાઠ અને મનનાદિકને કરતા, માટેજ નિઃસંગપણે વર્તવારૂપ દૃઢ
વૈરાગ્ય પામીને, પુલહાશ્રમમાં તપશ્ચર્યા કરવામાં અત્યંત ઉત્સાહયુક્ત થયા
॥૫૬॥ પુલહાશ્રમની દિશાને લક્ષ કરીને ચાલતાં કદાચિત્ માર્ગને ભુલી
ગએલા, ફળ જળ જેમને મળ્યું નથી એવા શ્રીહરિને ત્રણ દિવસ વીતિ
ગયા, અર્થાત્ નિર્જળ ઉપવાસથી ત્રણ દિવસ નિર્ગમન કર્યા ॥૫૭॥ ચોથે
દિવસે ચાલતા શ્રીહરિનું નિરાહાર હોવાથી શિથિલ થઈ ગએલું શરીર,
તીવ્ર વાયુના આઘાતથી ધ્વજસ્તંભ જેમ પડી જાય એમ પૃથ્વીઉપર ધબ
લધને પડી ગયું ॥૫૮॥ આ ભગવાન્ મુહૂર્તપર્યંત પૃથ્વીઉપર નિશ્ચેષ્ટની પેઠે
પડી રહીને પછી ધીમેધીમે ઉઠીને લોચનને ઉઘાડીને ચારે બાજુ ભેતાં
તેમને કોઈપણ નદી દૂરથી દેખવામાં આવી ॥૫૯॥ તે નદીને દેખીને મંદ-
મંદ ચાલીને હિમાદ્રિના પ્રત્યંતપર્વતમાંથી નિકળતી તે નદીને પામ્યા, તેમાં

સ્તાદ્વિશશ્રામ સ ભૂપતે ! ॥૬૧॥ સ્વપ્રેષ્ટસ્ય હરેઃ કુચ્છં વનવાસસ-
ન્નવમ્ । અશકુવન્નિવ દ્રઘં વિવેશાન્ નિધિ રવિઃ ॥૬૨॥ સોઽથ
સાયંતરીં સન્ધ્યાઃ પાસામાસ દર્શયન્ । પ્રાપ્તાનાં તીવ્રવૈરાગ્યં નૈ-
ષ્ટિકાનાં સ્થિતિં પ્રભુઃ ॥૬૩॥ અન્ધકારો મહાનાસીસત્ર ણાદ-
મીનિશિ । નાદશ્યન્તાશ્રસન્તત્યા છન્નાન્યૃક્ષાણિ ચાનઘ ! ॥૬૪॥
શિવા ઘ્રૂકાશ્ચ શાર્દૂલાઃ શબ્દયન્ત તત્સતઃ । ભ્રમન્તિ સ્વ ચ
સિલ્લોનાં શબ્દાસ્તીક્ષ્ણાશ્ચ જશ્નિરે ॥૬૫॥ આસન્ધનરવા ભીમાઃ
સહૈવ ત્વણિભુ મેઃ । પરિતઃ પ્રસ્પરાન્ત સ વિદ્યુતશ્ચ મુહુર્મુહુઃ
॥૬૬॥ તાવલ્યો ભ્રમન્ત્યશ્ચ દૂરાદશિરે મુહુઃ । ભયઙ્કરૈવ સા

આપદ્ધર્મને અનુસારે સંધ્યાવંદનાદિ નિત્યકર્મ કરવા લાગ્યા ॥૬૦॥ હે ભૂ-
પતે ! નિત્યકર્મ કરી પરવારી તે નદીનું પાનીયપાન કર્યું. તેનાથી લેશ સુખ-
શાંતિ પામ્યા. તેપછી તે નદીના તટઉપર રહેલા, ઘાટી છાયાથી શીતળ
વડવૃક્ષમૂળમાં વિશ્રામ કર્યો ॥૬૧॥ સૂર્યદેવ તે સમયમાં પોતાને પ્રિયતમ
ભગવાન શ્રીહરિનો દુઃસહ વનવાસ કલેશ બેઠપણુ નહિ શકવાથીજ શું ?
એમ પશ્ચિમસાગરમાં પ્રવેશ કરી ગયા-અસ્ત થયા ॥૬૨॥ તે સમયે સ-
મર્થ શ્રીહરિએ તીવ્ર વૈરાગ્યને પામેલા નૈષ્ઠિકવર્ણીઓની સ્વધર્મમર્યાદા
લોકોને ગ્રહણ કરાવા માટે સાયંસંધ્યાનું સમુપાસન કર્યું ॥૬૩॥ હે અનઘ-
અઘરહિત રાજન્ ! સૂર્યાસ્તસમયે શ્રાવણકૃષ્ણાષ્ટમીની રાત્રિમાં મહાઅંધ-
કાર સર્વત્ર વૃદ્ધિ પામી ગયો. વળી મેઘમંડળથી છવાઈ ગએલા ગગનતળમાં
તારામંડળપણુ દેખાયું નહિ. આ કારણથી પણ અંધકાર અધિક વ્યાપી
ગયો ॥૬૪॥ આવા નિરવધિક અંધકારમય ગહન વનમાં શિયાળો તથા
ઘુવેડો અને આંધ્રો વિગેરે કર્ણકઠોર શબ્દોને કરતા કરતા અહીંતહીં ભમવા
લાગ્યા તથા તમરાંના કર્ણશૂળ નાદો અત્યંત થવા લાગ્યા ॥૬૫॥ ગગનત-
ળમાં મેઘના ભયંકર ધ્વનિઓ (ગરગરાડ-ઘડાકા) અશનિ-વિજળીપાત
સાથે પ્રગટ થયા. નેત્રતેજને હરનારી વિજળીયો વારંવાર ચારે દિશામાં
ઝબક ઝબક થવા લાગી ॥૬૬॥ હે નૃપ ! અહીંતહીં ભટકતી ભુતાવળીયો
વારેવારે દૂરપ્રદેશમાં દેખાવા લાગી. એ રીતે આ રાત્રિ મહાધૈર્યધારીઓને

રાત્રિર્ધીરાણામપ્યન્નપ્ર ! ॥૬૭॥ હરિસ્તુ રાધાપતિમેવ ચિત્તે દ-
ઢાસનઃ સ્વં પરિચિન્તયાનઃ । પ્રાપત્સમાર્ધિ ગતમીઃ પ્રશાન્ત આ-
સીદ્ધપુર્ભાનવિહીનવત્સઃ ॥૬૮॥ તત્રાજગામ સહસા ધૃતસૂક્ષ્મરૂપ-
સ્તદર્શનોત્સુકમનાઃ પવનાક્કજન્મા । નત્વા તમાશ્રિતસમાધિમ-
વેક્ષ્ય તત્તુ સ્થાનં મયક્કૂરમવેત્ય સ તત્ર તસ્યૌ ॥૬૯॥ इति श्रीसत्स-
ङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे हरिप्रव्रज्यायां हिमाद्रिविचरण-
नामा द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥

સુવ્રત ઉવાચ—પ્રાપ્તાયાં પ્રાપ્તાયાં મૈરવસ્તત્ર મૂતરાદ્ । આયયૌ
સહસા રાજન્ ! તાન્ત ઇવ નેષ્ટાદ્ ॥૧॥ पिशाचैर्दृष्टिर्दीप्तिश्च
પણ અત્યંત લય કરનારીજ થઈ ॥૬૭॥ સ્વયં શ્રીહરિતો નિર્ભય થઈને રાધા-
પતિ કૃષ્ણરૂપ સ્વાત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવા દૃઢ સ્વસ્તિકાસન કરીને,
પોતાના આત્મામાંજ એકાગ્ર મન બેઠી દઈને, પ્રશાંત દિવ્ય આકૃતિવાળા
હોઈને, આજ દેહાદિકના લાને વિહીન થઈ ગયા હોય ને શું ? એવા થઈને
સમાધિને પામી ગયા ॥૬૮॥ આવા અવસરમાં પવનપુત્ર હનુમાનજી
આજ કપિરૂપ ધારીને અકસ્માત્ લગવાનનાં દર્શન કરવામાં અતિ ઉત્સુક
મનવાળા થઈને તે સ્થળમાં આવ્યા. આવીને પ્રણામ કરીને લગવાનને
સમાધિ પામેલા બેઠેને અને તે સ્થાનને લયજનક બાણીને ત્યાંજ ઉભા રહ્યા
॥૬૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે હરિપ્રવ્રજ્યાયાં
હિમાદ્રિવિચરણનામા દ્વિચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૨॥

અધ્યાય ૪૩ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! તેપછી મહાનિશા-મધ્યરાત્રિનો સ-
મય થતાં સમસ્ત પ્રાણીઓના મારણથી દારૂણ બીજે કૃતાંત હોય ને શું ?
એવો ભૂતરાજ ભૈરવ ભમતો ભમતો જ્યાં લગવાન્ રહ્યા છે એજ સ્થળમાં
અકસ્માત્ આવી પહોંચ્યો ॥૧॥ જે વટવૃક્ષના મૂળતળમાં લગવાન્ સ-
માધિનિષ્ઠ થઈને બેઠા છે એજ વડવૃક્ષમાં નિયત નિવાસ જેનો છે અને
એજ વનના પ્રાણીઓ જેનું ભોજન છે એવો તે આ ભૈરવ લગવાનના
પધારવા પહેલાંજ આહાર વિહાર અર્થે બહાર ફરવા નીકળી ગયેલો તે

भैरवीयोगिनीगणैः । तस्मिन्शूलपाणेन च जटिलोऽरुणवीक्षणः ॥२॥ दीपिकानां सहस्रेण दृश्यस्तालद्रुमोपमः । व्यासास्थस्ती ग-
दंष्ट्रोऽग्रे मणिवर्णो भयङ्करः ॥३॥ मनुष्यपशुपक्ष्यादिमांसतृप्तः खरा-
रवः । दन्तान्तरगतांश्चर्वन् पशून्जीवत एव च ॥४॥ रक्ताश्रितस-
मग्राङ्गः प्रेतैरनुगतोऽसितैः । स्कन्धासक्ताहत-गवराहमहिषादि-
भिः ॥५॥ तद्वटद्रुमवासश्च तद्वनप्राणिभोजनः । विहारार्थं च
भक्ष्यार्थं गतः पुनरुपागतः ॥६॥ तस्य तस्यानुगानां च घोरशब्देन
भूरिणा । सन्त्रस्ता दुद्रुबुर्वन्याः शार्दूलान्घ्रा इतस्ततः ॥७॥ तच्छब्दं
मारुतिः श्रुत्वा चक्रे किलकिलध्वनिम् । तत्रसुप्तेन ते सर्वे

આહાર વિહાર કરીને ત્યાં પાછો આવ્યો. કેવો ભૈરવ તો-પિશાચ ડાકિની ભૈરવી અને યોગિનીના ગણોથી યોગરદમ વીંટાએલો, હસ્તમાં મહાભીષણ ત્રિશૂળ આયુધ ધારી રહેલો, દેવતાના તણખા જેવા ચોમેર લાલચોળ ઉચ્ચ લોચનવાળો, પિશાચાદિ પરિચારક જનોએ ધારેલી સહસ્રાવધિ દીપિકાઓ (મસાલો વિગેરે)ના મંડળના મધ્યભાગમાં રહેલો, તાડના ઝાડ જેવા ઉંચા ભયાનક દેહવાળો, તીક્ષ્ણ દાઢોવડે વિશેષ વિકરાળ, કાળજી-પુંજ જેવા કાળા વર્ણવાળો, વર્ણમાત્રથીપણુ ભયંકર, મનુષ્ય-પશુ-પક્ષી વિગેરેના માંસથી અત્યંત તૃપ્ત થએલો, સમય પ્રાણીઓના હૃદયને વિદારણુ કરે એવો ખર-અતિ તીક્ષ્ણ શબ્દ જેનો છે અથવા ખરના જેવો શબ્દ જેનો છે, જીવતાજ પશુઓને ખાતો અને દાંતની અંદર ભરાઈ ગએલા પશુઅવયવોના એકભાગને ચાવ્યા કરતો, રૂઝિરઘા-રાથી ખરડાએલા સમસ્ત શરીરાવયવવાળો, મૃગો ભુંગે અને પાડાઓ મારીને ખભા ઉપર જેમણે નાંખેલા છે અને કાળજી જેવા કાળા એવા પ્રેતો જેની પાછળ ચાલ્યા આવેછે એવો ભુંગે ભૈરવ એજ વડવૃક્ષ પાસે પાછો આવ્યો ॥૨-૬॥ આવો ભયંકર ભૈરવ અને તેના અનુચરોના ઘણા ઘોર ઘોષથી અતિશય ત્રાસ પામેલા વનવાસિ વ્યાઘ્રો વિગેરે પશુઓ જ્યાં ત્યાં ચોમેર પલાયન કરી ગયા ॥૭॥ સર્વ પ્રાણીઓને ભયભીત કરનારો ભૈરવ ભૂતાદિકનો મહાઘોર ઘોષ સાંભળીને ત્યાંજ રહેલા હનુમાનજીએ

વ્યાસેન કકુભશ્ચ સ્વમ્ ॥૮॥ તરસ્તેન જજાગાર પ્રેતપંચ દર્શ-
તમ્ । તથાપ્ય હ્રદમનનાઃ સ્વસ્થસ્તસ્યૌ સ નિર્મયઃ ॥૯॥ તં દૃષ્ટ્વા
સગણઃ ક્રુદ્ધો મૈરવો ઝીલ્લ્લનઃ । પ્રાહાસત્સ્થાનગં હ્રેનં ભૂત !
મક્ષય સત્વરઃ ॥૧૦॥ પ્રેત ! મારય શૂલેન રક્ષઃ ! શ્વાદાસ્ય
ચામિષમ્ । પિબ ડાકિની ! શીઘ્રં ત્વં કવોર્ણં રક્તમસ્ય ચ ॥૧૧॥
વદન્નિત્યં તત્ત્વમાપમાત્મતે હન્તુમુદ્યતઃ । ગણા જિઘૃક્ષવસ્તં ચ
ચક્રુર્ધોરં રવં મુહુઃ ॥૧૨॥ તાવત્સ્વરૂપં જગ્રાહ મહાગિરિનિભં

કોપવેગથી સમસ્ત અસુર રાક્ષસોને અતિ ત્રાસ કરનારો વાનરજાતિનો
કિલકિલ ધ્વનિ (કીકીયારી) કર્યો, દિશાઓના અંતમાં અને અ-
ખિલ આકાશતળમાં વ્યાપી ગએલા કિલકિલનાદથી તે ભૈરવ વિગેરે
અતિત્રાસવ્યાકુળ થઈ ગયા ॥૮॥ ભગવાનપણુ માફતિના મહાધ્વનિથી
સમાધિમાંથી બહાર બચતિ પામતાં તેમણે ભૂતપ્રેતાદિકનો અધિપતિ
ભૈરવ ભાળ્યો, ભાળીનેપણુ મનમાં લેશપણુ ઉદ્વેગ નહિ પામતાં પ્રથમ-
નીપેઠેજ નિર્ભય થઈને સ્વસ્થપણેજ બેસી રહ્યા અર્થાત્ સમાધિસંપન્ન
થઈ ગયા. આ પ્રેતપતિ પશુગણ કે નરગણનો ભૈરવ છે. દેવદેવ આ શ્રીહરિ
આગળતો મહરતુલ્ય અતિતુચ્છ છે, કારણ કે જે આ ભગવાનથક્રીતો
સૂર્ય વાયુ અગ્નિ વિગેરે લય પામેછે તેને પ્રેતપતિથક્રી લયપ્રસંગ કેમ
હોય ? નજ હોય ॥૯॥ નિર્ભયપણે ધ્યાનમાં બેસી રહેલા ભગવાનને બેઠને,
તેમને કોઈ પ્રાકૃત પુરૂષસમાન માનીને, મહાકોપ પામીને પોતાની પ્રકૃતિએ
પ્રેરેલો, અતિક્રુદ્ધ, લોકોને બેવામાત્રથી લય કરનારો એવો પ્રેતપતિ ભૈરવ
પોતાના ગણપ્રત્યે બોલ્યો કે-હે ભૂત ! આતો આપણું કાયમનું નિવાસ
સ્થાન છે, આપણું પુરૂષાતન નહિ ગણીને અહીં બેસી રહેલા કોઈ આ
તપસ્વીને તું જલદી લક્ષણ કરી બ. હે પ્રેત ! આને ત્રિશૂળથી મારી નાંખ.
હે રાક્ષસ ! આનું માંસ તું ખા. હે ડાકિની ! તું આનું કિર્ચિત્ ઉષ્ણ રૂધિર
ઝટ પાન કર્ય ॥૧૦-૧૧॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પોતાના પરિજનોના પ્રત્યે
ઉંચા સ્વરથી બુમો પાડી પાડીને બોલીને, પછીથી ત્રિશૂળ ઉગામીને ભગવાનને
હણવામાટે તેમની પાસે દોડી આવ્યો અને તેના અનુચરોપણુ વિશુ પ્રભુને

કપિઃ । ઝેનાબેષ્ટ્ય શતશઃ પિતાચાન્સાઽહનત્પદા ॥૧૩॥
 તપ્રાયા બમૂવુસ્તે કિન્તુ સ્વાશુભકર્મભિઃ । નારકા ઇવ દીર્ઘાક્ષા
 ન ત્રિયન્તે સ્મ ભૂમિપ ! ॥૧૪॥ ભૈરવં દદૃષ્યેવ તાડયિત્વા મહા-
 રવમ્ । ચકાર ભૂયઃ કીરેન્દ્રો દર્શયન્વિકૃતાનનમ્ ॥૧૫॥ ઉદ્ગમ-
 ઝ્ઞતશઃ સ્વકાન્ ॥૧૬॥ પુનસ્તાડનમીતોઽસૌ શનૈર્કૂરમગાત્તતઃ ।
 દુદ્રુવુશ્ચ ગણાસ્તસ્ય ત્રસ્તાઃ સર્વે ઇતસ્તતઃ ॥૧૭॥ તત્ર તત્ર નિલી-
 યૈવ તસ્થુસ્તે સકલાં નિશાઃ । કપીન્દ્રોઽસ્તિ ગતો વેતિ વીક્ષ-

પકડવાની વાંછાથી વારંવાર ઘોર ઘોષ કરવા લાગ્યા ॥૧૨॥ ભૈરવનો તે આ
 તમામ ઉઘમ ભાળીને, ભગવાનના અનુચર હનુમાનજી તત્કાળ મહાપર્વત
 સદૃશ રૂપ ધારણ કરીને, સોએ સો પિશાચોને પોતાના લાંબા પુચ્છથી વીં-
 ટીને બહુ ભમાવીને, લાતોના પ્રહારથી મારવા મંડ્યા ॥૧૩॥ હે ભૂમિપ !
 માફતિએ બહુ ભેરથી અત્યંત લાતાટેલા તમામ પિશાચોનાં અંગો વિદા-
 રણ થઈ ગયાં છે તથાપિ પોતાનાજ પ્રબળ પાપકર્મને લીધે મરી ગયા નહિ
 કિંતુ મૃતપ્રાય થઈ ગયા. યમયાતનાને ભોગવનારા નારકી નરોની માફક
 આ સર્વે કેવળ પાપકર્મ ભોગવવાજ આવી દુર્યોનિને પામેલા છે માટે મર્યા
 નહિ કિંતુ બાકી રહેલા જીવિતથી દુરંત વેદનાને ભોગવતા થકા મર્યાપ્રાયજ
 થઈ ગયા ॥૧૪॥ તે ભૂતપતિ ભૈરવનેતો કપિપતિ માફતિએ વજ્રતુલ્ય દૃઢ
 મુષ્ટિરૂપ આયુધથી મારીમારીને, સમગ્ર રાક્ષસોને લય કરનાર પોતાનું
 વિકરાળ વદન દેખાડીને, તે ભૈરવને મહાભય ઉપજાવતા થકા, ફરીથીપણ
 મહાન્ નાદ કર્યો ॥૧૫॥ માફતિએ વજ્ર જેવી મુષ્ટિથી બહુ માર મારેલો
 ભૈરવતો વદનમાંથી ખુબ રૂધિર વમતો વમતો, મહાગિરિશિખર થકી ગંડ-
 શૈલ (મોટો પથ્થર) તુટી પડે તેમ પોતાના અનેક અનુચરોને પોતાના
 પડવાથી સો પ્રકારે ચૂર્ણ કરતો થકો પૃથ્વીઉપર પડ્યો ॥૧૬॥ તેપછી બાકી
 રહેલા પાપને લીધેજ જીવતો રહેલો ભૈરવ 'ફરીથી માફતિ મુષ્ટિમાર મા-
 રશે' એવી બહુ બીક લાગવાથી ત્યાંથી ધીમેધીમે બહુ દૂર પ્રદેશમાં નાશી
 ગયો અને તેના ગણોપણ હનુમાન થકી ત્રાસ પામીને જ્યાં ત્યાં નાશી
 ગયા ॥૧૭॥ તે ભૈરવ અને તેના ભૂતાદિ બધા અનુચરો તેતે સ્થળમાં સં-

માણાઃ પ્રતિક્ષણમ્ ॥૧૮॥ ધ્યાનાત્ પ્રત્યક્ત મગવાન્ ગૃદૈશ્વર્યઃ સ્વમા-
યયા । નૈવામ્રવીત્કિંચિદપિ વ્યુત્તસ્યૌ ચારુણોદયે ॥૧૯॥ જ્ઞાત્વા-
ક્લિકં કુર્વતેઽસૈ ફલાન્યા ત્ય મારુતિઃ । હુસ્માદૂનિ દદૌ જાનશ્ચ-
પોષણચતુષ્ટયમ્ ॥૨૦॥ હરિઃ પ્રતાપકસ્તસ્ય પ્રશંસાપકારંતામ્ ।
મુક્ત્વા તાનિ જલં પીત્વા ગન્તમેચ્છત્તતોઽપ્રતઃ ॥૨૧॥ હનૂમન્તં
પરિષ્વજ્ય બાલમૂર્તિધરં તતઃ । પ્રાહ રક્ષ્યા વયં કાલે ત્વયાઽસિ
કુલદેવતા ॥૨૨॥ મારુતિસ્ત્વયાચાથ મા માં મોહય માયયા ।
દાસોઽસ્મિ તવ હે રામ ! ધર્મનન્દન ! માં સ્મરેઃ ॥૨૩॥ ઉક્ત્વૈતથ-

તાઈ જઈને ભીતભીત થઈને ‘મારૂં છે ? કે ગયા ?’ એમ શંકા સાથે
ક્ષણેક્ષણે નિરીક્ષણ કરતા થકા આખી રાત્રિ દૂર બેસી રહ્યા પણ કોઈ લેશ
નિદ્રાને પામ્યા નહિ ॥૧૮॥ સ્વયં ભગવાનતો સત્યસંકલ્પપણાદ્વય પોતાની
માયાથી પોતાનું અલૌકિક અસાધારણ ઐશ્વર્ય લેશપણ નહિ પ્રકાશ કરીને
ધ્યાનમાં જ બેસી રહ્યા પણ કાંઈપણ બોલ્યા જ નહિ. અરૂણોદય થતાં
સમાધિમાંથી બહાર આવ્યા ॥૧૯॥ અરૂણોદયમાં ઉઠી સ્નાન કરી આહ્લિક
કર્મ કરવા લાગ્યા. ભગવાનને ચાર દિવસના કોરા ઉપવાસી બાણીને મારૂંતીએ
સુસ્વાદુ ફળો લાવીને ભક્તિથી આપ્યાં ॥૨૦॥ નિત્યવિધિ કરી પરવારેલા શ્રી-
હરિ મારૂંતીને સમયાનુસારી સેવાની પ્રશંસા કરતાથકા લાવેલાં ફળો ભગ-
વન્નિવેદન કરી પોતે જમીને જળપાન કરીને તે સ્થાનથકી શ્રીહરિએ આગળ
ચાલવાની ઇચ્છા કરી ॥૨૧॥ તેપછી સ્વયં આળલીલાને અનુકરણ કરતા
ભગવાન આળમૂર્તિધારી મારૂંતીને મળી ભેટીને બોલ્યા કે—હે હનુમન્ !
તમો અમારા કુળદેવ છો, માટે અમારી પ્રાર્થનાની અપેક્ષા રાખ્યા વિના જ
કોઈ આવો આપત્કાળ અચાનક આવી પડે તો આવી રીતે જ અમારી રક્ષા
કરજો ॥૨૨॥ હે રાજન્ ! આવું ભગવાનનું વચન સાંભળીને મારૂંતી વિન-
યનમ્ર થઈને એમ બોલ્યા કે—હે ભગવન્ ! તમો માયાથી મને મોહ પમાડો
માં. હું આપનો અનન્ય દાસ છું. ધર્મનંદન તમોએ જ પૂર્વે દશરથતનયરૂપે
અવતરીને ધર્મરક્ષણ કર્યું હતું. તે તમારા આ દાસને અનુસ્મરણ કરો અ-
ર્થાત્ ક્યારેક સ્વદાસની ગણના કરો ત્યારે મને પણ સ્મરણ કરશો ॥૨૩॥

મન્તર્ધિમગત્પ્રીતઃ પવનનન્દનઃ । ઉદયુક્તો હરિઃ પ્રાય ત્રાપ્તિમે-
 યસ્કદીક્ષણઃ ॥૨૪॥ યન્ન રાત્રિઃ પતેન્માર્ગે તન્નૈવોવાસ નિર્ભયઃ ।
 યથાલબ્ધફલાન્નામ્ ભુજ્ઞાનઃ કાપ્ પાવસન્ ॥૨૫॥ દિનૈઃ કતિ-
 પયૈઃ શ્યામં તં વ્યતીત્ય હિમાલયઃ । અગ્રે શ્વેતં તમેવાનિ દર્શ-
 ગગનસ્પૃશન્ ॥૨૬॥ રૈષ્ટ્રલર્ણં દુર્મૈર્દીનં પશુપદ્યાદિવર્જિતઃ ।
 વિચિત્રધાતુલ્લનિમિર્યુક્તં વિતતકન્દરઃ ॥૨૭॥ તપાસ્વજનસંદેવ્યં
 સેવિતં દેવતાગણૈઃ । કચિન્ન હ્રેમવર્ણં તં દર્શ ગિરિમત્તમ્ ॥૨૮॥
 ઉપત્યકા વવ ચરન્તસ્ત્યાસાવેકદા નૃપ ! । વિસ્મૃતાધ્વા નદી
 કાશ્ચિત્પ્રાપ તત્પાદભગ્નઃ સૃતામ્ ॥૨૯॥ તાં કાચિજ્ઞાન્ દમ્ભોદાં કાપ્ય-

હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પ્રેમથી પ્રાર્થના કરીને પવનનંદન પ્રસન્ન થઈને ત્યાંજ
 તિરોધાન થઈ ગયા. ભગવાનતો સમસ્ત પ્રાણીઓ ઉપર પરમ કૃપાળુ
 કરવાનો કૃપાકટાક્ષ મુકતા મુકતા ત્યાંથી ઉત્તરાભિમુખે ચાલ્યા ॥૨૪॥

એરીતે મહાવનમાં વિચરતા ભગવાન્ સૂર્યાસ્ત સમય થતાં નિવાસને
 સમુચિત સ્થાનવિશેષ ગોતવાની અપેક્ષા નહિ રાખીને, માર્ગમાં મહાવન મ-
 ધ્યમાં જે પ્રદેશમાં પોતાને રાત્રી પડી જાય તેજ પ્રદેશમાં પ્રભાતપર્યંત નિર્ભય
 થઈને રહેતા હતા અને અન્ન ફળ મૂળ કે જળ મળી આવે તેનાથી દેહયાત્રા
 કરતા અને આરેક કોરા ઉપવાસી પણ રહેતા ॥૨૫॥ એરીતે મહાવનમાં
 વિચરતા વિચરતા કેટલેક દિવસે હિમાલયનાજ એક શ્યામ ભાગને ઉલ્લંઘન
 કરીને, એજ હિમાલયનો આગળ પ્રકાશતો શ્વેત ભાગ કે જેના શિખરસમૂહો
 ગગનતળને ચુંબન કરી રહ્યાછે તે દેખવામાં આવ્યો ॥૨૬॥ આ અદ્ભુત
 પર્વત કેવળ રજતમય હોય ને શું ? એવો અતિશય ધોળો, વૃક્ષ-પશુ-પક્ષી
 વિગેરેએ વર્ણત, વિચિત્ર વર્ણના ગૈરિકાદિ ધાતુઓની ખાંણોથી શોભાયમાન,
 વિશાળ બહુ ગુહાઓ જેમાં છે, તપસ્વિજનો અને દેવસંઘોએ સારીરીતે સે-
 વેલો, કોઈ ભાગમાં મુવર્ણવર્ણ જેવા સુંદર દેખાવવાળો, આવો હિમાદ્રિ દેખ્યો
 ॥૨૭-૨૮॥ હે નૃપ ! આવા અદ્ભુત પર્વતની સમીપની પૃથ્વીમાં (તલ્લે-
 ટીમાં) વિચરતા ભગવાન્ કદાચિત્ માર્ગ વિસ્મૃત થવાથી જવાના રસ્તામાંથી
 ભ્રષ્ટ થઈને એજ પર્વતના પ્રત્યંત પર્વતમાંથી નીકળતી કોઈ નદીને પામ્યા

ગાધજલાં હરિઃ । પ્રાતે રં તરન્ યાતો દર્શામે નગદ્વયઃ ॥૩૦॥
 કસ્તસ્યાઃ પશ્ચિમે ચ પ્રાન્ કશ્ચોન્નતો ગિરિઃ । તયોરન્તનદી-
 મવૈક્ષત મહાર દ્વામ્ ॥૩૧॥ તતોઽધ્વાનં સ નાપર્યત્યચ્ચાસ્તર-
 પાગમત્ । અથ પ્રા પર્વતે કશ્ચિત્ પુમાન્ દૃષ્ટોઽન્તરગતઃ ॥૩૨॥
 સ હિ મૂર્તો મિગિરિસ્તં કશ્ચિત્સિદ્ધયાગિનઃ । દૈવાદમાર્ગં
 જ્ઞાત્વા તત્ર માર્ગમવશંચ ॥૩૩॥ પ્રાવં-યાસ્યાં ગુહાયાં ત્વં નદ્યા-
 મેવ વ્રજશ્ચનૈઃ । અગ્રે વર્ત્મ પ્રાપ્સ્ય નતિ તમુક્ત્વાઽભૂતિરો નગઃ
 ॥૩૪॥ તચ્છ્રુત્વા પ્રચલંસ્તેન પથા ભૂરિતમોઽમૃતા । નિશઃ પ્રથમ-
 યામાન્તે ચ માર્ગમવાપ સઃ ॥૩૫॥ તત્રાગાધજલો દૃષ્ટો હૃદસ્તે-
 નાતિવેસ્તુતઃ । તદે તસ્યાવસન્તાં તુ નિશાં શુધિત ઇવ સઃ ॥૩૬॥

॥૨૯॥ આ નદી કોઈ પ્રદેશમાં ઢીંચણપરિમાણ પાણીવાળી તો કોઈ ભાગમાં
 અપારપાણીવાળી હતી. આ નદીને સામે પૂર તરી ઉતરીને પ્રયાણ કરતાં
 આગળ એ પર્વતો દેખ્યા ॥૩૦॥ તેમાં એક ઉન્નત પર્વત તે નદીના પૂર્વ ભા-
 ગમાં અને બીજો પશ્ચિમ ભાગમાં ભાળ્યો, આ એ પર્વતને મધ્યે તે નદીના
 મૂળભૂત કોઈ ગુહા દેખવામાં આવી ॥૩૧॥ તેની આગળ માર્ગ બેવામાં
 આવ્યો નહિ. માર્ગ નહિ મળતાં ત્યાંજ રોકાઈ ગએલા ભગવાન્ વિચારમાં
 પડી ગયા, એટલાકમાં આદિત્ય અસ્ત થયો અને માર્ગ નહિ મળતાં ત્યાંજ
 સ્તબ્ધ થઈ ઉભા રહેલા ભગવાનની દૃષ્ટિએ પૂર્વભાગના પર્વતમાં કોઈ દેવ-
 સદૃશ પુરૂષ પડ્યો ॥૩૨॥ તે આ સ્વયં હિમાલયજ 'કોઈ સિદ્ધયોગી દૈ-
 વાત્ રસ્તો ભુલ્લી જવાથી અવળે રસ્તે ચઢી ગયાછે' એમ બાણીને ભગવા-
 નને માર્ગ બતાવા મૂર્તિમાન્ પ્રકટ થઈ આવ્યો ॥૩૩॥ આવીને એમ બો-
 લ્યો કે-હે યોગેશ્વર ! તમો આજ ગુહામાં પ્રવેશ કરીને નદીમાં ધીરેધીરે
 ચાલતાં ચાલતાં આગળ જવાના રસ્તાને પામશો. હે રાજન્ ! શ્રીહરિને આ
 પ્રકારે કહીને હિમાદ્રિ તત્કાળ તિરોહિત થઈ ગયો ॥૩૪॥ ભગવાન્ આવું
 હિમાચળનું વચ્ચન સાંભળીને ઘાટા અંધકારથી ભરપૂર એવા એજ માર્ગેથી
 હિંડતાં હિંડતાં રાત્રિના પહેલા પહોર પછી ગુહાને ઉશ્વચન કરીને તેથી બહાર
 ના ભાગમાં જવાનો માર્ગ પામ્યા ॥૩૫॥ તે પ્રદેશમાં અગાધ જળ બેમાં

પ્રાતસ્તતઃ પ્રચલિતસ્ત તીર્થેઽહિ મહાપથમ્ । પ્રાપેત્યં સ વ્યતાંય ચ
 દુર્ગસ્થાનાનિ ભૂરિશઃ ॥૩૭॥ इत्थं ह्यमा-चकृत्तिर्नृप ! कर्णिराजः
 पश्यन्नुभाजनयितुः स विचित्र-तोभाम् । प्रापाश्रमं कस्तिपथि-
 सैर्मनोज्ञं ब्रह्मात्मजस्य पुलहाख्यमुनेः प्रसिद्धम् ॥३८॥ इति श्रीस-
 त्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे भैरवगणपराजय-पुलहाश्रमा-
 गमननिरूपणनामा त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥

સુવ્રત ઉવાચ—તં દર્શાશ્રમં કૃષ્ણો રાનાદેવ પાવનઃ । તપઃ-
 સિદ્ધિપદં તૂર્ણ શ્રાવણં મુમુક્ષુમિઃ ॥૧॥ यत्रात्मभक्त-तत्सल्या-
 द्भक्तारूपेण निरूपितं । साक्षात्कृष्णः सान्निहितो भगवान्भवति

છે અને અતિવિશાળ એવો કોઈ ધરો દેખવામાં આવ્યો. તેને જોધને તેના
 તટમાંજ તે રાત્રિ ભુજ્યાજ રહ્યા ॥૩૬॥ પ્રાતઃકાળમાં કર્મસાક્ષી સૂર્ય
 ઉદય પામતાં પ્રાભાતિક કર્મ કરીને ત્યાંથી ઉઠીને આગળ ચાલતાં ચાલતાં
 ત્રીજે દિવસે કોઈ પ્રસિદ્ધ મહામાર્ગને પામ્યા. એ રીતે મહાવનમાં ભગ-
 વાને અનેક વિકટ ઠેકાણાં ઉલ્લંઘન કર્યા ॥૩૭॥ હે રાજન્ ! આવીરીતે
 અમાનુષી ક્રિયા જેમની છે એવા ભગવાન્ વર્ણુરાજ નગાધિરાજ હિમા-
 દ્રિની વિચિત્ર શોભા જોતાજોતા કેટલેક દિવસે મહામનોહર, બ્રહ્મપુત્ર પુ-
 લહ મહર્ષિના પ્રસિદ્ધ આશ્રમને પામ્યા ॥૩૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવ-
 ને...પ્રથમપ્રકરણે ભૈરવપરાજય-પુલહાશ્રમાગમનનિરૂપણનામા
 ત્રિચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૩॥

અધ્યાય ૪૪ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે— હે રાજન્ ! દર્શનમાત્રથી પાપપુંજને હરનારો,
 સ્વલ્પ સમયમાંજ તપની સિદ્ધિ આપનારો, મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ સદા સેવવા
 યોગ્ય એવો પુલહાશ્રમ શ્રીહરિએ જોયો ॥૧॥ તેને એ શ્લોકથી વર્ણવેછે—જે
 આશ્રમમાં સ્વયં પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણભગવાન્ ભક્તજનો ઉપર વાસલ્પ-
 વિશેષને લઈને સ્વયં સ્વેચ્છાથી અથવા ભક્તોની ઇચ્છાનુસારે સ્વીકારેલા
 દિવ્યરૂપથી સદા સાક્ષાત્ રહેલા છે, એમાં સંશય નથી ‘સક્ષાત્ સંતામિ-

ધ્રુવમ્ ॥૨॥ આર્ષભો ભરતો યત્ર તપશ્ચક્રે પુરા નૃપ ! । મહાઃ પૃથ્વા
ચક્રનદી પરિતો યત્ર વર્તતે ॥૩॥ તત્ર જ્ઞાત્વા મહાનર્થાં નિત્યકર્મ
વિધાય ચ । સ ચક્રે મુક્તનાથસ્ય વિષ્ણોર્દર્શનં જને ॥૪॥ ભરતસ્ય
તપઃસ્થાને સ્વાવાસમકરોક્તતઃ । તદ્વદારાધનં વિષ્ણાર્કર્ણીચ
મતૃતપાઃ ॥૫॥ મૃગાર્મે દયયા તસ્ય દિવ્યપ્રાપ્તિર આસ યઃ । વિઘ્નઃ
સ્પરંસ્તં ચ દુરસજ્ઞા નિરપાસ સઃ ॥૬॥ સન્ત્યક્તબાહ્યસક્તોઽપિ

તોરુદેહઃ સંસાધિતાશેષજગદ્વિતોઽસૌ' એવી સ્મૃતિ છે ॥૨॥ જે આશ્રમમાં
પૂર્વે ઋષભદેવ ભગવાનના પુત્ર ભરતજીએ ભારે તપ કર્યું હતું. જે આશ્રમની
ચારેમગ મહા પુણ્યકારી ચક્રનદી (ગંડકી) વહે છે ॥૩॥ આવા પ્રસિદ્ધ
પવિત્ર તીર્થમાં આ ભગવાને સ્નાન કરી નિત્યવિધિ કરીને, અર્ચાદ્વિપથી વિરા-
જમાન મુક્તનાથ નામથી પ્રસિદ્ધ વિષ્ણુનું દર્શન અને તુલસીદળાદિકથી
પૂજન કર્યું ॥૪॥ વિષ્ણુનું દર્શન પૂજન કર્યાપછી, જ્યાં ભરતજી ભારે તપ
તપ્યા હતા તે સ્થાનમાં પોતે નિવાસ કર્યો અને તે વિષ્ણુનું મહાતપમાં નિષ્ઠા
વાળા થઇને આરાધનપણુ ભરતજીનીપેઠે પ્રતિદિન કરવા લાગ્યા ॥૫॥ એજ
આશ્રમમાં તીવ્ર તપયશ્ચાર્માં પ્રવર્તેલા એવા પણ વિરક્ત ભક્ત ભરતજીને
કેવળ દયાને લઇને, મૃગના બચ્ચામાં બંધાએલી વાસનાને લીધે વિષ્ણુના
ઉપાસનમાં અચાનક આવી પડેલા મૃગદેહની પ્રાપ્તિદ્વિપ મહાવિઘ્નને વારં-
વાર વિચાર કરતા આ નીલકંઠવર્ણી સર્વપ્રકારે પ્રાણીમાત્રનો પ્રસંગ પરિ-
ત્યાગ કરીને રહ્યા ॥૬॥ એરીતે જનાદિકનો બાહ્યસંગ સર્વથા છોડી દીધો છે
તથાપિ આ શ્રીહરિકૃષ્ણે પુરંજન રાજનું આખ્યાન વારંવાર ચિંતવન કરતા
થકા અંતરનાપણુ યુધ્ધાદિકનો તેને આધીન વર્તવાદ્વિપ સંગ છોડી દીધો.
યદ્યપિ ઇન્દ્રિયોને વિષયોથકી વિમુખ કરે તો તે ક્ષોભ કરનારાં થાય નહિ
પરંતુ જે મન વિષયપરાયણ હોય તો ક્ષોભ થાયજ. કોઈપણ ઉપામથી
મનને વિષયોથકી પાછું વાળ્યું હોય તો તે ક્ષોભને માટે થાય નહિ પરંતુ
અધ્યવસાય (નિશ્ચય) દ્વિપ જે યુદ્ધિ છે તે જે આત્મસ્વદ્વિપથી વિમુખ
થઈ વિષયાભિમુખી થાય તો વિક્ષોભ થયા વિનાનો રહે નહિ, તે શ્રુતિમાં
કહ્યું છે- 'દુઃખિયેભ્યઃ પરા દ્યાર્યા અર્થેભ્યઃ પરં મનઃ । મનસસ્તુ પરા કુદિઃ'

પુરજ્ઞનકથાં મુદુઃ । ચિન્તયન્નાન્તરસ્યાપિ શુદ્ધ્યાદેઃ સક્કમુજ્ઞદ્વૌ
 ॥૭॥ અસક્કં નિર્ગુણં શુદ્ધં પ્રકાશં નિત્યમક્ષરમ્ । સન્નિદ્રૂપં સ્વમા-
 ત્માનં મન્યતે સ્માજમવ્યયમ્ ॥૮॥ તત્રૈકેન પદા તિષ્ઠન્નૂર્ધ્વવા દ્વયો
 જપન્ । ગાયત્રીં વદન્નર્ત્તીં તર્પીત્વ દુષ્કરમ્ ॥૯॥ અત્મમણ્ડ-
 લમધ્યસ્થં ઃગવન્તં હિરણ્મયમ્ । શશ્વચક્રધરં દેવં દત્ત્યૌ દૃદિ

માટે વિષયોમાં બલિયારી જતી બુદ્ધિનો સંગ ત્યાગ કરવો, બુદ્ધિનો ત્યાગપણુ સ્વરૂપથી સંભવતો નથી, કેમકે આત્મનિશ્ચયમાં ઉપયોગી છે, માટે વિષયોમાં વિચરણુ ન થવા દેવું એજ બુદ્ધિનો ત્યાગ છે. આવી બુદ્ધિ તો જે આત્મૈકપરાયણુ હોય તેમણે ગ્રહણુ કરવા યોગ્ય છે, તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે-‘યસ્તુ વિજ્ઞાનવાન્ ભવતિ યુક્તેન મનસા સદા । તસ્યેન્દ્રિયાણિ વશ્યાનિ સદશ્ચા હૃવ સારથેઃ’ ॥૭॥ આત્માનાજ એક ધ્યાનમાં પ્રવર્તેલા આ નીલકંઠવર્ણી પોતાના આત્માને અસંગ-આકાશની પેઠે દેહાદિ વ્યાપ્ય વસ્તુઓમાં રહેલા દોષલેશે શૂન્ય, નિર્ગુણ-સત્વાદિ ગુણે શૂન્ય, માટેજ શુદ્ધ-નિર્વિકાર સ્વરૂપવાળો, પ્રકાશ-દેહ ઇન્દ્રિયાદિકને જ્ઞાનપ્રલાથી પ્રકાશ કરનારો, નિત્ય-અનાદિ, અક્ષર-ક્ષરણલાવે વર્ણત, અજઅવ્યય-દેહાનુબન્ધિ જન્મમરણાદિકે રહિત, માટેજ સત્-સદા એક રૂપે રહેનાર હોવાથી સન્માત્ર એટલે ક્યારેય નાસ્તિશબ્દને ગોચર નહિ, ચિત્-જ્ઞાનૈકધન અને આનંદમય આવા આત્માનું એકાચ ચિત્તવૃત્તિથી ધ્યાન ધરવા લાગ્યા-એક આત્મૈકધ્યાનપરાયણુ થયા ॥૮॥ તે સ્થળમાં એક પગે ઉભા રહીને એ બાહુને ઊંચા કરીને, સમસ્ત વેદના મૂળભૂત ગાયત્રી-મંત્રનો જપ કરવાપૂર્વક નિયમિત સમયે દુષ્કર-કોઈનાથીપણુ ન થઈ શકે એવું તપ તપવા લાગ્યા ॥૯॥ તેવું તપ તપતા આ શ્રીહરિ માર્તંડમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન, શંખ ચક્રને ધારી રહેલા, હિરણ્મય-પ્રકાશબહુલ, દેવ-દિવ્યમૂર્તિ (‘ય एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषो दृश्यते हिरण्यश्मश्रु-हिरण्यकेश आप्रणखात्सर्व एव सुवर्णः’ આ શ્રુતિમાં તથા ‘ध्येयः सदा सवि-तृमण्डलमध्यवर्ती नारायणः सरसिजासनसन्निविष्टः’ આ સ્મૃતિમાં પ્રતિપા-

૧ ‘તપસ્તેપેડતિદુષ્કરં’ इति पाठान्तरम् ।

તપશ્ચર- ॥૧૦॥ ત્રેકલં ગણ્ડકિક્ષા- મુક્તનાથસ્ય જનમ્ ।
 વિદધત્પત્યહં ચક્રે તપઃ ફલદલાદિમુક્ત ॥૧૧॥ તસ્ય વિપ્રબટાર્વાચો
 દૃષ્ટ્વા ભૂરિતરં તપઃ । વિસ્મયં પ્રાપુરત્યર્થે બહવોઽપિ તા-
 ॥૧૨॥ કિં કાયાધવ ષ્ય કિં ધ્રુવ ઉત સ્કન્દઃ કુમારોઽથવા વક્તો
 વા ઋમુરેષ કિન્નુ ભગવ આરાયણર્પિનરઃ । દુઃસાધ્યાનિ નિમિસ્ત-
 પાંસિ કુરુતે નેન્દુરાન્તદ્યુતિરિત્યાશ્ચર્યવશાત્તપસ્વિ- નિમિસ્તેપે
 તપસ્તર્કિતઃ ॥૧૩॥ તપસ્યન્તં ચ તં દૃષ્ટ્વા તત્સ્વરૂપાવેદ્ય ચે । તે
 તુ ગ્લાનિં પરાં પ્રાપુઃ સ્વપ્રેષ્ટકૃચ્છ્રદશનાત્ ॥૧૪॥ સદા સ-
 તસ્ય ભક્તિધર્મૌ તપઃપ્રિયૌ । તપઃ કુર્વતિ તસ્મિન્ સ્મ તિષ્ઠતસ્તસ્ય

દન કરેલા) ભગવાનનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરવા લાગ્યા ॥૧૦॥ પ્રાતઃ, મધ્યાહ્ન,
 સાયાહ્ન આ ત્રણ વખત ગંડકી નદીમાં સ્નાન અને મુક્તનાથ વિષ્ણુનું પૂજન
 કરવાપૂર્વક કેવળ કંદ ફળ દળ મૂલાદિમાનનો આહાર કરનારા થઈને પ્રતિ-
 દિન ત્રીજ તપ કરવા લાગ્યા ॥૧૧॥ વિપ્રબટુવેષધારી આ ભગવાનનું દુષ્કર
 અતિશય તપ આદ્યવયમાંજ વૃદ્ધિ પામતું બેઢને બીજ તપસ્વીઓ વિ-
 શેષ વિસ્મય પામવા લાગ્યા ॥૧૨॥ એરીતે અતિ આશ્ચર્યથી ત્રીજ તપને
 નિહાળતા તપસ્વિમુનિઓના મનમાં પૂર્ણચંદ્રના જેવી સર્વજનોને શાંતિ
 કરનારી દિવ્ય ક્રાંતિ જેમની છે એવા ભગવાનના સંબંધમાં મહા
 વિતર્ક થવા લાગ્યો કે-આ બાળ પ્રહ્લાદ હશે કે શું? અથવા ધ્રુવ હશે કે
 શું? અથવા સનતકુમાર હશે કે શું? અથવા કાર્તિકસ્વામી હશે કે શું?
 અથવા દત્તાત્રેય હશે કે શું? અથવા ઋષુઋષિ હશે કે શું? અથવા ભગ-
 વાન નર કે નારાયણ મુનિ હશે કે શું? કારણ કે મનુષ્યોથી ન બની શકે
 એવું તપ કરે છે, એરીતે તમામ તપસ્વિઓએ વિસ્મયવશાત્ વિવિધ
 વિતર્ક કર્યા થકા આ ભગવાન તપ કરવા લાગ્યા ॥૧૩॥ ‘આતો પ્રત્યક્ષ
 પુરૂષોત્તમ ભગવાન છે’ એમ જે કોઈ તેમના સ્વરૂપને યથાર્થપણે જાણનારા
 દેવો હતા તેતો પોતાના પ્રિયતમ દેવદેવ ભગવાનનો આવો ત્રીજ તપશ્ચર્યા
 કલેશ લાગીને સ્નેહાતિશયને લીધે બહુ ખેદ કરવા લાગ્યા ॥૧૪॥ જે એ-
 મના સહચર તપઃપ્રિય માતાપિતા ભક્તિધર્મ હતાં તેતો તપશ્ચર્યા કરતા તે

પાર્શ્વયોઃ ॥૧૫॥ ऊर्ध्वबाहोरेकपदा तिष्ठतोऽत एव च । भक्ति-
 र्दक्षे वृषो वाम आस्तां भूपातशङ्कया ॥૧૬॥ निष्कले मुनिव-
 दादित्यमुपातेऽतः । चात्मास्यं व्यतीयाय साश्चर्यान्कुर्वतो मुनीन्
 ॥૧૭॥ एकादश्यां प्रबोधन्यामथ साक्षात्वाकरः । उदात्ता-
 न्तिकं तस्य द्विभुजो दिव्यविग्रहः ॥૧૮॥ तं विलोक्य निजाभ्याशे
 साक्षाद्भास्करमागतः । प्रणम्य साष्टाङ्गमसौ बद्धाञ्जलिः उदा-
 ब्रवीत् ॥૧૯॥ जय ! जय ! जगदात्मन्भास्कर ! स्फुर ! त्वं सकल-
 निगममूर्ते ! ब्राह्मणाराधनीय ! । भृशतमसि निमग्नं त्वां विना

ભગવાનમાં પ્રેમ પ્રકર્ષને લીધે તેમના એ પડખામાં અદૃશ્યરૂપથી રહ્યાં હતાં
 ॥૧૫॥ એક પગે ઉભા રહી એ બાહુ ઉંચા કરીને દુઃસાધ્ય તપ કરતા, માટેજ
 અતિશય કૃશ શરીર જેમનું છે એવા આ ભગવાન પરિશ્રમને લઈને પૃથ્વી
 ઉપર પડી જશે એવી આશંકાથી જમણા ભાગમાં ધર્મદેવ પિતા અને
 ડાબા ભાગમાં ભક્તિ માતા સાવધતાથી ઉભા રહ્યાં હતાં. (સ્નેહાતિશયને
 લીધે અસ્થાનમાં શંકા આવેછે) ॥૧૬॥ એરીતે નિર્દેશપણેજ અન્ય તપ-
 સ્વીની માફક પ્રતિદિન સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરતા અને સર્વને આશ્ચર્યસાગ-
 રમાં ડુબાડી દેતા શ્રીહરિને આતુર્માસ વીતિ ગયું ॥૧૭॥ તેપછી પ્રબોધની
 એકાદશી દિવસે પ્રસન્ન થએલા સૂર્ય સ્વયં સાક્ષાત્ દ્વિભુજ દિવ્ય દેહધારી
 થઈને ભગવાનની પાસે આવ્યા ॥૧૮॥ પોતાની પાસે પ્રત્યક્ષ સૂર્ય આવેલા
 જોઈને તેમને વર્ણુન્દ્ર શ્રીહરિ સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરી એ હાથ જોડીને બોલ્યા
 -સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥ હે જગદાત્મન-જગતના તમોજ આત્મભૂત
 છો. (પારમેશ્વર રૂપથી સ્તુતિ કરેછે) તમો ભાસ્કર-જગતને પ્રકાશ કર-
 નારા અને અહસ્કર-દિવસ કરનારા હોવાથી એવી સાર્થક સંજ્ઞાથી પ્રસિદ્ધ
 છો. તમારા કિરણો તેજોમય છે. સર્વ વ્યવહારમાં હેતુભૂત જે દિનરાત્રિ વિ-
 ભાગ છે તે તમારે લીધેજ છે. તમારી મૂર્તિ સમયવેદમયી છે. વેદાધિકારી
 સર્વ વિપ્રાદિકોએ પ્રતિદિન સંધ્યામાં નિયમથી આપજ આરાધાઓ છો.
 ગાઢ તમમાં ડુબી ગયેલા જીવલોકને તે તમ ટાળીને દૃષ્ટિદાનથી મુખી કરવા
 માટે તમારા વિના બીજે કોણ સમર્થ છે ? કોઈપણ નથી. એવા તમો જય

જીવલોકં સુખયિતમિહ કો વા શનુયાત્તાતે ॥૨૦॥ જગદવ-
નનિરોધાત્પતિહેત્સ્વર્મશા હરિરવિધેમૂર્તિઃ સર્વલોકપ્ર-
કાશઃ । અભિમતફલવાતોપાસકેભ્યઃ કૃપાલો ! નમનપર-જામ-
પ્યામયૌઘં નિહંસિ ॥૨૧॥ અનલહિમકરાઘાઃ સન્તિ જેહ્વિત્તિ એ
તેજઃ ભવતે એવ પ્રાપ્ય તેજઃ રન્તિ । તવ વરદ ! કિલ્લતન્મણ્ડલં
પ્રાપ્તુર્યે પુનરિહ ભવવાર્થૌ તે ન મજ્જન્તિ મુક્તાઃ ॥૨૨॥ રૂઢ તવ
તેજઃ સહિતુમન્તપેન્વપ્યઞ્ડકાશે ન
કોઽપિ । પ્રભવતિ કિમુ તર્હિ વ્રજનસ્તંશુમાલિન્ ! સકલકિર-
ણતજ રત્નં નમામીશ્વરં ત્વામ્ ॥૨૩॥ ચિરમિહ મમ ચિત્તેઽમીપ્સિતં

પામો જય પામો ॥૨૦॥ હે કૃપાળો ! જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયના
કારણભૂત જે હિરણ્યગર્ભ-હરિ-હર છે તેપણુ ઇશ-સર્વનિયંતા તમારીજ
મૂર્તિઓ છે (આ સ્તુતિ છે) તમોજ અખિલ લોકોને પ્રકાશ-અંધકાર
ટાળીને પુરૂષાર્થ સંપાદનમાં સમર્થ કરોછો. નમસ્કારમાત્ર કરનારા જનોના
પણુ આમયૌઘ-અધ્યાત્માદિ દુઃખરૂપ રોગરાશિને હરનારા તમો છો. અને
ઉપાસકોને ઇપ્સિત ફળ દેનારા છો ॥૨૧॥ હે વરદ ! ચંદ્રમામાં અને અ-
ગ્નિમાં જે તેજ છે તે તમારુંજ છે, કારણ કે તેઓ તમારુંજ તેજ તેતે વ-
ખતે પામીને લોકમાં પ્રકાશકપણુની પ્રખ્યાતિ પામ્યા છે. જે આત્મનિષ્ઠ
તત્ત્વજ્ઞાનિઓ આ શરીરમાંથી નિકળીને આર્થિરાદિમાર્ગે જતાં તમારા
મંડળને પામીને તે માર્ગથી પ્રયાણ કરીને બ્રહ્મને પામેછે તે મુક્ત પુરૂષો
ફરીથી સંસારસાગરમાં સંભ્રમ્મ થતા નથી એટલે પુનરાવૃત્તિ પામતા નથી
(આતો બ્રહ્મવિદ્યાનું ફળ છે તથાપિ માર્તેડમંડળના મહિમાપણે સ્તુતિ કરી
છે. આર્થિમાર્ગમાં સૂર્યનોપણુ સંબન્ધ છે એટલે સ્તુતિ સંભવિત છે) ॥૨૨॥
હે અંશુમાલિન્ !-તમો સહસ્રકિરણવાળા છો. અત્યુચ્ચ કિરણોવાળા તમારા
વર્તતા તે કિરણો મધ્યે એકપણુ પ્રદીપ્ત કિરણનું તેજ સહન કરવામાટે
બ્રહ્માંડગોલકમાં અમૃતપાન કરનારા અમરોમાંપણુ કોઈ સમર્થ થતો નથી
તો વેદમૂર્તિ તમારા સમથ કિરણોનું તેજ સહન કરવા કોઈપણુ ન સમર્થ
થાય એમાં કહેવુંજ શું ? એવા આપ ઇશ્વરને હું નમસ્કાર કરુંછું ॥૨૩॥

દર્શનં તે દુરિતનિચયઃ લાઠુન્તનં પ્રાપ્ય ચાદ્ય । ઉદ્ય દ્વ સુધા-
 િર્ણવસ્યાતિ ષો હૃદય હરમધ્યે માતિ નૈવાઙ્ગબન્ધો ! ॥૨૪॥
 સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ સ્તુવન્તં તં પ્રાહ સૂર્યનારાયણો વચઃ । હરે !
 તુમ્યં પ્રસન્નોઽસિ વરં મદ્વરયેષ્ણિતમ્ ॥૨૫॥ તતો રિર્યયાચે તં
 વરં સ્વસ્યાભિવાચ્છતઃ । મગવન્ ! યદિ તુષ્ટોઽસિ તર્હિ દેહિ
 મદીષ્ણિતમ્ ॥૨૬॥ તમોપહસ્ત્વમેવે તે તમઃ સર્વં મમાન્તરમ્ ।
 હર્તુમર્હસિ દેવેશ ! દુઃખસંતિકારણમ્ ॥૨૭॥ કામઃ ક્રોધઃ
 લોભાદ્યા ઇન્દ્રિયાણિ ચ વર્ણિનઃ । મહારયઃ સન્તિ તેભ્યસ્ત્વયા
 કાર્યં મમાવનમ્ ॥૨૮॥ તપઃસ્થૈર્યમકામત્વં સર્વેન્દ્રિયજયસ્તથા ।

હે કમળબન્ધો ! તમારા દર્શનની બહુ દિવસથી મને તીવ્ર વાંછા હતી. સ-
 મય પાપપુંજને હરનારૂં તે ઇષ્ણિત દર્શન આજ થવાથી મને જે આનં-
 દાતિશય થયોછે તે ચંદ્રોદય થતાં સમુદ્રનેજ જેમ તેમ વૃદ્ધિ પામતાં
 મારા હૃદયતળમાં માર્છ શકતો નથી જેથી ઉન્મથાદિત બહાર ઉભરાઈ
 બયછે ॥૨૪॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે સ્તુતિ કર-
 વાથી પ્રસન્ન થએલા સૂર્યનારાયણ વચન બોલ્યા કે—હે હરે ! હું તમારી
 ઉપર પ્રસન્ન થયોછું, માટે મારી પાસે વાંછિત વર માગો ॥૨૫॥ આ પ્ર-
 કારે કહ્યું એટલે નીલકંઠવર્ણીએ વર માગ્યો કે—હે ભગવન્ ! જે મારી
 ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો આ વાંછિત વર આપો ॥૨૬॥ હે દેવેશ ! તમો
 તમોહર છો માટે બાહ્ય તમને જેમ ટાળોછો તેમ મારા અંતરના અજ્ઞાનરૂપ
 તમને ટાળો, કેમકે આ જે આભ્યંતર તમ છે તેતો દુઃખમય સંસારનું નિ-
 દાન છે ॥૨૭॥ જે આ કામ ક્રોધ લોભાદિક છે એતો અંતરના મહા અરિઓ
 છે, તેતો ન નિવારણ થાય એવા છે. એમને સર્વ પ્રકારે પ્રવેશ અવકાશ આ-
 પનારો આ ઇન્દ્રિયવર્ગ છે, ‘ઇન્દ્રિયસ્યેન્દ્રિયસ્યાર્થે રાગદ્વેષો વ્યવસ્થિતૌ’ એમ
 ગીતામાં કહ્યુંછે. તે આ મહા રિપુઓથકી મારૂં રક્ષણ કરવાને તમો યોગ્ય
 છો ॥૨૮॥ તથા તપમાં સ્થિરતા અને તેમાં અંતરંગભૂત અકામત્વ-ભગ-
 વાન વિનાના સર્વવિષયની કામનાએ રહિતપણું, સર્વ ઇન્દ્રિયોનો જય—તેને
 વશ ન વર્તવાપણું અને નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચર્યવ્રત ઇત્યાદિ ગુણો મારામાં સદાય

નૈકબ્રહ્મચર્યાઘા ગુણાઃ સ્યુઃ સર્વદા મયિ ॥૨૯॥ યદા યદા
સ્પરેયં ત્વામહં સ્વહૃદયે પ્રભો ! । તદા તદેદરેનૈવ ત્વયા દેયં સ્વદ-
ર્શનમ્ ॥૩૦॥ યતાવદેવ મેડમીષ્ટં દેહ્યન્યન્માયિકં ત્વહમ્ । સુસં-
કિમપિ નેચ્છામિ ત્વત્તો યાચિમાચકાત્ ॥૩૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—
ઓમિત્તુ ત્વા તતઃ સૂર્યસ્તં પ્રણમ્યાબ્રવાંઃ । સાક્ષાત્કૃણ્ણસ્ત્વ-
મેવાસિ જાનામીતિ હરે ! હૃદિ ॥૩૨॥ તથાપિ નરન ટ્યેન મામિ-
ત્યં યાચસિ પ્રભો ! । યાન્ યાચસિ ગુણાંસ્તે તુ સન્તિ સિદ્ધાઃ
સદા ત્વયિ ॥૩૩॥ ત્વક્તેજ્વાંપ તે કૃણ્ણ ! ત્વત્પ્રતાપાન્નવન્તિ
હિ । કિં પુનસ્ત્વયિ કલ્યાણસઙ્ગાકર ઈશ્વરે ॥૩૪॥ इत्युक्त्वा

વર્તે ॥૨૯॥ અને હે પ્રભો ! જ્યારે જ્યારે હું હૃદયમાં સંભાઈ ત્યારે ત્યારે
તમારે આવાને આવાજ દિવ્યરૂપથી મને દર્શન દેવાં ॥૩૦॥ હે દેવ ! મારે
આટલુંજ અભીષ્ટ છે તે તમો આપો, આથી બીજું કાંઈપણ માયિક સુખ
ઈચ્છતો નથી. કેમકે જે પ્રાકૃત સુખ છે તે સર્વે અંધન કરનાર છે. માયાને
મુકાવનારા તમો મળ્યા તો હવે અંધક બીજા સુખની પ્રાર્થના કેમ થાય ?
કરે તો તે ભુલ્યોજ બાણવો ॥૩૧॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ !
ઉક્તરીતે પ્રાર્થના કરેલા સૂર્ય તથાસ્તુ કહીને તેમને પ્રેમ પ્રણામ કરીને
વચન બોલ્યા કે—હે હરે ! માનુષલીલાને અનુકરણ કરતા આપે મારી પ્ર-
સન્નતાનો ઉપાય અનુષ્ઠાન કર્યો. મેં પણ આપના સંકલ્પને વશ વર્તીને આ-
પની પાસે આવીને આ માનુષ્યનાશ્વને અનુસરીને કાંઈપણ (અર્થશૂન્ય)
મેં આ કહ્યું પણ ખરું. વસ્તુગત્યા તો હવે આપને નિવેદન કરુંછું—સાક્ષાત્
સમસ્ત જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયના કારણભૂત શ્રીકૃષ્ણ તમોજ
છો તથાપિ નરનાશ્વથી આ રીતે યાચના કરોછો. એમ હું હૃદયમાં નિશ્ચયથી
બાણુંછું. હે પ્રભો ! જે ગુણોની યાચના કરોછો તેતો તમારે વિષે નિત્ય-
સિદ્ધજ છે ‘સ્વાભાવિકી જ્ઞાનબલક્રિયા ચ’ ‘નિત્યા યન્ન મહાગુણાઃ’ એવી
શ્રુતિ સ્મૃતિ છે ॥૩૨-૩૩॥ હે કૃષ્ણ ! તમારા જે લક્ષ્મણનો છે તેમાંપણ
તમારા પ્રતાપથી તમોએ યાચેલા ગુણો વર્તેછે તો સમસ્ત કલ્યાણ ગુણ-
ગણના નિધિરૂપ પરમેશ્વર આપનેવિષે તે ગુણો હોય એમાં કહેવુંજ શું ?

નિરમાનમ્ય પ્રીતઃ સોઽન્તર્દયે રવિઃ । હરિશર્મા પ્રહલાદપદ્મચર્યા
સમાપયત્ ॥૩૫॥ તત્પ્રેક્ષાત્પ્રેક્ષાતે પ્રશંસંસ્તૂર્ણં તપઃસિદ્ધિવિ-
ધાતૃતાદિ । સન્માનિતો મૂરિ તપાસ્વ-યૈંભવાસ ત- । વશિકાદિનં
સઃ ॥૩૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिनाम्ने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रह्लादचरणे सूर्य-
नारायणप्रसादननामा चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૪॥

રાજોવાચ—હરૌ પ્રવ્રજિતે ગેહાદ્વન્ધવસ્તસ્ય સુવ્રત ! તન્નિન્વિ-
દ્યુઃપ્રેમાણસ્તાચ્ચેતાઃ કિમર્થત ॥૧॥ શૃણ્વન્-વ્રજ્જનકથા વ્રહ્મન્મ-
રાશ્ચ વ્રજ્જનકથાઃ । રસક્ષો નૈવ વ્ય્યામિ યથા મર્ત્યોઽમૃતં પિબન્
॥૨॥ સુવ્રત ઉવાચ—યદા સ મગવા- ગેહં ત્યક્ત્વા પ્રવ્રજિતા

॥૩॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહીને રવિદેવ શ્રીહરિને નમસ્કાર કરી પ્ર-
સન્ન થઈને અંતર્ધાન થઈ ગયા. તેપછી મનમાં પ્રસન્ન થએલા શ્રીહરિએ-
પણ તે તપશ્ચર્યાની સમાપ્તિ કરી ॥૩॥ ત્યારપછી નીલકંઠ ભગવાન્
સ્વદય સમયમાં તપની સિદ્ધિ આપવી વિગેરે પુલહાશ્રમક્ષેત્રનો મહિમા
વિશેષ વખાણુતા થકા અને ત્યાંના બહુ તપસ્વિઓએ સત્કાર કર્યા થકા
એજ ક્ષેત્રમાં એજ કાર્તિક માસની શુક્લ દશમીસુધી નિવાસ કરીને રહ્યા
॥૩૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिचरणे... प्रथमप्रकरणे सूर्यनारायणप्रसा-
दननामा चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪४॥

અધ્યાય ૪૫ મો.

ભગવાન્ ભવનથકી ચાલી નીકળ્યા તેને આરંભીને સૂર્યનું ઉપાસન કર્યું
ત્યાં સુધીનું દિવ્યચરિત્ર સાંભળીને, પ્રતાપસિંહરાજા શ્રીહરિના સંબન્ધ-
ઓનો સ્નેહાતિશય પુછેછે—હે સુવ્રતમુને ! ભગવાન્ શ્રીહરિકૃષ્ણ ઘરથકી
ચાલી નીકળ્યા પછી તેમને વિષે સ્નેહાતિશયને પામેલા તેમના રામપ્રતાપાદિ
બન્ધુજનોએ તેમને વિષેજ એક નિમગ્ન મન હોવાથી તેમના વિયોગમાં
શું કર્યું ? ॥૧॥ હે બ્રહ્મન્ ! તમોએ કહેવા માંડેલી શ્રીહરિકૃષ્ણની કથાઓ
શ્રોતાજનોના મનને હરનારી અતિ મધુર છે, તેને સાંભળતાં રસજ મને
તૃપ્તિ થતીજ નથી. અમૃતરસને બાણુનારા અમૃતનું પાન કરનારાને તૃપ્તિ
થાયજ નહિ. કૃષ્ણકથાતો અમૃતરસ કરતાંપણ અતિશય સ્વાદુ છે ॥૨॥

નૃપ ! । તદા તસ્ય વયસ્યાસ્તં દ્રઢું તદ્દહમાયયુઃ ॥૩॥ અદૃષ્ટ્વા તત્ર
 તે નદ્યાં વિનિવ્રન્તિ સ્થ તં પુરે । તસ્યાપવેગાશ્ચાતં યદ્યત્તત્તદ્ધ-
 લાકય- ॥૪॥ તત્રાપ્યદૃષ્ટ્વાઽન્યત્રાપિ તે ગવેષ્ય સુદૃષ્ટમ- । યદા
 ન લેમિરે તર્હિ રુદન્તસ્તદ્દહં યયુઃ ॥૫॥ અગ્રજં તસ્ય સફલ્ય
 તદાસીનમાસ્યતમ્ । નીલકण्ઠા ભવત્તા ગતઃ ક્રાપીતિ ચોચિરે
 ॥૬॥ તદા રામપ્રતપાઽપિ ગેહે ગેહે વને ચ તમ્ । તથેચ્છારામ-
 સ્યાશ્ચ વિચિત્ત્વં બન્ધવોઽલિલાઃ ॥૭॥ સાશ્રુનેત્રાશ્ચ તે સર્વે યદા
 નૈક્ષન્ત તં કચિત્ । તદાનીં ત્વગ્રજસ્તસ્ય જાતશ્ચિન્તા રા મૃશમ્
 ॥૮॥ હે કૃષ્ણ ! હે હરે ! બન્ધો ! હાર ! જ્ઞ ! મમાજ ! । હે નીલક-

એ રીતે રાજાએ પુછેલા મુપ્રતમુનિ કહેછે—હે નૃપ ! જ્યારે ભગવાન
 પોતાના ભવનનો ત્યાગ કરીને નીકળી આવ્યા ત્યારે તરતજ તેમના સમાન
 વયના સખાઓ તેમનાં દર્શન કરવા તેમના ભવનપ્રત્યે આવ્યા ॥૩॥
 ભવનમાં તેમને નહિ ભાળીને તેઓ ‘સાનાર્થે સીધાવ્યા હશે’ એમ મનમાં
 માનીને સરયૂતીરે ગોતાગોત કરવા મંડ્યા. ત્યાંપણુ તેમને નહિ દેખીને
 અયોધ્યાપુરમાં તેમને પ્રતિદિન જવા એસવાનાં જેજે સ્થાનો હતાં તે તે
 પ્રત્યેકમાં ખોળાખોળ કરવા લાગ્યા. ત્યાંપણુ તે નહિ મળવાથી ખીલ પણુ
 બહુ સ્થળોમાં શોધાશોધ કરતાં જ્યારે સુદૃષ્ટમ શ્રીહરિ મળ્યા નહિ
 ત્યારે તે પ્રિય બાળમિત્રો નેત્રમાં આંસુ લાવીને રડતારડતા તેમનાજ
 ઘરપ્રતિ પાછા આવ્યા ॥૪-૫॥ આવીને તેઓએ સાનાર્થે ગએલા બ્રાતા
 ભગવાન ભવને નહિ આવવાથી અતિ ઉદ્વેગને પામેલા અને કાર્યમાત્રમાં
 ઉદાસીનનીપેઠે સ્તબ્ધ એસી રહેલા રામપ્રતાપને ‘તમારા ભાઈ નીલકંઠ
 ગમે તે કોઈ સ્થાનમાં જતા રહ્યા છે, આ અયોધ્યાપુરમાંતો નથીજ’ એમ
 નિવેદન કર્યું ॥૬॥ તે સમયે રામપ્રતાપપણુ સહોદરસ્નેહપરવશ થઈને,
 ઘેરઘેર અને તેતે તમામ બાગ બગીચામાં ગોતાગોત કરવા લાગ્યા. તેમજ
 ખીલ ઇચ્છારામાદિક બધા બન્ધુઓપણુ તેતે સ્થળમાં શોધાશોધ કરવા
 મંડ્યા ॥૭॥ તે બધાય બંધુઓ કોઇપણુ પ્રદેશમાં નીલકંઠવર્ણીને નહિ
 ભાળીને જ્યારે રડતારડતા પાછા આવ્યા ત્યારે જ્યેષ્ઠ બંધુ રામપ્રતાપજી

ણઠ ! હે વર્ણિતિત્યુચૈરાજુહાવ તમ્ ॥૧॥ મહાદુઃસ્વાધિપતિતઃ
 શોચન્ સ્વગૃહમેત્ય સઃ । વિલલપત્તૈઃ સ્નેહાઝ્ઞાતભ્રાતરિતીરય-
 ॥૧૦॥ હા માં ત્યક્ત્વા ગતઃ કાસૌ ભ્રાતા કમલલોચનઃ । તસ્ય
 ભોજનલેલાંપ ગતા નૂનં હિ નૈત્યકી ॥૧૧॥ ક ગત્વા તસ્ય વીક્ષેયં
 મુખં ચન્દ્રમનોહરમ્ । શૃણુયાં વા ક ગત્વાહં તદીયં વચનામૃતમ્
 ॥૧૨॥ इत्थं स ब्राह्मणः स्नेहादत्यर्थं विललप ह । चरित्राणि
 स्मरंस्तस्य निनायाहानि दुःखतः ॥१३॥ इच्छाराभादपस्त च बन्धवो
 ज्ञातयस्तथा । तमेव नित्यं शोचन्तो निन्युः कृच्छ्रेण वासरान् ॥१४॥

પારાવાર ચિંતાતુર થઈ ગયા ॥૮॥ ચિંતાગ્રસ્ત આ રામપ્રતાપજી અહિં તાહિં
 નીકળી નીકળીને હે હરે ! હે કૃષ્ણ ! હે બન્ધો ! હે હરિકૃષ્ણ ! હે મારા
 નાના ભાઈ ! હે નીલકંઠ ! હે વર્ણિન્ ! ઇત્યાદિ સંબોધનવડે ઉચ્ચ સ્વરથી
 શ્રીહરિને બહુ બહુ બોલાવા લાગ્યા ॥૯॥ ભ્રાતા ભગવાન્ નહિ મળવાથી
 દુરંત દુઃખ દરીયામાં ઉંડા ડુબી જઈને શોક કરતા કરતા પોતાને ઘેર
 પાછા આવીને સ્નેહાતિશયને લીધે હે ભ્રાતઃ ! હે ભ્રાતઃ ! આ પ્રકારે ઉચ્ચ
 સ્વરથી આકંદન કરતા થકા, આ રીતે કૃષ્ણ વિલાપ કરવા લાગ્યા ॥૧૦॥
 તે વિલાપ કહેછે—અરે !! હાય હાય !! કમળલોચન આ મારા નાના ભાઈ
 પ્રેમાળ મને ભાધનેપણુ ત્યાગ કરીને ક્યાં ચાલ્યા ગયા ? અરે ! તેમને દ-
 રરોજ જે ભોજન કરવાની વેળા હતી તે પણ વ્યતીત થઈ ગઈ ? અરે !
 દીન એવો હું હવે કયા સ્થળમાં જઈને તેમનું દર્શનમાત્રથી અમૃતમય
 કિરણોવાળા ચંદ્રમા જેવું મનોહર આહ્વાદકારી મુખકમળ નિહાળીશ ?
 અરે ! ક્યારે ક્યાં જઈને તેમનું શ્રવણપુટથી પાન કરવા લાયક, સર્વ ઈ-
 ન્દ્રિયોને આનંદ આપનારું મધુર વચનામૃત હવે સાંભળીશ ? ॥૧૧-૧૨॥ હે
 રાજન્ ! રામપ્રતાપ વિપ્ર પ્રેમપ્રકર્યને લીધે પૂર્વોક્ત પ્રકારે બહુ બહુ વિ-
 લાપ કરતા કરતા તેમનાં આશ્ચર્યકારી અમાનુષી ચરિત્રોનું વારંવાર ચિંત-
 વન કરતા થકા જેમતેમ મહા દુઃખથી દિવસો નિર્ગમન કરતા હતા ॥૧૩॥
 ખીજ ઇચ્છારામાદિ બંધુજનો અને જ્ઞાતિજનો પ્રેમાસ્પદ શ્રીહરિનો અ-
 નુદિન અનુશોક કરવાપૂર્વક તેમને સંભારતા સંભારતા જેમતેમ મહા-

સ્ત્રિયઃ સુવાસિનીઃ સ્ત્રિયાઃ શાચન્ત્યસ્તમહર્નિરાઃ । કુચ્છેન્નિવાહાનિ
નિર્નર્તુરથ કથાં શૃણુ ॥૧૫॥ મુક્તનાથં નમસ્ત્ય તત્રયાં
તપાત્તેનઃ । તતો વિનિર્યયૌ પ્રાતર્વર્ણીન્દ્રો દક્ષિણામુખઃ ॥૧૬॥
વન્ત્યરણ્યાનિ નગ ન્સારતશ્ચ સરાંસિ સઃ । અત્યક્રામદવિજ્ઞાતતત્ત્વો
બાલઃ નિર્નૃપ ! ॥૧૭॥ હિમાલયાપત્યકાયાં વિચર- ગહનં મહત્ ।
પ્રાપ સિંદૃશ્ચ શાર્દૂલેષ્વર્ણીન્દ્રો વૃણુ ॥૧૮॥ વરાહૈર્મહિષૈઃ કૂરૈરા-
કીર્ણં ગવયાદિભિઃ । ગહિત્વેત્તે બહુભર્મહરિ રાતે સ્તલમ્ ॥૧૯॥
દુઃપ્રવેશ્યે મનુષ્યાણાં વિચરન્તસ્ત્વ ગહરે । યત્ર સાયં તત્ર વસન્પ્રાપ

કષ્ટથી દિવસો કાઢતા હતા ॥૧૪॥ શ્રીહરિની જે સંબન્ધિની સુવાસિની
-સુંદરી મામી વિગેરે સ્ત્રિયો હતી તેપણુ શ્રીહરિવિષે અતિશય સેહને લીધે
અહર્નિશ અનુશોક કરવાપૂર્વક તેમને સંભારી સંભારીને મહા કલેશથી
દિન નિર્ગમન કરતી હતી. હે રાજન્ ! હવે ભગવાનની કહેવાતી કથા સા-
વધતાથી સાંભળો ॥૧૫॥

સૂર્યોપાસનની સમાપ્તિ કર્યા પછી વર્ણિરાજ શ્રીહરિ મુક્તનાથ વિષ્ણુને
નમસ્કાર કરી ત્યાંના તપસ્વિ મુનિઓને નમન કરીને તે પુલહાશ્રમથકી
કાર્તિક શુકલ ત્રયોદશીના પ્રભાતમાં દક્ષિણ દિશાને અભિમુખ નીકળી
ચાલ્યા ॥૧૬॥ હે નૃપ ! જેનું સ્વરૂપ યથાર્થપણે અજ્ઞાનિજનો જાણુતા નથી
એવા બાળમુનિરૂપધારી ભગવાને બહુ ગહન વનો, બહુ મહાગિરિઓ,
બહુ મહાનદીઓ અને બહુ સરોવરો ઉલ્લંઘન કર્યા ॥૧૭॥ એ રીતે ભગ-
વાન્ હિમાલયની તલેટીમાં એક પછી એક વન વનમાં વિચરતા વિચરતા
સિંહો વ્યાઘ્રો અને મદજર ગજોના નિવાસને લઇને મહા લયંકર, વનવ-
રાહો વનમહિષો અને રોઝો વિગેરે બીજા પણુ વનવાસી કૂર પ્રાણીઓથી
આપ્ત, ગગનતળમાં ગાજી રહેલી સોએ સો શાખાવાળા વિશાળ મહાવૃક્ષ
વૃંદોએ કરીને અત્યંત ઘાટુ અને મનુષ્યોથી બીલકુલ પ્રવેશ કરી શકાય
નહિ એવા એક મહા ગહન વનને પામ્યા ॥૧૮-૧૯॥ આવા વિકટ વનમાં
વિચરતા વર્ણિવર્ય શ્રીનીલકંઠ જે સ્થળમાં સૂર્યાસ્ત સમય થાય ત્યાં મધ્ય-
માર્ગમાંજ કોઈ વૃક્ષમૂળમાં નિવાસ કરતા હતા. એ રીતે નિર્ભયપણે ચા-

બુદ્ધોલપત્તનમ્ ॥૨૦॥ તત્ર રાજા પર્વતીયો મધ્યમઃ સુધીઃ ।
 આવાસ્ય સ્વાલયં તં ચ સિષેવે બહુભાવતઃ ॥૨૧॥ ભગિની તસ્ય
 માયાલ્યા સ્નેહેન પરિચર્યયા । સિષેવે પરયા ભક્ત્યા તમાત્મભ્રેયસે
 નૃપ ! ॥૨૨॥ તયોઃ પ્રસન્નો ભગવાન્દત્ત્વા સંસૃતિમોચનમ્ । જ્ઞાનં
 સ્વસ્ય તતઃ પ્રાપ્ત્વાદ્રનમ્ય તપઃપ્રિયઃ ॥૨૩॥ મુક્તનાથાશ્રિગતસ્ય
 પ્રાપ્તસ્યૈતન્ન હરેઃ । વસત તત્ર તત્રાસ્ય કાલઃ સંહતરાડત્યગાત
 ॥૨૪॥ વને ઘોરે સ વિચરન્ સ્વધર્મ સમ્યગાચરન્ । મહાન્તમેકં
 ન્યગ્રોધં પ્રાપ્તવાન્નમ્યદર્શનઃ ॥૨૫॥ તડાગેનાતેમ તા પૂર્વે નદ્યા-
 સ્તથોત્તરે । પ્રાપ્તિતં ચ નલ તત્ત્વૈર્દિવ્યપ્રદિતો વૃત્તમ્ ॥૨૬॥

લતાં ચાલતાં એક બુદ્ધોલપત્તનને પામ્યા ॥૨૦॥ તે પત્તનમાં પર્વતનો રાજા
 મહાદત્ત નામનો શોભનબુદ્ધિએ સંપન્ન હતો, આ રાજા પોતાના લવ્ય લ-
 વનમાંજ આ ભગવાનને લક્ષિથી ઉતારો આપીને બહુલાવથી સેવા કરવા
 લાગ્યો ॥૨૧॥ હે નૃપ ! તે નૃપતિની ભગિની માયા નામની ક્રોધ હતી, તે
 આ ભગવાનની પોતાના કલ્યાણમાટે સ્નેહથી અને પરાલક્ષિથી (શ્રદ્ધા-
 દિકવડે) સમુચિત પરિચર્યા (જ્ઞાન કરાવવું, ભોજન કરાવવું વિગેરે) થી
 સારી સેવા કરવા લાગી ॥૨૨॥ તે બ્રાતા-ભગિનીની અકૃત્રિમ સેવાથી
 સંતુષ્ટ થએલા ભગવાન શ્રીહરિ તે બન્નેને સંસૃતિ સંકટમાંથી નિઃસંશય
 સમુદ્ધાર કરનારૂં દિવ્ય સ્વસ્વરૂપનું યથાર્થ વિજ્ઞાન કૃપાથી આપીને, પોતે
 તપઃપ્રિય હોવાથી ત્યાં નહિ રહીને ત્યાંથી વનમાંજ વિચરણ કર્યું ॥૨૩॥

મુક્તનાથ ક્ષેત્રમાંથી નીકળીને તેને વનમાં વિચરતા વિચરતા બુદ્ધોલ-
 પત્તનથી નીકળીને આ વનને પામ્યા એટલા કાળમાં એક વર્ષ પરિમિત
 કાળ તે નીલકંઠવર્ણીને વીતી ગયો ॥૨૪॥ એ રીતે તેને ઘોર વનમાં વિ-
 ચરતા અને પોતાના વર્ણધર્મેન યથાશાસ્ત્ર આચરતા શ્રીહરિ સુંદર દેખાવ
 જેનો છે એવા કોઈ ઉન્નત વિશાળ વટવૃક્ષને પામ્યા, જે વડવૃક્ષના પૂ-
 ર્વભાગમાં કોઈ વિશાળ તલાવ હતું અને ઉત્તરભાગમાં નિર્મળ જળવાળી
 કોઈ મહાનદી હતી, આ બેથી શોભાયમાન, મોટા મોટા નળસ્તંભ (અંદ-
 રથી પોલો અરૂં જેની લેખણો થાયછે અથવા કાશ; જેને કાહડો કહે છે;

પરિતો ગજયૂથૈશ્ચ ચરહિરામનાદિતઃ । તં પદ્યંસ્તત્ર સોઽપશ્ય-
ન્મહાયોગિનમકલઃ ॥૨૭॥ પદાસપદાસીતં જટાય પવિત્રિ-
મ્ । સાચ્છાનં ચ કૌપીનં વસાનમપારમ્હઃ ॥૨૮॥ પાલન્નામા-
ર્ચનં કૃત્વા પાતાપઠન ઉચ્ચતઃ । ગાપાલનાં તા વિચ્ચ તં મનામ
દેવેભ્યે તમ્ ॥૨૯॥ વાગીન્ : સોઽપિ તં વીક્ષ્ય ગાઢબ્રેહામેવા-
રાત્ । ઉત્થાય સઘોઽતિપ્રીત્યા પરિરમ્યાપ નિર્વૃત્તિઃ ॥૩૦॥ ગાઢ-
મિત્રે હ્વોમૌ તાવાસ્તામન્યોન્યદર્શનાત્ । ઉવાસ તત્ર વર્ગીન્ ।
વાગીન્પ્રેક્ષતિભત્તિતઃ ॥૩૧॥ માનયં તં ગુહત્વેન બાલસ્વામં સ

તેના ગુચ્છો-ભોથાં થુમડાં)થી યોગરદમ વિટાએલા, ચોતરફ કયાં કરતા
ગજનૂથથી શબ્દાયમાન, એવા વડવૃક્ષને અને તેના મૂળમાં બેઠેલા
એકાએકી કોઈ મહાયોગિને શ્રીહરિએ બોલ્યા ॥૨૫-૨૭॥ કેવા યોગી
તો-મુનિજનોને યોગ્ય એવા મૃગચર્મના પાવન આસનમાં સુએથી બેઠેલા,
મસ્તકે જટા અને ખભા ઉપર શ્વેત યજ્ઞોપવીતથી શોભાયમાન, કૌપીન
સહિત આચ્છાદનમાત્ર વસ્ત્રને ધારી રહેલા, માટેજ પદાર્થમાત્રના પરિ-
ગ્રહે પરિવર્ણત, શાલગ્રામ-વિષ્ણુનું પૂજન સમાપ્ત કરી ગીતાનો પાઠ
કરવા પ્રવર્તતા, ગોપાળ નામ જેમનું છે, તપસ્વિઓમાં તપ યોગાદિ ગુણથી
પ્રખ્યાતિ પામેલા, એવા મહાયોગીને લાળીને લગવાને વિનયથી નમસ્કાર
કર્યો ॥૨૮-૨૯॥ ગોપાળયોગી પણ 'તે આ બાળ મુનિરૂપ ધારી શ્રીહરિને
દિવ્ય આકૃતિવિશેષથી લક્ષ્ય થતા અમાનુષ ઐશ્વર્યવાળા સાક્ષાત્ લગ-
વાન છે' એમ દૃઢ બાણીને, આદરભાવથી એકદમ આસનમાંથી ઉઠીને
સામા જઈને, પૂર્વના કોઈગાઢ સ્નેહી હોય ને શું? એમ પરમ પ્રીતિથી
બેટીને પરમ સુખને પામ્યા ॥૩૦॥ તે આ અને યોગી-વર્ણી અન્યોન્ય
દર્શનમાત્રથી સ્નેહાતિશય થઈ જતાં બંને કોઈ પુરાતન દૃઢ મિત્ર હોય ને
શું? એવા એકમેક થઈ ગયા. ગોપાળયોગીન્દ્રે અતિશય સન્માન કરેલા
નીલકંઠવર્ણીન્દ્ર તે આશ્રમમાં સુખશાંતિથી નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૩૧॥
બાહ્યમાંજ સ્વામિભાવને પામેલા લગવાન શ્રીહરિ ગોપાળયોગિને પો-
તાના ગુરૂપણે માનતા થકા સમગ્ર યોગશાસ્ત્રે બોધ કરેલા અખિલ અષ્ટા-

યોગિનમ્ । અશિક્ષત્સકલં યોગં યોગશાસ્ત્રં તથાશિલમ્ ॥૩૨॥
 આસ્વાચ્છિન્નયામાસ યમાંશ્ચ નિયમાન્સ તમ્ । અસ્થાન વિચિ-
 ત્રાણિ પ્રાણાયામકલા તથા ॥૩૩॥ પ્રત્યાહારં ધારણાં ચ ધ્યાનં ચ
 મનસા હરેઃ । સમાધિમક્રમૂતં સ શિક્ષયામાસ ચાક્રેન ॥૩૪॥
 સકૃત્પ્રોક્તં હિ તત્સર્વં કાલન લ્પેન સ પ્રભુઃ । યથાવદેવ જપ્રાહ
 ગુરું વિદ્યાપરં તમ્ ॥૩૫॥ નેતીં ચ દ્વિવિધાં વસિ કૌઞરીં
 નૌલિકાં તથા । શક્ત્યપ્રક્ષાલનાદ્યાશ્ચ ક્રિયા આદાવસાધયત્ ॥૩૬॥
 તતઃ ક્રમેણ ચાષ્ટાકયોગં સ સમસાગ્ર્યત્ । રૂપાદેષ્ટમાર્ગેણ
 તત્ત્વપ્રાપ્ત્યેન ભૂપતે ! ॥૩૭॥ યાગચાત્રં તુ નિશ્ચિલં કૃતિમાત્રજ
 સોઽગ્રહીત્ । તેનાતિવિસિતો યોગી તં મેને કૃષ્ણસન્નિમમ્ ॥૩૮॥
 સ્વસ્યાતિનિઃસ્પૃહસ્યાપિ તસ્મિન્પ્રેમાતિશાયિતામ્ । દૃષ્ટ્વા મતિમતાં

ગયોગને શીખવા લાગ્યા ॥૩૨॥ તે ગોપાળયોગી નીલકંઠવર્ણીને બહુ આ-
 દરથી તે અષ્ટાંગયોગનાં યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધા-
 રણા અને ધ્યાન સુધીનાં અંગો અને અંગી સમાધિને શીખવવા લાગ્યા
 ॥૩૩-૩૪॥ ગુરૂએ એકવારજ ઉપદેશ કરેલું તે તમામ તત્ત્વ શ્રીહરિએ
 અલ્પ કાળમાંજ ગુરૂને વિસ્મયયુક્ત કરતાયકા યથાર્થપણે ગ્રહણ કરી
 લીધું ॥૩૫॥ તેપછી શ્રીહરિએ યોગમાં ઉપકાર કરનારી હઠયોગમાં
 ગણેલી નેતિ-અસ્તિ-કૌંજરી-નાલિકા-શંખપ્રક્ષાલન-ધૌતિ-ત્રાટક ઇત્યા-
 દિક ક્રિયાઓ પ્રથમજ સિદ્ધ કરી. (આ ક્રિયાઓનું સ્વરૂપ હઠ-
 યોગપ્રદીપિકાદિકમાં જોઈ લેવું. તે પાંચમા પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કહેશે)
 ॥૩૬॥ હે ભૂપતે ! તેપછી પૂર્વાંજ અષ્ટાંગયોગ ગુરૂએ ઉપદેશેલા માર્ગને
 અનુસારેજ સ્વલ્પ સમયમાંજ સ્વયં સિદ્ધ કરી લીધો ॥૩૭॥ આ રીતે
 થોડા દહાડામાં શ્રવણમાત્રથી સમગ્ર યોગશાસ્ત્રને યથાર્થ ગ્રહણ કરીને
 પોતેજ યોગાભ્યાસ કરી લીધો, તેથી ગુરૂ ગોપાળયોગી વિસ્મિત થઈને,
 વર્ણીન્દ્રને શ્રીકૃષ્ણસદૃશ માનવા લાગ્યા ॥૩૮॥ વળી ગોપાળયોગી પોતે
 અત્યંત નિસ્પૃહ છે તથાપિ આ શ્રીહરિવિષે સહજપણે અંધાઈ ગએલા પ્રે-
 માતિશયને વિચારીને, તે પોતે બુદ્ધિશાળીઓમાં અગ્રેસર હોવાથી તે હરિ-

એટલો મેને તં ગુરુમેવ સઃ ॥૩૯॥ પરસ્પરં ગુરુચિયૌ વેદાદા પર-
સ્પરમ્ । કન્દમૂલફલાહારાણ્યતુસ્તત્ર વત્સરઃ ॥૪૦॥ સ માના
દિમં વાતં વર્ષં વ્રાતપમન્બહઃ । જ્ઞાતૌ દેવ્યં તીવ્રં વપ્રાસે તમ
એવ તૌ ॥૪૧॥ તન્મમસમાપેડ્ય ઘોષો ગોપેરક યત । મહિષી-
ર્ગધ્વારયાન્નિરયાતૈઃ યદ્વચ્છયા ॥૪૨॥ તન્નાગત્ય પ્રતિદિનં શાર્દૂ-
લાઃ પશ્ચણાન્ પશૂન્ । અમન્યંસ્તતા ગોપા વમ્બુઃ સ્તિન્નચેત નઃ
॥૪૩॥ યોગીન્દ્રં પ્રાથયામાઃ સ્તતસ્તે રક્ષ નઃ પશૂન્ । યોગિરાજ !
સમર્થોઽસિ નામ સ્વં સાર્થકં કુરુ ॥૪૪॥ અશક્તઃ પશુરક્ષાયાં
સોઽય ચિન્તાલોઽભવત્ । તતસ્તમાહ વર્ણીન્ । શ્વેન્તાં સ્યજ

કૃષ્ણનેજ પોતાના ગુરુપણેજ માનવા લાગ્યા, એટલે આ કોઈ પ્રાકૃત બા-
ળક નથી પણ મારા તથા તમામના ગુરુ થવાને લાયક છે એમ નિશ્ચયથી
માનવા લાગ્યા ॥૩૯॥ એવી રીતે તે બંને પરસ્પર દૃઢ ગુરુશુદ્ધિથી બંધા-
એલા, મારેજ પરસ્પર પરિચર્યા આચરતા અને કંદ મૂળ અને ફળનો
આહાર કરતા એવા એ ગોપાળયોગી અને નીલકંઠવર્ણી તે આશ્રમમાં એક
વર્ષપર્યંત સુખેથી નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૪૦॥ વાયુ, વૃષ્ટિ, હિમ અને તાપને
સદા સહન કરતા અને પ્રતિદિન ત્રણ વખત જ્ઞાન કરતા એવા તે બંને
મહાત્મા મિત્રો તીવ્ર તપ તપવા લાગ્યા ॥૪૧॥ તેપછી કોઈ સમયમાં તે
આશ્રમની સમીપે ગાયો લેસોને ચારનારા, યદુચ્છાથી અહીં આવી ચઢેલા
ગોવાળીઓએ ઘોષ કરી દીધો (જ્યાં કેવળ ગોવાળીયાજ પોતાના પશુ
વિગેરે રસાલા સાથે રહે એવા નાના ગામને ઘોષ-નેહ કહેછે) ॥૪૨॥ તે
ઘોષમાંથી પ્રતિદિન રાત્રિએ વ્યાઘ્રો આવીને પાંચ કે છ પશુઓને લક્ષણ
કરવા મંજ્યા, તેથી કરીને પશુઓજ જેમને જીવન ધન છે એવા તે ગોપો
અતિશય ખેદયુક્ત અંતઃકરણવાળા થઈ ગયા ॥૪૩॥ ત્યારપછી તે બિચ
ચિત્તવાળા ગોપો ગોપાળયોગી પાસે આવીને એમ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા
કે-હે યોગિરાજ ! તમો મહાસમર્થ છો. તમારી જે આ ગોપાળયોગી સંજ્ઞા
છે તેને (ગાયોના પાલનથી) સાર્થક કરો. અમારા આ અનાથ પશુઓની
હિંસક પ્રાણિઓથકી રક્ષા કરો ॥૪૪॥ હે રાજન્ ! એરીતે ગોપોએ પ્રાર્થના

મહા-ને ! ॥૪૫॥ શક્તિ વાદય તેનૈવ નાયાસ્યન્યત્ર હિંસકાઃ । તવ
યોગપ્રતાપેન ગમિષ્યન્યથ તે ત્વિતઃ ॥૪૬॥ હત્યુક્તઃ સોઽપિ યોગી
તં માનયન્ધર્મનન્દનમ્ । તદૈવ કૃપયા દધ્મૌ શક્તિર્દીર્ઘનિન્તાદેનમ્
॥૪૭॥ સ નાદો યાવતિ ક્ષેત્રે વ્યાપ્તસ્તાવતિ કશ્ચન । હિંસો નાયાસ
તત્રસ્યો જગમાન્યત્ર સર્વશઃ ॥૪૮॥ નિર્ભયં તદભૂત્સ્થાનં સાધોસ્તસ્ય
પ્રસાદતઃ । ઋષુઃ સુખં સપશવો ગોપાલાઃ પ્રાપ્તવિસ્મયાઃ ॥૪૯॥
સ ચાપિ વિસિતો યોગી પ્રતાપં તસ્ય તં હૃદિ । જાનન્નલૌકિકં
મેને પુરુષં તં નરાકૃતિમ્ ॥૫૦॥ વર્ણિરાદ નિવસંસ્તત્ર પ્રત્યહં

કરેલી પશુરક્ષામાં તે ગોપાળયોગી સ્વયં અશક્ત હોવાથી અતિચિંતાતુર થયા.
ગુરુ ગોપાળયોગીને ચિંતાવ્યાકુળ ભાળીને વર્ણીન્દ્ર પ્રભુ બોલ્યા કે-હે મહા-
મુને ! તમો ચિંતાને ત્યાગ કરો અને આ શંખને વગાડો. યોગ પ્રતાપના પ્ર-
કૃષ્ટ બળથી દ્વિગુણ વૃદ્ધિ પામેલા તે આ શંખનાદથીજ હિંસક સિંહો શાર્દૂલો
આ આશ્રમમાંથી હમણાંજ દૂર નાશી જશે તે પાછા અહીં આવશેજ નહિ
॥૪૫-૪૬॥ હે રાજન ! આ પ્રકારે વર્ણીએ કહ્યું એટલે ગોપાળયોગીએ
પણ તે ધર્મનંદન ભગવાનને સત્કાર કરતા થકા એજ ક્ષણમાં બહુ પ્રદે-
શમાં પ્રસારે એવો દીર્ઘ ગંભીર નાદ કરનારો મહાશંખ પશુ ઉપર પરમ
કૃપાથી વગાડ્યો ॥૪૭॥ શંખનો તે દીર્ઘ ઘોષ જોટલા પ્રદેશમાં પ્રસાર્યો-સંભ-
ળાયો તેટલા પ્રદેશમાંથી બીજા દૂર પ્રદેશમાં પલાયન કરી ગયેલો કોઈપણ
નિયતનિવાસવાળોપણ હિંસક પ્રાણી તે પ્રદેશમાં પાછો આવ્યોજ નહિ ॥૪૮॥
તે આ સાધુશીલ શ્રીહરિના પ્રસાદથી તે સ્થાન તદન નિર્ભય થઈ ગયું,
એટલે ગોપો પરમ વિસ્મય પામીને ગવાહિ પશુઓ સાથે, વર્ણીન્દ્ર અને
યોગીન્દ્રની દુગ્ધાદિદાનથી સેવા કરતા થકા સુખેથી ત્યાં નિવાસ કરીને રહ્યા
॥૪૯॥ તે ગોપાળયોગીતો વર્ણીન્દ્રનો આવો પશુરક્ષણલક્ષણ પ્રબળ પ્રતાપ
ભાળીને વિશેષ વિસ્મય પામીને તે વર્ણીન્દ્રને 'સ્વેચ્છાથી નરાકૃતિ જેમણે
સ્વીકારી છે એવા આ અલૌકિક કોઈ પુરુષ છે' એમ મનમાં માનવા લાગ્યા
॥૫૦॥ તે આશ્રમમાં શાંતિથી નિવાસ કરી રહેલા વર્ણિરાજ શ્રીહરિકૃષ્ણે
શુદ્ધ ચિત્તથી દરરોજ ગીતાનો બીજો એકલો અધ્યાય જેમાં આત્મસ્વ-

૨. રૂપત્વસા । અધ્યાયમેકં ગીતાયા દ્વિતીયં વિચારયન્ ॥૫૧॥
સ્વરૂપમાત્મનઃ રૂપમસાધારણલક્ષણૈઃ । તત્ત્વતો નિશ્ચિકાયાથ
સ્થાનુભૂત્યા ચ બુદ્ધિમાન્ ॥૫૨॥ પ્રત્યાહારેણેન્દ્રિયાણાં તથાન્તઃક-
રણસ્ય ચ । પ્રાણસ્ય વૃત્તીઃ સકલાસ્તસિન્મુદુરધારયત્ ॥૫૩॥
પવનમ્પ્રસત્તસ્ય કાલેન ક્રિયતાત્મનિ । ચમૂચ ધ્યાનયોગસ્ય
પક્તા પસત્તમ ! ॥૫૪॥ તતોડસ્ય હૃદયેડ્ઘ્વનંદિન્દ્રિયાદિપ્રકા-
શકમ્ । અત્ત્યોતિઃ હૃદયજન્મકાલમદૃશ્યત ॥૫૫॥ एवं વિશુ-
દ્ધમાત્માનમક્ષરબ્રહ્મણા સહ । એકયેન ભાવયન્નિત્યં બ્રહ્મભૂત દ્વા-

રૂપનો યથાર્થ અવબોધ આપ્યો છે તેને સારીરીતે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી વિચારીને,
'આ પ્રેત્યગાત્મસ્વરૂપ અચ્છેદત્વ-અદાહત્વ-અકલેદત્વ આદિક અસાધા-
રણ લક્ષણોએ કરીને ત્રણ દેહથકી અત્યંત વિલક્ષણ વિશુદ્ધ છે અને તે
સ્વાનુભવ પ્રમાણથીજ એક ગમ્ય છે' એવો હુશાગ્ર બુદ્ધિથી યથાર્થ વિનિ-
શ્ચય કર્યો. હે નૃપસત્તમ ! એરીતે દૃઢ નિશ્ચય કરીને ઇન્દ્રિયોને વિષયોથકી
પ્રત્યાહાર કરીને, અંતઃકરણને આત્મામાં નિરોધ કરીને, સમગ્ર પ્રાણવૃ-
ત્તિઓને સંયમમાં કરીને, ધારણાઅનુક્રમથી કેટલેક દિવસે શુદ્ધ આત્મસ્વ-
રૂપમાં ધ્યાનયોગની દૃઢતારૂપ પરિપક્વ અવસ્થાને પામ્યા (જેમ જગતનો
ઉપકાર કરવા માનુષલાવનું અનુકરણ છે તેમ આ યોગાભ્યાસનું પણ અનુ-
કરણ છે) ॥૫૧-૫૪॥ હે રાજન્ ! તેપછી આ રીતે યોગાભ્યાસ આચ-
રતા વર્ણુન્દ્રના હૃદયમાં જે અખંડ-અવયવે વર્ણત, ઇન્દ્રિયો અને શરી-
રને પોતાના અધિષ્ઠાનથી ચૈતન્ય કાર્ય કરાવનારૂં, અર્થાત્ સચેતન કરનારૂં
કેવળ આત્મા નામનું સ્વયંપ્રકાશ દ્રવ્ય છે તે સર્વ કાળમાં સ્કુરવા લાગ્યું
(સર્વને સર્વદા સ્વતઃ સાક્ષાત્કાર કરનારા એવા આ ભગવાનને સમાધિ-
સમયે સ્વાત્મસ્વરૂપનું સ્કુરણ થાય એમાં કાંઈ વિશેષ નથી-નવાઈ નથી.
અથાપિ અવતરણને અનુગણ આ અનુક્રમ છે, અર્થાત્ અવતાર શોભાડવા
માટે અને બીજાઓને ગ્રહણ કરાવા માટે છે) ॥૫૫॥ એરીતે વિશુદ્ધ આત્મ-
સ્વરૂપને અક્ષરબ્રહ્મની સાથે ઐક્ય-અવિભાગને પામેલાની નિત્ય લાવના
કરતા, માટે બ્રહ્મભૂત-બ્રહ્મસાધર્મ્યને પામ્યા હોય ને શું ? એવા થયા, અ-

भवत् ॥५६॥ यस्मिन् स्वमित्रं तं प्राथयन्तमशिक्षयत् । ब्रह्मभूयं
तस्तेन ततो गापालयोग्यः ॥५७॥ वर्णिन्द्रं च हरिं साक्षाज्जारा-
यणमृषीश्वरम् । अवैत्तिच्छयवासौ भक्तिं तांस्ततोऽकरोत्
॥५८॥ दध्यौ तमेव हृदये शिष्याग्रो दृढासनः । अत्यन्तविरक्तिं
प्राप ततोऽसौ वपुषो मुनिः ॥५९॥ विहाय भौतिकं देहं विव्यदेहेन
सोऽनघ ! । गोलोकं प्रययौ सद्यो हरेस्तस्य प्रसादतः ॥६०॥ वर्णि-
राजः शिष्याग्रस्ततश्चकनिकाक्रेयः । सख्युः संस्थाविधिं कृत्वा

થાંત્ બ્રહ્મનિષ્ઠ થયા (અક્ષરબ્રહ્મચક્રીપણુ સર્વથા પર આ લગવાનની જેમ કોઈ પ્રાકૃત સમાધિનિષ્ઠ હોય તેની પેઠે જે આ બ્રહ્મભાવાપત્તિ વર્ણવી છે તે અવતારને અનુગુણ જગતના ઉપકારમાટે યોગક્રિયાનો પ્રકાશ કરવા પુરતી છે) ॥૫૬॥ આવા ઉચ્ચ યોગની પ્રાર્થના કરતા મિત્ર ગોપાળયોગિને સ્વયં શ્રીહરિ પૂર્વોક્ત યોગ યથાર્થ શીખવવા લાગ્યા. તે યોગીપણુ શ્રીહરિના ઉપદેશને અનુસારે અનુક્રમથી યોગનો સારો અભ્યાસ આચરતાં, બ્રહ્મભાવ-અક્ષરસરૂપ પોતાના આત્માના આવિર્ભાવરૂપ આત્મસાક્ષાત્કારને પામ્યા ॥૫૭॥ તેપછી ગોપાળયોગી લગવાનના કૃપામૂળક સંકલ્પથી ‘જે સાક્ષાત્ બ્રહ્મધામાધિપતિ શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ છે એજ લોકોના ઉપકારમાટે કૃપાથી પૃથ્વીઉપર આ વર્ણીન્દ્રરૂપે અવતર્યા છે’ એવું વિજ્ઞાન પામ્યા. જ્ઞાન પામ્યા પછી આ શ્રીહરિવિષેજ પરા લક્ષિતી મનની એકાગ્રતાવાળા થયા ॥૫૮॥ સિદ્ધ થયો છે સમાધિયોગ જેમને અને આત્મમનનશીલ એવા ગોપાળયોગી દૃઢ સ્વસ્તિકાસનથી બેસીને, એકાગ્ર ચિત્તથી તેમનાજ એક ધ્યાનયોગમાં નિષ્ઠાવાળા થઈને, તેવા ધ્યાનયોગના અતિશયથી શરીર વિગેરે તમામ બાહ્ય ઉપકરણની અત્યંત વિસ્મૃતિને પામી ગયા ॥૫૯॥ હે નિધાપ રાજન્ ! દૃઢ ધ્યાનયોગને આશરેલા ગોપાળયોગી સમસ્ત દેહ દૈહિકને વિસારી મુકીને (નિર્વાસનિક થઈ) પાંચજૂતના પરિણામરૂપ પ્રારબ્ધજન્ય દેહને પ્રારબ્ધ પ્રક્ષીણ થતાં તત્કાળ ત્યાગ કરીને, દિવ્યદેહને પામીને, એજ દેહથી એજ શ્રીહરિના અનુગ્રહથી દિવ્ય ગોલોક ધામને પામી ગયા ॥૬૦॥ ગુરૂ ગોપાળયોગી ગોલોકમાં પહોંચી ગયા પછી જેને સમાધિ સિદ્ધ થઈ છે

પ્રાણ: પ્રયયૌ તત: ॥૬૧॥ અક્ષણ્ડવ્રણરૂપસ્યો નાસાપ્રાસ્યર-
ક્ષણ: । ધનુર્મુક્ત: શર ઇવ પ્રયાતિ સાધ્વાનિ ક્રુતમ્ ॥૬૨॥ વેદાનુ-
સન્ધાનનીનશ્ચિન્તય- વ્યમકલ: । આ વારાહતીર્થે સ પ્રાપ્યાવા-
ત્સીદ્દેનત્રય: ॥૬૩॥ યત્ર યત્ર સ યયૌ વદુર્વર્યસ્તત્ર તત્ર નૃપતે !
જનતાયા: । અગતસ્ય હિ રારિવ નાકાક્તસ્ય ર્શનમહોત્સવ
આસીત્ ॥૬૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે
યોગાભ્યાસવિધાનનામા પચ્ચત્વારિંશોઽધ્યાય: ॥૪૫॥

સુવ્રત ઉવાચ—તત: સ વક્ત્રવશે પ્રાયાત્સારં વદુ: । સિદ્ધ-
લ્ભનામાસી- । જા યત્રાતિધાર્મિક: ॥૧॥ તેનાતિપ્રાર્થિતાઽવાત્સી-

અને વર્ણિરાજ-વર્ણિવેષને ધારી રહેલા આ લગવાન આકસ્મિકક્રિય-અ-
ચાનક યોગિના દેહસંસ્કારાદિ બાહ્ય વ્યવહાર જેમને માથે આવી પડ્યોછે
અથવા-દેહના અનુસંધાન વિનાપણુ દૈહિક ક્રિયાઓ જેમને થયા કરેછે એવા
થકા પોતાના મિત્ર ગોપાળયોગીની દાહાદિ ઉત્તરક્રિયા કરીને, તે આશ્ર-
મમાંથી પૂર્વાભિમુખે પ્રયાણુ કર્યું ॥૬૧॥ પોતાના અસાધારણુ પરબ્રહ્મસ્વરૂ-
પમાંજ નિરંતર વર્તતા આ વર્ણુન્દ્ર ત્યાંથી નીકળીને, અહીંતહીં ચોમેર દષ્ટિ
પ્રસાર નહિ કરતા થકા કેવળ પોતાની નાસિકા ઉપરજ સ્થિર દૃષ્ટિ રાખીને,
ધનુષમાંથી નીકળેલા બાણની માફક માર્ગમાં વેગથી ચાલવા લાગ્યા ॥૬૨॥
ચાલતાં ચાલતાં આદિવરાહ તીર્થને પામીને, તેમાં દેહાનુસંધાને વિહીન થઇને
કેવળ કૃષ્ણરૂપ સ્વસ્વરૂપે ચિંતવન કરતાથકા ત્યાં ત્રણુ દિવસ રહ્યા
॥૬૩॥ હે નૃપતે ! વર્ણુવર્ય લગવાનુ શ્રીહરિ જે જે સ્થળમાં પધારે તે તે
સ્થળમાં તેમના દિવ્યદર્શનથી જનસમાજને, સ્વર્ગલોકમાંથી ઉતરી આવેલા
બૃહસ્પતિના દર્શનથીજ જેમ ? એમ મહાનુ આનંદ થતો હતો ॥૬૪॥
ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે યોગાભ્યાસવિધાનનામા
પંચચત્વારિંશોઽધ્યાય: ॥૪૫॥

અઠ્યાય ૪૬ મો.

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન ! આદિવરાહ તીર્થથકી નીલકંઠવર્ણી
વંગદેશમાં પ્રસિદ્ધ સીરપુર નામના પત્તનને પામ્યા, જેમાં ‘સિદ્ધવક્ત્રવ’

જ્ઞાતુર્માસ્યં મહામુનિઃ । તદુર્ગં પદ્માનુસવં સેવ્યમાનો હિ તેન સઃ ॥૨॥ ગોપાલદાસનામૈકઃ સાધુઃ શીલરણાન્વિતઃ । સેવાયાં પ્રત્યહં તસ્ય વર્તતે સ્પાતિભાવતઃ ॥૩॥ સિતામસમન્નાશ્ચ તન્ના-
સિદ્ધસંશ્લોકાઃ । આસન્ સત્ત્વરાઃ દ્રવ્યદેવતાપાસકા અપિ ॥૪॥ તત્રૈકે વીતરાગાભ્યાઃ કેચેદત્સંચ્ચ વર્ણિનઃ । એકે પરમં સાભ્યા-
યતિસંતાશ્ચ કેચન ॥૫॥ ભૈરવોપાસકાઃ કેચિકેચિત્કાભ્યા ઉપા-
સકાઃ । કેચિચ્ચ યોગિનીભક્તા વીરવિદ્યાવેશારણાઃ ॥૬॥ કૌપીન-
માત્રવસનાઃ સિદ્ધિપ્રાપ્તિપ્રણીપ્તાઃ । આસન્નેકશતં સ્થ્યાસ્તપશ્ચ-
ર્યારતા નૃપ ! ॥૭॥ તાન્ દુષ્છાયોઽજિજ્ઞાતે સ્થાને વાસયામાસ ભૂપતિઃ ।

એવી સાર્થક સંજ્ઞાનો પરમ ધાર્મિક કોઇ રાજા હતો ॥૧॥ આ મહામુનિ શ્રીહરિને તીર્થાટન તથા તપ પ્રિય છે તથાપિ તે ભાવિક રાજાની બહુ પ્રાર્થ-
નાથી તેના કોઇ કિલ્લા કે કોટથી વિટાએલા સ્થાનવિશેષમાં તેણે પ્રતિદિન
યથાસમય સેવા કર્યા થકા યોમાસાના ચાર માસપર્યંત રહ્યા ॥૨॥ શીલ અને
સદ્ગુણે સંપન્ન એવો કોઇ ગોપાળદાસ નામનો સાધુ તે ભગવાનની સેવામાં
પ્રતિદિન પરમ પ્રેમથી તત્પર વર્તતો હતો ॥૩॥ તામસ મંત્રો જેમણે
સાધ્યા છે, ભૂત-પ્રેત-પિશાચાદિ ક્ષુલ્લક દેવોના ઉપાસક એવા બીજા પણ
બહુ સિદ્ધો તે કોટમાં રાજાના રાખવાથી રાજા ખુશીથી રહ્યા હતા. તેમાં
કેટલાકતો વીતરાગી (વેરાગી) નામથી પોતાને ઓળખાવનારા (નામ-
થીજ વીતરાગી પણ તત્ત્વથી નહિ) હતા, કેટલાક પરમહંસ નામથીજ
ખ્યાતિ પામેલા, કેટલાક જતી નામથી બોલાવાતા, કેટલાક ભૈરવોપાસકો,
કેટલાક કાલી આદિકના ઉપાસકો, કેટલાક યોગિનીના ભક્તો અને કેટલાક
વેતાલાદિ વીરોપાસકો હતા ॥૪-૬॥ હે નૃપ ! તેમાંપણ કેવળ કૌપીનમાત્ર
વસ્ત્રથી 'અમે નિઘ્પરિગ્રહ છીએ' એમ પ્રખ્યાપન કરનારા અને વાયુ વૃષ્ટિના
સહનરૂપ તપશ્ચર્યામાં તત્પરતાની પ્રખ્યાતિ કરનારા એકસો સિદ્ધો મુખ્ય
હતા ॥૭॥ આ શત સિદ્ધોને 'નિઘ્પરિગ્રહ અને શીતોષ્ણાદિ દ્વન્દ્વથી અતીત
છે' એવો નિશ્ચય કરીને, સિદ્ધો જેને વિશેષ વક્ષલ-ખ્યારા છે એવા રાજાએ,
ઉપર છાયાએ રહિત-નિરાવરણ સ્થાનમાં પ્રથમથી રાખ્યા હતા. આ નવા

તત્રવારં નાંભવત્ જાપિત્વા ન્યવાસય ॥૮॥ પ્ર રાજ્યસિતાપે-
 તૈર્મદ્યૈર્મોજ્યૈશ્ચ તાન્ નૃપઃ । પ્રત્યહં તાપયામ સ તત્તીએસતવ-
 સ્તુભિઃ ॥૯॥ પ કાનાસનાથં ચ દદૌ તેભ્યઃ પૃથક્ પૃથક્ । સ્વસિ-
 ક્ષતાં વક્ષ્યન્તે નૃપ સ્તપિયથાસુભમ્ ॥૧૦॥ તત્ત ॥મ્મકસિક્ષત્વં
 મુમુક્ષું તં ધરાપતિમ્ । હરેર્વિજિજ્ઞાપયિષોરિચ્છયેત્યમ- ૫૩૫
 પ્રાવૃક્કાલે તત્ર વૃષ્ટિઃ પ્રતિવર્ષાધિકાઽમવત્ । આસારૈઃ પીઢિતા
 આસન્તે તુ સિદ્ધામિમાનિનઃ ॥૧૨॥ ઘનાઘના દદદશિરે સ્તનન્તઃ
 સ્તનયિતુ યેઃ । મયઙ્કરાભિર્વિદ્યુન્નિર્મીષણાઃ હરવત્માનિ ॥૧૩॥

આવેલા નીલકંઠવર્ણીને પણ તેમનાથી નહિ ન્યૂન જાણીને, તેમની વિશેષ-
 પાણે પૂજા કરીને તે સિદ્ધોની ભેગાજ રાખ્યા ॥૮॥ સિદ્ધવક્ષલ રાજા આ
 સર્વ સિદ્ધોને અતિ આદરથી ઘણા ઘૃત સાકરે સહિત લક્ષ્ય (જલેથી-
 મોતીયા લાડુ-ખાંડના લાડુ વિગેરે) અને ભોજ્ય (કંસાર શીરો વિગેરે)
 વડે અને તેમને વાંછિત બીજાં તમામ વસ્તુઓ આપવાવડે પ્રતિદિન સં-
 તોષ પમાડતો હતો ॥૯॥ ‘આ સિદ્ધો તપશ્ચર્યાપરાયણ છે’ એમ માનીને
 રાજાએ એસવાની અનુકૂળતા માટે કાષ્ઠથી કરેલા ચાર પાયાવાળા ખાટલા
 જેવા ઉંચા પીઠ (પાટ કે આબેઠ) તેમને જુદા જુદા આપ્યા હતા. તે
 દાંભિક સિદ્ધો પણ પોતાની સિદ્ધાઈ સિદ્ધવક્ષલ રાજાને મિથ્યાચારથી બતા-
 વતા થકા મુખેથી ત્યાં નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૧૦॥ હે નૃપ ! તે સિદ્ધોનો
 દાંભિક સિદ્ધતારૂપ આ મિથ્યાચાર મુમુક્ષુ રાજાને સ્પષ્ટ જણાવી દેવા
 માટે આ ભગવાને કોઈ એવો સંકલ્પ કર્યો. આ ભગવાનને મુમુક્ષુ ઉપર
 અતિશય દયા અને પ્રીતિ તો સ્વાભાવિક છે, માટે મુમુક્ષુને ઠગનારા પાપો-
 તો દંડવાજ યોગ્ય છે. આવા તેમના સંકલ્પમાત્રથી આગળ કહેશે એવું
 એક આશ્ચર્ય એકદમ થયું ॥૧૧॥ તે સીરપુરમાં વર્ષાઋતુમાં વર્ષોવર્ષની
 અપેક્ષાએ વૃષ્ટિ કોઈ અભૂતપૂર્વજ વિશેષ થઈ. સિદ્ધાભિમાની મિથ્યા-
 ચારી સિદ્ધો તો વૃષ્ટિની ધારાઓ પડવાથી અપરિમિત પીડા પામવા લાગ્યા
 ॥૧૨॥ ગર્ભ ભેદાઈ જાય એવી ગંભીર ગર્જના અને નેત્રનું તેજ હરી ભે
 એવી ભયંકર વિજળિઓવડે જેનો દેખાવ અતિશય ભયંકર થઈ ગયો છે

ઘોરઘોષાતિવાતેન વજ્રનિર્ઘોષજૈસ્તથા । દિવાનિશં ચાસિવૃદ્ધ્યા
 સ્થિન્નાસ્તે સિદ્ધતાં જહુઃ ॥૧૪॥ શનૈઃ શનૈસ્તતશ્ચક્રુ રાત્રૌ રાત્રૌ
 પલાયનમ્ । કાત્પશ્ચ કાચેત્સન વપમાન િમાનિલઃ ॥૧૫॥
 પ્રત્યહં રાજમૃત્યાશ્ચ તચ્ચર્યાં વદશુઃ સ્થિતાઃ । દિનૈઃ કતિપયૈઃ સર્વે
 સિદ્ધાશ્ચક્રુઃ પલાયનમ્ ॥૧૬॥ કમેવાવાશેષ્ટં તં વર્ણિરાજં નૃપઃ
 સુધીઃ । દૃષ્ટ્વા સત્યં તમેવૈકં સિદ્ધં મેને ન ચાપરઃ ॥૧૭॥ અત્યા-
 સારા તદ્વાતાભ્યામપ્યનાલમેવ તમ્ । વહુધા માનયામાસ રાજા
 પૌરાશ્ચ સર્વશઃ ॥૧૮॥ પલાયતાં ચ તાન્સેઃ ન્સ્વદુર્ગદ્વાસિનઃ ।

એવી ઘાટી મેઘઘટાઓ ગગનતળમાં યોગરદમ દેખાવા લાગી ॥૧૩॥
 તે ઘોર મેઘ ઘોષ, પ્રચંડ પવન, ગાજ વીજના વજ્ર જેવા નિર્ઘોષો અને
 અહર્નિશ અવિચ્છિન્ન અધિક પડતી વૃષ્ટિથી સર્વે સિદ્ધો અત્યંત ખેદયુક્ત
 થતાં અનુક્રમથી (એક પછી એક) સિદ્ધપાણું પ્રખ્યાપન કરવાનું અભિ-
 માન છોડી દીધું ॥૧૪॥ હિમપવનથી થરથર ધ્રુજતા તે દાંભિક સિદ્ધો
 ધીમે ધીમે પોતાનું નિર્ગમન બીજાઓ ન જુવે એમ રાતે રાતે નિરાવરણ
 સ્થાનથકી, કોઈ રાત્રિએ પાંચ તો કોઈ રાત્રિએ સાત એવા અનુક્રમથી
 અથવા કોઈ ખુણામાં પાંચ તો કોઈ ખુણામાં સાત એવા અનુક્રમથી બીજા
 આવરણવાળા સ્થાનમાં પલાયન કરી ગયા ॥૧૫॥ તે સ્થાનમાં સિદ્ધોનું
 આચરણ જાણુવા વાસ્તે રાજાની આજ્ઞાથી રહેલા તેના ભૂત્યો સિદ્ધોનું
 નાશી જવારૂપ સમસ્ત ચેષ્ટિત પ્રતિદિન જોતા હતા અને રાજાને નિવેદન
 કરતા હતા. એ રીતે તે સોએ પણ સિદ્ધો કેટલેક દિવસે કરીને પ્રાણપરિ-
 ક્ષણ માટે ત્યાંથી બીજા છાયાવાળા સ્થાનમાં પલાયન કરી ગયા ॥૧૬॥
 મહાશુદ્ધિશાળી સિદ્ધવલ્લભ નૃપતિ અંતે એકલાજ નિર્લયપણે ખેદલેશના
 સ્પર્શ વિનાજ શાંતિથીજ બેસી રહેલા તે આ બાળ વર્ણિરાજને જોઈને,
 તેમને એકલાનેજ સાચા સિદ્ધ માન્યા પણ બીજા કોઈને નહિ ॥૧૭॥ અ-
 ત્યંત પડતી જળધારાને અને પ્રચંડ હિમપવનને વિના વ્યહુળતાએ સ-
 હન કરવા પૂર્વક સ્થિર બેસી રહેલા મહાવર્ણિને મુમુક્ષુ રાજા અને સર્વે
 પુરવાસી જનો અહુ અહુ માનવા લાગ્યા ॥૧૮॥ ત્યારે તે રાજા નાશી ગએલા

હતરાંશ નૃપો મેને પ્રાપ્ત્યૈઃ સંચારણાન્કેલ ॥૧૯॥ તદા શાકા-યઃ
તિ-ત્તલ્લોત્કર્ષે તિ-ત્તલ્લોત્કર્ષે તે । અત્યમજ્વલદ્વાત્રાન્કેલ-ત્તલ્લોત્કર્ષે
મુદ્યમમ્ ॥૨૦॥ સમન્નમાષ-પાદૈઃ સ્વેષ્ટદેવો-તૈરપિ । અતિ-ચારન્ક
તં હન્તું ન શેકે કોઽપિ મ-ત્રેકઃ ॥૨૧॥ સર્વે પ્રયાસા વિફલ-સ્તે
ષાં તલ્લિ-વર્ણિનિ । શ-ચાતા વાકારો-વ-વુદ્ધાકૃતીશ્ચરે
॥૨૨॥ તં તુ હન્તુમશકૈસ્તૈર્માષમુષ્ટિર્વુરાત્મમિઃ । સાઘૌ ગોપાલ-

મુખ્ય સો સિદ્ધો અને પોતાના કોટની અંદર ધર્મશાળા વિગેરે સ્થાનમાં
રહેલા બીજા સિદ્ધોને ‘અરે ! આ સર્વે તો સિદ્ધપણું પ્રખ્યાપન કરી લો-
કોને ઠગવા માટેજ પ્રવર્તેલા કેવળ આમ્યસાધારણ (ઉદરભરી પશુ-
ઓજ) છે એમ નિશ્ચયથી માનવા લાગ્યો ॥૧૯॥ તે સમયમાં કેટલાક
શક્તિના ઉપાસક સિદ્ધો વિગેરે આ વાહિરાજનો સર્વાધિક સમુત્કર્ષ અને
રાજ તથા નગરજનોએ કરેલા અતિશય આદરભાવને લાગીને બળવ-
લ્યમાન અસૂચાક્રમ જવાળાથી દગ્ધ અખિલ અવયવવાળા થઈને તે મહા-
પ્રભુને મારવાના મહા ઉદ્ધમમાં મંડ્યા ॥૨૦॥ હરિને હણુવા વાસ્તે તત્પર
થએલા તે મલિન માંત્રિક પાપોએ મલિન મંત્રથી મંતરેલા માષ (અડદ)
મુઠી ભરીને નાંખવા, લોટનું પુતળું બનાવી તેને મંતરીને તેના મસ્તકને
હણું; વિગેરે અભિચારો કર્યા, વળી સ્વેષ્ટદેવ કાલભૈરવાદિકે રાજ થઈને
‘તું જેને મરી ગએલો ચિંતવીશ તે જરૂર મરી જશે’ એવાં આપેલાં વર-
દાનવચનોનો પણ વિનિયોગ કર્યો, વળી કુત્સાનળ ઉત્પન્ન કરી મારવા
મોકલ્યો, ઇત્યાદિ અનવધિક ઉપાયો કર્યા પણ વાહિરાજને મારવા માટે
સમર્થ થયા નહિ. તે શાક્તોના સમસ્ત પ્રયાસો જેમ નિરંશ આકાશમાં ક-
રેલા શસ્ત્રપ્રહારો નિષ્ફળ બન્યા તેમ નિષ્ફળ થઈ ગયા. જેનો દેહ કર્મથી
બંધાએલો હોય તેમાંજ સર્વે મારણઉપાયો પ્રવર્તે. જે દિવ્યમૂર્તિ પરમેશ્વર
સહજ સ્વભાવેજ અપહતપાખ્યા, (નિર્દોષ) વિજર, વિમૃત્યુ, વિશોક,
વિશ્વત્સ, અપિપાસ, સત્યકામ અને સત્યસંકલ્પ છે તેમાં અભિચારાદિ
ઉપાયોનો લવલેશ પ્રસંગજ ક્યાંથી હોય ? માટે આવા સર્વેશ્વર વાહિવિષે
સર્વ પ્રયત્નો બ્યર્થ ગયા ॥૨૧-૨૨॥

સાધ્ય તત્તેવિનિ નિવિધિષે ॥૨૩॥ મૃતપ્રાયસ્તદેવા લલાજે :
 સ ંચિત્તઃ । સ્વનિર્વત્કેનજાલો નિશ્ચેષ્ટો ન્યપતદ્ભુવિ ॥૨૪॥
 સહસ્રશો જના દ્રઘું તમાગચ્છન્નિતસ્તતઃ । અપ્રતાંકારમેવા નૃપા-
 ઘાસ્તપદ્રવમ્ ॥૨૫॥ સિદ્ધાઘ્યાંસ્તાંસ્તતો રાજા પ્રાહ મો મન્મશા-
 સ્ત્રિણઃ ! । ઉપાયઃ ક્રિયતામસ્ય ભવદ્ધિઃ સિ યોગિમેઃ ॥૨૬॥ ત
 ઝચુરપ્રતીકાર્યો ભવત્યસ્ય હુપદ્રવઃ । નીલકણ્ઠા મહાન્સિદ્ધઃ કરો-
 ત્વસ્ય વિદેતિસ્તતઃ ॥૨૭॥ માત્સર્યાદેવ કે તૈરપિ રા ંચિત્તઃ સ

તે દુરાત્માઓ જ્યારે હરિને હણવામાટે સમર્થ થયા નહિ ત્યારે ચ-
 ઢલા કોપવેગને પ્રભુની પરિચર્યાપરાયણુ ગોપાળદાસ સાધુને મારવાવડે
 પ્રશાંત કરવા સાડ તેની ઉપર મલિન મંત્રથી મંતરેલા માષ મુદિ લરીને
 ફેંક્યા ॥૨૩॥ તે સાધુ તેજ ક્ષણમાં મૂર્છા પામી ગયો અને તેની જીભ બ-
 હાર લાંબી શ્વાનની પેઠે લળક લળક થવા લાગી અને મુખમાંથી ફીણના
 ફીહોટા નીકળવા લાગ્યા અને પ્રાણુચેષ્ટાએ રહિત મૃતતુલ્ય થઇને પૃથિવી
 ઉપર પડી ગયો ॥૨૪॥ ભગવાનની પરિચર્યામાં તત્પર, અકૃત્રિમ સાધુ
 સ્વભાવવાળા ગોપાળદાસને જીવિત સંશયને પામેલો સાંભળીને, તેને જોવા
 માટે યોગરદમથી તમામ નગરનિવાસી નરો અને નરપતિ ઉતાવળા
 આવીને, તેવી દુઃસ્થિતિમાં પડેલા સાધુને જોઇને ‘આ ઉપદ્રવ કોઇથીપણ
 ન નિવારણ થાય એવો છે’ એમ બોલ્યા ॥૨૫॥ ત્યારે સિદ્ધવલ્લભ રાજાએ
 પોતાના પુરમાં સિદ્ધ સંજ્ઞાથી પોતાની પ્રખ્યાતિ દાખવતા તેને સિદ્ધોને
 કહ્યું કે—હે મંત્રશાસ્ત્રીઓ ! તમો સિદ્ધયોગી કહેવાઓ છો તો આ સા-
 ધુના સમુજીવનનો સમુપાય જલદી કરો ॥૨૬॥ એ રીતે રાજાએ કહ્યું
 એટલે તે દાંભિક સિદ્ધો મત્સરથી બોલ્યા કે—હે રાજા ! આ સાધુને
 થએલો મહા ઉપદ્રવ અમારાથી અનિવાર્ય છે. તમોએ સર્વ સિદ્ધોની અ-
 પેક્ષાએ મહાસિદ્ધયોગીપણે માનીને વિશેષપણે સન્માન કરેલા આ નવા
 આવેલા જે નીલકંઠવર્ણી છે તે આ ઉપદ્રવની નિવૃત્તિ કરશે એમ અસૂચા
 સાથે બોલ્યા ॥૨૭॥ તે દાંભિક નિર્દય સિદ્ધોએ આ પ્રકારે ધખ્યાને વશ
 થઇને કહ્યું તથાપિ દયાળુ રાજાએ ઉપદ્રવની ઉપશાંતિ અર્થે અતિ પ્રા-

તુ । સઘસત્પાશ્વમ ગત્ય તદવૈચ્છાકદુષ્કૃતમ્ ॥૨૮॥ શનરવા-
ત્તર્કે કૃષ્ણસ્યાદા રં મનુમ્ । તાવત્સ સ સોત્તસ્યા નૃપતે !
નિરુપ વઃ ॥૨૯॥ વિસ્યં પરમં પ્રાપુસ્તદા સર્વે જના અપિ । સા-
ક્ષાચ્છાં કૃષ્ણરૂપં તં કૃષ્ણમકં ચ મેનિરે ॥૩૦॥ યેન ક્ષિત્તો માપ-
સાધાવસિન્ માન્સ તુ । સ્વ તેનામિચારેણ સઘ આસીત્થાવિચઃ
॥૩૧॥ સિ-સ્તસ્ય પ્રતાક રં યાવદ્દુઃખલા-
નો ર-ર્ગતદર્પાસ્તતોઽભવન્ ॥૩૨॥ પ્રણમ્ય વર્ણિરાજં તે પ્રાર્થયિત્વા
ચ ભૂરિશઃ । તદન્તિકમુપાનિન્ ગુણમ્રહણશીલિનમ્ ॥૩૩॥ તત્ર

ર્થના કરેલા ભગવાને તેજ ક્ષણમાં ગોપાળદાસ સાધુ સમીપે પધારીને ‘આ
અભિચારરૂપ પાપકર્મ શાક્ટ સિદ્ધોએ કર્યું છે’ એમ બળી લીધું ॥૨૮॥
હે નૃપતે ! બળ્યા પછી તે સાધુના જમણા કર્ણમાં કૃષ્ણનો અષ્ટાક્ષર
શરણમંત્ર જે અખિલ આપત્તિને ટાળનારો અને અખિલ અર્થને આપ-
નારો છે તે ધીમેથી કહ્યો, તેજ ક્ષણમાં તે સાધુ ઉપદ્રવે રહિત થઇને
સુતો હોય ને ઉઠે એમ એકદમ ઉઠ્યો ॥૨૯॥ તે સમયમાં સર્વે જનો પરમે
વિસ્મયને પામ્યા. તેમાં કેટલાક જનો વર્ણિરાજ શ્રીહરિને ‘સાક્ષાત્ ભ-
ગવાનના પરમ એકાંતિક ભક્ત છે’ એમ માનવા લાગ્યા, તો કેટલાક ‘સા-
ક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણજ છે’ એમ માનવા લાગ્યા ॥૩૦॥ જે દુષ્ટ શાક્ટે નિરપરાધી
સાધુઉપર મંતરેલા માપની મુષ્ટિ ફેંકી હતી તેતો પોતે કરેલા અત્યુચ્ચ અ-
ભિચારરૂપ પાપથી ગોપાળદાસની માફક તત્ક્ષણ પરાભવ પામતાં પ્રાણ-
સંશયને પામીને ભૂતળઉપર પડી ગયો ॥૩૧॥ સર્વે સિદ્ધાભિમાનિઓએ
તુરતજ તેની ચિકિત્સા યાવદ્દુઃખલોદય બહુબહુ કરી પણ અંતે નિષ્ફળ
નીવડતાં સિદ્ધયોગીપણાના ગર્વે રહિત થઇને, વર્ણિરાજની સમીપે વિનીત
વેપથી આવી પ્રણામ કરીને બહુ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. પ્રાર્થના કરેલા મહા-
પ્રભુ પ્રાર્થનામાત્રગુણને યહણ કરવાના સહજ સ્વભાવવાળા હોવાથી અને
દયાના તથા ક્ષમાના એકનિધિ હોવાથી મહાઅપરાધિનેપણુ શ્વાડવામાટે
તેની પાસે પોતે પધાર્યા ॥૩૨-૩૩॥ ત્યાં પધારીને કંઠમાં પ્રાણુ જેના આવી
ગયા છે એવા એ ઉપદ્રવ પામેલા શાક્ટ સિદ્ધને મહામુનિ ભગવાને કૃપાપૂર્વક

ગત્વા સ ભગવાન્ કૃપાનિષેઽતરધીઃ । ક્ષયોત્થાપયમાસ સઘઃ
 કળ્થા મિવ તમ્ ॥૩૪॥ તતોઽતિવિસ્મિતૈઃ સિ ર્ચ્યમાનઃ સ તૈઃ
 પુનઃ । સ્વ જ્ઞાનમત્ય ન્ય સત્સ્ત્યમાના નૃપેણ ચ ॥૩૫॥ તતોઽતિ-
 વિસ્મિતો રાજા જ્ઞાત્વા સાક્ષાત્તમીશ્વરમ્ । પ્રાપ તચ્છિન્ન્યતઃ પ્રીત્યા
 સકલત્રુતઃ સુધીઃ ॥૩૬॥ પુરે વિસાદિલોમેન સિદ્ધાસ્તે યં યમા-
 ર્દયન્ । સ સ તસ્ય પ્રતાપેન સઘોઽભૂન્નિરુપદ્રવઃ ॥૩૭॥ પૌરૈર્ભૂશં
 ાયમાનં ધનં કિમપિ નાગ્રહાત્ । ન વક્ષં ઘાહનં વાપિ સ તુ સર્વત્ર
 નિઃસ્પૃહઃ ॥૩૮॥ તતો રાજા દંડપાટાઃ સ્વખંદ્રાઃ સ જ્ઞરાઃ ।

નિરીક્ષણુ કર્યું. નિરીક્ષણુ સુધાધારાથી અભિષેક કરેલો તે શાક્ત સિદ્ધ તમામ
 વ્યથાએ રહિત થઈને ઉઠ્યો ॥૩૪॥ તેપછી જેઓ શ્રીહરિવિષે ઇર્ષ્યાલુ હતા
 એજ સિદ્ધાભિમાનીઓએ મદરહિત થઈ વિનયવિનમ્ર થઈ વિશેષ વિસ્મય
 પામીને સારીરીતે પૂજા કરી. પછી સ્વસ્થાનમાં આવીને ભાવિક રાજાએ
 અતિશય સ્તુતિ કરવાથી સુખેથી ત્યાં રહ્યા ॥૩૫॥ ત્યારપછી બુદ્ધિશાલી
 સિદ્ધવક્ષભરાજ વર્ણિરાજ શ્રીહરિનું આવું અમાનુષી દિવ્ય ચિત્ર ચરિત્ર
 પ્રત્યક્ષ પેખીને અત્યંત આશ્ચર્ય પામીને, એમનો પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વરપણાનો
 દૃઢ નિશ્ચય કરીને, પત્ની પુત્ર સાથે શ્રીહરિના શિષ્યભાવને બહુભાવથી
 પામ્યો ॥૩૬॥ તે સીરપુરપત્તનમાં તે સિદ્ધાભિમાનીઓ વિત્ત વનિતા
 વિગેરેની વાંછનાથી જેજે જનોને માપમુદ્ધિપ્રક્ષેપ આદિક અભિચારથી
 ખીડા પમાડતા હતા તેતે જનો મહાપ્રભુના પ્રસાદથી તત્કાળ સમસ્ત ઉપ-
 દ્રવે વર્ણત થઈજતા હતા ॥૩૭॥ નગરનિવાસી જનોએ બહુ વિત્ત વસ્ત્ર
 વાહન વિગેરે પરાલક્ષિતપૂર્વક આગ્રહથી આપવા માંડ્યું પણ સકળ સાંસા-
 રિક પદાર્થમાત્રમાં નિતાંત નિસ્પૃહ એવા શ્રીહરિએ લેશપણુ સ્વીકાર્યુંજ
 નહિ. તેપછી ભક્તરાજાએ હજારો હજાર સુવર્ણ મુદ્રિકાઓ, શાલદુશાલા
 વિગેરે વિવિધ મહાવસ્ત્રો પરમ પ્રીતિથી બહુ આગ્રહપૂર્વક અર્પણ કરવા
 માંડ્યાં પણ ગ્રહણુ કર્યું નહિ. તે રાજા-પ્રજાની એક ભક્તિજ પ્રીતિથી ગ્રહણુ
 કરી. કેમકે ભક્તિથકી ખીજાં જે સુવર્ણાદિ વિત્ત વસ્ત્ર વાહન વિગેરે પદાર્થ-
 માત્ર છે તેતો માયિક, ગુણમય અને દુઃખ શોક રોગને આપનારાં હોવાથી

આણિ ચ ન સોઽગૃહજ્ઞાનન્માયામયં હિ તત્ ॥૩૯॥ એતા નેજ-
ન્તરે તત્ર તૈલિક્કઃ કશ્ચન દ્વિજઃ । આય ન્નેઃસ્વઃ કુન્વા ચ વેદ-
શાસ્ત્ર રાજાવિત્ ॥૪૦॥ ચર્મિકઃ સદ્દૌ તસૈ મહા નાનિ મૂપતિઃ ।
માતૃકાલઃ સ્વલવણાદાનિ મૂરિશઃ ॥૪૧॥ વિપ્રઃ સ ગૌરવર્ણોઽપિ
મહા નિપ્રાંતિમહાત્ । કૃષ્ણવર્ણોઽભવત્સદ્યો લોકેઽપિ ગર્હ્યતાં યયૌ
॥૪૨॥ તથાવિધઃ સ સ્વ પશાન્ત્યર્ય હરિમેવ તત્ । લાકપ્રસિ-
માશ્રુત્ય તમેવ શરણં યયૌ ॥૪૩॥ સ દૃષ્ટ્વા દુર્વશાં તસ્ય વિપ્રસ્ય
કરુણાનિધિઃ । કર્ણેઽવદત્કૃષ્ણમન્ત્રં પાપેભ્યો સોઽપ્યમુચ્યત ॥૪૪॥

સંતોએ સર્વથા ત્યાજ્ય છે તો સત્પતિ આ લગવાન શ્રીહરિનેતો તેમાં લેશ-
પણ રૂચિ થાયજ કેમ ? ॥૩૮-૩૯॥

આવા અવસરમાં કોઈ તૈલંગ દેશનો બ્રાહ્મણ તે નગરમાં આવ્યો.
આ બ્રાહ્મણ નિર્ધન, બહુ કુટુંબવાળો અને દીન હતો. વેદ શાસ્ત્ર અને પુ-
રાણમાં પંડિત (વેદ વેદાર્થને બણનારો) અને ધર્મકનિષ્ઠ હતો. આ વિપ્ર
દારિદ્ર્યદોષથી દુરંત દુઃખી હતો. આ વિપ્રને સત્પાત્ર બણીને રાજાએ
હાથી, કાળપુરૂષ, સ્વપણ વિગેરે બહુવિધ મહાદાનો યથાવિધિ દીધાં. આ
વિપ્રે પણ દારિદ્ર્યદોષથી પરાભવ પામેલો હોવાથી તે સર્વનો તેણે પ્રતિગ્રહ
કર્યો ॥૪૦-૪૧॥ આ વિપ્ર પ્રકૃતિથી ગૌરવર્ણવાળો હતો પણ પ્રતિગ્રહ કરેલા
ગભદિ મહાદાનના અત્યુચ પાપને લીધે તત્કાળ કાળજીએવા કાળાવર્ણવાળો
થઈ ગયો અને લોકમાંપણ અત્યંત નિંદાનો પાત્ર થયો ॥૪૨॥ તેપછી તે
વિપ્ર પોતાની કાયામાં એકદમ થએલી વિકૃતિ બોધને થણે એદ પામીને,
પોતાના આ પાપના પ્રમોચનમાં કોઈપણ યોગ્ય ઉપાય નહિ બોધને,
'દર્શન માત્રથી સમસ્ત પાપપુંજને પ્રણાશ કરનારા વર્ણીન્દ્ર શ્રીહરિ આ
પુરમાં પ્રસિદ્ધ છે' એમ કર્ણાકર્ણી સુંણીને પોતાના દોષની શાંતિમાટે
શ્રીહરિની સમીપે જઈને તેમનાજ શરણને પામ્યો ॥૪૩॥ કર્ણાનિધિ,
શરણાગતવત્સળ, સમસ્ત પાપ કે ઉપદ્રવને હરનારા શ્રીહરિએ શરણે
આવેલા વિપ્રની દુર્દશા દૃષ્ટિથી દેખીને, તેના જમણા કર્ણમાં રહસ્યશ્રુત,
પદ્મકર્ણ ગોચર નહિ એવા કૃષ્ણમંત્રનો ઉપદેશ કર્યો, એટલે તુરંતજ તે પા-

સદ્યઃ સર્વરૂપાઽમૃતક્રુણાનેવ વર્ણયન્ । સ્વદેશમગમદ્દુષ્ટો વિ-
સિતો રણીપત ! ॥૪૫॥ અશેષયાગીન્દ્રત્વસ્વાસદ્ધવીર્યાંકિં
વિભ્રવપીઠ શક્તિમ્ । અનન્યાસદ્ધં નિજસામ્ભાવં નાચિચ્યતે સ્મ
પ્રથયન્ હરિઃ સઃ ॥૪૬॥ इति श्रीसत्सङ्गीजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
प्रथमप्रकरणे सिद्धाभिमानिगुरुपरराज्यनामा षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४६॥

સુવ્રત ઉવાચ—ચાતુર્માસ્યે વ્યતીતેઽથ સિદ્ધા દેશાન્તરં યયુઃ ।
નારાયણોઽપિ તૈઃ સાકં યયૌ રાક્ષા સમર્ચિતઃ ॥૧॥ દેવ્યાઃ સમીપે
કામાક્ષ્યાઃ કચ્છિદ્રામપેત્ય તે । આરેમિરે બહિર્વાટ્યાં પાકં કર્તુ
પમાંથી તે વિપ્ર મુક્ત થઈ ગયો ॥૪૪॥ હે ધરણીપતે ! તે વિપ્ર તેજ ક્ષણમાં
શ્યામવર્ણરૂપ દોષે રહિત થઈ ગયો અને પૂર્વના જેવો ગૌરવર્ણવાળો થઈ
ગયો. તેપછી મહાપ્રભુને પ્રણામ કરીને, તેમના કાફળ્ય-વાત્સલ્ય-ઔ-
દાર્ય-સૌશીલ્ય વિગેરે સદ્ગુણોને વખાણતો વખાણતો મનમાં અહુ વિસ્મિત
અને હર્ષિત થઈને સ્વેદશમાં ગયો ॥૪૫॥ હે રાજન્ ! એ રીતે ભગવાન્
શ્રીહરિ સમસ્ત યોગીન્દ્રો, તપસ્વિઓ અને સિદ્ધો થકીપણુ નિરવધિક્રાંતિ-
શય દિવ્ય તેજ-પ્રભાવ-શક્તિએ સંપન્ન છે, માટે સર્વજનોએ શ્લાઘા કરેલા
છે તથાપિ પોતાનો અસાધારણ, (સ્વતઃ સિદ્ધ) બીજા જનોને દુર્લભ
એવો જે સાધુભાવ (સાધુતા) છે તેને જગતમાં વિસ્તારતાથકા લગારપણુ
ગર્વિષ્ઠ થયા નહિ ॥૪૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગીજીવને...પ્રથમપ્રકરણે
સિદ્ધાભિમાનિગુરુપરાજ્યનામા ષટ્ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૬॥

અધ્યાય ૪૭ મો.

સુવ્રત ઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ત્યારપછી ચાતુર્માસ્ય-આષાઢ આ-
દિક આર માસ વીતી જતાં રાત્રએ રાખેલા તે સિદ્ધાભાસો દેશાંતરમાં સી-
ધાવ્યા. નારાયણસ્વરૂપ નીલકંઠવર્ણીપણુ રાત્રએ સારી રીતે સત્કાર કર્યા
થકા પોતાના એકાંતિક લક્ષ્મી રાત્રને ધર્મેમાર્ગમાં સ્થાપીને, સિદ્ધોની સાથે
તીર્થાટન તત્પર થઈને ત્યાંથી આલી નીકળ્યા ॥૧॥ સીરપુરથકી નીકળીને
શ્રીહરિસાથે આલતા તે સિદ્ધો કામાક્ષી નામની કોઈ દેવીના મંદિરની સ-
મીપે વર્તતા કોઈ ગામને પામીને ગામથી બહાર પુષ્પવાટિકામાં તેમણે

પૃથક્ પૃથક્ ॥૨॥ સિદ્ધાંસ્તાનાગતાન્ ત્વા મત્કાસ્થા ઉપ સકઃ ।
 તાવત્તત્રાગમત્કશ્ચિત્તત્રત્યો મહાન્ ॥૩॥ સ હિ પૂર્વ સ્વધ-
 મ્સ્થો નિગમોક્તક્રિયા રઃ । વિદ્વાન્સદાગેરત આરીષ્ટીલ પા-
 ન્વિતઃ ॥૪॥ સ ચૈકદા શાક્તસજ્ઞાત્ લાર્ણવમશેષતઃ । આગમં
 વાચયામાસ સઘઃફલાને રાનઃ ॥૫॥ તદા તસ્ય શિષ્યોઃસિદ્ધિ-
 સીદુઃજન્મદયત્તઃ । તદુક્તાચારસત્કોડઃ કૌલસદ્ગ્રપ્રિયસ્તથા ॥૬॥
 તતસ્ત્યક્ત્વા સ્વધર્મદેવારીષ્ટશતદેવોઃ શ્ચ યઃ । સિદ્ધેશ્વરામિ-
 માની સ તત્રાયાત્પ્રજ્વલન્ ક્રુધા ॥૭॥ સુરાપાનમદાન્ ગરકાક્ષઃ

પૃથક્ પૃથક્ પાક કરવાનો પ્રારંભ કર્યો ॥૨॥ ‘અહીં કોઈ સિદ્ધો આવ્યા છે’
 એમ સાંભળીને તુરતજ તે ગામનો મહાકાલીનો મહા ઉપાસક કોઈ વામી
 વિપ્ર સિદ્ધો સમીપે આવ્યો ॥૩॥ આ વિપ્ર પ્રથમ-મહાકાલીદેવીની દીક્ષા
 લીધા પહેલાં વેદવેદાંગને લણ્યો હતો. વેદોક્ત સંધ્યાવંદન-વિષ્ણુપૂજનાદિક
 સત્ક્રિયામાં આદરભાવવાળો હતો. સ્વધર્મમાં નિષ્ઠાવાળો, એક પત્નીવ્રતવાળો
 અને શીલ તથા શમદમાદિ સર્વ સદ્ગુણોએ સંપન્ન હતો ॥૪॥ પણ કોઈ
 શાકતનો સંગ થતાં, કોઈ કામાકુળ રાજાએ સમાનશીલ પંડિતપાસે નવીન
 કુકલ્પનાથી કરાવેલા, કુળાર્ણવ બેનું નામ છે, શીમળાના પુષ્પની પેઠ
 અર્થવાદ પ્રદર્શનાદિકથી તત્કાળ રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવે એવો કોઈ આગમ
 (તંત્ર) સમગ્રપણે તેના વાંચવામાં આવ્યો ॥૫॥ શાક્ત બ્રાહ્મણ અને વેદ
 વિરુદ્ધ અસમ્મતા આ એ દુઃસંગઘોષને લીધે તે પવિત્ર વિપ્રનેપણુ તે કૌલ
 માર્ગમાં રૂચિ થઈ. પછી શાક્તોના સમાગમમાં પ્રીતિવાળો થઈ, કૌલાગમમાં
 કહેલા મહાકાલી આદિક નાનાવિધ મલિન દેવતાઓના ઉપાસનાચારમાં
 અતિશય આસક્ત થયો ॥૬॥ ત્યારપછી પૂર્વોક્ત સર્વ સ્વધર્મને સમૂળ ત્યાગ
 કરીને, દુરાચારમાં પ્રીતિવાળો થઈ શક્તિ ઉપાસકોનો અગ્રગણ્ય થયો.
 ‘હુંજ સિદ્ધેશ્વર છું’ એવો અભિમાની આ બ્રાહ્મણ ક્રોધાનળથી બળતો બ-
 ળતો સિદ્ધો સમીપે આવ્યો ॥૭॥ તેને વર્ણવેછે-સુરાપાનના મદથી ચક્રણ
 વક્રણ લાલચોળ લોચનવાળો, માંસાહારી, કુલાદિક સંસ્પ્રાથી પ્રસિદ્ધ મોચણ
 આદિક અષ્ટપ્રકારની સ્ત્રીઓના ગુલાંગ ધોએલુ કુળવારિ નામના જળનું નિ-

પલલાનનઃ । કુલાદ્યકસ્ત્રીગુણાદ્ધક્ષાલના-પિચઃ સદા ॥૮॥ દય-
ચ્છિશૂલં હસ્તે ચ લૌહં સિન્ધુચન્દ્રકમ્ । વિશ્વત્કૃષ્ણે ચ સિન્ધુરં
કુલપુષ્પાકકુમમ્ ॥૯॥ રૂપદમાલાં મહાકાલીં સ્મરન્ કુલ્લાં
મુદુર્હસન્ । કુમારીપાદપદ્મમાર્જિતાશિલગાત્રકઃ ॥૧૦॥ પાના-
ન્તચર્વિતાપકતિમિદુર્વાસિતાનનઃ । પિબૈક ઇતિ વિખ્યાતઃ શિરો-
વદ્ધારુણાંકઃ ॥૧૧॥ વૃતઃ સ્ત્રીપુરુષૈર્પ્રામ્યૈઃ સ્વશિષ્યૈશ્ચ સ સત્ત્વર-
મ્ । તત્રાડગત્યાશ્રયીત્સિદ્ધાંશ્ચકિતાન્સ્વત્યાડાસેલા- ॥૧૨॥
અહો કથં સિન્ધુસંઘાં ધૂર્તા ! વિમૃથ દુર્લભામ્ । ઇક એવ હિ સિદ્ધો-
ડસિ સામ્પ્રતં ભુવિ નાપરઃ ॥૧૩॥ આદરણ એવ મયા કૃતાઃ

રંતર પાન કરનારો, કાળા લોહાથી કરેલું, સિંદૂરના આંદલા જેમાં કરેલા છે
એવું ત્રિશૂળ હાથમાં ધારી રહેલો, કુળપુષ્પ (કુળાદ્યકસ્ત્રીયોના ગુલાંગમાંથી
નીકળતું રજઃપર્યાય રૂધિર) થી ભિશ્રિત કરેલું કુંકુમ અને સિંદૂર ભ્રકૃટિના
મધ્યમાં ધારી રહેલો, દેવીભાવનાથી પુંજેલી કન્યાઓના ગુદા ધોએલા
જળથી સર્વ શરીરમાં સંમાર્જન કરતો, કપાળની માળાવાળી કુલ્લા નામની
મહાકાલીને નિરંતર સંભારતો, વારંવાર ગવવિશથી હસતો, સુરાપાન પછી
દાંતથી ચાવેલા અપકવ મત્સ્યથી જેનું મુખ અત્યંત દુર્ગંધાય છે, મંજીષ્ઠ રા-
ગથી રંગેલું રાતું વસ્ત્ર જેણે મસ્તકે વીંટયું છે, પિબૈક (સુરાને કંઠમુધી પિવે
તે પિબ કહેવાય. તેમાં એક-મુખ્ય તે પિબૈક કહેવાય) એવા સાર્થક
નામથી વિખ્યાત, પોતાના શિષ્યભાવને પામેલા ગામના સ્ત્રીપુરુષોથી વિટા-
એલો, આવો બ્રાહ્મણાધમ ઉતાવળો ત્યાં આવીને, પોતાના જેવા માત્રથીજ
લયભીત થઈ ગએલા સમગ્ર સિદ્ધો પ્રતિ વચન બોલ્યો ॥૮-૧૨॥ તે વચન
ચાર શ્લોકથી કહે છે-અહો !! અરે ધૂર્તો ! હું સિદ્ધાગ્રેસર વિદ્યમાન છતાં
તમો સિદ્ધસંજ્ઞાને કેમ ધારી શકો ? કેમકે સિદ્ધસંજ્ઞા સુદુર્લભ છે, આ જ-
ગતમાં આ વર્તમાન કાળમાં હું એકલોજ સિદ્ધ છું, બીજો કોઈપણ હોઈ શકે
નહિ, આ શું તમો નથી જાણતા ? ॥૧૩॥ જ્યાં ત્યાંથી અત્ર આવેલા તમારા
જેવા તો સહસ્રોસહસ્ર સિદ્ધો મેં અનાયાસથી છતી લઇને મારા શિષ્ય-
આજ્ઞાનુવર્તી કરી દીધા છે. જેમણે અભિમાનથી માફ વચન માન્યું નહિ

શિષ્યાઃ સહસ્રશઃ । યર્મનિતં ન માત્રક્યં તે નીતાશ્ચ યમલયમ્
 ॥૧૪॥ તસ્માદ્યં સત્તાય ધારિતા બ્રહ્મસૂત્રવઃ । કણ્ઠજાડ્ય
 મચ્છિષ્યા ભવતાઐવ ભૂતયે ॥૧૫॥ અન્યથા વારુણ મદાક્ષા-
 માત્રકાજેનઃ । મક્ષયિષ્યન્તિ વઃ સર્વાઝીવતો વિકટાનનાઃ ॥૧૬॥
 તદાનીં તેઽસ્થિલાઃ સિદ્ધાઃ પ્રાગ્બહુશ્રુતતદ્ગુણાઃ । પ્રત્યક્ષં ચ તમા-
 લોક્ય વેપન્તે સ્ત મયાન્નુશમ્ ॥૧૭॥ મરિષ્ય માઽય વોન્મત્તા
 મવિષ્યામો હિ તદ્ગુતમ્ । શિષ્યા અસ્ય ભવેમે તે પ્રોચુસ્તે ચ પરસ્પ-
 રમ્ ॥૧૮॥ કણ્ઠસ્રજ નાટયિતુઃ ઘટાનથ તાન્સ તુ । દૃષ્ટ્વા હરિર્નૃપ !
 પ્રાહ સિદ્ધાઃ ! કિં ક્રિયતે ન્વિદમ્ ॥૧૯॥ ચિન્તા કાપિ ન કતવ્ય

તેમને તો યમપુરીમાં ઠેઠ પહોચાડી દીધા છે ॥૧૪॥ માટે યજ્ઞોપવીતની
 પેઠે કંઠમાં ધારેલી કુંડીઓ કંઠમાંથી કાઢી નાંખીને ‘અમો શૈવો છીએ કે
 વૈષ્ણવો છીએ’ એવું અભિમાન મુકી દધને, તમારા અભ્યુદય માટે હાલજ
 મારા શિષ્યભાવને ભજો ॥૧૫॥ જો મારા કહ્યા મુજબ નહિ કરશો તો મ-
 હાકાલીની પરીચર્યાપરાયણ, મારી આજ્ઞાનીજ વાટ જોઈ રહેલા, વિક-
 રાળ વદનવાળા, વીરનામના પુરૂષો તમને તમામને જીવતાને જીવતાજ
 જમી જશે ॥૧૬॥ હે રાજન્ ! આ રીતે મહા ક્રોધથી બોલતો, ભયંકર વેષ
 જેનો છે, જેના ગુણો પ્રથમથી બહુ સાંભળ્યા હતા એવા પિતૈકને પ્રત્યક્ષ
 નિરીક્ષણ કરીને સર્વે સિદ્ધો તેના વચન શ્રવણ ક્ષણમાંજ બહુ બીકને લીધે
 થરથર કંપવા લાગ્યા ॥૧૭॥ જેમણે જેનાં ઉચ્ચ ચરિતો પ્રથમથી સુંણ્યાં
 હતાં, માટેજ ભયભીત થએલા સમગ્ર સિદ્ધો ‘આપણે હમણાંજ નિશ્ચે મરી
 જઈશું. જો જેમતેમ જીવતા રહીશું તો ઉન્મત-એલાન ગાંડા બની જઈશું.
 માટે આ પિતૈકના શિષ્યો જલદી થઈએ’ એમ પરસ્પર કહેવા લાગ્યા
 ॥૧૮॥ હે રાજન્ ! એવો વિચાર કરીને તરતજ ગળામાં ઘાલેલી તુલસીમા-
 ણાઓ તોડવામાટે તૈયાર થએલા તે બહુબીકણુ સિદ્ધોને લાળીને નિર્ભય ભ-
 ગવાન્ બોલ્યા કે-હે સિદ્ધો ! તમો વિચાર્યા વિના એકદમ આ શું કરો છો ? (ક-
 મકે સિદ્ધોમાં આવી ભયભાવના સંભવતી નથી) ॥૧૯॥ આ અતિક્ષુદ્ર દુરા-
 ચારી પિતૈક તમો સિદ્ધોને શું કરી શકનારો છે ? કશુંપણુ કરી શકશે નહિ

શુદ્ધોઽયં કિં કરિષ્યતે । શિષ્યં કરોતુ મમાદાવયં આસ્તતઃ
 પરમ્ ॥૨૦॥ આશ્વસ્તા અપિ તેનેત્યં મીતાઃ સિદ્ધાશ્વન્ ।
 નાન્યસિદ્ધસમો હ્યેષ ન્યાયત્વામપિ ક્ષણાત્ ॥૨૧॥ પિબૈકો વર્ણિનં
 દૃષ્ટ્વા સ્વકાર્યે વિશત્ ॥૨૨॥ દૃષ્ટ્વા કરાલયા પશ્યન્નાજુઘાવ તમ-
 ન્તિકે ॥૨૩॥ ત્યક્ત્વા પાકક્રિયાં સઘો નીલકण્ઠસ્તદાન્તકઃ ।
 પત્ય વીરાસનેનૈવ તત્સ-પાવિશત્ ॥૨૪॥ તત્પૃષ્ઠતઃ સિદ્ધસ-
 જ્ઞાસ્તન્મુષાર્પિતદૃષ્ટ્યઃ । નિષેદુરથ વિપ્રોઽસૌ સ્વસામર્થ્યમદર્શયત્
 ॥૨૫॥ ચિક્ષેપ મન્નિતાન્માષા- ઘનપત્રે વટદ્રુમે । સોઽમ્બુચ્છુષ્કઃ
 સઘ એવ વિભ્યુઃ સિદ્ધાસ્તદા મૃશમ્ ॥૨૬॥ તથાપ્યશ્નુઘ્ધમનસં

માટે તમો બીતિ કે ચિંતા કશીપણુ કરશો નહિ. જો તેનામાં લેશ શક્તિ
 હોય તો ભલે મને પ્રથમ શિષ્ય કરે ? મને જીતીને પછીથી મારા અનુયાયી
 તમોને શિષ્યો ભલે કરે ? ॥૨૦॥ આ પ્રકારે ભગવાને અતિશય આશ્વાસના
 આપી પણુ ભગવાનનો મહિમા યથાર્થ નહિ જાણતા હોવાથી પિબૈક થકી
 તીવ્ર ભય પામીને, તેમના પ્રત્યે સિદ્ધો બોલ્યા કે-હે વર્ણિન ! આતો અસ-
 દૃશ છે-બીજા સિદ્ધોની સાથે આની ગણના ન કરશો, આતો સર્વથા અ-
 ધિક છે. આ ક્રોધ પામેલો પિબૈક આપનેપણુ ક્ષણમાં હણી નાંખે એવો
 મહાસમર્થ છે એમ બોલ્યા ॥૨૧॥ પિબૈકતો નિર્ભયપણુ ઉપરપ્રમાણે બો-
 લતા વર્ણિને; અધાય સિદ્ધોને સ્વશિષ્ય કરવારૂપ કાર્યમાં મહાવિદ્વરૂપ
 માનીને, કૂર દૃષ્ટિથી જોતો જોતો પોતાની પાસે બોલાવવા લાગ્યો ॥૨૨॥
 નિર્ભય નીલકંઠવર્ણી બોલાવામાત્રમાં તત્કાળ પાકક્રિયાનો પરિત્યાગ કરીને
 તેની પાસે પરવરીને તેની સન્મુખજ વીરાસન વાળીને વિરાજમાન
 થયા ॥૨૩॥ બીજા સિદ્ધસંઘો વર્ણિરાજની પાછળ પિબૈકના મુખને અભિ-
 મુખ દૃષ્ટિ રાખીને બેઠા. તેપછી વિપ્ર પિબૈકે પોતાનો પાપપરાક્રમ મહા-
 પ્રભુને પ્રદર્શાવવાનો પ્રારંભ કર્યો ॥૨૪॥ તે પિબૈકે પ્રથમ ઘણા સિદ્ધસંઘને
 ત્રાસ પમાડવા અને પોતાનો પરાક્રમ પ્રસિદ્ધ કરવા, યોગરદમ ઘાટાં
 લીલાં પાનડાંવાળા કોઈ વડવૃક્ષ ઉપર મલિનમંત્રોથી મંતરેલા અડદ ફેંક્યા,
 એટલે તત્કાળ તે વૃક્ષ સમૂળ મુકાઈ ગયો. આવો પિબૈકનો પરાક્રમ પ્ર-

સુસ્થિરં વીક્ષ્ય વર્ણિનઃ । માષમુષ્ટિં નિચિક્ષેપ તા શેષાણાંકરં દ્વિજઃ ॥૨૬॥ તથાપિ ચ યથાપૂર્વં સ્થિતં તં વીક્ષ્ય સોઽવદત્ । કાલમૈર-
વમુષ્ટ્યા ત્વાં હન્મિ દેવં નિજં સ્વર ॥૨૭॥ હત્યુક્તવન્તં દુર્બુદ્ધિં વ્યા-
ત્તમાષણલોચનઃ । વર્ણિરાદ્ પ્રાહ કા ચિન્તા યાવચ્છત્કયુદ્ધમં
કુરુ ॥૨૮॥ તતો મૈરવવીરાન્સ પ્રેરયામાસ તં પ્રતિ । તં દ્રુષ્ટમપ્ય-
શક્તાસ્તે પ્રહર્તારં ચલ્લિર ॥૨૯॥ તતઃ પપાત સ ક્ષોણ્યામુદ્ગમન્નુ-
ધિરં મુખાત્ । મુમૂર્છે ચ ક્ષણાન્તેઽથ પ્રોત્તસ્યૌ ક્રોધિતો મૃશમ્

ત્યક્ષ જોધને વર્ણિ વિનાના બીજ બધા સિદ્ધોને બહુ બીક લાગી ગઈ ॥૨૫॥
આવું આશ્ચર્ય અવલોક્યું અથાપિ અણુમાત્રપણ અન્તઃકરણમાં નહિ ક્ષોભ
પામેલા, યથાપૂર્વ દૃઢાસનથી સુસ્થિર બેસી રહેલા આ વર્ણિન્દ્રને દેખીને,
પિબૈકે રોષથી રાતાંચોળ લોચન કરીને, તત્ક્ષણ નાશ કરી નાંખે એવો મ-
લિન મહામંત્રથી મંતરેલો માષમુષ્ટિ વર્ણિઉપર ફેંક્યો ॥૨૬॥ પોતાઉપર
માષમુષ્ટિ પડ્યોછે તથાપિ પ્રથમની પેઠે અચળપણે બેસી રહેલા વર્ણિને
જોધને પોતાનું પરાક્રમ રોકાતાં વિશેષ રોષ પામીને એમ બોલ્યો કે-હે વ-
ર્ણિન! તમને હાલજ કાળભૈરવની મુષ્ટિથી મારી નાખુંછું તો આ પ્રાણ-
પ્રયાણ સમયમાં ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરી દ્યો ॥૨૭॥ હે રાજન! આ પ્રકારે
ગર્વવેગથી બોલતા, દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા, પહોળાં ફાટેલાં વિકરાળ વિલોચનવાળા
પિબૈક પ્રત્યે આ નીલકંઠવર્ણિ નિડરતાથી બોલ્યા કે-આવાં વિશીષણ વચનો
વદવાથી શો અર્થ છે? અમને તારાથડી કશીપણ ભીતિ કે ચિંતા છેજ
નહિ. તારી જોટલી શક્તિ હોય તેટલો ઉદ્ધમ કરી લે ॥૨૮॥ ત્યારપછી પિ-
બૈકે પોતાના મંત્રબળથી કાળભૈરવ વીરો ભગવાન્ પ્રતિ પ્રેર્યા. પ્રેરેલા
વીરોતો ભગવાનને ભાળવાપણુ સમર્થ થયા નહિ, મૃત્યુ જેનું ઉપસેચન
(સ્વયં ભક્ષણીય હોધને બીજ બધાના ભક્ષણમાં હેતુ થાય તે) છે તેની
સાથે સ્પર્ધા કરવા કોણ સમર્થ થાય? જેની પ્રવૃત્તિ પ્રતિબંધ પામીછે
એવા તે ભૈરવાનુચરો પોતાને પ્રેરનારા પિબૈકનેજ પીડવામાટે જઈ વળ્યા
'एवमेव खलु महदभिचारातिक्रमः कात्स्न्येनात्मनि कलति' એમ ભાગવતમાં
કહ્યુંછે ॥૨૯॥ ત્યારપછી તે વીરોએ પીડા પમાડેલો પિબૈક મુખમાંથી ફિર

॥૩૦॥ ત્વાવકેન ગપ્તવાન્વાર્ણિનં નરબ્રવાત્ । સ્થિરો મધાચ ત્વાં
 ઙ્મન્તિ વીરા બાટુકભૈરવાઃ ॥૩૧॥ તદા સ પ્રાહ કા ચિન્તા પ્રૈરય-
 ત્તાંસ્તતશ્ચ સઃ । તેઽપિ તં નાશકન્ દ્રઘં પેતુઃ સઃ પ્રહર્તરિ ॥૩૨॥
 પૂર્વવત્પતિતઃ સોઽથ પુનરુત્થાય ચાત્રવોત્ । વીરૈરય મ્માકાલ્યા
 હન્મિ ત્વાં સુસ્થિરો ભવ ॥૩૩॥ હત્યુક્ત્વા પ્રૈરયત્તાંશ્ચ તેઽપિ તદ્વી-
 ક્ષણાક્ષમાઃ । પ્રહર્તર્યેવ ન્યપતંસ્તત આત્રિઃ પૂર્વવત્ ॥૩૪॥ પુનઃ

વમન કરતો થકો પૃથ્વીઉપર પડી ગયો અને મૂર્છા પામી ગયો. ક્ષણકાળ
 પછી એની એજ વૃદ્ધિ પામેલી ક્રોધવાસનાના વેગથી વિકરાળ લાલ લોચનથી
 ભગવાન સામું બેતો થકો ઉઘ્યો ॥૩૦॥ ઉઠીને મુખશુદ્ધિમાટે જળના કો-
 ગળા કરીને ફરીથી વર્ણપ્રતિ એમ બોલ્યો કે-ભો વર્ણિન્ ! ‘હું નિર્ભય છું’
 એવી પોતાની પ્રખ્યાતિ કરવા મારા પ્રભાવને નહિ ગણીને, સિદ્ધેશ્વર મારા
 પણ અભિમુખ રહ્યા છો પણ મેં મોકલેલા બટુક ભૈરવના અનુયાયી વીરો
 તમોને હમણાંજ હણી નાંખશે. બે એવા બહુ ધીર હો તો સ્થિર થઇને રહો
 અહીંથી જતા રહેશો નહિ ॥૩૧॥ આવું અહંકાર વચન સાંભળીને ભગવાને
 કહ્યું કે-મારે તારા પામરથકી કશી બીતિ કે ચિંતા નથી. તેપછી પાપી
 પિંબેકે બાળ બટુકને મારવામાટે મંત્રાભ્યાસથી સાધેલા બટુક ભૈરવવીરો
 મોકલ્યા. આ વીરોપણુ સર્વના તેજને પરાભવ કરનારા, અદ્ભુત તેજોવિ-
 શેષશાલી શ્રીહરિને નિહાળવામાટે પણ સમર્થ થયા નહિ. જેનું વીર્ય રોકાઈ
 ગયું છે એવા તે વીરો ક્રોધાન્ધ થઇને તત્કાળ પોતાને પ્રેરનારા પિંબેક ઉ-
 પરજ જઇને પડ્યા ॥૩૨॥ તે વીરોએ દુઃખ દીધેલો પિંબેક પ્રથમની મા-
 ફક મોઢામાંથી લોહી ઓકતો થકો ભૂમિઉપર પડી ગયો. ક્ષણમાં મૂર્છા
 વળી જતાં વળી પાછો તુરત ઉઠીને બમણા કોપાનળથી બળતો થકો
 ‘તમોને હાલજ મહાકાલીના સાક્ષાત્ અનુચર મહાવીરો પાસે મારી નંખા-
 વીશ, બે ધૈર્ય હોય તો નિશ્ચળ થઈ રહો’ એમ સાહંકાર લવન કરીને તે
 વીરો મોકલ્યા. તેઓપણુ નીલકંઠવર્ણીના નિરીક્ષણમાં નહિ સમર્થ થઇને
 પાછા વળીને તે પ્રેરક પિંબેકનેજ વળગ્યા, એટલે મહા ઉપદ્રવ પામેલો
 પિંબેક પ્રથમની માફક પૃથ્વીઉપર પડી ગયો ॥૩૩-૩૪॥ દુરભિમાની

ઉત્થાય કુદ્ધઃ સ પ્રાહ વર્ણિનમ્ । વીરૈર્હનૂમતોઽય ત્વાં
વાત્સલ્યત્તમિ સ્થિરો મવ ॥૩૫॥ પ્રયત્તાં ત્તો વિપ્રસ્તે તુ તં વીક્ષ્ય
મારુતેઃ । પ્રેષ્ટં નત્વા પરા ત્ય વિપ્રં માવપાતયન્ ॥૩૬॥ મુક્ષાઙ્ગ-
મન્ સ રુધિરં મૂર્ચ્છિતોઽતીવ વિહ્વલઃ । તાશકત્તુ નચ્છ્યાતું કણ્ઠં
તં સવા યયુઃ ॥૩૭॥ વિચ્છિન્નેત્ર પતિતં પ્રિયગાજં વિચેષ્ટનમ્ । તં
તત્પ્રાપ્ત્ય ન્ધિનો વીક્ષ્ય વિલેહાં હતા રિતિ ॥૩૮॥ રુદન્તસ્તે નીલ-
કણ્ઠં પ્રાપ્ત્ય પુનઃ પુનઃ । ડચુઃ સ્વામિન્યાં કૃત્વા જીવયૈનં ત્વમી-
શ્વરઃ ॥૩૯॥ દમ્ભિગર્હિતં કર્મ નર્નાયં કરિષ્યતિ । રુદ્ધા કૃત્વા મૂરિ-

પિઐક ક્ષણાંતે ફરીથી પણ ઉઠીને તીવ્ર ક્રોધ કરીને વર્ણિન્દ્ર પ્રતિ બોલ્યો કે-‘હવે હું હમણાંજ તમોને હનુમાનજીના કિકર વીર વીરો પાસે વિઘાત કરાવું છું. આ વીરોનું તેજ-પરાક્રમ ક્રોધપિણુ પાછુ પાડવા સમર્થ નથી. તમો સ્થિર થાવ’ એમ ગર્વથી લવન કરીને તે વીરો પ્રેર્યા, પ્રેરેલા વીરોતો પોતાના સ્વામી માફતિને પ્રિયતમ વર્ણિરાજને નિરીક્ષણ કરીને તત્ક્ષણુ પ્રણામ કરીને ત્યાંથી પાછા જઈને દુરાચારી વિપ્રાધમ પિઐકને વળગીને પૃથ્વીઉપર પાડી નાંખ્યો ॥૩૫-૩૬॥ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો પડ્યો મોઢામાંથી ઘણું લોહી વમન કરતોથકો વિશેષ વિહ્વળ થઈને મહા મૂર્છિત થઈ ગયો તે ફરીથી ઉઠવા માટે નજ સમર્થ થયો અને તેના પ્રાણો બહાર નીકળી જવા કંઠમાં આવી ગયા ॥૩૭॥ જેનાં નેત્ર પહોળાં ફાટી ગયાં છે-તરી ગયાં છે, ભૂમિઉપર પડી રહેલા, ચેતનતા તથા ચેષ્ટાએ રહિત થઈ ગએલા, માટેજ મરણોન્મુખી અવસ્થાને પામી ગએલા એવા પિઐકને તેના સંબન્ધિ જનો બેઠને ‘હાય હાય તારા વિના અમે વગર મોતે મરી ગયા’ એમ બહુ વિલાપ કરવા લાગ્યા ॥૩૮॥ રૂદન કરતા તેના સંબન્ધિઓ સર્વ ઉપદ્રવને હરનારા, કંઠાના એક નિકેતનરૂપ, શરણાગતના સંરક્ષક એવા એજ નીલકંઠ લગવાનને વારંવાર પ્રણામ કરતા થકા, હે સ્વામિન! આ મહાઅપરાધીઉપર પણ દયા કરો અને જીવાડો, તમો પરમેશ્વર છો. મરેલાને પણ જીવતો કરવા સમર્થ છો. આપે જીવાડેલો આ પિઐક આવું દુષ્કર્મ હવે પછી કદાપિ નહીજ કરશે. માટે ‘આ પા-

શો દ્રવ્યં નિદુઃસ્તપદાન્તકે ॥૪૦॥ આમાન્નાનિ ચ સિદ્ધેભ્યઃ સર્વે-
ભ્યઃ શોભનાન્યદુઃ । તતો દયાલુર્ભગવાન્ કૃપયૈવ તમૈક્ષત ॥૪૧॥ તા-
વત્સ સઘ ઉત્થાય પ્રણનામ તમાદરાત્ । નૈવં પુનઃ કરિષ્યામીત્-
ક્ત્વાગાત્સાન્વયો ગૃહમ્ ॥૪૨॥ સિદ્ધાસ્તે પ્રાણદાતારં તં જ્ઞાત્વા
જગદીશ્વરમ્ । સવિસ્યં પ્રણમ્યૈવ પ્રાઃ સ્તચ્છિણ્યતાં નૃપ ! ॥૪૩॥ કૃત્વા
પાકં તતઃ સર્વે ભોજનં ચ વિધાય તે । તાં રાત્રિમૂષુસ્તત્રૈવ ભજન્તો
રાધિકાપતિમ્ ॥૪૪॥ ભગ્નમાનઃ પિબૈકસ્તુ પાદાહત દ્વોરગઃ ।
ક્રોધાગ્નિદહ્યમાનાઙ્ગો નૈવ પ્રાપ સ નિર્વૃત્તિમ્ ॥૪૫॥ કાલભૈરવમ-

પનું જીવન કરવુંજ નહિ એમ તમો ન માનશો' એમ કહીને વર્ણિના શર-
ણને પામીને તેમના ચરણકમળમાં ઘણું દ્રવ્ય નિવેદન કર્યું ॥૩૯-૪૦॥
અને સમસ્ત સિદ્ધોને શોભન-ઘણા ઘૃત સાકરે સહિત ઉત્તમ કાયાં સીધાં
શુભચિંતાથી આપ્યાં. તે પછી દયાળુ ભગવાને સર્વ જીવોને સંજીવન કરનારી
કૃપામૃતવર્ષિણી દૃષ્ટિથી તેને જોયો ॥૪૧॥ વર્ણિના અમૃતમય કટાક્ષથીજ
જીવિતને પામેલો તે પિબૈક તત્ક્ષણ ઉઠીને પ્રીતિથી વર્ણીરાજને પ્રણામ
કરીને, 'ફરીથી આતું અધર્મ કર્મ નહીજ કરું' એમ સવિનય નિવેદન
કરી પોતાના પરિવાર સાથે ઘેર ગયો ॥૪૨॥ હે નૃપ ! તે સિદ્ધો તો 'પિ-
બૈકથકી પોતાના પ્રાણને પરિરક્ષણ કરનારા મહાવર્ણિને તેમનો પ્રતાપા-
તિશય પ્રત્યક્ષ જોવાથી જગદીશ્વર જાણી દૃઢ નિશ્ચય કરી, સાશ્વર્ય પ્રણામ
કરીને તેમના ભવભયભંજક શિષ્યભાવને પામ્યા ॥૪૩॥ સન્માર્ગના કંટ-
કરૂપ પિબૈકનો પરાજય થતાં નિર્ભય થએલા સિદ્ધો ત્યાર પછી ત્યાંજ સ-
રસ રસોઈ બનાવી ભોજન કરીને રાધિકાપતિપણે નિશ્ચય કરેલા ભગવાન્
શ્રીહરિને ભજતાથકા તે રાત્રિ ત્યાંજ રહ્યા ॥૪૪॥ તે પછી પાપમૂર્તિ પિબૈ-
કતો એક સિદ્ધેશ્વરપણાનું આરૂઢ અભિમાન ભંગ થવાથી પગથી તાડન
કરેલા સર્પનીપેઠે પ્રજળતા તીવ્ર અમર્ષાગ્નિથી જેના સર્વ અવયવો અતિ-
શય સળગી ઉઘ્વા છે એવોથકો લગારપણુ સુખશાંતિને પામ્યો નહિ
॥૪૫॥ એ રીતે તીક્ષ્ણ ક્રોધાનળથી બળી ઉઠેલા પિબૈકે મધ્યરાત્રિએ કાળ-
ભૈરવનું ગો-નર-ગજ-અશ્વ-મહિષ-વરાહ-અજ-મૃગ આ આઠને મારીને

અર્ચ્ય મત્સ્યમંદૈર્મ્યગિરિ । સુરાં રક્તં પાપ દેહા વર્ણિનં હન્તુમૈ-
રયત્ ॥૪૬॥ કરાલવદન નમ્નો રક્તાક્ષો મુક્તમૂર્ધજઃ । સોઽન્નના-
દ્રિનિમઃ શૂલં વિભ્રજરિ પાપયૌ ॥૪૭॥ રત્નલિપે તુ સંસ્થાત મસ-
કો દૂર ઇવ સઃ । તસ્યૌ તં ચ સ દૃષ્ટ્વાપિ ન વિભાય જહાસ ચ
॥૪૮॥ ઉષઃકાલાવધિ કૂરઃ સ તસ્યાવથ વર્ણિરાટ્ । જ્ઞાતું ગચ્છ-
ન્નાલુલોકે તમૂર્ધ્વકરણલિનમ્ ॥૪૯॥ ત ધ્યા વેપમાના, મૈરવો-

આણેલા મહામાંસાદિકના નિવેદનથી પૂજન કરવાપૂર્વક તેને ખુબ ખવરાવીને
તથા મદિરા અને રૂધિર પાન કરાવીને, પોતાના પ્રિયપ્રાણનું પરિરક્ષણ ક-
રનારા એવા પણ પ્રભુ વર્ણિને હણવા માટે તેને મોકલ્યો. આસુરી આચર-
ણવાળાઓનો આવોજ સ્વભાવ હોય છે, પ્રાણરક્ષણ પામીને પણ વૈરાગ્ય-
બંધનો પરિત્યાગ કરતા નથી. માટે આ મહાકૃતમ્ પિઐક પ્રાણ પ્રત્યર્પણ
કરનારા નિરપરાધિ વર્ણિનો ફરીથી પરિદ્રોહ કરવાજ પ્રવર્ત્યો ॥૪૬॥ અધમ
પિઐકે પ્રેરેલો, કાળજના અચળ જેવો કાળો મધ તે કાળભૈરવ વિકરાળ
વદનવાળો થઈ, મસ્તકના કઠોર કેશ છુટા મુકીને, દેવતાના તણખા જેવાં
લાલચોળ વિકરાળ લોચન કરીને, દિગંબર થઈ, હસ્તમાં તીક્ષ્ણ ત્રિશૂળને
ભમાવ્યા કરતો, દોડતો દોડતો ભગવાનની સમીપે વેગથી આવવા લાગ્યો
॥૪૭॥ તીવ્ર વેગથી દોડી આવીને વર્ણુન્દ્રને તો કોઇથી પણ ન સહન
થાય એવા દિવ્ય તેજવાળા દૂરથી દેખીને તેમની નજીક જવા માટે નહિ
સમર્થ થવાથી દૂર પ્રદેશમાંજ ઉભો રહ્યો, ભગવાનતો ભુંડી લયંકર આકૃ-
તિવાળા કાળભૈરવને ભાળીને પણ લય પામ્યાજ નહિ પરંતુ અતિ ક્રુદ્ધ
પિઐકની ‘દીપ શિખા સમીપે પ્રવૃત્તિ કરનારા પતંગીયાના જેવી સ્વનાશ
હેતુ પ્રવૃત્તિ છે’ એમ વિચારીને અથવા ‘અહો!! આની કેવી દુર્ગંનતા
છે? કારણ કે મેં દિવસે મરણથકી મુકાવ્યો તથાપિ મને મારવા માટે
આને મોકલ્યો?’ એમ આશ્ચર્ય પામીને હસવા લાગ્યા ॥૪૮॥ તે કૂર કાળ-
ભૈરવ હરિને હણવાની વાટ ભેતો થકો પ્રાતઃકાળ સુધી દૂરજ ઉભો રહ્યો,
તે પછી વર્ણિરાટે સ્નાન કરવા જતાં હાથમાં તીવ્ર ત્રિશૂળ ધારી રહેલા
કાળભૈરવને લગાર રોષરક્ત દૃષ્ટિથી ભેયો, ભગવાનની એવી કૂર દૃષ્ટિથી

ઽપિ સ તદ્ભયાત્ । ચક્રે પલાયનં તૂર્ણં નિષ્યન્પ્રેરકં દ્વિજમ્ ॥૫૦॥
 પલાયમાનં તં પ્રાહ વર્ણિરાદ્ સ કૃપાનિધિઃ । માવધીર્ગાહ્યં તં ત્વં
 તદ્ભ્રાતા યતો વયમ્ ॥૫૧॥ इत्युक्तः सोऽपि तद्वाक्यं प्राह विप्रमु-
 पेत्य तम् । तदातिविस्मितः सोऽपि मेने साक्षात्तमीश्वरम् ॥५२॥
 અપકારં પ્રકુર્વન્તમાત્માનમુપકારિણિ । ધિકૃત્ય તસ્ય નિષ્યત્વં
 પ્રાપ્તવાનુપસત્તમ ! ॥૫૩॥ ततोऽभवद्यथापूर्वं धर्मनिष्ठश्च पापभीः ।
 वदन्नाह ब्रह्मैव सद्यो ग्रन्थान्कौलागमांस्तदा ॥५४॥ श्रीमद्भ. प्र. ६. ८.

જેનાં સર્વે અંગો થરથર ધ્રુજે છે અને તેમનાથકી બહુ ભય પામી ગએલો
 ભૈરવ પણ પોતાને પ્રેરનારા પિઝૈક વિપ્રનેજ મારવા માટે વેગથી ગયો
 ॥૪૯-૫૦॥ પ્રેરક પિઝૈકને હણવા માટે તેની સન્મુખ હાથમાં ત્રિશૂળ લધને
 દોડતા ભૈરવને લાળીને લગવાને દયાથી કહ્યું કે—તું એ આદ્યજ્ઞને હણીશ
 નહિ, કેમકે એણે હમણાં અન્નાદિ આપીને અમારો ઉપકાર કર્યો છે. લગ-
 વાનનું અસાધારણ દયાળુપણું આજ છે. શું ? તો અપરાધિને પણ દુઃખ-
 માંથી મુકાવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે અને યાદૃચ્છિક સુકૃતલેશને મિષ કરીને
 રક્ષા કરવા દયાથી પ્રવર્તે છે ॥૫૧॥ આ પ્રકારે કહ્યું એટલે તે કાળભૈરવે
 પણ લગવાનની તે આજ્ઞા માથે ચઢાવીને પિઝૈક વિપ્રપાસે જઈને પોતાનું
 વૃતાંત અને વર્ણનું વચન કહી સંભળાવ્યું, તે સમયમાં તે પિઝૈક ભૈર-
 વના મુખથી લગવાનના તેજોવિશેષ અને દયાવિશેષને સાંભળીને,
 વિશેષ વિસ્મય પામીને તેમને પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વર માનવા લાગ્યો ॥૫૨॥
 હે નૃપસત્તમ ! તે પછી અનુપમ ઉપકાર કરનારાનો પણ અપકાર કરવા
 પ્રવર્તેલા પોતાને બહુબહુ ધિક્કારીને, પુરો પશ્ચાત્તાપ પામીને તે લગવા-
 નના શિષ્યભાવને સાચા ભાવથી પામ્યો ॥૫૩॥ सर्व लवोना परम हित
 अर्थ प्रवर्तला लगवाने पोताने सन्मुख थयो ऐटलामात्रथी तेने शिष्यला-
 वथी स्वीकारतां तेमना कृपाकटाक्षना पात्रलूत थर्ध प्रथमनी माइक धमैक-
 निष्ठ અને पापकर्मथडी लय पामनारो थर्ध दुःसंग दोषथी थअेलो कौलाग-
 मादि असह्यंथोनो वेदआह परियय तत्काण तेणु परित्याग करी दीधो
 ॥५४॥ लगवाने तत्त्वओध दीधेलो ते पिजैक श्रीमह्लागवत અને श्रीलग-

ગીતાં પ્રોક્તાં ભગવતા ચ સઃ । પઠન્નુવદન્તિ હિ મેઝે મત્સ્યા
વિદન્ હિ તમ્ ॥૫૫॥ દેશાન્તરં ત્વચરિત્ત્વં સિદ્ધાન્તમ્ તાનથ ।
પ્રકાશં ચ હરિઃ પ્રાયાગ્ગલ્લમિદં ગિરિમ્ ॥૫૬॥ દૃત્યં માતૃવના-
ટનં સ વિદધ-પાતિમત્યક્રિયઃ કુર્વન્નુત્સનનં મહાર-ગતાભર્મા-
ન્વયસ્યૌજસઃ । ધર્મ-જાનવિરાગયોગસહિતાં શ્રીકૃષ્ણમર્ત્તિ પરાં
ભૂમૌ સમ્પ્રથયંશ્ચાર સ મુદે શ્રી નાલકપ્ઠોડસ્તુ નઃ ॥૫૭॥ इति
श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे शाक्तपिबैकपराजयनामा
सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४७॥

સુત્રત ઉવાચ—પ્રાપ્ય તં ગિરિમારુત સ દ્વર્શાદ્યુતં વિભુઃ । સિદ્ધાન્તં
નવલક્ષણાં સ્થાનાન્યૈક્ષત સર્વશઃ ॥૧॥ નવલક્ષણાં સ્થાનાન્યૈક્ષત સર્વશઃ ॥૧॥

વદ્યગીતાને પ્રતિદિન વાંચતો સાંભળતોથકો ‘આ નીલકંઠવર્ણીજ સાક્ષાત્
રાધિકાકાંત કૃષ્ણ છે’ એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને લક્ષિતી તેમને સદાય ભ-
જવા લાગ્યો ॥૫૫॥ તે પછી શ્રીહરિ સર્વ સિદ્ધોને દેશાંતરમાં વિચરવાની
આજ્ઞા આપીને, પોતે એકાકીજ નવલક્ષણા નામના નગને પામ્યા ॥૫૬॥ હે
ભૂપ ! અમાનુષ દિવ્ય ચરિત્રો જેમનાં છે એવા તે આ ભગવાન્ સબ્જ-
નોના અનુગ્રહ માટે પૃથ્વીઉપર નૃનાઠ્ય કરતાથકા ગુર્વાલાસ અને રાજ-
લાસ વિગેરેમાં રહેલા અધર્મ વંશને પોતાના પ્રતાપથીજ નિર્મૂળ નાશ કર-
તાથકા ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને યોગે સહિત એવી શ્રીકૃષ્ણની પરા લક્ષિ
ભૂમિ ઉપર વિસ્તારતાથકા પોતાના અનવધિકાશય તેજથી દેદીપ્યમાન
થઈજે ભૂમિ ઉપર દયાથી વિચરે છે તે આ શ્રીનીલકંઠ ભગવાન્ અમો
સર્વેના આનંદ માટે થાવ ॥૫૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રક-
રણે શાક્તપિબૈકપરાજયનામા સપ્તચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૭॥

અધ્યાય ૪૮ મો.

સુત્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! સમર્થ શ્રીહરિએ તે પર્વતને પામીને
તેની ઉપર ચઢીને તેમાં રહેલું બહુ અદ્ભુત લાભ્યું, તે કહે છે—અદૃશ્ય
રૂપથી રહેલા નવ લાખ સિદ્ધોનાં નિવાસ સ્થાનો નિરખ્યાં. તે સર્વ સ્થાનોમાં
કાષ્ટ નાખ્યા વિના પણ સિદ્ધોના યોગમહિમાથી સ્વતઃ જાગૃત્તમાન અગ્નિ-

અપિ તિરસ્કારાઃ । શીતામ્બૂનિ ચ કણ્ડાનિ તાસૂખ્યાનિ ચ
 ક્વચિત્ ॥૨॥ આશ્ચર્યમિતિ સમ્પ્રદયન્સિદ્ધાંતત્ર સ્થિતાનિ । દર્શ
 સકલાન્મુક્તાન્દુર્દશ્યાનપિ યોગિમિઃ ॥૩॥ નમશ્ચક્રે સ તાન્વા
 તે ચ તં યોગિનાં ગુહ્યમ્ । આનન્દયન્સ તાન્મક્તાંસ્ત્રોવાસ દિન-
 ત્રયમ્ ॥૪॥ ધ્યાયન્તો વાસુદેવં તે તમેવ સ્ફુરિતં હૃદિ । અક્ષરે
 ધામ્નિ દદશુર્ભૂરિતેજસમદ્રુતમ્ ॥૫॥ તત્તત્તદ નિશ્ચિત્ય કૃષ્ણં
 ધૃતનરાકૃતિમ્ । પ્રાપુસ્તપઃફલં સર્વે મેજિરે તં તતો નૃપ ! ॥૬॥
 વન્દ્યમાનોઽથ તૈર્મક્ત્યા ગજમાર્ગેણ પર્વતાત્ । ઉત્તીર્યાધઃ સ વડ-
 વાકુણ્ડં હરિરુપાયયૌ ॥૭॥ તત્ર સદ્ધ્વં નિઃસરન્તં ભુવો વાય્વમ્નિપા-

જવાલાઓ યોગરદમ દેખી અને તેને સિદ્ધોની રૂચિને અનુસારે કોઈ સ્થ-
 ણમાં શીતળ જળ તો કોઈ સ્થળમાં ઉષ્ણ જળના કુંડો બોલા, એ રીતે
 બીજાં પણ અનેક આશ્ચર્યોને બોતા બોતા તેમાં રહેલા, યોગિઓને પણ
 જેમનું દર્શન દુર્લભ છે એવા મુક્તપ્રાય તપસ્વિયોગિઓને બોલા ॥૧-૩॥
 તે સિદ્ધસંઘોને બોધને સિદ્ધવલ્લભ શ્રીહરિએ નમસ્કાર કર્યો અને તેમના
 સ્વરૂપને યથાર્થપણે સમજનારા સર્વ સિદ્ધોએ પણ સમસ્ત યોગિમંડળના
 મુખ્ય ગુરૂ શ્રીહરિને નમસ્કાર કર્યો. ભગવાન શ્રીહરિ પોતાના અનન્યભક્ત
 યોગિઓને આનંદ આપવા ત્યાં ત્રણ દિવસ સુધી રહ્યા ॥૪॥ આ યોગિઓ
 વાસુદેવ ભગવાનનો નિદિધ્યાસ કરતાથકા તેમનેજ વાર્ણિવેષધારી શ્રીહરિ-
 રૂપે યોગાભ્યાસથી ઉઘડી ગએલા હૃદયકમળમાં બોલા અને આ શ્રીહ-
 રિના અનુગ્રહથીજ સ્ફુરણાયમાન થએલા અક્ષરધામમાં આવિર્ભાવ પા-
 મેલા, અતિશય તેજસ્વી, આશ્ચર્યકારી દર્શન જેમનું છે એવા ક્ષરાક્ષરાધિ-
 પતિ શ્રીહરિનેજ સાક્ષાત્ બોલા ॥૫॥ હે નૃપ! તે પછી તે સિદ્ધયોગિઓ
 ‘અક્ષરધામમાં વિરાજમાન જે શ્રીકૃષ્ણ પુરૂષોત્તમ છે તેમણેજ આ દિવ્ય
 નરાકાર સ્વીકાર કર્યો છે’ એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને, તેમના એકાંતિક ભજ-
 નથી તપેલા તપનું પરિપૂર્ણ ફળ પામ્યા ॥૬॥ ત્યાર પછી તે સિદ્ધસંઘોએ
 ભક્તિથી ખડુ વંદના કરેલા વાર્ણિરાજ ગજમાર્ગથી (જેમાં ગળે વિશેષપણે
 બળ આવે છે) તે પર્વતથી ઉતરીને, તેની તલેટીમાં વર્તતા વડવાકુંડ ના-

યસામ્ । પદ્યધ્રુવાસ સાશ્વર્યં નીલકण्ठો । નત્રયમ્ ॥૮॥ તત્તો
 યયાવગ્નિદિશં ગङ्गाસાગરસક્કમમ્ । પ્રાપ્ય ક્ષાત્વા ચ તત્રાપિ સ
 ઉવાસ દિનત્રયમ્ ॥૯॥ સમુદ્રઆઢાં તીર્થં નાવાગ ત્કપિલાશ્રમઃ ।
 વૃતં પરિધિભૂતેન સ ગરણ સુશોભનમ્ ॥૧૦॥ યત્રાસ્તે મગવાન્સ-
 ક્ષાત્સાઙ્ગ્યાચાર્યગુરુઃ સ્વયમ્ । તપસ્યન્કપિલો નિત્યં ત્રિલોક્યાઃ
 શ્રેયસે નૃપ ! ॥૧૧॥ સ્વધર્મ જ્ઞાનવૈરાગ્યયોગમક્તિનિરૂપકઃ । તં
 તત્ર લોક્ય પરમાં પ્રાપ મત્ત્ય ત્વ જા મુદમ્ ॥૧૨॥ ક્ષાત્સાઙ્ગ્યા
 સ્વં ગૃદૈશ્વર્યમપિ પ્રભુમ્ । વિવેદ કપિલઃ કૃષ્ણં ધ્યાનનારીપત્તે-
 તિમુત્ ॥૧૩॥ ધર્મસ્થાપન ઉદ્યુક્તં સ્વેચ્છયૈવ વસત્ક્રમેન્મ્ । પ્રીત્યા

મથી પ્રસિદ્ધ તીર્થને પામ્યા ॥૭॥ નીલકંઠ શ્રદ્ધાચારી તે તીર્થમાં કોઈ કોઈ
 ભૂભાગમાંથી નીકળ્યા કરતો જળ અગ્નિ અને વાયુનો સમુદાય આશ્ચર્યથી
 બેતાથકા ત્યાં ત્રણ દિન રહ્યા ॥૮॥ ત્યાંથી અગ્નિકોણને અભિમુખ ચાલતાં
 ગંગાસાગર સંગમને પામીને તેમાં સ્નાન કરીને તે તીર્થમાં પણ ત્રણ દિવસ
 રહ્યા ॥૯॥ તે પછી શ્રીહરિ નૌકામાં બેસીને સમુદ્રની ખાડી ઉતરીને ચો-
 મેર-ગોળાકાર સાગરથી વિટાએલા શોભાયમાન કપિલાશ્રમને પામ્યા
 ॥૧૦॥ હે નૃપ ! જે પવિત્ર આશ્રમમાં સાંખ્યોના આચાર્યોના પ્રથમ ગુરુ,
 દેવહૂતીમાં સાક્ષાત્ પ્રકટ થએલા સ્વયં ભગવાન્ કપિલમુનિ ત્રિલોકીના ક-
 લ્યાણુ માટે નિરંતર તપ કરતાથકા રહ્યા છે ॥૧૧॥ જેમણે પોતાની માતાને
 મિથ કરીને લોકાના હિત માટે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, યોગ અને ભક્તિ કે
 જેમને ઉત્તરોત્તર ઉપકાર્ય ઉપકારકલાવથી પરસ્પર અપેક્ષા છે તેમનું
 તત્ત્વ તત્ત્વથી નિરૂપણ કર્યું હતું, આવા ભગવાન્ કપિલમુનિને તે આશ્ર-
 મમાં પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરીને ધર્મપુત્ર શ્રીહરિ પરમ આનંદને પામ્યા ॥૧૨॥
 લોકોના ઉપકાર માટે સ્વેચ્છાથી સ્વીકારેલા માનુષલાવની લાવના કરતા
 ભગવાન્ શ્રીહરિ જેમ કોઈ સેવક સ્વામીની સેવા કરે એમ કપિલમુનિની
 સેવા કરવા લાગ્યા. એ રીતે સદા સેવા સજ્જતા પણ શ્રીહરિને ‘સ્વમા-
 યાથી જેમણે અલૌકિક અદ્ભુત ઐશ્વર્યો ઢાંકી રાખ્યાં છે એવા સ્વયંપ્રભુ
 શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ છે’ એમ ધ્યાન દૃષ્ટિથી જાણીને કપિલ મહર્ષિ પણ અ-

સિવેવે ૬ દિનમાત્રિયેન યથોચિતઃ ॥૧૪॥ તપસ્વિનામતિપ્રે-
 સ્થાને તત્ર સ વર્ણિરાદ । માસમેક પિત્વાથ રીમતાં સમાયયૌ
 ॥૧૫॥ નિ સન્નત્ર વર્ણીન્દ્રઃ રુષાત્તમપત્તને । અઘૌ જ્ઞાનં જગન્ના-
 થવીક્ષાં પ્રત્યહમાચરત્ ॥૧૬॥ ઇન્દ્રધુન્નસરોમુચ્યતીર્યેષુ ચ સ
 આપ્લવમ્ । અત્રત્યેષુ કરોતિ સ વિધાનં તૈથિકં વિદન્ ॥૧૭॥ તતો-
 ૬ત્ર વસતો ૬દ્રાગ્નીચરતા યૂથશઃ પુરે । અરુણ્વદુશા રાજન્દમ્ભ-
 મક્તનરાકૃતીન્ ॥૧૮॥ પરસ્પરસ્થો જ્ઞાનકાઘરત્વમત્સરેઃ ।
 ઉદ્વૃત્તાન્ધર્મવિસ્લાન્ક મન્કાઢનકાન્ જલોન્ ॥૧૯॥ ગુરુત્વસા ગ-
 તાશ્યાત્યૈ ભૂરિદમ્મેન વિભ્રતઃ । શૈવવૈષ્ણવ ॥ક્તાનાં બાહ્યાલ્લ પાનિ

નવધિ આનંદને પામ્યા ॥૧૩॥ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણાવતારનું તત્ત્વ જેમણે જાણ્યું
 છે એવા કપિલઋષિ ધર્મ સ્થાપવામાં ઉદ્ધમી થએલા, સ્વેચ્છાથી નરા-
 કૃતિ જેમણે સ્વીકારી છે એવા ભગવાન્ શ્રીહરિની પ્રેમરસથી પરિપૂર્ણ
 એવા અતિથિ સત્કારથી પ્રતિદિવસ પ્રીતિથી યથાયોગ્ય સેવા કરવા લાગ્યા
 ॥૧૪॥ શ્રીનીલકંઠ વર્ણીન્દ્ર તપસ્વિઓને પ્રિયતમ એવા તે આશ્રમમાં એ-
 કમાસ વાસ વસીને પછીથી હે રાજન્ ! આ (જેમાં આપણે અત્યારે આ
 વાસ કર્યો છે) જગન્નાથપુરીમાં પધાર્યા ॥૧૫॥

આ પુરૂષોત્તમપત્તનમાં આવી વસેલા વર્ણીન્દ્ર પ્રતિદિન સમુદ્રમાં સ્નાન
 અને જગન્નાથ ભગવાનનાં દર્શન કરવા લાગ્યા ॥૧૬॥ જેમને તીર્થવિધિ
 વિદિત છે એવા આ શ્રીહરિએ લોકોને શિખવવા વાસ્તેજ આ પુરીમાં ર-
 હેલાં ઇન્દ્રધુન્ન સરોવર વિગેરે તીર્થોમાં સ્નાન કર્યું ॥૧૭॥ હે રાજન્ !
 આવા અવસરમાં આવી પવિત્ર પુરીમાં નિવાસ કરી રહેલા ટોળેટોળાં
 ભેગા થઇ અહીં તહીં ભગવાન કરતા હજારો હજાર અસુરો ભગવાનને ભાળ-
 વામાં આગ્યા. કેવા અસુરો તો-ભગવદ્ભક્તના વેષ ભિષથી આસુરી દુષ્ટ-
 વૃત્તિ જેમણે ઢાંકી રાખી છે, પોતામાં પૂજ્યપણાંપ દુરભિમાનવાળા, તેનો
 ભંગ કરનારા ઉપર તીવ્ર રોષ રાખનારા, સાચા સાધુઓને પીડા પમાડવા-
 માંજ પોતાની શૂરવીરતાનો ઉપયોગ કરનારા, અન્યનો અણુમાત્ર પણ
 ઉત્કર્ષ નહિ સહન કરી શકવાંપ મત્સરવાળા, પરસ્પર સ્પર્ધા કરવાનીજ

સર્વશઃ ॥૨૦॥ મન્ત્રાણિ ચ મત્કાર રોનેન રાકસઃ । વશાં ત્ય
નરાન્સ્રીઞ્ચ ધર્માન્ પાપયા નિજાન્ ॥૨૧॥ પ્રલોભન નિઃ-
સ્પૃહા ઇવ વાહ્યતઃ । પુત્રાં ત્યાઃ શિષ્યપત્નીર્મુદુઃ પ્રીત્યોપગચ્છતઃ
॥૨૨॥ પ્રલોભ્ય માયયા લોકાન્ મહાફલનેર્દરેનઃ । ગૃહ્ણતો દ્રવિષં
તેભ્યઃ કાંચિદ્ધ મય રાનઃ ॥૨૩॥ તત્ર કાંચિન્નાકળરાત્મ સ્ત્રલય-
ષ્ટીસ્તથાયસાન્ । દધતશ્ચિપિટાન્ સ્ત્રલાયતાંસ્તાપસસન્નિમાન્
॥૨૪॥ અભિજ્ઞાનવ કાંચિદ્ધ સૌમ્યવેવાન્સ પેક્ષત । વીર ત્યામ-

એક પ્રકૃતિવાળા, બહુ ઉત્કૃષ્ટ, ધર્મ માર્ગ વિમુખ, કામને ક્રીડાના ઉપ-
કરણભૂત (અતિ કામાકુળ) બહુ ખળ-નીચ, તેને મતાનુયાયિઓમાં
અનેક ફૂડકપટથી પોતાની ગુરૂતા તથા સાધુતા પ્રખ્યાપન કરવા શૈવ-વૈ-
ષ્ણવ-શાક્ટ વિગેરેનાં વિવિધ બ્રાહ્મ ચિહ્નોને ધારી રહેલા, દંભમાંજ એક
નિષ્ઠાવાળા, મંત્ર તંત્ર યંત્રના પ્રયોગો અને તુચ્છ તુચ્છ ચમત્કારો બતાવીને
નગરનિવાસી નરનારીઓને પોતાને વશવર્તી કરીને તેમને તેમના વેદવિ-
હિત ધર્મમાંથી ભ્રષ્ટ કરનારા, કલિપત ગુરૂભાવથી પોતાની પ્રખ્યાતિ દા-
ખવતા, ઉપરથી નિઃસ્પૃહતા બતાવનારા, પ્રલોભન પમાડી પરદારાઓ અને
પુત્રીતુલ્ય શિષ્યશ્રિયોનો શ્લેષથી વારંવાર સંગ કરનારા, લોકોને શાંખરી
માયાએ કરીને (કાકતાલીયન્યાયથી) પુત્ર, ધન, સ્ત્રી વિગેરે મહાફળની
પ્રાપ્તિમાં પ્રલોભન પમાડી પમાડીને અને 'અમારૂં વચન જો નહિ માનો
તો કાલે કે પરમ દિવસે તમારા છોકરા મરી જશે' ઇત્યાદિ બહુ બહુ ખીક
બતાવીને લોકોથકી થણું ધન ધુતી લેતા, આવા પાપાચારી અનેક અમુરો
જેયા ॥૧૮-૨૩॥ તેમાં કેટલાકે કરમાં તીક્ષ્ણ તરવાર વિગેરે આયુધો
ધાર્યા હતાં તો કેટલાકે લોખંડના ખીલા જડેલી, જડા અથ્થ લાગવાળી,
નક્કર વાસંતી બનાવેલી, લાંબી, લઠ, લાકડીયો લીધી હતી તો કેટલાકે
લોઢાના લાંબા જડા ચીપીયા ધાર્યા હતા તો કેટલાક જખરી જટા આદિ-
કથી તપસ્વીના જેવી આકૃતિવાળા હતા, તો કેટલાક શસ્ત્ર ધારણે રહિત
હોઈ સૌમ્ય વેષથી સાધુતા પ્રખ્યાપન કરતાથકા છાંતી રીતે વીર-કૃત્યા-
મંત્ર-તંત્ર-યંત્ર આદિક અભિચાર કર્મથી ખીજ જનોનો દ્રોહ કરનારા હતા

અયન્નૈઃ પ્રચ્છન્નં દ્રોહિણો નૃણામ્ ॥૨૫॥ શૈવાચ્છાન્ત્રાંસ્તત્ર વામા-
ધ્વગાન્કૌલાગમાદેદિઃ । તત્પલપદ્ધતિપ્રન્થૈઃ શિવત્યર્ચને
રતાન્ ॥૨૬॥ દૈવ્યવાન્દક્ષિણાધ્વસ્થાન્મકારાદિમર્જિતાન્ । एतान्
પ્રયાત્તાપિ સ્વીયશિષ્યસ્વાચારવર્તનાન્ ॥૨૭॥ સહસ્રશો યૂથચરા-
ન્વીચૈતાન્સ્વૈકવૈરિણઃ । ધરામતિભરાં મેને હરિસ્તૈર્ગૃહદુષ્ક્રિયઃ
॥૨૮॥ પશ્ચરાત્રમુષિત્વૈવ તતસ્તીર્થાન્તરં પ્રતિ । ગન્તુકામોઽપ્યસા-
વત્ર તત્પરાભૂતયેઽવસત્ ॥૨૯॥

આવા સર્વ અસુરો સ્વયં શ્રીહરિએ બોલ્યા ॥૨૪-૨૫॥ તેમાં કેટલાક શ્રુતિ
સ્મૃતિ અને સદાચારે સંમત એવા વૈદિક માર્ગનો ત્યાગ કરીને, જેમાં વિ-
ષયભોગના ઉપભોગ સીવાય કશો અર્થ નથી અને કેવળ દુરાચારના
દરીયારૂપ એવા કૌલમાર્ગનો સ્વીકાર કરીને, કૌલાગમાદિ મૂળપદ્ધતિના
અસદ્દ્યંથોમાં કહેલા પાંચ મકારરૂપ (મઘ-માંસ-મત્સ્ય-મુદ્રા-મૈથુન)
વામમાર્ગથી શિવ તથા શક્તિનું યજન કરનારા હતા તો કેટલાક મઘમાંસાદિ
ચાર મકારના સેવને વર્ણત કિંતુ કેવળ મૈથુનચેષ્ટામાત્રમાંજ અહુ લગીવાળા,
દક્ષિણમાર્ગથી વિષ્ણુનું યજન કરનારા હતા. લોકોને છેતરી છેતરીને શિ-
ષ્યલાવમાં ખેંચી લાવીને પોતાને અભિમત એવા જે એ માર્ગ (વામમાર્ગ
અને દક્ષિણમાર્ગ) તેને અનુગુણ એવા અહુ દુરાચારોને કરાવતા અને
સંઘેસંઘ ભેગા થઈ અહીંતહીં કર્યા કરતા, પોતાના મુખ્ય શત્રુભૂત એવા
અગણિત અસુરોને બેઠને ભગવાન્ શ્રીહરિ પૃથ્વીને પ્રચ્છન્ન દુષ્ક્રિયાઓ
કરનારા અસુરસમૂહથી અધિક ભારવાળી માનવા લાગ્યા ॥૨૬-૨૮॥
એરીતે અસુરોની પ્રવૃત્તિ અતિઅધિક બાણીને પ્રથમ પાંચ કે છો દિવસ-
માત્ર રહીને બીજા તીર્થપ્રતિ પ્રયાણનો સંકલ્પ કર્યો હતો પણ આ અસુર-
સમાજના પરાભવ અર્થે આજ પુરીમાં કેટલોક કાળ નિવાસ કરીને રહ્યા
॥૨૯॥ એરીતે અસુરોના વિનાશનો જેમણે સંકલ્પ કર્યો છે, આત્મવ્યતિ-
રિક્ત સર્વ પદાર્થમાત્રમાં સ્પૃહાએ વર્ણત, શાંત-શાંત આકૃતિવાળા અ-
થવા ઉપશમ અવસ્થામાં વર્તતા અને ધર્મ ભક્તિમાર્ગમાં અપ્રસ્થાપિતપણે
પ્રવર્તેલા એવા આ નીલકંઠવર્ણીન્દ્ર અહુધાપણેતો ઇન્દ્રદુમ્ન સરોવરને કાઢેજ

ચાકરોત્ । સર્વત્ર નિઃસ્પૃહઃ શાન્તઃ સ્વધર્મ ભાક્તેમરજઃ ॥૩૦॥
 યથા ન વિસ્તુર આત્માનં નિજવરિણઃ । તથા સ વ્યૂતે તત્ર
 િરિરાજા નરાધિપ ! ॥૩૧॥ પૌરાસ્તં વિવિદુઃ કશ્ચિન્મહાન્તં સિદ્ધ-
 યોગિનમ્ । તતોઽસ્ય દર્શનં ચાર્ચી ચક્રુઃ પ્રતિદિનં જનાઃ ॥૩૨॥
 તમાપૃચ્છથ જના યે ચે કાર્યં યદ્યત્સમાચર- । તેષાં તથ મસિધ્ય-
 ત્તત્તદુઃસાધ્યમપિ દ્રુતમ્ ॥૩૩॥ સિદ્ધિદાયી નરાસ્તસ્ય પુરતો દ્રવિણં
 મૃશમ્ । નિદ્રા વસ્ત્રપાત્રાદિ પ્રોચુશ્ચેદં તથેતિ તમ્ ॥૩૪॥ સ તુ
 દૃષ્ટ્યાપિ તત્કિશ્ચિન્ન જન્માતિનિઃસ્પૃહઃ । અત્યાશ્ચર્યં તદાલોક્ય
 વિવિદુસ્તે તમીશ્વરમ્ ॥૩૫॥ અસુરાસ્તેઽથ વિત્તસ્ત્રીરસાસ્વાદાદિ-
 લોલુપાઃ । દમ્ભમક્તાસ્તદુત્કર્થં માત્સર્યાન્નૈવ સેહિરે ॥૩૬॥ અપમાનં

નિવાસ કરીને રહ્યા હતા ॥૩૦॥ હે નરાધિપ ! જે રીતે પૂર્વોક્ત દેત્યો 'નિર્મળ
 નાશભાટે પ્રવર્તેલા, પોતાના વૈરી, અવતરેલા, પુરુષોત્તમ પોતાને ન ઓ-
 ણખી શકે' એરીતે સ્વયં લગવાનું પોતાની માયાથી પોતાનો પારમેશ્વર
 સ્વભાવ ઢાંકી રાખીને ત્યાં વત્યાં હતા ॥૩૧॥ નગરના જનો ધીમેધીમે શ્રી-
 હરિનો પ્રબળ પ્રતાપ બાણતાં, 'આ કોઈ મહા સિદ્ધયોગી છે' એવો દૃઢ
 નિશ્ચય કરીને, આદરભાવથી તેમનાં દર્શન અને પ્રતિદિન પૂજન કરવા
 લાગ્યા ॥૩૨॥ જેજે જનો જેજે અર્થની આકાંક્ષાથી દૃષ્ટ કે અદૃષ્ટ સાધનો
 પુછતા હતા તેતે સર્વ કોઈ જનો તે વર્ણિવર્યે પ્રદશાવેલા પ્રકારથી સાધનનું
 અનુષ્ઠાન કરીને તેતે દુઃસાધ્ય અર્થોપણુ વિના વિલંબે અનાયાસથી પામ્યા
 હતા ॥૩૩॥ પોતપોતાનો મનોરથ જેમને સિદ્ધ થયોછે એવા તે પુરજનો
 પ્રહર્ષથી મહાપ્રભુના ચરણ પરિચરણ પરાયણ થઈ સુવર્ણ વસ્ત્ર પાત્રાદિક
 જેજે વસ્તુઓ એમને અર્પણ કરતા અને 'આ તમારૂં છે' એમ કહેતા
 તેમાંથી એકપણુ વસ્તુ દૃષ્ટિમાત્રથી પણ વિરક્ત વર્ણિરાજ મહાજી કરતાજ નહિ,
 કેમકે પોતે નિતાંત નિર્વાસનિક છે. આવો એમનો અત્યાશ્ચર્યપ તીવ્ર વૈ-
 રાગ્ય બોધને સર્વ કોઈ જનો તે વર્ણિન્દ્રને 'આ સર્વેશ્વરજ છે' એમ ભક્તિથી
 માનવા લાગ્યા ॥૩૪-૩૫॥ તે પછી વિત્ત વનિતા રસાસ્વાદ વિગેરેમાં બહુ
 લોલુપતાવાળા, દાણિક, મદોદ્ધત, મત્સરતાને લાધને શ્રીહરિનો સમુત્કર્ષ

તસ્ય ચક્રુસ્તેऽપરાધ્વા મુહુઃ । તસ્મિન્મિચ્યાપવાં ચારોપવા-
મા રુદ્ધતાઃ ॥૩૭॥ કચિ જ્ઞાનસ્ય તાત્પર્યસ્યાવાનિ રુદ્ધતાઃ ।
બહુધા મર્ત્સ્યામાસ્ત્ર તે તં મહાવ્રતઃ ॥૩૮॥ કેચિંતં નિર્દયાઃ
કૂરા ધૃત્વા વિષ્ટિમકારયઃ । અમાષયંચ પ્રસમં કેચિંતં મૌનમા-
સ્થિતમ્ ॥૩૯॥ इत्थं ह्युपद्रुतोऽप्यकैदेहाहंमतिवर्जितः । आत्मनिष्ठो
हरिः किञ्चिन्नास्ति च त निजान्तर ॥४०॥ સાધુતામત્યજન્ સ્વસ્ય
ક્ષમાશીલો રસ્તતઃ । પ્રહસન્ના તાન્ રાજંસ્તદા ર્યજિદીર્ષયા
॥૪૧॥ देहोऽस्ति नश्वरो नमात्माऽच्छेद्यादिलक्षणः । अस्तीति

નહિ સહન કરનારા, માટેજ તેમના અપમાન માટે વારેવારે પ્રવર્તેલા,
મુખમાંથી બીજાત્સ ગ્રામ્ય ગાળોના શબ્દો બોલ બોલ કરતા એવા તે અ-
સુરો નિરપરાધી નીલકંઠ બ્રહ્મચારી ઉપર મીથ્યાપવાદ આદિક આરોપવા
લાગ્યા ॥૩૭-૩૭॥ મદમત્ત તે દૈત્યો ક્યારેક કોઈ એકાંત પ્રદેશમાં બેસીને
ધ્યાન ધરતા, બ્રહ્મચર્યાદિ મહાવ્રતનિષ્ઠ એવા શ્રીહરિને ત્યાંથી ઉપાડીને
પોતાના નિવાસસ્થાનમાં લઈ જઈને, તેમને ધ્યાનમાંથી હઠથી ઉઠાડીને
બહુધા તીવ્ર તિરસ્કાર કરતા હતા ॥૩૮॥ મહાપ્રભુનો મહાપ્રભાવ નહિ
બાળુનારા નિર્દય કૂર કેટલાક અસુરોતો નીલકંઠવર્ણીને હઠથી પકડીને બહુ
ભાર ઉપાડાવારૂપ વેઠ કરાવા લાગ્યા તો કેટલાક કુટિલો મૌનવ્રતનિષ્ઠ નીલ-
કંઠવર્ણીને બહાત્કારથી બોલાવરાવા લાગ્યા ॥૩૯॥ અજ્ઞાની અસુરોએ એ-
રીતે અપરંપાર પીડા પમાડેલાપણુ આ ભગવાન્ પોતાના અંતરમાં અણુ-
માત્રપણુ ખેદ પામ્યા નહિ, કારણ કે જે ખેદ થવો તેતો અનાત્મામાં
આત્માપણાના અભિમાનનું કાર્ય છે. ભગવાનતો આત્મારામ હોવાથી તેમને
તેનો પ્રસંગજ કેમ હોય ? ॥૪૦॥ હે રાજન્ ! ભગવાનને પોતાને એ રીતે
અસુર જનોએ અપરિમિત ઉપદ્રવો કર્યા તથાપિ રોષવશને નહિ પામીને,
પોતાના અસાધારણ સાધુસ્વભાવમાંજ વર્તીને એક ક્ષમાશીલ હોઈનેજ
અગ્નિમાં પતંગીયાની પેઠે પોતાના ઉચ્ચ તેજમાં પડીને બળી મરવા તૈયાર
થએલા તે અસુરોનું કુશળ કરવામાટેજ તેમનો આસુરસ્વભાવ ત્યાગ કરા-
વાની કામનાથી હસતા હસના આ પ્રકારે બોલ્યા ॥૪૧॥ હે ભક્તો ! તમારો

વેદશાસ્ત્રાણિ પ્રાહુઃ પૂર્વે ચ સાધવઃ ॥૪૨॥ અતો માનાપમાનો મે
દૈહિકત્વાત્સમાયુમૌ । મતૌ ભક્તિ ત્વાત્મનૈવ કુર્વે જ્ઞાનસ્ય નિત્યદા
॥૪૩॥ ક્રોધસ્ત્વેષ મનુષ્યાણાં શરીરસ્યો મહાન્ રિપુઃ । વર્તતે

આ આરંભ શું કૃણમેળવામાટે છે ? મને આ કરેલા તાડન કે તિરસ્કારાદિકથી
કશો તમારે અર્થ જણાતો નથી, અમને દુઃખ દેવું એપણુ અર્થ નથી, જો
અમને દુઃખ પમાડી શકો ત્યારેતો આ સ્વાર્થ ગણાય પણ તેતો ઘટ-
તુંજ નથી, કેમકે જે આત્મા છે તેતો અછેદ-અભેદ આદિક લક્ષણવાળો
છે અને સતત નિવિંકાર સ્વરૂપવાળો છે, સતત વિકાર સ્વરૂપવાળા દેહને
છેદન ભેદન તો છે એમાં કશું અવજું નથી; જેથી દુઃખનો સંબન્ધ
આવે. દેહના વિકારથી તેનાથડી અત્યંત વિલક્ષણ એવા આત્માને દેહમાં
સન્નિધિમાત્રથી દુઃખનો સંબન્ધ કેમ કહી શકાય ? નજ કહેવાય. આવી
વસ્તુસ્થિતિ છે તો તમારી જે ‘આને હાલ પીડા પમાડુ છું’ એવી પ્રવૃત્તિ છે
તેતો તેલની લિપ્સાવાળો પુરૂષ જેમ વેળુ-રેતી પીલવા તૈયાર થાય એવી
કેવળ ભ્રાંતિમૂળકજ છે અને તે અંતે કેવળ કલેશ માટેજ થાયછે. આ
તત્ત્વવિવેક સચ્ચાસ્ત્રોએ અને શાસ્ત્રાર્થદર્શીઓએ દર્શાવ્યો છે ॥૪૨॥ ‘આ
માન છે આ અપમાન છે’ એવો ભેદતો દેહાત્મભ્રાંતિવાળા તમારી કુદૃ-
ષ્ટિએ કરીને છે. આત્મામાંજ એક નિષ્ઠાવાળા, કૃષ્ણનાજ એક ભક્તિરસા-
સ્વાદમાં સંતૃપ્ત હોય તેમને એવો ભેદ નથી, ‘માનાપમાનયોસ્તુલ્યઃ’ એમ
ગીતામાં કહ્યું છે. માટે હુંતો માન અપમાનને સમાન માનીને એક આ-
ત્મનિષ્ઠ થઈ શ્રીકૃષ્ણની સદાકાળ ભક્તિ કરુંછું ॥૪૩॥ અસ્થાનમાં ઉત્પન્ન
થએલો આ ક્રોધ કેવળ તમારીજ હાનિ માટે થશે. જેમ પ્રદીપ્ત અગ્નિ જે
કાષ્ઠનો પ્રથમ આશ્રય કરેછે તેનેજ બાળેછે, તેમ આ ક્રોધ જેનો આશ્રય
કરીને પ્રથમ ઉત્પન્ન થાયછે એવા આ દેહનેજ બાળેછે, માટે આ ક્રોધ તો
મનુષ્યોનો શરીરની અંદર રહેનારો મહાન્ રિપુ છે. બહારનો રિપુ તો કો-
ઈપણુ પ્રકારે નિયમમાં કરી શકાય છે પણ આક્યંતર અરિતો પ્રથમ પોતાનું
સ્વરૂપ અનુકૂળપણે બતાવીને સમય આવતાં તત્કાળ વિનાશ કરેજ. માટે
આ આક્યંતર મહાશત્રુ બીજાને બાળે કે ન બાળે એમાં તો અનિશ્ચય છે. પ-

પ્રદહન્ દેહં સુકૃતાનિ ચ નારાય- ॥૪૪॥ ભક્તાઃ સર્વે વ્યમાંષ
 ભવયાતઃ કુષં ધિયા । ભાકેશ્વાનમહારા- જિત્વેષ્ટં મજતામર-
 ॥૪૫॥ इत्याश्रुत्य हरेर्वाक्यं तत्र ये दैविका नराः । कुलक्तास्त-
 त्वाश्च ते तु तं श्रेयसेऽश्रयन् ॥४६॥ જાત્યા દુરાસ્તુ યે તેષુ કેચિ-
 ત્તદ્વચનં નૃપ ! । યુક્તં પ્રાહુસ્તદા ત્વન્યે મેનિરે તાનપિ દ્વિષઃ ॥૪૭॥
 ततोऽभूत्कलस्तेषामन्योन्यं धर्मवैरिणाः । महद्व्यतिक्रमभ्रष्टबु-
 द्धीनां शस्त्रधारिणाम् ॥४८॥ માનેર્પ્યામત્સરક્રોધપ્રસ્તાનાં મૂઢચે-

રંતુ ઉત્પન્ન થવામાત્રમાં પોતાની ઉત્પત્તિના સ્થાનભૂત દેહને તો નિશ્ચે આળી
 દે છે એતો પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે. અને શાસ્ત્રથી પણ સમસ્ત સુકૃતને સમૂળ નાશ
 કરેછે તે પણ પ્રસિદ્ધ છે ‘દાનં વ્રતાનિ નિયમા જ્ઞાનં ધ્યાનં હૃતં જપઃ ।
 યત્નેનાપિ કૃતં સર્વં ક્રોધિતસ્ય વૃથા ભવેત્’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૪॥ જે
 ભક્તિરસ છે તેતો અમૃતથડીપણ અત્યંત અધિક છે, તેનું માધુર્ય કોઈ-
 નાથી કહી શકાય નહિ એવું છે. પરમ આહ્વાદ આપનારો, શોક મોહ
 ટાળવામાં મુખ્ય સાધનભૂત અને જન્મમરણરૂપ ચક્રબ્રમણને ટાળનારો
 છે. આ સુસ્વાદુ ભક્તિરસનો આસ્વાદ મારી સાથે સ્વીકાર કરો અને
 તેમાં તથા જ્ઞાનમાં મહાવિરોધી એવા આ ક્રોધને સદ્બુદ્ધિથી ત્યાગ કરો
 અને અમર લાવને લજો અથવા ઇષ્ટદેવને લજો. અન્યથા-એમ નહિ
 કરોતો જરામરણરૂપ સંસારસિંધુનું સમુદ્વંધન થાયતેમ નથી ॥૪૫॥ હે
 રાજન્ ! આવું શ્રીહરિનું હિતવચન સાંભળીને તે અસુરોમાં જે જનો કેવળ
 હુસંગદોષથી આસુરલાવને પામીને ધર્મમર્યાદામાંથી બ્રહ્મ થયા હતા તે-
 ઓએ તો દૈવી સંપત્તિનો તત્કાળ સમુદય થતાં આગંતુક આસુર સ્વલા-
 વને ત્યાગ કરીને શ્રેયમાટે આ લગવાનનો શુભાશ્રય સ્વીકાર્યો ॥૪૬॥
 હે નૃપ ! તેમાં જે જન્મથી આસુર સ્વભાવવાળા હતા તેમાંથી કેટલાક
 અસુરો પૂર્વોક્ત ‘શ્રીહરિનું વચન યથાર્થ છે’ એમ માનવા લાગ્યા. તે-
 મને પણ બીજા કેટલાક અસુરો પોતાના વિદ્વેષી માનવા લાગ્યા ॥૪૭॥
 તેપછી સ્વભાવથીજ ધર્મવેદી અને વળી મહાપુરૂષ શ્રીહરિનો મહાપરાધ
 અને તેમના હિતવચનના ઉદ્વંધનથી જેમની બુદ્ધિ બીલકુલ બ્રહ્મ થઈ ગઈ

તસામ્ । વૃથા કલિરમૂઢ્યાંસ્તેષામવગ્નચ પામ્ ॥૪૯॥ તદ્વા
સ્વપાનમાગત્ય તસ્યૌ ઘર્ણિવરસ્તતઃ । અનાદૃતસ્તવાનપાનાન્ પામ્
પામ્નાં વિદન્ ॥૫૦॥ પરસ્પરં તે સક્લત્ય ચરાસ્તત્ત તત્ર ચ ।
કુધો નાન્તા શ્વાન્યોન્યં પ્રા મર્મમિદો ગિરઃ ॥૫૧॥ કલહોઽમૂ-
ન્મહાંસ્તેષાં મૂઢાનાં માયયા હરેઃ । અશ્વચમૂરિર્વાક્યો ઘોરનીચ-
મહારવઃ ॥૫૨॥ પરસ્પરં ભર્ત્સયન્તઃ સઘોઽસીજગૃહુશ્ચ તે । કેચિ-

છે એવા વિવિધ આયુધધારી અસુરોને બુદ્ધિભેદ થવાથી પરસ્પર મહાન
કલહ ઉત્પન્ન થયો ॥૪૮॥ આસુરી પ્રકૃતિથી થએલા વિપરીત મોહને
લીધે ચિત્તમાં વિપરીત ભાવને પામી ગએલા, માન-ઈર્ષ્યા-મત્સર-ક્રોધ
ઇત્યાદિ મહાદોષથી પરાભવ પામેલા, રોષવેગથી રાતાંચોળ ચકળ વકળ
લોચન જેમનાં છે એવા તે અસુરોને કાંઈપણ કારણ વિના અકસ્માત
અંદર અંદર મહા કોલાહલ ઉત્પન્ન થયો ॥૪૯॥ ભગવાનતો એજ સમ-
યમાં ત્યાંથી સ્વસ્થાનમાં આવીને, પોતાના હિતવાક્યના અનાદરણ્યથી
જેમનાં તીવ્ર પાપોનો પરિપાક થયોછે એવા તે પાપી અસુરોનો ભવિષ્યમાં
થનારો ઉચ્છેદ જાણીને સુખેથી ત્યાં રહ્યા ॥૫૦॥ તે અસુરોતો ક્ષણક્ષણ
પ્રત્યે વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો છે વૈરભાવ જેમને અને જ્યાં ત્યાં યોગેયોગી
ભેગા થઈ રોષથી ચિત્તમાં વિશેષ વિક્ષેપ પામીને પ્રથમતો પરસ્પર મર્મ-
ભેદક વાણી વદવા લાગ્યા ॥૫૧॥ ભગવાન શ્રીહરિની બૂલારહસ્યરૂપ ઇ-
ચ્છાથી વિમૂઢમનવાળા, પરસ્પર ન સાંભળી શકાય એવાં બહુ આત્મ-
શબ્દોવડે અવાચ્ય ગાળો દેવારૂપ દુર્વાક્યો જેમાં છે અને ઘોર દીર્ઘ મહા-
ઘોષ જેમાં થાયછે એવો મહાન યુદ્ધોદયમ પ્રવર્ત્યો ॥૫૨॥ એરીતે પ્રથમતો
પરસ્પર કેવળ વિષમ વચનવજ્રથી અનોન્ય યુદ્ધ કરતાં ક્ષણમાં ક્રોધવેગથી
કેટલાક અસુરોએ તરવારો તો કેટલાકે શક્તિ (કાસૂનામે આયુધ) તો
કોઈએ ધનુષ તો કોઈએ તીક્ષ્ણધારાવાળો પરશુ તો કોઈએ કુંત-લાલાઓ
તો કોઈએ આખકો તો કોઈએ ખટ્વાંગ-ચોખંડાં લાંબાં ખાટલાનાં ઇસી
ઉપળાં અથવા મહાદેવનું ખટ્વાંગ નામનું આયુધ તો કોઈએ લોખં-
ડની લઠ લાકડીઓતો કોઈએ કાષ્ઠની લાકડીઓ તો કોઈએ જખરા

છત્તીર્ધનૂંપ્યેકે કેચિચ્છ પરશ્ચિછતાન્ ॥૫૩॥ કુન્તાન્કેચિત્કરાઃ
 કેચિત્ત્વદ્વજાનિ તથાપરે । લોહદણ્ડપ્રતાપ્તપ્રજાંદિત્ત્વપ્રદે
 કેચન ॥૫૪॥ સિન્દૂરાક્તાનિ જગૃહુસ્ત્રિશૂલાનિ ચ કેચન । મુશુન્ડી-
 શ્ચ શુરાન્કેચિદગ્નિબાણા પાદદુઃ ॥૫૫॥ તતસ્તે નિર્દયં જમ્નુઃ પર-
 પરમમર્ષિણઃ । રક્ષૈરક્ષૈર્દૃષ્ટિમિશ્ચ યદ્દિદન્ડમાદિમિઃ ॥૫૬॥
 પ્રહારશબ્દશ્ચ મનાસાંતેષાં બલીયસામ્ । મેરીપટહર્તૃયાણાં શબ્દ-
 શ્ચારમટીયુતઃ ॥૫૭॥ શૂરાણામપિ દુર્દૃશ્યં તદ્યુદ્ધં તુમુલં તદા ।
 વમ્ભૂવાસુરસજ્જાનાં મત્તાનાં પલલાશનૈઃ ॥૫૮॥ તદા મહોત્સવો
 હ્યાસીદ્ધતાનાં પલલાશિનામ્ । કક્કાનાં વાયસાનાં ચ ગૃધ્રાણાં ચ
 શુનામપિ ॥૫૯॥ ત્વક્ષત્ત્વક્ષત્ત્વ શાકિનીનાં યોગિનીનાં ચ રક્ષસામ્ ।
 મૈરવાણાં ચ સર્વેષામસ્ત્રપાં પલભોજિનામ્ ॥૬૦॥ શિષ્તાંતિ કરવા-

ચીપીયા તો કોઇએ સિંદૂરચર્ચિત ત્રિશૂળો તો કોઇએ ભુશંડી (પથ્થર ફેક-
 વાનું ચર્મમય યંત્રરૂપ એકબીજાનું અસ્ત્ર) તો કોઇએ છરાઓ તો કોઇએ
 અગ્નિબાણો, એ રીતે પોતપોતાના હાથમાં હથીયારો ધારણ કર્યા ॥૫૩-
 ૫૫॥ તેપછી આયુધો જેમણે ધાર્યા છે એવા એ અસુરો અતિશય અમ-
 ર્ષમાં આવી જઇને નિર્દયપણે શસ્ત્ર-અસ્ત્ર-મુષ્ટિ-લાકડીયો-લોહદંડ-વૃક્ષ-
 શાખા-પાષાણપ્રક્ષેપદત્ત્યાદિવડે પરસ્પર પુષ્કળ પ્રહાર કરવા લાગ્યા ॥૫૬॥
 તે સમયમાં શસ્ત્રોના અતિશય ઉંચા પ્રહરશબ્દો, અગ્નિષ્ઠ અસુરોનો ક્રોધ-
 વેગથી પ્રવર્તેલો 'મારો મારો' એવો દીર્ઘ ધ્વનિ અને વિજયની વાંછાથી
 વેગમાં વગાડાતાં ભેરી-નગારાં-તુરધ વિગેરે વાજાંત્રોનો નાદ દશે દિશામાં
 પ્રસરી ગયો ॥૫૭॥ પ્રતિદિન માંસલક્ષણથી મદમત્ત થએલા તે અસુર-
 સમૂહોનું તે તુમૂળ યુદ્ધ શૂરવીર પુરૂષોથી પણ ન જોઈ શકાય એવું અતિ
 ભયંકર થઈ પડ્યું ॥૫૮॥ એ અવસરમાં માંસાહારી કંક-કાક-ગૃધ્ર-શ્વાન
 વિગેરે પ્રાણીઓને તથા રૂઢિરપાન કરનારા અને માંસ લક્ષણ કરનારા પિ-
 શાઓ-શાકિની-યોગિની-રાક્ષસો-ભૈરવો વિગેરે ભૂતગણોને તથા તેવા
 બીજા બધાઓનેપણ નિત્ય નિત્ય નવું નવું માંસ મળવાથી મહાહર્ષ થયો
 હતો ॥૫૯-૬૦॥ તે સમયે તરવાર વિગેરે આયુધથી છેદાએલાં અસુરોનાં

લ ઘસ્ટેપાં ત્તાને ભૂતલે । નાલિકેરફલાની પતન્તિ સ્સ સહ-
 સ્નશઃ ॥૬૧॥ છિન્નાં પુલાઃ પ્રથને કોચેચ્છિન્ન-પુલાઃ । પેતુઃ
 પૃથિવ્યાં વિચ્છિન્નસકલાક્લાઃ કેવન ॥૬૨॥ દન્તપિષ્ઠાધરોઘ્તાનિ
 પતિતાન્યપિ ભૂતલે । તેષાં શીર્ષાણિ રાજેન્દ્ર ! દુર્દશ્યાન્યમવજ્જનૈઃ
 ॥૬૩॥ અ-રાણાં સ-શ્વાણે દશ તસ્મિન્દિને નૃપ ! । શમનાતિથિતાં
 પ્રાપુરન્યોન્યં નિમ્નતાં રુષા ॥૬૪॥ તતઃપ્રમૃત્યભૂધુદ્ તેષાં નિત્યં
 જયાશયા । માંસા-તરવાલિઘ્તાનાં મત્તાનાં મધપાનતઃ ॥૬૫॥ કચ્ચિ-
 દિને સહસ્રે દ્વે કાલિત્ય-શતાને ચ । કાચેત-પુલા-શ્વાણે
 સહસ્રં કાપિ તે મૃતાઃ ॥૬૬॥ દ્વે શતે કાપિ ચ શતં પચ્ચા-
 શચ્ચ દિને કચિત્ । મૃતાઃ પરસ્પરાચાતાતેવં માસદ્વયં હ્યભૂત
 ॥૬૭॥ एवं ન-જ્ઞાનચ્છયા રાજન્સર્વે ધર્મદ્રુહોઽસુરાઃ । વિનેર-સ્તેન

હનરોહનર મસ્તકો નાલીકેરફળ પડ્યાં હોય એમ પૃથ્વીઉપર પડ્યાં હતાં
 ॥૬૧॥ તે સંગ્રામમાં કેટલાક અસુરો ચરણમૂળ છેદાઈ જવાથી તો કેટલાક
 એ બાહુ છેદાઈ જવાથી તો કેટલાક બીજા અધા અવયવો વિચ્છેદ થવાથી
 પૃથ્વીઉપર પડી ગયા ॥૬૨॥ હે રાજેન્દ્ર ! પ્રાણે રહિત થઈ પૃથ્વી ઉપર
 પડેલાં એવાં પણ તે અસુરોનાં મસ્તકો દાંતથી અધરોષ પીષેલા હોવાથી
 (વિકૃતરૂપ થવાથી) જનોએ ન બોઈ શકાય એવાંજ જણાયાં હતાં ॥૬૩॥
 હે નૃપ ! એરીતે દારૂણ રોષથી પરસ્પર શસ્ત્રપ્રહાર કરતાં દશ સહસ્ર અ-
 સુરો સંગ્રામના સમારંભ દિવસેજ યમરાજના અતિથિ થયા ॥૬૪॥ તે
 દિવસને આરંભીને માંસાહારથી બહુ બળ પામેલા અને વારેવારે મધ
 પાનથી મદોન્મત બની ગએલા અને આસુરી વૃત્તિને લીધે વધી ગએલા
 રોષવેગે જેમના ચિત્તનો કોળીયો કરી લીધો છે એવા હણાતાં બાકી રહેલા
 અસુરોને પરસ્પર પોતપોતાના વિજયની લાલસાથી પ્રતિદિન યુદ્ધ ચાલુજ
 રહ્યું ॥૬૫॥ કોઈ દિવસે એ હનર તો કોઈ દિવસે પાંચસો તો કોઈ દિને
 પાંચ હનર તો કોઈ દહાડે એક હનર તો કોઈ દિને બસો તો કોઈ દિને સો
 તો કોઈ દિને પચાસ એવા અનુક્રમથી અનોન્ય અસ્ત્રશસ્ત્રથી પ્રહાર કરતાં
 તે યુદ્ધમાં બહુ દૈત્યો ધર્મરાજના અતિથિલાવને પામ્યા. એ રીતે એ માસ

જિતઃ ॥૭૪॥ નાન્તસ્તમસઃ સર્વે પ્રતાપેનૈવ તસ્ય લે । નારાયણ
તં નિશ્ચિત્ય મેજિરે તદ્વચઃસ્થિતાઃ ॥૭૫॥ એવં સ મગવાપ્રાજ્ઞશ-
સ્તોઽપિ વૃષદ્રુહઃ । અરુરાન્સ્વપ્રતાપેન તમો ભાસ્વાનિવાહરઃ ॥૭૬॥
ઇત્યં ધર્મે ચ ભક્તિ ચ પાપધન ધમનનઃ । તદ્દુહ્ય જયમ પુરે
માસાન્દશાવસત્ ॥૭૭॥ તત્ત્વારંભ મૃગયાદિચર્યઃ સક્રીર્તિયેદ્વા
પ્રયતઃ પુમાન્સઃ । મુક્તો ભવેત્સ્વારિષેપ જેભ્યો લમેત ચાન્તે
પદમચતસ્ય ॥૭૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમ-
પ્રકરણે ઉત્કલદેશીયાસુરસંઘપરાભવનિરૂપણનામાષ્ટચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૮॥

સ્તુતિ કરી અને ચંદન પુષ્પાદિ ઉપચારોવડે પૂજા કરી ॥૭૪॥ તે તમામ જનો
શ્રીહરિના સદુપદેશથી તેમનાજ સમાશ્રયણ પ્રતાપને લીધે અંતરનું અજ્ઞા-
નરૂપ અંધકાર વિનષ્ટ થઈ જતાં તે શ્રીહરિનેજ 'સાક્ષાત્ નારાયણ શ્રીકૃષ્ણ
પુરૂષોત્તમ પૃથ્વી ઉપર અનંત જીવોના ઉદય અર્થે પ્રકટ થયા છે' એવો દૃઢ
નિશ્ચય કરીને, તેમણે ઉપદેશેલા માર્ગથી નહિ ચળાયમાન થઈને, તેમના
વચનમાં વર્તવાપૂર્વક તેમનીજ નવધાભક્તિ ભક્તિથી કરવા લાગ્યા ॥૭૫॥ હે
રાજન્ ! આ ભગવાન્ આયુધ ધારણે રહિત છે તથાપિ પોતાના સંકલ્પમાત્ર-
રૂપ પ્રતાપથી જેમ ઉદય પામેલો સૂર્ય અંધકારને ટાળે છે તેમ તેમણે ધર્મદ્રોહી
અસુરસંઘનો વિનાશ કર્યો હતો ॥૭૬॥ હે રાજન્ ! એવી રીતે ધર્મ ભક્તિને
પરિપોષણ કરતા અને તેના વિરોધિઓનો વિનાશ કરતા ધર્મનંદન ભગવાન્
શ્રીનીલકંઠવર્ણીન્દ્ર આ પુરૂષોત્તમપુરીમાં દશમાસ સુધી રહ્યા હતા ॥૭૭॥
હે રાજન્ ! જે પુરૂષ નિયમતત્પર થઈને શ્રીહરિનું દિવ્ય શ્રવણમંગળ ચ-
રિત સાંભળે અથવા શ્રોતાજન સમક્ષ કીર્તન કરે તે પુરૂષ પોતાના જે આ
લોકના વૈરીઓ અને વિપદાઓનો વર્ગ તેથી તુરત વિમુક્ત થઈને, અંતે-
દેહાવસાનસમયે સર્વપાપવૈરીઓથી વિમુક્ત થઈને પરલોકમાં અચ્યુત
ભગવાનના અક્ષરનામના ધામને નિશ્ચે પામે ॥૭૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિ-
જીવને...પ્રથમપ્રકરણે ઉત્કલદેશીયાસુરસંઘપરાભવનિરૂપણના-
માષ્ટચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૮॥

સુવ્રત ઉવાચ—ઇતો યયૌ વર્ણિરાજો દક્ષિણાં દિશમેકલઃ ।
 અ-સૃતઃ દિવ્યદેહર્પમાર્ગેઃ સર્વદૈવ સઃ ॥૧॥ ગમિષ્યન્સે-વન્ધં સ
 આદિકૃર્મ-પાયયૌ । તતો મહાવને ગચ્છન્પ્રાપ માનસપત્તન-
 ॥૨॥ તત્ર રાજા સત્રધર્મા દૈર્ઘીં સમ્પદમાશ્રિતઃ । તં મહાપુરુષં
 જ્ઞાત્વા વાસયામાસ માનયન્ ॥૩॥ અના-ન્નાં રહઃસ્થાને સોઽ-
 ધ્યુવાસ વિતર્દિકામ્ । રાજકીયા અનુસઘં સેવન્તે સ્મ તમાદૃતાઃ
 ॥૪॥ જગન્નાથપુરબ્રહ્માસુરોક્તસ્વજનક્ષયે । હેતું વિદન્તસ્તં દૈત્યા-

અધ્યાય ૪૯ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ જગન્નાથનગરી થકી નીકળેલા,
 દિવ્યદેહધારી હોવાથી અદૃશ્ય રૂપથી પાસે રહેલા સપરિવાર ધર્મભક્તિએ
 સદા અનુસરેલા, વર્ણિરાજ શ્રીહરિ એકાકીજ દક્ષિણદિશાને અભિમુખ
 ચાલ્યા ॥૧॥ તીર્થરાજ સેતુબંધપ્રત્યે પધારશે એવા મહાપ્રભુ પ્રથમ આદિ-
 કૃર્મક્ષેત્રને પામ્યા. ત્યાંથી કોઈ ગહન વનમાં વિચરતા વિચરતા માનસ-
 પત્તનને પામ્યા ॥૨॥ તે પત્તનમાં દૈવીસંપત્તિએ સંપન્ન, સત્રધર્મા નામનો
 એક રાજા હતો. એ રાજાએ શ્રીહરિને કોઈ મહાપુરુષ સમજીને બહુ માન-
 પૂર્વક પોતાના પત્તનમાં આગ્રહથી રાખ્યા ॥૩॥ નૃપતિએ પોતાના નગરમાં
 નિવાસ કરાવેલા ભગવાન્ કોઈ વિજન પ્રદેશમાં ઉપર આવરણે વર્ણત
 (ઉઘાડી) એવી કોઈપણ વેદિકા (ચોખ્ખો ઓટલો) ઉપર વિરાજમાન
 થયા. સુખદુઃખાદિ દ્વન્દ્વથકી ભય પામનારા અને વિત્ત વસ્ત્ર વિગેરેના
 પરિગ્રહવાળા એવા પુરુષો તો ઉપર આવરણવાળા, આભ્યંતર ગૃહે યુક્ત અને
 યોગરદ્ધ મનસમાજથી વ્યાપ્ત એવા ભવનમાં રમે છે. પરિગ્રહમાત્રે પરિ-
 વર્ણત, દ્વન્દ્વાતીત, આત્મારામ એવા આ વર્ણન્દ્રને તો એવોજ (નિરા-
 વરણ અને વિજન) પ્રદેશ પ્રિયતમ છે. રાજાના હુકમથી તેના અનુચરો
 તે ભગવાનની પ્રતિદિન પરિચર્યા યથાયોગ્ય યથાસમય સ્નેહથી આદરપૂ-
 ર્વક કરવા લાગ્યા ॥૪॥ જગન્નાથપુરીમાં હણાતાં બાકી રહેલા નાશી આ-
 વેલા અસુરોએ જેમને સ્વજનનો વિનાશ જણાવ્યો છે એવા માનસપત્તન-

તન્નત્યા હન્તુમુચતાઃ ॥૫॥ એકાકિનં તમાક્ષાય નિશિ વદ્ય મવ-
સ્થિતઃ । સંહત્ય ચક્ષુસ્તસ્મિન્ને શતશોઽસાવિવિષ્ણુઃ ॥૬॥
પ્રદક્ષાત્ પ્રમાતાન્તં ચિક્ષિપુસ્તે મહોપલાન્ । નિર્દોષે સાશીલ-
ઽપિ પાપનષ્ટધિયો હરૌ ॥૭॥ તદ્વેદિમભિતસ્ત્વાસઞ્છતશો હ્યશ્મ-
રાશયઃ । એકોઽપ્યશ્મા નાસ્તં શત્તં તદાસીદ્દ્યુતં મહત્ ॥૮॥ એવં
ભગવતા તેન સૈશ્વર્યે દર્શિતેઽપિ તે । તદ્ગ્રોહવુદ્ધિં ન જાનન્તિકા-
ગતમૃત્યવઃ ॥૯॥ અથ વ્યર્થપ્રયત્નાસ્તે શસ્ત્રેસ્તદ્દનનેચ્છવઃ । સ્વસ્વા-

નિવાસી અસુરો તે આ વર્ણીન્દ્રને સ્વળનક્ષયમાં મુખ્ય હેતુભૂત બળીને
તેમને હણવાનો ઉદ્ધમ કરવા લાગ્યા. એકાંતસ્થાનમાં વેદિકા ઉપર એકા-
એકી વિરાજેલા વર્ણીન્દ્રને બળીને, રાત્રિએ સોએ સો અસુરો ભેગા થઇ
તેમની ઉપર હાથથી તો ઝોફણથી પાપાણની વૃષ્ટિ કરવા મંડ્યા ॥૫-૬॥
મહાપુરૂષ શ્રીહરિના દ્રોહળન્ય પાપથી જેમની યુદ્ધિ નષ્ટ થઇ છે એવા તે
દૈત્યોએ સર્વ લોકના સત્ય મુહૂત, સર્વ દોષે રહિત અને સાધુ સ્વભાવશાલી
એવા પણ ભગવાન્ શ્રીહરિ ઉપર સાયંસમયને સમારંભીને પ્રભાતપર્યંત
પાપાણના મોટા મોટા બહુ કટકાઓ દૂર રહીને ફેંક્યા ॥૭॥ એ રીતે દુરાત્મા
દૈત્યોએ આખી રાત્રિ તીવ્ર વેગથી ફેંકેલા અગણિત પાપાણના કટકાઓ તેજ
ભગવાનના પ્રકૃષ્ટ પ્રતાપથી તેનો વેગ બીલકુલ રોકાઇ જતાં એક પણ પ-
થ્થર ભગવાનને કિંચિત્ પણ સ્પર્શ નહિ કરીને તેમની એસવાની વેદીની
ચોગરદમ પડતાં મોટા ઢગલા થઇ ગયા. આવું એક અહભુત એ અવસ-
રમાં થયું હતું ॥૮॥ એવી રીતે ભગવાને પોતાનું અસાધારણ અલૌકિક
યોગૈશ્વર્ય પ્રત્યક્ષ પ્રદર્શાવ્યું, તથાપિ તીવ્ર દ્વેષદોષથી અત્યંત અંધ બની
ગએલા અને પાપના દુષ્પરિપાકથી સમીપમાં જેમનો મૃત્યુકાળ આવી
પહોંચ્યો છે એવા તે અસુરો એ નિરપરાધી શ્રીહરિ ઉપરથી દ્રોહ યુદ્ધિનો
ત્યાગ કર્યો નહિ, કિંતુ ફરી ફરી પરિદ્રોહ માટેજ પ્રયત્નો કર્યા ॥૯॥ ભ-
ગવાનના પ્રતાપથી જેમના સમસ્ત પ્રયત્નો વ્યર્થ થયા છે એવા પણ તે ત-
મામ અસુરો ભેગા થઈ શ્રીહરિને શસ્ત્રોથી હણવાની સ્પૃહાથી પોતપોતાનાં
આયુધો ઘસી સળવી તૈયાર રાખીને અવસરની વાટ બેતા થકા તે માન-

યુધાનિ સંસાપ્ય તન્નાસન્ યૂથશોઽલિલાઃ ॥૧૦॥ તદાશ્ચર્યં નૃપઃ
શ્રુત્વા પ્રાતરાયાસદન્તિકમ્ । પૌરા જનાશ્ચ નિલિલાસ્ત ઘ્વા
વિસ્મયં યયુઃ ॥૧૧॥ વિદ્યોતો નૃપતિઃ પ્રાહ પ્રહ્લાદસ્ય યથા પુરા ।
રક્ષા નૃસિંહેન કૃતા તથા ભગ્તાસ્ય હિ ॥૧૨॥ એવ એવ ભવેત્કિ
વા ? પ્રહ્લાદો મક્કરાદ્ સ્વયમ્ । इत्युक्त्वा તત્વાચાસૌ તવાસ્ત-
ચાદેનાદિતિ ॥૧૩॥ તતો હરિર્મુમુક્ષું તં કૃષ્ણાશ્રયમકારયત્ ।
યથાવિધિ તદીયાંશ્ચ મુમુક્ષુન્ભૂપતે ! નરાન્ ॥૧૪॥ તતોઽસુરાંસ્તાં-
સ્તદોઘ્નન્સર્વાઙ્જાત્વાઽતિપાપિનઃ । ઘાતયામાસ ભૂપાલઃ સ્વસૈ-
ન્યૈરતિદારુણૈઃ ॥૧૫॥ સ્વપાપકર્મભિર્નાશં જાનંસ્તં પાપિનાં હરિઃ ।

સપુરમાં ગુપ્તપણે રહ્યા ॥૧૦॥ પ્રભાત થતાં સત્રધર્મા રાજ વર્ણીની ચારે
બાજુ પડેલો પથ્થરનો ઢગલો અને તેના પ્રહારથી જેમના ગાત્રમાં અણુ-
માત્રપણે ક્ષતિ થઈ નથી એવા વર્ણીન્દ્રને સાંભળીને એવું અદ્ભુત જેવા
માટે તેમની સમીપે આવ્યો તેમજ પુરના સર્વ જનો પણ આવ્યા, આવીને
આવું અલૌકિક આશ્ચર્ય ભાળીને તેઓ પરમ વિસ્મય પામી ગયા ॥૧૧॥ તે
વખતે વિશેષ વિસ્મય પામેલો નૃપતિ બોલ્યો કે-પૂર્વે જેમ નૃસિંહ ભગવાને
બાળ પ્રહ્લાદની હિરણ્યકશિપુથકી રક્ષા કરી હતી તેમ આ મહાપુરૂષની
અસુર લોકથકી ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે નિશ્ચે સાક્ષાત્ રક્ષા કરી છે ॥૧૨॥ માટે
આ મહાપુરૂષ ભક્તાએસર સ્વયં પ્રહ્લાદ ફરીથી અવતર્યા હશે કે શું ? એમ
બોલીને ભગવાન્ પ્રત્યે એમ બોલ્યો કે-હે ભગવન્ ! હું આ દિવસને આ-
રંભીને આપને આધીન છું. આપના દાસભૂત મને કૃપા કરી આપના ચર-
ણારવિંદનો સમાશ્રય આપીને નિઃશ્રેયસભાગી કરો ॥૧૩॥ હે ભૂપતે ! ભૂ-
પતિની પ્રાર્થનાને અનુસારે ભગવાને તેને મહામુમુક્ષુ અધિકારી બાળીને
અને તેના સંબન્ધિજનોને પણ મુમુક્ષુ અધિકારી બાળીને શ્રીકૃષ્ણનો સમા-
શ્રય કરાવ્યો ॥૧૪॥ ત્યારપછી ભૂપતિએ ભગવાન્ ઉપર પથ્થરનો પ્રહાર
કરનારા સર્વ અસુરોને સ્વેષ્ટેવ શ્રીહરિના મહાદ્રોહી માટેજ મહાપાપી
બાળીને, ગુપ્તપણે રહેલા તેમને જ્યાં ત્યાંથી ગોતીગોતીને પોતાના ફર સૈન્ય
પાસે મારી નાંખ્યા ॥૧૫॥ તે પાપીઓનો પ્રજ્વાલ પોતાના પાપપરિણામે

તેનાર્ચિતસ્તતઃ પ્રાયાદે દાર્દ્રિ મહીમુજા ॥૧૬॥ તત્રસ્યસ્યેક્ષણં
કૃત્વા શ્રીવિષ્ણારગમસ્તતઃ । વિષ્ણુકાર્ણી તતઃ શ્રીર-
ક્ષમાયયૌ ॥૧૭॥ નયાં જ્ઞાત્વા સ કાવેર્યૌ તત્પ્રાક્ અપલાનતઃ ।
શોમિતાયાં લાંકાયાં સમુવાસ મહીરુહૈઃ ॥૧૮॥ તત્ર માસ-
સ્થિત્વા વૈષ્ણવૈઃ સહ સંવદન્ । સ્વપ્રતાપેન તામેઢદુરપાચારમહાપ-
યત્ ॥૧૯॥ પરામૂય ચ તત્રત્યાનામિચારિકકર્મણઃ । વિપ્રાદીચ્છ-
તશઃ કૃષ્ણઃ સ્વપ્રતાપમપ્રયત્ ॥૨૦॥ વિનષ્ટમાયિકાજ્ઞાનાસ્તત્ર-

થયો એમ જાણીને પોતેતો નિર્લેપપણે રહીનેજ લાવિક સત્રધર્મા ભૂપ-
તિએ બહુમાનપૂર્વક પૂજન કર્યા થકા તે માનસપત્તનથકી વેંકટાયળ પ-
ધાર્યા ॥૧૬॥ તે વેંકટાદ્રિમાં અર્ચાર્પથી નિત્ય નિવાસ કરી રહેલા શ્રીનિ-
વાસ ભગવાનનાં દર્શન કરીને, ત્યાંથી કાંચી પુરીને પામીને શિવ અને વિ-
ષ્ણુનાં દર્શન કરીને, ત્યાંથી દિવ્યક્ષેત્ર શ્રીરંગમાં પધાર્યા ॥૧૭॥ નીલકંઠ-
વર્ણીએ પ્રસન્ન પાવન પાનીય જેમાં છે એવી કાવેરી નદીમાં સ્નાન કરીને
તેના પૂર્વ દિગ્ગલાગમાં કૃળ પુષ્પના બહુ ભારથી નમી ગએલા વૃક્ષોવડે શો-
ભાયમાન કોઈ કુલવાડીમાં અતિશય આનંદથી ઉતારે કર્યો ॥૧૮॥ આ
શ્રીહરિ શ્રીરંગક્ષેત્રમાં બે માસ રહ્યા. અને ત્યાં વર્તતા વૈષ્ણવો સાથે સંવાદ
કર્યો એટલે પોતાને પ્રિયતમ વિશિષ્ટાદ્વૈત રહસ્યનો શ્રીમાન્ ચામુનમુનિ-
ભગવાન્ રામાનુજાચાર્ય આદિક ગુરુપરંપરાપ્રાપ્ત અર્થોશમાં સંવાદ
કર્યો-એકાલિપ્રાય કર્યો (તે શ્રીરંગમાં વૈષ્ણવોસાથે તે વિષયમાં વિવાદ-
નોતો પ્રસંગ નથી) અથવા તત્ત્વને નહિ જાણનારા નામમાત્ર વૈષ્ણવો
સાથેતો વિવાદ થાય માટે સંવદન્ એટલે વિવદન્ એવો અર્થ કરવો.
એ રીતે ભગવાન્ તત્ત્વાવબોધનમાં સંવાદ કરતાથકા પણ તેમનામાં રહેલા
પ્રામાદિક દુરાચારને પોતાના પ્રતાપથી પરિત્યાગ કરાવીને, તે વૈષ્ણવ જ-
નોના એક પરિદ્રોહપરાયણ, મારણ-મોહન-ઉચ્ચાટન આદિક અભિચા-
રકર્મમાં કુશળ એવા જે સૌએ સૌ વિપ્ર વિગેરે હતા તેમનો પરાભવ ક-
રીને પોતાનો પ્રયળ પ્રતાપ ત્યાં પ્રખ્યાપન કર્યો હતો ॥૧૯-૨૦॥ તે પછી
તે વૈષ્ણવ વિગેરે જનો મહાપ્રભુના મહિમામાત્રથીજ અનન્ય અસાનનો

તાપેન તે તતઃ । તમેવ વિષ્ણું નિશ્ચિત્ય ભક્તિં તસ્યૈવ ચક્રિરે ॥૨૧॥
 સેતુબન્ધં તતસ્તીર્થં મહાપાતકનાશનઃ । પ્રાપ્ય જ્ઞાત્વાન્ ધૌ
 ચક્રે સ રામેશ્વરદર્શનમ્ ॥૨૨॥ તત્રાપ્તૌ વેત્વા દ્વૌ માસૌ ક્ષેત્રે
 તાપસવલ્લભે । તતઃ સુન્દરરાજાસ્થાનેષુ માર્ગચ્છવકલઃ ॥૨૩॥
 તતો ભૂતપુરીં ગચ્છન્ પ્રાપ ઘોરાં મહાટવીમ્ । તત્રાહાનિ ચલન્
 પશ્ચ નાન્ન પ્રાપાતિ વારિ ચ ॥૨૪॥ પશ્ચમેઽહિ પ્રદોષેઽસૌ કશ્ચિ-
 ત્પ્રાપ જલારાયઃ । તત્ર જ્ઞાત્વાઽર્ચય માસ તાલપ્રામં સ ભૂપતે !
 ॥૨૫॥ ચતસ્રો વનશિશ્મ્વીશ્ચ ભર્જયિત્વાઽગ્નિના તતઃ । નિવેદ્ય
 વિષ્ણવે તત્ર જઘાસ તપતાં ગુરુઃ ॥૨૬॥ આજ્ઞાપ્તાઽધે નિશસ્ત્ર

વિનાશ થતાં શ્રીહરિનેજ સ્વેદેવ સાક્ષાત્ શ્રીલક્ષ્મીનારાયણ બળીને, પ્ર-
 ત્યક્ષ શ્રીહરિકૃષ્ણનાજ ચરણકમળની સેવા ભક્તિથી કરવા લાગ્યા ॥૨૧॥
 શ્રીરંગક્ષેત્રથકી શ્રીહરિ મહાપાતકને પ્રણાશ કરનારા તીર્થરાજ સેતુબ-
 ન્ધને પામીને, સમુદ્રમાં સ્નાન કરીને તે તીર્થના અધિષ્ઠાન દેવતાભૂત રામે-
 શ્વર મહાદેવને દર્શન-પ્રણામ કરીને, તપસ્વિ જનોને પ્રિયતમ એવા તે
 પવિત્ર સ્થાનમાં બે માસ રહીને, ત્યાંથી નીકળીને પોતે એકાકી સુંદરરાજ
 ક્ષેત્રમાં આવ્યા ॥૨૨-૨૩॥ સુંદરરાજ વિષ્ણુક્ષેત્રથકી ભૂતપુરી પ્રત્યે પ્ર-
 યાણ કરતાં જવાના માર્ગમાંથી પ્રચ્યુતિ પામતાં કોઈ ઘોર મહા અટવીને
 પામ્યા, તે અરણ્યમાં ચાલતાં ચાલતાં પાંચ દિવસપર્યંત અન્ન અને જ-
 નને પણ બીલકુલ પામ્યાજ નહિ ॥૨૪॥ પછી પાંચમે દિવસે પ્રદોષસ-
 મયે આ વર્ણુન્દ્ર કોઈ પણ સરોવરને પામ્યા. તે સરોવરમાં સ્નાન કરી
 શાળગ્રામનું સમર્ચન કરવા લાગ્યા ॥૨૫॥ તે મહાવનમાં તપસ્વિમાત્રના
 ગુરુ એવા શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી શાળગ્રામની પૂજા કરી રહ્યા પછી યદુ-
 યજ્ઞથી મળી આવેલી ચાર વનશિશી (આશુવા કૃળી) અગ્નિથી શેકીને
 વિષ્ણુનૈવેદ્ય ધરીને સ્વયં જમ્યા ॥૨૬॥ તે સરોવરને કાંઠે રાત્રિના
 પ્રથમ પ્રહરપર્યંત માર્ગપરિશ્રમ ઉતારવાનેજ શું? એમ રહીને ત્યાંથી
 આગળ ચાલ્યા. વિના વિશ્રાંતિ વનમાં વિચરતા વર્ણુન્દ્ર બીજે દિવસે
 (છઠે દિવસે) મધ્યાહ્નસમયે કોઈ મહાવન મધ્યમાં એક કુવાને પામ્યા

સ્થિત્વા તતોઽવ્રજત્ । એવમપિ મધ્યાહે કૂપમેકં વનાન્તરે
 ॥૨૭॥ તતો નિષ્કાસ્ય પાનીયં સ કમણ્ડલુના નૃપ ! । ક્ષાત્વા
 વટદ્રુમાથ જાલેષ્ણ ડાહ્યેકમાચરત્ ॥૨૮॥ યતસ્મિન્નન્તરે તત્ર
 શક્કરૌ લોકશક્કરૌ । રાજસ્તુર્ણં સમાયાતૌ વિચરન્તૌ યદૃચ્છયા
 ॥૨૯॥ પિતરૌ જગતઃ સાક્ષાદ્વરદાવાશુતોષણૌ । તપઃપ્રિયૌ તપઃ-
 સંસ્થૌ તગદેવજનવલ્લભૌ ॥૩૦॥ સાર્વજ્યેનૈવ તં જ્ઞાત્વા સાક્ષાત્કૃષ્ણં
 નિજેચ્છયા । ન નાટ્યં વિદધત્ ॥૩૧॥ ભુવિ સ્વયમ્ ॥૩૨॥ તદ્-
 ર્શનમહોત્સાહૌ તદ્વનાઠ્યાનુસારિણૌ । નૃણાં સ્વતત્ત્વાજ્ઞાનાય ધૃત-
 કાર્પાસ્યેક કૃતી ॥૩૨॥ જપન્તૌ શિવનામાનિ દમ્પતી ચારુદર્શનૌ ।
 આયાતાં વૃષભાલ્લભે તૌ તત્ર કૃશવિગ્રહૌ ॥૩૩॥ કાષાયવસનૌ

॥૨૭॥ હે નૃપ ! તે કુવામાંથી કમંડળાવડે જળ કાઢીને સ્વયં સ્નાન કરીને,
 દ્રુપ પાસેજ વર્તતા વડવૃક્ષની નીચે બેસીને આદિક કર્મ કરવા લાગ્યા
 ॥૨૮॥ હે રાજન્ ! આવા અવસરમાં લોકોને શં-સુખ કરનારાં ઉમામહેશ્વર
 તીર્થાટન કરતાં કરતાં યદૃચ્છાથી ત્યાં તત્કાળ આવી પહોંચ્યાં ॥૨૮॥
 માતાપિતાની માફક જગતનું પ્રિય હિત કરવામાં તત્પર, એકવાર લગાર
 આરાધનમાત્રથી સમધિક સંતુષ્ટ થવાના સ્વભાવવાળાં, માટેજ આશ્રિતોને
 અવિલંબથી અપેક્ષિત વરદાન દેનારાં, પ્રકૃતિથી તપઃપ્રિય હોવાથી પ્રીતિથી
 નિરંતર તપઃપરાયણ, માટેજ તપસ્વિજનો જેમને બહુ વહાલા છે, 'સા-
 ક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ સ્વયં ભગવાનજ આ શ્રીહરિરૂપે સ્વેચ્છાથી પ્રકટીને નરાનુક-
 રણ કરેછે' એમ સર્વજ્ઞશક્તિથી જાણતા હોવાથી તેમનાં દર્શન-આલાપ
 આદિકમાં અત્યંત ઉત્સાહવાળાં, પોતાનું પરસ્વરૂપ નૃનાઠ્યના અનુકરણથી
 આચ્છાદન કરીને અવતરેલા ભગવાનના ભાવને અનુસારે પોતેપણ કાર્પ-
 ટિક (જુનાં ફાટલાં તુટલાં લુગડાં પહેરી યાત્રા કરનાર)ના જેવો વેષ સ્વી-
 કારી સ્વસ્વરૂપનો પ્રકાશ પ્રાકૃત પુરૂષોની દૃષ્ટિગોચર નહિ કરતાં, શિવ શિવ
 નામોને અખંડ જપતાં, પ્રિય દર્શન જેમનું છે, કૃશ શરીર જેમનું છે, એવાં
 તે દંપતી નંદિકેશ્વર વૃષભ ઉપર બેસીને તે સ્થાનમાં આવ્યાં ॥૩૦-૩૩॥
 કાષાય-ગૈરિક રંગથી રંગેલાં (ભગવાં) વસ્ત્ર ધારી રહેલાં તે પાર્વતી-શંકર

તૌ ચ તં દૃષ્ટાતિત ગરિષ્ઠઃ । ઉત્તીર્ય વૃષભાચૂર્ણં તં નત્વાડડરાન્નિ-
 પીદતુઃ ॥૩૪॥ તાવત્પ્રવાસાદિહિના સન્ધ્યે દ્વે સત્પાત્ય સઃ ।
 શાલગ્રામં પૂજયિત્મારમે સ્તપનાદિભિઃ ॥૩૫॥ વદમન્ના પઠ-
 જ્ઞાલગ્રામં ચન્દનપાત્રકે । નિઘાયાભિષિષેચાસૌ મહાજ્ઞાસ્તુ
 ધારયા ॥૩૬॥ પ્રસ્થપશ્ચકમાનાન્ રિક્ત આસીત્કમણ્ડલુઃ । તથા-
 પ્યાધારપાત્રં તદ્યથાપૂર્વમદૃશ્યત ॥૩૭॥ તાવત્ક ગતં ચારોત્-
 કત્વોદ્દૃષ્ટ્વા તદૈક્ષત । અચ્છિદ્રમેવ તદૃષ્ટ્વા પુનર્ભૂમૌ ન્યધારયત
 ॥૩૮॥ શાલગ્રામ્ય તત્પીતં તૃષિતેનામ્બિવતિ સ્વયમ્ । નિશ્ચિત્ય

વૃષભઉપરથી ઉતરીને દિવ્ય તપથી દેદીપ્યમાન એવા નીલકંઠ ભગવાનનાં
 દર્શન કરી તેમની પાસે બેઠાં ॥૩૪॥ તે સમયમાં ભગવાને તો પ્રવાસવિધિથી
 પ્રાતઃકાળમાં કરવાની સંધ્યા કાલાતિક્રમ થવાથી માધ્યાહ્નિક કર્મના સમય-
 માંજ તેને જોડીને એકસાથે બન્ને સંધ્યાનું સમુપાસન કરીને, શાળગ્રામનું
 સ્નાનાદિકથી પૂજન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો ॥૩૫॥ શ્રીહરિ શાલગ્રામને ચંદન-
 યુક્ત નાના સ્નાનપાત્રમાં પધરાવી પુરૂષસૂક્ત વિગેરે વૈદિકમંત્રો પઠવાપૂર્વક
 સ્નાનીય પાનીયથી પરિપૂર્ણ એવા મોટા કાષ્ઠકમંડળાના મુખમાંથી પાડેલી
 જળધારાથી તેમની ઉપર અભિષેક કરવા લાગ્યા ॥૩૬॥ પાંચ પ્રસ્થ પરિમિત
 પાણીથી પરિપૂર્ણ એવું તે કમંડળું જળશૂન્ય (ખાલી) થઈ ગયું તો પણ નાનું
 સ્નાનાધાર પાત્રતો પ્રથમની પેઠે જળરહિતજ સ્વયં શ્રીહરિએ જોયું ॥૩૭॥
 ભગવાનેતો અભિષેક કરેલું આટલું-પાંચ પ્રસ્થ પરિમિત પાનીય ક્યાં લીન
 થઈ ગયું ? આ પાત્ર છિદ્રવાળું થયું હશે કે શું ? એવી આશંકા કરીને ઉપા-
 ડીને તે પાત્ર જોતાં છિદ્ર વિનાનુંજ છે એમ વિનિશ્ચય કરીને ફરીથી તે પાત્ર
 ભૂતળ ઉપર મુકયું ॥૩૮॥ ‘માર્ગશ્રમથી નિશ્ચે વિષ્ણુ તીવ્ર તરપા થઈ ગયા
 હશે ? જેથી તેમણેજ આ પાનીય પાન કર્યું છે માટે તેમની તૃપ્તાશાંતિ
 કરવી’ એવો પ્રેમરસવિશેષથી વિનિશ્ચય કરીને સ્વયં ભગવાને ફરીથી કૃપ-
 માંથી તેજ કમંડળાવડે જળ કાઢીને અવિચ્છિન્ન ધારાથી વિષ્ણુ ઉપર
 અભિષેક કર્યો. વિષ્ણુતો તે તમામ તોય તીવ્ર તરપા થયા હોયનેજ જેમ
 પાન કરી જાય તેમ પાન કરી ગયા. અને તે પાત્ર ફરીથી ખાલી ખટજ

તત્પાશાન્તિમચિકીર્ષદ્ધરિઃ સ્વયમ્ ॥૩૯॥ કુણ્ડ્યા-... પાષા-
ન્કાસ્ય ઘણા... એણે એવું તમ્ । તત્સર્વમપ્યવત્સોઽપિ સોઽપિ ચક્રે
પુનસ્તથા ॥૪૦॥ પપૌ તદપિ પાનીયં શાલગ્રામસ્ત-... સ તુ । હસ-
ન્મૂયોઽમ્બુ નિષ્કસ્ય ધારયૈવાભ્યવચયત્ ॥૪૧॥ તદપ્યપાચક
તર્હિ જ્ઞાત્વાતિ-... એવું હિ તમ્ । કૂપમાયાતુનઃ કુણ્ડ્યાઃ સ નિષ્કા-
સયિતું પયઃ ॥૪૨॥ શ્રમાલેખાદિલાઙ્ગસ્ય વદ્વહોપોષિતસ્ય ચ ।
મર્ત્તિ તાં તસ્ય દૃષ્ટ્વા તૌ દમ્પતી વિસ્મયં ગતૌ ॥૪૩॥ શાલગ્રામ-
ઽપિ ભગવાન્ શ્રાન્તમાજ્ઞાય વર્ણનમ્ । આસોઽન્ન-... સઘો નિજ-
શુશ્રૂષુવત્સલઃ ॥૪૪॥ આહતામ્માઃ જ્ઞાનપાત્રં હરિર્દૃષ્ટ્વાઽથ સોદ-
કમ્ । જ્ઞાત્વા ગતપિપાસં તં ચન્દનાદિભિરાર્ચયત્ ॥૪૫॥ વ્યચિ-

દેખવામાં આવ્યું. ભગવાને પણ ફરીથી ફૂપમાંથી પાનીય કાઢીને શાલગ્રામ
ઉપર અભિષેકધારા કરી ॥૩૯-૪૦॥ વિષ્ણુ તેપણુ પય પાન કરી ગયા. તે
સયમમાં શ્રીહરિપણુ ‘અહો !! વિષ્ણુનેપણુ કેટલી બધી તૃષા છે’ એમ સા-
લિપ્રાય મંદમંદ હસતા હસતા ફરીથી કમંડળાવડે જળ કાઢી લાવીને અભિ-
ષેક કરવા લાગ્યા ॥૪૧॥ જ્યારે તેપણુ પાનીય પાન કરી ગયા ત્યારે ‘શાળ-
ગ્રામ નિરતિશય તરષા થયા છે’ એમ નિશ્ચય કરીને, ફરીથી ફૂપને પામીને
તેમાંથી પાણી કાઢીને અભિષેક કરવા પ્રવર્તેલા, પાંચ છો દિવસનું અનશન
તથા વિકટવનમાર્ગમાં વિના વિશ્રાંતિ સતત ગમન અને ફૂપમાંથી વારેવારે
વારી કાઢી લાવવાના કલેશથી પ્રસરેલા પરશેવાના પાણીથી ભીંજાઈ ગયા
છે સર્વ કોમળ અવયવો જેમના એવા આ તપસ્વી વર્ણીનો વિષ્ણુતર્પણમાં
દૃઢ વ્યવસાયરૂપ ભક્તિવિશેષને લાળીને તે દંપતી ભવ-ભવાની બહુ વિસ્મય
પામી ગયાં ॥૪૨-૪૩॥ ભગવાન્ વિષ્ણુપણુ વર્ણીનો શ્રમાતિશય બાળીને
ભક્તવત્સળ હોવાથી તુરત તૃષાએ રહિત થઈ ગયા જેવા થઈ ગયા (વસ્તુ-
તાએ તેમને તૃષા છેજ નહિ) ॥૪૪॥ જળ લઈને આવેલા વર્ણીન્દ્ર વિષ્ણુનું
જ્ઞાનાધાર પાત્ર પાણીથી પરિપૂર્ણ નિરીક્ષણ કરીને, વિષ્ણુને પિપાસાએ
રહિત થઈ ગયેલા નિશ્ચય કરીને પછીથી ચંદનાદિ ઉપચારથી અર્ચન ક-
રવા લાગ્યા ॥૪૫॥ પછીથી વર્ણીને એવો મનમાં વિચાર થયો કે-‘અતિશય

ન્તયજ્ઞ મનસા શાલગ્રામસ્ય ભૂયસી । નિવૃત્તૈવ તૃષા ત્વદ્ય ક્ષુન્નિ-
 વૃત્તિઃ કથં ભવેત્ ॥૪૬॥ इत्थं विष्ण्वर्थमेवासौ चिन्तयाऽस्त्रिद्य-
 दन्तरे । स्वस्योपवासाः षड् जातास्तदर्थं तु न विव्यथे ॥४७॥
 इति व्यवसितं तस्य ज्ञात्वा जायापती उभौ । प्रीतावभूतां नृपते !
 पुमान् योषामथाब्रवीत् ॥४८॥ प्रियेऽस्मै बटवे देहि नैवेद्याय
 रमापतेः । सकूंस्त्वं गोणिकाबद्धाल्लवणं चापि सत्वरम् ॥४९॥
 ततः सा ग्रन्थिमुन्मुच्य पेक्षीस्थं वर्णिने ददौ । सकुप्रस्थं स
 चाऽऽदात्तान् यावदर्थं हरिर्नृप ! ॥५०॥ लवणेनाम्ना मिश्री-
 कृत्य सकूंस् विष्णवे । निवेद्यार्चाविधिं तस्य विधिर्नैव समाप-

તરપા થએલા વિષ્ણુની તૃપાતો હવે વિનિવૃત્ત થઈ પણ ક્ષુધાની શાંતિ
 શી રીતે થાય ? એ રીતે વિચાર કરીને બુબુક્ષા નિવૃત્તિનો ઉપાય નહિ મળ-
 વાથી વિષ્ણુમાટેજ ચિંતાથી ચિત્તમાં બહુ એટ કરવા લાગ્યા, પોતે છો
 દિવસના બુખ્યા અને તરપા છે તોપણ તેની નિવૃત્તિ માટે તો વિચારજ ન
 કર્યો તેમ લેશ વ્યથાને પણ પામ્યા નહિ ॥૪૬-૪૭॥ હે નૃપતે ! એવી રીતે
 વિચાર કરતા આ વર્ણિવર્યનો વ્યવસાય જાણીને, બન્ને દંપતી શિવ-શિવા
 પરમ પ્રીતિને પામ્યાં. પ્રસન્ન થએલાં તે બન્નેમાંથી શિવજીએ પોતાની
 પત્ની પાર્વતીને કહ્યું કે-હે પ્રિયે ! આ વર્ણિન્દ્રને વિષ્ણુનૈવેદ્યમાટે ગોણી
 (ઘુણુ કે કોથળો અથવા ખડીયો) માં બાંધેલો સાથવો અને લવણ સત્વર
 આપો ॥૪૮-૪૯॥ હે નૃપ ! પતિએ પ્રેરેલાં પાર્વતીએ તત્કાળ ગોણીની ગાંઠ
 છોડીને નાની કોથળીમાં રહેલો સાથવો કાઢીને પ્રસ્થ પરિમિત આ નીલ-
 કંક વર્ણને આપ્યો. વર્ણિએતો તેમાંથી જેટલો જોઈએ તેટલોજ પ્રતિચ્છે
 કર્યો પણ બધોય નહિ ॥૫૦॥ પછીથી તે સાથવો જળ લવણથી યથોચિત
 મિશ્રિત કરીને (ચોળીને) વિષ્ણુનું નૈવેદ્ય કરીને તેમનો પૂજાવિધિ યથાવિધિ

૧ અષ્ટ મુદ્રિ તે ક્રિયિત્ કહેવાય, એવાં આઠ ક્રિયિત્ તે પુષ્કળ કહેવાય,
 આવાં ચાર પુષ્કળ તે આઠક કહેવાય, આવા આઠકનો ચતુર્થાશ એટલે
 એક પુષ્કળને એક પ્રસ્થ માપ કહેછે.

યત્ ॥૫૧॥ દરિદ્રમિત્ત કાકારાવાપે કાન્ત્યાડતિમાનઘૌ । તાવથા-
ચ્છદાનમ્ય દૈવમાનુષ્યલક્ષમવિત્ ॥૫૨॥ આકસિકાગમૌ શાન્તૌ
કૌ યુવાં કરુણાનિધી । યોગિરૂપપ્રતિચ્છન્નૌ શિવાવિવ મનોહરૌ
॥૫૩॥ યુષ્માદશેક્ષણં ત્વન્ન કાન્તારે દુર્લભં સ્વલુ । મત્યૌ તુ સર્વથા
ન સ્થઃ સ્વતત્ત્વં વ્રૂત મામૃતમ્ ॥૫૪॥ તમાઘૃતૌ શુદ્ધદ્ભ્યાં
ગ્લાનોડસિ ત્વં કૃશો મૃશમ્ । વર્ણિસ્તતઃ પિબ જલ્પમાદે વિષ્ણુનિ-
વેદિતમ્ ॥૫૫॥ તતો વાર્તાઃ કરિષ્યામ ઇત્યુક્તો માનયન્સ તૌ ।
સકૂન્પ્રાશ્યોદકં પીત્વા નિષસાદ તદન્તિક ॥૫૬॥ યોગી તં પ્રાહ

પરિપૂર્ણ કર્યો ॥૫૧॥ તેપછી દેવસંબન્ધિ અને મનુષ્યસંબન્ધિ લક્ષણોનો વિ-
ભાગ યથાર્થપણે જાણતા ભગવાન્ શ્રીહરિ અર્ચાવસાને પોતાની પાસે બેઠેલાં,
દરિદ્ર ભિક્ષુકના જેવા આકારવાળાં તથાપિ શરીરની કાંતિથીતો મનુષ્યજ-
તિને અતિક્રમણ કરીને વર્તનારાં તે દંપતી રૂદ્ર-રૂદ્રાણીને પ્રણામ કરીને પુછવા
લાગ્યા કે-॥૫૨॥ આ ઘોર અરણ્યમધ્યમાં અકસ્માત્ આવનારાં તમો કોણ
છો? પ્રકૃતિથી શાંતાકાર અને આકારથી કૃપાના પારાવાર પણ તમો જણાઓ
છો. સમસ્ત જગતના મંગળમાટે પ્રવર્તેલાં, મનોહર આકૃતિવાળાં તે શિવ-
શિવાજ યોગિ (કાપડી)ના રૂપથી પ્રતિછન્ન (પ્રતાપ ઢાંકીને) નિશ્ચે છો. અથવા
શિવ-શિવાની પેઠે મનોહર આકૃતિવાળાં તમો કોણ છો? ॥૫૩॥ આ મ-
નુષ્ય સંચારને અનર્હ એવા ગહન વિકટ વનમાં અમને તમારા જેવાનો દર્શ-
નાદિ સમાગમનો પ્રસંગ જ નથી-સુદુર્લભ જ છે. તમો કોઈ મનુષ્યતો સર્વથા
નથી જ એમ હું માનું છું; માટે પ્રેમરસના પ્રકર્ષથી પુછતા મને તમારૂં સત્ય
તત્ત્વ કહેવાને યોગ્ય છે. (‘વ્રૂત’ એ પૂજામાં બહુવચન છે) ॥૫૪॥ હે
રાજન્! આ પ્રકારે પુછતા મહાપ્રભુ પ્રત્યે પાર્વતી-પરમેશ્વર બોલ્યાં કે-હે
વર્ણિન્! તમો બહુ દિવસના ક્ષુધાપિપાસાથી ગ્લાનિ પામેલા છો અને બહુ
દુર્બળ દેહવાળા છો માટે વિષ્ણુનિવેદિત (સાથવો) જમો અને પાનીયપાન
કરો, તેપછી આપણે વાર્તાલાપ કરીશું. હે રાજન્! આ પ્રકારે કહ્યું એ-
ટલે તેમના વચનને માન આપીને સાથવો જમીને પયપાન કરીને શ્રીહરિ
તેમની પાસે આવીને બેઠા ॥૫૫-૫૬॥ તેપછી યોગિવેષધારી શંભુ બોલ્યા

વિપ્ર ! ત્વં બ્રહ્મચર્યવ્રતાસ્થિતિઃ । તપસ્વ્યપિ જિતક્રોધઃ કૃષ્ણમક્તો
મનનાસે ॥૫૭॥ અઃ તપેતચરં તપસ્વ્યપિ નાનૃતં ક્ષુભે । અશેષ-
પુણ્યક્ષયઃ તપસ્વ્યપિ ૫૮ નૃતં વચઃ ॥૫૮॥ શકૂરં માં વિજાનીતિ
પાર્વત્યા સહ વર્ણિરાટ્ ! । યદ્દૃષ્ટ્યાગતં હ્યત્ર દુર્દર્શં તપતામપિ
॥૫૯॥ इत्युक्त्वा दर्शयामास स्वरूपं सहसैव सः । साश्चर्यं नील-
कण्ठस्तमपश्यद्विव्याधिप्रहः ॥६०॥ કર્પૂરગારઃ સમાસ્કરમાસુરાક્રં

કે હે વર્ણિન ! તમો એકતો જાતિથી વિપ્રવર્ય છો, વળી નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય
વ્રતમાં નિષ્ઠિત છો, વળી તપસ્વીઓમાં વરિષ્ઠ છો અને વિશિષ્ટ ક્રોધવેગ
છો. આમાં ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ અને દુર્બટ છે, એટલે સર્વજાતિની અપેક્ષાએ
વિપ્રજાતિ વરિષ્ઠ છે, તેની અપેક્ષાએ નૈષ્ઠિક વ્રતી શ્રેષ્ઠ છે, તેની અપેક્ષાએ
તપસ્વી અને તેમાં પણ જીતક્રોધ ઉત્તમ છે. તેમજ વિપ્રજાતિમાં જન્મ
મળવો દુર્બટ છે, તેમાંપણ નૈષ્ઠિકવ્રત પાળવું કઠિન છે, તેમાંપણ તપ કરવું
તે દુઃસાધ્ય છે, તપસ્વી હોયને ક્રોધે રહિત વર્તવું તે દુઃશક છે. આવા તમો
ઉત્તમ ગુણુશાલી છો. વળી સર્વની અપેક્ષાએપણ નિરવધિકાતિશય ઉત્તમ
કૃષ્ણપરમાત્મામાં પરમ ભક્તિ તમારે છે. એ રીતે બ્રાહ્મણ, નૈષ્ઠિક, તપસ્વી
નિષ્ક્રોધી અને ભક્તોત્તમ એવા આપની આગળ મારાથી અસત્ય વચન
કેમ બોલાય ? નજ બોલાય, કારણ કે અસત્ય બાષણતો સમસ્ત સુકૃતસ-
મૂહને વિનાશ કરનાર છે. તેમાંપણ તમારા જેવા ગુણી તપસ્વી સમક્ષ બે
મીથ્યા વચન વદે તો વિશેષપણે અનર્થ કરનારૂં થાય. સુકૃતિઓપણ સ-
મસ્ત સુકૃત પ્રક્ષય થઈ જવાના ભયથી અસત્ય વાક્ય બોલતા નથી તો મારા
જેવા યોગીપુરૂષ કેમ અસત્ય આલાપ કરે ? નજ કરે. વળી હું પૂર્વે કોઈપણ
દિવસ કોઈનીપણ સમક્ષ અસત્ય વચન બોલ્યોજ નથી માટે સત્ય વાતજ
કહીશ ॥૫૭-૫૮॥ હે વર્ણિરાટ્ ! હું શંકર છું અને આ મારી પત્ની પાર્વતી
છે. અમારૂં દર્શનતો મહાતપસ્વિઓનેપણ મહાદુર્લભ છે. અમો અહીં
યદૃચ્છાથી આવ્યાં છીએ, એમ તમો નિશ્ચે જાણો. હે રાજન ! આ પ્રકારે
કહીને તત્કાળ તેમણે પોતાનું યોગિધ્યેય દિવ્ય સ્વરૂપ પ્રદર્શાવ્યું. નીલકંઠ
ભગવાનેપણ અદ્ભુતદર્શન દિવ્યાકાર શંકરને સાક્ષર્ય બોધા ॥૫૯-૬૦॥

મસ્માન્નરાગશ્ચિરાવયવે ન્યાયઃ । યત્પવીતવલયાપિતનાગ-
રાજં કેરુદ્ધારકાંઠસૂત્રપદસ્યનાગઃ ॥૬૧॥ દ્વીપિ પાત્નિનસં-
યુક્તમશોમં પ્રોત્પ્લનીરજાનિમાનનમન્દહાસમ્ । શીતશુતિશુ-
તિતરમ્યવિશાલમાલં ચન્દ્રદૃહતરુદાપિન્નજટાકલાપમ્ ॥૬૨॥
વીરાસનેન પુરતો ધરણૌ દેવ્ય કૌતસન સ્તિમિતદક્રિતયં
સ્થિરાક્ષમ્ । વામે કરે નિજજનલયદાનદ્રાં દક્ષેઽપિ દોષણિ ચ
વિભ્રતમક્ષમાલાઃ ॥૬૩॥ પાર્શ્વે ચ વામ ઉમયા યેતરા ત્રિલો-
કીસાધ્વીગણાર્ચિતપદાન્ જયાઽતિમત્તયા । સદ્વીજનેન પરિવે-
નદાત્મદિષ્ટં નન્દીશ્વરાદેગણમન્દલ-યમાનમ્ ॥૬૪॥ બ્રાહ્મીં વુમુ-

મહાદેવના દિવ્ય સ્વરૂપને પાંચ શ્લોકથી વર્ણવેછે—કર્પૂર જેવો ગૌર વર્ણ
જેમનો છે. અનેક સૂર્યને સદૃશ પ્રકાશમાન દિવ્ય કાંતિ જેમની છે.
લસ્માંગરાગથી દર્શનીય સુંદર દિવ્ય અવયવો જેમના છે. યજ્ઞોપવીત
માટે ગોળાકાર ધારેલા નાગરાજથી વિરાજમાન. બાજુબંધ, હાર
અને કટિમેખળાના સ્થાનમાં ધારેલા સર્પોથી શોભાયમાન. વ્યાઘ્રચર્મ
અને ગજચર્મ આ વર વસ્ત્રયુગલથી શોભમાન. પ્રકુક્ષિત કમળને સદૃશ
એવા મુખમાં મંદમંદ હાસ જેમનો છે. ચૂડામણિભૂત ચંદ્રની ચંદ્રિકાથી
ચળકતું સ્વભાવસુંદર વિશાળ ભાલતળ જેમનું છે. ચળકતો અને મુવર્ણ
જેવો પીળો જખરો જટાબૂટ જેમને મસ્તકે છે. પોતાની પાસે પૃથ્વી
ઉપર પાથરેલા દર્ભમય આસનમાં વીરાસન વાળીને વિરાજમાન થએલા.
નિશ્ચળ ત્રણ નેત્રવાળા. સ્થિર શરીરસંનિવેશ જેમનો છે. વામ બાહુથી
નિજજનોને અપાતી અલયમુદ્રા (ચિહ્ન) અને દક્ષિણ હસ્તથી રૂદ્રાક્ષ-
માળાને ધારી રહેલા. સકળ લોકમાં વર્તનારી પતિવ્રતા વનિતાઓના વર્ગે
પ્રેમથી પૂજ્યાં છે ચરણારવિંદ જેમનાં. વામભાગને અલંકાર કરી રહેલાં
દાક્ષાયણીએ સ્નેહાતિશયથી શ્રેષ્ઠ વીંજણાવડે પરિચર્યા કરેલા. નંદીશ્વરાદિ
ગણમંડળે સ્તુતિ કરેલા. સ્વાત્મધ્યાનપરાયણ. ઉપનિષદ્સંબંધી બ્રહ્મવિ-
દ્યાને ભણવા ઇચ્છતા, કલ્યાણ શુદ્ધિવાળા, વિનયવિનમ્ર, બે હાથ જેમણે
બેઠ્યા છે એવા કાર્તિકસ્વામી, નારદ અને ચાર સનકાદિકના અંદરના

ત્સુમિદશન્મતિમિશ્ચ વિદ્યાં કૌશ્ચારિનારદસનન્દન-ચ્યવિપ્રૈઃ ।
 નમ્રૈઃ સિતાજ્વલિ-ટાદ્રેતયૈઃ સહર્ષં સમ્પ્રેક્ષ્યમાણકરુણાક્ષિકટાક્ષ-
 પાતમ્ ॥૬૫॥ તં વીક્ષ્ય સાક્ષાત્તદ્વમેવ વર્ણી પ્રણમ્ય વદ્ધાજ્વલિર-
 શ્રુનેત્રઃ । તુષ્ટાવ રાજજ્વગતામધીશં રોમાશ્ચિતાઙ્ગઃ પ્રણયેન નમ્રઃ
 ॥૬૬॥ શ્રીનીલકण्ठ ઉવાચ—સદાન્નિવં શાશ્વતમીશિતારં પ્રશાન્ત-
 માશાપતિમण्डलेशम् । ब्रह्मादिदेवार्चितपादपद्मं श्रीशङ्करं त्वाम-
 हमानतोऽस्मि ॥૬૭॥ सर्वेश्वरं सर्वगुणाधिवासं देवं महादेवमु-
 दारकीर्तिम् । विद्यातपोयोगकलानिधानं श्री० ॥૬૮॥ सकालमा-

સનંદન વિગેરે વિપ્રર્ષિઓએ હર્ષસહિત નિરીક્ષણ કર્યો છે કેરુણાયુક્ત ચક્ષુકટા-
 ક્ષપાત જેમનો, અર્થાત્ બ્રહ્મવિદ્યાને જાણવા ઇચ્છનારાઓને દયાર્દ્ર દૃષ્ટિથી
 નિરીક્ષણ કરનારા. એવા સાક્ષાત્ જગદીશ્વર સદાશિવને વર્ણીન્દ્ર નિરીક્ષણ
 કરી પ્રણામ કરી બે હાથ જોડીને હર્ષના અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ
 રોમાંચિતગાત્ર થઈ પ્રણયાવનમ્ર થઈને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૬૨-૬૬॥

નીલકંઠ વર્ણી નીલકંઠ મહાદેવની સ્તુતિ આઠ શ્લોકથી કરેછે—સદા-
 શિવ એવી સાર્થક સંસારથી સુપ્રસિદ્ધ, શાશ્વત-અનાદિનિધન (જેનો
 આદિ કે અંત નથી) ઇશિતા-સર્વ જગતના નિયંતા, પ્રશાંત-સહજ સ્વ-
 ભાવથીજ સદા ઉપશમ અવસ્થામાં સ્થિતિવાળા, ઇન્દ્રાદિ દિગ્પાળમંડ-
 ળના અધીશ્વર, બ્રહ્માદિ દેવવૃન્દોએ પૂજ્યા છે પાદપંકજ જેમના, એવા
 શ્રીશંકર તમોને હું નમસ્કાર કરુંછું. (આ સંદર્ભમાં શંકરની સ્તુતિ કરી
 છે. સ્તુતિતો ગુણારોપણથી શોભે છે. આ ઉપરથી પરંબ્રહ્મના ગુણો અહીં
 નિરૂપણ કર્યા છે તેનો અન્વય શિવમાં શી રીતે સંભવે ? એવી શંકાનું સ-
 માધાન થઈ જાય છે) ॥૬૭॥ સર્વના ઇશ્વર, જ્ઞાનશક્તિ આદિક સર્વ
 ગુણગુણના નિવાસસ્થાનભૂત, દેવ-સ્વલક્ષ્મી સાથે ક્રીડા કરનારા, મહાદેવ
 એવી અન્વર્થ આખ્યાયી પ્રખ્યાત, સર્વત્ર પ્રસરી છે ઉદાર-મોટી કીર્તિ
 જેમની, આત્મવિદ્યા તપ અને યોગકળાઓના નિધિરૂપ, એવા શ્રી-
 શંકર આપને પ્રણામ કરુંછું ॥૬૮॥ કાળ માયા અને યમરાજથી જે બીતિ
 બ્રહ્માદિકને પણ અવર્જનીય છે તેને ટાળવામાં સમર્થ, (યમભયને અ-

યાયમમીતિમફ્ જગજ્જનિત્રાણવિનાશયેત્તમ્ । પ્રવતસાં વેશિક-
માત્તકામં શ્રી૦ ॥૬૯॥ મ આવેષત્રાતસમસ્તલોકં મૃત્યુજયં મર્ત્ય-
જનાશુતોષમ્ । મસ્સાવશેષીકૃતકામદેહં શ્રી૦ ॥૭૦॥ અશેષવિ-
દ્યાગમમન્ત્રલં વૈરાગ્યવેગોજિતસવમોગમ્ । મુમુક્ષુર્મિત્તજનમ્
સેવ્યં શ્રી૦ ॥૭૧॥ ગક્ષાધરં ચાન્ધકદૈત્યનાશં કૈલાસનાથં સુલિ-

તિકમણુ કરી રહેલા, યમશાસનને નહિ વશ વર્તનારા ઇન્દ્રાદિ દેવો અને
યમરાજને પણ આયુષનો પરિભાણુ કરનારા કાળથકી ભીતિ અવર્જનીય
છે. ત્રિગુણાત્મક માયાથકી તો ભીતિ ભવપથમાં અનુવર્તતા સર્વ ક્રોધને
સમાનજ છે 'ન તદસ્તિ પૃથિવ્યાં વા વિષિ દેવેષુ વા પુનઃ । સત્ત્વં પ્રકૃતિ-
જૈર્મુક્તં યદેભિઃ સ્વાશ્નિમિગુંઘેઃ' એવી સ્મૃતિ છે. આવા સર્વ ભયને લંબન
કરનારા છો. કર્મબંધનનો વિચ્છેદ કરનારા છે એમ આ સ્તુતિ કરેલી
છે) જગતનો જન્મ પાલન અને પ્રલયના કારણુ, પ્રાચીન બહિષ્ રાજના
પ્રયેતા નામના દશ પુત્રોને યોગાદેશના અવબોધથી ગુરૂસ્થાનને પામેલા
અને સંપૂર્ણ સમસ્તકામ એવા શ્રીશંકર તમોને હું નમસ્કાર કરુંછું ॥૬૯॥
સમુદ્ર મંથન સમયે ઉત્પન્ન થએલા હાળાહળ મહા વિષના ભયથી જેમણે
કૃપા કરી સકળ લોકનું સંરક્ષણ કર્યું હતું, પોતાનાજ એક શરણને પા-
મેલા માર્કંડેયમુનિની મૃત્યુથકી રક્ષા કરવા માટે મૃત્યુનો જેમણે પરા-
જય કર્યો હતો, મનુષ્યોએ કરેલા સ્વરૂપ પણ સમારાધનથી જલદી
પ્રસન્ન થવાની પ્રકૃતિવાળા, પોતાના શાસનથી જેણે ત્રિભુવન વશવર્તી
કર્યું હતું એવો કામદેવ પણ જેમણે ક્ષણમાત્રમાં ભસ્મસાત્ કરી દીધો
હતો એવા આપ શંકરને હું પ્રણામ કરુંછું ॥૭૦॥ સમય વિદ્યાઓ, આગમો
અને મંત્રોને પ્રવર્તાવનારા, વૈરાગ્ય વેગથી પરિત્યાગ કર્યું છે સર્વ પ્રકારનું
વૈષયિક લોગસ્થળ જેમણે, મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ સદા સેવનીય અને મુક્ત-
પ્રાય આત્મનિષ્ઠોએ પણ સેવનીય એવા શ્રીશંકર આપને પ્રણામ કરુંછું
॥૭૧॥ દુલોકમાંથી ભૂલોકમાં ઉતરતી અસહ્ય વેગવાળી ગંગાને ભગીરથ
પ્રાર્થનાથી જટાભૂટવડે વિધારણુ કરનારા, અંધકાસુરને સંહાર કરનારા,
જેમના નામોચ્ચારણુમાત્રથી તમામ પાપપુન્ય પ્રણાશ પામી જાય છે,

તાત્મવાસ . । પાપોષ્યા-લનનામમાત્રં શ્રીં ॥૭૨॥ શ્રીવિશ્વ-
નાથં તત્કાલેવાસં પ્રમીતકર્ણોદેત્તત્ત્વં ચ । મવોદ્યુતાનેકમ-
હાઘિજીવં શ્રીં ॥૭૩॥ દેવાદેસ દ્વહરં હરાચ્યં શ્રીપાવતીમ્ જા-
પતિં પ્રારામ્ । વૃષધ્વજં મક્કલ-ર્તિમીશં શ્રીં ॥૭૪॥ સુવ્રત
ઉવાચ—ઈતિ સ્તુત્વા શિવં ભક્ત્યા પ્રણમ્ય ચ સ ધર્મભૂઃ । તુષ્ટાવ
જગદમ્બાં ચ દુર્ગાં દુર્ગતિનાશનામ્ ॥૭૫॥ શ્રીનીલકण્ઠ ઉવાચ—
માતઃ ! શિવે ! મક્કલવૃન્દાદાં સર્વેશ્વરીં ચાલિલલોકધાત્રીમ્ ।

આશ્રિતોને અતિશય આનંદ આપનારા એવા કૈલાસનાથ શ્રીશંકર તમોને
નમસ્કાર કરું છું ॥૭૨॥ સતત કાશીપુરીમાં નિવાસ કરીને, સમીપ મૃત્યુ-
વાળા પ્રાણિમાત્રને જમણા કર્ણમાં રામનો પડકાર તારક મંત્રનો ઉપદેશ
આપનારા, અનેક મહાપાપી જીવોને પણ ભવબંધનથડી મુકાવનારા,
શ્રીવિશ્વનાથ એવા શ્રીશંકર આપને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૭૩॥ દેવાદિકનાં
કષ્ટ હરનારા હોવાથી હર એવી સાર્થક સંસારથી પ્રસિદ્ધિ પામેલા, શ્રીપાર્વ-
તીના પ્રાણુપતિ, માટેજ તેના યોગથી મંગળમય મૂર્તિ જેમની છે, ત્રિપુ-
રારિ-ત્રણ પુરના અરિ, નંદિકેશ્વર વૃષભ જેનું ધ્વજચિહ્ન છે એવા ઈશ
શ્રીશંકર આપને હું પ્રણામ કરું છું ॥૭૪॥

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! ધર્મસુત શ્રીહરિ શ્રીશંકરની ભક્તિથી
સ્તુતિ કરી પ્રણામ કરીને, તેમના ડાબા પડખામાં પાસે રહેલાં, તેમને પ્રા-
ણુથડીપણુ પ્રિયતમ, જગદંબા, સમસ્ત દુર્ગતિને દૂર કરનારાં દુર્ગાં દેવીની
સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૭૫॥ હે માતઃ !—તમો આ અખિલ લોકનાં માતા
છો. હે શિવે ! તમો સ્વયં સદા શિવૈકસ્વરૂપ છો. માટેજ અખિલ આશ્રિ-
તોનું અપેક્ષિત અખિલ મંગળ આપવાના સ્વભાવવાળાં તમો છો અને
સર્વનાં તમો ઈશ્વરી છો. અખિલ લોકનાં ધાત્રી (માતા) અને સતીઓના
ઉદાહરણુ રૂપ તમો છો. માટેજ મહાસતી-જેને બીજી ઉપપદ નથી એવા
સતી નામથીજ પ્રખ્યાતિ પામેલાં છો, અર્થાત્ બીજી સતી સ્ત્રીઓમાં તો
અરૂંધતી સતી દ્રૌપદી સતી એવા ઉપપદની અપેક્ષા પડે છે, તમા-
રામાં તો તેવા ઉપપદની અપેક્ષાજ નથી, સ્વયં સતી નામથીજ

મહાસર્તી શંકરશક્તિમાઘાઃ મામહં ત્વાં પ્રણમામિ દેવીમ્ ॥૭૬॥
 સુરેન્દ્રમુલ્યામરકષ્ટાર વિનાશાયત્રીમ હરમજસ્ય । સદૈશ સર્વા-
 મરસૌલ્યદાત્રીમુમાઃ ॥૭૭॥ નિશુન્મશુન્મા હરદર્પદત્રાં નિજા-
 શ્રિતાપન્નિચયાપહન્ત્રી । શ્રીવિષ્ણુકાર્યોદયતયોગમાયાઃ માઃ
 ॥૭૮॥ હરારિનાશાર્થમનેકશક્તિભક્ત્યાનુદ્યોતેષાં રૂપક્ષામ્ । મ-
 હામૃધાવેષ્કતારેહસ્તાઃ માઃ ॥૭૯॥ હરાપલસ્વાર્ચકસર્વવર્ણ-
 શીર્ષચ્છિદાક્રોધકરાલવક્રામ્ । અમીષદાર્ત્રી વ્રજકન્યકાનત-
 માઃ ॥૮૦॥ વાક્ષાયર્ણી રૂપધરાં યુગાદૌ સર્તીં તતઃ શ્રી ગિરિરાજ-

પ્રખ્યાત છો. શંકરનાં શક્તિસ્વરૂપ હોવાથી તેમનાથી અનન્ય (બુદ્ધિ નહિ)
 છો. એવાં તમો ઉમાદેવીને હું પ્રણામ કરું છું ॥૭૬॥ ધન્દ્રાદિ દેવોને
 દારૂણ દુઃખ દેનારા દૈત્યવૃન્દોને વિનાશ કરીને સર્વ સમયમાં સર્વ
 સુરોને સુખ આપવામાં તમોજ એક કારણભૂત છો. નિશુંબ અને શુંભાદિક
 અસુરોનો ગર્વ વિનાશ કરીને નિજાશ્રિતોની અખિલ આપત્તિને તમોજ હર-
 નારાં છો. તમો વિષ્ણુના સંકલ્પથી તેમના જનમોહન અને દેવકીગર્ભ સંકર્ષ-
 ãાદિ કાર્ય કરવામાં નિત્યતત્પર યોગમાયારૂપ છો, આવાં તમો ઉમાદેવીને
 હું પ્રણામ કરું છું ॥૭૭-૭૮॥ સુરશત્રુઓના સંહાર અર્થે પોતાના અંશના
 એકદેશભૂત એવી કાલિકા આદિક અનેક શક્તિઓને સર્જનારાં, દેવપક્ષ-
 પાતી અને દૈત્યદાનવના સંહારમાટે સંચામમાં પ્રવર્તેલાં તમોએ નાનાવિધ
 આયુધોને ધરનારા બહુ બાહુ પ્રકટ કર્યા હતા, એવાં ઉમાદેવી તમોને પ્ર-
 ãામ કરું છું ॥૭૯॥ જે કોઈ સર્વ વર્ણના કર મનુષ્યો મુરામાંસમાંજ એક
 લુપ્થ થઇને પશુઓ મારીને તેના માંસથી અને મદિરાથી તમારૂં આરાધન
 કરવા પ્રવર્તે છે એવા પાપીઓનાં મસ્તક છેદવામાટે ઉત્પન્ન થએલા મહા
 ક્રોપવેગથી વિકરાળ વદનવાળાં તમો થાઓ છો. શ્રીકૃષ્ણને પોતાના પતિ-
 પણે વરવાની વાંછાવાળી વ્રજકન્યાઓએ કરેલા વ્રતથી પ્રસન્ન થઇને
 તેમનો મનોરથ તમોએ પરિપૂર્ણ કર્યો હતો, માટે તમો પાપીઓને સંહાર
 કરનારાં અને મુકૃતિઓને તો વરદાન દેનારાં છો, એવાં ઉમાદેવી તમોને
 નમસ્કાર કરું છું ॥૮૦॥ તમો અનાદિ ઉમા છો. તમારો બીજ જનના જેવો

પુત્રીમ્ । સાધ્વાન્વતત્ર ણપરામનાદિમુમા૦ ॥૮૧॥ નરામરૈર્દુષ્કર-
મુગ્રમાદૌ તપશ્ચરન્તી ગિરિશપ્રસત્યૈ । ન પત્રમપ્યાદ્ ઇતિ હ્યપર્ણા-
મુમા૦ ॥૮૨॥ પ્રસૂ ગણશત્ય સદૈવ સેવાપરાયણામમ્બ ! મહેશ્વ-
રસ્ય । અમફ્લગ્નીં નિજસેવકાનામા૦ ॥૮૩॥ સુવ્રત ઉવાચ— ઇતિ
સ્ત્વધોપરતં વર્ણિનં તાલુમાશિવૌ । ઋચતુર્નૌ વરં વર્ણિન્ ! વરય
ત્વં નિજેષ્ણિતમ્ ॥૮૪॥ શ્રીનીલકણ્ઠ ઉવાચ—યદિ પ્રસન્નો ભવથો
જગતઃ પિતરૌ યુવામ્ । યચ્છતં તર્હિ વૈરાગ્યં દૃઢં સાંસારિકેષુ મે
॥૮૫॥ ઝમામહેશ્વરાવૂચતુઃ—વિચિતે યત્ત્વયા વર્ણિસ્ત્ સિદ્ધં સદા

જન્મ નથી, સૂર્યપ્રલાની પેઠે તમો ઉમાદેવી શિવને અનન્યરૂપ છો અથાપિ
આદિયુગમાં આશ્રિતજનોના અનુગ્રહ અર્થે દક્ષપ્રભપતિનાં પુત્રીરૂપે પ્રક-
ટેલાં માટે દાક્ષાયણી નામથી પ્રસિદ્ધ છો. તેપછી પતિવ્રતા વ્રતના પરિ-
રક્ષણપરાયણ હોવાથી સતીસંજ્ઞાથી અને તેપછી સર્વસંપદાએ સંપન્ન એવા
પર્વતરાજ હિમાલયનાં પુત્રીરૂપે પ્રકટેલાં હોવાથી પાર્વતી નામથી પ્રખ્યાતિ
પામેલાં છો. એવાં ઉમાદેવી તમોને હું નમસ્કાર કરૂંછું ॥૮૧॥ તમોએ
પાણિગ્રહણ પહેલાં શિવની પ્રસન્નતા માટે નર અમરોથી ન થઈ શકે એવું
તપ પર્ણાહારનોપણ પરિત્યાગ કરીને અતિતીવ્ર કર્યું હતું માટેજ અપર્ણા
એવા પદથી પ્રખ્યાતિ પામ્યાં છો, એવાં ઉમાદેવી તમોને નમસ્કાર કરૂંછું
॥૮૨॥ હે માતઃ ! તમો સકળ વિઘ્નને વિદારણ કરવાના સ્વભાવવાળા ગણ-
પતિનાં માતા છો અને મહેશ્વરની અનન્યમનથી નિરંતર પરિચર્યાપરાયણ
છો. તમો પોતાના ચરણકમળના સેવકોનાં અમંગળને શમાવનારાં છો.
એવાં ઉમાદેવી તમોને હું પ્રણામ કરૂંછું ॥૮૩॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારેજ સ્તુતિ કરીને વિરામ
પામેલા વર્ણાન્દ્રના પ્રત્યે પ્રસન્ન થએલાં ભવ-ભવાની બોલ્યાં કે—હે વ-
ર્ણિન્ ! તમો અમારાથકી મનોવાંછિત વર માગો ॥૮૪॥ એ રીતે પ્રેરેલા
શ્રીનીલકંઠવર્ણી બોલ્યા કે—જગતનાં માતા પિતા તમો ઉમામહેશ્વર જે મારી
ઉપર સુપ્રસન્ન થયાં હો તો મને આજ વર આપો કે—સર્વ સાંસારિક વિષ-
યભોગમાત્રમાં જે આ વૈરાગ્ય છે તે અતિશય દૃઢ થાય ॥૮૫॥ આ પ્રકારે

ત્વયિ । તથાપિ તદિ શેષેણ ભવિષ્યતિ મહાન ! ॥૮૬॥ ન રાયણ-
ઋષિઃ સાક્ષાત્કૃતે ત્વં ચ રીપાતઃ । માનુષ્યનાટ્યં વિદધદ્વર્તસેડ-
ન્નેતિ વિદ્ધ વૈ ॥૮૭॥ નમાત્ જગદંધ્રાય નરનારાયણાય તે ।
સહાર્ણનાય ળ્ણાય ધર્મસંસ્થાપનાય ચ ॥૮૮॥ ત્વં હિ સાક્ષાત્પ-
રંબ્રહ્મ ક્ષરાક્ષરપરં વિભુ । અનેકકાટિશ્ચ કાળ્પદ્યસ્થિત્યન્તક ર-
ણમ્ ॥૮૯॥ ગોલોકાધિપતિર્દિવ્યઃ પદ્મવિભાવિહારકરઃ । અલ્પહર-
સલીલસ્ત્વં રાધિકારમણઃ સ્વયમ્ ॥૯૦॥ કલ્યધમાસુર રૂપાષ-
ણ્ડોપદ્રુતં પ્રભો ! । સદ્ધર્મે પાતમત્ર ત્વમાવિર્ભૂતો દયાનિધિઃ ॥૯૧॥
નિમિત્તીકૃત્ દુર્વાસઃશાપં નારાયણાત્મના । મત્કૌ જાતોડસિ

કહ્યું એટલે ઉમામહેશ્વર ઓઢ્યાં કે-હે મહાવાલ્મીનું ! તમો જે તીવ્ર વૈરાગ્યને
વરોછો તેતો તમારે વિષે સદા સિદ્ધજ છે, કેમકે તમો અકામ, આત્મા-
રામ અને આત્મકામ છો. તમો પુરૂષોત્તમ વાસુદેવ ભગવાન પ્રત્યક્ષ બદરી-
પતિ નારાયણઋષિના ઉદ્દેશથી પ્રકટીને હાલમાં મનુષ્યનાશ્વને કરતાથકા
આ લોકમાં વર્તોછો, એમ અમે નિશ્ચયથી જાણીએ છીએ તથાપિ હે મહા-
મુને ! મનુષ્યભાવનાથી વૈરાગ્યની વૃદ્ધિરૂપ વરેલો વર તમારાજ સંકલ્પથી
સિદ્ધ થશે ॥૮૬-૮૭॥ અખિલ જગતના અધીશ્વર આપને નમસ્કાર છે.
નરનારાયણ ઋષિરૂપ તમોજ છો. અર્જુનના સખા શ્રીકૃષ્ણપણુ આપજ
છો. તેતે સમયમાં ગ્લાનિ પામતા ધર્મની સ્થાપના કરનારાપણુ આપજ
છો, એવા આપને અમારા નમસ્કાર છે. તમોજ અનંતકોટિ બ્રહ્માંડની સૃષ્ટિ
સ્થિતિ અને સંહૃતિના હેતુભૂત, ક્ષરાક્ષરથકી વિલક્ષણુ, વિભુ-સર્વાન્તયામી,
સાક્ષાત્ પરંબ્રહ્મ છો. ગોલોકાધિપતિ તમોજ છો. તેમાં રહેલા દિવ્ય વૃન્દાવ-
નમાં તમોજ આત્માનંદરૂપ દિવ્ય વિહારને કરોછો. માટેજ તમો અક્ષરધામમાં
અખંડરાસલીલાભરપુર સ્વયં રાધારમણુ છો ॥૮૮-૮૯॥ હે પ્રભો ! દયા-
નિધિ તેજ તમો હાલમાં કલિબળથી વૃદ્ધિ પામેલા અત્યંત અધર્મી એવા
ગુર્વાલાસો અને રાજલાસોએ પ્રવતવિલા પાખંડવડે પીડા પમાડેલા સદ્ધ-
ર્મનું સંરક્ષણુ કરવા અવનિઉપર અવતર્યા છો ॥૯૧॥ દુર્વાસાઋષિના શાપને
નરનારાયણ રૂપથી નિમિત્તભૂત કરીને ભક્તોની વિપત્તિને હરનારા તમો

માત્સ્વં હરિર્મકાવિપરઃ ॥૧૨॥ માવ્યાનાસમે લોકાનં કલૌ
સંચુતિઃ કથે । કીર્તનશ્રવણા ણિ ચરિત્રાણિ કરોષિ વૈ ॥૧૩॥
અથ ત્વ શનેન સ્વઃ પરમાનન્દનિર્તૌ । આવાં ત્વદીયમંકિસ્યૌ
સદા ત્વદર્શનોત્ક્રા ॥૧૪॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઈતિ શિવશ્ચ શિવા
પ્રાણેત્ત તં પ્રદાસેતાનનપદ્મ-પીશ્વરમ્ । તદ્વલોકનહર્ષમ્ભૂતા-
ન્તરૌ નૃપ ! તિરોદધતુઃ સહસા તતઃ ॥૧૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સજ્જિવને
નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે મહાટવ્યામુ-
ખ્યદર્શનનામૈકોનપદ્મા-
શત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૪૯॥

સુવ્રત ઉવાચ—અન્તર્હિતે શંકરેઽથ સત્સ્યાતિમિય શને । નીલ-
કણ્ઠ ત્તોઽગચ્છત્તર- ભૂતપુરીં સ્મ તમ્ ॥૧॥ તત્ર રામા જાત્વા-
પુરૂષોત્તમ ધર્મથકી તેમની ભાર્યા ભક્તિમાં હરિનામથી પ્રકટ થયા છે
॥૮૨॥ તમો પ્રકટ થઇને આ કલિયુગમાં જન્મેલા અને જનમશે એવા
જનોના ભવદાવાનળની ગ્લાનિને શમાવવામાં સમર્થ, કીર્તનશ્રવણાર્હ, દિવ્ય,
મંગળ ચરિતોને કરોછો ॥૮૩॥ આવા પરબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ આપના પ્રત્યક્ષ
નિરીક્ષણથી અમો આજ પરમાનંદ પરિપૂર્ણ થયાં છીએ અને તમારી ભ-
ક્તિમાં સદાય રસિક તથા તમારાં દર્શન કરવામાં અતિ ઉત્સાહવાળાં
છીએ ॥૮૪॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! સ્વસ્વરૂપનું તત્ત્વ નહિ પ્રકાશ
કરનારા, મંદસ્મિતથી મધુર મુખારવિંદ જેમનું છે, ઋષીશ્વર એવા શ્રીહ-
રિને આ પ્રકારે ઇશ-ઇશાની સ્તુતિપૂર્વક કહીને, ભગવાન્ શ્રીહરિના દર્શ-
નથી અંતરમાં પરિપૂર્ણ પ્રમોદ પામીને તે સ્થાનમાં એકદમ અંતર્ધાન થઇ
ગયાં ॥૮૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સજ્જિવને...પ્રથમપ્રકરણે મહાટવ્યામુ-
ખ્યદર્શનનામૈકોનપદ્માશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૪૯॥

અધ્યાય ૫૦ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ત્યારપછી પોતાને પ્રિયતમ દર્શન
જેનું છે એવા શંકર અંતર્ધાન થયા પછી ભગવાન્ નીલકંઠવર્ણી શંકરનું
મનથી અનુસ્મરણ કરતા થકા ત્યાંથી નીકળીને ભૂતપુરીને પામ્યા. તે પુ-

યમતિમાયાઃ સ દર્શનમ્ । પૂજનં ચ વિધાયાગા ગાં કન્યામિધાં
તતઃ ॥૨॥ તતો યયૌ ઘર્ણિરાજઃ ઘ્નનામં જનાર્દનમ્ । આઃ કેર-
વનામાનં તતો વિષ્ણુ-પાયયૌ ॥૩॥ અ-રાણાં સહસ્રે દ્વે તત્રાસતાં
શસ્ત્રધારિણાઃ । તે તત્રત્ય-પેળવ નિહતે તજ્જિઘાંસુની ॥૪॥ મા-
નસે પત્તને પૂર્વે ક્ષમામુજા સત્રઘર્મણા । નિહતા અસુરા ય-તયા
રાક્ષાઽત્ર ધર્મિણા ॥૫॥ મલયાશ્વ્યં તતઃ પ્રાયાજ્ઞાનાહુમસમા-લ-
મ્ । નારાયણઃ લગિરે તીર્થયાત્રાપરાયણઃ ॥૬॥ પશ્ચાદાનિ

રીમાં પ્રતિભા૩પથી રહેલા ભગવાન્ રામાનુજાચર્યનાં દર્શન તથા પૂજન
કરીને ત્યાંથી કન્યા નામની દુર્ગાના 'કન્યાકુમારી' એવી આખ્યાયી વિ-
ખ્યાત સ્થાનને પામ્યા. 'ભૂતપુરી ક્ષેત્રમ્' એવો પાઠ હોય તો 'ભૂતપુરીને
સ્મરણ કરતા થકા તેને પામ્યા' એવો અન્વય કરવો. 'ભૂતપુરી દર્શનીય
હતી પણ યાત્રામાં રહી ગઈ માટે બહુ દૂર પાછા પરવરીનેપણ તેનાં દર્શન
કરવાંજ' આ પ્રકારે તેનું સ્મરણ કરતા થકા તેને પામ્યા, એવો અભિપ્રાય
છે. આ ઉપરથી-સુંદરરાજ ક્ષેત્રથકી કન્યાકુમારી સ્થાન તો નજીકમાંજ
છે અને તે માર્ગમાંજ આવેછે તો બહુ દૂર રહેલા ભૂતપુરીક્ષેત્રમાં આવવું
તે માર્ગની અનુચિતતા જણાવે છે? એવી શંકાનુંપણ સમાધાન થઈ જાય
છે ॥૧-૨॥ વર્ણિરાજ તે કન્યાકુમારીથકી પશ્ચનાભક્ષેત્રને પામ્યા. તે ક્ષેત્રના
અધિદેવ વિષ્ણુનાં દર્શન કરી ત્યાંથી જનાર્દનક્ષેત્રમાં આવ્યા. તે ક્ષેત્રના અધિ-
દેવ વિષ્ણુનાં દર્શન કરી ત્યાંથી આદિકેશવક્ષેત્રમાં આવી વિષ્ણુનાં દર્શન કર્યા
॥૩॥ તે આદિકેશવક્ષેત્રમાં પોતાનો પક્ષ પ્રક્ષય પામવાથી વૃદ્ધિ પામેલા વૈર-
ભાવભાળા, હાથમાં આયુધ ધારી રહેલા, આ ભગવાનના વધમાટે ઉદ્ધમી થ-
એલા બે હબર અસુરો હતા, તે સર્વ અસુરોને તે પુરનો મુમતિ નામનો નર-
પતિ તે આ ભગવાનના ચરણકમળનો આશ્રિત થવાથી તેણે પૂર્વે માનસપ-
ત્તનમાં સત્રઘર્મા રાત્રએ જેમ ભગવદ્વૈરી અસુરો હણ્યા હતા તેમ હણ્યા હતા
॥૪-૫॥ તીર્થયાત્રાપરાયણ તે આ નારાયણ ભગવાન્ તે સ્થાનથકી વિવિધ
વૃક્ષવૃંદોથી વ્યાપ્ત એવા મલય નામના કુલાચળને પામ્યા ॥૬॥ એજ મલ-
યાચળમાં અર્યા૩પથી વિરાજમાન ભગવાન્ સાક્ષિગોપાળનાં દર્શન કરતા

ગિરૌ તત્ર સ્નાત્તિના પાલદર્શનમ્ । કુર્વન્નન્દનવૃક્ષાણાં સસર્પાણાં
 વનેઽવસત્ ॥૭॥ ચન્દ્રભાગાનંદતીરે પંડલોકપુરં યયૌ । તત્ર
 શ્રીવેલ્લસ્યાસૌ ચક્રે શ્રીમર્તુરીક્ષણમ્ ॥૮॥ નદ્યાં જ્ઞાનં ત્વેલસ્ય
 દર્શનં રૂપલીલતમઃ । કુર્વન્ પ્રતિદિનં તત્ર દ્વૌ માસૌ ન્યવસત્ રિઃ
 ॥૯॥ દૈવા જીવાઃ સહસ્રે દ્વે તત્ર ચક્રુસ્તદાશ્રયમ્ । હિત્વા દુઃસ-
 જ્ઞજં દોષં મેજુસ્તં તદ્વચઃસ્થિતાઃ ॥૧૦॥ શ્રીવેલ્લં તતો નત્યા પ-
 રિષ્વજ્ય ચ ભક્તિતઃ । સ્તુવંસ્તત્ક્ષેત્રમાતમ્યં દણ્ડકારણ્યમાયયૌ
 ॥૧૧॥ કુર્વન્પ્રદક્ષિણાં તસ્ય નાસિકાસ્થ્યં પુરં યયૌ । દર્શનં ત્ર્યમ્બ-
 કેશસ્ય કૃત્વાઽગાત્તપતીં નદીમ્ ॥૧૨॥ તતઃ સનર્મદાયાત્રાં કૃત્વો-

થકા, સપોંથી વિંટાએલા ચંદનવૃક્ષોના ગહન વનમાં નિર્ભયપણે નિરતિશય
 આનંદથી પાંચ દિનપર્યંત નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૭॥ ત્યાંથી નીકળીને કિ-
 ણ્કિધા થઈ પંપાસરોવરમાં સ્નાન કરીને, ત્યાંથી શ્રીહરિ ચંદ્રલાગા નદીના
 તટ ઉપર વિરાજમાન પુંડલીકપુરને પામ્યા. તે પંઢરપુરમાં અર્ચાંરૂપથી
 રહેલા લક્ષ્મીનાથની શ્રીવિઠ્ઠલનામના લગવાન શ્રીપતિનાં દર્શન કર્યો. વિઠ્ઠલ-
 શબ્દની નિરૂત્તિ કરી છે-‘વિદા-જ્ઞાનેન ઠાન્-શૂન્યાન્ જ્ઞાતિ-ગૃહ્ણતિ યઃ
 સ્વયમ્ । અજ્ઞાનુગ્રહકૃદેવો વિઠ્ઠલઃ પરિકીર્તિતઃ ॥૮॥ મહાપ્રભુ પ્રતિદિન તે
 નદીમાં સ્નાન, લગવાન શ્રીવિઠ્ઠલનાથનાં દર્શન અને તેમના દિવ્ય ગુણોનું
 ગાન કરતા થકા તે પુરમાં બે માસ સુધી રહ્યા ॥૯॥ તે પંઢરપુરમાં દૈવી
 સંપત્તિએ સંપન્ન એવા બે હજાર જીવોએ આ લગવાન શ્રીહરિના ચરણ-
 સરોજનો સમાશ્રય કર્યો. શ્રીહરિની આજ્ઞાને મસ્તકે ચઢાવતા, કુસંગદોષે
 રહિત થએલા તે જનો તેમની અનન્યમનથી લક્ષિત કરવા લાગ્યા ॥૧૦॥
 તેપછી વર્ણાન્દ્ર શ્રીવિઠ્ઠલેશ વિષ્ણુને પ્રણામ કરીને લક્ષ્મીને તે ક્ષેત્રનો
 મહિમા વિશેષ વખાણતા થકા ત્યાંથી આગળ ચાલતાં દંડકારણ્યમાં પ્રવેશ
 કરી તે વનને પ્રદક્ષિણા કરી નાસિક નામના નગરને પામ્યા. ત્યાંથી ત્ર્યંબ-
 કેશ્વર શિવનાં દર્શન કરી ત્યાંથી તાપી નામની નદીને પામ્યા ॥૧૧-૧૨॥
 તેમાં સ્નાન કરી, ત્યાંથી નર્મદાયાત્રા કરી, મહી નામની નદી ઉતરી, સા-
 શ્રમતી સંજ્ઞાની સરિતા ઉતરીને, લાલભૂમિપ્રાંતમાં પ્રસિદ્ધ ભીમનાથ

તીર્થ મહીં નદીમ્ । તીર્થા સાધ્નમર્તીં પ્રાયાઙ્ગીમનાથાલ્યશઙ્કર-
 ॥૧૩॥ ગોપનાથમુપેત્યાથ પશ્ચતીર્થી સમાચર- । નાલકઠ ઉપે-
 યાય મકરાલયપત્તન- ॥૧૪॥ એવં તીર્થાનિ વિચરન્ત્સર્મ પરિપા-
 લયન્ । અધર્મસર્ગં તીર્થસ્થમુષ્ણાન નિજૌજસા ॥૧૫॥ પાષણ્ડિ-
 નો ગુરુજિત્વા વાદૈઃ સભાસન્મતૈઃ । મુમુક્ષુપ્રક્ષિતાંસેભ્યો
 માચય માસ સંસૃતેઃ ॥૧૬॥ તપશ્ચ બ્રહ્મચર્યાશ્ચિચિચિમાનાચર-
 સ્વયમ્ । ત્યાગિનાં તૈર્થિકાનાં ચ સ્થિતિરીતિમદર્શયત્ ॥૧૭॥ શા-
 ન્તાસ્તિતિશ્ચેકાકો નિઃસ્પૃહો નિષ્પરિગ્રહઃ । કૌપીનમાત્રવસનો

નામના મહાદેવને પામ્યા ॥૧૩॥ તેમનાં દર્શન કરી ત્યાંથી શ્રીનીલકંઠવર્ણી
 ગોપનાથ નામના મહાદેવક્ષેત્રને પામીને પંચતીર્થોની યાત્રા કરતા થકા
 સૌરાષ્ટ્રદેશમાં પ્રસિદ્ધ, સમુદ્રને કાંઠે રહેલા માંગરોલ પત્તનમાં પધાર્યા ॥૧૪॥

હવે પોતાના ગૃહનો પરિત્યાગ કરી ચાલી નીકળેલા, તીર્થમાં વિચ-
 રતા શ્રીહરિકૃષ્ણનું દિવ્ય ચરિત્ર તેને સ્થળમાં કરેલું પણ નહિ કહે-
 વામાં આવેલું હશે તેને સંભારીને સમગ્રપણે અઢાર શ્લોકથી કહેછે-હે રા-
 જન્ ! આ વર્ણીન્દ્ર ભગવાન્ આ પ્રકારે પુલહાશ્રમ પ્રમુખ તીર્થોની યાત્રાના
 મિષથી તેને તીર્થસ્થળમાં વૃદ્ધિ પામેલા અધર્મસર્ગનો સમુચ્છેદ કરતા અને
 ધર્મસર્ગની સ્વાચરણ પ્રચારથી સર્વથા સમભિવૃદ્ધિ કરતા થકા પોતાના
 દિવ્ય તેજ પ્રતાપથી વિચર્યા હતા ॥૧૫॥ અંદરથી અતિ પાખંડી
 અને ઉપરથી ધર્મગુરુનો ડોળ દેખાડતા ધર્મધ્વંસી અસુર જનોને સચ્ચાત્મ-
 સંમત સંવાદથી જીતીને, તે લયાનક પાખંડી ગુરુઓ થકી મુમુક્ષુ માનવોની
 રક્ષા કરીને તેમને સંસાર પાશમાંથી મુકાવ્યા હતા ॥૧૬॥ યદ્યપિ પોતે
 સંપૂર્ણ સમસ્ત કામ છે, માટેજ કુળ તથા તેના સાધનોની સર્વથા અપેક્ષાએ
 રહિત છે તથાપિ ત્યાગધર્મમાં પ્રવર્તેલા તથા તીર્થયાત્રામાં પ્રવર્તેલા પુર-
 ષોને અવશ્ય અપેક્ષિત ધર્મો શિખવવા સાડ સ્વયં કૃષ્ણ આન્દ્રાયણાદિ તપ
 અને બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોને આળસે રહિત થઈ આચરતા હતા. ધર્મરક્ષણ
 અર્થે અવતરેલા ભગવાનનું આજ કર્તવ્ય છે ॥૧૭॥ આ વર્ણીન્દ્રના દિવ્ય
 દુષ્કર તપ-નિયમાદિ દર્શાવેછે-શાંત-ક્રોધનોપણ દ્વેષ કે ક્રશાનીપણ આકાંક્ષા

ગાજિનધરો જડી ॥૧૮॥ અનાતાક્રઃ સર્વેષુ નરુન્વાપ દિવા-
નિશમ્ । ધિયમાધસ્તાદ્વસન્ પ્રામે તુ ન કશિત્ ॥૧૯॥
નિત્યં ત્રિવિજ્ઞાયાં ત્રિકાલં કુષ્ણજકઃ । પશ્ચાદ્યાધ્યાઃ પૂજ-
નાન્તે પાઠં ધર્વન્દિનોદને ॥૨૦॥ પ્રાણાયામાં ત્રિકાલં ચ કુર્વન્ના-
નજ્ઞાનાં ચ । સ્થૂળ્યા હિમકાલેઽપિ સેવમાનો ન ચાનલમ્
॥૨૧॥ અલ્પહં સ્વસ્વરૂપયો નિર્નિષેધવિલાચનઃ । ત્વગાદ્રેશેષ-
ગાત્રશ્ચ ભૂયો રેમનસન્તતઃ ॥૨૨॥ વહા-સન્ધ્યાનંતનઃ શર્કરાક-
ષ્ટકાંદઃ । નિઘ્રાનચ્છલન્માર્ગે ન પૃચ્છન્વર્ત્મ કશ્ચન ॥૨૩॥ ઘોરે-

નહિ કરનારા હોવાથી જેમની સર્વ ઇન્દ્રિયો અતિશય શાંત છે. (ઇન્દ્રિયો
જે સ્વસ્વવિષયમાં અભિમુખપણે દોડ્યા કરે તો તે કોઈમાં રાગ તો કોઈમાં
દ્વેષને ઉત્પન્ન કરેછે, પ્રશાંતને રાગદ્વેષનો પ્રસંગજ નથી) અથવા સૌમ્ય
સ્વભાવવાળા. તિતિશ્ચુ-શીતોષ્ણાદિલક્ષણ દ્વન્દ્વને સહન કરવાના સ્વભા-
વવાળા. એકાદી-બીજાનો સંગ થતાં વિક્ષોભ થાય માટે સ્વયં એકલાજ
વિચરતા. નિસ્પૃહ-શરીરધારણમાત્રમાં ઉપયોગી એવાપણુ વસ્તુમાં સ્પૃ-
હાએ રહિત. માટેજ પદાર્થમાત્રના પરિચહે પરિવર્લ્લત. કપાસના કૌપીન-
માત્ર વસ્ત્રને અને મૃગચર્મને ધારી રહેલા. જટાથી જેમનું મસ્તક શોભેછે.
શિશિરાદિ બધાય ઋતુમાં (શીતોષ્ણાદિ સહનશીલ હોવાથી) રાત્રિદિવસ
કંઠાદિકથી સ્વશરીરને નહિ આચ્છાદન કરનારા. (ઉઘાડે અંગે રહેનારા)
આમવાસથકી ભય પામીને તેમાં ક્યારેયપણુ નહિ નિવાસ કરીને ગામના
બહારના ભાગમાંજ તટ્તળમાં વાસ વસનારા. શરદ્ કે હેમંત ઋતુના વિ-
ભાગ વિના નિત્ય શીત જળમાં ત્રિકાળ સ્નાન કરવાના સ્વભાવવાળા. કૃ-
ષ્ણની યથાવિધિ ત્રિકાળ પૂજા કરવામાં તત્પર. પૂજના અંતમાં પ્રતિદિન
રાસપંચાધ્યાયીના પાઠમાં તત્પર. ત્રિકાળ પ્રાણાયામપરાયણુ. નાનાવિધ
આસનોના અભ્યાસપરાયણુ. શીતસમયમાંપણુ ઉઘાડે અંગે હોવા છતાંપણુ
શીત નિવારણુમાટે અગ્નિનું સેવન નહિ કરનારા. અખંડ સ્વાત્મસ્વરૂપના
આનંદમાં નિષ્ઠાવાળા. મેષોન્મેષે વિરહિત વિલોચનવાળા. (સ્થિરદૃષ્ટિ)
જેમના શરીરમાં ત્વચા અને અસ્થિમાત્ર અવશેષ રહેલાં છે, અર્થાત્ ૩-

અવરણ્યં ચરન્ પર્વતેષુ ચ નિર્મયઃ । સિંધ્યાશ્ચાસ્ત્રગાદ્યૈશ્ચ કુત્રા-
પ્યક્તતાવેશ્નઃ ॥૨૪॥ સકૃદશ્નન્ પર્વતેષુ ફલં મૂલં ચ વા-
વલમ્ । તિષ્ઠન્નિરશ્નઃ કાપિ નીરાશશ્ચ કુત્રચિત્ ॥૨૫॥ દિના-
નિ કતિર્નિષ્કિણ્ણશ્ચૈવ પવનં સકૃત્ । કાપ્યયાચિત્ સિન્ધ-
કૃત્તતપરઃ કચિત્ ॥૨૬॥ વિરક્તો રમણાયૈ વિષયેષ્વપિ પશ્ચ-
સુ । સ્ત્રીણાં ત્વસ માનસ્ય ગન્ધમાત્રમપિ ધ્રુવમ્ ॥૨૭॥ એકાદ-
શીષુ સર્વાસુ રેત્સિદ્ધિર્નિષ્કિણ્ણશ્ચૈવ । નાશગન્ધમ્ : સોઽમૃદુર્ધ્વરેતા

ધિર માંસે રહિત વપુવાળા. અતિશય કૃશતાને લીધે સ્પષ્ટ ઉઘાડી દેખાતી
ઘણી નાડીઓએ વ્યાસ દિવ્ય વપુ જેમનું છે. આત્મારામ હોવાથી દેહા-
નુસંધાને વિહીન. જેમાં બોરડી બાવળ વિગેરેના કઠિન કાંટા, પાષાણના
કટકા-કાંકરા અને દર્ભાકુર આદિક અધિક છે એવા વિકટ માર્ગમાંપણ
પાદુકા પહેર્યા વિનાજ કોઇનેપણ જવાનો માર્ગ નહિ પુછીનેજ હિંડતા. જેમાં
બહુ સિંહો વ્યાધો વ્યાળો વિગેરે વર્તે છે એવા ભયંકર વનમાં તથા હિમા-
લયાદિ મહાપર્વતોમાં નિર્ભયપણે વિચરતા તથાપિ કોઈપણ સ્થળમાં તેતે
હિંસક પ્રાણીઓ કિંચિત્ પણ ક્ષતિ જેમના દેહને કરી શક્યા નથી. કોઈ
દિવસે એકવાર જેવું મળી આવે એવું અન્ન જમતા તો કોઈ દિવસે યથા-
ઋતુ મળેલાં આંબા બાંધુ આદિક ફળ તો કોઈ દિવસ શાર્કર કંદાદિ મૂળ
તો કોઈ દિવસ ડોડી આદિકનાં પાનડાં જમતા તો કોઈ દિવસ કેવળ જળ
માત્રજ જમતા તો કોઈ દિવસ નિરાહારપણેજ વર્તતા હતા. કોઈ દિવસે
કેવળ એકવાર પવનપાન કરીનેજ વર્તતા તો કવચિત્ ચાચના કર્યા વિના
મળે તો તેનાથી વૃત્તિ કરતા તો કદાચિત્ કૃચ્છ્રતના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર
વર્તતા હતા. રમણીય-દેવોપભોગ્ય એવાપણ પાંચેય વિષયભોગોમાં તીવ્ર
વૈરાગ્યે યુક્ત, સ્ત્રીયોના અંગના સ્પર્શવાળા વાયુના ગંધમાત્રનેપણ નહિ સહન
કરી શકતા, સર્વ એકાદશીઓ તથા જન્માષ્ટમી રામનવમી વિગેરે જયંતી
દિવસોમાં અન્નના ગંધમાત્રનેપણ નહિ ગ્રહણ કરતા, સદા ઊર્ધ્વરેતા (ઊર્ધ્વ-
રેતા રહેવામાં હેતુભૂત યોગકળામાં પ્રવીણ) અને જીતેન્દ્રિય (ઇન્દ્રિયોને પર-
તંત્રપણે યથેષ્ટાચરણે વર્ણત) એરીતે સર્વ કોઇને અતિશય આશ્ચર્ય કરનારાં

જિતેન્દ્રિયઃ ॥૨૮॥ તપસ્વિનસ્ત્યાગિનોઽન્યે તં દદ્ધાતિતપસ્વિનમ્ ।
 સ્વયં તથા કર્ત્તામાસ્તત્સર્ગં કેઽન્ય . વેત ॥૨૯॥ વેદાભિમાનજા-
 તેન વેદદુઃસ્થેન પીડિતાઃ । તત્સમીપે ન તે સ્થાતું શેકિરે માનિ-
 નોઽપિ ચ ॥૩૦॥ ત્રિરાત્રં પશ્ચરાત્રં વા કૃત્વા તસ્ય સમાગમઃ ।
 પલાયન્તે સ્થ તે કૌચે શરાત્રં ચ કેચન ॥૩૧॥ મનુષ્યૈર્દુષ્કરા-
 ણીત્યં તપાંસ્યાચરતો વને । ચરતઃ સપ્ત વર્ષાણિ માસઞ્ચકૌ યયુ-
 ર્હરેઃ ॥૩૨॥ વિક્રમાદિત્યભૂપસ્ય ષટ્પશ્ચાષ્ટૈકસમ્મિતે । શકસ્ય
 વર્તમાનેઽબ્દે દક્ષિણાયનગ રવૌ ॥૩૩॥ સંવત્સરે ચ શુક્લાણ્યે
 નભઃકૃષ્ણેઽગ્નિભૂતિયૌ । પુરં લોજાગ્નિઃ ચં પ્રાપ કાલે સન્નિવ એવ
 સઃ ॥૩૪॥ રાદ્વાહેસ્ત્રસ વાપકાયાઃ પાવિશદ્વર્ણિવરો મુહૂર્તમ્ ।

દિવ્ય ચરિત્રોવાળા શ્રીનીલકંઠવર્ણી થયા હતા ॥૧૮-૨૮॥ બીજા કોઈપણ
 તપસ્વીઓ કે મહાવૈરાગ્યથી ત્યાગશીલ પુરૂષો સહજ સ્વભાવથીજ અતિ-
 તપસ્વી એવા આ વર્ણીન્દ્રને નિરીક્ષણ કરીને પોતેપણુ શ્રીહરિની માફક
 તપાદિ તપવાની તીવ્ર વાંછાથી તે ભગવાનનો સમાગમ કરવા લાગ્યા, પ-
 રંતુ તે તપસ્વી-ત્યાગીઓ દેહવાસનાથી અભિભૂત થએલા અને તેવું તપ
 તપવામાં થતા દૈહિક કલેશને નહિ સહન કરનારા અને માનથી પરાભવ
 પામેલા હોવાથી તે ભગવાનની આજ્ઞામાં રહેવા માટે સમર્થ થયાજ નહિ
 ॥૨૯-૩૦॥ તે તપસ્વી ત્યાગીઓ મધ્યે કોઈક ત્રણ દિવસ પર્યંત તો કોઈક
 પાંચ દિવસ સુધી તો કોઈક દશ દિવસ પર્યંત તે શ્રીહરિ સમીપે રહીને
 તેમણે કહેલા નિયમો નહિ પાળી શકવાથી શ્રીહરિપાસેથી ધીમે ધીમે પલા-
 યન કરી ગયા ॥૩૧॥ હે રાજન્ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારે મનુષ્યોથી ન થઈ શકે
 એવા તીવ્ર તપને તપતા અને ગહન વનમાં વિચરતા આ શ્રીનીલકંઠ ભગ-
 વાનને સાત વર્ષ અને એક માસ વીતિ ગયો ॥૩૨॥ ત્યાર પછી ભગવાન
 શ્રીહરિ શકપ્રવર્તક વિક્રમાર્ધ નૃપતિના ૧૮૫૬ ના વર્ષમાં, સાઠ સંવત્સરની
 અંદર વર્તતા શુકલ નામના સંવત્સરમાં, સૂર્ય દક્ષિણાયનમાં વર્તતાં, શ્રાવ-
 ણમાસના કૃષ્ણપક્ષની ષષ્ઠી તિથિએ સંગવસમયે (સૂર્યોદય પછી ૪૮
 ઘટિકા૩૫ પ્રાતઃકાળ પછીના ૪૮ ઘટિકાત્મક કાળમાં) માંગરોળ નગરથી

શિષ્યોઽસિ કસ્ય ચ ॥૪॥ પુલાનન્દ ઉવાચ—શ્રીમદ્રામાનન્દઃ નેઃ ક્યા-
તસ્યેશતયા ભુવિ । શિષ્યાઃ સહસ્રશઃ સન્તિ ત્યાગનો યત્નસ્તથા
॥૫॥ તત્ર યે ત્યાગેનસ્તેઃ કાનન્દાઽમ્બજારિ । પશ્ચશતા મત્ર-
મુલૈસ્ત્યાગિભિઃ સહ નંતે ॥૬॥ અમ્બજારિઽહં જ્ઞાનાર્થે વિલા-
ત્વાં ત્યાગેનાધેમ્ । તવાન્તિકમુપેતોઽસ્મિ દર્શનાર્હસ્ય યોગેના-
॥૭॥ અસંખ્યેષ્ટસતીર્થ્યોઽપિ યોગપારં ગતોઽસ્તિ હિ । તપસ્વ્યા-
કૃષ્ણભક્તસ્ત્વાદશાન્ દ્રઘમિચ્છતિ ॥૮॥ આજ્ઞયા સ્વરોરત્ર ત્વા-

ચરતો યદૃચ્છાથી અત્ર આવ્યો છું. ઉત્તરકોસલ દેશમાંથી તીર્થયાત્રામાં
પ્રવર્ત્યો છું. તમો ત્યાગશીલ સાધુ કેના શિષ્ય છો ? તે મને કહો ॥૪॥ એ
રીતે શ્રીહરિના વચનામૃતના શ્રવણપાનથી પ્રહર્ષ પામેલા મુખાનંદ સાધુ
બોલ્યા કે-હે વર્ણિવર ! આ દેશમાં રામાનંદ નામના મુનિવર્ય પ્રભાવાતિશ-
યથી ભૂમિમાં પરમેશ્વરપણે પ્રસિદ્ધ છે, તેમના ત્યાગશીલ સાધુઓ અને
ગૃહસ્થો સહસ્રોસહસ્ર શિષ્યો વર્તે છે ॥૫॥ તેમાં જે ત્યાગીઓ છે તેમાં
અમ્બજી મુક્તાનંદ નામના મુનીન્દ્ર હું આદિક પચાસ સાધુઓની સાથે આ
નગરમાં જ હમણું રહ્યા છે ॥૬॥ તેમનો અનુયાયી હું આ વાચ્યમાં જ્ઞાનાર્થે
આવતાં અલૌકિક તેજોરાશિરૂપ તપોનિધિ તમોને નિહાળીને, દર્શન કર-
વાની આકાંક્ષાથી આપની પાસે આવ્યો છું. આપનાં દર્શન મહાયોગિઓ-
એપણુ સ્પૃહા કરેલાં સુદુર્લભ છે ॥૭॥ અમો સર્વે સાધુઓ મધ્યે જ્ઞાનાદિ
ગુણોએ વરિષ્ઠ ગુરુભાઈ મુક્તાનંદમુનિ છે, તે પણ તપસ્વી-તપમાં જ તત્પર
અને યોગના પારને પણ પામેલા (સિદ્ધયોગી) છે. કેવળ સિદ્ધાત્મ-
યોગી નહિ કિંતુ શ્રીકૃષ્ણની એકાંતિક આત્યંતિક ભક્તિમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા
છે. તપનું તથા યોગનું ફળતો ભગવાનમાં ભક્તિ થવી એજ છે. ભક્તિ
વિનાના તપ તથા યોગ સિદ્ધ થયા હોય તોપણ તે આત્યંતિક કલ્યાણુ કર-
નારા થતા નથી (તપનું ફળ યોગ અને યોગનું ફળ ભક્તિ છે એવો અ-
નુક્રમ જાણવો) તપસ્વિઓ, યોગિઓ અને કૃષ્ણભક્તો જેમને અતિશય
પ્રિય છે એવા મુક્તાનંદમુનિ તપસ્વીઓ, યોગીઓ અને કૃષ્ણભક્તોના
અગ્રગણ્ય એવા આપના જેવાનાં દર્શનની બહુ સ્પૃહા રાખે છે ॥૮॥ અ-

દશાં વનાય વૈ । સોઽન્નામિર્વર્તતે સાકં દર્શનાર્હસ્ય વેદેનાઃ
 ॥૧૯॥ વેયં સ્વદર્શનં તસ્યૈવ દેવતાઃ તપા દેના । નાગાઃ જ્યસિ ચેત્તત્ર
 સ પવાત્રાગમિષ્યન્તિ ॥૨૦॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યાશ્રુત્ય વચસ્તસ્ય ઘ-
 ણિરાદ્ર પ્રાહ તં નૃપ ! । તીર્થયાત્રાફલં જ્ઞાનંસ્તાદ્યગ્યોગીન્દ્રદર્શનમ્
 ॥૨૧॥ ગ્રામં રં વાપિ મુને ! પ્રવિશામિ ન કર્હિન્ચિત્ । વૃક્ષં નવં નવં
 નિત્યં વનેષ્વાધેવસન્નહઃ ॥૨૨॥ તથાપિ તાદૃગ્યાગીન્દ્રાં સર્વતીર્થ-
 તપઃફલમ્ । જાનાન્તિ ત્વયા સાકમાયામ્યઘ તમીક્ષિતુમ્ ॥૨૩॥

મારા સહગુરુ શ્રીરામાનંદસ્વામિની એવી આજ્ઞા છે કે—તીર્થોને તીર્થયા-
 ત્રાના મિષથી તીર્થરૂપ કરતા તમારા જેવાઓની પરિચર્યા અપ્રમાદથી
 કરવી, આવી આજ્ઞાવશાત્ હું વિગેરે ગુરુભાઈઓની સાથે મુક્તાનંદમુનિ
 આ લોજનગરમાં નિવાસ કરી રહ્યા છે. મનુષ્ય દેહધારી સર્વ કોઈએ
 તેઓ દર્શન કરવા યોગ્ય છે ॥૧૯॥ મહાતપસ્વી તમો પણ તપસ્વિસા-
 માન્ય દૃષ્ટિથી તે મુક્તાનંદજીને યોગિજનોને પ્રિય એવું તમારું દર્શન દેવાને
 યોગ્ય છો. ગામમાં બહુ જનસમાજથી વિમુખ થઈને જો તમો નહિ આવો
 તો મેં નિવેદન કરેલું આપનું ઉત્તમ વૃત્તાંત સાંભળીને તુરત તેઓ અત્ર
 આવશે ॥૨૦॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! વર્ણુરાજ શ્રીહરિ આવું સુ-
 ખાનંદ સાધુનું મધુર વચન સાંભળીને, ‘મુક્તાનંદમુનિ જેવા યોગિરાજનું
 દર્શન તીર્થયાત્રાના પરમ ફળરૂપ છે’ એમ માનીને તેમના પ્રત્યે એમ
 બોલ્યા કે—હે મુને ! હું ગામમાં કે પુરમાં ક્યારેય પણ પ્રવેશ કરતો નથી,
 કારણ કે મારે ગામ નગરમાં પ્રવેશ કરવાનું પ્રયોજન નથી. ઉલટું આમર-
 સિક કે નગરરસિક જનોને તો અમો તપઃપ્રિય હોવાથી વિદ્વરૂપજ મા-
 નીએ છીએ. કોઈ વનમાં પણ અમોને નિયતનિવાસ પ્રિય નથી, નિયત
 નિવાસ નામ પડે તો તે અમોને અતિ અપ્રિય મનાય છે. વનવાસમાં પણ
 અમો નિત્ય નવા નવા વૃક્ષમૂળમાં નિવાસ કરીને દિન નિર્ગમન કરતા આ-
 વીએ છીએ. તીર્થક્ષેત્રના યોગથી તો કદાચિત્ ગામનો કે પુરનો પ્રસંગ અ-
 મારે આવે છે. ગામમાં કે પુરમાં હું પ્રવેશ કરતો નથી તોપણ તેવા મોગી-
 ન્દ્રનાં દર્શન તો તમામ તીર્થોંધડીપણ અલધિક છે અને સર્વ તીર્થયાત્રાનું

इत्युक्त्वा सद्य उत्थाय साकं तेन तदाश्रमः । आयात्प्रत्यग्रमं
तस्य स्नानान्दादयः व्यधुः ॥१४॥ स तांस्ते तं नमस्त्वं यथोचि-
तः पाविशान् । सर्वेऽपि सन्तस्तं वीक्ष्य प्राङ्मुख्यमेव ते ॥१५॥
जाह्नव्यानां तपसा मनानयननन्दनम् । पश्यन्तः शान्तमूर्तिं तं
बहुधा ते व्यतर्कयन् ॥१६॥ अहो !! तपस्विना दृष्ट्वा बहुवो योगि-
नो भुवि । ईदृशस्तु न कोऽप्यैक्षि न श्रुतोऽप्यत्र साम्प्रतः ॥१७॥
केदमुग्रं तपः केदं बालखलोत्तितं वयः । ततः साधारणो नायं

ફળ પણ એજ છે માટે તે મુક્તાનંદ યોગીનાં દર્શન કરવા આજ તમારી સાથે હુંજ ગામમાં આવું છું ॥૧૧-૧૩॥ હે રાજન્ ! નીલકંઠવર્ણી આ પ્રકારે કહીને તેજ ક્ષણમાં ઉઠીને સુખાનંદ સાધુસાથે મુક્તાનંદમુનિના મઠમાં પધાર્યા. વર્ણિવર્યને સમીપમાં આવતા બેઠને, તેમના અદૃષ્ટપૂર્વ તેજથી 'કોઈ પણ આ મહાત્મા છે' એવો વિનિશ્ચય કરીને, મુક્તાનંદાદિ મુનિઓ ઉઠીને એકદમ સન્મુખ આવ્યા ॥૧૪॥ તે પછી વર્ણિન્દ્રે મુક્તાનંદાદિ મુનિઓને વિનય પ્રદર્શન પૂર્વક પ્રણામ કર્યો. મુનિઓએપણુ વર્ણિન્દ્રને પ્રણામ કર્યો. આ પ્રકારે પરસ્પર પ્રણામ કરીને યથાયોગ્ય બેઠા. તે સર્વે સાધુઓ વર્ણિન્દ્રનું નિરીક્ષણ કરીને પરમ વિસ્મયને પામી ગયા ॥૧૫॥ અસાધારણ દિવ્ય તપથી દેદીપ્યમાન જેમનો તેજોરાશિ કોઈનાથી પણ પરાલભ્ય થાય એવો નથી, સર્વ કોઈની ઉપર સુહૃદ્ભાવ સૂચવનારા પ્રશાંતગંભીર આકૃતિસન્નિવેશથી સર્વ કોઈએ સમાશ્રય કરી શકાય એવા, પ્રકૃતિથી સર્વના મનોનયનને આનંદ દેનારા એવા શ્રીહરિને નિરખીને તે મુનિઓ વિવિધ પ્રકારના વિતર્ક કરવાપૂર્વક પરસ્પર કહેવા લાગ્યા ॥૧૬॥ વિતર્કનો પ્રકાર કહે છે—અહો !! આપણે પૃથ્વી ઉપર બહુ બહુ તપસ્વીઓ અને યોગીઓ દીઠા છે પરંતુ આ વર્ણિવર્ય જેવા તો આ લોકમાં અ્યારેય પણ કોઈ પણ દીઠા નથી તેમ સાંભળ્યા પણ નથી ॥૧૭॥ આ વર્ણીમાં વર્તતું તપ ક્યાં ? અને દેખાતું કિશોર વય ક્યાં ? આ બંનેની અનુરૂપતા નથી અધિક અંતર છે, કેમકે—આ વર્ણીનું વય તો બાળલીલાને ઉચિત છે અને તપતો અતિ ઉગ્ર છે, માટે મનુષ્યમાં આ સંભવતું નથી તો આ

પુમાન્ કાઽપ્યસ્તિ દેવતા ॥૧૮॥ યથા વક્ષિઃ કુમારો
વા નરાગતઃ । શ્રુતો નિરજન્મકા વા તિમત્તપ એવ વા ॥૧૯॥
અસ્તુ યઃ કોઽપિ દિશ્વ્યાઽઘ દષ્ટોઽત્તામિસ્તપોનિધિઃ । સેવ્યાઽ-
સ્ત્યાસ્મદુક્તર શ્રીસ્વામી તાષમેષ્યતિ ॥૨૦॥ इत्थं वदन्तस्ते तस्य
परिचर्यां प्रचक्षिरे । मुक्तानन्दः सानन्दानन्दे पृष्ट्वाऽऽतिथ्यमकारय-
॥२१॥ तर्हि तज्जाऽपि तान्साधून्कलावपि जितेन्द्रियान् । धिया
तिलान्नामैव स्वसंज्ञां मन्यत ॥२२॥ ततो मुक्तानन्दसंज्ञं

વર્ણીન્દ્ર મનુષ્યસન્નતીય તો છેજ નહિ. દેવવર્ગની અંદરના કોઈ હોવા
બેધએ. દેવતાઓમાં પણ તેમનું અસાધારણપણું વિચારવાપૂર્વક વિતર્ક
કરે છે—આ વર્ણીન્દ્ર અખિલ લોકને સહસ્ર કિરણોવડે પ્રકાશ કરનારા
નરાકૃતિ સાક્ષાત્ સૂર્યદેવ હશે ? કે અમૃતમય કિરણોવાળા, સમગ્ર જનના
ત્રયનને આહ્વાદ આપનારા, તેજોરાશિરૂપ પ્રત્યક્ષ નરાકાર ચંદ્રમા હશે ? કે
અગ્ને (પરંપદપર્યંત) લઈ જવારૂપ ગુણુયોગથી સર્વ જનોએ પૂજવા
યોગ્ય પ્રત્યક્ષ મનુષ્યાકાર અગ્નિદેવ હશે ? કે શંભુના તેજના પરિણામરૂપ
નરાકૃતિ હુમાર-કાર્તિકસ્વામી અથવા સનતકુમાર હશે ? કે તેતે લોકમાં
શ્રવણ થતા નિરજનુજોની અંદરના કોઈ મુક્તરાજ હશે ? કે જગતની અં-
દર વર્તતા દેવતાઓ તથા ઋષિઓનું સમગ્ર તેજ પુજરૂપ થઈને મૂર્તિભૂત
થઈ આવા દિવ્ય માનુષરૂપે પ્રકાશે છે કે શું ? આની અંદરના અવિતર્ક્ય
વૈભવવાળા ભલે ગમે તે કોઈ હશે પરંતુ આવા તપોનિધિનાં આપણને આજ
પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં તેતો આપણા મહાભાગ્યના ઉદયથી થયાં. તે આ નીલ-
કંઠ વર્ણીન્દ્રની સેવા કરવાથી આપણા સ્વામી શ્રીરામાનંદમુનિ આપણા
બધાયની ઉપર બહુ રાજ થશે ॥૧૮-૨૦॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે વિતર્ક
પૂર્વક પરસ્પર લાપણુ કરતા તે સર્વે સાધુઓ શ્રીહરિની પરમ પ્રીતિથી પરિ-
ચર્યા કરવા લાગ્યા. મુક્તાનંદ મુનિએ તો વર્ણીન્દ્રનું મથાયોગ્ય સ્વાગતાદિ
પ્રશ્નપૂર્વક આતિથ્ય કરાવ્યું ॥૨૧॥ વર્ણીરાજ પણ તે આ સાધુઓને હોષ-
નિધિ કલિકોલાહલમાં પણ (જેમાં જીતેન્દ્રિયનું શ્રવણ પણ મુદુર્લભ છે એવા)
હૃદયમાં નહિ ક્ષોભ પામતા વિજીતેન્દ્રિય અને મુશીલ સ્વમનથી નિશ્ચય ક-

તં મહાન્તં પરીક્ષેત્ । સ વ વિનયેનૈવ યજ્ઞાત સ્વ કુઃ સ્તુવત્
 ॥૨૩॥ શ્રીનીલકંઠ ઉવાચ—મહા નડિતિ શાડસિ સમ્મ નડિતિ સ-
 તામપિ । યજ્ઞામિ યદહં તસ્ય કતુઃ તરમહંસિ ॥૨૪॥ કૃપાણિ
 જીવેશ્વરો માયાયા બ્રહ્મણસ્તથા । પરસ્ય બ્રહ્મણઃપ્રાહં વિવિત્સામિ
 પૃથક્ પૃથક્ ॥૨૫॥ સુવ્રત ઉવાચ—સૂક્ષ્મં પ્રકાશિતિ પૃષ્ઠઃ સ મુનિસ્તેન

રીને, પોતાને સમાગમ કરવા યોગ્ય માનવા લાગ્યા ॥૨૨॥ ત્યારપછી વર્ણુન્દ્રે
 તે આ મુક્તાનંદ મુનિને સાધુ સદ્ગુણની સંપત્તિથી સર્વ સાધુઓની અપે-
 ક્ષાએ પણ અતિ મોટા બળીને, તત્ત્વવિજ્ઞાનમાં તેમના મતનો સંવાદ (પો-
 તાના મત સાથે મેળવવા) કરાવા, તેમનો આશય સર્વથા સંશય વિનાશ-
 પૂર્વક વિનિશ્ચય કરવા, સ્વયં સ્વતઃ સર્વજ્ઞ છે તથાપિ જ્ઞાસુ જનની પેઠે
 વિનયથી જ કોઈ પ્રશ્ન પુછ્યો ॥૨૩॥ શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી પુછે છે—હે
 મહામુને!—આત્મસ્વરૂપના મનનશીલ મુનિઓમાં તમો મહાન મુનિ છો
 અને તમો તત્ત્વનું યથાર્થપણું સારી રીતે સમજો છો. સદ્ગુણના સદ્વૃદ્ધે-
 શથી અને બહુ સંતોને સદર્થનો અવબોધ આપતા હોવાથી તમો અતિશય
 મુજ છો. વેદ, શ્રુતિ અને સંતો આ ત્રણ પ્રમાતા (સર્વાર્થને પ્રમાણ કર-
 નારા) છે તેમાં જે પ્રમાતા સંતો છે તેમણે પણ તમો બહુ માન્ય કરેલા
 છો એટલે પ્રમાણરૂપ બણેલા છો, માટે તમોને હું જે પુછું તેનો ઉત્તર
 આપવાને યોગ્ય છો ॥૨૪॥ મેં એમ સાંભળ્યું છે કે—બ્રહ્મ, પરબ્રહ્મ, જીવ,
 ઈશ્વર અને માયા આ પાંચ ભેદો છે; તેનાં રૂપ-સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારાં
 લક્ષણો જુદાં જુદાં બળવા માટે હું ઈચ્છું. યદ્યપિ અન્ય સ્થળમાં (શિ-
 ક્ષાપત્રીમાં) ‘જ્ઞાનં ચ જીવમાયેશરૂપાણાં સુષુ વેદનમ્’ આ વચનથી જીવ
 માયા અને પરબ્રહ્મ એમ ત્રણ જ તત્ત્વો નિરૂપણ કર્યાં છે; તથાપિ નિત્ય,
 મુક્ત અને બદ્ધ એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારે ભેદ પામેલા જીવાત્માઓને એક
 જીવકોટિથી જ સંગ્રહ કરીને તેવો વિભાગ કર્યો છે માટે કશો વિરોધ નથી,
 એટલે આ સ્થળે ઈશ્વરપણે અને બ્રહ્મપણે વિભાગ કરેલાઓનું જીવાત્મવ-
 ર્ગથકી પાર્થક્ય નથી (પરમાત્માથકી સિદ્ધ ચેતનમાત્રને જીવાત્મા શબ્દથી
 કહી શકાય છે માટે જે બદ્ધ હોય એવું જીવાત્મા કહેવાય એમ ન સમજવું)

મર્ષિના । યથાશ્રુતં ગુરુઃ શાસ્ત્રયોવાચ તદુત્તરમ્ ॥૨૬॥ મુક્તાનન્દમુ-
નિરુવાચ—લાદિવેદાત્રેતયમાનસાદાશિશ્વં ચ યઃ । વ્યાખ્યાન-

માટે વિરોધ નથી. એવો વિભાગ તો કહેવા ઇચ્છેલા વિભાગક ધર્મને આ-
ધીન છે. વસ્તુતાએતો વિભાગ વાસ્તે આ પ્રવૃત્તિજ નથી પરંતુ તેના તેના
સ્વરૂપની જ્ઞાસાથી છે માટે કશો વિરોધજ નથી ॥૨૫॥ મુખતત્ત્વપિ કહે
છે—હે રાજન ! શ્રીનીલકંઠવર્ણીએ આ પ્રકારે સૂક્ષ્મ-એક શાસ્ત્રથીજ
બાણવાયોગ્ય તત્ત્વનું અવલંબન હોવાથી સર્વ સુગમ નહિ એવા પ્રશ્ન પ્રત્યે
પુછેલા તે મુક્તાનંદ મહામુનિએ સદ્ગુરુ શ્રીરામાનંદમુનિમુખથી જેમ સાંભ-
ળ્યું છે તે સાંભળવાને અનુસારેજ તેનો ઉત્તર આપવાનો આરંભ કર્યો ॥૨૬॥

મુક્તાનંદમુનિ કહેછે—જીવાત્મા અને પરમાત્મા એવા ભેદથી આત્મા
એ પ્રકારનો છે, તેમાં પરમાત્મા ‘પરંબ્રહ્મ’ એમ કહેવાય છે. આ પરમા-
ત્માના દાસભૂત, તેનાથી અત્યંત ભિન્ન એવા જીભ સર્વે આત્માઓ ‘પ્રત્ય-
ગાત્મા’ શબ્દથી નિર્દેશ થાય છે, તે પ્રત્યગાત્માઓ નિત્યમુક્તો, મુક્તો અને
બદ્ધો એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારના છે, તેમાં જે બદ્ધો છે તે ‘જીવ’ એવી
પરિભાષાથી નિર્દેશ કરાય છે, તે જીવાત્માનું સ્વરૂપ પ્રથમ યથાપ્રશ્ન નિ-
રૂપણ કરૂં છું—હે વર્ણિસત્તમ ! જે જીવાત્મા આ સ્થૂલ દેહમાં તથા પ્રાણ
ધન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાનરૂપ, ભૂતસૂક્ષ્મમય, આ લોક પરલોકમાં પણ પ્રલય-
પર્યંત અનુવર્તતા, એવા સૂક્ષ્મ દેહમાં તથા માયામય, વાસનામાત્ર જેમાં
વિશેષ છે, ભોક્ષ ન થયો હોય ત્યાંસુધી પ્રલયમાં પણ અનુવર્તતા, એવા
કારણ દેહમાં વ્યાપીને વર્તે છે. તેમાં સ્થૂલ શરીરમાં તો નખને આરંભીને
શિખાપર્યંત પોતાની ચૈતન્યપ્રભાથી વ્યાપીને ધન્દ્રિયો અંતઃકરણે કરીને
વિવિધ કાચિક વાચિક માનસિક ક્રિયાઓને કરેછે, તે આ જીવાત્મા કર્મા-
ધીનપણે પ્રત્યેક યોનિમાં અનુપ્રવેશ કરેછે અથાપિ જનનમરણાદિ દેહધ-
ર્મોથી પોતે ભેષાતો નથી. પોતે અજ-અજન્મા, નિત્ય-અવિનાશી, શા-
શ્ચિત-પ્રકૃતિપેઠે પરિણામે રહિત અને અનંશ-અવયવે રહિત છે, માટેજ
અચ્છેદ-અભેદ આદિક લક્ષણ-સ્વભાવ જેનું છે. છેદન-દહન-કલેદના-
દિને યોગ્ય જે છે તે સર્વે સાવચવ દેખાય છે. નિરવયવ એવા આત્મામાં

યાન્તઃકરણૈઃ કરોતિ વિવેકાઃ ક્રિયાઃ ॥૨૭॥ અજો નિત્યઃ શાશ્વ-
તશ્ચ નિરંશશ્ચ પ્રકાશકઃ । સોઽષ્ટ્થેષાદિરજા શ્લેષો જાંબાત્મ વ-
ર્ણિસત્તમ ! ॥૨૮॥ દેહત્રયે વિરાઢાદૌ વ્યાપ્યાત્પતિસ્થિતિક્ષયા- ।

તે છેદનાદિ ઘટતું નથી. તથા ચૈતન્યસ્વભાવ હોવાથી સ્વયંપ્રકાશ છે. એવી રીતે બ્રહ્માંડોદરમાં ચાર પ્રકારની યોનિને પામેલા અને કર્માનુસારે સુખ દુઃખના સંબંધવાળા જે છે તે ‘જીવો’ આ પ્રકારે નિર્દેશ કરાય છે. તેમાં શ્રુતિ સ્મૃતિ છે—‘ન જાયતે જિયતે વા કદાચિદ્’ ‘નિત્યો નિત્યાનાં’ ‘અવિનાશિ તુ તદ્વિદિ’ ‘અજો નિત્યઃ શાશ્વતોઽયં પુરાણો’ ‘યથા પ્રકાશય-
ત્યેકઃ કૃષ્ણં લોકમિમં રવિઃ । શ્લેષં શ્લેષી તથા કૃષ્ણં પ્રકાશયતિ ભારત ! ।
અષ્ટ્થેષોઽયમદાહ્યોઽયમક્લેષોઽશોષ્ય એવં ચ । નિત્યઃ’ ઇત્યાદિ. આનો તા-
ત્પર્યસંબંધ એવો છે કે—જીવો જ્ઞાનઘનઃ સ્વતોઽનવયવઃ શસ્ત્રાભિવાચ્યમ્બુ-
મિર્નં પ્રાપ્યો વિકૃતિં પરં ગુણમર્થી માયાં ભજન્ કર્મભિઃ । દેહે તદ્વિકૃતૌ
તયૈવ ગમિતસ્તદ્વાસનામોહિતસ્તદ્વર્મેરુપલક્ષયન્ જનિમુલૈઃ સ્વં ચેષ્ટતેઽતદ્વિધઃ
॥૧॥ દેહાદ્યાપ્યાદ્વિભિન્નઃ કરણનિષ્ઠયતશ્ચક્ષુરાદેશ્ચ ભિન્નો ભિન્નઃ પ્રાણાશ્ચ
જીવો જનિમરણજરાવર્જિતઃ સ્વપ્રકાશઃ । વિજ્ઞાનાત્મા પ્રકૃત્યા ચિરપરિચિ-
તથા તન્ન તત્ત્રોપનીતો દેહાન્ સાક્ષાંસ્તુ તાંસ્તાન્ નયતિ પથિ રથાન્ યોજિ-
તાશ્ચાન્ રથીવ ॥૨॥ ॥૨૭-૨૮॥ યદપિ પરબ્રહ્મનુંજ સર્વેશ્વરપણું કહ્યું
છે, કેમકે પરબ્રહ્મનુંજ ‘યતો વા હમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે યેન જાતાનિ
જીવન્તિ યપ્રયન્ત્યભિસંવિશન્તિ’ આ શ્રુતિ જગતના જન્માદિ કારણપણે
લક્ષણ કરે છે, એટલે જે જગતનું કારણ છે તે પરબ્રહ્મ છે. જગતના કાર-
ણપણામાં ઉપયોગી જ્ઞાન શક્તિ આદિક ગુણો જે ‘પરાસ્ય શક્તિર્વિવિધૈવ
શ્રૂયતે સ્વાભાવિકી જ્ઞાનબલક્રિયા ચ’ ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં શ્રવણ થાયછે તે
પરબ્રહ્મથકી અન્યમાં ઘટતા આવતા નથી. ‘મીષાઽસ્માદ્વાતઃ પવતે મીષો-
દેતિ સૂર્યઃ’ ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ જે આનંદમય પરબ્રહ્મ છે એજ સર્વના પ્ર-
શાસક છે એમ શ્રવણ કરાવેછે. વાજસંહિતાના અંતમાં પરબ્રહ્મનું નિરૂ-
પણ કરવા પ્રવર્તેલી ઉપનિષદ્ પણ ‘‘શાવાસ્યમિદં સર્વં’’ એમ બ્રહ્મને ઇ-
શપણેજ નિરૂપણ કરે છે. ‘સ કારણં કરણાવિપાધિપો ન વાસ્ય કશ્ચિન્ન-

करोति जगतां यस्तु सर्वज्ञो ज्ञेय ईश्वरः ॥२९॥ जन्मक्षेत्रं च जीवा-

નિતા ન વાચિયઃ' 'પતિં વિશ્વત્પ્રાત્મેશ્વરં' ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ પરંબ્રહ્મનું સર્વેશ્વરપણું શ્રવણ કરાવેછે. નિરતિશય બૃહત્વ (મોટાપણું) રૂપ પરંબ્રહ્મપણું નિરતિશય ઐશ્વર્યયોગ હોય તોજ ઘટતું આવે, માટે પરંબ્રહ્મજ એક નિરૂપાધિક ઇશ્વર છે. બીજી માનુષયોનિમાં ઇશ્વરપણાનો વ્યવહાર થાય છે તેતો ઔપચારિક હોઇને અપ્રયોજક (અમુખ્ય) છે આવી વસ્તુસ્થિતિ છે; તથાપિ સમસ્ત ચેતનાચેતન જેનું શરીર છે એવા પરંબ્રહ્મ પરમાત્મા પુરૂષોત્તમ આ જગતને સર્જવાસાડે જે ચેતનવિશેષમાં અનુપ્રવેશ કરીને મહત્તત્વને આરંભીને બ્રહ્માંડપર્યંતની સમષ્ટિસૃષ્ટિને સર્જે છે તે ચેતન વિશેષ કે જેમાં સ્વસાધારણ સકળ જગતકારણરૂપ ઐશ્વર્યે વિશિષ્ટ એવા તે પરમાત્માએ અનુપ્રવેશ કર્યો છે અને પરમાત્મકર્તૃક સૃષ્ટિવ્યાપારમાં જે દ્વારબૃત છે અને પરમાત્માના ઇશ્વરપણાથી જે ઉપલક્ષિત (યુક્ત) છે તેનો ઇશ્વરપણાથી વિભાગ કરે છે; એમ કહેવાના અભિપ્રાયથી ઇશ્વરને નિરૂપણ કરેછે—આ પ્રકારે કહેવાથી ચતુર્મુખાદિકને પોતપોતાના ભવનના અધિપતિપણારૂપ ગુણયોગથી ઇશ્વરપણે કેમ ગણ્યા નહિ ? એવી શંકાનો અવકાશ નથી, વિશેષ અર્થ ચતુર્થ પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ થશે. મૂળાર્થ-અવ્યાકૃત, સૂત્ર અને વિરાટ નામના ત્રણ દેહમાં (અવ્યક્ત-મહત્-અહંકારાદિ વિશેષ સમુદાયરૂપ જે બ્રહ્માંડ તે રૂપ) વ્યાપીને જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયને જે કરે છે તે સર્વજ્ઞ (ઉત્પત્ત્યાદિકને બાજુનારા) ઇશ્વર કહ્યા છે. આ સ્થળે આવો તાત્પર્યસંબંધ છે—નાનાકોકવિનિષ્ક્ર-યોનિનિષ્ક્રયૈર્વર્ત્તૈર્વદ્બંધં મૃતં સાહકારચયં ચ ચન્મહદમિત્યાતં તુ સૂત્રાત્મ-ના । ચચાવ્યાકૃતમસ્ય િજમત્તે તૈઃ સ્ત્રાકાદિદેહવૃત્તઃ સોડ્યં હ્રીશ્વર ઉચ્યતે નનુ વિરાટ સર્વેશ્વરાત્મત્વતઃ ॥૧૧॥ ॥૨૮॥ માયાનું સ્વરૂપ કહે છે—જે આ માયા છે તે પરમાત્માની આશ્ચર્યકારી કાર્ય કરનારી કોઈ શક્તિ વિ-શેષરૂપ છે. તથા સ્વતઃ અજ એવા પણ જીવાત્માઓને પોતાના પરિણામ રૂપ કરણ કહેવરનો સંયોગ સંપાદન કરી આપનારી હોવાથી જન્મક્ષેત્ર-રૂપ છે એટલે જેમ બીજરૂપ ઉદ્ભિન્નેને પૃથ્વી છે તેમ નિત્ય એવાપણ

નામના ઐચ્છિકાત્મેક । તમામ પી હરેઃ શક્તિઃ કાર્યકારણરૂ-
પિણી ॥૩૦॥ ગુણત્રયાત્મેકા ચાજા યા ચોક્તાઽજ્ઞાનસંતિકા । સા

જીવોના સ્થૂલાદિ દેહ ધારણપણે પ્રાદુર્ભાવ પામવા ક્યારારૂપ છે. જન્મ ઉપરથી સ્થિતિ પ્રલયપણે લઈ લેવાં એટલે ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયના ક્ષેત્રરૂપ છે, ‘एषा माया भगवतः सर्गस्थित्यन्तकारिणी’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. આ માયા અનાદિ-ધ્રુવ (નિત્ય) છે, ‘अद्वरूपामजां ध्रुवां’ ‘प्र-
कृतिं पुरुषं चैव विच्यनानी उभावपि’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. તથા જડ-
ચિદાત્મિકા છે. ગુણમય હોવાથી સ્વતઃ જડપણું છે અને સંસારને પામશે એવો ચિદ્વર્ગ ગર્ભમાં છે માટે ચિદાત્માપણું છે અથવા પોતાની અભિ-
માની દેવતાઓએ અધિષ્ઠિત હોવાથી ચિદાત્મિકા છે. તથા તમોમયી છે એટલે સર્વ પ્રાણીઓ તમ (અંધકાર)માં જ જેમ એમ સર્વના મૂળભૂત અને ગુણસામ્ય જેનું લક્ષણ છે એવી માયામાં વિલીન થએલા જીવો વિલુપ્ત વિજ્ઞાનવાળા થઈ ગયા હોય ને શું? એવા થઈ જાય છે માટે તેને તમોમયી કહે છે, ‘माया च तमोरूपा’ એવી શ્રુતિ છે. તથા શ્રીકૃષ્ણની શક્તિરૂપ છે, ‘ते ध्यानयोगानुगता अपश्यन् द्वावैवाकं स्वगुणैर्निर्वाह-
‘स्वशक्त्या मायया युक्तः सृजत्यस्ति च पाति च’ ‘परस्य ब्रह्मणः शक्तिस्त-
येदमखिलं जगत्’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. તથા કાર્યકારણરૂપિણી છે-મહ-
તત્ત્વ-અહંકારાદિ કાર્યરૂપથી અને અવ્યક્તાદિ કારણરૂપથી પોતે જ વર્તે છે માટે કાર્યકારણરૂપિણી છે, ‘प्रकृतिर्या मयाक्याता इयक्ताव्यक्तस्वरूपिणी’
‘स एवेदं ससर्जाम्रे भगवानात्ममायया । सदसद्रूपया चासौ गुणमक्या-
गुणो विभुः’ એવી સ્મૃતિ છે. તથા સત્ત્વ, રજ અને તમ આ ત્રણ ગુણ-
સામાન્ય લક્ષણવાળી અને સર્વ વિકારનું મૂળ હોવાથી પોતે તો અજ્ઞ-સ-
નાતની છે, ‘गौरनाद्यन्तवती सा जनयित्री भूतभाविनी सिताऽसिता च
रक्ता च’ ‘अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां’ એવી શ્રુતિ છે. (લોહિતાદિ શ-
બ્દોથી સત્ત્વ રજ અને તમ ગુણ કહ્યા છે) તથા જેને વિજ્ઞાનવિરોધિની હોવાથી અજ્ઞાનશબ્દથી કહી છે, ‘विकारजननीमज्ञाम्’ ‘अज्ञानेनावृतं
ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે, આવા લક્ષણવાળી

માયેતિ ત્વયા જ્ઞેયા યાં તરન્તિ ॥ એતા હરેઃ ॥૩૧॥ સત્યં જ્ઞાનમનન્તં
ચ પૂર્ણં ચાલ્પણ્ડમક્ષરમ્ । ધામ યદ્વાદૃષ્યસ્ય મૂર્તે ચાત્મુષ્યતે

માયા તમારે બાણવી. આ દુરત્યય માયાનું સંતરણુ ભગવદાશ્રયથીજ થાય
છે પણ બીજા કોઈ પ્રકારથી થતું નથી, 'દેવી જ્ઞેયા ગુણમયી મમ માયા દુ-
રત્યયા । મામેવ વે પ્રપચન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે' 'નારાયણપરો માયામક્ષ-
સરતિ હુક્ષરામ્' એવી સ્મૃતિ છે. આ સ્થળે એવો આશય સંગ્રહ છે—
જિવિધગુણમયાશ્વર્થકાર્યાવહત્વાત્તાસ્થ્યાત્કાર્યોપયો-
ગાજગદુદયકૃતો બ્રહ્મણઃ સર્ગશક્તિઃ । જ્ઞાનાલોકપ્રકાશપ્રતિ તિકરણાત્સા
તમઃશબ્દવાચ્યા નિત્યસ્થાપ્યાત્મનઃ સા મયતિ જનિપદં દેહયોગોપધાનાત્
॥૧॥ સેયં સત્ચરજસમોગુણમયી નાનાવિકારપ્રસૂર્નિત્યાઽજ્ઞા સ્વગુણૈર્વિમોહજ-
નનાદજ્ઞાનસંજ્ઞાન્વિતા । માયા બ્રહ્મપુરોગમૈરપિ દેહાગ્રીસરકક્ષ્યા તથાપ્યેવા
ગ્રીહરિપાદસંશ્રયજુષાં વૃણાં સુલક્ષ્યા તુ સા ॥૨॥ ॥૩૦-૩૧॥ હવે બ્રહ્મનું
લક્ષણુ કહે છે—સત્ય—અવિકારી સ્વભાવ હોવાથી તથા સ્વરૂપ સ્વભાવથી
સદા એકરૂપ હોવાથી સત્યશબ્દથી વાચ્ય. માટેજ અક્ષરશબ્દથી વાચ્ય.
જ્ઞાન—અજડ હોવાથી તથા અસંકુચિત જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાનશબ્દથી વાચ્ય.
અનંત—દેશપરિચ્છેદે રહિત. પૂર્ણ—આપક. અખંડ—નિરવયવ. એવું જે
આ અક્ષર બ્રહ્મ છે તે ભગવાન વાસુદેવના ધામરૂપે વર્તતાં કરચરણાદિ
અવયવોએ રહિત હોવાથી અમૂર્ત અને કરચરણાદિ દિવ્ય આકૃતિએ વિ-
શિષ્ટ એવા બીજા રૂપથી સેવામાં વર્તતાં મૂર્તપણુ કહ્યું છે. શુદ્ધ—અપદ-
તપામ્મ (નિર્દોષ) નિત્ય—દેહયોગકૃત જન્મ જરા મરણાદિકે વર્ણત. અ-
વિકારિ—માટેજ જરામરણાદિ વિકારે વર્ણત. માયાને પ્રકાશ કરનાર એ-
ટલે બ્યક્ત અવસ્થાને કરનાર (કારણ કે પુરૂષાત્મના જગત્સૃષ્ટિને કરનાર
છે) છે. તે આ 'બ્રહ્મ' આ પ્રકારે બાણવું. આ બ્રહ્મ સર્વ કાર્ય વર્જના આ-
ધારભૂત છે. બ્રહ્મમાં જે આ સત્યત્વાદિ વિશેષણો આપ્યાં છે તે પરંબ્રહ્મના
શેષ (દાસ) પણ સહિત છે માટે પરંબ્રહ્મનાં જે અસાધારણુ સત્યત્વાદિ વિ-
શેષણો છે તેનાથી આ જુદાં બાણવાં, કારણ કે પરંબ્રહ્મનાં અસાધારણુ સ-
ત્યત્વાદિ વિશેષણો તેના શેષભૂત બ્રહ્મમાં સંભવતાં નથી. આ સ્થળે એવો

॥૩૨॥ શુદ્ધં નિત્યં શ્રાવિકારિ માયાદીનાં પ્રકાશકમ્ । તદ્ભ્રમેતિ વિજાનીતિ સર્વાધારતયા મતમ્ ॥૩૩॥ નારાયણો વાસુદેવઃ સ્વતન્ત્રઃ સ્વપ્રકાશકઃ । આનન્દદિવ્યમૂર્તિશ્ચ વિષ્ણુઃ કૃષ્ણોઽચ્યુતોઽવ્યયઃ

તાત્પર્યસંગ્રહ છે—મૂર્તામૂર્તાત્મના દ્વે નિગમનિગદિતે यस્ય રૂપે સદા સ્તઃ સંવિદ્મૂપં વિશુદ્ધં નનુ ભવતિ નિજં દ્વાક્ષરં यस્ય રૂપમ્ । યજ્ઞાસા માતિ સર્વં તપનશશિમુક્તા માન્તિ યસ્મિન્ જાતુ બ્રહ્માલયં નિત્યમેકં લલુ ભવતિ પર-બ્રહ્મણો દિવ્યધામ ॥૩૧॥ ॥૩૨-૩૩॥ હવે ચાર શ્લોકથી પરંબ્રહ્મનું લક્ષણ કહે છે—શ્રવાદિકથી પર એવા તે અક્ષર બ્રહ્મથકી પર પરંબ્રહ્મ નારાયણ છે. જે સમસ્ત એતન અએતનના અંતર્યામી છે એજ નારાયણ કહેવાય છે, ‘અંતર્બહિશ્ચ તત્સર્વં વ્યાપ્ય નારાયણઃ સ્થિતઃ’ એવી શ્રુતિ છે. સર્વમાં નિવાસ કરીને જે રહેલા છે તથા સર્વ જગત્ જેમાં નિવાસ કરીને રહેલું છે માટે વાસુદેવશબ્દથી સ્મૃતિમાં કહેલા, ‘સર્વત્રાસી સમસં ચ વસત્યત્રેતિ ચંચતઃ । તતઃ સ વાસુદેવેતિ વિદ્વન્નિઃ પરિપચ્યતે’ એવી નિરૂપિત કરી છે. પોતાથકી બીજા બધાના નિયંતા હોવાથી સ્વયં સ્વતંત્ર છે, ‘ન તસ્યેશે કશ્ચન’ ‘ભૂતેષુ ચાન્તર્હિત આત્મતન્ત્રઃ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. સ્વપ્રકાશસ્વરૂપ જેમનું છે, ‘તં દેવા જ્યોતિષાં જ્યોતિઃ’ એવી શ્રુતિ છે. આનંદમય દિવ્ય મૂર્તિ જેમની છે, ‘આનન્દમાત્રકરપાદમુલોદરાદિઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. સર્વત્ર વ્યાપ્તિ હોવાથી વિષ્ણુશબ્દથી વાચ્ય, ‘વક્ષાદ્વિદ્મિદં સર્વં તસ્ય શક્ત્યા મહાત્મનઃ । તદ્વાપ્તેવાચ્યતે વિષ્ણુર્વિશેષાતોઃ પ્રવેશનાદ’ એમ વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે. અથવા દેશ કાળ વસ્તુ પરિચ્છેદે રહિત હોવાથી વિષ્ણુ, ‘વ્યાપ્ય મે રોદસી પાર્થ ! કાન્તિરભ્યધિકા સ્થિતા । કમળાદ્રાપ્યહં પાર્થ ! વિષ્ણુરિત્યમિસંજિતઃ’ એમ મહાભારતમાં કહ્યું છે. આનંદમય હોવાથી કૃષ્ણશબ્દથી વાચ્ય, ‘કૃષિર્મૂવાચકઃ શબ્દો જશ્ચ નિર્વૃતિવાચકઃ । વિષ્ણુસ્તન્નાવયોગાન્ન કૃષ્ણો ભવતિ શાશ્વતઃ’ એવી નિરૂપિત કરી છે. સમાશ્રિતના સં-રક્ષણરૂપ ત્રીજી સ્મૃતિ—બ્રહ્મ નહિ થનારા અથવા આશ્રિતોને સ્મૃતિ નહિ કરનારા તે અચ્યુત કહેવાય, ‘શાશ્વતં શિવમચ્યુતં’ ‘વક્ષાન્ન ચ્યુતપૂર્વોઽહમચ્યુતસ્તેન કર્મેણા’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. સ્વરૂપ અને સ્વભાવથી અન્યથા-

॥૩૪॥ સર્વજ્ઞઃ સત્યસંકલ્પઃ સર્વકર્મફલપ્ર- : । અન્તર્યામી સર્વશ-
ક્તિઃ સ્થિતઃ પરમેશ્વરઃ ॥૩૫॥ સર્વજ્ઞૈવાન્વિતઃ શક્ત્યા વ્ય-તરિકઃ
સ્વતઃ સ્થિતઃ । નિયન્તા કાલમાયા- : સર્વકારણકારણ- ॥૩૬॥

ભાવરૂપ વ્યયે રહિત હોવાથી અવ્યયપણે રહેલા, ‘અજરોઽમરોઽમ્યયઃ’ ‘નિ-
મલ્યંમ્યય ईश्वरः’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. જે સર્વજ્ઞ અને સત્યસંકલ્પ છે
(જેના સંકલ્પને કોઈપણ રોકી શકે નહિ) ‘યઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વવિત્’ ‘યો
વેતિ યુગપત્સર્વં પ્રલક્ષેણ સદા સ્વતઃ’ ‘સત્યકામઃ સત્યસંકલ્પઃ’ એવી
શ્રુતિ છે. અંતર્યામી-સર્વની અંદર રહીને નિયમન કરનારા, ‘સ ત આ-
ત્માઽન્તર્યામ્યમૃતઃ’ ‘જનાનાં સર્વાત્મા’ ‘સર્વસ્ય ચાહં હૃદિ સન્નિવિહઃ’ એવી
શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. અંતર્યામી છે માટેજ જે વસ્તુગત્યા ધન્દ્રાદિ યજ્ઞનરૂપ
સર્વ કર્મોવડે આરાધ્ય અને સ્વયં સર્વકર્મ ફલપ્રદ છે, ‘યો વિદ્વાતિ
કામાન્’ ‘ફલમત ઉપપત્તેઃ’ ‘મયૈવ વિહિતાન્ હિ તાન્’ એવી શ્રુતિ સૂત્ર
અને સ્મૃતિ છે. સર્વ શક્તિઓએ સમન્વિત, ‘પરાસ્ય શક્તિર્વિવિધૈવ શ્રૂયતે’
એવી શ્રુતિ છે. અથવા મૂર્તિ વિશેષને પામેલી રાધા રમા જ્યા આદિક
શક્તિઓએ સેવેલા, ‘જયાસુશીલાકલિતામુક્તા-’ ... નાં સહ રા-
જ્યા ચ । સમર્પ્યમાનં રમયા ચ મામાકલિન્દજાજામ્બવતીમુક્તાનામ્’ એમ
સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે. પરમેશ્વર (સર્વેશ્વર) ‘તમીશ્વરાણાં પરમં મહેશ્વ-
રમ્’ ‘સમસ્તશક્તિઃ પરમેશ્વરાલ્ભઃ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. આ સમસ્ત ત્રિ-
દયિત્ પ્રપંચમાં જે સ્વયં અંતર્યામીભાવરૂપ શક્તિથી સમન્વિત (અન્વય
પામીને રહેલા) અને સ્વયં દિવ્ય આનંદમય આકારથી અક્ષરધામમાં
વ્યક્તિરૂપે રહેલા છે. કાળ પ્રકૃતિ પુરૂષો અને અક્ષર આદિકના અંત-
રાત્માપણે જે નિયંતા છે. માટેજ જે સર્વ કારણના કારણ છે એટલે કાળ
માયાદિકને પણ નામ રૂપના વિભાગની પ્રાપ્તિરૂપ વ્યક્ત અવસ્થા કરનાર
હોવાથી કારણ છે, ‘જ્ઞઃ કાલકાલઃ’ ‘પ્રધાનજ્ઞેત્રજ્ઞપતિઃ’ ‘સર્વસ્ય વશી સર્વ-
સ્વજ્ઞાનઃ’ એવી શ્રુતિ છે. માટેજ આ ‘પરમાત્મા’ એવા પ્રકારથી શ્રુતિ
સ્મૃતિમાં પ્રસિદ્ધ છે. માટે આજ સર્વાન્તરાત્મા પરબ્રહ્મભૂત નારાયણ મુ-
ખ્યુઓએ ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે, ‘પરમાત્મા ચ સર્વેવામાત્માઃ પુણ્યો-

‘રમાત્મેતિ યત્મા સ્તત્પરંબ્રહ્મ કથ્યતે । ઉપાસનીયં રહેલાતેતદેવ
મુમુક્ષતામ્ ॥૩૭॥’ ઇત્યુત્તરં મયા પ્રોક્તં યથામતિ યથાશ્રુતમ્ ।
વ્યાખ્યાનં વિ ત્તરણાસ્ય જાનાત્યસ્મૃતઃ પ્રમુઃ ॥૩૮॥ રૂપાણિ તાનિ
ચ સ્વામી સ તુ પ્રત્યક્ષમીક્ષતે । મુમુક્ષુભ્યઃ રહેલા ચ તાનિ દર્શ-
યતેઽપિ સઃ ॥૩૯॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યુક્ત્વા વિરરણાત્તત્તૈવૈદ્ય-
યાગ્રણીર્મુનિઃ । સોઽપિ તદ્વચનં શ્રુત્વા પ્રસન્નો વર્ણિરાઢમૂત્ ॥૪૦॥
ઋજું નિષ્કપટં સાશું તં નિશ્ચિત્ત્યાજ્યવાંચ સઃ । ત્તત્તત્તં યથાર્થં

ત્તમઃ । વિષ્ણુનામા સ વેદેષુ વેદાન્તેષુ ચ ગીયતે’ ‘આત્માત્મા ચાક્ષરાત્મા
ચ’ ‘પરમાત્મેત્યુવાહતઃ’ ઇત્યાદિ સ્મૃતિઓ છે. આવી રીતે પરંબ્રહ્મનું સ્વ-
રૂપ છે. આ સ્થળે એવો તાત્પર્યસંગ્રહ છે—જીવાદિમ્યક્ષતુભ્યઃ પરતરમુ-
દિતં યત્પરંબ્રહ્મ સોઽયં સર્વસ્યાપ્યન્તરાત્મા સકલશુભગુણૈઃ સંયુતઃ સર્વદર્શી ।
સંકલ્પાયત્તસિદ્ધિઃ સકલતનુતયા સર્વકર્માભિપૂજ્યસ્તત્તત્કર્મેષ્ટદશ સ્વયમન-
વધિકાનન્દસન્દોહસિન્ધુઃ ॥૧॥ નારાયણો વાસુદેવઃ સર્વકારણકારણમ્ ।
સર્વાન્તરાત્મા ભગવાન્ વાસુદેવોઽસ્મિલ્લાર્થકઃ ॥૨॥ ॥૩૪-૩૭॥ હે વર્ણિન્દ્ર !
આ પ્રકારે મેં યથામતિ ગુરુમુખથી જે રીતે બોલ્યું છે તે રીતે પુછતા ત-
મોને તેનો ઉત્તર આપ્યો. આનું વિસ્તારથી વિવેચન તો અમારા પ્રભુ શ્રી-
રામાનંદમુનિ બાણે છે, કારણ કે તે સ્વામીને તો આત્મા પરમાત્મા આદિ-
કનાં સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર સદા વર્તે છે અને મુમુક્ષુ શિષ્યોને તેમનાં સ્વરૂપ
પોતાના પ્રતાપથી સાક્ષાત્ અપરોક્ષપણાને પમાડવાપૂર્વક આ અર્થનો
અવબોધ આપે છે ॥૩૮-૩૯॥

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! ઉદ્ધવાવતાર શ્રીરામાનંદસ્વામિના
શિષ્ય સાધુઓમાં અગ્રણી એવા મુક્તાનંદમુનિ આ પ્રકારે કહીને મૌન થઈ
ગયા, વર્ણિન્દ્ર શ્રીહરિપણુ તેમનું વચન શ્રવણ કરીને અતિશય પ્રસન્ન થયા
॥૪૦॥ શ્રીહરિ મુક્તાનંદમુનિને નિષ્કપટ હૃદયવાળા અને સરલ સ્વભાવ-
વાળા વિનિશ્ચય કરીને, તેમના વચનને બહુ માન આપતા થકા બોલ્યા કે-
હે મુને ! તમોએ જે મારા પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર આપ્યો તે યથાર્થ અને અસં-
દિગ્ધાર્થ છે. મેં પૂર્વે શાસ્ત્રને બાણેલા બહુજનોને આ જીવાદિકનું સ્વરૂપ

૧૧ મુને ! કૃતમસંશયઃ ॥૪૧॥ વહુમ્યઃ શાસ્ત્રવિદ્ઽપિ પૃષ્ઠમેત-
ન્મયા પુરા । કેનાપિ નેદશં યુક્તં કૃતં સત્ત્વમસ્ય તુ ॥૪૨॥ યૂયં મહાન્તઃ
સર્વે સ્થિત્યાપ્તાઃ સત્ત્વદ્વિજ્ઞાતાઃ । સન્તોઽથ વો દર્શનેન મમાનન્દ્યો
મહાનમૃત્ ॥૪૩॥ કાનન્દાઽથ તં પ્રાહ મયાપ્યત્ર સત્ત્વજ્ઞઃ ।
દ્યુતસ્તપાસ્તેનઃ ક્યાતાસ્ત્વાદશા રુત ન કશ્ચન ॥૪૪॥ દૃઢપ્રશ્નં વિ-
ધાતું ચ વોદું વાપિ તદુત્તરમ્ । તૈવૈવ બુદ્ધિર્યોગીન્દ્ર ! સર્વોપર્યઘ
વર્તતે ॥૪૫॥ નીલકण્ઠાઽથ તાન્સાધૂન્ સાધુલ્લગ્નશાલિનઃ ।
જ્ઞાત્વા વિનાનિ કૃતિચિત્તવ્યમાન ઉવાસ તૈઃ ॥૪૬॥ તં કોઽપિ
પ્રશ્નવિધાયાઃ પ્રશ્ને પ્રશ્નોત્તરેઽપિ વા । ના તેષ્વક્રામ માતમા પ્રા-
કૃતે સંસ્કૃતે તથા ॥૪૭॥ દૃષ્ટાતિમાનુષીં બુદ્ધિં તેઽપિ સર્વે વિચ-

પુછ્યું હતું પણ મને તેનો કોઈએ પણ તમારા જેવો યથાર્થ ઉત્તર આ-
પ્યોજ નહિ. તમો તમામ ‘કૃપાલુરકૃતદ્રોહઃ’ ધત્યાદિ સમ્પ્રદાયોક્ત સલ્લક્ષ-
ણથી પરિપૂર્ણ મહાસાધુઓ છો. આવા તમારાં દર્શન થવાથી આજ મને
મહાન્ આનંદ થયો છે ॥૪૧-૪૩॥ હે રાજન્ ! વર્ણીન્દ્રનું આવું વચન
શ્રવણ કર્યા પછી મુક્તાનંદ મુનીન્દ્ર બોલ્યા કે-હે યોગીન્દ્ર ! મેં પણ આ લો-
કમાં પ્રસિદ્ધ બહુ તપસ્વિઓ દેખ્યા છે પણ આપના જેવો તો એક પણ
તપસ્વી અદ્યાપિ દેખ્યો નથી. તેમજ આવો પ્રશ્ન પુછવા કે તેનો યથાર્થ
ઉત્તર આપવા બંધુવા માટે પણ સમર્થ એકપણ જોયો નથી, માટે હા-
લમાં તો તમારીજ બુદ્ધિ તપથીજ જેમ એમ તત્ત્વવિચારથી પણ અત્યંત
નિર્મળ અને સર્વોપરી-સર્વથી અધિક દેખાય છે ॥૪૪-૪૫॥ હે રાજન્ !
નીલકંઠ ભગવાનતો તે સમસ્ત સાધુઓને સાધુલક્ષણસંપન્ન અને સહ-
વસતિને સમુચિત સમજીને, તે સાધુઓએ યથાયોગ્ય સેવા કર્યાથકા ત્યાંજ
કેટલાક દિવસ નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૪૬॥ તે મુનિમંડળમાં મતિમાન્ કોઈ
પણ આ વર્ણીન્દ્રને બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રશ્નો પુછવામાં કે તેના ઉત્તરો આપવામાં
તથા સંસ્કૃત પ્રાકૃત કોઈ પણ પ્રબન્ધમાં મતિબળથી અતિક્રમણ કરી
શક્યા નહિ એટલે છતવા માટે સમર્થ થયા નહિ ॥૪૭॥ વિદ્વદ્વર્ગમાં પણ
વિચક્ષણ એવા મુક્તાનંદાદિ સર્વ સાધુઓએ શ્રીહરિની અતિમાનુષી મનીષા

ક્ષણાઃ । સત્તત્ત્વનાં નરાણાં તસિષ્ઠૈવ હિ ચક્રિરે ॥૪૮॥ અલબ્ધ-
પારસ્તે સર્વે સાશ્વર્યં તસ્ય વર્ણિનઃ । નરાણાં તેર્મગવતઃ શુભ્રુષામેવ
ચક્રિરે ॥૪૯॥ શૃણ્વન્કથાઃ પુણ્યતમાઃ સ નિત્યં રાસેશ્વરીપ્રાણપતે-
નોક્ષાઃ । સક્ષ્યોઽતિભાવેન સદા સ્થિરાત્તદાદૈ ભૂપાલ ! તપશ્ચ-
કાર ॥૫૦॥ इति श्रीसत्सक्तिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे मुक्ता-
नन्दादिसाधुसमागमनामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५१॥

સુવ્રત ઉવાચ—સાધવસ્તે વર્ણિનોઽસ્ય ધ્યાનદા રૂપરતાં સદા ।
પશ્યન્તો વિસ્મયં પ્રાપ્તુમ્કાનન્દ ઉવાચ તમ્ ॥૧॥ દર્શનં સર્વ-
કાલં તે દદ્યતે વર્ણિસત્તમ ! । કાં દેવતાં વ્યાપાતે ત્વં વક્તુમર્હસિ
તત્તુ નઃ ॥૨॥ શ્રીનીલકण्ठ ઉવાચ—શ્રીરાષ્ટ્રકેતો ભગવાન્ યોઽસ્તિ

નિરીક્ષણુ કરીને ‘આમની મનુષ્ય સાધારણી બુદ્ધિ નથી માટે કોઇ પણ
આ અમાનુષ મહિમાવાળા ઈશ્વર છે’ એમ નિશ્ચય કર્યો ॥૪૮॥ વર્ણિવેષ-
ધારી શ્રીહરિના ગુણુ ઐશ્વર્યાદિકનો નહિ પાર પામતા સર્વે સાધુઓ દિવ્ય
નરાકાર જેમણે સ્વેચ્છાથી સ્વીકાર્યો છે એવા ભગવાનનો સાશ્વર્ય બુદ્ધિ-
વૈભવ વર્ણવવા પૂર્વક આદરભાવથી તેમની શુશ્રૂષા કરવા લાગ્યા ॥૪૯॥
હે ભૂપાળ ! વર્ણુન્દ્ર ભગવાન્ તે લોજપુરમાં મુક્તાનંદાદિ મુનિઓએ ક-
હેવા માંડેલી રાસેશ્વરી પ્રાણુપતિ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની શ્રવણુમંગળ મ-
નોહર દિવ્ય કથાઓને નિત્ય આદરથી શ્રવણુ કરતા થકા સર્વ ઇન્દ્રિયોને
નિયમમાં કરવાપૂર્વક તપમાં તત્પર થયા હતા ॥૫૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિ-
જીવને...પ્રથમપ્રકરણે મુક્તાનંદાદિસાધુસમાગમનામૈકપંચાશત્ત-
મોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

અધ્યાય પર મો.

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! આ વર્ણુન્દ્ર શ્રીહરિની સર્વ સમ-
યમાં સ્વેષ્ટદેવના ધ્યાનમાં નેત્રની નિશ્ચળતા નિરખીને એટલે ધ્યાનનિ-
ધાનો પ્રકર્ષ પેખીને સર્વ સાધુઓ પરમ વિસ્મયને પામી ગયા. તે પછી
મહામુનિ મુક્તાનંદજી એમ બોલ્યા કે—હે વર્ણુવર્ય ! સર્વ સમયમાં તમારા
ચિત્તની એકાગ્રતાને સૂચવનારી દૃષ્ટિસ્થિરતા વર્તે છે તો તમો સ્વેષ્ટદેવ-

સર્વેશ્વરોઽનઘ ! । इष्टदेवः स एवास्ते मम सखाः सन्मतः ॥३॥
 ब्रह्मधर्मशिवादीनां साक्षात्पि देवता । वराहाद्यवताराणां धर्ता
 कृष्णः परं बृहत् ॥४॥ ध्यायामि तमहं नित्यं पूजयामि च तं मुने ! ।
 कीर्तयामि च तन्नाम यदाहुः कलितारकम् ॥५॥ संसारे भ्रमतां
 पुंसां दुःखिताणां स्वकर्मभिः । कृष्णमेकं विना नान्या गतिरिति
 ज्ञेयम् ॥६॥ श्रीमतोऽस्य गवेषन्त्यश्चरणान् ब्रह्मान्मम । अन्य-

પણે માનેલા કયા દેવનું ધ્યાન ધરો છો તે મને કહો ॥૧-૨॥ આ પ્રકારે
 પુછેલા શ્રીનીલકંઠવર્ણીન્દ્ર મનુષ્યનાઘનું અનુકરણ કરતાથકા, પાંચ શ્લો-
 કથી કહેછે—હે નિર્દોષ મુને ! જે શ્રીરાધિકારમણુ લગવાનું સર્વેશ્વર છે.
 જે ભવબ્રહ્માદિ દેવોના પણ દેવ (ઉપાસ્ય દેવતાવિશેષ) છે ‘તં દેવતાનાં
 પરમં ચ દૈવતમ્’ એવી શ્રુતિ છે. જે વરાહ વિગેરે અવતારોના પ્રથમ મૂળ
 છે અને નિરતિશય બૃહત્વ (મોટાપણું) પણાના યોગથી જેને પરબ્રહ્મ
 શબ્દથી કહ્યા છે એજ સચ્ચાત્સંમત શ્રીકૃષ્ણ મારા ઇષ્ટદેવ છે. હે
 મુને ! તેમનું હું નિત્ય અનુધ્યાન કરુંછું તથા બાહ્ય માનસ ઉપચારોવડે
 યથાવિધિ પૂજન કરુંછું તથા તેમનુંજ સકળ કળિમળને નિર્મૂળ નાશ કર-
 નાઈ નામ સદાકાળ કીર્તન કરુંછું, ‘કાલેકલ્મષમ્ મમં નરકાર્તિપ્રદં તુળા-
 મ્ । પ્રયાતિ વિલયં સઘઃ સકૃત્કૃષ્ણસ્ય સંસ્મૃતેઃ’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૩-૫॥
 પોતે કરેલાં અનાદિકાળથી અનુવર્તતાં શુભાશુભ કર્મોને લીધે ભવસાગ-
 રમાં ભ્રમતા, દુરંત દુઃખથી કલેશ પામતા પુરૂષોને આ હુટિલ કળિકાળમાં
 એક શ્રીકૃષ્ણજ ગતિ છે બીજી કોઈ પણ ગતિ (ઉપાય) નથી, શાસ્ત્રોક્ત
 કર્મયોગાદિ ઉપાયોના પણ નિર્વાહક એક શ્રીકૃષ્ણજ છે, ‘મામેવ ચે પ્રપ-
 ચન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે’ એમ ભગવાનેજ સ્વયં કહ્યું છે. રાગદ્વેષની
 અભિવૃદ્ધિ કરનારા અને વિજ્ઞાનનો વિક્ષોભ કરનારા આ કળિકાળમાં તો
 કર્મયોગાદિ ઉપાયોની દુર્ઘટતા છે માટે શ્રીકૃષ્ણના ચરણ શરણવરણ
 વિના બીજો કોઈપણ સુકર ઉપાય નથી ॥૬॥ શ્રીમતોઽસ્ય ગવેન્દ્રસ્ય—સ્વયં
 શ્રીપતિ છે તથાપિ ચક્રકુળમાં અવતરી નંદભવનને સમલંકૃત કરીને, જો-
 પાળો સાથે ગાયોને ચારવાથી અસાધારણ પરત્વ અને સૌલભ્યને સૂચવ-

ત્રાણ રાખે પ્રીતિઃ કાપિ ના એવ સર્વથા ॥૭॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઈત્યુ-
ક્તવન્તં તં જ્ઞાત્વા કૃષ્ણમક્તં મહામાતેઃ । પ્રીતો મુક્તાનન્દ ઝઞ્ચે
રાજન્ભાગવતપ્રિયઃ ॥૮॥ મુક્તાનન્દમુનિસ્વાચ—સર્વે ભજામઃ શ્રીકૃષ્ણં
વયમપ્યધુના ભુવિ । કૃપયા સારારેવ પન્થામા દુઃકરેણિતમ્ ॥૯॥
રામાનન્દાશ્વયયા લોકે પ્રસિદ્ધા હુદ્ધવઃ સ્વયમ્ । અસ્માકં સહુરઃ
સોઽસ્તિ શ્રયણીયા મુમુક્ષતામ્ ॥૧૦॥ કૃપાં સ કુરુતે યાતેન્સ
સમાધૌ સમીક્ષતે । ગોલોકેઽલ્પાન્દરાસસ્યં શ્રીકૃષ્ણં રાજાકરમ્
॥૧૧॥ ભવાદરા રુ યે બ્રહ્મન્મક્તિધર્મતઃ ॥ન્વિતાઃ । પ્રત્યક્ષદર્શનં

નારા ગોપાળ પદને પામીને ‘ગોવિંદ’ એવા નામથી પ્રખ્યાતિ પામ્યા મારે
‘ગવેન્દ્ર’ આ પ્રકારે જે કહેવાય છે, એવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના ચરણાર-
વિંદ વિના કોઈ પણ પદાર્થમાં મારે આશુમાત્રપણ પ્રીતિ સર્વ પ્રકારે
નથીજ ॥૭॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન! આવું ભગવાનનું વચન
સાંભળીને અને તેમનો કૃષ્ણમાં ભક્તિવિશેષ અને ભક્તિસંસ્કૃત શુદ્ધિવિ-
શેષને વિનિશ્ચય કરીને, ભાગવતો જેમને પરમ પ્રિય છે અને ભાગવતોને
પરમ પ્રિય એવા મુક્તાનંદમુનિ મનમાં પરમ પ્રસન્ન થઈને એમ બોલ્યા
કે—॥૮॥ હે વર્ણિવર્ય! સર્વે અમેપણ આ સ્થાનમાં હમણાં તે શ્રીકૃષ્ણનીજ
ભક્તિ સદાકાળ કરીએ છીએ. અમારા ગુરૂ રામાનંદમુનિની કૃપાથીજ
તે શ્રીકૃષ્ણને હૃદયકમળમાંપણ સ્કુરણાયમાન થતા તેને સમયમાં
ધ્યાનદૃષ્ટિએ દેખીએ છીએ ॥૯॥ ભાગવતાચણી ઉદ્ધવજી બીજી મૂર્તિ
હાલમાં સ્વીકારીને રામાનંદ નામથી લોકમાં વિખ્યાત થયા છે. સમગ્ર
મુમુક્ષુ માનવોએ સમાશ્રય કરવા યોગ્ય છે ચરણકમળ જેમનાં, એવા તે
સદ્ગુરૂ અમારા સર્વેના ગુરૂ છે ॥૧૦॥ તે શ્રીરામાનંદ સદ્ગુરૂ જે જનની
ઉપર કૃપા કરે છે તે યમ નિયમાદિ સાધનસંપત્તિના પ્રયાસની અપેક્ષા
વિનાજ તત્કાળ સિદ્ધ થતી સમાધિદૃષ્ટિથી ગોલોક ધામમાં અખંડ રાસમાં
રમણ કરતા, મુરલીધર, શ્રીકૃષ્ણનું સાક્ષાત્ નિરીક્ષણ કરેછે ॥૧૧॥ વળી
હે બ્રહ્મન! જે કોઈ તમારા જેવા ધર્મ તપ અને ભક્તિથી પરિપૂર્ણ પુરૂષો
છે તેમને તો સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ શ્રીરામાનંદસ્વામીના કૃપાકટાક્ષને પરવશ થ-

વસે તેમ્યઃ કૃષ્ણશ્ચ તદ્વશઃ ॥૧૨॥ યત્કયા ન પામઃ શ્રીકૃષ્ણાસં
વયં ત્વિહ । યતસ્ત્ત્વત્મના કૃષ્ણઃ શ્રેયસે વર્તેતે નૃણામ્ ॥૧૩॥ મુ-
મુક્ષુણાં ગુરુત્વં ચ તસ્મિન્નેવ હિ ભૂતલે । સ્વયં કૃષ્ણેન નિવિતમાસ્તે તં
જાનતાત્મવત્ ॥૧૪॥ અતો ગુરુપદં બ્રહ્માસ્ત્યન્યત્ર હિ સામ્પત-
અત્ર શ્રીમદ્ભગવત્કોકૌ શૃણ્વાત્માશ્રમ ! ॥૧૫॥ અસ્માલ્લોકાદુ-
પરતે મયિ જ્ઞાનં મદાશ્રયમ્ । અર્હત્યુદ્ધવ એવાદ્યા સમ્પ્રત્યાત્મ-
વતાં વરઃ ॥૧૬॥ નોદ્ધવોઽન્વપિ મન્ના યથૈનાર્દિતઃ પ્રભુઃ ।

ધને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપેછે ॥૧૨॥ આ લોકમાં અમોતો તે શ્રીરામાનંદમુનિને
શ્રીકૃષ્ણથકી પૃથક્પણે જોતા નથી, કેમકે સ્વયં શ્રીકૃષ્ણજ શ્રીરામાનંદ-
મુનિરૂપથી જનોના નિઃશ્રેયસમાટે પ્રવર્તેછે (સર્વેશ્વર શ્રીકૃષ્ણજ ગુરૂરૂપથી
પ્રકટ થઈને મુમુક્ષુઓને ઉપકાર કરેછે માટે શિષ્યોએ ગુરૂમાં એવી દૃષ્ટિ
કરવી એવી શાસ્ત્રમર્યાદા છે, 'ગુરુરેવ પરંબ્રહ્મ ગુરુરેવ પરા ગતિઃ । ગુરુરેવ પરા
વિદ્યા ગુરુરેવ પરાયણમ્ । ગુરુરેવ પરઃ કામો ગુરુરેવ પરં ધનમ્ । યસ્માત્સ-
દુપદેદ્યાઽસૌ તસ્માદ્ગુરુતરો ગુરુઃ' 'યસ્માદેવો જગન્નાથઃ કૃત્વા મર્ત્યમર્ચી તનુમ્ ।
મમ્માનુદ્ધરતે લોકાન્કારુણ્યાચ્છાસ્ત્રપાણિના । તસ્માદ્ભક્તિર્ગુરૌ કાર્યા સંસારમય-
મીરુણા' એવી સ્મૃતિ છે) ॥૧૩॥ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માએ ઉદ્ધવજીને
ગુણોવડે પોતાને તુલ્ય જાણીને, ભારતભૂલાગમાં મુમુક્ષુ માનવોનું કલ્યાણ
કરવા ગુરૂપણું તે ઉદ્ધવજીને વિષેજ આરોપણ કરેલું છે ॥૧૪॥ હે પ્રહ્લન!
માટે આ વર્તમાનકાળમાં તે ઉદ્ધવજીથકી ખીજ જનમાં ગુરૂપદ છેજ નહિ,
હે વર્ણન્દ્ર ! આ મેં કહેલી આખતમાં શ્રીમદ્ભાગવતનું વચનજ પ્રમાણ છે
એમ જાણો ॥૧૫॥ ભગવાનનું એવું વચન છે કે-અવતરણકાર્ય પરિપૂર્ણ
થઈ રહેતાં હું આ લોકમાંથી અંતર્ધાન થઈ જઈશ ત્યારે મારા આશ્રયવાળું
એટલે મારા દિવ્ય સ્વરૂપ ગુણ વિભૂતિ વિગેરે વિષયવાળા વિજ્ઞાનનો પાત્ર
ખીજે કોઈ નથી એક ઉદ્ધવજીજ યોગ્ય છે (અર્થાત્ ખીજે કોઈ જાણુતો
નથી) આ સમયમાં ઉદ્ધવજીજ આત્મવતાં વર-આત્મસ્વરૂપના યથાર્થ
દર્શિઓમાં શ્રેષ્ઠ છે, (જે આત્મા પરમાત્માના સ્વરૂપ સ્વભાવને યથાર્થ સા-
ક્ષાત્કાર કરે એજ આત્મદર્શિઓમાં વર કહેવાય, એવાતો એક ઉદ્ધવજીજ

અતો મદ્વયુનં લોકં પ્રાહ્યાગ્રે તિષ્ઠતુ ॥૧૭॥ इत्थं प्राह स्वयं कृष्ण-
स्तस्मात् यमिहानघ ! । तमाश्रेतास्तदाग्रां स्थिताः कृष्णं भजा-
महे ॥१८॥ सुव्रत उवाच—एवं मुक्तानन्दवचः शृण्वतस्तस्य वर्णिनः ।
पञ्चतनुवत्पतिरतिरासीन्नरेश्वर ! ॥१९॥ ततः प्रत्यक्षकृष्णस्य
कर्तुं दर्शनमुत्सुकः । आसीद्रामानन्द-नेः कृपां सम्पाद्य सेवया
॥२०॥ ततः प्रणम्य तं प्रीत्या प्राहाहमपि सन्मते ! । यौष्माकीणो

છે) કારણ કે-આ ઉદ્ધવજી ૨૭ તમને વશ પામ્યા નથી, માટેજ પ્રભુ
છે, માટેજ ગુણ-ગુણના કાર્યભૂત કામ ક્રોધાદિકથી નહિ પીડા પામેલા છે,
માટે આ ઉદ્ધવજી અણુમાત્રપણુ મારાથકી જ્ઞાનાદિગુણોએ કરીને ન્યૂન
નથી, તો મારા વિષયવાળું વિજ્ઞાન લોકોને ગ્રહણ કરાવે. માટે આ ધરાતળ-
માંજ રહો, સત્યસંકલ્પ મારી ઇચ્છાથી બ્રાહ્મણનો શાપ આ એકલા ઉદ્ધ-
વજીને પરાલભ ન કરો ॥૧૬-૧૭॥ હે નિર્દોષ નીલકંઠ વર્ણિન ! સ્વયં શ્રી-
કૃષ્ણભગવાને આ પ્રકારે અંતર્ધાન સમયે સ્વમનમાં વિચારીને કહ્યું હતું,
માટે અમો સર્વે સાધુઓ તે ઉદ્ધવાવતાર શ્રીરામાનંદસ્વામિનો સદ્ગુરુપણે
સમાશ્રય કરીને તેમની ધર્માનુબંધિ આજ્ઞામાં વર્તતાથકા શ્રીકૃષ્ણને સદાય
ભજીએ છીએ ॥૧૮॥ હે નરેશ્વર ! આવું મુક્તાનંદમુનિનું વચન શ્રવણ કરતા
વર્ણાન્દ્રને તુરત પૂર્વે પિતા ધર્મદેવે શ્રીરામાનંદસ્વામીના સંબંધમાં
'માહાત્મ્યં સ્વગુરોક્તસ્યૈ સૌરાષ્ટ્રાદિષુ તત્સ્થિતિઃ' ઇત્યાદિ જે કહેલું તેની સ્મૃતિ
થઈ આવી ॥૧૯॥ તે પછી 'શ્રીરામાનંદસ્વામી અમારા ગુરુ છે' એવી
જેમને સ્મૃતિ થઈ આવી છે એવા શ્રીહરિ શ્રીકૃષ્ણનાં સાક્ષાત્ દર્શન
આલાપાદિકની આકાંક્ષાથી, તેની પ્રાપ્તિમાં શ્રીરામાનંદમુનિની કૃપાળ કેવળ
સાધન છે એવો નિશ્ચય કરીને, તેમની સેવામાં ઉત્કટ ઉત્કંઠાવાળા થયા
॥૨૦॥ ત્યાર પછી શ્રીહરિ મુક્તાનંદમુનિને નમસ્કાર કરીને સ્નેહાતિશયથી
કહેવા લાગ્યા કે-હે સન્મતે ! શ્રીરામાનંદસ્વામિના ચરણકમળના આશ્રિ-
તોમાં હુંપણુ એક ધ્રુવ, માટે સાધુસદ્ગુણસંપન્ન એવા તમારે કાંઈપણ શંકા
રાખ્યા વિના મનેપણુ હિતમાર્ગનો ઉપદેશ કરો, (હિત કરો) હે મુને ! તે
રામાનંદમુનિનું દર્શન જે પ્રકારે મને જલદી થાય તે પ્રકાર તમો કરો.

મવામીતિ આસનાંયસ્ત્વયા હિતમ્ ॥૨૧॥ યથા ચ દર્શનં તસ્ય
શીઘ્રં મે સ્યાત્તથા કુરુ । ઇત્યુક્ત્વા જન્મકર્માદિ સ્વસ્ય સંક્ષેપતો-
ઽવદત્ ॥૨૨॥ તતસ્તમપ્રજન્માનં માનયન્સ સદપ્રણીઃ । ઉવાચ ત્વં
હિ ધન્યોઽસિ કુરુષે સાર્થકં જનુઃ ॥૨૩॥ સામ્પ્રતં સહુરુઃ સ્વામી
ત્વાસ્તે જગપત્તને । ઇદૈર્માદૈરિ પુનઃ સમાય સ્યતિ નિશ્ચિતમ્
॥૨૪॥ ભવેત્ત ર્શનેષ્ટા ચદસ્યદ્વચસિ સર્વથા । વિશ્વસ્ય નિ સા-
ત્રૈવ તાવદત્રત્યવર્ણિત ॥૨૫॥ તતઃ સ ન્યવસત્તત્ર સન્નિર્માનિત
આદરાત્ । ત સાપ્તઃ પ્રતીક્ષ્યૈવ સ્વધર્મે પાલયત્ ૫! ॥૨૬॥ નિર્માનઃ

હે રાજન્! આ પ્રકારે કહીને પોતાનો કોસલ દેશમાં સંરવરીયા સાતિના
દેવશર્મા નામના બ્રાહ્મણુથકી જન્મ અને કર્મ-વિદ્યાભ્યાસ, વેદાંતવિચાર
પૂર્વક તીવ્ર વૈરાગ્યથી સ્વગૃહત્યાગ, તીર્થાટન અને તેમાં થએલાં આશ્ચર્ય
આદિક સંક્ષેપમાં મુનિને કહી સંભળાવ્યું ॥૨૧-૨૨॥ ત્યારપછી સાધુઓમાં
અગ્રેસર મુક્તાનંદમુનિ બ્રાહ્મણુજન્મને અલંકાર કરતા ભગવાનને માન
આપતા થકા બોલ્યા કે-હે વર્ણિન્! તમો ધન્યભાગી છો, કારણ કે તમો
માનુષ જન્મને સાર્થક કરો છો. આ તમારો સંકલ્પ અતિદૃઢ છે ॥૨૩॥ તે
સદ્ગુરુ શ્રીરામાનંદસ્વામી હાલમાં તો ભુજનગરમાં નિવાસ કરી રહ્યા
છે, પાછા અહીંતો બે કે ત્રણ માસે જરૂર આવશે. હે વર્ણિન્! તે રામા-
નંદસ્વામીનાં દર્શનની આકાંક્ષા હોય તો સર્વથા મારા વચનમાં વિશ્વાસ
લાવીને તમો અહીંજ સ્વામીના આવતામુધી નિવાસ કરી રહો. શ્રીરામા-
નંદસ્વામીના ચરણસમાશ્રિત વર્ણિઓ જે અત્ર નિવાસ કરી રહ્યા છે
તેમનાથકી તમારેવિષે લેશપણુ અંતર અમે જોતા નથી, માટે સ્વમંડળીમાં
જેમ રહો તેમજ અત્ર મુખેથી રહો ॥૨૪-૨૫॥ હે નૃપ! આ પ્રકારે
મુક્તાનંદમુનિએ કહ્યા પછી ભગવાન્ શ્રીહરિ સાધુઓએ આદરભાવથી સ-
ત્કાર કર્યા થકા શ્રીરામાનંદસ્વામિની આવવાની વાટ જોધને સ્વધર્મનું
સંપાલન કરતા થકા ત્યાં સાધુના મંડળમાંજ નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૨૬॥
ગુરૂની શુશ્રૂષા કેવી રીતે કરવી જોઈએ તેનો પ્રકાર પૃથ્વી ઉપર પ્રખ્યાપન
કરવા શ્રીરામાનંદસ્વામીના ચરણકમળના આશ્રિતોની પરિચર્યાવડે શ્રીરા-

સ સિવેવે તાંસ્ત્રસ્યાન્સાધર્મિનઃ । પત્રકા કરાવાયાનયપાક-
 દિત્યાદિભેઃ ॥૨૭॥ આતાનં સેવનં ચાસૌ સદ્ગૌષધવારિભિઃ ।
 પાદ સંભાષણાદિ તત્રસ્યાનં દાચરત્ ॥૨૮॥ તસ્ય સાધુગુણાન્
 દૃષ્ટ્વા દુષ્પ્રાપાન્પ્રયતૈરપિ । સ્વરાગેવ તસ્મિન્ને વમ્ભૂતુઃ ક્ષિગ્ધચે-
 તસઃ ॥૨૯॥ સોઽપિ સાધૂન્સેવમાનો ધર્મં ભક્તિં ચ ન ત્યજન્ । તપ-
 વાચરાગેભ્યઃ સ્વભેદાત્કમાનસઃ ॥૩૦॥ નિવસન્મગધાંસ્તત્ર ગૂઢે-
 શ્વર્યો નૃનાટ્યધૃત્ । તેષાં સાદેઽન્નેહવૃદ્ધિઃ સ્યાદથા વધૃતે તથા

માનંદસ્વામીની પરિચર્યાપૂર્તિ પ્રકાશ કરવા (ગુરુસમાશ્રિતોની પરિચર્યાથી ગુરુપરિચર્યાની પૂર્તિ થાયછે) ત્યાં રહેલા સ્વામિના ચરણાશ્રિત સાધુઓ અને વર્ણીઓની પતરાળાં કરવા ખાખરા આદિકનાં પાનડાં લાવી આપવાં, રસોઈ કરવા સુકાં કાષ્ઠ લાવવાં, સુકાં છાણાં વીણી લાવવાં, પાણી ભરી લાવવું, રસોઈ કરવી, અન્નને જોધને શુદ્ધ કરવું, પાત્ર માંજવાં વિગેરેવડે સ્વયં નિર્માન થઈને સેવા કરવા લાગ્યા ॥૨૭॥ શ્રીહરિ સ્વયં સર્વેશ્વર અને સર્વસેવ્ય છે તથાપિ ધર્મરક્ષણ માટે અવતરેલા હોવાથી પોતાના સંકલ્પને પરિપાલન કરતા થકા ગુરુકુળની પરિચર્યારૂપ સમુત્કર્ષ શિખવવા સાડ તે ગુરુકુળમાં માંદા એવા જે સાધુ વર્ણીઓ હતા તેમની સેવા તેમની રૂચિમાં આવે એવું સાડ અન્ન, (ખીચડી વિગેરે ભોજ્ય) તેમના રોગની શાંતિ થાય એવું સુંઠ મરી વિગેરે ઔષધ, શીતળ સુરભિ જળ ઇત્યાદિ પથ્ય અને શ્રમ ટાળવા માટે ચરણ ચાંપવા, વાયુ નાંખવો વિગેરે દેહોપચારોવડે પ્ર-
 હર્ષપૂર્વક પરિચર્યા કરવા લાગ્યા ॥૨૮॥ મુક્તાનંદાદિ સમસ્ત સાધુઓ શ્રીહરિના નિર્માનત્વ-સાધુસંસેવન-દયા ક્ષમાદિ સાધુ સદ્ગુણગુણો જે તપ પ્રભાવથી ઉપસંસ્કૃત અને સાધુજનોએ સંમાનનીય અને અતેન્દ્રિય પુર-
 ષોને પણ દુર્લભ છે; તેને જોધને પોતાના ગુરુમાંજ જેમ એમ નીલકંઠવાર્ણિ-
 વિષે સ્નેહાર્દ્રહૃદયવાળા થઈ ગયા ॥૨૯॥ એ રીતે સાધુઓની સેવા સજતા અને સ્વધર્મથકી નહિ ચલાયમાન થતા અને ભગવાનમાં ભક્તિયોગને વૃદ્ધિ પમાડતા શ્રીહરિપણુ ઉદ્ધવાવતારભૂત શ્રીરામાનંદસ્વામીના દર્શનમાં અતિ-
 શય ઉત્સુક થઈને સદાકાળ તપમાંજ તત્પર રહેતા હતા ॥૩૦॥ એ રીતે

॥૩૧॥ કચિત્ કિન્નિજશ્વર્યં કિન્નિત્કિન્નિદશચ । નરાસાધ્યાં
સાધુતાં ચ કલા યોગસ્ય વુષ્કરાઃ ॥૩૨॥ ધ્યાયન્તો વિજને કૃષ્ણં
સન્તઃ કેચિદ્દમ્બુજ । હરિં તમેવ વદદ્વ સ્તજઃસ્થં વિચિત્રમંદન
॥૩૩॥ રામાનન્ સ્વરૂપં ચ તમેવ દૃદિ કેચન । તમેવ સ્તારતં
સન્તો યથાદૃષ્ટં વ્યલાકય- ॥૩૪॥ કચિત્તં દૃદ્યે દૃષ્ટ્વા વાણિ પં ક્ષ-
ણાન્તરે । તમેવ વદદ્વઃ સન્તો નારાયણઃ પુનઃ ॥૩૫॥ અલૌ-
કિકા મેત્યં તે તસ્ય દૃષ્ટ્વા તમીશ્વરમ્ । મેનિરેડ્ય નાત્યેન તસ્ય

સંતમંડળમાં નિવાસ કરી રહેલા ભગવાન્ પોતાનું અલૌકિક ઐશ્વર્ય ગૂઢ-
નહિ આવિષ્કાર કરીને નૃનાઘ્ર્યનું અનુષ્ઠાન કરતાથકા તે મુક્તાનંદાદિ મુનિ-
મંડળની પોતાવિષે જે રીતે પ્રીતિ પ્રવૃદ્ધિ પામે તે રીતે પોતાનું વર્તન કરતા
હતા ॥૩૧॥ હવે સાધુઓનો પોતાવિષે પ્રેમની પ્રવૃદ્ધિ કરનારો શ્રીહરિનો
વર્તનપ્રકાર અગીયાર શ્લોકથી કહેછે-શ્રીહરિ કોઈ પ્રસંગમાં ક્યારેક
ક્યારેક કિન્નિત્ કિન્નિત્ પોતાનું અસાધારણ ઐશ્વર્ય સાધુઓને દર્શાવતા
હતા તથા પ્રાકૃત જનોએ અસાધ્ય એવી સાધુતા અને અષ્ટાંગયોગની
દુષ્કર કળાઓ સાધુઓને દર્શાવતા હતા ॥૩૨॥ કેટલાક સંતો એકાંત
સ્થળમાં સ્થિતિ કરીને ઇષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન ધરતાં તત્કાળ પોતાના
હૃદયકમળમાં પ્રકટ થએલા અક્ષરબ્રહ્મરૂપ તેજઃપુંજમાં રહેલા દિવ્ય દેહ-
વાળા તે શ્રીકૃષ્ણનેજ શ્રીહરિકૃષ્ણરૂપે નિહાળવા લાગ્યા ॥૩૩॥ કેટલાક
સંતો શ્રીહરિકૃષ્ણનેજ શ્રીરામાનંદરૂપે હૃદયમાં આવિર્ભાવ પામેલા બેવા
લાગ્યા. કેટલાક સંતો તો બહાર નેત્ર આગળ જેવા આકારથી બેયા હતા
તેવાજ આકારથી હૃદયમાં સ્કુરણાયમાન થએલા શ્રીહરિને બેવા લાગ્યા
॥૩૪॥ કોઈક સંતો કદાચિત્ પોતાના હૃદયકમળમાં તે આ શ્રીહરિનેજ
દિવ્યાકારથી સ્કુરણાયમાન થએલા બેધને, ક્ષણાંતરમાં શ્રીબદરીનાથ નારા-
યણમુનિરૂપે સ્કુરણાયમાન થએલા બેધને, વળી ક્ષણાંતરમાં ફરીથી વર્ણ-
રૂપથી સ્કુરણાયમાન થએલા નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા ॥૩૫॥ એરીતે સર્વે
સંતો શ્રીહરિનું અલૌકિક અદ્ભુત ઐશ્વર્ય પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરીને તે સમ-
યમાં તે શ્રીહરિને પરમેશ્વરપણે માનવા લાગ્યા. અથાપિ ભગવાનની નૃ-

તદ્વિત્તિ યયુઃ ॥૩૬॥ કેષાં ધ્યાનકાલઽથ વલાત્કૃષ્ણે સ યો-
જિતમ્ । મનોઽન્યત્ર વ્રજદૃઃ । રસ્યસ્તાનવાધયત્ ॥૩૭॥ તેનાતિ-
વિમિતાસ્તે ચ તત્ત્વરૂપસ્ય નિશ્ચયઃ । કર્તું ન શક્તા નૃપતે !
તત્ત્વદેવવત્ ॥૩૮॥ કચિન્નેતીં કચિન્નૈતિ કચિદ્વસ્ત્યાદંકઃ
ક્રિયાઃ । સાશ્વર્યં વદદૃસ્તે ચ તસ્ય સ્વેષાં સુખકરાઃ ॥૩૯॥ પ્રાણા-
યામપ્રમેદાંશ્ચ રન્યકન સહૈવ તાન્ । કચિત્સ દર્શયામાસ યોગિ-
નામપિ ચિત્રદાન્ ॥૪૦॥ एकैकाङ्गे कचित्तस्य समाधौ प्राणधार-
णम् । विलोक्य साधवस्ते तं विविद् राजयोगिनम् ॥૪૧॥ યા યા

નાઠ્યરૂપ માયાથી મોહિત થતાં તે સંતો તેમનો પારમેશ્વર પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ
અનુભવ કર્યો છે તથાપિ તેની વિસ્મૃતિ પામી ગયા ॥૩૬॥ કોઈ સમયમાં
ધ્યાનયોગમાં પ્રવર્તેલા કેટલાક સાધુઓનું શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપમાં બેઠી દી-
ધેલું એવું પણ મન કોઈ પૂર્વ વાસનાના વેગને લીધે અળાત્કારથી બીજા
પ્રાકૃતપદાર્થોમાં પ્રવેશ કરી જતું સ્વયં ભગવાન દૂર રહ્યા છે તથાપિ યો-
ગેશ્વર્યથી બાણી જાળીને, તેમને બોધ આપવા લાગ્યા કે-હે સંતો ! તમારું
મન સુખરૂપ કૃષ્ણસ્વરૂપનો ત્યાગ કરી બીજા દુઃખરૂપ પ્રાકૃત પદાર્થમાં
પ્રવેશ કરેછે, તો આ યુક્તિથી તેમાં મનનો નિરોધ કરો એમ જણાવતા
હતા ॥૩૭॥ હે નૃપતે ! આવા પારકી ચિત્તવૃત્તિના વિજ્ઞાનરૂપ દિવ્ય એ-
શ્વર્યથી અત્યંત આશ્ચર્ય પામેલા તે સાધુઓ તેમના સ્વરૂપનો (આ કોઈ
યોગીન્દ્ર કે મુનીન્દ્ર કે દેવન્દ્ર કે પરમેશ્વર છે) નિશ્ચય કરવા સમર્થ નહિ
થઈને, તે શ્રીહરિકૃષ્ણની દેવની પેઠે સ્નેહથી સેવા કરવા લાગ્યા ॥૩૮॥
આરેક તે શ્રીહરિની હઠયોગમાં દુશળતારૂપ નેતી-ઘોંતી-અસ્તિ આદિક
ક્રિયાઓ જે પોતાથી બની શકે એવી નથી તેને તે સાધુઓ સાશ્વર્ય બેવા
લાગ્યા ॥૩૯॥ શ્રીહરિ આરેક યોગિજનોનેપણ આશ્ચર્ય કરનારા શૂન્યક
નામના પ્રાણાયામે સહિત પૂરકાદિ પ્રાણાયામના પ્રકારો તે સાધુઓને દેખા-
ડતા હતા ॥૪૦॥ સમાધિસમયમાં નેત્રાદિ એક એક અંગમાત્રમાં સર્વ
અંગમાંથી પ્રત્યાહાર કરીને પ્રતિરોધ કરેલા પ્રાણોને બેઠીને, શ્રીહરિની તેવી
પ્રાણધારણની પ્રવીણતાથી વિસ્મય પામેલા તે સાધુઓએ શ્રીહરિનો ‘આ

કાચેત્કિય તસ્ય તપશ્ચયાદિત નૃપ ! । સા સા ચિત્રાવૈવાસી-
 કુપ્કરત્વા નાંભુવિ ॥૪૨॥ વાસવત્સા એવાયામ તત સતાં પ્રિયઃ ॥૪૩॥ સમાગતા-
 નન્નસત્રે તત્ર સોઽધ્યાગતાના । તત્તદીપ્તિતદાનન તયામાસ
 સર્વશઃ ॥૪૪॥ તપાન્ત આસારસહો હિમર્તો પાથઃસ્થિતિઃ પશ્ચતપા
 નિદાષે । વસંશ્ચ તત્રાગ્રતપઃ સ इत्थं વિજ્ઞાપયામાસ તાગ્નિ-
 સ્તાન્ ॥૪૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे
 रामानन्दस्वामिगुरुत्वनिरूपणनामा द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥

કોઈ મહાસિદ્ધ યોગિરાજ છે' એવો વિનિશ્ચય કર્યો ॥૪૧॥ હે નૃપ ! કિં
 બહુના-તે વર્ષાની જેને કોઈ તપશ્ચર્યાદિ ક્રિયાઓ હતી તે તે તમામ પૃથ્વી
 ઉપર સર્વ જનોએ કુપ્કર હોવાથી સર્વ સાધુઓને આશ્ચર્યકારીજ થતી હતી.
 ॥૪૨॥ સર્વની અપેક્ષાએ આતો વિશેષ વિસ્મય કરનાર છે, શું તો ? આ
 શ્રીહરિ સ્વયં આવી રીતે અલૌકિક ક્રિયામાં કુશળ છે તથાપિ સાધુગુણ-
 પરિપૂર્ણ હોઇને સાધુસેવામાં સદા દાસનીપેઠે વર્તતા હતા. તે આ શ્રીહ-
 રિના આવા સર્વોપરિસહકૃત ગુણાતિશયથી સંતોની પ્રીતિ એમને વિષે
 પ્રવૃદ્ધિ પામી ગઈ હતી. અર્થાત્ સેવાગુણથી સંતો બહુ પ્રસન્ન થયા હતા
 ॥૪૩॥ વળી આ શ્રીહરિ લોજપુરમાં શ્રીરામાનંદસ્વામીએ પ્રવતવિલા
 અન્નસત્રમાં આવતા અનાથિઓ તથા તૈથિક જનોને તેમને ધર્મિસત અન્ન
 વસ્ત્ર વિગેરેના સત્કાર સાથેના સમર્પણથી સર્વથા સંતૃપ્ત કરતા હતા. આ
 ગુણવિશેષથી આ શ્રીહરિ જેમ યોગિઓને યોગક્રિયાથી પ્રિય થયા હતા
 તેમ બીજા જનોને પ્રેમાસ્પદ થયા હતા. પોતે સર્વ જૂતોમાં સમ છે, અધિ-
 કારને અનુસારે ગુણાવિષ્કાર કરીને સર્વ કોઇને આ શ્રીહરિ ભગવાન્ પ્રિય
 થાય છે ॥૪૪॥ વર્ષાઋતુમાં જળધારાપાતને સહનશીલ, હેમંતકાળમાં
 શીતળજળમાં સ્થિતિશીલ અને ગ્રીષ્મઋતુમાં પંચાગ્નિતપનશીલ હોઇને,
 સાધુમંડળના મધ્યમાં નિવાસ કરીને તે તમામ તપસ્વી સાધુઓને વિ-
 સ્મય પમાડતા થકા ઉચ્ચ તપ કરવા લાગ્યા ॥૪૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीव-
 ने...प्रथमप्रकरणे रामानन्दस्वामिगुरुत्वनिरूपणनामा द्विपं-
 चाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥

સુવ્રત ઉવાચ—વસતસ્તસ્ય રાજેન્દ્ર ! તત્ર રાજ્યહરેઃ । માસ-
 ઐત્રો વ્યતીતોઽપિ નાગાત્સ્વામી તુ તત્ર સઃ ॥૧॥ તદાતિચિન્તયા
 સ્વિષ્ણસ્તદિદક્ષાદ્દતાન્તરઃ । ગન્તું ભુજક્કનગરં દરિરૈચ્છાન્નેરાશવઃ
 ॥૨॥ અત્યુત્કળસ્તતસ્તસ્ય દર્શનાર્થે સ વર્ણિરાદ્ । મુનિં સદ્બ્ર-
 ગણ્યં તં પ્રગ્ન્યદં વચોઽબ્રવીત્ ॥૩॥ કથં નાયાતે નઃ સ્વામી
 પુરેઽસ્મિન્મલ્લવત્સલઃ । ત્વત્કૃતા માસમર્યાદા વ્યતિક્રાન્તા મહા-
 મુને ! ॥૪॥ પ્રતિબન્ધો ભવતિ કિં મમાદૃષ્ટં તદાગમે । અન્યથા સ

અધ્યાય ૫૩ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજેન્દ્ર ! હોજપુરમાં રહેલા મુક્તાનંદાદિ મુ-
 નિમંડળમાં નિવાસ કરી રહેલા શ્રીહરિને ચૈત્રમાસ વીતિ ગયો પણ ત્યાં
 શ્રીરામાનંદસ્વામી તો આવ્યાજ નહિ ॥૧॥ જ્યારે રામાનંદસ્વામી આવ્યા
 નહિ ત્યારે તેમનાં દર્શનની તીવ્ર વાંછાંથી જેમનો અંતરાત્મા અત્યંત આ-
 કર્ષિત થયો છે, માટેજ તેમના નહિ આવવાની ચિંતાથી અંતરમાં અત્યંત
 ખેદ પામેલા અને આવવાની આશાથી જે વાટ જોઈ રહ્યા હતા તે પણ વ્યર્થ
 થવાથી નિરાશવત્ થએલા શ્રીહરિએ જેમાં રામાનંદસ્વામી વિરાજેછે
 એવા ભુજનગર પ્રત્યે જવાની ઇચ્છા કરી ॥૨॥ એ રીતે સ્વામિના દર્શ-
 નની ઉત્કંઠા જેમને અત્યંત વૃદ્ધિ પામી છે એવા તે ભગવાન શ્રીનીલકંઠ-
 વર્ણિરાજ સાધુઓમાં અગ્રગણ્ય એવા મુક્તાનંદમુનિને પ્રણામ કરીને એવું
 વ્યક્ત વચન બોલ્યા કે—॥૩॥ હે મહામુને ! ભક્તવત્સળ શ્રીરામાનંદસ્વામી
 આટલો બધો વખત વ્યતીત થયો તોપણ આ પુરમાં કેમ પધાર્યા નહિ ?
 ભક્ત એવા આપણને તે ભુલી ગયા હશે કે શું ? મોટાઓએ તો સ્વજનની
 સંભાવના વારેવારે કરવી ઉચિત છે. ‘એ ત્રણ માસે આહિ આવશે’ એવી
 જે માસમર્યાદા મુકરર કરી હતી તે પણ ઉલ્લંઘન થઈ ગઈ છે. એટલે અ-
 વધિ પુરી થતાં આવશે એવું હવે કહેવાનું તમારે રહ્યું નહિ, માસમર્યાદા
 વ્યતીક્રાન્ત થવાથી ‘સ્વામીએ આપણી ઉપેક્ષા નિશ્ચે કરી છે’ એમ હું વિ-
 તર્ક કરું છું. તેમના આવવામાં અટકાવ કરનારૂં મારુંજ કોઈ અદૃષ્ટ હશે
 કે શું ? નિશ્ચે એમજ જણાય છે. જો એમ ન હોય તો તે સ્વામી કેમ ન

કથં નયાત્સ્વતન્ત્રે જગતાં ગુરુઃ ॥૫॥ અહમેવ ગમિષ્યામિ મુને !
 તતોઽપ્યધુના । આજ્ઞા પ્રદંત્યતં મહ્યં ગન્તું ભુજગપત્તનમ્ ॥૬॥
 इति तद्वाक्यमाकर्ण्य तं तु गन्तुं स चतम् । स तान्यः प्रीणयन्ग्राह
 मुक्तानन्दमुनिः सुधीः ॥७॥ वराहस्य सिते पक्षे श्रीस्वामी स तु
 निश्चेतः । अपादिष्यति तर्ह्येव त्वं न्यास्तस्य दर्शनम् ॥८॥
 तपःकृशीकृताङ्गेन त्वया गन्तुं न साम्प्रतः । शक्यं तपास्व वर !
 ततोऽत्र स्वस्थमाव्रસ ॥૯॥ इतो दूरे पुरी सास्ति मध्ये चास्त्य-

આવે ? આવવાજ બેઠએ. અથવા તે સ્વામી તો આખા જગતના ગુરુ છે એટલે આપણીપેઠે એમના ચરણારવિંદનાં દર્શનની વાટ બેઠ રહેલા બીજા બહુ જનો હશે, તેમની સંભાવના કરવા રહ્યા હશે જેથી અત્ર નહિ આવ્યા હશે. બે એમ હોય તો આપણે પણ તેમની અંદરના એક છીએ તો હમણાંજ અત્ર આવીને આપણને દર્શનનો અનુગ્રહ કેમ ન કરે ? એવી શંકા કરશો નહિ, કેમકે તેતો સ્વતંત્ર છે એટલે દર્શન દાનાદિકથી કેને પ્રથમ અનુગ્રહ કરવો અને કેને પછીથી કરવો આ વિષયમાં તેઓ સ્વતંત્ર છે. માટે હે મુને ! હુંજ હમણાં તેમના ચરણકમળ સમીપમાં સીધાવીશ, તો મને ભુજનગર જવાની આજ્ઞા આપો ॥૪-૬॥ હે રાજન ! આ પ્રકારનું શ્રીહરિનું ભાષિત સાંભળીને સુધી-દેશ કાળાદિકને ભણવામાં નિપુણમતિમાન મુક્તાનંદમુનિ ભુજપુરપ્રત્યે પ્રયાણ કરવા તીવ્ર ઉદ્વેગી થએલા શ્રીવાણ્ણિને સમુચિત રમ્ય વચનવડે પ્રસન્ન કરતા થકા બોલ્યા કે-॥૭॥ હે વર્ણીન્દ્ર ! તમારી આ ઉત્કંઠા અત્યંત ઉત્તમ છે પણ સ્વલ્પ સમયનો વિલંબ તમારે સહન કરવો. વૈશાખ માસના કૃષ્ણપક્ષમાં ભક્તવત્સળ શ્રીરામાનંદસ્વામી જરૂર આવશે, ત્યારે તમોને તેમનાં દર્શન થશેજ એમાં તમો લેશ સંશય કરશો નહિ ॥૮॥ એ રીતે સામાન્યપણે ભુજનગર જવાનો નિષેધ કરીને હવે હેતુઓ બતાવીને નિષેધ કરેછે—હે તપસ્વિવર ! તમો તીવ્ર તપે કરીને અતિ કૃશશરીર છો માટે તમારાથી ત્યાં જઇ શકાય એમ નથી, તો તેટલા દિવસો સ્વસ્થચિત્ત થઇને અહીંજ નિવાસ કરી રહો-ઉચું મન લેશ કરશો નહિ ॥૯॥ બીજે હેતુ કહ્યું—તે પુર તો

તિ લાહેકા । મહતી વિષમાત્ત વસ સન્મણ્ડ ૫૬ તત્ ॥૧૦॥
 અધુના ત્વત્સુવૃત્તાન્તાં લિખિત્વા પત્રિકામહમ્ । સ્વામિને પ્રેષયિ-
 ષ્યામિ શ્વેદં કિન્ચન મા કૃથાઃ ॥૧૧॥ તદુત્તરાનુરૂપા ચ ત્વયા
 ગતિવિચારણા । કાર્યા મતિમતાં શ્રેષ્ઠ ! ત્વરિતો મા ભવાધુના
 ॥૧૨॥ વિના તદાક્ષાં તત્પાશ્વે ગમનં તુ તવાનય ! । અમીઘસુશ્વદં નૈવ
 ભવિત્યદ્ય મા વ્રજ ॥૧૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—एवमाश्व । तितरतेन सोऽव-
 सत्तत्र वर्णिराट् । मुक्तानन्दोऽलिखत्पत्रीः पविष्य रहःस्थले ॥૧૪॥
 સ્વસ્તિ શ્રીમદનેકસદ્ગુણગણૈર્નિત્યં મહાસિદ્ધિભેર્નાનાશક્તિભિરપ્યુ-
 પાશ્રિતપદં સુકલક્ષ્મૈર્નૃતમ્ । સ્વેચ્છાવિનૃતમાનુષ્યકાતેષાં શ્રી-

અહીથી અહુ દૂર વર્તે છે. કેવળ દૂર દેશમાં વર્તે છે એટલુંજ નહિ પણ
 બીજો પણ હેતુ છે કે—માર્ગ સુગમ નથી, મોટી સમુદ્રની ખાડીથી તે માર્ગ
 અંતરાએલો છે, તે ખાડીને ઉતરવાનું પણ વિશેષ વિષમ છે; તો સાધુમંડ-
 લમાં અહીંજ સુખેથી મનમાં કશો ઉચાટ કર્યા વિના રહો ॥૧૦॥ વળી
 હું હમણાંજ તમારા આવવાના વૃત્તાંતવાળી એક પત્રિકા લખીને દૂતદ્વારા
 સ્વામિપાસે મોકલાવું છું, માટે તમો લેશ પણ ખેદ કરશો નહિ ॥૧૧॥ હે
 મતિમતાં શ્રેષ્ઠ ! પત્રનો ઉત્તર આવ્યા પછી તેને અનુગુણ જવાનો વિચાર
 તમારે કરવો તે યુક્ત છે એમ હું માનું છું, માટે હમણાં એકદમ જવાની
 ત્વરા કરવી તે ઉચિત નથી એમ મને જણાય છે ॥૧૨॥ હે નિર્દોષ વ-
 ર્ણિન ! રામાનંદસ્વામિની અનુજ્ઞા મેળવ્યા વિના તેમના સન્નિધિમાં જશો
 તો અભિલષિત સુખની સિદ્ધિ થશે નહિ એમ પણ મને જણાય છે, માટે
 હાલમાં તમો ત્યાં જશો નહિ ॥૧૩॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન !
 મુક્તાનંદમુનિના આ પ્રકારના સત્ય મધુર વચનથી આશ્વાસનને પામેલા તે
 વર્ણિરાજ લગવાનું ભુજનગર જવાની ત્વરાનો ત્યાગ કરીને ત્યાંજ સ્વસ્થ-
 પણે નિવાસ કરીને રહ્યા. અને મુક્તાનંદમુનિએ એકાંત સ્થળમાં બેસીને
 વર્ણન્દ્રવૃત્તાંતનો એક પત્ર લખ્યો ॥૧૪॥ પત્રલેખનનો પ્રકાર છવીશ
 શ્લોકથી કહે છે—સ્વસ્તિ—(પત્રમાં લખેલા અર્થથી સિદ્ધિની વાંછાવાળા
 જનો લેખના આરંભમાં મંગળ જેનો અર્થ છે એવા સ્વસ્તિશબ્દનો નિ-

આમિનં સદ્ગુહઃ કાનન્દમુનિર્મુજ્જનગરાનન્દં નમામીશ્વરમ્ ॥૧૫॥
અત્ર ત્વત્પર્યવ લ જનગરે નસ્ત્વત્પદાઙ્ગાત્મનાં ભક્તાનાં વરિવર્તિ
સૌખ્યમથ તલ્લેખ્યં ચ યાત્માકકઃ । આઘ્રાયાં તવ સર્વં યથા હિ
વયં વર્તામહેઽત્ર પ્રભો ! પત્રપ્રેષણકરણં ભવતિ યત્તદ્દુઃખમેવા-
દરાત્ ॥૧૬॥ અત્ર કશ્ચન મહાનિવર્યઃ સફળોઽસ્તિ સ્વલુ કોસલ-

દેશ કરેછે) શ્રીમદનેકસદ્ગુણગણૈઃ—અનેક કૃપા ક્ષમાદિ સદ્ગુણગણો
હોય પણ જે બ્રહ્મજ્ઞાનિઓના ચરણારવિંદનો આશ્રય જ્યાંસુધી ન કર્યો
હોય ત્યાંસુધી તે સદ્ગુણો શોભતા નથી, સદ્ગુરુનો સમાશ્રય કરે તો તે
સદ્ગુણો શોભે છે, તો બ્રહ્મવિદોમાં અગ્રેસર આચાર્યવર્યના સમાશ્રયથી
જેમના ગુણો શ્રીમંત-શોભાવાળા થયા તે આ જનો શ્રીમદનેકસદ્ગુણગણ
કહેવાય, એવા જનો તથા અણિમાદિ સિદ્ધિઓ મોટી મોટી જેમને મળેલી
છે તે મહાસિદ્ધિસંપન્ન કહેવાય, એવા જનો તથા જેમને નાનાપ્રકારની
શક્તિ-સામર્થ્ય હોય તે નાનાશક્તિ કહેવાય, અર્થાત્ એકાંતિક ભાગવતો,
ઐશ્વર્યવાળા અને પ્રભુ શક્તિવાળા જનોએ જેમના ચરણારવિંદનો નિત્ય
સમાશ્રય કર્યો છે અને અપરિમિત એકાંતિક લક્ષ્મણોએ જેનો મહામ-
હિમા સ્તુતિ કર્યો છે અને જેમણે સ્વેચ્છાથી માનુષાકાર સ્વીકાર કર્યો છે
અને પોતાના નિવાસથી ભુજનગરના નિવાસી નરોને આનંદ આપતા અને
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જેમને સદ્ગુરુપદ સમર્પણ કર્યું છે એવા ઈશ્વર શ્રીરામા-
નંદસ્વામી આપને હું મુક્તાનંદમુનિ નમસ્કાર કરવાપૂર્વક વિજ્ઞાપના કરું છું
॥૧૫॥ વિજ્ઞાપના કહેછે—હે પ્રભો ! આ લોજનગરમાં રહેલા, આપના
ચરણકમળમાં એકાંત મનવાળા અમો સર્વે લક્ષ્મણો આપની કૃપાથીજ ભગ-
વાનના ધ્યાનના એકાંતસુખથી વર્તીએ છીએ, અર્થાત્ અમો અતિશય
સુખી છીએ. ભુજનગરમાં વિરાજમાન એવા આપના ચરણકમળની સુખ-
સંપત્તિને સૂચવનારા પત્રની પ્રાર્થના અમો કરીએ છીએ. અમો સર્વે આપની
આજ્ઞાને અવ્યથ મનથી પ્રતિદિન પાલન કરીએ છીએ. અત્રથી પત્ર લખી
મોકલવાનું જે કારણ છે તેતો અમો નિવેદન કરીએ છીએ. આ અંશ
આદરથી આપ શ્રવણ કરો ॥૧૬॥ મહામુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ કોઈ મુનિન્દ્ર ઉત્તર-

દેશાત્ । વર્તતે ધમાનસન્તતવે નેર્તિમત્તપદ્મોત્તમકાન્તિઃ ॥૧૭॥
 નીલકण्ठ इति स प्रथिताख्यो नीलकण्ठसमभूरिविरक्तिः । नी-
 लकण्ठसखवत्सकलाख्यो नीलकण्ठरिदपहरक्षः ॥૧૮॥ वर्णिषे-
 धर एष महात्मा ब्रह्मरूपसततस्थितिमाप्तः । निर्निमेषनयनः स्थि-
 रगात्रो निष्परिग्रह उदारमतिश्च ॥૧૯॥ प्राप्त एष च किशोरवयो-
 न्तं पुण्यतीर्थपरिशीलनदक्षः । सूक्ष्मवक्त्रलघुमञ्जुलकेशः स्पष्टको-

કોસલ દેશમાંથી અત્ર-લોજનગરમાં ચટ્ટચ્છાથી આવ્યા છે. આ મુનિવર્ય
 તીવ્ર તપશ્ચર્યાથી થએલી કૃશતાને લીધે સ્પષ્ટ બહાર ઉઘાડી દેખાતી નાડી-
 માત્રથી વ્યાપ્ત શરીરવાળા દેખાય છે, તથાપિ તપસંગ્રન્ધિ અસાધારણ
 તેજથી રમણીય, જનોને આહ્વાદકારી ઉત્તમ ક્રાંતિવાળા વર્તે છે અને
 મૂર્તિમાન તપ હોય ને શું? એવા જણાય છે ॥૧૭॥ આ મુનિ નીલકંઠ
 નામથી પ્રખ્યાત છે. દેવાદિકના દુઃખની નિવૃત્તિ માટે કરેલા વિષપાનથી
 નીલ-શ્યામ કંઠ જેમનો છે એવા શિવને સમાન નિરવધિ વૈરાગ્યે સંપન્ન
 છે. નીલકંઠ-મયૂરના મિત્રભૂત મેઘની માફક સર્વ જનોએ પ્રાર્થનીય સ્વ-
 ભાવ છે. જેના નીલકંઠ (શિવ) શત્રુ છે એવા કામદેવનો ગર્વ (સમસ્ત
 જગતને જીતવારૂપ) જેના દર્શનમાત્રથી દૂર થાય છે અર્થાત્ જેની કૃપા
 દૃષ્ટિએ પડેલા કામાક્રાંત જનો પણ કામથી પરાભવ પામતા નથી એવા
 છે ॥૧૮॥ આ મહાત્મા વાણિવેષ (જટા કમંડુળધારણુ વિગેરે) ને ધારી
 રહેલા છે. દેહાધ્યાસે રહિત હોઈને સદાકાળ બ્રહ્માત્મભાવના અનુધ્યાન-
 પરાયણ છે. સર્વ સમયમાં ધ્યાનસ્થિતિ હોવાથી મેષોન્મેષે વર્જીત વિલો-
 ચનવાળા અને હસ્તપાદાદિ અંગની ચપળતાએ રહિત છે, સુખમાં કારણ-
 ભૂત લોચ્ય વસ્તુઓના પરિગ્રહે રહિત અને ઉદાર-મોટી અથવા દાનશૂર
 અગાધ બુદ્ધિવાળા છે ॥૧૯॥ વળી આ વર્ણી પનર વર્ષસુધીની કિશોર
 અવસ્થાના અંતને પામ્યા છે એટલે વીશ વર્ષની વયને પામવા આવ્યા
 છે, આટલી નાની અવસ્થામાંજ સમગ્ર પુણ્ય તીર્થોની યાત્રા કરીને નર
 જન્મને પવિત્ર કરી રહ્યા છે, સૂક્ષ્મ વક્ત્ર અકઠિન અતિદીર્ઘ નહિ એવા
 મનોહર કેશવડે મુશોભિત મસ્તકવાળા અને મુસ્પષ્ટ અક્ષરપદવાળી કો-

મનો રવાવચ ॥૨૦॥ જૈનગન્ધમપિ સોદુમશકો માનમત્સરચિ-
વર્જિતચિત્તઃ । ન સ્પૃહાં હૃદિ તુ કસ્યચિદેષ કૃષ્ણમકમપાય ક-
રોતિ ॥૨૧॥ જીર્ણવલ્કલ-ગાજિનવાસા માલેક કર ક્રજુક્રિય
ણ્વઃ । શિક્ષયન્નપિ મુનીન્મુનેધર્માન્ શિષ્યતાં ભજતિ નોઽત્ર મુ-
નીનામ્ ॥૨૨॥ કિંચિદ્દાસં કચ મુક્તે કાપિ કિંચન ફલં ચ
દલં વા । નીરમાત્રમપિ ચ કચ પીત્વા વર્તતે કચન વાયુમશિત્વા
॥૨૩॥ મૈક્ષમુક્તિચિદેષ દિનાનિ કાપિ કર્હિંચિદ્યાચિતવૃત્તિઃ ।

મળ મનોહર વાણીવાળા છે ॥૨૦॥ આ વર્ણિતવર્થ સ્ત્રીઓના ગંધમાત્રનેપણુ
સહન કરી શકતા નથી અર્થાત્ નૈષ્ઠિકપ્રહ્લયર્થસ્ત્રીએ સંપન્ન છે, માન મ-
ત્સર વિગેરે દોષથી અદૂષિત મનવાળા છે. વળી આ વર્ણી તો એક શ્રી-
કૃષ્ણ વિના બીજા કોઈપણુ વસ્તુની લેશપણુ સ્પૃહા હૃદયમાં કરતા નથી
અર્થાત્ કેવળ શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની ઇચ્છા વિના અન્ય સુખમાં ઉદાસીન
છે ॥૨૧॥ એમની પાસે વસ્ત્રતો જીર્ણ વલ્કલ કે મૃગચર્મ છે બીજું કશું
નથી. એમનો કરકમળ જપમાળાથીજ સદા સમલંકૃત છે પણ બીજાથી
નહિ. એમની સમસ્ત ક્રિયાઓ ક્રજુ-અવિષમ છે એટલે મન વાણીની
સાથે એકરૂપ છે, એટલે જેવું મનમાં અને વાણીમાં એવીજ ક્રિયા કરેછે
પણુ મનમાં કાંઈક અને બીજા ત્યારે કાંઈક અને ક્રિયા કરે ત્યારે કાંઈક
એમ નહિ. અથવા એમની ક્રિયા ક્રજુ-શ્રુતિ અને સદાચારને અનુસરનારી
હોવાથી અકુટિલ છે. મુનિઓ-આત્મમનનમાં પ્રવર્તેલાઓને મુનિધર્મો-
આત્મમનનૈકાંત ધર્મો (વિજ્ઞાન વૈરાગ્ય વિગેરે) સ્વયં ગુરૂ હોઇને શીખવવા
સાડૂ સમર્થ છે તથાપિ અત્ર રહેલા અમો મુનિઓના શિષ્યભાવને લગેછે
-શિષ્ય થઇને રહ્યા છે, અર્થાત્ ગુણેકરીને અતિશય મોટા છે તથાપિ તેના
માને રહિત થઇને અમારી સેવામાં સદા અનુવર્તે છે ॥૨૨॥ વળી આ
વિજીતરસ વર્ણી અ્યારેક નિરસ કેવળ અન્નને તેમાંપણુ કિંચિત્ જમે છે,
અ્યારેક જે કાંઈપણુ જેવું મળી આવે એવું ફળ તો અ્યારેક જે કાંઈ ડોડી
આદિકનાં પત્રને જમે છે, અ્યારેક કેવળ પાનીયપાન કરીનેજ વૃત્તિ કરે
છે, અ્યારેકતો યોગકળાથી કેવળ વાયુલક્ષણુ કરીને વર્તેછે, એ રીતે દેહ-

નક્તમુક્કચ વૃત્તીયાદનારી દુશ્વરં ચરતિ કર્મ મનુષ્યૈઃ ॥૨૪॥ અસ્ય
વાસ ઋતુષુ મમૂલ બદ્ધસ્વપિ વમમીષ્ટતરાઽસ્તિ । एष सौधव-
सतिं तु निज न्तर्वेत्ति बन्दिमवनेन समानाम् ॥૨૫॥ ગ્રીષ્મ एष
उरुधाऽग्निनिषेवी शाले ले स्वपिति चाम्बुदकाले । शैशिरे क्षि-
शिरतोयनिवासी शोषयत्यविरतं निजदेहम् ॥૨૬॥ બાલચ્છેલ

યાત્રાને કરેછે ॥૨૩॥ આ વર્ણી કોઈ સમયમાં કેટલાક દિવસપર્યંત
લિક્ષાપ્રાપ્ત અન્નને જમેછે, કોઈ સમયમાં કેટલાક દિવસ યાચના કર્યા
વિનાજ કોઈએ અન્નાદિ લાવી આપ્યું હોય તોજ તે જમે, નહિ તો ઉપવાસ
કરેછે, ક્યારેક નક્ત કાળમાં ભોજન કરેછે (નિબન્ધગ્રન્થમાં નક્તકાળ નાના-
વિધ કહ્યો છે તથાપિ ‘આત્મનો દ્વિગુણા છાયા મન્દીભૂતે દિવાકરે । ત-
ન્નક્તં નક્તમિત્યાહુર્ન નક્તં નિશિ મોજનમ્’ આ સ્મૃતિમાં કહેલો કાળ અત્ર
સ્થળે ગ્રહણ કરવો, કેમકે તેજ બહુધાપણે અંગીકાર કરેલો છે) ક્યારેક
એ દિવસ ઉપવાસ કરીને ત્રીજે દિવસે જમીને કાળનિર્ગમન કરેછે. આ
રીતે આ વર્ણી તપસ્વી મનુષ્યોએ દુષ્કર તપ કરેછે ॥૨૪॥ વૃષ્ટિ, હિમ
અને તાપ જેમાં વિશેષપણે હોય એવા વર્ષાદિ છોએ ઋતુમાં આ વર્ણીને
વૃક્ષમૂળમાંજ નિવાસ અતિશય અભીષ્ટ નિશ્ચે છે. આ મહા વૈરાગ્યવાળા
વર્ણી નૃપોચિત સૌધ (મહેલ) વાસનેતો અન્ધિખાનાને સમાન માનેછે.
તુ-કિંતુ નિબન્તર્વસતિ-શુદ્ધ જ્ઞાનમય પોતાના અંતઃસ્વરૂપમાં, હૃદયદ્વાર
જેનું ઉઘડી ગયું છે એવામાં નિવાસનેજ સૌધવાસ માને છે, અનલિપ્ત
હોવાથી પિંડનેજ આત્માપણે જ્ઞેનારા જનોનેતો મૃત્તિકાના વિકારભૂત લવ-
નમાં સુખાવાસનો વિભ્રમ થાયછે. જે કોઈ અંતરાત્મારામો છે તેમને તો
પોતાનો આત્માજ સુખાવાસભૂત દિવ્ય લવન થાયછે ॥૨૫॥ વળી આ
વર્ણીનું આ દુષ્કર તપ છે-ગ્રીષ્મ કાળમાં સંગવ સમયને સમારંભીને અપ-
રાહસુધી પંચાગ્નિને સેવેછે. વર્ષાકાળમાં બહાર ઓટલી ઉપર શયન કરેછે
એટલે અબ્રાવકાશ વ્રત કરેછે. વૃક્ષનોપણ આશ્રય છોડી દધને વનમાં
રાત્રિદિવસ વૃષ્ટિ વાયુનું સહન કરવું તેને અબ્રાવકાશ વ્રત કહેછે.
હિમંત શિશિર ઋતુમાં શીતળ જળની અંદર નિવાસ કરેછે. એ રીતે

ઉચ્ચિતં ક વયો વા દુર્લભા ક વ સાસિદ્ધવશા વા । વીક્ષ્ય તદ્વ્ય-
મપિ દ્વમસિન્સંશયાં વહુવિધા હિ ભવન્તિ ॥૨૭॥ અસ્ય નિર્મલ-
તપોમયધાન્તિ હ્યસ્ય પ્રતપસાં રુચયસ્તુ । વ્યામમધ્યગતમા નર-
દીપ્તૌ દીપ્યમાન્તે સમતાં પચાન્તે ॥૨૮॥ વેત્તિયઃ સકલય ગકલ
વા સોઽપિ શિષ્યપદ્ધતં મજતેઽસ્ય । કૌશલં કિમપિ કોઽપિ ન-
રોઽસ્ય નૈવ દશયિ માત્મનર્દેષ્ટે ॥૨૯॥ રા નજાલકમનેન કિય ।

સદાકાળ સ્વશરીરને કૃશ કરેછે ॥૨૬॥ આ વર્ણીનું બાળકીડાને યોગ્ય
એવું યૌવનોન્નુપ વય ક્યાં ? (બાલ્યને આરંભીને વીશ વર્ષસુધી કીડામાંજ
આસક્ત હોય છે એમ લાગવતમાં કહ્યું છે-‘મુગ્ધસ્ય વાલ્યકૌમારે ક્રીડતો
યાતિ વિજાતિઃ’) અને કોટિસાધનથી પણ ન સિદ્ધ કરી શકાય એવી
સિદ્ધસમાધિઓના જેવી સારી સિદ્ધ દશા ક્યાં ? આ બેમાં બહુ અંતર છે,
કેમકે બાળત્વ અને સિદ્ધત્વની એકસ્થળમાં સાથે સ્થિતિ હોતી નથી, આ
વર્ણીમાં તો આ બન્ને દશાઓ નિશ્ચયથી નિહાળતા અમારા ચિત્તમાં બહુ-
વિધ વિતર્કો ઉદય પામેછે કે-આ કોઈ બ્રહ્મદર્શી પ્રારબ્ધકર્મને ભોગવવા-
વડે પરિહારને કરવા નરયોનિને પામેલા છે કે શું ? અથવા શ્વેતદ્વીપનિ-
વાસી મુક્તોની અંદરના કોઈ હશે કે શું ? અથવા બદરિકાશ્રમનિવાસી
લગવાન નારાયણ મહર્ષિ હશે કે શું ? એવા સંશયો થાયછે એટલે એમના
સ્વરૂપનો તત્ત્વથી વિનિર્ણય અમારા મનમાં થઈ શકતો નથી ॥૨૭॥ અ-
મારા તીવ્ર તપની સમસ્ત કાંતિઓ આ વર્ણીના નિર્મળ નિરતિશય તપો-
મયકાંતિમંડળના સમીપમાં ગગનતળના મધ્યભાગને પામેલા (મધ્યાહ્ન-
કાળના) સહસ્ર કિરણોવાળા સૂર્યની સન્નિધિમાં દીપસમૂહની કાંતિતુલ્ય
દશાને પામે છે અર્થાત્ એમના તપ આગળ અમારાં તપતો કેવળ કહે-
વામાત્ર છે-કશા લેખામાં નથી ॥૨૮॥ જે યોગી સમગ્ર યોગકળાઓને
જાણેછે તેપણુ આ વર્ણીની યોગકળામાં શિષ્યપદવીને યોગ્ય થાય
છે એટલે હાથ બેડીને ‘હું તમારો શિષ્ય છું’ એમ બોલે છે. કિં બહુના
કોઈપણ પુરૂષ પોતાનું કિંચિત્પણુ અપૂર્વ કુશળપણું લેશપણુ આ
વર્ણીની આગળ પ્રકાશ કરવા સમર્થ થતો નથી ॥૨૯॥ આ વર્ણીએ

સ રોરાધેગતં ભવતીતિ । નિશ્ચયં તુ વિદધીત પુમાન્ યઃ સોઽન્ન
 કશ્ચન ન ભાતિ પુરે વૈ ॥૩૦॥ પ્રશ્નમલ્પમપિ કુર્વતિ ચાસિન્કુ-
 ણ્ઠિતા ઇવ ધિયો વિદુષાં વૈ । ક્ષીણતર્કતતયઃ પ્રતિવાદે શૂન્યમા-
 વમુપયાન્તિ સભાયામ્ ॥૩૧॥ સંશયં કમપિ ચાલ્સાદેવ્યપિ પૃષ્ઠ
 એવ ઇદિતિ ત્વમિવૈષઃ । યુક્તિયુગ્બહુવિધોત્તરદાનૈરેવ કિં પ્રભુરિ-
 તિ પ્રવિતર્ક્યઃ ॥૩૨॥ ધ્યાનમાસ્થિતવતાં ચ મુનીનાં સુસ્થિરાસન-
 દઢસ્થિતિભાજામ્ । માનસં બહિરિતઃ ક ચ નિર્યદ્વેત્યસાવિવ નિ-
 જાન્તરસાક્ષી ॥૩૩॥ તીક્ષ્ણદુર્જનવચઃશરવૃન્દૈર્મિચતે ન હૃદયં કિ-

સત્સંપ્રદાયી સદ્ગુરૂની સેવાથી સચ્ચાત્રસમૂહનું વિજ્ઞાન કેટલું મેળવ્યું
 છે તેનો નિશ્ચય કરવા અમારામાંથી કોઈપણ યોગ્ય નથી. નવાનવા
 વિતર્કો કરવામાં કુશળ બુદ્ધિશાળી પુરૂષોપણ આ વર્ણિએ પુછેલા અલ્પ-
 પણ તત્ત્વપ્રશ્નના પ્રત્યુત્તર પ્રદાનમાં સમર્થ થતા નથી. ઉલટા પ્રત્યુત્તરપ્ર-
 દાનમાં કુંડિત મતિવાળા થઈને સભામાં શૂન્યભાવ (સ્તબ્ધતા)ને પામી
 જાય છે-કોઈનો લેશપણ તર્ક નહીં શકતો નથી ॥૩૦-૩૧॥ આ નીલકંઠ-
 વર્ણી સમસ્ત શાસ્ત્રોને જાણનારાનેપણ કોઈ ગહન જાળતમાં થતા હરકોઈ
 સંશયને તુરત યુક્તિયુક્ત બહુવિધ પ્રત્યુત્તરપ્રદાનથી સદ્ગુરૂસ્વરૂપ પરમે-
 શ્વર એવા આપની માફક શમાવી દે છે, માટે આ પ્રભુ-ધર્મશ્રવણ અવત-
 રેલા છે એમ સર્વ કોઈ તર્ક કરે છે ॥૩૨॥ સ્વસ્તિકાદિ સુસ્થિર આસનોવડે
 દેહ ધન્દ્રિયાદિકની સુદૃઢ સ્થિતિને પામીને એકાગ્રપણે શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપના
 ધ્યાનમાં પ્રવર્તેલા અમો આદિક મુનિઓનું ધ્યેય પરમાત્મસ્વરૂપમાં નિ-
 શ્ચળપણે જોડેલું એવુંપણ મન તે ધ્યાનમાંથી બહાર કોઈ માયિક પદાર્થમાં
 બળાત્ પૂર્વવાસનાના વેગથી જો નીકળી જાય તો તેનેપણ આ વર્ણી અંત-
 રાત્મા હોય ને શું ? એમ જાણે છે. આ પણ એમનું પ્રભુત્વપ્રબોધક લક્ષણ
 છે ॥૩૩॥ આ વર્ણીનું હૃદય અત્યંત દૃઢ ક્ષમારૂપ અક્તરથી, અક્તરથી
 આછાદિત કરેલા દેહની પેઠે આવરિત હોવાથી દુર્જનોનાં તીક્ષ્ણ વચનરૂપ
 આણસમૂહોવડે અણુમાત્રપણ ભેદાતું નથી-વ્યથા પામતું નથી. પ્રકૃ-
 તિથી અને દયાશીલતાથી ક્રોમળ એવું પણ આ વર્ણીનું ચિત્ત બીજાએ

સમ્પતં કિમુ ન વેતિ તુ લેખ્યમ્ ॥૩૮॥ इत्येतच्चनाहृतोः पत्र-
मेतद्यथामति । लिखितं तद्विलोक्यैव प्रेष्यं शीघ्रं तत्तत्तरम् ॥३९॥
સુષ્ઠેષુ વહુના કિં સ્યાલેખનેન તતઃ પ્રમો ! । एतावदेव लिखितं
कृपा कार्या सदा मयि ॥४०॥ सुव्रत उवाच—पत्रा-
त्वाऽथ वर्णराजं जगाद सः । साष्टि ने लिखितं पत्रं मया त्वमपि
तल्लिख ॥४१॥ पत्रं लिखन्त्य भवतः शीघ्रमायास्यति प्रभुः । इत्यु-
क्तस्तेन मुनिना सोऽलिखत्पत्रिकां सुधीः ॥४२॥ उपावे-
य રહઃ સ્થલે

આ બાબતમાં આપ પત્રદ્વારા યોગ્ય ઉત્તર આપવાને યોગ્ય છો ॥૩૮॥
આ વર્ણિનું આવું ઉત્તમ વૃત્તાંત વિદિત કરવા માટે મેં આ પ્રકારે આ લેખ
યથામતિ લખ્યો છે, તેની પર્યાલોચના કરીને તેનો પ્રત્યુત્તર જલદી
લખી મોકલશો એવી નમ્ર પ્રાર્થના છે ॥૩૯॥ હે પ્રભો ! સુષ્ઠેષુ કિં બહુના-
અદ્ય અક્ષરના વિન્યાસવાળા પત્રના પ્રદર્શનથી પણ વિશેષ વૃત્તાંત બાણી
જનારા તમારા જેવાઓ આગળ વિશેષ વિસ્તારથી લખવાનું શું પ્રયોજન
છે ? કાંઈ પણ નથી. માટે મેં આટલુંજ-દિઠમાત્ર લખ્યું છે. અમો સેવ-
કોની ઉપર આપે સદાકાળ કૃપા કરવી ॥૪૦॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—
હે રાજન્ ! મુક્તાનંદમુનિ આ પ્રકારે વર્ણિવૃત્તાંતનો લેખ લખીને પછી વ-
ર્ણિરાજની પાસે પરવરીને મેં રામાનંદસ્વામિને આપનું વૃત્તાંત વિનિવેદન
કરવા આ લેખ લખ્યો છે, તમો પણ તમારા વૃત્તાંત વિજ્ઞાપનનો લેખ
લખો. તમોએ મારા તમામ વૃત્તાંતનો પત્ર લખ્યોજ છે તો મેં લખેલા
પત્રનું શું પ્રયોજન છે ? એમ માનશો નહિ. તમારો પત્ર લખેલો
બેધને તો પ્રભુ શ્રીરામાનંદસ્વામી જલદી અત્ર આવશે. હે રાજન્ ! આ
પ્રકારે કહ્યું એટલે બુદ્ધિશાળી શ્રીહરિએ લેખ લખવાનો આરંભ કર્યો
॥૪૧-૪૨॥ હે રાજન્ ! આ લખવાનું શ્રીનીલકંઠવર્ણી લેખ લખવામાં સા-
વધાન થઈ એકાંત સ્થળમાં બેસીને પોતાની સાથળ ઉપર સ્થાપન કરેલા
નાના પાટીયા ઉપર કાગળ-પત્રને મુકીને જમણા કરમાં કલમ ચઢણુ ક-
રીને, ચીવાને લગાર નમાવીને સુવર્ણ-રમણીય વર્ણો જે પદસમુદાયમાં છે
એવો પત્ર લખવા મંડ્યા અથવા વર્ણને સૂચવનારી રેખાનું સૌન્દર્ય વર્ણમાં

નિજોરૌ ફલકે કાવપત્રકં નિધાય । સ તુ દક્ષકરાત્તલેખનીકો
સ્થાનતકન્ધરઃ સુવર્ણમ્ ॥૪૩॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नाराय-
णचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे ज्ञानन्दलिखितपत्रिकानिरूपणनामा त्रिपञ्चा-
शत्तमोऽध्यायः ॥५३॥

સુવ્રત ઉવાચ—સ્વભાવગર્મિતાં પત્રીં વર્ણોન્દ્રઃ સ યથાઽલિખત્ ।
તથા તાં નૃપતે ! તુમ્યં કથયામિ નિઃશય ॥૧॥ સ્વસ્તિ શ્રીવિલ-
સ જક્ષ્મનગર રાજાધિરાજશ્રિયાજુષ્ટાક્ષિઃ પ્રથયન્મૃશં વિજયતે
શ્રીકૃષ્ણમર્તિ ભુવિ । નાનાસ જ્ઞાનસન્મણીન્દ્ર-અચેતાનસ્ય ગુરુણાં

ઉપચારથી જાણવું, એવા વર્ણો લખવા મંડ્યા અથવા સારા વર્ણથી લખવા
લાગ્યા ॥૪૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે મુક્તાનંદલિ-
ખિતપત્રિકાનિરૂપણનામા ત્રિપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૩॥

અધ્યાય ૫૪ મો.

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે નૃપતે ! વર્ણોન્દ્ર શ્રીહરિએ પોતાનો હૃદય
અભિપ્રાય જેમાં ગર્ભિત છે એવી પત્રી જે લખી હતી તેનો પ્રકાર તમોને
કહું છું તેને સાવધાનતાથી સાંભળો ॥૧॥ સર્વ કોઈ ભૂતોનું સ્વસ્તિ-મં-
ગળ થાઓ અથવા ગુરૂ શિષ્ય આપણું બંનેનું સ્વસ્તિ થાઓ, વિદ્યાસિદ્ધિ
માટે આતો ધન્યવાદ યોગ્ય છે, ‘સહ નાવતતુ સહ નૌ મુનકુ સહ વીર્ય ક-
રવાવહૈ તેજસ્વિનાવધીતમસ્તુ મા વિદ્વિષાવહૈ’ એવી શ્રુતિ છે. અથવા લે-
ખાર્થની સિદ્ધિરૂપી સ્વસ્તિ થાઓ. શ્રી-સ્વામિના નિવાસજન્ય શોભાએ
સંપન્ન અથવા નગરને સમુચિત હવેલી રચના આદિક શોભાથી શોભાય-
માન એવા ભુજનગરમાં રાજધિરાજશ્રી-ચક્રવર્તિરાજના જેવી શોભાએ
સેવ્યાં છે ચરણકમળ જેનાં, અર્થાત્ રાજાઓના ગુરૂ હોવાથી અને તેમણે
સદા સેવેલા હોવાથી સાર્વભૌમનીપેઠે શોભતા. અથવા રાજધિરાજશ્રીએ
સંપન્ન એવા રાજાઓએ સેવ્યાં છે ચરણકમળ જેનાં. પૃથ્વી ઉપર અ-
ધ્યાત્માદિ ત્રણ તાપને શમાવનારી કૃષ્ણલક્ષ્મિને સર્વત્ર પ્રવર્તાવનારા. મા-
ટેજ લક્ષ્મિયોગના અતિશયથી શ્રેષ્ઠપણાને પામેલા જે શાંતિ આદિક સદ્-
ગુણો તેરૂપી ઉત્તમ મણીઓથી રચેલાં જે મંડન (ધરણી) તેનાથી અ-

ગુરુઃ સ્વે નાદો નિજાશ્રિતાસેલમયઃ શ્રોત્વાન્તરદારશ્રવાઃ ॥૨॥ સા-
ક્ષાદુદ્ધવદ્ય યસ્તનુભૂતાં નિઃશ્રેયસાયાતિત્ત્વં ધર્મં ચ જપ્યાતિવ્રતશ્ચ
સુમતૌ જાતો હ્યયોધ્યાતે । સ્વામિસ્તં તુ મહાત્મા શતશો નત્વા
નિપત્ય ક્ષિતૌ વિશ્વસિં વિદધે ત્વેકશરણોઽહં નીલકण્ઠદ્વિજઃ ॥૩॥
વિદ્વાય રમ્યતિસ્ત્વમ્ભક્તિઃ નિજં ચ દેશં કિલ કોસલામિધમ્ ।

લંકૃત, અર્થાત્ મંડનથી મંડિત (શોભાયમાન) નહિ પણ ગુણથીજ. પો-
તાના નિષ્કારણ કૃષ્ણાકટાક્ષથી આશ્રિતજનોના સમગ્ર લયને હરનારા
પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગુરુપદ આપેલું હોવાથી ગુરુઓના પણ ગુરુ.
(પ્રથમ ગુરુ) માટેજ મહાયશ જેમનું છે. અમારા સર્વેના સ્વામી એવા
શ્રીરામાનંદમુનિ અત્યંત વિજય પામે છે—સર્વોત્કર્ષપણે પ્રવર્તે છે ॥૨॥ હે
સ્વામિન્ ! પૂર્વે દ્વાપરયુગને અંતે યદુપતિ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણથકી જેમને
વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે અને તેમના એકાંતિક ભક્ત એવા જે શ્રીમાન્ ઉદ્ધ-
વજી હતા એજ પોતે ભગવાન્ અંતર્ધાન થયાપછી ભૂતળમાં કળિબળથી
પ્રક્ષય પામી જતું તેમનું વિજ્ઞાન અને ભક્તિની કોઈ પણ પ્રકારે પ્રવૃદ્ધિ
કરવા અને તેના ઉપકરણભૂત ધર્મનું સંરક્ષણ કરવા ધર્મ જ્ઞાન અને ભક્તિ
જેનું લક્ષણ છે એવાં કલ્યાણનાં પગથીયાંને સુદૃઢ કરીને પ્રાણીઓનું ક-
લ્યાણ સંપાદન કરાવા, અયોધ્યાપુરીમાં અજય નામના વિપ્રથકી તેની
પત્ની સુમતિમાં ફરીથી સ્વેચ્છાથી સ્વીકાર કરેલા આ માનુષ રૂપથી પ્ર-
ત્યક્ષ પ્રકટ થયા છો. એવા તમોને તમારુંજ એક શરણ જેને છે, નીલકંઠ
જેનું નામ છે એવો હું દ્વિજ—સરવરીયા જ્ઞાતિનો બ્રાહ્મણ પૃથ્વી ઉપર પ-
ડીને સોએ સો સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને વિશ્વસિ કંઈકું ॥૩॥ હવે શ્રીહરિ
પોતાના અભિપ્રાય પ્રદર્શનથી શ્રીરામાનંદસ્વામિનું સત્વર આગમન ક-
રાવા પોતાનું કર્તવ્ય અને જ્ઞાતવ્ય પાંત્રીશ શ્લોકથી બતાવે છે—હે ભગ-
વન્ ! તે હું નિજન્—સાક્ષાત્ અંધાએલા દુસ્ત્યજ બ્રાતાદિ અને માતુ-
લાદિ સંબન્ધિ જનોનો ત્યાગ કરીને તથા કોસલ નામના સ્વદેશનો ત્યાગ
કરીને, તે તે સ્થળમાં રહેલાં તે તે નાનાવિધ તીર્થોની યાત્રા કરવા ભૂમં-
ડળમાં ફરતો ફરતો આ લોજપત્તનને પામીને હાલમાં અહીં નિવાસ ક-

ત્રિયાનિ સર્વંભિહ લાજપત્તને સ્થિતોઽસિ સદ્ગત્ય વિમો! ત્વદાશ્ચિ-
તાન્ ॥૪॥ કૃષ્ણસ્ય સાક્ષા હમાંક્ષણાર્થં પ્રત્યઃ મેવહ તપામ્સ આદ-
રાત્ । વ્રતં તુ માસાંશ્ચતુરઃ કરોસિ યદ્ધારણાપારણામિત્યુદીરિતમ્
॥૫॥ માસોપવાસં વિદધે તથોર્જે કૃષ્ણાણે વા કર્હિત્યે ત્ર કુર્વે । ચા-
ન્દ્રયણં ચાનઘ! માધમા પારાકાન્દ્યં ચ વિમો! તદર્થમ્ ॥૬॥ એકા-
દશીઃ ક્વચિત્તમાઽસ્તિ યેષાં વ્રતાનિ નિત્યં નિચ તાનિ કુર્વે । કૃષ્ણસ્ય

રીને રહ્યો છું. જેને ક્રોધ નિવાસસ્થાન નથી તેમજ જેને એક નિયત નિ-
વાસ પ્રિય નથી એવા પણ મને અહીં નિવાસમાં નિમિત્તતો તમારા ચરણ
કમળના સમાશ્રિત સંતોનો સમાગમજ છે. એવો સત્સમાગમતો કલ્યાણ
માર્ગે પ્રવર્તેલાઓએ આકાંક્ષા કરવા યોગ્ય છે ॥૪॥ મને અભિરૂચિતો શ્રી-
કૃષ્ણના સાક્ષાત્કારમાં પ્રતિદિન વધતી જાય છે, માટેજ સમસ્ત અંધુવ-
ર્ગનો પરિત્યાગ કરીને સંતોના સમાગમની સ્પૃહાથી તીર્થાટન કરતો થકો
વિષયારામ ધન્વિયોનું દમન કરવા વર્ષોવર્ષ વર્ષાકાળમાં ચાર માસ ધારણા-
પારણા નામનું વ્રત આદરથી કરું છું. એકાંતરો ઉપવાસ કરવો તેને ધા-
રણાપારણા વ્રત કહે છે. આષાઢ શુક્લ એકાદશીને આરંભીને કાર્તિક શુક્લ
એકાદશીસુધી તે વ્રત કરવાનું સ્મૃતિમાં પ્રસિદ્ધ છે, ‘ઉપવાસો ધારણા
સ્યાત્ પારણં મોજનં સ્મૃતમ્’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૫॥ તથા હે વિશ્વો ! પ્રત્યક્ષ
શ્રીકૃષ્ણદર્શન માટે કોઈ વર્ષમાં કાર્તિક માસમાં એક માસસુધી લાગટ
ઉપવાસ કરવારૂપ વ્રત કરું છું તો ક્યારેક સાંતપનાદિ નાનાવિધ કૃત્ય
વ્રતો કરું છું. હે અનઘ !-પોતે પાપે રહિત અને આશ્રિતોના પાપોને નિ-
વૃત્ત કરનારા હોવાથી અનઘ. અથવા ક્યારેક અનઘ-વ્રતાચરણથી પા-
પને નિવૃત્ત કરનારા માઘ માસમાં ચાન્દ્રાયણ વ્રત કરું છું તથા પારાક
(ચાર દિવસ સુધી ઉપવાસ કરવારૂપ) કૃત્ય કરું છું ॥૬॥ જે નિત્ય વ્ર-
તોને મધ્યે એકાદશી વ્રત અતિશય મુખ્ય છે તે નિત્ય (ન કરે તો પાપ
લાગે) એવાં વ્રતો હું નિરંતર કરું છું. આ વ્રતોના અનુષ્ઠાનથી હું કાંઈ
પણ ક્ષણ ધ્વિષ્ઠતો નથી, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણની પ્રસન્નતાજ ધ્વિષ્ઠું છું. કૃષ્ણપ્ર-
સન્નતા માટે વ્રતોને આચરતો હું દૈહિક કલેશને લેશપણ નિષ્કે ચિત્તમાં

તોષાય ન દેહદુઃખં કિં ત્વચિત્તે ॥૭॥ નૂનમ્ ॥૭॥ હિત્વૈન્નિ-
યાન્પશ્ચ ચ શબ્દમુલ્યાન્સુદુસ્ત્યજાનપ્યતુલપ્રતાપ ! । ત્વગસ્થિશેષં
સ્વપુર્મયા વૈ ચક્રે તપોભર્જિતરક્તમાંસ ॥૮॥ તદ્દશનાશા- ત્વ-
ધ્મિકામાલમ્બ્ય દેહે ત્વસવ ાલન્તિ । ન ત્વન્યદાલમ્બનમાસ્તે તેષાં
ધિયાસતામન્નવિહીનદેહાત્ ॥૯॥ િસ્થિષુ- તમાનાઃ પ્રાણા
મદીયાઃ પ્રણતાર્તિન્તઃ ! । અન્ન ત્વ ક હ્યત્ર કલૌ નરાણાં વાન્તિ

ગણતોજ નથી, એટલે શીતોષ્ણ-સુખદુઃખને દેનારા વિષયસ્પર્શો મારા
મનને વિક્ષોભ કરવા સમર્થ થતા નથી ॥૭॥ વળી યદપિ શબ્દાદિ વિષયો
દેહિઓએ દુસ્ત્યજ છે એ પ્રસિદ્ધ અર્થ છે તથાપિ વિષયોમાં રહેલા દો-
ષોનો વિચાર કરતા મેં કિય વેગવાળા, વિષયરૂપ માર્ગમાં વેગથી ગતિ ક-
રતા ધન્દ્રિયોરૂપ અશ્વોને નિયમમાં કરીને તે વિષયોનો દૂરથી પરિત્યાગ
કર્યો છે. એ રીતે ધન્દ્રિયો સંબન્ધિ વિષયોનો ત્યાગ કરીને સ્વાત્મસ્વરૂ-
પમાં મનને બેડતો થકો અન્નરસથી પરિપુષ્ટ થએલા અને ધાતુદોષને
લીધે મનની એકાગ્રતા થવામાં વિરોધિ થતા એવા આ શરીરને તપે કરીને
રૂધિર માંસ જેમાંથી સુકાઈ ગયું છે માટેજ અસ્થિમાત્ર જેમાં અવશેષ
રહ્યાં છે અને પ્રાણધારણમાં પર્યાપ્ત એવું મેં કરી દીધું છે. આ બધી આ-
બત અપારપ્રતાપી આપના સમાગમથી ઝટ સફળ થશે એમ હું માનું છું
॥૮॥ હે સ્વામિન્ ! હું અન્નરસથી જીવન કરતો નથી કિંતુ કેવળ આનંદ-
મય અને અનુસ્મરણુ માત્રથી આનંદ આપનારા શ્રીકૃષ્ણના પ્રેમપ્રકર્ષથી
પ્રકટ થએલી પ્રત્યક્ષ પ્રેક્ષણની ધિણારૂપ અમૃતવક્ષીથી કરું છું. દર્શનની
ધિષ્ઠારૂપ અમૃતવક્ષીજ શરીરમાં પ્રાણ ધારણુ કરી રહી છે. અન્નવિહીન
થએલા દેહમાંથી નીકળી જવા ધિષ્ઠતા પ્રાણોને એજ કેવળ અવલંબન
છે ॥૯॥ વળી અન્નરસના વિશેષ પોષણે વર્ણત અને અસ્થિમાત્ર જેમાં
બાકી રહ્યાં છે એવા આ શરીરમાં સંચાર કરતા મારા પ્રાણોતો અન્નસમા
પ્રાણ જેમાં છે એવા આ કળિયુગમાં મારાં દર્શન કરનારા જનોને સત્ય-
યુગની બ્રાંતિ કરે છે, અર્થાત્ ‘કૃતે ત્વસ્થિસમાઃ પ્રાણાઃ’ એવી સ્મૃતિ છે
તો ‘આ કોઈ સત્યયુગના હશે કે શું ? એમ દેખાય છે તો સત્યયુગ

૧૦ વૈ સત્યગત્ત્વમં તુ ॥૧૦॥ અષ્ટાઙ્ગયોગાભ્યસનાર્જિતેન ક્રિયા મમૈ-
શ્વર્યબલેન સર્વાઃ । દૈહ્યા મવન્તીતિ વિમો ! વિતિત્વા કૃપાં કુરુ ત્વં
મયિ કૃષ્ણમકે ॥૧૧॥ પિતા ચ માતા મમ કૃષ્ણ એવ સ્વામી ચ
બન્ધુઃ ગુરુઃ સુહૃદ્ ॥ તસ્મિન્મમ ક્ષેત્રમરોઽસ્તિ પૂર્ણો હ્યન્યત્ર તુ
સ્યાદાતે તત્પરત્વઃ ॥૧૨॥ પદ્મેન્દ્રિયાણાં વિષયોપભોગપ્રદસ્ય મેઽપિ

આવ્યો કે શું ? એમ મારા નિરીક્ષણથી તેઓ બ્રાંતિ પામેછે. એવો હું તે
મારી જે આ પીડા શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્કારની અપ્રાપ્તિરૂપી છે તેને ટાળ-
વામાં તમોજ સમર્થ છો ॥૧૦॥ હે વિમો ! અસ્થિમાત્ર જેમાં અવશેષ
છે (રૂધિર માંસે રહિત) એવા પણ આ દેહથી જે અનેક તીર્થ ક્ષેત્રાટન
તથા વિષમ વનવિચરણાદિ સમગ્ર દૈહિક ક્રિયાઓ છે તેતો અષ્ટાંગયોગના
અભ્યાસથી સંપાદન થએલા અણિમાદિ ઐશ્વર્યયોગને લીધે અનાયાસથી
થયા કરે છે, પરંતુ જ્યાંસુધી સર્વાન્તરાત્મા શ્રીકૃષ્ણ લગવાનું મારા લો-
ચનગોચર ન થાય ત્યાંસુધી આ ઐશ્વર્યથી હું કૃતકૃત્ય થયો એમ મા-
નતો નથી. તો તમો આ માફે સર્વ વૃત્તાંત જાણીને કૃષ્ણલક્ષિતરસમાંજ
એક આરામવાળા મારી ઉપર આપ કૃપાનિધિ દર્શનદાનરૂપ કૃપા કરવાને
યોગ્ય છો ॥૧૧॥ હે સ્વામિનું ! મારે તો એક કૃષ્ણજ પિતા-પિતાનીપેઠે
આસા નહિ ઉલ્લંઘન કરવા યોગ્ય છે. કૃષ્ણજ માતા-માતાની માફક આ-
પત્કાળમાં પણ અપરિત્યાજ્ય છે. કૃષ્ણજ સ્વામી-પતિવ્રતા વનિતાની
પેઠે સર્વદા અનુસરવા યોગ્ય છે. કૃષ્ણજ બન્ધુ-મિત્રની માફક વિશ્વાસા-
સ્પદ છે. કૃષ્ણજ ગુરુ-ગુરુની પેઠે હિતોપદેશ છે. કૃષ્ણજ સુહૃદ-સુહૃ-
દની પેઠે હિતકારી છે. કારણ કે સંપૂર્ણ સ્નેહાતિશય એક શ્રીકૃષ્ણ વિષેજ
છે પણ કૃષ્ણથડી અન્ય દેહાનુબન્ધિવર્ગ વિગેરેમાં નથી, અર્થાત્ કૃષ્ણના
સંશ્લેષથીજ પિત્રાદિ સર્વના સંશ્લેષનું સુખ છે એમ હું માનું છું. જે શ્રીકૃ-
ષ્ણથડી અન્ય પિત્રાદિકો લગવદ્લક્ષિતએ યુક્ત હોય તો તેમાં પણ તેવા
લક્ષપણાથીજ મારે તેવો સ્નેહ થાય પણ કેવળ પિત્રાદિ કૌટુંબિક સંબન્ધ-
માત્રથી નહિ. એ રીતે મારી સમાહાત્મ્ય લક્ષિત પણ શ્રીકૃષ્ણના પ્રત્યક્ષ
દર્શન પ્રયોજનવાળી છે ॥૧૨॥ વળી જે કોઈ મને રાજી કરવા શાસ્ત્ર સાથે

સ્વઃ હજ્જનસ્ય । કૃષ્ણે ન ચત્સ્યાદ-રાગ ઈશે તં તર્હિ જહ્યાં રિપુ-
વદ્ધિ સઘઃ ॥૧૩॥ જોહેન મત્પાષણક રિણોડપિ તાતં પ્રસૂં સોદર-
મપ્યહં સ્વમ્ । વીક્ષેય ચેત્તદ્વિ-સ્વાન્કદાચેત્સઘઃ પ્રજહ્યાં કિમુતા-
ન્યબન્ધૂન્ ॥૧૪॥ બ્રૂયા યદિ ત્વં નિજબન્ધુર્ગત્યાગ ભવેદોષ સ્તીહ
વચ્મિ । નિજબન્ધુવોડપિ પ્રાચાનમકૈર્વ-મિઃ પ્રહા-
તાઃ ॥૧૫॥ વિભીષણો આતરમપ્યહાસીત્પ્રસૂં સ્વકીયાં ભરતશ્ચ

વિરોધ ન આવે એ રીતે પાંચ ઇન્દ્રિયોના વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે વિષયોપ-
ભોગનું અર્પણ કરે પણ જો તે ભગવદ્ભક્તિથકી વિમુખ છે તો તેને હું રિ-
પુની પેઠે તત્કાળ ત્યાગ કરું છું. તેમજ મારા તેવા સુહૃદ્ જનોનો પણ શત્રુ-
વત્ ત્યાગ કરું છું ॥૧૩॥ જે માતા પિતા બ્રાતા આદિક સ્વાભાવિક સેહા-
તિશયથી આદ્ય વયને આરંભીને માફે ભરણુ પોષણુ કરનારા છે તેઓપણુ
કૃષ્ણુ ભક્તિથકી વિમુખ હોવાનું જો કદાચિત્ જાણું તો તેમનો પણ તેમજ
ત્યાગ કરી દઉં તો બીજા દૂરના અન્ધુઓનો ત્યાગ કરી દઉં એમાં કહેવું જ
શું ? ॥૧૪॥ ‘હરણં ચ પરસ્વાનાં પરાદારાભિમર્શનમ્ । સુહૃદાં ચ પરિત્યાગ-
શ્ચયો દોષાઃ ક્ષયાવહાઃ ॥ અકારણપરિત્યક્તા માતાપિત્રોર્ગુરોસ્તથા’ ઇત્યાદિ
ભારત મન્વાદિ વચનોનો વિચાર કરીને સ્વયં આશંકા કરીને તેનું સ્વયં
સમાધાન કરે છે—‘પોતાના માતા પિતા આદિક સંબન્ધિસમૂહના પરિ-
ત્યાગમાં દોષ લાગે’ એમ જો આપ કહેતા હો તો આ શંકામાં હું કહું
છું—જેઓ શ્રીકૃષ્ણવિષે ભક્તિરસે રહિત અને આસુર વૃત્તિવાળા છે તેવા-
ઓનો ત્યાગ કરવો તેતો ધર્મજ છે. તેવા ત્યાગથી પિત્રાદિપરિત્યાગ નિ-
મિત્તના પ્રત્યવાયનો પ્રસંગ નથી. અન્ધુત્યાગમાં જે દોષ કહ્યો છે તેતો
કૃષ્ણવિમુખથકી બીજા સન્મુખોમાં છે. સાચો પ્રેમતો ભલે ન હોય
પણુ વિદ્વેષ ન કરવા જેટલા અદ્ય પ્રેમેપણુ રહિત હોવાથી અહુ પ્રાચીન
ભક્તોએ પોતાના અન્ધુજનોનો પણ પરિત્યાગ કરેલો સંભળાય છે, તેમાંથી
કેટલાકનાં નામનો નિર્દેશ કરું છું ॥૧૫॥ વિભીષણે શ્રીરામભક્તિએ રહિત
એવા રાવણુ પોષકનો પણ પરિત્યાગ પૂર્વે કર્યો હતો. ભરતજીએ શ્રીરામમાં
જોહે રહિત એવી પોતાની કુકેથી માતાનોપણુ ત્યાગ કર્યો હતો. તથા એકાં-

તદ્વત્ । કુલં જહૌ સ્વં વિદુરોઽપિ મત્તઃ સર્વાન્સ્વવન્ગનપિ ચર્વિ-
વલ્લ્યઃ ॥૧૬॥ શ્રીકૃષ્ણસક્ષ્મપ્રતિવેદ્યકર્ત્ર ગોપ્યો જહુઃ સ્વાંશ્ચ પતી-
નપીશ ! । કુચ્છેળ લબ્ધં તનયં ચ વેનં ત્યક્ત્વા નૃપોઽક્ષોઽપિ જગામ
દાવમ્ ॥૧૭॥ इत्यादि यः सन्ति विमो ! ह्यनेके तत् किहीनस्वजन-
त्यजोऽत्र । नैवापकीर्तिः कचनानि तेषां लोके च शास्त्रेऽपि च
कीर्तिरास्ति ॥१८॥ ईदृक्सतां वर्त्म भवत्यनानि कृष्णे मयाऽतश्च

તિક ભક્ત વિદુરજીએપણુ શ્રીકૃષ્ણભક્તિએ વર્ણત એવા પોતાના ધૃતરાષ્ટ્ર
કુળનો ત્યાગ કર્યો હતો. તથા ઋષિપત્નીઓએ શ્રીકૃષ્ણભક્તિએ વિહીન
એવા પતિ પુત્ર પિતૃ ભાતૃ વિગેરે સર્વ બંધુઓનો ત્યાગ કર્યો હતો. હે
દશ ! ગોપીઓએ રાસોત્સવમાં શ્રીકૃષ્ણના સંગનો નિષેધ કરનારા પોતાના
પતિઓનો પણ પરિત્યાગ કર્યો છે (ભગવાનતો વિશ્વના પતિ અને પતિ-
ઓનાપણુ પતિ છે. ભગવાનના નિરૂપાધિક પતિભાવને નહિ બાણુનારાઓને
તો પિંડવિશેષ સાથે બંધાએલું પતિપણું કેવળ વિષય સુખભોગ માટેજ
થાય છે. આત્મસ્વરૂપને બાણુનારાઓને તો પરમાનંદના અનુભવમાંજ
એક ઉપયોગ જેનો છે એવો નિરૂપાધિક પતિભાવ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ-
માંજ પ્રતિષ્ઠિત થાયછે) અંગ નામનો નૃપતિ વેન નામના પુત્રને પુત્રેષ્ટિ-
નિર્માણાદિ મહા દુઃખથી પામીને પણ તેને કૃષ્ણવિમુખ બાણીને તુરત
ત્યાગ કરીને વનમાં ગયો હતો. આ દાખલા ઉપરથી ભગવદ્ભક્તિએ રહિત
બંધુજનોનો ત્યાગ કરવામાં લેશ પણ દોષ નથી એમ જણાય છે. આ સર્વ
અર્થ વાદિમકીરામાયણુ-ભારત-ભાગવતાદિ ગ્રંથોની સમ્યક્ પર્યાલોચનાથી
બાણુવામાં આવેછે ॥૧૬-૧૭॥ હે વિમો ! આ લોકમાં ઇત્યાદિક અનેક
ભક્તો ભગવદ્વિમુખ સ્વજનનો ત્યાગ કરનારા સુપ્રસિદ્ધ છે. તેવા ભક્તોની
સ્વજનત્યાગથી કોઈ પણ લોકમાં કે શાસ્ત્રમાં અપકીર્તિ કહી નથી ઉભટી
કીર્તિજ પ્રસિદ્ધપણે કહી છે ॥૧૮॥ હે દશ ! સાધુજનોનો આવો વર્તન-
માર્ગ સૃષ્ટિને સમારંભીને અનાદિ અનુવર્તેછે, માટે મેં શ્રીકૃષ્ણમાં અને
તેના ભક્તોમાં વિમુક્તિના મુખ્ય કારણભૂત પરમ પ્રેમ કર્યો છે અને તેનાથી
વિમુખોમાં વિમુખતાજ કરી છે, અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણથકી બીજા કોઈ પણ પદા-

તદીયમકે । વિષીયતે પ્રેમ નિઃકિદેતુર્નાન્યત્ર તુ કાપિ પદાર્થ
ઈશ ! ॥૧૯॥ સન્તોઽત્ર ચે સન્તિ ચ તાવકીના નિવૃત્તિનિષ્ઠા મમ તે તુ
પૂજ્યાઃ । સૌંદર્યમેત ચ ભવન્તિ મે વૈ માહાત્મ્ય કલ્પરમકિવાતઃ
॥૨૦॥ યેષાં ન તસ્મિન્નિઃ ભક્તિભાજાં સક્નોઽસ્તિ નારાનંદ
તુ । અનશ્વકૌલેયકવચંડાલ્યાન્ યદ્દીનિજેનાપિ ભવેદ્દિ દોષઃ ॥૨૧॥
સક્તા રુ યે વૈષયિકેઽત્ર સૌંદર્યે નિદ્રાભયક્રોધષદ્ધર્મિજુષ્ઠાઃ । તેષાં
નરાણાં ચ વિમો ! પશૂનાં વીક્ષે વિશેષં નહિ કચ્છનાપિ ॥૨૨॥ નૃ-
જન્મ દેવાશ્ચિદ યત્ સુવાન્તે તત્તેષુ ન કિચ્ચિદસ્તિ । તદ્ગ-

ર્થમાં પ્રેમ રાખતો નથી ॥૧૯॥ એ રીતે મેં સમગ્ર બીજા સંગનો ત્યાગ કરી
દીધો છે તથાપિ નિવૃત્તિધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા, તમારા ચરણારવિંદના આ-
શ્રિત એવા મુક્તાનંદાદિ સંતોમાં પૂજ્યભાવ પ્રવર્તે છે, કેમકે તે સંતો ક્ષ-
રાક્ષરપતિત્વાદિરૂપ માહાત્મ્યે સહિત શ્રીકૃષ્ણની પરાભક્તિનો બોધ આપ-
નારા છે (પોતે આત્મજ્ઞાને સહિત ભક્તિયુક્ત હોઇને બીજાઓને તેવી ભ-
ક્તિનો બોધ કરનારા છે) માટે મારે તેઓ સર્વ પ્રકારે પૂજનીય છે. અને
આ સંતોજ મારે નિશ્ચે સર્વસ્વ (સર્વ સમૃદ્ધિરૂપ) પણ છે. એ રીતે શ્રી-
કૃષ્ણના ભક્તમાં મારે પ્રેમપ્રકર્ષ પ્રવર્તે છે ॥૨૦॥ જે નરોને સ્વતઃ કૃષ્ણ-
ભગવાનમાં ભક્તિ નથી અને તેમના ભક્તજનોનો સંગ નથી તેમને તો હું
ખર શ્વાન અને વૃષભને તુલ્ય બાળું છું, અર્થાત્ આહાર-નિદ્રા-ભય-મૈથુ-
નમાત્રમાં આસક્ત સમજી છું. જેના દર્શનમાત્રથી પણ અમને મહા પાપ
લાગે એમ પણ સમજી છું ॥૨૧॥ હે વિમો ! આ લોકમાં જે અભક્ત નરો
મૈથુન રસાસ્વાદાદિ પાંચ ધન્દ્રિયોના વિષયસુખમાં અત્યંત અનુરાગી છે
તેઓનું જ્ઞાન શૂકરાદિ પશુઓથડી અણુમાત્રપણ અંતર હું બોતો નથી, કે-
મકે તે બંને પણ નિદ્રા ભય ક્રોધ અને પદ્ધર્મિએ આવરિત છે, ‘શ્વવિદ્વરા-
હોદ્ધસૈરઃ સંસ્તુતઃ પુરુષઃ પશુઃ । ન ચત્કર્ણપથોપેતો જાનુ નામ ગદામ્રજઃ’
એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૨૨॥ દેવોએ સ્તુતિ કરેલા નરજન્મની પશુ-
તુલ્યતા કેમ ? તો તેમાં હેતુ કહું છું—હે ધર્શ ! સ્વર્ગમાં રહેલા દેવો પણ
જે મનુષ્ય જન્મની ‘અહો અમીષાં કિમકારિ શોભનં પ્રસન્ન ઇષાં સ્વિદુત-

ક્તિન્નજન્મ નૃજન્મ વેષ સ્વર્હમસ્તીત્યહમાંશ ! જાને ॥૨૩॥ તન્ન-
ક્તિહીનઃ સ્વર્ગપાર્વિજાતા ગૈશ્વર્યયુતોઽપિ યત્તમ્ । અન્તર્વિષં
વીજ્ઞમાત્રમન્યં ફલં ગવાક્ષ્યા દૈવ લભ્યામિ ॥૨૪॥ અલ્પોઽપિ
તન્નક્તિન્નો નરાણાં પ્રાજાન્કરાત્યેવ ગુણાનશયાન્ । સુસંસ્કૃતા-

સ્થયં હરિઃ । ચૈર્જન્મ લઘ્વં નૃવુ જ્ઞાતિઃ । કુન્દસવૌપચિકં સ્પૃહાદિ ના' એમ પ્રશંસા કરે છે, તે તેમાં વિષયભોગની અધિક સંભાવનાથી નહિ, કારણ કે તે ભોગતો અમૃત, કલ્પવૃક્ષ અને અપસરાઓ વિગેરે ભોગોપકરણ સંપન્ન એવા સ્વર્ગ લોકમાંજ સમધિક છે, ભગવદ્ભક્તિરસના અનુભવરૂપ અતિશયને લીધેતો તે દેવોપણુ નરજન્મની સ્તુતિ કરેછે એમ હું નિશ્ચયથી જાણું છું, અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણભક્તિએ યુક્ત એવુંજ નરજન્મ સુકળ છે માટે તેવા જન્મની દેવો પ્રશંસા કરે છે, તેથી બીજું જન્મ તો પશુ-જન્મ તુલ્યજ છે, તે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે—'લઘ્વા જનો દુર્લભ-મત્ર માનુષં કથન્નિદમ્ જન્મચક્ષતાઽનય ! । સદ્ગુણેન્દ્રિયં ન મજ્જતસ્ય પતિ-હાન્નકૃપે પતિતો યથા પશુઃ' ॥૨૩॥ જે કોઈ પુરૂષ સંબન્ધિજનની સંપત્તિએ પણ સંપન્ન હોય, શરીરસૌન્દર્યસંપત્તિએ પણ સંપન્ન હોય, દાનાદિકને લીધે મળતી સત્કીર્તિએ પણ સંપન્ન હોય, સૌહાર્દ સૌશીલ્ય કારણ્યતાદિ ગુણગુણોએ પણ સંપન્ન હોય અને યોગેશ્વર્યેપણુ યુક્ત હોય પણ જે ભગવદ્ભક્તિએ વિહીન હોય તો તેને હું દર્શનમાત્રથી (ઉપરથી) રમણીય ભાગતા અને અંદરથી તો અકીણ જેવી કડવાશ જેમાં છે એવા ઇન્દ્રામણુના રૂળ જેવો તુલ્ય માનું છું ॥૨૪॥ હવે પાંચ શ્લોકથી ભગવદ્ભક્તિનું માહાત્મ્ય કહેવા, ભગવદ્ભક્તિરૂપ ગુણુ યદ્યપિ અલ્પ હોય પણ તે બીજા અધા સદ્ગુણોનું સાદ્ગુણ્ય કરનારો શાકને લવણુની પેઠે છે એમ કહેછે—સારી રીતે ઘૃત છૂંદ મરચાં આદિકથી સંસ્કાર કરેલાં શાકોને અલ્પ લવણુજ જેમ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય કરેછે તેમ મનુષ્યોના કુળ-રૂપ-કીર્તિ આદિક સમગ્ર સદ્ગુણોને ભગવાનમાં પ્રવર્તેલી ભક્તિનો અલ્પ અંશ પણ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય કરેછે, એમ ન હોય તો લવણુ વિનાનું વ્યંજન સારી રીતે સંસ્કાર કરેલું હોય તથાપિ જેમ ત્યાજ્ય છે તેમ સર્વે સદ્ગુણો નિષ્કે ત્યાજ્ય

ન્વાઽશ્વિમત્ર શાકાન્ હેયા ભવન્તાં તથા તુ તે વૈ ॥ ૨૫ ॥ તદા-
સ્યહીનઃ સ્વતપોબલેન બ્રહ્મતદિલાકાનપિ ચત્રપ્રયાયાત્ । તન્નાપિ કા-
ચ્ચદ્વિપાત્તે તસ્ય નાનન્તસૌખ્યં ત્વિતિ વેદસિદ્ધઃ ॥ ૨૬ ॥ બ્રહ્મેશ-
રાકા અપિ સિદ્ધિમાજો બ્રહ્મૈવ્યનિદ્રાઽશ્ચ રૂકાદયાઽસ્ય । કુર્વન્તિ

છે, અર્થાત્ જેમ અદ્ય પ્રમાણના લવણયોગથી ઘૃતાદિકવડે વધારેલા શા-
કનું સાદુગુણ્ય છે અન્યથાતો ત્યાજ્ય છે તેમ અદ્યમાત્રપણુ ભગવદ્દલ-
કિતિગુણથી કુળ-૩૫-કીર્ત્યાદિ ગુણોનું સફળપણું છે, નહિ તો ત્યાજ્ય છે,
'વિદ્યાદિભિર્ગુણૈર્નૃણાં સાવિતૈરપિ કિં કલમ્ । યદ્યન્તે નીયતે યામ્યૈર્હૈતૈર્મર્કિં
વિના હરેઃ' એમ સ્કંદપુરાણમાં તથા 'અવૈષ્ણવસ્ય તુ ગુણાઃ શ્રુતાદ્યા વિમલા
અપિ । ન શોમન્તે યથા રાજન્ ! મૂષણાન્યધવશ્ચિયાઃ' એમ પદ્મપુરાણમાં
કહ્યું છે ॥૨૫॥ કોઈ પુરૂષ પોતાના તપોબળથી બ્રહ્માદિ લોકોને પામે પરંતુ
તેમાં પણ કાળથકી લય છે, કેમકે સર્વે લોકો કાળે કરીને પરિચ્છિન્ન છે.
બ્રહ્માના ભુવનને આરંભીને સર્વે લોકો પુનરાવૃત્તિવાળા છે. તેમાં સુખલેશ
વર્તે છે પણ લય તો અતિ અધિક છે, કેમકે ત્યાં પણ જરા મરણાદિ અવ-
ર્જનીય છે. માટે તેમાં અનંત અખંડ સુખ નથી. અનંત સુખ તો ભગવા-
નના દાસપણા૩૫ લક્ષિતા બળથીજ મળે છે. જે પરંબ્રહ્મ ભગવાન્ છે એજ
અપરિમિત સુખસ્વરૂપ છે. અદ્યમાં સુખ ન હોય. પરંબ્રહ્મ તો મોટા-
થકી પણ મહા મોટા છે. આ સર્વ અર્થ 'નાયમાત્મા પ્રવચ્ચનેન લભ્યો ન
મેધયા ન બહુના શ્રુતેન, યમેવૈષ વૃણુતે તેન લભ્યસ્તસ્યૈષ આત્મા વિવૃણુતે
તનું સ્વામ્' 'તદ્યથેહ કર્મચિત્તો લોકઃ ક્ષીયતે ઇવમેવામુત્ર પુણ્યચિત્તો લોકઃ
ક્ષીયતે' 'તમેવ વિદિત્વાઽતિમૃત્યુમેતિ નાન્યઃ પન્થા વિદ્યતેઽયનાય' 'મર્ત્યો
મૃત્યુબ્યાલમીતઃ પલાયન્ લોકાન્ સર્વાન્ નિર્મયં નાબ્યગચ્છત્ । ત્વત્પાદાબ્જં
પ્રાપ્ય યદ્દૃષ્ટ્યાચ સ્થઃ શેતે મૃત્ રસાદપૈતિ' ઇત્યાદિ વેદ શાસ્ત્ર જણાવે
છે ॥૨૬॥ તપના ફળભૂત તેતે મહાપદને પામેલા બ્રહ્મા રૂદ્ર ઈન્દ્ર ઇત્યાદિ
દેવોપણુ મુક્તિ માટે ભગવાનનીજ લક્ષિત કર્યા કરેછે તથા પ્રકૃતિવિલ-
ક્ષણુ બ્રહ્માત્મક સ્વાત્મસ્વરૂપમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા એવા પણ શુકાદિક મહા-
મુનિઓ માનને નિર્મળ મુકીને સંસ્કૃતિમાંથી મુક્તિ મેળવવાની અભિલાષા-

ભક્તિ નનુ માનના યથેતરે સંસૃતિમુક્તિકામાઃ ॥૨૭॥ તસ્મિન્
ગુણાઃ સન્તિ હિ તાદૃશા વૈ ભક્તિ યથા મુક્તિર્વાપિ કુર્યુઃ ।
રાધારમાદ્યા અપિ શક્તયસ્તં ભજન્તિ સમ્રાજ મેવ સ્વતઃ ॥૨૮॥
અલ્પાશ્ચ જીવા અપિ તસ્ય ભક્ત્યા ભવન્તિ નૂનં ગતકાલમીકાઃ ।

વાળા સાધનદશામાં વર્તતા બીજા મુમુક્ષુઓની માફક ભગવાનના દાસ-
પણ પર્થતના ભક્તિભાવમાંજ રમે છે, ‘બ્રહ્મૈક્યમાસા નિર્વિઘ્ના અપિ બ્રહ્મ-
શિવાદયઃ । શ્રીવિષ્ણોઃ કુર્વંતે ભક્તિ સન્તીત્યં તન્મહાગુણાઃ’ એમ સ્કંદપુ-
રાણમાં કહ્યું છે. ‘પરિનિહિતોઽપિ નૈર્ગુણ્ય ઉત્તમશ્લોકલીલયા । ગૃહીતચેતા
રાજર્વે ! આલ્યાનં વૈષ્ણવતાદિ । આત્મારામાશ્ચ મુનયો નિમ્નંથા અપ્યુરુ-
કમે । કુર્વંન્યદૈતુર્કી ભક્તિમિત્યંભૂતગુણો હરિઃ’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે
॥૨૭॥ આ આખતને મુખેથી બોધ થવા ફરીથી વિવરણ કરેછે— જે શુક
સનકાદિક મુનિઓ અને ભવ બ્રહ્માદિ દેવોને કૈવલ્યલક્ષણવાળી મુક્તિ
હસ્તગત છે તથાપિ તેઓ તેનો અનાદર કરીને ભગવાનના ભક્તિરસમાંજ
રમણ કરેછે, કારણે આ ભગવાન અપાર કારણ્ય સૌહાર્દ સૌશીલ્ય ઔદાર્ય
આદિ ગુણોના નિધિરૂપ છે. ભગવાનમાં સર્વ કામો—કલ્યાણ ગુણો નિત્ય
રહેલા છે, ‘સોઽશ્રુતે સર્વાન્ કામાન્ સહ બ્રહ્મણા’ એવી શ્રુતિ છે. બ્રહ્મ-
સાથે કલ્યાણગુણો અનુભવે છે એટલે બ્રહ્મ અને તેના ગુણો એમ બંનેને
અનુભવેછે. તેમાં બ્રહ્મની સાથે ગુણો અનુભવેછે એમ સાહિત્ય કહેવાથી
અનુભવમાં ગુણોનું પ્રાધાન્ય સૂચવાયછે, મારેજ ભગવાનના ગુણોમાંજ
મુખ્યપણે લુબ્ધ એવી રાધા રમા આદિક શક્તિઓ (જેના દર્શનમાત્રથી
પણ સર્વ લોકો સકળ સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ થવાથી મુખી થાય એવા સામર્થ્ય-
વાળી) પણ જેમ પોતાની દાસીયો ચક્રવર્તિ નૃપની સેવા કરે તેમ ભગવા-
નની નિર્માનપણે સદા સેવા સજે છે એવા ભગવાનમાં કલ્યાણ ગુણો રહેલા
છે ॥૨૮॥ વળી અલ્પ (ભતિથી નીચ લીલ-ચાંડાળાદિક) જીવોપણ શ્રી-
કૃષ્ણભક્તિ કરવાથી સર્વને સંહરનારા કાળથકી થતી મહાલીલિતિએ રહિત
થઈ જાય છે એમાં સંશય નથી. ભવ બ્રહ્માદિ ઈશ્વરો પણ જો ભક્તિએ
વિહીન હોય તો તેમને કાળનો ભય નિવૃત્ત થતો નથી, ‘યત્સમ્યગ્ચત યદ્

વિના તુ તાં બ્રહ્મમુલ્લેશ્વરાણામપ્યસ્તિ કાલાઙ્ગયમેવ શૂરિ ॥૨૯॥
 માતાત્મ્યમીદગ્ધુભુવિ તસ્ય સદ્ગુણઃ સચ્છાત્રતશ્ચામવત્ય મક્ષિમ્ ।
 તત્રૈવ કુર્વે વિદ્યુત્પાતિઃ ૫ કામિયોપ્રાણિ વિહાય તન્દ્રામ્ ॥૩૦॥
 પ્રત્યક્ષવીક્ષામનવાપ્ય તસ્ય ન સ્વાધ્યમામ્ભોમિ તદુત્તરચત્તાઃ । અ-
 ત્રત્યસદ્વાક્યગુણાવબદ્ધા વર્તે પ્રતીત્યાગમનં તવૈવ ॥૩૧॥ કીર્તિં
 વિના તસ્ય મનોક્ષગાનં વિચિત્રપદ્યાનિ ચ લોકશબ્દાઃ । તદેકાચે-

યાન્તિ પદવીમુખાં મહદ્વિરુતાં સ્ત્રીશ્ચદ્વારનીચપાક્ષપશવઃ ૫ પાત્મજાવા
 અપિ । ચઢીના વિદ્યુલેશ્વરા અપિ ભવન્ત્યર્ચોજ્જિતાસત્ક્ષણં ગોલોકાધિપતિં
 તમેવ હૃદયે નિત્યં ભજે ત્વામહં’ એમ સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે ॥૨૯॥ હે
 ભક્તપ્રિય ! (ભક્તોને પ્રિય અને ભક્તો જેમને પ્રિય છે) આવું-પાંચ
 શ્લોકમાં કહેલું શ્રીકૃષ્ણનું માહાત્મ્ય જે ભક્તિથીજ એક પ્રાપ્ય છે તેને
 ભૂમિ ઉપર વર્તતા સત્સાધુઓ અને સચ્છાત્રતશ્ચી યથાર્થ જાણીને, આળ-
 સનો પરિત્યાગ કરીને, ભક્તિને આગળ કરીનેજ તીવ્ર તપો તપુંધું. ભ-
 ક્તિએ રહિત શુષ્ક તપ તો કેવળ કાયકલેશરૂપ છે તેને હું કરતો નથી
 ॥૩૦॥ શ્રીકૃષ્ણનાં સાક્ષાત્ સંદર્શનમાં સમુત્ક્રાંત મનવાળો તે હું તે દર્શ-
 નનો લાભ નહિ થવાથી ક્ષણપણે સ્વસ્થપણાને પામતો નથી (હૃદયમાં
 ઉચ્છ્રાંત ઉદ્વેગ વર્તે છે) તે પ્રત્યક્ષ દર્શન તમારા સમાગમથીજ થશે એમ મા-
 નીને આપના દર્શનમાં તીવ્ર ત્વરાવાળો છું, તથાપિ અહીં રહેલા મુક્તાનં-
 દાદિ સાધુજનોના ‘સ્વામીની આજ્ઞા વિના તમારે ભુજનગર જવું નહિ’
 આવા વચનરૂપ દોરથી દૃઢ બંધાઈને આપની આવવાની વાટ જોતોથકો
 અહીંજ દિન નિર્ગમન કરુંધું. પ્રત્યક્ષપણે શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન આપની કૃપા-
 સાધ્ય છે અને આપ અત્યંત દયાળુ છો તો દયા કરીને જલદી આવીને
 તેવો મારો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરો એવો અભિપ્રાય છે. ‘વાગ્મશનાવબદ્ધઃ’
 એવો પાઠ હોય તો કટિમેખળાના વાચક રસનાશબ્દનો લક્ષણથી દોરરૂપ
 અર્થ કરવો ॥૩૧॥ શ્રીકૃષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શનમાં અતિશય આતુર એવા પો-
 તાનું તે સીવાયના રમણીય વિષયોમાં ઉદાસીનપણું પાંચ શ્લોકથી કહે

૧ ‘વાગ્મશનાવબદ્ધઃ’ इति पाठान्तरम् ।

તસ્ય મમેશ ! કર્ણે તિન્માગ્રલત્વામિહોપયાન્તિ ॥૩૨॥ સ્ત્રિયઃ
સુરૂપા અપિ યાતુધાનીસમા હિ મે દૃષ્ટિપથં પ્રપન્નાઃ । અત્રવસ-
સ્ય સુપ્તમાલા મવન્તિ કણ્ઠં ચ મમોપપન્નાઃ ॥૩૩॥ શ્રાંલખ્ડન્ન-
શ્મીરજકેસરા વિલપનં મે શિતિપદ્મતુલ્યમ્ । તદ્ધિન્તનૈકાત્મર-
તે નીન્દ્ર ! પ્રાસાદવર્યોઽપિ વનાયતે મે ॥૩૪॥ ઘનાનિ સૂક્ષ્માણિ સ-

છે—હે ઇશ ! શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્ સંદર્શનમાંજ એક આસક્ત ચિત્ત જેનું
છે એવા મને શ્રીકૃષ્ણના યશઃશ્રવણુ વિના લોકમાં પામરોનેજ શ્રવણુમ-
નોહારિ મનાતું જે ગાન છે તથા જે વિચિત્ર વિવિધ પદ્યો છે તથા જે લો-
કપ્રિય વ્યાવહારિક શબ્દો છે તે સર્વે તીક્ષ્ણ અગ્રભાગવાળા ત્રિશૂળલાવને
પામેછે અર્થાત્ અતિ મનોહરમૂર્તિ શ્રીકૃષ્ણના કેવળ યશઃશ્રવણુ વિના
મનોહર ગાનાદિ શબ્દો શૂળાગ્રપ્રહારની પેઠે વિશેષ વ્યથા કરનારા થાય
છે ॥૩૨॥ વળી હે સ્વામિન ! લોકચુદ્ધિથી સુરૂપા-સૌન્દર્યાતિશયને લીધે
નિરીક્ષણમાત્રથી બીજા જનોના મનને હરનારી એવી પણ સ્ત્રિયો જે કદા-
ચિત્ પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણદર્શનાતુર મારી દૃષ્ટિએ અજ્ઞાણથી પડી જાય તો તે
રાક્ષસણી તુલ્ય દેખાય છે, અર્થાત્ રાક્ષસણીના દર્શનાદિકની પેઠે તેના દર્શનથી
મને મહાભય ઉપજે છે. તથા સુગન્ધી શોભાયમાન ગુલાબ મોગરા આદિક
પુષ્પોની માળાઓ હોય પણ જે તે શ્રીકૃષ્ણના સંબન્ધે વિહીન હોય તો
તે ભલે લોકમાં ભોગોપકરણપણે ઉપયોગી થતી હોય પરંતુ તે જે મારા
કંઠમાં પડે તો લાગતા અંગારાની પેઠે મને દાહ કરનારી થાયછે, અર્થાત્
જેમ લાગતા અંગારાના સ્પર્શથી શરીર સળગે છે તેમજ સુપુષ્પમાળાના
સંસ્પર્શથીપણ માફે શરીર બળેછે ॥૩૩॥ વળી હે મુનીન્દ્ર ! શ્રીકૃષ્ણના
ધ્યાનમાંજ એક પ્રીતિવાળા મને મળીયાગર ચંદન હુંકુમ કેસર કપૂર ક-
સ્તુરી આદિકનો અંગમાં અનુલેપ પણ કાળા કાદવના લેપની પેઠે હેય-
ત્યાજ્ય થાય છે. ‘વિષપદ્મતુલ્ય’ એવો પણ પાઠ છે, ‘વિષના કાદવને સદૃશ
જણાય છે’ એવો અર્થ કરવો. તથા રાત્રને યોગ્ય સાત માળના મહેલમાં
નિવાસ પણ મને વનવાસની પેઠે અસહ્ય થાય છે ॥૩૪॥ હે દેવ ! ભગવાનના

૧ ‘વિષપદ્મતુલ્ય’ इति पाठान्तरम् ।

વંદ કાનિ વ્યાપ્તાસ્ય ,ખ્યાત્સમાનિ દેવ ! વિચિત્ર ગણ્ય નિ વિષો-
પમાનિ ભવન્તિ મે તદ્વિરહાત્ રસ્ય ॥૩૫॥ યત્કિંચ લોકે સુખદે-
તુરુક્તં તદ્વસ્તુ મે દુઃખમયં હિ ભાતિ । તસ્યા લોકં મગવન્નલગ્ન્યા
પ્રાપ્તોઽસિ ચોન્મત્તદશામહં વૈ ॥૩૬॥ મનોરથસ્યાસ્ય ફલા લભિ-
સ્ત્વદક્ષિણસંસેવનમન્તરેણ । કથં નાપાંહ મવેન્ન મે વૈ કલૌ ત્વમે-
વાસિ જગદ્ગુરુર્યત્ ॥૩૭॥ અતઃ કૃપામાશુ વિધાય તાવત્સ્વદર્શનં
દેયમુદારકીર્તે ! । યાવન્ન દેહો નિપતેન્મદીયો દયાનિધે ! સ્વાશ્રિ-

પ્રત્યક્ષ દર્શન વિરહથી આતુર થએલા મને ઘાટાં સૂક્ષ્મ એવાં પણ ઉત્તમ
મહાવત્સો કરડવા પહોળું ફાળું છે મુખ જેણે એવા કૃષ્ણ સર્પને સમાન
મનાય છે. અર્થાત્ તેવાં વત્સોનો સ્પર્શ અને તેનું દર્શન મહાવિષધરના
સ્પર્શ દર્શનની સમાન થાય છે. તથા વિચિત્ર સુસ્વાદુ એવાં પણ ભોજ્ય
પદાર્થો મને જેર જેવાં જણાય છે, અર્થાત્ તેના દર્શન ભોજનથી વિષદર્શન
ભોજનથીજ જેમ એમ ગ્લાનિ પામું છું ॥૩૫॥ હે ભગવન્ ! લોકમાં જે
કાંઈ પણ વસ્તુમાત્ર દેહને મુખ ઉત્પન્ન કરવામાં કારણભૂત લોક શાસ્ત્રમાં
કહ્યું છે તે વસ્તુ મને કેવળ દુઃખમય જણાય છે. વળી આનંદમય શ્રી-
કૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર નહિ પામીને હું ઉન્મત્તના જેવી અવદશાને પામ્યો છું
એમાં સંશય નથી ॥૩૬॥ પત્ર લખવામાં કારણભૂત સ્વાભિપ્રાય સૂચવવા
પૂર્વક બે શ્લોકથી હવે સમાપ્તિ કરે છે—હે સ્વામિન્ ! શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્
સંદર્શનરૂપ મારા મનોરથની ફળપ્રાપ્તિ આપના ચરણારવિંદના શ્રદ્ધાપૂર્વક
સંસેવન સીવાય બીજા કોઈ પણ પ્રકારથી નહિજ થાય, કારણકે આ કળિ-
કોલાહળમાં જગતના અજ્ઞાનઅંધકારને હરનારા ગુરુ આપ એક જ છો.
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને તેવું ગુરુપદ આપનેજ અર્પણ કરેલું છે ॥૩૭॥ હે ઉદા-
રકીર્તે ! હે દયાનિધે ! માટે મારી ઉપર અપાર કૃપા કરો અને આપનાં
દર્શન જલદી આપો. આ દેહ ક્ષણભંગુર છે અને કૃષ્ણસાક્ષાત્કારની વિરહ
વેદનાથી પ્રાણબળ પરાલભ્ય પામેલું હોવાથી અવિતસંશયમાં વર્તે છે તો
આ દેહ તપોજર્જરિત હોવાથી જેટલાકમાં નથી પડી ગયો એટલાકમાં દ-
ર્શનદાનની કૃપા કરો, માંડે જીવન બે જળવવા ઇચ્છતા હો તો જલદી અત્ર

તત્ત્વીયવન્ધો ! ॥૩૮॥ સુવ્રત ઉવાચ—પત્રાતિત્યં ત્રીલકણ્ઠા લિ-
લિત્વા ભક્તિભાવતઃ । કાનન્દાય મુનયે દદાતિ સ્વ જન ધિપ !
॥૩૯॥ સ્વપત્રં તસ્ય પત્રં ચ સોઽપ્યેકીકૃત્ય બુદ્ધિમાન્ । સંભાલ્ય
મુદ્રયિત્વા ચ નામોપર્યલિલિતોઃ ॥૪૦॥ મયર માલ્યાપ્રેણ સાકં
તત્ત્વેષુ સતઃ । સ્વમાવાન્છીઘ્રગતિના સદર્થે તુ વિશેષતઃ ॥૪૧॥
ભુજન્નગરં પ્રાપ્ય સસમેઽહનિ સ દ્વિજઃ । ગૃહે ગાન્ધેયમક્તસ્ય તં
દર્શ જગદ્ગુરુ ॥૪૨॥ ભક્તાનાનન્દયન્તં નવનાલિનદલમ્પત્ત-
ક્ષિદ્વયં તં ગૌરાક્ષં ષ્ટગાત્રં શશધરવદનં શ્રીમદાજાનુબાહુમ્ । વૈલ્લે

આવો. આપ આશ્રિતજનોના બન્ધુ-આપતિ ટાળીને આશ્વાસન આપનારા
છો ॥૩૮॥ મુવ્રતઋષિ કહે છે—હે જનાધિપ ! શ્રીનીલકંઠવર્ણીએ આવા
અભિપ્રાયનો પત્ર ભક્તિભાવથી લખીને મુક્તાનંદમુનિને આપ્યો ॥૩૯॥
મતિમાન્ મુક્તાનંદમુનિએ પણ પોતે લખેલી પત્રીને નીલકંઠવર્ણીની પત્રી
સાથે એક-ભેગી કરીને વાળીને બીજે જન ઉઘાડીને ન વાંચી શકવામાટે
ગુંદરથી બીડીને, તે પત્રીના ઉપલા ભાગમાં ગુરૂનું નામ (શિરનામ) લખ્યું
॥૪૦॥ ત્યાર પછી સહજ સ્વભાવથી ઉતાવળું ચાલનારા, તેમાં પણ સાધુ-
જનના પ્રયોજન માટે તો વિશેષપણે ઉતાવળું ચાલે એવા મયારામ ભટ્ટ
નામના વિપ્રના હસ્તમાં તે પત્ર આપીને શ્રીસ્વામિની સમીપે મુનિએ મો-
કલાવ્યો ॥૪૧॥ મયારામ વિપ્રે તો સાતમે દિવસે ભુવંગપુરને પામીને
ગંગારામ નામના મધ્ધ ભક્તના લવનમાં વિરાજમાન જગદ્ગુરૂ શ્રીરામાનંદ
સ્વામિનાં દર્શન કર્યો ॥૪૨॥ ભક્તોને—ભગવાનના ચરણ કમળમાંજ
એક પ્રેમપ્રકર્ષવાળા અથવા પોતાના ચરણારવિંદમાંજ મુખ્ય પ્રેમવાળા
ગંગારામ મધ્ધ, સુંદરજી સુતાર આદિક હરિજનોને સદુપદેશરૂપ અમૃતથી
આનંદ આપી રહેલા, નવીન કમળના પત્ર જેવાં પ્રિયદર્શન કર્ણપર્યંત
વિશાળ વિલોચન જેમનાં છે, ચંદ્રમાની પેઠે સર્વ જનોને આહ્વાદ આપ-
નારું મુખ કમળ જેમનું છે, બનુપર્યંત લાંબા શોભાયમાન બાહુ જેમના
છે, ગૌરાંગ-તેજનીપેઠે પ્રકાશમાન દિવ્ય અંગકાન્તિ જેમની છે, શ્રીકૃ-

શ્વેતે વસાનં કુટિલિતમૃકુટિં મન્દહાસં પ્રસન્નં શોભામ્બાજન્મર-
જન્મૃદુલપદ-ગં સ પ્રણમ્યાર્પયન્તત્ ॥૪૩॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने ना-
रायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे श्रीनीलकण्ठलिखितपत्रिकानिरूपणनामा
चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥

સુત્રત ઉવાચ—વાચયામાસ તત્પત્રદ્વયં સ મુનિરાટ્ તતઃ ।
પ્રસન્નોઽભૂત્સમાયાતં વિદિત્વા વર્ણિસત્તમમ્ ॥૧॥ સ્વસ્મિન્ભાવં
તદીયં ચ તપશ્ચર્યાં ચ વાચયન્ । અમૃદ્ગદ્ગદકણ્ઠશ્ચ સાશ્રુનેત્રો
જગદ્ગુરુઃ ॥૨॥ પત્રવૃત્તાન્તમલિલં ભક્તાન્સુન્દરજિન્મુસ્માન્ । શ્રા-

ણુના ધ્યાનરૂપ અમૃતના આસ્વાદથી સદા પરિપુષ્ટ અવયવો જેમના છે,
શ્વેત વસ્ત્ર યુગલથી શોભાયમાન, ખેંચેલા ધનુષ જેવી કુટિલ ભ્રુકુટિ જેમની
છે, સુંદર મંદહાસપૂર્વક આભાષણ કરનારા, માટેજ આશ્રિતો ઉપર અ-
તિશય પ્રસન્નતા દેખાડનારા, સર્વજનોના સંતાપને સંહરનારા, સુકુમાર
રક્ત રમણીય ચરણારવિંદ જેમનાં છે, એવા શ્રીરામાનંદમુનિને મયારામ
વિત્રે સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને મુક્તાનંદમુનિએ આપેલો પત્ર અર્પણ કયો ॥૪૩॥
ઇતિ શ્રીસત્સંગીજીવને...પ્રથમપ્રકરણે શ્રીનીલકંઠલિખિતપત્રિકા-
નિરૂપણનામા ચતુઃપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૪॥

અધ્યાય ૫૫ મો.

સુત્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! ત્યાર પછી મુનિરાટ્ શ્રીરામાનંદ-
સ્વામી તે બન્ને પત્રો ઉઘાડી વાંચીને તેમાં લખેલી બાબત યથાર્થ જાણીને,
સર્વ વર્ણિવર્ગમાં વરિષ્ઠ એવા શ્રીનીલકંઠવાર્ણિને લોજપુરમાં આવેલા જાણીને,
પરમાનંદપરિપૂર્ણ થઈ બહુ પ્રસન્ન થયા ॥૧॥ જગદ્ગુરુ શ્રીરામાનંદસ્વામી
પોતાવિપે લગવાન્ શ્રીનીલકંઠનો ભારે ભાવબન્ધ અને તેમની શ્રીકૃષ્ણદ-
ર્શનની તીવ્ર ત્વરા અને તીવ્ર તપશ્ચર્યાને પત્ર વાંચવાથી જાણીને, તે ક્ષણમાં
ઉત્પન્ન થએલા આનંદાતિશયથી એકદમ ગદ્ગદ ગળાવાળા અને આનંદના
અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ ગયા ॥૨॥ શ્રીરામાનંદસ્વામી સભામાં બે-
ઠેલા સુંદરજી સુતાર વિગેરે સર્વ ભક્તોને બન્ને લેખમાં લખેલું સમસ્ત વૃ-
ત્તાંત સંભળાવા પૂર્વક વર્ણિલગવાનના સદ્ગુણોની અનવધિ પ્રશંસા કરવા

વચન્સદસિ સ્વામી પ્રશશંસ ચ ત જ્ઞાન્ ॥૩॥ તતસ્તમ શ્વાસયિતું
મુક્તાનન્દાય ધીમતે । સ્વયં લિલેખ પત્રં ચ તત્પત્રોત્તરગર્ભિતમ્
॥૪॥ સ્વસ્ત્ય ત્વ લોજાભ્યઃ રે વસઃ સાધુભ્યઃ જ્ઞાનન્દિતુઃ સિ-
તેભ્યઃ । બૃહદ્રતં વાસ્તુ નિરન્તરાયં બ્રહ્મેતિ યત્પ્રાહ સનત્સુજાતઃ

લાગ્યા ॥૩॥ ત્યાર પછી શ્રીસ્વામી પોતાનાં દર્શનની ઉચ્ચ ઉત્કંઠાથી આકુ-
લિત હૃદયવાળા વર્ણિવર્યની સમાશ્વાસના કરવા તેમના પત્રનો પ્રત્યુત્તર
જેની અંદર લખ્યો છે એવો એક પત્ર ધીમાન્-દેશ કાળ પાત્ર વિગેરેના
વિવેકે સંપન્ન અથવા સમગ્ર શિષ્યજનોના મનનેરાજી રાખવામાં ઉપયોગી
વિજ્ઞાને સંપન્ન એવા મુક્તાનંદ મુનિના પ્રતિ લખવા લાગ્યા-એકજ પત્રમાં
બંને પત્રનો પ્રત્યુત્તર લખ્યો. બંને પત્રીકાનો ઉત્તર એકજ પત્રમાં લખ-
વાનું કારણ તો વર્ણુન્દ્ર અને મુનીન્દ્ર બંને સાથે વાંચીને પોતાની આશાથી
કહેશે એવી યોગની ક્રિયાઓનો પરસ્પર ઉપદેશ અને આચરણ બંને
સાથે કરે એમ જણાવા માટે જણાય છે ॥૪॥ પત્રના પ્રત્યુત્તરનો લેખપ્ર-
કાર પચીશ શ્લોકથી કહેછે—સ્વસ્તિશ્રી લોજપુરકૃતનિવાસ, અધ્યાત્મ
આદિક ત્રિવિધ તાપથી તીવ્ર પરાભવ પામેલા સર્વ ક્રોધ જનોને આનંદ-
મય પરમાત્મસ્વરૂપનો અવબોધ આપીને તેમનું દુઃખ દૂર કરીને સુખીયા
કરનારા એવા મુક્તાનંદાદિ તમો સમસ્ત સાધુઓનું સ્વસ્તિ—ક્ષેમ થાવ.
સાધુઓ માટે ઇચ્છેલું સ્વસ્તિ તો કલ્યાણમાં રોકાણ કરનારા અસુરોના પ-
રાભવરૂપ તથા શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદના અખંડ ધ્યાનરૂપ બાણવું. બીજા
શારીરક સ્વસ્તિનો સાધુઓમાં સંબન્ધ નથી. જે બ્રહ્મચર્ય વ્રતને સનત્સુ-
જાત નામના મહર્ષિ બ્રહ્મજ (બ્રહ્મપ્રાપ્તિનું મુખ્ય સાધન) છે એમ પ્રશંસા
કરે છે તે બૃહદ-નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય તમારે નિર્વિઘ્નપણે નિરંતર પ્રવર્તો, ‘ચદિ-
ષ્ઠન્તો બ્રહ્મચર્ય ચરન્તિ’ એવી શ્રુતિ છે. ઉદ્યોગપર્વમાં સનત્સુજાતીય આ-
ખ્યાનમાં ‘વિદ્યા હિ સા બ્રહ્મચર્યેણ લભ્યા યા પ્રાપ્યતે બ્રહ્મચર્યેણ સન્નિઃ’
ઇત્યાદિ વચનથી કહ્યું છે. ‘ચદ્વક્ષરૂપં ત્વિતિ મોક્ષધર્મે’ એવો પાઠ હોય તો
જે બ્રહ્મચર્યને ભારતના શાંતિપર્વમાં કહેલા મોક્ષધર્મમાં બ્રહ્મસ્વરૂપ

॥૫॥ મુજક્ષ્મણ્યૌ વસતાઽન્ન રામાન્ન ન વહ્ની પ્રહિતા શુભાશીઃ ।
પ્રાણાસદીયં કુશલં ચ રક્તાનન્દન વેદ્યં ભગવત્પ્રસાદાત્ ॥૬॥ પત્રં
ત્વયા યન્મયરામનાના વિપ્રેણ સાકં પ્રહિતં તદાત્મમ્ । તદ્વાચ-
યિત્વા નિવિલોઽપ્યુદન્તો મયા યથાવદ્ધિવિદે ત્વદીયઃ ॥૭॥ બુદ્ધઃ
વૃત્તાન્ત ઉદારરુદ્રેસ્તત્રાગતસ્યાપિ ચ વર્ણિરાજઃ । અસ્યાસ્તિ
વૃત્તિઃ સકલાતિમર્ત્યા તતો ન સાધારણપૂરુષોઽસૌ ॥૮॥ શ્વેતા-
ન્તરીપાત્તુ નિરન્નકઃ કશ્ચિન્મુનીન્દ્રો વદસંવિત્તત્ત્વમ્ । યદ્વચ્ચયા
વોઽન્તિકમાગતઃ સ્યાદિતિ ધ્રુવં મે પ્રતિભાતિ ચિત્તે ॥૯॥ અતઃપરં

કહ્યું છે. તે મોક્ષધર્મમાં ‘યદિદં બ્રહ્મણો રૂપં બ્રહ્મચર્યમિતિ સ્મૃતમ્ । પરં
તત્સર્વધર્મેભ્યસ્તેન યાતિ પરાં ગતિં’ ઇત્યાદિકથી કહ્યું છે ॥૫॥ ભુજનગ-
રમાં નિવાસ કરી રહેલા મેં રામાન્દે પત્રદ્વારા પ્રેરેલા આશીર્વાદ (પૂર્વોક્ત
બ્રહ્મચર્ય વ્રતમાં દૃઢ સ્થિતિ થવારૂપ અથવા શ્રીકૃષ્ણચરણકમળની પરિ-
ચર્યામાં તમારૂં પરસ્પર ઐકહર્દય થવારૂપ) મારા શિષ્યોમાં અગ્રગણ્ય
એવા મુક્તાન્દમુનિ તમારે અંગીકાર કરવા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના અનુચ-
હથી અમારે કુશળ વર્તે છે એમ તમારે સર્વ સાધુઓએ જાણવું ॥૬॥ ત-
મોએ જે યયારામભટ્ટ સાથે પત્ર મોકલ્યો તે અમને પહોંચ્યો છે, તે પત્ર
વાંચવાથી તમારૂં ત્યાંનું તમામ વૃત્તાંત અમારા જાણવામાં યથાર્થ આવ્યું
છે ॥૭॥ અને તમારે સમીપે હાલમાં પધારેલા મહાબુદ્ધિશાલી વર્ણિરા-
જનું તમામ વૃત્તાંત પણ તમારા વિનિવેદનથી મારા જાણવામાં આવ્યું છે.
આ વર્ણિવર્યની વર્તનરીતિ મનુષ્યચરિત્રમાં નહિ મળતી આવે એવી અ-
પૂર્વજ જણાય છે, માટે આ કોઈ સાધારણ (પ્રાકૃત પુરૂષ જેવા) પુરૂષ
નથી પરંતુ તેનાથી અન્ય અપ્રાકૃત ચરિત્રવાળા કોઈપણ અપૂર્વ પુરૂષજ
છે એમ જણાય છે ॥૮॥ તે આ વર્ણીન્દ્રના તમોએ વિનિવેદન કરેલા દિવ્ય
ચરિત્રનો વિચાર કરતાં મારા મનમાં એમ મનાય છે કે-શ્વેતદ્વીપ ધામ-
થી નિરન્નમુક્તોમાંથી કોઈપણ મુક્ત અથવા બદરિકાશ્રમમાંથી કોઈપણ
અપૂર્વ મહર્ષિ તમારી સમીપે યદૃચ્છાથી આવ્યા હોવા બેધએ એ નિશ્ચયની
વાત છે, કારણ કે-ભૂમિમાં તેવા બીજ કોઈ તપસ્વી લાજ્યા નથી, એ

તસ્ય મનોનુકૂલા સેવા વિધેયા સતતં મવઙ્ગિઃ । સન્નિઃ સમસ્તૈઃ
 સ્વબૃહદ્રતસ્ય ગુપ્તૈ તત્તે યોગકલાશ્ચ શિક્ષ્યાઃ ॥૧૦॥ નેતી ચ ધૌ-
 તિર્નિવિધા ચ વસ્તિર્નાલી ક્રિયાઃ કૌઞ્ઞારકા યશ્ચ । રાસંસ્કૃત્ય
 પ્રથમં તુ શિક્ષ્યા અદ્યત્નપરાગત્ય તતઃ ક્રમેણ ॥૧૧॥ યમાશ્ચ શિક્ષ્યા
 નિયમ સનાનિ, પ્ર જોપયામો બહુભિઃ પ્રકારૈઃ । પ્રત્યાહતિશ્ચેશ્વર-
 ધારણા ચ ધ્યાનં સમાધિશ્ચ તદુચ્ચરંત્યા ॥૧૨॥ અષ્ટાઙ્ગયોગાભ્ય-
 સનં વિના તુ બૃહદ્રતં સિદ્ધ્યતિ નૈવ શુદ્ધમ્ । અતસ્તદભ્યાસપરૈર્મ-

રીતે મારા મનમાં અનેક વિતર્ક ઉદ્ભવે છે ॥૧૦॥ તો મારો પત્ર પામ્યા
 પછી તમો સર્વ કોઈ સાધુઓ (અવસ્થાએ નાના મોટા અધ્યાય) તે વર્ણિ-
 રાજના મનની રૂચિને અનુસારે તેમની સેવા સદાકાળ કરશો અને તમોએ
 પાળવા આદરેલા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય વ્રતના સંરક્ષણ માટે વર્ણિત થકી અ-
 ષ્ટાંગયોગની જે યોગક્રિયાઓ અપૂર્વ હોય તેનો સારો અભ્યાસ કરશો
 ॥૧૦॥ યોગનાં આઠ અંગોનો નિર્દેશ કરતાથકા તેમાં પ્રથમ કરવાની ક્રિ-
 યાઓનો નિર્દેશ કરે છે—તેમાં શરીરશુદ્ધિ જે નાડીઓની શુદ્ધિરૂપ છે
 તેને માટે પ્રથમ નેતી-ધૌતી-એ પ્રકારની અસ્તિ-નોલી-કુંજરક્રિયા ઇ-
 ત્યાદિ ક્રિયાઓ શીખવી, (કારણ કે યોગના ઉપક્રમમાં ધાતુસમતા આ-
 દિકની અત્યંત અપેક્ષા છે) ત્યારપછી યમાદિ અંગાનુક્રમથી અષ્ટાંગયોગ
 શીખવો ॥૧૧॥ તેમાં પ્રથમ આહિસાદિ પાંચ યમો, શૌચાદિ પાંચ નિયમો,
 ‘ચિત્તસુખમાસનં’ આ સૂત્રમાં કહેલાં આસનોના ભેદો, રેચક પૂરક હુંલક
 ભેદથી લિખ એવો પ્રાણુયામ, ઇન્દ્રિયોને પોતપોતાના વિષયોથકી પાછાં
 વાળવારૂપ પ્રત્યાહાર, શુભાશ્રય સર્વેશ્વર ભગવાનમાં મનની સ્થાપનારૂપ
 ધારણા, તૈલધારાવત્ અવિચિત્ત નિરંતર ભગવત્સ્મરણ સંતાનના પ્રવાહ-
 રૂપ ધ્યાન અને સમાધિ જે ધ્યાનની પ્રકૃષ્ટ કાષ્ઠા સર્વ વૃત્તિઓના વિરામ-
 રૂપ છે અને ધ્યેય ભગવત્સ્વરૂપનાજ એક અવલાસ રૂપ અપરોક્ષવિશે-
 પરૂપ છે. આ સર્વેનો પણ વર્ણિન્દ્રના કહેવા પ્રમાણે સારો અભ્યાસ ક-
 રવો ॥૧૨॥ અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસ વિના આદર કરેલું જે નૈષ્ઠિક વ્રત
 છે તેતો શુદ્ધ (જનન મરણાદિ કલંકે રહિત એક કલ્યાણ માટેજ) ય-

વનિતા ન પશ્યેત્ । સ્ત્રીणां कथा नो शृणुयाच्च वार्तास्तासां गुणान्
नाप्यगुणान्वदेच्च ॥१६॥ गच्छेन्न यापारमण्यफलं च गच्छेन्न
धिया न नमाम् । स्त્રीणां न चित्रं प्रतिमां च पश्येन्न च स शोभैव
लिखेच्च चित्रम् ॥१७॥ न नर्तयताः कचनानि नर्यात्स्नीभिर्न भा-
षेत च किञ्चनापि । स्त्रीभिः सत्तत्त्वान्यापि नैव गच्छेन्न बोधयेत्ताः

મદાપ્રસંગના પરિત્યાગનો પ્રકાર પાંચ શ્લોકથી પ્રદર્શવિછે—કામરૂપ
શત્રુશકી બૃહદ્વ્રત પરિરક્ષણ માટે પ્રવર્તેલા કૃષ્ણભક્ત યોગી પુરૂષે બુદ્ધિ-
પૂર્વક વનિતાઓ નજ બેવી. માર્ગમાં જતા જનની દૃષ્ટિએ જેમ પુરૂષ પડે
તેમ અબળા પણ અકામથી અવશ્ય પડેજ, પરંતુ પુરૂષની પેઠેજ અબળા
ઉપર થએલો દૃષ્ટિપાત કામકલુષિત ન હોવો બેધએ એવો અભિપ્રાય છે.
તથા સ્ત્રીઓની કથા (શૃંગારિક અન્યસંબન્ધી) અને લૌકિકી વાર્તાઓ શ્ર-
વણ કરવી નહિ તેમ કહેવી નહિ, કારણ કે મનને ક્ષોભ થવામાં ચક્ષુ
ઇન્દ્રિય જેમ દ્વાર છે તેમ શ્રવણ પણ દ્વાર છે. તથા સ્ત્રીઓના સ્વધર્મ-
સ્થિત્યાદિ ગુણો જેમ કહેવા સાંભળવા નહિ તેમ અભિચારાદિ દોષો પણ
કહેવા સાંભળવા નહિ. પ્રતિબોધ માટે દોષો કહેવાના પ્રસંગથી સ્મરણમાં
આવતી પણ સ્ત્રીઓ ચિત્તમાં ક્ષોભ કરનારી અવશ્ય થાય છે માટે તેના
દોષો પણ કહેવા નહિ (શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સદ્અન્યોમાં કહેલા તેના ગુણ
અગુણો કહેવા સાંભળવામાં દોષ નથી) ॥૧૬॥ કૃષ્ણભક્ત યોગિએ રમણી-
ઓના રમણ સ્થળમાં પ્રવેશ નજ કરવો. તથા નમ્ર-વસ્ત્ર વિનાની કન્યા પણ
જાણી બેધને નજ બેવી. તથા વનિતાઓની પ્રતિમા અને ચિત્ર પણ નજ
બેવું. તેમ સ્પર્શ પણ નજ કરવો તથા સ્ત્રીઓનું ચિત્ર ચિતરવું નહિ, કારણ
કે સ્ત્રીઓની ચિત્રમાં ચિતરેલી પણ આકૃતિમાત્ર મનના ક્ષોભમાટે જરૂર
થાય છે. (ચિત્ર અને પ્રતિમાનો જે નિષેધ કયો છે તે દેવતાઓના ચિત્ર
તથા પ્રતિમાએ વર્ણત જાણવો) ॥૧૭॥ ભગવદ્ભક્ત યોગિએ સ્ત્રીઓસાથે
પરિહાસવાર્તા ક્યારેય પણ નજ કરવી. સ્ત્રીઓ સાથે કાંઈ પણ (કુશળપ્ર-
શ્નાદિક પણ) બોલવું નહિ. માર્ગમાં સ્ત્રીઓની સાથે સહાયપણે નજ જવું
તથા અન્ય પુરૂષને દ્વારભૂત કરીને પણ સ્ત્રીઓને પોતાના કાર્યનો ઉપદેશ

રુષાન્તરણ ॥૧૮॥ સ્પૃશેષ્ચ ચી પરંધાર્યવશં સક્લસ્યનં તદ્વિષયં
ન કુર્યાત્ । પ્રાણાન્તકાલેऽપિ ન સ્પૃશેષ્ચ સ્પૃશેષ્ચ ત્વિહ કૃષ્ણ-
ભક્તઃ ॥૧૯॥ સ્વાત્તાત્ક્રેયા યત્ર ચ યત્ર યા યા કુર્યાન્ન તાં તામપિ તત્ર
તત્ર । સ્ત્રીભ્યશ્ચતુર્હસ્તામિતાન્તરેણ ગચ્છત્સ્ત્રી જૈવ ગૃહે સયોષે ॥૨૦॥
ઇત્યં સદાચારપરસ્તુ યોગી સ્યાદૂર્ધ્વરેતા વિધિમુલ્યવન્ધઃ । एतै-
रुपायैः स्वबृहद्भूतं तत् कामाख्यशत्रोः परिरक्षणीयम् ॥૨૧॥ કુર્યાદ્ય

વા જ્ઞાનોપદેશ પણ નજ કરવો ॥૧૮॥ આ લોકમાં વર્તતા કૃષ્ણભક્ત યો-
ગીએ નારીએ ધારીને પોતાના અંગથકી ઉતારીને બીજા પ્રદેશમાં મુકેલા
વસ્ત્રનો પણ સ્પર્શ નજ કરવો. સ્ત્રીસંબન્ધી સંકલ્પો (તેને જોવાની કે
તેના અંગ સંગાદિકની મનમાં આલોચના) કરવાજ નહિ, પોતાના પ્રાણાંત
સમયની પ્રાપ્તિમાં પણ તેના અંગનો સ્પર્શ ન કરવો એટલે તેનો બુદ્ધિપૂ-
ર્વક અંગસંગ જે રીતે ન થાય તે રીતે વર્તવું (આ સ્થળે પ્રાણાંતકાળમાં
પણ સર્વથા સ્ત્રીયોના અંગસ્પર્શનો જે નિષેધ કયો છે તેતો સર્વથા બુદ્ધિ-
પૂર્વક તેના અંગના સ્પર્શના નિષેધ માટે સમજવો. એમ કહેવાથી સ્ત્રીયોને
કે પોતે યોગિઓને જળમાં ડુબી જવું, અગ્નિદાહ આદિક થતાં પ્રાણાંત
સમયમાં તેના અંગનો સ્પર્શ કરીને પણ તેનું પરિરક્ષણ કરે તો કશો હોષ
નથી, કારણ કે-‘પ્રાણાપયુપપન્નાયાં’ આ શિક્ષાપત્રી શ્લોકથી એમજ કહ્યું
છે) ॥૧૯॥ આ બૃહદ્વ્રતમાં નિષ્ઠાવાળા અને કૃષ્ણનાજ એક ધ્યાનમાં
પ્રવર્તેલા યોગિજને જે જે સ્થાનમાં સ્ત્રીયોની જે જે સ્નાન આસનાદિક
ક્રિયાઓ થતી હોય તે તે સ્થાનમાં તેતે સ્નાનાદિ ક્રિયાઓ નજ કરવી.
તથા માર્ગમાં સ્ત્રીયોથકી ચાર હાથ છેટે દૂર ચાલવું તથા જેમાં સ્ત્રી રહેતી
હોય એવા ઘરમાં ક્યારેય પણ નજ મુવું ॥૨૦॥ યોગમાં પ્રવર્તેલો બિર્ધ-
રેતા કે સિદ્ધયોગી જે આ મારા કહ્યાપ્રમાણે સદાચારરૂપ નિયમોએ યુક્ત-
પણે વર્તે તો ભવ બ્રહ્માદિ દેવવૃન્દોએ પણ વંદનીય થાય, માટે કામરૂપ
રિપુથકી બૃહદ્વ્રતના પરિરક્ષણ માટે આ ઉપાયો મેં પ્રદર્શાવ્યા છે ॥૨૧॥
જે યોગી તો આ ઉક્ત ઉચિત ઉપાયોનું અનુષ્ઠાન ન કરે તો તે સિદ્ધયોગી
હોય તથાપિ મનના સંકલ્પને વશ થઈને પ્રમદાનો પ્રસંગ પામવાથી બિ-

દત્ત્યં ન સ તૂર્જિતોઽપિ યોગી સ્વસકલ્પવશઃ પ્રસન્નઃ । સ્ત્રીणां
કરોત્યેવ તતોઽષ્ટમાત્સ્યાદુહક્રતાઋષ્ટ ઉપૈતિ દુઃખમ્ ॥૨૨॥ ક્રોધઃ
માનો મદમત્સરૌ ચ લોભસ્થેષ્ઠ્યાં વિવિધો રસઃ । एतेऽपि योगस्य
भवन्ति वि । स्थाज्यास्ततो योगे जनेन दूरात् ॥૨૩॥ આહારનિદ્રે
વિદ્ધીત યુક્તે કાર્ણશ્ચ યોગી વ્યસનં તુ કિંચિત્ । સેવેત નૈવાથ
સુરાં ચ માંસં ન ચ રોદ્રોદ્દાયિય ત્યજેષ્ઠ ॥૨૪॥ દેહેન વાળ્યા
મનસા ચ હિંસા કાર્યા ન કસ્યાપિ ન ચાત્મનોઽપિ । સ્તેયં ચ
સાઙ્કર્યકરં ચ કર્મ હિતાર્થિના યોગિજનેન વર્જ્યમ્ ॥૨૫॥ એવંવિધા
યે પુરુષા ભવેયુઃ સ્વધર્માનાં ભુવિ કૃણ્ણમક્તાઃ । પ્રસન્નતા તેષુ

ધર્મેતારૂપ બૃહદ્વ્રતમાથી નિશ્ચે બ્રહ્મ થઇને દુરંત દુઃખને પામે છે ॥૨૨॥
લગવદ્લક્ષ્ય યોગીને જેમ પ્રમદાપ્રસંગ પરિવર્જ્ય છે તેમજ બીજાઓ-
પણ વર્જવાના છે એમ હવે કહે છે—કામની પેઠે ક્રોધાદિક પણ યોગના
રિપુરૂપ છે, માટે યોગિજને ક્રોધ લોભ ઈર્ષ્યા માન મદ અને મત્સરનો
દૂરથી સર્વ પ્રકારે પરિત્યાગ કરવો, રસલોલુપતાતો વિશેષપણે ત્યાગ કરવી,
કેમકે આ તો સર્વની અપેક્ષાએ પ્રબળ છે ॥૨૩॥ યોગમાં પ્રવર્તેલો તે આ
કૃષ્ણલક્ષ્ય આહાર વિહાર અને નિદ્રા યુક્ત કરે પણ અયુક્ત ન કરે એટલે
મિતાહાર મિતવિહાર અને મિતનિદ્ર થાય. તથા ઘૂતાદિ વ્યસનમાત્રનું
સેવન નજ કરે. તથા માંસ મદિરા આદિકનો સ્પર્શ પણ નજ કરે (તો
ખાવા પિવાની તો વાતજ કેમ થાય ?) યદ્યપિ આ પ્રતિષેધ સામાન્યપણે
સર્વને પ્રાપ્ત છે તથાપિ યોગમાં વિરોધિ હોવાથી આ સ્થળે વિશેષપણે વિધાન
કર્યું છે) ક્રોધનું પણ દ્રોહચિંતન નજ કરે ॥૨૪॥ પોતાનું ઉત્તમ હિત
છેચ્છનાર યોગિજને પોતાની અને પરની (પોતાની પેઠે પરની) હિંસા
કાય વાણી અને મનથી પણ નજ કરવી, ‘ન હિંસ્યાત્સર્વાં ભૂતાનિ’ એવી
શ્રુતિ છે. તથા તીર્થાદિકમાં પણ આત્મઘાત ન કરવો. તથા ચોરીનું કર્મ
નજ કરવું તથા વર્ણસંકરપણાને કરનારું કર્મ ન કરવું (યદ્યપિ આ ધર્મો
યમોની અંદર આવી જાય છે તથાપિ આ સ્થળે જે પૃથક્પણે કહ્યા તેતો
પાળવાની દૃઢતા માટે છે) ॥૨૫॥ હેનિર્દોષ મુક્તાનંદમુને ! આવા ઉપાયો

સદા મમાતે પ્રેષ્ટાસ્ત વાનઘ ! નિલકંઠાઃ ॥૨૬॥ તસ્માત્સુબુદ્ધે !
 ત્વમપિ સ્વતીયઃ સાકં સતીર્થ્યેનિનિલકંઠાત્ । કૃતાસ્ત્વન
 ગૃહાણ યોગં વર્તસ્વ ધર્મેષુ મયોદિતેષુ ॥૨૭॥ તપઃશ્યાસ્ય યથો-
 પયુકૈઃ સેવા વિધેયાન્નજલાદિભિશ્ચ । વયોઽવરત્વાદિહ બાલબુદ્ધિ-
 ન કાપિ કાર્યા તપસાં નિઘૌ ચ ॥૨૮॥ દ્રવ્યાદિભિઃ નિદાઘ-
 કાલે રાઘે ગતે પિપ્પલનાદિ સ્થેટે । તાવદ્ભવદ્ધિઃ સ તુ સેવનીયો
 યથા ન ગચ્છેદતિનિઃસ્પૃહોઽસૌ ॥૨૯॥ સુવ્રત ઉવાચ—ત્રાસરં
 લિલેક્ષેત્યં મુક્તાનન્દં પ્રતિ પ્રભુઃ । ઉત્તરં નિલકંઠસ્ય પત્રિકાયા
 લિલેક્ષ સઃ ॥૩૦॥ સ્વસ્તિ સ્તાઃર્ણિરાજેઽમૃતનિલયમમમુક્તઃ-

વડે સ્વધર્મે સહિત એવા બૃહદ્વ્રતની સાથે યોગમાં પ્રવર્તેલા જે કૃષ્ણ
 ભક્તો હોય તેજ નંદનંદન શ્રીકૃષ્ણને અતિશય પ્રિય થાય છે અને તેવા-
 ઓની ઉપરજી મારે નિરંતર પ્રીતિ અને પ્રસાદ પ્રવર્તે છે ॥૨૬॥ હે
 સુબુદ્ધે ! (ગુણગ્રહણવિચક્ષણ) માટે તમોપણ પોતાના ગુરુભાઈઓની
 સાથે મુનિવર નીલકંઠથી તેમનો ગુરુભાવથી આદર કરીને યોગપ્રકા-
 રોમાં જેજે વિશેષ હોય તેને ગ્રહણ કરશો એટલે તેમણે ઉપદેશ કરેલી
 રીતિને અનુસારે સારી રીતે સિદ્ધ કરીને નિશ્ચળ કરો અને મેં કહેલા સ-
 મય સાધુધર્મોમાં અપ્રસ્ખલિતપણે પ્રવર્તશો ॥૨૭॥ વળી તીવ્ર તપથી નિ-
 રતિશય કૃશ શરીરવાળા આ નીલકંઠ વર્ણુન્દ્રની તેતે સમયે યથોપયોગી
 અન્ન જળાદિકવડે સમુચિત સેવા અવશ્ય કરશો. અવસ્થાએ કરીને ન્યૂન
 છે એમ માનીને એમને વિષે કોઈએ પણ ક્યારેય પણ આળસમાન બુદ્ધિ
 કરવી નથી, કારણ કે આ તો મહાતપોનિધિ છે ॥૨૮॥ શ્રીઘ્ન ઋતુમાં
 વૈશાખ માસ વ્યતીત થતાં પિપ્પલાના નામના ગામમાં હું જલદી આવીશ
 તેટલા સમયસુધી તે મહામુનિવરની સમુચિત અનુકૂળ સેવા કરશો—અ-
 ત્યંત નિઃસ્પૃહ એવા વર્ણિરાજ જે પ્રકારે ત્યાંથી દેશાંતરમાં વિદાય ન
 થઈ બલય તે પ્રકારે તેમના મનને અનુકૂળ સેવા કરશો ॥૨૯॥

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન ! પ્રભુ શ્રીરામાનંદમુનિ મુક્તાનંદમુનિ
 પ્રતિ આ પ્રકારે તેમના પત્રનો પ્રત્યુત્તર લખીને, પછીથી મુનિવર નીલકંઠ-

ચ્યાતિધાક્ષે તીર્થૈઃ સીચૈસ્તપોમિર્જનં હિ દધતે ધર્મઃ તત્ત્વરાક્ષા-
મ્ । રામાનન્દસ્ય વાચ્યા નિગમનિગદિતા આશિષો ધર્મરક્ષા બહ્વય-
સ્તેન ત્વયાતિપ્રમુદિતમુનિના શ્રેયસે - ॥૩૧॥ પત્રં પ્રાપ્તં
ત્વદીયં તદુદિતમ્ભલિલં રુદ્રમેવાસ્તે વૃત્તં દેહાચારસ્તપસ્તે ત્વિહ
હિ કલિયુગે દુશ્ચરો મર્ત્યધર્મૈઃ । વૈરાગ્યં જ્ઞાનમક્તી દૃઢતરનિયમા
ધર્મનિષ્ઠા ચ શાન્તિરેતત્પ્રાગ્જન્મસિદ્ધં હ્યાધિગતમિ - તત્ત્વસ્યા

જીની પત્રીનો પ્રત્યુત્તર લખવા લાગ્યા ॥૩૦॥ તેનો પ્રકાર ચૈદ શ્લોકથી ક-
હેછે—હે નીલકંઠ ! તમારૂં સ્વસ્તિ-મંગળ થાવ, આવા વિષમ અવસરમાં
તમારા જેવા મળવા સુદુર્લભ છે, તમારા જેવા સમર્થથીજ સ્વધર્મનું સંરક્ષ-
ણપણ થાય, તો ધર્મના રક્ષણ માટે તમારૂં સ્વસ્તિ થાવ, તમો બધિવર્ગમાં
વરિષ્ઠ છો, એવા તમો તે તમારૂં ભદ્ર થાવ. તમારૂં તેજ શ્વેતદ્વીપનિવાસી
નિરક્ષ મહામુક્તોમાં મુખ્ય મુક્તના જેવું અતિશય ઉજ્જવળ છે, એવા તમો
તે તમારૂં મંગળ થાવ. પોતાનાં તીર્થ (મનુષ્યોથી ન થઈ શકે એવાં અસા-
ધારણ) માસોપવાસ કૃચ્છ્ર ચાંદ્રાયણાદિ તપોના આચરણથી લોકાના
મનમાં 'ધર્મના પુત્રપણે પ્રકટેલા પ્રત્યક્ષ બદરીવનનિવાસી નારાયણજી
આ છે' એવી શંકાને કરો છો, એવા તમો તે તમારૂં મંગળ થાવ. આ લે-
ખરૂપ દૂતથી મેં રામાનંદે પ્રેરેલા, ધર્મ રક્ષાનોજ મુખ્ય સંબંધ જેમાં છે
અને વેદાદિ સમ્પ્રદાયસંમત એવા અધિક આશીર્વાદો શ્રેય માટે વાંચવા.
તમોએ બહુ મુનિજનો તપ વૃત્ત અને ગુણોએ કરીને અતિશય હર્ષિત કર્યા
છે, આવા તમોએ મને પણ અપરિમિત આનંદ પમાડ્યો છે તો આવા
આનંદના પ્રવાહરૂપ આ શુભ આશીર્વાદો શ્રેયની વૃદ્ધિ માટે વાંચીને અં-
ગીકાર કરવા ॥૩૧॥ તમારો પત્ર મયારામ વિપ્રદ્વારા મળ્યો છે. તમોએ
પત્રદ્વારા નિવેદન કરેલું સમસ્ત વૃત્તાંત અમારા જાણવામાં આવ્યું છે. ત-
મારો જે દૈહિક આચાર છે તથા જે સમગ્ર ઇન્દ્રિયવર્ગના નિયમનરૂપ
તપ છે તે આ કલિયુગમાં મનુષ્યધર્મી જનોથી થઈ શકે એમ નથી તથા
તમારૂં જે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ, અતિ દૃઢ ઉપવાસાદિ નિયમો, ધર્મમાં
દૃઢ નિષ્ઠા અને શાંતિ આ સર્વે સર્વસુલભ નથી, કિંતુ પૂર્વ જન્મના સખળ

નાત્ર કાર્યઃ ॥૩૨॥ ધ્યાને યાદ્યમિવ પાયાસ્તિ સદા કૃષ્ણોઽસ્તિ
તાદૃક્તતસ્ત્વં તદ્વાનપરશ્ચ સત્સુ નિવસન્કુર્યાઃ પ્રતીક્ષાં મમ ।
પ્રામે પિપ્પલના ને રાઘવિરતૌ યુષ્માત્રેય ચ દુરંતં હ્યાયાસ્યામ્ય -
મેવ તત્ર ભવતાઽઽગમ્યં ચ સદ્ગિઃ સદ્ ॥૩૩॥ મદ્વીક્ષોત્કૃતાસ્તિ
તેઽતિશયિતા જલાઃ તત્કારણં માર્ગઃ સમ્પ્રતમાસ્તે દુર્ગમતરઃ
કક્ષાદિધાટીભયાત્ । નાગન્તવ્યમિદાત એવ ભવતા મર્યસ્તિ ચે-
દિજ્યધીસ્તર્હૈતન્મમ માનયંશ્ચ વચનં યોગં સતઃ શિક્ષયેઃ ॥૩૪॥
ઔત્સુક્યં ભવતો મદીક્ષણકૃતે યાદગઃ વત્યન્તર તાદૃગ્મેઽપિ તત્રે-

શુભ સંસ્કારસિદ્ધ હોવાથી આ જન્મમાં એકદમ પ્રાપ્ત થએલું છે માટે
આવા તમારા ગુણગણોમાં અમોને લેશ વિસ્મય થતો નથી ॥૩૨॥ હે વ-
ર્ણિન્ ! ધ્યાનમાં જેવા સ્વરૂપવાળા શ્રીકૃષ્ણનો સદા સાક્ષાત્કાર કરો છો
તે શ્રીકૃષ્ણ તેવાજ સ્વરૂપવાળાજ છે એમાં લેશ પણ સંશય નથી, તો તમો
નિરંતર તેવા શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપના ધ્યાનપરાયણ થઇને અમારા મુક્તાનંદાદિ
મુનિમંડળની સમીપે રહીને મારી આવવાની વાટ જોશો. હું વૈશાખ મા-
સને અંતે તમારી સર્વેની પ્રસન્નતા માટે અવિલંબથી પિપળાણા ગામમાં
આવીશ એમાં લેશ સંશય નથી, તો તમો સાધુમંડળી સાથે પિપળાણા
ગામમાં તે સમયે આવશો ॥૩૩॥ યદ્યપિ એટલો અદ્ય પણ વિલંબ તમા-
રાથી સહન થઈ શકે એમ નથી, કેમકે તમારે મારા દર્શનમાં ઉત્સાહ
અતિ તીવ્ર છે. તેમાં જે કારણ (તમારા મનોરથમાર્ગમાં વર્તતું શ્રીકૃષ્ણના
પ્રત્યક્ષ દર્શનરૂપ) છે તેને હું બાણું છું. માટે તમારી જે તીવ્ર ત્વરા છે તે
અત્યંત યુક્તજ છે. પરંતુ એટલોજ અંતરાય છેકે આવવાનો માર્ગ અત્યંત
દુર્ગમ-ન આવી શકાય એવો છે. કાઠી કોળી આદિક લુંટાક લોકોની બહુ
બીકને લીધે હમણાં આવવાનો માર્ગ અતિ વિકટ છે (કાઠી આદિક કેટ-
લાક લુંટારાઓ ઘોડેઅશ્વાર થઇને માર્ગને રોકીને રખડ્યા કરે છે તેના
ભયથી માર્ગ દુરંત દુર્ગમ છે) માટેજ તમારે હાલ અત્ર-ભુજનગર આ-
વવું નહિ. જો મારે વિષે તમારે પૂજ્યભાવ હોય તો મારા વચનને માન
આપીને મુક્તાનંદાદિ મારા સાધુઓને અષ્ટાંગયોગનો ઉપદેશ કરવા પૂર્વક

ક્ષણાય ભવતીત્યેવં ત્વયા રક્ષતામ્ । આપાસ્ય મિ તતો દ્રુતં ચ
મવતા સ્થેયં સ્વધર્મે સદા ત્વાદગ્ધાર્મિકમક્તસ્ય મમં યાચે યશો-
દાસુતાત્ ॥૩૫॥ યે ર્ચર્ચમપરાયણા ભુવિ જનાસ્તેઽસિપ્રિયાઃ સ-
ન્તિ મે તેષાં દૂરગ્ગા ન કર્હિષ્યિ હં ત ઇમાચેતત્વતઃ । સન્તસ્ત્વા-
દશ એવ મે વ મતા યત્પા-વારં ધ્રુવં તીર્થેભ્યોઽપિ નૃણાં વિશુ-
દ્ધિમાર્ગેણ સ્પૃષ્ટં વિધતે દ્રુતમ્ ॥૩૬॥ મ હલ્યદિ ભુવિ પૂજયન્તિ

અભ્યાસ કરાવતાથકા ત્યાંજ નિવાસ કરીને રહેશો ॥૩૪॥ હે વર્ણીન્દ્ર !
જેવો તમારે મારા દર્શનમાં અંતરનો ઉત્સાહાતિશય છે તેવોજ તમારા દ-
ર્શનમાં મારે પણ અંતરથી ઉત્સાહાતિશય વર્તે છે એમ તમો નિશ્ચયથી
જાણો, કેમકે તમારા જેવા ધર્મૈકનિષ્ઠ લક્ષ્મણેસરનો અખંડ સમાગમ મને
પ્રિયતમ છે. યશોદામુત શ્રીકૃષ્ણ પાસે તેવા પ્રિયતમના લાભને હું પ્ર-
તિદિન પ્રાર્થના કરું છું. તો પ્રાર્થના કરેલા, કૃષ્ણપ્રસાદથી પાસેજ ર-
હેલા પ્રિયતમનો અવિલંબથી ઉપભોગ કરવો તે યુક્તજ છે, તમારા કરતાં
પણ મને તીવ્ર ત્વરા વર્તે છે તો હું જલદી ત્યાં આવીશ, માર્ગનો અંતરાય
તો આપણે બન્નેએ સહન કરવો. અને તમારે સર્વદા સ્વધર્મમાં વર્તવું
॥૩૫॥ પૃથ્વીમાં તમારા જેવા જે જનો ધર્મૈકપરાયણ હોય તેજ મને
વિશેષ વહાલા છે, તેઓ મારાથકી અણપણ ક્યારેયપણ દૂર રહેતા નથી,
કારણ કે તેઓ મારા ચિત્તમાં નિરંતર વૃદ્ધ ચોટી રહેલા છે, કેવળ પ્રિય-
તમ છે એટલુંજ નહિ કિંતુ મારે બહુ મત-માનનીય છે, કારણ કે તમારા
જેવા સાધુઓનું ચરણોદક ગંગાદિ પાવન તીર્થોની અપેક્ષાએ પણ પરમ
પાવનપણામાં પ્રથમ પ્રખ્યાત છે. તીર્થોની જે તીર્થતા છે તે પણ સંતોના
ચરણારવિદના સંબન્ધથી છે એમાં સંશય નથી, ‘ભવદ્વિષા ભાગવતાસ્તીર્થી-
મૂતાઃ સ્વયં પ્રમો ! । તીર્થીર્કુર્વન્તિ તીર્થાનિ સ્વાન્તઃસ્થેન ગદામૂતા’ એમ
ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૩૬॥ ભૂમિ ઉપર જે જનો અધિકારને અનુસારે
યથાશક્તિ તમારા જેવા સદગ્રેસરોને શુભ અન્નથી જમાડે છે અથવા ચં-
દન પુષ્પાદિવડે પૂજે છે તે જનોએ લવગ્રહાદિ દેવોએ સહિત આ ચરા-
ચર સર્વ જગત્ બહુધા જમાડેલું અને પૂજેલું થાય છે. સર્વના પણ અંત-

વા યે તુ સાંપુરુષાન્મવાદશાન્ । તૈશ્ચરણ્યસિદ્ધિં સદૈવતં પૂજિતં
 ચ बहुधा सुभाजितम् ॥૩૭॥ પ્રીતિરસ્તિ મમ સત્તુ યાદશી તા-
 દશી તુ ન નિજેડપિ ચત્તાતિ । સન્ત એવ હૃદયં ભવન્તિ મે કૃષ્ણ-
 ભક્તિરસિકાશ્ચ ધાર્મિકાઃ ॥૩૮॥ સ્તેદિતવ્યમત એવ ન ત્વયા વી-
 ક્ષણાય મમ યત્સમાગમઃ । આવયોંદિતિ સમ્ભવિષ્યતિ પ્રામ
 એવ નનુ પિપ્પલાહ્યે ॥૩૯॥ આગમોડત્ર ભવતા વિના ત્યા નૈવ
 કાર્યં ઇતિ મેડનુશાસનમ્ । સ્વેચ્છયૈવ યદિ વાગેતિ વ્યસિ પ્રાપ્સ્ય-
 સે ન હિ સુખં તદેપ્સિતમ્ ॥૪૦॥ દર્શનમ્પ્રેક્ષ્યમ્ મમ ત્વયા મન્નિ-
 દેશમતિલઙ્ગ્ય સર્વથા । નાગમોડત્ર તુ વિધેય આદરઃ સત્તુ
 કાર્યં ઉરુધા મદાત્મસુ ॥૪૧॥ ક્ષીણમેવ નિતરાં વપુર્નિજં યેન ચો-

રાત્મા પરમાત્મા જેમના હૃદયતળમાં સદા સાક્ષાત્ વિરાજેછે તેમની
 પૂજા આદિક કરવાથી સ્વયં લગવાન્ અતિતૃપ્તિ પામેછે ॥૩૭॥ તમારા
 જેવા સાધુજનની ઉપર જેવી મારે પરમ પ્રીતિ છે તેવી તો પ્રકૃતિવિ-
 લક્ષણ જ્ઞાનકાકાર એવા આત્મસ્વરૂપમાં પણ નથી, કેમકે કૃષ્ણલક્ષિ-
 તનો રસ જાણનારાના સમાગમથી લગવલ્લક્ષિતનો રસાસ્વાદ વૃદ્ધિ પામેછે,
 માટે આત્મસ્વરૂપના અનુભવમાં કશો અતિશય નથી. વળી કૃષ્ણલક્ષિતામાં
 રસિક અને ધાર્મિક એવા સંતોજ માફ હૃદય (જીવિત ધારણ કરનારા)
 છે અથવા હૃદયવત્ અતિશય પ્રિય છે ॥૩૮॥ આવો મારો સ્વભાવ છે
 માટે તમો મારા દર્શનમાં આ અલ્પ વિલંબ થાય એટલામાં લેશ પણ ખેદ
 કરશો નહિ. કારણ કે પિપ્પલાણુ ગામમાંજ તમારો મારો સમાગમ નિશ્ચ-
 યથી ઝટ થશે ત્યારે પરસ્પર દર્શન સિદ્ધ થશે ॥૩૯॥ મારી એવી આજ્ઞા
 છે કે-હમણાં અહીં નજ આવવું. જો આ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીને અત્ર
 આવશો તો અભિલપિત અર્થની સિદ્ધિ નિશ્ચે થશે નહિ (આ વચનથી શિ-
 ધ્યગુણપરિક્ષાની પ્રવૃત્તિ જણાવી છે) ॥૪૦॥ યદપિ મારા દર્શનમાં તમારે
 પરમ પ્રીતિ છે, એટલે આ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન તો નહીજ કરશો, તો ત્યાં
 રહીનેજ મારા આશ્રિત મદેકાત્મક મદેકચિત્ત એવા મુક્તાનંદાદિ સાધુ-
 ઓમાં અષ્ટાંગયોગનો અભ્યાસ કરાવારૂપ અતિશય આદર કરશો ॥૪૧॥

નૈવ વ ચયામાસ તન્મુનિઃ ॥૪૭॥ નામિનો માનયન્નાં તન્નોવાસ
તતો હરિઃ । અશિક્ષન્ત મુદા સન્તસ્ત સાધોગકલાશ્ચ તે ॥૪૮॥ સ
શિષ્યામાસ યથાપ્તે તાન્ યાગમદ્યા મશેષમેવ । તેઽપ્યલ્પ-
કાલેન ગુરોઃ સાધુતસ્યૈવ તત્સિદ્ધદશામવાપુઃ ॥૪૯॥ इति श्रीस-
त्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे रामानन्दलिखितपत्रिकानि-
रूपणनामा पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥૫૫॥

સુવ્રત ઉવાચ—વર્ણિનો વસતસ્તસ્ય યોગં શિક્ષયતઃ સતઃ । તપ-
સ્યતો વ્યતીયાય તત્ર માસસ્તુ માધવઃ ॥૧॥ અથ શ્વો વા પરશ્વો
વા નમાયાસ્યાંત પ્રભુઃ । इति चिन्तयत तस्य इ क्रमासार्धमप्य-

મયારામ વિપ્રે શ્રીસ્વામીએ આપેલો તે પત્ર મુક્તાનંદ મુનિને લોળપુરમાં
આપ્યો. મુક્તાનંદ મુનિએ પણ શ્રીનીલકંઠ વર્ણીની સાથેજ તે પત્ર વાંચ્યો
એટલે જ તેણે સાથે વાંચ્યો ॥૪૭॥ ત્યાર પછી વર્ણીન્દ્ર લગવાન શ્રીસ્વા-
મીની સાધુઓને અષ્ટાંગયોગનું શિક્ષણ આપવું આદિ (પૂર્વોક્ત) આજ્ઞાને
પોતાનું મસ્તક નમાવા પૂર્વક સત્કાર કરીને લોળપુરમાંજ મુખેથી રહ્યા.
મુક્તાનંદાદિ સંતો તે વર્ણીન્દ્ર શ્રીહરિથટ્ટી સ્વામીની આજ્ઞાને અનુસારે
અષ્ટાંગયોગની કળાઓ પ્રહર્ષથી શીખવા લાગ્યા ॥૪૮॥ નીલકંઠ લગવાને
યથાશાસ્ત્ર અષ્ટાંગયોગનો સમયપણે મુક્તાનંદાદિકને ઉપદેશ કર્યો, તે
સાધુઓ પણ યોગોપદેષા મુનીન્દ્ર લગવાનના પરમ પ્રસાદથી સ્વદય સ-
મયમાંજ નિષ્પન્ન યોગદશાને પામી ગયા ॥૪૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવ-
ને...પ્રથમપ્રકરણે રામાનંદલિખિતપત્રિકાનિરૂપણનામા પંચપં-
ચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૫॥

અધ્યાય ૫૬ મો.

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! લોળપુરમાંજ શ્રીસ્વામીની અનુ-
સાથી નિવાસ કરી રહેલા, સાધુઓને અષ્ટાંગયોગનું શિક્ષણ આપતા અને
તપશ્ચર્યાને કરતા નીલકંઠ લગવાનને વૈશાખ માસ વીતી ગયો ॥૧॥ પ્રભુ
શ્રીરામાનંદસ્વામી આજ આવશે આવતી કાલે આવશે પરમ દિવસે નિશ્ચ
આવશે એમ પ્રતિશ્ણુ વાટ જોયા કરતા વર્ણીન્દ્રને જ્યેષ્ઠ માસનો અર્ધો અં-

ગાત્ ॥૨॥ તતોઽતિવ્યાલા વર્ણી તપશ્ચિન્તાતિકર્ષિતઃ । તદાગ-
મપ્રતાં તાર્તિઃ સ્વાસ્થ્યં ન પ્રાપ કિઞ્ચન ॥૩॥ અથ સોઽપિ સતાં
સ્વામી તદિદક્ષાદ્દતાન્તરઃ । મકૈઃ ક તેપયૈઃ સાકમહિપુર્યા વિનિ-
ર્યયૌ ॥૪॥ રથં મહાન્તમારુદો દેમરત્નપારંચ્છદઃ । પક્ષિશઃ સં-
સ્થિતા- પૌરાન્પશ્યન્મરયા દશા ॥૫॥ સોઽનુયાતઃ પૂજિતઃ
પૌરૈઃ સાશ્વિલાચનૈઃ । મક્તાનાનન્દયન્માર્ગે પિપ્પલગ્રામમાયયૈ
॥૬॥ નરસિંહાભ્યાવિપ્રસ્ય સ્વમક્તસ્ય સ મન્દિરે । તત્ર વ્યરાજદ્ભગ-
વાત્પૂજ્યપ્રાપ્ત નિજૈર્જનૈઃ ॥૭॥ તતઃ કુમારાજિત્સંઃ દૂતં લાજુરં

શપણુ અતીત થઈ ગયો ॥૨॥ ત્યાર પછી શ્રીસ્વામી નહિ આવવાથી અંત-
રમાં અત્યંત આકુળ થએલા અને તપ તથા સ્વામી નહિ આવવાના કાર-
ણની ચિંતાથી શરીરે અતિશય કૃશ થઈ ગયેલા અને ક્ષણેક્ષણે સ્વામીની
આવવાની વાટ અર્થ થતાં વિશેષ વ્યથાને પામેલા એવા વર્ણુન્દ્ર ભગવાન
લેશપણુ ચિત્તમાં સ્વસ્થતાને પામ્યા નહિ ॥૩॥ હવે રામાનંદમુનિનું પિ-
પળાણુ ગામમાં આવવાનું વૃત્તાંત ચાર શ્લોકથી કહે છે—હે રાજન! સં-
તોના સ્વામી શ્રીરામાનંદમુનિ પણ નીલકંઠ શ્રદ્ધાચારીનાં દર્શન કરવાની
તીવ્ર વાંછા અથવા નીલકંઠ વર્ણુને પોતાનાં દર્શન કરવાની તીવ્ર વાંછાને
લીધે અત્યંત આકર્ષિત અંતઃકરણવાળા હોવાથી કેટલાક સેવક જનોને
સાથે લઈને ભુજનગરથી ચાલી નીકળ્યા ॥૪॥ સુવર્ણમય અને રત્નમય સ-
મસ્ત ઉપકરણોએ કરીને શોભાયમાન એવા મહા રથમાં વિરાજમાન, માર્ગમાં
જે આણુ પંક્તિબંધ હોવા રહેલા નગરનિવાસી જનોને પ્રેમમધુર
દૃષ્ટિથી જોયા કરતા, પોતાના વિયોગની બથાથી જેમનાં નેત્રો અશ્રુથી પૂર્ણ
ભરાઈ ગયાં છે એવા એ પુરજનોએ વાજતે ગાજતે વળાવેલા અને ચંદન
પુષ્પાદિ ઉપચારોવડે પ્રેમથી પૂજા કરેલા એવા શ્રીરામાનંદસ્વામી ત્યાંથી
નીકળીને તેતે માર્ગમાં મળતા ભક્તજનોને પ્રેમમધુર વાણીવડે પ્રહર્ષ
પમાડતા થકા, પિપળાણુ ગામે પધાર્યા ॥૫-૬॥ ભગવાન શ્રીરામાનંદ-
સ્વામી પિપળાણુને પામીને, પોતાના અનન્યભક્ત નરસિંહ નામના વિ-
પ્રના મંદિરમાં ઉતારો કરીને, ત્યાં આવેલા નિજજનોએ ચંદન પુષ્પાદિવડે

પ્રતિ । પ્રાહિનાત્તોઽવિલાન્મકાંસ્ત્રાકારયિતું નિજાન્ ॥૮॥ ત-
 સ્મિન્નેવ દિને શીઘ્રં સ લોજપુરમેત્ય તાન્ । પ્રાહ શ્રીસ્વામિના યૂ-
 યમાહૂતાઃ સ્યેતિ દૌત્યકૃત્ ॥૯॥ શ્રુત્વાઽમૃતાયમાનં તદ્વચસ્તેઽતિ-
 મુદં યયુઃ । અઘૈવ ચલતેત્યાહ નાલકઞ્ઠસ્તદા વચ્ચઃ ॥૧૦॥ તતો
 વિચાર્ય તે સન્તઃ સર્વે નિશિ વિધૂદયે । પ્રયયુઃ પિપ્પલપ્રામં સ્વગુ-
 રોર્દર્શનોત્સુકાઃ ॥૧૧॥ મુક્તાનન્દમુખાઃ સન્તો ભક્તવર્યશ્ચ પર્વતઃ ।
 દેવાનન્દઃ પારિવાર ચ ભક્તા જ્યેષ્ઠાદયસ્તથા ॥૧૨॥ સ્વપ્રેષ્ટદર્શનો-
 ત્સુક્યસમાકુષ્ટાન્તરાસ્તુ તે । વિચેલુઃ સત્ત્વરં માર્ગે તં લક્ષીકૃત્ય
 લેટકઃ ॥૧૩॥ આતેકાર્શ્યઞ્છતીત્ય નાલકઞ્ઠ રુ વર્ત્મનિ ।

પ્રીતિથી પૂજા કર્યાથકા વિરાજમાન થયા ॥૭॥ ત્યાર પછી શ્રીસ્વામીએ
 પોતાના સમસ્ત ભક્ત મુક્તાનંદાદિ સાધુઓને પિપળાણામાં બોલાવા માટે
 હુમારજીત્ નામનો દૂત દ્વિજ લોજપુર પ્રતિ મોકલ્યો ॥૮॥ સંદેશો લઈ
 આવનાર વિષે તેજ દિવસે ઉતાવળથી લોજપુરને પામીને ‘શ્રીસ્વામી પિ-
 પળાણા પુરમાં પધાર્યા છે અને તમો સર્વ સાધુઓને બોલાવ્યા છે’ એમ
 મુક્તાનંદાદિ સાધુઓ પ્રત્યે કહ્યું ॥૯॥ સર્વે સાધુઓ દૂત દ્વિજનું અમૃત-
 તુલ્ય વચન સાંભળીને પરમાનંદને પામ્યા. અને તેજ ક્ષણમાં શ્રીનીલકંઠ
 વર્ણીન્દ્રે તો સાધુઓને કહ્યું કે-હમણાંજ આ દિવસેજ ચાલો, વિલંબ કર-
 વાનું શું કામ છે ? ॥૧૦॥ ત્યારપછી તે તમામ સંતો ભેગા થઈ ‘આટલા
 મઠ સાચવવા અત્ર રહે અને આટલા પિપળાણા આવે’ એવો વિચાર કરી
 નિકળવાનો ટાઢમ નિર્ધાર કરીને, રાત્રિએ ચંદ્રોદય થતાં પોતાના ગુરૂનાં
 દર્શન કરવાના ઉચ્ચ ઉત્સાહથી પિપળાણા ગામ પ્રતિ ચાલ્યા ॥૧૧॥ મુક્તા-
 નંદાદિ સંતો, દેવાનંદ નામના સંન્યાસી, ભક્તોત્તમ પર્વતભાઈ અને જેઠો
 આદિક બીજા ભક્તજનો પોતાને પ્રિયતમ એવા ગુરૂવરના ચરણારવિંદનાં
 દર્શન કરવાના ઉત્સાહવેગથી અત્યંત આકર્ષિત અંતઃકરણવાળા થવાથી
 તે પિપળાણા ગામને લક્ષ કરીને માર્ગમાં સત્ત્વર ચાલવા મંડ્યા ॥૧૨-૧૩॥
 નીલકંઠ ભગવાન્ તો સાધુઓ સાથે સત્ત્વર ચાલતાં કૃચ્છ્ર ચાંદ્રાયણાદિ ત-
 પશ્ચર્યાના આચરણથી દેહ બહુ દુર્બળ થઈ જવાથી ઉતાવળું હિંડવાથી ઉ-

શીઘ્રાશ્વનશ્વાસઃ જહદયો ન્યપતક્ષિતૌ ॥૧૪॥ કિશ્ચિદ્ધાત્વાઽપ્રતઃ
પશ્યાન્તં પશ્યન્તોઽપ્રગાતિનઃ । તે સન્તઃ પતિતં દૃષ્ટ્વા તદાન્તક-
પાયયુઃ ॥૧૫॥ પાદસંવાહનં ચક્રુસ્તસ્ય તે ચ શનૈઃ શનૈઃ । કિશ્ચિ-
દાશ્વ તમાલાક્ય પ્રોચુસ્તે વર્ણિનં વચઃ ॥૧૬॥ દિનેઽનૈવ સ્ત ગ-
ન્તવ્યઃ સ્વપ્નમ્ આશુ નઃ । આશ્રયાતસ્ત્વમમલામાત્મનો યો-
ગધારણાઃ ॥૧૭॥ તલનાશ્વનઃ પારં યાસ્યસ્યેવ ન ચાન્યથા ।
इत्युक्तः स तथा चक्रे चचाल पथि सत्वरः ॥१८॥ भगवन्तं हृदि
ध्यायन् धनुर्मुक्तः शरो यथा । स विस्मृतवपुस्तूर्णं सर्वेषामप्र-
तोऽचलत् ॥१९॥ सन्तस्तम-चावन्तोऽप्यवापुर्नैव शोभगाः ।

તપન થએલા શ્વાસાતિશયથી હૃદય રોકાઈ જતાં માર્ગમાં પૃથ્વી ઉપર એ-
કદમ પડી ગયા ॥૧૪॥ ઉતાવળથી આગળ ચાલતા સંતો કિંચિત્ આગળ
ચાલતાં તે આ ભગવાનને પાછળ નહિ આવતા બહુને પાછા વળીને, પૃથ્વી
ઉપર પડી ગએલા પેખીને એકદમ તેમની પાસે આવ્યા ॥૧૫॥ પાછા આ-
વેલા સાધુઓ ભૂમિ ઉપર પડી ગએલા અને ઉઠવા માટે અશક્ત થએલા
વર્ણુન્દ્રના ધીમે ધીમે ચરણ ચાંપવા લાગ્યા અને તેથી તેમને કિંચિત્ સ્વ-
સ્થતાને પામેલા બેઠને આ પ્રકારે વચન બોલ્યા કે-॥૧૬॥ હે વર્ણુવર્ય !
આપણેતો આને આજ દિવસે પિપળાણા ગ્રામે પહોંચવું છે એવો નિશ્ચય
કરેલો છે, માટે તમો હાલ બહુ કાળથી અભ્યાસ કરેલી, અતિ શુદ્ધ એવી
યોગધારણાને ધારણ કરો, જે ધારણાથી ઉત્પન્ન થએલા આત્મભળથી તમો
માર્ગના પારને જલદી પામશો (બીજા કોઈ ઉપાયથી માર્ગના પારને પામશો
નહિ) પ્રાકૃત પુરૂષોની પેઠે તમારે વિષે અશક્તિ ઘટતી નથી, આ પ્રકારે
પ્રતિબોધ દીધેલા તે ભગવાન તે સાધુઓના કહેવા પ્રમાણે પોતાના આ-
ત્માનું અનુસ્મરણ કરીને, ભગવાનનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરતા હોવાથી બાહ્ય
દેહ વ્યથાને વિસારી મુકીને, ધનુષમાંથી નીકળેલા બાણની પેઠે વેગથી
ગતિ નહિ રોકાતાં માર્ગમાં સત્વર ચાલતાથકા સર્વ સાધુઓની પણ આ-
ગળ ચાલવા લાગ્યા ॥૧૭-૧૮॥ અતિ વેગથી ચાલતા વર્ણુન્દ્રની પાછળ
સર્વ સાધુઓ વેગાતિશયથી દોડવા લાગ્યા છતાં પણ તેમને પહોંચી શક્યા

પ્રા. રોજસ્વતાસંજ્ઞાં નદીં સર્વેઽપિ તે દ્રુતાઃ ॥૨૦॥ દક્ષિણે પિપ્પ-
લપ્રામાદ્રહન્તીં કલુષોદકામ્ । વૃષ્ટ્યમ્બુપૂરિતાં भीमक, लामति-
दुस्तराम् ॥૨૧॥ વર્ણિરાટ્ તાં સ- તાર્ય સ- સવ પરં તટમ્ । અના-
કુષ્ટસ્તરક્ષૌઘૈઃ પ્રાપ્ત સન્- સ્વવર્ત્મના ॥૨૨॥ અવા- તટે તસ્થુ-
ર્ભક્તાઃ સર્વે તરાક્ષીણાઃ । નાભ્યાં भीमां च पश्यन्तो वि- त्वा
दुस्तरां च ताम् ॥૨૩॥ મહતાઽથ પ્રયાસેન કોલમાશ્રિત્ય તેઽસ્ત્રિ-
લાઃ । તામુત્તીર્ય સમેત્યામું । પ્પલપ્રામમાવેશ- ॥૨૪॥ જ્યેષ્ઠક-
ષ્ણપ્રાપ્તિસ્થાપિતે પૂર્વાહ્નિ એવ તે । નરસિંહાદ્રજ- દે દદશુઃ સ્વા-

નહિ. એ રીતે તીવ્ર વેગથી ચાલતા વર્ણીન્દ્રાદિ સમસ્ત સંતો ઓળસ્વતી
(ઓઝત) નામની નદીને પામ્યા (ઓળ-બળ જેમાં છે તે ઓળસ્વતી
કહેવાય. વૃષ્ટિથી પૂર્ણ ભરાઈ ગએલા જળના પ્રવાહના અતિ બળને લીધે
તેવી સંજ્ઞા સાર્થક છે) ॥૨૦॥ આ નદી પિપળાણા ગામથી દક્ષિણદિગ્-
ભાગમાં વહે છે. તે સમયમાં વૃષ્ટિના વેગથી અને કાંઠે આવેલા જળપૂ-
રથી પરિપૂર્ણ, ભયંકર મહા તરંગો જેમાં ઉઠે છે, માટેજ ચતુર તારાઓથી
પણ ન તરી શકાય એવી હતી. ડોળાઈ ગએલાં ગંભીર જળ જેમાં છે એવી
આ ઓઝત નદીમાં આ વર્ણિરાટ્ ભગવાન તો એકદમ પ્રવેશ કરીને અ-
નાયાસથી બાહુવડે સામાને સામાજ તરતાથકા મહાતરંગસમૂહોએ લ-
ગાર પણ નહિ તાંણ્યાથકા સામા તટને પામી ગયા ॥૨૧-૨૨॥ મુક્તાન-
દાદિ સર્વ સાધુઓ તો મહાતરંગો તથા પડતા મહા ભમરાઓએ કરીને ભારે
ભયંકર અને તીવ્ર વેગથી વહેતી તે નદીને બેઠને 'કોઈ પણ પ્રકારે બાહુ
બળથી ન તરી શકાય એવી અને નાવથીજ તરી શકાય એવી છે' એવો
વિનિશ્ચય કરીને તેના તટમાંજ થોડુંક બેઠા. ત્યાર પછી તે સાધુઓએ કોઈ
પણ વહાણનો આશ્રય લઈને મહા પ્રયાસથી તે નદીને ઉતરીને, સામા ત-
ટઉપર વિરાજેલા આ વર્ણિવરને મળીને તેમની સાથેજ પિપળાણા પુરમાં
પ્રવેશ કર્યો ॥૨૩-૨૪॥ તે સમસ્ત સંતોએ સંવત્ ૧૮૫૬ ના જ્યેષ્ઠ મા-
સના કૃષ્ણ પક્ષની દ્વાદશીને દિવસે પૂર્વાહ્નિ (મધ્યાહ્ન પહેલાં) નરસિંહ
નામના ભક્ત બ્રાહ્મણના ભવનને અલંકાર કરી રહેલા પોતાના સ્વામી શ્રી-

पिल्लणां श्रीनीलकण्ठवर्णिनो श्रीरामानन्दस्वामिने प्रथम मेळाप.

મિનં નિજમ્ ॥૨૫॥ ગૌરાઙ્ગં ઇમૂતિ સિતવસનરં સ્વાસ્થ્યમાજ-
નુવાદું પદ્માક્ષં મન્દહાસં નિજજનનિકૈશ્વન્દનૈઃ પુષ્પહારૈઃ । મ-
ત્સ્યા સન્નિવૃત્તમાનં સદસિ ચ વિતતે દિવ્યસિન્ધુદ્વયં સ્વયાના-
નન્દયન્તં પરમસુલભિધિં સ્વમિનં તે પ્રણેમુઃ ॥૨૬॥ વર્ણિરજં વિ-
લોક્યાડ્ડશુ યાવદુત્તિષ્ઠતિ પ્રમુઃ । સાષ્ટાંગં પ્રણનામાંસૌ તાવન્ન-
ક્તોત્તમઃ સતુ ॥૨૭॥ તમુત્થાપ્ય સબાહુભ્યાં પરિરમ્ય નિજા-
ન્તિકે । અર્ચ્યમ્પ્રણતાન્સમમનયન્ ॥૨૮॥ વર્ણીન્દ્રઃ

રામાનંદમુનિનાં દર્શન કર્યો ॥૨૫॥ કેવા સ્વામી તો-એનારા જનોના મન
નયનને હરનારી વદનારવિંદની શોભાએ સંપન્ન, પ્રકુક્ષિત કમળના જેવાં
પ્રસન્ન શીતળ રક્ત નેત્ર જેમનાં છે, અકારણુ પ્રેમ રસને સૂચવનારો મંદ-
હાસ જેમના મુખમાં છે, જનુપર્યંત લાંબા એ બાહુ જેમના છે, અમૃત-
મય કિરણોવાળા ચંદ્રમાની પેઠે સર્વને આહ્વાદ આપનારી ગૌર અવયવ-
કાંતિ જેમની છે, ભગવદનુભવાનંદની નિત્ય તૃપ્તિથી પરિપુષ્ટ વપુ જેમનું
છે, પોતાના પાદપદ્મમાં રસિક એવા જનસમાજે ચંદન પુષ્પહારાદિ વિ-
વિધ ઉપચારોવડે પ્રેમથી પૂજેલા, અનેક ભક્તમંડળથી ભરપુર એવી મ-
હાસભામાં દિવ્ય સિંહાસનમાં વિરાજેલા, પોતાના ચરણારવિંદના સમાશ્રિ-
તોને સદુપદેશ-દર્શનદાન આદિકવડે અત્યંત આનંદ આપતા અને સ્વયં
શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્કારથી થએલા મુખસમૂહના સમુદ્રરૂપ એવા શ્રીરામાનંદ
સ્વામીને મુક્તાનંદાદિ ભક્તજનો સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૨૬॥ શ્રી-
રામાનંદ સ્વામી પોતાની પાસે પધારતા વર્ણિરાજ ભગવાનને લાળીને પોતે
જેટલાકમાં આસનમાંથી એકદમ ઉઠે છે એટલાકમાં આ ભગવાન ભક્તિથી
અતિનમ્ર સર્વ ગાત્રવાળા થઇને સાષ્ટાંગ અનેક પ્રણામ કરવા મંડ્યા, કેમકે
પોતે ભક્તોમાં ઉત્તમ છે એટલે ભક્તજનો ઉપર પ્રેમવિશેષે પરિપૂર્ણ છે.
રામાનંદમુનિએ પ્રણામને કરતા વર્ણીન્દ્રને એકદમ પોતાના બાહુથી ઉઠા-
ડીને, બાહુમાં પ્રેમવશપણે ગાઢ ભેટીને પોતાની પાસે બેસાડ્યા. પ્રણામ કરતા
બીજા સાધુઓનું પણ યથાયોગ્ય સન્માન કર્યું ॥૨૭-૨૮॥ ભગવાન વર્ણીન્દ્ર
તો સ્વામીને સાધુઓથી જેવા સાંભળ્યા હતા તેવાજ બોધને એટલે જે

સ્વામિનં દૃષ્ટ્વા શ્રુતં સમ્બો યથા તથા । નિર્વૃત્તિં પરમામાપ પ્રેમાશ્રુઃ
 લલાજ્ઞેતઃ ॥૨૯॥ નિમેષહીનયા દૃષ્ટ્વા પશ્યન્તં સ્વેક્ષણે હરિમ્ ।
 તાદૃશ્યૈવ દશાપશ્યન્મુહૂર્તદ્વિતયં સ ચ ॥૩૦॥ પ્રાગ્દેહમાનહીનં
 ચ તતઃ સ્વસ્થં તમાદરાત્ । પશ્યન્ પપ્રચ્છ સ સ્વામી સ્વાગતાદિ
 યથોચિતમ્ ॥૩૧॥ મુક્તાનન્દઃ કથિતવાંસ્ત્ત્તાન્તમોષતઃ । યથા
 જ્ઞાતં તદા સ્વામી વર્ણિનં પ્રશશંસ તમ્ ॥૩૨॥ પ્રેમ્ણા ગદ્ગદકણ્ઠેન
 સ્તુત્વા તં વર્ણિરાહા । પ્રાહાઘ સફલો જાતો મન્મનારયપાદકઃ

પ્રકારોએ કરીને શ્રવણને આહ્વાદ આપનારા પરોક્ષપણે થયા હતા તે
 પ્રકારોને પ્રત્યક્ષ પેખીને, હર્ષના અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા અને રોમાંચિત
 ગાત્રવાળા થઈને અનવધિકાતિશય આનંદને પામી ગયા ॥૨૯॥ કૃપાપૂરના
 તરંગોવાળાં પોતાનાં નેત્રોને લક્ષિતપૂરના તરંગવાળી મેષોન્મેષે વર્ણત દ-
 દિથી આદરપૂર્વક જોઈ રહેલા વર્ણિવર્યને શ્રીરામાનંદસ્વામીપણુ મેષો-
 ન્મેષે વર્ણત પ્રેમાર્દ્ર દૃષ્ટિથી એ મુહૂર્તપર્યંત જોઈ રહ્યા ॥૩૦॥ પોતાના દર્શન
 સમયમાં પોતાવિષે જેમનાં મનોનયન વિલીન થયાં છે, માટેજ પ્રથમ દે-
 હાદિ આત્મીયભાવે રહિત અને પાછળથી અનુક્રમે સ્વસ્થચેતસ-આત્મી-
 યાદિ બાહ્ય સ્ફુર્તિને પામેલા એવા વર્ણી લગવાનને ભાવથી ભાળ્યા કરતા
 શ્રીરામાનંદસ્વામી યથાયોગ્ય સ્વાગતાદિ પુછવા લાગ્યા ॥૩૧॥ પોતાના શિ-
 ષ્યોમાં અગ્રગણ્ય મુક્તાનંદમુનિએ લોજપુરાદિકમાં જેવું અનુભવ્યું છે
 એવું વર્ણિનું વૃત્તાંત સમસ્તપણે કહી સંભળાવ્યું, તેને સાંભળીને તે ક્ષણમાં
 રામાનંદસ્વામી વર્ણીની બહુ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા ॥૩૨॥ તે પછી વર્ણિ-
 રાટ શ્રીહરિ પણુ સ્નેહાતિશયથી ગદ્ગદ ગળાવાળા થઈ સ્વામીની પ્રશંસા
 કરીને તેમને એમ કહેવા લાગ્યા કે-હે સ્વામિન્ ! મારો બહુ વખતથી રૂઢ
 થએલો આ મનોરથરૂપી વૃક્ષ આજજ સફળ થયો, કેમકે તમારૂં દર્શન
 થયું. આ વર્તમાન વખતમાં આપજ ભૂમિ ઉપર કૃષ્ણલક્ષિના પ્રવર્તક છો
 સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની લક્ષિને પ્રવર્તાવનારા, શ્રીકૃષ્ણના દિવ્ય સ્વરૂપનો
 જેમને સદા સાક્ષાત્કાર વર્તે છે એવા આપને પામીને આજ હું અત્યંત
 કૃતાર્થ થયો છું, કારણ કે શ્રીકૃષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શનથકીપણુ તેમની લક્ષિના

॥૩૩॥ સાક્ષાચ્છ્રાકૃષ્ણચન્દ્ર સ્ય ભુવિ ભાક્તે પ્રવર્તકઃ । ત્વાં પ્રાપ્ત્યા-
 ઘ કૃતાર્થોઽસિ નૃજન્મ ફલિતં મમ ॥૩૪॥ પ્રસન્નઃ કારયામાસ
 તતસ્તસ્ય ચ તત્સતાઃ । યયોચિતં સ આતિથ્યં સત્ફલૈઃ પયઃપ્રા-
 દિમિઃ ॥૩૫॥ પ્રેમનિઃતવિલાચનાહ્નયોઃ સિદ્ધયાર્ણવસારવા-
 ચયોઃ । વર્ણિરાજનિરાજયોસ્તદા યોગ આપ જનદર્શનાંયતાઃ
 ॥૩૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे रामान-
 न्दसाम्निभक्तभक्तनामा षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५६॥

સુવ્રત ઉવાચ—જ્ઞાત્વા સ્વામી પ્રદોષેઽથ રાધેકાધીરા જનમ્ ।

પ્રવર્તકોનાં દર્શનતો અતિશય અધિક છે, ભક્તિના પ્રવર્તકો તો આ જગ-
 તને અમૃતદાનથી ઉજળવન કરેછે, કૃષ્ણભક્તિથીકી અન્ય અધિક અ-
 મૃતપણુ કોઈ નથી. આજજ માફ આ નરજન્મ સફળ થયું ॥૩૩-૩૪॥
 તે આ શ્રીહરિના ભક્તિપ્રકર્ષથી સ્વામીશ્રી મુપ્રસન્ન થઈને વાર્ણિરાજ તથા
 મુક્તાનંદાદિ સંતોનું, પવિત્ર મધુર ખનૂર ખારેકો દ્રાખ આદિક ફળ અને
 દુધ દહી ઘૃત સાકર આદિકવડે યથાયોગ્ય આતિથ્ય કરવા લાગ્યા. (યદ્યપિ
 તે દિવસે દ્રાદશી હતી તથાપિ શુદ્ધા-વિદ્યાવિભેદથી ઉપવાસ કરવામાં મત-
 ભેદ હોવાથી તે દિવસેજ વૈષ્ણવોને એકાદશી વ્રતનિમિત્તનો ઉપવાસ આ-
 વેલો, માટે ફલાહાર કરાવાનું કહેછે) ॥૩૫॥ પ્રેમરસથી પરિપૂર્ણ નેત્રકમળ
 જેમનાં છે, મુધારસને સવનારી વાણી જેમની છે, (‘અમૃતસારવાક્યયોઃ’
 એવો પાઠ હોય તો અર્થતો એજ છે) પરમાત્મ સ્વરૂપમાં ચિત્તૈકાગ્રની
 સિદ્ધિને પામેલા એવા નીલકંઠ વાર્ણિરાજ અને રામાનંદ મુનિરાજનો પરસ્પર
 થએલો આ સમાગમ (મેળાપ) તે સમયમાં જેનારા સર્વકોઈ જનોને
 અત્યધિક આનંદ આપનારો થયો હતો ॥૩૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...
 પ્રથમપ્રકરણે રામાનંદસ્વામિસમાગમનામા ષટ્પંચાશત્તમેઽ-
 ધ્યાયઃ ॥૫૬॥

અધ્યાય ૫૭ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન! સર્વ જનોને આનંદની પ્રવૃત્તિ થયા

૧ ‘અમૃતસારવાક્યયો’રિતિ પાઠાન્તરમ્ ।

ઉપચારૈર્મહદ્ગ્નિઃ પચાધિરે ચકાર સઃ ॥૧॥ एका इया जाग-
रणं ततः कुर्वन्निजैः सह । स्वामी पुनरपृच्छत् तज्जन्मस्थानमा-
दितः ॥२॥ कुलं च पितरौ गोत्रं प्रवरान्पैतृकं तथा । वेदं शा-

પછી રામાનંદસ્વામી સાયંસમયમાં સ્નાન કરી શાસ્ત્રોક્ત મહાનૈવેદ્ય મહા-
નીરાજન આદિક ઉત્તમ ઉપચારોવડે રાધિકાધીશ શ્રીકૃષ્ણની યથાવિધિ
પૂજા કરવા લાગ્યા ॥૧॥ ત્યારપછી શ્રીસ્વામી એકાદશી વ્રતના અંગભૂત
જગરણુ નિજજનોની સાથે કરતાથકા વર્ણીન્દ્રપ્રતિ પ્રથમથી તેમનાં જન્મ-
સ્થાનાદિ ફરીથી પુછવા લાગ્યા ॥૨॥ કુળ, ગોત્ર, પ્રવર, માતાપિતા, વેદ,
શાખા અને આચાર્ય પુછ્યા. તેમાં ગોત્ર પ્રવરના ઋષિની જ્ઞાસાતો સામા-
ન્યપણે પ્રવર્તેલી છે. કુળજ્ઞાસાતો ધર્મથી અને વિદ્યાથી મોટાઓના કુળમાં
પ્રસૂતિવિશેષને અધિકાર કરીને પ્રવર્તે છે. કુળમાં પણ માતાપિતાની જ્ઞા-
સાતો સાક્ષાત્ જન્મ આપનારાનો વિશેષ છે એમ માનીને પ્રવર્તે છે.
આચાર્યજ્ઞાસાતો ‘સ હિ વિદ્યાતસ્તં જનયતિ’ (ગુરૂતો વિદ્યાજન્મ આપે
છે) આ શાસ્ત્રમાં કહેલો કેવળ બીજપ્રદાન કરનારા પિતા થકી તેનો
વિશેષ છે એમ માનીને પ્રવર્તે છે. વિદ્યામાત્રમાં વેદવિદ્યાનું પ્રાધાન્ય હોવાથી
વેદ અને શાખાની જ્ઞાસા પ્રવર્તે છે. વેદમાં તથા તેમાં કહેલાં કર્મોમાં
પ્રવર્તનારાઓને સામાન્યપણે પૂજ્ય દેવતાઓતો ઇન્દ્ર ઇદ્રાદિ બહુ છે
તેમાં આત્યંતિક કલ્યાણના સાધનપણે અભિમત કયા દેવ છે ? એમ ઇષ્ટ-
દેવની જ્ઞાસા પોતાના મતમાં મોક્ષની આનુકૂલ્ય જ્ઞાસાથી પ્રવર્તે છે.
જે આ સુદુર્લભ તીવ્ર વૈરાગ્ય મેળવ્યો છે તે શી રીતે ? અને શા પ્રયોજન
માટે ? અને સ્વજનોને લાડ લડાવવાજ એક સ્થાનભૂત અલ્પ અવસ્થામાં
સ્વજનનો ત્યાગ શી રીતે કર્યો ? મહાધીર પુરૂષોથી પણ ન પ્રવેશ કરી
શકાય એવા ભારે ભયાનક વિકટ વનમાં વાસ ભયેકશીલ બાળ વયમાં શી
રીતે કરી શક્યા ? અથવા કયા કયા વનમાં વાસ વસ્યા ? તપો નાનાવિધ
છે તેમાં તમો કયાં કયાં તપો તપ્યા છે ? યોગનું શું શું સાધન તમોએ
સાધ્યું છે ? અને તે યોગ શી રીતે સિદ્ધ કર્યો છે ? સ્વામિની આ સમગ્ર
જ્ઞાસા આ વર્ણિતરની પ્રભાવજ્ઞાસાથી પ્રવર્તેલી છે. કયાં કયાં તીથોની

લાભિષ્ટેવૈવૈરાગ્યં સ્વજનત્યાજિઃ ॥૩॥ તપોમદાન્ત્સાન્-
યોગસ્ય સાધનમ્ । તીર્થયાત્રાં તત્ર તત્ર તૈર્થિકાનાં સમાગમઃ
॥૪॥ યતત્પૃષ્ઠઃ જ્ઞામેનાઽસૌ યથાવત્સરોદિતઃ । ક્રમેણ કથ-
યામાસ હ્યનુભૂતં યથા યથા ॥૫॥ સવિસ્તરં તદ્દશાન્તં સ શ્રુત્વા
પ્રાપ્તેમાન્તરાન્ । પ્રાહ ત્વમસ્મદીયઽસિ વર્ણિન્ ! ધર્મસ્ય યત્સુતઃ
॥૬॥ સ હિ પ્રયાગે સમ્પ્રાપ ભક્ત્યા સ હિ પિતા તવ । દીક્ષાં મા-
ગવર્તીં ચ માન્મત્ત વાલેલાર્થવિત્ ॥૭॥ મદાક્ષયા કોસલેષુ
મુમુક્ષુન્સ નિજાશ્રિતાન્ । ઉપાદિશત્કલ્પમક્તિમા સાધૈર્યમૈઃ સહ
॥૮॥ ત્વં તુ તસ્માદ્દેવ ગૈરાધિકોઽસિ મહાતપાઃ । અમત્ય-તદ્ધાં

યાત્રા કરી છે ? અને તેતે તીર્થોમાં કયા કયા તીર્થવાસી સાધુજનોનો સમા-
ગમ કયો છે ? આ સર્વે જ્ઞાસા સત્ત્વગુણની પ્રવૃદ્ધિની જ્ઞાસાથી પ્રવર્તે
છે ॥૩-૪॥ શ્રીસ્વામીએ આ રીતે જન્મસ્થાન આદિક પ્રત્યે પુછેલા શ્રી-
હરિએ જેજે રીતે પોતે અનુભવ્યું છે તેતે રીતે પ્રથમથી પ્રારંભીને અનુ-
ક્રમથી સમસ્ત વૃત્તાંત યથાર્થપણે કહી સંભળાવ્યું ॥૫॥ રામાનંદસ્વામી
વાણિવરનું તમામ દિવ્ય વૃત્તાંત સવિસ્તર સાંભળીને તેમની ઉપર પરમ
પ્રસન્ન થઇને કહેવા લાગ્યા કે-હે વણિન્ ! તમો અસ્મદીય-અમારા અલૌ-
કિક અભિમાનના વિષયભૂત છો, કારણ કે-મારા મુખ્ય શિષ્ય ધર્મદેવના
તમો પ્રિય પુત્ર છો, (હવે ધર્મદેવ કેવી રીતે શિષ્ય થયા હતા તે કહેછે)
તે ધર્મદેવ (તમારા પિતા) પ્રયાગક્ષેત્રમાં ભક્તિ (તમારાં માતા)ની સાથે
તીર્થયાત્રાના પ્રસંગથી મારા સન્નિધિને પામ્યાં હતાં. ધીમાન્-તત્ત્વદર્શી
આચાર્યના ઉપાસનમાં ઉપયોગી સત્ અસતના વિવેકે સંપન્ન અને સમસ્ત
સમ્પ્રદાયાર્થને જાણનારા આ ધર્મદેવ મારાથકીજ ભાગવતી દીક્ષાને પામ્યા
હતા ॥૬-૭॥ તે ધર્મદેવ મારીજ અનુજાથી કોસલ દેશમાં પોતાને શરણે
આવેલા મુમુક્ષુ માનવોને આહિંસાદિ યમોની સાથે ભગવદ્ભક્તિનો ઉપ-
દેશ કરતા હતા (મારીજ આજ્ઞાથી મુમુક્ષુઓને નિઃશ્રેયસના મુખ્ય સાધન-
ભૂત ભક્તિનો ઉપદેશ કરવાથી આચાર્યપદને અલંકાર કરતા હતા) ॥૮॥
મહાતપસ્વી તમો તો શમ દમાદિ અને જ્ઞાન વૃત્ત તપ આદિક બુદ્ધોએ

હૃદયે ઘટ્સે સ્વં પદ્યતાં નૃણામ્ ॥૯॥ સુવ્રત ઉવાચ—અનુગ્રહં સ્વપિ-
તરિ શ્રુત્વાઽસૌ સ્વામિનો મૃશમ્ । મુમુદેઽથ ગુરં કર્તું નિશ્ચિકાય
તમેવ હિ ॥૧૦॥ ગુણૈઃ કૃષ્ણસમ દ્યુષ્ણિભેવ કૃષ્ણોઽસ્તિ નિત્યદત્ ।
વશે चास्ये ते गीः सत्येत्येवं प्राह सतो हरिः ॥૧૧॥ તત્રોવાસ
સુદેષ્ટે સ તતો દદનિશ્ચયઃ । માનિતો बहुधा तेन गुरुणैश्वर-
रूपिणा ॥૧૨॥ આશ્ચર્યદર્શનં તં ચ નાલકઞ્ઠતપસ્વિનઃ । પદ્યતાં
સ્વામિભક્તાનાં વિદ્યાઽન્મહાનથ ॥૧૩॥ સ્વયં સ્વામ્યપિ તં દૃષ્ટ્વા

કરીને પિતાથકીપણુ અતિઅધિક હોધને જોનારા સર્વકોઈ જનોના મનમાં
'આ કોઈ સર્વથા મર્ત્ય નથી કિંતુ કોઈ અમાનુષ ચરિતવાળા દેવ છે' એવી
શંકાને ઉત્પન્ન કરો છો ॥૯॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન! આવી રીતે
પ્રતિબોધ દીધેલા વર્ણિરાજ પોતાના પિતાની ઉપર સ્વામીનો અનવધિ
અનુગ્રહ સાંભળીને અત્યંત આનંદને પામ્યા અને તેપછી વર્ણિએ શ્રીસ્વા-
મીનેજ પોતાના ગુરૂ કરવાનો વિનિશ્ચય કર્યો, (સ્વયં અખિલ ભુવનના
પ્રથમ ગુરૂ છે તથાપિ મનુષ્યભાવને પ્રખ્યાપન કરવા અવતરણને અનુગુણ-
પણે તેમને પોતાના ગુરૂપણે માન્યા) ॥૧૦॥ ત્યારપછી શ્રીહરિએ સાધુઓને
એમ કહ્યું કે—આ સ્વામીતો ગુણ-અપહતપાખ્યત્વ સત્યસંકલ્પત્વ આદિકે
કરીને શ્રીકૃષ્ણને સમાન છે, કેમકે મુક્તો પરમાત્માની સાથે પરમ સામ્યને
પામેલા હોય છે, મુક્તોમાં ગમે તે કોઈ આ મુક્ત લોકોના અનુગ્રહ અર્થે અવ-
તરેલા છે, તે આ સ્વામિવિષે કૃષ્ણ ભગવાન અખંડ વસે છે અને તેમના
વશપણમાં વર્તે છે એટલે પ્રેમરૂપી દોરડીથી તેમનાં ચરણકમળ ખાંધી
રાખ્યાં છે, આવી વાણી જે મુક્તાનંદાદિ સાધુથકી સાંભળી હતી તે સ-
ત્યજ છે, એમ સાધુઓ પ્રત્યે કહ્યું ॥૧૧॥ એરીતે સત્સમાગમથી પરમાનં-
દને પામેલા, ઈશ્વરમૂર્તિ રામાનંદ ગુરૂએ સમધિક સત્કાર કરેલા, સુદૃઢ
નિશ્ચય જેમનો છે એવા વર્ણિન્દ્ર મુનીન્દ્રની સમીપે સુખેથી નિવાસ કરીને
રહ્યા ॥૧૨॥ તેપછી જે કોઈ સ્વામિના ચરણારવિંદના આશ્રયવાળા ભક્તો
હતા તે તમામને મનુષ્યોમાં ન સંભવે એવું દિવ્ય અદ્ભુત ચરિત્ર જેમનું
છે અને આશ્ચર્યકારી દર્શન જેમનું છે એવા તપસ્વિપ્રવર નીલકંઠને નીર-

યાગિદુઃપ્રાપ્તકુળમ્ । કૃષ્ણસ્યૈવ તનું કાશ્ચિન્મેને ધમાવનક્ષમાઃ
 ॥૧૪॥ સર્વજ્ઞોઽપ્યુદ્ધવસ્તં તુ સાક્ષાન્નારાયણો હ્યયમ્ । इति नावै-
 त्प्रभोस्तस्य नरनाट्यविज्ञेत्सया ॥૧૫॥ ઉદ્ધોષોઽથામવદ્યકે
 કશ્ચન સ્વમિનોઽન્તિકે । વાલો વર્ણી ગગતાઽસ્તિ તપસ્વી યોગિ-
 રાહિતિ ॥૧૬॥ તદ્દર્શનાર્થમાજગન્નાનાદેશેભ્ય આદતાઃ । સહ-
 સ્રશો નરા નાર્યસ્ત્યાગિનો યોગિનોઽપિ ચ ॥૧૭॥ પમ્રસ્તે ગુરું
 કો વા વર્ણી યોઽદ્યાઽઽગતોઽત્ર સઃ । તાન્સ્વામી ર્શયામાસ તમ-
 ક્કુલ્યાઽન્તિકે સ્થિતમ્ ॥૧૮॥ તં વર્ણિનં કૃશતનું વીક્ષ્ય તેઽતિત-

ખીને અતિશય વિસ્મય થયો હતો ॥૧૩॥ ખીબની વાત બાળુ ઉપર રહી
 પરંતુ સ્વયં સ્વામીપણ મહાયોગિઓનેપણ દુર્લભ એવા યોગ તપ ઐશ્વર્ય
 આદિક ગુણોના નિધિરૂપ વર્ણી નીલકંઠને નિરખીને ‘સર્વતનું પરમાત્મા શ્રી-
 કૃષ્ણનીજ કોઈ એકાંતિકધર્મ સંરક્ષણમાં સમર્થ એવી તનુ-એટલે તેમણે
 જેમાં પ્રવેશ કર્યો છે અને તેમણેજ એક નિયમમાં કરવા યોગ્ય કોઈ મુક્ત
 ચેતનવિશેષ છે’ એમ માનવા લાગ્યા (અથવા તેમના અંશાનુપ્રવિષ્ટ કોઈ
 છે એમ માનવા લાગ્યા) પરંતુ ‘આ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણજ પ્રકટ થયા છે’
 એમ નહિ, યદ્યપિ આ ઉદ્ધવાવતાર સ્વામી સ્વયં સર્વજ્ઞ છે તથાપિ નર-
 નાટ્ય (ગુરુશિષ્યભાવથી વર્તવારૂપ) કરવા માટે પ્રવર્તેલા તે પ્રભુ
 શ્રીહરિનાજ સંકલ્પથી સર્વજ્ઞ શક્તિ તિરોહિત થઈ જવાથી ‘આ સાક્ષાત્
 નારાયણ પરમાત્માજ છે’ એમ નિશ્ચયથી શ્રીહરિને બાણી શક્યા નહિ
 ॥૧૪-૧૫॥ તેપછી અનુક્રમે (કર્ણાકર્ણી) ‘કોઈપણ વર્ણિવર્ય, તપસ્વીઓના
 અગ્રણી યોગિરાટ્ વયથી બાળ શ્રદ્ધાચારી શ્રીસ્વામિની સમીપે આવ્યા છે’
 એવો લોકમાં અતિ ઉદ્બોધ પ્રવર્ત્યો હતો ॥૧૬॥ અમાનુષ ઐશ્વર્યવાળા
 આ ભગવાનનાં દર્શન કરવા દેશદેશમાંથી હબરોહબર નરનારીઓ, (ગૃ-
 હસ્થજનો) ત્યાગિજનો અને યોગિજનો પણ આદરથી આવવા લાગ્યા
 ॥૧૭॥ આવીને તે જનો સદ્ગુરુ સ્વામીને પુછવા લાગ્યા કે-જે કોઈપણ
 આશ્ચર્ય ચરિતવાળા વર્ણી હમણાં આપના ચરણસમીપે પધારેલા સંભળાય
 છે તે કયા ? એરીતે તે જનોએ પુછેલા સ્વામીએ પોતાની પાસે બેઠેલા વર્ણી-

પાસેન. । વિસ્મયં પરમં પ્રાપ્ય પપ્રચ્છુઃ પામિનં પુનઃ ॥૧૯॥
 કુતોડયન્નાગતા વર્ણીં બાલોડપ્યતિતપોબલઃ । આશ્ચર્યં જનયઃ જાં
 વેસિ યોગકલઃ ક્ષયઃ ॥૨૦॥ ઉપવીતી ચ જટિલઃ શાન્તો ધમનિ-
 સન્તતઃ । ઊર્ધ્વપુણ્દ્રં ચ તુલસીમાલ યેનાજિનં દધત્ ॥૨૧॥ ઉદા-
 સીન સ્વામીનઃ ધ્યાનસ્તિમિતલોચનઃ । દેહાનુસન્ધાનનીના નિષ્પ-
 રિપ્રહ ણ્ણ કઃ ॥૨૨॥ તાન્સ્વામી પ્રાહ બાલોડયં કોસલેભ્ય ઉપા-
 ગતઃ । આસ્તાં ભગવતો ભક્તૌ દેતરાવસ્ય ધર્મિકા ॥૨૩॥ ભક્તિ-

ન્દ્રને તર્જની આંગળીની સંજ્ઞાથી તે જનોને બતાવ્યા ॥૧૮॥ તેપછી વર્ણુનિ
 તપથી કૃશ શરીરવાળા પણુ તેજથી તો પોતાના તપોવિશેષને પ્રકાશ કરતા
 બોધને તે જનો પરમ વિસ્મય પામીને સ્વામિને વારેવારે પુછવા લાગ્યા કે-
 હે સ્વામિન ! કયા દેશમાંથી આ વર્ણુ પધાર્યા છે. વયે કરીને બાળ જેવા છે
 પણુ સમધિક તપોબળવાળા જણાય છે, જે વર્ણુ સમગ્ર યોગકળાઓને
 બણુતા હોવાથી અમો આદિક બેનારા જનોને અતિશય વિસ્મિત કરેછે
 ॥૧૯-૨૦॥ આશ્ચર્યવિશેષ અને તપોવિશેષને સૂચવનારા શ્વેત ઉપવીત અને
 મુંદર લઘુ જટારૂપ ચિહ્નથી સમલંકૃત, શાંત-આકૃતિથી મૂર્તિમાન શાંત રસ
 હોય ને શું ? એમ જણાતા, જેમના શરીરમાં સ્પષ્ટ ઉઘાડી અધિક નાડીયો
 દેખાય છે, વૈષ્ણવપણાને સૂચવનારું કુંકુમચંદ્રકે સહિત ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક અને
 કંઠધાર્ય તુલસીમાળાથી શોભાયમાન, મૃગચર્મને ધારી રહેલા, ઉદાસીનની
 પેઠે મોંન બેસી રહેલા, (એટલે જેમની સ્થિતિજ બાહ્ય વિષયોમાં ઉદા-
 સીનતાને જણાવે છે) ધ્યાનથી નિશ્ચળ લોચન જેમનાં છે, (નિશ્ચળ લોચ-
 નથી જેમની ધ્યાનનિષ્ઠા જણાય છે) દેહ દૈહિકના અનુસંધાને રહિત, દેહ
 મુખમાં હેતુભૂત ભોગ્ય વસ્તુઓના પરિગ્રહે રહિત એવા તે આ વર્ણુ કોણુ
 છે ? એટલે એમનું ગોત્ર શું છે અને કેના પુત્ર છે, અથવા પુરાતન ભ-
 ક્તોમાં કેના જેવા છે ? તે અમોને તમો કહો ? ॥૨૧-૨૨॥ હે રાજન !
 પુછતાજનો પ્રત્યે શ્રીસ્વામી બોલ્યા કે-હે ભક્તો ! બાળસ્વરૂપ આ નીલકંઠ-
 વર્ણુ ઉત્તર કોસલ દેશમાંથી અત્ર આવ્યા છે, એમનાં માતાપિતા પરમ
 ધાર્મિક અને ભગવાનનાં એકાંતિક ભક્ત હતાં ॥૨૩॥ બહુ બુદ્ધિમાન આ

ગુરોઃ સન્નિહિતોઽભવત્ ॥૩૦॥ જ્ઞાત્વા કુર્ષેતિ તસ્મિં સન્ધ્યાદિ
 નૈત્યકં વિધિમ્ । કરોતિ સાર્ચનવિધેઃ પાત્રાણાં પરિમલનમ્
 ॥૩૧॥ પૂજાયાં ક્રિયમાણાયાં તુલસાપુષ્પચન્દનમ્ । ધૂપં દીપં ચ
 નૈવેદ્યં તત્તત્કાલ ઉપાહરત્ ॥૩૨॥ યથાકાલમનુક્તોઽપિ પદાર્થં તં
 તમાહરત્ । શક્તિશ્ચો હરિસ્તેન ગુરોરપિ મનોઽહરત્ ॥૩૩॥ વર્ણિનઃ
 કૃષ્ણસેવાયાં શ્રદ્ધાતેજાયમુત્તમમ્ । સમીક્ષ્ય નિરાદૃ તસ્ય વશ
 આસીન્નરેશ્વર ! ॥૩૪॥ કૃષ્ણસ્તુ નિત્યમર્ચાયમાર્ચિયા વાર્ષિ-
 તાન્ । સાક્ષાદાદત્તોપહારાન્તં તદન્યસ્તુ નૈક્ષત ॥૩૫॥ એકદા

॥૨૯॥ નીલકંઠ ભગવાનપણુ સ્વધર્મ તથા ભક્તિયોગને તેતે સમયે આચ-
 રતા થકા જ્યારે ગુરુશ્રી શ્રીકૃષ્ણની પૂજામાં પ્રવર્તે ત્યારે તેમની પાસે સદા
 રહેતા હતા ॥૩૦॥ રામાનંદસ્વામી સ્નાન કરી સંધ્યાદિ નિત્યપ્રાપ્ત વિધિ ક-
 રવા માટે જ્યારે પ્રવર્તે ત્યારે નીલકંઠવર્ણીતો ભગવત્પૂજના ઉપકરણભૂત
 કળશાદિ પાત્રનું પરિમંજન સત્વર કરતા હતા ॥૩૧॥ સ્વામી જ્યારે શ્રી-
 કૃષ્ણપૂજનો પ્રારંભ કરે ત્યારે વર્ણીન્દ્ર તો તુલસીપત્ર-પુષ્પ-ધૂપ-દીપ-
 નૈવેદ્યાદિ પૂજપદાર્થો તેતે સમયે સત્વર સમીપે લાવી આપતા હતા. એ રીતે
 ‘આમ કરો’ એમ ન કહ્યા છતાં પણ યથાસમય આદરથી તેતે પુષ્પાદિ
 પદાર્થોને ગુરુનો હૃદયગત અભિપ્રાય જાણી જઘને લાવી આપતા થકા,
 ગુરુનું પણ મન પોતાવિષે હરણુ કરી લીધું હતું અર્થાત્ ગુરુનો મનઃપ્રસાદ
 એમની ઉપર અતિ અધિક થયો હતો ॥૩૨-૩૩॥ હે નરેશ્વર ! તે આ
 નીલકંઠ બ્રહ્મચારીનો શ્રીકૃષ્ણસેવા કરવામાં આવો સર્વોત્તમ શ્રદ્ધાતિશય
 દેખીને, મુનિવર રામાનંદસ્વામી તેમને વશ થઈ ગયા હતા ॥૩૪॥ સ્વામીએ
 પરાભક્તિથી કરવા માટેલી પૂજામાં તેમણે અર્પણ કરેલા તુલસી-પુષ્પ-
 ચંદન-ધૂપ-દીપ-નૈવેદ્યાદિ ઉપચારોને પ્રતિમામાં પોતે પ્રત્યક્ષપણે નિત્ય
 રહેલા શ્રીકૃષ્ણભગવાન તેમની આગળ સાક્ષાત્ સ્વસ્વરૂપથી પ્રાદુર્ભાવ
 પામીને સ્વીકારતા હતા. પ્રત્યક્ષપણે પૂજેપચારને સ્વીકારતા ભગવાનનેતો
 તેમની સમીપે રહેલો પણ સ્વામી સીવાયનો કોઈપણ જન નજ જાણતો
 હતો ॥૩૫॥ એક સમયમાં રામાનંદસ્વામીએ ‘આ નીલકંઠવર્ણી શ્રીકૃષ્ણનો

નાલકણ્ઠ ય સર્વથૈવાધિકારિણઃ । તત્પ્રત્યક્ષેક્ષણાયાસા પ્રત્યક્ષં કૃ-
ણ્ણમાર્થયત્ ॥૩૬॥ ભગવન્નીલકણ્ઠાય મદ્વત્પ્રત્યક્ષદર્શનમ્ । ત્વયિ
પ્રેમવતેઽત્યર્થં દેહિ સદ્ગુણશાલિને ॥૩૭॥ સુવ્રત ડવાચ—તથા-
સ્તિવસિ તતઃ કૃણ્ણઃ પ્રતિજક્ષે મહામુનિમ્ । પ્રહસ્ય દર્શનં પ્રાદા-
ત્પ્રત્યક્ષં સ્વસ્ય વર્ણિને ॥૩૮॥ ગાંધાર્યો ગુરોઃ કુર્વન્ હરિઃ શ્રીકૃણ્ણ-
મૈક્ષત । ઉપચારાનાદદાનં પ્રત્યક્ષં સ્વામિ નાર્પિતાન્ ॥૩૯॥ નૈવેદ્યં
સમદન્તં તં વીક્ષ્ય પ્રાપ સઃ સ્ફુરમ્ । જાકાલ ગુરોરિત્યં સો-
ઽદ્રાક્ષીદનુવાસરમ્ ॥૪૦॥ એકદા પ્રાહ સ ગુરું નીલકણ્ઠા રહઃ-

સાક્ષાત્કાર કરવામાં સર્વથા ઉત્તમ અધિકારી છે' એમ બાણીને તેમને
સાક્ષાત્કાર કરાવા પૂજાસમયમાં પ્રાદુર્ભાવ પામેલા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની
એમ પ્રાર્થના કરી કે—॥૩૬॥ હે ભગવન્ ! મારી પેઠે આ વર્ણીપણુ આ-
પની પરમ કૃપાને યોગ્ય છે, એમનો પ્રેમ આપનેવિષે અનવધિ છે, આ-
પના સાક્ષાત્કારમાં સમુચિત એવા બીજા જ્ઞાન તપ વૈરાગ્યાદિ ગુણવિશેષો
પણુ એમનામાં અખંડ અનુવર્તે છે, તો આ મારા પ્રિય શિષ્ય નીલકંઠ
બ્રહ્મચારીને આપના દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કૃપા કરીને આપો ॥૩૭॥
સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! તેપછી રામાનંદમુનિનો પ્રેમપ્રકર્ષ
પેખીને પ્રસન્ન થએલા શ્રીકૃષ્ણભગવાને સુંદર મંદસ્મિતપૂર્વક 'તથાસ્તુ'
એમ પ્રતિજ્ઞા કરીને તે વર્ણિવરને દિવ્ય સ્વસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો—
પોતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રેક્ષણુ આપ્યું ॥૩૮॥ તે સમયમાં આ વર્ણી ગુરૂની પરિ-
ચર્યા આચરતા થકાળ ગુરૂએ કરવા આરંભેલી પુષ્પચંદનાદિ પૂજાને પ્રત્યક્ષ
પોતાના દિવ્ય અદ્ભુત રૂપથી આવિર્ભાવ પામીને સ્વીકાર કરતા તે શ્રીકૃ-
ષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન પામ્યા અને ગુરૂએ પ્રીતિપૂર્વક અર્પણ કરેલા નૈવેદ્યને
જમતા ભગવાનને પ્રત્યક્ષ નીરખીને પરમાનંદસાગરમાં નિમગ્ન થઈ ગયા,
(પોતાના તીવ્રતપના ફળની ઉપલબ્ધિ થવાથી હર્ષપ્રકર્ષને પામી ગયા)
આ પ્રકારે પૂજાસમયમાં ગુરૂએ કરેલી પુષ્પાદિ પૂજાને પ્રત્યક્ષપણે સ્વીકાર-
તા શ્રીકૃષ્ણને પ્રતિદિન વર્ણીન્દ્ર ભગવાન્ ભાળતા હતા ॥૩૯-૪૦॥ તેપછી
એક અવસરમાં નીલકંઠ વર્ણીન્દ્રે એકાંત સ્થળમાં સુખેથી બેઠેલા ગુરૂશ્રીને

સ્થિતઃ । મત્ જાવસરેડ્ડપીત્યં કથં સ્યાત્કૃષ્ણદર્શનઃ ॥૪૧॥ ય-
થાપદ્ધારા- ગૃહ્ણતિ ત્વયા દક્ષાન્સ નિત્યદા । તથા મદર્પિત્વ્ણીતા
પ્રીઘ્યાતે કદાડચ્યુતઃ ॥૪૨॥ શ્રીરામાનન્દમુનિસ્વાચ—કૃષ્ણદંડા-
મવાસસ્ય મત્સેવારતસ્ય ચ । ધર્મે ભક્તૌ ચાદતસ્ય સ્યાચ્છીઘ્રં
કૃષ્ણવીક્ષણમ્ ॥૪૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—સિષેવે સોડથ તં નિત્યં ભક્તિ-
શ્રદ્ધાસમન્વિતઃ । ચાત્માસ્યં વ્યતીયાય તસ્યેત્યં કુર્વતઃ સતઃ
॥૪૪॥ વિક્રમ કસ્ય પતેરદ્વાદશશતોસરે । સતપદ્ધારાત્તમડ્બે
વર્તમાને શકસ્ય ચ ॥૪૫॥ યકા-સ્યાં પ્રબોધન્યા-સમાયાધિકા-
રિણે । તસ્યૈ દાતું મહાદીક્ષામૈચ્છત્સ્વં યાચતે સ તામ્ ॥૪૬॥ દીક્ષાં

એમ કહ્યું કે—હે સ્વામિન! ભગવાન પરમપુરુષ શ્રીકૃષ્ણ આપે અપેલા
પુષ્પાદિ ઉપચારોને સાક્ષાત્ સન્નિધિમાં પધારીને સદાય પ્રેમથી સ્વીકારે
છે, તો મેં કરવા આરંભેલી પૂજામાં એવીજ રીતે સાક્ષાત્ સન્નિધિ કરીને મેં
અપેલા ઉપચારોનેપણ ક્યારે સ્વીકારશે? આ મારો બહુકાળનો આરંભ
મનોરથ આપની એક કૃપાથીજ સિદ્ધ થાય એવો છે ॥૪૧-૪૨॥ આ
પ્રકારે પ્રાર્થના કરેલા શ્રીરામાનંદસ્વામી કહેછે—અહો!! આ તમારો મનો-
રથ અતિ ઉત્તમ છે પણ સર્વકોઈની પૂજાને એ રીતે પુરૂષોત્તમ ભગવાન
તુરત સ્વીકાર કરે નહિ કિંતુ સદગુરૂકી કૃષ્ણદીક્ષાને યથાવિધિ પામેલા,
કૃષ્ણના પરમ એકાંતિક ભક્તોની સેવામાં નિરંતર તત્પર, ધર્મ ભક્તિમાં
અતિશય આદર સ્વભાવવાળા (ધર્મમાં શ્રદ્ધાથી ભક્તિમાં અનાદર અને
ભક્તિમાં શ્રદ્ધાથી ધર્મમાં અનાદર નહિ કરતા) એવા ભક્તજનને જલદી
શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર થાયજ ॥૪૩॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન!
આ પ્રકારે ગુરૂશ્રીએ કહ્યું એટલે ગુરૂકૃપાની વાટ જોઈ રહેલા વર્ણિન્દ્ર
શ્રદ્ધા તથા ભક્તિથી શ્રીરામાનંદસ્વામીની પ્રતિદિન પરિચર્યા આચરવા
લાગ્યા. એરીતે સ્વામીની સેવા સજતા અને સંતોમાં અગ્રેસર એવા વર્ણિ-
વરને ચાતુર્માસ્ય (આષાઢાદિ ચાર માસ) વીતિ ગયું ॥૪૪॥ વિક્રમાર્ક રા-
બના શકમાપથી ૧૮૫૭ મા વર્ષમાં પ્રબોધની એકાદશીને દિવસે ઉત્તમ
અધિકારી થએલા અને પોતાપ્રતિ મહાદીક્ષાની પ્રાર્થના કરતા વર્ણિન્દ્રને

गृहीतुं महतीं स वणिराः सत्सुकस्तस्य सारवुक्त्या । चकार
 देवपाषाणं तन्निर्दिवा निशं त्र्यक्षरमेव सञ्जपन् ॥४७॥ प्रमो-
 संवत्सरं प्रातः सितैकादशिकाग्निं तम् । स दीक्षया-
 मास यथाविधानं मुदा नरेन्द्र ! ॥४८॥ इति श्रीसत्स-
 ङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे रामानन्दस्वामिशुश्रूषणनामा
 सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५७॥

सुप्रत उवाच—एकादश्यां निपाते राजुहाव द्विजोत्तमम् । निजा-
 ध्ववर्तनं शान्तं दीक्षाविधिविशारदम् ॥१॥ तेनैव कारयामास
 तत्रत्यं सकलं विधिम् । सोऽपि सर्वं यथाशास्त्रं करोति स यथो-
 चितम् ॥२॥ आदौ शरीरशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमकारय । प्रत्याम्ना-
 रामानन्द गुड्मे महादीक्षा आपवानी धृष्ट्या करी ॥४५-४६॥ नीलकंठ
 वरुणोन्द्रे गुड्मथी महादीक्षा ग्रहण्य करवाभां उत्साहवाणा यधने,
 गुड्मनी आश्रयि त्रय अक्षरानो 'श्रीकृष्ण' एवा मंत्रानो आनादिकथी
 शुद्ध यध अहर्निश जप करवा पूर्वकञ्च दीक्षादानने आगच्छे द्विवसे उप-
 वास कथो ॥४७॥ हे नरेन्द्र ! रामानन्दमुनिने प्रमोदनामना संवत्सरमां
 कार्तिक मासना शुक्लपक्षनी ऐकादशी (प्रथोदनी)ने द्विवसे प्रातःकाणे
 यथाविधि महोत्सव साथे अत्यन्त धर्षयि नीलकंठ वरुणराजने आगण
 कडेशे ऐ प्रकारे महादीक्षा आपी ॥४८॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...
 प्रथमप्रकरणे रामानन्दस्वामिशुश्रूषणनामा सप्तपञ्चाशत्तमोऽ-
 ध्यायः ॥५७॥

अध्याय ५८ मे.

सुप्रतऋषि कहेछे—हे राजन् ! मुनिपति श्रीरामानन्दस्वामीने प्रथो-
 धनी महाऐकादशीना प्रातःकाणमां पोताना उद्धवसंप्रदायमां दृढ निष्ठावाणा,
 (सत्सङ्गी) दीक्षाविधिना कृमने नखुनारा, शांति आदिक समस्त सह-
 गुणोथी परिपूर्ण एवो ब्राह्मणोत्तम षोडशो ॥१॥ षोडशीने विधि
 ऐन विप्रनी पासे अंगेसहित दीक्षाविधि कराव्यो. ते पुरोहितेपण्य स्वामीनी
 आशाने साथे यथावीने यथाशास्त्र देशकाणोचित समग्र दीक्षाविधि आगण

યેન કૃષ્ણાણાં ત્રયાણાં સ હરિં નૃપ ! ॥૩॥ મણ્ડલં સર્વતોભદ્રં
 નાનાવણ શોભનમ્ । વિધાય આપયામાસ સ તત્ર કલશાશ્રવ
 ॥૪॥ તત્ર તામ્રમય નદૌ ન્યધાદિક્ષ્વણસુ ક્રમાત્ । એકં હેમમયં
 મધ્યે સોઽસ્થાપયદુદારધીઃ ॥૫॥ સતોયેષુ સરત્તેષુ સપલ્લવફલેષુ
 ચ । સવાસઃપૂર્ણપાત્રેષુ તેષુ વેવાનાતેષ્ટિપત્ ॥૬॥ શ્રીરાધાસહિતં
 કૃષ્ણં તત્ર મધ્યઘટે ન્યધાત્ । પ્રાચ્યાં ભગવતીં દુર્ગાં દક્ષિણે
 ભાસ્કરં તથા ॥૭॥ પ્રતીચ્યાં ચિત્રરાજં ચ શિવં સામ્યામતિ-
 પત્ । વિષ્વક્ષેનં વહ્નિદિશિ નૈર્ઋત્યાં ગરુડં ચ સઃ ॥૮॥ અસ્થાપ-
 યન્ન કલશે વાયવ્યાં પવનાત્મજમ્ । શ્રીદામાનં તથેશાન્યાં ક્રમે-

કહેશે એ પ્રમાણે કર્યો ॥૨॥ તેનો પ્રકાર અગીયાર શ્લોકથી કહેછે—હે નૃપ !
 સ્વામીએ પ્રેરેલા વિગ્રે પ્રથમ શરીરશુદ્ધિ સાડ કરવાનાં કહેલાં ત્રણ કૃષ્ણ-
 વ્રતોના પ્રતિનિધિરૂપ સુવર્ણદાનાદિકથી શ્રીહરિકૃષ્ણ બ્રહ્મચારી પાસે પ્રાય-
 શ્ચિત્ત કરાવ્યું ॥૩॥ તેપછી મહામતિમાન વિગ્રે શુકલ નીલ આદિક નાનાવિધ
 રંગોવડે શોભાયમાન સર્વતોભદ્ર નામનું મંડળ (દેવતાસ્થાપન પીઠ) કરીને,
 તેમાં આઠ દિશામાં પ્રાચીને પ્રારંભીને પ્રદક્ષિણ અનુક્રમથી તાંબાના આઠ ક-
 ણશો સ્થાપન કર્યા તથા મધ્યભાગમાં સુવર્ણનિર્મિત એક કળશ સ્થાપન કર્યો
 એરીતે નવ કળશો સ્થાપન કર્યા ॥૪-૫॥ સ્થાપેલા કળશોમાં જળ ભરીને,
 તેમાં સુવર્ણાદિ રત્ન નાંખીને, પૂર્ણપાત્રે સહિત તેને પિપળાનાં પત્ર આદિક
 પદ્મવો, નાલીઢેર આદિક ફળ અને વસ્ત્રથી અલંકાર કરીને તેમાં દેવોની
 સ્થાપના કરી, તેમાં મધ્યભાગમાં વર્તતા પ્રધાન સુવર્ણ કળશમાં રમારાધાએ
 સહિત સ્વેષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણની સ્થાપના કરી, તેપછી પૂર્વ દિશામાં વર્તતા કળ-
 શમાં ભગવતી દુર્ગા દેવીની, દક્ષિણદિશાના ઘટમાં સૂર્યની, પશ્ચિમ દિશાના
 ઘટમાં ગણપતિની, ઉત્તર દિશામાં વર્તતા કળશમાં શિવની, અગ્નિકોણના
 કળશમાં વિષ્વક્ષેન પાર્ષદની, નૈઋત કોણના કળશમાં ગરુડની, વાયુકો-
 ણના કળશમાં હનુમાનજીની, ઇશાનકોણમાં વર્તતા કળશમાં શ્રીદામા પાર્ષ-
 દની, એ રીતે દિશાના અનુક્રમથી જ યથાવિધ દેવોની સ્થાપના કરી.
 (આવાહન કર્યું) ત્યારપછી તે વિગ્રે આવાહન કરેલા પ્રધાનદેવ શ્રીકૃષ્ણની

જૈવ યથાવિધિ ॥૧॥ તતો વેદપુરાણાકૈર્મન્ત્રૈર્લેન ચ દ્વિજઃ ।
 પ્રધાન વતાં કૃષ્ણં સહાઘૈરાચયતુરૈઃ ॥૧૦॥ ઉપચારૈઃ ષોડશમિઃ
 સહ પશ્ચામૃતેન ચ । મનવેધેન મહાદીપેન સમપૂજત ॥૧૧॥
 વક્ત્રકાંસ્યતાલાદૈર્મક્તાનાં કીર્તનધ્વનિઃ । રૂપાદિભિરપ્તેન
 મિશ્ર આસીન્મહાંસ્તદા ॥૧૨॥ સંસ્કૃતાયાં તતો વેદ્યાં વર્ત્તિ
 સંસ્થાપ્ય ચાજુહોત્ । મૂલેન મનુનાઽઽજ્યસ્ય સોઽષ્ટાત્તરરાતાતીઃ
 ॥૧૩॥ તતો મહાત્મનઃ પ્રાન્તલોચનાચ્ચાત્રાનં સિતમ્ । ઉત્તરે
 ચ હરયે સ્થિતાય પ્રાક્ષુચ્ચાય સઃ ॥૧૪॥ પ્રાસાદઃ ક્યૌ મગવત સ-
 લસાંકાઃ મલિકે । સૂક્ષ્મે નવીને સ દ્વદૌ કણ્ઠધાર્યૈ ચ વર્ણિને
 ॥૧૫॥ કૃષ્ણાર્ચાશિષ્ટગન્ધેન પુણ્દ્રમૂર્ધ્વં તદન્તરે । રાધાર્ચાશિષ્ટ-
 કાશ્મીરચન્દ્રકં ચાપ્યકારયત્ ॥૧૬॥ ઉદક્ષુચ્ચસ્તતઃ સ્વામી

દુર્ગાઆદિક અંગદેવોની સાથે તેના તેના મૂળમંત્રો (નામમંત્રો) તથા વૈદિક
 પૌરાણિક મંત્રોથી યથાવિધિ વર્ણાન્દ્રપાસે પૂજા કરાવી ॥૬-૧૦॥ તેનો પ્રકાર
 કહેછે—દુર્ગાદિ પંચામૃત દ્રવ્યની સાથે ષોડશોપચાર, મહાનૈવેદ્ય અને મહા-
 દીપથી સાંગ શ્રીકૃષ્ણની વર્ણિપાસે પૂજા કરાવી ॥૧૧॥ પૂજન સમયમાં
 મૃદંગ કાંસી ઝાલર તુરધનગારાં આદિક માંગણિક વાણંત્રોનો ધ્વનિ લ-
 ઝોના ભગવદ્ગુણકીર્તનના ધ્વનિની સાથે સંમિશ્રિત થતાં મહાન્-અતિશય
 ઉચ્ચો ગગનતળમાં ગાળ રહ્યો હતો ॥૧૨॥ ત્યારપછી સંસ્કૃત (કુશાંડિ
 આદિકનો સંસ્કાર જેમાં કયો છે) એવી વૈદિકામાં તે કાળમાં ઉચિત એવો
 અગ્નિ યથાવિધિ સ્થાપન કરવાપૂર્વક આવાહન કરીને, ‘શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ’ આ
 મૂળમંત્રથી ઘીની એકસો આઠ આહુતિનો હોમ કર્યો ॥૧૩॥ તેપછી મહા-
 મુનિ શ્રીરામાનંદસ્વામીએ તે આ વર્ણિવરને મહાદીક્ષા આપતા થકા પૂર્વા-
 ભિમુખે બેઠેલા તે શ્રીહરિને કૌપીન ઉપર પહેરવાનું શ્વેત વસ્ત્ર અને ઉત્ત-
 રીય વસ્ત્ર (ઓઢવાનું) આપ્યું અને ભગવાનના ચરણારવિંદના સંશ્લેષથી
 પ્રસાદભૂત નવીન સૂક્ષ્મ મણિકાની તુલસીકાષ્ઠમાળા ગળામાં ધારણ કરવા
 આપી ॥૧૪-૧૫॥ શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરતાં બાકી રહેલા (પ્રસાદિભૂત)
 ચંદનથી લલાટ આદિકમાં ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક અને તેના મધ્યમાં રાધારમાની

ધ્યાત્વા શ્રીકૃષ્ણમસ્ય ચ । અષ્ટાક્ષરં કૃષ્ણમન્ત્રં દક્ષકર્ણે ઉપાદિ-
શત્ ॥૧૭॥ હરયે શુદ્ધમતયે મન્ત્રસ્યાર્થે તતો ગુરુઃ । યથાવબોધ-
યામાસ સમ્પ્રાપ્ત્યાનુસારતઃ ॥૧૮॥ ક્ષેત્રં પિષ્ટં ચ બ્રહ્માણ્ડં દ્વિવિધં
યોઽભિમન્યતે । અલ્પજ્ઞઃ સર્વવિજ્ઞાસૌ ક્ષેત્રજ્ઞોઽગ્રાહમોચ્યતે ॥૧૯॥

પૂજા કરતાં બાકી રહેલા (પ્રસાદિ) કુંકુમથી ચંદ્રક કરાવ્યો ॥૧૬॥ ત્યાર પછી
ઉત્તરાભિમુખે બેઠેલા પોતે આચાર્ય રામાનંદસ્વામીએ પૂર્વાભિમુખે શિષ્ય-
લાવથી બેઠેલા નીલકંઠવર્ણી ભગવાનના જમણા કર્ણમાં વાચ્યભૂત શ્રીકૃ-
ષ્ણનું હૃદયમાં સ્મરણ કરવાપૂર્વક વાચકભૂત અષ્ટાક્ષર કૃષ્ણમંત્રનો ઉપદેશ
કર્યો ॥૧૭॥ તેપછી ગુરૂએ ઉપદેશ કરેલા મંત્રનો અર્થ સ્વતઃ શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા
(સત્ય અર્થ અંગીકાર કરવામાં વિરોધી પાપે રહિત મનવાળા) હરિ-
પોતે સમસ્ત પાપને હરનારા હોવાથી હરિ એવી સાર્થક સંજ્ઞાથી સુપ્ર-
સિદ્ધ એવા નીલકંઠવર્ણીને સ્વસંપ્રદાયને અનુસારે યથાર્થ અવબોધ આપ્યો
॥૧૮॥ એજ અવબોધ આપેલા મંત્રાર્થનો પ્રકાર કહેછે-તેમાં પ્રથમ પદ
(બ્રહ્મ) વિશેષણભૂત હોવાથી વિશેષ્યભૂત અહંપદનું પ્રથમ આખ્યાન કરે
છે-જે આ માનુષ અવયવવાળો (સ્થૂલાદિ ત્રણ દેહરૂપ) પિંડ છે અને
બ્રહ્માંડરૂપ (વિરાટાદિ ત્રણ દેહરૂપ) પિંડવિશેષ છે તે સર્વ કોઈ પિંડ કર્મ-
ભોગને અનુસારે તેતે પ્રાણીઓને વારા ફરતી પ્રાપ્ત થાયછે. તે પિંડને ઇશ
ઇશિતવ્ય એવા ભેદથી જિજ્ઞ એવા બ્રહ્માસુધીના તેતે પ્રાણીઓને ભોગાર્થ
માટે કદપાતાં તેને ક્ષેત્ર કહેછે, આ ક્ષેત્રને ‘આ મારૂં છે’ એવા અભિમા-
નથી જે જીવો વળગે છે તેમને ‘ક્ષેત્રજ્ઞો’ કહેછે. આ બે પ્રકારનો
ક્ષેત્રજ્ઞ આ અષ્ટાક્ષર મંત્રમાં અહંશબ્દથી કહેલો છે. તે આ જીવોમાં
કેટલાક અલ્પજ્ઞો છે અને કેટલાક બહુજ્ઞો (સર્વજ્ઞ) છે. આ સર્વ
કોઈ ક્ષેત્રજ્ઞો અહંકારથી અભિભૂત હોવાથી અહંઅર્થજ છે. પરંતુ તે જી-
વોનું તાત્ત્વિક સ્વરૂપતો બ્રહ્મરૂપતા છે. આત્માઓ બ્રહ્મસાધર્મ્યને પામેછે
માટે તેઓનું દેહાત્માભિમાનત્યાગપૂર્વક બ્રહ્માત્મતા લાવથી અનુસંધાન
કરવું એવા અભિપ્રાયથી અહંઅર્થને ‘બ્રહ્મ’ એવું વિશેષણ આપેલું
છે એટલે ‘અહં પદ’ વિશેષ્ય છે અને ‘બ્રહ્મ પદ’ વિશેષણ છે, એટલે હું બ્રહ્મ-

અન્વિતં દ્વિવિધે ચાત્ર ક્ષેત્રજ્ઞે તાન્નેયન્ ચ । વ્યતેરિકં તતો યશ્ચ
તદ્ગ્રહાક્ષરઃ ક્ષયતે ॥૨૦॥ યમાશ્રિત્ય પ્રવયતિ ક્ષેત્રજ્ઞામિદમક્ષરમ્ ।
પુરુષોત્તમસંસ્પૃશ્ચાસાવતરાતાંત ઉચ્ચતે ॥૨૧॥ સ યવ શ્રેયસે કૃણાં
તાદેવ્યનરાકૃતિઃ । સ્વાજ્ઞાનં જ્ઞાનદાનેન કર્ષન્ કૃષ્ણ તીર્યતે
॥૨૨॥ પ્રેમ્ણા તત્તેષ્વનેનૈવ યચ્છોભાવત્ત્વમાત્મનઃ । સ યવ દાસ-
શબ્દાર્થો મન્ત્રેઽસ્મિન્ પરિકીર્તિતઃ ॥૨૩॥ અસ્તીતિ પૂર્જકામત્વં
જ્ઞેયે પ્રાપ્યેઽપિ ચાત્મનઃ । શેષાભાવશ્ચ વિજ્ઞેયો રક્ત્વાઙ્ગીવતો

સરૂપ છું. તેમાં ઇશ ઇશિતવ્ય ભેદથી જુદા જુદા ક્ષેત્રજ્ઞમાં જે અન્વિત-
અનુસૂત એટલે જ્ઞાનધનરૂપ એક આકારથી અવિષમપણે અનુગત છે
(અન્વયપણે રહેલું છે) અને તેના નિયંતાપણે કરીને વિષમાકાર ક્ષેત્રથકી
વ્યતિરિક્ત-અત્યંત વિલક્ષણ અથવા ક્ષેત્રજ્ઞથકી નિયંતાપણે કરીને અત્યંત
વિલક્ષણ છે તેને બ્રહ્મ કહેછે એટલે આ મંત્રમાં બ્રહ્મશબ્દથી કહેલું છે.
આ પૂર્વોક્ત અક્ષરનું જે પ્રેરકપણું છે તેપણુ જેના અવલંબનથી છે એજ
અક્ષરાતીત પુરૂષોત્તમ સંજ્ઞાથી કહેવાય છે. એજ અક્ષરાતીત પુરૂષોત્તમ
ભગવાન્ સર્વ નરોને પરમ શ્રેય પમાડવા વાસ્તે દિવ્ય નરાકાર સ્વીકારીને
સ્વાત્મસ્વરૂપનો જ્ઞાનદાનથી પ્રકાશ કરીને અજ્ઞાનને જે હેતુ માટે કષ્ટે-
નાશ કરે છે માટેજ આ મંત્રમાં ‘કૃષ્ણ’ આ પ્રકારે કહેવાય છે ॥૧૯-૨૨॥
પોતાના આત્માનું બ્રહ્માત્મસ્વભાવથી અનુધ્યાન કરતાં કૃષ્ણનો દાસભાવ
કે જે પ્રેમપ્રકર્ષથી પ્રકટ થતી સર્વ પ્રકારની પરિચર્યાથી પ્રકટ થતો જે
દિવ્ય શોભાવિશેષ તેને આપનારો થાયછે, તેવો દાસભાવ આ મંત્રમાં દાસ-
શબ્દથી કહેવા ઇચ્છેલો છે. અક્ષરબ્રહ્મની અપેક્ષાએપણુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્
નિરવધિકાતિશય આનંદ ઐશ્વર્ય લાવણ્યાદિ ગુણોએ યુક્ત હોવાથી તેમની
સેવાથી તેમના ગુણો આવેછે તેથી શોભાશાલી થાયછે. બ્રહ્મભૂત થએલાને-
પણુ ભગવદ્ભક્તિથીજ શોભાશાલીત્વ છે પણુ બીજા પ્રકારથી નહિ એમ
શ્રીમદ્ભાગવતમાં ‘નૈષ્કર્મ્યમન્યત્તમાવર્જિતં ન શોભતે જ્ઞાનમકં નિર-
જનમ્’ ઇત્યાદિકથી કહ્યું છે ॥૨૩॥ ઉક્તલક્ષણ દાસપણાના યોગથી સ્વાત્મ-
રૂપની સત્તા અસ્મિન્નપદથી જણાવી છે ‘મસ મુચિ સત્તાયાં’ એવો ધાતુ

યતઃ ॥૨૪॥ વૈકુણ્ઠેઽથ ચ ગેલાકે શ્વેતદ્વીપે બૃહત્પુરે । યથા પ્રાપ્ત્યા ભગવતઃ પૂર્ણકામાશ્ચ સેવયા ॥૨૫॥ મક્તાઃ સન્તિ તથૈવાત્ર હરેઃ પ્રત્યક્ષલક્ષ્મનાત્ । સેવયા ચાસ્તિ પૂર્ણત્વામિતિ મન્નાર્થમાહ સઃ ॥૨૬॥ અન્તઃકરણં સ્ત્રીનાં બહિર્ગતિનિરોધનમ્ । હૃદિ પ્રકાશઃ કૃષ્ણેક્ષા સ્યાદિત્યાહ ચ તત્ફલમ્ ॥૨૭॥ મન્નાર્થં बोधयित्वेत्यં ગુરુસ્તં નરવ્રવાત્ । યાવદેહસ્તિતસ્તાવદ્ધર્મં કચન ન

છે. પોતાનું પરમાત્માના દાસપણે અને પરમાત્માનું સ્વામિપણે યથાર્થ (જેવું છે તેવું) વિજ્ઞાન થાય તોજ સત્તાસિદ્ધિ થાય, એથીજ પૂર્ણકામતા થાય. આ પ્રકારે જાણનારને કશું જાણવાનું કે પામવાનું બાકી રહેતું નહિ હોવાથી તે મુક્તપ્રાય થાયછે, આજ સત્તા કહીછે, આત્માને જો અન્યથા (સ્વતંત્ર) જાણેતો તે અસત્પ્રાય (સત્તાશૂન્ય) છે. અર્થાત્ અસ્મિપદથી આ મંત્રમાં પૂર્ણકામતા કહીછે ॥૨૪॥ આ અર્થને દૃષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ કહેછે—સ્વામિસેવક લાવના વિજ્ઞાનપૂર્વક પરમાત્મપરિચર્યામાં પ્રવર્તેલા પુરૂષોને જો અનવધિક આનંદ અને પૂર્ણકામપણું થાયછે તે આ લોકમાંજ થાયછે માટે કશી ન્યૂનતા નથી. જેમ વૈકુંઠ ગોલોક બ્રહ્મપુર શ્વેતદ્વીપાદિ દિવ્ય લોકોમાં ભગવાનના અનુભવથી અનવધિ આનંદ આવેછે એવીજ રીતે આ મંત્રાર્થના વિજ્ઞાનપૂર્વક પ્રવૃદ્ધિ પામેલી આ લોકમાંજ લોચનગોચર (પ્રત્યક્ષ) થએલા શ્રીકૃષ્ણની પરિચર્યાથી પ્રાપ્ત થાયછે. હે રાજન્ ! આ મંત્રનો આટલોજ સારાર્થ સ્વામિએ કહ્યો, અર્થાત્ વૈકુંઠાદિ ધામોમાં રહેલા ભક્તો સાક્ષાત્ ભગવાનની પ્રાપ્તિથી અને પરિચર્યાથી પૂર્ણકામ થઈને વર્તેછે તેમજ આ લોકમાં દિવ્ય નરાકાર સ્વીકારનાર શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ પુરૂષોત્તમની પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિથી અને પૂર્વોક્ત પ્રકારે પરિચર્યાથી પૂર્વોક્ત ભક્તોને પૂર્ણકામતા થાય છે ॥૨૫-૨૬॥ બહાર જ્યાં ત્યાં દોડ્યા કરતા અંતઃકરણની વૃત્તિઓ (ચિંતન સંકલ્પ અધ્યવસાય અને અહંભાવ) નો નિરોધ (પ્રાકૃત પદાર્થમાં પ્રચારણનો પ્રતિરોધ) થાય, હૃદયમાં પ્રકૃતિવિલક્ષણ બ્રહ્મભૂત સ્વાત્મતેજનો પ્રકાશ થાય અને આનંદમય શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર થાય, આ કૃણ આ અષ્ટાક્ષરમંત્રનો જપ જપવાથી થાયછે, એમ પણ સ્વામિએ નીલકંઠ વર્ણિને

ત્યજેઃ ॥૨૮॥ સન્તિ ૩ તાસ્ત્વયા ધર્મો અસદૃશ્વા સારણઃ ।
સર્વેઽપિ જનકા વ પાલ્યન્તે તે ચ નિત્યદા ॥૨૯॥ અરજએવ
તાન્સર્વાન્વિષેષાનિયમાંશ્ચરેઃ । કૃષ્ણાર્ચો નિયમેનાન્તર્ભિઃ કુર્યાદ્ધ
નિત્યદા ॥૩૦॥ પચ્ચાધ્યાર્થી પઠિત્વાદૌ પૂજાન્તે નિજાકેતઃ ।
શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યં પઠેરેકાપ્રમાનસઃ ॥૩૧॥ ભોજ્યં કૃષ્ણપ્રસા-
દ્યન્નં પેયં વારિ ચ તાદૃશઃ । અનર્પિતં તુ કૃષ્ણાય નાદ્યં ફલદા-

કહ્યું ॥૨૭॥ એરીતે ગુરુરાજે વર્ણિરાજને મંત્રાર્થનો ઉપદેશ કરી ફરીથી
એમ કહ્યું કે—જ્યાંસુધી આ દેહાવલાસ દૂર ન થાય એટલે આત્માથકી
અતિરિક્ત આ દેહયોગ દૃષ્ટિપથમાં પડેછે ત્યાંસુધી ક્યારેયપણુ ‘મને આ-
ત્મજ્ઞાન સિદ્ધ થયું છે’ એવા અભિમાનથી કર્મનો ત્યાગ કરશો નહિ. જ્યાં-
સુધી દેહની રક્તિ હોય ત્યાંસુધી શાસ્ત્રવશ્યતા છેજ. માટેજ ‘ક્રિયાવાને
બ્રહ્મવિદાં વરિષ્ઠઃ’ એમ શ્રુતિ કહેછે. (જે બ્રહ્મવિત્ પણુ દેહયોગનિમિત્તથી
વર્ણાશ્રમોચિત ક્રિયાઓને કરેછે તે બ્રહ્મવિદોમાં વરિષ્ઠ છે એવો એ શ્રુતિનો
અર્થ છે) સુપુષ્પિમાં ગએલાની પેઠે સદા બ્રહ્માનુભવમાં વિલીન થએલાનેતો
તેનો (કર્મનો) અધિકાર નથી. સુપુષ્પિમાંથી ઉઠેલાનીપેઠે બ્રહ્માનુભવથી ઉઠેલા
(બહાર આવેલા) નેતો ઉત્થાન અવસ્થામાં દેહયોગને અનુસારે શાસ્ત્રવશ્યતા
હોયજ ॥૨૮॥ માટે ધર્મોનું અનુષ્ઠાન અવશ્ય કરવું. તે આહિંસાદિ ધર્મો-
પણુ અમારા ઉદ્ધવસંપ્રદાયને અનુસારે તમોએ તમારા પિતા ધર્મદેવ થકી
જાણ્યા છે અને તમો તેનું નિરંતર અનુષ્ઠાન પણુ કરોછો. પરંતુ હાલમાં હું
જાણાવું છું કે—લક્ષ્મીગૌરવની અભિમતિથી તેનો કદાચિત્પણુ પરિત્યાગ
કરશો નહિ ॥૨૯॥ વળી તે સામાન્યપણે પ્રાપ્ત થતા (સાધારણ) ધર્મોનો નહિ
ત્યાગ કરવા પૂર્વકજ હું કહીશ એવા વિશેષ નિયમોને તમો પાળશો. તે
નિયમો કહુંછું—હે વર્ણિન! તમારે શ્રીકૃષ્ણનું બાહ્ય આભ્યંતર (માનસ)
પૂજન પ્રતિદિન નિયમથી કરવું ॥૩૦॥ શ્રીકૃષ્ણના યથાવિધિ પૂજન પછી
શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધમાં અંતર્ગત રાસલીલાપર પંચાધ્યાયીનો પ્રથમ
પાઠ કરીને પોતાની શક્તિને અનુસારે શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યનો એકાદશ
મનથી પાઠ કરશો ॥૩૧॥ જે ભગવત્પ્રસાદી (ભગવન્નિવેદિતાવશિષ્ઠ) હોય

અપિ ॥૩૨॥ નામસ તિર્તનં કુર્યાઃ શ્રીકૃષ્ણસ્ય ચ સર્વદા । મર્કિ
વિના ભગવતો વ્યર્થં કાલં તુ મા કૃથાઃ ॥૩૩॥ યત્ર કૃષ્ણસ્ય
માહાત્મ્યં ચરિતં વા ભવેન્મુને ! । તદ્ગ્રન્થસ્ય કથા શ્રવ્યા પ્રત્યહં
નિત્યમેવ ચ ॥૩૪॥ તત્કથાશ્રવણાદેવ તત્કિર્વર્ધતતરાઃ ।

એજ અન્ન તમારે જમવું અને એજ જળ પિવું. (દેહયાત્રા તેનાથીજ કરવી)
ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલાં કૃષ્ણ દળ મૂળ કંદાદિકપણ નજ જમવાં, કારણ
કે જે આહારશુદ્ધિ છે તે સત્ત્વ-અંતઃકરણની શુદ્ધિમાં હેતુ છે. આહાર-
શુદ્ધિમાં ભગવાનને નિવેદન કરવારૂપ જે શુદ્ધિ છે તેતો અતિશય પ્રધાન
છે, ‘યજ્ઞશિષ્ટાશિનઃ સન્તો મુચ્યન્તે સર્વકલ્મષૈઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. પૂજા
પાઠ આદિકથકી બીજા સમયમાં સર્વદા શ્રીકૃષ્ણના નામોચ્ચારણપરાયણ
થશો. જે નામામૃત જીહ્વાથી આસ્વાદ લેતાં નિત્ય તૃપ્તિમાટે થાયછે. શ્રવ-
ણાદિ લક્ષણવાળી લક્ષિતિ વિના ક્ષણપણ કાળ વ્યર્થ નિર્ગમન કરશો નહિ, એટલે
શ્રવણાદિકમાંથી હરકોઈ લક્ષિતિપરાયણ થશો, શ્રવણાદિ લક્ષિતિ વિના કાળનું
નિર્ગમન કરે તો તે વ્યર્થ થાય એટલે વિરૂદ્ધાર્થવાળો થાય (અનર્થ માટે થાય)
‘ચન્મુહૂર્તે ક્ષણં વાપિ વાસુદેવો ન ચિન્ત્યતે । સા હાનિસ્તન્મહચ્છિદ્રં સા
ભ્રાન્તિઃ સા ચ વિક્રિયા’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૩૨-૩૩॥ હે નીલકંઠમુને ! જે ગ્રંથમાં
(ઋષિપ્રોક્ત કે બીજામાં કે સંકૃત પ્રાકૃતમાં) ભગવાનના મહિમાનું વર્ણન
તેમજ તેમના ચરિત્રનું વર્ણન કર્યું હોય તેવા ગ્રંથની કથા એટલે તેવા
ગ્રંથે પ્રતિપાદન કરેલું શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર અવશ્ય અહર્નિશ નિયમથી શ્રવણ
કરવું, કેમકે કૃષ્ણકથાના શ્રવણથીજ લક્ષિતિની વિશેષ વૃદ્ધિ થતી જાય છે,
તો લક્ષિતિ રસને જાણનારાએ અવશ્ય કૃષ્ણકથા સાંભળવી. કથાનો તેવો
વક્તા ન મળેતો પોતેજ પ્રતિદિન વાંચવી, વાંચવાની અપેક્ષાએ કથામૃ-
તના આસ્વાદરૂપ શ્રવણનો વિશેષ છે એવા અભિપ્રાયથી વક્તાના અભા-
વમાં વાચનની અભ્યનુજ્ઞા કરી છે. એમ કહેવાથી વાચનમાં સમર્થ હોય
તેનેપણ શ્રવણમાંજ વિશેષ જણાવ્યો છે એટલે વાચન કરતાં શ્રવણમાં
અધિકતા છે ॥૩૪-૩૫॥ હે નૃપ ! રામાનંદગુરૂએ આ રીતે ભાગવતધર્મનો
ઉપદેશ આપીને, પોતાના મનમાં વિચાર કરી શિષ્યભાવનું અનુકરણ ક-

સાડતઃ શ્રવ્યા વક્ત્રભાવે વાચ્યા સ્થેનૈવ નિત્યદા ॥૩૫॥ એવં ધર્મા-
નુપાદિશ્ય રામાનન્દ-નિનુપ ! । તસ્ય શિષ્યસ્યામિધાનં ચક્રેડ-
ન્વર્થં વિચાર્ય ચ ॥૩૬॥ સહજાનન્દ-ઇત્યાહ પ્રથમં નામ તસ્ય સઃ ।
તતો નારાયણ-નિરિત્તે ચક્રેડમિધાં સ્વયમ્ ॥૩૭॥ તપસા ચ
સ્વભાવેન રત્યાકારેણ સર્વથા । નારાયણ-નેઃ સામ્યાત્તામેવાસ્યાં
વાકરાત્ ॥૩૮॥ તતો હરિઃ સ્વામિનં તં જ્યામાસ સાદરઃ ।
પ્રદક્ષિણાં વિધાયૈવ ઘ્નઙ્ગવત્પ્રણનામ ચ ॥૩૯॥ સાધૂન્વિપ્રાન્વૈષ્ણ-
વાંશ્ચ વિનયેનાચયત્તતઃ । વિપ્રઃ સમાપયામાસ તદ્વિધિં વિધિવત્સુ
સઃ ॥૪૦॥ બદ્ધાજ્જલિ-ટસ્તસ્યૌ વર્ણિરાટ્ ગુરુસન્નિધૌ । તસ્મૈ
પ્રસન્નઃ સ પ્રાહ સ્થેપ્સિતં વૃણુ મદ્ધરમ્ ॥૪૧॥ શ્રીનીલકંઠ ઉવાચ—

રતા વર્ણુન્દ્રનું દીક્ષાના અંગભૂત સાર્થક નામ કર્યું ॥૩૬॥ તેને એ શ્લોકથી
કહેછે—તેમાં વર્ણુરાજનું પ્રથમ ‘સહજાનન્દ’ એવું નામ પાડ્યું, કેમકે
એમના આનંદો સહજ-સ્વભાવસિદ્ધ છે પણ બીજાની પેઠે સાધનજન્ય
કે કૃત્રિમ નથી (કોઈથી નહિ પરાભવ પામેલા અને નિત્ય આવિર્ભાવ પા-
મેલા છે) બીજાઓની અપેક્ષાએ આ વિશેષ છે. તેપછી બીજું નામ
‘નારાયણમુનિ’ એવું પાડ્યું. તીવ્ર તપશ્ચર્યા, કામ ક્રોધાદિકના વિનયરૂપ
અથવા અપહતપામ્ભત્વાદિ સ્વભાવ અને મૂર્ત્યાકાર-દિવ્ય અવયવસન્નિ-
વેશ અથવા દેહસંબન્ધી નૈષ્ઠિક વર્ણુવેષથી બદરીનાથ નારાયણ મહર્ષિને
સર્વ પ્રકારે સમાન છે માટે ‘નારાયણમુનિ’ એવી સાર્થક સંજ્ઞા સંહર્ષથી
આપી ॥૩૭-૩૮॥ તેપછી મહાદીક્ષાને પામેલા શિષ્ય શ્રીહરિએ ગુરૂશ્રી
રામાનન્દમુનિની આદરપૂર્વક ચંદનપૂષ્પાદિ ઉપચારોવડે પૂજા કરીને પ્રદક્ષિણા
કરીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યો ॥૩૯॥ તેપછી શ્રીનારાયણમુનિએ મુક્તાનંદાદિ
મુનિઓ, મયારામભટ્ટાદિ બ્રાહ્મણો અને માનનીય બીજા વૈષ્ણવોની વિન-
યથી યથાક્રમે પૂજા કરી. તેપછી તે પુરોહિતે દીક્ષાવિધિની યથાવિધિ સ-
માપ્તિ કરી ॥૪૦॥ તેપછી દીક્ષા પામેલા વર્ણુરાટ્ ભગવાન્ એ હાથ બેડીને
ગુરૂસમીપે ઉભા રહ્યા. તે સમયે રામાનન્દસ્વામિએ વર્ણુનો વિનય અને
શિષ્યલક્ષણા નિરીક્ષણથી અંતરમાં અત્યંત રાજ્ય થઈને એમ કહ્યું કે—

આવિર્ભૂય દર્શાયાં સાન્નાત્કૃષ્ણા યથાઽન્વહમ્ । ઉપહારાન્સ-
માદત્તે મુક્તે હસતિ ભાષતે ॥૪૨॥ તથાન્વહં મદર્શ્યામાવિર્ભૂય
સ્વયં સ ચ । કુર્યાદિત્યસ્તિ મેઽભીષ્ટં દેહિ પ્રીતોઽસિ ચોદદ-
॥૪૩॥ સુવ્રત ડવાચ—તથાસ્તિત્વા- મુનિરાટ્ તસ્ય પ્રીતોઽથ
તન્નિશિ । સર્વે ડગરણં ચક્રુઃ કૃષ્ણસતિનાદિભિઃ ॥૪૪॥ અમો-
જયત્પરગે સ્વામી વિપ્રાન્સાધૂંશ્ચ વર્ણિનઃ । તદભીષ્ટૈર્મહ્યમોજ્યૈસ્તે-
ભ્યોઽદાદ્વસ્ત્રદક્ષિણાઃ ॥૪૫॥ હરેશ્ચ ડવાસર પ્રત્યક્ષઃ સ્વામિવ-
દ્વૃપ ! । ઉપહારપ્રહાદીનિ ડગ્ણશ્ચક્રઽનુવાસર- ॥૪૬॥ પ્રત્યક્ષક-

હે સહજનંદ વાણિનું ! મારાથકી ઇચ્છામાં આવે એવો વર માગો ॥૪૧॥
આસકામ આ નીલકંઠવાણિને કશો કામ નથી તથાપિ ગુરૂપસાદને બહુ
માનતા થકા એવો વર માગ્યો કે—હે ભગવન ! મારેતો આજ વર વાંછિત
છે. શો તો ? તમોએ પૂજા કરેલા શ્રીકૃષ્ણ જેવીરીતે પ્રતિમામાં પોતાનાજ
રૂપથી પ્રાદુર્ભાવ પામીને આપે અર્પેલા ઉપચારોને પોતેજ પ્રતિદિન સ્વી-
કારે છે અને તમોએ નિવેદન કરેલું નૈવેદ્ય જમે છે અને તમોને બેઠને હાસ
કરેછે અને તમારી સાથે વાર્તા કરેછે તેવીજ રીતે પ્રતિદિન મનેપણ અ-
ર્યામાં આવિર્ભાવ પામીને મેં કરવા માંડેલી પૂજાને પ્રત્યક્ષપણે સ્વીકાર
કરવાનો અનુગ્રહ કરે. મનેતો આજ ઉત્તમ અભીષ્ટ છે, માટે જો આપ
પ્રસન્ન થયા હો તો મને આ વર આપો ॥૪૨-૪૩॥ સુવ્રતતઃપિ કહેછે
—હે રાજન ! મુનિરાટ્ રામાનંદે વાણિવરનો વરણીય વર સાંભળીને અ-
ત્યંત પ્રસન્ન થઈને ‘તથાસ્તુ’ એમ નારાયણમુનિને કહ્યું, ત્યાર પછી તે
એકાદશીની રાત્રિએ રામાનંદમુનિ નારાયણમુનિ આદિ સર્વેએ કૃષ્ણકીર્ત-
નાદિ કરવા પૂર્વક જાગરણ કર્યું ॥૪૪॥ તેપછી દ્વાદશીના પ્રાતઃકાળમાં ભગ-
વાનની પૂજા કરીને શ્રીરામાનંદસ્વામિએ સર્વ વાણિઓ, સાધુઓ અને
વિપ્રોને તેમને પ્રિય એવાં ભક્ત્ય ભોજ્યવડે યથેષ્ટ જમાડ્યા અને વિપ્રોને
વસ્ત્રો તથા દક્ષિણા દીધી ॥૪૫॥ હે વૃપ ! શ્રીકૃષ્ણભગવાન શ્રીહરિકૃષ્ણ
વાણિએ કરવા માંડેલી પૂજામાં રામાનંદમુનિકૃત પૂજાસમયની પેઠેજ સ્વયં
પ્રત્યક્ષ પ્રાદુર્ભાવ પામીને સર્વ ઉપચારો પોતેજ પ્રતિદિન સ્વીકાર કરવા

ળવીક્ષાદ્યૈઃ સ સર્વજનનારથઃ । કૃતકૃત્યં સ્વમાત્માનં ગુરવે
સંન્યવેદયત્ ॥૪૭॥ રાઘયા સહિતં કૃષ્ણં કાચેત્રપ્રત્ય મૈક્ષત ।
દ્વિભુજં વાદયન્તં ચ વેણું નટવરાક્રાન્તઃ ॥૪૮॥ કાચેત્રામેણ સહિતં
વાનમન્યા સહિતં કવિત્ । કાવ્યરુનેન સહિતં તં કાચેત્રકમ-
ક્ષત ॥૪૯॥ દ્વિવા મપિ તં કાપિ ચતુર્જમવેક્ષત । તતોડસ્ય
પરમઃ પ્રેમા કૃષ્ણે યાનવર્ધત ॥૫૦॥ इत्थं नृनाट्यं परिशीलय-
हरिस्तपस्विलीलां विदधद्वरेश ! । शुश्रूषणं कृष्णधियाऽनुकालं
गुरोः करोति स्म भृशं विनीतः ॥५१॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायण-
चरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे महावीक्षाग्रहणनामाऽष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५८॥

લાગ્યા ॥૪૬॥ આ પ્રકારે પ્રતિદિન પ્રાત્ર થતા શ્રીકૃષ્ણસાક્ષાત્કાર આદિકથી
જેમના મનોરથો પરિપૂર્ણ થયા છે એવા સ્વયં શ્રીનારાયણમુનિ પોતાને
કૃતકૃત્ય માનીને તે વાત ગુરૂને વિનિવેદન કરી એટલે ‘હવે હું કૃતાર્થ
થયો’ એમ ગુરૂને કહ્યું ॥૪૭॥ શ્રીસહજાનંદસ્વામી શ્રીકૃષ્ણની પૂજામાં
પ્રવર્તતાં કદાચિત્ રાધાએ સહિત આવિર્ભાવ પામેલા, દ્વિભુજ, વંશીને વજ્ર-
વતા, દિવ્ય નટવરાકાર શ્રીકૃષ્ણને પ્રત્યક્ષપણે જોતા હતા તો ક્યારેક બળ-
રામે સહિત તો ક્યારેક રૂકિમણીએ સહિત તો ક્યારેક અર્જુને સહિત તો
ક્યારેક સ્વયં એકાકીજ તે શ્રીકૃષ્ણને સાક્ષાત્ જોતા હતા ॥૪૮-૪૯॥ સ-
દાય દ્વિભુજ એવાપણુ શ્રીકૃષ્ણને કદાચિત્ ચાર ભુજાથી આવિર્ભાવ
પામેલા શ્રીકૃષ્ણને સાક્ષાત્ કરતા હતા. એવી રીતે તે તે સમયમાં થતા
સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણસાક્ષાત્કારથી શ્રીકૃષ્ણવિષે આ નીલકંઠવાર્ણિને પ્રતિદિન
પરમ પ્રેમ વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો ગયો ॥૫૦॥ હે ધરેશ ! ભગવાન પુરૂષો-
ત્તમ શ્રીહરિ પૂર્વોક્ત પ્રકારે જગતના ઉજ્જવન વાસ્તે માનુષલીલા અને
તપસ્વિલીલાને કરતા થકા, તે તે સમયમાં શ્રીરામાનંદ ગુરૂની શુશ્રૂષા કૃષ્ણ-
ભુદ્ધિથી (કૃષ્ણજ ગુરૂપથી પ્રત્યક્ષ વિરાજે છે એવી ભુદ્ધિથી) અત્યંત
વિનયસંપન્ન થઈને કરવા લાગ્યા ॥૫૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...
પ્રથમપ્રકરણે મહાવીક્ષાગ્રહણનામાઽષ્ટપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૮॥

સુવ્રત ઉવાચ—પ્રાપ્તેऽપિ શિષ્યતાં તસ્મિન્સ્વચ્છાસત્ હરૌ ।
 સ્વામિનઃ સસ્થિભાવોઽત્સવસદ્ગુણમણ્ડિતે ॥૧॥ બુદ્ધિમન્તં તમે-
 વાસૌ પૃથૈવ વ્યાવહારિકાત્ । અપિ કાર્યં કરોતિ સ્મ પ્રોષે ચ
 સ્વમનોગતમ્ ॥૨॥ સાકં તેન સ્વમક્તાનાં પ્રામેષુ વિચચાર સઃ ।
 રૈતાપ્ત્યસ્તેવ કૃષ્ણમર્તિ પ્રવર્તયન્ ॥૩॥ કાચેત્પન્નં કાચેત્પન્નં
 કચિત્પન્નદિનાનિ ચ । વસત્પાગમત્સ્વામાં જયન્તાભ્યં પુરં નૃપ !
 ॥૪॥ ઉદ્ગડાભ્યેન ભૂપેન ધર્મનિ ન તત્ર સઃ । વહુધા પ્રાર્થિતોઽવા-
 ત્સીજ્જનાનાનન્દમનેજ્જન્ ॥૫॥ તત્ર નારાયણાનિ રસેવાપરા-

અધ્યાય ૫૯ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! પોતાના શિષ્યભાવને પામેલા અને
 પોતાની પરિચર્યાપરાયણ એવાપણુ તે ભગવાન્ શ્રીહરિવિષે તેમના ક્ષમા-
 દયાદિ સદ્ગુણગુણને લીધે રામાનંદસ્વામીને સખાભાવજ થયો હતો (એનું
 નિમિત્તતો પૂર્વોક્ત દુર્વાસા ઋષિનું વરદાન અનુસંધાન કરવું) ॥૧॥ વળી
 સ્વામીશ્રી આ વર્ણિવરની બુદ્ધિમતાનો વિચાર કરીને વ્યાવહારિક કાર્યમાં
 પણ એમની સાથેજ મંત્રવિચાર કરતા હતા (તો આત્યંતિક કલ્યાણના
 કારણભૂત ભાગવત ધર્મોની પ્રવૃત્તિ સંબન્ધી કાર્ય પુછીને કરે એમાં તો
 કહેવુંજ શું ?) અને પોતાના અંતરનો રહસ્ય આશયપણુ એમને આણુપણુ
 અંતર રાખ્યા વિના વિનિવેદન કરતા હતા ॥૨॥ રામાનંદસ્વામી ભગવદ્ભ-
 ક્તિની પ્રવૃત્તિ કરવા શ્રીનારાયણમુનિસાથેજ પોતાના ભક્તજનોની પ્રાર્થનાથી
 રૈવતાચળની તલેટીમાં વર્તતાં ભક્તજનોનાં ગામોમાં તેમના અનુચ્છે
 અર્થે વિચરતા હતા ॥૩॥ હે નૃપ ! રામાનંદમુનિ કોઈ ગામમાં માસપર્યંત તો
 કોઈ ગામમાં પક્ષપર્યંત તો કોઈ ગામમાં પાંચ દિવસપર્યંત રહેતા રહેતા
 ‘જેતપર’ નામથી પ્રસિદ્ધ પુરને પામ્યા ॥૪॥ તે પુરમાં ઉબડ નામના ધર્મક-
 નિષ્ઠ નૃપતિએ બહુ પ્રકારે રહેવા સાડ પ્રાર્થના કરેલા રામાનંદસ્વામી ત્યાંના
 હરિજનોને સદ્ગુણેશાદિવડે સમધિક આનંદ આપતાથકા સુખેથી રહ્યા
 ॥૫॥ જેતપુરમાં ભગવાન્ નારાયણમુનિ પોતાના શાંતિ આદિક સદ્ગુણોએ
 કરીને મુક્તાનંદાદિ સર્વ શિષ્યોને અતિક્રમ કરીને વર્તતા થકા (સર્વથી

યણઃ । નિત્યં તસ્ય વાતેકમ્ય પિણ્યન્સર્વાન્નિજૈર્ગૈઃ ॥૬॥ તસિ-
સ્ત્વેતે ગુણા નિત્યા આસ પાતેસત્તમ ! । સર્વંત્ર સર્વકાઢેડપિ
સ્વસ્વરૂપેડચલા સ્થિતિઃ ॥૭॥ સત્યં શૌચં દયા નાન્તિસ્ત્યાગઃ
સન્તોષ મહત્ત્વમ્ । શમો મસ્તપઃ સામ્યં તિતિક્ષોપરતિઃ શ્રુતમ્

અધિકપણે) નિરંતર આચાર્યચરણપરિચર્યાપરાયણ થઈને રહ્યા ॥૬॥
હે નૃપતિસત્તમ ! તે આ ભગવાન નારાયણમુનિમાં આ (આગળ કહેશે)
ગુણો સર્વજનોએ સંમાનનીય નિત્ય (સ્વાભાવિક) હતા. ક્યા તે ગુણો ?
તો સર્વ દેશમાં અને સર્વ કાળમાં પણ સ્વસ્વરૂપમાં અચળ સ્થિતિ એટલે
ત્રિગુણવિલક્ષણ જ્ઞાનાનંદઘન સ્વાત્મસ્વરૂપમાંજ સુદૃઢ સ્થિતિ હતી. કોઈ
પણ દેશ કાળમાં સ્વસ્વરૂપની સ્થિતિ ચલાયમાન ન હતી. તે શ્રીમદ્-
ભાગવતમાં કહ્યું છે—‘યસ્યાનુમૂતિઃ કાલેન કયોત્પત્ત્યાદિનાડસ્ય વૈ । સ્વતો-
ડન્યસ્માન્ન ગુણતો ન કુતઞ્ચન રિવ્યતિ’ ॥૭॥ આ સત્યાદિગુણો જેને યોગ
સિદ્ધ હોય એવાને પણ શરીરવિયોગ પર્યંત અનુવર્તે છે. સાધક યોગિ-
ઓને તો સાધન સંપત્તિરૂપે અત્યંત અપેક્ષિત છે. આ ગુણો છો શ્લોકથી
કહે છે—તેમાં સત્ય-ભૂતોનું હિત કરનારૂં યથાર્થ ભાષણ. શૌચ-માનસિક
વાચિક અને કાયિક. દયા-પરપીડા નહિ સહન કરવા પૂર્વક તેની પીડા
નિવારણ કરવી. ક્ષાન્તિ-પરાપરાધ સહન કરવો અથવા ક્રોધ થવાનું કા-
રણ ઉપસ્થિત થતાં પણ ચિત્તને નિયમમાં રાખવું. ત્યાગ-પૂર્ણકામ પ-
ણાને લીધે માયિક તમામ વસ્તુઓમાં અનાદર અથવા માનક્રોમાં છુટો
હાથ રાખવો. સંતોષ-પોતાના આનંદથી પરિપૂર્ણપણું અથવા ક્યારેયપણુ
કલેશે રહિતપણું. આર્જવ-મન વાણી અને કાયની એકરૂપતા. (સરલતા)
શમ-પ્રાકૃત વિષયોથકી અંતઃકરણનું નિયમન. દમ-વિષયોથકી બાહ્ય-
ઇન્દ્રિયોનું નિયમન. તપ-સ્વભાવથીજ સદા કૃત્ઞાદિ વ્રતાચરણશીલતા.
સામ્ય-રમણીય અરમણીય પ્રાકૃત વિષયોમાં અનાદર હોવાથી તુલ્યપણું.
તિતિક્ષા-સુખદુઃખાદિ દ્વન્દ્વથી નહિ પરાભવ પામવાપણું. ઉપરતિ-
વ્યર્થ આપારની વિરતિ. શ્રુત-સર્વ શાસ્ત્રાર્થનું યથાર્થ ભણવાપણું. જ્ઞાન-
જ્ઞવાત્માઓ અને ક્ષરાક્ષર નિયંતા સ્વસ્વરૂપનું યથાર્થ ભણવાપણું. વિ-

॥૮॥ જ્ઞાનં વિરક્તિરૈશ્વર્યં શૌર્યં તેજો બલં સ્મૃતિઃ । સ્વાત્મ્યં
કૌશલં કાન્તિર્ધૈર્યં માદવજેવ ચ ॥૯॥ પ્રાગલ્ભ્યં પ્રશ્નયઃ શીલં
સહ ઓજો બલં ભગઃ । ગામ્ભીર્યં સ્થૈર્યમાત્મજ્યં કીર્તિર્મૌનમગ-
ર્વતા ॥૧૦॥ અમાનિત્વમદાન્મત્વં મિતાહારશ્ચ દક્ષતા । મૈત્રી
સર્વોપકારત્વં કામૈરદુઃખાચેત્તતા ॥૧૧॥ અદ્રોહો માનત્વં ચ
ષ્ટર્મિભેજયસ્તથા । બ્રહ્મણ્યત્વં શરણ્યત્વમનો ૮ ॥૧૨॥

રક્તિ-માયિક વિષયોમાં નિઃસ્પૃહપણું અથવા માયિક વિષયોવડે ચિત્તનું
આકર્ષણ ન થવા દેવાપણું. ઐશ્વર્ય-સર્વનું નિયંતાપણું. શૌર્ય-સ્વભાવનો
વિજય. તેજ-ક્રોધથી પરાભવ ન થવાપણું. બળ-સર્વની પ્રાણવૃત્તિઓને
નિયમમાં કરવાનું સામર્થ્ય. સ્મૃતિ-કર્તવ્યાર્થનું અનુસંધાન. સ્વાતંત્ર્ય-
અન્યની અપેક્ષાએ રહિતતા અથવા અપરાધીનતા. કૌશલ-સર્વ ક્રિયામાં
નિપુણતા. કાન્તિ-સર્વ જનોના મનને હરનારું સાહજક નિરતિશયસૌન્દર્ય.
ધૈર્ય-વિષમ દેશકાળાદિકમાં વ્યાકુળતાએ રહિતપણું. માર્દવ-ચિત્તની અકઠિ-
નતા. પ્રાગલ્ભ્ય-નવા નવા તર્ક કરવામાં કુશળ બુદ્ધિનો અતિશય. પ્રશ્નય-
મોટાઓ સમક્ષ વિનય. શીલ-સારો સ્વભાવ અથવા સહવૃત્તિ. સહ-મ-
નની પ્રવીણતા. ઓજ-જ્ઞાનેન્દ્રિયોની ચતુરતા. બળ-કર્મેન્દ્રિયોની નિપુ-
ણતા. ભગ-જ્ઞાનાદિકનો ઉત્કર્ષ. ગાંભીર્ય-અભિપ્રાય ન જાણી શકાય તે.
સ્થૈર્ય-ચંચળતાએ રહિતપણું. આસ્તિક્ય-સચ્ચાઓમાં કહેલા અર્થોમાં
વિશ્વાસ. કીર્તિ-યશઃખ્યાતિ. મૌન-વૃથા આલાપની નિવૃત્તિ. અગર્વતા-
સહગુણના અભિમાને રહિતપણું. અમાનિત્વ-દુરહંકારે રહિતપણું. અ-
દંભિત્વ-દંભે (ડગાઈ) રહિતપણું. મિતાહાર-યોગ શાસ્ત્રમાં કહેલો
સ્વલ્પ આહાર કરવો તે. દક્ષતા-હિતોપદેશ આપવામાં પ્રવીણતા. મૈત્રી-
સર્વ જનોને વિશ્વાસની આધારતા. સર્વોપકારિત્વ-સર્વ જનોનો ઉપકાર
કરવાની શીલતા. કામૈરદુઃખચિત્તતા-યદૃચ્છાથી પોતાની પાસે પડેલા
એવા પણ વિષયોવડે ચિત્તમાં ક્ષોભ ન થવા દેવો. અદ્રોહ-કાય વાણી મ-
નથી સર્વ પ્રાણીઓની પીડાએ રહિતપણું. માનદત્વ-યથાયોગ્ય સર્વ જ-
નોનો સત્કાર કરવો. ષટ્ર્મિવિજય-અશના-પિપાસા-શોક-મોહ-જરા-

શ્રીરાધિકાપરિવૃદ્ધે ભક્તિશ્ચ પરમાઽચલા । અતિપ્રેમ્ણા ચ નિર્દમ્ભં
ગુરુશુશ્રૂષણં તથા ॥૧૩॥ શિષ્યા નિપતસ્ત્વેતાંસ્તસ્ય સર્વાધિ-
કાન્ ગુણાન્ । વિલોક્ય વિસ્મયં પ્રાપુઃ સ્વાધિકં મેનિરે ચ તમ્
॥૧૪॥ ગુરોઃ પ્રિયં કુર્વતોઽસ્ય વસતશ્ચ તદન્તિકે । વર્ષદ્વયં વ્યતી-
યાય નારાયણમુનેર્નૃપ ! ॥૧૫॥ એવંવિધં તમાલક્ષ્ય રામાનન્દમુનિ-
સ્તતઃ । તસ્મિન્ન્યસ્ય ધુરં સ્વીયામિતોઽન્તર્ધાતુમૈહત ॥૧૬॥ સર્વેષાં
નિજમક્તાનામથ તં શૃણ્વતાં સતામ્ । સ ડચે વ્યવહારે વિરક્ત-

મૃત્યુ નામની છ ભાઈઓનું જીતવાપણું. (તેનાથી પરાભવ ન પામવું તે)
બ્રહ્મણ્યત્વ-બ્રાહ્મણનું હિત કરવાપણું. શરણ્યત્વ-શરણાગતનું પ્રતિપા-
લન કરવું. અનીહા-લૌકિક દૃષ્ટ અદૃષ્ટ ફળની ધ્યક્ષાએ રહિતપણું. અ-
પરિગ્રહ-ધનાદિ પરિગ્રહે રહિતતા. રાધા રમાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણમાં પરમ
અચળ ભક્તિ (આ ભક્તિરૂપી ગુણ સર્વ ગુણોની ગુણુતાને સંપાદન કર-
નારો છે) તથા નિવધિક સ્નેહાતિશયથી નિષ્કપટપણે ગુરૂની શુશ્રૂષા, આ
ગુણવિશેષો શ્રીહરિવિષે સર્વાતિશયી હતા ॥૮-૧૩॥ મુનિપતિ રામાનંદ-
સ્વામીના મુક્તાનંદાદિ શિષ્યો આ વર્ણિના પૂર્વોક્ત સર્વાધિક ગુણવિશેષોને
બ્રેધને પરમ વિસ્મય પામી ગયા. માટેજ તે નારાયણમુનિને સર્વ શિષ્ય-
મંડળમાં શ્રેષ્ઠ માનવા લાગ્યા ॥૧૪॥ હે નૃપ ! એ રીતે ગુરૂને સેવાથી અને
સદ્ગુણોથી નિરતિશય રાજી કરતા અને તેમના ચરણ સમીપે નિવાસ કરી
રહેલા આ નારાયણમુનિને એ વર્ષ વીતી ગયાં ॥૧૫॥ તે પછી રામાનંદ-
મુનિએ નારાયણમુનિને ગુણુથી અને વિજ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ અને સ્વચરણ-
ક્રમણસમાશ્રિત સર્વ મુનિવરોથકી અતિ અધિક જાણીને, તેમને વિષે પો-
તાની ધર્મધુર ધારણ કરી સ્વયં કૃતકૃત્ય થઈ આ લોકમાંથી અંતર્ધાન
થવાની ઇચ્છા કરી ॥૧૬॥ તે પછી સ્વામીશ્રી સ્વમનોરથને અનુસારે પો-
તાના સર્વ ભક્તજનોને સાંભળતાંજ યદ્યપિ સ્વયં શ્રીહરિ ભગવાન્ આ-
ચાર્યધુર વહન કરવારૂપ પણ નાનાવિધ જનનો સમાગમ સંભાષાદિકરૂપ
વ્યવહારમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય વેગને લીધે પ્રીતિમાન્ નથી, કેમકે પોતે 'વિચિ-
ત્તજનસેવિત્વમરતિર્જનસંસદિ' ઇત્યાદિ લક્ષણે સંપન્ન છે અને ગુરૂચરણપ-

મપિ યોજયન્ ॥૧૭॥ શ્રીરામાનન્દસ્વામ્યુવાચ—નારાયણ ને! ધીમ-
શ્ચૃણુ મદ્વાક્યમાદરાત્ । શ્રુત્વા ચ તત્તથૈવ ત્વં કર્તુર્મર્હસિ સર્વથા
॥૧૮॥ एते मदाश्रिताः सन्ति कृष्णभक्ता नराः स्त्रियः । व्यापना-
यास्त्वया धर्ममर्यादायां तु तेऽखिलाः ॥૧૯॥ શ્રીવાસુદેવમા-

રિચરણપરાયણ હોવાથી હમણાં સભામાં જવાનો પ્રસંગ અપ્રિય હોય તથાપિ તેનો પ્રસંગ પરિત્યાગ થાય એવો નથી એવા પણ આ મુનિવર ભગવાનને લોકોના અનુગ્રહ અર્થે આચાર્યપદમાં નિયોગ કરવા બોલ્યા ॥૧૭॥ શ્રીરામાનન્દસ્વામી કહે છે—હે નારાયણમુને! માફ વચન અતિશય આદરથી સાંભળો. તમો મારે વિષે આદરવાળા છો તો હું કહીશ એવા વચનમાં તમારી રૂચિથી વિપરીત છે એટલામાત્રથી અનાદર કરશો નહિ. વળી તમો ધીમાન-ધર્માધર્મવિવેચનમાં ચતુર છો માટે તમોને આ આદેશ કંઈ છું તો તે મારા વચનને સુંળીને સર્વ પ્રકારે મારી આજ્ઞાને અનુસારેજ કરવાને યોગ્ય છો ॥૧૮॥ આ નરનારીઓ મદાશ્રિત-મારો આશ્રય પામેલા અને કેટલાક પામવાને સન્મુખ હોઈને કૃપણલક્ષિપર છે તેમને તમામને નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત ભગવદ્ભક્તિ અને તેના અંગભૂત સ્વાધિકારાનુરૂપ ધર્મમર્યાદામાં તેતે કાળમાં તેમને તેનો સુબોધ દેવો આદિકથી અને અસંતોનું નિરાકરણ કરવાથી સ્થાપન કરવા. (જે રીતે ધર્મમાં પ્રમાદી ન થાય તે રીતે વર્તાવવા) અમો તો ત્રિવ વૈરાગ્યવાળા છીએ એટલે પરનું આજ્ઞા વ્યાપારગર્ભિત રક્ષણ કરવાની શી જરૂર છે? પોતાના આત્માનુંજ આજ્ઞા સંગથી સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરવું એમ તમો માનશો નહિ? કારણ કે-પોતાના ઉજ્જવનની પ્રવૃત્તિ કરતાં પરના ઉજ્જવનની પ્રવૃત્તિ કરવી એજ દયાના એક નિધિરૂપ સર્વગુણાધિક પુરૂષનું કૃત્ય છે, એ રીતે પરના ઉદ્ધાર અર્થે પ્રવર્તેલાને પોતાનો ઉદ્ધાર તો અંતર્ગત અવશ્ય આવી જાય છે એને માટે પૃથક્ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર નથી. સ્વાર્થનો ત્યાગ કરીને પણ પરાર્થે પ્રવૃત્તિ કરવી એતો સર્વથી મોટો ઉચ્ચ ધર્મ છે. તો મારી આજ્ઞાને અનુસારે મારા આશ્રિતોને ધર્મમાર્ગમાં તમારે પ્રવર્તાવવા ॥૧૯॥ ધર્મ સ્થાપનમાં નિયોગ કરેલા તમારે આ પ્રમાણેથી તે ધર્મોનો નિર્ણય કરવો.

દ્વાત્મ્યં યત્સ્વયા પઠ્યતેઽન્વહમ્ । વર્ણાશ્રમવતાં ધર્માસ્તત્ર સ્ત્રીણાં
 ચ સન્તિ હિ ॥૨૦॥ યથાધિકારં તેષ્વેવ આપનાંયાસ્ત્વયા જનાઃ ।
 ગ્રાહ્યં શ્રીવિઠ્ઠલેનોકં વૈષ્ણસંવનવર્ત્મ તુ ॥૨૧॥ વ્રતાનાં ત્સવાનાં
 ચ સર્વેષાં રાધિકાપતેઃ । પ્રવર્તનીયસ્તત્પ્રોક્તો નિર્ણયો વૈષ્ણવો-
 ચિતઃ ॥૨૨॥ સમ્પ્રદાયે સ્થિતિઃ પૂર્વમાસીદ્રામા જસ્ય મે । ઉપદ્રવો
 મહાંસ્તત્ર વૈષ્ણવૈર્મત્સરાત્તતઃ ॥૨૩॥ તતો હિત્વા બાહ્યમેવ તદ્વ-
 ત્મેદં મયા ભુવિ । નૂત્તં પ્રવર્તિતં વર્ત્મ સચ્છાસ્ત્રાણ્ય સૂત્ય વૈ ॥૨૪॥

તેમાં વર્ણાશ્રમાનુગુણુ સ્ત્રીપુરુષોના ધર્મો, જેનો તમો પ્રતિદિન પાઠ કરો
 છો એવા શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યમાં નિરૂપણુ કર્યાં છે, તેને અનુસારે યથા-
 ધિકાર જનોને તે ધર્મોમાંજ દૃઢ સ્થાપન કરવા. શ્રીકૃષ્ણસેવાનો પ્રકારતો
 શ્રીવલ્લભાચાર્યના મુત શ્રીવિઠ્ઠલેશે કહેલા માર્ગને અનુસારે ગ્રહણુ કરવો.
 રાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણના સંબન્ધવાળા જન્માદ્યમી વિગેરે સર્વ વ્રતવિશેષો
 તથા અન્નકૂટ આદિક ઉત્સવોનો વૈષ્ણવજનસમુચિત વિનિર્ણય શ્રીવિઠ્ઠલેશે
 કહેલા પ્રકારથી પ્રવર્તાવવો ॥૨૦-૨૨॥ તેમાં આ વિશેષ જાણવો-આત્મા
 પરમાત્માદિ તત્ત્વનો વિનિર્ણયતો વિઠ્ઠલેશઅભિમત અંગીકાર કરવો નહિ
 કિંતુ શ્રીરામાનુજાચાર્યપ્રણીત શ્રીભાષ્યને અનુસારે અંગીકાર કરવો. પૂર્વે
 શ્રીરામાનુજાચાર્યે પ્રતિષ્ઠાપન કરેલાજ સંપ્રદાયમાં ઊર્ધ્વપુંડ્રાદિ બાહ્ય લિંગ-
 ગાંશમાં પણ મારી સ્થિતિ હતી પણ તેતે સ્થળમાં રહેલા તેતે વૈષ્ણવોએ
 મારો સમુત્કર્ષ નહિ સહન કરવાના દુઃસ્વભાવને લીધે અતિશય (મારવા
 મુધીનો) ઉપદ્રવ (દુઃખપ્રદાન ઉપહાસ તાડનાદિ) કર્યો હતો. તે માટે
 મેં તેમનાં બાહ્ય ચિહ્નો (દ્વાદશ ઊર્ધ્વપુંડ્રાધારણાદિ પ્રકાર)નો પરિત્યાગ
 કરીને બીજાંજ આ બાહ્ય ચિહ્નો નવાંજ ભૂમિ ઉપર પ્રવર્તાવ્યાં અને સેવા-
 પ્રકારમાં (તાત્ત્વિકાંશમાં વિરોધ ન આવે એ રીતે) ભક્તિના પ્રધાનપણે
 સમાચરણુ સચ્છાસને અનુસારેજ પ્રવર્તાવ્યું છે. (ભક્તિનું પ્રધાનપણું છે
 માટે સેવાપ્રકાર વૈષ્ણવજનસમુચિત સ્વીકાર કર્યો છે) માટે અધ્યાત્મ-
 જ્ઞાન (જીવ માયા અને પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન)ની સિદ્ધિસાડુ ભગવાન્ રામા-
 નુજાચાર્યે રચેલા પ્રબન્ધોજ પ્રધાનપણે પરિગ્રહ કરવા. તે અંથોજ કૃષ્ણભ-

અધ્યાત્મ તનાસિદ્ધૈ તુ રામા જકૃતા મયા । પ્રન્થાઃ સંસ્થાપિતાઃ
 સન્તિ કૃષ્ણોપાસનપોષકાઃ ॥૨૫॥ અતો રૂપાણિ નિશ્ચેતું જીવમા-
 યાપરાત્મનામ્ । રામા જાચાર્યકૃતઃ ॥૨૬॥ ત્વં પ્રવર્તયેઃ ॥૨૬॥
 इत्याज्ञा मम पाल्या ते सर्वशास्त्रार्थवेदिनः । त्वमेक एव मत्स्थाने
 शास्त्रार्थोऽसि साम्प्रतः ॥२७॥ यस्मिन्दिने भवान् दृष्टस्तत
 आरभ्य मे त्वयम् । मनोरथो भवति तं त्वं पूरयितुमर्हसि ॥२८॥
 वैराग्यतोદતાં વેદિ તવ નૂનમહં મુને ! । તથાપ્યેતત્ત્વયૈવ
 સ્યાત્કાર્યં નાન્યેન કનચિત્ ॥૨૯॥ સ્વીકાર્યા જનપૂજા ચ વત્સાલ-

ક્ષિત્તે પોષણ કરનારા થાય છે ॥૨૩-૨૫॥ માટે તમારે આત્મા પરમાત્મા
 અને માયા આ ત્રણ તત્ત્વના સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવા માટે રામાનુજાચાર્યે
 રચેલા શ્રીભાષ્યાદિ પ્રબન્ધોન પઠન પાઠન પરંપરાએ પૃથ્વીમાં પ્રવર્તાવવા
 ॥૨૬॥ તમો સર્વ શાસ્ત્રાર્થના વેત્તા છો માટે તમારાથી અવિદિત જણાવાનું
 કશું પણ નથી તથાપિ તમોને જણાવું છું. તમોને જણાવાનો મારો અધિકાર
 છે અને તમારે પણ મારી આજ્ઞા અનુસરવાનો અધિકાર છે. આ ધર્મર-
 ક્ષણ કાર્યને યોગ્ય મારા શિષ્યોમાં તમારા સીવાય બીજો કોઈ પણ નથી,
 માટે મારા સ્થાન (આચાર્યપદ)માં તમો એક જ આ સમયમાં બેસવાને
 લાયક છો ॥૨૭॥ જે દિવસે તમારાં મને દર્શન થયાં તે દિવસને સમા-
 રંભીને આ મનોરથ મનમાં અનુવર્તતો હતો તે આજ બહાર પ્રકાશ કર્યો.
 તો આ મારો મનોરથ જે લોકોના અનુગ્રહ અર્થે પ્રવર્તેલો છે તેને પરિપૂર્ણ
 કરવાને યોગ્ય છો, કારણ કે તમારું તેવું અસાધારણ સામર્થ્ય છે અને તમો
 મારી આજ્ઞા પરિપાલનપરાયણ છો ॥૨૮॥ હે નારાયણમુને! યદ્યપિ તમારો
 જનોના સંઘથકી વિમુખપણે રહેવારૂપ તીવ્ર વૈરાગ્ય હું નિશ્ચયથી જાણું છું
 તથાપિ આ લોકોજીવનનો કાર્યભાર ઉપાડવામાં સમર્થ બીજો સુદુર્લભ
 છે (તમારાથી જ આ કાર્યભાર ઉપડી શકે એમ છે) માટે આ લોકોના
 ઉજીવન કાર્યમાં તમોને જ હું આજ્ઞા કરું છું તો તમારે આ અવશ્ય કર-
 વું જ પડશે (તમારા સીવાય બીજો કોઈ પણ મારા શિષ્યથી આ કાર્ય
 કરી શકાય એમ નથી) ॥૨૯॥ તમો બીજથકી માન કે પૂજથી વિમુખ છે

કારસંયુતા । આરાજં ત્વયા કાર્યં રથવાજિગજાદિ ॥૩૦॥
સર્વતઃ કલિદોષેભ્યો રક્ષાનીયાસ્ત્વમે ત્વયા । શક્નોઽસિ રક્ષણં
કર્તુ ત્વમેવેહ તપોધન ! ॥૩૧॥ દ્રવ્યૈઃ સ્ત્રીમિઃ કુધાદૈશ્ચ પરા-
ભાવ્યો ન સર્વથા । ત્વમસીત્યેવ જાનાતિ ગુણૈઃ કૃષ્ણભ્રમપ્રદઃ

એટલે ઇચ્છતા નથી, તથાપિ ભક્તોની પ્રાર્થનાને અનુસારે તેમણે કરેલી
પૂજા અવશ્ય સ્વીકારવી. તે પૂજા ભલે સૂવર્ણસૂત્રસહિત વસ્ત્ર કે મહાવસ્ત્ર
(શાલ દુશાલા) કે કનકનાં કડાં કંદોરાદિ અલંકારે યુક્ત હોય તથાપિ ત-
મારે અંગીકાર કરવી. આવી પૂજા તીવ્ર તપ તથા વૈરાગ્યને અનુગુણુ નથી
(શોભતી નથી) એમ માનીને તેનો ત્યાગ કરશો નહિ. જો સ્વાર્થના સંગથી
વસ્ત્ર વિભૂષણાદિ સ્વીકાર કરાય તો દૂષણુ માટે થાય, પ્રેમપ્રકર્ષથી કરાતી
પૂજામાં અર્પણુ કરેલાં પત્ર પુષ્પો હોય કે વસ્ત્ર વિભૂષણો હોય પણ તેમાં
કાંઈ પણ અંતર (ભેદ) નથી, કેમકે પરપ્રસન્નતા પ્રયોજન અર્થે તેની પ્ર-
વૃત્તિ છે (સ્વાર્થ સાદુ નથી) માટે તેનો લેશપણુ લેપ નિલેપને નથી.
તથા તમારે રથ, અશ્વ, હસ્તી, મેના, પાલખી, ગાડી વિગેરે વાહનોમાં પણ
તેવાજ લાવથી એસવું ॥૩૦॥ આ અમારા ચરણાશ્રિત પરમહંસોની કળિ-
દોષ (કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહાદિક) થકી સર્વ પ્રકારે તમારે રક્ષા કરવી,
કારણ કે સ્વયં કળિ ભૂયોમાં કે બીજા પુરુષોમાં અધિષ્ઠાન કરીને સાધુઓને
પીડા પમાડે છે. તો તેના અભિદ્રોહરૂપ દોષથી રક્ષા કરવી અથવા કળિ
બહુ પ્રબળ છે તે આ સાક્ષાત્ પરમહંસોને પણ કદાચિત્ પ્રમાદનો અવ-
સર મળતાં કલંકિત કરી દે તો તેવા દોષ થકી એમની રક્ષા કરવી. તમો
તપોનિધિજ રક્ષણુ કરવામાં સમર્થ છો ॥૩૧॥ ધન સ્ત્રી અને ક્રોધાદિ દો-
ષોથી સર્વથા ન પરાલવ પામો એવા તો આપ એકજ છો. આ આપનું
અપૂર્વ ઐશ્વર્ય હું જાણું છું. આપને જોનારા સર્વ કોઈ જનોને ‘આ સ્વયં
શ્રીકૃષ્ણજ પ્રકટ્યા હશે કે શું ?’ એવો પૂર્વોક્ત સત્યાદિ ગુણોએ કરીને સં-
ભ્રમ થાય છે. માટે તેનાથી ન પરાલવ પામો એવા આપ છો. ‘કૃષ્ણસ્મૃ-
તિપ્રદઃ’ એવો પાઠ હોય તો ‘તમોને ગુણોએ કરીને કૃષ્ણ સમાનપણુ જો-

॥૩૨॥ ન ધર્મસદ્ગુરં કર્તા ધીરો ગાઢેયવદ્ભવાન્ । ભવતીતિ વિદિ-
ત્વૈવ સ્વામિત્વે સ્થાપ્યતે મયા ॥૩૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—શ્રુત્વેતિ સદ્-
રોર્વાક્યં નારાયણમુનિર્નૃપ ! ક્ષણં વિચિન્ત્ય હૃદિ તં પ્રત્યૂચે વિમના
ઇવ ॥૩૪॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—શિષ્યૈરાક્ષા ગુરોઃ પાલ્યા ધર્મ ઇષ
સનાતનઃ । તથાપ્યેતદ્વચઃ કર્તું પ્રભો ! નાહં સમુત્સહે ॥૩૫॥ વ-

નારા જનોને કૃષ્ણની સ્મૃતિ થાય છે' એવો અર્થ કરવો. 'કૃષ્ણો હિ તત્કર્ત્વસે' એવો પણ પાઠ છે. 'તમો કૃષ્ણજ છો એવો તર્ક થાય છે' એવો અર્થ કરવો ॥૩૨॥ તમો તો પિતામહ ભીષ્મવત્ ધીર-ધીથી રમો છો, એટલે ધર્મવિદોમાં અગ્રેસર વિજ્ઞાનનિધિ અને અપ્રસ્ખલિત નૈષ્ઠિકવ્રતનિષ્ઠ છો. 'વિકારહેતૌ સતિ વિક્રિયન્તે યેષાં ન ચેતાંસિ ત ઇવ ધીરાઃ' એવું અભિયુક્તોએ લક્ષણ કર્યું છે. માટે જો તમો અધિષ્ઠાતા હો તો તમોએ અધિષ્ઠિત એવા જનોમાં ધર્મસંકરતા (ધર્મલોપ)નો પ્રસંગજ નથી. આ બાબત એમજ છે એમ બાણીનેજ તમારી સર્વ જનોના સ્વામિપણામાં આવે હું સ્થાપના કરું છું. ભીષ્મપિતાનું ધૈર્ય લારતમાં રાજધર્મોમાં ભીષ્મ પ્રતિ શ્રીકૃષ્ણવાક્યમાં કહ્યું છે—'ત્વાં હિ રાજ્યે સ્થિતં સ્ફીતે સમગ્રાન્નમરોગિ-
નમ્ । સ્ત્રીસહસ્રૈઃ પરિવૃત્તં પદ્યામ્યેવોર્ધ્વરિતસમ્' ॥૩૩॥ સુવ્રતઋષિ કહે-
છે—હે નૃપ ! ભગવાન્ શ્રીનારાયણમુનિ સદ્ગુરુ શ્રીરામાનંદ મુનિનું આવું વચન સાંભળીને, ક્ષણ કાળપર્યંત મનમાં વિચાર કરીને કિંચિત્ ઉદાસીન જેવા થઇને તેમના પ્રત્યે બોલ્યા ॥૩૪॥

શ્રીનારાયણમુનિ પચીશ શ્લોકથી કહે છે—પોતાના ગુરુની આજ્ઞા શિષ્યે પોતાને શિરે ધારણ કરી રાખવી જોઇએ, આજ સનાતન સર્વશ્રેષ્ઠ સ્વધર્મ છે. તથાપિ આ વચન હું કેવળ શિરે ધારણ કરું છું પરંતુ એમાં હું અત્યંત નિઃત્સાહ છું, તો ઉત્સાહે રહિત અનભિમત એવા કાર્યમાં મને ન પ્રેરવો જોઇએ એવી હું નમ્ર પ્રાર્થના કરું છું. તમો પ્રભુ છો એટલે આવા આચાર્યપદમાં રહીને પણ નિર્લેપ ગગનતળની પેઠે સ્વચ્છ આશયથી વર્તવાને તમો એકજ યોગ્ય છો, હું તો સમર્થ નથી ॥૩૫॥ હે સત્પતે ! તમો તો ધર્મતત્ત્વના વેત્તા છો. અધિકારના

ર્ણિધર્માન્સમાશ્રિત્ય સ્થિતસ્ય ચલુ સત્પતે ! । પતત્ત્વદ્વચનં મન્યે
લાકરાત્સર ગુપ્તિતમ્ ॥૩૬॥ આઘ્રાય યદ્વન્ધમાત્રમા કુર્વે પલા-
યનમ્ । સોઽહં તાસાં કથં સ્ત્રીणां કરિष्यે નિકટે સ્થિતિઃ ॥૩૭॥
સ્ત્રીપ્રસન્નો મુમુક્ષુणाં મહાન્ પાશો હિ બન્ધકૃત્ । મુક્તા અપ્યભવ-
ન્નષ્ટા બહવો યેન તત્ક્ષણે ॥૩૮॥ નૈષ્ઠિકવ્રતવા- પુંસ્ત્રીભેદદૃશ્યાપિ
વર્જિતઃ । ઋણ્યશૃઙ્ગઃ સ્ત્રીપ્રસન્નાન્દ્રષ્ટોઽભૂત્સ્વબૃહદ્વ્રતાત્ ॥૩૯॥
સન્નાત્સજ્ઞાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધોઽપિ જાયત । ક્રોધાન્નવતિ

ભેદને લીધે ધર્મનાં પણ ભેદ હોય છે. હું આ આચાર્યપદ જે વિવિધ જન-
સમાજના પ્રસંગને કરનાર છે તેનો અધિકારી નથી. નૈષ્ઠિક વાર્ણિકોને
અનુસરીને વર્તતા જનને તે આ વચન (ઉપદેશ પ્રસંગથી સ્ત્રી ધનાદિકનું
સાન્નિધ્ય કરનાર) લોક તથા શાસ્ત્રથી નિદિત છે એમ હું નિશ્ચયથી માનું
છું. એ રીતે અભિપ્રાય છે તો હું આનો અધિકારી શી રીતે થઉં ॥૩૬॥
જે સ્ત્રીયોનો ગંધમાત્ર પણ જે હું સહન કરવા બીલકુલ સમર્થ નહિ થતાં
તેનાથી દૂર પલાયન કરી જઉં છું. એજ હું એજ સ્ત્રીયોની સમીપે સંચ-
રણનો પ્રસંગ લાવનાર આ વ્યવહારને શી રીતે સ્વીકાર કરી શકું ॥૩૭॥
મુમુક્ષુ મનુષ્યોનાજ એક ઉપયોગનો ઉપદેશરૂપ સત્કર્મના પ્રસંગથી પ્રાપ્ત
થતો એવો પણ પ્રમદાનો દર્શન લાપણાદિરૂપ પ્રસંગ મુમુક્ષુઓને મહાન્-
અજર અંધન કરનાર પાશરૂપજ છે, કારણ કે મુક્તપ્રાય (સિદ્ધ સાધન-
વાળા) અનેક પુરૂષો પણ જે પ્રમદાપ્રસંગથી તેજ ક્ષણમાં મુક્તલાવ-
માંથી ભ્રષ્ટ થઈ ગયા છે ॥૩૮॥ નૈષ્ઠિક વ્રતમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા અને ‘આ
સ્ત્રી છે કે પુરૂષ છે’ એવી ભેદદૃષ્ટિએ રહિત એવા પણ ઋણ્યશૃંગ ના-
મના મુનિ સ્ત્રીપ્રસંગથી પોતાના બૃહદ્વ્રતમાંથી વિભ્રષ્ટ થયા હતા ॥૩૯॥
આ અર્થ ભગવાનેજ ગીતામાં કહ્યો છે—સંગથકી કામ (વિષયોપભોગની
તીવ્ર વાંછારૂપ) ઉત્પન્ન થાય છે. તે કામનો કોઈ પ્રતિબાત કરે તો તેની
ઉપર તુરત ક્રોધની ઉત્પત્તિ થાય છે (આ અર્થ મુપ્રસિદ્ધ છે) ક્રોધમાંથી
સંમોહ (કાર્યાકાર્યના વિવેકે વિરહિતતારૂપ) થાય છે. સંમોહથી સ્મૃતિ
(શાસ્ત્રજન્ય તત્ત્વસ્મરણરૂપ)નો વિનાશ થાય છે. સ્મૃતિનો નાશ થતાં

સમ્માનઃ સમ્માહારત્તિવિભ્રમઃ ॥૪૦॥ સ્મૃતિભ્રંશાદ્યુદ્ધિનાશો
 દુષ્ટેવાપ્નાત્મજન્યતિ । સ્ત્રીપ્રસન્નાત્તતઃ સ્વામિન્વિમેશ્યહમિહ ધુ-
 વમ્ ॥૪૧॥ ન કુર્યાત્કર્હિન્ચિત્સત્યં મનસિ જન્યથસ્થિતે । યદ્વિસ-
 મ્માચ્ચિરાચ્છીર્ણં ચસ્કન્દ તપ એશ્વરમ્ ॥૪૨॥ નિત્યં વદાતિ
 કામસ્ય છિદ્રં તમનુ યેઽરયઃ । યોગિનઃ તતમેત્રસ્ય પત્યુર્જાયેવ
 પુંશ્ચલી ॥૪૩॥ કામો મન્યુર્મદો લોભઃ શોકમો મયાદયઃ । કર્મ-

બુદ્ધિનાશ (કલ્યાણનો ઉઘમ કરી લેવાના કરેલા નિશ્ચયનો નાશ) થાય છે.
 બુદ્ધિનો નાશ થતાં સ્વયં નાશ પામે છે એટલે અંતે નરકભાગી થાય છે.
 આવું ગીતાવાક્ય છે માટે હે સ્વામિન! હું આ લોકમાં સ્ત્રીયોના પ્રસંગ-
 થકી નિશ્ચે અત્યંત લય પામું છું ॥૪૦-૪૧॥ ફરીથી પણ પ્રમદાપ્રસંગના
 પરિત્યાગમાં શ્રીમદ્ભાગવતનાં વચનો પ્રમાણુ માટે કહે છે—સ્વભાવ-
 થીજ અતિશય ચંચળ હોવાથી એક રૂપની સ્થિતિએ રહિત એવું મન
 કદાચિત્ જીત્યું હોય તોપણ તેનો વિશ્વાસ, જેણે બળાત્કારથી ઇન્દ્રિયો
 જીતી હોય એવાપણ મોક્ષાર્થી પુરૂષે મનનો સ્વભાવ વિચારીને ક્યારેય
 પણ નજ કરવો. જે મનના વિશ્વાસને લીધે પૂર્વે તેનો સંગ કરનારા શિવ
 સૌભરી આદિક સમર્થ જનોનું પણ બહુ કાળે સંપાદન કરેલું પોતાનું તપ
 પ્રત્યુત્તિ પામી ગયું ॥૪૨॥ યોગાભ્યાસમાં નિષ્ઠાવાળો થઇને જે પોતાના
 મનનો વિશ્વાસ કરે તો તે મન પ્રકૃતિથી ચપળસ્વભાવ હોવાથી ઉત્પન્ન
 થતો કામ અને તેની પાછળ ઉત્પન્ન થતા ક્રોધમદાદિ અરિઓને પોતામાં
 નિત્ય પ્રવેશાવકાશ આપે છે. તેમાં આ લૌકિક દૃષ્ટાંત છે—જેમ પુંશ્ચલી નારી
 પોતાનો વિશ્વાસ કરનારા પતિનો નિત્ય અરિ જે જર નર તેને અવકાશ
 આપીને તેનો ઘાત કરાવે છે તેમ મન પણ કામાદિકવડે યોગીને બ્રહ્મ કરે
 છે ॥૪૩॥ હવે કામ અને તેની પાછળ પ્રવર્તનારા અરિઓને કહે છે—
 કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ, શોક, મોહ, લય, માન, મત્સર વિગેરે નિત્ય અરિઓ
 વિશ્વાસ કરેલા મનના અવલંબનથી ઉદ્ભવે છે અને આ કર્મબંધન પણ જે
 મનોમૂળક છે, તો પ્રકૃતિથી ચપળ એવા મનને કયો બુધ જન સ્વીકાર
 કરે; એટલે ‘મન મારે વશ વર્તે છે’ એવા વિશ્વાસથી કોણ સ્વીકાર કરે ?

બન્ધશ્ચ યન્મૂલઃ સ્વીકુર્યાત્કો નુ તદ્બુધઃ ॥૪૪॥ કર્તવ્યો મનસઃ
સક્નો યદિ યતાનુકમ્પયા । તત્રાપ્તપેક્ષા યુક્તૈવ યતઃ કર્મફલં
જગત્ ॥૪૫॥ મનોઽન્યત્ર કૃષ્ણાદ્યે યોજયન્તિ તે । મૃગ-
સક્નાઙ્ગરતવશ્યન્ત્યેવ નિજાસ્યતેઃ ॥૪૬॥ પ્રદીપ્તેઽગ્નौ નિપાતં વા
વરં મન્યે વિષાશનમ્ । નત્વહં ત્રૈણસમ્બન્ધં કદાપિ કસ્યાચેત્
॥૪૭॥ ધનાદીનાં પ્રસક્નોઽપિ ન મે રાત્તેકરત્તથા । સુશીલોઽપિ
દુરાચારે પ્રવૃત્તો યેન જાયતે ॥૪૮॥ ધનાસત્તય વસિષ્ઠોઽપિ પુરા

કોઈ પણ નજ કરે ॥૪૪॥ ફરીથી પણ આ બાબતમાં મોક્ષધર્મનું વચન
પ્રમાણપણે આપે છે—યદપિ પ્રાણીપીડનના પ્રદર્શનથી તેની ઉપર કૃપા
કરવી તેતો પરમ ધર્મ છે, તેવી કૃપાને લીધે મનનો સંગ (તેના નિવારણ
માટે તેમાં મનની આસક્તિ) કરવો પડે છે. પણ તેમાં અધિકારી તો
અન્ય છે (હું નથી) ‘નામુકં ક્ષીયતે કર્મ કલ્પકોટિશતૈરપિ । અવશ્યમેવ
મોક્તવ્યં કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્’ એમાં કહ્યા પ્રમાણે ‘જગતની ગતિ કર્મક-
ળને અનુસારે થયા કરે છે’ એમ જાણનારાએ તેમાં પણ (ભૂતદયામાં
પણ) ઉપેક્ષા રાખવી એજ યુક્ત છે પણ મનનો સંગ કરવો યોગ્ય નથી,
કેમકે પોતે દયા કરનાર બ્રહ્મ થાય છે. કૃપાકારણને લીધે કરેલો સ્નેહપણ
અંધન માટે થાય છે, કારણ કે કૃષ્ણથકી અન્યમાં કરેલો સ્નેહ અંધન કાર-
કજ છે. સ્વસ્વરૂપમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા પણ ભરતજી મૃગના સંગને લીધે
પોતાની ઉચ્ચ સ્થિતિમાંથી પ્રચ્યુતિ પામ્યા હતા તો તેની પેઠે બીજો પણ
કૃપામૂળક સ્નેહથી અંધન પામેજ, માટે મનનો સંગ દયાથીપણ નજ ક-
રવો ॥૪૫-૪૬॥ માટે હે સ્વામિન્ ! હું દયામૂળક કે બીજા ધર્મકમૂળક
એવા પણ સ્ત્રીપ્રસંગથી પ્રદીપ્ત વહ્નિમાં પડવું અથવા વિપલક્ષણ કરવું
તેને શ્રેષ્ઠ સમજુ છું, પણ ક્યારેય પણ કોઈને પણ સ્ત્રીનો પ્રસંગ શ્રેષ્ઠ મા-
નતો નથી ॥૪૭॥ ધનાદિકનો પ્રસંગ પણ સ્ત્રીપ્રસંગની પેઠેજ કૂર છે, ધ-
ર્માનુબન્ધી એવો પણ ધનસંબન્ધ મને રૂચતો નથી, જે ધનપ્રસંગથી
સુશીલ પુરૂષ પણ પાપાચારમાં પ્રવર્તે છે ॥૪૮॥ પૂર્વે અહ્માના પુત્ર વસિષ્ઠ-
મુનિએ પણ ધનાસક્તિને લીધે ધર્મવિવેકે વિહીન થઈને કાંઈ પણ કારણ

અષ્ટમતિર્નૃપમ્ । નિર્મિ શશાપ ધર્મિષ્ઠં દ્યાવ્યદ્વેષ્યા દતઃ સ્વયમ્
 ॥૪૯॥ દેશઃ કાલઃ ક્રિયા ધ્યાનં શાસ્ત્રં દીક્ષા તથા મનુઃ । સઙ્ગઃ
 યાદશા હ્યેતે તાદૃક્ તત્સેવિનાં ફલમ્ ॥૫૦॥ શુભૈરેતૈઃ સેવિ-
 તૈસ્તુ શુભા બુદ્ધિર્ભવેન્નૃણામ્ । અશુભૈસ્તૈર્ભવેદ્બુદ્ધિરશુભા નાત્ર
 સંશયઃ ॥૫૧॥ યાદશી યસ્ય બુદ્ધિઃ સ્યાત્કર્મ કુર્યાત્સ તાદશઃ ।
 કર્માનુરૂપં ચ ફલં પ્રાપ્નુયાત્સ તતઃ પુમાન્ ॥૫૨॥ અસતો દેશ-
 કાલાદીન્ન સેવેત તતઃ સુધીઃ । વિહાય તાઞ્છુમાનેવ હિતાર્થી
 શીઘ્રમાશ્રયેત્ ॥૫૩॥ નિર્પીતં મદ્યમજ્જાદિ શાસ્ત્રજ્ઞં વા જડં નરમ્ ।

વિનાજ ધર્મિષ્ઠ એવા પણ નિમિ નૃપને 'તારો દેહ તુરત પડી જાયો' એવો
 શાપ આપ્યો. સ્વયં વસિષ્ઠ પણ ક્રોધ પામેલા નિમિનૃપે આપેલા પ્રતિશા-
 પથી દેહનો ત્યાગ કરીને 'વેશ્યાસૂત' એવી આખ્યાયી વિખ્યાત થયા હતા
 ॥૪૯॥ દેશ (તીર્થ ક્ષેત્રાદિ પવિત્ર) કાળ (સત્વોદયને પ્રવર્તાવનારો
 કાળવિશેષ) ક્રિયા (કાયિકી માનસીકી સર્વ પ્રાણીઓનું પ્રિય કરનારી
 ધર્મમાર્ગને અનુસરનારી) ધ્યાન (સર્વ લોકના ઈશ્વર સર્વના અંતર્યામી
 સર્વદેવતામય શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન) શાસ્ત્ર (સત્વૈકપ્રકૃતિઓએ પ્રવર્તવિહુ)
 દીક્ષા (પારમૈકાંતિકી સકળ લોકનું શ્રેય કરનારી) મંત્ર (શ્રીકૃષ્ણમંત્ર)
 સંગ (સંતોનો સંગ) આ દેશાદિક આઠ જેવા એટલે ઉક્ત શુભૈકપ્રકાર-
 વાળા હોય તો તેને સેવનારાને શુભજ (કલ્યાણરૂપ) ફળ સિદ્ધ થાય
 અને એથી વિરુદ્ધ અશુભ દેશાદિકને સેવે તો તેને અશુભજ ફળ થાય
 ॥૫૦॥ તેને એ શ્લોકથી સ્પષ્ટપણે કહે છે—જે આ આઠ શુભ દેશાદિ-
 કને સેવે તો મનુષ્યોની બુદ્ધિ શુભ થાયજ. જે અશુભ દેશાદિકને સેવે તો
 બુદ્ધિ અશુભજ થાય એમાં લેશ સંશય નથી. જે પુરૂષને જેવી (શુભ કે
 અશુભ) બુદ્ધિ થાય તે પુરૂષ તેવુંજ (શુભ કે અશુભ) કર્મ કરે. તે પછી
 તે પુરૂષ પોતાના શુભાશુભ કર્મને અનુસારે ફળને પામે ॥૫૧-૫૨॥
 માટે પોતાના પરમ હિતની ઇચ્છાવાળા બુદ્ધિશાળી પુરૂષે અસત્ દેશકા-
 લાદિકનું સેવન કરવું નહિ, અસત્ દેશાદિકનો ત્યાગ કરીને સત્ દેશાદિક-
 નુંજ સત્વર સેવન કરવું ॥૫૩॥ હવે સંગનું બળ વિવર્ણન કરવાપૂર્વક

માદયિત્વા યથા સદ્યો નયત્યુન્મત્તાં ચલુ ॥૫૪॥ તથૈવ સ્ત્રી ધનં
વાપિ ગામ્વિત્વા સ્વસેવિનમ્ । ઉત્પથં પ્રાપ્યત્યેવ વિદ્વાંસમપિ
ગામ્વિત્વા ॥૫૫॥ ઈદંસ્વભાવમેવૈતદ્વર્તતે વસ્તુ સર્વથા । સ્વાભા-
વિકં ગુણં નૈવ હાતું શક્નોતિ કશ્ચન ॥૫૬॥ સ્ત્રીણાં વાડતો ધના-
દીનાં પ્રસન્ને મમ નિશ્ચિતમ્ । સ્વાભાવિકી રુચિર્નાસ્તિ સત્યમત-
દાન્યહ ॥૫૭॥ સદ્ગુરોસ્તવ ચાક્ષાયાઃ પ્રતિવાદોઽપિ નોચિતઃ ।

‘સ્ત્રી અને ધન મહોત્પત્તિમાં હેતુ છે’ એમ સદૃષ્ટાંત કહેતા થકા તેનાથી
અવળા માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ એ શ્લોકથી કહે છે—જેમ મધ કે
લાંચ આદિક માદક વસ્તુનું જે અભણથી પણ પાન કરે તો જડ નરને
જેમ એમ શાસ્ત્રજ્ઞ નરને પણ મદયુક્ત કરીને તેજ ક્ષણમાં ઉન્મત્તપણાને
નિશ્ચે પમાડી દે છે, તેમજ નારી કે સુવર્ણાદિ ધન પ્રમાદથી પણ જે એક-
વાર સેવન કરેતો વિદ્વાન્ હોય કે સાર્વિક હોય તેને પણ મદયુક્ત ક-
રીને કુમાર્ગે લઈ જાય છે. સાર્વિકતા કે વિદ્વત્તા તેને કશું કરી શકે નહિ
॥૫૪-૫૫॥ આ સ્ત્રીધનાદિ પદાર્થ સર્વપ્રકારે પૂર્વોક્ત પ્રકૃતિવાળુંજ વર્તે
છે, તેનો જે પ્રમાદથી પણ સ્પર્શ કરે તો સંક્ષોભ કરે છે, કારણ કે કોઈપણ
પદાર્થ પોતામાં સહજ સ્વભાવથી રહેલો (અસાધારણ) ગુણ (માદકત્વ
કે ક્ષોભકત્વ આદિક)નો ત્યાગ કરવા સમર્થ થતો નથી. વસ્તુમાત્ર સ્વસ્વ-
ભાવાનુસારી છે ॥૫૬॥ માટે મારે પ્રકૃતિથીજ સ્ત્રી ધનાદિક પ્રસંગમાં નિશ્ચે
લેશ પણ રૂચિ નથી પરંતુ તેમાં પ્રદ્રેષ પ્રવર્તે છે, આ વચન હું સત્યજ
કહું છું. એ રીતે એક તરફથી વિષયોમાં રહેલા દુરંત દોષોનો વિચાર મને
વિશેષ વ્યાકુળ કરે છે અને બીજી તરફથી સદ્ગુરુ એવા આપની આજ્ઞા
પ્રત્યુત્તર પ્રદાનથી પ્રતિરોધ પામવાને પણ યોગ્ય નથી, માટે મારા મનમાં
અત્યંત ખેદ થાય છે તો આ બાબતમાં મને શું હિતકર છે તે આપજ સુ-
વિચાર કરીને કહો. તમારા આશ્રિત સર્વજનોની ધર્મમર્યાદાના રક્ષણમાં
તમો સર્વથા સમર્થ છો તો સર્વના સ્વામિપણામાં (આચાર્યપદમાં) માફ
શું પ્રયોજન છે ? (નથી) માટે આપની આજ્ઞાને વશ વર્તનારા મને શિ-
ષ્યને આ કાર્યથી બીજા કોઈ કાર્યની આજ્ઞા કરો કે જે કાર્ય મને હિત

તેન મે સ્વિચતે ~~સ્વસ્તિ~~ બ્રૂહિ મે હિતમ્ ॥૫૮॥ સર્વેષાં ધર્મ-
ર્યાદારક્ષણેઽસિ ત્વમીશ્વરઃ । અતોઽત્ર કિં નુ મે કાર્યમતદન્યત્ર-
શાધિ મામ્ ॥૫૯॥ સુવ્રત ઉવાચ—પ્રતિવાક્યં ગુરુઃ શ્રુત્વા નારાય-
ણમુનેરિતિ । સ્વામિત્વં સ્થાપયંસ્તસ્મિન્સ્વહાર્દં તમુવાચ સઃ ॥૬૦॥
શ્રીરામાનન્દસ્વામ્યુવાચ—સન્મતે ! શૃણુ મદ્વાક્યં ત્વદ્ધાર્દં વેક્યહં નનુ ।
મયા યત્ક્રિયતે તત્તુ વિચાર્યૈવ ન ચાન્યથા ॥૬૧॥ સમર્થો ધર્મર-
ક્ષાયામહં સ્વાશ્રિતોઽસ્મિન્ । વર્તે હિ સામ્પ્રતં ભૂમૌ સત્યમેતત્ત્વ-

કરનાર થાય ॥૫૭-૫૮॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! નારાયણમુ-
નિનું આવું પ્રતિવચન સાંભળીને ગુરૂ શ્રીરામાનંદસ્વામીએ તેમને વિષેજ
સ્વામિત્વ સ્થાપવામાટેનો પોતાનો હૃદયગત અભિપ્રાય તેમને કહ્યો ॥૬૦॥
શ્રીરામાનંદસ્વામી તેને અગીયાર શ્લોકથી કહેછે—હે સન્મતે !—તમો
સન્મતિ છો, કારણ કે આચાર્યપદમાં પ્રસંગપ્રાપ્ત ધર્માવિરોધી એવું
પણ સ્ત્રી ધનાદિકનું સાન્નિધ્યપણુ વિષયગત દોષોની આલોચના કરીને
તેનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છો છો. તથાપિ આ માફ વચન સાવધાન મન રાખી
સાંભળો. હું તમારૂં હાર્દ નિશ્ચયથી જાણું છું. હું જે કાર્ય કરવા ઇચ્છું છું
તે સારી રીતે વિચારીનેજ કહું છું. વિચાર્યા વિના કાંઈ પણ કાર્ય કરતો
નથી ॥૬૧॥ ‘નિજાશ્રિત જનોની ધર્મરક્ષામાં હાલ તમો સમર્થ છો’ એમ
જે તમોએ કહ્યું તે સત્યજ છે. કેમકે આ વર્તમાન કાળમાં ભૂમિ ઉપર
આશ્રિતોને ધર્મમાં હું વર્તાવું છું, પરંતુ હે સુવ્રત ! આ દેહ કર્મગતિથી
પ્રાપ્ત થઇને કાળ તથા જરાથી અભિભૂત થઈ ગયો છે, એટલે હવે તેનો
ત્યાગ કરવા ઇચ્છું છું. આ દેહને સો વર્ષ કે સહસ્ર વર્ષ ધારણ કરી રાખ-
વાથી કશો અર્થ નથી, કેમકે જેમ નૌકા સામા તટની પ્રાપ્તિ માટેજ છે
તેની પેઠે આ દેહ નિઃશ્રેયસનું સાધન સંપાદન કરીને પછીથી કૃતકૃત્ય
થતાં દેહનો ત્યાગ કરી દેવો ઉચિત છે. મને તો શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર
સિદ્ધ થયો છે, તથાપિ ગુરૂપરંપરાપ્રાપ્ત, શિષ્યજનોના સમુજ્જવનરૂપ
ધર્મભાર મેં વહન કર્યો છે. આ ધર્મભાર આરોપણ કરવા સત્પાત્રની
શોધ કરતાં મેં આટલો કાળ નિર્ગમન કર્યો છે. આ મહાન્ ધર્મસંરક્ષણ

યોચ્યતે ॥૬૨॥ તથાપિ ત્વયિ સચ્છિષ્યે ધુરમધ્યસ્ય સુવ્રત ! ।
 નિશ્ચિન્તઃ કૃતકાર્યોઽહં હાતુમિચ્છામ્યદો વપુઃ ॥૬૩॥ ન ત્વાદૃશં
 કશ્ચિદન્યં પચામ્યત્ર ચ ધૂર્વહમ્ । અતો મદ્વચનં તાત ! કર્તુમ-
 હંસિ સર્વથા ॥૬૪॥ વર્ણિનાં વ્રતમક્કઃ સ્યાત્સ્ત્રીમિઃ સમ્ભાષણા-
 દિના । ઇતિ ત્વણિનં યત્તત્સત્યમેવ ન સંશયઃ ॥૬૫॥ અન્યે તે
 વર્ણિનો યેષાં સ્ત્ર્યાદિ દોષલુપ્યતે વ્રતમ્ । અગતુષાદંત્યસ્યં તુ ન
 વર્ણી પ્રાકૃતો હ્યસિ ॥૬૬॥ વર્તિતું સ્ત્રીસહસ્રેઃ નિર્વિકારતયાઽનઘ !
 સ્વર્ણપુષ્પેષ્વપિ તથા શક્તિરસ્તિ તવૈવ હિ ॥૬૭॥ સૂર્યનારાયણઃ
 સાક્ષાદ્વરદાતા તવ પ્રભુઃ । કામાદે રક્ષણં કર્તા રાજતે હૃદયે તવ

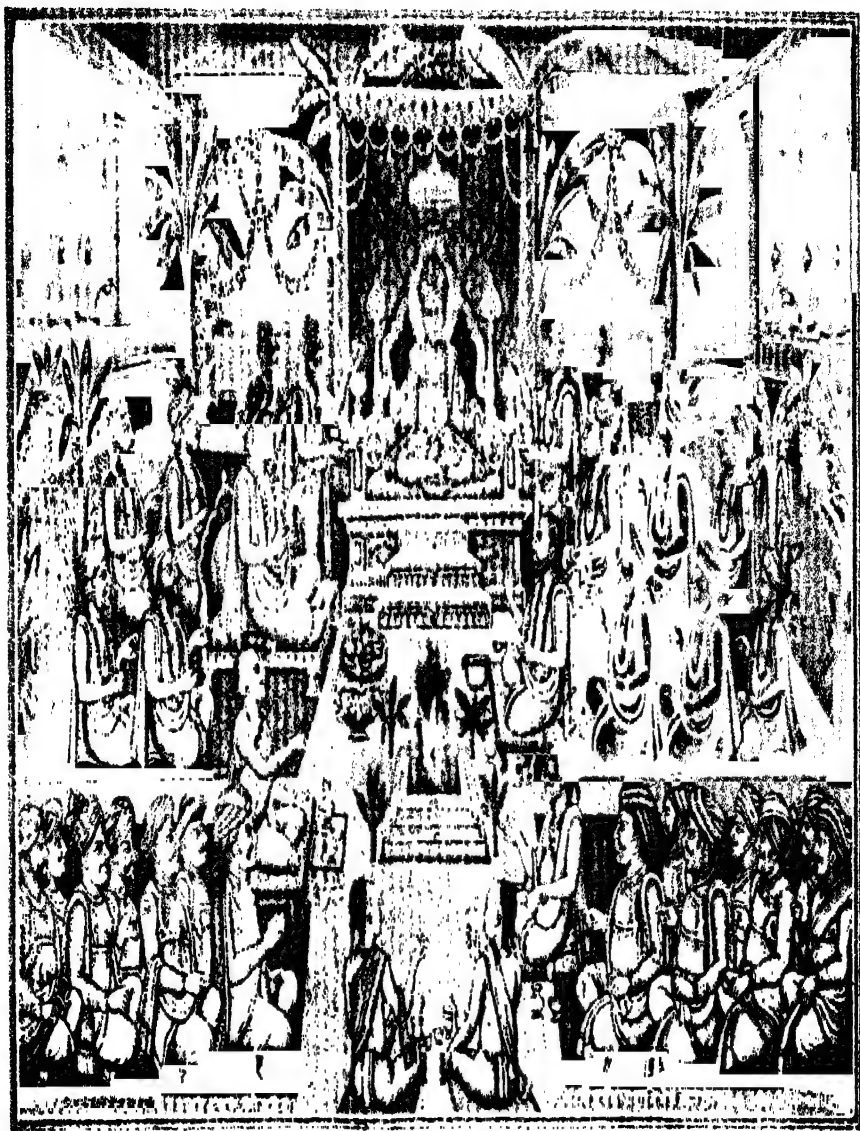
ભારને ઉપાડનાર મારા શિષ્યોમાં તમારા સીવાય બીજા કોઈ પણ સમર્થ
 હું જોતો નથી, તો સચ્છિષ્ય એવા આપને વિષે આ ધર્મધુર ધારણ કરી
 નિશ્ચિત થઈ કૃતાર્થ થઈને આ દેહનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છું છું. હે તાત ! આ
 ધર્મધુરને વહન કરવામાં સમર્થ તમારા જેવો કોઈ પણ મારા શિષ્યોમાં
 હું દેખતો નથી, તો આ મારા વચનને તમો સર્વ પ્રકારે પાળવાને યોગ્ય
 છો. ‘ગુરુ વચનનું પ્રતિપાલન અવશ્ય કરવું એજ શિષ્યજનનો પરમ ધર્મ
 છે’ એમ તમો જાણો છો તો આ કાર્ય અવશ્ય કરશોજ ॥૬૨-૬૪॥ ‘સ્ત્રી-
 યોની સાથે સંભાષણાદિ વ્યવહાર કરવાથી વર્ણિઓના વ્રતનો વિદ્યોપ થાય’
 એમ જે તમોએ કહ્યું તે સત્યજ છે એમાં સંશય નથી. જે વર્ણિઓના વ્ર-
 તનો વિનાશ સ્ત્રી ધનાદિકથી થાય તેતો તમારાથકી બીજા છે, (તમો નહિ)
 તમોતો માનુષ યેષ્ટાવાળા વર્ણી નથી કિંતુ કોઈ અપ્રાકૃત પુરૂષ છો. (પ્ર-
 કૃતિ પરવશોને વ્રતવિનાશનો પ્રસંગ છે) ॥૬૫-૬૬॥ વળી હે નિર્દોષ
 નારાયણમુને ! આપનું ઐશ્વર્ય સ્મરણ કરો-જે સર્વ જગતના ચક્ષુરૂપ સ-
 મર્થ સાક્ષાત્ સૂર્યનારાયણ દેવ છે તેમણે તમારી તીવ્ર તપશ્ચર્યાથી પરમ
 પ્રસન્ન થઈને વરદાન દીધું છે, તે પોતે તમારા હૃદયતળમાં સર્વદા કામાદિ
 શત્રુઓથી ભય ટાળતાથકા જગતા વિરાજે છે, તો તમો સહસ્રો સહસ્ર
 સ્ત્રીઓમાં પણ તથા કાંચનપુંજમાં પણ નિર્વિકારપણે રહેવાને યોગ્ય છો.
 એટલુંજ નહિ પણ તમારી સહજ સ્વભાવે પણ એવી અપૂર્વ અદ્ભુત

॥૬૮॥ સર્વથૈવ સમર્થસ્ત્વં વિદિતોઽસિ મયાજ્ઞસા । અતશ્ચિરન્ત-
નાનેતાનપિ હિત્વા ત્વમર્થસે ॥૬૯॥ ત્વદન્યે વર્ણિતસ્ત્વક્ક ! સ્ત્રી-
કથાશ્રવણાદપિ । ભ્રષ્ટા ભવેયુઃ સહસા કિં નર્દશનાદિભિઃ
॥૭૦॥ સંસર્ગઃ સ્ત્રીધનાદીનાં ત્યાજ્યોઽતઃ સર્વથૈવ તૈઃ ।
ત્વં ત્વીશ્વરઃ સ્વાશ્રિતાનાં કુરુ ધર્માદિરણ્મ ॥૭૧॥ સુવ્રત
ઉવાચ—ઇત્યાકર્ણ્ય ગુરોર્વાક્યં માનયંસ્તં સ વર્ણિરાટ્ । પ્રતિ-
જગ્રાહ તદ્દત્તપ્રમાણેઽઘ્નપિ ભૂપતે ! ॥૭૨॥ સ્વવાચીત્યં સ્વીકૃ-

શક્તિ છે ॥૬૭-૬૮॥ સર્વ પ્રકારથીજ (પ્રકૃતિથી, તપોમહિમાથી અને
સૂર્યદેવના વરદાનથી) તમોજ અંતરના અરિઓને પરાલવ કરીને અને
અધર્મનો વિનાશ કરીને ધર્મરક્ષણ કરવા સમર્થ છો. આ તમારા સામ-
ર્થ્યને હું તત્ત્વથી જાણું છું માટે તમારી અપેક્ષાએ પ્રાચીન (જુના) એવા
પણ આ મુક્તાનંદાદિ મારા શિષ્યોને ત્યાગ કરીને આ ધર્મકાર્ય કરવા માટે
તમારીજ પ્રાર્થના કરું છું—શિષ્યભાવથી આજ્ઞા (હુકમ) કરતો નથી
પણ પ્રાર્થના કરું છું. આ ધર્મધુર વહનરૂપ કાર્યમાં તમો મારા શિષ્ય
છતાં મારી પ્રાર્થનાને યોગ્ય છો. તો ગુરૂની આજ્ઞાનું ગૌરવ શિષ્યને તો
ધર્મવિશેષરૂપ હોવાથી આદરણીય છે એમ માનતા તમારે મારી પ્રાર્થના
તો વિશેષપણે આદર કરવા યોગ્ય હોયજ ॥૬૯॥ હે નારાયણમુને ! તમારા
વિના બીજા જે આ વર્ણિઓ છે તેતો સ્ત્રીકથાશ્રવણમાત્રમાં પણ તત્ક્ષણ
કદાચિત્ સ્વધર્મમાંથી ભ્રષ્ટ થાય તો સાક્ષાત્ સ્ત્રીઓના સંદર્શન સંભાષણાદિ
પ્રસંગથી ભ્રષ્ટ થાય એમાં તો કહેવુંજ શું ? થાયજ. માટે તેઓતો સ્ત્રી
ધનાદિકથી સર્વથા દૂરજ રહીને સ્વધર્મનું સંરક્ષણ લક્ષે કરો. તમો તો ત્રિગુ-
ણને વશ નથી પરંતુ ગુણો તમારે વશ વર્તે છે, માટે સર્વથા સમર્થ એવા
તમો મારી આજ્ઞાને અનુસારે ધર્માદિકનું રક્ષણ કરો ॥૭૦-૭૧॥

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે ભૂપતે ! વર્ણિરાટ્ શ્રીહરિ ગુરૂનું આવું વાક્ય
સાંભળીને પોતાને તેની ઈચ્છા નથી તથાપિ સ્વામીશ્રીને સન્માન આ-
પવા પૂર્વક ‘ગુરૂવચન અવશ્ય પ્રતિપાલન કરવુંજ જોઈએ’ એવો વિનિ-
શ્ચય કરીને તેમનું વચન સ્વીકાર કર્યું ॥૭૨॥ તે પછી મુનિપતિ શ્રીરામા-

वि. सा. प्रकाश—मुंबई.]

जेतपुरमां श्रीरामानन्दस्वामी श्रीहरिनां विधिपूर्वक पद्मभिषेक करेछे.

[वेल्डर—रेजीलदास.

તાયાં તેનાથ સ મુનીશ્વરઃ । ઉપવેશ્ય સ્વાસને તં ચન્દનાદિ-
મિરાર્ચિચત્ ॥૭૩॥ મહોત્સવં ગીતવાદ્ય રોગતમ્ ।
સુપ્રસન્નમનાઃ સ્વામી સ્વાશ્રિતાનેદમબ્રવીત્ ॥૭૪॥ શ્રીરામાનન્દ-
સ્વામ્યુવાચ—શૃણ્વન્તુ મામકાઃ સર્વે ગૃહિણસ્ત્યાગેનસ્તથા । અયં
નારાયણ નિમમ સ્થાનેઽસ્તિ નિશ્ચિતમ્ ॥૭૫॥ મનુષ્યાણાં સુદુ-
ષ્પાપૈઃ સમ્પન્નઃ સદ્ગુણેરયઃ । યુષ્માકં ધર્મમર્ચાદાપાલનેઽસ્ત્યેવ
શક્તિમાન્ ॥૭૬॥ તદેતદ્દિનમારભ્ય સ્થેયમસ્યૈવ શાસને । સર્વૈર્મ-
વદ્ધિરિત્યાજ્ઞા મમ પાલ્યૈવ સર્વથા ॥૭૭॥ સ્વાદિદેહં કરંધ્યામ
દત્યૂચુસ્તે તતોઽશ્વિલાઃ । પ્રાજ્ઞર્લિ વર્ણિરાજં ચ તદોવાચ પુનર્ગુરુઃ

નંદસ્વામી આતું પોતાનું વચન લગવાને સ્વીકાર કરવાથી તેમને પોતાના
અસાધારણ આસનમાં (ગાદીએ) બેસાડીને ચંદન પુષ્પાદિકવડે પ્રેમથી
પૂજા કરાવી અને આ આચાર્યાલિષેકમહોત્સવ ગીત ગવરાવા અને વાજાંત્ર
વજાવાપૂર્વક કરાવીને પોતાનું દીર્ઘ વાંછિત સફળ થતાં મનમાં બહુ રાજી
થઈને શ્રીસ્વામી પોતાના તમામ આશ્રિતોપ્રત્યે એમ બોલ્યા ॥૭૩-૭૪॥

શ્રીરામાનંદસ્વામી કહે છે—હે મારા આશ્રિત ગૃહસ્થો ! તથા ત્યા-
ગીઓ ! તમો સર્વે સાવધાન મનથી સાંભળો. આ નારાયણમુનિ મારા સ્થા-
નમાં (ગાદીએ) સ્થાપ્યા છે માટે મારી માફક માનવા તથા પૂજવા. કે-
વળ સ્થાનમાં સ્થિતિમાત્ર નહિ કિંતુ મારાથકી તમોને જે સદુપદેશાદિ-
રૂપ અલભ્ય લાલ મળતો હતો તેને પણ આ ઉપાડવા માટે સર્વથા સમર્થ
છે. આ નિશ્ચયની વાત છે એમાં સંશય નથી ॥૭૫॥ એમના વિજ્ઞાન વૈ-
રાગ્ય શમ ક્ષમાદિ ગુણો જે મનુષ્યોને સુદુર્લભ છે તે આ સદ્ગુણોએ પ-
રિપૂર્ણ છે, માટે તમોને ધર્મમર્ચાદાનું પરિપાલન કરાવા વાસ્તે આ સર્વથા
સમર્થ છે ॥૭૬॥ માટે આ દિવસને આરંભીને તમારે સર્વેએ આ નારાય-
ણમુનિનીજ આજ્ઞામાં નિરંતર વર્તવું. મારી આ આજ્ઞા (સર્વને હિત કર-
નારી) તમોએ અવશ્ય પાળવી ॥૭૭॥ હે રાજન્ ! તે પછી આવો શ્રી-
સ્વામિનો સમાદેશ સાંભળીને સર્વે તે ત્યાગી ગૃહી શિષ્યો ‘હે સ્વામિન્ !
આપની આજ્ઞાને વશ વર્તનારા અમો આપના કહેવા પ્રમાણેજ કરીશું’ એમ

॥૭૮॥ મહામુને ! પ્રસન્નોઽસિ મદાહ્વાપાલનાસ્ત્વયિ । અતસ્ત્વં વા-
ઙ્ગિતાન્સ્વસ્ય વરાન્વરય કાંશ્ચન ॥૭૯॥ અદેયં નાસ્તિ મે કિંચિ-
તુભ્યં વ્રહ્માણ્ડગોલકે । મહાપુરુષ ! તદ્વહિ નિશ્ચિતં નિજવાઙ્ગિ-
તમ્ ॥૮૦॥ મુવ્રત ઉવાચ—ઈતિ સશ્ચોદિતસ્તેન વરાર્થે સ મહામુનિઃ ।
નીલકણ્ઠ ઉવાચેદં સર્વજીવદયાનિધિઃ ॥૮૧॥ શ્રીનીલકણ્ઠ ઉવાચ—
યદિ તવ વરદાનપાત્રતા મે વિતર તદા તુ મયેપ્સિતાન્વરાંસ્ત્વમ્ ।
મૃદુલપદસરોરુહદ્વયે મે મતિરચલાસ્તુ સદૈવ નન્દસૂનોઃ ॥૮૨॥
ઈહ ચ યદુરુદુઃસ્વમન્તકાલે હ્યગણિતવૃશ્ચિકદંશતુલ્યમાહુઃ । યદિ-

બોલ્યા. તે સમયમાં સ્વામીશ્રી બે હાથ જેમણે બેઠ્યા છે (સ્વામીની આજ્ઞાની
વાટ બેઠી રહેલા) એવા વર્ણિરાજ શ્રીનારાયણમુનિપ્રતિ ફરીથી બોલ્યા કે
હે મહામુને ! મારા વચનનું તમોએ પ્રતિપાલન કર્યું તેથી હું તમારી ઉપર
અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું, તો હાલમાં મારાથડી સ્વવાંછિત કેટલાક વર માગો
॥૭૮-૭૯॥ હે મહાપુરુષ ! આપ આપકામ અને આશાએ રહિત છો એ-
ટલે આપને મારાથડી બ્રહ્માંડની અંદર કાંઈ પણ વરણીય વર તો નથીજ
તથાપિ મારા મનને પ્રસન્ન કરવા કેટલાક વર માગો. આ વર વરવારૂપ
મારૂં વાંછિત (મારે માટેજ) સ્પષ્ટપણે કહો. આ બ્રહ્માંડ ગોલકમાં
મારે તમોને કાંઈ પણ ન આપવા યોગ્ય નથી ॥૮૦॥

મુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! શ્રીસ્વામીએ આ પ્રકારે પ્રેરેલા મ-
હામુનિ શ્રીનીલકંઠ ભગવાન્ સ્વયં સર્વ જીવોની ઉપર કૃપાનાનિધિ હોવાથી
એવું વચન બોલ્યા ॥૮૧॥ તે વચન શ્રીનીલકંઠ ભગવાન્ પાંચ શ્લોકથી ક-
હેછે—હે સ્વામિન્ ! જો હું આપના વરપ્રદાનનો પાત્ર હોઉં અને આપ
મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો મેં વાંછેલા આ વરો આપવાને યોગ્ય છો.
(તે વરો કહે છે) હે ગુરો ! નંદનંદન શ્રીકૃષ્ણના (યોગિજનોની હૃદય ગુ-
હામાં નિવાસ જેનો છે અને સમસ્ત ભક્તજનોએ જેનો નિરતિશય મક-
રંદરસ આસ્વાદન કર્યો છે એવા) કોમળ ચરણકમળયુગળમાં મારે પ્રીતિ
નિરંતર નિશ્ચળ રહો. યજ્ઞાદિ સાધનથી કે સ્વર્ગાદિ સાધ્ય (ફળ) થી નહિ
અંતરાય પામીને (તેમાં નહિ વળગીને) અમૃતપ્રવાહની પેઠે આસ્વાદ

તરુપિ તથા વૈષ્ણવાનાં ભવતુ મમાથ ચ તે તુ સન્સ્વદુઃખાઃ ॥૮૩॥
 કાચેવપિ ભુવિ કૃષ્ણમકિમાર્જાં નિજકૃતકમવશા વચ્યમાન્યઃ ।
 રહ ચદુરુ તથાઽન્નવક્ત્રઃ સ્તં તદપિ મમા રુ ન તુ પ્રજેશ ! તેષામ્
 ॥૮૪॥ વ્રજરમણકચ ચ યત્ર યત્ર પ્રચિત્તજ્ઞાન્ન ભવેતીરશ ! સ-
 ન્તઃ । મમ ભવતુ સદૈવ તત્ર વાસો ન તુ ભવસક્તધિયાં કાલ્મ-

લેતાં થકા સદાય અનુવર્તો) ॥૮૩॥ જે વૈષ્ણવો-આપના ચરણના સમા-
 શ્રયથી શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિ નિષ્ઠાવાળા છે તે વૈષ્ણવોને તો પરલોકમાં પીડાનો
 પ્રસંગ બીજકુલ નથી, કારણ કે તેતો કર્મબંધનમાંથી મોક્ષ પામશે. કિંતુ
 આ લોકમાં ગુણમય દેહસંબંધે કરેલું જે દુઃખ છે તેતો અવશ્ય ભોગ-
 વુંજ પડશે. તે દુઃખમાં આ દુઃખતો સર્વથી અતિ અધિક છે કે જે પ્રાણ-
 પ્રયાણ સમયે પ્રાણીઓને પરવશપણે પ્રાપ્ત થાય છે. તે આ અગણિત વી-
 છીના વિષકંટક સાથેના ડંસના દુઃખ જેવું દુઃસહ તે દુઃખ તે વૈષ્ણવોને
 ન થાય. તે દુઃખ પ્રારબ્ધનું ફળ છે તે અવશ્ય તેમણેજ ભોગવુંજ પડશે ?
 એમ કહેતા હો તો તે દુઃખ મનેજ પ્રાપ્ત થાય અને આથકી પણ બીજું
 પણ જે કાંઈ દુઃસહ દુઃખ તેમને થવાનું હોય તેપણુ મનેજ ભલે થાય,
 પરંતુ તે વૈષ્ણવોતો દુઃખે રહિતજ થઈ જાય ॥૮૪॥ વળી હે પ્રજેશ !
 (આશ્રિતજનોના પરિપાળક) કૃષ્ણભક્તોને જે પ્રારબ્ધકર્મને આધીનપણે
 અવર્જનીય આ ભૂમિ ઉપર કવચિત્ જળમાં કે સ્થળમાં કે વનમાં
 આધિદૈવિક આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક દુઃસહ દુઃખ પ્રાપ્ત થવાનું
 હોય તે ભલે મને એકલાનેજ આવો તથા અજ વચ્ચે વિગેરે નહિ
 મળવાના કલ્પેશકારણથી જે અધિક દુઃખ છે તે પણુ સર્વ મનેજ ભલે
 મળે, પણુ તેઓને તે થાઓ નહિ (મારે તો સર્વથી અધિક આજ વાંછિત
 વર છે) ॥૮૪॥ વળી હે ઇશ ! જે પ્રદેશમાં વિશેષપણે વ્રજરમણુ શ્રીકૃ-
 ણ્ણની દિવ્યકથાઓનો પ્રસંગ હોય તથા વિખ્યાત લક્ષણવાળા સાધુઓ વર્તતા
 હોય એવા પ્રદેશમાંજ આ પૃથ્વીતળમાં તેતે સ્થળમાં વિચરતા, કોઈ
 વખત નિવાસ કરતા, વસ્તુતાએ નિયત સ્થાન વિનાના એવા પણુ મને નિ-
 વાસ સદાય પ્રાપ્ત થાય અને એવા સંતોની સાથેજ સમાગમ મળે. સંસારમાં

સફે ॥૮૫॥ વાણી મે ગુણકીતને મગવતઃ કર્ણો કથાવાઃ સ્તા
 સેવાયાં ચ ભુજૌ સ્મૃતૌ ચ હૃદયં ભૂયા સા લોચને । ગ્ણાયેવ
 મમ ક્રિયાઽસ્તુ સકલા પારીરિકો માનસી દુઃસક્તઃ કચનાપિ મા-
 સ્તિવહ વિમો ! દેહિ ત્વમેતાન્વરા- ॥૮૬॥ સુવ્રત ઉવાચ—एवं स भ-
 गवान् गणोपासनारीतिमञ्जसा । नवारीति सद्गुरोश्च शिक्षय-
 न्नात्मानंमेतात् ॥८७॥ शोभयंश्च स्वानुकृतं नरनाट्यं नराधिप ! ।
 ईश्वरोऽपि गुरुं भक्त्या प्राप्यामास भक्तवत् ॥८८॥ इति सम्प्रा-
 र्थयन्तं तं प्रोवाच वचनं गुरुः । मनोरथास्ते सम्पूर्णा भविष्यान्ते
 न संशयः ॥८९॥ परोपकारैकपरायणाय नारायणायैति वरान्स

આસક્ત મનવાળા (પશુસંધર્મી) ઓના પ્રસંગમાં મારો વાસ ક્યારેય
 પણ નજ થાય ॥૮૫॥ હે વિભો ! મારી વાણી ભગવાનના ગુણગાનમાં સદા-
 કાળ ગુલતાન રહો. મારા કર્ણ કૃષ્ણકથાના શ્રવણમાં રમણુ કરો. મારા હાથ
 ભગવાનની પરિચર્યામાં નિરંતર પ્રવર્તો. મારૂં મન ભગવાનના અખંડ ચિંત-
 નમાં સંલગ્ન રહો. મારાં નેત્ર ભગવાનનાં દર્શન કરવામાં આસક્ત રહો.
 એ રીતે બીજી જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને કર્મન્દ્રિયો ભગવાન સંબન્ધી વિષયો-
 માંજ વ્યાસક્ત રહો. મારી શરીર સંબન્ધી જે ક્રિયા (સન્મુખ ઉઠવું પ્રદ-
 ક્ષિણા કરવી પ્રણામ કરવો વિગેરે) તથા મનસંબન્ધી જે ક્રિયા (ધ્યાન-
 રૂપ) તે સર્વે એક શ્રીકૃષ્ણનાજ સંબન્ધવાળી થાઓ. કૃષ્ણથકી અન્ય કુ-
 સંગ ક્યારેય પણ મારે થાઓ નહિ. આ વરો મને તમો આપો ॥૮૬॥
 સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નરાધિપ ! ભગવાન શ્રીહરિકૃષ્ણે આ પ્રકારે કોઇ
 એકાંતિક ભક્તજન હોય એની પેઠે ગુરૂની પ્રાર્થના કરી. યદ્યપિ સ્વયં સર્વ-
 શ્વર અને સંપૂર્ણ સમસ્તકામ છે તથાપિ પોતે જગતનો ઉપકાર કરવા
 સ્વીકારેલા નરનાથને શોભાડવા સાડ કૃષ્ણોપાસનનો પ્રકાર અને ગુરૂ-
 ચરણપરિચરણનો પ્રકાર તત્ત્વથી નિભાવિત જનોને શિખવવા વાસ્તે આ
 પ્રકારે વર માટે પ્રાર્થના કરી ॥૮૭-૮૮॥ હે રાજન ! પૂર્વોક્ત પ્રકારે વાં-
 ઞ્છિત વરોની પ્રાર્થના કરતા શ્રીનારાયણમુનિપ્રત્યે ગુરૂ શ્રીરામાનંદસ્વામી
 વચન બોલ્યા કે—હે વર્ણુન્દ્ર ! તમારા તમામ મનોરથો પરિપૂર્ણ થશે, એમાં

દત્ત્વા । સ્થિતસ્તદીત્યત્તપમ્મનવ વિલાકો સ્થિરયાત્મદૃષ્ટ્વા
 ॥૧૦॥ તસ્મૈ પ્રસન્નોઽથ ચ સોઽપિ કૃષ્ણઃ સ્વાતિદેયાત્મયથાર્થ-
 બોધમ્ । દુઃશાન્તેન્તં વિદધસમીશો વિવેદ તં સોઽપિ નિજેષ્ટ-
 વમ્ ॥૧૧॥ ગોલાન્તંસ્તત્તરો વ્યધાન્નિ યાદક સ્વદૃષ્ટ્ય શ્રદ્ધ-
 નાદૌ । વિલોક્ય તં તાદૃશમેવ કૃષ્ણમાનન્દવાર્ધૌ નિમગ્ન સઘઃ
 ॥૧૨॥ ચિરં નિમાલ્યાથ તમેવ ભક્તરક્ષાવિધાનાય ચ ધર્મસ્ત્ય ।
 તત્રાગતં દૃઢવગત્ય સઘો નિશ્ચિન્ત આસાન્ પ ! પૂર્ણકામઃ ॥૧૩॥
 નાટનં તસ્ય વિભાવિચિત્તોર્હાર્દે વિદધાન્યજનાય તત્તુ । પ્રાકા-

સંશય નથી ॥૮૯॥ હે રાજન ! રામાનંદમુનિ સમસ્ત આશાએ રહિત,
 સ્વતઃ પરિપૂર્ણ, પરોપકારપરાયણ એવા નારાયણમુનિને વર આપીને પછી
 બેસીને પોતાની સ્થિર દૃષ્ટિથી તેમના મુખકમળને નિર્નિમિષપણે નિહા-
 ળવા લાગ્યા ॥૯૦॥ એ રીતે પોતાવિષે જેમણે નિર્નિમિષપણે દૃષ્ટિ દીધી છે
 અને સાવધાન મનવાળા અને પોતાને અતિશય પ્રિય એવા તે સ્વામીની
 સમસ્ત ચિંતા (મનોવ્યાપારરૂપ) શમાવા સાડ તેમની ઉપર બહુ પ્રસન્ન
 થઇને તુરત સ્વસ્વરૂપનો યથાર્થ સાક્ષાત્ ઓધ આપ્યો. સ્વામીએ પણ
 એજ ક્ષણમાં (આ મારા ઇષ્ટદેવ વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ છે' એમ ય-
 થાર્થપણે જાણ્યું ॥૯૧॥ આ લોકમાં રહેલાં વૃંદાવનાદિ ક્ષેત્રોમાં નિવાસ
 કરી રહેલા પોતાને ધ્યાનકાળમાં હૃદય વિષે સ્ફુરણાયમાન થએલા, ગો-
 લોકની અંદર રહેલા દિવ્ય અક્ષર ધામમાં જેવા સ્વરૂપવાળા શ્રીકૃષ્ણ
 ધ્યાનદૃષ્ટિથી પ્રથમ નિરખ્યા હતા તેવાજ સ્વરૂપવાળા તે શ્રીહરિકૃષ્ણ-
 ભગવાનને અત્યક્ષ ભાળીને રામાનંદસ્વામી તત્કાળ પરમાનંદના સાગરમાં
 નિમગ્ન થઈ ગયા ॥૯૨॥ હે નૃપ ! તે પછી તેવાજ સ્વરૂપથી પોતાની પાસે
 જણાતા ભગવાન્ શ્રીહરિકૃષ્ણને બહુ કાળપર્યંત એકાગ્ર દૃષ્ટિથી ભાળીને,
 'ભક્તોની અને એકાંતિક ધર્મની રક્ષા કરવા આ અવતાર ધારણ કરીને
 આ સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં સ્વયં ભગવાન્ પધાર્યા છે' એમ પોતાના મનમાં દૃઢ
 નિશ્ચય કરીને, તેજ ક્ષણમાં ધર્મભારના રક્ષણની ચિંતાએ રહિત થઇ પૂર્ણ-
 કામ થઈ ગયા ॥૯૩॥ એ રીતે શ્રીહરિના સ્વરૂપનો જેમને સાક્ષાત્કાર થયો

શયદ્વેદનમાત્મબુદ્ધમેકાન્તિકો મક્તવરો યતોઽસૌ ॥૯૪॥ તસ્મિ-
ન્નતતઃ શિષ્યો વિહાય નિજેશબુદ્ધ્યા હૃદિ ભાવયન્ સઃ । વૃત-
ન્નદાદૈર્નિજાશિષ્યૃત્યૈસ્તતઃ ફણિગ્રામદિયાય ભૂપ ! ॥૯૫॥ इति
શ્રીસત્સંજ્ઞીજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે નારાયણમુનિસ્વામિત્વ-
સ્થાપનનામૈકોનષઠિતમોઽધ્યાયઃ ॥૫૯॥

મુવ્રત ઉવાચ— એકાદશ્યા મોક્ષદાયાસ્ત્ર ચક્રે મહોત્સવમ્ । દ્વા-
દશ્યાં મોજયામાસ સાધૂન્વિગ્રાન્સન્નરાઃ ॥૧॥ દત્ત્વા દાનાનિ વિ-
પ્રેમ્યઃ પ્રાતર્મદ્રામિધાં નદીમ્ । ઉપેત્ય તસ્યાં સ સ્નાત્વા રહઃસ્થાન

છે અને મનુષ્યનાથ કરવા ઇચ્છતા પ્રભુ શ્રીહરિનો હૃદયગત અભિપ્રાય
યથાર્થપણે જાણતા એવા રામાનંદસ્વામીએ પોતે જાણેલું પૂર્વોક્ત પ્રત્યક્ષ
શ્રીહરિકૃષ્ણના સ્વરૂપનું વિજ્ઞાન પોતાથકી બીજા કોઈ પણ જનની આ-
ગળ તેમની ઇચ્છા નહિ હોવાથી પ્રકાશ કર્યું નહિ, કેમકે સ્વયં સ્વામી સ-
મસ્ત ભક્તોમાં ઉત્તમ એકાંતિક ભક્ત છે એટલે એકાંતિક ભક્તો ભગવા-
નનું હાર્દ જાણી જઈને તેને અનુસારેજ વર્તે છે ॥૮૪॥ હે ભૂપ ! તે દિવ-
સને આરંભીને શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનમાં ‘આ મારા શિષ્ય છે’ એવી બુદ્ધિનો
ત્યાગ કરીને ‘મારા ઇષ્ટદેવ સાક્ષાત્ ભગવાન લોકોના ઉદ્ધાર અર્થે અવતર્યા
છે’ એમ પોતાના હૃદયમાં દૃઢ નિશ્ચયથી જાણીને ભગવાન પ્રમુખ જેમાં
છે એવા પોતાના મુક્તાનંદાદિ અગ્રેસર શિષ્યોને સાથે લઈને રામાનંદસ્વામી
જેતપુરથી કૃષ્ણેણી ગામમાં આવ્યા ॥૮૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞીજીવને...
નારાયણમુનિસ્વામિત્વસ્થાપનનામૈકોનષઠિતમોઽધ્યાયઃ ॥૫૯॥

અધ્યાય ૬૦ મો.

મુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન ! તે કૃષ્ણેણી ગામમાં શ્રીરામાનંદસ્વા-
મીએ મોક્ષદા (માગશર શુકલપક્ષની) એકાદશીનો મહોત્સવ (શ્રીકૃ-
ષ્ણની મહાપૂજા કરવારૂપ) કરીને, બીજે દિવસે દ્વાદશીએ હજારો હ-
જાર સાધુ બ્રાહ્મણોને જમાવ્યા ॥૧॥ અને ત્રયોદશીના પ્રાતઃકાળમાં પાત્ર
વિપ્રોને વિવિધ ગો-ભૂમિ-સુવર્ણાદિ દાનો દીધાં. તે પછી ભદ્રા નામની ન-
દીએ જઈને તેમાં સ્નાન કરી પાછા સ્વસ્થાનમાં આવીને, એકાંત સ્થળમાં

ઉપાવિશત્ ॥૨॥ વદ્ધપદ્માસનસ્તસ્મિન્ સમાધિં વિદધદ્વરૌ । તદિ-
 ચ્છયા જહૌ સદ્યો માનુષીં તનુ-દ્ધવઃ ॥૩॥ મુકો દુર્વાસસઃ શાપા-
 દ્વદરીમેત્ય પૂર્વવત્ । પ્રાવર્તયત્ કૃષ્ણમર્કિં સિન્ધુઃ સ ભૂપતે !
 ॥૪॥ વિક્રમાર્કશકાભાગશરહસ્તીન્દુસસ્મિતે । વર્ષે માર્ગે ત્રયો-
 દશ્યાં શુક્લે સોઽન્તર્દશે ગુરૌ ॥૫॥ સક્ષીર્તયન્તો નામાનિ શ્રીકૃ-
 ણ્ણસ્ય તદાઽલિલાઃ । તત્ત્વલૈકદશઃ શિષ્યા વિવે-સ્તમુપારતમ્

એકા ॥૨॥ તે એકાંતસ્થળમાં પદ્માસન વાળીને પોતાના ઇષ્ટદેવપણે જા-
 નેલા તે આ દિવ્ય નરાકાર સાક્ષાત્ શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનમાં સમાધિ-
 ચિત્તની એકાગ્રતા કરતા થકા તેમનાજ શુભ સંકલ્પથી તે આ ઉદ્ધવાવ-
 વતાર રામાનંદમુનિએ માનુષી તનુનો તત્કાળ ત્યાગ કરી દીધો ॥૩॥ હે ભૂ-
 પતે ! અને દુર્વાસા ઋષિના શાપમાંથી મુક્ત થઈ સિદ્ધ દેહ પામીને બદ-
 રિકાશ્રમમાં આવીને પૂર્વની પેઠે કૃષ્ણની ભક્તિ પ્રવર્તાવી, એટલે એક કૃષ્ણ-
 નાજ અવલંબનવાળી ભક્તિપરાયણ થયા. (આનો અભિપ્રાય એવો છે
 કે—શ્રીકૃષ્ણે પ્રથમ પોતાનું જ્ઞાન ગ્રહણ કરાવા ઉદ્ધવજીને બદરિકાશ્રમમાં
 મોકલ્યા હતા, ત્યાં તેવી રીતે વર્તતાં દુર્વાસાના શાપથી ભૂમિ ઉપર રામા-
 નંદ નામથી વિખ્યાત થઈ પોતાના પૂર્વ નામથી (ઉદ્ધવ) સંપ્રદાય પ્રવ-
 ર્તાવ્યો. ત્યાર પછી એકાંતિક ધર્મની સ્થાપના માટે શ્રીહરિ નામથી ફરીથી
 પ્રકટેલા શ્રીકૃષ્ણને પામીને, તેમને પોતાના આચાર્યપદમાં સ્થાપીને, અને
 તેમને અક્ષરધામાધિપતિ પુરૂષોત્તમ સ્વેષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણ જાણીને, તેમનું
 વિજ્ઞાન આપવા તેમનીજ આજ્ઞાથી ફરીથી પણ બદરિકાશ્રમમાં જઈને,
 ત્યાં રહેલા તનુ આદિક મુનિઓને શ્રીહરિના સ્વરૂપ ગુણ ચરિત્રનું જ્ઞાન
 ઉપદેશ કરી, તેમની ઇચ્છાથી તેમના અક્ષરધામમાં ગયા) ॥૪॥ તેમના
 તનુત્યાગનો સમય કહે છે—વિક્રમાર્ક રાજના શકાભાષથી નાગ-૮ શર-૫
 હસ્તિ-૮ અને ઈન્દુ-૧ આ અંકોની અવળી ગતિ કરીને માપેલા વર્ષમાં
 એટલે સં. ૧૮૫૮ માં માગશર માસના શુકલપક્ષની ત્રયોદશી તિથિએ
 ગુરૂવારે રામાનંદમુનિ ભગવાનના સંકલ્પને અનુસારે શાપમાંથી મુક્ત થઈ
 આ લોકમાંથી અંતર્ધાન થઈ ગયા ॥૫॥ તે સમયમાં તેમના મુખ સન્મુ-

॥૬॥ તત્પાર્શ્વમેત્ય સંવીક્ષ્ય નામીદાણાદેહીવતાઃ । સાશ્રુનેત્રા બ-
 મૂવુસ્તે વિધ્રાન્તા ઇવ સર્વશઃ ॥૭॥ હરિસ્તુ ધૈર્યમાસાધ્ય દેશકા-
 લોચિતક્રિયઃ । ધર્મયાત્રા પારીજઃ ક્ષાત્વા કેશાનવાપયત ॥૮॥
 પુનઃ ક્ષાત્વા ચન્દનન ચર્ચયામાસ તદ્વપુઃ । આભારગુલાલાઘૈ-
 સ્તદાનર્ચ નનામ ચ ॥૯॥ પિતૃમેધવિધાનેન ક્રમાત્તર્ધેન્ સ
 તત્ક્રિયાઃ । વિમાનં કારાયેત્વાઃ તસ્મિન્સત્સંન્યધારયત ॥૧૦॥
 અનર્ચ્યસિતસૂક્ષ્મેણ વાસસાચ્છાદ્ય તત્તિભિઃ । તિષ્ઠિરન્યૈઃ સમં
 નિન્યે ક્ષાતૈર્મદ્રાં વિમાનકઃ ॥૧૧॥ વિષ્ણુ સૂક્તં દ્વિજાઃ પેત્સ્તદાનાં
 કૃણ્ણતીતત્ત્વઃ । દક્ષશ્શક્તરોપેતં ચક્રુઃ સન્તોઽશ્રુચક્ષુષઃ ॥૧૨॥ ન-

ખજ એકાગ્ર દૃષ્ટિ જેમની છે અને લગવાનના નામોનું કીર્તન કરતા તે-
 મના સમગ્ર શિષ્યો ચેષ્ટાએ રહિત હોવાથી ગતપ્રાણ જાણીને તેમની પાસે
 પરવરીને સ્પર્શથી નાડી પ્રાણે વિહીનતા વિનિશ્ચય કરીને, વિશ્રાંત જેવા
 થઈ અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ ગયા, અર્થાત્ રૂદન કરવા લાગ્યા ॥૬-
 ૭॥ સ્વયં શ્રીહરિતો અસાધારણ ધૈર્ય ધારીને દેશકાળોચિત ક્રિયામાં કુ-
 શળ અને ધર્મશાસ્ત્રના સારાર્થના પારને પામેલા હોવાથી પ્રથમ યથાવિધિ
 સ્નાન કરી, શિખાવર્ણત મસ્તકદેશ મુંડાવીને ફરીથી સ્નાન કરી, સ્વામિ-
 ના તે શબ્દશરીરને ચંદનથી ચરચીને તેને પુષ્પ અખીર ગુલાબ શાલ
 આદિ પૂજાપકરણથી પુજીને નમસ્કાર કર્યો ॥૮-૯॥ તે પછી સ્વામિનો
 ઔર્ધ્વદંડિક સંસ્કાર પિતૃમેધ વિધાનથી અનુક્રમે કરતાં પ્રથમ જલદી
 વિમાન કરાવીને, તેમાં સ્વસ્તિકાસન કરાવેલું સ્વામિનું શરીર આરોપણ
 કર્યું ॥૧૦॥ તે વિમાનને બહુમૂલ્ય શ્વેત સૂક્ષ્મ ઉત્તમ વસ્ત્રથી આરછાદન
 કરી, સ્નાન કરેલા મુંડાનંદાદિ ત્રણ શિષ્યો સાથે સ્વયં શ્રીહરિ તે વિમાન
 લદ્રા નદીને તીરે લઈ ગયા ॥૧૧॥ તે સમયમાં સ્વામિના શિષ્ય બ્રાહ્મણો
 વિષ્ણુસૂક્તનો પાઠ કરતા કરતા આહ્યા અને તેમના ચરણકમળના સમા-
 શ્રયવાળા તેમની લક્ષિતપરાયણ સાધુઓ તેમનો વિયોગ નહિ સહન થવાથી
 અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ મૃદંગ ઝાંઝર વિગેરે વાજાંત્રો વજવાપૂર્વક
 કૃષ્ણકીર્તન કરતા કરતા આહ્યા ॥૧૨॥ સ્વામિના શબ્દને ઉપાડનારા નારા-

ઘાસ્તટે યાચિસ્થાને તાચિચય ચ તે ચિતાઃ । ચક્રુઃ શ્રાંત્વજ્ઞ-
લસીપિપ્પલાનાઃ ॥૧૩॥ તત્ર ત હમાધાય અપિતં સ્ત્રિ-
ચિતમ્ । અ જ્યાલસં તતઃ કૃષ્ણો દર્શાવ્યન્તર્મિત્ત ॥૧૪॥ આ-
જ્યં જુહાવ મમ્યે ચ તતો દગ્ધે કલે ૨ । ગાણેત્યાત્યાસા ઘર્હિ
નઘાં તદ્ગસ સોઽક્ષિપત્ ॥૧૫॥ સહુઃ સર્વે તતો નઘાં શિષ્યા હરિ-
પુરઃસરાઃ । ત્વાદ્ગં ચ ગુરવે પુનઃ જ્ઞાન્તિ સ્મ તે નૃપ ! ॥૧૬॥
તતો ગત્વા ફાણેપ્રામઃ પુસ્તે ચ યચાન્વેતાઃ । ડાપણં દિને તસિ-
ન્કુપ્તે સ્મ પ્રિયજ્ઞઃ ॥૧૭॥ દ્વિતીયેઽહનિ પત્રાણિ લિપિત્વા
કતિાચેન્નરાઃ । નાનાદેશસ્થમકેમ્યઃ પ્રૈષયત્સ સદમ્બઃ ॥૧૮॥
તે વાચાચેત્વા પત્રાણિ તત્વાન્તાર્યં ગુરોર્મુવઃ । મૃશં યચાકુલા
આસન્ પુરુષાશ્ચ સ્ત્રિયોઽસ્થિલાઃ ॥૧૯॥ હિત્વા સર્વ ણિ કાર્યાણિ

યણુમુનિપ્રમુખ વર્ણિઓએ ભદ્રા નદીના તટમાં કોઈ પવિત્ર પ્રદેશમાં તે
વિમાન મુકીને ચંદનવૃક્ષ તુલસી અને પિપળો આદિકનાં મુકાં કાઠોથી
ચિતા રચી ॥૧૩॥ તે પછી શ્રીહરિકૃષ્ણ વર્ણિએ નદીના જળથી સ્નાન
કરાવેલા, પુષ્પહારાદિકથી અલંકાર કરેલા, સ્વામિના તે દેહને તે ચિતામાં
આરોપણ કરી, પછી ઘીથી લેપ કરેલા તે દેહનો ઉત્તપન નામના અગ્નિથી
દાહ કર્યો ॥૧૪॥ અર્ધો દાહ થતાં ઘીથી હોમ કર્યો, તે પછી તેમનો દેહ
દગ્ધ થઈ જતાં જળવડે અગ્નિને શમાવીને તે ભસ્મ તે નદીમાં નાંખી
દીધી ॥૧૫॥ હે નૃપ ! તે પછી શ્રીહરિ અગ્રેસર જેમાં છે એવા સર્વે શિષ્યો
નદીમાં સ્નાન કરી ગુરૂને જળાંજળી આપીને ફરી સ્નાન કરીને ત્યાંથી પાછા
વળ્યા ॥૧૬॥ રડતા રડતા ક્ષેણી ગામમાં આવીને શોકે યુક્ત થઈને રહ્યા.
શોક વેગથી જ્વાળા પામેલા બળવર્ણત એવા સર્વે શિષ્યોએ તે દિવસે ઉ-
પવાસ કર્યો ॥૧૭॥ તે પછી બીજે દિવસે સદગ્રેસર શ્રીહરિએ સ્વામિના
અંતર્ધાન સમાચાર સૂચવનારા કાગળો લખી, તેને પહોંચાડનાર કેટલાક
નરોને નાનાદેશમાં રહેલા ભક્તોને જણાવા માટે મોકલ્યા ॥૧૮॥ નાના દે-
શમાં રહેલા ભક્ત સ્ત્રીપુરુષો તે પત્રો વાંચીને, ભૂમિથકી મુરૂના અંતર્ધાન
સમાચાર જાણીને (વસ્ત્રે સહિત સ્નાન કરી) શોકાતિશયથી અંતરમાં વ્યા-

સયોષા ગૃહિણો જનાઃ । શક્તિતો ધનમાદાય તત્રાજગ્સ્ત્વરા-
ન્વિતાઃ ॥૨૦॥ વર્ણિનસ્ત્યાગિનશ્ચૈતં વૃત્તાન્તમતિદુઃસહમ્ । શ્રુત્વા
પ્રાપુઃ શુચં ભૂરિ બ્રહ્મભૂયં ગતા અપિ ॥૨૧॥ યત્ર યત્ર સ્થિતા યે યે
તે તે સદ્યસ્તતસ્તતઃ । ફળિગ્રામમુપાજગ્મુઃ જ્ઞાત્વા ભક્તાઃ સહા-
મ્બરમ્ ॥૨૨॥ તત્રાગતેભ્યસ્તેભ્યશ્ચ સાશ્રુદ્ગમ્યો યથોચિતમ્ । વા-
સસ્થાનાદિ સ પ્રાદાન્નારાયણમુનિર્નૃપ ! ॥૨૩॥ દ્વિતીયદિનતો નિ-
ત્યં ત્રયોદશદિ નાવધિ । સાર્થો શ્રીભગવદ્ગીતામપરાદ્દેઽમૃણોચ્છુ-
ચિઃ ॥૨૪॥ અદ્વાનિ દ્વાદશ તથા ક્ષારાંશ્ચ લવણં નૃપ ! । આશૌચ-
નિયમ યોઽસૌ નામક્ષયદુદારધીઃ ॥૨૫॥ સન્ધ્યાગ્નિકાર્યમુત્થાનિ

કુળ થઈ ગયા ॥૧૯॥ તેમના ગૃહસ્થ શિષ્યો પોતપોતાની પત્નીઓ સાથે
સર્વ વ્યાવહારિક કાર્યનો ત્યાગ કરી યથાશક્તિ ધન લઈને ત્યાં ત્વરાથી
આવ્યા ॥૨૦॥ જે વર્ણિઓ તથા સાધુઓ તેમના શિષ્યો હતા તેઓ ગુરૂના
અંતર્ધાનનું અતિ દુઃસહ વૃત્તાંત સાંભળીને પોતે બ્રહ્મલાવને પામેલા છે
તથાપિ ગુરૂવિયોગથી ઉત્પન્ન થએલા શોકવેગથી અતિશય વ્યાકુળ
થઈ ગયા. ભગવાનના વિયોગમાં અને ગુરૂના વિયોગમાં જ્ઞાનિઓને પણ
દુઃખ થવું સમુચિતજ છે પણ અનુચિત નથી ॥૨૧॥ જે જે સાધુ બ્રહ્મ-
ચારીઓ જે જે દેશમાં હતા તે સર્વે ભક્તો ગુરૂનું અંતર્ધાન જે ક્ષણમાં
શ્રવણ કર્યું, એજ ક્ષણમાં પહેરેલા વસ્ત્રે સહિત સ્નાન કરી તે તે દેશમાંથી
ફેણેણી ગામમાં સત્વર આવ્યા ॥૨૨॥ હે નૃપ ! નારાયણમુનિએ ત્યાં
આવેલા, ગુરૂવિયોગની વ્યથાથી વિશેષ વ્યાકુળ થએલા (રૂદન કરતા) તે
સમસ્ત શિષ્યોને યથાયોગ્ય નિવાસસ્થાન (ઉતારો) આદિક આપ્યું
॥૨૩॥ તે પછી બીજા દિવસને આરંભીને તેર દિવસ સુધી પ્રતિદિન અપ-
રાહ (અપોર પછીના) કાળમાં શ્રીભગવદ્ગીતા અર્થસાથે શુદ્ધ થઈને
શ્રવણ કરવા લાગ્યા ॥૨૪॥ હે નૃપ ! તથા ‘ઈતિ સંશ્રુત્ય ગચ્છેયુઃ’ ઇત્યા-
દિથી યાજ્ઞવલ્ક્યે કહેલા આશૌચ નિયમોને પ્રતિપાલન કરતા મહામુનિ
શ્રીનારાયણમુનિએ બાર દિવસપર્યંત શ્રીધર્મદેવના ઔર્ધ્વદૈહિક પ્રકર-
ણમાં કહેલા ક્ષાર પદાર્થો અને લવણ લક્ષણ કર્યું નહિ-તેના વિનાજ ભો-

નિત્યકર્માણિ તુ સ્વયમ્ । આશૌચેઽપિ સ્મૃતિબલાન્નકારાન્યાંસ્ત
નાસ્પૃશત્ ॥૨૬॥ આશૌચાન્યદિને ચક્રે નવશ્રાદ્ધં ગુરોઃ સ ચ ।
એકાન્ત્યાં કં કર્મ વૃષોત્સર્ગયુતં તતઃ ॥૨૭॥ ત્રયાન્ત્યાં પાત્રાનીહ
વિપ્રેભ્યોઽષ્ટવિધાનિ સઃ । દશ જ્ઞાનાનિ ચ પ્રાન્ત્યાં નિ સદ-
ક્ષિણમ્ ॥૨૮॥ ત્યાં પિતૃ ચકારાથ કર્મ સ બ્રહ્મશાસ્ત્રકર્મ । બ્રા-
હ્મણાન્ભાજયામ સ તત્ર તત્ર ચ કર્મણિ ॥૨૯॥ ત્રયાન્ત્યાં હિન્નં કર્મ
ચકાર ચ તતો હરિઃ । તત્ર ચાભ્યર્ચયામાસ ત્રિંશતો બ્રહ્મચારિણઃ
॥૩૦॥ તેભ્યસ્તદુચ્ચેત્યેવ વાસાંસ્યેનાદિનાનિ ચ । મણિપ્રતાલ-
માલાદિ દદૌ તાંશ્રાપ્યભોજયત્ ॥૩૧॥ સ્વસ્તિવાચનકર્માન્તે તસ્મૈ
ચ ગૃહિણો જનાઃ । સ્વસ્વશક્ત્ય-સારણ વાસાંસે ચ ધનં દદુઃ

જન કર્યું ॥૨૫॥ આ હરિકૃષ્ણ બ્રહ્મચારીએ પોતાને આશૌચ હોવા છતાં
પણ સ્મૃતિવિધિને અનુસારે સંધ્યાવદન સાથેપ્રાતઃહોમ દેવાર્યનાદિ નિ-
ત્યકર્મોનો ત્યાગ કર્યો નહિ. (કિંતુ કરતા હતા) વાર્ણિને સંધ્યાદિ નિત્યકર્મો-
નો નહિ ત્યાગ કરવાનો 'ન સ્વજેત્સૂતકે કર્મ બ્રહ્મચારી સ્વકં ક્વચિત્' ઇત્યાદિ
સ્મૃતિએ કહ્યો છે. 'શુદ્ધયેતુ દશમેઽહ્નિ' એવું દિવોદાસનું વચન છે તો
પોતે અસ્પૃશ્ય હોવાથી કેવળ બીજા જનનો સ્પર્શ તો કરતા નહિ ॥૨૬॥
આશૌચને છેલ્લે દિવસે (દશમે દિવસે) તો ગુરૂનું યથાવિધિ નવશ્રાદ્ધ
(વિષમ શ્રાદ્ધ) કર્યું. તે પછી વૃષોત્સર્ગે સહિત અગીયારમે દિવસે કરવાનું
કર્મ પણ કર્યું ॥૨૭॥ તેજ દિવસે કરવાનાં અષ્ટ પ્રકારનાં ત્રયોદશ પદ અને
ગાયો આદિક દશ પ્રકારનાં દાનો દક્ષિણા સાથે વિપ્રોને યથાવિધિ આપ્યાં
॥૨૮॥ તે પછી બારમે દિવસે કરવાનું પિંડસંયોજનાદિક કર્મ યથાવિધિ
કર્યું અને તે તે કર્મમાં બ્રાહ્મણો જમાડ્યા ॥૨૯॥ તે પછી શ્રીહરિએ તેરમે
દિવસે કરવાનું વિષ્ણુશ્રાદ્ધાદિ કર્મ કર્યું, તે કર્મમાં ત્રીશ બ્રહ્મચારીઓની
કેસર ચંદનાદિવડે પૂજા કરી ॥૩૦॥ તેમને તેમના આશ્રમોચિત વસ્ત્રો,
મૃગયમ્ભો, મણિ પ્રવાળની જપમાળાઓ અને ગોપીચંદન આદિક આપ્યું
અને તેમને યથેષ્ટ જમાડ્યા ॥૩૧॥ તે પછી સ્વામિની ઉત્તરક્રિયા કરી
પરવારેલા શ્રીનારાયણમુનિને સ્વસ્તિવાચન કર્મને અંતે સર્વ ગૃહસ્થ જ-

॥૩૨॥ તસ્મિન્દિને તુ તાન્સર્વાન્ દૃશ્યાંસ્ત્યાગ્નૌ દેજાન્ । તદ્વા-
મસ્થાંશ્ચાતિર્થીશ્ચ ગાહ્યપાસ વર્ષિરાદ્ ॥૩૩॥ તાદૃશ્યતઃ
ચ પૂજયામાસ તદિને । વાસો પાચન્વનાચર્વદક્ષિણાન્નિચ્ચ ભૂપતે !
॥૩૪॥ યથોક્તિતં ભૂપ ! વિધાય સોઽશ્વિલં ક્રિયાકલપં વિનિ-
ર્ધ્વદૈહિકમ્ । ગુરોઃ સન્તેયસ્ય સતીત્યલ્પલં સમગ્રઃ કત્ર સમા-
ધ્યતતઃ ॥૩૫॥ इति श्रीसत्सङ्गजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे-
राभानंदस्वामिनिरोधान-तदूर्ध्वदैहिकक्रियाविधिनामा षष्ठितमोऽध्यायः ॥६०॥

પ્રથમપ્રકરણં સમાપ્તઃ ।

નોએ પોતપોતાની શક્તિને અનુસારે દ્રવ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિગેરે આપ્યું
॥૩૨॥ તે તેરમાને દિવસેતો વર્ણુરાટે તે સર્વ ગૃહસ્થજનો, ત્યાગિજનો,
ત્યાં આવેલા વિપ્રો, ક્ષેત્રુષ્ણી ગામના સર્વ જનો અને ત્યાં આવેલા બીજા
અતિથિ જનોને યથેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ મિષ્ટાન્નથી સારી રીતે જમાડ્યા ॥૩૩॥ હે ભૂ-
પતે ! તે પછી શ્રીનારાયણુમુનિએ એજ દિવસે ગીતાવાચક વિપ્રની ચંદન
પુષ્પહાર વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિગેરેથી તથા દક્ષિણાથી યથાયોગ્ય પૂજા કરી
॥૩૪॥ હે પ્રતાપસિંહ ભૂપ ! એવી રીતે નારાયણુમુનિએ પોતાના ગુરૂનો
ઔર્ધ્વદૈહિક સમગ્ર કર્મકલાપ યથાવિધિ યથાયોગ્ય કરીને, તે પછી
(ચૈદમાને દિવસે) સર્વ ભક્તોને હિતબોધ આપવા માટે પોતાના ગુરૂભા-
ધ્યોનું સમગ્ર મંડળ સર્વ જનો યથાવકાશ બેસી શકે એવા ઉચિત સ્થા-
નમાં સભા ભરવા બોલાવ્યું ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણુ-
ચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે રામાનંદસ્વામિતિરોધાન-તદૂર્ધ્વ-
દૈહિકક્રિયાવિધિનામા ષષ્ઠિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૦॥

પ્રથમપ્રકરણું સમાપ્તમ્.

